डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे

बहिष्कृत भारत

आणि मूकनायक

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे
बहिष्कृत भारत
आणि
मूकनायक

आत्मतेज उत्पन्न होण्यास ज्याने त्याने आपल्या जीविताची जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतली पाहिजे. आलेल्या परिस्थितीशी झगडले पाहिजे. आपल्या बलाची, बुद्धीची व कर्तृत्वशक्तीची पराकाष्ठा केली पाहिजे. सर्वत्र चाललेल्या जीवनकलहात दंड थोपटून उभे राहिले पाहिजे. आपल्या प्रतिस्पर्ध्याच्या मनगटाशी मनगट घासून होईल तितके यश संपादन केले पाहिजे. त्याशिवाय मनुष्यमात्र स्वतंत्र होऊन दुसऱ्याच्या आदरास कधीच पात्र होणार नाही.

—डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

COPY RIGHT BUDDHA JYOTHI ...

भारतरत्न

डॉ. बाबासाहेब भीमराव रामजी आंबेडकर

एम.ए. (कोलंबिया); पी.एच.डी. (कोलंबिया); डी.एस.सी. (लंडन);
एल.एल.डी. (कोलंबिया); डी.लिट्. (उस्मानिया); बार-अॅट-लॉ. (लंडन).

COPY RIGHT BUDDHA JYOTHI PRAKASHANA

Source Material on Dr. Babasaheb Ambedkar and
The Movement of Untouchables

Volume II

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि अस्पृश्यांची चळवळ
अभ्यासाची साधने

खंड दोन

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे बहिष्कृत भारत

(१९२७–१९२९)

आणि

मूकनायक

(१९२०)

संपादन
वसंत मून

EDUCATION DEPARTMENT
GOVERNMENT OF MAHARASHTRA
1990

COPY RIGHT BUDDHA JYOTHI PRAKASHANA

Dr. Babasaheb Ambedkaranche
Bahishkrut Bharat Ani Mooknayak (Marathi)
(Dr. Babasaheb Ambedkar's
Bahishkrut Bharat and Mooknayak)

नोव्हेंबर १९९०

©
सचिव
शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन

प्रथमावृत्ती : २५,००० प्रती

मूल्य : रु. ७५/—

प्रकाशक :
शिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२

The object of the present publication is to compile Dr. Babasaheb Ambedkar's writings on a variety of topics. The State Government has brought together these writings in the form of present publication.

रचना व संकल्पना :
शासन मुद्रण, लेखनसामग्री आणि प्रकाशन संचालनालय
महाराष्ट्र राज्य, मुंबई ४०० ००४

वेष्टन संयोजन :
वसंत मून

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे रंगीत चित्र :
प्रा. प्रमोद रामटेके

मुद्रक :
व्यवस्थापक, शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय
मुंबई ४०० ००४

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समिती
संपादक मंडळ

१	श्री. विलासराव देशमुख शिक्षण मंत्री	अध्यक्ष
२	श्री. रणजीत देशमुख शिक्षण राज्यमंत्री	उपाध्यक्ष
३	श्री. रा. सु. गवई	उपाध्यक्ष
४	श्री. दादासाहेब रूपवते	कार्याध्यक्ष
५	श्री. रामदास आठवले	सदस्य
६	श्री. बी. सी. कांबळे	सदस्य
७	डॉ. पी. टी. बोराळे	सदस्य
८	श्री. घनश्याम तळवटकर	सदस्य
९	श्री. शंकरराव खरात	सदस्य
१०	श्रीमती शांताबाई दाणी	सदस्य
११	श्री. वामन निबाळकर	सदस्य
१२	श्री. प्रकाश आंबेडकर	सदस्य
१३	श्री. आर. आर. भोळे	सदस्य
१४	श्री. शां. शं. रेगे	सदस्य
१५	डॉ. भालचंद्र फडके	सदस्य
१६	श्री. दया पवार	सदस्य
१७	श्री. लक्ष्मण माने	सदस्य
१८	प्रा. एन. डी. पाटील	सदस्य
१९	प्रा. मोरेश्वर वनमाळी	सदस्य
२०	डॉ. जनार्दन वाघमारे	सदस्य
२१	बॅ. पी. जी. पाटील	सदस्य
२२	डॉ. मा. प. मंगुडकर	सदस्य
२३	प्रा. ग. प्र. प्रधान	सदस्य
२४	श्री. बी. एम. अंभईकर	सदस्य
२५	श्री. एन. एम. कांबळे	सदस्य
२६	प्रा. जे. सी. चांदूरकर	सदस्य
२७	प्रा. अशोक गोडघाटे	सदस्य
२८	श्री. टी. एस. शृंगारे	सदस्य
२९	श्री. टी. एम. कांबळे	सदस्य
३०	सचिव, शिक्षण विभाग	सदस्य
३१	शिक्षण संचालक	सदस्य-सचिव
३२	श्री. वसंत मून	विशेष कार्य अधिकारी

प्रस्तावना

महाराष्ट्राने पत्रकारितेची एक उज्ज्वल परंपरा निर्माण केलेली आहे. या परंपरेत टिळक, आगरकर, शिवरामपंत परांजपे, न. चि. केळकर, खाडिलकर, कोल्हटकर, आचार्य अत्रे, नानासाहेब परुळेकर यासारखे अनेक दिग्गज या भूमीत अवतीर्ण झालेत. या पत्रकारांनी आपल्या लेखणीने महाराष्ट्राचे मन घडविले. समाजधारणेबरोबरच समाजनिर्मिती करण्याचे व्रत वृत्तपत्रांनी स्वीकारले. सत्यान्वेषण आणि सत्यप्रतिपादन ही तत्त्वे उराशी बाळगून अनेक पत्रकारांनी आपले आयुष्य वेचले. न्यायतत्त्वाचा पाठपुरावा करताना संघर्ष अपरिहार्य असतो, त्यामुळे सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रात झुंज देणारी निधड्या छातीची परंपराही मराठी वृत्तसृष्टीत आपणास पहायला मिळते. "सुधारका" चा हेतू स्पष्ट करताना गोपाळ गणेश आगरकरांनी शंभर वर्षांपूर्वी जे लिहून ठेवले तेच आजच्याही पत्रकारितेस लागू आहे. ते म्हणतात,

"स्वभूमित, स्वलोकात, स्वधर्मात, स्वाचारात राहून अविचारी व अज्ञान देशबांधवांच्या निंदेस किंवा छळास न भिता त्यांच्याशी कधी भांडून, कधी युक्तिवाद करून, कधी लाडीगोडी लावून अथवा सामर्थ्य असल्यास कधी त्यांना दटावून त्यांची सुधारणा करणे यातच खरी देशप्रीति, खरी बंधुत खरा देशाभिमान, खरे शहाणपण व खरा पुरुषार्थ आहे."

समाजसुधारकाचे हे ब्रीद बाबासाहेब आंबेडकरांनी देखील स्वीकारलेले होते. त्याकरिता वृत्तपत्र हे एक अमोघ अस्त्र आहे याची त्यांना जाणीव होती. बहिष्कृत वर्गात जागृति करून त्यांना हिंदू समाजातील इतर घटकांच्या समान दर्जा प्रस्थापित करून देणे व याकरिता इंग्रजांकडून भारतीयांकडे सत्तांतरण होत असताना दलितांना त्यात सहभागी करणे हा त्यांच्या चळवळीचा प्रमुख हेतू होता. हिंदू धर्माच्या सामाजिक व मानसिक गुलामगिरीतून दलितांना मुक्त करायचे म्हणजे त्यांचे प्रबोधन होणे आवश्यक आहे असे त्यांना वाटे व या प्रबोधनाकरिता वृत्तपत्र असणे आवश्यक होते.

बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९२० च्या जानेवारीत "मूकनायक" पाक्षिक सुरू केले. परंतु त्यांना पुढील विद्याभ्यासाकरिता इंग्लंडला जावे लागल्यामुळे त्यांनी हे पत्र आपल्या सहकाऱ्यास सोपवले. ज्या काळात दलित समाजात साक्षरतेचे प्रमाण हजारी नऊ देखील नव्हते त्यावेळी हे वृत्तपत्र काढले होते हे महत्त्वाचे आहे. पुढे महाडची कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषद झाल्यानंतर जेव्हा चळवळीला जोम चढू लागला त्यावेळी त्यांनी एप्रिल १९२७ मध्ये बहिष्कृत भारत स्वतःच्या संपादकत्वाखाली सुरू केले. या वृत्तपत्राने वर्षभराच्या काळात संपूर्ण महाराष्ट्र ढवळून काढला. ३ फेब्रुवारी १९२८ च्या अंकात बाबासाहेब म्हणतात त्याप्रमाणे "बहिष्कृत भारताच्या झंझावाताने महाराष्ट्रातील हिंदूसमाजात एक प्रकारचे तुफान आले होते" असे दिसून येईल.

बहिष्कृत भारत सुमारे दोन वर्षे चालले. या कालावधीत बाबासाहेबांनी मुंबई विधान मंडळात सदस्य म्हणून विविध विषयांवरील चर्चेत भाग घेताना अनेक विद्वत्तापूर्ण भाषणे इंग्रजीतून दिलीत. परंतु सामान्य दलित जनतेचे प्रबोधन व संघटन करण्यासाठी बहिष्कृत भारतातून त्यांनी सातत्याने मराठीतून लेखन करून आपल्या मराठी भाषेवरील प्रभुत्वाची साक्ष पटवून दिली. ते बहिष्कृत भारताच्या संपादनात जातीने लक्ष घालून प्रत्येक ओळ-न-ओळ स्वतः बघत असत असे म्हटल्यास कुणास अतिशयोक्ती वाटू नये. ते म्हणतात,

"बहिष्कृत भारताच्या संपादकास मदत करण्यास दुय्यम संपादक ठेवण्याइतकी पत्राची सांपत्तिक स्थिती नव्हती तसेच बिनमोली संपादकी काम करण्यास स्वार्थत्यागी असा दलितातील माणूसही लाभला नाही. बहिष्कृत भारताच्या संपादकाच्या प्रौढ लिखाणास दबून गेल्यामुळे म्हणा किंवा सार्वजनिक कार्याविषयी कळकळ वाटली नसल्यामुळे म्हणा, बाहेरच्या लेखकांचा त्यास मिळावा तितका पाठिंबा मिळाला नाही. अशा स्थितीत बहिष्कृत भारतचे २४-२४ रकाने लिहून काढण्याची सारी जबाबदारी एकट्या संपादकास घ्यावी लागली."

बाबासाहेबांनी मूकनायक व बहिष्कृत भारत व्यतिरिक्त जनता व प्रबुद्ध भारत अशी आणखी दोन वृत्तपत्रे चालवलीत परंतु त्यांच्या मराठी लेखनाचा सर्वांगीण आविष्कार पाहण्याच्या दृष्टीने बहिष्कृत भारत हेच वृत्तपत्र महत्त्वाचे ठरेल.

या वृत्तपत्राची पाने चाळताना बाबासाहेबांच्या चतुरस्त्र प्रज्ञेचे आपणास दर्शन घडते. महाड परिषदेत झालेल्या दंगलीनंतर जे विचारमंथन सुरू झाले त्यात त्यांनी हिंदू धर्माची व शास्त्रांची जी मूलगामी चिकित्सा केली आहे ती आजही तेवढीच महत्त्वपूर्ण आहे. "हिंदूचे धर्मशास्त्र" या लेखातील तर्ककठोर युक्तिवाद, स्पष्ट मते आणि प्रवाही भाषा यामुळे विरोधकांनादेखील यातील विचार वाचून घेण्याची जिज्ञासा वाटे. "आपल्याला बाहेर जाण्याचा मार्ग हिंदूधर्माने मोकळा ठेवला आहे पण बाहेरच्याला आत येण्याचा मार्ग बंद करण्यात आला आहे. या विधीमुळे पाणी आत येण्याची तोटी बंद पण पाणी सोडण्याची तोटी खुली असलेला हौद जसा शेवटी शुष्क होऊन त्यात पाण्याचा एक टाकही उरत नाही तशी स्थिती हिंदू समाजाची न व्हावी व हा सारा अनर्थ

प्रस्तावना

महाराष्ट्राने पत्रकारितेची एक उज्ज्वल परंपरा निर्माण केलेली आहे. या परंपरेत टिळक, आगरकर, शिवरामपंत परांजपे, न. चिं. केळकर, खाडिलकर, कोल्हटकर, आचार्य अत्रे, नानासाहेब परुळेकर यासारखे अनेक दिग्गज या भूमीत अवतीर्ण झालेत. या पत्रकारांनी आपल्या लेखणीने महाराष्ट्राचे मन घडविले. समाजधारणेबरोबरच समाजनिर्मिती करण्याचे व्रत वृत्तपत्रांनी स्वीकारले. सत्यान्वेषण आणि सत्यप्रतिपादन ही तत्त्वे उराशी बाळगून अनेक पत्रकारांनी आपले आयुष्य वेचले. न्यायतत्त्वाचा पाठपुरावा करताना संघर्ष अपरिहार्य असतो, त्यामुळे सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रात झुंज देणारी निधड्या छातीची परंपराही मराठी वृत्तसृष्टीत आपणास पहायला मिळते. "सुधारका" चा हेतू स्पष्ट करताना गोपाळ गणेश आगरकरांनी शंभर वर्षांपूर्वी जे लिहून ठेवले तेच आजच्याही पत्रकारितेस लागू आहे. ते म्हणतात,

> "स्वभूमित, स्वलोकात, स्वधर्मात, स्वाचारात राहून अविचारी व अज्ञान देशबांधवांच्या निंदेस किंवा छळास न भिता त्यांच्याशी कधी भांडून, कधी युक्तिवाद करून, कधी लाडीगोडी लावून अथवा सामर्थ्य असल्यास कधी त्यांना दटावून त्यांची सुधारणा करणे यातच खरी देशप्रीति, खरी बंधुत खरा देशाभिमान, खरे शहाणपण व खरा पुरुषार्थ आहे."

समाजसुधारकाचे हे ब्रीद बाबासाहेब आंबेडकरांनी देखील स्वीकारलेले होते. त्याकरिता वृत्तपत्र हे एक अमोघ अस्त्र आहे याची त्यांना जाणीव होती. बहिष्कृत वर्गात जागृति करून त्यांना हिंदू समाजातील इतर घटकांच्या समान दर्जा प्रस्थापित करून देणे व याकरिता इंग्रजांकडून भारतीयांकडे सत्तांतरण होत असताना दलितांना त्यात सहभागी करणे हा त्यांच्या चळवळीचा प्रमुख हेतू होता. हिंदू धर्माच्या सामाजिक व मानसिक गुलामगिरीतून दलितांना मुक्त करायचे म्हणजे त्यांचे प्रबोधन होणे आवश्यक आहे असे त्यांना वाटे व या प्रबोधनाकरिता वृत्तपत्र असणे आवश्यक होते.

बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९२० च्या जानेवारीत "मूकनायक" पाक्षिक सुरू केले. परंतु त्यांना पुढील विद्याभ्यासाकरिता इंग्लंडला जावे लागल्यामुळे त्यांनी हे पत्र आपल्या सहकाऱ्यास सोपवले. ज्या काळात दलित समाजात साक्षरतेचे प्रमाण हजारी नऊ देखील नव्हते त्यावेळी हे वृत्तपत्र काढले होते हे महत्त्वाचे आहे. पुढे महाडची कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषद झाल्यानंतर जेव्हा चळवळीला जोम चढू लागला त्यावेळी त्यांनी एप्रिल १९२७ मध्ये बहिष्कृत भारत स्वतःच्या संपादकत्वाखाली सुरू केले. या वृत्तपत्राने वर्षभराच्या काळात संपूर्ण महाराष्ट्र ढवळून काढला. ३ फेब्रुवारी १९२८ च्या अंकात बाबासाहेब म्हणतात त्याप्रमाणे "बहिष्कृत भारताच्या झंझावाताने महाराष्ट्रातील हिंदुसमाजात एक प्रकारचे तुफान आले होते" असे दिसून येईल.

बहिष्कृत भारत सुमारे दोन वर्षे चालले. या कालावधीत बाबासाहेबांनी मुंबई विधान मंडळात सदस्य म्हणून विविध विषयांवरील चर्चेत भाग घेताना अनेक विद्वत्तापूर्ण भाषणे इंग्रजीतून दिलीत. परंतु सामान्य दलित जनतेचे प्रबोधन व संघटन करण्यासाठी बहिष्कृत भारतातून त्यांनी सातत्याने मराठीतून लेखन करून आपल्या मराठी भाषेवरील प्रभुत्वाची साक्ष पटवून दिली. ते बहिष्कृत भारताच्या संपादनात जातीने लक्ष घालून प्रत्येक ओळ-न-ओळ स्वतः बघत असत असे म्हटल्यास कुणास अतिशयोक्ती वाटू नये. ते म्हणतात,

> "बहिष्कृत भारताच्या संपादकास मदत करण्यास दुय्यम संपादक ठेवण्याइतकी पत्राची सांपत्तिक स्थिती नव्हती तसेच बिनमोली संपादकी काम करण्यास स्वार्थत्यागी असा दलितातील माणूसही लाभला नाही. बहिष्कृत भारताच्या संपादकाच्या प्रौढ लिखाणास दबून गेल्यामुळे म्हणा किंवा सार्वजनिक कार्याविषयी कळकळ वाटली नसल्यामुळे म्हणा, बाहेरच्या लेखकांचा त्यास मिळावा तितका पाठिंबा मिळाला नाही. अशा स्थितीत बहिष्कृत भारतचे २४-२४ रकाने लिहून काढण्याची सारी जबाबदारी एकट्या संपादकास घ्यावी लागली."

बाबासाहेबांनी मूकनायक व बहिष्कृत भारत व्यतिरिक्त जनता व प्रबुद्ध भारत अशी आणखी दोन वृत्तपत्रे चालवलीत परंतु त्यांच्या मराठी लेखनाचा सर्वांगीण आविष्कार पाहण्याच्या दृष्टीने बहिष्कृत भारत हेच वृत्तपत्र महत्त्वाचे ठरेल.

या वृत्तपत्राची पाने चाळताना बाबासाहेबांच्या चतुरस्त्र प्रज्ञेचे आपणास दर्शन घडते. महाड परिषदेत झालेल्या दंगलीनंतर जे विचारमंथन सुरू झाले त्यात त्यांनी हिंदू धर्माची व शास्त्रांची जी मूलगामी चिकित्सा केली आहे ती आजही तेवढीच महत्त्वपूर्ण आहे. "हिंदूचे धर्मशास्त्र" या लेखातील तर्ककठोर युक्तिवाद, स्पष्ट मते आणि प्रवाही भाषा यामुळे विरोधकांनादेखील यातील विचार वाचून घेण्याची जिज्ञासा वाटे. "आपल्याला बाहेर जाण्याचा मार्ग हिंदूधर्माने मोकळा ठेवला आहे पण बाहेरच्याला आत येण्याचा मार्ग बंद करण्यात आला आहे. या विधीमुळे पाणी आत येण्याची तोटी बंद पण पाणी सोडण्याची तोटी खुली असलेला हौद जसा शेवटी शुष्क होऊन त्यात पाण्याचा एक टाकही उरत नाही तशी स्थिती हिंदू समाजाची न व्हावी व हा सारा अनर्थ

टाळावा असे जर वाटत असेल तर जातीभेदाचे उच्चाटन करणे अत्यंत आवश्यक आहे" हे त्यावेळचे उद्‌गार आजही उद्‌बोधक ठरावेत.

धर्मशास्त्राप्रमाणे त्यांनी तत्कालीन सामाजिक व राजकीय प्रश्नांवर आपले निर्भीड मत मांडलेले आहे महारांचे वतन नष्ट व्हावे म्हणून त्यांनी विधानमंडळात कायदा करण्याचा जसा प्रयत्न केला तसाच जनमत जागृत करण्यासाठी त्यांनी लेख, भाषणे यांचा पाऊस पाडला. गरीब शेतकऱ्यांना खोतांच्या जाचातून सोडविण्यासाठी खोती निर्मूलन बिल त्यांनी मांडले. या त्यांच्या चळवळीत महार, मांग, चांभारांप्रमाणेच कुणबी, तेली, माळी, मराठे, ब्राह्मण वगैरे सर्व जातींचे तसेच मुसलमान, ख्रिस्ती लोक देखील समाविष्ट होते ही बाब लक्षात घ्यायला हवी.

बाबासाहेबांनी 'बहिष्कृत भारत'मधून निव्वळ स्थानिक वा प्रादेशिक प्रश्नांचाच उहापोह केला असे नाही तर अनेक राष्ट्रीय प्रश्नांनाही त्यांनी हात घातला. गिरणी कामगारांच्या संपावर जसे त्यांनी आपले मत प्रकट केले तसेच मोतीलाल नेहरू कमेटीने ब्रिटिश सरकारला सादर केलेल्या रिपोर्टवर आपली स्पष्ट प्रतिक्रिया व्यक्त केली. या प्रतिक्रियेने आपले मुसलमान मित्र रुष्ट होतील याची जाणीव असूनही "निव्वळ राष्ट्रहित डोळ्यांसमोर ठेवून आम्ही हा इशारा देत आहोत" असे ते म्हणाले.

बाबासाहेबांच्या लेखनाच्या विविध पैलूंचे दर्शन प्रस्तुत ग्रंथातून घडणार आहे. बाबासाहेब हे कृतीशील क्रांतिप्रवण विचारवंत होते. विचारसंघर्षाला ते डगमगत नसत. त्यांच्या वाणीत आणि लेखणीत निर्भयता जागोजागी प्रतीत होते. इतिहासाच्या घटनांचा अर्थ ते बुद्धिवादी भूमिकेतून लावीत आणि शेवटी या विचारांचा अंतिम हेतू राष्ट्रहिताकरिता कसा आहे हे स्पष्ट करीत. ते निव्वळ लिहायचे म्हणून लिहीत नसत, त्यांचे लेखन हेतुपुरस्सर होते. एखादा विशिष्ट उद्देश साध्य करण्याचे हेतूने ते चळवळ आरंभ करीत व त्याच्या पूर्तिसाठी आपल्या लेखणीचा वापर करीत म्हणून त्यांच्या लेखनात जोश आहे, आवेग आहे. बाबासाहेबांच्या या लेखनातून विचारसौंदर्याबरोबर भाषासौंदर्य, उपहास व उपरोध तसेच निरनिराळी सुभाषितवजा वाक्ये विखुरलेली आढळतील. परंतु त्यांचा मूळ पिंड विचारवंताचा असल्यामुळे विचारप्रबोधनाकरिता त्यांनी या सर्व बाबींचा वापर केलेला आहे.

मूकनायक हे पत्र १९२० मध्ये प्रसिद्ध झाले. या खंडात समाविष्ट केलेल्या अंकांतून अस्पृश्यांच्या कोल्हापूर आणि नागपूर येथील दोन परिषदांचे वृत्तांत दिलेले आहेत. या दोन्ही परिषदांना छत्रपती शाहू महाराज हे उपस्थित राहून त्यांनी दलितांच्या चळवळीला मोलाचे मार्गदर्शन केलेले आढळते. बाबासाहेब आंबेडकरांबद्दल देखील त्यांनी गौरवपर उद्‌गार काढलेले आहेत. महात्मा फुले यांचेनंतर छत्रपती शाहू महाराज, गुरुवर्य विठ्ठल रामजी शिंदे, कर्मवीर भाऊराव पाटील, श्री संत गाडगे महाराज, विदर्भात डॉ. पंजाबराव देशमुख इत्यादी बहुजन समाजातील अनेक कार्यकर्त्यांनी जे अस्पृश्योद्धाराचे कार्य केले ते महाराष्ट्राच्या सामाजिक समतेच्या लढ्याच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाचे असून त्याचा आपण विसर पडू देऊ नये. महात्मा गांधींच्या अस्पृश्योद्धाराच्या मार्गाबद्दल बाबासाहेब आंबेडकरांचे मतभेद असले तरी महाडच्या दलित परिषदेत गांधीजींची प्रतिमा ठेवण्यात आलेली होती ही गोष्ट लक्षात घेतल्यास बाबासाहेबांचा समाजसुधारकांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन शत्रुत्वाचा नसून वैचारिक मतभिन्नतेचा होता असे आपल्या लक्षात येईल.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे समग्र वाङ्मय महाराष्ट्र शासन क्रमशः प्रसिद्ध करीत आहे. या प्रकल्पांतर्गत शासनाने ८ इंग्रजी खंड प्रसिद्ध केले. याशिवाय अजून ६ खंडांचा आराखडा संपादन समितीजवळ तयार आहे. शिवाय "सोअर्स मटेरियल ऑन डॉ. आंबेडकर" या नावाचा त्यांच्या चळवळीविषयक अभ्यासाच्या साधनांचा एक खंड देखील प्रसिद्ध केला. या मालिकेत प्रस्तुत ग्रंथ "डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे बहिष्कृत भारत आणि मूकनायक" हा पहिलाच मराठी खंड प्रसिद्ध होत आहे. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जास्तीत जास्त मराठी लेखन या दोन वृत्तपत्रांतून प्रसिद्ध झालेले आहे. त्यामुळे त्यांच्या विचारांची व तत्कालिन चळवळीची सामान्य वाचकाला देखील साकल्याने जाणीव व्हायला हरकत नाही.

मूकनायक आणि बहिष्कृत भारत ही दोन्ही वृत्तपत्रे मूळ स्वरूपात जशीच्या तशी प्रसिद्ध करण्याचे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समितीने ठरविले व त्याप्रमाणे महत्‌प्रयासाने ते सर्व संकलित केले. ते आज डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जन्मशताब्दी वर्षात ग्रंथरूपाने प्रसिद्ध होत आहे. हा ग्रंथ आपल्यापरीने वैशिष्ट्यपूर्ण ठरेल असे वाटते. वाचक या ग्रंथाचे स्वागत करतील अशी आशा आहे.

(स्वाक्षरी)

शरद पवार
मुख्य मंत्री
महाराष्ट्र राज्य.

संपादकीय

प्रस्तुत ग्रंथाद्वारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या "बहिष्कृत भारत" या पाक्षिक वृत्तपत्रातील समग्र लेखन प्रथमच एकत्रित स्वरूपात प्रकाशित करण्यात येत आहे व या दृष्टीने हा ग्रंथ ऐतिहासिक महत्त्वाचा आहे असे म्हणावे लागेल. "बहिष्कृत भारत" हे वृत्तपत्र डॉ. आंबेडकरांनी रविवार, दिनांक ३ एप्रिल १९२७ रोजी सुरू केले. तत्पूर्वी ३१ जानेवारी १९२० रोजी त्यांनी "मूकनायक" हे पाक्षिक सुरू केले होते. "आमच्या या बहिष्कृत लोकांवर होत असलेल्या व पुढे होणाऱ्या अन्यायावर उपाययोजना सुचविण्यास तसेच त्यांची भावी उन्नती व तिचे मार्ग यांच्या खऱ्या स्वरूपाची चर्चा करण्यास वर्तमानपत्रासारखी अन्य भूमीच नाही" म्हणून व "स्वजनोद्धाराचे महत्कार्य करणारास योग्य पंथ" दाखविण्यासाठी आपण "मूकनायक" पत्र सुरू करीत आहोत असे त्यांनी "मूकनायक"च्या पहिल्या अंकात सांगितले होते. परंतु त्यांनी अंगीकारलेले हे कार्य लवकरच नाश पावले. १९२० साली पुढील अभ्यासासाठी डॉ. आंबेडकर इंग्लंडला गेले तेव्हा श्री. घोलप यांच्यावर "मूकनायक"ची जबाबदारी सोपवून ते गेले. "मूकनायक" च्या सुरुवातीच्या १२ अंकात बाबासाहेबांचे अग्रलेख होते. नंतर त्यांनी इंग्लंडला प्रयाण केल्यावर काही काळ हे पाक्षिक कसेबसे चालले व १९२३ साली ते बंद पडले. इंग्लंडहून परतल्यानंतर आणि विशेषत: १९–२० मार्चला महाड येथे "कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदेचे पहिले अधिवेशन" झाल्यानंतर बाबासाहेबांनी चालविलेल्या बहिष्कृतांच्या चळवळीला खंबीर प्रचाराचा आधार देण्यासाठी एका वृत्तपत्राची गरज त्यांना भासू लागली. याच गरजेतून "बहिष्कृत भारता"चा जन्म झाला. पहिला अंक रविवारी निघाला. पण दुसऱ्या अंकापासून ते शुक्रवारी, दर पंधरवड्याने प्रसिद्ध होऊ लागले. पहिल्या वर्षाच्या शवटीच "बहिष्कृत भारत" आर्थिक बोजाने अनियमित होऊ लागले होते. ३ फेब्रुवारी १९२८ रोजी २२-२३-२४ असा एकच जोडअंक काढण्यात आला. त्यात बाबासाहेबांनी "बहिष्कृत भारत" किती कठीण परिस्थितीत चालवावे लागत आहे याचे वर्णन केले. या पत्राची वार्षिक वर्गणी ३ रुपये आणि किरकोळ अंकाची किंमत दीड आणा अशी अत्यल्प होती. जास्तीत जास्त लोकांनी वर्गणीदार व्हावे असे आवाहन त्यांनी केले होते. या आवाहनाचा विशेष परिणाम झाला नाही. दुसऱ्या वर्षाचा पहिला अंक ९ महिन्यानंतर १६ नोव्हेंबर १९२८ रोजी प्रसिद्ध झाला व पुढे १५ नोव्हेंबर १९२९ रोजी २१-२२ क्रमांकाचा जोडअंक काढून "बहिष्कृत भारत" बंद पडले. त्यानंतर बाबासाहेबांनी "जनता" (१९३०) आणि "प्रबुद्ध भारत" (१९५६) अशी वृत्तपत्रेही काढली. तथापि, काळ व सामाजिक पार्श्वभूमी लक्षात घेता त्यांचे "बहिष्कृत भारत" हे वृत्तपत्र सर्वांत महत्त्वाचे ठरते. तसेच डॉ. आंबेडकरांच्या विचारांचा आणि त्यांनी सुरू केलेल्या चळवळीचा सखोल अभ्यास करण्याच्या दृष्टीनेही "बहिष्कृत भारतातील" लेखन अत्यंत उपयुक्त ठरणारे आहे. म्हणूनच "बहिष्कृत भारत" चे हे संकलित स्वरूपातील प्रकाशन ऐतिहासिक दृष्ट्या महत्त्वाचे आहे असे वर म्हटले आहे.

"बहिष्कृत भारता"त विचारविनिमय, बहिष्कृत वर्गाच्या कुलाबा जिल्हा परिषदेचे इतिवृत्त, सभांची माहिती, विविध विषय संग्रह, पत्रव्यवहार, आत्मपरिचय अशी विविध सदरे येत. पण त्यातला सर्वांत महत्त्वाचा मजकूर म्हणजे "आजकालचे प्रश्न" या सदरातील मजकूर आणि "अग्रलेख" हा म्हणावा लागेल. "आजकालचे प्रश्न" मधील मजकूर कधी स्फुट तर कधी एखाद्या सूत्रात ओवलेला असे. परंतु "अग्रलेख" मात्र महाराष्ट्रीय पत्रकारितेच्या तेजस्वी परंपरेत बसणारा, विचारप्रवर्तक आणि बहिष्कृत समाजाच्या समस्यांचा सर्वांगीण विचार करणारा असा "निबंध"च असे. तर्कशुद्ध खंडण, मंडन, युक्तिवाद, डौलदार व आवेशपूर्ण भाषा, समर्पक सुभाषिते, अवतरणे यांनी तो परिपूर्ण असे "बहिष्कृत भारता" च्या पहिल्या वर्षातल्या अनेक अंकांमधून डॉ. आंबेडकरांनी अनेक महत्त्वाचे विचार मांडणारे अग्रलेख लिहीले आहेत. "महाड येथील धर्मसंगर व वरिष्ठ हिंदूंची जबाबदारी" (अंक २ रा), "महाड येथील धर्मसंगर व इंग्रज सरकारची जबाबदारी" (अंक ३ रा) व "महाड येथील धर्मसंगर व अस्पृश्य वर्गाची जबाबदारी" (अंक ४ था) अशी एक लेखमाला लिहिलेली आहे. ती वाचताना एखाद्या विषयाच्या सर्व बाजू कवेत घेणारी त्यांची व्यापक प्रज्ञा प्रत्ययाला येते. "अस्पृश्यतेची रूढी कायद्यास संमत आहे काय?" असा प्रश्न ते सरकारला विचारतात व ती तशी नाही हे लाहोर हायकोर्टाच्या निकालाचा दाखला देऊन सप्रमाण व तर्कशुद्ध काटेकोरपणाने सिद्ध करतात. रूढीमुळे किंवा वहिवाट नाही या कारणाने कोणत्याही समाजाच्या सार्वजनिक बाबतीतल्या हक्कांवर गदा आणली जाऊ शकत नाही हे त्यांनी मलबार प्रांतात घडलेल्या घटनेवर मद्रास हायकोर्टाने दिलेल्या निकालाचे उदाहरण देऊन सरकारला ठणकावून बजावले आहे. हीच गोष्ट वरिष्ठ हिंदूंना समजावून सांगताना मात्र त्यांनी कायद्याची भाषा वापरली नाही तर हिंदूंच्या धर्मग्रंथांतील सिद्धांतांचा व तत्त्वांचा तेथे त्यांनी आधार दिला आहे. तर ह्याच संदर्भात अस्पृश्यांची जबाबदारी कोणती याचे मार्गदर्शन करताना अस्पृश्यांमधील तेज आणि सत्व यांना त्यांनी आवाहन केले आहे. म्हणजे एकाच गोष्टीच्या तीन बाजूंचा उहापोह करताना त्यांनी कायदा, प्रमाण आणि भावना अशा तीन वेगवेगळ्या शस्त्रांचा चातुर्याने वापर केलेला आहे. बौद्धिक भूमिकेवरून तर्कशुद्ध प्रतिपादन करताना, सप्रमाण युक्तिवाद करताना आणि भावनेला आवाहन करताना डॉ. आंबेडकरांच्या भाषेने आपले विविध सामर्थ्य कसे प्रकट केले आहे ते मुळातून वाचण्याजोगे आहे.

डॉ. आंबेडकरांचे हे लेखन त्यावेळी अत्यंत जहाल, हिंदू धर्मावर कोरडे ओढणारे वाटले असणार आणि ते तसे होतेही. जे कार्य डॉ. आंबेडकरांनी आपले जीवित ध्येय ठरविले होते त्याची पाळेमुळे हिंदू धर्मीयांनी रुजविलेल्या अन्यायकारक रूढींमध्ये रुतलेली, खोलवर गेलेली होती. ती खणून काढताना डॉ. आंबेडकरांना जहाल भाषा वापरणे आवश्यकच होते. परंतु आज हे लेखन वाचतांना त्यामागची डॉ. आंबेडकरांची तळमळ जाणवते. त्यातील महत्त्वाची गोष्ट ही होती की दलितांचे दुःख, त्यांच्यावरचे अन्याय ही काही त्यांनी दुरून पाहिलेली गोष्ट नव्हती. ते जीवन त्यांनी स्वतः भोगलेले, अनुभवलेले होते. त्यातील दाहकता हा काही केवळ त्यांच्या बोलण्याचा विषय नव्हता. ते त्यांचे प्रत्यक्ष दुःख होते. हे दुःख समजावून घेतले की कोणत्याही विचार करणाऱ्या माणसाला आज या भाषेबद्दल आश्चर्य वाटणार नाही किंवा रागही येणार नाही. त्यामागे डॉ. आंबेडकरांची कोणत्याही व्यक्ती-बद्दलची द्वेषभावना नव्हती तर ज्या ब्राह्मण्यामुळे दलितांना त्यांच्या हक्कांपासून वंचित ठेवले जाते त्या "ब्राह्मण्या" बद्दल त्यांच्या मनात संताप होता. हा प्रक्षोभ त्यांनी व्यक्त केला तो समजावून न घेता त्यांच्या भाषेमुळे व लिहिण्यामुळे चिडलेल्यांनी जेव्हा त्यांच्यावर ब्राह्मणद्वेष्टेपणाचा आरोप केला तेव्हा आंबेडकरांनीही त्यांना त्याच भाषेत उत्तर दिले. "बहिष्कृत भारत" मध्ये भालाकार भोपटकरां-संबंधीचे जे उल्लेख येतात ते याच प्रत्युत्तराची उदाहरणे होत. विचारवंतांचे प्रतिनिधित्व करणारी वृत्तपत्रे आणि त्यांच्यामागे उभे असणारे पुढारी समाजातील ज्या सुधारणांविषयी कळकळ दाखवीत त्या सुधारणांमध्ये इतर सामाजिक प्रश्न असत, पण अस्पृश्यत्वाचा मात्र नसे. याबद्दलही डॉ. आंबेडकरांनी सखेद संताप व्यक्त केला आहे. विशेषतः ब्राह्मणेतरांनी अस्पृश्यतानिवारणाचे कार्य कां करू नये असा सवालही त्यांनी विचारलेला आहे. महाडच्या दंग्यानंतर, ब्राह्मणेतरांनी वर्तमानपत्रांतून जी चर्चा केली, ती वाचून "हा एवढा मोठा महाराष्ट्रातील बलाढ्य पक्ष अकर्तृत्वशील होतो का, याचा धाक आपल्याला वाटू लागला" असे डॉ. आंबेडकरांनी म्हटले आहे व या पार्श्वभूमीवर रा. जवळकर व जेधे या ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनी जी भूमिका घेतली तिच्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त केली आहे. अर्थात जेधे व जवळकर यांनी "कोणत्याही ब्राह्मण जातीतील गृहस्थास चवदार तळ्यावरील सत्याग्रहात सामील करण्यात येऊ नये" अशी जी अट घातली होती तिचा डॉ. आंबेडकरांनी स्पष्ट शब्दात इन्कार केला आहे. "आम्ही ब्राह्मणांच्या विरुद्ध नाही ही गोष्ट आम्ही जाहीर करू इच्छितो, आमचा कटाक्ष ब्राह्मण्यावर आहे. ब्राह्मण लोक आमचे वैरी नसून ब्राह्मण्यग्रस्त लोक आमचे वैरी आहेत असे आम्ही समजतो. या भावनेने प्रेरित झाल्यामुळे ब्राह्मण्यग्रस्त ब्राह्मणेतर हा आम्हाला दूरचा वाटतो व ब्राह्मण्यरहित ब्राह्मण आम्हांस जवळचा वाटतो" असे डॉ. आंबेडकरांनी केलेले निःसंदिग्ध प्रतिपादन लक्षात ठेवले पाहिजे.

डॉ. आंबेडकरांनी सुरू केलेली चळवळ सबंध भारतवर्षाच्या इतिहासात अभूतपूर्व आणि क्रांतिकारक ठरलेली चळवळ आहे. या चळवळीचे ऐतिहासिक महत्त्व लक्षात येण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांचे लेखन वाचलेले असणे आवश्यक आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीचे यथार्थ मूल्यमापन द्रष्टे विचारवंत करतील आणि काळ करील. सर्वसामान्य वाचकाने प्रथम त्यांचे विचार आज तटस्थ आणि विवेकशील वृत्तीने समजावून घेतले पाहिजेत. ते समजावून घेताना डॉ. आंबेडकरांचा काळ, परिस्थिती आणि त्यांचे विशिष्ट व्यक्तिमत्त्व यांचेही भान ठेवले पाहिजे. हे लेखन आता शासनामार्फत समाजाला उपलब्ध करून देण्यात येत आहे ते केवळ एका थोर नेत्याच्या विचाराचा परिचय घडून यावा यासाठी नव्हे तर उद्याचा समाज घडविण्यासाठी विचारांचे जे धन पाठीशी हवे असते ते सर्वांना मिळावे यासाठी.

डॉ. आंबेडकरांच्या जन्मशताब्दी वर्षात शासनाने समग्र आंबेडकर वाङ्मय प्रकाशन योजना आखली आहे. त्या योजनेतील हा पहिला मराठी खंड वाचकांच्या हाती देताना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र साधने प्रकाशन समितीस अतिशय आनंद होत आहे.

(विलासराव देशमुख)
शिक्षणमंत्री, महाराष्ट्र राज्य
अध्यक्ष, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समिती.

संपादनासंबंधी थोडेसे

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मूकनायक (१९२०), बहिष्कृत भारत (१९२७), जनता (१९३०) आणि प्रबुद्ध भारत (१९५६) अशा चार वृत्तपत्रांना जन्म दिला. "जनता" पत्राचेच नामकरण "प्रबुद्ध भारत" असे करण्यात आले.

जनता आणि प्रबुद्ध भारत ही दोन्ही पत्रे बाबासाहेबांच्या चळवळीची मुखपत्रे असली तरी या पत्रांचे संपादन बाबासाहेबांनी स्वतः कधी केलेले नाही. त्यांनी हे काम आपल्या सहकाऱ्यांकडून करवून घेतले. या वृत्तपत्रांतून बाबासाहेबांच्या लेख, भाषणे व कार्याची माहिती मात्र सातत्याने येत असे.

मूकनायक आणि बहिष्कृत भारत या दोन वृत्तपत्रांबद्दल मात्र असे म्हणता येते की या दोन्ही वृत्तपत्रांचे संपादन बाबासाहेब आंबेडकर स्वतः करीत. "मूकनायक" हे पत्र सुरू केल्याचा उल्लेख त्यांनी बहिष्कृत भारताच्या पहिल्याच अंकात केलेला आहे. या पत्राचा कारभार श्री. ज्ञानदेव घोलप यांचेकडे सोपवून ते ५ जुलै १९२० रोजी इंग्लंडला पुढील विद्याभ्यासाकरिता निघून गेले. तोपर्यंत मूकनायकचे १२ अंक प्रसिद्ध झाले होते. "मूकनायक" च्या १३ व्या अंकावर पुढील अंकासंबंधी अंतर्व्यवस्था बदलल्याचा स्पष्ट उल्लेख आहे.

महाराष्ट्रातील बिनीच्या पत्रकारांच्या तोडीची पत्रकारिता असूनही डॉ. आंबेडकरांच्या पत्रकारितेची दखल मराठी पत्रकारितेच्या इतिहासकारांनी घेतली नाही. या बाबतीत सुप्रसिद्ध संशोधक डॉ. गंगाधर पानतावणे यांनी आपल्या "पत्रकार आंबेडकर" या पुस्तकाच्या प्रस्तावनेत जी माहिती दिली आहे ती वाचकांना उद्‌बोधक ठरेल. ते म्हणतात,

"एवढा कोरीव वृत्तपत्रीय प्रपंच करूनही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना "पत्रकार आंबेडकर" म्हणून कोणी मानाचा मुजरा केला नाही. मराठी वृत्तपत्रसृष्टी टिळक, आगरकर, परांजपे, केळकर, खाडिलकर, कोल्हटकर येथेच कुठेतरी थांबत होती. लोकजागृतीचे कार्य करण्यासाठी वृत्तपत्र हे प्रभावी माध्यम आहे, असे मानणाऱ्या आणि प्रत्यक्ष वृत्तपत्रसृष्टीचा प्रपंच करणाऱ्या बाबासाहेबांचा पत्रकार म्हणून निर्देश न करणे, त्यांच्या वृत्तपत्रीय लेखनाचे मूल्यमापन न करणे ह्या बाबा अनवधानाने हात ह्यात्या असे म्हणणे अत्युक्तीचे ठरेल. काहींनी निर्देश करावा पण तो अत्यंत जुजबी किंवा चुकीचा तरी असा सारा प्रकार. आधुनिक मराठी वाङ्‌मयाच्या इतिहासाचे जे ग्रंथ प्रकाशित झाले आहेत, त्यात मराठीतील अनेक अज्ञात व्यक्तींचेही निर्देश आहेत. पण तेथे बाबासाहेबांच्या पत्रसृष्टीचा विचार नाही. प्र. न. जोशी ह्यांनी "मराठी वाङ्‌मयाच्या विवेचक इतिहासा" त केवळ एका ओळीतच भलावण केली आहे. वृत्तपत्र आणि मराठी नियतकालिकांचा इतिहास लिहिणाऱ्यांना वा मीमांसा करणाऱ्यांनाही विस्मरण झालेले दिसते. (अलीकडे श्री. रा. के. लेले ह्यांनी आपल्या "मराठी वृत्तपत्रांचा इतिहास" या ग्रंथात दखल घेतली आहे पण ती बाबासाहेबांच्या वृत्तपत्रीय कर्तृत्वासंबंधी लेखन प्रकाशित झाल्यानंतरच. ग्रंथप्रकाशन १९८४). "लोकमित्र" या नियतकालिकाच्या जानेवारी १९२२ च्या अंकात "वर्तमानपत्रे, त्यांचा इतिहास व त्यांचे कार्य" हा वसंत पौडवाल ह्यांचा विसाव्या शतकातील वृत्तपत्रांची महत्त्वपूर्ण नोंद घेणारा लेख प्रकाशित झाला आहे. असेच महत्त्वाचे लेख म्हणजे चि. ग. कर्वे यांचा "विद्यासेवका" तील "भारतीय वृत्तपत्रांचा इतिहास" हा दोन भागातील विस्तृत लेख (प्रकाशन : जानेवारी १९२५ व डिसेंबर १९२६) आणि रा. गो. भिडे यांचा एप्रिल-मे १९३० च्या "यशवंत" ह्या नियतकालिकातील "मराठी वृत्तपत्रे आणि मासिके" हा लेख. या सर्व लेखांतून आंबेडकरांच्या कोणत्याही वृत्तपत्राचा निर्देश येत नाही. अत्यंत तपशीलाने लिहिलेल्या उपरोक्त लेखांत त्यांच्या पत्रकारितेला स्थान नाही, हे सत्य मान्य केलेच पाहिजे. बाबासाहेबांशी कांही काळ संबंध असलेल्या, त्यांच्या मुलाखती घेतलेल्या त्र्यं. वि. पर्वते यांच्यासारख्या मराठीतील ज्येष्ठ पत्रकाराच्या Marathi Journalism या पुस्तिकेत "खबर", "जयहिंद" यासारख्या सायंदैनिकांचा आणि "तेज" सारख्या ऐकपानी दैनिकाचा उल्लेख यावा पण मूकनायक, बहिष्कृत भारत, जनता ह्यासारख्या लोकशिक्षणाची व लोकजागृतीची बांधीलकी स्वीकारणाऱ्या पत्रांचा पुसटसा का होईना पण उल्लेख असू नये ह्याला काय म्हणावे ! मराठी पत्रसृष्टीने जेथे दुर्लक्ष केले आणि बाबासाहेबांना "अस्पृश्य"च राखले तेथे एम. चलपती राव, जे. नटराजन, विश्वनाथ अय्यर, आर. सी. एस. सरकार, पी. जी. राव, पी. डी. पारिख, या भारतीय वृत्तपत्रसृष्टीसंबंधाने ग्रंथलेखन करणाऱ्या लेखकांना दूषण देण्यात स्वारस्य नाही. म्हणायला डॉ. व्ही. डी. राव यांचा थोडासा अपवाद करावा लागेल. त्यांनी The Indian Press मधील "The beginning and growth of the Marathi Press" या लेखात ब्राह्मणेतरांच्या चळवळीसंबंधी विचार मांडताना चळवळीचा विचार व्यक्त करणाऱ्या काही ब्राह्मणेतर पत्रांचा निर्देश केला आहे. त्यातच डॉ. बाबासाहेबांच्या पत्रांचाही उल्लेख आहे. तो पुरेसा नसला तरी महत्त्वाचा

आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चरित्रकारांनी मात्र दखल घेतली ती ऐतिहासिक दृष्टीने. चां. भ. खैरमोडे, डॉ. धनंजय कीर, यांनी आपल्या चरित्र ग्रंथात त्यांच्या वृत्तपत्रांसंबंधी दिलेली माहिती दलित चळवळीच्या संदर्भात अत्यंत महत्त्वाची आहे. येथे अमेरिकन विदुषी डॉ. एलिनार झेलियट ह्यांच्या Dr. Ambedker and the Mahar Movement ह्या प्रबंधाचाही आवर्जुन निर्देश केला पाहिजे. उपरोक्त ग्रंथात बाबासाहेबांच्या वृत्तपत्र लेखनाची चिकित्सा नसली तरी ऐतिहासिक आढावा म्हणून त्याचे मूल्य मान्य करावे लागते."

काही दलित लेखकांनी मात्र डॉ. आंबेडकरांच्या झुंजार पत्रकारितेसंबंधी जाणीवपूर्वक संशोधन, लेखन आणि प्रकाशन केले आहे. सुरूवातीला अप्पासाहेब रणपिसे या अल्पशिक्षित परंतु संशोधनाची जाण असलेल्या लेखकाने "दलितांची वृत्तपत्रे" हे पुस्तक १९६२ साली प्रसिद्ध केले. हा प्रयत्न अल्पसा असला तरी महत्त्वपूर्ण होता. त्यानंतर श्री. रत्नाकर गणवीर यांनी अतिशय परिश्रमपूर्वक "बहिष्कृत भारत" चे अंक गोळा करून त्यातील अग्रलेख आणि स्फुट लेखांचे संपादन व प्रकाशन स्वखर्चाने करून बाबासाहेबांचे वृत्तपत्रीय लेखन महाराष्ट्रात सर्वदूर पोचवण्याचे महत्त्वाचे कार्य केले. डॉ. हरिश्चंद्र निर्मळे आणि सुखराम हिवराळे यांनीही आंबेडकरांच्या पत्रकारितेवर पुस्तके प्रसिद्ध केली. डॉ. गंगाधर पानतावणे यांनी मात्र बाबासाहेब आंबेडकरांच्याच पत्रकारितेचा स्वतंत्रपणे व सर्वांगीण अभ्यास करून मूकनायक, बहिष्कृत भारत, जनता व प्रबुद्ध भारत या चारही वृत्तपत्रांतील बाबासाहेबांच्या लेखनाचा परामर्श घेणारे "पत्रकार आंबेडकर" हे पुस्तक प्रसिद्ध केलेले आहे.

"बहिष्कृत भारत" हे महाडच्या कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदेनंतर सुरू करण्यात आले. त्यामुळे या परिषदेचा समग्र वृत्तांत व त्यानंतर महाड येथे घडून आलेले मनुस्मृतिदहन, चवदार तळ्याचा सत्याग्रह आदी विषयांवर बारिकसारिक तपशील या वृत्तपत्रांत प्रसिद्ध झालेला आहे. ज्या महाडच्या धर्मसंग्रामाने या देशात सामाजिक क्रांती घडवून आणली, दलितांच्या जीवनात चेतना निर्माण केली त्या संग्रामाचे या अंकांतून इत्थंभूत वर्णन आहे. शिवाय पुढे १९२९ सालापर्यंत बाबासाहेबांनी दिलेल्या सामाजिक व राजकीय लढ्याचा हे वृत्तपत्र एक महत्त्वाचा ऐतिहासिक दस्तावेज आहे असे आढळून येते. विशेष म्हणजे डॉ. आंबेडकरांच्या मराठी भाषेचे विविध पैलू समजून घेण्याकरिता हे महत्त्वाचे साधन आहे.

"बहिष्कृत भारत" व "मूकनायक" ही दोन्ही वृत्तपत्रे आज सामान्य वाचकांना दुर्लभ आहेत. बाबासाहेबांच्या समग्र चळवळींचा आणि विचारांचा अभ्यास करण्याच्या दृष्टीने ही वृत्तपत्रे आज देखील सामान्य मराठी जनतेसमोर पोहोचणे आवश्यक आहे या विचाराने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समितीने हे समग्र अंक मुळाबरहुकुम प्रकाशित करण्याचा निर्णय घेतला.

बहिष्कृत भारतचा पहिला अंक नमुना अंक म्हणून मोरेश्वर चिंतामण लेले यांच्या विक्रम प्रिंटिंग प्रेसमध्ये छापला गेला. दुसरा अंक मोरमकरांच्या श्रीलक्ष्मीनारायण प्रेसमध्ये छापावा लागला. त्यानंतर बाळकृष्ण अनंत ताटेंच्या सहकारी छापखान्यात अंक ३ पासून काही अंक छापले गेले. पुढे आणखी मुद्रणालये बदलली. अशा प्रकारे वारंवार मुद्रणालये बदलल्यामुळे "बहिष्कृत भारत" च्या पहिल्या पानावरील शीर्षकाचा ब्लॉक देखील वारंवार बदलावा लागला. प्रस्तुत खंडात या शीर्षकाचे एकूण ९ ब्लॉक तयार करावे लागले व ज्या अंकाला जो ब्लॉक मुळात आहे त्याप्रमाणे तो छापण्यात आला आहे.

"बहिष्कृत भारत" चे पुनर्मुद्रण जसेच्या तसे करायचे तर मूळ अंकावरून फोटो काढून त्याप्रमाणे मुद्रण करावे असे सर्वांचे मत होते. तसे करणे शक्य झाले असते तर आमचा मुद्रित प्रुफे तपासण्याचा त्रासही वाचला असता. परंतु हे करणे शक्य नव्हते. याची कारणे अनेक होती.

(१) "बहिष्कृत भारत" चे मूळ अंक ज्यांचेकडे उपलब्ध होते त्यांचेकडून ते छापायला मिळू शकत नव्हते. शिवाय सर्व अंक पूर्ण नव्हते. अनेक अंकांचा मजकूर फाटून गहाळ झालेला होता.

(२) मूळ अंक अथवा झेरॉक्स प्रतीवरून अंकांचे फोटो जेवढे सूक्ष्म व स्पष्ट हवेत तेवढे येणे शक्य नव्हते.

वरील बाबींमुळे अंक यथामूल काढायचा परंतु त्याची जुळणी पुन्हा करावयाची असे ठरले. अर्थात जुळणी करताना प्रत्येक ओळ मूळ अंकाप्रमाणेच असली पाहिजे ही काळजी घेण्यात आली.

यथामूल जुळणी झाली तरी प्रुफे तपासताना काही व्यावहारिक अडचणी उपस्थित झाल्या. त्याचे निराकरण कसे करण्यात आले हे थोडक्यात सांगणे आवश्यक आहे. अलीकडे ओळीच्या शेवटी शब्द तोडण्याचा प्रसंग आला तर साधारणपणे खालीलप्रमाणे शब्द तोडतात :—

उदा. टिप-णीस, उप-योग, निर-निराळ्या, शहाण-पणा वगैरे, परतु मुळ बहिष्कृत भारतात ओळ संपताना जे शब्द तोडले जात त्याचे स्वरूप खालीलप्रमाणे होते :

निरनि-राळ्या; उ-पयोग; भरवि-ष्यात; ब्राह्म-णातील; चाळीस-मोरील;
पु-रुषांची; शहा-णपणाची; वात-मीदाराने; निय-तकालिक; जन्माव्य-तिरिक्त

ही शब्द तोडण्याची पद्धति प्रस्तुत खंडात बदललेली नाही.

आज आपण ज "सहाय्य" लिहितो ते त्यावेळी "साह्य" अथवा "साहाय्य" असे लिहिण्यात येई. "आवश्यक" हा शब्द "अवश्य" असा लिहिण्यात येई. अशा कोणत्याही शब्दात आम्ही बदल केलेला नाही. ऱ्हस्वदीर्घाचे मूळ स्वरूप प्रस्तुत खंडात तसेच राखण्यात आले आहे. अनुस्वारही पूर्वीप्रमाणेच ठेवलेले आहेत.

उदा. तुमचीं नेहमींचीं कामें करूं वगैरे. नें शीं–नीं शी प्रत्यय, अथवा प्रथम पुरुषी बहुवचनी उकारान्त क्रियापदांवरील अनुस्वार तसेच ठेवण्यात आले आहेत.

मुळात जर अर्थभेद करणाऱ्या चुका आढळल्या तर तेथे मात्र दुरुस्ती करण्यात आली आहे. उदा. "कोणता ठेवला पाहिजे" या वाक्यात "ठेचला" असे आढळले अथवा "पीनल कोड" ऐवजी "पीनल कोर्ट" असा मुद्रण दोष आढळला. मुळात "हॉस्टेल" ऐवजी "हॉटेल" छापण्यात आले होते ते दुरुस्त करणे भाग होते. असे अर्थ बदलणारे मुद्रणदोष काढण्यात आले आहेत. बहिष्कृत भारतच्या ४–११–२७ च्या अंकात "महाड येथे ता. २५–१०–२७ पासून होणाऱ्या सत्याग्रहास मदत" असे छापले आहे. यातील तारीख २५–१२–२७ हवी हे उघड आहे. मुळात "स्वस्त बसावे" असा शब्द आहे. अर्थात येथे अर्थभेद होत असल्यामुळे "स्वस्थ बसावे" अशी दुरुस्ती आवश्यक ठरते. "कार्य तडीस नेण्यासाठी पुढाऱ्यांनी कंबरा खचल्या" असे एके ठिकाणी छापलेले आहे. याठिकाणी "खचल्या" ऐवजी "कसल्या" हा शब्द हवा. वतन बिलासंबंधी चर्चा करताना "बिलास" ऐवजी "विलास" असा अर्थ बदलणारा शब्द आढळला. या खंडामध्ये अशा चुका दुरुस्त करण्यात आलेल्या आहेत. म्हणून, म्हणजे, म्हणतात वगैरे शब्दांतील 'म्ह' चे मुद्रण मूकनायकमध्ये सरसकट ब्राह्मणातील 'ह्म' प्रमाणे आहे. ते आम्ही बदलले नाही. मात्र बहिष्कृत भारतात हे अक्षर दोन्ही तऱ्हेने लिहिलेले आढळले. त्यात सुसूत्रता आणण्याकरिता सर्वत्र 'म्ह' असा वापर वरील शब्दांकरिता करण्यात आलेला आहे.

असे थोडेफार संस्कार करून आणि अक्षर-न्-अक्षर काळजीपूर्वक तपासून हा ग्रंथ आम्ही वाचकांसमोर सादर करीत आहोत. परंतु तरीही नवे मुद्रणदोष उद्‌भवले नसतील असे म्हणता येणार नाही. वाचकांनी असे महत्त्वाचे दोष निदर्शनास आणल्यास ते पुढील आवृत्तीतून काढून टाकण्यास आम्हास सुलभ होईल.

मुंबई विद्यापीठातील ग्रंथपाल श्री. अरविंद टिकेकर आणि कु. के. जे. मिस्त्री यांचे सौजन्याने "बहिष्कृत भारत" च्या अंकांचे झेरॉक्स १९७८–७९ चे सुमारास आम्ही केले होते. परंतु मूळ आकारापेक्षा या झेरॉक्सचा आकार लहान होता. शिवाय सुरुवातीच्या अंकांचा काठावरील मजकूर देखील नाहीसा झाला होता. त्यावेळी प्रत्येक पान हाताने झेरॉक्स करून काढावे लागे व अस्पष्ट उमटलेल्या शब्दांना हाताने गिरवावे लागे.

नागपूरच्या डॉ. आंबेडकर रिसर्च इन्स्टिटयूटमध्ये ब. भा. चे थोडेफार अंक मिळाले. भुसावळला रत्नाकर गणवीरांकडे नागपूरचे श्री. जी. पी. मांडवकर यांनी झेरॉक्स करून ठेवलेले अडगाव, जि. नाशिक येथील पुंजाजी नवसाजी जाधव यांचेकडील बहिष्कृत भारत अंकांचे मूळ आकारातील फाईल होते. ते गणवीरांकडे मागणी करताच त्यांनी आनंदाने आमचेकडे सोपविले. परंतु गणवीरांकडील अंकांची तपासणी करताना असे आढळले की पहिल्या वर्षातील सुरुवातीच्या दोन महत्त्वाच्या अंकांची प्रत्येकी फक्त दोनच पाने या फाईलमध्ये उपलब्ध आहेत.

गणवीरांच्या फाईलमध्ये काठावरील नाहीशी झालेली अक्षरे बऱ्याच ठिकाणी हाताने लिहिलेली होती. तेव्हा आमचेकडील फाईल आणि गणवीरांचे फाईल अशा दोन्ही फाईलचे आधारे सर्व अंकांतील मजकुराची तपासणी करून मजकूर जुळविला गेला.

मुद्रणालयातील जुळणीकारांना मूळ प्रत सुवाच्य हवी असते. झेरॉक्स प्रतीतील बराचसा मजकूर वाचनीय नसल्यामुळे अनेक पानांचा मजकूर टंकलिखित करून द्यावा लागला. व अशा प्रकारे अंकातील मजकुराची जुळणी करावीं लागली.

बहिष्कृत भारतचे अंक वर उल्लेखिल्याप्रमाणे ज्यांचेकडून प्राप्त झाले त्या सर्वांचे आम्ही कृतज्ञतापूर्वक आभार मानतो.

बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९२० चे दरम्यान काढलेले "मूकनायक" हे पाक्षिक आज सामान्य वाचकाला अनुपलब्ध आहे असे म्हटल्यास वावगे ठरू नये. अनेक संशोधकांनी "मूकनायक" पूर्णतः नाहीसे झाले असाच अभिप्राय व्यक्त केला आहे. मुंबईच्या पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीचे भूतपूर्व अध्यक्ष श्री. घनःश्याम तळवटकर यांनी सोसायटीच्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रिसर्च सेंटर, राजगृह, येथील संग्रहात असलेले मूकनायकचे अंक आम्हास उपलब्ध करून दिले. या सेंटरचे संचालक श्री. आर. जी. रुके यांनी मूळ अंकांच्या झेरॉक्स प्रती आम्हास दिल्या. त्यामुळे अंक क्र. २, ३, ५, ६, १३, १४, १५, १६, १७, १८ व १९ हे अंक या खंडात समाविष्ट करणे शक्य झाले. अंक क्र. १० हा कामठी, नागपूर येथील जयदेव कचरुजी अंधारे यांचेकडून आंबेडकर रिसर्च इन्स्टिटयूट, नागपूर यांना १९७७ साली मिळाला व तिथून तो आम्हास प्राप्त झाला.

"मूकनायक" चे अन्य अंक आमचे हाती पडले नाहीत. मात्र शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर ग्रंथालयातील एका वहीत लिहून असलेले मूकनायक अंक क्र. १ ते ३ चे अग्रलेख राजा ढाले यांनी 'धम्मलिपी' मासिकात प्रसिद्ध केले. पहिल्या अंकाच्या अग्रलेखातील बराचसा भाग खैरमोडेंच्या आंबेडकर चरित्र खंड १ मध्ये छापलेला आहे. त्यावरून वहीत लिहिलेला मजकूर तपासता आला. "मूकनायक" च्या अंक २ व ३ या उपलब्ध अंकावरून देखील वहीतील अग्रलेखांची सत्यता पडताळून पाहता आली. त्यामुळे अंक १ चा वहीतील हस्तलिखित अग्रलेख मुळाबरहुकूम असल्याबद्दल आम्हाला शंका वाटण्याचे कारण उरले नाही. मूळ "मूकनायक" चे शीर्षक सर्वच अंकांत सारखे आहे. मात्र पहिल्या दोन अंकांवर शीर्षकाचे शेजारी "जाहीरातीचे दर" व "वर्गणीचा दर" हे दोन ब्लॉक नाहीत. नंतरच्या अंकांवर आहेत. त्यामुळे अन्य अंकांच्या स्वरूपानुसार पहिल्या अंकात बाबासाहेब आंबेडकरांचा अग्रलेख समाविष्ट करून जास्तीत जास्त अंक वाचकांच्या हाती देण्याचा आम्ही प्रयत्न केलेला आहे. जे अंक आम्हाला मिळू शकले नाहीत त्याबद्दल आम्ही दिलगीर आहोत.

मूकनायकचे अंक उपलब्ध करून दिल्याबद्दल आम्ही उपरोक्त व्यक्ति आणि संस्था यांचे अत्यंत आभारी आहोत.

कालानुक्रमे "मूकनायक" हे या खंडात प्रथम यायला हवे होते. परंतु आम्ही ते बहिष्कृत भारतानंतर घेतलेले आहे. मुख्य कारण असे की बहिष्कृत भारत छापायला टाकेपर्यंत मूकनायकचे अंक आम्हाला मिळाले नव्हते. शिवाय मूकनायकचे सर्वच अंक प्राप्त झाले नाहीत. अपुऱ्या अंकांचा भाग सुरुवातीला टाकणे प्रशस्त नव्हते. उलट बहिष्कृत भारतचे अंक सलग व संपूर्ण असल्यामुळे त्यांचा संग्रह सुरुवातीस टाकणे उचित वाटले. मूकनायक मागे ठेवल्यामुळे मध्येच एखादा दुर्मिळ अंक हाती लागल्यास छपाई सुरू असताना तो त्यात टाकणे शक्य झाले असते. या सर्व बाबींचा विचार करून प्रथम बहिष्कृत भारत व नंतर मूकनायक असा क्रम छापलेला आहे.

श्री. राजा ढाले यांच्याकडून नागपूर येथील सुप्रसिद्ध चित्रकार प्रमोद रामटेके यांनी तयार केलेले बाबासाहेब आंबेडकरांचे रंगीत छायाचित्र मिळाले. चैत्यभूमीचे रंगीत छायाचित्र अहमदनगरचे श्री. आर. आर. पाटील यांचेकडून प्राप्त झाले. डॉ. आंबेडकर चरित्र साधने गोळा करण्यासाठी मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयात आमच्या टंकलेखिकेस सतत ५ वर्षे जागा उपलब्ध करून संदर्भ काढण्यास सहकार्य दिल्याबद्दल संग्रहालयाचे व्यवस्थापक श्री. अच्युत तारी तसेच श्रीमती लतिका जोशी व मनोहर पारायणे यांचे आम्ही आभारी आहोत.

हा ग्रंथ सर्वांगसुंदर व्हावा म्हणून ज्यांनी लक्ष घातले व परिश्रम घेतले ते शासकीय मुद्रण व लेखनसामुग्रीचे संचालक श्री. पी. एस. मोरे, व्यवस्थापक श्री. प्र. ल. पुरकर, कलाकार्याधिकारी श्री. आनंद सवनीस, त्यांचे सहकारी आणि खिळे जुळणीपासून पुस्तक बांधणी पर्यंत ज्यांचे सहकार्य लाभले त्या सर्व कर्मचाऱ्यांना मन:पूर्वक धन्यवाद.

आमचे कार्यालयातील कर्मचारी श्री. एल. आर. मेहेर, श्री. सलील वाघमारे, सौ. सु. मा. नेवरेकर यांनी रात्रंदिवस श्रम घेऊन प्रूफ तपासणी, टंकलेखन, पत्रव्यवहार आदी बाबींत श्रमाचा वाटा उचलला म्हणूनच हा ग्रंथ जास्तीत जास्त निर्दोष व लवकर काढणे शक्य झाले. शिक्षण विभागातील अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांचे सहकार्य तसेच समिती सदस्यांचे मार्गदर्शन या कार्यास सतत लाभलेले आहे. या सर्वांचे अंत:करणपूर्वक आभार.

(वसंत मून)
विशेष कार्य अधिकारी.

अर्पण पत्रिका

हिंदु समाजातील कनिष्ठ वर्गांना ते उच्च जातींचे
गुलाम आहेत याची ज्यांनी जाणीव करून दिली आणि
परकीय सत्तेपासून स्वातंत्र्य मिळविणे यापेक्षा सामाजिक
लोकशाहीची प्रस्थापना जास्त मूलगामी आहे
असा मूलमंत्र ज्यांनी घरोघरी पोचविला
त्या

महात्मा जोतीबा फुले

या आधुनिक भारतातील सर्वश्रेष्ठ अशा शूद्रास हा ग्रंथ

सादर समर्पण

बहिष्कृत भारत

अनुक्रमणिका

वर्ष १ ले

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१	३–४–१९२७	**सुबोध वचनें**	१
		आजकालचे प्रश्न —	
		ब्राह्मणेतरांचा लपंडाव	१
		महाडची परिषद व भालाकारांचा मानभावीपणा	२
		जानव्यासाठी खून	३
		अग्रलेख—	
		पुनश्च हरि : ॐ !	४
		आत्मवृत्त	
		कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषद	५
		विचारविनिमय—	
		बहिष्कृत वर्गाची संघटना	९
		वर्तमानसार	१०
२	२२–४–१९२७	**आजकालचे प्रश्न—**	
		सरकार अस्पृश्यता मानते काय ?	११
		इंग्रज अधिकाऱ्यांची डोळेझाक !	१२
		आमच्या प्रतिनिधीने आमचे मीठ तोलले !	१२
		अग्रलेख—	
		महाड येथील धर्मसंगर व वरिष्ठ हिंदूंची जबाबदारी	१४
		आत्मपरिचय—	
		महाड अत्याचार निषेध प्रदर्शक सभा	१६
		विचारविनिमय—	
		दरिद्री नारायणाचा अंत किती पाहणार ?	१८
		वर्तमानसार	१९
३	६–५–१९२७	**आजकालचे प्रश्न—**	
		तर्क-वितर्क कशाला ?	२१
		आरसा आहे, नाक असेल तर तोंड पाहून घ्या !	२१
		खोटयाच्या साक्षीने खरे सिद्ध होते काय ?	२२
		निभणार नाही त्यांत पडावे कशाला ?	२२
		उष्टे खाऊन ब्राह्मणीन स्पृश्य ती स्पृश्य !	२३
		काय हा अधःपात !	२४
		विविध विषय संग्रह—	
		नगर येथील पाणी प्रकरण	२४
		अग्रलेख—	
		महाड येथील धर्मसंगर व इंग्रज सरकारची जबाबदारी	२५
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	३०

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
४	२०-५-१९२७ ..	**आजकालचे प्रश्न—**	
		तंगड्या गळ्यात आल्या	३१
		केसरीचा आगलावेपणा	३१
		केले तर काय होऊ शकते	३२
		मांग पुढाऱ्यांची परवशता	३३
		नमस्कारातले ब्राह्मण्य	३३
		अग्रलेख—	
		महाड येथील धर्मसंगर व अस्पृश्यवर्गाचे कर्तव्य	३४
		विविध विषय संग्रह—	
		आत्मसंयमनाचे नियम—म. गांधी	३७
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	३८
		पत्रव्यवहार	३९
५	३-६-१९२७ ..	**आजकालचे प्रश्न—**	
		हा तरी वर्णाश्रमच ना ?	३९
		सुशील पदरी असेल तरच सुबुद्धि होईल	३९
		टाळी एका हाताने वाजत नसते	४०
		न्याय तरी द्या	४०
		यासाठी पीनल कोड नसावे काय?	४०
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	४१
		अग्रलेख—	
		अस्पृश्यता निवारणाचा पोरखेळ	४२
		पत्रव्यवहार	४६
		विविध विषय संग्रह—	
		डॉ. मुंजे, तात्यासाहेब केळकर आणि हिंदु संघटन	४६
६-७	१-७-१९२७ ..	**आजकालचे प्रश्न—**	
		हिंदुमहासभा लुली कां पडली ?	४७
		हिंदुमुसलमानाच्या ऐक्याचा उपाय	४८
		पगडी फिरविली	४८
		महाडचा खटला व अस्पृश्यांचा जय	४९
		न्यायमूर्ति जातीवर गेले	४९
		माटचांच्या अस्पृश्यता निवारणातील कारस्थान	४९
		पहा हा अस्पृश्योद्धाराचा मासला	५०
		'प्रबोध' काराचा आपद्धर्म	५०
		आपलेपणाची साक्ष दे नाहीतर पाणी सोड	५१
		ही परीक्षेची वेळ आहे	५१
		दूर रहात असाल तर अस्पृश्यतेचे नाव सांगू नका	५१
		डी. सी. मिशन, पुणे	५२
		शारीरिक उन्नतीला देखील धर्माची हरकत	५२

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
६-७–पुढे चालू		**पत्रव्यवहार**	५२
		विचारविनिमय--	
		अस्पृश्यतेचा उगम व हिंदुसमाजाचे आजचे कर्तव्य (ले.--महादेव सीताराम मुंडले)	५३
		वैदिक धर्मानुयायी आर्यांचा व्यावहारिक धर्म (ले.--नी. रा. सहस्रबुद्धे)	५६
		शुद्धी की बंदी (ले.--भीमा तात्या वेसकर)	५६
		खरे गोरक्षक कोण ? (ले.--द. ग. चावक)	५७
		महाड येथील बहिष्कृत परिषदेचा इष्ट परिणाम (ले.--नाथ)	५८
		अग्रलेख--	
		दुःखांत सुख	५४
		आत्मपरिचय--	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	५८
		" बहिष्कृत भारता " वरील अभिप्राय	६१
		विविध विषय संग्रह--	
		डॉ. मुंजे, तात्यासाहेब केळकर आणि हिंदु संघटन	६२
		वर्तमानसार	६२
८	१५–७–१९२७	**आजकालचे प्रश्न--**	
		खुदा देखता है	६३
		उघडा व्यवहार	६४
		सरलादेवी काय म्हणतात ?	६४
		सर शंकर नायरचा स्त्रीवर्गास बोध	६५
		याचा परिणाम चांगला होणार नाही	६५
		गुण श्रेष्ठ की जात श्रेष्ठ	६७
		पीर पावला !	६८
		अग्रलेख--	
		आप घरी बाटा बाप घरीहि बाटा !	६६
		पत्रव्यवहार	६८
		आत्मपरिचय--	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	६८
		यमाचा दरबार (ले.--चित्रगुप्त)	६९
		वर्तमानसार	७०
९	२९–७–१९२७	**आजकालचे प्रश्न--**	
		प्राथमिक शिक्षण परिषद	७१
		सत्याग्रह व ब्राह्मण	७१
		सत्याग्रहातील शपथपत्रिका	७१
		विविध विषय संग्रह--	
		ब्रह्मदेशातील बहिष्कृत वर्ग (ले.--वि. रा. शिंदे)	७२
		आत्मपरिचय--	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	७३
		अग्रलेख--	
		आमचे टीकाकार	७४

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
९–पुढे चालू		**पत्रव्यवहार—**	
		महाड येथे सत्याग्रहाला सुरवात होणार (ले.—वा. न. घोरपडे) ..	७७
		वर्तमानसार	७८
१०	१२–८–१९२७ ..	**आजकालचे प्रश्न—**	
		अस्पृश्यांकरिता रस्ते देखील निराळे	७९
		महारांना मारहाण	७९
		महाड म्युनिसिपालिटीची कारवाई	७९
		विविध विषय संग्रह—	
		ब्रह्मदेशातील बहिष्कृत वर्ग (ले.—वि. रा. शिंदे)	८०
		अग्रलेख—	
		ढोंगीपणा, माथेफिरूपणा व गैरमुत्सद्दीपणा	८२
		पत्रव्यवहार—	
		खेडचापाडचांतील अस्पृश्यांवर होणारा जुलूम (ले.—भा. कृ. गायकवाड) ..	८१
		धर्मो रक्षति रक्षितः (ले.—सु. बा. लोखंडे)	८१
		ब्राह्मण भोजने बंद करा	८३
		वहिष्कृत भारत व त्याची कामगिरी (ले.—खंडनाक राजनाक इनामदार) ..	८४
		महाड म्युनिसिपालिटीची पुच्छ प्रगति (ले.—श्री. गो. देशपांडे) ..	८४
		निवडक पत्रांचा सारांश—	
		बहिष्कृत हितकारिणी सभेला गव्हर्नरांची देणगी	८४
		साभार स्वीकार	८५
		आत्मपरिचय	८५
		वर्तमानसार—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	८६
११	२–९–१९२७ ..	**आजकालचे प्रश्न—**	
		उमरावतीची श्रीअंबादेवी आणि उमरावतीचे अस्पृश्य	८७
		हिंदु महासभेची तुर्कस्थानवर स्वारी	८७
		नाव मोठे पण लक्षण खोटे	८८
		पत्रव्यवहार—	
		लकडीशिवाय मकडी वठणार नाही (ले.—भिमा तात्या वेसकर) ..	८८
		अस्पृश्य बंधूंना विनंति (ले.—कृष्णा नायकू सुतार)	८९
		निवडक पत्रांचा सारांश	८९
		अग्रलेख—	
		महार आणि त्यांचे वतन : १	९०
		विविध विषय संग्रह—	
		मध्यप्रांत-वऱ्हाड हिंदु परिषद, अध्यक्ष सर शंकरन नायर यांचे भाषण ..	९२
		महार वतनासंबंधी काही मननीय ठराव	९४
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	९४
		निधनवार्ता	९४
		महत्त्वाची खबर	९४

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१२	१६-९-१९२७	**आजकालचे प्रश्न—**	
		हिंदुमहासभा विरुद्ध हिंदुसाम्यवाद मंडळ	९५
		चिचपोकळी गणेश उत्सवांतील सहभोजन	९५
		ब्राह्मणसभेंतील वादाने काय साधले ?	९६
		हक्कासाठी दैन्य कां भाकावे ?	९७
		ही गदा कोणावर ?	९७
		अग्रलेख—	
		महार आणि त्यांचे वतन—२	९८
		पत्रव्यवहार—	
		भोर संस्थानातील महार लोकांची दु:स्थिती (ले.—शांताराम रघुनाथ पोतनीस)	१००
		कर्नाटक बहिष्कृत, विद्यार्थी आश्रम, बेळगाव (ले.—शिवप्पा लक्ष्मण आसोदे)	१००
		डॉ. कुर्तकोटी यांस जाहीर सवाल (ले.—पंढरीनाथ सीताराम पाटील)	१०१
		विचारविनिमय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	१०१
		निवडक पत्रांचा सारांश	१०१
		पोंच व अभिप्राय—	
		अमरावती येथील अंबाबाईचे देऊळ व अस्पृश्य वर्ग	१०२
		वर्तमानसार	१०२
१३	३०-९-१९२७	**आजकालचे प्रश्न—**	
		अर्धेहि देत नाही तर सर्वच घेऊ	१०३
		ज्यांचा निश्चय झाला नाही त्यांची वाट पहात बसण्यात काय हंशील ?	१०४
		विचार कराल तर कळेल	१०४
		पत्रव्यवहार—	
		गायकवाड वाड्यांतील खरा प्रकार (ले.—पां. ना. राजभोज)	१०४
		जातीभेदाचे पिशाच्च गाडा (ले.—कृष्णा नायकू सुतार)	१०५
		गणेशोत्सव	१०५
		अग्रलेख—	
		महार आणि त्याचे वतन—३	१०६
		विविध विषय संग्रह—	
		वतन कायद्याच्या दुरुस्तीचे बिल	१०७
		विचारविनिमय—	
		अखिल भारतीय क्षत्रिय धनगर शिक्षण परिषद	१०८
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	१०९
१४-१५-१६	४-११-१९२७	**आजकालचे प्रश्न—**	
		जेथे थारा नाही तेथे रिघाव घेण्यात अर्थ काय ?	१११
		जर दोहींकडून मार मिळतो तर धर्मांतर बरे नव्हे काय ?	१११
		आर्यसमाज व हिंदुमहासभेची गट्टी	११२
		मुंबई म्युनिसिपालिटीच्या शाळा व लोटीबंदीचा ठराव	११२
		ब्राह्मण्य म्हणजे ब्राह्मण नव्हे	११२

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१४	१५-१६–पुढे चालु	**विचारविनिमय—**	११३
		खेड्यातील अस्पृश्य व गावगुंडांचा जुलूम	११३
		राष्ट्रीय भावनेचा अभाव (ले.—खंडनाक इनामदार)	११४
		खेड्यात मुलींच्या शाळांची जरुरी (ले.—कृष्णा नायकू सुतार)	
		पत्रव्यवहार—	११४
		शुद्धीकरणाचे ढोंग (ले.—पां. ना. राजभोज)	११५
		शुद्धीसमारंभ व ब्राह्मणेतरांचे कर्तव्य (ले.—धर्मदास मारुती नगरारे)	११५
		अस्पृश्य बंधुंनो, जागे व्हा ! (ले.—द. रा. रारावीकर)	११५
		अस्पृश्य लोक परधर्म स्वीकारणार (ले.—बळीराम भिवसन आठवले)	११६
		आम्हास मुसलमानी धर्मात घ्या (ले.—सूर्यभान भिवसन महार)	११६
		क्रमिक पुस्तके व अस्पृश्यतेची शिकवण (ले.—चो. शि. काटे)	११६
		हे कर्तव्य बोर्ड बजावील काय ? (ले.—अमृतराव रामजी जाधव)	११६
		मारुतीच्या मूर्तीशी मुलीचे लग्न (ले.—गिरीजाशंकर मारुती शिवदास)	११७
		वडगाव येथील श्रीहरी महाराजाचे मंदिर व अस्पृश्यांचा प्रवेश (ले.—आनंदस्वामी वडगांवकर)	११७
		'राष्ट्रवीरांवर' नोटीस	११७
		पोंच व अभिप्राय	
		अग्रलेख—	
		महार वतनाचा कायदा व त्यात सुचविलेल्या दुरुस्त्यांचे स्पष्टीकरण	११८
		विविध विषय संग्रह—	
		कोल्हापूर संस्थानातील महारकी वतनाची विल्हेवाट (ले.—बळवंत नारायण शिंगे)	१२०
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	१२१
		वर्तमानसार	१२६
१७–१८	२५-११-१९२७	**अग्रलेख—**	
		अस्पृश्य व सत्याग्रहाची सिद्धी	१२७
		विविध विषय संग्रह—	
		डॉ. आंबेडकरांची महार वतनावर गदा	१३२
		डॉ. आंबेडकर व त्यांची मंडळी	१३३
		एक्झिक्युटिव्ह कौन्सिलरच्या जागेची विल्हेवाट	१३३
		विचारविनिमय—	
		वतनाचे कैवाऱ्यांना दोन शब्द (ले.—भिकाजी गणेश भोसले)	१३३
		महार वतनाविषयी काही लोकांची अदूरदृष्टी (ले.—शिवप्पा लक्ष्मण असोदे)	१३४
		जातीभेदाचे पिशाच्च गाडा (ले.—कृष्णा नायकू सुतार)	१३४
		मृत्युलेख—	
		दादासाहेब आंबेडकर यांचा शोचनीय मृत्यु	१३५
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	१३५
		महाड सत्याग्रहाची पूर्वतयारी	१३९

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१९-२०-२१	२३-१२-१९२७	**आजकालचे प्रश्न—**	
		अस्पृश्यांचा सत्याग्रह आणि महाडच्या चवदार तळ्याची रक्षा	१४१
		महाडचा सत्याग्रह आणि ब्राह्मण ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांचे कर्तव्य	१४२
		विचारविनिमय—	
		महात्माजींचा वर्णाश्रमधर्म व सामाजिक क्रांति (ले.—त्र्यं. रा. गोसेवाडे)	१४२
		शाब्दिक सहानुभूतीचा पूर ! (ले.—राधाकृष्ण)	१४३
		निराळ्या संघांची जरुरी कां ? (ले.—कृष्णा नायकू सुतार)	१४४
		बहिष्कृत लोक व सरकारी फॉरेस्ट जमिनी (ले.—अनुभविक)	१४४
		हे घ्या पुरावे (ले.—शिवराम नारायण वालावलकर)	१४५
		विविध विषय संग्रह—	
		महार वतन बिलावरील लोकमत	१४५
		अग्रलेख—	
		अस्पृश्योन्नतीचा आर्थिक पाया	१४८
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	१५१
		सोलापूर ज़िल्हा वतनदार महार परिषद	१५१
		महाड सत्याग्रहाच्या मदतीसाठी सभा	१५३
		महाडचे बातमीपत्र	१५४
		एका अस्पृश्य कुटुंबास निर्दय मार	१५५
		इतर वृत्त	१५५
		वर्तमानसार	१५६
२२-२३-२४	३-२-१९२८	**आजकालचे प्रश्न—**	
		महाड परिषदेवरील आक्षेप	१५७
		मनुस्मृति कां जाळली	१५८
		सत्याग्रह कां थांबविला	१५९
		स्वराज्यवाद्याने सत्यशोधक बनले पाहिजे	१६०
		पुणे म्युनिसिपालिटीची निवडणूक व अस्पृश्यांचे उमेदवार	१६१
		अग्रलेख—	
		बहिष्कृत भारताचे ऋण हे लौकिक ऋण नव्हे काय?	१६८
		आत्मपरिचय—	
		महाडची सत्याग्रह परिषद	१६१
		चवदार तळ्याचा दावा	१७५
		श्रीक्षेत्र त्र्यंबकेश्वरची सभा	१७८
		बहिष्कृत भारत प्रेसफंडास मदत	१७९
		देणगी	१७९
		पोंच व अभिप्राय—	
		बहिष्कृत भारत पुरवणी—	
		महाड सत्याग्रह परिषद	१८०
		डॉ. आंबेडकरांचे अध्यक्षीय भाषण	१८१

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
		वर्ष २ रे	
१	१६–११–१९२८	**आत्मपरिचय**	१८७
		विविध विषय संग्रह—	
		हिंदी स्वातंत्र्य संघ	१८९
		अग्रलेख—	
		आजवरि होतो तुझे सत्तेखाली। तोंवरि तों केली विटंबना॥	१९०
		प्रासंगिक विचार—	
		हिंदी स्वातंत्र्य संघ	१९३
		टिळक परंपरेचे अंतरंग	१९३
		बंगाल व महाराष्ट्र	१९४
		देशद्रोही कोण?	१९४
		दोष कोणाचा?	१९४
		सैतानाचा हिंदुस्थानाला शाप	१९४
२	७–१२–१९२८	**आत्मपरिचय**	१९५
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		इंग्लिश लोकांच्या व्यक्तिमात्राच्या गैरसमजुतीं विषयी	१९६
		विविध विषय संग्रह—	
		अस्पृश्य व जंगली जातींसाठी चौकशी कमिटी	१९६
		नाशिक हिंदुसमाजसमता संघ	१९६
		वतन बिलाचा तर्जुमा	१९७
		अग्रलेख—	
		महार वतन बिलावरील कांही आक्षेप	१९८
		प्रासंगिक विचार—	
		प. वा. लाला लजपतराय	२००
		सोलापूर म्युन्सिपालिटी प्रकरण	२००
		सरकारचा स्तुत्य उपक्रम	२०१
		नाशिकच्या समता संघाला सूचना	२०१
		लोकहितवादी	२०१
३	२१–१२–१९२८	**आत्मपरिचय**	२०३
		विविध विषय संग्रह—	
		स्वामी श्रद्धानंद	२०४
		कळंबी येथील हकीकत	२०५
		अग्रलेख—	
		हिंदुचे धर्मशास्त्र	२०६
		धर्मगुरुंनी दिलेली निर्णयात्मक उत्तरे	२०९
		प्रेसफंडास मिळालेल्या देणग्या	२०९
		प्रासंगिक विचार—	
		मुंबई इलाखा युवक परिषद	२१०
४	४–१–१९२९	**आत्मपरिचय**	२११
		आमच्या वाचकांचे विचार—	
		महाड नंतर (ले.—द. वि. प्रधान)	२१२
		युवक परिषद व भालाकार (ले.—एस. ए. उपशाम)	२१३

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
४—पुढे चालू		**प्रासंगिक विचार—**	
		नाताळातील परिषदा	२१४
		पानगलच्या राजाचा मृत्यु	२१५
		अस्पृश्य की पूर्वा स्पृश्य ?	२१५
		स्पृश्यांची "खासगी मालकी"	२१५
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		धर्मव्यवहारासंबंधी खोटया समजुती	२१६
		विविध विषय संग्रह—	
		बहिष्कृत हितकारिणी सभा, इंदूर	२१७
		बहिष्कृत भारत सेवा संघ, वर्धा	२१७
		पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद, मालवण	२१८
		महाड चवदार तळ्याचा खटला	२१८
		बॅ. जयकरांचे भाषण	२१८
५	१८–१–१९२९	**अग्रलेख—**	
		नेहरू कमिटीची योजना व हिंदुस्थानचे भवितव्य	२१९
		विचारविनिमय—	
		ख्रिस्त जयंतीचा संदेश (ले.—प्रभाकर ना. उवाळे)	२२५
		आत्मपरिचय	२२६
६	१–२–१९२९	**अग्रलेख—**	
		समतेसाठीच ही विषमता	२२७
		प्रासंगिक विचार—	
		अस्पृश्य व धर्मांतर	२२८
		माटे मास्तरांचा नवा शोध	२२९
		ब्राह्मण्यग्रस्त हिंदू व आफ्रिकेतील गोरे	२३०
		आता सरकारला दोष कुठल्या तोंडाने देणार ?	२३०
		पंजाबी सैनिकांचा सत्याग्रह	२३०
		अफगाणीस्तानांतील भिक्षुकशाही	२३०
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		नेटीव अंमलदार	२३१
		पत्रव्यवहार—	
		पुणे जिल्हा बोर्ड व अस्पृश्य समाज	२३१
		नाशिक जिल्हा बोर्डातील ब्राह्मण्य	२३१
		स्पृश्यांचा अस्पृश्य वर्गावर जुलूम	२३२
		आमच्या वाचकांचे विचार—	
		अस्पृश्य परधर्मात का जातात ? (ले.—कृष्णा नायकू सुतार)	२३२
		हिंदी राष्ट्रास इशारा (ले.—खंडनाक राजनाक इनामदार)	२३३
		आत्मपरिचय—	
		स्पृश्यांचा मानभावीपणा	२३३
		श्रीमती रतीबाई पुराणिक यांचा मृत्यु	२३४

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
४—पुढे चालू		**प्रासंगिक विचार—**	
		नाताळातील परिषदा	२१४
		पानगलच्या राजाचा मृत्यु	२१५
		अस्पृश्य की पूर्वा स्पृश्य ?	२१५
		स्पृश्यांची " खासगी मालकी "	२१५
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		धर्मव्यवहारासंबंधी खोटया समजुती	२१६
		विविध विषय संग्रह—	
		बहिष्कृत हितकारिणी सभा, इंदूर	२१७
		बहिष्कृत भारत सेवा संघ, वर्धा	२१७
		पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद, मालवण	२१८
		महाड चवदार तळचाचा खटला	२१८
		बॅ. जयकरांचे भाषण	२१८
५	१८-१-१९२९	**अग्रलेख—**	
		नेहरू कमिटीची योजना व हिंदुस्थानचे भवितव्य	२१९
		विचारविनिमय—	
		ख्रिस्त जयंतीचा संदेश (ले.—प्रभाकर ना. उवाळे)	२२५
		आत्मपरिचय	२२६
६	१-२-१९२९	**अग्रलेख—**	
		समतेसाठीच ही विषमता	२२७
		प्रासंगिक विचार—	
		अस्पृश्य व धर्मांतर	२२८
		माटे मास्तरांचा नवा शोध	२२९
		ब्राह्मण्यग्रस्त हिंदू व आफ्रिकेतील गोरे	२३०
		आता सरकारला दोष कुठल्या तोंडाने देणार ?	२३०
		पंजाबी सैनिकांचा सत्याग्रह	२३०
		अफगाणीस्तानांतील भिक्षुकशाही	२३०
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		नेटीव अंमलदार	२३१
		पत्रव्यवहार—	
		पुणे जिल्हा बोर्ड व अस्पृश्य समाज	२३१
		नाशिक जिल्हा बोर्डातील ब्राह्मण्य	२३१
		स्पृश्यांचा अस्पृश्य वर्गावर जुलूम	२३२
		आमच्या वाचकांचे विचार—	
		अस्पृश्य परधर्मात का जातात ? (ले.—कृष्णा नायकू सुतार)	२३२
		हिंदी राष्ट्रास इशारा (ले.—खंडनाक राजनाक इनामदार)	२३३
		आत्मपरिचय—	
		स्पृश्यांचा मानभावीपणा	२३३
		श्रीमती रतीबाई पुराणिक यांचा मृत्यु	२३४

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
७	१–३–१९२९	**अग्रलेख—**	
		मुंबई म्युनिसिपालिटीतले लोकप्रतिनिधि	२३५
		प्रासंगिक विचार—	
		मुंबई शहरातील दंगे	२३६
		हिंदु देवालयाचे संरक्षण करणारे अस्पृश्य	२३७
		स्वाभिमान संघाची चळवळ	२३७
		मद्रासची अस्पृश्यता निवारक परिषद	२३७
		सकटांचा संघ	२३७
		दरवडेखोर धर्माभिमानी	२३८
		विविध विषय संग्रह—	
		अस्पृश्योन्नति व हिंदुमहासभावाले सनातनी	२३८
		दोन अभिनंदनीय मिश्रविवाह	२३९
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		लाच	२४०
		आत्मपरिचय—	
		अस्पृश्य मुले व शाळा	२४१
		महाडचा वृत्तान्त	२४१
८	१५–३–१९२९	**अग्रलेख—**	
		हिंदुधर्माला नोटीस	२४३
		प्रासंगिक विचार—	
		सायमन कमिशनला लोटांगण घालणारे ब्राह्मण	२४५
		सर जॉन सायमन व अस्पृश्य वर्ग	२४५
		पुण्याची मिश्र वसाहत	२४५
		हिंदु धर्म व अस्पृश्यता	२४६
		विविध विषय संग्रह—	
		पूर्व बंगाल्यातील अस्पृश्यवर्गाच्या उच्च शिक्षणाची (प्रगति ले.—वि. रा. शिंदे)	२४६
		सारासार विचार	२४६
		स्वामी विवेकानंदाचा स्फूर्तिदायक संदेश	२४७
		आफ्रिकेतील अस्पृश्यवर्ग	२४७
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		दानधर्म करणे	२४७
		आत्मपरिचय—	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	२४८
९	२९–३–१९२९	**अग्रलेख—**	
		गिरण्यांचे मालक व कामगार	२५१
		बेळगाव जिल्हा बहिष्कृत सामाजिक परिषद—	
		अध्यक्ष श्री. शिवतरकर यांचे भाषण	२५२
		विविध विषय संग्रह—	
		मद्रास येथील स्वाभिमान संरक्षण परिषदेचे ठराव	२५५
		ब्राह्मणेतर पक्षाची संघटना	२५५
		पूर्व बंगाल्यातील नामशूद्रांचे उच्च शिक्षण (ले.—वि. रा. शिंदे)	२५६

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
९—पुढे चालू		**लोकहितवादींची पत्रे—**	
		भिकारी	२५६
		आत्मपरिचय—	
		स्टार्ट कमिटीची सभा	२५७
		बेळगाव जिल्हा अस्पृश्य सामाजिक परिषद—इतिवृत्त	२५८
१०	१२–४–१९२९ ..	**आत्मपरिचय—**	
		सभा, समारंभ व इतर वृत्त	२५९
		अग्रलेख—	
		हिंदुमहासभा व अस्पृश्यता	२६२
		प्रासंगिक विचार—	
		धर्मैक्य परिषद	२६३
		अस्पृश्यांकरिता खास देवालय	२६३
		पुन्हा शाळांतली पाणी पिण्याची भांडी	२६३
		बीचमे मेरा चांदभाई	२६३
		देव पुजाऱ्यांचा की भक्तांचा ?	२६४
		विचारविनिमय—	
		मुंबई म्युनिसिपालिटी व अस्पृश्यांचे प्रतिनिधी (ले.—सव्यसाची) ..	२६४
		हिंदुधर्म पिशाच्च (ले.—पवार मित्र पगारे) .. .	२६५
		आमची जखम—	
		मराठ्यांचा अत्याचार (ले.—स्पेशल बातमीदार)	२६६
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		मुसलमानांविषयी माहिती	२६६
११	३–५–१९२९ ..	**आत्मपरिचय—**	
		सभा, समारंभ, संमेलन व इतर वृत्त	२६७
		अग्रलेख—	
		खोती उर्फ शेतकरी वर्गाची गुलामगिरी	२७०
		प्रासंगिक विचार—	
		पुन्हा सर्व गिरण्यांचा संप	२७१
		बहिष्कृत वर्गातील कामगारांचा कोंडमारा	२७१
		चिपळूण येथील सहभोजन	२७२
		शंकराचार्य की प्रतिसंकराचार्य	२७२
१२	३१–५–१९२९ ..	**आत्मपरिचय—**	
		सभा, संमेलन, समारंभ व इतर वृत्त	२७५
		आमची जखम—	
		अस्पृश्य समाजाची गळचेपी (ले.—एक अस्पृश्य)	२७६
		अस्पृश्यांवर जुलूम	२७६
		विविध विषय संग्रह—	
		सच्चा माणूस कसा असतो ?	२७६
		अखिल शिंपी युवक संघाची बैठक	२७६

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१२—पुढे चालू		**विचारविनिमय—**	
		खाई त्याला खवखवे	२७७
		बहिष्कृतांतील ब्राह्मण्य (ले.—सवाई दणक्या दरबारी)	२७७
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		मुसलमानांविषयी माहिती	२७७
		अग्रलेख—	
		मुंबई इलाख्यांतील प्राथमिक शिक्षणाची प्रगति	२७८
		प्रासंगिक विचार—	
		जीर्णमतवाद्यांची बेचवदारी	२७९
		गिरणी कामगारांचा संप व ब्राह्मणेतर पत्रे	२७९
		महाडचे बातमी पत्र—	
		वर्णाश्रमाची मीमांसा (ले.–द. वि. प्रधान)	२८२
१३-१४	२१–६–१९२९	**आत्मपरिचय—**	
		सभा, संमेलन, समारंभ व इतर वृत्त	२८५
		अग्रलेख—	
		नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाही ते असे !	२८८
		प्रासंगिक विचार—	
		देव आड येतो काय ?	२८९
		मजूर पक्षाचे मंत्रीमंडळ	२८९
		मजूर पक्षाचे राजकारण	२९०
		हिंदुस्थानच्या बाबतींत धोरण	२९०
		ब्राह्मण आदिद्रविड विवाह	२९०
		विचारविनिमय—	
		जळगांवचे (वऱ्हाड) महार मुसलमान झाले	२९०
		अस्पृश्यांना गुरुस्थानी आणले (ले.–के. एन. सुतार)	२९१
		विविध विषय संग्रह—	
		वर्णाश्रमाची मीमांसा (ले.–द. वि. प्रधान)	२९२
		अस्पृश्य वर्ग व रानटी जाती चौकशी कमिटी-प्रश्नमालिका	२९३
१५	१२–७–१९२९	**आत्मपरिचय—**	
		सभा, संमेलन, समारंभ व इतर वृत्त	२९५
		निवडक पत्रांचा सारांश	२९७
		अग्रलेख—	
		समाजसमतेचे विरोधक	२९८
		प्रासंगिक विचार—	
		दटावणीची भाषा	२९९
		प्रत्यक्ष पाहिलेले एक दृष्य	३००
		ब्राह्मणेतर स्पृश्यांचे परोपदेशे पांडित्यम्	३००
		शुद्धि कशाकरिता पाहिजे	३००

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ट क्रमांक
१५—पुढे चालू		**विविध विषय संग्रह—**	
		अस्पृश्यांचा अपमान व हालअपेष्टा (ले.–संभू अनसू खंडारे) ..	३००
		अस्पृश्यांचा छळ	३०१
		वर्णाश्रमाची मीमांसा (ले.–द. वि. प्रधान)	३०२
		विचारविनिमय—	
		चांभारांचा अधःपात	३०१
		अस्पृश्यांना सूचना	३०१
		पातुर्ड्याच्या सभेचा परिणाम	३०२
१६–१७	१६–८–१९२९ ..	**विविध विषय संग्रह—**	
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		मुसलमानांविषयी माहिती	३०३
		वर्णाश्रमाची मीमांसा (ले.—द. वि. प्रधान)	३०४
		अग्रलेख—	
		वतन बिलाची तात्पुरती इतिश्री	३०६
		प्रासंगिक विचार—	
		नकटा नकटचाला हासतो !	३०७
		कम्युनिझम पाहिजे तर करबंदी कां नको ?	३०८
		‘कुलाबा समाचार’चा चावटपणा	३०८
		भोजनभास्करांचा उर्मटपणा	३०८
		वेंगुर्ल्याचा सत्यनारायण	३०९
		गणेशोत्सवाच्या सार्वजनिकत्वाची व्याख्या	३०९
		वर्तमानपत्रातल्या जाहिराती	३०९
		सापात चांभार आहेत की माणसात साप आहेत ?	३११
१८	६–९–१९२९ ..	**आत्मपरिचय—**	
		सभा, समारंभ, संमेलन व इतर वृत्त	३१३
		अग्रलेख—	
		आमची कैफियत	३१६
		प्रासंगिक विचार—	
		दत्त दरबारचे उदाहरण	३१७
		आता हे चित्र पहा !	३१८
		दुरदासांचा ट्रेड युनियन !	३१८
		विविध विषय संग्रह—	
		हिंदु देवालये व अस्पृश्यता	३१८
		अस्पृश्यता निवारण (ले.—वा. सि. धोंगडे)	३१९
		लोकहितवादींची पत्रे—	
		मुसलमानांविषयी माहिती	३२०
१९–२०	४–१०–१९२९ ..	**आत्मपरिचय—**	
		गणेशोत्सव	३२१
		मदतीकरिता विनंति	३२३
		अग्रलेख—	
		आधी कळस, मग पाया !	३२४

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१९—२०—पुढे चालू		**प्रासंगिक विचार—**	
		एकाक्ष हरिणाची गोष्ट	३२५
		एकाक्ष हिंदु समाज	३२५
		दावर व वराडकर	३२५
		पांढरपेशांची मतलबी सहानुभूति	३२६
		हिंदु संस्कृतीचा बागुलबोवा	३२६
		विविध विषय संग्रह—	
		केवळ देशहितासाठी (ले.—के. आर. इनामदार)	३२९
		मुंबई म्यु. शाळांतील पाणी प्रकरण	३३०
२१—२२	१५-११-१९२९	**आत्मपरिचय—**	
		सभा, संमारंभ, मंदिर सत्याग्रह व इतर वृत्त	३३१
		अग्रलेख—	
		पुणे येथील पर्वती सत्याग्रह प्रकरण	३३४
		प्रासंगिक विचार—	
		क्रांति कशाला म्हणतात !	३३७
		अस्पृश्यांची पुंडाई की स्पृश्यांची गुंडाई !	३३७
		आता तरी डोळे उघडले काय ?	३३७
		भविष्यवादी भालाकार भोपटकर	३३७
		ब्राह्मणांच्या मुली मागणारे अस्पृश्य	३३८
		नरसोबाच्या वाडीत अस्पृश्यांना देवदर्शन	३३८
		पर्वतीवरील अस्पृश्यांचा सत्याग्रह	३३९
		भुलेश्वर मंदिराच्या ट्रस्टीबरोबर झालेला डॉ. आंबेडकरांचा पत्रव्यवहार	३३४
		लोकहितवादींची पत्रे	
		मुसलमानांविषयी माहिती	३४४

मूकनायक

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१	३१-१-१९२०	**अग्रलेख—**	
		मनोगत	३४५
२	१४-२-१९२०	**अग्रलेख—**	
		स्वराज्याची सर सुराज्याला नाही !	३४९
		विविध विचार—	
		स्वराज्याचे माता पिता	३५१
		बुजतील म्हणून	३५१
		मुसलमान ब्राह्मण झाले	३५२
		मानपत्र-समारंभ—	
		बाळू बाबाजी पालवणकर	३५३
		वर्तमानसार	३५४

अंक क्रमाक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
३	२८-२-१९२०	**अग्रलेख--**	
		हे स्वराज्य नव्हे, हे तर आमच्यावर राज्य	३५७
		विविध विचार--	
		टोणगे पान्हवतील काय ?	३६०
		यांचा ब्राह्मणवर्ण असावा खास	३६२
		वैऱ्यांनी कीं हो नेला कैवारी	३६२
		निवडक पत्रातील उतारे	३६३
५	२७-३-१९२०	**अग्रलेख--**	
		स्वराज्यातील आमचे आरोहण	३६५
		विविध विचार--	
		अपराध कोणता ? द्वेष्टयाशीं सहकार्य	३६७
		मूळ शोधा मग वाद मिटेल	३३६
		पत्रव्यवहार	३७१
		वर्तमानसार	३७१
६	१०-४-१९२०	**अग्रलेख--**	
		राष्ट्रातील पक्ष	३७३
		दक्षिण महाराष्ट्रातील बहिष्कृत वर्ग परिषद, माणगांव	३७५
१०	५-६-१९२०	**अग्रलेख--**	
		अखिल भारतीय बहिष्कृत समाज परिषद, नागपूर	३८१
१३	३१-७-१९२०	**अग्रलेख--**	
		काकगर्जना	३९१
		क्षेमसमाचार--	
		शंकराचार्य की शर्कराचार्य ?	३९३
		केसरीचा हुंदका	३९५
		पण हे केव्हां ?	३९५
		कुशल प्रश्न--	
		काठीचे सपाटे	३९७
		कळावे की,	३९७
१४	१४-८-१९२०	**अग्रलेख--**	
		सिंहप्रतिबिंब	३९९
		क्षेमसमाचार--	
		छत्रपती आणि सामाजिक सुधारणा	४०१
		हृदयस्फोट	४०१
		शेलापागोटे !	४०२
		कुशल प्रश्न--	
		रिकामा न्हावी कुडाला तुंबडचा लावी	४०३
		आधुनिक काळात हिंदुस्थानचा सामाजिक दर्जा	४०४

अंक क्रमांक	दिनांक	विषय	खंडाचा पृष्ठ क्रमांक
१५	२८-८-१९२०	**अग्रलेख—**	
		दास्यावलोकन	४०७
		क्षेमसमाचार—	
		पेशवाई पाताळीयंत्र	४०९
		द्वेषाचा पारा !	४०९
		हेच ते गूढ !	४१०
		शेलापागोटे !	४१०
		कुशल प्रश्न	४११
		काठीचे सपाटे	४१२
१६	११-९-१९२०	**अग्रलेख—**	
		मागून आलेले लोण पुढे पोचविणे	४१५
		क्षेमसमाचार—	
		जाती वर्चस्वाचे डोहाळे !	४१७
		स्त्रीशिक्षणासंबंधी मननीय उद्‌गार	४१८
		शेलापागोटे !	४१९
		कुशल प्रश्न	४२०
		आमची हालचाल	४२०
		दायीपेक्षा आईचेच दूध श्रेष्ठ !	४२०
		कळावे कीं,	४२१
१७	२५-९-१९२०	**अग्रलेख—**	
		आमचा संदेश	४२३
		क्षेमसमाचार—	
		आमची चळवळ	४२४
		हे नाते कोणते ?	४२५
		ब्राह्मणांचा विचित्र सोवळेपणा !	४२६
		शेला पागोटे !	४२७
		शाबास मास्तरीण बाई !	४२९
१८	९-१०-१९२०	**अग्रलेख—**	
		उन्नतीचे साधन	४३१
		क्षेमसमाचार—	
		बहिष्कृत मतदारांस इशारा	४३२
		पिशाच्च भक्त	४३३
		असहकारिता आणि बहिष्कृत समाज	४३३
		आमची हालचाल	४३४
१९	२३-१०-१९२०	**अग्रलेख—**	
		हिंदी राष्ट्राची प्राणप्रतिष्ठा	४३९
		क्षेमसमाचार—	
		पशेवाईची पुनरावृत्ती	४४१
		प्रेम की सूड ?	४४१
		शेलापागोटे	४४२
		कुशल प्रश्न	४४३
		आमची जखम	४४४
		आमची हालचाल	४४४

१

बहिष्कृत भारत

नमुन्याचा अंक. पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत

जाहिरातींचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे.
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे.
पुढे प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे.
कायम व फार दिवसाच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा वा समक्ष भेटावे.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशीलासुद्धां ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दीड आणा.

वर्ष १ लें.] मुंबई, रविवार तारीख ३ माहे एप्रिल सन १९२७. [अंक १ ला.

सुबोध वचनें.

धर्म, अग्नि, राजा, आणि चोर हे धनाचे चार वाटेकरी आहेत. यांच्यातील वडील भावाचा (धर्माचा) जेव्हां अपमान होतो तेव्हा त्याचे धाकटे तिन्ही बंधु कोपायमान होतात.

* * * * *

मरण समयी पैसा भुईत, गाई म्हशी गोठ्यांतल्या गोठ्यांत, स्त्री घराच्या दारापर्यंत, इष्टमित्र स्मशानापर्यंत, परलोकास जीव एकटाच जाणारा असून, त्या बरोबर त्याचें कर्म मात्र येतें.

* * * * *

दुसऱ्यास ताप न करिता, दुष्टांशीं नमून न वागतां आणि सत्यास अनुसरून जें मिळेल तें थोडें असलें तरी लाखाच्या जागीं होय.

* * * * *

मनुष्य चैनीची वस्तु नसून कर्तव्याची भूमिका आहे.

* * * * *

स्वार्थी मनुष्यास बाप नाहीं व भाऊ नाहीं; कामांधास भय नाहीं व लज्जा नाहीं; बुभुक्षितास बल नाहीं व तेज नाहीं; चिंतातुरास सुख नाही व निद्रा नाहीं.

* * * * *

मूर्खांस विद्या प्राप्त झाली कीं, तो वादाला उभा राहतो; धन मिळालें कीं, गर्वानें ताठून जातो; आंगी सामर्थ्य आलें की दुसऱ्यास पीडा करूं लागतो.

* * * * *

पावसाळ्यांत कोकील मौन धरतात हें फार चांगले करितात; कारण जेथें बेडूक वक्ते झाले तेथे कोकिलांची काय शोभा राहिली? मूर्ख लोकांच्या समाजांत पंडितास मौनच उचित होय.

* * * * *

दिवा विझल्यावर आंत तेल घालून काय उपयोग? चोर गेल्यावर सावध रे सावध! म्हणून हाकाटी करून काय उपयोग? तारुण्य गेल्यावर विषयोपभोगांत काय मौज?

आजकालचे प्रश्न.

१ पुणें ट्रेनिंग कॉलेजमध्ये गतवर्षापर्यंत अभ्यास करीत असलेल्या विद्यार्थ्यांस ब्राह्मण स्वयंपाक्याकडून शिजविलेलें अन्न चालत असे. या ३०/३५ वर्षांच्या जुन्या वहिवाटी विरुद्ध गेल्या साली ब्राह्मणेतर विद्यार्थ्यांनीं चळवळ करुन आपणांस ब्राह्मणाच्या हातचें जेवण खाण्यास भाग न पाडतां ब्राह्मण ब्राह्मणेतरांची जेवणाची व्यवस्था निराळी करण्यात यावी अशी मागणी केली. आपल्या मागणीस जोर यावा म्हणून ट्रेनिंग कॉलेजमध्ये शिकत असलेल्या बहिष्कृत विद्यार्थ्यांचा पाठींबा मागण्यात आला. ब्राह्मणेतरांकडून एका हॉलमध्यें तुम्ही आम्हीं शेजारी बसून पंगत करूं असें आश्वासन मिळाल्यावर बहिष्कृत विद्यार्थ्यांनीं त्यांच्या मागणीस दुजोरा दिला. नंतर वरिष्ठ अधिकारी यांजकडे या बाबतींत ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत विद्यार्थ्यांच्या सह्यांनिशी एक दोन अर्ज रवाना झाले. त्याच सुमारास त्या काळी शिक्षण मंत्री असलेले भास्करराव जाधव यांनीं ट्रेनिंग कॉलेजला भेट दिली. त्यावेळी विचारपूस करितांना ब्राह्मणेतर विद्यार्थ्यांनीं आमचें जेवण स्वतंत्र असावें, आम्ही बहिष्कृत विद्यार्थ्यांस भोजन हॉलमध्यें एका पंगतीस जेवावयास घेऊं व यास सर्व मागासलेल्या विद्यार्थ्यांचा पाठिंबा आहे असें जाहीर केलें. हें ऐकून शिक्षण मंत्र्यांनी तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे लवकरच व्यवस्था करू असें आश्वासन दिलें. गेल्या सालच्या ऑगस्ट १ लीस ही जेवणाची नवीन व्यवस्था अमलांत आली व भोजन हॉलमध्यें पडदा घालून त्याचे दोन विभाग ब्राह्मण-ब्राह्मणेतरांकरितां करण्यांत आले. पहिल्या दिवशी जेवणाची घंटा झाल्यानतर बहिष्कृत वर्गातील विद्यार्थी अगोदर कसल्याच प्रकारची सूचना न मिळाल्याकारणानें जेव्हां ब्राह्मणेतरांकरितां राखून ठेवलेल्या हॉलमध्ये जेवणाकरितां गेले तेव्हां त्यांना आंत घेण्यांत आलें नाहीं. याचें कारण विचारितां असें सांगण्यांत आलें कीं, जागा अपुरी असल्यामुळें तुम्हांस सध्यां आंत बसविता येत नाही तुम्हीं नेहमींच्या जागेंतच जेवा. यावर बहिष्कृत वर्गाच्या विद्यार्थ्यांनीं असें सुचविलें कीं, आम्हां सर्व बहिष्कृत विद्यार्थ्यांस आंत बसण्यास जागा दिल्यानें जर गर्दी होते तर आमचे कांहीं विद्यार्थी तुमच्या हॉलमध्ये बसून जेवूं द्या व तुमचे कांहीं विद्यार्थी आमच्या जागेंत बसून जेवूं द्या म्हणजे तुम्हीं आम्ही केलेल्या श्रमाचें सार्थक होईल व तुम्ही दिलेल्या सहभोजनाच्या वचनाची सत्यता पटेल. परंतु यास ब्राह्मणेतर विद्यार्थी कबूल होईनात व उलटपक्षीं तुम्ही आपापसांतच एकमेकांच्या पंक्तीस बसत नाहीं तर तुम्हाला आमच्या पंक्तीस बसण्याचा काय हक्क आहे अशी शक्कल लढवूं लागले. परंतु या युक्तीवादास देखील बहिष्कृतवर्गाच्या विद्यार्थ्यांनीं वाव राहूं दिला नाहीं. कारण लगेच नागपंचमीच्या दिवशीं बहिष्कृत समाजांत मोडणाऱ्या सर्व जातींच्या विद्यार्थ्यांनीं मोठ्या आनंदानें एका पंक्तीस बसून ब्राह्मणेतरांचे तोंड बंद केलें. तरी पण ब्राह्मणेतर विद्यार्थ्यांनीं आपला सोवळेपणा कायम ठेवून बहिष्कृत विद्यार्थ्यांस दिलेलें वचन पाळण्याचें धैर्य दाखविलें नाहीं. "देशाचें नांव व आपला गांव" ही कुटीलनीतिमत्ता ब्राह्मण लोक अमलांत आणतात असा ब्राह्मणेतरांचा ब्राह्मणांवरचा नेहमींचा आरोप बहिष्कृतांनी ब्राह्मणेतरांवर जर केला तर त्यांत काहीं वावगे होणार आहे काय? बहिष्कृत वर्गांनीं ब्राह्मणेतर चळवळींत भाग घेऊन त्या चळवळीचा पुरस्कार करावा असें सांगणाऱ्या 'दीनमित्रा'च्या संपादकाला या ट्रेनिंग कॉलेजमध्ये घडलेल्या नीच प्रकाराचा आम्ही आहेर करतो.

२. सध्यांच्या काळांत विक्षिप्त आणि प्रतिगामी विचारसरणीचे जे कांही पत्रकार आहेत त्यांत हिंदुसमाजाला रोटीबंद व बेटीबंद ठेवून हिंदुसंघटण व शुद्धि या चळवळी चालवाव्या असें प्रतिपादणाऱ्या पत्रकारांत 'भाला'कारांची गणना करावयास हरकत नाहीं. ब्राह्मणभोजनें, गणशोत्सवांत टिपऱ्या बडविणाऱ्या पोरांचे मेळे आणि सोवळेपणानें इतरांपासून अलिप्त राहून आपला श्रेष्ठपणा मिरविणाऱ्या ब्राह्मणांचा कडवटपणा यांच्या जोरावर चुटकीसरशी स्वराज्य मिळवितां येईल आणि हिंदुधर्मावरील हल्ले परतवितां येतील असें छातीठोकपणे सांगणाऱ्या खास 'लोकमान्यपंथीय' भोपटकरांची लेखणी महाडपरिषदेच्या समाप्तीनंतर उच्चवर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांनीं जे गुंडगिरीचे प्रताप गाजविले त्यांचे समर्थन करण्यासाठीं फुरफुरली आहे. अस्पृश्य मानलेल्या जातींविषयीं कोरडी सहानुभूति व्यक्त करून त्यांनी अस्पृश्य समाजाच्या पुढाऱ्यांना आणि अस्पृश्य मानलेल्या जातींच्या अन्यजातीय पुरस्कर्त्यांना अनाहूत उपदेश करण्याची संधि साधून घेतली आहे. 'भाला'कारांसारख्या लोकांना आम्ही स्पष्टपणें सांगतों कीं, आम्हांला आमच्या उन्नतीसाठी करावयाच्या प्रयत्नांत इतर लोकांचें साहाय्य व त्यांची सहानुभूति ही अवश्य पाहिजे आहेच, परंतु हिंदु समाजाची 'पोलादी चौकटी' जशीची तशी कायम ठेवून मेहेरबानीदाखल आम्हांस सवलती देऊं पहाणाऱ्या आणि आमच्या नैसगिक हक्कांना महत्त्व न देतां केवळ आपल्या धर्मगुरुत्वाचे वर्चस्व खुलून दिसावें म्हणून आम्हांला हिंदु समाजांत ठेवूं पाहणाऱ्या मतलबी व वर्चस्वलोलुप लोकांच्या सहानुभूतीची आम्हांला बिलकूल जरूरी नाहीं. अस्पृश्य मानलेल्या समाजाचे जर कोणी खरे शत्रु असतील तर ते अशा प्रकारचेच लोक होत. अज्ञान हिंदु समाजाला असलेच लोक अधिक मूर्ख बनवीत आहेत. अज्ञान समाजाच्या विचारांची आम्हांला कल्पना होऊं शकते. त्यांच्याकडून अविचाराची किंवा अत्याचाराची कृत्यें झालीं तरी तो त्यांच्या अज्ञानाचा परिणाम आहे असें आम्ही समजतों. आणि आज ना उद्यां त्यांचे विचार बदलून त्यांच्यांत समतेचे विचार उत्पन्न होऊन सर्व समाजांत एकोपा नांदेल अशी आमची खात्री आहे. परंतु सुशिक्षित 'श्वानपुच्छें' सरळ करणें प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवालाहि शक्य नाहीं !

३. अस्पृश्यांच्या उतावीळ कैवाऱ्यांनीं 'घिसाडघाई' चालविली आहे, असा 'भाला'कारांचा आरोप आहे. 'फाजील उतावळे समाजसुधारक' असें 'भाला'कार ज्यांना म्हणतात त्यांचा अपराध काय तर ते अस्पृश्यांना पाणवठे खुले ठेवावे, त्यांची अस्पृश्यता काढून टाकावी आणि त्यांना हिंदूंच्या देवालयामध्ये जाण्यास हरकत असूं नये असें प्रतिपादितात. 'आस्ते कदम' सुधारकांचे म्हणणे हें की इतर लोकांच्या मनोभावनांना बिलकूल धक्का न लावतां अस्पृश्यांनीं आपली उन्नति करुन घ्यावी. कितीहि वर्षे लोटलीं तरी, 'अद्यापि अस्पृश्यता निवारण्याचा काळ आला नाही' या सबबीचा पाढा वाचावयाचा आणि दुसरीकडून अस्पृश्यांविषयीं पोकळ सहानुभूति दाखवावयाची ! हा लपंडाव यापुढें चालणें शक्य नाहीं. म्हणे, अस्पृश्यता आजकालची नाही, ती एका वर्षात जन्मास आली नाहीं, म्हणून ती एका वर्षात नष्ट होणार नाहीं, 'तेव्हां कालाची मर्यादा केव्हांहि झालें तरी सारखीच असणार'! अशा प्रकारचे कोटिक्रम लढविणारांना आमचा असा सवाल आहे कीं, राजकीय बाबतींत 'स्वराज्या'ची घिसडघाई करतांना ही तुमची अक्कल कोठें जाते ? हजार बाराशें वर्षाची तुमची गुलामगिरीची संवय एकदम कशी नाहींशी होणार ? जें पारतंत्र्य हजार बाराशें वर्षे तुम्ही भोगीत आहां तें चुटकीबरोबर कसें नाहीसें होणार ? तें नाहीसे ण्याला जागृति झाल्यापासून तितकाच म्हणजे हजार बाराशें वर्षांचा कालावधि जावयास नको काय ? कारण, तुमच्याच म्हणण्याप्रमाणें 'कालाची मर्यादा केव्हांहि झालें तरी सारखीच असणार !' तुम्ही स्वराज्याला पात्र नाहीं ही गोष्ट तुमच्या मनोरचनेवरूनच स्पष्ट दिसते आहे. ज्या कारणांनीं तुम्हीं स्वराज्य गमावून बसलां तीं कारणें आजमितीस कायम आहेत. फार कशाला, परवांच्या महाड येथल्या दंग्यांतच तुमची स्वराज्यविषयक नालायकी शाबीद झाली आहे. तुम्ही अल्पसंख्यांक लोकांचे नागरिकत्वाचे हक्क कबूल करावयाला तयार नाहीं, गरीब दुबळ्या लोकांशीं न्यायपूर्वक वागण्याची तुमची इच्छा नाहीं, आणि हिंदुराज्य झालें असतें तर बहिष्कृत वर्गाची पुरी कम्बखती भरली असती. कलेक्टर यूरोपीयन, डि. पो. सुपरिंटेंडंट यूरोपीयन आणि पोलिस इन्स्पेक्टर मुसलमान असे अधिकारी नसते आणि महाडच्या मुसलमानांनी आपआपल्या घरांतून बहिष्कृत वर्गांतल्या स्त्रीपुरुषमंडळीला व मुलांना आसरा दिला नसता तर स्पृश्यवर्गीय म्हणविणाऱ्या हिंदूंनीं अत्याचारांची कमाल केली असतीं. इतकें असूनहि 'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे' असें म्हणण्याला तुम्हांला शरम वाटत नाहीं. जणूं काय, स्वराज्य हा तुमचाच जन्मसिद्ध हक्क आहे, आणि महार चांभारांना कसलेच हक्क नाहींत ! तुम्हीं जे तुकडे तोंडावर टाकाल ते चघळीत महारचांभारांनी समाधान मानलें पाहिजे तर मग तुम्हीहि सरकार मेहरबानीने जे हक्क तुम्हालां देतें त्यांवर संतुष्ट राहून स्वस्थ कां बसत नाहीं ? धिम्मेपणाचा उपदेश तुमच्या घिसाडघाईच्या राजकीय चळवळीसहि लागू नाही काय ? घिसाडघाई नको तर ती कोठेच नको. राजकीय बाबतीत इष्ट असेल तर सामाजिक बाबतीत त्यापेक्षाही ती इष्ट आहे. राजकीय बाबतीत शर्यतीच्या घोड्याप्रमाणे धावावयाला पाहावयाचे आणि सामाजिक व धार्मिक समतेचा प्रश्न निघाला कीं, गोगलगाईपेक्षांही सावकाश चालण्यानेच खरी प्रगति होईल असें मोठ्या शिष्टपणाचा आव आणून सांगावयाचें, हें निव्वळ ढोंग आहे. या ढोंगाला अस्पृश्य केव्हांही भीक घालणार नाहींत. 'भाला' कार अस्पृश्यांविषयीं आपली सहानुभूति आहे म्हणून दाखवितात, परंतु त्या सहानुभूतिची कवडी इतकीहि किंमत नाहीं. वरकांती त्यांनीं सहानुभूति दाखविण्याचा प्रयत्न केला आहे, परंतु त्याच लेखांत त्यांच्या पोटांतलें कालकूट बाहेर पडलें आहे. लोकांच्या मनोवृत्ति दुखवूं नका, म्हणून अस्पृश्यांना व त्यांच्या कैवाऱ्यांना उपदेश करणाऱ्या या ढोंगी-लोकांना आम्हीं विचारतों, तुमच्या अठरा कोटी लोकांना तेवढ्यां मनोवृत्ति आहेत आणि सात कोटी अस्पृश्यांना मनोवृत्ति नाहींत ? आधीं लोकांवर जुलूम करून त्यांना इहलोक नरकतुल्य करावयाचा आणि मग त्यांना त्या रीतीनें वागविणें हा आपला हक्क आहे असें म्हणून त्या हक्कांना धक्का लागण्याचा संभव दिसल्याबरोबर आपल्या मनोवृत्ति दुखावल्या गेल्या म्हणून ओरड करावयाची ! तुम्हीं इंग्रजांच्या मनोवृत्तींना धक्का कां लावतां ? हिंदी लोक हे जित अतएव पारतंत्र्यांतच रहाण्यास योग्य अशी इंग्रजांची भावना आहे आणि हिंदी लोकांनीं मोठमोठ्या अधिकाराच्या जागा मिळवून इंग्रजांच्या बरोबरीनें वागण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे इंग्रजांच्या मनोवृत्ति दुखणें स्वाभाविक नाहीं काय ? लोकांच्या मनोवृत्ति दुखवूं नका असें 'परोपदेश पांडित्य' करणाऱ्या या 'देशभक्तांनी' लोकांना "तुमच्या या भावनाच चुकीच्या आहेत, माणुसकीचे हक्क सर्वांनाच मिळाले पाहिजेत, इतरांना तुच्छतेनें वागविण्याचा कोणालाही हक्क नाहीं, आतांपर्यंत अन्याय झाला म्हणून चालू वहिवाटीच्या सबबीवर त्याला न्यायाचें स्वरूप प्राप्त होत नाहीं," असें स्पष्टपणें सांगून त्यांची कानउघडणी करावयास नको काय ? पण तशी कानउघडणी केली तर सवंग लोकप्रियता कशी मिळेल ? जातिवर्चस्व मिरविण्याची हौस कशी भागवितां येईल ? अज्ञ लोकांना योग्य शिकवण द्यावयाची नाहीं, एवढेंच नव्हे तर अज्ञलोकांचें नांव पुढें करून आपणच न्यायाच्या व योग्य चळवळीला विरोध करावयाचा, हीं महाराष्ट्रांतली गेल्या चाळीस वर्षांतली परंपरा आहे. 'भाला'कार त्याच तालमीत तयार झाले आहेत. परंतु त्यांनीं व त्यांच्या संप्रदायबंधूंनी खूप ममजून असावें कीं, हे लपंडाव यापुढें चालणार नाहींत. 'बाप दाखवा नाही तर श्राद्ध घाला' असें बहिष्कृत सांगत

आहेत. अज्ञान लोकांच्या मनोभावना दुखवूं नयेत असे तुम्हांला वाटतें तर तसल्या भावनाच चुकीच्या आहेत हें त्यांना तुम्हीं पटवून द्या. तें तुमचें कर्तव्य आहे. परंतु तें न करतां तुम्ही त्यांना उलट चिथवितां त्याअर्थी तुम्हीच खरे गुन्हेगार आहां. तुम्हीं अज्ञ लोकांच्या पाठीमागे लपूं पाहातां, परंतु आम्ही तुम्हांला खेंचून बाहेर आणल्याशिवाय राहणार नाही.

४ 'भाला' कारांनी महाडप्रकरणावर लिहितांना देवळांच्या बाबतींत कांहीं पुराण सांगितलें आहे. पण पहिली गोष्ट ही कीं, महाडपरिषदेमध्यें जमलेल्या महारचांभारांना तेथल्या कोणत्याच देवळांत शिरावयाचे नव्हतें. गांवोगांवीं अस्पृश्यांना पाण्यासाठीं अपरिमित हाल सोसावे लागतात, म्हणून सार्वजनिक पाणवठ्याच्या जागा खुल्या असाव्या अशी त्यांची मागणी होती आणि १९२४ सालीं महाड म्युनिसिपालिटीनें जें तळें सार्वजनिक उपयोगाचें आहे असें ठरविलें होतें त्या तळ्याच्या सार्वजनिक उपयोगाचा उपक्रम परिषदेच्या निमित्ताने त्यांना करावयाचा होता, त्याप्रमाणें सर्व प्रतिनिधिमंडळी राजरोसपणें तळ्यावर गेली आणि तेथले पाणी पिऊन आली. परंतु महारचांभारांना तान्हेनें मारूं पाहणाऱ्या लोकांना ते रुचलें नाहीं. त्यांनी ह्या गोष्टीचा सूड उगविण्याच्या अधम इच्छेनें, 'महारचांभार आतां वीरेश्वराच्या देवळांतहि शिरणार आहेत' अशी खोटी हूल उठविली आणि अज्ञ लोकांना चिथविलें. अर्थात् महाडप्रकरणांत तरी देवळांत शिरण्याच्या प्रश्नाचा संबंध नाहीं. तथापि, ज्याअर्थी देवळांचा संबंध 'भाला'-कारांनीं ओढूनताणून आणलाच आहे आणि ती संधि घेऊन अस्पृश्यांना एक लहानसें व्याख्यान झोडलें आहे, त्या अर्थी आम्ही स्पष्टपणें सांगतों कीं, जोपर्यंत आम्ही आपल्यास हिंदु ह्मणवीत आहों आणि तुह्मी आम्हास हिंदु समजत आहांत, तोपर्यंत देवळांत जाऊन देवदर्शन घेणें हा आमचा हक्क आहे असें आम्ही समजतों. आह्माला एकजात निराळीं देवळें नकोत. देवळांवांचून आमचें अडलेलें नाहीं. ज्यांना देवभक्ति करावयाची असेल त्यांना देऊळच पाहिजे असें नाहीं. सामाजिक उपासना व सामाजिक संमेलन अथवा ऐक्य यांच्यासाठी देवळे पाहिजे असतात. स्वतंत्र देवळेंच बांधावयाचीं असती तर तीं अस्पृश्य स्वतः बांधतील त्यासाठी इतरांची परवानगी नको आहे. आज ना उद्यां या प्रश्नाचा आह्मी निकाल करून घेणार आहोच. आह्माला समाजांत समान हक्क हवेत आणि ते आह्मी **शक्य तोंवर हिंदुसमाजांत राहून आणि जरूर तर कवडीमोल ठरलेल्या हिंदुत्वावर लाथ मारून** मिळविणार आहों आणि हिंदुत्वावर पाणी सोडण्याची पाळी आली तर अर्थात्च आह्मी देवळांच्या वाटेला जाणार नाहीं हें सांगावयास नकोच.

५ 'भाला' कारांनीं आमच्या वर्गाला धमक्या द्यावयालाहि कमी केलेले नाहीं. 'पठाणगिरी' दाखविण्याची आमची इच्छा नाहीं. आम्हांला दंडेली करावयाची नाहीं. परंतु आमच्यावर कित्येक शतकें जी दंडेली चालविण्यांत आलेली आहे ती यापुढें आम्ही चालूं देणार नाहीं. पठाणांना पाहून 'भाला'कारांचे जातभाई व क्षत्रिय बच्चे म्हणविणारे लोक कसे गलितवस्त्र होतात तें आम्हाला ठाऊक आहे. पठाणगिरीच दाखवावयाची असती तर बहिष्कृत वर्गानें ती यापूर्वीच दाखविली असती. देवळांत शिरण्याचा अविचार केल्यास 'अस्पृश्यांच्या पाठी सडकल्या जाण्याचा संभव आहे' असें भालू भोपटकर म्हणतात. परंतु महाड येथें अस्पृश्यवर्गाच्या पुढाऱ्यांनीं व कैवाऱ्यांनीं परिषदेच्या प्रतिनिधींना आवरलें नसतें तर साडेतीन हजार प्रतिनिधींनीं महाड गांवांत अनर्थ उडवून दिला असता आणि पठाणगिरीचा मासला खरोखरच तेथल्या हिंदु गुंडांना चाखावयाला मिळाला असता. अस्पृश्यांच्या पाठी सडकण्याच्या ऐवजीं स्पृश्य वर्गांतील लोकांची डोकीं ठेंचलीं गेलीं असतीं, आणि अस्पृश्या विरुद्ध अज्ञ लोकांना चिथावणी देणाऱ्या लंबोदर पुढाऱ्यांची पोटें फाडलीं गेलीं असतीं, हें भोपटकरांनीं व त्यांच्याप्रमाणें वल्गना करणाऱ्या लोकांनीं जरूर लक्ष्यांत ठेवावें. वेळच आली तर बंगाल्यांतल्या नामशूद्रांनीं मुसलमानांचें साहाय्य घेऊन सोंवळ्या हिंदूंची रग जिरविली तसेंहि होऊं शकेल. पाठी सडकण्याच्या वल्गना 'भाला'कारांनीं घरांत बसून कराव्या. भिक्षुकांच्या सभेंत सलकड्याचे हातवारे करून **'वाचि वीर्यं द्विजानाम'** या ह्मणण्याची सत्यता पटवून द्यावी परंतु बहिष्कृत वर्गाविषयीं लिहितांना यापुढें जपून लिहावें. असल्या विदूषकांच्या किंवा ढोंगी देशभक्तांच्या सहानुभूतीची आम्हांला बिलकूल जरूरी नाहीं. त्यांना आह्मी बजावून सांगतों कीं, तुमच्यावर आमचा तिळमात्र विश्वास नाहीं, तुमच्या उपदेशाला आह्मी गवताच्या काडी इतकी किंमत देत नाहीं, तुह्मांला आमच्या हक्कांचा पुरस्कार करावयाचा नसेल तर बाजूला व्हा, पण आमच्या मार्गांत आड आलां आणि अज्ञ लोकांना चिथावूं लागलां तर आह्मी तुमची सब्बूर करणार नाहीं. आमचा पक्ष न्यायाचा आहे आणि त्याकरितां आह्मी अखेरपर्यंत झगडणार. बहिष्कृतवर्ग शेणामेणाचा नाहीं. त्यानें आतापर्यंत रणांगणांत मर्दुमकी गाजविलेली आहे, आणि भालाकारासारख्या धमक्या देणाऱ्या लोकांची मुसलमानांना किंवा यूरोपीयनांना पाहून कशी गाळण उडते हें आह्मास ठाऊक आहे. आणि आमच्या पाठीं सडकण्याची धमकी देणाऱ्यांची प्रसंग पडल्यास टाळकी शेकण्यास आह्मी पर्वा करणार नाहीं. मग काय होणार असेल तें होवो.

६ अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या लोकांवर कसे अत्याचार होतात याचा एक दुसरा पुरावा पाहिजे असल्यास मध्यप्रांतांत एका ठिकाणीं तो नुकताच घडून आला आहे. सतनामी नांवाचा एक पंथ तिकडे असून त्या पंथामुळें अस्पृश्य समजले जाणाऱ्या लोकांच्या राहणींत पुष्कळ सुधारणा झाली आहे. या पंथाच्या एका चांभारानें गळ्यांत जानवें घातलें म्हणून जवळपासच्या गांवांतल्या ब्राह्मणांनी व रजपुतांनीं कट करून त्याला एकटेपणीं गांठून त्याचा खून केला, अशी बातमी हल्लींच प्रसिद्ध झाली आहे. चांभारानें जानवें घातलें म्हणून ब्राह्मणांच्या व रजपूतांच्या धर्माच्या गळ्याला फांस कां लागावा ? अस्पृश्यांनीं गळ्यांत जानवें घालणें हा अधर्म आणि ब्राह्मणांनी व रजपुतांनीं त्याला एकटा गांठून त्याचा खून करणें हा धर्म ! अशा मनोभावनांचे चोचले किती करावयाचे ? थोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे ब्राह्मणक्षत्रियांचा धर्माभिमान व शौर्य हीं फक्त अस्पृश्यांवर गाजविण्यासाठीं आहेत. हे लोक युरोपीयनांचें बूट चाटतील, मुसलमानांचें नांव ऐकल्याबरोबर पळ काढतील, पण अस्पृश्यांवर वर्चस्व गाजविणें हा यांचा व यांच्या बापदाद्यांचा हक्क ! या लोकांना 'स्वराज्य' शब्द उच्चारावयाला खरें म्हटलें असतां शरम वाटली पाहिजे. गुलामांची जात आणि पुनः नाकवर आहेच !

अगत्याची सूचना—आपण वर्गणीदार व्हाल या आशेनें सदरील नमुन्याचा अंक पाठविण्यांत आला आहे. आपणास वर्गणीदार व्हावयाचे नसेल तर उलट टपाली कळवावें. जर आपणाकडून काहींच लिहून आलें नाहीं तर आपण वर्गणीदार आहा असें समजून चालू ठेवण्यांत येईल. याबाबतींतील पत्रव्यवहार खालील पत्त्यावर करावा. पत्र लिहीताना आपला र. नं. कळवावा.

मॅनेजर, बहिष्कृत भारत.
रहीम बिल्डींग दुसरा मजला, खो. नं. ५१
पोयबावडी, परेल, मुंबई.

बहिष्कृत भारत.

रविवार ता. ३ एप्रिल सन १९२७.

पुनश्च हरिः ॐ !

प्रस्तुतच्या लेखकानें तारीख ३१।१।२० पासून "मूकनायक" या नांवाचे एक पाक्षिक वृत्तपत्र चालूं केलें होतें. सदरील वृत्तपत्रासंबंधीं आपलें मनोगत व्यक्त करितानां, त्याने पहिल्या अंकांत असें म्हटलें होतें कीं, "आमच्या या बहिष्कृत लोकांवर होत असलेल्या व पुढें होणाऱ्या अन्यायावर उपाययोजना सुचविण्यास तसेंच त्यांची भावी उन्नति व तिचे मार्ग याच्या खऱ्या स्वरुपाची चर्चा होण्यास वर्तमान पत्रासारखी अन्य भूमीच नाहीं. परंतु मुंबई इलाख्यांत निघत असलेल्या वृत्तपत्रांकडे न्याहाळून पाहिलें असतां असें दिसून येईल कीं, त्यांतील बरीचशीं पत्रें विशिष्ठ अशा जातीचे हितसंबंध पहाणारी आहेत. इतर जातींच्या हिताचीं त्यांना परवा नसते. इतकेंच नव्हें तर केव्हां केव्हां त्यांना अहितकारक असेंहि त्यांतून प्रलाप निघतात. अशा वृत्तपत्रकारांना आमचा एवढाच इषारा आहे कीं कोणतीहि एखादी जात अवनत झाली, तर तिच्या अवनतींचा चट्टा इतर जातींस बसल्याशिवाय राहाणार नाहीं. समाज ही एक नौकाच आहे. व ज्याप्रमाणें आगबोटींत बसून प्रवास करणाऱ्या उतारूनें जाणूनबुजून इतरांचे नूकसान करावें म्हणून म्हणा किंवा त्यांची त्रेधा कशी उडते ही गम्मत पाहाण्यासाठी म्हणा किंवा आपल्या विनाशक स्वभावामुळे म्हणा, जर का इतरांच्या खोलीस छिद्र पाडलें तर सर्व बोटीबरोबर त्यालाहि आधी किंवा मागाहून जलसमाधि ही घ्यावीच लागणार आहे. त्याच प्रमाणे एका जातीचे नुकसान केल्याने, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षपणे नुकसान करणाऱ्या जातीचेही नुकसान होणार, यांत बिलकूल शंका नाही. म्हणूनच स्वहितसाधू पत्रांनीं इतरांचें नुकसान करून आपलें हित करण्याचे पढतमूर्खाचे लक्षण शिकू नये. हा बुद्धिवाद ज्यांना कबूल आहे अशी वर्तमानपत्रे निघाली आहेत हे सुदैवच म्हणावयाचे. दीनमित्र, जागरूक, डेक्कनरयत, विजयी मराठा, ज्ञानप्रकाश, इंदुप्रकाश व सुबोधपत्रिका वगैरे पत्रांतून बहिष्कृत समाजाच्या प्रश्नांची चर्चा वारंवार होते. परंतु ब्राह्मणेतर या अवडंबर संज्ञेखाली मोडत असलेल्या अनेक जातींच्या प्रश्नांचा ज्यात खल होतो, त्यांत बहिष्कृतांच्या प्रश्नांचा सांगोपांग उहापोहहोण्यास पुरेशी जागा मिळणे शक्य नाही हेहि पण उघड आहे. अशा या अति बिकट स्थितिशी संलग्न असलेल्या प्रश्नांची उकल करण्यास एक स्वतंत्रच पत्र पाहिजे हे कोणीही कबूल करील. ही उणीव भरून काढण्यासाठी या पत्राचा जन्म आहे. खास अस्पृश्यांच्या हिताहिताची चर्चा करण्यांसाठी "सोमवंशीय मित्र", "हिंद नागरीक," "विटाळ विध्वंसक", ही पत्रें उपजली व लयही पावली. परंतु वर्गणीदारांकडून योग्य प्रोत्साहन मिळत गेल्यास "मूकनायक" न डगमगता स्वजनोद्धाराचें महत्कार्य करणारांस योग्य पंथ दाखविल, असें आश्वासन देताना तें अनुभवाअंति खोटें ठरणार नाही अशी खात्री बाळगून हें स्वाशयनिवेदन आटोपते घेतों."

प्रस्तुतच्या लेखकानें या उताऱ्यांत जाहीर केलेला हा संकल्प फार दिवस टिकला नाहीं याबद्दल त्यास खेद वाटतो. पण हा संकल्प सिद्धीस गेला नाहीं यांत त्याचा दोष नाहीं, हें ज्यांस खरी परिस्थिति ठाऊक आहे त्यांस अवगत आहेच. पत्राचा उपक्रम सुरूं केल्यानंतर प्रस्तुतच्या लेखकास असें दिसून आलें कीं, अशा प्रकारचा लोकसेवेचा मार्ग पत्करणे झालें तर त्याकरितां कोणता तरी एखादा स्वतंत्र धंदा हस्तगत करणें अवश्य आहे. त्यास अनुसरून सुसाध्य असा ब्यारिस्टरी सारखा स्वतंत्र धंदा करतां यावा म्हणून आपला अवशेष राहिलेला अभ्यासक्रम पुरा करण्यासाठी त्यास परत विलायतेस जाणें भाग पडलें. जातांना त्यानें वृत्तपत्राच्या कार्याचीं सूत्रें कांहीं दिवस त्याच्या तालमीत राहिलेल्या एका तरुणाच्या हातीं दिली. प्रस्तुतच्या लेखकास आशा होती कीं, अभ्यासक्रम संपवून परत आल्यावर सदरील वृत्तपत्र भरभराटीस आलेलें आपल्या दृष्टीस पडेल. पण त्याच्या कमनशीबानें ती आशा व्यर्थ ठरली. कारण परत येण्यास निघण्यापूर्वीच पत्राला मूठमाती मिळाल्याची बातमी त्यास कळली. अंगीकृत कार्याचा अशा रीतीनें अल्प काळांतच नाश झालेला पाहून ज्याचें त्यास वाईट वाटणें साहजिकच आहे. ह्या नाशांचीं कारणें जनतेपुढें मांडून त्यांच्या खरेखोटेपणाची छाननी करीत बसण्यांत प्रस्तुतच्या लेखकास कांहीं अर्थ दिसत नाहीं. परंतु आज जवळ जवळ सहा वर्षांच्या कर्मलोपानंतर जुन्या स्वाध्यायास नव्या नांवाखालीं पुन्हा सुरवात प्रस्तुतचा लेखक कां करीत आहे, यासंबंधीं खुलासा केल्यास वावगें होणार नाहीं असें वाटतें.

सहा वर्षांपूर्वी प्रस्तुतच्या लेखकानें "मूकनायक" पत्रास सुरवात केली तेव्हां राजकीय सुधारणेचा कायदा अमलांत यावयाचा होता. 'त्यास अनुसरून वृत्तपत्राची जरूरी काय आहे याचें दिग्दर्शन करताना प्रस्तुतच्या लेखकानें असें म्हटलें होतें की " जर या हिंदुस्थान देशांतील सृष्ट पदार्थांच्या व मानव जातींच्या चित्रपटाकडे प्रेक्षक या नात्यानें पाहिलें, तर हा देश म्हणजे केवळ विषमतेचें माहेरघर आहे असें निःसंशय दिसेल.

* * * *

"हिंदु धर्मीयांत असलेली ही विषमता जितकी अनुपम आहे तितकीच ती निंदास्पदही आहे. कारण विषमतेनुरूप होणाऱ्या परस्परांच्या व्यवहाराचें स्वरूप हिंदुधर्माच्या शीलाला शोभण्यासारखें खास नाहीं. हिंदुधर्मात समाविष्ट होणाऱ्या जाती उच्चनीचभावनेनें प्रेरित झाल्यां आहेत हें उघड आहे, हिंदू समाज हा एक मनोरा आहे व एक एक जात म्हणजे त्याचा एक एक मजलाच होय. पण लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही आहे कीं या मनोऱ्यास शिडी नाहीं; आणि म्हणून एका मजल्यावरून दुसऱ्या मजल्यावर जाण्यास मार्ग नाहीं. ज्या मजल्यांत ज्यांनी जन्मावे त्याच मजल्यांत त्यांनी मरावे. खालच्या मजल्यातला इसम मग तो कितीही लायक असो त्याला वरच्या मजल्यात प्रवेश नाहीं व वरच्या मजल्यातला माणूस मग तो कितीहि नालायक असो त्याला खालच्या मजल्यात लोटून देण्याची कोणाची प्राज्ञा नाहीं. उघड भाषेत बोलावयाचें म्हणजे जाती जातींत असलेल्या या उच्चनीच भावना गुणावगुणांच्या पायावर झाल्या आहेत असे नाही. उच्च जातीत जन्मलेला मग तो कितीहि अवगुणी असो तो उच्च म्हणावयाचा; तसेच नीच जातींत जन्मलेला मग तो कितीहि गुणी असों, तो नीचच रहावयाचा. दुसरे असें कीं, परस्परांत रोटी-बेटी व्यवहार होत नसल्यामुळे दर एक जात या जिव्हाळयाच्या संबंधांत स्वयंवह म्हणजे तुटक आहे. ही निकट संबंधाची गोष्ट जरी बाजूस टाकली तरी परस्परांतील बाह्यव्यवहार अनियंत्रित असा नाहीं. कांहींचा व्यवहार दारापर्यंतच होतो व कांहीं जाती तर अस्पृश्य आहेत; म्हणजे त्या जातींतील माणसाचा स्पर्श झाला असतां इतर जातींतील माणसास विटाळ होतो. विटाळामुळें या बहिष्कृत जातींशी इतर जातीच्या लोकांशी क्वचितच व्यवहार होतो. रोटी-बेटी व्यवहाराच्या अभावीं कायम झालेल्या परकेपणांत स्पृश्यास्पृश्य भावनेनें इतकी भर टाकली आहे की, या जाती हिंदू समाजात असून समाजाबाहेर आहेत असेंच म्हटलें पाहिजे. या व्यवस्थेमुळें हिंदुधर्मीयांचे ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत असे तीन वर्ग होतात. तसेंच या विषमतेच्या परिणामाकडे लक्ष दिलें तर असें दिसून येईल कीं, तिच्या पायीं विविध जातीवर विविध परिणाम झाले आहेत. सर्वांत उच्च असलेल्या ब्राह्मण वर्गास आपण भू-देव आहों असें वाटत आहे. सर्व मानवांचा जन्म आपल्या सेवेसाठीं आहे असें मानणाऱ्या भू-देवांना रूढ असलेलीं विषमता पोषकच आहे, आणि म्हणूनच ते आपल्या स्वनिर्मित हक्कानें इतरांपासून आपली सेवा करून घेऊन आपण राजरोसपणे व बिनदिक्कत मेवा खात आहेत. त्यांनीं कांहीं करणी केली आहे म्हणावें तर ज्ञानसंचय व धर्मशास्त्रलेखन एवढेंच काय ते! पण तें धर्मशास्त्र म्हणजे उदात्त विचार व नीच आचार यांतील प्रबल विरोधाचें कोडेंच म्हणावयाचें. सचेतन व तसेच अचेतन वस्तू हीं सारी ईश्वराची रूपे आहेत, असें उपदेशणाऱ्या तत्ववादींयांच्या विचारांत व आचारांत विलक्षण विषमता दिसावी हें कांहीं शुद्धीवर असणारांचे लक्षण नव्हे. वेडेवाकडे कसेहि असो पण या धर्मशास्त्राची छाप लोकांवर कांहीं कमी नाहीं. आपण होऊन अज्ञजन आपल्या हितशत्रूस भूदेव म्हणून भजत आहेत हे कोण नाकबूल करील? विघातक धर्मभावनेच्या शृंखलेनें जखडून घेऊन शत्रूस मित्र समजून त्यांच्यापायी इतर जन लीन कां झाले याचा उलगडा करण्यास फार दूर जावयास नको. अज्ञानी लोकांकडून कांहीहि करविता येईल आणि म्हणूनच ज्ञानसंचय-प्रसार नव्हे-ही ब्राह्मणांची मिरास हे एक धर्माचे मोठे तत्व बनवून ठेवण्यात आले आहे.

"सत्ता व ज्ञान नसल्यामुळे ब्राह्मणेतर मागासले व त्यांची उन्नति खुंटली, हे निर्विवाद आहे, परंतु त्यांच्या दुःखांत दारिद्र्याची तरी भर पडली नाही. कारण शेती, व्यापार, उदीम अथवा नोकरी करुन आपला चरितार्थ चालविणे त्यांना दुरापास्त नाही; पण या सामाजिक विषमतेचा बहिष्कृत समाजावर झालेला परिणाम अति घोर आहे. दौर्बल्य, दारिद्र्य व अज्ञान या त्रिवेणी

संगमात हा अफाट बहिष्कृत समाज वाहवत आहे हे खास. दीर्घकाल अंगी मुरलेल्या दास्यामुळें उद्‌भवलेली हीनता त्यांना मागे खेचीत आहे. आहे ती स्थिति योग्य आहे यापेक्षा बरी स्थिति आपल्या नशिबी नाही अशा समजुतीचा विघातकपणा ह्या पतितांच्या नजरेस आणण्यास ज्ञानासारखें अंजनच नाही. पण तें अंजनहि आजकाल मिरची मसाल्याप्रमाणें विकत घ्यावे लागत आहे; आणि दारिद्र्यामुळे ते दुर्मिळ झालें आहे. कोठे कोठे तर विकत घेऊं गेलों असतां ते मिळतहि नाही, कारण ज्ञानमंदिरात सर्वच ठिकाणी अस्पृश्यांचा प्रवेश होतो असें नाही. दारिद्र्याची बोळवण करण्यास कपाळी अस्पृश्यतेचा शिक्का मारला असल्यामुळें पैका मिळविण्यास हवी तेवढी संधि किंवा मोकळीक नाही. नोकरी, व्यापार, उदीम इत्यादि धंद्यात त्यांना क्वचितच रिघाव होतो; नशीब काढण्यास कोठेच जागा नसल्यामुळे त्यांना केवळ भुईचे खडे खात पडावे लागत आहे.

"प्रचलित हिंदू धर्माच्या अति घोर अन्यायास्तव आपल्या समाजास अस्पृश्य मानण्याचें महापातक विश्वजनक प्रभूला न जुमानता करणारे कोट्यावधि अविवेकी व दुराग्रही जन जोंपर्यंत या देशांत वावरत आहेत तोपर्यंत आपला समाज निकृष्ट स्थितीमध्येंच खितपत रहाणार आहे, याची जाणीव या बहिष्कृत समाजातील बऱ्याच लोकांस झाली आहे, असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही. तसेंच परस्थ सरकारास आपल्या तंत्रानें वागावे लागत आहे याचा फायदा घेऊन अस्पृश्य वर्गाच्या खऱ्या स्थितिविषयी वरिष्ठ हिंदूंकडून त्याचा कसा गैरसमज करुन देण्यांत येत आहे हें देखील त्यांना कळून चुकलें आहे. जातिभेद व जातिमत्सर यांनी ग्रस्त झालेल्या या देशांत खरें स्वराज्य नांदण्यास या बहिष्कृत वर्गास त्यांच्या स्वतंत्र प्रतिनिधीतर्फे राजकीय सत्तेचा पुरेसा भाग मिळावा या मागणीस त्यांच्या वरिष्ठांनी कसून केलेल्या विरोधाच्या खोडसाळपणाबद्दल बहिष्कृत वर्गानें तक्रार केली आहे. एवंच राजकीय सत्ता मिळवून तिच्या जोरावर सामाजिक विषमतेचे दडपण कायम करू पाहाणारांचा कावा बहिष्कृत समाजाने ओळखला आहे, ही त्यांच्यांत उपजलेल्या जागृतीची साक्ष होय."

सुधारणेचा कायदा अमलात येण्यापूर्वीचे हे उद्‌गार आहेत. आतां सुधारणेचा कायदा अमलांत आलेला आहे. इंग्रजांच्या हातची सत्ता कांही प्रमाणांत वरिष्ठ हिंदी लोकांच्या हातीं गेली आहे. बहिष्कृत वर्गाची प्रतिनिधींच्या बाबतीत मुळी दाद न लावता ज्याप्रमाणे एखाद्या जनावराला त्याचा निर्दय धनी कसायाच्या स्वाधीन करतो त्याप्रमाणें बहिष्कृत वर्गाच्या लोकांना त्यांच्या मायबाप सरकारनें वरिष्ठ हिंदी लोकांच्या स्वाधीन केलें आहे. सहा वर्षापूर्वीची स्थिति व आजची स्थिति यांची तुलना जर केली तर अस्पृश्यांची स्थिति सहा वर्षापूर्वीपेक्षा आज जास्त शोचनीय आहे यांत वानवा नाही. ही शोचनीय स्थिति जगजाहीर करुन होत असलेली हेळसांड टाळावयाची असेल व घडत असलेल्या अन्यायापासून व जुलमापासून बचाव करावयाचा असेल तर वृत्तपत्राची जरुरी सहा वर्षापेक्षा आज अधीक तीव्र आहे हे बहिष्कृत वर्गातील सर्व जाणत्या माणसांस कबूल करावे लागेल. शिवाय १९३० साली हिंदुस्थानच्या कायद्याची दुरुस्ती होऊन १९३० साली इंग्रजांनी आपल्या हाती राखून ठेवलेली सत्ता देखील हिंदी लोकांच्या हातीं देण्यांत येईल असा अंदाज आहे. तसें जर झालें व त्याबरोबर बहिष्कृत वर्गाच्या लोकांना जर त्यांच्या संख्येच्या प्रमाणात प्रतिनिधी मिळाले नाहींत तर त्यांच्या उन्नतीची इतिश्री झाली असेंच समजावे. कारण ब्रिटीश सरकारचें निःपक्षपाती धोरण आमच्या वरिष्ठ समाजाकडून ठेवले जाईल इतकी त्यांची मनोभूमिका शुद्ध व सात्विक बनलेली नाहीं. हा घोर प्रसंग जर टाळावयाचा असेल तर आतांपासूनच चळवळीस सुरवात केली पाहिजे असें प्रस्तुतच्या लेखकाचे ठाम मत झाले आहे आणि ह्मणूनच त्याने आपल्या स्वाध्यायास पुन्हा प्रारंभ केला आहे. ईश्वर करो आणि या कार्यात यशप्राप्ती होवो.

आत्मवृत्त

कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषद.

अधिवेशन पहिलें.

मुक्काम महाड.

सदरहू परिषदेची बैठक मुक्काम महाड येथें शनिवार ता. १९ व रविवार ता. २० रोजी भरली होती. परिषदेत एकंदरीत ३००० वर अस्पृश्य लोकांचा जमाव जमला होता. परिषद एका थिएटरांत भरविण्यांत आली होती. परिषदेस पुष्कळ मंडळी गेली होती. त्यांत मेसर्स गं. नि. सहस्रबुद्धे, अनंत विनायक चित्रे, सिताराम नामदेव शिवतरकर, बाळाराम आंबेडकर, पांडुरंग नथुराम राजभोज, शांताराम अनाजी उपशाम, मोरे, रामचंद्र शिंदे, मोरे, धोंडीराम नारायण गायकवाड, शिवराम गोपाळ जाधव वगैरे बहिष्कृत वर्गापैकी मंडळी हजर होती. परिषदेच्या कामास ता. १९ रोजी संध्याकाळी ५ वाजून गेल्यावर सुरवात झाली. आरंभी परिषदेचे स्वागताध्यक्ष संभाजी तुकाराम गायकवाड यांनी आलेल्या मंडळीचें स्वागत करून परिषद भरविण्याचा हेतु थोडक्यांत सांगितला. नंतर नियमाप्रमाणें सूचना व अनुमोदन मिळाल्यावर परिषदेचे नियोजित अध्यक्ष डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, एम. ए., पी. एच. डी., डी. एस. सी., बार-ॲट-लॉ, हे स्थानापन्न झाले. अध्यक्षांनी खालीलप्रमाणें भाषण केलें.

डॉ. आंबेडकर यांचें भाषण.

सद्‌गृहस्थ हो, आज आपण जो माझा गौरव केला त्या बद्दल मी आपला अत्यंत ऋणी आहे. या परिषदेचे अध्यक्षस्थान मी स्वीकारावें अशी जेव्हां मागणी मजकडे करण्यांत आली त्यावेळीं माझ्या नेहमीच्या स्वभावास अनुसरून मीं ती टाळण्याच्या विचारांत होतों. परंतु ती मला टाळतां येणार नाही व टाळल्यास जनक्षोभ होईल असें जाणून मी ना-नु न करितां स्वसंतोषानें ती जबाबदारी स्वीकारली. व तद्‌नुसार मी आज आपणापुढें उभा आहे.

सद्‌गृहस्थ हो, आज येथे येण्यास मला एकपरी अति आनंद होतो. ज्याला त्याला आपापल्या मूळ स्थानाबद्दल अभिमान जरी नसला तरी प्रेम हें असतेच. माझे वडील पेनशन घेतल्यानंतर कायमचे वास्तव्य करावें या हेतूनें दापोलीस येऊन राहिले. माझा पहिला श्रीगणेशाचा धडा मी दापोलीच्या शाळेंत शिकलो. परंतु परिस्थितीमुळें मी पाच सहा वर्षाचा असताना घाटाचा पायथा सोडून घाटमाथ्यावर माझे आजपर्यंतचे जीवीत गेले. आज २५ वर्षांनी मी घाटाच्यां खाली उतरत आहे. जो प्रदेश सृष्टीने आपल्या सौंदर्याने शृंगारला आहे त्या प्रदेशांत पाऊल टाकल्याने कोणालाहि आनंदच वाटणार आहे. ज्याला तो प्रदेश आपली मायभूमी म्हणून जिव्हाळ्याचा आहे असे वाटतें त्याचा आनंद द्विगुणित झाला तर त्यांत कांही नवल नाहीं. परंतु आजच्या प्रसंगी मला जितका आनंद होतो तितकाच खेदही होतो असें ह्मटल्याशिवाय माझ्याने राहवत नाही. एकदा स्थिति अशी होती की हा प्रदेश अस्पृश्य जातीच्या दृष्टीनें पाहता फारच पुढे गेलेला होता असे ह्मणण्यास कांहीच हरकत नाही. एकेकाळी अस्पृश्य जातींतील अधिकारी मंडळीने हा प्रदेश अगदीं गजबजून गेला होता. त्याचप्रमाणें पांढरपेशे लोक खेरीज करून बाकीच्या वर्गाच्या तुलनेने पाहतां अस्पृश्य वर्गच शिक्षणात पुढारलेला होता.

ही उन्नती ज्या कारणामुळें झाली त्यात लष्करीपेशा हें एक महत्वाचे कारण होतें. ब्रिटीश सरकारचा अंमल चालू होण्यापूर्वी अस्पृश्य लोकांस नशीब काढण्यास किती वाव होता, या बद्दल आज काही नक्की सांगता येत नाही. परंतु त्याकाळीं स्पृश्यास्पृश्यतेच्या भावना इतक्या तीव्र होत्या की अस्पृश्यांना चालतांना स्पृश्यावर सावली पडेल म्हणून वळसा घेऊन जावें लागत असे, थुंकीने रस्ता विटाळेल म्हणून गळ्यांत गाडगे अडकवून हिंडावे लागत असे व ओळख पटावी म्हणून हाताला काळा दोरा बांधावा लागत असे. त्याकाळी वाव असला तरी अगदींच थोडा असला पाहिजे. इंग्रजी लोकांनी जेव्हां या देशात आपले पाऊल ठेवलें तेव्हां कोठें या प्रांतातील अस्पृश्य लोकांना डोके वर काढण्यास संधी मिळाली. त्या संधीचा फायदा घेऊन त्यांनी आपल्या अंगी किती शौर्य आहे, किती तेज आहे व त्यांची बुद्धीमत्ता कितीं वरच्या दर्जाची आहे हें सिद्ध करून दिले. याचा पुरावा जर पाहिजे असेल तर जुनी आर्मिलिस्टाची बाडें चाळून पाहिली म्हणजे बस्स होईल. या प्रांतातील अस्पृश्य वर्गात किती सुभेदार झाले, किती जमादार झाले, किती हवालदार झाले, नार्मल स्कूल सारख्या शाळांतून पास होऊन किती हेडमास्तरांच्या हुद्यावर चढले, एजुटंट क्लार्क व क्वार्टर मास्तर क्लार्क सारख्या जबाबदारीच्या जागा कितीकांनी चालवून दाखविल्या, याचा तपशील जर देऊं गेलों तर हें भाषण मर्यादेचे बाहेर वाढेल. इतके सांगितले म्हणजे पुरे आहे की, एकेकाळी जो अस्पृश्य वर्ग सेवक म्हणून नांदत होता तोच वर्ग पलटणीतील नोकरीमुळें अधिकार संपन्न होऊन दुसऱ्यावर्गावर सत्ता गाजविता झाला होता. या पलटणींतील नोकरीमुळें हिंदुसमाजाच्या रचनेंत एक क्रांती झाली होती, असें म्हणण्यास काहींच हरकत नाही. ज्या महार, चांभार लोकांना गावांत मराठे वगैरे लोक शीवून घेत नसत व ज्यांनी जोहार किंवा रामराम केला नाही तर मराठे लोक आपला अपमान झाला असे समजत तेच मराठा शिपाई महार व चांभार सुभेदारास लवून सलामी देत असत व "क्युं बे" म्हणून जर त्यांनी म्हटलें तर डोळे वर करुन बघण्याची त्यांची ताकद होत नसे. एवढा अधिकार अस्पृश्य जातीतील लोकांस या देशातील कोणत्याहि प्रांतांत व यापूर्वी केव्हांही प्राप्त झाला नव्हता.

अनुक्रमणिका

सुबोध वचन, पृष्ठ १.
आजकालचे प्रश्न.
१. ब्राह्मणेतरांचा लपंडाव. पृष्ठ १.
२, ३, ४, ५, महाडची परिषद व भालाकारांचा मानभावीपणा. पृष्ठ २, ३.
६, जानव्यासाठी खून, पृष्ठ ३.
अग्रलेख :—पुनश्च हरिः ॐ! पृष्ठ ४,५
आत्मवृत्त.
१ कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषद, पृष्ठ ५
विचारविनिमय
बहिष्कृत वर्गाची संघटना पृष्ठ ९
वर्तमानसार, पृष्ठ १०.

असें म्हणता येईल. या प्रांतातील अस्पृश्य लोकांनी आपला दर्जा वाढविला होता इतकेंच नव्हे तर त्यांची शिक्षणातही विलक्षण प्रगती झाली होती. त्यांच्यातील शेकडा ९० टक्के लोक साक्षर होते, इतकेच नव्हे तर शेकडा ५० टक्के लोक तरी वरच्या दर्जाचे सुशिक्षित होते. त्यांतल्यात्यांत विशेष ध्यानात ठेवण्यासारखी गोष्ट हीं की हा शिक्षणाचा प्रसार पुरुष मंडळीत होता इतकेंच नव्हे, तर स्त्रीयांतही होता. कांही स्त्रीयातर शिक्षणात इतक्या प्रवीण होत्या की भर पुरुषाच्या सभेत पुराणाचा अन्वयअर्थ करून सांगत असत. या शिक्षणातील प्रगतीला त्यांचा लष्करी पेशा बऱ्याच अंशी कारणीभुत झाला.

इंग्रजी राज्यास सुरवात होऊन १५० वर्षे होऊन गेली असतां देखील प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करण्यांत येत नाही, याबद्दल खेद वाटून ते आता तरी सुरू करा असें जे लोक म्हणतात त्यांना एक गोष्ट ठाऊक नाही असें दिसते. ईस्ट इंडिया कंपनीला शिक्षण प्रेमी लोक नेहमी दोष देतात कीं, कंपनीने राज्य चालवितांना आपल्या फायद्याकडे काय ते लक्ष्य दिले, लोकांच्या शिक्षणाकडे काहीच लक्ष्य दिले नाही. हीं गोष्ट सर्वस्वी खरी नाही. निदान कंपनीच्या मिलीटरी खात्यापुरती तरी ही गोष्ट साफ खोटी आहे. ज्यांनी ज्यांनी म्हणून मिलिटरीत पिढयान् पिढ्या नोकरी केली आहे ते ग्वाही देऊ शकतील की कंपनीच्या अमदानीत प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचे होते. प्राथमिक शिक्षण मुलांस व त्याचप्रमाणें मुलींसही सारख्याच रितीने लागू केलें जात असे. पण मुलास प्राथमिक शिक्षणाशिवाय खालच्या दर्जाचे दुय्यम शिक्षणहीं सक्तीने लागू केले जात असे. सक्तीचा प्रकार काही साधा व सोपा नव्हता. मूल शाळेत न गेले तर पालकास दंड देऊन सुटता येत नसे. विशेष ध्यानात घेण्यासारखी गोष्ट ही सक्ती बालक वर्गापुरती नसे. नवीन भरती झालेले वयातील रिक्रूट यांनाही रात्रीच्या शाळेंत जाण्यास सक्ती करण्यांत येत असे. कंपनीचे राज्य संपुष्टात आल्यानंतर बादशाही अंमल सुरु झाला व सत्तावन सालचें बंड मोडल्यानंतर खेव्हां इंग्रज सरकारनें हिंदुस्थानातील सैन्यासंबंधी चौकशी करण्याकरिता एक कमीशन नेमिले होते. त्यांत काही साक्षीदारांनी सैन्यात शिक्षणाचा प्रसार झाला तर अनर्थ ओढवेल असें प्रलाप काढले. त्यास भिऊन मिलटरी खात्यांत जारी असलेल्या शिक्षणाकडे प्रथमत: दुर्लक्ष करण्यांत आले व शेवटी शेवटी त्याचा अगदी वीमोड करण्यांत आला. ते कसेंहि असो, जोपर्यंत ते शिक्षण जारी होते तो पर्यंत अस्पृश्य वर्गाचा अतोनात फायदा झाला होता. या शिक्षणाचा उपयोग त्यांनी अशा उत्तम तऱ्हेने केला की त्यांच्याबद्दल स्वाभिमान वाटल्यावांचून राहणार नाही. या ज्ञानप्रसारामुळें अस्पृश्यात जो ग्रंथसंग्रह झाला तो त्यांच्या संख्येच्या मानानें अफाट होता, असें म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही. श्रीधर स्वामीच्या ग्रंथाच्या हस्तलिखित प्रती तर भाडयानें सांपडतील. परंतु मुकुंदराज, ज्ञानेश्वर व मुक्तेश्वर, इत्यादी महाराष्ट्रातील जुनाट व महान कवीच्या ग्रंथाच्या हस्तलिखीत प्रती मी अनेक अस्पृश्यांच्या संग्रही पाहिल्या आहेत. इतकेच नव्हे तर अस्पृश्यांच्या घरी कांही दुर्मिळ अशा ग्रंथांच्या प्रती सापडतील, अशी माझी खात्री आहे. ज्ञानेश्वर महाराजांनी पंचीकरण नावाचा एक ग्रंथ लिहीला होता, ही गोष्ट फारशी ऐकिवात नाही. पण हा ग्रंथ मी एका माझ्या आता दिवंगत झालेल्या मित्राच्या घरी पाहिलेला आहे. कांही वर्षांपूर्वी श्री. पागारकर यांनी राघवचित्तघन या कवीनें लिहिलेला "ज्ञानसुधा" नावाचा ग्रंथ कोणाजवळ असल्यास कळवावे अशी केसरीत जाहीरात दिली होती. या ग्रंथाची हस्तलिखित प्रत त्यांना सापडली नसल्यास त्यांना ती माझ्या एका अस्पृश्य मित्राच्या संग्रही पाहावयास सापडेल. ज्या अस्पृश्य जातीच्या लोकांस ज्या काळी विद्येची सर्व द्वारे बंद होती त्यावेळी त्यांना असा ग्रंथसंग्रह करण्यास किती सायास पडले असतील व किती द्रव्याचा व्यय करावा लागला असेल, याचा विचार ज्याचा त्यांनींच करावा. हीं ज्ञानाची लालसा त्यावेळच्या समाजास भूषणावह आहे, याबद्दल दुमत होणे शक्य नाही. दुसऱ्या तऱ्हेने पाहता, त्या काळच्या लोकांनी आपल्या ज्ञानाचा उपयोग योग्य प्रकारे केला असे दिसून येईल. सार्वजनिक व्यवसायात पडणाऱ्या लोकांचे वर्गीकरण केले तर असे आढळून येईल कीं कांहीं "नामके वास्ते" तर कांहीं "कामके वास्ते" म्हणून सार्वजनिक कार्यात पडतात. आणि जे पडतात त्यांत 'नामके वास्ते' अशांचाच भरणा जास्त असतो. हल्ली अस्पृश्यांची जी चालक मंडळी आहे त्यांतहि नामके वास्ते लोकांचा काही कमी भरणा नाही. पुण्यातले लोक म्हणतात की, अस्पृश्यातील जागृतीचे मूळ उत्पादक आम्ही आहोत. मुंबईतहि हा मान सर्वस्वी आमचा आहे असे म्हणणारे कांही लोकप्रिय लोक आहेत. डिप्रेस्ड क्लासेस मिशन सोसायटी (भारतीय निराश्रित साहयकारी मंडळी) च्या कांही चालकांचे असे म्हणणे आहे की, अस्पृश्यातील जागृती ही आमच्यापासून सुरु झाली आहे. जे लोक अशा तऱ्हेने ओढून मान मागतात त्यांना अस्पृश्योन्नतीच्या चळवळीचा खरा इतिहास अवगत नाही. असेच म्हटले पाहिजे. मुंबई इलाख्यांतील अस्पृश्य समाजांत सार्वजनिक काम करण्याकरिता ज्या संस्था कालांतराने स्थापन झाल्या त्यांत "अनार्य दोष परिहारक मंडळी" ही पहिली संस्था आहे असे संशोधनाअंती दिसून येईल. १८९३ साली जेव्हां अस्पृश्य लोकांना लष्करात भरती होण्याची बंदी झाली त्यावेळी याच संस्थेने प. वा. महादेव गोविंद रानडे यांच्या सहाय्याने सरकारकडे एक मोठा अर्ज केला होता. या वरून या संस्थेची सल्लामसलत मोठमोठ्या लोकांशी होत असे हे उघड आहे. १८९७ साली कॉंग्रेसला उद्देशून याच संस्थेने एक प्रश्नमालिका तयार केली होती ; तीत सामाजिक सुधारणा केल्याशिवाय तुम्हाला राजकीय सुधारणा मागण्याचा काय अधिकार आहे असा पक्ष मांडला होता. यावरून संस्थेत किती जोम होता हे दिसून येते. १८९८ साली सर हरबर्ट रिसले साहेबांनी जेव्हां हिंदी लोकांच्या रितीरिवाजाची संकलीत माहिती गोळा करण्याचे काम सुरु केले होते त्यावेळी सदर साहेबांनी आपल्या प्रश्नांची यादी या संस्थेकडेहि पाठविली होती यावरून संस्थेस सरकारकडून विचारपूस करण्याइतक्या महत्त्वाची ही संस्था होती हे स्पष्ट होते. हे सर्व मी पुराव्यानिशी सांगू शकतो; कारण या संस्थेचे सर्व कागदपत्र हल्ली माझ्या ताब्यांत आहेत. परंतु ही सभा रत्नागिरी जिल्ह्यात दापोली येथे स्थापन झाली, त्या वरून उघड आहे की अस्पृश्योन्नतीची चळवळ प्रथम सुरु केल्याचा मान जर कोणास द्यावयाचा झाला तर तो या संस्थेस आणि या प्रांतांस देणे प्राप्त आहे. या संस्थेच्या चालकांनी संस्थेच्या मार्फत फक्त अडचणी दूर करण्याचे काम केले असे नाही. लेखनाद्वारे जागृती करण्याचे कामहि त्यांनी पुष्कळच केले. सत्यशोधक समाजाचे अध्वर्यू जोतीबा फुले यांचे खरे साथीदार व उत्साही शिष्यांपैकी बरेचसे या संस्थेच्या चालकांपैकी होते. एकाच्या नावाचा उल्लेख केल्याशिवाय माझ्याने राहवत नाही ते गृहस्थ म्हणजे कै. गोपाळबुवा वलंगकर हे होत. त्यांनी आपल्या लेखनाद्वारे जी जागृति केली ती अनुपम आहे. ज्यांना ती पाहवयाची असेल त्यांनी 'दीनबंधु' च्या जुन्या फाईली वाचून पाहव्यात म्हणजे कळेल.

अशी ज्या लोकांची एकेकाळी उन्नत स्थिती होती त्या लोकांची आजची स्थिती किती अवनत झाली आहे ? तारतम्य दृष्टीने जर पाहूं गेलों तर या प्रदेशांतील अस्पृश्यवर्गाची स्थिति इतकी खालावली आहे की, त्यांच्या इतके दरिद्री, अशिक्षित व मूढ लोक इतर प्रदेशांतील अस्पृश्यवर्गांत नाहींत असें ह्मणण्यास कांहीच प्रत्यवाय नाही. या प्रांतांतील अस्पृश्यवर्गाच्या स्थितीत असा खेदकारक व शोचनीय फेरफार कसा झाला ; हा एक गूढ प्रश्न आहे. याचे नेहमी देण्यांत येणारे उत्तर असे आहे की, ब्रिटीश सरकारने अस्पृश्यांची लष्करात भरती करण्याचें बंद केल्यापासून हा अनर्थ ओढवला आहे. या ह्मणण्यांत पुष्कळसा खरेपणा आहे याबद्दल मला मुळींच शंका नाही. राजकीय दृष्टया, नैतिक दृष्टया अथवा आर्थिक दृष्टया कोणत्याहि प्रजाजनास सरकारी नोकरीत बंदी करणें अन्यायाचे आहे. अस्पृश्य समाजातील लोकांस लष्कर भरतीतून बंद करणे हे पक्षपातीपणाचे लक्षण तर आहेच पण हे विश्वासघाताचे त्याचप्रमाणे मित्रद्रोहाचेही लक्षण आहे असें म्हणावें लागतें. अस्पृश्यांच्या सहाय्याशिवाय ब्रिटिश सरकारचा या देशात केव्हांच प्रवेश झाला नसता मराठेशाहीचे उच्चाटन इंग्रजांना कसें करता आले. याची इतिहास संशोधकांकडून अनेक कारणे देण्यात येतात. कोणी मराठशाहीत माजलेला जातिभद हे एक कारण देतात ; कोणी मराठेशाहीत आपापसात वाढत असलेली तेढ व दुही हे कारण देतात. पण यापैकी एकही कारण खरे नाही, असे माझ्या अल्पमतीस वाटते. मराठ्यांमध्ये जातिभेदामुळे किंवा दुहीमुळें दौर्बल्य वाढले होते तर इंग्रज लोक काय सामर्थ्यवान होते ? खरे म्हटले असता ज्या काळी इंग्रजांनी हा देश काबीज करून घेतला त्यावेळी इंग्लंड देशाला नेपोलिअनने दे माय धरणी ठाय करून सोडले होते. इतके की हिंदुस्थानात राज्य करीत असलेल्या त्यांच्या ईस्ट इंडिया कंपनीस त्यांना द्रव्यबलाची वा सैन्यबलाची मदत करणें अशक्य होते. उलटपक्षी नेपोलियनच्या तडाख्यातून सुटका करण्यासाठी ईस्ट इंडिया कंपनीपासून द्रव्यबलाची व सैन्यबलाची मागणी केली. हिंदुस्थानात इंग्रजांची अशी दुर्बल स्थिती असतांना त्यांनी हा देश कसा काबीज केला याचा उलगडा मराठ्यांत तेढ होती किंवा दुही होती या म्हणण्यानें होत नाहीं. मला असें वाटतें की याला समाधानकारक असे एकच उत्तर देता येईल, ते हेंच की या देशांत येऊन एतद्देशीय लोकांचे सन्य जर इंग्रजांना उभारता आले नसते तर हा देश त्यांना केव्हांच पादाक्रांत करता आला नसता. यावर आमच्या दयाळू व न्यायप्रमी इंग्रज सरकारास मी अशी सूचना करतो की त्यांनी आपणा स्वतःला असा प्रश्न विचारावा की या एतद्देशीय सैन्यात कोणाचा भरणा होता? व ते जर आपले जुनें दप्तर तपासून पाहतील तर त्यांना दिसून येईल की या त्यांच्या सैन्यात अस्पृश्यांशिवाय दुसरें कोणीही नव्हते. तेव्हा हें उघड आहे की, अस्पृश्यांचे बळ जर इंग्रजांच्या पाठीमागे नसते तर हा देश त्यांना केव्हांच काबीज करता आला नसता, ज्या लोकांनी सैन्यात भरती होऊन देश हस्तगत करून दिला त्याच लोकांची सैन्यांतून हकालपट्टी व्हावी ही न्यायाची तऱ्हा मोठी मासलेवाईक आहे असें ह्मणणें भाग आहे. इंग्रज लोक कसे कार्यसाधु लोक आहेत याचे दुसरेहि एक उदाहरण नुकतेच घडलेले आपणा सर्वांस विदित असेलच. १९१७ साली सुरू झालेल्या महायुद्धाच्या प्रसंगीं आमच्या सरकारला पुन्हा अस्पृश्यवर्गाची आठवण झाली. आमच्या अस्पृश्यवर्गाची पलटणीत शिरण्याची उत्सुकता नेहमीच अनावर असते. एका पलटणीपुरती मागणी होती पण दोन पलटणी होतील इतकी माणसे आपखुषीने तयार झाली. सरकारने एक पलटण उभी केली. एकदा झालेली बंदी उठवून पुन्हा लष्कर भरती सुरू झाली याबद्दल सर्वांनाच आनंद वाटला. या प्रांतातील अस्पृश्यांच्या भाग्योदयास पुन्हा प्रारंभ झाला, अशी आशा वाटू लागली. परंतु लढाई संपल्यानंतर काटकसरीच्या नावाखाली पलटण कमी करण्यांत आली!! या सरकारच्या ताल बेताल वर्तनास काय म्हणावे हे समजत नाही! सद्गृहस्थ हो! माझें असें मत आहे की, आम्ही सरकारला नेहमी अनुकूल असतो, म्हणूनच सरकार आमची नेहमी उपेक्षा करते. सरकार देईल ते घ्यावयाचे, सांगेल ते ऐकावयाचे, ठेवील तसें राहावयाचे अशी जी आमची दास्यत्वाची वृत्ती होऊन गेली आहे, तीच सरकारकडून होत असलेल्या उपेक्षेचे मुख्य कारण आहे. आमच्यावर होत असलेला अन्याय आम्ही मुकाट्याने सहन करतों. उजव्या गालावर कोणी थप्पड मारल्यास आम्ही आपला डावा गाल पुढें करतों. पण मारणाऱ्याचा प्रतिकार करण्यास आमचा हात वर जात नाही. आकाश जरी कोसळले तरी आम्ही एखाद्या हवालदिलाप्रमाणे नशीब म्हणन स्वस्थ बसतो. ह्या आत्मघातकी वृत्तीचा आम्ही जितक्या लवकर त्याग करू तितके आपल्या फायद्याचे आहे. म्हणून मी आपणास असें सांगतो की, लष्कर भरतीची बंदी दूर करण्याचा आम्ही शक्य तेवढा प्रयत्न केलाच पाहिजे.

परंतु मी आपणापुढें जो प्रश्न मांडणार आहे तो असा कीं लष्कर भरती झाली तर सर्व कार्यभाग आटोपला काय ? आपणातील बऱ्याच लोकांचा असा समज आहे कीं लष्कराची भरती एकदा मोकळी झाली म्हणजे सर्व कांही झाले, बाकी कांही करावयास नको. मला असे वाटते की ही चूक आहे. एक तर असे कीं सर्वच लोकांचा पलटणीत शिरकाव होणे शक्य

नाही ? जेव्हां पलटणीत राहण्यास कोणत्याच वर्गातले लोक तयार नव्हतें तेव्हां आपल्या लोकांना मुबलक वाव होता. पण आतां तशी स्थिति नाही. इतरांबरोबर आपणास जे मिळावयाचें तेवढेच मिळेल. ज्यास्तीची आशा करणें निरर्थक आहे. यास्तव पलटणीशिवाय आपल्या उन्नतीसाठी कोणती इतर व्यवस्था करता येईल या बद्‌दल आपण विचार करावयास पाहिजे. अस्पृश्य समाजांत धंदेवाईक जातीत समाविष्ट असलेले लोक फार थोडे आहेत. चांभार लोकच काय ते धंदेवाईक आहेत. पण त्यांनीही हा धंदा आता जवळजवळ सोडल्या सारखा आहे. म्हणून बिन धंदे-वाईकांचाच भरणा ज्यास्त आहे. अमुक एक धंदा म्हणून अमुक एका जातीची खोती असा जेथें प्रघात आहे तेथे अमुक एक धंदा तुम्हास करतां येण्यासारखा आहे तो करा असें सांगणें म्हणजे वायफळ उपदेश आहे. त्यांना जर धंद्यात पडावयाचे असेल तर तो धंदा अशा प्रकारचा असला पाहिजे की जो कोणत्याहि जातीतल्या माणसास करण्यास मोकळीक आहे. अशा प्रकारचें धंदे मला तरी दोनच दिसतात. एक **पांढरपेशा** व दुसरा **शेती**.

पांढरपेशा, अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांनी स्वीकारावा हा उपदेश कितीएक वरच्या वर्गातील लोकांना रुचत नाही हें मला माहीत आहे. त्याना असें वाटतें की अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांनी सुतारी, लोहारी, विणकरी वगैरे व्यवसाय करावे. पण कांहीं झाले तरी पांढरपेशा स्वीकारूं नये. हा त्यांचा उपदेश आपल्या हिताचा नाही हें मी आपणास निक्षून सांगतो. अस्पृश्य वर्गाची सुधारणा होण्यास दोन गोष्टींची अत्यंत आवश्यकता आहे, असें माझें मत आहे. एक त्यांच्या मनावर जो जुन्या खुळचट व अनिष्ट विचारांचा जंग बसला आहे तो साफ घासून निघाला पाहिजे. आचार, विचार आणि उच्चार यांची शुद्धी जोपर्यंत झाली नाही तोंपर्यंत अस्पृश्य समाजात जागृतीचे अथवा प्रगतीचे बी कधींहि रुजणार नाही. हल्लीच्या स्थितीत त्यांच्या खडकाळ मनावर कसलेही नवे रोप उगवणार नाही. त्यांची मनें अशा रीतीनें सुसंस्कृत होण्यांस त्यानीं पांढरपेशाचा अवलंब केलाही पाहिजे. अस्पृश्यांनी पांढरपेशाचा अवलंब करावा असें मी कां ह्मणतो यांस दुसरेहि एक कारण आहे. सरकार ही एक मोठी जबरदस्त महत्वाची संस्था आहे. सरकार ज्याप्रमाणें मनात आणील त्याप्रमाणे सर्व कांहीं घडून येईल. पण आपण हें विसरतां कामा नये की, सरकार कोणत्या गोष्टी घडवून आणील हे सरकारी नोकरांवर सर्वस्वी अव-लंबून राहील. कारण सरकारचें मन म्हणजे सरकारच्या नोकरांचें मन. यावरून एक गोष्ट सिद्ध आहे ती ही की, जर सरकारकडून आपल्याला आपल्या हिताचे असें कांहीं कर-वून घ्यावयाचें असेल तर सरकारी नोकरीत आपला प्रवेश आपण करून घेतला पाहिजे. नाही तर आपली जशी आज हेळसांड होत आहे तशी ती नेहमीच होणार आहे. ती न व्हावी हा जर आपला हेतू असेल तर अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांनी सरकारी नोकरीत आपला ज्यास्त प्रमाणांत शिर-काव होईल अशी व्यवस्था करावयास पाहिजे. त्याशिवाय त्यांना उर्जित अवस्था केव्हांच यावयाची नाही. आणि सरकारी नोकरींत शिरकाव होण्यास पांढरपेशा पत्करल्या-खेरीज चालावयाचे नाही. हया गोष्टीचें महत्व मुसलमान व मराठे या जातींनी ओळखिलें आहे आणि या बाबतींत त्यांची मोठी धडपड चालली आहे. आपणही वेळींच जागे होऊन आपला शिरकाव करून घेतला पाहिजे. ब्राह्मण लोक या चळवळीची निंदा करतात आणि सरकारी नोकरींत कांही नाही ह्मणून सांगत फिरतात. परंतु या त्यांच्या ह्मण-ण्यात सत्यही नाही व प्रामाणिकपणाही नाही. सत्य नाही याचें कारण असें कीं सरकारी नोकरीचा अधिकार या प्रांतांतील ब्राह्मणांच्या हाती जर नसता तर इतर प्रांतां-तील ब्राह्मणांप्रमाणें ते पाणके किंवा स्वयंपाकी झाले असते. येथील ब्राह्मणांचे श्रेष्ठत्व नुसत्या पुराणाच्या आधारावर असते तर इतर ठिकाणा प्रमाण कधीच ढासळले असते पण त्याला सरकारी नोकरीच्या अधिकाराचा पाठिंबा असल्या-मुळे तें टिकले आहे. जसा असत्य तसा हा युक्तीवाद दिशाभूल करणारा आहे. कारण ब्राह्मणांनी सरकारीं नोकऱ्यांचा काही अभिलाष सोडला नाही. उलट त्यांची चिकाटी आहे ती आहेच. तेव्हां त्यांच्या असत्य व अप्रामा-णीक युक्तीवादाला आपण फसून जाता कामा नये.

सद्‌गृहस्थ हो ! या प्रसंगी मला एका खेदकारक गोष्टींची आठवण करून देणे भाग पडत आहे. मी मागें सांगितलें आहेच की हा प्रदेश सुभेदार जमादार यानी गजबजलेला होता व या लोकांनी अनेक उपयुक्त गोष्टी केल्या. पण एक गोष्ट केली नाही व ती जर केली असती तर ती आपल्या सर्वांच्या कामी आली असती. ती गोष्ट ही की, त्यांनी आपापल्या मुलांस शिक्षण दिले नाही. सद्‌गृहस्थहो ! हे लोक कांही गरीब नव्हते. त्यांच्या कालाच्या मानानें त्यांना फारच मोठें पेनशन मिळत असे, त्यांनी मनांत जर आणले असते तर आपापल्या मुलांना बी.ए., एम.ए. पर्यंतचे शिक्षण त्यांना देतां आलें असतें. याचा परिणाम काय झाला असता याची कल्पना सहज करता येण्यासारखी आहे, ही शिक-लेलीं मुलें आज मामलेदार, कलेक्टर, मॅजिस्ट्रेट वगैरे हुद्यावर जर चढली असती तर आज सर्व अस्पृश्य समाजा-वर त्यांचा वज्रपंजर असता. त्यांच्या छत्रछायेखाली आपली वाढ झाली असती परंतु तसें न झाल्याकारणानें आज आपण उन्हांत तापत पडलों आहोंत, अगदी करपून जात आहोंत. माझी अशी दृढ भावना झाली आहे की, आपण अशा प्रकारची आपल्यावर सावली करून घेतल्याखरीज आपली मुळीच वाढ होणार नाही. ही सावली पांढरपेशा पत्करून सरकारी नोकरीत आपला शिरकाव करून घतल्या खेरीज होणार नाही. म्हणून आपणा सर्वांस मी अशी सूचना करत आहे कीं आपण आधी उच्चप्रतीच्या शिक्षणाकडे विशेष लक्ष पुरविले पाहिजे. एक मुलगा बी. ए. झाल्याने आपल्या अस्पृश्य समाजास तो जसा आधार होईल तसा एक हजार मुलें चौथी शिकून पास झाली तरी होणार नाहीं. प्राथमिक शिक्षणाकडे दुर्लक्ष करावे असें मी म्हणत नाही. मी जे म्हणतों तें हें की हल्लीची आपली परिस्थिती अशी चमत्कारीक आहे की वरच्या प्रतिचे शिक्षण घेत असलेल्या मुलाला जितक्या लवकर शिखरास नेवून पोहचवूं तितकें बरें. या करितां या प्रांतांत आपल्या लोकांकरिता एखादे बोर्डींग असणे अत्यंत आवश्यक आहे. ठाणे आणि कुलाबा जिल्हा यातील विद्यार्थ्यास सोईस कर व्हावें म्हणून मी पनवेल मुक्कामी बोर्डींग काढण्याचे योजिले आहे. त्यास तुम्ही सर्वजण द्रव्यद्वारा शक्यनुसार मदत कराल अशी आशा आहे.

दुसरा धंदा मी जो आपणांस सुचविला आहे तो शेती आहे. हा धंदा सुचविण्यांत माझा हेतू असा आहे की, आपल्या अस्पृश्य वर्गांनी आर्थिकदृष्टया स्वतंत्र रितीने जीवित घालविण्याची व्यवस्था करावी. आज अस्पृश्य वर्गांत समाविष्ट होणाऱ्या जातींपैकी महारजात ह्मणजे एक भिकार लोकांचा तांडा आहे असें ह्मणावयास कांही हरकत नाही. दररोज हक्काने दारोदार शिळे तुकडे टोपल्याच्या टोपल्या गोळा करून चरितार्थ चालविण्या-ची या जातीला संवय पडून गेली आहे. ह्या प्रघातामुळे या जातीला मुळी गावात इज्जत नाही, मान, मरातब नाही. या रिवाजामुळे या जातीचा स्वाभिमान नष्ट झाला आहे. कांहीही म्हणा ! जोडयांत वागवा ! पण मला तुकडा वाढा. अशी या जातीची वृत्ती बनून गेली आहे. या रिवाजामुळे या जातीला स्वतंत्रतेने आपल्या उन्नतीचा मार्ग आक्रमणे शक्य नाही. कारण आज जर देवळांत शिरूं ह्मटलें, सार्वजनिक पाणवठ्यांवर पाणी भरूं ह्मटलें, मेलेलें जनावर ओढणार नाही ह्मटलें तर उद्यां गांवांतील लोकांच्या भाकऱ्या बंद झाल्या की यांच्या नाडया मेल्याच. अशा रितीने शिळ्या आणि उष्ट्या तुकडयांसाठी आपली माणूसकी विकणें ही गोष्ट मोठया लाजेची आणि शरमेची आहे. हा तुकडा मागावयाचा सोडून गांवांतील इतर लोकांप्रमाणे जर शेती केली तर होणार नाही काय ? शेती विकत घेणे हे अस्पृश्य लोकांना कदाचित कठीण जाईल. पण जंगल खात्याच्या कितीतरी पडीक जमीनी आहेत. त्या जर एकाद्या अस्पृश्य वर्गाच्या माणसाने मागणी केली तर त्याला मिळण्यासारख्या आहेत.

पण या गोष्टी घडवून कशा याव्यात ? मला असें वाटतें की जोपर्यंत आह्माला शिळे तुकडे खावयाला मिळत आहेत तोपर्यंत आहे ही स्थिती बहुतेक कायमच राहील. जुना मार्ग जोंपर्यंत चालू आहे तोंपर्यंत नव्या मार्गानें जावयास कोणीच निघणार नाही. जुन्या मार्गांचा अवलंब करून आज माणुस-कीला आपण दुरावलों आहोंत. तो मार्ग किती दिवस तुम्ही चालू ठेवाल याचा तुम्ही विचार करा? सद्‌गृहस्थ, हो! दरेक सुधारणेच्या बाबतीत "वडीलांची रीत" हा या प्रांतातील लोकांचा महामंत्र असतो. व सर्व प्रकारच्या नव्या योजनेच्या वेळी मग ती बरी असो किंवा वाईट असो त्याचा जप चालावयाचाच. याचा अर्थ वडिलांनी कांहीं बाबतीत असमंजसपणाने एखादा प्रघात सुरू केला तर त्याच्या वंशजांनी मग तो प्रघात त्यांना कितीही विघातक असो तो चालूच ठेवावयाचा. सर्वच ठिकाणीं जुनें तें सोनें या म्हणीस जर आपण धरून बसलों तर नवीन सुधारणा कधीच होणार नाही. शिवाय दरेक आई-बापाची अशी इच्छा नसावी काय कीं आमच्या मुलालेकरांची स्थिति आमची आहे तिच्यापेक्षा कांकणभर अधिक असावी. अशी ज्यांची इच्छा नसेल त्या आईबापाच्या जोडप्यांत व पशुंच्या जोडप्यांत काय अंतर आहे मला समजत नाही. सद्‌गृहस्थ हो, तुम्ही आपल्यासाठी जरी नाही तरी आपल्या संतती-साठी मी जे सांगतो याकडे लक्ष द्या. आज आपणास भाकरी मिळते तेवढी बस्स आहे, ह्या मोठ्या भानगडी आह्मास नकोत, अर्धी सोडून सगळीच्या मागे कोणी जावें असा आपण पोक्तपणानें प्रश्न कराल. पण मी आपणांस इशारा देतों कीं मी सांगतो त्या दिशेनें तुह्मी प्रयत्न केला नाही तर आज जी चतकोर भाकरी मिळत आहे ती उद्या मिळणार देखील नाही.

हें विचार मी फक्त आपल्या पुढे मांडले असें नाही. जेथें जेथें मला बोलण्याचा प्रसंग आला तेथें तेथें मी हेच विचार मांडले आहेत. आपल्याला विशेषतः सांगावयाची गोष्ट ही की, आपण सर्वांनी जागृतीचें काम विशेष जोराने करा-वयास पाहिजे. पलटणींतल्या पिढीचा नष्टांश झाल्यापासून या प्रांतातील लोकांना मृत कळा आल्यासारखी झाली आहे. कसल्याच प्रकारची हालचाल नाही. घाटावर अनेक परिषदा होऊन गेल्या, तेव्हां आता कोठें ही सभा होत आहे. जागृतीचा विस्तव तुम्ही कधीही विझू देता कामा नये. या जागृतीच्या कामासाठी तुह्माला कांहीं स्थानिक पुढाऱ्यांची जरूरी आहे. मार्ग दर्शकाशिवाय मार्ग चालणें अशक्य वाटते आपल्यांतील जे कांही पेनशनर लोक आहेत त्यांनी या गोष्टीत लक्ष घालणें हें त्यांचे कर्तव्य आहे. ते या स्वजनोद्धाराच्या महत्कार्यात पुढाकार घेतील अशी आशा ठेवून मी आपले भाषण पुरें करतो."

त्यानंतर वरिष्ठ वर्गातील हजर असलेल्या कांही पुढांऱ्यांचीं भाषणें झालीं. त्यांत मुख्य मुद्दा असा होता की, अस्पृश्यवर्गांनी आपल्या उन्नतीप्रित्यर्थ चळवळ करितांना इतर समाजाशी द्वेष अथवा तेढ उत्पन्न होणार नाही, अशी खबरदारी घ्यावी. त्यानंतर रा. भानुदास कांबळे या स्थानिक चांभार गृहस्थानें अस्पृश्यवर्गांवर कसा जुलूम होत आहे व सत्यशोधक समाजाच्या मताचा प्रसार होणें किती इष्ट आहे याचे दिग्दर्शन केलें. शेवटी मुंबईचे पाहुणे रा. गंगा-धर सहस्त्रबुद्धे हे बोलावयास उठले. त्यांनी सांगितले की, "अस्पृश्य लोकांनी स्पृश्य लोकांवर प्रेम करावे अशी जर त्यांची इच्छा असेल, तर त्यांनी स्वतः अस्पृश्यांवर प्रेम केलें पाहिजे. कारण प्रेमानेच प्रेम वाढते हा व्यवहारातील नियम आहे. स्पृश्यलोक आपल्यावर प्रेम करितात अशा बद्दलची अस्पृश्यांची खात्री पट-वून देण्यास एकच उपाय आहे. तो हा की, अस्पृश्य लोकांच्या उन्नतीच्या मार्गांत ज्या अडचणी अस्पृश्य लोकांना पडतात त्या अडचणी दूर करण्याचा प्रामा-णिकपणे प्रयत्न करणें हाच होय." अशा प्रकारचे परि-णामकारक भाषण झाल्यानंतर परिषद संपली.

दुसऱ्या दिवशीं परिषदेच्या कामास पुन्हां सकाळीं ९ वाजून गेल्यावर सुरुवात झाली. व खालील ठराव पास झाले. ते ठराव. इतरत्र दिले आहेत.

नंतर अध्यक्षानें समारोप केल्यावर रा. शिवराम गोपाळ जाधव यांनीं आलेल्या मंडळींचे व अध्यक्षांचे आभार मानले. त्यास दुजोरा देण्यास रा. अनंत विनायक चित्रे हे उभे राहिले. त्यांनीं आभाराच्या ठरावास अनुमोदन दिल्यानंतर परिषदेस उद्देशून असें सुचविलें कीं, आज जी एवढी मोठी महत्वाची परिषद भरली आहे, तिनें कांही तरी महत्वाचें कार्य केल्याखेरीज आपलें अधिवेशन संपवूं नये असें मला वाटतें, या महाड शहरांत अस्पृश्य लोकांची पाणी पिण्याची अत्यंत गैरसोय आहे. ही गैरसोय दूर व्हावी म्हणून येथील म्युनिसिपालिटीनें येथील तळीं सर्व जातीच्या लोकांस खुलीं आहेत असें ठरावानें कधींच जाहीर करून टाकिलें आहे. परंतु त्या तळ्यावर पाणी भरण्याचा प्रघात अस्पृश्य लोकांकडून अजूनही सुरु करण्यांत आला नाहीं. तो प्रघात जर आज या परिषदेनें पाडून दिला तर या परिषदेनें एक मोठी महत्वाची कामगिरी बजाविली असें म्हणतां येईल. तरी आपण सर्वांनीं अध्यक्षांसह महाड येथील चौदार तळ्यांत प्रवेश करून पाणी घेऊं. त्यानंतर परिषदेतील सर्व लोक अध्यक्षांच्या मागोमाग सभा मंडपांतून बाहेर पडून त्या सर्वांची एक मोठी मिरवणुक काढण्यांत आली. ही मिरवणुक महाड शहरांतील पेठेंतून अत्यत शांतपणानें तळ्यावर गेली; तेथें पाणी घेतल्यानंतर सभामंडपाजवळ आली व नंतर परिषदेचें काम संपविण्यांत आलें.

महाड येथील वरिष्ठ वर्गाच्या लोकांचा अत्याचार

परिषद संपल्यानंतर अध्यक्ष व इतर मुंबईची पाहुणे मंडळी जेथें उतरलीं होती तेथें म्हणजे सरकारी बंगल्यावर गेली व बाकीचे लोक आपापल्या गावीं जाण्याकरितां निघण्यापूर्वी भोजनगृहाकडे गले. सुमारें दोन वाजण्याच्या सुमारास विरेश्वराच्या देवळांतील गुरव अस्पृश्यलोक विरेश्वरांच्या देवळांत शिरणार आहेत. तरी तुम्हीं धावून देवळाचें संरक्षण करण्यास चला, अशी खोटी दवंडी गावांत देत सुटला. अस्पृश्यवर्गांनीं तळें बाटविलें याचा वचपा काढण्यासाठीं सिद्ध असलेल्या वरिष्ठ वर्गाच्या लोकांस हें आयतेंच निमित्त मिळालें. दवंडी ऐकल्याबरोबर ४/५ शें लोक विरेश्वराच्या देवळांत काठ्या सोटे घेऊन जमा झाले. व देवळांत अस्पृश्यलोक शिरणार आहेत असा गोंगाट करूं लागले हें पाहून शहर फौजदार डॉक बंगल्यावर आले व डॉ. आंबेडकरांना विचारूं लागले कीं, " आपले लोक देवळांत शिरणार आहेत वास्तव शहरांतील लोकांनीं देवळाजवळ गर्दी केली आहे तर मी त्यांना काय सांगू" ? यावर डॉ. आंबेडकरांनीं त्यांस सांगितले कीं, "आम्हांला देवळांत शिरण्याची इच्छा नाहीं व जरूरीही नाहीं तरी तुम्हीं लोकांची या बाबतींत खातरजमा करून त्यांस शांत करावें." फौजदार निघून गेल्यानंतर आपल्या लोकांना ताकीद देण्यासाठीं आपल्यांतील कांहीं लोकांस भोजनगृहाकडे पाठवले त्याप्रमाणे परिषदेस आलेले अस्पृश्यलोक आपापले जेवण आटोपून आपापल्या गांवीं जाण्यास सिद्ध झालें.बरेच अस्पृश्यलोक आपापल्या गांवीं गेल्यानंतर देवळाजवळ जमलेल्या गांवगुंडांनीं पेठेंतून घरोघरीं जात असलेल्या अस्पृश्य लोकांवर हल्ला केला व बऱ्याच लोकांस जखमा झाल्या. इतका अति प्रसंग होईतोंपर्यंत महाडचे मामलेदार यांनी गर्दी कमी करण्याचा कांहींच उपाय अंमलांत आणिल्याचें दिसलें नाहीं. शेवटीं ४।च्या दरम्यान मामलेदार साहेब पोलीस सबइन्स्पेक्टरसह डॉक बंगल्यावर आले व डॉ. आंबेडकरांना म्हणूं लागले कीं, आपण शांतता राखण्यास आमच्या बरोबर चला. तुमच्या लोकांस तुम्हीं समजवा व आमच्या लोकांस मी समजावतों. खरें ह्मटले असतां त्यावेळीं अस्पृश्य लोकांस समजावण्याचें कांहीं कारणच नव्हतें. कारण जमलेल्या अस्पृश्य लोकांच्या अफाट जन समुहाची शांतता कधींच मोडली नव्हती. शिवाय बरेचसे अस्पृश्य लोक शहराबाहेर निघूनहीं गेले होते. तरी पण मामलेदार साहेबांच्या सांगण्याप्रमाणें डॉ. आंबेडकर व त्याच्याबरोबर बंगल्यावर उतरलेली इतर मंडळी शहराकडे जाण्यास निघाली. वाटेंत विरेश्वराच्या देवळाजवळ वरिष्ठ वर्गाच्या जमलेल्या लोकांनीं त्यांस अडविले व त्यांच्यांतर्फे डिगणकर व तुळजारामशेटचा भाऊ चुनिलाल हे देवळाच्या बाबतींत खुलासा करा वगैरे वगैरे प्रश्न विचारूं लागले. त्यांस डॉ. आंबेडकरांनीं फौजदारास जें उत्तर दिलें तशाच प्रकारचें उत्तर दिलें. परंतु लोक शांत होतील अशी वर्तणूक ठेवण्याऐवजीं लोकांची मनें प्रक्षुब्ध होतील अशा रीतीचा वाद करण्यास त्यांनीं सुरुवात केली म्युनिसिपालिटीचा ठराव तो कांहीं लोकांचा ठराव नाहीं तुम्हीं तळ्यावर गेलांत ते आम्हांला अगोदर सूचना देऊन कां गेलां नाहींत वगैरे वगैरे प्रश्नांचा मारा करूं लागले. तोंडास तोंड देण्यांत अर्थ नाहीं, हें जाणून डॉ. आंबेडकरांनी व त्यांच्याबरोबरच्या मंडळींनीं पुढें जाण्यास सुरुवात केली. वाटेंत अस्पृश्य लोक देवळांत शिरले रे शिरले अशी ओरड करीत कांहीं लोक धावपळ करूं लागले. म्याजिस्ट्रेटसाहेब यांनीं हें प्रत्यक्ष पाहिलें असतांना त्यांना कैद करण्याचा कांहीच प्रयत्न केला नाहीं. उलट हशावारी ती गोष्ट घालवून दिली! शेवटीं ज्या अस्पृश्य लोकांची समजूत घालण्याकरितां डॉ. आंबेडकरांना नेण्यांत आले होतें त्यापैकीं एकही अस्पृश्य तेथें नव्हता हे पाहून डॉ. आंबेडकर व त्यांच्याबरोबरची मंडळी बंगल्यावर परत आली. तो तेथे अदमासे १०० अस्पृश्य लोक जमुन बसले ; ते. त्यांत कांहीं जखमी झालेले लोक होते. हा प्रकार दृष्टीस पडेतोंपर्यंत दंगलीचा शेवट रक्तपातांत झाला याची कोणास कल्पनाही नव्हती ! ही कल्पना झाल्यानंतर अस्पृश्यांतील पुढारी लोकांस, एक गोष्टींचा मोठा आचंबा वाटला. तो हा कीं दंग्याच्या दिवशीं म्यजिस्ट्रेट शहरांत हजर असतांना दंग्यास वेळींच आळा कां घालतां आला नाहीं परंतु तो विचार करण्याचा प्रसंग नव्हता. सर्व गोष्टी बाजूस ठेवून आधीं जखमी झालेल्या लोकांस हॉस्पिटलमध्यें नेण्याची व्यवस्था केली व तेथून त्यांना घेऊन पोलीस चौकीवर त्यांच्या फिर्यादी गुजरण्यांत आल्या. पुरावा गोळा करण्याचें काम अत्यंत बिकट असें होतें. वरिष्ठ वर्गाचे लोक एक कटाने वागत असल्यामुळें खरे सांगण्यास कोणी पुढे येईना. अस्पृश्य वर्गांतील लोक भीतीने गांगरून गेल्यामुळे नांवें सांगण्यास धजेनात. अशा परिस्थितीत मुंबईहून गेलेल्या पुढारी लोकांनी दोन दिवस राहून शक्य तेवढा पुरावा गोळा करण्याची व्यवस्था केली स्थानिक पोलिसांचा उत्साह आरोपी लोकांस कायद्याने ठरविलेले प्रायश्चित्त भोगावयास लावण्याच्या कामी अगदी कमी दिसला. हे पाहून नामदार गव्हर्नर साहेब व जिल्ह्याचे कलेक्टर यांच्याकडे झालेल्या हकिकतीचा संदेश तारेने पाठविण्यांत आला व पोलिसांस या बाबतींत योग्य ताकीद देण्यांत यावी असें सुचविण्यांत आले होते. या मारामारीच्या आगीचा वणवा महाड शहराच्या बाहेरही पसरला होता असे दिसून आलें. शहरांतील मारामारी थंडावल्यानंतर वरिष्ठ वर्गातील कांहीं दुष्ट लोकांनी आजूबाजूच्या कांहीं खेड्यांतील मराठे लोकांस निरोप पाठविला कीं तुमच्या गांवांवरुन महार लोक जेव्हां परततील तेव्हां त्यांस ठोक द्या. त्याचप्रमाणे या दुष्ट लोकांनी लांबलांबच्या खेडेगांवापर्यंत "महाडचे तळे अस्पृश्यांनी बाटविले. तुमच्या विहिरी तरी सांभाळा." अशा प्रकारचे चिथविणारे लेखी संदेश पाठविले. याचा परिणाम असा झाला की, ही आग सर्वत्र पसरली व दरेक गांवांत अस्पृश्य लोक इतर समाजाच्या दृष्टीने अल्पसंख्यांक असल्याने सर्वच ठिकाणी त्यांना मार खावा लागला. कांही ठिकाणी तर त्यांना जबर दुखापतीही झाल्या.

या लोकांचा बचाव व्हावा म्हणून ज्या गांवांमधून अशा प्रकारचे अत्याचार झाले व ज्या ज्या लोकांनी केले अशांची एक यादी तयार करून कुलाबा जिल्ह्याचे पोलिस सुपरिन्टेन्डेंट यांच्याकडे पाठविण्यांत आली. इतके झाल्यानंतर मंगळवारी सकाळी मुंबईतील लोक अधिक रजा नसल्याकारणानें परत आले. डॉ. आंबेडकर व चित्रे हे मागे राहिले. त्यांनीं डिस्ट्रिक्ट सुपरिन्टेन्डेंटची पुन्हा गाठ घेऊन झालेली सर्व हकिगत कळविली व पोलीसांनी अस्पृश्य लोकांचा तरणोपाय होण्यास काय काय केले पाहिजे हे समजावून सागितले. मंगळवारी संध्याकाळी महाड शहरातील ब्राह्मणेतर पुढारी यांची एक खाजगी बैठक बोलाविण्यांत आली. झालेल्या महाड येथील दंग्यांत ब्राह्मणेतरांनी विशेष पुढाकार घेतल्याचे दिसून आल्यावरून, त्यांच्या पुढाऱ्यांकरवीं अशा दुष्ट कृत्यांस आळा घालण्याची कांही तरी उपाय योजना व्हावी या हेतूनें ही खाजगी बैठक बोलावण्यांत आली होती. परंतु खेदाची गोष्ट आहे की, एक दोन माणसे खेरीज करून अशा प्रकारच्या वर्तनास आळा घालण्याचें कामीं सर्वांनीच अंग झटकले येवढा खटाटोप करुन चित्रे व आंबेडकर बुधवारीं मुंबईस परत आले. ही परिषद कोणत्याही दृष्टीनें पाहता महत्वाची झाली यांत संशय नाही.तिचे परीणाम बरें की वाईट हे कालांतरानेच ठरेल. परंतु ती परिणामकारक झाली असें म्हणावयास हरकत नाही.

परीषद यशस्वी करण्याचे कामीं त्यांनी मारामारी होऊन जखमी झालेल्यां लोकांस मदत करण्याचें कामीं महाड येथील चांद्रसेनीय कायस्थ जातींतील तरुण पिढीने जी अंगमेहनत केली त्याबद्दल कुलाबा जिल्ह्यांतील अस्पृश्य वर्ग त्यांचा सदैव ऋणी राहील

बहिष्कृत वर्गाची कुलाबा जिल्हा परिषद.

अधिवेशन पहिलें.

महाड—सि. प्रा. ना. मंडळाचें नाटकगृह, परिषदेचे ठराव

गट १ ला

ठराव १ ला. बहिष्कृत वर्गांनी चालविलेल्या आत्मोद्धाराच्या चळवळीमुळें वरिष्ठ वर्ग व बहिष्कृत वर्ग यांच्यामध्यें परस्परांत तेढ उत्पन्न होऊं नये अशी वरिष्ठ वर्गांतील हिंदूंची इच्छा असल्यास ही परिषद त्यांना पुढील सूचना करीत आहे.

(अ) बहिष्कृत वर्गांतील लोक सार्वजनिक स्थळे व पाणवठे यांचा उपयोग करून आपले नागरिकत्वाचे हक्क बजावण्याचा प्रयत्न करीत असतांना वरिष्ठ वर्गांतील लोक त्यांच्याशीं सर्व प्रकारचे व्यवहार बंद करून त्यांच्याविरुद्ध हरताळ जाहीर करतात. तसें न करितां अशावेळी वरिष्ठ वर्गांतील लोकांनी बहिष्कृत लोकांना सक्रिय सहाय्य करावें.

(ब) वरिष्ठ वर्गांतील लोकांनी बहिष्कृतांस घरगुती नोकर म्हणून नोकरीस ठेवावें.

(क) जातीभेद मोडण्याचा उपाय म्हणून मिश्रविवाह पद्धतीचा प्रघात सुरू करावा.

(ड) बहिष्कृत वर्गांतील गरीब विद्यार्थ्यांचे आपले घरी वार लावून किंवा त्यांच्या भोजनाची तरतूद करून त्यांना मदत करावी.

(इ) मेलेली जनावरें ओढून टाकण्याचे बाबतीत बहिष्कृत लोकांवर अवलंबून न राहतां आपली आपणच व्यवस्था करावी.

गट २ रा

ठराव १ ला. मागील कायदेकौन्सिलामध्यें श्री. सी. के. बोले यांनी सार्वजनिक विहिरी, व तलावांसंबंधानेंही ठराव आणला आहे त्याची सरकारनें अंमलबजावणी करून त्या ठिकाणीं पाट्या लावण्याची व्यवस्था करावी. आणि जरूर तर क्रि. प्रो. कोड सेक्शन १४४ अंमलांत आणून स्थानिक पुढाऱ्यांचे जामीन घेऊन अस्पृश्यांना सदरील हक्क उपभोगण्यास मदत करावी.

ठराव २ रा. ही सभा सरकारास अशी विनंती करीत आहे कीं, खेडेगांवी कित्येक ठिकाणीं अस्पृश्यांची पाणी पिण्याची अत्यंत गैरसोय होते ती दूर करण्याची व्यवस्था करावी.

ठराव ३ रा. बहिष्कृत लोकांच्या आर्थिक उन्नतीस्तव फॉरेस्ट जमिनी लागवडीस द्याव्या.

ठराव ४ था. अत्यंत मागासलेल्या बहिष्कृत वर्गाचा आर्थिक दर्जा वाढविण्याकरितां व त्यांचे दुःख निवारण करण्याकरितां सरकारनें खालील गोष्टींकडे लक्ष द्यावें.

(अ) अस्पृश्यवर्गांतील अनक्वॉलिफाईड इसमांस जेथें शक्य असेल तेथें सरकारी नोकऱ्या द्याव्या.

(ब) अस्पृश्य लोकांची लष्करांत भरती करावी.

(क) आरमारी खात्यांत अस्पृश्य उमेदवार घ्यावेत.

(ड) सेकंड इयर ट्रेन्ड मास्तरास शाळा खात्यांत सुपरवायझरच्या जागा देण्यांत याव्यात.

(इ) अस्पृश्यांतील साक्षर लोकांस मुलकी पोलिसदलाच्या जागा देण्यांत याव्यात.

(क) अस्पृश्य लोकांची शक्य तितकी जास्त पोलिस खात्यात भरती करावी.

ठराव ५ वा. सरकारी कामानिमित्त रयतेकडून बलुतें देण्याची पद्धत बंद करून त्याच्याऐवजी गांवकरी लोकांवर सी. पी. वगैरे प्रांतांत ज्याप्रमाणे सेस बसविण्यांत आला आहे, त्याप्रमाणे येथेंहि सेस बसवून त्यांतून कामगारांस मासिक पगार देण्याची पद्धत अमलांत आणावी.

ठराव ६ वा. बहिष्कृत वर्गाची मृतमांस खाण्याची चाल सरकारनें कायद्याने बंद करावी. कारण तीमुळें आरोग्यास धोका पोचून बहिष्कृतांचा दर्जा अत्यंत हीनपणाचा ठरतो.

ठराव ७ वा. शिक्षण व दारुबंदी या बाबतींत सक्ती करण्यांत यावी.

ठराव ८ वा. श्रीयुत एम. के. जाधव यांस डेप्युटी कलेक्टरची जागा न दिल्याबद्दल या सभेस अत्यंत दिलगिरी वाटते.

ठराव ९ वा. १११ व्या पलटणीमध्ये पूर्वी उभारलेल्या फंडांत महाड तालुक्यांतील नोकरीत असलेल्या गृहस्थांची रक्कम आहे. त्यांतून या तालुक्यांतील अस्पृश्य वर्गाच्या मुलांसाठी एक बोर्डींग काढण्यांत यावें.

ठराव १० वा. शिक्षणाच्या बाबतीत अधोगतीस गेलेल्या बहिष्कृत समाजाच्या उन्नतीप्रित्यर्थ खालील गोष्टी अमलांत आणाव्या.

(अ) शिक्षणाची प्रगति कशी होईल याची चौकशी करण्याकरितां एक कमिटी नेमण्यांत यावी.

(ब) जिल्हानिहाय बोर्डिंगें उघडावी.

(क) खाजगी संस्थांनी चालविलेल्या बोर्डींगांस मुलापाठी प्रत्येकी दरमहा रु. १० ग्रँट द्यावी.

(ड) ३० मुलें असलेल्या गांवी शाळा उघडावी.

(इ) शिष्यवृत्त्या द्याव्या.

गट ३ रा

ठराव १ ला. ही परिषद बहिष्कृत वर्गांतील पंचांना पाटलास (वरठ्यास) विनंती करते कीं मुलांच्या लग्नप्रसंगी ठिकठिकाणच्या पंचांनी खालील गोष्टी अमलांत आणाव्या.

(अ) २० वर्षांच्या आंतील मुलांची व १५ वर्षांच्या आंतील मुलींची लग्न करण्याची चाल बंद करण्यांत यावी.

(ब) ज्या ठिकाणीं शाळा असेल तेथील लोकांनी मुलाभुलींस शिक्षण दिलेच पाहिजे अशी पंचांनी ताकीद द्यावी. मोडल्यास दोषास पात्र व्हावें लागेल असा नियम करावा.

(क) पुनर्विवाह करण्यापूर्वी उभयतां वधुवरांची योग्य चौकशी केल्याशिवाय पुनर्विवाह लावू नये.

(ड) पुनर्विवाहामध्ये सात रुपये इलोग द्यावा. आणि लुगडेंचोळी, पाटल्याचाजोड, नथ व पंचांचे जेवण याशिवाय पंचांचा कर नसावा.

ठराव २. (अ) अस्पृश्य लोकांनी महारकी वगैरे सारखे हलके धंदे करण्याचें सोडून शेती वगैरे सारखे स्वतंत्र धंदे करण्याची पद्धत जोरानें अमलांत आणावी.

(ब) शेतीस जरुर असलेल्या सहकारी पतपेढ्या काढण्यात याव्यात.

(क) दुष्काळ, अतिवृष्टीस तोंड देण्यासाठी व त्याचप्रमाणे सावकाराचे मगर मिठीतून सुटण्यासाठी "सहकारी गल्ले" स्थापन करावेत अशी या सभेची बहिष्कृत वर्गास आग्रहाची विनंती आहे.

गट ४ था

ठराव १ ला. स्वामी श्रद्धानंदजीच्या अमानुष खुनाबद्दल या सभेस अत्यंत दुःख होत आहे. व त्यांनी आखून दिल्याप्रमाणें हिंदू जातीने अस्पृश्यतेचें समूळ उच्चाटन करावें.

विचारविनिमय

बहिष्कृत वर्गाची संघटना

(लेखक : सव्यसाची)

२ मुसलमान लोकांनी तंजीम तबलीघची चळवळ चालू केल्या पासून, हिंदूंनींही आपली हिंदु संघटना व शुद्धि चळवळ जोराने चालू केली आहे आणि स्वामी श्रद्धानंदाच्या खुनामुळें तर त्यांत विशेष भर पडली आहे. हिंदुस्थानला जो दुसरा स्वराज्याचा हप्ता मिळणार आहे, त्यांत प्रतिनिधींची वाटणी लोकसंख्येवर अवलंबून राहणार ह्मणून संख्याबळ वाढविणाऱ्या ह्या चळवळी आजकाल इतक्या जोराने फोफावत चालल्या आहेत. परंतु यांच्या ह्या चळवळीमुळें बहिष्कृत वर्गाची मात्र फार कुतरओढ होऊं लागली आहे. हिंदुस्थानांतील मुसलमानांची लोकसंख्या व बहिष्कृतांची लोकसंख्या जवळ जवळ सारखी आहे. हे सर्व बहिष्कृत लोक मुसलमान करावे किंवा या पैकी निदान निम्मे लोक तरी आमच्या धर्मात येऊं द्या म्हणून मुसलमानांचे महमंदल्ली व हजरत निझामी व इतरही मुसलमान अहोरात्र झटत आहेत. या प्रयत्नांची आंच हिंदूंना लागू लागल्यावर त्यांच्यांतील दूरदर्शी व धोरणी लोकांनी ठिकठिकाणी हिंदुसभा स्थापून हिंदु संघटना व शुद्धि चळवळ जोरानें चालू केली आहे. हेतु हा कीं, बहिष्कृतां पैकी कोणी परधर्मांत जाऊ नये. यास्तव वरिष्ठ हिंदू बहिष्कृतांना जवळ घेऊं पाहत आहेत, त्यांच्यावर जुलमानें लादलेली अस्पृश्यता थोडीफार शिथिल करूं पाहत आहेत. यामुळे अस्पृश्यता कदाचित शिथिल होईल किंवा नाहीशी होईल. पण त्यामुळें बहिष्कृत वर्गाचा फायदा काय होणार! उलट अस्पृश्यता नाहीशी झाल्यावर ज्या गोष्टीचा फायदा आम्हांला आतां मिळत आहे तो फायदा हेच हिंदु लोक घेऊं देणार नाहींत. ते आम्ही सर्व हिंदु एक आहोत अशी ओरड करून आपलेंच प्रतिनिधि कायदे कौन्सिलांत जास्त पाठवितील हें उघडच आहे. ज्या हिंदु लोकांनी आजपर्यंत बहिष्कृतांच्या असहाय्य स्थितीकडे लक्ष दिलें नाही, त्यांची शैक्षणिक, आर्थिक व सामाजिक स्थिती

आवड म्हणुन घेत नाहीत. असें जर असतें तर ब्राह्मणांच्या येथे बायकांच्या गळ्यांत मोहनमाळ असण्याच्या ऐवजी पुस्तकांचा मोठा संग्रह असता पण ब्राह्मणांच्या घरांत नाही अशी वस्तु कोणती. असें जर आम्हांस कोणी विचारलें तर ती पुस्तक म्हणून आम्ही निर्भयपणे सांगू. यावरुन उघड आहे की, जे लोक शिक्षण घेतात तें फक्त शिक्षण म्हणजे एक धंदा आहे म्हणूनच घेतात. शिक्षणानें प्राप्त होणारा धंदा हेच त्यांच्या उच्च शिक्षणाचें मुख्य कारण आहे. शिक्षणानें धंदा प्राप्त झाला नाही तर फारच थोडे लोक उच्च शिक्षणाच्या भानगडीत पडतील यांत संशय नाही.

८. अस्पृश्य वर्गात शिक्षणाचा प्रसार करावयाचा असेल तर त्यांच्यांतील पदवीधरांस वरिष्ठ दर्जाच्या नोकऱ्या खुल्या करण्यांत आल्या पाहिजेत. त्या जर पूर्वीप्रमाणेच बंद राहिल्या तर शिकून कांही उपयोग नाही असे समजून त्यांच्यात कोणी उच्च शिक्षण घेण्यास प्रवृत्त होणार नाही. आज जे कांही अस्पृश्य वर्गातील तरुण आपल्या दारुण परिस्थितीशी झगडा करून कॉलेजची पायरी चढले आहेत त्यांना आपणांस एक उच्च प्रतीचा धंदा हस्तगत होईल या आशेशिवाय दुसरें उत्तेजक असें कारण कांहीच नाही. रा. जाधव यांच्या प्रकरणाचा जो शेवट झाला त्या पासून त्यांचे व्यक्तिशः नुकसान झालेंच आहे. तेवढ्यावरच जर भागतें तरी बरें. परंतु आम्हांला जे भय वाटतें तें हें कीं, रा. जाधव यांच्यापाठीं वाट चालत असलेले अस्पृश्य विद्यार्थी आशेचा भंग झाल्यामुळे निराश होऊन पुढचा मार्ग आक्रमणें सोडून देतील. असें झालें तर या परिणामाचें खापर सरकारच्या माथी फोडल्याशिवाय गत्यंतर नाही. अस्पृश्यांच्या उन्नतीच्या संबंधात आमच्या इंग्रज सरकारच्या धोरणाचा आम्हास कांही थांगपत्ताच लागत नाही. नोकऱ्या मिळत नाहींत म्हणून अस्पृश्यांनीं जर ओरड केली तर त्यांना सरकारतर्फे सांगण्यांत येतें, 'की तुमच्यांत लायक इसम नाहींत.' लायकीचा इसम हजर केला असतांना नोकरी कां दिली नाहीं, म्हणून कौन्सिलांत प्रश्न विचारला तर 'कारण सांगता येत नाही' म्हणून उत्तर देण्यांत येतें. हा प्रकार विलक्षण नाहीं असें कोण म्हणेल? खरें म्हटलें असतां अस्पृश्यांसारख्या दीनदुबळ्या समाजास लायकीची विशेष कसोशी न करता वरच्या दर्जावर चढविणें आमच्या मतें गैर होणार नाहीं. परंतु लायकी असतांना देखील जर त्यांना वरच्या दर्जाच्या जागां सरकार देत नाही तर अर्थात् अस्पृश्य वर्गाची उन्नती हें सरकारचे ध्येय नाहीं असेंच म्हणावे लागते. रा. जाधवांना जागा न देण्याचें खरें कारण सरकारनें जर सांगितलें असतें तर सरकारचें अस्पृश्यांसंबंधीचें धोरण काय आहे याचा उलगडा तरी झाला असता. सरकारदरबारी अस्पृश्यता पातळी जाणार नाहीं असे सांगणाऱ्या सरकारच्या वचनावर आमचा आजवर भरंवसा होता. पण तो अस्थानी आहे असें आम्हांस आता वाटूं लागलें आहे. रा. जाधवांना जागा देण्यांत आली नाही याचें कारण ते अस्पृश्य आहेत हेंच असावें असें आमचें ठाम मत आहे. कारण या न्यूनतेशिवाय रा. जाधव यांच्या बाबतींत दुसरें कांहीच न्यून्य नव्हतें. अशा या दुटप्पी व दुहेरी वर्तनावरून एकच गोष्ट सिद्ध होते. ती ही कीं, सरकार जें बोलून दाखवितें तें त्याच्या मनांत नसतें. सरकारची अस्पृश्यांविषयींची सहानुभूति वरिष्ठ हिंदूंच्या सहानुभूतिप्रमाणे केवळ शाब्दिक आहे. तिच्यावर विसंबून राहिल्यानें अस्पृश्यवर्गाची केव्हांही फत्तगत होणार. पण या फत्तगतीचा शेवटी एकच परिणाम होणार आहे कीं, अस्पृश्य समाजांत सरकारविषयीं जी थोडी बहुत राजनिष्ठा आहे ती अजिबात लयास जाईल. थोडी बहुत म्हणण्याचे कारण असें कीं, गेल्या लढाईच्या घनघोर प्रसंगांत उभारली गेलेली अस्पृश्यांची १११ वी पलटण अगदी बेदरकारपणे लढाई बंद झाल्यानंतर मोडून टाकण्यांत आल्यामुळें इंग्रज सरकारसंबंधी अस्पृश्य समाजांत नांदत असलेली राजनिष्ठा बऱ्याच अंशीं कमी झाली आहे. रा. जाधव यांच्या बाबतींत झालेल्या अन्यायानें ती याहीपेक्षां घटणार आहे. अस्पृश्यांची हेळसांड सरकारने केल्यामुळें त्यांचें नुकसान होत आहे याची जरी इंग्रज सरकारला कळकळ वाटली नाहींतरी अस्पृश्यांत त्यामुळें वाढत असणारी अप्रीति सरकारला बाधल्याखेरीज राहाणार नाहीं, असा इशारा वेळींच देणें आम्हांस अगत्याचें दिसतें. सरकारचा हा कांही चढता काळ नव्हे. पडत्या काळांत कोणाचाच आधार नसतांना अस्पृश्यांच्या आधारावर आणखी कांही दिवस तरी इंग्रजसरकारला काढता येतील हें त्यांनीं विसरू नये.

९. सरकारी नोकरींत अस्पृश्य वर्गाचा प्रवेश होणें किती अवघड आहे हें रा. जाधव यांच्या प्रकरणावरून उघड होत आहेंच. पण यदाकदाचित शिरकाव झालाच तर त्यांना किती अन्यायानें वागविण्यात येतें याचे नुकतेंच एक उदाहरण बेळगांव जिल्ह्यांत घडून आलें आहे. रा. घटकांबळे हे अस्पृश्यवर्गापैकीं मॅट्रीकची परीक्षा पास झालेले पहिलेच गृहस्थ होत. परीक्षा पास झाल्यानंतर त्यांनी रेव्हिन्युखात्यांत नोकरी मिळविली पंधरा वर्षे सतत नोकरी केल्यानंतर मि. मौडन्टफर्ड. कमीशनर दक्षिण भाग यानीं रा. घटकांबळे यांची हुशारी पाहून एका शेडूल्ड पोस्ट (वरिष्ठ दर्जाची जागा) वर त्यांची नेमणूक करावी असा हुकूम केला. त्या प्रमाणें १९२६ च्या आक्टोबरच्या सुमारास रा. घटकांबळे यांना तिसऱ्या वर्गाच्या मॅजिस्ट्रेटच्या जागेवर नेमण्यांत आलें. या नवीन जागेवर कायम होण्यास "क्वालीफाईंग टेस्ट" नावाची एक परीक्षा पास व्हावी लागते व ही परीक्षा पास होण्यास नेमलेल्या अधिकाऱ्यास दोन वर्षांचा अवधि दिला जातो. परंतु रा. घटकांबळे यांना नेमून सहा महिने झाले नाहीत तोंच त्यांनी आपल्या जुन्या जागेवर जावें असा हुकूम कलेक्टरकरवी करण्यात आला. रा. घटकांबळे यांच्या हातून नवीन जागेचे काम योग्य रीतीनें पार पाडले नाही, सबब त्यांना त्या जागेवरून खाली करण्यांत आलें असेंही म्हणणें शक्य नाही. मॅजिस्ट्रेट या नात्यानें त्यांनी जें काम केले आहे तें इतकें वाखाणण्यासारखे? तें की, आम्ही विचारपूस न करता आमच्याकडे रा. घटकांबळे यांच्या कोर्टात केसेस चालवून अनुभव घेतलेल्या एका एल्.एल्.बी झालेल्या उच्चवर्णाच्या वकील गृहस्थानें प्रशंसापर पत्र पाठविलें आहे. आम्हास असेंही समजतें कीं, रा. घटकांबळे यांनी मॅजिस्ट्रेट या नात्यानें जे निवाडे दिले त्यांपैकी एकांतही अपील कोर्टानें रदबदल केला नाही. या दोन्ही गोष्टी रा. घटकांबळे यांच्या लायकीची बिनचूक साक्ष पटविणाऱ्यांपैकी आहेत. असें असतांना रा. घटकांबळे यांस मध्येंच जुन्या जागेवर परत जाण्याचा हुकूम व्हावा हा क्षोभकारक प्रकार नव्हे काय? रा. घटकांबळे व त्यांच्या ऐवजी ज्यांची नेमणूक झाली आहे ते गृहस्थ ह्या दोहोंमध्ये जो एक फरक आहे तो एवढाच कीं, या नवीन गृहस्थांची "क्वालीफाईंग टेस्ट" नांवाची परीक्षा पास झाली आहे. व रा. घटकांबळे यांची पास व्हावयाची आहे. परंतु हा फरक रा. घटकांबळे यांना आजतरी बाधक होणें शक्य नाही. दोन वर्षे पूरी होऊन जर रा. घटकांबळे परीक्षा पास झाले नसते, तर त्यांना त्या जागेवर ठेवावें की न ठेवावे हा प्रश्न उपस्थित होऊ शकला असता. पण नेमलेल्या तारखेपासून दोन वर्षे पावेतो नुसत्या परीक्षेच्या सबबीवर कोणासही त्यांना दिलेल्या जागेवरून हालवितां येणें अशक्य आहे. कारण नियमाप्रमाणें शेडूल्ड पोस्टवर नेमलेल्या नोकरास परीक्षा पास होण्यास दोन वर्षांचा अवसर दिला जातो हें वर सांगितलेंच आहे. त्याप्रमाणें रा. घटकांबळे यास आणखी दीडवर्ष तरी राहूं यावयास पाहिजे होते. हा नियम इतका उघड असतांना इतका अंधार कसा चालतो याचेंच आह्मांस नवल वाटतें. ही कोणातरी कारकुनाची कारवाई आहे यांत शंका नाही. पण ही कारवाई जिल्ह्याचे अधिकारी कलेक्टर बहादूर यांनी कशी चालवूं दिली याचाच आम्हांस मोठा विस्मय वाटतो. नेटिव्ह कामगार लोक अशाप्रकारे अन्याय करण्यास मागेपुढें पाहात नाहींत म्हणून तर त्यांच्यावर इंग्रज अधिकारी असावेत असे प्रतिपादण्यांत येतें. खरें म्हटलें असतां इंग्रज अधिकारी म्हणजे केवढी मोठी खर्चाची धोंड! त्यांच्या बेसुमार पगाराच्या ओझ्याखाली हा देश आणि त्यातल्या त्यात हा इलाखा अगदी दडपून गेला आहे.

पण आमच्यात वाण नसतांना आम्ही या ओझ्याला मान दिली आहे ती केवळ आमच्यातील कुटील लोकांच्या अनीतीच्या कारभारापासून आमचा बचाव व्हावा म्हणून. पण जेव्हा हे इंग्रज अधिकारी डोळे मिटून कारकूनाच्या समजावणीवर अवलंबून वाटेल तसा सल्ला करतात, तेव्हां या सहीबहाद्दरांचा त्यांच्या पगाराच्या मानानें कांही उपयोग होतो का नाही याचा आम्हास विचार पडतो. असाच अनुभव जर आम्हांला येऊं लागला तर इंग्रजी अधिकाऱ्यांची छाटाछाट करून हिंदीकरणाची मागणी करणारांतर्फेच आम्हांस मत द्यावे लागेल. त्याने निदान आमचा वास वाचला नाहीं तरी अनाठायी होणारा खर्च तरी वाचेल. हिंदीकरणांच्या विरुद्ध जरी आम्ही नाहीं तरी सर्वच युरोपीयन अधिकाऱ्यांऐवजी सर्वच हिंदी अधिकारी नेमण्यास अजून बराच काळ लोटला पाहिजे अशी आमची समजूत आहे. पण इंग्रज अधिकारी डोळेझाक करून हाताखालच्या लोकां-कडून होणाऱ्या अन्यायास प्रतिबंध करणार नाहीत तर हा हिंदीकरणाचा काळ लांबणीवर टाकण्यांत काय हंशील आहे असा प्रश्न सहजिकच उद्भवतो. तो लांबणीवर टाकण्यांत यावा असें जर इंग्रज अधिकाऱ्यांना वाटत असेल तर त्याला एकच उपाय आहे. व तो हा की इंग्रज अधिकाऱ्यांनी नुसत्या सह्या करण्याची संवय सोडून देऊन आपल्या कामांत दक्षता ठेवावी. म्हणून आम्हीं या प्रसंगी बेळगांव जिल्ह्याच्या कलेक्टरच्या वरच्या दर्जाच्या इंग्रज अधिकाऱ्यांस असा इशारा देतों कीं, कलेक्टरनें जरी डोळे मिटले आहेत तरी आपले डोळे उघडून रा. घटकांबळे यांना न्याय द्यावा. यांत त्यांचेच कल्याण आहे.

६. नवीन सुधारणेचा कायदा अमलांत आल्यानें या देशांत प्रजासत्ताक राज्यपद्धतीस सुरवात झाली असें म्हणण्यास कांहींच हरकत नाहीं. ही नूतन राज्यपद्धति पायाशुद्ध असावी म्हणून, या देशांतील प्रजेचे जे अनेक वर्ग आहेत त्या वर्गाचे प्रतिनिधि कशारीतीने व कोणत्या प्रमाणांत घ्यावेत यासंबंधाने बरीच वाटाघाट झाली. शेवटी कांही वर्गाचे प्रतिनिधि नेमणुकीनें, तर कांहीचे निवडणुकीने घेण्यांत आले. त्यांत अस्पृश्य वर्गाचे प्रतिनिधि नेमणुकीनें घेण्याचे ठरले. खरे म्हटले असतां अस्पृश्यांचे प्रतिनिधि सुद्धां निवडणुकीनेंच घ्यावयास पाहिजे होते; पण तसें जरी कांहीं कारणांमुळे करतां आले नाही, तरी त्यांचे प्रतिनिधि त्यांच्या संख्येच्या व त्यांच्या परिस्थितीच्या प्रमाणांत घ्यावयास पाहिजे होते. पण दोन्ही बाबतींत त्यांची त्यांच्याविषयी कळकळ बाळगणाऱ्या सरकारने, निराशा केली. प्रांतिक कौन्सिलांत जेमतेम एक एक दोन दोन प्रतिनिधि घेण्याची व्यवस्था केली होती. केंद्रीय असेंब्लीमध्यें त्यांचे प्रतिनिधि घेण्याची कांहींच व्यवस्था करण्यांत आली नव्हती व असेंब्लीच्या पहिल्या सहा वर्षाच्या कारकीर्दीत अस्पृश्यांचा एक-ही प्रतिनिधि नव्हता, असेंब्लींत अस्पृश्यांच्या हिता-हिताचे प्रश्न उपस्थित होत नाहींत असें नाहीं. पण सरकारला अस्पृश्यांच्या मागणीची कोठें किंमत वाटते आहे! किंमत जर वाटती तर संख्येने मुसलमान समाजाइतका व बलाने सर्वापेक्षा हतबल अशा समाजाला अगदी म्हणून अगदींच उघडयावर कसा टाकला असता? परंतु एकदाची आमच्या कनवाळू सरकारची आमच्या गरीब अस्पृश्य समाजावर कृपादृष्टि झाली व असेंब्लींत एक जागा अस्पृश्यांस चालू सालापासून देण्यांत आली.

७. ह्या बहुमानाच्या जागेवर मद्रास येथील अस्पृश्यवर्गाचे पुढारी रा. ब. एम. सी. राजा यांची नेमणूक करण्यांत आली आहे. याबद्दल मि. राजा ह्यांचें आम्ही मनःपूर्वक अभिनंदन करितों. पण मि. राजा यांनी असेंब्लींत बजेटवर बोलतांना आपली नेमणूक केल्याबद्दल अस्पृश्यवर्गातर्फे सरकारचे आभार मानले याचें कारण मात्र आम्हांस कळत नाही. मि. राजा यांच्या अल्पसंतुष्टपणाची आम्हांस कीव येते. असेंब्लींत एकंदर १४४ सभासद आहेत त्यांपैकी अस्पृश्यांना एक देऊन सरकारने मोठें थोरलें औदार्य दाखविलें आहे असें आम्हांस वाटत नाही. उलट मुसलमान लोकांच्या प्रतिनिधिशी तुलना करता आम्हांस सरकारनें कांहींच दिलें नाहीं याबद्दल कोणाही अस्पृश्यास खेद वाटल्यावांचून राहाणार नाहीं. आमचे प्रतिनिधि आमचे न्याय्य हक्क बुडविल्याबद्दल जळफळण्या ऐवजी त्यांचा व्यक्तीशः झालेल्या अभ्युदयाबद्दल सरकारचे आभार मानण्यांतच जर गर्क होऊन जातील तर त्यांच्या हातून आमच्यावर होत असलेल्या अन्यायाची दाद कशी लागणार? सरकारनें आम्हाला नेमलें, सरकारला आम्ही विरोध कसा करावा, अशा भावनेनें ग्रासलेल्या प्रतिनिधींना सरकार देईल त्यापेक्षां जास्त कांहीच मागतां येणार नाहीं, खरें म्हटलें असतां इतर वर्गाच्या प्रतिनिधीपेक्षा आम्हांलाच विशेष जोरानें सरकार जवळ भांडल पाहिजें. कारण सरकारच्या प्रतिगामी धोरणामुळे जितकें अस्पृश्यांचें नुकसान होतें तितकें कोणाचेंच होत नाही. ही गोष्ट आमच्या प्रतिनिधींच्या ध्यानांत येऊं नये ही मोठी खेदाची गोष्ट आहे. आपण सरकारची मर्जी संपादण्यासाठी कौन्सिलांत गेलो नाहींत, तर, आपल्या लोकांचें हित करण्यासाठीं आपण गेलों आहोंत हें कोणाही प्रतिनिधीनें आणि विशेषतः अस्पृश्यांच्या प्रतिनिधीनें विसरता कामा नये. असा कणखरपणा अंगी येण्यास कौन्सिलांतील नेमणुक म्हणजे सरकारची मेहेरबानी नव्हे, तो आमचा हक्क आहे अशी दरेक प्रतिनिधीला जाणीव झाली पाहिजे. तशी जाणीव मि. राजा यांस नसावी असें दिसते. नाहीतर मि. राजा यांनी सरकारचे आभार मानण्याऐवजी अस्पृश्यांना पुरेसे प्रतिनिधि न देऊन त्यांच्या न्याय्य हक्कांकडे दुर्लक्ष केल्याबद्दल सरकारला दोष दिला असता.

८. एवढयावरून केवळ आम्हीं मि. राजा यांच्यावर टीका करण्यास सिद्ध झालों आहोंत असें कोणी मानूं नये. टीका करण्याचें कारण असें की, मि. राजा यांची कृतज्ञता इतक्या थराला गेली आहे कीं, सरकार फर्मावील तसें करावयाला हे तत्पर असलेले दिसतात मग त्यांत त्यांच्या जातभाईचें हित आहे किंवा नाहीं हें शोधून पाहाण्यास देखील ते थांबत नाहीत. आम्हांला आश्चर्य वाटतें कीं, मि. राजा यांनीं मिठावरील जकात १० आण्या ऐवजी १/४ रु. करावी या ठरावास असेंब्लींत अनुकूल मत दिलें. श्रीमंत लोक कराचा प्रश्न आला कीं, आपल्या वरचे ओझें गरीब लोकांवर टाकून मोकळे होतात असा नेहमीचाच अनुभव आहे. आणि सरकारही निदान हल्लीच्याकाळी श्रीमंत लोकांच्या अनुरोधानें चालतें कारण श्रीमंत लोकांना जराशी आंच लागली की ते सरकार भोंवती गिल्ला करावयाला सुरवात करतात. म्हणून श्रीमंत लोक व सरकार होता होईल तो कराचा बोजा गरिबांच्या माथीं मारतात. ही आपत्ती टळावी म्हणून तर गरिबांचे कैवारी कायदे कौन्सिलात असावेत म्हणून जोराची मागणी करण्यांत येते. परंतु जर कायदे कौन्सिलांत पाठविलेलें प्रतिनिधि आपल्या कर्तव्यापेक्षां कृतज्ञतेलाच विशेष महत्व देऊं लागले तर त्याचा गरीब जनतेला काय उपयोग? कृतज्ञता हा मोठा गुण आहे हे आम्ही कबूल करतों. पण गुणाची वाढ मर्यादेच्या बाहेर गेली म्हणजे तो अवगुण ठरतो. त्याच न्यायानें कृतज्ञतेला सीमा असलीच पाहिजे. जर कां कृतज्ञतेसाठी देशभक्त देशाचें स्वातंत्र्य हरण करण्यास सिद्ध होणार नाहीं, किंवा एखादी पतिव्रता आपल्या पातिव्रत्याच्या भंग होऊं देण्यास तयार होणार नाहीं मग कौन्सिलांतील प्रतिनिधीनेंच कृतज्ञतेच्या पायी आपल्या प्रजेच्या हिताची आहुती कां द्यावी? बरें, मि. राजा यांनी सरकारच्या विरुद्ध मत दिलें असतें तर त्यापासून सरकारचा कांही तोटा नव्हता. मिठावरचा कर १० आणे ठरला असता तरी सरकारला खर्चाला कांही तूट पडत नव्हती. असें असतांना जर मि. राजा गरिबांवरील कराचा बोजा सरकारला कमी करावयास लावण्याचें धैर्य दाखवित नाहीत तर दुसऱ्या कोणत्या प्रसंगी ते दाखवितील म्हणून म्हणावें? एकाच प्रसंगावरून आम्ही त्यांची पारख करूं इच्छित नाही पण अशा वर्तनानें ते आमची निराशा करतील असें भय वाटल्यावरून वेळींच इशारा देत आहोंत.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. २२ एप्रिल सन १९२७.

महाड येथील धर्मसंगर व वरिष्ठ हिंदूंची जबाबदारी.

कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदेचें अधिवेशन संपल्यानंतर महाड येथील ब्राह्मण्यग्रस्त हिंदू गावगुंडांनी केलेल्या दंग्याची हकीकत आम्ही 'बहिष्कृत भारता'च्या मागल्या अंकीं दिली होती. महाड म्युनिसिपालिटीनें सार्वजनिक ठरविलेल्या चवदार तळ्यावर पाणी भरल्यामुळे मारहाण झाली ही बाब केवळ पाण्याची सोय या दृष्टीने क्षुल्लक आहे, असें कदाचित म्हणतां येईल, व 'भालाकारा'प्रमाणे ती नळ लावून अगर अन्य प्रकारचे सोंवळे उपाय योजून मिटवितां येईल. पण दुसऱ्या दृष्टीनें ही बाब क्षुल्लक नसून अत्यंत महत्वाची आहे. कारण एका मोठ्या प्रश्नाशीं तिचा संबंध पोहोंचतो. अस्पृश्य लोक पाणी घेण्याकरितां चवदार तळ्यावर गेले म्हणून मारामारी झाली असें म्हटल्यानें घडलेल्या प्रकाराचें खरें स्वरुप उघड होत नाही. झालेल्या प्रकाराचें खरें स्वरुप अगदी निराळे आहे. त्यास दंगा म्हणण्यापेक्षां धर्मसंगर म्हणणे जास्त यथार्थ होईल असें आमचें मत आहे. कारण हिंदुसमाजाचे घटक व हिंदुधर्माचे अनुयायी या नात्यानें, इतर हिंदु जातींच्या मानाने आपण सारख्या योग्यतेचे अधिकारी असून, आपले हक्क सारखे आहेत किंवा नाहींत, हें ठरविण्या विषयीचा प्रश्न या पाणी-प्रकरणाच्या मुळाशीं होता हें खास. या प्रश्नास महाड येथील वरिष्ठ हिंदूनी धिंगाणा करून नकारार्थी उत्तर दिलें हें आतां जगजाहीर झालें आहे. वरिष्ठ हिंदूंच्या या दुष्ट वर्तनाचा आम्हांस तरी मोठा अचंबा वाटतो. इतर देशांत अशा प्रकारचे धर्मसंग्राम झाले नाहींत असें नाहीं. परंतु ते सर्व विचारभेदामुळे झाले होते. या देशांत वैदिकधर्मानुयायी व बौद्धधर्मानुयायी, तसेंच युरोपांत हीदन व ख्रिस्ती, ख्रिस्ती व महंमदी यांच्यामध्ये जी धर्मयुद्धें वेळोवेळी झाली, त्यांना उभय धर्मांतील विचारभेदच कारणीभूत झाला होता. परंतु, महाड येथील धर्मसंगर हिंदुधर्माच्या तत्वाविषयीं मतभेद उत्पन्न झाल्यामुळें झाला, असें म्हणता येणें शक्य नाहीं. महाड येथील धर्मसंगरांत उभयपक्षाचे लोक धर्म सांप्रदायाच्या दृष्टीने एकच होत हें निर्विवाद आहे. असें असतांना कांही धर्मबंधूंनी आपल्या दुसऱ्या धर्मबंधूस 'तुम्ही सामाजिकदृष्ट्या आमच्या खालचे आहांत' 'तुमच्या संसर्गानें आमचा अधःपात होईल' हें सिद्ध करण्यास दंडेली करावी, हें पाहून कोणाही परकीय माणसास विस्मय वाटेल याबद्दल शंका नाही. पाश्चिमात्य राष्ट्रांत सामाजिक समतेस केव्हांच अधिष्ठान प्राप्त झालेलें आहे. मी इतरांच्या बरोबरीचा तर आहेच, पण त्यापेक्षां लाख दरजे बेहत्तर आहे, अशी दरेकाची भावना असते. कोण कोणाच्या वरचा नाही, व कोण कोणाच्या खालचा नाहीं, अशा समबुद्धीने सामाजिक व्यवहारांत दरेक व्यक्तीची नांदणूक असते. मतदानाच्या हक्कांच्या विस्तृततेमुळें राजकीयसमताही स्थापन करण्यांत आली आहे. तेणेंकरून कोणी कोणावर राज्य करतो ही भावना नष्ट होऊन तिच्या ऐवजी आपण करू तसें राज्य ही भावना अधिष्ठित झालेली दृष्टीस पडते. इतकेंच नव्हे तर सामाजिकदृष्ट्या व राजकीयदृष्ट्या एक दुसऱ्याच्या समान असतां आर्थिकदृष्ट्या एक दुसऱ्याच्या असमान कां असावा, अशा वादास तेथें सुरवात होऊन सामाजिक व राजकीय समानतेच्या पाठोपाठ आर्थिक समानता प्रस्थापित होण्याची सुचिन्हें तेथें दिसूं लागली आहेत. खरें म्हटलें असतां, ख्रिस्ती किंवा मुसलमानी धर्मशास्त्रें हीं समानतेच्या तत्त्वांचा पुरस्कार करणाऱ्यांपैकीं नव्हत. त्यांच्या तत्त्वज्ञानाची मर्यादा अगदी आकुंचित आहे. सारीं माणसे ईश्वराची लेकरे आहेत व परमेश्वराच्या दृष्टीला ती समसमान आहेत एवढेंच काय तें त्यांचें सांगणें आहे. माणसें ही आपापसांत एकमेकांच्या दृष्टीने समसमान आहेत इतकें प्रतिपादण्यापर्यंत त्यांची मजल गेलेली नाही.

हिंदु धर्माचा सिद्धांत

ख्रिस्ती व महंमदी धर्माच्या सिद्धांतापेक्षा कितीतरी पटीनें समतेच्या तत्त्वाला पोषक आहे. माणसें ईश्वराची लेंकरें आहेत एवढ्यावरच न थांबतां तीं ईश्वराचींच रुपें आहेत असें मोठ्या निर्भीडपणें हिंदुधर्म सांगत आहे. जेथें सारींच ईश्वराची रुपें आहेत तेथें कोणी उच्च कोणी नीच असा भेदभाव करणें शक्य नाहीं, हें त्या धर्माचे एक महान ओजस्वी तत्त्व आहे हें कोणासही नाकबूल करतां यावयाचें नाही. समानतेचें साम्राज्य स्थापन होण्यास यापेक्षां दुसरा मोठा आधार सांपडणें कठीण दिसतें. असें असतांना जी सामाजिक समता ख्रिस्ती व महंमदी राष्ट्रांतून दिसून येते तिचा हिंदु समाजांत कोठे मागमूसही नसावा, व ती प्रस्थापित होण्याचे पवित्र प्रयत्न चालू असतां हिंदुधर्मीय म्हणविणाऱ्या लोकांकडून अडथळा करण्यांत यावा, यावरून हिंदुधर्मीय लोकांस खऱ्या हिंदुधर्माची किती थोडी ओळख आहे हें दिसून येते.

एकधर्मीय लोक विधर्मी लोकांप्रमाणें एकमेकांसंबंधानें अशा प्रकारें द्वैतभाव बाळगतात. याचे समर्थन करतांना हिंदुधर्माभिमानी लोक असा मुद्दा मांडतात कीं, हिंदुधर्माचीं दोन अंगे आहेत. एक तत्त्वज्ञान व दुसरें आचार. त्यापैकी तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टीने जरी अस्पृश्य लोक स्पृश्यांच्या समान असले तरी आचाराच्या दृष्टीने ते असमान—नव्हे—अपवित्र आहेत. म्हणून त्यांच्याशीं व्यवहार करणें, हा अधर्म होय! रुढीर्बलीयसी असें म्हणून जर धार्मिक बाबतींत तत्त्वज्ञान झुगारून द्यावयाचें व नुसता आचार पाळावयाचा, हेंच रास्त आहे, तर राजकीय बाबतींतही तोच न्याय कां लागू नसावा? राणीच्या जाहीरनाम्यांतील तत्त्वें अंमलात आणणें अशक्य आहे, असें जर एखाद्या कर्झनसाहेबासारख्या कट्टर साम्राज्यवाद्यानें म्हटलें असता जे लोक संतापून

नुसतीं तत्त्वें काय चाटावयाचीं आहेत ?

अशी हाकाटी करून नंगा नाच नाचण्यास कमी करीत नाहींत, त्याच लोकांनी आचारात्मक धर्माला प्राधान्य देऊन वेदांत उर्फ तात्विक धर्म व्यवहाराला उपयोगी नाहीं असें म्हणावें हा निर्लज्जपणा नव्हे काय? धर्माची वरीलप्रमाणें दोन अंगे आहेत हें मत जरी मान्य केलें तरी कोणत्याही धर्माचा आचारात्मक भाग त्या धर्माच्या तत्त्वज्ञानावरच अधिष्ठित असला पाहिजे, हें विसरतां कामा नये. तसें जर नसेल तर त्या धर्माला अंतिम ध्येय नाहीं असेंच म्हणावें लागेल. समाजाचा आचारात्मक धर्म जर त्या समाजाच्या विचारात्मक धर्माच्या नांगरास जखडलेला नसेल तर तो समाज होकायंत्राशिवाय समुद्रांत लोटून दिलेल्या एखाद्या जहाजाप्रमाणें कोठे वहात जाईल, व कोणत्या खडकावर आदळेल, याचा नेम नाहीं. या न्यायानें पाहातां वेदांतांत जर नीतीचे व धर्माचे सिद्धान्त, सांगितलेले आहेत, व्यवहारांत जर नीतीची व धर्माची आवश्यकता असेल तर वेदांतधर्म व्यवहारोपयोगी नाहीं असें म्हणण्याऐवजी तो व्यवहारोपयोगी करण्याचे धैर्य या दुबळ्या लोकांत नाही, असेंच म्हटले पाहिजे! आम्ही असे म्हणत नाही कीं, धर्मांतील आचार व विचार यांचा नेहमींच मिलाफ झालेला असतो. कधी कधी त्यांच्यात फारकत झालेली नजरेस येते. परंतु जेव्हां जेव्हा धर्माचे आचार त्या धर्माच्या विचारांशी विरोधी असतील तेव्हां तेव्हां धार्मिक आचारामध्यें फेरबदल करून ते धार्मिक विचारांशी सुसंगत करून घेणें अत्यंत आवश्यक आहे. खुद्द टिळकांनी एके ठिकाणी म्हटलें आहे कीं, "आचारात्मक हिंदु धर्माचे जें लक्षण वर दिलें आहे त्या खेरीज 'धारणात्धर्मः यतोऽभ्युदय निःश्रेयस-सिद्धिः स धर्मः' अशी हिंदु धर्म शास्त्रकारांनी स्वीकारलेली धर्माची जी दुसरी तत्वे आहेत तद्नुकूल आचारात फेरफार करण्याचा हिंदू धर्मांतील शिष्टांस हिंदुधर्म शास्त्रकारांनी जो अधिकार

दिलेला आहे, आणि हा अधिकार शास्त्रोक्तरीत्या बजावून स्वतःच्या उदाहरणानें परंपरागत आचारांत शिष्ट जो कांही फरक करतात तो लोकांस मान्य होऊन पुढें तो परंपरागत धर्माचाच एक भाग होत असतो. " आमच्या इकडील ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांच्या मनाला टिळकांच्या मताचा मोठा धीर वाटतो म्हणून आम्ही टिळकांच्या नांवाचा मुद्दाम उल्लेख केला आहे. खरें म्हटलें असतां या बुद्धिवादाला कोणाचाच आधार नको. इतका तो यथार्थ आहे. तसें जर नसेल तर प्राचीन आचारांस कवटाळणें हाच धर्म होऊन बसेल; व जे आचार श्रेयस्कर नसतील ते केव्हांच लुप्त व्हायचे नाहींत मग अस्पृश्यतेसारखे अति निंद्य व घोर रिवाज अनादिसिद्ध एवढ्याच कारणावरून अबाधित चालूं राहातील. परंतु हा नवा आचारधर्म कोणी घालून द्यावयाचा ? तो शिष्ट लोकांनीं घालून द्यावयाचा आहे असें आमचे मत आहे. व तें टिळकांचेंहि होते हें वर दिलेल्या उताऱ्या वरून उघड होत आहे. तेव्हां या लोकांनीं महाडच्या प्रसंगी काय केलें, असा साहजिकच प्रश्न उद्भवतो. आम्हांस असें वाटतें कीं, तोंडानें मनुष्य ईश्वरांचें रूप आहे असें म्हणावयाचें व मनानें मात्र तो अमूक एका जातींत जन्मल्यामुळें त्यांस अपवित्र मानावयाचें हा हिंदुधर्मावर येणारा दांभिकपणाचा आरोप नाहींसा करण्यास या शिष्ट लोकांनीं प्रयत्न करावयास पाहिजे होता. अस्पृश्यांचा धिक्कार करून आपल्या उज्ज्वल धर्माला काळिमा लावणाऱ्या पापाचरणी धर्मवेडया लोकांच्या असल्या अधम कृत्यापासून परावर्तन करणें हें त्यांचें कर्तव्य होतें. हिंदुसमाजाची भरती अजिबात बंद झाली असून त्याला सारखीं ओहोटी लागली आहे हें उघडया डोळयांनीं पाहात असतां, हिंदुधर्मांत आहेत त्यांचा छळ करून लोकविग्रह करण्याचे दुष्ट प्रयत्नांस आळा घालून त्यांना न्यायानें व समतेनें वागवून लोकसंग्रह करण्याचा धडा या लोकांनी अशावेळीं घालून देणें अवश्य होतें, यास कोणी ना म्हणेल असें वाटत नाहीं. पण या शिष्ट म्हणविणाऱ्या मतिमंद लोकांनी यांपैकी एकही गोष्ट केली नाहीं. उलट, आपलें कर्तव्य बजाविण्याची वेळ आली असतांना जाणून बुजून शिंगें मोडून वासरांत शिरण्याचा नीच प्रयत्न त्यांनी केला. अस्पृश्यांनीं पाणी घेतल्यामुळें कलह करण्यावरच त्यांनी ही गोष्ट थांबविली असती तरी आम्हांस त्याचें फारसे वाईट वाटलें नसतें. आम्हांला ज्या गोष्टीचा विशेष संताप आला आहे ती या शिष्टांनीं तळयाची शुद्धि करून प्रतिगामी धोरणांचें अवलंबन केलें. अस्पृश्य लोक निधडया छातीनें तळयावर जाऊन आपल्या देहाची पवित्रता सिद्ध करून देण्यास प्रवृत्त झालें असतां तळयाची शुद्धी करण्यात येउन अस्पृश्य हें अपवित्र आहेत व त्यांचा संसर्ग झाल्यानें भ्रष्टाकार होतो याचा कायमचा ठसा मारावा हाच त्यांच्या शुद्धि-समारंभाचा उद्देश होता हें उघड आहे. शुद्धि-समारंभ करणाऱ्या या पाजी लोकांनीं

अस्पृश्य लोकांची बदनामी

केली आहे असें म्हणावयास कांहींच हरकत नाहीं ; व या बेगुमानपणें बदनामी करणाऱ्यांवर कायदेशीर इलाज कां करूं नये, असाही प्रश्न उद्भवतो. पण ती गोष्ट बाजूस ठेंविली तरी शुद्धि करणाऱ्यांनीं एक गोष्ट सिद्ध करून दिली आहे ती हीं कीं, अस्पृश्यांनीं मुसलमान झाल्यास भ्रष्टाकाराचा प्रश्नच उरणार नाहीं. कारण मुसलमानांनीं पाणी भरलें असतां भ्रष्टाकार होत नाहीं, याची साक्ष चालू वहिवाट देत आहे. या कृत्यास धर्मद्रोहाखेरीज दुसरें कोणतें नांव द्यावें हें आम्हांस सुचत नाहीं ! शुद्धि करून परधर्मांत गेलेल्यांना हिंदुधर्मांत परत आणण्याची एका हातानें खटपट करावयाची, व दुसऱ्या हातानें स्वधर्मांत असलेल्यांना चीड आणणारें वर्तन करावयाचें हें कांही शुद्धीवर असलेल्या माणसांचें लक्षण नव्हे. स्वामी श्रद्धानंद यांच्या जीवितकार्याचें हें स्मारक नसून त्या थोर पुरुषानें आरंभिलेल्या कार्याचा विचका आहे असें आम्हांस वाटतें. शुद्धि-संघटन चळवळीसंबंधीं आमचें असें मत आहे कीं, हिंदुलोकांना आजच्या काळीं शुद्धीपेक्षां संघटनेचीच विशेष जरुरी आहे. शुद्धीनें संख्याबल वाढेल हें खरें, पण आज जेथें तेथें हिंदूंना मुसलमानांपुढें हार खावी लागत आहे, याचें कारण हिंदु अल्पसंख्यांक आहेत म्हणून नव्हे. बल हें नेहमींच संख्येवर अवलंबून असतें असें नाहीं. आमच्यां मतें

खरें बल निश्चयांत आहे. समुच्चयात नाही

ज्या लोकांचा एक निश्चय झाला, मग ते अल्प संख्यांक जरी असलें तरी कोणत्याही प्रसंगीं ते सहसा डगमगणार नाहींत. मुसलमानांचें बल तरी कशांत आहे याची चौकशी केली असतां हेंच सिद्ध होत आहे कीं, त्यांचें बल समुच्चयांत नसून ते निश्चयांत आहे. हें म्हणणे जर यथार्थ असेल तर शुद्धीपेक्षां संघटनेचीच हिंदुसमाजास विशेष जरुरी आहे, हें निर्विवाद आहे. आतां हिंदु जनतेचा एक निश्चय व्हावा असा जर संघटनेचा अंतिम हेतु असेल तर तालीम, आखाडे, इत्यादी बाह्योपचारांनीं कार्यसिद्धि व्हावयाचीं नाहीं. ज्या जातिभेदामुळें व अस्पृश्यतेमुळें हिंदुसमाजाची संघशक्ति क्षय पावली आहे, परस्परविषयक आपलेपणा नष्ट झाला आहे, एका जातीचे हितसंबंध दुसऱ्या जातींशीं विरोधी झाले आहेत, तो जातिभेद व ती अस्पृश्यता नष्ट झाल्याखेरीज एकनिश्चयात्मक बलसंवर्धनाचें कार्य घडून येणार नाहीं. पण तो जातिभेद व ती अस्पृश्यता नष्ट करण्याऐवजीं जातीजातीतील फूट व दुही कायम ठेवून संघटना करण्याऐवजी विघटना करण्यात येत आहे, हें महाड येथील घडलेल्या प्रकारावरून दिसून येत आहे.

ही हिंदुधर्मावरील आणीबाणीची वेळ असतांना या शिष्ट लोकांनीं जें निंद्य व बेजबाबदारपणाचें वर्तन केलें त्याबद्दल आम्हांस मुख्यत्वें जें लिहावयाचें आहे तें हेंच कीं, अशा प्रकारच्या होणाऱ्या

दंग्यात विशेषतः ब्राह्मणेतर लोकच प्रामुख्याने भाग घेतात

अशी नेहमींची गत आहे. याचा अनुभव आम्हांस महाड येथें प्रत्यक्ष पाहावयास मिळाला. यांनीं महाड येथें मारामारी केलीच ; पण यांच्या जातभाईंनीं गांवोगांव अस्पृश्यांचा सारखा छळ चालविलेला आहे हें आमच्याकडे येत असलेल्या बातम्यांवरून उघड होत आहे. हें लोक इतकें आडमूठे असतात कीं, मारहाण करण्यास व बायकांची विटंबना करण्यास त्यांना कांहींच वाटत नाहीं ! असमानतेचें उच्चाटण करून समानतेच्या पायावर हिंदुसमाजाची रचना करण्याकरिता अवतार घेतलेल्या ब्राह्मणेतर पक्षांत समाविष्ट असलेल्या जनतेच्या हातून असें नीच वर्तन घडावें, हें त्या पक्षाच्या उज्ज्वल तत्त्वांना काळिमा लावणारें आहे असें आमचें स्पष्ट मत आहे ब्राह्मणेतर पक्षासंबंधानें आमचे विचार आम्ही स्वतंत्रपणें मांडणार आहोंत. त्यावेळीं त्या पक्षाच्या जबाबदारी संबंधानें आम्हांला जें कांहीं लिहावयाचें आहे तें आम्हीं लिहूंच. पण महाड येथील दंग्यांत जी एक विलक्षण गोष्ट आमच्या निदर्शनास आली ती हीं कीं, खुद्द शेटजी व भटजी, गांधीटोपी व टिळकशर्ट घालून ब्राह्मण्यसंरक्षणार्थ काठ्या घेऊन पुढें आले होते. इतकेंच नव्हे तर गांवोगांवी याच लोकांनीं " आमचें तळें बाटलें, तुमच्या विहिरी सांभाळा, " असे संदेश पाठविलें व खेडोपाडीं अल्पसंख्यांक असणाऱ्या अस्पृश्यांविरुद्ध बहुसंख्यांक ब्राह्मणेतर जनतेस चिथावून दिलें ! ब्राह्मण्यसंरक्षणार्थ धांवून येणाऱ्या या शेटजीभटजींचे त्यांच्या पराक्रमाबद्दल आम्ही अभिनंदन करतों. पण आम्हांस त्यांना एका गोष्टीची आठवण करून देणें भाग पडत आहे. ब्राह्मणेतर जातींत समाविष्ट झालेल्या जाती या हल्लींच्या काळीं तरी माकडाप्रमाणें निर्बुद्ध आहेत.

माकडाच्या हाती कोलीत

दिल्यापासून आत्मघात होणार आहे, हें या शेटजींभटजींनीं पक्कें लक्षांत ठेवावें ! याच ब्राह्मणेतर जनतेनें एके काळीं घाटावरील शेटजींची नाकें कापून त्यांच्या घरादारांची राखरांगोळी केली आहे हें इतिहासप्रसिद्ध आहे. जो प्रकार घाटावर घडला तोच घांटाखालीं घडणार नाहीं, हें कोण सांगूं शकेल ? जें लोक आज आपल्या हातांतील दांडे म्हणून वागत आहेत तेच उद्यां आपले काळ होतील, हें त्यांनी खूप ध्यानांत ठेवावे. नुकतेच एक वृत्त

प्रसिद्ध झाले आहे. तारीख २९/३/२७ च्या 'केसरी'च्या अंकांत या माकडांनी आपल्या हातचें कोलीत ब्राह्मणांच्या घरांवर कसें फिरविलें याची हकीकत देऊन केसरीनें 'प्रासंगिक बोल' या आपल्या सदराखाली आपले विचार प्रगट केले आहेत. खालील उतारा त्यांतून घेतला आहे.

७ सत्यशोधक समाजाचे पुढारी समतेची मोठमोठी तत्वें बोलतात, पण खेड्यांपाड्यांतून सत्यशोधकी मताचें वारें शिरल्याबरोबर तेथील वातावरण जातिद्वेषानें भरून जातें, व ब्राह्मणांचं जीवित असह्य होतें. सत्यशोधकी लेखकांच्या जिभेवर बुद्ध, ख्रिस्त, गांधी इत्यादी थोर व्यक्तींचीं नांवें खेळत असतात. पण गांवोगांवी चाललेल्या द्वेषमूलक व अत्याचारी वृत्तीच्या सत्यशोधकांचा निषेध किंवा त्यांच्या दुष्कृत्यांस आळा घालण्याचा यत्किंचितही प्रयत्न हे पुढारी किंवा लेखक करीत नाहींत. यामुळे सत्यशोधक म्हणजे जातिद्वेष पसरवून अत्याचारी वृत्तीचा प्रसार करणारे असा अर्थ समाजात रूढ झाला आहे. खेडेगांवांतील सत्यशोधकांच्या उपद्रवासंबंधी दर आठवड्यास आमचेकडे तक्रारी येत असतात. त्यांत बहुतेक बाहेरून येणारा ब्राह्मणेतर शाळामास्तर हा सर्व उपद्रवास प्रेरक झालेला असतो. हा शाळामास्तर आल्यापासून एकदोन वर्षांचे आंतच गांवांत असलेल्या शांततेचे व सलोख्याचे वातावरण बिघडवून टाकतो आणि समतेच्या उच्च तत्त्वाचे ऐवजीं अत्याचारी जातीद्वेषाचें भूत गांवांत मंनसोक्त थैमान करू लागतें !

८ मासल्याकरिता या अनेक हकीकती पैंकी एक हकीकत देतों. "×× गांवांत लोकसंख्या सुमारें १००० आहे. पैकीं ३० ब्राह्मण, २०० मराठे व बाकीचे धनगर, महार वगैरे. या गावांत सत्यसमाजाचें वारें दोन वर्षांपासून खेळूं लागलें आहे. ते इतके दिवस धुमसत होतें, पण आतां त्यानें पेट घेतला आहे. सत्यसमाजिस्ट पुढारी हा तेथील शाळामास्तर आहे. गांवांतील पुष्कळसे अशिक्षित लोक त्या मास्तराच्या सांगण्याप्रमाणें वागतात. "माझी हीच शेतकऱ्यांस विनंती ! सोडा भटाची संगती" असली ब्रह्मद्वेषी गाणी मुलांच्या हाती देण्यांत येतात. ब्राह्मण, मारवाडी लोकांच्या बायकांस घराबाहेर पडणें कठिण झालें आहे. तर एखादी बाई बाहेर दिसली तर तिला मुलांकडून खडे मारवितात व ही हकीकत वर्तमान पत्रात अगर अधिकाऱ्यांस कळविण्याचा ब्राह्मणांनी प्रयत्न केल्यास गंजी जाळणें रस्त्यांत मारहाण करणें, इत्यादी अत्याचारी प्रकार सुरू होतात. ब्राह्मणांच्या बाजूस असणाऱ्या एका मुसलमान मास्तरास ठार मारण्याच्या धमक्या देण्यांत आल्या व प्रत्यक्ष मारहाण करण्यांत आली." असल्या हकीकती नांवगांव देऊन प्रसिद्ध केल्यास अल्पसंख्य ब्राह्मणांस अधिकच त्रास होण्याचा संभव असल्यामुळें वरील पत्रांतून नांवगांव गाळलें आहे.

९ सत्यशोधक पुढारी व त्यांच्या शाद्बिक समतेच्या वाक्पाटवास भाळलेले कांही अननुभवी ध्येयवादी यांचेपुढें या गोष्टी मांडूनही ते त्याबद्दल फारसा विचार करीत नाहीत, तेव्हां ब्राह्मण समाजानें या गोष्टींचा विचार करून कांही तरी धोरण निश्चित केले पाहिजे. कांही खेड्यांतील ब्राह्मण लोक खेडी सोडून जातात. तर कांही या जाचांत कसेबसे दिवस कंठीत असतात. अकोल्यास भरणाऱ्या बृहन्महाराष्ट्र ब्राह्मण परिषदेनें या प्रश्नाचा विचार करणें जरूर आहे. या कामासंबंधानें एखादें मध्यवर्ती मंडळ नेमून त्यानें सर्व ठिकाणच्या तक्रारी संबंधीचीमाहितीगोळाकरावी व ती वारंवार सरकारच्या व लोकांच्या नजरेस आणावी. आणि वरिष्ठ अधिकारी चौकशी करण्यास तयार असतील तर त्यांस व्यक्तींची नांवें कळवावी. सरकारकडे केलेल्या तक्रारींचा फारसा उपयोग होत नाही हें आजपर्यंत दिसून आले आहे."

सैतानाचे तोंडचे हे वेद

ऐकून कोणास आश्चर्य वाटणार नाही? ज्यांना न्यायानें वागण्याची बुद्धि सुचत नाही त्यांच्यावर अन्याय झाला तर कोणाला सहानुभूति वाटणार आहे? सर्पाचें डोकें ठेचलें तर त्याच्याबद्दल शोक कोणीं करावा? वास्तविक पाहांता खेडोपाडी अस्पृश्य लोकही अल्पसंख्यांक आहेत; व त्यांच्यावरही ब्राह्मणेतर जनतेकडून जोरजुलूम करण्यांत येतो. समदुःखी म्हणून ब्राह्मणांवर होत असलेल्या अत्याचारांबद्दल त्यांना वाईट वाटावयास पाहिजे; पण आज त्यांना तसें वाटणें शक्य नाही. जो त्यांच्यावर प्रसंग आल्यास त्यांस सहाय्य करील त्यावर प्रसंग गुदरला असतां ते त्यास सहाय्य करतील हें उघड आहे. पण या भटजींना आपल्या भीषण भविष्यकाळाची पूर्ण जाणीव कोठें झाली आहे? तशी जाणीव झाली असती तर त्यांनी अस्पृश्यांशी अशा प्रकारचें वर्तन केलें असतें, असें मुळींच संभवत नाही. पण हा प्रश्न त्यांच्याच तरणोपायाचा असून तो त्यांनी सोडवावयाचा आहे. आम्हांला त्यांना एवढेंच सांगावयाचें आहे की, आजवर महात्मा गांधी प्रमाणे अस्पृश्यता हा हिंदुधर्मावरील मोठा कलंक आहे. असें आम्ही मानीत होतों; पण आतां आमची दृष्टि फिरली आहे; व तो आमच्या नरदेहावरील कलंक आहे असें आम्ही समजतों. हा हिंदुधर्मावरील कलंक आहे असें जोंपर्यंत आम्ही मानीत होतों तोंपर्यंत तो काढून टाकण्याचें कार्य आम्हीं तुमच्यावर सोंपविलें होतें. हा आमच्यावरील कलंक आहे अशी आमची जाणीव झाल्यामुळें तो धुऊन काढण्याचें पवित्र कार्य आता आमचें आम्हींच स्वीकारलें आहे. या कार्याच्या सिद्धिप्रीत्यर्थ आमच्यांपैकीं कांही जणांना आत्मयज्ञ करावा लागला तरी आम्ही मागेंपुढें पाहणार नाहीं. तुम्ही तळें शुद्ध करून आमची अपवित्रता सिद्ध करण्याचा महाड येथें जो नीचतम् प्रयत्न केला तसा आणखी हवा तर करा. पण आम्ही पवित्र आहों हें तुमच्याच मुखें वदवून घेतल्याखेरीज आमची शांति होणार नाही.

तुम्हीं हिंदुधर्माला लाविलेला कलंक आम्ही आपल्या रक्ताने धुवून टाकावा

असा जर ईश्वरी नेमानेम असेल तर आम्ही स्वतःस अत्यंत भाग्यवान समजतों. व अशा पवित्र कार्याचे दूत आपण होणार आहों या भावनेनें आम्हीं निर्भय झालों आहों; महाड येथें मारामारी होऊन अस्पृश्यांना दुखापती झाल्या याबद्दल आम्हांस मुळींच वाईट वाटत नाहीं. केवळ मारामारी या दृष्टीने जर कशाचें वाईट वाटत असेल तर ते हेच कीं, महाड येथे जमलेल्या अस्पृश्यांनी हातची संधी दवडली. त्यांनी जर मनावर घेतले असते तर तेथें वचपा काढण्यास ही संधी नामी होती. पण आम्ही मारामारी या दृष्टीने या पाणी प्रकरणाकडे मुळीच पाहात नाही. आम्ही त्यास समतेच्या तत्त्वासाठी मांडलेल्या धर्मयुद्धांतील पहिले रणकंदन आहे, असें समजतों. मध्यंतरी जयापजयाचा वांटा कोणाच्या जरी हाती गेला तरी शेवटी यश आमचेंच आहे याबद्दल आम्हांला मुळींच संशय नाही. या स्वजनोद्धारांच्या, तसेंच स्वधर्मोद्धाराच्या महत्कार्यांत यशःप्राप्ति होण्यास रक्तपात होऊ नये अशी आमची उत्कट इच्छा आहे. पण नाइलाज होऊन ब्राह्मणग्रस्त लोकांच्या दुराग्रहामुळें रक्तपाताचा प्रसंगच जर ओढवला तरी आम्हीं मागें घेणार नाहीं व त्याची जबाबदारी केंव्हांही आमच्यावर असू शकणार नाहीं हें त्यांनीं पक्कें ध्यांनात ठेवावें.

आत्मपरिचय

सभा समारंभ व इतर वृत्त

महाड येथील अत्याचाराचा तीव्र निषेध

बेळगांव जिल्हा

जिल्हा बेळगांव मु. गावनाळ येथे ता. ४/४/२७ रोजी बहिष्कृत लोकांची जाहीर सभा भरली होती. सभेंत बेळगांव जिल्हा स्कूलबोर्डांत रा. देवराम रामजी इंगळे यांची निवडणूक झाल्याबद्दल अभिनंदन व महाड येथे कुलाबा जिल्हा ब. परिषदेनंतर प्रतिनिधींनीं तेथील चवदार तळ्यावर जाऊन आपल्या कायदेशीर हक्काची अम्मलबजावणी केल्याबद्दल वरिष्ठ लोकांकडून जो अत्याचार करण्यात आला त्याबद्दल त्यांचा निषेध करण्यात आला.

नाशिक जिल्हा

ता. २७/३/२७ रोजी जिल्हा नाशिक मु. ओझर (तांबट) येथे रा. करकरे के. जी. यांच्या अध्यक्षतेखाली ब. वर्गाची जाहीर सभा भरून महाड येथील अत्याचाराचा निषेध करण्यात आला व सरकारनें या बाबतीत कायदेशीर इलाज करून अस्पृश्यांना न्याय द्यावा असे ठराव पास करण्यांत आले.

मुंबई शहर

बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या विद्यमानें शनिवार ता. ९ एप्रिल १९२७ रोजी रात्रौ ८ वाजता परळ पोयबावडी येथें दामोदर हॉलच्या पटांगणांत महाड येथील अत्याचाराचा निषेध करण्याकरिता अस्पृश्य वर्गाची जंगी जाहीर सभा भरली होती. सभेत दोन हजार लोक हजर होते. मेसर्स निर्मळराव गंगावणे व धोंडीराम गायकवाड यांच्या सूचनानुमोदनावरून सभेचे नियोजित अध्यक्ष श्री. सीताराम केशव बोले एम.एल.सी. हे स्थानापन्न झाले. त्यांनीं आपलें प्रास्ताविक भाषण मुद्देसूद व विचारपरिप्लुत असें एक तास केलें. त्यांत त्यांनी महाड येथें अस्पृश्य वर्गांची परिषद शांतपणे पार पाडल्या नंतर अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांवर स्पृश्य वर्गाच्या लोकांनी केलेले अत्याचार आणि स्वतःच्या

हक्कासाठी झगडण्याची आवश्यकता व जरूर पडल्यास धर्मयुद्धाची तयारी करण्याची आवश्यकता, वगैरे संबंधानें विवेचन होतें. त्यानंतर ब. हि. समेचें जनरल सेक्रेटरी रा. रा. सीताराम ना. शिवतरकर यांनी सभेपुढे पुढील ठराव मांडले व महाड येथे झालेल्या अत्याचाराबद्दल माहितीचें अत्यंत परिणामकारक भाषण केलें.

ठराव १ ला :—ता. २० मार्च १९२७ रोजी महाड येथे कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदेनंतर प्रतिनिधिनीं स्थानिक चवदार तळयावर तेथील म्युनिसिपालिटीच्या ठरावानुसार पाणी पिण्याचा उपक्रम केल्यामुळें चिडून जाऊन तेथील स्पृश्य लोकांनी भेकडपणानें अस्पृश्य लोकांना मारहाण करण्याचा जो अत्याचार केल्या त्याबद्दल ही सभा तीव्र निषेध करिते व स्पृश्य लोकांचें हें वर्तन शुद्धिसंघटन व कांग्रेसचे धोरण याशी विसंगत असल्यामुळें आत्मघातकीपणाचें व देशद्रोहीपणाचें आहे. ही गोष्ट त्यांच्या निदर्शनास आणिते.

ठराव २ रा.—सार्वजनिक पाणवठे वगैरेच्या बाबतींत अस्पृश्य लोकांना जो अन्याय सोसावा लागत आहे. तो नाहींसा करण्याबाबत कायदेशीर उपाययोजना करावी म्हणून ही सभा बहिष्कृत हितकारिणी सभेला ने. ना. गव्हर्नरसाहेब यांजकडे डेप्युटेशन पाठविण्याचा अधिकार देत आहे.

ठराव ३ रा:—महाड येथे भरलेल्या कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदेच्या अधिवेशनानंतर प्रतिनिधीनीं तेथील चवदार तळयावर जाऊन आपल्या कायदेशीर हक्काची अमलबजावणी करण्याचा उपक्रम करण्याचें जें धाडस दाखविलें त्याबद्दल ही सभा त्यांचें मनःपूर्वक अभिनंदन करिते. यापुढें बहिष्कृत वर्गाच्या जेथें जेथें परिषदा भरतील तेथें तेथें स्थानिक बहिष्कृत वर्गाच्या पुढाऱ्यांनी व अस्पृश्यता नाहीशी करण्यास अनुकूल असणाऱ्या स्पृश्य लोकांनी सार्वजनिक पाणवठ्याचा उघडपणें उपयोग करण्याचा उपक्रम करावा अशी या सभेची शिफारस आहे.

ठराव ४ था:—सार्वजनिक पाणवठे अस्पृश्यांना ठराव करून खुले केलेल्या व करणाऱ्या म्युनिसिपालिटयांनी हे ठराव दफ्तरी राहाणार नाहींत याची खबरदारी घेण्यासाठी ठराव झाल्याबरोबर त्या पाणवठ्याचा अनावरण समारंभ करावा अशी या समेची सूचना आहे.

ठराव ५ वा:—सार्वजनिक ठिकाणें अस्पृश्यांना खुली आहेत असें ठरविणें हें लोकलबोर्डस् व म्युनिसिपालिटया यांच्या मर्जीवर सरकारने अवलंबून ठेविले याबद्दल या सभेस दिलगिरी वाटते. या सरकारी धोरणामुळें कायदे कौन्सिलात पास झालेल्या रा. बोले यांच्या तद्विषयक ठरावाची अमलबजावणी होत नाही. तरी ही बाब सरकारने आपल्या हाती घेऊन सार्वजनिक ठिकाणे कोणती आहेत हे जाहीर करून ती अस्पृश्यांना खुली करावी अशी या सभेची सरकारास आग्रहाची विनंती आहे.

ठराव ६ वा:—सार्वजनिक ठिकाणांचा उपयोग करीत असता अस्पृश्यांना अडथळा करण्याच्याकामी पुराणमतवादी ढोंगी लोक अडाणी लोकांना चिथावून आपण मागें राहतात व दंग्यास प्रोत्साहन देतात असा नेहमींचा अनुभव असल्यामुळें या सभेची सरकारास अशी विनंती आहे की, जेथें जेथें एखादें ठिकाण सार्वजनिक ठरविण्यांत येतें तेथें तेथें असल्या उपद्व्यापी लोकांचे कि. प्रो. कोडच्या सिक्युरिटी कलमान्वयें शांतता राखण्यासाठीं हात मुचलके घेण्यांत यावेत.

ठराव ७ वा:—महाड येथील चवदार तळयाची शुद्धिकरणाऱ्या क्षुद्रबुद्धीच्या लोकांनीं शुद्धि करून अस्पृश्यज्ञातगंगेचा अपमान केला आहे. याबद्दल ही सभा त्यांचा धिःक्कार करीत आहे. ही शुद्धिकरणारे लोकच महाड येथील अत्याचाराबद्दल सर्वस्वीं जबाबदार आहेत. तरी ही गोष्ट ध्यानांत घेऊन सरकारनें त्यांच्या विरुद्ध योग्य ते उपाय योजावेत असें या सभेचे सरकारास निक्षून सांगणे आहे.

वरील ठरावांस रा. बाळाराम रामजी आंबेडकर यांनीं अनुमोदन दिलें. नंतर रा. वनमाळी, रा. गंगावणे, रा. खोलवडीकर, रा. शिंदे यांनी दुजोरा दिल्यावर ते पास झाले.

त्यानंतर ब्राह्मण ब्राह्मणेतर पत्राचे संपादक रा. नाईक, रा. बागवे, रा. भातकर याची भाषणें झाली. त्यांत कित्येकांनीं आपल्याच देशबंधूवर व धर्मबंधुवर जालियनवाला बागेच्या अत्याचाराचा हा प्रयोग करणारांचा जोरानें निषेध केला. सदरहू सभेंत बहिष्कृतहितकारिणी सभेला पुढें लिहिलेल्या लोकांनी देणग्या दिल्या:—

डी. मॅकोपोलो कंपनी बांद्रा येथील महार कामगार मंडळीकडून रु. ७५, जनरल हास्पिटल येथील महार पंचाकडून रु. १०, रामभाऊ राघो चिखलकर रु. ५, विश्राम रामजी दासगांवकर रु. ५, येणेप्रमाणें देणग्या मिळाल्यावर बरेच लोक सभेचे एक रुपया देऊन सभासद झाले. नंतर अध्यक्षांचे, आलेल्या मंडळीचे व सो. स. लीगचे आभार मानल्यावर सभेचें काम बरखास्त करण्यांत आलें असें रा. एस. एन. शिवतरकर ज. सेक्रेटरी कळवितात.

ता. १७/४/२७ रोजी मुंबई चंदनवाडी येथें वरील अत्याचाराचा निषेध करण्याकरितां श्री. ना. म. जोशी यांच्या अध्यक्षतेखाली जंगी जाहीर सभा भरली होती. सभेस दोन हजारावर लोकसमुदाय हजर होता. सभेंत महाड अत्याचार निवारक फंडास पुढें लिहिल्याप्रमाणें देणग्या मिळाल्या.

चूईनी महारवाडा माहीम येथील महार पंचाकडून ५० रु., चंदनवाडी येथील कोकणस्थ व देशस्थ महार पंचाकडून ६० रु., गव्हर्नमेंट गेट सरकारी लायनींतील पंचाकडून १९ रु., व रामचंद्र नावजी जाधव ५ रु. मिळाले असे रा. शिवतरकर सेक्रेटरी ब. हि. सभा हे कळवितात.

खानदेश जिल्हा

चाळीसगांव, जि. पूर्व खानदेश येथें ता. १३/४/२७ बुधवार रोजी महार पंच लोकांच्या चावडींत, महाड जि. कुलाबा येथें ज्या स्पृश्य लोकांनी अस्पृश्यांना मार दिला, त्या कृत्याचा निषेध करण्याकरितां सायंकाळी ५ वाजतां श्री. आमदार हरि विनायक पाटसकर बी. ए. एल्. एल्. बी. हायकोर्ट वकील चाळीसगांव यांच्या अध्यक्षतेखाली सभा भरली होती. लोकसमुदाय सुमारे ३००, ४०० जमला होता. सभेस स्पृश्य मंडळीपैकी श्री. बाबुराव घाटे, श्री. मोकाशी, श्री. शेंदुर्णीकर, श्री. बर्वे, श्री. करंदीकर, श्री. घाटे, इत्यादी वकील मंडळी; पोलिसपाटील, बाजीराव रायबा देशमुख, दामोधर सुपडू शेट, काजीसाहेब, धनगर मंडळी वगैरे, तसेच मातंग बंधू अशी मंडळी जाहिर पत्रिकेंवरून हजर राहिली होती. नियोजित अध्यक्ष स्थानापन्न झाल्यावर खालील ठराव सर्वानुमतें पास करण्यांत आले.

ठराव १ ला:—महाड, जि. कुलाबा येथें ता. २०/३/२७ रोजी मे. डॉ. आंबेडकर बार अॅट लॉ, एम्. एल्. सी. मुंबई यांच्या अध्यक्षतेखाली सभा भरली होती. तेथे कांही स्पृश्य लोकांनी कांही अस्पृश्य लोकांस काठ्या वगैरेनीं मारिलें ह्यासंबंधी योग्य कमिटी नेमण्यांत येऊन त्या मारामारीची कारणें व तिला कारणीभूत व जबाबदार असणाऱ्या इसमांची चौकशी करण्यांत यावी असें ह्या सभेचें ठाम मत आहे.

ठराव २ रा:—महाड, जिल्हा कुलाबा येथे वरील प्रसंगी ज्या स्पृश्य लोकांनी ज्या अस्पृश्य लोकांस काठ्या वगैरेनीं मारहाण केली त्यांचा ही सभा तिव्र निषेध व्यक्त करीत आहे.

पुणे येथील सभा

पुणें येथें जेधे मॅनशन हॉलमध्ये ता. ५ रोजी श्री. श्रीपतराव शिंदे यांच्या अध्यक्षतेखाली ब्राह्मणेतरांची जाहीर सभा भरली होती. तीत खालीलप्रमाणें ठराव पास करण्यांत आले. (१) महाड येथे अस्पृश्य समाजाची परिषद भरली, तेव्हा स्पृश्य समजणाऱ्या हिंदूनी त्यांना मारहाण करून त्यांचा जो छळ केला, त्याबद्दल ही सभा तीव्र निषेध व्यक्त करीत आहे. (२) ज्या सरकारी अधिकाऱ्यांच्या हलगर्जीपणामुळें हा वरील प्रकार होऊं शकला, त्यांची सरकारनें योग्य चौकशी करणें. या ठरावांवर मेसर्स केशवराव बागडे, जवळकर, गुप्ते वकील, राजभोज, जेधे, पाताडे, बर्गे मास्तर, जाधव यांची भाषणें झाली.

ता. ६/४/२७ रोजी पुणें भवानी फुलेवाडी येथें सत्यशोधक समाजाची मंडळाची सभा होऊन महाड येथें अस्पृश्यांची परिषद भरली. त्या सभेनंतर

COPY RIGHT BUDDHA JYOTHI PRAKASHANA

स्पृश्य लोकांनी मारहाण केली. त्याबद्दल ही सभा स्पृश्य लोकांचा तीव्र निषेध करीत आहे' असा ठराव पास झाला.

वरील प्रकाराचीच सभा अहिल्याश्रम पुणें येथे एम. के. जाधव यांच्या अध्यक्षतेखाली झाली.

स्पृश्य-अस्पृश्यांची जाहीर सभा

पुणें येथें रविवार तारीख १७ रोजी सायंकाळी ६ वाजतां श्रीयुत अण्णासाहेब भोपटकर यांच्या अध्यक्षतेखाली लष्कर व शहर यांतील अस्पृश्य व स्पृश्य बांधवांची एक जाहीर सभा लष्करांतील कॅम्प एज्युकेशन सोसायटीच्या हायस्कुलांत भरली होती. सभेची वेळ ५ वाजण्याची ठरली होती. पण सभा बोलावणाऱ्या पैकींच कांहीं जण हजर नसल्यामुळें व अध्यक्षांनाही दुसरीकडे काही अपरिहार्य काम असल्यामुळें सभेला ६ वाजतां सुरूवात झाली. सभेला स्पृश्य आणि अस्पृश्य मिळून सुमारें दोनशें अडीचशे लोक हजर होते. प्रथम प्रास्ताविक भाषणांत.

श्री. अण्णासाहेब भोपटकर म्हणाले

महाडचा प्रकार झाला तो निंद्य झाला असें कोणीही समंजस मनुष्य म्हणेल व त्या प्रकाराचा निषेधच करील. शाळा, दवाखाने, पाणी पिण्याच्या सार्वजनिक सोयी येथें अस्पृश्यता मुळी मानतांच उपयोगी नाहीं त्याच दिवशीं खरी अस्पृश्यता निवारण झाली असें म्हणतां येईल कीं, ज्या दिवशीं जितक्या मोकळेपणानें स्पृश्य लोक देवालयात जातील तितक्याच मोकळ्या विचारानें अस्पृश्य लोक देवालयात जातील. (टाळ्या) आपल्याच समाजांतील व धर्मांतील कांही लोकांना आपण जातों तेथें जाण्याची मोकळीक नसावी ही अत्यंत शरमेची व निंद्य गोष्ट आहे. मारामारीचा जो प्रकार झाला तो. मारामारीवरून झाला नाहीं असे मला तपासाअंतीं समजलें आहे. बायकांवरही आणि मुलांवरही हात टाकला गेला, ही अत्यंत चीड आणणारी आणि शरम वाटणारी निंद्य गोष्ट होय.

देवा खालोखाल स्त्री जात पूज्य

आहे. हा अत्यंत घोर अपराध स्पृश्य लोकांनी केलेला आहे. अनेक वर्षेंपर्यंत मुरलेली ही कल्पनां कितीही त्याज्य असली तरी ती टाकून देण्यास कांही तरी दिवस लोटावे लागतात. पांच सहा हजार वर्षे जी कल्पना झालेली आहे ती पांच सहा वर्षात नाहींशी होणें शक्य नाहीं. तरी पण असा एक दिवस माझ्या आयुष्यांतच उगवलेला मला पाहाण्यास मिळेल की, त्या दिवशी स्पृश्य-अस्पृश्य हा भेदाभेद राहाणारच नाहीं. (टाळ्या) यानंतर पहिला ठराव रा. पां. ना. राजभोज यांनी मांडला तो असा की, 'महाड येथील सार्वजनिक तलावाचें पाणी म्यु. च्या ठरावानुसार अस्पृश्य लोक प्याले म्हणून खुनशीपणानें कांहीं स्पृश्य लोंकांनीं त्यांच्यावर हल्ला करून त्यांच्यावर ते बेसावध असतानां मारहाण केली व अन्नाची नासाडी करून घरें उध्वस्त केली आणि अत्यंत अधमपणाची गोष्ट म्हणजे अस्पृश्य स्त्रियांवर हात उचलून त्यांची बेअब्रू करण्याचा प्रयत्न केला. त्याबद्दल ही सभा त्यांचा तीव्र निषेध करीत आहे. ठराव मांडल्यावर रा. राजभोज यांनी ठरावानुसार भाषण करून महाड येथें प्रत्यक्ष पाहिलेली म्हणून कांही माहिती निवेदन केली. नंतर रा. चन्हनशिवे यांनी अनुमोदन दिल्यावर सर्वानुमतें पास झाला. नंतर दुसरा ठराव रा. शिवरामपंत कांबले यांनी असा मांडला की, सदर प्रसंगी ज्या मुसलमान बंधूंनीं, प्रभु ज्ञातींतील कांही गृहस्थानीं असहाय्य अस्पृश्यांना ऐनवेळी बहुमोल मदत केली, त्याबद्दल ही सभा मनःपूर्वक कृतज्ञता व्यक्त करीत आहे. या ठरावाला रा. सुभेदार धाडगे यांनी अनुमोदन देतांना अशी पृच्छा केली की ही सभा प्रथम शिवाजी मंदिरांत होणार होती, पण मंदिरही आह्मांस मिळूं नये ! नंतर ठराव पास झाल्यावर तिसरा ठराव मि. डी. डी. सावंतांनीं असा मांडला की, महाड येथें झालेल्या दंग्याची कसोशीनें चौकशी करून शांतताप्रिय अस्पृश्य लोकांच्या हक्काचे संरक्षण करावे अशी मुम्बई सरकारास सभेची अत्यंत आग्रहाची विनंति आहे' या ठरावाला अनुमोदन मि. घा. वि. गायकवाड यांनी दिल्यांवर पास झाला. नंतर चौथा ठराव "तलावाचें शुद्धीकरण करण्याचा निषेध" हा मुंबईचे रा. गंगावणे यांनी मांडला व अनुमोदन प्रबोधनचे मि. ठाकरे यांनी दिल्यावर तो सर्वानुमतें पास झाला.

विचारविनिमय

दरिद्री नारायणाचा अंत किती पाहाणार ?

(ले. **दत्तात्रय रामचंद्र रारावीकर**, अकोला).

कृ.सा.न.वि.वि.—

आपल्या 'बहिष्कृत भारतांत' प्रसिद्ध होण्याकरितां म्हणून सोबत लेख पाठविला आहे. आपल्या भारदस्त पत्रांत घेण्याच्या लायकी तो असेल कीं नाहीं याची शंका वाटते. तरी पण माझ्यासारख्या जातीने ब्राह्मण असलेल्या इसमास अस्पृश्यांबद्दल वाटत असलेल्या सहानुभूतीस आपण स्थळ देऊन आमच्या सारख्यांचें म्हणणें जगापुढे मांडाल अशी आशा आहे. अस्पृश्यता व जातपात यांचें बंड मोडल्याशिवाय हिंदुस्थानाला सुदीन कधीं प्राप्त होणार नाहींत असें माझें मत आहे व वेळोवेळी त्याप्रमाणें लेखनद्वारा प्रगट करीत असतों. इतकेंच नव्हें तर कृतीतही मी आपले म्हणणें बहुतेक उतरविलेले आहे. असो हिंदुसमाजाचा एकनिष्ठ सेवक या दृष्टीने माझ्या लेखातील निदान योग्य तो भाग घ्याल अशी उमेद आहे.

महाड येथील तळयाचे पाणी प्याल्याबद्दल 'तेथल्या स्पृश्य हिंदूंनी अस्पृश्यांना मार देऊन हिंदू लोक व हिंदु संस्कृती कशी नीच व अनुदार आहे-अधोगतीच्या किती कमाल मर्यादेला पोंचली आहेयाची मात्र सगळया जगाला पूर्ण ओळख पटवून दिली. या झालेल्या प्रकाराबद्दल एकटे महाडकर स्पृश्य हिंदूच तेवढे दोषी नसून, ज्या संस्कृतीमुळें ज्या सैतानी धर्मांच्या कल्पनेमुळे त्यांनी अस्पृश्यांवर हात उचलला, त्या संस्कृतींत, त्या धर्मात वावरणाऱ्या साऱ्या स्पृश्य हिंदूंच्या डोक्यावर सुद्धां पर्यायाने या दोषाचे खापर फुटत आहे.

झाला हा प्रकार इतका खेदजनक व लाजीरवाणा आहे की, कोणत्याही जाणत्या हिंदूला आपल्या संस्कृतीच्या व धर्माच्या उज्वलतेच्या बाबतींत वर नाक करून बोलण्याला सुद्धा जागा राहिलेलीं नाहीं. असें असतांना ह्या त्वेषजनक निंद्य प्रकारचे धर्माच्या—रुढीच्या नावासाठी समर्थन करूं पाहाणें व उलट अस्पृश्यांनाच शहाणपणा सांगणें म्हणजे आमच्या उलटया काळजाची ती जागती ज्योत साक्षच पुरविणें होय.

ता. ११/४/२७ च्या अंकांत अस्पृश्यांना स्पृश्य कां मानूं नये या बाबतींत भालाकार म्हणतात- "जो इसम आपण होऊन लोकांच्या दारी जाऊन जनावरांनी खाण्याला योग्य असें अन्न व कालवण पदरांत घेऊन तें खातो व भुरकतो अशा इसमाला स्पृश्य मानणें केव्हांही शक्य नाही. अस्पृश्य बाटून मुसलमान झाल्याबरोबर तो भिक्षा मागण्याचें सोडतो ....अस्पृश्यांना एकीकडे भिक्षेचें अन्न खावयास पाहिजे व त्याच वेळी तळयांतहि शिरावयास पाहिजे......"

खरोखर अस्पृश्यांना अशा तऱ्हेने हिणविणें म्हणजे त्यांच्या मर्मावर—दुःखांवर तो आघात करणें असून आमच्या निर्लज्जपणाची ती साक्ष पटविणें होय. भालाकारांना माझा सवाल आहे की, भालाकार, अस्पृश्यांना जी आज दशा प्राप्त झालेली आहे. त्याला जबाबदार कोण ? याचा तुम्ही कधी शांतपणें विचार केला आहे काय ? अस्पृश्यांना आज जी दशा प्राप्त झाली आहे ती काय आपण होऊन झाली ? कां जन्मतःच ईश्वराने त्यांना तसें केलें ? याचें कांही उत्तर देऊं शकाल काय ? अस्पृश्यांच्या हीनदीन स्थितीबद्दल अस्पृश्य हे केव्हांही जबाबदार नसून त्याबद्दल आम्ही स्पृश्य हिंदु जबाबदार आहोंत. आजच्या अवनत व घाणेरडया स्थितीला जर त्यांना कोणी आणून पोंचविलें असेल तर तें आम्हींच !—आजच्या सैतानी धर्मानें ! ! अस्पृश्य जनावरानें खाण्याला योग्य असें खाणें आपणहून खातात, का त्यांना तसें खाण्याला आमच्या सैतानी धर्मानें भाग पाडलें याचा भालाकार तुम्ही कधी विचार केला आहे काय ? पाहा, तुमची धर्माज्ञा तुमचा धार्मिक कायदा काय म्हणतो ते तरी एकदा पहा-

उच्छिष्टमन्नं दातव्यं जीर्णानि वसनानि च ।
पुलाश्चैव धान्यानां जीर्णश्चैव परिच्छदाः ।।

मनु. १०-१२५

त्यांस उच्छिष्ट व जीर्ण वस्त्रें द्यावी, धान्याचा कोंडा इत्यादि असार भाग व जुनें अंथरुण पांघरुण इ. द्यावी.

वरील मनुस्मृतीतील वचनावरून आमच्या हाती असलेल्या सतेचा उपयोग आम्ही कसा केला हें स्पष्ट दिसत आहे, व त्याचेच प्रत्यंतर अस्पृश्यांच्या राहणीत आज प्रत्यक्ष दिसून येत आहे. असें असतांना आम्ही करून ठेवलेल्या गाढवपणाचा जाब उलट दुसऱ्याला विचारणें म्हणजे मनुष्य एकदां माणुसकीला पारखा झाला म्हणजे कसा आत्मवंचक बनतो याचें तें ठळक उदाहरणच होय.

अस्पृश्य हे पोटाला खावयाला मिळत नाहीं म्हणून भिक्षा मागतात. परंतु जे त्यांना उष्टींखरकटी व ढोरांना खाण्याला योग्य अशी भिक्षा वाढतात त्यांचा तो अद्वितीय थोरपणा कोठें न्यावा ?

अहो ज्या उष्ट्या भिक्षेमुळे त्यांना अस्पृश्यत्व प्राप्त होते म्हणून म्हणतां ती भिक्षा तर तुम्हां स्पृश्यांच्याच घरातील असतें ना ? आणि ही भिक्षा ग्रहण करून जर कोणाला अवनत दशा प्राप्त होत असेल तर धिःकार असो त्या तुमच्या भिक्षेला व त्या तुम्हांला! भिक्षा मागतात म्हणून अस्पृश्यांना स्पृश्य मानूं नये हे भालाकारांचे म्हणणें घटकाभर ग्राह्य धरून चालू या. परंतु आज जे कित्येक अस्पृश्य असे आहेत कीं त्यांनी आपल्या विचारांत तोंडांत बोटें घालण्यासारखी सुधारणा केली आहे–कित्येक वारकरी पंथाचे अस्पृश्य आपल्या पिढ्यांपासून शुद्ध आचार व विचार यांचें पूर्ण परिपालन करीत असून गलिच्छ अस्पृश्यांच्या संपर्कालाही ते फारसे उभे राहात नाहीत अशा लोकांकरितां कोणता उदारपणा स्पृश्य हिंदूंनी दाखिला आहे त्याचा तरी एकदां उजेड पडूं द्या.

शक्तेनापि हि शूद्रेण
न कार्यो धनसंचयः ।

मनु. १०-१२९

धनार्जन करण्याची शक्ति असलेल्या शूद्रानेंही धनसंचय करूं नये (कारण त्याला मद चढेल).

या असल्या धर्माच्या अघोरी आज्ञांनी व इतर तऱ्हांनी अस्पृश्यांना पोट भरायचे कसलेंही साधन आम्हीं उरूं दिलें नाही, व उलट त्यांनाच ऐदी म्हणतों, तेव्हां आतां आमच्या या कसाबवृत्तीला कसली उपमा द्यावी हेंच समजत नाही. महार मांग घाणेरडे आहेत हा त्यांचा दोष का आमच्या उलट्या काळजाची ती साक्ष! या बाबतींत मनूनें करून ठेवलेल्या आज्ञा काय आहेत तें तरी एकदा डोळे उघडून पाहा. अस्पृश्यांना घाणेरड्या अवस्थेप्रत आणिले आम्ही. जनावरांसारखें उष्टे, खरकटे त्यांना खावयाला भाग पाडलें आम्ही, आणि तेच आम्ही आतां नाक वर करून त्यांच्या या कृत्याबद्दल त्यांना हिणवीत आहोंत. तेव्हां आतां आमच्या निर्लज्जपणाची कमाल म्हणावयाची कां अस्पृश्यांच्या अमर शांतीची तारीफ करावयाची तेंच समजत नाही.

भालाकार म्हणतात, अस्पृश्य मुसलमान झाल्याबरोबर भिक्षा मागावयाचें सोडतो. अलबत् मुसलमानांचा धर्मच मुळीं तसा उदार आहे, कीं जो त्याला आपला म्हणेल त्याला तो आपल्या ताटांत घेऊन बसेल, व हिंदुधर्मांत जो राहील तो मरेपर्यंत कुजत पडले.

अस्पृश्यलोक आजपावेतों हिंदु धर्मांत छळ, अपमान, हालअपेष्टा सहन करून राहिले हा त्यांच्या गुन्हा काय ? आज कोणती बाब तुम्ही अशी मोकळी सोडली आहे कीं, त्यांना निढळाच्या घामानें कमवून दोन घांस सुखानें खातां यावे! या प्रश्नाला तुमच्याजवळ कांहीं उत्तर आहे काय ? आज स्पृश्य असलेले कुणबीमराठादि कोणते लोक तुमच्या ताटांत येऊन जेवणाचा आग्रह धरीत आहेत व तुमच्या मुली मागताहेत, तर अस्पृश्यच तो आग्रह धरतील ? निष्कारण जनतेची दिशाभूल करण्याचें पुण्य (?) भालाकार, काय म्हणून पदरी घेतां ?

ज्या लोकांच्या हातचें खाण्यापिण्यांत महारादि लोकांना सुद्धा अधर्म वाटतो, त्या युरोपियन लोकांच्या हातचें खानपान करण्यांत मात्र आम्ही लोक भूषण मानूं; परंतु आमचा धर्मबांधव आमच्या धर्मांत असतांना मात्र आम्हीं त्याची सांवली सुद्धां अंगावर पडूं देणार नाहीं. हो! तो बाटून परधर्मांत गेल्यावर त्याच्या हातचे खाणेंच काय पण ठोंकरा सुद्धां मोठ्या आनंदानें खाऊं, असाच नाहीं का भालाकार तुमचा म्हणण्याचा मतलब ? असो माझी आतां सर्व स्पृश्य हिंदू बांधवांना विनंति आहे कीं, तुम्हांला आपल्या धर्माची, संस्कृतीची कांहीं चाड असेल तर महाडकरांच्या कृत्याबद्दल त्यांचा तीव्र निषेध करा व हिंदूच्या उज्वल संस्कृतीला नामशेष करूं पाहाणाऱ्या अस्पृश्यतेला कायमची दूर करा. हिंदुधर्मांतील निष्ठुरपणाला कंटाळून अस्पृश्यांनी परधर्माचा स्वीकार केल्यावर त्यांना शुद्ध करण्याचा धार्मिक उमाळा फुटूं देण्यापेक्षा, जेणें करून ते परधर्मांत जाणार नाहींत याचीच प्रथम काळजी घ्या. असें जर केलें तरच कांहीं तरणोपाय आहे, नाही तर शुद्धि-चळवळीच्या द्वारें मुसलमान व ख्रिश्चन यांना टक्कर देऊं पाहाणें म्हणजे शुद्ध पोरखेळ आहे, लाकडाची तलवार व खापराची ढाल घेऊन समरांगणांत उतरण्यासारखें तें हास्यास्पद आहे.

माझ्या स्पृश्य बंधूंनो ह्या आपल्या दरिद्री नारायणाचा आणखी अधिक अंत पाहून त्याचा क्रोधानल जागृत करूं नका! जर कां तो जागृत झाला तर पळतां भूई थोडी होऊन तुमच्या सर्वस्वाच्या आहुतीनें तो शांत होणार नाही हें पक्के ध्यानांत ठेवा.

वर्तमानसार

म्हैसूर संस्थानच्या असेंब्लीचे सभासद व बहिष्कृत समाजाचे पुढारी मि. कोडूअप्पा ह्यांनी आपली १०० एकर जमीन व ५००० रुपये किंमतीची गुरें समाजाच्या उद्धाराकरितां महात्मा गांधींना देण्याचे ठरविलें आहे. आमच्या इकडील बहिष्कृतांतले श्रीमंत बहिष्कृतांकरितां असा स्वार्थ त्याग करतील काय ?

ता. ६-४-२७ रोजीं सकाळीं ८॥ वाजण्याच्या सुमारास महाड येथे रा. जोशी नांवाच्या गृहस्थाच्या घरांत वाघीण शिरली असल्याचें दुर्गंधीमुळे आढळून आलें. त्यामुळे सर्व गांवांतील लोकांमध्ये विलक्षण खळबळ उडाली. नगराध्यक्ष श्री. नानासाहेब टिपणीस यांनी आपल्या बंदुकीच्या पहिल्याच गोळीनें तीस ठार केलें. अस्पृश्यांस क्षात्रतेज दाखविणारे वाघिणीपुढें कसे गर्भगळित झाले !

हिंदुस्थानांत साधूच्या पाठीमागें जितके लोक आहेत तितकें राजकारणांत नाहींत. हे सुदैव का दुर्दैव ?

'महात्माजी हे एक सर्वसंगपरित्याग केलेले साधु आहेत असें वरवर पाहाणाऱ्यास वाटत असल्यामुळे त्यांना थैल्या मिळतात.' अशी 'भालाकारांनी' महात्माजींना मिळत असलेल्या थैल्यांची उपपत्ति लावली आहे. भागूबाईच ती. बोटें मोडणारच !!

जगांतली सर्वांत मोठी लढाई २९ मे १९२८ रोजी होऊन पुढे प्रलय काळास सुरवात होणार असल्याचें वि. इस्मायल फेडरेशननें जाहीर केलें आहे. काय वाईट आहे ?

गेल्या आठवड्यांत वसई येथें वसई तालुक्यांतील महारांकडून सत्यनारायणाची पूजा करण्यांत आली. ब्राह्मण पुरोहित न मिळाल्यामुळे पुरोहिताचें काम वसई हायस्कूलांतील शिक्षक श्री. जोशी ह्यांनीं केलें. स्थानिक हिंदुमहासभेनें पुरोहिताचे बाबतींत कानावर हात ठेवले असें म्हणतात. हिंदु महासभा म्हणजे जुन्या लोकांचा नवा खेळ आहे का ?

इराणच्या बादशहास तेथील लोकांनीं हुसकून लावून एका जबरदस्त अधिकाऱ्यास आपला राजा केलें. गादीस मुकलेला राजा आतां रावाचा रंक बनला असून तो सध्या पॅरीस शहरांत अत्तरें विकण्याचा धंदा करतो. काय कालमहिमा !

मुंबई म्युनिसिपालिटीच्या प्राथमिक शाळांमधून शारीरिक शिक्षण सक्तीचे करावे व तें शिक्षण कसें व कोणत्या प्रकारचें असावें हें दाखविण्याकरितां एक विशेष मंडळ स्थापून त्या मंडळानें तीन महिन्यांचें आंत म्युनिसिपल कमिशनरांच्या साह्यानें शिक्षणाची पद्धति व त्यास येणारा खर्च ह्यांचे अंदाजपत्रक सादर करावें असा डॉ. सावरकर ह्यांचा ठराव मुंबई कार्पोरेशनमध्यें पास झाला आहे.

अखिल भारतीय निराश्रित साहाय्यकारी (डिप्रेस्ड क्लास मिशन) मंडळाच्या पुणें शाखेच्या शिष्ट मंडळाने शिक्षण मंत्री ना. देसाई यांची ता. २९ मार्च रोजी मुलाखत घेऊन पुणें व नगर येथील डि. क्ला. विद्यार्थ्यांच्या वसतिगृहास ज्यास्त मदत करण्याबद्दल मागणी केली. दिवाणांनी सूचनेचा सहानुभूतीने विचार करण्याचें अभिवचन दिलें. हे अभिवचन पूर्ण करण्यापूर्वी पुणें शाखेंत बोर्डिंगमध्ये विद्यार्थी किती, शाळेच्या उपयोगाकरितां जागा किती व घर करून राहिलेले मेंबर किती याची पूर्ण चौकशी करावयास विसरूं नये.

COPY RIGHT BUDDHA JYOTHI PRAKASHANA

खरक बहादूरसिंग या शूर तरुणाला हिरालाल आगरवाला याने एका नेपाळी कुमारिकेचें पातिव्रत्य हरण केल्याबद्दल भयंकर जखमा केल्या म्हणून कोर्टानें त्याला शिक्षा केली. ही शिक्षा कायद्यानें योग्य झाली, पण ती नैतिक दृष्ट्या योग्य झाली काय ह्याचा विचार व्हावयास पाहिजे.

धरमपूरच्या महाराजांनी प्राणीसंहार न करण्याची शपथ घेतली असून जनावरांना छळणाऱ्यांना कायद्यानें शिक्षा ठरविली आहे. अस्पृश्यांच्या छळनिवारणार्थ कोणता उपाय योजणार ?

डहराडून येथील मिलिटरी कॉलेजचा रिपोर्ट प्रसिद्ध झाला आहे. जानेवारी ते मार्च (१९२६) यांच्या दरम्यान ८ नवे विद्यार्थी घेतले. बहिष्कृत वर्गाचा एखादा तरूण तेथें कधी शिरेल ?

नगर येथील दत्तमंदिराच्या चालकांनीं बहिष्कृत वर्गाला देवदर्शनाची परवानगी दिली ! पंढरपूर व आळंदी येथील मंदिरांचे चालक याचें अनुकरण केंव्हां करणार ? कां भालु भोपटकरांनी कान फुंकले !

मुंबई विलेपार्ले येथें अनाथ बालबालिकासाठी अनाथगृह बांधण्याचें काम सुरू आहे. त्यांत बहिष्कृत वर्गातील बालकांचा प्रवेश होईल ना ? 'टणत्कार' इकडे लक्ष देईल काय ?

पोस्टकार्डाची किमत १ पैसा करावी., प्रत्येक इलाख्यांत बहिष्कृत जनतेचे हितसंरक्षक सरकारनें नेमण्याची लौकर तजवीज करावी, बहिष्कृत प्रजेची स्थिति अजमाविण्याकरितां आणि तिजवर होत असलेल्या अन्यायाचा प्रतिकार करणारे मार्ग आणि उन्नतिकारक उपाय सुचविण्याकरितां सरकारनें एक संयुक्त कमिटी नेमावी, असे तीन ठराव रावबहादूर एम. सी. राजा यांनी लेजिस्लेटिव्ह असेंब्लींत भारतमंत्री यांच्यापुढे शिफारसपूर्वक मांडले आहेत ! लाट साहेब काय करतील तें खरें ?

हिंदु अनाथमुलांच्या शिक्षणासाठी आणि प्रगतीसाठी ठिकठिकाणी आश्रम उघडण्याचा उद्देश पुढें ठेऊन पाटणा येथें काम करणारी "हिंदु ऑर्फन्स् रिलीफ असोसिएशन" संस्था स्थानिक स्वराज्याचे (बिहार आणि ओरिसा) दिवाण, ऑ. मि. गणेश दत्त सिंह, यांनीं रजिस्टर केली एवढेंच नव्हे, तर आपल्या दरमहाच्या पगारांतून ¼ हिस्सा या प्रमाणें एक लाख रुपयांची देणगी त्या संस्थेला त्यांनीं दिली. आमच्या इलाख्यांतील दिवाण मात्र संस्थाकडून मान पत्रें जमविण्यांत दिवाणे झालेले आहेत !

'मॉस्लेम एज्युकेशनल कॉन्फरस' च्या पहिल्या अधिवेशनाची बेळगांवांत जारीने तयारी चालविली आहे. विशेष महत्वांची गोष्ट ही कीं, डायरेक्टर ऑफ पब्लिक इन्स्ट्रक्शन यानीं असें सरक्युलर काढलें आहे, कीं, विद्याधिकारी, शिक्षक व विद्यार्थी यांनी ह्या अधिवेशनास निर्भयपणें हजर राहावे. तारीख २९/३० एप्रिल रोजीं ठरावांचा भडीमार चालू होईल ! मि. एच. एल्. पेंटर, आय्. सी. एस्. कमिशनर (एस्. डी.) हे स्वागताध्यक्ष व मि. एम्. के. शेख, एम्. बी. इ. ठाण्यांचे कलेक्टर, हे अध्यक्ष ! ठरलेले आहेत. सर इब्राहिम, ऑ. सर इब्राहिम जाफर (पुणें), कौन्सिल ऑफ स्टेटचे मेंबर वगैरे बडे बडे गृहस्थ या अधिवेशनांत भाग घेणार आहेत. बळी तो कान पिळी !

देशबंधु दास यानीं खेडेगावांची संघटना करण्यासाठी एक फंड उभारला होता, त्याला "बेंगाल स्वराज्य वुडकस् फंड" हें नांव दिलें होतें. १९२४–२५ सालीं देशबंधूंनीं कलकत्यांत २३१००० रुपये जमविले आणि मि. अनाथनाथ मलिक, जहागीरदार यांना १०००० रुपये द्यावयास गळ घातली. देशबंधूंच्या पश्चात त्या फंडाचा उपयोग ठरलेल्या कार्यात न करता मेसर्स, एस्. सी. बोस, नीलरमण चंद्र, नलिनीरंजन सरकार, गिरीशचंद्र बोस व डॉ. विधनचंद्रराय यांनी मदत दिलेल्या गृहस्थाचा विचार न घेता व्यवस्थापक मंडळ निवडलें. हायकोर्टाकडून सूचना आल्या तरी ठरलेल्या कार्यात पैसे न खर्चतां अन्य कार्यात खर्च केले कौन्सिल व म्युनिसिपालिटी यांत निवडून येण्यासाठी फंडांतून खर्च केला मध्यंतरी जहागीरदारानें त्यांना असे अनेक वेळां सुचविलें की, मदत देणाऱ्या गृहस्थांना बोलावून त्यांच्या संमतीनें ठरलेंल्या कार्यात फंडाचा उपयोग करा ! पण त्यांनी कांहीच ऐकलें नाहीं. सबब जहागीरदारानें त्यांच्यावर हायकोर्टात फिर्यादा केली आहे. आरोपींना समन्स सुटलेली आहेत. 'टिळक-फंडा' चा उपयोग कोणी,कसा,कधीं,व कोठें केला याची विचारपूस करणारा कोणी निघेल काय ?

श्री महाराष्ट्रीय कुणबी मोची समाजाच्या विद्यमानें सालाबादप्रमाणें यंदाही त्यांच्या मुंबई येथील श्री विट्ठल रखुमाईमंदिरांतील रामनवमीचा उत्सव मोठ्या आनंदानें पार पाडण्यांत आला. पालखी मिरवणूक बहुजनसामाजानिशीं, परेल चौथा नंबर येथून काढून चिंचपोकळी येथील राममंदिर भेटण्यास नेण्यांत आली होती. बरोबर वरील समाजाला घेडगुजरी म्हणून नांवें ठेवणारे कांही प्रमुख गृहस्थ श्री विट्ठल रखुमाईच्या मंदिरांत रामजन्मस्याच्या वेळीं तीर्थप्रसाद घेण्यास हजर होते, शिवाय पालखीबरोबर, मिरवत होते, तेणेंकडून मिरवणूकीस विशेष शोभा आली होती असें ह्मणतात हें खरें कां ?

सिन्नर येथील 'पाणीप्रकरण'—मनेगांव तो. सिन्नर येथील कांही गांवकरी लोकांनी तेथील चांभार लोकांची पाणी पिण्याची विहीर सांबरे व दगड धोंडे टाकून बुजविल्यामुळें तेथील चांभार लोकांचे पाण्याच्या बाबतींत फार हाल होत आहेत. तसेंच तेथील महार लोकांचीही विहीर बुजविण्याचा वरील लोकांनी प्रयत्न केला असता, महार लोकांनी एकजुटीनें त्यांस प्रतिकार केला. त्यामुळें त्यांची विहीर बुजविली नाहीं. चांभार लोकांवर झालेल्या जुलूमाबद्दल त्यांनीं मे. मामलेदार साहेब ता।। सिन्नर यांजकडे दाद मागितल्याचे समजतें.

जाहिरात

वर पाहिजे—महार जातीचा शिकलेला, सूदृढ, पण २५ वर्षांच्या आंत. मुलगी मराठी ६ वी इयत्ता पास असून वर्णानें निमगोरी, सुस्वरुप, सुशील, व सूदृढ आहे वय १५ च्या वर मुलाला आईबाप नाहीं, तरीपण पालक मुलीचा संसार सुखाचा व्हावा म्हणून आर्थिक मदत देण्यास तयार आहे. गरजूंनी खालील पत्त्यावर पत्रव्यवहार करावा.

क्ष. C/o **बहिष्कृत भारत**
रहीम बिल्डिंग पोयबावडी
परळ मुंबई १२.

Reg. No. B 2250

पाक्षिक पत्र

जाहिरातीचे दर
पहिल्या वेळी दर ओळीस ५ आणे.
दुसऱ्या वेळी दर ओळीस ४ आणे.
तिसऱ्या वेळी दर ओळीस ३ आणे.
पुढें प्रत्येक वेळी दर ओळीस २ आणे.
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी
पत्रव्यवहार करावा वा समक्ष भेटावें.

बहिष्कृत भारत

वर्गणीचे दर
वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दीड आणा.

मुद्रक :—
बाळकृष्ण अनंत ताटे
सहकारी छापखाना, ९१ बी परळ रोड, मुंबई १२६

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डींग, पोयबावडी. परेल—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देईं आलिंगन वरिवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हे वाचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष १ लें] शुक्रवार, ता. ६ माहे मे सन १९२७. [अंक ३ रा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १३
१ तर्क वितर्क कशाला?
२ आरसा आहे. नाक असेल तर तोंड पाहून घ्या!
३-४ खोटयाच्या साक्षीनें खरें सिद्ध होतें काय?
५–६ निभणार नाही त्यांत पडावें कशाला?
७ उष्टे खावून ब्राह्मणीन स्पृश्य ती स्पृश्य!
८ काय हा अधः पात !
अग्रलेख पृ. ५
महाड येथील धर्मसंगर
व
इंग्रज सरकारची जबाबदारी.
विविध विषय संग्रह पृ. ४
नकर येथील पाणी प्रकरण.
आत्मपरिचय पृ. ९
सभा, समारंभ व इतर वृत्त.

लेखकांस सूचना

रा. रा. रामचंद्र रोकडे
यापेक्षां अधिक महत्त्वाच्या विषयावर लिहा.

रा. बुरशा वल्लद शाबाऱ्या
आपली कविता तूर्त छापतां येत नाही.

आजकालचे प्रश्न

१. महाड येथील पाणी प्रकरणाविषयीची हकीकत **बहिष्कृत भारतांत** प्रसिद्ध झाली आहे. त्याचप्रमाणें इतर वर्तमान पत्रांतूनहि प्रसिद्ध झाली आहे. **बहिष्कृत भारतांत** प्रसिद्ध झालेला मजकूर व इतर वर्तमानपत्रांतून प्रसिद्ध झालेला मजकूर या दोहोंमध्यें एकवाक्यता नाही हें आम्हांस कबूल आहे. परंतु या दोहोंत जो थोडाबहुत फरक दिसतो त्याचीं कारणें जाणून घेण्याऐवजी त्याचा फायदा घेऊन **बहिष्कृत भारतांत जी** हकीकत प्रसिद्ध झाली नाही ती खोटी आहे असा जो कोटिक्रम **कुलाबा समाचारानें** केला आहे तो मात्र आम्हांस कबूल नाही. **कुलाबा समाचार** आपल्या ता. १६-४-२७ च्या अंकांत म्हणतो " महाडांत मार बसलेल्या महारांची संख्या किती आहे हें कोठें प्रसिद्ध झालेलें नाही. पण . . . ' शेंकडो अस्पृश्यांना ' मार बसला व तोहि ' बेदम ' हें धादांत खोटें आहे. स्वतः डॉ. आंबेडकर हेहि आपल्या '**बहिष्कृत भारत**' पत्रांत तसें लिहित नाहींत. मारानंतर महार मंडळी डाक बंगल्यावर डॉ. आंबेडकरांच्या भेटीस गेली. त्यांची संख्या " अदमासें शंभर " होती व त्यांत कांहीं जखमी झालेले लोक होते. " एवढेंच ते लिहितात. " " महार लोकांचें जेवण चालू असतां वरिष्ठ वर्गानें त्यांच्यावर हल्ला करून त्यांची दाणादाण केली व शिजलेलें अन्नहि त्यांच्या पोटांत जाऊं दिले नाही. अशा बातम्या कित्येक पत्रांतून प्रसिद्ध झाल्या आहेत, त्याहि साफ खोटया आहेत हें बहिष्कृत भारतांतील हकीकतीवरून सिद्ध होत आहे. " आमच्या पत्रांतून प्रसिद्ध झालेल्या माहितीचा आधार देऊन इतर वर्तमानपत्रांना खोटें करण्याचा हा जो कोटीक्रम कुलाबा समाचारानें लढविला आहे तो आमच्यामतें संयुक्तिक नाही. केवळ एका पत्रांत प्रसिद्ध झालेली हकीकत दुसऱ्या पत्रांत प्रसिद्ध झालेली नाही यावरूनच ती खोटी आहे असें मानणें हें जर तर्कशास्त्रास धरून आहे, तर ज्या बातम्या आम्ही प्रसिद्ध केल्या त्या बातम्या इतरांनीं प्रसिद्ध केल्या नाहींत म्हणून त्या खोटया आहेत असा आरोप **कुलाबा समाचारानें** आमच्यावर कां केला नाहीं याचा उलगडा आम्हांस होत नाहीं. उलट आम्हीं विरेश्वराच्या देवळांत गर्दी जमण्यास सुरुवात झाली असतांना फौजदारानें येऊन जी चौकशी केली ती हकीकत अगर ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांची खासगी बैठक बोलावण्यांत आल्याची हकीकत जी दिली आहे ती इतर कोणत्याच वर्तमान पत्रांत प्रसिद्ध झालेली नसतांना ती खरी आहे असें मानून तिच्यावर मोठें थोरलें भाष्य रचण्यांत आलें आहे. पूर्वग्रहानुरूप ठरलेल्या निकालांत जुळता असेल तेवढाच भाग जबानींतून घ्यावयाचा व बाकीचा खोटा म्हणून टाकून द्यावयाचा हें खरें तर्कशास्त्र नसून शुद्ध तर्कटपणा आहे. या बाबतींत आम्हांस खुलासा करावयाचा आहे तो हा की, ज्या बातमीदारांनी " विजयी मराठा " ज्ञानप्रकाश " व " नवाकाळ " यांत ज्या बातम्या प्रसिद्ध केल्या आहेत त्या त्यांनी आपल्या डोळयांनी पाहिलेल्या आहेत. कारण ते बातमीदार त्या ठिकाणीं हजर असून कांहींनी झालेल्या प्रसंगाचा अनुभव घेतला आहे हें आम्हांस पक्केपणी माहित आहे. म्हणून त्यांनी दिलेली माहिती केव्हांहि अविश्वसनीय मानतां येणार नाही. झालेल्या दंग्यांत एकाच माणसास सर्व गोष्टींचें अवलोकन करणें अशक्य आहें. कांहींनीं कांहीं गोष्टी पाहिल्या. कांहींनी दुसऱ्या पाहिल्या. यामुळेंच आमच्यांत व इतर वृत्तपत्रकरांत दिलेल्या बातम्यांत फरक झाला आहे. त्या सर्वांचें एकीकरण करून, एकसूत्री हकीकत आह्मांस छापतां आली असती हें खरें आहे. पण तसें न होण्याचें कारण असेंच कीं, महाडहून परत आल्यानंतर वरील पत्राच्या बातमीदारांची व आमची भेट होण्याचा योग आला नाही. तो जर आला असता तर त्यांनी दिलेली हकीकत आम्ही जोडून छापली असती. कसेही झाले तरी जो फरक ' कुलाबा समाचारानें ' शोधून काढला आहे त्यावरून एक गोष्ट सिद्ध होते कीं, ज्या गोष्टीची खातरजमा झाली नाहीं अशा गोष्टी प्रसिद्ध करण्याइतके बेजबाबदार पत्र '**बहिष्कृत भारत**' नाही. याशिवाय दुसरें कांहींच सिद्ध होऊं शकत नाहीं. म्हणून जिज्ञासू वाचकांनी **कुलाबा समाचाराच्या** तर्कवितर्कास बाजूस सारून आमच्या व उपरीनिदिष्ट पत्रांत दिलेल्या हकीकती परस्पर विरोधी नसून एकमेकांस परिपूरक आहेत असें समजून त्यांचे ग्रहण करावें.

२. ' कुलाबा समाचारानें ' ज्याप्रमाणें आमचा आधार घेऊन इतर वर्तमानपत्रकर्त्यांना खोटें ठरविण्याचा प्रयत्न केला आहे, त्याप्रमाणें इतर वर्तमानसाराचा आधार घेऊन आह्मांस कांहीं बाबतींत खोटें ठरविण्याचा प्रयत्न त्यानें केला आहे. आह्मीं ' मामलेदार साहेबांनी दंगा मिटविण्याच्या कामीं तत्परता दाखविली नाही ' असें जें विधान केलें आहे त्यास अनुसरून ' कुलाबा समाचार ' ह्मणतो, " डॉ. आंबेडकरांचाहि रोष मामलेदारांवर दिसतोच. पण महाडांतील पुष्कळ लोकांचें मत असे आहे कीं, ता. २० मार्च रोजी महाडच्या मामलेदार, फौजदारांनी जर माथे शांत राखले नसतें व सहाजिक, चिडलेल्या महार पुढाऱ्यांस खुष करण्यासाठी गोळीबार अथवा धरपकड केली असती तर त्या दिवशीं महाडांत अनर्थ झाल्या खेरीज राहतांना ! " मामलेदारांनी गोळीबार केला असता किंवा धरपकड केली असती तर अनर्थ झाला असतां किंवा घडलेला अनर्थ टळला असता, याबद्दल निश्चित असें मत देणें शक्य नाही. तरी पण या मार्गाचा अवलंब केला असतां अनर्थ होऊन मुडदे पडले असते हें वांचून आह्मांस तरी हसूंच येते. मुसलमान-

लोकांसारख्या कडव्या धाडसी निश्चयाच्या लोकांसंबंधानें असले विधान केलें असतें तर चाललें असतें. पण हिंदुप्रमाणें गरीब गाईसारख्या भेकड लोकांनीं गोळीबार केला असतां किंवा धरपकड केली असतां त्यांनी मुडदे पाडलें असतें. असें ह्मणणें ह्मणजे कोल्ह्याचें ठायीं सिंहाचें तेज आहे असे म्हणण्यासारखें हास्यास्पद आहे. पण गोळीबार केला असतां किंवा धरपकड केली असतां काय झालें असतें हा प्रश्न नाहीं. प्रश्न आहे तो असा कीं, मामलेदारांनीं दंगा मोडण्याचें कामीं तत्परता दाखविली कीं नाहीं? "नाहीं" ह्मणून आम्ही जें विधान केलें आहें त्याच्या सत्यतेबद्दल आह्मांस बिलकुल संशय नाही. कारण आमच्याजवळ जो पुरावा आहे, तो अगदी आमच्यामतें तरी बावनकशी आहे. तो सरकार दरबारी आम्ही सादर केला आहे. तो प्रसिद्ध करण्यास मामलेदार साहेबांची कांही हरकत नाही असे आम्हांस कळल्यास आम्ही तो जगजाहीर करूं. आरसा आहे. नाक असेल त्यांनी तोंड पाहून घ्यावें.

३. कुलाबा समाचारानें आह्मांस खोटें ठरविण्याचा जसा प्रयत्न केला आहे तसा प्रयत्न आमचे मुंबईतील व्यवसायबंधू रा. कोल्हटकर यांनी जरी केलेला नाही तरी त्यांनी आपल्या चाबुकस्वार पत्राच्या ता. १६/४/२७ च्या अंकांत जी हकीकत प्रसिद्ध केली आहे ती वाचून आम्ही प्रसिद्ध केलेली हकीकत खरी नाहीं, अशी शंका कांहीं अंशी जिज्ञासू लोकांस वाटल्यावांचून राहणार नाहीं, इतका त्यांच्यात व आमच्यांत फरक पडला आहे. चाबूकस्वारांत छापलेली बातमी एकाद्या बातमीदाराकडून आलेली असती तर तिला आम्ही फारसें महत्व दिलें नसतें. पण चाबूकस्वार कर्त्यांनी स्वतः दौरा काढून माहिती मिळविली आहे असें ते स्वतः सांगत असल्यां कारणानें त्यांनी दिलेल्या बातमीच्या सत्यासत्यतेबद्दल विचार करणें आम्हांस अवश्य दिसतें. चाबूकस्वारांत विशेषतः ज्या दोन तीन नव्या गोष्टी प्रामुख्यानें पुढें मांडण्यात आल्या आहेत त्यांतील पहिली गोष्ट ही कीं, महाड येथे जी मारामारी झाली, ती अस्पृश्य लोकांनीं चवदार तळयावर पाणी भरल्यामुळें झाली नाहीं. तर ती अस्पृश्य लोक विरेश्वराच्या देवळांत शिरणार या कंडीमुळें झाली. याचा अर्थ असा असेल कीं, देवळांत शिरण्याची कंडी उठली नसती तर दंगा झाला नसता, तर ती गोष्ट साफ खोटी आहे याबद्दल आम्हांस बिलकूल संशय नाहीं. तळें बाटविल्याबद्दलच मारामारी झाली, असें जें आम्ही म्हणतों त्याची सत्यता पटविण्यास फार दूर जावयास नको. प्रथमतः अस्पृश्य लोक देवळांत शिरणार या कंडीवर विश्वास ठेवावयास कांहीच कारण नव्हतें. अस्पृश्य लोकांस देवळांत जावयाचें होते तर तळयावरून परत फिरल्यावर ते तडक देवळाकडे आले असते. पण देऊळ हांकेवर उरले असतांना अस्पृश्य लोक आपापल्या छावणीकडे फुटून गेले, यावरून कोणाही समंजस माणसास तर्क करता आला असता कीं, अस्पृश्य लोकांचा देवळांत शिरण्याचा इरादा नसला पाहिजे. दुसरा पुरावा असा आहे कीं, स्पृश्य लोक जर विरेश्वराच्या देवळासभोंवतीं केवळ देवळाचें संरक्षण करण्याकरितां जमले होते तर जेव्हां डॉ. आंबेडकरांचा निरोप फौजदारांनी सांगितला त्यावेळी त्यांनी गर्दी कां मोडली नाही? अर्थात देवळाचें संरक्षण हा त्यांचा मुख्य हेतु नव्हता, तो जर असता तर देवळाचें संरक्षण करण्याचें कारणच उरलें नाही, हें समजल्याबरोबर ते निघून गेले नसते काय? याशिवाय आमच्या म्हणण्याला तिसरा पुरावा आम्ही देतों. देवळा सभोंवती जमलेल्या लोकांची समजूत करण्यासाठी जेव्हां डॉ. आंबेडकरांना नेण्यात आले तेंव्हा दंग्याचे पुढारी यांनी त्यांना देवळांत शिरणार कीं काय, असा प्रश्न विचारावयास पाहिजे होता. पण त्याबद्दल त्यांनीं अवाक्षरसुद्धां काढलें नाहीं. उलट तुम्ही तळयावर कां गेलांत? याच प्रश्नावर त्यांनी वाद चालू केला. यावरून काय दिसतें? पाण्यावरूनच लोक चिडले होते, पण म्युनिसिपालिटीचा ठराव व गावांतील स्पृश्य लोकांचा पाठिंबा या दोहोंस झिडकारून देण्याची लाज वाटल्यामुळें देवळाचें निमित्त पुढें करून तळें बाटविल्याचें उट्टें त्यांनीं काढलें. या शिवाय दुसरा निष्कर्ष निघू शकत नाहीं. थोडक्यांत सांगावयाचे तर या सर्व पुराव्याची कांहीच जरूरी नाहीं. एकाच गोष्टीवरून आमचे म्हणणें खरें ठरत आहे. जे लोक आमचें म्हणणें खोटें आहे असें म्हणतात, त्यांना आम्ही असें विचारतों कीं, तळें बाटल्यामुळें जर स्पृश्य लोकांचा क्षोभ झाला नव्हता तर मग तळयाची शुद्धि कां करण्यांत आली? चाबुकस्वार कर्त्यांनी ज्यांच्यापासून आपली माहिती मिळविली त्यांना हा प्रश्न करण्यास ते विसरले हें उघड आहे. परंतु त्यांनी जर तो प्रश्न केला असता तर त्यांना कळलें असतें कीं, हे अपराधी लोक आपल्या अपराधाची तीव्रता कमी करण्यासाठीं भलभलतें कोटीक्रम लढवित आहेत. कोणा एका चांभाराने उन्मत्तपणें "पाणीच प्यालो काय, पण तळयांत कातडेसुद्धां धुतलें" असे लोकांना छातीठोकपणे सांगितल्यामुळें राग आला. आपण अस्पृश्य आहोंत हें दाखविण्यांकरितां कांही अस्पृश्य लोकांनी बाजारपेठेंतील कलिंगडाच्या टोपल्यावर झडप घातली, अथवा स्पृश्य वर्गाच्या मुली मागितल्या इत्यादि कारणांमुळें मारामार झाली, नाहींतर झाली नसती. असें जें प्रसिद्ध करण्यांत आलें आहे, तो निव्वळ बाष्कळपणा आहे. अस्पृश्यांनी त्या दिवशी दाखविलेला धीर इतका वाखाणण्यासारखा होता कीं, विरुद्ध पक्षास आपली बाजू उजळ करून दाखविण्यांत त्यांच्यावर शिंतोडे उडविल्यांखेरीज गत्यंतरच नाही.

४. चाबुकस्वारांनी आपली माहिती स्पृश्य लोकांकडून मिळविली आहे याबद्दल कांही शंका नाहीं. हे लोक आपल्या तोंडाला लागलेली काळोखी पुसून टाकण्यासाठीं बनावट गोष्ट सांगणार हें साहजीक आहे, हें चाबुकस्वारकर्त्यांनीं ध्यानांत ठेवावयास पाहिजे होतें. परंतु याचा त्यास विसर पडल्यामुळें, खरें बाहेर येण्याऐवजी त्यांची बातमी भरमसाट विधानांनी माखली गेली आहे, उदाहरणार्थ, "त्या दिवशी प्रमुख अस्पृश्य लोकांस पोलीसच्या संरक्षणाखाली ठेवण्यांत आले! खुद्द आंबेडकरांना पोलीसनें आपल्या संरक्षण खाली ठेविलें. . . . ते जर दंगा करणाऱ्या लोकांच्या हातांत सांपडते तर त्यांच्या जिवावर घेतल्याखेरीज कधीही राहिलें नसतें." वगैरे विधाने गैर समजूत करणारी तर आहेतच, पण ती खरीही नाहींत. प्रमुख अस्पृश्य लोक दंगेखोरांच्या हातांत सांपडले नव्हते, ही बातमी त्यांना कोठून मिळाली कोणजाणे. परिषदेस आलेल्या अस्पृश्य प्रतिनिधींच्या दोन छावण्या होत्या. खुद्द आंबेडकर व त्यांच्या बरोबर मुंबईहून आलेल्या प्रमुख मंडळींची छावणी विरेश्वराच्या देवळापासून फार फार तर दोनशें यार्डावरील डांक बंगल्यांत होती. शिवाय ती छावणी इतर सर्व अस्पृश्य प्रतिनिधींच्या छावणीपासून दीड मैलाच्या अंतरावर असल्याकारणाने एका छावणीवर हल्ला झाला असतां दुसऱ्या छावणीकडून कुमक येणें शक्य नव्हतें. अशा प्रकारें अगदी तुटून पडलेल्या छावणीवर हल्ला करावयास काय हरकत होती? बरें त्या छावणीत माणसें दहाच्या वर नव्हतीं, असें असतां देखील या "शूर" लोकांना या जवळच्या छावणीकडे मोर्चा फिरविण्याचें धैर्य झालें नाहीं. शत्रूच्या टप्प्याच्या आंत हीं प्रमुख मंडळी होती इतकेंच नव्हे तर एके समयी ती त्यांच्या जबड्यांत होती. समजूत करण्यास जेव्हां डॉ. आंबेडकर व इतर प्रमुख मंडळी डांक बंगल्याच्या बाहेर आली तेव्हां ती देवळासभोंवार जमलेल्या लोकांच्या तडाख्यांत नव्हती तर कोठें होती? व आम्हांस जो अचंबा वाटतो तो हाच कीं, ज्या अस्पृश्यांतील प्रमुख लोकांच्या करणीमुळें हा तळें बाटविण्याचा क्षोभकारक प्रकार घडला, ते लोक चालून माऱ्यांत आले असतांना त्यांच्यावर हातसुद्धां उगारला गेला नाहीं! फुटून फाटून जाणाऱ्या अस्पृश्य प्रतिनिधींवर वीरश्री गाजविणाऱ्यांचे तेज त्यांच्यापुढे कोठें नाहिसेंच झालें. अशी वस्तुस्थिती असतांना आपल्यावर बेतेल म्हणून डॉ. आंबेडकरांना पोलीसचा आश्रय करावा लागला हें ह्मणणें किती वायफळ आहे हें उघड आहे. पोलीसच्या ठाण्यावर डॉ. आंबेडकर व मुंबईच्या पाहुणे मंडळीस राहवें लागले हें खरें, पण तें या नेभळ्या लोकांच्या भयामुळें नव्हें. त्याचे कारण अगदीं निराळें आहे. डांक बंगला १९ व २० या दोन दिवसां करतां वापर करावयास मिळाला होता. २१ तारखेस कुलाबा जिल्ह्याचे डिस्ट्रिक्ट पोलीस सुपरिनटेन्डेन्ट महाडास येणार असल्यामुळें ती जागा त्यांस खाली करून देणें प्राप्त होतें. मुंबईच्या प्रतिनिधीस झालेल्या गोष्टी कायद्याच्या सूत्रांत गोवल्याखेरीज महाड सोडून मुंबईस जाणें शक्य नव्हते. शिवाय एवढ्या सर्वांची एके ठिकाणीं व्यवस्था होईल अशी प्रशस्त जागा पाहिजे होती. अशा वेळी पोलीस ठाण्यावर रिकामी असलेली एक खोली त्यांना देऊ केली व इतर कांही सोय नसल्याकारणानें तिचा स्विकार करावा लागला. चाबुकस्वारांत प्रसिद्ध झालेली हकीकत ही खऱ्या स्थितीचा विपर्यास आहे, हें वरील खुलाशावरून दिसून येईल. ज्याप्रमाणें चाबुकस्वारानें स्पृश्यांकडे जाऊन चौकशी केली तशीच त्यांनी महाड येथील अस्पृश्यांकडे जाऊन चौकशी केली असती तर त्यांना खऱ्याखोटयाचा थांगपत्ता लागला असता. पण त्यांनी तसें केलें नाही. खरें शोधून काढण्यास सर्वस्वी खोटयांच्या साक्षीवर अवलंबून राहिल्यानें त्यांचा दौरा निष्फळ झाला आहे असें आम्हांस कष्टानें म्हणावें लागतें.

५. चवदार तळयावर जाण्याचा निश्चय कसा ठरला व तो अंमलात आणण्यापूर्वी परिषदेच्या चालकांनी स्पृश्य हिंदुंचें मत अजमाविण्यासाठी कोणते प्रयत्न केले याची हकिकत आम्हीं ब. भा. च्या, १ ल्या अंकांत दिली आहे. त्यांत स्पृश्य हिंदूचे मत अनुकूल दिसल्यामुळें अस्पृश्य लोक तळयावर गेले असें आम्ही लिहिलें होतें. पण ज्या स्पृश्य हिंदूंनी ठरावाला पाठिंबा दिला तेच आतां उलटून पडले आहेत व 'मी नाही, मी नाहीं' म्हणून सांपडेल त्या चोर वाटेनें निसटूं पहात आहेत. रा. जोशी यांनी ता. १/४/२७ च्या ज्ञानप्रकाशांत एक पत्र लिहून आपली जबाबदारी टाळण्याचा जो प्रयत्न केला आहे तो या धरसोडीच्या वर्तनाचा एक दाखला आहे. रा. जोशी आपल्या पत्रांत म्हणतात, "मी माझ्या भाषणात चवदार तळयाचा उल्लेखसुद्धां केला नाहीं. मग माझ्या प्रोत्साहनानें" अस्पृश्यलोक तळयावर गेले हें विधान धादांत खोटे आहे'. आम्ही तर असें म्हणतों कीं, अस्पृश्यलोक रा. जोशी किंवा धारिया यांच्याच फक्त सल्ल्यानें गेले नसून सभेस जमलेल्या सर्व स्पृश्य लोकांच्या अनुमतीनें ते गेले. कारण जो ठराव झाला तो सभेंत मांडण्यापूर्वी जमलेल्या वरिष्ठ

हिंदूंना दाखविण्यांत आला होता, व एका मिश्र विवाहाच्या कलमाशिवाय तो त्या सर्वांनी मान्यहि केला होता. केवळ सर्वांना त्यावर बोलणे शक्य नसल्याकारणाने आपल्यावरील ही कामगिरी त्यांनी या दोघां मित्रांवर सोपविली. यावरून उघड आहे की, रा. जोशी व धारिया यांनी ठरावाला जो पाठिंबा दिला तो स्वतःपुरतां नसून सर्वांतर्फे दिला होता. पण हें सर्व बाजूस ठेवून रा. जोशांपुरतेच पाहिले तरी त्यांच्या प्रोत्साहनाने अस्पृश्य लोक तळ्यावर गेले नाहींत असा जो बुद्धिवाद त्यांनी लढविला आहे तो वास्तविक खरा नाहीं. सभेंत जो ठराव मांडला होता तो सर्वसाधारण स्वरूपाचा होता व सार्वजनिक पाणवठ्याचा उपभोग घेण्याकरिता अस्पृश्यांना स्पृश्यांनी मदत करावी ही ठरावाची भाषा होती. अशा ठरावास जो गृहस्थ पाठिंबा देतो तो गृहस्थ पर्यायानें चवदार तळ्यावर पाणी घेण्यास अस्पृश्यांना प्रोत्साहन देणाऱ्यांपैकी ठरतो असे मानावयास काय हरकत आहे हें आम्हांस कळत नाही. ठराव सर्वसाधारण होता. अर्थात त्यांत रा. जोशांच्या महाडांतील चवदार तळ्याचा समावेश होत नव्हता असे कोणास म्हणतां यावयाचे नाही. महाडांतील तळी ती मुले व इतरत्र ती कारटीं म्हणून अस्पृश्य लोक गेलेच तर चवदार तळें वगळून अन्यत्र असलेल्या तलावावर जातील असल्या भ्रामक कल्पनेने रा. जोशांनी संमती दिली असेल असे संभवत नाही. परंतु तसें जर असेल तर रा. जोशां इतका वेअक्कल माणूस म्हणजे जोशीच हें उघड आहे. मागाहून हाकाटी करण्याऐवजी ठरावास पाठिंबा देण्यापूर्वीच सर्वत्र ठिकाणच्या तळ्यावर वेतणारी गोष्ट आपल्या चवदार तळ्यावर कां वेतणार नाही, याचा रा. जोशी यांनी पूर्ण विचार करावयास पाहिजे होता; पण हा अविचारी ब्राह्मण वीर त्यास मान्य असलेल्या निराकार तत्त्वाने तत्क्षणीच धरलेले साकाररूप पाहून इतका भेदारून गेला आहे की, त्यानें आतां खोटे बोलावयास सुरवात केली आहे. रा. जोशी मोठ्या दिमाखानें लिहितात कीं, "आम्ही आपल्याबरोबर येत नाही इतकेच त्यांना (अस्पृश्यांच्या पुढाऱ्यांना) सांगून थांबलो नाही तर मी आपल्या कांही अस्पृश्य बंधूंना असेंही सांगितलें कीं, अशा दांडगाईने आपण वरिष्ट जातीतील लोकांची सहानुभूति मात्र गमवाल." केवळ आपली कातडी बचाविण्यासाठी अशा प्रकारचें कांहीतरी सांगणे जरूर आहे असें जर रा. जोशांना वाटत असेल तर त्यानें तसें खुशाल म्हणावें. आम्हांस त्याची परवा नाही. जोशांची भाषा आमच्या कानात अजून दुमदुमत आहे. चला म्हणतांना जोशी म्हणाले, "आम्ही येत नाही. तुमचे विचार ते आमचे विचार नव्हत." यावर अस्पृश्य पुढारी म्हणाले, "तुमचे विचार तसे आचार नाहीत. जसे आमचे विचार, तसे आमचे आचार आहेत. तुम्ही येत नसाल तर आम्ही जातो," हा संवाद जशाचा तसा आम्ही दिला आहे. परंतु आमचे म्हणणे असत्य असून रा. जोशी आपले म्हणणें खरे आहे असा आग्रह धरतील तर या बाबतीत त्यांच्याशी वाद घालण्याची आम्हांस कांही जरूरी दिसत नाही. कारण जोशांनी अस्पृश्यांस सांगितले म्हणून ते गेले व त्यांना जर अंदाज होता की, अशामुळे मार पडेल तर त्यांनी मोडा कां घातला नाही, असा जर अस्पृश्यांचा जोशांवर आरोप असतां, तर रा. जोशांनी अशी सल्लामसलत दिली किंवा नाही हा वादाचा प्रश्न झाला असतां. पण रा. जोशांविरूद्ध जी तक्रार आहे ती अगदी निराळ्या प्रकारची आहे व ती ही की, ज्याअर्थी रा. जोशांनी ठरावाला पाठिंबा दिला त्या अर्थी त्यांनी अस्पृश्य प्रतिनिधींबरोबर तलावावर जाण प्राप्त होते. मग मरण होवो की तरण होवो. ते त्यांनी कां केले नाही ? ते आले असते तर मार वाचला असता असें मुळींच नाहीं पण रा. जोशी बोलले तसे वागले कां नाहीत ? त्यांनी अस्पृश्यांबरोबर मार खावयाचा होतां तसें त्यांनी केले असतें तर एक गोष्ट सिद्ध झाली असती की, रा. जोशी हे जातीसाठी माती खाणारे नसून तत्त्वासाठी जातीला माती देणारे आहेत.

६. रा. जोशी व रा. धारिया यांचा आम्ही जास्त पिच्छा पुरवू इच्छित नाहीं. त्यांच्या जातभाईकडून त्यांना गांजणूक होत असल्याबद्दलची हकिकत वृत्तपत्रांतून प्रसिद्ध झाली आहे. रा. जोशी यांना टाकण्याचा प्रयत्न त्यांच्या जातभाईंनी केला होता परंतु तळ्याच्या शुद्धीकरितां त्यांनी संमती दिल्यामुळें तो प्रसंग टाळला. तरीपण त्यांची बऱ्यावाईट शब्दांत कान उघडणी झालीच असे म्हणतात. रा. जोशी यांचे सहचारी रा. धारिया यांनाही त्यांच्या ज्ञातबंधूकडून परिषदेला हजर राहिल्याबद्दल ज्ञातीचा गुन्हा केला असें ठरवून त्यांच्याकडून दंडादाखल सव्वा रुपया घेण्यांत आला. विनाशकाले विपरित बुद्धि असे समजून हे दोन्ही गृहस्थ परिषदेत भाग घेतल्याबद्दल पश्चात्ताप करीत असतील. त्यांना असे वाटणें अगदी साहजिक आहे. कारण मारामारींच्या वेळीं अस्पृश्यांपेक्षा त्यांच्यावरच दंगेखोरांचा विशेष डोळा होता व ऐन दंग्याच्या भरांत ते जर दंगेखोरांच्या तावडीत सांपडले असते तर त्यांच्यावर शेकल्याशिवाय राहिले नसते. आम्हांला मात्र इतकें सांगावेसें वाटतें कीं, तसें जर झालें असतें तर त्यांत कांही वाईट झाले नसतें. यांत त्यांच्या पापाचे प्रायश्चित्त भोगण्यापलिकडे विशेष कांही घडले असतें असे नाहीं. जे लोक आपली जात सोडण्यास तयार नाहीत ते आपल्या जातींच्या जुलमापासून दुसऱ्या जातीच्या लोकांचा बचाव तो काय करणार? चालू प्रसंग आणिबाणिचा आहे. अशावेळी बोलल्याप्रमाणें वागण्याचें धैर्य न दाखविणें, हे मोठेंच पाप आहे असे आमचे मत आहे. ज्या लोकांना अमुक एका सुधारणेचे महत्त्व पटले आहे त्या लोकांनी त्याप्रमाणें कृती करणें. हें हल्लीच्या राष्ट्राच्या प्रगतीस अत्यंत आवश्यक आहे. सुधारणा नको असे म्हणणाऱ्या प्रतिगामी लोकांत व सुधारणा हवी पण ती कालगतीवर सोंपवून बोलापलीकडे कांही न करणाऱ्या प्रागतिक लोकांत विशेष अंतर आहे असे आम्हांस वाटत नाही. उलट हे दुसऱ्या धर्तीचे लोकच सुधारणेच्या मार्गातील कांटे आहेत व म्हणूनच त्यांच्यापासून कोणासही लाभ होणें शक्य नाहीं. या लोकांच्या चर्पटपंजरीनें दिशाभूल मात्र होतें. आपली सुधारणा करण्याकरितां हे अवतारी पुरुष झटत आहेत तेव्हां आपणांस विशेष कांही करावयास नको अशी भावना होऊन जनतेची जागृतेची ज्योत त्यांच्यामुळें मंद होते. एकीकडून सुधारणेसंबंधी आपल्या जातीशी शाब्दिक वाद घालावयास तयार असलेले हे लोक पुन्हा जातीने अडविलें कीं, जातीसाठी माती खावयाची असें म्हणून सुधारणेला मूठमाती द्यावयाला तयार. अशा लोकांच्या लुडबुडण्यामुळें फायदा न होतां घात होतो असें आमचे स्पष्ट मत आहे. अशा घातकी लोकांना आम्ही पातकी समजतो. उभयपक्षाचें अवसानघात करणाऱ्या लोकांची अशी संभावना होणेंच इष्ट आहे. आमच्या या विचारसरणीमुळें अस्पृश्य वर्गाची सहानुभूति बाळगाऱ्या कांही स्पृश्य जातीच्या गृहस्थांना आश्चर्य वाटेल हे आम्ही जाणून आहोत परंतु चालू असलेल्या रणकंदनांत शाब्दिक सहानुभूतीची कांहीच किंमत नसल्याकारणाने आम्हांस त्याचें भय वाटत नाही. हल्लीच्या सुधारणेच्या लढ्यांत जातींची कास धरून राहणाऱ्या सुधारणावादी लोकांकडून सुधारणेचा प्रसार होणें शक्य नाही. सुधारक व सनातनी यांच्यातील वाद तत्त्वाचा असल्यामुळे सुधारक हा मुळातच स्वजातीचा शत्रू असतो. त्याने आपली जात सोडून परजातीतील समानशील माणसाशी संगनमत करून त्याचा आपला एक समाज केल्याखेरीज तत्वाचा जय झाल्याचे फळ त्यास कधीच दिसावयाचें नाही. जात सोडून ज्यांना आपला निभाव लागणार नाही असें वाटते त्यांनी या सुधारणेच्या भानगडीत पडूं नये. त्याच्याने सुधारणा तर होत नाहीच पण सुधारणेची विटंबना मात्र होते.

७. अशा रीतीने पाहिल्यास आम्हांला भालाकार खपतो. भालाकार कांही झालें तरी जुन्या परंपरेवर निष्ठा ठेवून तिला भजणारा एक माणूस आहे. आम्हांला तो खपतो याचे कारण भालाकार आमचा उघड शत्रू म्हणून वावरतो. आणि त्याच्या आमच्यांत कांही आड पडदा नसल्याकारणानें आम्हांला त्यांच्याशी दोन हात करावयास सोपे जाते. पण रा. जोशी व रा. धारिया यांच्यासारखे अर्धे कच्चे लोक न धड जुने, न धड नवे, आम्हांला खपत नाहीत, त्यांच्यावर विसंबून राहतां येणें शक्य नाही. कारण उलट खाऊन हे लोक आम्हांला कधी दगा देतील याचा मुळी नेमच नाही. असले मित्र नसलेले काय वाईट ? भालाकारानें ता. २८–३–१९२७ च्या अंकांत महाडच्या मारामारीबद्दल जो लेख ऐन गुरमीच्या भरांत लिहिला त्यात या हिंदु धर्माच्या कयसरनें अस्पृश्यांस निकराचा सवाल केला की, "तुम्ही देऊळ किंवा पाणवठे बाटविण्याचा प्रयत्न एकदम बंद करा. तसे न केल्यास आम्हीं तुमच्या पाठी सडकूं." आम्ही तितक्याच निकरानें बहिष्कृत भारतात उत्तर दिलें की आम्ही आपला प्रयत्न केंव्हांच बंद करणार नाही. आमच्या जो पाठी सडकील त्याची आम्ही टाळकी सडकू. आमचा संदेश पोचल्याबरोबर हा कयसर नुसत्या शब्दाच्या गोळीबारानें इतका भेदरून गेला कीं, लगेच पुढच्या अंकापासून अहो असें कसें होईल, झालें तर इतक्या लवकर कसे होईल वगैरे वगैरे केविलवाणे स्वर काढू लागला. एकाच हल्ल्यानें हा कयसर शिखंडीरूप धारण करून शरण आला. यावरून तो मुळातच शिखंडी असून त्यानें पहिल्या अंकांत आणलेला अविर्भाव एखाद्या नर्तकीने मागून आणलेल्या शृंगाराप्रमाणे उसना होता हें कोणासही दिसून येण्यासारखे आहे. हा शिखंडी आता मारामारीची भाषा सोडून बुद्धिवादांत शिरला आहे. तेव्हां आम्हीही आमची आयुधे खाली ठेवून वादविवादाच्या भाषेचें अवलंबन करीत आहोंत. रा. भालाकार यांनी जो आपला ता. ११-४-२७ च्या अंकांत बुद्धिवाद केला आहे त्यास उत्तर देण्यापूर्वी आम्ही जशाचा तसाच देत आहोंत. ते म्हणतात "महाडच्या तळ्यावर पाणी पिण्यास गेलेल्या महार-मांगांपैकी कितीतरीजण असे असतील कीं, ज्यांनी आदले दिवशी ओल्या अन्नाची भिक्षा मागितली असेल व दुसरे दिवशीही तेच केले असेल. जो इसम आपण होऊन लोकांच्या दारी जाऊन जनावरांना खाण्याला योग्य असे अन्न व कालवण पदरांत घेऊन ते खातो व भुरकतो, अशा इसमाला स्पृश्य मानणे केव्हाही शक्य नाही. अस्पृश्य बाटून मुसलमान झाल्याबरोबर तो भिक्षा मागावयाची सोडतो. त्याचप्रमाणे महारा-मांगानी स्पृश्यांच्या घरी भिक्षा मागण्याचें सोडावें म्हणजे त्यांची अस्पृश्यता अवघ्या एका पिढीत जाईल. पण अस्पृश्यांना एकीकडे भिक्षेचे आयते अन्न खावयास पाहिजे व त्याच वेळी तळ्यातही शिरावयास पाहिजे या दोन्ही गोष्टी एकदम होणें शक्य

नाही. अस्पृश्यांत मुख्यत्वेकरून महार व मांग या दोनच जाती अत्यंत घाणेरड्या आहेत. ढोर व चांभार भिक्षा मागत नाहीत. म्हणून ते उपाशी मरतात काय? भंगी लोक उष्टे घेत नाहीत मग महारामांगानाच उष्ट्या पत्रावळीची एवढी लज्जत कां! यासाठी श्री. आंबेडकरांना आमची अशी सूचना आहे की, आम्हांला शिव्या देण्याऐवजी स्वजातियांच्या अंगचा वरील दुर्गुण काढण्याचा प्रयत्न करा." महाडच्या प्रकरणामुळें भालाकारावर मोठा प्रसंग गुदरल्या सारखे झाले होते. अस्पृश्यांना कायमचे अस्पृश्य ठेवावयाचें ही त्यांची प्रबळ इच्छा पण तें कसें घडून यावें याच्या ते विचारांत, होते. धमकी देऊन त्यांनी पाहिले. पण त्याने कांही वळणार नाही हें त्यांना लगेच कळले. तेव्हां अस्पृश्यांना कायमचे अस्पृश्य कोटीत जंखडून टाकतां आल्यास पाहावे म्हणून त्यांनी अस्पृश्यतेची एक नवी व्याख्या टाकी लावून घडविली आहे. "ओल्या अन्नाची भिक्षा मागणारा तो अस्पृश्य." अर्थात ओल्या अन्नाची भिक्षा मागण्याची बंदी करा की आम्ही तुम्हाला स्पृश्य करतो असा भालाकारांचा अस्पृश्यांना उलट सवाल आहे. अस्पृश्यांची अस्पृश्यता कायम रहावी असें इच्छिणाऱ्या भालाकारांनी अस्पृश्यतेची अशी सुलभ व्याख्या द्यावी याचे आम्हांस नवल वाटतें. ओल्या अन्नाची भिक्षा मागण्याचे अस्पृश्यांनी सोडलें तर ते स्पृश्य होतील मग आपल्या लाडक्या हिंदुधर्माचें काय होईल असें भय भालाकारास कसें वाटलें नाहीं कोण जाणें! कदाचित महारामांगाना ओल्या अन्नाची भिक्षा मागण्याची संवय त्यांच्या हाडीमासी खिळली असल्यामुळें ते जीव गेला तरी आपली संवय सोडणार नाहींत असा पूर्ण भरंवसा त्यास वाटला असला पाहिजे. तसे जर नसते तर त्यांनी ओल्या अन्नाची भिक्षा न मागण्याचा ठराव होतो का नाहीं याकडे आपली टक लावली नसती. खुद्द महाडच्या परिषदेंत अशा प्रकारचा ठराव झाला असतांना ठराव का झाला नाही अशाप्रकारची निंदाप्रचुर हांकाटी त्यांनी चालविली आहे याचे तरी कारण हेंच की, तसा ठराव महारामांगांच्या हातून होणार नाहीं, अशा भावनेनें भालाकार इतके ग्रस्त झाले आहेत कीं, ठराव झाला कीं न झाला, हें पहाण्याचें श्रम घेण्याची त्यांना जरूरी दिसत नाही. प्रथमत: ब्राह्मणांच्या घरचें ओलें अन्न खाल्ल्यानें खाणारा अस्पृश्य कां समजला जावा हेंच आम्हांला समजत नाही. ब्राह्मणजात इतकी अमंगल आहे की, ब्रह्मणाच्या घरी शिजलेले अन्न खाल्ले असतां खाणाराची इतकी अवनति व्हावी व त्याचा विटाळ मानला जावा हें प्रथमत:च आम्ही भालाकारांच्या तोंडून ऐकत आहोंत. आजवर ब्राह्मणजात ही पवित्र आहे असें समजून यांच्या घरी शिजलेलें अन्न खाण्यास अस्पृश्यांस कांही हरकत वाटत नव्हती. पण आतां भालाकारच जर आपली जात इतकी अपवित्र आहे की, तिच्या घरी शिजलेल्या अन्नाचे सेवन केल्याने माणसाचा अध:पात होतो म्हणतात तर अस्पृश्य लोक तो प्रकार बंद करतील या बद्दल भालाकारांनी खात्री बाळगावी. दुसऱ्या परी पाहिले असतां ओल्या अन्नाची भिक्षा मागून खाणें हा महार मांग जातीचा कांही धंदा नव्हे. खेडेगांवी महार मांग लोक गांवांत भाकर मागतात हें खरें. पण ती भिक्षा म्हणून मागत नाहीत. ते बलुत्याचा हक्क म्हणून मागतात. पण ते ओल्या अन्नाची भिक्षा मागतात हें जरी गृहीत धरलें तरी त्यांच्याप्रमाणें इतर जातीतील लोक परघरच्या ओल्या अन्नाचें ग्रहण करितात. मराठे लोक ब्राह्मणाच्या घरी शिजलेले ओले अन्न ग्रहण करतात ही खेदाची गोष्ट या ठिकाणी उघडकीस आणणें आम्हांस प्राप्त वाटते. खुद्द पुण्यामध्ये कित्येक मराठा बाया ब्राह्मणांच्या घरी भांडी घासावयास राहतात. आणि आपल्या घरी खाणावळे ठेवितात. पण या खाणावळ्यासाठी ताजे अन्न न शिजवितां ब्राह्मणाच्या घरचें उष्टें माष्टे आणून त्यांना घालतात व ते तुपाच्या लालचीने कांही किंतु न मानता खातात. परघरी शिजलेले ओलें अन्न खाण्यांत जर अस्पृश्यता साठवलेली असेल तर मराठे लोकांना अस्पृश्य म्हणावयास भालाकार तयार आहेत काय? खुद्द भालाकाराच्या जातीतील माधुकरी मागणारे विद्यार्थी काय करतात? ते ओल्या अन्नाची भिक्षा मागत नाहीत काय? महारामांगांना हिणविणाऱ्या भालाकारांना ब्राह्मण जातीत ओल्या अन्नाची भिक्षा मागण्याचा प्रघात आहे हें माहित नसावें असें वाटतें परंतु आम्ही त्यांना आठवण करून देतों कीं, पंजाबांत परजातीतील लोकांकडून ओल्या अन्नाची भिक्षा आणून आपला रोजचा उदरनिर्वाह करण्याचा प्रघात ब्राह्मण कुटुंबात आहे. हे पंजाबी ब्राह्मण पुण्यातील सदाशिव पेठेच्या हौदावर गेले तर भालाकार त्यांच्या पाठी सडकप्यास पुण्यांतील गुडांचे सेनापति होतील काय? अस्पृश्यता नित्य नसावी पण असलीच तर नैमित्तिक असावी असें आमचें मत आहे. व भालाकारही तसेच ह्मणतात हें पाहून आह्मांस एक प्रकारचा आनंद वाटतो. परंतु आम्हांला एवढ्या वरूनच वाईट वाटतें कीं, भालाकार सर्वांना एकाच न्यायानें वागविण्यास तयार असलेले दिसत नाही. जर न्यायच करावयाचा झाला तर त्यांच्या व्याख्येप्रमाणें चांभार व भंगी लोकांना स्पृश्यांत गणावें लागेल. कारण ते ओल्या अन्नाची भिक्षा मागत नाहीत अशी कबुली भालाकारानीच दिलेली आहे. उलट माधुकरी मागणारे ब्राह्मण विद्यार्थी किंवा भिक्षा मागणारे पंजाबी ब्राह्मण किंवा उष्टे खाणारे पुण्यातील मराठे या सर्वांना महारा मांगाप्रमाणें अस्पृश्य मानावे लागेल. हें नवें वर्गिकरण प्रचारांत आणावयास भालाकार तयार आहेत काय? त्यांची अस्पृश्यतेची व्याख्या प्रचारांत आणण्याचा त्यांनी हट्टच धरला तर सकल ब्रह्मवृंदावर केवढा मोठा अनर्थ ओढवेल याची भालाकारास कल्पना असावीसें दिसत नाही. महारामांगा प्रमाणें दरोबस्त ब्राह्मणांच्या घरी ब्राह्मण स्त्रिया पुरुषांच्या उष्टयाचें धनीअसतात हेंजग जाहीर आहे. उष्टेखाणारा तो अस्पृश्य असा नियम लागू केला तर सर्व ब्राह्मणबायांना अस्पृश्य ठरवून घराबाहेर घालवून द्यावे लागेल. म्हणून भालाकारांना आमची अशी प्रेमाची सूचना आहे की, त्यांनी आपली अस्पृश्यतेची व्याख्या परत घ्यावी; व अस्पृश्यता नित्याची करावयास त्यांनी दुसरी कांहीतरी शक्कल लढवावी. अस्पृश्यांना अपशकून करण्याकरितां स्वत:चे नाक कापून घेण्यासारखा हा अतिप्रसंग त्यांनी करूं नये. पण भालाकार आटोपतें घेतीलच असें मानतां येत नाही. ब्राह्मणी न्याय देवता न्याय निष्ठूर असल्याची ग्वाही देणे कठीण आहे. स्वत:च्या जातील अपवादांत घालून नियमांची खच्ची करणें हा तिचा नेहमीचा प्रघात आहे. झाला ब्राह्मण भ्रष्ट। तरी तो तिही लोकी श्रेष्ठ! असे न्यायाला धुडकावून प्रतिपादणारे भालाकार उष्टे खाऊनही ब्राह्मणीन पुन्हां स्पृश्य ती स्पृश्य असें म्हणावयास कमी करणार नाहीत असे कोणी म्हणावे?

८ अस्पृश्यतेच्या नव्यानें घडलेल्या व्याख्येनें भालाकार इतके बेहोश झाले आहेत कीं, त्यांना पुन्हां आपल्या ता. २५-४-२७ च्या अंकांत या जुन्या भाजीला नवी फोडणी देण्याचा उपक्रम केला आहे. पण तिच्यांत कांही स्वारस्य नसल्यामुळें तिची चव घेऊन तोंड विटाळण्याचें आम्हांस कांही कारण दिसत नाही. त्यांतली एकच गोष्ट विचारांत घेण्यासारखी आहे. भालाकार लिहितात, "चांभार, ढोर, महार व मांग या अस्पृश्यांतील चार पोट जातीना एक पाणवठे व एक देऊळ आपसांत प्रथम करावीत, मग स्पृश्यांकडे जी कोणती मागणी या बाबतीत करावयाची असेल ती करावी." बोलूनचालून अस्पृश्य जाती कितीतरी अडाणी! त्यांच्यावर एवढा मोठा बिकट प्रश्न टाकणें हे केव्हांहीं न्यायाचे होणार नाही. केवळ जीतच करावयाची तर तेही घडवून आणतां येईल. पण आम्हांला जे वाईट वाटतें ते हें कीं, ब्राह्मणासारख्या श्रेष्ठ जातीने अस्पृश्यांसारख्या अतिशूद्र जातीशी याचना करावी की, "बापहो, आम्हां अवनत ब्राह्मणजातीला तुम्ही सन्मार्गाचा धडा घालून द्या." काय हा ब्राह्मण जातीचा अध:पात! असा अध:पात होण्यापेक्षा नि:पात झालेला काय वाईट?

विविध विषय संग्रह.

नगर येथील पाणी प्रकरण.

बाटलेले ख्रिती व ब्राह्मण्यग्रस्त हिंदु यांच्यामधील एका जुन्या वादाची हकीकत

"विष्णुपंत यांस कायद्याची बरीच माहीती होती, आणि या माहितीचा ते लोकांच्या कामांत चांगला उपयोग करीत असत. मुंबईपेक्षा नगर प्रांतांतील ख्रिस्ती लोकांस अशा प्रकारचे जे सहाय्य झालें, त्याचा त्यांस लवकर विसर पडणार नाही. जें हिंदु, मुसलमान वैगेरे लोक ख्रिस्ती होतात,त्यांचे पहिले हक्क बुडवायाचा लोक प्रयत्न करितात, अशा प्रसंगी त्यांच्या ज्या ख्रिती बांधवांस कायद्याचें ज्ञान आहे, त्यांनी त्यांना सहाय्य करावें हे त्यांचे कर्तव्य आहे. हें सहाय्य विष्णुपंत यांनी मोठया धैयनिं केले, ह्मणून त्यांची तारीफ करणें योग्य आहे. नगराच्या पाणी प्रकरणाचा विष्णुपंतांच्या चरित्राशी विशेष संबंध आहे. म्हणून त्याची हकीकत थोडी विस्तारांने सांगतो.

हें पाणीप्रकरण सन १८५९ त उपस्थित झाले त्यांत पुढारी विष्णुपंत होते. ह्या प्रकरणावरून असे वाद जेव्हा ठिकठिकाणी उत्पन्न होतात, तेव्हां जुने हिंदुलोक व अलीकडील सुशिक्षित लोक व त्यांचे पत्रकर्ते ख्रिस्ती लोकांस दोष देतात, व त्यांवर भलभलत्या हेतुंचा आरोप ठेवितात; म्हणून बहुत लोकांस आतां त्यांचा विसर पडला आहे. यास्तव त्या प्रकरणाची कच्ची हकीगत थोडक्यांत देण्याची आवश्यकता आहे. ती पुढच्या लोकांच्या उपयोगी पडेल अशी अशा आहे.

दोष देणारे म्हणतां कीं, असा बखेडा उपस्थित करण्याचें कांहीच प्रयोजन नव्हतें, ख्रिस्तीलोकांनीं तो बळेंच उकरून काढीला. हें म्हणणें खरें नाही हें वाचकांच्या ध्यानांत यावें, म्हणून ह्या पकरणास मूळ कारण काय झालें तें सांगतो. ख्रिस्तीलोकांस वारंवार पाण्यामुळेफार अडचणी भोगाव्या लागत. अहमदनगर शहरांत मिशनचे दोन तीन बंगले आहेत. त्यापैकी एक बंगल्यांत मात्र एक लहानसें कारंजे होतें. ते कित्येक ख्रिस्ती लोकांच्या घरापासून फार दूर होते, तरी त्यांस तेथेच पाण्याकरितां जावें लागे, आणि एकाद्या वेळेस नळ बंद झाला म्हणजे त्यांस मोठेंच संकट प्राप्त होई. आपल्यास कायद्याप्रमाणें इतर लोकांप्रमाणें पाहिजे त्या सरकारी हौदांतून पाणी घेण्याचा पूर्ण अधिकार आहे, हें त्यांस ठाऊक होते. परंतु ह्या अधिकाराचा त्यांनी बहुत वर्षे उपभोग घेतला नव्हता; म्हणून लोक दांडगाई करून बखेडा माजवितील, याची त्यांस भीति वाटत असें

पुढील मजकूर ८ वर पहा

विशेष सूचना.

बहिष्कृत भारत पत्रासाठी वर्गणीदार गोळा करण्याचें कामीं आम्हीं वेदमूर्ती श्रीहरी परायण शंकरदासबोवा नारायणदासबोवा चितेगांवकर यांस नियोजित केलें आहे. ते या कामासाठी गांवोगांव फिरणार आहेत. पत्राच्या बाबतींत वर्गणी व देणगी घेण्याचा अधिकार त्यांस आम्हीं दिला आहे. तरी ज्यांस आमच्याशीं प्रत्यक्ष व्यवहार करण्याची सोय नसेल त्यांनीं आमच्या या प्रचारकातर्फे व्यवहार करावा.

व्यवस्थापक,
बहिष्कृत भारत.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. ६ मे सन १९२७

महाड येथील धर्मसंगर व इंग्रज सरकारची जबाबदारी

महाड येथें अस्पृश्य लोक एका सार्वजनिक तळ्यावर पाणी घेण्याकरितां गेलें हें त्यांचें कृत्य तेथील स्पृश्य हिंदूंना न खपून त्यांनी अस्पृश्य लोकांस प्रतिबंध करण्याकरितां जो दंगा केला त्यांत त्यांच्या जबाबदारीसंबंधानें आम्हांस जें वाटलें तें आम्ही गेल्या अंकांत स्पष्टपणे लिहिलें आहे. आज त्याच बाबतीत इंग्रज सरकारची जबाबदारी कोणत्या प्रकारची आहे याविषयी आम्हांस लिहावयाचें आहे. पण तसें करण्यापूर्वी वादीप्रतिवादीचें म्हणणें काय आहे व उभयतांत वादाचा मुद्दा कोणता हें प्रथम निश्चित झाले पाहिजे ;

या वादांत अस्पृश्य लोकांचें म्हणणें असें आहे कीं, आम्हांस सार्वजनिक पाणवठे व देवालयें इत्यादिकांचा उपभोग करण्यास इतर स्पृश्य हिंदूंप्रमाणें मोकळीक असलीच पाहिजे.

आमचे व त्यांचे या बाबतींतील हक्क समसमान आहेत. पाणवठ्यांवर व देवाल्यांत जर आम्ही प्रवेश केला तर तसें करणें आमचा हक्क आहे. व तो हक्क बजावतांना कोणी आम्हांस प्रतिबंध करूं नये. यास त्यांचे प्रतिवादी जे स्पृश्य लोक असें उत्तर देतात कीं, तुम्ही हिंदु जरी असलां तरी तुम्ही अपवित्र आहांत. तुमच्या वापरण्यानें पाणवठे व देवालये अशुद्ध होतात. अस्पृश्यता ही हिंदुधर्मातील एक महत्वाची रूढी आहे व ती पुरातन असून धर्मशास्त्रसंमत आहे.

या पुरातन रूढीमुळें तुम्हां अस्पृश्यांस पाणवठ्यावर अगर देवळांत शिरण्याचा हक्क नाहीं.

या पुरातन रूढीमुळें सार्वजनिक पाणवठ्यांचा व देवाल्यांचा उपयोग, तुमचा संसर्ग न होऊं देतां घेणेचा हक्क आह्मास प्राप्त झाला आहे. हिंदूंच्या सार्वजनिक पाणवठ्यांवर व देवालयांत जाण्याचा तुह्मांस रूढीपरत्वें कांही एक हक्क नसतां तेथे जाल तर त्यांत तुह्मीं अतिक्रम केला असें होईल, व तेणेंकरून आमच्या हक्कास बाध येईल. तसें तुह्मी करूं नका. तुह्मी केल्यास आमच्या हक्कास धोका केल्याबद्दल आह्मी तुमचा प्रतिकार करूं. वादाचा मुद्दा निश्चित करण्यासाठी आम्हीं जो पूर्वपक्ष व उत्तरपक्ष केला आहे तो बिनचूक आहे असें आह्मास वाटतें. या वादाचा निकाल कसा करावा यासाठी मद्रास हायकोर्टाच्या एका निकालाचा आम्ही आधार घेत आहोंत. त्याचें कारण पुढे कळेल. त्या दाव्यांत (६ मद्रास २०३) वादी प्रतिवादी हिंदु मुसलमान होते. व वादाचा मुद्दा मशिदीपुढे वाद्यें वाजविणें किंवा न वाजविणें या संबंधीचा होता. त्या दाव्यांत खालील मॅजिस्ट्रेटनें हिंदु लोकांना मशिदीपुढें वाद्यें बंद ठेवण्याचा हुकूम केला होता व त्याचें समर्थन करतांना जीं कारणें त्यानें दिलीं होतीं, त्यांत एक महत्वाचें कारण असें होतें की, मशिदीपुढें कोणीही वाद्यें वाजवूं नयेत ही वहिवाट इतकी जुनी आहे कीं, तिच्या फारादिवसाच्या अस्तित्वावरून आतां तो मुसलमानांचा विशिष्ट हक्क झाला आहे. आणि तो त्यांचा हक्क शाबूद राखण्यासाठी हिंदूंना मनाई करणें गैर होणार नाही. त्यांत त्यानें असेंही म्हटलें होतें कीं, सार्वजनिक सोयींचा उपयोग कोणत्यारितीने करण्यांत यावा याचा निकाल देतांना जातीजातींतील व धर्माधर्मांतील परस्पर मनोभावनांचा व रूढींचा विचार करणें प्राप्त आहे. यावरून असें दिसून येईल कीं, स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्यात जो वादाच्या निर्णयाचा मुद्दा वर दिला आहे तोच या हिंदुमुसलमानांच्या दाव्यांतील मुद्दा होता, व म्हणूनच त्याचा आधार आम्हीं घेतला आहे. अर्थात् या दाव्यांत जी विचारसरणी हायकोर्टाकडून मांडण्यांत आली तीच विचारसरणी स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्यातील मुद्यास लागूं पडेल यास वानवा नाहीं. हिंदुमुसलमानांच्या या दाव्यांत खालच्या मॅजिस्ट्रेटनें जी विचारसरणी मांडली होती त्यास उत्तर देतांना मद्रास हायकोर्टाचे चीफ जस्टिस न्यायमूर्ती टर्नर यांनीं जें विवेचन केलें आहे तें इतके समर्पक आहे कीं, तें वाचून वरील मुद्याचा फोलकटपणा सहज लक्षांत येतो. न्यायमूर्ती म्हणतात, "माझ्या समजुतीप्रमाणें अशा प्रकारचे जातिविशिष्ट हक्क प्रस्थापित करण्यास रूढीचा आधार यापूर्वी कोर्टांत केव्हांच सांगण्यात आलेला नव्हता. मद्रास इलाखा केव्हांही सर्वस्वी मुसलमानांच्या हस्तगत झाला नसल्याकारणानें तशा प्रकारची (मशिदीपुढें वाद्यें बंद करण्याची) रूढी सर्वत्र प्रस्थापित झाली असेल असें मानणें निराधार होईल. एवढें असूं शकेल की, ज्या ज्या प्रांतीं मुसलमानांचे वर्चस्व होतें त्या त्या प्रांती मुसलमान लोकांनी राज्यकर्ते म्हणून आपल्या धर्मातील विशिष्ट प्रकारच्या आचारास व रूढीस हिंदुसारख्या पराजित लोकांस मान्य करावयास लाविलें असेल. या बाबतींत मला जें सांगावयाचें आहे तें हें की, अशा प्रकारचें विशिष्ट हक्क जे केवळ धर्माच्या व जातीच्या रूढीच्या बलावर मागण्यांत येतात ह्या हक्कांचा उगम अशा काळी झाला होता की, त्याकाळीं राज्यकर्ते आपल्या धर्मास कायद्याचें स्वरूप देण्यास मागें पुढें पहात नसत. पण सर्वांना समान हक्क व धर्माच्या बाबतींत तटस्थपणा या ज्या दोन महत्वाच्या तत्त्वावर ब्रिटीश अमदानी उभारली गेली आहे त्या तत्वाशी वरील प्रकारची रूढी अगदी विसंगत आहे. सार्वजनिक रस्त्यावरून एका जातीस जाण्यास दुसऱ्या जातीनें प्रतिबंध केला तर ती गोष्ट ब्रिटीश अमदानीत केव्हांही खपली जाणार नाही. मलबार येथील पारिया लोकांस कोर्टात येण्यास कोणीही मज्जाव करीत नाही याचेंही कारण हेंच आहे. हा शिरस्ता नवा आहे ; परंतु ज्या तत्वाच्या पायावर ब्रिटीश अमदानी उभारली गेली आहे त्या तत्वामुळें जुन्या रूढीचे उच्चाटण झालें आहे हेंही पण तितकेंच खरें आहे. बेबंदशाही बंद होऊन कायदेशीर राज्यपध्दति अमलांत येते तेव्हां अशाप्रकारचे फेरबदल अमलांत येतात. व ते फेरबदल विचारी लोकांस कबूल होण्यासारखे असले पाहिजेत हेंही खरें आहे. परंतु एका पंथाच्या लोकांच्या दुराग्रहास वश होऊन कायदा बाजूस सारतां येत नाही हेंही ह्या बरोबर लक्षात ठेविलें पाहिजे. आणि यदा कदाचित जुन्या रूढीच्या अबाधितपणामुळें एकादा हक्क निर्माण झाला आहे असें जरी सिद्ध झाले तरी तो हक्क न्यायाच्या दरबारांत मान्य होण्यापूर्वी ज्या रूढीच्या आधारावर त्याची उभारणी झालेली आहे ती रूढी वाजवी आहे किंवा गैरवाजवी आहे हें निश्चित झालें पाहिजे. म्हणून एकादा मनुष्य आपले सार्वजनिक बाबतीतील जन्मजात हक्क उपभोगांत आणीत असतां दुसरा त्यास रूढीचा आधार देऊन प्रतिबंध करण्याचा आपणांस हक्क आहे असें म्हणूं लागला तर त्याचें म्हणणें ग्राहय आहे किंवा अग्राह्य आहे हें त्यानें आधार दिलेल्या रूढीच्या योग्यायोग्यतेवर सर्वस्वी अवलंबून राहील." वरील मार्मिक विवेचनावरून एवढें सिद्ध होत आहे कीं, रूढीने हक्क प्राप्त होतात हें म्हणणें सर्वथैव खोटें आहे असें जरी म्हणतां यावयाचें नाही तरी केवळ बहुता दिवसांच्या रूढीने नेहमींच हक्क प्राप्त होतात हें म्हणणेंही सर्वथैव खरें नाही. रूढीनें हक्क प्राप्त होतात की होत नाहीत हें सर्वस्वी रूढीच्या कायदेशीरपणावर अवलंबून आहे. वरील विवेचन स्पृश्य व अस्पृश्य जातीतील वादास लागूं केलें तर वादाच्या निर्णयात जो मुद्दा निर्माण होतो. तो हाच की,

अस्पृश्यतेची रूढी कायद्यास संमत आहे काय?

जे लोक ती कायदेशीर आहे आहे असें म्हणतात त्यांना न्यायकोर्टानी वेळोवेळी दिलेल्या निकालाची माहिती नसावी हें उघड आहे आज ज्या प्रमाणें स्पृश्य लोक आज अस्पृश्य लोकांस पाणवठे व देवळें यावर प्रवेश करण्यास बंदी करतात त्याप्रमाणें पूर्वी एके काळीं याच रूढीच्या आधारावर स्पृश्य लोक अस्पृश्य लोकांस रस्त्यावरून फिरण्यासही मनाई करण्याचा आपणांस हक्क आहे असें म्हणत असत परंतु न्यायकोर्टानेंही रूढी बेकायदेशीर आहे असें ठरवून त्यांचें म्हणणें नाकबूल केलें. कांही वर्षांपूर्वी मद्रास इलाख्यांत तिनीवेल्ली येथे अस्पृश्य लोकांना प्रेतें घेऊन अमूक एका रस्त्यानें स्मशानभूमीकडे नेतांना स्पृश्य हिंदु कडून हरकत करण्यांत आली होती. परंतु कोर्टानें स्पृश्यहिंदूंचा दुसऱ्या एका दाव्यात वैष्णव ब्राह्मणाच्या दोन शाखांमध्यें सार्वजनिक रस्त्यावरून मिरवणुक काढण्याच्या बाबतींत आपापसांत वाद उपस्थित झाला होता. त्या वादाचा निकाल देतांना कोर्टानें खालील उद्‌गार काढले होते. "वादी ज्या रूढीचा आधार देतात ती रूढी रास्त आहे असें आह्मास वाटत नाही. मलबार प्रांती एकादा नायर जातीचा गृहस्थ रस्त्यावरून चालला असतां चिरूमन जातीसारख्या अस्पृश्य जातीच्या माणसानें त्यावर सावली न पडेल यास्तव रस्ता सोडून बाजूनें गेलें पाहिजे अशी रूढी आहे. परंतु त्याने तसे न केल्यामुळें त्याला तसें करण्यास कायद्यानें भाग पाडावे म्हणून नायर जातीच्या माणसानें दावा आणला व आपल्या म्हणण्याच्या समर्थनार्थ प्रचलित रूढीचा आधार दिला.

तर ती रुढी कोर्टांत केंव्हांही मान्य करतां यावयाची नाहीं" ज्या निकालांत वरील उद्गार काढण्यांत आले होते त्या निकालावर प्रिव्ही कौन्सिलकडे अपील करण्यांत आले होते व तेथेंही मद्रास हायकोर्टची विचारसरणी सर्वथैव योग्य आहे असा निकाल देण्यांत आला.

जो न्याय सार्वजनिक रस्त्यास लागू आहे तोच न्याय सार्वजनिक पाणवठे व देवालयें यांसही लागू असला पाहिजे

असें आमचें म्हणणें आहे. जी रूढी अस्पृश्यांना रस्ता बंद करूं शकत नाही ती रूढी त्यांना सार्वजनिक पाणवठे व देवालयें कशी बंद करू शकेल? पण आमचा तर्क लढावण्यापेक्षा कोर्टाच्या निकालाचा आधार देणें बरें असें वाटल्यावरून आम्हीं सार्वजनिक रस्त्याच्या बाबतींत जसे न्यायकोर्टाचे आधार दिले आहेत त्याचप्रमाणें आम्हीं पाणवठे व देवालयें यांच्या बाबतींतही देत आहोंत. पाणवठ्याच्या बाबतींत लाहोर हायकोर्टाने गतसाली एक महत्वाचा निकाल देऊन अस्पृश्यांना पाणवठ्यावर जाण्यास रूढीच्या आधारावर प्रतिबंध करतां येणार नाहीं असें ठरविलें आहे. त्या खटल्यांत खजनचंद व गर्जासींग या दोन चांभार गृहस्थांनी लुधियाना जिल्ह्यांतील खन्ना या शहरांत एका सावजनिक विहिरीवर पाणी भरण्याचा त्यांनी आग्रह धरिला. प्रथमतः स्पृश्य लोकांनीं त्यांच्या विरुद्ध कोर्टातून मनाई हुकूम आणण्याचा उपक्रम केला. मॅजिस्ट्रेटनें त्यांना स्वतःच्या खर्चानें स्पृश्य जातींतील भिस्ती ठेवून त्याच्या-हस्तें पाणी घ्यावें असें ठरविलें त्याप्रमाणें त्यांनी भिस्ती ठेविला. पण दोन महिने काम करून भिस्त्यानें काम बंद केलें. त्यानंतर खजनचंद व गर्जासींग यांनी स्वतःच पाणी भरण्यास सुरवात केली. त्यामुळें पुन्हा खळबळ उडून कोर्टाकडे प्रकरण गेलें. त्यात सरदार अमरसिंग नांवाच्या मॅजिस्ट्रेटने शांतता राखण्यास त्यांच्यापासून जामीन घेतलें व जामीन न दिल्यास एक वर्षाची साधी कैद भोगावी लागेल असें फर्माविलें. या हूकूमाविरूद्ध हायकोर्टाकडे अर्ज करण्यांत आला. अर्ज रद्द करतांना जे उद्गार हायकोर्टानें काढलें ते ध्यानांत घेण्यासारखें आहेत. न्यायमूर्ति हॅरिसन यांनी असें सांगितलें कीं, "या चांभार गृहस्थांस जे स्पृश्य लोक सार्वजनिक विहीरीचें पाणी घेण्यास हरकत करितात त्यांची संख्या अगदी अल्प आहे. सर्व स्पृश्य लोकांचा त्यांच्यात भरणा नाहीं परंतु तसें जरी नसेल आणि सर्वच स्पृश्य लोकांची हरकत असेल तरी कोर्टानें जो निकाल दिला आहे तोच देणें त्यास प्राप्त आहे. सार्वजनिक विहिरीवर या दोन चांभार गृहस्थांचा पाणी भरण्याचा हक्क आहे. व अशा कायद्यास अनुसरून आपले हक्क बजावित असणाऱ्या लोकांस मनाई हुकूम करण्याऐवजी जे लोक त्यांना आपले हक्क बजावण्यास हरकत करतात त्यांच्या विरुद्धच मनाई हुकूम काढला पाहिजे होता". देवालयाच्या बाबतीतही अशाच प्रकारचा एक निकाल (४१ मद्रास ९८०) मद्रास हायकोर्टानें दिला आहे. तेथील एका शूद्र जातीतील लोकांनी ज्यांचा देवळांत जाण्याचा प्रघात नव्हता व ज्यांना अस्पृश्य मानण्यांत येत असे—देवळांत गेल्यामुळे देऊळ बाटलें असा देवळाच्या पुजाऱ्यांनी फौजदारी कोर्टांत त्यांच्यावर खटला केला होता. त्यांत खालच्या कोर्टानें त्यांना शिक्षा केली होती. परंतु हायकोर्टाकडे अपील केल्यावरून तो निकाल फिरविण्यांत आला. व हे लोक जरी रूढी परत्वें यापूर्वी देवळांत गेले नाहीत हे जरी खरें असलें तरी आज ते देवळांत गेले म्हणून देऊळ बाटलें अशी तक्रार कोणास करतां येणार नाही असें फर्माविलें वर जें विवेचन केलें आहे व जे कायद्याचे आधार दिले आहेत त्यावरून जी गोष्ट सिद्ध होते ती ही कीं, अस्पृश्य समाजाचें म्हणणें खरें आहे. व स्पृश्य समाजाचें म्हणणें खोटें आहे.

अस्पृश्यतेची रूढी कायदेशीर नाहीं.

त्या रुढीनें स्पृश्य समाजास अस्पृश्य समाजाविरुद्ध कोणतेच हक्क प्राप्त झालेले नाहीत. व अस्पृश्यांचे हक्क केवळ वहिवाट नाहीं म्हणून नष्ट झालेले नाहींत.

सार्वजनिक बाबतींतील व्यक्तिमात्राचा हक्क हा कोणास कांहीं सनद देऊन निर्मित करावयाचा नसतो. तो दरेकाच्या अंगी कायमचा वसत असतो. त्याच्या वहिवाटींत जरी खंड पडला असला, तरी तेवढ्यावरून तो हिरावला जात नाहीं.

एखादा मनुष्य पूर्वी एखाद्या रस्त्यावरून कधी गेला नाहीं म्हणून त्यास पुढें त्या रस्त्यावरून जातां येणार नाहीं हें म्हणणें जितकें मूर्खपणाचें होणार आहे तितकेंच तो एखाद्या सार्वजनिक पाणवठ्यावर अथवा देवालयांत पूर्वी कधीं गेला नाहीं म्हणून त्यास आतां जातां येणार नाहीं हें म्हणणें मूर्खपणाचें होणार आहे.

येथवर जे विवेचन केले आहे त्यावरून असें सिद्ध होत आहे कीं, अस्पृश्य लोक चवदार तळ्यावर गेले त्यांत त्यांनी कोणत्याच प्रकारचा अतिक्रम केला असें म्हणण्यास कायद्याचा मुळींच आधार नाहीं. चवदार तळ्यावरच काय पण वीरेश्वराच्या देवळांत ते जरी गेले असते तरी त्यांनी बेकायदेशीर कृत्य केले असें कोणासही म्हणतां आलें नसतें. अपराध आहे तो सर्व स्पृश्य लोकांचा आहे. त्यांना कोणत्याच प्रकारचा कायदेशीर हक्क नसतांना त्यांनीं अस्पृश्य लोकांस ते आपलें वाजवी हक्क बजावीत असतां बेकायदेशीरपणें विरोध केला. कायदेशीरपणें आपले हक्क बजावणाऱ्या लोकांस बेकायदेशीरपणें करणाऱ्या लोकांच्या त्रासापासून त्यांचे संरक्षण करून त्यांचे वाजवी हक्क बजावण्यास मदत करणें हें सरकारचें आद्य कर्तव्य आहे. सर्वांना आपआपले हक्क समानतेनें उपभोगितां यावें व कोणा एकास शिरजोर होऊन दुसऱ्याचे हक्क जोर जुलूम करून बुडवितां येऊं नये म्हणून तर सर्वांचें आकलन करण्यासारखी सर्व शक्तिमान संस्था जिला आपण सरकार म्हणतो ती स्थापन करण्यांत येते. ती जर कां कर्तव्यपराङ्गमुख झाली तर समाजाच्या अस्तित्वास धोका पोहोंचल्याशिवाय राहणार नाहीं. महाड येथील दंग्यांत सांपडलेल्या दंगेखोर लोकांस योग्य शासन होईल अशी आम्हांस आशा आहे. सार्वजनिक हक्कासंबंधी वाद व दांडगाई केली असतां आपणांस पाहिजे तसे हक्क मिळतील अशी जी अडाणी लोकांची समजुत असते ती समजुत दंग्याचे मूळ कारण असते.

व दंगे मोडण्याचे योग्य उपाय म्हटले म्हणजे हक्कासंबंधीं निःपक्षपातीपणानें न्याय करणें व केलेला न्याय कोणाची भीड मुर्वत न धरितां जरूर पडल्यास कडक रितीनें अमलांत आणणें हेंच होत.

न्याय देण्याचे कामीं समता व निःपक्षपातीपणा व अंमलबजावणीच्या कामी निग्रह व कडकपणा सरकारच्या अंगी अवश्य पाहिजे. सारखा न्याय व कडक अंमल करण्यास सरकार समर्थ आहे इतकेंच नव्हें तर तसें करण्यास सरकार कधींही माघार घ्यावयाचें नाहीं अशी जर गुंडलोकांची खात्री होईल, तर महाड येथें झालेले अशा प्रकारचे दंगे नामशेष होतील याबद्दल आम्हांस मुळींच शंका नाही.

हा महाड पुरता प्रश्न झाला. पण यापुढें अशा प्रकारचे प्रसंग न येतील अशी कांही तरी व्यवस्था करणें प्राप्त आहे.

दंगा होऊन शिक्षा होण्यापेक्षां दंगा न होउं देणे हेंच अधिक श्रेयस्कर आहे

हें कोणीही नाकबूल करणार नाहीं. गुन्हा झाल्याखेरीज कोणासहि शिक्षा करावयाची नाहीं हा कायद्याचा सर्व मान्य नियम आहे. व व्यक्तीचें स्वातंत्र्य व संरक्षण इतक्या परीनें त्यावर अवलंबून आहे की त्या नियमाच्या महत्वाबद्दल दुमत होणें शक्य नाही. प्रत्यक्षपणें गुन्हा झाला नसतां केवळ गुन्हा होण्याचा संभव आहे अशा संशयावरून कायद्याची जरब लागूं करण्याचा नियम जर अमलांत आला तर व्यक्तीमात्राच्या जिवितास मोठा धोका पाहोंचणार आहे. "कोण दिवस येईल कैसा। नाही जिवाचा भरंवसा" अशा भावनेनें लोक नेहमी चिंताग्रस्त राहतील व त्यांची स्थिति मोठी दुःसह होऊन न्यायाचे ऐवजी जुलमाचे प्रस्थ माजेल. परंतु रोग झाल्यानंतर औषधोपचार करण्यापेक्षा रोगच होणार नाहीं अशी व्यवस्था करणें अधिक बरे. हा आरोग्य शास्त्राचा नियम आहे. व तोच कांही प्रसंगी न्यायशास्त्रास लागूं करणें अनुचित होणार नाहीं. अशा रितीनें पाहिल्यास गुन्हा घडेतो पर्यंत थांबणें महाअनर्थास कारणीभूत होण्याचा संभव आहे. बैल दवडुनी बांधिला झोपा। किंवा होता मंदीर दीप्त कूप खननी उद्योग तो कायसा॥ या म्हणण्या प्रमाणें अत्यंत अविचारपणाचें कृत्य होणार आहे. तसें होउन शांततेचा भंग न होईल म्हणून वेळीच उपाय योजण्याचे अधिकार कायद्यानें प्रस्थापित करणें समाजाच्या सुरक्षिततेस अत्यंत आवश्यक आहे. हिंदुस्तानात सर्वत्र लागू असणाऱ्या कि. प्रो. कोडाच्या १४४व्या कलमांत अशा प्रकारची तरतूद करून ठेवण्यांत आली आहे, ही शांतताप्रिय लोकांच्या दृष्टीनें तरी समाधानाची गोष्ट आहे. त्या कलमान्वयें, अमूक एका प्रकारच्या वर्तनानें शांततेचा भंग होण्याचा रंग आहे असें अधिकार असलेल्या मॅजिस्ट्रेटाची खातरजमा झाल्यास त्यास अशा प्रकारचें दुर्वर्तन करणाऱ्यास तसें दुर्वर्तन न करण्याची ताकीद देण्याचा अधिकार दिलेला आहे. व जो अशा हुकुमाचें उल्लंघन करील तर त्यास पिनलकोडच्या १८८ कलमान्वयें शिक्षा होईल. अशी ही एकंदर कायद्याची व्यवस्था आहे. क्रि. प्रो. कोडाचें १४४व्या कलमाचा मूख्य हेतू काय आहे या बद्दल बराच गैर समज पसरलेला दिसतो. त्या कलमाचा तेव्हां आद्य हेतु काय आहे याचें स्पष्टीकरण करणें प्राप्त आहे. न्यायमूर्ती टर्नर, ज्यांचें नांव या लेखांत या पूर्वी येऊन गेलें आहे त्यांनीं या कलमाविषयी आपलें मत देतानां असें म्हटलें आहे कीं, "मॅजिस्ट्रेटला मनाई हुकूम देण्याचा प्रसंग येईल तर त्यांनी आपल्या अधिकाराचा उपयोग हक्क संरक्षणार्थ करावा. हक्क तहकुबीकरतां करूं नये. कायदेशीर कृत्यास मनाई न करता बेकायदेशीर कृत्यच मना करावें. कायदेशीर हक्काची बजावणी करतांना दंगा उपस्थित होईल असें मॅजिस्ट्रेटला वाटले तर त्या बरोबर दंगा कोणाकडून उपस्थित होईल हें ही त्याला कळणार नाहीं असें नाहीं. म्हणून अशा प्रसंगी ज्यांच्या हातून शांततेचा भंग होण्याचा संभव आहे त्यांच्याकडून जामीन घेणें हें

मॅजिस्ट्रेटचें कर्तव्य आहे." ह्यावरून हें कलम मुख्यत: न्याय्य हक्क अमलांत आणण्यास मदत व्हावी या अर्थी योजिलेलें आहे. हें उघड आहे. शांतता राखणें हा त्याचा हेतु त्या मानानें गौण आहे. म्हणून आम्हांला असें वाटतें कीं, **सरकारनें वरील १४४ व्या कलमाचा उपयोग करावा.** या कलमाचा उपयोग करतांना हें ध्यानांत ठेवणें जरूर आहे कीं, अस्पृश्य लोकांना आपले हक्क उपयोगांत आणावयास स्पृश्य लोक प्रत्यक्षपणें तसेंच अप्रत्यक्षपणें प्रतिकार करितात. हे लोक प्रत्यक्षपणें दंडेली तर करतातच पण अप्रत्यक्षपणें त्यांचे जीवित कठीण करून त्यांना जेरीस आणतात. व त्यांना आपल्या हक्काची अमल बजावणी करण्यास अवसर देत नाहींत. अस्पृश्य लोक मेलेली जनावरें खातात व भाकरी मागतात अशा प्रकारें त्यांना हिणविण्यांत येतें. व हेच स्पृश्य लोक अस्पृश्य लोकांनी असली भलतीं कामें करावयाचें सोडून दिलें तर आपला अपमान झाला असें समजून कट करून त्यांना गांव बंद करतात, बाजार बंद करतात, त्यांची मोलमजुरी बंद करतात, इतकेंच नव्हें तर कांही खुसपट काढून तंटेबखेडे करतात. अशा प्रकारें अस्पृश्य लोकांना त्राही त्राही करून त्यांना जुन्या नव्या मार्गापासून परावृत्त करून ताळ्यावर आणण्याचा निंद्य प्रयत्न करितात. अस्पृश्यांचे हक्क बजावण्याचे बाबतींत जर त्यांना पूर्णपणें सरकारास साह्य करावयाचें असेल तर स्पृश्यांकडून होणाऱ्या प्रतिकाराच्या अशा अप्रत्यक्ष प्रकारास देखील आळा बसेल इतक्या व्यापक प्रमाणांत वरील १४४ वे कलम अमलांत आणावें लागेल. वरील उपाययोजना लागूं करण्याचें ठरलें तर सार्वजनिक पाणवठे व देवालयें या ठिकाणी वरील कलमान्वयें एक सर्व साधारण जाहीरनामा प्रसिद्ध करावा म्हणजे तो जनतेंतील सर्व लोकांस लागू होईल. त्याजबरोबर स्थानिक ब्राह्मण्य ग्रस्थ पुढाऱ्यांचे हात जामीनहि घेतले पाहिजेत. ही गोष्ट विशेष महत्वाची आहे. कारण नेहमीच्या अनुभवाप्रमाणें कांही कर्मठ लोक अज्ञ समाजाच्या धर्म भावनेचा फायदा घेऊन त्यास चिथावून देतात, व आपण नामा निराळे होतात. या बदमाषगिरीला आळा घालण्यास त्यांचे जामीन घेणें हा सोपासाधा तसाच अत्यंत जरूरीचा व गुणकारक असा उपाय आहे. त्याबरोबर अस्पृश्यांशी व्यवहार न करणाऱ्या व्यापाऱ्यांस विशेष प्रकारची ताकीद देणें अवश्यक आहे. ह्या कलमान्वयें जो हुकूम करण्यांत येतो त्याची मुदत साधारणत: दोनच महिने असते. पण तेवढ्यानें भागणार नाहीं असें आमचें मत आहे. अस्पृश्यतेची भावना फार जुनी आहे तीं कायमची नष्ट होऊन स्पृश्य लोक अस्पृश्य लोकांबरोबर सलोख्यानें वागूं लागण्यास बरेच दिवस जावे लागतील. यामुळे मनाई हुकूम निरंतरचा असावयास पाहिजे. १४४ व्या कलमांत निरंतरचा हुकूम करण्याचा अधिकार स्थानिक सरकारास दिलेला आहे. तो अधिकार त्यांनी उपयोगांत आणावा अशी आमची सूचना आहे.

ही आमची सूचना मान्य करून सरकार ती विलंब न करतां अमलांत आणील किंवा नाहीं याबद्दल आम्हांस थोडीशी शंका येते. आमचे इंग्रज सरकार प्रतिगामी जरी नसलें तरी बरेच घिम्मे आहे. मार्च ऑन करण्याऐवजी होतां होईल तो मार्कटाईम करण्याचें अवलक्षण त्याच्या अंगी अगदी खिळून गेलें आहे. व सामाजिक प्रश्न आला कीं, त्याचे पायच लटके पडतात. हें भय उघड करून सांगण्याचें कारण असें की, स्पृश्य लोकांप्रमाणें इंग्रज अधिकाऱ्यांतही आम्हांस शिष्टाचारानें कांहीं दिवस तरी वागा असा उपदेश करणारे लोक आढळले आहेत. चालू वहिवाटीनें ज्या गोष्टी अस्पृश्य लोकांस करण्याचा प्रघात नाहीं त्या गोष्टी त्यांना हक्कानें करतां येणार नाहींत असे जे स्पृश्य लोक म्हणतात त्यांना शिष्टाचार व कायदा यांतील भेद कळत नाहीं पण आमच्या इंग्रजसरकारनें मात्र तशी भूल करूं नये. ज्याप्रमाणें आपल्या शेजाऱ्याशीं नीट बोलावें, तो आजारी पडला तर त्याची विचारपूस करावी, तो अडचणीत असतां त्यास द्रव्यद्वारा मदत करावी या गोष्टी शिष्टाचाराच्या आहेत, तसेंच स्पृश्य लोक आपणांपेक्षां विशेष पवित्र व सन्मान्य आहेत त्यांचे सेवक म्हणून अस्पृश्यांनी त्यांच्या खांदास खांदा लाउं नये, देवळांत किंवा तळ्यावर जाऊन ती अशुद्ध करून त्यांचीं मनें दुखवूं नयेत, त्यांस लवून दुरून मुजरा करावा, त्याच्याप्रमाणेंच पोषाक करून त्यांची बरोबरी करण्याची हांव धरूं नये वगैरे वगैरे गोष्टी शिष्टाचाराच्या असतील. परंतु शिष्टाचार म्हणून त्या अस्पृश्य लोकांवर केव्हांही लादतां येणार नाहींत. आमच्या इंग्रज अधिकाऱ्यास आम्हांस स्पष्टपणें असें सांगावयाचें आहे की, या बाबतीत स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्या मधील लढ्यांत हिंदु व मुसलमानांच्या लढ्यांत जी विचार सरणी टिळकांनी मांडली होती तीच विचारसरणी अमलांत आणिली पाहिजे. हिंदुमुसलमानांच्या वादांत शिष्टाचार पाळावयाचा किंवा कायदा पाळावयाचा या विषयीं लिहितांना टिळकांनी असें सांगितलें आहे की "शिष्टाचार सक्तीनें अमलांत आणणें हें सरकारचें काम नव्हें. इतकेंच नाहीं तर सरकारकडे गेलें असतां कायद्याप्रमाणेच न्याय व्हावयाचा अशी जोपर्यंत लोकांची समज आहे तो पर्यंतच ते सौजन्यानें काम करण्यास तयार असतात". आमचे ह्मणणें यापेक्षां निराळें नाहीं. आधी अस्पृश्यांना जे त्यांचे कायदेशीर हक्क आहेत ते द्या. मग शिष्टाचाराची भाषा बोलूं. जी विचार सरणी स्पृश्यलोकांनी मुसलमानांस लागू करावी असें ह्मणतात तीच अस्पृश्यांच्या बाबतीत इंग्रज अधिकाऱ्यांनी स्पृश्यलोकांत लागूं केली तर त्यांना कोणी दोष देऊं शकेल असें आह्मांस वाटत नाहीं. ह्मणून शिष्टाचाराप्रमाणें स्पृश्य लोकांस वचकून अथवा भिऊन अस्पृश्य लोकांना आपले हक्क सोडून द्या अथवा त्याच्या मनोभावनेनुरूप ते सांगतील तशा प्रकारच्या निर्बंधास कबूल व्हा असा कमकुवत पणाचा सल्ला यांनी अस्पृश्यांस देऊं नये. स्पृश्यांच्या इच्छेप्रमाणें वागल्याशिवाय अस्पृश्यांस जर गत्यंतरच नाहीं तर मग इंग्रज सरकारचे राज्य असण्याची बिलकूल जरूरी नाहीं. अस्पृश्य लोक जाऊन स्पृश्यांच्या पाया पडतील व ते देतील ते घेतील. पण इंग्रज सरकारास आह्मी असें निक्षून सांगतो कीं ती

पूर्वीची स्थिती आतां उरलेली नाहीं.

अस्पृश्यलोक पूर्वी इतके हताश किंवा नाउमेद राहिले नाहीत. आपलें अभिजात हक्क प्रस्थापित करण्याचा त्यांनी धाडसी निश्चय केला आहे. व त्यांना प्रतिबंध करणाऱ्यास प्रतिकार करण्याची त्यांची धमक आहे. तरी तुम्ही दोन्ही वर्गास न्यायानें व निःपक्षपातानें वागविणें अत्यंत जरूर आहे. स्पृश्य व अस्पृश्य या लोकांतील सार्वजनिक हक्काच्या अमंलबजावणीच्या बाबतींत यापूर्वी तंटे बखेडे झाले नाहीत ही गोष्ट खरी. तरीपण अस्पृश्य लोकांत ज्ञानाची वाढ झपाट्यानें होत आहे. जुन्या धर्म समजुती त्यांच्यातून नष्ट होत आहेत. आपण वरच्या लोकांच्या जोड्यांत वागणारे आहोंत, त्यांच्या उष्टया घासाचे धनी आहोंत, ही सेवक व याचकधर्म दर्शविणारी भावना आतां त्यांच्यांत उरलेली नाहीं. धर्मानें घालून दिलेली खालची पायरी ओलांडून वरच्या पायरीवर इतरांच्या बरोबरीनें उभें राहण्याचा त्यांनी निश्चय केला आहे. अशा स्थितीत डोळेझांक न करतां व शिष्टाचार न सांगतां त्यांस आपले हक्क बजावण्यास जी कायदेशीर मदत करतां येण्यासारखी आहे ती अवश्य करावी असें इंग्रज सरकारास आमचें निकडीचें सांगणें आहे. महाड येथें स्पृश्यांची आगळीक, दांडगाई व अन्याय जीं अस्पृश्यांनी सहन करून घेतली ती फक्त सरकार योग्य हक्कांचें संरक्षण करील या आशेवरच घेतली. ती आशा जर व्यर्थ ठरली तर अर्थातच महाड येथें त्यांनीं जी शांतता ठेविली तशी दुसऱ्या प्रसंगी ठेवतां येणें शक्य होणार नाही व आत्मसंरक्षणार्थ त्यांना अखेर हातांत काठ्या घेणें भाग पडेल. ज्ञान व लाचारी ही एकवट होऊन त्यांची ठिणगी पडण्यापूर्वीच सरकारनें आपली जबाबदारी ओळखावी हेंच उचित आहे. अशा प्रकारची ठिणगी पडली तर हा कलहाग्नि किती पेट घेईल याचा नेम नाही. तो अनावर होण्यापूर्वीच विझेल अशी व्यवस्था करणें शहाण्या सरकारचे आद्य कर्तव्य आहे.

शेवटी दोन गोष्टींचा विचार करणें बाकी राहिलें आहे. तो करूं. प्रथम हें **कोणी करावें**? स्थानिक संस्थानांनी करावें किंवा स्थानिक सरकारनें करावें असा प्रश्न उद्भवतो सार्वजनिक सोयीं अस्पृश्य वर्गास खुल्या असाव्या हा रा. बोले यांचा ठराव सरकारनें मान्य केला याबद्दल आम्ही त्यास धन्यवाद देतों. परंतु ही गोष्ट स्वत:करण्याऐवजी लोकलबोर्डे व म्युनसिपालिट्या यांच्यासारख्या स्थानिक संस्थांवर सोपवून दिली याचे आम्हांस सखेदाश्चर्य वाटतें. या देशांतील स्थानिक संस्थांत ज्या लोकांचा भरणा विशेषत: होतो ते लोक इतक्या कोत्याबुद्धीचे व जुन्यामताचे आहेत की, त्यांच्या हातून अस्पृश्यांना सार्वजनिक सोयीचीं ठिकाणें खुलीकरण्याची अवश्यकता भासमान होण्यास शेंकडों वर्षे लागतील. त्यांच्या बुद्धिचा विकास होईतों पर्यंत अस्पृश्यांना त्यांचे हक्क बजावण्यास वाट पाहावयास लावणें इंग्रजसरकार सारख्या सामर्थ्यवान सरकार लाजीम नाहीं. ठराव पास झाल्यास सहा वर्षे लोटली परंतु ज्या स्थानिक संस्थांनी त्याची अमलबजावणी केली असेल अशा संस्था हाताच्या बोटावर देखील मोजण्या इतक्या नाहीत. आपल्या प्रजेपैकी एवढ्या मोठ्या प्रजाजनाचे हक्क प्रतिगामी धोरणाच्या स्थानिक संस्थांवर अवलंबून न ठेविता त्याची जबाबदारी स्वत: स्थानिक सरकारनें आपल्या शिरावर घ्यावीं हें कर्तव्य तेच्या दृष्टिनें त्यांस भूषणावह आहे. तेव्हां सार्वजनिक ठिकाणें खुली करण्याची जबाबदारी स्वत: स्थानिक सरकार आपल्या आंगावर घेईल अशी आम्हांस बळकट आशा आहे. "सार्वजनिक ठिकाणें कोणती" हा या ठिकाणी दुसरा विचारांत घेण्यासारखा प्रश्न आहे. सार्वजनिक म्हणजे सरकारी असा कांही लोक सार्वजनिक या शब्दाचा संकुचित अर्थ करून अस्पृश्यांस बरीचशी तळी व देवळें बंद करण्याचा उपक्रम करतील हें आम्हीं जाणून आहों. कारण सरकारी खर्चानें चालू असलेली तळी व देवालये फारच थोडी आहेत. पण सार्वजनिक या शब्दाचा अर्थ असा करता येत नाही हे विचाराअंती कळून येण्यासारखे आहे. सर्वांच्या उपयोगाकरितां तें सार्वजनिक हाच सार्वजनिक या शब्दाचा खरा अर्थ आहे. मग ती सार्वजनिक व्यवस्था सरकारी असो, बिनसरकारी असो किंवा निमसरकारी असो.

एकाद्या सद्‌गृहस्थानें एकादे देऊळ बांधलें अगर तळ बांधलें व तें अमुक एका समाजाच्या सोईसाठीं म्हणून बांधलें तर तें सार्वजनिक आहे असेंच धरलें जाईल व त्या समाजांतील दरेक व्यक्तीस त्याचा उपभोग करण्याचा अधिकार प्राप्त होईल. कोणाही गृहस्थाने आपल्या मिळकतीतून एकादे कार्य उभारिले व तें कार्य लोकोत्तर आहे किंवा देवोत्तर आहे असें जाहीर केलें तर तें कार्य ज्याच्यासाठी लोकोत्तर किंवा देवोत्तर करण्यांत आलें असेल त्यांना त्याचा उपभोग घेण्याचा सर्वसामान्य हक्क प्राप्त होतो व खुद्द मालकासही त्यास वापर करण्यास प्रतिबंध करता येत नाहीं. उदाहरणार्थ पंढरपूर येथील विठोबाचे देवालय ज्या कोणी बांधले असेल तें देवोत्तर कार्य जर वैष्णवपंथी लोकांकरिता योजिलेलें असेल तर दरेक वैष्णवपंथी माणसास तेथें जाण्याचा हक्क आहे. मग तो वैष्णवपंथी माणूस ब्राह्मण असो की मांग असो. त्यांचे हक्क समसमान आहेत. नुकत्याच झालेल्या सकलात विरुद्ध वेला (२८ बांबे लॉ. रीपोर्टर पा. १६१) यांत प्रिव्ही कौन्सिलने जो निकाल दिला आहे त्याचा बारकाईने विचार केल्यास आम्ही सार्वजनिक या शद्बाचा केलेला अर्थ वाजवी आहे याची खात्री होईल.

स्पृश्य व अस्पृश्य या समाजांत महाड येथें जो वाद उद्‌भवला त्यांत सरकारच्या जबाबदारीविषयी आम्हांस आमचें मत स्पष्टपणें व खुलासेवार मांडतां यावे म्हणून या विषयाचे विवेचन आम्हीं विशेष विस्तृत प्रमाणावर केलें आहे. त्यांत अस्पृश्य लोकांचे मागणें न्यायाचें व हक्कांचे आहे असे आम्हीं सिद्ध करून दिलें आहे. कोणत्या सोयीस सार्वजनिक म्हणतां येईल यांचेंही दिग्दर्शन आम्हीं केलें आहे. अस्पृश्यांना या सार्वजनिक सोयीचा उपयोग करुन घेण्याच्या हक्काच्या बाबतीत मदत करण्यास कशा प्रकारची उपाय योजना केली पाहिजे हेंही आम्हीं सुचविलें आहे. आतां सरकार या बाबतींत काय करते याकडेच आमचे डोळे लागून राहिले आहेत. शेवटीं सरकारने अशा प्रसंगी स्पृश्य लोकांस दुखवूं नये म्हणून अस्पृश्यांस मदत करण्याचें टाकलें तर सरकारचा दीर्घ बाहु पक्षघाताने लुळा पडला आहे ही समजूत बळावत गेल्याने जो अनर्थ ओढवेल याची जाणीव सरकारला करुन देण्यासाठी जो इशारा न्यायमूर्ती टर्नर यांनी दिला होता त्याची आठवण करुन देऊन हा हातीं घेतलेला विषय आम्ही पूरा करित आहोंत. न्यायमूर्ति टर्नर म्हणतात, "कायदेशीर हक्काचे सरकारनें संरक्षण न करतां उलट त्यासच प्रतिबंध केल्यास लोकांची अशी समजुत होते की. ज्या जमावाकडून दंगा होण्याचा संभव आहे त्यांच्यापुढे अधिकाऱ्यांचे कांहींच चालत नाहीं. अर्थातच आपल्यां हक्काच्या शाबिती करतां कोर्टाचे उंबरठे चढण्यापेक्षां दंगा करण्याचा देखावा करणेच अधिक फलदायक ठरेल. बहुजन समाजाची ज्यावेळी अशा प्रकारची समजुत होऊं लागेल त्यावेळी कायदेशीर हक्काची बजावणी करणाऱ्यांना सरकारी संरक्षण देण्यांस जितका धोका आहे त्यापेक्षां तसले संरक्षण देत नाहीं ह्मणण्यांत अधिक भयंकर धोका आहे."

ख्रिस्ती झालेल्या अस्पृश्यांचे सार्वजनिक हक्कांचे सरकार संरक्षण करतें हें दुसरीकडे दिलेल्या नगर येथील पाणी प्रकरणावरुन सिद्ध होत आहे. हिंदू धर्मास धरून राहिलेल्या अस्पृश्यांस तसें संरक्षण मिळतें किंवा नाहीं हें आतां पाहणें आहे.

(नगर येथील पाणी प्रकरण,) पृष्ठ ४ वरुन चालू, तेथील मिशनरीपैकीं रेव्बेंसा नामे एक साहेब सन १८३९ पासून कित्येक वर्षे दिल्ली दरवाज्याबाहेरील बंगल्यांत राहत होता, तेव्हां त्याच्या संबंधांतील ख्रिस्ती बाहेरील व शहरांतील कारंज्यांतून पाणी भरत असत, पण ती वहिवाट मागें पडून आतां सुमारे १५ वर्षे तरी झालीं होतीं. यामुळे त्यांस आपला पूर्वीचा हक्क चालवितां येईल किंवा नाहीं, या विषयी संशय वाटत होता. म्हणून त्यांनी या विषयी शोध केला, त्यावरून त्यांस समजलें कीं, आपण आपले कायदेशीर हक्क चालविल्यास हरकत होणार नाहीं. तरी ख्रिस्ती लोक मागे मागेंच घेत असत. ज्यांस ऐपत होती, ते भिस्ती लावीत असत. ही ऐपत सर्वांस नव्हती व आतांहि नाहीं. सन १८५९ साली सप्तेंबर महिन्यांत असें झालें कीं, सरकारी अधिकाऱ्यांनीं शहरांतील दरोबस्त भिस्ती धरुन त्यांस मोठाले हौद उपसून साफ करण्याच्या कामास लाविलें, व त्यांस तीन चार दिवस सोडिलें नाहीं. यावरुन भिस्त्यापासून पाणी घेणाऱ्या लोकांस फार अडचण पडली. तेव्हां विष्णुपंत हे गुलाम अल्लीच्या बंगल्यांत रहात होते. त्यांनी एक दिवस कशी तरी अडचण सोसिली. मग ता. १५ माहे मजकूर रोजीं ते आपल्या कुटुंबास व आणखी एका दोघां ख्रिस्ती मित्रांस बरोबर घेऊन नव्या पेठेंतील हौदावर गेले सारजाबाई इतर बायांप्रमाणे एक घागर भरुन घरी गेली तेव्हां तिजकडे कोणाचे लक्ष गेलें नाहीं. मग ती दुसरी घागर घेऊन चालली, तेव्हां कोणी हिंदु बायांनी पाहिलें ; पण हिने ही घागर कोठून भरुन आणिली, हें त्यांस समजेना. कोणीकोणी अनुमान केलें कीं, नव्या पेठेंतील हौदांतूनच आणिली असेल. ह्मणून त्या जेथल्या तथेंच थबकून तिची पुन: येण्याची वाट पाहात उभ्या राहिल्या. त्यांतून कोणी रिकाम्या घागरी घेऊन हौदाकडे चालल्या होत्या, त्यांस वाटलें की जर, ही किरस्तावाची बाई कारंज्याला शिवली असेल, तर त्यांचे पाणी आणून काय उपयोग ! ज्या घागरी भरुन आपल्या घरांस चालल्या होत्या, त्यांस वाटलें कीं, जर हिनें त्याच कारज्यांतून पाणीं घेतलें असेल तर हें "बाटलें" आणि बाटलेलें पाणी घरांत कसें न्यावें. परंतु बाटलें नसलें तर उगीच कशाला टाकून द्यावे ? ह्मणून ती ख्रिस्ती बाई फिरुन येऊन कोणीकडे जाते, व कोठून पाणी आणते, हे पाहण्यासाठी ठिकठिकाणीं त्यांचे थवें उभें राहिले होते. कांहींवेळांनें सारजाबाई तिसरी खेप नेण्यास आली, तेव्हा सर्व बायका तिच्या मागें मागें चालल्यां, हौदाजवळहि बरेच पुरुष व स्त्रिया उभी राहून त्याच गोष्टी विषयीं कुजबूज करीत होती. कोणी कारंज्याला शिवेनात, जसे जणूं कारंजे त्यांस डसेल या प्रमाणे भिऊन त्यापासून दूर उभी राहिलीं होती. जेव्हां त्यांनी सारजाबाईस पाहिले तेव्हां ते म्हणाले "ती पहा आली ; तिला पाणी घेऊ देऊ नका." पण जेव्हां ती आली, तेव्हां कोणी हिंदु पुढें व्हावयास धजेना ; पण एक. मुसलमान आडवा होऊन तिला हरकत करु लागला. इतक्यांत विष्णुपंत व त्यांचे मित्र येऊन, त्यां मुसलमानास हरकत करण्याचें कारण विचारूं लागले. त्याशीं कांहीं बोलणें झाल्यावर तो मनुष्य कुंठीत झाला, आणि दुसऱ्या मुसलमानांनीहि त्याला फजित केलें. त्यावरून तो म्हणाला, "खरेंच, आपण कशाला ह्या लचांडांत पडावें ? आम्हा मुसलमानांस बाटवावयाचें काय भय ? बिस्मिल्ला म्हटलें की सर्व कांहीं शुद्ध होतें." असें म्हणून तो आपला हांडा भरून चालता झाला. नंतर हिंदूंशीं व मुख्यत्वेंकरून ब्राह्मणांशी तसेंच बोलणें झालें ; पण ह्या उघड गोष्टीविषयीं त्यांची समजूत होईना. ते फार संतापले, आणि त्यांनी लोकांस सांगितलें कीं, हा हौद लोकांनीं भ्रष्ट केला म्हणून याचें पाणी कोणी भरूं नये. यावरुन लोकांनी तो हौद टाकून दिला. भटांनी बाजारांत जाऊन सर्वांत असें प्रसिद्ध केलें कीं, पाद्रीकडील बायांनी एका बाटलेल्या महारणीकडून कारंजाचे पाणी भरवून व त्यांत गुळण्या टाकवून तें बाटविलें, आणि याचप्रमाणे शहरांतील दरोबस्त हौद भ्रष्ट करण्याची प्रतिज्ञा केली आहे. यास्तव सर्व बाजार बंद करुन हरताळ पाडा, म्हणजे सरकारचे डोळे उघडून आपली दाद लागेल, ही भयंकर कुभांडी वार्ता एकून बाजारच्या लोकांस फार वाईट वाटलें. परंतु हरताळ पाडण्याविषयीं भटांनी पराकाष्ठेचा आग्रह केला, तरी फार थोडक्या लोकांनी आपली दुकांने बंद केलीं.

नंतर लोकांनी नगरचे मॅजिस्ट्रेट मि. टॅटलर यांजकडे अर्ज केला. त्यांतील मतलब असा कीं, पाद्रीकडील लोकांपैकी विष्णु भास्कर व शाहु दाजी कुकडे यांनीं बाप्तिस्मा घेतलेल्या महारणीकडून हौद बाटविला. त्या लोकांस सरकारनें दोन हौद दिले असून तेथेच सर्व ख्रिस्ती लोकांची वस्ती आहे. दुसऱ्या हौदावर पाणी घेण्याची त्यांची वहिवाट नाहीं. सन १८२८ चा कायदा १७, कलम १, रकम १ ली, तारीख १ नोवेंबर सन १८५८ च्या महाराणी साहेबांच्या जाहीर नाम्याचें कलम ७ वें, यांविरुद्ध चालून तें आम्हांस दुःख देत आहे. यास्तव त्यांस पाणी भरण्याची सक्त मनाई करावी. या अर्जावर ४३२ सह्या होत्या. त्या मुख्यत्वेंकरून भिक्षुक, कांहीं उदमी, व बाकी पोरें यांच्या होत्या. मॅजिस्ट्रेट साहेबांनी विष्णुपंत व मि. शाहु दाजी यांस बोलावून आणून व अर्ज वांचून दाखवून जबाब विचारिला, तेव्हां विष्णुपंत यांनीं सांगितलें कीं, "कविजंगाचा वाडा भाड्यानें घेतल्यापूर्वी आमचे ख्रिस्ती लोक ब्राह्मण वगैरे हिंदु, व दुसरे लोक, यांजबरोबर पाणी भरत असत. सदरहू वाडा घेतल्यावर बहुतेक ख्रिस्ती त्यांतच राहून तेथील हौदाचें पाणीं घेऊं लागले. दुसऱ्या कारंज्यावर जाण्याची जरूरी पडली नाहीं, पण आतां आमचे लोक शहरांत निरनिराळ्या ठिकाणीं घरें घेऊन रहातात, म्हणून तो वाडा त्यांस फार लांब पडतो. यामुळें आमच्या घराजवळील हौदाचें पाणी घेण्याची जरूर पडली. आमची, पूर्वीची पाणी भरण्याची वहिवाट कोणत्याही कारणानें बुडूं शकत नाहीं, व सरकारचा कायदाहि असा नाहीं. ज्या स्त्रीनें हौदांतून पाणी भरिलें तिचाहि पूर्वीपासून हक्क आहे ; कारण अर्जांत लिहिल्याप्रमाणें ती महारीण नव्हती, पण मराठीण होती." हें ऐकून मॅजिस्ट्रेट साहेबांनी म्हटलें तुमचें म्हणणें बरोबर आहे, तुम्हांस मनाई करण्याविषयीं आम्हांस कांही आधार नाहीं, मग त्यांनीं अर्जदारांस सांगितलें कीं, "सन १८५० च्या २१ व्या कायद्यांत साफ सांगितलें आहे कीं, जर कोणी धर्मांतर केलें, तर त्याचें पूर्वीचें हक्क मिळावे." त्यावर अर्जदार बोलले कीं, "हक्क म्हणजे जिंदगी, उत्पन्न, व वतनदारी, या संबंधीं समजावयाचें ; पाणी भरण्याचा हक्क मोठा आहे." शेवटीं त्यांस सांगितलें कीं, "आम्ही मुंबईस सरकारकडे लिहून पाठवूं आणि तिकडून उत्तर आल्यावर तुमच्या अर्जाचा काय तो जबाब देऊं."

इकडे नव्या पेठेतील हौद लोकांनी टाकल्यावर तो वरून उचंबळून चालला, तरी त्यांतून कोणी पाणी घेईनात, आणि तो आतां आपल्या उपयोगी नाहीं, म्हणून तो स्वच्छ राहूं द्यावा, याचीही कोणाला जरूर वाटेना. ख्रिस्तीलोकांनी त्यांतून ता. १५।१६ असे दोनच दिवस पाणी घेतलें. पुढें त्यांत लोक शेण कालवीत, कचरा टाकीत, धुणें घंगाळांत खळबळावें त्या प्रमाणें धोतरें व लुगडीं त्यांत खळबळीत, बैल. व घोडीं यांस तोंड घालून पाणी प्यावयास लावीत, फार काय सांगावें ! मुलांस कांठावर. जमवून त्यांकडून आंतील पाण्यांत लघुशंका करवीत.

त्यांतून एक दोन प्रकार तर ख्रिस्ती लोकांनी प्रत्यक्ष पाहिले. हिंदु लोकांनी अशा रीतीनें पाणी घाणेरडें करून कारंजे बाटविले, तेव्हां अर्थात ख्रिस्ती लोकांसही त्याचा त्याग करून दुसऱ्या हौदावर जाणें प्राप्त झाले. या वेळेस ते नव्या कारंजावर गेले. तेव्हां तेथें लोकांची फार मोठी गर्दी जमली होती. तेथें ख्रिस्ती लोक आले. तेव्हां पोलीस पलटणीचे कुमेदान (कमान्दन्त) यांनी तेथे हजर राहून चांगला बंदोबस्त ठेविला म्हणून बरें झालें. नाहींतर त्या अनिवार लोकांनी अनर्थ करून ख्रिस्ती लोकांस आपला कायदेशीर हक्क चालवूं दिला नसतां. हें नवें कारंजे पहिल्या हौदापेक्षा फार मोठें आहे. हेंहि ख्रिस्ती लोकांच्या स्पर्शानें बाटलें असें म्हणून लोकांनी टाकून दिलें, व त्याच्याहि पाण्याची घाण केली. नंतर विष्णुपंताच्या घराच्या पश्चिमेस कांही अंतरावर चौपटीचें कारंजे आहे, त्याचें पाणी त्यांनी घेतलें. तेव्हां तेथे लोक फार जमलें नव्हतें, तरी पोलिसचे लोक बंदोबस्ताकरितां आले नव्हते, म्हणून साळी, कोष्टी, रंगारी, वगैरे २५/३० दांडग्या लोकांनी एका ख्रिस्ती तरुणास मारहाण केली. पुढें याबद्दल फौजदाराकडे फिर्याद झाली. पोलिसाच्या लोकांनी गुन्हेगारांचा पुष्कळ तपास केला, पण फिर्यादी यास गुन्हेगार ओळखून दाखवितां येईनात. नंतर माजिस्ट्रेट साहेबांनी पुन्हा चांगला शोध करण्याचा हुकूम केल्यावरून पोलिसानें फिरून तपास करून १६/१७ मनुष्यें धरिलीं. त्यांची चौकशी करून रा. ब. रामचंद्र अमृत दुगल यानी त्यापैकीं बाराजणास पन्नास पन्नास व एकास ७५ रुपये दंड केला. माळीवाडयांतील लोकांस वाटलें कीं, ख्रिस्ती लोक आपल्याहि कारंज्यावर येतीलच, पण त्यांस येऊं देऊं नये. ह्मणून त्यांच्यापैकी शें दोनशे दांडगे गडी हाती सोटेबडगे घेऊन कारंज्याजवळ दररोज पाळीपाळीनें पहारा करीत, आणि पाण्यास ख्रिस्ती बाया आल्यास त्यांस मारण्याकरितां दोन अडीचशें दांडग्या बायका कारंजाच्याकांठी चौफेर वेढा घालून उभ्या रहात. या प्रमाणें कित्येक दिवस गेल्यावर ते थकलें. त्यानंतर कांही काळानें बुरूड आळीजवळ रहाणाऱ्या कांही ख्रिस्ती लोकांनी त्या कारंज्याचें पाणी घेतलें, यापेक्षां जास्ती कारंज्यावर ख्रिस्ती लोक जमावानें गेले नाहीत. असो.

ख्रिस्ती लोकांस पाणी भरण्याची मनाई करावी ह्मणून शहरच्या लोकांनी केलेला अर्ज व त्या संबंधी प्रकरण मॅजिस्ट्रेट साहेबांनी मुंबईस पाठविलें होतें, त्याचें उत्तर लॉर्ड एल्फिन्स्टन साहेब गव्हर्नर यांजकडून आल्यावर माजिस्ट्रेट साहेबांनी लोकांस त्यांच्या अर्जाचा जबाब दिला तो येणेप्रमाणे—"ज्या लोकांस धर्मांतर करण्याच्यापूर्वी पाणी घेण्याचा पूर्ण हक्क होता, त्यांचा तो हक्क किंवा दुसरा कोणताही हक्क ख्रिस्ती झाल्यानें बुडाला नाहीं, उलटें पूर्वीचे दरोबस्त हक्क त्यांचे त्यांस खचित मिळावे असा कायदा आहे. हा कायदा पूर्ण अंमलांत आणला जाईल आणि जे त्यास हरकत करतील त्यांस शिक्षा करण्यांत येईल. मुंबईत व दुसऱ्या बहुत ठिकाणी मुसलमान व हिंदु लोकांबरोबर ख्रिश्चन लोकांस प्रसिद्ध तलावांत व विहिरीत पाणी भरण्याची मोकळीक आहे. नगरांतील कारंजावर गुरें, घोडी, गाढवे, कसबिणी, इत्यादिकांस पाणी मिळतें; परंतु ज्या लोकांच्या संभावितपणाविरुद्ध बोलावयास कोणास कांही जागा नाही, त्यांस हा हक्क मिळूं देऊं नये असा अर्जदारांचा हेतु आहे.

हा हुकूम अर्थातच लोकांस आवडला नाही म्हणून त्यांनी गव्हर्नर साहेबांस व त्यांचे कौन्सिल यांस अर्ज केला, त्यावरून मुंबई सरकारनें ठराव केला तो असा :—
"जुडिशियल खात्यापैकी ठराव नं. ३, ४३९, ता. २४ वी माहे आक्टोबर सन १८५९,-माजिस्ट्रेट साहेबांस असें फर्मविण्यांत येतें कीं, आनंदराव बाबाजी देशपांडे यास कळवावें की तुम्ही व अहमदनगरांतील दुसऱ्या कित्येक बहकलेल्या लोकांनी अर्ज केला त्यांतील मागणें इतकें गैरसमजुतीचे व बेअदबीचे आहे कीं, सरकार तें एक क्षणभर देखील मनावर घेणार नाही. अर्जदारास सांगावें कीं, नगरांतील ज्या कारंज्याविषयी तुम्ही तक्रार करिता, ती मुसलमान राजांनी बांधिली, यांस तुम्ही स्वतः कबूल अहां ; आणि त्या कारंज्यांतून मुसलमानांनी पाणी भरलें असतां ती बाटतात, असें म्हणण्याची त्या राजाच्या अमलांत कोणाहि हिंदूची हिंमत झाली नसती. जे घेड किंवा जे मांग मुसलमान झाले आहेत, त्यांच्या पाणी भरण्यानें जर कारंजी बाटत नाहींत, तर मग जे लोक ख्रिस्ती होतात त्यांच्याच पाणी भरण्यानें ती कशी बाटंतात ?-अर्जदार हे खुद्द आपलें शास्त्र विसरले आहेत. त्यांच्या शास्त्रांत सांगितले आहें कीं, राजा कोणत्याहि जातीचा असला तरी त्याची जात सर्वांहून उच्च जातीच्या बरोबरीची आहे. आणखी मलिका माआजमा सरकारानें ज्या जाहीरनाम्यांत धर्मसंबंधी विचारांवरून कोणासहि तसदी होऊं नये, असें स्पष्ट लिहिलें आहे, त्याचा अर्थ अर्जदार युक्तीनें विपरीत करितात, आणि त्याच्या आधारावरून जो धर्म मलिका माआजमा सरकार स्वतः खरा मानतात एवढेंच नाही, तर ज्या धर्माचे संरक्षक आपणांस म्हणवितात, तोधर्म ज्यांनी स्वीकारिला आहे त्यांस, अर्जदार उपद्रव करून हेलना करावयास पहातात !

माजिस्ट्रेट साहेबानी शहरच्या लोकांस जमा करून त्यास हा हुकूम वाचून दाखविला. त्यावरूनहि अर्थातच त्यांचे समाधान झालें नाहीं. म्हणून त्यांनी मुंबई सरकारास दुसरा अर्ज केला. त्यांत असें लिहिलें होते कीं, नगर शहरांतील कारंज्यांपैकी कांही कारंजी ख्रिस्तीलोकांस नेमून द्यावी, आणि बाकीची जी कारंजी हिंदु वगैरे लोकांस नेमून दिलीं जातील त्यांतून पाणी घेण्याची ख्रिस्ती लोकांस सक्त मनाई करावी, हा अर्ज गव्हर्नर साहेबांनी नगरच्या माजिस्ट्रेट साहेबांकडे अभिप्रायाकरितां पाठविला. अर्जदारांनी जी तडजोड सुचविली, तीविषयी ख्रिस्ती लोकांचें काय म्हणणें, हें ऐकून घेतल्यावर माजिस्ट्रेट साहेबांनी आपला अभिप्राय सरकारास लिहून पाठविला. तो फार उत्कृष्ट आहे, पण विस्तार भयास्तव तो आमच्यानें येथे उतरून घेववला नाहीं. त्यावरून सरकारनें जो अखेर ठराव केला, तो मात्र घेतों, तो असा :—

"मुंबई कास्तल ता. १८ वी माहे एप्रिल सन १८६०

"ठराव :—रॅट ऑनरेबल गव्हर्नर इन-कौन्सिल यांचें मत माजिस्ट्रेट साहेब जि. अहमदनगर यांच्या रिपोर्टांत लिहिलेल्या विचाराप्रमाणें आहे, म्हणून ते असें फर्मावितात कीं, ख्रिस्ती लोकांनी पाणी घेतलें असतां कारंजें भ्रष्ट होतें असें सरकार कधीहि कबूल करणार नाही., असें अर्जदार यांस सांगावे. सरकारानें पूर्वी जो हुकूम दिला, त्यांत कांही कमी जास्त करण्याचें त्यांस बिलकूल कारण नाहीं, आणि हल्ली हा जो हुकूम देण्यांत येतो, तो अखेरचा आहे असें समजावें.

(सही) **एच. एल. अँडर्सन,**
सरकारचे ॲक्टिंग सेक्रेटरी.

पुढे नामदार लॉर्ड एल्फिन्स्टनसाहेब यानी हे ठराव ज्यास्ती कायम व्हावे म्हणून हें सर्व प्रकरण हिंदुस्तान संबंधी स्टेट सेक्रेटरी यांजकडे पाठवून दिलें. त्याचें मनन करून स्टेट सेक्रेटरी सर चार्लसवूड यांनी नंबर ३४ ता. ९ माहे आगस्ट सन १८६० इ. रोजी ठराव केला, आणि मुंबई सरकारकडे पाठविला, तो येणें प्रमाणें :—

"महाराज, नेटिव ख्रिस्ती लोकांनी प्रसिद्ध कारंज्यांतून पाणी घेण्याची सुरुवात केली तेणेंकरून पाणी बाटले, अशी जी अहमदनगरच्या कितीक लोकांची फिर्याद होती तिजप्रकरणी आपण पाठविलेले कागदपत्र कौन्सिलांत मजपुढें ठेवले गेले. आमच्या तर्फेने सरकारानें निकाल करावा, असें जे फिर्यादी यांचे मागणें होतें, तें अमान्य करून जो ठराव आपण केला तो मला पसंत आहे. मलिकामाआजमा सरकारच्या ता. १८ नोवेंबर सन १८५८ च्या जाहीरनाम्याचा भलताच अर्थ करून फिर्यादी लोक त्यावर उडया मारितात, ही त्यांची मोठी चूक आहे. नेटिव ख्रिस्ती लोक प्रसिद्ध कारंज्यांतून पाणी घेऊं लागले असतां त्यांस उपद्रव देण्याचें जे यत्न फिर्यादि लोकांनी केलें, ते करण्यास त्या जाहीरनाम्यांत कांहीच आधार नाही.

(सही) **सी. वुड.**

या प्रमाणें हें प्रकरण थेट विलायतेपर्यंत जाऊन त्याचा अखेर निकाल झाला, आणि हिंदु वगैरे लोकांमधून निघून जे लोक ख्रिस्ती झाले आहेत, त्यांस कायद्यावरून इतर लोकांबरोबर प्रसिद्ध हौद, तळी, बारवा इत्यादी पाणवठ्यावर पाणी भरण्याचा पूर्ण अधिकार आहे हें सिद्ध झालें. तरी नगरचे लोक बहुत दिवसपर्यंत आणखी अर्ज वगैरे प्रयत्न करीतच होते. त्याविषयी येथें लिहिण्याची कांही जरूर नाहीं. तरी हें सांगितले पाहिजे कीं, त्यांतून एकासुध्दां यत्नांत त्यांस यश आलें नाही ; उलटें कांही प्रयत्नांत त्यांची मोठी फजिती झाली. शेवटी त्यांचे सर्व उपाय खुंटले म्हणून ते चुप्प बसले. जे हौद टाकून दिल्हें होते, त्यांतून कांही एकांचा उमासा केला, पण सर्वांचा नाही. मुसलमान लोक इतर हौदांचा त्याग करण्याच्या कामी मुळींच त्यांस अनुकूल झालें नाहीत. शुद्र हळुहळू पाणी भरुं लागले. आणि कांही दिवसांनी सर्व कारंज्यांवर पूर्वीच्याप्रमाणें झुंबड पडूं लागली. नंतर ब्राह्मणांनी अनेक शहरें व क्षेत्रें, येथील ब्रह्मवृंदास लिहून ख्रिस्ती होऊन बाटलेले लोक ज्या हौदावर पाणी भरितात तेथून ब्राह्मणांनी पाणी आणणें योग्य आहे किंवा नाही, याविषयी अभिप्राय विचारले, तिकडून अनुकूल उत्तरें आलीं कीं, प्रतिकूल हें सांगवत नाहीं. पण इतकें ठाऊक आहे कीं, ब्राह्मण व ब्राह्मणांच्या बायकाही लौकरच ख्रिस्ती लोकांबरोबर पाणी भरुं लागल्या. पुढें नगर जिल्ह्यांत दुसऱ्या कित्येक ठिकाणी लोकांनी ख्रिस्ती लोकांस पाणी भरण्यास हरकत करून कोठें कोठें तर त्यास फार मार देखील दिला ; परंतु त्या सर्व खटल्याचें निकाल ख्रिस्ती लोकांच्याच वतीनें होऊन त्यांतील कित्येक गुन्हेगारांस जबर दंड किंवा सक्त मजुरीच्या कैदेच्या जबर शिक्षाहि झाल्या. पुणें, सातारा, सोलापूर वगैरे परजिल्ह्यांमध्येहि कित्येक ठिकाणच्या लोकांनी असेच बखेडे केलें, अजून चालविले आहेत, तथापि त्यांतील एकांत देखील न्यायाचा पराजय होऊन जुलुमाचा जय झाला नाही. यावरून आम्हां सर्व ख्रिस्ती लोकांनी मंडळीचा मस्तक जो प्रभु त्यांची उपकारस्तुति केली पाहिजे.

सदरील हकिकत बरीच लांबली,तरी बहुत गोष्टी सोडून तिचा संक्षेप केला आहे. त्यागोष्टी आणि लोकांचे म्हणणें, हरकती, प्रमाणें कुयुक्ती, व त्यांस ख्रिस्ती पक्षाकडून काय उत्तरें मिळाली, कृष्णपक्षाच्या कुयुक्ती इश्वरानें कशा व्यर्थ केल्या, हें सर्व ज्यास वाचावयाचें असेल, त्यांनी त्यावेळच्या ज्ञानोदयांतील सविस्तर पत्र व्यवहार वगैरे वाचून पहावें. (वरील उतारा रेव्हरंड विष्णू भास्कर करमरकर यांचे चरित्र पृष्ठ ३७ ते ५० यांतून घेतला आहे.)

सं. ब. भा.

आत्मपरिचय.

सभा समारंभ व इतर वृत्त.

कुलाबा जिल्हा परिषद झाल्यापासून महार लोकांनी मृताहार व इतर गलिच्छ चाली अजिबात सोडल्यामुळें अज्ञान कुणबी लोकांस चीड येऊन मुक्काम नडगांव तालुका महाड येथे ता. १८/४/२७ रोजी एक सभा भरवून गांवोगांवी महार लोकांना मारहाण व शक्य तितका छळ करण्याचे ठराव पास केले. ता. १९/४/२७ रोजी संध्याकाळी मजकूर गांवांतील कुणबी लोकांनी देवकार्याच्या निमित्तानें तेथील महार लोकांस देवळांत बोलावून विचारिलें 'तुम्ही मृताहार व वहिवाटी प्रमाणें आमचेकडील भाकरीचे तुकडे मागून खाणार किंवा नाहीं ?' यावर महारांनीं उत्तर दिलें 'ज्या खाण्यानें आम्हांला हीन अवस्थेप्रत पोंचविलें त्या खाण्यास इतःपर आम्ही प्राणांतापर्यंत शिवणार नाहीं. इतकें ह्मणतांच त्या गांवांतील प्रमुख लोक रा. गण्या बापू मांडे फौजदार (मुलकीपाटील) रा. महादू नवलूजी मांडे व रा. सुडक्या दौलती बारणे यांनी हुकूम केल्या बरोबर बिचाऱ्या दीन दुबळ्या महार लोकांवर सर्व गांवकरी तुटून पडले. या मारामारीत बरेच लोक जखमी झाले धोंडू व नावजी महार हे अत्यवस्थ आहेत. सरकारनें या गोष्टीचा योग्य बंदोबस्त करावा अशी विनंति आहे.

मुक्काम किंजळोली, तालुका महाड, येथील कुणबीलोकांनी तेथील महार लोकांच्या वडिलोपार्जित नदीकिनाऱ्यावरील आडाचें पाणी बंद केलें आहे. त्यामुळें त्यांची अत्यंत गैरसोय झालेली आहे.

मुक्काम अमळनेर येथून गोरख वाटकू बिऱ्हाडे कळवितात कीं, बहिरशा पिताबुवा या नांवाचा एक मुलगा भरूचः पारशी याचे मोटार मध्यें ड्रायव्हरच्या हलगर्जीपणा मुळें चिरडला गेला. सदर मुलास तेथील हॉस्पिटल मध्यें २२/२३ दिवस ठेवण्यांत आलें. डॉक्टरपांशी सर्टफिकेट मागावयास गेलों असतां तें त्यांनीं न देतां अद्वातद्वा बोलून व धमकी देऊन आह्मांस तेथून घालवून दिलें. सरकार या गोष्टीची चवकशी करील काय ?

ता. १७/४/२७ रविवार रोजी पाटणें, ता. चाळिसगांव जि. पूर्वखानदेश येथें चंडिका देवीची यात्रा फॉरेस्टांतील अजिंठा डोंगरांत भरली होती. सदरहु यात्रेंत हातलें, ता. चाळिसगांव येथील राहणारा पोम्हा महार आलेला होता. रविवारी पांच सहाच्या सुमारास त्यानें महारांच्या देवीची पूजा केली. हें काम आटोपल्यावर स्पृश्य लोकांची देवी पाहण्याची इच्छा झाली. स्पृश्य लोकांची देवी महार लोक दरसाल उत्तरेकडे असलेल्या अगदी लहान खिडकींतून पाहत असत. परंतु ? यंदा देवी नवीन घडविल्यामुळें, तिला पाहावयास लोकांची गर्दी अतोनात झाली होती. अशा गर्दीत स्पृश्य लोकांस अस्पृश्य लोकांचा विटाळ केव्हां केव्हां होत असे, हे तेथील पुजाऱ्यास खपले नाही. म्हणून, तो अस्पृश्य लोकांस अपशब्द बोलूं लागला. ते पोम्हा महारास न खपून तो त्यास नम्रतेनें म्हणाला, "महाराज, आम्ही सांभाळून देवीचे दर्शन घेतों, कोणास विटाळ करणार नाहीं. तुम्ही आम्हां गरीब, दीन, दुबळ्या लोकांची बेअबरू करूं नका!" तेव्हां पुजारी एकदम रागानें उसळून म्हणाला की, "तूंच फार शहाणपणा करतोस काय ? कां जिरवूं तुझी खोडकी" असें होतां होतां दोघांची बरीच बोलाचाली सुरू झाली. अखेरी पुजारी लाल होऊन त्यानें पोम्हा महारास मारावयास सुरूवात केली. हे कृत्य पुजाऱ्यानें ठेवलेले साक्षीदार यांना दिसतांच ते मदतीस धांवत येऊन त्यांनीही त्यांस मारावयास सुरूवात केली बरेच वेळां मारणें झाल्यावर पुजाऱ्यानें देवळांत शिरत्याचा खोटा आरोप लादून त्यास मारीत मारीत देवळाच्या पहिल्या पायरीवरून एकदम तिसऱ्या पायरीवर लोटून दिलें. तेंव्हां त्याचे डोकें फुटून तें रक्तबंबाळ झालें. तरीही, तो पुजारी व त्याचे साक्षीदार हे त्यास मारीत मारीत तेथे बंदोबस्ताकरितां ठेवलेल्या अधिकाऱ्याकडे घेऊन गेले. परंतु, त्या अधिकाऱ्यानेंही कोणत्या प्रकारची चौकशी न करितां, त्यांस अगदी बेदम मार दिला व सोडून दिलें. थोड्या वेळानें पोम्हा महार अगदी बेशुद्ध झाला. व त्याच्या नातलगामध्ये एकदम रडारड सुरू झाली. तो सोमवारपर्यंत बेशुद्ध स्थितीत पडून होता. त्याचे नातलग सदरहु दिवशीच संध्याकाळी ९ वाजतां तेथील अधिकाऱ्याकडे जाऊन आमची फिर्याद घ्या म्हणून सांगूं लागले. परंतु त्या अधिकाऱ्यानें ती फिर्याद घेतली नाहीं. तर उलट त्यांच्यावरच रागावूं लागला. तेव्हां सोमवार रोजी त्यास जवळच लांबोळें येथें बेशुद्ध स्थितीतच नेलें. त्यास डोक्यावर काठीनें मारल्याची जबर जखम झालेली आहे. अंगावर काठीचे वळ अगणित आहेत. त्याचे शरीर ठेंचल्यासारखें झाले आहे. ता. १९/४/२७ मंगळवार रोजी त्यास चाळीसगांव येथील सरकारी दवाखान्यात आणलेलें आहे. येथें औषधोपचारानें त्याची प्रकृती हल्लीं सुधारत आहे.

पोम्हा महाराचा त्या दिवसाचा पोषाख अंगांत एक मळकें खमीस (थाडें फाटलेलें) डोकींवर महराऊसारखें पागोटें बांधलेलें, धोतर खेडवळ सारखें नेसलेलें. व विद्येचा गंध नाही, असा असून तो १०/११ महिन्यापासून पाटण्यापासून तीन कोसावर तांबोळे येथे सासूच्या मोबदला गांवकीचें काम करीत असे. असा अडाणी स्थितीतील मनुष्य देवळांत कसा जाऊं शकेल? केव्हांही नाहीं. तेव्हां विनाकारण रागाच्या भरांत दीन दुबळ्या महाराची खोडकी जिरविण्याकरितां पुजारी, त्याचे साथीदार व अधिकारी वर्ग यांनी मारण्यासारखे जें घोर कृत्य केलें, त्यांची चौकशी आमचे न्यायी म्हणवणारे सरकार करील काय ?

मुळशी.

ता. १५/४/२७ रोजी रात्री ८ वाजतां मुळशी (जिल्हा पुणें) येथें वहिष्कृत मजुरांची सभा मे. सुभेदार आर. एस. घाटगे, पुणें म्युनिसिपल कौन्सिलर व स्टॅंडिग कमिटी मेंबर यांचे अध्यक्षतेखाली भरली होती. सभेस मे. ए. के घागरे धाकजी विठ्ठल गायकवाड हजर होते त्यावेळी खालील ठराव पास झाले.

१ राजनिष्ठा. २ टाटा पावर कंपनी लिमिटेड मुळशी यांचे बहिष्कृत मजुरांस मुळशी येथे वाचनालयास जागा व घराचें सामान दिल्याबद्दल अभिनंदन. ३ महाड येथील परिषदेच्यावेळीं बहिष्कृत आपला जन्मसिद्ध हक्क बजावीत असतां स्पृश्य म्हणविणारांनी अमानुषपणें केलेल्या मारामारीचा तिव्र निषेध. ४ मुंबई येथें डॉ. आंबेडकर यांचे संपादकत्वाखाली प्रसिद्ध होत असलेंलें "बहिष्कृत भारत" वर्तमान पत्रास वर्गणीच्या द्वारे मदत. ५ पुणे भारतीय निराश्रित साहाय्यकारी मंडळीनें चालविलेल्या वसति गृहास आर्थिक मदत. ६ मि. एम. के. जाधव, बी. ए. (ऑनर्स) यांना डेप्युटि कलेक्टरच्या जागेवर नेमण्याबद्दल सरकारास विनंति. ७ मुळशी तलावावर जे अस्पृश्य मजूर काम करीत आहेत त्यांचे पगार कंपनीचे कॉंट्राक्टर बुडवितात त्याची चौकशी कंपनीनें करावी व तसें कॉंट्राक्टर यांना योग्य अशी सूचना करण्याबद्दल कंपनीस विनंति करणे वगैरे ठराव सर्वानुमते पास झाले.

नाशिक जिल्हा.

नाशिकची अस्पृश्य विचार सभा.

चैत्र शु. ११, मंगळवार (ता. १२-४-२७) रोजी नाशिक येथे अस्पृश्यांच्या स्थितीविषयी विचार करण्याकरितां भरलेल्या नागरिकांच्या सभेंत पास झालेले ठराव :—

अध्यक्ष—श्री. नी. पां. पाटणकर.

ठराव नंबर १—श्रीक्षेत्र नाशिक पंचवटी येथील श्रीरामचंद्राच्या देवालयाच्या आवारांत अस्पृश्य मानल्या जाणाऱ्या आपल्या हिंदु बांधवांस येण्यास प्रतिबंध नसावा असें या सभेचें मत आहे.

ठराव नं. २—गरीब अस्पृश्य यात्रेकरूंकडून यात्रेचा कर घेऊं नये असा जो म्युनिसिपालिटीचा एक ठराव आहे, त्याची यदा अगदी चांगल्या रीतीनें अम्मलबजावणी केल्याबद्दल ही सभा म्युनिसिपालिटीचें अभिनंदन करते व अस्पृश्य यात्रेकरूंस हा कर अजिबात माफ असावा अशी या सभेची विनंती आहे.

ठराव नं. ३—ज्या ज्या देवालयांस किंवा सार्वजनिक संस्थांस सरकारकडून मदत होते त्या त्या देवालयांत किंवा संस्थांतून अस्पृश्यांना खुलें द्वार असावें अशा अर्थाचा ठराव आमच्या कौन्सिलच्या प्रतिनिधींनी कौन्सिलपुढे आणावा अशी या सभेची त्यांना विनंती आहे.

ठराव नं. ४—महाड येथें स्पृश्यांनीं अस्पृश्यांवर केलेल्या अत्याचाराचा ही सभा निषेध करते.

ता. ६ मार्च रोजी गोविंदपूर आणि बिजनौर या गावांतील बाटून परधर्मांत गेलेल्या चांभारांनी सहकुटूंब हिंदु धर्माची दीक्षा घेतली. स्त्री पुरूष मिळून ९० पर्यंत संख्या होती. पहिले दिवशीं घरें स्वच्छ करून वैदिक पद्धतीनें गोमूत्र वगैरे शिंपून यज्ञ कुंडाजवळ सर्व मंडळी आली. स्त्रियांना पिवळ्या रंगाची पातळें नेसण्यास दिलेली होती व गीत गात सर्व स्त्रिया यज्ञ मंडपाजवळ आल्या त्यावेळी त्यांच्या आनंदास पारावार नव्हता, मंजूळ वाद्यें वाजत होती. जमा झालेले हिंदु लोक हें सर्व दृश्य पाहून आनंदांत गर्क झालेले दिसत होते. नंतर सर्वांना प्रायश्चित्त देऊन हिंदु धर्मात घेतले व भगवान श्रीकृष्णाच्या नांवाचा जयजयकार करून प्रसाद, तीर्थ वगैरे शुद्ध केलेल्या स्त्री पुरुषांच्या हस्तें सर्वांनी ग्रहण करून मंगल कार्यक्रम पुरा झाला ह्याचें सर्व श्रेय बिजनौर येथील आर्य समाजाला आहे.

मद्रास येथील पचिअप्पा कॉलेजांत पंचमाच्या मुलांना प्रवेश न दिल्यानें पंचम लोकांनीं फंडाच्या ट्रस्टीवर हायकोर्टात फिर्याद केली आहे.

भरतपूर संस्थानांत चांभारांची फार मोठी संख्या असून वेठीसाठी त्यांचा आजवर अमानुष उपयोग करण्यांत येई ; पण महाराजांनी या गोष्टीचा आता बंदोबस्त करण्यासाठी फर्मानि काढलें असून त्या विरुद्ध वागणाऱ्याला जबर शिक्षा करण्याचे ठरविलें आहे.

बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत परिषदेचें ५ वें अधिवेशन रावबहादुर एस. एन. अंगडी, बी.ए., एल.एल.बी., एम. एल. सी. यांच्या अध्यक्षतेखाली मु. गावनाळ. ता. हुकेरी जि. बेळगांव येथें ता. १५ मे १९२७ रोजी भरणार आहे.

मु. अब्रामा ता. जलालपूर जिल्हा सुरत येथें ता. ८ मे १९२७ रोजीं सुरत जिल्हा बहिष्कृत परिषद भरणार आहे.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे.
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे.
पुढे प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे.
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्र व्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

बहिष्कृत भारत.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दीड आणा.

मुद्रक :—
बाळकृष्ण अनंत ताटे
सहकारी छापखाना, ९१ बी, परळ रोड, मुंबई १२

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ–मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. २० माहे मे सन १९२७. [अंक ४ था.

अनुक्रमणिका.

आजकालचे प्रश्न. पृ. १
१ तंगड्या गळ्यांत आल्या.
२-३ केसरीचा आगलावेपणा.
४-६ केलें तर काय होउं शकतें
७ मांग पुढाऱ्याची परवशता.
८ नमस्कारांतलें ब्राह्मण्य.
पोंच पृ. ३
अग्रलेख पृ. ४
महाड येथील धर्मसंगर
व
अस्पृश्य वर्गाचें कर्तव्य.
विविध विषय संग्रह पृ. ७
आत्मसंयमनाचे नियम.
आत्मपरिचय पृ. ७
सभा, समारंभ व इतर वृत्त.
पत्र व्यवहार पृ. ८

लेखकांस सूचना.

भिमा तात्या वेसकर :—
आपला लेख पुढील अंकात छापू.

सखाराम गणपत सावंत :—
आपले दोन्ही लेख छापतां येत नाहींत.

आजकालचे प्रश्न.

१ हिंदूच्या तरणोपायाची जशी स्वामी श्रद्धानंदजी सारख्या महात्म्यांना अहर्निश चिंता पडली आहे तशी ब्राह्मणांच्या तरणोपायाची नेहमी चिंता वाहाणारे लोक आहेत. आणि म्हणूनच हिंदू संघटणेबरोबर ब्राह्मण संघटना चालू आहे. या महाराष्ट्रांतील ब्राह्मण संघटनेचें अध्वर्यु पुण्याचे रा. माटे हे आहेत. ब्रह्मवृंदांच्या वाटेतील कांटे जाऊन त्यांचा कारभार सुखाचा होवो एवढीच कायती त्यांची इच्छा! व त्यासाठी महार हाती सापडले नाहीत तरी चांभार, मांगांना हाती धरण्यास ते कचरत नाहींत. उलट अशा कामीं ते तत्पर असतात. कारण अशा मसलतीनें ब्राह्मणांना अस्पृश्यांचा आधार मिळतो व ब्राह्मणेतरांपेक्षां ब्राह्मणवर्ग अस्पृश्यता निवारण्याचें कामीं जास्त उपयोगी पडतो, अशी फुशारकी मारावयास सांपडते. 'एकपंथ दो काज' हा माटयांचा हेतु नसून 'दो पंथ एक काज' हाच त्यांचा खरा हेतु आहे, हें आम्हांस ठाऊक आहे. तसें जर नसतें तर अस्पृश्यता निवारकवाल्या माटयांनीं महाडला जाऊन जो खटाटोप केला तो कशाला केला असता? तो कांहीं अस्पृश्यांचा कैवार घेऊन किंवा त्यांची बाजू मांडावी म्हणून केलेला नाहीं हें उघड आहे. फक्त अस्पृश्यांनीं शेटजी भटजींवर केलेले आरोप वृथा आहेत हें त्यांना दाखवावयाचे होतें. ही भावना रा. माटे यांच्या मनांत नसती तर त्यांनी महाडची वाट धरिली असती किंवा नाहीं याबद्दल आम्हांस शंका आहे. कसेंही असो. मोठ्या कष्टानें मिळविलेली माहिती रा. माटे यांनी बुधवार ता. ४ मे रोजी पुणें येथें शिवाजी मंदिरांत व्याख्यानरुपानें निवेदन केली. महाड येथील घडलेल्या प्रकाराच्या खरेखोटेपणाबद्दल आम्हास जें कांही सांगावयाचें होतें तें सर्व आम्ही सांगून टाकल्यामुळे माटे व दाते यांनी प्रसिद्ध केलेल्या माहितीसंबंधी लिहिण्याची आम्हांस कांहीं गरज भासत नाहीं. आम्हांस इतकेंच सांगावेसें वाटतें कीं, शेटजीभटजींनी मारामारीत भाग घेतला नाहीं असे जें माटे व दाते यांनी जाहीर केलें आहे तें साफ खोटें आहे. जी गोष्ट आम्हीं स्वतः डोळ्यांनी पाहिली तिच्या खरेपणाविरुद्ध कोणी कांहींही सांगितलें तरी त्या बाबतीतील आमचें मत कधींही बदलणार नाही. ब्राह्मणांनी मारामारीत भाग घेतला होता, इतकेंच नव्हे तर या बाबतींचे सारें खलबत एका ब्राह्मण वकिलाच्या घरीं झाले हें आम्हीं पुरतेपणी जाणन आहोत. अस्पृश्यांनी केलेले आरोप खोटे आहेत हें दाखविण्यासाठी रा. माटे यांनी जो पहिला मुद्दा मांडिला आहे तो असा की, भानुदास कांबळ्याच्या बायकोला मारलें नाही असें कांबळेच म्हणतो तर तिला मारली असे म्हणणारे लबाड नाहींत काय? भानुदास कांबळे यांच्या बायकोला मारली किंवा नाही या मुद्यावर रा. कांबळे यांची साक्ष घेण्यास आम्हीं बिलकूल तयार नाही कारण ज्यानें आपली बायकापोरें शत्रूच्या टापूंत सोडून आपला दोन टन वजनाचा देह बचावण्यासाठी पोलीस ठाण्याचा आश्रय केला व त्यांचे काय झालें याची तीन चार दिवस पर्यंत वास्तपुस्तही केली नाही त्या पशूला सत्याची काय चाड असणार! पण रा. माटयांना आपल्या हकिकतीच्या खरेपणाबद्दल एवढा विश्वास वाटतो तर सभेत महाडच्या परिषदेला हजर असून झालेला प्रकार डोळ्यांनी पाहणाऱ्या लोकांनी खरी हकीकत सांगण्यास आपणांस अवसर द्यावा अशी विनंती केली असतांना देखील ती कां अमान्य करण्यांत आली? या एका गोष्टीवरूनच माटयांचे हकिकतीत किती खरेपणा असेल याचा सुज्ञांनी तर्क करावा. दुसरी गोष्ट रा. माटे यांनी पुढें आणिली आहे ती ही की, शेटजी भटजीनीं मारामारीत तर भाग घेतलाच नाही. पण परिषदेपूर्वी व मारामारीनंतर अस्पृश्यांना सहाय्यच केलें व अशा सहाय्यकार्यांत महाड म्यु. पालिटीचे अध्यक्ष रा. टिपणीस यांचा नामनिर्देश केला आहे. पण दुसरीकडे छापलेल्या टिपणीसांच्या पत्रांतच "मी अस्पृश्यांना मदत केली नाही" अशी कबुली दिली आहे. शितावरून भाताची परीक्षा होते तशी टिपणीसांसंबंधीच्या विधानानें माटयांची हकिकत कितपत खरी आहे, याचा निकाल सहज होऊं शकतो. एवढी खोटी गोष्ट अगदी खरी म्हणून माटयांनी कशी दडपून दिली याबद्दल कोणासही विस्मयच वाटेल. पण तसें होणें अगदी साहजिक आहे. चोरालां सारें जगच चोर वाटतें; तसें रा. माटयांना वाटलें असेल की, टिपणीसांनी मदत केली हें जरी खोटें असलें तरी काय टिपणीस तसें म्हणतील! फुकाचा लौकिक पदरी पडत असतां तो कोण दूर लोटून देईल? पण रा. टिपणीस यांनी माटयांचा खोटेपणा चव्हाटयावर आणण्यासाठी जी सत्यप्रियता दाखविली त्याबद्दल आम्ही त्यांचे अभिनंदन करतों. आपल्या तंगडया आपल्याच गळयांत आल्यावर आतां रा. माटे हे काय शक्कल लढवितात तें पाहूं.

२ महाड येथें घडलेल्या पाणी प्रकरणासंबंधी अनेक वृत्तपत्रांनीं आपआपलें विचार प्रगट केले. पण त्याबाबतींत केसरी कांही लिहील असे आम्हांस केव्हांच वाटलें नव्हतें. जेथे इतर वर्तमानपत्रांनी सदरील प्रकरणांची माहिती देण्याकरितां आपल्या पत्राचे दोन दोन चार

चार कालम खर्ची घातले तीच बातमी अवघ्या ५० ओळीत आटवून शेवटी "झाला हा प्रकार अत्यंत गर्हणीय झाला." इतकें म्हणून ज्यानें विषयाची समाप्ती केली, तो केसरी पुन्हां या प्रश्नावर कांहीं लिहील हें अगदी असंभव्य होतें. कारण, सामाजिक सुधारणेच्या कार्याला विरोध करावयाचा हा केसरीचा नेहमीचा बाणा ! त्या बाण्याला बट्टा लागेल असें कृत्य केसरी केव्हांच करीत नाही, व त्याशीं विसंगत असलेल्या लेखास अगर मजकुरास सहसा जागा देत नाहीं. परिस्थितीत बराचसा बदल झाल्यामुळे केसरीच्या दृष्टींत थोडासा फरक झाला आहे खरा. मुसलमान लोकांच्या तडाक्यांत आपला निभाव लागणार नाहीं या भयामुळें व स्वराज्याची मागणी उजळ माथ्यानें मागतां यावी या इच्छेमुळें केसरी आतां पूर्वीप्रमाणें अस्पृश्यता निवारणास विरोध करीत नाहीं, व त्यासंबंधीं इतरांचे लेखांस जागा देतो. पण 'सुंभ जळलें तरी पीळ जात नाही' तसें केसरीनें आपला बाणा कायमच ठेविला आहे. दुसऱ्यांचे लेख केसरी छापतो पण स्वतः कधीं कांहीं लिहीतो कां ? जणू लिहिलेंच तर लिहिणाराचे हात झडतील ! इतकेंच नव्हे तर अस्पृश्यांना उत्तेजनपर कृति केसरी आपल्याकडून चुकून देखील घडूं देत नाही. आम्हांस पक्कें आठवतें कीं, जेव्हां १९१९ साली आम्ही 'मूकनायक' पत्र सुरू केलें तेव्हां केसरीला आमची जाहिरात फुकट छापा अशी विनंति केली होती. पण ती धुडकावून लावण्यांत आली ! तदनंतर 'तुमचा आकार देतों, छापा', असें लिहिल्यावर जागा रिकामी नाहीं, असें उत्तर देण्यांत आलें ! इतकेंच नव्हें तर अभिप्रायही दिला नाहीं व परत भेटही दिली नाहीं. केसरीच्या अभिप्रायास आम्ही तीन दमड्यांचींहि किंमत देत नाहीं. राष्ट्राचा उत्कर्ष करूं पाहणाऱ्या या पत्रानें एकाद्या ब्राह्मणेतर लेखकासंबंधीं प्रशंसापर उद्गार केव्हांही काढलेले नाहीत. ब्राह्मणापेक्षां ब्राह्मणेतर गुणानें श्रेष्ठ आहेत असें म्हटल्यानें आपल्या पूर्वजांसहीत आपण रौरव नरकांत पडूं असें ज्यांना नेहमीचें भय वाटतें ते आमच्या सारख्या अस्पृश्य जातींतील माणसाने चालविलेल्या पत्राचा योग्य शब्दांत उल्लेख करतील याची आशा करणें नको. पण परत भेटीच्या सौजन्याला देखील केसरी उणा पडला होता हें सहसा कोणासही खरे वाटणार नाही. पण आम्हांस मात्र त्याची कल्पना होती. कारण केसरीचें हृदय आम्हांस पूर्णपणें अवगत आहे. एकमेकांचें विचार एकमेकांस कळावे व वादास तोंड लागून त्याचा निकाल व्हावा एवढाच काय तो भेटी परतभेटीचा उपयोग आहे. पण केसरीला वाटलें आपणांत व मूकनायकांत जर असा भेटी परतभेटीचा संबंध ठेवला तर तो मांगाला ब्राह्मणानें आपली मुलगी दिल्यानें घडणाऱ्या प्रतिलोम संबंधाप्रमाणें कमीपणाचा होणार ! यांची योग्यता ती काय, यांना परत भेट देऊन यांचें आमचें नसतें नातें जोडून घ्यावयाचे काय म्हणून, वगैरे वगैरे अहंभावनेनें पछाडल्यामुळें केसरी परत भेटीला आला नाही. जुनी गोष्ट कशाला ? आम्ही 'बहिष्कृत भारत' सुरू केल्यापासून आमच्या पत्राचे अंक नियमितपणे आम्ही केसरीकडे व्यवसाय बंधू या नात्यानें पाठवित असतों. पण आमच्या सौजन्याची फेड म्हणून गेल्या केसरीच्या अंकांत कोणासही न दिसेल अशा एका कोन्याकोपऱ्यांत पोच तेवढी दिली आहे. पुन्हां अभिप्राय नाही तो नाहींच ! जेथें वाटेल त्या खरकटया मरकटया पत्रावर अगर नासक्या कुसक्या जिनसांवर अभिप्राय देण्याचा केसरीचा प्रघात आहे तेथें बहिष्कृत भारतावर अभिप्राय देउ नये यांत केसरीचा दिमाख नाही तर काय आहे. पण केसरीचा हा दिमाख फार दिवस चालावयाचा नाही. घमेंड जिरण्याची वेळ आतां जवळ येऊन ठेपली आहे. तसें जर नसतें तर केसरी परत भेटीला कां आला असता अगर त्याला महाडच्या पाणी प्रकरणाच्या बाबतींत कां वाचा फुटली असती?

३ 'हत्ती चलता है कुत्ता भुकता है' असा चढेलपणा ठेवून इतःपर चालावयाचें नाहीं, म्हणून तर तारीख ३/५/२७ च्या अंकांत केसरीनें आपल्या स्फूट सुचनांत महाडच्या पाणी प्रकरणावर आपले विचार प्रगट केले आहेत. अस्पृश्यता निवारक मंडळाच्या माटे मास्तरांनीं व हिंदु महासभेच्या दात्यांनी चवकशी करून जी माहिती केसरीला पुरविली तीवरून केसरी ह्मणतो कीं, मारामारींत ब्राह्मणेतरांनीच भाग घतला होता. शेटजीभटजीनी मारामारीत भाग तर घेतला नाहींच, पण अस्पृश्यांना सभेच्या कामीं तसेंच मारामारीनंतर मदतच केली. यास्तव शेटजीभटजींना शिव्याशाप देणाऱ्या अस्पृश्यांनीं आपली दिशाभूल होऊं देऊं नये, असा केसरीचा पोक्तपणाचा सल्ला आहे. शेटजीभटजींना जबाबदार धरण्यांत आम्ही दिशा भूल करीत आहोंत असें आम्हांस मुळींच वाटत नाही. परंतु शेटजीभटजींनी मारामारींत भाग घेतला नसून फक्त ब्राह्मणेतरांनींच भाग घेतला होता हें खोटें विधान जरी खरें मानलें तरी त्याबद्दल केसरीनें काय सांगितले आहे? ब्राह्मणेतरांची कानउघाडणी केली आहे किंवा अस्पृश्यतानिवारणार्थ एकादा उपाय सुचविला आहे? मुळींच नाहीं. एवढया मोठया प्रश्नावर लिहितांना केसरीसारख्या पत्रानें लोकांच्या डोळ्यांत झणझणीत अंजन घालावयास पाहिजे होतें. बदललेल्या मनूंत आपण कसें वागलें पाहिजे याचा खुलासा करून अज्ञ जनतेची समजूत करून द्यावयास पाहिजे होती. पण त्याच्या लिहिण्यांत उदार कल्पनेची कोठें छटाही दिसत नाहीं. उलट त्यानें जें लिहिलें आहे तें अगदी कोत्या बुद्धीचें निदर्शक आहे. त्यांत शेटजी भटजींची वकिली करण्याचा क्षुद्र हेतु आहे, इतकेंच नव्हे तर शुद्ध आगलावेपणा आहे. असें कां, याचा तपास केला असतां असें दिसून येईल कीं, अस्पृश्यतानिवारणाचे बाबतींत साउथ आफ्रिकेंतील गोऱ्या लोकांनां अस्पृश्यतानिवारणाची जितकी कळकळ आहे त्याहून जास्त कळकळ केसरीला नाहीं. दोघानांहि अस्पृश्यता घालवावयास नको. उलट आपल्या स्वार्थी धोरणाला एक कारण ह्मणून तिची होईल तितकी जोपासना करण्याकडे यांचें लक्ष! हिंदी लोकांनीं समान हक्क मागितले कीं, साऊथ आफ्रिकेंतील गोऱ्या लोकांनीं अस्पृश्यतेच्या अन्यायाचें घोडें दामटलेंच! तसेंच ब्राह्मणेतरांनीं ब्राह्मणांशीं समान हक्क मागितले की, केसरीनें तुह्मी अस्पृश्यांना विरोध करतां मग तुह्माला आमच्या बरोबरीनें हक्क मागण्याचा काय अधिकार असा प्रश्न केलाच!

४ ब्राह्मणेतरांच्या सबबीवर केसरी कंपुंतील लोकांस अस्पृश्यता निवारणाचे बाबतीत आपले कर्तव्य टाळण्यास कसा सोपा मंत्र सांपडला आहे हे अनुभवसिद्ध आहे. दिवेकर शास्त्र्यांसारखे लोक सांगतात की, अस्पृश्यांना देवळांत व पाणवठयावर घ्यावयास आम्हां ब्राह्मणांस कांही हरकत नाही. पण ब्राह्मणेतर लोकांना तें खपत नाही. हिंदुसमाजांत लोकसंग्रह व्हावा म्हणून तर अस्पृश्यांना जवळ करावयाचें. पण त्यांच्यासारख्या अल्पसंख्यांक लोकांना जवळ केल्यानें ब्राह्मणेतरांसारखे बहुसंख्यांक लोक फुटून हिंदुसमाजाच्या बाहेर जातील ! मग आम्हीं अस्पृश्यांना जवळ करून काय करावें? केसरी म्हणतो आम्ही जवळ करावयास तयार आहोंत. तुमचे शत्रू आहेत ते ब्राह्मणेतर. त्याच्यांशी तुम्ही जें भांडण भांडावयाचें तें भांडा. आह्माला काय सांगतां?

५ ब्राह्मणेतरांचे हे केवळ बुजगावणें आहे. ज्याला कांहीं करावयाचें नाही तो हें पुढें करतोच. पण ज्यांच्या मनांत करावयाचें आहे त्यांना ते आड येत नाहींत या बद्दल आमची खातरी आहे. हें नुकतेंच बदलापूर येथे झालेल्या शिवजयंतीच्या वेळीं एका साध्या भिक्षुकाने सिद्ध करून दिलें आहे. बदलापूर येथें हिंदु मुसलमानांत तेढ उत्पन्न झालेली आहे हें सर्वश्रुत आहेच. तेव्हा तेथील हिंदु समाजांत संघटना होऊन स्पृश्य अस्पृश्य भेदाभेद नाहीसा व्हावा यास्तव हा उत्सव मुद्दाम डॉ. आंबेडकरांचे अध्यक्षतेखाली घडवून आणावा, असा स्थानिक हिंदु पुढाऱ्यांनीं निश्चय केला, व ही कामगिरी बदलापूरचे पालयेशास्त्री यांजवर सोंपविण्यांत आली. परंतु डॉ. आंबेडकरांची उतरण्याची सोय कोठें करावी हा एक त्यांतला मोठा अडचणीचा प्रश्न होता. त्याची जबाबदारी आपण घेऊं म्हणून बदलापूर येथील एका प्रमुख गृहस्थानें आश्वासन दिलें होतें असें म्हणतात. पण शेवटी पालये शास्त्री यांजवरच ती जबाबदारी येऊन पडली. ती जबाबदारी पार पडतांना पालये शास्त्री यांनी जे धैर्य दाखविलें तें वाखाणण्यासारखें आहे. डॉक्टर आंबेडकरांना आपल्या घरी पाहुणे म्हणून ठेवून घेतल्यानें आपल्या भिक्षुकीच्या धंद्यावर काय परिणाम होईल याचा त्यांना पूर्ण अंदाज होता. शिवाय आपले प्रतिस्पर्धी चित्पावन भिक्षुक ब्राह्मणेतरांसारख्या अडाणी यजमानांस तुमचा भिक्षुक भ्रष्ट झाला असें सांगून फितुर करण्यास मागें पुढें पाहणार नाहीत हें ते जाणून होतेच. तेव्हां त्यांनी आपल्या दहा वीस गांवच्या यजमानास बोलाविलें व त्यांच्यापुढें आंबेडकरांचें मी आपल्या घरी आदरातिथ्य केल्यास तुम्हांला कांही हरकत आहे का? असा प्रश्न मांडला. त्यावर जमलेल्या सर्व ब्राह्मणेतरांनी "तुम्ही तिकडे आम्ही; तुम्हांला हरकत नाहीं तर आम्हांलाहि नाही." असें उत्तर दिलें. अशापरी आपल्या अधिकाराचा उपयोग करून एकाकर्मठ ब्राह्मणाने अस्पृश्यांबरोबर आपल्या घरी सहभोजन केले व या कामीं ब्राह्मणांनीं ब्राह्मणेतरांची समजूत केली तर ब्राह्मणेतर आड येत नाहींत असें सिद्ध करून दिलें.

६ केसरीपुढें या बिचाऱ्या भिक्षुकाची कांहीच मातब्बरी नाही. केसरी हें एक महाराष्ट्रांतले नाणावलेलें पत्र आहे. हल्ली जरी तें खालावलेले आहे तरी 'हिंग गेला पण वास राहिला' या म्हणीप्रमाणे त्याचें नांव अजून आहे. व बरेचसे लोक आपलें धोरण व आपली मतें केसरीच्या धोरणावरून व मतांवरून ठरवितात. अर्थात केसरीने जर जोराने उपदेश केला तर जसा पालये शास्त्र्यांसारख्या भिक्षुकांनी त्यांच्या अंकित असलेल्या ब्राह्मणेतर जनतेला योग्य वळण लावण्याचा प्रयत्न केला तसा प्रयत्न इतर भिक्षुकही करतील याबद्दल आम्हांस बिलकूल संशय नाही. जी गोष्ट एका साध्या भिक्षुकाने करून दाखविली ती करा म्हणून सांगण्याचें धैर्य केसरीत कोठें आहे! छूं म्हणून अंगावर कुत्रा सोडणारा अगर सुटला असतां त्यास आवरून न धरणारा कुत्र्याचा धनी दोषी ठरत नाही, कुत्राच दोषी ठरतो हे केसरीचें सांगणे अगदी हास्यास्पद आहे. प्रसंग विशेषीं आम्ही ब्राह्मणेतरां-

विरुद्ध लिहितो म्हणून ब्राह्मणेतरांत ब्राह्मण्याची ज्योत प्रज्वलित करण्याची जबाबदारी कोणावर आहे याबद्दल आमच्या मनात शंका आहे असें मात्र कोणी मानूं नये. अस्पृश्य व ब्राह्मणेतर यांच्यांत दुही व फूट पडली असतां आपल्या अधिकाराचा सदुपयोग करून तो मिटविण्याचा प्रयत्न करण्याऐवजी ब्राह्मणेतर तुमचे शत्रु आहेत येवढेंच दाखवून देण्यापुरते श्रम घेणाऱ्या ब्राह्मण लोकांना अस्पृश्य लोक आपले मित्र म्हणून गणतील असा समज करून घेणे चुकीचें आहे.

७. अपवाद म्हणून एका माणसाचा उल्लेख करणें भाग आहे. अस्पृश्य समाजांतील मांग जातीचे पुढारी रा. सकट यांचे धोरण बाकीच्या अस्पृश्य जातीच्या पुढाऱ्यांहून नेहमीच भिन्न असतें. याचें कारण अगदी उघड आहे. बाकीचे अस्पृश्य पुढारी आपली मतें आपणच बनवितात. पण रा. सकट यांची मतें माटे मास्तर यांजकडून तयार होऊन येतात. ब्राह्मणांत अस्पृश्यता निवारणाची सोंगें घेऊन मिरविणाऱ्या लोकांपैकी माटे मास्तर हे एक आहेत. रा. सकटांची मतें माटयांच्या मुशीतून ओतली गेली असल्यामुळें त्यांना सहजी ब्राह्मणी ठेवण येते. म्हणूनच ब्राह्मण लोक अस्पृश्यांचे खरे कैवारी असून ब्राह्मणेतर लोकच अस्पृश्यांचे खरे वैरी आहेत असा ते नेहमी ब्रह्मघोष करीत असतात. ब्राह्मणेतर आड येतात हे आह्मांसहि कबूल आहे. पण ब्राह्मण कधीच आड येत नाहींत असें मात्र आम्हास प्रामाणीकपणें ह्मणता येत नाहीं. आपल्या पुढाऱ्यांच्या नांवाचा जप करतां करतां रा. सकट हे आतां आपल्या पुढाऱ्यांत इतके विलीन होऊन गेले आहेत कीं, स्वजातीचें हित कोठें आहे हें पहाण्याइतका आपलेपणा त्यांच्यांत उरलेला दिसत नाहीं. भाल्याच्या ता. २/५/२७ च्या अंकांत या मांगजातीच्या पुढाऱ्यानें एक पत्र लिहिलें आहे की, "महार लोक मांगांना कमी लेखतात, त्यांना आपल्या विहिरीवर पाणी भरूं देत नाहींत. आणि त्यांचा नवरा घोडयावर बसून रस्त्यांतून जाऊं देत नाहींत. तेव्हां प्रथम महार लोकांनी मांग लोकांना समसमान लेखावें, मग स्पृश्य हिंदूंशीं समानतेचा झगडा करावा." रा. सकटांचा महारांवरचा आरोप खरा असेल. पण तेवढयावरून चवदार तळयावर पाणी भरण्याचा अधिकार तसेंच इतर सार्वजनीक हक्क प्राप्त करून घेण्याचा अधिकार महार लोकांस पोहोंचत नाहीं, हें त्यांचें म्हणणें अगदीं नादानपणाचें आहे. घरधनी आपल्या घरांत मला शीरूं देत नाहीं ह्मणून घरधन्यास घराचा कब्जा घेण्यास माझी हरकत आहे असें ह्मणून एखादा शेजारी अडथळा करू लागला तर त्याचें ह्मणणें ऐकून घेण्या ऐवजीं कोणीही झाला तरी त्याचें तोंडच रंगवील. महार लोकांविरुद्ध मांग लोकांनी अशा प्रकारच्या तक्रारी केल्या तर जे कायदेशीर हक्क महार लोकांना मिळाले पाहिजेत ते हक्क आपण बुडवूं शकूं असा जर रा. सकट यांचा अंदाज असेल तर रा. सकट म्हणजे एक खुळे गृहस्थ आहेत असेंच मानावें लागेल. महार लोक जर अन्याय करित असले तर त्यांना ठिकाणावर आणण्याचा प्रयत्न रा. सकट यांनीं करावा. त्यांत त्यांना महारांचे पुढारी सर्व प्रकारची मदत करतील, असें आम्ही अभिवचन देतों. पण महार लोक मांग लोकांना भावाप्रमाणे लेखित नाहींत म्हणून ब्राह्मणांशी संगनमत करून महारांच्या न्याय्य हक्कांवर गदा आणण्याचा प्रयत्न रा. सकट हे जर करतील तर ते निष्फळ होणार आहेत हें आम्हीं आधीच सांगतों. पण केवळ मांग लोकांच्या हिताच्या दृष्टीनें जरी पाहिलें तरी महार लोक आपणांस बंधुभावाच्या नात्यानें वागविण्यास तयार नाहींत, या सबबीवर मांग लोकांनीं वरिष्ठ हिंदूंशीं आपल्या हक्काचें भांडण भांडावयास पुढे येऊं नये हो कोणत्या शहाण्याची रीत आहे हें आम्हांस कळत नाहीं. चवदार तळयावर जाऊन पाणी घेणें हा अस्पृश्य मानलेल्या दरएक जातीचा कायदेशीर हक्क आहे. तो हक्क प्रस्थापित करण्यासाठीं प्रत्येक अस्पृश्य जातीनें आपलें सर्वस्व खर्च करणें प्राप्त आहे. खरें पाहिलें असतां महार लोकांनी मांग लोकांना जर म्हटलें कीं, "कार्य सर्वांचें: त्यासाठीं आम्हींच कां मरावें?" तर त्यांत कांहीं वावगें होणार नाहीं. शिवाय आम्हीं आपल्या प्रयत्नानें खुलें केलेलें तळें उपयोगांत आणून आयत्या पिठावर रेघा ओढणारे तुह्मीं कोण, असें हिणवितां येण्यासारखें असतांहि महार लोकांनीं तसा भाव कधी दर्शविला नाहीं. उलट महार लोकांनीं सर्व अस्पृश्य जातींचा हक्क प्रस्थापित करण्यासाठीं आपल्या रक्ताचें सिंचन केलें हा महार जातीचा मांग जातीवर उपकार झाला नाहीं असे कोण म्हणेल ? पण मांग जातीचें हित पहाण्यापेक्षां ब्राह्मण जातीचें हित पहाण्यांत गुंतून गेलेल्या मांग जातीच्या पुढाऱ्यास हें कळावें कसें ? खरा मांग जर असता तर तो महाराशीं समान हक्क मागण्या ऐवजी त्याने ब्राह्मणाशीं समान हक्क मागितले असते. एकाद्या महाराशी रा. सकट यांच्या जातभाईचा सोईरसंबंध झाला तर फार तर मांग लोक महारांच्या समान दर्जाचे होतील. पण सकटांचा सोईरसंबंध जर भालाकारांच्या जातभाईशी झाला तर मांग लोक महारांपेक्षा श्रेष्ठ दर्जाचे होतील हें उघड आहे. मग ज्यापासून महारांपेक्षां मांग लोक श्रेष्ठ होतील अशी मागणी करण्याऐवजी सार्वजनिक पाणवठें अस्पृश्यांना खुले करण्याच्या कामांत रा. सकटांनी विरोध करावा हें कशाचें लक्षण आहे ? आमच्या मतें हें, परवशतेचें लक्षण आहे. रा. सकट हे पुण्यात ब्राह्मण लोकांनीं स्थापन केलेल्या अस्पृश्यता निवारक मंडळाचे पगारी प्रचारक आहेत. रा. सकट यांनीं अवस मागून किंवा 'दे दान सुटे गिराण' म्हणून स्वतंत्र राहणीचा अवलंब केला असतां तरी त्यांना आपल्या मातंग ज्ञातीची बाजू निर्भिडपणें मांडता आली असती. पण ब्राह्मणांचे मीठ खाऊन त्यांच्या हिताच्या विरुद्ध जाणें रा. सकटांना शक्य नाहीं. ब्राह्मणानें पाळले पोसलेला कोणताही अस्पृश्य जातींतील माणूस अस्पृश्यांचे पुढारीपण घेण्यास नालायकच ठरेल, असें आमचें प्रामाणिक मत आहे. तोच न्याय मांगाचे पुढारी म्हणविणारे रा. सकट यांस लागू आहे. या जाणीवेनेंच कीं काय रा. सकट यांनीं कांहीं दिवसांपूर्वी चालविलेल्या आपल्या मातंगबंधू पत्रांत मांगांचा पुढारी अजून यावयाचा आहे असे म्हटलें होतें. हें खरें असो, असेंच आम्हीं इच्छितों. मात्र त्या पुढाऱ्यानें येतांना आपल्या जन्मदात्या आईबापापासून पुरेशी शिदोरी संगाती आणावी, येवढीच त्याला आमची अगाऊ सूचना आहे. नाहीं तर पोटासाठीं स्वतःची अक्कल विकण्याची पाळी त्या बिचाऱ्यावर यावयाची !

८. सगळेच लोक भालाकाराप्रमाणें नादान नाहींत हें कबूल करण्यास आम्हांस आनंद वाटतो. दुसरीकडे ज्या दोन ब्राह्मण गृहस्थांचें पत्र आम्हीं छापलें आहे त्यांना महाड येथें घडलेल्या प्रसंगाचा हिंदुसमाजावर काय परिणाम होईल याची भालाकारापेक्षां जास्त जाणीव आहे. ह्मणून त्यांच्या ह्मणण्याचा आह्मांस विशेष आदरपूर्वक विचार करावा असें वाटतें. हिंदुसमाजांतच राहून होतां होईल तों आपली उन्नति करून घ्यावी, असें या दोन मित्रांप्रमाणें आमचेंहि मत आहे. तसेंच स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्यांत समानता प्रस्थापित झाली नाहीं तर अस्पृश्य लोक धर्मांतर केल्याशिवाय राहणार नाहींत ही वस्तुस्थितीहि आमच्या प्रमाणें आमच्या मित्रांसहि कबूल आहे. असें असतांना आह्मांस 'रामराम' म्हणून अभिवंदन करणें योग्य आहे काय, असा आमच्या या दोन मित्रांस आमचा प्रेमाचा सवाल आहे. आमच्या मतें एकतर त्यांनीं आम्हांस नमस्कार घालावयाचा होता. नाहीं तर जोहार तरी म्हणावयाचें होतें. या दोहोंत कांहीं तरी अर्थ आहे. पण 'रामराम' असा मतिकाचा शब्द त्यांनीं आम्हांसंबंधीं वापरावयाचा नव्हता. तो शब्द मराठे लोकांना खपतो. पण अस्पृश्यांतील महार लोकांस खपत नाहीं. त्यांनीं आपलें क्षत्रियत्व, जोहारासारख्या अभिवंदनपर शब्दांत कां होईना, कायम राखलें आहे. या बाबीतील आमचे आग्रह उगाच कांहीतरी पोरकटपणाचा आहे असें मात्र आमच्या या मित्रांनीं मानूं नये. आज हिंदुसंघटनेच्या आड जर कोणती एकादी गोष्ट येत असेल तर ती ब्राह्मणांच्या अंगात मुरलेली अहंमन्यता. ही अहंमन्यता आमच्या सदय मित्रांतहि वास करीत आहे हें त्यांनी आह्मांस नमस्कार लिहीण्याऐवजी रामराम लिहीला यावरून उघड होत आहे. ब्राह्मणांशिवाय इतरांस नमस्कार करावयाचा नाही ही रूढी या अहंमन्यतेचे व्यक्त रूप आहे. आणि ब्राह्मण्य आहे तें तिच्यांतच आहे. आमच्या मित्रांनीं जी चूक केली ती बुद्धिपुरःसर केली नसून रूढीमुळेंच ती त्यांच्या हातून झाली असावी हें आम्ही ओळखून आहोंत. पण ज्या ब्राह्मणांना आपला पोकळ श्रेष्ठपणा सोडून इतरांशी समानतेनें वागावयाचें असेल त्यांनीं ही अहंमन्यतादर्शक रूढी बदलली पाहिजे. बाब दिसावयाला लहान पण परिणामी मोठी असें वाटल्यावरून ही चिकित्सा करणें भाग पडलें आहे. ब्राह्मण्याचा त्याग करणाऱ्या लोकांतूनहि ब्राह्मण्याचें समूळ उच्चाटण होणें कसे कठीण होतें हें यावरून दिसून येतें.

अगत्याची सूचना.

पुढील अंकापासून बहिष्कृत भारताची वर्गणीदारांस व्ही. पी. सुरू होईल. अचानक व्ही. पी. आल्यामुळें बऱ्याच लोकांना तिचा स्वीकार करणे अवघड जातें ह्मणून व्ही. पी. करण्यापूर्वी अगाऊ सूचना दिली जाईल. तरी वर्गणीदारांनीं व्ही. पी. घेण्यास सिद्ध असावें अशी आमची त्यांस नम्र विनंति आहे.

व्यवस्थापक,
बहिष्कृत भारत.

पोंच.

लोकसत्ता, लोकमत, श्रद्धानंद, निजामविजय, केसरी, नवप्रभा, विजयी मराठा, प्रजापक्ष, नवयुग, दीनमित्र, महाराष्ट्र, विचारी, कुलाबा समाचार, हंटर, पै, समाजबंधु, श्री शाहू, टणत्कार, साष्टी समाचार, खबरदार, वारकरी, ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, ब्राह्मणेतर, राष्ट्रवीर, मुसलमान, परीक्षक, जागृति, विविधवृत्त, विद्याविलास ही साप्ताहिके व लोकमित्र, आर्यविज्ञान व वैश्यसेवक, विविधज्ञानविस्तार हीं मासिकें आह्मांस भेट देऊ लागलीं आहेत, याबद्दल आह्मी त्यांचे फार फार आभारी आहों. अभिप्राय सवडीप्रमाणें देऊं.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. २० मे सन १९२७

महाड येथील धर्मसंगर व अस्पृश्य वर्गाची जबाबदारी.

गेल्या दोन अंकांत महाड येथील पाणी प्रकरणाच्या बाबतीत स्पृश्य हिंदूंचें तसेंच सरकारचें कर्तव्य काय आहे याचा उहापोह आम्हीं केला आहे. आज आमच्या अस्पृश्य बंधूनीं या बाबतींत काय केलें पाहिजे याचें दिग्दर्शन करण्याचें आम्हीं योजिलें आहें.

महाडचें चवदार तळें हें तळें सार्वजनिक आहे. त्यावर सर्व जातींच्या लोकांस निर्विघ्नपणें पाणीं भरतां येतें. कोणी कोणाला हरकत करीत नाहीं. पण त्याच तळ्यावर महार, मांग, चांभार व ढोर इत्यादि जातींच्या लोकांनी पाणी भरलें असता तें स्पृश्य हिंदूस खपत नाहीं हें महाड येथील प्रकारावरून सिद्ध झाले आहें.

असें कां होतें ?

याचा जर आमच्या ज्ञातिबंधूनीं पुरतेपणीं विचार केला तर त्यांना कळून येईल कीं, हिंदुधर्मात त्यांना अपवित्र मानण्यात येतें. त्यांचा स्पर्श झाला असतां हिंदुधर्मीय मनुष्य ओवळा होतो व त्याची अशुद्धता घालविण्यासाठीं त्यास सचैल स्नान करणें प्राप्त होतें. कांहीं ठिकाणीं तर त्यांची नुसती सावली पडली तरी देखील दोष घडतो व त्याचा परिहार करण्यास स्नान करावें लागतें. ही शुद्धाशुद्धतेची भावना कारणबद्ध असती तर तिच्याविरुद्ध कोणास फारसें काहीं म्हणतां आलें नसतें. एखादी स्त्री रजस्वला असेल तर ती त्या स्थितींत असेपर्यंत तिनें कोणास स्पर्श करूं नये हें म्हणणे मान्य करतां येईल. जो कोणी अमंगल असेल त्यानें तो त्या स्थितींत असेंपर्यंत शुचिर्भूत माणसास शिवूं नये यासही ना म्हणता येणार नाही. पण या जातीच्या लोकांनी स्पर्श केला असतां तो कां चालूं नये, याची संयुक्तिक अशी कारणमीमांसा कोणीच देऊं शकत नाहीं. या जातीचे लोक अमंगल राहातात म्हणून त्यांचा स्पर्श होणें निषिद्ध मानण्यात येतें असें जे सांगतात त्यांना या जातींत ज्या लोकांची राहणी स्वच्छपणाची आहे त्यांचा स्पर्श तरी कोठें खपतो आहे ? या जातीचे लोक अभक्ष्य भक्षण करतात म्हणून त्यांना दूर ठेवण्यांत येतें हें कारण देखील या कामी अपुरें पडतें. या जातीत असें कितीतरी लोक आहेत की, जे मद्यमांसाला कधी शिवत देखील नाहींत. तरीपण गोमांस भक्षक अस्पृश्यांप्रमाणें त्यांनाही दूरच ठेवण्यांत येतें. शिवाय स्पर्श हा भक्ष्याभक्ष्य यावर अवलंबून आहें असे जर म्हणावे तर मुसलमानांसारख्या अभक्ष्य अन्न खाणाऱ्या लोकांस अस्पृश्य म्हणण्याची कोणा हिंदूची छाती होत नाहीं. सारांश,

अस्पृश्यता ही एक स्पृश्य लोकांची लहर आहे

असे म्हटल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. आम्ही तुम्हांला अस्पृश्य मानतों म्हणून तुम्ही अस्पृश्य, या स्पृश्य लोकांच्या लहरीशिवाय अस्पृश्यतेला दुसरे कारणच दिसत नाहीं या आपल्या लहरीला लोक रूढी म्हणतात व रूढीला कायदा मानून ते ती अस्पृश्यांवर जबरदस्तीनें लादण्याचा प्रयत्न करतात.

अस्पृश्यता निवारण्याचे बाबतींत एक विस्मयकारक गोष्ट दिसून येते ती ही कीं, या रूढीच्या संबंधांत अस्पृश्यांचें लोकमत काय आहे याची कोणी विचारपूस देखील करीत नाहींत. उलट

स्पृश्य जातींचें लोकमत अजून तयार नाहीं

सबब त्यांचें लोकमत तयार होईपर्यंत तुम्हीं अस्पृश्य राहिलें पाहिजे असें अगदी खुशाल सांगण्यांत येतें.

जी गोष्ट लोकांस पसंत नाहीं, जिला लोकांचा विरोध आहे, ती राज्यकर्त्यांनीं जुलूमानें, सक्तीनें अगर आग्रहानें लोकांवर लादूं नये असा राजकारणांत सरकारास बजावून सांगणारा एक पक्ष या देशांत आहे. बंगालची फाळणी कर्झन साहेबानें केली ही गोष्ट राज्यकारभार सुलभ व्हावा या दृष्टीनें कांही वावगी नव्हती, परंतु अशा प्रकारच्या फाळणीस बंगाली लोकमत अगदी विरुद्ध होतें व त्यास न जुमानतां इंग्रज सरकारनें जेव्हां आपलें म्हणणें शेवटास नेलें तेव्हां सरकार लोकमताला जुमानीत नाहीं म्हणून टिळकासारख्या राष्ट्रीय बाण्याच्या जहालानें टीकेचें अस्त्र सोडून केवढा गहजब केला हें सर्वश्रुत आहेच. शेवटी इंग्रज सरकारनेंही राज्य चालविणें तें लोकमताला धरूनच चालविलें पाहिजे हें तत्त्व मान्य करून बंगालची फाळणी रद्द केली व आपला मोठेपणा बाजूस ठेवून सरकार अखेर लोकमतास शरण गेलें व मनलज्जेनें जरी नसलें तरी जनलज्जेनें आपण लोकमतानुवर्ती आहोंत असें सिद्ध करून दिलें. लोकमताचा हा विजय झाला हें चांगलेंच झालें. पण या ऐतिहासिक गोष्टीच्या स्मरणानें आम्हांस आनंद न होतां, तिडीक येते ती एवढ्यामुळेंच कीं सरकारास लोकमताप्रमाणें वागावयास सांगणारे लोक स्वत: अगदी निर्लज्जपणे अस्पृश्यांचे लोकमतास पायांखाली तुडवितात. लोकमताकडे लक्ष देऊन अधिकाराचा उपयोग करावयाचा ह्या तत्त्वाचा पुरस्कार करणाऱ्या लोकांनी अस्पृश्य जनता अस्पृश्यतेची रुढी चालूं राखण्यास कबूल नाहीं असें दिसून आल्याबरोबर त्या अनिष्ट रुढीचा त्याग करावयास आपण सिद्ध आहोंत असें जाहीर करणें क्रमप्राप्त होतें. ज्याप्रमाणें बंगाली लोकांचें मत बंगालच्या फाळणीविरूद्ध होतें त्याप्रमाणें साऱ्या अस्पृश्य लोकांचें लोकमत अस्पृश्यतेच्या रुढीच्या विरुद्ध आहे. बंगालची फाळणी करणें न करणें हें बंगाली लोकमतावर अवलंबून राहिलें पाहिजे असें जे छातीठोकपणें सांगत होते त्याच लोकांनी अस्पृश्यता ठेवणें न ठेवणें हें अस्पृश्यांच्या लोकमतावर अवलंबून राहावें असें कां कबूल करूं नये? पण या दृष्टीनें या प्रश्नाकडे कोणीच पहात नाहींत. स्वार्थ, इतका बलवत्तर आहे कीं, आपल्या पायाखाली काय जळतें इकडे चांगल्या माणसांचें सुद्धां लक्ष जात नाहीं. ज्या प्रसंगी इतरांस जें तो करावयास लावतो तेंच तसा प्रसंग स्वत:वर आला असतां तो करण्याचें कसें टाळतो याचा हा एक उत्तम मासला आहे. कसेंही असो, स्पृश्य हिंदूंचें लोकमत अस्पृश्यता निवारण्यास प्रतिकूल आहे ही गोष्ट अस्पृश्य लोकांनीं ध्यानांत घेतली पाहिजे.

तें अनुकूल कसें करतां येईल?

हा अस्पृश्य जनतेपुढें मोठा महत्त्वाचा प्रश्न आहे व तो सोडविण्यास त्यांनी योग्य ती उपाययोजना केली पाहिजे. परंतु ही उपाययोजना निश्चित करण्यापूर्वी स्पृश्य लोकांच्या भावना दगडासारख्या कठीण कां झाल्या आहेत याचें पूर्ण आकलन होणें अत्यावश्यक आहें.

कोणत्याही समाजात स्वत: विचार न करितां दुसऱ्याच्या विचारानें वागणारे असे लोक असतातच. धर्मोपदेशक सांगेल तो धर्म, वडील सांगतील ती आज्ञा, अधिकारी सांगेल तो हुकूम, मित्र देईल तो सल्ला मान्य करून आपला व्यवहार चालविणारे असंख्य प्राणी या भूपृष्ठावर आढळून येतात. मग तो धर्म, ती आज्ञा, तो हुकूम व तो सल्ला योग्य आहे किंवा अयोग्य आहे, स्वार्थमूलक आहे किंवा नि:स्वार्थ बुद्धीचा आहे याचा विचार करण्याची जबाबदारी हे निर्बुद्ध प्राणी आपल्या अंगावर केव्हांच घेत नाहींत. जसे स्वत: विचार न करतां दुसऱ्याच्या विचारानें वागणारे विचारशून्य लोक असतात तसेच विचार करूनही त्याप्रमाणें आचार न ठेवणारे लोकही दरएक समाजांत असतातच. नुसता विचार करून तो गांठीस बांधून ठेवण्यास कांहींच खर्च होत नाहीं. कोमल हृदयाच्या कुबेरासही जगांतल्या संपत्तीची वांटणी विषम प्रमाणांत होऊं नये हें तत्व पटतें. वतनदार जोशीही जोशी असावा तर तो पारंगत असावा हें म्हणणें मान्य करतों. त्याचप्रमाणें मागासलेल्या वर्गाला पुढें आणण्याकरितां सरकारी नोकरीत पहिली जागा त्यास द्यावी हा विचार पुढारलेल्या वर्गाच्या लोकांस ना कबूल नाही. पण खुद्द कुबेरावर आपली संपत्ती समसमान वांटून देण्याचा प्रसंग आला किंवा हुशार मांग जातीचा जोशी लाभला असतां आपली वृत्ति त्यास अर्पण करण्याचा कठीण योग वतनदार जोश्यांवर गुदरला किंवा स्वतांला आंचवून मागासलेल्यास जागा देण्याची पाळी एखाद्या पुढारलेल्यावर आली तर या तिघांचेही तोंड वासेल यांत शंका नाहीं. हा मनुष्य स्वभाव ध्यानांत घेतला म्हणजे अस्पृश्य लोक एवढा अट्टाहास करीत असतां स्पृश्य लोकांना त्याचें कांहींच कां वाटत नाहीं याचा उलगडा सहज होईल. स्पृश्य समाजांत विचारशून्य लोक आहेत तसेच आचारशून्य लोक आहेत. विचारशून्य लोक अंधपरंपरेमुळे अस्पृश्यता बरी कीं वाईट याचा विचारच करीत नाहींत. आचारशून्य लोक अस्पृश्यता वाईट आहे हा विचार मान्य करतात पण मोठेपणाच्या स्वार्थाला बळी पडल्यामुळें त्यांच्या हातून विचाराप्रमाणें आचरण होत नाहीं.

अशा प्रकारें रोगाचें निदान कळून आलें असतांना अंधपरंपरेमुळें व स्वार्थामुळें आमच्या म्हणण्याचा प्रकाश ज्यांच्या डोक्यांत पडत नाहीं त्यास ताळ्यावर आणण्यास आम्ही कोणता उपाय योजिला पाहिजे एवढाच काय तो प्रश्न उरतो. आमच्या मतें स्पृश्य हिंदूंच्या वागणुकींत फेरबदल घडवून आणावयाचा असेल तर प्रथमत: त्यांच्यांतील

विचारशून्य लोकांस विचार करणें भाग पाडलें पाहिजे.

पण विचार हा कांही एखाद्या ज्वालामुखीप्रमाणें आपोआप पेट घेत नाहीं. तो कांहीं कारणपरत्वेंच प्रज्वलित होतो. ज्यांच्यांत विचारजागृति करावयाची असेल त्यांना विचार करण्यास कारण घडवून आणलें पाहिजे हें आमच्या अस्पृश्य बंधूंनीं विसरतां कामा नये. रूढ मार्गानें जाणारा वाटसरू जोपर्यंत रस्ता सरळ आहे, त्याला वाटा फुटल्या नाहीत, तोपर्यंत डोळे झांकून कांहीं एक विचार न करतां चाल चालत असतो. त्याला विचारपूस करण्याची जरुरीच नसते. पण जेव्हां कां रस्त्याला वाटा फुटलेल्या दिसतात तेव्हां तो थबकतो, गोंधळून जातो आणि यांतील आपल्या मुक्कामावर नेणारा मार्ग कोणता याचा तो विचार करावयास लागतो. यांवरून उघड आहे कीं, रुढ झालेल्या मार्गांत हरकत उत्पन्न झाली नाहीं, अडथळा भासला नाहीं, तोपर्यंत कोणीही आपल्या पुर्वापारच्या रूढ मार्गाच्या बरे वाईटपणा-

बद्दल विचार करण्यास प्रवर्त होत नाहीं. हाच न्याय स्पृश्य लोकांतील विचारशून्य लोकांस लागूं केला तर असें दिसून येईल कीं, अस्पृश्यतेची रूढी चालूं राहिली याचें मुख्य कारण म्हटलें म्हणजे अस्पृश्य लोकांनीं त्या रूढीस कधींच हरकत घेतली नाही हेंच होय. त्यांनीं जर हरकत घेतली असती तर स्पृश्य लोकांस अस्पृश्यतेच्या कल्पना कधींच बदलाव्या लागल्या असत्या. वाईट कोणतें हें त्यापासून भोगाव्या लागणाऱ्या अखेर परिणामावरून दरेकाच्या ध्यानांत येतेंच, आणि म्हणूनच खोटे ग्रह व वाईट समजुती व्यवहारांत फार दिवस टिकत नाहींत. पण कांहीं ठिकाणीं कृती आणि तिचे परिणाम यांचा धागा दोरा इतका लांबचा असतों कीं, आपण जी कृती करतों तिचे परिणाम कोणतें हेंच आधीं प्रत्यक्षपणें कळत नाहीं, आणि तेणेंकरून आपल्या कृतीच्या बरें वाईटपणाचा विचार करण्याची जरूरीच कृती करणारास भासत नाहीं. जातीभेद व अस्पृश्यता याविषयीं तरी असेंच आहे. या रूढी परिणामी वाईट आहेत याचा प्रत्यक्ष अनुभव स्पृश्य लोकांस कधीच न आल्यामुळें त्या टिकून राहिल्या आहेत. आगीतल्या धगीस तुच्छ मानून जिभेवर घेणाऱ्यास ती जशी त्याच्या जीभेस फोड आणून आपली कदर करण्यास लावतें तसें अस्पृश्य लोक त्यांना अस्पृश्य ह्मणणारांची जीभ उपटते तर कोणी कोणाला अस्पृश्य ह्मणतेचना. महाडच्या परिषदेचें महत्व जें कांहीं आहे तें आमच्या मतें यांतच आहे. तिनें स्पृश्य लोकांस अस्पृश्यतेच्या रूढीचा एक कटू अनुभव आणून दिला आहे. त्यामुळें स्पृश्य लोक आतां विचार करूं लागतील कीं, अस्पृश्यता पाळणें हा जरी धर्म असला तरी तो पाळणें सुळावरच्या पोळीप्रमाणें कठीण काम आहे. आजवर अस्पृश्यता सहज पाळतां येत होती ; तिला कांहीं लागत नव्हते ; पण यापुढें ती पाळावयाची झाली तर तिच्यासाठी कांहींना आपले प्राण खर्ची घालावे लागतील हें स्पृश्य लोकांनीं ताडलें असेलच. कारण महाड येथें जरी अस्पृश्यांनी स्पृश्यांवर हात उगारला नाहीं तरी यापुढें होणाऱ्या प्रसंगात अस्पृश्य लोक प्रतिकार न करतां केवळ माराचे धनी होऊन राहतील हें मानणें चुकीचें होणार आहे. तेव्हां आमच्या अस्पृश्य बंधूंस आमचा असा सल्ला आहे की, त्यांनीं महाड येथें जो उपक्रम केला तसाच उपक्रम सर्वत्र सुरू करावा. अशा प्रकारच्या

प्रतिकार योगाशिवाय भागणार नाही.

नाही तर स्पृश्य लोकांतील विचारशून्य लोक अस्पृश्यतेच्या रूढीच्या बरें वाईटपणाबद्दल विचार करावयासच लागणार नाहीत आणि हजारों वर्षांची जुनी अस्पृश्यता आणखी हजारों वर्षे राहील.

विचारी लोकांना विचाराप्रमाणें आचरण करावयास लाविलें पाहिजे,

हा अस्पृश्यता निवारणाच्या कार्यक्रमाचा दुसरा महत्त्वाचा भाग आहे. जे लोक विचार करूनही त्याप्रमाणें आचरण ठेवीत नाहीत त्यांना ताळ्यावर आणण्याचा उपाय विचारशून्य लोकांस विचार करावयास लावण्याच्या उपायापेक्षां केव्हांही भिन्न असणारच. लोकमत फिरविणें आणि व्यवहारांत सत्ताधारी लोकांच्या वागणुकींत बदल घडवून आणणें या दोन्हीं गोष्टींत फार अंतर आहे. ज्या ठिकाणी मनुष्याच्या मताचा त्याच्या स्वार्थाशी कांही संबंध नसतो तेथें त्याच्या मतांत फेरबदल घडवून आणण्यास वादविवाद, चर्चा, उहापोह इत्यादि सामोपचाराचे उपाय बस्स होतात. पण ज्या ठिकाणीं मनुष्याच्या मताचा त्याच्या स्वार्थाशी संबंध असतो, त्या ठिकाणी त्याच्या स्वार्थास चट्टा बसल्याखेरीज नुसत्या सामदामानें त्याची वागणूक बदलत नाही. हा व्यवहारांतील सामान्य नियम आहे. याची साक्ष कोणीही देऊं शकेल. हा न्याय स्पृश्य हिंदूंतील विचारी लोकांस लागूं केल्याखेरीज ते विचाराप्रमाणें आचरण करण्यास प्रवृत्त होणार नाहींत. या दिशेनें पहातां स्पृश्य हिंदूंच्या हितास चट्टा बसेल असें आपणांस कांहीं करतां येण्यासारखें आहे काय, हें अस्पृश्य समाजानें अवश्य शोधून पाहिलें पाहिजे. स्पृश्य लोक सधन आहेत, अस्पृश्य लोक दरिद्री आहेत. स्पृश्य लोक बहुसंख्यांक आहेत, अस्पृश्य अल्पसंख्यांक आहेत. स्पृश्य लोकांचे हातांत सत्ता आहे, अस्पृश्य लोक अगदीं सत्ताहीन आहेत. यावरून साधारण माणसास असेंच वाटेल कीं, स्पृश्यांचें अस्पृश्यांवांचून चालण्यासारखें आहे. पण अस्पृश्यांचें स्पृश्यांवाचून चालणें शक्य नाहीं. असें असतां स्पृश्य हिंदूंच्या हितास चट्टा बसविण्याचा प्रयोग करून काय होतें, हें पहाण्याच्या भानगडींत अस्पृश्य लोक पडले तर आपलें हासें करून घेतील. इतकेंच नाहीं तर तोंडघशी पडतील, असें कुचेष्टेखोर लोकांनाच काय पण अस्पृश्यांनाही वाटण्यासारखें आहे. पण ही स्पृश्य व अस्पृश्य लोकांच्या बलाबलाची पाहणी अगदीं वरवरची आहे हें आमच्या अस्पृश्य बंधूंनीं ध्यानांत घ्यावें. संसारिक दृष्टया पहाणी करणारांना अस्पृश्य समाजाच्या खऱ्या सामर्थ्याचा थांगपत्ता केव्हांच लागावयाचा नाहीं. म्हणून आमच्या अस्पृश्य बंधूनां तसेंच आमच्या स्पृश्य हिंदूनां आम्ही इशारा देत आहोंत कीं, अस्पृश्यलोक कांहीं बाबतीत जरी बलहीन असले तरी सर्वच बाबतींत ते दुर्बल आहेत असा गैरसमज कोणीच करून घेऊं नये. आज हिंदुधर्मावर अस्पृश्य लोकांनीं बहिष्कार पुकारला व मुसलमानी धर्माची दीक्षा घेतली तर हिंदु समाजाचें काय होईल याचा स्पृश्य हिंदूंनीं अवश्य विचार करावा. अस्पृश्य लोकांनीं धर्मांतर केलें तर त्यांत काय वाईट झालें. निर्भेळ स्वराज्य मिळण्याऐवजीं फार तर वसाहतींचे स्वराज्य मिळेल असें बऱ्याच सनातन धर्मवादी लोकांचे मत आहे हें आम्ही जाणून आहोंत. परंतु असें म्हणणारांनीं या प्रश्नाचा खोल विचार केला आहे असें आम्हांस वाटत नाहीं. या लोकांना जाणीव नाहीं कीं, चालूं असलेला वाद हा स्वराज्याचा वाद नसून हिंदुमुसलमानांच्या संस्कृतींचा संग्राम आहे. त्यांत अस्पृश्यांची कुमक त्यांच्या संख्येच्या मानानें फार महत्त्वाची आहे. आज अस्पृश्यलोक हिंदूंचें हिंदु जर राहिले तरच आर्यधर्माची संस्कृति या देशांत निभवणार आहे. उलट ते जर हिंदूंचे मुसलमान झाले तर या देशांत आर्यसंस्कृतीचा पाडाव होऊन यावनी संस्कृतींचें प्राबल्य होणार आहे. आणि या घडामोडी घडवून आणण्याचे सामर्थ्य एकटया अस्पृश्यवर्गांत आहे, दुसऱ्या कोणांत नाहीं, यांत बिलकूल संदेह नाहीं. मुसलमानांना आपल्याशिवाय जय नाहीं व हिंदूंना आपल्याशिवाय गति नाहीं एवढेंच जर आमच्या अस्पृश्यबंधूंनीं ध्यानांत घेतलें तर त्यांच्या अंगीं केवढे मोठें सामर्थ्य सांठविलेलें आहे याची त्यांना कल्पना होईल व या सामर्थ्याचा त्यांनीं अशा आणीबाणीच्या प्रसंगीं उपयोग केला आणि त्यांस बहिष्कृत करणाऱ्या स्पृश्यहिंदुसमाजावर त्यांनीं बहिष्कार घातला तर त्यांना या बेगुमान स्पृश्य लोकांस सहज ठिकाणावर आणतां येईल. ही शक्ति कांहीं थोडी थोडकी नाहीं. तिची ओळख झाली व तिचा अशापरीं उपयोग केला तर स्पृश्य लोक वठणीवर येण्यास मुळीच अवसर लागणार नाहीं अशी आमची ठाम समजूत आहे. म्हणून आमच्या अस्पृश्य बंधूंस आमची आग्रहाची सूचना आहे कीं, त्यांनीं आपली ही शक्ति अकर्तव्यतेच्या डेऱ्यांत पुरून न ठेवतां हा

बहिष्कार योग अमलांत आणावा.

यांत मागें पुढें पाहूं नये.

आम्हीं हें जे दोन उपाय सुचविले आहेत त्याबद्दल कांहीं स्पृश्य लोक आम्हांस अविचारी म्हणतील हें आम्हीं जाणून आहों. पण त्यांना आमचा सवाल आहे कीं, अस्पृश्य लोकांनीं हें उपाय योजूं नयेत तर त्यांनीं करावें तरीं काय? सर्व लोकांचें एक दील होऊन अस्पृश्यांनीं आपलें म्हणणे स्पृश्य लोकांपुढें मांडावें हा जुना नेमस्तपणाचा शिरस्ता आहे पण आज २५/३० वर्षांच्या चळवळीच्या इतिहांसापासून अत्यंत महत्वाची जी गोष्ट निष्पन्न झाली आहे ती ही कीं, अस्पृश्यांचें म्हणणें कितीही संयुक्तिक असलें, त्यांचीं गाऱ्हाणीं कितीही साधार असली, त्यांच्या मागण्या कितीही न्यायाच्या असल्या, त्यास कितीही लोकांची सम्मती असली व त्या त्यांनीं स्पृश्य हिंदूंपुढे कितीही नेमस्तपणें मांडल्या, तरी त्यांच्याकडे लक्ष न देतां केवळ सत्तेच्या जोरावर अस्पृश्यांच्या लोकमताची पायमल्ली करून स्पृश्य हिंदु आपला हेका तडीस नेतात. असें असतांना जे अस्पृश्य लोकांना तुम्ही प्रतिकार योग अथवा बहिष्कार योग स्वीकारूं नका असा उपदेश करतात, त्यांना काय म्हणावें हेंच आम्हांस कळत नाहीं. अस्पृश्यता हजारों वर्षांपासून चालत आली आहे तर आणखी शंभर वर्षे राहिली तर काय हरकत आहे, असा साळसुदपणाचा सल्ला हे लोक देत असतात पण आम्हांला या लोकांस स्पष्टपणें सांगणें आहे कीं,

अन्यायाला परंपरा नाही.

तो चालत आला आहे म्हणून तो आणखी पुढे चालूं राहावा ही विचारसरणी रानवट माणसांची आहे. आमच्याप्रमाणे ज्याला न्यायाची चाड आहे, तो केव्हांही हेंच म्हणेल कीं, आहे तो जर अन्याय आहे, तर तो इतक्या दिवस चालू आहे. यामुळेच त्याला यापुढे राहूं देणें शक्य नाहीं. अस्पृश्यता हें एवढें मोठें पाप व एवढा मोठा अन्याय आहे कीं, तिचें उच्चाटण आतां, या घडीस झालें पाहिजे. ही आमची विचारसरणी आहे. ती मान्य करून तिला अनुरूप असें जर कोणी कांही उपाय सुचविलें तर आम्हीं त्यांचा सहानुभूतिपूर्वक विचार करूं. पण आमची खातरी आहे कीं, अस्पृश्यतेचें विलंब न लागता उच्चाटण करावयाचें असेल तर आम्ही सुचविलेल्या उपायांसारखे दुसरे गुणकारी उपाय सांपडणें कठीण आहे. फुकट व्याख्यानें झोडण्यांत, अथवा मोठमोठाल्या परिषदा भरवून अघळपघळ ठराव पास करण्यांत कांहीं हंशील नाहीं. हे उपाय जे लोक स्वभावानें लोकमतानुवर्ति आहेत त्यांच्याकरितां सांगितले आहेत. पण गतानुगतिक लोकांस जागृत करण्यास अग्नीचा डागच दिला पाहिजे, त्याशिवाय ते शुद्धीवर येणार नाहींत. कागदी खेळ कितीही वर्षे खेळलों तरी या लोकांच्या डोक्यांत कधीं प्रकाश पडावयाचा नाहीं, व कसलाच परिणाम होणार नाहीं. अस्पृश्यतेपायीं जेव्हां स्पृश्य लोकांचीं डोकीं फुटतील तेव्हांच आत्मयज्ञ करण्याइतकें पुण्य अस्पृश्यता पाळण्यांत आहे किंवा नाहीं, याचा ते विचार करूं लागतील. जागृति करण्याचा हा महत्त्वाचा कार्यभाग प्रतिकार योगाशिवाय दुसऱ्या अल्पस्वल्प उपायांनी कधींच उरकला जाणार नाहीं. आम्हीं बहिष्कार योग सुचविला हें पाहून तर कांहीं स्पृश्य लोकांचें पित्त खवळेल, हें आम्हांला माहीत आहे. पण आम्हीं त्याची बिलकूल पर्वा करीत नाहीं. आम्हांला हिंदुधर्माची किंमत नाहीं. आम्हांला किंमत आहे ती माणुसकीची, ती माणुसकी आह्माला हिंदुधर्मांत राहून मिळती तर हिंदुसमाजावर बहिष्कार घालावा असा उपदेश आम्हीं केला नसता. हिंदुधर्माची तत्त्वें फार मोठीं आहेत. पण उदात्त तत्त्वांच्या मनोराज्यांत गढून जाऊन व्यवहाराला विसरणाऱ्या शाळेतील पोराप्रमाणें आह्मी मूर्ख नाहीं. आणि यदाकदाचित्

हिंदुसमाजानें आमची माणुसकी ओळखलीच तर ती आमच्या माणुसकीच्या स्वयंसिद्धतेमुळे ओळखणार नसून परिस्थितीजन्य अपरिहार्यत्वामुळेंच ओळखणार आहे. हें आम्हीं पक्केपणी जाणून आहोंत. हिंदुसमाज झाला काय किंवा इतर समाज झाला काय तो परिस्थितीचा दास असणे अगदीं स्वाभाविक आहे. परिस्थितीची प्रत्यक्ष जाचणी किंवा तीव्र टोंचणी सुरू झाल्याखेरीज समाज आपल्या रूढ व्यवहारांत सहसा फिरवाफिरव करीत नाही. ही समाजाची सहज प्रवृत्ति ओळखून टिळक म्हणत असत कीं, "सुधारणा फुकाफुकी घडत नसतात, समाजास कोणती गोष्ट आपल्या उत्कर्षाच्या आड येते हें प्रत्यक्ष कळावें लागतें. आणि तें कळलें म्हणजे समाज आपोआपच हे अडथळे दूर करण्यास प्रवृत्त होतो." अस्पृश्यता आपल्या उत्कर्षाच्या आड येते याचा प्रत्यक्ष अनुभव हिंदुसमाजाच्या अनुभवाला आणून देण्यास बहिष्कार योगाशिवाय दुसरें साधन अस्पृश्य वर्गाचे हाती कोणतें आहे? आहे त्याचा देखील उपयोग त्यांनीं करूं नये तर स्पृश्यांच्या लहरीला रुचेल तसें त्यांनी राहावें काय! आम्हीं तरी बहिष्कार योगाचा मार्ग सुचविला आहे तो टिळकांचा मार्ग आहे. फरक इतकाच की त्यानी तो राजकारण प्रसंगी योजीला होता. आम्ही तो समाजकारणप्रसंगीं योजावा ह्मणून सांगत आहोत. असें असतांना शंभरांतून एकाला ज्या राजसत्तेची आंच लागते तिचा नायनाट करण्यासाठी टिळकांनीं तिच्यावर बहिष्कार योग पुकारावा व त्याला सर्वांनीं माना डोलवाव्या आणि ज्या धार्मिक सत्तेच्या अग्नीत दरेक अस्पृश्यांची माणूसकी जळून खाक झाली आहे तिच्या विरुद्ध अस्पृश्यांनी बहिष्कार पुकारावा असा आम्हीं सल्ला दिला असतां आम्हांला दूषण देण्यांत यावें हा कोठला न्याय? आमच्या या मित्रास आमचें असें सांगणें आहे कीं, तुम्ही आमचे कितीही जरी हितचिंतक असला तरी प्रस्तुत प्रकरणी सनातनधर्मी म्हणून, सनातन धर्माचे आधार म्हणून व सनातन धर्माचे अधिकारी म्हणून या कामीं आम्हास उपदेश करण्यास तुम्ही अपात्र आहांत. कारण हा प्रश्न अधिकाराचा, जातीचा, स्वार्थाचा व मनोधर्माचा आहे. विद्येचा, ज्ञानाचा अगर बुद्धीचा नव्हे. हा तुमच्या आंगचा दोष परिस्थितीप्रमाणें तुमच्यांत सहज उत्पन्न झाला आहे हें ओळखून तुम्ही आम्हांस उपदेश करण्याच्या भानगडीत पडूं नका. व जर पडाल तर आम्हांस नेमस्तपणाच्या बाहेर जाऊं नका असा सांगण्याऐवजी आपल्या स्पृश्य बांधवांस असा उपदेश करा कीं, "अस्पृश्य लोक आतां निकरावर येऊं लागले आहेत. करितां आपली सहानुभूति कृतीनें व्यक्त होईल असा मार्ग धरा". असा उपदेश जोपर्यंत तुम्ही करीत नाहीं तोंपर्यंत हा नेमस्तपणाचा मार्ग फलदायक होईल, अशा तऱ्हेची खोटी आशा दाखवून किंवा थापा मारून तुम्हांस अस्पृश्यांच्या प्रगतीचा ओघ खुंटविणें किंवा बंद पाडणें आतां अगदी अशक्य आहे. आम्ही हवा तसा हंबरडा फोडावा, आकाश पाताळ एक करावें, आणि आमचे मागणें न्याय्य असतांही तिकडे साफ दुर्लक्ष करून केवळ मनगटाच्या जोरावर आहे तसें आणखी कांहीं दिवस चालूं द्या असें बेशरमपणें पुन्हां आम्हांस सांगावें हें कांहीं ठीक नाहीं. कोणी कांहीही म्हणो पण हा अन्याय आणखी एक दिवसही सहन करण्यास आम्ही तयार नाही. मग पिढ्या दोन पिढ्याची गोष्टच नको.

हजारों वर्षांची अस्पृश्यता चुटकी सरशी नष्ट करण्यांस अस्पृश्य लोक प्रवृत्त झाले आहेत हें पाहून कांहीं स्पृश्य लोकांस हसूं येईल हें आम्हीं जाणून आहों. पण त्यांच्या हसण्यानें आम्हाला मुळींच खंती वाटत नाही. कारण आम्हीं सांगितलेलें उपाय इतके तीव्र व जालीम आहेत कीं, त्यांनी स्पृश्य लोकांच्या वित्तासच नव्हे तर त्यांच्या जीवितासही त्यामुळें धक्का पोहोंचणार आहे. इतक्या जालीम उपायानें कोण शरण येणार नाही? आम्हाला तर असें वाटतें की दोन्ही योगाचा डब्बल गोळीबार करण्याचे कारण नाहीं. गनीम इतका कमकुवत आहे की बहिष्कार योग मागें ठेऊन सुरवातीस प्रतिकार योगच आरंभीला तरी देखील कार्यभाग होण्यासारखा आहे. आणि तोहि फार दिवस करावा लागणार नाही. "तप्तेन तप्तायसा घटणाय योग्यम्." लोखंडाचे दोन तुकडे तापून सारखे लाल झालें कीं ते एक होण्यास विलंब लागत नाहीं. तसेंच योगास प्रतियोग भेटला कीं उभयपक्षांत समेट झालाच म्हणून समजावें. प्रश्न एवढाच आहे कीं आमच्या अस्पृश्य बंधूंच्या हातून

हा कठीण योग तडीस जाईल काय ?

या ठिकाणीं आमच्या अस्पृश्य बंधूंस एका गोष्टीची आठवण करून देणें आम्हांस क्रमप्राप्त आहे. वनपर्वात धर्मराजास भीमानें सांगितलें आहे की, स्वतःचें राज्य नष्ट झालें असतां तें 'दे ग बाई जोगवा' म्हणून मिळत नसतें. भिक्षा मागणें हा ब्राह्मणांचा धर्म आहे. क्षत्रियांचा नव्हे. या करितां भिक्षा मागणें सोडून दे. तेजाचा आश्रय कर, म्हणजे तुझे हेतू साध्य होतील. नुसत्या धर्मबुद्धीनें कांहीं होणार नाही. आमच्या मतें हीच नीति अस्पृश्यवर्गास सांगण्याची वेळ आतां आली आहे. रडणें, भिक्षा मागणें किंवा इतरांच्या धर्मबुद्धीवर अवलंबून राहणें, यानें हरण केलेलें स्वत्व परत येत नसतें. ज्यानें त्यानें आपल्या तेजानेच तें साध्य केलें पाहिजे. आम्ही जो प्रतिकार योग सांगितला तो योग बिकट आहे खरा, आणि योगास प्रतियोग होईल हेंही आम्ही जाणून आहों. पण आपण प्रतिकार केला असतां स्पृश्य लोक त्यास प्रत्युत्तर देतील म्हणून आमच्या अस्पृश्य बंधूंनीं भिऊन जातां कामा नये. ते जर प्रतिकार करतील, तर त्यांचा प्रतिकार करण्यास त्यांनीं सिद्ध झालें पाहिजे. त्या शिवाय भागणार नाही. आमच्या अस्पृश्य बंधूंनीं

या कामी आपलें तेज प्रकट केलें पाहिजे

एवढें पथ्य जर त्यांनीं सांभाळिलें तर आम्ही दिलेली मात्रा विफल होणार नाहीं, याबद्दल त्यांनी निःशंक राहावें.

महाडच्या पाणी प्रकरणावर लिहीलेली ही लेख माला पुरी करण्यापुर्वी आमच्या अस्पृश्य बंधूंस जे सांगणें आहे तें हें की ब्रह्मराक्षस लागतो तो भित्यापाठींच लागतो. सर्वशक्तिमान देवाला बळी द्यावयाचा झाला तर त्या कामीं व्याघ्रादि हिंस्र पशूंचा कोणी उपयोग करीत नाहीत. त्यांच्याऐवजी गरीब बिचाऱ्या कोंबड्यांबकऱ्यांचा बली देण्यांत येतो.

आजचे अस्पृश्य लोक कोंबड्या बकऱ्याप्रमाणें बली देण्यासारखे मेष राशीचे आहेत असें आम्हांस बिलकूल वाटत नाही. त्यांच्या पूर्वजांची तरी सिंह रास होती याची इतिहास साक्ष देत आहे. तसें जर नसतें तर नागेवाडीच्या महजूर सेटी बिन नागनाक महारांत एवढें तेज कोठून आलें असतें की, ज्या तेजामुळें राजारामाच्या सांगण्याप्रमाणें आपल्या पाटीलकीसाठी धारदिव्य करून कोणाचीहि कुमक न घेतां मोंगलांच्या ताब्यांत असलेला वैराटगड त्यांच्यापासून जिंकून त्यानें परत मराठ्यांच्या राज्यास जोडून दिला! घरांत जेवणाच्या पंगतींत तसा समरांत शूरांच्या पंगतीत जातीभेद पाळला जावा असा आग्रह धरणाऱ्या ब्राह्मण्यग्रस्त सरदारांनी ज्याचा गोट बाजूस काढावा म्हणून तक्रार केली पण ज्यानें हिरोजी पाटणकरासारख्या सरदाराकडून 'ज्याची तरवार खंबीर तो हंबीर' असें वदवून घेऊन आपला गोट सर्वांच्या मध्यें राहण्याचा मान शाबूद राखीला व शेवटी खर्ड्याच्या लढाईत ज्यानें पठाणांच्या हातून परशुराम भाऊचा प्राण वाचविण्यांत अप्रतिम शौर्य दाखवून त्याला महार म्हणून तिरस्कार करणाऱ्या सरदारास खाली पाहावयास लावलें तो शिदनाक महार सिंह राशीचा नव्हता असें कोण म्हणेल? पावन खिंडीच्या तोंडाशी मूठभर मावळ्यांच्या साहाय्यानें विजापुरच्या प्रचंड इस्लाम सेनेचा धुव्वा उडविणाऱ्या बाजी प्रभु देशपांड्याप्रमाणें जो रायनाक महार रायगडावर मोर्चेबंदी करून १५ दिवसपर्यंत इंग्रज बहादुरांशीं निकराची झुंज करून गडाचें रक्षण करतां करतां जिवानीशीं गेला तो रायनाक वाजी मेष राशीचा होता काय? तसेंच पेशवाईला अखेरची मूठमाती देतांना ज्यांचे पूर्वज धारातीर्थी पडले व ज्यांची नांवें कोरेगावच्या जयस्तंभावर कोरून ठेवण्यांत आली आहेत त्या वीरांची रास सिंह राशीशिवाय दुसरी कोणती असूं शकणार? ज्यांच्या पूर्वजांनीं अस्पृश्यतेचें दाट कवच फोडून आपल्या तेजानें व पराक्रमानें होत्याचें नव्हतें केलें त्यांच्या वंशजांना साधा प्रतिकार योग दुर्धर होईल काय? आह्माला तसें मुळीच वाटत नाही. त्यांच्यांत तेज आहे. जें नाही ती जाणीव. ह्मणून सांप्रतच्या अस्पृश्यांपैकी ज्यांना आपण कोण, आपले खरें आत्मस्वरूप कोणतें याची ओळख पटली असेल त्यांनी आपल्या कुळास लागलेला बट्टा धुवून काढण्यास नुकत्याच प्रारंभ झालेल्या धर्म संगरांत उभे ठाकण्यास सिद्ध व्हावें व आपल्या इतर ज्ञातिबांधवांस स्वकुलोद्धाराचा व मानव धर्मोद्धाराचा धडा घालून द्यावा.

भले कुलवंत म्हणावें। तेहीं वेगीं हजीर व्हावे।
हजीर न होतां कष्टावें। लागेल पुढें ।।

अशी काळ त्यांना श्रीसमर्थांच्या भाषेंत हांक मारून सांगत आहे. आम्हांस आशा आहे की, ही काळाची हांक व्यर्थ जाणार नाहीं.

स्तुत्य देणगी

कोल्हापूरचे प्रसिद्ध व्यापारी कै. वा. नारायण महादेव धर्माधिकारी यांनीं आपल्या मृत्युपत्रांत अस्पृश्य विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणासाठी पांचशें रुपये नमूद केल्यावरून त्यांचे बंधु श्रीयुत हरी रामचंद्र धर्माधिकारी, यांनीं ती देऊं केलेली रक्कम दरसाल त्या रकमेच्या व्याजासुद्धा पन्नास रुपयांच्या हप्त्यानें देण्याचें ठरविलें असून, त्याचा पहिला हप्ता मिस् क्लार्क बोर्डिंग हाऊस व श्रीदेवी इंदुमती बोर्डिंग हाऊस या दोन्ही संस्थांस प्रत्येकी ५० पन्नास रुपयांप्रमाणें दिला हें जाहीर करण्यास आम्हांस आनंद वाटतो. अशा प्रकारचे दानशूर गृहस्थ जर अस्पृश्योन्नतीच्या कार्यास हातभार लावतील तर लौकरच ह्या देशाचें भाग्य उदयास येईल, यांत शंका नाही. धनिक सद्गृहस्थ कै. वा. धर्माधिकारी यांचें अनुकरण करतील काय?

या त्यांच्या उदार देणगी बद्दल आम्ही त्यांचे अत्यंत आभारी आहोंत, असें मिस क्लार्क बोर्डिंगचे सुपरिंटेंडेंट रा. टी. ए. गणेशाचार्य हे कोल्हापुराहून कळवितात.

विविध विषय संग्रह.

आत्मसंयमनाचे उपाय

(लेखक :—महात्मा गांधीजी)

आत्मसंयमन हा नैसर्गिक धर्म आहे. ज्यांनीं स्वच्छंदीपणाला आपला धर्म बनविलें नसेल व जे आत्मसंयमन करण्याच्या प्रयत्नांत असतील त्यांना खालील सूचनांपासून बराच फायदा होईल.

(१) जर तुम्ही विवाहित असाल तर आपली पत्नी ही आपली सहाध्यायिनी, मित्र व आपल्या कामांत आपणांस मदत करणारी साथीदार आहे व ती तुमच्या ग्राम्य उपभोगांचें केवळ साधन नाहीं हें लक्षांत ठेवा.

(२) आत्मसंयमन जीवनाचा धर्म आहे. म्हणून पति व पत्नी या दोघांची ज्यावेळीं संमती असेल त्यावेळीं फक्त कामोपभोगाचें कार्य केलें जावें व तें सुद्धां दोघांनींही पूर्वीच ठरविलेल्या नियमांच्या अनुरोधानेंच असावें.

(३) तुम्ही जर अविवाहित असाल तर तुमच्या स्वतःच्या, समाजाच्या व भावी पत्नीच्या दृष्टीनें तुमचें कर्तव्य तुम्ही स्वतः शुद्ध राहणें हेंच होय. ही आत्मनिष्ठा जर तुम्हीं आपणांमध्यें विकसित कराल तर ती प्रलोभनापासून तुमचें रक्षण करील.

(४) तुम्हांला प्रत्यक्ष अनुभव असो किंवा नसो एक अदृश्य परंतु हृदयांत भासमान होणारी अशी एक "महान शक्ति" आहे. ती आपल्या आचार विचारांवर नजर ठेवते, हें नेहमी लक्षांत ठेवा. असें केल्यानें त्या शक्तीची मदत तुम्हाला नेहमी होत जाईल.

(५) आत्मसंयमी पुरुषाचे वागण्याचे नियम व स्वच्छंदी मनुष्याचे वागण्याचे नियम नेहमीं निराळे असणारच. म्हणून कोणाशीं सहवास करावा, कोणती पुस्तकें वाचावीं, करमणुकीचीं साधनें कोणतीं जवळ करावीं व आपला आहार कोणता असावा हें सर्व प्रत्येकानें आपण स्वतः नियम करून ठरवावें हें उत्तम होय.

पवित्र व शीलसंपन्न अशा सज्जनांची प्रत्येकानें संगति धरावी.

विकार उत्पन्न करणाऱ्या कादंबऱ्या व मासिकें यांचें वाचन प्रत्येकानें निश्चयानें करूं नये व माणूसकीचें पोषण करणारीं पुस्तकेंच वाचावीं. आपला मार्गदर्शक असा कोणता तरी एकादा ग्रंथ प्रत्येकानें ठरवावा व त्याचें मनन नेहमीं करावें.

नाटकें व सिनेमा यांपासून दूर रहावें. विश्रांतीनें आत्म्यांत नवीन चैतन्य उत्पन्न झालें पाहिजे. पण तो निर्बल होतां नये. म्हणून शद्व व आलाप यांच्या तल्लीनतेनें जेथें अंतःकरण उचंबळून येईल अशा भजनी मेळ्यांतून भाग घ्यावा.

रुचि तृप्त करण्यासाठी आहार न घेतां तो भूक शमविण्याकरतां घ्यावा. स्वच्छंदी मनुष्य खाण्याकरतां जगतो, पण आत्मसंयमी मनुष्य जगण्याकरतां खात असतो. चमचमीत मसाले, मादक पेयें यांचें सेवन करूं नये. आहाराचें प्रमाण परिमित व त्याच्या वेळा नियमित असाव्यात.

(६) तुमच्यावर कामादि विकारांचा जेव्हां प्रभाव होईल तेव्हां हात जोडून नम्रपणानें परमेश्वराची आपल्या सहाय्यासाठी प्रार्थना करा. बाह्योपचार म्हणून थंड पाण्यानें भरलेल्या पातेल्यांत पाय बाहेर सोडून बसावें व कटिस्नान करावें. प्रकृति अशक्त नसेल व थंडी होण्याची भीति नसेल तर हें कटिस्नान कांहीवेळ अधिकही करण्यास हरकत नाही. देवाच्या नावाचा जप करावा. असें केलें असतां सर्व खवळलेल्या कामना एकदम शांत होतील.

(७) सकाळीं पहाटेच्या वेळी व रात्री निजण्याच्या पूर्वी जलद चालण्याचा किंवा फिरण्याचा थोडासा व्यायाम घ्यावा.

(८) लवकर निजून लवकर उठण्यापासून मनुष्यास आरोग्य, संपत्ति व शहाणपणा हे लाभ प्राप्त होत असतात. म्हणून ९ वाजतां निजून ४ वाजतां उठण्याचा नियम विशेष हितावह आहे. निजतेवेळी पोट रिकामें असावें म्हणून शेवटचें जेवण संध्याकाळी सहा वाजण्यापूर्वी करावें.

(९) मनुष्य हा परमेश्वराचा प्रतिनिधी आहे. त्यानें सर्व प्राणिमात्रांची सेवा केली पाहिजे व परमेश्वराचें ऐश्वर्य व प्रेम यांचाच प्रकाश केला पाहिजे.

जनसेवा हेंच एक खरें सुख आहे असें माना म्हणजे तुह्मांस आयुष्यांत दुसऱ्या कोणत्याही सुखाची गरज भासणार नाहीं.

आत्मपरिचय.

सभा समारंभ व इतर वृत

बदलापूर, जिल्हा ठाणें येथील त्रिशत सांवत्सरिक श्रीशिवाजी उत्सव

ता. ३ मे १९२७ रोजी संध्याकाळी सहा वाजतां वरील उत्सव डॉ. बी. आर. आंबेडकर बार-ॲट-लॉ यांच्या अध्यक्षतेखाली अत्यंत यशस्वी रीतीनें पार पडला.

सदर उत्सवाच्या व्यवस्थापक कमिटींत अध्यक्ष कोणाला करावें या संबंधानें पुष्कळ वाटाघाट चालली होती. शेवटी सर्व गांवकऱ्यांच्या संम्मतीनें असें ठरविण्यांत आलें कीं, या उत्सवाला अध्यक्ष मुंबईचे बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी डॉ. आंबेडकर यांसच आणावें. या त्यांच्या ठरावाप्रमाणें उत्सव कमिटीचे मुख्य व्यवस्थापक पालये शास्त्री यांनी मुंबईस जाऊन ब्राह्मण ब्राह्मणेतर पत्राचे संपादक रा. नाईक यांच्या मार्फत डॉ. आंबेडकरांची भेट घेतली व त्यांना शिवाजी उत्सवाचे अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याची विनंति केली. पालये शास्त्र्यासारख्या भिक्षुकी करणाऱ्या ब्राह्मणानें विनंति केल्यावरून डॉ. आंबेडकरांनीही त्यांची विनंति मोठ्या आनंदानें मान्य केली व ते उत्सवाच्या दिवशी ४ वाजतां मुंबईहून रा. नाईक, रा. सीताराम नामदेव शिवतरकर, रा. गणपत महादू जाधव या मंडळीसह बदलापूर येथे आले. त्यांचा मुक्काम पालये शास्त्री यांच्या घरी होता. चहापाणी झाल्यावर डॉ. आंबेडकर हे बरोबर सहा वाजतां उत्सवाच्या ठिकाणीं आले.

उत्सवाला सुरवात होण्यापूर्वी ईशस्तवनपर पद्य म्हणण्यात आलें. त्यानंतर रा. पालये शास्त्री यांचे प्रास्ताविक भाषण झालें. नंतर नानासाहेब चाफेकर यांनी आजच्या उत्सवाचे अध्यक्षस्थान डॉ. आंबेडकर यांनी स्वीकारावें अशी गांवकऱ्यांच्या वतीने सूचना मांडली. तीस मेसर्स, काळे, सुळे, पाटील, व मोकाशी यांनी अनुमोदन दिल्यावर डॉ. आंबेडकर हे स्थानापन्न झाले. त्यांनी आपल्या प्रास्ताविक भाषणांत शिवाजीच्या अंगच्या निरनिराळ्या गुणांवर अत्यंत परिणामकारक असें एक तासभर भाषण केलें व शेवटी सांगितलें कीं, ज्या शिवाजीनें आपल्या लोकोत्तर गुणानें राज्य मिळविलें तें त्याचें राज्य चिरकाल कां टिकलें नाही? याचें कारण हेंच कीं, त्या राज्याचा अभिमान सर्वांना सारखाच नव्हता. एक राजा गेला व त्याठिकाणी दुसरा राजा आला तरी लोकांच्या नित्याच्या व्यवहारांत कांहींच फरक होत नसे. याबद्दल त्यांनी नेपोलियनच्या इंग्लंडवरील स्वारीचें वेळी इंग्लंडांतील मजूर लोकांनी आपल्या देशांतील लोकांना जें उत्तर दिलें तेंच उत्तर या ठिकाणी लागू पडतें असें सांगितलें. याप्रमाणें भाषण झाल्यावर रा. नाईक यांचेंही विचारपरिपूर्ण असें भाषण झालें. नंतर रा. भा. रा. ओक यांनी आपल्या विनोदी भाषणानें सर्वांचे आभार मानल्यावर उत्सवाच्या कार्यक्रमांतील पहिला भाग समाप्त झाला. नंतर अध्यक्ष श्री. पालये शास्त्री यांच्याकडे भोजनास गेले. त्यांनी कसलाही किंतू मनांत न बाळगता आपल्या घरांत डॉ. आंबेडकर व त्यांच्या बरोबरीच्या अस्पृश्य मंडळीसह सहभोजन केलें.

नंतर रात्रौ ९ ते ११॥ पर्यंत कीर्तन झालें. या कीर्तनांत कसल्याच प्रकारचा जातिभेद न मानतां लोक कीर्तनश्रवणास बसले होते. कांहीं महार मंडळी तर कीर्तनी बुवांच्या समोरच बसली होती. कीर्तन आटोपल्यावर रात्रौ शिवाजी महाराजांची पालखी डॉ. आंबेडकर यांच्या पुढारीपणाखालीं अदमासें १५ हजार लोकांसह नगर प्रदक्षिणा करून आल्यावर हा उत्सव समाप्त झाला.

डॉ. आंबेडकर पर्स फंड

डॉ. आंबेडकर साहेब कौन्सिलमध्यें निवडून आल्यामुळें बहिष्कृत वर्गास अत्यानंद होऊन त्यांनी त्यांच्या अभिनंदनार्थ ठिकठिकाणी अनेक सभा भरवून आपला त्यांच्याविषयीचा पूज्यभाव व्यक्त केला. त्याच प्रमाणें आम्हां बहिष्कृत वर्गांतील शिक्षकांकडूनही डॉ. साहेबांचे विशेष प्रकारचें अभिनंदन व्हावें असें बहिष्कृत वक्तृत्वोत्तेजक मंडळाचे सेक्रेटरीचे मनांत आलें, व त्यांनी या बाबतींत कांहीं बहिष्कृत वर्गांतील शिक्षकांचे विचार घेऊन तारीख ५/२/२७ रोजी परळ दामोदर ठाकरसी हॉलमध्ये मुंबईतील म्यु. बहिष्कृत वर्गांतील सर्व शिक्षकांची एक सभा बोलाविली. सदर वेळीं डॉ. साहेबांचे सक्रीय अभिनंदन करावें व याकरितां मुंबईतील म्यु. ब. वर्गांतील प्रत्येक शिक्षकानें आपल्या पगारावर दर रुपयास ८- प्रमाणें वर्गणी द्यावी असें ठरवून, या कार्याकरितां एक स्वागत कमिटीही नेमण्यांत आली. सदर कमिटीनें मोठ्या उत्सुकतेनें सदर नियमांची पायाशुद्ध अंमलबजावणी करून अत्यंत मेहनतीनें वर्गणी जमा केली. पुढें ता. १९/४/२७ रोजी परळ दामोदर ठाकरसी हॉलमध्यें डॉ. आंबेडकरसाहेबास पर्स अर्पण करण्याचा सुयोग निश्चित ठरला. सभेस बराच मोठा शिक्षकवर्ग व बाहेरचाही जनसमूह हजर होता. सभेंत, सभेचे नियोजित अध्यक्ष मे. सी. भि. पेंडुरकर एज्युकेशनल सुपरवायझरसाहेब, मुंबई, यांनी डॉ. आंबेडकर यांचे गुणवर्णनपर भाषण करून त्यास पर्स अर्पण केली. त्यानंतर डॉ. साहेबांनी ब. वर्गाची सद्यःस्थिति स्वतःवरील भावी कार्याची जबाबदारी, तसेंच प्रत्येक बहिष्कृतावरील कामाच्या जोखमेचा मार्ग यावर परिणामकारक भाषण केलें त्यानंतर हार तुरे देऊन आभार मानल्यावर सभेचें काम संपलें. याप्रमाणें सभेचा प्रोग्राम मोठ्या उल्हासानें व शांतपणानें पार पडला.

सदर प्रसंगी एकंदर रु. १४२।= रकमेंतून एकंदर खर्च रु. ७ ८≡ ॥। उणें होतां, रु. १३५ ८=। शेष डॉ. साहेबांस

देण्याचा स्वागत कमिटीचा विचार होता व आहे. परंतु ऐन वेळेपावेंतों सदर ठिकाणी कमिटीचे ट्रेझरर श्री. जावळे मास्तर हे द्दोन वेळां आमंत्रण दिले असतांही न आल्यामुळें त्यांचे जवळील ६४। रु. आम्हांस मिळाले नाहीत म्हणून फक्त ७० रुपयेच पर्समधून देतां आले. कळावें. ता. १।५।२७

भा. पु. शिंदे.
चिटणीस, डॉ. आंबेडकरसाहेब पर्सफंड, मुंबई.

सदर रक्कम डॉ. आंबेडकर साहेब यांनी बहिष्कृत हितकारिणी सभेस वाचनालय काढण्याकरितां देणगी दिली याजबद्दल ब. हि. सभा त्यांचे मन:पूर्वक आभार मानते, असे बहिष्कृत हितकारिणी सभेचे सेक्रेटरी कळवितात.

तंजावर.

तंजावर येथें भरलेल्या ब्राह्मणेतर परिषदेनें पास केलेले मुख्य ठरावांपैकी कांहीं ठराव पुढील आशयाचे आहेत:– सर्व हिंदूंना समान हक्क देण्यांत यावेत, म्हणजे अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांना देवालयांत जाण्याचा हक्क असावा व त्यांना ऑफिसांतून इतरांबरोबर बसतां उठतां यावें, तसेंच शाळांतून व विहीरी वगैरे ठिकाणी इतरांप्रमाणेच पूर्ण हक्क असावे.

पुणें जिल्हा.

ता. १८–४–२७ रोजी जेजुरी (पुणें) येथें यात्रेच्या निमित्ताने हजारों लोक जमले होते. तेव्हां सदरहू ठिकाणीं बहिष्कृत वर्गाची श्री. पुंडलीकबुवा पाडेगांवकर यांच्या अध्यक्षतेखाली जंगी सभा भरुन तींत खाली लिहिलेले ठराव पास झाले.

ठराव १ ला. महाड येथें स्पृश्यांनी बहिष्कृत वर्गावर जो अमानुष अत्याचार केला त्यावद्दल ही सभा त्यांचा तीव्र निषेध करीत आहे.

ठराव २ रा. महाड प्रकरणाच्या बाबतींत मुंबईसरकारनें योग्य न्याय द्यावा अशी ही सभा विनंती करीत आहे.

पुणें.

जेजुरी येथें महार-मांग यात्रेकरुंना पिण्यास पाणी विकत घ्यावें लागे या संबंधी बऱ्याच तक्रारी करण्यांत आल्या. पुण्याच्या अस्पृश्यता निवारक मंडळाने आपले दोन प्रतिनिधी जेजुरीस पाठवून म्यु. च्या अध्यक्षांचे लक्ष या प्रश्नाकडे वेधलें. त्यामुळे यंदा यात्रेच्या वेळी महार-मांग यात्रेकरुंना भरपूर पाणी पुरविलें गेले व असेंच नेहमी पाणी पुरविण्याचें वचन म्यु. च्या अध्यक्षांनी दिलें आहे, असें एक जेजुरीकर कळवितात.

पुण्याहून रा. के. के. सकट कळवितात की, शेंवंती नांवाच्या सुशिक्षित महार मुलीचा मिश्रविवाह रा. भाऊ नारायण कुडे, मांग यांच्याशी तिच्या आईबापांच्या संमतीने भांबुर्डा येथें मांगवाड्यांत लावण्यांत आला. सदरप्रसंगी ५०० मांग व २५ ब्राह्मण मंडळी पुण्याहून आली होती. सर्वांनी सहभोजन केलें, असाच आमच्या इतर बहिष्कृत बंधूंनी आपापसांतील जातिभेद मोडण्याचा प्रयत्न करावा, अशी विनंति आहे.

नागपूर.

नागपूर येथील फर्स्ट क्लास मॅजिस्ट्रेट रा. सा. नन्नुरामसिंग यांचे कोर्टांत एका गोऱ्या अधिकाऱ्याच्या उन्मत्तपणासंबंधानें खटला भरण्यांत आला आहे. ता २० रोजी जी. आय. पी. रेलवेमधील एका फायरमननें एका भंगिणीला आपलें कंपौंड झाडावयाला बोलविलें. ही भंगीण कंपौंडांत येतांच वरील इसमाने तिला आपल्या निजावयाचे खोलीत बळजबरीनें ओढून नेलें व तिचे अब्रूवर घाला घालण्याचा प्रयत्न केला. त्या नरपशूचे हातून स्वत:ची सोडवणूक करुन घेण्याकरितां तिनें आरडाओरड करतांच शेजारी धांवून आले व आरोपीला नीच कर्माला प्रवृत असतांनाच पकडलें. आरोपी वुइल्स यानें मी ब्रिटिश नागरिक आहें म्हणून सांगितलें. पण त्या बाबतीत तो पुरावा देऊं शकला नाही. या खटल्याच्या निकालाकडे सर्वांचे डोळे लागून राहिले आहेत.

अहमदनगर.

जिल्हा अहमदनगर ता. अकोले येथें तारीख ३।५।२७ रोजी शिवजंयती उत्सव साजरा करण्यांत आला. उत्सवास सुमारें ४०० वर लोक समूह असून त्यांत अस्पृश्य वर्गाची ५० वर संख्या होती. त्या ठिकाणी खुर्च्या, बांक व जाजम यावर अस्पृश्यांसह सर्व स्पृश्य एकत्र बसून मुलांची गाणीं, व वक्त्यांची भाषणें, गुलाल लावणें, प्रसाद देणें, व पानसुपारी वाटणें इ. प्रकार स्पृश्यास्पृश्य हा भेदाभेद न धरितां उत्तम रीतीनें करण्यांत आलें.

रत्नागिरी जिल्हा.

मु. कुंबेपांगारी, ता. दापोली, येथून रा. घाडगे सुभेदार कळवितात की, दापोली तालुक्यांतील महार लोकांनी मृतजनावरांचे मांस खाणें बंद केलें असून कित्येकांनी जानवी धारण केली आहेत.

ऑल इंडिया चांभार असोसिएशन.

ह्या संस्थेच्या कार्यकारी मंडळाची सभा ता. १९-४-२७ रोजीं श्री रोहिदास फ्री बोर्डिंग, उमरावती येथे श्री. रा. रा. डी. एन. काळे, बी. ए., हेड मास्तर, श्री शिवाजी मराठा हायस्कूल, उमरावती, ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली होऊन तीमध्ये खालील ठराव पास झाला.

बोर्डिंगमधील फ्री विद्यार्थी आपला अभ्यासक्रम पूर्ण न होता मध्येंच सोडून जातात त्यामुळे संस्थेचा व्हावा तसा फायदा होत नाही; संस्थेचें कांही कार्य दिसत नाही हें टाळण्यासाठी ही सभा असें ठरवितें कीं, या पुढें संस्थेत दाखल होऊं इच्छिणाऱ्या फ्री मुलांच्या पालकांपासून एक प्रतिज्ञा लेख घेण्यांत यावा.

पत्रव्यवहार

रा. रा. संपादक, बहिष्कृत भारत, यांस—

तारीख २० मार्च रोजीं महाड येथें अस्पृश्यांना स्पृश्यांनीं जी मारहाण केली त्यासंबंधी चौकशी करण्यासाठीं पुण्याहून हिंदु सभेच्या खर्चानें श्रीयुत माटे येथें आले होते असें वर्तमानपत्रावरुन समजलें. श्रीयुत माटे हे महाड येथें येणार असल्याबद्दल पहिल्या प्रथम त्यांचे मला पत्र आलें होतें; परंतु येथें येऊनही त्यांनी माझी भेट घेतली नाही. तारीख १२।५।२७ चे 'नवाकाळां' तील पुण्यांचे बातमीपत्रावरुन शिवाजी मंदिरांत झालेल्या त्यांचे व्याख्यानांत जी त्यांनी अनेक चुकीची विधानें केली त्यांत खुद्द माझे विषयीही एक चुकीचें विधान केलें आहे. तें असें "प्रेसिडेंट टिपणीस वगैरे स्पृश्य लोकांनी मार खाल्लेल्या अस्पृश्यांना औषधपाणी देवविलें आहें." हें माटे मास्तरांचे म्हणणें खरें नाही. प्रतिकूल परिस्थितींत सांपडल्यामुळें मला तर माझे दलित बांधवांना मारहाण झाली त्यावेळी कोणतीही मदत करता आली नाही. या एकाच गोष्टीवरुन माटे यांनी मिळविलेली माहिती कशी चुकीची आहे हें समजून येईल.

अस्पृश्य बाईला मारलें ही गोष्ट खोटी आहे असेंहीं माटे म्हणतात. परंतु ज्या भानुदास चांभाराचे बायकोला मार बसला आहे तो माझेसमोर डॉक्टर आंबेडकर यांना म्हणत होता की, "मला महाडच्या पेठेत धंदा करावयाचा आहे, माझे बायको पोराला जरी मारहाण झाली आहे तरी त्यांना मी कोर्टकिचेरीत येऊं देणार नाही. या पुढें मला सशस्त्र पोलीस मिळेल अशी व्यवस्था करा." असो. माटे यांनी एकांगी व अर्धवट अशी चौकशी करुन पुणें येथील सभेंत कांही भरमसाट खोटी विधानें या महाड प्रकरणासंबंधी केली आहेत व इतर झालेल्या मारहाणीचा दोष अस्पृश्यांवर टाकून स्पृश्यांवर व त्यांतले त्यांत पांढरपेशांवर आलेल्या दोषांतून त्यांना बचावण्याचा प्रयत्न केला आहे. श्रीयुत माटे जर मला येथें भेटले असते, तर मी त्यांना जरुर ती मदत केली असती व त्यामुळें महाडचा खरा प्रकारही त्यांना समजून आला असता व तो त्यांना खऱ्या स्वरुपांत जनतेपुढे मांडता आला असता.

महाड, ता. १०।५।२७

आपला,
सु. गो. टिपणीस.
प्रेसिडेंट, महाड म्युनिसिपालिटी.

अहमदाबाद ता. ३० एप्रील १९२७

श्री. रा. रा. डॉ. आंबेडकर यांस,

अनेकोत्तम राम राम विनंति विशेष.

मुंबई टाइम्स या पत्रांतून महाड येथील शोचनीय प्रकार वाचून आम्हास अत्यंत वाईट वाटलें. आम्ही येथें जें कांही शद्बाने दिग्दर्शित करित आहों त्यापेक्षां आमची अंत:करणे कितीतरी विदग्ध झाली आहेत. पोकळ सहानुभूति दाखविणे हें आमचे उद्दिष्ट नसल्यानें, आपण या पत्राचा योग्य अर्थ घेऊन आपलें समाधान करुन घ्यावें.

आम्हीं देखिल महाराष्ट्रीय हिंदु ब्राह्मण आहोंत; आणि म्हणूनच आपणावर व आपल्या सारख्या ज्यांच्या ज्यांच्यावर महाड येथील प्रसंग गुदरला आहे, त्यांना विनंति करीत आहोंत की, जरी आज अहंमन्य अशा उच्चवर्णीय हिंदूंनी आपला अपमान केला असला तरी, या प्रसंगाचा फायदा घेऊन मुसलमान लोकांनी पुढें केलेला प्रेमाचा हात–तो कोणत्याहि हेतूनें पुढें आला असला तरी-त्याचा स्वीकार करुं नये.

आम्हीं लोक विधर्मी अशा ख्रिस्ती, पारशी अगर मुसलमान यांना जितका स्पृश्यतेचा अधिकार देत आहों तितका देखील दुर्दैवानें आमच्या धर्मबांधवांस—की, ज्यांनी केवळ आमच्या समाजाकरितांच हलका धंदा पत्करिला आहे, त्यांना—देत नाही; इतकेंच काय परंतु त्यांचा आम्हीं तिरस्कार करितों. हा केवळ मूर्खपणा होय.

आपण क्षमा करा. परमेश्वर आपल्या कार्यात आपणांस यश देईल!

कोणत्याही फळाच्या प्राप्तीकरितां कष्ट हे उचललेच पाहिजेत. आपणांस येथे वाजवीपेक्षां जास्त श्रम पडत आहेत हें आम्हांस कबूल आहे, परंतु तें कसेंहि असलें तरी या प्रसंगांत सांपडलों ह्मणून कोणीहि धर्मांतर करणार नांही अशी आपण खबरदारी घेतली पाहिजे व आपण त्याप्रमाणे करीत असाल अशी आह्मास आशा आहे.

आपली भांडणे आपणच भांडावी हेंच विनंति आहे.

कळावें, लोभ असावा, ही विनंति.

आपले धर्मबन्धु,
रा. वि. सुदामे.
दे. घ. डिडोळकर.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे.
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे.
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे.
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्र व्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :—
बाळकृष्ण अनंत ताटे
सहकारी छापखाना, ९१ बी, परळ रोड, मुंबई १२

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ-मुंबई.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशीलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दीड आणा.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. ३ माहे जून सन १९२७. [अंक ५ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१ हा तरी वर्णाश्रमचना?
२ सुशील पदरी असेल तरच सुबुद्धी होईल.
३ टाळी एका हाताने वाजत नसते.
४ न्याय तरी द्या.
५ या साठी पिनल कोड नसावे काय?

अग्रलेख पृ. ४
अस्पृश्यता निवारणाचा पोरखेळ.

आत्मपरिचय पृ. ३
सभा, समारंभ व इतर वृत्त.

पत्रव्यवहार पृ. ८

विविध विषय संग्रह पृ. ८
डॉ. मुंजे आणि तात्यासाहेब केळकर

आजकालचे प्रश्न

१. एके काळी हिंदुलोकांत परदेशगमन निषिद्ध मानलें जात असे. पण विलायतचा वारा खाऊन मोठ्या मोठ्या पदव्या मिळवून परत अलेल्यांची जी चहा होते तशी आपली व्हावी म्हणून प्रायश्चिताला न भितां हिंदुस्तानांतून अनेक विद्यार्थी विलायती शिक्षणाचा आस्वाद घेण्याकरितां परदेशगमन करतात. त्यांतील बरेच खुद्द विलायतेस जातात व जेथें ह्मणून विश्व विद्यालयें आहेत तेथें तेथें विखुरलेले असतात. त्यापैकी एडिन्बरो येथें रहात असलेल्या हिंदी विद्यार्थ्यांनी नुकतेंच प्रसिद्ध केलें आहे कीं तेथील रहिवाशी त्याना अस्पृश्याप्रमाणें वागवितात. त्यांना कांहीं खाणावळींत मज्जाव आहे. युनिव्हर्सिटीत जे अनेक नाच तमाशे होतात त्यांतहि त्यांना घेण्यांत येत नाही. वगैरे वगैरे प्रकारचा त्यांच्यावर बहिष्कार टाकण्यांत आला आहे. हा बहिष्कार किती तीव्र आहे व परदेशांतील आपल्या चिमुकल्या समाजात तो किती कडक रितीनें भासमान होत आहे याची कल्पना हिंदुस्तानांतील लोकांस होणें शक्य नाहीं असें ते अगदी केविलवाण्या शब्दांत जाहीर करित आहेत. ही विलायतेस जाणारी मुलें म्हणजे बऱ्याच अंशी श्रीमंतांची पोरें असतात. त्यांनी खेळत खेळतच अभ्यास करावयाचा असतो व तशाच प्रकारची त्यांची चालचलणूक असते. त्यांच्याबद्दल फारशी सहानुभूति वाटण्याचे कारण नाही. शिवाय वर्णभेदावर जगणाऱ्या लोकांनी वर्णभेदाविरुद्ध तक्रार केली तर त्यांची दाद कोण घेणार. हिंदुस्तानांतील गोरे स्पृश्य व काळे अस्पृश्य हा तरी वर्णभेद यांचाच आहे. आणि हा वर्णभेद यांना इतका मानवलेला आहे कीं, अस्पृश्यांना स्पृश्यांच्या कोणत्याच व्यवस्थेंत थारा मिळत नाहीं व हा अन्याय आहे असें हे लोक केव्हांच कबूल करीत नाहींत. मग इथलाच वर्णभेद विलायतेला आणि येथूनच गेलेल्या वर्णाश्रमी लोकांच्या पदरांत घातला गेला तर त्याबद्दल कां तक्रार करण्यांत यावी? वर्णाश्रम उत्तम आहे तर त्याचा प्रसार हिंदुस्थानाच्या बाहेर होत आहे त्याबद्दल हिंदुधर्माभिमान्यांस नको का आनंद व्हावयाला? वर्णाश्रमांत वाढलेल्या या पोरांना वर्णाश्रम व्यवहारांत आलेला पाहून संताप यावा ही मोठी नवलाची गोष्ट आहे! पहिला नंबर लागत असेल तर वर्णाश्रम हवा; पण शेवटचा लागत असेल तर नको असा काही प्रकार नसेल ना! हिंदुस्थानांत पहिला नंबर लागला ह्मणून सर्वच ठिकाणी पहिला नंबर लागेल अशी आशा धरून वर्णाश्रमाचा आग्रह धरणाऱ्या लोकांना आतां जरा अक्कल आली तर येईल.

२. अक्कलेचे अन्न भालाकाराच्या कधी पचनी पडेल असें दिसत नाहीं. अर्ध्या हळकुंडानें पिवळें होणे कांही अशक्य नाही. प्रश्न आहे मूळ कांतीचा. पण भालाकारासारख्या काळ्या कंदुकाला मणभर हळदीचे कोटिंग दिलें म्हणून काय तो पिवळा होणार आहे? रंग चढलाच तर तो हिरवा होईल. अशा अपरिपक्व भालाकारानें जो कोटिक्रम लढविला होता त्यास आम्हास जें काय उत्तर द्यावयाचें होतें तें गेल्या अंकांत देऊन टाकलें आहे. पुन्हा पुन्हा तोचतो कोटिक्रम करीत बसणाराच्या पाणचटपणास उत्तर देऊन आम्ही आपल्या पत्राची बहुमोल जागा अडवूं इच्छित नाही. वकिलीची परीक्षा पसार करून गोळा केलेली ज्ञानाची पुंजी दोन अंकांतच संपून गेल्यावर पाटीपुस्तकाची नुसती तोंड ओळख असणाऱ्या मांग पुढाऱ्यांची अक्कल उसनी घेऊन एक नवा कोटिक्रम भाल्यानें तिसऱ्या अंकांत केला होता. त्याचीही वासलात आम्हीं लाविली आहे. आता भालाकाराच्या युक्तिवादा संबंधानें विशेष कांही लिहिण्यांचें कारण नाही. फक्त शेवटी झडती म्हणून एका गोष्टीचा खुलासा करणें जरूर आहे. आणि तेवढयापुरतें आज आम्हीं लिहीत आहोत. भालाकारानें जी पिरपीर चालविली आहें तिच्यांत अस्पृश्यवर्गाच्या मागण्यांचा विपर्यास करण्यांत येत आहे. अस्पृश्य लोक सहपान, सहभोजन व मिश्रविवाह इत्यादि हक्क मागत आहेत असें भलतेंच एक कुभांड त्यानें रचिलें आहे. अस्पृश्य वर्गाच्या मागण्या काय आहेत याची फोड आम्ही "बहिष्कृत भारताच्या" दुसऱ्या अंकांतील अग्रलेखात् केली आहे. त्यांत शिष्टाचारान्वयें इष्ट वाटणारी देवाण घेवाण व कायद्यानें प्राप्त होणारे हक्क या दोहोंतील फरक आम्ही सर्वांच्या नजरेस आणून दिला आहे. सहपान, सहभोजन व मिश्रविवाह या गोष्टी शिष्टाचाराच्या आहेत हें आम्ही स्वतःच कबूल केलें आहे. कोणाही ब्राह्मणानें स्वधर्मीय जिव्या मांगाला आपली मुलगी देण्यापेक्षां विधर्मीय जैनुद्दीनास देऊन त्याला आपला घरजांवई करून घेतला तर त्याबद्दल जिव्या मांगाला अशा राष्ट्रीय ब्राह्मणावर कांही दावा करता येणार नाही. कारण कोणी कोणाला मुलगी द्यावी, कोणी कोणाच्या पंगतीला बसावें हा शिष्टाचाराचा प्रश्न आहे. पण सार्वजनिक सोईचा उपयोग करणें हा कायद्याचा प्रश्न आहे. व तेवढ्यां पुरती आमची मागणी आहे. सार्वजनिक तलावांचा., देवळांचा उपयोग करणें, करूं देणें हा कायद्यांचा प्रश्न आहे, शिष्टाचाराचा नव्हे. त्यांत कोणी हरकत केली तर त्याबद्दल जावडेकर भटजीस आणि जैनुद्दीन मौलवीस दावा करण्यास जितका अधिकार आहे तितकाच अधिकार जिव्या मांगास आहे.

हे कायदेशीर हक्क उपभोगीत असतां सर्वांनाच सर्वांशी सहचार करणें प्राप्त आहे. असें करणें ज्यांना खपत नाही त्यांनी आपले काळें तोंड घेऊन देशत्याग करावा अगर समुद्रांत उडी घालून आपला नायनाट करून घ्यावा. शिष्टाचार व कायदा यांतील भेद इतका उघडा आहे की कोणाही सामान्य बुद्धीच्या माणसास कळण्यासारखा आहे. पण भालाकारांत सामान्य माणसाची तरी बुद्धि कोठे आहे? आणि जरी असली तरी ज्यानें सारें आयुष्य कुचेष्टा करण्यांत घालविले अशा दुर्बुद्धीला खरा अर्थ समजून घेण्यास लागणारें शील कोठून असणार! ज्याची विचारशक्ति पशूंच्या विचारशक्तीहून जास्त दूरवर गेलेली

नाहीं व जो खऱ्या शीलाला पारखा झाला आहे अशा खडकाला शिव्याशापाचे अगर सुविचाराचे कितीही स्नान घातलें म्हणून त्याच्या अंतर्यामांत काही ओलावा उत्पन्न होणार आहे काय? कुत्र्याचे शेपूट नळींत घातलें तरी तें सरळ होणार नाही. विरडीला जाणारें ढोर कांही केले तरी गेल्याशिवाय राहाणार नाही. तीच गत भालाकाराची आहे. मग या शिंगे लाऊन शहाण्यांत मोडू पहाणाऱ्या मूर्खाबरोबर लागण्यांत काय अर्थ आहे?

३. मुंबईतील महार व मांग यांच्यांत झालेल्या सहभोजनासंबंधीचें एक पत्र या अंकात दुसरीकडे छापलें आहे. आम्ही अस्पृश्यवर्गातर्फे कायद्यानें प्राप्त होणाऱ्या हक्कांपेक्षा जास्त कांहीं मागत नाहीं पण इतरांना हक्क देतांना कायदेशीर हक्कच नव्हे तर शिष्टाचारावर अवलंबून असणारे हक्क देखील तुम्ही तुमच्या खालीं असतील त्यांना द्या असें अस्पृश्य वर्गास सांगणें हें आमचे कर्तव्य आहे असें आम्ही समजतों. म्हणून सहभोजनांत भाग घेणाऱ्या महारबंधूचें आम्ही अभिनंदन करतों. त्यांना विरोध करणाऱ्या महार लोकांना त्याच पत्रांत खरमरीत उत्तर मिळालेंच आहे. तेव्हां विशेष लिहिण्याची जरूरी नाहीं. महारांतील ब्राह्मण्य जरी क्षम्य असलें तरी तें पापच आहे. त्याची तरफदारी कोणी शहाणा करणार नाहीं. हे ब्राह्मण्याचे भूत ज्या महार लोकांत असेल त्यांनी तें आपल्यांतून जितक्या लवकर घालवून देतां येईल तितक्या लवकर घालवून देणें बरें. त्याचबरोबर मांग लोकांनीहि हें ध्यानांत ठेवावें कीं, टाळी एका हातानें वाजत नसते. आम्हांला ठाऊक आहे कीं, जे मांग पुढारी मांग जातींत जागृति करण्याकरितां दौरा काढतात ते मांगांना महारा विरुद्ध उठविण्याचा प्रयत्न करतात. कित्येक ठिकाणीं महाराचे हातचे आपण खाणार नाहीं अशा बेलभंडार घेऊन आणाशपथा मांग लोकांना त्यांच्या पुढाऱ्यांनीं घ्यावयास लावल्याचें आमच्या कानांवर आलें आहे. महारांच्या घरचें न खाण्याच्या शपथा मांग लोकांनीं सर्रास वाहील्या तर त्या पासून आम्हाला आनंदच आहे. पण त्या पेक्षां कोणत्याच जातीच्या हातचें आपण खाणार नाहीं अशा शपथा त्यांनी वाहील्या तर अधिक बरें; कारण अशानें मांग लोकांतील जागृति केवळ महारांचा द्वेष करण्याकरितां होत नसून मांग जातीची उन्नति करण्याकरतां होत आहे या बद्दल कोणास शंका वाटणार नाहीं. यास्तव इतर कोणत्याहि जातीचें उष्टे खा पण महार जातीचें खाऊं नका असा क्षूद्र बुद्धीचा उपदेश करणाऱ्या मांग पुढाऱ्यांना आमची अशी सूचना आहे कीं, महारा मांगांमध्यें सहभोजन सुरू व्हावें अशी जर त्यांची इच्छा असेल तर त्यांनीं आधीं शहाणपण शिकले पाहिजे.

४. मुंबई इलाख्यांतील शिक्षण खात्याचा १९२४-२५ सालचा अहवाल नुकताच प्रसिद्ध झाला आहे. त्यांत ट्रेनिंग कॉलेजांत ज्या लोकांचा १९२४-२५ साली प्रवेश झाला त्या लोकांच्या जातवारीचा तपशील खालील प्रमाणे केला आहे.

	ब्राह्मण व तत्सम जाती	मराठा व तत्सम जाती	अस्पृश्य व तत्सम जाती
पूर्व भाग	१२३	१४२	७
मध्य भाग	२१९	२९३	३५
दक्षिण भाग	९	३१	४
एकूण	३५१	४६६	४६

या इलाख्यांतील लोकसंख्येंत ब्राह्मण व तत्सम जातींचे लोक शेकडा ९ मराठा व तत्सम जातींचे लोक शेकडा ५७ व अस्पृश्य व तत्सम जातींचे लोक शेकडा २३ आहेत. लोक संख्येच्या प्रमाणावरुन जर पाहिले तर ब्राह्मण व तत्सम जातींना ७६, मराठी व तत्सम जातींना, ५१०, अस्पृश्य व तत्सम जातींना २६७ अशा जागा अनुक्रमें ट्रेनिंग कॉलेजांत मिळावयास पाहिजे होत्या. या दृष्टीनें पाहिलें तर मराठा व तत्सम जातींचा या बाबतीत म्हणण्या सारखा काही तोटा झालेला दिसत नाही. पण अस्पृश्य वर्गाचा सारा हिस्सा ब्राह्मण लोकांनीं गिळंकृत केलेला दिसतो! आमच्या मतें ही गोष्ट अत्यंत विपरित आहे. स्पृश्य लोकांस हजारों धंदे मोकळे आहेत. वाटेल त्या रितीने त्यांना आपले पोट भरतां येण्यासारखे आहे. पण अस्पृश्य वर्गातील लोकांस शिक्षकाच्या धंद्यासारखा साधा, सोपा, सुसाध्य असा दुसरा धंदा नाही. पण त्यांतही त्यांचा प्रवेश होऊ नये म्हणजे अन्यायाची कमाल झाली असेंच म्हटलें पाहिजे. धंद्याच्या दृष्टीनें तर हा अन्यांय आहेच पण सामाजिक दृष्टया देखील शिक्षक वर्गांत अस्पृश्य लोकां ऐवजीं ब्राह्मण लोकांचा भरणा होणें आमच्या मतें अगदी अनिष्ट आहे. शिक्षक वर्ग हा राष्ट्रांतील सारथी वर्ग आहे. कारण त्यांच्या हाती शिक्षणाच्या दोऱ्या असतात. यास्तव शिक्षक कोण असावा या सारखा समाजहिताच्या दृष्टीनें दुसरा महत्वाचा प्रश्न नाहीं. जे लोक इतरांना जनावरां पेक्षांहीं कमी लेखतात, इतरांबद्दल ज्यांच्या मनांत सदैव तिरस्कार आणि इतरांच्या बुद्धिमत्तेबद्दल ज्यांच्या मनांत सदैव शंका अशा लोकांच्या हाती शिक्षण देऊन समाजाचें वाटोळे आणखी किती दिवस करावयाचे! शाळेमध्ये नुसत्या बाराखड्या शिकवावयाच्या असत्या तर ती गोष्ट निराळी; पण शाळेत मुलांची मनें सुसंस्कृत करून त्यांना समाजहितास योग्य असें वळण लावावयाचे असतें. शाळा म्हणजे उत्तम नागरिक तयार करण्याचें कारखाने आहेत. अर्थात या कारखान्याचा फोरमन जितका शहाणा असेल तितका उत्तम माल कारखान्यांतून बाहेर पडणार आहे. शाळा म्हणजे कांही हिंदु उपहार गृह नव्हे की त्यांत ब्राह्मण भटचारी ठेवला की भागलें. ब्राह्मणांच्या हातचें अन्न जरी सर्वांना चालत असलें तरी ब्राह्मणांच्या हातचें शिक्षण या काळांत कोणासच चालणें शक्य नाही. तरी सरकारने याचा पुरता विचार करावा व ट्रेनिंग कॉलेजांत अस्पृश्यांना त्यांच्या संख्येच्या प्रमाणांत जागा द्याव्यात. सुधारणा करतां आली नाही म्हणून न्याय देखील करूं नये काय?

५ काठेवाडांत लाठी म्हणून एक खेडेगांव आहे. त्या गांवांत जेठालाल माणसूर परमार नांवाचे एक अस्पृश्य शाळा मास्तर राहतात. त्या बिचाऱ्यावर जो एक अनिवार प्रसंग गुदरला त्याची हकिकत नुकतीच प्रसिद्ध झालीं आहे. या गृहस्थाची बायको गेल्या ५ एप्रील रोजीं बाळंतीण झाली. आणि लगेच दोन दिवसांनीं ती आजारी पडली. जवळच धांगध्रा येथें प्राणजीवन नांवाचा डॉक्टर होता त्याला आणण्या करितां मास्तर त्याजकडे गेले, आणि आपल्या बरोबर चला म्हणून विनंती केली. "मी धेडवाड्यांत येणार नाहीं व धेडजातींच्या रोग्यास तपासून स्वतःस विटाळून घेणार नाही" असे म्हणून त्या बिचाऱ्याला त्यानें झिडकारून लावलें. नंतर त्यानें त्या शहरच्या नगरशेटकडे या डॉक्टरवर आपले वजन खर्च करा म्हणून विनंती केली. नगर शेटच्या भीडेनें डॉक्टर महाशय कबूल झाले, परंतु "मी या अस्पृश्याच्या घरांत येणार नाहीं; त्या बाईला बाहेर आणीत असाल तर तिला पाहीन." अशी अट घातली. या दुर्दैवी शिक्षकानें ती अट कबूल करून दोन रुपये फीवर तो डॉक्टरला घरी घेऊन गेला. डॉक्टर आल्यानंतर दोन दिवस आपल्या जिवाशीं झगडत अंथरूणावर पडलेल्या त्या बाळंतीण बाईस रात्री ८ वाजता घराबाहेर आणले. डॉक्टरने आपलें उष्णता मापक यंत्र काढलें पण अंगास तो लावीना किंवा तिच्या नवऱ्याच्या हातांत देईना. जवळच्या एका मुसलमानाला मध्यस्थ म्हणून उभा केल्यानंतर कोठें डॉक्टर रोग्याची परीक्षा करण्यास तयार झाला. पहिल्यांदा तें यंत्र डॉक्टरने मुसलमानाच्या हातीं दिलें, त्यानें त्या बाईच्या नवऱ्याच्या हातीं दिलें, त्यानें तें आपल्या बायकोच्या अंगाला लावले. काम झाल्यानंतर पुन्हा तें त्यानें मुसलमानाच्या हातांत दिलें व शेवटी मुसलमानाच्या हातून डॉक्टरनें घेतलें. दिव्याच्या अंधुक प्रकाशांत यंत्रावरचा तापाची मर्यादा दाखविणारा आंकडा डॉक्टरनें वाचला. अंगाला हात न लावतांच निमोनिया झाला आहे म्हणून सांगितले. फी घेतली. आणि औषध पाठवितो असे सांगून निघून गेला. नंतर पुढें सहा तासांनीं त्या बाईचे प्राणोत्क्रमण झालें! डॉक्टरच्या ह्या अमानुष कृतीची हकिकत वाचून कोणास तिडीक येणार नाही? डॉक्टरची करणी म्हणजे स्पर्शास्पर्श भावनेचा अतिरेक आहे. स्पर्शास्पर्श भावनेनें पछाडलेला हिंदु किती निर्दय असूं शकतो याचें हें एक हृदयस्पर्शी उदाहरण आहे. गाईसारख्या जनावराचा गळा कापूं नका म्हणून हंबरडा फोडणाऱ्या हिंदूच्या अंतःकरणाला प्रत्यक्ष डोळ्यासमोर प्रांणातिक स्थितीत असलेल्या एका स्त्रीला पाहून दयेचा, करुणेचा लवमात्र पाझर फुटूं नये या मनोवृत्ती सारखी मनोवृत्ति हिंदु जाती खेरीज अन्य कोणत्याच मानव जातींत दिसावयाची नाहीं! याचें कारण अगदी उघड आहे. हिंदूंना गोब्राह्मणाशिवाय दुसरी कोणतीच गोष्ट वंदनीय नाही. व हा महामंत्र उपजतांच त्यांना दिला जात असल्या कारणानें त्यांचा हा विलक्षण स्वभाव सहज बनून जातो. ज्या धर्माची कल्पना या घोर मनोवृत्तीस प्रसवते त्याचा नायनाट झाल्या खेरीज हिंदूच्या क्षुद्र मनोभावना केव्हांच लयास जाणार नाहींत. जे स्पृश्यांतील मूर्ख लोक अस्पृश्यांनीं आपली शुद्धी करून घेतली पाहिजे. असा मोठा टेंभा मिरवून सांगत फिरतात. त्यांनीं या गोष्टीवरून खरें अशुद्ध कोण याचा विचार करावा. आतां बाई वारल्याचें विशेष नाहीं. आलेल्या डॉक्टरनें जें करावयाचें तें केलें असतें तरी देखील जें होणार तें टळलें नसतें. पण अशा करणीमुळें रोगी मरण्या सारखा नसतांही मरावयाचा. तेव्हां अशा मनोवृत्तीला कांहीं इलाज करतां आल्यास तो करणें अवश्य आहे. पाश्चिमात्य राष्ट्रांत वैद्यकीचा धंदा इतका जनकारणी मानला जातो की, वैद्याला कोणत्याहि वेळी कोठेंही बोलावलें असतां गेलें पाहिजे असा या धंद्याचा शिष्टाचार आहे. व त्या शिष्टाचाराची अंमल बजावणी वैद्य लोकांची जी संस्था असते ती मार्फत होते. या देशांत पाश्चिमात्य वैद्यकीचा अभ्यास करून पारंगत झालेले जे लोक आहेत त्यानीही हा शिष्टाचार मान्य केला आहे. पण असें असूनही जो डॉक्टर तो पाळीत नाहीं त्याच्या निंद्य वर्तनाचे नियंत्रण अन्य उपायांनीं करणें अवश्य आहे. एकादी गोष्ट करणें हें ज्याचें कर्तव्य असून तें तो करित नाही व त्याचे न करण्यानें दुसऱ्याचें नुकसान झालें तर त्यात गुन्हा होतो अशा तत्वाची अनेक कलमें पिनल कोडांत आहेत. मग अशा दुष्ट व पापी लोकांच्या पारिपत्यासाठी पिनल कोडांत एकादें नवें कलम कां घालण्यांत येऊं नये?

आत्मपरिचय.

सभा, समारंभ व इतर वृत्त

बेळगांव जिल्हा

बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत परिषद

बैठक ५ वी मु. गावनाळ ता. हुकेरी

तारीख १५-५-१९२७ इसवी.

आम्हीं पूर्वी प्रसिद्ध केल्याप्रमाणें बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत परिषदेची ५ वी बैठक मुक्काम गांवनाळ (ता. हुकेरी) येथें परिषदेसाठी मुद्दाम तयार केलेल्या भव्य मंडपांत तारीख १५-५-२७ इसवी रोजी नियोजित अध्यक्ष रा. ब. एस्. एन्. अगंडी. बी. ए. एल्. एल्. बी. एम्. एल्. सी. बेळगांव यांच्या अध्यक्षतेखाली यशस्वी रीतीनें पार पडली. सदर परिषदेस बेळगांव जिल्ह्यातील सर्व भागाचे बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी व प्रतिनिधी मिळून सर्वांची संख्या चार हजारांवर होती. परिषदेंत प्रामुख्यानें मे. रावसाहेब जी. ए. हिरेमठ बी. ए. जी. डि. डि. सी. उत्तर भाग बेळगांव, रावसाहेब एम्. एस्. पाटील बी. ए. एल्. एल्. बी. सबजज्ज तालुका गोकाक, मि. बी. बी. ममदायूर बी. ए. बेळगांव, मि. तल्लूर वकील, मि. महंत शेट्टी वकील, मि. गोपाळराव रानडे, मि. व्ही. आर. कार्नविदे, संपादक परीक्षक बेळगांव, सौ. रंगुबाई आर. भोंसले, मि. एम्. पी. पाटील, वकील हुकेरी, मि. सोल्लापुरे वकील हुकेरी, मि. आण्णेश चितामण आडिके, मि. सिदनाईक पोलीस पाटील हुकेरी, मि. हत्तरवाटचे पाटील, श्री. स्वामी सच्चिदानंद गदग, श्री. निर्जलिंगपा कारभारी संस्थान कौजलगी, डॉ. चन वसपा गंध हुकेरी वगैरे व्याख्याते हजर होते. परिषदेंत खालील ठराव पास झाले.

ठराव. नं. १:—ही परिषद ब्रिटीश सरकारांस अटळ राजनिष्ठा व्यक्त करिते. व बादशहा पंचमजार्ज आणि त्यांच्या पत्नी व सर्व मुलां मुलीना परमेश्वर दीर्घायु करो अशी ही परीषद परमेश्वराजवळ प्रार्थना करिते.

ठराव नं. २:—महाड येथें भरलेल्या बहिष्कृत परिषदेच्या वेळी बहिष्कृत लोक तेथील चवदार तळयावर पाणी प्याले म्हणून तेथील स्पृश्य हिंदु लोकांनी अती अन्यायानें बहिष्कृत लोकांना मार दिला त्या बद्दल ही परिषद त्या अन्यायी लोकांचा तिव्र निषेध करिते. व या बाबतींत योग्य चवकशी करून न्याय देण्याबद्दल सरकारास ही परिषद आग्रहाची विनंती करिते.

ठराव नं. ३:—(अ) बहिष्कृत विद्यार्थ्यांसाठी पुण्यास उघडलेल्या गव्हर्मेंट फ्री बोर्डिगासारखे एक बोर्डिंग कर्नाटकासाठी म्हणून बेळगांव येथें उघडण्याबद्दल ही परिषद नामदार शिक्षण मंत्री देसाई यानां व मुंबई सरकारांस विनंती करिते.

(ब) येत्या जून महिन्यांत (सन १९२७) बेळगांवास बहिष्कृत विद्यार्थी मोफत वसतीगृह बेळगांव जिल्हा वतनदार महार संघा मार्फत उघडण्यात येणार आहे. सदरील बोर्डिगास बेळगांव जिल्हा लो. बो. ने व बेळगांव मुन्सीपालटीनें आर्थीक अगर इतर सर्व तऱ्हेने मदत करण्याबद्दल ह्या परिषदेची त्यांना विनंती आहे.

(क) बहिष्कृतांच्या शाळेसाठी बहिष्कृत वर्गाचा दुसऱ्या अगर तिसऱ्या वर्षाचा ट्रेंड मास्तर अगर ज्याची म्याट्रीकची परिक्षा पास झाली आहे, अशा इसमांस सुपरवाइझर म्हणून नेमण्यांबद्दल बेळगांव जिल्हा लो. बो. स ही परिषद विनंती करिते.

(ड) सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा पास झाला आहे. व तो बहिष्कृत वर्गास अगोदर लागूं करणे अत्यंत जरूर आहे. म्हणून त्याची अमल बजावणी यंदाच लवकर करण्यासाठी बेळगांवच्या डि. लो. बो. स ही परिषद विनंती करिते.

(इ) १९२२ इसवीत निपाणी येथें बहिष्कृत शिक्षण फंड म्हणून महार व्यापारी लोकांनींच आपले मोटेमागें एक पैसा प्रमाणें देऊन ते पैसे सावकार (जे तंबाकु खरेदी घेतात) त्यांच्याकडे ठेवले आहेत. सदर पैसे अद्याप सावकार लोकांनी आमचे आम्हांस दिले नाहीत. म्हणून सदर पैसे वसूल करण्यासाठी या परिषदेनें एक कमीटी नेमली आहे. सदरहु पैसें आमचे आम्हांस देण्याबद्दल ही परिषद निपाणीच्या सावकार लोकांस विनंती करिते. जर सावकार लोक पैसे देणार नाहीत तर या बाबतींत सदर पैसा फंड वसूल कमिटीनें सरकारांत इलाज केल्यास सरकारनें दया करून योग्य न्याय देऊन आमचे पैसे आम्हास देवविण्याचे हुकुम करावे, अशी ही परिषद सरकारांस विनंती करिते.

(फ) निपाणी येथें आमचा बहिष्कृत शिक्षण फंड वसूल करणेसाठीं व आमच्या सोईसाठी म्हणून डि. लो. बोर्डाने आपल्या जकात्यावर कर बसवून तो वसूल करण्याबद्दल आमच्या बहिष्कृत शि. फं. कमिटीस परवानगी द्यावी म्हणून ही परिषद बेळगांवच्या डि. लो. बो. स अती आग्रहाची विनंती करिते.

पैसाफंड कमिटी:—

प्रेसिडेंट—श्रीयुत रामपा काळिगा महार यकसंबा.
सभासद—मि. मृगेंद्र परशुराम जीरगे कोगनोळी, पीराजी कुंशापा बराळे बेन्नाडी, चन्नपा बसापा, सवनूर बंवळवाड, संभाजी नारायण मेस्त्री निपाणी, रामा कल्लापा माने अक्कोळ, सावळाराम रामचंद्र माने, पदमणा सदलगेकर.
सेक्रेटरी—देवराय रामराय इंगळे.

(ग) बेळगांव जिल्ह्यांतील बहिष्कृत वर्गाच्या मास्तर लोकांनी आपणास नेमलेल्या गांवी महारादि बहिष्कृत वर्गाच्या लोकांस त्यांच्या सामाजीक सुधारणेसाठी त्यांना बोधप्रवचनें सांगणें आणि आपल्या मुलांना शाळेस पाठविणेंसाठी त्यांच्यात उत्सुकता उत्पन्न करणें हें मास्तर लोकांचें कर्तव्य असून त्याप्रमाणें त्यांनी योग्य व्यवस्था करण्याबद्दल त्यांना बे. डि. लो. बो. नें हुकुम द्यावी अशी परिषदेची बे. जि. लो. बो. स विनंती आहे.

(ह) ज्या बहिष्कृत वर्गाच्या मास्तरांनी जोगत्या वगैरे ठेवून व्यभिचार आरंभिला असेल अशा व्यभिचारी मास्तरांबद्दल त्या गांवच्या बहिष्कृत लोकांनी बेळगांव जिल्हा-वतनदार महार संघा मार्फत अशा मास्तरांना कमी करण्या बद्दल अगर बडतर्फ करण्या बद्दल अर्ज केल्यास सदर अर्जाबद्दल बे. जि. वतनदार महार संघांनी योग्य चवकशी करून जेव्हां त्या मास्तरास कमी करण्याबद्दल अगर बडतर्फ करण्याबद्दल डि. लो. बो. स. विनंती केली असेल तेव्हां अशा मास्तरांना मास्तरच्या हुद्यावरून कमी करावे अगर बडतर्फ करावे अशी ही परिषद बे. डि. लो. बो. स अती आग्रहानें विनंती करिते.

(ई) धारवाडच्या ट्रेनिंग कॉलेजांत दर वर्षी प्रत्येक जिल्ह्या मार्फत दहा दहा बहिष्कृत विद्यार्थ्यांना घेण्याबद्दल ही परिषद शिक्षण खात्याच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांस विनंती करिते.

(ज) धारवाडच्या ट्रेनिंग कॉलेज फॉर मेनच्या बोर्डिंग हाऊसांत राहणाऱ्या ब. वर्गाच्या विद्यार्थ्यांसाठी इतर विद्यार्थ्यांसाठी नेमलेल्या विद्यार्थ्यांप्रमाणें बहिष्कृत स्वयंपाक्यास नेमून सर्व तऱ्हेची सुव्यवस्था ठेवणें बद्दल ही परीषद शिक्षण खात्याच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांस विनंती करिते.

(के) बहिष्कृत विद्यार्थ्यांच्या स्कालरशिपांच्या बाबतीत माजी शिक्षण मंत्री नामदार जाधवरावांनी, डॉ. परांजपे यांनी देऊ केलेल्या स्कालरशिपांच्या रकमेंत कमी करून जास्त विद्यार्थ्यांना स्कालरशिप देण्याची योजना तयार केली होती. पण नामदार जाधवरावांच्या योजनेप्रमाणें आद्याप आमच्या जास्त विद्यार्थ्यांना स्कालरशिपा मिळत नसून पूर्वी येवढयाच विद्यार्थ्यांना मिळतात. आतां मिळत आहेत येवढयाच मुलांना स्कालरशिपा मिळण्याचें झाल्यास त्या डॉ. परांजपेच्या स्कीम प्रमाणें असलेल्या रकमेच्या स्कालरशिपा मिळाव्यात. अगर जाधवरावांनी कमी केलेल्या रकमा एवढेच रकमाच्या स्कालरशिपा मिळण्याचें झाल्यास आमच्या जास्त विद्यार्थ्यांना स्कालरशिपा मिळाव्यात म्हणून ही परिषद शिक्षणमंत्री नामदार देसाई यांस व मुंबई सरकारास अती आग्रहानें विनंती करिते.

ठराव ४:—मद्रास सरकारनें बहिष्कृत वर्गाची एक कमिटी नेमली आहे. त्या प्रमाणें मुंबई इलाख्यांत मुंबई सरकारनी बहिष्कृत वर्गाची एक प्रचारक कमीटी नेमावी अशी या परिषदेची विनंती आहे.

ठराव ५:—सध्यां असलेली दि बाँबे प्रिव्हेनशन आफ् प्रॉस्टीटयूशन् ॲक्टची (व्यभिचार प्रतिबंधक कायद्याची) अमल बजावणी संबंध मुंबई इलाखाभर व्हावी अशी या परिषदेची मुंबई सरकारास आग्रहाची विनंती आहे.

ठराव ६:—सरकारी जंगल जमीनी वतनदार महारांना व बहिष्कृत वर्गाच्या लोकांना लागवडीस देण्याबद्दल ही परिषद मुंबई सरकारास अती आग्रहानें विनंती करिते.

ठराव ७ (अ):—कांही वर्षापूर्वी वतनदारांच्या व इनामदारांच्या इनाम जमीनीची चौकशी करण्यासाठी इनाम कमिटी नेमण्यात आली होती. त्या वेळी सर्व वतनदार महार लोक अज्ञानावस्थेत असल्या कारणाने त्यांच्या अज्ञानाचा फायदा घेऊन सदर इनाम कमीटीपुढे वतनदार महार लोकांचे जबाब न घेता त्या इनाम कमीटीने एक तर्फे चौकशी करून निकाल दिला. त्या कारणानें वतनदार महार लोकांचे वतनी जमीनीचे अनिवार नुकसान झाले आहे. सबब या प्रकारें एक तर्फी चौकशी होऊन निकाल झालेल्या इनाम कमीटीचें कामाची पुनः फेर तपासणी होऊन संबंध इनाम कमीटीचें चौकशी काम पुन्हां चालू व्हावे अशी या परिषदेची सरकारास अती आग्रहाची विनंती आहे.

(पुढील मजकूर पान ४५ वर पहा).

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. ३ जून सन १९२७

अस्पृश्यता निवारणाचा पोरखेळ.

अस्पृश्यतेची कल्पना हिंदू धर्मांतच काय ती आहे असें नाहीं. हिंदू धर्माप्रमाणे इतर धर्मांतही ती आढळते. यहुदी धर्मांत प्रेताला शिवल्याने मनुष्य ओंवळा होतो असें सांगितलें आहे. त्या धर्मांत यज्ञांतील मांस सोवळ्याने भक्षण करण्याची चाल होती. व तसला सोवळा माणूस इतर ओवळ्या माणसाला अस्पृश्य मानीत असे. सुवेराचा व विटाळशीपणाचा विटाळ यहुदी धर्मांत सांगितला आहे इतकेंच नव्हे तर कोणत्याहि कारणामुळें एकाद्या यहुदी माणसाच्या शरिरांतून रक्तस्त्राव होत असता त्यास अस्पृश्य मानावें अशीही पण यहुदी धर्माची अनुज्ञा आहे. पारशी धर्मांतही अस्पृश्यतेची कल्पना असलेली दिसून येते. पारशी धर्मग्रंथाच्या दृष्टीनें पाहातां कोणताही मनुष्य खालील तीन कारणांमुळे "ताबू" (अस्पृश्य) होऊ शकतो. (१) मृताला शिवलें असतां; (२) विटाळशीपणामध्ये स्त्रिया असतां व (३) वरील अस्पृश्यांस स्पर्श केला असतां. हिंदु धर्माप्रमाणेच या दोन धर्मांत अस्पृश्यतेच्या कल्पनेचा प्रादुर्भाव झाला असतांही हिंदूधर्मांतच अस्पृश्य वर्ग कां निर्माण झाला व यहुदी व पार्शी धर्मांत कां झाला नाहीं, हिंदु धर्मांतील अस्पृश्यता ही त्रिकालिक कां ठरली व इतर धर्मांत ती तत्कालिक कां ठरली, तसेंच इतर धर्मांत या अस्पृश्यतारूपी बहिष्कारांतून मुक्त होण्यास कसा मार्ग ठेवला होता व हिंदु धर्माने तो कां ठेवला नाही इत्यादि प्रश्न चर्चा करण्यासारखे आहेत व त्यांची केव्हां तरी एकदां चर्चा करण्याचा आमचा मानस आहे. आज फक्त अस्पृश्यता निवारणाच्या प्रयत्नाचा आढावा काढण्यांचें आम्ही योजिलें आहे. आणि त्यासाठी ऐवढें सांगणें बस्स आहे कीं, अस्पृश्यतेच्या कल्पना जरी सर्व देशांतून व धर्मांतून आढळून येतात तरी

पिढीजाद अस्पृश्य वर्ग हिंदुस्तानाशिवाय अन्यत्र कोठेंच नाहीं.

या पिढीजाद अस्पृश्य वर्गास स्पृश्य करून घेण्यास या देशांत कांहींच प्रयत्न झाला नाहीं असें म्हणतां येत नाहीं. या बाबतीत जे प्रयत्न झाले त्यांचें कालमानपरत्वें दोन भाग करतां येतील. (१) प्राचीन काळांतील प्रयत्न, व (२) आधुनिक काळांतील प्रयत्न. प्राचीनकाळी प्रथमत: गौतमबुद्धानें अस्पृश्यता निवारणाची मुहूर्त मेढ रोंविली. वेदांतांत जरी समता प्रतिपादन केलेली होती तरी पण कर्मठ लोकांच्या प्राबल्यामुळे वेदांतांतील या तत्वाला व्यवहारांत कोठेंच ठाव नव्हता. कर्मठांच्या छापामुळे धर्माच्या नांवाखाली समता व प्रीति असावयाची ती एकीकडेच राहून त्याठिकाणी जातिभेदाची विषमता व हिंसा चालू झाली. या विषमतेचें व हिंसेचें खंडण करण्यासाठींच बुद्धाचा अवतार झाला व त्यानें सर्वांवर आत्मवत् दृष्टि ठेवणें, दुसऱ्यास कोणत्याही प्रकारें दुःख न देणें याचा उपदेश केला. इतकेच नव्हे तर सर्व मनुष्यांमध्यें असलेलें नैसर्गिक एकजिनसीपण व्यवहारांत उतरविलें. याला एकच पुरावा पुरे आहे. हिंदुधर्मांतील भिक्षुवर्ग फक्त ब्राह्मण जाती पैकीच असूं शकतो. पण बुद्धानें आपल्या भिक्षुवर्गांत सर्व जातीच्या लोकांस स्थळ दिलें होतें. स्थविर नांवाच्या एका भंग्यास बुद्धानें आपल्या भिक्षुवर्गांत घेतल्याची कथा सुप्रसिद्ध आहेच. बुद्ध धर्माचा पाडाव होऊन जेव्हा हिंदुधर्माची घडी पुन्हां बसविण्यांत आली तेव्हां अर्थातच बुद्धाने आरंभिलेल्या अस्पृश्यता निवारण्याच्या कार्याची पिच्छेहाट झाली व अद्वैतपंथ स्थापन करणारे शंकराचार्य यानी व्यावहारिक व पारमार्थिक असे आचरणाचे व सत्याचे दोन भेद करून समतेचा प्रकार हा काय तो पारमार्थिक दशेपुरता आहे असें ठरविले. समतेच्या तत्वाला अशापरी मर्यादा घातली गेल्यामुळें व्यवहार दशेंतील भेदाभेद वाढत गेला, व त्यास आळा घालण्याची जरूरी शंकराचार्यांस किंवा त्यांचें अनुयायी मध्वाचार्य व वल्लभाचार्य यांस वाटली नाहीं. परंतु विशिष्टाद्वैत पंथाचे आद्य प्रवर्तक श्रीरामानुजाचार्य यांनीं मात्र या बाबतींत उत्कृष्ट कामगिरी केली. हिंदुधर्मांत समताभावाचा जर कोणी जोराचा पुरस्कार केला असेल व अमलांत आणला असेल तर तो या आचार्यांनीच होय. खुद्द रामानुजाचार्यांचा गुरू ब्राह्मण नव्हता. त्यांनीं कांचीपूर्णनामक ब्राह्मणेतराला गुरू केलें. इतकेंच नव्हे तर त्यांच्या जुन्या चालीच्या बायकोनें कांचीपूर्ण जेवल्यानंतर जागा शुद्ध करून त्याचा अपमान केला यामुळे संतप्त होऊन त्यानें आपल्या बायकोला घराबाहेर घालवून दिलें व आपण संन्यासी बनला. पुढे संन्यासाश्रम घेऊन उपदेश करूं लागल्या नंतर कुंभकोन येथें त्यांचा विजय झाल्यावर ते तिरुवल्ली येथे गेलें. तेथें त्यांचा मुक्काम असतां एका चांडाळ स्त्रीशी त्यांचा संवाद झाला व त्यांत त्यांना असें आढळलें कीं, तिची मानसिक उन्नति बरीच झालेली आहे. तेव्हां सर्वदेखत ते म्हणाले "हे! चांडाळ स्त्रीये! मला क्षमा कर. तूं माझ्यापेक्षां जास्त पवित्र आहेस" असें म्हणून तिला त्यांनीं आपल्या पंथाची दीक्षा तत्काल दिली आणि तिची मूर्ति करून तेथील देवालयांमध्ये स्थापन केली. तिची मूर्ति अजूनही तेथील देवालयांमध्ये दाखविली जाते. व सर्व भाविक लोक तिची भक्तिभावानें पूजा करितात. धनुर्दास हा तर अस्पृश्यच होता. परंतु रामानुजाचार्यांनीं त्याला आपला शिष्य केलें. व त्यावर आचार्यांचा इतका लोभ होता की नदीवर स्नानाला जातांना ते आपल्या दाशरथी नामक ब्राह्मण शिष्याच्या खांद्यावर हात टाकून जात परंतु स्नान करून परत येतांना दाशरथीच्या खांद्यावर हात न ठेवतां ते धनुर्दासाच्या खांद्यावर हात ठेऊन येत. असें करण्यांत अस्पृश्यतेचा उघडपणें इनकार करण्याचा त्यांचा हेतू होता हें उघड आहे. यादवगिरीवर नारायणाचें देऊळ श्रीरामानुजाचार्यांनी जेव्हां बांधिलें तेव्हां त्यांत सर्व अस्पृश्य जातींच्या लोकांचा प्रवेश व्हावा अशी योजना आचार्यांनीं करून ठेवली होती. देवळाजवळील तळ्यामध्ये सर्व अंत्यजांना स्नान करण्याची परवानगी असे व त्यांना देवळांत देवदर्शनाला जाण्याची मोकळीक असे. सध्यां ही आज्ञा फक्त उत्सवाच्या दिवसा पुरतीच नियमित केली गेली आहे हें खरे; पण त्यावरून मूळ आचार्यांचा उद्देश किती समतेचा होता हें कळून येतें. आचार्यांनीं आपल्या संप्रदायाचा प्रसार करण्यासाठीं सातशें मठ स्थापिले होते. परंतु त्यांच्याकडून मूळ आचार्यानें आरंभिलेले अंत्यजोद्धाराचें काम फारसें झालें नाही. नाहीं म्हणावयास रामानुजाचार्यापासून पांचवे आचार्य रामानंद यांनी अस्पृश्यतानिवारणाचे बाबतींत बरीचशी कामगिरी केली. ज्या बारा शिष्यांच्या हातून त्यांनी आपला कार्यक्रम चालविला होता ते सर्व हीन मानलेल्या जातींचे होते. रामानुज सांप्रदायानें ज्याप्रमाणें स्पर्शास्पर्श भेद नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला त्याचप्रमाणें, चैतन्य सांप्रदायानेंही केला, किंबहुना सर्वांत जास्त प्रमाणांत केला असें सुद्धां म्हणतां येईल. ज्याप्रमाणें रामानुजाचार्यांनीं ठिकठिकाणची पवित्र देवालयें अंत्यजांना मोकळी केली त्याचप्रमाणें या चैतन्य गुरूनें जगन्नाथाचें देऊळ सर्व लोकांना मोकळें करून दिलें. आज अनेक वर्षांपासून जगन्नाथाच्या देवळामध्यें सर्व लोक सारखे आहेत असें उघडपणें मानण्यांत येत आहे. खाण्यापिण्यामध्यें व नुसत्या स्पर्शामध्यें कोणत्याही जातीच्या माणसाला दूर केलें जात नाही. ओवळेंपणा मानावयाचाच नाहीं अशी तेथील पद्धत आहे. सर्व जातींच्या लोकांचा—अंत्यजांचा सुद्धां—प्रवेश जगन्नाथाजवळ सारख्या रितीनें होत आहे. सर्व जातीचे व सर्व मताचे लोक आपला जन्मत: उच्चनीच भाव विसरून जर कोणत्या देवापुढें जमत असतील तर तो पुरीमधील जगन्नाथच होय. या सर्व प्रयत्नांचा फारसा परिणाम झालेला नाही. बुद्धधर्माच्या विरुद्ध जी मन प्रवृत्ति एकदां जोरावली ती पुन्हां जातिभेदाकडे झुकूं लागली. तिला योग्य चलन न मिळाल्यामुळें ती उत्तरोत्तर जास्त जास्त दृढ होत गेली. व शेवटी ती इतक्या थराला पोहोंचली कीं पूर्वीच्या चार वर्णांच्या चार पांच हजार जाती व पोटजाती झाल्या. बुद्ध प्रतिपादित बंधुत्व जाऊन प्रत्येक जात निराळी व ती मधील पोट भेद निराळे असा तुटकपणा आला व सोंवळ्याओंवळ्याच्या कल्पना इतक्या वाढल्या कीं पुढे सोळाव्या शतकांत साधुसंतांनीं सत्यशोधकी कुऱ्हाडीचे किती तरी घाव घातले तरी अस्पृश्यतारूपी फोंफावलेला वृक्ष त्यांच्या हातून तोडला गेला तर नाहींच पण त्याचें पान सुद्धां त्यांच्यानें हाललें नाहीं.

आधुनिक काळांतील अस्पृश्यतानिवारणाच्या प्रयत्नास इंग्रजी अमदानीपासून सुरवात झाली आहे. असें म्हणण्यास कांहींच हरकत नाही. या कालांतील पहिला सुधारक म्हणजे राजा राममोहनराय. सती वगैरे सारखे अनिष्ट सामाजिक आचार राजा राममोहनराय यांच्या प्रयत्नानें बंद झाले ही गोष्ट खरी आहे तरी पण सामाजिक प्रश्नांपेक्षां धार्मिक प्रश्नांवरच त्यांचा विशेष भर होता हें निर्विवाद आहे. जोंपर्यंत धार्मिक मतांचा, खरें खोटेपणाचा विचार चालू होता तोंपर्यंत सामाजिक प्रश्नांकडे कोणाचेंच लक्ष वेधलें नव्हतें, राजकीय चळवळ जेव्हां सुरू झाली तेव्हां सामाजिक प्रश्न पुढें येत चालले. कारण सामाजिक पुनर्घटनेचा प्रश्न हिंदुलोकांनी हातीं घेतल्याशिवाय राजकीय स्वातंत्र्याचें चमचाभर पाणीसुद्धां हिंदु राष्ट्राच्या पचनीं पडणार नाही. उलटी होईल! असें बजावून सांगणारा एक पक्ष होता. नुसती राजकीय चळवळ करावी म्हणणारांनीं राष्ट्रीय सभा स्थापन केली व सामाजिक सुधारणेची चिंता वाहणाऱ्यांनी राष्ट्रीय सभेच्या तोंडीला म्हणा किंवा जोडीला म्हणा सामाजिक परिषद स्थापन केली. या दोन पक्षांत आधी काय? सामाजिक की राजकीय या प्रश्नावर कांहीं वर्षे वाद चालू होता. त्यात आधीं राजकीय म्हणणाऱ्या लोकांचा पराजय झाला असता तर अस्पृश्यते सारखा सामाजिक प्रश्न लवकर सुटण्याचा मार्गाला लागला असता. पण त्यात

आधी सामाजिक म्हणणाऱ्या लोकांचाच पराभव झाला. मात्र तेवढ्यावरून आधी सामाजिक हा पक्ष मुळांतच कमकुवत असावा असे मानणें चुकीचें होणार आहे. या पक्षाच्या पराजयाचें कारण म्हणजे जातिवाचक प्रश्नांना सामाजिक स्वरूप देण्यांत आलें हेंच होय. सामाजिक प्रश्न अनेक कारणांमुळें उद्भवतात. कांहीं अनिष्ट कुलाचारामुळें उद्भवतात; कांहीं अनिष्ट देशाचारामुळें उद्भवतात. ज्यांचा उगम कुलाचारांत असतो त्यांची व्याप्ती त्या कुलांतील लोकांपुरतीच असते. व ज्यांचा उगम देशाचारांत होतो ते प्रश्न अखिल जनतेचे प्रश्न होऊन बसतात. पण सामाजिक परिषदवाल्या सुधारकांना हा भेद कळला नाहीं. आणि म्हणूनच जातीभेद व स्पर्शास्पर्शभेद इत्यादि सर्वजनव्यापी प्रश्नांस विसरून जाऊन विधवांचें वपन, गतभर्तृकांचें पाट व पोरपणांतील लग्नें अशा कुलवाचक प्रश्नांवरच त्यांनीं रणें पाडली. हे प्रश्न सामाजिक असले तरी ते राजकीय मागणीच्या आड येऊं शकत नाहींत आणि म्हणूनच कै. तेलंगप्रभृती सारख्या विचक्षण लोकांना सामाजिक परिषदवाल्यांचा बुद्धीवाद पसंत पडला नाहीं. पण तोच त्यांनी जातीभेद व अस्पृश्यता अशा सामाजिक अन्यायांचा आधार घेतला असता तर तेलंगाना नव्हे कोणालाहि त्यांना निरुत्तर करतां आलें नसतें. पण त्यांची दृष्टि कुलाचाराच्या पलिकडे गेली नाहीं. स्वजातीच्या लोकांची शुद्धता करण्यांत त्यांनी सारा वेळ घालविला. आणि सामाजिक सुधारणेचा जप करूनही जातीभेद व स्पर्शास्पर्श भेद होता तसा ठेवून गेले.

या आधुनिक काळांतील सामाजिक परिषद वाल्यांच्या जागीं आतां नवीन सुधारणावादी उत्पन्न झाले आहेत. जुन्यांची जशी सामाजिक परिषद होती तशी नव्यांची हिंदु महासभा! या हिंदु महासभेचें उगम स्थान म्हणजे आर्यांचे मूळ वसतिस्थान जे पंजाब तें होय. १९०९ च्या सुमारास जेव्हां मुसलमानांनीं कॉंग्रेस मधून फुटून जाऊन मुसलमान वर्ग सुसंघटित करण्याच्या उद्देशानें मुस्लिम लीग काढली तेव्हां योगास प्रतियोग म्हणून

पंजाब हिंदुसभा

या नांवाची एक संस्था प्रस्थापित केली गेली. स्थापन झाल्यापासून चार वर्षे पावेंतो या संस्थेच्या कार्याचें क्षेत्र पंजाबापुरतेंच होतें. पण १९१३ सालीं ही संस्था आपल्या प्रांताची सरहद्द ओलांडून अंबाला येथें भरविण्यांत आली. व त्या ठिकाणीं असा ठराव करण्यांत आला कीं, हिंदु समाजाच्या प्रश्नाची वाटाघाट करण्यासाठीं अखिल हिंदु जनांची १९१५ सालीं एक परिषद हरिद्वार येथें भरविण्यांत यावी. त्या प्रमाणे महाराज मुनिंद्रचंद्र नंदी यांच्या अध्यक्षतेखाली एक सभा झाली व त्या सभेंत पंजाब हिंदु सभेच्या ऐवजीं

सर्व देशीक हिंदु सभा

या नांवाची एक संस्था स्थापन करण्यांत आली. संस्थेचा मुख्य उद्देश हिंदु समाजास संघटित करून त्यास एकरूप व एकजीव करणें हा होता. सभेला महाराज कासिम बझार यांच्यांसारखे अध्यक्ष, तीन शंकराचार्य धरून तेरा उपाध्यक्ष, लाला सुखवीरसींग सारखे सेक्रेटरी व चार मदत सेक्रेटरी आणि निरनिराळ्या प्रांतातून नियोजित केलेले पन्नास सल्लागार नियोजित केले होते. एवढ्या मोठ्या डामडौलानें स्थापित केलेल्या सर्व देशीक हिंदु सभेच्या हातून हिंदुसमाजाच्या पुनर्घटनेचें कार्य यशस्वी रितीनें पार पडेल असें सर्वांसच वाटत होतें. पण इंग्रज पाणाड्याच्या हातून गंगेची सुटका करून तीच्या पाण्याचा ओघ हरिद्वारपर्यंत अखंड जावा, मुसलमान कसाबांच्या हातून गाईचा गळा सोडवावा, आणि हिंदुसमाजास राजकारणांत त्याच्या संख्येच्या प्रमाणांत त्यास हक्क द्यावे वगैरे प्रश्नासंबंधीं सरकारकडे दाद मागविण्यापलिकडे या संस्थेनें प्रत्यक्ष अशी कोणतीच कामगिरी केली नाहीं. सामाजिक सुधारणेचा कोणताच असा उपक्रम या संस्थेच्या हातून झाला नाही. नाही म्हणावयास अस्पृश्यता निवारणासंबंधी केवळ लोकमत अजमाविण्याच्या हेतूनें एक पत्रक तिनें काढलें होते. पण ज्या अर्थी पटेलच्या मिश्रविववाहाच्या बिलाला या सभेनें विरोध केला होता, त्या अर्थी अस्पृश्यता निवारणाचे बाबतींत तिच्यांनें कोणती कामगिरी झाली असती याचा अंदाज करतां येण्यासारखा आहे. १९१८ साली या सभेची पांचवी व शेवटची बैठक कॉंग्रेस बरोबर दिल्ली येथें राजा रामपालसिंग यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरविण्यांत आली होती. तेथील तिची कामगिरीही वाचाळते पलिकडे गेलेली नव्हती. जातवार प्रतिनिधींच्या तत्वास विरोध, गोवधाची कायद्यानें बंदी आणि जर्मन युद्धांत हिंदी लोकांनीं केलेल्या मदतीबद्दल इकडून विलायतेंत नेलेले जुने संस्कृत ग्रंथ व पुराण्या वस्तु यांचा हिंदुस्थानास परत अहेर, या व अशा प्रकारच्या सरकारास विनंत्या व आयुर्वेदाकडे दुर्लक्ष केल्यामुळें सरकारची कानउघडणी ह्यांतच तिचें कार्य व तिचा अवतार हीं दोन्हीं संपुष्टांत आली. पुढची दोन तीन वर्षे रौलत बिलाचा नाच व खिलापतीचा पिंगा घालण्यांत गेली. पुढे सन १९२१ साली हरिद्वार येथे जेव्हां तिचें अधिवेशन भरविण्यांत आलें, तेव्हां तेथें या

सर्व देशीक हिंदुसभेचें रूपांतर होऊन ती हिंदु महासभा या नांवानें प्रगट झालीं.

या हिंदु महासभेची कांही किरकोळ अधिवेशनें भरल्यानंतर तिचें सर्वात मोठे असे एक अधिवेशन बनारस येथें १९२३ सालच्या आगस्ट महिन्यांत भरविण्यांत आलें. त्या ठिकाणीं हिंदु समाजाच्या अनेक रोगांवर कोणकोणते उपाय योजावे हें ठराव रूपानें निश्चित करण्यांत आले होते. राष्ट्रीय कांग्रेसनें सामाजिक सुधारणेचा प्रश्न हातीं घेतला नाहीं याबद्दल सर्व अस्पृश्य वर्ग दिलगीर होता, व १९१७ सालच्या कांग्रेसच्या ठरावानेंहीं कोणाचें समाधान झालें नव्हतें. कारण त्या ठरावांत रडत्याची आसवें पुसण्यापलिकडे कांही मर्म नव्हतें हें सर्वास ठाऊक होतें. पण १९२३ सालापासून कांग्रेसच्या बेफिकिरीबद्दल अस्पृश्य वर्गास पर्वाप्रमाणें विषाद वाटत नसे. हिंदु समाजानेंच आपला प्रश्न हातीं घेतला आहे तेव्हां कांग्रेस ओस पडूं दे असें म्हणून बऱ्याच अस्पृश्यांना धीर आला होता. मालवियांसारख्या कट्टया धर्माभिमान्याने दुःखाश्रु गाळून हिंदु महासभेच्या प्रतिनिधीस अस्पृश्यता निवारण करण्यास चालना दिली ती महासभा अस्पृश्यतेचा प्रश्न सोडविल्याशिवाय रहाणार नाही असे वाटणें अगदीं सहाजिकच होते. पण या हिंदुमहासभेची तीच गत झालेली दिसते. आणि तिची कार्यक्षमता शब्दापलिकडे जाणार नाही, असें म्हणण्यास कांहीं हरकत वाटत नाहीं. हिंदु महासभेवरील हा आरोप आमचा नाहीं. तो आरोप स्वामी श्रद्धानंद यांनींच केलेला आहे. पूर्वी दोन महिने हिंदु महासभेच्या निष्क्रियतेस कंटाळून त्यांनी जो राजीनामा दिला त्यांत त्यांनी स्पष्टपणे म्हटले आहे कीं, " हिंदुमहासभेला आपलें ठराव अमलांत आणावयाची उत्कंठा लागलेली दिसत नाहीं; इतकेच नव्हे तर जे जे सभासद तिचे ठराव अमलांत आणण्यास उद्युक्त होतात त्यांच्या मार्गांत अडचणी उत्पन्न करण्याचा ती प्रयत्न करते. हा आशेचा भंग म्हणजे कडेलोट नव्हे तर काय ? प्राचीन समाज सुधारकांचे हातून अस्पृश्यता निवारण झाले नाहीं तरी तें क्षम्य आहे. ते केवळ माणुसकीच्या स्वयंसिद्धतेवर भर देऊन अस्पृश्यता नष्ट करण्याच्या मार्गाला लागले होते. आधुनिक कालांतील परिषदवाल्यांनी जी अस्पृश्यांची उपेक्षा केली तिचें कारण वर दिलेच आहे. पण अस्पृश्यता निवारणाची खरी कळकळ असूनहि ते अचल राहिले असते तरी त्यांचें करणें दूषणास्पद झाले नसतें. अस्पृश्यता फार तर स्वराज्याच्या आड येईल असें त्यांना भय होतें. पण त्याला भिऊन त्यांनी अस्पृश्यता काढली नसती तर आपण कट्टे स्वराज्यवादी नाहींत हें फार तर त्यांना कबूल करावें लागलें असते. पण त्यांत लाज कसली! कारण तसे असेल तर आम्हांस स्वराज्यच नको असें म्हणणारे अगणिक लोक अजूनहि आहेत. पारतंत्र्याची जाचणी इतकी तीव्र नाही व यामुळें एवढा त्याग करावयास सुधारकही तयार झाले नाहींत तर त्यांचा विशेष अपराध आहे असें म्हणतां येणार नाही. हिंदुमहासभेचीगोष्ट यासर्वांहून अगदी निराळी आहे. परिस्थितीची जाचणी तिला जितकी आहे तितकी दुसऱ्या कोणालाच नव्हती. हिंदु महासभेपूर्वीच्या होऊन गेलेल्या सुधारकांस अस्पृश्यता निवारणाचें अपरिहार्यत्व भासलें नव्हतें. पण ऐन संकटाच्या भोवऱ्यांत सांपडलेल्या लोकांनी हिंदु धर्मास वाचविण्यास ही संस्था निर्माण केली आहे. व तिच्या चालकांस पुरतेपणीं ठाऊक आहे कीं, हिंदु समाजाची संघटणा केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. परंतु कलकत्ता, दिल्ली, लाहोर, रावळपिंडी, कोहाट, सोलापूर, गुलबर्गा इत्यादि स्थळीं घडलेल्या हिंदु मुसलमानांच्या दंग्यांत हिंदूंची जी वाताहात झाली ती उघड्या डोळ्यांनीं पहात असतां देखील हिंदु महासभेनें आपले डोळे मिटावेत यापेक्षा हिंदूंच्या दैवाचा दुसरा दुर्विपाक तो कोणता ? इज्जत उरली नाहीं, मान उरला नाहीं, त्राण राहिला नाही व प्राण जाण्याची वेळ जवळ आली असतां देखील केवळ आत्मसंरक्षणाचा उपाय म्हणून तरी आपल्या स्वधर्मबांधवांस जवळ करण्याची बुद्धि या हिंदु महासभेस होऊं नये म्हणजे नवल नव्हे काय ? इतर राष्ट्रे मेलीं पण आमच्या वर्णाश्रम धर्मामुळें आम्ही जगलों अशी फुशारकी मारणाऱ्या लोकांनी आपण

जगलों ते कसे जगलों

याचा कधी विचार केला आहे काय ? जगण्याचे अनेक मार्ग आहेत पण ते सारेच सारख्या मान्यतेचे आहेत असें नाहीं. शत्रू आला असतां त्यावर चाल करून त्याचा पाडाव करणें हा जगण्याचा एक मार्ग आहे. तसेंच त्याला शरण जाऊन तो घालील त्या अटीवर जगणें हा जगण्याचा दुसरा मार्ग आहे. दोहोंपैकी कोणत्याही मार्गानें गेलें असतां जगणें होतेंच. पण एका परीचें जगणे दुसऱ्या परीच्या जगण्यापेक्षां फार निराळ्या तऱ्हेचे असतें. एक मानवाचें जिणे आहे. दुसरे किड्याचें

जिणें आहे. पण धर्माच्या अतिरेकानें वेडावलेल्या लोकांना हा शूरांचा धर्म सांगून काय उपयोग ? नरकांतल्या किड्या प्रमाणे ज्यांनी हजारों वर्षे घालविली त्यांना मानवाच्या जिण्याची काय चाड आहे ? धर्माच्या नांवावर अस्पृश्यते-सारखी अनेक सामाजिक अन्यायांची टेंगळें व गळवें हिंदु जनांच्या अंगावर वाढलेलीं आहेत. व त्यामुळे हिंदु संस्कृतीचें आणि हिंदूंच्या चारित्र्याचें स्वरूप कोणा त्रय-स्थाला साहजिक ओंगळ आणि हिडिसवाणें दिसतें. इतकेंच नव्हे तर अस्पृश्यतेच्या सामाजिक अन्यायाचें गळुं डोंगरा-एवढें वाढलें असून त्याच्या पायीं हिंदु समाज आजवर कण्हत कुंथत कसा बसा मार्ग कंठीत होता. पण आतां हें गळू इतकें बळावलें आहे की हिंदु समाजाच्या हृदयाच्या प्राण क्रियेला देखील त्याची कळ पोहोचून. हिंदु समाज मरून पडण्याची वेळ आली आहे-अशा काळीं हें गळू फोडून टाकण्यासाठी कोणी-तरी हाती नस्तर घेणें अवश्य होतें : पण जेथें स्वतः वैद्यां लाच गळवें झाली आहेत आणि नस्तर चालविलें असता आपलीच धार्मिक धमनी दुखवली जाईल, असें ज्याला भय वाटतें तो वैदु समाजावर नस्तर चालविण्यास कस तयार होईल ! हिंदु महासभा ही पं. मदन मोहन मालवीया सारख्या महत्वाकांक्षीं ब्राह्मण्यग्रस्त भिक्षु-कांची संस्था आहे. जोपर्यंत ती त्यांच्या कक्षेंत आहे तोपर्यंत अस्पृश्यता निवारणार्थ ती कांहीं करील अशी आशा धरणें व्यर्थ आहे. हिंदु महासभेच्या निष्क्रियतेबद्दल आम्हांस उदास वाटत नाही. कारण तिची आम्हांस केव्हांच आस नव्हती. हिंदु महासभा अस्पृश्यता निवा-रणास कांहीं करणार नाहीं असे जरी आम्हांस वाटत होतें तरी ती अस्पृश्यतेच्या दृढीकरणास कारणीभूत होईल असें आम्हांस केव्हांच वाटलें नव्हतें. पण तसेंच एक खेदकारक कृत्य मुंबई प्रांतिक हिंदु महासभेच्या माटुंगा शाखेच्या हातून घडण्याचा कुयोग जवळ येऊन ठेपला आहे. हिंदु महासभेच्या माटुंगा शाखेनें नुकतेंच एक विनंती पत्र काढलें आहे. त्यांत माटुंगा येथें हिंदु महासभेतर्फे एक देऊळ बांधण्यात येणार आहे असें जाहीर केलें आहे. व त्या कामी जनतेनें त्यांस द्रव्यद्वारा मदत करावी अशी मागणी करण्यांत आली आहे. मुंबई शहरांत हजारों देवळें असतांना हिंदुमहासभेनें आहेत त्यांत आणखी भर टाकावी याबद्दल कोणाही समंजस माणसास खेदच वाटेल. पण पत्रकांत देऊळ बांधण्याचा जो हेतु दिला आहे तो वाचून तर हिंदुसमाजाचें ऐक्य चिंतणारा कोणीही माणूस भांबावून गेल्या शिवाय राहणार नाही. हें नवें देऊळ बांधावयाचा हेतु असा कीं, जुन्या देवळांचा धर्म अगदीं विपरित आहे. अस्पृश्यांसारख्या देवदर्शनास भुकेलेल्या लोकांना ती आंत घेत नाहींत व देवाकडे ढुंकून न पाहणाऱ्या लोकांकरितां ती सदो-दित खुली असतात. माटुंगा येथें बांधण्यात येणाऱ्या देवळाचा धर्म या पेक्षां निराळा असणार. तें स्पृश्य व अस्पृश्य यांना सारखेंच खुले राहणार आहे.

नव्या धर्माचें नवें देऊळ

ही कल्पना छानदार आहे. पण अस्पृश्यता निवारणाचा नवा उपाय म्हणून जर तो अस्तित्वांत येत असेल तर त्याच्यापासून खरें अस्पृश्यता निवारण न होतां अस्पृश्यता निवारणाचा पोरखेळ मात्र होईल असें आम्ही स्पष्टपणें म्हणतों. ज्याच्या मनांत ही कल्पना उद्भवली त्यांना एकतर अस्पृश्य लोक हिंदूंच्या देवळांत जाण्याचा इतका आग्रह-कां धरितात हें पुरतेपणी लक्षांत आले नसावें. किंवा नव्या धर्माची नवीं देवळें बांधल्यानें अस्पृश्यतेचा प्रश्न सोडविला जाईल असे तरी त्यांस वाटलें असलें पाहिजे. अस्पृश्यांतील जे लोक देवळांत जाण्याचा प्रयत्न करित आहेत ते केवळ अस्पृश्य लोक देवदर्शनावांचून तडफड-ताहेत म्हणून नव्हे. खऱ्या तत्वाचें शोधन करण्यासाठी चिकित्सकपणाची टाकी घेऊन भिक्षुकशाहीनें रचलेल्या पौराणिक कथांच्या डोंगराच्या कपऱ्या कपऱ्या उडविणारे बुद्धिप्रधान लोक अस्पृश्यांत आहेत. ते दगडाच्या देवाला आलिंगन देण्यासाठी साऱ्या अस्पृश्य वर्गास आपलें सर्वस्व खर्च करण्यास सांगतील असे मानणे हे अज्ञानपणाचें लक्षण आहे. अस्पृश्यांना देवळांत जावयाचे आहे ते केवळ त्यांना स्पृश्यांच्या बरोबरीने आपला हक्क बजावाव-याचा आहे म्हणून. ज्या कोणास या बाबतीत कांहीं प्रयत्न करणें असेल तो त्यानी या दिशेने करावा. निराळी देवळें बांधण्याच्या भरीला पडूं नये. त्यानें अस्पृश्यांची तर तृप्ती व्हावयाची नाहीच पण त्यानें अस्पृश्यताही जावयाची नाही. निराळी व्यवस्था करण्यानें जर अस्पृश्य लोक स्पृश्य होते तर महारवाडे, मांगवाडे, चांभारवाडे व ढोर वाडे हे आज अनादिकालापासून वेगळेच आहेत. त्याचा परिणाम काय झाला आहे याचें जागती ज्योत उदाहरण डोळ्यापुढे असतां निराळें देऊळ बांधल्यानें अस्पृश्यता निवारण होईल असे म्हणणे शुद्ध पोरकटपणा नव्हे काय? या पोरकट लोकांनी अस्पृश्यता निवारणाचा जो पोरखेळ चालविला आहे त्यांत निराळी देवळें, निराळ्या विहिरी, हें अस्पृश्यता घालविण्याचे उपाय आहेत म्हणून सांगण्यांत येतें. नशीब बिचाऱ्या अस्पृश्यांचें, की त्यांच्यासाठी निराळेरस्ते, निराळ्याट्रामगाड्या, निराळ्या आगगाड्या, आगबोटी व मोटारी, निराळी कोर्टें व कचेऱ्या सुचविण्यांत येत नाहींत !

या निराळ्या देऊळवाल्यांची अशी एक शक्कल आहे कीं, नवीन देवळें स्पृश्य व अस्पृश्य या दोहोंसही खुलीं राहणार असल्याकारणानें ती संयुक्त देवळें होतील. व. तेथें स्पृश्य व अस्पृश्यांची मिळणी झाल्यानें अस्पृश्यता नाहिशी होण्याच्या मार्गाला लागेल. या शक्कलबाज लोकांस आम्ही असें विचारतों की, स्पृश्य लोक येती-लच अशी हमी कोण घेतो ? साऱ्या मुंबईत हिंदु महा-सभेचे देवळाशिवाय हिंदूंना दुसरे देऊळच नसतें तर अस्पृश्यांना खुलें केलेल्या देवळांत स्पृश्यलोक निरुपा-यास्तव येतील असें मानतां आलें असतें. पण तशी स्थिती नाहीं. जेथें घरांपेक्षां देवळें जास्त आहेत तेथें अनेक शुद्ध देवळें सोडून बाटग्या देवळांत स्पृश्य लोक येतील असें ह्मणणाराना आह्मी असें सुचवितो की नवे देऊळ बांधून हा अनुभव विकत घेण्याची कांही जरूरी नाहीं. मुंबईत अस्पृश्यांपकी चांभार लोकांचें एक विठो-बारुक्माईचें देऊळ आहे व त्यांत स्पृश्य लोकांना पुजेस जाण्यास कोणाची हरकत नाही. पण आज वीस वर्षाच्या अवधीत स्पृश्य जातीनें त्याचा उपयोग केल्याचे आमच्या ऐकिवांत नाही. निराळें देऊळ बांधल्यानें चांभारलोक स्पृश्य तर झाले नाहीतच पण बिचारा पांडुरंग आपल्या रुक्मिणीसह अस्पृश्य मात्र झाला. हाच प्रकार हिंदुमहा-सभेच्या देवळाचा होणार या बद्दल आमच्या मनांत बिलकूल शंका नाही.

निराळी देवळें हा प्रथम दर्शनी स्पृश्य व अस्पृश्यां-मधील एकीकरणाचा मार्ग आहे असे दिसलें तरी अखेर त्या पासून दुराकरण होणार आहे यांत कांहीं संशय नाही. निराळीव्यवस्था करणे हा नड भागविण्याचा मार्ग आहे तो अस्पृश्यता निवारणाचा मार्ग नव्हे. अस्पृश्यता निवा-रणाचा मार्ग म्हणजे आहेत त्या सार्वजनिक व्यवस्था सर्वांना खुल्या करणें हाच होय.

दुसरे सर्व मार्ग झूट आहेत.

पण हा मार्ग हिंदु महासभेच्या चालकांना केव्हांच पटणार नाही. हिंदु महासभा ही भिक्षुकशाहीची सुधारलेली आवृत्ति आहे. ज्या भिक्षुकशाहीनें आपले वैशिष्टय कायम राखण्यासाठी तनमन वेंचलें व हिंदु हिंदुत वर्णभेद, संस्कारभेद, मंत्रभेद, तंत्रभेद, इत्यादि प्रकारचा दुजेपणा माजविला; इतकेच नव्हे तर, तो दुजेपणा मोडून हिंदु समाजास एकरूपी करणारांवर अनेक वेळां ग्रामण्यें केलीं त्या भिक्षुकशाहीला निराळें देऊळ बांधण्याचा मार्ग सुचावा हे तिच्या नेहमीच्या वादास धरूनच आहे. निराळ्या देवळाच्या कल्पनेत स्वतःचा सोवळेपणा कायम ठेवून अस्पृश्यांच्या तोंडावरून हात फिरविण्याचा मतलबी कावा आहे हे अस्पृश्य लोक ओळखून आहेत. या मतलबी लोकांस आम्ही असे सांगतों की, आमचा देवळांत प्रवेश होण्यास अवधी लागला तरी त्याला आमची हरकत नाहीं. पण केवळ अवधी लागतो म्हणून निराळी देवळें आम्हांस नकोत. बंद असलेली देवळे आम्ही केव्हां तरी खुली करून घेऊं. पण तुमचें एक निराळें देऊळ आम्हांला लाभलें तरी त्या एकामुळें देवळें आज आह्मांस बंद आहेत ती केव्हांच खुली होणार नाहींत व आमची अस्पृश्यता आहे तशीच राहील.

हा बुद्धिवाद हिंदुमहासभेस पटो वा न पटो, पण मुंबई येथील डिप्रेस्ड इंडिया ॲसोसिएशनला तरी पटला पाहिजे होता. पण तसें दिसत नाहीं. ही संस्था अस्पृश्य वर्गाची आहे. या संस्थेचा उगम वऱ्हाडांत झाला आहे व तेथें तिचें मुख्य ठाणें आहे. मोठ्या बायाप्रमाणे संचार करीत करीत ती मुंबईत येऊन दाखल झाली व येथें तिनें आपली एक शाखा उघडली आहे. तिचे चालकत्व ज्या भोसले नांवाच्या इसमाकडे सोंपविण्यांत आलें आहे त्याच्यांत संस्था चालविण्यास अवश्य असणारी फंडगिरी ओतप्रोत आहे. बाकी या संस्थेच्या कार्यकारी मंडळीत जबाबदार लोकांची अशी वानवाच आहे. कांहीं जोगडे, कांही गंजड, कांही अर्धे शिकलेले महत्वाकांक्षी, कांही पोटभरू आणि मानास हापापलेले पण कोठेंच थारा नसलेले असे अस्पृश्यांतील कांहीं लोक व स्पृश्यांतील सनातनधर्मी आणि लब्धप्रतिष्ठित, तें खपवून घेणारे वावदूक या उभयतांच्या जुळणीनें हिचा कारभार चालतो. खोटें जाहीर करण्याला तर ती केव्हांच डरत नाही. आणि घडघडीत संस्थेचे अध्यक्ष यांच्या डोळ्यांत धूळ टाकून त्यांना एक सांगून दुसरेच करण्यास तिला कांहींच वाटत नाहीं. यावरून या संस्थेच्या कामावर किती विश्वास ठेवावा हें कोणीही सांगू शकेल. अशा संस्थेच्या हातून अस्पृश्यांचे कल्याण होईल असें ज्यास वाटत असेल त्यास खुशाल वाटो. आम्हांस तसें मुळींच वाटत नाहीं. या संस्थेनें आज कांहीं दिवसां-पासून मुंबईत अस्पृश्य वर्गासाठी एक मंदीर बांधण्याचा उपक्रम चालविला आहे व त्यासाठी चार आण्याची डोई-पट्टी एक स्वयंसेवकांचा तांडा लावून वसूल करण्यांत येत आहे. अस्पृश्य लोक स्पृश्यांच्या देवळांत शिरण्याचा प्रयत्न करीत असतां जी संस्था निराळीं देवळें बांधण्याचा उपक्रम करते ती संस्था म्हणजे एक मूर्खांचा कंपू आहे, असे म्हणण्यास काय हरकत आहे ? अशा लोकांना फांसावर दिलें तरी ते कार्य पुण्यप्रदच ठरेल इतके हें निंद्यकृत्य आहे. अस्पृश्यवर्गाची सर्वांगीण उन्नति करण्याचें काम इतकें अफाट आहे की त्यासाठी हजारों संस्था जरी निघाल्या तरी त्या हव्यात पण अशी

बेवकूब कामें हातीं घेणाऱ्या संस्था नसलेल्या पत्करल्या. त्यांच्यापासून समाजाचा कांहीं लाभ तर नाहींच पण उलट तोटा मात्र होतो. तेव्हां अशा विघातक संस्थांपासून अस्पृश्य बंधूंनीं दूर रहावें यांतच त्यांचे कल्याण आहे; नाहीं तर परके लोक जसा अस्पृश्यता निवारणाच्या कार्याचा पोरखेळ करीत आहेत तसा ते आपल्या कार्याचा आपणच पोरखेळ करून घेतील. व त्यापासून होणाऱ्या आत्मघाताच्या पापाचें त्यांना धनी व्हावें लागेल.

(पान ४१ वरून पुढें चालू)

(ब) कित्येक गांवांत त्या त्या गांवच्या गांव कामगांराचे कारस्थानानें व महार लोकांचा सामाजीक दर्जा हीन असल्यामुळें त्यानां धमकी देऊन व जबरी सत्तेच्या जोरावर वतनदार महार लोकांच्या महार वतनी इनाम जमीनी गडप करण्यांत आल्या आहेत. अशा जमीनी सोडऊन देण्याबद्दल महार लोकांनीं सरकारास अर्ज केल्यावर मुदतीची वहिवाटची सबब पुढें न आणतां महार लोकांच्या वतीनें व सरकार वतीनें एकेक कमीशन नेमून सदर वतनी इनाम जमीनी वतनी ॲक्टा प्रमाणें एकदम महार लोकांना रिस्टोर करून देण्याबद्दल ही परिषद सरकारास अती आग्रहानें विनंती करिते.

ठराव नं ८:—सार्वजनीक हिंदु देवालयांत सर्व इतर स्पृश्य मानलेल्या जाती प्रमाणेंच बहिष्कृत मानलेल्या जातीनाही समान हक्क आहेत, असें ही परिषद जाहीर करिते. आमच्या सदर हक्कास जे स्पृश्य हिंदु विरोध करतील ते आमच्या समाजाच्या तिरस्कारास पात्र होतील. तसें झाल्यास त्याचा परिणाम उभय समाजांना व देशाला हितकर होणार नाही असें या परिषदेचें ठाम मत आहे.

ठराव नं. ९:—मुसलमानांप्रमाणें बहिष्कृत लोकांना प्रत्येक लोकसत्ताक संस्थेंत स्वतंत्र प्रतिनिधीचे हक्क देण्याबद्दल ही परिषद सरकारास अती नम्रपणें विनंति करिते.

ठराव नं १०:—परिषदेंत पास झालेले सर्व ठराव वरिष्ट अधिकाऱ्यांकडे पाठवून देण्याचा अधिकार अध्यक्षांस व स्वागताध्यक्षांस ही परिषद देते.

या प्रमाणें ठराव पास झाल्यावर अध्यक्षांचें समारोपादाखल भाषण झाले. नंतर सर्व पाहुण्यांचें व मदत देऊन परिषद यशस्वी केलेल्या सर्व सद्‌गृहस्थांचे उचित शब्दांत स्वागताध्यक्ष श्री. देवराव इंगले यांनीं आभार मानल्यावर बेळगांवचें प्रतिनिधी श्री. शेटचापा भरमापा दुर्गाई यांनी पुढील बैठक बेळगांव तालुक्यांत भरविण्याविषयीं आमंत्रण दिलें. तदनंतर सर्व लोकांनी नियमाप्रमाणें उठून ईशस्तवन केल्यावर अध्यक्षांस हार तुरे दिल्यावर बादशहाचे व अध्यक्षांचे जयघोषणेंत परिषद बरखास्त झाली.

परिषदेंत घडलेली महत्वाची गोष्ट

परिषदेच्या सुरवातीपासून शेवटपर्यंत आलेली सर्व मंडळी म्हणजे बहिष्कृत वर्गात मोडणाऱ्या सर्व जातीचे लोक एका ठिकाणींच सहभोजन करीत होते. या प्रमाणें चोहोंकडे प्रघात सुरू करून या जातीभेदाच्या भुतास गाडण्याबद्दल आमचें बांधव तयार होवोत अशी आमची परमेश्वराजवळ प्रार्थना आहे!

रामचंद्र बळवंत खातेदार.

सेक्रेटरी बे. जि. ब. प. ५ वी.

बहिष्कृत लोकांची सभा.

तारीख १९-५-१९२७ इसवी रोजीं जिल्हा बेळगांव तालुका हुक्केरी पैंकी मुक्काम नेर्ली सरकारी चावडींत संध्याकाळीं ४ वाजतां श्रीयुत रुद्रपा बसापा चलवादी लो. बो. मेंबर विजापूर यांच्या परिश्रमानें बहिष्कृत समाजाचे सुधारणे करितां श्रीयुत शिवगौडा भीमगौडा पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली सभा भरली होती. सभेंत खाली लिहिलेले ठराव पास झाले.

(१) राजनिष्ठा. (२) जोगत्या मुरळ्या सोडूं नयेत. व सध्यां असलेले जोगत्या मुरळ्यांनीं लग्न करून घेणें. (३) मृतमांस-उष्टे-मद्यपान सेवन करूं नये. व धर्मांतर करूं नये. (४) स्वच्छता ठेवणें व विद्या शिकणें. (५) कर्नाटिक बहिष्कृत संघाचे सभासद होणे, व सार्वजनिक संस्था मध्यें प्रवेश करणे.

हे सर्व ठराव श्रीयुत रुद्रपा बसापा चलवादी यांनीं अनेक शिवचरणाचे वचनशास्त्र, पुराण, परीस्थितीचे आधाराने सिद्ध करून दाखविले. यांच्या उपदेशाचा परिणाम जमलेले अस्पृश्य लोकांवर होऊन पांच महार जोगत्या आणि दोन मांग जोगत्या यांनीं स्वखुषीनें इच्छित पुरुषा बरोबर विवाह करून घेतले. नंतर सभा रात्री ९ वाजतां विसर्जन झाली.

मुंबई जाहीर सभा

रविवार ता. २३/५/२७ रोजी संध्याकाळी ५ वाजतां परळ पोयबावडी येथें दामोदर हॉलच्या मागील मैदानांत गोविंद मोकाशी येथील गांवकऱ्या तर्फे महाड प्रकरणाचा विचार करण्याकरितां सर्व अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा सोशल सर्व्हिस लीगचे प्रमुख कार्यकर्ते श्री. गंगाधर नीळकंठ सहस्त्रबुद्धे यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती. सभेंत खाली लिहिल्याप्रमाणें ठराव पास झाले.

ठराव १ ला. कशाही प्रकारचा त्रास झाला असतां अगर अतिप्रसंग घडला असतां त्यास धीरानें तोंड देऊन महाड येथील परिषदेंत जे ज्ञाति उन्नतिचे ठराव पास करण्यात आलें आहेत ते ठराव अस्पृश्यबंधूंनीं अमलांत आणून आपल्यावरील कलंक धुवून टाकून स्वाभिमानाला जागावे अशी त्यांस ही सभा आग्रहाची सूचना करीत आहे.

ठराव २ रा. महाड अत्याचार निवारक फंडास सर्व बहिष्कृत बांधवांनी मदत करावी अशी ही सभा विनंती करिते. वरील ठरावावर मेसर्स चांगदेव मोहिते, निर्मळ लिंबाजी गंगावणें, गणपत बुवा जाधव, बाळाराम आंबेडकर, संभाजी गायकवाड, रा. पोतनोस यांची समयाला अनुसरून परिणाम कारक भाषणें झाली. नंतर सभेचे अध्यक्ष रा. सहस्त्रबुद्धे यांनीं समारोप केल्यावर आलेल्या मंडळींचे व अध्यक्षांचे आभार श्री. शिवतरकर यांनी मानल्यावर सभेचे काम विसर्जन करण्यांत आले. सदरहू सभेंत महाड अत्याचार निवारक फंडास गोविंद माकोशी येथील महार कामगार मंडळीकडून १०३ रु. देणगी देण्यांत आली याबद्दल ब. हि. सभा त्यांची फार फार आभारी आहे.

वऱ्हाड.

खामगांव:—या भागांत प्रधान जातीचा भरणा बराच मोठां आहे. प्रधान हे लोक गोंडलोकांचे गुरू आहेत. या लोकांस त्या भागांत महारांपेक्षा कमी दर्जाचे मानतात. इतकेच नव्हें तर बाकीचा हिंदू समाज त्यांच्या बरोबर नीट रीतीनें वागत नाहीं. अस्पृश्य लोकांचा कोणीच वाली नसल्या कारणानें त्यांना प्रत्येक गोष्टींत हल्ली त्रास होत आहे. विशेषत: मनुष्याला जीवनाला लागणारें पाणी तें सुद्धां त्यांना मिळत नसून त्यांचे फार हाल होतात. यामुळें या जातींतील २००/३०० लोक परधर्मात जाणार या गोष्टींची चर्चा बरेच दिवस चालू होती. ही गोष्ट मात्र खोटी नव्हती. पण तेथील कांहीं लोकांच्या उपदेशानें आतां पर्यंत ते लोक परधर्मात गेले नाहीत. ही गोष्ट अकोला येथील हिंदु सभेस कळतांच प्रथम चौकशींसाठी मुद्दाम रा. गुर्जर यांना पाठविण्यांत आले व त्यांनीं ही चौकशी केली. त्यांना आश्वासन देऊन त्यांपैकीं कांहीं लोकांना आर्य समाजाची दीक्षा देण्याकरितां अकोला येथून रा. मामासाहेब जोगळेकर, रा. गुर्जर, रा. नागोजीराव माने व आर्य समाजाचें मंत्री पानाचंद्र जायाभाई वगैरे मंडळी तेथें गेली. त्यांनीं या लोकांस फारच सुंदर उपदेश करून हिंदुधर्मांतून परधर्मात न जाण्याचा निश्चय कायम करून ज्यांना आर्य धर्माची दीक्षा घ्यावयाची होती, त्यांना ती देण्याचा विधि पेनशनर चिफ साहेब राघोबा यांच्या मळ्यांत मोठ्या आंब्याच्या झाडाखाली केला. प्रथमारंभी होम करून त्यांना शुद्ध करून घेतलें. नंतर रा. मामा जोगळेकर, गुर्जर व जोगळेकर यांचीं सुंदर भाषणें झाली. मामा यांच्या भाषणाचा फारपरिणामझाला.

सुरत जिल्हा

खारा आब्रामा, जि. सुरत येथील

अभिनंदनपर सभा

रविवार ता. ८ मे १९२७ रोजीं वरील गांवी रा. रा. भिमभाई नायक एम्. एल्. सी. चेअरमन डिस्ट्रिक्ट लोकल बोर्ड सुरत यांच्या अध्यक्षतेखाली मायावत रजपूत ज्ञाताची सभा डॉ. भिमराव आंबेडकर बार ॲट लॉ, एम्. एल्. सी. व डॉ. पुरषोत्तम गोविंद गोसावी एल. एम्. ॲण्ड एस्. एम्. एल. सी. यांस सरकारनें का. कौन्सिलांत बहिष्कृत वर्गाचे प्रतिनिधी नेमले याबद्दल अभिनंदन करण्याकरितां भरली होती. मुंबईहून डॉ. आंबेडकर व रा. सीताराम नामदेव शिवतरकर हे मुद्दाम सभेस हजर राहण्याकरितां गेले होते. स्थानिक स्पृश्य पुढारी हजर होते.

चांदा जिल्हा.

चांदा जिल्हा बहिष्कृत परिषद.

ही परिषद चांदा येथें ता. २९ व ३० मे रोजीं संध्याकाळीं ५ वाजतां मि. गणेश आकाजी गवई एम्. एल्. सी. यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती. स्वागताध्यक्ष श्री. पत्ताजी भिवाजी खोबरागडे हे होते.

पुणें.

मुंबई प्रांतिक मातंग परिषद.

ही पहिलीच परिषद रविवार ५ जून १९२७ रोजी पुणें येथें श्री. लक्ष्मण बळवंत भोपटकर यांच्या अध्यक्षतेखाली भरणार आहे.

अकोला.

अकोला येथून रा. बाबू शाहू सीरसाठ कळवितात कीं, मुक्काम उगवा ता. अकोला येथें ता. ५–५–२७ रोजीं गुरुवारी डेप्युटी कमिशनर साहेब अकोला यांचे हस्तें एक मिडल स्कूल उघडण्यांत आलें. सदा प्रसंगी दादासाहेब कोर्डे, रा. सातारकर, मे. तहसीलदार साहेब, अकोला स्कूलचे डे. ए. इ. साहेब, व इतर प्रमुख मंडळी हजर होती. खामगांवचे रावबहादूर के. जे. देशमुख, स्पे .पु. क्ला. म्या. साहेब, हेही हजर होते. पानसुपारी झाल्या नंतर या सर्व मंडळीनें श्री चोखोबा बोर्डींगला भेट देऊन डी. सी. नें शेराही फारच चांगला दिला. याप्रमाणें गरीब लोकांवर नजर ठेवली तर डि. क्लास लवकर उदयास येईल.

बक्षीस समारंभ

बुधवार ता. ३०।४।२७ रोजीं कामाठीपुरा येथें तेलगू हॉल मध्यें म्युनिसिपल मराठी शाळा डंकर रोड मधील मुलांचा बक्षीस समारंभ म्यु.स्कू.कमिटीचे चेअरमन रावबहादूर ए. के. पै यांच्या अध्यक्षतेखाली साजरा करण्यांत आला. सदरहू समारंभाचे वेळी महाड प्रकरणावर मुलांचा संवाद झाला. तो फार उत्तम वठला. समारंभाच्या वेळीं बऱ्याच वक्त्यांचीं भाषणें झालीं. त्यांपैकी रा. नि. सु. जाधव हे म्हणाले कीं, अस्पृश्य वर्गाच्या शाळेवर अस्पृश्य हेडमास्तर नेमल्यानें मुलांची प्रगति कशी होते हें आपणास शाळेचे हेडमास्तर रा. जावळे यांनीं जो आतां रिपोर्ट वाचून दाखविला त्यावरून कळून येईल. याचप्रमाणें स्कूल्स कमिटीनें अस्पृश्य वर्गाची सुधारणा व त्यांच्यांतील साक्षरतेचे प्रमाण यापेक्षां ही समाधानकारकरीतीनें वाढेल यात शंका नाहीं. नंतर अध्यक्षांचे समारोपादाखल भाषण झाल्यावर समारंभाचें काम आटोपलें.

सोलापूर जिल्हा,

सोलापूर जिल्ह्यांतील नातेपुते या गांवी श्रीगिरीजापति महादेवाचे देवळासमोर एक तळें आहे. त्यांतील पाणी स्पृश्य व अस्पृश्य कांहीं भेदाभेद न मानतां उपयोगांत आणितांत. चैत्र मासीं यात्रेकरू तिर्थोदक मानून त्या तळ्याचे पाणी देवावर घालण्या करितां कावडी भरून नेतात आणि स्नानें करतात. त्यांच्या कडून एक पैसा घेऊन बडवे (ब्राह्मण) संकल्प सांगतात असें रा. मुरलीधर आबाजी क्षीरसागर हे कळवितात.

कुलाबा जिल्हा.

महाड येथें कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषदे नंतर परिषदेच्या प्रतिनिधींनीं तेथील सार्वजनिक चौदार तळ्यावर पाणी प्याल्याबद्दल स्पृश्य हिंदु कडून अस्पृश्य वर्गाला जी अमानुष मारहाण करण्यांत आली त्याबद्दलचा खटला सोमवार ता. ६ जून १९२७ रोजीं ११ वाजतां अलिबाग येथें डिस्ट्रिक्ट म्याजिस्ट्रेट मि. हूड यांच्या समोर चालणार आहे.

विविध विषय संग्रह.

डॉ. मुंजे, तात्यासाहेब केळकर आणि हिंदु संघटन

[विजयी मराठा, ता. २३-५-२७ वरून.]

"हिंदु संघटन व ब्राह्मणांचें कर्तव्य" या विषयावर मंगळवार ता. १७ मे रोजी मुंबई येथील शंकरवाडीत ब्राह्मण सभेच्या दिवाणखान्यांत नागपुरचे डॉ. मुंजे यांचें व्याख्यान तात्यासाहेब केळकर यांचे अध्यक्षतेखालीं झालें. मुंजे यांनीं दीडतास भाषण केलें. अध्यक्षांनीही पाऊण तासावर वेळ घेतला व आपलें व्याख्यान दिलें. दोघांच्या भाषणांत महत्वाचे बाबतींत फरक आहे. डॉ. मुंजे हे नर्मदेपलीकडे राहणारे आहेत व त्यांची नजर इतर प्रांतांतली स्थिति पाहून व्यापक झाली आहे. केळकर यांस महाराष्ट्र व महाराष्ट्र ब्राह्मण यांच्या पलीकडे कांहीं विचारणीय आहे असें वाटत नाही. अद्यापि चातुर्वर्ण्याच्या भिंतीच्या आड राहून ब्राह्मणी वर्चस्व कायम ठेवण्याचा त्यांचा कावा आहे.

दोघांच्याही भाषणांत अस्पृश्यता एकदम काढून टाकावी असें होतें. अस्पृश्यतेला पूर्वीच्या शास्त्रांत आधार नाहीं, आतां ती मानणें योग्य नाहीं, असें दोघांनींही प्रतिपादिलें पण पुणेरी तात्यासाहेब घरांत अस्पृश्यांना अस्पृश्यच मानण्यास मुभा देत आहेत. मुंजे यांच्याप्रमाणें त्यांचें अस्पृश्याविषयींचें प्रेम खुलें दिसलें नाहीं.

या हिंदु संघटनेच्या काळांत क्षत्रिय व वैश्य वर्ण राहिलें नाहीत असें बोलण्याची हिंमत तात्यांस राहिली नाही. कोल्हापुरच्या महाराजांचे क्षत्रियत्व कबूल केलें. या अपराधाबद्दल ब्रह्मळकरांना पतित ठरवून संकेश्वर पिठाची दोन शकलें केलीं गेलीं. तीं कायम राहावी असा अट्टाहास आहे. म्हणजे मनापासून तर मराठ्यांचे क्षत्रियत्व कबूल नाहीं पण नाइलाजानें कबूल करणें भाग आहे, असा तात्यांचा विचार दिसतो.

चातुर्वर्ण्य मुंजे व केळकर या उभयतांसही पाहिजे. पण मुंजे जास्त उदार मताचे आहेत. अनुलोम विवाह जरूर पुनः सुरू व्हावा; व प्रतिलोम विवाहाला जी पूर्वी बंदी केली व जे शासन ठरविलें तें बरोबर नाही. आई व बाप दोघेही स्पृश्य असतां त्यांची संतति अस्पृश्य मानणें हे योग्य नाही असें त्यांनीं प्रतिपादिलें. ब्राह्मणेतरांच्या दृष्टीनें ही विचारसरणी तात्यांच्या भुलथापांपेक्षां श्रेष्ठ आहे.

तात्यांना आतां ब्राह्मणेतरांविषयीं फार कळवळा येऊं लागला आहे; व त्यांचीं मनें दुखविलीं जाऊं नयेत यावर ते आतां भर देत आहेत. त्यांनी अनुलोम विवाह त्याज्य ठरविला. कारण त्याच्या योगानें क्षत्रिय व वैश्य हे ब्राह्मणापेक्षा खालच्या दर्जाचे ठरतात व मुली त्यांच्या ब्राह्मणांनीं करावयाच्या पण त्यांना द्यावयाच्या नाहींत, यामुळे ब्राह्मणेतर नाखुष होतील हा त्यांचा कोटीक्रम ब्राह्मणेतरांविषयींचा कितीही कळवळा तात्यांनी दाखविला तरी तो ढोंगी असून ब्राह्मणांना आजच्या सारखेच सोवळें ठेवावयाचें आहे. तात्यांचें ह्मणणें चार वर्ण पृथक राहावेत, पोट जाती मोडाव्यात, पण तात्यांच्या ब्राह्मण वर्णात देशस्थ, चित्पावन, कराडे, देवरुखे व पळशीकर याशिवाय सहावी जात येऊं शकत नाही. अन्नाची भिन्नता असल्यानें त्यांना सारस्वतांना, गौडांना, काश्मिरी ब्राह्मणांना जवळ करितां येत नाही. पण सर्व गुर्जराथी ब्राह्मण पंच द्रवीडांत असूनही व ते शाकाहारी असूनही त्यांचा व या पांच गाळीव ब्राह्मणांचा बेटी व्यवहार व्हावा असे तात्यासोहब म्हणत नाहीत, हें विसरता कामा नये.

आम्ही तात्यासाहेबांस सांगण्याची परवानगी घेतों की अनुलोम विवाहात वरचा व खालचा असे वर्ण आहेत. तरी अम्हां ब्राह्मणेतरांना अनुलोम विवाह कबूल होईल. क्षत्रिय वैश्यांच्या मुली ब्राह्मणांच्या बायका झाल्यावर रोटी व्यवहार क्रम प्राप्तच आहे. त्याबद्दल निराळे प्रयत्न नकोत आणि तसें होऊन ब्राह्मण, क्षत्रिय, वश्य, हे समाजांत बरोबरीनें खाण्यापिण्यात वागू लागले; लग्न कार्यात भाग घेऊं लागलें म्हणजे या प्रौढ विवाहाच्या दिवसांत ब्राह्मणांच्या मुली क्षत्रिय वैश्यांच्या मुलांच्या गळ्यांत माळा घालतील ही भीति तात्यांना पडली आहे, व म्हणून ते अनुलोम विवाहाच्या विरुद्ध आहेत; आणि तेही ब्राह्मणेतरांची मनें दुखविली जाऊं नयेत म्हणून. शाबास तुमची तात्यासाहेब. आमची मनें दुखविण्याची गोष्ट आपणास पसंत नाही, याबद्दल आम्ही आपले मनापासून नसले तरी वरवर आभार मानितों.

(अपूर्ण)

पत्रव्यवहार.

सहभोजनाचा मासला.

ता. १६।४।२७ रोजी खंडू बोरीकर (मांग) मयत झाल्या कारणानें त्याचा १३ वा दिवस ता. २७।४।२७ रोजी रिपन रोड लोखंडी चाळ येथें साजरा करण्यांत आला. त्याच्या आप्तेष्टांनी गरिबीस अनुसरून ५०—६० मनुष्यांच्या भोजनाची सोय केली असून सदर प्रसंगीं त्या चाळीतील कांहीं महार बंधूसही जेवण्याचें आमंत्रण दिलें होते. परंतु दुर्दैवाची गोष्ट अशी कीं, ऐन वेळीं महारबंधू जेवण्यास तयार होईनात. तरी पण रा. डी. बी. शिंदे व रा. आर. एच. आडांगळे हे दोनच सद्गृहस्थ जेवण्यास गेले व त्यांनी सर्व मातंगबंधू समवेत बंधुत्वाच्या नात्यानें सहभोजन केलें. परंतु तें जेवण घेऊन घरीं येतात न येतात तोंच चाळीतील कांहीं महार बंधूंनी आपल्या अकलेचे तारे तोडण्यास सुरवात केली. व त्यांना अनेक प्रकारच्या शिव्यांची लाखोली घालून जातींतून वाळीत टाकण्याची धमकी दिली, तरी त्या आमच्या महार बंधूस आम्ही प्रेमपूर्वक असे विचारतों की, मराठ्यांच्या घरचे दोन दिवसाचे शिळें विटलेलें अन्न त्यांच्या पायां पडून मागून खायचे किंवा यदाकदाचित मराठ्यानें आमंत्रण दिलेंच तर लांब शेण मूत्राच्या उकिरड्यावर बसून कुत्र्यासारखें लांब फेकून दिलेल्या भाकरी खाणें त्यापेक्षां हें मानासन्मानानें जेवणें चांगलें नाही काय? करितां आम्ही विनंति करितो की, ठिकठिकाणी अशीं सहभोजनें करून समाजोन्नतीचे श्रेय आपल्या पदरी पाडून घ्यावें.

आपले नम्र महारबंधू
डी. बी. शिंदे.
आर. एच. आडांगळे.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ–मुंबई.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठीं पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.
या जोड अंकाची किंमत ३ आणे.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. १ माहे जुलई सन १९२७. [अंक ६ व ७ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१–२ हिंदुमहासभा लुली कां पडली?
३–५ हिंदुमुसलमानांच्या ऐक्याचा उपाय.
६ पगडी फिरविली.
७ महाडचा खटला व अस्पृश्यांचा जय.
८ न्यायमूर्ति जातीवर गेले.
९ माटचांच्या अस्पृश्यता निवारणांतील कारस्थान.
१० पहा हा अस्पृश्योद्धाराचा मासला.
११ प्रबोधनकारांचा आपद्धर्म
१२ आपलेपणाची साक्ष दे नाहींतर पाणी सोड.
१३ ही परीक्षेची वेळ आहे.
१४ दूर रहात असाल तर अस्पृश्यतेचें नांव सांगू नका.
१५ डी. सी. मिशन पुणें.
१६ शारिरिक उन्नतीला देखील धर्माची हरकत.
पत्रव्यवहार पृ. ६
विचार विनिमय—१ अस्पृश्यतेचा उगम. २ वैदिक धर्मानुयायांचा व्यावहारिक धर्म. ३ शुद्धि कीं बंदी. ४ खरे गोरक्षक कोण. ५ महाड येथील बहिष्कृत परिषदेचा इष्ट परिणाम. पृ. ७
अग्रलेख—दुःखांत सुख पृ. ८
आत्मपरिचय पृ. १२
" बहिष्कृत भारता " वरील अभिप्राय पृ. १५
विविध-विषय-संग्रह. पृ. १६
वर्तमानसार पृ. १६
सभा समारंभ व इतर वृत्त.

आजकालचे प्रश्न.

१ पंडित मदनमोहन मालवीय यांना आपला प्रांत सोडून प्रकृतीच्या स्वास्थ्यासाठीं बेंगलोर मुक्कामीं जावें लागलें आहे, व हल्ली ते म. गांधीबरोबर रहात आहेत. बेंगलोरला जातांना त्यांनी वाटेंत कांहीं दिवसांकरितां म्हैसूर येथें मुक्काम केला होता. म्हैसूर मुक्कामीं असतांना त्यांचा व जुन्या शास्त्रीपंडितांचा अस्पृश्यतानिवारणासंबंधीं मोठा वादविवाद झाला. त्यांत मालवीयांचा विजय झाला, असें वृत्तपत्रीं जाहीर झालें आहे. पराभूत झालेले शास्त्रीपंडित स्तब्ध न बसतां पं. मालवीय यांच्या सांगण्याप्रमाणे अस्पृश्यतानिवारणाच्या कार्यास लागले आहेत हें वाचून बरेच लोक पं. मालवीय यांनी अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबतींत जे श्रम केले आहेत त्याबद्दल त्यांना धन्यवाद देत असतील. परंतु या सर्वांवर विरजण पडावें म्हणूनच कीं काय त्यांचे व्याही रा. लक्ष्मीकांत भट यांनीं पं. मालवीय यांची एक अंदरकी बात चव्हाटयावर आणली आहे. रा. लक्ष्मीकांत भट यांची मुलगी पं. मदनमोहन यांच्या मुलास दिलेली आहे. या मुलीशिवाय रा. भट यांना दुसरी एक मुलगी आहे. परंतु घरच्या गरीबीमुळें या मुलीस स्वजातींतील वर मिळणें कठीण झालें. यास्तव रा. भट यांना आपल्या मुलीस परजातींतील एका बॅरिस्टरास देणें भाग पडलें. या कृत्यांत सुधारणेची कांस धरलेले आपले व्याही पं. मालवीय आपणास साहाय्य करतील असें रा. भट यांस वाटलें असावें. पण झाला तो प्रकार अगदीं अपेक्षेच्या उलट झाला! हा मिश्रविवाह झाल्याबरोबर गंगातीरीं पं. मालवीय यांच्याच अध्यक्षतेखाली एक जातीची सभा भरविण्यांत आली. त्या सभेंत रा. भट यांस वाळीत टाकण्यांत आलें. व सर्व प्रकारचा जातिसंबंध तोडून टाकण्यांत आला. हा प्रकार झाल्यानंतर लौकरच रा. भट यांच्या मातोश्री निवर्तल्या. त्या प्रसंगी पं. मालवीय याच्या घरीं पुनः पंचायत बसविण्यांत आली; व जो कोणी रा. भट यांच्या मातोश्रीच्या शवाला खांद घालून घाटावर जाईल त्यास समाजबाह्य करण्यांत येईल, असा ठराव पसार करण्यांत आला! त्यामुळें रा. भट यांच्या मातुश्रीच्या स्मशानयात्रेस त्यांच्या जातभाईपैकीं कोणीच आलें नाहीं. तदनंतर रा. भट त्यांच्या पत्नि दुखण्यानें आसन्नमरण असतांना आईची व मुलीची शेवटची भेट व्हावी म्हणून रा. भट यांनी आपल्या मुलीस म्हणजे पं. मालवीय यांच्या सूनबाईस माहेरी पाठवावें, अशी विनवणी केली. परंतु अस्पृश्यांसाठी टिपें गाळणाऱ्या पंडितजींच्या हृदयाला मुळीच पाझर फुटला नाहीं! इतकेंच नव्हें तर पं. कपीलदेव मालवीय व सत्यनारायण मालवीय यांनीं रा. भट यांच्याशीं व्यवहार ठेवल्यामुळें त्यांनाहि बहिष्कृत करण्यांत आलेलें आहे! हा सर्व प्रकार पाहून रा. भट हे अगदी भांबावून गेलेले आहेत, व आपले व्याही पं. मालवीय बोलतात काय आणि करतात काय याचें सखेद आश्चर्य वाटून हिंदुमहासभेसारख्या संस्थेस चालना देणाऱ्या मालवीयजींनीं हिंदुसमाजसंघटनेंसंबंधीं आपलें खरें मत काय हें एकदांचें जाहीर करावें, असें त्यांस आव्हान केलें आहे. लाला लजपतराय हे सामाजिक व राजकीय बाबतींत सारख्याच प्रमाणांत जहालपणा-प्रतिपादणारे पुढारी म्हणून त्यांचा एकेकाळी लौकिक असें. पण अलीकडे त्यांना सामाजिक सुधारणेची तीव्रता विशेषशी भासत नाहीं हें ज्यांनीं त्यांची अलीकडील कारकीर्द चोखाळून पाहिली असेल त्यांना विशद करून सांगण्याची जरूरी नाहीं. अस्पृश्यतेला नसता भेसूर रंग देण्यांत येतो, ब्राह्मणेतर चळवळ राष्ट्रविघातक आहे, वगैरे वगैरे जीर्णमतवाद्यांचे विचार त्यांचे तोंडून निघाल्याचें सर्वश्रुत आहेच. असें असूनहि लाला लजपतराय यांना देखील पं. मालवीय यांच्या वर्तनाबद्दल अचंबा वाटत आहे, व. रा. भट यांनीं केलेलीं विधानें खरीं असल्यास पं. मालवीय यांनीं हिंदुमहासभेपासून आपला संबंध तोडून टाकावा असा अभिप्राय त्यांच्या " पीपल्स " नांवाच्या पत्रांत त्यांनीं दिला आहे. खरें म्हटलें असतां स्वामी श्रद्धानंद यांनीं जेव्हां हिंदुमहासभेचा राजिनामा दिला त्याच वेळीं त्यांचा राजिनामा न घेतां पं. मालवीय यांचीच हिंदुमहासभेंतून हकालपट्टी करावयास पाहिजे होती. पण वेळोवेळीं अस्पृश्यतेसाठीं नक्राश्रू गाळून लोकांची फसवणूक झाल्यामुळें हिंदुसंघटनेच्या बाबतींत हिंदुमहासभेस पंडितजीनें लुली केली आहे हें कबूल करण्यास बऱ्याच लोकांस धैर्य होत नाहीं. आतां तरी हिंदुसमाजाचें संघटन व्हावें अशी ज्यांची मनापासून इच्छा असेल त्यांनीं अशा ढोंगी माणसांच्या हातून हिंदुमहासभेची सुटका करावी. त्याशिवाय गत्यंतर नाहीं.

२ जातिभेद मोडण्यास पं. मालवीय जरी तयार नसले तरी स्पर्शास्पर्शभेद दूर करण्यास ते तयार असतां आम्ही तेवढ्या बाबीपुरता देखील त्यांचा उपयोग करून घेण्याऐवजीं हिंदुसंघटनेच्या कार्यांतून त्यांना खड्यासारखें निवडून टाका असें सांगण्यांत आमची चूक होत आहे असें कांही लोक म्हणतील, पण या बाबतींत आम्ही चुकत आहोंत असें आम्हांस मुळींच वाटत नाही. जातिभेद व स्पर्शास्पर्शभेद ते एकाच पदार्थाचे दोन प्रकार आहेत हें खरें; दोहोंच्या बुडाशीं माणुसकीसंबंधीं भिन्नभाव ही एकच गोष्ट असली तरी पण ब्राह्मणेतरांतली माणुसकी हीनकस तर अस्पृश्यांची मलीन, ही जातिभेद व स्पर्शास्पर्शभेद या दोहोंत मोठी तफावत आहें. यामुळें जातिभेद विसरून जाणें एकपटीनें कठीण असलें तर स्पर्शास्पर्शभेद विसरून जाणें लाखोपटीने कठीण आहे. वस्तुस्थिति अशा प्रकारची असतांना जातिभेद मोडण्यास ज्या पं. मालवीयांचा धीर होत नाही ते अस्पृश्यतानिवारणास कंबर कसतील या म्हणण्यावर आमचा मुळींच विश्वास बसत नाहीं. जातिभेद हा स्पर्शास्पर्शभेदापेक्षां कितीतरी जवळचा पल्ला आहे. परंतु ज्यास एवढ्या जवळचें मकान गाठतां येत नाहीं तो

एवढ्या दूरची मजल मारील हें म्हणणें हास्यास्पद आहे. रडलंकेला जाणारानें आधीं लंकेला जाण्याची सिद्धता दाखविली पाहिजे.

३ बेटीव्यवहार सुरु झाल्याशिवाय जातीभेद मोडणार नाही, ही विचारसरणी जातीभेद मोडावा असें प्रतिपादन करणाऱ्या लोकांना मान्य आहे. पण आस्ते कदम म्हणून आधी जातिजातींत रोटीव्यवहार सुरू करावा असा त्यापैकी बऱ्याच लोकांचा आग्रह दिसतो. तो झाल्यानें जातिभेद ल्यास जाईलच असें सांगतां येत नाहीं. खुद्द ब्राह्मण जातीत अशा अनेक जाति आहेत कीं, ज्यांत परस्पर रोटीव्यवहार होत असतो. पण अशा प्रकारचा रोटीव्यवहार आज अनेक वर्षांपासून चालत आला असतांहि त्यांच्यांतील भेदाची भावना नष्ट झालेली दिसत नाहीं. यावरून एक गोष्ट स्पष्ट होत आहे कीं, नुसता रोटीव्यवहार सुरू झाला तर तेवढ्यानें जातिभेदाचें उच्चाटन होत नाहीं. कारण रोटीव्यवहार जरी सुरू झाला तरी बेटीव्यवहाराचा भेद शिल्लक राहून जातिभेदाच्या वृक्षाचा परिपोष व्हावयाचा तो होतोच. बेसुमार वाढलेलें निवडुंगाचें कांटेरी कुंपण जर नको असेल तर त्याची छाटाछाट करून कार्यभाग होणार नाहीं. तें सर्व मुळापासूनच उपटून टाकलें पाहिजे. तशीच गोष्ट जातिभेदाची आहे. जातिभेदाच्या इमारतीचा पाया बेटीबंदीवरतींच उभारलेला आहे. रोटीबंदीवरतीं उभारलेला नाहीं. तेव्हां जातिभेदाची इमारत उध्वस्त करून टाकावयाची असेल तर प्रथमतः बेटीबंदीवरतीं गदा घातली पाहिजे.

४ हिंदु व मुसलमान यांच्यांत आजकाल जीं रणें माजून राहिलीं आहेत त्यांना आळा कसा घालतां येईल याबद्दल आज सर्वत्र विचारविनिमय चालू आहे. परंतु कोणत्या प्रकारचा उपाय योजिला असतां गुण येईल याची खात्री कोणी देऊं शकत नाहीं. हा प्रश्न इतक्या भानगडीचा कां व्हावा याचा पूर्णपणें विचार केला असतां असें दिसून येतें कीं, हिंदु व मुसलमान यांचा संबंध कोणत्या प्रकारचा आहे याचें खरें स्वरूप लोकांच्या ध्यानात पूर्णपणें आलेलें दिसत नाहीं. हिंदु व मुसलमान यांच्यांतील नात्यागोत्यास कोणी कसल्याहि नांवानें संबोधिलें तरी तो संबंध एक प्रकारचा जातिभेदच आहे असें आमचें मत आहे. रोटीबंद, बेटीबंद हीं जातिभेदाचीं मुख्य लक्षणें आहेत. यावरून पाहता जसा ब्राह्मण व मराठा यांच्यात रोटी-बेटीव्यवहार होत नाही तसा ब्राह्मण व मुसलमान यांच्यांतहि होत नाही. ब्राह्मण व मराठा हा जर जातिभेद आहे तर हिंदु व मुसलमान हा देखील जातिभेद आहे, असेंच मानिलें पाहिजे. हा मुद्दा एकदां मान्य झाला म्हणजे हिंदु मुसलमानांची तेढ मिटविण्यास कोणता उपाय योजावा याविषयीं पंचाईत पडणार नाही. कारण हिंदूतील जातिभेद मोडण्यास जो उपाय सांगितला जातो तोच उपाय हिंदु मुसलमानांतील भेद मोडण्यास अमलांत आणला पाहिजे. जातिभेद मोडण्यास जसा मिश्रविवाह होणें अवश्य आहे तसा हिंदु मुसलमानांतील जातिभेद मोडण्यास त्यांच्यांतहि मिश्रविवाह झालेच पाहिजेत. हें मत आमचेंच नसून डॉ. रवींद्रनाथ टागोर यांचेंहि पण तेंच मत आहे. अशा दृष्टीनें पहातां, कु. मालिनीबाई पाणंदीकर, बी.ए., बी.टी. या हिंदु मुलीचा गुलाबखान बशिरुद्दीनखान बी.ए.बी.टी. या मुसलमान गृहस्थाबरोबर झालेला विवाह अत्यंत महत्वाचा आहे. कु. मालिनीबाई या हिंदु समाजांतील सारस्वत जातीपैकीं असून प. लो. डॉ. रामकृष्ण गोपाळ भांडारकर यांच्या मुलीची मुलगी म्हणजे नात होत. या कामीं मालिनीबाईंनी जो धीर दाखविला तो त्यांना साजेसाच आहे. त्यांचा जन्मच पुनर्विवाहित दांपत्याच्या पोटी झालेला आहे. त्यांच्या मातोश्री व त्यांचे वडील रा. पाणंदीकर यांचा विवाह हा महाराष्ट्रांतील पहिलाच पुनर्विवाह होय. अर्थात् माशांच्या पिल्लांना ज्याप्रमाणें पोहावयास शिकवावें लागत नाहीं, त्याचप्रमाणें मालिनीबाईला सुधारणेची शिकवण देण्याचें कांहीं कारण नाहीं. तसें जर नसतें तर मालिनीबाईनीं ही सामाजिक सुधारणेंतील अगदीं लांबची उडी घेतलीच नसती.

५ हिंदु मुसलमानांतील भेदाभेद नष्ट होण्यापुरताच अशा मिश्रविवाहाचा फायदा आहे असें नाही. हिंदुमहासभेला प्रिय असलेल्या शुद्धीकरणाच्या दृष्टीनेंहि त्यास महत्त्व आहे. मालिनीबाई मुसलमानांच्या गोटांत गेली असें म्हणून तिचा उपहास करणारा एक पक्ष निर्माण झाला आहे. या पक्षाची समजूत अशी आहे कीं, गांधर्व विवाह असो किंवा ब्राह्म विवाह असो, त्यांत वरपक्षाचा वरचढपणा नेहमींच राहणार. अशा स्थितींत मालिनीबाईचें गुलाबखान यांच्याशीं एकदां लग्न होऊन गेल्यावर पुढें मागें मालिनीबाईनें कुंकू लावूं नये व हिंदु पद्धतीचा पोषाख करूं नये अशी जर खानसाहेबांची लहर लागली तर पुढें काय? परंतु वरपक्षाचा नेहमींच वरचढपणा राहतो असें कशावरून? कौटुंबिक कार्यक्रमाच्या चरकांत सांपडल्यावर वधुपक्षाचें वरपक्षावर कांहींच चालत नाहीं, असें म्हणणें सत्यास धरून होईल असें आम्हांस मुळींच वाटत नाही. फार दूर कशाला? हिंदूंतील पुरुषवर्गास अमूक एक सामाजिक सुधारणा तुम्ही कां घडवून आणीत नाहीं, असा प्रश्न केला असतां, 'बायकांपुढे आमचें कांहीं चालत नाहीं,' असा उघडा जबाब मिळतो. यापेक्षां वधुपक्षाच्या वरचढपणाचा दुसरा पुरावा कोणता पाहिजे? आम्ही तर असें म्हणतों कीं, या विवाहापोटी मालिनीबाईवर हिंदु पद्धतीचा त्याग करण्याचा प्रसंग येण्याऐवजी खानसाहेबावरच मुसलमान पद्धतीचा त्याग करण्याचा प्रसंग येईल. हा केवळ तर्क नसून त्याला ऐतिहासिक पुरावा देतां येण्यासारखा आहे. हिंदु मुसलमानांतील हा कांही पहिलाच विवाह नव्हे. या पूर्वी मोंगल बादशहांनीं हिंदु मुलीशीं विवाह केल्याचीं अनेक उदाहरणें आहेत. परंतु त्या मिश्रविवाहांत मोंगल बादशहाच हिंदु झाले, असें म्हणण्यास कांहीं हरकत नाहीं. कारण वधुपक्षाच्या वरचढपणामुळें उदारमतवादी अकबरबादशहापासून पुढें कोणाहि मोंगल बादशहाची—नव्हे, कडव्या औरंगजेबाची सुद्धां सुंता झाली नव्हती! असाच परिणाम मालिनीबाईच्या लग्नाचा होणार नाहीं कशावरून? आणि असें जर झालें तर हिंदूंच्या गोटांतून एक बाई गेली, असा शोक करण्याची हिंदु समाजावर पाळी येण्याऐवजीं मुसलमान समाजांतून एक पुरुष हिंदु स्त्रीच्या प्रेमरज्जूनें बद्ध होऊन आपल्या समाजांत आला म्हणून त्यास आनंद होईल. आतां या दोहोंपैकी परिणामी कोणती गोष्ट घडून येईल, हें सर्वस्वी हिंदु समाजाच्या वर्तणुकीवर अवलंबून आहे. हिंदु समाजानें या दांपत्यास जर सहनशीलतेनें वागवून हिंदु समाजांत मोडण्यास अवसर दिला तर या मिश्रविवाहाचा परिणाम खानसाहेबांच्या हिंदुकरणांत होईल उलट जर त्यांचा छळ करण्यांत आला तर त्याचा परिणाम मालिनीबाईच्या मुसलमानीकरणांत होईल. दुर्दैवानें परिणामी दुसरीच गोष्ट घडून आली तर त्यांत मालीनीबाईचा दोष न होतां हिंदुसमाजाचाच दोष होईल. कांहीहि झालें तरी मालिनीबाईनें हिंदु समाजाची ध्वजा परधर्मांच्या मोहल्ल्यांत रोंवून पर्यायाने हिंदु महासभेच्या शुद्धीच्या कार्यास मदत केली, याबद्दल हिंदुधर्माची वाढ व्हावी असें इच्छिणारा दरेक हिंदु त्यांचें अभिनंदनच करील.

६ ज्या युवतीनें एवढें धैर्य दाखविलें तिचा बाप अगदी जहाल सुधारक असेल असा समज कोणाचा झाला असता तर त्यांत कांही आश्चर्य वाटण्याजोगें नाही. पण मालिनीबाईची धडाडी तिचे वडील रा. पाणंदीकर यांच्यांत मुळीच नाहीं असे मोठ्या कष्टानें आम्हास म्हणावें लागते. ता. २२ मेच्या "विविधवृत्तांत" अस्पृश्यतानिवारण या मथळ्याखाली रा. पाणंदीकर यांचे अस्पृश्यतानिवारणावर कांही स्फुट विचार प्रसिद्ध झाले आहेत. ते वाचून कोणाचीहि निराशा झाल्यावांचून राहणार नाहीं. रा. पाणंदीकर लिहितात "अस्पृश्यता निवारण्याचे जे अनेक उपाय माझ्या मतें फलद्रूप होऊं शकतील ते संक्षेपानें मी खाली नमूद करतों. (१) शास्त्रतःच आम्ही अंत्यज आहोंत, ही जी अस्पृश्य समाजाची दृढमूल समजूत, ती हळुहळु दूर केली पाहिजे. (२) या अस्पृश्य वर्गातील आपापसांतील अस्पृश्यता अगदीं पहिल्यानें दूर केली पाहिजे. (३) विरोधभाव जागृत न करितां जे जे हक्क प्राप्त होतील त्यांचा उपकारबुद्धीनें गाजावाजा न करितां फायदा करुन घेतला पाहिजे. (४) स्वच्छ अंग व स्वच्छ कपडे वापरण्याची संवय संपादन केली पाहिजे. (५) चांगल्या शिक्षणाचा फायदा करून घेतला पाहिजे. या कामी या वर्गाकरितां स्वतंत्र शाळा स्थापन केल्या पाहिजेत. इतर वर्गांच्या शाळांतूनच आम्हांस शिक्षण मिळालें पाहिजे, हा आग्रह सोडून दिला पाहिजे. कारण या आग्रहानें निष्कारण विरोधभाव मात्र उत्पन्न होतो. याप्रमाणें क्रमशः सुधारणा घडवून आणल्या म्हणजे अस्पृश्यता सहज निघून जाईल असा भरंवसा वाटतो." रा. पाणंदीकर यांनी "पुष्कळ अनुभवानें व दीर्घमनाने" जे उपाय शोधून काढले आहेत ते ज्यांनी पुण्याचे भोपटकर, माटे, केसरीकार आणि त्यांच्या कंपूतील लोक यांचे या बाबतींतले लेख वाचले असतील त्यांना त्यांत कांही नवें आहे असें वाटणार नाहीं. त्यांतील बऱ्याच मुद्याचे यापूर्वी बहिष्कृत भारतांतून खंडण केलेलें आहे. तेव्हा त्यांच्या फोलपणाबद्दल आणखी लिहिण्याची जरूरी नाहीं. एकाच गोष्टीचा आम्हास विस्मय वाटतो. ती गोष्ट ही कीं, रा. पाणंदीकरांसारख्या सुधारकानें अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबतींत धार्मिक मनोवृत्ती न दुखवतील अशी खबरदारी घेण्यास सुचवून लोक आपखुशीनें ज्या थोड्या हक्काच्या तुकड्यांची मेहेरबानीनें भिक्षा घालतील त्याबद्दल त्यांचे पुष्कळसे आभार मानून भांडण न करतां आस्ते आस्तें त्यांच्यांत दृढमूल झालेली आपल्यासंबंधीची समजूत घालविण्याचा प्रयत्न अस्पृश्य लोकांनी अगदी धीरे धीरे करावा, असें सांगणें हें होय. वर वर पाहाणारांना हा उपदेश मोठ्या कळकळीचा आहे असें वाटेल. पण जराशी आंत दृष्टि फेंकून त्यांच्या समग्र लेखांचे तात्पर्य ग्रहण करण्याचा प्रयत्न करतांच सुधारक म्हणवून घेणाऱ्या रा. पाणंदीकरांत व एखाद्या साध्या भोळ्या सनातनधर्मवाद्यात कांहींच फरक नाहीं असें दिसून येईल. धार्मिक मनोवृत्ती न दुखविण्यांचा त्यांचा उपदेश तर "करून करून भागली आणि देवपुजेला.लागली" अशाच प्रकारचा आहे. कां कीं, लोकांच्या धार्मिक मनोवृत्तीची एवढी काळजी बाळगणाऱ्या या गृहस्थानी स्वतः पुनर्विवाह करून त्याच लोकांच्या मनोवृत्ति कां दुखविल्या? कां विधवा-पुनर्विवाह हा धार्मिक मनोवृत्ति दुखविणारा विषयच नव्हें? कां त्यांनी केलेला पुनर्विवाह हा एक शास्त्रसंमत विधि होय, असे लोक समजले? कां आतां मुलेबाळें होऊन ती भार्या मृत झाल्यावर म्हातारपणी त्या कृत्याबद्दल उपरति होऊन प्रायश्चित्ताखातर म्हणून ते आतां इतरांना वरील प्रकारचा साळसूदपणाचा उपदेश करतात? जो एका तोंडाने आपण

अंत्यज आहोंत अशी भावना अस्पृश्य वर्गानें आपल्यांतून काढून टाकांवी असें सांगतो व त्याच तोंडीं अस्पृश्यांनीं स्पृश्य वर्गाच्या शाळांतून आम्हांस शिक्षण मिळालें पाहिजे असा आग्रह धरतां कामा नये असें बजावतो. त्याच्या ठायीं अस्पृश्यता निवारणाची कळकळ किती असेल यांची जबरदस्त शंका येते. असें करा पण तसें नको, हें घ्या पण तें मागूं नका, येथवर या; पण पुढें जाऊं नका; अशा पण परंतुच्या पक्षांतर बोधक उभयान्वयी अव्ययाच्या जाळयांत गुरफटून गेलेला सुधारक खरा सुधारक नसून फक्त नामधारी सुधारक होय असेच म्हटलें पाहिजे. रा. पाणंदीकरांच्या वर्तनापासून बोध घ्यावयाचा तो हा कीं सुधारक म्हणून टेंभा मिरविणारे स्पृश्य लोक आणीबाणीच्या वेळीं आपली पगडी फिरवितात आणि अस्पृश्यांची फसगत करतात.

७ महाडचा खटला ता. ६ जून पासून अलिबाग येथें डिस्ट्रिक्ट म्याजिस्ट्रेट मि. हूड यांच्या समोर चालून त्याचा त्यानी ता. २१ जून रोजीं कोर्टानें निकाल दिला. खटल्यांत एकंदर ९ आरोपी होते. त्यांपैकी ४ आरोपींना निर्दोष म्हणून सोडून देण्यांत आलें व बाकीच्या ५ आरोपींना पीनलकोड कलम १४७, १४९, ४५१ व ३२३ याखाली गुन्हेगार ठरवून प्रत्येकीं चार महिने सक्तमजुरीची शिक्षा सुनावली गेली. शिक्षा झालेल्या आरोपीतर्फे अपील करण्यांत येणार आहे असें कळतें. या अपीलाचा व त्यावर प्रसंगविशेषीं तपासणीअर्ज हायकोर्टाकडे झाला तर त्याचा निकाल झाल्यावर या खटल्याची संपूर्ण हकीकत पुरवणीपत्रकाच्या रूपानें आम्ही छापून काढणारआहोंत. खटल्याच्या निकाला वरून अस्पृश्यांचा जय झाला असें आम्हास वाटतें. तथापि कांही स्पृश्य व बऱ्याचशा अस्पृश्य लोकांना वाईट वाटत असल्याचें आमच्या कांनीं आलें आहे. सर्वच आरोपींना शिक्षा होईल अशी ज्यांची अपेक्षा होती त्यांना असें वाटणें अगदीं सहाजिकच आहे. मग आमच्या या कष्टी झालेल्या मित्रांस आम्ही असें विचारतों कीं पेशवाई जर असती तर चवदार तळचाच्या बाबतींत शिक्षा कोणाला झाली असती? आमची खात्री आहे कीं आरोपीना धर्मवीर म्हणून सोडून देण्यात आलें असतें व डॉ. आंबेडकरासह इतर अस्पृश्यांना धर्म बुडविला म्हणून हत्तीच्या पायाशी बांधून मारले असते! तसें न होतां ब्रिटीश न्यायदेवतेनें अस्पृश्यांचा हक्क कबूल करून आरोपीपैंकीं ५ जणांना शिक्षा केल्या हें त्या मानानें काम थोडें झालें? आतां जे आरोपी सुटले ते खरोखरच निर्दोष होते कीं काय हा प्रश्न अलाहिदा आहे. मि. हुड साहेबांनीं दिलेल्या निकालपत्रकाची नक्कल आमच्या हातीं आली नाहीं. तेव्हां त्याच्या कायदेशीरपणाबद्दल लिहिणें आज शक्य नाही. तरीपण जो पुरावा झाला आहे त्यावरुन सुटलेल्या आरोपीपैंकी कांहीं जणांस तरी शिक्षा झालीच पाहिजे होती असें आमचें मत आहे. खटल्यांत सरकार फिर्यादी असल्यामुळें सरकारला सुटलेल्या आरोपीविरुद्ध अपील करण्याचा हक्क आहे. तो हक्क सरकारनें या वेळी बजावावा अशी आमची सरकारला सूचना आहे. हा खटला किती महत्वाचा आहे हें आम्ही सरकारला सांगण्याचीं जरुरी नाहीं. अशा वेळीं जर हा अधिकार उपयोगांत आणला नाहीं तर मग तो केव्हां आणतां येईल ?

८ "स्वधर्म" पत्राच्या ता. ९ जूनच्या अंकांत महाडच्या पाणी प्रकरणावर एक अग्रलेख लिहिण्यांत आला आहे. हे प्रकरण घडून २॥–३ महिने लोटल्यावर यासंबंधीं कोणी कांहीं लिहील असें आम्हांस मुळींच वाटलें नव्हतें. कधीच नाही त्यापेक्षां उशिरा कां होईना या न्यायानें स्वधर्मकारांनीं या बाबतींत आपली लेखणी चालविली हें योग्यच झालें. कारण "स्वधर्म" पत्र म्हणजे श्री. कूर्तकोटीच्या मठाचें मुखपत्र होय. डॉ कूर्तकोटी म्हणजे हिंदु धर्माचे जगद्‌गुरु. त्यांच्या पत्रानें जर महाड-प्रकरणाचा खल करूं नये तर मग कोणत्या पत्रानें तो करावा? इतक्या उशिरानें होत असलेलीं ही चर्चा निर्दोष होईल अशी अपेक्षा करणें अगदीं साहजिक होतें. पण स्वर्धर्मकाराच्या चर्चेचा प्रकार अगदींच विपरीत दिसतो. स्वधर्मकार लिहितात, "हा दंगा झाल्यानंतर त्या संबंधी ज्या निरनिराळ्या हकीकती प्रसिद्ध झाल्या त्यांपैकी पुणे हिंदू सभेनें जी प्रसिद्ध केली ती आम्हीं विशेष विश्वसनीय मानतों, कारण अपृस्श्योद्धारार्थ आजन्म खटपट करणाऱ्या माणसांनी व अस्पृश्योद्धाराचेंच काम करणाऱ्या संस्थेकडून, मुद्दाम महाडपर्यंत जाऊनयेऊन ती प्रसिद्ध केलेली आहे. बॅ. आंबेडकरांची हकीकत वस्तुत: सर्वापेक्षां विश्वसनीय धरावयास पाहिजे होती; व तसेंच आम्हीं केलें असतें, परंतु त्यांनी दिलेल्या माहितीचा प्रत्यक्षाशीं विरोध येत असल्यामुळें व ती देतांना कोणाहि नि:पक्षपाती माणसाला सहज ओळखून येईल, असा जातिद्वेष भरलेला असल्यामुळें त्यांची माहिती पुराव्याला धरतां येत नाहीं." आमची बातमी स्वधर्मकार पुराव्याला धरीत नाहींत. यांत आम्हांला विशेष नवल वाटत नाहीं. जातिभेदामुळें हिंदुस्थानांतील न्यायदानपद्धति किती मलीन झालेली आहे याचा अनुभव आम्हांस नित्याचा आहे. ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर वाद सुरू झाल्यापासून तर न्यायाधीश आपल्या जातीवर जाईल या भयाचें भूत या प्रांतांत पक्षकारांपुढें कायमचें नाचू लागले आहे; आणि म्हणून आमचा दावा या न्यायाधिशाकडून काढून दुसरा कोणातरी परधर्मीय न्यायाधिशाकडे द्यावा, अशा प्रकारचे अर्ज हायकोर्टाकडे सतत करण्यांत येतात. स्वधर्मकारांनीं माटे यांनीं प्रसिद्ध केलेली हकीकत मान्य करण्यांतही हिच हीन मनोवृत्ति व्यक्त केली आहे. अशा प्रकारचा पक्षपात करणें हें शंकराचार्यांच्या मुखपत्रास शोभतें कीं नाहीं, याचा विचार स्वधर्मकारांनी अवश्य करावा. कारण माटयांची महाडची हकीकत सपशेल खोटी आहे असें आम्ही गेल्याच्या मागील अंकांत सिद्ध करून दिलें होतें. त्यांत महाड म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष रा. टिपणीस यांजविषयी केलेल्या विधानाचा खोटेपणा आम्ही माटयांच्या पदरांत घातला होता. आज माटयांच्या दुसऱ्या एका विधानाचा असत्यपणा आम्ही सिद्ध करून देत आहों. रा. माटे यांनीं आपल्या हकीकतींत असें प्रसिद्ध केलें होतें कीं, एका बाईवर हात टाकल्याची जी गोष्ट अस्पृश्य लोकांनी जाहीर केली होती ती गोष्ट खोटी असून त्यासंबंधीं आपण बाईच्या आप्तेष्टांजवळ चौकशी केली आहे. हें विधान किती असत्य आहे, हें ज्यांस पहावयाचें असेल त्यांनीं आजच्या अंकांत दुसरीकडे खुद्द त्या बाईच्या नवऱ्याचें पत्र छापलें आहे, तें अवश्य वाचून पहावें. सुशिक्षित म्हणविणाऱ्या माटयांसारख्या मास्तर गृहस्थांनीं असत्य गोष्टी चारचौघांपुढे बिनदिक्कत सत्य म्हणून मांडाव्यात यासारखें दुसरे निंद्य वर्तन असूं शकेल असें आम्हांस वाटत नाहीं. माटयांच्या विरुद्ध आलेला हा पुरावा खोटा असल्यास तो खोडून टाकण्यास त्यांनी पुढें यावयास पाहिजे होतें. पण तसें न करतां माटे मूग गिळून स्वस्थ बसले आहेत यावरून खोटयाचा वांटा कोणाच्या पदरांत येतो हें स्वधर्मकारांनी ओळखावयास पाहिजे होतें. पण तसें न करतां उलट अनेक अस्पृश्य विद्यार्थी रा. माटे यांनी तयार केलेले आहेत ते केव्हांना केव्हां बोलते होतील व डॉ. आंबेडकरांना माटे ही काय अजब चीज आहे हें दाखवून देतील, अशी दर्पोक्ति केली आहे. रा. माटे यांनी तयार केलेले अस्पृश्य विद्यार्थी कोणते व किती आहेत, याची आम्हास माहिती नाहीं. तथापि त्यांच्या कच्छपी लागलेल्या अस्पृश्य विद्यार्थ्यांपैकी रा. पांडुरंग नथूजी राजभोज हे एक होते. पण त्यांनी तर रा. माटयांची तरफदारी करण्याऐवजी माटयांच्या खोटेपणाबद्दल त्यांच्यावर जोराचा हल्ला केलेला आहे, हें ता. ८ मेच्या ज्ञानप्रकाशांत लिहिलेल्या त्यांच्या पत्रावरून उघड होत आहे. ईश्वर करो आणि सगळेच चेले माटयांवर न उलटोत!

९ स्वधर्मकार लिहितात कीं, माटे यांनी आपला जन्म अस्पृश्योद्धार करण्यांत घालविलेला आहे. असेलही. माटयांच्या अस्पृश्योद्धारांसंबंधी लिहिण्याची पूर्वी आम्हास जरुरी वाटली नव्हती. परंतु स्वधर्मकारांनी ज्या अर्थी हा प्रश्न उपस्थित केला आहे त्या अर्थी त्यासंबंधी दोन शब्द लिहिणें जरूर दिसतें. अस्पृश्योद्धाराच्या कामीं आपलें आयुष्य खर्ची घालणाऱ्या सद्‌गृहस्थांमध्यें आमच्या माहितीप्रमाणे माटयांचे व त्यांच्या अस्पृश्यता निवारक मंडळाचे नांव अगदी अलीकडेंच झळकूं लागलें आहे. कोणतेंहि काम करावयांचें झालें तर तें त्यांच्या अस्पृश्यतानिवारक मंडळाच्या नांवाने होत असतें. या मंडळाच्या संबंधी विशेष नवलाची गोष्ट म्हणजे ही की, या मंडळातर्फे कांही करावयांचे झालें तर ते सेक्रेटरीने ठरवावयाचें, अध्यक्षानें त्यावर सही करावयाची आणि अस्पृश्यतानिवारक मंडळाच्या नांवानें प्रसिद्ध करावयाचें! व अस्पृश्यतानिवारक मंडळाचें मत म्हणजे अस्पृश्य वर्गाचें मत असे जगाला भासवावयाचें. खरें पाहिलें असतां, या अस्पृश्यतानिवारक मंडळाला ना सभासद ना वर्गणी! एक अध्यक्ष; एक सेक्रेटरी, या दोन जिवांवर त्याची उडी. त्यांतहि, ज्या माटयांच्या नांवाने स्वधर्मकार एवढी घंटा वाजवीत आहेत त्या माटयांनी अस्पृश्यतानिवारणाप्रीत्यर्थ प्रत्यक्ष अशी कोणती गोष्ट करून दाखविली आहे, हेंही स्वधर्मकार सांगत नाहींत. का माटयांनीं कोणा अस्पृश्याबरोबर रोटीव्यवहार करून दाखविला आहे का बेटीव्यवहार करून दाखविला आहे? माटयांनीं केलें आहे तरी काय, हें एकदा स्पष्ट झालें असतें म्हणजे त्यांच्याबद्दल शंकाकुशंका घेण्यास तरी कोणास कारण उरलें नसतें. आम्हांस जी माहिती उपलब्ध झाली आहे ती अशी कीं, माटे हे एवढे सोवळे गृहस्थ आहेत की, त्यांनीं आपल्या घरांतील एक खोली अस्पृश्यांच्या स्वागताकारणें निराळीच काढून ठेविली आहे. अस्पृश्यांना आपल्या घरांतील दुसऱ्या खोलींत ते कधींच घेऊन जात नाहींत, व अस्पृश्य लोक या खोलींत बसले असतांना जर एखादा स्पृश्य पाहुणा आला तर त्याला या अस्पृश्य खोलींत न आणतां आपणच बाहेर जाऊन त्यांची मुलाखत घेतात. आमची ही बातमी खोटी असल्यास आम्हीं ती परत घेऊं. पण ती माटयांच्या येथें जावयेव असणाऱ्या एका अस्पृश्य मित्राकडून मिळालेली आहे. सबब ती खरी असणें शक्य आहे. आम्ही आपलें माटयांविषयींचें मत जें इतक्या स्पष्टपणें मांडलें आहे याचें कारण असें कीं, आम्हांला अस्पृश्योद्धाराच्या कामीं पडणाऱ्या लोकांची निवडानिवड करावयाची आहे. व खऱ्याला जवळ करून खोटयाला घरपर्यंत पोहोंचवावयाचें आहे. माटयांनीं अस्पृश्यतानिवारण्याचें सोंग कशाकरितां आणलें आहे, हें आम्ही एकदां विशद करून सांगितलें आहे. आमचें म्हणणें अगदींच निराधार नाहीं, हें माटयांनीं नुक्तिच भरवलेल्या मातंगपरिषदेची जी हकीकत दुसरीकडे छापली आहे तिच्यावरून दिसून येईलच. अल्प बुद्धीचे लोक नेहमी परबुद्धीनें वागणारे असतातच. त्यांना हाताशीं धरून कोणीहि स्वार्थसाधु माणूस त्यांच्या समाजांत बुद्धिभेदाचें पातक करूं शकतो

उपयोग करून घेण्यास त्यानीं सिद्ध व्हावें अशी आमची त्यांस आग्रहाची सूचना आहे. त्या सूचनेचा ते पूर्ण विचार करतील अशी आम्हाला आशा आहे. मुंबईतील जे कांहीं अस्पृश्य लोक निराळें देऊळ बांधण्याचा उपक्रम करीत आहेत, त्यांना आमचें या बाबतींतील काय मत आहे, हें आम्ही सांगून टाकलेंच आहे. त्यांपैकीं जे कांहीं म्होरके आहेत त्यांनीं आमच्या म्हणण्याचा पूर्णपणें विचार केल्याशिवाय आम्ही अस्पृश्य लोकांस धर्मान्तर करण्यास सांगतों, याचा आधार घेऊन आमच्या धोरणास "भागुबाई" हें विशेषण लाविलें आहे. आमच्या बापजाद्यांनीं शिपाईगिरीच केली. तरवार व बंदूक याखेरीज दुसऱ्या कशास हात लावला नाही, हें कोणासही सांगावयास नको. आम्ही आतां जरी हातीं लेखणी धरिली आहे, तरी सुद्धां आपल्या आयुष्यांत तरवार व बंदूक केव्हांच हाती धरिली नाहीं असें नाहीं. ज्यांच्या बापजाद्यांनीं कोयतासुद्धा हातीं धरिला नाहीं त्यांच्या शूरत्वाच्या वल्गना एखाद्या पेद्रुच्या वल्गनेप्रमाणेंच निरर्थक समजल्या जातील. पण वादाच्या या आनुवंशिक बाजूकडे दुर्लक्ष केलें तरी खरें शौर्य कशांत आहे? निराळें देऊळ बांधण्यांत काय? याला जर शौर्य म्हणतां येईल तर "जी, तुमच्या जोड्यांत राहणारा मी, वर कसा येऊं? इथेंच बसतों."असें म्हणणाऱ्या जुन्या मुर्दाड लोकांना पराक्रमी वीर म्हणावें लागेल! निरनिराळ्या देवळाची भीक ताज्या दमाचा, नव्या रक्ताचा अस्पृश्य कधींच मागणार नाहीं. तो आज ना उद्यां देवळांत जाईल. पण भागुबाईला तिचें काय होय? तिचें बिचारीचें निराळ्या देवळाशिवाय कसें चालणार? अशा लोकांना आमचें म्हणणें मान्य नसेल तर त्यांनीं निराळें देऊळ बांधावें, पण मग आम्हा अस्पृश्यांचें नांव सांगूं नये.

१५ मुंबईच्या डी. सी. मिशनच्या पुण्याच्या शाखेकडून आमच्याकडे प्रसिद्धीकरतां एक पत्र आलें आहे. ते रा. पाताडे, सुभेदार घाडगे व रा. गायकवाड या त्रिमूर्तीच्या सहीचें आहे. या पत्रास पुण्याच्या शाखेच्या ताब्यांत ज्या इमारती आहेत त्या इमारतींचा उपयोग राहण्याकडे होतो, अशी जी वारंवार टीका होते, त्या टीकेला उत्तर म्हणून लिहिलें आहे. हें पत्र छापण्यास आम्हास कांहींच हरकत नाहीं. परंतु त्याबरोबर आम्हांस त्या पत्रांतील मुद्यांवर टीका केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. व टीकेनें मिशनचें जास्त नुकसान होण्याचा संभव असल्यामुळें आम्ही पत्र छापावयाचेंच मागे ठेवलें आहे. आम्ही टीकेला प्रवृत्त होऊं नये म्हणूनच कीं काय आम्हाला रा. पाताडे व सुभेदार घाटगे यांच्या सहीचें दुसरे बागुलबोवावजा पत्र आलें आहे. त्यांत महाडच्या दंग्याची हकीकत आम्ही प्रसिद्ध करणार आहोंत व त्यांत तुमच्या चुका आम्ही चवठ्यावर आणणार आहोंत असें लिहिलें आहे. रा. पाताडे व सुभेदार घाटगे यांना आमची अशी सूचना आहे कीं त्यांनी उभा केलेल्या बागुलबुवाला भिऊन आम्ही गप बसूं असें त्यांनीं स्वप्नांत देखील आणू नये. त्यांच्या पत्रावर आम्हीं टीका केल्यास त्यांना कांहीं हरकत नाही असें जर त्यांनीं आम्हास कळविलें तर आम्ही त्यांचे पत्र विलंब न लावितां प्रसिद्ध करूं. महाडच्या बाबतीत संशोधन करून रा. पाताडे व सुभेदार घाडगे यांनी जे दोष शोधून काढले आहेत त्यांना आमच्या जवळ उत्तर तयार आहे हें या द्वय बंधुनी ध्यानांत ठेवावें. त्यांचा रिपोर्ट प्रसिद्ध होण्याची आम्ही वाट पाहत आहोंत.

१६ हिंदुस्थान देशाचा ऱ्हास झाला तो सर्वच परी झाला. त्यांतल्या त्यांत हिंदु लोकांचा जो शारिरीक ऱ्हास झाला तसा ऱ्हास कोणत्याच बाबतींत झाला नाहीं असें आमचें मत आहे. मुंबई येथील ओरिएन्टल विमा कंपनीनें या विषयावर नुकतेच एक लहानसें पण माहितीपूर्ण पुस्तक प्रसिद्ध केलें आहे. त्यांत हिंदू लोकांची शरीरयष्टि युरोपियन लोकांच्या मानानें किती कमी दर्जाची आहे हें पुराव्यानिशीं सिद्ध करून दिलें आहे. फार दिवस होत असलेला हा शारिरीक ऱ्हास या पुढें कसा टळेल, या प्रश्नाकडे देशहितेच्छु लोकांचे लक्ष जावें हे साहजिकच आहे. यास्तव, ज्या सद्गृहस्थांनीं गेल्या मे महिन्यांत पुणें येथें महाराष्ट्र शारिरीक परिषद भरवून आणली त्यांचे आभार मानणें अत्यंत आवश्यक आहे. तथापि एका गोष्टीबद्दल खेद व्यक्त करणें आम्हांस जरूर वाटतें. सदरहू परिषदेंत एकंदर ६ ठराव पास करण्यांत आले. पास झालेले ठराव उपयुक्त आहेत, याबद्दल संशय नाहीं. परंतु सभेंत बालविवाहनिषेधप्रदर्शक ठराव पास करण्यांत आला नाहीं. याचें आम्हास नवल वाटतें. शारीरिक ऱ्हासाचीं अनेक कारणें असूं शकतील. पण आम्हांस असें वाटतें कीं, बालविवाह हें हिंदूलोकांच्या शारिरिक ऱ्हासाचें एक महत्त्वाचें कारण आहे. सन १८७१ सालीं बाबू केशव चंद्रसेन यांनीं हिंदूंचा शारिरिक ऱ्हास कां झाला? व तो कशानें थोपेल? या विषयासंबंधी अनेक नामांकित डॉक्टर लोकांचीं मतें मागविलीं होतीं. त्यांत सर्व डॉक्टर लोकांनी एकच निर्णय दिला. तो हा कीं शारिरीक ऱ्हासाचा अनर्थ एका बालविवाहाच्या पद्धतीमुळे ओढवला आहे; व तो टाळण्यास मुलीचें लग्न सोळा वर्षांच्या आंत होऊं नये असेच जवळ जवळ सर्वांचें मत पडलें. जोर काढून किंवा कसरत करून मनुष्य शरीर कमवूं शकेल. पण मुळीं शरीरांतच जर कस नसेल तर कमाई कसली होणार? या दृष्टीनें पहातां, परिषदेचें कार्य अपुरें झालें असें म्हणावें लागतें. आतां, विवाहाची वयोमर्यादा ठरविणें हा धार्मिक प्रश्न आहे असें मानलें गेलें असल्यामुळें आपण त्यांत हात घालूं नये असें परिषदेच्या चालकांस वाटून त्यांनीं हा महत्वाचा प्रश्न सोडून दिला असावा, आणि तसेंच जर असेल तर परिषदेच्या योगानें हिंदु जनाचें शारीरिक बलसंवर्धन होईल, अशी आशा करणें व्यर्थ आहे. हिंदु लोकांत धर्माची भावना इतक्या भयंकर प्रमाणांत पसरली गेली आहे कीं, वाटेल ती गोष्ट धर्माच्या सदरांत आणण्यास कोणासहि कष्ट पडत नाहींत. आणि धार्मिक गोष्टींत हात घालावयाचा नाहीं, या सबबीवर कोणत्याच प्रकारची सुधारणा करणें जड जातें. अशा परिस्थितींत धर्माला योग्य ती मर्यादा घालून समाजसुधारणेचें कार्य सुलभ करणें हें प्रत्येक सुधारणावाद्याचें आद्य कर्तव्य आहे. तें कर्तव्य पार पाडण्याचें ज्यांच्या अंगांत धैर्य नाही, त्यांच्या हातून सुधारणा घडून येतील, असें आम्हांस मुळींच वाटत नाहीं. आमच्या या सूचनेचा शारीरिक परिषद पुढील खेपेस विचार करील, अशी आम्हास उमेद आहे.

पत्रव्यवहार.

रा. माट्यांचा खोटेपणा.

वि. वि. बहिष्कृत भारतकर्ते यांसी:—

तारीख ३ मे १९२७ रोजीं 'केसरी'मध्यें व 'नवाकाळ'-मध्यें राजश्री माटे यांनीं सभा भरवून महाडसंबंधानें जी माहिती प्रसिद्ध केली आहे ती अगदी चुकीची आहे. राजश्री माटे यांनी, आमच्या कुटुंबांस मारलें नाहीं अशी जी माहिती प्रसिद्ध केली आहे ती खोटी आहे, आणि त्यांत जी माहिती प्रसिद्ध केली आहे ती रा. माटे यांनी सिद्ध करून दिली पाहिजे नाहीं तर त्यांच्यावर विनाकारण माझी व कुटुंबाची बेअब्रु केल्याबद्दल कायद्याप्रमाणे इलाज केला जाईल.

तारीख ८ मे १९२७ च्या 'ज्ञानप्रकाश'च्या अंकांत रा. पी. एन. राजभोज व रा. शांताराम पोतनीस यांनी जे लिहिलें तें अगदीं बरोबर आहे. वाचकांनीं गैरसमज करून घेऊं नये. हे आमचे अस्पृश्यतानिवारक म्हणवून घेणारे पुढारी पहा कशी आपली पगडी फिरवितात! हें वरील गोष्टीवरून स्पष्ट दिसतें. उत्तर दिल्यास मीं जास्त खुलासा करीन. आ.

भानुदास गुंडोराव कांबळे
सातारा प्रतापगड

पुणें
मातंगपरिषदेची दुसरी बाजू

मे. रा. रा. दीनबंधु पत्राचे संपादक यांस:—कृ. सा. न. वि. वि. माझ्या पत्रास आपल्या येत्या अंकांत अवश्य स्थळ द्याल अशी आशा आहे. ता. ५/७/२७ रविवार दिवशीं मातंगपरिषद् भरविण्यात आली आणि त्या ठिकाणीं रा. रा. भोपटकर हे अध्यक्षस्थानी विराजमान झाले. त्या ठिकाणीं आमच्या नांवावर पोट भरणारे वायदंडे हे भटाच्या वतीनें चालून आमचा मातंगसमाज रसातळास जावा असा एक त्यांचा अंदाज दिसत आहे. तरी पण आमच्या मातंग वीरांनीं थोडक्यांत सावध राहून लोकांच्या भरंवशावर न रहातां, आपल्या पायावर उभे रहावें हें आद्य कर्तव्य होय.

वरील नमूद केलेली परिषद ही निव्वळ पॉलिशीवाईक होती असें त्यांच्या कर्तबगारीवरून उघड दिसून आले; बाहेर गांवांहून आलेल्या वक्त्यांना बोलण्याची परवानगीं न मिळतां, भटाच्या वतीनें जे चालणारे त्यांनाच मात्र बोलण्याची परवानगी असे व इतरांस दह किंवा बारा मिनिटें, अशी अध्यक्षांनीं सूचना दिली होती. तरी पण जे कोणी चाहाते वि. डी. वायदंडे, रा. सकट यांना आमच्या मातंग सामाजांत, फुकटही विचारीत नाहींत, यांना जे कांहीं मायाच्या वतीनें फांटे फुटले ते निव्वळ बेगडी पॉलिशीचे असून मातंग लोकांना काळिमा फांसण्या जोगेच होत त्यावरूनच रा. रा. हिमतबहादूर सिताराम बाबाजी लांडगे यांनीं ठराव करून व त्यांच ठरावास अनुसरून एक गुपित गोष्ट सर्व मातंगांच्या निदर्शनास आणिलीच आहे. ती येणेप्रमाणे :—वरिष्ठांनीं आपल्या मातंग लोकांच्या वतीचें जीं जीं कार्यें साधून घ्यावयाची, ती तीं कार्यें मातंगांच्या वतीची साधण्यांत येतील अशी जीं भावनेचीं व नवलाचीं कौलें घालूं पहातात, त्यांची शाकारणी त्या नवलाच्या कौलानें केली, तरी आपली जीं कांहीं गळकी घरें थोडी बहुत आहेत, त्यांहीपेक्षां जास्त गळतीं होऊन त्या गारठ्याच्या योगानें आपणांस निमोनिया रोग होऊन क्षयरोगावर गेल्यास डॉक्टर सुद्धां इलाज करावयास भीत असतात. तर आपण लोकांवर न विश्वासतां आपल्या हस्तें तीं शाकारून झाल्यास बरी म्हणजे असलेलें गळीत खातीनें बंद झाल्याशिवाय राहणार नाही.

आमचे विद्वान् रा. रा. डॉक्टर आंबेडकर यांच्या कार्याची गदा नकली वीरांचे मांडीवर बसल्याखेरीज राहणार नाहीं.

आपले नम्र,

१ सिताराम बाबाजी लांडगे.
२ जानो बाबाजी भिंगारदेव.
३ श्रीनाथ सदाशिव वैराठ.
४ तुकाराम लक्ष्मण ढकपाळ.
५ भिकाजी रामजी गायकवाड.
व इतर सर्व ("दीनबंधु")

विचारविनिमय

(१)

अस्पृश्यतेचा उगम व हिंदुसमाजाचें आजचें कर्तव्य

(लेखक—महादेव सीताराम मुंडले, मोर्शी.)

अस्पृश्यतेचा रोग हिंदुसमाजास बरेच दिवसांपासून जडलेला असल्यामुळे, तो रोग आहे असेंसुद्धां वाटेनासें झालें आहे. अस्पृश्यतानिवारणास अनुकूल नसणारांना अस्पृश्यता ही ईश्वरनिर्मितच असली पाहिजे असें वाटतें; आणि चळवळ्या लोकांनी कितीही प्रयत्न केला तरी जगाच्या अंतापर्यंत ती कायम रहाणार असा त्यांचा ठाम विश्वास असतो. लहानपणापासून सर्कशींतील पिंजऱ्यांत रहाण्याची संवय झालेला वाघ आपली जन्मसिद्ध शक्ति विसरून जाऊन पिंजऱ्याबाहेर येण्यास बुजतो; त्याप्रमाणें अस्पृश्यवर्गहि अस्पृश्यतेचा पिंजरा फोडून मनुष्यत्वाचे हक्क उपभोगण्यास बुजतो. पुष्कळ दिवसांच्या कृत्रिम संवयीमुळें, आपण स्पृश्यांच्या बरोबरीचे आहों, ही भावना अस्पृश्य वर्गांतून नष्ट झाल्यासारखी झाली आहे. ही भावना अस्पृश्यवर्गांत जागृत व्हावी व अस्पृश्यांकडे पहाण्याचा स्पृश्यांचा दृष्टिकोन बदलावा म्हणून अस्पृश्यतेचा उगम कसा झाला हें पाहिलें पाहिजे.

अस्पृश्यतेच्या उत्पत्तीबद्दल सर्वमान्य झालेला असा एकच सिद्धांत नाहीं. कोणी म्हणतात अस्पृश्य म्हणजे महार, मांग, चांभार वगैरे स्पृश्यांपेक्षां निराळ्या मानववंशाचे आहेत; म्हणजे स्पृश्य व अस्पृश्य हा जातिभेद परमेश्वरनिर्मितच आहे. दुसरे कांहीं म्हणतात कीं, एकाच समाजांतील कांहींनीं हीन धंदे उचलल्यामुळें, त्यांची राहणी व आचार बिघडले व त्यांच्या संसर्गानें इतरांचे आचार बिघडूं नयेत म्हणून त्यांना अस्पृश्य ठरविण्यांत आलें. या दोन मतांपैकीं बरोबर कोणतें, हें आज निश्चयानें सांगणें अशक्य होय! अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या वर्गांतील कांहीं लोक स्पृश्यांपेक्षां भिन्नवंशीय नसतीलच असें आम्ही म्हणत नाहीं; व अस्पृश्यता कायमची होण्यास आचारहीनता कांही अंशीं कारणीभूत झाली नसेल असेंहि म्हणणें धाष्टर्याचें होईल. पण ज्या हिंदुसमाजानें, द्रविड व आर्य, वंशीयांच्या मिलापाला हरकत घेतली नाहीं, भिन्नवंशीय परधर्मी लोकांना जो अस्पृश्य लेखीत नाहीं, गोंड वगैरे निःसंशय भिन्नवंशीयांनाहि जो स्पृश्य समजतो, त्यानें शुद्धाचरणी अस्पृश्य कुलोत्पन्नाला स्पृश्य समजूं नये, हें आश्चर्य नव्हें काय? यावरून केवळ वंशभिन्नता अथवा आचारहीनता हें अस्पृश्यतेचें कारण नव्हें. आमच्या मतें अस्पृश्यतेचें मुख्य व बलवत्तर कारण म्हणजे हिंदुसमाजाला लागलेलें बहिष्कारवादाचें अतोनात वेड, हें होय.

प्रत्येक धर्मांत कांहीं आचार, विधि अथवा संस्कार असे असतात कीं, ते त्या धर्माच्या अनुयायांना करण्याची सारखीच मोकळीक असते; किंबहुना ते आचार, विधि अथवा संस्कार जो करील त्यालाच त्या धर्मांचे अनुयायी समजण्यांत येतें. दुर्दैवाने हिंदुधर्मानुयायांना सर्वसामान्य आचार, विधि अथवा संस्कार कोणतेच नाहींत. हिंदुसमाजाच्याअफाट सागरांत इतक्या निरनिराळ्या आचारविचारांचा समावेश झालेला आहे कीं, सामुदायिक रीतीनें "हिंदु", असें म्हणण्यापलीकडे सर्व हिंदूंत साम्य कोणतें आहे, हें सकृद्दर्शनीं तरी दिसत नाहीं. तथापि थोडें सूक्ष्म रीतीनें पाहिल्यास एक गोष्ट सर्वसामान्य आहे, असें दिसून येतें. ती गोष्ट म्हणजे बहिष्कारवादाचें प्रामाण्य, ही होय. लो. टिळकांनी "हिंदू" ची व्याख्या करतांना

> प्रामाण्यबुद्धिर्वेदेषु साधनानामनेकता ।
> उपास्यानामनियमश्च एतद्धर्मस्य लक्षणम् ।।

वगैरे प्रकारें हिंदुधर्मांचें लक्षण दिलेलें प्रसिद्ध आहे. आमच्या मतें ज्यांना वेदांची माहिती असेल अशा कांहीं हिंदु व्यक्तींनांच ही व्याख्या लागू पडेल. पण ज्यांनी 'वेद' हें नांव सुद्धां ऐकलें नसेल असे हिंदुसमाजांत शेकडों नव्हें, हजारों नव्हें तर लाखों लोक आहेत! कित्येक कोट लोकांना वेद वाचण्याची धर्मशास्त्रानें बंदी केली आहे! मग ज्यांनीं वेदांचें नांव ऐकलें नाहीं, किंवा वेदांत काय आहे, हें ज्यांना माहीत नाहीं, ते वेदांना प्रमाण कसें समजणार? लो. टिळकांनी वरील व्याख्या केली त्या वेळीं त्यांच्या डोळ्यासमोर वेदाधिकारी उच्च वर्णीय सुशिक्षित हिंदूच असावे असें दिसतें. नाहीं तर त्यांनी अशी कोती व्याख्या केली नसती. त्यापेक्षा त्यांच्या व्याख्येंत थोडा फेरफार करून

> बहिष्कारैव प्रामाण्यं साधनानामनेकता ।
> उपास्यानामनियमश्च हिंदुधर्मस्य लक्षणम् ।।

अशी व्याख्या केल्यास ती आजच्या हिंदुसमाजाला सर्वस्वीं लागूं पडण्यासारखी आहे! धर्म म्हणजे काय, धर्मांचें उद्दिष्ट कोणतें, आपले प्रमाण धर्मग्रंथ कोणते व त्यांत काय सांगितलें आहे, वगैरे गोष्टींविषयीं ज्यांना म्हणण्यासारखी कांहीच माहिती नाहीं, असे लोकहि बहिष्कारतत्त्व उत्तम प्रकारे जाणतात. कोणीं विशिष्ट जातीबाहेरच्या मनुष्याच्या हातचें अन्नपाणी घेतलें, टाका बहिष्कार; कोणी अपंक्तांच्या पंक्तीला जेवावयास बसला, टाका बहिष्कार; कोणी दुसऱ्या जातीच्या वधूशीं विवाह केला, टाका बहिष्कार; कोणीं परदेशगमन केलें, टाका बहिष्कार; कोणाला दुसऱ्या जातीच्या माणसानें मारलें, टाका बहिष्कार; कोणाला नुसतें मारीन म्हटलें, टाका बहिष्कार; कोणीं विधवेशीं विवाह केला, टाका बहिष्कार; कोणा विधवेनें केशवपन केलें नाहीं, टाका बहिष्कार; कोणीं परंपरागत धंदा सोडून दुसरा धंदा पत्करला, टाका बहिष्कार; कोणी ठराविक मताविरुद्ध मत प्रतिपादन केलें, टाका बहिष्कार; अशी बहिष्काराची यादी किती द्यावी? निषिद्ध कृत्य जाणून केलें तरच बहिष्कार पडतोअसेंहि नाहीं. नकळत, गैरसमजानें अथवा दुसऱ्याच्या जबरदस्तीमुळें एखाद्याच्या हातून निषिद्ध कृत्य घडलें तरी बहिष्कार ठेवलेलाच! विस्तवावर नकळत पाय पडला तरी भाजल्याशिवाय रहावयाचा नाही, त्याप्रमाणे बहिष्कारार्ह कृत्य कितीहि अजाणपणें घडलेलें असो, बहिष्काराचा चटका बसायचाच! बहिष्कारार्ह कृत्यें कोणतीं, हें ठरविण्याकरितां समाजाच्या लहरीपलीकडे दुसरें साधन नसल्यामुळें बहिष्काराची आग इतकी वाढली आहे कीं, तिचा चटका कोणाला केव्हां बसेल याचा नेम नाही! हिंदुमात्रांस सदासर्वकाळ बहिष्काराचें ध्यान लागलेलें असतें. जो तो स्वतःला कोणापेक्षां तरी श्रेष्ठ समजून श्रेष्ठतेचा निदर्शक समजला जाणारा बहिष्काराचा हक्क गाजवीत असतो. बहिष्कृतांचा जो वर्ग बनतो तो स्वतः पोळला असल्यामुळे बहिष्कारतत्त्व अंमलांत आणीत नसेल असे कोणास वाटेल, पण तसें होत नाही. एकत्र हिंदु कुटुंब विभक्त झाल्याबरोबर जशी पुन्हां लहान लहान अविभक्त कुटुंबेंच तयार होतात, त्याप्रमाणें बहिष्कृत लोकहि पुनः आपल्यांतील लोकांवर बहिष्कार टाकण्याकरितां नवीन नवीन कारणे शोधून काढून बहिष्कारपरंपरा चालू ठेवतात. या परंपरेला अंत असा नाही. त्यामुळें ज्याला बहिष्कार तत्त्व माहीत नसेल व जो हें तत्त्व थोडेंबहुत तरी अमलांत आणींत नसेल असा हिंदु विरळाच!

हिंदु कोणास म्हणावें हें ठरविण्यापुरतें बहिष्कारतत्त्व कितीहि उपयोगी असलें तरी समाजाच्या हिताच्या दृष्टीनें हें तत्त्व असेंच उराशीं धरून ठेवावयाचें किंवा या तत्त्वाला कायमची मूठमाती द्यावयाची, याचा विचार करण्याची आतां पाळी आली आहे.

समाजहितार्थ ज्या धोरणांचा उपयोग मानवसमाज करीत आला आहे त्यांत बहिष्काराचें धोरण अगदींच कुच कामाचें आहे असें आमचें म्हणणें नाहीं. समाजांतील एखाद्या व्यक्तीनें अथवा वर्गानें समाजहिताविरुद्ध वर्तन केल्यास त्या व्यक्तीला अथवा वर्गाला शिक्षा करण्याकरितां बहिष्कार हें प्रभावी अस्त्र समाजाच्या हाती असतें. समाजांत रहाण्यापासून जितके फायदे जास्त तितकें बहिष्कृताला बहिष्काराचें दुःख मोठें व बहिष्काराची शिक्षा परिणामकारी. बहिष्काराचा उपयोग शिक्षा म्हणूनच केला जातो. शिक्षा करण्याचे मुख्य उद्देश म्हणजे अपराध्यानें पुन्हा अपराध करूं नये म्हणून त्याला व इतरांनी तशा प्रकारचे अपराध करूं नयेत म्हणून त्यांनाहि दहशत बसावी, हे होत. अपराध्याला कांहीं काळपर्यंत शारीरिक अथवा मानसिक दुःख द्यावें हा शिक्षेचा मुख्य उद्देश नव्हे. अपराध्याला सुधारण्याचा मार्ग म्हणून तसें दुःख देण्यांत येतें. शिक्षा करणारानें हे उद्देश डोळ्यासमोर ठेवणें अवश्य असतें. विशेषतः बहिष्कार अस्त्राचा उपयोग फारच शहाणपणानें करावा लागतो. इतर प्रकारच्या शिक्षा देते वेळीं त्यांचीं परिमिति ठरविण्यांत येत असते. बहिष्कार पुकारते वेळीं त्याची कालमर्यादा सहसा ठरविण्यांत येत नाहीं. त्यामुळें एक वेळ पडलेला बहिष्कार कायमचा होण्याची प्रवृत्ति असते. बहिष्काराचें अस्त्र प्रभावी खरेंच; पण त्याचा प्रभाव फार थोडा वेळ चालतो. दीर्घ काळपर्यंत बहिष्कार चालूं ठेवल्यास त्याची मूळची तीव्रता कमी कमी होत जाते, सहवासानें बहिष्कार अंगवळणी पडतो, बहिष्काराचें दुःख अथवा बहिष्कारापासून होणारें नुकसान भासेनासें होतें, व बहिष्काराचा मूळ उद्देश विफळ होतो. अशा परिस्थितींत बहिष्कार चालू ठेवण्यापासून बहिष्कार टाकणारास कोणताच फायदा नसल्यामुळें बहिष्कार उठविणें हेंच शहाणपणाचें असतें. रोग हटविण्याकरितां एक उपाय निरुपयोगी ठरल्यानंतर शहाणा डॉक्टर तोच उपाय पुढें चालू न ठेवतां दुसरी उपाययोजना करतो.

अस्पृश्य वर्ग हा हिंदुसमाजांतील बहिष्कृत वर्ग होय. ह्या वर्गाच्या पूर्वजांनी त्यांच्या काळच्या समजुतीप्रमाणें केलेल्या अनुचित कृत्याबद्दल इतर वर्गांनें त्यांना दिलेली बहिष्कार ही जबर शिक्षा होय. शिक्षा दिली त्या वेळीं ती योग्य होती कीं अयोग्य होती हें पहाण्यापासून आज आपणांस तादृश फायदा नाही. आज आपणांस पहावयाचें ते इतकेंच कीं, ह्या शिक्षेपासून समाजाचा म्हणण्यासारखा फायदा झाला आहे काय, होत आहे काय, व पुढें होण्याची आशा आहे काय? ज्यांना शिक्षा दिली त्यांच्यांत शिक्षेमुळे कांहीं सुधारणा झाली आहे काय, व पुढें होण्याचा संभव आहे काय? असा संभव नसेल तर ही शिक्षा कितीं दिवसपर्यंत चालू ठेवावयाची? दुसऱ्या शब्दांत बोलावयाचें म्हणजे हिंदुसमाजानें आपलें बहिष्कारवादी धोरण असेंच चालूं ठेवण्यांत त्याचें हित आहे किंवा तें सोडून देण्यांत त्याचें हित आहे हें आपणांस पहावयाचें आहे.

हिंदुसमाजानें बहिष्कारवादी धोरण स्वीकारलें त्या वेळची परिस्थिति व आजची परिस्थिति यांत जमीनअस्मानाचें अंतर आहे. हिंदुसमाज त्या वेळीं हिंदुस्तानांत सत्ताधारी होता. त्यानें ज्यांच्यावर बहिष्कार टाकला त्यांना

(पान ५६ वर पुढे चालू.)

वर्गणीदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावानें करणें व आपला रजिष्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचे टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविले जाणार नाहीं.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. १ जुलै १९२७.

दुःखांत सुख.

जगांत अनेक धर्म आहेत. प्रत्येक धर्मांतील अनुयायांत नानाप्रकारचे भेद दिसून येतात. कोणी गरीब, कोणी श्रीमंत, कोणी ज्ञानी तर कोणी अज्ञानी हे सामान्य भेद सर्व धर्मांत आहेत. त्याचप्रमाणें कांहीं व्यवसायपरत्वें पडलेले विशिष्ट भेदही एकाच धर्मांतील अनुयायांत दिसून येतात. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, हे भेद हिंदु धर्मांतच आहेत असें नाहीं. ते ख्रिश्चन व मुसलमान धर्मांतही दिसून येतात. वरील सामान्य तसेंच विशिष्ट प्रकारचे भेद सर्वत्र सारखे असल्यामुळें हिंदु समाजांत पडूं पाहणारे तट इतर समाजांत पडलेल्या तटांसारखेच असतील, असा साधारणपणे समज होणें अगदीं शक्य आहे. तरी पण हिंदुसमाजात आज जो ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर तट कितीएक दिवसांपासून पडला आहे, तो तट कांहीं अंशीं अगदीं अपूर्वसा आहे; इतका कीं, त्याला अन्यत्र साम्य सांपडणें कठीण आहे. यूरोपांत ज्या अनेक चळवळी झाल्या त्यांच्या नांवांत राजा-राजेतर, पोप-पोपेतर, श्रीमंत-श्रीमंतेतर असा फरक जरी केला तरी अशा नामांतरापासून **ब्राह्मणेतर चळवळीचें रहस्य** कळणें, सुलभ होईल असें आम्हांस वाटत नाहीं. याचे कारण असें कीं, ज्या भेदावर ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर वादाची उभारणी झाली आहे तो भेद इतर धर्मांत नसून फक्त हिंदुधर्मांतच काय तो आहे. तो भेद हा कीं, इतर धर्मांतील अनुयायांत जे भेद दिसून येतात ते गुणभेद विभागशः या तत्वाच्या पोटीं उत्पन्न झालेले आहेत. त्याच तत्वावरून साहजिकपणें पडणाऱ्या उभ्या भेदाच्या तटबंद्या हिंदु-समाजांत आहेतच. पण त्याशिवाय जन्मजाति विभागशः या तत्वानुरूप पडणाऱ्या आडव्या भेदाच्या ज्या अनेक तटबंद्या हिंदुसमाजांत दिसतात त्या दुसऱ्या कोणत्याच समाजांत दिसत नाहींत. या दुहेरी विभागणीनुसार गुणभेदाच्या उभ्या तटबंदीमुळेच एकाच वर्गांत येणारे लोक जातिभेदाच्या आडव्या तटबंदीमुळे पृथक् पृथक् होऊन बसले आहेत. दृष्टांताच्या रूपाने सांगावयाचें झाल्यास असें सांगतां येईल कीं, धनभेदानुरूप वर्गीकरण केलें तर श्रीमंत व गरीब असा गुणभेद सर्व समाजांत होऊं शकतो. पण इतर समाजांत जशी येथें या भेदाची मर्यादा संपते तशी ती हिंदुसमाजांत संपत नाही. हिंदुसमाजांत या भेदाला आणखीं पुढें एक शेपुट शिल्लक राहतें; व श्रीमंत ब्राह्मण व श्रीमंत महार, ब्राह्मण मजूर व महार मजूर असा जसा दुसरा भेदभाव करतां येतो तसा भेदभाव करावयास अन्यत्र कोठेंच वाव सांपडत नाहीं. अन्य समाजांतील वर्गवारी एकेरी तत्वावर आली असल्याकारणांनें तेथील सामाजिक चळवळींचा रोख उभे भेद नष्ट करण्याकडे असतो. परंतु ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर चळवळीचे तसें नाहीं. तिचा सारा मारा हिंदु समाजांतील आडव्या भेदाच्या तटबंदीवर आहे.

हिंदु समाजांत या आडव्या तटबंद्या कधीं व कशा पडल्या याचा उहापोह आज आम्हांस करावयाचा नाहीं. आज इतकेंच सांगितलें म्हणजे बस्स आहे कीं, ऋग्वेद कालानंतर जेव्हां **ब्रह्मदेव बाळंत झाला** तेव्हांच ब्राह्मण जातिवाचक करंटीं कारटीं जन्मास आलीं; व त्यांनीं आपल्याभोंवतीं प्रथमतः तटबंदी केली. ही तटबंदी झाल्याबरोबर ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर हा भेदभाव जन्मास आला व गुणभेद विभागशः हें तत्त्व अजिबाद गाडलें जाऊन त्याच्याऐवजी जातिभेद विभागशः हें तत्त्व प्रस्थापित करण्यांत आलें. पुढें कालानुसार ब्राह्मण जातीसाठीं जसा ब्रह्मदेव बाळंत झाला तसा ब्राह्मणेतरांतहि जे अनेक वर्गभेद होते, त्या वर्गांनीं कोणा ना कोणास बाळंतपणाच्या वेदना सहन करावयास लावून आपण अमूक एका ऋषीपासून उत्पन्न झालों, असें मानून इतर वर्गांपासून भिन्न आहोंत, अशी भावना दृढमूल करून घेतली व ब्राह्मणवर्गाप्रमाणें दरेक वर्गानें आपल्याभोंवतीं तट बांधण्याच्या कामास सुरवात केली. या तटबंदीचा मूळ हेतु इतरांपासून आपण अलग आहोंत, एवढें दर्शविण्यापुरताच असता तरी बरें झालें असतें. परंतु ज्या ब्राह्मणवर्गानें प्रथमतः तटबंदी करण्यास सुरवात केली त्या ब्राह्मणवर्गाचा तटबंदी करण्याचा मुख्य हेतु इतरांपेक्षां आपण श्रेष्ठ आहोंत हें दाखविण्याचा होता, हें निर्विवाद आहे. ब्राह्मणेतर लोकांत समाविष्ट होणाऱ्या वर्गांनीं जेव्हां या तटबंदीच्या पद्धतीचें अनुकरण केलें तेव्हां त्यांत अंतर्भूत झालेल्या श्रेष्ठ कनिष्ट भावनेचेंहि सहजगत्या त्यांच्याकडून अनुकरण झालें. या तटबंदीमुळें हिंदु समाजांत सर्वत्र अशी भावना पसरली कीं, दरेक जातीस आपण दुसऱ्या जातींपासून अगदी भिन्न आहोंत, इतकेंच नव्हे तर कोणत्या ना कोणत्या इतर जातीपेक्षां आपली जात श्रेष्ठ आहे, या भावनेनें साऱ्या जाती अगदीं पिढून गेलेल्या दिसतात. ब्राह्मण्याची व्याख्या कोणी कशीहि करो. **जन्मजात उच्चनीच भाव हीच ब्राह्मण्याची खरी व्याख्या आहें** असें आम्हांस वाटतें व तशाचअर्थी या शब्दाचा आम्हीं उपयोग करणार आहोंत.

ब्राह्मण्याचा उगम झाल्यापासून ब्राह्मणेतर जनतेनें त्याच्याविरुद्ध झगडा मांडला होता हें ज्यांनीं प्राचीन इतिहासाचें अवलोकन केलें असेल त्यांना सहज कळून येण्यासारखें आहे. परंतु, हल्लींच्या काळीं या वादाला जितकें निकराचें स्वरूप आलें आहे, तितकें यापूर्वी केव्हांच आलेलें नव्हतें. पूर्वीच्या काळीं हिंदु समाजाच्या वर्गवारी घड्या गुणभेद विभागशः किंवा जातिभेद विभागशः या दोहोंपैकीं कोणत्याहि पाटावर घातल्या तरी त्या सारख्याच पडत. दोन्हीं प्रकारच्या घड्यांत तिडेंबाकें फारसें कोठें होत नसे. याचें कारण जाती जशा जन्मानें श्रेष्ठ तशा गुणानेंहि श्रेष्ठ असत, व जन्माने कनिष्ट तशा गुणानेंहि कनिष्ट असत. यावरून श्रेष्ठ जातीचें श्रेष्ठ गुण व कनिष्ट जातींतील कनिष्ट गुण यांची ही सांगड, हा कांहीं दैविक प्रकार होता, असें कोणी मानूं नये. कनिष्ट मानलेल्या जाती गुणानेंहि कनिष्ट राहिल्या याचें मुख्य कारण असें कीं, त्यांना गुणवान् होण्याची कायदेशीर बंदी करण्यांत आलेली होती. हें मनुस्मृतीसारख्या स्मृतिग्रंथावरून सर्वांस कळून येण्यासारखें आहे. पण इंग्रजी अमदानीत या बंदीचा साफ उच्छेद होऊन गेल्यामुळें समाजाची पूर्वीची घडी बिघडून गेली; व ब्राह्मणाच्या पोटीं गुणहीन शूद्रवृत्तीची संतति आणि शूद्रांच्या पोटीं गुणवान् ब्राह्मणवृत्तीची संतति जन्माला येऊं लागली. अशापरी गुणाचा आणि जातीचा प्रत्यक्ष विरोध उत्पन्न झाला असल्यामुळें ब्राह्मणेतर चळवळीला आज एवढा जोर आलेला दिसत आहे. हा विरोध नष्ट करण्यास ब्राह्मण्याचा नायनाट होणें अगदो अवश्य आहे. ब्राह्मण्यापासून हिंदुसमाजाचें किती अपरिमित नुकसान झालें आहे हें सर्वांस कळून चुकलें आहे. या ब्राह्मण्यामुळें ब्राह्मणेतर जनतेस विद्येचीं द्वारें बंद करण्यांत येऊन त्यांना अडाणी ठेवण्यांत आलें. वेदांसारखे धार्मिक ग्रंथसुद्धां वाचण्याची बंदी करण्यांत आली. जातीशिवाय गति नाहीं, या आकुंचित तत्वज्ञानाचें अमंगल जीवन जनतेस पाजून अखिल जनतेच्या मनोभावना अनुदार करण्यांत आल्या. श्रेष्ठ व कनिष्ट हा भेदभाव जन्मावरून ठरवून वैयक्तिक उन्नतीला व सुधारणेला अवश्य लागणारा अवसर नाहींसा करण्यात आला. विधीपुढें यत्न विफल आहे, या शिकवणीनें सर्वांची गति खुंटवून टाकली. धर्मभोळेपणा वाढवून खऱ्या धर्माचें ज्ञान होऊं दिलें नाहीं. सोंवळ्याओवळ्याच्या व शिवाशिवीच्या कल्पना पसरवून लोकांना माणूसकीसारख्या अमोल वस्तूचा धिक्कार करण्यास शिकविलें. ब्रिटिश साम्राज्यांतील आंग्लाईमुळें या देशाचें आत्यंतिक नुकसान झालें आहे, असें जें मोठ्या भडक रंगांत नेहमीं सांगतात त्यांना ब्राह्मणाईपासून हिंदू समाजाचें किती नुकसान झालें आहे याची नीटशी कल्पना असावी असें दिसत नाहीं. आमच्या मतें आंग्लाई व ब्राह्मणाई या हिंदी जनतेच्या आंगाला लागलेल्या दोन जळवा आहेत, व त्या एकसारख्या हिंदु-लोकांच्या रक्ताचा शोष करीत आहेत. आंग्लाई सत्तेनें लोकांना देहानें गुलाम बनविलें, तर ब्राह्मणाईनें जनतेच्या आत्म्याला गुलाम करून ठेविलें. आंग्लाईनें हिंदुस्थानातील संपत्तीचें शोषण केलें तर ब्राह्मणाईनें स्वाभिमानासारख्या आत्मिक संपत्तीचें हरण केलें आहे. असें असत सर्व प्रकारच्या उन्नतिकारक चळवळींना आपल्याशा करून टाकणाऱ्या ब्राह्मण लोकांनीं ब्राह्मणेतर चळवळींत पडूं नये, ही नवलाची गोष्ट नव्हे काय? ब्राह्मण लोक सर्व प्रकारच्या चळवळींत धडाडीनें भाग घेतात. राजकीय चळवळ हें तर त्यांचे जीवनच आहे. एक वेळ त्यांना जेवण न मिळालें तरी चालेल. पण दिवसाच्या चोवीस तासांतून राजकारणाच्या ताकाचा एखादा भुरका जर त्यांना मिळाला नाहीं तर त्याना अमांशाची पीडा होण्याचा संभव असतो. सामाजिक सुधारणेच्या चळवळींतहि त्यांचें अंग असतें. विधवाविवाह, बालविवाह, केशवपन, वगैरे सामाजिक प्रश्नांसंबंधीं त्यांनीं आस्था दाखविली आहे. मजूर वर्गाच्या वतीनें भांडवलशाहीशीं वाद घालणाऱ्या चळवळीचें ते पुरस्कर्ते होऊ शकतात—नव्हे तर बोल्शेविझम् व कॉम्युनिझमसारख्या आर्थिक हितसंबंधांत क्रांति घडवून आणणाऱ्या चळवळी या देशांत आणून त्या पाडाला लावण्यास ब्राह्मणच कारणीभूत झाले आहेत. असें असतां फक्त ब्राह्मण्यविध्वंसनाच्या शुभ कार्यांतच त्यांना भाग घेण्याची इच्छा होत नाहीं. इतकेंच नव्हें, तर ब्राह्मण्यापासून होणाऱ्या अनिष्ट परिणामासंबंधीं ब्राह्मण लोकांस कोणी जबाबदार धरलें, तर **ज्याचा त्याचा ब्राह्मणावर कटाक्ष कां?** असा उलटा सवाल ते करतात. "ब्राह्मणांना जें वर्चस्व प्राप्त झाले तें त्यांच्या करामतीमुळें.... ज्यास शहाणपण व सामर्थ्य आहे, त्यांना दुसऱ्यांवर आपलें वर्चस्व बसवावेंसे वाटतें व त्यांस तें बसवितांहि येतें ......ब्राह्मणांनीं धर्मवर्चस्व मिळविलें तें लोकांच्या माना कापून नव्हें, तर शुद्ध मन

बळानें ब्राह्मणांनी दुसऱ्या जातींस अज्ञानाच्या अंधकारांत चांचपत ठेंचा खाण्यास लाविलें. . . हें . . .स्वाभाविक दिसतें . . . शहाणपणा अंगीं असल्यावर त्यापासून आपलें हित करून घेण्याचा कोण प्रयत्न करीत नाहीं? एकाच्या अज्ञानाचा फायदा दुसऱ्यास मिळाला नाहीं, असें कोठें झालें नाहीं? धर्माची किल्ली एकदां हातीं सांपडून लोकांचीं मनें वश करून घेतां आल्यावर धर्माधिकाऱ्यांनीं हरेक प्रकारचा अंमल त्यांच्यावर चालविण्याची खटपट केल्याचीं उदाहरणें प्रत्येक देशाच्या इतिहासात 'सांपडतात . . . . बळी तो कान पिळी अशी एक जगाची राहटी आहे . . . .” अशा प्रकारची एकाद्या धर्मलंडाची भाषा केसरीसारख्या थोर पत्रानें ब्राह्मण जातीच्या आपमतलबी धोरणाचें समर्थन करण्याकरितां जनाची किंवा मनाची कांहींच लाज न धरतां काढली आहे. महाडच्या प्रकरणांत जेव्हां आम्हीं शेटजी भटजींस दोष दिला तेव्हां देखील अस्पृश्यता निवारणाचा मक्ता ब्राह्मणांनींच घेतला आहे काय, अशाच प्रकारचा उलटा सवाल आमच्यावर करण्यांत आला. ब्राह्मण वर्गानें आमच्या हिताची एकादी गोष्ट केली नाहीं तर त्यांना दोष देण्याचा अधिकार आम्हांस नाहीं हें आम्ही कबूल करितों. तथापि ब्राह्मण वर्गावर आम्ही जो आरोप केला तो **ब्राह्मण वर्ग हा सर्व जनतेचा पुढारी वर्ग** आहे असें समजूनच केला होता. आमच्या मतें समाजाची रचना त्याचप्रमाणें त्याची उन्नति अथवा अवनति बऱ्याच अंशीं पुढारी वर्गाच्या शिकवणीवरच अवलंबून असते. पुढाऱ्यांच्या शिकवणीप्रमाणें समाजाला वळण लागतें. सबब समाजाच्या गुणावगुणाबद्दल पुढारी वर्गच जबाबदार धरला जातो. दरेक समाजांत कांहीं सामान्य आणि कांहीं सन्मान्य असे लोक असतात. तसेंच कांहीं समाज सामान्य व कांहीं सन्मान्य गणले जातात. ज्याप्रमाणें एखाद्या सामान्य व सन्मान्य अशा दोन व्यक्तींत कलह सुरू झाला तर तो कलह शमविण्याची जबाबदारी भांडणाऱ्या व्यक्तींपैकीं जो अधिक सन्मान्य असतो त्याच्यावरच लादण्यांत येते, त्याच न्यायानें ब्राह्मणब्राह्मणेतरांत सुरू असलेल्या वादाचें तोंड बंद करण्याची जबाबदारी ब्राह्मण वर्गावरच येते. कारण हिंदु समाजाचें पुढारीपण फार प्राचीनकाळापासून ब्राह्मण वर्गाकडे आलेलें आहे, हें कोणासही नाकबूल करतां यावयाचें नाहीं. यास्तव या पुढारीपणाच्या अनुषंगें जी जबाबदारी ब्राह्मण वर्गावर येऊन पडते, ती जबाबदारी पार पाडण्याचा मनःपूर्वक प्रयत्न जर त्यांनीं केला नाही, तर त्यापासून त्यांच्यावर होणाऱ्या आरोपास तो वृथारोप आहे, असें त्यांस केव्हांही म्हणतां यावयाचें नाहीं. आपण हिंदु समाजाचें पुढारी आहोंत, ब्राह्मण वर्गास मान हवा असेल तर त्यानें आपली जबाबदारी ओळखली पाहिजे; व जबाबदारी नको असेल तर पुढारीपण सोडून शूद्रांत किंवा अतिशूद्रांत सामील झालें पाहिजे. याशिवाय त्यांच्यावरील दोषारोप टळणार नाहीं.

ब्राह्मणांना या बाबतींत आम्ही जबाबदार कां धरतों याचा एथवर खुलासा केला आहे. आतां याबरोबर दुसराहि असा प्रश्न उद्भवतों कीं, जर ब्राह्मण लोक ब्राह्मण्य विध्वंसनासाठीं पुढें आले नाहींत, तर दुसऱ्या कोणीच या बाबतीत कांहीच करू नये काय ? आमच्या मतें ब्राह्मण्यविध्वसनाची जबाबदारी सर्वांवर जरी सारख्या प्रमाणात नसली, तरी कोणत्याही वर्गास या जबाबदारीतून सुटणें शक्य नाहीं. कारण ब्राह्मण्य हें सर्वव्यापी परमेश्वराप्रमाणें हिंदुस्थानांतील स्थिरचर सृष्टि व्यापून उरलें आहे. बरेचसे अस्पृश्य, असंख्य ब्राह्मणेतर व अगणित ब्राह्मण ज्ञानतः अज्ञानतः या ब्राह्मण्याचे उपासक अहेत. ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर व अस्पृश्य या ब्राह्मण्यानें भरलेल्या गाडग्याच्या उतरंडी अहेत. अस्पृश्यांच्या खांद्यावर ब्राह्मणेतर व ब्राह्मणेतरांच्या खांद्यावर ब्राह्मण, अशा या उतरंडी एकमेकांस लागून अहेत. यांत बिचाऱ्या अस्पृश्यांना दोघांचें ओझें सहन करावें लागत आहे. असें असल्यामुळें ब्राह्मणब्राह्मणेतरांपैकीं कोणीहि एकानें अस्पृश्यांच्या खांद्यावर बसून वाट चालण्याऐवजीं खालीं उतरून आपल्या पाउलीं चालूं लागल्यास अस्पृश्यांवरील हा दुहेरी भार हलका होणार नाहीं काय? एकानें दुसऱ्याची वाट पाहण्याची कांहीं जरूरी नाहीं. ब्राह्मण लोक जर खालीं उतरण्यास बळकुबळीस आले, म्हणून ब्राह्मणेतरांनीं खाली उतरण्याचा ममताळूपणा दाखवूं नये काय? ब्राह्मण्याच्या अमंगल गंगेचा उगम ब्राह्मण वर्गांतूनच झाला असला, तरी तिच्या पुढें मोठें व खोल होत गेलेल्या पात्रांतून अनेक लोक वाहून जावयास लागले, तर उगमाचे लोक तिचा प्रवाह थांबवित नाहींत, एवढ्यावरून मध्यावर राहणाऱ्या लोकांनीं देखील बांध घालूं नये, यास न्याय म्हणतां येईल काय? आमच्या ब्राह्मणेतरबंधूंनीं या दृष्टीनें या प्रश्नाचा जितका विचार करावयास पाहिजे होता, तितका विचार केलेला दिसत नाहीं ही आमच्या मतें मोठ्या दुःखाची गोष्ट आहे. ब्राह्मणेतर पक्षाच्या तत्त्वांविरुद्ध एखादी गोष्ट ब्राह्मणेतर जनतेच्या हातून घडली, तर अशा गोष्टी ब्राह्मण लोक आम्हांस करावयास लावतात व आपण नामानिराळे होतात असा युक्तिवाद ब्राह्मणेतर पक्षाकडून नेहमींच करण्यांत येतो. असें होत असेल हें आम्हांस कबूल करण्यास कांहीं हरकत दिसत नाहीं. पण हरप्रसंगीं आम्हीं परप्रत्ययनेय आहोंत, दुष्कृत्याची जबाबदारी टाळण्याचा प्रकार आम्हास तरी मोठा विलक्षण दिसतो. नेहमीं दुसऱ्यांकडे बोट करून 'करता करविता ब्राह्मण वेगळाच आहे, मी फक्त निमित्ताला कारण आहें,' असें म्हणून दरेक ब्राह्मणेतर अपराधी आपणास दोषमुक्त करून घेऊं म्हणेल तर सामान्य लोक त्याला वेड्यांत काढतील; परंतु ब्राह्मणेतर पक्षांतील लोकांस ही सबब लढविण्याची इतकी जबरदस्त संवय लागून गेली आहे कीं, या संवयीनें हा एवढा मोठा महाराष्ट्रांतील बलाढ्य पक्ष अकर्तृत्वशील होतो कीं काय, याचा आम्हास मोठा धाक वाटूं लागला होता. व महाडच्या दंग्याच्या बाबतींत ब्राह्मणेतर पत्रांतून जी चर्चा झाली, ती वाचून तर आमची निराशा झाली होती, हें आम्हीं उघडपणें कबूल करतों. मारामारींत शेटजी भटजींनीं भाग घेतला होता, हा मुद्दा प्रस्थापित करण्यावरच ब्राह्मणेतर पत्रांच्या लेखनाचा कटाक्ष होता. आमच्या मतें या मुद्यावर भर देण्याचें कांहींच कारण नव्हतें. दंग्यांत कोणी भाग घेतला, हा प्रश्न आमच्या मतें अगदीं गौण होता व त्यावर रण माजवावयाची कोणाची इच्छा असल्यास आम्ही अजूनहि-खटल्यांतील शेटजी भटजी आरोपी सुटले असतांहि-असें निक्षून सांगतों कीं, शेटजी भटजींनीं या मारामारींत भाग घेतला होता. एवढ्यानें जर ब्राह्मणेतर पक्षाचें समाधान होत असेल तर आम्ही त्यांच्या तर्फे या वादांत साक्ष देण्यास तयार आहोंत. ब्राह्मणेतर जनतेनें यांत भाग घेतला होता, तो केवळ ब्राह्मणांच्या सांगण्यावरून घेतला होता, या विधानांनीहि ब्राह्मणेतर पक्षाचें भागत असेल, तर तेंहि कबूल करण्यास आमची हरकत नाहीं. परंतु या एवढ्यावरूनच ब्राह्मणेतर पक्ष कृतार्थ झाला असें होत असेल तर **ह्मणेतर पक्षाचे कार्य कोणतें** याचे आम्हास गुढ पडते. ब्राह्मणेतर पक्षाची जरूरी आहे ती केवळ ब्राह्मण्यनाशासाठीं, ब्राह्मण लोक पुढें येत नाहींत म्हणून त्यांना सुळावर देण्यासाठीं आहे असें आम्हास वाटत नाहीं. आजवर ब्राह्मणेतरांतील ब्राह्मण्य घालविण्यास ब्राह्मणांनीं कांहींच केलें नाहीं म्हणून तें घालविण्याची जबाबदारी आपली आपणच घ्यावी, हाच या ब्राह्मणेतर पक्षाचा मुख्य हेतु असला पाहिजे. व याच दृष्टीनें आम्ही ब्राह्मणेतर पक्षाच्या हालचालीकडे पहात असतों. आम्हाला अपेक्षा होती कीं, आमचे ब्राह्मणेतर बंधु आपली या बाबतींतील जबाबदारी ओळखून आपल्या ज्ञातिबंधूंस अशा दुराचारापासून परावृत्त करण्याचा कांहीं तरी विधायक कार्यक्रम आंखतील. पण तें कांहीं न करतां जें केलें तें ब्राह्मणांनीं केलें व आम्हीं जें केलें तें त्यांच्या सांगण्यावरून केलें, अशी कैफियत देऊन ते नामानिराळे झालें. पण या सबबीचें बिचाऱ्या अस्पृश्यांना काय होय? त्यांना विघ्न झालें हें खरें ! विघ्न केलें, तें आपल्या अक्कल हुशारीनें केलें किंवा दुसऱ्यांच्या चिथावणीवरून केलें ही बाब क्षुल्लक आहे. शिक्षेच्या शमनार्थ फार तर तिचा उपयोग होईल. पण तिच्यावर भिस्त ठेवून दोषमुक्ततेची अपेक्षा आमच्या ब्राह्मणेतर बंधूंनीं करावी हें आमच्या मतें अगदीं कोत्या बुद्धीचें निदर्शक आहे.

दुःखांत सुख एकच, व तें हें कीं, आमचे मित्र रा. जवळकर व जेधे या ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं “चवदार” तळ्याच्या बाबतींत महाड येथे अस्पृश्यांबरोबर सत्याग्रह करण्याची तयारी दाखविलेली आहे, हें होय. या आश्वासनाबद्दल आम्हीं त्यांचें आभारी आहोंत. पण त्यांच्याहिपेक्षां वऱ्हाडांतील आमच्या ब्राह्मणेतर बंधूंचे आम्ही विशेष आभारी आहोंत. आमच्या मुंबईकर ब्राह्मणेतर बंधूपेक्षां वऱ्हाडांतील ब्राह्मणेतर बंधूंना अस्पृश्यतानिवारणाची जास्त कळकळ आहे, हें उभय प्रांतांतील ब्राह्मणेतर पक्षांचीं पत्रें वाचणाऱ्या वाचकांस सांगावयास नको. आमची खात्री आहे कीं, रा. जेधे व जवळकर हे जर वऱ्हाडांत गेले नसते तर त्यांना ही कल्पनाच सुचली नसती. कसेंहि असो, ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं या कामीं सक्रीय सहानुभूति दाखविण्याचें मनांत आणलें आहे ही गोष्ट ब्राह्मणेतर चळवळीला भूषणावह आहे. **महाडला सत्याग्रह** करण्याचा आमचा मानस आम्हीं यापूर्वीच जाहीर केला आहे, हें आमच्या बहिष्कृत भारताच्या दुसऱ्या अंकांतील अग्रलेखावरून स्पष्टपणें दिसून येईल. हा मार्ग अडीअडचणीचा आहे, असें बरेच लोक आह्मांस सांगत आहेत. आम्हीं “फाजील उतावळेपणा करीत आहोंत” “स्पृश्य वर्गाच्या परंपरागत भावनांना जुमानीत नाहीं,” “उद्दिष्ट गांठण्यासाठीं वीर मारुतीचें अनुकरण करून शंभर कोसांचें उड्डाण एकाच उडींत करण्याची महत्त्वाकांक्षा धरीत आहोंत,” “कित्येक शतकांच्या रूढींची तटबंदी एकदम सुरुंगानें उडवून देण्याचा अट्टाहास करीत आहोंत,” वगैरे प्रलाप काढून कांहीं स्पृश्य लोक आम्हांस भेडसावीत आहेत, व आमच्या निश्चयापासून आम्हास परावृत्त करण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. पण असल्या भेडसावण्याला आम्ही कदापि भीक घालणार नाहीं. नुसत्या शाब्दिक वादविवादानें किंवा ज्ञानाच्या प्रसारानें अस्पृश्यता निवारण होण्याची आम्हास आशा असती, तर आम्ही वरील बुद्धिवाद कदाचित् कबूल केला असता. पण शस्त्रप्रयोगाशिवाय साध्या युक्तिवादाच्या किंवा ज्ञानाच्या मलमपट्ट्यांनी हा रोग हटणार नाही, ही गोष्ट अनुभवसिद्ध असतांना शस्त्र प्रयोग करण्यास मनाची निष्ठुरता न दाखविणे, यांत खरी कार्यक्षमता नसून मनाचा दुबळेपणा आहे, असें आम्हांस

OPY RIGHT BUDDHA JYOTHI

वाटतें. या दुबळेपणाच्या पापाचे आपण धनी होऊं नये, अशी आमची मनोदेवता आम्हास आज्ञापित असल्यामुळे आम्ही महाड येथें पुन: "चवदार" तळ्यावर जाण्याचा शक्य तितक्या लौकर उपक्रम करणार आहोंत. महाड येथील हा भावी सत्याग्रह कसा करावा, याविषयीं रा. जवळकर व जेधे या उभयतांनीं जें मत प्रतिपादन केलें आहे, तें मत आम्हास ग्राह्य आहे. तरीपण एका महत्वाच्या गोष्टींत त्यांचा आणि आमचा मतभेद आहे, हें आम्हास नमूद करणें जरूर वाटतें. रा. जेधे व जवळकर यांनी अशी अट घातली आहे कीं, या सत्याग्रहांत "कोणत्याहि ब्राह्मण जातींतील गृहस्थास सामील करण्यांत येऊं नये." ही अट आम्हांस केव्हांच मान्य करतां येणार नाही. आम्ही ब्राह्मणांच्या विरुद्ध नाहीं, ही गोष्ट आम्ही जाहीर करूं इच्छितों. आमचा कटाक्ष ब्राह्मण्यावर आहे. ब्राह्मणलोक आमचे वैरी नसून ब्राह्मण्यग्रस्त लोक आमचे वैरी आहेत, असें आम्हीं समजतों. या भावनेनें प्रेरित झाल्यामुळे ब्राह्मण्यग्रस्त ब्राह्मणेतर हा आम्हाला दूरचा वाटतो व ब्राह्मण्यरहित ब्राह्मण आम्हास जवळचा वाटतो. आमच्या मनाची ठेवण अशा तऱ्हेची असल्यामुळे आम्ही योजिलेल्या सत्याग्रहांत दरेक व्यक्तीस मुभा आहे. मग ती व्यक्ति कोणत्याहि जातींतील असो. ज्यास ब्राह्मण्य नको असेल तोच या खटाटोपींत पडेल. येथें निवडानिवड करण्याची आम्हांस कांही जरुरीच दिसत नाहीं.

विचार विनिमय

पृष्ठ ५३ वरून चालू.

आत्मसात करणारे हिंदुसमाजविरोधी समाज त्या वेळीं अस्तित्वांत नव्हते. बहिष्कृत लोक विद्याहीन, दरिद्री व धार्मिक बाबतींत अज्ञानी असल्यामुळें बहिष्काराविरुद्ध चळवळ करण्याचे त्यांना ज्ञान नव्हतें. वरिष्ठ वर्गांनी त्यांना अज्ञानी व दरिद्री ठेवण्याचे प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष शक्य तितके प्रयत्न केले तरी वरिष्ठ वर्गांनीं दिली तेवढी भाकरी खाऊन व शिकविला तोच धर्म खरा मानून ते आजवर दिवस काढीत आले आहेत. हिंदुसमाजाचें सुदैव कीं अपमान, हाल, निंदा सोसूनही बहिष्कृत वर्ग अद्याप हिंदुसमाजाचा घटक म्हणून राहिला आहे. तथापि ही स्थिति यापुढें अशीच चालू राहणें अशक्य आहे. आज हिंदु म्हणवून घेण्यांत विशेष फायदा असा कोणताच नाहीं. हिंदु समाजाच्या हातीं सत्ता अशी कोणतीच नाहीं. बहिष्कृत वर्गाला अस्पृश्य हिंदु ज्या रीतोने वागवीत आहेत त्यापेक्षां परधर्मी समाज जास्त उदारपणें वागविण्यास तयार आहेत. बहिष्कृतांत विद्येचा प्रसार होऊं लागला असून डॉ. आंबेडकरांसारखीं, कोणत्याहि समाज़ास भूषणभूत होतील अशीं विद्वद्रत्नें निर्माण होऊं लागली आहेत. धर्मग्रंथवाचनाची बंदी व्यवहारांत उरली नसल्यामुळें धर्माचें ज्ञान पसरत आहे. अशा परिस्थितींत कोणीं त्यांना "धर्मांतर न करतां स्वधर्मांतच रहा; आम्ही तुम्हांस पशूपेक्षांहि नीचपणानें वागविलें तरी त्यांतच सुख व समाधान माना, कारण त्यानेंच तुमचे पारलौकिक कल्याण होणार आहे" असा मानभावी उपदेश केला तर तो पटण्यासारखा तर नाहींच पण नुसता ऐकण्यासारखाहि नाही. अशा उपदेशकाला एकादा अस्पृश्य असे उलट म्हणूं शकेल कीं "आम्ही हिंदुसमाजाचें घटक रहावें अशी इच्छा आम्हांस होणें, न होणें, हें तुम्ही आमच्याशीं जशी वर्तणूक ठेवाल त्यावर अवलंबून राहील; जिवंतपणीं पशूपेक्षां नीच स्थितींत राहून मेल्यानंतर मोक्ष मिळविण्यापेक्षां माणुसकीच्या हक्काकरितां झगडतां झगडतां आमचा कपाळमोक्ष झाला तरी हरकत नाहीं; मेल्यानंतर मिळणाऱ्या मृगजलवत् स्वर्गसुखाच्या आशेनें जिवंतपणीं साक्षात नरकवास भोगण्याची आमची इत:पर इच्छा नाही; सध्यांचा नरकवास चुकविण्याकरितां धर्मांतर करणेंच योग्य. जरूर पडल्यास आह्मी तसेंहि करण्यास मागेपुढे पहाणार नाही. कारण धर्माकरितां आम्ही नसून आमच्याकरितां धर्म आहे; जो धर्म आमची काळजी घेईल त्याच धर्माकरितां आम्ही आपले प्राण देऊं; पण जो धर्म आमची पर्वा करीत नाही त्या धर्माची फिकीर आम्हीं तरी काय म्हणून करावी? आमच्यावर बहिष्कार टाकणें हा कोठला धर्म? तुमचीं हलकीं कामें तुम्हांस करावयास नकोत म्हणून स्वार्थबुद्धीनें तुम्हीं धर्माच्या नांवावर चालविलेलें हें थोतांड आहे. आमच्या पूर्वजांनीं समाजाचा कांहीं अपराध केला असें गृहीत धरलें तरी त्या अपराधाबद्दल आम्हां त्यांच्या निरपराधी वंशजांना, यावच्चंद्रदिवाकरौ शिक्षा देणें हें न्यायाचें नव्हे, धर्माचें नव्हे व माणुसकीस शोभणारें नव्हे. आमच्यावरील बहिष्कार ताबडतोब दूर करून तुम्ही आम्हांस सर्व तऱ्हेनें बरोबरीचे समजण्यास तयार नसल्यास, जे आम्हांस बरोबरीनें वागविण्यास तयार असतील त्यांचाच आश्रय आम्ही करूं; आश्रयच करावयाचा असल्यास कांटेरी व बिनछायेच्या बाभळीच्या झाडापेक्षां, फलभारानें नम्र झालेला गाढ छायेचा आम्रतरु बरा नव्हे काय? असें एकाद्या अस्पृश्यानें विचारलें तर तें वावगे होईल काय? तर त्यांत काय वावगे होणार आहे? एकंदर हिंदुसमाजाच्या दृष्टीनें पाहिलें तरी बहिष्काराचें धोरण अयशस्वी झालें आहे असें कबूल करणें भाग आहे. या धोरणामुळेंच समाजाचा एक मोठा भाग अडाणी, दुर्बल व पंगु राहिल्यामुळें सर्व समाज बलहीन झाला आहे. बहिष्काराचें धोरण कायम आहे तोंपर्यंत अस्पृश्यांचीहि सुधारणा होणें शक्य नाहीं. आपलें खरें हित न समजण्याइतका स्पृश्य हिंदु समाज निर्बुद्ध नसेल व अस्पृश्यांनीं धर्मांतर करूं नये अशी त्याची इच्छा असेल तर त्यानें अस्पृश्यांवरील बहिष्कार ताबडतोब उठविला पाहिजे. एकदां अंगिकारलेलें धोरण अथवा चालूं केलेल्या रूढी कितीहि अपायकारक असल्या तरी त्या बदलावयास तयार नसणें हें जिवंत समाजाचें लक्षण नव्हे. अनुभवानें शहाणपण शिकून तदनुसार आचरणांत योग्य ते फेरफार करण्यांतच मनुष्याचें मनुष्यपण आहे. अयोग्य चालीरीतींना चिकटून रहाण्यांत खरा स्वाभिमान नाही हें आम्हांस जितक्या लवकर समजेल तितकें चांगलें.

---

(२)

वैद्दिक धर्मानुयायी आर्यांचा खरा व्यावहारिक धर्म.

(ले. नी. रा. सहस्त्रबुद्धे.)

अशास्त्रसंमत अनिष्ट स्पृश्यास्पृश्य द्वैताचा नायनाट करण्याची आपली सारी खटपट वास्तविक पाहतां केवळ अस्पृश्योद्धाराची नसून सबंध हिंदुसमाजाच्या हिताचीआहे. कारण तिच्यायोगें संघटनेचें कार्य आपोआपच होणारें आहे. ही खटपट द्वेषमूलक आणि शुद्ध स्वार्थसाधक असल्यास तिला ईश्वराचें साहाय्य मिळणें शक्य नाहीं. कारण **समता** आणि **दया** हे ईश्वराचे मुख्य धर्म आहेत, असें वामनपंडितांनी आपल्या यथार्थदीपिकेंतील "मुख्य धर्म समता दया ।। हे दोन्ही तुझे गुण अव्यया ।। कर्मानुरूपें देवराया ।। फळें देसी भक्तातें ।।" ह्या ओवींत अगदीं नि:संदिग्धपणें सांगितलें आहे. स्पृश्यास्पृश्य हें द्वैत अज्ञानमूलक असल्याकारणानें हानिकारकच होणार यांत शंका नाहीं. स्वराज्यसंस्थापक श्रीशिवाजी महाराजांपासून तों थेट पेशवाईच्या अखेरपर्यंत घोड्याची चाकरी करण्याचें काम महार लोकांचेंच होतें. आणि त्या काळांत प्रत्येक सामान्य गृहस्थाच्या घरी एखादा तरी घोडा असल्यामुळे मोतद्दाराचें काम करणाऱ्या महारांना अस्पृश्य न समजून सेवाधर्मी शूद्राप्रमाणेंच वागविले जात असे, ह्याबद्दल आपल्या पुण्याच्या इतिहाससंशोधक मंडळांकडून पुरावाहि मिळेल. तथापि इतकें लांब जाण्याचेंहि कारण नाही. जयपूर, जोधपूर, उदेपूर इत्यादि राजपुतान्यांतील संस्थानांत सांप्रत काळीही मोतद्दारीचें काम फक्त महारांसमान असलेल्या बळहाई नामक जातीच्या लोकांकडन होत असून दक्षिण हैद्राबाद संस्थानांत तें काम महारांशिवाय कोणीच करीत नाही. इतकेंच केवळ नसून तेथें प्रसूत झालेल्या प्रत्येक स्त्रीचें पहिल्या दहाबारा दिवसांतील सर्व कामकाज महार स्त्रियांवांचून कोणत्याहि इतर जातीच्या स्त्रिया करीत नाहीत; आणि राजपुतान्यांत व अरबस्थानांत (एडन सारख्या ठिकाणी नोकरी धंद्यानिमित्त असलेल्या हिंदू समाजांत) ब्राह्मणांसह सकल उच्च वर्णीय स्पृश्य लोक गाढवा वरील अगर ऊंटावरील माकणींत व पखालींत आणलेलें पाणी नि:शंकपणे पवित्रच मानितात, असा आमचा प्रत्यक्षानुभव आहे. ता. ३-६-२७ रोजींच्या आपल्या पत्राच्या अंकांतील अस्पृश्यांच्या सकल आकांशा सफल होण्यास स्पृश्यास्पृश्यद्वैत-निरसन हा एकच मार्ग आहे, आणि त्याच्या आड जे येतील ते सकल हिंदूसमाजाचे कट्टे द्वेष्टे ठरत असल्यामुळे "विनाशाय च दुष्कृताम्" ह्या भगवत्कार्यास यथाशक्ति हातभार लावणे, हें प्रत्येक आर्यधर्मी मनुष्याच्या आद्य कर्तव्यांपैकी एक कर्तव्य होय. आर्यसमाज, ब्रह्मसमाज, प्रार्थनासमाज, सामाजिक परिषद इत्यादि सर्व संस्थांच्या मुख्य ध्येय।पकी हें एक ध्येय प्रथमपासूनच आहे, ह्यांत शंका नाही; आणि "येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत" हेंच आपले एक ध्येय ठरवून अज्ञजनमनरंजनार्थ ज्या पामरांनी सामाजिक परिषद राष्ट्रीय सभेच्या मंडपांत भरविल्यास तो मंडप जाळण्याची आपल्या नीच सहायकांकडून धमकी देवविली, तेच दुष्कृती लोकनायक त्या संबंधाच्या स्पृश्यास्पृश्यद्वैत निर्मूलनकार्यास अपयश आणण्यास कारणीभूत झाले असून, त्याचे सांप्रदायी जोंपर्यंत आपलें समाजविघातक कार्य सुरुं ठेवितील तोंपर्यंत ह्या अडचणी अवश्य उत्पन्न होणारच, हें पक्के ध्यानांत ठेवून सकल समाजहितेच्छू लोकांनी त्यांचे निर्मूलन करण्यास कंबरा बांधिल्याशिवाय गत्यंतर नाही. वेद, रामायण, पुराणें आणि भारत इत्यादि आद्य आर्यग्रंथांत हें स्पृश्यास्पृश्यतेचें पिशाच कोठेंच दिसून येत नसल्यामुळें भारत-कालापर्यंत सहभोजनाविषयींचा तंटा उत्पन्न होण्याचें कारण नव्हतें; आणि त्या काली ययाति देवयानींच्यासारखे प्रतिलोम विवाह क्वचित्प्रसंगी घडत असून अनुलोमविवाह तर शास्त्रसंमतच होता. तेव्हा ह्यांपैकी कोणत्याहि बाबतींत खऱ्या शिष्टाचाराचीहि आपणांस आडकाठी नाहीं इतकें पक्के ध्यानांत ठेविलें म्हणजे स्वधर्मकर्मभ्रष्ट झालेल्या सांप्रतच्या पतित स्पृश्य लोकांच्या अज्ञानमूलक आक्षेपांस भीक न घालणे हाच वैदिक धर्मानुयायी आर्यांचा खरा व्यावहारिक स्वधर्म होय.

---

(३)

"शुद्धी कीं बंदी"

(ले.—भीमा. तात्या, वेसकर.)

आजपर्यंत एक पौराणिक दंतकथा माझ्या ऐकण्यांत येत असे कीं, "या भरत खंडांत अनादिकालापासून अशी एक जात परमेश्वरानें पैदा केली आहे कीं, ती आपल्या मंत्रसामर्थ्यांनें व होमहवनानें प्रतिसृष्टि निर्माण करी. व नैसर्गिक एकादी वस्तू शुद्ध व पवित्र करी." परंतु ती जात अमूकच गांवीं आहे, असा कांहीं

आधार किंवा पत्ता मला आजपर्यंत मुळींच लागला नव्हता. फक्त तिचा वरील प्रकारचा पराक्रमच मात्र तोंडी ऐकून होतों. तुकाराम महाराज म्हणतात कीं, " काय न करी विश्वंभर ॥ सत्य धरितां निर्धार ॥ तद्वतच माझ्या अधीर मनासाठीच कीं काय ! खालील प्रकार घडून आला म्हणायचा!

जी कांहीं एकादी नवीन न ऐकिलेली किंवा न पाहिलेली गोष्ट कानांवरून गेली कीं, तिची सत्यता पटवून घेतल्याशिवाय माझे मन शांतच व्हावयाचें नाहीं. अशा भावनेमुळें मनाची खात्री न झालेल्या कोणत्याही गोष्टी संबंधीं माझें मन नेहमीं उदास राहून तिचा निजध्यास लागायचा असा माझा मूळचाच स्वभाव ! तशांत सुदैवें करून " जें जें इच्छि प्राणी ।। तें तें पुरवी चक्रपाणी ।। या साधूक्तिप्रमाणें सदरील ऐकीव जातीचा पत्ता मला तूर्तच महाड (जि. कुलाबा) येथील बहिष्कृत परिषदेनंतर 'बहिष्कृत भारत' मधून मिळाला कीं, " महाड येथें ईश्वराचें दुसरें एक रूपच प्रगट झालें असून तें हल्लींच्या या नव्या मनूंत आपल्या प्रखर अशा ब्रह्मतेजाची सत्यता पटवून देतें." मग ही दैविक लीला उघडकीस आणण्यासाठी म्हणा, अगर माझ्या अधीर व उदासीन मनाचें सांत्वन करण्यासाठी म्हणा, किंवा हल्ली रसातळास जात असलेल्या स्पृश्य हिंदूंचा उद्धार करण्यासाठीं म्हणा, ईश्वरानें ती जात या मृत्युलोकीं आज त्या महाडगांवींच जगाच्या निदर्शनास आणून दाखविली. धन्य तो माड नव्हे महाड, आणि धन्य ते तेथील स्पृश्य हिंदु नापिक ! नव्हे नागरिक ! ! ज्यांनीं आपल्या मंत्रसामर्थ्यानें व होमहवनानें महाड येथील अस्पृश्यांनीं बाटविलेल्या चवदार तळ्यांतील पाण्याची शुद्धी एका क्षणांत करून तेथील स्पृश्य वर्गाच्या उपभोगास तें आणून दिलें. धन्य ते तेथील पंचमुखी ठक नव्हे पंचाक्षरी व मांत्रिक ! आणि धन्य त्यांच्या त्या जन्मदात्या माउल्या ! म्हणतात ना, " पुत्र दे गा ऐसा गुंडा । ज्याचा त्रैलोकी झेंडा ।। " या म्हणीप्रमाणें त्या गुंडयांच्या नव्हे धेडयांच्या जन्मकाळी त्यांच्या मातांपितरांनीं आनंदाच्या भरांत कोणकोणती वाद्यें वाजविण्यास लाविलीं असतील कोण जाणे ! आज या पृथ्वीच्या पाठीवर ज्या मातांच्या पोटीं असे हिरडे नव्हे हिरे जन्मास येऊन त्यांनी आपलें ब्रह्मतेज त्या महाडगांवी प्रगट केलेलें आहे, त्यांना मी असें सुचवितों कीं, " बाबा हो ! तुम्ही या हिंदभूमीवर फक्त महाड येथील अस्पृश्यांनीं बाटविलेल्या चवदार तळ्यांतील पाण्याची शुद्धी आपल्या ब्रह्मतेजानें व होमहवनानें करून तें लोकोपयोगास आणून दिले, यात तुमचा पवित्रपणा व ब्राह्मण्य संरक्षकपणा हे गुण दिसून आले खरे ! परंतु यांत तुमचा आपलपोटीपणा व आपमतलबीपणा हे गुण जगाच्या निदर्शनास येतील. यासाठी तुम्ही गांवोगांवच्या सार्वजनिक तळ्यांतील बाडग्या पाण्याची शुद्धी करून तेथील तुमचे बाडगे स्पृश्य हिंदु यांना शुद्ध व पवित्र करून घेण्याची विशेष खबरदारी घ्या. म्हणजे तुमचेवर येऊं पाहणारा तो आपमतलबीपणाचा आळ तुमचे पाठी मागचा टळेल ! मात्र या कामीं महाडकरांच्या पाणी शुद्धी करण्याच्या दौऱ्यासाठीं म्हणून त्यांना "ऑल इंडिया शुद्धीसंघटण" सभेच्या पुढाऱ्यांनी द्रव्यद्वारा विशेष हातभार लावावा ! म्हणजे आर्थिक दृष्ट्या महाडकरांचें नुकसान न होतां त्यांच्या हातून पाण्याच्या शुद्धीकरणाचें काम निर्विघ्नपणे पार पडून त्यायोगें बाडग्या स्पृश्य हिंदूंचाही इच्छित कार्यभाग सुलभ रीतीनें तडीस जाईल. या साठी महाडकरांनीं पाणी शुद्धीकरणाचे बाबतीत वेळींच सावध होऊन आपल्या कार्यास आळस न करतां लवकर आरंभ करावा असा त्यांना मी इशारा करतों.

आजपर्यंत माझा समज असा होता कीं, " ज्या कांहीं नैसर्गिक वस्तु (पाणी, माती, विस्तव वगैरे) आहेत, त्या सर्व पवित्र आहेत. त्या कोणत्याही कारणामुळें विटाळत नाहींत, किंवा विटाळानें त्यांच्यात कसलाच फेरबदल होत नाही. " परंतु तो माझा समज महाड येथील चवदार तळ्याच्या शुद्धीकरणानंतर साफ चुकीचा ठरला. शिवाय मला असेंही वाटत असें कीं, " या जगांत पाणी हें पूज्य व पवित्र असून त्यावर वनस्पति व मनुष्यादि प्राणी शुद्ध (शुचिर्भूत) आणि पूज्य व पवित्र होतात. एवढेंच नव्हें तर सोनारानें बनविलेल्या धातूंच्या मूर्ती आणि पाथरवटानें किंवा गवंड्यानें आपल्या पायांखाली धरून ठाकून ठोकून घडलेल्या देवादिकांच्या निर्जिव दगडी मूर्ती याही पाण्यानें शुद्ध व पवित्र होतात. " मग येथें असा प्रश्न उद्भवतो कीं, " जें मूळचेंच पूज्य व पवित्र तें एकाच जातीच्या व धर्माच्या मनुष्याच्या स्पर्शानें अगर उपभोगानें अपवित्र होईल कसें? बरें, तें अपवित्र झालें, असें मानल्यास त्याच्या गुणांत अगर वर्णांत फेरबदल होऊन त्याची बाधा मनुष्यादि प्राणी मात्रांना झाली पाहिजे! असा प्रकार महाडगांवीं मुळींच घडून आलेला नव्हता. मग उगीचच्या-उगीच अस्पृश्यांच्या स्पर्शानें पाणी अपवित्र झालें, अशी भ्रामक कल्पना लढवून त्यासंबंधी शुद्धी करण्याचा विनाकारण खटाटोप करणें म्हणजे निव्वळ वेडयांचा बाजार भरवून धार्मिक बंधनांच्या खुळसट तत्वांवर अस्पृश्यांच्या माणुसकीस व त्यांच्या जन्मसिद्ध मानवी हक्कांस कायमचीच मूठमाती द्यायची, हेंच कीं नाही ! कारण नैसर्गिक अशा कोणत्याही वस्तूला अमुक एक प्रकारचा दोष देणें, म्हणजे त्या दोष देणाऱ्या अधमांच्या शहाणपणाची की मूर्खपणाची परमावधीच म्हणावयाची! जर यदाकदाचित ईश्वर निर्मित अशा एकाद्या वस्तूच्या रुपांत अगर गुणांत एकाएकीं कांहीं बिघाड होईल, आणि तो नाहींसा करून ती मनुष्यास नीट नेटकी करतां येईल, तर मात्र या जगांत शुद्धीकरणाची विशेष आवश्यकता असून त्याची थोरवी समजली जावी. परंतु पाण्याच्या जिवावर हें सारें जग ! (प्राणी, वनस्पति, वस्तु वगैरे) ज्याच्या सहाय्यावांचून कोणाचेंच एक घटकाभर देखील चालावयाचें नाहीं ! अशा पाण्यांत मनुष्याच्या स्पर्शानें अपवित्रता ती कशी उत्पन्न होणार ! व त्यात त्यायोगे कोणता व कसा फरक पडणार ? मुळींच नाहीं.

मी असें म्हणतों कीं, " महाड येथील स्पृश्यहिंदूनीं पाण्याची शुद्धी केलेली नसून " सार्वजनिक ठिकाणें, पाणवठे वगैरे वर कोणी कोणास मज्जाव करूं नये " या सरकारी कायद्याची अम्मलबजावणी करण्या ऐवजीं अहंमन्यतेमुळें त्याची राजरोसपणें पायमल्ली करून त्यास व सार्वजनिक स्थळीं लागू पडणाऱ्या कायद्याच्या उपभोग घेणाऱ्या बहिष्कृतांस पाण्यास शिवण्याची बंदी (हरकत) केलेली आहे. या त्यांच्या बेपर्वाईच्या वर्तनामुळें दोन गुन्हें घडतात. एक सरकारी हुकूम तोडल्याबद्दलचा व बहिष्कृतांना पाण्यास शिवण्याची बंदी केल्यामुळें बहिष्कृत जातगंगेचा अपमान केल्याचा ! करितां सर्व बहिष्कृत जातगंगेतर्फे मी दयाळू व न्यायी सरकारास अशी विनंती करतों की, " सरकारी कायद्याचें उल्लंघन केल्याबद्दल कसा परिणाम भोगावा लागतो, याबद्दल महाडकर स्पृश्यहिंदूना सक्तमजुरीची चांगली अद्दल देऊन ती इतर ठिकाणच्या स्पृश्यहिंदूच्याही निदर्शनास आणून दाखवावी ? " म्हणजे बहिष्कृतांवर गांवोगांव होणारा अत्याचार व जुलूम नाहींसा होऊन त्यांची माणुसकी कायम राहील ! व त्यांचे जन्मसिद्ध मानवी हक्क त्याना भरपूर मिळतील ! ! ईश्वर करो आणि दयाळू सरकार दीन दुबळ्या व मुक्या बहिष्कृतांचा दुवा घेवो !

---

(४)

खरे गोरक्षक कोण ?

(ले. **द. ग. चावक**, जहागीरदार, आल्हणवाडी)

" I am ever of opinion, that, the so called the depressed has singly done essential service to India, than the whole race of High Class Hindus put together who talked of politics."

आमच्या या चळवळीच्या सुपीक देशांत, गोरक्षणाविषयीं एक दोन पदें मुखपाठ करून, आगगाडीच्या डब्यांतून पेट्या फिरविणारे पोटार्थी; एखादें दुसरें भगवें निशाण खांद्यावर घेऊन, दहा-पांच रोडक्या गाईचा तांडा जमवून, खेडोखेडीं गल्लीकुचींतून भिक्षा मागत मिरविणारे **गोवीर**; गाईच्या मुखांतील दांतांकडे लक्ष न देतां, निर्झर स्तनांतील दुधावर पुष्ट होऊन गोदानाची महती सांगणारे **दशपिंड भट**; चाऱ्याच्या अभावीं अशक्त झालेल्या, पंगू, वृद्धापकाळामुळें झुलणाऱ्या, व अन्य कारणानें शरपंजरीं पडलेल्या गाईंची प्रदर्शनें म्हणजे पांजरपोळांतील **गाईंची खिल्लारें**; हें सर्व अवलोकन केलें असतां, सर्वत्र गोरक्षणाचा पान्हा फुटल्याचा भास होतो, परंतु हें सर्व स्तोम आहे असेंच म्हणावें लागतें. आजची गाईची स्थिती पाहिली असतां, गाईंना अकाली वृद्धापकाळ प्राप्त झालेला दिसेल, त्यांची हाडें न् हाडें उघडी पडलेलीं दिसतील, अंगावर गोचिडाचें घुंगूर लोंबलेले व गोमाशांचे थाळचेथाळ असलेले आढळतील. असल्या या शोचनीय स्थितीवरून, आम्हां उच्चवर्णीय हिंदूंची गाईविषयीं पवित्र भावना नष्ट झाली आहे असें सिद्ध होतें. याचें कारण आज आमची गोमातेविषयीं स्वार्थांध दृष्टि बनली आहे. म्हणूनच आमचें तिच्या पातळ दुधावर घट्ट प्रेम जडलें आहे. गाईच्या ठिकाणीं निस्सीम प्रेम आणि पवित्रपणा राखला असता तर लांडग्यासारख्या क्रूर श्वापदांनींसुद्धां तिचा संहार करण्याचें मनांत आणले नसतें. मग इतरजनांचा पाड काय होता ? एकार्थी आम्हां उच्चवर्णीयांपेक्षां गोभक्षक परधर्मीय फार चांगले . त्याना उत्तम मांस खावयास मिळावें म्हणून, ते तरी गाईची योग्य प्रकारची काळजी घेऊन तिची जोपासना करतात. त्यायोगें एक वेळ गाय त्यांना जो आशिर्वाद देत असेल तोही आमच्या नशिबीं नाहीं. गाईस आत्मा आहे असें मानणारें आम्ही उच्चवर्णीय हिंदूच आसुरी लालसेने तिच्या पवित्र मानलेल्या रक्ताचें शोषण करतों व मानभावी करणीप्रमाणें धड तिचा संहारही करीत नाहीं व धड सांभाळही करीत नाहीं. उलट तिच्या देहांत जीव आहे तोपर्यंत तिचें थेंब थेंब रक्त आटवून तिच्या आत्म्यास तळतळण्यास लावतों. त्यामुळें मात्र आम्हीं तिच्या शापास पात्र झालों आहोंत, व हा शाप आजच्या अवनतीस कारण कशावरून झाला नसेल ? पुराणकालीं देशोद्धारक श्रीकृष्णभगवानांनी, महात्माजींच्या चरक्याप्रमाणें गोरक्षण हें ध्येय अंगिकारलें असून त्यांचे ज्येष्ठ बंधु बळिराम उर्फ हलधर यांनीं शेतकीचें ध्येय अंगिकारलें होते. अर्थात् गोरक्षण हें शेतकीचें सख्खे भावंड होय. व शेतकी हा आपला राष्ट्रीय धंदा आहे. अर्थात् गोरक्षण हे एक राष्ट्रकार्यच आहे. राष्ट्रकार्य करतांना धार्मिक भावनांची आवश्यकता असतेच, परंतु

OPY RIGHT BUDDHA JYOTHI

नुसत्या धार्मिक भावनेवर राष्ट्रकार्याची उभारणी श्रेयस्कर नसते. त्यांत धंद्याच्यादृष्टीनें व्यापारी व व्यावहारिक धोरणाची आवश्यकता असते. अशा पद्धतीनें गोरक्षणाचें राष्ट्रकार्य अस्पृश्य गणले गेलेले बांधव करीत आले आहेत. सोमवंशीय (महार) जरी परिस्थितीनें भाग पडलें असल्यामुळे गोभक्षक बनले असले तरी गाईची जोपासना तेच करीत होते; मातंग बांधव दोर, दोरखंड वगैरे गाईस लागणारें साहित्य पुरवित होते व बैल खच्ची करणे वगैरे कामेंही करीत आहेत. गाई मेल्यावर तिचें चामडे कमविण्याचें काम ढोर बांधवांचें असून कमावलेल्या चामड्याच्या शेतकीस उपयुक्त वस्तू बनविणे चांभार बंधूकडे आहे. सारांश, श्रमविभागतत्वानुसार या वर्गांनीं ही सर्व कामगिरी वांटून घेतली आहे. अर्थात्

हेच खरे गोरक्षक

व आम्हीं उच्चवर्णीय मात्र राजकारणांतील गप्पा मारणारे आहोंत. असें असतांना, चोराच्या उलट्या बोंबा या न्यायानें, आम्हीं शास्त्राच्या नांवाखालीं रूढीच्या खोल डोहांत बुडून मातींतून सोनें निर्माण करण्याऐवजीं या सोन्यासारख्या बहुमोल राष्ट्रकार्यकर्त्या वर्गाची माती करून, त्यांस अस्पृश्य गणीत आहोंत. वास्तविक पाहतां, उच्चवर्णीयांपेक्षां सहस्त्रपटीनें उच्चध्येयधारी बांधवच राष्ट्रास पोषक आहेत. तेव्हां जर राष्ट्रकार्य साधावयाचें असेल तर प्रत्येक उच्चवर्णीय म्हणविणारानें अस्पृश्यता ही मनाची भावना सोडून देऊन या राष्ट्रकार्यकर्त्या वर्गास वंदनीय मानणेंच श्रेयस्कर आहे. कारण तेच खरें राष्ट्रभक्त आहेत.

---

(५)

महाड येथील बहिष्कृत परिषदेचा इष्ट परिणाम

(ले०:—नाथ)

आज आसेतु हिमाचल सर्व भरतखंडांत जी बहिष्कृत परिषद् पुष्कळशी गाजली आहे, व जीमुळें परधर्मीय बकध्यानीं लोक या सुसंधीचा (!) फायदा घेऊन बहिष्कृत मानलेल्यांना आत्मसात् करण्याचा हसननिजामी प्रयत्न करीत आहेत, त्या सुप्रसिद्ध परिषदेकडून अस्पृश्यांच्या उन्नतीचें अल्पस्वल्प तरी कार्य झालें किंवा नाहीं ? व झालें असल्यास तें कोणतें हें अगदीं थोडक्यांत दाखविण्याचा माझा विचार आहे.

महाड येथे अस्पृश्यांना मारण्यांत आत्मद्रोही स्पृश्यांनीं जो नामर्दपणा केला त्याला इतिहासात दुसरी तोड नाही! आज सर्व भारतवर्षीय लोक महाडकर स्पृश्यांवर धर्मद्रोहांचे पातक लादीत आहेत व तें यथार्थही आहे. 'महाड आणि अस्पृश्यता' हा विषय निघाला कीं आम्हां महाडकर स्पृश्यांना लाजेने माना खालीं घालण्याचा प्रसंग येतो ! स्पृश्य जातीही आपापल्या वरचा दोष टाळण्याचा प्रयत्न करीत आहेत ! त्यांचेंहीं मन आता त्यांना खाऊं लागलें आहे ! व येथेंच सुप्तावस्थेंत यशाचे बीज सांठलेलें आहें. ब्राह्मण म्हणतात आमचा त्यांत कांहींच दोष नाहीं. हें सर्व अयोग्य कृत्य मराठे वगैरेंचे आहे ! मराठे वगैरे म्हणतात या भानगडींत पडण्याची आमची हो काय गरज ? आमच्या धर्मगुरूंच्या सांगण्यावरून तर आम्ही या भानगडींत पडलों.

या मारामारीचें सर्व श्रेय अस्पृश्य बांधवांना देणाराही एक लहानसा उदारमतवादी (!) निर्लज्ज पक्ष मधून मधून डोके वर काढीत असतोच ! याच रत्नांपैकीं पुण्याचे सुप्रसिध्द अस्पृश्योध्दारक रा. माटे हे एक आहेत. हे वेषधारी अस्पृश्योद्धारक वीर महाडच्या कृष्णकृत्याची बरीचशी जबाबदारी अस्पृश्यांवर लादीत आहेत. महाडला जाऊन रा. माटयांनीं हा चौकशीचा फार्स केला नसतां तर त्यांचे अस्पृश्यांतील बरेचसे वजन कायम राहिलें असतें व त्यांच्या आजपर्यंतच्या कार्याला कांही तरी मोल राहतें. स्वज्ञातिबांधवांना खूश करण्याकरितां रा. माटयांनी भरमसाट विधानें केली व तीच त्यांच्या अंगलट आलीं. रा. टिपणीस व पोतनीस यांनी खरी बाजू पुढे मांडल्यामुळें रा. माटयांचा वेषधारीपणा अस्पृश्यांच्या चांगला प्रत्ययास आला आहे. हे एक प्रकारें ठीक झालें आहे. या सर्व गोष्टींचा विचार केला व कोणीं कांहीहीं लिहिलें किंवा कोणत्याही प्रकारें जबाबदारी टाळण्याचा प्रयत्न केला तरी एवढी गोष्ट आतां अगदीं सिद्ध झाली आहे कीं "धार्मिकदृष्टया अस्पृश्यांना सार्वजनिक ठिकाणीं पाणी भरण्यास कोणत्याही प्रकारची हरकत नाहीं असें स्पृश्य हिंदूंनाहि वाटत आहे." हिंदुस्तानाच्या कोनाकोपऱ्यांतून महाडकर स्पृश्य हिंदूंच्या निषेधपर ज्या सभा होत आहेत व झाल्या आहेत त्यांवरून हेंच सिद्ध होतें, आणि हाच अस्पृश्यांचे दृष्टीनें या परिषदेपासून एक मोठा महत्वाचा फायदा झाला आहे.

अशिक्षित स्पृश्यअस्पृश्य लोकांत अशी एक समजूत असे कीं कायदेशीर रीतीनें अस्पृश्यांना सार्वजनिक ठिकाणीं पाणी भरतां येत नाहीं. अस्पृश्यांनी जर अशा ठिकाणीं पाणी भरलें तर सरकार त्यांना शिक्षा करील असें त्यांना वाटे. महाडच्या चौदार तळ्यांत अस्पृश्यांनी नेहमींच्या रूढी विरुध्द पाणी भरूनही सरकारनें त्यांना शिक्षा केली नाहीं तर उलट त्यांना मारणाऱ्या व विरोध करणाऱ्या स्पृश्यांवर सरकारनें खटले भरले. यामुळें सार्वजनिक ठिकाणी पाणी भरण्यास आपणास कायदेशीर हक्क आहे अशी अस्पृश्यांची खातरी झाली. व स्पृश्य हिंदूंनाही आपलें कायद्याविषयींचे अज्ञान दिसून आले. हाही या परिषदेपासून एक मोठा फायदा झाला आहे.

परिषद म्हणजे काय ? ती कशी असते ? तिचा उपयोग काय ? हें निदान महाड तालुक्यांतील बऱ्याचशा अस्पृश्यांना माहिती नव्हतें. या परिषदेमुळें त्यांचे हें अज्ञान जाऊन आपल्या उन्नतीकरितां आपल्यांतील सुशिक्षित लोकांचें प्रयत्न चालू आहेत याची त्यांना जाणीव झाली. आपल्यांत काय दोष आहेत व ते कसे टाळतां येतील याचा ते विचार करूं लागले. अस्पृश्यांतील सुशिक्षित पुढाऱ्यांची ओळख होऊन त्यांच्यांत स्वाभिमान उत्पन्न झाला. हल्लीच्या आपल्या अपमानास्पद जीवनापेक्षा कांहींतरी निराळें अभिमानास्पद जीवन प्राप्त करून घेण्याचा दैवी हक्क आपणाला आहे हें त्यांना समजलें व त्याचीं त्यांना जास्त जरूरी भासूं लागली. सर्वच परिषदांतून असे हे किरकोळ फायदे होतात, परंतु अस्पृश्यांच्या या पहिल्याच परिषदेचें महत्व त्याहून बरेंच मोठें आहे.

या परिषदेनें सर्वांत मोठें क्रांतिकारक कार्य घडविलें तें हें कीं कोंकण भागांतील अस्पृश्य समाजांत आत्मोद्धाराचीं एक मोठी स्पृहणीय लाट उत्पन्न केली ! त्यांच्यांत आतां स्वाभिमानाचें उद्‌बोधक वारें संचार करूं लागले आहे ! ते आपल्यांतील दोष टाकून देऊन मोठ्या झपाट्यानें समाज सुधारणा करूं लागलें आहेत ; उन्नतीच्या वाटेवरील अडचणी दूर करून उन्नतिपथ निष्कंटक करण्याचें महत्त्वाचें कार्य ते स्वयंस्फूर्तीनें करूं लागले आहेत. बहुतेक गांवच्या महारांनी मृत जनावरांचें मासांशन वर्ज्य केलें आहे. व पाहिण मागण्याचें बंद केलें आहे. महाडच्या अपमानाचें शल्य त्यांच्या मनांत डांचत आहे ! स्वोद्धाराविषयीं त्यांना अत्यंत तळमळ लागली असून त्याविषयी त्यांच्यांत विचारजागृति उत्पन्न झाली आहे. या प्रबोधनाचें श्रेय प्रस्तुत परिषदेलाच देणें भाग आहे. अस्पृश्यांतील क्रांतिकारक प्रबोधनाला या परिषदेपासून अत्यंत मोठे सहाय्य झालें हा सर्वांत मोठा फायदा होय.

महाड येथील कांही अहंमन्य लोक नेहमीं म्हणत असतात कीं, महाडच्या दंग्यामुळे अस्पृश्यांची उन्नति १० वर्षे मागे गेली. यावर मी तर असें म्हणतों कीं या दंग्यामुळे अस्पृश्यांची उन्नति २० वर्षे जवळ आली, व हे सिद्ध करण्याकरितांच प्रस्तुत लेख लिहिण्याचा खटाटोप मी केला आहे. वरील लेखांत साकल्येंकरून हेंच दिसून येईल असें मला वाटतें. यांत माझा उद्देश कितीसा साध्य झाला आहे तें ठरविणें वाचकांवर सोपवून मी आपली रजा घेतों.

आत्मपरिचय

सभा समारंभ व इतर वृत्त

महाडला सत्याग्रह पुकारा

महाड येथें अस्पृश्यांनीं चवदार तळ्यांतलें पाणी घेऊन आपला जन्मसिद्ध हक्क बजावला म्हणून तेथील कांहीं भटजी, शेटजी व भटाळलेले इतर ब्राह्मणेतर यांनी अस्पृश्यांना मारलें. या बाबतींत वर्तमान पत्रांतून निरनिराळ्या बाजू पुढें येत आहेत. अशा वेळीं अस्पृश्यांनी पुन्हा नेटाने उचल खाऊन त्याच तळ्यावर जाऊन पाणी घेण्याचा हक्क बजवावा. अस्पृश्यांच्या बरोबर आम्हीं येण्यास तयार आहोंत आणि आमच्या सर्व ब्राह्मणेतर बंधूंना अस्पृश्यांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्याकरतां त्यांचे बरोबर येण्यास विनंति करीत आहोंत. सार्वजनिक विहीरी, हौद, पाणवठे व देवळें या निकडीच्या प्रश्नाचा कायमचा निकाल लावून घ्यावा अशी आम्हीं सर्व अस्पृश्य पुढाऱ्यांना विनंति करीत आहोंत.

आपले नम्र,

केशवराव जेधे

दिनकरराव जवळकर

महाडला सत्याग्रह कसा करावा !

अस्पृश्यांच्या हक्कांची बजावणी, महाड येथें सत्याग्रह करून करावी अशी आम्ही पुन : विनंति करीत आहोंत. सत्याग्रह कसा करावा याबद्दलची आमची योजना या पत्राद्वारें प्रसिद्ध करीत आहोंत.

१ सत्याग्रहाला पूर्ण अनत्याचारी स्वरुप असावें.

२ सत्याग्रह यशस्वी होण्याकरतां कसलाहि ब्राह्मण त्यांत समाविष्ट करून घेऊं नये.

३ एक दोन माणसें न पाठवितां एकदम हजार पांचशे माणसांनी मंगलवाद्यें वाजवीत हिंदुधर्माची पताका घेऊन तळ्यांवर जाऊन पाणी प्यांवे.

४ देवळे, विहीरी व पाणवठे यांत शिरून आपल्या हक्काची बजावणी करण्याची मोहीम सुरूं करण्याकरता खुद्द महाडलाच आणि याच कामाकरतां खास परिषद बोलवावी व त्याच दिवशीं मिरवणूक काढून तळ्यावर जावें.

महाड येथे अस्पृश्यांबरोबर येऊन हिंदुधर्माची अब्रु राखण्याकरितां शेकडोशें ब्राह्मणेतर तरुणांची तयारी आहे अस्पृश्य पुढाऱ्यांनी बिलकुल विलंब न करतां आपले निश्चित धोरण प्रसिद्ध करावें. आणि ब्राह्मणेतरांनीं हिंदू

धर्मावरील अस्पृश्यतेचा कलंक काढून टाकण्यांत मदत करावी.

आपले नम्र,

अहमदनगर १९-६-२७.

केशवराव जेधे.
दिनकरराव जवळकर.

महाड येथील सत्याग्रहाची पूर्व तयारी!!

महाड येथे कुलाबा जिल्हा बहिष्कृत परिषद भरल्यानंतर तेथील चौदार तळ्यावर जाऊन परिषदेंतील प्रतिनिधि पाणी प्याले म्हणून स्पृश्य वर्गानीं परिषदेच्या प्रतिनिधींवर जो अत्याचार केला व तळ्याची शुद्धि करून बहिष्कृत वर्गावर अपवित्रतेचा शिक्का मारला ती आपली अपवित्रता व तो आपल्यावरील अस्पृश्यतेचा कलंक ज्यांना घालवावा असें वाटत असेल अशा स्वाभिमानी बहिष्कृत वर्गातील स्त्रीपुरुषांनीं व इतर जातींतील लोकानींही बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या विद्यमाने जो लवकरच महाड येथें सत्याग्रह सुरू होणार आहे, त्या सत्याग्रहांत सामिल होण्याकरितां, आपली नांवें बहिष्कृत हितकारीणी सभेचें ऑफीस दामोदर हॉल, परळ, मुंबई एथें नोंदविण्याची त्वरा करावी. कळावें. तारीख २३।६।२७

आपला
सीताराम नामदेव शिवतरकर
जनरल सेक्रेटरी, ब. हितकारिणी सभा.

मुंबई-चिराबझार येथें ता. ४।६।२७ रोजीं रात्रौ ८॥ वाजतां बहिष्कृत वर्गाची जंगी जाहीर सभा बहिष्कृत भारताचे संपादक डॉ. बी. आर. आंबेडकर बार-ॲट-लॉ यांचे अध्यक्षतेखाली पार पडली. ब. हि. सभेचे जनरल सेक्रेटरी श्रीयुत एस. एन. शिवतरकर यांनी महाडपरिषदेनंतर स्पृश्य लोकांनीं चालविलेल्या गुंडगिरीची इत्थंभूत माहिती सांगितली. ती ऐकून लोकांच्या मनावर खेदजनक परिणाम झाला. नंतर श्री. गंगावणे, तांबे, गिमोनकर, वीरकर, भेसनकर, वीरकर भातकुडे यांचीं स्फूर्तिदायक भाषणें झालीं. शेवटीं, अध्यक्षांनीं विचारपरिप्लुत भाषण केलें. सध्यां अस्पृश्य वर्गाची किती शोचनीय अवस्था आहे, हें त्यांनीं लोकांना स्पष्ट शब्दांत पटवून दिलें. "आपला उद्धार कराया आपणच कंबर कसली पाहिजे. हें काम एका दोघांचें नाहीं. यांत अनेक लोकांनी आपल्या छातीचा कोट करून आपली माणुसकी स्पृश्य लोकांपुढे सिद्ध करून घेतली पाहिजे. या कामांत अनेकांचे बळी पडतील. आपल्या पूर्वजांनीं रणांगणांत आपल्या मनगटांतील जोर समशेरीच्या तडाख्यांनीं सिद्ध केलेला आहे; आतां आपण आपल्या बुद्धिवैभवानें आजच्या सामाजिक दंगलीत आपली श्रेष्ठ जागा पटकाविली पाहिजे!" हे उद्गार ऐकून दोन तीन तरुण ताडकन उठले व अस्तन्या सारून उदगारले ,"बाबासाहेब! आपल्या झेंड्याखालीं आम्ही लढावयास तयार आहोत!" महाड-अत्याचार-निवारक फंडास स्थानिक लोकांनी २० रुपये व भातकुडे, वीरकर यांनीं आपल्या स्कॉलरशिपमधून प्रत्येकी ५ रुपये प्रमाणें अध्यक्षांना अर्पण केले. याशिवाय इतरही किरकोळ रकमा मिळाल्या. नंतर हारतुरे अध्यक्षांना टाळ्यांच्या प्रचंड कडकडाटात अर्पण करण्यांत आले." बाबासाहेब आंबेडकर की जय " या गर्जनेंत सभा विसर्जन झाली.

मुंबई-क्लार्करोडवरील बॉम्बे इंप्रुव्हमेंटच्या चाळीसमोरील पटांगणांत बहिष्कृत ऐक्यसंवर्धक कोकणस्थ महार सेवासंघाचे विद्यमाने ता. १२।६।२७ रोजी सायंकाळीं पांच वाजता श्री.सुडकोराम सोंडघरे कलर हवालदार यांचे अध्यक्षतेखाली कोकणस्थ महार परिषदेचें स्वागतमंडळ निवडण्याकरितां व पनवेल विद्यार्थी आश्रमास ज्ञातिबंधूंनी मदत करण्याची विनंती करण्याकरितां जाहीर सभा भरविण्यांत आली. श्री. गोविंदराव आडरेकर पेन्शनर हवालदार व श्री. अर्जुन रामजी तांबे यांची परिणामकारक भाषणें झालीं. संघाचे उपाध्यक्ष श्रीयुत चांगदेव नारायण मोहिते यांनीं अध्यक्षांचे व आलेल्या मंडळीचे गोड शब्दांत आभार मानल्यावर सभा बरखास्त झाली.

खामगांव

ता. ८।५।२७ रोजीं अस्पृश्यांची सभा भरली होती. पन्नास गांवचे लोक जमले होते. (अ) भाकरी मागणें बंद करणें; (ब) मृतमांसाहार बंद करणें व गलिच्छ चाली सोडणें; (क) घरपट्टी चार आणे व दरवर्षी १ मण भात जमवून ज्ञातिबंधूतील गरीबांस मदत करणें, वगैरे ठराव झाले, असें रा. हरि भिकू हाटे बुवा कळवितात.

जिल्हा कुलाबा

ता. महाड, येथें महार लोकांची सभा भरली असतां श्री. शिवराम गोपाळ जाधव यांनीं महार लोकांच्या पूर्व स्थितीची व सद्य:स्थितीची जाणीव करून दिली, असें रा. भिकू होरू जाधव पेन्शनर कळवितात.

श्री. शिवराम गोपाळ जाधव, प्रचारक बहिष्कृत हितकारिणी सभा, हे हल्लीं महाड तालुक्यांत उपदेश करीत फिरत आहेत. त्यांनी जें पत्र पाठविलें आहे त्याचा सारांश येणेंप्रमाणें :—(अ) मु. तुर्भे (बु.) येथील मराठे महार लोकांवर अत्याचार करण्याच्या धमक्या देतात कीं, मृतमांस खाल्लें नाहीं, आम्हाला जोहार केला नाहीं, अगर आमच्या भाकरी मागितल्या नाहींत, तर तुमच्या डोकीवर मडकी देऊन तुम्हांला गावांतून हाकलून देऊं. महाड परिषदेपासून येथील महारांत स्वाभिमान उत्पन्न झालेला आहे, तो स्पृश्य टांचेखालीं रगडूं पहात आहेत. गावांत फिरूं न देणें, दुकानांतील सामान विकत न देणें वगैरे उपायांनी स्पृश्य रहिवाशी महारांना त्रास देतात. याचप्रमाणें मु. पालें, मु. वडगांव, आसनपव येथें जुलूम होत असून महारांना शेतांतून रस्त्यांवरून जाऊं देत नाहींत. पांडुरंगदास देऊदास गोसावी (महार) याला ता. ४।६।२७ रोजी रावबाजी मराठ्यांनी बेदम मार दिला.

ठिकठिकाणी लहान मोठ्या प्रमाणांत महारांवर मराठ्यांचा जुलूम चालूं आहे. अस्पृश्यांना शाळा मोठ्या प्रमाणांत नाहींत.

सरकार वरील गोष्टींकडे लक्ष देईल काय?

कोल्हापूर

येथें रुक्मिणीबाई सीताराम गणेशाचार्य (मांग) या मुलकी परीक्षेत उत्तीर्ण झाल्या याबद्दल आम्ही त्यांचें अभिनंदन करितों.

खानदेश

रा.रा. सेनु नारायण मेढे यांजकडून :—

फैजपूर, पूर्वखानदेश येथें ता. २१-४-२७ रोजीं अस्पृश्याचे कैवारी मे. डब्ल्यु गिलिगन, कलेक्टर साहेब बहादूर पू. खा. यांना अस्पृश्यवर्गातर्फे पानसुपारीचा समारंभ साजरा करण्यांत आला. सदर वेळी श्रीचोखामेळा बोर्डिंग इमारत फंड जळगांव करितां कांहीं सदगृहस्थांकडून ५१ रुपये देण्यांचें वचन देण्यात आलें.

२ मौजे मजकूर येथें रा. काशिराम अण्णाजी तायडे या महार गृहस्थास ॲक्टींग तलाटी नेमण्यात आलें होतें. सदरचे तलाटी ज्या दिवशी कामावर रुजू झाले त्या दिवशी गावांत एकच गडबड उडून गेली की येथील चावडीलाही विटाळ झाला. दुसरे दिवशी तलाटी आपले कामावर गेले असतांना आतां या महार तलाट्यास चावडींत कुठें बसवावें यासंबंधीं पाटील व इतर मंडळींत चर्चा सुरू झाली. कोणी म्हणे चावडींतील तुरुंगाची कोठडी उघडून द्या. कोणी म्हणे कोंडवाड्यांत जागा द्या. कोणी म्हणे चावडींतील दरवाजांत बसूं द्या. शेवटीं दरवाजांत बसूं देण्याचा विचार ठरला. आणि पाटील तलाट्यास बसण्यास जी बिछायत होती ती काढून घेण्यांत आली. गरीब महार तलाटी प्रसंगाला अनुसरून घरून आपली बिछायत नेत असे. कांहीं दिवसांनीं येथें मुसलमान तलाटी आले. लगेच महार तलाठ्याच्या स्पर्शानें जी बिछायत विटाळली जात होती, तीच बिछायत पुन्हा टाकण्यांत आली. यालाच म्हणतात गरीबकी औरत सबकी भाबी! कांहीं दिवसांपूर्वी येथील एक महारीण वेश्या मुसलमानीण झाली. तेव्हां अस्पृश्यांना दूर ठेविणारे हिंदू तिच्याशीं वागतांना विटाळले गेले नाहींत. पण सरकारी चावडींतील पाटील तलाट्यांची बिछायत एका सरकारी महार तलाट्याच्या स्पर्शानें विटाळली जाते. हा कशाचा प्रताप तर मारते आगे भूतबी भागता! शाबास हिंदूधर्मीयांनो! तुमच्या या शहाणपणाची कींवच करावीशी वाटते.

३ कांहीं दिवसांपूर्वी येथील म्यु. कमेटीचें इलेक्शन झालें. त्यांत येथील म्यु. वा. नंबर ३ तर्फे श्री. नारायण बळवंत कुलकर्णी हे उमेदवार उभे होते. त्यांनी रा. देवचंद पाहुणा मेढे (महार) यांस आपला एजंट आहे म्हणून मे. प्रेसिडेंटसाहेब म्यु. क. फैजपूर यांजकडे अर्ज केला होता. एजंटला मे. प्रेसिडेंटसाहेब यांनीं हुकूम देणेचे बाबतींत चाळवाचाळव केली. आणि ऐन वेळीं हुकूम देणें तर दूरच राहिलें, परंतु तुमचा अर्ज आमचेकडे आला नाही असे सांगण्यात आले. यामुळे गरीब महार एजंटची निराशा तर झालीच पण अपमानही केल्यासारखे झालें. खुद्द म्यु. क. तील अधिकारी यांना जर अस्पृश्यांचा विटाळ होतो तर म्यु. कमेटींत असलेल्या अस्पृश्य मेंबरास किती लांब बसवीत असतील याची कल्पनाच करवत नाहीं. इलेक्शनमधील एजंट व उभे राहिलेले उमेदवार यांनी तर अस्पृश्य व्होटर्सना व्होट देणेच्या बाबतींत धमक्या दिल्याच, परंतु मे. पोलिंग अफिसरसाहेब यांनीं तर त्यांचेवरही ताण करून अस्पृश्य व्होटरना व्होटच्या बाबतींत बेड्या घालण्याच्या धमक्या दिल्या. जणूं काय अस्पृश्य वर्ग त्यावेळीं त्यांच्या मतें चोरच ठरले होते. या सगळ्या गोंधळामुळें श्री. नारायण बळवंत कुळकर्णी यांना निवडून येतां आलें नाहीं. याकडे दयाळू सरकार लक्ष देतील अशी आशा आहे.

४ येथील गांव स्वच्छ ठेवण्याकरितां भंगी नौकर ठेविले आहेत. ते नौकर सार्वजनिक रोड, आठवडे बाजार संडास, गटारें वगैरे साफ ठेवितात, गांवांतील केरकचरा उचलून नेतात. इतर जनतेप्रमाणें अस्पृश्य वर्ग म्यु. क. चा टॅक्स भरतात. परंतु सदरच्या भंगी नौकरास महारवाड्यांतील सार्वजनिक रोड साफ ठेवण्याची बंदी आहे. या बाबतीत माजी म्यु. कौन्सिलर रा. मोतीराम पुंजो मौ. (महार) यांनीं पुष्कळ प्रयत्न केले. पण वरिष्ठ अधिकारी येथें आले असतांना त्यांचे जवळ म्यु. क. तील कांहीं अस्पृश्य सभासदांनीं अशी उलट ओरड केली कीं, सदर कौन्सिलरांनी महार लोकांस सांगून म्यु. टॅक्स बंद करविला. याविषयी वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या मनांत अस्पृश्य म्यु. कौन्सिलर यांविषयी गैरसमज पसरविला. म्यु. क. टॅक्स बंद करविला ही गोष्ट किती खरी आहे, हें महार लोकांनी चालू व दरवर्षी भरत आलेल्या टॅक्सावरून सिद्ध होत आहे. ज्या भंग्याच्या खराट्याने महारवाड्यातील सार्वजनिक रोड साफ केले जातील त्याच खराट्यानें गावांतील सार्वजनिक रोड साफ केले गेले म्हणजे

ते गांवांतील सार्वजनिक रोड विटाळले जातील आणि जुने सार्वजनिक रोड खोदून नवे सार्वजनिक रोड बांधण्यास म्यु. क. स. पुष्कळच खर्च येणार या भीतीमुळें अस्पृश्यांच्या वाड्यांत भंगी नोकरास बंदी आहे, असे वाटतें. कमाल आहे विचारी हिंदू सभासदांची! दयाळू सरकार याकडे लक्ष देतील अशी आशा आहे.

५. येथें ता. ३-५-२७ रोजी सायंकाळी खंडेराव देवळाच्या आवारांत श्रीछत्रपति शिवाजी महाराज यांचा त्रिशतसांवत्सरिकजन्मोत्सव साजरा करण्यांत आला. त्याचे श्रेय येथील श्री. स्वामी आत्मानंद ब्रह्मचारी यांनाच आहे. त्यावेळी श्री. स्वामींचे अस्पृश्यतानिवारण याविषयीं निर्भीड, सडेतोड परिणामकारक असे व्याख्यान झाले. परतु ज्या हिंदूंना बाटलेल्या महार वेश्येचें घर आवडतें, ज्यांना महार-तलाठ्याच्या स्पर्शानें सरकारी चावडीतील बिछायत बाटते असें वाटतें, ज्या भंग्याच्या खराट्याने महारवाड्यांतील सार्वजनिक रोड साफ केले असतांना त्याच खराट्यानें जर गांवांतील सार्वजनिक रोड साफ केले गेले तर ते बाटतात असें ज्यांना वाटतें, ज्या मोटारींत अस्पृश्य बसले असतांना ती विटाळते असें ज्यांना वाटतें, त्या विचारी हिंदूंना श्री. स्वामींचे अस्पृश्यतानिवारण या विषयींचें भाषण कसें आवडेल? या बाबतींत स्वामींच्या संबंधानें गांवांत रोज अशा कंड्या उठतात कीं, कोणी म्हणतो स्वामी वेडा झाला, कोणी म्हणतो स्वामीला खंडेराव देवळांतून काढून लावा, कोणी म्हणतात स्वामींची भिक्षा बंद करा! इतकेंहि करून जर ऐकिले नाही, तर त्यांची पंचायत करून सर्वच व्यवहार त्यांच्याशीं बंद ठेवा असें म्हणण्यापर्यंतहि मजल गेल्याचें समजतें. शाबास स्पृश्य हिंदूनों! तुम्ही अस्पृश्य म्हणून ठेविलेल्या हिंदूस आणि अस्पृश्य आजपर्यंत जे हिंदू धर्माची लाज सांभाळून आहेत त्यास, (अस्पृश्यास) मुसलमान अगर ख्रिश्चन होण्याचा इषारा देत असून हिंदू धर्म तुमचे तुम्हीच नेस्तनाबूद करीत आहांत. शाबास आहे तुमच्या अकलेची! याला हिंदूधर्मसंघटण म्हणावें की, हिंदूधर्मविध्वंसन म्हणावें, याचा स्पृश्यहिंदूनींच विचार करावा. ज्या स्वामीसंबंधाने रोज गांवांत खल होत आहे, ते कांही तुमच्या अशा धमकावणीला भीक घालणारे नसून ते खरे हिंदुधर्माभिमानी असून हिंदुसंघटणच करणार आहेत. श्रीस्वामी आत्मानंद ब्रह्मचारी यांना परमेश्वर उदंड आयुष्य देवो अशी त्या परमात्म्याजवळ प्रार्थना आहे.

६. स्पृश्य हिंदूनों, असल्या प्रकारच्या अपमानानें, छळांनें व धमकावणीने आजचा अस्पृश्य वर्ग आपली चळवळ बंद करून आपले मानवी हक्क ते वजाविणार नाहीत असें कां तुम्हांस वाटतें? पूर्वीचा काळ व पूर्वीचा अस्पृश्य वर्ग गेला. या तुमच्या धमकावणीला भीक न घालता त्यांचे मानवी हक्क ते वाटेल त्या रीतीनें बजावण्यास आजचे अस्पृश्य तयार आहेत, एवढें मात्र तुम्हीं लक्षांत ठेवा.

कारवार

देवाचें द्वार खुलें करा.

कारवार येथील अस्पृश्य वर्गाने त्या शहरांतील काजूबाग श्रीविठोबा देवालयांत आपला प्रवेश करून घेण्याचा प्रयत्न चालविला आहे. सदरहू देवळांत प्रवेश होण्याकरितां देवालयाच्या व्यवस्थापकाकडे अर्ज केला आहे व त्याला एका होतकरू हिंदूसमाज सेवकाच्या प्रयत्नानें शहरांतील स्पृश्य हिंदुंचीहि लेखी पुष्टि मिळाली आहे. तो अर्ज असा:—

"महाराजश्री व्यवस्थापक काजूबाग श्री विठ्ठल देवस्थान" यांस:—कारवारांतील खाली सही करणार महार, चांभार, मोची व भंगी यांचा अत्यंत नम्रतापूर्वक अर्ज ऐसाजे—

"महाराज आमच्या लोकांचा एक भजनी मेळा काढावा आणि तो मिरवीत मिरवीत श्री विठ्ठल देवस्थानापर्यंत जाऊन नंतर भक्तिमार्गाचें श्रेष्ठ दैवत आणि पतितपावन असा जो परम दयाळु व भक्तकामकल्पद्रुम श्रीविठ्ठल देव याचें, आपल्या परवानगीनें पुण्यप्रद असें दर्शन घ्यावें असा विचार आज बऱ्याच वर्षांपासून आमच्या मनांत घोळत आहे. तरी, तो विचार आज आपल्यापुढें या अर्जद्वारें मांडण्याचें धाष्टर्य करीत आहों.

ही मिरवणूक सदरहू देवस्थानी घेऊन जाणेस आपण ज्या ज्या योग्य अटी घालाल त्या सर्व निष्ठेनें पाळण्यास आम्ही पूर्ण तयार आहों. आपण सुज्ञ असून काल परिस्थिति ओळखणारे आहां; तरी, विशेष लिहिणें नलगे. कळावें

आपले नम्र बांधव—"

यावर महार चांभार वगैरे सुमारें ३० लोकांच्या सह्या आहेत. त्यास पुष्टिदाखल दिलेल्या 'स्पृश्य' हिंदु लोकांनीं जोडलेला अर्ज असा आहे:—

"ॐ श्रीः । अंत्यज लोकांचा सोबत ठेवलेला अर्ज आम्हीं वाचून पाहिला. श्री विठ्ठल देवस्थानाच्या ट्रस्टींनीं त्यांची विनंति मान्य केल्यास कोणत्याही तऱ्हेनें धर्मबाधक कृत्य केलें असें होईल, असें आम्हांस वाटत नाहीं."

यावर सुमारे ६०-७० लोकांच्या सह्या असून त्यांपैकी सात जण वैदिक वृत्तीचे (वेदमूर्ति अथवा भट) व एक विद्वान संस्कृत पंडित, शिवाय निरनिराळ्या धंद्याचे व दर्जाचे ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर यांच्या सह्या आहेत, मेसर्स, १ रामचंद्र माधव महिषी, २ माधव मंजनाथ शानभाग ३ विष्णु भास्कर भट्ट, पावशे ४ महाबळेश्वर तिम्मप्पा शेट्टी ५ विष्णु रामचंद्र आपटे ६ यशवंत हरि गोडसे ७ नारायण नागप्पा जोशी ८ दुर्गा नारायण कसबेकर ९ सीताराम सोहिरोबा वागळे १० कृष्णराव नाडकर्णी, मल्लापुरकर ११ बाळू कृष्ण भट्ट, साखरदांडे, हळगें १२ रा. सा. मंजनाथ विठ्ठल कायकिणी १३ विश्वनाथ वासुदेव वाघ १४ रामचंद्र केशव भट्ट सप्रे, शेजवाड १५ दत्तात्रेय विनायक भट्ट, नेत्रावळी १६ श्रीधर गोविंद पाऊसकर १७ मंगेश रामकृष्ण तेलंग १८ गणपत सदाशिव नाडकर्णी, सदाशिवगड १९ महाबळेश्वर दत्तात्रेय नाडकर्णी २० यशवंत त्रिंबक नाडकर्णी २१ पुरुषोत्तम शामराव मुजुमदार २२ जनार्दन पुरुषोत्तम सावकार २३ रामचंद्र कृष्ण बोरकर २४ अनंत दत्तात्रेय उप्पोणी २५ कृष्णराव रामचंद्र हळदीपूरकर २६ डॉ. मानकामे २७ वेंकटराव रामचंद्र हळदीपूर २८ विनायक भास्कर कुलकर्णी २९ विठ्ठल दुर्गापा कुलकर्णी ३० विठ्ठल अनंत रायकर ३१ जिवू रामा हरकन्त्र ३२ दत्तात्रेय सुबा नाईक ३३ एस. एच. नाईक ३४ मंजनाथ सांतय्या मुरडेश्वर ३५ शिवाजी नारायण तेलंग ३६ वाटू कृष्ण शिरोडकर ३७ महादेव वामन गोडबोले ३८ महाबळेश्वर गणपती भट्ट, गोपी ३९ घनश्याम नागप्पा जोशी, माजाळी ४० जनार्दन वामन भट्ट ४१ शांताराम विठ्ठल कामत ४२ हरिश्चन्द्र पुत्तु बोरकर ४३ गणेश सोयंरू सावंत ४४ ए. व्ही. आचार्य ४५ सोयरू कृष्ण ह्माले ४६ लिंगा मुंगा हरकंत्र ४७ रा. सा. महाबळेश्वर वाळप्पा बोरकर ४८ वेंकटेश नारायण पौराणिक ४९ भाऊ बाळकृष्ण गुळवणीबुवा ५० गेरसप्पा राम पै ५१ पुरुसो पांडुरंग सावंत ५२ अच्युत वेंकटेश प्रभू ५३ दत्तात्रेय अनंत तेलंग ५४ शीताराम विठ्ठल देसाई ५५ शंकर विश्वनाथ वाघ ५६ गणपत अनंत देसाई ५७ एस. टी. नाडकर्णी, सदाशिवगड ५८ लक्ष्मण बाबाजी आजगांवकर ५९ रामचंद्र दत्तात्रेय स्वार ६० रामचंद्र गोपाळ भट्ट ६१ डॉ. मारुतीराव तेलंग ६२ रामचंद्र रुद्रप्पा वागळे, कोडीबाग ६३ आर. एस. नाईक ६४ मुकुंद मादू नाईक ६५ कृष्णा श्रीनिवास देसाई ६६ सौ. राधाबाई शंकरराव वाघ ६७ श्रीमती सावित्रीबाई जोशी व ६८ सौ. शांताबाई दत्तात्रेय तेलंग.

याशिवाय सुकेरीकर वे. मू. रघुवीर व्यासराय आचार्य यांनीं आपलें मत वरील खलित्यापेक्षां जास्त जोरदार शब्दांत प्रकट केलें आहे. त्याचें प्रमाणभूत व्यवस्थापत्र ऐसाजे—

"ईश्वराचा उत्तमाधिकारी भक्त असून, अंत्यज झाला तरी अशा सद्भक्तास भक्तिच्या अतिरेक-कालावर ईश्वराच्या संनिधीत जाणेस अस्पृश्यत्वादि कारणेंकरून प्रतिबंध करणें हे ईश्वरप्रीतीला कारण होत नसून, उलट ईश्वरी कोपाला कारण होईल. वरून कोणत्याही जातीच्या खऱ्या भक्ताला (भक्ताभास नसलेल्या अशाला) देवदर्शनास प्रतिबंध करणें योग्य होणार नाहीं उलट कोणत्याहि वर्गाच्या भक्तिरहित मनुष्याला भक्ताप्रमाणें वागविणें हेंही ईश्वरी कोपाला कारण होईल. निष्काम भक्तीची लक्षणें हीं बाह्यतः मुख्य नसून, प्रायः अंतःकरण वृत्तीवरच जास्त अवलंबून असतात."

याशिवाय देवळांत अस्पृश्य बांधवांना मुक्तद्वार असावें एतद्विषयीं कारवारांतील हिंदूस गांधीजींनी ते हल्लीं राहत असलेल्या नंदी टेकडीवरून एक स्फूर्तिजनक संदेश पाठविला आहे. तो तेथील नागरिक श्री. सु. द. नाडकर्णी यांजकडे आला असून त्यांनीं तो सर्व हिंदु बांधवांना विदित होण्यासाठीं **विचारी**कडे प्रसिद्धीकरितां दिला आहे. मूळ संदेश इंग्रजींत असून आमच्या वाचकांकरितां त्याचा मराठींत अनुवाद खालीं दिला आहे:—

नंदी टेकडी,

ता. ४, माहे जून सन १९२७.

"प्रिय मित्र श्री. सु. द. नाडकर्णी यांस:—सा. न. वि. वि. तुमच्याकडील एका सार्वजनिक देवळांत 'अस्पृश्य' म्हणवून घेणाऱ्या बांधवांना प्रवेश मिळण्याकरितां, तुम्ही आमच्या (हिंदु) बांधवांस चालना देत आहां हें पाहून आनंद वाटतो. देवळाच्या येत्या सभेंत योजलेला ठराव एकमतानें पसार होईल अशी मला उमेद आहे, आणि तो तसा पसार झाल्यास, ज्या आमच्या देशबांधवांना या लोकांनीं आजपर्यंत निर्बंधाखाली दडपलें आहे, त्यांना अशामुळें जो कांही न्याय होण्याजोगा आहे, त्यापेक्षा कितीतरी पट जास्त न्याय यांनी स्वतःलाच केल्यासारखा होईल. माझे तर असें मत आहे कीं, आमची देवालयें ईश्वराच्या सांनिध्याला पारखी झाली आहेत. आमच्या देशबांधवांपैकी कांही वर्गाशीं (म्ह. अस्पृश्यांशीं) आम्ही करीत आलेल्या या अदवी (आसुरी) वर्तणुकीमुळें, (खुद्द) तो देवच (आह्मांस) अस्पृश्य, अगम्य व अदृश्य झाला आहे. या आमच्याच देश-बांधवांना व धर्मबांधवांना आमची देवळेंच काय पण आमची अंतःकरणेंसुध्दा आम्ही ज्या वेळेस खुली करुन देऊं, तेव्हांच परमात्मा देवळांत पुनः आपला प्रवेश करील.

तुमच्या येत्या सभेपूर्वी माझा हा संदेश पोंचेल अशी आशा आहे. तुमचें पत्र मला काल संध्याकाळींच मिळालें आणि मी यास उत्तर म्हणून हा संदेश उलट डाकेने पाठवीत आहें कळावें, हे नमस्कार.

आपला,

मो. क. गांधी.

हा प्रश्न लवकरच सदर देवस्थानाच्या भजक लोकांच्या येत्या साधारण सभेपुढें निकालास येणार आहे असें समजतें. याचा उलगडा कारवारच्यासारखा विचारी हिंदु-समाज कसा करील याची आम्ही सकुतुहल वाट पाहात आहों.

यासंबंधानें म. गांधीजींनीं गेल्या फेब्रुवारी ता. ३ रोजीं नागपूर येथें केलेल्या भाषणांतील लहानसा उतारा हिंदु बांधवांनीं मनन करण्याजोगा असल्यामुळें तो त्यांस सप्रेम सादर करितों:—

" अस्पृश्यता ! हा हिंदु धर्मावर कलंक आहे. स्वामी श्रद्धानंदजींनीं हा कलंक धुवून हिंदुधर्म पवित्र करण्यासाठी शेवटीं आपल्या प्राणाचा बळी दिला. त्यांचें खरें स्मारक म्हणजे अस्पृश्यतानिवारण करण्याचें कार्य हेंच होय ! जर हा कलंक लवकर धुतला जाणार नाहीं, तर हिंदु-जात नामशेष झाल्यावांचून राहणार नाहीं ! "

अर्थात्—हिंदूनीं हिंदुपणाचा अभिमान बाळगा, हेंच त्यांचें म्हणणें होय !

देवळाच्या प्रवेशाबद्दलची झालेली हकीकत वर देण्यांत आली आहे. निकालाकडे अस्पृश्य वर्गाचे डोळे लागून राहिले आहेत.

—" **विचारी** " वरून.

बहिष्कृत भारतावरील अभिप्राय

(१) **तरुण भारत**—तारीख ४/४/२७

बहिष्कृत भारतः—संपादक—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर बार-अॅट-लॉ, परळ, मुंबई. महाराष्ट्रांतील अस्पृश्य बांधवांची सेवा करण्याकरितां हें पाक्षिक सुरू करण्यांत आलेलें असून सदर पाक्षिकाचे संपादक परदेशांत उच्च शिक्षण संपादन करून आलेले एक अस्पृश्य सद्गृहस्थ आहेत व हें विशेषच भूषणीय आहे. पत्राची भाषा सुबोध व सदभिरुचीला धरून असल्यानें व विचार राष्ट्रीय स्वरूपाचे असल्यानें पाक्षिक बऱ्याच श्रेष्ठ दर्जाचें आहे. केवळ अस्पृश्यांच्या उन्नतीकरितां अशा एखाद्या भारदस्त नियतकालिकाची उणीव होतीच. ती उणीव हें पाक्षिक चांगल्या प्रकारें भरून काढील यांत शंका नाहीं. वा. व. ३ रुपये.

(२) **प्रजापक्ष**—तारीख २४/४/२७

बहिष्कृत भारतः—बॅ. आंबेडकरांच्या संपादकत्वाखाली सदर पाक्षिक रहीम बिल्डींग मुंबई येथें निघूं लागलें आहे. अस्पृश्य वर्गातर्फे झटणाऱ्या अशा एखाद्या स्वतंत्र पत्राची मोठी उणीव होती ती या पत्रानें भरून निघेल असें वाटतें. डॉ. आंबेडकर यांची लेखणी तडफदार असून तेजस्वी आहे. सत्यशोधकी तर्कटी वळणावर ती न जावो म्हणजे मिळविली. असो; आमच्या या नूतन बंधूचें आम्हीं मोठ्या प्रेमानें स्वागत करीत आहों. वार्षिक वर्गणी टपाल खर्चासह ३ रुपये.

(३) **परीक्षक**—तारीख २८/४/२७

बहिष्कृत भारत नांवाचें पाक्षिक वर्तमानपत्र नुकतेंच निघूं लागलें असून त्याचे दोन अंक प्रसिद्ध झाले आहेत. पत्राचे संपादक बॅरिस्टर डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर हे स्वतः आहेत. इतकें सांगितलें म्हणजे पत्राच्या योग्यतेबद्दल विशेष सांगण्याचे कारण नाहीं. बॅ. आंबेडकर हे चांगले विद्वान असून देशासंबंधीचे त्यांचे विचार फारच कळकळीचे आहेत. त्यांची भाषासरणी व विषय-प्रतिपादनशैली वाचकांच्या मनावर परिणाम करणारी असते. युक्तिवाद सरळ, सडेतोड, व सभ्यतेचा अतिक्रम न होऊं देता करण्यांत येत असतो. अस्पृश्य मानलेल्या जातींना हिंदुसमाजांत समानता प्राप्त करून देऊन त्यांची उन्नति घडवून आणण्यास झटणें हा ' बहिष्कृत भारत ' पत्राचा प्रमुख उद्देश आहे. हें पत्र बहिष्कृत वर्गासच नव्हे, तर इतर वर्गासहि भूषणभूत होईल अशी आम्हांस आशा आहे. ' बहिष्कृत भारत ' हें तूर्त पाक्षिक असलेलें पत्र लवकरच साप्ताहिक होवो असें आम्ही इच्छितों.

(४) **निजाम विजय**—तारीख १२/४/२७

गेल्या तारीख तीन एप्रिल पासून मुंबई येथें अस्पृश्यांच्या उन्नतीकरितां बॅ. आंबेडकर यांच्या संपादकत्वाखाली 'बहिष्कृत भारत' नांवानें एक पाक्षिक निघण्यास सुरवात झाली आहे. सदरहू नियतकालिकाचा पहिलाच अंक जो आमच्याकडे आला आहे त्यावरून पहातां पाक्षिकाचें धोरण कसें असणार याचा उलगडा होतो. पाक्षिकांतील कोणताहि लेख वाचला असतां संपादकाच्या मनाची अंगीकृत कार्याविषयींची तळमळ त्यांत स्पष्टपणें व्यक्त झालेली आढळते. हिंदुस्थानांतील अस्पृश्य समाजापुढें केवळ हिंदूंतील वरिष्ठ जातींशी झगडण्याचाच प्रश्न नसून ब्राह्मण वगैरे वरिष्ठ जातींशिवाय संस्कृतीनें त्यांच्याबरोबरीचे असतांनाहि त्यास हात अंतरावर ठेवूं पहाणारे ब्राह्मणेतर, स्वधर्मीयांची बऱ्यावाईट कोणत्याहि रीतीनें संख्या वाढविण्याकरितां बद्धपरिकर झालेले मुसलमान व बाह्यात्कारी एका जातीच्या हितार्थ जपण्याचा आव आणतांनाच मनांतून ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर, अस्पृश्य व मुसलमान इत्यादि सर्वांस एकच जात्यांत भरडून काढूं इच्छिणारें सरकार या सर्वांशींच त्यास झगडावें लागणार आहे. व ही गोष्ट संपादकाच्या ध्यानीं असावी असें दिसतें. पत्रांतील लेखांची भाषा अत्यंत जोरदार, सडेतोड व केवळ निर्भेळ सत्याशिवाय कशाचीही दरकार न करणारी अशी आहे. व हेंच धोरण पत्रकर्ते जोपर्यंत कायम ठेवतील तोपर्यंत ते आपलें उद्दिष्ट सिद्धीस नेण्याचें यश खात्रीनें मिळवतील असें वाटतें. कालाच्या विचित्र करणीनें वरिष्ठ कनिष्ठ किंवा अस्पृश्य अशा हिंदु जातींतील कमी अधिक प्रमाणानें कां होईना सर्वत्र समाजाची अधोगति झालेली आहे. परिस्थितीनें सर्वांच्याच नेत्रांत झणझणीत अंजन पडत आहे, व त्याचा परिणाम उशिरानें कां होईना पण दृष्टि निवळण्यांतच होईल याबद्दल शंका नाहीं. तरी आमच्या अस्पृश्य बंधूंनी विकारवश न होतां आपली चळवळ सडेतोडपणानें व केवळ आपले हक्क-खरेखुरे मानवी अधिकार-दृष्टीपुढें ठेवून चालवावी व कोणत्याहि परिस्थितींत परधर्मीयांच्या जाळ्यांत न सांपडण्याची खबरदारी घ्यावी, व त्यांच्या पुढाऱ्यांनीं त्यांस याच सरळ मार्गानें न्यावें. पत्राचें आजचें धोरण पहातां तें आमच्या वरील विचारसरणीला धरून राहील अशी आशा करण्यास जागा आहे, व म्हणूनच इतक्या कळकळीनें आम्ही सदरहू पत्राच्या चालकांचें अभिनंदन करतों. अस्पृश्यसमाज हा हिंदुसमाजाचा महत्वाचा अवयव आहे-नाहीं, खऱ्या हिंदु धर्माच्या भावी जीवनाचा तो पाया—आहे ही गोष्ट यापुढें तरी कोणी विसरूं नये.

(५) **गोग्रास**—तारीख ८/५/२७

' बहिष्कृत भारत ' पाक्षिक पत्र. संपादक डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर बार-एॅट-लॉ परळ, मुंबई. वा. व. ३ रुपये. स्वकीय समाजांत जागृति करून इतर समाजांस त्यांचे दोष दाखवून आपल्या समाजाबद्दल सहानुभूति उत्पन्न करून घेण्याचा हा प्रयत्न स्तुत्य आहे. मात्र हजारों वर्षांच्या पूर्वीच्या स्मृतिकारांनीं धर्माचे जे नियम घालून दिले त्यांना सैतानी वगैरे विशेषणें लावून किंवा कित्येक शतकांच्या रूढीची तटबंदी एकदम सुरुंगानें उडवून देण्याचा अट्टाहास करून बाचाबाची झाल्यास त्याचें सर्वस्वी खापर प्रतिपक्षावर फोडण्यानें इच्छित हेतु साधणें दुरापास्त आहे. आहार, विहार, राहणी, करणी, शिक्षण, सहवास इत्यादि सुधारणांनीं ज्या गोष्टी साध्य होणाऱ्या आहेत किंवा कालाचे ओघानें आपोआप घडूनहि येत आहेत, त्या दुराग्रहानें व उतावळीनें केल्यास हिंदूंची जूट होण्याऐवजी फूटच वाढत जाईल. कालाप्रमाणें रूढी बदलल्या पाहिजेत, पण आततायीपणानें ती गोष्ट साध्य होणार नाहीं. हें नूतन भावंड शांततेनें समाजोन्नति करण्यांत यशस्वी होवो.

(६) **मौज**—तारीख १८/५/२७

बहिष्कृत भारतः—संपादक, भीमराव रामजी आंबेडकर बार-अॅट-लॉ, यांच्या नेतृत्वाखालीं अस्पृश्योद्धारार्थ हें पाक्षिक निघत आहे. याचे आतांपर्यंत जे तीन अंक आमच्याकडे आले, यावरून हें पाक्षिक आपलें कार्य धडाडीनें करील असें वाटतें. विषयांची मांडणी वगैरे बरी असते. अस्पृश्यांचा हा दोस्त बहिष्कृत भारताचा उद्धार करील; अस्पृश्य व स्पृश्य यांनीं याला आश्रय द्यावा. वार्षिक व. ट. ह. सह ३ रुपये.

(७) **प्रबोध**—१५/५/२७

बहिष्कृत भारत :—(पाक्षिक परळ, मुंबई. सं. डॉ. आंबेडकर, बार. एॅट. लॉ, वा. व. ट. हं. सह ३ रु.) सामाजिक किंवा राजकीय दुःखें जीं असतील तीं वेशीवर टांगण्याला वर्तमानपत्र हें एक सुलभ साधन झालें आहे, ह्यांत शंका नाहीं. ह्या दृष्टीनें अस्पृश्यांचीं दुःखें समाजापुढें ठेवण्याकरितां वरील पक्षिकानें जो अवतार धारण केला आहे, त्याबद्दल आम्ही त्यांचें अभिनंदन करतों. हिंदुस्थानांत ज्या काळामध्यें औषधालाहि मुसलमान किंवा ख्रिस्ती नव्हता त्या काळांतील अस्पृश्यतेची गोष्ट एका प्रकारें वेगळी होती. पण आजच्या सारख्या काळामध्यें विधर्मी व गोमांसभक्षक असे लोक स्पृश्य समजण्यांत येत असतां राम-कृष्णाला भजणारे व गाईलाहि पूज्य मानणारे असे स्वधर्मीयच लोक पुरातन कालाप्रमाणें अस्पृश्यच मानण्यांत यावे हा अन्याय ह्यापुढें चालू राहणें केव्हांहि इष्ट नाहीं.

मुसलमान व ख्रिस्ती हे स्पृश्य मानण्याला " बळी तो कान पिळी " ह्याशिवाय दुसऱ्या कोणत्या शास्त्राचा आधार आहे ? दोघांनीहि आपली येथें राज्यें स्थापून आमचे कान पिळले म्हणूनच ते स्पृश्य ठरलेना ? मग अत्यजांनीहि तसेंच करून ते जर एखादें राज्य स्थापते तर तेहि कधींच स्पृश्य होऊन गेले असते. पण दुर्दैवानें तसें घडलें नाहीं ! इतकेंच काय पण ते मूर्ति फोडणाऱ्या किंवा जिवंत गाईला कापून खाणाऱ्यापेक्षां केवळ मेलेल्या गाईचें मांस खाणारा म्हणून तो त्याच्या पेक्षां पलीकडचा होतो हें कोणत्या तोंडानें म्हणतां येईल ?

गोमांसभक्षक इस्लामी किंवा ख्रिस्ती ह्याच्या पोटांत तरी जिवंत गाय जाते काय ? तिचा प्राणघात करावा तेव्हांच जाते ना ? मग त्याच्यापेक्षां ती आपल्या मरणानें मेल्यानंतर तिचें मांस खाणारा हा अधिक बरा नव्हे काय ? बकर कसाई व खाटीक हे स्पृश्य कसे हें उच्च हिंदु सांगू शकतील काय ? असो.

अस्पृश्यता निवारणार्थ व अस्पृश्य समाजाच्या उन्नत्यर्थ एका स्वतंत्र पाक्षिकाची स्थापना करण्यांत आली हें ठीकच झालें. पण पक्षसमर्थन करणें म्हणजे प्रतिपाक्षियांना शिवीगाळ करणें हें मात्र नव्हे. शास्त्रवाद, बुद्धिवाद व युक्तिवाद जे असतील ते खुशाल करावे. पण शिष्टाचाराचें उल्लंघन होतां उपयोगी नाहीं. अभिप्राय मागण्यांत आल्यावरून आम्हीं आपला अभिप्राय दिला आहे. पण लेखन शिवीगाळीच्या स्वरुपाचें आतांच दिसू लागल्यामुळें परत भेट मात्र देतां येत नाहीं ह्याबद्दल दिलगिरी वाटते. बदललेल्या परिस्थितीनुसार रूढी वाटल्यास बद-

लावी. पण दोन हजार वर्षापूर्वी होऊन गेलेल्या भगवान् मनूवर आज ताशेरा झाडणें म्हणजे ह्यासारखा मूर्खपणा दुसरा कोणताच नाही असें आम्ही समजतो.

(८) **श्रीयुत एम्. एस. मुंडले** बी. ए., एल. एल.बी., वकील, मोर्शी (वऱ्हाड)
ता. १३-५-२७

श्री. 'बहिष्कृत भारत' कर्ते यांस
सा. न. वि. वि.

बहिष्कृत भारताच्या दुसऱ्या व तिसऱ्या अंकातील अग्रलेखाबद्दल मी आपले मनःपूर्वक अभिनंदन करतों. या लेखांतील विचारसरणी जशी जोरदार व तर्कशुद्ध आहे तशीच भाषाहि ठसकेदार पण अकृत्रिम आणि परिणामकारी पण भारदस्त आहे. अश्लील लिहिल्याशिवाय परिणामकारक लेख लिहिणें अशक्य आहे असें ज्यांना वाटतें अशा पत्रकर्त्यांना आपलें पत्र मार्गदर्शक होईल अशी मला आशा आहे.

विविध-विषय संग्रह.

डॉ. मूंजे, तात्यासाहेब केळकर आणि हिंदु संघटन

[विजयी मराठा ता. २३–५–२७ वरून]
मागील अंकावरून समाप्त.

तात्यासाईब फारच कोंवळ्या मनाचे. त्यांना मांसाहार पसंत नाही व शाकाहार हा फार उच्च दर्जाचा असें त्यांचे मत आहे. व या शाकाहाराचीं ढाल पुढें करून ब्राह्मण वर्गाच्या पांच पोट जातींचे एकीकरणाची क्लृप्ति त्यांनी पुढें मांडली आहे. डॉ. मुंजे हे स्पष्ट बोलणारे. शाकाहारी ब्राह्मणांच्या सभेंत थोडया शब्दांत त्यांनी आपला मांसाहाराकडे असलेला ओढा स्पष्ट केला. पण तात्यासाहेबांना टाळ्या घेण्याचा मोह अनावर होता. म्हणून मुंजे यांच्या मतावर त्यांनी हल्ला चढविला. शाकाहारी व मासांहारी ब्राह्मणांमध्ये शरीरसंबंध सोयीचा नाहीं व म्हणून शक्य नाहीं अशी तात्यासाहेबांची समजूत आहे. पण मराठे, शिपी, माळी, साळी, कोष्टी वगैरे जातीत कांही कुटुंबे निव्वळ शाकाहारी पिढ्यानपिढ्या आहेत पण मुली देण्याघेण्याची कधीं अडचण येत नाहीं, हें तात्यासाहेबांनीं लक्षांत ठेवावें.

डॉ. मुंजे हे उदारमतवादी खरे निर्भीड आहेत. श्रोत्यांचे कान उघडावेत व त्यांच्यांत विचार सुरू व्हावा ही त्यांची मोठी इच्छा आहे. 'वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः' असे आजपर्यंत ब्राह्मण प्रतिपादीत आले व त्यांचें या कारणानें ब्राह्मणेतर समाजावर वजन आहे व आज मितीसही त्यांचा द्रव्य दृष्टीने फायदा होत आहे. ब्राह्मणांतील सगळा भिक्षुकवर्ग, हरिदास, पुराणिक, वगैरे बहुतेक या वर्णगुरुत्वावर जोर देत आहेत आणि गृहस्थ वर्गापैकीं बराच मोठा भाग उघड रीतीनें किंवा मौनव्रतानें यास अनुमती देत आहे. या गोष्टी नजरेआड करणें बरोबर नाहीं. डॉ. मुंजे यांनीं या वर्णगुरुत्वावर जोर देऊन सांगितलें की या वर्णगुरुत्वावर आजपर्यंत ब्राह्मणांनीं हक्क मांगितला. करितां आतां या मोठ्या स्थानांची जबाबदारीहि त्यांनी पत्करिली पाहिजे. म्हणून अस्पृश्यता एकदम नाहीशी करणें व इतर वर्णांबरोबर रोटीबेटी व्यवहार सुरू करणें हें अगोदर ब्राह्मणांनीं केलें पाहिजे. तात्यासाहेब हे पोळीपुरते पुढें येऊन गाळीच्या वेळी न चुकतां मागें राहणारे ! त्यांचे रडगाणें सुरू झालें कीं, आतां आमचें गुरुत्व कोण मानतो; हा समाजहक्काचा काल आहे, या कालांत सर्वांना सारखे हक्क आहेत. म्हणून अस्पृश्यता काढून टाकण्याचें काम सर्वांनी एकदम केलें पाहिजे, व त्याची जबाबदारी सर्वांवर आहे. वाहवा तात्यासाहेब! महाडच्या इतिहासाची पुनरावृत्ति ठिकठिकाणी करण्याची ही आपली प्रस्तावनाच झाली म्हणावयाची.

अशाप्रकारें तात्या व मुंजे यांच्या विचारांची भिन्नता आहे. दोघेही हिंदु महासभेच्या अधिवेशनांचे अध्यक्ष. एकाचा शिपाई बाणा तर दुसऱ्याचें भित्रेपणाचे लंपडाव. आपल्या बापानें आपल्यास असें बजावलें आहे कीं, रक्त मांस तुझें तुझ्या अन्नाप्रमाणें कसेंही बनो पण तुझें हाड भोंसल्याचें आहे हें विसरूं नको, असें डॉ. मुंजे यांनीं सांगितलें. आणि ब्राह्मण सभेंत त्यांनी ही गोष्ट सर्वांच्या प्रत्ययास आणून दिली. डॉ. मुंजे यांच्या स्पष्टोक्तीबद्दल त्यांस धन्यवाद देणें योग्य आहे. तात्यासाहेबांस योग्य बक्षीस म्हणजे तात्पुरत्या सभेंतील टाळ्यांचा कडकडाट. तो त्यांच्या पदरांत पडला आहेच.

महार बांधवांस इशारा.

कसबें नातेंपुतें, माळशिरस, अकलूज (जि. सोलापुर) आणि इंदापूर-बावडें (जि. पुणें) या भागांत कोणी दारुबाज आमचा भाऊबंद आणि सोलापुरचा पाडेवार असें नांवं सांगून गांवगन्ना ५ रु. वर्गणी जमवीत आहे. कित्येक ठिकाणीं **बॅ. आंबेडकरसाहेब** यांच्या परवानगीनें मी फिरतीवर निघालों, असेंही तो सांगत असल्याचें समजलें आहे. मेलेलीं जनावरें खायाला पाहिजेतच, असाही उपदेश तो करीत असतो म्हणतात. सबब सांगणें आहे कीं, आम्हीं तसल्या वेडगळ मताचे नाहीं. तो आमच्या गांवचा नाहीं. आम्हांला **बॅ. आंबेडकरसाहेबांनी** केव्हांही पैसे मागितलेले नाहींत आणि वर्गणीही जमा करावयास सांगितलेलें नाहीं. त्याला कोणी कांहीं देऊं नये. तो लुच्चा लफंगा आहे. त्याचा वर्ण काळा, डोक्याला केस राखलेले असून काळी टोपी वापरतो. ठेंगणा आहे. नेसावयाचें एकच धोतर-मलमलीचें-आहे. असें लोकांकडून आलेल्या पत्रावरून समजतें.

विश्वनाथ मेघाजी बनसोडे
ता. लो. बो. मेंबर, सोलापूर,

सोलापूर,
३०/६/२७.

तुळजाराम भिकाजी तळभंडारे
मोहनदास अण्णा बावरे
विठ्ठल दरीबा सरवदे

साभार-स्वीकार.

आमच्याकडे भेट व अभिप्रायाकरितां खालील पुस्तकें व साप्ताहिकें आलीं आहेत.

(१) प्रार्थनासमाजाचा इतिहास.
लेखक व प्रकाशकः–द्वारकानाथ गो. वैद्य किं. २॥

(२) हिंदु समाज समर्थ कसा होईल.
लेखक व प्रकाशकः—दिवेकर शास्त्री, मुंबई.
किं. ८ आणे.

(३) प्रबोधनाचे अग्र लेखांकाचें पुस्तक व प्रबोधनाचा चालू अंक. लेखकः–केशव सिताराम ठाकरे.

(४) "सत्यवादी" कुपवाड, वा. व. २॥ रु.
व्ही. पी. नें २॥। रु.

(५) "दीनबंधु" पुणें, वा. व. ३। रु. किं.
अंकास १ आणा.

अभिप्राय पुढील अंकीं देऊं.

—संपादक.

वर्तमानसार.

—मुलांचें विवाहयोग्य वय ठरविण्याकरितां बडोदे सरकारनें श्री. संपतराव गायकवाड यांच्या अध्यक्षतेखालीं एक कमिटी नेमली होती. तिचें काम पुरें झालें असून मुलींच्या लग्नाची वयोमर्यादा १४ वर्षापर्यंत वाढवावी अशी तिनें शिफारस केली आहे असें समजतें.

—अस्पृश्यांचीं मुलें स्पृश्य मुलांबरोबर शाळेंत बसवावीं असा कायदा कराची येथील म्युनिसिपालटीनें अमलांत आणला आहे. त्याला कांहींनी दांडगा विरोध आणला ! परंतु कळविण्यास आनंद वाटतो कीं शेट जमशेद नसरवानजी मेहता, शेट नारायणदास आनंदजी बेचर, एम्. एल्. सी., डॉ. जी. टी. हिंगोराणी, एफ. आर्. सी. एस्., एल्. एन. इत्यादि प्रभृति मंडळीच्या साह्यानें सदर्हु कायदा पास झाला, याबद्दल आम्ही वरील थोरसद्गृहस्थांचे व कराची म्युनिसिपालिटीचे अनंत उपकार मानितों.

—अमेरिकेंत ३२ हजार दैनिकें प्रसिद्ध होत असून इंग्लंडमध्यें १३ हजार प्रसिद्ध होत असतात.

—श्री. सौ. मनोरमाबाई लेले (मिस सामंत) यांनी प्रो. कर्व्यांच्या भारतीय महिला विद्यापिठाला कांहीं अटींवर चाळीस हजार रुपयांची आपली इष्टेट अर्पण केली आहे. त्यांनीं आणखी ६००० ची देणगी आपल्या लग्नाप्रित्यर्थ दिली. स्तुत्य, अस्पृश्यांनीं यापासून बोध घ्यावा.

—कांहीं दिवसांपूर्वी कोल्हापुरास एक ढोर जातीची बाई महामारीच्या विकारानें मेली. तिच्या अंत्य विधीची तयारी झाल्यावर तिला उचलण्याच्या वेळीं ती घाम पुशीत आहे असें आढळून आलें! बिचारीवर दैवानें खैर केली.

—मौजे नारगावंडी (ता. चांदुर जि. अमरावती) येथें ता. १८-६-२७ इ रोजीं अति वृष्टि होऊन गांवलगत असलेल्या नाल्यास एकाएकीं पूर आला, व सुमारे ५०-६० महारांच्या घरांतील सामान वाहून गेल्यामुळें ते निराश्रित झाले. श्री. रा. ग. पाटील ह्यांनीं ह्यां लोकांस अन्नदान केलें.

लेखकांस सूचना.

रा. माधवराव सुभानजी सोनवणें:—

आपला लेख चांगला आहे. पण छापण्याची अवश्यकता दिसत नाहीं.

रा. शंकरराव जावळे:—

ज्यास आपण उत्तर दिलें आहे तो तेवढ्या लायकीचा माणूस असता तर आपला लेख छापला असता.

रा. केशव शि. सकाटे:—

आपला मुद्दा काय आहे हें स्पष्ट होत नसल्यामुळें छापतां येत नाहीं.

इतर लेखकांनीं लेख सुवाच्य अक्षरांनीं मार्जिन सोडून बालबोध लिपींत अगदीं आटोपशीर लिहून पाठवावा.

शिक्षक पाहिजे.

अस्पृश्यांचीं खासगी शाळा, "खालचा माळीवाडा जुन्नर" सदर शाळेस एका व्ह. फा. परीक्षा पास झालेल्या शिक्षकाची जरूर आहे. गरजूंनीं पगाराच्या अटींसह खालील पत्त्यावर पत्रव्यवहार करावा. कळावे ता. १७-६-२७.

तुळशिराम येसूजी फुलपगार.
सेक्रेटरी अस्पृश्यांची खासगी शाळा, जुन्नर
खालचा माळीवाडा, जुन्नर. जि. पुणें.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :——
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :——
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ–मुंबई.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं „ „ ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं „ „ ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं „ „ २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. १५ माहे जुलाई सन १९२७. [अंक ८ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१–२. खुदा देखता है.
३. उघडा व्यवहार.
४. सरला देवी काय म्हणतात ?
५. सर शंकर नायरचा स्त्री वर्गास बोध.
६. याचा परिणाम चांगला होणार नाही.
७. गुण श्रेष्ठ कीं जात श्रेष्ठ.
८. पीर पावला !
अग्रलेख—
आप घरीं बाटा, बाप घरींहि बाटा ! पृ. ४
पत्रव्यवहार. पृ. ६
आत्मपरिचय. पृ. ६
सभा समारंभ व इतर वृत्त.
यमाचा दरबार. पृ. ७
वर्तमानसार पृ ८

आजकालचे प्रश्न.

१. मुसलमान लोक खाण्यापिण्याच्या बाबतींत जरी मोठे रंगेल असले तरी रमजान महिन्यांतील त्यांचे उपोषण फारच कडकडीत असतें. उपोषणकालांत पाणी पिण्याची सुद्धा मनाई असते. इतकेंच नव्हे तर आंवढा देखील परतण्याची त्यांना मनाई असते. एका फकिराची गोष्ट सांगतात कीं, त्याला उपास करणें प्राप्त होतें. पण उपासाचा कडकपणा त्याला अगदी असह्य वाटे. तेव्हां पाण्याचा घुटका तर प्यावयास मिळावा, पण लोकांना ते कळू नये. अशी एक युक्ति शोधून काढण्याच्या विचारास तो लागला. त्यावर त्याला अशी एक कल्पना सुचली कीं, आपण रोज नदीवर स्नानाला जावें व पाण्यांत बुडी मारून आंत एक घुटका घेऊन वर यावें म्हणजे तहानही भागेल आणि आपण उपास मोडला असें कोणाला कळणारहि नाही. ही नामी युक्ति त्याला इतकी पसंत पडली की, त्यानें हें मानभावी स्नान आपल्या दिनचर्येतील एक नित्याचा क्रम करून ठेविला. बऱ्याच दिवसांच्या अनुभवानें ही अंदरकी बात कोणासच कळणार नाहीं, अशी त्याची खातरजमा झाल्यामुळें "मैं करता हूं, ओ खुदाभी देखता नहीं" असें तो लोकांस सांगत फिरत असे. परंतु पाप कधींना कधीं उघडकीस येते, या लोकानुभवाप्रमाणे हा फकीर एके दिवशी पाण्याचा घुटका घेण्यास नदींत उतरला असतां एक शिंगटीचा मासा त्याच्या तोंडात गेला. झटक्यासरशी मासा तोंडात अल्यामुळे पाण्याबरोबर मासा गिळण्याचा प्रयत्न त्यानें केला. पण मासा मोठा व कांटेरी असल्यामुळें तो जो फकिराच्या गळ्यांत अडकला तो आंतही जाईना व बाहेरही निघेना. अशा स्थितींत आपल्या पापाची साक्ष बरोबर घेऊन त्या फकिरास नदीबाहेर शहरांत यावें लागलें. व शेवटीं "मैं करतां हूं ओ खुदाबी नहीं देखता," असें मोठ्या दिमाखानें म्हणणाऱ्या या फकिराची लफंगेगिरी चव्हाट्यावर आली.

२. असाच कांहींसा प्रकार ह. भ. प. पांगारकर बुवा यांचा झाला, असें आम्हांस वाटतें. रा. पांगारकर हे कांहीं दिवसांपूर्वी बडोद्यास गेले असतां. त्यांना तेथील रहिवाशीं श्री. विनायक वाकसकर या कायस्थ प्रभू जातीच्या गृहस्थानें फराळांचे आमंत्रण दिलें. तें पांगारकर बुवा यांनीं स्वीकारिलें. त्याप्रमाणे पांगारकर बुवा जातीनें ब्राह्मण असतां या कायस्थ गृहस्थाच्या घरीं जाऊन जेवले. परंतु ही गोष्ट बडोद्याचे प्रोफेसर जोशी यांनी पुण्याच्या ज्ञानप्रकाशांत प्रसिद्ध केली; व पांगारकर बुवांनी जें मनोधैर्य दाखविलें त्याबद्दल त्यांचें अभिनंदनही केलें. परंतु या अभिनंदनानें आनंदित होण्याऐवजी पांगारकर बुवांनीं उलट खाऊनप्रायश्चित्त घेतलें. या प्रायश्चित प्रकरणांत पांगारकर बुवांनी खोटा कोटिक्रम न लढवितां सरळपणा दाखविला आहे, असें भासवून कांहीं जुन्या मताचे लोक त्यांचे गुण गात आहेत. परंतु प्रायश्चित घेण्याची जीं कारणें पांगारकरांनी दिली आहेत, तीं ध्यानांत घेतां पांगारकर नुसता लपंडाव करीत आहेत असेंच म्हणावें लागतें. "ज्या अर्थी वाकसकरांच्या सलगीचे प्रोफेसर जोशी आपण जेवलों असें जाहीर करतात, त्या अर्थी त्यांची समजूत खरी धरून आपण जुन्या समजुतीच्या लोकांसाठी प्रायश्चित घेत आहों," असें श्री. पांगारकर हे लिहितात. जुन्या लोकांच्या समजुतीसाठीं प्रायश्चित घेणें हें हल्लींच्या काळांत मोठें निंद्य कृत्य आहे असें आम्हांस वाटतें. पुष्कळसे सुधारणावादी लोक अडलें कीं प्रायश्चित घेण्यास नेहमी तयार असतात. व उलट असेंही म्हणतात कीं "अहो ! प्रायश्चित घेतलें तरी आम्ही ही गोष्ट पुन्हां करणार नाहीं, अशांतला कांहीं भाग नव्हें!" या मताचे लोक सुधारणावादी असतील पण त्यांच्या वर्तनाचा हा प्रकार आम्हांस अगदीं गैर वाटतो. प्रायश्चित्त घेणें याचा अर्थ जी गोष्ट आपण केली ती गोष्ट वाईट आहे अशी कबुली देणें हा होय. याशिवाय प्रायश्चित्ताला दुसरा कांहीं अर्थ असणें संभवत नाहीं. जो खरा सुधारक आहे, ज्याला आपण करतों तें रास्त आहे अशी ज्याची दृढ भावना आहे, त्यानें अडल्यास प्रायश्चित घेणें यांत दुटप्पीपणा होत नसला तरी मनाचा दुबळेपणा होतो हें खास. प्रायश्चित्त घेण्यानें तें घेणाऱ्या लोकांच्या स्वभावाचा कमकुवतपणा दिसतोच. पण त्यामुळें सुधारणेची पिछेहाटहि होते. अडल्या पडल्याला सुधारणावादी लोक प्रायश्चित घेण्यास तयार झाल्यास जुन्या मताच्या लोकांना आपल्या-आचारविचारांत फेरबदल करण्याची केव्हांच जरूरी वाटणार नाहीं .उलट सुधारणावादी लोक प्रायश्चित घेतात म्हणजे आपणांस शरण येतात या जाणिवेनें तें सुधारणांना तुच्छ मानतात. व आमचेच खरें असा टेंभा मिरवून जुन्यालाच घट्ट धरून बसतात. रा. पांगारकर हे सुधारणावादी नसले तरी भागवत धर्मी आहेत. व भागवतधर्मांत झालेल्यां अनेक संतांचीं चरित्रेंही त्यांनी लिहिली आहेत. यावरून ते किती कट्टे भागवत् धर्मी असावेत हें कोणालाही विषद करून सांगण्याची जरूरी नाहीं. आमच्या मतें सुधारणावाद्यांनीं प्रायश्चित्त घेणें जसे निंद्य आहे, तसेंच भागवत्धर्मीयांनीहि सहभोजनाकारणें प्रायश्चित घेणें निंद्य आहे. कारण भागवत्धर्माला कांहीं भेदभावच नाहीं. इतकेंच नव्हे तर काला हा भागवतधर्माचें मुख्य अंग आहे. रा. वाकसकर यांच्याबरोबर झालेलें पांगारकरांचें सहभोजन हा तरी कालाच होता. मग भागवतधर्मी पांगारकरांना त्याबद्दल प्रायश्चित्त घेण्याचें काय कारण होतें, हें आम्हांस कळत नाहीं. आतां रा. पांगारकर हे कर्मठ आहेत असें धरून जरी चाललें तरी त्यांचें वर्तन प्रामाणिकपणाचें आहे असें म्हणणें शक्य नाहीं. रा. पांगारकर असें म्हणतात कीं आपण गेलों तें फराळाचें आमंत्रण होतें म्हणून गेलों. फराळासाठीं निर्लेपाचे पदार्थ असतात. आणि परजातीच्या हातच्या निर्लेपाच्या वस्तु सेवन करण्यांत अधर्म होत नाहीं असे रा. पांगारकरांचे म्हणणें आहे. परंतु ह्या दोन्ही म्हणण्यांत कांहीं अर्थ आहे असें आम्हांस वाटत नाहीं. निर्लेपाचे पदार्थ केव्हा व कधी खावे

या संबंधीचा शास्त्राधार अगदी उघडा आहे. ब्राह्मण पुरुषास स्नान केल्याशिवाय भोजन करणें निषिद्ध आहे. परंतु स्नान वगैरे प्रातःविधि उरकण्यास वेळ लागल्यास भोजनाच्या रमण्यांत रममाण होणाऱ्या ब्रह्मवृंदांची उपासमार होऊ नये म्हणून पाण्यांत न शिजविलेले पदार्थ—त्यालाच निर्लेपाचे पदार्थ असें म्हणतात—स्नानापूर्वी खाण्याची मुभा शास्त्रानें त्यांना ठेविली आहे. याचा अर्थ असा नव्हे कीं अब्राह्मण-जातीच्या घरचे निर्लेपाचे पदार्थ ब्राह्मणानें खुशाल खावेत. आतां परजातीच्या हातचे निर्लेपाचे पदार्थ खाणें निषिद्ध नाहीं असें जें पांगारकरांचे मत आहे तें खरें आहे, असें जरी धरलें तरी फराळ म्हणजे निर्लेपाचे पदार्थ हें पांगारकरांस कसें वाटलें हें मोठेंच नवल आहे. कारण ब्राह्मणजातीत संध्याकाळच्या जेवणाला सर्वत्र फराळ हाच शब्द लावतात हे सर्वश्रुत आहे. असे असतांना पांगारकरांना फराळ या शब्दाचो गूढ अर्थ कळला नाहीं हें असंभवनीय आहे. फराळ शब्दाच्या गूढ अर्थाकडे त्यांनीं लक्ष दिलें असतें तर त्यांना ही चूक टाळतां आली असती. असो. न जावें पण गेले ! आता गेल्यावर तरी आपणांपुढें पात्रावर काय वाढलें आहे हें पाहून मग ग्रहण करावयाचें होतें. जेवणांत वरणभात, श्रीखंड, पुऱ्या, इत्यादि पदार्थ वाढले होते असें रा. जोशी यांनी आपल्या पत्रांत जाहीर केलें आहे. अर्थात् आपली फसवणूक झाली असें पांगारकर जर म्हणतात तर निर्लेपाच्या पदार्थाऐवजी दुसरेच पदार्थ पात्रांत आलेले पाहून पांगारकर पंक्तीतून उठून जावयाचे होते. तसें जर त्यांनीं केलें असतें तर त्यांना प्रायश्चित्त घेण्याची पाळी आली नसती व त्यांचा प्रामाणिकपणाहि व्यक्त झाला असता. पण कायस्थाच्या घरीं गेल्यावर पात्रावर वरणभात आला असतां जो ब्राह्मण गृहस्थ यथेच्छ भुरके मारतो त्यानें, तुम्ही असें कां केलें? अशी पृच्छा केली असतां आपली फसगत झाली असें म्हणतो, त्याच्या सोदेगिरीला सीमा राहिली नाहीं, असें म्हणणें प्राप्त आहे. एक तर पांगारकरांनी वाकसकरांकडे जेवावयास जावयाचे नव्हतें, व गेलेच तर तें निभवून दाखवावयाचें होतें. पण नीतिमत्तेचा मक्ता घेतलेल्या या ब्राह्मणांना अप्रामाणिक युक्तिवाद करण्याची इतकी घाणेरडी संवय जडलेली असते कीं, आम्हाला केव्हां केव्हां त्याचा मोठा किळस येतो. हा सर्व प्रकार वाचून आमची अशी समजूत झाली आहे की, रा. पांगारकर व वाकसकर यांचा मोठा घरोबा असावा; व पांगारकरांनी वाकसकराकडे जेवल्याचे यापूर्वी अनेक प्रसंग येऊन गेलेले असावेत. रा. जोशी यांनी जर ही जेवणाची बातमी फोडली नसती तर या स्वारीनें ज्याप्रमाणें यापूर्वी वाकसकरांचे अन्न खावून साफ पचवून टाकलें तसें या प्रसंगीहि केलें असतें, व प्रायश्चित्ताचा प्रसंग टाळला असता. पण जोशांनी रमजान महिन्यांतील फकिराप्रमाणे पांगारकरांची गत करून सोडली. तेव्हां "मैं करता हूं, ओ खुदा देखता है" असें प्रत्यक्ष सिद्ध झाल्यावर या स्वारीला शेण खाण्याशिवाय गत्यंतर उरलें नाही. एरवी प्रायश्चित्ताची त्यांना फारशी दिक्कत होती असे दिसत नाही.

३. रा. पांगारकरांवर जो प्रसंग आला तो आत्मिक बल व मनोधैर्य नसल्यामुळे आला. पुष्कळच थोड्या ब्राह्मण लोकांत मनोधैर्य असतें. तेव्हा तें रा. पांगारकरांत नसलें तर त्यांत त्यांचा विशेष दोष आहे असें ह्मणवत नाही. यास्तव पुण्याच्या कांही ब्राह्मण लोकांनी एक नवें उपहार गृह उघडण्याचें जें मनोधैर्य दाखविलें आहे, ते पाहून आम्हास आनंद वाटल्याखेरीज राहत नाहीं. या उपहारगृहासंबंधी माहिती देतांना ता. ७ जून १९२७ च्या मुंबईच्या टाइम्स पत्राच्या पुण्याच्या बातमीदारानें असें कळविलें आहे कीं, या भावी उपहारगृहांत बकऱ्या कोंबड्यांचे मांस व अंडी वगैरे पदार्थ विक्रीस ठेवण्यांत येणार आहेत. हें नवें उपहारगृह काढण्याचा हेतू या बातमीदाराच्या माहितीप्रमाणे असा आहे कीं, ब्राह्मण जातींतील रोग्यांस डॉक्टरकडून कोंबड्या बकऱ्यांच्या मांसाचे खाद्य नियोजित केलें जातें, तेव्हां घरच्या भानगडींमुळे रोग्यांची मोठीच हरकत होऊन रोगी दगावण्याचा मोठा संभव असतो. ही हरकत पार पडावी म्हणून हें नवें उपहारगृह उघडण्यांत येणार आहे. या बातमीदारानें असेंहि कळविले आहे कीं, सदरहू उपहारगृहास चांगला आश्रय मिळाल्यास त्यांत पुढें उत्तम प्रकारची दारूहि विक्रीस ठेवण्यांत येणार आहे. ज्या ब्राह्मण गृहस्थांनी ही योजना रूजूं घातली आहे, त्यांचा हा उद्योग स्तुत्य आहे असे आम्हांस वाटतें. एक तर बाह्मण जात अगदींच छोटी. त्यांत ती म्हणजे हिंदु धर्माचा प्राण. ती जर एखाद्या साथींत सांपडली आणि मांसाहारानें जगेल असे डॉक्टरनें सांगितले तर कोणीहि कोंबडें-बकरेंच काय पण आपला रेडा मारूनहि ब्राह्मण रोग्याचा जीव जगवील. परंतु अब्राह्मणाच्या हातचें ब्राह्मण जातीस खातां येत नसल्यामुळे त्या जातींना या बाबतीत ब्राह्मण जातीची सेवा करण्याचा लाभ घेतां येत नाही. ही ब्राह्मण-अब्राह्मण या उभय पक्षांच्या दृष्टींने मोठी खेदाची गोष्ट होती. अशा परिस्थितींत कांही ब्राह्मण लोकांनींच हें काम अंगावर घेऊन ब्राह्मण रोग्यास दीर्घायु करण्याचें हें जें देशकार्य आरंभिले आहें, त्याबद्दल सारी अब्राह्मण जनता त्यांची सदैव ऋणीच राहील. पण दुसऱ्याहि एका दृष्टीनें हा उद्योग स्तुत्य आहे असें आम्हांस वाटतें. समाजाच्या अस्तित्वासाठी समाजबंधने जरी आवश्यक असलीं, तरी व्यक्तीच्या परिपोषाला अशी बंधने बाधक होतात. जोंपर्यंत समाजाचे मत आणि व्यक्तीचें मत यांत एकतानता असते, तोंपर्यंत लढा उत्पन्न होत नाही. परंतु जेव्हां समाजाच्या मतांत आणि व्यक्तीच्या मतांत भिन्नता दिसून येते तेव्हां ओढाताण सुरू होते, आणि व्यक्तीला जरूर तें स्वातंत्र्य जर प्राप्त झालें नाही तर त्याचे नैतिक परिणाम उभयतांवर सारखेच अनिष्ट होतात. त्यांतल्या त्यांत सामाजिक बंधनानें व्यक्तीचा कोंडमारा झाला म्हणजे ज्या गोष्टी मनापासून कराव्याशा वाटतात, परंतु त्या समाज उघडपणें करू देत नाहीं, त्याच गोष्टी मनुष्य छपवून करावयास लागतो. अशा प्रकारची संवय माणसास एकदां जडली म्हणजे तो सहजच दांभिक वृत्तीचा, दुहेरी वर्तनाचा, असत्य बोलणारा, अप्रामाणिक मनुष्य बनतो. ब्राह्मण समाजाची बंधनें विशेष कडकडीत असल्यामुळें अशा प्रकारच्या लोकांची पैदास त्या समाजांत विशेष प्रमाणांत होते. वरून शाकाहार करणारे पण चोरून दररोज मांसाहार करणारे पापी लोक ब्राह्मणवर्गात असंख्य सांपडतील. या उपहारगृहानें अशा लोकांची संख्या कमी होण्यास मदत होईल म्हणून त्याच्या चालकांचे आभार मानणें इष्ट आहे.

४. चोरटा व्यवहार करण्याची संवय येवढाच दोष आजच्या ब्राह्मणवर्गात आहे असें मात्र कोणी समजूं नये. व ज्यांनी श्री. सरलादेवी चौधराणी यांनी दक्षिण हैदराबाद येथें भरलेल्या सहाव्या सामाजिक परीषदेच्या अध्यक्षपदावरून जें मोकळ्या मनानें भाषण केलें तें वाचून तर कोणासच तसें वाटणार नाहीं. श्री. सरलादेवी चौधराणी यांनी आपल्या भाषणांत असें सांगितले की "मी ब्राह्मण कुलांत जन्म घेतला म्हणून माझ्या वाडवडलांना दोष देणें जरी मला उचित नसलें तरी सध्याच्या हिंदु समाजाला लागलेली उतरती कळा पाहिली म्हणजे समाजाची काळजी वाहून समाजसुधारणा करण्याचें आपलें कर्तव्य पाळण्यास ब्राह्मण विसरले याबद्दल मात्र सर्व ब्राह्मणांना दोष दिल्याशिवाय मी राहणार नाही.........प्रचलित ब्राह्मण जातीदील स्त्री पुरुषांस शारीरिक स्वच्छता किंवा बुद्धीचा विकास यातच ब्राह्मण्य आहे अशी जी खोटी शिकवण दिली जाते, तिच्या ऐवजी ब्राह्मण्य म्हणजे अस्वच्छाला प्रेमेंकरून जवळ करण्याची सदयता, अपवित्राला पवित्र करण्याची उत्कंठा, असंस्कृताला सुसंस्कृत करून त्याला मनानें, बुद्धीनें आपलेसारखा करण्याचा उद्योग अशी शिकवण देणें अवश्य आहे. समाजात चालना देण्याचें जें ब्राह्मणांचें कर्तव्य तें ब्राह्मण वर्गाच्या हातून होत नाही. हिंदूस्थानांतील मूळच्या रहिवाशांवर आर्य संस्कृतीचें आवरण घालून ज्या अगस्ति ऋषीने त्यांना आर्य बनविले त्या अगस्तीचा शुद्धीकरणाचा धडा गिरविण्यास ब्राह्मण लोक विसरले आहेत. आपला अवतार कशाकरतां आहे याची ब्राह्मणवर्गास अजीबाद भुल पडली आहे. इतकी की, बहुजन समाजात ज्ञानप्रसार करून त्यास सुशिक्षित करणें हा त्यांचा मुख्य धर्म असतां जे कोणी ब्राह्मण खालच्या वर्गाशी मिळून मिसळून वागतात त्यांची धर्मकार्ये करतात व त्यांना शिक्षण देण्याचा प्रयत्न करतात त्यांच्यावर ब्राह्मणवर्गाकडून बहिष्कार घालण्यांत येतो व त्यांचा अन्य तऱ्हेनें छळ होतो! हा ब्राह्मणवर्गाच्या इतिकर्तव्यतेंत केवढा मोठा विपरीत फरक घडून आला आहे! खरें म्हटले असतां एकाद्या ब्राह्मणानें जर बहुजन समाजांतील एकाद्या व्यक्तीस अगर वर्गास शिक्षण देण्याचें अगर त्यांचें धर्मकार्य करण्याचें नाकारलें तर तो अधर्मी म्हणून त्याला दोषी ठरविणें योग्य होईल. अरेरे! आज ब्राह्मणांचा जितका अधःपात झाला आहे तितका अधःपात एकाद्या अंत्यजाचा देखील झालेला नाही. शहाणपणा, दूरदर्शीपणा, निष्काम कर्म, इत्यादि गुणास ब्राह्मणवर्ग इतका पारखा झाला आहे कीं सामाजिक सुधारणा घडवून आणणाऱ्या लोकांनीं प्रथमतः ब्राह्मण जातीची सुधारणा करण्याकरितां एक मंडळ प्रस्थापित करणें अत्यावश्यक आहे. ब्राह्मण जातीची अधोगति इतकी झाली आहे कीं त्यांचें पुनर्जीवन करण्याची जितकी जरूरी आहे तितकी जरूरी इतर कोणत्याहि जातीस नाहीं असें म्हणणें सर्वस्वी यथार्थ होईल. हिंदुसमाजाच्या सारीगम स्वरामधल्या 'सा' ची जागा ब्राह्मण वर्गाची आहे. ही 'सा' ची किल्ली जर बिघडली तर सारा रागच बिघेडल हें उघड आहे. ह्या किल्लीचा सूर आधीं ताळ्यावर आणला पाहिजे व तो आणण्यास ब्राह्मणवर्गास त्याची अधोगतीची व कर्तव्याची जाणीव करून दिली पाहिजे. ज्याची दृष्टी व्यापक आहे, ज्याच्या मनांत समाजांतील सर्व व्यक्तींविषयीं सारखें प्रेम नांदत आहे आणि ज्याच्या धर्मशास्त्रांत सर्वांच्या उन्नतीला सारखा वाव ठेवण्यांत आला आहे असाच माणूस धर्माधिकारी होण्यास पात्र आहे. ब्राह्मणपद हें जन्मप्राप्त आहे, तें जन्माव्यतिरिक्त कोणास प्राप्त होऊं नये हा निर्बंध दुर करणे अवश्य आहे. ब्राह्मणपद हें तपाचें फळ आहे, हा पुरातन कालचा नियमच पुन्हां अमलांत आणणें अवश्य आहे. ब्राह्मण आईबापांच्या पोटीं जन्मला व जो अब्राह्मणांचे धंदे करतो तो जरी ब्राह्मण म्हणाला तरी त्याची ब्राह्मणेतरांत गणना झाली पाहिजे. धनाचा लोभ सोडून परोपकारार्थ देह झिजविणें हा ब्राह्मणांचा खरा धर्म आहे. परंतु तो धर्म सोडून जो ब्राह्मण धनाचा अगर मदाचा उपासक झाला असेल त्या ब्राह्मणानें आपलें ब्राह्मणपद सोडून ब्राह्मणधर्म आचरणाऱ्या वैश्याला अगर शूद्राला तें मोकळे करून दिलें पाहिजे. चालू मन्वंतरांत धंद्यांच्या आधारावर समाजाचें वर्गीकरण करणें अवश्य आहे व ज्यांची वृत्ति

समाजसेवेची आहे अशाच लोकांना ब्राह्मण हें नामाभिधान देऊन बाकींच्यापासून तें हिसकावून घेतलें पाहिजे.'' आम्ही आज इतके दिवस ब्राह्मणवर्गासंबंधीं जें लिहित होतो तें श्री. सरलादेवी यांनी इतक्या उत्तम तऱ्हेनें आणि स्पष्ट शब्दांत सांगितले याबद्दल आम्हांस आनंद वाटतो. आमच्या ब्राह्मणबंधूंस परकीयांचें नाहीं तर नाहीं पण स्वकीयांचे तरी ऐका येवढेंच आम्ही सांगतों.

५. हिंदु लोकांत स्त्री म्हणजे एक पुरुषाच्या चैनीची वस्तु आहे. असा सर्वसाधारण समज आहे. आणि पुरुषांच्या इच्छेनुसार स्त्रियांनी वागावें अशी सर्वांची समजूत असते. स्त्री म्हणजे चैनीची वस्तू समजली गेल्यामुळें तिच्या शरीराला वस्त्रप्रावरणांनीं व दागदागिन्यांनी शृंगारण्यांत बऱ्याच धनाचा व प्रेमाचा व्यय होतो हें खरें. तथापि माणूस समजून तिला कोणत्याच प्रकारचे हक्क हिंदु धर्मांत देण्यांत आलेले नाहींत. जड जिवाची जोपासना करण्यास संपत्तीचा वारसा तिला नाहीं तो नाहींच. पण शिक्षण घेऊन मन सुसंस्कृत करण्याचा अधिकारहि तिला नाहीं. आमच्या शास्त्रांत गाईला आत्मा आहे असें सांगून ख्रिस्ती लोकांना लाजवूं पाहाणारे हिंदु लोक स्त्रीला आत्मा आहे असें जरी मानीत असले तरी कृतीनें तसें दाखवित नव्हते हें खरें. आतां कोठें त्यांना हें उमगत आहे. परंतु त्यांतहि त्यांचें ध्येय मोठेंसें उच्च नाहीं. स्त्रियांनी गृहलक्ष्मी तेवढें व्हावें! त्याच्या 'पुढें स्त्रियांच्या प्रगतीची मजल जाऊं नये! ही मर्यादा अबला-उन्नति प्रीत्यर्थ झटणाऱ्या बऱ्याच सुधारकांनी आपल्यापुढें ठेविल्याचें दृष्टोत्पत्तीस येतें. आमच्या मतें अशा प्रकारचें संकुचित ध्येय स्त्रीवर्गापुढें ठेवणें अनुदारपणाचें द्योतक आहे. दरेक व्यक्तिमात्राला पूर्णावस्थेस जाण्यास समाजानें अवसर दिला पाहिजे हें तत्त्व जर एकदां मान्य झालें तर मग स्त्रियांच्यापुढें असलें हलकें ध्येय ठेवण्यांत यावें याचें आम्हांस नवल वाटतें. एका इंग्लिश तत्त्ववेत्त्यानें असें सांगितले आहे कीं, ध्येयप्राप्ति न होणें हा कांहीं गुन्हा नाहीं; पण कमी प्रतीचें ध्येय डोळ्यापुढें ठेवणें हा मात्र मोठाच गुन्हा आहे. या न्यायानें पाहतां सर शंकर नायर यांनीं ता. १७ जून रोजी पुणें येथील हिंदी महिलापीठाच्या पदवीदानसमारंभाचे वेळीं विद्यार्थीनींना जे चार उपदेशाचे शब्द सांगितले ते फार महत्त्वाचे होते. सर शंकर नायर यांच्या उपदेशांतील महत्वाचा भाग म्हणजे आपल्या हिंदी स्त्रियांनी देखील त्यांच्या अमेरिकन, चिनी, टर्की, रशियन वगैरे भगिनींप्रमाणे स्वातंत्र्याविषयीं चळवळ करून पुरुषांच्या बरोबरीचे हक्क मिळवावे हा होता. उपरिनिर्दिष्ट देशांतील स्त्रीपुरुषांमध्ये ज्या भांडाभांडी सध्या चालू आहेत, त्यांचा आधार देऊन, तिकडील स्त्रियांचा आदर्श जशाचा तसा आपल्या स्त्रियांच्या पुढें ठेवणें अविचारांचें होईल असें कांही विचारी माणसांस वाटणें शक्य आहे. कारण त्यांच्या मतें नोकऱ्यांमध्यें, धंद्यांमध्यें तिकडील स्त्रीपुरुषांत जी सध्या स्पर्धा चालूं आहे तिचे अनिष्ट परिणाम आपण ढळढळित पाहात असतां तशा प्रकारच्या चळवळी इकडे सुरू करा म्हणणें इष्ट नाहीं. या त्यांच्या म्हणण्यांत कांहीं तथ्यांश आहे असें आम्हांस वाटत नाहीं. पुरुषांपुरुषांत सर्वत्र स्पर्धा चालू आहे. तशी ती हिंदुस्तानांतहि चालू आहे. अशी स्पर्धा चालू नये म्हणून तर वर्णाश्रम धर्माची कल्पना अस्तित्वांत आली, अशी आमची ठाम समजूत आहे. ब्राह्मणाच्या पदाची अभिलाषा धरून क्षत्रियांनीं त्यांच्यावर मात करूं नये, क्षत्रिय होण्याची महत्वाकांक्षा धरून वैश्यांनीं व शूद्रांनीं त्यांच्याशीं झगडा करूं नये, व अतिशूद्रांनीं तर देतील त्यावर आपलें कार्य भागवावें, एकमेकांच्या पदाला एकमेकांकडून ढका लागूं नये व ज्याचें त्याचें पद अचल व अढळ रहावें हाच वर्णाश्रम धर्माचा मुख्य हेतु आहे. पण आजकाल विशिष्ट जातीची विशिष्ट प्रकारची मक्तेगिरी लयास जाऊन ब्राह्मण लोक हाडें नाहींतर जोडे विकण्याचा धंदा राजरोसपणें करून सर्वात खालचे असे जे अतिशुद्र त्यांच्यांशी स्पर्धा करीत आहेत. क्षत्रिय लोक आपली मर्यादा सोडून पुरोहितपणा आपणांस प्राप्त व्हावा म्हणून ब्राह्मणांशीं हेवा देवा करीत आहेत. तसेंच अतिशूद्र लोकहि धर्मानें घालून दिलेली मर्यादा उल्लंघून प्रोफेसरी, डॉक्टरी, वकीली वगैरे करून त्रैवर्णिकांच्या तोंडचा घांस आपल्याकडे ओढून घेत आहेत. पुरुषापुरुषांत हा लढा चालला असतां व कांहीं ठिकाणीं तो विकोपासहि गेला असतां तो थांबवा व एकमेकांना एकमेकांची बरोबरी करूं नका असा उपदेश केल्याचें आमच्या कानांवर नाहीं. हा लढा जर चालतो व त्यापासून अनिष्ट परिणाम होण्याचें कोणासही भय वाटत नाहीं तर त्या लढ्यांत स्त्रियांचा असा एक नवा प्रतिपक्ष उभा राहिला तर राष्ट्र रसातळास जाईल असे कां वाटावें कोण जाणें. अशा लढ्यांतून योग्य माणूस स्त्री अगर पुरुष योग्य जागीं येऊन राष्ट्राचा अभ्युदय होईल हेंच खरें आहे. सर शंकर यांनी स्त्रीशिक्षणाच्या बाबतींत दुसरा एक महत्वाचा मुद्दा सांगितला, तो असा कीं, युरोप, अमेरिका, रशिया, चीन, इत्यादि देशांत स्त्रियांसाठीं निराळीं विद्यापीठें, शाळा व कॉलेजें कमी होऊं लागलीं आहेत तेव्हां हिंदुस्थानांतहि स्त्रियांच्या शिक्षणासाठीं निराळ्या शाळा, निराळीं कॉलेजें नकोत. स्त्रियांचें शिक्षण पुरुषांच्या बरोबर एकत्र असलें पाहिजे. स्त्रियांचें व पुरुषांचें शिक्षण एकत्र होऊं नये याला आधार देतांना पुराणमतवादी लोक असें सांगतात कीं, स्त्रियांचा विनय आणि पुरुषांची नीतिमत्ता शाबूत राखण्यासाठीं वयाच्या ७ वर्षांनंतर त्यांना वेगवेगळें शिक्षण देण्यांत यावें. ७ व्या वर्षांनंतर शारीरिक व मानसिक स्थितीमध्यें पालट होऊं लागतो, म्हणून अशा वेळीं मुलामुलींना वेगळें ठेवणें अवश्य आहे. वेगवेगळे ठेवून नीतिमत्तेचा परिपोष करण्याचा हा प्रकार आम्हास तरी मोठा विलक्षण दिसतो. एखाद्या तरुणास निर्जन वनांत, हिमालयासारख्या पर्वताच्या आसमंतात जर डांबून ठेविलें तर तो आजन्म ब्रह्मचारी राहील याबद्दल कांहीं वानवा नाहीं. त्याचप्रमाणे एखाद्या नवयौवन स्त्रीस तुरुंगाच्या आंत कोंडून ठेविलें व तिला कोणाचा संसर्ग होऊं दिला नाहीं, तर ती देखील आजन्म साध्वी होऊं शकेल. पण अशांच्या नीतिमत्तेची कवडी इतकीहि किंमत आहे, असें आम्हास वाटत नाहीं. स्त्रियांच्या सहवासांत राहून जो पुरुष आपलें मन ताब्यांत ठेवूं शकतो व पुरुषांच्या सहवासांत राहून जी स्त्री आपलें पाऊल वांकडे पडणार नाहीं अशी खबरदारी घेऊं शकते, त्यांनाच आमच्या मतें नीतिमान् म्हणतां येईल. आतां वेगळें ठेवण्यानें जर नीतिमत्तेचा परिपोष होतो, हें जर खरें असेल, तर त्याचें प्रत्यंतर मुसलमान पुरुषांच्या वर्तनांत आपणांस दिसलें पाहिजे. कारण मुसलमान समाजात स्त्रीपुरुषांमध्ये गोषापद्धतीमुळें स्नेहभावाचें पाणी इतकें दुभंग झालें आहे की, आईला मुलाचें व बहिणीला भावाचें तोंड पहाणें अशक्य जातें. परंतु वास्तविक प्रकार किती उलट आहे हें कोणास सांगावयास नको. हिंदू लोकांपेक्षां मुसलमान लोकांत स्त्रियांविषयीं अगदी हलक्या प्रतीच्या मनोभावना वास करीत असतात, ही गोष्ट सर्वांच्याच अनुभवाची आहे. आतां मुसलमान लोकांतच स्त्रियांविषयी अनुदार बुद्धि विशेष प्रमाणांत जागृत असावी व हिंदूंत ती नसावी याचें कारण शोधून पाहिलें असतां असें दिसून येईल की मुसलमान लोकांत हिंदूइतका स्त्रीपुरुषांचा मिलाफही नाहीं. तसा जर होता तर त्यांच्यांत असल्या हलक्या प्रतीच्या भावना जागृत होत्याच ना. परंतु ही गोष्ट अंगीं बाणावयास उभयपक्षांचा सहवास होणें अत्यंत जरूर आहे. जेथें जेथें अशा प्रकारचा सहवास घडत नाही तेथें तेथें स्त्रियांविषयी पुरुषांच्या मनांत अनुदार भावना जागृत असणें अगदी सहाजिक आहे. कारण जी गोष्ट दुर्मिळ, दुष्प्राप्य व दुःसाध्य असते ती आपल्या झपाट्यांत आल्याबरोबर तिच्यावर चवताळून जाणे; हा मनाचा धर्म आहे. त्याविरुद्ध क्वचितच कोणास जातां येईल. उलट तीच गोष्ट नेहमींच्या परिचयाची असेल तर ती आपल्या सांनिध्यांत जरी आली तरी तिच्याबद्दल मन विशेषसें अधीर होत नाहीं. स्त्रीपुरुषांची नीतिमत्ता जर वाढवावयाची असेल तर त्यांचा सहवास जितका जास्त होईल तितका अवश्य घडवून आणला पाहिजे. पृथक् पृथक् ठेवल्यानें अनीतीचा अग्नी शांत न होतां जास्त भडकणार आहे, हें कोणीहि विसरूं नये. अशा दृष्टीनें पहातां सर शंकर नायर यांनीं एकत्र शिक्षणाचा जो उपदेश केला तो नीतिमत्तेला पोषकच आहे, असें म्हणणे प्राप्त आहे.

६. गेल्या अंकांत आम्ही मुंबई येथें फणसवाडींत नवीन स्थापन झालेल्या प्रतिवादी भयंकर मठ नांवाच्या देवळांत कसे गेलों याची सविस्तर हकीकत दिली होती. आतां केसरीच्या गेल्या दोन अंकांत या मठाकडून त्या बाबतींत खुलासा प्रसिद्ध झाला आहे. त्यांत मठाधिपतींनीं आपण आंबेडकरांना बोलावलेंच नाहीं असें खोटेंच जाहीर केलें नाहीं, हे आम्ही आपलें नशीब समजतों. भेटीस या म्हणून आपण कळविलें होतें हें त्यांनी प्रांजलपणें कबूल केलें ही त्यांची थोरवी म्हणावयाची. आतां "टेलिफोन मधून आम्ही कोणासहि या असें कळविलें नव्हतें" असें जें मठाधिपतीनें जाहिर केलें आहे त्यांत मठाधिपतीनें स्वतः या, असा टेलिफोन केला नाहीं, असें म्हणण्याचा हेतू असेल, तर तें खरें आहे. ज्या गृहस्थानें आमचा कार्ड नेला, त्यानेंच आम्हाला टेलिफोन केला हेंच आमचें म्हणणें आहे. मठाधिपतीनें केला असें आम्ही केव्हांच म्हणालों नव्हतों. मठाधिपतीनें आपण टेलिफोन केला नाहीं असें जें लिहिलें तें केवळ कर्मठ लोक आपल्यावर उदारपणाचा आरोप करतील या भयास्तवच लिहिलें आहे. तेव्हां त्यांत विशेष महत्व नाहीं. महत्व मात्र दोन गोष्टींना आहे. आंबेडकर अस्पृश्य आहेत हें मागाहून कळलें; तें अगोदर कळलें असतें तर त्यांना परवानगी देण्यांत आली नसती असें मठाधिपतीचें म्हणणें आहे. यावर मठाधिपतींना आमचा असा प्रश्न आहे कीं, अस्पृश्यांना देवळांत प्रवेश होऊं दिल्यानें जर देऊळ बाटतें तर कोणता माणूस अस्पृश्य आहे व कोणता नाहीं हें आगाऊ ओळखण्याचे कांहीतरी अचूक साधन शोधून काढणें धर्मसंरक्षणाच्या दृष्टीनें अत्यंत महत्वाचें आहे. कारण एकादा अस्पृश्य माणूस आपण अस्पृश्य आहोंत असें सांगावयास कबूल झाला नाहीं किंवा तो अस्पृश्य आहे याचें बिंग कोणा उपद्व्यापी ब्राह्मण्यग्रस्तानें जर फोडलें नाहीं तर तो खुशाल देवळांत रिता शिरून देवाला भेटूनच काय पण स्वामीच्या उरावर लाथ मारूनहि भरला बाहेर निघेल व देऊळ बाटलें असें स्वामीस कळूनहि येणार नाहीं. असले प्रकार हजारों घडत असतील; व दुसरीकडे जें एक पत्र छापलें आहे त्यावरून असें घडत असावें असें दिसतें. नकळत आलेला अस्पृश्य देऊळ भ्रष्ट करीत नाहीं, पण सांगून सवरून आलेला अस्पृश्य मात्र भ्रष्टाकारास कारणीभूत होऊं शकतो ही विचारसरणी तर आम्हाला अगदींच नादानपणाची दिसते. धर्म खरोखरीच जर पाळा-

(पृ. ६७ पहा)

COPYRIGHT: BUDDHA JYOTHI PRAKASHANA

वर्गणीदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नांवानें करणें व आपला रजिष्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. १५ जुलै १९२७.

आप घरीं बाटा, बाप घरींहि बाटा !

मुंबई इलाख्यांतील शिक्षणखात्याचा अहवाल जो कोणी काळजीपूर्वक वाचून पाहील व त्याचें मनन करील त्याला या इलाख्यांतील शिक्षणाच्या प्रसाराचा प्रकार पाहून आश्चर्य वाटल्या वांचून राहणार नाही. शिक्षणाच्या प्रसाराचा हिशोब देण्याकरितां या इलाख्यांतील प्रजेचे चार विभाग करण्यांत आले आहेत. (१) पुढारलेला वर्ग, अथवा ब्राह्मण व तत्सम जाती, (२) मध्यम वर्ग अथवा मराठा व तत्सम जाती, (३) कनिष्ट वर्ग अथवा अस्पृश्य व तत्सम जाती, आणि (४) मुसलमान वर्ग. लोकसंख्येच्या मानानें पाहिलें तर मराठा व तत्सम जाती यांचा पहिला, अस्पृश्य व तत्सम जातीचा दुसरा, मुसलमान वर्गाचा तिसरा आणि ब्राह्मण व तत्सम जातीचा चवथा नंबर लागेल. शिक्षणप्रसाराच्या दृष्टीनेंहि असाच अनुक्रम लागावयास पाहिजे. पण खरा प्रकार अगदीं उलट आहे. मराठा व तत्सम जातींचा लोकसंख्येच्या मानानें पहिला नंबर लागतो. पण उच्च शिक्षणांत तसाच दुय्यम व प्राथमिक शिक्षणांत त्यांचा तिसरा नंबर आहे. अस्पृश्य व तत्सम् जातींचा लोकसंख्येच्या मानानें दुसरा नंबर लागतो. पण उच्च शिक्षणांत तसाच दुय्यम व प्राथमिक शिक्षणांत त्यांचा नंबर चवथा म्हणजे शेवटचा आहे. मुसलमान वर्गाचा लोकसंख्येच्या मानानें तिसरा नंबर आहे. परंतु उच्च शिक्षणांत तसाच दुय्यम व प्राथमिक शिक्षणांत त्यांचा नंबर दुसरा ह्मणजे मराठा व तत्सम जाती व अस्पृश्य व तत्सम जाती यांच्यावरचा आहे! या सर्वांना कळस म्हणून समजल्या जाणाऱ्या ब्राह्मण व तत्सम जातीचा लोकसंख्येच्या मानानें चवथा म्हणजे शेवटचा नंबर लागतो. पण नवलावा हा कीं या चिमुकल्या जातींनीं उच्चशिक्षणांत तसेंच दुय्यम व प्राथमिक शिक्षणांत पहिला नंबर पटकाविला आहे. या इलाख्यांतील शिक्षणप्रसाराच्या अध्यायांतील ही कथा विस्मयकारक आहेच. पण वर जी निरनिराळ्या जातींची शिक्षणांतील नंबरवारी दिली आहे तिच्यावरून एका वर्गानें दुसऱ्या वर्गास किती टांगांनी मारलें आहे याचा बोध होणें शक्य नाहीं. तें कळण्यास दरेक वर्गांत किती अंतर पडलें आहे याची इत्थंभूत कल्पना झाली पाहिजे. ती व्हावी ह्मणून गतसाली प्रसिद्ध झालेल्या अहवालावरून खालील आंकडे आम्ही देत आहोंत.

प्राथमिक शिक्षण.

वर्ग.	सदर वर्गांच्या दर हजारी लोकसंख्येशीं त्या वर्गांतील विद्यार्थ्यांचें प्रमाण.
ब्राह्मण व तत्सम जाती	११९
मुसलमान	९२
मराठा व तत्सम जाती	३८
अस्पृश्य व तत्सम जाती	१८

दुय्यम शिक्षण

वर्ग	सदर वर्गाच्या दर एक लाख लोकसंख्येशीं त्या वर्गांतील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण.
ब्राह्मण व तत्सम् जाती	३०.००
मुसलमान	५००
मराठा व तत्सम् जाती	१४०
अस्पृश्य व तत्सम जाती	१४

उच्चशिक्षण

वर्ग	सदर वर्गाच्या दर दोन लाख लोकसंख्येशीं त्या वर्गांतील विद्यार्थ्यांचें प्रमाण.
ब्राह्मण व तत्सम जाती	१०००
मुसलमान	५२
मराठा व तत्सम जाती	१४
अस्पृश्य व तत्सम जाती	०

वरील आंकडे जो मनन करील त्याला सहज कळून येईल कीं पहिल्या व शेवटच्या वर्गांत केवढें मोठें भयंकर अंतर पडलें आहे! ! ! शिक्षणाच्या शर्यतींत धावणाऱ्या या घोड्यांत एवढे अंतर पडलें आहे कीं पहिल्यास शेवटचा दिसत नाहीं व शेवटच्यास पहिला दिसत नाही. त्यांतल्या त्यांत ध्यानांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं मुसलमान लोक जे कांहीं थोडक्या दिवसांपूर्वी सर्वांच्या नव्हे अस्पृश्यांच्याहि पिछाडीस होते त्यांनीं आज इतकें अंतर छाटलें आहे कीं नुसते मराठ्यांना व अस्पृश्यांना मागें टाकलें आहे असेंच नव्हे तर ब्राह्मणांना देखील ते गांठीत आले आहेत. तीन मागसलेल्या वर्गापैकीं एकानें आणि तोहि गाढ निद्रेत घोरत पडत असलेल्या वर्गानें खडखडून जागे व्हावें व घोडदौड करून सर्वांस मागें टाकावें हा आश्चर्यकारक परिणाम कसा घडला हा प्रश्न विचारांत घेण्यासारखा आहे. मुसलमान लोकांच्या शिक्षणप्रगतीचें मुख्य कारण म्हणजे सरकारनें दिलेल्या विशेष सवलती हेंच होय. या सवलती मुसलमानवर्गास देण्यात आल्यामुळे वरिष्ट हिंदु सरकारवर नेहमी नाराज असतात. हें त्यांचें वर्तन आम्हास पसंत नाहीं. ज्या कारणाच्या आधारावर मुसलमान वर्ग आपणा करितां विशेष सवलती सरकारजवळ मागतो तीं कारणें नादानपणांचीं असतील. आम्ही हिंदुस्थानचे देवडीवाले आहोंत, आम्हास खुष ठेवा, नाहीं तर शत्रुला आंत सोडूं, आम्ही मोगल बादशाहीचे ऐतिहासिक अवशेष आहोंत, यास्तव आमच्या म्हणण्याला सरकारनें विशेष किंमत दिली पाहिजे वगैरे आधारांवर मुसलमान लोकांनीं मागण्या मागणें हें घमेंडखोरीचें लक्षण आहे. तथापि मुसलमानांना ज्या सवलती देण्यांत आल्या त्या केवळ बाजीरावानें मस्तानीवर फिदा होऊन दिलेल्या देणग्यांप्रमाणे अस्थानी आहेत असें म्हणतां यावयाचें नाहीं. या सवलतीच्या धोरणाला विरोध करणाऱ्या वर्गाचें असें म्हणणें आहे कीं, सवलती देणें हा निव्वळ पक्षपात आहे. सरकारनें सर्व प्रजेला सारखें वागवावें, आंगा जांघाचें करूं नये. हा उपदेश दिसावयाला यथार्थ दिसतो. पण सर्वच परिस्थितींत तो सारखाच हितकारक होईल असें म्हणतां येणार नाहीं. एका परिस्थितींत न्याय करावयाचा झाला तर तोच उपदेश अमलांत आणावा लागेल. पण निराळ्या परिस्थितींत तो जर लागू केला तर न्यायाच्या ऐवजीं अन्याय होईल. दोन माणसें सारखीं सुदृढ असतील तर एकाला मलिदा व दुसऱ्याला कोंडा देणें केव्हांच रास्त होणार नाही. पण एक रोगी व दुसरा निरोगी असला तर निरोग्याला कोंडा व रोग्याला मलिदा हीच व्यवस्था प्रशस्त ठरेल. म्हणून आम्ही म्हणतों की, जेथें सर्व लोक सारख्या सपाटीवर असतील तेथें त्यांना सारख्या रीतीनें वागविण्यास हरकत नाहीं. नव्हे तेंच न्याय्य होईल. पण जेथे मुळांतच लोक असमान आहेत तेथें त्यांना समानतेने वागविणें अन्याय होणार आहे. यास्तव प्रजेंतील सर्व जनांना सारख्या सपाटीवर आणणें ही जर सरकारच्या धोरणांची दिशा असेल तर जे वर्ग सपाटीच्या खालीं असतील त्यांना विशेष सवलत देऊन वर आणणें ह्यांतच न्याय आहे. म्हणून मुसलमान वर्गाला सरकारनें ज्या सवलती दिल्या त्याबद्दल आम्हांस विषाद वाटत नाही. विषाद वाटतो तो येवढ्यासाठीच की मागासलेल्यांपैकी मुसलमान तेवढे सरकारला दिसले. मराठा वर्ग व अस्पृश्य वर्ग यांच्या अस्तित्वाची बूज सरकारला कां झाली नाहीं? मागासलेपणामुळे जर सवलती द्यावयाच्या तर जे जास्त मागासलेले त्यांना जास्त सवलती मिळावयास पाहिजे होत्या. एकट्या मुसलमानांना सरकारनें उरावर घेऊन नाचावें व त्यांच्याहिपेक्षां मागासलेल्या वर्गांकडे डाव्या डोळ्यानें देखील पाहूं नये ही सरकारच्या प्रजापालनाची हातोटी विलक्षण नाहीं असें कोण म्हणेल? आतां सवलतींचा प्रश्न बाजूस ठेवला तरी शिक्षणाच्या बाबतींत सरकारला कर्तव्य म्हणून कांहीं करणें प्राप्त आहे किंवा नाहीं याचाच विचार करावयाचा आहे.

उपासमारीनें शारिराचें पोषण कमी झाल्यास माणूस हीनबल होऊन अल्पायुषी होतो. तसेंच शिक्षणाचें अभावी तो निबुद्ध राहिल्यास जिवंतपणी दुसऱ्याचा गुलाम बनतो. अर्थात् मुलांच्या शरिराची व बुद्धीची शक्य तेवढी चांगली जोपासना करणें प्रत्येक आईबापाचें कर्तव्य आहे. परंतु बऱ्याचशा लोकांच्या हातून शिक्षण देण्याचें महत्वाचें कर्तव्य पार पडत नाहीं. पोट हें दरेकाच्या मागे लागलेले असतें व तें भरण्यास अनेक लोक अनेक प्रकारचे व्यवसाय करीत असतात. एकदां एक व्यवसाय पिढीजाद झाला म्हणजे तोच पुढ चालू होतो; त्यांत सहसा बदल होत नाहीं. या अनेक व्यवसायांपैकी शिक्षण हा एक व्यवसाय आहे व ज्या जाती त्यांत पडतात त्यांचा तो धंदा होऊन बसतो. ब्राह्मण लोक शिक्षण घेतात व इतर वर्ग घेत नाहींत याचें तरी कारण हेंच कीं शिक्षण हा जसा ब्राह्मण जातीचा धंदा झाला आहे तसा तो इतर जातींचा झालेला नाही. तुम्ही शिक्षण घ्या म्हटलें असतां आम्हांला काय ब्राह्मण व्हायचें आहे, असें जे अब्राम्हण लोकांकडून उत्तर मिळतें त्याचें इंगित यांतच आहे. शिवाय अब्राम्हण लोकांत मुलांबाळांना शिक्षण देण्याची मनापासूनची इच्छा असली तरी ती सहज सफल होत नाहीं. मुलाला शाळेत घातलें तर त्याचा दुहेरी बोजा आईबापांवर पडतो. एक तर मुलगा शाळेत गेला तर त्याच्यापासून होणारी कमाई बंद होते व तो आईबापांच्या अंगावर पोस पडतो. दुसरें त्याच्या शिक्षणासाठीं होणारा खर्च त्याच्या आईबापांस सोसावा लागतो. म्हणजे शिक्षणाच्या पायीं कमाईची आयात बंद होऊन खर्चाच्या निर्गतीला मात्र सुरवात होते. यामुळे हातावर कमवून जीवीत कंठणाऱ्या आईबापांना खर्चाचा बोजा झेपत नाहीं व म्हणून त्यांची प्रजा पिढ्यान्पिढ्या अज्ञानाच्या गर्तेत खितपत पडलेली असते. पण ही अवस्था कितीहि क्षम्य असली तरी ती विघातक आहे यांत शंका नाही. कारण व्यक्ति स्वातंत्र्याची आवश्यकता जर मान्य असेल तर दरेक व्यक्तीच्या ठायीं आपलें स्वातंत्र्य रक्षण करण्याची शक्ती उत्पन्न होणें अत्यंत जरूर आहे व ती शिक्षणाशिवाय उत्पन्न होऊं शकत नाहीं. या कारणास्तव दरेक

सुधारलेल्या राष्ट्रात प्रजेला सुशिक्षित करण्याची जबाबदारी सरकारला आपल्या अंगावर घेणें प्राप्त झालें आहे. हिंदु-स्थानांतमात्र ही जबाबदारी पत्करण्याचे भरीस सरकार पडलें नाहीं प्रजेच्या वित्ताचें व जीविताचें संरक्षण एवढेंच कायतें आपलें कर्तव्य आहे, यापरतें दुसरें कांहीं नाहीं अशी आमच्या इंग्रज सरकारनें आपली ठाम समजूत करून घेतली होती. वास्तव कोणी कोणावर चाल करून त्याच्या शरिराला प्रत्यक्षपणें दुखापत करू नये अगर अप्रत्यक्षपणें त्यास अपाय होईल असें करू नये, ज्यास जिकडे जाणें असेल तिकडे त्यास जावयास कोणी प्रतिबंध करू नये; कोणी कोणाचें वित्त लबाडीनें हरण करू नये; ज्याचें धन तो त्याचा स्वामी, त्यानें त्याचें वाटेलतें करावें वगैरे व्यवस्था नियमबद्ध करणारे पीनलकोड, क्रिमीनल प्रोसीजर कोड, ट्रॅन्सफर ऑफ प्रापर्टीचा कायदा वगैरे कायद्याच्या राशीच्या राशी करून आमचें इंग्रज सरकार स्वस्थ हात आंखडून बसलें होतें. १९१० सालीं प. गोपाळ कृष्ण गोखले यांनीं सरकारला शिक्षणाचें बाबतींत हालवून पाहण्याचा प्रयत्न केला. पण या बाबतींत बसकटीस आलेलें सरकार कांहीं केल्या उभें राहिना. याचा परिणाम असा झाला की ज्या जातींना शिक्षणाची गोडी नव्हती त्या जाती अशिक्षितच राहिल्या व व्यक्तिस्वातंत्र्याचें संरक्षण करण्यासाठी मोठमोठाले कायदे ठोकठाकून केले असतांही अशिक्षित जनतेला सुशिक्षित वर्गांच्या लफंग्या व लोभी कारस्थानापासून सुटका करून घेणें दुरापास्त झालें. शेतकरी कायद्यासारखा कायदा शेतकऱ्यांच्या बचावासाठी सरकारला पास करणे भाग झालें, हा सरकारचा व्यक्तिस्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्याचा उपाय कसा फोलकट आहे याचा सरकार विरुद्ध सरकारनेंच दिलेला पुरावा आहे.

१९२० साली राजकीय सुधारणेचा कायदा पास झाला. तेव्हांपासून इतर इलाख्याप्रमाणें या इलाख्यांतहि लोकशाहीच्या काळास सुरवात झाली. तेव्हां आतां तरी शिक्षणाचे बाबतीत आपलें कर्तव्य सरकार पार पाडील अशी आशा होती. कारण लोकशाहीच्या काळांत शिक्षणाशिवाय मुळीं चालणेंच शक्य नाहीं. दरेक राष्ट्रांत नानाविध प्रकारचे उद्योग व व्यवहार परस्परांत चालले असतात. या व्यवहारांत कोण कोणाला बुडवील, कोण कोणाला रसातळाला नेईल, कोण कोणाचा गळा कापून त्याच्या स्वातंत्र्याला धोका करील याचा नेम नाहीं. व असें जर झालें तर लोकशाही ऐवजी अमीरशाहीच होईल. हल्लीं एका विवक्षित प्रकारच्या संघटनेला लोकशाही असें नांव देण्याचा प्रघात पडला आहे. पण लोकशाहीचा हा अर्थ अगदी संकुचित आहे. जेथे दरेक व्यक्ति परस्परांत व्यवहार करतांना आपल्या तोलानें वागूं शकते व दुसऱ्याच्या जाळ्यांत न सांपडतां आपले हितसंबंध अबाधित राखूं शकते तेथेंच पूर्ण लोकशाही नांदत आहे असें म्हणतां येईल. अशा स्थितीत लोकनियुक्त सभासदांनी गजबजलेल्या कौन्सिलांत सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचा प्रश्न योग्य तऱ्हेनें निकालांत निघेल अशी आशा लोक धरून होते व त्याप्रमाणें १९२० सालचा १९ वा कायदा व १९२३ सालचा ४ था कायदा असे दोन कायदे या इलाख्यांत पसारहि करण्यांत आले. पहिल्या कायद्यानें मुंबई शहरांतील प्राथमिक शिक्षण मुंबई म्युनिसिपालिटीच्या ताब्यांत देण्यात आलें; व दुसऱ्या कायद्यानें जिल्ह्यातील प्राथमिक शिक्षण स्थानिक म्युनिसिपालिट्या आणि लोकल बोर्डे यांजकडे सोंपवून दिलें आहे. हे कायदे डॉ. परांजपे शिक्षणमंत्री असतांना त्यांच्या कारकीर्दीत आणि त्यांच्या धोरणानें पसार झाले आहेत. हे कायदे पसार करण्याचे कार्य त्यांच्या आयुष्यांतील एक महत्कार्य म्हणून गणलें जातें हें आम्ही जाणून आहों. परंतु दिसण्यात जें महत्कार्य म्हणून दिसतें तें नेहमीच सत्कार्य असतें असें म्हणतां यावयाचें नाहीं. कोणी कांहींहि म्हणो आम्ही स्पष्टपणें म्हणतों कीं डॉ. परांजप्याचे हे कायदे अत्यंत नादानपणाचे आहेत आणि जितक्या लवकर ते कायदे रद्द करण्यांत येतील तितके बरें. या कायद्यात अनेक दोष आहेत. पण आमच्या मतें त्यांतील मुख्य दोष ह्मणजे प्राथमिक शिक्षणाची व्यवस्था कायदे कौन्सिलच्या हातून काढून मुनिसिपालिट्या व लोकल बोर्डे यांच्या स्वाधीन करण्यांत आली हा होय. ज्या राजकारणी पुरुषानें ही व्यवस्था घडवून आणली तो एक तर खुळा असला पाहिजे किंवा लबाड असला पाहिजे. खुळा, कारण कोणीहि शहाणा माणूस हल्लींच्या परिस्थितींत केव्हांहि असें म्हणू शकणार नाहीं कीं प्राथमिक शिक्षणाच्या कार्याला कायदे कौन्सिलापेक्षां लोकल बोर्डे व म्युनिसिपालिट्या जास्त लायक आहेत. एक तर लोकल बोर्डे व म्युनिसिपालिट्या यांचे सभासद कायदे कौन्सिलच्या सभासदांपेक्षां केव्हांहि जास्त अडाणीच असणार. शिवाय भत्ता घेऊन बाजार करावयास सांपडतो एवढ्यासाठीं बोर्डाच्या सभेला जे हजर राहतात त्यांना प्राथमिक शिक्षणाची कसली चडचड असणार! आणि असलीच तर पैशाच्या अभावीं त्या बापड्यांना काय करतां येईल? आणि जर सोय करतां आलीच तर त्यांच्या हातून सर्व जनतेचा सारख्या प्रमाणांत परामर्ष घेण्यांत येईल याविषयी कोण खात्री देऊं शकतो? आम्हाला तर असें वाटतें की ही लोकलबोर्डे आणि मुनिसिपालिट्या म्हणजे वर्णाश्रमवाद्यांच्या संस्था आहेत; कारण त्यांच्यांत भरणा होणार तो ब्राह्मण्यग्रस्त अज्ञ जनतेचाच होणार. असे लोक अस्पृश्य जनतेच्या शिक्षणाची काळजी घेतील, हें कशावरून सांगतां येईल? आतां हा घोड्याचें ओझें गाढवावर लादण्याचा प्रकार खुळेपणाचा नसला तर लबाडीचा असला पाहिजे. कारण या कायद्यानें लोकांची वंचना जरी झाली असली तरी कायदा करणारानें हा कायदा केल्याबद्दलचें फुकटचें श्रेय लाटलें आहे. सरकारला सक्तीचे शिक्षण पूर्वी जरी नको असलें तरी आतां तें नको आहे असें नाहीं. पण सरकार भितें तें खर्चाला. तेव्हा सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा मागणाऱ्या लोकांनां कायदा करून दिला, आणि तो प्रचारांत आणण्याची जबाबदारीहि स्थानिक संस्थांवर टाकिली कीं आपण सुटलों! जर कायदा अमलांत आला नाहीं तर जनता स्थानिक संस्थाचें पाहून घेईल! अंध जनता पाहूं इच्छित नाहीं, स्थानिक संस्था कांही करू शकत नाहींत, आणि सरकारवर प्राथमिक शिक्षणाचा कायदा पास केल्यामुळे जादा खर्च कांही बसत नाहीं! मग केवळ कायदा पास केल्यानें कांहीं बावळट लोक आपल्यावर वेडे होतात तर मग फुकटचे श्रेय टाका कां, असा हा आंतला मतलब असावा अशी आमची प्रामाणिक समजूत आहे.

आम्ही या बाबतीत इतकी कठोर भाषा वापरली याबद्दल आमचे कांहीं मित्र आमच्यावर रोष धरतील हें आम्हीं जाणून आहों. पण आमचा नाइलाज आहे. प्राथमिक शिक्षणाचा प्रश्न अस्पृश्यवर्गाच्या अगदीं जिव्हाळ्याचा प्रश्न आहे. त्या प्रश्नाची अशा प्रकारची विल्हेवाट झालेली पाहून आमचे मन क्षुब्ध झालें नाहींतर मग कोणाचे होणार? आमच्याइतकी शिक्षणाची जरूरी दुसऱ्या कोणास आहे असें आम्हांस वाटत नाहीं. सरकारचें घर म्हणजे बाप घर. त्या घरांत असतांना अस्पृश्यांच्या पदरी त्याच्या दुर्दैवानें बाटा आला. पण तें घर म्हणजे परघरच. तेथें तसें व्हावयाचेंच. पण लोकशाहीला तरी आपघराची सर याबी कीं नाहीं? कां तेथेंहि पुन्हा बाटाच? जिच्या वाटचाला आप घरी बाटा, बाप घरींहि बाटा अशा बिचाऱ्या अभागी विधवेची गत आणि अस्पृश्यांची गत सारखीच झाली म्हणावयाची! आम्ही विनाकारण निराश झालों आहोंत असें कांहीना वाटेल. पण आमची खात्री आहे कीं प्राथमिक शिक्षण लोकलबोर्ड व म्युनिसीपालिट्या यांच्याच ताब्यांत राहिलें तर अस्पृश्यांना वर डोकें काढण्याची आशाच नको.

आजकालचे प्रश्न

[पान ३ वरून चालू.]

वयाचा असेल तर मग अस्पृश्य कोणत्याहि स्वरूपांत आत न येईल अशी व्यवस्था मठाधिपतीनीं अवश्य करून घ्यावयास पाहिजे. मागे पेशवाईत अस्पृश्य कोण हें तावडतोब ओळखतां यावे म्हणून अस्पृश्यांच्या गळ्यांत काळा दोरा बांधण्याची सक्ती करण्यांत येत असे. हें काळें जानवें अस्पृश्यांच्या गळ्यांत पुन्हां अडकविण्यास इंग्रज सरकारकडून सक्ती करण्यात यावी असा जर विनंति अर्ज मठाधिपतीने केला व त्यांत यश आलें तर त्यांना अस्पृश्यांच्या अतिक्रमणापासून हिंदुधर्माचें संरक्षण केल्याचें पुण्य लाधेल आणि अखिल हिंदु जनता त्यांना दुवा देईल. वारंवार देऊळ धूत बसण्याचा बायकीपणा करण्यापेक्षां अशाप्रकारें कायमचा कांटा काढणें हेंच खऱ्या मुत्सद्देगिरीचें व पुरुषपणाचें लक्षण आहे असें आम्हास वाटतें. तरी मठाधिपतीनें इकडे अवश्य लक्ष द्यावें. दुसरें असें कीं आंबेडकरांच्या प्रवेशानें भ्रष्ट झालेलें देऊळ आपण शुद्ध केलें आहे, असा शंखनाद मठाधिपतीनें चालविला आहे. सनातनधर्मी लोकांची समजूत करण्याच्या इराद्यानें देवळाचें शुद्धीकरण झालें हें योग्यच आहे असें मठाधिपतीस वाटणें साहजीक आहे. परंतु या शुद्धीकरणाचा अस्पृश्य जनतेच्या मनावर काय परिणाम होईल याचा विचार मठाधिपतीनें केला असावा असें दिसत नाहीं. हिंदु समाज हा वर्णाश्रमी समाज आहे. या वर्णाश्रमाच्या योगें खोट्या वर्णाभिमानाचें प्रस्थ जिकडे तिकडे माजलेलें आपल्या दृष्टीस पडतें. आपण कितीहि मूर्ख असलों तरी श्रेष्ठवर्णांतील कोणालाच त्याचें कांहीं वाटत नाहीं; व मूर्खाचें शहाणे होण्याचा देखील कोणी विशेषसा प्रयत्न करीत नाही. जन्मामुळें ज्यांचें जातिविशिष्ट श्रेष्ठत्व मानलें जात आहे त्यांनीं तरी गुण अगर कर्मविशिष्ट खरें खुरें श्रेष्ठत्व संपादन करण्याची यातायात कां करावी? उलट कनिष्ठ वर्णाचे जे लोक आहेत त्यांच्या मध्यें मात्र जागृति झाल्या दिवसापासून गुण अगर कर्मविशिष्ट खरें खुरें श्रेष्ठत्व संपादन करण्याचे प्रयत्न जारीनें चालू आहेत. अस्पृश्य वर्ग अशा जागृत अवस्थेत आला असतांना वर्णाभिमान्यांनीं त्यांची मनें न दुखवतील अशा बेतानें आपल्या वर्णाभिमानाला योग्य ती मर्यादा घालणें अवश्य आहे. कोणीहि आपला स्वाभिमान, कुलाभिमान, जात्यभिमान हवा तर धरावा. पण स्वाभिमान म्हणजे परापमान नव्हे ही गोष्ट क्षणभरहि विसरूं नये. आपण जातीनें अलग आहोंत असें कोणी हवें त्यानें समजावें. पण इतर जातीपेक्षां आपण श्रेष्ठ आहोंत असे समजून आपला श्रेष्ठपणा इतर जातीस भासवून त्यांचीं मनें दुखवूं नयेत. नाहींतर दुखावलेला सर्प जसा दंश करण्यास विसरत नाहीं तसा दुखावलेला माणूस सूड घेण्यास विसरणार नाही. देवळाची शुद्धी करून मठाधिपतीनें सर्व अस्पृश्य जनतेचा भयंकर अपमान करून त्यांची मनें क्षुब्ध केली आहेत. पदोपदी अपमान झाल्याचा काय परिणाम होतो हे आम्हीं सांगण्याचें कारण नाहीं. आज जे लोक राजकारणांत जहाल आहेत ते जहाल होण्याचें कारण पूर्वी कधी कोणा युरोपियनानें त्यांचा अपमान केला असावा हेंच होय. याची साक्ष आमच्याशिवाय दुसरे पुष्कळहि देऊं शकतील. युरोपियन गृहस्थानें स्पृश्य गृहस्थाचा अपमान केला तर तो जहाल

होतो. असें म्हणणारांनीं जर स्पृश्यानें अस्पृश्याचा अपमान केला तर तो पाया पडेल असें मानून आपली भूल करून घेऊं नये. अशा अपमानाने स्पृश्य अस्पृश्यांत मारामारी खुनाखुनी झाली नाहीं तर मिळविली असेंच म्हणावें लागेल.

७. मागे एकदां नागपुरांत कॉलेजांत शिकत असलेल्या एका महार विद्यार्थ्यानें कॉलेजमध्यें येऊन प्रिन्सिपाल जवळ घरीं जाण्यास रजा मागितली; व सांगितलें कीं ब्राह्मणांशीं आमचें भांडण झालें आहे. एकाद्या ब्राह्मणाचा जरी खून करूं शकलों तरी माझ्या जन्माचें सार्थक झालें असें मी समजेन. दुखावलेला अस्पृश्य तरुण कोणत्या थराला जातो याचा हा दाखला आहे. त्यांतल्या त्यांत दुखावलेला तरुण अस्पृश्य जर सुशिक्षित असला तर त्याच्या मनांत काय येतें हें वरील उदाहरणावरून सिद्ध होत आहे. लाहोर येथील एका चांभार जातीच्या मुलाचा अशाच प्रकारचा अपमान झाला व त्याच्याहि मनांत वरील महार विद्यार्थ्याच्या मनांत आलेले विचार आले असल्यास नवल नाहीं. पण त्याच्या क्रोधाग्नीवर लवकरच सामदंडाचें पाणी पडल्यामुळें तो शांत झाला ही आनंदाची गोष्ट आहे. हा चांभार विद्यार्थी गेल्या जून महिन्यांत मॅट्रिक्युलेशनची परीक्षा पास झाला व पुढील अभ्यासाकरिता लाहोर येथील दयानंद कॉलेजांत त्यानें आपलें नांव दाखल केलें. कांहीं कारणामुळें सदरहु कॉलेजला जोडून असलेल्या विद्यार्थीवसतिगृहांत त्याला रहाणें भाग झालें. परंतु सदरहु वसतिगृहांतील शंभर स्वयंपाक्यांनीं चांभार मुलास आपण वाढणार नाहीं व त्याचें उष्टें काढणार नाहीं अशी तक्रार केली. सदरहु कॉलेज आर्य समाजाचें आहे व आर्यसमाज जातिभेदजन्य उच्चनीच भाव बाळगीत नाहीं वगैरे प्रकारची शिकवणूक या विचरलेल्या ब्राह्मण्यग्रस्त स्वयंपाक्यांना कॉलेजच्या प्रिन्सिपालनें देऊन पाहिली. पण कांहीं केल्या स्वयंपाक्यांच्या डोक्यांत प्रकाश पडेना. तेव्हां त्यांनीं संप केला व चांभार मुलाला काढा नाहींतर आम्ही काम सोडून जाऊं अशी धमकी प्रिन्सिपाल साहेबांस दिली. अशा प्रकारें पवित्र्यावर आलेल्या स्वयंपाक्यांचा प्रश्न वसतिगृहाच्या कमीटीकडे सोपविण्यांत आला. व कमिटीनें स्वयंपाक्यांनाच कामावरून कमी करावें असा फैसला दिला. या निकालाबद्दल कॉलेजच्या तत्त्वनिष्ठ चालकांचें अभिनंदन करणें प्राप्त आहे. हिंदुधर्मांतील ज्या हलके धंदे करणाऱ्या कांहीं शुद्र जाती आहेत त्यांना आपल्यांतील ब्राह्मण्याची इतकी मगरूरी असते कीं, अस्पृश्य जातींतील माणसांचा पैसा घेऊनहि काम करण्याचें त्या जाती नाकारतात. धोबी म्हणतो मी कपडे धुणार नाहीं, न्हावी म्हणतो मी हजामत करणार नाहीं, चौघडेवाला म्हणतो मी वाजवणार नाहीं! हें कां तर पैसे देत नाहींत म्हणून नव्हें, तर अस्पृश्यांची सेवा केल्यानें आपली मानखंडना होते म्हणून! या लोकांना मान गुणावर अवलंबन आहे जातीवर नाहीं याची शिकवण कोणी तरी, केव्हांतरी द्यावयास पाहिजे होती. ती दयानंद कॉलेजच्या व्यवस्थापकांनीं दिली हें बरें झालें. कुळाचा मिथ्याभिमान धरून गुणवानास हिणवू पाहणाऱ्या गुणहीनांना अशा प्रकारची अद्दल घडणें योग्य आहे. आम्हांस वाईट वाटतें तें इतकेंच कीं, या विचाऱ्या बावळट जाती ब्राह्मण्याच्या उपासक असल्यामुळें खुळ्या धर्मसमजुतीनें आपल्या अर्थास आंचवल्या आहेत. पण या निराधार झालेल्या स्वयंपाक्यांची चिंता करण्याचें कोणालाच कारण नाहीं. स्वार्थाची पर्वा न करितां धर्माचें रक्षण केल्यामुळें त्यांची पाठ थोपटणारे 'भालाकार' त्यांना जन्मभर पोसणार आहेत म्हणतात!

८ खान-पाणंदीकर विवाहामुळें हिंदु मुसलमानांचें संघटण कसें सुलभ होईल या विषयींचें आमचें मत गेल्या अंकीं आम्हीं जाहीर केलेंच आहे. जवळ जवळ सारी स्पृश्य जनता आमच्या मताच्या विरुद्ध आहे असें दिसतें. आतां हा विवाह जरी हिंदु-मुसलमानांच्या संघटणेस कारणीभूत झाला नाहीं तरी स्पृश्य-अस्पृश्यांच्या संघटणेस कारणीभूत होईल असें वाटतें. कारण या विवाहानें चिडून गेलेले स्पृश्य लोक असें म्हणूं लागले आहेत कीं "मालिनीनें महाराबरोबर विवाह केला असता तरी आम्हीं कांहीं म्हणालों नसतों." ही भाषा हिंदुलोकांच्या तोंडांतून येणें किती अशक्य आहे हें सर्वांसच अवगत आहे. ती आली याला कारण पीर पावला हेंच होय. हिंदुलोकांतर्फे होत असलेल्या अस्पृश्योद्धारासाठीं त्यांनीं मुसलमानांचें सदैव ऋणी राहिलें पाहिजे, असें जें आम्ही म्हणतो याला आतां कोणास ना म्हणतां येईल काय?

पत्रव्यवहार.

श्रीयुत बहिष्कृत भारत कर्ते यांस :—खालील चार ओळी आपल्या पत्रांत छापण्याची कृपा व्हावी.

मी शनिवार ता. ९ जुलै १९२७ रोजीं संध्याकाळीं ४॥ वाजतां फणसवाडींतील नव्या बांधलेल्या प्रतिवादी भयंकर मठाच्या देवळांत गेलों होतों. सर्व देऊळ फिरून देवदर्शन झाल्यावर मी तेथील पुजाऱ्यास विचारिलें कीं, येथें कांहीं दिवसांपूर्वी डॉ. आंबेडकर साहेब आले होते काय? तर तो म्हणाला कीं ओ कौन डॉ. आंबेडकर है ए हम नहीं जानता. लेकीन तुम कौन है? तुमारी जात क्या? तेव्हां मी त्यास सांगितलें कीं, मी जातीनें महार आहें. असें मी सांगितल्यावर त्या पुजाऱ्यानें मला तेथल्या पहारेकऱ्याच्या स्वाधीन केलें. त्या पहारेकऱ्यानें मला दमदाटी देण्यास सुरवात केली व पोलीसला बोलावण्यास दुसरा मनुष्य पाठविला. १।। किंवा २ तासांनीं ४१३ नंबरचा पोलीस शिपाई तेथें आला व मला म्हणूं लागला कीं, तूं आज येथे आलास पुन्हां येथें येऊं नकोस. तेव्हां मी म्हणालों कीं मी हिंदु आहें, मुसलमान नाहीं, मी येथें येणारच; इतकेंच नव्हे तर देवदर्शनाकरितां मी सर्व देवळांत जातों. यावर तो पोलिस शिपाई म्हणाला कीं, जरी तूं हिंदु असलास तरी तूं मुसलमानांपेक्षां नीच आहेस. येवढें आमचें बोलणें झाल्यावर त्या पोलीस शिपायानें पुन्हां थोडीफार गुर्मीची भाषा बोलून मला जावयास सांगितलें. नंतर मग मी माझ्या घरीं गेलों.

सोनू काळू भोपनकर मोरे
चिराबाजार, बोहोऱ्याची चाळ, मुंबई नं. २

आत्मपरिचय

सभा, समारंभ व इतर वृत्त

मुंबई.

रविवार ता. ५ जुलै १९२७ रोजीं मुंबई शहरांतील सर्व बहिष्कृत वर्गाची जाहीरसभा महाड येथें अत्याचाराचा निषेध व त्यासंबंधीं पुढे काय करावयाचें हें ठरविण्याकरितां सर कावसजी जहांगीर हॉल येथें भरली होती. सभेचें अध्यक्षस्थान डॉ. भिमराव आंबेडकर एम्.ए., पी. एच्. डी., डी. एस. सी., बार ॲट लॉ., एम. एल. सी. ह्यांनीं सुशोभित केलें होतें. सभेला बहिष्कृत वर्गांतील निरनिराळ्या जातींतील प्रमुख लोक हजर असून, ब्राह्मण ब्राह्मणेतर पत्राचे संपादक देवराव नाईक, सो. स. लीगचे एक आस्थेवाईक वर्कर गं. नी. सहस्त्रबुद्धे, व मद्रासकडील गीतानंद ब्रह्मचारी अशी मंडळी हजर होती. सभेंत खाली लिहिल्याप्रमाणें ठराव पास झाले.

ठराव १—अस्पृश्य वर्गांच्या तक्रारी व त्यांच्यावर होत असलेला अन्याय यांचें सरकारकडून योग्य प्रकारें निवारण व्हावें, तसेंच सरकारनें अस्पृश्योन्नतिप्रीत्यर्थ वेळोवेळीं केलेले ठराव, व पुढें होणारे ठराव यांची कसून अम्मलबजावणी व्हावी याकरितां सरकारनें मद्रास इलाख्याप्रमाणें मुंबई इलाख्यांतही एक स्वतंत्र अधिकारी नेमावा अशी या सभेची मागणी आहे.

ठराव २.—बहिष्कृत हितकारिणी सभेनें महाड येथें सत्याग्रह करण्याची योजना केली आहे. तिला या सभेचा पूर्ण पाठिंबा आहे. या सत्याग्रहांत भाग घ्यावा अशी ही सभा बहिष्कृत वर्गांतील सर्व जातींच्या लोकांना विनंति करीत आहे.

वरील ठरावांवर मेसर्स वनमाळी, मोहिते, मारवाडी मास्तर, खोलवडीकर, गोविंदजी माधवदास, गंगावणे, गायकवाड, जाधव वगैरे गृहस्थांचीं भाषणें झाल्यावर अध्यक्षांनीं श्रीयुत नाईक व गीतानंद ब्रह्मचारी यांना भाषणें करण्याची विनंति केली. त्या दोघांनींही आपल्या भाषणांत सांगितलें कीं, तुम्हीं आपले मानवी हक्क प्राप्त करून घेण्याकरितां शक्य तितके प्रयत्न केले पाहिजेत. वरिष्ठ वर्गाचे लोक हे तोंडपाटिलकी करणारे आहेत. त्यांना जर तुमच्याबद्दल खरी कळकळ वाटती तर ह्या सभेचें आमंत्रण सर्व वर्तमानपत्रांतून जाहीर झालें असतां वरिष्ठ वर्गांपैकीं, कोणीच सभेला येऊं नये ही मोठी खेदकारक गोष्ट आहे. अशा सभांतून हिंदु महासभेच्या चालकांनीं अवश्य भाग घ्यावयास पाहिजे. परंतु ते जर तुमच्यांत भाग घेत नाहींत तरी तुम्हीं स्वस्थ बसूं नका. तुम्हांला जर कोणी अस्पृश्य म्हणाला तर त्यालाही तुम्हीं ज्याप्रमाणें बदकाला पाण्यांत बुडवून वरखाली करतात, त्याप्रमाणें तुम्हीही जो कोणी अस्पृश्य म्हणेल त्यास त्याच्या दंडाला धरून पाण्यांत वरखाली करून बुचकळा. तें येथपर्यंत करा कीं, तो मनुष्य पुन्हां तुम्हांला अस्पृश्य म्हणणार नाहीं. नंतर सभेचें अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर यांनीं पुढें लिहिल्याप्रमाणें समारोप केला. तें म्हणाले कीं, आपण आतां दोन्ही ठराव टाळ्यांच्या गजरांत पास केले आहेत. परंतु त्यांपैकीं दुसऱ्या ठरावासंबंधानें आपणाला पुरेशी माहिती झालेली दिसत नाहीं. दुसरा ठराव सत्याग्रह करण्यासंबंधाचा आहे. सत्याग्रह म्हणजे लढाई. पण ही लढाई तलवार, बंदुक, तोफा, बांबगोळे या साधनांनीं करावयाची नाहीं. तरी ही लढाई शस्त्रविरहीत करावयाची आहे. ज्याप्रमाणें पतुल्लाखली, वैकोम वगैरे ठिकाणीं लोकांनीं सत्याग्रह केला, त्याचप्रमाणें आपणालाही महाडला सत्याग्रह करावयाचा आहे. हा सत्याग्रह करितांना कदाचित् सरकार शांतता भंग होऊं नये म्हणून आपणाला कोणत्यातरी कलमाखाली पकडून तुरुंगांत घालील. तर तुरुंगांत जाण्याकरितां तुमची तयारी पाहिजे. ज्यांना आपल्या बायकामुलांची काळजी वाहावयाची असेल अशा लोकांनीं ह्या सत्याग्रहांत मुळींच भाग घेऊं नये हें मी आपणांस निक्षून सांगतों. आम्हांला सत्याग्रहांत जीं माणसें पाहिजेत ती निधड्या छातीचीं व स्वाभिमानी अशीं पाहिजेत. अस्पृश्यता हा आपल्या देशावरील कलंक आहे, तो मी घालवीनच घालवीन असा ज्यांचा पक्का निर्धार झाला असेल अशाच लोकांनीं आपलीं नांवें सत्याग्रहांत नोंदवावीं व अशा निर्धाराची

माणसे बहिष्कृत समाजांतून निघतील अशी आपणांस आशा आहे. अशा अर्थाचें भाषण केल्यावर श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर यांनीं सर्वांचे आभार मानले. आभार मानतांना ते म्हणाले कीं, आज ह्या सभेला बहिष्कृत वर्गांतील सर्व जातीचे लोक, तसेंच गीतानंद ब्रह्मचारी, रा. नाईक व सहस्रबुद्धे हे आल्याबद्दल आम्ही त्यांचे फार फार आभारी आहों. महाड प्रकरणाबद्दलची ही शेवटची सभा आहे. यापुढें महाडप्रकरणाबद्दल सभा भरविली जाणार नाहीं. परंतु आजच्या सभेंत पास झालेल्या ठरावांप्रमाणें सत्याग्रहाची तयारी करावयाची आहे. हा सत्याग्रह पावसाळा संपल्यावर आम्ही करणार आहों. तरी अध्यक्षांनीं सांगितल्याप्रमाणें ज्यांना आपलें नांव सत्याग्रहांत नोंदवावयाचें असेल त्यांनीं परळ दामोदर हॉल येथें बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या ऑफीसमध्यें नोंदवावें. नंतर महाड प्रकरणाबद्दल बहिष्कृत हितकारिणी सभेला पुढे लिहिल्याप्रमाणें देणग्या मिळाल्या. हरीबा धर्माजी तांबे यांजमार्फत आपोलो बंदर येथील निरनिराळ्या हाटेलांतील कोंकणस्थ महारबंधूंकडून २०० रुपये महाड परिषदेकरितां, ५० रु. श्रीपतराव गणपतराव जावळे यांचे मार्फत, पालवावरील मंडळीचे २५ रु. धर्मार्थ पेटी फिरविली त्यांत २८ रु. ४ आ. ३ पै व इतर १० रु. आणि पुणें जिल्ह्यांतील कुलाबा येथें राहणारे बापूराव धोंडीराम पवार, महादू पदू साळवे, शंकर तुकाराम लोंढे, श्रावण तात्याजी श्रीसटनांगरे, दगडू मारुती मोरे, सदू पदू साळवे, भिवा शंकर बनसोडे, बाळू तुळशीराम कांबळे, रामा मैराळा कांबळे, शंकर सोपाना भोंसले, बी. रामस्वामी, सावळाराम कांबळे, परशुराम गणू मोरे, महादेव तानू कदम, दशरथ संभूनाथ कांबळे, चोखू तुकाराम मिसळे, महादू लक्ष्मण वझरकर, सीताराम भाऊ सावंत, तुकाराम गंगाराम सोनवणे, शिडलू रामा कांबळे, धोंडीराम सदू साळवे, हिरू सदू आल्हाट, जयराम धोंडू भोसले कृष्णा दशरथ ऐव्हळ, पुनाजी केदारी वेंगळे, शंकर सीताराम जावळे, परशुराम विठ्ठल कांबळे, मारुती तान्हू कदम, किसन नामदेव साळवे, लक्ष्मण रावण कांबळे, किसन केरू गायकवाड, अकमबुवा बोल्हाजी भिंगरदेवे, मारुती अनाजी गायकवाड, मारुती रामा शिंदे, भिकन धोंडीबा गायकवाड, बाबू तुकाराम आहेरकर, गणू द्वारकानाथ जाधव, लक्ष्मण गोपाळ कांबळे, लक्ष्मण सटवाजी गायकवाड, बंसी गोडाजी, सदाशीव हरीबा तपाशे, गोपाळ अनाजी गायकवाड, रामचंद्र भागुजी घंगाळ, गरीबा विठ्ठल म्हसके, शंकरराव महादेव सोनवणे, या सर्वांनी मिळून ४५ रु. दिले. असे एकंदर ३५८-१२-३ मिळाले. नंतर हार तुरे झाल्यावर सभेचें काम आटोपलें.

जाहिर विनंति

तरुण उत्साही महार मंडळ—शिक्षण समाज.

श्रीचोखामेळा-फ्री-बोर्डींग

(विद्यार्थी-वसतिगृह)

आर्वी. जि. वर्धा.

सर्वत्र ब्राह्मण ब्राह्मणेतर धनिक व उदार सद्‌गृहस्थांस सविनय विनंती करण्यांत येते कीं, अस्पृश्य वर्ग हा अत्यंत गरीब असून मोल मजुरीवर आपली उपजीविका करणारा आहे. म्हणून ह्या वर्गाची सांपत्तिक परिस्थिति अगदीं खालच्या दर्जाची असून, हल्लीच्या सुधारणेच्या काळांतसुद्धा शिक्षणाच्या अभावामुळें त्यांचा शक्य तितक्या लवकर सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक, वगैरे बाबतींत "उद्धार" होत नाही. ही अगदीं सबंध राष्ट्राला लाजीरवाणी गोष्ट होय !

ह्यापुढें या उपरिनिर्दिष्ट वर्गांची अशीच परिस्थिति राहूं नये म्हणून आर्वी येथें तरुण उत्साही महार मंडळाचे विद्यमानें **श्री चोखामेळा फ्री बोर्डींग** ता. ६-४-२७ रोजीं स्थापन करण्यांत आलें आहे. उद्देशः—

ह्या वर्गांतील हुशार व होतकरू मुलांना मराठी ४ थी इयत्ता पास झाल्यानंतर जेवण वगैरेच्या बाबतींत म्हणजे शहरांत अशी सोय नसल्यामुळें एकदम शाळा सोडून इंग्रजी शिक्षणास मुकावें लागतें. तसें होऊं नये म्हणून व होतकरु निराश्रितांस योग्य आश्रय मिळावा आणि त्यांचा अभ्यास पूर्ववत् सुरू रहावा यासाठीं हें बोर्डींग उघडण्यांत आलें आहे.

तरी अशा महत् पुण्याचे कार्यास आपापल्या शक्ती प्रमाणें हस्तें परहस्तें या बोर्डिंगास द्रव्यद्वारा, व धान्यद्वारा, शक्य असेल ती मदत देऊन, निराश्रित होतकरू विद्यार्थ्यांस शिक्षण मिळवून देण्याचें आपण पुण्य संपादन कराल अशी नम्र विनंती आहे.

आपले कृपाभिलाषी,
सेक्रेटरीज
श्री. रा. यशवंत सांभ पाचोडे.
,, ,, पांडुरंग मनोहर भगत.
तरुण उत्साही महार मंडळ आर्वी.

बेंगलूर

अस्पृश्यता निवारक परिषद, बैठक दहावी.

बेंगळूर, ता. ४-७-२७—अखिल भारतीय अस्पृश्यता निवारक परिषदेचें दहावें अधिवेशन रविवारीं येथील टिपू सुलतानच्या वाड्यांत शेट जमनालाल बजाज ह्यांचे अध्यक्षतेखाली भरली होती. पं. मदन मोहन मालवीय, सर वेंकटरामन नायडू वगैरे बरीच मंडळी हजर होती. रा. ब. डॉ. रामराव ह्यांनीं स्वागतपर भाषण केल्यानंतर पं. मालवीय ह्यांचे भाषण झालें. त्यांनी अस्पृश्यता ही राष्ट्राच्या प्रगतीला कशी मागें ओढीत आहे हें दाखवून तिच्याविरुद्ध मोठी व सतत चळवळ चालू ठेवणें आवश्यक आहे असें सांगितले. म्हैसूर संस्थाननें राष्ट्राच्या प्रगतीच्या अनेक योजना हातीं घेऊन त्याची जोरानें अंमलबजावणी चालविली असल्याबद्दल संस्थानचें अभिनंदन केलें. उदाहरण म्हणून त्यांनीं संस्थानांत अस्पृश्य वर्गांच्या विद्यार्थ्यांना इतर जातींच्या विद्यार्थ्यांबरोबरच कशा सवलती मिळतात हें दाखवून दिलें व त्यांच्यामध्यें धार्मिक शिक्षणाचाहि प्रसार झाला पाहिजे असें सुचविलें. पुराणमताभिमानी हिंदूंच्या मनोवृत्तींत सुद्धां अलिकडे फेरबदल होत चालला असल्याबद्दल त्यांनीं समाधान प्रदर्शित केलें व सुशिक्षित आणि पुढारी हिंदूंनीं अस्पृश्यवर्गाला सुखी आणि सुसंस्कृत करण्याचें काम हातीं घ्यावें अशी त्यांनीं कळकळीची विनंति केली.

परिषदेंत पास झालेल्या ठरावांमध्यें एक ठराव स्वामी श्रद्धानंद ह्यांच्या खुनाबद्दल दुःख प्रदर्शित करणारा होता. दुसऱ्या एका ठरावानें अस्पृश्य वर्गाच्या उद्धारासाठी म्हैसूरच्या महाराजांनी चालविलेल्या प्रयत्नांबद्दल त्यांचें अभिनंदन करण्यांत आलें. याशिवाय पास झालेल्या इतर ठरावामध्यें अस्पृश्य वर्गांतील लोकांना सर्व धार्मिक व नागरिकतेचे हक्क देण्याची हिंदूंना विनंति करण्यांत आली असून, सर्व स्थानिक, प्रांतिक व मध्यवर्ती संस्थांतून अस्पृश्यांचे स्वतः निवडलेले प्रतिनिधि असावेत अशी मागणी करण्यांत आली आहे.

यमाचा दरबार

(लेखक.—**चित्रगुप्त.**)

सामाजिक बाबतींत चालू मन्वंतरांतील नवजीवनाचा वारा जगांतील सर्व राष्ट्रांप्रमाणें आमच्या भरतखंडासही लागणें रास्त होतें. इतकेंच नव्हे पण एकमेवाद्वितीयमच्या शुद्ध जलाचा जिवंत झरा जेथें अ-खंड खळखळ वाहात होता आणि विश्वात्मैक्यभावाचा आर्यप्रसाद ज्याच्यापासून परदेशीय-परधर्मीयांनीं मनमुरादपणें घेतला, खाल्ला आणि पचवला; त्याच भरतखंडाला समतेचें घटकाभर पाणी आणि बंधुप्रितीच्या करपट भाकरीचा अर्धवट पापडही मिळण्याला दुर्गादेवी दुष्काळ पडावा ! याचें कारण, हिंदुधर्माचे संरक्षक आणि उद्धारक म्हणविणाऱ्यांनीं धर्म या नांवाची आणि संस्थेची केलेली कमाल चेष्टा; या शिवाय दुसरें कोणतें असूं शकणार?

× × ×

वसुधैवकुटुंबकम्‌वृत्तीच्या प्राचीन हिंदुधर्माला आज अतिशय किळसवाणें स्वरूप आल्यामुळे हिंदुधर्मीयांचे "भाऊ, बहिणी, मुत्सद्दी, पंडित, कारागीर, शेतकरीं वगैरे सर्वच धर्मांतर करून भराभर बाहेर चालले. त्यांच्या संघशक्तीला कीड लागली. हिंदुधर्माच्या घशाशीं बेपर्वाईचा कफ दाटून त्यानें डोळेही पांढरे केले." (हिंदुधर्माचें दिव्य.) त्याच्या तिरडी-मडक्याची तयारी करण्याचा प्रसंग आला तरी रा. दरवडे यांच्या सारखे लोक "आम्हां हिंदूंचा हिंदुधर्म सर्व संकटांशीं झगडून—येईल त्या अरिष्टाशीं झुंज खेळून जशाचा तसा किंबहुना कांकणभर जास्त तेजःपुंज असा झळकत आहे." (दीनबंधु १/७/२७) असें म्हणतात. अशा लोकांनीं (ठाकरेकृत) **हिंदुधर्माचा ऱ्हास आणि अधःपात** पाहावा म्हणजें (पाश्चात्य शिक्षणानें अलंकृत झालेले सुद्धां) "नाजुक भावनेचे" किडे हिंदुधर्माच्या रोपट्याला अंतर्बाह्य कुरतडून कसे निर्जीव करीत आहेत, हें सहज दिसून येईल.

* * * *

अशाच प्रकारची "स्वभावांत पाळेंमुळें खोल गेलेली नाजुक भावना" २७/६/२७ "रणगर्जना" पत्रांत रा. स. का. पाटील यांच्या मनाची दिसून येते. "अस्पृश्यतेला धर्माची अनुमती नाही, ही गोष्ट आतां निर्विवाद सिद्ध झाली आहे. पण प्रश्न आहे रूढीचा आणि कालावधीचा" असें हे महाशय म्हणतात. आणि "स्वराज्य हा जसा तुम्हांला जन्मसिद्ध हक्क वाटतो, तसा समाजांतील समानतेचा दर्जा हा बहिष्कृतांचा सामाजिक हक्क आहे" असें म्हणणारे बहिष्कृतांचे पुढारी त्यांना "उतावळे" दिसतात. उघडच आहे. खोलींत कोंडलेल्या मांजराला रस्ता सांपडेना म्हणजे तें जसें भिंतीला ओरबडूं लागतें, तसें "आपलेपणाची साक्ष दे नाही तर पाणी सोड. नुसती नासकीं बडबड नको" म्हणणाऱ्या बहिष्कृतांच्या स्पष्ट आणि खंबीर बडग्यापुढें कोडग्या लोकांनीं "रूढी—मांसाशन" या सनातन रडगाण्याशिवाय दुसरें काय बरळावें ?

× × ×

तोंडाळ वेदाभिमान्याला फोटोग्राफ—फोनोग्राफ—बिनतारी संदेश यांचें आश्चर्य वाटत नसलें तरी विमानांच्या पौराणिक बाता प्रचितीस आल्या. खटारगाडीवर मोटारी चढल्या. अनुलोम—प्रतिलोमाच्या कायद्यांचीं बुकें अडगळीच्या खोलींत भिरकावून देऊन, नव्हे **न नीचो यवनात परः** असल्या शास्त्राज्ञा टांचेखालीं तुडवून, सुशिक्षित हिंदु कुमारी नवयुगांतील नवविचारांच्या आरामवाटिकेंत आनंदानें नांदू लागल्या आणि भारतकालापासून बाहेरून सोडलेला पण चोरून मारून सुरू असलेला मांसाहार छातीवर बोकडाच्या चित्राचे बिल्ले लटकावून उघडपणें सुरु करणाऱ्या "मुंजे—मटन—मंडळा" सारख्या संस्था निघूं लागल्या, (विविधवृत्त २६/६/२७) तरीदेखील रुढीचें ढोलकें बडविणारे डोंबारी "आस्ते कदम" च्या बुरख्यातून बहिष्कृतांना एका हातानें कोरडी सहानुभूति दाखवितात

आणि दुसऱ्या हातानें स्पृश्यसमाजांत लावालावी करुन अस्पृश्यांच्या विरुद्ध उठविण्याची कारवाई करितात ! !

× × ×

अशा प्रकारची लावालावी “रणगर्जना” कारांनी (६/६/२७) एका स्फुटांत चांगली अघळपघळ केली आहे. “कोणत्याही सार्वजनिक जलाशयाचा सारख्याच मुलभतेनें उपयोग करण्याचा हक्क सर्वांस सारखाच असला पाहिजे. स्पृश्यांप्रमाणें अस्पृश्यांसही महाडच्या “चवदार” तळ्यांतील पाण्याचा हक्कानें उपयोग करतां आला पाहिजे, व कोणी तो जबरदस्तीनें हिरावून घेऊं लागला तर त्याला कायद्यानें योग्य तें शासन मिळालें पाहिजे.” अशी कबुली देणारे रणगर्जनाकार “उद्या जेधे-जवळकर अस्पृश्यांस घेऊन महाडास जातील, तळ्यांतील पाणी पितील, पण हें कृत्य कांही स्पृश्य लोकास न आवडल्यामुळें प्रतिबंध करण्यास ते पुढें येतील. प्रकरण हातघाईवर येऊन उभयपक्षांतील कांहीं लोक जखमी व ठार होतील, व कांहीं लोकांना कमीअधिक शिक्षा होऊन प्रकरणाचा तात्पुरता निकाल लागल्यासारखें होईल. पण यामुळें स्पृश्य वर्गातील लोक चिडून जाऊन त्यांनी आपापल्या गांवीं अल्पसंख्य अस्पृश्यांना बहिष्कारादि उपायांनीं छळ सुरू केल्यास त्या छळापासून संरक्षण करण्यास जेधे-जवळकर येतील काय?” अशी साळसूदपणाची भाषा बोलत आहेत. पण बहिष्कृतांना ठाऊक आहे कीं, लोक ‘डोकेफिरू’ नाहीत. त्यांना चिथावणी देणारेच डोकेफिरू आहेत आणि अस्पृश्यांच्या संरक्षणाची जबाबदारी जेधे-जवळकरांपेक्षा वर्णानाम् ब्राह्मणो गुरु: म्हणविणारांवर जास्त हक्कानें पडते. पण ते पडले **फोडा आणि झोडा** या तत्त्वाचे प्रेमी! ज्याला माधे पत्र धड लिहितां येत नाहीं, स्वयंप्रेरणेनें कोठें चार शब्द बोलण्याची अंगीं ताकत नाहीं, आणि जातींतील शिकलेली माणसें कवडीची किमत देत नाहींत, अशा शिकविली पदें गाणाऱ्या पोपटाकडून ‘डॉ. आंबेडकर मांग-चांभारांविषयी अनुदार भाषा वापरतात. त्यांची अस्पृश्यांच्या संघटनाची दिशा चुकत आहे’. (श्रद्धानंद ३०/६/२७) असा अभेदांत भेद पाडण्याचा चंचुप्रवेश झाल्यावर तरफदारीचें मुसळ खुपसण्याची सोंवळी गोंडस माया बहिष्कृतांच्या चांगली ओळखीची झाली आहे; पण विद्वान् सज्जन **‘कुत्ता भुकत उसकु भुकवा दे’** (कबीर) म्हणून तिकडे दुर्लक्ष करून आपल्या चालणाऱ्या धोरणांत आणि गतींत फरक करीत नसतात.

वर्तमानसार.

—खांडवा येथें गेलेल्या एका इसमानें असें प्रसिद्ध केलें आहे कीं, आठव्या शतकांतील तेथें असलेलें देवालय तो पाहण्यास गेला असतां त्यास रात्रौ आंब्याच्या झाडाखालीं प्रकाश दिसला. तो त्याच्या मित्रानें त्याला दाखविला. तिसऱ्या दिवशीं रात्रौ तसाच प्रकाश दिसला. तेव्हां तो कशाचा आहे हें पहाण्यासाठीं त्याचा मित्र गेला, तों त्यास फुत्कार ऐकूं आला व एक मोठा भुजंग त्याच्या नजरेस पडला. तेव्हां तो मागच्या पावलीं जीव घेऊन पळाला. त्यावरून त्या भुजंगाच्या फणांतील मण्याचा तो प्रकाश असावा असें त्याचें म्हणणें आहे.

—बादशहा पंचम जार्ज यांची खासगी संपत्ति बरीच मोठी आहे. त्यांच्या विंडसर कॅसल राजवाड्यांत नुसती सोन्याचीं ताटेंच तीन कोटी पंचाहत्तर लक्ष रुपये किंमतीचीं आहेत ! तसेंच २५० इसमांना पुरतील इतके सोन्याचे कांटे, चमचे व मेजे या वाड्यांत असून त्यांतील एक मेणबत्त्या लावण्याचें सोन्याचें झाड इतकें मोठें आहे कीं, तें दोन माणसांस जाग्यावरचें नीट हालवितांही येत नाहीं ! एक पांच फूट घेराचें सुवर्णपात्र या ठिकाणी असून तें चौथ्या जार्जसाहेबांच्या भेटीदाखल आलेल्या तपकिरीच्या डब्याचें बनविलें आहे.

—हिंदी गिरण्यांच्या मालकांनीं व एजंटांनी १९०५ ते १९२५ पर्यंत २१ कोटी, ५४ लक्ष रुपये नुसत्या कमिशनवर मिळविले ! या कमिशनपैकीं, जवळ जवळ साडे अकरा कोटी गिरणीवाल्यांच्या खिशांत पडले. १९२४ साली नुसत्या मुंबईतील गिरण्यांना सदतीस लाख त्रेचाळीस हजार रुपये निव्वळ नफा झाला व त्यांतील एकुणीस लाख एजंटांना कमिशनाप्रीत्यर्थ मिळाले.

—एदलजी कावसजी पालिया या पार्शी गृहस्थानें १९११ साली कॉक्स कंपनीकडून पांच हजार रुपये कर्ज काढून व्यापार केला व १९२१ साली बारा लक्ष रुपये मिळवून एक गिरणी काढली. तींत त्यानें स्वत: सतरा लक्ष रुपयांचे शेअर बिकत घेतले व आतां तो चाळीस लाखांचें दिवाळें काढून नादार झाला.

—जालंदर एथील एका धनगराच्या लाडक्या मेंढीस मूल झालें! त्याला मुंडकें माणसाचें व धड मेंढीचें होतें. तें जन्मतांच मेलें.

—झांशी एथें एक ब्राह्मणीण बाळंत झाली, तिला दोन मुलगे व एक मुलगी झाली. तिन्हीं मुलें जीवंत आहेत.

—पूर्व आफ्रिकेंत एक जर्मन शिकारी शिकार करीत असतां, त्यास माकडाच्या कळपांत एक सुंदर मुलगी दिसली. पण ती मांकडांसह पळून गेली. तीन चार दिवस तिचा पाठलाग केल्यावर तिला पकडलें. ती नागवी राहत आहे. तिला बोलतां येत नाहीं. सदर शिकारी मनुष्य तिला शिक्षण देऊन, तिच्याशीं लग्न करणार आहे.

—कंदचोराला (सिंध) या गांवीं एका स्त्रीच्या पोटांत फारच वळवळत होतें. म्हणून तिला तपासून पाहिलें, तों तिच्या गर्भांत सर्प आढळला. ती बाळंत झाल्यावर तो बाहेर पडला.

—बंगाल्यांत, २४ परगण्यांत दरोडे घालणारी एक टोळी पोलीसांनी नुकतीच पकडली असून, त्यांत एक स्त्री प्रामुख्यानें भाग घेत असे, असें कळतें. ह्या स्त्रीचे घरींच दरोडेखोरांचा अड्डा होता. ही स्त्री अंगांत खाकी शर्ट व डोक्यास फेटा बांधीत असे.

—राष्ट्रीय सभेचे अध्यक्ष श्री. अय्यंगर हे मदुरा येथें भाषण करीत असतां, श्रोतृसमुदायांपैकी एकानें त्यांच्या अंगावर एक खडा फेकला. त्यांनीं तो खडा लागलाच उचलून त्याचा जाहीर लिलांव केला. तेव्हां त्या खड्याची किमत ५ रु. आली.

—नागपूर येथें ता २६ जून रोजीं शहरांतून क्रांतीकारक पदें म्हणत स्त्रीसैनिकांची एक मिरवणूक निघाली होती. तसेंच ता २७ जून रोजीं भाले, तलवारी घेतलेल्या ५० स्वयंसेवकांची एक मिरवणूक निघाली होती.

—रविंद्रनाथ टागोर हे ता. ३ जुलैला सयाम, मलाया, इंडोचायना वगैरें देशांत प्रवास करण्यासाठीं निघाले आहेत.

—त्रिवेंद्रम येथील ब्राह्मणांच्या मुली नापत्ता होत असल्याचा बराच गवगवा झाला होता, परंतु हैद्राबाद येथील कांहीं ब्राह्मण या मुली पळवून हैद्राबादला नेत असत असें उघडकीस आलें असून, पोलीसांनीं दोन ब्राह्मणांना पकडलें आहे.

—अखिल भारतीय सूत कातणाऱ्यांच्या संघाच्या खादी फंडाला मदत करण्यास सरकारी नोकरांना मद्रास सरकारनें मनाई केली आहे.

—कोईमतूर कॉंग्रेसला सामील होण्याचा ठराव पास झाल्यावर देखील मद्रासचे ब्राह्मणेतर पुढारी पानगलचे राजें यांनीं असे बोलून दाखविलें आहे कीं, ब्राह्मणेतरांनी कांग्रेसमध्यें समाविष्ट होणें इष्ट नाहीं ! !

—उद्योगधंद्यांस कसें उत्तेजन द्यावें याचा विचार करण्यासाठी ब्रजेंद्रनाथ सील यांचे अध्यक्षतेखाली म्हैसूर सरकारनें एक कमिटी नेमली आहे.

—बाबु सुभाषचंद्र बोस यांनी देशासाठी व स्वातंत्र्यासाठी सोसलेल्या हालअपेष्टा लक्षांत घेऊन सर्व कांग्रेसकमिटयानीं यन्दाच्या राष्ट्रीय सभेच्या अध्यक्षाचे जागी त्यांचें नांव सुचवावें अशी मि० सकलातवाला यांची सूचना आहे.

—बडोदें येथील चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभुजातीतील रा० गोविंदराव पांडुरंग बुधवारकर हे बडोद्याहून ता० २३ रोजीं पायीं पृथ्वी प्रदक्षिणा करण्यासाठी निघाले आहेत. त्यांचे वय २२ वर्षांचें आहे.

—ब्र्हाणपूर येथें श्री० कोतवाल यांचे अध्यक्षतेखालीं सभा भरून महार समाजोन्नती मंडळ स्थापन करण्यांत आलें.

—येथील एल्फिन्स्टन कॉलेजमधील चित्पावन ब्राह्मण ज्ञातींतील एका विद्यार्थिनीचा विवाह लौकरच एका मुसलमान पदवीधराबरोबर होणार असून त्यासंबंधाने नोटीस वांद्रें येथील रजिस्ट्रारकडे देण्यांत आल्याची बातमी प्रसिद्ध झाली होती ती निराधार आहे असें समजतें.

—कलकत्ता येथें एका लग्नाच्या वरातीवर हल्ला करून कांहीं मुसलमान गुंडांनीं वधूच्या अंगावरचें व इतर बऱ्याच किंमतीचें जडजवाहीर लांबविलें.

—भावनगर संस्थानापासून चौदा मैलांवर असलेल्या सिहोर गांवीं अतिवृष्टीमुळें रस्त्यावरील माती उखरून गेली असतां आंत पुरलेल्या देवळांची छपरे दिसूं लागल्यामुळें ती काढण्यांत आलीं आहेत.

—भालर बीअर या नांवाच्या एका बोअर बाईला तिच्या लग्नाच्या पहिल्या नवऱ्यापासून एक मूल झाल्यावर दोन वर्षांनी तिचा नवरा मेला. दहा महिने वैधव्यांत काढल्यावर प्रिटोरियन नांवाच्या एका तीन मुलें असलेल्या विधुराशी तिनें विवाह केला. त्याच्यापासून तिला चार मुलें झाल्यावर तोही नवरा मेला. नंतर पांच महिन्यांनी मि. पिटर्स नांवाच्या सात मुलें असलेल्या विधुराशी लग्न केलें. नवऱ्यापासून तिला सात पोरें झाली. हाही नवरा अकरा वर्षांनी वारला. नंतर पांच वर्षे एकांतांत काढल्यावर आठ मुलें असलेल्या मि. क्रॉंजी नांवांच्या इसमाशीं अकरा वर्षांच्या सहवासांत तिला चार मुलें झालीं. नंतर पांच वर्षांनी मि. क्लापर ग्राच्याशी तिने विवाह केला व त्याच्यापासून अकरा वर्षांत तिला दहा मुलें झालीं. तोही मेल्यावर दोन वर्षांनी पांच पोरांचा बाप मि. विलक याच्याशीं तिनें विवाह केला. त्याच्याशी अकरा वर्षे संसार केला व तेवढ्या अवधींत तिला चार मुलें झाली. नंतर तोही मरण पावला. भालर बीअर ही सध्या वैधव्यांत दिवस कंठीत आहे. तिला आई म्हणणारी पन्नास अपत्यें असून ती दोनशेंसत्तर पोरांची आजी आहे.

दरभंग्याच्या मामलेदारानें शुद्धी केल्याबद्दल हिंदूंना २ वर्षांची शिक्षा दिली.

बेलासिस रोडवरील घोड्याच्या एका तबेल्यांत लक्ष्मण नांवाचा मोतद्दार घोड्याची चाकरी करीत असता तो घोड्यानें लाथ मारल्यामुळें ताबडतोब मरण पावला.

Reg. No. B 2250. पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ-मुंबई.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.) शुक्रवार. ता. २९ माहे जुलई सन १९२७. (अंक ९ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१ प्राथमिक शिक्षण परिषद
२ सत्याग्रह व ब्राह्मण.
३ सत्याग्रहांतील शपथपत्रिका.
विविध-विषय संग्रह. पृ. २
ब्रह्मदेशांतील बहिष्कृत वर्ग.
आत्मपरिचय. पृ. ३
सभा समारंभ व इतर वृत्त.
अग्रलेख.
आमचे टीकाकार. पृ. ४
पत्रव्यवहार. पृ. ६
देणगी पृ. ७
वर्तमानसार. पृ. ८

आजकालचे प्रश्न

१. गेल्या अंकी मुंबई इलाख्यांतील सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणासंबंधाच्या कायद्यावरील अग्रलेखांमध्यें आम्हीं जे विचार प्रदर्शित केले होते त्यांना मागील आठवड्यांत पुणें येथें मि. पाहलाजानी यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरलेल्या मुंबई इलाख्याच्या प्राथमिक शिक्षण परिषदेमध्ये झालेली भाषणें आणि ठराव यांच्यायोगें दुजोरा मिळाला आहे. हें पाहून आम्हांस फार समाधान वाटतें. सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणासंबंधाचा कायदा मुळांतच सदोष आहे ही गोष्ट आतां लोकपक्षांतील सर्व शाखांच्या लोकांना पटली आहे असें म्हणावयास हरकत नाही. सक्तीच्या शिक्षणासंबंधाचा कायदा पसार झाला, तेव्हां ज्यांना सार्वत्रिक शिक्षणप्रसारासंबंधानें आशा वाटत होती त्यांचीहि आतांपर्यंतच्या अनुभवावरून निराशा झालेली आहे. स्थानिक संस्थांची अनास्था, नवीन कर बसविण्याच्या बाबतींतील त्यांची नाखुषी, सरकारचा कंजूषपणा आणि स्वतःवरील जबाबदारी टाळण्याची प्रवृत्ति इत्यादि कारणांच्या समुच्चयाचे निरसन करण्याचा जर एकच कोणता उपाय असेल तर तो सध्याच्या कायद्यात आमूलाग्र सुधारणा करणे हाच होय. पुण्याच्या परिषदेमध्ये सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणासंबंधाच्या कायद्यांमध्यें सुधारणा करण्याच्या उद्देशानें एक कमिटी नेमण्याची सूचना करण्यांत आली ती सर्वथैव योग्य आहे. अशी कमिटी नेमण्यांत आल्यास तिच्याकडून होणाऱ्या चौकशीमध्यें पुष्कळ महत्त्वाच्या गोष्टी बाहेर येतील. सक्तीचें तत्त्व अंमलांत येण्याच्या बाबतीत कोणकोणत्या गोष्टी आड येतात तें समजून येईल आणि प्राथमिक शिक्षण अल्प कालांत सार्वत्रिक होण्यासाठीं उपाय शोधून काढणें सोपें जाईल. तथापि, कशाहि प्रकारचा कायदा अस्तित्वांत आला तरी, जोंपर्यंत द्विदल राज्यपद्धति अंमलांत आहे आणि प्रांतिक स्वायत्तता मिळालेली नाहीं तोंपर्यंत सार्वत्रिक शिक्षणप्रसाराची योजना कितपत अंमलांत येऊन ती यशस्वी होऊं शकेल याची आम्हाला शंकाच आहे.

२. दुसरीकडे नागपूरचे श्री. घोरपडे यांचें पत्र प्रसिद्ध केलें आहे. त्यावरून महाड येथें जो सत्याग्रह करावयाचें योजिलें आहे त्याला उदारमतवादी लोकांचा अधिकाधिक पाठिंबा मिळत आहे असें दिसून येईल. श्री. घोरपडे यांनी प्रदर्शित केलेले विचार मननीय आहेत. श्री. जवळकर यांनी आमच्या सत्याग्रहाच्या चळवळीतून ब्राह्मणांना वगळण्याची जी अट सुचविली आहे ती आम्हाला मान्य नसल्याचें यापूर्वी आम्हीं दर्शविलेंच आहे. श्री. घोरपडे यांचेंहि मत तसेंच आहे हें पाहून आम्हांस समाधान वाटतें. ब्राह्मण जातींत जन्मलेला कोणीच मनुष्य मनापासून उदारमतवादी असू शकणार नाहीं असें आमची मनोदेवता आम्हांस सांगत नाही. एवढेंच नव्हे तर आतापर्यंतचा आमचा तसा अनुभवहि नाहीं. आमच्या कार्याविषयीं सहानुभूति बाळगणारे सर्व लोक आम्हांस पाहिजेत, मग ते ब्राह्मण असोत वा ब्राह्मणेतर असोत. ब्राह्मणांना वगळण्यांत तत्वाच्या दृष्टीने चूक होईलच; परंतु तसें करणें गैरमुत्सद्दीपणाचेंहि होईल. आणि आमची खात्री आहे कीं, ज्या ब्राह्मणेतरांना बहिष्कृत वर्गाविषयी मनापासून कळकळ आहे, अस्पृश्यतानिवारणाच्या प्रश्नाविषयी तळमळ वाटते आणि त्या कामीं शक्य तितका आपला हातभार लागावा अशी मनापासून इच्छा आहे, त्या ब्राह्मणेतरांकडन केवळ आम्हांस कांहीं ब्राह्मणांनी मदत करण्याची इच्छा दाखविली आणि आम्हीं त्यांची ती मदत स्वीकारण्याची तयारी दर्शविली म्हणून आम्हीं योजिलेल्या पवित्र कार्यास हातभार लावण्यांत कसूर होईल असे आम्हांस वाटत नाही. इतकेंच नव्हें, तर खुद्द श्री. जवळकर हेहि श्री. घोरपडे यांच्याप्रमाणेंच ब्राह्मणांना सत्याग्रहाच्या चळवळीत भाग घेऊं देण्याला हरकत करूं नये असे म्हणतील अशी आमची खात्री आहे. भांडण तत्त्वासाठीं आहे. तें कोणत्याहि एका व्यक्तींशीं किंवा कोणत्याही एका जातीशी नाहीं. पुण्याहून आमच्या एका ब्राह्मण भगिनीने आपल्या पतीच्या संमतीनें महाडच्या सत्याग्रहांत स्वयंसेविका म्हणून भाग घेण्याची आपली इच्छा व तयारी आहे असें मुद्दाम पत्राद्वारे कळविलें आहे. अशा माणसाचा हिरमोड करावा असें श्री. जवळकर हेहि म्हणू शकणार नाहीत. ब्राह्मणांमुळें कार्याचा बिघाड होईल अशी भीति बाळगावयाची तर तशी भीति अनेक ब्राह्मणेतरांच्या व खुद्द बहिष्कृत वर्गीयांच्या बाबतीतहि बाळगावी लागेल. आम्हांला चोरून छपून कांही करावयाचें नाहीं. सर्व गोष्टी आम्ही उघडच करणार आहो. त्याअर्थी ब्राह्मणांविषयी किंवा दुसऱ्या कोणाविषयीं भीति बाळगण्याचे आम्हांस कारण नाही. कांही सोंवळे ब्राह्मण किंवा ब्राह्मणेतर आमच्या स्पर्शाचा विटाळ मानोत, परंतु सद्धेतूनी प्रेरित असलेल्या ब्राह्मणांच्या किंवा ब्राह्मणेतरांच्या साहाय्याचा आम्हीं तरी विटाळ मानीत नाही. आमच्या पवित्र कार्यात साहाय्य करावयाला तत्त्वनिष्ठेनें जे पुढे येतील त्यांचे आम्ही आभारच मानूं, आमच्याकडे आणखीही कित्येक सद्गृहस्थांनी पत्रें पाठवून सत्याग्रहांत भाग घेण्याची इच्छा प्रदर्शित केलेली आहे. अस्पृश्य वर्गातील शेंकडो लोक फक्त सत्याग्रहाची तारीख जाहीर होण्याची वाट पाहत आहेत. योग्य वेळीं महाडला जाणाऱ्या मंडळीची नांवे प्रसिद्ध करण्यांत येतील.

३. श्री. घोरपडे यांनी आपल्या पत्राच्या शेवटी बहिष्कृतांच्या तर्फे सुरू होणाऱ्या सत्याग्रहाच्या चळवळींत सामील होऊं इच्छिणाऱ्या मंडळींसाठी शपथपत्रिका तयार करण्याच्या बाबतींत जी सूचना केली आहे तिच्याविषयीं दोन शब्द लिहिण्याखेरीज या विषयाची रजा घेणें योग्य होणार नाहीं. श्री. घोरपडे यांनीं शपथपत्रिकेंत घालावयाचीं जीं कलमें सुचविली आहेत ती तत्त्वदृष्ट्या बरोबर आहेत यांत मुळीच शंका नाहीं. जातिभेद व अस्पृश्यता हे दोन्ही प्रश्न परस्पर संलग्न आहेत. जातिभेदाचा प्रश्न अस्पृश्यतानिवारणाच्या प्रश्नापासून पूर्णपणें

अलग ठेवता येणें शक्य नाहीं, हें आम्हांस सर्वस्वी मान्य आहे. तथापि व्यवहारसुलभतेच्या दृष्टीनें विचार करतां, सत्याग्रहाची चळवळ अस्पृश्यतानिवारणापुरतीच मर्यादित करणें इष्ट आहे असें आम्हांस वाटतें. अस्पृश्यता काढून टाकणें ही सुधारणा न्याय, भूतदया व राष्ट्रैक्य यांच्या दृष्टीनें अत्यंत आवश्यक आहे असें ज्यांचे मत आहे अशा सर्व लोकांना बहिष्कृतांतर्फे व त्यांच्याबरोबर सत्याग्रहांत सामील होण्यास कांही हरकत नसावी. उदाहरणार्थ, महात्मा गांधींच्या मतांसारखी ज्यांचीं मतें आहेत अशा लोकांना श्री. घोरपडे यांनी सुचविलेल्या शपथपत्रिकेवर सही करणें कदाचित् कठीण जाईल. पण त्याकरितां तशा मंडळींची सहानुभूति व सहाय्य धुडकावून लावणें योग्य होणार नाहीं. त्यांचे विचार तत्त्वदृष्ट्या चुकीचे असतील, परंतु तेवढ्यासाठी त्यांच्यावर बहिष्कार घालणें चुकीचें होय. सत्याग्रहासारखी चळवळ विशिष्ट बाबीवरच भर ठेवून चालवावयाची असते. तिच्यामध्यें अनेक प्रश्नांची गुंतागुंत होऊं देणें इष्ट नसतें आणि व्यवहारामध्यें तत्त्वाचा भंग न होऊं देतां वेगवेगळ्या मतांच्या व प्रवृत्तींच्या माणसांशीं सहकार्य करणें सर्वांना फायदेशीर असतें.

विविध-विषय-संग्रह

ब्रह्मदेशांतील बहिष्कृत वर्ग.

(पुणें येथील भारत इतिहास संशोधक मंडळापुढें रा. रा. विठ्ठल रामजी शिंदे ह्यांनीं ता. ३१ मे १९२७ मंगळवारी वाचलेला निबंध)

ब्रह्मदेशाची यात्रा करण्याचें मनांत आणून मी जेव्हां गेल्या फेब्रुवारीत कलकत्त्याहून निघालों तेव्हां माझे मनांतील मुख्य उद्देश केवळ बौद्ध धर्माचें साधन प्रत्यक्ष पाहण्याचाच होता. हा निर्वेधपणानें साधावा म्हणून इतर माझे व्यवसाय कांहीं काळ तरी बाजूस ठेवावेत असें मला वाटत होतें. पण मी जेव्हां या विचित्र देशांत संचार करू लागलों तेव्हां प्राचीन वस्तुशास्त्र, तुलनात्मक भाषाशास्त्र, मानववंशशास्त्र इत्यादि ज्या माझ्या आवडीच्या गोष्टी त्यांनीं मजवर एकदम हल्ला चालविला. ब्रह्मधर्माचा प्रचारक ह्या नात्याने तुलनात्मक धर्मशास्त्राचे अवलोकन मला आजन्म करणें भाग आहे. वरील शास्त्रें तौलनिक धर्मशास्त्राच्या अगदी हद्दीवरती व त्यांशी सजातीय असल्यानें त्यांच्या अध्ययनापासून विशेषत: इतक्या भिन्न परिस्थितीत आल्यावर——स्वत: अलिप्त राखणें मला फार कठीण पडलें.

ब्रह्मदेशांत हिंदुस्थानांतला जातिभेद मुळींच नाहीं, ही गोष्ट अगदी खरी आहे. तेवढ्यावरून येथें कोणत्याहि प्रकारचा बहिष्कृत वर्ग मुळींच नाही किंवा पूर्वी नव्हता असा माझा समज होता. इतकेंच नव्हे तर ह्या देशांत पुष्कळ वर्षें राहून वरवर पहाणारांचाहि असाच समज असलेला मला दिसून आलें : पण खरा प्रकार असा नसून अगदी अलीकडच्या काळापर्यंत ह्या देशांत बहिष्कृत स्थितीत निदान एक हजार वर्षें तरी खितपत पडलेले चार पांच तरी मानव वर्ग मला आढळले ! श्वेयो ह्या टोपण नांवाच्या एका इंग्रजानें लिहिलेल्या Burma-His Life Nations ह्या इंग्रजी ग्रंथांत मी जेव्हां ह्या बहिष्कृत दासवर्गाचें वर्णन वाचिलें तेव्हां मला त्याचें फारच आश्चर्य वाटलें आणि जातीभेद नसतांनाहि बहिष्कृत वर्ग असूं शकतों हें अमेरिकेंतील अत्यंत सुधारलेल्या संयुक्त संस्थानांतील सामान्य लोकांचे तेथील निग्रोशीं जें वर्तन घडतें व दक्षिण आफ्रिकेंतील गोरकायांचें इतर वर्णियांशीं जें वर्तन घडतें तें ज्यांनीं पाहिलें आहे त्यांना सहज पटण्यासारखें आहे.

गेल्या वर्षी भारत संशोधक मंडळापुढें अस्पृश्यतेचें मूळ आणि तिचा हिंदुस्थानांतील विकास ह्या विषयावर मी माझा निबंध वाचला. तेव्हांपासून अधिकच ह्या विषयाचें मी शोधन करीत आहें. ब्रह्मदेशांतील बहिष्कृत वर्गांची मला जी माहिती शोधानीं मिळाली व जी हल्लीची वस्तुस्थिति जागोजागीं जाऊन मी प्रत्यक्ष निरखिली तिच्यामुळें माझ्या स्वीकृत विषयावर अधिक प्रकाश पडणार आहे, म्हणून मी पुढील माहिती संक्षेपानें देतों.

ब्रह्मदेशांतील बहिष्कृत वर्गांचा उगम ब्रह्मदेशांतील गुलामगिरीच्या संस्थेंत आहे. ब्रिटिश राज्याची संस्थापना ब्रह्मदेशांत इ. स. १८८५ साली पूर्णपणें झाली. ह्या पूर्वीच्या स्वराज्यांत ह्या देशांत गुलामगिरीची संस्था होती. ती तेथें किती पुरातन होती हें ठरविण्याचीं निश्चित साधनें तूर्त उपलब्ध नाहींत. अनेक सामुग्री जमवून जी. ई. हार्वे, आय. सी. एस. ह्यांनीं नुकताच एक ब्रह्मदेशाचा नमुनेदार आमूलाग्र इतिहास दिलेला आहे. त्यांत त्यांनी इसवी सनाच्या चालू सहस्रकाच्या आरंभीं सुरू झालेल्या पगान येथील राजघराण्यापासून विश्वसनीय इतिहास दिला आहे. हें घराणें अनिरुद्ध या नांवाच्या पराक्रमी थोर पुरुषानें स्थापिलें. ह्या घराण्यानें या देशांत जे मोठे मन्वंतर घडवून आणण्यासाठीं अनेक राष्ट्रीय हितांचीं कामें केलीं, त्यांत देशांतील बौद्धधर्माची सुधारणा करून मोठमोठीं बौद्ध देवस्थानें बांधिलीं, हें एक काम होय. हीं देवळें बांधण्यासाठीं खेड्यांतून शेतकी वरील पुष्कळशा लोकांना जबरीनें धरून आणून गुलाम करून त्यांच्याकडून काम घेतलें. ह्याशिवाय, कायमच्या गुलामगिरीचें दुसरें एक कारण ब्रह्मदेशांत असें आहे. देवस्थानांत झाड लोट व इतर राखणदारीचीं कामें करणें हें गुलामांचेंच काम आहे. कित्येक भाविक लोक ही गुलामगिरी आपण होऊन पत्करीत असत. पण साधारणपणें राजाजेनें हा जबरीचा गुरवपणा खेड्यांतून धरून आणिलेल्या लोकांवर किंवा लढाईत जिंकून आणिलेल्या लोकांवर लादण्यांत येत असे. हार्वे ह्यांनीं पान ३३१ वर एक इ. स. ११७९ चा शिलालेखाचा उतारा दिला आहे, त्यांत अभिनंदयू नांवाच्या एका श्रीमंत दरबारी गृहस्थानें एक मोठें देऊळ बांधून त्याच्या साफसफाईसाठीं स्वत:ला, आपल्या बायकोला व मुलांना गुलाम म्हणून वाहिलें असा उल्लेख आहे.

अशा देवळीं गुलामांना व त्यांतल्यात्यांत लढाईत जिंकून आणिलेल्या गुलामांवर वंशपरंपरेचा बहिष्कार पडत असे. त्यांच्याशीं इतर साधारण स्वतंत्र समाज मिळून मिसळून राहत नसे; ह्मणजे ब्रह्मदेशांत जातिभेद मुळींच नसला तरी स्वतंत्र आणि गुलाम असे दोन मुख्य सामाजिक भेद असत. व घरकामाकरितां ठेविलेल्या गुलामांना जरी समाजांत वावरावयास मुभा असली, तरी देवळीं गुलामांना फारच हीन व तिरस्करणीय समजण्यांत येत असे. याप्रमाणें गुलामगिरीतून ब्रह्मदेशांतील बहिष्कृत वर्गांचा उगम झाला असावा. एकंदरींत ब्रह्मदेशांतील हल्लीची धार्मिक संस्कृति व कांहीं अंशीं घरगुती व सामाजिक संस्कृति ही हिंदी संस्कृतीतून आली आहे असें दिसतें. निदान कांहीं वर्गांची ग्राम बहिष्कृतता तरी हिंदुस्तानांतूनच गेली असावी असें म्हणण्यास हिंदी बौद्ध संस्कृतीचाच पुरावा नसून इतरहि असा पुरावा आहे कीं, हल्लीं जे हीन स्थितीतले बहिष्कृत वर्ग तेथें आढळतात त्यांचीं चंडाला, डूनसंडाला, तुतायाझा अशी जी नांवें आहेत ती हिंदी भाषेंतून तिकडे गेली आहेत. तीं नांवें चंडाल, डोम-चंडाल, अशुभराजा ह्या हिंदी नांवांचेच अपभ्रंश होत ह्यांत संशय नाहीं. संस्कृत अथवा पाली भाषांतील शब्दांचे उच्चार ब्रह्मी लोकांना नीट न करतां आल्यामुळें या भाषेंतीलच श, र ह्या अक्षरांच्या उच्चाराचा ब्रह्मी भाषेंत अनुक्रमें स, त, य, असा विपर्यास व्हावा असा ब्रह्मी अपभ्रंशाचा नियम आहे. त्याबरहुकूम ब्रह्मी बहिष्कृत वर्गांचीं नांवें हल्लीं तेथें प्रचारांत आहेत. अशुभराजा ह्यांतील पहिल्या अ चा लोप झाला व इतर नियमाप्रमाणें तुतायाझा असें शेवटलें नांव सिद्ध झालें आहे.

ब्रह्मदेशांत ब्रिटिश राज्य स्थापन होईपर्यंत खालील चार प्रकारचे बहिष्कृत हीन वर्ग आढळत असत.

(१) युद्धांत जिंकलेले कैदी आणि त्यांचे वंशज यांना देवळांतील सेवेला वाहिलेले गुलाम करण्यांत आलें असे. ह्यांना फयाचून हे नांव आहे. फया हा शब्द बुद्ध ह्या शब्दाचा चिनी भाषेंतून आलेला अपभ्रंश आहे. बुद्ध-बुढ-भुर-फुर-फया अशी ही अपभ्रंश परंपरा आहे. फया हा शब्द ब्रह्मदेशांत बुद्ध, त्याची मूर्ति, देवूळ आणि कोणी मोठा सन्माननीय माणूस ह्या सर्वांबद्दल उपयोजिला जातो. चून म्हणजे नोकर असा अर्थ आहे.

(२) स्मशानांतील मातिकादि अशुभ संस्काराशी संबंध असलेली, थडगीं खणण्याची व ती संभाळण्याची वगैरे हीन कामें करणारे ग्रामबाह्य वर्ग ह्यांना तुतायाझा (अशुभराजा), संडाला, डूनसंडाला अशी नांवें आहेत.

(३) केवळ भिक्षेवर निर्वाह करणारे महारोगी व इतर असाध्य रोगांनीं पच्छाडलेले, हातपाय किंवा दुसरे एकादें महत्त्वाचें अवयव तुटून अपंग बनलेले ह्यांना लेबा असें नांव आहे. लेबा हें नांव आतां तुतायाझानाहि लावण्यांत येतें कारण, तेहि भीकच मागतात, ले-मदत बा=हो (संबोधन) मला मदत करा असें म्हणत भीक मागणारे असा ह्या नावांचा मूळ अर्थ आहे.

(४)माफीचे भयंकर गुन्हेगार, अशा गुन्हेगारांना पूर्वी स्वराज्यांत राजाच्या कृपेनें किंवा इतर कारणांनीं माफी मिळून, पोलिसची, जेलरची, फाशी देण्याची वगैरे तिरस्कृत कामें आणि अधिकार मिळत असत. त्यांना पॅगवे=पोलीस, लेयाटाँ चोपदार, छडीदार अशी नांवें असत. अशा अधिकाऱ्यांचा जनतेमध्यें मोठा दरारा असला तरी त्यांच्याविषयी सर्वत्र तिरस्कार असून ते समाजबाह्य मानले जात.

ह्याशिवाय तु-डँ-डो म्हणजे राजे लोकांचे हालाल खोर म्हणून एक वर्ग पूर्वी असे. व ह्यांचा एक लहान गांव मंडाले पासून १०-१२ मैलांवर आहे असें माझें ऐकण्यांत आलें. पण मला प्रत्यक्ष जाऊन पाहण्यास वेळ मिळाला नाहीं. ह्यांचा समावेश वरील दुसऱ्या वर्गांत मी केला असतां पण हल्लीं फारसे हे ग्रामबाह्य नाहींत असेंहि मी एकलें.

वरीलचारी बहिष्कृत वर्गांतील लोकांची हल्लीचीसंख्या हिंदुस्थानांतील बहिष्कृताच्या मानानें फारच थोडी म्हणजे साऱ्या ब्रह्मदेशांत ५/६ हजार असेल. ह्यांची स्थितीहि येथल्या इतकी करुणास्पद नाहीं. हे आपलें ठिकाण सोडून धंदा सोडून व मूळ लपवून सर्वसाधारण समाजांत छपून गेल्यास हल्लीच्या राज्यांत कोणी परवा करीत नाहीत. हे जरी आपल्या मूळ गांवींच बहिष्कृत स्थितीत

राहिले तरी पूर्वी देखील, हिंदुस्थानांतल्या प्रमाणें ह्यांना अस्पृश्य मानण्यात येत नसे तरी पण ह्यांना गांवांत येण्याला व इतर धंदे करण्याला व लोकांत मिसळण्याला परवानगी नसे. म्हणून अजूनही हे मागासलेल्या विपन्नावस्थेंत खितपत पडलेले मी प्रत्यक्ष गांवोंगांवी मुद्दाम जाऊन पाहिले. ब्रह्मदेशांत अस्पृश्यता नव्हती निदान हल्लीं नाहीं हें खरें असलें तरी तेथील बहिष्कृतांचा व अंतःकृतांचा बेटीव्यवहार पूर्वी होत नसे व आताहि होत नाही. मग रोटी व्यवहार व बेटी व्यवहाराची गोष्टच नको. हल्लीं देखील कोणी उघडपणें आपले मूळ वरील चार पांच प्रकारांपैकी एकात आहे असे सांगोल तर त्याच्याशीं पुराणमतवादी बहुसंख्य नुसता भेटी व्यवहार करण्यासहि तयार नाही. म्हणजे गृह्य आणि सामाजिक प्रसंगीं समानतेनें बहिष्कृतास आमंत्रण करण्यास अंतःकृत वर्ग अद्यापि तयार नाही. ब्रह्मदेशांतील पुराणमतवाद हिंदुस्थानांतल्यापेक्षां कमी दृढमूल आहे, व जो आहे तो झपाट्यानें मावळत आहे, तरी पण तो मुळीच नव्हता किंवा नाहीं असें नाहीं म्हणून तेथील बहिष्कृत वर्ग हा एक संशोधनीय विषय आहे.

वरील चारी प्रकारच्या बहिष्कृतांचा इतिहास माझ्या अल्पशा संशोधनांत जो आढळला तो संक्षेपाने पुढें देत आहे. ब्रह्मदेशाचा इतिहास अद्याप तयार व्हावयाचा आहे. साधनसामुग्री मुबलक आहे. ह्या साधनसामुग्रीचा भारतीय सामाजिक इतिहासाशी निकट संबंध आहे आणि तो रंजक व तसाच बोधकहि आहे.

फयाचून—ह्या नांवाचा अर्थ देवळी गुलाम असा आहे. ब्रह्मदेशांतील देवस्थानें अत्यंत पवित्र मानलीं जातात. इतकीं कीं, युरोपियनांना देखील पादत्राण घालून देवळातच नव्हे तर भोंवतालच्या विस्तीर्ण आवारांतहि पाय टाकण्याची छाती होत नाही. अशा बाबतीत युरोपियनांचेहि खून पडले. म्हणून जोडाविषयीं सरकारी ठराव आणि वट हुकूम मोठमोठ्या पाट्यांवर आवारापासून कांहीं अंतरावर जाहीर केलेले आढळतात. देवळें पवित्र तरी देवळीं अपवित्र हें मोठें कोडेंच मला पडलें. शोध करितां देवळींच नव्हेत तर देवळांत वाहिलेलें इतर पदार्थ फळें, फुलें, सुगंधी पदार्थ व नैवेद्य सर्वच वस्तु मनुष्यांना अग्राह्य आहेत. ह्या न्यायानें फयाचून म्हणून जो देवळी गुलाम वर्ग तोहि पूर्वी अग्राह्य असला पाहिजे. तो कालांतरानें त्याज्य व नंतर अपवित्र मानला असणें अगदीं संभवनीय आहे. ह्या गुलाम वर्गात पूर्वी बहुतेक धरून आणलेले राजकैदी असत. ह्याचें एक उदाहरण अत्यंत हृदयद्रावक पण अगदीं इतिहासप्रसिद्ध आहे तें असें.

(पुढें चालू.)

आत्मपरिचय

सभा, समारंभ व इतर वृत्त

पुणें

अस्पृश्यांची जाहीर सभा.

डॉ. आंबेडकर यांचें दिलखुलास भाषण.

अस्पृश्यांतील रोटी-बेटी व्यवहारास संमति

बुधवार ता. २० रोजी सायंकाळीं साडेसात वाजतां पुणें येथील मांगवाड्यांत पुण्याच्या "दीनबंधु" पत्राचे संपादक डॉ. नवले यांच्या अध्यक्षतेखालीं अस्पृश्य लोकांची जाहीर सभा भरली होती. त्या वेळीं अस्पृश्य आणि स्पृश्य वर्गांतील सुमारें ३०० मंडळी हजर होती. मुंबई कायदेमंडळांतील सरकारनियुक्त सभासद डॉ. आंबेडकर, बार-अॅट-लॉ, व डॉ. साळुंके, सुभेदार घाडगे, मि. राजभोज, मि. के. एम. जाधव, बी. ए., मि. पाताडे, मि. गायकवाड, मि. साळवेकर, मि. इंगळे, मि. लांडगे, मि. सावळेकर, मि. के. के. सकट, मि. घाडगे, मि. वायदंडे, वऱ्हाडांतील आनंदस्वामी व मि. पंढरीनाथ पाटील, श्री. धुंडिराजपंत ठेंगडी, आर्यसेवक रा. ओघळे, रा. शंकरराव पोतनीस, रा. देशपांडे वगैरे मंडळी सभेंत प्रामुख्यानें दिसत होती. सभा चालू असतांना पावसाच्या लहान लहान सरी मधून मधून येत होत्या. परंतु डॉ. आंबेडकरांसारख्या अनुभवी पुढाऱ्यांचें भाषण ऐकण्यास मंडळी उत्सुक असल्याकारणानें पावसास न जुमानतां सभेचें काम चालूच होतें.

रा. के. एम. जाधव यांच्या सूचनेनुरूप डॉ. नवले यांनीं अध्यक्षस्थान स्वीकारलें. नंतर डॉ. आंबेडकर हे आपल्या भाषणांत म्हणाले कीं,

डॉ. आंबेडकरांची स्पष्टोक्ति.

मीं आज मन मोकळें करून बोलणार आहें. माझ्या भाषणाचा कोणीही विपर्यास करूं नये. मि. सकट आणि मि. वायदंडे यांनीं सध्या माझ्यावर विनाकारण टीका सुरू केली आहे. पुढाऱ्यांवर नेहमीं टीका व्हावयाचीच हें मी जाणून आहे. मी महार जातीचा आहे हें आपणांस माहीतच असेल. महार जात स्वार्थी आहे असें टीकाकारांचें म्हणणें आहे. परंतु अस्पृश्यवर्गाच्या महारेतर जातींतील पुढाऱ्यांनीं महारांकरितां निःस्वार्थबुद्धीनें काय केलें आहे? असा माझा त्यांना उलट स्पष्ट सवाल आहे.

महारांची उपयुक्त कामगिरी.

वास्तविक पहातां, महारेतर जातीच शैक्षणिक आणि सांपत्तिक दृष्ट्या श्रेष्ठ आहेत. मुंबईत तर चांभार व ढोर ज्ञातींतील कांहीं गृहस्थ इनकमटॅक्स देण्याइतके सधन आहेत. असें असतांना, त्यांनीं महार लोकांच्या उन्नतिप्रीत्यर्थ कांहीं प्रयत्न केल्याचें माझ्या ऐकिवात नाही. उलटपक्षीं आम्हीं अनेक उपयुक्त संस्था काढून नुसत्या महार जातीच्याच नव्हे, तर अस्पृश्यांतील सर्व जातींच्या उन्नतीकरितां कायावाचामनें झटत आहोंत. बहिष्कृत हितकारिणी सभा स्थापन करून अस्पृश्योन्नतीचें काम आम्हीं हातीं घेतलें आहे. सोलापुरास आम्हीं अस्पृश्यांकरितां वसतिगृह काढलें आहे. त्यास चांभारांनीं मदत दिलेली नाहीं. तरी पण महार, मांग, चांभार वगैरे सर्व जातींतील मुलें त्या गृहांत आम्हीं घेतलीं आहेत. आणखी "मांग विद्यार्थी त्या गृहांत आपण जरूर पाठवा" अशी मी मि.सकट यांना समक्ष विनंति केली आहे. त्याचप्रमाणे नाशिक व जळगांव येथें वसतिगृहें काढून महार व महारेतर जातींच्या उन्नतीकरितां आम्हीं सदोदित झटत आहोंत. असें असतांना महार जातीविरुद्ध गिल्ला करण्यांत काय हंशील आहे हें आम्हांस समजत नाहीं.

आप्पलपोटेपणाचा आरोप.

सरकारकडून मिळणाऱ्या सवलती अस्पृश्यज्ञातींत योग्य प्रमाणांत वाटल्या न जातां फक्त महार जात आप्पलपोटेपणा करून सर्व सवलती बळकावून बसते असें टीकाकारांचें म्हणणें आहे. मुंबईत मि. निकाळजे नांवाच्या महार जातींतील गृहस्थास मुंबई कॉर्पोरेशनमध्ये नॉमिनेट केलें होतें, पण अखिल अस्पृश्य वर्गाची त्यांच्या हातून उन्नति व्हावी तशी होत नाहीं, ही गोष्ट माझ्या लक्षांत आली तेव्हां त्यांची जागा चांभार ज्ञातींतील सुप्रसिद्ध क्रिकेट पटु मि. बाळू यांना मीच सरकारकडून देवविली. सातारा शहरांत महार लोकांची पुष्कळ वस्ती असून सुद्धा तेथील म्युनिसिपालिटींत सरकारनियुक्त सभासद चांभार ज्ञातींतीलच आहेत. ह्या सर्व गोष्टी ध्यानांत घेतल्या असतां महार ज्ञातीवरील आप्पलपोटेपणाचा आरोप किती फोल आहे हें दिसून येण्यासारखें आहे.

अस्पृश्यांतील ऐक्याची जोपासना.

कांहीं अज्ञानी महार लोक व्यापक दृष्टीचे नसतील पण येवढ्याच कारणावरून अखिल महार ज्ञातीस दूषण लावणें चांगलें नाहीं. महार जातींतील पुढारी काय करतात तें अवलोकन करा आणि नंतर दूषणें देण्यास पुढें या असें माझें इतर ज्ञातींतील लोकांना आग्रहाचें सांगणें आहे. मी स्वतः मांग जातीशीं रोटी-बेटी व्यवहार करावयास तयार आहें. अशी स्थिति असतांना महार मांगांत तेढ कां असावी हें समजत नाहीं. मी स्वतः माझ्या घरीं मांगाचा एक मुलगा पोटच्या पोराप्रमाणें पाळला होता. अजून कोणी जर मला एकादा मांगाचा मुलगा आणून देईल तर मी त्याचें पालनपोषण करीन. आम्ही नुसते बोलके पुढारी नसून प्रत्येक गोष्ट कृतींत करून दाखवितो. कांग्रेसच्या अधिवेशनांत जेवणाच्या वेळीं जातिनिहाय निरनिराळे तट असतात. परंतु, माझ्या नेतृत्वाखालीं भरलेल्या बहिष्कृत परिषदेच्या वेळीं सर्व जातींचें भोजन एकाच ठिकाणीं झालें, ह्यावरून जातीजातींत ऐक्यभाव उत्पन्न करण्याचें आम्ही किती प्रयत्न करीत आहोंत या संबंधींची चांगलीच कल्पना येईल.

सवता सुभा खुशाल करा.

इतकेंहि असून जर महारेतर जातींना महारांपासून निराळें राहण्याची इच्छा असेल तर त्यांनीं खुशाल तसें करावें. त्यांनीं स्वतंत्र राहून अस्पृश्योद्धाराचें काम केलें तरी आमची ना नाही. पण त्यांनीं विशिष्ट लोकांच्या छत्राखालीं मात्र राहूं नये अशी माझी विनंति आहे. कांहीं ब्राह्मण अस्पृश्योद्धाराकरितां झटतात ही गोष्ट खरी असली तरी पुष्कळसे ब्राह्मण ब्राह्मणेतर पक्षापेक्षा आपला पक्ष बलवान करण्याकरितांच अस्पृश्यांना जवळ करतात असे मला वाटतें. आमच्या उद्धाराकरितांच केवळ निःस्वार्थ बुद्धीनें जो ब्राह्मण अथवा मराठा प्रयत्न करील तोच आम्हांस हवा आहे. आम्हाला दुसऱ्याच्या हातांतील कोलित होण्याची इच्छा नाही.

रा. मांटे यांना आव्हान.

स्वार्थ-बुद्धीनें प्रेरित झालेल्या लोकांकडून अस्पृश्यतानिवारणाचें कार्य न झालें तरी एक वेळ चिंता नाहीं; कारण अस्पृश्य राहून मिळणाऱ्या सवलतींच्या साहाय्यानें आमची उन्नति करून घेणेंच आम्हांस सुलभ होईल असे मला वाटतें. अस्पृश्यतानिवारण करण्याचा रा. मांटे यांचा खरोखरीचा उद्देश नाही, असें मला वाटतें. अस्पृश्यांना जवळ करून ब्राह्मणेतरांना शह देण्याची त्यांची खटपट आहे अशी माझी समजूत आहे. रा. मांटे यांनीं माझी समजूत चुकीची आहे, असें सप्रमाण सिद्ध केल्यास मी त्यांच्याशीं अवश्य सहकार्य करीन.

कोणाचे बगलबच्चे होऊं नका.

मुसलमानांपासून बचाव व्हावा म्हणून अस्पृश्यतानिवारण करण्याचा डाव सध्यां हिंदु सभा खेळत आहे असे

(पृ. ६ पहा.)

वर्गणीदारांस विनंती.

बहिष्कृत भारताचे ८ अंक निघून ९ वा अंक आज रवाना होत आहे. आम्ही आमच्या पहिल्याच अंकांत सूचना दिली होती कीं, ज्यांना अंक नको असेल त्यानें उलट पत्रानें आम्हांस कळवावें. अर्थात ज्यांच्याकडून नको म्हणून आम्हांस कळविण्यांत आलें नाहीं, त्यांच्याकडे अंक व्ही. पी. नें रवाना केला. परंतु दिलगिरीची गोष्ट आहे कीं, पुष्कळ वर्गणीदारांनीं आमची व्ही. पी. परत केली आहे त्यामुळें आम्हांस दरेक व्ही. पी. मागें चार आणे नुकसान सोसावें लागतें. व आजपर्यंत पाठविलेल्या अंकाचे पैसेही बुडतात. अस्पृश्य वर्गात चळवळ चालू राहण्याकरितां पत्राची किती जरूरी आहे हें पत्र सुरू झाल्यापासून सर्व ठिकाणी अस्पृश्य वर्गात जी जागृति झाली आहे त्यावरून कळून येईलच. तरी आमच्या वर्गणीदारांनीं आपापली वर्गणी तावडतोब मनीआर्डरीनें पाठवावी किंवा व्ही. पी. आल्यास तिचा स्वीकार करावा अशी आमची त्यांस विनंति आहे.

—संपादक

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. २९ जुलै १९२७.

आमचे टीकाकार.

'बहिष्कृत भारता' च्या धोरणावर निरनिराळ्या लोकांकडून निरनिराळ्या प्रकारची टीका करण्यांत येत आहे. या सर्व टीकाकारांना उत्तरें देणें आणि सर्वांचें समाधान करणें आम्हांस शक्य नाहीं, हें आम्ही जाणून आहों. तथापि, आमच्या टीकाकारांपैकी जे कोणी प्रामाणिक टीकाकार असतील, ज्यांचा केवळ गैरसमज झालेला असेल, त्यांच्याकरितां आमच्या धोरणासंबंधानें थोडाबहुत खुलासा करावा असें आम्हांस वाटतें. आमच्यांतलेच, गोताला काळ होणारे कांहीं कुऱ्हाडीचे दांडे किंवा 'अस्तनींतले निखारे' असून ते आपल्या मनास मानेल त्याप्रमाणें आमच्याविषयीं गैरसमज पसरवीत असतात. बहिष्कृत वर्गांतल्या कित्येक लोकांनीं आपली बुद्धि अस्पृश्यतानिवारणाची वरपागी कळकळ दाखविणाऱ्यां लोकांपाशीं गहाण ठेवली आहे. कित्येकांना आपली आजपर्यंतची नामधारी पुढारीपणासंबंधाची वतनदारी आमच्या धडाडीच्या धोरणामुळें गेली त्यामुळें वैषम्य वाटत आहे. कित्येकांना वैयक्तिक असूयेनें इतकें पछाडलें आहे कीं, अस्पृश्यतानिवारण होवो किंवा न होवो, आज होवो किंवा कालांतरानें होवो, पण डॉ. आंबेडकर यांना हाणून पाडलें कीं मिळविली, या धोरणानें त्यांनीं आपल्या प्रयत्नांची पराकाष्ठा चालविली आहे. आंबेडकर किंवा 'बहिष्कृत भारत' यांनीं दिलेलें मत योग्य असो किंवा अयोग्य असो, त्यांचें धोरण परिणामी बहिष्कृत वर्गांना फायदेशीर असो किंवा नसो, त्याविषयी नापसंती दाखवावयाची आणि उभयतांविषयीं बहिष्कृत समाजांत व इतरत्र गैरसमज पसरवून द्यावयाचे, मग बहिष्कृतांची चळवळ ठार झाली तरी हरकत नाहीं, येथपर्यंत वैयक्तिक असूयेची व द्वेषाची मजल गेली आहे. अशा टीकाकारांचे समाधान आम्हीं काय करणार? परंतु त्यांच्या टीकेमुळें होणारा भोळ्या व गैरमाहीत लोकांचा गैरसमज टाळता येईल तर टाळावा असें आम्हांला वाटणें स्वाभाविक आहे. आमच्या अंगीकृत कार्याला अडथळे येऊं नयेत, याकरितां आमच्यावर चाललेल्या टीकेचा कायदेशीर मार्गानींहि बंदोबस्त करणें आम्हांस भाग पडलें तर त्याबद्दल विचारी लोक आम्हांला दोष देणार नाहींत याविषयी आमची खात्री आहे. बहिष्कृत वर्गातले कित्येक लोक आमच्यावर स्वजातिपक्षपातित्वाचा आरोप करीत असतात. या आरोपाचें उत्तर पुण्याच्या एका सभेमध्यें आम्ही दिले आहे. त्या सभेची हकीकत दुसरीकडे दिली आहे. ती वाचकांनीं अवश्य वाचावी. स्वजनांतील टीकाकारांच्या बाबतींत तूर्त आम्ही यापेक्षां जास्त कांहीं लिहूं इच्छीत नाहीं.

आतां उच्चवर्णीय म्हणविणाऱ्या हिंदु लोकांमधील आमच्या टीकाकारांचा थोडक्यांत परामर्ष घेऊं. या टीकाकारांचा आमच्यावर सर्वांत अधिक रोष होण्याचें कारण हें कीं, अस्पृश्यतेचें शक्य तितक्या लवकर निवारण न झाल्यास अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या लोकांनीं धर्मांतराचा मार्ग स्वीकारावा असें आम्हीं प्रतिपादितों. धर्मांतराला जर आम्ही आतुर असतों आणि अस्पृश्यतानिवारणाचा प्रश्न स्वतःपुरता व स्वतःच्या पुढील पिढीपुरताच आम्हांस सोडवावयाचा असता तर आम्हीं तसें यापूर्वीच केलें असतें. परंतु शक्यतोंवर हिंदु धर्मांत राहावयाचें आणि आपल्या बहिष्कृत बंधूंनाहि त्या धर्मांत ठेवावयाचें तसेंच अस्पृश्यतानिवारणासंबंधानें स्वतःपुरतेच न पाहतां अखिल बहिष्कृत वर्गाच्या दृष्टीनें विचार करावयाचा, अशीच आमची इच्छा असल्यामुळें आम्हीं आमचे सध्यांचे प्रयत्न चालविले आहेत. तथापि, कोणत्याहि एका व्यक्तींच्या काय किंवा एकाद्या वर्गाच्या काय, सहनशीलतेला मर्यादा ही असावयाचीच. उच्चवर्णीय म्हणविणारे लोक न्यायान्याय, धर्माधर्म, पापपुण्य, सारासार यांचा विचार न करतां बहिष्कृत वर्गावरील अस्पृश्यतेचा शिक्का कायम ठेवण्याचाच हेका धरतील आणि आपल्या बहुसंख्येच्या आणि आर्थिक संपन्नतेच्या घमेंडींत बहिष्कृत वर्गाच्या युक्तिवादाला धाब्यावर बसवितील तर बहिष्कृत वर्गाला धर्मांतरासंबंधाच्या प्रश्नाचा विचार करणें भाग पडेल असें आम्ही आतांहि पुनःस्पष्ट म्हणतों. महाड प्रकरणावर लिहितांना 'भाला' कारांसारख्यांनीं बहिष्कृतांच्या 'पाठी सडकण्याची' धमकी दिली असतां त्यांना जसें उत्तर द्यावयाला पाहिजे होतें तसें आम्हीं दिलें आणि त्याच वेळी आमचे वाजवी हक्क स्वधर्मांत राहून मिळण्याची निराशा झाल्यावर आम्ही परधर्माचा अंगीकार करून आमचे वाजवी हक्क मिळविण्याची पाळी आली तर तसें करण्यासहि कमी करणार नाही असें बजावलें. यांत काय चुकलें हें आम्हांस तरी समजत नाहीं. 'आम्ही तुमच्या लाथा खाऊं! पण तुमच्याच धर्मांत राहूं' असें आम्हीं म्हणावें अशी आमच्या टीकाकारांची अपेक्षा आहे काय? तुमचा आमचा धर्म जर एक तर तुम्हांला आम्हांला हक्क सारखेच. माणसामाणसांत जो धर्म पंक्तिप्रपंच करतो, कोट्यावधि लोकांना त्यांचा स्वतःचा कांहीं अपराध नसतां गुन्हेगारांपेक्षांहि वाईट रीतीनें वागवितो, विशिष्टवर्गांतल्या लोकांना पिढ्यानपिढ्या इहलोकच्या नरकयातना भोगावयाला लावतो, माणसें असून त्यांना जनावरांना मिळणाऱ्याहि सवलती लाभू देत नाहीं, तो धर्म तरी कसला? तशा धर्माला 'धर्म' हें नांवच योग्य नाहीं. या धर्मासंबंधाने आमच्या मनांत आपलेपणाची भावना तीव्रतेनें कशी असूं शकेल? हिंदुधर्म सर्वांना समतेनें वागवील तर त्याच्याविषयी सर्वांना सारखाच अभिमान व आपलेपणा वाटेल. 'धर्म' शब्दाची व्याख्या तरी, काय? शास्त्रीपंडिताना सर्वसंमत अशी व्याख्या

"यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिःस धर्मः"

ही होय. "ज्याच्या योगानें अभ्युदय (ऐहिक उन्नति) व मोक्ष यांची प्राप्ति होते तो धर्म" असा या वाक्याचा अर्थ आहे. आधीं अभ्युदय व मग मोक्ष असा या व्याख्येतील साध्यामध्यें क्रम ठेवलेला आहे. 'अभ्युदय' म्हणजे संसारांतील उत्कर्ष किंवा उन्नति (prosperity or elevation) हें धर्माचें पहिलें साध्य होय. या दृष्टीनें विचार केल्यास प्रचलित हिंदु धर्म अस्पृश्य मानलेल्या वर्गांचा धर्म कितपत होऊं शकतो याचा टीकाकारांनींच विचार करावा. अस्पृश्यता ही गोष्टच अशी आहे कीं, तिच्यामुळें अभ्युदयाचा मार्गच बंद होतो. अस्पृश्यतेमुळें समाजांत मोकळेपणीं वावरतां येत नाहीं, बहिष्कृत होऊन समाजाबाहेर घाणेरड्या वस्तींत राहावें लागतें, शिक्षण घेतां येत नाहीं, प्रतिष्ठित धंदे करतां येत नाहीत; मग अभ्युदय कसा व्हावयाचा? आज हिंदुसमाजांत धर्माच्या बाबतीत अशी व्याख्या आहे कीं, धर्माचे जें प्रथम साध्य अभ्युदय तें अस्पृश्य म्हटलेल्या लोकांच्या बाबतींत तेवढें लागू नाही! 'निःश्रेयस्' मात्र सर्वांना मोकळें ठेवलेलें आहे! निःश्रेयस् म्हणजे मोक्ष. तो पाहिला कोणीं व कोठें आहे? त्याची प्राप्ति शुद्रांना अतिशूद्रांना झाली तरी उच्चवर्गीयांचे काय वेंचावयाचें? शिवाय त्यांतहि मेख आहेच. त्रैवर्णिकांची सेवाचाकरी करण्यानेच शूद्रांना व अतिशूद्रांना मरणोत्तर सद्‌गति मिळेल असे धूर्त शास्त्रकारांनीं लिहून ठेवलेलेंच आहे. याचा अर्थ असा कीं, "तुम्ही जीवंत असतां आमच्या गुलामगिरींत रहां, नरकवास भोगा, म्हणजे मेल्यावर तुम्हांला स्वर्गप्राप्ती होईल!" जो धर्म आम्हांला असें सांगतो त्या धर्माविषयीं आम्हांला आपलेपणा कसा वाटावा? ज्या लोकांना अभ्युदयाचे मार्ग त्या धर्मानें मोकळे ठेवले आहेत आणि विशिष्ट वर्गांवर कुर्घोडी करण्याचे ताम्रपट देऊन ठेवले आहेत त्यांनीं अशा धर्माचे खुशाल गोडवे गावे; परंतु ज्या वर्गांना धर्माच्या नांवावर शतकानुशतकें जुलूम सोसावा लागत आहे त्या वर्गातील लोकांना त्या धर्माविषयीं तितकेंच प्रेम वाटणें कसें शक्य आहे? हिंदुधर्मात उच्च तत्वज्ञान पुष्कळ असेल, कांही उदात्त तत्त्वेंहि असतील, परंतु व्यवहारांत जोंपर्यंत तें उच्च तत्वज्ञान व ती उदात्त तत्त्वें दिसत नाहींत तोंपर्यंत त्यांची किंमत कोण कितीशी मानील? पुस्तकांतल्या गोष्टी पुस्तकांत, किंवा 'पुराणांतली वांगीं पुराणांत' हा न्याय प्रत्यक्ष आचरणांत जोंपर्यंत दिसून येत आहे तोंपर्यंत हिंदुधर्मातल्या तत्वज्ञानावर भाळलेल्या लोकांनाहि त्या धर्माविषयींचा अर्थात त्या धर्माच्या व्यावहारिक स्वरूपाचा थोडा बहुत वीट आल्याखेरीज राहणें शक्य नाहीं. त्यांतहि ज्या वर्गांना त्या धर्माचें व्यावहारिक स्वरूप पदोपदीं नडतें व जाचतें त्या वर्गांतल्या लोकांना एकदांचा या बाबतीत सोक्षमोक्ष करून घ्यावा असें वाटावें हें अगदीं स्वाभाविक आहे.

धर्मासाठीं माणूस कीं माणसासाठीं धर्म?

हा प्रश्न जरूर विचार करण्यासारखा आहे. नीतिशुद्ध आचरण ठेवण्याच्या जबाबदारीच्या दृष्टीनें धर्मासाठी

माणूस आहे. आणि एकंदर समाजाच्या हिताचा प्रश्न जेव्हां उपस्थित होतो तेव्हांहि धर्मासाठी माणूस आहे असें म्हणतां येईल. परंतु धर्माच्या नांवावर खपणाऱ्या अधर्मासाठीं, विशिष्ट वर्गांच्या गुलामगिरींत खपण्यासाठीं, पिढ्यान्‌पिढ्या अन्याय व जुलूम सोसण्यासाठीं माणसाचा जन्म आहे किंवा एकाद्या वर्गाचें अस्तित्व आहे असें मात्र केव्हांहि म्हणता येणार नाहीं. माणसासाठीं धर्म आहे, म्हणजे प्रत्येक मनुष्याला आपली ऐहिक उन्नति नीतिमार्गानें चालून संपादण्याला धर्माचें साहाय्य झालें पाहिजे. कोणत्याहि माणसाच्या 'अभ्युदया' ला त्याचा जन्म अमुक एका कुळांत झाला म्हणून धर्माच्या नांवावर आडकाठी येतां कामा नये. कित्येक धार्मिक म्हणविणारे लोक अस्पृश्य मानलेल्या वर्गावरील अन्यायांवर सारवण घालतांना असा प्रश्न करितात कीं, "अस्पृश्य मानलेल्या वर्गांत चोखोबामहाराज, रोहिदासमहाराज यांच्यासारखे जे साधुपुरूष झाले त्यांना आम्ही स्पृश्यवर्गीय लोक पूज्य मानीत नाहीं काय? आमच्या धर्मांत त्या साधुपुरुषांना आम्ही उच्च स्थानच देत नाहीं काय?" गोष्ट खरी आहे. परंतु चोखोबा रोहिदासांसारखी माणसें कोणत्याहि समाजांत वारंवार किंवा शेंकड्यांनी उत्पन्न होत नसतात. तशा अपवादभूत व्यक्तींचीं उदाहरणें देणें म्हणजे वादाचा मुख्य मुद्दा जाणून बुजून टाळण्याचा प्रयत्न करणेंच होय. अस्पृश्य वर्गांतले लोक तरी सर्व ब्राह्मणांना किंवा स्पृश्यांना कोठें सारखेच अनुदार म्हणतात? एकनाथ महाराजांविषयीं आधुनिक विचारांच्याहि कोणत्या बहिष्कृताला अत्यंत आदर वाटत नाहीं? चोखोबामहाराजांच्या अस्थि शोधून काढणाऱ्या नामदेव महाराजांच्या अंतःकरणाला आकुंचित विचारांचा विटाळ झालेला नव्हता असेंच प्रत्येक बहिष्कृत समजतो. चोखोबा रोहिदासांसारख्या साधूंना ऐहिक गोष्टींची पर्वा नव्हती, त्यांचे सर्व लक्ष्य परमेश्वराकडेच वेधलें होतें. त्यांचें उदाहरण साधारण लोकांना काय उपयोगाचें? जसे सर्वच ब्राह्मण किंवा सर्वच स्पृश्यवर्गीय लोक साधु नाहींत किंवा साधु व्हावयास पात्र नाहीत, त्याप्रमाणें बहिष्कृत वर्गांतले सर्वच लोक साधु नाहींत व साधु व्हावयाला पात्रहि नाहींत. समाजरचनेविषयीचा विचार साधारण जनसमूहाच्या दृष्टीनेंच केला पाहिजे. चोखोबामहाराजांच्या नांवांला हल्लीं उच्चवर्णीय लोक मान देतात, पण जीवंतपणी चोखोबांना ढोरें ओढण्याचाच धंदा करावा लागला ना? पोटासांठी मोलमजुरी करीत असतां अपघात होऊन चोखोबा कोसळलेल्या तटाखालीं सांपडून गतप्राण झाले ना? ज्या वेळी चोखोबा महार म्हणून ढोरें ओढीत होते त्या वेळी अंगी लायकी नसतां ब्राह्मण वगैरे लोक उच्च धंदे करीत होते. याच समाजरचनेच्या विरुद्ध आमचा आक्षेप आहे. अस्पृश्यता म्हणजे गुलामगिरीचाच एक प्रकार आहे. कांहीं वर्गांना कांहीं निमित्तावरून अस्पृश्य ठरवावयाचें, त्यांच्याकडून समाजांतलीं घाणेरडीं कामें करून घ्यावयाची, त्यांना तिरस्कारानें वागवावयाचें, त्यांचें नागरिकत्वाचे हक्क हिरावून घ्यावयाचे आणि पिढ्यान्‌पिढ्या त्यांनीं त्याच स्थितींत रहावें याकरितां त्यांचे शिक्षण वगैरे आत्मोन्नतीचे मार्ग बंद करून टाकावयाचे, त्यांतले कोणी लोक आपले माणुसकीचे हक्क मांगू लागले तर त्यांना बंडखोर ठरवावयाचें, त्यांना कांही हक्क सवलती मिळूं नयेत म्हणून आकाशपाताळ एक करावयाचें आणि प्रसंगीं अत्याचार करूनहि त्यांच्या हक्कांच्या आड यावयाचे हे प्रकार जसे गुलामगिरीच्या इतिहांसात तसेच या देशांतील अस्पृश्यतेच्या इतिहासांतहि दिसून येतात. लॉर्ड ऑलिव्हीयर यांनी लिहिलेल्या व हल्लींच प्रसिद्ध झालेल्या "The Anatomy of African Misery" या पुस्तकांत आफ्रिकेंतल्या निग्रो लोकांना गोऱ्या लोकांनीं आतांपर्यंत कसें वागविलें व आजहि ते त्यांना कसें वागवित आहेत त्याचें हृदयद्रावक वर्णन केलें आहे. तें या देशांतल्या अस्पृश्यांच्या बाबतींत बरेंचसें लागू पडतें. लॉर्ड ऑलिव्हियर एका ठिकाणी म्हणतात :—

The slave relation, being once established, is automatically and in part unconsciously buttressed by a resolute refusal to admit that the slave is capable of anything better; and when, in the development of competitive industrialism, opportunities arise for his showing that he is capable, the fear of his competition with the established master race adds feelings of jealousy and hatred to the fear and contempt, and reinforces the obstinacy of the refusal to admit any kind of equality of capacity or of rights. His education and his free use of his faculties are discouraged and opposed. In low minds this complex of prejudices and resistances breeds open contumely, vilification of the slave-race, agitation against any concession to it, and acts of outrage and violence.

आफ्रिकन लोक व या देशांतील बहिष्कृत वर्ग यांच्या दरम्यान कांही बाबतींत भेद आहेत. पहिली गोष्ट ही की, निग्रो वगैरे आफ्रिकन लोक हे यूरोपियन लोकांपेक्षां मानववंशदृष्ट्या जसे भिन्न आहेत तसे या देशांतले अस्पृश्य मानलेले लोक स्वतःला उच्च वर्णीय मानणाऱ्या या देशांतल्या लोकांपासून मानववंशशास्त्रदृष्ट्या भिन्न नाहींत. दुसरी गोष्ट ही कीं पाश्चात्य देशीय लोकांनी जो गुलामगिरीचा जुलूम केला त्याला धर्माचा कांहीं आधार त्यांनी घेतला नाहीं. परंतु इकडे समाजशास्त्र व धर्मशास्त्र हीं एक असल्यांमुळें राजरोस धर्माच्या आधारावर अस्पृश्यतेची गुलामगिरी निर्माण करतां आली. धर्मामध्ये हीं वाव घुसडली गेल्यांमुळें ती वज्रलेप बनली. एक तर तिनें उच्चवर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांच्या मनांतली न्यायविषयक भावना नष्ट करून टाकली आणि खुद्द अस्पृश्यांचीहि विचारशक्ति नाहींशी केली. धर्माच्या दडपणाखालीं बहिष्कृतांचा स्वाभिमान नष्ट झाला, त्यांना आपल्या माणुसकीच्या हक्कांचा विसर पडला. ज्या जातीचा स्वाभिमानच नष्ट झाला ती जात आपलें डोकें कसें वर काढणार? अर्थात् बहिष्कृतांच्या उन्नतीचा मार्गच मुळी खुंटला. लॉर्ड ऑलिव्हीयर म्हणतात :—"No race can be raised by destroying its self-respect." (स्वाभिमान नष्ट करून कोणत्याहि जातीची उन्नति करतां येणार नाहीं). धर्मावर आमचा कटाक्ष आहे तो याचसाठी. धर्मानें समाजरचनेच्या बाबतींत लुडबुड केली नसती, धर्माच्या नांवावर खपणारें निर्बंध आम्हांला जाचक झाले नसते, तर आम्हीं तरी धर्मावर कां रोष केला असता? आम्हांला शांतिपाठ शिकविण्याचा आव आणणाऱ्या

आमच्या टीकाकारांना आमचा सवाल

असा आहे कीं, तुम्ही जर एकाद्या बहिष्कृत-अस्पृश्य मानलेल्या जातींत जन्मलां असतां तर तुम्हीं असेंच शांतिब्रह्म राहिलां असतां काय? तुम्हांला हिंदुधर्माविषयींच्या प्रेमाचा असाच उमाळा आला असता काय? दक्षिण आफ्रिकेंत हिंदी लोकांना तुच्छतेनें वागविण्यांत येतें म्हणून तुमच्या अंगाचा संताप होतो. या देशांत यूरोपियन व यूरेशियन लोकांसाठीं निराळे आगगाडीचें डबे राखून ठेवले तर तें तुम्हांस खपत नाहीं. फार काय पण एडिंबरो येथील हिंदी लोकांना तेथल्या कित्येक हॉटेलांमध्यें जाऊन गोऱ्या मडमांबरोबर नाचण्याची बंदी केली एवढ्याच गोष्टीवरून तुम्हीं आकाशपाताळ एक केलें! पण अस्पृश्यतेच्या पायीं होणारी मानहानि आणि उन्नतीच्या मार्गांत होणारी कायमची बंदी यांच्यापुढें सदरील निर्बंध म्हणजे कांहींच नव्हत ही गोष्ट अद्यापि तुम्हांला पटत नाहीं. कै. टिळकांसारखी एकादी व्यक्ति बहिष्कृत वर्गांत जन्माला आली असती आणि ब्रिटिश अमलाखालीं झालेल्या मन्वंतराचा फायदा मिळून तशा गृहस्थाला तसेंच उच्च शिक्षण मिळालें असतें तर त्या गृहस्थांनीं 'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे' अशी गर्जना करण्याच्या भरीस न पडतां 'अस्पृश्यता नष्टमूल करणें हें माझें कर्तव्य आहे' असेंच खात्रीनें म्हटलें असतें आणि 'ये यथा मां प्रपद्यते तांस्तथैव भजाम्यहम्' हा गीतेंतील आपला आवडता श्लोकार्ध पुढें करून धार्मिक व सामाजिक हक्क मिळविण्याच्या बाबतींत 'बाप दाखवा नाहीं तर श्राद्ध घाला' असें उच्चवर्णीय लोकांना उघड आव्हान केलें असतें अशी आमची खात्री आहे. पण 'परदुःख शीतळ' असल्याकारणानें शहाण्यासुर्त्या, समजूतदार म्हणविणाऱ्या आणि समानतेच्या हक्कांची राजकीय बाबतींत तारस्वरानें सदैव घोषणा करणाऱ्या लोकांनाहि बहिष्कृतांच्या दुःखांचे कांहींच वाटत नाहीं. ते बहिष्कृतांना शांतिपाठ शिकविण्याचें धाष्टर्य करितात आणि कित्येक तर निर्लज्जपणानें धमक्याहि देतात. या देशावर मुसलमानांच्या स्वाऱ्या झाल्या, मुसलमानी सत्ता स्थापित होऊन कोटयवधि मुसलमान अस्तित्वांत आले, पुढें ब्रिटीश राजसत्ता स्थापित होऊन इंग्रजी शिक्षणाचा प्रसार झाला, ख्रिस्ती मिशनऱ्यांचे काम या देशांत जोरानें चालू झालें. या गोष्टी इतर हिंदूंना आपत्तीप्रमाणे वाटत असल्या तरी आम्हां बहिष्कृतांच्या सुदैवानेंच त्या घडून आल्या असें आम्ही समजतों. नाहींपेक्षां बहिष्कृत वर्गाला आजचे दिवससुद्धां पाहावयास मिळाले नसते, त्यांना आपली दुःखे बोलून दाखविण्यास वाचाहि प्राप्त झाली नसती, आणि संख्याबलाचा प्रश्न देशांतल्या देशांत उपस्थित झाला नसता तर सध्यां जे अनेक लोक बहिष्कृतांविषयी वरपांगी कळवळा दाखवीत आहेत त्यांना तो दाखविण्याचे कारणच पडले नसतें. ही साधी गोष्ट स्वतःच्या सोयीपुरती विसरणारे लोक आम्ही धर्मांतरांचे नांव काढलें कीं आमच्यावर गरम होतात त्यांचें आम्हांस आश्चर्य वाटतें. "तुम्ही जोपर्यंत आमच्या धर्मांत आहां तोंपर्यंत सार्वजनिक विहिरीतलावांच्या पाण्याला तुम्ही शिवतां कामा नये, तुम्हांला आमच्यापासून दूरदूरच राहिलें पाहिजे, आमच्या देवळाजवळ तुमची सावलीहि पडतां कामा नये" असेंच आज आम्हांस इतर हिंदुसमाज सांगत आहे. उलट पक्षीं आम्ही ख्रिस्ती, विशेषतः मुसलमान, झालों कीं जादूने चमत्कार

व्हावा त्याप्रमाणें आमची अस्पृश्यता नष्ट होते. अर्थात ख्रिस्ती किंवा मुसलमानधर्मात पावनशक्ति आहे, ही गोष्ट आम्हांस स्पष्ट दिसत असतांहि आमच्या वाडवडिलांचें हिंदुधर्मावरील प्रेम—त्यांची भोळी श्रद्धा कां म्हणा ना—लक्षांत आणून हिंदुधर्मात राहण्यासाठीं आम्ही धडपड करीत आहों. बाकी हिंदु लोक हे आपले धर्मबंधु आहेत असें आम्हांस वाटत आहे म्हणूनच देवळांचे दरवाजे आम्हांला खुले करून देवदर्शन घेऊं द्या, आमच्यावरील अस्पृश्यतेचा बहिष्कार काढा, असें आम्हीं म्हणत आहों. तुमचा आमचा धर्म जर एक तर त्याच्यावर तुमच्याइतकाच आमचाहि हक्क आहे. त्या हक्काची अंमलबजावणी होऊं शकत नाहीं अशी खात्री झाल्यावर तुमचा धर्म आमच्यासाठी नाहीं असें समजून आम्हीं आमचा मार्ग सुधारला तर त्याबद्दल तुम्हांला वाईट कां वाटावें? परमेश्वरप्राप्ति हिंदुधर्मातच आहे आणि इतर धर्मांत नाहीं असें नाहीं. हिंदुधर्माला सांप्रतची विषमताच कायम ठेवावयाची असेल तर त्यानें आमच्यापासून प्रेमाची व आपलेपणाच्या भावनेची अपेक्षा तरी कां करावी?

हिंदुधर्म हा आमचा आहे किंवा नाहीं

या प्रश्नाचा एकदां कायमचा निकाल आम्हांला करून घ्यावयाचा आहे. धर्माला सध्यां जें विषमतेचें विकृत स्वरूप प्राप्त झालेलें आहे तें घालविणें हें काम आमच्या हातीं नाही. चालू वहिवाटीचे हक्क बळकावून ज्यांनीं आमचे हक्क हिरावून घेतले आहेत आणि ज्यांची बहुसंख्या आहे, ज्यांचा समाज विशेष पुढारलेला आहे, शिक्षण व संपत्ति हीं ज्यांच्यापाशीं आहेत त्याच वर्गातल्या लोकांचें धर्म सुधारणा करणें हें कर्तव्य आहे. बौद्ध किंवा आर्यसमाजिस्ट होऊन उच्चवर्गीय म्हणविणाऱ्या लोकांच्या दुराग्रहावर म्हणण्यासारखा कांहीं परिणाम होणार नाहीं, म्हणून तो मार्ग स्वीकारण्यांतहि आम्हाला अर्थ वाटत नाहीं. हिंदु लोकांच्या दुराग्रहाला यशस्वी रीतीनें तोंड द्यावयाची म्हणजे ख्रिस्ती किंवा मुसलमान होण्याचेंच धर्मांतर करून एकाद्या शिरजोर समाजाचेंच पाठबळ मिळविलें पाहिजे म्हणजे अस्पृश्यतेचा डाग निघून जाईल. हा निर्वाणीचा उपाय बहिष्कृत वर्गांनीं योजावा किंवा नाहीं, हें ठरविणें आमच्या हातीं नाहीं. तें इतर हिंदूंच्याच हातीं आहे. त्यांनीं शेवटपर्यंत आपला दुराग्रह कायम ठेवला आणि बहिष्कृतवर्गाचे वाजवी हक्क कबूल केले नाहींत तर आम्हीं न सांगतांहि बहिष्कृत वर्गांतील तरूण पिढी धर्मत्यागाचा मार्ग स्वीकारणार आहे. आम्हीं केवळ निमित्तमात्र आहों, हें आमच्या टीकाकारांनीं कृपा करून विसरूं नये. असो. आतां

आमच्यावरील दुसरे आरोप

कांय आहेत हें पाहूं. एक आरोप हा कीं आम्हीं स्पृश्य वर्गाचा द्वेष करितों. पण आम्हांला कोणाचाच द्वेष करण्याची जरूरी नाहीं. स्पृश्य वर्गात आमचे अनेक स्नेही आहेत. आम्हांला आमच्या कार्याकरितां लढा चालविणें भाग असल्यामुळें आमच्या आड येणाऱ्या लोकांचीं मनें दुखविणें प्रसंगोपात भाग पडतें. परंतु त्यावरून आम्ही स्पृश्यांचा किंवा कोणाचा द्वेष करतों असें समजण्याचें कारण नाहीं. दुसरा आरोप असा कीं, आम्हीं आमच्या पत्रांत अस्पृश्यतेसंबंधानेंच न लिहितां इतर वादग्रस्त विषयांचीहि चर्चा करतों. परंतु त्यावर आमचा असा उलट सवाल आहे कीं, वादग्रस्त प्रश्नांची ज्यांत चर्चा होत नाहीं असें कोणतें वर्तमानपत्र आहे? इतरांप्रमाणें आम्हांलाहि आमची मतें आहेत आणि तीं प्रतिपादणें हा आमचा हक्क आहेच; पण तें आमचें कर्तव्यहि आहे. शिवाय, हेंहि लक्षात ठेवलें पाहिजे कीं, अस्पृश्यता हा प्रश्न इतर प्रश्नांपासून अजीबात वेगळा करतां येणें शक्य नाहीं. जातिभेद, धर्मविषयक कल्पना, ग्रंथप्रामाण्य, राजकीय हक्क, राजकीय चळवळ वगैरे अनेक गोष्टींचा अस्पृश्यतानिवारणाच्या प्रश्नाशीं कमीजास्त प्रमाणानें संबंध पोंचतो. हिंदुधर्म व हिंदुसमाज यांच्या मुळाशी जी कीड लागलेली आहे तिचा अस्पृश्यता हा एक सर्वात अनिष्ट असा परिणाम असला तरी त्याचें कारण विशिष्ट मनोवृत्तींत आहे, हें विसरून चालावयाचें नाहीं. म्हणूनच, अस्पृश्यतेसंबंधानें विचार करतांना इतर गोष्टींचा विचार करणें ओघानें प्राप्त होतें. आडमुद्यांवर टीका करून किंवा व्यक्तिश: डॉ. आंबेडकरांना खालीं पाडण्याचा प्रयत्न करून अथवा 'बहिष्कृत भारता' विरुद्ध निंदासत्र चालवून आमचा पक्ष किंवा आमची चळवळ हाणून पाडणें शक्य नाहीं, हें आमच्या टीकाकारांनीं समजून असावें. बहिष्कृत वर्गांत फूट पाडून आमची चळवळ कमजोर करण्याचा डावहि यापुढें यशस्वी व्हावयाचा नाहीं. अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबतींत टोलवाटोलवीं करावयाला आम्हीं सवड देत नाहीं हेंच आमच्यावर कित्येक उच्च वर्गीय म्हणविणाऱ्या टीकाकारांचा इतका रोष आहे त्याचे कारण होय हें आम्ही जाणून आहों.

आत्मपरिचय-[पान ३ वरून चालू]

मला वाटतें. अशा स्थितींत महारेतर बंधूंना माझी एवढींच विनंति आहे की, त्यांनीं कोणाच्याही कच्छपीं लागूं नये. मि. सकट यांनीं "दे दान सुटे गिराण" असें ओरडून भीक मागितली तरी मला वाईट वाटणार नाहीं, पण ते जर रा. माटे यांच्या नादीं लागतील तर मला अत्यंत खेद होईल. निराळे रहा पण दुसऱ्याचे बगलबच्चे होऊं नका येवढेंच माझें त्यांना सांगणें आहे.

कौन्सिलांत तुम्हीं जा.

महार जातीचे पुढारीच कौन्सिलमधील जागा बळकावून बसतात असा आमचेवर आक्षेप आहे. अस्पृश्यांच्या हक्कांचें संरक्षण करण्याकरितां कौन्सिलांत लायक माणसेंच जाणें इष्ट नाहीं काय? महारेतरांत माझ्यासारखा माणूस जन्मला नाहीं हें त्यांचेंच दुर्दैव होय. परंतु मला कौन्सिलच्यां जागेची अभिलाषा नाही. महारेतरांत जर जास्त लायक माणूस असेल तर त्यानें खुशाल माझी जागा घ्यावी. मी आतांच्या आतां येथूनच राजीनामा पाठविण्यास तयार आहें. मी कौन्सिलमध्यें जेव्हां जेव्हां फक्त महार जातीच्या हिताकरतांच झटतों आहें असा तुम्हांस संशय येईल, तेव्हां तेव्हां तुम्हीं मला पत्रद्वारें आपल्या शंका जरूर कळवा म्हणजे मी सर्वांच्या शंकांचें ताबडतोब निरसन करीन.

थापांवर भुलूं नका.

सुशिक्षित व्हा म्हणजे अस्पृश्यता आपोआप जाईल असें स्पृश्य वर्गांतील लोक आपणांस सांगतात. पण नुसतें सुशिक्षित होण्यानें अस्पृश्यतानिवारण होईल असें मानणें सर्वथैव चुकीचें आहे. मी एक उदाहरण देतों म्हणजे माझें म्हणणें कळेल मी अस्पृश्य आहें हें जोपर्यंत मुंबईच्या माझ्या चेंबरनजीक असणाऱ्या 'भटाला' (खाणावळवाल्याला) माहीत नव्हतें तोंपर्यंत तो मला त्याच्या कपबशींतून चहा व भजीं पुरवीत असे. पण परवां मी अस्पृश्य आहें असें जेव्हां त्याला एका गुजराथी वृत्तपत्रांत प्रसिद्ध झालेल्या फोटोवरून कळलें तेव्हांपासून तो मला कांचेच्या पेल्यांतून चहा देऊं लागला. त्याला असें करण्यास अर्थात एका स्पृश्य वर्गातील कारकुनानें चियावलें होतें. अशी स्थिति जेथें आहे तेथें सुशिक्षित झाल्यावर अस्पृश्यता आपोआप निवून जाईल असें म्हणणें कसे चुकीचें आहे हें दिसून येईल.

आपणांपुढील कर्तव्य.

जर आम्ही आतां चढाईचे धोरण स्वीकारलें नाहीं तर आमचा निभाव लागणें शक्य नाहीं. आम्हीं तुडविले जात आहोंत याचें कारण आपणांस आपल्या अपमानाचा राग येत नाहीं हेंच होय. अन्यायाचा प्रतिकार आमच्या पूर्वजांनीं केला नाहीं ही त्यांचीं मोठी चूक होय. आतां अपमान सहन करण्याचे दिवस संपले, हें आपण आपणांत संघटना करून लोकांच्या नजरेस आणलें पाहिजे.

आम्हीं देवळांत शिरणार.

यापुढें ज्या ज्या अस्पृश्यांच्या परिषदा भरविण्यांत येतील त्यांचें पर्यवसान देवळांतून प्रवेश करणें, सार्वजनिक तळ्यांत पाणी पिणें, वैगरे गोष्टीमध्येंच झालें पाहिजे असें माझें मत आहे. अस्पृश्यांची सभा आम्ही यंदा आळंदीस भरवणार आहोंत त्यावेळीं कांहीं झालें तरी तेथील देवालयांत आम्ही प्रवेश करणारच. असें केलें तरच आमचा कार्यभाग तडीस जाईल.

डॉ. सोळंकी यांची सहानुभूति

डॉ. आंबेडकर यांचें वरील आशयाचें भाषण झाल्यावर डॉ. सोळंकी यांनीं थोडें भाषण करून गुजराथेतील अस्पृश्यांची महाराष्ट्रांतील अस्पृश्यांच्या चळवळीस पूर्ण सहानुभूति आहे अशी ग्वाही दिली. नंतर वऱ्हाडांतील रा. पंढरीनाथ पाटील यांचें भाषण चालू असतानां मांगवाड्यांतील कोणी एक आजारी इसम मयत झाल्याकारणानें त्याच्या निधनानिमित्त सभेचें काम बंद ठेवण्यांत आले.

—ज्ञानप्रकाश.

पत्रव्यवहार

वर्गणी गोळा करणाऱ्या लफंग्यास शिक्षा.

रा. रा. 'बहिष्कृत भारत' कर्ते यांस, स. न. वि. वि.—

सोलापूरच्या महार पंचांनीं ता. १–७–२७ च्या "ब. भा." मध्यें जाहीर केलेला लुच्चा मनुष्य ता. ९–७–२७ रोजीं रा. हरी भाऊ तोरणे यांच्या शाळेंत येऊन त्यांचेशी बोलूं लागला कीं, 'डॉ. आंबेडकर साहेब यांचें बोर्डिंग आणि व्यवस्थापक कोठें आहे? मी डॉसाहेबांचा भाऊ आहें. बोर्डिंगच्या व्यवस्थापकाला भेटावयाचें आहे." तोरणे यांना त्याचा पोशाक आणि रंगरूप व बोलणें यावरून लबाडीनें वर्गणी गोळा करणारा इसम तो हाच असावा असा संशय आला व ते म्हणाले कीं, "साहेबांचें बोर्डिंग हेंच आणि व्यवस्थापक मीच आहे" यावर तो म्हणाला, "महारजातीचीं गाऱ्हाणीं सरकारकडे सांगण्यासाठी माझे बंधु डॉ. आंबेडकर पंढरपुरास १२५ माणसांसह आले आहेत. व खर्चासाठी सोलापुराकडून ५० रु. वर्गणी त्यांनीं मागितली आहे. त्याची व्यवस्था ताबडतोब करा. आणि तो (येथें एक शिवी देऊन) तोरणे कोठें सांपडेल तर भेटवा. मेलेलीं जनावरें खाऊं नका," असा उपदेश करून 'माळशिरस भागांतल्या महारांची वतनदारी त्यानें पार बुडविली आहे' त्यांवर "तोरण्याचा मला सुद्धां फार तिटकारा आलेला आहे त्याची

आतां चांगली खोड जिरवा" असें बोलून रा. तोरणे यांनीं त्याला महार पंचांकडे आणलें. तेथें तो इसम "मी आंबेडकरांचा भाऊ आहे. पैसे द्या. "वगैरे बोलूं लागला. मागें वसूल केलेल्या याद्या, पैसे देणारांचीं नांवें गांवें–नोट बुकावरून पाहावयास मिळालीं व तेथील महारपंच रा. निवृत्ती तुकाराम बंदसोडे, विठ्ठल मार्तंड, विठ्ठल हरी सर्वंदे वगैरे यांनीं त्या इसमाला मग पोलीसच्या ताब्यांत दिलें. चौकशी झाली. नोटबुकांतील नांवें पाहून पर गांवच्या लोकांच्या साक्षी घेतल्या. लोकांनी वर्गणी दिल्याचें सांगितलें. सोलापूरच्या सिटी मॅजिस्ट्रेट साहेबांनीं आरोप शाबीत करून त्या इसमाला तारीख १८–७–२७ रोजीं एक वर्षाची शिक्षा सांगितली. या इसमाचें नांव "धोंडी आबाजी कांबळे. महार." असें असून राहणेचे गांव पोसलगाव (कोल्हापूर) आहे.

सोलापूर **तायापा गंगाराम माने.**
१९–७–२७

निवडक पत्रांचा सारांश.

भूसावळहून के. वी. शुक्ल कळवितात कीं, येथें ता. ११/७/२७ ला आर्यसमाजामार्फत दीन महंमद नांवाच्या मुसलमानाची शुद्धि करून त्याला हिंदु धर्मांत घेतले व त्याचें नांव शंकर महादेव चव्हाण ठेवण्यांत आले. हा पूर्वी जातीचा मराठा होता. तसेच भूसावळ येथें दरवर्षी सरासरी ३०० भंगीलोक मोहरममध्यें वाघ वगैरे होऊन उत्सव करीत असत. परंतु यंदा कोणत्याच रितीचा मुसलमान लोकांच्या उत्सवांत भाग घेतला नाहीं.

चाळीस गांवाहून एक गृहस्थ कळवितात कीं, मी नोकरी मिळण्याबद्दल मे. पोष्ट सुपरिटेंडेंट यांजकडे अर्ज केला होता. तो अर्ज मे. पोष्ट इन्स्पेक्टर साहेब याजकडे विचारा करितां गेला व त्यांजकडून मला ता. २५-३-२७ च्या पत्रानें असें लिहून आलें कीं, पोष्ट मास्तर मार्फत तुमचे लिव्हींगसर्टीफिकेट व जामीन देण्या संबंधीं कळवा. त्याप्रमाणें शक्य तितक्या लवकर मागितलेली माहिती पाठविली. पण पुढें पोष्ट इन्स्पेक्टर साहेबांकडून ता. ३-६-२७ च्या पत्रानें मला कळविण्यांत आलें की तूर्त ॲक्टिंग जागा खाली नाहीं. ता. ९-७-२७ रोजीं मे. इन्स्पेक्टर साहेब हे चाळीसगांव येथें आलें असतांना मी सदर दिवशीं त्यांची भेट घेतली व स्वतःची दुःखद कहाणी सांगावयास लागलों. तेव्हां त्यांच्या व माझ्या मध्यें खालीलप्रमाणें संवाद झाला.

साहेबः—तूं कोण आहेस.
मीः—महार आहे.
साहेबः—तुझें नांव काय?
मीः—माझें नांव . . . आहे.
साहेबः—नोकऱ्या काय खिशांत आहेत.

मीः—कायम जागा नसल्यास कोठें तरी ॲक्टिंग जागा खाली असल्यास द्या व मला अन्नाला लावा. या वरून साहेब जास्त गरम होऊन मोठ्यानें म्हणाले कीं, चल, चालता हो, उभा राहू नको. तेव्हां मी पायरी वरून उतरून मुकाट्यानें घरीं गेलों. आम्हां गरीब अस्पृश्य वर्गावर अधिकाऱ्यांची अशी करडी नजर आहे हें यावरून दिसत आहे. तरी सरकारास आमची अशी विनंति आहे कीं, दरेक सरकारी खात्यांत अस्पृश्य वर्गाच्या नोकरांची किती संख्या आहे याची माहिती मागवावी व अस्पृश्य वर्गावर होत असलेला अन्याय दूर करावा.

देणगी.

ता. ३ जुलै १९२७ रोजीं जंजिरा संस्थानांतील महार वर्गाच्या विद्यमानें सर कावसजी जहांगीर हॉलमध्यें अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा भरली होती. त्या सभेचे व्यवस्थापक भिकू हरीबा तांबे, धर्माजी पांडुरंग बोस्तेकर, पांडुरंग बाबाजी जाधव, सुडक्या सुभान्या वाळवटकर, सखाराम रत्नाजी नागांवकर, गंगाराम रामा कोंडकर, धर्मा रामा सर्वेकर या मंडळीच्या प्रयत्नानें तळ तप्यांतील ग्रीन हॉटेल मधील महार कामगार मंडळीकडून ४० रु. देणगी बहिष्कृतहितकारिणी सभेस मिळाली या बद्दल सभा त्यांची फार फार आभारी आहे. असें सभेचे सेक्रेटरी कळवितात.

महाड येथें सत्याग्रहाला सुरवात होणार

(लेखक—**वा. न. घोरपडे**, नागपूर.)

सत्याग्रहाशिवाय महाडच्या तलावाचा प्रश्न सुटल्यास पहावा असा डॉ. आंबेडकरांचा प्रथम विचार होता, असें दिसतें. पण प्रतिकाराशिवाय सामाजिक अन्यायाचे प्रश्न सुटणें दुरापास्त आहे हाच अनुभव शेवटीं त्यांना आला असावा. कारण त्यांच्या बहिष्कृत हितकारिणी सभेनें नुकताच एक जाहीरनामा काढून, "महाडला लवकरच सत्याग्रह सुरू होणार आहे तरी त्या सत्याग्रहांत ज्यांना दाखल होण्याची इच्छा असेल त्यांनीं नांवें नोंदवावीं" असें जाहीर केले आहे. अखेर महाड प्रकरणाच्या निमित्तानें सामाजिक स्वातंत्र्याच्या झगड्याला प्रत्यक्षपणें तोंड लागणार याबद्दल आम्हांला आनंद होतो. परकीय लोकांपासून स्वराज्याचे हक्क मागणाऱ्या "श्रेष्ठ वर्णीय हिंदूंनीं आपल्याच सहा सात कोटी भाईबंदांना सामाजिक व धार्मिक बाबतींत बरोबरीच्या नात्यानें वागवूं नये, उलट पशूंपेक्षांही नीच तऱ्हेची वागणुक त्यांना द्यावी हा दैवदुर्विलासाचा कडेलोट होय." साध्या माणुसकीच्या वागणुकीकरितां आपल्याच लोकांविरुद्ध सत्याग्रहाच्या रूपानें विरोधी झगडा करण्याचा प्रसंग यावा यापेक्षां अधिक शोचनीय गोष्ट कोणती? पण परिस्थितीपुढें इलाज नाहीं. सोन्याची सुरी झाली म्हणून कांहीं तिला आपल्या पोटांत खुपसून घेणार नाहीं. आपलेच लोक झाले व ते माणुसकीवर घाला घालूं लागले तर त्यांना विरोध करणें प्राप्तच आहे. महाडला अस्पृश्य लोक हेंच प्राप्त कर्तव्य करणार आहेत. त्यांना अस्पृश्येतर समाजांनींसुद्धा सक्रीय मदत देणें अत्यंत जरूरीचें आहे.

या सत्याग्रहासंबंधांत श्री. जेधे व जवळकर यांनीं काढलेल्या दुसऱ्या जाहीर पत्रकांत 'सत्याग्रह यशस्वी होण्याकरितां कसलाहि ब्राह्मण ह्यांत समाविष्ट करून घेऊं नये' असें एक कलम आहे. तत्व व धोरण या दोन्ही दृष्टींनीं हें कलम अनुचित आहे असें आम्हांस वाटतें. श्री जेधे व जवळकर यांनीं हें कलम कां घातलें असावें हें आम्ही समजतों. आज सामाजिक व धार्मिक क्षेत्रांतील सारे हक्क व अधिकार ब्राह्मणवर्ग दडपून बसला आहे. त्यानें स्वतःला वर्णगुरूच्या ठायीं स्थापून हिंदु समाजांत बाकीच्या (ब्राह्मणेतर) वर्गांना आपले गुलाम करून ठेवलें आहे. ब्राह्मणांतील कांहीं व्यक्ति स्वातंत्र्यप्रिय असतील, उलटपक्षीं ब्राह्मणेतरांतील कांहीं कुऱ्हाडीचे दांडे भटाळलेले असतील, तथापि तेवढ्यानें ब्राह्मणवर्ग व ब्राह्मणेतर समाज यांमधील गुरूगुलामाचें नातें नष्ट होत नाहीं. तात्विक ढोबळ दृष्टीनें पाहिल्यास सामाजिक स्वातंत्र्याच्या झगड्याचें स्वरूप एकीकडे ब्राह्मण व दुसरीकडे ब्राह्मणेतर असें आहे. पण अधिक तपशीलांत शिरलों तर हें स्पष्ट व सुटसुटीत स्वरूप कायम राहत नाही. अस्पृश्यांचाच प्रश्न घेतला तर असें दिसून येईल कीं, ब्राह्मणाइतकेंच ब्राह्मणेतरहि त्यांना वाईट रितीनें वागवितात. आतां ब्राह्मणेतरहि अस्पृश्यांना वाईट रितीनें वागवतात याचेंहि कारण ब्राह्मणीधर्माची शिकवणूकच होय. हें अगदीं खरें आहे. ब्राह्मणीधर्म ठार झाल्याखेरीज अस्पृश्यांच्या कपाळाची गुलामगिरी दूर व्हावयाची नाहीं यांत शंका नाहीं. आणि ब्राह्मणी धर्म ठार करण्याकरितांच ब्राह्मणेतर चळवळीचा अवतार आहे, हें सुद्धां तितकेंच खरें आहे. तथापि अस्पृश्यांनीं ढोबळ दृष्टीनें विचार केल्यास त्यांना काय दिसून येईल? ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर हे दोघेही आम्हास सारखेच छळतात असेंच त्यांचा अनुभव बोलून दाखवील. सूक्ष्म दृष्टीनें पाहिलें असतां ब्राह्मणवर्ग हाच मूळ अपराधी; कारण अस्पृश्यासकट साऱ्या ब्राह्मणेतर जातीकरितां धार्मिक व सामाजिक गुलामगिरीच्या शृंखला ह्या वर्गानेंच निर्माण केल्या. वस्तुस्थिति अशी असल्यामुळें सामाजिक स्वातंत्र्याच्या झगड्यांत ब्राह्मण वर्गाला अजिबात वगळावयाचें हें क्रमप्राप्तच ठरतें. त्या वर्गांतील कांहीं स्वातंत्र्यप्रिय व्यक्ती अन्तःप्रेरणेच्या टोंचणीमुळे सामाजिक स्वातंत्र्याच्या बाजूला येतील ही गोष्ट वेगळी! पण सबंध ब्राह्मणवर्ग आपल्या हक्कांची मिरास सोडून द्यावयाला आपण होऊन केव्हांही तयार होणार नाही. तसें ज्या दिवशीं होईल त्या दिवशीं ब्राह्मण–ब्राह्मणेतर वादच शिल्लक राहणार नाहीं. पण हिंदु समाजाचें भाग्य इतकें थोर आहे असें वाटत नाहीं. सामाजिक व धार्मिक हक्कस्वातंत्र्याकरितां ब्राह्मणवर्गाशी झगडावेंच लागेल यात मुळींच शंका नाहीं. अस्पृश्यांच्याही दृष्टीनें हा झगडा जिव्हाळ्याचा आहे. कारण ब्राह्मणी धर्माची इमारत ढांसळून पाडल्याखेरीज त्यांची काय किंवा ब्राह्मणेतरांतील इतर जातींची काय सुटका व्हावयाची नाहीं. पण हें खरें असलें तरी ब्राह्मणेतर चळवळ म्हणजे हत्तीचा पाय आहे. त्याच्या खालीं एकादी मुंगी सहज जिवंत राहून जावयाची. दूरचा देखावा संकलित रीतीनें चित्रित करणाऱ्या चिताऱ्याचें बारीकसारीक तपशिलाकडे विशेष अवधान रहात नाही. सर्व हिंदुस्थानच्या राजकीय पारतंत्र्याचा प्रश्न सोडवूं पहाणाऱ्या कांग्रेसला भिन्न भिन्न समाजांच्या हितसंबंधाकडे पाहतांना कसें नाकी नऊ येतात हें आपण पहातों. ब्राह्मणेतर चळवळींत अस्पृश्याच्या प्रश्नाचीही तीच गत होत असल्यास आश्चर्य नाहीं. म्हणूनच अस्पृश्यांच्या प्रश्नाला वेगळ्या व स्वतंत्र चळवळीचें महत्व आलें आहे व डॉ. आंबेडकरांसारख्या त्याच समाजांतील विद्वान व कर्तबगार धुरिणाला त्याकरितां वाहून घेणें जरूर वाटलें. तेव्हां महाडचा सत्याग्रह सुरू होणार तो कांहीं ब्राह्मणेतर चळवळीचा एक भाग म्हणून सुरू होणार नसून खास अस्पृश्य पुढाऱ्यांनीं अस्पृश्य वर्गाकरितांच हातीं घेतलेल्या सत्याग्रहशास्त्राचा पहिला वार या नात्यानें तो सुरू होणार आहे. अस्पृश्यांनीं सत्याग्रहाची कास धरिली ती केवळ ब्राह्मणांविरुद्धच नव्हे, तर ब्राह्मणी धर्माला बळी पडलेल्या ब्राह्मणेतराविरुद्धहि

होय. अस्पृश्य आपल्या दृष्टीनें जें वर्गीकरण करतात तें "अस्पृश्य विरुद्ध स्पृश्य" असें आहे. 'ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर' हें वर्गीकरण त्यांच्याही दृष्टीनें स्वयंपूर्ण, अर्थपूर्ण होण्याइतकें ब्राह्मणेतरांनी अगर ब्राह्मणेतर चळवळीनें अस्पृश्यांना आपल्यांत अद्याप एकजीव करून घेतलें नाहीं. ब्राह्मणेतर चळवळींतच आपलें कल्याण व मोक्ष आहे असें अस्पृश्यांना वाटण्याजोगी परिस्थिति ब्राह्मणेतर चळवळीनें निर्माण केली नाहीं. ब्राह्मणी धर्माचा प्रभावच इतका जबरदस्त आहे कीं, ही परिस्थिति लवकर निर्माण होण्याचे मार्गात फार अडथळे येतील. व्यापक दृष्टीने सामाजिक स्वातंत्र्याकरितां ब्राह्मण वर्गाशी झगडा करून सामाजिक स्वातंत्र्याचा व त्याबरोबरच अस्पृश्योद्धाराचाहि मार्ग ब्राह्मणेतर चळवळ सोपा करीत आहे, यांत शंका नाही. पण तो मार्ग पूर्णतः सुकर होईपर्यंत अस्पृश्य समाज वाट पाहू शकत नाही. त्यांचा प्रश्न इतका निकडीचा आहे कीं, ह्याकरितां स्वावलंबनात्मक स्वतंत्र प्रयत्नांचीच आवश्यकता आहे व तो प्रयत्न ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर ह्या दोन्ही समाजाविरुद्ध राहणें हें सध्यां तरी अपरिहार्य आहे. तेव्हां जे जे लोक त्यांना त्यांच्या झगडयांत मदत करतील त्यांना त्यांना ते पांचारण करणार. अमुक जातींच्या माणसांना बोलावूं नका असें त्यांना कोणी व काय म्हणून सांगावें? शिवाय ब्राह्मणांना जर आपल्या कृतकर्माचें प्रायश्चित्त म्हणून महाड सत्याग्रहांत भाग घेऊन स्वतःची शुद्धि करून घ्यावयाची असेल तर त्यांना नको म्हणण्याचा तरी कोणाला काय अधिकार आहे ?

महाड सत्याग्रह हा ब्राह्मणेतर अगर सत्यशोधक चळवळीपासून स्वतंत्रपणे चालणारा झगडा असला, तरी त्यायोगें ब्राह्मणशाहीचा जातिभेदात्मक शिवाशिवीचा व भेदाभेदाचा किल्ला ढांसळून पाडण्याचे कामीं मदतच होणार आहे. अस्पृश्य पुढाऱ्यांनींहि आपल्या समाजाच्या लढाया लढतांना ही व्यापक दृष्टी ठेविली तर बरें होईल असें वाटतें. अंतिम लक्ष्य स्पष्टपणें समोर असलें तर मार्ग किंवा धोरण चुकण्याचा सहसा संभव वाटत नाहीं. ब्राह्मणी धर्माच्या नाशाचें अंतिम ध्येय समोर ठेवूनच महाड सत्याग्रह चालविण्यांत यावा असें आमचें मत आहे. निदान ही व्यापक व महत्त्वाची दृष्टी सत्याग्रही पुढाऱ्यांच्या मनांतून अजिबात गैरहजर नसावी एवढी तरी आमची अपेक्षा आहे. निरनिराळ्या सामाजिक अन्यायांविरुद्ध सत्याग्रहाचे झगडे करावे लागणारच! निरनिराळ्या सत्याग्रहांचीं फुलें ब्राह्मणीधर्मविनाशाच्या ध्येयाच्या सूत्रांत गुंफून जो एक सुसंबद्ध व सुंदर हार तयार होईल तोच सामाजिक स्वातंत्र्यदेवतेला शेवटीं पूर्णतः प्रसन्न करून घेईल. तेव्हां असल्या सत्याग्रहांत भाग घेणाऱ्या स्वयंसेवकांच्या अंगीं कमींतकमी लायकी काय असावी हा महत्वाचा प्रश्न आहे. ही लायकी ठरविण्यांत यावी व ती ज्याचे ठायीं नसेल त्याला सत्याग्रहांत भाग घेतां येऊं नये. असें केल्यास कोणत्या जातीनें सत्याग्रहांत भाग घ्यावा व कोणत्या जातीनें घेऊं नये ह्या प्रश्नांतही महत्व उरणार नाहीं. आमच्या मतें महाड सत्याग्रहांत भाग घेऊं इच्छिणाऱ्या स्वयंसेवकानें पुढील अटींना आपली लेखी मान्यता दर्शविली पाहिजे. (१) जन्मसिद्ध चातुर्वर्ण्यावर माझा विश्वास नाहीं. (२) जातिभेद मला मान्य नाहीं. (३) अस्पृश्यता मी हिंदु धर्मावरील कलंक समजतों व तो अजिबात नाहींसा करून टाकण्याचा मीं प्रामाणिकपणे प्रयत्न करीन. (४) उच्चनीचतेची भावना मनांत बाळगून हिंदुसमाजापुरतें तरी खाण्यापिण्याचे बाबतींत मी जातिनिर्बंध पाळणार नाहीं. (५) अस्पृश्यांना देवळें, पाणवठे, शाळा, इतर सर्व ठिकाणी स्पृश्यांच्या बरोबरीचे हक्क असावेत असें माझें मत आहे.

ह्या अटी नमुन्यादाखल दिल्या आहेत. त्यांत फेरफार करितां येईल. महाड सत्याग्रहासारख्या सामाजिक झगडयांत भाग घेणाऱ्या स्वयंसेवकांच्या ठिकाणीं कमीतकमी लायकी काय असावी याचें निश्चित माप (measure) ठरविण्यांत यावें एवढाच मुद्दा आहे. चातुर्वर्ण्यावर व जातिभेदावर प्रामाणिकपणे विश्वास ठेवणारा मनुष्य सत्याग्रहांत भाग घेण्यास तयार झाला तर त्याच्या मदतीचा फायदा अस्पृश्यांनी कां घेऊ नये, असें यावर कोणीही सहज विचारील हें आम्हीं जाणून आहों. पण सत्याग्रह पायाशुद्ध व्हावा व सामाजिक गुलामगिरीच्या मुळाकडे त्याचें दुर्लक्ष होऊं नये, अशी इच्छा असल्यास वरील विचाराच्या माणसाला न घेतलेलेंच बरें; असें आम्हांस वाटतें. कारण अशा माणसाच्या मदतीला मर्यादा आहेत व त्याहि अत्यंत आकुंचित आहेत. शिवाय त्याच्या मदतीपासून फायद्यापेक्षां अंतीं तोटाच होण्याचा अधिक संभव आहे. हा मुद्दा पुढें मागें आम्ही स्वतंत्रपणे स्पष्ट करूं. तूर्त आम्ही सुचविल्याप्रमाणे सत्याग्रहाकरितां एकादी शपथपत्रिका असावी किंवा काय ह्या प्रश्नाचा डॉ. आंबेडकरांनीं जरूर आस्थेनें विचार करावा एवढें सुचवून हा लेख संपवितों.

वर्तमानसार

—पारिस येथें एक सरदारीण मेल्यावर तिचा दफनविधि करण्यांत आला. पुढे मृत्युपत्र वाचल्यावेळी तिच्या दातांत हिरा असल्याचें त्यांत लिहले होतें, म्हणून तिच्या शवाची पेटी फिरून उकरून टाकण्यांत आली; पण हिऱ्याचा कांहींच पत्ता लागला नाहीं. आपली मालकीण मेल्यावर तिच्या दातांतून तो आपण काढून घेतला अशी कबूली चौकशी अंती एका मोलकरणीनें दिली.

—आस्ट्रेलियामध्यें दारूचे गुत्ते संध्याकाळी सहा वाजतांच कायद्यानें बंद करण्यांत आलें आहेत. मजुरांनीं कामावरून परत आल्यावर उरलेला वेळ निरनिराळ्या शाळा, वाचनालयें व खेळ यामध्यें घालवावा, याकरितां तेथील सरकार या संस्थांना पैशाची मदत करते. तेथील टास्मानिया नांवाच्या प्रांतात बहुतेक कारखान्यांचे मालकच हा खर्च सोसून सर्व व्यवस्था मजुरांच्या प्रतिनिधीकडे सोंपवितात.

—छत्रपती राजाराम महाराज यांच्या मातोश्री श्री. आईसाहेबमहाराज यांचा पुतळा फेरीसमार्केटसमोर स्थापन करण्यांचें ठरविलें असून हा समारंभ लौकरच होणार आहे.

—वाफेच्या इंजिनाचा शोध जेम्स वॅट यानें १७६९ सालीं लाविला. तारायंत्राचा शोध सॅम्युअल ए.बी.मोर्स यानें १८३७ सालीं लाविला. गुरुत्वाकर्षणाचा शोध ऐझॅक न्यूटन यानें १६८७ सालीं लाविला. प्रकाशाची गति ऑलॅअर रोमन यानें १६७५ ला मोजली. ताऱ्यांच्या भ्रमणाचा नियम केप्लर यानें १६०९ मध्यें शोधून काढिला. शिवण्याचें यंत्र एलिएस होवे यानें १८४५ मध्यें शोधून काढिलें. टेलिफोनचा संशोधक अलेक्झांडर बेल हा होता. मशिनगन गॅटलिंग यानें १८६१ मध्यें तयार केली. दुर्बिणीचा उपयोग गॅलिलियो यानें १६०९ मध्यें केला.

—कोंटयाम, अडूर येथें एका ख्रिश्चियन गृहस्थानें एक जागा विकत घेतली. तेथें झाडींत सर्पांचें भूयार आहे अशी ख्याती होती. परंतु ती झाडी तोडून टाकण्यात आली. तेव्हां त्या ख्रिश्चियनच्या घरासमोर एक मोठा भुजंग आला व लोकांची गर्दी झाली तेव्हां तो झाडावर चढून उलटा लटकत राहिला. त्यास त्या घरवाल्याच्या मुलानें गोळी घालून मारिलें. इतक्यांत सर्पाची झुंडच्या झुंड येऊन घरभर कोना कोपऱ्यात सापच साप पसरले. तेव्हां ज्योतिषाकडे प्रश्न पाहतां असें समजलें कीं, मारलेला भुजंग हा या सर्पांचा राजा होता. त्यास मारणाराचा सूड घेण्याकरितां ही त्याची सेना आली आहे. त्याबरोबर मालकाचें धाबें दणाणून गेलें.

—जी.आय.पी. रेल्वेला गेल्यावर्षी तीन कोटी त्रेसष्ठ लक्ष रु. फायदा झाला होता. या वर्षी तीन कोटि एकूणसाठ लक्ष रु. फायदा झाला आहे. म्हणजे यंदा गेल्या वर्षापेक्षा ४ लक्ष रु. फायदा कमी झाला. व बी. बी. ॲन्ड सी. आय. रेल्वेला गेल्या वर्षी दोन कोटि अठ्ठयांशीं लक्ष फायदा झाला होता. यंदा दोन कोटि शाण्णव लक्ष फायदा झाला आहे. म्हणजे यंदा गेल्यावर्षापेक्षां ८ लक्ष फायदा ज्यास्त झाला.

—एका हिंदु स्त्रीवर पाशवी अत्याचार करण्यास प्रवृत्त झालेल्या एका फैजी नांवाच्या मुसलमान जमीनदाराचा तो हे कृत्य करीत असतांना बंगाल प्रांतांतील सिलहर गांवचा राहणारा शशिमोहन दे नांवाच्या एका अठरा वर्षे वयाच्या हिंदु तरुणानें खून पाडला; त्याबदल त्यास फाशींची शिक्षा देण्यांत आली होती; परंतु कलकत्ता हायकोर्टांत अपील चालून अपिलांत सदरहू शशिमोहन पूर्ण निर्दोषी आहे असें शाबीत झालें. एवढेंच नव्हें, तर हायकोर्टाच्या न्यायमूर्तींनीं शशिमोहनचें त्याच्या धैर्याबद्दल अभिनंदन केलें.

—नसीराबाद येथील कुलाचंद हदिनी यांची तेरा वर्षांची स्त्री कुसुमकुमारी हिला मुसलमान नरपशूंनी जुलैच्या पहिल्या आठवडयांतील बुधवारीं रात्रीं घरांतून खेचून नेऊन तिच्यावर बलात्कार केला. आणि गुरुवार पर्यंत तिला खोलींत बंद करून ठेविलें.

—वांद्रे येथील कत्तलखान्यांत होणारा गाई बैलांचा वध गणेश-चतुर्थी व गोकुळ अष्टमी या दोन दिवशी बंद ठेवण्यांची कमिशनरनीं तजवीज करावी. व ती मान्य झाल्यास गरीब मुलांना वाटण्यांकरितां दररोज दोन मण दूध आपण म्यु. स. फुकट देऊं असें मि. रुसतमजी नसरवानजी यांनीं मुंबई म्यु. ला कळविलें होतें. सदर सुचना म्यु. नें मंजूर केली.

—चातुर्मास्यांत चौपाटीवर समुद्रस्नानाकरितां जाणाऱ्या स्त्रियांना वस्त्रांतर करण्यासाठीं आडोशाची जागा करून द्यावी, असा ठराव पां.ग. सहस्त्रबुद्धे यांनी कॉर्पोरेशनमध्यें पास करून घेतल्या प्रमाणे म्युनिसिपालिटीनें तशी आडोशाची जागा चौपाटीवर बांधिली आहे. तरी स्नानाकरितां जाणाऱ्या स्त्रियांनी तिचा फायदा घ्यावा.

—निजाम स्टेटमधील नांदेड जिल्ह्यांत वाढोणा गांवी आषाढी एकादशीचा भजनसप्ताह सुरूअसतां मुसलमानांनी देवळांत सशस्त्र शिरून भजनी लोकांवर हल्ला केला. १०-२० हिंदूना जबर जखमा लागल्या आहेत. आतां चौकशीचा फार्स चालू आहे !

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी
पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ-मुंबई

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. १२ माहे आगष्ट सन १९२७. [अंक १० वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१ अस्पृश्यांकरितां रस्ते देखील निराळे.
२ महारांना मारहाण.
३ महाड म्युनिसिपालिटीची कारवाई.
विविध विषय संग्रह. पृ. २
ब्रह्मदेशांतील बहिष्कृत वर्ग.
अग्रलेख— पृ. ४
ढोंगीपणा, माथेफिरुपणा व गैरमुत्सद्दीपणा.
पत्रव्यवहार. पृ. ३
खेड्यापाड्यातील अस्पृश्यांवर होणारा जुलूम.
धर्मो रक्षति रक्षितः
ब्राह्मण भोजनें बंद करा.
बहिष्कृत भारत व त्याची कामगिरी.
महाड म्युनिसिपालीटीची पुच्छ प्रगति.
निवडक पत्रांचा सारांश
देणगी. पृ. ६
साभार स्वीकार. पृ. ६
आत्मपरिचय. पृ. ७
सभा, समारंभ व इतर वृत्त. पृ. ७
वर्तमानसार. पृ. ८

आजकालचे प्रश्न

१. त्रावणकोर संस्थानामधील एका ठिकाणी अस्पृश्य मानलेल्या वर्गातील लोकांकरितां एक वेगळा रस्ता काढण्याची सूचना तेथल्या कायदेकौन्सिलमध्यें पसार झाल्याची बातमी प्रसिद्ध झाली आहे. अस्पृश्यांकरितां वेगळी देवळें बांधण्याच्या सूचनेला विरोध करितांना, अशा वेगळेपणाचे पर्यवसान शेवटीं वेगळ्या धर्मशाळा, वेगळ्या विहिरी, वेगळे रस्ते वगैरेंमध्यें होऊन शेवटीं अस्पृश्यता आहे तशी कायम राहील अशी भीति आम्हीं व्यक्त केली होती. त्या भीतीचें प्रत्यंतर त्रावणकोरमधील वरील सूचनेवरून दिसून येते. जेथें बहिष्कृतांच्या स्पर्शानें रस्ते विटाळतात तेथें अस्पृश्यता नाहींशी होण्याची आशा तरी बाळगतां येईल काय? बहिष्कृतांना असल्या फुसक्या सवलतींची मुळींच जरूरी नाहीं. त्यांत त्यांचे हित नाहीं, कारण अशा ढोंगी सवलतीमुळें अस्पृश्यता नाहींशी होण्याला मदत न होता ती वज्रलेप मात्र होणार आहे. बहिष्कृत लोक आपल्याला हिंदूंच्या देवळांत जाण्यास मोकळीक असावी, हिंदुधर्मीय या नात्यानें आपला तो हक्क आहे अशी मागणी करीत आहेत तर कांहीं धूर्त लोक आम्ही तुम्हांला निराळी देवळें देतों, तुमच्यासाठी निराळे रस्ते बांधतों असें सांगत आहेत. याचा अर्थ असा कीं, बहिष्कृतांनी चिरकाल बहिष्कृतच रहावें, त्यांना आपलीं डोकीं वर काढण्यास केव्हांच सवड मिळूं नये, आणि अशा थोड्या सवलती तोंडावर टाकून हिंदुधर्मीय लोकांची संख्या फुगवून दाखवून अखिल हिंदुसमाजाच्या नांवावर उच्च वर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांना विशेष हक्क व सवलती स्वतःसाठीं मिळविण्याचा मार्ग मोकळा राहावा! बहिष्कृतांसाठीं देवळें वेगळीं, त्यांना चालण्यासाठीं रस्ते वेगळे, असे बंड चालू दिल्यास, हिंदुलोकांना स्वराज्य मिळाल्यावर बहिक्रुतांसाठीं आगगाड्या किंवा आगगाड्यांचे डबे वेगळे, येथपर्यंतहि पाळी यावयाची आणि पेशवाईचें पुनरुज्जीवन होऊन महाराष्ट्रांतसुद्धां बहिष्कृतांना गळ्यांत मडकीं बांधून फिरावें लागावयाचें! सारांश, अस्पृश्यांसाठीं निराळीं देवळें व निराळे रस्ते बांधणें ही प्रगति नसून पुच्छप्रगतिच होय. मलबारमधील अस्पृश्य मानलेल्या जातींमध्यें ताडी काढणें वगैरे धंदे करणाऱ्या कित्येक जाती असून त्यांची राहणी तेथल्या कित्येक उच्च जातींपेक्षांहि स्वच्छ आहे आणि त्यांमध्यें कैक पुरुष व स्त्रियाहि विश्वविद्यालयाच्या पदवीधर आहेत. अर्थात् राहणी व संस्कृति यांचा त्यांच्या अस्पृश्यतेशीं कांहीं संबंध नसून केवळ दुराग्रहच अस्पृश्यतेच्या मुळाशीं आहे. अशा जुलुमाला कंटाळून दरसाल शेंकडों कुटुंबें तिकडे ख्रिस्ती होतात यांत आश्चर्य आहे काय? हिंदुसंघटनवाद्यांचें इकडे लक्ष जात नाहीं, त्यांना अन्यायाची चीड येत नाहीं, आपल्या जातभाईंचा मूर्खपणा त्यांच्या डोळ्यांना दिसत नाहीं, आणि एकाद्या मालिनीबाईनें एखाद्या खानाशी विवाह केला म्हणजे मात्र त्यांच्या धर्माभिमानाला ऊत येतो!

२. नाशिकचे श्री. गायकवाड यांचें पत्र दुसरीकडे दिलें आहे त्यावरून बहिष्कृतांना खेड्यापाड्यांमध्यें किती जुलूम व अन्याय सोसावा लागतो त्याची थोडी तरी कल्पना येईल. गांवांत इतरांच्या गुरांबरोबर खुद्द महाराचींहि गुरें मरत होतीं, ही एकच साधी गोष्ट, महारांना गुरें मारण्याचें चेटूक करणें शक्य आहे असें मानलें तरी, महारांचा त्या बाबतींत कांहीं संबंध नव्हता हें शाबीत करण्यास पुरेशी होती. परंतु महारांना वाटेल तशी मारहाण केली तरी हरकत नाहीं, त्यांची दाद कोण घेणार? अशीच समजूत असल्यामुळें गांवच्या लोकांनीं महारांना यथेच्छ मारहाण करून स्वतःच्या मनाचें समाधान करून घेतलें! महारांचा देव जर खरोखर 'कर्तुमकर्तुम्' शक्तिमान् असता तर त्यांना इतका अन्याय व जुलूम इतकी शतकें कां सोसावा लागला असता? ज्या देवाला गुरें मारणें शक्य आहे त्याला माणसें मारणेंच कां अशक्य असावें? बहिष्कृतांना अज्ञान म्हणणारें लोकच स्वतः किती अज्ञान असतात, त्यांच्यामध्ये रानटी लोकांच्या समजुती कशा प्रचलित आहेत, तें दिंडोरी तालुक्यांतल्या प्रस्तुत उदाहरणावरून स्पष्टपणें दिसून येतें. कित्येक क्षत्रियकुलावतंसांनीं केलेल्या मारहाणीमुळें बहिष्कृत वर्गांतलीं सात निरपराधी माणसें दिंडोरी येथल्या दवाखान्यांत जखमी होऊन पडलीं आहेत. या बाबतीत तिकडील पोलिस योग्य ती तजवीज करून अपराध्यांना कडक शासन करावयाला लावील काय? नाशिक जिल्ह्याच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांचें इकडे लक्ष जाईल आणि आडमुठ्या गांवगुंडांना योग्य ती शिक्षा होऊन, इतरांना दहशत बसेल अशी आम्हांस उमेद आहे.

३. महाड येथील ज्या 'चवदार' तळ्याच्या बाबतींत एवढें रण माजलें, आणि साऱ्या हिंदुस्थान देशांत गवगवा झाला त्या 'चवदार' तळ्याचें शुद्धीकरण करूनच महाडचे सोवळे लोक उगी राहिले नाहींत. पूर्वी एका ठरावाच्याद्वारें सदरील तळें सर्व जातींच्या लोकांना मोकळें ठेवण्यांत आलें होतें व त्यानंतरच बहिष्कृत लोकांची परिषद् भरून त्याचें पाणी परिषदेचे प्रतिनिधी प्याले. हल्लीं तेथल्या म्युनिसिपालिटीनें सदरील पूर्वींचा ठराव बहुमतानें रद्द केल्याची खात्रीलायक बातमी आम्हांस समजली आहे. महाड म्युनिसिपालिटीमध्यें प्रतिगामी धोरणाच्या सभासदांचाच भरणा असल्यामुळें 'चवदार' तळें फक्त उच्चवर्णीय हिंदु लोकांपुरतेंच खुलें ठेवण्याची जी 'सुधारणा' (!) करण्यांत आली तीबद्दल आम्हांस कांहीं आश्चर्य वाटत नाहीं. महाड म्युनिसिपालिटीनें आपला पूर्वींचा ठराव बदलून अस्पृश्यांना चवदार तळ्यावर जी

बंदी केली आहे तिच्याकडे कुलाबा जिल्ह्याच्या कलेक्टराचें लक्ष्य जाऊन म्युनिसिपालिटीला ताळ्यावर आणण्यासाठी योग्य ती तजवीज केली जाईल, अशी आम्हांस आशा आहे. महाड म्युनिसिपालिटीला सदरील नवीन ठरावानें आपण बहिष्कृतांचा आतां कायमचा बंदोबस्त केला असें वाटत असल्यास तो भ्रम आहे. या प्रश्नाचा निकाल असल्या फुसक्या ठरावामुळें बहिष्कृतांच्या विरुद्ध होणें शक्य नाहीं. उलट, महाड येथें सत्याग्रह करून चवदार तळ्याची बहिष्कृतांच्या दृष्टीनें खरी शुद्धि करण्याची जी चळवळ चालू आहे, त्या चळवळीला मात्र अधिक जोर येणार आहे, हें महाड म्युनिसिपालिटीच्या अनुदार सभासदांनीं पक्कें ध्यानांत ठेवावें. महाडच्या मारामारीचें खापर स्पृश्य जातीच्या अशिक्षित लोकांवर फोडून खादीवाले, प्रतिसहकारवाले वगैरे लोक नामानिराळे होऊं पाहत होते, परंतु हल्लींच्या ठरावामुळें त्यांच्या तोंडावरील बुरखा दूर होऊन त्यांचें खरें स्वरूप सर्व जगाला दिसून येत आहे. बहिष्कृत वर्गाच्या योग्य हक्कांविषयीं त्यांना जाणीव असती आणि अशिक्षित गुंडांनीं केलेली मारामारी त्यांना मनापासून नापसंत असती तर तळ्याच्या बाबतींतील पूर्वीचा ठराव रद्द करण्याचा उपद्व्याप त्यांनीं केला नसता, हें सांगावयास नकोच.

विविध-विषय-संग्रह.

ब्रह्मदेशांतील बहिष्कृत वर्ग.

(नवव्या अंकावरून पुढें चालू.)

दक्षिण ब्रह्मदेशांत मोलमेन शहराचे उत्तरेस २०–२२ मैलावर किनाऱ्यालगत थटून म्हणून एक इतिहासप्रसिद्ध प्राचीन राजधानीचा गांव आहे. तेथें इ. स. ११ व्या शतकाच्या मध्यसमयीं मनुहा नांवाचा तेलंग राजा राज्य करीत होता. ह्या प्रदेशांत द्रविड देशांतून कांची येथून गेलेला "हीन यान" बौद्ध–धर्म जोरावर होता. उत्तरेकडे ऐरावती नदीचे कांठीं पगान येथें अनिरुद्ध नांवाच्या ब्रम्ही जातीच्या राजानें जेव्हां पहिली ब्रम्ही बादशाही स्थापिली तेव्हां दक्षिणेंत थटून येथें मनुहा राज्य करीत होता. अनिरुद्धाला उत्तरेकडील भ्रष्ट बौद्ध–धर्माची सुधारणा करावयाची होती. थटूनकडून एक नामांकित बौद्ध भिक्षू पगान येथें जाऊन अनिरुद्धाच्या राष्ट्रीय कार्यांत मार्गदर्शक झाला. त्यानें थटून येथें बौद्ध त्रिपिटक ग्रंथाच्या प्रति आहेत त्या मिळविण्याचा अनिरुद्धास मंत्र दिला. सामोपचारानें मागून मनूहा त्रिपिटक देत नाहीं म्हणून त्यावर रागावून अनिरुद्धानें मनुहाच्या राज्यावर मोठी चाल करून त्रिपिटकच नव्हे तर त्याचे अक्षरशः सर्वस्व हरण केलें. म्हणजे त्याच्या राज्यांतील सर्व मौल्यवान चिजा ऐन जिनशी आपल्या राज्यांत नेल्या. इतकेंच नव्हे तर प्रजाहि गुलाम म्हणून आपल्या राज्यांत नेली. तेव्हांपर्यंत दक्षिण ब्रह्मदेशांतील संस्कृति दक्षिण हिंदुस्थानांतील आंध्र आणि द्राविड देशांतून दक्षिण ब्रह्मदेशांत हीनयान बौद्ध संस्कृतीचे मार्गानें गेली होती; ती ह्या युद्धामुळे उत्तर ब्रह्मदेशांत पसरूं लागली. थटूनचे बौद्धग्रंथ, बौद्धभिक्षू, आचार्य आणि कारागीर नेले इतकेंच नव्हे तर सर्व राजकारणें आणि दरबारहि गिरफदार करून पगान येथें नेण्यांत आलें. शेवटीं त्या थटून राजघराण्यासह सर्व नामांकित प्रजेला पगान येथें बांधलेल्या नवीन पगोडामध्यें बहिष्कृत देवळीं गुलाम म्हणून कायमचे वंशपरंपरा नेमण्यांत आलें. ही थटून आणि पगान ही जुन्या संस्कृतीच्या खेड्यातील पाटलानें व सगाईन येथील एका सभ्य गृहस्थानेंहि स्वतंत्रपणें सांगितलेली कथा. खरी असो नसो. ब्रह्मी चंडाल लोक राजवंशाशीं आपला संबंध कसा पोंचवितात हें ह्यावरून दिसतें. मलबारांतील पुलयन, चिलमन ह्यांचाहि अन्य रीतीनें राजवंशाशीं कसा संबंध येतो हें मी हिंदुस्थानांत पाहिलें हें मला स्मरलें. तुबायाझा हे बहिष्कृत असलेले तरी कधीं जित नव्हते असें त्यांचें म्हणणें आहे. हे संडालाहून–संडाला लोक मणीपुरच्या बाजूनें हिंदु संस्कृतीच्या राजानें प्राचीनकाळीं ब्रह्मदेशांत नेले असावेत, ह्याशिवाय माझा तर्क दुसरा धावत नाहीं. तिची दोन्ही ठिकाणें शिल्पशास्त्र, समाजशास्त्र आणि धर्मशास्त्राच्या दोन्ही दृष्टीनें निरखून पाहिलीं. दक्षिण ब्रह्मदेशांत ब्रिटिशांचा अंमल जसा इ. स. १८२५ चे सुमारास बसला तसाच तो उत्तर ब्रह्मदेशांत १८८५ सालीं बसून सर्व ब्रह्मदेश नव्या मनूत आला. ह्या साठ वर्षांच्या अंतरामुळें मला दक्षिण देशांत बहिष्कृत वर्ग कोठेंच आढळला नाहीं. तो पाहण्यास मला उत्तरेकडे मनुहा पगानला जावें लागलें. पगान येथील बहिष्कृत वाड्यांत मनुहा राजाचें घराणें, वाडा, व त्याचा हृदयस्पर्शी लवाजमा अद्यापि आहे. शेवटचा पुरुष ऊ. बाल्वीन हा २६ वर्षें वयाचा पाणीदार तरुण व त्याची खानदानी वृद्ध आई मीं डोळ्यांनीं पाहिली. त्यांचीं गाऱ्हाणी ऐकलीं. न्याऊ ह्या बंदराजवळ श्वेझीगो नांवाच्या मोठ्या राष्ट्रीय पगोडाजवळ एक फसासूनांचें वेगळे खेडें आहे. त्याचा थजी ऊर्फ पाटील म्हणून ब्रिटिश सरकारनें उ. बाल्विनची नेमणूक केली आहे. कारण तो मोठ्या राजवंशांतील पिढीजाद फयाचून आहे.

फयाचून हे लोक लहानमोठ्या देवळांत दहीं, फुलें, माळा, उदकाड्या, मेणबत्त्या विकण्यासाठी दुकानें मांडून बसलेले आढळतात. हा धंदा किफायतीचा असल्यानें अलीकडे फयाचून नसलेल्या इतर अंतःकृत लोकांचींहि अशीं दुकानें आहेत. उलट फयाचूनहि आपलें मूळ लपवून अंतःकृत वर्गांत सररास मिसळत आहेत. ह्यामुळें खरा फयाचून कोण हें ओळखून काढणें मोठें मुष्कीलीचे काम आहे. विशेष तपशील निरीक्षण नं. ४ यांत पुढें दिला आहे.

तुबायाझाः—ह्या नांवांतील मूळ शब्द वर सांगितल्याप्रमाणें अशुभराजा. ह्यासंबंधीं मी एक दंतकथा ठिकठिकाणीं ऐकली ती अशीः—एकदां एका ब्रम्ही राजाची एक गर्भवती राणी अत्यावस्थ आजारी पडली. ती मेलीच असें समजून तिला स्मशानांत पाठविलें. थडग्यांत उतरवितांना ती जिवंत आहे असें आढळलें. स्मशानांत नेलेली राणी राजानें पुन्हां स्वीकारणें शक्यच नव्हतें. तिला थडगें खणणाऱ्या संडाला जातींतच ठेवून दिलें व तिचे पोटीं पुढें जो राजपुत्र झाला त्याला अशुभराजा हें नांव पडलें. त्याला संडालांचें मुख्य पद मिळून, स्मशानांतील धार्मिक संस्कारांत बौद्ध फोंजीला (भिक्षूला) जी दक्षिणा मिळेल तितकीच ह्या राजवंशालाहि मिळावि असें राजशासन मिळालें. ही दंतकथा मला पगान येथील तुबायाझांच्या खेड्यांतील पाटलानें व सगाईन येथील एका सभ्य गृहस्थानेंहि स्वतंत्रपणें सांगितली. कथा खरी असो नसो, ब्रह्मी चंडाल लोक राजवंशाशीं आपला संबंध कसा पोंचवितात हें ह्यावरून दिसतें.मलबारांतील पुलयन, चिलमन ह्याचाहि अन्य रीतीनें राजवंशासी कसा संबंध येतो हें मी हिंदुस्थानांत पाहिलें हें मला स्मरलें. तुबायाझा हे बहिष्कृत असलेले तरी कधीं जित नव्हतें, असें त्यांचे म्हणणें आहे. हे संडालाहून–संडाला लोक मणीपुरच्या बाजूनें हिंदु संस्कृतीच्या राजानें प्राचीनकाळीं ब्रह्मदेशांत नेले असावेत. ह्याशिवाय माझा तर्क दुसरा धावत नाही. अलीकडे दक्षिण हिंदुस्थानांतील लक्षावधी पारया, कुलया इत्यादि अस्पृश्य जातीचे लोक पोट भरण्यासाठी ब्रह्मदेशांत अगदीं हीन धंदे करून राहिले आहेत. ते मुळींच बहिष्कृत नाहीत. पण हे संडाला मात्र प्राचीनकाळीं गेलेले अद्यापि तुरळक तुरळक आपल्या जुन्या वतनाच्या गांवीं थडगें खणण्याचें आपलें जुनें वतनच चालवीत आहेत; त्याअर्थी हे प्राचीन हिंदी संस्कृतीचें वतन प्राचीन हिंदी राजांनींच स्थापिलें असेल असें माझें मत आहे. विशेष तपशिलासाठीं पुढें निरीक्षण नंबर १ व ३ हीं पहा.

केबाः—पूर्वीप्रमाणें हे महारोगी. अपंग बेवारशी भिकारी लोक अजून मोठमोठ्या देवळांच्या वाटेवर याचना करीत बसलेले आढळतात. असे अपंग याचना करीत बसलेले मी इतालीसारख्या प्राचीन अमदानींतल्या रोम व इतर क्षेत्रांच्या ठिकाणीं यूरोपांतहि प्रत्यक्ष पाहिले.आमच्या हिंदुस्थानांतल्या क्षेत्रांतल्या भिकाऱ्यांचा येथें उल्लेखहि करण्याची मुळींच गरज नाहीं. हा वर्ग समाजबाह्य आहे ह्यांत कांहींच नवल नाही. मात्र मंडालेपासून ८/१० मैलांवर असलेल्या मेंढाई नांवाच्या खेड्याजवळ केबांची मी एक स्वतंत्र लहानशी वसाहतच पाहिली. ती मीं पुढें विस्तारानें वर्णिली आहे.

चौथा वर्ग जो माफीच्या गुन्हेगार वर्गांचा तो हल्ली ब्रिटिश अमदानींत कोठेंच आढळणें शक्य नाहीं. पूर्वीच्या स्वराज्यांत राजा कालस्य कारणम् हें तत्व जोरावर होते. राजाची वैयक्तिक मर्जी संपादन केल्यावर त्याचाच जसा फर्जी तसाच सात खून करून आपली हुषारी दाखविणाराला माफी मिळून उलट शहर कोतवाली मिळविणारांची बरींच उदाहरणें पहाण्यासाठीं खऱ्या संशोधकाला ब्रह्मदेशापर्यंत फार लांब जावयासहि नको. हल्लींच्या कोठल्या लोकछंदानुवर्ति ब्यूराक्रसीच्या सि. आय. डी. मध्येंहि असले पाणीदार माफीबहादूर शोधीत असल्यास मिळणार नाहींत अशी कोण हमी घेईल? मात्र पूर्वीच्या ब्रह्मी स्वराज्यांत अशा लोकांना दरबारांत जरी वेतन मिळे तरी तेवढ्यावरून समाजांत त्यास मान्यता न मिळतां उलट बहिष्कार पडे असें ब्रह्मदेशाच्या वाङ्मयांत वाचिलें आहे. पॅगवे हे अशा पोलीस व जेलर लोकांना नांव पडण्याचें कारण ह्यांच्या गालांवर ह्यांनी पूर्वी केलेल्या गुन्ह्यांची कायमची निशाणी म्हणून एक गोलाकार शिक्का मारलेला असे. अलीकडच्या कांही गुन्हेगारांना पाश्चात्य सुधारलेल्या सोन्याच्या तलवारी नजर करण्यांत आल्या आहेत. हा जुन्या नव्यांत एक फरक ध्यानांत धरण्यासारखा आहे. येरवी पाणीदार गुन्हेगारांना उगाच शिक्षेंत खितपत न टाकतां आतांप्रमाणेंच पूर्वींहि कोठें समाजकार्याला लावण्यांत येत होते हे ह्या ब्रह्मदेशांतील उदाहरणावरून उघड होतें.

असो. येथपर्यंत मी ह्या चार पांच बहिष्कृत वर्गांचा उल्लेख व वर्णन केलें. ब्रह्मदेशांत जाईपर्यंत व गेल्यावरही कित्येक आठवडे येथें आमच्या देशांतल्याप्रमाणें ग्रामबहिष्कृत वर्ग असेल अशी कल्पनाहि माझ्या मनाला शिवली नाहीं. पण वर सांगितल्याप्रमाणें अकस्मात मी असे वर्ग कांहीं कांहीं विविक्षीत प्राचीन ठिकाणींच आढळण्यासारखे आहेत असें ऐकल्यावर मीं त्यांचा जारीनें शोध चालविला. पण दक्षिण ब्रह्मदेशांतील पुराणमतवादी अशि-

क्षित ब्रह्मी लोकांकडून मला त्यांची थोडीबहुत माहिती मिळाली. पण तीहि उडवाउडवीनेंच मिळूं लागली. म्हणून उत्तर ब्रह्मदेशांत बौद्ध धर्माचें खरें साधन पहावयास गेलों असतां खालील पांच खेडीं मी ह्या निरनिराळ्या वर्गाची वस्तुस्थिति प्रत्यक्ष घरोघर जाऊन निरीक्षण करण्याकरितां निवडून काढिलीं. त्यांपैकीं तु. डॅ. डो. ह्या (हलालखोर) वर्गाचे मात्र प्रत्यक्ष पाहाण्यास मला वेळ मिळाला नाहीं. पण बाकींच्या चार ठिकाणी मात्र मी चांगल्या सुशिक्षित जाणत्या ब्रह्मी दुभाष्याला घेऊन घरोघरी फिरून ह्या निराळ्या वर्गांतल्या वृद्ध आणि वजनदार लोकांना भेटून त्यांनीं दिलेलीं उत्तरें व शिवाय प्रत्यक्ष स्थिति निरखून पाहून खालचीं सविस्तर टिपणें लिहिलीं आहेत ती माझ्या रोजनिशीवरून येथें थोडक्यांत उतरून घेत आहें. प्रोम शहराजवळील खेड्यांत मात्र माझी जी खडतर निराशा झाली ती पुढें दिलीच आहे.

येथें मला एक गोष्ट नमूद करणें आवश्यक वाटत आहे की ही ह्या बहिष्कृत वर्गांची स्थिति आतां अगदीं झपाट्याने सुधारत आहे. आणखी १०/१५ वर्षांत मला दिसली तितकीं तरी ठिकाणें व कुटुंबें मी पाहिलेल्या स्थितींत पुढील संशोधकांस आढळतील कीं नाहीं ह्याची मला जबर शंकाच वाटत आहे. फार तर काय आतांहि ह्या बहिष्कृत वर्गांना त्यांच्या मूळ नांवानें संबोधण्याचें मोठें शिताफीचें व धैर्याचें काम आहे. ब्रह्मी लोकांचा स्वभाव अत्यंत चिडखोर, उतावळा व तामसी आहे. थोड्या कारणावरून ते वर्दळीला येऊन हातघाई करितात. त्यामुळें दुभाषाचें काम करूनहि नसतीं उठाठेव करण्यास मला शांत व समंजस माणसें मिळणेंहि बरेच वेळा मुष्किलीचें झालें व पुष्कळदां अर्ध्या दमाच्या दुभाषांनी माझी ऐन वेळीं निराशा करून माझा बेत ढांसळून टाकला. म्हणून माझा सर्व भार माझ्यावर किंवा वाटाड्यावरच न टाकतां अगोदर अनेक उपायांनीं खालील ठिकाणच्या लोकांचा विश्वास मला संपादावा लागला. ब्रह्मी लोक जितके उतावळे तितकेच भोळे व दिलदारहि आहेत. विश्वास बसल्यावर ते आपलें सर्व हितगुज-आपल्या उलट असलें तरी-मोकळ्या मनानें सांगतील, हा भरंवसा मला अंत:कृत आधुनिक सुशिक्षणानें अर्धवट भाजून निघालेल्या ब्रह्मी लोकांच्या समागमानें जो आला नाहीं, तो तेथील बहिष्कृतांच्या समागमांत आला. हिंदुस्थानांत काय किंवा कोठें काय, वरिष्ठ म्हणून गांजणाऱ्यापेक्षां त्यांनीं पायांखालीं तुडविलेल्या कनिष्ठवर्गातच त्या त्या राष्ट्रांच्या खऱ्या माणुसकीची व स्थानिक स्वभावाची लक्षणें सूक्ष्म संशोधकांस जास्त आढळून येण्यासारखीं आहेत, हें मी माझ्या निरनिराळ्या देशांतील आजन्म घेतलेल्या अनुभवावरून म्हणू शकतों ! (अपूर्ण)

पत्रव्यवहार.

खेड्यापाड्यांतील अस्पृश्यांवर होणारा जुलूम.

श्रीयुत संपादक बहिष्कृत भारत, मुंबई यांस कृ. सा. न. वि. वि.

खालील मजकुरास येत्या अंकीं स्थळ मिळेल अशी आशा आहे.

निळोंडपाडा ता. दिंडोरी येथें सुमारें १/१॥ महिन्यापासून गुरें मरण्याचा रोग सुरू झाला आहे. रोगाने कांहीं लोकांची गुरें मेलीं. त्यावरून सदरगांवचे समस्त महारमंडळीस ता. १५ जुलै रोजी रात्रीं सुमारें १० वाजतां गांवनायकाचे हस्तें गांवांत बोलाविलें. त्यावरून समस्त महार मंडळी गांवांत चावडीपुढें हजर झाली. सदरचा रोग महारांनींच आपली 'पांढरी' अगर 'मेसू' उठवून उत्पन्न केला असावा, असा लोकांचा दुराग्रह पडला. परंतु त्यांपैकीं एकानें असें सांगितलें कीं, "सदर रोगाची परीक्षा करण्यासाठीं एकादा भगत (घुमाऱ्या) आणा व तो ज्याचें नांव सांगेल त्यास जबाबदार धरा, व भगतासाठीं झालेला खर्च त्याजवळून वसूल करा" इतकें होतें न होतें तोंच तेथील एक आडदांड टारगट मराठा उठला व म्हणाला "दादा आपली म्हैस घरीं मेली असेल. पहातां काय"? असें म्हणून आपल्या आंगीं असलेंलें मुर्दाड क्षात्रतेज दाखविण्यासाठीं निरापराधी दीन अशा महारांवर आपल्या हातांतील काठी चालविली. लगेच त्याचे दुसरे दोघे भाऊ हेहीपण आपल्या काठ्या घेऊन महारांना मारपीट करण्यास जोरानें पुढें सरसावले. येथें असला प्रकार होईल अशी कल्पना सुद्धां महारांना नसल्यामुळे ते एकदम गांगरून गेले; व प्रतिकार करण्याचें धैर्य खचलें. त्यामुळे महार लोकांना बेदम मारण्यांत आले आहे. त्यांपैंकीं कांहीं तरुण माणसें थोडाथोडा मार सहन करून पळून गेलीं. परंतु म्हाताऱ्या गरीब महारांना पळून न जातां आल्यामुळें त्यांना मात्र बेदम मारण्यांत आलें असून त्यांपैकी ७ माणसें दिंडोरी येथें दवाखान्यांत औषधोपचारासाठी असल्याचें समजतें.

ज्या रोगानें गांवांतील गुरें मेली, त्याच रोगानें महारांची सुद्धां गुरें मेलेलीं आहेत. असें धडधडीत उघड्या डोळ्यांनी दिसत असूनसुद्धां या आडदांड द्विपाद नरपशूंनीं मनाची नसली तरी जनाची थोडीफार लाज बाळगावयास पाहिजे होती; व थोडासा सुविचार करावयास पाहिजे होता कीं ज्या रोगानें आपलीं गुरें मेलीं आहेत त्याच रोगानें महार लोकांचीसुद्धां गुरें मेलीं आहेत. तेव्हां सदरील रोग महार स्वत: निर्माण करून आपलीं नुकसानीं कशी करून घेतील? परंतु इतका अगदीं साधा सुविचार करण्याची अक्कल टाळक्यांत (मडक्यांत?) असेल तेव्हां ना? दुसरें असें कीं १००/१२५ गांवकरी मंडळी जमली असतां व त्यांपैकीं ३ माणसें उठून महारांना मारीत असतां इतरांनी गंमत पहावयाची हें आश्चर्य आहे! परंतु जन्मल्यापासून "महार म्हणजे पशूपेक्षांहीं नीच," "महार म्हणजे जणू कांही माणुसच नव्हें" असलें बाळकडु वर्णाश्रमधर्मानें पाजल्यामुळें व त्यावरच धष्टपुष्ट झाल्यानें महारांवर होत असलेल्या जुलमाबद्दल पाषाणहृदयी गावकऱ्यांना काहींच वाटलें नाहीं यांत आश्चर्य नव्हे. परंतु दु:खांत सुख या न्यायानें महारावर होत असलेल्या या असह्य मारामुळें एक म्हातारा महार मूर्च्छा येऊन खालीं जमिनीवर पडलेला पाहून, थोड्या उशिरा कां होइना परंतु गांवचे श्री. गोपाळराव पाटील यांस कळवळा आला व आपल्या पुतण्यास (पोलीस पाटलास) ते बजावून म्हणाले कीं, "तू पोलीस पाटील असून तुझ्या समक्ष गांवच्या महारांना हे लोक बेदम मारीत असतां जर एकाद्याचा खून झाला तर तुला जबाबदार धरलें जाईल. तूं पहातोस काय?" असें सांगितल्यानंतर पोलीस पाटलानें पंचनामा करून दुसरे दिवशीं ता. १६–७–१९२७ रोजीं पंचनामा समक्ष दिंडोरीस फौजदार हजर नसल्यानें हवालदाराजवळ दिल्याचें समजतें. परंतु खेदाची गोष्ट ही कीं पोलिस खात्याकडून सुद्धां अद्यापि कांहींच चौकशी झालेली दिसत नाहीं.

अल्पसंख्यांक निरापराधी गरीब महारांवर या आंग्लाईच्या राज्यांतसुद्धां पुष्कळ ठिकाणीं मोंगलाईच्या पुनरावृत्त्या हरहमेशा चालू आहेत. तेव्हां या दोन वर्गाला असल्या जुलमांतून वांचविण्यासाठी सरकारनें योग्य ती खबरदारी घ्यावी व आंग्लाई म्हणजे "मोंगलाई नव्हे" असें योग्य न्याय देऊन सिद्ध करून द्यावें अशी सरकारास नम्र विनंति आहे. तसेच अस्पृश्य समाजानेंसुद्धां असल्या जुलमांतून सुटण्यासाठीं पुष्कळ दिवसांपासून हाडीमांसीं खिळलेल्या घातुक चालीरीती समूळ नाहींशा केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. तसेंच अपापसांतील सर्व मतभेद विसरून असल्या जुलमांचा प्रतिकार करण्यासाठीं, एकदिलानें सर्व अस्पृश्यांनीं सुसंघटित झाल्याशिवाय सध्याच्या काळांत तरणोपाय नाहीं येवढाच इशारा तूर्त पुरे.

आपला नम्र,

भा. कृ. गायकवाड.

धर्मो रक्षति रक्षितः

(लेखक–रा. रा. सु. बा. लोखंडे, वरूड.)

धर्माचे आपण रक्षण केलें असतां धर्म आपलें रक्षण करतों.

समजुतदार म्हणविणाऱ्या कांहीं प्रच्छन्न शत्रूंशिवाय सर्व हिंदूंच्या गळीं हा उपदेश पूर्णपणे उतरला आहे. आमच्यांतील म्हाताऱ्या अनुदारोदारापासून तरुण उदारानुदारापर्यंत सर्व लोक धर्म सोडूं नका असेंच सांगतात; पण दृष्टिभेदामुळें रणें माजीत आहेत. जीर्णमतानुयायी व शास्त्रात् रुढिर्बलीयसी म्हणणाऱ्या हिंदूंना जातिभेद व जन्मजात अस्पृश्यता हिंदुधर्माचे आधारस्तंभ वाटून या स्तंभाचें दृढीकरण करण्याकरितां ते आकाशपाताळ एक करूं पाहतात व त्यांच्या मते नवमतवादी धर्मबुडवे वाटत असल्यामुळें ते

धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ।
अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः ॥
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ।
संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ॥ गीता

साशंक अर्जुनाच्या या श्लोकाधारें बहुजनसमाजाचें नायकत्व आपणाकडे घेतात.

उलट नवमतवादी लोकांना जातिभेद व अस्पृश्यता हे दोन मोठे खड्डे वाटत असून हे कायम राहिल्यास हिंदुधर्माचें केव्हां प्राणोत्क्रमण होईल याचा नेम सांगवत नाहीं. तर या भेदद्वयांचा वेळींच आर्य (हिंदु) संस्कृतीच्या यज्ञभूमिकेवर बळी देऊन आर्यसंस्कृतीचें संरक्षण करणें अवश्य आहे असें सांगण्यांत येतें.

या दृष्टीभेदाचा परिणाम असा झाला की आतांपर्यंतचा आमचा काळ आधीं सामाजिक सुधारणा कीं राजकीय सुधारणा या वादांतच खर्ची पडला.

आतां मात्र स्वामी श्रद्धानंदांचे खुनापूर्वी हिंदु संघटनाची व अस्पृश्यतानिवारणाची गोष्ट चुकून न काढणारे सनातनमतानुवर्ती म्हणविणारे हिंदुसंघटनाच्या व अस्पृश्यतानिवारणाच्या भाषाद्वारें नवमतवादी धर्मबुडव्यांचे काम करून स्वत:च्या कृतीनेंच त्यांना विजयश्रीनें मंडित करीत आहेत; पण अजूनसुद्धां ते विफलप्राण जन्मजन्य चातुर्वर्ण्याला प्राणसंजीवनीचे घुटके पाजून जातिभेदाला कायम ठेवू पाहतातच.

आजचा हिंदुधर्म सुप्त ज्वालामुखी पर्वतावर हवा खात आहे व केव्हां मध्यरात्री स्फोट होऊन याचा नाश होईल याचा नेम नाहीं या म्हणण्याची सत्यता पटण्याची वेळ जवळच आली आहे. खऱ्या धर्माचें रक्षण करणें प्रत्येक

(पृ. ५ पहा.)

वर्गणीदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीआर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नांवानें करणें व आपला रजिष्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. १२ आगष्ट १९२७.

ढोंगीपणा, माथेफिरूपणा व गैरमुत्सद्दीपणा.

हिंदुसमाजामधील कित्येक लोकांनीं संघटन व शुद्धि या चळवळी सुरू केल्या असून या चळवळींमध्यें शिकलेल्या लोकांचाच भरणा आहे. साधारण बहुजनसमाज या चळवळीपासून साधारणत: अलिप्त आहे असें म्हणावयास हरकत नाहीं. त्याचप्रमाणें समाजसुधारकांचेंहि या चळवळींमध्यें फारसें अंग नाहीं. एकंदरींत अर्धवट विचाराच्या लोकांचेंच या चळवळींमध्यें प्रावल्य आहे. जुन्या मताच्या लोकांना शुद्धीची कल्पना परकी वाटते आणि समाजसुधारणेकडे ज्यांचा ओढा आहे त्यांना समाजसुधारणेच्या द्वारेंच खरें संघटन हिंदुसमाजामध्यें उत्पन्न होईल आणि शुद्धीचें कारण फारसें न उरतां हिंदुसमाजाचें संख्याबल कायम राहून वाढेल असें वाटतें, त्यामुळें ते दोन्ही पक्ष या चळवळींपासून अलग राहिले आहेत. शुद्धिसंघटनाच्या चळवळींमध्यें अर्धवट लोकांची भरताड झाल्यामुळें त्या चळवळीचा व्हावा तसा उपयोग होत नाहीं. इतकेंच नव्हे तर ढोंगीपणा व माथेफिरूपणा यांना ऊत येऊं लागला आहे. सध्यां हिंदुमुसलमानांमध्यें भयंकर तेढ उत्पन्न झाली आहे. तिचा फायदा कांहीं लबाड लोक घेत आहेत. आधींच धार्मिक कलह म्हणजे मूर्खपणाचा बाजार. जेव्हां खऱ्या धर्माची पायमल्ली होते तेव्हांच धार्मिक कलह माजतात. जे हिंदु व जे मुसलमान सध्यां धर्माच्या नांवावर एकमेकांशी भांडत आहेत त्यांच्यामध्यें खऱ्या धार्मिक वृत्तीची माणसें चार दोन तरी सांपडतील किंवा नाहीं याची आम्हांला शंका आहे. धर्माला पदोपदीं लाथाळणारे लोकच धर्माचा आवेश दाखवून दुसऱ्या धर्माच्या लोकांचें प्राण घेऊं पाहतात. धर्मानें माणसाला देवदूत बनविलें पाहिजे. परंतु तसें न होतां धार्मिक कलहामुळें धर्माच्या योगानें माणसाचें माणूसपण जाऊन त्याला पशुपणा येत आहे. अशा स्थितीत अशिक्षित गुंड मारामाऱ्या करितात. एकमेकांचीं टाळकीं सडकतात व खून करितात. आणि सुशिक्षित गुंड अल्पायासानें आपापल्या समाजांत लोकप्रिय होण्याची पर्वणी साधून घेतात. अशिक्षित गुंडांच्या दुष्ट कृत्यांची खरी जबाबदारी खरें म्हटलें असतां सुशिक्षित गुंडांवरच आहे. कारण त्यांच्या चिथावणीमुळेंच अशिक्षित लोक अत्याचार करावयाला प्रवृत्त होतात. सुशिक्षित गुंड जसें हिंदूंत आहेत तसे मुसलमानांत आहेत. पंडितांत आहेत तसे मौलानांमध्यें आहेत. खरें पाहिल्यास धर्माचा सूक्ष्म विचार कोणीच करीत नाहीं, धर्माच्या आद्य तत्त्वांची कोणालाच पर्वा नाहीं. दुराग्रह व दुरभिमान यांचेच उभय समाजांमध्यें प्रावल्य झालेलें आहे. ग्रंथप्रामाण्य, अंधश्रद्धा व अज्ञ समजुती, यांनीं प्रत्येक धर्माला ग्रासून टाकलेलें असल्यामुळें धर्म व सारासार विचार यांच्यांत घटस्फोट झालेला आहे.

मेलेल्या माणसांची मढी व मेलेल्या माणसांचे विचार

यांच्यावरच सध्यांची रणें माजलेलीं आहेत. सत्य काय हे कोणीच पाहत नाहीं. अमका एक धर्मसंस्थापक काय म्हणाला होता आणि असक्या एका धर्मग्रंथांत काय म्हटलेलें आहे यालाच सर्व महत्व आलेलें असून सत्य कोपऱ्यांत रडत बसले आहे. अशा वेळीं ढोंगी लोकांचें फावावें हें स्वाभाविकच होय.

खान-मालिनी विवाह हीच एक सध्यां गाजत असलेली बाब उदाहरणासाठी घेतली तर ढोंगीपणा व माथेफिरूपणा यांना हल्लींच्या धार्मिक कलहामुळें कसें प्रोत्साहन मिळत आहे तें दिसून येईल. या विषयावरील बाकी विचार आम्हीं या पूर्वीच प्रदर्शित केलेले आहेत. परंतु शिळ्या कढीला ऊत आणण्याची खटपट अझूनहि कित्येक लोकांकडून चालू असल्यामुळें त्या विषयाकडे आम्हीं पुन: वळत आहों. हिंदुसमाजाची कशी दिशाभूल होत आहे तेंहि आम्हांस आज दाखवावयाचें आहे.

एका सुशिक्षित हिंदु स्त्रीनें एका सुशिक्षित मुसलमानाशीं विवाह केला त्यामुळें वर्तमानपत्र व जाहीर सभा यांमधून एवढें मोठें काहूर माजविण्यांत आलें कीं हिंदुसमाजावर आकाश कोसळून पडलें असेंच एकाद्याला वाटावयाचें. आज दोन महिने ज्याच्या त्याच्या तोंडीं हाच विषय. हिंदुसमाजावर या गेल्या पांच दहा वर्षांतच किती तरी मोठे आघात झाले असतील, परंतु मालिनी-खान विवाहामुळें जेवढी खळबळ उडाली तेवढी खळबळ आतांपर्यंत कशानेंच उडाली नव्हती. स्वामी श्रद्धानंदांच्या खुनावर मराठी वर्तमानपत्रांत जेवढे व जितके लांब लेख आले नाहींत तेवढे व तितके लांब लेख या एका विवाहावर प्रसिद्ध झाले ! पण खरोखर खान-मालिनी विवाह व श्रद्धानंदांचा खून यांची तुलना तरी होऊं शकेल काय? ज्या हिंदु स्त्रीनें मुसलमानाशीं विवाह केला ती कितीहि सुशिक्षित व कितीहि उच्च जातीची अथवा मोठ्या घराण्यांतली असली तरी ती संख्येच्या दृष्टीनें एकच होय. बरें, त्या स्त्रीच्या पाठीमागें तिचे शेंकडों स्त्रीपुरुष अनुयायी होते असेंहि नाहीं. म्हणजे, ती स्त्री मूळची ब्राह्मघराण्यांतली, जुन्या हिंदुघराण्यांतली नव्हती ही गोष्ट बाजूला ठेवून विचार केला तरी तिच्या सदरील विवाहामुळें हिंदुसमाजांतील एक माणूस कमी झालें एवढेंच फार तर संख्याबलाचा विचार करतांना म्हणावें लागेल. त्यामुळें मुसलमान समाजांत एका माणसाची भर पडली असेंहि कायदेशीर दृष्ट्या म्हणतां यावयाचें नाहीं. कारण विवाह नोंदतांना वर व वधु या उभयतांनीं आपण कोणत्याच धर्माचे नाहीं असें म्हटलेलें आहे. अर्थात्, एका माणसाची भर न पडतां मुसलमान समाजांतला एक माणूस कमीच झालेला आहे. असें असतांहि या विवाहाविरुद्ध केवढी ओरड! आपल्यांतलीं माणसें परधर्मांत जातात व त्यामुळें आपल्या धर्माचें संख्याबळ कमी होतें याबद्दलच जर या ओरड करणाऱ्या लोकांना मनापासून हळहळ वाटत असती तर या एवढ्या लहानशा गोष्टीला भलतेंच महत्त्व न देतां त्यांनीं स्वधर्मसंरक्षणाचा विचार केला असता. हिंदुसमाजांतून **दरदिवशीं शेंकडों माणसें परधर्मांत जात आहेत** त्याबद्दल जर खान-मालिनी-विवाहाबद्दल आक्रोश करणाऱ्या लोकांना खरोखर हळहळ वाटली असती तर वैराशिक दृष्ट्या विचार केल्यास त्यांनीं शोकाकूल होऊन प्राणच सोडले पाहिजे होते ! घराला मोठमोठीं भगदाडें पडलीं आहेत तिकडे न पाहातां एकादें लहानसें बिळ पाहून घराचा मालक जर छातीं पिटून रडूं लागला तर तें जितकें हास्यास्पद होईल तितकाच मालिनी-खान विवाहाविरुद्ध झालेला व होत असलेला आक्रोश हास्यास्पद आहे. असल्या मूर्खपणाच्या ओरडीनें भगदाडें आपोआप बंद होणार नाहींत. हिंदुसमाजात ज्या मूर्खपणाच्या व घाणेरड्या समजुती दृढमूल झाल्या आहेत, त्यांच्यामुळें हिंदू समाज विस्कळित व दुर्बळ बनलेला आहे. त्या समजुती व त्यांना अनुसरून असलेल्या चालीरीती यांच्याकडे लक्ष द्यावयाचें नाहीं आणि भलत्याच गोष्टीला नसतें महत्त्व देऊन आकाशपाताळ एक करावयाचें हा कालाचा व उत्साहाचा शुद्ध दुरुपयोग होय. जो कोणी बारकाईनें पाहील त्याला हिंदुधर्मांतील शेंकडों माणसें दरदिवशीं परधर्मांत कां जातात तें सहज कळून येईल. कित्येक ठिकाणीं मुसलमान हिंदु लोकांच्या भेकडपणाचा फायदा घेऊन त्यांच्या बायका पळवीत आहेत आणि त्याखेरीज अनेक माणसें सामाजिक व धार्मिक जुलुमाला कंटाळून आपखुषीनें परधर्माचा अंगीकार करीत आहेत. अस्पृश्य मानलेल्या वर्गांतील लोकांची संख्या त्यांत मोठी आहे. शिवाय हिंदुसमाजांतील कित्येक जातींमध्यें विधवांच्या पुनर्विवाहाला बंदी असल्यामुळें उच्चवर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांच्या घरांतल्या कैक विधवा मुसलमानांच्या बिबी होत आहेत. मग एकट्या मालिनीबाईच्या विवाहाविरुद्धच एवढी ओरड कां ? पांडवांच्या राजसूययज्ञाच्या वेळीं पुष्कळ ब्राह्मण जेवले तथापि स्वर्गांत घंटा वाजल्या नाहींत, परंतु शुकमहर्षि राघूच्या रूपानें शितें खाऊं लागले तेव्हां शितागणिक लक्षभोजन झालें म्हणून स्वर्गांत घंटा वाजूं लागल्या अशी एक गोष्ट आहे. तसेंच महत्व खान-मालिनीविवाहाला द्यावयाचें असल्यास न कळे! म्हणजे, १ मिस् मालिनी पाणंदीकर=एक लक्ष किंवा एक कोटी हिंदु स्त्रिया, असें गणित करावें लागेल! दुसरी गोष्ट ही कीं, मालिनीबाईनीं जो विवाह केला तो सामाजिक चालीरीतींना कंटाळून केला नाहीं, जबरीमुळें केला नाहीं, किंवा फसवणूक झाल्यामुळें केला नाहीं. तो राजीखुषीनें व अक्कलहुशारीनें झालेला विवाह आहे. अशा विवाहाबद्दल त्या व्यक्तीला दोष देण्याचा-नांवें ठेवून छळ करण्याचा समाजाला अधिकार नाहीं आणि असें विवाह मधूनमधून व्हावयाचेच. अशा प्रकारें छळ झाला म्हणून ते बंद होणार नाहींत. अशा क्वचित होणाऱ्या विवाहामुळें कमी होणाऱ्या संख्याबळापेक्षां इतर कारणांनीं कमी होणारें संख्याबल किती तरी मोठें आहे.पण तिकडे लक्ष न देतां अपवादभूत उदाहरणाचाच मोठा बाऊ करण्यांत येत आहे. महाराष्ट्रांतली बरीचशीं वर्तमान पत्रे म्हणजे

अज्ञ लोकांना मूर्ख बनविण्याचे कारखाने

आहेत. लोकांना कोणत्या मुद्यावर मूर्ख बनवून आपल्या पत्राचा [illegible] वाढवितां येईल याचें या धूर्त पत्रकारांनीं [illegible] शास्त्रच बनविलें आहे आणि आपल्या लेखनकलेचा त्याच कामीं ते उपयोग करीत असतात. हे लेखक मोठे धार्मिक वृत्तीचे, प्रामाणिकपणें जुन्या समजुतीचे आहेत, असें मुळींच नाहीं. त्यांच्या काळजाला हिंदु पुरुषांनीं यूरोपीयन स्त्रियांशीं लग्नें केल्यास मुळींच धक्का बसत नाहीं. मद्यमांसाची तरफदारी करणाऱ्या लोकांनाही ते सत्पात्र ब्राह्मण आणि हिंदु समाजाचे पुढारी समजतात.

धर्माच्या नांवावर होणारे अनाचार व अत्याचार त्यांना बिनदिक्कत खपतात. 'न लोकः पारमार्थिकः' म्हणजे साधारण लोक स्वतःच्या बुद्धीने व बारकाईने विचार करणारे असतात हें त्यांना पक्कें ठाऊक असतें व त्यामुळ धर्माभिमानाच्या ढोंगाखाली ते स्वार्थ साधूं शकतात. सरकारच्या विरुद्ध लिहिलें तर पीनलकोडचें १२४ (अ) कलम आणि मुसलमानांच्या विरुद्ध लिहिलें तर १५३ (अ) कलम आपल्याला लागू होईल म्हणून सरकारच्या किंवा मुसलमानांच्या वाटेला न जातां, लोकांना मूर्ख बनवून फुकटची लोकप्रियता मिळविण्याचा सोपा मार्ग ते शोधून काढतात. विघातक कृत्यें करण्यावर यांचा धंदा व उदरनिर्वाह चालतो. एकादी संस्था चांगल्या रीतीनें चालत असली तर तें यांच्यानें पाहवत नाही. तिच्याविषयीं अज्ञ लोकांत गैरसमज उत्पन्न करावयाचा हेंच यांचे शतकृत्य! हिंदुसंघटन व शुद्धि यांच्याविषयी खरोखरच जर यांना कळकळ असती तर हिंदुसमाजाच्या इमारतीला जी भगदाडें पडलीं आहेत तीं बुजविण्याकडे यांनी लक्ष दिलें असतें. परंतु नागपूर येथें हिंदु महासभेच्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष या नात्यानें

सर शंकरन् नायर यांनीं केलेला उपदेश

हिंदुसमाज लक्षांत ठेवील तरच खरें हिंदुसंघटन अस्तित्वांत येईल. जातिभेदनिराकरण व अस्पृश्यतानिवारण हीं जोपर्यंत झाली नाहींत तोंपर्यंत संघटनाच्या व शुद्धीच्या गप्पा व्यर्थ आहेत. पण खानमालिनीविवाहाविरुद्ध सारखी ओरड करणारे लोक या प्रश्नावर कधीं कळकळीनें लिहितील तर शपथ! कारण त्यांना पक्कें ठाऊक आहे कीं, अशा विषयांवर लिहिलें तर अज्ञ लोकांना तें आवडणार नाही आणि आपल्या पत्राच्या प्रती अधिक खपणार नाहींतच, पण असलेला खप मात्र कमी होईल! लोकांना मूर्ख किंवा माथेफिरू बनविणें सोपें असतें, पण शहाणपणा शिकविणें सोपें नसतें. जर या लेखकांना आपल्या लेखनकौशल्याची घमेंड असेल तर त्यांनी अशा विषयांवर लेख लिहून आपल्या पत्राची लोकप्रियता थोडी तरी वाढवून दाखवावी. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे एकीकडे ढोंगीपणा आणि दुसरीकडे विचारशून्यता यांच्यामुळें मूर्खपणाला व निष्कारण माथेफिरूपणाला उत्तेजन मिळतें. अशा मूर्खपणामुळें हिंदुसमाजाचा फायदा न होतां उलट तोटाच होईल. एक तर यामुळें समाजाची दिशाभूल होते, योग्य उपायांकडे दुर्लक्ष होतें आणि गैरमुत्सद्दीपणामुळें हिंदूंच्या प्रतिपक्षाचा मात्र फायदा होतो. खानमालिनीविवाहावर टीका करतांना कित्येक पदवीधर लेखकांनी गटारें उपसलीच, पण कित्येक पदवीधर वक्त्यांनी जाहीर सभांत अश्लील ध्वनि काढून आपल्या मनोवृत्तीच्या क्षुद्रतेचें जाहीर प्रदर्शन केलें आणि आपल्या उच्च शिक्षणाला काळिमा आणला! शिवाय या घाणेरड्या चळवळीत गैरमुत्सद्दीपणाचेंहि प्रदर्शन झालें. या लोकांना शुद्धीची जर खरोखर कळकळ असती तर मि. व मिसेस खान यांना हिंदुसमाजांत आणण्याचे प्रयत्न त्यांनीं केले असते. कदाचित थोड्या वर्षांनी ते प्रयत्न यशस्वी होऊन मि. खान हे हिंदु निदान ब्राम्हो तरी झाले असते. सर शंकरन् नायर यांच्या नागपूर येथील भाषणांत असा एक उल्लेख आढळतो कीं, मद्रास इलाख्यामध्यें रोमन कॅथोलिक पाद्री आपल्या धर्मांतल्या तरुणींशी हिंदूंनी लग्नें लावावीं अशासाठी प्रयत्न करीत; हेतु हा कीं, ते हिंदु लोक आपल्या धर्माच्या जाळ्यांत अडकावेत. मि. व मिसेस खान यांच्या विरुद्ध एवढा गवगवा करण्यांत आला नसता, मिसेस खान यांच्यावर शिव्याशापांची लाखोली वाहण्यांत आली नसती आणि हिंदु समाजांत त्या उभयतांना प्रेमानें वागविण्यांत आलें असतें तर त्यांना आत्मसात् करणें हिंदुसमाजाला शक्य झालें असतें. एकाद्या हिंदूनें मुसलमान स्त्रीशीं विवाह केला असता तर 'श्रद्धानंद' प्रभृति संघटन शुद्धिवादी पत्रांची हरकत नव्हती असें त्यांमधील लेखांवरून दिसतें. तेव्हांच प्रश्न असेल तर उद्यां एकाद्या खदिजा बिबीशीं किंवा फातिमा बिबीशीं एकादा पंत किंवा राव लग्न लावील व फिटाफिट होऊन जाईल. मग त्याबद्दल इतका आक्रोश कशाला?

पत्रव्यवहार [पान ३ वरून पुढें चालू.]

धर्माभिमान्याचें कर्तव्य आहे. हें कर्तव्य बजावीत असतांना नीतिधैर्याच्या साह्यानें आजच्या धर्मवीरांना प्राप्तसंकटांस तोंड द्यावें लागेल; खऱ्या वेदांताला पूर्वीप्रमाणें बहुजनसमाजाचे नजरेआड ठेवण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या मायावी हिंदुसंघटनवाद्यांच्या वाक्पांडित्याचा गढूळ ओढा त्यांना भेदसावूं पाहील; जीर्णमतानुयायी लोकांच्या शिव्याशापांना बळी पडावें लागेल; बहिष्काराच्या खाचखळग्यांतून मार्ग काढावा लागेल; इतक्यावरच न थांबतां महाडसारख्या आवर्तात सांपडून स्वप्राणाहुतीनें खऱ्या धर्माची प्राणप्रतिष्ठा करावी लागेल.

खरें पाहूं गेलें असतां उच्चनीचभेदावर अधिष्ठित झालेल्या आजच्या धर्माला धर्म म्हणून आम्ही सत्यधर्माचा अपमान करीत आहों; व धर्माचा जोपर्यंत आम्ही अपमान करीत असूं तोंपर्यंत जगांत आमचा अपमान होत राहील.

यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः सः धर्मः

एवढ्या प्रबळ धर्माचे आम्ही अनुयायी असून आज पारतंत्र्याच्या शृंखलांनीं कां जखडले गेलों? याला प्रबळ धर्म जबाबदार नाहीं. आम्ही खऱ्या धर्माला विसरल्यामुळें सांसारिक व पारमार्थिक सुखाला आंचवून परस्परांच्या खऱ्या प्रेमाला पारखे झालों.

संगच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम्
देवा भागं यथा पूर्वे संजानाना उपासते ।—ऋग्वेद.

भावार्थः—हे लोकहो, तुम्ही सर्व एकमेकांत मिळून मिसळून चला, व भांडण तंटे सोडून देऊन मिळून मिसळून बोला, व आपली मनें सुसंस्कृत करा आणि पूर्वीचे ज्ञानी पुरुष जसे ईश्वराची उपासना करीत आले, तशीच तुम्हीहि करा.

समानो मंत्रः समितिः समानी समानं मनः
सहचित्तमेषाम्
समानं मन्त्रमभिमन्त्रये वः समानेन वो हविषा
जुहोमि ।

भावार्थः—तुम्ही विषम विचार करूं नका, तुमची सामाजिक व्यवस्था समानतेचे तत्वावर चालवा. तुमचे संकल्प, विकल्प व ध्येय एकजात असूं द्या. मी (देव म्हणतो) तुम्हां सर्वांस समतेचेंच उपदेश करतो व तुम्ही माझे उपदेशाप्रमाणें चालल्यास मी तुम्हास सारखेंच फळ देईन.

ॐ सहनाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधितमस्तु मा विद्विषावहै ।
—कठोपनिषद्

आम्ही (दोघांनीं) एकत्र राहावें, एकत्र जेवावें, एकत्र सामर्थ्य संपादन करावें, आमचें शिक्षण आम्हांला तेजस्वी करणारें असावें, व आमच्याकडून एकमेकांचा द्वेष घडूं नये.

अशा उच्चतर उपदेशाला अर्धचंद्र दिला गेला असल्यामुळें साऱ्या जगाचें अधिपत्य संपादण्याकरितां बद्धपरिकर झालेला आमचा धर्म आज स्वतःच्या जन्मभूमींतीलहि सर्वस्व गमावून बसला, व आम्ही 'शक्तेनापि शूद्रेण न कुर्यात् धनसंचयः' या शूद्रभावनेला वश होऊन परस्परांच्या प्रगतिआड येऊं लागलों.

आजच्या वेगडी धर्मबंधनाच्या बेड्या तोडून व्यक्तिस्वातंत्र्य सिद्ध करणें हें धर्मवीरांचें काम आहे. व्यक्तिस्वातंत्र्यावर धाड आणण्याकरितां सामाजिक नियमाभावाचें व बंधनाभावाचें रडगाणें गाणारे प्रच्छन्न हिंदुधर्मी शत्रु आहेतच.

हा व्यक्तिस्वातंत्र्याचा काळ आहे. व्यक्तिस्वातंत्र्याचे सर्व हक्क बजावून घेण्याकरितां अंगांत नीतिधैर्ययुक्त हिंमत पाहिजे. ते हक्क बजावून घेण्याची लायकी नसल्यास आपलें दुर्बलत्व तरी काय म्हणून कबूल करूं नये?

संतशिरोमणि श्री ज्ञानेश्वरानें रेड्यामुखें वेद बोलविले तरी रेड्याला ज्ञानेश्वराची सर थोडीच येणार! आज व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या सर्व आयुधांनी सज्ज होऊन सुधारणेच्या आखाड्यांत उतरलेले धर्मवीर सनातन्यांच्या तोंडून हिंदुसंघटनाचे व अस्पृश्यतानिवारणाचे वेद वदवून घेत आहेत, पण या सनातन्यांकडून खऱ्या धर्मवीरांचें कर्तव्य बजाविलें जाणें केव्हांहि शक्य नाहीं.

सनातन्यांचें म्हणणें कीं समाज तयार होऊं द्या मग काय तें करा. अशांना समाजाचे नेते न म्हणतां समाजाचे अनुयायी म्हटलें तर जास्त प्रस्तुत दिसेल. समाजाचे नेते बनावयाचें आहे तर आधीं दोन पावलें पुढें गेलें पाहिजे. व्यक्तींत नीतिधैर्य, कार्यक्षमता व चिकाटी असेल तर आज नाहीं उद्यां समाज मागें येईलच.

They are slaves who dare not be
In the right with two or three.
J. R. Lowel.

माझ्या धर्मबांधवांनो, आपल्या पूर्व संस्कृतीला जातिभेद व अस्पृश्यता मुळीच संमत नाहींत. आपल्या उज्ज्वल धर्मावर बहुकालापासून पडलेल्या रूढीच्या धुळीची किरणें घासून काढतांना कष्ट पडतीलच; त्याला उपाय नाहीं. आपण आपल्या खऱ्या वैदिक धर्माचें रक्षण केलें कीं धर्म आपलें रक्षण करीलच.

ब्राम्हण भोजनें बंद करा.

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचें सक्रिय अस्पृश्यता निवारण.

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांच्या घरीं दरवर्षी ब्राम्हण भोजन घालण्याचा प्रघात होता. त्यांनीं आपल्या वृद्ध मातापित्यांची समजूत घालून हा अनिष्ट प्रघात बंद केला. यंदा ब्राम्हण भोजनाचे ऐवजीं उमरावती येथील अनाथ विद्यार्थी गृहांतील कांहीं विद्यार्थी व चोखामेळा व रोहिदास बोर्डिंग मधील कांहीं महार व चांभार विद्यार्थ्यांना भोजन देण्यांत आलें. डॉ. देशमुखांच्या मातोश्रींनीं सर्वांना गंधाक्षता लावल्या व कोणत्याहि प्रकारचा सनातनी भेदभाव न ठेवतां सर्व विद्यार्थ्यांना समभावानें जेवू घातलें ही गोष्ट त्यांना खरोखरच भूषणावह आहे. या समारंभाला आर्वीचे श्री. दलपतसिंग चव्हाण, नागपूरचे वामनराव घोरपडे व तेथील शिवाजी हायस्कूलचे शिक्षक उत्तमराव कदम हे हजर होते. जेवणांत दुधाचा एकहि

पांगारकरी पदार्थ नव्हता. या अनुकरणावरून सर्व हिंदूनीं योग्य तो बोध घ्यावा व जातिभेदजन्य उच्चनीचत्व कायम ठेवणारीं ब्राह्मण भोजनें बंद करून त्या ऐवजीं समता प्रस्थापक सहभोजनें (लोकमान्य भोजन नव्हे) प्रयत्नपूर्वक सुरु करावी. हाच हिंदुसंघटणाचा खरा मार्ग होय.

आपला

उमरावतीकर

बहिष्कृत भारत व त्याची कामगिरी.

रा. रा. 'बहिष्कृत भारत' पत्रकर्ते यांस सप्रेम जोहार विशेष. खालील दोन ओळींस आपल्या पत्रांत मर्जीनुरूप स्थळ मिळेल अशी उमेद आहे.

बहिष्कृत बंधूंस विनंति.

आज शतकानुशतकें बहिष्कृत वर्गावर होणाऱ्या निष्कारण जुलमापासून मुक्त करणाऱ्या शक्तीची अस्पृश्य लोक वाट पाहात होते. ती महान् शक्ति बहिष्कृत भारत या नांवानें प्रगट झाली असून सगळ्या हिंदुस्थानची अंत:करणें या महान शक्तीकडे वेधून राहिलीं आहेत. आपल्यावर हरघडी होणारा असह्य अन्याय व अमानुष जुलूम नाहींसा करण्यास ही महानशक्ति समर्थ असून याच शक्तीच्या द्वारेंच आपलें हिरावलेलें स्वातंत्र्य व मानवी हक्क आपणास फिरून खास मिळतील असा प्रत्येक अस्पृश्यास भरंवसा वाटू लागला आहे. ही महानशक्ति वीरवृत्तीनें व तेजस्वीतेनें प्रकाशमान् झाल्यामुळें बहिष्कृत भारताचीं अंत:करणें प्रफुल्लित झाली असून त्यांना आज काळाशींहि झुंजण्याची शक्ति प्राप्त झाली आहे. या अद्भूत दिव्य शक्तीच्या योगानें स्वत्व विसरून गेलेल्या अस्पृश्य वर्गामध्यें विलक्षण स्वाभिमान जागृत होत आहे. इतकेंच नव्हें तर 'मी स्वतंत्र आहें, स्पृश्य आहें, मला कोणी अस्पृश्य व गुलाम म्हणेल तर त्या ठिकाणीं सात कोटी लोकावरील अमानुषतेचा कलंक धुवून काढण्यासाठीं व ईश्वरनिर्मित हक्कांसाठीं स्वत:च्या देहाची देखील परवा करणार नाहीं.' अशी भावना सर्वत्र दिसूं लागली आहे.

केवळ दोन तीन महिन्यांच्या अवधींत लोकांच्या विचारांत व वृत्तींत बहिष्कृत भारतानें विलक्षण बदल घडवून आणला आहे, ही अत्यंत संतोषाची गोष्ट होय. बहिष्कृत भारत ही महान शक्ति आहे, बहिष्कृत भारत ही वेदवाणी आहे व बहिष्कृत भारत ही भगवद्गीता आहे. याची घरोघर पारायणें होणें अत्यावश्यक आहे. प्रत्येक घरांतून या बहिष्कृत भारत पत्राचा प्रतिध्वनि निघाला पाहिजे. बहिष्कृत भारताचा मंजूळ ध्वनि दरेकाच्या कानांत घुमला गेला तर अस्पृश्य वर्गास त्याच्या ध्येयापासून दूर ठेवण्यास जगांतील कोणतीहि मानवी शक्ति समर्थ होऊं शकणार नाहीं. आमच्या बहिष्कृत वर्गाचे नशीब बलत्तर म्हणूनच हें पत्र निर्माण झालें आहे. सारांश–बहिष्कृत वर्गातील प्रत्येक व्यक्तीस माझी अत्यंत कळकळीची व आग्रहाची एवढीच विनंति आहे कीं, आपली घरें व मनें या बहिष्कृत भारत पत्रानें पवित्र करा. आणि जगाच्या निदर्शनास आणून द्या कीं हिंदुस्थानांत बहिष्कृत भारत पत्राच्या वर्गणीदाराइतके वर्गणीदार दुसऱ्या कोणत्याहि पत्राचे नाहीत. या परमप्रिय व पूज्य पत्राबद्दलचा अभिमान खरा करून देण्याची सर्व जबाबदारी आज बहिष्कृत वर्गावर येऊन ठेपली आहे ती आपण पार पाडाल असा मला दृढ भरंवसा आहे.

आपला नम्र,

कळंवी
८–७–१९२७

खंडनाक राजनाक इनामदार.

श्री. इनामदार यांनीं गौरवपूर्वक पाठविलेल्या पत्राबद्दल आम्ही त्यांचे मन:पूर्वक आभारी आहों. आमच्यावर सांप्रत निंदेचा जो वर्षाव चोहींकडून चालला आहे आणि आमच्याविषयीं गैरसमज पसरविण्याचे जे प्रयत्न स्वजनांकडून व इतरांकडून होत आहेत, त्यांचा विचार करतां श्री. इनामदारांच्या अभिप्रायानें आम्हांला प्रोत्साहन यावें हें स्वाभाविक होय. आम्हीं आमच्या सदसद्विवेक बुद्धीला स्मरून जे यथाशक्ति प्रयत्न चालविले आहेत, ते अगदींच फुकट जात नसून त्या प्रयत्नांविषयीं गुणग्राहकता व्यक्त करणारीं माणसें समाजामध्यें आहेत एवढी तरी गोष्ट वरील पत्रावरून सिद्ध होते. बाकी, 'बहिष्कृत भारता'ला कोणीं वेदवाक्य मानावें किंवा भगवद्गीतेप्रमाणें त्यांचें प्रामाण्य समजावें अशी आमची इच्छा नाहीं. वेद किंवा गीता यांच्या वचनांचाहि डोळसपणें विचार करावा, अंधश्रद्धा कशावरच ठेवूं नये, असें आमचें मत असल्यामुळें स्वत:विषयीं अंधश्रद्धा ठेवण्याला सांगणें आम्हांला शक्यच नाहीं. आमची चूक कोणाला दिसत असली तर त्यानें ती दाखवावी, मात्र हेतु प्रामाणिक असावा एवढेंच आमचें म्हणणें आहे.

—सं. ब. भा.

महाड म्युनिसिपालिटीची पुच्छ प्रगति.

तारीख ४–८–२७ रोजीं महाड म्युनिसिपालिटीची सभा होऊन म्युनिसिपालिटीच्या मालकीच्या सार्वजनिक जागा पाणवठे वगैरे संबंधाचा एक ठराव पास करण्यांत आला. म्युनिसिपल सभासदांच्या प्रतिगामी धोरणाचा ज्यांना अनुभव आहे त्यांना यांत विचित्र आणि नवलाचें असें कांहींच वाटणार नाही ! परंतु आश्चर्याची गोष्ट इतकीच कीं श्री. वीरकर यांनीं स्वत: आपण उदार मतवादी असल्याचें इतर सभासदांना वारंवार बजाऊन व मी सुधारणेचा पुरस्कर्ता आहे अशी थाळी पिटून सदर ठराव सभेपुढें मांडला. ठरावाचा आशय असा कीं "१९२४ सालीं म्युनिसिपालिटीच्या मालकीचे सार्वजनिक पाणवठे वगैरे अस्पृश्यांसुद्धां सर्वांना खुलें असल्याचा झालेला ठराव सार्वजनिक शांततेच्या दृष्टीनें हानिकारक असल्यामुळें तसल्या सार्वजनिक ठिकाणीं अस्पृश्यांना बंदी करण्यांत यावी" श्री. वीरकर यांची उदारता आणि सुधारणा ती हीच ! ठरावाच्या समर्थनार्थ केलेल्या आपल्या भाषणांत श्री. वीरकर म्हणाले. 'अशिक्षित वर्गांतल्या लोकांना असली सुधारणा पटलेली नसल्यामुळें म्युनिसिपालिटीनें अशी सावधगिरी बाळगणें इष्ट आहे.' या मुद्यावर श्री. तुळजारामभाई यानीं अशा तऱ्हेची बंदी लादण्याबद्दल अर्ज अशिक्षित वर्गाकडून आलेला नसून सुशिक्षित–निदान अर्धशिक्षित ब्राह्मण, गुजर वगैरे लोकांकडूनच विशेषत: आल्याचे श्री. वीरकर व अध्यक्ष आणि सभासद यांच्या निदर्शनास आणलें. वकिलांना लाजविणाऱ्या या सडेतोड मुद्याला प्रत्युतर देणें श्री. वीरकर यांनां शक्यच नसल्यामुळें "खासगी पाळधा व्यक्तिश: खर्चानें बांधावयास भाग पाडणाऱ्या चौदार तळ्यासारखीं ठिकाणें अगोदर कायद्यानें सार्वजनिक तरी ठरतील की नाही." याबद्दल शंका प्रदर्शित केली. यावर अध्यक्षांनी सुचविलें की या शंकेचा विचार करण्याचें आज आपणांस कारण नाही. आज श्री. वीरकर स्पृष्यास्पृष्यांचा संबंध आला म्हणून तळें सार्वजनिक म्हणावयास तयार नाहींत. उद्यां आळी आळींचा आणि कुटुंबा कुटुंबाचा संबंध आला तर विशिष्ट आळीचे अथवा क्रमानेंच विशिष्ट कुटुंबाचें तळें आहे असें प्रतिपादन करण्यास ते चुकणार नाहींत. विजयी मराठा छापाच्या सभासदांच्या भेकड वृत्तीमुळें श्री. वीरकर यांच्या पदरीं यशाचा वाटा पडला. असला ठराव पास करून घेऊन श्री. वीरकर यांनीं ज्या म्युनिसिपालिटींत अनेक वर्षे अध्यक्षाचें वगैरें काम आपुलकीनें केलें त्या म्युनिसिपालिटीला जगाच्या उपहासास पात्र करण्याचें पाप पदरीं जोडावें याबद्दल श्री. वीरकर यांना दोष न देतां कुणीही त्यांची कींवच करील! ! ही श्री. वीरकरांची आणि त्याबरोबरच महाड म्युनिसिपालिटीची पुच्छ प्रगति नव्हे तर काय !

आतां असल्या ठरावामुळें सरकारी ग्रँट बंद केली जाते कीं काय असा प्रश्न आहे. आणि ती तशी बंद होत असली तर म्युनिसिपालिटीच्या येवढ्या मोठ्या नुकसानीबद्दल जबाबदार कोण ? याबद्दल कायद्याचा सल्ला श्री. वीरकर हे देतीलच.

आपला,

श्री. गो. देशपांडे.

निवडक पत्रांचा सारांश.

कराचीहून रा. महादेव रावजी नांदुसकर कळवितात कीं, या भागांत शेट जमशेट एन. आर. मेहता, प्रेसिडेंट कराची म्युनिसिपालिटी, शेट नारायणदास आनंदजी बेचर एम. एल. सी. व जी. टी. हिंगोराणी एफ. आर. सी. एस., एल. एन. म्युनिसिपल कौन्सिलर हे तीन गृहस्थ अस्पृश्यांच्या दु:खनिवारणार्थ अतिशय कळकळीनें झटत असतात व त्यांच्या या प्रयत्नांबद्दल आम्ही कराचीचे अस्पृश्य लोक त्यांचे फार फार ऋणी आहोंत.

ने. ना. गव्हर्नरसाहेबांची बहिष्कृतहितकारिणी सभेला देणगी

बहिष्कृतहितकारिणी सभेचे जनरल सेक्रेटरी सीताराम नामदेव शिवतरकर कळवितात कीं, मुंबई इलाख्याचे गव्हर्नरसाहेब नेक नामदार सर लेस्ली विल्सन यांनीं बहिष्कृतहितकारिणीसभेविषयीं अगत्य दाखवून तिच्या कामाचा अहवाल मुद्दाम मागविला आणि तो वाचून सभेकडून उपयुक्त काम होत असल्या बद्दल खात्री झाल्यावर खालील पत्र व रु. २५० ची उदार देणगी पाठविण्याची कृपा केली त्याबद्दल ने. ना. साहेबांचे आम्ही अत्यंत आभारी आहो. या देणगीचें मोल केवळ रकमेकडे पाहून करावयाचें नाही हें सांगावयास नकोच. या देणगीनें संस्थेच्या कामाला हातभार लागणार आहेच, पण त्यापेक्षांहि ने. ना. साहेबांनी बहिष्कृत वर्ग आणि ही संस्था यांच्या संबंधानें जी प्रेमपूर्वक आस्था व्यक्त केली आहे तिचें महत्व अधिक आहे.

गव्हर्मेंट हौस,
गणेश खिंड,
१३ ऑगस्ट १९२७

प्रिय डॉ. आंबेडकर,

मी मागितल्यावरून बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या अहवालाची एक प्रत आपण माझ्याकडे पाठविली त्याबद्दल मी आपला फार आभारी आहें.

मनापासून मीं अहवाल वाचला. मुंबई इलाख्यांतील बहिष्कृतवर्गाच्या उद्धाराकरितां झटतांना आपल्या संस्थेकडून उत्कृष्ट कामगिरी बजावली जात आहे. याविषयीं माझी पूर्णपणें खात्री झाली आहे.

बहिष्कृत वर्गाला साहाय्य करण्याच्या बाबतींत शिक्षण हाच निःसंशय पहिला व सर्वांत महत्त्वाचा उपाय होय, अर्थात् इलाख्याच्या निरनिराळ्या भागांमध्ये विद्यार्थ्यांचीं भोजन वसतिगृहें स्थापण्यासंबंधानें सभेची जी योजना आहे तिला माझा मनःपूर्वक पाठिंबा आहे. तथापि, सध्यां सभेपाशीं जो द्रव्यनिधि आहे त्यापेक्षां बराच अधिक द्रव्यनिधी असल्याशिवाय ती योजना तडीस नेतां येणें शक्य नाहीं. तरी आपण व आपल्या संस्थेचे सभासद यांना जनतेकडून आवश्यक तें द्रव्यसाहाय्य मिळविण्याच्या कामीं यश येईल अशी मला उमेद आहे.

आपल्या संस्थेला कांहीं देणगी द्यावी असें वाटल्यावरून सोबत रु. २५० चा चेक पाठविला आहे.

आपला,

लेस्ली विल्सन.

देणगी.

बहिष्कृतहितकारिणी सभेच्या बेळगांव येथील अनाथविद्यार्थी आश्रमास श्रीमंत धर्मवीर राजे लक्ष्मणराव भोसले, नागपूर, बेळगांव हिंदुमहासभेचे सेक्रेटरी रा. रानडे, व नागपूरचे एक शास्त्री यांनीं ता. २७-७-२७ रोजी भेट दिली. आश्रमांतील व्यवस्था व टापटीप आणि आश्रमांतील विद्यार्थ्यांनीं पट्टूपाचे खेळ करून दाखविले ते पाहून राजेसाहेबांनीं संतोष प्रदर्शित केला व आश्रमास ५१ रु. देणगी दिली याबद्दल सदर आश्रमाचे सुपरिंटेंडेंट रा. देवळे व ब. हि. सभा त्यांची फार फार आभारी आहे.

साभार स्वीकार.

"प्रार्थनासमाजाचा इतिहास."

रा. द्वा. गो. वैद्य यांनीं प्रार्थनासमाजाच्या ६० व्या वार्षिकोत्सवाच्या दिवशीं वरील ग्रंथ प्रसिद्ध करून मराठी वाङ्मयांत एका अमोलिक ग्रंथाची भर घातली आहे यांत संशय नाहीं. या ग्रंथांतील माहिती आजच्या पिढीस दुर्मिळ असल्यानें ग्रंथाची उपयुक्तता वाढली असून गेल्या साठ वर्षांचा महाराष्ट्रीयांचा इतिहास अवगत करून घेण्याची इच्छा असणाऱ्यास हा ग्रंथ वाचल्याशिवाय तरणोपाय नाहीं.

प्रार्थनासमाजाचा कोणत्या परिस्थितींत जन्म झाला, या समाजाची उत्तरोत्तर वाढ कशी झाली, समाजाचीं तत्त्वें नक्की कशीं करण्यांत आलीं, तत्त्वानुसार समाजांतील सभासद कितपत चालतात, समाजानें आपल्या मतांच्या प्रसारार्थ कोणकोणती धार्मिक, सामाजिक, शिक्षणविषयक व परोपकाराचीं कार्यें अंगिकारिलीं आहेत व एकंदर धर्मसुधारणा व समाजसुधारणा यांप्रीत्यर्थ कसकसे प्रयत्न चालविले आहेत याची तपशीलवार माहिती या ग्रंथांत दिलेली असून याशिवाय अठरा धर्मवीरांचीं चरित्रें त्यांत गोंविलीं असल्यामुळें हा ग्रंथ चित्ताकर्षक झाला आहे.

आधुनिक हिंदुस्थानांत ब्राह्मसमाज, प्रार्थनासमाज, आर्यसमाज वगैरे जे पंथ निघाले आहेत त्यांचा मुख्य उद्देश म्हटला म्हणजे मलीन झालेल्या हिंदुधर्माची शुद्धि करणें हा होय. वैदिक व उपनिषद कालानंतर हिंदुधर्मज्ञानांत म्हणण्यासारखी भर पडली नाहीं. या धर्मज्ञानाचा जिवंत झरा जेमतेम भारतीय युद्धापर्यंत टिकला. यानंतरच्या कालांत या झऱ्याचा जिवंतपणा लोपून त्याची सांचलेल्या डबक्यासारखी स्थिती झाली. नवीन धर्मज्ञानाची भर न झाल्यानें लोक विवेकभ्रष्ट होऊन विकारवश होऊं लागले. धर्मविचारापेक्षां 'शास्त्रात् रुढिर्बलीयसी' या अवनत तत्त्वाचा पगडा समजावर बसून धर्मग्लानि झाली. धर्माच्या नांवावर लोक अनन्वित प्रकार करूं लागले. समाज धारण करणारा धर्म माणसाच्या नाशास कारणीभूत होऊं लागला. जगामध्यें कोटयानुकोटी देव संचार करूं लागले. या देवांच्या नांवावर अधर्म व अनीतीचा प्रसार होऊं लागला. परमेश्वराचें सच्चिदानंद स्वरूप मावळून त्याच्या भक्तांनीं त्यावर माणसांनाही लाजविणाऱ्या दुर्गुणांचा आरोप करण्यास कमी केलें नाहीं. या धर्मग्लानीच्या काळांत धर्माच्या नांवावर अल्पवयस्क मुलींचे खून समाजांत होऊं लागले, पाळण्यांत अगर आईच्या उदरांत असणाऱ्या अर्भकांचे विवाह ठरूं लागले. नवऱ्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या भार्येला जाळून मारण्यांत येऊं लागलें, स्त्रियांना व शूद्रांना शिक्षणाची बंदी करण्यांत आली, जन्मावर जातिभेदांची उभारणी करून समाजाचे सहस्रशः तुकडे करण्यांत आले व हिंदुसमाजाच्या एक तृतीयांश भागावर वंशपरंपरा अस्पृश्यतेचा शिक्का मोर्तब करून त्याला माणसांतून उठविलें. असल्या तऱ्हेचा माणुसघाणेपणा जगाच्या इतिहासांत इतर कोणत्याही धर्मानें केलेला नाहीं.

ही धर्मग्लानि नाहींशी करून धर्माची संस्थापना करावी व लोकांना शुद्ध धर्माची ओळख पटावी म्हणून राजा राममोहनराय, दयानंद सरस्वती, विवेकानंद, रामतीर्थ वगैरे महात्म्यांनीं आधुनिक काळीं प्रयत्न केले व त्यांच्या प्रेरणेनेंच निरनिराळ्या धर्मसंस्था देशामध्यें सुरू झाल्या आहेत. या धर्मसंशोधनाच्या प्रयत्नांचे इतिहास व हे प्रयत्न करणाऱ्या धर्मवीरांचींच चरित्रें उपलब्ध झाल्यानें एक बहुमोल समाजसेवा होणार आहे. असल्या तऱ्हेची सेवा रा. वैद्यांनी दीर्घपरिश्रम घेऊन केल्याबद्दल त्यांचें आम्ही अभिनंदन करितों.

चांभार ढोर परिषदेचा रिपोर्ट:—सदरहू परिषदेचा १९२६ च्या पहिल्या अधिवेशनाचा रिपोर्ट प. चे सेक्रेटरी रा. पां. न. राजभोज यांजकडून आला आहे. रिपोर्टाची ३/४ वर पानें अध्यक्ष, स्वागताध्यक्ष व सेक्रेटरी यांच्या भाषणानें भरलेलीं आहेत याशिवाय ज्या गृहस्थांकडून परिषदेला सहानुभूतिपरपत्रें आलीं त्यांची नांवे दिलेली आहेत. परिषदेच्या खर्चाकरितां १२५॥ रु. वर्गणी जमली व खर्च १११॥ रु. झाला बाकी १४ रु. चें धान्य उरले ते वारकरी मंडळीच्या जेवणाकरितां खर्च केला आहे. एकंदरीनें रिपोर्ट अस्पृश्य वर्गाच्या ज्या निराळ्या परिषदा भरतात त्याला मार्ग दर्शक आहे.

महाराष्ट्रमित्रमंडळी, रंगून:—सन्मिसाचा वार्षिक अहवाल प्रकाशक चिटणीस महाराष्ट्रमित्रमंडळी रंगून घर नं. ५१ रस्ता नं. ४८. रंगूनसारख्या ठिकाणीं नोकरी निमित्त गेलेल्या महाराष्ट्रांतील मंडळीनें परस्परांत ऐक्य भाव वाढावा व एकमेकाच्या उपयोगी पडावें तसेंच महाराष्ट्रांतील प्रवाशास ब्रह्मदेशांत गेल्यावर त्यास अडचण पडूं नये म्हणून या मंडळीचा अत्यंत उपयोग आहे. अहवालावरून मंडळी रंगूनमध्यें महाराष्ट्रीयांची संस्कृति कायम ठेवण्याचें व हिंदु संघटनाचेंच अत्यंत उपयुक्त काम करीत आहे.

बहिष्कृत भारत समाज नागपूर अहवाल ता. २०-८-१९२० ते १३-१२-१९२४ अखेर प्रकाशक गणेश अ गवई नागपूर **महात्मा जोतिराव फुले** यांचें चरित्र लेखक पंढरीनाथ सीताराम पाटील. किंमत १। रुपया.

ज्ञानसेवक त्रैमासिक वर्ष ३ रें अंक ३-४ वार्षिक वर्गणी ट. ह. सह एक रुपया फुटकळ अंकास चार आणे **गीता सुभाषितम्**:—लेखक मोरो नानाजी पाटील कि. २१ आणे वरील पुस्तकें व मासिकें अभिप्रायार्थ आली आहेत अभिप्राय पुढील अंकी देऊ.

आत्मपरिचय

सभा, समारंभ व इतर वृत्त

जि. बेळगांव.

ता. २।८।२७ रोजीं शूरपाली ता. अथणी जि. बेळगांव येथें देऊळांत बहिष्कृत वर्गाची जाहीर सभा रा. बी. एच. मांग हेडमास्तर यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती. अध्यक्षांनीं आपल्या भाषणांत बहिष्कृतांच्या उन्नतिपर भाषण करून व पुढाऱ्यांची आजचीं कर्तव्यें काय आहेत हें मुद्देसूद रीतीनें विशद करून सांगितलें. सभेंत खालीं लिहिलेलें ठराव पास झाले. १ राजनिष्ठा २ कै. होळप्पा कसोदे गोटूर व कै. राम पाघट कांबळे यांचे अकालीं निधनाबद्दल दुःख प्रदर्शन. ३ महाड येथें सत्याग्रहांत भाग घेणें. ४ प्रत्येक गांवच्या महार, चांभार, मांग, ढोर लोकांनीं व शिक्षकांनीं ब. भारत पत्र घेणें. ५ बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या विद्यमानें रा. इंगळे यांनीं विद्यार्थी आश्रम काढल्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन. नंतर अध्यक्षांनीं समारोप केल्यावर सभा बरखास्त झाली.

कारवार

महत्वाची जाहिर बैठक.

गेल्या ता. ३० जुलै रोजीं येथील मुलांच्या मराठी शाळेंत भरलेल्या हिंदूंच्या जाहीर बैठकींत, अंत्यजांच्या सार्वजनिक देवळांतील प्रवेश व विशेषतः येथील विठ्ठलमंदिरांतील प्रवेश, या विषयावर साधक बाधक चर्चा झाली. बैठकीस निमंत्रण देणारांपैकी ४ व्यक्ति प्रवेशास जाहीर संमति न दिलेल्या, अर्थात् कोणत्याही मतास बद्ध न झालेल्या अशा होत्या, व त्यांपैकीं श्री. दत्तात्रेय भास्कर नाडकर्णी हे एक असून, तेच सदर बैठकीचे अध्यक्ष होण्यास सर्वथैव लायक होय, असें म्हणून श्री. सु. द. नाडकर्णी यांनीं त्यांस अध्यक्षपद स्वीकारण्यास सूचना केली, व ती सर्वानुमतें पसार होऊन त्यांनीं तें स्वीकारलें. नंतर चळवळीच्या उद्देशासंबंधीं बरेच जणांचे सवाल, आक्षेप व सूचना, आणि त्यांस दिलेले समर्पक जबाब व समाधानकारक आश्वासनें यांनीं बैठकीला बराच रंग आला. उदाहरणार्थ—"अस्पृश्यांमधील अस्पृश्यता आधीं जाऊं नये काय?" अशा एका आक्षेपवजा सूचनेला, "शुद्ध म्हणविणाऱ्या 'उच्च' वर्णीयांनीं आपल्यांतील अस्पृश्यतारूपी पाप धुऊन, आपण आजपर्यंत अज्ञानांत ठेवलेल्या त्या 'अजाण' अस्पृश्यांना आपण—होऊन चांगलें उदाहरण घालून देणें आपलें कर्तव्य नव्हे काय?" असें उत्तर देण्यात आलें; तसेंच "स्पृश्यांनीं आपला उद्धार करून घेऊन मग अस्पृश्यांच्या उद्धारास लागावें" अशी एक सूचना आली असतां, तीस "अस्पृश्यतानिवारण म्हणजे, अस्पृश्यांचा 'उद्धार' फारसा नसून, तो स्पृश्यांचाच 'उद्धार' होय,—कारण, त्यामुळें हिंदूंमध्यें जात्या उच्च-नीचपणाच्या ज्या अनिष्ट व अमंगळ भावना आहेत त्या नाहींशा होऊन, आजपर्यंत अस्पृश्यांना समाजाबाहेर ठेवल्याच्या पातकाला थोडें तरी प्रायश्चित्त घडून, आम्हा हिंदूमध्यें ऐक्यसंवर्धन होईल," असें आश्वासन देण्यांत आलें.

वर्चेत श्री. माधव घनश्याम कसबेकर, सुबराव व महाबळेश्वर दत्तात्रेय नाडकर्णी (बंधु), रामचंद्र दत्तात्रेय स्वार, यशवंत त्र्यंबक नाडकर्णी, दुर्गा शांताराम गायतोंडे, गणेश सोयरू सावंत, कृष्णराव रामचंद्र हळदीपुरकर, माधव मंजुनाथ शानभाग, वगैरेंनी भाग घेतला होता. श्री. महाबळेश्वर तिमाप्पा शेट्टी, व मंजुनाथ सांतय्या मुर्डेकर यांनीं आपआपल्या अनुभवाच्या गोष्टी सांगून उत्तेजनकारक सूचना केल्या.

अध्यक्षांनी आपल्या समारोपांत स्पृश्य व अस्पृश्य या दोन्हीं वर्गांस बोध करून, असें स्पष्ट सांगितलें कीं, देवळांत जाण्याचा अस्पृश्यांचा अबाधित हक्क आहे, आणि तो स्पृश्यांनीं न मानल्यास रक्तपात होण्याचा संभव आहे; याकरितां, रक्तपात वगैरे न होतील अशी सावधगिरी बाळगून, स्पृश्यांनीं स्वसंतोषानें अस्पृश्यांचे हक्क त्यांस दिले पाहिजेत. ते त्यांस न देतां, 'हक्क वापरण्याची तुमची लायकी दाखवा' असें म्हणून त्यांस निराश करूं पाहणारे 'उच्च'-वर्णीय लोक कोणत्या तोंडानें ब्रिटिश सरकारकडून स्वराज्य मागतील ? —हक्क बजावण्याची लायकी कशी दाखवितां येईल ? अशी त्यांनीं पृच्छा केली. अध्यक्षांचा बोधप्रद समारोप झाल्यावर, त्यांचें आभार मानण्यांत येऊन बैठक शांतपणें बरखास्त झाली.

बैठकीच्या आसन-व्यवस्थेंत हा एक विशेष होता कीं, 'शिवाशिव मानणारांस राखीव जागा' म्हणून थोडीशी अलग जागा ठेविली होती; पण कोणीही तींत बसून आपल्या सोंवळेपणाचें प्रदर्शन करिता झाला नाहीं; अर्थात् ती जागा बहुतेक शेवटपर्यंत खुली राहिली ! अखेरीला मात्र बैतखोलचा एक भंडारी गृहस्थ (कुठें बसावें, कुठें बसूं नये, याची जाणीव नसून कीं कोण जाणें) त्या जागेंत विराजमान झाला! बाकी सगळी जागा महार चांभार, मोची व भंगी या जातींच्या अस्पृश्यांसहित इतर सगळ्या जातींच्या हिंदूंनी चिकार भरली होती. सगळी मंडळी (अजमासें ५००) जाजमांवर बसली होती. असो. बैठकीवर बहिष्कार घालण्याचे कांहीं वडेजावी उपद्व्याप्यांचे प्रयत्न वायफळ झाले !

वरील बैठकीकरितां शाळेची इमारत वापरण्यासपरवानगी दिल्याबद्दल येथील स्कूल-बोर्डच्या चेअरमनचे आपण आभारी असल्याचें श्री. सु. द. नाडकर्णी (चळवळीचे चालक) कळवितात. शिवाय आजपर्यंत चळवळीला मि. शेक आदम साहेब यांनीं आपल्या 'विचारी' पत्रद्वारा व छापणावळीनें वरचेवर मदत केल्याबद्दल त्यांचे आभार मानावे तितके थोडेच, असेंहि ते कळवितात.

अमरावतीच्या देवालयांत अस्पृश्यांचा प्रवेश

संपादक 'बहिष्कृत भारत' यास वि. वि.—

आपण कृपाकरून आपल्या पत्रांत आमच्या खालील मजकुरास जागा द्याल अशी आम्हांस दृढ आशा आहे.

ता. २६-७-१९२७ रोजी मंगळवारी रा. दादासाहेब बागवे यांचे बंगल्यावर देवीच्या देवळांत अस्पृश्यांना जाऊं देण्याबद्दल विचार करण्याकरितां रा. दादासाहेब पाटील यांचे अध्यक्षतेखालीं सायंकाळीं ५॥ वाजतां सभा भरली होती. सभेत रा. गवई, पंजाबराव देशमुख वगैरे मंडळी हजर होती.

सभेंत खालील ठराव पसार झाले.—

१ अमरावती येथील श्री अंबादेवीच्या देवालयांत अस्पृश्यांना जाऊं देण्यासंबंधींचा अर्ज मागील वर्षी देवस्थान कमिटीकडे केला होता. परंतु त्याचें असमाधानकारक उत्तर मिळालें. महात्मा गांधींची अस्पृश्यतानिवारण्याबाबत चळवळ व कळकळ सर्व प्रमुख राष्ट्रीय पुढाऱ्यांची ह्या प्रश्नाची एकवाक्यता व मोर्शी येथील नुकत्याच भरलेल्या हिंदुसभेनें सार्वजनिक देवळें व विहिरी अस्पृश्यांना खुली करावीत असा केलेला ठराव ही सर्व चिन्हें असें दर्शवीत आहेत कीं, अस्पृश्य वर्गानें हातपाय हालविल्यास श्री. अंबादेवीच्या देवालयांत हिंदु यानात्यानें जाण्याच्या त्यांच्या जन्मसिद्ध हक्कास हिंदुसमाजाकडून अडथळा येणार नाहीं. तथापि असा प्रयत्न होण्यापूर्वी श्री अंबादेवी देवालयाच्या देवस्थान कमेटीचा विचार काय आहे हें आजमावून पाहणें जरूर व योग्य आहे हें जाणून त्यांच्याकडे सभेंत पास झालेल्या ठरावाची नक्कल अध्यक्षानें पाठवावी, व त्यांवर उत्तर १५ दिवसाचे आंत मागवावे. सदरहू कमेटीकडून समजसपणे व समाधानकारक उत्तर येईल अशी या सभेला पूर्ण उमेद आहे. दुर्दैवानें असमाधानकारक उत्तर आल्यास ह्या बाबत सत्याग्रह होणें क्रमप्राप्त झाल्यामुळें अस्पृश्य बंधूंनी आपली तयारी ठेवावी अशी त्यांस सभेची सूचना आहे.

टीप.—सदरहू ठरावाची नक्कल उमरावती येथील अंबा देवीच्या देवस्थान कमेटीचे सेक्रेटरी यांना पाठविली असून त्याचें उत्तर. ता. १२-८-२७ चे आंत मागविलें आहे. व सेक्रेटरीकडून आलेल्या उत्तराचा विचार करण्याकरितां ता. २२-८-२७ रोजीं उमरावती येथे अस्पृश्यांची पुन्हा सभा होईल व सेक्रेटरीकडून असमाधानकारक उत्तर मिळाल्यास चळवळीची उभारणी सत्याग्रहाचे स्वरूपांत होईल असा संभव वाटतो.

आपला नम्र,

S. G. Naik

कोल्हापूर

सालाबादप्रमाणे यंदाही ता. ११-७-२७ रोजी संध्याकाळीं पांच वाजतां श्री देवी इंदुमती बोर्डिंग या संस्थेतर्फे श्री शाहु जयंत्युत्सव साजरा करण्यांत आला. अस्पृश्य समाजांतील श्रोतृसमुदायानें सभा-मंडप भरून गेला होता. श्रोतृसमुदाय अजमासें ५०० होता. इंदुमती बोर्डींगांतील सभामंडप लतापल्लवांनीं शृंगारला होता. अध्यक्षस्थानीं रा. हरी रामजी सांगलीकर (चांभार) जमादार ४ बॉम्बे ग्रेनडीयर, विराजमान झाले होते. प्रथमारंभीं पंचगंगा तालमितील मंडळींनीं श्री शाहु महाराजांचा पोवाडा म्हटला व नंतर सभेच्या कामास सुरवात होऊन श्री देवी इंदुमती बोर्डींग या संस्थेचे वार्षिक रिपोर्ट वाचन झालें व खालील ठराव पास करण्यांत आले.

ठराव १ ला—राजनिष्ठा.

ठराव २ रा—आजचा दिवस बहिष्कृत मानलेल्या समाजाच्या दृष्टीनें अत्यंत महत्वाचा आहे. ज्याप्रमाणें श्री कृष्णाच्या जन्मदिवशीं अखिल देवांची बंदींतून सुटका झाली, त्याचप्रमाणे या जन्मदिवशींच अस्पृश्य लोकांची गुलामगिरींतून सुटका झाली म्हणण्यास हरकत नाहीं. त्यामुळे अखिल बहिष्कृत लोकांनां मनुष्यत्व प्राप्त झालें आहे. करितां अखिल बहिष्कृत समाज छत्रपती घराण्याचा आजन्म ऋणी आहे. तसेंच आपल्या कै. पित्याप्रमाणे हल्लींचे प्रभु सर राजाराम महाराज यांनीही आमचे समाजावर अत्यंत प्रेम ठेवून सर्व प्रकारें मदत केली आहे. करितां ही सभा सर राजाराम महाराजांना दीर्घायु चिंतून लौकरच युवराज-मुखदर्शनाचा लाभ मिळो अशी आशा व्यक्त करून आपली राजघराण्यावरील अढळ निष्ठा व्यक्त करीत आहे.

येणेंप्रमाणें ठराव पास होऊन मेसर्स व्हटकर, पोळ कदम वगैरे गृहस्थांचीं भाषणें झालीं. नंतर श्रीशाहु महाराजांच्या जय घोषांत सभा बरखास्त झाली.

के. एम. शिंदे,

सुपरिटेंडेंट

अहमदनगर.

मातंग लोकांची सभा.

ता. ४।७।२७ सोमवार रोजी अहमदनगर येथील राममंदिरांत गुरुवर्य संतराम बाबा प्रेमदास बैरागी ह्यांचे अध्यक्षतेखाली मातंग लोकांची सभा भरली होती. सभेस तीनशेंहून अधिक मातंगबंधु हजर होते. सभेंत खालील ठराव पास झाले :—

१ राजनिष्ठा-प्रदर्शन.

२ ता. ५।६।२७ रोजीं पुणें येथें भरलेल्या मातंगपरिषदेबद्दल नापसंती.

३ अस्पृश्यांना प्राथमिक शिक्षण सक्तीनें व मोफत देऊन त्यांना वरिष्ठ दर्जाच्या नोकऱ्या द्याव्यात.

४ महाडला चौदार तळ्यावर पाणी पिण्याचें धरिष्टय अस्पृश्यांनीं केलें म्हणून त्यांचें अभिनंदन व तेथें लवकरच बहिष्कृत हितकारिणी सभेमार्फत सत्याग्रह सुरु होणार आहे, त्यांत आमच्या मांगबंधूंनीं भाग घ्यावा अशी विनंती.

५ गांवोगांवी मातंगलोकांना पडीक जमिनी मिळाव्यात. वरील ठरावावर मेसर्स रवा शिदू लोखंडे, गणू शिवराम साठे, गोविंद रामजी नेटके, बाळाजी तुकाराम घोरपडे, रामचंद्र दगडू पवार, टापाजी तुकाराम सकट, तुकाराम नामदेव वळसाने, लव्हा गुंजाजी डुलाखे, यांचीं भाषणें झालीं.

वर्तमानसार.

—ता. १२।७।२७ रोजीं बेळगांव डि. लो. बोर्डच्या स्टँडिंग कमिटीत सेकंडरी एज्युकेशन घेतलेल्या मागासलेल्या व विशेषत: बहिष्कृत वर्गाच्या विद्यार्थ्यांस स्कॉलरशिप्स देण्याकरितां २००० रुपये मंजूर केल्याचा ठराव पास झाला याबद्दल सदरील बोर्डाचे प्रेसिडेंट रावबहादूर एस्. एन्. अंगडी. बी. ए. एल. एल. बी. एम. एल. सी. हे स्तुतीस पात्र आहेत.

—ता. २४।७।२७ रोजीं बेळगांव म्युनिसिपालिटीच्या स्टँडिंग कमिटींत बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या बेळगांव येथील विद्यार्थी आश्रमाकरितां म्युनिसिपालिटीची इमारत भाडें न घेतां वापरण्यास द्यावी असा ठराव पास झाला. म्यु. च्या जनरल सभेने लवकरच ठराव पास करून इमारत ताब्यांत देण्याचें करावें अशी त्यांस आमची अत्याग्रहाची विनंति आहे.

—रुमानियाचे सहावर्षाचे बालराजे मायकेल हे राजपद प्राप्त झाल्यापासून गोंधळल्यासारखे झाले आहेत. आपल्याशीं वागण्यांत झालेला इतर लोकांतील फरक पाहून त्यांनीं त्याबद्दल आपल्या दाईस कारण विचारलें असतां ती नम्रपणानें म्हणाली महाराज आपण आंता राजे झालां आहात त्यावर बालराजांनीं चटकन उलट विचारलें मी राजा झालों खरा पण मला पूर्वीप्रमाणें खेळायला मोकळीक आहे ना ?

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ६ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ–मुंबई.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. २ माहे सप्टेंबर सन १९२७. [अंक ११ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१–२ उमरावतीची श्रीअंबादेवी. आणि उमरावतीचे अस्पृश्य.
३–४ हिंदु महासभेची तुर्कस्थानवर स्वारी.
५ नांव मोठें पण लक्षण खोटें.
पत्रव्यवहार. पृ. २
१ लकडीशिवाय मकडी वठणार नाहीं.
२ अस्पृश्यबंधूंना विनंति.
निवडक पत्रांचा सारांश. पृ. ३
अग्रलेख— पृ. ४
महार आणि त्यांचें वतन.
विविध विषय संग्रह. पृ. ६
१ मध्यप्रांत-वऱ्हाड हिंदु परिषद. अध्यक्ष सर शंकरन् नायर यांचे भाषण.
२ महार वतनासंबधीं कांहीं मननीय ठराव.
आत्मपरिचय.
सभा समारंभ व इतरवृत्त.
निधनवार्ता. पृ. ८
महत्वाची खबर. पृ. ८

आजकालचे प्रश्न.

१ वऱ्हाडप्रांतांत उमरावती येथें श्रीअंबादेवीचें एक पुरातन देवालय आहे. या देवालयाची व्यवस्था करण्याकरितां एक पंचकमिटी स्थापन झालेली आहे. सदर्हू देवालयांत आपला प्रवेश व्हावा म्हणून तेथील स्थानिक अस्पृश्य लोक गेल्या दोन वर्षांपासून अर्जद्वारें देवस्थान कमिटीकडे विनवणी करीत असत. गतसालीं सदर्हु व्यवस्थापक कमिटीने अस्पृश्यांच्या अर्जावर खालील ठराव पास केला. "श्रीअंबादेवी-संस्थान व एकवीरादेवी-संस्थान ही संस्थानें फार प्राचीन असून आजपर्यंत अस्पृश्य दर्शनास आले नाहीत, व त्यांना येऊं देण्यानें जवळ जवळ सर्वच सनातन–धर्मीयांच्या मनोवृत्तीस जबर धक्का बसून समाजामध्यें प्रक्षोभ उत्पन्न होण्याचा संभव आहे. समाजाची घडी एकदम बिघडविणें बरेंच धोक्याचें आहे. ही सभा सनातनधर्मीय नागरिक लोकांकडून नेमलेली असून सर्व बाबतींत पूर्णपणें त्यांस ती जबाबदार आहे. आजपर्यंत ह्या सभेस अशा प्रश्नाचा विचार करण्याचा प्रसंग आला नव्हता. वर्णाश्रमधर्माप्रमाणें सर्व सनातनधर्मीय समाज चालत आहे व अस्पृश्यांनींहि आपआपलीं देवळें निराळीं ठेविलीं आहेत, व इतर जातींच्या धार्मिक भावना दुखावण्याचा प्रयत्न केला नाहीं. काशी, पंढरपूर, वगैरे मोठमोठ्या क्षेत्रांतही अद्यापपर्यंत अस्पृश्यांना देवळांत येऊं देण्याचा प्रघात पडलेला दिसून येत नाहीं. हल्लींच्या काळांत हा प्रश्न सनातनधर्मीय बहुजनसमाजापुढें आलेला आहे व सनातनधर्मीय सर्व समाजाचें या प्रश्नासंबंधीं एकमत झालेलें दिसून आल्याशिवाय पूर्वापार अनेक वर्षें चालत आलेली वहिवाट मोडून टाकतां येत नाहीं व या प्रश्नाचा निकाल आजच करतां येत नाहीं, याबद्दल या सभेस दिलगिरी वाटते." यानंतर उमरावतीचे सुप्रसिद्ध नागरिक श्री. दादासाहेब पाटील यांच्या अध्यक्षतेखालीं ता. २७–७–२७ रोजीं अस्पृश्यांची एक जाहीर सभा भरवून श्री अंबादेवीच्या देवस्थान-कमिटीकडे दुसरा एक अर्ज करण्यांत आला. त्यांत अस्पृश्यांना पंधरा दिवसांच्या आंत श्री अंबादेवीच्या देवालयांत जाऊं न दिल्यास अस्पृश्य लोक त्या बाबतींत सत्याग्रह करतील अशा अर्थाचा एक ठराव देवस्थान-कमिटीकडे पाठविण्यांत आला. त्यावर ता. २१-८-२७ रोजीं देवस्थान-कमिटीनें खालील ठराव पास केला. या कमिटीला! कदीमची रूढी मोडण्याचा अधिकार नाहीं. कमिटीनें अस्पृश्यांस देवळांत जाण्यास परवानगी दिल्यास त्यांच्यांत व इतर लोकांत तंटे उत्पन्न होऊन अनर्थ गुदरेल असें या सभेचें ठाम मत आहे. असें होऊं देणें या कमिटीस इष्ट वाटत नाहीं. सभा सनातन धर्मीय बहुजनसमाजास जबाबदार असल्यामुळें अर्जदारांनीं सनातन धर्मीय बहुजनसमाजाची प्रवृत्ति अस्पृश्यांस या देवळांत जाऊं देण्यास तयार करावी, व तशी प्रवृत्ति दिसून आल्याचीं चिन्हें दिसतांच ही सभा या प्रश्नाचा विचार करील. तथापि सत्याग्रह करणें झाल्यास अस्पृश्यांनीं आपले जबाबदारीवर करावा, व त्याचा वाईट परिणाम निघाल्यास त्याची जबाबदारी अर्जदार व त्यांचे पुरस्कर्ते यांच्यावर राहील. या टोलवाटोलवीच्या उत्तरानें आम्हांस कांहीं आश्चर्य वाटत नाहीं. जांवई पाहुणा आला असतांनाहि न पान्हवणारा टोणगा एखाद्या वेळीं पान्हवेल, पण वाटेल तो प्रसंग आला, तरी ब्राह्मण्यग्रस्त स्पृश्य लोकांना अस्पृश्यनिवारणाचे बाबतींत कधींहि पाझर फुटणार नाहीं हें आमच्या अस्पृश्य बंधूंनी केव्हांही विसरता कामा नये. या बाबतींत अस्पृश्यांनीं आपली माणुसकी उजवण्यासाठीं देवळांत प्रवेश करण्याचा प्रयत्न केला नाहीं तर त्यांचा प्रवेश केव्हांहि होणें शक्य नाहीं. यास्तव अर्ज व विनंत्या यावर अवलंबून न रहातां, आमच्या उमरावतीकर अस्पृश्य बंधूंनीं श्रीअंबादेवीच्या देवालयांत शिरण्याचा जो निर्धार केला आहे, त्याबद्दल आम्ही त्यांचें अभिनंदन करितों.

२ नेहमींच्या सरावास अनुसरून पंचकमिटीनें बहुजनसमाजाचें लोकमत म्हणजे ब्राह्मणेतर जनतेचें लोकमत अस्पृश्यांस देवालयांत प्रवेश करूं देण्यास अजून तयार नाहीं अशी सबब दाखविली आहे. ही सबब जरी खरी असली तरी या सत्याग्रहाच्या कामीं आमच्या उमरावतीकर अस्पृश्य बंधूना माघार घेण्याचें कांहीं कारण नाहीं. त्यांच्या सुदैवानें त्यांना या सत्याग्रहाच्या बाबतींत जी ब्राह्मणेतर जनता विरुद्ध आहे असें भासविण्यांत येतें, यांच ब्राह्मणेतर जनतेचे सामान्य पुढारी सहाय्य करण्यास तयार आहेत. मुंबई इलाख्यांतील ब्राह्मणेतर पक्षासंबंधाने अस्पृश्य वर्गातील लोकांना आदर वाटत नसल्याचे कांहीं प्रसंगीं दिसून येतें. निदान ज्या हेतूनें तो पक्ष अस्तित्वांत आला, तो हेतु साध्य करण्यास ज्या गोष्टी करणें अवश्यमेव आहे त्याकडे या पक्षांनी इतकें दुर्लक्ष केलें आहे कीं, आपला आद्य हेतु या लोकांच्या ध्यानीमनींदेखील नाहीं असा भास होतो. परंतु वऱ्हाडांतील ब्राह्मणेतर पक्ष आपल्या सत्वाला नेहमींचा जागता आहे याची आम्हींच काय पण ज्याला त्याच्या कामगिरीची माहिती आहे, असा कोणीहि ग्वाहि देऊं शकेल. असे लोक सहाय्यकर्ते असतांना आमच्या उमरावतीकर अस्पृश्यबंधूंनीं श्रीअंबादेवीच्या देवळांत प्रवेश करून घेण्याचा प्रयत्न केला नाहीं तर स्पृश्य लोक अस्पृश्यता काढून टाकण्यास तयार नाहींत असें म्हणण्याऐवजीं अस्पृश्य लोक आपली अस्पृश्यता घालवून देण्यास तयार नाहींत असें म्हणावे लागेल.

३ वासरूं जसें एकदां सडकून दूध प्याले कीं, त्याच्या आंगांत वारें शिरतें व तें बेभान इकडून तिकडे नाचावयास

लागते. तसेंच शुद्धिकार्यास सुरवात झाल्यापासून सनातन धर्मवाद्यांच्या मनांत एक प्रकारचें वेडसरपणाचें वारें येऊं लागल्याचें दिसून येत आहे. आजवर फक्त हिंदुस्थानांतील मुसलमान लोकांनाच हिंदुधर्माच्या गर्तेत ओढून घेण्याची शुद्धिकार्यवाल्यांची प्रतिज्ञा होती; परंतु कमाल पाशानें तुर्कस्थानांत कोणाला कोणत्याही धर्माचा पुरस्कार करण्याची मुभा दिली आहे. त्याबरोबर शुद्धीच्या वेडाच्या वाऱ्यांत कांहीं सनातनी लोकांना तुर्कांची शुद्धि करून त्यांना हिंदु करण्यासाठीं तुर्कस्तानांत जाण्याची उत्कंठा झाली आहे. हा समळा प्रकार पाहिला म्हणजे हिंदु सभा हिंदुसमाज समर्थ करूं शकेल याबद्दल जबर दस्त शंका येते. हिंदु सभेच्या कार्याची संघटणा व शुद्धि अशीं दोन कार्यें आहेत. या दोन कार्यांपैकीं आमच्या मतें संघटणा हेंच जास्त महत्वाचें कार्य आहे. आमचें तर असें मत आहे कीं, हिंदूंनीं आपलें संघटन केलें तर शुद्धीची कांहींच आवश्यकता उरणार नाहीं. शुद्धीकरणाराचा मुख्य हेतु म्हणजे हिंदूंचें संख्याबल वाढविणें हा होय. हिंदु मुसलमानांच्या दंग्यांत हिंदूंची जी दाणादाण होते ती हिंदु लोक अल्पसंख्याक आहेत म्हणून होते असें जर म्हणता येईल तर हिंदु समाजाच्या तरणोपायास शुद्धि अवश्य आहे हें कबूल करावें लागेल. पण हिंदु लोक बहुसंख्याक असून त्यांना ज्यांच्याकडून मार खावा लागत आहे, तेच मुसलमान लोक अल्पसंख्याक आहेत ही वस्तुस्थिति जर हिंदु महासभेचे लोक नुसते डोळे उघडे ठेवून ध्यानांत घेतील तर त्यांना कळून येईल कीं, हिंदु समाजास समर्थ करण्यास शुद्धीची अवश्यकता नाहीं.

४. इतकेच नव्हे तर आम्ही असेंही सांगूं शकतों कीं, हिंदुसमाजाची संघटणा झाल्याशिवाय शुद्धीचें कार्य केव्हांही यशस्वी होणार नाहीं. याचें कारण थोड्या विचारांतीं सहज कळून येण्यासारखें आहे. तुलनात्मक दृष्टीनें ज्यांनीं हिंदु धर्माचा अभ्यास केला आहे त्यांच्याकडून असें सांगण्यांत येतें कीं, हिंदुधर्मांत व इतर धर्मांत जो एक महत्त्वाचा फरक आहे तो हा कीं, हिंदुधर्म हा जसे इतर धर्म शोधक धर्म आहेत तसा हिंदुधर्म हा शोधक धर्म नाहीं. ह्या मतास विशेष कांहीं आधार आहे असें नाहीं. आधार काय तो इतकाच कीं, आज कितीएक शतकांपासून शुद्धीकरण झाल्यानें हिंदुत्व पावल्याचें उदाहरण घडलेलें नाहीं; पण एवढ्यावरून हिंदुधर्म हा केव्हांही शोधकधर्म नव्हता असें म्हणतां येणें शक्य नाहीं. उत्तर हिंदुस्थानाच्या एका टोंकावर राहाणाऱ्या मूठभर आर्यांचा धर्म सारा हिंदुस्थान देश व्यापून उरला ही असाधारण गोष्ट हिंदुधर्म शोधक असल्याशिवाय घडली असेल हें असंभवनीय आहे. आर्यांपासून संस्कृतीनें, रूपरेखेनें, रंगानें अगदीं निराळे असणारे द्रवीड लोक ज्या हिंदुधर्मानें आत्मसात् करून घेतले तो हिंदुधर्म कांहीं शतकांपूर्वी तरी शोधकधर्म असलाच पाहिजे. तेव्हां विचारांत घेण्यासारखा प्रश्न जो आहे तो हा की, एके काळीं, शोधक असलेला हिंदुधर्म शुद्धीस प्रतिकूल कां झाला?

याचें उत्तर आमच्या मतें अगदीं सोपें आहे. शुद्धीकरणास सामाजिक परिस्थिति एकवर्णी असावी लागते. कोणी परकीय मनुष्य एक धर्म सोडून शुद्धीकरणाद्वारें दुसऱ्या धर्मांत गेला तर त्या धर्मांत त्याचे सामाजिक व्यवहार घडून आले पाहिजेत. म्हणजे त्याच्यांत व मूळधर्मीयांत रोटी-बेटी व्यवहार होणें अवश्य आहे. व समाज एकवर्णी असल्याशिवाय परस्परांत रोटी-बेटी व्यवहार घडणें शक्य नाहीं. हाच न्याय हिंदु धर्मास लागू केला असतां असें दिसून येईल कीं, जोंपर्यंत हिंदुसमाज एकवर्णी होता तोंपर्यंत त्याला शुद्धीकरणाचें कार्य करतां आलें. तेच एक वर्णाचे चार वर्ण व चार वर्णांच्या चार हजार जाती झाल्या त्यावेळीं शुद्धीकरणाचें कार्य आपोआप बंद झालें. तें बंद होणें अपरिहार्य आहे. कारण जेथें एकवर्णी समाजाच्या चार हजार जाती झाल्या तेथें शुद्धीकरणद्वारें हिंदुधर्मांत येऊं पाहाणाऱ्या परधर्मीयांस कोणत्या जातींत व कोणत्या धर्मांत जागा द्यावयाची या नडीच्या प्रश्नास कांहीं तोडच सांपडत नाहीं. याला जी एक तोड आहे ती हीच कीं, हिंदुसमाज एकवर्णी करणें; म्हणजे आधीं संघटणेच्या कार्याला हात घालणें हेंच होय. आमच्या शुद्धिकरणवाल्या लोकांना वरील युक्तिवाद कळत नाहीं किंवा पटत नाहीं अशांतला कांही भाग नाहीं. परंतु हिंदुसमाजाची घडी आहे तशी कायम ठेवून हिंदुधर्मावर महंमदीधर्मीयांकडून मिळणाऱ्या हल्ल्यांचा प्रतिकार करावयाचा आहे, एवढाच त्यांचा हेतु आहे. नाहीं तर त्यांनीं संघटणेच्या कार्याकडे दुर्लक्ष करून घरची घाण उपसून टाकण्याऐवजीं तुर्कस्थानाची शुद्धि करण्याची क्लृप्ति काढली नसती. आमच्या शुद्धीकरणवाल्यांस आमचा एवढाच इशारा आहे कीं, त्यांच्या खोट्या धर्माचें मरण अगदीं जवळ येऊन ठेपलें आहे, त्यांच्या या लपंडावांनीं आज येणारें मरण उद्यांवर जाईल; पण तो अमर राहत नाहीं हें खास!

५. हिंदुस्थानांतील ज्या कांहीं प्रांतांत ब्राह्मणेतर चळवळ चालू आहे त्यांत मद्रास इलाख्यांत ती जितक्या जोरानें चालू आहे तितक्या जोरानें दुसरीकडे कोठेंच चालू नाहीं. या मद्रास येथील ब्राह्मणेतर पक्षानें स्वतःस ब्राह्मणेतर पक्ष म्हणविण्याऐवजीं स्वतःस जस्टिस पक्ष म्हणजे न्यायपक्ष असें नांव घेऊन आपल्या कार्यास सुरवात केली होती. न्यायासाठीं झगडा करावयास सिद्ध झालेले लोक ज्या अस्पृश्यांना सर्वांपेक्षां जास्त अन्याय सोसावा लागत आहे त्यांना मदत करून त्यांच्यावर होत असलेला अन्याय दूर करतील अशी सबळ आशा वाटत होती; परंतु दुर्दैवाची गोष्ट ही कीं, न्याय करण्याच्या सबबीवर अधिकारारूढ झालेल्या या लोकांनीं ब्राह्मणांविरुद्ध मद्रास एथील अस्पृश्यांना कांहीं मदत तर केली नाहींच पण अस्पृश्यांना ज्या सवलती देण्याचें सामर्थ्य त्यांच्या हातीं होतें त्या सवलती देण्याचा उदारपणादेखील त्यांना दाखवतां आला नाहीं. याचें उदाहरण नुकतेंच घडून आलें आहे. कांहीं वर्षांपूर्वी पच्चाप्पा नांवाच्या एका ब्राह्मणेतर गृहस्थानें एक मोठा निधि ठेविला होता व त्यांतून ब्राह्मणेतर वर्गाच्या शिक्षणाची तरतूद करण्यांत यावी अशी इच्छा प्रदर्शित केली होती. त्याप्रमाणें व्यवस्था होऊन एक कॉलेज व कांहीं शाळा चालविण्यांत येत आहेत. ह्या शाळा व कॉलेज यांची व्यवस्था ठेवण्याकरितां एक पंचमंडळ नेमण्यांत आलेलें आहे. चालू सालीं एक पंचम जातीच्या एका विद्यार्थ्यानें पचाप्पा कॉलेजमध्यें आपला प्रवेश व्हावा म्हणून कॉलेजच्या प्रिन्सिपालकडें अर्ज केला. या अस्पृश्य जातीच्या मुलास कॉलेजमध्ये घेणें त्यास जोखमीचें वाटल्यावरून त्यानें ही बाब पंच कमिटीकडे निकालांत काढण्यासाठी पाठवून दिली. या पंचकमिटींत ब्राह्मणेतरांचे बहुमत आहे. असें असतांनाहि अस्पृश्य विद्यार्थ्यास पच्चाप्पा कॉलेजमध्यें घेतां येत नाहीं असा निकाल दिला. या निकालाविरुद्ध मद्रास हायकोर्टाकडे फिर्याद दाखल करण्यांत आली होती व त्यांत अस्पृश्यविद्यार्थ्यास पचाप्पा कॉलेजमध्यें घेण्यास कोणतीच हरकत नाहीं असा निकाल देण्यात आल्याचें कळते. तथापि एवढी गोष्ट ध्यानांत ठेवण्यासारखी आहे की, ब्राह्मणाच्या अन्याय्य वर्तनावर टीका करणारे ब्राह्मणेतर अस्पृश्यांवर कांहीं कमी अन्याय करीत नाहींत. या पंचकमेटींतील ब्राह्मणेतर लोक कांहीं अज्ञान लोक नाहीत. ते अज्ञान जर असते तर त्यांचे वर्तन ब्राह्मण्यास धरून आहे असें समजून त्यांची गय केली असती; परंतु या पंचकमिटींतील कांहीं लोक तर जनतेचे पुढारी म्हणून मिरवीत असल्याचें ऐकिवांत येतें. त्यांना तरी आपण कोणतें ध्येय स्वीकारलें आहे व तदनुरूप कोणतें वर्तन ठेविलें पाहिजे हें कळावयास हवे होतें. त्या ट्रस्टीपैकीं एक पुढारी आहे इतकेच नव्हे तर अस्पृश्यतानिवारणावर नेहमींच झोड गाजवीत असे. परंतु याच पठ्ठयानें अस्पृश्यांविरुद्ध आपलें मत दिलें, इतकेंच नव्हे तर चार चौघांत या अधःपाताचें कारण विचारलें असतां, आपण जें केलें तें ट्रस्टी या नात्याने केलें. अशा प्रकारचा युक्तिवाद करून आपल्या तोंडाला लागलेली काळोखी पुसून टाकण्याचा प्रयत्न केला. अशा स्वभावाच्या लोकांनीं न्यायाचें कितीही मोठें सोंग आणले तरी तें फार दिवस टिकणें शक्य नाहीं. मद्रास एथील जनतेनें यांना जें पदच्युत केलें, तें कांहीं कारणाशिवाय केलें नाहीं.

पत्रव्यवहार.

(लकडीशिवाय मकडी वठणार नाहीं.)

लेखक.—भिमा तात्या वेसकर.

दयाळू व न्यायी इंग्रज सरकारनें "सरकारी विहिरी, सार्वजनिक पाणोठे, तळीं वगैरेवर बहिष्कृतांना मज्जाव नसावा." अशा अर्थाचा कायदा केलेला असून त्याची अम्मलबजावणी गांवगन्ना बहिष्कृतांकडून होत नाही. याचें कारण बहिष्कृतांचा दुबळेपणा हें होय! कारण गांवगन्ना बहिष्कृतांची लोकवस्ती कमी असून रयतेच्या जिवावरच त्यांचें सारें जगणें! हा पहिला प्रश्न!! त्यामुळें रयत ठरवील ती पूर्वदिशा!!! तुम्ही पाण्याला शिवूं नका? नाहीं. तुम्हीं अमुक प्रकारें वागलें पाहिजे? होय. मग अशा परिस्थितींत निरुपायास्तव नंदी बैलासारखी मान हालवून व रयतेच्या बडग्यास भिऊन ती वागतील तसें वागल्याशिवाय बहिष्कृतांना गत्यंतरच नाहीं! मग सदरील कायद्याची अम्मलबजावणी बहिष्कृतांकडून होणार कशी?

आमच्या बार्शी (जि. सोलापूर) तालुक्यांतील बहिष्कृत लोक पिण्याच्या पाण्याकरितां आपल्या जिल्हाधिकाऱ्यांकडे अर्ज करित आहेत, व जिल्हाधिकारी उदार अंतःकरणानें आपल्या पिशवीचें तोंड खुलें करून लोकल बोर्डाकडून त्यांच्या पाण्याची सोय निराळी करून देत आहेत. ही आनंदाची गोष्ट!

परंतु यावर माझें मत असें आहे कीं, "या कामीं सरकारनेंच योग्य आळा घातल्याशिवाय मार्ग नाहीं!" कारण ज्या अर्थी सरकारनें वरील आशयाचा कायदा केलेला आहे, त्या अर्थी बहिष्कृतांच्या पाण्याची सोय पुन्हा जादा पैसे खर्चून निराळी करण्याची जरूरी दिसत नाहीं. जिल्हाधिकाऱ्यांकडे बहिष्कृतांच्या पाण्याच्या बाबतीत आलेल्या अर्जावर सदरील कायद्यान्वये "तुमची पाण्याची

निराळी सोय करतां येत नाहीं. तुम्ही तुमच्या गांवी असलेल्या सरकारी विहिरी, सार्वजनिक पाणवठे, तळीं वगैरेंचा उपभोग घ्यावा." असा शेरा मारून (हुकूम लिहून) तो गांवकामगारांमार्फत पाठवावा, व तो हुकूम रयतेकडून पाळला जातो कीं नाहीं याची पूर्ण चौकशी करून त्याबद्दल गांवकामगारांना जबाबदार धरलें जावें. म्हणजे सरकारी पैसे खर्चून बहिष्कृतांच्या पाण्याची दुसरी निराळी सोय करण्याऐवजी एके ठिकाणीच त्यांच्या पाण्याची उत्तम सोय होईल. अशानें सरकारच्या अनाठायीं व नाहक होत असलेल्या जादा खर्चाची बचत होऊन पाण्याच्या बाबतीत होणारे भयंकर प्रसंगही टळतील !

अधिकाऱ्यांनीं अशी कायद्याची लकडी हातांत घेतल्याशिवाय मकडी वठणारच नाहीं हें ठाम ! तरी अधिकारी इकडे पूर्ण लक्ष पुरवतील अशी आशा आहे.

"उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं"

अस्पृश्य बंधूंना विनंति.

लेखक :—कृष्णा नायकू सुतार

स्वजातीतील मनुष्यावर, इतरांचे अन्न सेवन केल्याबद्दल वगैरे अशाच कांहीं कारणामुळे अंधश्रद्धाळू लोक जसा बहिष्कार घालतात; तद्वतच सांप्रत अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या लोकांवर कांहीं अनिष्ट रूढी प्रचारांत आणल्याबद्दल फार वर्षांपूर्वी बहिष्कार घालण्यांत आला होता. बहिष्कृत लोकांनीं आपले आचार विचार सुधारावेत, नीतीवें वागावें; म्हणून हा बहिष्कार घातलेला होता. परंतु कांहीं उच्च वर्णीय म्हणविणाऱ्या स्वार्थांध लोकांनी फूट पाडून, स्वतःची खळगी भरण्याच्या कुहेतूनें प्रेरित होऊन, ह्या सामाजिक व्यवस्थेस धार्मिक स्वरूप देऊन, त्याची धर्मशास्त्ररूपी कायदेबुकांत नोंद केली. व त्या धर्मशास्त्राची अज्ञान लोकांच्या मनावर छाप बसवून, या बहिष्कारास अधिक दृढता आणली. दिवसेंदिवस या बहिष्कारास जास्त उग्र स्वरूप येत गेलें. अखेर पेशवाईंत तर या बहिष्काराची मर्यादा कळसासच गेली. रस्त्यांत अस्पृश्यांची थुंकी पडूं नये म्हणून, त्यांचे गळयांत मडकीं बांधण्यांत आलीं होतीं. रस्त्यावर उठणाऱ्या पाऊले स्पर्शानें आपली सोवळी संस्कृति जळून खाक होईल म्हणून, अस्पृश्यांच्या कमरेस निबाचे डहाळे बांधण्यांत येत असत. (पाऊलें बुजवण्याकरितां म्हणून) या बहिष्काराचा विषवृक्ष इतका फोफावला कीं, त्यानें हिंदुधर्माच्या धवल कीर्तीस डांबर फासलें आहे ; सुवर्णभूमीस मातीमोल बनविलें आहे. या बहिष्काररूपी विषवृक्षाचीं पाळें, मुळें खणून काढण्याकरितां सांप्रत स्वतंत्र चळवळी उभारणें अवश्य झालें आहे. पेशवाईत धार्मिकसत्ता, राजसत्ता ह्या उच्च वर्णीयांच्या हातीं असल्यामुळें इतरांना स्वोन्नतिप्रित्यर्थ खटपट करणें, म्हणजे आयुष्याचीं शंभर वर्षे पुरी झाल्याप्रमाणेंच वाटे. पेशवाईपूर्वीच्या अंमलांत ब्राह्मणेतरांच्या उद्धारार्थ चळवळ करणारे संतशिरोमणी तुकोबारायांच्या स्वर्गारोहणाची हकीकतहि कांहींशी निराळीच आहे. जातीभेदाचे स्तोम माजविणाऱ्या उच्च वर्णीय लोकांनी श्रीतुकोबाराय यांचा खून करविला असावा, असें कांहीं संशोधकांचे (ब्राह्मण संशोधकांचे नव्हे) मत आहे. आणि तें खरेंहि असावें. पेशवाईंत बहिष्कृत वर्गावर झालेल्या जुलमांचा जर कोणी इतिहास वाचील, तर त्यांचे हृदय बहिष्कृताविषयीं थबथबेल व त्या सरशीच या वर्गावर राक्षसी जुलूम करणाऱ्या नराधमांच्या नरडीचा घोट घेण्याची इच्छा उत्पन्न होईल. 'परमेश्वर सत्याचा वाली आहे' असें म्हणतात तें खोटें नाहीं, जुलमी पेशवाई जाऊन विद्याप्रिय, समतावादी, प्रगतिप्रिय आँग्लाई आली. इंग्रज सरकारनें विद्यामंदिराचें द्वार सर्व जातींतील लोकांना सारखेंच मोकळें ठेविल्यामुळें, उच्च वर्णेतर सर्वच लोक विद्या शिकून शहाणे होत आहेत. त्यांना आपलें हित अहित, तसेंच शत्रु मित्र, कोण हें पूर्णपणें समजूं लागलें आहे.

अस्पृश्य वर्गांतील डॉ. अंबेडकर, बार-ॲट-लॉ यांनीं आपल्या विद्वत्तेनें 'आमची सोवळी संस्कृति' म्हणून छाताड सुजवून घेणाऱ्या कमअक्कल, धर्मढोंग्यांचे डोळेच दिपवून टाकिले आहेत.

आतां बहिष्कृत वर्ग पूर्णपणें जागृत झाला आहे. आपल्यापासून हिरावून घेतलेल्या माणुसकीच्या हक्कासाठीं तो सर्वच समाजाबरोबर कोणते वाटेल त्या तऱ्हेचें युद्ध करण्याच्या तयारीनें रणांगणाच्या आखाड्यांत उतरला आहे. आपल्या उन्नतीच्या आड येणाऱ्या शत्रूंना (कोणत्याहि ज्ञातीच्या) नामशेष करण्यास मुळींच कसूर करणार नाहीं.

डॉ. आंबेडकरांनीं काढलेल्या 'बहिष्कृतहितकारिणी' सभेनें अस्पृश्य समाजांत जो एक प्रकारचा एकोपा, आत्मविश्वास, व चैतन्यज्योत प्रज्वलित केली आहे ती वर्णनीय आहे खरी ! या सभेच्या शाखा खेडोपाडीं पसरल्या पाहिजेत. तसें होणें अत्यंत जरूरीचें आहे.

डॉ. आंबेडकरांनीं काढलेल्या 'बहिष्कृत भारत' पत्रानें तर अस्पृश्य समाजांत विलक्षण क्रांती घडवून आणिली आहे. हें पत्र म्हणजे धार्मिक किल्ल्याच्या जातीभेदरूपी तटास भगदाडें पाडणारी मशिनगनच आहे. कांहीं भाडोत्री पत्रकार उर्फ वावदुकें 'बहिष्कृत भारताबद्दल आपला अशुभ ध्वनि काढतात, परंतु अशुभ ध्वनि ऐकून गांगरून जाण्याइतका 'बहिष्कृत भारत' कच्चा नाहीं. तो तावून, सुलाखून निघालेला आहे. थोडयाच दिवसांत तो अशुभ ध्वनि काढणाऱ्या वावदुकांचीच तोंडें बंद करणार आहे.

डॉ. आंबेडकरांनीं बहिष्कृत वर्गांत शिक्षणविषयक बरीच प्रगति चालविली आहे. ते अस्पृश्य वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या गरजेप्रमाणें ठिकठिकाणीं वसतिगृहें काढीत आहेत. नीग्रो हबशांची गुलामगिरीतून मुक्तता करणारे जसे बुकर टि वाशिंग्टन, तद्वतच गुलामरूपी पंकांत खितपत पडलेल्या बहिष्कृत वर्गास माणुसकीचे हक्क प्राप्त करून देणारे डॉ. अंबेडकर हे बुकर टि वाशिंग्टनच होत. कोणी असा आक्षेप घेतील कीं, ही लेखकानें अंबेडकरांची स्तुति आरंभिली आहे. ही अंबेडकरांची स्तुति नसून, त्यांच्या उज्वल कृतीचा इतिहास आहे. अस्पृश्य वर्गानें कोणाच्या मदतीची अपेक्षा न करितां, स्वोन्नतीची चालविलेली चळवळ प्रशंसनीय आहे.

जो दुसऱ्यांवरि विश्वासला ।
त्याचा कार्यभाग बुडाला ।।—रामदास—

अस्पृश्य बंधूंनो, याचेहिपेक्षां नेटानें चळवळ करा. आपल्या मुलांमुलींना विद्या शिकवून, इतरांच्या बरोबरीचे करा. आपले आचार, विचार सुधारा. सार्वजनिक देवळें, विहिरी, पाणवठे, शाळा वगैरे ठिकाणीं तुमचा अस्पृश्य म्हणून होणाऱ्या हक्कांची होत असलेली पायमल्ली जिवंत गाडा व 'आम्हीं अस्पृश्य नाहीं. स्पृश्य आहों' हें लोकांच्या निदर्शनास आणून, अस्पृश्यतेचा लागलेला कलंक धुवून काढा. शेवटीं अस्पृश्य बंधूंना

श्रीकृष्ण परमात्म्याचीं—

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं

(विचारानें आपला आपणच उद्धार करावा) ही उक्ति हृदयांत सर्वदा जागृत ठेवण्याविषयीं नम्र विनंती करून, हा लेख संपवितो. इत्यलम्

लेखकांस सूचना.

जयंत कुमार भीषम, यवतमाळ, आपला लेख छापतां येत नाहीं.

डी. व्ही. गायकवाड, आपली कविता एखाद्या मासिकाकडे पाठवा.

पांडुरंग बाबूराव खाडे, छापतां येत नाहीं.

निवडक पत्रांचा सारांश.

बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या क्लार्करोड येथील वाचनालयाचे सेक्रेटरी श्रीयुत के. बी. दावणे कळवितात कीं, सदरहू वाचनालयास रा. अच्युतराव कोल्हटकर हे आपलीं संदेश व चाबुकस्वार हीं दोन पत्रें तसेंच रा. दे. वि. नाईक हे आपलें ब्राह्मण ब्राह्मणेतर हें पत्र मोफत पाठवूं लागले आहेत. याबद्दल वाचनालयाची व्य. मं. या संपादकद्वयांचे फारफार आभार मानिते.

बहिष्कृत ऐक्यवर्धक कोंकणस्थ महार सेवासंघ, या संस्थेच्या विद्यमानें मदनपुरा येथें एक रात्रीची शाळा ता. १६।२।२७ पासून उघडण्यांत आली आहे. शाळेत महार व चांभार मिळून एकंदर २२ मुलें आहेत. संस्थेंत आतांपर्यंत फीच्या रूपानें ३७ रुपये मिळाले व शिक्षकाच्या पगारासह ५५ रु. ८ आणे खर्च झाले. पैकीं १८ रु. ८ आणे संस्थेनें कर्जाऊ आणिले. संस्थेला द्रव्यसाहाय्याची फार जरूरी आहे. तरी ती ज्ञातिबंधूंनीं व संस्थेच्या कार्याबद्दल सहानुभूति दाखविणाऱ्या गृहस्थांनीं मदत करावी अशी विनंति संस्थेचे सेक्रेटरी एस्. ए. मोरे करितात.

कराचीहून रा. नांदुसकर हे लिहितात कीं, जनसेवा ही पुष्पशय्या नव्हे. जनसेवेमध्यें अनंत कांटे भरले आहेत, ते साफ काढून टाकिले पाहिजेत. समाजसेवेकरितां तन, मन, धन अर्पण करण्यासही तयार झालें पाहिजे. आपल्या वरील अस्पृश्यतेचा कलंक धुवून काढण्याकरितां आपणच कंबर कसून तयार झालें पाहिजे. ब्राह्मण्यग्रस्त लोक आपली अस्पृश्यता काढतील असा भरंवसा धरून त्यांच्या वर विश्वास ठेवणें शुद्ध वेडेपणा आहे. अस्पृश्यांतील ज्या पुढाऱ्यांस मग तो महार, चांभार, मांग व भंगी कोणी असो त्यांनी घुबडाप्रमाणें ढोलींत न बसतां आपले हक्क प्राप्त करून घेण्याकरितां या संगरांत उडी घेतलीच पाहिजे. ह्या करितां डॉ. आंबेडकरांसारखे मार्गदर्शक आपणास लाभले आहेत हें आपलें सुदैव होय. तरी माझे अस्पृश्य बंधु या माझ्या विनंतीस मान देतील काय ?

एस. ए. दवंडे सेक्रेटरी चोखामेळा बोर्डिंग, मोर्शी, हे कळवितात कीं ता. १४-८-२७ इ. आदितवारी सकाळीं नऊ वाजतां महार मांग या जातींमध्ये श्रावणी करून जानवीं घालण्यांत आलीं. त्या ठिकाणी साखरेच्या ऐवजी भाकरीचा प्रसाद वाटण्यांत आला व एकाच सत्रंजीवर बसून पाणीही पिण्यांत आलें. त्यांत कांहीं दोन तीन गृहस्थ ब्राह्मणेतरांपैकी होते.

श्रीयुत नानासाहेब अमृतकर यांनी स्वतः मंत्र म्हणून जानवीं गळयांत घातलीं याबद्दल त्यांचे आम्ही फारच

(पृष्ठ ६ पहा.)

वर्गणीदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीआर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नांवानें करणें व आपला रजिष्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें तिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. २ सप्टेंबर १९२७.

महार आणि त्यांचे वतन.

(१)

गेल्या वर्ष दोन वर्षांपासून महारकी वतनाची बरीच चर्चा सुरू झालेली दिसून येते. केवळ याच प्रश्नाचा विचार करण्यासाठीं गतवर्षी नाशिक जिल्ह्यांत नांदगांव येथें व सातारा जिल्ह्यांत रहिमतपूर येथें महार समाजाच्या दोन प्रचंड सभा भरविण्यांत आल्या होत्या, व त्या सभेंतून महारकी वतनाच्या बाबतींत कांहीं महत्वाचे ठराव पसार करण्यांत आले होते. ते ठराव यापूर्वी प्रसिद्ध झालेले आहेत. तरीपण ते अस्पृश्य वर्गातील वाचकांच्या अवलोकनांत आले किंवा नाहीं, याविषयीं शंका वाटत असल्या कारणानें आम्ही ते आज दुसरीकडे छापले आहेत. त्याचप्रमाणें नुकत्याच बेळगांव जिल्ह्यातील बहिष्कृत वर्गाच्या गांवनाळ येथें भरलेल्या सभेंत महारवतनासंबंधी कांहीं ठराव पास करण्यांत आल्याचें जाहीर करण्यांत आलें आहे. या चळवळीस अनुसरून डॉ. आंबेडकर यांनी वतन ॲक्टांत दुरुस्ती घडवून आणणारा एक कायद्याचा मसूदा तयार केलेला आहे. व तो लौकरच मुंबईच्या कायदे कौन्सिलांत मांडण्यांत येणार आहे.

एका दृष्टीनें वतनाच्या प्रश्नाचा व्याप काय तो महार जातीपुरता आहे. पण दुसऱ्या दृष्टीनें पहातां या प्रश्नाचा व्याप दिसतो त्यापेक्षां फारच मोठा आहे. सन १९२१ च्या मुंबई इलाख्याच्या खानेसुमारीवरून असे दिसतें कीं या इलाख्यांतील एकंदर लोकसंख्येंत मांग लोक दर हजारीं दहा, व चांभार लोक दर हजारीं अकरा सांपडतात. पण महार लोक दर हजारीं ५० सांपडतात. अस्पृश्यांतील इतकी मोठी लोकसंख्या वतनपद्धतीच्या सांपळ्यात अडकून जाऊन हतबल झाली असतां अस्पृश्यतानिवारणाचें कार्य यशस्वी होणें दुरापास्त आहे. अशा दृष्टीनें पहातां, महार वतनाचा प्रश्न नुसत्या महार जातीचा नसून महाराष्ट्रातील साऱ्या अस्पृश्य जातींचा आहे, असें म्हणण्यास कांहीं हरकत दिसत नाहीं. यास्तव या प्रश्नाचा सविस्तर विचार करण्याचा आज आमचा इरादा आहे. प्रथमतः

वतन म्हणजे काय ?

हें समजून घेतलें पाहिजे. सन १८७४ च्या वतन ॲक्टांत "कोणतीहि वतनी मालमिळकत असल्यास ती व वंशपरंपरेचा हुद्दा व त्यासंबंधी हक्क व अधिकार हीं मिळून वतन होतें," अशी 'वतन' या शब्दाची व्याख्या करण्यांत आलेली आहे. या व्याख्येवरून पहातां वतन या शब्दामध्यें दोन गोष्टींचा समावेश होतो, (१) वंशपरंपरेचा हुद्दा; व (२) वतनी मालमिळकत. आतां वंशपरंपरेचा हुद्दा, हें जरी वतनाचें एक अंग आहे, तरी त्यांत सर्व प्रकारच्या वंशपरंपरेच्या हुद्यांचा समावेश होत नाहीं. एखादा हुद्दा केवळ वंशपरंपरागत चालतो, एवढ्यावरूनच तो वतनी हुद्दा आहे असें कायद्यावरून म्हणतां येणार नाहीं. कारण वतन ॲक्टांत

वंशपरंपरेचा हुद्दा याचा अर्थ

"सरकारी साऱ्याचा कारभार करण्यासंबंधीं, किंवा तो वसूल करण्यासंबंधीं, किंवा गांवचे पोलिसासंबंधीं, किंवा गांवच्या हद्दी ठरविण्यासंबंधीं किंवा मुल्की कारभाराच्या इतर बाबतींसंबंधीं कामें करण्यासाठीं वंशपरंपरेनें धारण केलेला प्रत्येक हुद्दा असा ठरविण्यांत आला आहे. या वंशपरंपरेच्या हुद्याची जी कायद्यांनीं केलेली व्याख्या वर दिलेली आहे ती जुन्या परंपरेकडे पाहतां अगदीं संकुचित अशी आहे. पूर्वीच्या काळीं दर गांवास वंशपरंपरेच्या हुद्देदारांची संख्या २४ असे. त्यांपैकी बाराजणांना बलुतेदार व बाकी बारा जणांना अलुतेदार असें संबोधण्यांत येत होतें. पेशवाईत अखेर या अलुते बलुतेतदारांची संख्या इतकी फोंफावली होती कीं, या चोवीस अलुते बलुतेदारांच्या जोडीस तितक्याच लोकांची भर पडली होती. व त्या सर्वांना वतनदारांच्या यादींत समाविष्ट करण्यांत आलें असें. जेव्हां इंग्रज सरकारचा अंमल सुरू झाला तेव्हा या बेसुमार वाढलेल्या वतनपद्धतींत छाटाछाट करण्याचा विचार ठरला. व त्याप्रमाणें या अलुत्याबलुत्यांचे तीन वर्ग करण्यांत आले. (१) सरकारअवश्यक वतनी गांवकामगार; (२) रयतअवश्यक वतनी गांवकामगार; व (३) सरकार व रयत यांस अनवश्यक असे वतनी गांवकामगार, यांपैकी दुसऱ्या आणि तिसऱ्या वर्गातील वतनदार जे सरकारला अवश्यक नाहींत अशांच्या इनामावर कर (जुडी) बसवून लोकोपयोगी कामाच्या तगाद्यापासून जरी नसलें तरी सरकारी नोकरीच्या तगाद्यापासून त्यांना मुक्त करण्यांत आलें. तेणेंकरून त्यांची स्थिति आणि गांवांतील रयतेची स्थिति सारखीच झाली. व त्यामुळें त्यांना वतन ॲक्ट लागू करण्यांत आलेला नाही. वतन ॲक्ट कायतो पहिल्या वर्गाच्या गांव कामगारांना लागू करण्यांत आला आहे. कारण जे गांव कामगार सरकारी कारभार चालविण्यास आवश्यक आहेत अशा संबंधींच कायद्याचें बंधारण असणें जरूर आहे असें इंग्रजी अधिकाऱ्यांचे मत पडलें. या नव्या व्यवस्थेमुळें पूर्वीचे बाराबलूते लयास जाऊन हल्लीं वतन ॲक्टा प्रमाणें गांवचे कामगार म्हटले म्हणजे कायते पाटील, कुळकर्णी आणि महार असे तीन असून कारणपरत्वें चौथा जागल्या असतो. यांपैकी आपल्या महाराच्या वतनाच्या गुणदोषाचाच काय तो विचार करावयाचा आहे.

महारांची कामें निश्चित नाहींत.

कोणताहि नोकर झाला तरी त्यानें करावयाचीं कामें मुकरर असावयास पाहिजे आहेत. परंतु महार वतना संबंधी ध्यानांत ठेवण्या सारखी गोष्ट ही कीं महारांचीं कामें मुळींच निश्चित झालेली नाहींत इतकेंच नव्हें तर तीं मुद्दाम होऊन सरकारनें अनिश्चित ठेवलीं आहेत. सन १८७४ चा वतन ॲक्ट जेव्हां पास करण्यांत आला तेव्हां त्याच्या १८,६९ व ८३ या कलमांवर वादविवाद चालू असतांना कांहीं लोकांनीं महारांची कामें ठराविक करण्याच्या दृष्टीनें त्या कलमांत फेरफार करण्यांत यावा अशी सूचना त्यावेळीं कायदेकौन्सिलांत आणिली होती. परंतु सरकारनें आपल्याला महारासारखे कांहीं सांगकामे व हरकामे नोकर पाहिजे आहेत असा आग्रह धरल्यामुळें ती सूचना अमान्य झाली व महार लोक हे सरकारी गांव नोकर असल्यामुळें त्यांची कामे कोणतीं हें ठरविण्याचा अधिकार वतन ॲक्टाप्रमाणें जिल्ह्याच्या कलेक्टरास देण्यांत आला. या अधिकारान्वयें महारांना कोणतीं कामें करावीं लागतात हें पाहावयाचें असल्यास कोणत्याहि गांवचें महारवतन प्रोसिडिंग पाहिल्यास कळून येण्यासारखें आहे. कांहीं दिवसांपूर्वी आमच्या हातीं नाशीक जिल्ह्यांतील एका लहर गांवच्या महारवतन प्रोसीडिंगचे कागद आले होते. त्यांत महारांनीं करावयाची सरकारी कामें खालील प्रमाणें नमूद करण्यांत आली होती. (१) वसूल गोळा करण्याच्या बाबतींत गांवच्या अधिकारी लोकांस मदत करणें. (२) तालुक्याचे गांवी अगर अधिकारी सांगतील त्या ठिकाणीं टपालाची नेआण करणें. (३) तालुक्याचे कचेरींत वसूल पोहोंचता करणें. (४) जन्ममृत्यूची खबर गोळा करणें. (५) सरकारी अमलदार गांवी येतील त्यांचा बंदोबस्त ठेवणें व त्यांची सांगतील तीं कामें करणे. व (६) अन्य प्रकारची कामे पडतील तीं करणें. ही कामाची यादी कशी अघळपघळ व ऐसपैस आहे हें दिसतच आहे. ह्या कामांचा व्याप दिसावयाला अगदीं थोडा दिसतो. पण तीं कामें किती संतापदायक आहेत हें बिचाऱ्या महारांनाच ठाऊक ! साधी टपालाची बाब जरी घेतली तरी महाराला आठ दहा मैल मकान २ पैशानें जाणाऱ्या लखोट्यासाठीं अन्नपाण्यांवांचून उन्हांत तळतळ करीत, अनवाणी रखडत जावें लागतें! ही तावडणी काय थोडी झाली! ! सरकारी अमलदारांची कामे अशींच भरमसाठ आहेत. अमलदारांचा बंदोबस्त ठेवणें म्हणजे नुसते त्यांचा तंबू डेरा ठोकून त्यास सावली करून देणे, किंवा त्यांना बाजार हाट आणून त्यांची सरबराई करणें इतक्यानेंच संपत नाहीं. अमलदारांचे घोडे व बैल सोडणें, त्यांना चंदी पाणी पुरविणें, त्यांना खरारा करणें वगैरे कामें सरकारी कामें नाहींत असा महारांचाच काय पण कोणाचाहि समज होणें शक्य आहे पण तो समज खरा नाहीं. नाशीक जिल्ह्यांतील देवळें येथील महार लोकांनीं आपण मामलेदार साहेबांच्या घोड्याचा खरारा करणार नाहीं असा आग्रह धरल्यामुळे बरीच भानगड उपस्थित झाली होती. त्यांत खरारा करण्याचें काम सरकारी नाहीं हें खास, अशी मनाशीं गांठ बांधून आमचीं कामें कायतीं लिहून द्या असें महारांनी मोठ्या दिमाखानें सरकारी अधिकाऱ्यांस विचारलें. पण लिहून आलेली कामाची यादी वाचून पाहतात तों त्यांत खरारा आहेच ! यांचें कोणासहि आश्चर्य वाटण्याचें कांहीच कारण नाहीं. महारांच्या कामाची व्याख्याच इतकी ढोबळ करण्यांत आली आहे कीं त्यांत वाटेल तें काम व्याख्येला बाध न आणतां घुसडून देतां येण्यासारखें आहे. कोणत्याहि अमलदाराला वाटेला लावणें अर्थात तो अधिकारी टांग्यांत किंवा घोड्यावरून जात असल्यास त्याच्या घोड्याबरोबर अथवा टांग्याबरोबर एका मुक्कामाहून दुसऱ्या मुक्कामापर्यंत धांवत जाणें हें महारांनी करावयाच्या सरकारी कामांपैकीं एक काम आहे असे गणलें जातें. रिकामें जाणें झालें तर थोर नशीब ! नाही तर माथ्यावर बिगार असावयाचीच. बिगार ही कायद्यात कोठेंच सांगितली नाहीं. पण अमलदारांचा बंदोबस्त ठेवणें व ते सांगतील तीं कामें करणें या अनुज्ञेत वेठबिगारीचा समावेश होतो. ही बिगार म्हणजे बेबंदशाही आहे. तिला धरबंध कांहींच नाही ! उपरनिर्दिष्ट देवळें येथील महार लोकांनीं कलेक्टरकडे केलेल्या अर्जांत ज्या प्रकारच्या

बिगारीसाठीं आपल्याला ताबडण्यांत येतें अशी तक्रार केलेली आहे, त्याचा तपशील देतांना. (१) जोडयांच्या बिगारी; (२) बुटांच्या बिगारी; (३) म्हशींच्या बिगारी; (४) गाईंच्या बिगारी; (५) बकऱ्यांच्या बिगारी; (६) घोडयांच्या बिगारी; (७) बैलांच्या बिगारी; (८) राघू मैनांच्या पिंजऱ्यांच्या बिगारी; (९) पाळीव हरणांच्या बिगारी; (१०) कुत्र्यांच्या बिगारी; (११) पलंगाच्या बिगारी; (१२) पेटयांच्या बिगारी; (१३) भांडयांच्या बिगारी; (१४) मुलींच्या बिगारी; (१५) मुलांच्या बिगारी; (१६) जात्यांच्या बिगारी; (१७) शिपायांच्या गळयांतल्या पोतडयाच्या बिगारी; (१८) बंदुकीच्या बिगारी; (१९) तलवारीच्या बिगारी; (२०) कांद्याच्या बिगारी; (२१) भाजीच्या बिगारी; (२२) चाकांच्या बिगारी; (२३) आंब्यांच्या बिगारी; (२४) लाकडांच्या बिगारी; (२५) कंबरेच्या पट्टयांची बिगारी; (२६) जाजमाच्या बिगारी; (२७) कपडयांच्या बिगारी; (२८) पार्सलाच्या बिगारी; (२९) उसांच्या बिगारी; (३०) चाबकांच्या बिगारी; (३१) नांगराच्या बिगारी; (३२) खुर्च्यांच्या बिगारी; (३३) फळांच्या बिगारी; (३४) बाजेच्या बिगारी; (३५) माचवेबाज याच्या बिगारी; (३६) खोगिरांच्या बिगारी; (३७) टेबलांच्या बिगारी; (३८) पोत्यांच्या बिगारी; (३९) गाडीचे जूंचे बिगारी; (४०) सबळा जोते याच्या बिगारी; (४१) मडक्यांच्या बिगारी; (४२) टिकावांच्या बिगारी; (४३) फावडयांच्या अशा एकूण ४३ प्रकारच्या बिगारींची यादी दिली आहे. खरे पाहिलें असतां सरकारी पार्सल किंवा दप्तर याची ने आण करणें येवढाच कायतो वेठबिगारीचा व्याप कायद्याच्या दृष्टीनें असूं शकतो. पण या वेठबिगारीच्या बाबतींत किती आंदाधुंदी चालते हें वरील यादीवरून उघड होत आहे. सरकारी कामाचा तींत कोठें मागमूसहि नाहीं. या कामी अधिकाराचा इतका दुरुपयोग व इतकी बेदाद करण्यांत येत आहे कीं सरकारी काम बाजूस राहून वेठबिगारी म्हणजे आल्यागेल्या अमलदारांच्या खासगी सामानाची वाहतूक याशिवाय त्यांत दुसरें कांहींच उरलें नाहीं.

या बिगारी घेऊन जाण्याचे टप्पेहि कांहीं जवळचे नाहींत. नगर देवळें येथील लोकांना बिगार नेण्याचीं ठिकाणें म्हणजे (१) देवळे ते मटाणें; (२) देवळे ते बिलेवाडी; (३) देवळे ते लोहनेर; (४) देवळे ते भाटवडे; (५) देवळे ते पिंपळगांव; (६) देवळे ते वासारी; व (७) देवळे ते वाजगांव. देवळें पासून हीं गावे कांहीं हांकेवर नाहींत. मटाणे खेरीजकरून बाकीचीं सर्व गांवें देवळेपासून अजमासें ५ मैल आहेत. यावरून उघड आहे कीं बिगारीची नेआण करण्याकरितां या महारांना १० मैल मकान पायाखालीं तुडवावें लागतें. सरकारी कामें निश्चित नाहींत ती नाहींत. पण सरकारच्या अनेक खात्यांपैकी कोणत्या खात्याची कामें महारांनीं करावयाची हें तरी निश्चित असावयास पाहिजे होतें. पण तसेंहि सरकारकडून अद्यापी करण्यांत आलेलें नाहीं. खालच्या प्रतीचा जरी कामगार झाला तरी ज्या खात्यांत त्याची नेमणूक झाली असेल त्या खात्याच्या बाहेरील काम त्यास कोणी सांगत नाही. न्याय खात्यांतील शिपायाला कोणी अबकारी खात्यांतलें काम सांगत नाही. रेव्हेन्यु खात्यांतल्या शिपायास कोणी पोलिस खात्यांत कामगीरीवर पाठवित नाहीं. परंतु कामगार महाराच्या बाबतीत हा नियम मुळींच लागू केलेला दिसत नाही. वसुलीच्या बाबतींत महाराला तो रेव्हेन्यु खात्याचा शिपाई म्हणून राबविला जातो. जन्ममृत्यूच्या नोंदणीच्या प्रसंगी तो आरोग्य खात्याचा शिपाई म्हणून धरला जातो. मोजणीच्या वेळीं सर्वे सेटलमेन्ट खात्यांत त्याला जमा केला जातो. जंगलासंबंधीं कामें करतांना तो फॉरेस्ट खात्याचा शिपाई गणला जातो. कोंडवाडयाच्या कामीं पोलीस खात्यांत त्याची हजेरी लागते. कोणतेंहि नवें खातें उघडण्यांत आलें आणि त्याला गांवगन्ना शिपायाची जरूरी लागली कीं महाराला बोलावणें आलेंच म्हणून समजावें. एकूण हें उघड आहे कीं एकरूपी महारास बहुरूप्याचें सोंग घेण्यास लाऊन त्याच्याकडून सरकार अनेक कामें बीनधास्त करवून घेतें. हा अन्याय आहे हें कोणालाहि कळण्यासारखें आहे. खुद्द इंग्रज अंमलदाराच्या घरामध्यें पाहिलें असतां असें दिसून येईल कीं बुटलेर कुकचें काम करणार नाहीं; कुक मेसमनचें काम करणार नाहीं; मेसमन बॉयचें काम करणार नाहीं; व ही कामाची खातेवार व्यवस्था त्याच अंमलदाराना न्याय वाटते परंतु अनेक खात्यांकडून होणाऱ्या मागणींना महारांनीं पुरें पडावें असे हुकूम सोडतांना याच अमलदारांना आपण अन्याय करीत आहोंत असें मुळींच वाटत नाहीं! कामें कोणतीं हें निश्चित नाहीं तर नाहीं पण

माणसें किती हेंहि निश्चित नाही.

जशीं महारांचीं कामे म्हणजे सांगतील तीं, तशीं महारांचीं माणसें राबायला मिळतील तेवढीं! गांव कामगार महारांच्या बाबतींत ज्याप्रमाणें कामें नियमित नाहींत किंवा खाती नियमित नाहींत त्याप्रमाणें कामावर माणसें किती नेमावयाची हेंहि नियमीत नाहीं. नाही म्हणावयास सरकारी ठराव आहे कीं गांवची लोकसंख्या १ ते ५०० असेल तर गांवाला १ कामगार महार नेमावा. लोकसंख्या ५०१ ते १००० जर असेल तर २ कामगार महार नेमावेत व पुढें दर १००० लोकसंख्येला १ अधिक महार नेमावा. परंतु वस्तुस्थितीचा व या ठरावाचा ताळमेळ कोठेंच दिसत नाही. असें सांगण्यांत येतें कीं, नगर जिल्ह्यांत ४ हजार वस्तीच्या पारनेर येथें ३२ व ८ शें वस्तीच्या ठाकूर पिंपळगांव येथें ८ व १६२५ वस्तीच्या धांदरफळ गांवी १६ महार राबतात! सरसकट २५० चौरस मैल क्षेत्र व पाऊण लाख लोकवस्ती असणाऱ्या तालुक्याला १५।१६ मुलकी शिपाई व ३०।३५ पोलीस शिपाई पुरतात. तर टीचभर खेडयांत आणि मूठभर वस्तींत येवढें मोठें कामगारमहाराचें दळ राबविण्यांत यावें हें आश्चर्यकारक नव्हे काय?

कामें नियमित नाहींत, खाती नियमित नाहींत, माणसें नियमित नाहींत! पण

कामाचे तास तरी नियमित आहेत काय?

तेही नाहींत!! २४ तास कामावर हजर असलें पाहिजे. कोणत्या वेळीं कोणता अधिकारी येईल आणि बिगार न्यावयास सांगेल याचा नेम नाहीं. पुरुष हजर नसला तर बायको, बायको नसली तर मुलगा किंवा मुलगी. व तीही हजर नसली तर म्हातारा किंवा म्हातारी! कोणी तरी बदली म्हणून काम करण्यास एका पायावर तयार असलेंच पाहिजे. मग तें काम कोणत्याहि वेळीं येवो. रात्र म्हणतां येणार नाहीं, आजारी आहे म्हणतां येणार नाहीं, घरीं मयत झालें आहे असें म्हणतां येणार नाहीं. हांक मारली की तडक निघालेंच पाहिजे. जर का उशीर झाला तर अधिकारी, मग तो फाटका कां असेना महाराच्या आईबहिणीच्या लेकी बेटीच्या नांवानें लाखोली वाहण्यास केव्हांच मागें पुढें पाहणार नाहीं. व हें सर्व आमचे महार लोक निमूटपणें सहन करितात!!

वतनदार महार लोकांच्या कामासंबंधानें जो दुसरा एक चमत्कारिक प्रकार आढळून येतो तो असा कीं,

महार म्हटला म्हणजे तो दोन घरचा चाकर!

कोणत्याहि गांवच्या महार वतन प्रोसिडिंगाची छाननी केली तर सरकारी कामाबरोबरच खालीलप्रमाणें रयतेची कामें करण्याचें ठरवून दिल्याचें दिसून येतें:

(१) खळी तयार करण्यास रयत लोकांस मदत करणे.

(२) रयतेपैकीं कोणी मरण पावल्यास त्याला जाळण्यासाठीं लांकडें वाहून नेणें.

(३) मयताच्या नातेवाइकांस मयताची वर्दी देणें.

(४) मेलेलीं जनावरें ओढून टाकणें.

(५) लग्न प्रसंगीं लाकडें फोडणें.

(६) इतर मामुल कामें करणें.

खरें म्हटलें असतां वतनदार म्हणजे सरकार उपयुक्त गांवकामगार असें वतन अॅक्टांत सरकारनेंच ठरवून टाकलें आहे. इंग्रजी अमदानींत वतनदारांची झाडझाकी करतांना फक्त सरकार उपयुक्त गांवकामगारांनाच राखण्यांत आलें व बाकीच्यांना रयतेंत मिळवून दिलें, हें सरकारी दप्तरावरून सिद्ध होत आहे. त्याप्रमाणें गांवकामगार सरकारी कामें करण्यासच कायते जबाबदार आहेत. पाटील व कुळकर्णी या दोन वतनदार गांवकामगारांना सरकारी कामाशिवाय दुसरी कोणतीच कामें करावीं लागत नाहींत. पाटील कुळकर्ण्याप्रमाणें महार हे देखील सरकार उपयुक्त कामगार आहेत अशा सबबीवरच यांना राखण्यांत आलेले आहेत. असें असतां सरकारी कामाशिवाय रयतेचीं खासगी कामें करावयास सरकार कां भाग पाडतें याचें कारण काय असावें कळत नाहीं. अशा प्रकारच्या अन्यायास वतन अॅक्टांतून कांहींच आधार देतां येत नाहीं. कदाचित् वतन अॅक्टाच्या कलम १८ च्या अन्वयें हें घडत असेल. त्या कलमांत असें ठरविण्यांत आलें आहे कीं, ज्या गांवकामगारांची वतनाची सगळी माल मिळकत किंवा तिजपैकीं कोणतीही माल मिळकत लोकांकडून परभारें नक्त किंवा ऐन जिनसी ऐवज घेण्याचा हक्क असेल (यावरून हें कायद्याचें कलम महार लोकांस लागू आहे हें उघड आहे) अशा लोकांच्या हक्कांचा व कर्तव्य कर्म करावयाची त्यांचा प्रकार व मान आणि ऐवज देण्यास तीं कर्तव्यकर्तें करण्यास कोण पात्र आहेत हें पंचाईतीकडून निश्चित करण्यांत यावें. परंतु रयतेकडून परभारें महार लोक हक्क आणि बलुतें उकळतात म्हणून महार लोक रयतेचीं कामें करण्यास जबाबदार आहेत असें म्हणणें म्हणजे वतन अॅक्टाचा विपर्यास करण्यासारखें आहे. वतनदार म्हणजे वंशपरंपरेनें सरकार उपयोगी कामें करणारा हक्कदार माणूस असें वतन अॅक्टाच्या कलम ४ मध्यें स्पष्टपणें सांगितलें आहे. मग त्याची वतनी मिळकत कोणत्याहि स्वरूपाची असो. सरकारनें दिलेली मिळकत असो किंवा रयतेकडून परभारें उकलून घेतलेली मिळकत असो, तो सरकार उपयुक्त कामगार म्हणून राखून ठेवण्यांत आला असेल तर त्याच्या कामाची व्यवस्था वतन अॅक्टाच्या ४ थ्या कलमाप्रमाणें व्हावयास पाहिजे; म्हणजे त्यास सरकारी कामाशिवाय इतरांचीं खासगी कामें करण्यास भाग पाडतां येऊं नये.

इतरांचीं खासगी कामें करण्यास भाग पाडण्यांत येणें हें गैर तर आहेच, पण तीं कामें ठरवितांना इष्टानिष्ट याकडे सरकारकडून बेपरवाई तरी व्हावयास नको होती. वर सांगितलेल्या रयतेच्या खासगी कामा पैकीं दोनच घ्या: मयताची वर्दी देणें व

मेलेली जनावरें ओढणें. मयताची वर्दी देण्याचें काम महारावर लादणें कोणत्याहि दृष्टीनें इष्ट आहे असें दिसत नाहीं. शहरांत कोणाच्याहि घरीं मयत झालें तर टपाल मार्फत जो तो मयताची खबर आपापल्या नातेवाईकांस देतो. मग खेड्यांतील मुड्याचीच काय एवढी मातब्बरी असावीं कीं त्याच्या मेल्याची सांगी महारानें पायपिटी करून पांचपांच दहादहा कोसांवर राहणाऱ्या त्यांच्या सग्यासोयऱ्यास तोंडानें कळवावी ! ! जें काम शहरांत टपालानें होतें त्याच कामाला खेड्यांत जासूद लागावा हें आश्चर्य नव्हे काय ? हा कदाचित् रयतेच्या मानापमानाचा प्रश्न असेल. पण या खुळचा समजुतीला सरकारचें अनुमोदन असावें हें बेजबाबदारपणाचें लक्षण आहे असें म्हटल्यास वावगें होईल काय ?

सन १८८८ च्या ता. २८ जूनच्या नं. ४२७३ च्या सरकारी ठरावा अन्वयें कलेक्टर वगैरे अधिकारी वर्गास असा इशारा देण्यांत आलेला आहे कीं, गांवच्या सफाईच्या बाबतींत महार लोकांकडून जीं मामूल शिरस्त्याप्रमाणें करवून घ्यावयाचीं कामें आहेत तीं रयतेचीं खासगी कामें आहेत सरकारी नाहींत असा त्यांचा समज होऊं देऊं नये. याचा उघड अर्थ असा कीं मेलेलीं गुरें ओढणें हीं सरकारी कामें आहेत व तीं महारांनीं गांवकामगार म्हणून करणें भाग आहे. रयतेच्या इतर कामांप्रमाणें हें कामदेखील वतन ॲक्टांत वतनदार या शब्दाच्या दिलेल्या व्याख्येवरून सरकारी काम होत नाहीं हें मागें सांगितलेंच आहे. गैर कायदा असूनहि केवळ रयत लोक मेलेली ढोरें ओढणें आपल्याला शोभत नाहीं या भावनेनें प्रेरीत होऊन आपलीं मेलेलीं ढोरें ओढावयाचें नाकारतात. व दुसरा कोणी तर हें काम पत्करणार नाहीं तर गांवांत उपद्रव होईल या भितीनेंच वरील इशारा वजा ठराव काढून हें गलिच्छ काम महारांवर लादण्याचा हा अतिक्रम सरकारनें केला आहे. हा ठराव जाहिर करतांना मेलेलीं जनावरें ओढणें हें महार लोकांच्या उन्नतीच्या दृष्टीनें इष्ट आहे किंवा अनिष्ट आहे याचा विचार केला असावा असें मुळींच वाटत नाहीं. ढोरें ओढणें कमीपणाचें लक्षण आहे असें जर लोक मानीत नसते तर महारांनीं ढोरें ओढण्यांत कांहीं म्हणण्यासारखा दोष नव्हता. हें एक कमीपणाचें काम इतकेंच नव्हे तर या गलिच्छ कामामुळें महारांना अस्पृश्य मानण्यांत येतें असें सनातन हिंदु लोक जगाला व सरकारला नेहमीं सांगतात. ही सबब प्रामाणिक आहे किंवा अप्रामाणिक आहे तो प्रश्न निराळा. परंतु एवढें खरें कीं, ज्याचें पडे त्यानें न्यावें असा परिपाठ जर पडला तर सर्वच लोक अस्पृश्यांशीं तत्सम झाल्यानें अस्पृश्यता नष्ट होण्याच्या मार्गास लागेल. परंतु असा परिपाठ पडण्यास महारांनींच ढोरें ओढावीं ह्या जबरीच्या अन्यायाचें उच्चाटन करावयास पाहिजे आहे. आतां कांहीं लोक असेंहि म्हणतील कीं जेथें समाज आहे तेथें अशा प्रकारची गलिच्छ कामें असावयाचींच व तीं कामें करावयाचें कोणाच्यातरी माथीं पडावयाचेंच. मग जर महारांनीं तीं कामें केलीं तर त्यांत काय बिघडलें ? या युक्तिवादाला आमचें उत्तर असें आहे कीं कोठेंहि झालें तरी अशीं कामें करणें न करणें हें करणारांच्या खुशीवर राखून ठेवलेलें असतें. ज्याला वाटेल त्यानें करावींत ज्याला नको असेल त्यांनी करूं नयेत. येथें अन्याय जो होत आहे तो हा कीं सरसकट महार जातीवर ही गोष्ट जबरदस्तीनें लादण्यांत येत आहे. महार झाला कीं त्यानें ढोरें ओढिलींच पाहिजेत. मग त्याची मर्जी असो किंवा नसो ! येथवर महार वतनपद्धतींत दोष कोणते याचा विचार केला आहे. तिच्यांत गुण कोणते याचा विचार पुढील अंकीं करूं.

निवडक प. सा. (पान ३ वरून चालू.)

आभारी आहों. आपल्या वर्गाचे मि. डी. पी. कांबळे यांनींही मदत करून ता. २२-८-२७ इ. रोजीं महार मांग व बोर्डिंगच्या मुलांना त्यांच्या घरीं सर्वांना बरोबरीनें सतरंजीवर बसवून यथायोग्य भोजन दिलें, व बंधुभावाप्रमाणें वागविण्यांत आलें. त्याचप्रमाणें ता. २४-८-२७ इ. बुधवारीं श्रीयुत रामजी बागडे मु. पुसला, ता. मोर्शी यांनी बोर्डिंगच्या मुलांना इच्छाभोजन दिलें. वरील श्रावणीस पन्नास मंडळी हजर असून श्रावणी श्री चोखामेळा फ्री बोर्डिंग, मोर्शी येथें झाली. वरील प्रमाणें प्रत्येक अस्पृश्यानें आपल्या गांवीं श्रावणी करून जानवें घालून आपल्या अस्पृश्यांतील जातीभेद मोडून टाकण्याचा प्रयत्न करून, भटभटेतरांस लाजवावें.

विविध-विषय-संग्रह.

मध्यप्रांत–वऱ्हाड हिंदु परिषद.

अध्यक्ष सर शंकरन् नायर यांचे भाषण.

"मी हिंदू सभेचा सभासद नसतांही तुम्ही मला अध्यक्ष निवडून माझा मोठाच गौरव केला आहे. मी सभासद नसलों, तरी हिंदु सभेचें जें महत्वाचें कार्य आहे त्याला मात्र माझा पूर्ण पाठिंबा आहे.

हिंदूसभा

कांही वर्षांपूर्वी मुसलमान लोकांत हिंदूप्रमाणें इंग्रजी शिक्षणाचा प्रसार झाला नव्हता, तेव्हां देशांत होणाऱ्या सुधारणांत आपण कोपऱ्यांत पडून राहूं नये, म्हणून त्यांनीं आपला वेगळा संघ बनविला; मुसलमान पुढाऱ्यांनीं वाजवीपेक्षां जास्त जोरानें आपल्या हक्कांची मागणी सुरू केली. अर्थात्, आपल्या हक्कसंरक्षणाची तरतूद केली तर त्याबद्दल त्यांना दोष देतां येत नाहीं. सरकारनें त्यांची मागणी मोठ्या खुषीनें मान्य केली. बंगालची फाळणी रद्द करा अशी ज़ी बंगाली लोकांनीं चळवळ चालविली, तिला विरोध करण्यासाठीं प्रथम मुस्लिमलीग निघाली ! लॉर्ड मिंटो यांनीं मुसलमानांची मागणी मान्य केली व मोर्ले मिंटो सुधारणांत मुसलमानांच्या मागणीला प्रथम स्थान मिळालें. पुन्हा सुधारणांचा दुसरा हप्ता देण्याची वेळ आली तेव्हां, हिंदु-मुसलमान पुढाऱ्यांनीं आपसांत

लखनौचा करार

केला; व त्याला सरकारनें सुधारणायोजनेंत मान्यता दिली. यामुळें हिंदू-मुसलमानांचें भांडण थांबलें. यापुढें म. गांधींची असहयोगाची चळवळ सुरू झाली. अर्थात् ती सद्धेतुमूलक होती. त्यांनीं खिलाफतीच्या चळवळीस महत्व देऊन दोन जातींचे ऐक्य करण्याची खटपट केली. तसें करितांना गांधींनीं हिंदूंचे सर्व हक्क सोडून दिल्यासारखेंच केलें. ते किंवा त्यांचे सहकारी मुसलमान पुढारी यांना आपल्या कृत्यांचे परिणाम तेव्हां दिसून आले नाहींत "१ वर्षांत स्वराज्य मिळवून देतों" असें गांधी म्हणाले. तेवढ्यापुरती मुसलमानांनीं त्यांची अनत्याचाराची अट पाळली. पण इतक्यांत मुसलमान लोकांमध्यें

पॅन–इस्लामी वृत्ति.

(जगांत मुसलमान तेवढा एक ही भावना)

बळावली आणि अशिक्षित मुसलमान लोक आपले हक्क जबरीनें हिंदूंच्या माथीं मारूं लागले; आणि मलबार व अन्यत्र भयंकर दंगेधोपे झाले. हा परिणाम पूर्वीच लक्षांत यावयास हवा होता. महायुद्ध सुरू होतांच तुर्की राष्ट्र इंग्रजांच्या विरुद्ध लढाईंत सामील झालें; तेव्हां सरकारविरुद्ध खवळलेल्या मुसलमानांनीं पंजाबांत हिंदु लोकांवर हल्ले चढविले; आणि गांधींनीं असहयोगाची चळवळ सुरू केल्यावर त्या चळवळींत मुसलमान पुढारी सामील असतांही सरकारविरुद्ध खवळलेल्या मुसलमानांनीं हिंदूंच्या देवळांवर हल्ले करून त्यांचा विध्वंस केला ! तथापि, गांधींनीं मुसलमानांचे लाड चालूच ठेविले. त्याचा परिणाम असा झाला कीं, मुसलमान लोक आपल्या पुढाऱ्यांची फिकीर न करितां शेफारून त्यांनीं भलभलत्याच मागण्या करण्यास सुरवात केली. तेव्हां अर्थातच हिंदु लोकांना त्यांचा राग आला व भीति वाटूं लागली. दोन्ही समाजांतील तेढ वाढत चालली; मतभेद तीव्रतर झाले आणि आपलें कांहीं चालत नाहीं, असें पाहून

गांधीजींनीं राजकारण सोडलें।

पण, त्यांच्या चळवळीचे परिणाम कायमच राहिले. असहयोगी पक्ष व कांग्रेस यांनीं शांतता व सलोखा यांच्यासाठी सतत ओरड व खटपट चालू ठेविली; पण त्यांना हिंदू-मुसलमानांचें ऐक्य घडवून आणतां आले नाहीं, व यापुढेंहि घडवून आणणें अशक्य आहे. गांधींच्या पाठीमागून चित्तरंजनदास हे चळवळीचे पुढारी झाले. त्यांनींही सद्धेतुपूर्वक व स्वराज्याची चळवळ सुगम व्हावी म्हणून हिंदू-मुसलमानांचा एक करार घडवून आणला, पण, या करारानें बंगाल्यांत हिंदू-मुसलमानांची एकी होण्याऐवजीं परस्परांत वैरभाव मात्र वाढला ! या परिणामाचें वर्णन प्रो. रमेशचंद्र बानर्जी यांनीं 'वैदिक मॅगेझीन' मध्यें पुढील प्रमाणें केलें आहे:—

एकीच्या कराराचा परिणाम !

"दुबळ्या हिंदु समाजाला आपल्या बायकामुलांचे संरक्षण करितां येईनासें झालें, तेव्हां त्यांची जी हीन स्थिति झाली, तिचें वर्णन शब्दांनीं करणें अशक्य आहे. त्याची केवळ कल्पनाच करितां येईल, बंगालच्या हिंदूंची स्थिति आज तशी झाली आहे. एकीकडे आमचे देशभक्त पुढारी (बहुतेक हिंदूच) आपल्या भाषणांत 'स्वराज्य' व 'हिंदुमुसलमानांची एकी' यांचा जोरदार शब्दांनीं पुकारा करीत असतां दुसरीकडे मुसलमान गुंडांनीं खेड्यापाड्यांत हिंदूंच्या बायका पळविण्याचा सपाटा चालविला होता. उत्तर आणि पूर्व बंगाल्यांतील खेड्यांत त्यांचे हे प्रयत्न व्यवस्थित व संघटित रीतीनें सुरू होते. मोठमोठे पुढारी स्वराज्यावर व्याख्यानें देण्यांत चूर होते; व मोठमोठे संपादक हिंदुमुसलमानांच्या एकीवर लिहिण्यांत गुंतले होते. त्याचवेळी आमच्या आयाबहिणींचें पातिव्रत्य मुसलमान गुंडांच्या हवालीं करण्यांत आलें होतें! हिंदु तरुण मुली (विवाहित किंवा विधवा) किती हातोहात मुसलमान गुंड पळवून नेतात, याची कल्पना अगदीं अल्पकाळांत घडलेल्या अशा उदाहरणांची यादी आम्हीं पुढें देत आहों, त्यावरून करिता येईल."

यापुढें अशा उदाहरणांची एक लांबलचक यादी देऊन प्रो. बानर्जी लिहितात:—

गुंडांना अधिकाऱ्यांची फूस।

"असल्या पुष्कळ प्रकरणांत मुसलमान कामदारांनीं हिंदु मुली पळविणाऱ्या, त्यांच्यावर जबरदस्ती करणाऱ्या त्यांचें पातिव्रत्य भ्रष्ट करणाऱ्या व खून करणाऱ्या गुन्हेगारास स्वतः आश्रय दिला आहे! अशा स्थितीत पुढें दास

बाबूंच्या कराराप्रमाणें जेव्हां शेंकडा ८० सरकारी अधिकाराच्या जागा मुसलमानांना (त्यांची पात्रापात्रता न पाहतांही) दिल्या जातील, तेव्हां दुबळ्या, असहाय व विस्कळित हिंदु समाजाची काय स्थिति होईल याची कल्पनाच करणें चांगलें!"

सारांश, स्वराज्यपक्ष किंवा गांधींचा असहयोग यांनीं आजपर्यंत असें धोरण स्वीकारिलें आहे कीं त्यांच्या हातून हिंदु-मुसलमानांचा समेट घडून येणें अशक्य आहे; किंवा हिंदूंचे रक्षण होणें अशक्य आहे! म्हणून, मुसलमानांच्या हितरक्षणासाठी जशी 'मुस्लीम लीग' तशी

हिंदूंच्या रक्षणासाठी हिंदूसभा

अवश्य आहे अशी योजना झाल्यास कदाचित हिंदूसभा व मुस्लीम लीग यांच्यामध्यें वाटाघाट सुरू होऊन समेटही होईल. हें काम कांग्रेसपक्ष किंवा असहयोग करू शकेल, हें संभवनीय नाहीं. त्यांच्या भरवशावर स्वस्थ राहतां येत नाहीं. तसेंच, हिंदू मुसलमानांच्या भांडणाचा प्रश्न लांबणीवर टाकणें किंवा त्याची उपेक्षा करणें हेंही योग्य नव्हें. जसजसा वेळ जाईल, तसतशी हिंदु मुसलमानांची फूट वाढतच आहे. कांग्रेसपक्षाचें म्हणणे असें कीं इंग्लंडची घोंड मानेवरून निघून आपणांस स्वराज्य मिळाले, तर मग हिंदू-मुसलमानांचें भांडण मागाहून मिटवितां येईल पण मुसलमानांचें म्हणणें थेट याच्या विरूद्ध! मुस्लीम लीगनें जाहीर केलें कीं "प्रथम आमच्या हितरक्षणाची तरतूद झाली पाहिजे; ती होईपर्यंत आम्हांला स्वराज्याचा पुढचा हप्ता नको!"-मुसलमानांच्या या भाषेनंतर 'स्वराज्या' ची मागणी बंद पडली आहे. आणि आज

मुसलमान सांगतील त्या अटी

गांधीपक्ष (उर्फ कांग्रेसपक्ष) बिनतक्रार स्वीकारावयास तयार झाला आहे. सारांश हिंदू-समाजाच्या हितरक्षणाचें काम कांग्रेसवाल्यांकडे सोंपविता येत नाहीं. देशांत शांतता व एकी हवी असेल, तर हिंदुस्थानांत मिश्र मतदार-मंडळें स्थापित झालीं पाहिजेत, असें हिंदूंचें म्हणणें होतें. अलीकडें कांहीं मुसलमान पुढाऱ्यांनीं कांहीं अटींवर मिश्र मतदार मंडळें कबूल करून हिंदू मुसलमानांचा सलोखा करण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यांनीं घातलेल्या अटींची तपासणी किंवा चर्चा करण्यांत अर्थ नाहीं. कारण मिश्र मतदार मंडळे मुसलमान समाजाला नकोच आहेत! तेव्हां 'स्वराज्यपक्ष' सरते शेवटीं मुसलमानांच्या आग्रहावरून स्वतंत्र मतदार मंडळेंच मान्य करील व आणखी कांहीं वर्षे तरी हिंदू-मुसलमानांतील वितुष्ट हल्लींसारखेंच कायम राहील, असा रंग दिसतों. तुम्हांला

हिंदूसभा आणि कांग्रेस

त्यांच्या मनोवृत्तींतील फरक पहावयाचा असेल, तर मुसलमान पुढाऱ्यांनीं घातलेल्या एका अटीकडे लक्ष द्या. सिंध प्रांतांत मुसलमानांचें बहुमत आहे म्हणून सिंधप्रांत हा निराळा प्रांत बनवावा, अशी मुसलमान पुढाऱ्यांची मागणी आहे, त्यावर कांग्रेस कमिटीनें काय ठराव पास केला आहे, तो पहा:—

"कांग्रेसनें यापूर्वीच मान्य केलेल्या भाषावार प्रांतरचनेच्या तत्त्वाप्रमाणें प्रांतरचना करण्याची वेळ आतां आली आहे; व म्हणून जो प्रांत तशी प्रांतरचना करून मागेल त्याची मागणी पूर्ण करण्याच्या कामास ताबडतोब आरंभ केला पाहिजे. आंध्र, सिंध व कर्नाटक यांचे स्वतंत्र प्रांत बनवून या योजनेचा श्रीगणेशा करण्यांत यावा."

सिंध प्रांतांतील बहुसंख्य लोकसंख्या मुसलमानांची आहे; आणि म्हणून त्यांनीं सिंध प्रांत स्वतंत्र करावा ही मागणी करणें अगदीं स्वाभाविक आहे. पण कांग्रेसनें भाषावार प्रांतरचनेचें सर्वसामान्य तत्व मान्य करण्यास देखील त्यांना भाग न पाडतांच ही त्यांची अट मान्य केली आणि असें करतांना त्यांनीं सिंधच्या हिंदु जनतेच्या मताची देखील दरकार केली नाहीं ही गोष्ट विशेष लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. कोणत्याही एकासमाजाचें बहुमत निर्माण करण्यासाठीं स्वतंत्र प्रांत पाडण्याच्या योजनेचा हिंदु महासभेनें निषेध केला आहे आणि मला वाटतें महासभेच्या या निर्णयाबरहुकूम आपण देखील कांग्रेसची योजना बाजूस सारून सिंधच्या असहाय हिंदूंची पाठ राखणेंच अवश्य आहे.

संघटन

आतां संघटनाचा विचार करू. बंगाल सरकारच्या वार्षिक वृत्तांत असे उद्‌गार काढलेले आहेत:—

खिलाफतीच्याचळवळीनें मुसलमानांच्या विद्वेषी वृत्तींना चिथावणी देऊन, कायदा आणि सुव्यवस्था यांच्याविषयीं त्यांच्या मनांत बेपर्वाई उत्पन्न केली. खिलाफत खालसा झाल्यानंतर, सरकारवर राग काढणें अशक्य असल्यामुळें, धर्मवेडानें पिसाळलेले

मुसलमान हिंदूंवरच उलटले!

त्यामुळें मलबार, पंजाब वगैरे प्रांतांत भयंकर दंगे झाले. खुद्द बंगालमध्यें या धर्मवेडानें असा कहर केला, हें मी एका स्वराज्यपक्षाच्या पत्राच्या शब्दांतच आपल्याला सांगतो. हिंदु स्त्रियांवरील अत्याचार ही बंगालमध्यें एक नित्याचीच बाब होऊन बसली आहे. पूर्वबंगाल व उत्तरबंगाल हे प्रांत गुंडांच्या अत्याचारांचें केंद्रस्थान होऊन बसलें असून, शेकडों स्त्रियां रोज त्यांच्या दुष्ट वासनेला बळी पडत आहेत. या अत्याचारांच्या सर्वच हकीकती वर्तमानपत्रांतून प्रसिद्ध होतात, असें नाहीं. दुर्लौकिकाच्या व बेअब्रूच्या भीतीनें बहुधा अत्याचारांना तोंड फुटत नाहीं. बंगाल मधील या अघोर गुंडगिरीविषयीं सुमतीदेवी आपल्या 'फॉरवर्ड' मधील लेखांत म्हणतात:—

बंगालमध्यें बोकाळलेली गुंडगिरी

"सरकार किंवा लोक यांची दहशत गुंडांना उरलेली नाहीं. ते आपले अत्याचार संघटित रीतीनें पार पाडतात. त्यांना शिक्षा होण्याचें भय उरलेलें नसल्यामुळें, आपला हा गुंडगिरीचा धंदा त्यांनीं मजेनें चालविला आहे. बंगालमधील

स्त्रिया इतक्या दुर्बळ आहेत

कीं त्यांना आपलें रक्षण करणें मुळींच शक्य होत नाहीं. व त्या गुंडांच्या पापवासनेला तत्क्षणींच बळी पडतात. पण, लोकांना आपल्या स्त्रियांच्या अब्रूची कांहीं चाड आहे कीं नाहीं? त्यांच्या सभोंवती रोज स्त्रियांवर होत असलेले हे अत्याचार ते शांतपणानें पहातात! आपल्या आया-बहिणींच्या अब्रूचे रोज निघत असलेले हे धिंडवडे पाहून, बंगाली लोकांचें

अंत:करण विदीर्ण होत नाहीं काय?

मला तर असें वाटतें कीं, त्यांचीं अंत:करणें मेलीं आहेत. स्त्रियांच्या डोळ्यांतून सतत पडणाऱ्या अश्रुधारांनीं त्यांच्या अंत:करणाला द्रव येत नाहीं. त्यांच्या आया-बहिणींची हाक त्यांच्या कानावर जात नाहीं. माणुसकीला लाज आणणारे अत्याचार त्यांच्या स्त्रियांवर रोज होत आहेत पण या गुंडांचा प्रतिकार करावयाला कोणीहि पुढें येत नाहीं!"

अशी स्थिति कां व्हावी? सरकारला एक जुटीनें शह देण्यासाठीं, आम्ही

तुमच्या गुंडगिरीकडे दुर्लक्ष करूं

असा करारच मुसलमानांशीं गांधी व स्वराज्यपक्ष यांनीं केलेला दिसतो. आणि, म्हणून हिंदु स्त्रियांवर हवे ते अत्याचार करण्याची मुसलमानांना मोकळीक मिळालेली दिसते! गांधी व स्वराज्यपक्ष यांच्या दुष्ट धोरणाचा हा परिणाम आहे. या सर्व

अनर्थाच्या मुळाशीं जातिभेद

आहे. श्री. रमेशचंद्र बानर्जी म्हणतात:—

"ज्या समाजांत जातिभेदामुळें हजारों तट पडले आहेत, त्या समाजाचें संघटन होणें, कधीं तरी शक्य आहे काय? वाण्यावर गुंडानें चढाई केली, तर त्याचें ब्राह्मणाला कांहीं वाटत नाहीं! चांभारावर मुसलमान गुंडानें हल्ला केला, तर कायस्थ तो मुकाट्यानें पहातो! बंगालमध्यें हिंदु समाजांत अशी एकच जात आहे कीं, जी सुसंघटित रीतीनें आपल्या स्त्रियांवर झालेल्या हल्ल्यांचा प्रतीकार करते. या नामशूद्रांची

बंगाली अंत्यजांची कामगिरी

अत्यंत स्पृहणीय आहे. त्यांनीं केवळ स्वत:च्याच जातीचें नव्हे, तर वरिष्ठ जातीच्या अब्रूचेंहि अनेक प्रसंगीं संरक्षण केलें आहे. मुसलमानांच्या या अत्याचारांच्या सर्वंकष लाटेला जर या नामशूद्रांनीं धैर्यानें आळा घातला नसता, तर बंगालमधील ब्राह्मण, कायस्थ वगैरे सर्व वरिष्ठ जाति त्या लाटेंत वाहून गेल्या असत्या. पण, हे नामशूद्र, हिंदुसमाजाचे आणि

हिंदुधर्माचे हे संरक्षक अस्पृश्य

समजले जातात!"

बंगाल्यांतील या भयंकर परिस्थितीवरून आपल्या संघटनाच्या आवश्यकतेची कल्पना येईल. हीच स्थिति सामान्यत: इतरहि प्रांतातून आढळतें. म्हणून, हिंदुसभेनें संघटनांचें कार्य हातीं घेतलें असून, हिंदु समाजांतील सर्व जातीनीं, सर्व वर्गांनीं हे अत्याचार आपल्याच जातीवर व वर्गावर होत आहेत अशा भावनेनें त्यांचा एकजुटीनें प्रतिकार केला पाहिजे. हिंदुसभेनेंहि हीं

संघटनाला नडणारी सर्व जातिबंधनें

झुगारून दिलीं पाहिजेत. या जातिभेदामुळें संघटन अशक्य झालें असून, कनिष्ठ जातींच्या मनांत आपल्या हीन स्थितीचें वैषम्य सतत डाचत आहे. हिंदु समाजांतील कांहीं जातींत आजहि संकर (fusion) होणें शक्य आहे. पण, कांहीं जातींतील आचारादि भिन्नता इतकी विलक्षण आहे कीं, आजच त्यांचा संकर होणें शक्य नाहीं. सर्व जातींच्या संमिश्रणाचा व संघटनाचा हा प्रश्न जरी बिकट असला, तरी हिंदु सभेनें तो हळुहळू सोडविला पाहिजे. देशपरत्वें व जातिपरत्वें निरनिराळ्या उपायांचा अवलंब करावा लागेल. पण, हें कार्य यशस्वी करणें आजहि शक्य आहे. मी स्वत: या बाबतींत आत्यंतिक मर्यादेपर्यंत जावयाला तयार आहे. सद्य:स्थितींत जातिबंधनांचें समर्थन करणें सर्वथैव अशक्य आहे. चारवर्णांच्या लोकांपैकी कोणताच वर्ण स्वत:च्या कर्तव्याचें पालन करीत नाहीं.

सर्वच वर्ण कर्तव्यच्युत झाले आहेत

अशा स्थितींत आपापल्या वांट्याला येणारी कर्तव्य मुळींच न करितां, श्रेष्ठतेच्या हक्कांचा एवढा अभिमान कां धरतां? ब्राह्मणांचें वर्णगुरुत्व मानावयाला ब्राह्मणेतर आतां मुळींच तयार नाहींत. कनिष्ठ जाति यापुढें हीन दर्जा पतकरावयाला कबूल नाहींत. तुर्कस्तान हें हिंदु

राष्ट्रापेक्षां सुद्धां अधिक पुराणमतवादी राष्ट्र आहे. पण, तुर्कस्तानातील मुसलमानांनीं प्रगतीच्या आड येणारीं सर्व

धार्मिक बंधनें झुगारून दिलीं !

धर्म ही संस्था समाजाच्या उन्नतीसाठीं आहे. अर्थात् समाजोन्नतीला अपकारक अशी जी धार्मिक बंधनें असतील, तीं परिस्थितीला अननुरूप आहेत असें समजून, त्यांचा बेलाशक त्याग केला पाहिजे. वरिष्ठ जातींनीं आपल्या श्रेष्ठपणाचें स्तोम माजविल्यानें संघटनेच्या कार्यांत अडथळे मात्र उत्पन्न होतील.

शुद्धि

हिंदु धर्मानें नाना प्रकारचें भेद निर्माण करून हिंदु समाजांत अनेक तट पाडले आहेत. सद्यःस्थितींत, हे जातिभेद पाळणें सर्वथैव अपायकारक आहे. पण, हीं जातिबंधनें न पाळल्यास आज ग्रामण्य घातलें जातें! उदाहरणार्थ, हलक्या जातींच्या वापरीत असलेल्या विहिरीचें पाणी प्याल्यामुळें, जात बाटून पुष्कळ लोक परधर्मांत गेले आहेत. तसेंच कांहीं लोकांचें धर्मांतर निव्वळ जुलमानें झालें आहे. अशा लोकांना पुन्हा स्वधर्मांत घेणें अगदीं न्याय्य आहे.

ज्या स्त्रियांवर बलात्कार केले जातात अशा स्त्रियांना हिंदुसमाज जातिबाहेर टाकतो. अशा

स्त्रिया नाइलाजानें वेश्या होतात.

किंवा धर्मांतर तरी करितात. इतकेंच नव्हे तर, त्यांच्या अब्रुचें रक्षण करावयाला असमर्थ असलेल्या हिंदूपेक्षां बलिष्ठ मुसलमानांचाच आश्रय करणें त्यांना इष्ट वाटतें! दुर्दैवाच्या तडाख्यांत सांपडलेल्या अशा हतभागी स्त्रियांना जर पुन्हां आपल्या कुटुंबांत घ्यावयाला त्यांचा पति किंवा पिता तयार नसेल तर त्या दुर्दैवी अबलांनी खुशाल मुसलमानांचा हात धरावा! स्वतःच्या स्त्रियांचें रक्षण करावयाला असमर्थ असलेला असला हा अनुदार

हिंदुधर्म नष्ट झालेला पुरवला !

आणि असला हिंदुसमाज स्वराज्यालाहि सर्वथैव अपात्र आहे. शुद्धीला जे विरोध करितात, त्यांना हिंदु समाजाच्या प्राचीन इतिहासाचें मुळींच ज्ञान नाहीं. बौद्ध धर्माचा एका काळीं सर्व भारतानें स्वीकार केला होता. पुढें त्या सर्व बौद्धधर्मीयांना हिंदु करण्यांत आलें. दक्षिण हिंदुस्थानांत हजारों लोक ख्रिस्ती झालेले होते. आणि ख्रिस्ती व हिंदु या दोनहि समाजांत.

सर्रास बेटीव्यवहार होत असे

इतकेंच नव्हें, तर ख्रिस्ती मुलगी आपल्या हिंदु नवऱ्याचें मन ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार करावयाला वळवील अशा समजुतीनें ख्रिस्ती धर्मगुरु मिश्र विवाहांना उत्तेजन देत. हे सर्व ख्रिस्ती लोक हिंदु करून घेण्यांत आले. माझ्या एका इंग्रजी मित्रानें मला अशी सूचना केली कीं, मुसलमानांना क्षत्रिय समजून,

हिंदूनीं मुसलमानांना आत्मसात केलें.

तर हा बिकट प्रश्न सहज सुटेल. हिंदु धर्माची इतकी प्रगति भिन्न संस्कृतीच्या लोकांना आत्मसात् केल्यानेंच झाली आहे. अर्थात शुद्धीची चळवळ सर्वथैव निरपवाद आहे.

समतेच्या तत्वावर ऐक्याची उभारणी.

हिंदु व मुसलमान यांचा सलोखा नुसत्या जाहीरनाम्यांनी होणार नाही, कृतीनें, परस्परसहानुभूतीनें, परस्पर विश्वासानेंच होईल. ऐक्याची तळमळ दोनहि समाजांत तीव्रतेनें उत्पन्न झाल्याविना, समेट होणें अशक्य आहे. समतेच्या तत्वावर ऐक्य व्हावें, अशी इच्छा आज दिसत नाहीं. विषमता पतकरून मुसलमानांशीं समेट करणें, म्हणजे दैन्याला आणि दुर्दशेला आमंत्रण देणेंच होय! ”

महारवतनासंबंधी कांहीं मननीय ठराव.

१. स्वतःची उन्नति करण्याच्या बाबतीत महार समाजाकडून चाललेल्या प्रयत्नांमध्यें महारकी वतन ही एक मोठी आडकाठी आहे अशी या परिषदेची खात्री झाल्यावरून तिचें पूर्ण विचारांती असें मत झालें आहे कीं, मुंबई इलाख्यांतील वतनदारासंबंधाच्या कायद्याच्या (The Bombay Hereditary Offices Act) १५ व्या कलमाला अनुसरून महारकीच्या वतनाचें मोबदल्यानें रूपांतर करण्यांत यावें. परिषदेचें असें मत असल्यामुळें तिची सरकारला अशी विनंती आहे कीं, ज्या महारांची वतनाच्या बंधनांतून स्वतःची मोकळीक करून घेण्याची इच्छा असेल त्यांना तसें करण्याचा मार्ग मोकळा व्हावा याकरितां, महारकीवतनाचें मोबदल्यानें रूपांतर करण्याच्या अटी सरकारनें शक्य तितक्या लवकर स्पष्ट कराव्या, उभय पक्षांना मान्य होणाऱ्या अटी निश्चित करण्याकरितां महार व सरकार यांच्या दरम्यान जी वाटाघाट व्हावी लागेल तिच्यामध्यें महारांच्या वतीनें बोलणें करण्याचा अधिकार ही परिषद बहिष्कृत हितकारणी सभेला देत आहे.

२. वतनदार महारांना काळीपांढरीचे-बलुत्याचे व भाकरीचे हक्क यांच्या रूपानें त्यांच्या कामाचा मोबदला देण्याची जी वहिवाट आहे तीच महारसमाजाच्या असहाय व निकृष्ट स्थितीचें मूळ कारण आहे असें या परिषदेचें मत आहें. याकरितां परिषदेची सरकारला अशी आग्रहपूर्वक विनंति आहे कीं, महारवतनाबद्दलचें देणें बलूत्याचे ऐवजी नगदीच्या रूपानें जमीनमहसुलाबरोबर सरकारनें वसूल करावें आणि पाटील कुळकर्ण्यांच्या बाबतींत करण्यात येतें त्याप्रमाणें महारांचा पगार सरकारी खजिन्यांतून देण्यात यावा.

३. वतनदार कामगारासंबंधाचा कायदा महारकीच्या वतनाला लागू करण्यांत आला आहे. त्या अर्थी सदहू कायद्याच्या चौथ्या कलमांत अंतर्भूत होणाऱ्या तेवढ्याच कामांच्या योग्य बजावणीबद्दल महारांना जबाबदार धरण्यांत आलें पाहिजे. म्हणून या परिषदेचें पूर्ण विचारांती असें मत झालें आहे कीं, वतनी मुशाहिरा मिळण्याच्या बाबतींत महारांनी रयतेंचीं चालू वहिवाटीचीं कामें केलीं पाहिजेत अशी सदहू कायद्याच्या १८ व्या कलमामध्यें जी अट घालण्यांत आली आहे ती त्या कायद्याच्या उद्देशाच्या मर्यादेच्या पलीकडची असून त्या कायद्याच्या चौथ्या कलमाशी विसंगत अशी आहे. तरी सरकारनें सदहू कायद्याचें १८ वें कलम रद्द करावें, अशी या परिषदेची विनंति आहे.

४. महारांची नोकरीचीं कामें कोणतीं याविषयीं निश्चितपणा नसल्या कारणानें त्यांच्यावर सरकारी दुय्यम अधिकाऱ्यांकडून जो अनन्वित जुलूम करण्यांत येतो; त्याचा बंदोबस्त व्हावा. या उद्देशानें या परिषदेची सरकारला अशी विनंति आहे कीं, वतनदार कामदारासंबंधाच्या कायद्याच्या ६९ व ८३ कलमांमध्यें दुरुस्ती करून महारांच्या नोकरीचीं कामें शक्य तितक्या लवकर निश्चित करावीं.

५. कित्येक ठिकाणीं, पूर्वजांनीं वतनी जमिनी विकून टाकल्यामुळें व त्या परत मिळविण्याची मुदत टळून गेल्याकारणानें, महारांना मुशाहिऱ्याच्या मोबदल्याखेरीज आपलीं कामें करावीं लागतात. परंतु वतनदार कामदारांसंबंधाच्या कायद्याच्या अन्वयें दुसऱ्यांच्या हातीं गेलेल्या वतनदारांच्या जमिनी परत मिळविण्याचा जो अधिकार कलेक्टरला दिलेला आहे त्याला मुदतीची हरकत येऊं शकत नाहीं. तरी, कलेक्टरांनीं या अधिकाराचा उपयोग करून महारांना त्यांच्या जमिनी परत देववाव्या अशाविषयीं सरकारनें कलेक्टरांना सर्क्युलरें त्वरित पाठवावी, अशी या परिषदेची विनंति आहे.

६. गांवांत स्वच्छता ठेवणें हें महारांचें एक काम आहे असें ता. २८ जून १८८८ च्या नं. ४२७३ च्या सरकारी ठरावानें ठरविण्यांत आलें. परंतु वतनदार कामदारासंबंधाच्या कायद्याच्या चौथ्या कलमाशीं हा ठराव विसंगत आहे, तरी तो सरकारनें तावडतोब रद्द करावा, अशी या परिषदेची आग्रहपुरःसर सूचना आहे.

७. महारांचा बलुत्याचा जो हक्क आहे तो गांवातील लोकांची खाजगी कामें करण्याचा मोबदला म्हणून आहे असें गृहीत धरण्याला कांहीं आधार नाहीं असें ता. ३ मे १८९९ च्या नं. ३०७४ च्या सरकारी ठरावामध्ये म्हटले आहे. महारांना त्यांच्या वतनाच्या मोबदल्यास लोकांची खाजगी कामें करावयास सांगण्याला कायद्याचा कांही आधार नाहीं, हें वतनदार कामदारासंबंधाच्या कायद्याच्या चौथ्या कलमावरून व सदरील ठरावावरून स्पष्ट होते. तरी महारांना रयतेच्या खाजगी कामाच्या जबाबदारींतून मुक्त करणें अवश्य आहे. असें या परिषदेचें मत आहे.

आत्मपरिचय

सभा, समारंभ व इतर वृत

उरवडें, जि. पुणें

ता. १९।८।२७ रोजीं मावळांतील बहिष्कृत वर्गाची जाहीर सभा श्री. शांताराम रघुनाथराव उर्फ अण्णासाहेब पोतनीस यांच्या अध्यक्षतेखालीं मु. उरवडें येंथे मोतीबागेंत भरली होती. सभेंत महाड म्युनिसिपालिटीने अस्पृश्यांच्या हक्काविरुद्ध पास केलेल्या ठरावाचा निषेध करण्यांत आला द बहिष्कृत हितकारिणी सभेमार्फत लवकरच महाड येथील चौदार तळ्यावर सत्याग्रहास सुरवात होणार आहे त्यांत मावळांतील अस्पृश्य वर्गांनी स्वतःच्या भाकरी घेऊन जाऊन कार्याला मदत करावी अशी ही सभा आग्रहाची विनंति करते असे ठराव पास झाले.

देणगी.

पोईबावडी येथील सुपारीबागरोड वरील इंम्प्रुव्हमेंट ट्रस्टच्या चाळींतील महार मंडळी कडून बहिष्कृत हितकारिणीसभेस रु. २० देणगी मिळाली याबद्दल सदरहू सभेचे ज. सेक्रेटरी सीताराम नामदेव शिवतरकर हे वरील मंडळीचे फार फार आभार मानतात.

निधन वार्ता.

आम्हांस कळविण्यास वाईट वाटतें कीं कळंबी ता. तासगांव येथील सुप्रसिद्ध इनामदार मे. राजनाक सिदनाक हे ता. २५-७-२७ रोजी हिंवतापाने कैलासवासी झाले. हे मोठें दानशूर होते. ब्राह्मणेतर चळवळीकडे यांचा विशेष ओढा होता. हे तासगांव तालुका लोकलबोर्डाचे अस्पृश्य वर्गातर्फे फार दिवसांपासून मेंबर होते. ईश्वर मृताचे आत्म्यास शांति देवो.

महत्वाची खबरः—कॉलेजमध्ये शिकत असलेल्या अस्पृश्य विद्यार्थ्यांकरितां राखून ठेवलेल्यां स्कॉलरशिपापैकी एक स्कॉलरशिप रिकामी असल्याचे डायरेक्टर ऑफ पब्लिक इंस्ट्रक्शन यांजकडून लिहून आलें आहे. ज्या कोणास स्कॉलरशिप मिळाली नाही असा कोणी कॉलेजांत जाणारा अस्पृश्य विद्यार्थी असेल तर त्यानें आपल्या प्रिन्सिपालमार्फत अर्ज पाठवून द्यावा.

आपला,

डॉ. भिमराव आंबेडकर.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल-मुंबई.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ ले] शुक्रवार ता. १६ माहे सप्टेंबर सन १९२७. [अंक १२ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न. पृ. १
१–२ हिंदु महासभाविरुद्ध हिंदुसाम्यवाद मंडळ.
३–४ चिंचपोकळी गणेश उत्सवांतील सहभोजन.
५–८ ब्राह्मण सभेंतील वादानें काय साधलें.
९ हक्कांसाठी दैन्य कां भाकावें.
१० ही गदा कोणावर ?

अग्रलेख.— पृ. ४
महार आणि त्यांचे वतन.

पत्रव्यवहार. पृ. ६
भोर संस्थानांतील महार लोकांची दुःस्थिति
कर्नाटक बहिष्कृत विद्यार्थीआश्रम बेळगांव
डॉ. कुर्तकोटीस जाहीर सवाल

विचारविनियम पृ. ७
सभा समारंभ व इतरवृत्त.

निवडक पत्रांचा सारांश. पृ. ७

पोंच व अभिप्राय. पृ. ८
अमरावती येथील अंबाबाईचें देऊळ व अस्पृश्य वर्ग.

वर्तमानसार. पृ. ८

आजकालचे प्रश्न.

१. भाई परमानंद हे एकेकाळीं पंजाबांतील हिंदुमहासभेचे मोठे पुरस्कर्ते होते. परंतु थोडक्याच अवधींत त्यांना असें दिसून आलें कीं, हिंदु संघटणेचें कार्य हिंदु महासभेचे हातून पार पडणें शक्य नाहीं. कारण ब्राह्मण्याचा उच्छेद झाल्याशिवाय हिंदूंचे संघटण होणें दुरापास्त आहे. या ब्राह्मण्याचा उच्छेद करावयास ज्या रोटीबंद बेटीबंद तटबंद्यांच्या आत तें सुखरूपपणे नांदत आहे त्या उडवून दिल्या पाहिजेत हें निर्विवाद आहे. परंतु हिंदूंचें संघटण करावयास कंबर कसलेली हिंदु महासभा दर्भंग्याच्या महाराजांच्या सनातन धर्म महामंडळाप्रमाणें संघटणेच्या आड येणाऱ्या ब्राह्मण्याला कापून काढण्याऐवजी त्याची जोपासनाच करू पाहते! याचा उद्वेग वाटून भाईपरमानंद यांनीं "जातपात तोडक मंडळ" या नावाची संस्था स्थापन केली. तिच्या मार्फत संघटणेचें कार्य चालू असतां त्यांनी नुकतेंच एक 'हिंदु साम्यवाद मंडळ' उभारलें आहे. हें नवीनच काय आहे म्हणून भाई परमानंद यांना जिकडून तिकडून विचारपूस होत असतां उत्तरादाखल त्यांनीं एक खुलासेवार जाहिरनामा प्रसिद्ध केला आहे. त्यांत भाई परमानंद लिहितात. "मला वाटतें आजच्या काळांत हिंदु समाजरचनेंत आमूलाग्र क्रांति घडवून आणणें अत्यंत जरूर आहे. समता आणि बंधुत्व यांचा संदेश सर्वत्र प्रसृत करतांना **जरूर तर आपण जुन्या शास्त्राज्ञाहि पाळूं नयेत.** त्या शास्त्राज्ञादेखील तत्परिस्थितींत समाजसंवर्धनाला आवश्यक वाटल्या म्हणूनच प्रसृत केल्या होत्या. समाजसंरक्षण हें मुख्य साध्य असून शास्त्राज्ञा हें त्यांचें केवळ साधन होतें. अर्थातच परिस्थित्यनुरूप साधनांत फरक करणें अत्यावश्यक आहे. जन्मजात अधिकारांच्या रक्षणासाठीं जे लोक भांडतात त्यांना तोंड देण्यासाठी ४ वर्षांपूर्वी 'जात-पात-तोडकमंडळ' स्थापन झालें होतें. जे जीर्णमतवादी आपल्या जन्मजातीचा वृथाभिमान बाळगून विधवा आणि कनिष्ठ वर्ग यांना माणुसकीनें वागविण्यास तयार नाहींत, त्यांना शह देणें हें या मंडळाचें कार्य आहे. हें जुनें 'जात-पात-तोडक मंडळ' म्हणजेच नवें 'हिंदु साम्यवाद मंडळ' होय. त्या मंडळाचा पूर्वीचा हेतु विध्वंसक स्वरूपाचा होता; आतां समाजांतील असाम्यता नष्ट करून एकता, बंधुभाव आणि साम्यता निर्माण करणें असें विधायक ध्येय पुढें ठेवलें आहे. अमेरिकेत जी यादवी (Civil war) झाली ती जगांतील गुलामगिरी नष्ट करणें या सामाजिक प्रश्नावरच झाली. फ्रान्स देशांत क्रांति होण्यापूर्वीच तेथील विचारप्रवर्तकांनी आपल्या बांधवास साम्यता आणि बंधुभाव याचें शिक्षण दिलें होतें. १८३२ सालीं इंग्लडांत जो सुधारणांचा कायदा अमलांत आला, त्यानेंहि बरीच सामाजिक प्रगति झाली. त्याचप्रमाणें हिंदुस्थानांतील आपल्या स्वराज्याच्या चळवळीचा अखेर निष्कर्ष हाच निघाला आहे की, आपण आपल्या कोटयावधि बांधवांना समानतेचे हक्क दिल्याखेरीज आपण राजकीय हक्कांस लायक ठरत नाहीं. आपल्या हिंदुसंघटनाच्या चळवळीविषयीं असें म्हणतां येईल कीं, मुसलमानांच्या जातिविषयक चळवळीला तोंड देण्यासाठीं संघटन पाहिजे या मुद्यावर जरी सर्वांचें एकमत असलें, तरी त्यामुळें हिंदुसमाजांत संघशक्ति निर्माण झालेली नाहीं. जाति आणि धर्मपंथ यांची विध्वंसक शक्ति संघटनापेक्षां अधिक सामर्थ्यवान ठरली असल्यामुळें उच्च नीच हे भेदभाव विसरून जाऊन हिंदुसमाजाची समानतेच्या तत्वावर पुनर्घटना करणें हेंच आपले कर्तव्य ठरतें. इथून तिथून सारे हिंदू एकाच रक्तामांसाचे व त्यांचा इतिहासहि एकच असून आज त्यांच्यावर अपूर्व आपत्तीला तोंड देण्याचा प्रसंग आला आहे या एकाच भावनेनें ते बद्ध झाले पाहिजेत. आज हिंदु समाजापुढें तो जिवंत कसा राहिल, हा प्रश्न आहे. अशा परिस्थितींत ज्यांनीं त्यांनी आपल्या पूर्वजांच्या धर्मावर श्रद्धा ठेवून व उज्वल भवितव्याचीं आशा करून परिस्थित्यनुरूप वागण्यास तयार झालें पाहिजे."

२. आज इतके दिवस संघटणेचे बाबतींत हिंदु महासभेकडून जी फसवणूक होत आहे तिचा विचार केला असतां भाई परमानंद यांच्या स्पष्टोक्तीबद्दल त्यांचें अभिनंदन करणें जरूर आहे. ब्राह्मण्याचा त्याग केल्याशिवाय संघटण होणें शक्य नाहीं ही गोष्ट हिंदु महासभेवाल्यांस कळत नाहीं, अशांतला कांहीं भाग नाही. पण कांहीं गोष्टी कांहीं लोकांना इतक्या जिव्हाळ्याच्या वाटतात कीं, त्यांचा त्याग करणें तर राहोच पण नुसता त्यांच्या त्यागाविषयींचा विचार करणें देखील मनाला दुःखदायक होतें. हिंदुमहासभेला ब्राह्मण्य ही अशाच प्रकारची प्रिय झालेली चीज आहे. तिचा त्याग करण्याचा विचार हिंदु महासभेच्या मनाला शिवणें सुद्धां अशक्य आहे.' हिंदु महासभा ही गोष्ट प्रांजलपणें जर कबूल करती तर तिला दूषण देण्याचें कांहीं कारण नव्हतें. कणंगीला हात लावूं नको व पोरेंहि उपाशीं मारूं नको, असा अविचार सांगणारा कुणबी बापडा नेणताच होता. पण एकीकडे ब्राह्मण्याला धक्का लावावयाचा नाहीं व दुसरीकडे तर संघटणा करण्याचा आव आणावयाचा हा हिंदु महासभेवाल्यांच्या नेणतपणचा अविचार नसून त्यांत दगलबाज जाणत्या माणसांची ठगबाजी भरलेली आहे. या ठगबाज लोकांना बाजूस सारून भाई परमानंद यांनीं जातपात तोडक ऊर्फ हिंदु साम्यवाद मंडळ प्रस्थापित केलें ही गोष्ट हिंदु संघटणेच्या दृष्टीनें अत्यंत महत्वाची आहे असें आम्ही समजतों.

३. भाई परमानंद यांच्या जातपात तोडक ऊर्फ हिंदु साम्यवाद मंडळाचे हेतु व साधनें बऱ्याचशा हिंदु लोकांना पटत चालली आहेत ही मोठ्या आनंदाची गोष्ट आहे. मुंबईत चिंचपोकळी येथील सोशल सर्व्हिस लीगच्या परेल शाखेनें चालविलेल्या शाळेच्या विद्यार्थ्यांनीं व तालमीच्या खेळगड्यांनीं चालू साली गणेशउत्सव साजरा

केला होता. सार्वजनिक गणेश उत्सव ही अगदीं अलीकडील बाब आहे. हिंदु धर्माचे असूनहि मुसलमानी मोहरमाचे वेळेस आपपर भाव सोडून देऊन त्यांच्या देवांस नवस सायास करण्याचा हिंदूंचा सांप्रदाय असे. परंतु प्रतिवर्षी मुसलमानांशीं एकरूप होत असतांहि मुसलमान हिंदूंची कत्तल करण्यास कमी करीत नाहींत असें जेव्हां मुंबईतील हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यांनंतर दिसून आलें तेव्हां लोकमान्य टिळकांनीं हिंदूंना ताबूदापासून परावृत्त करावें, व उत्साह विकृत होणाऱ्या या लोकांना स्वधर्माशीं संबंध असलेली अशी कांहीतरी नवीन करमणूक मिळवून द्यावी अशा उद्देशानें सार्वजनिक गणेश उत्सवाची प्राणप्रतिष्ठा केली. सार्वजनिक गणेश उत्सवाची पूर्वपीठिका ही अशी असल्यामुळे त्या उत्सवाचा रोख साधारणपणें मुसलमानांविरुद्ध असणें अगदीं सहाजिक आहे. आतां हा उत्सव हिंदुमहासभेच्या पंखाखालीं साजरा होत असल्यानें तर गणेश उत्सव म्हणजे मुसलमानांविरुद्ध व्याख्यानांचें एक सत्रच आहे असा भास होऊं लागला आहे. चिंचपोकळी येथील या गणेश उत्सवांत मात्र घडलेला प्रकार या नेहमींच्या प्रकाराहून अगदीं भिन्न होता. तेथें मुसलमानांविरुद्ध जप करण्याऐवजीं ब्राह्मण्यावर गदा घातली गेली व सहभोजनाच्या द्वारें ब्राह्मण्याचें संरक्षण करण्यासाठीं उभारलेल्या तटबंद्यांपैकीं रोटीबंदीची तटबंदी उडवून देण्यांत आली. या सहभोजनांत ब्राह्मणापासून भंग्यापर्यंत सर्व जातींचें मीलन झालें होतेंच. पण या सहभोजनांत आमच्या मतें दोन गोष्टी अपूर्व अशा झाल्या. पहिली अपूर्व गोष्ट म्हटली म्हणजे ही कीं, अस्पृश्यांनीं स्पृश्यांना जेऊं घातलें. स्पृश्यास्पृश्यांत जीं सहभोजनें होतात, त्यांत बहुधा स्वयंपाकी अथवा यजमान कोणीतरी स्पृश्य गृहस्थच असतो. असल्या सहभोजनाला आमचें मतें कांहींच महत्व नाही. सर्वंच लोक आपल्याला ब्राह्मणांच्या उष्टयाचे धनी समजतात. ब्राह्मणाचे हातचें कोणीहि खातो. ब्राह्मणाचें हातचें शिजलेलें अन्न स्पृश्य अस्पृश्य यांनीं मिळून एका पंक्तीला बसून खाल्लें तर त्यांत ब्राह्मण्याला कांहींच धोका पोहोंचत नाहीं. तें अढळ राहतें. सहभोजनाचा मुख्य हेतु जर ब्राह्मण्यविध्वंसन हा असेल तर अस्पृश्यांनीं शिजविलेलें अन्न ब्राह्मणांना खावयास लावलें पाहिजे. तो प्रकार या सहभोजनप्रसंगीं घडला म्हणून या सहभोजनाला विशेष महत्व आहे असें आम्ही समजतों. याच प्रसंगीं घडलेली दुसरी अपूर्व गोष्ट म्हणजे ही कीं या सहभोजनांत शाळेच्या व तालमीच्या शेजारी असलेल्या इस्पितळांतील भंगी लोकहि स्पृश्य लोकांशीं मांडीशीं मांडी लावून पंगतीला बसले होते. नुसता अस्पृश्य आहे असें म्हटलें तर कांहीं ब्राह्मण्यग्रस्त स्पृश्य लोकांना शिसारी येते. अनोळखी अशा अस्पृश्यांची संगत करण्याची गांठ पडली तर ते कसा बसा कड सोसून वेळ मारून नेतात. असा जेथें प्रकार आहे तेथें आपल्या देखत भंग्याचा धंदा करित असलेल्या माणसाला पंक्तिपावन करणें ही मोठ्याच मनोधैर्याची गोष्ट आहे हें ब्राह्मण्याची जाणीव असणारा कोणीहि माणूस नाकबूल करणार नाहीं. या मंगलमय पर्वणीचें सारें श्रेय आमचे उत्साही मित्र डॉ. आपटे यांना आहे. ही वार्षिक पर्वणीची बाब न राहतां हा नेहमींचा शिरस्ता होईल अशी कांहीं तरी भाईपरमानंद यांच्या जातपात तोडक मंडळाच्या धर्तीवर नित्याची व्यवस्था करण्यांत यावी अशी डॉ. आपटे यांस आमची प्रेमाची सूचना आहे.

४. या सहभोजनाला एकदर ७०/८० माणसें हजर होतीं. जागा लहान व वेळ थोडा या दोन कारणांमुळें सहभोजनांत भाग घेण्यास उत्सुक असणाऱ्या दुसऱ्या कित्येकांना आमंत्रणें पाठविण्यांत आलीं नव्हतीं. तथापि माटुंगा हिंदु महासभेचे चिटणीस डॉ. उद्गांवकर यांना आपल्या मित्रमंडळींसह भोजनास येण्यास आमंत्रण देण्यांत आलें होतें. त्यास मान देऊन डाक्टर साहेब युरोपीयन पद्धतीप्रमाणें एक मिनीट मागें पुढें न होऊं देता नेमके बाराला आले व "खाना तयार है" म्हणून तेथल्या मुदपाक्यांना त्यांनीं सवाल केला. 'थोडा वेळ आहे,' असें उत्तर मिळाल्याबरोबर स्वारी जरा गरम झाली व "हम जाता है, हमकू दूसरा काम है" असें म्हणून निघून गेली. जातांना डॉक्टर महाशयांनीं एक पत्र लिहून ठेवलें होतें. त्यांत "हिंदु सभेनें आतांपर्यंत अशीं सहभोजनें घडवून आणलेलीं आहेत. मात्र तीं प्रसिद्ध न करतां घडवून आणलेलीं आहेत व यापुढेंही हिंदु सभा अशीं सहभोजनें घडवून आणील" असें जळफळीचे उद्गार काढलेले होते. हिंदुमहासभेला हा सहभोजनाचा कार्यक्रम जर आवडतो व तिनें मागें केला आहे व पुढेंहि जर ती करणार आहे तर तिच्या चिटणीसांनीं आमंत्रणाबद्दल आनंद व्यक्त करावयास पाहिजे होता. पण त्यांना तर राग आला! आम्हाला तरी असें वाटतें कीं आपण हिंदु संघटणांच्या लंब्याचवड्या बाता झोंकतों तेव्हां त्याप्रमाणें आपण वागतों किंवा नाहीं याची कसोटी करण्यासाठींच आपल्याला हें आमंत्रण दिलें गेलें असें या डॉक्टर साहेबांस वाटल्यावरून त्यांना राग आला असावा. खरें म्हटलें असतां हें सहभोजन झालें तें केवळ हिंदु महासभेला लाजविण्यासाठीं किंवा तिच्या चिटणीसांची परीक्षा घेण्याच्या हेतूनें घडविण्यांत आलें नव्हतें. तथापि त्यांना तसें वाटणें साहजिक आहे, परंतु चिटणीस साहेबांनीं रागें भरण्या ऐवजीं लोक आपल्या वर्तनाबद्दल संशय कां घेतात याचाच आधीं विचार करावा व संशयाचें कारण दूर करावें म्हणजे त्यांना आमंत्रणाचा शीण कोणी देणार नाहीं. चिटणीस महाशय सहभोजन करीत नसतील असें आम्हीं म्हणत नाहीं पण त्यांची प्रसिद्धी होत नसल्याकारणानें ते बोलल्याप्रमाणें वागतात असें समजण्यास कांहीं मार्ग नाहीं. पुष्कळ सनातन धर्मवादी लोकहि सहभोजनांत भाग घेतात. पण त्याची वाच्यता करण्यास ते इतके भितात कीं "न व्हावें तें झालें" असें समजून त्याच्यावर "गुपचूप" घेतात. तेणेंकरून ते सहभोजन करीत असूनहि करीत नाहींत असाच भ्रम सर्वत्र पसरलेला राहतो. हा गैर समज पसरण्यास त्याचे तेच कारणीभूत असतात तीच गत डॉक्टर महाशयांची असूं शकेल. त्याचा उपाय त्यांच्याच हातांत आहे आणि तो हाच कीं त्यांनीं करीत असलेल्या सहभोजनावर "गुपचूप" न घेतां तें जाहीर करीत जावें. नाहीं तर सहभोजन करीत असूनहि ते करीत नाहींत या भ्रमानें समाजांतील जहाल लोक अशा प्रकारचीं आमंत्रणें देऊन त्यांचा छळ केल्यावांचून राहणार नाहींत.

५. मुंबईंत माटुंगा येथे कुमारविनयमंदिर या भलत्याच नांवाची अस्पृश्य विद्यार्थ्यांकरितां राष्ट्रीय स्त्रीसंघानें चालविलेली एक शाळा आहे. ही शाळा रा. गांधी यांच्या असहकारितेच्या चळवळीच्या धामधुमींत स्थापन करण्यांत आली होती. असहकारिता जरी आज सर्वत्र लोपत चालली आहे, तरी या शाळेच्या मूळस्वरूपांत फारसा फेरबदल झालेला नाहीं. या शाळेचे हल्लींचें मुख्याध्यापक मि. शेटचे या नांवाचे एक गृहस्थ आहेत. त्यांनीं मोठी मेहनत घेऊन शाळेतील विद्यार्थ्यांचा एक मेळा तयार केला, व तो गणपतीसमोर येऊ देण्याबद्दल बऱ्याच सार्वजनिक गणेशोत्सव-कमिटयांकडे विनंति अर्ज केलें. तशाच प्रकारचा एक अर्ज मुंबईच्या शंकरवाडीतील ब्राह्मण सभेच्या गणशोत्सव-कमीटीकडेहि त्यानीं केला होता. परंतु नवलाची गोष्ट ही कीं, हा कुमारविनयमंदिरांतील अस्पृश्य मुलांचा मेळा आपल्या गणपतीपुढें येऊं द्यावा किंवा नाहीं, या प्रश्नावर ब्राह्मण सभेंत जसें वादळ झालें तसें अन्यत्र कोठेंच झालें नाहीं. प्रथमतः ब्राह्मण सभेच्या व्यवस्थापक मंडळानें इतर मेळे आणिले जातात त्या ठिकाणीं ब्राह्मण सभेच्या गणपतीपुढें या मेळयास येऊं द्यावें असा ठराव बहुमतानें पास केला. परंतु असा ठराव करणें हें व्यवस्थापक मंडळाच्या अधिकारांतलें नसून तसा ठराव करण्याचा अधिकार फक्त साधारण सभेसच आहे, अशा सबबीवर ब्राह्मण सभेच्या कांहीं सभासदांनीं संस्थेची सर्वसाधारण सभा या प्रश्नाचा निकाल करण्यासाठीं बोलावण्यांत यावी, अशा अर्थाचा एक अर्ज ता. १८ ऑगस्ट रोजीं व्यवस्थापक मंडळाकडे करण्यांत आला. त्याप्रमाणें ता. २८ रोजी साधारण सभा बोलाविण्यांत आली; व तेथेंहि व्यवस्थापक मंडळानें केलेला पूर्वींचाच ठराव बहुमतानें पास झाला. व त्याप्रमाणें रा. शेटचे यांनाहि कळविण्यांत आलें. परंतु ज्यांना हा ठराव कबूल नव्हता, अशा सुमारें १२५ पुराणमताभिमानी सभासदांनीं ता. २८ रोजीं भरलेली सभा गैर कायदेशीर होती व त्यांत ब्राह्मणसभेचें सभासद नसलेल्या लोकांनीं मतें दिलीं, अशा सबबीवर त्याच प्रश्नाचा पुन्हा रितसर विचार करण्याकरितां ब्राह्मण सभेची दुसरी सर्वसाधारण सभा बोलवावी असा अर्ज व्यवस्थापक मंडळाकडे केला. त्याप्रमाणें ता. ९ सप्टेंबरला पुन्हां सर्व साधारण सभा भरविण्यांत आली. मध्यंतरीं उभय पक्षांच्या पुष्कळ सभा झाल्या परंतु त्या सर्वांत विरोधकांना अपयशच आलें. शापादपि शरादपि ब्राह्मणब्रुव एवढ्यानें थांबले नाहींत. त्यांनीं ब्राह्मण सभेवर हायकोर्टांत फिर्याद केली; व ता. २८ आगस्टचा ठराव अमलांत आणूं नये म्हणून मनाई हुकूम मागितला. पण त्यांच्या दुर्दैवानें तोहि त्यांना मिळाला नाहीं. अशा प्रकारें अस्पृश्यतानिवारकवाल्यांचा विजय होत असतां कांहीं अवसानघातकी लोकांनीं ता. ९ सप्टेंबरच्या सभेंत अस्पृश्यांच्या मेळ्याला इतर मेळे येतात तेथवर येऊं द्यावें किंवा नाहीं, हा ठराव मांडण्याऐवजीं "कुमारविनय मंदिराच्या मेळयाला सभेच्या मांडवांत येऊं द्यावें, तेथें त्यांचा कार्यक्रम झाल्यानंतर श्रींच्या दर्शनासाठीं मेळयांतील मुलांना दिवाणखान्यापर्यंत नेऊन तेथें त्यांना श्रींचा प्रसाद द्यावा," असा समेटाचा ठराव मांडण्यांत आला !! या ठरावाचे जनक डॉ. भाजेकर हे होते! त्यांनींच हा ठराव मांडला, व तेच या सभेचे अध्यक्ष होते. ठराव मांडल्यावर सभाजनांच्या आग्रहावरून विरोध करणारांचीं व पाठिंबा देणारांची पांच पांच मिनिटें भाषणें झालीं. परंतु शेवटीं ठरावावर मतें घेण्याची वेळ आली असतांना मतांची मोजणी कोणत्या प्रकारें करावीं यावर वाद माजून आरडा ओरड सुरू झाली. कदाचित् समेटाचा ठराव नापास होईल या भयानें झालेल्या गोंगाटाचा फायदा घेऊन मतें घेतल्याशिवाय सभा बरखास्त झाली असें जाहीर करण्यास सांगून अध्यक्ष निघून गेले; व उपस्थित झालेल्या प्रश्नावर अखेरचा निकाल दिल्याखेरीज सभा संपली!!

६. सभेचें वरीलप्रमाणें पर्यवसान झाल्यामुळें व दुसऱ्या दिवशीं गणपतीचें विसर्जन व्हावयाचें असल्यामुळें कुमारविनयमंदिराच्या मेळयाच्या अर्जासंबंधीं काय करावयाचें

याचा निर्णय करण्यांसाठीं ब्राह्मण सभेच्या व्यवस्थापक कमिटीची निकडीची सभा ता. १० सप्टेंबर रोजीं सकाळीं ८ वाजतां भरली होती. तिनें ता. २८ आगस्ट रोजीं पास झालेल्या ठरावाची अंमलबजावणी करण्याऐवजी सभेंत पास न झालेल्या अशा समेटाच्या ठरावाची अंमलबजावणी करावी असा निर्णय दिला! ! व त्याप्रमाणें रा. शेटचे यांना आपला मेळा आणण्यास सांगितले. व रा शेटचे यांनीं आपला मेळा त्या ठिकांणीं नेला. ध्यांनात घेण्यासारखी गोष्ट ही कीं, या मेळयाचा सभागृहाच्या पायरीला पाय लागूं नये अशी व्यवस्था करण्यांत आली होती ! मेळयांतील मुलांना सभागृहाच्या समोरच्या मोकळया जागेवर पद्यें म्हणावयास लाविलें. अगदींच उघडयावर उभें केलें असें वाटूं नये म्हणून या मोकळया जागेवर तात्पुरता मंडप घालण्यांत आला होता. पद्यें म्हणून झाल्यावर मेळयांतील मुलांनी गणपतीचे दर्शन कोठून व कसें घ्यावें याविषयीं वाद निघाला. त्यांत बाहेरच्या जिन्यावरून एकेका मुलानें गणपती बसविलेल्या दिवाणखान्याच्या दाराबाहेरून दर्शन घ्यावें असें सुचविण्यांत आलें. एकेका मुलाला जाऊं देण्यांत मुलें अतिक्रम करतील अशी शंका त्याच्या मुळाशीं असून विनय मंदिराच्या विनयावर वाढलेल्या मुलांवर हा शिंतोडा नसून पर्यायानें तो आपल्या स्वतःवर आहे, असे रा. शेटचे यांना वाटल्यावरून ती सूचना त्यांनीं अमान्य केली. वाद येवढयापुरताच होता. कारण दिवाणखान्याच्या बाहेरून मुलांनीं गणपतींचें दर्शन घ्यावें, ही गोष्ट रा. शेटचे यांना नापसंत नव्हती. शेवटीं जिन्यावर व दिवाणखान्याच्या पांच दरवाज्यांवर दोनदोन माणसांचा पहारा ठेवून मुलांना वर नेण्यांत आलें ; व बाहेरच्या गॅलरींतून त्यांनीं देवदर्शन घेतलें. नंतर ब्राह्मणसभेचे कार्याध्यक्ष रा. काणे यांनी मुलांना प्रसाद दिला ! अशा रीतीनें या दर्शनपिपासू मुलांचें व त्यांच्या अध्यापकाचें स्वागत झाल्यानंतर हा मेळा आपल्या स्थानीं परत आला ! !

७ ज्या ब्राह्मणसभेच्या सभासदांनीं भेटीबंदीचा कोट मोडून अस्पृश्यांना आंत आणण्याचा प्रयत्न केला, ते आपला हातीं घेतलेला पण शेवटास नेतील अशी आमची अपेक्षा होती. परंतु आश्चर्याची गोष्ट ही कीं, इरेस चढलेले हे लोक आपला पण सोडून देऊन आपल्या प्रतिपक्षाला शरण गेले ! युद्धाचा निश्चय करून संग्राम करण्यास सज्ज झालेले हे लोक शरण गेले ते अल्पसंख्याक होते म्हणून शरण गेले हें जर खरें असते तर त्याचें आम्हांस कांहींच आश्चर्य वाटलें नसतें. परंतु त्यांचे मागे एवढें प्रचंड लोकमत होतें कीं, करूं ती पूर्व असे त्यांना छातीठोकपणें आपल्या प्रतिपक्षास म्हणतां आलें असतें. परंतु केवळ मताधिक्याच्या जोरावर हा प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न केला तर त्यामुळे ब्राह्मणसभेंत फूट पडणें अपरिहार्य होईल, म्हणून सभासदांनी हा प्रश्न सभेच्या भवितव्याच्या दृष्टींनें व समेटाच्या भावनेनें सोडविला पाहिजे, म्हणून करूं ती पूर्व असे सांगण्याचा अधिकार प्राप्त झाला असतांहि तो अधिकार सोडून म्हणाल ती पूर्व या अटीवर ओढघस्तीस आलेल्या प्रतिपक्षाशीं या लोकांनी तहनामा केला. त्यांचा वरील युक्तिवाद आम्हांस पटतो. आतां हिंदुसमाजाचे ऐक्य ही महत्वाची बाब आहे किंवा ब्राह्मण सभेचे ऐक्य ही महत्वाची बाब आहे या राष्ट्रीय दृष्टीनेंहि या प्रश्नाकडे पाहणें अवश्य होतें. परंतु राष्ट्रांचें नांव व आपला गांव या लफंगेगिरीला राष्ट्रीय चळवळ असें गोंडस नांव देऊन अज्ञ जनतेला फसवीत आलेल्या या लोकांना असली व्यापक दृष्टी असणें शक्य नाहीं. व्यापक दृष्टी नसली तरी नसो. पण ब्राह्मण सभेच्याठायीं व्यापक बुद्धि तरी असावयास पाहिजे होती. केवळ ब्राह्मणसभेच्या भवितव्याच्या दृष्टींनेंच जर या प्रश्नाचा निकाल करणें इष्ट होतें, तर मग उभय पक्षांत एवढें रण तरीं कां माजवलें गेलें हेंच आम्हांस समजत नाहीं. ब्राह्मणसभा ही ब्राह्मणांची संस्था आहे, तिची उभारणी करण्यांत शंकराचार्यांसारख्या धर्ममार्तंडापासून तो साध्या भिक्षुकापर्यंत अखिल ब्राह्मण ज्ञातीनें पै पैसा जमवून हातभार लावलेला आहे. अशा संस्थेंत अस्पृश्यता मानणारे लोक नसले तर ते अन्यत्र कोठ असू शकणार ? अस्पृश्यता हा ब्राह्मणी धर्माच्या सभोंवार जे भेटीबंद, रोटीबंद व बेटीबंद असे तीन कोट बांधलेले आहेत त्या पैकीं हा अगदी बाहेरचा कोट आहे. हा भेटी बंदीचा बाहेरचा कोट फुटला व शत्रु आँत आले तर ते सहज रोटी बंदीचा कोट फोडतील व तो जर फुटला तर बेटी बंदीच्या कोटाचे संरक्षण करणें अशक्य जाईल, व शेवटीं ब्राह्मणी धर्माचा भयाभंग होईल, तेव्हां भेटी बंदीच्या कोटाचे दरवाजे उघडून शत्रूला आंत घेऊन त्यास आपल्यावर मात करण्यास संधी देण्याऐवजीं, ह्या बाहेरच्या कोटावर सज्ज होऊन आंत येऊं पाहणारांचा प्रतिकार करणें हें ब्राह्मणी धर्माच्या संरक्षणार्थ शहाणपणाचे लक्षण आहे असें ब्राह्मणी धर्माच्या भक्तांना वाटणें साहजिक आहे. ज्या ब्राह्मण सभेच्या सभासदांनीं भेटी बंदीचा कोट मोडून अस्पृश्यांना आंत आणण्याचा प्रयत्न केला त्यांना ब्राह्मण सभेंत आपल्या विचारांच्या विरुद्ध कांहीं सभासद आहेत याची जाणीव नव्हती असें केव्हांही म्हणता येणार नाहीं. तेव्हां त्यांनी जी उचल घेतली ती या विरोधकांविरूद्ध सामना करून त्यांचा पाडाव करावयाचा या भावनेनेच घेतली असली पाहिजे. या सामन्यांत अस्पृश्या सारख्या परकीय समाजा करितां आपणास ब्राह्मण समाजांत दुही करावी लागेल हें सूर्य प्रकाशा इतकें स्पष्ट होते. ती जबाबदारी जर या सुधारकांना घ्यावयाची नव्हती तर त्यांनी हें वादळ उत्पन्न करून काय साधलें हेंच कळत नाहीं.

८ ब्राह्मण समाजांत दुफळी व्हावयाची ती झालीच, आतां या वादाचे पर्यवसान ज्या समेटाचे ठरावांत झालें त्या ठरावानें जर अस्पृश्य लोक संतुष्ट होते, तर झाला हा वाद बरा झाला असें आम्ही म्हणालों असतों. परंतु आमचे असें स्पष्ट मत आहे कीं, या ठरावानें अस्पृश्य लोक संतुष्ट होणें शक्य नाहीं. ब्राह्मणशाहीं कांहीं सामान्य नव्हे. समर्थ आहे, अधिकारारुढ आहे, तसेंच ती धूर्त आहे. अर्थात स्वतःचे अधिकारास बाध न येतां अस्पृश्यांस जें देतां येईल तेंच देईल व आपण मोठेसें कांहीं देतों आहोंत असें भासवील. पण आमच्या ब्राह्मणशाहीनें हें ध्यांनात घ्यावें कीं, आतांचे अस्पृश्य लोक भोळे नाहींत, ते दक्ष आहेत त्यांना पाहीजे काय याची जाणीव आहे व जें मिळालें तें तपासून घेण्याची अक्कल आहे. अस्पृश्यांना अस्पृश्यता घालवावयाची आहे, पण सहविवाह सुरू झाल्या खेरीज आपली अस्पृश्यता गेली असें मानावयास ते कदापि तयार होणार नाहींत. ब्राह्मण्य मरेल तेव्हांच अस्पृश्यता जाईल आणि बेटीबंदीचा कोट उडाल्या खेरीज ब्राह्मण्य कांहीं मरत नाहीं अर्थात ब्राह्मण्य मारल्या खेरीज अस्पृश्य लोक शांत बसणें शक्य नाहीं हें उघड आहे. कारण ब्राह्मण्य आहे तो पर्यंत अस्पृश्यताहि दारांत नसली तरी घरांत राहणारच. या स्पष्टीकरणावरून अस्पृश्यांच्या आकांक्षा काय आहेत हें ब्राह्मणशाहीनें ओळखून घ्यावें. जेथें अस्पृश्यांच्या मागणीची धांव येथवर पोहोंचली आहे तेथें या समेटाच्या ठरावानें अस्पृश्य वर्ग ब्राह्मण सभेनें आपणास उपकृत केलें असें न मानतां, ब्राह्मण सभेनें आपली विटंबना केली असेंच मानील. याबद्दल कोणीहि शंका घेऊं नये.

९ रा. शेटचे यांना मात्र आपला अपमान झाला असें वाटलें नाहीं हें खरें. उलट ब्राह्मणसभेंने फारच सौजन्य दाखविलें असेंही त्यांना वाटलें असावें. कारण त्यांच्या मागणींत "हा मेळा शंकरवाडींतील सार्वजनिक गणपती पुढें माडीवरील दिवाणखान्यांत घ्या व तेथें मुलांना पद्यें म्हणूं द्या, तसें नसेल तर निदान खालील मजल्यावर घ्या, हेंही पसंत नसेल तर खालील चौकांत शंकरवाडीच्या इमारतीसमोर पण भिंतीच्या आंत घ्या. आणि हेंहि पसंत नसेल तर निदान शंकरवाडीसमोर रस्त्यावर मुलें उभीं करा व त्यांची सेवा घ्या" अशी याचना करण्यांत आली होती. अर्थात माझें मागणें तें किती दाता लक्ष्मीचा पति या संतवचनाप्रमाणें ब्राह्मणसभेंनें जो समेटाचा ठराव केला त्यांत रा. शेटचे यांच्या किमान मागणीपेक्षां कितीतरी मोठा वर देण्यांत आला. श्वानवृत्ती धारण करून केलेल्या मागणींचे अशापरी साफल्य झालेलें पाहून रा. शेटचे यांना धन्यता वाटणें, अगदीं साहजिक आहे परंतु रा. शेटचे हे अस्पृश्य नाहींत म्हणून त्यांच्या ठायीं अस्पृश्यांत जागृत झालेल्या स्वाभिमानाची ओळखही नाहीं. तसें जर असतें तर त्यांनी आपल्या शाळेंत शिकत असलेल्या मुलांना त्यांच्या हक्कासाठीं दैन्य भाकण्यास लाविलें नसतें. रा. शेटचे यांना आमची अशी सूचना आहे कीं, यावर्षी जसें तुम्ही अस्पृश्य जातींच्य विटंबनेस कारणीभूत झालांत तसें यापुढें तरी होऊं नका. हिंदुधर्मांत राहिल्याखेरीज अस्पृश्यांना मोक्ष नाहीं असें जर असतें तर रा. शेटचे यांच्याप्रमाणें आम्हीहि ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांचे पाय धरले असते. पण आम्हाला अजून तशी वेळ आली नाहीं कारण आमच्या सुदैवानें आम्हाला इतर मोक्षाच्या वाटा खुल्या आहेत.

१०. मुंबई विश्वविद्यालयानें म्याट्रिक व बी.ए. या दोन परिक्षांत पास झालेल्या विद्यार्थ्यांची वर्गवारी नुकतीच प्रसिद्ध केली. ही वर्गवारी खालीलप्रमाणें आहे :—

१ मॅट्रिकमध्यें एक लक्ष लोकसंख्येला पारशी लोकांत ३००, ख्रिस्ती लोकांत ७०, हिंदूंत २० व मुसलमानांत ४ विद्यार्थी पास झाले.

२ एकंदर पास झालेल्या ४१२१ विद्यार्थ्यांमध्यें १६८ मुली होत्या. त्यांत ६९ हिंदु, ५० हिंदी ख्रिस्ती व ४२ पारशी होत्या. म्हणजे तीन लाखांला पारशी मुलींचे प्रमाण १५०, हिंदीं ख्रिस्ती मुलींचे प्रमाण ५० व हिंदु मुलींचे प्रमाण १ असें आहे.

३ बी. ए. च्या परीक्षेंत प्रत्येकीं एक लक्ष लोकसंख्येंत ७५ पारशीं, १३ हिंदी ख्रिस्ती, ४ हिंदु व १ मुसलमान असें प्रमाण आहें.

हिंदूंची व मुसलमानांची लोकसंख्या इतर धर्मीयांपेक्षां अधिक असल्याकारणांने त्यांच्यांत शिकलेल्यांची संख्या जास्त दिसते. पण खरोखर हे लोक शिक्षणांत इतकें मागें आहेत की त्याची कल्पना देखील होणें शक्य नाहीं. ती होण्यास वरील आकडयांची मदत होईल म्हणून ते दिलें आहेत. वर दिलेल्या हिंदु या वर्गवारीत ब्राह्मणांचाच विशेष भरणा आहे हें ध्यांनात ठेवलें म्हणजे बिचारे ब्राह्मणेतर व अस्पृश्य यांचा उच्च शिक्षणांत कोठें मागमूस नाहीं हेंहि ध्यानांत येईल. याकडे सरकारनें लक्ष

(पुढील मजकूर पान ६ पहा.)

वर्गणीदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नांवानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. १६ सप्टेंबर १९२७

महार आणि त्यांचें वतन.

(२)

गेल्या अंकांत महार वतनाचा कामाच्या दृष्टीनें विचार केला व त्यांत कोणते दोष आहेत हें आम्ही लोकनिदर्शनास आणून दिलें. आज मुशाहिऱ्याच्या दृष्टीनें महार वतनाचा विचार करावयाचा आहे. महारकीच्या कामाकरिता

महारांना मुशाहिरा काय मिळतो

याची जर चौकशी केली तर आपल्याला असें दिसून येईल कीं महारकीच्या कामाकरितां महारांना साधारणपणें तीन प्रकारचें उत्पन्न असतें: (१) इनाम जमीन (२) बलूतें आणि (३) नक्त पगार. हे मुशाहिऱ्याचे तीनही प्रकार सर्वत्रच आढळतात असें नाहीं. कोठें इनाम जमीन असते तर कोठें नसते. काहीं ठिकाणीं फक्त पगार व बलूतें असतें. कांहीं ठिकाणीं जमीन व बलूतें या दोनच उत्पन्नाच्या बाबी असतात. या उत्पन्नाचे विविध प्रकार असण्याचें कारण असें आहे कीं कोणीकडून तरी कामगार महाराला दरमहा ५।६ रुपये पगार पडला म्हणजे झालें. येवढा मुशाहिरा पडावा या बेतानेंच इनाम जमीन काय, बलूते काय किंवा पगार काय आकारण्यांत येतात. हा आकारणीचा काटा कमीच्या बाजूने झुकेल; पण अधिकाच्या बाजूला सहसा झुकणार नाहीं. हल्लींच्या महागाईच्या काळांत पेजेलासुद्धा पुरणार नाहीं येवढ्या रकमेवर महारलोकांना सरकार राबवतें ही गोष्ट कोणाच्या स्वप्नीं देखील नसेल! त्यांत हा अल्पसा

मुशाहिरा पदरांत पडेलच याची खात्री नाही.

वतनी जमीन महारांना असली तरी ती नेहमीच त्यांच्या कब्जांत असते असें नाहीं. खरें म्हटलें असतां महारांची इनाम जमीन महारांच्या ताब्यांतून जाऊं नये. कारण सन १८२७ सालापासून कोणाही वतनदाराला आपल्या वतनांतील जमीन भाउबंदा बाहेर इतरांना कोणत्याहि सबबीवर समर्पण करतां येत नाहीं. परंतु अशा प्रकारचा कायद्याचा निर्बंध असूनहि अनेक महारांच्या वतनी जमीनी परक्यांच्या ताब्यांत गेलेल्या आहेत. त्यामुळें सरकारी काम करीत असून देखील महार लोक आपल्या इनाम जमीनी ज्या केवळ कामाच्या मेहनतान्याबद्दल देण्यांत आल्या होत्या त्यांना आंचवलेले आहेत. अशा प्रकारें पर घराण्यांत गेलेल्या इनामी जमीनी ज्या वतनदारांकडून घालविण्यात आल्या असतील त्यांच्या वंशजांना दावे लावून त्या परत आणतां येतील हें खरें परंतु कांहीं जमीनी परघराण्यांत गेल्यास इतकी वर्षे लोटली आहेत कीं, त्या काढून घेण्याचे दावे जर आतां आणले तर त्यांना मुदतीच्या कायद्याची हरकत येईल यांत शंका नाहीं. या बाबतींतील मुंबई हायकोर्टाच्या निकालाचा ओघ असा आहे की कोणाहि वतनदाराला आपली इनाम जमीन आपल्या हयाती पर्यंतच दुसऱ्या कोणालाहि देतां येते व तो मेल्यापासून १२ वर्षांच्या आंत त्याच्या वारसानें जर दावा आणला तर त्याला ती जमीन मिळू शकते. परंतु जर त्या वारसानें बारा वर्षांच्या आंत दावा आणला नाहीं तर त्याचा स्वतःचा दावा आणण्याचा हक्क नष्ट होतो इतकेंच नव्हे तर त्याच्या पुढच्या वंशजांचा देखील तो हक्क नष्ट होतो. ह्या विचारसरणीच्या कायदेशीरपणाबद्दल संशय वाटणें साहजिक आहे. जी मिळकत मुळीं परघराण्यांत जाऊंच शकत नाहीं, ती मिळकत केवळ मुदतीच्या कायद्याच्या अनुरोधानें परघराण्यांत राहूं शकते असें म्हणणें कायद्याच्या दृष्टीनें विसंगतपणाचें आहे. नुक्त्याच प्रिव्ही कौन्सिलनें दिलेल्या एका निकालांत मुंबई हायकोर्टाच्या या विचारसरणीच्या कायदेशीरपणासंबंधानें संशय व्यक्त करण्यांत आला आहे. तेव्हां ज्या महारांच्या जमीनी परघराण्यांत गेल्या असतील त्यांनी अशा प्रकारचे दावे आणूनही गोष्ट कसाला लावून पाहावी. परंतु तें घडून येई तोपर्यंत ज्यांच्या जमीनी परघराण्यांत गेल्या आहेत अशा महारलोकांना अर्धपोटी काम करणें भाग आहे. कलेक्टरला मात्र अशा प्रकारच्या परघराण्यांत गेलेल्या इनाम जमीनी परत घेण्याकरितां दिलेले अधिकार विस्तृत आहेत. व त्या अधिकारांना मुदतीच्या कायद्यापासून कोणत्याच प्रकारचा बाध येत नाहीं. वतनी जमीन परघराण्यांत गेल्याला कितीही दिवस झाले असले तरी त्या जमीनी काढून घेऊन त्या त्यास वतनदार कामगारांना परत देतां येतात. परंतु हे स्वाधीन करून ठेवलेले अधिकार महारांची अशा रितीनें नागवण होत असतांहि कलेक्टर लोक कसोशीनें अमलांत आणीत नाहींत. वतनदारानें स्वतः परघराण्यांत गेलेली जमीन परत मिळविण्याकरितां दावा आणला असतां त्यास मुदतीची हरकत येणार नाहीं असा निकाल वरिष्ठ कोर्टांतून मिळेपर्यंत आपल्याला स्वाधीन करून ठेवलेले अधिकार जर सरकार अमलांत आणणार नाहीं तर

काम करावें महारांनी व वतन खावें परक्यांनीं

हा चालू असलेला अनिष्ट प्रकार तसाच चालू राहणार हें उघड आहे. ज्या महारांच्या जमीनी परघराण्यांत गेल्या आहेत ते तर नागवले आहेतच. पण ज्यांच्या जमीनीची तशी वाताहत झाली नाहीं त्यांच्या जमीनी बिनधोक त्यांच्या जवळ राहतील असें कोणी निश्चयात्मक सांगू शकणार नाहीं. पूर्वीच्या धामधुमीच्या काळांत लोकांना जंगम मिळकतीची किंमत फार कमी वाटत असे. स्थावर मिळकतीला चोराचिलटांची भीति नाहीं म्हणून ती सुरक्षित असें लोक मानींत. यामुळें रोकडीच्या मानानें कमी उत्पन्नाचें स्थावर असलें तरीं तें निरंतरचें आहें या विश्वासावर कामकरी वर्ग रोकडांपेक्षा स्थावराला जास्त चहात असे. शिवाय एकदां करून दिलेली स्थावर नेमणूक वंशपरंपरेची असल्यामुळें कोणाहि वतनदारास आपल्या मुलाबाळांचें पुढें काय होईल याची चिंता करण्याचें कांहींच कारण उरत नसे. अशा प्रकारची कायमची व्यवस्था बरी असें समजूत दरोबस्त कामगारानें मग तो दिवाण असो, सेनापती असो, खजीनदार असो, फडणीस असो, मुजुमदार असो, चिटणीस असो, पाटील असो, कुळकर्णी असो, या सर्वांनी वंशपरंपरेच्या तहहयात असाम्या पतकरल्या आणि रोकड तनख्याऐवजीं इनाम जमीनीची पद्धत स्विकारलीं. काम करावें आणि इनाम खावें या मगरमस्त भावनेनें आजवर सारेच वतनदार या वतन पद्धतीला चिकटून राहिले. परंतु या वतनी जमीनी महारांना निरंतरच्या देण्यांत आल्या आहेत हें सरकार कबूल करीत नाहीं. त्या महारांना कामाबद्दल मुशाहिरा म्हणून देण्यांत आल्या आहेत असें सरकारचें मत आहें. या म्हणण्यांत हरकत घेण्यासारखें विशेष कांहीं नाहीं. पण महारांचा मुशाहिरा ठरविण्याचा अधिकार आपला आहे असें सरकार म्हणतें. व त्या अधिकाराच्या जोरावर नेमन दिलेली ठराविक कामें महार लोक करीत असतांना महारांना उत्पन्न जास्त झालें या सबबीवर

सरकार महारांच्या इनाम जमीनी काढून घेतें.

याचे ताजे उदाहरण म्हणजे बारामतीजवळ असलेल्या सांगवी गांवच्या महारांवर सरकारनें केलेला अन्याय हें होय. सांगवी येथील महारलोकांना वतनी इनाम जमीन होती. ती जोपर्यंत जिरायत होती तोंपर्यंत ती महारांच्या उदरनिर्वाहाला पुरेशी आहे किंवा नाहीं याबद्दल आमच्या दयाळू सरकारनें मुळींच विचारपूस केली नाहीं. परंतु जेव्हा या महारांच्या जमिनीच्या लगत निरा नदीचा कालवा जाऊं लागल्यानें जमीनीचें उत्पन्न वाढलें तेव्हां सरकारचे डोळे फाटले आणि महारांना जमीन जास्त झाली या सबबीवर त्यांच्या इनाम जमीनीपैकीं अर्धा निम्मा भाग सरकारनें खालसा केला व खालसा केलेल्या इनाम जमीनीचा कबजा सोडण्यास महार लोक कबूल होईनात तेव्हां त्यांना कायद्याच्या जोरावर शिक्षा ठोठावण्यांत आल्या! अशा रितीनें जर पाहिलें तर ज्या इनाम जमीनीवर महारांची येवढीं भिस्त आहे ती परघराण्यात गेली तर परत येण्याची आशा नको आणि हातांत असली तरी ती हातची कधीं जाईल याचा नेम नाहीं.

इनाम जमीनीसंबंधी ही रड झालीं. महारलोकांच्या उत्पन्नाची दुसरी बाब म्हणजे बलूतें. तें

बलूतें त्यांना मिळतेंच अशी खात्री नाहीं.

महारलोकांच्या वतनी उत्पन्नासंबंधानें ध्यानांत ठेवण्यासारखी गोष्ट म्हटली म्हणजे ही कीं जरी ते सरकारी कामगार असले तरी त्याना सरकारकडून पगार देण्यांत येत नाहीं. त्यांचा पगार मुख्यतः म्हटला म्हणजे रयतेकडून मिळणारें बलुतें. हें बलुतें त्यांना रयतेकडून परस्पर उकळून घ्यावें लागतें. या व्यवस्थेमुळें कधी कधीं असे प्रसंग येतात कीं महारांनी सरकारी काम कितीही चोख पार पाडलें तरी त्यांना बलुतें मिळालेलें नाहीं. बलुतें मिळाल्यास सरकारी कामाच्या आधी रयतेचीं कामें करावीं लागतात. व कांहीं कारणामुळें रयतेची महारावर इतराजी झाली तर रयत बलुतें अडवून धरतें. बलुतें वसल करण्यास महारांना कायद्यानें मदत करण्याचीं तरतुद करण्यांत आली आहे. परंतु

कामाला सरकार आणि वैरणीला रयत

ही पद्धत मुळांतच चुकीची आहे. याशिवाय या बलुत्याच्या व्यवस्थेत आणखी दुसराहि एक दोष आहे. दुष्काळ पडला असतां सरकार रयतेला शेतसारा माफ करितें किंवा सूट देतें. पण जेव्हां जेव्हां सरकार कराची सुट रयतेला देतें तेव्हा तेव्हां बलूत्याचीहि सुट रयतेला देण्यात येते. दुष्काळांत कराची लुट रयतेला देणें हें योग्य आहे. परंतु बलुत्याचीहि सुट देणें सर्वस्वी रास्त आहे असें म्हणतां येणार नाहीं. त्यांत रय

तेचा फायदा आहे. पण महारांचें काय? महार काम करावयाचे ते करतातच. उलट दुष्काळांत इतर दिवसांपेक्षां काम जास्त. म्हणून खरें म्हटलें असतां महारांना दुष्काळांत वेतन जास्त मिळावयास पाहिजे. पण तसें कांहीं न होता केवळ दुष्काळ म्हणून काम जास्त व पगार कमी असा प्रकार घडतो. महार हे सरकारी नोकर आहेत. दुष्काळ पडला आणि सरकारी वसुल कमी झाला म्हणून सरकार कांहीं आपल्या नोकरांना पगार कमी घ्या म्हणून सांगत नाहीं. मग महारांच्याच बाबतींत हा अन्याय कां असावा? अशा प्रकारचें हें महारांचें वतन आहे. त्यांत सुधारणा करून तें कायम ठेवावें किंवा तें अजिबाद खालसा करावें ह्या प्रश्नाचा अखेरचा निकाल लावणें हें महार जातीच्या उन्नतीच्या दृष्टीनें अत्यंत महत्वाचें कार्य आहे. इतर कोणाचें या बाबतींत काय मत असेल तें असो. पण आम्ही

महार वतन खालसा करावें

या मताचें आहोंत. वतन ही अत्यंत जिव्हाळ्याची चीज आहे. कोणीहि वतनदार वर्ग आपलें वतन सोडून देण्यास तयार होणार नाहीं. इतकेंच नव्हे तर वतनासाठीं आपला प्राण देण्यास कमी करणार नाहीं, हें आम्ही जाणून आहों. गळ्यांत नांगर घालून वतनदारांच्या लेकी बहीणींना आळवून पै पैशाची भिक्षा मागून गेलेलें वतन परत मिळविणारे वतनदार फकीर आजहि आपल्या दृष्टीस पडतात. जेथें वतनाचा ओढा इतका जबरदस्त आहे, जेथें पाटील आपलें वतन सोडण्यास तयार नाहीं, जेथें कुळकर्णी गेलेलें वतन परत मिळविण्यास सारखी खटाटोप करीत आहे तेथें महारांच्या पुढाऱ्यांनींच महारांचें वतन खालसा करण्यांत यावें असें सांगणें हा प्रकार बराचसा विलक्षण वाटेल व कांहीं लोक आम्ही आमच्या लोकांचे हितशत्रु आहोंत म्हणून आम्हाला दोष देतील. परंतु आमचें मत अशा प्रकारचे व्हावयास आमच्या जवळ कारणेंहि तशीं सबळ आहेत. तीं कोणतीं हें कळलें म्हणजे आम्ही महार वतन खालसा करावें असें जें म्हणतों तें महार लोकांचें हित व्हावे म्हणूनच म्हणतों अशी सर्वांचीच खात्री होईल.

महार वतन खालसा करण्याचें पहिलें कारण असें कीं या **वतनामुळें महार स्वाभिमानशून्य झाले आहेत.** स्वाभिमानाच्या दृष्टीनें जर महार वतनाकडे पाहिलें तर त्यांत अत्यंत अनिष्ट अशीं जर एखादी बाब असेल तर ती बलूत्याची पद्धत होय. महारांचा मुशाहिरा बलूत्याच्या रूपांत देण्यांत येत असल्या कारणानें महारवतनाला अत्यंत घाणेरडें व किळसवाणें स्वरूप आलें आहे. बलूते म्हणजे पगार, मुशाहिरा किंवा नोकरीचा मोबदला असा जो महारांचा व रयतेचा समज व्हावयाचा तो तसा न होतां बलूतें म्हणजे भीक आणि महार म्हणजे भिकारी असा उभय पक्षांचा ग्रह होऊन बसला आहे. कोणत्याहि समाजांत एकदां श्रेष्ठ आणि कनिष्ठ, स्वामी आणि किंकर, दाता आणि याचक असे भेद उत्पन्न झाले म्हणजे ज्यांना नेहमीं श्रेष्ठ म्हणवून घेण्याची संवय जडलेली असते त्यांच्या मनांत आपण त्या योग्यतेस सर्वस्वी पात्र आहोंत अशी भावना जागृत राहून ती इतकी दृढ होते कीं अंगीं कोणत्याहि प्रकारचे गुण नसताना आपण वंदनीय आहोंत असें वाटतें आणि आपल्यापेक्षा कनिष्ठ असणाऱ्या लोकांनीं त्याला आपण होऊन मान दिला नाही, तर त्यांचे ताडन अथवा दंडन करून तो घेण्याचा ते प्रयत्न करितात. त्याचप्रमाणें जे कनिष्ठ ठरले त्यांना सांगतील तें करण्याची आणि वागवतील तसे वागण्याची संवय लागते, अशा रीतीनें जे एक वार परवश झाले त्यांना तीच स्थिति बरी वाटूं लागते. ऐश्वर्य आणि श्रेष्ठता यांच्याठायीं मनुष्यमात्राची नेहमींच भक्ति असते. पिढ्यान्पिढ्या या भावनेचें संगोपन झालें असतां ती इतको दृढ होऊन जाते कीं पुढें ज्यांना कनिष्ठ मानून घेण्याची संवय झाली मग आपण किती प्रयत्न केले तरी आपली श्रेष्ठता वाढविण्याची इच्छा मनाला शिवत देखील नाहीं. याचें प्रत्यंतर आपणास महार वतन पद्धतींत खासें पाहावयास सांपडतें.

बलुतें देऊन महार लोकांना आपण जगवितों अशी रयतेची भावना झाल्यामुळें रयतेंत फाजील आढ्यता व उद्दामपणा वाढला आहे. गांवात महार लोकांना शिवीशिवाय कोणी बोलत नाहीं. ब्राह्मण, मराठा, कुणबी, किंवा इतर वरच्या जातीचें शेंबडें पोर देखील वयोवृद्ध अशा एखाद्या महार जातींतील पुरुष अगर स्त्री यांस बेमुरवतपणें वाटेल तशी मोजून शिवी देतें. ब्राह्मणाच्या घरीं जशी देवपूजा टळत नाहीं, त्याप्रमाणें महाराच्या माणसाला शिवी खाल्ल्याशिवाय गांवांत दिवस जात नाहीं. नुसत्या शिवीवर जरी भागतें तरी बरें. परंतु शिवीबरोबर केव्हां केव्हां मारहि बसावयाचा. रोजच्या रोज आईवरून शिवी, सुनेवरून शिवी, बायकोवरून शिवी, मुलीवरून शिवी असा शिव्यांचा वर्षाव महार लोकांवर होत असतां त्यांना डोळे वटारण्याची तर राहूंद्या परंतु नुसती वर बघण्याची देखील ताकद नाहीं. मुंगीवर पाय पडला तर ती देखील उलट डसण्याचा प्रयत्न करिते. पण महार जात गाईसारखी गरीब होऊन गेली आहे. तिची नांगी मोडून अगदीं खच्ची झाल्यासारखी झाली आहे. इतकी कीं 'मी तुमचा दास आहें मला आपल्या जोड्यांत वागवून घ्या' अशा दीनवाण्या शब्दाखेरीज महार लोकांच्या तोंडून दुसरी भाषा ऐकूं येत नाहीं. आणि ती कशी येणार? ज्या जातींतील प्रत्येक माणूस उपजल्यापासून तों मरेपर्यंत दुसऱ्याच्या अन्नावर जगतो, ज्याचा देह दुसऱ्याच्या उष्टया घासकुटक्यावर पोसलेला असतो त्याच्या अंगीं आत्मतेज तें काय असणार? आत्मतेज उत्पन्न होण्यास ज्यानें त्यानें आपल्या जीविताची जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतली पाहिजे. आपल्या परिस्थितीशीं झगडलें पाहिजे. आपल्या बलाची, बुद्धीची व कर्तुत्वशक्तिची पराकाष्ठा केली पाहिजे. सर्वत्र चाललेल्या जीवनकलहांत दंड थोपटून उभें राहिलें पाहिजे. आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांच्या मनगटाशीं मनगट घांसून होईल तितकें यश संपादन केलें पाहिजे. त्याशिवाय मनुष्य मात्र स्वतंत्र होऊन दुसऱ्याच्या आदरास कधींच पात्र होणार नाहीं. परंतु बलूत्याची आणि भिकेची खात्री असल्यामुळें महार जातीनें आपल्या जीविताची जबाबदारी कधींच ओळखिली नाहीं. आपलें काय होईल असा प्रश्न महारांना केव्हांच पडत नाहीं. कांहीं झालें तरी वेसकराची काठी आहेच. कांहीं नच झालें तर हक्काची भीक चुकली नाहीं. अशा परिस्थितीत वाढलेला माणूस बैलासारखा बसकटीस येऊन पुढें पाऊल घेण्याचें नाकारूं लागला तर त्यांत नवल काय?

महारकी वतन खालसा करा असें म्हणण्याचें दुसरें कारण असें कीं,

वतनामुळें महारांतील महत्त्वाकांक्षा साफ मारली गेली आहे.

आजकाल वरिष्ठ वर्गांत अहर्निश धडपड चालू असलेली नजरेस पडते. कोणी बॅरिस्टर होण्याची हांव धरतात, कोणी कलेक्टर होऊं म्हणतात, कोणी दिवाण होऊं म्हणतात व कोणी व्यापारांत उडी घालतात. एकूण वरिष्ठ वर्गांत मोठे होण्याची भावना अत्यंत प्रज्वलित असलेली दिसून येते. त्या मानानें पाहतां महार जात अगदीं निश्चेष्ट पडलेली दिसते. याचें कारण काय असा जर आपण प्रश्न केला तर त्याला एकच उत्तर देतां येईल, आणि तें हें कीं, महार लोकांत महत्त्वाकांक्षा नाहीं. कोणाहि माणसाला आपली उन्नति करून घ्यावयास संधि ही लागतेच. परंतु त्याबरोबर आपण मोठें व्हावें, अशी भावनाहि त्यांच्या ठायीं रुजावी लागते. किंबहुना, संधि असूनहि महत्त्वाकांक्षेच्या अभावीं किती तरी माणसें अवनत झालेलीं—नव्हे वायां गेलेली—आढळण्यांत येतात. उलटपक्षीं, ज्यांच्यांत मोठेपणाची भावना जागृत झालेली आहे असे लोक संधि नसतांनाहि लाथ मारतात तेथें पाणी काढतात आणि आपल्या महत्त्वाकांक्षेच्या बळावर वैभवाच्या शिखरावर चढतात. अशा प्रकारची महत्त्वाकांक्षा महार लोकांत कां नाहीं हा अत्यंत महत्वाचा प्रश्न आहे. त्याचें उत्तर मात्र अगदीं सोपें आहे. चालतें तोंपर्यंत चालवावयाचें, हा मनुष्यमात्राचा सर्वसाधारण स्वभाव आहे. दारांतल्या शेवग्याच्या झाडावर जोंपर्यंत उपजीविका होऊं शकते तोंपर्यंत उदरनिर्वाहाचा दुसरा मार्ग शोधणें जरूर वाटत नाहीं. या बाबतींतील एका श्रीमंत कुटुंबाची गोष्ट अत्यंत बोधप्रद असल्यामुळें ती आम्हीं येथें देत आहोंत. "एक श्रीमंत कुटुंब दरिद्रावस्थेप्रत पोहोंचलें. त्यांच्या अंगणांत एक शेवग्याचें झाड होतें. त्याच्या शेंगा गुजरींत स्वत: विकल्या तर आब जातो म्हणून त्या रात्रीं काढून ते एका माळ्याला विकीत आणि गुपचुप तो देईल त्या किंमतीवर गुजराण करीत. कुटुंबांत चार पांच भावांचा विस्तार होता. तेव्हां आळीपाळीनें कित्येकांना उपवास काढावे लागत. एक दिवस त्यांचा सोयरा रात्रीं मुक्कामाला आला. त्याला व लहान मुलांना जेवण्यास बसविलें, व बाकीच्यांनीं भूक नाहीं म्हणून वेळ मारून नेली. सोयरा निजला असें पाहून कारभाऱ्यानें नित्यक्रमाप्रमाणें शेंगा माळ्याला दिल्या, आणि त्यांचे दाम घेतले. सोयरा जागा होता. त्याला सर्व अवस्था अगोदर माहित होतीच, आणि हा प्रकारहि त्यानें पाहिला. चार पांच धडधाकट भाऊ आज जे उपवास काढतात, ते या शेवग्यामुळें अशी त्याची खात्री झाली; आणि त्यानें जिकडे तिकडे सामसूम झाल्यावर रात्रीं तें झाड कापून काढलें व कोणाला न विचारतां आपले घराची वाट धरली. सकाळीं घरांत जिकडे तिकडे हा:हा:कार झाला. 'हगवणीला बायको आणि नागवणीला सोयरा' असें म्हणतात. ह्या सोयऱ्यानें तर दहा पांच मण धान्य पाठविण्याच्या ऐवजीं अर्धकोर भाकर देणारा शेवगाहि तोडला, म्हणून सर्व त्याला शिव्या शाप देऊं लागले. तो दिवस कसाबसा गेला, आणि रात्रीं सर्व कुटुंब एकत्र जमून त्यांनीं विचार काढला कीं, आतां घर सोडलें पाहिजे. सर्वांनीं रोजगार केला आणि वर्ष दोन वर्षांत घर सुधारलें. नंतर सर्वजण दिवाळीला घरीं जमलेले पाहून तो सोयराहि मुद्दाम तेथें आला, तेव्हां सर्वांनीं त्याचे पाय धरले, व कबूल केलें कीं, "तुम्हीं झाड तोडलें नसतें तर आम्हाला घर सुटतेंना व आमचें दारिद्र्य जन्मभर फिटतेंना."

ही गोष्ट महार वतनदारांना तंतोतंत लागू पडत नाहीं असें कोण म्हणेल? वतन म्हणजे महारांच्या दारांतील शेवगा आहे. तो कापून काढल्याखेरीज त्यांच्या परिस्थितींत क्रान्ति घडणार नाहीं. आणि त्यांच्या जीवनक्रमांत अशा

प्रकारची क्रांति घडल्याशिवाय महार लोक स्वतंत्रपणे उद्योग करून राहण्यास प्रवृत्त होणार नाहींत. वेसकरकी हे महारांच्या महत्वाकांक्षेवर मोठें दडपण आहे. वेसकरकी ही आपली अढळ बादशाही, यापेक्षां आपल्याला श्रेष्ठ असा दर्जा तो काय असावयाचा या भावनेने ग्रस्त झालेले महार आईबाप आपल्या मुलांना वेसकरकीपेक्षां दुसरी उन्नतावस्था प्राप्त करून देण्याचा विचार मुळीं आपल्या मनाला शिवूंसुद्धा देत नाहींत. वेसकरकीच्या व्यसनांत सांपडल्यामुळें कोणीहि महार दुसरा पेशा घेण्याची इच्छा करीत नाही. मळलेल्या वाटेनें जाण्याची संवय लागल्यामुळें अन्य वाटा आपल्याला मोकळ्या आहेत, याची महाराला आठवण देखील होत नाही. तीच वाट बंद झाली तर आज त्यांना दाही दिशा खुल्या होतील; आणि ज्या दिशेला दैव निघेल त्या दिशेला ते जातील, परंतु वेसकरकी जोंपर्यंत त्यांच्या डोळ्यापुढें आहें तोंपर्यंत गतानुगतीच्या बंदिवासांतून त्यांची सुटका होणें शक्य नाहीं. म्हणून आम्ही म्हणतों कीं, खुजटलेला महारसमाज वाढीस लागावा हें जर इष्ट असेल तर प्रथमतः महारवतन खालसा झालें पाहिजे. ही विचारसरणी कांहीं लोकांना अविचारीपणाची वाटेल, व हातचे सोडून पळत्याच्या पाठी लागा म्हणणें, हें व्यवहारशून्यतेचें लक्षण आहे, असेंहि ते आरोप करतील. परंतु हा युक्तिवाद भिव्या लोकांचा आहे. ज्यांना साहसी वृत्तीची जोपासना करावयाची आहे त्यांच्या तो उपयोगाचा नाही. हातीं असलेल्याचा मोह इतका जबर असतो कीं, तें सुटल्याखेरीज पळत्याच्या पाठीं कोणी लागत नाहीं; आणि पळत्याच्यापाठीं लागल्याशिवाय प्रगति होत नाहीं. म्हणून आधीं हातचे वतन सुटले पाहिजे. त्याशिवाय महारांना उन्नतीचा मार्ग सुचणार नाहीं.

महारवतन खालसा करावें यास तिसरेंहि एक कारण आहे. तें हें कीं,

वतन गेल्याशिवाय महारांची सुधारणा होणें शक्य नाहीं.

वतन आहे तोपर्यंत महार लोक आपली सुधारणा करून घेण्यास तयार होणार नाहींत हें तर खरेंच पण इतर लोकहि वतनपद्धतीचा फायदा घेऊन महार जातीला सुधरूं देणार नाहींत. हें म्हणणें कदाचित वरच्या वर्गाच्या लोकांना पटणार नाहीं. पण आमची या बाबतींत बालंबाल खात्री झाली आहे. आज अनेक दिवसांच्या चळवळीनें कांहीं गांवच्या महार लोकांच्या मनावर परिणाम होऊन त्यांनीं स्वच्छ व स्वतंत्रपणाची राहणी स्वीकारण्याच्या हेतूनें गावांतून भाकरी मागणें, मेलेलीं जनावरें ओढणें वगैरे वगैरे गलिच्छ व स्वाभिमान नष्ट करणारीं कामें सोडून देऊन आपल्या इभ्रतीनें वागण्यास सुरवात केली आहे. महार लोक स्वतंत्र व स्वच्छ राहिल्यानें कोणाचेंहि खरें पाहिलें असतां नुकसान होण्यासारखें नाहीं. परंतु अशा रितीनें वागूं लागल्यानें महार लोक आपल्या बरोबरीचे होतील अशा भीतीनें पछाडून जाऊन गांवांतील लोकांनीं संगन मत करून महारांनीं केलेल्या क्षुल्लक अशा सुधारणेवरून चेतून जाऊन त्यांना त्राहि भगवान केल्याचें अनेक प्रसंग आमच्या कानीं आलेले आहेत. एका ठिकाणीं एका महारानें आपल्या मुलीच्या लग्नांत कापडी मांडव घालून ग्यासबत्ती आणून लग्नसमारभ पार पाडला. येंवढ्या कारणावरून गांवचे लोक चेतून जाऊन त्याला व त्याच्या आईला त्यांनीं बेदम मारलें. दुसऱ्या एका गावीं महारानें आपल्या घरावर कौलें घातलीं. त्या महारानें अतिक्रम केला असें वाटून कौलें काढ नाहीतर घर जाळूं म्हणून त्याला गांवानें धाक घातला. केवळ महारानें जमीन घेतली येवढ्यावरूनच गावकऱ्यांनीं थैमान घातल्याचीं उदाहरणे अनेक देतां येतील. विषाद वाटतो तो हा कीं असा एकादा सुधारणाप्रिय महार गावांत निघाला तर त्याला महारलोकांची देखील सहानुभूती नसते. याचे कारण महारांना सुधारणा आवडत नाहीं असें नाहीं. पण करतील काय बिचारे! गांवाला नेहमीं अनन्य शरण असल्याखेरीज त्यांना गत्यंतरच नाहीं. याचें कारण असें कीं महारांना जुन्या चालींचा प्रतिकार करण्याचा प्रसंग आला किंवा इच्छा उत्पन्न झाली म्हणजे त्यांना भाकरीची व बलुत्याची आठवण होते. मारामार केली, उलट बोललों तर आपल्याला भाकरी कोण वाढील, आपल्याला बलुतें कोण देईल? आणि आपली भाकरी व बलुतें बंद झाले तर आपण जगणार कसे? हे प्रश्न त्यांच्या डोळ्यासमोर नेहमी उभे राहतात. याचें कारण असें कीं गांवकऱ्यांचे व महारांचे बिनसलें म्हणजे गांवकरी आधीं महारांचे गांव बंद करितात. आणि गांव बंद झाले कीं महारांच्या नाड्या लगेच बंद पडून ते गावकऱ्यांना शिरी वहाण व दांती तृण धरून ते सांगतील त्याप्रमाणें नांदण्यास कबूल असतात. महारांचा गांव बंद करणें हें गांवच्या लोकांच्या हातीं एक मोठेंच शस्त्र आहे. त्याचा उपयोग वाटेल त्या प्रसंगीं करण्यांत येतो. यावरून उघड आहे की ज्या भाकरीवर महार जगतात त्या भाकरीमुळें महारांचे मरण होंते! एकाच परीनें सुधारणेच्या कामीं महारांचें वतन महारांना नडतें असे नाहीं, तर तें अनेक परीनें नडतें. महारांचें वतन राहील कीं जाईल, हें सर्वस्वी पाटील, कुळकर्णी व मामलेदार यांच्या मेहरबानीवर अवलंबून असतें. ह्या तिघां अधिकाऱ्यांची एक जात जरी नसली तरी महारांच्या बाबतींत त्यांचे एकमत असतेंच. कारण महारांनीं गुलामाप्रमाणें वागावें, वर डोकें काढूं नये ही त्या सर्वांचीच इच्छा. महारांनीं गावकीचें काम कितीही चांगल्या तऱ्हेने केलें पण इतर बाबतींत जर कां महार प्रमाणानें वागले नाहींत तर त्यांच्या कामाबद्दल खोटा नाटा रिपोर्ट होऊन त्यांचें वतन खालसा व्हावयाचें ही एक भीति महारांच्या पोटांत सदा सर्वकाळ असते. अशा या वतनपद्धतीमुळें महारांचें जिणें सर्वस्वी पराधीन झालें आहें. व जोपर्यंत ते पराधीन आहेत तोपर्यंत त्यांना स्वइच्छेनुरूप सुधारणा करणें केंव्हांच शक्य होणार नाही.

आजकालचे प्रश्न. (पान ३ वरून चालू.)

देणें अवश्य आहे. कारण उच्च शिक्षण ही एकाच वर्गाची मिरास होणें राष्ट्राच्या दृष्टीनें मोठी घातुक गोष्ट आहे. पण सरकारचेच कांहीं अधिकारी बेकार पदवीधरांची बेसुमार वाढ होऊन असंतोष पसरल्यानें इंग्रजी राज्यास धोका आहे या सबबींवर कॉलेजांतील विद्यार्थ्यांची संख्या मर्यादित करावी असा ध्वनि काढीत आहेत. नुकतेच कोठें ब्राह्मणेतर व अस्पृश्य कॉलेजच्या पायरीवर पाय ठेवीत आहेत! तोंच विद्याधिकारी अमलदारांनी वरील प्रकारच्या नियमांचें घोडे दामटण्यास सुरवात करावी ही मोठ्या दुर्दैवाची गोष्ट आहे. उच्च प्रतीचें शिक्षण मर्यादित करून कोणत्याहि वर्गास त्यापासून परावृत्त करणे हें आमचे मतें अनहितकारी आहे. पण तसें करणें अन्य कारणामुळें अपरिहार्य ठरलें तर अशा या मर्यादेची कड ज्यांना मुळींच उच्च शिक्षण मिळालें नाहीं अशा वर्गाला न लागेल याची खबरदारी शिक्षणांत मागासलेल्यांनी घेणें अत्यंत जरूर आहे.

पत्रव्यवहार.

श्रीराम

भोर संस्थानांतील महार लोकांची दुःस्थिति.

लेखक :—शांताराम रघुनाथ पोतनीस.

भोर संस्थानपैकी वेळवंड खोऱ्यांतील हरणस बामणघर वगैरे गावांतील महारांच्या जमिनी पहिले भाटघरचे धरणाचे वेळीं पाण्यांत बुडाल्या, या जमिनींचें कांपेनसेशन रितसर महार मंडळीस मिळावयास पाहिजे होतें. हें त्यांना न मिळतां भोर दरबारचे तिजोरीकडे ब्रिटिश सरकारनें पाठविलें. या कांपेनसेशनचें अत्यंत अल्प दराचें व्याज महार मंडळीस देण्यांत येतें. भाटघरच्या धरणाची पुन्हां नवीन वाढ करण्यांत आली त्यावेळीं महारांच्या अवशेष जमिनीहि पाण्यांत बुडाल्या, या बुडालेल्या जमिनीऐवजीं जमिनी, धरणाचे बाहेर कोठेंही द्याव्यात म्हणून महार मंडळींनीं वेळोवेळीं दरबारकडे मागणी केली परंतु त्या मागणीकडे दुर्लक्ष्य करून त्यांना कांपेनसेशनचें व्याज देण्यांत येतें, हें व्याज अतिशय थोडें असूनही त्याचा मोबदला सरकार महारांचेकडून सक्तीनें कामें मात्र घेत आहे.

गेल्या पावसाळ्यांत भाटघर धरणांतील पाणी फार वाढल्यामुळें व पाण्यानजीक महारांचीं घरें असल्यामुळें त्यांचे घरापासून दोन फुटांचे अंतरावर पाणी आलेंलें आहे, त्यामुळें त्यांची गुरेढोरें मुलेंमाणसे यांना पाण्यापासून उपद्रव पोहोंचण्याचा फार संभव आहे याकरितां धरणाचे बाहेर अगर इतर ठिकाणी महारांना घरें बांधण्यासाठीं तरी निदान कोणत्याहि गावठाणांतील सरकारी जागा मिळाव्यात म्हणून भोर दरबारकडे वेळोवेळी विनंति-अर्ज केले व तारीख १०-१०-२६ रोजीं सर्व मावळांतील महार बांधवांची परिषद श्री.बाळु काका कानीटकर यांचे अध्यक्षतेखालीं भोर येथें भरविली. त्यांत सुभेदार घाटगे यांनीं याबाबत एक ठराव मांडला व तो पास झालेला ठराव श्रीमंत सचिवांकडेच पाठविला. परंतु अद्याप महार मंडळींना घरांसाठीं जागा मिळत नाहीं; वतनदार महार म्हणून संस्थानाबाहेर जातां येत नाहीं व निर्वाहाचें साधन म्हणजे येणारें थोडेसें व्याज त्यावर संस्थानांत जगतां येत नाही. शेंकडों खंडी आंबेमोहोर भात पिकणाऱ्या महारांच्या जमिनी या धरणांत बुडाल्या आहेत, हें लक्ष्यांत घेऊन व महारांच्या सध्याच्या हलाखीच्या व कुंचंबणुकीच्या परिस्थितींत योग्य पालट भोर सरकार व पोलिटिकल एजंट साहेब करतील अशी आशा आहे. भोर संस्थानच्या प्रजासभेमार्फत सदरहु दुःस्थिति आम्ही वेळोवेळी श्रीमंतांचे नजरेस आणली असूनहि अद्याप दाद लागत नाहीं म्हणून पुन्हा अस्पृश्य वर्गाचे मुखपत्र बहिष्कृत भारत त्याचे मार्फत सदरहू दुःस्थिति जाहीर करीत आहोंत; कळावें, ही विनंती.

कर्नाटक बहिष्कृत विद्यार्थी आश्रम बेळगांव.

कर्नाटकांतील बहिष्कृतवर्गाचे पुढारी श्रीयुत स्वामी देवराय रामजी इंगळे डी. स्कु. बोर्ड मेंबर बेळगांव, यांनी स्वार्थत्याग करून स्वसमाजाच्या उद्धारास्तव सरकारी नोकरी सोडून इ. स. १९२२ सालापासून "कर्नाटक बहिष्कृत संघ" या नांवाची संस्था स्थापन करून खेडोपाडीं जाऊन बहिष्कृत वर्गांतील महार, मांग,

चांभार आणि ढोर वगैरे जातींतील पुरुष आणि स्त्रिया यांस उपदेश करून त्यांस मनुष्यपणाचा हक्क प्रस्थापित करण्यास प्रवृत्त केलें आहे. श्रीयुत इंगळे यांनी कर्नाटक भागामध्ये ठिकठिकाणीं तालुका, जिल्हा, आणि प्रांतिक परिषदा भरवून सरकारास व इतर पुढाऱ्यांस बहिष्कृत लोकांना शैक्षणिक, सामाजिक, धार्मिक व राजकीय बाबतींत होणारे अन्याय आणि अडथळे सरकारचे दृष्टीस आणून सरकारचें लक्ष अस्पृश्य वर्गाकडे वेधण्याचे प्रयत्न केले. शिक्षणाशिवाय बहिष्कृत वर्गाची सुधारणा होणार नाहीं, म्हणून त्यांनीं अखिल बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी डॉ. आंबेडकर बार-अॅट-लॉ यांच्या बहिष्कृत हितकारिणी सभेमार्फत बेळगांव येथे "कर्नाटक बहिष्कृत विद्यार्थी आश्रम" इ. स. १९२७ च्या जून महिन्याच्या १ ल्या तारखेस स्थापन केला आहे. या आश्रमाला कर्नाटकांतील ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर पुढारी व अधिकारी वर्गहि सहानुभूति दाखवीत आहे, हे बहिष्कृत वर्गाचे सुदैवच होय. एवढेंच नसून नागपूरचे धर्मवीर राजे लक्ष्मणराव भोसले व कुरुंढवाडचे जहागीरदारसाहेब यांनीहि सहानुभूतीनें आश्रमाला उदार आश्रय दिला आहे. तसेंच बेळगांव म्युनिसीपालिटीनें इमारत व बेळगाव डी. लो. बोर्डाने हायस्कूलमध्यें शिकणाऱ्या मुलांना स्कॉलरशिपा देण्यांसाठी आपापल्या स्टँडिंग कमिटयांमध्ये ठराव पास करून घेतले आहेत. रा. ब. एस्. एन्. अंगडी बी. ए., एल्. एल. बी., एम्. एल्. सी. प्रेसिडेंट डि. लो. बोर्ड बेळगांव तसेंच रावसाहेब बी. के. दळवी, वकील, प्रेसिडेंट, बेळगांव म्युनिसिपालिटी या महापुरुषांनी संस्थेस जी वेळोवेळीं मदत केली त्याबद्दल कर्नाटक बहिष्कृत समाज यांचा चिरकाल आभारी आहे.

यांच्यासारखेच कर्नाटक भांगातील प्रत्येक जि. लो. बोर्ड व म्युनिसिपालिटचा आणि राजे, महाराजे, जहागिरदार, देसाई, देशपांडे, सावकार व अधिकारी वर्गानीहि या अति मागासलेल्या बहिष्कृत समाजाचे वसतीगृहास तन, मन, धनानें उदार आश्रय देऊन कर्नाटक बहिष्कृत समाजाला विद्यामृत पाजून कर्नाटकाचें नांव गाजवितील अशी मी बहिष्कृत वर्गातर्फे त्यांची प्रार्थना करितों.

आपला,

शिवप्पा लक्ष्मण असोदे.

डॉ. कुर्तकोटी यांस जाहीर सवाल.

डॉ. कुर्तकोटी हल्लीं मुक्काम अहमदनगर यांस क्र. सा. न. वि. वि. ता. २।९।२७ रोजीं अहमदनगर येथील विश्रामबाग हायस्कूलचे मैदानावरील जाहीर सभेंत मीं हिंदु संघटणेविषयी तुम्हांस जे प्रश्न विचारिले, त्यांचीं भलतींच उडवाउडवीची उत्तरें देऊन आपण लौकर निघून गेला. म्हणून मी आपणांस तेंच प्रश्न जाहीरपणें विचारीत आहें.

प्रश्न (१) सर्व हिंदूंची एक जात, एक देव, व धर्मग्रंथ असावा असें आपणांस वाटतें किंवा नाहीं ?

प्र.(२) अस्पृश्योद्धार करावा या म्हणण्यापलिकडे तुम्ही आज कृतीनें अस्पृश्यांबरोबर जलपान करावयास तयार आहांत काय ? व सर्व धर्मानुयांयानीं तसें करावें असें तुमचें म्हणणें आहे काय ?

प्र. (३) सर्व ठिकाणच्या देवळांत जाण्यास सर्व हिंदूंना सारखा अधिकार असावा असें तुम्हांस वाटते काय ? व त्याप्रमाणे अस्पृश्यांना देवळांत घेऊन जाण्यास आपण तयार आहांत काय ?

वरील प्रश्नांपैकी आपण काय करावयास तयार आहांत तें जाहीर करावें अशी माझी आपणास नम्र विनंति आहे.

आपला,

पंढरीनाथ सीताराम पाटील

हल्लीं मुक्काम पुणें.

विचारविनिमय.

सभा, समारंभ व इतर वृत्त.

महारावर जुलूम

लेखक : **श्री पतितपावनदास**

नागपूर नजीक मु. कामटी येथें ता. २१।८।२७ रविवार रोजी श्री. शंकर मुकुंद बैले हे साधु श्री सत्यनारायण पुजेकरितां दहीं आणावयास गेले असतां हलवायानें विचारिलें कीं तूं कोण आहेस ! त्यास शंकर साधु म्हणाले कीं मी महार आहें. हलवायाने पुन्हा विचारलें कीं, तूं चंदन कां लाविलेंस ? त्यावर शंकरराव म्हणाले कीं, मी हिंदु नाहीं काय ? असे ऐकताच चंदन नावांचा कलाल व त्याचे इतर भाऊबंद यांनीं शंकर साधूला बेदम मारिले, जोडयांने त्याच्या कपाळावरचा गंध पुसला, व जानवेही तोडलें व सर्व महार चांभारांच्या नांवाने अश्लील शिव्या दिल्या. यामुळे कामटींतील महारवर्ग चिडून जाऊन मुसलमान होण्यास तयार झाला आहे. असा ठिकठिकाणी अस्पृश्य वर्गावर जो जुलूम होत आहे त्यास कंटाळून या भागांतील अस्पृश्य वर्ग धर्मांतर करण्यास तयार झाला आहे. तरीपण हिंदु समाज आपल्या कुंभकर्णी झोंपेंतून जागा होत नाहीं. यावरून हिंदुधर्म नष्ट होण्याचींच हीं भावी चिन्हे नाहींत काय याचा हिंदु महासभावाल्यांनीं अवश्य विचार करावा.

महाड येथील सत्याग्रहाची पूर्वतयारी.

रविवार ता. ११–९–२७ रोजीं पोईबावडी येथील दामोदर हालमध्ये बहिष्कृत वर्गांतील निवडक पुढाऱ्यांची सभा श्री गणपतराव चांदोरकर हवालदार यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत आरंभीं डॉ. आंबेडकर यांनीं महाड येथे सत्याग्रह करणे कसें जरूर आहे व तो कोणत्या प्रकारे केला पाहिजे यासंबंधी सर्व सांगोपांग माहिती सांगितली. व सत्याग्रह दिपवाळीनंतर करावा असे त्यांनीं सांगितले. त्यानंतर मेसर्स वनमाळी, जाधव, गायकवाड, नडगांवकर बाळाराम आंबेडकर यांची सत्याग्रहाला अनकूल अशीं भाषणे झाल्यावर रा. शिवतरकर यांनी महाड सत्याग्रहाकरिता एक स्वतंत्र कमिटी नेमावी (येथें कमिटींतील सभासदांचीं नांवें निवडण्यात आली) असा ठराव मांडला. त्यास रा. गंगावणें यांनी अनुमोदन दिल्यावर तो सर्वानुमतें पास झाला. नंतर आलेल्या मंडळीचे आभार मानल्यावर सभा बरखास्त झाली. सत्याग्रह कमिटीची पहिली सभा गुरुवार ता. १५–९–२७ रोजी डॉ. आंबेडकर यांच्या आफिसांत भरली होती. यावेळीं महाड येथील सत्याग्रहाची ता. २५।२६ डिसेंबर १९२७ ठरविण्यांत आली. सदरहू सभेंत भिमराव मसुजी साळुंके ५ रु., पांडू बावाजी जामगेकर ५। रु., गोविंद रामजी आडरेकर ५ रु., अर्जुन नडगांवकर १ रु. दामोदर बा. कांबळे ३ रु. बाळू दळवी १ रु. रामजी पावसकर १ रु., शि. गो. जाधव. २ रु., म्हसीलकर रामजी गोविंद २ रु. भागूराम रामजी १ रु. व किरकोळ दोन आणे मिळून एकंदर २६। ॥ महाड सत्याग्रहास देणगी मिळाली.

अंबरनाथ

ता. ८–८–२७ रोजीं मु. अंबरनाथ ता. कल्याण जि. ठाणें येथें बहिष्कृत वर्गाची जाहीर सभा भरविण्यांत आली .सभेंत पुढें लिहिलेले ठराव पास झाले.

१ राजनिष्ठा. २ सरकारी फॉरेष्ट खात्याच्या पडीत जमिनी बहिष्कृत वर्गास लागवडीनें देणें. ३ श्री .एम. के. जाधव. बी. ए. आनर्स यांना सरकारनें शक्य तितक्या लवकर डेप्युटी कलेक्टरची जागा द्यावी. ४ कल्याण तालुक्यांत ३० मुलांची भरती असलेल्या ठिकाणीं लोकल बोर्डानें बहिष्कृतांकरितां स्वतंत्र शाळा काढणें ५ महाड येथील अत्याचाराचा निषेध व महाड येथील बहिष्कृत परिषदेनंतर स्पृश्य वर्गाकडून अस्पृश्य वर्गावर जो निष्कारण जुलूम चालला आहे त्याची सरकारनें चौकशी करून या छळाचा परिहार करावा ६ महाड परिषदेंत पास झालेल्यां ठरावाप्रमाणें कोणत्याहीं महारानें मेलेल्या जनावराचे मांस खाऊं नये. ७ मुलाचे वय २२ व मुलीचे १६ वर्षाचे झाल्याशिवाय आईबापांनीं आपल्या मुलामुलीचे लग्न करूं नये. ८ प्रत्येक गांवीं बहिष्कृताने व्यायामशाळा काढावी व त्यांत दांडपट्टा लाठी वगैरे खेळ शिकवावे. त्यांत जीं प्राविण्यें मिळवितील त्यास शिवजयंतीच्या दिवशीं बक्षिसे द्यावींत. ९ प्रत्येक गांवच्या बहिष्कृत गृहस्थांनी बहिष्कृत भारताचे वर्गणीदार व्हावे. वरील ठरावावर मेसर्स शिवराम गोपाळ जाधव, गोपाळ मानाजी रोकडे, अर्जून रामा गायकवाड, शंकर महादेव जाधव, नथू भाऊ दोंदे, तात्या सजनू भालेराव, भागाजी हिराजी वाघमारे यांची जोरदार भाषणें झालीं. सभेच्या शेवटीं **बहिष्कृत भारतास** रु. १० देणगी जमलेल्या मंडळीकडून देण्यांत आलीं. असें बहिष्कृत हितकारिणी सभेचे प्रचारक शिवराम गोपाळ जाधव हे कळवितात.

निवडक पत्रांचा सारांश.

चोखामेळा समाज मढे पोलांखांदूर प्रांत नागपूर येथून संत गोपाळ हनू लांडगे हे कळवितात कीं, या भागांतील महार वर्ग मेलेलीं गुरें खात नाहींत व मढें उचलित नाहींत इतकेंच नव्हे तर शुद्धाचरणानें वागूं लागल्यापासून स्पृश्य वर्गाचे लोक आमच्यावर जुलूम करु लागले आहेत. त्यांनी हरताळ पाडून आमचा बाजारहाट बंद केला आहे व आम्हांस तिरस्कारानें वागवीत आहेत. यामुळें आम्हांस असें वाटूं लागलें आहें कीं, धिक्कार असो या हिंदुधर्माला या धर्मांत जगणें म्हणजे दु:खाचें मूळ आहे. त्यापेक्षां धर्मांतरच करावें हेंच श्रेयस्कर आहे. त्याशिवाय हिंदुधर्मांतील लोकांचे डोळे उघडणार नाहींत.

पुण्याहून के. एस. धेंडे हे लिहितात की महंत तुलशीनाथ काशीनाथ बाबा यांच्या घरी महंत काशीनाथ बाबा यांची पुण्यतिथी नारळीपौर्णिमेच्या दिवशीं साजरी करण्यांत आली, व रात्रौ पालखीची मिरवणूक दिंडी भजनांच्या मंडळीसह कँप पुणें येथे काढण्यांत आली होती.

रात्रीची इंग्रजी व मराठी शाळा

बहिष्कृत-हितकारिणी सभेच्या नेतृत्वाखाली, श्री गुरुदत्त प्रासादिक भजन मंडळी, कामाठीपुरा १ ली गल्ली, औचितपाडा, ही रात्रीची शाळा गेले दोन महिने चालवीत आहे. शाळेंत इंग्रजी व मराठी शिक्षण काळजीपूर्वक दिलें जातें. ज्या तरुणांना शिकण्याची तीव्र इच्छा असेल त्यांनीं स्वल्पप्रयासांत शिक्षण घेण्याची आलेली ही अमूल्य संधि दवडूं नये. जास्त माहितीसाठीं समक्ष भेटा.

चालक व व्यवस्थापक
निर्मळ लिबाजी गंगावणे.
शिवराम लक्ष्मण सोनवणे.
रामजी धोंडुजी भालेकर.

पोंच व अभिप्राय.

श्रीमज्जगद्‌गुरु परमहंस श्रीसच्चिदानंद महाराज विद्यार्थी आश्रमाचा १ ला वार्षिक रिपोर्टः—सत्यापूर धारवाडः— सदरहू आश्रमांत मराठी ४ थी इयत्ता पास झालेल्या विद्यार्थ्यांस घेतात. आश्रमांत स्पृश्य अस्पृश्य असे सर्व जातीचे विद्यार्थी आहेत. चालू सालीं आश्रमांत ६ धनगर, ४ रड्डी २ लिंगायत १ कोळी १ कोखी व ३ अस्पृश्य विद्यार्थी आहेत आश्रमाची व्यवस्था पहाण्याकरितां एक कमिटी नेमलेली असून तिचे ऑनररी सेक्रेटरी श्री हनमरड्डी तिमरड्डी कालवाड बी.ए. हे आहेत. १९२६/२७ सालांत आश्रमास २०५५ रु. ११ आणे ५ पै मिळाले व २०१९ रु. ११ आणे २॥ पै. खर्च झाले. पैकीं श्री मल्लाप्पा वेनकप्पा सांब्राणी चांभार गृहस्थांनी १०० रु. देणगी दिली आहे. स्पर्शास्पर्श भेद मोडण्यास अशा आश्रमांची अत्यंत जरूरी आहे. रिपोर्टावरून आश्रमाचें काम समाधानकारक चाललें आहे असें दिसतें.

बर्मा समाचार, व्यंकटेश्वर समाचार, व लोकहितवादी ही हिंदी साप्ताहिकें भारतास भेट देऊं लागलीं याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहों. अभिप्राय पुढील अंकीं देऊं

अमरावतीच्या बहिष्कृतांची जंगी जाहीर सभा.

अंबा-देवी मंदीरांत जाण्यासाठीं सत्याग्रह!

(खास आमच्या बातमीदाराकडून)

भिक्षुकी कारस्थानाचा स्फोट !

उलट्या पावलांचीं पिशाच्चें जगांत वावरतात, असें आजपर्यंत आपण ऐकतों. आतां, उलट्या काळजांचीं पिशाच्चें पाहण्याचा आम्हांला नुकताच प्रसंग आला. अमरावती येथील बहिष्कृत लोकांत अलीकडे आपल्या जन्मसिद्ध हक्कांची जाणीव झालेली असून तें मिळविण्यासाठीं ते प्राणांची आहुतीहि द्यावयास तय्यार झालेले आहेत, असें पाहून येथील मानवद्वेष्टया पिशाच्चांच्या पोटांत धडकी भरलेली आहे. हरेक उपायानें बहिष्कृतांची चळवळ गाडून टाकण्याचा त्यांनी ठाम निश्चय केलेला आहे. या चळवळीला उघड विरोध करावा तर चालू काळांत चहूंकडे आपली छी थूः होईल म्हणून हीं नरपिशाच्चें या चळवळीला वरिष्ठ वर्गांतील कांहीं तत्वनिष्ठ लोक पाठिंबा देतात यांच्याविरुद्ध भलभलत्या कंड्या पसरविण्याचा रात्रंदिवस खटाटोप करीत आहेत. त्यांच्या हृदयांतील नरकाची घाण आतां सर्वांना येऊं लागली आहे.

येथील मराठा हायस्कूलचे अध्यक्ष डॉ. पंजाबराव देशमुख व मराठा बोर्डिंगचें सुपरिटेंडेंट श्री. गोपाळराव देशमुख हे बहिष्कृतांच्या चळवळीला उत्साहपूर्वक मदत करीत असतात. या लोकसेवकांची नालस्ती करून बहिष्कृतांची चळवळ हाणून पाडण्यासाठीं त्यांनीं जे कांहीं प्रयत्न केले, त्यांपैकीं खालील एक आहे. रा. डांगे व चिमोटे या दोन भटांनीं मराठा हायस्कूलचे एक प्रमुख आधारस्तंभ श्री. आप्पासाहेब देशमुख यांच्याकडे एक पत्र पाठविलेलें आहे. त्यांत आप्पासाहेबांची थोडीशी स्तुति करून व मराठा हायस्कूलचें मानभावी शुभ इच्छून असें लिहिलें आहे कीं, मराठा हायस्कूलचे विद्यार्थी यांना अस्पृश्यांच्या मिरवणुकींत भाग घेण्यास बळेंच नेण्यांत येतें. अशाच अर्थाचीं आणखी पत्रें विद्याधिकाऱ्यांकडे पाठवून या ब्राह्मणांनीं हायस्कूल व त्यांतील कार्यकर्ते यांच्याबद्दल लोकमत कलुषित करण्याचें भिक्षुकी कारस्थान चालविलेलें आहे. श्री. जवळकर ज्यांना "देशाचे दुष्मन" म्हणतात ते हेच.

पण झालें तें ठीकच झालें. ता. २८-८-२७ रोजी अस्पृश्यांच्या जाहीर सभेंत असल्याच नीच मनोवृत्तीच्या पिशाच्चांचीं अंतःकरणें उघड झालीं व त्यांच्या मायावी वृत्तीची जाणीव अस्पृश्यांना कळून आली. या भिक्षुकी कारस्थानाचा स्फोट करून दाखविण्याबद्दल डॉ. पंजाबराव यांनीं जें भाषण केलें त्यांत त्यांनीं असे उद्‌गार काढले कीं, "अस्पृश्यांच्या चळवळींत भाग घेतल्यामुळें जर मराठा हायस्कूल बंद पडणार असेल, तर त्याची आम्हां तत्वनिष्ठ लोकसेवकांना पर्वा नाहीं! या सभेस भिक्षुकी वर्तमानपत्रांना खोट्यानाट्या बातम्या पुरवून अस्पृश्यांच्या चळवळींत भाग घेणाऱ्या वरिष्ठ वर्गांतील लोकसेवकांची नालस्ती करणारे बरेच बातमीदार हजर होते. अस्पृश्यांच्या जन्मसिद्ध हक्कावर जळजळीत भिक्षुकी निखारे ठेवणाऱ्या देवस्थान कमिटीचा तीव्र निषेध वक्ते करीत असतां त्या बातमीदारांच्या तोंडावर सुतकाची छाया पडली होती. (अपूर्ण.)

वर्तमानसार.

—पुणें येथील फर्ग्युसन कॉलेजच्या पार्लमेंटच्या तिसऱ्या अधिवेशनप्रसंगीं मिश्र विवाहाला संमति देणारा ठराव पास झाला.

—मुंबई येथील एलफिन्स्टन कॉलेजमधील लेडी स्टुडंटस युनिअननें मिश्रविवाहाबद्दल पसंति व्यक्त करणारा ठराव बहुमतानें पास केला फक्त चारच विद्यार्थिनींनी अनुकूल मत दिलें नाहीं. ही बातमी खोटी आहे असें प्रिन्सिपाल साहेब म्हणतात. पण खरेंच कां खोटी?

—गुरुवार ता. २५-८-२७ पोयबावडी येथें दामोदर हॉलमध्यें संध्याकाळीं सहा वाजतां पेशवा पत्राचा निषेध करण्याकरितां श्री. सी. के. बोले यांच्या अध्यक्षतेखालीं जाहीर सभा भरली होती.

—लंडन शहरांतील पोलिस खात्यांत ५० स्त्रिया आहेत. त्या विशेषतः स्त्रिया व मुली यांच्या हितासंबंधीं बंदोबस्त करीत असतात. त्यांचा दर्जा पुरुष-पोलिसांप्रमाणेंच मानला जातो.

—क्रिस्टिन् सिग्फस्डोटिर् (Kristin Sigfusdottir) या नांवाची एक स्त्री आयस्लंड देशांत "आयस्लँडिक ऑथर" (आयस्लंड देशांतील प्रसिद्ध ग्रंथकर्त्री) म्हणून हल्ली प्रसिद्ध आहे. ती स्वतःच्या प्रयत्नानें लिहिण्या वाचण्यास शिकली व तिचें सहावें मूल जेव्हां सात वर्षांचें होतें तेव्हां तिनें आपला पहिला ग्रंथ प्रसिद्ध केला. ती स्वतः स्वयपाक करते व शेतांत राबते. अलीकडे एक नाटक व दोन कादंबऱ्या अशी तिचीं तीन पुस्तकें प्रसिद्ध झालेली आहेत. मार्मिक तज्ज्ञांनीं तिची फार वाहवा केलेली आहे. कांहीं दिवसांपूर्वी रेकुजविक (Raykjavik) येथें तिला मोठ्या थाटाची मेजवानी दिली.

—ब्रुसेल्स येथे एका मुरली वाजविणाऱ्या पटाईत म्हाताऱ्याशीं वीस वर्षांच्या मुलीनें लग्न लावलें. म्हाताऱ्याचें वय ७० वर्षांचें आहे.

—मध्यप्रांत हिंदु परिषदेनें खालील दोन महत्वाचे ठराव पास केले आहेत.

हिंदु संघटन.

(अ) संघटन म्हणजे सर्व जातीची व पोट जातींची एकरूपता. ही एकरूपता, हल्लींच्या जाती मोडून त्यांच्या जागीं गुणकर्मावर स्थापित झालेलें (जन्मजात नव्हे) चातुर्वर्ण्य (वेदकालीं सुरू होतें तसें) प्रस्थापित झाल्याशिवाय हिंदु समाजांत उत्पन्न होणार नाहीं; असा या सभेचा अभिप्राय आहे.

(ब) हें हिंदु समाजाचें एकीकरण घडवून आणण्याच्या मार्गावर पहिलें पाऊल म्हणून सर्व पोट जातीचे मुख्य एका जातींत एकीकरण झालें पाहिजे.

(क) हिंदु समाजांतील जातीजातींत बेटीव्यवहार सुरू करण्यास हिंदु समाजानें परवानगी देण्याची आता वेळ आली आहे व अशीं लग्नें कायदेशीर समजण्यांत आलीं पाहिजेत.

अस्पृश्यता निवारण.

—जन्मतः व वंशपरंपरागत अस्पृश्यतेस हिंदु धर्म शास्त्रांत कांहींच आधार नाहीं. सबब ती रुढी साफ नष्ट करण्यांत यावी. आणि ती बंद करण्याचा उपक्रम म्हणून अस्पृश्य मानलेल्या वर्गास (१) इतर जाती जेथें पाणी भरतात, त्या विहिरींवर पाणी भरूं द्यावें. (२) शाळा कॉलेजात त्यांचीं मुलें इतर जातींप्रमाणें येऊं द्यावीत (३) इतर जातीप्रमाणें त्यांसही देवळांत येऊं द्यावें. (४) खाणावळी व उपाहारगृहें यांनीं अस्पृश्यांना इतर जातीप्रमाणेंच आपल्या दुकानांत येऊं द्यावें. त्यांच्याशीं पंक्तिप्रपंच करूं नये. मुंबईच्या हिंदु सभावाल्यांची कसोटी वरील ठरावानें आतां आपोआपच होईल.

—सर गंगाराम यांचें मृत्युपत्र लाहोर येथें न्या.मू. बक्षी टेकचंद्र यांनी ता. १५ रोजी उघडून पाहिलें. त्यांत १२ लक्ष रुपये रोख व दोन लक्षांची मालमत्ता असे एकंदर १४ लक्ष रुपये धर्मादाया प्रित्यर्थ ठेवण्यांत आल्याचें निदर्शनास आलें. मृत्युपत्रांतील एकंदर मालमत्ता ३० लक्षांची आहे.

—सिंध प्रांतांत अतिवृष्टीमुळें एक लाख जनावरें प्राणास मुकलीं. स्थावर जंगम इस्टेटीचें नुकसानहि लाखों रुपयांचें झालें.

—फ्रान्समध्यें आल्पस व व्हौर या प्रदेशांत अग्निप्रलयानें वीस हजार एकर फॉरेस्ट जळून खाक झालें. कित्येक जनावरें अग्निमुखीं पडलीं. तारा व टेलिफोन तुटल्यामुळें बातम्या समजणें दुरापास्त झालें.

—भुसावळ येथील आर्य समाजानें ता. ३१।७।२७ रोजी रामभाऊ रघुनाथ जमधाडे ख्रिस्ती व ता. ११।८।२७ रोजी फान्सिस नांवाच्या ख्रिस्त्यास सहकुटुंब शुद्ध करून हिंदुधर्मांत घेतलें. स्तुत्यः पण त्यांना कोणत्या जातीत घेतलें व त्यांस देवळांत व पाणवठ्यावर इतर स्पृश्य हिंदूप्रमाणें उपयोग घेतां येतो काय ?

माळशिरस (जि. सोलापूर) तालुका लोकल बोर्डातील खुल्या जागीं सरकार तर्फे रा. तात्याबा पांडुरंग सावंत या समाजसेवक, कर्तबगार, आणि सर्वपरी लायक अशा महार गृहस्थांची योजना झाली. हें स्तुत्य झालें.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ-मुंबई

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं " " ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं " " ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं " " २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातींच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्तीं । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. ३० माहे सप्टेंबर सन १९२७. [अंक १३ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१-२ अर्धेंहि देत नाहीं तर सर्वच घेऊं
३-५ ज्यांचा निश्चय झाला नाहीं त्यांची वाट पहात बसण्यांत काय हशील ?
६-८ विचार कराल तर कळेल
पत्रव्यवहार. पृ. २
१ गायकवाड वाड्यांतील खरा प्रकार
२ जातिभेदाचें पिशाच्च गाडा
गणेशोत्सव पृ. ३
अग्रलेख— पृ. ४
महार आणि त्यांचें वतन.
विविध विषय संग्रह. पृ. ५
वतन कायद्याच्या दुरुस्तीचें बिल.
विचारविनिमय. पृ. ६
अखिल भारतीय क्षत्रिय धनगर शिक्षण परिषद.
आत्मपरिचय. पृ. ७
सभा, समारंभ व इतर वृत्त.

आजकालचे प्रश्न.

१ अमरावती येथील श्री. अंबेच्या देवळांत जाण्याची परवानगी देता येत नाहीं असें सदरहू देवळाच्या कमेटीकडून लिहून आल्यानंतर तेथील अस्पृश्यांनीं या बाबतीत सत्याग्रह करण्याचा ठराव पास केला. परंतु तसें करण्यापूर्वी तडजोडीनें कांहीं साधतें काय हें पाहण्याच्या हेतूनें स्थानिक पुढारी बॅ. बागवे यांनीं एक तडजोडीची योजना तयार केली. त्यांत तीन कलमें होतीं. तीं अशीं (१) अंबेच्या मूर्तीपासून कांहीं अंतरावर एक कठडा बांधण्यांत यावा, व त्या कठड्याच्या आंतील भागांत पुजाऱ्याशिवाय कोणासही जाण्याचा अधिकार असूं नये. (२) दिवसाचा कांही वेळ वगळून इतर वेळेला सर्व हिंदूंना देवदर्शनाची मोकळीक असावी. (३) वर नमूद केलेल्या वेळीं अस्पृश्यांनीं देवदर्शनास जाऊ नये. हा तडजोडीचा ठराव पुरता विचार करून केलेला असावा असें दिसत नाहीं. देवळांत प्रवेश करून अस्पृश्यांना दोन गोष्टी प्रस्थापित करावयाच्या आहेत. त्यांपैकीं पहिली हीं कीं, त्यांच्या प्रवेशानें देवालय भ्रष्ट होत नाहीं. किंवा देवळांतील मूर्तीला स्पर्श केला असतां तिचें पावित्र्य कमीं होत नाहीं. तडजोडीच्या ठरावांतील पहिल्या अटीनें अस्पृश्यांची अपवित्रता साफ धुवून गेली असें म्हणतां येणार नाहीं. जोंपर्यंत देवळाच्या आंत अमुक पावलापुढें अस्पृश्यांनीं जातां कामा नये असा निर्बंध राहील तोंपर्यंत अस्पृश्यांतील अपवित्रता कायम आहे असेंच म्हणावें लागेल. पुजाऱ्यानें मूर्तीस स्पर्श केला असतां ती जशी विटाळत नाहीं, तसेंच अस्पृश्यांनीं तिला स्पर्श केला असतां तिचें पावित्र्य भंग होत नाहीं. अशी स्थिति जेव्हां प्राप्त होईल तेव्हांच धार्मिक व्यवहारांत अस्पृश्य स्पृश्य झाले असें मानतां येईल. आतां या अटीच्या समर्थनार्थ असें म्हणतां येण्यासारखें आहे कीं, पुजारी वर्ग खेरीज करून बाकी सर्व लोकांना स्पृश्यांना तसाच अस्पृश्यांनाही हा निर्बंध लागू आहे. तेव्हां यांत वैषम्य वाटण्यासारखें विशेष कांहीं नाहीं. एका दृष्टीनें हें खरेंच आहे. पण आम्हांस असें वाटतें कीं, ठेंगू व लंबू यांच्या उंचितील तफावत काढून टाकून त्यांना एकच उंचीला आणावयास लंबूची मान उडवणें अशाच प्रकारची समानता प्रस्थापित करण्याचा हा मार्ग दिसतो. अस्पृश्यांना अमुक एका मर्यादेपुढें देवळांत जाऊं देण्यास लोक तयार नाहींत म्हणून ज्या मर्यादेपर्यंत आज इतर स्पृश्य हिंदूंना देवळांत जातां येतें ती मर्यादा कमी करणें, यांत मुत्सद्दीपणा असला तरी तो अस्पृश्यता निवारणाच्या ध्येयास पोषक आहे असें आम्हांस वाटत नाहीं. अशा समतेच्या झगड्यांत वरच्यास खालीं लोटण्याऐवजीं खालच्यास वर ओढणें हाच प्रगतीचा मार्ग विशेष श्रेयस्कर आहे असें कोणीही कबूल करील. ठरावांतील दुसऱ्या व तिसऱ्या अटी इतक्या घातुक आहेत कीं त्या जर अमलांत आल्या तर ही सारी तडजोड अगदीं बेमालूमपणें निकामी ठरली जाईल. पृथक्पणें विचार केला तर या अटी फायदेशीर अशा दिसतात. परंतु त्या दोन्हीं एकत्र केल्यास त्यांचा परिणाम असा होईल कीं, ज्या काळांत अस्पृश्य लोकांना देवळांत जाण्याची बंदी राहील तेवढ्या काळांत स्पृश्य लोक देवळांत जाऊन आपला कार्यक्रम उरकून घेतील व ज्या काळांत अस्पृश्य लोकांना देवळांत जाण्याची मोकळीक ठेविली जाईल त्या वेळीं स्पृश्यलोक देवळाचें दार चढणार नाहींत. एकूण अशा योजनेनें एका देवळाची कालमानानें दोन देवळें केल्यासारखें होईल. एका कालभागांत हें देऊळ स्पृश्यांकरितां व दुसऱ्या कालभागांत तेंच देऊळ अस्पृश्यां करितां असा अनिष्ठ परिणाम घडल्या शिवाय राहाणें शक्य नाहीं. त्यांतल्यात्यांत अस्पृश्यांची घटका सरून स्पृश्यांची घटका लागण्यापूर्वी मध्यंतरीच्या अवधींत पुजाऱ्यानें सडासंमार्जन करून देवळाची शुद्धी करण्याची खबरदारी घेतली म्हणजे या तडजोडीच्या ठरावानें घडवून आणलेली नवी परिस्थिति व परंपरेनें पुनीत झालेली जुनी परिस्थिति या दोन्हींत पाहूं गेलें असतां कांहीं अंतर दिसणार नाहीं. या तडजोडीच्या ठरावानें आमच्या मतें सर्वांचीच फसवणूक झाली असती. भेटीबंदीचें उच्चाटन तर झालें नसतेंच; फारतर भेटीबंदीला कायम ठेवतां स्पृश्या अस्पृश्यांतील भेटीबंदीच्या रूढीस कोणत्याही तऱ्हेनें हात न लावितां स्पृश्यांच्या देवळांत अस्पृश्यांचा प्रवेश झाला असें फारतर म्हणतां येईल.

२ सदरहु तडजोडीला कमीटीनें मान्यता दिली नाहीं याबद्दल आम्हांस सर्वंपरी आनंद होत आहे. तसाच तो बॅ. बागवे यांनाहि होत असेल अशी आमची खात्री आहे. कारण या प्रकरणीं तडजोड व्हावी म्हणून हा ठराव त्यांनीं पुढें आणला असावा असें आम्हास मुळींच वाटत नाहीं. देवस्थान कमीटी हा देखील ठराव पास करणार नाहीं हें त्यांना माहीत असावें, तेव्हां तिच्याकडून तो राजरोसपणें अमान्य करून घेऊन तिला पेंचात टाकण्याचा त्यांचा विचार असावा असा आमचा तर्क आहे. कारण तसें झाल्यानें सत्याग्रह करूं नका, असें सांगण्याला कमीटीला मुळीं तोंडच रहात नाहीं. तेव्हां हा तडजोडीचा ठराव पुढें आणल्यानें एकंदरींत आपला फायदाच आहे, असें वाटल्यावरून त्यांनीं अशापरी नमते घेतले असावें. अस्पृश्यांच्या सुदैवानें आतां तो डाव साधला आहे. तेव्हां या बाबतीत होणाऱ्या सत्याग्रहाच्या पूर्वतयारीस सर्वांनी लागावें व तो यशस्वी करून दाखवावा, हेंच एक करण्यासारखे कार्य अमरावती येथील अस्पृश्यांच्यापुढें असलें पाहिजे.

३ अमरावती येथील मांग लोक कदाचित् या सत्याग्रहांत भाग घेणार नाहींत असें वाटतें. कारण तेथील कांहीं मांग गृहस्थांनीं पुढील प्रकारचें एक पत्रक अमरावती येथें प्रसिद्ध होणाऱ्या "उदय" पत्रांत प्रसिद्ध केलें आहे." ता.. २८ च्या येथील अस्पृश्यांच्या जाहीर सभेंत वाटलेलें एक हस्तपत्रक :—सर्व अमरावती नगरवासी लोकांस आम्ही खाली सह्या करणारे सदर्हु मांगलोकांकडून जाहीर विनंतीनें कळविण्यांत येतें कीं, येथील पुढारी महार लोकांनीं जाती सुधारण्यासंबंधाने आमच्या सर्व मांगलोकांच्या सह्या घेतल्या आणि त्याप्रमाणे आम्ही लोक गणेश थियटरमध्यें सभेला गेलों होतों. परंतु तेंथें जातीचा कांहीएक संबंध नसून तेंथें दुसराच विषय निघाला. तो असा कीं, श्रीअंबेच्या देवळांत जाऊन दर्शन घ्यावें असें कळलें, त्यावरून आजपर्यंत सनातन धर्म जो चालत आलेला आहे त्या धर्मास धक्का पोहोंचतो. या कारणानें त्या सभेचा जो निश्चय होता तो आम्हास मंजूर नाहीं. आम्ही सदर्हु मांगलोक वाडवडिलांपासून वागत आलेल्या धर्माप्रमाणें आम्ही वागण्यास तयार आहों. वरील महार लोकांनीं आमच्या ज्या सह्या धोक्यानें घेतल्या त्या अगदीं खोटया आहेत."

४ दुःखाची गोष्ट आहे कीं, हिदुस्थानांतील स्पृश्यलोकांनाच काय पण साऱ्या जगांतील लोकांना अस्पृश्यतेपासून होणाऱ्या अन्यायाची चीड उत्पन्न झाली असतां, भंगीखेरीजकरून सर्वांकडून हीन लेखण्यांत येत असलेल्या मांग जातींतील कांहीं लोकांनीं आपल्या वडिलांना ज्या परी वागविण्यांत आलें तशाच प्रकारची वागणूक खपवून घेण्यास आपण तयार आहोंत असें आपल्या तोंडानें कबूल करणे ही मोठयाच खेदाची गोष्ट आहे. मांग लोकांच्या हातून हा घडलेला प्रकार स्वयंप्रेरणेनें झाला असेल असें आम्हांस वाटत नाहीं. अस्पृश्यवर्ग अगदीं अधोगतीस गेलेला आहे ही गोष्ट खरी. पण ज्यांना आपल्या अधोगतीची जाणीव नाहीं असे अज्ञानी लोक फारच थोडे सांपडतील, असें म्हणण्यास कांहींच हरकत नाहीं. तेव्हां वरील प्रकारचें आपल्या मानवी हक्काचें बेचनखत बिन मागतां पाठीस लावून देणारे कांहीं लोक अस्पृश्य वर्गांत सांपडले तर ते परप्रेरणेनेंच वागत असावेत असा संशय घेणें सर्वथा निष्कारण होणार. नाहीं. तथापि तात्पुरत्या स्वार्थाला बळी पडून कायमच्या हितास आपण मुकतों आहोंत याची जाणीव असूनहि तात्पुरत्या स्वार्थासाठीं स्वतःस विकणारे लोक अस्पृश्यांत सांपडणार नाहींत असें आमच्यानें म्हणवत नाहीं. ज्या मांग लोकांनीं वरील पत्रकावर सह्या केलेल्या आहेत ते लोक अशा कोटींतले असतील तर ते स्वयंप्रेरणेनें वागून आपल्या माणुसकीची आपणच माती करीत आहेत, हें पाहून कोणीहि त्यांचा धिक्कारच करील.

(५) या दोहोंपैकीं कोणतीहि गोष्ट खरी असली तरी मांग लोक अंबादेवीच्या सत्याग्रहांत भाग घेणार नाहींत म्हणून तो सत्याग्रह थोपवून धरण्यांचे कांहींच कारण नाहीं. सत्याग्रहाच्या परिपूर्ततेस लागणारें बळ सत्याग्रह करणारांच्या निश्चयावर अवलंबून आहे. त्यांच्या समुच्चयावर अवलंबून नाही. कोणताहि सत्याग्रह तो करणारे लोक कितीहि अल्पसंख्यांक असले तरी त्यांना तडीस नेतां येणें शक्य आहे. मात्र त्यांचा निश्चय दृढ असला पाहिजे. म्हणून अमरावतीकर अस्पृश्यांना आमची अशी सूचना आहे कीं, सर्व अस्पृश्यांची एकजूट होऊन जर ते सत्याग्रहांत सामील झाले तर त्यासारखी आनंदाची गोष्ट नाहीं. पण तसें नच झालें व कांहीं जण रुसवा फुगवा धरून किंवा सत्याग्रहाचें महत्त्व न पटून त्यांनीं सत्याग्रहांत सामील होण्याचें नाकारलें, तर ज्यांना सत्याग्रह करावयाचा आहे, त्यांनीं जे करूं इच्छीत नाहींत त्यांची वाट पहात बसूं नये. काळ चालला आहे, त्याबरोबर कार्य करीत रहाणें अत्यंत जरूर आहे, हें अस्पृश्यांनीं विसरतां कामा नये.

(६) अमरावती येथील मांग लोकांचें जाहीरपत्रक वाचलें व गेल्या महिन्यांत मुंबई इलाख्यांतील मांग लोकांनी महारांतील ब्राह्मण्याविरुद्ध दोन ठिकाणांहून जो निषेध केला तो ध्यानांत घेतला म्हणजे एकाबद्दल जसा धिक्कार वाटतो तशी दुसऱ्याबद्दल धन्यता वाटते. हा निषेध जाहीर करतांना तो जाहीर करणाऱ्या मांग लोकांचा हेतू महारांचे डोळे उघडावयाचे एवढाच जर असता तर आम्हांस आनंद वाटला असता. परंतु त्यांचा हेतू तसा नाहीं असें आम्हांस वाटतें. कारण महार लोकांकडे काय तो आपल्या निषेधाचा रोख आहे अशी जर त्यांची भावना असती तर वऱ्हाडांतील कट्टर ब्राह्मणीं पत्रांत तो निषेध प्रसिद्ध न होतां अस्पृश्य वर्गांत जीं पत्रें साधारणपणें खपतात त्यांतच तो प्रसिद्ध करण्यांत आला असता. परंतु निषेध करणारांचा उद्देश महारांना जागें करण्याचा नसून स्पृश्य लोकांना महारांच्या विरुद्ध एक सबब साधून द्यावीं असाच मुख्य हेतू असल्यामुळें आम्हांला त्यांचा विषाद वाटतो. तथापि ब्राह्मण्य हें ठेंचलेंच पाहिजे मग तें कोठेंही असो असें आमचें मत असल्यामुळें महारांतील ब्राह्मण्याचा निषेध करणाऱ्या मांग लोकांचे आम्ही अभिनंदन करितों.

(७) हा निषेध कितपत यथायोग्य आहे याचा विचार केला असतां ज्या महार लोकांविरुद्ध तक्रार करण्यांत आली आहे ते महार लोक अपराधी आहेत असें आम्हांस दिसत नाहीं. या दोन तक्रारीपैकीं पहिली तक्रार रा. के. के. सकट यांची आहे. त्यांच्या तक्रारीचा मतितार्थ असा आहे कीं, ते ता. २८–८–२७ रोजीं पुणें येथील कामाठीपुऱ्यांतील महार लोकांच्या मरीआईच्या देवळांत त्यांना महार लोकांनी प्रवेश करूं दिला नाहीं. महार लोकांनीं रा. सकट यांना देवळांत न घेतल्याबद्दल फारच वाईट वाटलें असें ते म्हणातात. त्यांच्या दुःखाचे आम्ही वांटेकरी आहोंत याबद्दल त्यांनीं खात्री बाळगावी. परंतु या बाबतींत विशेष काहीं करितां येईल असें वाटत नाहीं. कारण या बाबतींत आम्हीं जी चौकशी केली आहे. त्यावरून आम्हांस असें दिसून आलें कीं, देवळांतील बंदी ही फक्त रा. सकटांपुरतीच आहे. ती सर्व मांग लोकांस लागू नाही. ज्या लोकांनीं रा. सकट यांना मरी आईच्या देवळांत येण्यास बंदी केली त्या लोकांचें असें म्हणणें आहे कीं, आम्ही कोणाही मांगाला घेऊं; पण सकटांना घेणार नाहीं. अशा प्रकारचा पक्षपात करण्याचें कारण जे त्यांनीं दिले तें रा. सकट यांनी ध्यानांत ठेवण्यासारखें आहे. तें कारण असें कीं, जो मांगाचा पुढारी ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांशीं संगनमत करितो, त्यांच्या तंत्रानें वागतो, व महारांतील किंवा चांभारांतील उणे दुणे काढून ब्राह्मणांना भर देतो तो आमचा आहे असें आम्ही कबूल करणार नाहीं; व त्याला आम्ही आपल्या देवळांत घेणार नाहीं. विचारसरणी सत्य असल्याकारणानें रा. सकट यांनीं कितीही सांगितलें तरी तिचा आमच्यानें निषेध होणें शक्य नाहीं. उलट रा. सकट यांना आम्हीं असें सुचवीतों कीं, तुमच्या वरचा हा आरोप तुम्ही धूवून काढा व उजळ माथ्यानें मरीआईच्या देवळांत येऊ देण्याची मागणी करा. मग महार लोक जसे इतर मांग लोकांना देवळांत घेण्यास तयार आहेत तसें तुम्हांस घेण्यासही ते तयार होतील.

(८) दुसरी तक्रार लोणावळें येथील मांग लोकांची आहे. तींत महार लोकांवर केलेला आरोप असा आहे कीं, महार लोकांनीं लोणावळें येथील चहाच्या हॉटेलच्या मालकास मांग लोकांस हॉटेलांत येण्याचें बंद करण्यास भाग पाडलें. ज्या लोकांनीं ही तक्रार प्रसिद्ध केली आहे. त्या लोकांनीं जे महार लोक एके काळीं कोणत्याही प्रकारचा वीट न मानितां एकाच कपबशींतून एकाच टेबलावर बसून चहापान करीत असत तेच महार लोक एकदम बिथरून जाऊन जुनी वहिवाट मोडून आपल्याला मांगाचा विटाळ होतो असें म्हणण्यास उद्युक्त झाले याचें कारण काय? हें त्यांनीं जाहीर केलें असतें तर या बाबतींत खरा दोष कोणाच्या पदरीं येतो हें ठरविण्यास सोपें गेलें असतें. पुण्याच्या प्रकरणांत तसेंच लोणावळें येथील प्रकरणांत आम्हास जेवढी चौकशी करितां आली तेवढी आम्हीं केली. व त्यावरून लोणावळें येथील महार मांगांमध्यें हा बेबनाव उत्पन्न करण्यास कांहीं मांग पुढाऱ्यांचा बेवकूबपणाच कारणीभूत झाला आहे. एके काळीं लोणावळें येथील महार मांगांत चांगली एकी होती; व ती दिवसेंदिवस दृढतर होत होती. इतकी कीं, महार लोक सार्वजनिक प्रसंगांत मांग लोकांना आमंत्रणें देऊन त्यांच्याशी सहपान करीत असत. परंतु दुधांत मिठाचा खडा पडावा याप्रमाणें मांगांतले कोणी पुढारी लोणावळयास येऊन या एकीची बेकी करून चालते झाले. त्यांनीं लोणावळें येथील आपल्या जातभाईस अशी शिकवण दिली कीं, मांगांनीं महाराचे हातचें खाऊं नये. इतकेंच नव्हे तर हा नियम पाळण्याबद्दल मांग लोकांना त्यांनीं शपथाही दिल्या. याचा परिणाम असा झाला कीं, महारांच्या हातचें खाल्लें तर आमची जात आम्हांला जाचते. अशा जाहीर सबबीवर मांग लोक महारांनीं दिलेलीं आमंत्रणें नाकारूं लागले. मांग लोक आपणाला अशा परीनें तुच्छ लेखतात याचा महार लोकांना विषाद वाटणें अगदीं साहजीक आहे; म्हणून मांग लोकांस चहाच्या दुकानांत बंदी करण्याचा जो त्यांनीं घाट घातला त्याला या चिडवाचिडवीशिवाय दुसरें कोणतेंच कारण संभवत नाहीं. अशा परिस्थितींत मांग लोकांना दोन व्यवहाराच्या गोष्टी सांगण्यापलीकडे आमचें कांहीं विशेष कर्तव्य आहे असें आम्हांस वाटत नाहीं. व त्या व्यवहाराच्या गोष्टी ह्याच कीं; ज्या मांग लोकांना महारांतील ब्राह्मण्य लयास जावें असें वाटत असेल त्यांनीं आपल्यांतील ब्राह्मण्य मिरविण्याचा उपक्रम करूं नये.

———

पत्रव्यवहार

गायकवाड वाडयांतील खरा प्रकार

केसरी ट्रस्टींचा खोडसाळपणा

रा. राजभोज यांचें विद्वांसांना उत्तर

ता. १५–९–२७ च्या ज्ञानप्रकाशांत केसरीच्या व्यवस्थापकांची जी मुलाखत प्रसिद्ध झाली आहे ती निव्वळ उडवाउडविची व जनतेच्या डोळयांत धूळ टाकणारी आहे. शुक्रवारीं ता. ९–९–२७ रोजीं गायकवाड वाडयांत कोणताच मेळा बोलावू नये असे ट्रस्टींचें जरी सामान्यतः म्हणणें होतें, तरी श्री. श्रीधरपंत टिळक

यांच्या मागणीवरून व. रा. ल. ब. भोपटकर यांच्या संमतीवरून **श्रीकृष्णमेळयास** त्यादिवशीं परवानगी देण्यात आली होती. तसेंच पोलिसाच्या हुकुमाप्रमाणें आम्हीं वागत असतांना गायकवाडवाड्याच्या दरवाजापाशी आमच्या मेळयास मज्जाव व धक्काबुक्की कां करण्यांत आली? याचा खुलासा रा. विद्वांस किंवा रा. गोखले हे करतील काय? माझें असें स्पष्ट म्हणणें आहे कीं, ट्रस्टींनीं आमचें स्वागत केलें नाहीं. आम्हीं वाड्यांत जाऊं शकलों ते केवळ टिळकबंधूंच्याच अंतःकरणपूर्वक सहाय्यामुळेंच व त्यांनींच मेळयाचा सत्कार केला. त्या वेळेस रा. पाताडे व श्री. जाधव यांना मीं लोडाशीं बसविलें असें रा. दा. वि. गोखले हे म्हणतात. परंतु वस्तुस्थिति अशी आहे कीं, ते दोघे आपण होऊनच त्या ठिकाणीं बसले. रा. विद्वांस साहेबांचें तर तोंडही कोठें दिसत नव्हतें, शिवाय ट्रस्टी जरी तेथें दुसरीकडे बसले असले तरी तेवढ्यावरून त्यांनीं आमचें स्वागत केले असें म्हणणें ही शुद्ध फसवेगिरी होय. अस्पृश्यांना मज्जाव केल्याबद्दल आपला निषेध होईल या भितीनें ते आतां असे खुलासे प्रसिद्ध करीत आहेत! टिळकबंधूंनीं मात्र येवढ्या अडचणीतून मेळयाचे मोठ्या धैर्यानें स्वागत केलें याबद्दल आम्ही आभारी आहों.

केसरीकारांनीं मोठ्या तळमळीनें आमचा अस्पृश्यांचा मेळा गायकवाड वाड्यांत नेला असता तर गेल्या १३–९–२७ च्या केसरीच्या अंकांत अस्पृश्यतानिवारणाची फुशारकी मारण्यासाठी या गोष्टीचा जरूर उल्लेख केला असता, पण केसरींत याचा नुसता उल्लेखही नाहीं. यावरून वाचकांनीं खरा प्रकार काय होता हें जरूर ओळखावें. एकाच गोळीनें टिळकबंधू व अस्पृश्य मेळा यांना पेंचांत पाडण्याचा केसरीच्या ट्रस्टींचा डाव होता पण तो फसला. रा. ल. ब. भोपटकर हे माट्यांच्या अस्पृश्यतानिवारक मंडळाचे अध्यक्ष आहेत. ते गायकवाडवाड्यांत हजर असूनही त्यांनीं आम्हांस मदत केली नाहीं, हेंही या पत्राचेद्वारें जाहीर करणें माझें कर्तव्य आहे.

आ.

पांडुरंग नथूजी राजभोज.

जातिभेदाचें पिशाच्च गाडा.

लेखांक १ ला.

(ले. कृष्णा नायकू सुतार, मास्तर, कळंबी)

हिंदुस्तानांत नाना पंथ, नाना धर्म, शेंकडों जाति व अनेक पक्ष निर्माण झाले आहेत. त्यामुळें मतामतांचा गलबला कोणाचा पायपूस कोणाच्या पायांत नाहीं, अशी हिंदुस्तानची शोकजनक परिस्थिति झाली आहे. या प्रकारामुळें आपला खरा धर्म कोणता, त्यांचीं शुद्ध तत्वें कोणतीं आहेत हें कांहींच समजेनासें झालें आहे. हा शुद्ध हिंदुधर्मात झालेला गडबडगुंडा आजकालचा नसून तो कैक वर्षाचा आहे. शुद्ध हिंदुधर्मांत झालेला गडबडगुंडा जरी लौकर नाहींसा होणारा नसला, तरी तो कांहीं कालानें नामशेष होणार यांत तिळमात्र संदेह नाहीं.

शुद्ध हिंदुधर्मांतला गडबडगुंडा, म्हणजे सांप्रत अस्तित्वांत असलेली चातुर्वर्ण्य व्यवस्था किंवा जातिभेद हा होय. चातुर्वर्ण्य अथवा जातिभेद हिंदुधर्मांत उत्पन्न होण्यास सांप्रत उच्च वर्णीय म्हणवून घेणाऱ्या लोकांचा अमर्याद स्वार्थ व वर्चस्वाची प्रबल इच्छा हींच मुख्यतः कारणीभूत झाली आहेत.

हिंदुधर्मात उत्पन्न झालेला जातिभेद गुणकर्मावरून उत्पन्न झाला आहे; हें कांहीं ऐतिहासिक ग्रंथांवरून स्पष्ट दिसतें.

'एक वर्ण इदं पूर्व विश्वमासित् युधिष्ठिरः। कर्मक्रियाप्रभदेन चातुर्वर्ण्यं प्रतिष्ठितम्॥ भारत. उपरोक्त श्लोकावरून प्राचीनकाळीं एकच वर्ण होता. पुढें समाजाची वाढ झाल्यावर श्रम विभाग करणें भाग पडलें. तेव्हां समाजांत गुणकर्मावरून चार वर्ण उत्पन्न झाले, हें सिद्ध होतें.

रा. ब. चिंतामण विनायक वैद्य यांच्या 'एपिक इंडिया' ह्या ग्रंथावरून चातुर्वर्ण्य व्यवस्था मनुष्याच्या गुणकर्मावरून अस्तित्वांत आली हें स्पष्ट होतें. म्हणून सदरील ग्रंथांतील उतारा खालीं देत आहे.

"पंजाबांत त्रेतायुगाच्या शेवटीं-रामायणांत सांगितल्याप्रमाणें चातुर्वर्ण्य व्यवस्था अस्तित्वांत आली. आर्य लोकांच्या जरी तीन जाति होत्या व निरनिराळे धंदे होते, तरी ते सलोख्यानें व एकीनें रहात असत. इतकेंच नव्हे तर त्यांच्यांत परस्परांमध्ये शरीरसंबंध सुद्धां होत असत." जातिभेदामुळें हिंदुसमाजाचीं शकलें शकलें होऊन, त्या समाजास व हिंदुस्थान देशास सांप्रतची अवनत स्थिति प्राप्त झाली आहे.

शुद्धि संघटणेच्या मार्गानें चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेचा किंवा जातिभेद पिशाच्चाचा खून पाडण्याकरितां बरेच धर्मवीर सज्ज होऊन जगद्रणांगणांत आले आहेत. आणि त्यांच्या अंतिम हेतूच्या सफलतेचीं भावीं चिन्हें दृश्यमान् होऊं लागलीं आहेत.

जातिभेदाच्या पिशाच्चास जन्म देणाऱ्यांच्या वंशजांना, उच्चवर्णीय म्हणवून घेणाऱ्यांच्या वंशजांना मरणप्राय दुःख होणार, हें खास! परंतु कालपरस्थितीनुरूप मरण तें परम सुखच मानणें भाग आहे. कांहीं ब्राह्मण म्हणतात कीं, "जातिभेद नाहींसा झाल्यावर गलिच्छपणें वागणारे व मेलेल्या जनावरांचें मांस खाणारे माहार, मांगादिक अस्पृश्य लोक आम्हांस आपणाबरोबर जेवा म्हणतील आणि मुलीही मागूं लागतील."—

महार, मांगच जनावरांचें मांस खातात आणि इतर खात नाहींत असें मुळींच नाहीं. ब्राह्मण म्हणवून घेणारे लोकही पूर्वी जनावरांचे मांस खात होते, हें पुढील श्लोकावरून स्पष्ट दिसून येतें.

'एतावद्गोरालंभस्थानमतिथिः पितरो विवाहश्च'

—**आपस्तंब गृह्यसूत्र.**

(अतिथि आगमन, पितर (श्राद्ध) व विवाह या तीन प्रसंगीं गाईचा वध करावा) अशीं पुष्कळ उदाहरणें वेदादि ग्रंथांत सांपडतील. हल्लींही बंगाल्यांतील ब्राह्मण मांसाहार करितात.

ब्राह्मण लोक महार, मांगांतील ख्रिस्ती झालेल्या बड्या अधिकाऱ्या बरोबर बसून यथेच्छ चहा चपात्या मारतात, पण ख्रिस्ती न झालेल्या महार, मांगानें नुसता स्पर्श केला तर सोवळें भ्रष्ट झालें म्हणून, जमदग्निप्रमाणें लाल होतात.

आपणाप्रमाणेंच मनुष्य असणाऱ्या, आपल्याच कुहेतुमुळें दीन बनलेल्या, आपल्याच देशबंधूंना नीच समजणें किती तरी अन्यायाचें आहें!

आपल्या घरांतील मनुष्य जर गलिच्छपणानें वागूं लागला, तर आपण त्याला स्वच्छतेनें वागण्याबद्दल जसा उपदेश करितों तद्वतच अस्पृश्य लोक जरी अज्ञानी व गलिच्छपणानें वागणारे असले, तरी वरच्या वर्णातील लोकांनीं त्यांना ज्ञानी, सुशील आणि स्वच्छताप्रिय बनविणें हें वरच्या वर्णांतील लोकांचें कर्तव्यकर्म आहे.

सांप्रत कांहीं उच्चवर्णीय लोकांना अस्पृश्यांविषयीं अलोट प्रेमपान्हा फुटलेला आहे. परंतु परवां मुंबईस व पुण्यास झालेल्या गणपत्युत्सवांमध्यें भाग घेण्यास अस्पृश्यांच्या मेळयांना ब्राह्मणांकडून जो मज्जाव करण्यांत आला त्यावरून त्यांचें अस्पृश्यांविषयींचे अलोटप्रेम चांगलेंच लोकनिदर्शनास आलें आहे.

हिंदुपैकीं अस्पृश्य मानिलेले एक चतुर्थांश लोक जर वरच्या वर्णांतील लोकांच्या जुलमास कंटाळून परधर्मीत गेले, तर हिंदुधर्मरूपी किल्ल्यास मोठेंच खिंडार पडून परधर्मीयांना आंत (हिंदुधर्मरूपी किल्ल्यांत) शिरून, आपली सत्ता प्रस्थापित करण्यास आयताच अवसर सांपडेल.

गणेशोत्सव

खर्डी (ठाणें) येथील श्रीगणेशोत्सव

आमच्या येथें गुदस्तापासून महार चांभार मंडळी मिळून सार्वजनिक गणेशोत्सव साजरा करीत असते. म्हणून चालू सालींही मंडळीनीं उत्साहपूर्वक व धैर्यानें उत्सव पार पाडला. गुदस्तसालांप्रमाणेंच यंदांही स्पृश्य लोकांनीं श्रींच्या मूर्तीच्या व श्रीसमर्थ सोमवंशीयमेळा खर्डी यांच्या मिरवणुकीस सार्वजनिक रस्त्यांतून जाण्यास बंदी करण्याचा जारीनें प्रयत्न केला. बंदी करण्याच्या प्रयत्नामध्यें स्पृश्य वर्गांतील, ब्राह्मणब्राह्मणेतर शेटजी, भटजी, गुजराथी, मारवाडी, वगैरे सर्वच लोकांनीं कसून कायावाचामनें अडथळा करावयाचाच अशा भावनेनें प्रेरित होऊन, उत्कट प्रयत्न चालविला होता; परंतु येथील सर्व महारचांभार मंडळींनीं सार्वजनिक रस्त्यांतून श्रींची मिरवणूक काढण्याचा सत्याग्रह करण्याचा हिय्या केला. शेवटीं पोलीस अम्मलदार (सब पोलिसइन्स्पेक्टर शहापूर) यांनीं खर्डी येथें येऊन, दोन्ही पार्टीतील, स्पृश्यास्पृश्य पुढाऱ्यांस एकत्र जमवून दोघांचीहीं समजूत घालून, मूर्तीची मिरवणूक गुदस्त सालीं नेलेल्या रस्त्यांतून न्यावी व मेळयाची ता. २।९।२७ रोजीं सर्व गांवांतून फक्त एकच दिवस मिरवणुक काढावी अशी परवानगी दिली.

नंतर गणेशोत्सव समारंभास ता. ३१।८।२७ ला सुरवात होऊन तो. ५।९।२७ अखेर पार पडला.

मूर्तिजापूरचा गणेशोत्सव

मूर्तिजापूरच्या महारसमाजानें यंदा सार्वजनिक गणपती तेथील मरी आईच्या देवळांत बसविला होता. परंतु महारांनीं गणपती बसविलेला पाहून मराठ्यांच्या पोटांत शूळ उठला. त्यांनीं ५।६ महार बंधूस बोलावून तंबी दिली कीं, तुम्ही आपला गणपती तेथून काढा नाहीं तर आम्हीं तुम्हास चांगला चोप देऊं. महारांनीं आम्ही हिंदु आहोंत म्हणून पुष्कळ विनवून पाहिलें, परंतु त्या आडदांड मराठ्यांच्या मनावर त्याचा कांहींच परिणाम झाला नाहीं. शेवटी नाइलाजास्तव महारांनीं आपला गणपती दुसरीकडे ठेवला. शेवटीं ता. ४।९।२७ रा. उचंदेकर (ब्राह्मण) यांच्या अध्यक्षतेखाली सभा होऊन रा. केशवराव देशमुख यांनीं मराठ्यांच्या मूर्खपणाबद्दल त्यांचा निषेध केला, व गणपती उत्सवाचे कार्यक्रम सुरू झाले. नंतर पुन्हा ता. ९।९।२७ रोजीं रात्रौ मोठी सभा होऊन दुसऱ्या दिवशी गणपतीचें विसर्जन मिरवणुक काढून मोठ्या थाटानें पार पडलें. रा. देशमुख हे अस्पृश्य लोकांना फार उदारपणें वागवितात, त्यांच्या सक्रिय सहानुभूतीमुळेंच कोणाचें कांही चाललें नाहीं. महारांनीं आपल्या घरीं गणपती बसविला तर येवढी खळबळ उडते, मग विहिरीवर गेले तर जिवंत राहतील किंवा नाही हें परमेश्वरालाच ठाऊक.

(पुढील मजकूर पान ६ पहा.)

वर्गणीदारास सूचना

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नांवानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. ३० सप्टेंबर १९२७

महार आणि त्यांचे वतन.

(३)

वतनपद्धतीपासून महार कामगारांचें तसेंच महार जातीचें कसें नुकसान झालें आहे, व त्याला महारकी वतन खालसा करणें हा एकच उपाय कसा लागू पडतो याचा ऊहापोह येथवर झालेल्या विवेचनांत करण्यांत आला आहे. आज हें महारकी वतन कसें खालसा करावें या प्रश्नाचें विवेचन करून ही लेखमाला समाप्त करण्याचा आमचा विचार आहे. सरकारनें ज्यापरी वतनदारीच्या हक्कांचें संरक्षण व्हावें अशी कायद्यांत तरतूद केली आहे, त्याच परी ब वेळ पडल्यास वतन खालसा करण्याची तरतूद त्याच कायद्यांत करून ठेवण्यांत आली आहे. वरील प्रकारची तरतूद ज्या वतन कायद्याच्या पंधराव्या कलमांत केलेली आहे तें कलम पुढीलप्रमाणें आहे. " कलेक्टर यांनीं वतन धारण करणाऱ्या इसमाच्या लेखी, नमूद करून दिलेल्या संमतीनें असा धारण करणारा व कलेक्टर यांस कबूल असतील अशा अटींवर, मग त्या या कायद्यास अनुसरून असोत अगर नसोत, नोकरी करण्याच्या जोखमदारींतून त्यास, त्याच्या वारसास व त्याच्या वास्त्या वतनदारास कायमचें मुक्त करावें." असें हें कलम मूळच्या वतनकायद्यांतच असल्यामुळें महारकी वतन खालसा करण्याकरितां एखादें नवीन कलम घडविण्याची कांहीं जरूरी नाहीं. फक्त

कोणत्या अटींवर महारकी वतन खालसा करावयचें.

त्या अटींची एक पुस्ती वरील कलमास जोडण्यांत आली म्हणजे झालें. या अटी उभयपक्षांत देवाण घेवाण झाल्याशिवाय ठरणें शक्य नाहीं. आणि ही देवाण घेवाण घडून येण्यास उभयपक्षाचें परस्पराविरुद्ध काय हक्क आहेत, याची कल्पना झाली पाहिजे. प्रथमतः, वतनदारांच्यबाजूनें सांगावयाचें म्हणजे त्यांना अनुवंशिक नोकरीचा हक्क आहे. गांवांत बाराबलुतेदारांसह त्यांनीं सर्व रयतेचीं व सरकारी कामें करावयाचीं, असें गांवगाड्याचें साधें सोपे वर्णन करण्याचा प्रघात आहे. परंतु हें वर्णन एका दृष्टीनें अर्थशून्य आहे, व त्यावरून खऱ्या वस्तुस्थितीचा बोध होत नाहीं. बलुतेदार रयतेचीं कामें करतात, हें तर खरेंच. परंतु रयतेला आपल्या बलुतेदारांशिवाय इतरांकडून आपलीं कामें करून घेतां येत नाहींत, हेंहि तितकेंच खरें आहे. रयतेच्या घरीं लग्न झालें व गांवांत वतनदार जोशी असला तर त्या वतनदार जोशास रयतेनें बोलाविल्यास येणें भाग आहेच. रयतेला गांवांतील वतनदार जोशाच्या हातून लग्न लावून घेणें भाग आहे. त्याला वगळून दुसऱ्या कोणाकडून लग्न लावण्यांत आलें तर वतनदार जोशाला यजमानावर व लग्न लावणाऱ्या प्रतिस्पर्ध्यावर नुकसानभरपायीचा दावा करण्याचा कायदेशीरअधिकार प्राप्त होतो. ग्रामजोशालाच काय, पण गांवांतल्या वतनदार न्हाव्याला देखील तशाच प्रकारचा अधिकार आहे. वाटेल त्या न्हाव्याकडून आपण हजामत करून घेऊं असें रयतेला वाटणें अगदीं साहजिक आहे. परंतु हा समज कसा भ्रामक आहे हें सन १९१९ सालीं मुंबई हायकोर्टानें दिलेल्या एका कालावरून उघड झालें आहे. या निकालांत हायकोर्टानें असें ठरविलें कीं, वतनदार न्हाव्याचे हक्क वतनदार जोशाप्रमाणेंच आहेत. म्हणजे रयतेनें वतनदार न्हाव्यांकडूनच क्षौर करून घेतलें पाहिजे; व वतनदार न्हाव्याला वगळून जर दुसऱ्या न्हाव्याकडून क्षौर करून घेण्यांत आलें, तर यजमानावर व क्षौर करणाऱ्या बिनवतनदार न्हाव्यावर त्यास नुकसान भरपायीची फिर्याद करण्याचा कायदेशीर अधिकार प्राप्त होईल. अशा प्रकारचा वतनी नोकरांचा हक्क फक्त जोशाला किंवा न्हाव्याला आहे अशांतला भाग नाहीं. वतनी नोकरांचा हक्क कशा प्रकारचा असतो, याचा दाखला म्हणून उदाहरणादाखल वरील दोन वतनदारांचा उल्लेख करण्यांत आलेला आहे. परंतु हा हक्क साध्या वतनदारांचा आहे हें ध्यानांत ठेवणें अवश्य आहे. त्याचप्रमाणें हेंहि ध्यानांत ठेविलें पाहिजे कीं, कामें करणें व करवून घेणें, यासंबंधानें जसा रयतोपयोगी वतनदारांचा रयतेवर आनुवंशिक हक्क चालतो, तसाच हक्क सरकारोपयोगी वतनदारांचा सरकारवर चालूं शकतो. वतनी कामें करून घ्यावयाची तीं सरकारला मनमानेल त्यांकडून करून घेतां येणार नाहींत तीं वतनदार घराण्याकडूनच करून घेतलीं पाहिजेत. कारण तीं कामें करण्याचा त्या घराण्यालाच काय तो आनुवंशिक हक्क आहे, व तीं कामें इतरांकडून करून घेण्याचें ठरलें तर ज्या वतनदार घराण्यांचें तेणेंकरून बुडस्थळ होईल त्याला सरकारविरुद्ध नुकसान भरपायी मागण्याचा कायदेशीर हक्क प्राप्त होईल. यास आधार हवा असल्यास तो आपणांस कुळकर्णीवतनाच्या झालेल्या रदबदलींत सांपडतो. सन १९१४ सालीं कुळकर्णीवतन खालसा करून त्यांच्याऐवजीं पगारी तलाठी नेमून कुळकर्ण्यांचें काम तलाठ्यांकडून करून घेण्यासंबंधींचा एक ठराव मुंबई सरकारनें पास केला. परंतु असें केल्यानें आपण कुळकर्ण्यांचें वतन बुडवीत आहोंत व त्या बुडीबद्दल नुकसानभरपायी मागण्याचा अधिकार कुळकर्ण्यांस प्राप्त होईल, हेंहि सरकारनें ओळखिलें होतें. त्याप्रमाणें नुकसानभरपायीबद्दल " सन १९१३–१४ सालांत आदा केलेले आकारणीचे (जमीन महसूल वसूल करण्याबद्दलच्या मुशाहिऱ्याचे) व पोटगीचे ¾ इतकी नेमणूक, जोंपर्यंत वतनाचा पुरुष, वारस-म्हणजे सीधा किंवा तेढा, वतनदार घराण्यापैकीं अथवा वतनदार घराण्याबाहेरील दत्तक,—असा कोणीहि असेल, तोंपर्यंत निरंतर म्हणून इंग्रज सरकारांतून चालविली जाईल" असें देणें दिलें. कुळकर्ण्यांचें वतन खालसा करावयाचें असा ठराव ज्याप्रमाणें सरकारनें केला तसाच महारांचें वतन खालसा करावें असा ठराव जर सरकार करील तर कुळकर्ण्यांप्रमाणें महारांनांहि नुकसानभरपायीखातर कांहीं तरी दिल्याखेरीज सुटका नाहीं. कारण, वतनदारांचा काम करण्याचा आनुवंशिक हक्क हा स्थावरमिळकतीच्या स्वरूपाचा आहे, असें कायद्यानें मानण्यांत येतें. अर्थात् ही स्थावर मिळकत विनामूल्य कोणासहि काढून घेता येणार नाहीं. येथवर सरकारनें महारांचे वतन म्हणजे त्यांचा नोकरी करण्याचा आनुवंशिक हक्क कमी केला तर महारांना काय करतां येईल, याचा विचार करण्यांत आला आहे. आतां, महारांनीं आपखुषीनें वतन सोडून दिलें तर सरकार काय करूं शकेल, याचा विचार करावयाचा आहे. सरकार व वतनदार या उभयतांतील नातें धनी व नोकर या मासल्याचें आहे. हें ध्यानांत घेतलें म्हणजे या प्रश्नाचा उलगडा सहज होऊं शकतो. नोकरानें नोकरी करण्याचें बंद केलें तर त्याचा धनी त्यास पगार देण्याचें बंद करतो, हा उघडा न्याय कोणासहि विशद करून सांगण्याचें कारण नाहीं. त्याच न्यायानें पाहतां, जर महारांनीं काम करण्याचें बंद केलें तर सरकार त्यांना देत असलेला मुशाहिराहि बंद करील. म्हणजे महारांचें बलुतें जाईल, इनाम जमीन जाईल व मिळत असलेला नक्त पगारहि जाईल.

परस्परांचें एकमेकाविरुद्ध कशा प्रकारचे हक्क आहेत याचें स्पष्टीकरण येथवर करण्यांत आलें आहे. महार-वतन खालसा करण्याच्या बाबतींत उभयपक्षांपैकीं कोणी काय सोडून द्यावें, हें ठरविणें जर आमच्यावर सोंपविण्यांत आलें तर आम्हीं असा निकाल सांगूं कीं, महारांनीं काम सुटल्यामुळें सरकारविरुद्ध नुकसानभरपायी मागूं नये; व सरकारनें महारांनीं नोकरी बंद केल्याबद्दल त्यांचें बलुतें व पगार बंद करावा, पण त्यांच्या इनामी जमिनी काढून घेऊं नयेत. या अटींवर महारवतन खालसा होईल तर उत्तम. कारण तें सहज होण्यासारखें आहे. महारवतनांत एवढे मोठे दोष असतांनाही महार लोक वतन सोडण्यास अनमान कां करतात ? याची चौकशी केली असतां साधारणपणें असें दिसून येतें कीं, वतन सोडलें असतां आपल्या इनाम जमिनी जातील अशी भीति महार लोकांना वाटत असते. वतन गेलें आणि त्याबरोबर पगारहि गेला, बलुतेंहि गेलें, व जमीनहि गेली तरी त्याची पर्वा महार लोकांना नाहीं, ही गोष्ट विसरून चालावयाचें नाहीं. जमिनीची जर त्यांनीं पर्वा ठेविली नाहीं तर फटक्यासरशी एका अर्जाबरोबर त्यांना वतनाचा राजीनामा देतां येईल; आणि एवढा त्याग जर महार लोकांनीं केला तर त्यांना आपली सुटका करून घेण्यास सरकारची दाढी धरण्याचें कांहींच प्रयोजन उरणार नाहीं. पण महार जात सर्व अस्पृश्य जातींत घोर दारिद्र्यानें व्यापलेली जात आहे. इतर अस्पृश्य जातींना कोणता तरी एक धंदा आहे. महार जातींच्या वाटणीस मात्र एकहि धंदा आला नाही. अशा स्थितींत उपजीविकेचें कोणतेंच साधन हातीं नसतांना महार जातीनें वतनी जमीनीचा सोस धरणें साहजिक आहे. परंतु या परिस्थितीचा फायदा घेऊन तुम्ही जमिनी सोडींत नाहीं तर आम्हीहि तुम्हांस वतनदारीच्या कामाच्या जबाबदारींतून मुक्त करणार नाहीं, असें सरकारनें म्हणणें केव्हांहि रास्त होणार नाहीं. महारांच्या वतनी जमिनी आपल्या कबजांत ठेवण्याचा सोस सरकारनें पुरविला तर सरकारचा तोटा होईल, हें खरें. परंतु महारांना वतनाच्या गर्तेत खितपत पडावयास लावून त्यांची वाढ खुंटविल्याने होणारा समाजाचा तोटा त्यापेक्षां अनेक पटीनें मोठा आहे, हें सरकारनें विसरतां कामा नये. तेव्हां जसें पुष्कळसा अर्थ साधण्यासाठी थोडासा अनर्थ होत असला तरी तो पत्करणें न्यायाचे आहे. या तत्त्वानुरूप सरकारनें या बाबतींत वर्तावें हे त्यांस उचित आहे.

आतां, महारांनीं काम करण्याचे सोडून दिलें तर त्यांच्याऐवजीं दुसरे नोकर नेमून सरकारला आपली कामें

करून घ्यावी लागतील व अशा नव्या नोकरांना पगार द्यावा लागेल. परंतु महार लोक वतन सोडल्यावर इनाम जमीनी आपल्या भोगवटयास ठेवूं म्हणाले तर या नवीन नोकरांचा पगार कोठून आणावयाचा? असा प्रश्न सरकारतर्फे पुढें येण्यासारखा आहे. हा प्रश्न सोडविणें विशेष जड नाहीं असें आम्हांस वाटतें. एकदां पगारी नोकर नेमावयाचें ठरलें म्हणजे सरकार हल्लींप्रमाणें नोकरांचें फाजील दळ राबविण्याचे बंद करून जरुरी पुरते एक दोन नोकरच नेमील. या ठराविक नोकरांच्या पगाराची तरतूद करण्यासाठी महारांच्या जमीनी काढून घेण्याचें कांहींच प्रयोजन पडणार नाही, असा आमचा दृढ भरवसा आहे. कारण महारांनीं सोडून दिलेलें बलुतें व नक्त पगार या दोन उत्पन्नाच्या बाबी या नव्या नोकरांच्या पोटगीखातर पुरेशा होतील. तथापि सरकारला याविषयीं संशय वाटून महारांचें वतन खालसा करण्यानें आपणास कोणत्याहि प्रकारची तोशीस लागूं नये, असा कांटेकोरपणाचा हट्टच जर सरकारनें धरला तर त्यासहि आमची संमति आहे. कारण कोणत्याहि अटीवर महार वतन खालसा व्हावें, अशी आमची इच्छा आहे. यास्तव सरकारला कानमान करण्यास सवडच मिळू नये म्हणून आम्ही असें सुचवितों कीं,

महार-वतन खालसा करावें, पण महारांच्या इतर जमिनी काढून घेण्याऐवजीं त्यावर मामुलजुडी बसविण्यांत यावी.

म्हणजे कोणताच वाद शिल्लक उरत नाहीं. महारांच्या इनाम जमिनी महारांजवळ राहून महारांची वतनांतून सुटका होते. लागेल ते पगारी नोकर नेमून त्यांच्याकडून काम करून घेण्यास सरकार स्वतंत्र होतें, व त्यांच्या खर्चाचा बोजा सरकारवर पडत नाहीं, अशा प्रकारच्या तडजोडीचा मार्ग उभयपक्षांनीं या प्रकरणांत स्वीकारावा, हें आम्हांस श्रेयस्कर वाटतें.

वतन सोडण्यास कोणीहि तयार नाहीं. उलट गेलेलें वतन परत मिळविण्यासाठी कुळकर्णी वतनदार कसे अहर्निश झटत आहेत हें पाहून महारकी वतन खालसा करण्यापेक्षां त्यांत सुधारणा करणें बरें नव्हे काय? असा कोणी प्रश्न करील. आम्ही महारवतनाच्या विरुद्ध आहोत म्हणून,

महारवतनांत सुधारणा करण्यापेक्षां तें खालसा करणें बरें

असे आमचे स्पष्ट मत आहे. महारकी वतन हे उत्सर्गकारी कारणांपैकी एक कारण असतें, तर त्याची सुधारणा करण्याचे उपाय आम्ही सुचविले असते. पण ते उपसर्गकारी कारणांपैकी एक मोठेच प्रबळ कारण आहे. त्याचा लोप झाल्याशिवाय महारांची अवनति टळणार नाही. तेव्हा त्याच्या सुधारणेच्या पाठीस लागण्यात कांहीं अर्थ नाही हे उघड आहे. झालाच तर अनर्थ होईल. कारण वतनात सुधारणा झाली तर अदूरदृष्टि महार जात वतनाचा त्याग करण्यास प्रवृत्त होण्याऐवजी वतनाला जास्त जास्त चिकटून रहाण्याचा संभव आहे. कुळकर्णीवतनात व महारवतनात कोणत्याच प्रकारचें साम्य नाही. एक त्यांच्या धारण करणारांस अधिकारप्रत पोहोचविते तर दुसरें त्यांच्या धारण करणारांस मनानें तसे शरीराने गुलाम बनवितें. तेव्हां कुळकर्णी लोक गेलेली वतनदारी परत मिळविण्यास झटतात म्हणून महारांनी आहे ती वतनदारी सांभाळून ठेवावी, असें केव्हांच म्हणता येणार नाही. कुळकर्णी लोक वतनासाठी झटतात, याचें कारण असें कीं, त्यांना वतनामुळे रयतेवर व महारांवर कमत प्राप्त होते. परंतु महारांच्या वतनामुळे त्यांना रयतेचें तसेंच अधिकाऱ्यांचे कायमचे ताबेदार व्हावे लागतें. सर्वांची हुकमत महारांवर पण महारांची हुकमत कोणावरच नाही. जन्मा आला हेला आणि पाणी वाहतां मेला, हीच त्याची गत. अशा परिस्थितीची सुधारणा करून ती कायम करणे केव्हांहि हितावह होणार नाहीं. आम्हाला नमूद करण्यास आनंद वाटतो की, या बाबतींत आमचें जें मत आहे तेंच सरकारचें आहे. सन१९२५ साली माजी आमदार निकाळजे यांनी महारवतनदारांचा पगार दरमहा रुपये १५ असावा अशा प्रकारचा एक ठराव कायदे कौन्सिलांत आणला होता. त्यास सरकारतर्फे मि. मॉन्टफर्ड यांनी दिलेले उत्तर मनन करण्यासारखें आहे. ते म्हणाले, " महार लोकांची उन्नति करण्याचें कार्य इतकें कठीण कां जातें याचा विचार केला असतां असें दिसून येईल की, खेडेगांवांत राहणाऱ्या महार लोकांना स्वाभिमानानें व स्वावलंबनानें आपला संसार चालविण्याची मुळीच संवय नाहीं. महार लोक अत्यंत दरिद्री आहेत, ही गोष्ट खरी. परंतु जन्मल्यापासून मरेपर्यंत भिकेचा हक्क सांगून दुसऱ्यांनी दिलेल्या अन्नावर जगतो तो दरिद्री नसणार तर कसा असणार? माझें असें स्पष्ट मत आहे की, गांवकीच्या बेडीला मुलामा देऊन महारांना आपली मान त्यांत कायमची गुंतविण्यास उत्तेजन देणारा हा ठराव मुळांतच चुकीचा आहे. महार लोकांना सुखी करावयाचें असेल तर ते गांवाला चिकटून न राहतां ते गांव सोडून जातील अशी व्यवस्था करणें जरूर आहे. " परंतु महार वतन खालसा झालें तरच महार लोक गावाबाहेर जातील हे उघड आहे. अर्थात .महारांच्या उन्नतीचा उपाय म्हणजे वतन खालसा करणें, सुधारणा नव्हे असेंच मॉंटफर्ड साहेबांचें मत होते हें उघड आहे.

ज्या सुधारणांमुळे महार लोक वतनाला कायमचे चिकटून जातील अशा अनिष्ट सुधारणांच्या जरी आम्ही विरुद्ध आहोंत, तरी अशा

कांहीं इष्ट सुधारणा

आम्हाला अवश्य दिसतात की, ज्या अमलांत आल्या असतांना महार लोकांच्या मनावर त्यांचा योग्य तो परिणाम होऊन ते वतन सोडून देण्यास तयार होतील. या इष्ट सुधारणांपैकी पहिली व महत्वाची सुधारणा ही की, महारांचे बलूते व भाकर बंद करून त्यांचे रुपांतर नक्त ऐवजांत करण्यांत यावें. खरें पाहिलें असतां महार लोकांचे बलूते आणि भाकर याचे नक्त ऐवजांत रुपांतर केव्हांच व्हावयास पाहिजे होतें. इंग्रजी अमदानीच्यापूर्वी कोणत्याच प्रकारच्या वतनदार गांव कामगारांना कामाच्या मुशाहिऱ्या बद्दल नक्त ऐवज मिळत नसे. त्या ऐवजी त्यास काळी व पांढरी उकळून खाण्याचे हक्क असत. परंतु या काळी पांढरीच्या तगाद्याने रयत इतकी गांजून गेली होती की, सन १८३९ च्या २० व्या कायद्या अन्वयें वतनदारांचे काळीतील हक्क बंद करण्यात आले.त्याप्रमाणे पांढरी उकळण्याचे बंद करण्यांत यावें या इच्छेनें सन १८४४ चा १९ वा कायदाहि पास करण्यांत आला. या कायद्याच्या अनुरोधाने पाटील व कुळकर्णी या दोन वतनदार गांव कामगारांचे काळीपांढरीतील हक्क सरकारनें बंद केले व त्याचे रूपांतर नक्त ऐवजांत करून त्याचें प्रमाण यांवचे वसुलावर ठरवून दिले, व तो सरकारी तिजोरीतून मिळविण्याचीही व्यवस्था केली.

पण महार वतनदारांना मात्र हे कायदे सरकारनें लागू केले नाहींत, ते कां? याचें कारण कांहीं समजत नाहीं. परंतु कोणत्याहि कारणामुळें हा भेदभाव आजवर ठेवण्यांत आला असला तरी तो यापुढें तरी ठेवण्यांत येऊं नये. ही सुधारणा घडून आल्यानें वतन म्हणजे नोकरी, भीक नव्हे, अशी भावना महारांच्या मनांत उत्पन्न होईल. एकदां वतनाला नोकरीचें स्वरूप प्राप्त झालें म्हणजे इतर नोकरींतून सुटका करून घेण्यास जसा नोकर वर्ग कचरत नाहीं तसेंच प्रसंगविशेषीं महारलोक ही वतनी नोकरी सोडून देण्यास कचरणार नाहींत. अशाच प्रकारची दुसरी सुधारणा आम्हास सुचवावीशी वाटते. ती ही कीं, रयतेकडून जें बलुतें महारलोकांस दिलें जातें तें केवळ रयतेच्या कामाकरितांच दिलें जातें असें नसून तें सरकारी कामाचा मोबदला म्हणूनहि दिलें जाते, असा सरकारचा नियम दिसतो. बलुत्याच्या आधारावर रयत महारलोकांस नेहमीं आपल्या दास्यत्वांत कसें जखडून ठेवितें, याचें विवेचन आम्ही यापूर्वीच केलें आहे. रयतेच्या जोर जुलमांपासून महारांना मुक्त करावयाचें असल्यास त्यांना रयतेच्या आधीन होण्याची पाळी त्यांच्यावर येणार नाहीं अशी वतन कायद्यांत सुधारणा करणें अवश्य आहे. यास्तव आमचें असें मत आहे कीं, ऐन जिनसी बलुत्याचें व भाकरीचें रूपांतर नक्त नेमणुकींत तर व्हावेंच, पण या नक्त नेमणुकीची विभागणी होऊन सरकारी कामाकरितां किती व रयतेच्या कामाकरितां किती, याचें प्रमाण अलग करण्यांत यावें; व रयतेचें काम पत्करावें किंवा सोडून द्यावें, याची मुभा महार वतनदारांस देण्यांत यावी. तेणेकरून कामगार महार रयतेचा बंदा गुलाम न राहतां त्याला इतर रयतेचा दर्जा प्राप्त करून घेण्यास अवसर सांपडेल.

महार वतनावर लिहिलेल्या या तीन लेखांत जे विचार प्रगट करण्यांत आलेले आहेत व ज्या सुधारणा सुचविण्यांत आलेल्या आहेत त्या सर्वांचा समावेश आजच्या अंकांत दुसरीकडे वतनकायद्याच्या दुरुस्तीचें जें बील छापण्यांत आलें आहे, त्यांत करण्यांत आला आहे. हें बील थोड्याच दिवसांनी मुंबईच्या कायदेकौन्सिलात मांडण्यात येणार आहे. ज्यांना या विषयासंबंधी अगत्य वाटत असेल त्यांनी या बिलाचें लक्षपूर्वक मनन करावें; व सूचना कराव्याशा वाटतील त्या आमच्याकडे पाठवून द्याव्यात. त्यांचा योग्य तो विचार केला जाईल.

विविध-विषय-संग्रह

वतन कायद्याच्या दुरुस्तीचें बिल

महार वतनदारांच्या दृष्टीनें वतन कायद्यांत अवश्य असलेल्या सुधारणांची डॉ. आंबेडकर यांनीं तयार केलेली योजना.

१८७४ साली वंशपरंपरेच्या हुद्यासंबंधाचा कायदा (The Bombay Hereditary Offices Act, 1874) पसार करण्यात आला. ह्याला 'सन १८७४ चा मुंबईचा ॲक्ट ३ रा' (Bombay Act No. III of 1874) असे म्हणतात. साधारण लोकांमध्ये 'वतनाचा कायदा' या नावाने हा कायदा प्रसिद्ध आहे. या कायद्यामध्यें शेवटची सुधारणा १९२३ साली करण्यांत आली. त्या कायद्यांत महार वतनदारास लागू असणाऱ्या कलमांत आणखी सुधारणा होण्याची आवश्यकता आहे.

त्याकरिता हा दुरुस्तीचा खर्डा तयार करण्यांत आला असून त्यांतील मुख्य सुधारणेचीं कलमें पुढील प्रमाणें आहेत :—

(१) १८७४ च्या कायद्यांत कलम ९ रकम १ मध्यें 'वहिवाटदाराचा मेहनताना म्हणून लावून दिलेलें असेल किंवा नसेल' असे शब्द आहेत, त्या ठिकाणी पुढील शब्द घालण्यांत यावे :—

"एखाद्या वंशपरंपरेच्या हुद्यासंबंधाचीं कामें करण्याबद्दल मेहनताना देण्याकरितां लावून दिलेलें असेल."

(२) सध्याच्या कायद्यांतील ९ कलमानंतर पुढील जादा मजकूर जोडण्यांत आला :—

"**९ अ रक्कम १.** एकाद्या वंशपरंपरेच्या द्यासंबंधाचीं कामें करण्याकरिता वहिवाटदाराचा मेहनताना म्हणून एकादें वतन किंवा त्याचें कांही उत्पन्न लावून दिलेलें असेल व तीं कामें करून घेण्याची वहिवाट बंद झालेली नसेल आणि हा कायदा अमलांत येण्याच्या पूर्वी तसें वतन अगर त्याचा भाग अथवा त्याच्या उत्पन्नाचा भाग कोणत्याही ब्रिटिश कोर्टाच्या हुकुमाच्या अगर हुकुमनाम्याच्याअन्वयें, परंतु कलेक्टरच्या संमतीवांचून व रेव्हिन्यू रेकार्डस्‌मध्यें मालकाचें नांव बदलल्या खेरीज, त्या वतनाचा वतनदार नसलेल्या एकाद्या माणसाच्या मालकींत किंवा फायदेदार कबज्यांत गेला असेल तर तो दुमाला रद्द असल्याचें कलेक्टरनें जाहीर करावें आणि तें वतन अथवा त्याचा भाग अगर त्याच्या उत्पन्नाचा भाग तशा हुकुमाच्या तारखेपासून त्याच्यावर पूर्वी ज्याचा हक्क होता त्या वतनदाराच्या मालकीचा व्हावा असा हुकूम देऊन त्या वतनाचें उत्पन्न वसूल करून तें वतनदाराला द्यावें.

रक्कम २.—वतनाचा असा भाग जर जमीन असेल तर त्याचा कबजा कलेक्टरने वतनदाराला तबदील करून द्यावा.

तथापि, ज्या बिनवतनदार इसमाकडून कबजा काढून घेतला असेल त्याला कलेक्टर हे नुकसानभरपाई देऊं शकतील. नुकसानभरपाई देतांना कलेक्टरनें ज्या जमिनीचा कबजा तबदील करण्याचा हुकूम देण्यांत आला असेल त्या जमिनींत बिनवतनदार इसमानें किती खर्च करून सुधारणा केली याचाच मुख्यत्वेंकरून विचार करावा.

कलेक्टर जो निकाल देईल तो कोर्टाच्या हुकूमनाम्याप्रमाणें समजण्यांत यावा आणि ज्या कोणत्या दिवाणी कोर्टाच्या अव्वल हद्दींत ती जमीन असेल त्या दिवाणी कोर्टाला त्या हुकूमनाम्याची अंमलबजावणी करतां येईल. मात्र अशा हुकूमनाम्याच्या अंमलबजावणीच्या बाबतींत वतनदाराला त्या रकमेची फेड हप्त्याहप्त्यांनीं करण्याचा हक्क असेल."

(३) सध्यांच्या कायद्याच्या १८ कलमाला पुढील पुस्त्या जोडण्यांत याव्यांत :—

पुस्ती १. "तथापि ऐनजिनसी ऐवज घेण्याचा हक्क ही ज्या वतनदाराची मिळकत असेल त्यानें त्या हक्काचें नक्त ऐवज घेण्याच्या हक्कांत रूपांतर करून घेण्यासाठी कलेक्टरला अर्ज केल्यास कलेक्टरनें नक्त ऐवज मिळण्याच्या हक्कांमध्यें त्याच्या हक्कांचें रुपांतर करून द्यावें, आणि तो नक्त ऐवज जमीनमहसुलाबरोबर व जमीनमहसुलाचाच एक भाग म्हणून वसूल करण्यासाठी हुकूम द्यावा व तो सरकारी तिजोरीमधून हक्कदार व वतनदाराला देण्यांत यावा."

पुस्ती २. अशा रितीनें ज्या वतनदाराच्या हक्काचें नक्त ऐवजांत रूपांतर केलेलें असेल त्यानें या नक्त ऐवजांपैकीं सरकारच्या नोकरीचा मोबदला म्हणून किती, तें जाहीर करण्यांत यावें, असा अर्ज कलेक्टरला केला तर कलेक्टरनें तसें जाहीर केलें पाहिजे.

पुस्ती ३. ज्या वतनदारानें वरीलप्रमाणें कलेक्टरनें जाहीर करण्याबद्दल मागणी केली असेल त्याला रयतेची चालू वहिवाटीची नोकरी करण्याचे नाकारण्याची मुभा राहील, आणि तसें त्यानें नाकारलें तर त्याच्या नोकरीचा मोबदला म्हणून नक्त ऐवजापैकीं जो भाग त्याला एरव्हीं द्यावयाचा तो वसूल करण्यांत येऊं नये किंवा त्याला आदा करूं नये.

(४) सध्यांच्या कायद्याचें कलम १५ रकम १ ला पुढील पुस्ती जोडण्यांत यावी :—

"तथापि कनिष्ठ धारण करणाऱ्या गांवकी संबंधीच्या या कायद्याच्या ६३ कलमामध्यें अंतर्भूत होणाऱ्या एकाद्या वतनदारानें, आपल्या हुद्यासंबंधाचीं कामें करण्याबद्दल मेहनताना म्हणून त्यांच्या कबजांत वतनजमिनी असल्यास कलेक्टराला लेखी कामें करण्याच्या इच्छा दर्शविल्यास त्याला तशीं कामें करण्याच्या जबाबदारींतून कायमचें मोकळें करण्यात यावें आणि त्यानें तशा जमिनीवरील मामुलजुडी देण्याचें कबूल केल्यास त्या जमिनी आपल्या कब्ज्यांत ठेवण्याचा त्याला हक्क असावा."

(५) कलम ८३ च्या जागीं खालील कलम घालण्यांत यावें :—

"८३. हा कायदा पसार केल्यावर कलम १८ मध्यें निराळया प्रकारची तजवीज केली असेल तर तेवढा अपवाद ठेवून, कोणत्या वंशपरंपरागत हुद्यासंबंधीं कोणतीं कामें करावयाचीं तें निश्चित करणारे नियम सरकारनें तयार करावेत. मात्र अशा रितीनें केलेले नियम आणि त्यांमध्यें मागाहून करण्यांत आलेले फेरफार हे ते कायदेकौन्सिलच्या टेबलावर सभासदांच्या माहितीकरितां व कोणाला काहीं आक्षेप घ्यावयाचा असेल तर तसें करण्यास संधि मिळावी, याकरितां कमींत कमी पंधरा दिवस ठेवल्याशिवाय अमलांत येऊं नयेत."

कारवारांतील "खरा" सार्वजनिक गणेशोत्सव

व चित्रावशास्त्र्यांचें आगमन.

(एका बातमीदाराकडून)

येथें नुकत्याच संपलेल्या गणेशोत्सवांत, पुण्याच्या महाराष्ट्र प्रांतिक हिंदु महासभेचे अध्यक्ष श्री. सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव यांच्या आशीर्वादानें येथें एक हिंदुमहासभेची शाखा स्थापण्यांत आली. श्री. सु. द. व म. द. नाडकर्णी या बंधुद्वयांनीं येथें नूतन चालविलेल्या "खऱ्या सार्वजनिक गणेशोत्सवा" च्या प्रसंगीं व्याख्यानें देण्याकरितां शास्त्रीबोवांस मुद्दाम विनंति करून उत्सवाचा कार्यक्रम आंखला होता. या उत्सवाला "खरा सार्वजनिक गणेशोत्सव" म्हणण्याचा उद्देश असा कीं,—मिरवणुकी, पूजा, भजन, बैठकी, कीर्तन, पुराण-श्रवण इत्यादी उत्सवांतील कार्यक्रमांत इतर 'स्पृश्य' हिंदूंबरोबर 'अस्पृश्यांनाही पूर्ण मुक्तद्वार ठेवण्यांत आलें होतें. आणि अशा रीतीनें या उत्सवास अखिल-हिंदुत्वाचें नातें देण्यांत आलें होतें. तरी येथील ग्रामकंटकांनी उपस्थित केलेल्या अनेक विघ्नांस तोंड देऊन, अनेक होतकरू तरूण स्वयंसेवकांच्या मदतीनें सदहू बंधुद्वयांनीं तो उत्सव मोठ्या थाटानें साजरा केला.

उत्सवाच्या स्थळी खालील ऐतिहासिक गोष्टीचें निदर्शक असें एक बाहुल्याचें दृश्य (सीन) करून ठेवलेलें होतें :—

संत **चोखामेळा** (महार) याला एका सुलतानाने आपल्या किल्ल्याच्या दुरुस्तीकरितां इतर मजुरांबरोबर बेगारीस नेलें होतें. काम चालू असतां, किल्ल्याचा बुरूज कोसळला, व त्याच्या खाली माणसें मरून गेलीं ; त्यांत चोखामेळाही होता. त्या गरीबांच्या प्रेतांची कित्येक दिवसपर्यंत कोणीही वास्तपूस केली नाही. मग चोखोबा अपघातानें मेल्याची गोष्ट संत **नामदेव** (शिंपी) याला पोंचून ते त्याच्या प्रेमानें तेथपर्यंत प्रवास करून, त्याचे प्रेत उचलून नेऊन, त्यावर समाधि बांधण्याची व्यवस्था त्यांनीं केली. चित्रावशास्त्री यांची येथें ४ व्याख्यानें हिंदुसंघटनावर करविण्यांत आली.

विचार विनिमय.

अखिल भारतीय

क्षत्रिय धनगर शिक्षण परिषद, बारामती.

अधिवेशन तिसरें.

क्षत्रिय धनगर समाजांत मोडणाऱ्या सर्व ज्ञातिबांधवांना विनंतीपूर्वक कळविण्यांत येतें कीं, सांप्रतसारख्या शिक्षणशतकामध्यें प्रत्येक समाज आपल्यांत शिक्षणप्रसारानें उन्नति घडवून आणीत आहे, परंतु आपला समाज मात्र अद्यापहि जागा न होता अज्ञानगर्तेंतच खितपत पडला आहे. आजपर्यंत आपल्या समाजाच्या फक्त दोनच परिषदा भरल्या असून अलीकडे या ५ वर्षांत तर आपण मुळींच जागे होत नाहीं. किंवा आपणास कोणी जागें करीत नाहीं. पण अशा प्रकारच्या आळसामुळे आपल्या समाजाचें अत्यंत नुकसान झाल्या खेरीज खास राहाणार नाहीं. अशा प्रकारचा प्रसंग न यावा म्हणून पुणें जिल्ह्यांतील कांहीं गांवच्या पुढाऱ्यांची ता. ११–९–२७ रोजी बारामतीस सभा भरून त्यांत येत्या नाताळांत म्हणजे ता. १ व २ जानेवारी सन १९२८ रविवार सोमवारीं बारामतीस "अखिल भारतीय क्षत्रिय धनगर शिक्षण परिषदेचें तिसरें अधिवेशन" भरविण्याचें निश्चित केलें आहे. ग्वाल्हेरचे श्रीमंत सरदार शंकररावजी सरनौबत साहेब हे अध्यक्ष असल्यानें सदर अधिवेशनास विशेष शोभा व अत्यंत महत्व प्राप्त होणार आहे. तरी हिंदुस्थानांतील निरनिराळया प्रांतांतील व भागांतील समाजहितेच्छु व अभिमानी बंधूंनी आपले भागांतील समाज बंधूना या परिषदेविषयीं जाणीव करून देऊन त्यांना परिषदेस हजर राहण्याविषयीं विनंती करावी.

या महत्वाचे जबाबदारीचे व अवाढव्य कार्यास सांपत्तिक मदतिचीही अत्यंत आवश्यकता आहे. तरी समाज बंधुभगिनींनीं व त्यांचे इतर हितचिंतकांनीं शक्य ती मदत जनरल सेक्रेटरीकडे पाठविण्याची कृपा करावी.

स्वागत मंडळ.

स्वागताध्यक्ष :—साधुजी बयाजी गोफणे, माळेगांव बुद्रुक
खजिनदार :—दारकुजी रामजी मदने } पिंपळी
" बाबुराव लोभाजी पाटील } पिंपळी
हिशेब तपासनीस :—नामदेवराव भाऊसाहेब कोकरे, खातगांव व आनंदराव भाऊसाहेब शेळके, लोणंद
जनरल सेक्रेटरी :—हरी पिराजी धायगुडे, बारामती
जॉ. सेक्रेटरी :—दत्तात्रय नारायण मराळ, बेलापूर
" " तुकाराम बाबाजी धायगुडे, पुणें
" " एकनाथ राजाराम कवितके, बोरी

सभासद.

१ आनंदराव बाबाजी देवकाते, निरावागज.
२ मारुतीराव सयाजीराव पाटील ,,
३ बाजीराव रावजी वाघमोडे, माळेगांव
४ नानासाहेब बिरुजी ढाळे ,,
५ मार्तंडराव श्रीपतराव पाटील नि. वा.
६ यादवराव रावजी पांढरे, कुरवली
७ विठ्ठलराव देवजी पांढरे, ,,
८ लक्ष्मण दादाजी पाटील, जांब
९ कृष्णाजी श्रीपत पाटील, जांब
१० गोविंदराव केशवराव वाघमोडे, बोरी.
११ निवृत्ती रावजी धलपे बोरी.
१ तात्याबा कृष्णाजी झारगड, झारगडवाडी.
२ गेनू बयाजी बोरकर, झारगडवाडी.
३ शंकरराव भाऊसाहेब पाटील, लासुर्णे.
४ आप्पासाहेब रावजी पाटील ,,
५ खंडेराव कोकरे, पणदरे
६ पाटीलबुवा नरसू झारगड, सोनगांव.
७ नानासाहेब सखाराम पा. ,,
८ भिवबा अमृता देवकाते, पिंपळी.
९ रामा पर्वती देवकाते ,,
१० धोंडिबा जयवंत कोकरे, खातगांव.
११ गेनू पाटलोजी कोकरे, खातगांव.

सर्वांचा नम्र.

हरी पिराजी धायगुडे,
जनरल सेक्रेटरी,
अ. भा. क्ष. ध. शि. पं., बारामती.

श्री हरी महाराजांचे देवळांत अस्पृश्यांचा प्रवेश

श्रीआनंदस्वामी महाराजांचें स्वत:च्या मालकीचें देऊळ मु. वडगांव, ता. शिरूर, जि. पुणे येथें आहे, तें देऊळ ता. ५ आक्टोबर १९२७ पासून सर्व अस्पृश्यांकरिता ते खुलें करणार आहेत. देवळांत जाण्याच्या अटी पुढें लिहिल्याप्रमाणें आहेत.

(१) कोणत्याही जातींतील मांसाहारी इसमास देवास स्पर्श करण्याची मनाई आहे; कारण तशी आमच्या पंथाची त्या देवाविषयींची परंपरा आहे. (२) मांसाहार न करणाऱ्या कोणत्याही जातीच्या इसमास देवाच्या गाभाऱ्यांत जाऊन देवास स्पर्श करितां येईल (३) मांसाहार करणाऱ्या इसमास देवाच्या गाभाऱ्यांत जातां आलें नाहीं तरी देवळाच्या इतर सर्व भागांत त्यास जाण्यास हरकत नाहीं. तरी सर्व अस्पृश्य बंधूंनीं बुधवार ता. ५।१०।२७ रोजीं देवळांत जाण्याकरितां वडगांव मुक्कामी जरूर येण्याचें करावें. सदरहू देऊळ हें कायमचेंच सर्व अस्पृश्यांकरितां खुलें होणार आहे. म्हणून आनंदस्वामीनें ह्या खुलें केलेल्या देवळाचा लाभ सर्व अस्पृश्य बंधु घेतील अशी आशा आहे. आपला नम्र,

पांडुरंग नाथुजी राजभोज.

आत्मपरिचय.

सभा समारंभ व इतर वृत्त

अमरावतीच्या बहिष्कृतांची जंगी जाहिर सभा.

अंबादेवी-मंदिरांत जाण्यासाठी सत्याग्रह!

(आमच्या बातमीदाराकडून)

भिक्षुकी कारस्थानाचा स्फोट!

मागील अंकावरून समाप्त

या सभेला सुमारे दीड हजार स्पृश्य व अस्पृश्य लोक हजर होते. अध्यक्षस्थान श्री. नानासाहेब तिडके बार-ॲट-लॉ यांनी मंडित केलें होतें. देवस्थान कमिटीचा निषेध पर ठराव करतांना मोर्शीचे नानासाहेब अमृतकर यांनी अस्पृश्यतेचें सोपपत्तिक विवेचन करून कमिटीचा दांभिकपणा स्पष्ट करून दाखविला. श्री. भटकर व श्री. एस्. वाय. पाटील यांनी दुजोरा दिला. श्री. एस. वाय. पाटील यांचें भाषण चाललें असतां त्यांना न ओळखणाऱ्या केसरीच्या बातमीदाराला खुर्चीतील ढेंकूण चावत होतेसें दिसलें. कमिटीच्या अन्यायी व अधर्मी निकालाविरुद्ध सत्याग्रहाचा झगडा करण्याशिवाय आपले हक्क शाबीत करण्याचा दुसरा मार्ग आतां अस्पृश्यांना राहिला नाहीं. म्हणून त्यांनी सत्याग्रह सुरू करावा व स्पृश्य हिंदूंनीं त्यांना मदत करावी, असा दुसरा ठराव नागपुरचे श्री. वामनराव घोरपडे यांनी पुढें मांडला. सत्याग्रहाला अमुकच बंधन घालण्यांत येऊं नये, रक्त सांडण्याचा प्रसंग आला तरी बहिष्कृत लोकांनी नामर्दपणें माघार घेऊं नये, असा त्यांनीं स्पष्ट इशारा दिला. या ठरावाला श्री. गवई एम्. एल. सी. आणि डॉ. पंजाबराव यांनीं अनुमोदन दिलें. तिसरा ठराव—या सत्याग्रहाकरितां मनुष्यबळ व द्रव्यबळ जमविण्याकरितां व तो सुरळीत चालविण्याकरितां पुढील गृहस्थांची कमिटी नेमण्यांत आली.

अध्यक्ष—श्री. गवई एम्. एल. सी.
उपाध्यक्ष—श्री. नानासाहेब तिडके बार-ॲट-लॉ.
सेक्रेटरीज—डॉ. पंजाबराव आणि श्री. संपतराव नाईक.
ट्रेझरर—श्री. एस. वाय. पाटील.
सभासद—श्री. अमृतकर, बॅ. बागवे, श्री. चौबळ, श्री. चव्हाण, श्री. थवरे व श्री. खापर्डे.

हा ठराव श्री. दामोदरराव यांनीं मांडला व श्री. दलपतसिंग चव्हाण यांनीं त्याला अनुमोदन दिलें देवळें म्हणजे भटांच्या खाणावळी व भट त्यांचे चालक—इत्यादि असें श्री. चव्हाण यांनी भाषण करून हास्यरस उत्पन्न केला आणि ब्राह्मणांबद्दल तिरस्कार दर्शविला.

या सभेला कांही ब्राह्मणहि आले होते. त्यांचेपैकी डॉ पटवर्धन यांनीं सभेच्या कार्यांत प्रामुख्यानें भाग घेतला होता. वरील प्रमाणें ठराव पास झाल्यावर तडजोडीचा एक ठराव त्यांनीं पुढें मांडिला. अस्पृश्यांच्या चळवळीबद्दल आपणांस पूर्ण सहानुभूति असल्याचें सांगून ते म्हणाले कीं, सत्याग्रह हा निर्वाणीचा उपाय आहे; स्पृश्य हिंदूंचीं मनें होतां होईल तों न दुखवतां, जर अस्पृश्यांचा कार्यभाग साधला तर उत्तम. हा मार्ग यशस्वी न झाल्यास सत्याग्रह त्यांना मोकळा आहेच. अशा प्रकारें प्रस्तावना करून त्यांनीं आपली तडजोडीची योजना पुढें मांडिली. ती अशी कीं "एक कमिटी नेमून तिच्या मार्फत देवस्थान कमिटीची समजूत घालण्याचा व स्पृश्य हिंदूंचीं मनें वळविण्याचा प्रयत्न करण्यांत यावा व एक महिन्याच्या अवधींत या प्रयत्नाच्या सफलतेचें चिन्ह न दिसल्यास सत्याग्रह पुकारण्यांत यावा !' असा या योजनेचा उद्देश आहे. थोडचाशा फरकानें ही योजना सभेनें मान्य केली. तदनुसार कांहीं गृहस्थांची एक कमिटी नेमण्यांत आली.

अस्पृश्यांनीं या योजनेला संमती देण्यांत मोठाच शहाणपणा व दूरदर्शित्व दाखविलें आहे असें म्हणावें लागतें. सत्याग्रहाचा मार्ग खरोखरीच निर्वाणींचा आहे. त्याच्या अगोदर तडजोडीचे शक्य ते मार्ग पालथे घालण्यांत आलेले बरे. एकादी गोष्ट सरळ मार्गानें साध्य होण्याचा संभव असल्यास (या बाबतींत तो कितपत आहे हा प्रश्नच आहे म्हणा) बिकट मार्ग मुद्दाम अंगिकारणें हा वेडेपणाच ठरेल. पटवर्धनांनी ब्राह्मण समाजाची अनुमति मिळविण्याची जबाबदारी आपल्या अंगावर घेतली आहे. इतर स्पृश्य समाजांतहि त्यांचें वजन बरेंच असल्यामुळें त्यांच्या सहानुभूतीचा अस्पृश्यांना बराच फायदा होण्याचा संभव आहे. सभा विसर्जन पावल्यावर डॉ पटवर्धनांनी आजच्या कार्यक्रमाच्या धडाडीवर पाणी ओतलें असे उद्‌गार काढणाऱ्या कांहीं व्यक्ति पाहाण्यांत आल्या. परंतु हें तितकेसें खरें नाहीं. डॉ. पटवर्धनांच्या योजनेमुळें अस्पृश्यांचा उत्साह किंचित नरमल्यासारखा दिसला, तरी ती योजना त्यांना अनेक दृष्टींनीं फायदेशीर ठरणारी आहे. एकतर सत्याग्रहापासून कांहीं दुष्परिणाम झाल्यास त्यांची जबाबदारी आतां अस्पृश्यांवर उरली नाहीं. अस्पृश्यांवर उतावीळपणाचा आरोप करण्यासहि आतां कोणाला तोंड उरले नाहीं. कारण देवस्थान कमिटीनें त्यांचा अपमान केला असता व त्या अपमानानें त्यांचें हृदय धगधगत असतांही आणखी एक महिना वाट पहाण्याइतकी सहनशीलता त्यांनीं दाखविली हेंच त्यांस भूषणावह आहे. या त्यांच्या सहनशीलतेचा अंत पाहिला गेल्यास त्यांना सत्याग्रह पुकारावाच लागेल; साधक बाधक परिस्थितीचा विचार न करितां तडजोडीची जबाबदारी पत्करणारें त्या सत्याग्रहाबद्दल जबाबदार ठरतील. डॉ. पटवर्धनांनीं ब्राह्मण समाजाबद्दल हमी घेण्यांत बेजबाबदार वर्तन केलें असे ध्वनी कांहीं ठिकाणीं ऐकू येतात. तें कांहीं असलें तरी त्यांच्या प्रयत्नाला यश यावें असेंच कोणीही इच्छील. कोणाचाही कोंबडा आरवो दिवस उगवला म्हणजे झालें.

अध्यक्षाचा समारोप, हारसमर्पण वगैरे नित्यविधि आटोपल्यावर सभा बरखास्त झाली. ही सभा अत्यंत यशस्वी रीतीनें पार पडली. मधून मधून अस्पृश्यद्वेष्ट्यांनी व त्यांच्या बगलबच्चांनीं सभेंत व्यत्यय आणण्याचे प्रयत्न चालविले होते. तो त्यांचा सनातन धर्मच आहे; व 'स्वधर्मे निधन श्रेयः हेंही त्यांना चांगलें मुखोद्‌गत आहे. परंतु त्यांच्या दुर्दैवानें अस्पृश्य समाज त्यांच्या कल्पनेबाहेर जमल्यामुळे त्यांची सनातनी डाळ शिजली नाही. **अस्पृश्यसमाजांतील पुष्कळ स्त्रियाहि सभेला आल्या होत्या.** सभेच्या अगोदर शहरांतून मिरवणूक निघाली तींत **अस्पृश्यवर्गाच्या स्त्रिया पुढें होत्या.** श्रद्धानंदकी जय, शिवाजीमहाराजकी जय असा जयनाद चालला होता. रस्त्यावर एके ठिकाणीं भटजींचा कुत्रा एक शेटजी उभा होता. "अस्पृश्यांनों पाहूं कसे देवळांत जातां ते; तुम्ही आहां आणि आम्हीं आहों" अशी त्यानें (ग्राम) सिंह गर्जना केली. मिरवणुकींतील लोक ती ऐकून खदखदा हांसले मात्र. असो, सभेंत स्पृश्य हिंदूंचीहि संख्या पांचशेंपर्यंत होती. पूर्वी सांगितलेल्या वक्त्याशिवाय श्री. गोपाळराव देशमुख, श्री. ओगले यांचींहि भाषणे झालीं. उत्साह अपूर्व होता. पाऊस पडण्याचा रंग दिसत असूनहि तो कमी झाला नाही. या अस्पृश्यांच्या चळवळीनें जिकडे तिकडे फारच खळबळ उडवून दिली आहे. लोकांत नाना तर्कवितर्क चालू आहेत, काय होतें इकडे सर्वांचे डोळे लागून आहेत. अमरावतींत हा सर्वांच्या बोलण्याचा विषय होऊन बसला आहे. कोणी म्हणतात तडजोड फलद्रूप होणार नाहीं, सत्याग्रहच करावा लागेल. तर सत्याग्रह करूनसुद्धां कांहीं उपयोग होणार नाहीं असें कोणी भाकीत करितात, आशेपेक्षां निराशेचेच साम्राज्य जास्त प्रमाणांत आहे. तें कांहीं असले व कांहीं झालें तरी येथील अस्पृश्यसमाजांत जी आतां अद्‌भुत अपूर्व चेतना

उत्पन्न झाली आहे, तिचा कढ कांहीं केल्या दबणें शक्य नाहीं. त्यांचा स्वाभिमान जागृत झाला आहे आता स्वस्थ बसावयाचें नाहीं. वाटेल ते उपाय करून सोक्ष-मोक्ष काय तो लावून घ्यावयाचा असा त्यांचा दृढनिश्चय झाला आहे. त्यांच्यांत अपूर्व संघटण व कल्पनातीत उत्साह दिसून येत आहे. सत्याग्रह यशस्वी झाला तर ठीकच, त्याच्याही अगोदर तडजोडीनें प्रश्न मिटला तर फारच उत्तम. या दोन्ही बाबतींत निराशाच त्यांच्या वांट्याला आली. सरकार व स्पृश्य हिंदु यांच्या एकत्रित प्रयत्नांनीं ती कठीण नाहीं—तरी आपल्या भवितव्याचा पुढचा मार्ग मुक्रर करणें त्यांना आतां सोपें होणार नाहीं काय?

श्री. अंबादेवी व अस्पृश्य

बॅ. बागवे यांची तडजोडीची सूचना

उमरावती येथील श्री अंबादेवीच्या देवळांत जाण्याची परवानगी मिळावी म्हणून एथील अस्पृश्यांच्या मागणीमुळें उपस्थित झालेल्या प्रकरणांत हा प्रश्न एक 'तडजोड कमिटि' मार्फत सोडवावा असा ठराव ता. २८-८-२७ च्या, सार्वजनिक सभेंत पास झाला होता. त्याप्रमाणें, 'तडजोड कमिटि' मार्फत उमरावती शहरांतील सर्व प्रमुख हिंदूंची सभा भरून त्यांत बॅ. बागवे ह्यांचा खालील आशयाचा ठराव सर्वानुमतें पास झाला.

(१) (अ) देवीच्या मूर्ति भोंवतीं कठडा घालून तेथपर्यंत सर्व स्पृश्य व अस्पृश्य हिंदूंना जाण्यास परवानगी आहे असें जाहीर करावें.

(ब) दिवसाचा कांहीं ठराविक वेळ वगळून इतर वेळेला स्पृश्यास्पृश्य सर्व हिंदूंना देवीच्या दर्शनाची मोकळीक असावी.

(क) वरील कलमांत नमूद केलेल्या वेळीं अस्पृश्य गणल्या जाणाऱ्या वर्गानें दर्शनाला जाऊ नये.

पुणें.

ता. १२–९–२७ रो. मु. निमगांव जि. पुणें येथें श्री. मारुती साबाजी गायकवाड यांच्या अध्यक्षतेखालीं जाहीर-सभा भरली होती. सभेंत नांदगांव व रहीमतपूर येथें वतनबाबीसंबंधानें जे ठराव पास झाले त्यांस पाठिंबा देण्यांत आला, व ता. २५–२६ डिसेंबर रोजीं महाड येथें सुरू होणाऱ्या सत्याग्रहास आणि बहिष्कृत–भारतास सर्वांनीं मदत करावी अशा अर्थाचे ठराव पास होऊन त्यांवर मेसर्स सोनवणें, पुणेकर, गोविंद मल्हारी, महादेव गायकवाड वगैरे वक्त्यांचीं भाषणें झालीं.

यादवराव गेणुजी चव्हाण :—कळवितात कीं, श्रीक्षेत्र देहू येथील बहिष्कृत शाळेचा वार्षिक बक्षीस समारंभ मेहेरबान गंगाजीराव मुकुंदराव काळभोर माजी एम. एल. सी यांच्या अध्यक्षतेखालीं पार पड्ला. त्यावेळीं मुलांचे संवाद व गाणीं व ड्रील पाहून लोकांना फार आनंद वाटला. शेवटी अध्यक्षांनीं मुलांना व इतर मंडळीला उपदेश केला.

जाहीर विनंति.

भारतीय हिंदु निराश्रित साह्यकारी मंडळी व शिशुसंगोपन संस्था, भोकर वाडी सेंटर ह्या संस्थेतर्फे अहिल्याश्रम हॉल, आयर्विन रोड, पुणें (शहर) येथें शनिवार ता. ८ अक्टोबर १९२७ रोजीं सायंकाळी ४।। वाजतां डॉ. एच. एच. मॅन शेतकी खात्याचे डायरेक्टर ह्यांच्या चित्राचा अनावरणसमारंभ आणि डी. सी. मिशन शाळांचा बक्षिस समारंभ होणार आहे. आपण आपल्या मित्र मंडळीसह सहकुटुंब हजर रहाण्याची कृपा करावी.

कार्यक्रम :—(१) सोशल ग्यादरिंग व गायन (२) डॉ. व मिसेस मॅन यांना मानपत्र. (३) पुणें ड. क्ला. मिशनचे माजी अध्यक्ष डॉ. मॅन साहेबांच्या चित्रांचें अनावरण (४) शिशु संगोपन संस्थेच्या ऑ. सेक्रेटरी मिसेस मॅन ह्यांच्या चित्राचें अनावरण. (५) डॉ. मॅन ह्यांच्या अध्यक्षतेखालीं बक्षीससमारंभ होईल व मिसेस मॅन यांचे हस्तें बक्षिसें वाटण्यांत येतील.

सर्वांचे नम्र के.जी.बागडे, चेअरमन मॅनेजिंग कमिटी डी. सी. मिशन, पुणें शाखा. एम्. एस्. एच. चेअरमन मॅनेजिंग कमिटी, भोकरवाडी सेंटर, शिशु संगोपन संस्था श्रीअहिल्या श्रम, ता. २४–९–१९२७ पुणें.

आ. नम्र,
जी. एच. टंकसाळे,
सुपरिंटेंडेंट,डी.सी. मिशन,पुणें

निषेधपर सभा.

आगाऊ जाहीर केल्याप्रमाणें डी.सी. मिशनतर्फे अहिल्याश्रम हॉलमध्यें श्री. बाजीराव संगमनेरकर, सेक्रेटरी महाराष्ट्र जिमखाना, यांचे अध्यक्षतेखालीं सायंकाळी ४ वाजतां सभा भरून खालीलप्रमाणें ठराव सर्वांनुमतें पास झाले. सभेस मेसर्स कांबळे, श्रीपतराव थोरात, राजभोज, धोगरे, रणदिवे, एम्. के. जाधव, बी. ए. (आनर्स), म्हसके, सुभेदार घाटगे, मेसर्स डी. व्ही गायकवाड,पोतनीस, माधवराव शिंदे, आनंदराव पालकर, बी.ए. खाकुर्डीकर, एस. बी. लांडगें, सकट, वायदंडे, वाईकर, टंकसाळे, पाताडे, जमादार घाटगे इत्यादि मंडळी हजर होती.

ठराव १ ला:—श्री. जेधे व श्री. टिळक बंधूंचें अस्पृश्यांच्या श्रीकृष्ण मेळ्याला माणुसकीनें वागविल्याबद्दल अभिनंदन व श्री. राजभोज यांनीं सदर मेळा काढल्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन.

ठराव २ रा:—असेंब्लींत आलेल्या बालविवाहबंदीच्या बिलास रा. केळकर, रा. बेळवी, रा. अणे यांनीं विरोध केल्याबद्दल त्यांचा तीव्र निषेध.

ठराव ३ रा:—सध्या पुणें शहरांत स्थानिक स्वराज्य या नावांचें नाटक होत असतें. या नाटकांत अस्पृश्यांच्या स्त्रीवर्गांची नालस्ती व बेअब्रू होईल, असे कांहीं प्रवेश घातले आहेत. त्यामुळें अस्पृश्य वर्गांत क्षोभजनक परिस्थिति उत्पन्न झालेली आहे. तरी सदर नाटक अजिबात बंद करण्यास किंवा त्यांतील आक्षेपार्ह प्रसंग अथवा प्रवेश अजिबात काढून टाकण्यास सदरहू कंपनीस भाग पाडावें, अशी ही सभा सरकारास विनंती करीत आहे. सदर कार्यासाठीं जबाबदार पुढाऱ्यांची कमिटी नेमण्यात येऊन सभा विसर्जन झाली—**दीनबंधु**.

अस्पृश्यांची सभा.

पुणें येथें ता. १४ रोजीं अस्पृश्यवर्गाचे तर्फे श्री. टिळकांचे अभिनंदन करण्याकरितां सभा बोलावण्यांत आली होती. त्या प्रसंगी श्री. श्रीधरपंत टिळक म्हणाले "सध्यां देशांत शुद्धिसंघटनेची लाट उसळली आहे. संघटन म्हणजेच चातुर्वर्ण्य विध्वंसन व सर्व जातिउपजातींचे एकीकरण होय. अस्पृश्यांनीं वेगळीं देऊळें व हौद बांधणे म्हणजे आपण हिंदुसमाजाहून भिन्न आहोंत अशी कबुली देणें होय. स्पृश्य व अस्पृश्य यांचेमधील खंदक अशारीतीनें वाढवूं नका. हा चांभार हा महार असे भेद पाडून अस्पृश्यता चिरकाल टिकविण्याचा धूर्त व मतलबी ब्राह्मणांचा कावा वेळींच ओळखला पाहिजे. तुमच्यांत भेद पाडून अस्पृश्यता कायम टिकविण्याचे प्रयत्न देशांत हल्लीं चालू आहेत. स्वराज्याचे बाबतींत नोकरशाहीची जी कोति दृष्टी, तीच अस्पृश्यतेच्या बाबतींत भिक्षुकशाहीची दिसून येते. क्षुद्र व अनुदार वृत्तीची भिक्षुकशाही तुमच्या हक्कांची पायमल्ली करीत आहे. पण हें लक्षांत ठेवा कीं, ब्राह्मणांचे बाजूस सत्य नाहीं. तर सत्य अस्पृश्यांचे बाजूस आहे. शेवटीं सर्वांचें एकत्र चहापान झालें.—" लोकमान्यांचे चिरजीव श्रीधरपंतांनीं खुद्द अस्पृश्यांनीं तयार केलेला व दिलेला चहा घेऊन लोकांना उदाहरण घालून दिलें आहे. या प्रसंगी कु. माधवराव शिंदेही होते. श्री. राजभोज यांनी अत्यंत परिश्रम घेतले. सर्वांचेंच अभिनंदन करणें जरूर आहे. **दिनबंधु**

मुंबई

महाड सत्याग्रहाच्या पूर्वतयारीची पहिली सभा.

सत्याग्रह ता. २५ डिसेंबर १९२७ पासून सुरू होणार.

शनिवार ता. १७ सप्टेंबर १९२७ रोजी रात्रौ ९ वाजतां एल्फिन्स्टन रोड वरील डेव्हिड मिलच्या चाळीच्या कंपाउन्डांत महाड येथे ता. २५ डिसेंबर पासून सुरू होणाऱ्या सत्याग्रहाबद्दलची पहिली जाहीरसभा डॉ. भिमराव आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेस अस्पृश्य वर्गांच्या लोकांची अलोट गर्दी लोटली होती. सभेंत मेसर्स गणपत जाधव, धोंडीराम गायकवाड, साळुंके बुवा शिवतरकर यांची सत्याग्रह कां करावा याबद्दल भाषणें झालीं नंतर अध्यक्ष डॉ. आंबेडकरसाहेब यांनीं अगदी सोप्या भाषेंत लोकांना सांगितले कीं, सद्गृहस्थहो आपण सत्याग्रह कां करावा या संबंधानें आपणास आतां माझ्यापूर्वीच्या वक्त्यानें सांगितले आहेच. अस्पृश्यता हा आपल्यावरील कलंक नव्हे पण आपल्या आईबहिणीवरील कलंक आहे कारण जे लोक आपणा स्वत:ला स्पृश्य समजतात त्यांना असें वाटतें कीं माझी आई ही अस्पृश्य मनुष्याला जन्म देणाऱ्याच्या आईपेक्षा श्रेष्ठ आहे. परंतु खरे पाहूं गेलें असतां असें आहे कीं, दरेक स्त्री नऊ महिन्यांनींच प्रसवत असते. तेव्हां कोणतीहि स्त्री दुसऱ्या स्त्रीपेक्षा श्रेष्ठ नाहीं.म्हणून जो दुसऱ्याला आपणापेक्षा कमी समजतो त्याला आपण योग्य धडा घालून दिला पाहिजे कीं, मी कोणापेक्षाहि कमी नाहीं. मनुष्य म्हटला कीं त्याचा धर्माच्या दृष्टीनें हक्क सारखाच आहे. म्हणून आपणाला सत्याग्रह करून आपले हक्क प्रस्थापित केले पाहिजेत. या सत्याग्रहांत ज्यांना भाग घ्यावयाचा असेल त्यांनीं अवश्य घ्यावा, परंतु ज्याना आपल्या कामधंद्याच्या अडचणीमुळें भाग घेतां येणार नाही, त्यांनी फूल ना फुलांची पाकळी तरी द्रव्य रूपानें मदत करावीं अशी माझी आपणास विनंति आहे. नंतर अध्यक्षांचे व आलेल्या मंडळींचे आभार मानल्यावर सभा बरखास्त झाली.

बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या विद्यमानें जाहिर सभा.

महाड येथें ता. २५ डिसेंबर १९२७ पासून सुरू होणाऱ्या सत्याग्रहाच्या पूर्वतयारीकरितां अपालो बंदर वरील सर कावसजी जहांगीर हाल मध्यें रविवार ता. ३० आक्टोबर १९२७ रोजीं दिवसा २।। वाजतां (स्टॅं. टा.) डॉ. भीमराव आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली जाहीर सभा भरणार आहे. तरी त्या वेळीं सर्व अस्पृश्य बंधूंनीं सभेस हजर राहण्याची कृपा करावी अशी नम्र विनंति आहे. कळावें, ता. २९/९/२७.

आपला नम्र—सीताराम नामदेव शिवतरकर,
जनरल सेक्रेटरी, बहिष्कृतहितकारिणी सभा

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

जाहिरातीचे दर
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे
या अंकाची किंमत चार आणे

मुद्रक :——
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए,
ठकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक:——
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-अॅट-ला.
रहिम बिल्डिग ,पोयबावडी, परेळ—मुंबई

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ ले.] शुक्रवार, ता. ४ माहे नोव्हेंबर सन १९२७. [अंक १४-१५-१६वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१. जेथें थारा नाहीं तेथें रिघाव घेण्यांत अर्थ काय?
२-३ जर दोहींकडून मार मिळतो तर धर्मांतर बरें नव्हे काय?
४. आर्यसमाज व हिंदु महासभेची गट्टी.
५. मुंबई म्युनिसिपालिटीच्या शाळा व लोटी बंदीचा ठराव.
६. ब्राह्मण्य म्हणजे ब्राह्मण नव्हे.

अग्रलेख— पृ. ८
महार वतनाचा कायदा व त्यांत सुचविलेल्या दुरुस्त्यांचें स्पष्टीकरण.

विविध विषय संग्रह पृ. १०
कोल्हापूर संस्थानांतील महारकी वतनाची विल्हेवाट.

विचार विनिमय पृ. ३
१. खेड्यातील अस्पृश्य व गांवगुंडांचा जुलूम
२. राष्ट्रीय भावनेचा अभाव
३. खेड्यांत मुलींच्या शाळांची जरूरी.

पत्रव्यवहार पृ. ४
१. शुद्धिकरणाचें ढोंग
२. शुद्धिसमारंभ व ब्राह्मणेतरांचे कर्तव्य.
३. अस्पृश्य बंधूनों जागे व्हा!
४. अस्पृश्य परधर्म स्वीकारणार.
५. आम्हांस मुसलमानी धर्मांत घ्या.
६. हिंदु पुढाऱ्यांनीं लक्ष द्यावें.
७. एक घमेंडखोर मामलेदार
८. क्रमिक पुस्तकें व अस्पृश्यतेची शिकवण.
९. हें कर्तव्य बोर्ड बजावील काय?
१०. मारुतीच्या मूर्तीशीं मुलीचें लग्न.
११. वडगांव येथील श्रीहरीमहाराजांचें मंदीर व अस्पृश्यांचा प्रवेश —जाहीर खुलासा.
१२. राष्ट्रवीरावर नोटीस.

पोंच व अभिप्राय पृ. ७

आत्मपरिचय पृ. १०
सभासमारंभ व इतरवृत्त.

वर्तमानसार पृ. १६

आजकालचे प्रश्न.

१. हिंदु महासभा हें कशा प्रकारचें थोतांड आहे हें आम्ही अनेक वेळां लोकांच्या निदर्शनास आणून दिलें आहे. वर्णव्यवस्था कायम ठेवून हिंदु संघटन करूं पाहणाऱ्या या अजागळ कंपूस आपल्या प्रयत्नाच्या विफलपणाचा कियास होऊ नये ही तर आश्चर्याची गोष्ट आहेच. पण त्यांच्या नादानपणाची समज शुद्धी करून घेऊन परधर्मांतून हिंदु धर्मांत येऊं इच्छिणाऱ्या महामूर्खांना होऊं नये ही त्याच्याहिपेक्षां आश्चर्याची गोष्ट आहे. हिंदु सभेच्या हुलकावणीस फसून परधर्मांतून हिंदु धर्मांत आलेल्या लोकांची कशी फजीती होते याचीं दोन उदाहरणें आज दुसरीकडे छापलेल्या पत्रव्यवहारांत वाचावयास सांपडतील. रा. नायडू हे ख्रिस्ती होण्यापूर्वी स्पृश्य हिंदूंपैकीं एक होते. हिंदुधर्मांत परत आल्यानंतर आपले आप्त इष्ट जूनी ओळख देऊन आपल्याशीं व्यवहार करतील अशी आशा धरून त्यांनीं आपलें शुद्धिकरण करून घेतलें. परंतु त्यांच्या अपेक्षेप्रमाणें त्यांच्या जुन्या आप्तांनीं त्यांच्याशीं स्नेह संबंध केला नाहीं. म्हणून अशा प्रकारच्या स्नेहाच्या अभावीं आपलें जीवित कष्टमय करून घेण्याऐवजीं आपल्या पूर्वीच्या एकवर्णी ख्रिस्ती धर्मांत जाणें बरें असें वाटून त्यांनीं हिंदुधर्माचा त्याग केला. तथापि आले तसेंच हिंदु धर्मांत राहिले असते तरी त्यांची विशेष हानी झाली नसती. कारण स्पृश्य हिंदु व ख्रिस्ती यांच्या सामाजिक दर्जांत कांहीं फरक नाहीं. परंतु हिंदुधर्मीय अस्पृश्य व परधर्मीय ख्रिस्ती यांच्या सामाजिक दर्जांत जमीन अस्मानाचें अंतर आहे. एकाची माणूसकी अमान्य तर दुसऱ्याची माणूसकी मान्य. एकाला उन्नतीच्या साऱ्या वाटा बंद तर दुसऱ्याला त्या अगदीं मोकळ्या. असें असताना ख्रिस्ती या नात्यानें उच्च पद भोगीत असलेल्या माणसानें हिंदु होऊन महारांच्या पंक्तीला येऊन बसावें याचा आम्हास विस्मय वाटतो. रा.विश्वास हे कांही अज्ञान गृहस्थ नाहीत त्यांना हिंदुधर्मांत अस्पृश्यांची काय दुर्दशा आहे हें माहित नाहीं असें म्हणतां यावयाचें नाहीं. त्यांनीं जें बेवकूफपणाचें कृत्य केलें त्यावरून एक गोष्ट सिद्ध होते कीं धर्माची उभारणी त्याच्या समाजिक उपयुक्ततेवर झालेली नाहीं. सामाजिक उपयुक्ततेच्या दृष्टीनें ख्रिस्ती धर्म हिंदु धर्मापेक्षां कसा श्रेष्ठ आहे याची जाणीव रा. विश्वास यांना असती तर त्यांनीं ख्रिस्ती धर्मांतून हिंदु धर्मांत कोलांटी उडी मारून आलेच नसते. आतां प्रचीती आल्यानंतर तरी रा. विश्वास हे निमूटपणें ख्रिस्ती धर्मांत परत जातील अशी आम्हांस आशा आहे. त्यांच्या उदाहरणानें परधर्मांत गेलेले अस्पृश्य हिंदुमहासभेच्या शुद्धिकरणाच्या फसवेगिरीपासून सावध राहतील ही त्यांतल्यात्यांत आनंदाची गोष्ट आहे.

२. मध्य हिंदुस्थानांत व राजपुतान्यांत मेघवाल नांवाचा अस्पृश्य वर्ग आजवर पितळेचे दागिने वापरीत असे. आतां त्या वर्गांतील सुखवस्तु लोकांना पितळेचे दागिने घालण्याची लाज वाटू लागली आहे. आपल्या ऐपती प्रमाणें आपला पोशाख असावा असे वाटणें अगदीं सहाजीक आहे. त्या नियमास अनुसरून या मेघवाल लोकांनीं चांदीचे दागिने घालण्याचा प्रघात सुरू केला. खरोखरी सोन्याच्या दागिन्याची हौस चांदीच्या दागिन्यावर भागवून घेणाऱ्या या लोकांची कींव करणेंच प्राप्त आहे. परंतु स्थानिक स्पृश्य लोकांना कींव येण्याऐवजी त्यांचा संताप झालेला दिसतो. अस्पृश्य मेघवाल लोकांनीं चांदीचे दागिने घालणें हा आम्हां स्पृश्य हिंदूंचा उपमर्द आहे असे त्यांचे म्हणणे आहे व त्यामुळें त्यांनीं या मेघवाल जातीचा छळ करण्यास आरंभ केला आहे!! याच अंकांत दुसरीकडे जीं वऱ्हाड प्रांतांतील गृहस्थांचीं दोन पत्रें छापली आहेत त्यांतील करूण कहाणी अशाच मासल्याची आहे. तेथें ज्या अस्पृश्य लोकांना त्राही त्राही करून सोडलें आहे ते अस्पृश्य लोक स्वच्छतेनें राहतात हाच त्यांचा अपराध असल्याचें दिसते!! मनूनें दरेक वर्णाची राहणी कशी असावी याविषयीं निर्बंध घातल्याचें मनुस्मृतींतून आढळून येतें. हे निर्बंध इतके अमानुष आहेत कीं ते फक्त दप्तरींच राहत असतील असें म्हणण्याकडे माणसाची प्रवृत्ति होते. परंतु वरील प्रकारचीं उदाहरणें निदर्शनास आलीं म्हणजे या नियमांची कसून अंमलबजावणी होत असे याची खात्री वाटू लागते. तसे जर नसतें तर असलें प्रकार आज ऐकीवात येतेचना. ब्रिटिशांच्या अमदानींत पिनल कोडांतील गुन्ह्या-

शिवाय इतर कोणत्याही वर्तनाबद्दल कोणासहि शिक्षा होऊं शकत नाहीं असा सर्व साधारण समज आहे. परंतु पिनल कोडांत नसलेल्या गुन्ह्याबद्दल देखील स्पृश्य हिंदु अस्पृश्याना कसे छळतात हे वरील उदाहरणावरून उघड होईल.

३. या बेगुन्हा जुलमांतून अस्पृश्यांची सुटका कशी करून घेता येईल हा अस्पृश्य जनतेपुढें मोठाच प्रश्न आहे. या जुलमांतून सुटका करून घेण्यास सरकारची विशेष मदत होईल असें आम्हांस वाटत नाहीं. सरकार हें स्पृश्य हिंदूंच्या ताब्यांत नसलें तरी त्यांच्या धोरणानें वागणारे आहे. तसें जर नसतें तर रा. आठवले यांस ते अस्पृश्यांना जागृत करतात येवढयाच अपराधावरून पोलीसानी त्याना बिनधोक मारलें नसतें. स्पृश्य हिंदुसमाज अस्पृश्यांना सुखाने ऐष आरामानें नांदु देत नसेल तर त्यांनी पर धर्माचा अवलंब करावा हेंच बरें. अस्पृश्यांना स्पृश्य लोक कांकणभर देखील इतमामानें राहूं देत नाहींत याचे कारण हिंदु धर्मात अस्पृश्यांचा दर्जा खालचा आहे. दर्जा वाढल्याखेरीज अस्पृश्यांना स्पृश्याप्रमाणें वागूं दिलें जाणार नाहीं आणि धर्मांतर केल्याशिवाय अस्पृश्यांना आपला दर्जा वाढवून घेण्यास मार्ग नाहीं. तेव्हां या मेघवाल लोकांनी वऱ्हाडांतील रा. भिमसन व रा सूर्यभान यांनी मनांत आणल्याप्रमाणें धर्मांतर करावें याशिवाय दुसरा सल्ला आम्ही काय देणार?

४. अस्पृश्यांनीं धर्मांतर करूनहि हिंदु धर्म त्यांना अजीबाद मुकणार नाहीं अशा प्रकारची व्यवस्था आर्य समाजांत होती. आर्य समाज ही ज्यांत ब्राह्मण्य नाहीं अशी हिंदुधर्माची एक सुधारलेली आवृत्ती आहे. व मुसलमान वगैरे परधर्मीय लोकांचाहि तशाच प्रकारचा समज आहे. आर्यसमाज हा हिंदुसमाजांतील चातुर्वर्ण मोडून त्याला एकवर्णी करण्याकरितां जन्मास आलेला पंथ आहे. त्याची धडाडीहि विलक्षण आहे. इतकी कीं मुसलमानांसारखे परधर्मी लोक त्यापुढें गांगरून जातात. परंतु अलीकडे चातुरवर्णी हिंदुना शुद्ध करून आर्य समाजात घेण्याकडे त्याचे दुर्लक्ष झालें आहे. व परधर्मी लोकांना शुद्ध करून हिंदु करण्याकडे या समाजाचे विशेष जोरानें प्रयत्न होऊं लागले आहेत. आर्यसमाजांत व हिंदुमहासभेंत एकेकाळीं ध्येयाच्या दृष्टीनें एक मोठें अंतर असे. परकीयांच्या हल्ल्यापासून हिंदुधर्माचा बचाव करण्यास त्याला एकवर्णी केलें पाहिजे असा हिंदुसमाजाविरुद्ध आर्य समाजाचा कटाक्ष असें. हिंदु महासभेचा सारा कटाक्ष परधर्मीयांकडे असून हिंदूंचे चातुर्वर्ण्य कायम ठेऊन शुद्धीनें हिंदूंचे संख्याबल वाढवावें असा आहे. या दोन दृष्टिकोनांतील अंतर महत्त्वाचें आहे. परंतु मुसलमानांचा मारा आर्य समाजावर व हिंदुमहासभेवर सारख्याच परीनें होत असल्या कारणानें आर्य समाज हिंदुसमाजास एकवर्णी करण्याचें आपलें मूळकाम विसरून हिंदुमहासभेप्रमाणेंच शुद्धीकरणाच्या मागे लागला आहे. आतां या दोघांची गट्टी इतकी घट्ट जमली आहे कीं हिंदुमहासभेचें ध्येय आर्यसमाजाचेंहि ध्येय बनलें आहे, हें अमरावती येथें ता. ६ आक्टोबर रोजी भरलेल्या आर्यधर्म परिषदेने चातुर्वर्णाला मान्यता दर्शविणारा ठराव पास केला यावरून उघड होत आहे. तो ठराव जरी गुणभेदाच्या चातुर्वर्णसंबंधीं असला तरी ब्राह्मणाप्रमाणें आहे तो वर्णभेद गुणभेदानुरूपच आहे असा युक्तिवाद करण्यास आर्यसमाजिष्ट लोकांस फारसा अवधी लागणार नाहीं असें आम्हांस वाटतें. हिंदुमहासभेनें आर्यसमाजाला आपलेसें करून आपसांतला विरोध मोडून टाकला याबद्दल तिला आनंद होत असेल. परंतु हिंदुसमाजानें आपल्या पोटांत किंवा आपल्यास जोडून जर एकवर्णी व्यवस्था केली नाहीं किंवा आर्यसमाजासारखी असलेली मोडून टाकिली तर चातुर्वर्णाला कंटाळलेले अस्पृश्य लोकांस हिंदुधर्माशीं कांहीं संबंध नसलेल्या ख्रिस्ती किंवा मुसलमानी धर्मासारख्या एकवर्णी धर्मांत गेल्याशिवाय गत्यंतर उरणार नाहीं हें हिंदुमहासभेनें अथवा आर्य समाजानें विसरूं नये. आर्य समाजानें हिंदु महासभेला बळी पडण्याऐवजीं तिला आत्मसात करून घेणें यांत आर्यसमाजाच्या कार्याची पूर्तता आहे; इतकेंच नव्हे तर हिंदुसमाजाचा व हिंदुधर्माचा बचाव आहे असें आम्हांस वाटतें.

५. अलीकडे मुंबईच्या म्युनिसिपल कार्पोरेशनच्या स्कूल्स कमेटीच्या एकंदर वागणुकी व वातावरणाकडे पाहिलें तर अजूनपर्यंत कार्पोरेशनच्या कोणत्याही स्वाभिमानी सभासदानें ह्या कमेटीवर निंदाव्यंजक ठराव कसा आणला नाहीं ह्याचेंच आश्चर्य वाटतें. कॉर्पोरेशनच्या बहुतेक ठरावांना जवळ जवळ धाब्यावर बसविण्याचा जणूं काय ह्या कमेटीनें विडा उचलला आहे असें दिसतें. कमेटीच्या ह्या असल्या अरेरावी वर्तणुकीची फक्त शाब्दीक चर्चा मधून मधून मुंबई म्युनिसिपल कार्पोरेशनमध्ये होत असते. पण कार्पोरेशनची सभा संपल्यावर जिकडे तिकडे परत शांत व म्हणूनच कार्पोरेशननें ठराव केला असतांही दादर येथील मुलींची शाळा स्कूल कमेटीचे सभासद डॉ. जावळे यांच्याच बंगल्यांत अजूनही बेधडक राहूं शकते. असल्याच प्रकारचा "अस्पृश्यां" बद्दल ह्या कमेटीच्या ताब्यांत असलेल्या शाळांमध्यें कसल्या प्रकारचा अन्याय होत आहे हें ता.१८ आक्टोबर १९२७ च्या स्कूल कमेटीच्या चर्चेवरून चांगलेंच ध्यानांत येऊ शकतें. स्पर्शास्पर्श भेद बाजूला सारून मुंबईच्या म्युनिसिपल कार्पोरेशनच्या ताब्यांतील प्रत्येक शाळांत कोणासही मज्जाव नसावा, व शिक्षणाचा उपयोग सर्वांस सारखा मिळावा म्हणून गेल्या वर्षी एक ठराव पास केला होता. तसेंच एफ् आणि जी वार्डांत सक्तीचें शिक्षण झाल्यापासून प्रत्येकांस आपली मुलें कोणत्या ना कोणत्या शाळांत पाठविणें भाग पडत आहे. अशा स्थितींत आपल्या ठरावाची कुठपर्यंत अम्मलबजावणी होते हें पाहणें कार्पोरेशनचें काम होतें परंतु तें त्यांच्याकडून नीट रीतीनें होत नसावे असें अनुमान काढणें कांहीं चुकीचें होणार नाहीं. ता. १८ च्या स्कूल्स कमेटीच्या चर्चेवरून "लोटीबंदी" सांप्रदायाची येथें चांगलीच वर्णी लागली असें दिसून आल्याशिवाय राहत नाहीं. कमेटीच्या शाळांमधून स्पृश्यांकरितां निराळे लोटे "अस्पृश्यां" करितां अगदीं निराळे लोटे (हे पितळीचे तरी आहेत कां? नाहींतर "स्पृश्य" पितळीचे वापरतात तर अस्पृश्यांच्या नशिबीं टिन पॉट्स) ठेवण्यांत आलेले असून त्यांचा उपयोग अगदीं त्यांनीच करावयाचा. कार्पोरेशननें गेल्या वर्षी ठराव केला होता कीं आपल्या शाळेंत कोणत्याहि प्रकारचा भेदभाव पाळण्यांत येऊं नये. कार्पोरेशनच्या ठरावाची पूर्णपणें अंमलबजावणी करणें हें स्कूल कमेटीचें कर्तव्य आहे हें श्री. जमनादास मेथा व मि. बोमन बेहराम ह्यांनी कमेटीच्या निदर्शनास आणिलें परंतु लोकमताच्या नांवाखाली आपला सोंवळेपणा झाकून घेण्यासाठीं श्री पारेख, डॉ. जावळे. श्री. दळवी ह्यांचीं जीं भाषणें झाली, त्यावरून हे लोक स्पृश्य लोकांना अस्पृश्यांचा विटाळ होवूं नये म्हणून जी दक्षता बाळगतात ती खरोखरच त्यांच्या दृष्टीनें वाखाणण्यासारखी नाहीं असें कोण म्हणेल? हिंदु-मुसलमानांची एकी करावयास सरसावलेले श्री.दळवी ह्यांनीं तर आपल्या सोंवळेपणास कायद्याची जोड देऊन तें कसें "सोंवळे" असूं शकतें हें दाखविण्याचा प्रयत्न केला. ज्या कायद्याची भीति ह्या सदगृहस्थांनीं दाखविली तो कायदा तरी कोणता हें मात्र त्यांनीं दाखविलें नाहीं. स्कूल्स कमेटीवर "स्पृश्य लोक" कोणत्या कायद्याच्या कोणत्या कलमाखाली फिर्याद लावतील हें दाखविण्याची तसदी जर श्री. दळवी ह्यांनी घेतली असती तर "स्पृश्यां" चे वकिलीला जाणारे पैसे तरी वांचले असते व त्यांनीं तडक कोर्टाकडे धांव ठोकली असती. शाळेसारख्या सरस्वतीच्या पवित्र मंदिरांत माणुसकीस लज्जास्पद असलेला पक्षभेद फक्त ह्या हिंदुस्थानांतच जिवंत दिसूं शकतो व राहूं शकतो. ज्या समाजांच्या व्यक्तींमध्यें माणुसकीस वाव नाहीं, त्यांनीं स्वातंत्र्यरूपी माणुसकीचे हक्क मिळवावयास निघणें म्हणजे वेश्येनें एकपातिव्रत्य मिळविण्यासाठी निघण्यासारखें हास्यास्पद व उपहासात्मक होय. डॉ. जावळे, दळवी प्रभुतींना व त्यांच्याच विचारांच्या इतर स्पृश्य बांधवांना जर समतेच्या तत्वांवर आपलीं मुलें म्युनिसिपालटीच्या शाळांमधून पाठवावयाची नसतील तर खुशाल त्यांनी त्यांना घरी पोसावें अथवा खुशाल निराळ्या शाळा काढून आपणांस "अस्पृश्य" बनवून घ्यावे. समतेच्या तत्वावर जगण्याचा, वागण्याचा, राहण्याचा हा प्रत्येक माणसास हक्क आहे व त्याप्रमाणें त्यानें तो बजाविला पाहिजे व आमच्या अस्पृश्य बांधवांनीं तो बजावून घेण्यास बिलकूल डगमगता कामा नये. श्री. जमनादास मेथा ह्यांनीं म्हटल्याप्रमाणें परकीय गौरकाय पंचमाशीं सहकार्य व खानपान करावयास ज्यांना लाजलज्जा वाटत नाहीं, असल्या लोकांनी आपल्या देशबांधवांशीं अशा प्रकारची वागणूक अझूनही ठेवून लोकहितवादाच्या गोष्टी बोलणें म्हणजे आपल्या उलटया काळजाची प्रचीति दाखविण्यासारखें होय. आमच्या ह्या लोकहितवाद्यांना इतकेंच सांगावयाचें कीं, आपल्या ह्या लोकहितवादाचा सांवळा गोंधळ झाला तेवढा पुरे. आतां जर समतेची भाषा व कृती नसेल तर खुशाल घरीं स्वहितवाद करीत बसा. आजकाल लोक आपलें हित पाहण्यास पूर्णपणें समर्थ आहेत. हा "लोटीबंदीचा" ठराव पुन्हा विचारार्थ एका कमेटीकडे सोंपविण्यात आलेला आहे. त्याचा काय निकाल होतो पहावा. तुर्त इतकेंच सांगितले म्हणजे पुरे कीं लोटीबंदी वाले भालाकार देखील "गोविंद" "गोविंद" म्हणून कां होईना आपत्कालीं ब्राह्मणेतरांच्या हातचें पाणी पिण्यास तयार झाले आहेत. कमीटीला भालाकारांच्या जरासे पुढें पाऊल टाकण्याचे देखील धैर्य नाहीं काय?

६. ब्राह्मण्य कायम राखण्यासाठीं ब्राह्मण्यग्रस्त लोक कसे अहर्निश खटपट करीत असतात हें वरील उदाहरणावरून स्पष्ट होत आहे. पण सरकार देखील या कामीं त्यांनांच मदत करील असें कोणालाच वाटलें नव्हतें. म्हणून आमचे व्यवसाय बंधु राष्ट्रवीरकर्ते यांच्यावर बेळगांव येथील डि. म्यॅजिस्ट्रेट यानीं "ब्राह्मण्य ठार मारलें पाहिजे" असा शब्दप्रयोग इत:पर उपयोगांत आणूं नका अशी नोटीस बजावल्याचें वाचून आम्हास तरी मोठे आश्चर्य वाटले. कारण इंपीरियलिझम्, शोशलीझम्, बोलशेव्हीझम्, क्यापीटयालिझम् वगैरे सांप्रदायाप्रमाणें ब्राह्मण्य हा एक सांप्रदाय आहे. आणि कोणत्याहि सुधारलेल्या राष्ट्रांत कोणाहि व्यक्तीला कोणता सांप्रदाय बरा, कोणता वाईट, कोणता ठेवला पाहिजे, कोणता काढून टाकला पाहिजे याची चर्चा करण्याचें पूर्ण स्वातंत्र्य असतें व तें या देशांतहि आहे असें आमचें मत आहे. कदाचित ब्राह्मण्य या शब्दाचा अर्थ म्यॅजिस्ट्रेट साहेबांनीं ब्राह्मण असा केला असला पाहिजे असा

आमचा तर्क आहे. त्याशिवाय असा विचित्र हुकूम त्यांनीं सोडला नसता. सांप्रदायाची चर्चा बंद करण्याचा त्यांचा हेतू असता तर त्यांनीं "सत्यशोधक ठार मारलें पाहिजे" असा शब्दप्रयोग उपयोगांत आणणाऱ्या बेळगांवच्या परीक्षक पत्राच्या संपादकावरहि इतःपर तसें न लिहिण्याबद्दल मनाई हुकूम काढला असता. परंतु तसें घडल्याचें ऐकिवांत नाही. यावरून आमचा तर्क खरा आहे असें वाटतें. परंतु तो चुकीचा असल्यास सदहू मॅजिस्ट्रेटच्या ठरावाचा निषेध करणें आम्हास प्राप्त आहे. राष्ट्रवीर कर्त्यांनी ह्या ठरावाचा वाजवी गैरवाजवीपणा कसाला लावून पहावा. ब्राह्मण्यविध्वंसनास अनुकूल असलेले लोक त्यांना या बाबतींत साहाय्य करतील याबद्दल त्यानी खात्री बाळगावी.

विचारविनिमय.

खेड्यातील अस्पृश्य व गांवगुंडांचा जुलूम

(लेखकः—**गांजलेला**)

हिंदुधर्मियांच्या लोकसंख्येचें सूक्ष्म निरीक्षण करूं लागलों असतां ती शतकानुशतकें, वर्षानुवर्ष, फार काय, दिवसानुदिवस कमीच होत चालल्याचें दिसून येईल. ती उत्तरोत्तर कमी होण्याला अन्य कांहीं कारणें असलीं तरी त्या सर्वांत इस्लामी धर्मियांची चिकाटीची ओढ हें एक मोठें बलवत्तर कारण आहे, यांत संशय नाहीं. हा हिंदुधर्मियांचा परधर्मांत वाहाणारा सततचा मोठा थोरला ओघ थांबविण्यासाठीं व हिंदुधर्मियांची लोकसंख्या वाढविण्यासाठीं स्वामी श्रद्धानंदासारख्या माहात्म्यांनीं आपल्या प्राणांची आहुति दिली. स्वामींच्या मरणाबरोबर त्यांच्या कार्याचें महत्व हिंदु पुढाऱ्यांच्या रोमरोमांत भिनलें आणि स्वामींनी हातीं घेतलेलें कार्य तडीस नेण्यासाठी पुढाऱ्यांनीं कंबरा कसल्या. आसेतुहिमाचल शुद्धि व संघटण हीं दोन कार्यें जोरानें सुरू झालीं. पण हीं फक्त मोठमोठ्या शहरांशहरांनींच होऊं लागली. खेड्यापाड्यांतून त्याचा गंधही नाहीं. ज्याला हिंदुधर्माचा अभिमान असून त्याच्या संगोपनाची व संरक्षणाची जाणीव उत्पन्न झालेली आहे असा मनुष्य मरणांतींही परधर्म स्वीकारणार नाहीं. पण ही जाणीव जर कोठें होत असेल तर ती हिंदु पुढाऱ्यांच्या लेखन-व्याख्यानांच्या द्वारें शहरवासियांच्या ठिकाणींच होत आहे. शहरापेक्षां खेड्यांत साक्षरता अजिबात कमी-नव्हे नाहींच-असल्यानें व हिंदुधर्मपुढाऱ्यांची आपली शुद्धि संघटणाची चळवळ खेड्यापाड्यांतून बिलकूल नसल्यानें हिंदुधर्मियांच्या परधर्मांत जाणाऱ्या ओघापैकीं बहुतेक भाग खेड्यांतील लोकांचाच असतो; आणि तोहि हिंदूतील बहिष्कृत लोकांचाच विशेषेंकरून असतो. ही गोष्ट विशेष आहे. आतां बहिष्कृत वर्गातील लोकच भराभर धर्मांतर कां करतात व त्यांच्या धर्मांतराचा ओढा ख्रिस्ती धर्मापेक्षा मुसलमानी धर्माकडेच कां जास्त आहे, याचीं कारणे पाहूं गेल्यास तीं उघड उघड व कोणालाही पटण्यासारखीं आहेत.

बहिष्कृतेतरांनी बहिष्कृत वर्गाला आपल्या गुलामगिरींत खितपत पाडून त्याच्या सर्वांगीण उन्नतीची राखरांगोळी केली. त्यांच्या ऐहिक प्रगतीचा कोंब मुळांतच खुडला. अशा रितीनें बहिष्कृतेतरांच्या अमानुष त्रासानें त्रस्त झालेला आणि सर्व बाजूंनी कोंडमारा करून ठेवल्यामुळें दारिद्र्यानें कमालीचा गांजलेला बहिष्कृत वर्ग, वरच्या सर्व लोकांचे कुरघोडीचे जुल्मी आघात सहन करून आतांपर्यंत हिंदुधर्माला चिकटून राहिलेला आहे. परंतु आतां मात्र त्याचा पूर्वीचा कल एकदम बदलून त्याची प्रवृत्ति निःशंकपणें मुसलमानी धर्म स्वीकारण्याकडे होऊं लागली आहे. ही प्रवृत्ति बनण्याला दुसरें तिसरें कांही कारण नसून खेड्यापाड्यांतील बहिष्कृतेतर लोकच आहेत. बहिष्कृतांपैकीं महार समाज हा त्यांच्या वतन पद्धतीमुळें तो बहिष्कृतेतर लोकांचा पूर्वापार गुलाम बनल्यामुळें त्यांची बिनमोल हुकमत या समाजावर अहर्निश चाललेली आहे. हा समाज आपल्या ताटाखालचीं मांजरें आहेत ही वरच्या लोकांची बालंबाल मूर्खपणाची समज असल्यानें याला सतत त्यांच्या सासुरवासांत राहिल्याविना गत्यंतर नाहीं, अशी परिस्थिति उत्पन्न झाली आहे. अशा अपरिहार्य परिस्थितीमुळें खेड्यांतील ब्राह्मण मराठा वगैरे लोकांची गांजणूक त्याला निमूटपणें सहन करावी लागत आहे. पण तिचा अतिरेक जाणूनबुजून होत असल्यामुळे ख्रिश्चन व मुसलमानी धर्मांतील मोकळ्या असलेल्या वाटांतून हा समाज भराभर त्यांच्या गोटांत उड्या घेऊं लागला आहे. मोठ्या शरमेची व नवलाची गोष्ट कीं, एकीकडे हिंदु पुढारी हिंदुधर्म संरक्षण-वृद्धीसाठी अहोरात्र अविश्रांत परिश्रम घेत आहेत तर दुसरीकडे त्यांचेच जातभाई खेड्यापाड्यांतील बेडुक बहिष्कृतबंधूंना आपल्या डरांवडरांवानें त्रस्त करून धर्मांतराला प्रोत्साहन देत आहेत. खेड्यापाड्यांचे सार्वभौम बादशहा म्हणजे पाटील व कुळकर्णी यांच्या स्वेच्छाचारी हुकमाची अंमलवारी बिनतोड, बिनबोभाट जर कोठे होत असेल तर ती बहिष्कृतावर. पाटील कुळकर्णी हे आपल्या जातभाईला सामील करून घेऊन महारसमाजावर अनन्वित अन्याय करूं लागले आहेत. इंग्रज सरकारचीं कोर्ट-कचेऱ्या हीं न्यायाची ठिकाणें म्हणून तिकडे या समाजानें दाद मागायला जावें तर तीही ठिकाणें त्यांच्याच जातभाईनीं भरलेली असल्यामुळें तिथेंही या समाजाची छीः थूच ! जिल्हाधिकारी कलेक्टरही काळ्या नोकरशाहीच्याच ओंजळीनें पाणी पीत असल्याने त्यांनीं यांच्या गाऱ्हाण्याकडे शक्य जितकें दुर्लक्षच करावें. अशी एकंदरीत खेड्यापाड्यांतील बहिष्कृतांची विशेषतः महार समाजाची केविलवाणी परिस्थिति खेड्याचे एकछत्री सत्ताधीश पाटील कुळकर्णी बुद्ध्याच करूं लागले आहेत. यामुळें या समाजानें आपल्या बचावाचा व सूड उगविण्याचा मार्ग पतकरणें साहजिक आहे. तो मार्ग म्हणजे मुसलमानी धर्मांत जाणें व गुलामगिरी झुगारून देऊन आपल्यावर होत आलेल्या अन्यायांचा भरपूर सूड उगविणें. सोलापूर जिल्ह्यांतील बऱ्याचशा गांवच्या लोकांची महार समाजावर वरीलप्रमाणें अरेरावी चालू असलेली दिसून आली आहे. याचें अगदी ताजे उदाहरण म्हणजे तालुके पंढरपूर पैकी मौजे मासनूर येथील वतनदार कुळकर्णी यांचे होय. तो गर्भ श्रीमंत असून त्याच्या जमीन जुमल्याचा पसारा मासनूर, पुंढेवाडी (ता. पंढरपूर) व वाघोली (ता. सोलापूर) या गांवीं फारच मोठ्या प्रमाणावर आहेत. या शेतींचीं कामें कुळकर्णी हा आपल्या सत्तेखाली महारलोकांकडून उन्हाळ्यापावसापासून तो शेतांतील मालमासूल तयार होईपर्यंत मोफत करवून घेत असे. गुदस्तां पीक पाणी जेमतेम झाल्यानें महारलोकांजवळ उदरनिर्वाहाला तारण राहिलेलें नसल्यामुळें त्यांनी कुळकर्ण्याला मोठ्या विनंतीनें व काकुळतीनें सांगितलें कीं, आमची तूर्त पोटापाण्याची अतिशय तारांबळ उडाली आहे. चार महिने रोजरोजगार करून उदरनिर्वाह करूंद्या, नंतर आम्ही तुमचीं नेहमींचीं ठरलेलीं कामें करूं. पण हीच महार लोकांची केविलवाणी विनवणी कुलाब्याला अरेरावीची वाटून त्यानें महार लोकांची पुरी पुरी खोड जिरविण्याचा चंग बांधला. पूर्वापार चालत आल्याप्रमाणें माझीं कामें तुम्हीं करा नाहीं तर तुम्हांला सरकारी कामेंही देत नाहीं असें म्हणून तो महार लोकांना सरकारी कामें सांगीनासा झाला. या बाबतींत निरक्षर व होला हो म्हणणाऱ्या पाटलाला कुळकर्ण्यानें आपल्या कटांत सामील करून घेतलें. आणि दोघांनी मिळून महार लोकांवर खोटेनाटे गिल्ले रचण्यास सुरवात केली. सरकारी कामें कधीं टपालमार्गे तर कधी स्वतः पा. कु. करूं लागलें. तसेंच गांवीं येणाऱ्या अंमलदारालाही त्यानें सांगून ठेविलें कीं, एथील महार लोक फार मगरमस्त झालेले आहेत. त्यांना गावकीचीं व सरकारी कामें करण्यांत आतां कमीपणा वाटूं लागला आहे. त्यांना बामणा-वाण्या-उदम्यासारखें राहावें असें वाटूं लागलें आहे. म्हणून त्यांनीं सरकारी कामें सोडलीं आहेत. अशा प्रकारें महारांबद्दल नाहक खोट्यानाट्या चाहाड्याचुगल्या व अर्ज-रिपोर्ट वगैरे करून व करवून त्यांनीं महार लोकांना मारहाण करायला सुरवात केली. प्रथम प्रथम महार लोकांनी मारहाण सहन केली पण अतिरेक झाल्यामुळें त्यांनीं तालुक्यांत मामलेदाराकडे अर्जद्वारें दाद मागितली. पण कु. हा फारच मोठा श्रीमंत, त्यांत कायमचा वतनदार कुळकर्णी व कचेरीदरबारच्या शिपायापासून तों मोठ्यांत मोठ्या अधिकाऱ्यांजवळ त्याचा वशिला असल्यामुळें मामलेदाराकडेच काय पण प्रांतसाहेब व जिल्ह्याचे मुख्य कलेक्टर यांच्याकडेही त्यांच्या **केविलवाण्या स्थितीची व विनंतीची** फेंटाळणी व्हावी यापेक्षां अन्यायाचा कळस तो काय राहिला?

बिचाऱ्या इमानी व राजनिष्ट महार लोकांना इंग्रज सरकार हें मोठें न्यायी वाटतें, पण बहुतेक सर्वत्र असाच अनुभव येऊं लागला आहे कीं, त्यांना खुद्द न्यायाच्या ठिकाणीच धडधडीत अन्याय भोगावा लागत आहे. असो. परकीय सरकार त्यांना न्यायाच्या दृष्टीनें पाहो वा न पाहो पण त्यांचेच देशबंधु—हिंदुधर्मबंधु—यांना खरोखरीच जाणून बुजून इतका त्रास देऊं लागले आहेत की, यामुळें हे लोक अत्यंत त्रस्त होऊन त्यांनी मुसलमानी धर्मांत जाण्याची तयारी चालविली असून तशी संधानेंही चाल केलीं आहेत. हाच प्रकार कमीजास्त मानानें रातंजन, राळेरास, पानगांव, सुरडी, मालवंडी, चिखरडें (ता. बार्शी), कासेगांव, शिरबावी (पंढरपूर) वगैरे गांवच्या महार लोकांना होत आहे. शुद्धि संघटणासाठीं अहोरात्र झटणारे हिंदुधर्मपुढारी या बहिष्कृतेतर गर्दभाचे कान उपटून त्यांना शुद्धीवर आणतील काय?

राष्ट्रीय भावनेचा अभाव

(लेः—**खंडनाक राजनाक इनामदार**)

हिंदी लोकांना राष्ट्रीय भावना कशा असतात व त्याची राष्ट्रास कितपत जरूरी आहे याचा विचार कोणाच्या ध्यानींमनींहि असल्याचें दृष्टोत्पत्तीस येत नाहीं. याचें कारण हिंदुस्थाननें राष्ट्रीयत्व कधीहि संपादिलेलें नाहीं हेंच होय. प्राचीन काळीं असंख्य लहान लहान राज्यें देशभर पसरलेली होती, एवढ्यावरून हिंदुस्थानांत राष्ट्रीयत्व नांदत होतें, असे कोणीहि म्हणावयास सहसा तयार होणार नाही. राष्ट्रीय गुणांनी युक्त अशा ज्या व्यक्ति निर्माण झाल्या त्या सगळ्यांची गणना अलौकिक अथवा दैवी पुरुषांत केली जाते, इतका हा गुण या देशास अपरिचित आहे.

केवळ राष्ट्रीय भावनेच्या व गुणाच्या अभावीं प्राचीन व अर्वाचीन हिंदी राज्यें लयाला गेलीं असा हिंदुस्थानचा इतिहास.सर्वांस कंठरवानें सांगत आहे. तत्कालीन राजवराष्यांतच या गुणाचा दुष्काळ असल्यामुळें श्रीरामासारख्या अद्वितीय पुरुषासहि राज्योपभोगापेक्षां वनवासांत आराम वाटला. कौरव पांडवामध्यें भारतीय युद्धाचा वणवा पेटला, व प्रख्यात रावणराज्य धुळीस मिळालें. इतकेंच नव्हे तर राष्ट्रीय भावनेला कायमचे विघातक असे निरनिराळे धर्म, पंथ व हजारों जाती पाहून राष्ट्रीय भावनेच्या व्यक्तीस काय वाटत असेल तें एक परमेश्वरच जाणे. असो.

ज्या देशांत चाळीस वर राष्ट्रीय सभा झाल्या तेथें महाडसारख्या ठिकाणीं बहिष्कृत वर्गास ईश्वरनिर्मित पाण्याकरितां सत्याग्रह करण्याची पाळी यावी हें हिंदुस्थान राष्ट्रीय भावनामय असल्याचें चिन्ह काय? उमरावतीच्या बहिष्कृत समाजावर देवदर्शनासाठीं सत्याग्रह पुकारण्याचा दुर्धर प्रसंग ओढवावा हें आर्यावर्त राष्ट्रीय भावनेला लायक असल्याचेंच लक्षण काय? वैकोम एथें सार्वजनिक रस्त्यावर जाण्यायेण्यासाठीं अस्पृश्य मानिलेल्या लोकांना सतत दोन वर्षे सत्याग्रह करून आपला नैसर्गिक मानवीहक्क शाबीत करावा लागला हें कशाचें द्योतक आहे? सातकोटी माणसांसारख्या माणसांस नुसता स्पर्श करावयास जें राष्ट्र तयार नाहीं त्यानें स्वातंत्र्यासाठीं विनाकारण आक्रोश करण्यांत काय अर्थ आहे ?

प्रतिवर्षी जनतेच्या लाखो रुपयांचा चुराडा उडविणाऱ्या ज्या कांग्रेसच्या बैठकी होतात तींत पसार होणाऱ्या ठरावांकडे थोडेंसें लक्ष पुरविल्यास खऱ्या राष्ट्रीय भावनेचा व समतोल विचाराचा एक शब्द तरी कोणास आढळतो काय ? वास्तविक तसें असतें तर देशांत ब्राह्मणब्राह्मणेतर, स्पृश्यअस्पृश्य, जहालनेमस्त वगैरे नानाविध चळवळी निर्माण कां झाल्या असत्या? अर्थात् कांग्रेसवर लोकांचा भरंवसा नाहीं हेंच खरें. हरघडी राष्ट्रोद्धाराआड येणारी अस्पृश्यता व तीव्र जातिभेद चाळीस वर्षांच्या अवधींत ज्या कांग्रेसला शिथिल करतां आला नाहीं ती कांग्रेस राष्ट्रीय भावनायुक्त आहे असें कसें मानावें ? जेथें पांच हजारांवर माणसांच्या निरनिराळ्या जाती आहेत, जेथें एक चतुर्थांश लोकांना मानवी प्राणी समजावयास कबूल नाहींत, जेथें जन्मावरून उच्चनीचपणा प्राप्त होतो, जेथें मनुष्याची योग्यता गुणावरून न करितां केवळ जातीवरून ठरविली जाते, तेथें राष्ट्रीय भावना उत्पन्न होण्यास व रुजण्यास काय वाव आहे ? जातिद्वेषानें व विषमतेनें सगळा हिंदुस्थान होरपळून निघत असलेला प्रत्यक्ष डोळ्यांस दिसत असतां त्यांत अणुमात्र फेरबदल करण्याची कोणास इच्छा होऊं नये हें हिंदी लोक राष्ट्रीय भावनेला जागृत असल्याचेंच दृश्य काय ?

अशी एकंदर वस्तुस्थिती असतां देशांतील मूठभर पांढरपेशा लोकांना स्वातंत्र्याचा उच्चार करण्याचा विधिनिषेध कसा वाटत नाहीं हें कळत नाहीं. राष्ट्रोन्नतीस आवश्यक असणाऱ्या समतेच्या व ऐक्याच्या अभावीं देशांत राष्ट्रीय भावनेचा प्रादुर्भाव होणें दुर्घट झालें असतां, असमतेचीं व दुहीची कारणें शोधून काढून त्यांचा बींमोड करण्याचें सोडून देऊन औपचारिक ढोंगी एकीचा फार्स करावयास लालचावलेल्या पुढाऱ्यांस राष्ट्रास निष्कारण फसविल्याचा व अधोगतीस नेल्याचा आरोप पत्करावा लागेल, हें त्यांनीं केव्हांहि विसरतां कामा नये. करितां ज्या देशभक्तांनीं देशसेवेचें खडतर व्रत स्वीकारलें असेल त्यांनीं कृत्रिम जातिभेद व उच्चनीचपणा साफ नाहींसा करण्याकडे आधीं लक्ष पुरविलें पाहिजे. त्याशिवाय हिंदुस्थानांत राष्ट्रीय भावनेचा जन्म होणें केवळ अशक्यप्राय आहे.

खेड्यांत मुलींच्या शाळांची जरूरी.

(ले.—कृष्णा नायकू सुतार, कळंबी)

देशाची उन्नति अगर अवनति तेथील स्त्रीपुरुष रहिवाशांच्या गुणावगुणांवर अवलंबून असते. इंग्लंड, जर्मनी, अमेरिका, जपान वगैरे पाश्चिमात्य देशांतील स्त्रीवर्ग पुरुष वर्गाप्रमाणें सुशिक्षित आहे, म्हणूनच उपरोक्त देश उन्नतीच्या वैभवाग्रीं विराजमान् झाले आहेत. 'नास्ति मातृसमा च्छाया नास्ति मातृसमा गतिः। नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसम प्रिया'॥ शांति. २६७-३१

अर्थः—"मातेसारखी (थंडावा देणारी) छाया नाही, मातेसारखी त्राण देणारी (अंगांत सामर्थ्य उत्पन्न करून देणारी) दुसरी कोणी नाहीं, आणि मातेइतकी प्रिय वस्तु नाहीं."

प्राचीन कालीं आपले आर्य लोक मातृपदास अत्यंत उच्च श्रेष्ठत्व देत होते, हें उपरोक्त वचनावरून उघड होतें. म्हणूनच आपला हिंदुस्थान देश प्राचीन कालीं उन्नतीच्या गिरिशिखरावर थैमान घालीत होता. प्राचीन कालीं आपल्या आर्यावर्तांत गार्गी, अनसूया, सीता, सावित्री, दमयंती वगैरे अनेक विद्वान स्त्रिया होऊन गेल्या आहेत. ऋग्वेदाच्या ऋचांपैकी कांहीं ऋचाही पण, प्राचीन आर्य स्त्रियांनीं रचिल्या आहेत. ज्या वेळेपासून आर्य लोक स्त्रियांना शिक्षण देणें धर्मबाह्य समजून, मातृपदाचें उच्च श्रेष्ठत्व पायाखालीं तुडवूं लागले, तेव्हांच हिंदुस्थानच्या अवनतीचें शिक्कामोर्तब झालें.

सांप्रत हिंदुस्थानांतील ब्राह्मणेतर स्त्रीसमाजाकडे विशेषतः अस्पृश्य स्त्रीसमाजाकडे पाहिल्यास शिक्षणाचा गडद अंधकार असल्याचें दृष्टोत्पत्तीस येतें! ब्राह्मणेतर स्त्रीसमाजामध्यें विशेषतः अस्पृश्य स्त्रीसमाजांत शिक्षणाचा अभाव असल्यामुळें, तो व्यवहारदक्ष असणें शक्यच नाहीं. ब्राह्मणेतर स्त्रीसमाज व्यवहारदक्ष नसल्यामुळें, ब्राह्मणेतरांचें आयुष्य दारिद्र्यावस्थेंतच संपतें. गाड्याचीं दोन्हीं चाकें मजबूत असल्याविना गाडा जसा सुरळीत चालत नाहीं. तद्वतच संसाररूपी गाड्याचीं स्त्री-पुरुष हीं दोन्हीं चाकें मजबूत-सुशिक्षित व व्यवहारदक्ष असल्याविना तो गाडा चालणें शक्य नाहीं. आमच्या ब्राह्मणेतर स्त्रीसमाजांत शिक्षणाचा प्रसार होऊन, स्त्रिया जेव्हां सुशिक्षित, व्यवहारदक्ष होतील, तेव्हांच ब्राह्मणेतरांच्या मागची दारिद्र्यावस्था जाऊन, संसाराचा दुचाकी गाडा सुरळीत चालूं लागेल.

शहरांत दुसऱ्याचें पाहून कां होईना, ब्राह्मणेतर लोक आपल्या मुली शाळेंत पाठविण्याचें धाडस करितात! खेड्यांत याच्या उलट प्रकार असतो. खेड्यांत लोक अशिक्षित असतात, सुशिक्षित लोक नसतात. जरी असले तरी ते अज्ञजनांचे कैवारी नसून बहुतेक शत्रूच असतात. त्यामुळें मुलींचा भरणा जरी खेड्यांत असला तरी पण, लोक मुलींना शाळेंत पाठविण्यास नाकबूल असतात. खेड्यांतील लोकांना मुली शाळेंत न पाठविण्याचें कारण विचारलें तर तें "मुलांत मुली बसविणें बरोबर नाहीं, म्हणूनच आम्ही मुलांच्या शाळेंत मुली पाठवीत नाहीं" असें उत्तर देतात.

खेड्यांतील अशिक्षित लोकांच्या मनावर ज्या समजुतीचें ठाणें बसलेलें असतें, तें एकदम नाहींसें होऊं शकत नाहीं. अडाणी लोकांच्या डोक्यांतील कुजक्या समजुती त्यांच्या इच्छेप्रमाणें वागूनच नाहींतशा करणें योग्य आहे. म्हणून सांप्रत खेड्यांमध्येंही मुलींच्या शाळा काढून, स्त्रीसमाजांत शिक्षणाचा प्रसार करणें अत्यंत जरूरीचें आहे.

हल्लीं ब्राह्मणेतर भगिनींच्या सुदैवानें शाळाखातें जनतेच्या हातीं आलें आहे. शाळाखात्याच्या सिंहासनावर बहुतेक ब्राम्हणेतर लोकच आरूढ झाले आहेत. (बहुतेक स्कूलबोर्डे ब्राह्मणेतरांनीं काबीज केलीं आहेत.) अज्ञजनांच्या हितकर्त्यांनीं आपला स्त्रीसमाज सुशिक्षित होण्याकरितां खेडोपाडीं मुलींच्या शाळा निघण्याबद्दल प्रयत्न करावेत. खेड्यांत मुलींच्या शाळा न निघाल्यास, ब्राह्मणेतर विशेषतः अस्पृश्य स्त्रीसमाज अशिक्षित राहील व तो व्यवहारज्ञानशून्य झाल्यामुळें, ब्राह्मणेतर लोक दरिद्रि ते जास्त दरिद्री बनून, खऱ्या संसारसुखास कायमचे पारखे होतील.पुणें,रत्नागिरी वगैरे जिल्ह्यांपेक्षां सातारा जिल्हा स्त्रीशिक्षणांत थोडा मागें आहे; सातारा जिल्हा स्कूलबोर्ड पूर्ण ब्राह्मणेतरांचें आहे. सातारा जि. स्कूलबोर्डानें खेड्यांत मुलींच्या शाळा उघडाव्या व अज्ञ स्त्रीसमाज सुशिक्षित व्यवहारदक्ष, मातृपदास योग्य करावा आणि ब्राह्मणेतरांचा भावी जीवनक्रम सुखावह केल्याचें उच्च पुण्य पदरीं घ्यावें इत्यलम्.

ॐ! शांतिः शांतिः शांतिः

पत्रव्यवहार.

शुद्धीकरणाचें ढोंग.

रा. रा. बहिष्कृत भारतकर्ते यांसः—

नुकतेंच जुलै महिन्यांत शुद्ध करून घेण्यांत आलेले श्री. सदाशिवराव नायडू पुन्हा ता. ९।१०।२७ रोजीं सॅम्युअल नायडू (ख्रिश्चन) झाले. शुद्धी करून घेण्याचे पूर्वीपासून माझा आणि त्यांचा दाट परिचय होता. हिंदु समाजांत आम्हांस जें स्थान आहे त्याहून उच्च दर्जा ह्या शुद्धीकृतांना मिळूं शकेल. पण त्याहून अधिक अपेक्षा त्यांनी धरूं नये असे मीं त्यांना आरंभींच बजावलें होतें. तरी पण ते इतरांच्या भुलथापांना फसून जाऊन शुद्ध झाले व पुन्हां निराश होऊन माफी मागून होते तसे ख्रिश्चन झाले. त्यांची अशी आशा होती कीं, त्यांची जात पुन्हां त्यांना आपल्या जातींत मिसळून घेईल. हिंदु धर्माचे शास्त्रीपंडित त्यांना हिंदु धर्माचें ज्ञान करून देतील; त्यांना हिंदु धर्माचीं देवळें मोकळीं रहातील व **रोटी बेटी लोटी** व्यवहाराच्या बाबतींत त्यांना बरीच मुभा मिळेल. आरंभी ८/४ दिवस तसें घडलेंही, पण शुद्ध झाल्यानंतर हिंदु लोकही त्यांना जवळ करीनातसे झाले व ख्रिश्चन मित्रांनींही दूर लोटलें. अशा विचित्रावस्थेंत त्यांनीं २/३ महिने घालविले व हल्लीं ते पुन्हां ख्रिश्चन झाल्यामुळे ते आनंदांत आहेत.

ह्याप्रमाणें सोवळ्या हिंदु सभेच्या शुद्धीकरणाचें ढोंग उघड झालें. जोंपर्यंत ७ कोट अस्सल हिंदूंना अस्पृश्य मानून त्यांच्याशीं कोणताच व्यवहार करण्यांत येत नाही. व स्पृश्य हिंदूंतही अनेक जातीं असून त्यांचेमध्यें रोटी बेटी लोटी बंदी असल्यामुळें खुल्या दिलानें व्यवहार होत नाहीं तोंपर्यंत बाटग्या शुद्धीकृत लोकांची अशीच गत व्हावयाची. आधीं संघटन व मग शुद्धी असेंच घडलें पाहिजे. दोन्ही एकाच वेळीं चालू शकणार नाहींत. हिंदुसमाजांत प्रथम ख्रिश्चन, मुसलमान समाजाप्रमाणें समता उत्पन्न झाली पाहिजे. जोंपर्यंत समता उत्पन्न झाली नाहीं

तोंपर्यंत तबलीघ व मिशनरी चळवळीस तोंड देऊं पहाणें मूर्खपणाचें होय. श्री. नायडूंच्या वरील उदाहरणावरून शुद्धी चळवळवाले प्रथम अस्पृश्यतानिवारण, जातिभेदविध्वंसन वगैरे उपायांनी संघटण करण्याचे मांर्गास लागतील काय? जोंपर्यंत ते तसें करणार नाहींत तोंपर्यंत त्यांच्या शुद्धी चळवळीचें हसें झाल्यांशिवाय राहणार नाहीं व नाहक मिशनरी तबलीघ व त्यांची स्पर्धा मात्र वाढेल. पण हा सुविचार लक्षांत येण्यास स्वतःच्या उच्चपणाची घमेंडच आड येते त्याला करावें काय!

आपला,

पांडुरंग नाथुजी राजभोज,

२११ घोरपडे पेठ, पुणें.

शुद्धिसमारंभ व ब्राह्मणेतरांचे कर्तव्य.

रा. रा. बहिष्कृत संपादक यांस न.वि.वि. कृपा करून चार शब्द लिहिण्यास आपल्या पत्रांत जागा मिळेल अशी विनंति आहे.

नागपूर महाराजबाग जवळील धरमपेठ येथें बुधवार तारीख १९-१०-२७ रोजीं सकाळीं ८ वाजतां मारुतीच्या देवळांत येथील शेतकी कॉलेजांतील एक डिमॉनस्ट्रेटर, श्रीयुत एन. के. विश्वास यांना परत हिंदु धर्मात शुद्ध करून घेण्यांत आलें. त्यावेळीं अस्पृश्यता निवारणासंबंधानें डॉ. मुंजे यांचें भाषण झालें. मि. विश्वास हे हिंदी ख्रिस्ती होते, व त्यापूर्वी ते महार जातींतील होते. हिंदु धर्मांत परत आल्यावर ते पुन्हां महारच जातीचे झाले. अर्थात त्यांना व इतर महारांना देवळांत येण्याची आतां मोकळीक आहे कीं नाही? असा डॉ. मुंजे यांना कांहीं महार मंडळीनीं सभेंत प्रश्न विचारला. व डॉ. मुंजे यांनी हरकत नाहीं असें सांगितलें. त्यानंतर तीन चार महार मंडळी नारळ घेऊन तेंथील एका देवालयांत गेली व त्यांना कोणी हरकत घेतली नाहीं. त्यांनी देवांपुढें नारळ ठेवून नमस्कार केला . . . दुसऱ्या दिवशीं सकाळी आणखी कांहीं महार मंडळी पूजेचें साहित्य व काकड आरतीचीं दिंडी घेऊन त्याच देवळांत जाऊं लागली, तेव्हां ब्राह्मणेतरांनी त्यांना प्रतिबंध केला, व एका महाराच्या हातांतील पूजेचें साहित्यही विसकटून टाकण्यांत आलें. तंटा वाढण्याचा रंग दिसू लागतांच पोलिसांनां खबर मिळाल्यामुळें पोलीस अधिकारी, पोलीस तुकडीसह त्या ठिकाणीं गेले, व त्यांनीं शांतताभंग न होऊं देण्याची तजवीज केली.

पोलीस बंदोबस्त वेळेवर झाला नसता तर महार आणि ब्राह्मणेतर यांच्यांत मारामारी होऊन एकमेकांचीं डोकीं फुटेपर्यंत पाळी आली असती, असें म्हणण्यास हरकत नाही. अस्पृश्य गणलेल्या वर्गात महार समाज हा जास्त जागृत झालेला व होत चाललेला आहे. व त्यांना पुरातन रूढीच्या स्थितींत दाबून ठेवणें, सध्या सुधारणेच्या काळांत अस्पृश्यवर्ग कबूल करणार नाहीं. हें ब्राह्मणेतर वर्गांनीं लक्षांत ठेवावें. नागपुरांत नांवानें लौकिकास आलेल्या "ब्राह्मणेतर संघानें" व त्याच्या पुरस्कर्त्यांनीं वेळींच सावध होऊन, ब्राह्मणेतरांतील अशिक्षित व अडाणी लोकांना जागृत करण्यास कर्तव्य बजावतील अशी आशा आहे.

अस्पृश्यता निवारण करण्यास जसा ब्राह्मण समाज तयार आहे, तसा ब्राह्मणेतर नाहीं. त्याचें कारण ब्राह्मणेतरांतील रानटीपणा हेंच होय.

आपला नम्र

धर्मदास मारुती नगरारे

इमामवाडा पेठ, नागपूर.

तारीख २७-१०-१९२७.

अस्पृश्यबंधूनों जागे व्हा !

ले.—द. रा. रारावीकर अकोला

उमरावतीला अंबाबाईच्या देवळांत होणाऱ्या अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहाच्या योजनेला आज जें चोहींकडून जनता व रूढीच्या नांवावर फेंटाळून लावण्यांत येत आहे, वेळीं अवेळीं अस्पृश्योद्धाराच्या कळकळीचीं पारायणें लावून सवंग लोकप्रियतेची जोड मिळवूं पाहाणाऱ्या पुढाऱ्यांकडूनहि त्यांजविषयीं जनतेंत जे आज प्रतिकूल मत बनविण्याचे प्रयत्न चालले आहेत ते पाहिले म्हणजे खरोखर आमच्या पुढाऱ्यांच्या अस्पृश्योद्धारासंबंधीच्या साऱ्या वल्गना ह्या केवळ मानभाविपणाच्या होत. मुसलमानांच्या होणाऱ्या हल्ल्यांचा प्रतिकार करण्यापुरताच अस्पृश्यांचा उपयोग करून घेण्याचा कुटील कावा त्या वल्गनांच्या आड असावा अशी जबरदस्त शंका वाटूं लागतें. तसें नसतें तर अस्पृश्योद्धाराशिवाय देशाचा उद्धार होणार नाहीं असें प्रतिपादणाऱ्या पुढाऱ्यांकडूनच 'अनुकूल कालाची वाट पहात रहा' असा साळसूदपणाचा उपदेश अस्पृश्यांना कधींच केला गेला नसता. ज्या अर्थी अस्पृश्यांविषयी लोकमत अनुकूल बनविण्याची यत्किंचितही खटपट आज पुढारी वर्गाकडून केली जात नाहीं त्याअर्थी त्यांच्याच मनांतील असलेलें 'वावडें' 'जनतेची तयारी नाही' या सबबीखालीं छपविण्याचा ते प्रयत्न करीत आहेत. नव्हे थोडें बहुत अनुकूल असलेलें वातावरणहि आपलें मत जनतेच्या नांवाखालीं प्रतिपादन करून प्रतिकूल करण्याची आपणांला पथ्यकर अशी पुण्याई ते आज पदरीं पाडित आंहेत ह्यांत मात्र बिलकूल संशय नाहीं. माणुसकीचें मनोधैर्य दाखविण्याकरितां अनुकूल संधीची वाट पाहणारी आमच्या पुढारी वर्गाची ही हीन मनोवृत्ति पाहिली म्हणजे आंमच्या पुढाऱ्यांनीं चालविलेली शुद्धिसंघटनेची चळवळ ही खरोखरच शुद्ध थोतांड आहे. शुद्धी व संघटना या शब्दांची ती केवळ विटंबना आहे असें म्हणणें भाग पडतें. जोंपर्यंत खास हिंदुधर्मांतील व हाडानें हिंदु असलेल्या लोकांना हिंदूना जवळ करतां येत नाहीं, त्यांच्या नुसत्या दर्शनानें हिंदूंची देवस्थानें व पाणवठे बाटतांत—भ्रष्ट-होतात असल्या तऱ्हेनें ज्यांना आपल्या धर्मात असलेल्या लोकांना सांभाळता येत नाहीं, **त्यांनीं परधर्मियांना शुद्ध करून स्वधर्मात घेण्याच्या पोकळ वल्गना व शुद्धीचा तमाशा करण्यांत अर्थ तो कोणता?**

असो, अस्पृश्य बंधूंनों आतां तुम्हांस प्रेमाची विनंति आहे कीं, बाबानों, अर्ज, अजीजी विनंत्या हा उद्धाराचा मार्ग केव्हांही नाहीं. हा मुर्दाड लीनपणा आतां पुरें झाला, जोंपर्यंत हा आत्मघातकी लीनपणा तुमच्या अंगीं आहे तोंपर्यंत प्रत्यक्ष परमेश्वराचीही ताकद नाहीं, कीं तो तुम्हास मदत करूं शकेल.

'हिंमत मर्दा तो मदत खुदा'

ही म्हण ध्यानांत धरा व उठा. आपणहि **'माणसें'** आहोंत हें ध्यानांत ठेवा. ही तुमची काळझोप आतां पुरे झाली. तुमच्या वैयक्तिक सुखाकरतां जरी नसलें तरी निदान राष्ट्राच्यां उद्धाराकरिता तरी अखेर तुम्हांसच दंड ठोकून उठावें लागेल हें ध्यानांत ठेवा. हिंदमातेच्या उद्धाराकरतां झगडणाऱ्या तिच्या वीरपुत्रात बा 'महाअरी' समाजा पहिला मान तुझाच लागणार आहे हें लक्षांत ठेव. आत्मसन्मानाच्या तीव्रतर जाणिवेनें हे अस्पृश्य समाजा, जोंपावेतों तुझे डोळे खडबडून उघडत नाहींत तोंपावेतों तुझा तर उद्धार होत नाहींच नाही पण राष्ट्राचाहि उद्धार होणें कदापि शक्य नाहीं,. म्हणून भगवंतांनीं सांगितलेला आदेश तुझ्या कानावर घालून तुझी रजा घेतो.

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान् निबोधत ।

अस्पृश्यलोक परधर्म स्वीकारणार

रा. रा. दत्तात्रय रामचंद्र रारावीकर अकोला यांस बि.बि.आठवले, अस्पृश्य समाजसेवक दहिदांडा यांजकडून विनंति मी कीं, मागें लासूर ता. दर्यापूर येथील महार लोकांचा अर्ज ख्रिस्ती होणारआहेत म्हणून पाठविला होता. त्याची चौकशी अद्याप झाली नाहीं. लासूर येथील स्पृश्य हिंदूंनीं महारांस तकलीब देण्याचा ठराव केला म्हणून पुन्हा लासूरकर महार लोकांनी मला लिहिलें आहे. आमचे लोक शुद्धतेनें राहतात म्हणून स्पृश्य हिंदू असा जुलूम करितात. पण ते जर ख्रिस्ती बनले तर सर्व चाळे बंद पडतात. आपण आमच्या समाजाचे हितार्थ झटतां म्हणून आपणाकडे मी विनंती करितों कीं,लासूर मुक्कामीं होत असलेला अत्याचार दूर होण्याबद्दल व्यवस्था करा. लवकर व्यवस्था न झाल्यास व त्या लोकांनी जर परधर्म स्वीकारला तर माझेकडे कोणत्याही प्रकारें बोल राहणार नाहीं. माझेवर सुद्धां अशा प्रकारें अडचणी आल्या होत्या त्या मीं सहन केल्या. पोळ्याचे दिवशी पोलीस सब-इन्स्पेक्टरनें धोक्यानें मला कोंडून मारलें व अस्पृश्य जनतेचे सुधारणेंत आडकाठी आणली. दहिदांडा मुक्कामीं होत असलेल्या अस्पृश्य चळवळीस ही मोठी जबर जखम झाली आहे. मी प्रजापक्षाचे ता. २१-८-२७ चे अंकांत 'दाद लागेल काय' या मथळ्याखालीं लेख दिला म्हणून मला धोक्यानें स्टेशनमध्यें बोलावून मारलें. तेव्हां मी संपादक प्रजापक्ष यांचेकडे मोगलाई कीं अंग्लाई या सदराखालीं लेख प्रसिद्धीला पाठविला तो अद्याप प्रसिद्ध झाला नाहीं. काय गोम आहे हें समजत नाहीं.आपण मुंबईस जाणार आहांत असें समजल्यावरून आमचे खंबीर पुढारी रा. रा. डॉक्टर आंबेडकर यांना ही हकीकत कळवावी व सविस्तर माझेसंबंधीं हकीकत सांगून बहिष्कृत भारत नांवाचे पत्राचा मला वर्गणीदार बनविण्यास सूचना द्यावी. डाक्टर साहेब सर्व व्यवस्था करितील अशी आशा जाणून आपले मार्फत विनंति केली आहे. आपलें लक्ष आमचे समाजाची उन्नति करण्याकडे असून आमचेबद्दल आपण निर्भिडपणें कामगिरी करितां हा आमचे अस्पृश्य समाजावर आपला मोठा उपकार आहे. अशा प्रकारें काम करणारे निर्भिड महात्मे आमचे हिंदु धर्मात निपजोत अशी परमेश्वराजवळ विनंति आहे. कळावें, ता. २२-९-२७.

आपला,

बळिराम भिवसन आठवले,

महार समाजसेवक हिंदु दहिदांडा.

आम्हांस मुसलमानी धर्मात घ्या.

मे. अमजत मिया जहागीरदार साहेब बाळापूर यांजकडेस,विनंति कीं,:—आपण मुसलमानी धर्माचे खरे जाणीक आहां असें पूर्ण समजल्यामुळें, मी एक बेधर्मी विनंति करतों की, मी हिंदु हिंदू म्हणून आजपर्यंत ओरड करीत होतों हें सर्व चूक आहे असा अनुभव आला. हिंदु धर्मात उच्चनीचपणाची मूर्ख चाल नांदत आहे; त्यामुळे मला माझा धर्म कोणता हे कळलें नाहीं. हिंदू म्हणावें तर जनावरापेक्षां नीच मानितात त्यामुळें हिंदुधर्म गलिच्छ

दिसतो. ज्या धर्मात समतोलत्व नांदतें तो धर्म मोठाच आहे अशी मागील इतिहास साक्ष देतो. पहिल्यापासून मुसलमानी धर्माचें संशोधन केलें तर असें दिसून येतें कीं, आमचा अस्पृश्य समाज खरोखर मुसलमानी धर्माचा वंशज आहे. परंतु हिंदु लोकांतील काफर पुरुषांनीं अस्पृश्यांस भुलथाप देऊन आपल्या हिंदु धर्मात ओढून, त्यांना निर्बुद्ध केलें आहे. एवढें मोठें घोर पाप हिंदु धर्म करीत आहे. आजकाल मुसलमानी धर्मांतून जे लोक हिंदुधर्म स्विकारीत आहेत ते खरोखर पापी आहेत. मुसलमानी धर्मात समाज जागृती कमी आहे, म्हणूनच हिंदुधर्मात भर पडत चालली आहे. आपण जर अशा आणीबाणीच्या वेळेस जाहीर रितीने एखाद्या अस्पृश्य मानलेल्या हिंदुस मुसलमानी धर्माची माहिती दिली नाहीं, तर अस्पृश्य हिंदूचे अस्पृश्यत्व दूर होणार नाही. तरी मला आपल्या धर्माची तत्वे समाजावून देण्याकरितां आपले अध्यक्षतेखाली सभा भरवून मुसलमान बनविल्यास मी परमेश्वराजवळ आपले गूण सदोदीत गाईन; व अशा प्रकारें आमचा अस्पृश्य मानलेला समाज मुसलमानी धर्मात आणण्याचा प्रयत्न करीन. तरी या संबंधी आपलें मत व्यक्त करण्याबद्दल माझी विनंती आहे. कळावें हे विनंति
ता. ४।८।१९२७

आपला,

सूर्यभान भिवसन महार,

दहिहांडा. ता. अकोट.

सं. ब. भा—वरील दोन्ही पत्रें आमच्याकडे रा. रारावीकर यांच्यातर्फे प्रसीद्धिकरितां आली आहेत.

हिंदु पुढाऱ्यांनी लक्ष द्यावें.

(एका बातमीदाराकडून)

मुक्काम लासूर, तालुका दर्यापूर (वऱ्हाड) येथील महार लोकांनीं मृतमांसाहार वगैरे वाईट चाली बऱ्याच दिवसांपासून सोडल्या असून त्यांनी आपली रहाणी इतर स्पृश्य हिंदूंप्रमाणें स्वच्छतेची ठेविली आहे.तरी पण त्यांजवरील सामाजिक जुलूम कमी न होतां तो उलट वाढत्या प्रमाणांत आहे. त्यामुळे त्रासून ते लोक ख्रिश्चन होण्याचे तयारींत आहेत.हिंदुधर्माभिमान्यांचे या गोष्टीकडे वेळींच लक्ष जाईल काय?

एक घमेंडखोर मामलेदार

ता. २८–९–२७ रोजीं मेहेरबान मामलेदार साहेब गोरेगांव मुक्कामीं आले होते त्यांचे समोर कांहीं कारणास्तव उभें राहावें लागलें व मला जें काय बोलावयाचें तें मी बोललों. सरकारी नात्याचें जें काम होतें तें खलास झालें. त्यानंतर मामलेदार साहेब म्हणाले ‘ कायरे धेडांनो ‘तुम्ही आतां तळें केव्हां बाटवणार’ तेव्हां महारानें उत्तर दिलें ‘तुम्ही जेव्हां हुकूम द्याल तेव्हां.’ त्यानंतर मामलेदार साहेब म्हणाले कीं, ‘तुम्ही आंबेडकर साहेबांचें ऐकून तळीं बाटविण्यास सिद्ध झालां तर गोळी घालण्यास मी हुकूम देईन,’ तेव्हां आमचे दयाळू इंग्रज सरकार ह्या घमेंडखोर मामलेदारांचे कान उघडतील काय?

एक गोरेगांवकर महार

क्रमिक पुस्तके व अस्पृश्यतेची शिकवण

ले : चो. शि. काटे, जि. सोलापूर

स्पृश्य लोकांच्या जिभा, डोळे आणि विचार हीं किती “कडवट” म्हणून सांगावें! !

इयत्ता ३ रीचें बालबोध पुस्तक यांतील:—धडा ४६ वा खेडेगांवांतील धंदे. या धड्यांत कुशा ढोर व परशा चांभार अशी धिक्कारार्थी भाषा वापरली आहे. तद्वत:—इयत्ता २ रीचें बालबोध पुस्तक यांतील:—धडा ४० वा, गांवकामगार. या धड्यांत भाग्या तो गांवचा वेसकर असें शालोपयोगी पुस्तकांतसुद्धां त्यांच्या जीभांची, डोळ्यांची आणि विचारांची “कडवट” भाषा आज पावेतों सर्वांच्या दृष्टोत्पत्तीस ढळढळीत साक्ष देत आहे.

विचार करण्यासारखी गोष्ट ही की, सदरहू गृहस्थ स्पृश्य वर्गांपैकी असते आणि अस्पृश्यांपैकीं कोणिही एकानें त्यांना पुस्तकांत अशी धिक्कारार्थी भाषा वापरली असती, तर ती ह्यांना न रुचतां उलटपक्षीं तिडिका होऊन त्यांच्या अंत:करणांचा स्फोट झाला असता, मग आमच्या अंत:करणांस कसें वाटत असेल याचा विचार स्पृश्य लोकांनींच करावा.

सदर पुस्तकांतील दोन्ही धडे अस्पृश्य वर्गाला हीनतादर्शक असल्यामुळे ते अजिबात काढून तरी टाकावे किंवा सदर गृहस्थांच्या नांवांत योग्य ती सुधारणा व्हावी, अशी दयाळू सरकार यांना विनंति आहे.

हे कर्तव्य बोर्ड बजावील काय

लेखक :—**अमृतराव रामजी जाधव.**

डि. स्कूल बोर्ड पू. खानदेश यांनीं नुकत्याच आगष्ट १९२७ च्या महिन्यांत व्हिजीट प्रतीचे फार्म ‘बाबजी प्रिंटिंग प्रेस, जळगांव,’ मधून छापून काढले आहेत. सदरहू फार्म मेहेरबान डेप्युटी एज्युकेशनल् इन्स्पेक्टर जि. पूर्व खानदेश हे शाळा व्हिजीट करते वेळीं भरत असतात. सदरच्या छापील प्रतींत कॉलम ५ यांतील मजकूर असा आहे कीं,

“ अस्पृश्य जातींच्या मुलांना दूर बसविल्यामुळें त्यांच्या शिक्षणांत व्यत्यय येतो कीं काय? येत असल्यास काय व्यवस्था केली ”

सदरचें कलम अस्पृश्यता-निवारण्याला कसें जाचक आहे हें एक वेळीं वाचल्यानें दृष्टोत्पत्तीस येण्यासारखें आहे. सन १९२३ सालीं ना. परांजपे यांनी बॉम्बे प्रेसिडेन्सीच्या शाळांमध्यें अस्पृश्यता कायमची नष्ट व्हावी म्हणून एक प्रेसनोट प्रसिद्ध केली आहे. ती सर्वश्रुत आहेच. तिची सदरहू बोर्डानें कशी अवहेलना चालविली आहे, हें ह्या न्यायी बोर्डास शोभत नाहीं. मे. सुपरवायझिंग ऑफिसर डि. स्कू. बो. पू. खा. हे वरील प्रश्नांचीं उत्तरें आमच्या मतें अशीं देत असतील कीं, “व्यत्यय येत नाहीं” आणि ज्या ठिकाणीं व्यत्यय येतो असें जर लिहीत असतील, त्या ठिकाणच्या लोकांना व शिक्षकांना समज देऊन शिकविते वेळीं आंत घेत जावें किंवा थोडेंसें जवळ बसवावें अशी ताकीद दिली आहे याप्रमाणें लिहीत असतील. मे. सु. वायझिंग ऑफिसर कांहीही लिहोत त्यांच्याशी आम्हांला कर्तव्य नाहीं. कर्तव्य आहे तें अस्पृश्यता-निवारणाशीं; **सबंध पू. खानदेश जिल्ह्यांत कोठेंच अद्याप पावेतों अस्पृश्यांचीं मुलें एकत्र बसवीत नाहींत.** असें असतांना सुद्धां एकत्र बसविण्या संबंधीं खटपट करावयास पाहिजे होती. ती न होतां उलट न कर्त्याचा वार शनिवार असें दाखवून कशी टाळाटाळ चालविली आहे, हें आजकालचा अस्पृश्य वर्ग जाणत आहे. शेवटीं बोर्डास आमची अशी प्रेमाची आणि आग्रहाची सूचना आहे कीं, आमच्या दु:खावर डागण्या न देतां, अस्पृश्यांचीं मुलें एकत्र बसतात किंवा नाहीं, आणि बसत नसतील त्या ठिकाणीं एकत्र बसविण्या संबंधीं खटपट करावी. तरच अस्पृश्य वर्गाच्या शिक्षणाचें कर्तव्य बजावल्याचें श्रेय बोर्डास मिळेल. आणि ना. परांजपे यांच्या प्रेसनोटीची अंमलबजावणीहि होईल. नाही तर ‘मूठमाती दिल्यासारखें आहे.’ इतकेंही करून बोर्डानें जर लक्ष दिलें नाहीं तर हा जागा झालेला बहिष्कृतवर्ग आपले उपाय योजण्यास मागेंपुढें पाहणार नाहीं.

मारुतीच्या मूर्तीबरोबर मुलींचें लग्न ! !

मुंबई, वरळी येथील पोष्टासमोरील प्रसिद्ध देवळांत शनिवार ता.१५।१०।२७इ. रोजीं रात्रौ १०।११ वाजतां वरळी डेव्हलपमेंट नं. ६ चाळींतील कोंगाटी (कर्नाटकी) अस्पृश्य तीन मुलींचे (ऊलगव्वा, दामाव्वा, व दुर्गव्वा वय दोघींचे ११–१२ व एक १४–१५ वर्षे) लग्न श्री मारुतीच्या मूर्तीबरोबर तेथील भट पुजारी यांनें व मुलींच्या आप्तांनी मोठ्या थाटांत लावलें. त्या मुलींस येल्लामास (देवीस) जोगतीण सोडून पुढें त्यांस वाईट कर्माला लावण्याची त्यांचे आप्तांची इच्छा होती. परंतु येथें येल्लामा देवीचें देऊळ नाहीं म्हणून त्या ऐवजीं देवळांतील मारुतीस तेथील भट पुजाऱ्याने फुलांच्या मुंडावळ्या वगैरे बांधून देवळांत लग्न लावलें व दक्षणा घेतली. लग्नाला आलेली वऱ्हाडी मंडळी कोंगाडी अस्पृश्य व मुसलमान गुंड यांची देवळांत चिकार गर्दी झाली होती. सदरप्रमाणें देवळांत हा अनाचार व गुन्हा होऊं नये म्हणून मी स्वत: तेथून जवळच उभ्या असलेल्या ७३३ नं. चे पोलीसास ही हकीकत कळविली. मुली अज्ञान असून त्यांना अशा बे कायदेशीर रितीनें कुमार्गास लावण्याचा प्रयत्न चालला आहे व मारुतीसारख्या परमपूज्य व श्रेष्ठ देवतेची बेअदबी, व त्यास भ्रष्टविण्याचा प्रयत्न चालला आहे तरी आपण तेथपर्यंत येऊन सदर दुष्कृत्यास अडथळा करावा व शक्य असल्यास खटला करावा. म्हणजे अज्ञानी लोकांना अशा वाईट कृत्याबद्दल दहशत बसून पुन्हा त्यांचे हातून असलीं नीच पाप कृत्यें घडणार नाहीत. वगैरे वगैरे पुष्कळसें त्या पोलिसला मी समजावून सांगितलें व देवळापर्यंत येण्याबद्दल विनविलें. परंतु पोलिसनें सांगितलें कीं, मला तिकडे जातां येणार नाहीं. अगर ह्या कामीं कांहीं करतांही येणार नाहीं. तेव्हां त्या पोलिसला पुन्हा सांगितलें कीं, निदान तुम्ही चिल्ड्रन प्रोटेक्शन अॅक्ट कमिटीकडे टेलीफोननें तरी विचारा कीं ह्या कामीं पोलीसला कांहीं करतां येईल किंवा नाहीं. परंतु टेलीफोन करण्याचेंही त्या पोलिसनें मनावर घेतलें नाहीं. पुढें अगदीं नाइलाजास्तव डिलाईल रोड पोलीस स्टेशनवर गेलों; व तेथें हजर असलेले पो. इ. साटम साहेब यांना भेटून वरीलप्रमाणेंच प्रस्तावनेसह सर्व हकिकत त्यांना सांगितली. व अशा कामास कांहीं तरी आळा बसेल अशी व्यवस्था करण्याबद्दल त्यांची विनंति केली, परंतु त्यांनींही वरील पोलीसप्रमाणेंच आम्हांला ह्या कामीं कांहीं करतां येणार नाही म्हणून उत्तर दिलें. व माझी समजूत करून मला परत पाठविलें. नीतीमान, सभ्य अस्पृश्य लोक उच्च भावनेनें प्रतीवादी भयंकर मठासारख्या देवळांत न्याय्य हक्कानें देवदर्शनास गेल्यास वरीलप्रमाणें धर्मगुंड भटांचे चियावगीनें तेच पोलीस कायद्याचा आधार दाखवून भटांस साह्य करतात. व अस्पृश्यांच्या न्याय्य हक्काआड येऊन त्यांस तुम्ही नीच आहांत, मुसलमानांपेक्षाही फारच हलकट आहांत वगैरे वगैरे बोलून ते पोलीस लोक अस्पृश्यांस देवळांतून तंबी देऊन बाहेर हाकलून काढतात. अशा वेळीं मात्र पोलिसला कायद्याचा आधार मिळतो. अशा अनीतिमान व नीच लोकांकडून व भटांकडून देवाचा, धर्माचा, उपमर्द, विटंबना होत

असतां व कायद्यानें गुन्हाही (लहान वयाचे मुलींस कुमार्गास लावण्याचा) होत असतां त्याला प्रतिबंध करण्यास पोलिसकडून कसलेंच साह्य मिळत नाहीं. मुंबई क्रि.प्रो. ॲक्टची आठवण देऊनही पोलीसला गुन्ह्याचे ठिकाणी येण्यास सुद्धां कोणत्याही कायद्याचा आधार मिळू नये, ही अत्यंत आश्चर्याची गोष्ट आहे. तरी सरकारकडून व आमचे हितेच्छु कौंसिलर लोकांकडून वेश्यावृत्तीस आळा पडेल असा एकादा कायदा लवकर पास होईल काय? अस्पृश्यांच्या अज्ञानाचा फायदा घेऊन स्वार्थी धूर्त गुंड लोक, त्यांस व त्यांच्या मुलांलेकरांस कुमार्गास लावतात. म्हणून अस्पृश्यांच्या स्थितीकडे पाहून, या जातिश्रेष्ठ म्हणविणाऱ्या नीच लोकांचा सरकार योग्य बंदोबस्त करील काय?

गेल्या श्रावण महिन्यांत वरळी डेव्हलपमेंट नं. १–२ चाळींतील वैष्णव पंथी अस्पृश्य दिंडी पताका लावून नैवैद्य घेऊन त्याच देवळांत देवदर्शनास गेले होते. तेव्हां तेथील ह्याच भटपुजाऱ्यांने कोणालाही देवदर्शन घेऊं दिलें नाहीं. हें देऊळ सडकेपासून बऱ्याच उंचवटयावर असून त्या सभोंवती कुसव बांधला आहे. त्यामुळें सडकेपासून देवदर्शन होत नाही. म्हणून हे वैष्णवपंथी अस्पृश्य लोक त्या देवळांतील नेहमींच्या वहिवाटीप्रमाणें देवळांपुढील आंगणांतून देवदर्शन घेण्यास जात असतां, ह्या भटानें पूर्वींचे वहिवाटीस फाटा देऊन सडकेच्यावर कोणालाही येऊं दिलें नाही. अस्पृश्य लोकांनीं ह्या देवळांतील नेहमींची वहिवाट सांगून त्याप्रमाणेंव आंगणांतून देवदर्शन घेऊं देण्याबद्दल परोपरीनें त्या भट पुजाऱ्यांस विनविले. परंतु ह्या कर्मभ्रष्ट भटानें आपले हात ताणून सडकेवरील पायऱ्यांवर तो आडवा उभा राहिला व कोणालाही वर चढूं दिलें नाहीं. अखेर त्या भोळ्या भाविक लोकांनी देवळांपुढील कुसवासच नमस्कार घालून त्या भटास दक्षणा दिल्या व परत आले. तोच भट पुजारी अस्पृश्यांच्या अज्ञान मुलींना कुमार्गास लावण्याकरतां,—धर्म अधर्म, जात पात, शिवताशिवत, नीति अनीति, पाप पुण्य वगैरे कशाकडेही लक्ष न देतां अशा अनीतिमान स्पृश्य व मुसलमान गुंडांस त्याच देवळात खुशाल घेत आहे. व येल्लामाऐवजी—चिरंजीव, आजन्म ब्रह्मचारी, भक्तिवैराग्यशील असे परम पवित्र व पुज्य असे ज्याचे वंदनीय चरित्र आहे, अशा श्रेष्ठ देवतेचा श्रीमारुतीचा भयंकर उपमर्द व विटंबना करून त्याचे उज्वल चारित्र्यास हा भट काळिमा फासत आहे. अशा वेळी हे सोवळेशाही धर्मगुंड भट स्वस्थ कसे बसले? हे भट लोक आमचा अस्पृश्योद्धार करतील काय? तरी हिंदु धर्माभिमानी खरे वीर पुढे सरसावून ह्या अघोर कर्मान्ना जाब ह्या धर्मकर्मभ्रष्ट अशा भटास विचारतील काय?

आपला

गिरिजाशंकर मारुती शिवदास.

मुंबई वरळी—बी.डी.डी. चाळ
ब्लॉक नं. २ रुम नं २
मुंबई नं. १८.

जाहीर खुलासा.

मुक्काम वडगांव रासाई ता. शिरुर (पूणे) येथील श्रीहरी महाराजांचे मंदिरांत स. शो. समाजाच्या तत्त्वाप्रमाणें अस्पृश्य वर्गास देवदर्शनास परवानगी द्यावी. या श्रद्धेतून तेथील रितीस अनुसरून श्री. राजभोज, पुणें यांचेकडे सर्व अस्पृश्यांना विनंति करण्याबद्दल मी माझ्या सहीचें एक पत्र दिले होतें. ता. ५/१०/२७ निश्चित केली होती. त्याप्रमाणें कांहीं अस्पृश्य मंडळी आलीही होती. त्यांना देवदर्शनाची परवांनगी दिली. परंतु मीं दिलेलें पत्र श्री. राजभोज यांनीं जसेंच्या तसें जाहीर न केल्यामुळें लोकांत गैरसमज झाला असावा असें मला कांहीं मंडळींच्या भेटी अंती कळून आल्याकारणानें हा खुलासा करीत आहों. तेथील सांप्रदायिक (संन्यास) पद्धतीप्रमाणें मांसाहारी मनुष्यास शिवूं देत नाहींत. मंदिरामध्यें येण्याची व भोजन वगैरे करण्याची सतत परवानगी आहे. इतकाच अधिकार मांसाहारी अस्पृश्यांस देण्यांत आला आहे. जर अस्पृश्य मांसाहारी नसेल तर त्यास देवाला स्पर्श करण्याची बिलकूल परवानगी आहे. पुढें मागें स्पृश्य व अस्पृश्य मांसाहारी लोकांना आमच्या सांप्रदायापुढें प्रश्न मांडून सर्वांना सारखाच अधिकार देण्याचा मी प्रयत्न करणार आहें. करितां कोणी स्पृश्यांनीं अगर अस्पृश्यांनी आपला गैरसमज करून घेऊं नये. झालेला गैरसमज या खुलाशाद्वारें दूर होईल अशी अशा आहे, कळावें.

ता. २/११/२७ आपला,

आनंदस्वामी वडगांवकर.

राष्ट्रवीरावर नोटीस.

श्रीयुत

संपादक बहिष्कृत भारत यांसी.

कृ. सा. न. वि. वि.

राष्ट्रवीर पत्राच्या ता. ३० ऑगस्ट १९२७ च्या अंकांतील '**ब्राह्मण्य ठार मारिलें पाहिजे**' व ता. १३ सप्टेंबर १९२७ च्या अंकांतल्या 'हा घ्या पुरावा' या स्फुटामधील '**पौरुष्यहि हिसकावून घेतलें आहे**' हे दोन वाक्यप्रयोग इतःपर उपयोगांत न आणण्याबद्दल बेळगांवचे डि. मॅजिस्ट्रेट मि. मॉंटिथ यांनी आम्हांस ताकीद दिली आहे. उपरोक्त दोनहि लेखांचे उतारे आपल्या माहितीसाठीं या लगत ठेविले आहेत. यावरून सदरहू ताकीद कशी अयोग्य व वर्तमानपत्राच्या स्वातंत्र्यावर गदा आणणारी आहे, हें आपल्या ध्यानीं येईलच यास्तव असली अन्याय्य ताकीद मागें घेण्यास सरकारला भाग पाडणें हें आपलें कर्तव्य आहे. तरी हें कर्तव्य बजावून आपण व्यवहारबंधुत्व सांभाळाल, अशी मी आशा करितों. कळावें, लोभ असावा ही विनंति.

बेळगांव, ता. १२/१०/२७ } **शामराव गोविंदराव देसाई** संपादक–राष्ट्रवीर.

पोंच व अभिप्राय.

गीता सुभाषितं :–लेखक मोरुनाना पाटील (मोरया) सदरहू पुस्तक आमच्याकडे अभिप्रायार्थ आल्याला आज पुष्कळ दिवस झाले. स्थलाच्या व वेळेच्या अभावी वरील पुस्तकांवर अभिप्राय देणें इतक्या लांबणीवर पडलें याबद्दल लेखक आम्हांस क्षमा करतील अशी आशा आहे. उत्तम विचार व त्यांतल्यात्यांत उत्तम भाषेंत लिहिलेले उत्तम विचार एकत्र करून जनतेपुढें मांडणारे अनेक ग्रंथ यापूर्वी झाले आहेत. तथापि हिंदुधर्माला आधारभूत असलेल्या गीता ग्रंथांतील उत्तम विचार एके ठिकाणीं ग्रथित केल्याचें हें पहिलेंच उदाहरण आहे. गीता ग्रंथ, हा संस्कृत भाषेंत लिहिलेला असल्यामुळें प्राकृत जनांस त्यांतील विचारांचा परिचय होणें शक्य नसतें. लेखकांनीं त्यास मराठी पेहराव देऊन ही अडचण दूर केल्यामुळे ते स्तुतीस पात्र आहेत. पुस्तकांतील वेंचें निवडण्यांत लेखकांनी चांगली काळजी घेतल्याचें दिसतें. तथापि गीतेंतील वाक्यांचा अर्थ देतांना वाचकांत विचारजागृति करण्याच्या हेतूनें थोडीबहुत साधकबाधक टीका केली असती तर सदरहू पुस्तकाची उपयुक्तता जास्त वाढली असती असें आम्हांस वाटतें.

पुस्तक लेखकाकडे कवळीची चाळ, दादर, मुंबई १४ या पत्त्यावर मिळतें. पुस्तकाची किं. १२ आणे.

वारकरी व सत्यशोधक यांचा संवाद :—लेखक नीलकंठजी श्रीपादजी पाटील. सदरहु पुस्तक ज्योतिप्रासादिक ग्रंथमालेंतील पहिले पुष्प आहे. पुस्तकांतील विषयाची मांडणी संवादरूपाची आहे. पुस्तक लिहिण्याचा मुख्य हेतु वारकरी पंथांतील खुळचट कल्पनांचा उच्छेद करून त्यांच्यांत सत्यशोधक समाजाचा प्रसार करणें हा आहे. सदरील हेतु बऱ्याच अंशानें साधला आहे असें म्हणण्यास हरकत नाहीं.

पुस्तकाची किमत ४ आणे. मिळण्याचें ठिकाण मु. हिंगोणा व्हाया फैजपूर, पूर्व खानदेश.

गोसेवा हीच खरी किमया :—लेखक अनंत. श्रीगोवर्धन पुस्तकमालेंतील हें सातवें पुस्तक आहे. नांवावरून पुस्तकाचा विषय उघड होत आहे. गोरक्षणाच्या नेहमींच्या युक्तिवादाशिवाय विशेष कांहीं आहे असें वाटत नाही.

मुलांचे मासिक—संपादक व प्रकाशक बाळकृष्ण रामचंद्र मोडक. या मासिकाचा पहिला अंक आमच्याकडे अभिप्रायार्थ आला आहे. १० पासून १७ वर्षांच्या मुलांना समजूं शकेल असा विद्यार्थीवर्गाला उपयुक्त व अवश्य मजकूर या मासिकांत येईल व त्यामुळें त्यांच्या ज्ञानांत भर पडेल अशी संपादकाची इच्छा आहे असें ते म्हणतात. या पहिल्या अंकांत विविध प्रकारची माहिती जरी असली तरी तो लहान मुलांस चित्ताकर्षक झाला आहे असें म्हणतां येणार नाहीं.

बहिष्कृतोन्नति पद्यमाला, कायस्थ प्रभु त्रैमासिक, स्त्रियांचा छोटा ज्ञानकोश, ब्राह्मणादि हिंदू लोकांचीं कर्तव्यें सोशल सर्व्हिसलीग, नाइट हायस्कूलचा रिपोर्ट ही पुस्तकें आमच्याकडे अभिप्रायार्थ आलीं आहेत. अभिप्राय पुढील अंकीं देऊं. त्याशिवाय धामापुरकर मंडळीं पो. गोडची. जि. बेळगांव यांजकडून सर्प व विंचू यांच्या दंशांवरील औषधें आमच्याकडे त्यांनीं अभिप्रायार्थ पाठविली आहेत. ज्या कोणास वरील विषाची बाधा होईल त्यांनीं आमच्या ऑफिसांत येऊन त्या औषधांचा अनुभव घेऊन पहावा व आम्हांस कळवावा. अनुभव आल्यावर सदरहू औषधावर आम्ही आमचा अभिप्राय देऊं.

जाहीर व्याख्यान.

ठि. रिपनरोड लोखंडी चाळ.

सर्वत्र सोमवंशीय महारबंधूंस कळविण्यांत येतें की, डॉ. भि. रा. आंबेडकर, एम्. एल्. सी. यांचे 'महार वतनाची सुधारणा' या विषयांवर जाहीर व्याख्यान वर नमूद केलेल्या ठिकाणी शनिवार ता. ५–११–२७ रोजीं रात्रौ ८–३० वाजतां श्री. सिताराम केशव बोले, एम्. एल्. सी. यांचे अध्यक्षतेखालीं होणार आहे.

वर्गणीदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाही. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. ४ नव्हेंबर १९२७.

महार वतनाचा कायदा व त्यांत सुचविलेल्या दुरुस्त्यांचें स्पष्टीकरण.

गेल्या तीन अंकात " महार आणि त्यांचें वतन " या मथळ्या खालीं तीन अग्रलेख आम्हीं लिहिलें. त्यांत महार वतनापासून महार लोकांचा कसा तोटा होतो व त्यांत कोणत्या प्रकारची दुरुस्ती करणें आवश्यक आहे, याचें जरी आम्ही सांगोपांग विवेचन केलें होतें तरी आम्ही तयार केलेंल्या योजनेंत ज्यांना जे फेरफार करावेसे वाटतील त्यांनी आपल्या सूचना आमच्याकडे पाठवाव्यात अशी आम्ही जाहीर विनंति केली होती. आमच्याकडे या बाबतींत काय काय सूचना येतात याची आम्ही वाट पहात बसलों असतां अचानक मुंबईत दोन सभा भरविण्यात आल्याचे व त्यांत आमच्या योजनेविरुद्ध ठराव पास केल्याचे वृत्त पत्रांतून जाहीर झालें! ! सुधारणा सुचविण्याऐवजी एकदम विरोध करणारा ठराव सभांतून पास झाल्याचें जेव्हां आम्ही ऐकिलें तेव्हां आम्हांस थोडेसें आश्चर्य वाटलें. परंतु या सभा तरी कोणी भरविल्या याचा ठाव शोधून काढण्याचा प्रश्न जेव्हां आम्ही केला, तेव्हां आम्हांस असें दिसून आलें कीं, या सभाच आमच्या विरोधी पक्षानें भरविल्या होत्या. अर्थात अशा सभांतून विरुद्ध ठराव पास होणें अगदीं स्वाभाविक आहे. शिवाय या सभांतून फक्त एकच सभा जाहीरपणें भरविण्याचा घाट घालण्याचा प्रयत्न करण्यांत आला होता, व दुसरी जाहीरपणें न भरवितां दाराच्या आंतच भरविण्यांत आली होती असें म्हणतात. व पहिलीहि जरी जाहीरपणें भरविण्यांत आली होती, तरी ती शेवटीं हजर असलेल्या लोकांनीं उधळून लावून दिल्या नंतर कोणाच्या तरी खासगी जागेंत अध्यक्ष व त्यांचे अनुयायी एवढ्यांनीच जमून तिच्यांत जो ठराव पास करावा असें त्यांना वाटत होतें तो पास करण्यांत आला. अशाप्रकारच्या चोरट्या सभांना महत्व कोणीच देऊं शकणार नाही. या दोन्ही सभेच्या अध्यक्षांना वतनाचा मुळीं परिचय नाहीं. एकाचा व्यवसाय गंडे दोरे देण्याचा, वेसकराची काठी याच्या कैक पिढ्या झाल्या, गेलेली ! त्याच काठीच्या झपाट्यानें जशी वेसकराची कधीं काळीं पाठ शेकली जाते तशी ज्याची कधीं शेकली गेली नाहीं, तो म्हारकी नको असें कशाला म्हणेल? दुसरा अध्यक्ष कोण हें त्याच्या नांवावरून ओळखीतां येत नाहीं. तो लक्षचौऱ्यांशीचे फेरे करणाऱ्या जीवात्म्याप्रमाणें साऱ्या शहरास खालीं फेरे घालीत फिरणारा मोटारवाला आहे असें म्हणतात. यांपैकीं एकानेहि आपल्या बापाच्या हातची वेसकराची काठी घेऊन वतनाचें सुख दुःख कांहीं अजमावलेले नाहीं. महारवतनाची अशापरी ओळख नसतांहि महारांचें वतनाशिवाय चालणें शक्य नाहीं व वतन सोडा म्हणून सांगणाऱ्या लोकांपासून महारांनीं सावध राहावें असा अगदीं जिव्हाळ्याचा उपदेश सहजासहजीं लाभलेल्या अध्यक्षपदांवरून या दुक्कलीने केला असें म्हणतात. त्याचें आम्हांस नवल वाटत नाहीं. ज्या महारांनीं मोठेपणा भोगला आहे तेच तुम्ही पिढीजाद दुसऱ्यांचे नोकर न राहतां अधिकारी व्हा असा उपदेश आपल्या जातभाईस करतील. पण सभेचे अध्यक्ष दोघेही छोटीं माणसें. त्यांना मोठेपणाचें स्वप्नहि पडले असेल किंवा नसेल याची शंकाच आहे. अशा छोट्या माणसांनी महारांच्या भाषेंत " गरीबी अढळ बाच्छाई " असा उपदेश जो केला तो त्यांना साजेसा नव्हता असें कोण म्हणेल? या ज्या विरोधक सभा भरल्या, त्यांना आम्ही किंमत न देण्याचें दुसरेंहि आणखी कारण आहे. आम्ही महारकी वतनाच्या बाबतींत ज्या दुरुस्त्या सुचविल्या आहेत त्या बहिष्कृत भारतांतून जाहीर करण्यापूर्वी त्यांची चर्चा महार जातींतील अनेक सुशिक्षित व अशिक्षित लोकांशीं तीन चार वर्षे करीत होतों. नांदगांव व रहिमतपूर या दोन ठिकाणीं महारकी वतनाचा विचार करण्यासाठींच ज्या सभा भरविण्यांत आल्या होत्या त्या सभेंत वरील आमच्या सूचना आम्ही प्रगट केल्या व आमची विशेष अपेक्षा नसताहि त्या ठराव रूपानें दोन्ही सभांतून पसंत करण्यांत आल्या. इतका विचार विनिमय होऊन खुद्द गांवकी करणाऱ्या महार लोकांचें या बाबतींत काय मत आहे, याचा आम्हांस पूर्ण कयास झाल्यानंतरच आम्ही आपली योजना बहिष्कृत भारतांतून प्रसिद्ध केली. अशा परीनें तावून सुलाखून घडविलेल्या योजनेला महार लोकांचा विरोध होईल यास आमची मनोदेवता साक्ष देऊं शकत नाहीं. ज्या महार लोकांनी या सभांतून विरोध व्यक्त केला त्यांना एक तर आमच्या योजनेचें खरें स्वरूप कळलें नसावें, किंवा सदरहू सभांच्या चालकांनीं तिचा विपर्यास तरी करून दिला असला पाहिजे. परंतु ती पूर्णपणें कळल्यावर ती ज्याला पटणार नाहीं असा महारच सांपडणार नाहीं असें आम्ही बिनधोक सांगू शकतों.

बहिष्कृत भारत जितक्या साध्या व सोप्या भाषेंत आम्हांस लिहितां येणें शक्य आहे तितक्या साध्या सोप्या भाषेंत लिहिण्याचा आम्ही प्रयत्न करीत असतों. तथापि आमच्या अस्पृश्य वाचकांपैकीं बऱ्याच जणांची बहिष्कृत भारत दोनदां वाचूनहि त्यांतील लिखाणाचा आपणास समज पडत नाहीं अशी तक्रार असल्याची आम्ही ऐकून आहोंत. अशा परिस्थितींत आम्ही महारकी वतनासंबंधीं लिहिलेले लेख ज्या वतनदार महारांसाठीं लिहिले ते त्यांना कितपत समजले याबद्दल आम्ही साशंक होतों. तसेंच खासगी द्वेषानें ज्यांचें चित्त मलीन झालें आहे, असे लोक वतनाविरुद्ध लिहिलेल्या आमच्या लेखांचा फायदा घेऊन वतनास चिकटून राहणाऱ्या अडाणी महारांस बिथरवण्याचा प्रयत्न करितील याचाहि आम्हांस अंदाज होता. परंतु लागोपाठ तीन अंकांत एकाच विषयावर तीन लांबलचक अग्रलेख लिहिले असतांना केवळ कांहीं महार लोकांना आमची योजना कळली नसेल या सबबीवर पुन्हा तोच विषय चर्चेसाठी घेणें रास्त होणार नाहीं असें वाटल्यावरून तसें करण्याचा विचार एकदां मनांत आला असतांहि तो कृतींत आणण्याचा नेम आम्हीं केला नव्हता. शिवाय कांहीं खासगी द्वेषानें प्रेरित झालेले लोक संधीचा फायदा घेऊन विरोधाची उभारणी करण्यांत सदा सर्वकाळ दंग झाले असले तरी त्यांनाहि अंतर्यामापासून पसंत असलेल्या योजनेला विरोध करण्याची कुबुद्धि होणार नाही, अशी आमची खात्री होती. परंतु विरुद्ध पक्षाच्या अंगी सद्भाव आहे, अशी जी आम्ही आमची समजूत करून घेतली होती ती आता खोटी ठरली. कारण

महारकी वतन खालसा करावें म्हणजे इनामातून कमी करून रयताव्यांत दाखल करावे, व महारांना नोकरीतून सोडवावें

असा आमच्या योजनेचा स्पष्ट हेतु असतांना महारकी वतन खालसा करावे म्हणजे जबरीने काढून घ्यावे असा खोटाच अर्थ करून ते लोकाना सांगत आहेत. तेव्हा ज्या महार लोकांना आमची योजना कळली नसेल त्याना ती कळावी व विरूद्ध पक्षास या शुभ कार्यात विघ्न करण्यास संधी सापडू नये म्हणून संपविलेला विषय पुन्हा हातीं घेऊन आमच्या योजनेचे स्पष्टीकरण करण्याचा आम्ही आज निश्चय केला आहे. महार वतनाच्या कायद्यात ज्या दुरुस्त्या आम्ही सुचविल्या आहेत त्यांत आमचा हेतु काय आहे याचा खुलासा आम्ही प्रथम करीत आहोंत.

आम्ही सुचविलेल्या दुरुस्त्यांच्या मुळाशीं सहा हेतू आहेत.

(१) पहिला हेतु असा की, जे महार लोक आज गांवकीचे काम करीत आहेत परंतु ज्यांच्या जमिनी परघराण्यात गेल्या असतील त्या त्यांच्या त्यांना परत मिळून त्यांच्या पोटापाण्याची सोय चांगल्या प्रकारे व्हावी. (२) आज काल महारांना जे बलुते मिळते तें मिळणे न मिळणे सर्वस्वी रयतेचे मर्जीवर अवलंबून ठेवलेले आहे. तेणेंकरून सरकारचीं व रयतेची कामे करूनहि बलूत्यासाठी महारांना रयतेच्या तोंडाकडे पहावे लागते. दिलें तर घ्यावें, नाहीं तर जावें याशिवाय महाराना बलुतें वसूल करण्यास दुसरा उपाय नाही. ही परिस्थिति जाऊन महारांच्या बलुत्याची वसूली योग्य रीतीनें होऊन त्यांचा बलुत्याचा हक्क पूर्णपणे प्राप्त व्हावा हा आमच्या योजनेच्या मुळाशी असलेल्या हेतूंपैकी दुसरा हेतु आहे. (३) कामाचा बोजा वाढला किंवा महागाई झाली तर कामदार लोकांच्या पगारात वेळोवेळी बढती करण्याचा नियम सर्वत्र लागू आहे. परंतु महारांना द्यावयाचे बलुतें एकदां जे कांहीं ठरून गेलें असेल त्यांत मात्र फेरबदल होत नाहीं. मग काम कितीहि वाढो अथवा महागाई कितीहि होवो! तसें न होता महागाईच्या मानाने किंवा कामाच्या बोज्याच्या मानानें महारांच्या बलूत्यांत वेळोवेळीं वाढ व्हावी हा आमच्या योजनेचा तिसरा हेतु आहे. (४) काहीं ठिकाणी महार लोक फक्त सरकारी कामें करण्यास तयार असतात. रयतेची कामें करण्यास नाखूष असतात. परंतु रयतेच्या व सरकारच्या कामाची एकच सांगड घातली गेली असल्यामुळे महारांना दोघांचीहि कामें करणें भाग पडतें. तसे न होतां ज्या महारांना रयतेचें काम नको असेल त्यांना तीं करण्याचें भाग पडूं नये हा आमच्या योजनेचा चवथा हेतु आहे. (५) ज्या

प्रमाणे कांही महार लोक रयतेच्या कामाला कंटाळले आहेत त्याप्रमाणे कांही महार लोक सरकारी कामाच्या दगदगीला देखील कंटाळलेले आहेत. अशा लोकांना त्यांच्या हितसंबंधास विशेष धोका न होतां त्यांना सरकारी कामाचा राजीनामा देतां यावा हा आम्ही सादर केलेल्या योजनेचा पांचवा हेतु आहे. (६) सर्वत्र महार गांवकामगारांची अशी तक्रार आहे कीं महारांची कामें निश्चित नाहींत. वाटेल तो अधिकारी वाटेल तीं कामें सांगतो व तीं महारांना करणें भाग पडतें. या जुलमाला आळा बसून महार लोकांनी करावयाची कामें निश्चित व्हावी हा आमच्या योजनेचा सहावा हेतू आहे. या उपर निर्दिष्ट हेतूंना मूर्त स्वरुप देण्याकरितां चालू वतनकायद्यांत ज्या सुधारणा आम्ही सुचविल्या आहेत, त्या येणेंप्रमाणें आहेत. (१) पहिला हेतू तडीस नेण्यास वतनकायद्याच्या ९ व्या कलमांस एक नवे कलम जोडण्यांत आलें आहे. तें असें— हल्लीं वतनदार गांवकामगारांच्या जमीनी परघराण्यांत गेल्या असतां त्या काढून घेऊन मूळ वतनाच्या मालकास परत देण्याचा अधिकार जरी कलेक्टर यास दिला गेला आहे तरी तो अधिकार अमलांत आणणें न आणणें हें सर्वस्वी कलेक्टरच्या मर्जीवर राखून ठेवलें आहे. त्यामुळे अधिकार असूनहि कलेक्टर लोक त्याचा उपयोग करीत नाहींत, व केलाच तर जमीन मूळ मालकास देण्याऐवजीं त्याला फार तर कमाल भाडेंच देतात. यामुळे वतनदारांचे कसें नुकसान होतें हें कोणास विशद करून सांगण्याचें कारण नाही. हें नुकसान न व्हावे या हेतूनें परघराण्यांत गेलेल्या जमिनी काढून मूळ मालकास देणें कलेक्टरला भाग पाडण्यांत आलें आहे. ही वतनकायद्यांतील सूचनेपैकीं पहिली सूचना होय. (२) बलुत्याची वसुली योग्य रीतीनें व्हावी असा जो आम्ही मांडलेल्या योजनेचा दुसरा हेतू आहे त्याच्या परिपूर्णतेसाठी दोन जादा कलमें वतन कायद्यातील १९ व्या कलमास जोडण्यांत यावींत असें आम्ही सुचविलें आहे. या दोन जोड कलमानुसार महारांना वाटल्यास बलुत्याचें रूपान्तर नकदींत करून घेण्याचा हक्क त्याना देण्यांत आला आहे. या व्यवस्थेमुळें रयतेवर जसा लोकल सेस बसविला जातो तसा बलुत्याच्या ऐवजी महारकी सेस बसविला जाईल. अशा प्रकारची व्यवस्था झाली म्हणजे रयतेनें महारांना काय द्यावयाचें व महारांनी रयतेपासून काय मागावयाचे हें एकदांचे निश्चित होऊन जाईल. ही तजवीज करण्याचें कारण असें कीं आमच्या योजनेंत बलुत्याचा हक्क महारांचा महारांनीं बजावण्याऐवजी सरकारतफ त्याची अंमलबजावणी होऊन महारांचा हक्क पूर्णपणे त्यांच्या पदरांत पडावा. परंतु बलुत्याची उगरणी सरकारतर्फे व्हावी ही गोष्ट जर आवश्यक असेल तर या हक्काचें रुपांतर नकदीत झालेंच पाहिजे. त्याशिवाय सरकार ही उकलती आपल्या अंगावर घेणार नाही, व ती सरकारवर लादणेंहि योग्य होणार नाहीं. यास्तव बलुत्याचें रुपांतर नगदींत होणें महार लोकांच्या हिताचें आहे. हल्ली बलुतें महारांना खळोखळीं हिंडून उकळावे लागते. कोठें मिळते, कोठें मिळत नाही आमची सूचना अमलांत आल्यावर ही सारी अनवस्था टळून नेमके जे काही मिळावयाचे तें सरकारी तिजोरींतून नेमक्या वेळी मिळेल. (३) ठरावीक बलुत्यांत वेळोवेळीं कारणपरत्वें बढती व्हावी म्हणून वतन कायद्याचे कलम २१ यांत दुरुस्ती करण्यांत आली आहे. ती ही कीं महारांना बलुते किती द्यावें या विषयींचा ठराव दहा वर्षांपेक्षा जास्त वर्षे लागू असू नये. यामुळे निदान दर दहा वर्षांनी महारांना आपलें बलूते वाढवून घेण्याचा अधिकार प्राप्त होईल. (४) ज्यां महारांना रयतेचीं कामें करावयाची नसतील, त्यांना त्यांच्या वतनास धोका न होतां त्यांना तसें करतां यावें हा जो आमच्या योजनेचा तिसरा हेतू आहे तो तडीस जावा यास्तव वतन कायद्याचें कलम १९ यास आणखी दोन ज्यादा कलमांची जोड देण्यांत आली आहे. या दोन जोड कलमांच्या आधारें महार लोकांस वाटल्यास त्यांना बलुत्या ऐवजीं ठरलेल्या महारकी सेसपैकी सरकारी कामाकरितां किती व रयतेच्या कामाकरितां किती याची कलेक्टरकडून विभागणी करून घेण्याचा अधिकार महारांना देण्यांत आला आहे, व अशी विभागणी करून घेतल्यानंतर ज्या महार लोकांना रयतेची कामें करावयाची नसतील त्यांनी रयतेच्या कामासाठी तोडून दिलेला महारकी सेसचा भाग सोडून द्यावा व रयतेच्या कामांतून आपली सुटका करून घ्यावी. अशी व्यवस्था करून घेण्यांत आली आहे. (५) आतां ज्या महार लोकांना सरकारी कामेंहि करण्याची इच्छा नाहीं, म्हणजे ज्यांना वतनच सोडून द्यावयाचें आहे अशा लोकांनाहि आपली इच्छा सफल करून घेतां यावी म्हणून वतनकायद्याच्या १५ व्या कलमांत आम्ही एक दुरूस्ती सुचविली आहे. त्याअन्वये महार आपल्या जमीनीवर शेतसारा देण्यास तयार असतील त्यांना सरकारी कामांतून आपली सुटका करून घेतां येईल. पुष्कळसे महार सरकारी कामाला कंटाळून गेले आहेत. पण आपण काम करावयाचें जर बंद केले तर सरकार आपल्या वतनी जमिनी काढून घेईल असें त्यांना भय वाटतें व तें वास्तविक आहे. पण आमची योजना अमलांत आल्यास कोणाही महारानें सरकारी काम बंद केलें म्हणून त्याची जमीन जाण्याचें कारण नाहीं. त्याची जमीन त्याच्याजवळ राहून त्याला फक्त इतर रयतेप्रमाणे शेतसारा काय तो द्यावा लागेल. इतक्या थोडक्या पैशांत इतका मोठा सवदा घडवून आणण्याची दुसरी कांही युक्ति आम्हांस सुचत नाही. (६) महारांनी करावयाची कामें ठरवून घेणें हा आमच्या योजनेचा सहावा हेतू आहे. तो हेतू सिद्धीस जाण्यास वतनकायद्याचें कलम ८३ यांत एक सुधारणा करण्यांत आली आहे. ती अशी की, कामासंबंधाचे नियम हल्लींप्रमाणें सरकारनें करावेत. पण ते कौन्सिलचे संमतीशिवाय अमलांत आणू नयेत. चालू कायद्याप्रमाणे सरकारी अधिकारी ठरवतील तीं कामें असाच प्रकार होतो. त्यांत कमजास्त करण्यास कोणासच अवसर मिळत नाही. आमची योजना मान्य झाल्यास सरकारनें केलेले कामासंबंधींचे नियम योग्य आहेत किंवा अयोग्य आहेत याची छाननी करण्यास कायदेकौन्सिलांतील अस्पृश्य वर्गाच्या सभासदास संधी सांपडेल व कायदेशीर कामें कोणती व बेकायदेशीर कामे कोणती हे निश्चित करतां येईल.

येथवर आम्ही वतन कायद्यांत ज्या दुरुत्या सुचविल्या त्यांचे हेतू काय आहेत व त्यांचे स्वरुप कशा प्रकारचे आहे याचें स्पष्टीकरण केलें आहे. आमच्या योजनेमुळें "महारांनो सांभाळा! तुमची वतनें खालसा होतील" असा कांहीं मूर्खशिरोमणी अडाणी महारांचा गैर समज करुन देत आहेत. तेव्हां यासंबंधानेंहि खुलासा करणें अवश्य आहे असें आम्हांस वाटतें. महारकी वतन इतकें घातुक आहे कीं त्यापासून जितक्या लवकर महारांची सुटका होईल तितकें बरें या मताचे आम्ही आहोंत. व सुटका करण्यास महारांवर जरी जबरदस्ती करणें जरूर झालें तरी आम्हांला त्याबद्दल कांहीं वाईट वाटणार नाही. लोकांनी अज्ञानांत राहू नये म्हणून जबरीने शिक्षण देऊन सरकार त्यांची अज्ञानांतून सुटका करिते तर मग वतनामुळें गुलामगिरींत पडलेल्या लोकांची गुलामगिरी सक्तीने कां काढण्यांत येवू नये? महार वतन जबरीनें खालसा करावें या मताला फारशा महार लोकांकडून रुकार मिळणार नाही हें खरें. पण जे जाणते आहेत त्यांनीं योग्य कोणते व अयोग्य कोणतें हें ठरवितांना अजाण लोकांची संमती घेत बसल्यास कोणत्याच प्रकारची प्रगति होणें अशक्य होईल. कै. शाहू छत्रपति महाराज हे कांही महारांचे शत्रु नव्हते. त्यांच्यासारखा सखा अस्पृश्यांना पूर्वी लाभला नव्हता. व पुढें लाभेल कीं नाही याबद्दल आम्हास शंकाच आहे. तथापि त्यांना पक्केपणी कळून चुकलें होतें कीं वतनामुळेंच महारांची अधोगती झाली आणि म्हणूनच त्यांनीं आपल्या अधिकाराच्या जोरावर कोल्हापूर संस्थानांतील महारांची वतनें जबरदस्तींने खालसा केली. महाराजांनी जेव्हां जबरदस्तीनें महारांची वतनें खालसा केली तेव्हां कोल्हापूर संस्थानांतील महार प्रजेनें त्याला विरोध केला नव्हता असें नाही. कोठेंहि झालें तरी अज्ञ जनता ही जुन्या परंपरेनें आंधळी झालेली असते. हातचे, मग तें कितीहि अल्प असो, सोडून पळत्याच्या पाठीं, मग तें कितीहि मोठें असो, लागणें हा धाडसी खेळ जनता कधीं सहसा खेळत नाहीं. अमेरिकेंतील गोऱ्या लोकांत बहुत वर्षे काळ्या शिद्दी लोकांना गुलामगिरीत ठेवण्याची पद्धत चालू होती. माणसा सारखी माणसें! त्यांचा बाजारांतील एखाद्या जड वस्तुप्रमाणें क्रयविक्रय व्हावा ही गोष्ट अमेरिकेंतील कांही सुज्ञ गोऱ्या लोकांना अत्यंत पाप मुलक अशी वाटली व त्यांनी या अमानुष पद्धति विरुद्ध मोहीम सुरु केली. शेवटी अमेरिकेंतील गोऱ्या लोकांत आपापसांतच काळ्या लोकांना गुलामगिरीतून मुक्त करण्याकरितां भयंकर लढाई सुरु झाली व तींत गुलामगिरी चालू ठेवावी असें म्हणणाऱ्या गोऱ्या लोकांचा पराजय झाला. शेवटी ता.२२ सप्टेंबर सन १८६२ रोजीं सर्व अमेरीकन राष्ट्राच्या वतीनें त्या वेळचे अमेरीकन राष्ट्राचे अधिपति अब्राहम लिंकन यानी जाहीरनामा काढला व साऱ्या काळ्या शिद्दी लोकांची गुलामगिरीतून ता. १ जानेवारी १८६३ पासून मुक्तता करण्यात आली. हा संदेश सर्वत्र पसरल्याबरोबर दरेक गुलामाच्या गोऱ्या मालकाने आपल्या गुलामांना एकत्र करुन सांगितले कीं, "तुम्ही आतां स्वतंत्र झालांत. माझ्याकडे तुम्हांला आतां न्याहारी किंवा जेवण मिळणार नाही. तुमचे तुम्ही पहा." दुर्दैवाची गोष्ट हो की स्वतंत्रतेचा संदेश ऐकून आनंदीत झालेले गुलाम आपली जबाबदारी काय हें ऐकल्याबरोबर बियरुन गेले व आपल्याला स्वातंत्र्य देतों म्हणणाऱ्या अब्राहॉम लिंकननें आपल्यावर काय अरिष्ट आणलें आहे याची जाणीव होऊन आनंदाच्या ऐवजी त्यांच्या मनांत चीड आली. तशीच गत कोल्हापुरांतील महारांची सुरवातीस झाली होती. तथापि बऱ्या गोष्टीचे बरे परीणाम छपून राहत नाहींत. त्याच न्यायानें वतन नष्ट होणें ही आपल्या हिताची गोष्ट आहे असें कोल्हापूर संस्थानांतील महारांनी अखेर ओळखले व आमची वतने खालसा करावींत असे स्वखुशीनें करवीर सरकारकडे अर्ज केले. जसे अमेरिकेंतील काळ्या लोकांना "तुम्हांला न्याहारी देतों, जेवण देतों आमचे गुलाम व्हा" असें आज जरी कोणी गोरा अमेरिकन म्हणूं लागला तरी ते लोक आतां जसें गुलामगिरी

पतकरणार नाहींत तसेंच कोल्हापूर संस्थानांतील महारांना "तुमचीं वतनें तुम्हांला देतो, घ्या!" म्हणून कितीहि विनवण्या केल्या तरी ते त्याला कदापि कबूल होणार नाहीं. कारण नरकांतल्या किड्यास नरकांतून बाहेर पडण्यापूर्वी आहे तें सोडलें तर आपलें काय होईल अशी त्याला मोठी भीति असते. पण एकदां बाहेर पडला कीं पुन्हा तो नरकवास कधींहि पत्करणार नाहीं. तशीच स्थिति आज कोल्हापूर संस्थानांतील महारांची आहे. त्यांची स्थिति वतन गेल्यामुळें इतकी सुधारली आहे कीं, ते "ताक कण्या चांगल्या" असें म्हणावयास कधींच तयार होणार नाहींत. इतकेंच नव्हे तर वतन गेल्यानें कोल्हापूर संस्थानांतील महार लोकांचा जो कांहीं फायदा झाला आहे तो पाहून कागल संस्थानच्या महारांच्या तोंडाला पाणी सुटलें आहे.व त्यांनी आपलें वतन खालसा व्हावें म्हणून आम्हीं मध्यस्थी करावी या हेतूनें आमच्याकडे एक विनंतिवजा अर्ज पाठविला आहे. महारकी वतन खालसा करण्याकरितां जरूर पडल्यास जबरदस्ती करण्यांत यावी असें जरी आमचें मत आहे तरी

वतन कायद्यांत ज्या सुधारणा आम्ही सुचविल्या आहेत त्या अमलांत आणणें न आणणें हें सर्वस्वी आम्ही महारांच्या मर्जीवर राखून ठेवलें आहे.

त्यांना आवडेल तर त्यांनी कायद्यांत सुचविलेल्या सुधारणा पचनीं पाडून घ्याव्यात. त्यांच्यावर कोणत्याच प्रकारची जबरदस्ती नाहीं. महार जातींत वतन बाबतींत जी चळवळ चालली आहे, तिच्यावरून वतनदार महारांचे तीन वर्ग असल्याचें आम्हांस दिसून आलें आहे. कांहीं महार असें आहेत कीं, ज्यांना चालू वतनपद्धत ठीक आहे असें वाटतें. दुसरे असे आहेत कीं, ज्यांना वतन सोडण्याची इच्छा नाहीं, परंतु ज्यांना वतनपद्धतींत सुधारणा होणें इष्ट वाटतें. या दोहोंशिवाय वतनदार महारांचा तिसरा असा एक वर्ग आहे कीं, जो वतनदारीला कंटाळून गेला आहे व जो जमीन हातची गेली नाहीं तर सारें वतन सोडून देण्यास तयार आहे. आम्हीं जी योजना तयार केली आहे, तींत हे तिन्ही वर्ग ध्यानांत धरूनच तयार केली आहे. ज्या महारांना आहे ती वतन व्यवस्था बरी आहे असें वाटतें त्यांना ती सोडून देण्याची जबरदस्ती करण्यांत आलेली नाहीं. त्यांनीं आहे त्या परिस्थितींत सुखानें राहावें. ज्यांना वतनांत सुधारणा पाहिजे अशा महारांनीं कलेक्टरला अर्ज करून बलुत्याच्याऐवजीं नकद कर ठरवून घ्यावा व तो सरकारला वसूल करण्यास सांगावा. त्याचप्रमाणें रयतेचें काम करणें नको असल्यास अर्ज करून कलेक्टरास तसें कळवावें म्हणजे त्यांना त्यापासून आपली सुटका करून घेतां येईल. परंतु हें महारांच्या मर्जीवर अवलंबून ठेवण्यांत आलें आहे. त्यांना पसंत पडेल तर त्यांनीं तसें करावें. नको असल्यास त्यांच्यावर कोणाची सक्ति नाहीं. त्याचप्रमाणें ज्या महारांना मुळीं वतन नको आहे त्यांनीं शेतसारा भरून मोकळें होण्याची तरतूद करून ठेवण्यांत आली आहे. यांतहि वतन हवें कीं नको हें ठरविणें सर्वस्वी महारांच्या मर्जीवर ठेवण्यांत आलें आहे. ज्यांना पाहिजे असेल, त्यांना सोडा म्हणून त्यांच्यापाठीं कोणी लकडा लावणार नाहीं. ज्यांना नको असेल त्यांना जमीन जाईल या भीतीनें वतनाच्या खोड्यांत अडकून राहण्याचें कांहीं कारण नाहीं. एकूण तिन्ही प्रकारच्या वतनदार महारांची सोय आमच्या योजनेनें होणार आहे व तीहि कोणावर जोरजुलूम केल्याशिवाय होणार आहे. अशा योजनेस विरोध करणारे लोक मूर्ख असले पाहिजेत किंवा दुष्ट असले पाहिजेत. दुष्टांचें समाधान करणें अशक्य आहे. आज हें जें स्पष्टीकरण आम्ही करीत आहोंत तें दुष्ट लोकांचें समाधान करण्याकरितां करित नाहीं. फक्त मूर्ख लोकांनीं शहाणे होऊन त्यांच्या लपंडावास बळी पडूं नये येवढ्याच हेतूनें तें करित आहोंत. तो आमचा हेतू सफल होईल व महार जात वतनाची बेडी तोडून आपल्या उन्नतीचा मार्ग मोकळा करून घेईल असा आम्हांस पूर्ण भरंवसा आहे.

विविध-विषय-संग्रह.

कोल्हापूर संस्थानांतील महारकी वतनाची विल्हेवाट.

श्रीयुत डॉ. बी. आर. आंबेडकर साहेब, संपादक बहिष्कृत भारत, यांसी—

बळवंत नारायण शिगे असि. मास्तर मु. पो. रायबाग स्टेट—कोल्हापूर, याचा कृ. सा. न. वि. वि.

ता. ३० सप्टेंबर १९२७ इ. अंक १३ वा यांत महारवतनविचारासंबंधीं प्रसिद्ध झालेला लेख व त्या पूर्वीचे लेख वाचून त्यासंबंधीं कांहीं सूचना करावयाशा वाटल्यावरून करीत आहें. त्या अवलोकनांत येतील अशी आशा आहे. इ. स. १९२१ सालीं शाहू छत्रपति-महाराज करवीर हे हयात असतांना या प्रश्नासंबंधीं भवति न भवति होऊन अखेर महारवतन अजिबात खालसा करावें असेंच ठरलें. त्यासंबंधीं महार लोकांचे अर्ज व त्यांवर हुजुरची ऑर्डर कशी झाली त्या संबंधीं माहिती सोबत पाठविली आहे ती अवलोकनांत यावी.

आपल्या पत्राच्या १३ व्या अंकांत "महार वतन खालसा करावें" यासंबंधीं ऊहापोह झालेला असतां व तोच मार्ग सोज्वल असतां "महार वतनांत सुधारणा" असें बील करण्यांत आलें आहे तें पसंत नाहीं; कारण कीं, कायद्यांत व वतन अॅक्टांत कितीही सुधारणा झाली तरी ती सुधारणा कागदींच असते आणि अम्मल मात्र भलताच होतो. गांव कामगार व पोलीस अंमलदार अगर असेच दुसरे कनिष्ठ नोकर गरीब महार लोकांना किती नडवितात तें सांगावयास नकोच.

सन १९२५ सालीं माजी ना. निकाळजे यांच्या ठरावाला मि. मॉन्टफर्ड यांनीं दिलेलें उत्तर स्तुत्य आहे. त्यांचा आशय महार वतन पूर्ण खालसा व्हावें असाच आहे. "सेटलमेन्ट जुडी आकारून त्या उत्पन्नांत सरकारनें नोकर ठेवून आपलीं कामें करून घ्यावीं" असा आपला एक मुद्दा आहे तोही पसंत आहे. परंतु या गोष्टीस सरकार कबूल होईल कीं नाहीं याची शंकाच आहे.

वतन खालसा करून महारांच्या इनाम जमिनी रयताव्यांत दाखल केल्या असतां (कोल्हापूर स्टेटमध्यें हल्लीं असेंच झालें आहे) त्यांतही एक मोठी भीति आहे. ती ही कीं, अशाप्रकारें महारांना रैताव्याचे पूर्ण हक्क मिळाले असतां महार लोक हळूहळू आपल्या जमिनी खरेदी देऊन मोकळे होतील व कालांतरानें महार लोकांच्या ताब्यांत वंशपरंपरा असलेल्या जमिनी नष्ट होतील. यास्तव जर वतन खालसा होऊन जमिनी रैताव्यांत दाखल झाल्या तर त्या महार जाती खेरीज इतर जातींस खरेदी देण्याची कायद्यानें मनाई असावी. ही मनाई कोल्हापूर स्टेटमध्यें कायद्यानें अद्याप झालेली नाहीं; तरीपण हुजुर ऑर्डरमध्यें तसा उल्लेख झालेला आहे. तो असा—"जमिनी ज्याचे ताब्यांत आहेत त्याच्याच ताब्यांत राहणेच्या आहेत" (सोबतच्या छापील अर्जांत हुजुर ऑर्डरचा उतारा आहे तो पाहणें)

कोल्हापूर स्टेटमध्यें वतन खालसा करते वेळीं बऱ्याच महार लोकांनीं तसें करण्याचें नाकारिलें व आढेवेढे घेतले होते परंतु तेच महार लोक हल्लीं गुलामगिरीतून कायमचे मुक्त झाले असल्यानें सरकारास (शाहू छत्रपतींस) दुवा देत आहेत.

"बलुतें व भाकर यांचें रूपांतर नक्त रकमेंत व्हावें व ती रक्कम सरकारी तिजोरीतून महारांना मिळावी." असा आपला एक मुद्दा आहे; परंतु तसें होणें हें केव्हांही शक्य होणार नाहीं. कारण बलुतें व भाकर महारांना मिळते ती सरकारी नोकरीबद्दल नसून रयतेच्या नोकरीबद्दल मिळते. (हें म्हणणें चुकीचें आहे. व त्यामुळेंच पुढील विचार-भिन्नता वाढली आहे. सं. ब. भा.) अर्थात् महारांनी रयतेची नोकरी केली तरच ती रयतेपासून मिळूं शकेल व जें मिळतें तें सर्व अनियमितच असतें त्याजबद्दल नक्त रक्कम सरकारांत भरण्यास रयत कबूल होणें शक्य नाहीं; व तें योग्यही आहे. शिवाय सरकारही या बाबतींत रयतेवर जुलम करणार नाहीं आणि तो न करावा हें ठीकच आहे महार सरकारी नोकरी करतात त्याबद्दल महारांन जमिनीं आहेत मग रयतेवर नक्त ऐवजाचा जुलम तो कां? शिवाय महार लोक सर्वच रयतेचीं (सगळ्याच रयतेची) कामें तरी कुठें करतात? मग एकसहा रयतेवर सरकारनें कर बसविणें व रयतेनें तो मान्य करणें केव्हांही न्यायाचे होणार नाहीं. मध्यप्रांत-वऱ्हाड तिकडे मात्र अशी वहिवाट व कायदा असल्याचें समजतें.

कदाचित् नक्त ऐवजाबद्दल कायद्यानें जरी ठरविण्यांत आलें तरी तेंही अयोग्यच आहे. तशानें गुलामगिरींतून सर्वच महारांची मुक्तता होणार नाहीं. कां कीं, "रयतेचीं कामें करणें अगर न करणें व तेवढ्यापुरता मुशाहिरा घेणें अगर न घेणें याची मुभा महारांना असावी," असा आपला मुद्दा आहे. परंतु एका महारानें रयतेचें काम करण्याचें व त्याचा मोबदला घेण्याचें नाकारिलें तर दुसरा त्याचा भाऊ तें करण्यास तयार होतो! एकूण गुलामगिरीचें बीज शिल्लक राहातेंच.

सदरहू बाबतींत महार लोकांना गुलामगिरींतून मुक्त करण्यास दोन मार्गांपैकीं कोणता तरी एक पसंत करावा. ते मार्ग असे:—

(१) महार लोकांच्या महारकी इनामी जमिनींवर सरकारनें सेटलमेन्टजुडी बसवून त्या उत्पन्नांतून सरकारनें आपलीं कामें करून घ्यावींत; व रयत लोकांचीं कामें करणें अगर न करणें हें महारांच्या इच्छेवर असावें, त्यांच्यावर रयतेनें जुलूम करता कामा नये; जुलूम करणाऱ्या रयतेवर कायदेशीर इलाज करण्याबद्दल महारांना पूर्ण मुभा असावी अगर तशा अर्थाचा कायदाच करून घ्यावा.

(२) महारकी वतन खालसा करवून तें इनामांतून कमी करून रयताव्यांत दाखल केलें असतां "गळा कापला व खोकला हटला" या न्यायाप्रमाणें महारांना पूर्ण स्वातंत्र्य मिळेल. असेंच कोल्हापूर स्टेटमध्यें करण्यांत आलें आहे.

करितां महारवतन कायद्यांत सुधारणा न करितां वरील दोन मार्गांपैकीं कोणता तरी एक अंमलांत येईल अशी

तजवीज व्हावी. मात्र कोणत्याही कारणानें महारांच्या कब्जांतील जमिनी जातां कामा नये. त्या जशा आजपर्यंत वंशपरंपरा चालत आल्या आहेत तशाच त्या यापुढेंही चालाव्या.

कोल्हापूर स्टेटमध्यें महार वतन खालसा करण्याचे कामीं जे ४।५ इसम उपदेशक म्हणून नेमण्यांत आले होते त्यांपैकीं मी एक असल्यानें मजला यांतील माहिती व अनुभव आहे, म्हणून वरील विवेचन केलें आहे. कांहीं ग्राह्य असल्यास घ्यावें इतकेंच.

सोबत दोन छापील फार्म आहेत तेही अवलोकनांत यावेत. कळावें, लोभ असावा ही विज्ञापना. ता. २६।१० १९२७ इ.

आ. नम्र,

बळवंत नारायण शिगे.

असि. मास्तर मु. पो. रायबाग स्टेट कोल्हापूर.

श्रीमन्महाराज छत्रपति साहेब सरकार करवीर यांचे सेवेशी.

अज्ञाधारक सेवक समस्त वतनदार महार लोक रा. बस्तवाड, पेटा रायबाग, इ. करवीर यांचा नम्र अर्ज खालीं लिहिल्याप्रमाणें:—

आम्हां महारलोकांस हिंदु समाजांतील आचारविचारांनीं, दुष्ट चालीरीतींनीं आणि बंधनांनीं अस्पृश्य ठरवून टाकलें; आणि बहिष्कृत करून गांवाबाहेर राहणेस भाग पाडलें, यामुळें आमची सर्वतोपरी अत्यंत हानी झाली आहे. इतर सर्व समाजांत अनेक प्रकारें ज्ञानवृद्धी होत आहे. त्यांची सुधारणा चालू आहे. परंतु आम्ही मात्र सुधारणेस मुकलों, व सुखास पारखे झालों ! आमच्यांत मनुष्यपणासुद्धां राहिला नाहीं. आम्ही अति निकृष्ट स्थितीस पोंचलों.

श्रीमन्महाराज छत्रपतींनीं आम्हांस ऊर्जित दशेस आणावें आणि आमची सुधारणा करावी म्हणून अनेक मार्गांनीं प्रयत्न चालविले आहेत; आमचेसाठीं बोर्डिंगें काढलीं; विद्या मंदिरें खुलीं केलीं; कित्येकांना नोकऱ्या दिल्या; आणि कांहींचा वकिलीसारख्या उच्च धंद्यांतही प्रवेश करविला आणि स्पृश्यास्पृश्यतेचा भेद बाजूस ठेवून सरकारांनीं आम्हांस मुलाप्रमाणें ममतेनें वागविलें! याबद्दल आमचा समाज हुजुरांस देवाप्रमाणें पूज्य मानीत आहे. आणि या औदार्याबद्दल पिढ्यानुपिढ्या हा समाज हुजूर चरणांचा ऋणी राहील ! !

इतकें झालें तरी, आमच्या समाजाचे लोकसंख्येकडे दृष्टी दिली म्हणजे मन निराश होतें ! आणि काय करावें, तें सुचत नाहीं ! झालेली सुधारणा कांहींच नव्हे, असें वाटू लागतें !

हिंदु समाजांत वतनाची आवड फार. परंतु आमचें वतन व आमची वतनी नोकरी यांत आम्हांस भूषण वाटण्यासारखें कांहींच नाहीं. परंतु अंध परंपरेने नरकांतल्या किड्याप्रमाणें असलेही वतन आम्हांस प्रिय वाटत आहे ! या क्षुद्र वतनी नोकरींतून आम्हांस मुक्त करावें म्हणून हुजुरूनें एक वट हुकूम काढला. आणि ठरविलें कीं १० एकर जमिनी मागें एक महार नोकर सरकारांनीं घ्यावा. आणि बाकी सर्व महारांना नोकरीतून कमी करावें. परंतु या हुकमानें इष्ट हेतु साध्य होत नाहीं. कारण हल्लीं इतर सर्व महारांच्या कबज्यातील जमिनी जाणार, आणि ते असंतुष्ट होणार. दुसरें सर्व जमिनी थोड्याशा महार लोकांत वांटल्या जाऊन पुन्हां वतनी नोकरीचें जूं त्यांचे मागे राहणारच ! या क्षुद्र वतनी नोकरीचें लोढणें आमच्या गळ्यांत असेपर्यंत आमची दशा सुधारणें शक्य नाहीं. करितां ही वतनी नोकरीच अजिबात काढून टाकावी असें आमचें म्हणणे आहे.

सरकारांस आमची नम्र सूचना खालीं लिहिल्याप्रमाणें:—

आजवर जमिनी ज्याजकडे जशा चालत आल्या आहेत, तशाच त्याजकडे चालू ठेवाव्यात. कबजाची दिगरादिगर अगर फेरफार करूं नये. फक्त सर्व महारकी वतन ९ नंबराचे इनामपत्रकांतून काढून नमुना नंबर ५ च्या रयताव्यांत दाखल करावा्यात. आणि दुसरी गोष्ट सर्व महार लोकांना वतनी नोकरींतून मुक्त करावें. सरकारची अगर रयतेची कसलीही वतनी नोकरीची जबाबदारी त्यांचेवर ठेवू नये.

या योगानें आम्हांस कांहींशी स्वतंत्रता मिळेल; इतर धंदे करण्यास चार पैसे मिळून सवडही होईल. यांत कोणाचें नुकसान नाहीं. अर्थातच असंतोषही नाहीं. आमची वतनी नोकरी म्हणजे गांवची वेठ बिगार करणे, लांकडें फोडणें, जनावरांचीं प्रेतें वाहणें, आणि गांवचीं गलिच्छ कामें करणें. हीं कामें वतन कारणानें म्हणून आमचेवर लादली आहेत तोंपर्यंत आम्ही तसेच क्षुद्र राहणार. ती नोकरी नाहींशी झाली म्हणजे आम्हांस धंदे स्वातंत्र्य मिळेल. आणि निर्वाहाचे इतर उद्योग करतां येतील. आणि आमचेवरील क्षुद्रपणाचा आणि त्याबरोबर अस्पृश्यत्वाचाही डाग क्रमाक्रमानें नाहींसा होऊं जाईल.

आतां सरकारच्या नोकरीचा प्रश्न राहिला. त्याचें उत्तर सोपें आहे. आमच्या जमिनी निवळ रयतावा झाल्यानें त्यांचा जो सारा सरकारांत जमा होईल; त्यांतून जरूरीप्रमाणें अवश्य तितके नोकर ठेवण्यास आणि वाटेल त्यांजकडून पैसा देऊन काम करून घेण्यास सरकारांस कांहींच अडचण नाहीं.

करितां सरकारपाशीं आमची प्रार्थना आहे कीं, आमचीं सर्व महारकी वतनें इनामांतून कमी करून रयताव्यांत दाखल करावींत. आणि सर्व महारांना वतनी नोकरींतून मुक्त करावेत. सेवेशी श्रुत होय ही विज्ञापना.

तारीख २७।७।१९२१ ई.

महार लोकांच्या सह्या

हु. ऑ. नं. १६३

राव. सा. हुजूर चिटणीस यासी आज्ञा केली ऐसीजे—

ह्या महार लोकांनीं आपखुषीनें इनाम जमीन रयतावा करून मिळणेबद्दल केलेला अर्ज हुजूर पसंत आहे. या लोकांना गुलामगिरींतून मुक्त करण्यास इनाम जमीन रयतावा करून देणें हाच मार्ग उत्तम आहे. करितां सदर गांवच्या महारकी इनाम जमिनी इनामांतून कमी करून रैताव्यांत दाखल करावयात. सदर जमिनीवर कांहीं बाबी वगैरे बसलेल्या असल्यास त्या सर्व कमी करण्यात येत आहेत. या हुकमाचे आधारें महारांना रयताव्याचें पूर्ण हक्क देण्यात येत आहेत. त्यांच्याकडून कोणतीही नोकरी घेणेची नाहीं. ही ऑर्डर कोणत्याही ऑफिसांत तीन दिवसापेक्षां जास्त दिवस राहतां कामा नये. मामलेदार यांनीं ऑर्डरचा अंमल केल्याबद्दल तात्काल रिपोर्ट करावा. जमीन ज्याचे ज्याचे ताब्यात आहे त्याचे त्याचेच ताब्यांत राहणेची आहे. कोणत्याही प्रकारें कबजा तबदील करणेचा नाहीं. कळावें.

रजपूतवाडी क्यांप ता. ५।८।२१ सही— **शाहु छत्रपति**

रावसाहेब हुजूर चिटणीस यांसी आज्ञा केली ऐसीजे.

ज्या महार लोकांनीं आपलीं वतनें रयताव्यांत दाखल करावींत म्हणून अर्ज केला असेल त्यांच्या कडून अर्जाच्या तारखेपासून नोकरी घेणेची नाहीं, त्यांचा वेठवरळा माफ करणेंत यावा. तराळ घस्त लोकांनां वेठवरळा सांगणें नाहीं; जर कोणी आपले मनगटाचे जोरावर सदर लोकांनां वेठवरळा करणेस लावतील तर त्यांना नोकरींतून पेन्शन न देतां कमी केलें जाईल; व वतनदार असलेस त्यास वतनांतूनही कमी केलें जाईल. याची दखलगिरी प्रत्येक गांवकामगारास द्यावी. याप्रमाणें जरूर तजवीज करावी, कळावें.

शिरोळ क्यांप. ता. १५।७।१९२१ इ. **शाहु छत्रपति**

पहिल्यानें महार लोकांनीं वतनांचे राजीनामे दिले असतां पूर्वपरंपरेस अनुसरून कित्येक गांव कामगार व सरकारी नोकर महारांना जुलमानें कामें सांगत असत व वेठबिगार करवून घेत असत म्हणून वरील ऑर्डर देणे हुजुरांस भाग पडलें. सदर हुकमाच्या छापील प्रति सर्व महार लोकांस मिळतील अशी तजवीज करणेंत आली होती. सबब अवलोकनार्थ सदर फार्म पाठविला आहे.

ब. ना. शिगे.

आत्मपरिचय.

सभासमारंभ व इतर वृत्त.

कागवाड.

ता. २९।९।२७ रोजीं मु. कागवाड ता. अथणी जि. बेळगांव येथें बहिष्कृतवर्गाची जाहीर सभा श्रीयुत रामा भोमा मांग पेन्शनर मास्तर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेस महार, मांग, चांभार, ढोर जातीची मंडळी ५०० वर जमली होती. अध्यक्षांनीं आपल्या प्रास्ताविक भाषणांत सांगितलें कीं, दयाळू ब्रिटिश सरकारच्या राज्यांतच आपली सुधारणा होऊं लागली आहे. प्राचीन काळीं ब्राह्मण्यग्रस्त हिंदूंनीं आपणास अत्यंत छळिलें असून, आपणामध्यें फाटाफूट व्हावी, या हेतूनें उच्चनीचपणाची भावना कायमची गोवून टाकली, व अजूनही ब्राह्मण व ब्राह्मण्यग्रस्त लोक आपलें वर्चस्व आमच्यावर कायम राहावें म्हणून आमच्यांतीलच कांहीं मूर्ख व स्वार्थी लोकांना हाताशीं धरून त्यांच्या करवीं अखिल बहिष्कृतवर्गाचे पुढारी विद्वद्रत्न डॉ. आंबेडकर यांनीं निःस्वार्थ बुद्धीनें चालविलेल्या बहिष्कृतवर्गाच्या चळवळीला हाणून पाडावें म्हणून आटोकाट प्रयत्न चालले आहेत. या स्पृश्य लोकांचा कावा समजून न घेतां पुण्यांतील मांग जातीचे एक गृहस्थ रा. सकट व वायदंडे आणि इतर अस्पृश्य लोकांनीं डॉ. आंबेडकर यांच्यावर निष्कारण टिकेचा भडिमार सुरू केला आहे याबद्दल अतिशय वाईट वाटतें. असें करणें म्हणजे आपल्या पायांवर आपणच कुऱ्हाड मारून घेण्यासारखें आहे. करितां ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांच्या मतलबास बळी न पडतां ऐक्यानें चळवळ करून आपले मनुष्यत्वाचे हक्क प्राप्त करून घेण्याबद्दल कर्नाटकांतील बहिष्कृतवर्गास माझी आग्रहाची विनंति आहे.

नंतर पुढे लिहिलेले ठराव पास झाले (१) राजनिष्ठा (२) डॉ. आंबेडकर यांच्या मताप्रमाणें बहिष्कृतवर्गानें

चळवळ करावी (३) रा. धर्माजी राघवेंद्र खळे एकखंबा (महार) यांचेवर झालेल्या खटल्यांतून त्यांची सुटका झाल्याबद्दल अभिनंदन (४) महाड येथें ता. २५-१२-२७ पासून होणाऱ्या सत्याग्रहास मदत (५) सार्वजनिक हिंदुदेवालयें, तलाव, विहिरी वगैरे ठिकाणीं हक्कानें प्रवेश करणें (६) श्रीयुत इंगळे यांनीं कर्नाटक भागांत चालविलेल्या कामगिरीबद्दल अभिनंदन. या ठरावावर मेसर्स रा. भौ. मांग, दशरथ भिमा तुळसार, नामदेव कांबळे, रा. असोदे, म. भी. शेतकापणे इत्यादि वक्त्यांचीं भाषणें झाल्यावर सभा बरखास्त झाली.

" बहिष्कृत विद्यार्थी सम्मेलन "

पुणें

बहिष्कृत विद्यार्थ्यांचें चतुर्थ वार्षिक सामाजिक सम्मेलन पुणें येथें बहिष्कृतांचे सुप्रसिद्ध पुढारी डॉ. भिमराव आंबेडकर बार-अॅट-लॉ यांच्या अध्यक्षतेखालीं रविवार ता. २-१०-२७ रोजीं उत्साहानें पार पडलें. समारंभासाठीं डी. सी. मिशनचा अहल्याश्रम हॉल सुशोभित केला होता. सम्मेलनाचा कार्यक्रम शनिवार व रविवार असे दोन दिवस ठेवण्यांत आला होता. शनिवारीं विद्यार्थ्यांच्या संभाषणाचे व खेळांचे सामने झाले. या सामन्यांत महार, मांग व चांभार या वर्गांतील विद्यार्थ्यांनीं भाग घेतला होता. हें नमूद करण्यास आनंद वाटतो. संभाषणांत व खेळांत बक्षिसें मिळविलेल्या विद्यार्थ्यांचा बक्षिससमारंभ रविवारी सायंकाळी ५ वाजतां होणार होता. त्यासाठीं नियोजित अध्यक्ष व बहिष्कृतांचे पुढारी डॉ. भिमराव आंबेडकर बार-अॅट-लॉ हे डॉ. सोळंकी, कदम वगैरे मंडळी समवेत ५ वाजतां येऊन दाखल झाले. अध्यक्षांच्या स्वागतासाठीं गव्हर्नमेंन्ट डी. सी. हॉस्टेल व डी. सी. मिशन या संस्थांच्या बालवीरांची पथकें दारापाशीं सज्ज होऊन राहिली होतीं. दरवाजापाशीं अध्यक्ष येतांच सुभेदार घाटगे यांच्या आधिपत्याखालील बालवीरांच्या पथकानीं त्यांना खडी ताजीम दिली. यावेळी डॉ. आंबेडकर यांच्या जयजयकाराचा प्रचंड ध्वनि निघाला. आणि या जयजयकारांतच पाहुणे मंडळी आश्रमांत येऊन दाखल झाली. नंतर उपहार आटोपल्यावर अध्यक्ष, विद्यार्थी, व कांहीं निमंत्रित पाहुणे यांचा ग्रुप फोटो घेण्यांत आल्यावर ६ वाजतां बक्षिस समारंभ सुरू झाला.

पाहुणे मंडळींत डॉ. सोळंकी, प्रि. तावडे, रा. श्रीधरपंत टिळक, रा. संगमनेरकर, कदम, ऐदाळे, बाराथ, भंडारे, राजभोज, लांडगे, वायदंडे, डी. सी. मिशनचे रा. पाताडे, सुभेदार घाटगे बंधु, गायकवाड, तसेंच सेवासदनांतील प्रौढ विद्यार्थिनी, ट्रेनिंग कॉलेजचे प्रौढ विद्यार्थी, वगैरे मंडळी प्रामुख्यानें दिसत होती. नंतर जॉ. सेक्रेटरी रा. रणपिसे यांनीं निरनिराळ्या सामन्यांतील बाबीचें मार्मिक विवेचन केलें. आणि अध्यक्षांनीं स्वहस्तानें यशस्वी उमेदवारास बक्षिसें वांटली. नंतर अध्यक्षांनीं आपलें भाषण केलें. त्यांत त्यांनीं बहिष्कृत वर्गाच्या सभ्यांच्या भयानक व चिंताजनक परिस्थितीचें वर्णन करून अशा विषम हिरमोड करणाऱ्या परिस्थितींत बहिष्कृत विद्यार्थ्यांनीं आपलें कर्तव्य यथायोग्य पार पाडण्यावर बहिष्कृतांचें भवितव्य अवलंबून आहे, असें सांगितलें. त्याचप्रमाणें बहिष्कृतांतील सुशिक्षित स्त्रियांनाही आपलें शील व कर्तव्य सांभाळून समाजाच्या प्रगतीस हातभार लावण्याचा उपदेश केला. सुशिक्षित असूनही केवळ अस्पृश्य मानलें गेल्यामुळें बहिष्कृतांतील लायक माणसांची कशी कुचंबना होते हें त्यांनी प्रत्यक्ष उदाहरणें घेऊन जेव्हां पटविले त्यावेळी सभागृहांत भीषण गांभीर्य पसरलें. डॉक्टरसाहेब मनापासून बोलत होते. यावेळीं त्यांच्या जीवाची तळमळ व मनाची खळबळ त्यांच्या प्रत्येक शब्दांत प्रतिबिंबित होत होती. एकंदरीत अध्यक्षांचें भाषण अस्खलित, जोरदार, व चित्ताकर्षक झालें. नंतर आभारप्रदर्शन झाल्यावर अध्यक्षांस पुष्पहार घालण्यांत आला. व अशा रीतीनें हा संस्मरणीय प्रसंग पार पडला.

नांदगांव

तारीख ६-१०-२७ गुरुवार दसऱ्याच्या सुटीनिमित्त मौजे नांदगांव ता. देवगड जि. रत्नागिरी येथील लो. स्कूल नांदगांव येथें सरस्वतीउत्साह मोठ्या थाटानें पार पडला. महारमंडळीनें ही शाळा यंदाच बांधलेली असून हा पहिलाच क्रम आहे. सकाळीं ७ ते १० पर्यंत सरस्वतीपूजन होऊन, आपल्या समाजांत विद्वत्तेची किती जरूरी आहे. याबद्दल शाळेचे हेडमास्तर व स्कूलपंच यांचें भाषण होऊन रात्रौ मौजे सांवडांव, ओरव, असलदें व गांवच्या महार भजनी मंडळीनें आपापले मेळें आणून सरस्वतीदेवीची प्रेमभावानें सेवा केली. श्रोतृसमुदाय १७५/२०० वर जमला होता. दुसऱ्या दिवशीं शाळेबाहेरील वेळांत येथील मराठी शाळा नंबर १ व ह्या दोन्ही शाळांच्या मुलांचें जयजयकारांत ६ वाजतां सरस्वतीचें विसर्जन करण्यांत आलें. असें गोविंद येसू मालवणकर कळवितात.

मुंबई

ता. १५-१०-२७ रोजीं कुलाबा भागांतील टाटाचा तबेला या ठिकाणीं श्री. सी. ना. शिवतरकर यांचे अध्यक्षतेखालीं जाहीर सभा भरली होती. लोकसमुदाय पांचशेंवर जमला होता. सभेला सुमारें ९ वाजतां सुरवात झाली. महाड येथील सत्याग्रहविषयक पहिला ठराव रा. विगोटे यांनीं मांडला. त्यास रा. नागांवकर व रा. गायकवाड यांनी दुजोरा दिला. प्रस्तुत ठराव टाळ्यांच्या कडकडाटांत एकमतानें पसार झाला. तदनंतर "महारवतन अॅक्टाचें सुधारणा बील तयार केल्याबद्दल डॉ. आंबेडकर यांचें अभिनंदन" या ठरावावर श्री. को. श्री. खोलवडीकर यांचें अत्यंत अस्खलित असें भाषण झालें. त्यास रा. गंगावणे यांनीं अनुमोदन दिलें. सदर ठरावावरील पहिल्या वक्त्यांनी उपरोक्त बिलाचीं कलमें साध्या, सोप्या व सरळ शब्दांनीं स्पष्ट करून सांगितली व बिल पास झाल्यास आपणाला कोणकोणते फायदे होतील यांचें मार्मिक विवेचन केलें. दुसऱ्या वक्त्याच्या बोलण्याचा रोख थोडासा वेगळा होता. कांहीं इरसाल इसम डॉ. आंबेडकर व त्यांचें वतन अॅक्ट सुधारणाबिल याविषयीं महार समाजांतील निरक्षर लोकांत जो गैरसमज पसरवीत आहेत तो केवळ व्यक्तिद्वेषानें प्रेरित होऊनच पसरवीत आहेत. दुसरें कोणतेंहि त्यास कारण नाहीं—असा त्यांच्या बोलण्याचा रोख होता. नंतर अध्यक्षांनी मार्मिक भाषण केल्यावर सभा बरखास्त झाली.

आभारप्रदर्शन

कळंबी, ता. तासगाव, येथील शाळेचे तरुण, उत्साही, शिक्षण-प्रेमी स्कूलपंच मे. रामगौडा बाबगौडा पाटील, यांनीं आपल्या मुलाच्या 'जावळ' काढण्याच्या समारंभाप्रित्यर्थ एथील शाळेंतील मुलांना खाऊ व पेन्सिली वांटल्या. आणि गरीब अस्पृश्य मुलांना टोप्या वांटल्या आम्ही मे. पाटील यांचें मन:पूर्वक अभिनंदन करितों.

आ. न.

कृष्णा नायकू सुतार,
मास्तर, कळंबी.

जाहिर पानसुपारी.

तारीख १-१०-१९२७ रोजीं वाल्हें येथें श्री. जेधेजवळकर व सासवडचे श्री. दादासाहेब पुरंदरे इनामदार यांना बहिष्कृतवर्गातर्फे पानसुपारी झाली. त्या वेळीं श्री. जेधे, मुंबईचे श्री. शिंदे, सासवडचे श्री. दादासाहेब पुरंदरे व श्री. निरगुडे यांचीं फार कळकळीचीं व परिणामकारक भाषणें झाली.

आ. न.

भिकाजी गणेश भोसले,
भगूर, नाशिक.

" भगूरकरांचे सीमोल्लंघन "

मेहेरबान संपादक महाशय—"बहिष्कृत भारत" मुंबई. यांचे सेवेशी सदरचा लेख आपल्या प्रसिद्ध पत्रांत याल अशी आशा बाळगतों.

सीमोल्लंघन म्हणजे गांवची नुसती दोन मैल जमीन ओलांडणें नव्हे ! मराठशाहीचे वेळीं याच शुभ मुहुर्तावर देश जिकण्यास निघत असत. तो काळ जरी हल्ली नाहीं; तरी पण हिंदुधर्मियांच्या हृदयसीमेवर दुष्ट रुढीचें जें वेष्टन ब्राह्मणानें पाडून, हा समाज कमकुवत केला आहे, तें वेष्टन तोडणें हें प्रत्येक खऱ्या हिंदपुत्राचें कर्तव्य. अर्थात् हेंच खरें सीमोल्लंघन होय. हें कर्तव्य भगूर येथील घरंदाज देशमुख, बाबूराव आणि जयवंतराव, या मित्रद्वयांनीं करण्याचे प्रयत्न चालविले आहेत. त्यांनीं अस्पृश्य मानिलेल्या बंधूंस "श्री शिवाजी वाचनालया"चे वाढदिवसानिमित्त पानसुपारीस बोलावून राहात्या घराच्या मजल्यावर भेदभाव न धरितां स्पृश्यास्पृश्य एका बैठकीवर बसविले आणि "शिवाजी व्यायाम शाळा" यां संस्थेंत अस्पृश्य मुलांस मोठ्या प्रेमानें घेतलें आहे.

यांना श्री. नाना घोपावकर (ब्राह्मण.) हेही अंत:करणपूर्वक साह्य करतात. अस्पृश्यांच्या दु:खद स्थितीचें वर्णन कळकळीनें करून, तें निवारण्याचें आश्वासन या मंडळानें भरसभेंत दिलें आहे. याबद्दल फार आभार मानितों.

परंतु हिंदुस्तानांत हंगामी पुढाऱ्यांचे अर्थात् बेगडी देशभक्तांचें "पेंव" बरेंच मोठें फुटलेलें आहे; त्या मालिकेंत या तयमूर्ति गोविल्या न जावोत अशी नम्र सूचना दिल्याशिवाय यांचें अभिनंदन करवत नाहीं.

आ. न. सेवक
रामचंद्र-मित्र पगारे
अस्पृश्योद्धार वाचनालय, भगूर

जाहिर विनंति.

अस्पृश्य वर्ग विद्येंत फार मागासलेला आहे व त्याची सुधारणा व्हावी असें प्रत्येक सदय अंत:करणाच्या व्यक्तीला वाटत आहे. अस्पृश्य वर्गांतील विद्यार्थ्यांना बोर्डिंगसारख्या संस्था फार उपयुक्त आहेत. कारण या वर्गाची सांपत्तिक स्थिति असावी तितकी चांगली नाहीं. म्हणून पुष्कळ आईबापांना मुलांच्या शिक्षणावर पैसा खर्च करण्याची ऐपत नसते व ह्यामुळें बरेचसे होतकरू

विद्यार्थी घरीं बसतात. अशा मुलांना योग्य वळण मिळावें म्हणून बुलढाणें जिल्ह्यांत चिखली मुक्कामीं एक बोर्डींग म्हणजे पौराणिककाळच्या शिष्यमठाप्रमाणें एक मठ स्थापन करण्यांत आला आहे. हल्लीं या बोर्डींगांत ए. व्ही. स्कूल, मिडलस्कूल व प्रायमरी स्कूलमध्यें शिक्षण घेणारे एकूण ३९ विद्यार्थी असून दरसाल फक्त जेवणाचा सरासरी २००० रुपये खर्च आहे. मुलांना औद्योगिक शिक्षण मिळावें म्हणून तूर्त शिवणकामाचा वर्गही सुरू केला आहे. हें बोर्डींग अर्थातच लोकाश्रयावर विशेष अवलंबून राहणार आहे. प्रजा सुशिक्षित करणें जसें राजाचें कर्तव्य आहे तसेंच आपल्या देशबांधवांस मदत करणें सर्व राष्ट्राभिमानी लोकांचें कर्तव्य आहे. म्हणून चालकाची अशी नम्र विनंति आहे कीं, या बोर्डींगास स्वतः हस्तें परहस्तें मदत केल्यास ही संस्था आपली फार आभारी होईल.

चिखली, तारीख २९-१०-२७
आपला नम्र,
एल्. एस्. भटकर,
व्यवस्थापकः—श्री चाखामेळा बोर्डींग, ब्रँच चिखली, जि. बुलढाणा.

संमेलन.

रोहिदास ज्ञानोदय समाज, कुर्ला ब्रांच १.

यांच्या विद्यमानें ता. ६-१०-२७ रोजीं सायंकाळीं ४ वाजतां मु॥ कुर्ला स्वदेशी मिलसची चाळ नं. ३ येथें "दसरा सम्मेलन" झालें. सदर प्रसंगीं रोहिदास चेवली समाजाच्या पंच मंडळीनें जमातीच्या सार्वजनिक कार्यांत (पांचवी, लग्न, दसरा, होळी, मयत व उत्तरक्रिया) दारू आणूं नये, असा ठराव पास केला. सदर प्रसंगीं रा. रा. जाणुजी गोपाळ दाबीलकर, श्रीयुत शंकर कृष्णाजी चांदोरकर, श्री. राघोबा नारायण वनमाली, श्री. शंकरराव खंडूजी नागोटकर, यांचीं प्रसंगास अनुसरून भाषणें झालीं.

महाराष्ट्रीय मोची समाज.

वरील समाजाचे विद्यमानें मंगळवार ता. २५/१०/२७ रोजीं संध्याकाळीं ४ वाजतां दिपवाळी सम्मेलन श्रीयुत सीताराम नामदेव शिवतरकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं फर्ग्युसनरोड केळीचा बाग येथें मोठ्या थाटानें पार पडलें. सदर प्रसंगीं संतमूर्ती शिवरामदास नारायणदास तांबे यांनीं समाजाच्या कार्याची दिशा लोकांना समजावून दिली. त्यानंतर धोंडू हरी म्हाप्रोळकर, यशवंतराव इब्रामपुरकर, संत लक्ष्मणराव शिरीसकर, गोपाळ दाभोळकर हवालदार, विठ्ठलराव यादव, संभूजी सावटकर, कृष्णाजी वायंगणकर वगैरे वक्त्यांची समयाला अनुसरून भाषणें झालीं. शेवटीं समारोप करितांना अध्यक्ष रा. शिवतरकर म्हणाले कीं, महाराष्ट्रीय मोची समाज हा ब्राह्मणेतर वर्गांतील सत्यशोधक समाजाचें छोटें भावंडच होय. ज्याप्रमाणें सत्यशोधक समाज ब्राह्मणाकडून आपली धार्मिक कृत्यें करून न घेतां तीं स्वतःच्याच पुरोहिताकडून अगदीं थोडक्या खर्चांत करून घेतात, त्याचप्रमाणें हा समाज धार्मिक कृत्यें अगदीं थोडक्या खर्चांत कशीं करावीं याची माहिती जातींतील लोकांना देण्याकरितां म्हणजे स्वतांचेच पुरोहित तयार करण्याकरितां स्थापन झाला आहे. असें शिवराम बुवांनीं सांगितलेल्या माहितीवरून समजतें. मला वाटतें हा उपक्रम स्तुत्य आहे. परंतु धार्मिक कार्यांतील वांचलेला पैसा हा मुलांच्या शिक्षणाकडेच लागलेला बरा. आपल्या जातींत शिक्षणाच्या प्रसाराकडे कोणीच फारसें लक्ष देत नाहीं. गेल्या पंधरा वर्षांत अवघीं तीन मुलें म्याट्रीक पास झालेलीं आहेत, ही फार शोचनीय गोष्ट आहे. मी तुम्हांला आश्वासन देतों कीं, डॉ. भिमराव आंबेडकर साहेब यांनीं आपल्या बहिष्कृत हितकारिणी सभेमार्फत जी बोर्डिंगें काढिलीं आहेत त्या बोर्डिंगमध्यें तुम्ही आपलीं मराठी चौथी इयत्ता पास झालेलीं मुलें जितकीं पाठवाल तितकीं मी घेण्यास तयार आहें. तुम्ही आपल्या डोक्यांतील सोंवळ्याओवळ्याची कल्पना साफ झुगारून द्या. तुम्हांला वरिष्ठ वर्गाच्या देवळांत जावयास पाहिजे तर तुम्हीही आपलें देऊळ सर्व जातींना मोकळें करा. अस्पृश्य वर्गाच्या ज्या सभा होतात त्यांत तुम्ही भाग घेत जा म्हणजे तुम्हांला जगांत काय चाललें आहे तें कळेल व अस्पृश्योद्धारार्थ ज्या चळवळी चाललेल्या आहेत त्याला मदत करा. वर्तमानपत्र नेहमीं वाचीत जा. त्याच्या योगानें जगांतील चळवळींची माहिती होते. महाड व उमरावती येथें होणाऱ्या सत्याग्रहामध्यें भाग घ्या व त्यांना आर्थिक सहाय्य करा. येणेंप्रमाणें भाषण झाल्यावर आभारप्रदर्शन व हारतुरे होऊन सम्मेलनाचें कार्य पार पडलें.

मुंबई.

मुंबई, क्लार्करोड येथील बी. आय. टी. ब्लॉक नं. २ व ३ मधील पटांगणांत महार समाजसेवासंघाच्या विद्यमानें कामगार मंडळीची जाहीर सभा ता. २५।१०।२७ रोजीं संध्याकाळीं ४ वाजतां (स्टॅं. टा.) कामगार वर्गाचे पुरस्कर्ते श्री. नारायण मल्हार जोशी एम. एल. ए.; जे.पी. यांचे अध्यक्षतेखालीं पार पडली. सभेंत पास झालेले ठरावः—

ठराव १ ला :—महाड सत्याग्रहासाठीं द्रव्यद्वारा मदत करून त्यांत नांवें नोंदविण्याबद्दल बहिष्कृत वर्गास विनंति.

ठराव २ रा :—हल्लीं मुंबई शहरांत बेकारी फार वाढल्यामुळें बहिष्कृत वर्गाची अत्यंत दैनावस्था झाली आहे. करितां या सभेची बॉं. इ. मॅं. ट्र. ला व डेव्हलपमेंट डिपार्टमेंटला चाळीचें भाडें कमी करण्याबद्दल विनंति. सदर ठरावावर मेसर्स शंकरदास महंत, शिवदास, काशिराम शिवराम हवालदार, नान्याबा गेणूजी पांगारकर, गणपत धोंडीबा पवार, अर्जुन रामजी नडगांवकर, शिवराम सखाराम हाटे, लक्ष्मण नारायण गायकवाड यांचीं भाषणें झालीं. शिवाय महाड प्रकरणांत प्रत्येक बहिष्कृत बंधूस भाग घेणें किती अत्यावश्यक आहे याची मीमांसा श्री. बाळाराम आंबेडकर, श्री. खोलवडीकर यांनीं उत्तम रितीनें केली. इतर वक्त्यांचीहि समयोचित भाषणें झालीं. सभा बरखास्त होण्यापूर्वीं तेथील मंडळींनीं जमविलेली रक्कम रु. ४८ दोन आणे महाड सत्याग्रहास देणगी दाखल दिली. पेनशनर हवालदार श्री. गोविंद रामजी आडरेकर या वयोवृद्ध गृहस्थानें सत्याग्रहांत भाग घेतल्याचें जाहीर केलें व या सत्कार्याकरितांच मला मरण येवो अशी सभेंत परमेश्वराची करुणा भाकिली. सदरहू देणगीबद्दल सत्याग्रह कमिटीचे सेक्रेटरी रा. शिवतरकर हे कमिटीच्या वतीनें आभार मानितात.

महारसमाजसेवासंघाचा

वार्षिकोत्सव

(सेक्रेटरीकडून)

विजया दशमीच्या मुहूर्तावर स्थापन केलेल्या उपरिनिर्दिष्ट संघाचा वार्षिकोत्सव ता. ६।१०।२७ रोजीं वाय. एम. सी. ए. हॉल, नायगांव, मुंबई येथें श्री. ना. म. जोशी एम. एल. ए., जे. पी. यांचे अध्यक्षतेखालीं साजरा करण्यांत आला. मुलींचे गायन, अहवालवाचन, संघसभासदांचा फोटो काढणें वगैरे कार्यक्रम सुरळीत रितीनें पार पडल्यावर महाड सत्याग्रहावर ब्राह्मणब्राह्मणेतर पत्राचे संपादक श्री. नाईक, श्री. प्रधान, श्री. रारावीकर, श्री. बनकर, श्री. जाधव, श्री. कांबळे, श्री. गायकवाड, श्री. गंगावणे वगैरे वक्त्यांचीं जोरदार भाषणें होऊन सभा थाटामाटांत विसर्जन झाली.

वांद्रे

वांद्रे येथील सेन्ट मार्टीन्स क्लबमध्यें ता. २३-१०-२७ रोजीं सकाळीं १० वाजतां (स्टॅं. टा.) महार समाजसेवासंघाच्या विद्यमानें डी. मेक्रोपोलो व दी क्राऊन कंपनींतील कामगार मंडळीची जाहीर सभा लोकाग्रणी डॉ. आंबेडकर यांचे अध्यक्षतेखालीं भरविण्यांत आली होती. महाड सत्याग्रहास सर्वांनीं मदत करणें व रा. रा. मांगू महार यांनीं देवालय प्रवेश करून आपला माणुसकीचा हक्क लोकनिदर्शनास आणला, याजबद्दल त्याचें अभिनंदन करणें अशा आशयाचे दोन ठराव मांडण्यांत आले. ठरावावर स्पृश्य अस्पृश्य वर्गांतील वक्त्यांचीं अनुरूप अशीं भाषणें होऊन ते सर्वानुमतें टाळ्यांच्या प्रचंड गजरांत पास करण्यांत आले. समारोपादाखल अध्यक्षांनीं आपल्या अधिकार वाणीनें जो उपदेश केला तो ऐकण्याकरितां श्रोतृवर्गांत अद्भुत एकाग्रता उत्पन्न झाली होती, सत्याग्रह करण्यांत अस्पृश्य वर्गांचे ठायीं किती थोरपणा आहे हें विशद करून सांगतांना म्हणाले अस्पृश्य वर्ग केवळ आपल्याच कल्याणाकरितां सत्याग्रहासारखें खडतर व्रत करीत नसून अखिल हिंदु संस्कृतीच्या जीवनार्थ ही चळवळ आपण चालविली आहे. तींत भाग घेणें आपणां प्रत्येकाचें कर्तव्य होय. स्पृश्य व अस्पृश्य वर्गांतील लोकांच्या मनोवृत्तीची तुलना करितांना अस्पृश्य वर्गांतील लोक किती थोर मनाचे असतात व स्पृश्य म्हणविणारे ब्राह्मण्यग्रस्त लोक किती कुजक्या मनाचे असतात याची छाननी इतक्या उत्तम रितीनें केली कीं, सभेस उपस्थित असलेल्या ब्राह्मणांना देखील त्यांचें भाषण पटलें. नंतर सभेच्या व्यवस्थापकांनीं महाड सत्याग्रहास ५० रुपयांची देणगी दिली. सत्याग्रह कमिटीचे सेक्रेटरी श्री. शिवतरकर यांनीं देणगी देणारांचे व सभेस आलेल्या मंडळीचे आभार मानल्यावर सभा बरखास्त झाली.

(आमच्या बातमीदाराकडून)

महत्वाची बैठक

श्रीवर्धन टप्यांतील मुंबापुरींत राहणाऱ्या सोमवंशीय महार ज्ञातिबंधूंची बैठक ता. १६।१०।२७ रोजीं टाटा ग्यारेज शेजारच्या हॉलमध्यें श्रीधमाजी पांडुरंग भोस्तेकर यांचे अध्यक्षतेखालीं भरविण्यांत आली होती. सभेंत आपल्या समाजाच्या उद्धारार्थ चालविलेल्या चळवळींत भाग घेणें किती आवश्यक आहे याबद्दल श्री. मांडलेकर ऊर्फ चहावाला, रा. वाळवटकर, रा. मारलेकर व. रा. जाधव यांनीं बैठकीस हजर असलेल्या मंडळीस उत्तम रितीनें समजाऊन सांगितल्यामुळें उपस्थित असलेल्या मंडळींपैकीं १० तरुणांनीं सत्याग्रह स्वयंसेवकांच्या यादींत आपलीं नांवें दाखल करण्यास अध्यक्षांस विनंती केली व डॉ. आंबेडकरांच्या जयघोषांत सभा विसर्जन झाली.

महाड सत्याग्रहाची पूर्वतयारी

गोरेगांव

रविवार ता. १६।१०।२७ रोजी मु. गोरेगांव ता. माणगांव जि. कुलाबा येथें महारवाड्यांत जंगी जाहीर सभा भरली होती. सभेचें अध्यक्षस्थान श्रीयुत घोंडी विठ्ठलदासस्वामी राजनकर यांनीं स्वीकारलें होतें सभेस अदमासें ५० गांवची मंडळी जमली होती. सभेंत खालीं लिहिल्याप्रमाणें ठराव पास झाले:

१ या सभेचा महाड सत्याग्रहास पूर्ण पाठिंबा आहे.

२ सत्याग्रहास द्रव्यद्वारा मदत करावी अशी ही सभा सर्व गांवकऱ्यास विनंति करिते.

३ ही सभा सर्व अस्पृश्य बंधूंस विनंति करिते कीं त्यांनीं महाड सत्याग्रहांत भाग घ्यावा.

४ गोरेगांव तप्यातर्फे महाड येथील सत्याग्रहास मदत करण्याकरितां खालीं नांवें लिहिलेल्या सद्गृहस्थांची कमेटी नेमण्यांत यावी.

कमेटीच्या सभासदांची नांवें.

१ धोंडू विठ्ठलस्वामी राजनकर अध्यक्ष
२ बाळ्या सुभानजी गोरेगांवकर चिटणीस

सभासदांचीं नावें.

१ लक्ष्मण राया तळोसकर
२ सुदाम भाग्या शिरविलकर
३ जया भान्या गोरेगांवकर
४ पुतळ्या काळू पन्हळघरकर.
५ लक्ष्मण विठ्ठल चापडीकर.
६ चांगदेव नामदेव कांबळे, भांदारकर.
७ बाळ्या सजन गोरेगांवकर
८ विठ्ठल लक्ष्मण न्हावेकर.
९ विठ्ठल शिवा नागांवकर.
१० लक्ष्मण पांडू एरंडकर.
११ सक्या जुग्या लोणेरकर.
१२ भाग्या देवजी देऊळकर.

वरील ठरावावर मेसर्स

चांगू नामदेव कांबळे, भिक्या धोंडी जोशी, बाळू सुभानजी साळवे, हरी भिकू टोळकर बुवा, घनशाम सखाराम साळवे, दाजी गंगाराम साळवे, विठ्ठल शिवा नागांवकर, गोपाळ लक्ष्मण पुराडकर देशे, बाळा भाऊ वीरकर, लक्ष्मण राया जाधव, काळ्या देवजी वीरकर, पुतळ्या काळू पन्हळघरकर, विठ्ठल लक्ष्मण चापडेकर, भागू देऊ देऊळकर, सुडक्या हारी केस्तुडीकर, शिवराम गोपाळ जाधव, ठाणेकर, यांचीं भाषणें झालीं.

ठराव दोन प्रमाणें गोरेगांवतप्यांतील मंडळीनें महाड-सत्याग्रहासाठीं मदत दिली तीं येणेंप्रमाणें:—

अ. नं.	गांव	मण	पायली	रु.	आ.
१	गोरेगांव देशे	२	०	२	०
२	आंबाडले	१	६	१	८
३	पन्हळघर	१	६	१	८
४	मांगरूळ	१	६	१	८
५	भांढरे	१	०	१	०
६	थोरली कहिलव्हाल	१	६	१	८
७	धाकटी	१	०	१	०
८	न्हावे	१	०	१	०
९	टेपाली	१	०	१	०
१०	हालकली	१	०	१	०
११	गारळ	१	०	१	०
१२	तळेगांव	१	०	१	०
१३	चापडी	१	०	१	०
१४	उणेगा	१	६	१	८
१५	कुरावडे	१	०	१	०
१६	वडगांव	१	६	१	८
१७	वडघर	१	६	१	८
१८	लोनेरे	१	६	१	८
१९	चिंचवली	१	०	१	०
२०	नागांव	१	६	१	८
२१	भिंताड	१	६	१	८
२२	मुर	१	०	१	०
२३	देवली	१	६	१	८
२४	वडपाळे	१	०	१	०
२५	लाखपाळे	१	०	१	०
२६	टेमपाळे	१	६	१	०
२७	खांडपरळे	१	६	१	८
२८	आडी	१	०	१	०
२९	पहेळ	१	०	१	०

स्वतंत्र मदत करणाऱ्या सद्गृहस्थांचीं नांवें

१	धोंडू सोनू गायकवाड महौडेकर भोरसंस्थान	१०	०
२	घनशाम सखाराम साळवे गोरेगांवकर	५	०
३	महादू रामा रोहिदास गोरेगांवकर	५	०
४	लक्ष्मण विठ्ठल जोशी चापडेकर	३	०
५	नया भल्या साळवे गोरेगांवकर	३	०
६	दाजी गंगाराम साळवे ,,	२	०
७	भिम्या धोंडू जोशी ,,	२	०
८	बाळ्या सुभान्या साळवे ,,	२	०
९	लक्ष्मण राया जाधव ,,	२	०
१०	सखाराम भांबू साळवे देवळीकर	२	०
११	गेणू महादू हाटे नागांवकर	२	०
१२	केशव सजन ,, ,,	२	०
१३	भिवा महादू धार पवार	१	८
१४	जानू गणू रोहिदास गोरेगांवकर	१	४
१५	बाळ्या सजन साळवे ,,	१	४
१६	चांगू नागदेव कांबळे ,,	१	०
१७	हिऱ्या परशा साळवे ,,	१	०
१८	कोंडीराम गोविंद गायकवाड ,,	२	०
१९	गोप्या परशा साळवे ,,	१	०
२०	विठ्ठल रामजी रोहिदास ,,	१	०
२१	धोंडी रामजी गायकवाड ,,	१	०
२२	धोंडू नारायण साळवे ,,	१	०
२३	भाग्या पांडू रोहिदास ,,	१	०
२४	सोनू बाबू रोहिदास गोरेगांवकर	१	०
२५	धोंड्या सखाराम गायकवाड न्हावेकर	३	०
२६	गोपाळ गंगाराम साळवे गोरेगांवकर	१	०
२७	कानू गोविंद रोहिदास ,,	१	०
२८	सिवा सोनू ,, ,,	१	०
२९	विठ्ठल लक्ष्मण गायकवाड ,,	१	०
३०	चांगू नावजी साळवे देऊळकर	१	०
३१	तुकाराम लखुजी हादे नागांवकर	१	०
३२	तुकाराम नामदेव सिरके गोरेगांवकर	१	०

		भात मण	पायली		
३३	हरी भाग्या साळवे	१	०	०	०
३४	बाळू रामा महाळीक गोरेगांवकर	१	०	१	४
३५	गोरेगांवातील रोहिदास मंडळी	१	६	१	०

सत्याग्रहास द्रव्यद्वारा मदत करणाऱ्या विद्यार्थ्यांचीं नांवें.

१	काशिराम धोंडू साळवे गोरेगांवकर	२	०
२	चांगू सखाराम गोरेगांवकर	१	४
३	गंगाराम भाग्या गोरेगांवकर	१	०
४	विठ्ठल दिरु ,,	१	०
५	राघो भाग्या देऊळकर	१	०
६	शिवराम सोनू गोरेगांवकर	१	०
७	नामदेव बाळू गोरेगांवकर	१	४
८	विठ्ठल कान्हू ,,	१	८
९	लक्ष्मण धोंडू मेढेकर (भोर)	१	०
१०	विठ्ठल जानू दाहे गोरेगांवकर	१	०
११	आंबाजी माहादू साळवे ,,	१	०

सत्याग्रहास मदत करणाऱ्या स्त्रियांचीं नांवें:

१	सौ. लक्ष्मीबाई विठ्ठल गोरेगांवकर	१	०
२	,, मुक्ताबाई रामजी ,,	१	०
३	,, गंगाबाई सजन ,,	१	०
४	,, तुळशीबाई धोंडू जोशी ,,	१	८
५	,, आनीबाई सुभानजी ,,	१	४
६	,, सावळीबाई भागुजी ,,	१	०

एकूण गोरेगांव तप्याकडून भात २ खंडी व रोख रक्कम १२३ रु. ४ आणे सत्याग्रहास मदत म्हणून मिळाले याबद्दल सत्याग्रहकमिटी त्यांची फार फार आभारी आहे. असें सदर कमिटीचे जनरल सेक्रेटरी श्री. शिवतरकर कळवितात.

महाड येथील सत्याग्रहांत भाग घेणाऱ्या स्वयंसेवकांचीं नांवें

मिसेस पि. व्ही. धडफळे, पुणें.
श्री. भाऊ कृष्णराव गायकवाड, सुपरिन्टेन्डेंट शाहु छत्रपती बोर्डिंग, नासिक.
,, मार्वंड संभाजी चौरे, म्युनिसिपल कौन्सिलर सासवड (पुणें).
,, तायाप्पा गंगाराम माने कोढर्कोकर, पंढरपुर.
,, शेषराव जाधवराव, C/o मि. साळवे वकील वर्धा.
,, भालेराव देशमुख, तळेगांव ता. हिंगणघाट.

मुंबई.

,, कृष्णाजी बयाजी दावणे — धोंडिराम नारायण गायकवाड.
,, गणपत महादु जाधव — विठ्ठल भांबू नागोटकर
,, रामचंद्र बाळु पेवेकर — रामचंद्र बाळु चांदोरकर
,, संभाजी गोपाळ शिरकावळे मोरे — शंकर कृष्णाजी चांदोरकर
,, शिवराम कृष्णा पेडामकर — रामचंद्र केशव जाधव
,, भिकुराम भिवराम कोंडकर — शिवराम विठ्ठल तांबे
,, महादु गोविंद वडगांवकर — गोविंद बाळाराम मोरे
,, शिवराम रामजी तालसुरकर — नारायण सुभाना फलाणकर

रावढूळ

मौजे रावढूळ ता. महाड जि. कुलाबा येथें ता. १२ माहे सप्टेंबर १९२७ रोजीं सभा भरविण्यांत आली. सभेंत खालील इसमांनीं सत्याग्रहांत नांवें नोंदविलीं आहेत.

महादू गणू जाधव	बाबाजी सुडक्या जाधव
रामजी पांडू जाधव	शिवराम येसू जाधव
राघो गणुजी बुवा	रघूराम सिताराम जाधव
धोंडू बाळू जाधव	गोविंद कमळ्या जाधव
रामजी संभू जाधव	शिवराम विठ्ठल मुंबरीसकर
विठ्ठल कृष्णा जाधव	भागू महादू सांदूसकर
बाबू पिठ्या जाधव	राया धर्माजी जाधव

टीप:—शिवाय वरील मंडळीनें दर घरास तीन पायली भात व चार आणे अशी मदत करण्याचें ठरविलें आहे.

दासगांव.

मौजे दासगांव येथील महार लोकांनीं ता. २५।१२।२७ रोजीं सत्याग्रहांत नांवें नोंदविलीं.

तुकाराम हिरू हाटे	भोरू कमळ्या हाटे
रामजी बाळू हाटे	धर्मा कृष्णा वरवाठकर
आनंद्या जाणू जाधव (म्होपीरकर)	पांडू भांबू हाटे

मौजे वीर ता. महाड येथील लोकांनी

ता. ११।१०।२७ रोजीं सत्याग्रहांत नांवें नोंदविलीं.

बाळा भावू हाटे	बाबू फकीऱ्या वीरकर
काळू देवजी हाटे	संभू येसू हाटे
मोन्या देवजी वीरकर	रामजी पांडू हाटे
सुदाम गोविंद मोरे	सखाराम गोपाळ जाधव
बाबाजी गोविंद मोरे	भिकू माळू साळवे
धनाजी गोविंद मोरे	शिवा माळू मोरे
गणू बाबाजी हाटे	विश्राम राजू मोरे
	कृष्णा गोपाळ हाटे

मुकाम वहूर, ता. महाड येथील नांवें.

सखाराम सुडक्या खैरे	कृष्णा बापूराव जाधव
बाळू हारी साळवे	संभाजी रामजी हाटे
देऊ धोंडू सोनावले	राघो तुकाराम तांबे
बाळाजी बापूराव जाधव	रामजी लक्ष्मण आंबेतकर
लक्ष्मण गणू खैरे	नारायण धोंडूराम मोरे
पांडू हिरू खैरे	रामजी शिवराम साळवे
विठ्ठल धर्मा खैरे	भिकू धर्मा हाटे
पांडू भांबू सोनावले	लक्ष्मण हिरू तांबे

मुकाम टोळ, ता. महाड येथील नांवें.

हरी भिकू बुवा	तुकाराम शिवराम टोळकर
गोपीदास बुवा टोळकर	भागू शिवराम टोळकर
कानू हरी टोळकर	दाजी चांगुजी
बाळजी येसू हाटे	विठ्ठल सजण्या टोळकर
राजू भागू टोळेकर	भिक्या लक्ष्मण टोळकर
धोंड्या वाला टोळकर	

गोरेगांव तपा

गोरेगांव तपा, ता. माणगांव येथील लोकांनीं, सत्याग्रहांत नांवें नोंदविलेल्या स्वयंसेवकांची यादी

लक्ष्मण राया जाधव	सख्या अर्जून साळवे
सुदाम भाग्या शिर्के	चांगदेव नामदेव भांदारकर
बाळू सुभान्या साळवे	पांडू भागोजी जाधव
भिमाजी धोंडू जोशी	लक्ष्मण विठ्ठल चापडीकर
धोंडू नारायण साळवे	भाग्या महादू मोरे
सखाराम बाबू साळवे	भिक्या रामजी तळगांवकर
महादू गोपाळ साळवे	परशा सजन गारळेकर
जया भल्या साळवे	भिक्या लक्ष्मण हाटे
विठ्ठल शिवा हाटे	सखाराम धर्मा कुरवाडकर
बाळ्या सजन साळवे	गणपत सुडक्या महाडीक
हिऱ्या परश्या साळवे	सख्या विठ्ठल गायकवाड
जाणू गणू चांभार (गोरेगांवकर)	
विठ्या रामजी चांभार	सुडक्या सुभान जाधव
सटवा रामजी साळवे	तानु हारी कांबळे
सया गुण्या मोरे लोणेरकर	भाग्या सख्या पवार उणेगांव
हारी कमळ्या लोणेरकर	बाळू सजण्या कुरवाडकर
हारी आर्जून गायकवाड	भांबू देवजी मोरे रेपोलकर
तुकाराम भाग्या तांबेपालकर	धोंडू रामजी रेपोलकर
रामा हारी तांबेपालकर	धोंडू सजन साळवे
बाळू देऊ लाखपालकर	गोपाळ गंगाजी साळवे
महादू गणू लोखंडे	कृष्णा बावाजी साळवे
पुतळ्या काळू जाधव	धोंडू सोनू म्होहडेकर धाटी
तुकाराम नामदेव शिरवीलकर	दाजीगंगाराम वरठे गोरेगांव
सावळीबाई भागोजी गोरेगांवकरीण	देवकीबाई धोंडू पाचाडकरीण
दाजी गंगाराम साळवे	
बयोबाई गंगाराम	गंगाबाई सजन गोरेगांवकरीण
धोंडू सखाराम गायकवाड	

टाटाचा तबेला अपालो बंदर

येथें ता. ४।१०।२७ रोजीं रात्रौ १० वाजतां सोमवंशीय श्रीगुरुदत्त प्रासादिक लळीतकार मंडळीनें लळीताचे प्रयोग प्रशंसनीय करून दाखविल्यावर महाड सत्त्याग्रहासंबंधीं श्री. तिगोटे, येचलेकर, कोंडवेकर, श्री. निर्मळराव गंगावणे, श्री. नायगांवकर, श्री. जगताप, कांबळे, मिस्टर जावळे वगैरे वक्त्यांची परिमाणकारक भाषणें झालीं. असें श्री. शंकरराव भिकाजी कांबळे कळवितात.

इंदुरांतील बहिष्कृतवर्गाची चळवळ.

श्री. " बहिष्कृत भारत " कर्ते यांस कृ. सा. न. वि. वि. कृपा करून खालील मजकूर आपल्या पत्रांत छापून प्रसिद्ध कराल अशी आशा आहे.

ता. २२–१०–२७ ला सायंकाळी इंदूर छावणी येथें बहिष्कृतवर्गाची सभा भरविण्यांत आली. सदरहू प्रसंगीं मुंबईचे बहिष्कृतवर्गातील विद्वद्रत्न डॉ. अंबेडकर यांच्या कार्यक्षेत्रांतील एक उत्साही कार्यकर्ते रा. चित्रे, इंदूरचे रा. सोनजी दिनूजी बोरकर (ब्राह्मो), श्री. राजगुरु रणदिवे वगैरे मंडळी प्रामुख्यानें हजर होती. प्रारंभी रा. बोरकर यांनीं मंडळीची ओळख, सभेचें कारण, शिक्षणाची आवश्यकता वगैरे सांगून कार्यारंभाची थोडक्यांत कल्पना करून दिली, व रा. चित्रे यांनीं अध्यक्षस्थान स्वीकारून सभेचें कार्य पार पाडण्याची विनंति केली. अध्यक्ष रा. चित्रे यांनीं आपल्या सोप्या सरळ पण जोरदार भाषणांत विद्येचें महत्त्व, बहिष्कृतवर्गाच्या आत्मोन्नतीसाठीं शिक्षणाची आवश्यकता इत्यादि गोष्टी सांगून सदर ठिकाणीं एक रात्रीची शाळा सुरू करण्याची इच्छा दर्शविली. रा. रणदिवे मास्तर यांनीं शिक्षकाचें काम मोफत करण्याचें कबूल केल्यामुळें त्यांचे आभार मानण्यांत आले. रा. रणदिवे यांनीं आपल्या सुरस भाषणांत, शिक्षणोन्नती हे साधन आहे; शिक्षणारंभ करण्यास आजचा धन त्रयोदशीचा दिवस अत्यंत शुभ आहे; कार्यास नेटानें सज्ज व्हावें; वगैरे सांगितलें. नंतर गोंदीयाचे रा. एस व्ही. डाहाट, नागपूरच्या मॉरिस कॉलेजांतील बी. ए. वर्गांतील एक विद्यार्थी हे मंडळीस प्रोत्साहन देतांना म्हणाले कीं, आजकालच्या परिस्थितींत वरिष्ठ वर्गांतून बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतीसाठीं कार्य करण्यास पुढे येणाऱ्या कार्यकर्त्यांची दोन कोर्टात विभागणी करतां येईल, एकतर एखादें मिळमिळीत कार्य हातांत घेऊन सुंदरसा रिपोर्ट सजविणे व सभेंत भाषण करून प्रौढी मिळविण्या पलीकडे कोणताही हेतु धरीत नसतात. दुसरें अंतःकरणाच्या शुद्ध प्रेरणेनें कर्तव्य म्हणून कार्य करण्यास पुढे येतात. रा. चित्रे हे पूर्व कामगिरीवरून व सध्याच्या उत्साहावरून दुसऱ्या कोर्टात गणतां येतील. तरी त्यांनीं आरंभिलेल्या कार्याचा व रा. रणदिवे यांच्या स्वार्थत्यागाचा बहिष्कृतवर्गांनीं अवश्य फायदा घ्यावा. कार्य हातांत घेतल्याबद्दल मंडळीचे आभार मानून रा. डाहाट यांनीं आपलें भाषण पूर्ण केलें. महूचे रा. भिलवाडीकर यांनीं मंडळीस प्रोत्साहन देऊन कार्यकर्ते रा. चित्रे यांच्यावर विश्वास व्यक्त केला. नंतर आरती वगैरे होऊन प्रसाद वाटण्यांत आल्यावर शाळेंत शिक्षण घेऊं इच्छिणाऱ्या इसमांचीं नांवे नोंदण्यांत आली. मंडळींने उत्साहपूर्वक नांवें नोंदविली. नंबर चाळीसपर्यंत गेला. विशेष आनंदाची गोष्ट ती ही कीं त्यांच्यांत प्रौढवयाची मंडळी व मुली आल्या आहेत.

मंडळीनें बहिष्कृतवर्गाच्या हितास्तव कार्य नेटाने सुरू केलें आहे. ता. २७-१०-२७ रोजीं श्रीलक्ष्मीपूजनाच्या शुभ मुहूर्तावर एक पतपेढी स्थापन करण्यांत आली. पतपेढी बहिष्कृत वर्गाच्या हितासाठी असून विशेषतः त्यांच्याच जबाबदारीवर त्यांच्याचकडून चालविण्यांत येणार आहे. पेढीचें नांव 'श्रीएकनाथ परस्पर सहकारी पतपेढी, इंदूर' असें ठेविलें आहे. ११ सदगृहस्थांनी आपली नांवें सभासदांत दाखल केलीं आहेत.

एका मागून एक कार्य हाती घेण्यांत कार्येच्छूंचा उत्साह व बहिष्कृत वर्गाविषयींची कळकळ दिसून येते. हा कार्योत्साह सतत वृद्धिंगत होऊन फलदायक होवो अशी जगदीशा जवळ प्रार्थना आहे. हे दोन्ही कार्यारंभ यशस्वी होण्याचें श्रेय पूर्णतः रा. सोनूजी दिनूजी बोरकर (ब्राह्मो) यांनाच आहे.

इंदूर, आपला नम्र,
ता. २७-१०-२७ **एस. व्ही. डाहाट**

नाशिक जिल्ह्यांतील वतनदारांची जाहीर सभा.

रविवार ता. ६ नोव्हेंबर १९२७ रोजीं सायंकाळीं ४ वाजतां श्रीशाहू छत्रपति बोर्डिंगचे पटांगणांत डॉ. भिमराव आंबेडकर, एम. ए., पी. एच. डी., डी. एस. सी., बार-ॲट-लॉ., एम्. एल्. सी. यांनी महारकी वतनाविषयी कौन्सिलमध्ये आणलेल्या बिलास पाठिंबा देण्यासाठीं जाहीरसभा भरणार आहे. सदर वेळी वतनदार महार बंधूंनीं सभेस अवश्य येण्याची कृपा करावी.

आपला नम्र सेवक,
संभाजी येसजी रोकडे

समाजसमतासंघ, दादर.

(सेक्रेटरीकडून)

वरील संघाच्या विद्यमाने ता. २२ आक्टोबर रोजीं श्री. देव्हारे ह्यांच्या भव्य दिवाणखान्यांत हिंदु (स्पृश्यास्पृश्य) व इतर धर्मीय लोकांचे एक संमेलन भरलें होतें. अध्यक्षस्थानीं संघाचे अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर यांची योजना करण्यांत आलेली होती. त्यांनी, जमलेल्या पाहुण्यांना उपहारास प्रारंभ करण्यापूर्वी ह्या संघास समाजसमतेचें तत्त्व प्रचारांत आणण्याची जरुरी भासावी ही खरोखर मोठी आश्चर्यकारक गोष्ट आहे. परंतु आजच्या हिंदु धर्मात माजलेल्या विषमतेला मोडून काढून समानतेच्या तत्त्वावर त्याची पुनर्घटना व्हावी म्हणून या संघाला असें कार्य करण्याची जबाबदारी आपणावर घेणें हे कसें प्राप्त झालें आहे हें विशद करून सांगितले. नंतर पाहुण्यांना उपहारास विनंती केली. समारंभांत जवळजवळ १०० लोकांनी भाग घेतलेला होता. त्यांत खालील गृहस्थ प्रामुख्याने दिसत होते.

डॉ. भिमराव रा. आंबेडकर एम. ए., पी. एच. डी. बार-एट-लॉ, एम. एल. सी.

रा. रा. देवराव विष्णु नाईक संपादक, ब्राह्मण ब्राह्मणेतर

" एस. एस. मिरजकर " क्रांति	
" आर कृष्ण अय्यर	रा. रा. ई. व्ही. जव्हेरी
" एस. एस. पाठारे	मिस्टर जे. अंड्राडे
" अ. ल. पानसरे	रा. रा. जी. एन. नाईक

रा.रा. सी. ना. शिवतरकर	रा.रा. ग. वि. बोरघरकर
,, डी. एन्. नाईक	,, आर. एम. कर्णिक, बी.ए.
,, व्ही. एस. सुभेदार	,, बी. एन्. वैद्य, बी.ए.
,, डी. एम्. जाधव	,, राममूर्ती प्रतापगिरी बी. ए. (ऑनर्स)
,, कोंडदेव श्री. खोलवडीकर	,, मो. बा. देशमुख, बी.ए.
,, न. वि. खांडके	,, पी. एच. थिटे
,, जी. के. प्रधान	,, के. पी. बोरकर
,, जे. पी. मुळे	,, मा. प्र. राजे
,, एच. पी. कवळी	,, बी. पी. कवळी
,, बी. आर. चोणकर, बी.ए.	,, आर. एन. भांडारे
,, एस.एन्.कोवारकर	,, दत्तात्रय रामचंद्र
रारावीकर मुद्रक, प्रकाशक प्रजापक्ष अकोला	
,, उत्तमराव कदम उमरावती	,, ,, ,,
,, जी. एल. भांडारे	,, ,, ,,
,, जी. आर. प्रधान	किंग जार्ज इं. स्कूल
,, डी. बी. सुभेदार	,, बी. आर. कद्रेकर
,, द. वि. प्रधान	,, भा. वि. प्रधान, बी.ए
,, डॉ. भाइंदरकर, एम्.बी.बी.एस्.	एफ्.डी. सिल्वा बी.ए.
,, पी. पी. ताम्हाणे, बी. ए.	

महाड सत्याग्रहाच्या मदतीकरितां जंगी जाहीर सभा.

लोकांचा अपूर्व उत्साह

रविवार ता. ३० आक्टोबर १९२७ रोजीं दिवसा तीन वाजतां सर कावसजी जहांगीर हॉल अपालो बंदर येथें मुंबईंतील बहिष्कृत वर्गाची जाहीर सभा अखिल बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी डॉ. भिमराव आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली भरविण्यांत आली होती. सभेस सर कावसजी जहांगीर हॉल अगदीं चिकार भरून गेला होता. आरंभीं रा. मोरे यांनीं डॉ. आंबेडकर यांनीं अध्यक्षस्थान स्वीकारावें अशी सूचना आणिली. तीस रा. शिंदे यांनीं अनुमोदन दिल्यावर डॉ. आंबेडकर यांनीं प्रचंड टाळ्यांच्या गजरांत अध्यक्षस्थान स्वीकारिलें. सभेला सुरवात झाल्यावर बहिष्कृतहितकारिणी सभेचे जनरल सेक्रेटरी श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर यांनीं महाड सत्याग्रहाच्या पूर्व तयारीची आतांपर्यंतची हकिकत सांगितली व सत्याग्रहांत भाग घेऊ इच्छिणाऱ्या स्वयंसेवकांची अनेक ठिकाणांहून आलेली यादी वाचून दाखविली. त्यानंतर रा. खोलवडीकर यांनीं पुढील ठराव सभेपुढें मांडला "ही सभा महाड सत्याग्रहाला आपला पूर्ण पाठिंबा देते व सर्व अस्पृश्यवर्गाला विनंति करिते कीं, त्यांनी या सत्याग्रहाला आपल्या शक्तीप्रमाणें द्रव्यसाहाय्य करावें आणि आपापलीं नांवें सत्याग्रहाकरितां बहिष्कृतहितकारणी सभेच्या ऑफिसांत नोंदवावीत." या ठरावावर मेसर्स खोलवडीकर, गंगावणे, लक्ष्मण चव्हाण, सकाटे, बाळाराम आंबेडकर, फणसे, प्रधान इत्यादि वक्त्यांचीं अत्यंत परिणामकारक भाषणें झालीं. सभेंत पुढें नांवें लिहिलेल्या सद्गृहस्थांनीं महाड सत्याग्रह फंडास देणग्या दिल्या:—कोंडदेव खोलवडीकर २ रु., भागुराम रामजी शिरगांवकर संस्थान जंजीरा म्हशेळें तप्या तर्फे १०५ रु., गणपत बाळू कारभारी सं. जंजीरा दिवे तप्या तर्फे १२५ रु., धर्मा पांडू भोस्तेकर सं. जंजीरा श्रीवर्धन तप्या तर्फे ८५ रु., सौ. भिकाबाई नागांवकर ५ रु., कुमारी हिराबाई नागांवकर १ रु., श्रीपतराव जावळे सोमवंशीय चोखामेळा मंडळ ३० रु., विठ्ठल देऊ पिस्तेकर तळतप्या तर्फे १८ रु., लक्ष्मण गणू गायकवाड कशयनकर ५ रु., महादू सजन्या कोंडविलकर १० रु., गंगाराम येसू गुंडेकर ५ रु., हरीबा धर्माजी तांबे ५ रु. ४ आणे, जैराम गणू वाडकर तांबे १ रु., महादेव पांडुरंग जाधव कालिजेकर ५ रु. ८ आणे, दाजीबा भागू येळवे अनकर ५ रु., जिवा मालू मुकादम परचुरकर १० रु., रामा लक्ष्मण भोस्तेकर ४ रु., रा. ढगे १ रु., गणपत बाळू कारभारी ११ रु., सीताराम रामा खैर ६ रु., बाबाजी गणू जोशी भोस्तेकर ६ रु. ४ आणे, लक्ष्मण राणू गायकवाड ५ रु., रामजी गणू पालकर ३ रु., बाळोबा भिकोबा बोरलीकर १२ रु., कुमार बाळाराम गणपत कारभारी १ रु., शंकर सत्तुजी सरपाळे ५ रु., धर्मा रामा शेर्वंकर ५ रु. ४ आ. ३ पै, तसेंच बापुजी धोंडिबा पवार यांनीं शनैश्चर प्रासादिक मंडळातर्फे ३० रु. दिले. सदरहू मंडळाचे नांव त्यांनी आतां महार सेवासंघ दक्षिण भाग असें ठेवण्यांत आल्याचें कळवितात व किरकोळ १० रु. ५ आ., एकूण ५१७ रु. ९ आ. ३ पै. त्यानंतर अध्यक्षांनीं समारोप अगदीं सोप्या भाषेंत लोकांना समजेल अशा रीतीनें केल्यावर त्यांचें म्हणणें लोकांना पटलें नंतर सर्वांनी महाडसत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल अनुमती दिल्यावर अध्यक्षांचे व आलेल्या मंडळीचे रा. तिगोटे यानी आभार मानल्यावर डॉ. आंबेडकर यांच्या जयजयकारांत सभेचें काम आटोपलें.

जाहीर सभा

ता. ३०/१०/२७ रविवार रोजीं संध्याकाळी ५ वाजतां रा. रा. मारुती सावाजी गायकवाड यांच्या अध्यक्षतेखाली वतनदार महारांची सभा भरली होती.

सदर सभेंत "डॉ. आंबेडकर हे महार वतनाबद्दल चालू कौन्सिलमध्ये जे बील आणणार आहेत, त्याला या सभेचें पूर्ण पाठबळ आंहे असे दर्शविण्यात आले." तसेंच "कांही अप्रबुद्ध लोक व्यक्तिद्वेषास बळी पडून या बिलाच्या विरुद्ध लोकांत गैरसमज पसरवीत आहेत हें त्यांचे करणें अतिशय हानिकारक असून महार जातीच्या उन्नतीच्या आड येणारें आहे तरी अशा लोकांच्या भाषणानें कोणींही फसूं नये व वरील बिलास यत्किंचितही विरोध करूं नये अशी या सभेची सर्वांस अतिशय आग्रहाची विनंति आहे." अशा आशयाची अनेक वक्तयांची भाषणें झालीं.

सदर प्रसंगीं "बहिष्कृत भारतांतील" महार वतनाबद्दलची डॉ. आंबेडकर यांची लेखमाला वाचून दाखवून लोकांना महार वतन बिलाबद्दल सविस्तर माहिती सांगण्यांत आलीं.

जुन्नरचे रा. तुळशिराम येसूजी फुलपगार यांनीं "बिलाच्याविरुद्ध गैरसमज पसरविणारे" कांहीं लोक लोकांची दिशाभूल करून सह्या घेतात तरी लोकांनीं अशा लोकांपासून सावध रहावें असा सर्वांस इशारा दिला.

सदर प्रसंगीं रा. डोळस, फाले, गोविंदराव डिंगोरेकर, आमोंडीकर, चौरे, पवार, रोकडे, फुलपगार, उपशाम वगैरे मंडळींचीं भाषणें होऊन सभेचें काम संपलें.

मुंबई

मुंबई कामाठीपुरा येथें श्रीसोमवंशीय गुरुदत्त प्रासादिक भजन मंडळीनें चालविलेल्या यंदाच्या वार्षिकोत्सवप्रसंगी ता. २२/१०/२७ रोजीं रात्रौ ८॥ वाजतां श्री. केशवराव अप्पाजी पाध्ये हायकोर्ट वकील यांचे अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृत वर्गाची जाहीर सभा उत्साहपूर्वक पार पाडण्यांत आली. सभेस दोन अडीच हजारांवर लोकसमूह जमला होता. डॉ. आंबेडकर एम. ए., पी.एच. डी., डी. एस. सी., बार—ॲट-लॉ, एम. एल. सी. यांनीं महारकी वतन दुरुस्तीचें जें बील कौन्सिलपुढें मांडलें आहे त्या बिलास पूर्ण पाठिंबा देणें व महाड सत्याग्रहास प्रत्येकानें शक्तिनुसार मदत करणें व त्यांत भाग घेणें हे दोन्ही ठराव टाळ्यांच्या प्रचंड गजरांत सर्वानुमतें पास करण्यांत आले. सदर प्रसंगीं श्री. खोलवडीकर श्री. गंगावणे श्री. गायकवाड श्री. आढांगळे डॉ. भुशरथ श्री. सिलम बी. ए., एलएल. बी. वगैरे वक्त्यांची समयोचित भाषणें झाल्यावर श्री. देविदास यांनीं अपूर्व समारंभ साजरा केल्याबद्दल श्री. एन्. टी. जाधव यांनीं त्यांचे व सर्वांचे आभार मानिले हारतुरे होऊन डॉ. आंबेडकरांच्या जयघोषांत सभा विसर्जन झाली. सदरहू प्रसंगीं श्री. सिलम २५ रु. व डॉ. भुसरथ १० रु. व रा. पाध्ये वकील ५ रु. आणि अनाथ विद्यार्थी आश्रम पेटींतील १०-२-६ पै एकूण ५० रु. २ आ. ६ पै देणगी बहिष्कृत हितकारिणी सभेस मिळाली याबद्दल सभेचे ज. सेक्रेटरी श्री. शिवतरकर हे वरील मंडळीचे फार फार आभारी आहेत.

आपला नम्र,
निर्मळराव लिंबाजी गंगावणें.

सोलापूर जिल्हा वतनदार महार परिषद.

अधिवेशन २ रें.

सदर परिषद सोलापूर येथें डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, एम्. ए. पी. एच्. डी., डी. एस्. सी., बार.—ॲट, लॉ—एम्. एल्. सी., मुंबई यांचे अध्यक्षतेखाली तारीख २६/२७ नवंबर १९२७ रोजीं भरणार आहे. तरी सर्व महार बंधूंना जरूर हजर राहण्याविषयीं विनंती आहे.

सोलापूर
ता. ३०।१०।२७

विश्वनाथ मेघाजी बंदसोडे,
निवृत्ती तुकाराम बंदसोडे,
मुकुंद कुंडलीक बाबरेबंदसोडे,
पापा सोमा तळभंडारे

वर्तमानसार.

—वैकोम येथील शिवमंदिराजवळील रस्त्यांतून कांहीं अस्पृश्य गेले म्हणून तेथील प्रतिष्ठित हिंदूंनीं शिवमंदिर शुद्ध करण्याचें ठरविलें असून त्यासाठीं शिवावर ८००० फुलें वाहावयाचीं असें निश्चित झालें आहे.

—लाहोर येथील एका पत्रांत प्रसिद्ध झालें आहे कीं, पंडित भगतराम नांवाच्या एका नीच ब्राह्मणाला गोमातेशीं अनाचार करतांना पकडलें. त्यावर खटला होऊन यास २ वर्षे सक्त मजुरी व २०० रु. दंड झाला. काय हा ब्राह्मणांचा अधःपात !

—थिरूवर्पू (त्रावणकोर) येथील देवालयाकडे जाणारा रस्ता अहिंदूंना बंद करण्याच्या उद्देशानें तेथील हिंदूंनीं रस्त्यावर एक भिंत उभारण्यास सुरवात केली आहे. तें काम बंद ठेवण्यांत यावें म्हणून तेथील मुसलमान व ख्रिश्चन लोकांनीं कोट्टायम डिस्ट्रिक्ट कोर्टांत फिर्याद लाविली आहे.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठी पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे
या अंकाची किंमत चार आणे

बहिष्कृत भारत.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक:—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिग ,पोयबावडी, परेळ—मुंबई

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. २५ माहे नोव्हेंबर सन १९२७. [अंक १७–१८ वा.

अनुक्रमणिका

अग्रलेख पृ. १
अस्पृश्य व सत्याग्रहाची सिद्धि.

विविध विषय संग्रह. पृ. ६
(१) डॉ. आंबेडकरांची महार वतनावर गदा
डॉ. आंबेडकर आणि त्यांची मंडळी
(२) एक्झिक्युटिव्ह कौन्सिलरच्या जागेची विल्हेवाट

विचारविनिमय. पृ. ७
(१) वतनाचें कैवाऱ्यांना दोन शब्द.
(२) महार वतनाविषयीं कांहीं लोकांची अदूरदृष्टी.
(३) जातिभेदाचें पिशाच्चगाडा.

मृत्युलेख. पृ. ९
दादासाहेब आंबेडकर यांचा शोचनीय मृत्यु

आत्मपरिचय. पृ. ९
सभा समारंभ व इतरवृत्त.

महाड सत्याग्रहाची पूर्वतयारी पृ. १३

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. २५ नोव्हेंबर १९२७.

अस्पृश्यता व सत्याग्रहाची सिद्धि.

न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हति ।
अशोचन्प्रति कुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमम् ।।

" जें दुःख सार्वजनिक आहे त्याचा शोक करीत बसणें योग्य नाहीं. त्यासाठीं रडत न बसतां त्याच्या प्रतिकारार्थ आपणाला इलाज सुचेल तर तो (ज्ञानी पुरुषानें) करावा."

अपहाय निजं कर्म कृष्ण कृष्णेति वादिनः ।
ते हरेर्द्वेषिणः पापाः धर्मार्थं जन्म यद्धरेः ।।

"आपलें कर्म सोडून (केवळ) 'हरि हरि' म्हणत बसणारे लोक हरीचे द्वेष्टे व पापी होत कारण, हरीचा जन्म तरी धर्मरक्षणार्थच आहे."

अस्पृश्य व स्पृश्य लोक हे एकाच धर्माचे लोक आहेत, ही गोष्ट उभयपक्षी मान्य आहे. स्पृश्य लोक अस्पृश्यांना, तुम्ही हिंदू नाहींत असें केव्हांच म्हणत नाहींत. उलट, १९१० सालच्या खानेसुमारीच्या वेळीं जेव्हां कांहीं मुसलमान लोकांच्या कारवाईमुळें अस्पृश्यांची गणना हिंदूंत करूं नये, अशी जेव्हां एक टूम निघाली तेव्हां स्पृश्यांपैकीं सुधारकांनींच नव्हे तर सनातनीयांनीं सुद्धा अस्पृश्य हे हिंदू आहेत असें एकाच अट्टहासानें सांगितलें. त्याचप्रमाणे अस्पृश्यांनींहि आपणांस अहिंदूंत न गणतां हिंदूंतच गणावें अशी कबुली दिली. आपण एकधर्मीय आहोंत, ही भावना उभयपक्षांत पुरातन कालापासून चालत आलेली आहे हें जरी खरें आहे तरी अस्पृश्यांच्या दृष्टिकोनांत आज मोठाच फरक पडलेला दृष्टीस पडतो. आपण जर हिंदुधर्मीय आहोंत तर इतर हिंदुधर्मीयांना जे हक्क आहेत ते हक्क आपणांस कां असूं नयेत ? ज्या पाणवठ्यावर ते पाणी भरतात त्यावर आपणांस कां भरतां येऊं नये ? ज्या देवळांत जाऊन ते पूजा करितात त्या देवळांत आपणांस कां जातां येऊं नये ? अशा प्रकारचे समानतेचे प्रश्न ते पुढें करीत आहेत, व त्या प्रश्नांनुरूप जे हक्क त्यांना प्राप्त झाले पाहिजेत ते प्राप्त करून घेण्याचा आग्रह धरण्यास ते प्रवृत्त झाले आहेत. कोणीहि मनुष्य जुनें सोडून नव्याच्या मागें लागला तर जें आपण करतों तें योग्य आहे किंवा अयोग्य आहे, याविषयींचा संशय त्याच्या मनांत उत्पन्न झाल्याशिवाय राहत नाहीं. जुनें हें परंपरेनें पुनीत झालेलें असतें; व म्हणून सर्वांना त्याच्या सत्यतेबद्दल खात्री वाटते. नव्याला परंपरा नसते; आणि म्हणून तें दिसावयास कितीहि गोंडस असलें तरी त्याचें अनुकरण करण्यास लोक कचरतात. समान हक्काचा आग्रह धरणाऱ्या अस्पृश्यांचीहि या नवीन धोरणाच्या बाबतींत अशाच प्रकारची मनःस्थिति असणें अगदीं साहजिक आहे. या पूर्वीं आपण कधीं देवळांत गेलों नाहीं! कधीं पाणवठ्यावर गेलों नाहीं ! तसें करण्याचा आपण आग्रह धरावा असें लोक म्हणतात, परंतु आपला

हा आग्रह सत्याग्रह होईल

काय अशी जर शंका अस्पृश्यांच्या मनांत उद्भवली तर ती मनुष्यस्वभावास धरूनच होईल. कारण कोणत्याही कार्यांत यशप्राप्ति होईल किंवा नाहीं, हें जितकें साधनसामग्रीच्या प्रमाणावर अवलंबून आहे तितकेंच तें कार्याच्या नैतिक स्वरूपावरही अवलंबून आहे. कार्याच्या मुळाशी जर सत्य असेल तर त्यांत यशप्राप्ति होण्यास चिंता करण्याचें विशेष कारण उरत नाहीं. कारण अखेर सत्याचा नेहमींच जय होतो. तेंच कार्याच्या मुळाशीं असत्य असेल तर त्यांतील यशप्राप्ति कठीण जाते. यास्तव आपल्या कार्याचें नैतिक स्वरूप काय आहे याची दरेक अस्पृश्यानें पूर्ण ओळख करून घेतली पाहिजे. ती ओळख व्हावी म्हणून देवळांत जाण्याचा अस्पृश्यांचा आग्रह सत्याग्रह आहे किंवा दुराग्रह आहे याचा विचार करणें आवश्यक आहे.

सत्याग्रहाच्या बाबतींतील पहिली गोष्ट म्हटली म्हणजे सत्य कोणतें व असत्य कोणतें हें ठरविणें ही होय. कारण सत्य म्हणजे काय हेंच जर निश्चितपणें ठरवितां आलें नाहीं, तर सत्याग्रहाची इमारत केव्हांही डळमळीतच राहाणार. आपला आग्रह सत्याग्रह आहे कीं नाहीं याविषयीं जर सत्याग्रही माणसाची खात्री नसेल तर त्याच्या हातून सत्याग्रह पार कसा पडणार ? कारण सत्याग्रहांतील यशप्राप्ती नेहमींच सत्याग्रही माणसाच्या आत्मबलावर अवलंबून असणार. व हें आत्मबल त्याच्या ठायीं प्रगट होण्यास आपण जें करीत आहोंत तें सत्य आहे अशी भावना ठाम झाली पाहिजे. ती भावना जर संशयात्मक असली तर त्याच्या ठायीं सत्याग्रहास अवश्य असलेले आत्मबल मुळींच प्रगट होणार नाहीं. म्हणून सत्य म्हणजे काय याची खूण सत्याग्रही माणसास पटणे अवश्य आहे. आमच्या मतें थोडक्यात सांगावयाचे म्हणजे ज्या कार्यापासून लोकसंग्रह होत आहे तें सत्कार्य आहे व त्यासाठी केलेला आग्रह त्यास सत्याग्रह म्हणावें. आतां लोकसंग्रहाच्या बाबतींत मतभेद होणे शक्य आहे. एकाला जें लोकसंग्रहाचें कार्य वाटतें, तेंच दुसऱ्याला लोक विग्रहाचें कार्य आहे असें वाटेल. तरीपण एक गोष्ट मान्य करावी लागेल की कर्त्यांची

बुद्धि जर शुद्ध नसेल म्हणजे स्वार्थमूलक हेतूनें जर तो कार्य करण्यास प्रवृत्त होत असेल तरच लोकविग्रहाच्या कामाकडे त्याचा कल होईल. तेच कर्त्याच्या मनांत जर समभाव जागृत असेल तर त्याच्या हातून लोकविग्रहाचे काम मुळीं होणारच नाहीं. कारण स्वार्थाचा ओढा नसल्यामुळें त्याची वासना लोकसंग्रहाकडेच असणार. म्हणून या दोन तत्त्वाचा आधार घेऊन जेथें समभाव आहे तेथें लोकसंग्रह आहे व जेथें लोकसंग्रह आहे तेथें सत्कार्य आहे आणि अशा कार्याविषयींचा जो आग्रह तो सत्याग्रह होय, अशी आम्हीं सत्याग्रहाची व्याख्या करतों.

ही विचारसरणी आमची नव्हे. आम्ही ती गीतेवरून घेतली आहे. सत्याग्रहांच्या बाबतींत आम्ही गीतेचा आधार घेतों याचें कांहीं जणांना आश्चर्य वाटेल. कारण सत्याग्रह हा कांहीं गीतेचा विषय नाही अशी साधारणपणें लोकांची समजूत आहे. पण आमच्या मतें ती समजूत अगदी चुकीची आहे. सत्याग्रह हाच गीतेचा मुख्य प्रतिपाद्य विषय आहे. व गीता कां उपदेशण्यांत आली हें नीटपणें ध्यानांत घेतलें असतां आमच्या म्हणण्याची सत्यता सहज पटण्यासारखी आहे. गीतेंत अर्जुनानें कोणता प्रश्न केला व त्यास श्रीकृष्णानें काय उत्तर दिलें त्याकडे जर कोणी लक्ष पुरविलें तर असें दिसून येईल कीं, अर्जुन रथाखालीं बसल्यानंतर, 'बसूं नकोस, तुझे राज्याधिकार ज्यांनीं घेतलें त्यांच्याशीं युद्ध करण्याचा आग्रह धर', असें जेव्हां श्रीकृष्ण परमात्मा त्यास म्हणाला तेव्हां, "सांग, तुझा आग्रह सत्याग्रह कसा ?" असा अर्जुनानें प्रश्न केला. व त्या एकच एक प्रश्नास गीता हें भगवंतानें दिलेलें उत्तर आहे. अर्थात्, या गीता ग्रंथांत सत्याग्रहाशिवाय दुसरा मुख्य प्रतिपाद्य विषय असणें शक्य नाहीं. अस्पृश्य लोक स्पृश्यांच्या समान हक्क मागण्याचा जो आग्रह धरतों तो आग्रह सत्याग्रह आहे किंवा नाहीं, हें ठरविण्याकरितां जो आम्ही गीतेचा आधार दिला आहे, तो गीता ही सत्याग्रहावर एक मीमांसा आहे, म्हणून तर दिला आहेच. परंतु या कामीं गीतेचा आधार देण्याचे दुसरेंहि एक कारण आहे. तें हें कीं हा धर्मग्रंथ उभय पक्षांना-स्पृश्यांना तसाच अस्पृश्यांना मान्य आहे. अन्य कोणत्याहि ग्रंथाचा आधार जर आम्हीं दिला असता तर निमित्तास टेकलेले स्पृश्य लोक यांनीं तुमचा आधार आम्हांस मान्य नाहीं, असें म्हणावयास मागें पुढें पाहिलें नसतें. अस्पृश्यांनीं आरंभिलेला सत्याग्रह जर गीतेच्या कसोटीस उतरला तर त्यास विरोध करण्यास स्पृश्य लोकांस मुळीं तोंडच उरणार नाहीं. कारण तसें करणें म्हणजे पर्यायानें गीता अमान्य केल्यासारखेच होणार आहे.

आतां हा अस्पृश्यांचा सत्याग्रह गीतेच्या कसोटीस उतरतो कीं काय हें पाहूं. प्रथमतः आपण आरंभिलेलें कार्य हें लोकसंग्रहाचें कार्य आहे काय ? अस्पृश्यता जाऊन आपण स्पृश्य व्हावें येवढ्या पुरतीच या चळवळीची व्याप्ती आहे असें कांहीं लोक मानितात. परंतु तसें मानणें चुकीचें आहे. अस्पृश्यतेमुळें अस्पृश्यांचेच नुकसान झालें आहे असें नसून त्यांच्या बरोबर स्पृश्यांचे तसेंच देशाचेंही अपरिमित नुकसान झालेलें आहे. अस्पृश्यतेच्या कलंकानें अस्पृश्यच कलंकीत झालेले आहेत असेंच नव्हे तर स्पृश्यही कलंकीत झाले आहेत. ज्यास कमी मानण्यांत येते, त्यांत त्याचा अवमान होतोच पण जे कमी मानितांत त्यांची ही नीति खालावलेली होते. अस्पृश्य लोक अस्पृश्यतेच्यां गर्तेतून निघून त्यांचें आत्मस्वातंत्र्य त्यांस प्राप्त झालें तर ते केवळ आपलीच उन्नती करतील इतकेंच नव्हे तर ते आपल्या पराक्रमानें, बुद्धीनें, उद्योगानें देशाच्या भरभराटीस कारणीभूत होतील. अशा दृष्टीनें पाहिलें तर अस्पृश्यतानिवारणाची चळवळ ही केवळ पतितोद्धाराची चळवळ नसून खऱ्या लोकसंग्रहाची चळवळ आहे. अस्पृश्यांना स्वार्थाकडे नजर ठेवून फक्त आपलाच उद्धार करून घ्यावयाचा झाल्यास सत्याग्रहासारखें खडतर असिधाराव्रत पत्करण्याचें कांहींच कारण नाहीं. कारण, ज्या माणुसकीसाठीं व ज्या समतेच्या वागवणुकीसाठी ते आज धडपड करीत आहेत ती माणुसकी प्राप्त होण्यासाठीं त्यांनीं जर धर्मांतर केलें तर त्यांची कार्यसिद्धी सहज होण्यासारखी आहे. आणि अस्पृश्यता निवारणाच्या कामीं ज्या शक्तिचा त्याना व्यय करावा लागत आहे तीच शक्ति त्यांना आपल्या शैक्षणिक व आर्थिक उपयोगाला लावता येईल. हिंदु धर्मीय लोकांच्या आचारांत एक मोठी गंमत आहे. ती ही कीं जोंपर्यंत एखादा माणूस हिंदुसमाजाचा घटक असतो तोंपर्यंतच हिंदू धर्मानें घालून श्रेयानिःश्रेयाचें, पाप पुण्याचे व स्पर्शास्पर्शाचे यमनियम त्याला लागू पडतात. परंतु त्याच माणसानें जर हिंदू धर्माचा लागाबांधा तोडला व निराळ्या धर्माचा, समाजाचा घटक झाला तर त्याला हिंदू धर्मानें घालून दिलेलें श्रेयानिःश्रेयाचे, पापपुण्याचे व स्पर्शास्पर्शाचें यमनियम लागू पडत नाहींत. त्याला मानव धर्मानें घालून दिलेल्या श्रेयानिःश्रेयाच्या, पापपुण्याच्या व स्पर्शास्पर्शाच्या यमनियमाप्रमाणें वागविण्यांत येते. अस्पृश्यांचां जसा स्पृश्य लोक विटाळ मानतात तसा कुत्र्यामांजरांचा अगर मुसलमानांचा कां मानीत नाहींत या प्रश्नाचे उत्तर यांतच आहे. अस्पृश्यांना हिंदू धर्माशीं लागाबांधा असल्यामुळें त्यांना हिंदूधर्माच्या यमनियमाप्रमाणें वागविले जाते. कुत्र्यामांजरांचा तसाच मुसलमानांचा हिंदू धर्माशीं लागाबांधा नसल्याकारणानें त्यांना मानव धर्माच्या यमनियमाप्रमाणें वागविण्यांत येते. ही खुबी अस्पृश्यांना माहीत नाहीं असें नाहीं. त्यांना पूर्णपणें माहित आहे कीं, एखादा अस्पृश्य हिंदुधर्मांत राहिला असतां त्यास स्पृश्य हिंदूंकडून कमी लेखण्यांत येतें परंतु तोच ख्रिस्ती किंवा मुसलमान झाला तर त्यास तेच हिंदूलोक असे आपल्यासमान वागवितात. तथापि, अस्पृश्यतानिवारणाचा हा साधा सोपा उपाय न करतां परधर्मांत जाऊन हिंदुधर्मास क्षय लागू देण्याऐवजी त्यांतच राहून आपल्यांत असेल तितकी शक्ति खर्च करून आपली माणुसकी मिळवावी, असा जो त्यांनीं निश्चय केला आहे, त्यावरून त्यांनीं आरंभिलेलें कार्य स्वतःच्या उद्धारापुरतें नसून हिंदुधर्माच्यां उद्धाराकरितां आहे हेंच खरें आहे. तसेंच जे अस्पृश्य लोक ही चळवळ करीत आहेत त्यांच्या ठायीं समभाव नाहीं, असेंही कोणास म्हणतां यावयाचें नाहीं. कारण अस्पृश्यांची मागणी विशेष हक्कासाठीं नसून ती समान हक्कासाठी आहे. हिंदुमाताचे जे हक्क आहेत ते फक्त आम्हांलाच असावेत इतरांना असूं नयेत अशी कांहीं अस्पृश्यांची मागणी नाहीं. स्पृश्यांना जे हक्क आहेत, तसेच हक्क आपल्यालाही असावेत अशी त्यांची समतेची मागणी आहे. यास्तव गीतेंत सांगितलेल्या कसोटीला लावून पाहिली असतां अस्पृश्यांचा आग्रह हा सत्याग्रह आहे असेंच म्हणावे लागेल.

अस्पृश्यांचे कार्य हें राष्ट्रकार्य आहे असें कबूल करूनहि अस्पृश्यांस देवळांत प्रवेश करण्याचा मुळी अधिकारच नाहीं असें म्हणणारे कांहीं समाजकंटक आढळतात. त्यांपैकी, कांहीं, जणांचा युक्तिवाद दिसावयाला इतका मोहक दिसतो कीं, तो वाचून आपली बाजू लंगडी आहे कीं काय असा भ्रम उत्पन्न होतो. या विरोधी लोकांचे असें म्हणणें आहे कीं, स्पृश्यांच्या देवळांत गेल्यानेंच उपासना घडते म्हणून जर अस्पृश्य लोक देवळांत जाण्याचा प्रयत्न करीत असतील तर तें खरें नाहीं. कारण नमाज पढणें हें एकच जसें मुसलमानी धर्मपालनाचें लक्षण आहे तसें स्पृश्यांच्या देवळांतील देवांचें दर्शन घेणें येवढेंच काय ते हिंदुधर्मपालनाचें लक्षण आहे असें नव्हें. साकाराचें प्रत्यक्ष पूजन, निराकाराचें ध्यान आणि परमेश्वराचा नुसता नामोच्चार असें उपासनेचे विविध मार्ग हिंदुधर्मांत सांगितलेलें आहेत. या उपासनेपैकीं, कोणतीही उपासना अस्पृश्यांनीं करूं नये असे आम्ही कांही म्हणत नाही; व त्यापैकीं कोणतीही एक केली तरी हिंदुत्वाला ती पुरेशी आहे. उपासनेचे, उपास्याचे नानाविध प्रकार जोंपर्यंत हिंदुसमाजांत रूढ आहेत. तोंपर्यंत स्पृश्यांच्या देवळांत गेल्यानेंच उपासना घडते ह्या अस्पृश्यांच्या म्हणण्यांत कांही अर्थ नाही असें त्यांना वाटतें. या आक्षेपकांस आमचें उत्तर असें आहे की, हिंदुसमाजांत उपासनेचे नानाविध प्रकार आहेत आणि त्यांपैकी कोणत्याही एका प्रकारची उपासना केली तरी हिंदुधर्मपरिपालन घडतें असें जरी मान्य केलें तरी ज्या कोणास साकाराचें प्रत्यक्ष पूजन करावेंसें वाटत असेल त्याला तशा प्रकारची मोकळीक कां असूं नये ? हा उपासनेचा मार्ग एकास खुला तर तो दुसऱ्यास बंद कां असावा ? आणि ज्या अस्पृश्यांना तो बंद आहे त्यांनीं तो खुला करून घेण्याचा आग्रह धरिला तर तो वाजवी होणार नाहीं काय ? उपासनेचे नानाविध प्रकार जेथें असतील तेथें दरएक व्यक्तीला स्वतःसाठी उपासनेचा योग्य प्रकार कोणता हें ठरविण्याचा हक्क असलाच पाहिजे. अस्पृश्य लोक जे भांडत आहेत ते या हक्कासाठी भांडत आहेत. त्यांची बाजू लंगडी आहे असें म्हणणें शुद्ध लपंडाव आहे.

या विरोधी लोकांचा दुसरा असा कोटिक्रम आहे कीं, स्पृश्य लोक आपल्या देवळांत येऊन अस्पृश्यांना देवदर्शन घेऊं देत नसले तरी देव ज्याचा त्यास स्थापण्यास स्वातंत्र्य आहेच. ज्या अस्पृश्यांस साकाराचें प्रत्यक्ष पूजन हा उपासनेचा मार्ग पसंत असेल त्यांनीं निराळा देव स्थापन करावा. स्पृश्य हिंदु समाजानें हें स्वातंत्र्य त्यांनां दिलें आहे. केवळ उपासनेसाठीं अस्पृश्यांना स्पृश्यांच्या देवावर हक्क सांगण्याचे कांहीं कारण नाहीं. हा कोटीक्रम जे पढतमूर्ख लढवितात त्यांना आमचा असा सवाल आहे कीं रेल्वे अधिकाऱ्यांनीं जर गोऱ्या लोकांसाठीं निराळें व काळ्या लोकांसाठी निराळे आगगाडीचे डबे राखून ठेवले तर ती व्यवस्था तुम्हाला कां मान्य नाहीं व त्या विरूद्ध तुम्हीं तक्रार का करतां ? रेल्वे अधिकाऱ्यांनीं जरी गोऱ्या लोकांकरिता निराळा डब्बा राखून ठेवला असला तरी इतर डब्यांतून प्रवास करण्याची तुम्हास मोकळीक आहे. तुम्हाला प्रवासच करावयाचा आहे आणि त्यासाठीं निराळ्या डब्यात बसून जाण्याचे स्वातंत्र्य तुम्हास दिलें असतां गोऱ्या लोकांसाठी राखून ठेवलेल्या डब्यावर तुम्ही हक्क काय म्हणून सांगावा ? याला उत्तर एकच. व तें हें कीं, हा प्रश्न नुसत्या प्रवासापुरता नसून समानतेचाहि आहे. वरील कोटीक्रमास अस्पृश्यांचे उत्तरहि त्याच अर्थाचे आहे. अस्पृश्य लोक देवळांत शिरण्याचा जो आग्रह करीत आहेत, ते केवळ साकाराचें प्रत्यक्ष पूजन करितां यावें म्हणून नव्हे. अस्पृश्य लोकांना देवळांत प्रवेश करून जी गोष्ट सिद्ध करून द्यावयाची आहे ती ही कीं, त्यांच्या प्रवेशाने देवालय भ्रष्टहोत नाहीं किंवा देवळांतील मूर्तीला स्पर्श केला असतां तिचें पावित्र्य कमी होत नाहीं. तें सिद्ध करण्यास निराळ्या देवतेची स्थापना करून कार्यभाग होत

नाही. तर ज्या देवाच्या ठायीं पावित्र्य कल्पून स्पृश्यलोक ज्याची उपासना करितात त्याच देवाची उपासना करण्याचा आग्रह अस्पृश्यांनीं धरणें प्राप्त आहे. त्याशिवाय अस्पृश्यांचा हेतू तडीस जात नाहीं. फक्त पाप्यांच्या स्पर्शानेंच देवाचें पावित्र्य ढळूं शकतें, आमच्या स्पर्शानें ते ढळणार नाहीं, कारण आम्ही पापी नाहींत: असें अस्पृश्यांचे म्हणणें आहे. यावरून देवाच्या उपासकांत कोणी पवित्र कोणी अपवित्र असा भेद नाही हें त्यांच्या चळवळीचें तत्त्व आहे हें उघड होत आहे आणि म्हणूनच ते स्पृश्यांनीं प्रस्थापित केलेल्या मूर्तीची उपासना करण्याचा आग्रह करीत आहेत. हा त्यांचा आग्रह सत्याग्रह नाहीं असें कोण म्हणेल?

अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहाविरुद्ध वर नमूद केलेले आक्षेप काढूनच हे स्वस्थ बसले नाहींत. त्यांनी कांही व्यावहारिक आक्षेपही रचिले आहेत. या मुद्यावर त्यांचे म्हणणें असें आहे कीं, स्पृश्यांनी आपली मंदिरें अस्पृश्यांना खुलीं करून दिलीं पाहिजेत हें संघटन वाल्यांचे म्हणणें निराळें आणि अस्पृश्यांनी स्पृश्यांना तुम्ही आपलीं मंदिरें आम्हांस खुलीं करून द्या नाहीं तर सत्याग्रह करून त्यावर हक्क सांगतो हें म्हणणे निराळें. कारण स्पृश्यास्पृश्य-भेद हा अनंतकाळापासून चुकीनें पडला असो अगर योग्य न्यायानें पडलेला असो; पण तो पडल्यावरच जर आम्ही स्पृश्यांनीं देवस्थानें उभारलीं आणि चालविलीं तर त्यावर अस्पृश्यांनीं हक्क काय म्हणून सांगावा; व तसा ते सांगूं लागले तर तें न्याय्य होईल काय? अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहाचा प्रश्न निव्वळ स्पृश्यास्पृश्य या विचारांचाच नाहीं तर न्यायान्यायाचाही आहे. या विचारसरणीवर या विरोधी लोकांची इतकी भिस्त आहे कीं, त्यांच्या मतें अमरावती येथील अंबादेवीच्या पंचांनीं अस्पृश्यांचा अर्ज केराच्या टोपलींत फेकला असला तरी वहिवाट व कायदा हा निरंतरचा त्यांच्या बाजूला होता, कारण सर्वतोपरी समाजांतील इतर सर्व बाबतींतील अस्पृश्यता गेली तरी एक जरी पंच वहिवाट नाहीं असें म्हणणारा असला तरी कायद्याच्या जोरावर व न्यायाच्या हक्कानें तो अस्पृश्यास मनाई करूं शकेल. हा आक्षेप देखील अगदी नादानपणाचा आहे. स्पृश्यांनी देवळें बांधिलीं आणि चालविलीं ही गोष्ट अस्पृश्यांसही कबूल करणें प्राप्त आहे. तेवढ्यावरून स्पृश्यांना तुम्ही आपलीं मंदिरें आम्हांस खुली करून द्या असें म्हणण्याचा हक्क अस्पृश्यांस पोंचत नाहीं हें कोणीही कबूल करणार नाहीं. कारण, हीं देवळें जरी स्पृश्यांनीं बांधिली असलीं तरी तीं हिंदुधर्माचीं असून हिंदुधर्मियांकरितां बांधलेलीं आहेत. हा दाय एकानें कोणीं केला असला तरी तो सर्व हिंदूंच्या उपयोगाकरितां केलेला आहे. अर्थात जो हिंदू आहे त्या दरेकाला या देवळांत जाऊन उपासना करण्याचा अधिकार प्राप्त होतोच. तसेंच हिंदुत्व ही जितकी स्पृश्यांची मत्ता आहे तितकीच अस्पृश्यांचीही आहे. या हिंदुत्वाची प्राण प्रतिष्ठा जितकी वसिष्ठासारख्या ब्राह्मणांनीं, कृष्णासारख्या क्षत्रियांनी, हर्षासारख्या वैश्यांनीं व तुकारामासारख्या शूद्रांनीं केली तितकींच वाल्मिकी, चोखामेळा व रोहिदास इत्यादि अस्पृश्यांनींही केलेली आहे. या हिंदुत्वाचें रक्षण करण्यासही हजारों अस्पृश्यांनी आपली माणुसकी खर्ची घातलेली आहे. व्याधगीतेंतील अस्पृश्यद्रष्टयापासून तों खड्यांच्या लढाईतील सिदनाक महारापर्यंत ज्या अस्पृश्यांनीं हिंदुत्वाच्या संरक्षणार्थ आपलें शीर हातांवर घेतलें त्यांची संख्या लहानसहान होणार नाहीं. ज्या हिंदुत्वाची रास स्पृश्य व अस्पृश्य या उभयतांनीं मुठमुठ टाकून वाढविली आणि तीवर घाला आला असतां जिवाची पर्वा न करिता तिचें रक्षण केलें त्या हिंदुत्वाच्या नांवाखालीं उभारलेलीं मंदिरें जितकीं स्पृश्यांचीं तितकींच अस्पृश्यांचींही आहेत. त्यावर जितका स्पृश्यांचा तितकाच अस्पृश्यांचा वारसा आहे. एक अधिकारी व दुसरा उपरी असें कधींच म्हणतां यावयाचें नाहीं. अस्पृश्य लोक उपरी नाहींत ते हिंदू आहेत. हिंदुधर्म त्यांचा आहे व ते हिंदुधर्माचे आहेत. एवढ्यावरूनच हिंदूंच्या मंदिरावर अस्पृश्यांचा वारसा आहे ही गोष्ट सर्वास कबूल करणें प्राप्त आहे; आणि वारसा मान्य केला मग जुन्या वहिवाटीचा प्रश्नच शिल्लक रहात नाहीं. कारण कायद्याच्या दृष्टींनें पाहतां सार्वजनीक बाबतींतील व्यक्ति मात्रांचा हक्क कोणास कांही सनद देऊन निर्मित करावयाचा नसतो तो दरेकाच्या अंगीं कायमचा वसत असतो. त्याची वहिवाट नसली किंवा त्याच्या वहिवाटींत जरी खंड पडला असला तरी तेवढ्यावरून तो हिरावला जात नाहीं. एकादा मनुष्य पूर्वी एकाद्या रस्त्यावरून गेला नाहीं म्हणून त्यास पुढें त्या रस्त्यावरुन जातां येणार नाहीं हें म्हणणें जितकें मूर्खपणाचें होणार आहे तितकेंच तो एकाद्या सार्वजनिक पाणवठ्यावर अथवा देवालयांत पूर्वी कधीं गेला नाहीं म्हणून त्यास आतां जातां येणार नाहीं हें म्हणणें मूर्खपणाचें होणार आहे. तेव्हां हें न्यायाचें पारडें आपल्याकडे फिरत नाहीं. व आपला जो आग्रह आहे तो सत्याग्रह आहे. याबद्दल कोणाहि अस्पृश्यानें आपल्या मनांत कोणत्याहि प्रकारची शंका बाळगण्याचें कांहीं कारण नाहीं. इतकेंच नव्हें तर हिंदू धर्माला उर्जीत अवस्थेस आणून त्यास साऱ्या मानवाचा धर्म व्हावा म्हणून त्यास मानव धर्माचें रूप देण्यासाठीं अवतरलेले आपण देवदुत आहोंत असेंहि त्यानी मानण्यास कांही हरकत नाहीं.

येथवर अस्पृश्यांचा समान हक्क मिळविण्याचा जो आग्रह आहे, तो सत्याग्रह आहे किंवा नाहीं, याची चर्चा केली आहे. आतां हा सत्याग्रह अस्पृश्य लोकांनीं पार कसा पाडावयाचा याचा विचार करूं. प्रथमत:

सत्याग्रहाची रीत

कशी असावी, हें निश्चित झालें पाहिजे. महात्मा गांधीं हे आधुनिक काळांतील सत्याग्रहाच्या चळवळीचे पुरस्कर्ते आहेत. आणि सत्याग्रहाची रीत म्हणजे म. गांधींनीं घालून दिलेली रीत, याशिवाय दुसरी रीत असूं शकणार नाहीं, असा समज सर्वत्र पसरलेला दिसतो. म. गांधींच्या सत्याग्रहाची जी रीत आहे तींत त्यानीं हिंसेला वाव ठेवलेला नाहीं, इतकेंच नव्हे तर, जेथें हिंसा आहे तेथें सत्याग्रह नाहीं असें त्यांचें मत आहे. हें म. गांधींचें म्हणणे तर्कशुद्ध आहे ह्याबद्दल एक मत होणें शक्य नाहीं असें आम्हांस वाटतें. अमूक एका माणसाचा आग्रह सत्याग्रह आहे किंवा दुराग्रह आहे हें त्या आग्रहाच्या सिद्धिसाठीं योजिलेल्या साधनांवर अवलंबून नसतें. तें सर्वस्वी ज्या त्या कार्याच्या नैतिक स्वरूपावर अवलंबून असते. तें कार्य जर सत्कार्य असेल तर त्या बाबतींत धरलेल्या आग्रहास सत्याग्रह म्हटलेंच पाहिजे. आणि तेच जर असत्य असेल तर त्या बाबतींत त्यानें धरलेल्या आग्रहास दुराग्रह म्हणावें लागेल. हिंसा, अहिंसा हीं केवळ आग्रहाच्या सिद्धिचीं साधनें आहेत. जसें कर्माच्या किंवा कर्त्याच्या अनुरोधानें क्रियापदाचें रूप बदलतें तसें कांहीं साधनाच्या अनुरोधानें आग्रहाचें नैतिक स्वरूप बदलत नाहीं. कारण एखाद्या दुराग्रहीनें आपला आग्रह पार पाडण्यास अहिंसेचा मार्ग पत्करला म्हणून त्याच्या दुराग्रहाला सत्याग्रह म्हणतां यावयाचें नाहीं. किंवा एखाद्या सत्याग्रहीनें सत्याग्रहाच्या सिद्धिसाठीं हिंसा केली एवढ्यावरून त्याच्या सत्याग्रहाला दुराग्रह म्हणतां येणार नाहीं. तसें जर झालें तर गीतेंत श्रीकृष्ण परमात्म्यानें अर्जुनास सत्याग्रहाच्या सिद्धिसाठीं जो हिंसेचा मार्ग पत्करण्यास भाग पाडलें त्यास काय म्हणावें? तो पापात्मा होता काय? तसें म्हणण्यास कोणी हिंदु तयार होईल असें वाटत नाहीं; व इतर कोणी तसें म्हणण्यास तयार झाला तरी त्याचें म्हणणे सर्वांनाच पटेल, असें म्हणतां यावयाचें नाहीं. कारण अहिंसा परमो धर्म: असें जरी सांगण्यांत येतें तरी सर्वच ठिकाणीं अहिंसा धर्म पाळणें शक्य नाहीं. डोळ्यांनी न दिसलें तरी तर्कानें ज्याचे अस्तित्व समजतें असे सुक्ष्म जंतु या जगांत इतके भरले आहेत की आपण आपल्या डोळ्यांच्या पापण्या हालविल्या तर तेवढ्यानेंच या जिवांचे हातपाय तुटून पडतील. हवेत पाण्यांत फळांच्या वगैरे सर्व ठिकाणीं जे शेंकडो अत्यल्परूपजीव भरलेले आहेत त्यांची हत्या कशी बंद होणार? डॉ. जगदीशचंद्र बोस यांनीं जे शास्त्रीयशोध लावले आहेत त्यावरून असे सिद्ध होतें कीं वनस्पतीला देखील जीव आहे. मग या वनस्पतीचा संहार करणारे ब्राह्मण तसेच नाकाला फडकीं बांधून हिंडणारे जैन तिर्थंकर यांनीं अहिंसेचा टेंबा मिरविण्यांत काय हशील आहे? तसेंच सर्वच ठिकाणीं अहिंसेनें कार्यभाग होईल असें म्हणणें सयुक्तिक होणार नाहीं. समजा कीं, आपला जीव घेण्यास किंवा आपल्या पत्नीवर अगर आपल्या कन्येवर बलात्कार करण्यास अथवा आपल्या घरास आग लावण्यास, अगर आपली सर्व दौलत व स्थिरस्थावर हरण करण्यास एखादा दुष्ट मनुष्य हातांत शस्त्र घेऊन सज्ज झाला, व जवळ दुसरा कोणीही त्राता नाहीं, तर आपण काय करावें? असल्या दुष्ट मनुष्याची आपण अहिंसा परमो धर्म: म्हणून डोळे मिटून उपेक्षा करावी, किंवा तो सामोपचारानें ऐकत नसल्यास त्यास यथाशक्ति शासन करावें? या दोहीं पैकीं शेवटचाच मार्ग कोणीहि झाला तरी तो पत्करल्याशिवाय राहणार नाहीं. व त्याचें करणे अशास्त्र आहे, असें कोणीहि म्हणणार नाहीं, कारण, अशा वेळीं हत्येचें पाप हत्त्या करणारास लागत नसून जो दुष्ट मरतो तो आपल्या अधर्मानेंच मारिला जातो असें शास्त्रकर्ते म्हणतात. प्राचीन शास्त्रकर्त्यांनींच नव्हे तर अर्वाचिन फौजदारी कायद्यानेंहि आत्मसंरक्षणासाठीं हिंसा करण्याचा हक्क कांहीं मर्यादा ठेवून कबूल केला आहे. हिंसा करणें हें जरी अयोग्य असलें तथापि आत्मसंरक्षणाचें कार्य त्याशिवाय साधत नसल्यास हिंसा करणें रास्त आहे असें समजतात. भ्रूणहत्त्या म्हणजे कोंवळ्या पोराची हत्त्या अति गर्ह्य मानिली आहे. परंतु, तेंच पोर आडवें आलें म्हणजे त्यास कापून काढावयास कोणी हरकत घेत नाहीं. हाच तर्कवाद सत्याग्रहाच्या सिद्धिस लागू करणें प्राप्त आहे.। व सत्याग्रही माणसास हिंसा करावी लागली तर त्यास ती क्षम्य आहे, असें कारणपरत्वें म्हणावें लागेल. गांधींचा अहिंसात्मक सत्याग्रहाचा मार्ग अशा दृष्टिनें पाहिले तर अव्यवहारिक ठरतोच. पण तो अहिंसात्मक आहे असें म्हणणे हा देखील निव्वळ भ्रम आहे. हिंसा म्हणजे हत्त्या करणें असा जर हिंसेचा सकुंचित अर्थ केला तरच हिंसा आणि अहिंसा यांच्यांत काहीं भेद करता येईल. परंतु हिंसा म्हणजे नुसता जीव घेणेंच नव्हे तर दुसऱ्या प्राण्याचें मन किंवा शरीर यांस इजा करणें

याचाहि त्यांत समावेश होतो. अर्थात्, अहिंसा म्हणजे कोणाहि सचेतन प्राण्यास न दुखविणें होय. असा जर हिंसा या शब्दाचा व्यापक अर्थ घेतला तर म. गांधींची अहिंसा ही एक प्रकारची हिंसाच आहे, असें म्हणावें लागते. कारण, त्यांच्या सत्याग्रहाची जी रीत आहे त्यामुळें इतर प्राण्यांच्या शरीरावर जरी आघात होत नसला तरी त्यांचें मन दुखविलें जातें याबद्दल कांहीं शंका नाहीं. गांधींच्या सत्याग्रही माणसानें मनुष्यवध जरी केला नाहीं तरी तो आपल्या आग्रहामुळें प्रतिपक्षाच्या मनाची शांतता भंग करतोच. असें असतां आपल्या सत्याग्रहांत हिंसा मुळींच होत नाहीं, असें जें म. गांधींचें म्हणणें आहे तें अपुरें आहे, असें म्हणणें प्राप्त होते. खरें म्हटलें असतां शक्य असेल तोंवर अहिंसा व जरूर पडेल तर हिंसा, असें धोरण सत्याग्रही माणसांनीं ठेवणें हें सिद्धिच्या दृष्टीनें रास्त आहे—इतकेंच नव्हे तर—नीतींच्या दृष्टीनेंहि तें प्रशस्त आहे. गांधींनीं अहिंसेवर जो इतका भर दिला आहे तो केवळ गांधी हे अहिंसावादी आहेत म्हणून नव्हे. भर देण्याचें त्यांचें कारण अगदीं निराळें आहे. म. गांधी आपल्या सत्याग्रहाच्या मीमांसेंत सत्य म्हणजे काय ? व तें कसें ठरविता येईल ? यांबद्दल आपणास कांहीं निश्चयात्मक अशी एकादी कसोटी उभी करतां येत नाहीं असें म्हणतात. ज्याला आपण सत्याग्रह म्हणूं त्यालाच लोक दुराग्रह म्हणूं शकतील, असें त्यांना वाटतें. व हें त्यांचें मत त्यांनी हंटर कमीटीसमोर जी कैफियत लिहून दिली आहे तिच्यांत स्पष्टपणें नमूद केलें आहे. जेथें सत्याबद्दल प्रामाणिकपणें मतभेद असूं शकेल, तेथें हिंसा करणें रास्त होणार नाहीं असें त्यांचें मत आहे आणि एवढ्याच कारणामुळें त्यांनीं आपल्या सत्याग्रहाच्या साधनांतून हिंसेला फांटा दिला आहे. यावरून उघड होत आहे कीं, जर कार्याच्या सत्यतेबद्दल द्विधा मत नाहीं अशी जर कोणी त्यांची खात्री करून दिली तर त्याप्रीत्यर्थ आरंभिलेल्या सत्याग्रहाच्या सिद्धिसाठीं हिंसा करावी लागली तर गांधीं त्यास मोडा घालणार नाहींत. हें जें विवेचन केलें आहे तें एवढ्याच करितां कीं, हिंसा ही सत्याग्रहाच्या नैतिक स्वरूपास बाधक नाहीं. यापेक्षां या मुद्याची ज्यास्त चर्चा करण्याचे प्रयोजन नाहीं. कारण सत्याग्रह पार पाडण्यास हिंसा करण्यास तात्विक दृष्ट्या हरकत नसली तरी आजच्या परिस्थितींत तसें करण्याची कोणास सवड नाहीं. या देशांतील सारी प्रजा निःशस्त्र असल्यामुळें सत्याग्रहाच्या सिद्धिसाठीं अहिंसेचा एकच मार्ग काय तो खुला आहे. आणि सत्याग्रहास सिद्ध झालेल्या अस्पृश्यांनीं याच एका उपायावर सारी भिस्त ठेवून चालणें प्राप्त आहे. शिवाय तो उपाय अस्पृश्यांचा प्रश्न सोडविण्यास अपुरा आहे असें मानण्यास अजून तरी कांहीं अनुभवाची साक्ष घेतां येण्यासारखी नाहीं. कारण अस्पृश्यता निवारणार्थ सत्याग्रहाची मोहिम नुकतीच सुरू होत आहे. तेव्हां जो सत्याग्रह करावयाचा तो अहिंसात्मक रीतीचा असणार, याशिवाय त्यांत दुसरें कांहींच नाहीं असें सर्वांनीच पक्केपणीं ध्यानांत ठेविलें पाहिजे. आतां हा

सत्याग्रह कोणा विरुद्ध करावयाचा?

याची चर्चा करणें प्राप्त आहे. अस्पृश्यांची जी समान हक्कांची मागणी आहे ती स्पृश्य लोकांकडे आहे. कारण जर त्यांचे न्याय्य हक्क देण्यास कोणी विरोध करीत असतील तर ते स्पृश्य लोकच होत. अर्थात्, जो सत्याग्रह करावय[illegible] तो स्पृश्य लोकांविरुद्धच करावयाचा असें अस्पृश्य लोकांना वाटणें शक्य आहे. परंतु तो समज सर्वस्वी खरा नाहीं. समजा, उद्यां अस्पृश्य लोक एखाद्या सार्वजनिक तळ्यावर अथवा एखाद्या सार्वजनिक देवालयांत आपले हक्क बजाविण्याचा आग्रह धरून गेले, व स्पृश्य लोक त्यांना प्रतिकार करण्याचा हेतु धरून आडवे झाले, तर पुढें काय होणार हा प्रश्न विचारांत घेतल्याशिवाय सत्याग्रह कोणांविरुद्ध करावयाचा आहे याचा पूर्णपणें समज होणें शक्य नाहीं. अस्पृश्य लोक सत्याग्रहास प्रवृत्त झाले आणि अपेक्षील्याप्रमाणें जर स्पृश्य लोक आडवे आले आणि त्यांच्या अपकृत्यामुळें शांततेचा भंग होण्याचा जर रंग दिसून आला तर शांतता राखण्यासाठीं सरकारला या लढ्यांत पडावें लागेल. कारण शांताता राखणें हें सरकारचें मुख्य कर्तव्य आहे. आणि सरकार जर या लढ्यांत पडलें तर तें कोणतें धोरण स्वीकारील, हें जाणून घेतल्याशिवाय सत्याग्रह कोणांविरुद्ध करावयाचा, हें ठरवितां येणें शक्य नाहीं. सरकारनें जर अस्पृश्य लोकांची बाजू घेतली आणि न्याय्य हक्काची अंमलबजावणी करणाऱ्या लोकांस सरकारच्या दीर्घ बाहूची मदत देणें हें न्याय्य आहे,व त्या न्यायाप्रमाणें जर सरकार वागलें तर हा प्रश्न चुटकीसरसा सुटून जाणार आहे. परंतु तसें न होतां सरकारनें जर उलट खाल्ली व सत्याग्रही अस्पृश्यानांच जर तें म्हणूं लागलें कीं, तुम्ही नव्या नव्या क्लुप्त्या काढून भलभलत्याच गोष्टी करूं लागलांत आणि तेणेंकरून शांततेचा भंग होत आहे, सबब आम्ही तुम्हांस मनाई करतों, असा हुकुम सरकारनें काढला तर पुढें काय होणार ? अर्थात् असें जर झालें तर अस्पृश्यांस जो सत्याग्रह करावा लागणार आहे तो दिसावयास जरी स्पृश्यांविरुद्ध असला तरी अखेर तो सरकारविरुद्ध होणार आहे, हें उघड आहे. तेव्हां या सत्याग्रहाची जबाबदारी काय आहे, हें अस्पृश्यांनीं ओळखून असावें, हें बरें. थोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे या सत्याग्रहांत आपला देवळांत किंवा तळ्यावर जाण्याचा आग्रह शेवटास नेण्यांस अस्पृश्य लोकांनां सरकारी हुकूम मोडल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. व सरकारी हुकूम मोडल्याबद्दल सरकार सत्याग्रह करणाऱ्या अस्पृश्य लोकांस तुरुंगांत टाकल्याखेरीज राहणार नाहीं. एकूण सत्याग्रह करणाऱ्या अस्पृश्य लोकांनीं या कामीं आपणांस वेळ पडल्यास तुरुंगवासहि पत्करावा लागणार आहे, अशी पूर्ण जाणीव ठेवूनच सत्याग्रहास आपली कंबर बांधावी. खरें म्हटलें असतां अस्पृश्यता ही इतकी अपमानकारक गोष्ट आहे कीं, तिच्या निवारणार्थ कांहींचे प्राण खर्ची पडले तरी हरकत नाहीं.आपल्या स्पर्शानें अपवित्र झालेली वस्तू गोमुत्र शिंपडून शुद्ध होते असें स्पृश्यलोक मानितात. स्वधर्माच्या मनुष्याच्या स्पर्शानें जें विटाळतें तें पशूचें मूत्र शिंपडल्यानें शुद्ध होते. या अत्यंत तिरस्करणीय विचारांत ती मानवी स्पर्शाच्या भ्रष्टतेची कल्पना अधिक धिःकारणीय आहे किंवा ती पशूच्या मूत्रानें शुद्ध करण्याची भावना अधिक धिःकारणीय आहे हें जरी सांगणें कठिण असलें तरी एक गोष्ट उघड आहे कीं, पशूंच्या मलमूत्रांत जेवढें पावित्र्य आहे तेवढें देखील पावित्र्य स्पृश्यांच्या दृष्टीनें अस्पृश्यांतील माणसांत नाहीं. ही स्थिती जगण्यासारखी आहे असें कोणाही स्वाभिमानी माणसास वाटणार नाहीं. जगणें हाच कांहीं जगांतील पुरुषार्थ नव्हे. जगण्याच्या नानापरी आहेत. काकबळी खाऊन कावळेही पुष्कळ वर्षे जगतात परंतु त्यांच्या जिवितांत पुरुषार्थ आहे असें कोणीही म्हणणार नाहीं. आज नाहीं उद्या, निदान शंभर वर्षांनी तरी मृत्यु हा कोणासच चुकत नाहीं; तर मग त्याबद्दल डर किंवा रड कशाला ? हें शरीर बोलून चालून नाशिवंत. आत्म्याच्या कल्याणार्थ जें कांही या जगांत करावयाचें असतें त्यांस नाशिवंत मनुष्य देह हेंच कायतें एक साधन असल्यामुळें "आत्मानाम सततं रक्षेत दारैरपि धनैरपि ।" बायकामुळें किंवा संपत्ति यापेक्षां आपल्या स्वतःचे पहिल्याप्रथम रक्षण करावें असें शास्त्रांत सांगितलें आहे खरें. तथापि, हा दुर्लभ पण नाशिवंत मानव देह खर्ची घालून यापेक्षांही अधिक शाश्वत अशी एकादी वस्तू प्राप्त करून घेण्यासाठीं उदाहरणार्थ देशासाठीं, सत्यासाठीं, ब्रीदासाठीं, व्रतासाठीं, यशासाठीं, अब्रुसाठीं अथवा भूतमात्रासाठीं अनेक महापुरुषांनीं अनेक प्रसंगीं कर्तव्याच्या अग्नित आपल्या प्राणाची आहुती दिलेली आहे. आम्हाला तरी असें वाटतें कीं, महाभारतांत वीरपत्नी विदुला हिनें आपल्या पुत्रास जसें सांगितलें कीं, अंथरूणावर पडून कुजत किंवा शंभर वर्षे निरर्थक जिवित घालविण्यापेक्षां घटकाभर पराक्रमाची ज्योत दाखवून मेलास तरी बरें तसेंच दरेक अस्पृश्य मातेनें आपल्या पुत्रास सांगण्याची वेळ येऊन ठेपली आहे. परंतु इतकें मोठें असिधाराव्रत पाळण्यास अस्पृश्यांस कोणीच लावित नाहीं. फक्त तुरूंगात जाण्यास तयार व्हा या पलिकडे त्यांच्यापासून दुसऱ्या कोणत्याहि स्वार्थत्यागाची मागणी नाहीं. आणि तितकेंही जर होत नसेल तर अस्पृश्य लोक पुरुष नसून हिजडे आहेत असेंच म्हणावें लागेल. कारण महाभारतांत एक ठिकाणीं असें सांगितलें आहे कीं,

एतावानेव पुरुषो यदमर्षी यदक्षमी ।
क्षमावान्निरमर्षश्च नैव स्त्री न पुनः पुमान् ।।

"ज्या पुरुषाला (अन्यायाचा) राग येतो व जो (अपमान) सहन करीत नाहीं तोच पुरुष म्हणावयाचा. ज्या पुरुषाला राग किंवा चीड येत नाहीं तो आणि नपुंसक सारखेंच" परंतु आम्हाला आशा आहे कीं, अस्पृश्यता निवारण्याकरितां प्राणखर्ची घालण्याचा निश्चय जरी थोड्याच अस्पृश्यांचा झाला असला तरी अस्पृश्यता निवारणार्थ बंदीवास पत्करण्याचा निश्चय पुष्कळशा अस्पृश्यांचा झालाच आहे. आणि हें जर खरें असेल तर या कार्यांत त्यांना यशप्राप्ती झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. कारण सरकार अन्यायानें अस्पृश्यांतील सत्याग्रहींना जरी तुरुंगांत घालूं लागलें तरी ते किती दिवस घालील आणि किती जणांना घालील व स्पृश्य लोक तरी सरकारचा आधार किती दिवस घेतील! शेवटीं शिकस्त झाली म्हणजे सरकारलाही या गोष्टींचा विचार करावा लागेल. कारण सरकार जरी झाले तरी त्याला जनलज्जा ही आहेच. आणि ती कांहीं काळपर्यंत सरकारास वाटली नाहीं तरी ती वाटावयास लावणें हें देखील अस्पृश्यांच्याच हातीं आहे. शांतताभंग होतो म्हणून सरकार आमचे न्याय्य हक्क बजावण्याच्या आड जर येईल तर आम्हास सुधारलेल्या राष्ट्राचे न्याय कोर्ट जो राष्ट्रसंघ त्याच्याकडे फिर्याद लावून सरकारास त्याच्या अन्यायीपणाबद्दल लाजविता येईल. तसेंच ज्या स्पृश्य लोकांच्या हेक्यासाठीं, हक्कासाठीं नव्हे, अस्पृश्यांना सरकार दंडन करणार त्या स्पृश्यलोकानांहि याचा विचार करावा लागणार आहे. स्पृश्य लोकांना अस्पृश्यांविषयी प्रेमाचा पान्हा नसला तरी त्यांना आपल्या संरक्षणाची चिंता आहे. आणि त्या चिंतेमुळें ते पोळत नसले तर त्याना पोळावयास लावणें हें आमच्या हातांत आहे व तें सत्याग्रहाच्या मार्गानें आम्हास सहज करतां येण्या सारखें आहे. अस्पृश्यांचें सत्व पाहूच अस

जर स्पृश्य लोकांनी निर्धारच केला तर फार तर सत्याग्रह अयशस्वी होईल. पण असें झाल्यानें तोटा होणार तो कोणाचा? स्पृश्यांचा! सत्याग्रह करून देखील आपणास हिंदू धर्मात थारा देत नाहींत याची जाणीव पटल्यावर अस्पृश्य लोक जे आज ढकलून दिले तरी हिंदूधर्मातून जात नाहीत तेच हिंदूधर्म हा दगडांचा धर्म आहे, त्याच्या पुढें कपाळ फोडून घेतलें तरी कांही होणार नाहीं अशी खात्री होऊन, स्पृश्यानों! घ्या तुमचा धर्म! असें म्हणून आपोआप पर धर्मात जाण्यास तयार होतील. इतक्या थराला ही गोष्ट स्पृश्य लोक जाऊं देतील असें संभवत नाहीं. मात्र आमचा सत्याग्रह आम्ही इतक्या मोठ्या प्रमाणावर केला पाहिजे कीं, सरकारचे तुरुंग तुडुंब भरून सत्याग्रही कैद्यास जागा नाहींशी झाली पाहिजे आणि स्पृश्य लोकांना हा पोरखेळ आहे असें न वाटतां त्यांना धसका बसला पाहिजे.

सत्याग्रहाच्या सिद्धिचा विचार करितांना सत्याग्रह कोणांविरुद्ध करावयाचा, हें जाणणें जितकें जरूर आहे तितकेंच तो

सत्याग्रह कोणी करावयाचा ?

याचाहि विचार करणें अवश्य आहे. सत्याग्रह हा आपले मानवी हक्क प्राप्त करून घेण्याचा उपाय तर आहेच. तो उपाय फलदायक होण्यास जेवढ्या म्हणून अस्पृश्य वर्गातील स्त्री पुरुषांस त्यांत भाग घेतां येईल त्या सर्वांनीं त्यांत भाग घेणें सिद्धीच्या दृष्टीने आवश्यक आहे. परंतु, आमच्या मतें सत्याग्रह हा फक्त व्यावहारिक उपाय आहे इतकेच नसून तो एक प्रकारची आत्मशुद्धि करून घेण्यास आरंभिलेला यज्ञ आहे. त्या यज्ञांत दरेक अस्पृश्यानें उडी टाकून आपणास शुद्ध करुन घ्यावें. स्पृश्य लोक अस्पृश्य लोकांस अपवित्र व अशुद्ध मानतात ही गोष्ट जितकी खरी आहे तितकीच अस्पृश्य लोक आपणां स्वतःस अशुद्ध व अपवित्र मानून वागतात ही गोष्ट खरी आहे. आतापर्यंत स्पृश्य लोकांचे वर्चस्व प्रस्थापित झाल्यामुळे ते सांगतील ते करण्याची आणि वागवतील तसें वागण्याची अस्पृश्य लोकांना संवय लागून गेलेली आहे. स्पृश्यलोक श्रेष्ठ आहेत आपण कनीष्ट आहोत, ते आपलें नायक आहेत आपण त्यांचे किंकर आहोंत या भावनेचे पूट जें अस्पृश्य लोकांच्या मनावर बसून गेलेलें आहे, त्यामुळेंच अस्पृश्यता टिकून राहिलेली आहे. पूट जाळून टाकल्याशिवाय आत्मसन्मानाची भावना अस्पृश्य लोकांत जागृत होणार नाहीं. व ती जागृत झाल्याशिवाय अस्पृश्यता-निवारण होणार नाहीं. या आत्मशुद्धीच्या दृष्टिनें दरेक अस्पृश्यानें या सत्याग्रहांत भाग घेणें जरूर असलें तरी संसाराच्या उपाधींत सांपडलेल्या अस्पृश्य लोकांना ही आत्मशुद्धि करून घेण्यास प्रत्यक्षपणें सत्याग्रहांत भाग घेतां येईल किंवा नाहीं, याबद्दल शंका वाटणें अगदी साहजिक आहे. व झालेंच तर फारच थोड्या लोकांना यांत भाग घेतां येईल. व पुरेशा लोकांनीं सत्याग्रहांत भाग घेतला नाही तर त्यापासून विशेष फायदा होईल असें आम्हांस वाटत नाहीं. कारण, सत्याग्रह हा दुराग्रही माणसांस सत्याचा अवलंब करण्यास भाग पाडण्याचा एक मार्ग आहे. व अशा दुराग्रही माणसांस त्राहि त्राहि वाटेल इतक्या मोठ्या प्रमाणावर सत्याग्रह झाला नाहीं तर तो आपला दुराग्रह सोडणार नाहीं. म्हणून आमची अशी सूचना आहे कीं, त्याचबरोबर संसाराच्या उपाधींतून मुक्त झालेल्या किंवा उपाधींत न सांपडलेल्या ५००० अस्पृश्य तरुणांचें एक सत्याग्रहदल तयार करावें. व त्या दलामार्फत जेथें जेथें सत्याग्रह करण्याचा प्रसंग येईल तेथें तेथें सत्याग्रह करण्यांत यावा. ही योजना जर अमलांत आणली तर सत्याग्रहाच्या तयारींत कांही न्यून्य उरणार नाहीं. व एवढ्या मोठ्या ५००० सत्याग्रही दलाचा मारा करितां आला तर सत्याग्रहाच्या सिद्धीबद्दल कोणालाच शंका राहणार नाहीं. परंतु, अशा प्रकारचें दल तयार होण्यास द्रव्याचें साहय्य झालें पाहिजे. तसेंच, कांहीं काळहि गेला पाहिजे. हें घडें तोंपर्यंत अस्पृश्य लोकांनीं ज्या थोड्या थाकड्या प्रमाणावर त्यांना सत्याग्रह करतां येईल त्या प्रमाणावर त्यांनीं सत्याग्रह करण्यास सुरवात करावी, हें बरें.

अस्पृश्यांनीं सत्याग्रह करण्याच्या आड कांहीं स्पृश्य लोक येत आहेत, हें आम्ही जाणून आहोंत. या स्पृश्य लोकांपैकीं कांहींचा असा मुद्दा आहे कीं, अस्पृश्यांच्या समान हक्कांचा प्रश्न हा अस्पृश्यांनीं सत्याग्रह करून सुटणार नाहीं. तो प्रश्न स्पृश्यांनीं स्पृश्यांतच चळवळ करून सोडविला पाहिजे. आणि ज्या दिवशीं देवस्थानावर, "अस्पृश्यांनीं देवदर्शनास यावें," अशी फळी स्पृश्य लोक स्वखुषीनें लावतील त्या दिवशीं अस्पृश्यांनीं खुशाल आंत जावें. तोंपर्यंत त्यानी कांहीं गडबड अगर धांदल करूं नये! पण स्पृश्य लोक हा प्रश्न आपखुषीनें सोडवीतील काय? आम्हाला त्यांची बिलकूल आशा नाही. कारण या लोकांचें असें म्हणणें आहे कीं, हा बहुमताचा, दयेचा, मायेचा, नीतीचा अगर समानहक्काचा प्रश्नच नाहीं. हां फक्त धर्म तत्त्वाचा प्रश्न आहे. अस्पृश्य हे स्वधर्मरूपीं विराट पुरुषाचा कोणताच भाग बनू शकत नाहीं. कारण ब्राह्मण मुख, क्षत्रिय बाहू, वैश्य मांड्या व शूद्र पाय बनल्यामुळें अस्पृश्यांना या विराट पुरुषाच्या आंत स्थानच उरत नाहीं. अस्पृश्य लोक हें या हिंदू विराट पुरुषाच्या पायातली एक वहाण आहे. पादत्राण हा शरीराचा भाग कधींच होणें शक्य नाहीं तसेच अस्पृश्य हे कधींहि हिंदुंशी एक जीव होऊं शकत नाहीं. तसें व्हावें म्हणणें मुर्खपणाचें व अविचाराचें आहे. अस्पृश्यवर्ग हा मुसलमान वर्गासारखा असाच कक्षेबाहेरचा वर्ग आहे. स्वधर्मरूपी विराट पुरुषाचा पायापलीकडचा व देहाशीं प्रत्यक्ष संबंध नसलेला तो एक वेगळा भाग आहे. असें ज्या लोकांचे विचार आहेत त्या लोकांच्या दानतीवर व शीलावर अस्पृश्य लोकांनीं विश्वास ठेवून स्वस्थ बसावे हा उपदेश कपटी जरी नसला तरी मूर्खपणाचा आहे हें खास.

दुसरे कांहीं स्पृश्य लोक असें म्हणतात कीं, अस्पृश्य लोकांनीं जर सत्याग्रह आरंभिला तर त्यांच्या हातून तो पार पडणें शक्य नाहीं. कारण सत्याग्रहाचें शस्त्र जर त्यांनीं स्पृश्य समाजावर उगारलें तर ज्याकांहीं थोड्या बहुत स्पृश्य लोकांची अस्पृश्यता निवारणाच्या कार्याला जी कांही थोडीबहुत सहानुभूति आहे ती ते गमावून बसतील. कारण, हा आघात साऱ्या स्पृश्य समाजावर होणार असल्यामुळें सुधारक तसेंच सनातनी स्पृश्य या आघाताचा प्रतिकार करण्यासाठी एकजीव झाल्याखेरीज राहणार नाहींत. पण या लोकांना आम्ही असें विचारितो कीं स्पृश्य जनतेपैकी कांहीं भाग आमच्याविरुद्ध आहे हें आम्हास सांगावयास तुमची जरूरी नाहीं. आम्हाला ते कळतच आहे. तुम्हाला खरोखरीच जर आमच्याबद्दल सहानुभूति असेल तर कांहीं स्पृश्य लोक आमच्याविरुद्ध आहेत अशी सबब सांगून सत्याग्रहापासून आम्हास परावृत्त करू नका. तुम्ही जर खरोखरींच आमच्या तर्फेचे आहांत, आमच्यावर होत असलेल्या अन्यायाबद्दल तुम्हांला राग किंवा चीड आली असेल तर तुम्ही आमच्या सत्याग्रहांत सामील व्हा, यांतच तुमच्या सहानुभूतीची खरी पारख आहे. नाहींतर तुमची मैत्री असली काय आणि द्वेष असला काय आम्हाला सारखेंच!

अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन न विद्विषादरः ॥

अमेरिकेंत जेव्हां गुलामगिरीचे उच्चाटन करण्यासाठीं मोहीम सुरवात करण्यांत आली तेव्हां अमेरीकेतील गोऱ्या लोकांत दोन पक्ष होते. दक्षिणेतील गोरे लोक या मोहिमेच्या विरुद्ध होते व उत्तरेकडील गोरे लोक या मोहिमेच्या तर्फे होते. तथापि उत्तरेकडील प्रांतांतील गोऱ्या लोकांनीं दक्षिणेंतील कांहीं गोरे लोक तुमच्या विरुद्ध आहेत सबब तुम्ही गुलामगिरी विरुद्ध चळवळ करूं नका असा कांही ब्राह्मणी उपदेश त्या गुलामगिरींत खीचपत पडलेल्या काळ्या शिद्दी लोकांना केला नाही. उलट काळ्या शिद्दी लोकांशी संगनमत करून व त्यांच्याशीं सहकार्य करून त्यांच्या स्वातंत्र्याला त्यांनीं विरोध करणाऱ्या आपल्या जातभाईंना त्यांनीं स्वर्गाची वाट दाखविली; व कोणत्याही प्रकारचा अंगचोरपणा दाखविला नाहीं. त्याचप्रमाणें स्पृश्य वर्गांतील जे लोक तुमची मागणी रास्त आहे अशी सहानुभूतीची कबूली दाखवितात त्यांना शिद्दी लोकांच्या गोऱ्या सहानुभूतीवाल्यांनी जें करून दाखविलें तसेंच वर्तन तुम्ही करून दाखवाल तरच आम्ही तुमच्यावर विश्वास ठेवूं असें अगदीं रोखठोखपणें बजाविलें पाहिजे. नाहींतर हे लोक सहानुभूतीची साखर पेरून जो अन्याय एकही दिवस सहन करणें पाप आहे तोच अन्याय तसाच पुढें आपणांस स्वसंतोषानें सहन करावयाची भूरळ पाडतील.

तिसऱ्या प्रतीचे स्पृश्य लोक म्हणतात कीं: स्पृश्य व अस्पृश्य हे एकाच समाजाचे घटक आहेत. सत्याग्रह करावयाचा तो स्वकियांशी करावयाचा नसतो. तो परकियांशी करावयाचा असतो. तसें जरी नसलें तरी हिंदु समाजावर बाहेरून हल्ले होत असतांना अस्पृश्यांनी त्यांचे निवारणास मदत करण्याऐवजीं आपापसांत यादवी माजवावी हें रास्त नाहीं. उपदेश मोठा गोड आहे! पण तो अस्पृश्यांनीं काय म्हणून ऐकावा? ज्या धर्मात त्याना मुळीं स्थानच नाहीं, ज्यांत त्यांना पायातली वहाण म्हणून वागविले जाते त्या धर्माच्या रक्षणासाठीं त्यानी काय म्हणून मरावें? ही जबाबदारी स्पृश्य लोकांची आहे. कारण हिंदु धर्माचे हक्क ही त्यांची मिरास आहे. खानेकू हम और लढनेकु तुम असा हा उपदेश वेडसरपणाचा आहे व तो ऐकण्या इतके अस्पृश्य लोक मुर्ख नाहींत. आजवर हिंदु धर्माचे रक्षण केलें हीच मोठी चूक झाली असे त्यांना वाटूं लागले आहे. अशी वृत्ति धारण करणाऱ्या अस्पृश्य लोकांस वरील प्रकारचा उपदेश करण्याचा अधिकार स्पृश्य लोकांस आहे असें आम्हास वाटत नाहीं. विरोधी पक्षाच्या नडीचा फायदा घेऊन आपली सवड साधन घेणे हें व्यवहार संमत आहे. तेंच धोरण अस्पृश्य लोकांनी आपले सामाजिक हक्क मिळविण्याकरितां स्पृश्यलोकांशी ठेवलें आहे. हें नितीच्या दृष्टीनें वाजवी नसेल. पण राजकीय हक्क मिळविण्याकरितां "साम्राजाच्या गरजा येती कामाच्या काजा" अशी घोषणा करून भर लढाईच्या प्रसंगांत सरकारला अडवावयास मागे पुढें न पहाणाऱ्या स्पृश्य लोकास नावें ठेवण्याचा अधिकार कसा पोहोंचतो हेच आम्हास कळत नाहीं. आतां आपापसांत यादवी

करूं नये असें जे म्हणतात त्याना आम्हीं असें सुचवितों कीं, तुमची गीता काय सांगते तें पहा. गीतेत भगवंतानें अर्जुनास जो उपदेश केला आहे त्यापेक्षा आम्ही निराळें असें काय सांगितलें आहे. कौरव-पांडवांची सैन्यें लढाईस सज्ज होऊन कुरुक्षेत्रावर उभीं असतांना लढाईस तोंड लागण्यापूर्वी अर्जुनांनीं मध्यभागी आपला रथ नेऊन दोन्हीं सैन्याकडे दृष्टी फेंकिली व पाहिलें तों आपलेंच स्नेही, आप्त, गुरु त्यास कौरवांच्या सैन्यांत दिसले. तेव्हां हा लढाईचा प्रसंग कोणत्या स्वरूपाचा आहे हें त्याच्या डोळ्यांपुढें आलें. व तो युद्ध करण्याचें नाकारून व आपल्या हातचें धनुष्य बाण ठेवून खालीं बसला. कौरव व पांडव हे आप्त आहेत ही गोष्ट श्रीकृष्णाला ठाऊक नव्हती असें नाहीं. कौरव जरी पांडवांचे हक्क देण्यास तयार नव्हतें तरी भीष्म, द्रोण, विदूर, वगैरे शिष्ठ लोक त्यास अनुकूल होते. व कांहीं कालानें त्यांच्या मतांचा परिणाम कौरवांवर झाला असतां ही गोष्ट श्रीकृष्णाला अवगत होती. आपापसांत यादवी करूं नये हें तत्व जर सत्य असतें तर अर्जुनाचे वर्तन पाहून "खरोखर तू म्हणतोस तेंच खरें. तुला झालेली उपरति पाहून मला आनंद वाटतो असें कृष्ण परमात्मा कां म्हणाला नाहीं ?" "उलट, अरे ही अवदसा तुला कोठून आठवली, हा हिजडेपणा तुला शोभत नाहीं, हें दुबळेपण सोडून युद्धाला उभा रहा" असें त्यानें अर्जुनास सांगितलें. इतकेंच नव्हें, तर या युद्धांत असंख्य लोकांची प्राणहानी होणार आहे हे धडधडीत दिसत असतांना त्याला या गोष्टीची कवडीची देखील दिक्कत वाटली नाहीं. आणि हें सारें कशाकरितां तर कौरवांनीं हिरावून घेतलेलें पांडवांचें राज्य परत मिळविण्याकरिता ! ज्या वस्तुसाठीं अर्जुन सत्याग्रह करीत होता त्या वस्तूला, ज्या वस्तूसाठी अस्पृश्य लोक सत्याग्रह करणार आहेत त्या वस्तूच्या मानानें फुटक्या कवडीचीही किमत नाहीं. पांडव राज्यासाठी भांडत होते. अस्पृश्य लोक माणुसकीसाठीं भांडत आहेत. माणूसकी गेल्यानें माणसाचे सर्वच कांहीं जाते. परंतु राज्य गेल्यानें माणूसकी तरी शिल्लक राहते. राज्यावांचून पांडव कांहीं मेले नसते. पण माणूसकी वाचून अस्पृश्य लोक जिवंतपणी मेले आहेत. राज्या-सारख्या क्षुल्लक ध्येयासाठी जर पितृहत्या, गुरुहत्या, बंधुहत्या, किंवा कूलक्षय या सारखीं थोर कर्मे करावयास अर्जुनास श्रीकृष्ण सांगतो तर माणूसकी कमविण्यासारख्या अत्युत्तम ध्येयासाठी साधा हटयोग देखील अस्पृश्यांनीं करूं नये असे स्पृश्यांनीं सांगणें हा निव्वळ बाष्कळपणा होय.

खरें म्हटलें असतांना या स्पृश्यलोकांचे ऐकण्याचे आम्हास कांहीं प्रयोजन नाहीं ; कारण ते आमचे किती ही जरी हितचिंतक असले तरी ते आम्हास या बाबतींत उपदेश करण्यास अपात्र आहेत. कारण हा प्रश्न अधिकाराचा, जातीचा, स्वार्थाचा व मनोधर्माचा आहे. विद्येचा, ज्ञानाचा अगर बुद्धीचा नव्हें. यास्तव त्यांचा हा अपमतलबी उपदेश आपण न ऐकतां त्यास स्पष्टपणें आपण बजाविलें पाहिजे कीं, तुम्ही आम्हांस उपदेश करण्याच्या भानगडींत पडू नका.

कसलाही लढा पडला तर प्रथम त्यांत शिष्टाई होत असतें व शिष्टाईचा उपयोग नच झाला तर मग युद्ध करण्याची पाळी येते. अस्पृश्यता निवारणाच्या कार्यात पुष्कळ काळपर्यंत शिष्टाई झाली आहे असें आम्हांस वाटतें. जेव्हां पासून ही अस्पृश्यता हिंदुधर्मात शिरली तेव्हांपासून तिच्या विरुद्ध अनेक महात्म्यांनीं प्रयत्न केले. परंतु या बाबतींत स्पृश्य लोकांचा दुराग्रह इतका भयंकर आहे कीं अपरिहार्य प्रसंग सोडून दिले तर त्यांनीं या बाबतींत सूईच्या अग्रावरही जितकी माती राहते तितकी सुद्धां माती पांडवांना न देणाऱ्या पाषाणहृदयी व अधर्मप्रेमी दुर्योधनापेक्षां विशेष औदार्य दाखविलें आहे असें कोणालाही वाटणार नाहीं; आणि यापुढे त्यांच्या वृत्तींत आत्मप्रेरणेनें अस्पृश्यांस अनुकूल असा कांहीं तरी फरक होईल असेंही दिसत नाहीं. वास्तविक पाहिलें असतां ह्या अन्यायाला आम्हीं मान दिली म्हणूनच तो आज इतके दिवस चालू राहिला आहे. तो झुगारून देण्याचा जर आम्ही मनापासून निश्चय केला तर तो कोणीही आमच्यावर लादूं शकणार नाहीं. ज्या ब्राह्मणी धर्मानें आपल्याला हीन करून टाकिलें, त्याच ब्राह्मणी धर्मानें कायस्था सारख्या जातीवरही हीनत्वाचा शिक्का मारण्याचा अनेक वेळां प्रयत्न केला. परंतु त्यांतील लोकांनीं वेळेवर प्रयत्न केल्यामुळें त्यांचा दर्जा त्यांना कायम ठेवितां आला. कालाचे चक्र उलट फिरत असतांहि आमच्या पूर्वजानी गाढ झोप घेतली. इतरांप्रमाणे आमच्या लोकांनींही डोळे उघडे ठेऊन होत असलेल्या अन्यायाचा प्रतिकार वेळीच केला असता तर आज अस्पृश्य हा केवळ इतिहासांतला शब्द म्हणून राहिला असता. तसें करण्याचा निश्चय मागील पिढीनें केला नाहीं ही अत्यंत लांछनाची गोष्ट आहे. परंतु मागील पिढींत ज्ञानाचा प्रसार नसल्या कारणानें त्यांच्या बेफिकीरी वर्तनास क्षम्य म्हणतां येईल परंतु या पिढीची गोष्ट निराळी आहे. अस्पृश्यांना कदापि न प्राप्त झालेलें ज्ञान या पिढीला लाभलेलें आहे. आणि म्हणून मागील पिढीचे हातून जी गोष्ट घडली नाहीं, ती गोष्ट घडवून आणणे हें ह्या पिढीचें कर्तव्यकर्म आहे. त्यास जर या पिढींतील लोक जागणार नाहींत तर ते कुलवंत नसून, कुलांगार आहेत असेंच म्हणावें लागेल.

विविध-विषय-संग्रह.

(१)

महारवतन व डॉ. आंबेडकर यांचे बिलावरील वर्तमान पत्रांचें अभिप्राय

हंटर.

(ता. ११।११।२७)

डॉ. आंबेडकरांची महार वतनावर गदा :— ता. २६-१०-२७ रोजीं महार चाळ मुंबई येथें सभा भरली होती. अध्यक्ष तुळशीराम येसूजी फुलपगार देश मेहतरे, जुन्नर हे होते. खालील ठराव पास झाला. ठराव. "डॉ. आंबेडकर यांनी बहिष्कृत भारतामध्ये महार वतन खालसा व्हावें, असा मजकूर लिहिला आहे. २५-१०-२७ रोजीं जाहीर सभेत ते खुलासा करणार होते. पण तसी सभा झाली नाहीं. ते हजर झाले नाहींत. म्हणून कौन्सिलमध्ये महारकी वतनाबद्दल त्यांनीं तो ठराव आणला आहे. त्याची माहिती लोकांना व्हावी, म्हणून एक पत्रक प्रसिद्ध करण्यांत यावें. असें या सभेचें मत आहे." ठराव संभाजी वाघमारे यांनी मांडला. अंबरदास मांडगांवकर यांनी अनुमोदन दिले. बाबुराव शिंदे व जयराम गायकवाड यांनीं पुष्टी दिली. सर्वानुमतें पास.

जाहीर पत्रकांतील मुद्दा :— डॉ. आंबेडकरांची सूचना कौन्सिलमध्यें पास झाली तर महार लोकांना इनाम जमिनी व वतन राजीखुषीनें सोडणें भाग पडेल. जमिनी सरकार काढून घेईल. बलुते बंद होईल, नक्त नेमणुका मिळणार नाहींत. सरकार पगारी नोकर ठेवतील. मग महार जातीनें काय करावें ? सरकारनीं अस्पृश्य जातीला फलटणीची वाट बंद केली आहे. पोलीसांत घेत नाहींत. महत्वाच्या जाग्यावर घेत नाहींत. गिरणींत कापड खात्यांत बंदी आहे. तेव्हां वतनें गेल्यानें महारांना मार्ग कोणता ? डॉ. आंबेडकर यांनी विचार केलेला नाहीं. त्यांना अनुभव नाहीं, अस्पृश्यासाठीं त्यांनीं आजवर कांहीं केलेलें नाहीं. कलेक्टर परघराण्यांत जमिनी गेल्या असतील तर त्या परत काढून देतात. या दृष्टीनें आंबेडकर यत्न करीत नाहींत. कुऱ्हाडीचा दांडा गोतास काळ या न्यायानें वतन खालसा करावें. असा आत्मघातकी प्रयत्न डॉ. करीत आहेत. करितां सर्वांनी त्यांच्या सूचनेचा निषेध करावा.

वरील आशयाचा मजकूर सेक्रेटरी डिस्प्रेस्ड इंडिया असोसिएशन क्लॉर्क रोड यांचेकडून आलेला आहे. स्थलाभावामुळें साग्र मजकूर घेतां आला नाहीं. मुद्दे तेवढें घेतलेले आहेत. ५८ लोकांच्या सह्या आहेत.

या विषयांवर आमचें मत आम्ही देत आहोंत :— डॉ. आंबेडकर यांचे बद्दल सभेची कांहींशी गैरसमजूत झाली असावी, असें वाटतें. आपल्या जातीबांधवांचें नुकसान करावें, अशी आंबेडकरांची इच्छा असणें शक्य नाहीं. आमच्या अस्पृश्य बंधूंनीं कृपा करून आमचें म्हणणें ऐकून घ्यावें. करवीर राज्यांत हा प्रयोग झाला आहे. कुळकर्णी वतन व महारकी वतन हें इनामांतून कमी करून रयताव्यांत घातलें आहे. सभेची एक गैरसमजूत झालेली दिसते कीं, "जमीन खालसा करणें म्हणजे त्या सरकारांत काढून घेणें" ही समजूत चुकीची आहे. फक्त जमिनीचें स्वरूप बदलतें. कबजा ज्यांचा त्यांचेकडे राहणेचा आहे, कबजाला हात लावण्यास सरकारला अधिकारच पोंचत नाहीं. प्रश्न आहे नोकरीचा. कुळकर्ण्यांची नोकरी मानाची होती. गांवदप्तर त्यांच्या हातीं होते, लोकांवर वजन होतें. फायद्याचें ठिकाण होतें ! तशी स्थिति महार नोकरीची नाहीं. महारांनीं गांवीं फौजदार मामलेदार आलें कीं, त्यांच्या घोड्याची नोकरीं करावी. ठाण झाडावें. लांकडें फोडावीत. दवासणे पायबंद व तोबरा घेऊन गांवोगांवाला वेठ पोंचवावी. रात्रभर पहारा करावा ! रयतेची नोकरी अशी. महारांनीं उकिरडा झाडावा. गटर साफ करावें. दार झाडावें. खळें करावें. हूडवे रचावेत. मेल्याची वर्दी पोंचवावी, प्रेताचें सामान पुरवावें. ही बिचाऱ्यांचीं वतनी नोकरी ! मग याबद्दल बलूतें काय ? तर त्याबद्दल खळ्यावरल्या पिशा व पसा पसा गोंड. थोडेसें बलुतें आणि केव्हां तरी झुणका भाकरी. मेलेलें जनावर उचलून नेणें. त्यांतही पुढें कातड्याबद्दल तंटेबखेडे ! असली ही लांछनास्पद नोकरी महारांचे गळ्यांत अडकवलेली. आणि त्याबद्दल बहुतेक भिकार जमीन महारास वतन दिलेलें. त्यांतही सतरा तुकडे झालेले. वतनाबद्दल खोटा अभिमान आणि असल्या नोकरीची चाड ! कोणास असेल ती असेल. शिवाय ही जमीन वतनी. यामुळें गहाण, बक्षिस, खरेदी अगर लांब कौलानें देतां येत नाहीं. नांवावर जमीन, पण पोटांत कावळे नाचत असले तरी सावकार दारीं येऊं देत नाहीं. पैसा मिळत नाहीं. असल्या या जमिनीवरच्या गुलामगिरीतून

महारांना मुक्त करावें. त्यांना अब्रुनें पोट भरता यावें आडीअडचणीचे वेळीं जमिनीवर त्याला चार पैसे काढतां यावेत, या हेतूनें कै. शाहूमहाराजांनीं त्यांना वरील गलिच्छ नोकरींतून मुक्त केलें; जमिनीवर पूर्ण मालकी दिली. आणि इनाम जमिनीवर जो सरकारचा हात असतो, वाटेल तशी वाटेल तेव्हां 'वतन' या नांवाखालीं सरकारला ढवळाढवळ करतां येते; तोही नाहींसा झाला. करवीर राज्यांतील प्रयोग अनुभव पहातां, गैर झाला असें म्हणवत नाहीं. अस्पृश्यतेच्या भावनेचें मूळ या बलुत्यांत आणि वतनी नोकरींत आहे. तें तोडून टाकून महार बंधूंना इतर स्पृश्य वर्गांबरोबरीचा दर्जा द्यावा. ही कै. महाराजांची इच्छा होती. त्याच हेतूनें डॉ. आंबेडकरांनीं कौन्सिलसमोर आपली योजना मांडली असावीसें दिसतें. महार बंधूंनीं खोटया वतनदार या नांवास भुलूं नये. नादान सरकारी नोकरीच्या नादास बळी पडूं नये. डॉ. आंबेडकर किंवा दुसरें कोणी यांचा व्यक्तिसंबंध लक्षांत आणूं नये. दुराग्रह टाकून द्यावा. मालकी स्वातंत्र्य आणि व्यक्तिस्वातंत्र्य व इच्छास्वातंत्र्य या दिशेनें जग मार्ग क्रमीत आहे, इकडे लक्ष द्यावें. अशी आमची सर्वांना विनंति आहे.

दीनमित्र (ता. ९।११।२७)

डॉ. आंबेडकर आणि त्यांची मंडळी !

बहिष्कृत भारत पत्राचे संपादक डॉ. आंबेडकर यांनीं आपल्या ता. २।१०।२७ च्या अंकांत महार वतनासंबंधानें मननीय लेख लिहिला आहे. महारादि वर्गांतले वतनदार लोकांची जितकी अज्ञानावस्था आहे, तितकीच या लेखाची उच्चावस्था आहे, अर्थात् डॉक्टरसाहेबांचा हा लेख यांच्या मंडळीस पचणें शक्य नाहीं. आम्हांकडे या लेखाविरुद्ध ५८ सह्यांचे एक जाहीरपत्रक आलें आहे! ! जागेच्या अभावामुळें आम्हांस तें छापतां आलें नाहीं याबद्दल वाईट वाटतें ! या पत्रांत डॉ. आंबेडकरांच्या लेखाचा निषेध करण्यांत आला आहे. महारांचीं वतनें काढून टाकावीत असा डॉक्टरसाहेबांच्या लेखाचा सार आहे तो या मंडळीस पसंत नाहीं. यांच्यामतें महारांची वतनें कायम ठेवावीं; उलट तीं जर दुसऱ्याकडे गेलीं असतील, तर तीं परत मिळावीं, सरकारनें डॉ. आंबेडकरांच्या म्हणण्यास काडीचीही किंमत देऊं नये; सर्व ठिकाणच्या महारांनीं सभा भरवून डॉ. आंबेडकरांच्या मताचा निषेध करावा. कारण वतनें गेल्यावर लाखों महार निराश्रित होतील, आणि त्यांना मग कैकाडी वडाऱ्याप्रमाणें पाठीवर बिऱ्हाडें बांधून फिरावें लागेल वगैरे !

हा या जाहीर पत्राचा सारांश आहे. आमच्यामतें, महारबंधूंनीं डॉ. आंबेडकरांना विरोध करणें चुकीचें आहे! वतनें गेल्यानें कांहीं महारांचें नुकसान होईल ही गोष्ट खरी, पण दुसऱ्या अंगानें मोठा फायदा होईल ! खरकटया पोळीपेक्षां, स्वच्छ नाचणीची भाकर मोठया किंमतीची आहे ! पाटील, देशमुख, देसाई, यांना असलेलीं वतनें व महारांस असलेलीं वतनें यांत कामांच्या दृष्टीनें आकाशपाताळा इतकें अंतर आहे ! केवळ 'वतन' म्हणून महारांना मनुष्यपणास काळें लावणारीं कामें करणें भाग पडतें! तेव्हां 'वतन' या भुरळींवर जाऊन महारांनी मनुष्यपणास मुकत रहावें असें कोणताहि समंजस मनुष्य म्हणणार नाहीं.

---

(२) एक्झिक्युटिव्ह कौन्सिलरच्या जागेची विल्हेवाट

राष्ट्रवीर (ता. ८।११।२७)

मेहेरनजर नको पण हक्क तुडवूं नका.

मुंबई सरकारचे एक्झिक्युटिव्ह कौन्सिलर एस कावसजी जहांगीर हे लवकरच आपल्या जागेचा राजीनामा देणार असल्यामुळें त्या जागेवर कोण विराजमान होणार याविषयीं लोकांत ऊहापोह चालू असणें स्वाभाविकच होय आणि कित्येकांनीं तर बॅ. जयकर, डॉ. परांजपे, श्री. बी. एस. कामत व सर वसंतराव दाभोळकर यांपैकीं कोणी तरी एक त्या जागीं अधिष्ठित होणार असें भाकीत केलें आहे. आणि राजकारणाच्या पालटलेल्या मनूकडे लक्ष्य पुरविलें असतां ब्राह्मण किंवा ब्राह्मणपक्षीय इसम ए. कौन्सिलरी पटकावील असें भाकीत करणें वस्तुस्थितीस सोडून नाहीं. परंतु युनिव्हर्सिटी बिल व शेतजमीनीच्या स्थितीकरणाचें बिल या दोन प्रकरणीं ब्राह्मणपक्षीय सभासदांनीं सरकार पक्षास उघडपणें जो बिनशर्त विसार दिला आहे त्याची फेड म्हणून सरकार जर ब्राह्मणांस किंवा ब्राह्मण पक्षीयास ए. कौन्सिलरी देणार असेल तर ते त्यांच्या मामुली धोरणास अनुसरूनच राहील तथापि असें करण्यांत बहुजन समाजाच्या हक्काची जाणून बुजून पायमल्ली घडेल, हें सरकारनें विसरूं नये.

* * * *

एका एक्झिक्युटिव्ह कौन्सिलरीकरितां कायदेमंडळांतील बहुजन समाजाच्या प्रतिनिधींना लोकहिताला विरोध व लोकसत्तेला प्रतिबंधक अशा बिलास किंवा सरकारच्या धोरणास पाठिंबा देता येणार नाहीं; परंतु बहुजन समाजाकडून असा विचार मिळत नाहीं म्हणूनच त्यांच्या वांस्तविक हक्कांना धाब्यावर बसविण्याचें धाडस करणें हें सरकारचें शहाणपण नव्हें. सरकारास मदत तर करावयाची नाहीं आणि उलट सरकारच्या नोकरीची मात्र अपेक्षा बाळगावयाची हें व्यवहारशून्यतेचें लक्षण होय, असें कोणी म्हणतील; परंतु बहुजनसमाज सरकारी नोकऱ्यांची मागणी करीत असतो ती सरकारास अन्याय्य गोष्टींत साहाय्य देण्याच्या अटीवर नव्हे तर सरकारी नोकऱ्यांवर बहुजन समाजाचा हक्क आहे या समजुतीनेंच होय. आणि ही समजूतहि कांहीं अव्यवहार्य नाहीं. कारण हिंदुस्तानास आपण बरेचसे राजकीय हक्क दिले आहेत, अशी ब्रिटिश सरकार फुशारकी मारीत असते. व या राजकीय हक्कांतच सरकारी नोकऱ्यांचा समावेश होत असतो. अशा स्थितींत ज्या हक्कांचें दान देण्यांत आलें तें दान लोकहितविरोधाचें पाप केलेल्या हिंदी माणसालाच अर्पण करणें हें अनेक दृष्टींनीं सरकारास लांछनास्पद होय. आणि हेंच लांछन सरकार भूषण मानील तर हिंदुस्थानास राजकीय हक्क बहाल केले आहेत ही ब्रिटिश सरकारची भाषा सर्वथैव खोटी होय. आणि यासाठींच सरकारला आम्हीं बजावून सांगतों कीं, सरकारी नोकरींत बहुजनसमाजाला जो हिस्सा द्यावयाचा तो मेहेरनजर म्हणून नको, तर हक्क म्हणून द्या. आणि याच तत्त्वानुरोधानें लवकरच रिकाम्या पडणाऱ्या ए. कौन्सिलरीवर इतरांपेक्षां बहुजन समाजाचा विशेष हक्क आहे. आणखी ए. कौन्सिलरीला लायक असे बहुजनसमाजांत लोक नाहींत हीहि तक्रार आतां सरकारला करतां येणार नाहीं. सध्यां नांवें पुढें आलीं आहेत त्यांच्यापेक्षां श्री. भास्करराव जाधव व बॅ. अंबेडकर हे बहुजन समाजाचे हितकर्ते कोणत्याहि सद्‌गुणांनीं कमी भरणार नाहींत. तेव्हां सरकारास एवढेंच आम्ही सुचवितों कीं, निदान दानत गमावूं नका.

विचारविनिमय

वतनाचे कैवाऱ्यांना दोन शब्द.

लेखक—भिकाजी गणेश भोंसले (वाल्हें) पुणे.

बहिष्कृत भारत पत्राच्या गेल्या तीनचार अंकांतील "महार व त्यांचें वतन" या मथळ्याखालीं सांगोपांग विचारपरिप्लुत लिहिलेले लेख व त्याविरुद्ध मुंबईस भरलेली एक सभा व तिनें काढलेली 'वतनावर गदा' ही जाहिरात वाचून दोन शब्द लिहिण्याचें धाडस करीत आहें. महाराष्ट्रांतील बहिष्कृत समाजापैकीं लोकसंख्येनें मोठा महार समाज कित्येक शतकांपासून वतनाच्या सांपळ्यांत अडकून पडलेला आहे. त्याची परंपरा (पिढ्यानुपिढ्या) ह्याच धंद्यांत पडल्यामुळें दिवसेंदिवस प्रजा निस्तेज, स्वाभिमानशून्य माणुसकीस पारखी अशीच निपजत आहे या गोष्टींकडे सुशिक्षित महार बंधूंचे पूर्ण लक्ष लागून राहिलें आहे, व ह्यावर काय उपाय करावा याबद्दल आज १०-२० वर्षें सारखा खल चालू आहे. त्यांत बहुतेकांच्या नजरेस असें आलें आहे कीं, महार वतन हें उन्नतीस विघातक आहे; एवढेंच नव्हे पण ह्या वतनामुळें स्वाभिमानी, देशाभिमानी, पूर्णस्वातंत्र्योपभोगणारी प्रजा निपजेल अशी स्वप्नांत देखील आशा करतां येणार नाहीं. तेव्हां ही वतनपद्धत कोणत्या उपायांनीं नाहींशी होईल या विवंचनेंत सुशिक्षित महार समाज रात्रंदिवस तळमळत आहे. सुदैवानें डॉ. आंबेडकरांसारखे विद्वद्रत्न या समाजाला लाभलें हें त्याचें भाग्य समजावयाचें ! डॉ. अंबेडकरांनीं वरील गोष्टींचा पूर्ण विचार करून येत्या कौन्सिलांत महार वतनांचें बील आणण्याचें मनावर घेतलें आहे. अशा वेळीं महाराष्ट्रातील सर्व महार समाजाचें लक्ष या गोष्टीकडे एकसारखें लागून आहे असें असतां मुंबईत मूठभर महार लोकांनीं या गोष्टीस विरोध करावा हें नवल नव्हे तर काय ?

या विरोधकांचे पुढारी रा. नारायणराव भोंसले आहेत हे लोकांची दिशाभूल कशी करीत आहेत हें खालील गोष्टींवरून दिसून येईल. साधुवर्य तुकाराम म्हणतात.

पाण्यामध्यें मासा झोंपी जातो कैसा
जावें त्याच्या वंशा तेव्हां कळे.

तेव्हां ज्यांनीं स्वतःचें गांव आहे कीं नाहीं हें कधीं पाहिलें नाहीं, मग वतन तर लांबच राहो. असें असतां उगीच वतनाचे गुणपोवाडे गाऊन आपल्या समाजबांधवांची दिशाभूल करणें केव्हांही इष्ट होणार नाहीं. वतनांत खरोखर महत्त्व असतें तर त्यांनीं एकाद्या गांवीं वतन घेतलें असतें व त्यांत कसा मान मोठेपणा आहे हें आपल्या महार बंधूंस दाखविलें असतें.

वतनांत फायदा, मान, माणुसकी असती तर प्रत्येक सुशिक्षित महारानें इतर कामें न करतां वतनच पत्करलें असतें. परंतु ह्या गोष्टी फोल आहेत, असें सर्वांस कळून आलें आहे. 'मांग लोकांना वतन नाहीं मग त्या समाजाची कां उन्नति नाहीं' असा एक त्यांचा आक्षेप आहे. त्याला उत्तर एवढेंच आहे कीं, बहिष्कृत समाज हा स्पृश्य लोकांच्या वर्णाश्रममगरमिठींत पूर्णपणें सांपडलेला आहे. आतांशी कोठें इंग्रजी अमलांत त्याची सुटका होऊं लागली

आहे. तरी पण कोणताही समाज स्वाभिमानपूर्ण जागृत झाल्याशिवाय त्याची उन्नति होत नसते. लोकसंख्येनें मोठा महार समाज जर पूर्ण गुलाम बनला गेला, तर तेथें अल्पसंख्याक मांग समाजाची काय वाट! तेव्हां या जागृतीच्या काळांत जेणेंकरून आपली उन्नति होईल अशाच गोष्टींचा अवलंब केला पाहिजे. त्याकरितां स्वाभिमान, स्वावलंबन, दीर्घोद्योग ह्या गोष्टी रात्रंदिवस डोळ्यापुढें ठेवून कृतींत उतरल्याशिवाय उन्नति होणार नाहीं. निव्वळ गाईच्या कासेंतील गोचिडाप्रमाणें इतरांच्या घास कुटक्यावर जीवनक्रम चालविणें व त्यांतच धन्यता मानणें हा माणुसकीचा अधःपात नव्हे तर काय? तेव्हां अशा समाजघातकी समजुतीला उत्तेजन देऊन अज्ञान लोकांना मोहांत पाडणें प्रशस्त नाहीं, हें कोणीही सरळ बुद्धीचा माणूस कबूल करील. निव्वळ व्यक्तिमत्सरानें प्रेरित होऊन समाजघातकी प्रयत्न करण्यास तयार होणें केव्हांही इष्ट नाही.

खेड्यांतील प्रत्येक वतनदाराचें असें ध्येय आहे कीं, जमिनीवर जुडी (कर) बसवून वतन खालसा झालें तर आमची कबुली आहे.

तरी विरोधकांनीं शांत डोकें करून उलट या कामीं मदत करावी, नाहींतर वतनावरील गदा महारावरच कायम राहील ता १३-११-२६.

डॉ. आंबेडकर यांच्या बिलास पाठिंबा.

श्रीयुत डॉ. बी. आर. आंबेडकर साहेब संपादक बहिष्कृत भारत यांचे सेवेशीं,

आम्ही खालीं सह्या करणार मुक्काम तासगांव पो. रहिमतपूर ता. व जि. सातारा यांचा कृ. सा. न. वि. वि. आपला ता. ४-११-२७ चा अंक वाचून पाहिला. त्यांत महार वतन खालसा करण्याबद्दल जो ठराव साहेबांनी हातीं धरला त्याच्याविरुद्ध महार वतनास चिकटून रहावें अशा विषयावर मुंबई शहरांत ज्या गुप्त सभा भरत आहेत व भरल्या ते सभा भरविणारे व अध्यक्ष साहेब हें मुळींच वतनदार नसावेत अशो आमची मनोदेवता आम्हांस सांगते. ते वतनदार असल्यास त्यांनीं खेडेगांवांत जाऊन स्वतः हातांत काठी घेऊन एक महिना वतनी काम चालवून अनुभव घ्यावा. म्हणजे त्यांना सोक्ष मोक्ष काय आहे ते कळेल. सह्या घेणारे तुळशीराम येसूजी फूलपगारे हे दौऱ्यावर खेडेगावाला न निघतां मुंबईतच भटकत हिंडणाऱ्या लोकांच्या सह्या घेतात. तरी तसें त्यांनीं न करितां सातारा जिल्ह्यांतील रहिमतपुरास अथवा तासगांव किंवा इतर ठिकाणीं सह्या घेण्यास यावें, म्हणजे सह्याबरोबर पानसुपारीहि चांगली होईल. असो डॉ साहेबांनी सर्व मतभेद एका बाजूस ठेवून होता होईतों लवकरच महार वतन खालसा होईल असे नेटाचे प्रयत्न करावे अशी आमची त्यांना नम्र विनंति आहे. मेहेरबानांस जाहीर व्हावें ता. १४-११-२७ आ. न.

१ तानाजी गणेश भिसे फ्री स्कू. मास्तर

२ शिवराम परशराम कांबळे

३ चोखू बायू कांबळे ४ बयाजी बाबाजी कांबळे

५ मारुती पिराजी कांबळे ६ शंकर परशराम कांबळे

७ संतराम सावळा कांबळे ८ सखाराम तुकाराम कांबळे

पंच

—रा. रा. फुलपगार यांच्या संबंधानें झालेला गैर समज त्यांनी केलेला खुलासा वाचून दूर होईल अशी आम्हाला आशा आहे. सं. ब. भा.

महार वतनाविषयीं कांहीं लोकांची अदूरदृष्टी

(लेखकः—शिवप्पा लक्ष्मण असोदे १० वा. नं. शाळामास्तर, बोरगांव. ता. चिकोडी)

वतनदार महार लोक फार दिवसांपासून बाकी वतनदार लोकांपेक्षां सुधारणेंत मागें पडले आहेत. याचें कारण असें कीं महार लोक अज्ञान असल्या कारणानें उच्च वर्णीय लोकांनी फार दिवसांपासून जबरीनें महारांचे हक्क हिरावून घेतले आहेत. पुष्कळ गांवांत पूर्वी महार व मांग यांच्यामध्यें गांवच्या लोकांनीं तंटा उत्पन्न करून व मांगाकडून महाराचें सर्व काम करून घेऊन महारांना वाही भगवान करून सोडलें आणि महारांना पायलीप्रमाणें देत असलेलें बलुते वगैरे अर्ध्याप्रमाणें देऊं लागले. अशीं उदाहरणें पाहिजे असल्यास पुष्कळ मिळतील. फक्त बलुतेंच गांवच्या लोकांनी अपहार केले असे नाहीं, तर महारांच्या इनाम जमिनीहि अपहार केलेल्या आहेत. म्हणजे कांहीं ठिकाणीं महारांच्या जमिनी गेल्या तर कोठें जमिनी व बलुत्याचे कांहीं अंश गेले व कांहीं ठिकाणीं फक्त बलुतेंच कमी देत असतात. हें सर्व विवेचन डॉ. आंबेडकर साहेबांनी आपल्या ब. भा. मध्यें केलें आहे. डॉ. आंबेडकरांनीं ब. भारताचे ११-१२-१३ या अंकांत जे आपले विचार विनियम (खर्ची) केलें आहे ते अनुभविक ज्ञानीं मनुष्यास पटल्यावांचून राहाणार नाहीं. आमचें मत असें होतें कीं, डॉ. साहेबांना खेड्यांतील महारांच्या अडचणी माहीत नसतील. परंतु त्यांच्याकडे हिंदुस्तानांतील पुष्कळ महार लोक येत असल्यानें सर्व माहीत आहे असें त्यांच्या लेखावरून दिसतें. बाकीच्या सुशिक्षित महार लोकांना माहीत असणें शक्य नाहीं. अशी रा. शिंगे अ. मास्तर रायबाग स्टेट कोल्हापूर यांची स्थिति आहे. रा. शिंगे मास्तर सारखे आणखी कांहीं महारांचे हक्क माहीत नसलेले उपदेशक असले म्हणजे "महार वतन ॲक्ट" सुधारेल कीं बुडेल याचा वाचकांनीच विचार करावा. डॉ. आंबेडकर यांनीं तयार केलेल्या बिलांत बलुतें व भाकर बंद करून त्या ऐवजीं नक्त कर बसवावे व इनाम जमिनीवर मामूल जुडी बसवून त्यांत पगारी नोकर सरकारनें नेमावे असा उल्लेख आहे. ह्या लेखावर रा. शिंगे मास्तर म्हणतात कीं, महार लोकांस मिळणारें बलुतें व भाकर सरकारी कामाकरितां न मिळतां रयतेच्या कामाकरितांच मिळत आहे, असें पूर्ण विचार न करतां लिहितात. परंतु तें त्यांच्याच विचारास शोभतें. रा. शिंगे यांनीं कोल्हापूर स्टेट सोडून महाराष्ट्र कर्नाटक भागांतील सोलापूर, विजापूर, बेळगांव, धारवाड जिल्ह्यांत फिरून पाहावें म्हणजे कळेल. वरील जिल्ह्यामध्यें पुष्कळ खेड्यांत इनाम जमीन नसून बलुतें व भाकरीवरच महार लोक उपजीवन करून सरकारी कामें करतात. (उदा.—शूरपाली, जमखंडी, अथणी वगैरे) मग रा. शिंगे मास्तरांच्या अभिप्रायाप्रमाणें झाल्यास वरील गांवचे महारांनीं रयतेचेंच काम करावयाचें ठरेल. आणि सरकारचें बिगारकाम सोडावें लागेल. परंतु तसें कांहीं नाहीं. तेथील महारांनी कलेक्टरकडे अर्ज करून सरकारी नोकरीबद्दल म्हणून मामलेदार मार्फत वसूल करून घेतात.

(महार आणि रयत यांच्यामध्यें पुष्कळ ठिकाणीं तंटा होऊन दोघांनीं तसे जबाबही दिले आहेत.) वतनदार महार लोक सरकारी कामाबरोबर रयतेचेंही काम करितात. परंतु महार फुकट रयतेचें काम करीत नाहींत. तर रयतेनें त्यांना उपकारास्तव मजुरी, धान्य व भाकरी रूपानें देत असते. अशी वरीलप्रमाणें वतनदार महारांची सर्व हकीगत असून अर्थाचे अनर्थ करून कांहीं लोक आपण होऊनच आपले हक्क असतांही व सर्वतोपरी जगजाहीर असतांही बलुतें व भाकरी रयत देत असलेले हक रयत कामासाठीं देत आहे, सरकारी कामासाठीं देत नाहीं. अशी समजूत न असणारे रा. शिंगे मास्तरांची अदूरदृष्टि नव्हे काय?

[रा. शिंगे मास्तर यांची जी चूक झाली होती ती त्यांचा लेख प्रसिद्ध करतांनाच आम्हीं दाखवून दिली होती. अशी चूक होणें अगदीं साहजिक आहे. लेखकानें रा. शिंगे यांच्यासंबंधीं जी भाषा वापरली आहे ती वाजवी नाहीं असें आमचें मत आहे व त्यामुळें पत्र छापण्यासही आम्ही नाखूष होतों. तथापि महार वतनाच्या बिलासंबंधानें बेळगांव जिल्ह्यांतील कानडी भागांतील लोकमत कशा प्रकारचें आहे हें वाचकांस कळावे म्हणून ते छापणें अगत्य झालें आहे. सं. ब. भा.]

जातिभेदाचें पिशाच्च गाडा

लेखांक २ रा

(ले. कृष्णा नायकू सुतार)

वरच्या वर्णांतील लोकांनी अस्पृश्यांचे हिरावून घेतलेले माणूसकीचे हक्क परत देणेंच योग्य आहे.

दुसऱ्यांच्या मदतीची अपेक्षा करण्याइतकें अस्पृश्य बंधुनींही अकिंचन कां व्हावें? आपला आपणच उद्धार करून घ्यावा. हल्लीं अस्पृश्य समाजांत स्वोद्धाराविषयीं चाललेली चळवळ प्रशंसनीय आहे. अशानेंच अस्पृश्यांचे माणुसकीचे हक्क परत मिळणार आहेत.

विद्वद्रत्न डॉ. आंबेडकरांसारख्या अस्पृश्य बंधूबरोबर रोटी व्यवहार करण्यास कोणती हरकत आहे? असो— श्रीयुत बाळ गंगाधर टिळक जरी पुराण्या मताचे का अभिमानी होते, तरी त्यांनाही जातिभेदाचें पिशाच घातुक वाटत असल्याचें भारत व्याख्यान मालेंतील त्यांच्या व्याख्यानाच्या पुढील उताऱ्यावरून उघड दिसतें.

"प्रजेचे हक्क काय आहेत, त्यांपैकी आपल्याला किती आहेत हें जसें मुलांना समजलें पाहिजे, तसेंच जातिभेद, जातिद्वेष व जातिमत्सर यांच्यायोगानें आमचा देश कसा करपून जात आहे, याचेंही ज्ञान मुलांना असले पाहिजे. जातिभेद मोडण्याची आवश्यकता किती आहे हें मुलांना समजलें पाहिजे."

म. गांधींना जातिभेद मान्य नाहीं हे सर्वश्रुतच आहे.

कै. राजर्षि शाहू छत्रपतींनीं उजळमाथ्यानें अस्पृश्यांशी रोटीव्यवहार करून, जातिभेदाची दृढ बंधनें पुष्कळच सैल केलीं आहेत.

अमेरिकेंत हिंदुधर्माचा झेंडा फडकविणारे स्वामी विवेकानंद म्हणतात "जातिभेद धार्मिक संस्था नाहीं. सामाजिक संस्था आहे. ती कुजून आपल्या घाणीनें भरत खंडाची हवा भरून टाकीत आहे. नष्ट झालेले सामाजिक हक्क लोकांना देऊनच ती नाहींशी करणें शक्य आहे" सुप्रसिद्ध देशभक्त लाला लजपतराय म्हणतात "हिंदु समाजानें आतां पुरें लक्षांत घेतलें पाहिजे कीं, चालू जातिभेद नष्ट होणारच. जर हिंदूंची समाज ह्या नात्यानें सुधारणा व्हावयाला पाहिजे असेल, तर ह्या जातिभेदाचीं दृढ बंधनें सैल केल्यावांचून गत्यंतर नाहीं." पहा जपान देशांत जोंपर्यंत जातिभेदाचें पिशाच्च थैमान घालीत होतें, तोंपर्यंत तो देश अवनतीच्या गर्तेत लोळत होता. परंतु

जपानी लोकांनीं जातिभेदाचे पिशाच्च गाडतां क्षणींच अवघ्या ५०–६० वर्षांत जपान देश उन्नतीच्या गिरी-शिखरावर विराजमान झाला आहे. राष्ट्रीय सुधारणेची मदार धार्मिक सुधारणेवर अवलंबून असते. इंग्लंडामध्यें धार्मिक सुधारणेच्या रणक्षेत्रांत जेव्हां बड्याबड्या महा-त्म्यांचे देह पडून धार्मिक सुधारणा झाली, तेव्हां कुठें इंग्लंडनें डोकें वर काढिलें.

आज इंग्लंड देशाकडे जगाचें प्रभुत्व आलें आहे. ‘राष्ट्रीय सुधारणा’ म्हणून घसा तोडून घेणाऱ्या हिंदु-स्थानांतील पुढाऱ्यांनीं (राष्ट्रीय पुढाऱ्यांनीं) अगोदर धार्मिक सुधारणा घडवून आणावी, म्हणजे राष्ट्रीय सुधा-रणा आपोआपच होईल.

अज्ञजनांच्या पैशावर यथेच्छ चैन मारणाऱ्या धर्म-गुरूंनी डोळे उघडून, थोडें जगाकडे पहावें व हिंदुधर्माची जगांत होत असलेली अवहेलना बघून, हिंदुधर्म सुधा-रणेचे कार्य यथाशक्ति करावें !

जातिभेदांपासून आपल्या धर्माचें, समाजाचें, तसेंच देशाचें भयंकर नुकसान होतें हें समजून, या गोष्टीकडे कांहीं अंध श्रद्धाळु बगळे पुढारी मुद्दाम दुर्लक्ष करितात ! धन्य आहे, त्यांच्या पुढारीपणाची ! सध्या शुद्धि संघट्टण नांवाची एक चळवळ सुरू आहे. चळवळीचें नांव चांगलें आहे. या चळवळीचे ब्राह्मण पुढारी परधर्मांत गेलेल्यांना पुनः हिंदुधर्मांत घेतात, परंतु त्यांच्याशीं रोटी व्यवहार करीत नाहींत म्हणे ! शुद्धि संघट्टणेचे ब्राह्मण पुढारी हिंदुधर्मांत अस्पृश्य मानलेल्या लोकांशीं तरी रोटीव्यवहार करण्यास कुठें तयार आहेत ? या चळवळीस शुद्धि संघट्टण म्हणावें, कीं, ब्राह्मण संघट्टण म्हणावें, हें मोठें कोडेंच आहे.

जातिभेदाच्या बंडामुळें आपल्या हिंदुधर्माचें व देशाचें किती अपरमित नुकसान झालें व होत आहे, याकडे आमच्या ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं लक्ष देणें अत्यंत जरू-रीचें आहे.

चातुर्वर्ण्य ऊर्फ जातिभेदाचें पिशाच्च कायमचें गाडलें जावें, व आपल्या हिंदुधर्माच्या धवल कीर्तीस लागलेली काळीमा नाहींशी व्हावी ; हिंदुधर्म व हिंदुस्थान हीं उन्न-तावस्थेंत यावींत, याबद्दल आमच्या ब्राह्मणेतर पुढा-ऱ्यांनी वाटेलत्या चळवळीच्या द्वारें सत्प्रयत्न करावेत आणि हिंदुधर्म, हिंदुसमाज, तसेंच हिंददेश यांच्या जीर्णोद्धाराचें श्रेय पदरी घ्यावें. परम मंगल परमात्मा सद्बुद्धि देवो.

।। होवो जगाचा गुरु हिंदुधर्म ।।

ॐ ! शांतिः ! शांतिः !

दादासाहेब आंबेडकर यांचा शोचनीय मृत्यु !

(ले. एक विद्यार्थी)

डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर यांचे ज्येष्ठ बंधु बाळा-राम यांना रविवार ता. १२-११-२७ रोजी दुपारीं बारा वाजतां मुंबई येथें एकाएकीं हृदयक्रिया बंद पडून देवाज्ञा झाली, हें हृदयद्रावक वर्तमान बहिष्कृत भारताच्या वाच-कांना कळविण्याचा कठोर प्रसंग माझ्यावर गुदरला आहे. दादासाहेबांचा व माझा परिचय झाल्यापासून त्यांनीं माझ्या शिक्षणासाठी जिवापाड मेहनत घेतली, अंगांत ताप असतांहि माझ्यासाठीं त्यांनीं धावपळ केली हें स्मरलें म्हणजे अंतःकरण भरून येतें. दादासाहेबांच्या अनपेक्षित मृत्यूनें माझा सल्लागार नाहींसा झाला, डॉ. साहेबांचा प्रेमळ सहोदर गडप झाला. समाजाला सुधारणेच्या मार्गावर आणण्यासाठीं अविश्रांत श्रम करणारा एक जाति-वंत समाजनायक नाहींसा झाला !

दादासाहेबांचें चरित्र अपूर्व आहे, स्थलसंकोचास्तव तें येथें इत्थंभूत मला देतां येत नाहीं. याबद्दल फार वाईट वाटतें. अफगाणिस्तानच्या समरांगणावर समशेरबहादुरी करून प्रख्यात पावलेले पुण्यप्रतापी रामजी मालोजी सुभेदार आणि पुण्यस्मरण चिरंजीविनीं मातोश्री भिमाबाई यांना अकरा अपत्ये झालीं, यापैकीं आठ मुली व तीन मुलगे. बाळाराम, आनंदराव आणि भीमराव होत. त्यांपैकीं आनंदराव १९१४ सालीं दिवंगत झाले. दादासाहेब फर्स्ट ग्रेनेडियर पलटणींत बॅंडमन् होते. पलटणींत असतांनाच त्यांचें शिक्षण इंग्रजी पांच सहा इयत्तेपर्यंत झालें होतें. कांहीं दिवसांनीं ते पलटणींतून मुंबईत आले व म्युझिकच्या धंद्यावर उप-जीविका करूं लागले. त्यांच्या दोन पत्न्या झाल्या, दोन्हीही वारल्या ! त्यांना एक मुलगा व एक मुलगी अशी दोन अपत्ये झाली. पैकीं फक्त सौ. सखूबाई तांबूसकर याच हयात आहेत. पलटणींत इंग्रजी भाषेचें कितीसें ज्ञान होणार ? मुंबईत आल्यावर दादासाहेबांनीं स्वतःच्या हिंम-तीनें इंग्रजी भाषेचा एवढा अभ्यास केला, कीं, ते विश्वविद्या-लयाच्या पदवीधरांपुढे इंग्रजींतून व्याख्यानें देऊं शकले. त्यांचें वाचन भारी दांडगे होतें. अशा प्रकारच्या स्वाध्यायानें त्यांच्यांत एक विशेष प्रकारची धडाडी उत्पन्न झाली होती. या स्वाध्ययन शीलावर ते मुंबई म्युनिसिपालिटींत (भायखळा) येथें पदवीधराब-रोबर पगार घेऊन कारकूनाचें काम करीत होते. सामाजिक कार्यात त्यांचा लहानपणापासून हात असे. जातींतील बैठकींत लोक त्यांचा फार आदरसत्कार करीत. १९१९ पासून ते सामाजिक चळवळींत प्रामुख्यानें भाग घेऊं लागले व डॉ. साहेब लंडनला बॅरिस्टरच्या कोर्ससाठी गेले तेव्हां सामाजिक चळवळींत जी बजबजपुरी माजली ती नाहींशी करून चळवळीला चलन देण्याचे ज्या लोकांनी प्रयत्न केले त्यांत दादासाहेब अग्रेसर होते. १९२२ च्या अखेरे तर सर्व चळवळींची सूत्रे त्यांच्याच हातीं अवचित आलीं होतीं, तीं त्यांनीं यशस्वी रीतीनें हालवून दाखविलीं.

ते प्रत्येक सभेला हजर रहात असत. त्यांचीं भाषणें जोरदार, दणदणीत व आकर्षक असत. त्यांचीं व्याख्यानें ऐकल्यावर प्रत्येक श्रोता चैतन्यपूर्ण होऊन जात असे. सामाजिक चळवळीबद्दल ते एक पुस्तक लिहिणार होते. त्याचीं पहिलीं दोन प्रकरणें मीं वाचलीं होतीं. प्रकृति नेहमीं नीट रहात नसल्यामुळे तें पुस्तक अपूर्णच राहिलें. विद्यार्थ्यांच्या सोयींबद्दल त्यांचे विचार फारच मननीय होते. विद्यार्थ्यांची राहण्याची, खाण्याची व पोषाखाची व्यवस्था त्यांच्या इच्छेप्रमाणें अवश्य झालीच पाहिजे, असें ते म्हणत. विद्यार्थ्यांबद्दल त्यांना फार प्रेम वाटे. एका गरीब विद्यार्थ्याला त्यांनीं आपल्या घरीं ३/४ महिने ठेविलें होतें. त्याला ते विलायतला पाठवावयाचें, असें नेहमीं म्हणत. सदर विद्यार्थी थोड्याच दिवसांनीं परा-गंदा झाला.

ते फार प्रेमळ, सरळ, मनमिळाऊ, करारी, निर्भीड व विनोदी होते. मनुष्यस्वभावाची पारख ते लौकरच करीत. स्वतःच्या कर्तबगारीनें प्याद्यापासून सव्वाशें रुपये पगाराच्या कारकुनाची जागा यशस्वी चालविणारा दादा-साहेबांसारखा स्वाध्यायशील कर्मवीर स्पृश्य वर्गातही सांपडणे कठीण मग अस्पृश्य वर्गाचें नांव कशाला ? गेल्या दोन वर्षांत ते खाजगी बैठकींत उद्गार काढीत, कीं, “मला पेन्शन सुरु झालें कीं, झोळी अडकावून बहिष्कृत हितकारिणी सभेकरितां मदत मागण्यास मी वाटेल तिकडे फिरेन !” पण दैवाची विचित्र लीला ! पेन्शन चालू व्हावयास अवघे ६ महिने राहिले होते. इतक्यांत क्रूर काळानें त्यांच्यावर झडप घातली ! ! कालाय तस्मै नमः ।

ते साठीच्या घरांत आले होते, तरी त्यांचा जोम अडाखेबाज तरुणाप्रमाणें होता. व्यासपीठावर पाय ठेवला कीं त्यांच्या अंगांत चैतन्य शिरे आणि आपल्या तडफदार भाषणानें ते श्रोत्यांच्या अंगांवर रोमांच थरा-रवीत. स्पृश्यांचा बहिष्कृतांना चोहोंकडून प्राणांतिक त्रास होतो आणि मायबाप सरकार त्यांच्या रडण्याकडे ढुंकूनहि बघत नाहीं, अशा आशयाच्या विषयावर ते बोलूं लागले म्हणजे आवेशानें उद्गारत, “आमची गुलामगिरी आम्हींच नाहींशी केली पाहिजे. कोणाची कशाला मदत मागतां ? उठा ! कंबर कसा आणि सामाजिक बंडाची उभारणी करा ! ! सर्व देशांत क्रान्ति करा आणि गुला-मगिरींतून सुटका करा ! ! या बंडांत मरणें म्हणजे फार भाग्याचें आहे ! ! मी महाडच्या सत्याग्रहांत मरणार आहे” ! ! ! . . . . . हाय ! कोण ही हृदयविदारक भवि-ष्यवाणी ! दादासाहेबांनीं मृत्यूबद्दल विचार केला असेल, मी कधी मरेन ? त्याचें उत्तर त्यांनींच ता. ६/१०/२७ रोजीं दसऱ्याच्या सीमोल्लंघन संमेलनांत जाहीर केलें !

> **सतांहि संदेहपदेषु वस्तुषु !**
> **प्रमाणमंतःकरणप्रवृत्तय : ।।**
>
> —कालिदास.

दादासाहेब ! महाडच्या जलसंगरांत आपणाला समशेर गाजविण्याची मुभा परमेश्वरानें दिली नाहीं. त्यानें तुम्हांला लौकरच बोलविलें. कांहीं तरी विशेष जरूरीचें काम असेल. तें संपतांच आम्हांला दुसऱ्या देहानें लौकरच भेटा ! नंतर आपण सामाजिक बंडाची उभारणी करूं ! ! त्यांच्या प्रेतयात्रेला अस्पृश्य समाज तीन हजारांवर होता. प्रेतयात्रा स्मशानांत गेल्यावर तेथें मेसर्स शिवतकर, मोरे, गंगावणे, शिवदास नडगांवकर वगैरे मंडळीचीं मृताच्या गुणवर्णनपर भाषणें झालीं.

माझ्या वडील बंधूच्या मरणसमयीं मी मुंबईत नव्हतों. अंबादेवीच्या सत्याग्रहासाठीं जी अमरावती येथें ता. १३ नोव्हेंबर रोजी माझ्या अध्यक्षतेखालीं परिषद भर-ण्याचें ठरलें होतें त्या परिषदेला मी गलों होतों. माझ्या गैर हजेरींत ज्या ३।४ हजार अस्पृश्य बंधूंनीं प्रेतयात्रेस हजर राहून असल्या दुःखद्प्रसंगीं आपली सहानुभूति दर्शविली त्या सर्वांचा मी अत्यंत ऋणी आहें.

भीमराव आंबेडकर.

आत्मपरिचय.

सभासमारंभ व इतर वृत्त.

दादर, नायगांव भागांतील बहिष्कृतवर्गाची चळवळ.

ता. ५–११–२७ रोजी सायंकाळीं नायगांव डेव्हलप-मेन्ट चाळीच्या भव्य मैदानावर कोहिनूर मिल, बी. डी. डी. व बी. आय. टी. चाळीतील रहिवाशी लोकांच्या

वदमाने डॉ. गोवंडे यांचे अध्यक्षतेखालीं शिक्षणोन्नति प्रित्यर्थ बहिष्कृत वर्गाची सभा भरविण्यांत आली. सदर प्रसंगीं डॉ. गोवंडे यांच्या कार्यक्षेत्रांतील उत्साही कार्यकर्ते रा. कंठी, रा. नवरे व नाशिकचे बहिष्कृत वर्गाचे कार्यकारी मंडळीपैकीं, रा. धोंडू मास्तर पगारे, व रा. पुंजाजी जाधव वगैरे मंडळी प्रामुख्यानें हजर होती.

सभेंत खालील ठराव पास झाले.

(१) सक्तीचें शिक्षण एफ्. आणि जी. वार्डांत सुरू होऊन सुमारें आजपर्यंत दोन वर्षें झालीं, तरीपण नायगांवांतील शाळेंतील मुलांची संख्या जेवढी वाढावयास पाहिजे तेवढी वाढत नाहीं; म्हणून म्यु. पालिटींतील ऑफिसर व मेंबर्स लोक व्हाक्सीनेशन खात्याप्रमाणें सक्तिकरून मुलांस शाळेंत नेण्याची व्यवस्था करतील, अशी या सभेची म्यु. पालिटीस विनंति आहे.

(२) बहिष्कृत वर्गाची सर्वांगीण उन्नति करण्यासाठी बहिष्कृत समाजामध्यें ' बहिष्कृत भारत ' या नांवाचें पाक्षिक वृत्तपत्र डॉ. बी. आर. आंबेडकर बार ॲट लॉ. यांच्या नेतृत्वाखाली निघत आहे, तरी त्या पत्राचे प्रत्येकानें वर्गणीदार होऊन पत्रास आश्रय द्यावा, म्हणून ही सभा अखिल सोमवंशीय ज्ञातीबांधवांस विनंति करिते.

(३) लढाई संपून बरींच वर्षें झालीं, लढाईच्या वेळची महागाई आतां कमी झाली आहे. घरवाले सर्वत्र भाडें कमी करूं लागले आहेत; सबब डेव्हलपमेंट डिपार्टमेंटनीं हल्लींच्या परिस्थितीच्या मानानें भाडें कमी करून तें फक्त तीनच रुपये आकारावें. अशी या सभेची विनंति आहे.

वरील तिनही ठराव प्रचंड टाळ्यांच्या गजरांत पास होऊन व मि. डी. एन्. पगारे यांनीं आलेल्या पाहुणे मंडळीचे आभार मानून, सभेच्या वतीनें सदर्हू ठराव योग्य अधिकाऱ्याकडे पाठविण्याबद्दल अध्यक्षांस अधिकार देते वगैरे बोलून आपलें भाषण पुरें केलें.

अमरेळी (काठेवाड)

गुरुवार ता १०/११/२७ रोजी अमरेळी येथे लक्ष्मी नारायणाच्या मंदिरांत अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा श्रीयुत घोभण मिठालेउआ अस्पृश्यवर्गाचे पुढारी यांच्या अध्यक्षते खालीं भरली होती. सभेस मेसर्स शांताराम पोतनीस, पालालाखा, मेया, खाडा, हमीर मेपा वगैरे गृहस्थ हजर होते, सभेत खालील ठराव पास झाले.

अमरेळी येथील अस्पृश्यवर्गाची ही सभा डॉ. आंबेडकर यांच्या प्रमुखत्वाखाली ता. २५ डिसेंबर पासून महाड मुक्कामी सुरू होणाऱ्या सत्याग्रहाला आपला पूर्ण पाठिंबा देते. याठरावावर सभेत हजर असलेल्या मंडळीची मोठ्या कळकळीची भाषणे झालीं.

सोलापूर जिल्हा वतनदार महार परिषद सोलापूर.

अधिवेशन २ रें.

डॉ. भिमराव रामजी आंबेडकर एम्. ए. पी. एच्. डी., डी. एस्. सी., बार-ॲट-लॉ, एम्. एल्. सी यांच्या अध्यक्षतेखालीं **ता. २६/२७ नवंबर १९२७ शनिवार आणि रविवार रोजीं थोरला महारवाडा सोलापूर येथें जिल्हा परिषद भरणार आहे.** तरी गांवोगांवच्या सर्व महार बंधूंनीं जरूर हजर होण्याचें करावें अशी विनंति आहे. बंधूंनों! **बहिष्कृत हितकारिणी सभेनें** हल्लीं आपल्या समाजाच्या हिताचीं अनेक कामें हातीं घेतलीं आहेत. परंतु तिच्याजवळ खर्चावयास पैसा नसल्यामुळे अफाट महार समाजांतील सर्व ठिकाणचीं कामें होणें अशक्य आहे. खेडेगांवच्या अशिक्षित आणि अडाणी लोकांकडून कोणत्याही क्षुल्लक कामासाठीं भलताच पैसा खर्च होऊन परक्या लोकांकडून खऱ्या कळकळीचें कामें होत नाहींत व कित्येकवेळां आपल्या लोकांची अंमलदाराकडे दादही लागत नाहीं. करितां आपलीं दुःखें नाहींशीं करण्याकरितां व आपल्या समाजाचा उद्धार करण्यासाठींच मुंबईस स्थापन झालेल्या **बहिष्कृत हित कारिणी सभेला** मदत करून आपलीं गाऱ्हाणीं तिच्यामार्फत मांडण्यानें आपलें हित होणार आहे. म्हणून सभेला येतांना प्रत्येक कसब्याच्या देश मेहेत्रे मंडळींनीं १० रुपये आणि खेडेगांवच्या मंडळींनीं निदान ५ रुपये तरी बरोबर घेऊन यावें. ते रुपये सभेंतच बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या चालकांस दिले जातील व त्यांची पावती मिळेल.

कार्यकारी सभासद

विश्वनाथ मेघाजी बंदसोडे.	मुकिंदा कुंडलिका बाबरे बंदसोडे
निवृत्ती तुकाराम बंदसोडे.	रामा तुकाराम सरवदे.
पापा सोमाजी तळभंडारे.	विठ्ठल हरी सरवदे.
भिकाजी गुरापा तळभंडारे	तुकाराम अद्बा बाबरे.
बळी तुळजाराम तळमोहिते.	

स्वागताध्यक्षः—जिवप्पा सुभानराव ऐदाळे
चिटणीसः—उद्धव धोंडो शिवशरण.
खजिनदारः—हरी भाऊ तोरणे

बहिष्कृत भारत–भगिनी-परिषद.

सौ. बायनाबाई साकरे, व रतीबाई पुराणिक, व्यवस्थापक, ब. भा. भ. परिषद, वर्धा कळवितात कीं, सदर परिषदेची पहिली बैठक वर्धा येथें सौ. के. एस्. नायडू यांच्या अध्यक्षतेखालीं ता. १९ व २० नोव्हेंबर रोजीं श्री खरे ह्यांचे थिएटरमध्यें भरणार. तरी अस्पृश्यभगिनींनी व हितचिंतकांनीं परिषदेस यावें. सर्वांनीं शक्तिनुसार द्रव्यसाहाय्य करावें. अशी विनंति करतात.

महार वतन व डॉ. आंबेडकर यांचे बिल.

मुंबईची प्रचंड जाहिर सभा.

तीन हजार लोकांचा पाठिंबा.

(एका बातमीदाराकडून)

मुंबईंतील महारांपैकीं कांहीं लोक डॉ. अंबेडकर हे मुंबईच्या कायदे कौन्सिलांत महार वतनाच्या कायद्यांत सुधारणा करण्यासाठीं जें बिल आणणार आहेत, त्यासंबंधीं भलताच गैर समज पसरविण्याचा उद्योग कांहीं दिवसांपासून करीत असल्याचें पाहून मुंबईतील व बाहेरगांवाहून सभेकरितां मुद्दाम आलेल्या महार लोकांची एक प्रचंड जाहीर सभा ता. ५ नोव्हेंबर १९२७ रोजीं रात्रौ ८॥ वाजतां मदनपुऱ्यांतील लोखंडी चाळींत श्री. सिताराम केशव बोले, जे. पी. एम. एल. सी. ह्यांचे अध्यक्षतेखालीं भरविण्यांत आलेली होती. श्रोतृसमुदाय सुमारें तीन हजारांवर होता. डॉ. अंबेडकर ह्यांनीं सरळ व सोप्या भाषेंत आपल्या बिलाचें स्वरूप जनतेसमोर विशद करून मांडलें व त्याबद्दल कोणास कांहीं शंका विचारावयाच्या असतील त्या विचाराव्यात असें त्यांनीं सांगितल्यावर ज्यांनीं लोकांना थापा मारून फसवून सह्या घेतल्या होत्या ते रा. नारायण धनाजी भोंसले डिप्रेस्ड इंडिया असोसिएशनचे सेक्रेटरी, यांनीं शंका विचारण्यास सुरवात केली. प्रथम त्यांनीं बहिष्कृत भारतातील महार व त्यांचें वतन या लेखांतील कांहीं भाग वाचण्यास सुरवात केली. परंतु त्यांना धड मराठी देखील चांगलें वाचतां येईना म्हणून लोक त्यांची टर उडवूं लागले. परंतु डॉ. अंबेडकर यांनीं लोकांना अगदीं शांत राहण्यास सांगितलें व त्यांना ज्या शंका विचारावयाच्या असतील त्या त्यांना खुशाल विचारूं द्या असें म्हणाले. नंतर पुन्हा नारायण धनाजी भोंसले यांनीं उलट तपासणीप्रमाणें मूर्खपणाचे प्रश्न विचारण्यास सुरवात केली. त्यांचीं डॉ. अंबेडकर यांनीं खरमरीत उत्तरें दिल्यावर महार वतन बिलास पाठिंबा देणारा ठराव सभेपुढें मांडण्यांत आल्याबरोबर रा. नारायण भोंसले व त्यांचा एक बगल्या असे दोघेजण सभेतून मोठ्या तोऱ्यानें निघून गेले. त्यांच्या मागोमाग सभेंतून एकही मनुष्य उठून गेला नाहीं. इतकेंच नव्हे पण रा. वाघमारे व निकाळजे हे देखील त्यांच्या मागोमाग सभेंतून निघून गेले नाहींत. यावरून डॉ. अंबेडकर यांच्या महार वतनाच्या बिलाला द्वेषांध होऊन मूर्खपणानें विरोध करणाऱ्या लोकांना महार समाजाचा कितीसा पाठिंबा आहे हें यावरून उघड होत आहे. नंतर त्या बिलासंबंधीं ज्या कांहीं लोकांनीं विरोधपत्रिकांवर सह्या केल्या होत्या व जे गैरसमज पसरविण्यास कारणीभूत झालेले होते, त्यांपैकींच प्रमुख लोकांनीं आपल्या ह्या विरोधपत्रिकांवर कशा रीतीनें फसवणूक करून सह्या घेण्यांत आल्या हें सांगून असल्या ह्या उपद्व्यापी लोकांपासून सर्व लोकांनीं सावध रहाण्याची विनंति केली व त्यांनीं ह्या बिलास आपली पूर्ण संमति व पसंती दर्शविण्यासाठीं सभेपुढें खालील ठराव मांडला व तो एकमतानें टाळ्यांच्या प्रचंड गजरांत पास झाला. सभेचें काम सुमारें १२–३० वाजेपर्यंत चाललें होतें. सभेच्या शेवटीं अध्यक्षांचे व डॉ. अंबेडकर व इतर पाहुणे मंडळीचे आभार मानल्यावर सभेचें काम डॉ. आंबेडकरांच्या जयजयकारांत संपलें.

सभेंत पास झालेला ठराव.

"आजची ही सभा डॉ. अंबेडकर यांनीं आपल्या बिलासंबंधीं जें स्वरूप विशद करून सांगितलें तें ऐकून महार वतनाचें जें बील ते मुंबई कायदे कौन्सिलांत आणणार आहेत, तें महार वतनदारांच्या कल्याणाचें असून, त्यास ह्या सभेचा पूर्ण पाठिंबा आहे"

हा ठराव श्री. तुळजीराम येसूजी फुलपगारे यांनीं मांडला. त्यास श्री. गोविंदराव डिंगरकर यांनीं दुजोरा दिल्यावर श्री. रामचंद्र अडांगळे, विठू कोंडाजी, महादू घोडेकर वागमारे, विठ्ठल सखाराम कसबे यांनीं पाठिंबा दिला. याच सभेंत लोकांच्या फसवून सह्या घेऊन 'महार वतनावर गदा' या मथळ्याखालीं ज्या लोकांनीं लोकांचा गैरसमज करणारीं हँडबिलें काढिलीं होतीं त्यांच्या विरुद्ध 'जाहिर खुलासा' म्हणून फसवून ज्यांच्या सह्या घेतल्या होत्या त्याच लोकांनीं स्वदस्तुरचीं हँडबिलें सभेंत वाटलीं. तें हँडबील खालीं लिहिल्याप्रमाणें आहे.

जाहीर खुलासा.

आम्ही खालीं सह्या करणार या पत्रद्वारें जाहीर करितों कीं, ता. २६-१०-२७ बुधवार रोजीं आम्हीं आमच्या घरगुती कामाकरितां जात असतां, राणीच्या बागेजवळ

रा. संभाजी संतूजी वाघमारे यांची भेट झाली. ते आम्हांला 'डिप्रेस्ड क्लास असोशिएशनची, क्लार्क रोड वरील लायब्ररी पाहण्यास चला असें म्हणाले'. परंतु आम्हीं आमच्या जरूरीच्या कामामुळें तें नाकारिलें. परंतु वाघमारे यांनीं फार आग्रह करून आम्हांला वरील लायब्ररीमध्यें नेलें. तेथें रा. नारायण धनाजी भोसले, जयराम तबाजी व संभाजी संतूजी यांनीं दुसरीं १०–१५ माणसें जमवून वतनबाबीवर खल चालविला. त्यांत लगेच सह्या करण्यासाठीं कागद पुढें केले.

परंतु आम्ही सह्या करीत नाहीं असें सांगितलें तेव्हां रा. वाघमारे, भोसले व जयराम तबाजी यांनीं आम्हास असें सांगितलें कीं, ता. २५–१०–२७ मंगळवार रोजीं कामाठीपुरा १३ व्या गल्लींत येथील उत्सवांत डॉ. आंबेडकरांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा भरणार होती. ती भरली नाहीं. त्याबद्दल कोठेंतरी डॉ. आंबेडकरांना विनंति करण्याकरितां सह्या करा. म्हणून आम्ही सह्या केल्या. परंतु दुसऱ्या दिवशीं आमच्या असें ऐकण्यांत आलें कीं, यांच्यांत व डॉ. आंबेडकर यांच्यांत 'बेबनाव' आहे. व त्यामुळें वरील मंडळी "डॉ. आंबेडकरांच्या" योजनेला खो घालण्यासाठीं लबाडीनें लोकांच्या सह्या गोळा करीत आहेत. हें ऐकून आम्हाला वाईट वाटलें व रात्रीं लगेच आम्ही ह्यांच्याकडे गेलों. व सह्या केल्या तो कागद परत द्या, असें आम्ही म्हणालों. परंतु त्यांनीं तसें करण्याचें नाकारिलें. म्हणून:—रा. वाघमारे, भोसले व जयराम तबाजी यांस आम्ही जाहीर रितीनें कळवित आहोंत कीं, आमच्या सह्यांचा उपयोग तुम्ही डॉ. आंबेडकरांनी वतनदारीबद्दल चालविलेल्या प्रयत्नाविरुद्ध करूं नये.

बहिष्कृत भारत पत्राच्या २–३ अंकांत 'महार वतना'-बद्दल, डॉ. आंबेडकर साहेबांनीं जी लेखमाला लिहिली आहे तीबद्दल आम्हीं पूर्ण विचार केला आहे. व ते जे करतात त्यांत आम्हा सर्व वतनदार महारांचा फायदा आहे. याबद्दल आमची पूर्ण खात्री आहे. परंतु तुमच्या मत्सरामुळें डॉ. आंबेडकरांच्या ठरावाविरुद्ध आमच्या सह्यांचा उपयोग केल्यास किंवा एकाद्या डेप्युटेशनच्या कामीं उपयोग केल्यास अगर तुमच्या वरील संस्थेचें हित व्हावें म्हणून उपयोगांत आणाल तर त्याला आमची मुळींच संमती नाहीं. व त्यांनीं तसा उपयोग केल्यास कोणीही त्यांस फसून जाऊं नये.

रा. रा. गणपत चोखूजी गायकवाड कर्डेकर यांची ता. २८–१०–२७ रोजीं अशाच रितीनें सही घेतली आहे तीही रद्द असावी.

आपले नम्र :—

तुळशीराम येसूजी फुलपगार जुन्नर, लोकलबोर्ड व म्यु. स्कू. क. चे मेंबर.
गोविंद काळूजी डबडे.
गोविंदराव रमाजी खरात.
पांडुरंग येधु खरात.
राजाराम भाऊबुवा फुलपगार.
रावजी कमाजी फुलपगार.
गणपत चोखूजी गायकवाड कर्डेकर.

महार वतन बिलाच्या आक्षेपकांचा खोडसाळपणा.

श्री. फुलपगार यांनीं ने. ना. गव्हर्नर साहेबांना कळविलेला खुलासा.

मुंबई इलाख्यांतील वतनासंबंधांच्या कायद्यांत सुधारणा करण्याचें जें बिल डॉ. आंबेडकर यांनीं तयार केलें आहे. व कौन्सिलांत आणलें आहे त्याच्याविरुद्ध चळवळ करणारे कित्येक लोक कसा खोडसाळपणा करीत आहेत ते श्री. तुळशीराम फुलपगार यांनीं पुढील अर्थाचें जें पत्र ने. ना. गव्हर्नरसाहेबांच्या प्रायव्हेट सेक्रेटरीकडे पाठविलें आहे त्यावरून चांगल्या रीतीनें दिसून येईल. श्री. फुलपगार म्हणतात:—

'डिप्रेस्ड इंडिया असोसिएशन' नांवाच्या संस्थेचा सेक्रेटरी या नात्यानें रा. एन्. डी. भोसले यांनीं माझ्या-सुद्धां कित्येक जणांची नांवे सह्या म्हणून खालीं असलेले एक मराठी हस्तपत्रक प्रसिद्ध केलें आहे तें माझ्या पाहण्यांत आलेलें आहे. या हस्तपत्रकांत असें आहे कीं, मुंबईत सात रस्त्यांजवळ महार चाळीमध्यें ता २६ आक्टोबर १९२७ रोजीं माझ्या अध्यक्षतेखालीं महार जातीची एक सभा भरली आणि डॉ. बी आर. आंबेडकर यांनीं मुंबई इलाख्यांतील वतनदारासंबंधाच्या कायद्याची सुधारणा करण्याचें जें बिल तयार केलें आहे तें महारकीच्या वतनाच्या बाबतींत महारसमाजानें मान्य करूं नये असा ठराव या सभेंत पसार झाला.

हें हस्तपत्रक सरकारकडेहि पाठविलें जाण्याचा संभव आहे त्याअर्थी त्यांतील विधानांचा निषेध करणें हें मी आपलें कर्तव्य समजतों. अशा प्रकारच्या कोणत्याहि हस्तपत्रकावर मीं सही केलेली नाहीं. त्याचप्रमाणें, त्या हस्तपत्रकांत जी सभा भरल्याचा उल्लेख आहे तशी कोणतीच सभा माझ्या अध्यक्षतेखालीं भरलेलीनाहीं. या संबंधाचा सविस्तर खुलासा माझ्या व माझ्याप्रमाणेंच दुसऱ्यांच्या ज्या कित्येकांच्या सह्या फसवून घेण्यांत आल्या होत्या त्यांच्या सह्यांनिशीं प्रसिद्ध केलेल्या एका हस्तपत्रकामध्यें केलेला आहे. खरा प्रकार असा आहे कीं, रा. एन. डी. भोंसले व त्यांचे स्नेही रा. वाघमारे (हे उभयतां 'डिप्रेस्ड इंडिया असोसिएशन' पैकीं आहेत) यांनीं, डॉ. आंबेडकर यांना त्यांच्या बिलाबद्दल सभेंत येऊन त्याच्या विषयीं माहिती देण्याची विनंती करावयाची आहे व त्यासाठीं एक सभा भरवावयाची आहे असें मला सांगितलें व त्या समजुतीवरच मीं माझी सही दिली. परंतु आतां ज्या अर्थी माझ्या सहीचा दुरुपयोग करण्यांत येत आहे त्या अर्थी सदरील भोसले यांच्या हस्तपत्रकांतील मजकूर खरा समजून सरकारनें त्यावर भरंवसा ठेवूं नये असा इशारा देणें मला भाग आहे. ता. ५ नोव्हेंबर रोजीं श्री. सी. के. बोले एम्. एल. सी. जे. पी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं मुंबई शहरांतील महारांची जी सभा भरली होती तीमध्यें डॉ. आंबेडकर यांच्या बिलाला पाठिंबा देण्याचा ठराव मीं सुचविला यावरून एन्. डी. भोंसले यांच्या हस्तपत्रकांतील विचार मला पसंत नाहींत, हें उघड शाबीत होतें. सदरील सभेला ३००० पेक्षां अधिक महारसमुदाय हजर होता आणि मीं सुचविलेला ठराव सर्वानुमतें पसार झाला.

सोबत सरकारच्या माहितीकरितां दोन्ही हस्तपत्रकें पाठविलीं आहेत.

नाशिक जिल्हा वतनदार महार सभा

रविवार ता. ६।११।२७ रोजीं नाशिक मुक्कामीं जिल्ह्यांतील वतनदार महार लोकांची एक जाहीर सभा श्री. एस. वाय. रोकडे यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत खालीं लिहिलेले ठराव पास झाले.

(१) ही वतनदार महार लोकांची सभा इंग्रज सरकारचे ठायीं आपली राजनिष्ठा व्यक्त करिते.

(२) ही सभा डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांनीं मुंबई लेजिस्लेटिव्ह कौन्सिलमध्यें महार वतनाच्या दुरुस्तीचें जें बील आणिलें आहे त्याला आपला अंतःकरणपूर्वक पाठिंबा देते. कारण वरील सुधारणा महार लोकांच्या उन्नतीस कारणीभूत होणार आहे असें या सभेचें मत आहे.

ओतूर ता. जुन्नर येथें वतनदार महारांची सभा.

रविवार ता. १३ माहे नोव्हेंबर सन १९२७ इ. रोजीं दुपारीं एक वाजतां रा. हरीबुवा चिमाजी माळवे उदापूरकर यांचे अध्यक्षतेखालीं जाहीर सभा भरली होती. सभेंत सर्वानुमतें खालील ठराव पास झाले. लोकसमूह २०० वर होता. प्रथम बहिष्कृत भारत पत्राचे १४–१५–१६ अंकांतील वाचन झालें. हरिबुवा उदापूरकर आणि देवकूबुवा उदापूरकर यांचें दृष्टांतरूप भाषण झाल्यावर खाडे मास्तर कौलापूरकर यांनीं आंबेडकर साहेब यांच्या प्रित्यर्थ लिहिलेला लेख वाचून दाखविला. नंतर खालीं लिहिलेले ठराव सभेंत एकमतानें पास झाले.

ठराव १ ला:—राजनिष्ठा व्यक्त करणें.

ठराव २ राः—(अ) डॉ. भिमराव रामजी आंबेडकर बार-अॅट–लॉ हे महार वतनाबद्दल चालू कौन्सिलमध्यें जें बील आणणार आहेत त्याला या सभेनें पूर्ण पाठबळ आहे तसेंच कांहीं अप्रबुद्ध व स्वार्थी लोक व्यक्तिद्वेषास बळी पडून या बिलाच्या विरुद्ध गैरसमज पसरवित आहेत, हें त्यांचें करणें अतिशय हानिकारक आहे. इतकेंच नव्हे तर महार जातीच्या उन्नतीच्या आड येणार आहे. तरी अशा लोकांच्या भाषणानें कोणीही फसूं नये. व वरील बिलास यत्किंचितही विरोध करूं नये अशी या सभेची विनंति आहे.

(ब) ही सभा नेक नामदार गव्हर्नर साहेब व त्यांचें कौन्सिल यांस अशी विनंति करते कीं, वरील बिलास आमची पूर्ण अनुमती आहे.

ठराव ३ राः—ता. २६–१०–२७ रोजीं सातरस्ता, महार चाळ, मुंबई येथें दिवसा दोन वाजतां मे. तुळशीराम येसूजी फुलपगार देश मेहत्र जुन्नर म्यु. स्कूल बोर्ड व तालुका लोकल बोर्डाचे मेंबर यांचे अध्यक्षतेखालीं भरलेल्या सभेचा ही सभा पूर्ण निषेध करिते.

ठराव ४ थाः—बहिष्कृत भारत पत्राचें अभिनंदन.

ठराव ५ वाः—पास झालेले ठराव योग्य अधिकाऱ्याकडे पाठविण्याचा अध्यक्षास अधिकार देत आहे.

वरील ठरावावर मेसर्स सोमा लक्ष्मण लोखंडे मास्तर उदापूरकर, येशवंत भागूजी ठोसर, धर्मा सगुणा माळवे मेहेत्रे ओतूर, तुकाराम अमृता माळवे मेहेत्रे ओतूर, नमाजी तुकाराम माळवे मेहेत्रे ओतूर, केशव विश्राम खरात मेहेत्रे ओतूर, सोमा यदू ठोसर, सखाराम कोंडाजी फाले यांचीं भाषणें झालीं. शिवाय गांवोगांवच्या आलेल्या लोकांच्या १०० वर सह्या या ठरावाला पाठिंबा देण्याकरितां दलेल्या आहेत.

वऱ्हाड प्रान्तिक अस्पृश्य परिषद.

अधिवेशन दुसरें.

ता. १३ नोव्हेंबर १९२७.

पूर्वी ता. १३ जाहिर केल्या प्रमाणें वरील परिषद उमरावती येथील इंद्रभुवन थिएटरांत भरली होती. सभेचे नियोजित अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर यांचे बडनेरा मुक्कामीं श्री. गवई एम्. एल्. सी ह्यांनीं स्वागत केल्यावर अध्यक्ष व इतर मंडळी बरोबर ११ वाजतां उमरावती मुक्कामीं पोंहचली. स्टेशनवर स्वागतार्थ स्पृश्य-

स्पृश्यांचा बराच मोठा समुदाय जमला होता. सभेच्या कामास बरोबर ३॥ वाजतां सुरवात झाली. प्रथमत: अस्पृश्य वर्गापैकीं कांहीं मुलांनीं गोड व मंजूळ आवाजांत स्वागतपर पदें म्हणून दाखविली व डॉ. पंजाबराव देशमुख ह्यांनी, लवकरच होणार असलेल्या श्रीअंबादेवी मंदीराच्या सत्याग्रहाच्या दृष्टीनें आजच्या सभेचे महत्व प्रतिनिधींना समजावून सांगितले. व नंतर डॉ. आंबेडकर ह्यांची ओळख करून देऊन त्यांना त्यांनीं अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याची विनंती केली. त्यास मोर्शीचे सुप्रसिद्ध ब्राह्मणेतर पुढारी नानासाहेब अमृतकर ह्यांनीं दूजोरा दिला व सत्याग्रह कमेटीचे चिटणीस श्री. नाईक व अध्यक्ष श्री. गवई एम्. एल्. सी. ह्यांनीं अनुमोदन दिल्यावर डॉ. आंबेडकर हे टाळ्यांच्या प्रचंड गजरांत स्थानापन्न झालें. त्यांनीं सुरवातीला आजच्या सभेचे अध्यक्षस्थान आपल्याला दिल्या बद्दल स्वागतमंडळाचे व प्रतिनिधीचे आभार मानून, आपले भाषण केलें. त्याचा आजच्या अग्रलेखांत समावेश करण्यांत आला आहे. अध्यक्षांचे भाषण झाल्यावर विषय नियामक कमेटीची निवडणूक करण्यांत येऊन सभेचे काम दुसऱ्या दिवशीं ८ वाजेपर्यंत तहकूब करण्यांत आले.

परिषदेंत खालील सद्‌गृहस्थ प्रामुख्यानें दिसत होते. खुद्द उमरावती येथील डॉ. पंजाबराव देशमुख, बॅरिस्टर तिडके, श्री. चोंबळ वकील, श्री. गवई एम्. एल्. सी., श्री के. बी. देशमुख, डॉ. भोजराजा, डॉ. पटवर्धन, श्री. उत्तमराव कदम, इत्यादि गृहस्थ असून परिषदेकरितां बाहेरून मुद्दाम आलेले, श्री. नानासाहेब अमृतकर, मोर्शी, श्री. दे. वि. नाईक, सं. ब्राह्मणब्राह्मणेतर, श्री. दत्तात्रय विठ्ठल प्रधान, दादर, श्री. रा. दा. कवळी. श्री. द. रा. रारावीकर हे हजर होते.

त्याच दिवशीं रात्रीं विषय नियामक कमेटीची बैठक होऊन दुसऱ्या दिवशीं परिषदें पुढें येणाऱ्या ठरावांची चर्चा झाली.

ता. १४ नोव्हेंबर १९२७.

सकाळींच ७ वाजतां उमरावती येथील अस्पृश्य विद्यार्थी वर्गाकडून डॉ. आंबेडकर ह्यांना मानपत्र व पानसुपारीचा समारंभ करण्यांत येऊन डॉ. आंबेडकर व इतर पाहुणे मंडळीसह सर्व विद्यार्थीवर्गाचा एक फोटो घेण्यात आला. मुलांच्या मानपत्रास उत्तर देतांना डॉ. साहेबांनीं मुलांनीं आपलें शील कसें बनवावें ह्याचा अगदीं थोडक्यांत उपदेश करून, ह्या मुलांनीं आपल्या कुळाला लागलेला "अस्पृश्यते"चा डाग धुवून काढण्यास कशी मदत करावी हे विशद करून सांगितलें. नंतर सर्व मंडळी परिषदेस बरोबर ८ वाजतां हजर झाल्यावर परिषदेस सुरवात झाली. सुरवातीलाच मुंबईहून श्री. बाळाराम आंबेडकर ह्यांच्या निधनाची बातमी तारेनें येऊन धडकली.

ही दुःखकारक बातमी ऐकून सर्वांनाच फार वाईट वाटलें. तरी पण अशा परिस्थितींतही डॉ. आंबेडकरांनीं परिषदेचें काम मोठ्या धैर्यानें व नेटानें पुढें चालवून आपलें खरें लोकनायकत्व प्रगट केलें. सभेचें काम १ वाजेपर्यंत चालून त्यांत खालील ठराव पसार करण्यांत आले.

ठराव १ ला.

आपल्या सभेचे सन्माननीय अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर ह्यांचे वडील बंधु श्री. बाळारामजी हे एकाएकीं वारल्याची दुःखकारक वार्ता आतांच आलेली ऐकून ह्या सभेस अत्यंत दुःख होत आहे. व कै. बाळारामजी आंबेडकर ह्यांच्या शोचनीय निधनामुळें ही सभा १० मिनिटें आपलें काम बंद ठेवीत आहे.

ठराव २ रा.

(अ) येथील वयोवृद्ध व सन्मानीय पुढारी ना. गणेश श्रीकृष्ण खापर्डे कौन्सिल ऑफ स्टेटचे सभासद व श्री. अंबादेवी देवस्थान कमेटीचे अध्यक्ष यांचें जें पत्र सत्याग्रह कमेटीचे अध्यक्ष श्री. गवई एम्. एल. सी. यांनीं सभेपुढें मांडलें आहे, ह्याचा विचार करून ही सभा सत्याग्रह कमेटीस अशी सूचना करते कीं, ना. खापर्डे यांनीं तडजोड करण्याची जी इच्छा दर्शविली आहे, व तिच्या सफलतेसाठीं वेळ द्यावा अशी जी पत्रांत मागणी केली आहे, त्या पत्राचा विचार करून आणि ना. खापर्डे या बाबतींत शक्य ती खटपट करणार आहेत असा विश्वास ठेवून या कामीं त्यांना मुदत देण्यासाठीं १५ तारखेस होणाऱ्या सत्याग्रहाची तारीख पुढें ढकलण्यास हरकत नाहीं.

(ब) तथापि सत्याग्रहाची ता. १५ नोव्हेंबरपासून तीन महिन्याच्या पुढें कोणत्याही सबबीवर हा सत्याग्रह लांबणीवर टाकण्यांत येऊं नये.

(क) या सभेचे सत्याग्रह कमेटीस असें सांगणें आहे कीं, त्यांनीं अस्पृश्यांचा देवळांत (अंतिम सीमेपर्यंत) जाण्याचा पूर्णपणें जो हक्क आहे, त्याला बाध येईल अशी कोणतीही अट या तडजोडीच्या बाबतींत मान्य करूं नये.

(ड) ह्या सभेचे सत्याग्रह कमेटीस असें सांगणें आहे कीं, पुढें करावा लागणारा सत्याग्रह शक्य तोंपर्यंत सामुदायिक पद्धतीनें करण्यांत यावा.

वरील सर्व ठरावांवर बऱ्याच वक्त्यांची अनुकूल, प्रतिकूल भाषणें होऊन वरील सर्व ठराव प्रचंड बहुमतानें पसार करण्यांत आल्यावर शेवटीं श्री. गवई, नाईक व अमृतकर ह्यांनीं योग्य शब्दांत अध्यक्षांचे व पाहुणे मंडळीचे आभार मानल्यावर सभेचें कार्य डॉ. आंबेडकर व शाहू छत्रपति ह्यांच्या जयजयकारांत संपले.

दुपारीं महाराष्ट्र-केसरीचे संपादक श्री. चव्हाण व श्री. के. बी. देशमुख ह्यांच्या येथें डॉ. आंबेडकर व पाहुणे मंडळींस "टी पार्टी" देण्यांत आली.

आत्मवृत्त

मि. मार्डी जोन्स (M. P.) यांस बहिष्कृत हितिकारिणी सभेनें दिलेली चहापार्टी.

आपल्या देशांत सध्यां आलेले ब्रिटिश पार्लमेंटचे सभासद (M. P.) मि. मार्डी जोन्स यांनीं अस्पृश्य समजण्यांत येणाऱ्या वर्गाविषयीं प्रत्यक्ष माहिती करून घ्यावी या हेतूनें त्यांनीं डॉ. आंबेडकरांची मुद्दाम भेट घेतली. या बाबतींत दोघांचे तास सव्वातास बोलणें झालें. मुंबईतील तुमच्या कांहीं अस्पृश्य मंडळींशीं प्रत्यक्ष परिचय झाल्यास मला आनंद वाटेल अशी इच्छा मि. मार्डी जोन्स साहेबांनीं व्यक्त केल्यावरून "बहिष्कृतहितकारिणी संस्थे" तर्फे डॉ. आंबेडकरांनीं साहेब मजकूरांना ता. ४।११।२७ रोजीं चहाचें आमंत्रण दिलें.

त्या दिवशीं अस्पृश्य समजण्यांत येणाऱ्या लोकांपैकी बाहेरगांवची व मुंबईची पुढारी मंडळी सरासरी ७०–७५ एकत्रीत झाली होती. मि. जी. के. नरीमन वगैरे दोन चार पारशी मित्रहि आले होते. श्री. दे. वि. नाईक, प्रधान बंधू, श्री. कवळी आमंत्रणाप्रमाणें हजर होते.

तसेंच अस्पृश्यवर्गापैकी संभाजी रोकडे, सिताराम नामदेव शिवतरकर, निवृत्ति जाधव, निर्मळ गंगावणे, गणपत विठ्ठल बोरघरकर, रेवजी डोळस, गोविंद परमार वगैरे लोक हजर होते.

मि. मार्डी जोन्स साहेबांचा परिचय करून देतांना सुप्रसिद्ध पारसी इतिहासज्ञ मि. नरिमन म्हणाले की, जोन्स साहेब हे खाणीतून काम करणाऱ्या व पाट्या वहाणाऱ्या मजूर वर्गापैकी असून त्यांनीं ही सर्व कामें आपल्या हातांनी केली आहेत; आणि ह्याचमुळे त्यांना काबाडकष्ट करणाऱ्या तुम्हां अस्पृश्य समाजाविषयीं एवढी आस्था व इतका आपलेपणा वाटत आहे. अस्पृश्यांची खरी माहिती, त्यांची दुःखें, त्यांच्या तक्रारी, त्यांच्या आकांक्षा वगैरेची साद्यंत हकीगत ऐकावयाची म्हणजे त्यांच्याच पुढाऱ्यांची व प्रतिनिधींची गांठ घेतली पाहिजे हें त्यांनीं जाणलें आणि म्हणून आपल्या आंबेडकर साहेबांशीं स्नेह जोडून आपणां मंडळीशी प्रत्यक्ष परिचय करून घेण्याची ही संधि त्यांनीं साधली. तुमच्या वतीनें मी त्यांचे प्रथम आदरपूर्वक स्वागत करतों.

नंतर मि. मार्डी जोन्स साहेबांना उद्देशून मि. नरिमन म्हणाले कीं, महाराज एका मनुष्यसमाजानें दुसऱ्या मनुष्यसमाजाला अमानुषतेनें वागविण्याचे त्याचप्रमाणे दुसऱ्या नानाविध गुलामगिरीचे प्रकार ऐकून पाहून आपल्याला पुष्कळ माहीत असतील; पण आमच्या देशांतील या अस्पृश्य समाजाच्या रूपानें मूर्तिमंतपणें वावरत असलेली ही सामाजिक, धार्मिक व आर्थिक स्वरूपाची गुलामगिरी मानवी इतिहासांत अपूर्व आहे. अस्पृश्यांच्या नुसत्या शरीर स्पर्शानेच नव्हे तर त्यांच्या शब्दध्वनीनें ज्यांचे पावित्र्य नष्ट होतें व अस्पृश्यांच्या दृष्टिक्षेपानें ज्यांचा धर्म नष्ट होतो असे ब्राम्हण या देशांत आहेत; आणि हा ब्राह्मण समाज येथील बहुजनसमाजाचा म्हणजेच हिंदु समाजाचा आज अनेक शतकांपासून मेंदू, नेता व गुरू मानला जात आहे. ब्राह्मणी वर्चस्वाच्या स्वाधीन असलेल्या हिंदु समाजांत या अस्पृश्य वर्गाची स्थिति पशूपेक्षाहि हीन व अनुकंपनीय झालेली आहे. कित्येक खेड्यांतून त्यांना पाण्यावांचून मरावें लागतें; अगर पशूहि खाणार पिणार नाहींत अशा अन्न पाण्यावर त्यांना जगावें लागतें. माणसांतील माणुसकी नष्ट करण्याच्या जेवढ्या कांहीं तऱ्हा असतील तेवढ्या साऱ्या अस्पृश्यांच्या बाबतींत देवा धर्माच्या नावाखालीं उपयोगांत आणल्या गेल्या आहेत. कित्येक ठिकाणीं राजरस्त्यावरून चालण्याची देखील अस्पृश्य लोकांना अद्याप बंदी आहे. मी स्वतः पारशी आहे. एकट्या ब्राह्मण समाजालाच दोष देण्याची माझी इच्छा नाहीं. माझा पारशी समाजहि या बाबतीत काहीं अंशाने दोषी आहे. कांहीं विशिष्ट प्रसंगी तोहि असल्या तऱ्हेची अमानुष अस्पृश्यता पाळीत असतो. आर्य म्हणविणारांचा हा स्वभावच पडलेला दिसतो. पण इतर आर्यवंशीय शाखांतून तो मर्यादित आहे. ब्राह्मण-प्रमुख हिंदु समाजांत ही दुष्ट व अमानुष वृत्ति पूर्णत्वाला पोहचली आहे, (Has culminated to its Satanic perfection) "हा हिंदु समाजाचा प्रश्न आहे; याच्याशीं आपला कांहीं एक प्रत्यक्ष संबंध नाहीं." या भावनेनें पारशी समाजानें या बाबतींत घालायला पाहिजे तितकें मन आतापर्यंत घातलें नाहीं; पण ही कल्पनाच चकीची आहे.

मानवी धर्माच्या भावनेनें हा प्रश्न सर्वांनीं सोडविला पाहिजे. मि. मार्डी जोन्स साहेबांना देखील मी याच मुद्यावर अस्पृश्यांच्या दुःखांचा विचार करण्याची विनंति करतो. पार्लमेंटमार्फत त्यांनीं हिंदुस्थान सरकारचें या प्रश्नाकडे प्रामुख्यानें लक्ष वेधावें अशी त्यांना माझी नम्र सूचना आहे.

उत्तरादाखल भाषण करतांना मि. मार्डी जोन्स म्हणाले कीं, मुंबईला आल्यावर डॉ. अंबेडकरांच्या परिचयानें अस्पृश्य समाजाची अल्पावधींत मला जी माहिती मिळाली तशी ती या विषयावरील अनेक पुस्तकें वाचून मला मिळाली नसती. पुस्तकावरून करून घेतलेली माझी माहिती किती अपुरी व असंदिग्ध होती याची कल्पना मला आतां झाली. इंग्लंड, आयर्लंड व स्कॉटलंड या आमच्या तीन देशांत मिळून जितकी लोकसंख्या आहे तिच्यापेक्षां संख्येनें अधिक असणारे लोक या देशांत "अस्पृश्य" गणले जावे व त्यांना माणुसकीचे साधे हक्कही असूं नयेत हा प्रकार खरोखरच चमत्कारिक व लांच्छनास्पद आहे. येथील ब्राह्मणांप्रमाणें आमच्या इंग्रजांनाहि वाटतें कीं, जगांतील अन्य जातींच्या उद्धाराकरितां ईश्वरानें आम्हांला निर्माण केलें आहे ! धर्माच्या नावांखालीं युरोपांतहि अनन्वित छळ व जुलूम झालेले आहेत. पोपशाहीची धर्मसत्ता अशीच जुलमी बनली होती. प्रॉटेस्टंट ऊर्फ नव्या मताच्या लोकांनीं त्या वेळेस तिचा पाडाव केला. येथील सामाजिक व धार्मिक बाबतींतील ब्राह्मणी जुलमी सत्ता इतके दिवस कशी कायम राहूं शकली हें जरी माझ्या दृष्टीनें मोठें कोडें असलें तरी हिचे दिवस आतां भरत आले आहेत एवढें मी आपल्याला खात्रीपूर्वक सांगूं शकतो. माझ्या समोर बसलेल्या या मंडळींत अस्पृश्य कोण व स्पृश्य कोण हें मला कोणी मुद्दाम सांगितल्याशिवाय कळावयाचें नाहीं. अस्पृश्य हे माझ्याप्रमाणेंच मजूर वर्गांपैकीं आहेत. त्यांचा प्रश्न मी इतःपर जिव्हाळ्याचा समजेन. डॉ. आंबेडकरांसारख्या विद्वान गृहस्थाशीं परिचय झाल्याबद्दल मला मोठी धन्यता वाटते. अस्पृश्यांच्या सुदैवानेंच त्यांच्यांत इतका थोर व लायक पुरुष निर्माण झाला आहे असें मी समजतों. आपण निश्चय केल्यास आपल्याला 'अस्पृश्य' समजण्यास यापुढे कोणी धजणार नाहीं. आपण आज मजविषयीं व्यक्त केलेल्या आपलेपणाच्या भावनेबद्दल मी डॉ. अंबेडकरांचा व आपला अत्यंत आभारी आहें.

नंतर मि. मार्डी जोन्स यांच्या भाषणाचा भावार्थ श्री. देवराव नाईक यांनीं सोप्या भाषेंत लोकांना समजावून सांगितल्यावर डॉ. आंबेडकर यांनीं मि. मार्डी जोन्स यांना चहा घेण्याची विनंति केली. चहापान झाल्यावर समारंभ आटोपला.

महाड सत्याग्रहाची पूर्व तयारी.

सत्याग्रहांत नांवें नोंदविण्याची खेड्यांतील लोकांची चढाओढी.

मौजे पारल ता. महाड तपा बिरवाडी.

ता. ३१।१०।२७ रोजीं मुकाम पारल येथें महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीर सभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष सयाजी गंगाराम जाधव हे होते. सभेंत मेसर्स गोपाळ सखाराम संकपाळ, महादेव अर्जुन साळवे, पांडुरंग महादेव ववूरकर, भाविक रत्नू फलाणकर यांचीं भाषणे झालीं. १९ सद्गृहस्थांनीं सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल आपलीं नांवें नोंदविलीं.

वरील मंडळी कडून एकूण ६॥ मण भात व ६॥ रुपये शिवराम गोपाळ जाधव बहिष्कृत हितकारिणी सभेचे प्रचारक यांच्याकडे देण्याचें कबूल केलेले आहे.

मौजे हाळदून ता. महाड तपा कोंडवी.

ता. १०–११–२७ रोजीं मुक्काम हाळदून येथें महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीर सभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष देऊ गवरू जाधव हे होते. सभेंत बुद्धाजी बाळू जाधव, बाबाजी राजू मोरे, पांडूरंग महादेव वऊरकर, भाविकनाथ रत्नू साळवे, शिवराम गोपाळ जाधव, यांचीं भाषणे झालीं.

	म.पा.	रु.आ.
बाबाजी राजू मोरे गोयलकर गांव पंचाकडून देणगी.	३–०	२–०
धर्माजी गुणाजी आढवळकर. गांव मोरे	१–०	१–०
धोंडू रत्नू साकरकर पोवार गांव ,,	३–०	२–०
हारी धनू सेलाट गांव मोडसाड ,,	१–०	२–०
	८–०	७–०

मौजे पोलादपूर ता. महाड तपा कोंडवी

ता. ३।११।२७ रोजीं मुकाम पोलादपूर येथें महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीरसभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष राघोनंद पोलादपूरकर हे होते. सभेत गवऱ्या भिकू कोतवालकर, देवजी गवरू हळदूळकर, शिवराम गोपाळ जाधव, पांडूरंग महादेव वऊरकर भावीक नाथ बुवा फलाणकर यांचीं भाषणें झालीं.

पोलादपूर गांवची पंचाकडून आलेली देणगी

२ मण भात व ३ रुपये.

मुकाम पोलादपूर, तपा कोंडवीची देणगी

गांव १२ एकूण २२ मण भात ३६ रुपये.

स्वतंत्र मदत करणाऱ्या सद्गृहस्थांची नांवें

माळू गवरू करजेकर	रु.	१–०–०
देवजी गवरू हाळदूळकर म. १–०		१–०–०
बुध्या बाळू ,,		१–०–०
गवरू बाबाजी केवनालकर		१–०–०
सुभान्या देऊ ,,		१–०–०
बाबू रामजी कापडेकर		१–०–०
विठू हिरू ,,		१–०–०
बाबाजी राघो मोरगिरीकर		१–०–०
भिकू धोंडू पोलादपूरकर		१–०–०
राघो नंदा ,,		१–०–०

ता. महाड तपा बिरवाडी गांव तुरब बुदरूख

दिवस शुक्रवार मु. तुरब बुदरूख येथें महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीर सभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष तात्या सुभाना साळवे हे होते. सभेंत रामजी सुभाना साळवे, गंगाराम गणपत साळवी, पांडुरंग महादेव साळवे, भाविकनाथ बुवा फलाणकर, शिवराम गोपाळ जाधव, यांची भाषणें झालीं;

तुरब गांवच्या पंचाकडून आलेली देणगी.

	भा. म.पा.	रु.आ. पै.
तात्या सुभाना साळवे	३–०	४–०–०
भाम्या माळू तूर्भखूर्द	०–६	१–०–०
नाम्या बाबाजी ,,	१–६	२–०–०
तात्या सुभाना साळवे		१–०–०

मौजे भहीरीचे कापडे ता. महाड तपा कोंडवी.

ता. ९–११–२७ रोजीं मुकाम भहिरीचे कापडे येथें महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीर सभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष पांडुरंग लक्ष्मण जमादारसाहेब हे होते. सभेत बुद्या भिवा मोरे, पांडुरंग महादेव वऊरूरकर, भाविकनाथ रत्नू साळवे, शिवराम गोपाळ जाधव, यांचीं भाषण झालीं.

भहिरीचे कापडे पंचाकडून आलेली देणगी

एकूण	धा	म.पा.	रु. आ.
		३–०	४–०

मौजे कोंडवी ता. महाड तपा कोंडवी

ता. ७–११–२७ रोजीं मु. कोंडवी येथें महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहिरसभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष गुण्या महिम्या यादव हे होते, सभेंत रामा येसू यादव, भागू बाबाजी यादव, पांडुरंग महादेव वऊरकर, भाविकनाथ रत्नू साळवे, गवरू भिकू खांबे, राया राघो यादव, यांची भाषणें झालीं.

कोंडवी पंचाकडून आलेली देणगी

भात. म.पा.	रु. आ.
३–०	५–०

स्वतंत्र देणगी

रामा येसू १ रु.

गांव सडवळी पंचाकडून आलेली देणगी

धा. म.	रु.
१	१

मौजे चांडवें बुदरूख ता. महाड तपा बिरवाडी.

ता. ६-११-२७ रोजीं मुक्काम चांडवे बुदरूख येथे महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीर सभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष तुकाराम भिकू जाधव हे होते. सभेंत गणपत विठल जोयशी, जयराम नावजी जाधव, रामदास बुवा यगांवकर, पांडुरंग महादेव वऊरकर, यांचीं भाषणें झालीं.

गांव चांडवें पंचांकडून आलेली देणगी

भा. म. पा.	रु. आ.
४–०	६–०

मौजे मोरगिरी ता. महाड तपा कोंडवी.

ता २-१०-२७ रोजीं मु. मोरगिरी येथें महाड सत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीर सभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष बाळाजी राघो झोटे हे होते. सभेंत रामजी भिवा गमरे, शिवराम गोपाळ जाधव, लऊ राघो गमरे, गवऱ्या भिकू खांबे, भाविकनाथ रत्नू फलाणकर, पांडुरंग महादेव वउरकर, यांची भाषणें झालीं.

गांव मोरगिरी पंचांकडून आलेली देणगी

धा. म. रु.

३–५

स्वतंत्र

बाबाजी राघो. रु. १

श्री. बहिष्कृत भारत कर्ते यांस कृ. सा. न. वि. वि. कृपाकरून खालील मजकूर आपल्या पत्रांत छापून प्रसिद्ध कराल अशी आशा आहे.

ता २४–१०–२७ रोजीं हरकोळ मुक्कामीं बहिष्कृतवर्गाची महाडसत्याग्रहांत भाग घेण्याबद्दल जाहीर सभा भरली होती. सभेचे अध्यक्ष हरी भिकूबुवा हे होते सभेंत महाडसत्याग्रहाकरितां धान्य व पैसा प्रत्येकानें द्यावा असें ठरवून जमलेलें धान्य व भात याची यादी आपणाकडे पाठविली आहे.

कमेटीच्या सभासदांची नांवें.

हरी भिकूबुवा, अध्यक्ष

फरकू कमळाजी तांबे, चिटणीस

रामजी धर्माजी ट्रेझरी

सभासदांची नांवें

१ सुडकाडी हारी साळवे	२ तुकाराम शिवराम हादे
देऊ लक्ष्मण साळवे	पांड येसू साळवे
बाळू राया लोखंडे	सखाराम गमणाजी हादे.
साद्या भिकू मोरे	पांडू दिपाजी तांबे
चांगू रामा मोरे	गोपाळ लक्ष्मण लोखंडे.

गोवेल मोकाशांची सत्याग्रहास उदार देणगी देणारांची नांवें.

	रु.
सुडक्या हरी साळवे नांदवीकर	३
विठ्ठल धर्मा वडवलकर	२
हरी भिकू हादे टोळकर	५
चंद्रया बाळू वडवलकर	५
जिवाजी येसू हादे टोळकर	२
गंगाराम सुडक्या वडवलकर	२
सादू भिकू "	२
शिवा संभू "	२
बाळू राया वावेकर	३
गोविंद रामजी साळवे नांदवीकर	३

	रु.		रु.
पांडू येसू फलानकर	३	तुकाराम रामा वडवलकर	२
पांडू शिवा संदेरीकर	२	तुकाराम शिवराम टोळकर	१
भिकू बाबाजी गोवेलकर	२	विठ्ठल भागू वडवलकर	२
सदू सूभान्या धवीलकर	२	भांबू हिरु शिरलीकर	२
शिवा लक्ष्मण "	२	फडकू कमळाजी गोईलकर	२
गंगाराम शिवा नांदवीकर	२	भिकू काळू "	२
गोपाळ लक्ष्मण पुराटकर	२	तुकाराम चांगू गोईलकर	२
भाग्या बाजी नांदविलकर	२	तुकाराम धोंडू सापेकर	२
देऊ लक्ष्मण ताह्मणकर	२	चांगू रामा आळसूंदकर	१
धोंडू गुणाजी सोनघरकर	२	दामाजी दाजी "	१
गंगाराम तुकाजी माजरुनकर	१	संभू गोविंद सापेकर	२
लक्ष्मण कानू आळसूंदकर	१	बाळाजी धर्मा वागांवकर	१
हरी शिवा लेपकर	१	वेशा रामजी शिलीमकर	१
कृष्णा धर्मा शिलीमकर	१	सखाराम देऊ नांदवीकर	१
भिकू लक्ष्मण टोळकर	१	रामजी भागू गोईलकर	१
चांगू राघो धवीलकर	२	राघो कावजी धवीलकर	१
बाळू माळू गोईलकर	१	बाळू भाग्या वडघरकर	१
बाळू गणू फलानकर	२	सोनू बाळू हारकोळकर	२
पांडू राघो तारणेकर	१	सुडक्या धर्माजी जोशी	२
बाळकनाथ मांडविलकरबुवा	२	बाबू माळू "	१
भाग्या बाळू हारकोळकर	२	काशिराम विठ्ठल "	२
लक्ष्मण राजू फलानकर	२	धोंड्या धावया नांदवीकर	४
गुण्या राज्या नांदवीकर चांभार	१		

गोवेल मोकाशांची सभा ता. २४–१०–२७ रोजीं हरकोळ मुकामीं भरून त्यामध्यें गांवामागें पट्टी बसविल्याची यादी.

गांवाचे नांव	म.पा.	रु.आ.	गांवाचें नांव	म.पा.	रु.आ
वदली	१-६	१-८	शिगवली	१-०	१-०
तारणे	१-०	१-०	नांदवी	१-०	१-०
वडवली	३-०	२-०	केस्तुडी	१-६	१-८
वाकी	१-०	१-०	भांडवली	१-६	१-८
काचले	१-०	१-०	टोळखुर्द	१-६	१-८
पुरार	१-६	१-८	खामगांव	१-६	१-८
टोळबुदरुख	३-६	३-८	सोनघर	१-०	१-०
सापे	१-०	१-०	ताह्मणे	१-०	१-०
दाभोळ	१-६	१-८	फलाणी	२-०	२-०
कोंकरे	१-०	१-०	नवशी	०-६	१-०
आंबेत	२-०	२-०	वागांव	१-६	१-८
संदेरी	२-०	२-०	गोवेली	२-०	२-०
वावे	२-०	२-०	लेप	०-०	२-०
कुडगांव	०-०	१-०	वागणी	२-०	२-०
आढाढणे	२-०	२-०	चांढोरे	२-०	२-०
पानदारे	१-०	१-०	कुडतुरी	०-०	०-८
पाजती	१-६	१-८	मुंद्रे	१-०	१-०
कनघर	१-०	१-०	माजरुणे	१-६	१-८
वडघर	१-०	१-०	शिलीम	१-६	१-८
फलसप	१-०	१-०	आळमुदे	१-०	१-०
हारकोळ	३-०	३-०			

सत्याग्रहास मदत करणाऱ्या स्त्रियांची नांवें.

मुकाम थोरलें चांडवें.

गणपत विठ्ठल जोशी (जाधव) यांची मुलगी जनाबाई जोशी (जाधव) रु. १

मौजे बुदरूख कोतवाल गांवच्या पंचांकडून आलेली देणगी.

घा.म.	पा.रु.
२-०	३-०

स्वतंत्र

	रु.आ.
गवऱ्या भिकू.	०–८

मुक्काम हरकोल गोवेल मोकाशी.

ता. २४-१०-२७ रोजीं सत्याग्रहांत नांवें नोंदविलीं

सुडक्या हरी नादीकर	गोपाळ लक्ष्मण बुहाटकर
चांगू रामा आळसुंदकर	दामाजी दाजी आळसुंदकर
लक्ष्मण कानू "	विठ्ठल धर्मा वडवलकर
सदू सूभान्या धविलकर	चंद्रया बाळू "
लक्ष्मण शिवा "	साद्या भिक्या "
लक्ष्मण विठ्ठल "	गंगाराम सुडक्या "
चांगू राघो "	शिवा संभू "
राघो कावजी "	तुकाराम रामा "
भांबू हिरु शिरविलकर	विठ्ठल भाग्या "
रामजी सोनू "	भाग्या बाजी नांदविकर
तुकाराम धोंडू सापेकर	हिऱ्या धुळया कोकीरकर
गोविंद संभू "	हरी विठू "
धर्मा रामा आं[illegible]कर	गोविंद भाग्या वरघरकर
बाळू राया बावेकर	गोपाळ रामा माजरूनकर
गंगाराम भानू माजरूनकर	धर्मा येशा "
पांडू येसू फलानकर	बाळू भाग्या वरघरकर
आनंदा संभू टोळखूर्द	रामजी झिलू वागांवकर
धोंडू गुण्या "	गवऱ्या पांडू देऊलकर
कुंडल्या बोऱ्या देगांवकर	शिवा सुडक्या देगांवकर
लक्ष्मण तुकाराम "	पांडू राघो तारनेकर
बाबू गणू कळसनकर	यशा रामजी सिलीमकर
सोन्या सुडक्या देवघरकर	पांडू सजन्या माडाटकर
बालक नाथ बुवा	लक्ष्मण राजू फलानकर
भाग्या बाळू हरकोलकर	फडकू कमलाजी तांबे
काशिराम विठ्ठल "	भिकाजी माळू "
सोन्या बाळया "	भिकू बाबाजी "
सुडक्या धर्मा हरकोलकर	बापू गणू तांबे "
कृष्णा गणू "	तुकाराम चांगू "
बाबू माळू "	गुणाजी सखाराम सोनघरकर
भिवा भागू "	बाबाजी गुण्या कनघनकर
रामजी धर्मा "	शिवराम बाबाजी हारकोळकर

मौजे पाचाड येथील नांवें.

गंगाराम रामजी खर्डीकर	गंगाराम महादू पाचाडकर
गंगाराम गोविंद तळोसकर	देवू बाबाजी "
बाबाजी भाग्या कोलोरूकर	गंगाराम शिवराम "
सुडक्या तुकाराम नेखकर	भाग्या बाबाजी "
सुडक्या लक्ष्मण निजामपूरकर	
अर्जून महादेव पाचाडकर	
जानू सख्या "	

मुकाम देवळी, गोरेगाव तपा.

बाळू रामजी साळवे	सखाराम भांबू साळवी
भागू देवू साळवे	येसू धर्मा "
बापू रामा आयरे	नख्या नावजी "
गंगाराम अपा सालवे	चांगू नावजी "
नामा तानू "	

ता. महाड तपा बिरवाडी येथील नांवें.

रामजी सुभाना	सुडक्या पांडू
गोविंद शिवराम	तात्या सुभाना
राघो बालू	शंकर कुशा
धोंडिराम जाणू	आरज्या रामजी
गंगाराम गणपत	गेनू भागू
लखू गणू	लक्ष्मण बाबाजी
गणू सुभाना	रामजी देऊ
शिवा सुभा साळवे	भांबू विठ्ठल
भागू माळू	

मौजे कापडें, ता. महाड तपा कोंडवी, येथील नांवें.

दगडू रामजी मोरे	सखाराम येसू मोरे
गोपाळ रावजी "	विठ्ठल गणू "
हारी धर्मा "	महादू भानू "
तुकाराम धोंडू "	विठू भिकू "
सिताराम महादू सकपाळ	शिवा माळू "
भांबू यसू जाधव	गोविंद सूभाना "
गणू गोविंद सोनावने	गणपत लक्ष्मण "

मौजे कोंडवी, ता. महाड, तपा कोंडवी येथील नांवें.

राया राजू	बाबू दाजी
तुकाराम बलू	तुकाराम बाजी
भोऱ्या संभू	गवऱ्या दौलत्या
भाग्या गंगाराम	मान्या रामा
यशा दादू	रामा येसू
भाग्या बाबाजी	गून्या म्हीमनाक
गोपाळ देऊ	मत्या बाल्या
बुधा सिवा	बाल्या लक्ष्मण
चिमा मल्हारी	गणपत लखू सटवलकर
चंदऱ्या तानू सटवलकर.	

[अपूर्ण]

Reg. No. B 2250. पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं ,, ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठीं पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक :—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई

वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे
या अंकाची किंमत चार आणे

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. २३ माहे डिसेंबर सन १९२७. [अंक १९-२०-२१ वा.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न. पृष्ठ १
१-३ अस्पृश्यांचा सत्याग्रह आणि महाडच्या चवदार तळ्याची रक्षा.
४-५ महाडचा सत्याग्रह आणि ब्राह्मण ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांचें कर्तव्य.

अग्रलेख— पृ. ८
अस्पृश्योन्नतीचा आर्थिक पाया.

विचारविनिमय. पृ. २
१ महात्माजींचा वर्णाश्रम धर्म व सामाजिक क्रांति.
२ शाब्दिक सहानुभूतीचा पूर !
३ निराळ्या संघाची जरूरी कां ?
४ बहिष्कृत लोक व सरकारी फॉरेस्ट जमिनी.
५ हे घ्या पुरावे.

विविध विषय संग्रह पृ. ५
डॉ. आंबेडकरांच्या महारकी वतन बिलावरील लोकमत.

आत्मपरिचय, सभासमारंभ व इतर वृत्त. पृ. ११
१ सोलापूर जिल्हा वतनदार महार परिषद.
२ महाड सत्याग्रहाच्या मदतीसाठीं सभा.
३ महाडचें बातमी पत्र.
४ एका अस्पृश्य कुटुंबास निर्दय मार.
५ इतर वृत्त.

वर्तमानसार. पृ. १६

आजकालचे प्रश्न.

१ महाड येथें चवदार तळ्याच्या बाबतींत सत्याग्रह करणार असें अस्पृश्य लोकांतर्फे जाहीर झाल्यास आज नऊ दहा महिने झाले. परंतु एवढ्या अवधींत महाड येथील स्पृश्य लोकांनीं या बाबतींत काय करावयाचें याचा कांहींच विचार केला नाहीं याचें कोणासही आश्चर्यच वाटेल. कदाचित् अस्पृश्य लोकांचा हा नुसता दम आहे, त्यांच्या हातून काय होणार ? व आलेच तर त्यांच्यावर अंबील शिपून फत्ते करून घेऊं, असें या लोकांस वाटलें असावें. आतां जेव्हां अस्पृश्य लोकांचा निश्चय ढळत नाहीं व त्यांचीं जय्यत तयारी चालली आहे असें दिसून आल्यावर ही खडबडून जागी झालेली स्पृश्य प्रजा नाहीं नाहीं ते चाळे करू लागली आहे. दुराग्रहास बद्ध झालेल्या प्रजेस क्रिमिनल प्रोसिजर कोडांतील १४४ कलम नेहमीं डोळ्यांपुढें दिसतें. व त्याचा आश्रय करावा म्हणून कुलाबा जिल्ह्याचे डिस्ट्रिक्ट माजिस्ट्रेट यांच्याकडे अस्पृश्य लोकांना चवदार तळ्यावर येण्यास मनाई करण्याचा हुकूम मिळविण्याची कल्पना निघाली. व त्या अर्जास पाठिंबा मिळावा म्हणून म्युनिसिपालिटीच्या सभासदांनीं एक मोठी गंमतीची कारवाई केली. पहिल्यांदा ज्या म्युनिसिपालिटीनें हें तळें अस्पृश्यांना खुलें असावें असा ठराव केला त्याच म्युनिसिपालिटीनें तो मागाहून रद्द केला. व म्युनिसिपालिटीच्या या प्रतिगामी धोरणास जनतेचा पाठिंबा आहे असें भासविण्याकरितां महाड म्युनिसिपालिटीच्या मतदारांची सभा भरविण्यांत येऊन या प्रश्नावर त्यांचीं मतें घेण्यांत आलीं. व त्यांत २६१ मतें अस्पृश्यांना प्रतिकूल, व ७ अनुकूल, अशीं पडलीं. मतदारांपैकीं १३ जण कोणत्याही बाजूस मत न देतां तटस्थ राहिले. म्युनिसिपालिटीच्या मतदारांचा व म्युनिसिपालिटीचा सनदशीर विरोध प्रकट करविल्यावर कलेक्टरकडे तो पाठविण्यांत आला व त्याबरोबर मनाई हुकुमाची मागणी करण्यांत आली असें समजतें. या सनदशीर निकालाला आम्ही कवडीचीही किंमत देत नाहीं. कारण, हें तळें जर सार्वजनिक आहे तर म्युनिसिपालिटीला काय, तिच्या मतदारांना काय किंवा सरकारला काय अस्पृश्यांना मनाई करण्याची प्राज्ञा नाहीं. आणि हें तळें सार्वजनिक नसून खाजगी आहे, असें जर असेल तर म्युनिसिपालिटीला व तिच्या मतदारांना चोंबडेपणा करून या वादांत शिरण्याचें कांहीं कारण नाहीं. ज्यांच्या खाजगी मालकीचें हें तळें आहे, ते व अस्पृश्य लोक पाहून घेतील. म्युनिसिपालिटीला वकीली करण्याचे कांहीं प्रयोजन नाहीं.

२ अशाच प्रकारचें धोरण कुलाबा जिल्ह्याचे डि. माजिस्ट्रेट यानीं स्वीकारल्याचें समजतें. तारीख ७/१२/२७ रोजी डि. मॅजिस्ट्रेट या बाबतींत लोकांशीं चर्चा करण्याकरितां महाडला मुद्दाम गेले होते. व त्यांनीं स्पृश्य व अस्पृश्य या दोन्ही वर्गांतील स्थानिक पुढाऱ्यांना बोलावून वाटाघाट केली. व शेवटीं जमलेल्या स्पृश्य वर्गाच्या पुढाऱ्यांना सांगितलें कीं, सरकार अस्पृश्यांना तळ्याला शिवण्याला प्रतिबंध करणार नाहीं. प्रतिबंध करावा अशी जर तुमची इच्छा असेल तर तुम्ही दिवाणी कोर्टांत जाऊन अस्पृश्यांना तळ्यावर न येऊं देणें हा तुमचा हक्क आहे असें तुम्हीं शाबीत करून आणा. जोपर्यंत तुम्हीं तसें करीत नाहीं तोंपर्यंत अस्पृश्यांच्या न्याय्य हक्क बजाविण्याला मदत करणें सरकारला प्राप्त आहे. अशाप्रकारें सरकारानें महाड येथील स्पृश्य लोकांस धाब्यावर बसविलें असून यांतून ते कशी वाट काढतात हें पहावयाचें आहे. कुलाबा समाचाराच्या ता. १०।१२।२७ च्या अंकावरून पहातां कलेक्टरच्या सूचनेप्रमाणें बहुधा हा दावा दिवाणी कोर्टांत पडेल असें वाटतें. आम्हीही त्यास तयार आहोंत. स्थानिक स्पृश्य लोकांस आमची सूचना आहे कीं, या कामांत पडण्यापूर्वी हलविल्यानें हा खुंटा बळकट न होवो याचा त्यांनीं विचार करावा.

३ म्युनिसिपालिटीची व तिच्या मतदारांची कारवाई कशीही असो परंतु त्यांच्यांत आणि महाड येथील लोकांत अस्पृश्यांनीं तळ्यावर येऊं नये या बाबतींत एकमत आहे, असें मुळीच दिसून येत नाहीं. निदान येवढी गोष्ट खरी कीं, महाड येथील पुष्कळसें लोकमत अस्पृश्यांना अनुकूल आहे असें ता. २७ नोव्हेंबर १९२७ रोजीं महाड येथील अखिल नागरिकांचीं सभा श्री वीरेश्वराच्या देवालयांत भरली होती, तिच्यांत घडलेल्या हकीकतीवरून उघड होते. ती हकीकत या अंकांत दुसरीकडे छापली आहे. त्या हकीकतीवरून व ज्ञानप्रकाशांत प्रसिद्ध झालेल्या बातमीवरून असें दिसून येतें की, ज्यांनीं ही सभा घडवून आणली होती त्यांचा उद्देश यासभेंत अस्पृश्य लोकांच्या सत्याग्रहाला विरोध करण्याचा ठराव सर्व नागरिकांकडून पास करून घ्यावा, असा होता ; पण तो त्यांनीं जाहीर केला नव्हता. सभा फक्त सत्याग्रहाबद्दल विचार करण्याकरितां बोलविण्यांत येत आहे असें

जाहीर केलें होतें. चालकांचा असा लपंडाव आहे असें सभाजनांस कळून आल्यामुळे जेव्हां रा. वामनराव जोशी वकील, यांनीं सभेचे अध्यक्षस्थान बाळंभटजी यांनीं स्वीकारावें अशी सूचना आणली तेव्हां अध्यक्षांची नावे सुचविणाऱ्या अशा निराळ्या ७/८ सूचना सभे-पुढें आल्या. इतक्या सूचना येण्याचे मुख्य कारण हेंच कीं, जो अध्यक्ष होईल त्यांनें दोन्हीं बाजूंचे म्हणणें ऐकून घेण्याचे कबूल केल्याखेरीज अध्यक्षस्थान स्वीकारू नये अशी सभाजनांची ईच्छा होती. पण अशा प्रकारचें अश्वासन देण्यास कोणीच तयार होईना, व सभेस अध्यक्ष मिळेना. अशा परिस्थितींत रा. सदाशिवराव धारप वकील, विरोधाची पर्वा न करतां अध्यक्षाच्या खुर्चीवर जाऊन बसले. परंतु विरोध झाल्यावर निरूपायानें त्यांना खाली बसावें लागलें. अशा रीतीनें अध्यक्षस्थान कोणीहि स्वीकारीना असें जेव्हां दिसलें तेव्हां रा. वामनराव जोशी वकील, यांनीं सांगितलें कीं, ही सभा सत्याग्रहाला विरोध करण्याकरितां बोलाविलेली आहे, ज्यांना विरोध करावयाचा नसेल त्यांनीं सभा सोडून जावें. यावरही मोठ्या कडाक्याचा वादविवाद झाला, व बारा वाजले तरी हरकत नाहीं परंतु सभा सोडून जाऊं नये, अशी सूचना रा. टिपणीस यांनी आणिली, व त्याप्रमाणें सभेंतून कोणीही उठून गेले नाहीं. अखेर रा. वामनराव जोशी यांना सभा बरखास्त झाली, असें जाहीर करणें भाग पडले. यावरून एक गोष्ट सिद्ध होते ती ही कीं, महाडची पुष्कळशी जनता अस्पृश्यांना अनुकूल आहे, व लोकमतच पहावयाचें झालें तर जनतेचेंच लोकमत पाहिलें पाहिजे. नुसत्या म्युनिसिपालिटीच्या मतदारांवर ही गोष्ट अवलंबून ठेवतां येत नाहीं, महाड येथील सहा हजार लोकसंख्येच्या वस्तीत म्युनिसिपालिटीचे २१३ मतदार म्हणजे दर्यामिं खसखस असेंच म्हटलें पाहिजे.

४ महाडला बरेंचसें लोकमत आमच्या बाजूचें आहे. हें वरील सभेच्या हकीकतीवरून दिसून येत आहे. आतां जें कांहीं थोडें लोकमत अस्पृश्य लोकांच्या विरुद्ध आहे. त्याला अनुकूल करून घेणें हें स्पृश्य लोकांतील पुढाऱ्यांचें आद्य कर्तव्य आहे. हें कर्तव्य ब्राह्मण वर्गाचे पुढारी थोड्या बहुत अंशानें बजावीत आहेत, असें दिसतें. पुण्याचे पुढारी बाबुराव गोखले व केसरीचे दुय्यम संपादक रा. ज. स. करंदीकर हे कांहीं दिवसांपूर्वी मुद्दाम पुण्याहून महाड येथे गेले होते. व ता. ३० नोव्हेंबर रोजी त्यांनी महाड येथील नागरिकांची सभा भरवून तेथील लोकांना अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहाला विरोध करूं नका, हा हिंदुमहासभेचा संदेश निवेदन केला. त्याचा इष्ट तो परिणाम तेथील ब्राह्मणवर्गावर होईलच, निदान या कार्यानें ब्राह्मणवर्गानें तरी आपल्यावरची जबाबदारी टाळण्याचा प्रयत्न केला आहे. असे त्यांना म्हणतां येईल. ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं मात्र या बाबतींत कांहींच केलें नाहीं. खेडेगांवचे मराठे आदिकरून ब्राह्मणेतर लोक अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहाला जोराचा विरोध करण्याच्या तयारीत आहेत अशी ओरड कांनी येत आहे. अशा वेळी जबाबदार मराठा ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं कुलाबा जिल्ह्यांत जाऊन आपल्या ज्ञातिबांधवांची समजूत घालणें अवश्य होते. व जातां येत नसल्यास त्यांनीं ताबडतोब एक खुलासापत्र छापून तें गांवोगांवीं प्रसिद्ध करण्याची व्यवस्था करावयाची होती. ब्राह्मणेतर पक्ष या कार्याकडे दुर्लक्ष करील तर पुढील अनर्थाचे खापर सर्वस्वीं त्याच्या माथ्यावर फुटेल, इतकेच नव्हे तर त्या पक्षाबद्दल अस्पृश्य वर्गाचें मत कलुषित झाल्याशिवाय राहणार नाहीं.

५ आज जो महाड येथे अस्पृश्यांवर प्रसंग आहे तसाच प्रसंग चेऊल येथील ब्राह्मणेतर जनतेवर आलेला आहे. कारण, महाड येथे अस्पृश्यांस पाणी पिण्यास जाण्यास जशी मनाई करण्यांत आलेली आहे तशीच चेऊल येथील श्री रामेश्वराच्या देवळांत कोळी, भंडारी, आग्री, मराठे, वगैरे ब्राह्मणेतर जनतेस देवळाच्या गाभाऱ्यांत जाण्याची ब्राह्मण ट्रस्टींनी मनाई केलेली आहे. व ती विरुद्ध स्थानिक ब्राह्मणेतर लोकांची जोराची चळवळ चालू आहे. अशा प्रसंगीं ब्राह्मण्याच्या टांचेखाली तुडविलेल्या ब्राह्मणेतर लोकांनीं त्याच जिल्ह्यांत ब्राह्मण्याविरुद्ध झगडा करणाऱ्या अस्पृश्य लोकांस विरोध करण्यास सिद्ध व्हावें ही मोठ्याच शरमेची गोष्ट आहे! पण ते बिचारे काय करणार? त्यांचे पुढारी महात्मा ज्योतिबा फुल्यांचा शतसांवत्सरिक उत्सव साजरा करण्यात गुंग झालेअसल्या कारणानें त्याना सन्मार्ग दाखविण्यास जागेवर कोणीच नाहीं. महाडचा सत्याग्रह चालू असतांना ब्राह्मणेतर पुढारी महाडला ब्राह्मण्यविध्वंसन होत आहे असे ऐकून "महात्मा फूले की जय" म्हणून घरीं बसून गजर करणार आणि त्यांचे अनुयायी महाडलायेऊन हरहर महादेव म्हणून ब्राह्मण्याचें संरक्षण करणार!! महाडला येणाऱ्याना ब्राह्मणेतर पक्षांतील लोकांची ही एक मोठी गंमत पाहावयास सांपडणार आहे असें मोठ्या कष्टाने म्हणावें लागतें. ईश्वर करो, आणि यापक्षाची अशी नाचक्की न होवो.

विचारविनिमय.

महात्माजींचा वर्णाश्रम धर्म व सामाजिक क्रांति

(ले.—त्र्यं.रा. गोसेवाडे, नागपूर.)

मनुष्याला आपण 'मनुष्य' आहोंत हें खरोखरी कळायला लागलें म्हणजे मनुष्यत्वाला आवश्यक असणाऱ्या गुणांचे संपादन व वर्धन करण्याकडे साहजिकच त्याचा कल जातो. परंतु आपण केवळ रक्तामांसाचेच बनलेले नाहींत तर अंतःकरणाचेही धनी आहोंत अशी साध्या माणुसकीची कल्पनासुद्धां जोंपर्यंत मानवी मनाच्या विचारांच्या गुहेंत शिरत नाहीं व ठाणें देऊन बसत नाहीं तोंपर्यंत गुलामांना गुलामीची, नोकरांना आपल्या हलक्या नोकरी पेशाची व शुद्रांना आपल्या शूद्रत्वाची खंती व क्षिति वाटत नाही. पण आजच्या कालाकडे दृष्टी वळविली म्हणजे हजारों वर्षें सामाजिक व धार्मिक गुलामगिरीच्या अपवित्र व अवनतिकारक खोल गर्तेत रुतून पडलेल्या हिंदू समाजाला थोडिशी जागृतावस्था प्राप्त झालेली असल्यामुळे कोठे कोठे वर येण्याच्या धडपडींची व हालचालींचीं क्रांतिसूचक दृश्य पहावयाला सांपडतात. अशा सामाजिक-धार्मिक स्वातंत्र्याच्या लालसेनें हातपाय हालवणाऱ्या अस्पृश्य समाजांच्या चळवळीला आपलेंसें करून घेणाऱ्या अत्यंत अल्प लोकांपैकीं महात्माजी हे एक आहेत हें येथे लक्षात ठेविलें पाहिजे.

सामाजिक क्रांतीची मूलभूत कल्पना.

सामाजिक-धार्मिक क्रांति ही सर्व कृत्रिम शिवाशिवीच्या व जातिभेदाच्या विषारी मुळांवरच घाव घालायला नेहमी सज्ज असते व त्याकरितां जागृत झालेला अंतःकरणांतील सामाजिक धार्मिक गुलामगिरीचा नायनाट करण्याकरितां अवश्य असणाऱ्या भावनांना प्रदीप्त करण्याची सुसंधी ती कधींही वांया जाऊं देत नाहीं. तिला जन्माचा उच्चनीचपणा आवडत नाहीं व शिवाशिवीचा तर ती मनापासून तिट्कारा करते. परमेश्वरदत्त हक्कांनीं एक मनुष्य जन्मतःच पुण्यवान् व त्याच परमेश्वराच्या इतराजीमुळें दुसरा मनुष्य जन्मतःच पापी ह्या स्वार्थमूलक व अधोगतीला पोंचविणाऱ्या भयप्रद कल्पनेला तिच्या डोक्यात थारा मिळूं शकत नाहीं. मनुष्याच्या स्पर्शानें देवांचीं देवळे व विहिरीतलें निर्मळ पाणी बाटतें कसें ह्याचा उलगड तिला होत नाहीं. स्वतःच्या कर्तबगारीनें संपादन केलेल्या गुणकर्मालाच ती मदत देते व म्हणून गुणकर्माच्या तत्वाला अज्ञानानें व स्वार्थानें विसरणाऱ्या माणासांवर सूड उगविल्याशिवाय ती राहत नाहीं. अंतःकरणानें पसंत केलेल्या धंद्याशिवाय इतर धंद्याला-पूर्वपरंपरेचें त्याला कितीही पाठबळ असलें तरी ती झुगारून देते. याच देही व याच जन्मी खालच्या स्थितींतून उच्चस्थितींत येण्याचें महद्भाग्य पहाण्याची संधी कोणत्याही मानवी चर्मचक्षूंना मिळूं शकते असा तिचा ठाम सिद्धांत आहे व म्हणूनच पुनर्जन्माशिवाय शूद्राचा ब्राह्मण होऊं शकत नाहीं या सिद्धांताचा ती पाडाव करण्याचा प्रयत्न करते. अशी ही समाजिक-धार्मिक क्रांतीची मूलभूत तत्वें ज्यांच्या अंतःकरणांना समजतात व पटतात ते सर्व लोक कोणत्या ना कोणत्या तरी उपायानें क्रांतीचें जाळें विणण्याचा प्रयत्न संदोदित करीतच असतात व अशाच लोकांच्या प्रयत्नानें सामाजिक, धार्मिक स्वातंत्र्याच्या अरुणोदयाची प्रभात घडून येत असते.

महात्माजींचीं वर्णाश्रमधर्माची कल्पना।

या सामाजिक-धार्मिक क्रांतीच्या विविध क्षेत्रांतील अनेक झगड्यांना महात्माजींची वर्णाश्रमधर्माची कल्पना प्रोत्साहन देते किंवा तिच्या गतीची वाढ खुंटविते हा महत्वाचा मुद्दा समजून घ्यावयाला महात्माजींचीं वर्णाश्रमधर्माबद्दलची खरी कल्पना काय आहे हें समजून घेणें अत्यंत आवश्यक आहे. महात्माजींच्याच शब्दांत सांगावयाचें म्हणजे 'The law of *Varna* prescribes that a person should for his living follow the lawful occupation of his fore-fathers' किंवा 'the law of Varna is that a man shall follow the profession of his ancestors for earning his bread' ह्याचा अर्थ असा कीं वर्णाश्रमधर्मांच्या तत्वांचें पालन करण्याकरतां कोणत्याही माणसानें आपल्या पूर्वजांचा किंवा वडिलांचा धंदाच पत्करिला पाहिजे. आजच्या एखाद्या अस्पृश्य समजण्यांत येणाऱ्या मनुष्यानें आधुनिक शिक्षण संपादन केल्यानंतरसुद्धां महात्माजींच्या म्हणण्याप्रमाणें पोटापाण्याच्या व्यवस्थेकरितां आपल्या वडिलांचाच धंदा पुढें चालविला पाहिजे. त्याचे वडील जर दुर्दैवानें गुरें ओढण्याचा धंदा करीत असतील किंवा एखाद्या खाणींत साधारण मजुराप्रमाणें काबाडकष्टाचे काम करीत असतील तर त्यानेही गुरें ओढण्याचाच किंवा खाणींतील मजुराचा धंदा केला पाहिजे. पण ही गोष्ट किती चमत्कारिक आहे हें विचारी वाचकांच्या ताबडतोब लक्षांत आल्यावाचून राहणार नाहीं. उच्च शिक्षण घेऊन सुद्धां पोटापाण्याच्या व्यवस्थेकरितां एखाद्या अस्पृश्याला शिक्षकाचा धंदा करितां येऊं नये व तेंच शिक्षण घेतलेल्या

एखाद्या ब्राह्मणाला मात्र शिक्षकाचा धंदा बिनबोभाट करतां यावा यापेक्षां तीव्रतर जुलूम तो कोणता असणार? मग अस्पृश्य याला ज्ञानार्जनाचा पवित्र अधिकार आहे या महात्माजींच्या म्हणण्यांला अर्थ तो काय राहिला? पण महात्माजी येवढेंच म्हणून गप्प बसले असते तर त्यांच्या म्हणण्याकडे फारसें लक्ष देण्याचें कारण नव्हतें. पण पुढें महात्माजींचें म्हणणें असें कीं जर एखाद्या अस्पृश्यानें किंवा शुद्रानें पगारी शिक्षकाचा धंदा पत्करला तर त्याला पतित समजले पाहिजे. ' But he (Shudra) falls from his estate if he tries to gain his livelihood through teaching ' किळसवाण्या अशा कोणत्याही धंद्याच्या कचाटींतून सुटून शिक्षकाच्या दर्ज्याच्या धंद्याचा पत्कर केला म्हणजे त्याला पतित मानण्याची ही अजब कल्पना अस्पृश्योद्धारक म्हणविणाऱ्या महात्माजींचीच आहे हें सकृद्दर्शनीं कोणालाही खरें वाटणार नाहीं. पण २४ नोव्हेंबरच्या यंग इंडियाच्या अंकांतील महात्माजींच्या दक्षिण हिंदुस्थानच्या प्रवासांत झालेली प्रश्नोत्तरें वाचली म्हणजे महात्माजींच्या अशा कल्पनेनें अस्पृश्यता-निवारण होणें अशक्य आहे असें मोठ्या कष्टानें म्हणावें लागतें. उलट या अशा वेड्या कल्पनेनें तिची मगरमिठी जास्तच बसेल व महात्माजींचा शोक जास्तच वाढेल. अशा कल्पनांना उराशीं बाळगून अस्पृश्यता-निवारण करूं पाहणाऱ्या महात्माजींची मनीषा स्वप्नसृष्टींतील देखाव्याइतकीच खरी ठरावी यांत मोठेंसें आश्चर्य नाहीं; पण पुढें महात्माजींना जेव्हां असा प्रश्न विचारण्यांत आला कीं मनुष्यांने स्वतःच्या अंतःकरणाला पसंत असलेला धंदा पत्करूं नये काय? त्यावेळेस त्या प्रश्नाला दिलेल्या उत्तराने तर मनुष्य अधिकच गोंधळून जातो. महात्माजी म्हणतात ' But the only profession after his heart should be the profession of his fathers ' म्हणजे त्याच्या मनानें फक्त वडिलांचाच धंदा तेवढा पसंद केला पाहिजे. महात्माजींच्या विचारसृष्टींत मानसिक गुलामगिरीला सुद्धा भरपूर जागा व अवसर आहे असेच यावरून सिद्ध होत नाहीं काय? पण महात्माजींच्या या अशा कल्पनांचा पूर येथेच ओसरत नाही. महात्माजींच्या व्याख्येप्रमाणे ब्राह्मणाला व ब्राह्मणत्वाला अवश्य लागणारे गुण एखाद्या शुद्राच्या किंवा अस्पृश्याच्या अंगी असून सुद्धा या जन्मीं त्याला ब्राह्मण म्हणू नये अशीच त्यांची आपली पुरातन व सनातन कल्पना! ' He may not be called a Brahmin in this birth. And it is a good thing not to arrogate a Varna to which he is not born. It is a sign of true humility ' यांत महात्माजींनीं शद्रांनीं अशा प्रकारें वागण्यांतच खरा विनयशीलपणा आहे असा गोंडस उपदेश करण्याचें कामसुद्धा उरकून घेतलेलें आहे. शूद्रानें श्रेष्ठतर समजल्या गेलेल्या वर्णाचे कितीही चांगले गुण संपादन केले तरी त्यानें स्वःतःला त्या वर्णाचा म्हणवून न घेणें हीच काय ती उत्तम गोष्ट व हीच काय तो खरा सेवा-धर्म असा ठाम सिद्धांत महात्माजी ठोकून देतात त्यावेळेस तर एखाद्या सनातनीयांवर सुद्धां ते ताण करतात. रोटी-बेटी बंद महाराष्ट्र-भोजन-भूषण भालाकार किंवा दुध भात-परायण पांगारकर यांच्याइतकाच किंबहुना त्यांच्याही वर या बाबतीत महात्माजोंचा नंबर लावला पाहिजे. भालाकार जसें पुनर्जन्माचा बागुलबोवा दाखवायला कधींही कमी करणार नाहींत त्याच प्रमाणें महात्माजींनीं सुद्धां पुनर्जन्माच्या तत्वाचा आधार दाखवून एके प्रकारें अस्पृश्यतेचा बालेकिल्ला अधिक मजबूत व खंबीर केला आहे. शूद्रानें जर आधुनिक शिक्षण घेऊन शिक्षकाचा धंदा पत्करला तर त्यावर ब्राह्मणवर्गांत जबरदस्तीनें शिरण्याचा प्रयत्न केल्याचा आरोप महात्माजी लादतात. व एवढा सर्व खटाटोप कशाकरितां म्हणाल तर पारमार्थिक कल्याणाकरितां. महात्माजींच्या कल्पनेप्रमाणें त्यांची वर्णाश्रम-धर्माची कल्पना ही पारमार्थिक कल्याणाच्या दृष्टीनें अत्यंत सोईस्कर व फायदेशीर आहे. ऐहिक जगांत गुलामगिरीच्या घोर यातना निमुटपणें सहन करून पारमार्थिक सुखाचा आस्वाद घ्यावा अशी इच्छा महात्माजीशिवाय कोणत्याही स्वातंत्र्यप्रेमी मनुष्याला होणार नाहीं. ज्या जगासंबंधानें आपल्याला प्रत्यक्ष अशी कांहींच माहिती नाहीं, त्या जगांत मिळणाऱ्या सुखसाधनांकरितां ऐहिक जगांतील सामाजिक-धार्मिक गुलामगिरीचा स्वखुषीनें पत्कर करणारा मनुष्य एक खरोखरीच महात्मा तरी असला पाहिजे किंवा पशू तरी असला पाहिजे. ज्याला मनुष्याचें म्हणून अंतःकरण आहे, तो याच जगांतील सामाजिक-धार्मिक गुलामगिरी विरुद्ध छातिठोकपणें बंड करायला पुढें आल्यांशिवाय कधींही राहणार नाहीं. मग त्याला पारमार्थिक सुख मिळो अथवा न मिळो ! पुनर्जन्माचा बागुलबोवा त्याला कधींही भेडसावूं शकणार नाहीं व पारमार्थिक सुखाच्या लालचीनें तो आपल्या माणुसकीवर पाणी सोडायला कधींही तयार होणार नाहीं. भगवद्गीतेंत चातुर्वर्ण्य हें गुणकर्मानें निर्माण केलेलें आहे, असें भगवान श्रीकृष्णानें स्पष्ट सांगितलें असतांना सुद्धां महात्माजींचा जन्मप्राधान्याचा हट्ट कांहीं केल्या सुटत नाहीं. योग्य अवसर व परिस्थिति दिली असतां खालच्या समजण्यांत येणाऱ्या वर्गांतील माणसें वरच्या वर्गांतील माणसांइतकेच किंबहुना त्यापेक्षां वरचढ व चांगले गुणकर्म संपादन करूं शकतात अशीं हिंदुस्थानांतून व इतर देशांतून शेंकडों उदाहरणें दृष्टीपुढें असतांनासुद्धां महात्माजींचा वर्णाश्रमाचा कायदा अबाधितच राहतो हें एक आश्चर्यच आहे ! असो.

या सर्व महात्माजींच्या कल्पना सामाजिक-धार्मिक क्रांतीकरितां पोषक न होतां उलट मारक बनतील हें सूर्यप्रकाशाइतकें स्पष्ट व उघड आहे. म्हणनूच या कल्पना जो झुगारून देणार नाहीं, त्याला सामाजिक क्रांतीही कधींच घडवून आणतां यावयाची नाहीं हें ज्याप्रमाणें खरें त्याचप्रमाणें सामाजिक-क्रांतीच्या चळवळींत महात्माजींसारखे थंड वृत्तीचे पुढारी सुद्धां कुचकामाचेच नव्हेतर दिशाभूल करविणारे ठरतील हेंही तितकेंच खरें ! ज्याला प्रचलित सामाजिक-धार्मिक रूढींच्या व गुलामगिरीच्या विरुद्ध बंड करावयाचें असेल त्यानें महात्माजींच्या या अशा पुरातन व भोळसट धर्मकल्पनांच्याही विरुद्ध बंड करावयाला तयार असलें पाहिजे, त्याशिवाय क्रांतीचें पाऊल पुढें पडणें अशक्य आहे. महात्माजींना सामाजिक-धार्मिक क्रांति तर दूरच राहिली पण अस्पृश्यता-निवारण्याची सुद्धां चळवळ यशस्वी करून दाखवितां यावयाची नाहीं. कारण, अस्पृश्यांना नुसत्या जवळ बसविण्यानें किंवा नाईलाजास्तव वा दया म्हणून देवळाविहिरीवर प्रवेश करूं दिल्यानेंच अस्पृश्यता-निवारण होऊं शकत नाहीं. खरें अस्पृश्यता-निवारण व्हावयाला गुणकर्माच्या आधारानें अस्पृश्य समजण्यांत येणाऱ्या लोकांचा दर्जाच वाढविण्याचा प्रयत्न करण्यांत आला पाहिजे व महात्माजी तो त्यांचा उच्च दर्जा याच जन्मीं मानायला जोपर्यंत तयार नाहींत तोंपर्यंत त्यांची चळवळ खरें यश संपादन करूं शकणार नाहीं.

येथपर्यंच्या विवेचनावरून महात्माजी किंवा महात्माजींसारख्या कल्पना उराशीं बाळगणारे गृहस्थ सामाजिक-धार्मिक क्रांति घडवून आणण्यास कसें असमर्थ आहेत हें स्पष्टपणें दिसून येण्यासारखें आहे. सामाजिक-धार्मिक क्रांतीचीं यशोगायनें गाण्याची भावी कवींना स्फूर्ति व्हावी व ह्या क्रांतीच्या उज्ज्वल इतिहासानें हिंददेवीचें मुखकमळ सुप्रसन्न होऊन हा इतिहास म्हणजे हिंदुस्थानचें एक अमोलिक रत्नभांडार होऊन बसावें अशी ज्यांची पवित्र इच्छा असेल त्या सर्वांनीं वर दिग्दर्शित केलेल्या कुचक्या कल्पनांच्या कांटेरी कुंपणाबाहेर निघाल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं एवढेंच सांगून हा लेख पुरा करितों.

शाब्दिक सहानुभूतीचा पूर !

लेखक :—राधाकृष्ण.

पेशव्यांच्या वेळची मोगलाई जाऊन त्या ठिकाणीं आंग्लाई सुरू झाल्यापासून ज्ञानरवीचें किरण अज्ञ जनांच्या घरांत प्रवेश करून आंतील लोकांस अंगावरील अज्ञानरूप पांघरूण काढण्यास सुचवूं लागले ; म्हणून रूढीनें आंखडून गेलेले मानव ज्ञानामृताच्या उबाऱ्यासाठीं धडपड करूं लागले. वास्तविक स्वधर्मीयांचें (पेशव्यांचें) राज्य असतांच ही गोष्ट व्हावयास पाहिजे होती. पण तसें झालें नाहीं याचें कारण त्यावेळीं राज्यकर्ते जरी हिंदू होते तरी त्यांचीं मनें विधर्मियांपेक्षांही कठोर होती. मुसलमान, पोर्तुगीज इ. लोक धर्माभिमानानें प्रेरित होऊन हिंदूचा छळ करीत असत. पेशव्यांच्या राज्यांत चांभार, महार, मांग इ. हिंदूंचाच अमानुष छळ करण्यांत येत होता. व त्याचीच सुधारलेली आवृत्ति आज तागाईत चालू आहे. अशा या छळाचा पाया घालणारे देहानें हिंदू असले तरी मनानें विधर्मीच नव्हेत काय ? आणि अशा प्रकारें दुसऱ्यांना खालीं दडपून व त्यांच्या प्रगतीचा मार्ग अडवून स्वतःचा उच्चपणा कायम ठेवणारांचा अंमल म्हणजे मोंगलाई नव्हे असें कोणता सहृदय मनुष्य म्हणू शकेल ?

धर्माच्या नांवाखालीं कावेबाजीच्या जोरावर अज्ञ लोकांस खूष ठेवून उत्पन्न केलेली ही उग्रतर गुलामगिरी नष्ट करण्यास एखादा इंडियन 'उइल्बर्फोर्स' त्या काळीं उत्पन्न झाला असेल असें म्हणण्याचें साहस माझ्यानें करवत नाहीं व इतिहासही तशी साक्ष देत नाहीं. पण आश्चर्याची गोष्ट ही कीं या विसाव्या शतकांतही तसा कोणी अवतीर्ण झाला नाहीं ! ! या विधानानें तारसप्तकांत अस्पृश्यता निवारणाची गर्जना करणारे फोनोग्राफ डोळे लाल करतील. पण माझा त्यांना असा सवाल आहे कीं, तुमची चळवळ फोनोग्राफ मधील प्लेटीप्रमाणें निर्जीव नाहीं काय ? जर ती सजीव असती तर हिंदु संघटण, शुद्धीकरण, अस्पृश्यता निवारण इ. विषयांवर कंठशोष करणारें शेंकडों देशभक्त असून महाड येथें सत्याग्रह करण्याची पाळी अस्पृश्यांना आली असती काय ? सत्याग्रह केल्यास पाठी सडकल्या जातील अशी भ्याडपणाची सूचना करण्याचें भालाकारांस काय कारण होतें ? पण इतकें कशाला स्वराज्यास उत्सुक झालेल्या भारताच्या गळ्यांत जातिभेदाच्या क्षयानें उत्पन्न केलेला अस्पृश्यता रूपी कफ अडकला आहे, तो नाहींसा होऊन जाति भेदाच्या क्षया-

पासून त्याची मुक्तता केल्याशिवाय भरत-भूमी स्वराज्य-भार वहाण्यास असमर्थ आहे असें सर्टिफिकीट इंग्रज सरकारकडून मिळालें नसतें तर अस्पृश्यता निवारणाच्या बाबतींत तुमचें तोंड उघडलें असतें काय ?

पूर्वीचे जहाल धर्माभिमानी ! लयास जाऊन कोरड्या सहानुभूतीच्या जोरावर कीर्तितृष्णा तृप्त करणारे मवाळ सुधारक जन्मास आले ही तरी सुदैवाची गोष्ट समजली पाहिजे. पण याचें श्रेय कोणाही देशभक्तास अगर सुधारकास न देतां काळासच देणें योग्य होईल. कारण नव्या काळानें नव्या कल्पना, नव्या आकांक्षा व नव्या अडचणी सुचविल्या नसत्या तर किती राष्ट्रवीर अस्पृश्यता निवारणाचें रणशिंग फुंकण्यास सिद्ध झाले असते? आमचे मतें शेकडा भोंपळा ! हेंच खरें. स्वराज्याच्या मार्गावर अस्पृश्यतेची धोंड आडवी पडली नसती तर सध्यांची वरपांगी सहानुभूती जन्म पावली नसती. कारण स्वतांच्या श्रेष्ठतेनें धुंद बनलेल्या व अस्पृश्यांच्या कटिप्रदेशावर वस्ती करणाऱ्या शेपटी (सिरड) स जन्म देणाऱ्या कावेबाज मेंदूनें तिला जन्मच दिला नसता.

अलीकडें पूर्वीचें वातावरण पुष्कळच बदललेलें आहे. प्रत्येकास आपल्या न्याय्य हक्कांची जाणीव झाली आहे. त्यामुळें ज्यांनीं आपले हक्क हिराऊन घेऊन मनुष्य पदावरून खालीं आणलें आणि त्या कृष्ण कृत्यावर आज धर्माचें पांघरूण घालून आणखी निर्लज्जपणानें हंसत आहेत अशा कृतघ्न लोकासंबंधानें कठोर भाषा वापरणें क्रमप्राप्त झालें आहे. त्यामुळें चिडून जाऊन कांही लोक "ब्राह्मणास शिव्या देऊन समान हक्क मिळतील काय ? पूर्वीच्या ब्राह्मणानीं इतरांस दडपिलें म्हणून हल्लींच्या ब्राह्मणांचा द्वेष करणें अयोग्य नव्हे काय ? ते तर तुमच्याशीं सहभोजनेंही करतात,– मागून शेण खाऊन शुद्ध होतात तो प्रश्न निराळा–" अशी साळसूद भाषा बोलत असतात. सोवळे महाराज आपलें म्हणणें अगदीं बरोबर आहे. आमचाही आपणांस एक असाच प्रश्न आहे. त्याचें आपण समर्पक उत्तर दिल्यास तुमचाही प्रश्न लगेच सुटेल. पूर्वी समाजबाह्य वर्तन झाल्यास वाळीत टाकीत असत व त्यामुळें अस्पृश्यता उत्पन्न झाली असें पुष्कळांचें मत आहे. हें पूर्वी ठीक होतें पण तूर्त ज्यांना अस्पृश्य मानण्यांत येतें त्यांनीं तर तुमचें घोडें मारलें नाहींना ? मग त्यांना तुम्ही हीन कां मानतां ? तुम्ही मात्र पूर्वज्यांच्या अपराधाचे प्रायश्चित त्यांच्या प्रचलित वंशजांना देणार व ज्यांचे अपरंपार नुकसान झालें आहे अशा लोकांनीं तुमच्या पूर्वजांच्या कृष्ण कृत्यांची तुम्हास जाणीव करून दिल्यास नाकानें कांदे सोलणार ! खासा न्याय. "दुसऱ्याच्या डोळ्यांतील कुसळ दिसतें पण आपल्या डोळ्यांतील मुसळही दडतें. म्हणतात तें कांहीं खोटें नाहीं ! !"

निराळ्या संघांची जरूरी कां ?

पाश्चिमात्य देश उन्नतीच्या शिखराप्रत पोहोंचण्यास, त्या देशांतील रहिवाशांची संघ शक्तीच मुख्यतः कारणीभूत झाली आहे. ज्या काळीं आपल्या हिंदुस्थानांतील अखिल रहिवाशामध्यें संघशक्ति पूर्णपणें वसत होती, त्या काळीं आपला देश जगांतील यच्चावत् देशांत तेजस्वी हिऱ्याप्रमाणें चकाकत होता. संघ शक्तीच्या अभावामुळें, अवनतीप्रत पोहोंचलेल्या हिंद रहिवाशांना सांप्रत संघशक्तीचें महत्व किती आहे, हे चांगलें कळूं लागलें आहे. म्हणून प्रत्येक कार्य मग तें धार्मिक, सामाजिक, राजकीय कोणतेंहि प्रकारचें असो पार पाडणेकरितां लोक संघशक्ति निर्माण करूं लागले आहेत. आपल्या देशांतील लोक इष्ट ध्येय साध्य होण्याप्रीत्यर्थ गिलटी संघशक्ति निर्माण न करिता जर खरी संघशक्ति निर्माण करतील, तर ती खरी संघशक्ति त्यांचें इष्ट ध्येय प्राप्त करून दिल्याखेरीज कधींच रहावयाची नाहीं. सांप्रतच्या लोकशाहीच्या कालांत कोणत्याही समाजास आपलें अंगीकृत कार्य तडीस नेण्याकरितां संघशक्ति निर्माण केल्याविना गत्यंतर नाहीं.

सध्यांच्या कालांत संघशक्ति निर्माण केल्याविना तरणोपाय नाहीं, हें जाणून शिक्षक वर्गानेंहि कांहीं वर्षांपूर्वी शिक्षक संघ स्थापन केले. या शिक्षक संघाचीं सूत्रें जातिवर्चस्वप्रिय व स्वार्थलोलुप शिक्षकांच्याच हातीं असल्यामुळें, ते संघाच्या प्रयत्नानें शिक्षकांना मिळालेल्या सवलतीचा वांटा इतर जातींतील शिक्षकांना न देतां, आपणच उपटूं लागले म्हणून कांही सत्याभिमानी शिक्षकांनीं स्वावलंबनाच्या जोरावर, 'मागासलेल्या वर्गांतील शिक्षकांचा संघ' स्थापन केला. मागासलेल्या वर्गांतील शिक्षकांचें संघ निदान मुंबई इलाख्यांत तरी बहुतेक सर्व जिल्ह्यांत व तालुक्यात स्थापन झाले आहेत ! ही मागासलेल्या वर्गाच्या शिक्षक संघाची प्रगति प्रशंसनीय आहे खरी. सांप्रत सुपरवायझर, तालुका मास्तर वगैरे जागांवर ब्राह्मणेतर शिक्षक दिसण्याचें, तसेंच ब्राह्मणेतर शिक्षकांच्या संख्येंत भर पडण्याचें बहुतेक श्रेय मा. व. च्या शिक्षक संघाकडेच आहे, असें म्हटले असतां अतिशयोक्ति होणार नाहीं. ज्या शिक्षकांनीं स्वावलंबनाच्या जोरावर मा. व. चा शिक्षक संघ स्थापन करून व वेळोवेळी प्रतिपक्षाशीं दोन हात (मारामारी नव्हे) करून, धैर्य तशीच जी कार्यकुशलता दाखविली आणि आपल्या वर्गांतील विद्यमान, व भावी शिक्षकांच्या उन्नतीचा मार्ग निर्विघ्न केला, त्याबद्दल ब्राह्मणेतर शिक्षक त्यांचे कायमचे ऋणी आहेत. असो.

सातारा जि. तील मा. व. च्या शिक्षक संघाकडे ओझरती नजर फेकल्यास, संघाची शक्ति विभागल्यामुळें संघास बरीच क्षीणता आली असल्याचें दृष्टोत्पत्तीस येतें !

मा. व. च्या शिक्षक संघांत ब्राह्मणाखेरीज इतर सर्व जातींच्या शिक्षकांचा समावेश होतो. असें असतांना मा. व. च्या शिक्षक संघांतीलच कांहीं शिक्षकांनीं आपल्या जातींतील शिक्षकांचें निराळे संघ स्थापिले आहेत व त्या संघांची आजपर्यंत १/२ अधिवेशनें पार पडलीं व पडत आहेत. आणखी कांहीं शिक्षक (संघांतील) आपापल्या जातींतील शिक्षकांचे संघ स्थापन करण्याच्या विचारांत असल्याचें ऐकिवांत आहे. निरनिराळ्या संघातून पास झालेल्या ठरावांच्या घुडगुसामुळें, सर्वच संघ कांहीं दिवस स्कूल बोर्डाकडून बंद करण्यात आले होते. मा. व. च्या शिक्षक संघांचीं शकलें न होतां. संघांतील सर्व जातीचे शिक्षक एकोप्यानें राहिले असते, तर शिक्षक संघ बंद करण्यास स्कूल बोर्डही धजलें नसतें. मा. व. च्या शिक्षक संघांत ज्या जातीचे शिक्षक बहु संख्यांक आहेत त्यापैकीं कांहीनीं आपल्या ज्ञातींतील शिक्षकांचें निराळे संघ स्थापिलेच. परंतु यायोगें एका विशिष्ट जातीच्याच संघास दूर ढकलून, मा. व. शि. संघाच्या आश्रयास राहिलेल्या कांहीं जातींतील अल्प संख्यांक शिक्षकांचीं स्थिति मात्र केविलवाणी होणार !

संघाच्या प्रयत्नानें मिळालेल्या सवलती संघांतील एका विशिष्ट जातीचे शिक्षकच उपटूं लागले. यास्तव जसा मा. व. चा शिक्षक संघ अस्तित्वांत आला. तद्वतच मा. व. च्या शिक्षक संघामध्येंही एका विशिष्ट जातीचे शिक्षक सवलतीचा फायदा घेतात ; म्हणूनच मा. व. च्या शिक्षक संघांतील कांहीं शिक्षकांनीं आपल्या जातीतील शिक्षकांचें निराळे संघ स्थापन केले असावेत, असा संशय बऱ्याच शिक्षक मंडळींना येत आहे आणि संशय येणें स्वाभाविक आहे. असो–मा. व. च्या शिक्षक संघात जर समता नांदत असेल आणि जातिवर्चस्वाचा गडबडगुंडा नसेल, तर या संघांतील शिक्षकांना आपापल्या ज्ञातींतील शिक्षकांचे निराळे संघ स्थापन करण्याची जरूरी कां भासावी ?

कळंबी
ता. २२-११-२७ } **कृष्णा नायकू सुतार,**

बहिष्कृत लोक व सरकारी फॉरेस्ट जमीन.

(लेखकः–अनुभविक)

अलीकडे दयाळू इंग्रज सरकार सरकारी पडित फॉरेस्ट जमिनी बिगर शेतकऱ्यांना दुप्पट सारा घेऊन दरसालच्या कबुलायतीनें लागवडीकरितां देऊं लागलें आहे. आजच्या काळीं बिगर शेतकरी वर्ग जर कोणता असेल तर तो बहिष्कृत वर्गच होय. आणि सरकारचा हेतुही हाच आहे कीं, या फॉरेस्ट जमिनीचा उपभोग सांपत्तिक स्थितींत कमालीचा खालावलेला जो बिगर शेतकरी बहिष्कृतवर्ग त्यालाच मिळावा. सरकारच्या या सुहेतुबद्दल बहिष्कृत वर्ग सरकारचा अत्यंत आभारी आहे.

पडित फॉरेस्ट जमिनी लागवडीला काढण्यांत सरकारचें धोरण वरील प्रमाणें जरी सद्धेतुपूर्वक असलें तरीपण त्याची प्रत्यक्ष अंमलवारी मात्र काळ्या नोकरशाहिकडून सरकारी धोरणाच्या एकदम विरुद्ध होत असते. यामुळें या वर्गाची अत्यंत हानी व कुचंबणा होत आहे. बहिष्कृतांपैकीं ढोर, चांभार, मांग या जातींना प्रत्येकी आपला म्हणून स्वतंत्र असा कांहींना कांहीं तरी धंदा असल्यामुळें या जातींचा ओढा शेतीवाडी करण्याकडे विशेषसा नसतो. पण महार समाजाला आपला म्हणून स्वतंत्र असा कोणताच धंदा नाहीं. त्यांचा पूर्वापार चालत आलेला जर कोणता धंदा असेल तर तो सरकारची व रयतेची अगदींच हलक्या प्रतीची, अल्पमोलाचीं व माणुसकीला पारखीं करणारीं कामें हा होय. अशा प्रकारच्या महार समाजाच्या धंद्यामुळें तो अन्नाला व वस्त्राला मोताद होऊन गेलेला आहे. अशा वेळी सरकारनीं फॉरेस्ट जमिनी लागवडीला काढल्याबरोबर या समाजाच्या झुंडीच्या झुंडी सदर जमिनी दुप्पट साऱ्यावारी घेण्याकरितां कचेऱ्यांच्या वाटा चालूं लागल्या. पण या वाटा चालण्यामध्यें त्यांची दिशाभूल झालेली आहे. नव्हें त्यांच्या वरच्या अधिकाऱ्यांनीं मुद्दाम केलेली आहे. यासंबंधानें आमचें प्रामाणिक मत असें आहे कीं, या जमिनी महार लोकांना न मिळाव्यात व त्यांची उदरनिर्वाहाची व सांपत्तिक स्थिति न सुधारावी या कुत्सित हेतूनेंच त्यांची दिशाभूल केलेली आहे. ही दिशाभूल म्हणजे सरकार महार लोकांना सदर जमिनी 'वतनदार महार' म्हणून देतें आणि तेंही एका गांवच्या 'सर्व वतनदार महारांनीं' मिळून मागणी केल्यासच देतें. या दिशाभूलीचा परिणाम असा झाला कीं, सदर जमीन मागणें झाल्यास ती एका गांवचे सर्व वतनदार महार लोक सर्वांत मिळून मागतात. जमिनीच्या क, ड पत्रांतील सर्वे नंबराचे उतारे पाटील कुळकर्ण्या जवळ मिळावयाचे, अर्थात महार लोकांना ते तेथून मिळू दिले पाहिजेत. महार लोकांचीं घरेंदारें खाऊन चौकट

तोंडी लावण्याला त्यांच्यावरील अधिकाऱ्यांना सुरुवात होते ती प्रारंभीं याच संगमांतून. उतारे घेतांना या संगमाच्या यज्ञकुंडांत महार लोकांना अगोदर भरपूर तूप ओतावे लागतें. त्यानंतर अशा जमिनीचा सर्व नंबर महार लोकांना द्यावयाचा कीं, पिकाच्या नांवानें बोंबाबोंब पण दुप्पट सारा भरण्याखालीं मात त्यांनीं एकदोन वर्षांतच शक्य तितकें जेरीस येऊन शेवटीं तिला राम राम ठोकण्याचा प्रसंग यावा. प्रारंभीं पाटील कुळकर्ण्याला ठाकठीक नैवद्य देऊनही कित्येक वेळां पांडव किती ? तर शेवटीं उत्तर शून्यच असतें. माळामुरडानाची नापीक जमीन तरी या लोकांना भरपूर मिळूं देतील ? छे ! सालसालभर राब-राबून प्रत्येकाच्या हिश्शाला फारतर आठ बारा पायल्या कमाल मणभर उत्पन्न आलें कीं, शिकस्त ! ! इतकीच तीं मिळावयाचीं.

आतां मामलेदार कचेरींतील या बाबतींतला न्यायीपणाचा पोत पाजळून जर पाहूं लागलें तर गांवच्या यमाई तुकाईला कोंबड्यां अंड्यांचा नैवद्य तरी चालेल, पण कचेरींतल्या साती आसऱ्याला बकऱ्यां-रेड्यांचाच नैवद्य ठेवावा लागतो. कारण त्यांचा गोतावळा फार मोठा असतो. पण हा नैवद्य ठेवण्याचें जर कोणा भक्ताला तारण नसेल तर हा सातीआसरा अशा कोरड्या भक्ताला कचेरीच्या पायरीलाही उभे राहूं देणार नाहीं. त्याला गरम खिशाचाच भक्तराज आवडतो. व त्यालाच हा प्रसन्न होतो. कबुलायतीचा हंगामही कायद्यानें दरसालचा ठरलेला असल्यानें भक्तराजाची भक्ति रूप देणगीही दरसालची ठराविक नसली तरी पण ती वाढत्या प्रमाणांत असावी लागते, यांत मात्र संशय नाहीं. तसें नसल्यास हा सातीआसरा कोणत्या वेळीं, कोणत्या निमित्तानें पहिल्या भक्तावरची मर्जी खप्पा करून दुसऱ्या गरम खिशाच्या भक्तावर बसवील याला कांहीं ताळतंत्रच नाहीं.

एथपर्यंत बहिष्कृत लोकांना पुष्कळांत मिळून नापीक व अल्प प्रमाणांत जमीन मिळते व तींही त्यांना शाळून पिळून घेतल्याशिवाय मिळत नाहीं आणि कशी तरी एकदां मिळाल्यानंतर कुळाचे उदारनुदारपणाचे दर्जे बिगर कायद्यानें लागले जात असल्यानें जमीन कशी नाहींशी होतें तें दाखविलें. आमच्या लिहिण्यांत असत्यांश अगर अतिशयोक्ति कोणाला वाटण्याचा संभव आहे. पण तसें वास्तविक नाहीं. कारण या जमिनी दुप्पट साऱ्यावर जर सरकार देतें तर सरकारला दरसालच्या वसुलीच्या वेळीं दुप्पट सारा घेण्याशींच कारण; पण ज्याअर्थी महार शेतकरी बिनबोभाट, बिनतक्रार, बिनचूक व वेळच्या वेळीं दुप्पट सारा भरणा करितात तर त्यांच्या कडची जमिन काढून दौलतरावाला व काकापंताला कां देण्यांत येतें ? असें झाल्यानंतर बिचाऱ्या महार शेतकऱ्यानें कचेरी सभोंवतीं रोजच्या रोज होळ्या रचून शास्त्रोक्त विधि केला तरी त्याला जुमानतो कोण ? खालचे अधिकारी आपल्या धोरणानुषंगानेंच महार शेतकऱ्याला जमिनी देत असतील अशा भरंवशावर कलेक्टर साहेब प्रत्यक्ष यामध्यें लक्ष घालींत नाहींत. कलेक्टर साहेबाच्या या भरंवशाचा फायदा घेऊन मामलेदार कचेरींतील शेतीशीं संबंध असणारा साती आसरा या गोरगरीब लोकांना अशात-हेनें अगदीं पिळून काढतो. चुकूनमाकून एकाद्यानें आपल्यावर झालेल्या अन्यायाची दाद कलेक्टरकडे मागितलीच तर ही सातीआसरा पाटील कुळकर्ण्यांच्या अंगानें महार शेतकऱ्याबद्दल कलेक्टर साहेबांना इतकें कांहीं भारून ठेवतात कीं, त्याची दाद घेण्याची कलेक्टरची मुखबंदीच झाली पाहिजे. घरादाराचा तडामोडा करून पा. कु. पासून ते सातीआसऱ्यापर्यंत दानधर्म करावयाचा, सालभर जमीन नीटनेटकी करण्यासाठीं चिल्यापिल्यांसह उन्हांतान्हांत, चिखलाचिखदानांत राबराब राबायचे आणि लगेच दुसऱ्याच वर्षी जमिन याच्याकडची काढून दुसऱ्याला द्यायची ! परमेश्वरा, किती हा उलट्या काळजाचा न्याय ! ! सत्य स्वरूपी पांडुरंगाच्या देवळांतच वेश्येचें दुकान अशांतलाच हा प्रकार नाहीं काय ?

पा. कु. चा ओढा या फॉरेस्ट जमिनी दारिद्र्यामुळें अन्नावस्त्राला मोताद झालेल्या महार लोकांना देण्याकडे तिळप्राय नसून आपल्या जातभाईंना,नातलगाला,प्रेमांतल्याला, पैसे देणाराला देण्याकडेच जास्त असतो. शिवाय त्यांचीं वरील कुळें बहिष्कृतासारखीं हलक्या हाताचीही नसतात. तेव्हां आपल्या नीतीला(!) जागून तेही जड बुडाचींच कुळें गांठतात. अशा करण्यानें आपली तुंबडी तर अचानक गांवच्या गांवीच भरली जाते आणि शिवाय सातीआसऱ्यांचीही असल्या जडकुळांमुळे बहाल मर्जी बसते. अशा दुहेरी फायद्याला बळी पडून ते या जमिनीचा उपभोग बिचाऱ्या बहिष्कृताला न घेऊ देतां आपल्या जातभाईंच्याच खंदाड्या भरण्यासाठीं अतोनात आटारेटा करितात.

बहिष्कृत समाजांत बेकारी फारच मोठ्या प्रमाणांत वाढलेली आहे. ती कांहीं अंशानें तरी कमी व्हावी, शेतीवाडीचे धंदे करण्याला त्यांना उत्तेजन मिळावें, त्यांनीं आपला उदरनिर्वाह समाधानकारक रीतीनें करावा अशा प्रकारचे इंग्रज सरकारचें दयाळूपणाचें धोरण या जमिनी लागवडीला काढण्यामध्यें आहे. पण त्याचा विपर्यास काळी नोकरशाही स्वार्थाला बळी पडून कसा करतात, हें वरील विवेचनावरून दिसून येईल.

आम्हांला अत्यंत नवल व भारी दिलगिरी वाटते कीं, ज्यांना स्वतःच्या मालकीच्या दोन दोन, चार चार, दहा दहा खंड्या उत्पन्नाच्या जमिनी आहेत, अशा शेतकऱ्यांनाच फॉरेस्ट जमिनी सरकारी धोरणाच्या विरुद्ध कां दिल्या जाव्या ? हे लोक दुप्पट साऱ्याच्या ठिकाणीं तिप्पट, चौपट सारा देत नाहीत, आणि बहिष्कृत लोक म्हणजे एकपट अगर कांहींच सारा देत नाहींत, अशांतलाही प्रकार नाहीं, दोघेही रीतसर दुप्पटच सारा देतात. मग असें कां व्हावे ? तर बहिष्कृताची कंगालावस्था कायम राहावी हें एक कारण असून दुसरें बहिष्कृतेतर शेतकऱ्याकडून बिगर कायद्यानें अंदरबट्ट्यानें तिप्पट, चौपट किंवा याहीपेक्षा अधिकपट सारा येत असावा हे होय. जर बहिष्कृतेतर शेतकऱ्यांना प्रत्येकाला एकेक, दोन दोन नंबर रयतवारी पद्धतीनें देण्यांत येतात तर बहिष्कृतांनाच 'पांचपन्नासांत मिळून व सरकारी वतनदार नोकर' ही सबब पुढे करून रयतवारीनेंच एकाद दुसराच नंबर कां देण्यांत येतो ? दोघांच्या साऱ्यांत तर बिलकूल तफावत नाहीं. अशा प्रकारें बहिष्कृत शेतकऱ्यांवर कलेक्टरच्या खालची मामलेदार कचेरीकडील शेतकीशीं संबंध असणारी काळी नोकरशाही सारखा अन्यायाचा करडा अंमल दिवसाढवळ्या इंग्रज अधिकाऱ्यांच्या कानाला कूण न लागूं देतां गाजवूं लागली आहे. याकडे जिल्हाधिकारी कलेक्टर साहेब यांनीं लक्ष पुरवून बहिष्कृतांची काळ्या नोकरशाहीच्या एकतर्फी धोरणावरून जी भयंकर कुचंबणा व कमालीची हानि होत आहे ती नाहींशी करावी अशी आमची कलेक्टर साहेबांना विनंति आहे.

हे घ्या पुरावे.

ले.—शिवराम नारायण वालावलकर.

अस्पृश्य समाजाला आतां नवी दृष्टि आलेली आहे. स्पृश्य व अस्पृश्य हे समाजाचे भाग सत्तेच्या जोरानें नीचवृत्तीच्या लोकांनी पाडून अस्पृश्यांना माणुसकींतून उठविलें, पण बहिष्कृतांना आतां हे कळलें. स्पृश्यांबरोबर अस्पृश्यांची जागा देवाच्या दरबारांत आहे. ती पृथ्वीच्या व्यवहारांतही असली पाहिजे. ती नाहीं. ती आम्ही मिळविणारच या ध्येयानें स्फुरलेला बहिष्कृत समाज सार्वजनिक ठिकाणीं आपला प्रवेश कायम करण्यासाठीं चहूंकडे प्रयत्न करीत आहे, व स्पृश्य समाज त्याला विरोध करीत आहे. महाड येथील चवदार तळ्याचें प्रकरण हें अलीकडील काळांतील अत्यंत महत्वाचें आहे. या तळ्यावर पाणी पिण्यास जाण्यास अस्पृश्यांना अस्पृश्येतर मज्जाव करीत आहेत. इतर कांहीं ठिकाणीं स्पृश्य व अस्पृश्य लोक सार्वजनिकपाणवठ्यावरमोठ्या गुण्यागोविंदानें स्नान करतात, पाणी पितात आणि एकमेकांत बंधुभावनेची जाणीव वाढवितात, ही मोठ्या आनंदाची गोष्ट आहे. सावंतवाडी संस्थानांतील वालावल या गावीं श्रीनारायणाच्या देवळाजवळ एक मोठे तळे आहे. खुद्द सावंतवाडीत राजवाड्याजवळ 'मोतीतलाव' आहे. या दोन्ही तळ्यांत स्पृश्य व अस्पृश्य यथेच्छ विहार करतात. या दोन तळ्यांवर कोणी कोणास नीच समजत नाहीं. मालवण तालुक्यांतील धामापूर गावांत श्रीभगवतीच्या मंदिराजवळ एक मोठा तलाव आहे. त्यांत स्पृश्य व अस्पृश्य गणलेले लोक निर्भयपणे आंघोळ करतात; स्वच्छंदानें धुणे धुतात, आणि विशेष हें कीं, याच तळ्यांतील पाणी श्रीदेवी भगवती हिला घालतात. या तीन पुराव्यांवरून महाड येथील स्पृश्य म्हणविणाऱ्या सनातनधर्मीयांनीं थोडासा विचार केला तर त्यांचा सनातनधर्म अगदीं रसातळाला जाणार नाहीं. भोपटकरी भुभुःकार करणारे स्पृश्य कपी या पुराव्यांनीं तरी दुसरा सूर काढतील का ?

विविध-विषय-संग्रह.

सोमवंशीय महारवतनदार यांची डॉ. आंबेडकर साहेब यांचे महार वतनासंबंधींचे बिलास संमति देणारी सभा.

श्री. क्षेत्र देहू, जि. पुणें.

ता. २५ नोव्हेंबर १९२७ इ. रोज गुरुवारीं रात्रौ ९ वाजण्याचे सुमारास सभेस प्रारंभ होऊन, सर्वानुमतें श्री क्षेत्र देहू येथील प्रसिद्ध वक्ते-बाबूराव जयरामबुवा चव्हाण यांचे अध्यक्षतेखालीं सभा भरली. प्रथमतः बहिष्कृत भारताचें वाचन होऊन सर्वांस समजेल अशा सोप्या भाषेंत रा. सखाराम बुवा चव्हाण देहूकर यांनीं लोकांस वतनाबद्दलची स्पष्टपणें माहिती खुलासेवार देऊन, सर्व लोकांनीं टाळ्यांच्या प्रचंड जयजयकारांत डॉ. आंबेडकर साहेबांस, आमचा पूर्णपणें महारवतनासंबंधींचे बिलास पाठिंबा आहे असें दर्शित केलें. नंतर खालीलप्रमाणें ठराव एकमतें पास करण्यांत आला.

आजची ही सभा डॉ. आंबेडकर यांनी महारवतनाचें जें बिल मुंबई कौन्सिलमध्यें मांडण्याचें निश्चित केलें आहे तें आमच्या वतनदार सोमवंशीय महारांच्या केवळ हिताचें

असून त्यास आम्ही मनापासून पाठिंबा देत आहों. येणें प्रमाणें ठराव पास होऊन त्यावर पुष्टिपर भाषणें होऊन, डॉ. आंबेडकर महाराज की जय या जयघोषांत सभा बरखास्त झाली. सदहूं सभेस कार्तिकी यात्रेस जमलेल्या वतनदार प्रमुख अशा गृहस्थांची पुष्टी मिळून त्यांनीं आपलें मत सह्यांच्याद्वारे दर्शित केलेलें आहे. सह्या फक्त २० पुढारी गृहस्थांच्या घेतलेल्या आहेत, असे बाबूराव जयरामबुवा चव्हाण अध्यक्ष हे कळवितात.

ता. ३०।११।२७

वतनदार महारांची जाहीर सभा, कराड.

संपादक "बहिष्कृत भारत" यांसीः—सा. न. वि. वि. खालील मजकुरास जागा द्याल अशी आशा आहे.

ता. २७–११–२७ रोजीं संध्याकाळीं ७ वाजतां वतनदार महारांची सभा मे. गोविंदराव जोतीबा थोरवडे, म्युनिसिपल कौन्सिलर व ता. लो. बोर्ड मेम्बर, कराड यांचे अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेस मेंढ, खेड, मांगले, निगडी, सिवडे वगैरे गांवची मंडळी जमली होती. लोकसमुदाय सुमारें २०० वर होता. खालील ठराव एकमतानें पास झाले.

१ ला—राजनिष्ठा, २रा—दादासाहेब आंबेडकरांचे निधनाबद्दल दुःख प्रदर्शन.

३ रा—डॉ. आंबेडकरांचे बिलाला पूर्ण सम्मती (डॉ. साहेबांनीं वतन अॅक्टांत दुरुस्ती न करतां खालसा करणें बद्दलच खटपट करावी.) ४ था—महार वतनावर गदा या मथळ्याखालीं नारायण धनाजी भोसले यांनीं जीं हस्तपत्रकें काढिलीं त्याबद्दल त्यांचा निषेध.

येणेंप्रमाणें ठराव पास होऊन सभा बरखास्त झाली.

हुबळी

—हुबळी येथ रेलवे चाळींत ता. ४ माहे डिसेंबर सन १९२७ इसवी दिवशीं सायंकाळीं ५ वाजतां महार मंडळीची सभा रा. रा. गोपाळराव पवार मिस्त्री यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. तींत खालीं लिहिलेले ठराव एकमतानें पास झालें.

(१) डॉ. बी. आर. आंबेडकर यांस मुंबई कायदे कौन्सिलांत राजनियुक्त प्रतिनिधि नेमल्याबद्दल मुंबई सरकारचें अभिनंदन ही सभा व्यक्त करते; व ते जाडे विद्वान व बहुजनसमाजाचे पुढारी असले कारणानें त्यास एक्झिक्यूटिव्ह कौन्सिलर नेमण्याबद्दल ही सभा विनंति करते.

मुंबई इलाख्यांतील भिकार वतनाच्या तावडींत सांपडून अज्ञानामुळें जे हजारों महार बंधु अनन्वित दशेस पोंचले आहेत, त्यांच्या इनामी जमिनी रयतावा करून वतनांत दुरुस्ती करण्याचें जें बिल डॉ. आंबेडकर साहेबांनीं तयार केलें आहे त्यास ह्या सभेचा पूर्ण पाठिंबा आहे.

३. महाड येथील चवदार तळ्यावर अस्पृश्यांचा हक्क शाबीत करणेंबद्दल जो सत्याग्रह होणार आहे त्यास ह्या सभेचा पाठिंबा आहे.

जिल्हा पुणें, पुरंदर तालुक्यांतील वतनदार महारांची सभा—

महार लोकांच्या वतनासंबंधीं श्री. तुळशीदास गोविंद बुवा आवचरे भिवंडीकरबुवा यांच्या अध्यक्षतेखालीं सासवड येथे महारवाड्यांत ता. ५।१२।२७ रोजीं सभा झाली. त्यांतील ठराव एकमतानें पास झाले आहेत. ते आपल्या बहिष्कृत भारत पत्रांत प्रसिद्ध होण्यासाठीं पाठविले आहेत. ते येणेंप्रमाणें—

१ रॉयल कमिशनमध्यें सर्व युरोपियन लोक नेमिल्याबद्दल ही सभा सरकारची आभारी असून, त्या कमिशनला डॉ. आंबेडकर व डॉ. सोळुंकी यांना मदतगार घ्यावें अशी विनंति आहे.

२(अ) डॉ. आंबेडकर हे महार वतनासंबंधी जो ठराव येत्या कायदे कौन्सिलमध्यें आणणार आहेत त्यांना या सभेची पूर्ण संमति आहे.

(ब) व. जा नं. २४०८ नें 'महार वतनदारावर गदा' अशी जाहीर पत्रिका सासवडचे म्हैत्रे यांच्या नांवावर नारायण धनाजी भोसले यांनीं पाठविल्याबद्दल ही सभा त्यांचा मनापासून निषेध करिते.

३ पुरंदर तालुक्यातर्फे येत्या निवडणुकीकरितां आमच्या अस्पृश्यांपैकीं मार्तंड संभाजी चौरे, म्यु. क. मेंबर (सासवड) यांना सरकारनें तालुका लोकलबोर्ड मेंबर तर्फे निवडून घ्यावें. सदर ठराव रा. मार्तंड संभाजी चौरे, गणपत महिपती घिवर, विठोबा बापूजी मालेराव, धुरा दौलता रणपिसे, अध्यक्ष तुळशीराम गोविंदबुवा आवचरे व काळू सिदोजी शिरसाट भोसले यांनीं मांडल्यावर सभेचें काम बरखास्त झालें.

सातारा जिल्हा वतनदार महारांची सभा.

रविवार ता. ४।१२।२७ रोजीं वरळी बी.डी.डी. चाळीच्या पटांगणांत श्री. डॉ. गोवंडे यांच्या अध्यक्षतेखालीं सातारा जिल्ह्यांतील व मुंबईतील वतनदार महार लोकांची जाहीर सभा भरली होती. सभेस एक हजारांवर लोकसमुदाय हजर होता. सभेंत खालीं लिहिल्याप्रमाणें ठराव पास झाले.

ठराव १ ला :—मेहेरबान डॉ. बी. आर. आंबेडकर हे येत्या कौन्सिलच्या बैठकींत महार लोकांच्या वतनदारीच्या कायद्याच्या दुरुस्तीकरितां जें बिल मांडणार आहेत तें बिल महार लोकांच्या सर्वांगीण फायद्याचें असल्यामुळें त्या बिलाला ही सभा पाठिंबा देत आहे.

ठराव २ रा :—कैलासवासी दादासाहेब बाळाराम आंबेडकर ह्या समाजसुधारक पुढाऱ्याच्या अकाली निधनाबद्दल ही सभा दुःख प्रदर्शित करीत आहे.

ठराव ३ रा :—कै. वेताळजी भवानजी खैरमोडे यांच्या अकाली निधनाबद्दल ही सभा आपलें दुःख प्रदर्शित करीत आहे.

ठराव ४ था :—ता. १८–१०–२७ रोजीं भरलेल्या स्कूल कमिटीच्या बैठकींत लोटीबंदीसंबंधी स्कूल कमिटीचे मेंबर श्री. पारेख, डॉ. जावळे, श्री. दळवी वगैरे स्पृश्य वर्गीय सभासदांनीं अस्पृश्य वर्गाच्या भावना दुखविणारी अपमानास्पद व भेदभावपोषक अशी जी वृत्ति दाखविली त्याबद्दल ही सभा वरील सभासदांचा तीव्र निषेध करिते;

ठराव ५ वा :—डॉ. देशमुख, श्री. चंदावरकर व मि. बोमन बहिराम मि. हार्निमन वगैरे सभासदांनीं अस्पृश्यांबद्दल जी सहानुभूति या वादविवाद प्रसंगीं दाखविली त्याबद्दल या सद्गृहस्थांचें ही सभा कृतज्ञतापूर्वक आभार मानते.

वरील ठरावावर खोलवडीकर, गंगावणे, जाधव, गायकवाड वगैरे वक्त्यांचीं भाषणें झाल्यावर, डॉ. आंबेडकर यांनीं आपल्या वतनाच्या बिलासंबंधीं खुलासेवार भाषण केलें. त्यानंतर सर्व मंडळींनीं वतनाच्या ठरावास पूर्ण पाठिंबा दिला. नंतर अध्यक्ष व इतर मंडळीचे आभार मानल्यावर सभा बरखास्त झाली. सदरहू सभेंत महाड-सत्याग्रहास महाबळेश्वराच्या मंडळीकडून २० रु. व इतर १५।। रु. मिळून ३५ रु. ८ आ. देणगी मिळाली.

महारवतन व डॉ. आंबेडकर यांचे बिलावरील वर्तमानपत्रांचे अभिप्राय.

परीक्षक ता. ८।१२।२७.

महार वतनाचा कायदा.

डॉ. आंबेडकर हे महारवतनांच्या बाबतींत सुधारणा करणारें एक बिल मुंबई कौन्सिलमध्यें आणणार असून, त्यासंबंधाच्या आपल्या योजनेची रूपरेषा त्यांनीं जाहीरहि केलेली आहे. या बाबतींत महार लोकांच्या मताचा बिलास पाठिंबा मिळविण्यासाठीं चळवळ सुरू आहे. महारवतनावर या बिलानें घाला येणार आहे, अशा समजुतीनें कांहींजण या सुधारणेस विरोध करीत असून कित्येक महार लोकहि आपले वतनी हक्क त्या बिलानें बुडणार म्हणून हवालदील होत असल्याचें दिसून येत आहे. करितां या बाबतींत आमचे विचार काय आहेत, त्यांचें तात्विक दिग्दर्शन आज रोजीं करण्याचें आम्हीं योजिलें आहे.

प्रथमतःच आम्ही सांगतों कीं वतनदारीचे कोणतेहि हक्क कोणासहि असणें हें आमच्या मतें अनिष्ट आहे. ज्या वेळीं वतनी पद्धत सुरू झाली, त्या वेळीं ती कदाचित् फार उपयुक्त व आवश्यक असेल, पण आजच्या परिस्थितींत, ती उपयुक्त तर नाहींच पण आवश्यक देखील नाहीं. याच दृष्टीनें कुलकर्णी वतन रद्द करण्याच्या बाबतींत परीक्षकानें आपल्या पहिल्या कारकीर्दीत वतनदारीविरुद्धच मत प्रतिपादिलेलें होतें व आजहि आमचे सर्व प्रकारच्या वतनदारीबद्दल तेंच मत कायम आहे. कुलकर्णीवतन असो, पाटीलकी वतन असो, किंवा महारवतन असो, हीं सर्वच वतनें (म्हणजे वतनदारीचे हक्क व जबाबदाऱ्या) यांस नुसता आळा घालण्यांत यावा इतकेंच आमचें म्हणणें नसून तीं निखालस रद्दच झाली पाहिजेत, असें आमचें म्हणणें आहे. वंशपरंपरागत वतनदारांकडे असलेल्या जमिनी मात्र त्यांच्या त्यांजकडेच मालकी हक्कानें असाव्या ही न्याय्य गोष्ट आम्हांस अर्थातच मान्य आहे, हें सांगावयास नकोच.

वतनदारी म्हणजे गुलामगिरी. वतनदारीमुळें वतनदार लोक कायावाचामनानें गुलामी मनोवृत्तींत पूर्णपणें बुडून गेलेले आहेत व त्यांनीं इतरांस गुलामीस्थितींत व मनोवृत्तींत ठेवण्याचेंच कार्य आजवर केलेलें आहे. त्याचा विशेष खुलासा आज करण्याचें कारण नाहीं. आज फक्त महारांच्या वतनासंबंधानेच विचार करावयाचा आहे.

सर्व प्रकारच्या वतनदारांत अत्यंत कनिष्ट दर्जाचे वतनदार म्हणजे महारवतनदार होत. यांना सत्ता कांहीं सुद्धा नसते असें म्हटल्यास चालेल. सारावसुलीसाठी रयतांना तगादे लावण्याच्याकामीं त्यांना थोडीशी आढयता मिरवितां येते. येवढाच काय तो त्यांचा प्रचंड अधिकार! पण तेवढा वजा घातला म्हणजे महार वतनदार म्हणजे पराकाष्ठेचा हीन, दीन व दुर्दैवी महागुलाम होय. त्याच्या सर्वतोपरी मानहीन पशुतुल्य स्थितीची यथार्थ कल्पना केवळ तिचें वर्णन केल्यानें कोणासही होणार नाहीं. स्पष्ट व कठोर शब्दांत बोलावयाचें म्हणज नरकांतील किड्यांना ज्याप्रमाणें आपलें स्थान अत्यंत प्रिय वाटतें, त्याप्रमाणें महारानांही आपले वतनी हक्क अत्यंत प्यारे वाटत अस-

तात ! नरकांत आनंद व अभिमान वाटण्याची मन:स्थिति ज्या महारकी वतनानें निर्माण केलेली आहे, त्या वतनपद्धतीची नुसती सुधारणा करून महारांमध्यें कितीशी माणूसकी येणार आहे? त्या वतनपद्धतीचा मूळासकट नायनाटच व्हावयास पाहिजे.

पण काय करणार? फार दिवसांची वहिवाट! ती महारांच्या, रयतांच्या व सरकारच्याहि आंगवळणी पडलेली असल्यामुळें ती एकदम मोडण्यास त्या त्रिवर्गाचाहि काल्पनिक स्वार्थ व तूर्तातूर्त होत असलेली त्यांची सोय हीं आडवीं येणार यांत शंका कशाची? डॉ. आंबेडकर यांनीं यामुळेंच आपली योजना सुधारणेच्या स्वरूपांत तयार केली असली पाहिजे हें उघड आहे; तथापि तेवढ्या सुधारणेलाहि अनेक जण बिचकलेले असून त्या सुधारणेस जोराचा विरोध करण्यास ते कंबरा बांधीत आहेत !

डॉ. आंबेडकर यांच्या योजनेंतील मुख्य तत्व त्यांच्या शब्दांत पुढील प्रमाणे आहे :—

“ महारकी वतन खालसा करावें म्हणजे इनामांतून कमी करून रयताव्यांत दाखल करावें व महारांना नोकरींतून सोडवावें. ”

वरील तत्व लक्षांत ठेवून डॉ. आंबेडकर यांनीं कायद्यांत सुचविलेल्या दुरूस्त्यांचे सहा हेतु सांगितलेले आहेत. ते थोडक्यांत पुढीलप्रमाणें :—

१ गांवकीचें काम करणाऱ्या ज्या महार वतनदारांच्या जमीनी परघराण्यांत गेल्या असतील त्या त्यांच्या त्यांना परत मिळाव्या.

२ महारांना रयतेकडून मिळावयाचें बलूतें रयतेंच्या मर्जीवर असतें, तें सरकारामार्फत महारांना मिळावें.

३ बलुत्यांत वेळोवेळी सारावाढीप्रमाणेंच वाढ व्हावी.

४ ज्यांची इच्छा नसेल, त्या महारांना रयतेचीं कामें करण्याचें भाग पाडण्यांत येऊ नयें.

५ ज्यांची इच्छा असेल त्या महारांना सरकारी कामाचाहि त्यांच्या हितसंबंधास धोका न येतां राजीनामा देतां यावा.

६ महार लोकांचीं कामें निश्चित करण्यांत यावींत.

वरील सहा हेतूंकडे पाहिल्यास महारांचे हितसंबंध वाजवीपेक्षांहि जास्त खबरदारीनें सांभाळण्याचा डॉ. आंबेडकर यांनी प्रयत्न केलेला आहे हें कोणाच्याहि लक्षांत येईल. जर त्यांच्या योजनेंत कांहीं दोष असतील तर ते महारांस नुकसानकारक नसून रयतेस व सरकारास च ते कांहींसे नुकसानकारक व त्रासदायक आहेत असें म्हणतां येईल. तथापि त्यासंबंधाची विशेष चर्चा डॉ. आंबेडकर यांच्या बिलाची कलमें प्रत्यक्ष प्रसिद्ध होतील तेव्हाच करणें विशेष सयुक्तिक व प्रासंगिक होईल. हल्ली प्रसिद्ध करण्यांत आलेलें वरील तत्व व वरील सहा हेतू हे डोळ्यांपुढें ठेविल्यास त्यांस महारांनी विरोध करणें म्हणजे स्वतःच्या पायांवर स्वतः दगड घालून घेणें होय. आणि महारांच्या हितासाठी म्हणून सदर बिलास विरोध केला पाहिजे असे रयतेने म्हणणें म्हणजे आपला स्वार्थ साधेल या आशेनें महारांच्या हिताचा उच्छेद करणें होय असे आम्ही समजतों. डॉ. आंबेडकर यांनीं दिलेल्या आपल्या सहा हेतूंत कांहीं कांहीं मुद्दे रयतेच्या हितसंबंधास धोका आणणारे आहेत अशी मात्र आम्हांस शंका येते. महारांस न्याय मिळवून देतांना रयतेसंबंधानें कळत न कळत अन्याय होऊं देतां कामा नये. महारांची अत्यंत दीनवाणी स्थिति आहे म्हणून त्यांना मेहेरबानीखातर वाटल्यास विशेष सवलती द्या, पण त्या तसें स्पष्ट रयतेस सांगून व त्यांच्या राजीखुषीनेंच द्या. केवळ अस्पृश्योद्धार या नावासाठीं रयतेसंबंधानें न्यायान्यायाचा विचारच करूं नये असें म्हणण्यास आम्ही तयार नाही. म्हणून आमची इतकीच तूर्त सूचना आहे कीं डॉ. आंबेडकर यांच्या योजनेबद्दल कोणास आक्षेप घ्यावयाचे असतील तर ते तपशीलाबद्दल घेण्यांत यावेत व ते रयतेच्या हितासाठी असतील तर रयतेच्या हितासाठी म्हणूनच ते उघडपणानें घेण्यांत यावे. पण महारांची वतनी गुलामगिरी शक्य तितकी लवकर समूळ नष्ट होणें अत्यंत जरूर आहे ही गोष्ट सर्व रयतेनें आपल्या मनाला नीट पटवून घेऊन महारांच्या हितासाठी म्हणून आपण डॉ. आंबेडकरांच्या बिलास विरोध करतों असें म्हणण्याचे साहस करूं नये. महारांना त्यांच्या वतनानें पिढीजात गुलाम, पिढीजात पशू पिढीजात भिकारी बनविलें असल्यामुळें रयतेच्या न्याय्य हक्कांस थोडाफार बाध आणण्याचा परिणाम होण्यासारखा कांहीं प्रकार योजनेंत व बिलांत आढळला तरी तेवढ्यासाठी महारांस मुक्त करण्याचा डॉ. आंबेडकर यांच्या प्रयत्नास खो आणण्याइतका आग्रह किंवा दुराग्रह कोणीहि धरणार नाहींत अशी आम्हांस आशा आहे.

“ महार वतनासंबंधीं लोकमत ”

सध्यां महार वतनासंबंधीं खल ज्याच्या त्याच्या मुखीं चालला आहे. कारण बहिष्कृतांचे जातिवंत पुढारी डॉ. आंबेडकर साहेब हे मुंबई कायदे कौन्सिलमध्ये महार वतन खालसा व्हावें व इनाम जमीनीवर इतर रयतेप्रमाणे कर बसवावा; ह्या अर्थाचे बिल पास करून घेणार आहेत. ही आमच्या मोठ्या भाग्याची तशीच बहिष्कृतांच्याइतिहासांत नमूद करण्यासारखी गोष्ट आहे. पण आमच्या समाजात अर्धवट शिकलेल्या पुढारी इसमांची डोकी व्यक्तिमत्सरानें प्रेरित होऊन, त्यांनी वरील बिलाविरुद्ध लोकमत बिघडविण्याचा नीच प्रयत्न चालविला आहे, ह्या बद्दल भयंकर संताप उत्पन्न होत आहे. तो लेखणीनें लिहिणें कठीण आहे. त्यांपैकींच रा. ना. ध. भोसले, डिप्रेस्ड इंडिया असोसिएशनचे सेक्रेटरी आहेत त्यांच्या राहत्या तालुक्यांत मागील आठवड्यांत सासवड मु। त्यांच्या वरील कृत्यांचा निषेध व्हावा! फार काय त्यांचे भाऊबंद यांनादेखील चीड उत्पन्न व्हावी हें मोठे आश्चर्य वाटतें ! हें विशेष आहे ! मग दुसऱ्या तालुक्याची गोष्टच नको ! आजपर्यंत आम्ही रा. नारायण धनाजी भोसले यांना आमच्या गांवचे म्हणून बंधुत्वाच्या नात्यानें आम्ही वाल्हें-पिंगोरी गांवच नव्हें तर सबंध पुरंधर तालुका त्यांच्याकडे प्रेम दृष्टीनें पाहात होतों. तसेंच आपल्या पणानें त्यांच्या विषयीं स्वाभिमान वाटत होता. परंतु वरील सत्कार्यास विरोध केल्यामुळें प्रेम व आपलेपणास खग्रास ग्रहण लागत चाललें आहे. “कुऱ्हाडीचा दांडा गोतास काळ” या म्हणीप्रमाणें झालें आहे. त्यांनी समाजाबद्दल ज्या चांगल्या गोष्टी केल्या असतील, त्या सर्व सत्कार्यावर त्यांनी माती लोटली आहे. व यापुढें त्यांच्या डिप्रेस्ड इंडिया असोसिएशन या संस्थेवर काडीइतकाही कोणाचा विश्वास बसेल असें वाटत नाहीं.

तरी त्यांना प्रेमपूर्वक विनंती आहे कीं, इतर दृष्टीने व्यक्तिमत्सर बहिष्कृत समाज सहन करील, परंतु महार वतनासंबंधानें जो आपण खोडसाळ प्रयत्न चालविला आहे तो केव्हांही महार वर्गास सहन होणार नाही. तरी आपण असे न करितां डॉ. आंबेडकर साहेबांना मनापासून मदत करा. निवळ वतन गेलें म्हणून हात पाय कांहीं जात नाहींत. महार समाज दोन आण्यांपासून रुपयांपर्यंत मजुरी मिळविण्यास तयार आहे. निवळ दुसऱ्याच्या कष्टावर जगण्याची संवय लावून घेणें हें ईश्वरी दृष्टीनें पाप आहे, त्यांत कधी जय नाही. “ भिकेची हंडी शिक्यास लागत नाहीं ” या न्यायानें बहिष्कृत समाज जागा झाला आहे ह्यावरून सर्व बहिष्कृत पुढाऱ्यांनीं महार समाजास योग्य वळण लावणे किती जरूर आहे हें सांगावयास नको. म्हणून डॉ. आंबेडकर साहेबांच्या स्तुत्य कामगिरीस जो कोणी अडथळा करील तो त्यांचाच वैरी नसून, अर्थात् सर्व बहिष्कृत समाजाचा वैरी होय ! तरी ईश्वर अशा कर्तव्य पराङ्मुख गृहस्थांना सुबुद्धि देवो ! ! !

आ. नम्र,
सखाराम बाबाजी भोसले,
हेडमास्तर, दिवें,
ता. पुरंदर, जि. पुणें.

मुंबई वतनदार महारांचे तुतारे.

सध्यां वतनबाबीबद्दल बराच गाढवी गोंधळ माजला आहे. पण ह्या वतनगुलामगिरीला काय करावयाचें आहे. ह्या वतनापायीं जीं नाही तीं कामें करावीं लागतात. कुत्रे मेले महार बोलवा, मांजर मेले महार ओढून काढील, शिपायी आला त्याची बिगार पोचती करा, फौजदार आला त्याच्या घोड्यास गवत आणून द्या, अशी एक नाहीं हजारों कामें वतनापायीं करावीं लागतात. असल्या या महार वतनावर डॉ. आंबेडकर यांची केव्हां विचारसरणी तलवारीचा घाव मुळांत बसून वतनीझाड खालसांत होईल ते होवो. मुंबईला कोठें महार सभा झाली व वतनावर गदा आली. अशा या बाजारबसव्या मुंबईत पोट भरणारांच्या छापील कॉप्या गावोगावीं व खेड्यापाड्यात गेल्या आहेत. त्यांत वतन खालसांत व्हावें म्हणून डॉ. आंबेडकर यांनी मुंबई कायदे कौन्सीलमध्यें गव्हर्नर साहेबांच्या संमतीनें बिल विचारांत आणण्याचें केलें आहे. तेव्हां महार वतनदारांनो चळवळ करा व या वतन खालसा बिलास विरोध करा. असें अननुभवी मुंबई वतनी महारानें तुतारे फुंकले आहेत. पण परदुःख शितळ म्हणतात तें यालाच. वतनी महारांच्या मागे कशी व कोणत्या प्रकारची यमयातना असते ती वतनदार महारांनाच ठाऊक ! वतन, वतन, वतन, असे वतनापायीं आमचें वडील ढुंगणाला दोन बोटें लंगोटी लावून स्वर्गवासी झाले; पण वतनाची पायामध्यें शृंखळा असल्यामुळे कधीं पांच हात धोतर नेसण्यास मिळाले नाहीं. त्यांच्या मागे आम्ही गांव वतन सोडून नऊ दहा वर्षे झाली. शहरांत राहून कशी व कोणत्या प्रकारें आपली उपजीविका करावी याची आम्हांला चांगली माहिती झाली आहे. सध्यां मला पन्नास पंचावन रुपये पगार मिळतो. बडेबडे साहेब अधिकारी माझ्या मांडीशी मांडी देऊन बसतात. आज आम्ही जर वतनदारी धरून बसलों असतों तर आमची वडिलांसारखीच स्थिति झाली असती. आम्हीच काय पण असे शेंकडो वतनदार शहरोशहरी येऊन शिक्षण, कला, हुन्नर शिकून आपले आनंदांत दिवस घालवीत आहेत. तरी अशा वतनासाठी हपापलेल्या महारांनी खेडोपाडी येऊन खुशाल मुंबई सोडून राहावें. त्यांना आमची ना नाहीं. पण आपला मोठेपणा गाजविण्यासाठी उगीच दुसऱ्याच्या

[पृष्ठ १० वर पहा]

वर्गणिदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनी आर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहित जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. २३ डिसेंबर १९२७.

अस्पृश्योन्नतीचा आर्थिक पाया.

गेल्या मार्च महिन्याच्या १८ तारखेस महाड येथें जी अस्पृश्य वर्गाची एक परिषद भरली होती त्या परिषदेनें आपले सार्वजनिक हक्क बजाविण्याच्या हेतूनें महाड येथील चवदार तळ्यावर जाऊन पाणी घेण्याचा जो उपक्रम केला त्यामुळें ती परिषद अस्पृश्योन्नतीच्या इतिहासांत चिरस्मरणीय झाली आहे याबद्दल कांहींच शंका नाहीं. कारण स्थानिक स्पृश्य लोकांनीं प्रतिकार करून चवदार तळ्यासारख्या सार्वजनिक पाणवठ्याच्या ठिकाणीं अस्पृश्यांना पाणी भरूं देणार नाहीं, असा दुराग्रह धरला त्या वेळींच महाड म्हणजे आपण पानिपत समजतों व तें पुन्हां काबीज केल्याशिवाय आपण स्वस्थ बसणार नाहीं, असें त्या परिषदेच्या चालकांनी तत्क्षणी जाहीर केलें. इतकेंच नव्हे, तर प्रसंग पडल्यास या कार्याच्या सिद्धीसाठीं सत्याग्रह करून बोलला बोल साच करण्याची त्यांनी प्रतिज्ञा केली.

ही वार्ता प्रसिद्ध झाल्याबरोबर अस्पृश्य लोकांस स्पृश्य लोकांकडून उपदेश करण्यास सुरुवात झाली. महाडचें प्रकरण घडतें न घडतें तोंच ज्यांना कांहींच कळत नसलें, तरी हिंदुस्थानांतील 'हवा पाणी कळतें', असा दंभ धरणाऱ्या चित्राव शास्त्र्यांनी मोठ्या गंभीर शब्दांत सांगितलें कीं, 'स्पृश्य आणि अस्पृश्य यांच्या लोकसंख्येंतील फरक या चळवळी करितांना केव्हांही ध्यानांत घेतला पाहिजे. आपल्या मराठी भागांत तरी तीन भाग स्पृश्य आणि चवथा भाग अस्पृश्यांचा अशी स्थिति आहे. स्पृश्यांमध्यें कितीही भेद व विरोध असले तरी अस्पृश्यतेबद्दल सर्वांचें एकच मत आहे. याचा अनुभव महाड वगैरे स्थळीं नित्यशः येतच आहे, आणि अस्पृश्यांची उपजीविका सर्वस्वी अशा वृत्तीच्या स्पृश्यांच्या हातांत आहे. ज्या दिवशीं अस्पृश्यांची उपजीविका स्वतंत्र होईल व ते स्वतःच्या मानवी हक्कांकरितां स्वतःचें जीवितही वेंचण्यास तयार होतील तो दिवस अस्पृश्यांच्या काय पण हिंदु व हिंदुस्थान यांच्या दृष्टीनेंही कांहीं वेगळाच असेल यांत शंका नाही" एका हातानें हिंदु संघटनेच्या कार्याकरिता व दुसऱ्या हातानें स्वजातीच्या श्रेष्ठत्वासाठी रण मजावणाऱ्या मुंबईतील एका साप्ताहिक पत्रकर्त्यांनिंही अशाच प्रकारचा भेसूर सूर काढला आहे. हे संपादक महाशय म्हणतात, "सत्याग्रह हा शब्द कानाला फार गोड लागतो ही गोष्ट खरी आहे पण सत्याग्रह हे दुधारी शस्त्र आहे हेही तितकेंच खरें आहे. सत्याग्रहाच्या जोरावर डॉ. आंबेडकर हे उद्यां आपल्या अनुयायांसह महाडच्या तलावाचें पाणी पितील, पण या त्यांच्या 'क्रियेची प्रतिक्रिया जेव्हां गांवोगांव सुरू होऊं लागेल तेव्हां गरीब बिचाऱ्या अस्पृश्यांची वैलांतून काढून चुलींत टाकल्याप्रमाणे जी स्थिति होईल तिला जबाबदार कोण! अस्पृश्यांचा एक दोन ठिकाणचा सत्याग्रह सिद्धीस गेल्याने उभ्या हिंदुस्थानांतली अस्पृश्यता नष्ट होईल अशी डॉक्टर साहेबांची समजूत आहे काय? आमचें तर असें ठाम मत आहे कीं, डॉक्टर साहेबांच्या या सत्याग्रहाचें पर्यवसान भयंकर सामाजिक कलहांत व कदाचित् रक्तपातांतही होणार!"

जसे या प्रांतांतील लोक महाड येथें सत्याग्रह करणाऱ्या अस्पृश्य लोकांस ही धोक्याची सूचना देत आहेत तसेच वऱ्हाड प्रांतांतील लोक उमरावती येथील अंबा देवीच्या देवळांत जाण्यासाठीं सत्याग्रह करण्यास सिद्ध झालेल्या अस्पृश्य लोकांसही देत आहेत, असें पुणें येथें प्रसिद्ध होणाऱ्या 'स्वराज्य' पत्रावरून समजतें. उमरावती येथील श्री हनुमान व्यायाम मंदिराच्या पटांगणांत स्पृश्यांची एक जाहीर सभा गेल्या आक्टोबर महिन्यांत भरली होतीं. तींत अस्पृश्य वर्गांतील लोकांस असें बजाविण्यांत आलें कीं, 'तुम्ही दरिद्री व परोपजीवी असल्याकारणानें स्पृश्य हिंदूचीं मनें दुखवून व धमक्या देऊन तुम्ही हा प्रश्न नेटास लावल्यास तुम्हांला मिळत असलेलां आश्रय बंद करून स्पृश्य लोक उपासमारीनें तुम्हांस वठणीवर आणतील!

संपत्ति ही राष्ट्राच्या भरभराटीस मोठी कारणीभूत अशी वस्तु आहे. या दृष्टीनें तिचा संग्रह करणें अत्यंत आवश्यक आहे. परंतु संपत्तीचा उपयोग गरीब प्रजेस जखडून ठेवण्याकडे किंवा तिची वाढ खुंटविण्याकडे आणि आपली प्रौढी व वर्चस्व माजविण्याकडे जेव्हां संपत्तिवान् लोक करतात तेव्हां त्यांच्या संपत्तीला शास्त्रकारांनीं आसुरी संपत् असें म्हटलें आहे व तिचा धिक्कार केला आहे. ही धर्मशास्त्राची शिकवण जे आम्हांस उपदेश करीत आहेत त्यांनाही मान्य आहे. तसें जर नसतें तर मुंबईसारख्या शहरांत जेव्हां मालक आणि मजूर यांच्यांतील भांडणें विकोपास जातात तेव्हां हे शिष्ट लोक मालक तुमच्यावर बहिष्कार टाकतील, सांभाळा! तुमच्या उपजीविकेची साधनें त्यांच्या हातीं आहेत असा उपदेश संप करण्यास सिद्ध झालेल्या मजूर लोकांस करते.पण हे लोक मजूर लोकांस हा झगडा करण्यास नुसते उत्तेजन देतात इतकेंच नव्हे तर मालक लोकांस तुम्ही संपत्तीच्या जोरावर न्यायासाठीं झगडणाऱ्या गोरगरीबांना दडपण्याचें आसुरी कृत्य करूं नका, असा उपदेश करतात. याबद्दल आम्हांस कांहीं वाईट वाटत नाहीं. उलट, आम्ही त्यांचें अभिनंदनच करतों. पण त्यांना आम्हांस एक प्रश्न विचारावासा वाटतो. व तो हा कीं, आर्थिक स्वातंत्र्यासाठीं झगडा करणाऱ्या लोकांविरुद्ध संपत्तीचा दुरुपयोग करणें हा जर अधर्म आहे तर सामाजिक समता प्राप्त करून घेण्यासाठीं झगडा करणाऱ्या अस्पृश्य लोकांविरुद्ध संपत्तीचा दुरुपयोग करणें हा धर्म आहे काय? व तो जर अधर्म आहे. तर मग ज्या तुम्ही लोकांनी सत्याग्रहाच्या बाबतींत उपदेश करण्याचा योग ओढून घेतला आहे त्यांनीं आमच्या प्रतिपक्षास आमच्या वर संपत्तीच्या जोरावर बहिष्कार टाकणें व आमची गति खुंटविणें, हें पाप आहे, असें कां सांगितलें नाहीं? तसें जर त्यांनीं केलें असतें तर त्यांच्या मनाच्या निर्मळतेची कसोटी आम्हांस पटली असती. तसें न केल्यामुळें त्यांचा उपदेश केवळ अस्पृश्यांना सावध करण्याकरितां केला आहे यावर आमचा विश्वास बसत नाहीं. त्यांत चिथावणीचें जहर भरलें आहे, असे आम्हीं मानतों. कारण जसें उघडपणें निषेध करण्याची शरम वाटली म्हणजे कांहीं लोक कधीं कधीं उपदेशाच्या मिषानें निषेध करण्याची आपली मनीषा तृप्त करून घेतात, तशापैकीं तर हा प्रकार आहेच. पण हा उपक्रम, साधा उपदेश अगर साधा निषेध याच्या पलीकडला असून ज्या स्पृश्य लोकांविरुद्ध हा सत्याग्रह करण्यांत येत आहे त्या लोकांना त्यांच्या हातीं "फाजील उत्साही" अस्पृश्यांना शासन करून वठणीवर आणण्यास कोणतें शस्त्र आहे याची आठवण करून देण्यासाठीं हा इषारा आहे असें आम्हांस वाटते. कारण ज्या लोकांची या गोष्टीला खरी सहानुभति आहे व अस्पृश्यांची उपजीविका स्पृश्यांच्या हातांत असून, स्पृश्य लोक आपला आश्रय बंद करून अस्पृश्यांना सत्याग्रहापासून परावृत्त करतील असें त्यांना पूर्णपणें माहीत आहे त्यांनीं जसा अस्पृश्यांना स्पृश्यांच्या हातीं कोणतें शस्त्र आहे याची जाणीव ठेवा! असा इषारा दिला तसाच स्पृश्यांनाही सत्याग्रहासारखें सत्कार्य हाणून पाडण्यासाठी हातीं असलेल्या शस्त्राचा दुरुपयोग कराल तर खबरदार! असाही इषारा दिला असता. पण तें यांना सुचलें नाहीं. खरे म्हटलें असतां सत्याग्रहास प्रतियोग म्हणून बहिष्कार टाकला जाईल हें अस्पृश्य लोकांना सांगत सुटण्याचें कांहींच प्रयोजन नाहीं. ज्या अस्पृश्यांनीं सत्याग्रहाची चळवळ सुरू केली आहे, त्यांना या भविष्याची प्रथम पासूनच पूर्ण कल्पना होती. पण या बहिष्काराला भ्यावें कोणीं? ज्याला ध्येय नाहीं तोच भिईल. ज्याच्या डोळ्यापुढें धगधगीत ध्येय आहे तो कदापि भिणार नाहीं. कारण, ध्येयवादी लोकांस पूर्णपणें माहीत असतें कीं, कोणतेंही ध्येय कितीही हलकें असलें तरी तें साध्य करण्यास तपाची आवश्यकता असतेच. हें ध्येय जितकें उच्च असेल तितकी तितकी तें मिळविण्याकरितां करावी लागणारी तपश्चर्याही खडतर प्रकारची पाहिजे. तपश्चर्येवांचून कोणीही आपलें ध्येय गाठल्याचा इतिहासांत पुरावा नाहीं. केवळ सुख आणि स्वास्थ्य हें माणसाचें जीवित-कर्तव्य आहे असें नाहीं. तसें जर असतें तर मनुष्यत्वाला साजेशीं तेजस्वी कार्यें या जगांत घडून आली नसतीं. पशूंना साध्या स्वास्थ्यामध्यें समाधान वाटणें शक्य आहे. पण मनुष्य आणि पशु यांमध्ये आहार, निद्रा, भय, वगैरे शारीरिक धर्म जरी सामान्य असले तरी बुद्धि ही खास देणगी परमेश्वरानें फक्त मनुष्यालाच दिली आहे. ती जेव्हां जागृत नसेल तेव्हां मनुष्य हा पशुच असतो. व साध्या स्वास्थ्यामध्ये तो सुख मानूं शकतो. परंतु तीच बुद्धि जागृत होऊन जिवंतपणाची जाणीव झालेल्या मनुष्याला ही स्मशानशांतता पटणें शक्य नाहीं. त्याला साधें स्वास्थ्य हवें किंवा आपलें बुद्धीने ठरविलेलें ध्येय हवें याचा निर्णय करावा लागतो. अस्पृश्य वर्ग आज जागृत झाला आहे. व त्यास साधें स्वास्थ्य हवें किंवा समता हवी, या दोहोंपैकी कोणत्यातरी पक्षीं निश्चय करण्याची वेळ येणार होती, ती आज आली आहे. व त्याप्रमाणे समता प्राप्त करून घेण्याचा त्यानें निश्चय केला आहे. आणि आमची खात्री आहे कीं, जागृत झालेली अस्पृश्य जनता आपली गति कुंठित करणाऱ्या सर्व अडचणी दूर करण्यास अवश्य तो स्वार्थत्याग करील, इतकेंच नव्हे तर प्राणावरही तिलांजलि देण्यास तयार होईल! इतक्या थराला गेलेल्या प्रजेस बहिष्काराची तमा काय असणार? व ज्यांनीं जाणूनबुजून ही तपश्चर्या पत्करली आहे त्यांना इषारा

देण्याचें काय कारण? बरें या विघ्नसंतोषी लोकांनीं वाजविलेल्या

सत्याग्रह विरुद्ध बहिष्कार

या भयसूचक घंटेचा नाद ऐकून भेदरून जाण्याचें कांहींच कारण नाहीं. कारण बहिष्कारासारखें आत्मघातकी शस्त्र कोणीही हातीं धरूं शकत नाहीं. व धरलेंच तर तें फार दिवस पाजळूं शकत नाहीं. ज्याप्रमाणें आम्हीं अस्पृश्य आहोंत हें आम्ही कबूल करणार नाहीं असें अस्पृश्य लोक म्हणतात त्याचप्रमाणें तुम्हीं स्वराज्याला लायक आहांत असें आम्ही कबूल करणार नाहीं असें इंग्रज लोकही स्पृश्य लोकांनाम्हणतात.जसें आज अस्पृश्य लोकांना ताळ्यावर आणण्यासाठीं बहिष्कार पुकारण्याची इषारत दिली जात आहे, त्याचप्रमाणें इंग्रज सरकारलाही ठिकाणावर आणण्यासाठीं स्वदेशीची ऊर्फ बहिष्काराची मोहीम सुरू करण्यांत आली होती, व ती किती तरी वर्षे चालू होती. परंतु सर्वांना ठाऊक आहे कीं, त्यापासून इंग्रज सरकारच्या केसालाही धक्का लागला नाहीं. याचे कारण अगदीं उघड आहे. जेथें परस्परांतील आर्थिक संबंध दाता व याचक अशा परींचा असतो तेथें ही बहिष्काराची मात्ना लागू पडण्याचा संभव असतो. कारण, दात्यानें जर याचकावर बहिष्कार घातला तर त्यानें दात्याचें कांहींच नुकसान होत नाहीं. परंतु जेथें परस्परांतील संबंध दानाच्या स्वरूपाचा नसून विनिमयाच्या स्वरूपाचा असतो तेथें बहिष्काराची मात्ना चालत नाहीं. अशा व्यवस्थेंत बहिष्कार घालणें म्हणजे विनिमयानेंहोणारास्वार्थबुडविणें असाच त्याचा परिणाम होतो. दरेकाची स्वार्थावर नजर असल्याकारणानें परस्परांवर बहिष्कार घालून विनिमयानें होणारा स्वार्थ बुडविण्यास कोणीच तयार नसतो. तसें जर नसतें तर गिरणींच्या मालकांना पोटभरू मजुरांवर कायमचा बहिष्कार टाकतां आला असता. व इंग्रज व्यापाऱ्यांविरुद्ध स्वदेशीच्या काळांत पुकारलेला बहिष्कारसिद्धीस गेला असता. हें घडत नाहीं याचें कारण असें कीं बहिष्कारानें जर फक्त शत्रूलाच घाव बसता तर त्याच्यासारखें इतरांस वठणीवर आणण्याचें दुसरें महान् शस्त्र नव्हतें. परंतु त्या शस्त्राची अशी विचित्र गति आहे कीं, त्याच्या माऱ्यानें शत्रूच्या बरोबर स्वतःलाही घाव होतो. जे लोक बहिष्काराची धमकी देतात त्यांना हें बहिष्काराचें शस्त्र एकेरी आहे किंवा दुहेरी आहे, याचा समज झाला नसावा, किंवा अस्पृश्य समाज परोपजीवी असून स्पृश्य समाज त्याचें पोषण करतो अशी त्यांनीं खोटी समजूत तरी करून घेतली असावी. हिंदु समाजाची रचना इतर समाजाप्रमाणें विनिमयावरच झालेली आहे. अशा परिस्थितींत कोणी कोणावर उपकार करतो असें मानण्याचें मुळीं कारणच नाहीं. धन्यानें नोकरास चाकरीस ठेविलें तर तूं मजवर कांहीं उपकार करीत नाहींस असें धनी त्यास मोठ्या दिमाखानें म्हणतो. परंतु मी उपकार करीत नाहीं हें तर खरेंच, परंतु तूं देखील मजवर कांहीं उपकार करीत नाहींस असें नोकरालाही धन्याला ठासून सांगतां येण्यासारखें आहे. जें काम स्वतःला करतां येतें तें काम इतरांकडून कोणीही सहसा करून घेत नाहीं. आपल्याकडून न होणारें काम करून घेण्यासाठींच परक्याची जरुरी लागते. धन्यानें संबंध सोडला तर नोकर लोक हवालदील होतील. पण नोकरानें संबंध तोडला तर जवळ पैंका असूनही धन्याची कुचंबणा होईल. एकूण, एकाला दुसऱ्याची जरुरी भासते, म्हणून हा परस्परांचा संबंध जुळून येतो. आणि स्वार्थाच्या पायावर उभारलेला हा संबंध सहजासहजीं कोणाच्यानें तोडवत नाहीं. कारण, त्यांत उभय पक्षाचीं हानि होते. तोंच न्याय स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्या संबंधास लागू आहे. अस्पृश्य लोक जे स्पृश्यांची नोकरी करितात ते आपण स्पृश्यांना उपकृत करतों, असें म्हणत नाहींत. तसेंच स्पृश्यांनींही त्यांना आपण पोसतों, अशी घमेंड मारूं नये. उभयतांचा संबंध निव्वळ स्वार्थाचा आहे. एकमेकांचें एकमेकांवांचून अडतें, म्हणून दोघेही पडतात. अशा व्यवस्थेनें सांधलेल्या लोकांना परस्परांवर बहिष्कार टाकणें शक्य नाहीं. व टाकलाच तर तो फार दिवस टाकणें अशक्य आहे.

स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्यातील आर्थिक संबंध जरी परस्परांतील स्वार्थाच्या भावनेवर अधिष्ठित झालेला असला तरी या दोन्ही वर्गांच्या धारणपोषणशक्तींत थोडा बहुत फरक आहे हें कबूल करणें प्राप्त आहे. व त्यामुळें एक दुसऱ्याला जितका मारक होऊं शकतो तितका पहिला दुसऱ्याला मारक होऊं शकत नाहीं. ज्यांची धारणपोषणशक्ति कमी प्रतीची आहे, त्यांनी ज्यांची धारणपोषणशक्ति श्रेष्ठ प्रतीची आहे, त्यांच्याशीं झगडण्याचा जर प्रसंग आला तर तो प्रसंग त्याना शेवटास नेणें जड जातें. कारण, "समर्थांसी द्वंद्व बांधुनी मग कोठें तगावें" अशी भ्रांत ज्यांची धारणपोषणशक्ति कमी प्रकारची असते त्यांना पडते. व तशी भ्रांत पडल्यामुळें ज्यांची धारणपोषणशक्ति श्रेष्ठ असते त्यांना विरोध करून एखादें शाश्वतहित प्राप्त व्हावयाचें असतें तें देखील त्यांना सोडून द्यावें लागतें. याचें उत्कृष्ट उदाहरण महाभारतांत पहावयास सापडतें. कौरवपांडवांची सैन्यें कुरुक्षेत्रावर लढाईस सज्ज झालीं असतां युद्धाला प्रारंभ करण्यापूर्वी भीष्म, द्रोण व शल्य अशा महापुरुषांचे पाद वंदन करून त्यांचा आशीर्वाद घ्यावा, असें युधिष्ठिरास वाटलें. व रणांगणावर आपलें कवच काढून ठेवून नम्रपणानें तो त्यांजकडे जाता झाला. शिष्टसांप्रदायाचें योग्य अनुकरण करणाऱ्या युधिष्ठिराला आशीर्वाद देणें त्यांना क्रमप्राप्त होतेंच. परंतु आशीर्वाद देतांना त्यांना आपल्या स्थितीची आठवण झाली आणि आमची बाजू सत्य आहे व कौरवांची बाजू असत्य आहे हें तुम्ही मान्य करीत असूनही सत्याच्या बाजूनें कां लढत नाहीं असा प्रश्न युधिष्ठिर कदाचित आपणांला विचारील याची जाणीव होऊन ते आपल्या मनांत ओशाळले ; व तो विचारण्यापूर्वीच त्यांनीं युधिष्ठिरास सांगितलें कीं,

अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।
इति सत्यं महाराज बद्धोऽस्म्यर्थेन कौरवैः।।

"मनुष्य अर्थाचा गुलाम आहे. अर्थ कोणाचा गुलाम नाहीं. असा खरा प्रकार असल्यामुळें, हे महाराज युधिष्ठिरा! कौरवांनीं आम्हांला अर्थानें बांधून टाकिलें आहे." असें म्हणण्याचा प्रसंग अस्पृश्य लोकांवर कां येणार नाहीं याचें दिग्दर्शन वरती केलेंच आहे. तथापि, आलाच तर त्यांची धारणपोषणशक्ति कसा तग धरील व

ते स्वावलंबी कसे होतील.

याचा विचार करणें इष्ट आहे, व म्हणून त्या विषयावर आमचे विचार प्रगट करण्याचें आम्हीं आज योजिलें आहे.

प्रथमतः अस्पृश्य वर्गांत ज्या अनेक जातींचा समावेश झाला आहे त्या जातींपैकीं कोणकोणत्या जातीस या बहिष्काराचा विशेष जाच होणार आहे हें ध्यानांत घेतलें पाहिजे. चांभार व ढोर या दोन धंदेवाईक जाती आहेत. अर्थात त्यांच्यावर बहिष्काराची मात्ना लागू होणें शक्य नाहीं. उलट त्यांनींच जर स्पृश्य लोकांवर बहिष्कार टाकला, नवीन जोडे बांधावयाचे किंवा जुने जोडे सांधावयाचें बंद केलें तर त्यांचें चालण्यासारखें आहे. त्याचप्रमाणें मांग लोकही धंदेवाईक लोक आहेत. त्यांनीं दोऱ्या, दोरखंडें, अगर केरसुण्या करावयाचें बंद केलें, तर त्यांच्यानेंही स्पृश्य लोक अडले जाणार आहेत. कारण बैलाला कासरा आणि मोटेला नाडा हीं शेतकऱ्यांच्या आयुधांपैकीं महत्वाचीं आयुधें आहेत व तीं मांग लोकांच्या हातीं असल्यामुळें स्पृश्य लोकांना त्यांच्यावर बहिष्कार टाकणें हितावह होणार नाहीं, उलट त्यांनींच जर बहिष्कार टाकला तर स्पृश्य लोकांना त्यांच्यापुढे नमावें लागेल. भंगी लोक तर स्पृश्य लोकांना एका क्षणांत नमवूं शकतील. त्यांचा धंदा जरी नीच मानण्यांत आला असला तरी त्या धंद्याची उपयुक्तता इतकी जबरदस्त आहे कीं, त्यांनीं मनांत आणलें तर रोगाचें सत्र साऱ्या शहरांत पसरून ते सारी वस्ती नामशेष करण्यास कारणीभूत होऊं शकतील. आतां महारांची काय गत आहे हें पाहूं. महारांना त्यांचा म्हणून जातीचा धंदा असा कांहीं नाहीं. अगदीं शेवटच्या पायरीचे कां होईनात पण ते राजपुरुषच आहेत. कारण सरकारी नोकरीवरतीच त्यांची उपजीविका आहे. सरकारी नोकराला कोणाचें घेणें नाहीं कोणाचें देणें नाहीं. त्यांलाही बहिष्काराचे भय नाहीं, असें महारांनांहि म्हणतां येण्यासारखं आहे. पण तें केव्हां? सरकारी नोकरी भली आणि आपण भलें असें महारांना म्हणतां येईल तेव्हां. परंतु त्यांच्या दुर्दैवानें त्यांना आज तसें म्हणतां येत नाहीं असें आम्हास वाटतें. याचें मुख्य कारण म्हटलें म्हणजे महारांचें वतन हें होय. या वतनामुळें महार लोक स्पृश्याधीन झाले आहेत. त्यांना स्पृश्याधीन होण्याचें कारण असें कीं, ज्यांच्या हाताखालीं महारांना नोकरी करावयाची असते ते अधिकारी सारे स्पृश्य लोकच असतात. हे लोक महारांपासून सरकारी नोकरी घेण्यापुरताच आपल्या अधिकाराचा उपयोग करतात असें नाहीं. ते आपल्या अधिकाराचा उपयोग महार लोक पायरीनें वागतात कीं नाहीं याची खबरदारी ठेवून त्यानीं पायरी सोडली तर त्यांना शासन करण्याकडेही त्या अधिकाराचा उपयोग करतात. सरकारी नोकरी वेळचे वेळीं न केल्यामुळें महारांना शासन झाल्याचें एक उदाहरण देतां आलें तर त्याच्या जोडीला पाटलाची लाकडें फोडली नाहींत म्हणून, मामलेदाराच्या घोड्याला गवत घातलें नाहीं म्हणून, कुळकर्ण्याची जमीन नांगरली नाहीं म्हणून, गावांत रयतेला जोहार घातला नाहीं म्हणून, गांवांत भाकरी मागण्याचें सोडून दिलें म्हणून, मेलेल्या जनावरांचें मांस खाण्याचें बंद केलें म्हणून, आंगांत चांगला पोषाख घातला म्हणून महारांना दंड झाल्याचीं हजारों उदाहरणें देतां येतील. या गोष्टींचा आणि सरकारी नोकरीचा कांहीं संबंध नाहीं. एकादा मुसलमान पाटील किंवा पारशी कुळकर्णी असता तर वतन म्हणजे महारांना सुखाची सावली झाली असती. त्यांनीं जर दंड केला असता तर सरकारी नोकरींत कुचराई केल्यामुळेंच केला असता. महारानें चांगला पोषाख केल्यामुळें, भाकरी मागण्यांचें सोडून दिल्यामुळें किंवा मृतमांस खाण्याचें बंद केल्यामुळें केला नसता. कारण, महारांनीं गलिच्छपणा टाकून सुव्यवस्थितपणें राहण्याचा उपक्रम केल्यामुळें त्यांचीं कांहीं मानहानी झाली किंवा महार मातला असें त्यास वाटलें नसतें. परंतु तेंच पाटील कुळकर्ण्यांचें जोडपें स्पृश्य हिंदुधर्मीयांचें असल्यामुळें त्याला महारानें पायरी सोडली तर संताप येतो. आणि संतापाच्या भरात हे जोडपे गुजगोष्टी करावयास लागून वतनामुळें प्राप्त झालेल्या अधिकाराचा दुरुपयोग करून महार सरकारी काम करीत नाहींत

असा खोटाच रिपोर्ट मामलेदाराकडे रवाना करतो. मामलेदार त्यास दुजोरा देऊन प्रांताकडे पाठवितो. आणि प्रांत हुकूम करतो कीं महारांना 'सस्पेंड' करा. अशापरी केवळ वरचे अधिकारी स्पृश्य जातीचे असून खोट्या धर्माभिमानाला बळी पडले असल्यामुळें वतनाची गदा महारांवर बसते व यामुळें महारांना स्पृश्याधीन होऊन राहिल्याशिवाय गत्यंतर उरत नाहीं. वतनामुळें महार लोकांस जसें स्पृश्याधिन होणें भाग पडतें तसेंच त्यांना वतनामुळें स्पृश्यावलंबी व्हावें लागतें. महार हे वतनदार कामगार या नात्यानें सरकारचे नोकर आहेत परंतु या नोकरीबद्दल मिळावयाचा पगार त्यांना सरकारकडून मिळत नाही. त्यांचा पगार म्हणजे बलुतें, व तें त्यांना देणार ती स्पृश्य जनता ! अशी ही वतनाची व्यवस्था असल्या कारणानें महार जात ही सहजासहजीं स्पृश्यावलंबी झाली आहे. काम जरी सरकारचें करणें झालें तरी त्या कामाबद्दल पगार द्यावयाचा किंवा नाहीं हे ठरविण्याचा अधिकार रयतेकडे आला आहे. व ती रयतही खोट्या धर्माभिमानाला बळी पडली असल्यामुळें महार लोक पायरीनें वागतात किंवा नाही याची खबरदारी घेतल्याशिवाय बलुतें आदा करीत नाही. एकूण अधिकाऱ्यांच्या व रयतेच्या कैचीत सांपडलेल्या महार प्रजेला या वतनव्यवस्थेमुळें स्पृश्यांची गुलामगिरी पत्करावी लागत आहे. ह्या गुलामगिरीतून जर महार लोकांना आपली सुटका करून घ्यावयाची असेल तर त्यांनी आर्थिक स्वातंत्र्य मिळविलें पाहिजे व म्हणूनच आम्ही सांगतों कीं प्रथम

महार वतनव्यवस्थेंत सुधारणा करा.

त्यांतील पहिली सुधारणा ही कीं इनाम जमिनीवर भर आकार देऊन जर जमिनी त्यांना ठेवतां आल्या तर त्यांनी वतनी नोकरी अजिबात सोडून द्यावी. म्हणजे एका दमांत स्पृश्याधीन व स्पृश्यावलंबी झालेली महार प्रजा आर्थिक दृष्ट्या स्वतंत्र होईल. एवढें जरी करतां आलें नाहीं तरी त्यांनी रयतेकडून बलुतें घेण्याऐवजी सरकारकडून पगार मागावा. यानें ती स्पृश्याधीन राहिलीं तरी ती निदान स्पृश्यावलंबी राहणार नाहीं. ही सुधारणा घडून आल्यास बहिष्काराचा जाच आपणास होईल अशी चिंता करण्याचें काही विशेष कारण महार लोकांस उरणार नाही.

वतन सोडून तुम्हीं स्वतंत्र व्हा असें महार लोकांस सांगितलें असतां वतन सोडलें तर आम्हांस दुसरा उपजीविकेचा मार्ग कोणता असा ते लोक उलट प्रश्न करीत असतात. खरें म्हटलें असता हा प्रश्न महार लोकांनी करावयाचें कांहीं कारण नाहीं. जो माणूस जन्माला येतो तो कांहीं आपल्या साठी एकादा पोट भरण्याचा धंदा बरोबर घेऊन येत नाहीं. जन्मास आल्यानंतर त्याच्या लायकीप्रमाणें तो कोणता ना कोणता उद्योग करून आपलें पोट भरतोच. मग महारांनाच कां भरतां येणार नाहीं? तथापि, आर्थिक स्वातंत्र्याचे उपाय म्हणून आम्हीं त्यांना एक दोन सूचना करीत आहोंत. आमची महार लोकांना पहिली सूचना अशी आहे कीं तुम्ही आपल्या

निराळ्या वसाहती करा.

महार लोकांना गावाचा मोठा अभिमान आहे. वडिलांचा गांव सोडून जाणें याचें त्यांना मोठें कोडें पडतें. वडील मेले तेथेच मरणें हे आपलें कर्तव्य आहे असें ते समजतात. गांवांत महारांना जर मानापानानें लोक वागवते तर गावाबद्दल अभिमान बाळगणे रास्त होते पण जेथे गांवांतले लोक महारांना कस्पटासमान लेखतात, लहान सहान कारणावरून त्यांचा गांव बंद करतात, ज्या गावांत शिवीशिवाय कोणी बोलत नाहीं, त्या गावांत राहण्याचा आग्रह महारांनी धरावा ही मोठ्या शरमेची गोष्ट आहे. अशा प्रकारच्या जुलमाची कहाणी महार लोकांस कोणी सांगावयास नको. सोलापूर जिल्ह्यांत मासणूर, रातंजन, राळेरास, पानगांव, सुरडी, मालवंडी, चिखर्डे, कासेगांव, शिरवावी वगैरे गांवांत महार लोकांवर गांवकऱ्यांचा कसा जुलूम चालला आहे हें बहिष्कृत भारताच्या वाचकांस श्रुत आहेच. या गांवांपैकी कित्येक गांवांनी महारांना हाकून द्यावयाचा निश्चय केला आहे व तो ते शेवटास नेण्याच्या विचारांत आहेत. या परिस्थितीस तोंड देणें महार लोकांना कठिण पडतें. कारण दोन अडीचशें उंबऱ्यांच्या गांवांत महारांची काय ती दहापांच घरें असतात. अशा चिमुकल्या लोकांस बहुसंख्यांक जातींतील गुंड लोकांच्या अत्याचारास पुरें पडणें शक्य नाही. तेव्हां दरेक गांवांत पांच पांच दहा दहा घरांची तुरळक वस्ती ठेवून कोंडमारा करून घेण्याऐवजी निरनिराळ्या गांवांतील लहान लहान वस्ती उठवून त्यांची एक निराळी वसाहत केली तर ही व्यवस्था त्यांच्या सर्वस्वी हिताची होणार आहे. अशा प्रकारच्या वसाहती जेथे जेथे फॉरेस्ट जमिनी आहेत तेथें तेथें जर करण्यांत आल्या तर वतन गेल्यामुळें होणारें नुकसान शेती करून महारांना हजारों पटीनें भरून काढतां येईल. व तेंही कोणाची गुलामगिरी न करतां स्वतंत्रपणें करतां येईल. अशा वसाहतीपासून नुसती उपजीविकाच होईल इतकेंच नव्हे तर त्यापासून दुसरे पुष्कळसे फायदे होण्यासारखे आहेत. गांवांत राहिल्यानें महारांना कोणताच व्यवसाय करता येत नाही. परंतु तेंच महार लोकांनी निराळी वसती केली तर त्यांना सर्व प्रकारचे मार्ग मोकळे होतील. महार पाटील होऊं शकेल, महाराला किराण्या मालाचें दुकान घालतां येईल, महाराला शिंप्याचें दुकान घालतां येईल. जो उद्योग आज महारांना गांवांत राहून करतां येत नाही, तोच उद्योग निराळी वस्ती केल्यावर महारांना करावयास सांपडेल. निराळी वस्ती केल्यापासून एवढाच फायदा आहे असें नाहीं. त्याशिवाय आमच्या मतें दुसराही आणखी महत्त्वाचा फायदा आहे. उपजतांच महाराच्या मुलाच्या पोटांत शिवाशिवीचें भय बसतें. ह्याला शिवशील, त्याला शीवशील हा नित्याचा शब्द त्याच्या कानावर पडत गेल्यानें तें मूल स्वतःस जें अपवित्र व हीन मानूं लागतें तें शेवटपर्यंत तसेंच मानून राहातें. हे त्याच्या मनावरील दडपण एकदां बसलें कीं तें कायमचें राहतें. व त्याचें मन असें कमकुवत झाल्यामुळें त्याच्या हातून पुढें कोणतेंच पुरुषार्थाचें कार्य होत नाहीं. या नव्या वस्तींत वाढलेली महारांची मुलें निर्भयपणें वाढतील. शिवाशिवीची भाषा त्यांच्या कानावर पडण्याचा कुयोग येणार नाहीं. आपण इतर कोणापेक्षां कमी आहोंत व इतर कोणी आपणापेक्षां श्रेष्ठ आहेत असे त्यांना वाटणार नाहीं व तीं मनाने दुबळी होणार नाहींत. हा लाभ फार महत्त्वाचा आहे. व त्याबरोबरच जर शेतीसारख्या स्वतंत्र उपजीविकेचें साधन हाती येत आहे तर याचा फायदा महार लोकांनी अवश्य घ्यावा. या नव्या वसाहती घडवून आणण्यास दोन प्रकारची मदत पाहिजे आहे. (१) सरकारचें सहाय्य पाहिजे. (२) महार लोकांनी गांव सोडण्यास तयार झालें पाहिजे. पैकीं सरकारचें सहाय्य मिळणें कठीण नाहीं. म्हैसूर संस्थानांत अस्पृश्य वर्गांतील लोकांना प्रत्येक कुटुंबास ७ एकर जमीन देऊन त्यांची निराळी वसाहत करण्याचें निश्चित झालें आहे. आपल्या इलाख्यांतही इंग्रज सरकारनें बेरड लोकांची अशाच प्रकारची वसाहत करण्याचें योजिलें आहे. तेव्हां तीच योजना महार लोकांस लागू करण्यास सरकार माघार घेईल असें वाटत नाहीं. प्रश्न इतकाच आहे कीं, महार लोक आपला गांव सोडून आपली निराळी वसाहत करण्यास तयार होतील काय?

सर्वच महार लोकांना शेतीवर उपजीविका करतां येईल इतकें मोठें क्षेत्र सांपडणें कठिण आहे. तेव्हां शेतीला जोडून दुसरा कांहीं तरी धंदा महार लोकांनी करणें अवश्य आहे. महार जात ही धंदेवाईक जात नाही. अर्थात तिला जो धंदा करतां येईल तो धंदा तिनें करण्यास कांहीं हरकत नाहीं. एवढी गोष्ट कबूल करणें प्राप्त आहे कीं, पैशाच्या व अनुभवाच्या अभावी श्रेष्ठ प्रतीचे किफायतशीर धंदे या जातींतील लोकांना करतां येणें शक्य होणार नाहीं. शक्य झालेंच तर एकादा कनिष्ठ प्रकारचा धंदा हाती घेता येईल. परंतु ब्राह्मण्याच्या भुताटकीनें पछाडलेले महारलोक हीन धंदा पत्करण्यास तयार होतील असें संभवत नाहीं. ज्या धंद्याला घाण नाहीं किंवा जो अमूक एका जातीचा धंदा होऊन बसला नाही असा एकादा धंदा करतां येण्यासारखा असला तर तो करण्यास कदाचित महार लोक उद्युक्त होतील. आमच्या मतें अशा प्रकारचा एकच एक धंदा म्हणजे खादी विकण्याचा आहे व महार लोकांना आमची शिफारस आहे कीं, तुम्ही

खादी विणा.

त्यांना आंता कदाचित असें वाटेल कीं, आम्हीं विणलेली खादी घेणार कोण? व ती जर कोणी घेतली नाहीं, तर खादी विणल्याचा उपयोग काय? परंतु हा प्रश्न सोडविणें कांहीं बिकट नाहीं. महार लोकांना स्वतःचे उपयोगासाठी कपडा विकत घ्यावा लागतोच. तेव्हां सर्व महार लोकांनी जर खादीचें कपडे वापरण्याचा निश्चय केला आणि महारांनी विणलेल्या खादीशिवाय दुसऱ्या कोणाची खादी घ्यावयाची नाहीं अशी जरी शपथ घेतली तरी विणकर महांरांना स्वजातीची इतकी मोठी गिऱ्हाईकी होईल की तो त्यांना पुरून उरेल. या दोन गोष्टी अमलांत आणण्यास द्रव्याचें साहाय्य लागेल. परंतु तें साहाय्य मिळण्यास फारसे प्रयास पडणार नाहींत. महार लोकांचा निश्चय झाला म्हणजे बस्स आहे.

महारांना जर आपली माणसकी मिळवावयाची असलीं तर त्यांनी रयतेच्या गुलामगिरीतून मुक्त झालें पाहिजे. आणि जर त्यांना मुक्त व्हावयाचें असेल तर त्यांना वरील गोष्टी एक निश्चयानें करावयास पाहिजेत. त्याशिवाय त्यांचा मार्ग सुकर होणार नाही हें त्यांनी ध्यानांत घ्यावें.

पृष्ठ ७ वरून पुढें चालू.

विविध विषय संग्रह.

सुखाच्या आड दुःखाचे डोंगर फेकूं नयेत. वतनदारांनो? काहो तुम्हीं गांवें सोडून मुंबईस पोटें भरण्यास गेलां. तुम्हांला चहा, पाव, म्हसका, भात-चपाती वेळेवर मिळतें म्हणून तुम्हांला वाटतें खेडे गांवींसुद्धा महार हेंच खात असतील. पण नाहीं हो नाहीं. कधी कधी मिरची भाकरी, कधी कोरडी तर कधी शिळे तुकडे, तर कधी उपाशीसुद्धा दिवस कंठावे लागतात. हे हाल कशापायी तर वतनी बेडी पायांमध्ये आहे म्हणून. असे दुःखाचे दिवस भोगावे लाग-

तात. ज्या माणसांस अशा वतनाचा अनुभव आला आहे त्यांना असें झालें आहे कीं वतनबेडी कधीं व केव्हां आमच्या पायांतून तुटून पडेल ती पडो.

आतां प्रश्न हा उद्भवला आहे कीं महारवतन खालसांत झालें व कुळकर्णी वतनाची तर विल्हेवाट झालीच म्हणा, पण पाटीलकी वतन अॅक्टांत जमा मग पाटीलकी राहील कीं जाईल ह्या भीतीनें ब्राह्मण ब्राह्मणेतर वर्तमानपत्रें बोंबा ठोकून ओरडण्यास सुरवात झाली आहे. व कांहीं ठिकठिकाणीं अशी पिसाळलेलीं कुत्रीं डॉ. अंबेडकरसाहेब यांना चावा घेण्याच्या मागें लागलीं आहेत. तेव्हां सर्वत्र महार बांधवांस नम्रतेनें सांगणें आहे कीं, डॉ. साहेबांच्या विलास बाजारबसव्यांचें न ऐकता पाठिंबा देणें योग्य आहे. व डॉ. साहेबांच्याविरुद्ध ज्या सभा व ठराव पास झाले त्यांचा आम्ही तीव्र निषेध करतों. कळावें.

आपले नम्र वतनी महार,
१ अनंत केशव गायकवाड दिवेकर,
जुबिली रोड नं. ३, पुणें.
२ धर्माजीराव सदाशिव सावंत,
वतनदार, सातारा.

आत्मपरिचय.

सभा इतर सभासमारंभ व इतर वृत्त.

सोमवंशीय गुरु दत्त प्रासादिक भजन समाज, मुंबई यांचे विद्यमानें २४ वा वार्षिक दत्तजयंत्युत्सव

ता. ५-१२-२७ सोमवार ता. ६-१२-२७ मंगळवार या दोन दिवसांत दिंडी भजनकारांचें सुस्वर भजन मराठे, महार, आणि मांग मिळून मिश्र भजन करण्यांत आलें. व श्री. जावळे हेड मास्तर यांचे अध्यक्षतेखालीं कै. दादा साहेब बाळाराम आंबेडकर यांचें निधनाबद्दल दुःखवटयाची सभा भरविण्यांत आली हीती.

ता. ७-१२-२७ बुधवार रोजीं रात्रौ ९॥ वाजता मे. डॉ. आंबेडकर, बार-अॅट-लॉ यांचे अध्यक्षतेखालीं जंगी जाहिर सभा भरली होती. ती सभा मे. डॉ. आंबेडकर यांच्या सूचनेवरून मुंबई शहरांतील जुनें पुढारी रा. रा. कोंडाजी रामजी मास्तर यांचे अध्यक्षतेखालीं भरविण्यांत आली. लोकसमुदाय चार हजारांवर होता. समेंत खालील प्रमाणें ठराव पसार करण्यांत आले.

(१) जिल्हा व तालुका निहाय महार वतनदार संघ स्थापन करावेत, अशी या सभेची सर्व वतनदार महार बंधूंस विनंती आहे. (२) मुंबई म्युनिसिपल स्कूल्स कमेटीच्या कांहीं हिंदु सभासदांनीं म्युनिसिपालिटीच्या शाळेमध्यें स्पृश्य मुलांबरोबर अस्पृश्य मुलांना बसविण्यासंबंधीं व एकाच भांड्यांमधून पाणी पिण्यासंबंधीं विरोध केला याबद्दल ही सभा त्यांच्या या वृत्तीचा तीव्र निषेध करिते. (३) महाड सत्याग्रहास प्रत्येक अस्पृश्य बंधूंनी व हितचिंतकांनीं हस्तें परहस्तें मदत करावी अशी ही सभा त्यांस आग्रहाची विनंती करते. (४) रा. रा. तुळशीराम येसूजी फूलपगार यांची जुन्नर तालुका लोकल बोर्ड मध्यें पुढील वर्षी नेमणूक करावी अशी या सभेची सरकारास विनंती आहे. (५) जन्मजाति विभागशः या तत्वानुरूप हिंदु समाजाची घटना झाली असल्यामुळें हिंदु समाजाची स्थिति अत्यंत हीन अशी झाली आहे, यास्तव गीतेंत सांगितल्याप्रमाणें गुणकर्म विभागशः या तत्वाचा अवलंब करून एक वर्ण अस्तित्वांत आणावा व धर्म गुरूंनीं जाती जातींत मिश्र विवाह सुरू करण्याचा प्रयत्न करावा. तसा जर ते प्रयत्न करणार नाहींत व जातीभेद मोडणार नाहींत तर अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांना आपली अस्पृश्यता नाहींशी करण्याकरितां परधर्माचा अवलंब करावा किंवा नाहीं याचा विचार करावा लागेल.

हा ठराव रा. रा. एन. टी जाधव यांनीं मांडला व त्यांस अनुमोदन मे. डॉ. आंबेडकर यांनीं दिलें. डॉ. आंबेडकर यांनीं आपल्या भाषणांत एकवर्ण, एकतत्व व एकजाती याचा जर हिंदु समाजानें अवलंब केला तर हिंदु धर्माला लागलेली ग्लानि न राहतां स्पृश्य आणि अस्पृश्य हे शब्दच स्वप्नांत दिसावयाचे नाहींत. नंतर रोमन लोकांचा दृष्टांत देऊन लोकांच्या मनावर परिणामकारक असेंच भाषण केलें. वरील इतर ठरावावर श्री. जावळे हेडमास्तर, कोंडदेव श्रीराम खोलवडीकर, के. बी. जाधव, धोंडीराम गायकवाड, मारुती साबाजी गायकवाड, केशव सिरसोबा सकटे, गणपतबुवा जाधव, निर्मळराव गंगावणे, अढांगळे, भिमाजी अमूंडीकर, विठुलराव उपशाम, वगैरे वक्त्यांचीं परिणामकारक अशीं भाषणें झालीं. नंतर अध्यक्षांनीं समारोप करून रा. रेवजी दगडूजी डोळस यांनींही अध्यक्षांच्या विनंतीवरून महाड प्रकरणासंबंधानें स्फूर्तीदायक भाषण केलें. नंतर समाजाचे सेक्रेटरी श्री. गंगावणे यांनीं सर्वांचे आभार मानून पुष्पहार होऊन मे. डॉ. आंबेडकरांच्या जयजयकारांत सभा बरखास्त झाली. नंतर १२ वाजतां ह. भ. प. रघुनाथबुवा लोणीकर यांचें हरिकीर्तन झालें. समेंत महाड सत्याग्रहास डोळस ५ रु देवीदास ५ रु. मुनशी ५ रु. व इतर २४ रु. मिळून ३९ रु. मिळाले.

ता. ८-१२-२७ शुक्रवारीं चंद्रग्रहण असल्यामुळें श्रीदत्ताच्या पालखीची मिरवणूक रहित करून दिंडीभजनकारांचें भजन झालें.

ता. ९-१२-२७ शुक्रवारीं रात्रौ ८॥ वाजतां श्रीगुरुदत्ताच्या पालखीची मिरवणूक झाली. मिरवणुकीस दहा हजारावर लोकसमुदाय जमला होता.

ता १०-१२-२७ शनिवार रोजीं हरिप्रसाद भोजन समारंभ साजरा करण्यांत आला. अशा प्रकारें हा महार समाजांतील उत्सव मोठ्या आनंदानें पार पाडण्यांत आला.

आपला नम्र,
निर्मळ लिंबाजी गंगावणे,
सेक्रेटरी, सो. गुरु दत्त प्रासादिक भजन समाज, मुंबई.

सोलापूर जिल्हा वतनदार महार परिषद, सोलापूर.

अधिवेशन २ रें.

पांच हजारांवर लोकसमुदाय.

(खास आमच्या बातमीदाराकडून)

बहिष्कृत हितकारिणी सभेस ४४५ रुपये देणगी.

पूर्वी प्रसिद्ध केल्याप्रमाणें शनिवार ता. २६/२७ नवंबर रोजीं सोलापूर जिल्हा वतनदार महार परिषदेचें २ रें अधिवेशन सोलापूर मुक्कामीं डॉ. भिमराव आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरलें होतें. परिषदेला सोलापूर जिल्ह्यातील दरेक खेड्यांतील प्रतिनिधि आले होते. ता. २६ रोजीं शनिवारीं पांच वाजल्यापासूनच लोकांची अलोट गर्दी जमण्यास सुरवात झाली. सर्वांचे डोळे डॉ. आंबेडकर साहेबांच्या येण्याचे वाटेकडे लागून राहिले होते. बरोबर सात वाजतां डॉ. आंबेडकर साहेब आपल्या परिवारांतील मंडळींसह सभामंडपांत आले. त्यांच्या येण्याबरोबर सर्व मंडळीनें उभे राहून प्रचंड टाळयांच्या कडकडाटांत त्यांचें स्वागत केलें. नंतर मुलांनीं ईशस्तुतिपर गायन म्हटल्यावर परिषदेचे स्वागताध्यक्ष जिवाप्पा ऐदाळे यांनी परिषदेच्या कामास सुरवात केली व त्यांचें खालीलप्रमाणें स्वागतपर भाषण झालें:—

प्रिय बंधु भगिनींनो, आजच्या शुभ दिवशीं सोलापूर येथील स्वागत मंडळातर्फे मी आपलें अंतःकरणपूर्वक स्वागत करतों. आजचा हा मंगलमय प्रसंग पाहून मजप्रमाणेंच सोलापूर येथील आबालवृद्ध महार बांधवांना अत्यानंद होत आहे. ज्या अनाथनाथ भगवंताच्या कृपेनें आजचा हा सुप्रसंग घडून आला त्या जगत्पालक प्रभूचेही आपण अंतःकरणपूर्व आभार मानले पाहिजेत.

बांधव हो, आपल्या पुण्यदर्शनानें आम्ही पुनीत झालों आहोंत. आपण दूरदूरचा प्रवास करून आणि बऱ्याच अडचणी व त्रास सोसून परिषदेच्या कार्यास शोभा आणली आहे. आपलें यथायोग्य स्वागत करण्याचीं आमच्या अंगीं पात्रता नसून परिषदेच्या तयारीकरितां पुरेसा वेळही मिळाला नसल्यामुळें आपलें स्वागत करण्यांत कांहीं न्यूनता दिसून येईल, हेंही आम्ही जाणून आहोंत; तरी आपण आमच्या पवित्र ध्येयाकडेच दृष्टि देऊन भगवान् श्रीकृष्णाप्रमाणें दुबळ्या पण शुद्धप्रेमी सुदाम्याचे हे मूठभर पोहे गोड करून घ्याल अशी आशा आहे.

सोलापूर येथील थोरल्या महारवाड्यांतील मंडळींना परिषदेसंबंधानें विशेष माहिती नसल्यामुळें हातीं घेतलेलें कार्य निर्विघ्नपणें पार पडतें कीं नाहीं याजबद्दल बरीच काळजी वाटत होती. पण श्री. विश्वनाथबुवा बंदसोडे, वगैरे मंडळीच्या चिकाटीच्या प्रयत्नामुळें आणि रा. तोरणें मास्तर, रा. उद्धवराव शिवशरण मास्तर व जिल्ह्यांतील इतर उत्साही मंडळी यांच्या परिश्रमामुळें ती चिंता बरीच कमी झाली. तसेंच परिषदेचें कार्य यथायोग्य होण्याचें कामीं आजपर्यंत अस्पृश्यांच्या बाबतींत जशी सहानुभूती दाखविली तद्वत या वेळींही श्री. एस. एन. कोटणीस, व्हाँ. प्रे. सोलापूर म्यु. श्री. व्ही. वडेपल्ली, श्री. के. आर. ओक, मे. हेल्थ ऑफिसर मि. कारव्हान. श्रीयुत माणिकचंद रामचंद शहा, श्रीयुत रेवणसिद्दप्पा गौरप्पा सल्गर, सरदेशमुख, सॅनेटरी इनस्पेक्टर, यांनीं बरेच श्रम सोसून सहाय्य केलें, याबद्दल त्यांचेही आभार मानणें जरूर आहे.

बांधव हो, आजचा सुयोग अपूर्व तर खराच, पण तो एका विशेष कारणामुळें विशेष आल्हादकारक आणि विशेष मंगलमय झाला आहे. तें कारण म्हणजे आपल्या सुदैवानें आपणांस लाभलेले आजचे सभापति हेंच होय. कर्तव्य योग्य तऱ्हेनें बजावणें हाच मानवांचा श्रेष्ठ धर्म, हें ज्यांचें ब्रीद त्या डॉ. साहेबांनीं मागें आज अपरिहार्य अशा अनेक अडचणी आणि जबाबदारीचीं अनंत कामें असतांना ती सर्व बाजूला सारून त्यांनीं आम्हांला आपल्या विद्वत्तापूर्ण व विवेकपूर्ण अशा अद्भुत व्यवहारज्ञानाचा लाभ करून देण्यासाठीं आगमन केलें. यावरून त्यांची समाजकार्यावरील निष्ठा आणि प्रेम हीं व्यक्त होत आहेत. तसेंच आपल्या समाजाच्या आजच्या गरजा आणि त्या भागविण्याचे मार्ग त्यांनीं आपल्या अगाध अभ्यासी व चिकित्सक दृष्टीनें चांगले चोखाळलेले

आहेत. आणि मला पूर्ण खात्री आहे कीं, डॉ. साहेबांच्या योगें आपल्या समाजाचा फार मोठा उत्कर्ष होणार आहे.

बंधुनो, आज आपण समताप्रिय इंग्रज प्रभूंच्या-राज्यछत्राखाली असल्यामुळें, व कोणाही मानवांच्या नैसर्गिक हक्कांची पायमल्ली होऊं नये, असा या अमदानीचा दंडक असल्यामुळें आपल्या प्रगतीचे सर्व मार्ग खुले झाले, असें आपल्या भाबड्या समजुतीस घटकाभर वाटूं लागतें. पण धर्माच्या नांवाखाली अधर्म करणाऱ्या प्रचलित हिंदुधर्माच्या काल्पनिक उच्चनीचत्वानें घेरलेल्या आणि खऱ्या राष्ट्रधर्मापासून च्युत झालेल्या कोटच्यावधि अविवेकी हिंदूंच्या सामाजिक पक्षपाताकडे पाहिल्यावर चटकन लक्षांत येतें कीं, समताप्रिय आंग्ल प्रभूंच्या राज्यांत खुल्या झालेल्या आमच्या प्रगतीच्या मार्गावर काल्पनिक श्रेष्ठत्वानें जखडलेल्या याच हिंदु बांधवांकडून कांटे पसरले जातात! अस्पृश्यतेसारखा अमानुष अन्याय धर्माधिकारी आणि समाजाचे पुढारी यांच्या दृष्टींत भरत नाहीं. ट्रान्सवाल-केनियाकडे होणारा छोटासा अन्याय पाहून यांचीं काळजें तडकतात, पण स्वदेशांत स्वधर्मबांधव-बहिष्कृतांचा स्वकीयांकडूनच होणारा अमानुष छळ यांना दिसत नाहीं. म्हणजे हे पाहून आंधळे आणि ऐकून बहिरे होतात असेंच म्हणणें रास्त होईल! विद्येची द्वारें जशीं सर्वांना सारखीं खुलीं आहेत, तसाच सार्वजनिक साधनांचा उपभोगही सर्वांस घेता यावा, अशी अपेक्षा करणाऱ्या इंग्रज प्रभूंच्या राज्यांत पाणी पिण्याच्या सार्वजनिक ठिकाणीं ज्यांच्याकडून रणें माजविलीं जातात आणि बहिष्कृतांना भयंकर मार खावा लागतो, त्यांच्याकडून आमचा उद्धार कसा होणार? ज्यांच्या घरांत-धर्मांत अशी स्पृश्यास्पृश्यतेची घाण आहे, ज्यांच्या आचारविचारांत आणि उच्चारांत बिलकुल संघटना नाहीं, त्यांनी परधर्मीयांची शुद्धि करून स्वधर्मोद्धाराची कितीही ढोंगें माजविलीं तरी प्रस्तुत हिंदुधर्माच्या जहरी भेदाभेदानें होरपळलेला बहिष्कृत समाज त्याला काय म्हणून भाळणार!

बंधूंनो, जगाच्या पाठीवर प्रत्येक समाज आज मानवी प्रगतीच्या शर्यतीमध्यें आपला नंबर वर लागावा म्हणून सारखा आटोकाट प्रयत्न करीत आहे. आणि इंग्रज प्रभूच्या राज्यांत आपणांसही परिस्थिति अनुकूल आहे. डॉ. आंबेडकरसाहेबांसारखे विद्वद्रत्न आणि समाजदीपक व मार्गदर्शक आहेत. अशा शुभकाळीं आपल्या उन्नतीचा मार्ग आपण चोखाळावयास नको काय? "माझे म्हणून रहा आणि भीक मागून खा" अशा मनोवृत्तीच्या वरपांगी स्वकीय म्हणणाऱ्यांच्या झुलावणीला झुगारून आपल्या ध्येयाचा इष्ट मुक्काम गांठण्याचा प्रयत्न करावयास नको काय? आपणांस धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक-सर्वच बाबतींत—पदोपदी हलक्यासलक्या मानवी हक्कांसही मुकावें लागत आहे, आणि मानहानीचा भरपूर बोजा पदरीं पडत आहे. हें बहुत दिवसांच्या परिचयानें कळून चुकलें असतां, आणि काल्पनिक धर्मबंधनांनी घट्ट जखडल्यामुळें चोहोंकडून कोंडमारा झाला असतांही आपण जर नशीबावर हवाला ठेवून स्वस्थ बसूं तर, थोड्याच अवधींत आपल्या समाजाच्या ठिकऱ्या ठिकऱ्या झाल्याशिवाय राहणार नाहींत; आणि जोंपर्यंत उच्चनीचत्वाच्या रक्तपितीनें फदफदलेली अर्वाचीन हिंदुमनाची चौचाल भावना हिंदुस्थानांत जिवंत राहणार तोपर्यंत आपणांसही अस्पृश्यतेच्या नरकतुल्य कर्दमांत खितपत पडावें लागणार! !

अशी माझ्याप्रमाणेंच तुमच्याही मनाची खात्री झालेली असेल. सज्जनहो, आपल्या समाजाचें शौर्य, धैर्य, कर्तबगारी आणि स्वाभिमान खर्ची करून टाकण्यासाठींच कीं काय कोण जाणे, आधुनिक हिंदुधर्माच्या कारवाईनें आपल्या समाजाभोंवतीं गाढ अज्ञानाचें जाळें पसरल्यामुळें आजची ही कमालीची दैन्यावस्था आपणांस भोगावी लागत आहे. बहुतेक खेड्यापाड्यांतून महारांची किती केविलवाणी अवस्था झाली आहे, याचा आपणां सर्वांना अनुभव आहेच. रयतेच्या शेतांमळ्यांत फुकटच राबणूक करावी, सरकारची सारावसुली, टपाल नेणें आणणें, तालुक्याला खजिना पोंचविणें अशा कामाच्या हजारपट बोजा म्हणजे छोट्यामोठ्या अधिकाऱ्यांच्या जोड्याच्या बिगारी, वैरणीच्या बिगारी, धान्याच्या बिगारी, भाजीपाला फळफळावळीच्या बिगारी वाहतां वाहतां सर्व ठिकाणच्या महारांच्या हाडांची काडें झालीं आहेत. रयत आणि सरकार अशा दोन्ही घरीं अखंड राबणाऱ्या महाराला पोटाची आग शमविण्यापुरती मीठभाकर आणि अंग झांकण्यापुरतें जाडेंभरडें वस्त्र मिळणें महामुष्कीलीचें झालें आहे. इतकेंच नव्हे तर, बलुत्याबद्दल तक्रार करणाऱ्या महारांना कित्येक खेड्यांत तेल, मीठ, धान्य वगैरे मिळण्याची बंदी करणें, गांवांत व रानांत फिरण्याची मनाई करणें, विहिरीच्या पाटाला पाणी न भरूं देणें इत्यादि प्रकारांनीं कोंडमारा केला जात आहे, आणि याबद्दल वरिष्ठ अधिकाऱ्यांकडे अर्ज केल्यास ते स्वतः चौकशी न करतां खालच्या अधिकाऱ्यांकडे प्रकरण पाठवितात, ते पुनः पाटीलकुळकर्ण्यांकडे पाठवितात, पण पाटील-कुळकर्णी रयतेपैकींच असल्यामुळें आणि महारांची तक्रारही रयतेविरुद्ध होत असल्यामुळें रयत, पाटील-कुळकर्णी मिळून महारांच्या विरुद्ध भलतेसलते खोटे रिपोर्ट करून त्यांची कोठेंच दाद लागू देत नाहींत. तसेंच, बहुतेक ठिकाणीं आमच्या गरिबीमुळें आमच्या वडिलाजित नांदणुकीच्या जाग्यावर कठडे घालण्याचें झालें नसल्यामुळें उपरोक्त लोकांकडून आमच्या कित्येक गांवच्या जागा गांवठाणांत जमा केल्या गेल्या, व ज्या आहेत त्याही जाण्याची धास्ती वाटत आहे. अशा प्रकारच्या भयंकर परिस्थितीमध्यें आमचा निभाव लागणें शक्य नसल्यामुळें चालू वतनपद्धतींत फेरफार करणें जरुर झालें आहे. आणि तशा प्रकारचे म्हणजे आपल्याला सर्व बाबतींत पोषक होणारे फेरफार केलेलें वतनबाबीचें बिल डॉ. आंबेडकरसाहेब लवकरच मुंबई का. कौं. मध्ये आणणार आहेत, व त्यायोगे वतनबाबतींत आपलें कल्याण होणार आहे.

सद्‌गृहस्थहो, महार समाजाच्या दैनावस्थेची कर्मकहाणी नव्हे-वनवास-पुराण फारच मोठें असल्यामुळें तें समग्र सांगण्यास वेळ फार पाहिजे; आणि आपण डॉ. आंबेडकरसाहेबांचें सर्व व्यापक आणि विचारपरिप्लुत भाषण ऐकण्यास आतुर झाल्यामुळे मी आपला फार वेळ घेऊं इच्छित नाहीं. आतांपर्यंत आपण माझें भाषण शांतपणें ऐकून घेतल्याबद्दल आपले पुनः एकदां आभार मानून मी माझें भाषण पुरें करतों."

नंतर अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर साहेब यांचे सुविचार-परिप्लुत असें भाषण झालें. **(हें भाषण अग्रलेखांत स्वतंत्र छापलें आहे.)** डॉ. आंबेडकर यांचे भाषण चालू असतां सर्व लोक अगदीं चित्रासारखे तटस्थ होऊन शांत चित्तानें ऐकत होते. त्यांचे भाषण अगदीं साधें पण मार्मिक आणि परिणामकारक झालें. अध्यक्षांच्या भाषणानंतर परिषदेचें पहिल्या दिवसाचे काम आटोपलें. नंतर त्याच मंडपांत त्याच वेळीं महारवतनांचें दुरुस्तीचे जे बिल डॉ. आंबेडकर साहेबांनीं मुंबई कौन्सिलमध्यें आणलें आहे त्याला पाठिंबा देण्याकरितां शेट माणेकचंद शहा यांच्या अध्यक्षतेखालीं दुसरी सभा सुरू झाली. त्या सभेंत पुढें लिहिलेला ठराव मांडण्यांत आला. **"डॉ. आंबेडकर साहेब यांनीं महार वतनांत सुधारणा करण्याच्या दृष्टीनें जें बिल आणिलें आहे, त्या बिलास ही वतनदार महार परिषद आपला पूर्ण पाठिंबा देते."**

हा ठराव श्री. हरीभाऊ तोरणे यांनी मांडला. त्यास गो. गो. कांबळे यांनीं अनुमोदन व भिमा तात्या वेसकर आणि निवृत्ति बंदसोडे यांनी पुष्टी दिल्यावर शेट माणेकचंद यांनी महारवतनाच्या बिलाचें स्पष्टीकरण करण्याकरितां डॉ. आंबेडकर साहेबांना विनंति केली. त्यांनी लोकांना आपण आणलेल्या दुरुस्तीचे बिल अगदीं साध्या आणि सोप्या भाषेत समजावून सांगितलें. लोकांना तें तात्काळ पटलें. सर्व लोक सभेंत म्हणू लागलें कीं, डॉ. आंबेडकर साहेब यांनीं आतां समजावून सांगितल्याप्रमाणें जर बिलांत सुधारणा झाली तर आम्हा वतनरुपी रौरव नरकांत पडलेल्या किड्यांचा उद्धार झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. असें म्हणून सर्व लोकांनीं डॉ. आंबेडकर यांचा जयजयकार केला व म्हणूं लागलें कीं जे लोक महार वतनावर गदा म्हणून महार लोकांची दिशाभूल करीत आहेत ते महामूर्ख किंवा पाजी तरी असले पाहिजेत. सभेचे अध्यक्ष माणेकचंद यांनी देखील बिलाच्या पुष्टचर्थ भाषण केलें व लोकांना या ठरावाच्या विरुद्ध किंवा कांहीं प्रश्न विचारावयाचे असतील ते खुशाल विचारा असें सांगितलें. पण कोणीही प्रश्न विचारिले नाहींत. नंतर ठराव मताला टाकता तो प्रचंड टाळ्यांच्या गजरांत पास झाला. नंतर सभेचें काम दुसऱ्या दिवसापर्यंत तहकूब ठेवण्यांत आलें.

ता. २७।१२।२७ रोजीं सकाळीं विषयनियामक कमिटीची बैठक भरविण्यांत आली सदर बैठकींत खालीं लिहिलेले ठराव परिषदेपुढें मांडण्याकरितां सर्वांनुमतें ठरविण्यांत आलें. परिषदेच्या कामास रविवारीं ११॥ वाजतां डॉ. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं सुरवांत झाली.

परिषदेंत खालील ठराव पास झाले.

(१) गीतेंत सांगितलेल्या गुणकर्म विभागशः तत्वांची पायमल्ली करून जन्मजाति विभागशः या तत्वावर समाजाची रचना करण्यांत आल्यामुळें हिंदु समाजाचा सर्वस्वी घात झाला आहे असें या परिषदेचे ठाम मत आहे. यास्तव ही परिषद हिंदुधर्माधिकारी वर्गास असें सुचविते कीं, त्यांनीं प्रचलित चातुर्वर्ण्याची कल्पना सोडून हिंदु समाजाचा एक वर्ण होईल अशा प्रकारची पुनर्घटना करण्याचें कार्य त्वरित हातीं घ्यावें. या बाबतींत दिरंगाई अगर कसूर झाल्यास चातुर्वर्ण्याच्या चौकटींत सांपडून चिरडून गेलेल्या अस्पृश्य वर्गास आपली सुटका करून घेण्यास धर्मांतर करावें कीं काय, याचा विचार करावा लागेल.

(२) या परिषदेचें असें मत आहे कीं, श्रीक्षेत्र पंढरपूर एथील श्रीविठोबाचे देवालयांत प्रवेश होईल अशी व्यवस्था अस्पृश्य वर्गांनीं करावी व प्रसंग पडल्यास एथें सत्याग्रहही करण्यांत यावा.

(३) ही परिषद असें ठरविते कीं, वतनदार महारांच्या गाऱ्हाण्याची दाद लावून घेण्याची कायमची व्यवस्था करण्यांकरितां दरेक जिल्ह्यास एक महार वतनदार संघ

स्थापन करण्यात यावा. त्याप्रमाणें सोलापूर जिल्ह्याकरितां एक संघ स्थापन करण्यास व गांवागणिक वार्षिक वर्गणी रु. ५ घेण्यास आपली मंजुरी देत आहे व संघाचें चालकत्व खालील गृहस्थांकडे सोंपवीत आहे.

सोलापूर तालुका—विश्वनाथ मेघाजी बंदसोडे
पंढरपूर ,, —बापू ऐलूनी सर्वगोड
करमाळे ,, —गोंविद गोपाळ कांबळे
माळशीरस ,, —तात्याबा पांडुरंग सावंत.
सांगोलें तालुका —चोखा शिदू काटे
माढें तालुका —पीराजी मरीबा सरवदे
बार्शी ,, —सखाराम महादू बोकेफोडे
सोलापूर शहर —जिवाप्पा सुभानराव ऐदाळे
सेक्रेटरी:—हरिभाऊ तोरणे

वरील नेमलेल्या लोकांस या संघाचे नियम तयार करण्याचा अधिकार ही सभा देत आहे, आणि त्यांनीं केलेले नियम पुढील वतनदार जिल्हा सभेंत मंजूर करून घ्यावेत व ती सभा निदान दोन वर्षांच्या आंत भरविण्यांत यावी.

(४) सोलापूर, पंढरपूर वगैरे म्युनिसिपालिटीच्या गांवीं आणि जिल्ह्यांतील रातंजन, कारी, देगांव वगैरे गांवीं महारांच्या मालकीच्या जागा गांवठाणामध्यें सामील करण्यांत आल्या आहेत त्यामुळें महारांचें अतिशय नुकसान झालें आहे. तरी जिल्ह्याच्या कलेक्टरांस या बाबतीत फेर चौकशी करण्याची ही सभा विनंति करिते.

(५) या जिल्ह्यांत ज्या गांवीं महारांना वतनी इनाम जमिनी नाहींत अशा गांवच्या महार लोकांना त्यांच्या गांवीं जर पडित अगर फॉरेष्ट जमिनी असतील तर त्या जमिनी त्यांना वतन इनाम म्हणून देण्यांत याव्या.

(६) वेलापूर, मासणूर, राळेरास, पानगांव, चिखरडे, कोसगांव, चाकुरें, शिखावी, मेडद, दहिगांव, भांबुर्डी, रातंजन, सुरडी, गुरसाळे (ता. माळशिरस), लोणंद या गांवांत पाटील कुळकर्ण्यांच्या चिथावणीवरून रयत लोकांनी कट करून महारांना गांवांतून हाकून देण्याचा घाट घातला आहे, तरी सदरहु गांवांत होत असलेल्या जुलमाची चौकशी सरकारनें करून महारांचें संरक्षण करण्यास योग्य तो उपाय योजावा, अशी या संस्थेची आग्रहाची विनंति आहे.

(७) या जिल्ह्यांत ज्या गांवीं महारांना वतनी इनाम जमिनी नाहींत अशा गांवच्या महार लोकांना त्यांच्या गांवीं जर पडित अगर फॉरेस्ट जमिनी असतील तर त्या जमिनी त्यांना वतन इनाम म्हणून देण्यांत याव्या.

(८) या सोलापूर जिल्हा वतनदार महार परिषदेचें असें मत आहे कीं, जिल्ह्याजिल्ह्यांतील महार लोकांची आर्थिक गुलामगिरी नाहींशी करण्यासाठीं व त्यांचा संसार अधिक सुखमय व्हावा म्हणून प्रत्येक जिल्हा वतनदार महार संघानें सहकारी मंडळ्या स्थापन करण्याची, सूत कातणें व कापड विणणें या कामांचा प्रसार करण्याची व सहकारी शेतकी वसाहती स्थापन करण्याची शक्य तितक्या लवकर व्यवस्था करावी.

(९) या सभेची सरकारला अशी विनंति आहे कीं, फॉरेष्ट जमिनी इतर वर्गाच्या लोकांना देण्यापूर्वी अस्पृश्यांच्या अर्जाचा विचार प्रथम करण्यांत यावा व जर ज्या अटींवर फॉरेष्ट जमिन देण्याचें ठरलें असेल त्या अटी अस्पृश्य वर्गातील माणसास कबूल असतील तर इतर जातींतील अर्जदारास न देतां त्या अस्पृश्य वर्गांतील अर्जदारासच देण्यांत याव्या.

वरील ठरावावर मेसर्स सीताराम नामदेव शिवतरकर, धोंडीराम गायकवाड, बोरकर, माने, कांबळे, बंदसोडे, गोंविद कांबळे, वेसकर, शिवशरण, बोकेफोडे, साबळे, तोरणे या वक्त्यांचीं समयाला अनुसरून भाषणें झालीं.

येणेंप्रमाणें ठराव पास झाल्यावर अध्यक्षांचे व आलेल्या मंडळीचे आभार मानल्यावर हारतुरे झाले; नंतर डॉ. आंबेडकर यांच्या जयजयकारांत परिषदेचें काम संपलें.

दु:खवटयाची सभा.

मुंबई कुलाबा दांडी येथील पूर्वास्पृश्यांच्या चाळींत "श्री. बाळासाहेब आंबेडकर" यांच्या निधनास्तव शनिवार ता. २६।११।२७ रोजीं रात्रौ १० वाजतां श्री. कोंडदेव श्रीराम खोलवडीकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं जाहीर सभा भरली होती. सभेला स्त्री व पुरुष मिळून लोकसमुदाय एक हजारावर होता. सभेत पास झालेला ठराव खालीलप्रमाणें होता.

(अ) अस्पृश्यांतील पुढारी व देशाचे नेते डॉ. आंबेडकर यांच्या ज्येष्ठ सहोदराच्या आकस्मिक निधनानें या सभेस भयंकर दु:ख होत आहे.

(ब) बंधूच्या आकस्मिक निधनानें जें त्यांना भयंकर दु:ख होत आहे त्या दु:खांत आम्ही अखिल महाराष्ट्रीय जनता त्यांचे भागीदार आहोंत हें लक्षांत घेऊन त्यांनीं आपलें दु:ख कमी करावें ही विनंती.

या ठरावावर रा. जाधव, नागांवकर, तिगोटे, जावळे, शिंदे, काळोखे, सकाटे, भंडारी इत्यादि वक्त्यांचीं विषयानुरूप भाषणें झालीं. नंतर सर्वांनीं उभें राहून "परमेश्वर मृताच्या आत्म्यास शांति देवो" अशी प्रार्थना केल्यावर ठराव पास करण्यांत आला. पंधरा मिनिटें सभा स्तब्ध होती. नंतर अध्यक्षाचें कै. बाळासाहेबांच्या माहितीनें भरलेलें भाषण होऊन त्यांच्या निधनानें आपल्यांतील कार्यकर्ता मोहरा नष्ट झाला; त्यांच्यासम आपल्या समाजाला प्रेमळ, विनोदी, निर्भीड आणि निधड्या छातीचा जातिवंत व पिढीवंत वीर दुसरा मिळणें शक्य नाहीं ह्या गोष्टी श्रोत्यांना कळतांच त्यांच्या तळमळणाऱ्या हृदयांत ज्यास्तच भर टाकून अध्यक्षांनीं आपलें भाषण पुरें केलें. नंतर अध्यक्षांचे व मंडळींचे आभार मानिल्यावर सभेचें कार्य संपलें.

आपला
धोंडीबा महादेव जाधव.

महाड सत्याग्रहाच्या मदतीकरितां जाहीर सभा.

शनिवार ता. ३।१२।२७ रात्रौ सेंट जॉर्ज हास्पिटल मध्यें तेथील लोकांच्या विद्यमानें जाहीर सभा डॉ. भिमराव आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत देवराव नाईक, प्रधान, गंगावणे, शिवतरकर वगैरे वक्त्यांचीं परिणामकारक भाषणें झाल्यावर डॉ. आंबेडकर यांनीं सत्याग्रहावर मुद्देसूद भाषण केलें. सदरहू सभेंत सेंट जॉर्ज हास्पिटलमधील मंडळीकडून सत्याग्रहास १०१ रु., कामा हॉस्पिटलमधील मंडळीकडून १७ रु. व इतर किरकोळ ६ रु. मिळून एकंदर १३४ रु. ची देणगी मिळाली.

तारीख ४।१२।२७ रोजीं परेल पोयबावडी दामोदर हॉलमध्यें मुंबई येथील अखिल अस्पृश्यवर्गीय लोकांची जंगी जाहीर सभा, बहिष्कृत भारताचे संपादक, अस्पृश्य वर्गाचे सन्माननीय पुढारी, विद्वद्रत्न डॉ. भीमराव आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत अलोट लोकसमुदाय जमला होता. सभेंत रा. रा. खोलवडीकर, गणपतबुवा जाधव, डी. एन. गायकवाड, व श्रीयुत शिवतरकर वगैरे अस्पृश्य वक्त्यांचीं आणि रा. चित्रे, रा. बाळामास्तर, श्रीयुत पोतनीस, श्रीयुत प्रधान इत्यादि स्पृश्यवर्गीय वक्त्यांचीं सत्याग्रहाच्या आवश्यकतेसंबंधीं परिणामकारक व उद्बोधक भाषणें होऊन सत्याग्रही वीरांचीं नावें नोंदविण्यांत आलीं व याच सभेंत सत्याग्रहास आर्थिक मदत खालीं लिहिल्याप्रमाणें करण्यांत आली. नायगांव बी. डी. डी. चाळ १०१ रु. शिवडी कबरस्तान ११ रु. परळ साकरबाई पेटिट हास्पिटल १३ रु. पोईबावडी ट्रॅमवे कंपनीची चाळ १४ रु. पोईबावडी ६ नंबर सिमिट चाळ १४ रु. पोईबावडी सिमिट चाळ ९१ रु. करीरोड बी. डी. डी. चाळ ४३ रु. मदनपुरा इं. ट्र. चाळ १९ रु. १२ आ. रामदास जिवनदास माठवणकर ५ रु. शिवराम नारायण वालावलकर ४ रु. गोंविद नीवकर १० रु. बाळामास्तर ५ रु. एकण ३३० रु. १२ आ.

बारा पाखाडी, पाली, दांडारोड वांद्रें येथील मंडळीच्या विद्यमानें

जाहीर सभा.

रविवार ता. ११।१२।२७ रोजीं संध्याकाळीं ४ वाजतां वांद्रें मुक्कामीं डॉ. भिमराव आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं महाड सत्याग्रहाच्या मदतीकरितां जाहीर सभा भरली होती. सभेकरितां मंडळींनीं शोभिवंत मंडप उभारला होता. वांद्रे व आसपासच्या खेड्यांतील मिळून एक हजारावर लोकसमुदाय जमला होता. मुंबईहून डॉ. आंबेडकर यांच्या बरोबर मेसर्स शिवतरकर, प्रधान गुप्ते, जाधव, गंगावणे, गायकवाड, खोलवडीकर वगैरे मंडळी गेली होती. शिवाय बहिष्कृत हितकारिणी सभेनें नवीन उभारलेलें आंबेडकर पथक सभेच्या व्यवस्थेकरितां मुद्दाम सभाचालकांनीं बोलाविलें होतें. मुंबईची मंडळी स्टेशनवर उतरल्यावर वांद्रेकरांनीं त्यांच्याकरितां खास रिझर्व करून ठेविलेल्या मोटारीनें मंडळी सभामंडपाकडे गेली. तेथे गेल्यावर लागलीच सभेच्या कामास सुरवात करण्यांत आली व पुढे लिहिलेला ठराव सभेपुढे मांडण्यांत आला:—"आम्ही बारा पाखाडी मुक्काम वांद्रें येथें राहणारी मंडळी ता २५ डिसेंबर पासून डॉ. आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखालीं महाड येथे सुरू होणाऱ्या सत्याग्रहाला १७५ रु. देणगी देत आहों. तसेंच येथे आलेल्या इतर मंडळीस विनंति करितों कीं त्यांनीं शक्य तितकी ज्यास्त मदत सत्याग्रहाकरितां करावी. या ठरावावर स्थानिक मंडळी पैकी मेसर्स जयगुरु देवगांवकर, सखाराम भिकू, काशिराम हवालदार, गोंविद तुळसकर यांचीं भाषणें झाल्यावर तेथील स्थानिक पुढारी सोनू सजन संदीरकर यांनीं भाषण करून १७५ रु. देणगी डॉ. आंबेडकर यांच्या स्वाधीन केली. डॉ. साहेबांनीं आभारपूर्वक देणगीचा स्वीकार करून पुढीलप्रमाणे भाषण केलें. ते म्हणाले सद्गृहस्थहो आपण दिलेल्या देणगीबद्दल मी आपला आभारी आहें. आज येथे जमलेल्या लोकांनीं आपल्या पूर्वजांच्या पराक्रमाचें सिंहावलोकन केलें तर आपणाला मान खालीं घालावी लागेल. कोंकणांत दापोली मुक्कामी पूर्वी सुभेदार, जमेदार, हवालदार वगैरेंचे टोलेजंग वाडे होते. पण त्या वाड्यावर आज मुसलमान लोकांनीं नांगर फिरवला आहे. त्या वाड्यांचा तुम्हाला मागमूसही लागणार नाहीं. ही आपली

दशा कां झाली ह्याचा विचार करा. ईस्ट इंडिया कंपनी येथें आली त्या कंपनीला राज्यस्थापन करण्याकरिता आषल्या लोकांनी मदत केली आणि जोपर्यंत आपले लोक पलटणींत होते तोपर्यंतच आपली भरभराट होती. पलटणीचा दरवाजा बंद होतांच आपली स्थिति खालावत चालली. आज आपल्या लोकांना पोलिसांत घेत नाहींत व इतर ठिकाणी नोकरी मिळण्याची मारामार पडत आहे. पुण्यांत आपल्या वर्गापैकी एक ग्रॅज्युएट झालेला मुलगा आहे त्याला नोकरी मिळण्याकरितां मी आज दोन वर्षे सरकारबरोबर झगडत आहें. याच्या आड सरकारांतीलच कांही वरिष्ठ अधिकारी आहेत हें मी जाणून आहें. महाडला जो आम्ही सत्याग्रह करणार आहोंत आणि ज्याकरितां तुम्ही आम्हांस आर्थिक मदत केली त्याबद्दल तुम्ही असें समजूं नका कीं आम्ही तुमच्या गाडीचे घोडे आहोंत व त्याकरितां तुम्ही ही चंदी देतां. हें काम सर्वांचें आहे. महाडच्या चौदार तळ्यावर जो सत्याग्रह करावयाचा तो स्पृश्य हिंदु आपणास अपवित्र मानतात म्हणून. महाडला अस्पृश्यांना पाण्याचा दुष्काळ आहे म्हणून नव्हे तर स्पृश्य हिंदु व आपण हे बरोबरीचे आहों. आपला तो हक्क आहे आणि हा हक्क बजावण्याकरितां सर्वांनी सिद्ध झालें पाहिजे. तेथें कोणताही अनिष्ट प्रकार होणार नाहीं अशी माझी खात्री आहे. म्हणून तुम्ही अगदी निर्भय मनानें या सत्याग्रहांत भाग घ्यावा अशी माझी विनंति आहे. त्यानंतर बी. बी. रेल्वे वर्कशापमधील शिपान लोकांकडून १० रु. मौजे कुंभाड ता. खेडच्या मंडळीकडूई १० रु. गोविंद भाग्या साकुडकर ५ रु. व इतर किरकोळ २० रु. ८ आणे आणि महाडला जाणाऱ्या ११ लोकांचे गाडीभाडें ५५ रु. व पदकांचे १ रु. ६ आणे मिळून एकंदर २७६ रु. १४ आणे मिळाले. देणगी मिळाल्यावर मेसर्स खोलवडीकर, गंगावणे, गणपत बुवा जाधव, धोंडीराम गायकवाड यांची सुश्राव्य भाषणें झाली. नंतर रा. शिवतरकर यांनी सत्याग्रहाला जाणाऱ्या लोकांच्या व्यवस्थेबद्दल भाषण केल्यावर आभार व हार तुरे झाल्यावर डॉ. आंबेडकर यांच्या जयजयकारांत सभेचें काम संपलें.

महाड सत्याग्रहांत भाग घेणारांची नांवें.

मौजे चांडवे ता. महाड, तपा बिरवाडी येथील नांवें

तुकाराम भिकू	जयराम नावजी
लक्ष्मण नावजी	गोपाळ भिकू
थरते भिवा	गेनू लक्ष्मण
भिकू सकाराम	विठ्ठल सखाराम
गोपाळ शिवा	धोंडू बापू
सुडक्या भागू	भाग्या बाबाजी
सोनू बापू	काळ्या बापू
बाळू भागू	देऊ रायजी

ता. महाड तपा कोंडवी गांव हाल्दूळ येथील नांवें.

धर्मा गणूजी मोरे	बाबू राजू
पांगूजी पांडू ,,	धोंडू रत्नू साकरकर पोवार
भाऊ मालू ,,	गौरू सजनाजी ,,
हारी धनू मोडसाळकर सेलार	सकऱ्या राजू मोडसाळकर सोनावन.
अमृता नामाजी जाधव	गोपाळ मोतीराम जाधव
चिमाजी काशिराम ,,	महादू गंगाजी ,,
भिकू आनंदा ,,	तुकाराम कानू ,,
सयाजीराव सखाराम ,,	लक्ष्मण विठू साळवे.
पांडुरंग तुकाराम गायकवाड.	

ता. महाड कोंडवी तपा गांव पोलादपूर येथील नांवे

माळू गवरू	बुध्या बाळू
देवजी गवरू	गंगाराम आनंदा
विठू चिमा	गणपती नामाजी
सुभान्या देवक्या वनालकर	लक्ष्मण बाबाजी
गवऱ्या बाबाजी	बुध्या भिवा
विठू देवजी	बाळू जाणू
कानू लखू	रामा देऊ
खंडू बाळू ढवेलकर	बाळू भिवा करंजेकर
सगू नावजी वाकनकर	धोंडू गणू वाकनकर
भिकू धोमा पवार	चंदऱ्या आनंदा
दगडू लक्ष्मण ,,	भिकू हिरू
विठ्ठल कान्या	बाब्या हरी
राघो नंद	धर्मा धोंडू
विठू चिमा	सक्या मोरू

ता. महाड तपा कोंडवी येथील नांवें

बाबाजी राघो	गोविंद काशिराम
रामजी भिवा	लखू राघो
सुडक्या रामा	चिमाजी बाबू
देऊ झिलू	जाणू गंगाराम
चांगू बाळू	बाबू गणू
विठू सया	गवऱ्या भिकू कोलवालकर

महाडचे बातमीपत्र.

ब्राह्मण जोडणेशाहीच्या एकतर्फी निवडणूकीच्या दुराग्रहामुळें सभेंत विरोध उत्पन्न होऊन सभा उधळली.

रा. रा. बहिष्कृत भारत कर्ते यांसः—

तारीख १७ नोव्हेंबर १९२७ रोजीं सायंकाळी ५ वाजतां येथील श्री वीरेश्वराचे देवालयांत अखिल नागरीकांची सभा भरविण्याविषयीं सकाळी गुरवाकडून सर्वांना कळविण्यांत आलें होतें. ता. २६-१२-२७ रोजीं अस्पृश्य लोक येथील चवदार तळ्यावर जो सत्याग्रह करणार आहेत, त्याबद्दल विचार करावयाचा होता. सभेस सुमारें ७००।८०० लोक हजर होते. रा. रा. वामनराव जोशी वकील यांनीं आरंभी सभा भरविण्याचा उद्देश सांगितला. तो असा कीं, अस्पृश्य लोक जो सत्याग्रह करणार आहेत त्या सत्याग्रहाला विरोध करण्याकरितां सर्व नागरिकांनीं ठराव पास करावा. व सभेचें अध्यक्षस्थान रा. रा. बाळं भटजी यांनीं स्वीकारावें असें सुचविलें. सभा भरविण्याचा उद्देश जाहीर केल्यावर सभेंत मतभेद झाला; व रा. रा. चुनीलाल मेहता यांनी सभेचा उद्देश केवळ असाच होता असें कळविण्यांत आलें नव्हतें, सत्याग्रहाबद्दल नुसता विचार करावयाचा आहे असेंच कळविलें होतें, असें सांगून रा. बाळं भटजी यांच्या अध्यक्षतेस विरोध केला. व याला रा. बापुराव जोशी यांनीं पाठिंबा दिला. रा. वामनराव जोशी यांच्या सूचनेस अनुमोदन न मिळताच रा. वासुदेव ओक उठले; व त्यांनीं विसंगत, हास्यास्पद व आतापर्यंत सभेच्या कोणत्याही नियमाला न धरून अशी उपसूचना केली कीं, सूचविलेल्या अध्यक्षांना कायदेशीरपणें काम करतां यावयाचें नाहीं म्हणून एक दुय्यम अध्यक्ष निवडावा व तें काम करण्याबद्दल रा. रा. बंडोपंत जोशी (वकील) यांचे नांव सुचविलें. या त्यांच्या उपसुचनेमुळें तर सभेंत हंशा व गोंगाट उद्भवला; व उपसूचना करणारांची सभेंत टर उडाली. आश्चर्याची गोष्ट ही कीं, ही सूचना करणारे गृहस्थ येथील ब्राह्मणवर्गापैकीं, ज्यांना सभेचे नियम व शिस्त माहिती, व शाळेंत मास्तरांचे काम केलेले आहेत अशा वरिष्ठ ज्ञातींतील माणसांनेंच सभेंत शिस्त मोडली तेव्हां त्यांच्या अकलेची तारीफ काय करावी? या त्यांच्या उपसूचनेस रा. रा. सुरेंद्रनाथ गोविंद टिपणीस यानीं, व रा. रा. बापुराव जोशी यांनीं हरकत घेतली. अध्यक्षस्थान श्री. पितांबर भाई गुजर यांनीं स्वीकारावें असें मि. सु. गो. टिपणीस यांनीं सुचविलें. परंतु पितांबर भाई यांनीं कांहीं कारणामुळें तें नाकारिलें. यानंतर सभेत बराच गोंधळ उपस्थित झाला. व अध्यक्षाच्या जागेकरिता ७।८ नांवें सुचविली. व त्याला पाठिंबेही मिळाले व विरोध जोराचा झाला. विरोधाचें मुख्य कारण हेंच होतें की, जो अध्यक्ष होईल त्यानें दोन्ही बाजूचें ऐकून घेण्याचें कबूल केल्याशिवाय अध्यक्षस्थान स्वीकारू नये. मोठी शरमेची व लांछनास्पद गोष्ट ही कीं, त्या सुचविलेल्या नावांपैकी एकही तशा रीतीनें सभा पार पाडण्याचें आश्वासन देऊन अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याचें कबूल करीना. वास्तविक पाहिलें तर सभा सर्व नागरिकांची ! नागरिकांत कांहीं अस्पृश्यांचे बाजूचे असणार व कांहीं विरोधी असणार. ठराव सर्वांच्या मतानें पास व्हावयाचा. अध्यक्षाला सभेचें काम व्यवस्थेशिर पार पाडावयाचें एवढेंच असतें. असें असतां एकानेंही पुढें होऊन तयार व्हावयाचें नाहीं ही गोष्ट निंद्य होय ! या सुचविलेल्या नांवांपैकी बहुतेक ब्राह्मण होते. त्यांपैकी एक गृहस्थ रा. धारप वकील हे होते. त्यांनी अरेरावीपणाचें धोरण स्वीकारून होत असलेल्या विरोधाची पर्वा न करितां अध्यक्षाच्या खुर्चीवर जाऊन बसले. तेव्हां लोकांनी विरोध केला. परंतु खुर्चीवर बसतांना ते म्हणाले कीं, मला सूचना आणून निवडिलें आहे व अनुमोदन मिळालें आहे. यावर पुन्हां कडक विरोध करण्यांत आला. अगोदर अध्यक्षांनी आपली दोन्ही बाजूचीं मतें कशा स्वरूपाचीं आहेत हें सांगितल्याशिवाय अध्यक्षस्थान स्वीकारू नये. रा. ध रप या गोष्टीला कबूली देईनात, व ते जरा दांडगाई व अरेरावी करू लागलें पण जास्त विरोध झाल्यावर निरुपायास्तव खालीं बसले. रा. धारप यांना एवढीच सूचना करण्यांत आली होती की, दोन्हीं पक्षांचें ऐकून घ्यावयाचें, पण त्यांनी स्वीकारलेल्या एकतर्फी धोरणामुळें, असें अनुमान दिसलें कीं, ब्राह्मणशाहीचें एकतर्फी मत म्हणजे महाड येथील सर्व नागरिकांचे मत, असा त्याच्यावर शिक्कामोर्तब करून सरकारकडे कळवावयाचें; व ता. २५-१२-२७ रोजी होणाऱ्या सत्याग्रहाच्या विरुद्ध मनाईचा कूम मिळवावयाचा.

अशा रीतीनें अध्यक्षस्थान कोणी स्वीकारीना व रा. रा. वामनराव जोशी (वकील) यांनीं सांगितलें की, ही सभा सत्याग्रहाला विरोध करण्याकरितांच ठराव पास करावा म्हणून जमविण्यांत आली आहे, व याच्या विरुद्ध जे असतील त्यांनी सभा सोडून जावें. यावरहि कडक विरोध करण्यांत आला, व जनतेचें मत वरील महाश-

याच्या सूचनेमुळें फारच प्रक्षुब्ध झालें. कारण आजची तरी सभा सर्व नागरिकांची आहे, व आजच्या सभेंत हजर असलेल्या थोडया लोकांकडून कां होईना, जो ठराव होईल तो सर्वांनीं पास केलेला ठराव असें समजण्यांत येऊ नये, अशी सूचना रा.रा. सु. गो. टिपणीस यांनी आणिली, व त्याप्रमाणें सभेंत कोणीही उठलें नाहीं. हें जसें घटकाभर झालें तसें रा. रा. वामनराव जोशी हे आपला पराजय झाला असें पाहून खालीं बसले, व पुनः असें सांगितलें कीं, आतांची सभा बरखास्त झालेली आहे, व पुढें या बाबतींत सभा भरविण्यांत येईल. यावर रा.टिपणीस यांनी सर्व लोकांस सांगितलें कीं, 'आतांची सभा बरखास्त झालेलीच आहे असें ज्या अर्थी सांगण्यात येत आहे त्या अर्थी पुन्हा पुढें होणाऱ्या सभेंत सर्व नागरिकांनीं परत हजर राहून ठराव पास किंवा नापास करण्याबद्दल जागृत असलें पाहिजे, व आपलें योग्यमत निदर्शनास आणून देण्याची खबरदारी घेतली पाहिजे.

अशा रीतीनें दोन तास चाललेला हा गोंधळ, सभेंत कोणत्याही प्रकारचा निर्णय न लागतां रात्रीं ८ वाजतां खलास होऊन सभा बरखास्त झाली.

एका अस्पृश्य कुटुंबास निर्दय मार.

लेखकः—एक अस्पृश्य.

धार्मिक दडपशाहीचा त्रास जर कोण्या देशांत होत असेल तर तो हिंदूंच्या हिंदुस्थान देशांत होय. अस्पृश्य लोकांना हिंदुस्तान देशांत जितका धार्मिक त्रास सहन करावा लागतो, तितका कोणीही सहन करणार नाहीं. जुलूम, मग तो धार्मिक असो कीं राजकीय असो, असह्य झाला म्हणजे राजकीय किंवा धार्मिक क्रांतीला सुरुवात होते, व मग लोक त्या धर्मापासून व राजकारणापासून दूर होतांत, हा जगाचा अनुभव आहे. आमच्या हिंदुधर्माचें तर हें एक मोठे भूषणच होऊन बसलें आहे. धर्मा-प्रमाणें धार्मिक कृत्यें करीत असतांना त्याच्याच धर्माच्या लोकांकडून अडवणूक व्हावी, ही हिंदुधर्माच्या दृष्टीनें अतिशय लांछनास्पद गोष्ट आहे. अस्पृश्यांवर होत असलेला जुलूम व हिंदुधर्माची स्थिति यांचें जर नुसते सिंहावलोकन केलें तर 'बुडत्याचा पाय खोलांत' ह्या म्हणीची आठवण होते. पूर्वीचा जो हिंदु-धर्म जगांतल्या सर्व धर्मांतील अग्रगण्य धर्मांपैकी एक असा गणला जात होता, तोच हिंदु-धर्म आज त्याच्यांत रणें माजून नामशेष होण्याची पाळी आली आहे ; तरी सुद्धां हिंदु बहुजनसमाज गाढ निद्रेंत आहे. महात्मा गांधीजींचे थोर विचार, लो. टिळक यांचे स्वदेश व धर्माविषयीं बोल, हिंदुधर्म हिंदु देश नामशेष झाला तर फोल होणार ! अस्पृश्य लोक आज वर्षानुवर्ष हिंदु-धर्मास टिकाऊ स्वरूप देत आहेत व स्पृश्यांचा जुलूम सहन करीत आहेत. त्यांना आणखी एक दिवस जगणे म्हणजे आणखी एक दुःख ओढवून घेणें अशी परिस्थिती आहे. स्वार्थी लोक आपलें पोट भरण्याकरितां वाटेल त्या करामती करितात. पण अस्पृश्यांच्या जुलुमाकडे त्यांचे तर मुळीं लक्ष जातच नाहीं ; परंतु आमच्या हिंदुमहासभेंतील समासदांची-हिंदुसंघटनवाल्यांची नजर वळत नाहीं. डोमा व कान्हु गेडाम रा. किसी (चिमूर), ता. वरोडा, जि. चांदा हा अस्पृश्य गृहस्थ महानुभवी पंथाचा आहे. आपल्या पंथाच्या देवांचे दर्शन घेण्याकरितां हा गृहस्थ रिधपूर (माहानुभव पंथीय लोकांची काशी), ता. मोर्शी, जि. उमरावती येथे देवदर्शनाकरितां गेला. देवळाचे आवारावरचे पायरीवर उभें राहून खालचे पायरीवर कापूर जाळून देवाचें दर्शन बिचाऱ्याने तेथूनच घेतलें. व आनंदित होत्साता परत निघणार तों एक भोपी (बडव्या) तेथें आला, व जणू काय याच्या बापाच्या अधिकाराचा देव असून तो अधिकारयुक्त वाणीने म्हणाला "अरे सोडला कापूर आणि निघालास? देवाला कापूर सोडण्याबद्दल दोन रुपये दक्षिणा द्यावी लागेल!" गरीब बिचारा मनुष्य, गयावया करून म्हणाला, "बाबा, मजजवळ जर दोन रुपये नाहींत, तर काय देऊं?" बडव्यानें दक्षिणा मिळविण्याची शिकस्त केली, पण डोमाजवळ पैसे नसल्यामुळें शिकस्त फोल ठरली.

'साम, दाम, दंड, यांपैकीं साम गेलें, दाम तर त्यांचेच इकडून मिळायचे व दंडयाचा लाग नाहीं; कारण तो पडला बडव्या. नंतर 'चोराच्या उलटया बोंबा' तरी ठोकून पहाव्या म्हणून 'अरे महारा थांव' असें म्हणून महार जात असतां बडव्या ओरडला. बिचारा महार आपल्या मुलाबाळांसह हमरस्त्यावर थांबला. बडव्याने इतक्यांत महंतांस बोलावून 'हा महार देवळांत गेलां होता' असें सांगतांच त्या निर्दय, निर्लज्ज मानभावांनी व महंतांनी कांहीं एक विचार न करितां त्यांस बेदम मार दिला. मारामुळें तो बेहोष होऊन तेथेंच पडला. त्याची बायको व मुलेंबाळें घाबरून नदीपलीकडे पळून गेलीं. हेकेखोर निर्लज्जांनी या बिचाऱ्या मुलांचा व अबलेचाहि पाठलाग केलाच !! त्यांना तेथें आणून निर्लज्जपणानें त्या मुलास व अबलेसहि झोडले. त्या मुलावर व त्या अबलेवर हात उगारतांना त्या लोकांचे हात कसे उचलले? त्यांना स्वतःला स्त्रिया व मुलें असल्याचें ते लोक त्या वेळीं साफ विसरले. बिचाऱ्या मुलांचे डोकेंहि फुटलें व रक्त वाहूं लागलें.

अशा रीतीनें पैशाचे लालचीनें स्वार्थांध बडव्याच्या करामतीनें बिचाऱ्या महारास विनाकारण मार खावा लागला. तेथें कोण पहातो. एक देवच! हिंदुसभा भरते उमरावतींत, संघटनवाले संघटन करतात उमरावतींत, बिचारा डोम बेशुद्ध पडला रिधपुरींत!

हा महार महानुभवपंथी होता. त्या पंथाचा त्याला चांगलाच अनुभव आला. अस्पृश्य हिंदुधर्मांतील कोणत्याहि पंथांत असो, मांस खाणाऱ्या वा नसणाऱ्या पंथांत असो; त्याचेवर होणारा जुलुम हा झाला, होत आहे व होईल. म्हणूनच श्री. श्री. कृ. कोल्हटकर म्हणतात. 'जगी या एकाकी अचलपद तो अंत्यज असे." असें जर नसतें तर केवळ धुगधुगी राहिलेला हिंदुधर्म जर अस्पृश्यांनीं सोडला असता तर हिंदुधर्माचा बोऱ्या केव्हांच उडाला असता. सरकार तरी अशा पवित्र ठिकाणीं फुकट बोकाळलेल्या लोकांची योग्य खबर घेऊन अस्पृश्यांवर होत असलेले जुलूम थांबवील काय?

इतर वृत्त.

बहिष्कृत विद्यार्थी सम्मेलन.

वरील मंडळाचे कार्यक्रम पूर्ववत् चालू झाले. नवें व्यवस्थापक मंडळ निवडलें. दर रविवारीं तीन वाजतां वादविवादक मंडळाच्या बैठका बहिष्कृत भारत ऑफिसमध्यें होतात. "रणशिंग" नांवाचें एक हस्तलिखित मासिक चालू करण्याचें ठरविलें आहे. अंक प्रत्येक महिन्याच्या १ तारखेस निघेल. जुनी पुस्तकें गोळा करून तीं गरीब विद्यार्थ्यांना वर्षभर वापरण्यास देण्याचें ठरलें आहे. विद्यार्थ्यांबद्दल आस्था वाळगणाऱ्या कोणाही स्त्रीपुरुषास मंडळाचे सभासद होतां येईल. वर्गणी वर्षास १ रुपया, सदर मंडळाच्या कार्यक्रमांत भाग घेऊन आणि जुनीं पुस्तकें व इतर प्रकारचें साहाय्य देऊन मंडळास सक्रिय उत्तेजन द्यावें, अशी नम्र विनंति आहे.

भगवंत लक्ष्मण जाधव,
सेक्रेटरी ब. वि. सम्मेलन.

देणगी.

स्टूडंटस् ब्रदरहूड मुंबईचे सेक्रेटरी रा. रा. एस्. पी. कावाडी यांनीं बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या क्लार्करोड येथील लायब्ररीस दोन बाकांची लांकडें व तीं बांकें तयार करण्याची मजुरी ५ पांच रुपये दिले. त्याबद्दल लायब्ररीचे सभासद त्यांचे फार आभारी आहेत. ता. ६/१२/२७

के.बी. दावणे,
लायब्ररीचे सेक्रेटरी.

अखील महाराष्ट्रीय चांभार, ढोर बंधूंस विनंति.

आपण वाचा व आपल्या बांधवांना कळवा.

सा. न. वि. वि.

प्रिय बांधवहो ! वर्तमानपत्रें, व्याख्यानें, सभा, परिषदा, अस्पृश्यतानिवारण, अस्पृश्यांचे हक्क, अशा सारखे शब्द आपल्या कानावर रोज येऊन पडत आहेत व यावरून कांहीं नवीन प्रकारचा काळ नजीक येत असावा असें सर्वांस वाटत असेल, खरोखरच नवा मनू अवतरत आहे, जुनें झपाटयातें जात आहे व घालविलें पाहिजे आणि नवें झपाटयानें येत आहे व आलें पाहिजे. काळ आपणास बनवितो तसें काळास आपणही बनवितों. हिंदु समाजाची ही नवी घडी बसणार आहे आणि हिंदू धर्माची ही नवी घडी आपण बसविली पाहिजे. तिची तयारी अखील हिंदू धर्मांत चालू आहे. सर्व जातीमध्यें नवें चैतन्य उत्पन्न झालें आहे. यामुळें आपल्या समाजांतही गतवर्षी पुणें येथें अखिल महाराष्ट्र चांभार ढोर परिषद भरली होती. ती परीषद अत्यंत यशस्वी रीतीनें पुणेंकर मंडळीच्या वतीनें पार पडलीं हें आपणास माहीतच आहे. यंदा गतवर्षापेक्षां परिषदेस अधिक रितीनें उत्तम स्वरूप येणें अवश्य आहे, हें आपल्या सर्वांच्या कर्तबगारीवर व सक्रिय सहानुभूतीवर अवलंबून आहे. आपण कर्तबगारआहांत आपणास समाजाची कळकळ आहे, तेव्हां आपण परिषदेस उपयुक्त, विधायक, सूचना व अध्यक्ष कोण नेमावे, कोणास करावें, वगैरे आपलें व्यक्तीशः मत खालील पत्यावर, ता. १८ डिसेंबर १९२७ महिन्याच्या आंत कळवावें व परिषद ता. ३१ माहे डिसेंबर १९२७ ते ता. १ माहे जानेवारी १९२८ रोजी सातारा येथें भरविण्याचे योजिले आहे, हें आपणास कळावें. ता. १–११–२७;

आपला नम्र,
ह. चां. समाज सेक्रेटरी.-**पांडुरंग कृष्णाजी शिवदास**
पंताचा गोट, सातारा.

सातारा जिल्हा

बहिष्कृत शिक्षण परिषद.

अस्पृश्य वर्गाच्या शिक्षणप्रसारास नाना प्रकारच्या अनुल्लंघनीय अडचणी असल्यामुळें शिक्षणाची प्रगति व्हावी तशी होत नाही हें सर्वश्रुत आहे.

सर्वस्वी निराधार व निराश्रित अशा बहिष्कृत वर्गाचें शिक्षण स्पृश्यतेच्या अभावीं स्वावलंबनाने होणें अशक्यप्राय असल्यामुळें निरपराधी बहिष्कृतांच्या शिक्षण कुचंबणेची सर्व जबाबदारी स्पृश्य हिंदूंवर आहे अशी आमची प्रामाणिक समजूत आहे. हिंदु लोक जोवर अस्पृश्यता पाळतील तोंवर अस्पृश्य वर्गास दयाळु सरकारांनीं शिक्षणविषयक भरपूर स्कॉलरशिपा व सवलती देऊन शिक्षणास चालना द्यावी. तसेंच अस्पृश्यांना नोकरीच्या बाबतींत स्पृश्य हिंदूंच्या बरोबरीनें नोकरीची पात्रता व लायकी दाखविण्याची गरज भासूं नये. अस्पृश्य समाजावर सरकारच्या कृपेची पाखर असल्याखेरीज त्या समाजास शिक्षणाच्या बाबतींत प्रगती करून दाखवितां येणार नाही; इतकेंच नव्हे, तर अस्पृश्य वर्गाच्या सुखाचें व प्रगतीचें कोठें चिन्ह दिसत असल्यास त्याचें सर्व श्रेय ब्रिटिश सरकारानांच आहे.

बहिष्कृत शिक्षण परिषदेपुढें मुख्यतः शैक्षणिक अडचणींचा व गाऱ्हाण्यांचा सांगोपांग विचार होऊन परिषद योग्य ते उपाय सुचविणार आहे. अशा अनेक दृष्टीनें सदरची परिषद अत्यंत महत्वाची होणार असल्यामुळें अस्पृश्य वर्गाच्या कळवळ्यांनी, हितचिंतकांनीं व सद्गृहस्थांनीं परिषदेस द्रव्यद्वारा शक्तीनुसार अवश्य मदत करावी, अशी आशा आहे. सभेचें ठिकाण, अध्यक्ष व तारीख लवकरच प्रसिद्ध करण्यांत येईल. मदत पाठवावयाची ती खालील पत्त्यावर सेक्रेटरीच्या नांवें पाठवावी.

आपले नम्र,

मे. खंडनाक राजनाक इनामदार
ता. लो. बो. मेंबर
श्री. गुंडू तात्या पाटील
रा. कृष्णा नायकू सुतार
रा. गणपती बालकृष्ण पोतदार
या. आनंदा रावजी कदम
रा. आपा विठू चांभार
से. ब. शि. परिषद, मु. कळंबी, पो. मिरज.

महाडचा सत्याग्रह.

ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांचे पत्रक !

सहानुभूतीचा मासला ! !

महाड येथें ता. २५ डिसेंबर रोजीं जो सत्याग्रह सुरू होणार आहे, त्यावेळी आमचे मराठे व इतर हिंदू यांनी कसें वागावें, हें येथें थोडक्यांत पाहूं:—

अस्पृश्यता मानणें, हें अत्यंत गैर आहे, ईश्वर सर्वाभूतीं आहे, हें श्री एकनाथ महाराज व इतर साधु यांनीं उक्ति व आचरण यांनीं दाखविलें आहे. सर्व मनुष्यें एकाच ईश्वराचीं लेंकरें आहेत. त्यांत उच्च नीचपणा मानणें, हें पाप आहे, असे महात्मा जोतीराव फुले उपदेशितात. कै. श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपती यांनीं अस्पृश्यता पार झुगारून देऊन महार, मांग वगैरे लोकांना बरोबरीच्या नात्यानें वागवितांना शेकडों लोकांनी पाहिलें आहे व आजही श्रीमन्महाराज राजाराम छत्रपति त्याचप्रमाणें वागत आहेत.

ब्राह्मणांचें या कामीं आज मत काय आहे, हें अकोला येथें जी सर्व ब्राह्मण जातीची परिषद झाली, तींत स्पष्ट झालें आहे, " हिंदूंतील सर्व जाती बरोबरीच्या असून त्यांस वेदाधिकार आहे " असा नववा ठराव तींत पास झालेला आहे. महार, मांग हे हिंदु आहेत, हें सर्वमान्य आहे. तेव्हां ते ब्राह्मणांसह इतर सर्व जातींच्या बरोबरीचे आहेत व त्यांस वेदांचा अधिकार आहे, असा या ठरावाचा सरळ अर्थ होत आहे.

या प्रसंगीं धर्मशास्त्र, न्याय व कायदा हीं अस्पृश्यतेविरुद्ध आहेत. अस्पृश्यता मोडून टाकली पाहिजे, असें महात्मा गांधी व सर्व हिंदु पुढारी एकमतानें सांगत आहेत. या वेळीं महाडकर मराठे व मराठेतर यांनी एक जुटीने महार, मांगास साह्य देऊन अस्पृश्यतेचा प्रश्न सोडवावा व आपली कीर्ति पसरवावी. पुण्यश्लोक श्री शिवरायांनीं हिंदुपद पादशाही रायगड किल्यावर म्हणजे महाड तालुक्यांतच स्थापिली. त्यांच्या लष्करांत महार वगैरे सर्व लोक होते. छत्रपतीचे सध्यांचे वंशज अस्पृश्यता पाळीत नाहींत. अशा प्रसंगी महाडकरांनीं अस्पृश्यता काढून टाकण्याचें काम अवश्य केलें पाहिजे. सत्य मंगल परमात्मा सर्वांस सुबुद्धि देवो व हिंदुमात्रांत बंधुप्रीति वाढवो.

आपले नम्र,

भास्करराव विठोजीराव जाधव, महाडकर.
रामचंद्र संतुराम आसवले.
विनकरराव शंकरराव जवळकर.
रामचंद्रराव विठ्ठलराव वंडेकर.

विजयी मराठा—ता. १९-१२-२७

सातारा येथें रविवार पेठेंत बहिष्कृत वर्गाची सभा ता. १७।१२।२७ रोजी श्री. रामचंद्र मल्हारी शिंदे (ढोर) म्यु. कौ. व लोकलबोर्ड मेंबर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत चांभार ज्ञातीची मंडळी प्रामुख्यानें दिसत होती. प्रथमतः रा. रा. शिवदास यांनीं श्री. शिंदे यांस अध्यक्षस्थान स्वीकारण्यास विनंती केली. तीस मातंगसमाजाचे सेक्रेटरी रा. रा. जंगी अर्जुना बडेकर यांनीं अनुमोदन दिल्यावर अध्यक्ष टाळ्यांच्या कडकडाटांत स्थानापन्न झाले. नंतर, रा. रा. बळवंत सखाराम सावंत यांनीं कै. दादासाहेब आंबेडकर यांच्या निधनाबद्दल खालील दुःख प्रदर्शक ठराव मांडला. ठराव १ लाः—कै. दादासाहेब आंबेडकर यांच्या शोचनीय निधनाबद्दल या सभेस अत्यंत दुःख होत आहे. आम्ही सातारकर बहिष्कृत बंधू डॉ. आंबेडकरांच्या दुःखाचे वांटेकरी आहोंत.

वरील ठरावास रा. रा. तातु विठोबा बंदसोडे यानीं कै. दादासाहेबांचें थोडक्यांत चरित्र सांगुत व त्यांच्या स्पृहणीय गुणांचे मार्मिकतेनें विवेचन करून अनुमोदन दिल्यावर सर्व मंडळीनें उभें राहून ठराव पास केला व नंतर सभा बरखास्त करण्यांत आली.

आपला नम्र,

बळवंत सखाराम सावंत, सातारा.

वर्तमानसार.

सार्वजनिक सहभोजन.

ता. १३-१२-२७ रोजीं अमरावती येथें आर्यसमाज मंदिरांत, सहभोजन झालें. त्यांत स्पृश्य व अस्पृश्य समाजांतील सुमारें ६० लोकांनी भाग घेतला होता. त्यांतही अस्पृश्य (महार, चांभार, मांग व भंगी) बहुसंख्य होते. अस्पृश्य समाजाचे कार्यकर्ते श्री. संपतराव नाईक यांनीं हा कार्यक्रम घडवून आणण्याच्या कामीं बरीच मेहनत घेतली. नागपूर हिंदुसभेच्या व्यासपीठावरून जातिभेदविध्वंसनाच्या ठरावाला संमती देणाऱ्या राजकारणांतील प्रतिसहकारी व समाजकारणांतील हिंदुसंघटनावादीवीरांनीं या सहभोजनांत भाग घेतला नाहीं, हें लक्षांत ठेवण्यासारखे आहे. त्याचप्रमाणें 'ब्राह्मण तेवढा हरामखोर' या तत्वाचा स्वप्नांतसुद्धा जप करणारे कांहीं क्षत्रियवीर या कार्यक्रमाचे वेळीं अकस्मात् कांहीं निकडीचें काम उपस्थित झाल्यामुळें हजर राहू शकले नाहीत ! या सहभोजनांत, ज्या सद्गृहस्थांनीं भाग घेतला, त्यांचीं नांवें येणेप्रमाणें:—

महार

एस. जी. नाईक, व्ही. एम्. ओगले, जी. एस. गाडगे, एस्. आर्. इंगोळे, विसोबा नारायणराव, राजाराम बांगड, डी. जी. वानखडे, एस. व्ही. गुर्जर, पी. एच्. तायडे, वाय्. एस. खांडेकर, आर्. ए. गायकवाड, राजाराम, माहोळ, ढोक, एस. पी. धंदर, टी. एस. ढोक, जे. पी. वानखडे, पुर्णामाहू, पारणू, मारोतराव, आय. पी. ढोक.

चांभार

सी. एस. इंगळे, बोटे, एन्. के. गवई, के. पी. इंगळे, जे. एस. इंगळे.

मांग

गणोबा गवई, परशराम गायकवाड, महादेव खंडारे, गणपतराव इंगोले, फतु लखूजी तायडे, भिकू जोंधळे, गणपतराव, आनंदराव जानबा.

भंगी

मन्नालाल, कल्लू.

स्पृश्य

श्री. द. रणदिवे वकील, व्ही. बी. चौबळ वकील, जी. बी. चौबळ, डी. पी. दिक्षीत वकील, पंजाबराव बॅरिस्टर, एम. आर्. बागवे बॅरिस्टर, जैराम पाटील, माहोड मास्तर, उत्तमराव कदम, दाभोळकर मास्तर, डी. जे. चव्हाण, हणमंतराव, एस. व्ही. गोखले वकील, एस. एस. केतकर, वकील, डॉ. भागवत, डॉ. सबनीस, बॅ. इ. एन्. जोशी, जोगळेकर वकील, पी. वाय. देशपांडे, वकील, डॉ. श्रीधरपंत भट, रघुनाथराव सरंजामे, वकील, डॉ. पटवर्धन, जोग, वकील, वैजनाथ ओक वकील, पैठणकर, मुरलीधर ओक वकील, एल. एन. तायडे, ए. व्ही. तायडे, विधाते, अर्जुनराव बिटकर, स्वामी विमलानंद, आत्माराम.

अखिल धनगर शिक्षण परिषद.

येत्या जानेवारीच्या १ व २ ऱ्या तारखेस बारामती जिल्हा पुणें येथे " अखिल भारतीय क्षत्रिय धनगर शिक्षण परिषदेचें तिसरें अधिवेशन " भरण्याचे नक्की ठरून त्याप्रमाणें वर्तमानपत्रांतून यापूर्वी प्रसिद्धही केलें आहे. इंदूर, ग्वाल्हेर वगैरे ठिकाणच्या प्रमुख पुढाऱ्यांना समक्ष जाऊन आमंत्रणें दिली असून पुष्कळ ठिकाणीं टपालानें विनंतिपत्रें पाठविली व पाठवीत आहोत; तरी सदर प्रसंगी सर्व ज्ञातिबंधुभगिनींनीं अवश्य येण्याची कृपा करावी. इंदुर, पुणें, मुंबई, सातारा, कोल्हापूर, सोलापूर वगैरे ठिकाणचे सुप्रसिद्ध ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनींही सदर प्रसंगी हजर राहाण्याबद्दल कबूल केले आहे. त्यांचीं नांवें लौकरच प्रसिद्ध होतील.

प्रत्येकानें पुरेसें आंथरूण व पांघरूण घेऊन यावें. जी. आय. पी. रेल्वेच्या लोकांनी दौंड येथे उतरून बारामतीचे गाडीनें यावें व सदर्न मराठा रेल्वेच्या लोकांनी निरा स्टेशनवर उतरून मोटारनें यावें. रोजीं एक रुपया प्रमाणें भोजन फी पडेल. आ. न.

हरि पिराजी धायगुंडे,
जनरल सेक्रेटरी—बारामती

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत.

जाहिरातीचे दर.
पहिल्या वेळीं दर ओळीस ५ आणे
दुसऱ्या वेळीं, ,, ,, ४ आणे
तिसऱ्या वेळीं ,, ,, ३ आणे
पुढें प्रत्येक वेळीं ,, ,, २ आणे
कायम व फार दिवसांच्या जाहिरातीच्या दरासाठीं पत्रव्यवहार करावा अगर समक्ष भेटावें.

मुद्रक :—
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए,
ठाकुरद्वार, मुंबई.

संपादक व प्रकाशक:—
डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई

वार्षिक वर्गणी टपाल हशीलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे
या अंकाची किंमत सहा आणे

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष १ लें.] शुक्रवार, ता. ३ माहे फेब्रुवारी सन १९२८. [अंक २२—२३—२४ वा.

आजकालचे प्रश्न.

१. महाडच्या सत्याग्रह परिषदेची साद्यंत हकिकत आजच्या अंकांत दुसरीकडे दिली आहे. त्या परिषदे इतकी यशस्वी व परिणामकारक अशी अस्पृश्य वर्गाची परिषद कोठेंच भरली नाहीं, असें आमचें प्रामाणिक मत आहे. तथापि कांहींचा तिच्यावर आक्षेप आहे. त्यांपैकीं एक आक्षेपक पत्र आमचे व्यवसाय बंधु रा. भुस्कुटे, स्वराज्य पत्राचे संपादक, यांजकडून आमचेकडे आलें आहे. त्यांतील आक्षेपांस उत्तर देण्यापूर्वी तें त्यांच्या परवानगीनें जसेंच्या तसेंच आम्ही प्रसिद्ध करीत आहोंत.

"सा. न. वि. वि.—

महाड येथें अस्पृश्यांच्या सभेंत 'मनुस्मृति' जाळण्यांत आली अशी बातमी आहे. ही बातमी खरी का? अशा कृत्यांनीं काय साधेल, कोणता हक्क अस्पृश्यांना प्राप्त होईल, असें आपल्याला वाटतें? अस्पृश्य वर्गावर आज हजारों वर्षें अन्याय चालू आहेत. या गोष्टीला एकटी मनुस्मृतीच कारणीभूत झालेली आहे काय? त्या वेळच्या समाजाला नियमांची जरूरी वाटली तसे नियम मनूनें ग्रथित केले. जुने ग्रंथ म्हणजे त्या त्या काळच्या समाजाच्या विचारसरणीचे आदर्श होत. समाजाला न पटणारे व अगदी स्वतंत्र असे बुद्धासारखे किंवा ख्रिस्तासारखे किंवा टॉल्स्टॉयसारखे महात्मे अत्यंत विरळा. आपल्याला जर आपले हक्क संरक्षण करून घ्यावयाचे असतील तर असलीं निरर्थक व मनें प्रक्षुब्ध करणारीं कृत्यें करण्यांत काय बरें फायदा? असलीं कृत्यें आपल्या पुरस्कर्तृत्वाखालीं तरी होऊं नयेत अशी माझी इच्छा आहे.

कुलाबा समाचारांत आतांच हकीकत वाचली. कुलाबा समाचारकारांनीं आपल्याला भीमासूर!! म्हटलें आहे व सनातन हिंदुधर्म बुडवून एक नवा सबगोलंकारी धर्म स्थापन करण्याची महत्वाकांक्षा आपल्याला आहे असेंहि त्यांनीं म्हटलें आहे. महाड येथें झालेल्या आपल्या भाषणाची सर्व नक्कल मला पाठवाल का? मनुस्मृति जाळल्याचें कुलाबा समाचारांतील वृत्त वाचून वाईट वाटलें. बिचाऱ्या मनूचा त्यांत काय दोष आहे? मनुस्मृति ही एक कायद्याची, त्या वेळच्या प्रचलित असलेल्या रूढींची जंत्री आहे. तेव्हां ही जंत्री जाळल्यानें आजवर हिंदु समाजांत रूढ झालेल्या जातिविषयक व स्पृश्यास्पृश्यविषयक कल्पना थोडयाच नष्ट होणार? अंत्यजत्वाची कल्पनाच आपल्या समाजांत रूढ झालेली आहे व ही कल्पना आपल्या सर्व धर्मग्रंथांतून सुद्धा आढळेल. आपल्यांतील नव्या व जुन्या सुधारकांनीं व संतांनीं ही कल्पना घालविण्याची खटपट केली पण त्यांना यश आलें नाहीं. त्यांना यश आलें नाहीं म्हणून आपण मात्र डगमगून जातां कामा नये. आपला प्रयत्न आपण जोरांत चालविला पाहिजे. खबरदारी इतकीच घेतली पाहिजे कीं, आपल्या चळवळीला सत्यशोधकी वळण लागूं नये. 'सत्यशोधकी' हा शब्द मी मुद्दाम वापरला आहे. सत्यशोधकी चळवळ म्हणजे ब्राह्मणांचा द्वेष करणारी, राजकारणांत भाग न घेणारी, सरकारच्या नजरेकडे लक्ष ठेऊन काम करणारी अशी आजपर्यंतची महाराष्ट्रांतील रूढ कल्पना आहे. या कल्पनेंत समाविष्ट असलेलें वळण आपल्या चळवळीलाहि न लागेल अशी खबरदारी आपण घेतली पाहिजे. आपला उत्साह अवर्णनीय आहे. आपल्या वर्तनानें अस्पृश्य वर्गांत आपण लोकप्रियताहि संपादन केली आहे, हें अभिनंदनीय आहे. अस्पृश्य गणल्या गेलेल्या समाजांत आपल्यासारखे विद्वान् व लोकहिताचा विचार करणारे गृहस्थ निर्माण झाले हें महाराष्ट्राचें सुदैव आहे. या सर्व उत्साहाला म. गांधींची अहिंसा वृत्ति व सरकारशीं असहयोगवृत्ति यांची जोड मिळाल्यास आपली चळवळ यशस्वी झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. अस्पृश्य समाजाची चळवळ जर न्यायावर उभारलेली आहे तर सरकारच्या इंजंक्शनला तिनें कां भ्यावें? खालच्या कोर्टांत इंजंक्शन मिळालें त्याप्रमाणें वरच्या कोर्टानेंहि इंजक्शन दिलें तर आपला सत्याग्रह कायमचाच थांबला म्हणावयाचा! महाडचा सत्याग्रह म्हणजे कलेक्टरचा खेळ असेंच दिसतें. सत्याग्रहाच्या पूर्वी तो स्पृश्य समाजाला धमकी देतो. व सत्याग्रहाच्या वेळीं इंजंक्शनचें निमित्त पुढें करून सत्याग्रह थांबवितो. अस्पृश्यांची सत्याग्रहाची ही चळवळ याप्रमाणें सरकारी अधिकाऱ्यांच्या कक्षेंत जावी हें राष्ट्रहिताचें नाहीं. सरकारी कारस्थानांना वाव देण्यास या चळवळीचा उपयोग होतां कामा नये. महाडला मी येणार होतों. सत्याग्रह थांबला असें ऐकिलें म्हणून आलों नाहीं. पण तेथें आलों असतों तर बरें झालें असतें असें आतां वाटूं लागलें. मनुस्मृतीचें दहन मी आपल्या हातून होऊं दिलें नसतें. अस्पृश्य चळवळीविरुद्ध मनें कलुषित करण्याला ही गोष्ट आपल्या विरोधी पक्षाला कोलितीप्रमाणे उपयोगीं पडेल.

आपण पुण्यास येणार असाल किंवा याल तेव्हां स्वराज्य ऑफिसाला पुन्हा भेट द्यावी.

सत्याग्रहासंबंधानें, मनुस्मृतीच्या दहनासंबंधानें स्वराज्यांत कांहीं लिहिणार होतों, पण तसें कांहीं लिहिण्यापूर्वी आपल्याला एकदां पत्र पाठवून व आपलें काय म्हणणें आहे तें अजमावून मग कसें लिहावयाचें तें ठरवून लिहावें म्हणून आपल्याला हें पत्र पाठविलें आहे. पत्राचें उत्तर शक्य तितकें लवकर पाठवाल अशी आशा आहे."

२—आम्ही जें टीकात्मक पत्र वर प्रसिद्ध केलें आहे त्यापेक्षांहि मोठी जहाल टीका धुळयाच्या प्रबोधकारानें, पेणच्या कुलाबा समाचाराने, मुंबईच्या रणगर्जनेनें, पुण्याच्या भाला संग्राम कंपूनें व बेळगांवच्या परीक्षकानें केल्याचें महशूर आहेच. त्यांना उत्तर न देतां येवढया एका पत्रालाच आम्ही उत्तर देतों याचा कांहीं जणांना विस्मय वाटेल. परंतु या उपरिनिर्दिष्ट टीकाकारांना उत्तर नदेण्याचीं कारणें अनेक आहेत. पहिलें असें कीं, त्यांच्या टीकेंत शिवीशिवाय दुसरें कांहींच नाहीं. त्यांच्या शिव्यांला कोणी भीक घालीत नाहीं. शिवाजीच्या वेळच्या मुसलमान इतिहासकारांनीं शिवाजीस कुत्ता, मूषक, सैतान, गनिम, बंडखोर वगैरे शेलक्या शब्दांनीं त्याची संभावना केली. येशुख्रिस्ताला त्याच्याच गणगोत्रांनीं राजद्रोहाचा आरोप करून रोमन सरदाराकडून सुळी देऊन आपले डोळे निवविले. महंमद पैगंबराचीहि त्याच्या लोकांनीं तशीच दशा उडविली. त्याला त्याचें जन्मस्थान जें मदिना शहर त्या शहरांतून हाकून लावण्यांत आलें. व मक्केसारख्या परस्थ गांवीं त्याला आपल्या आयुष्याचे दिवस काढावे लागले. आमचीही तशी वासलात लावण्याचा योग येणार हें आम्ही जाणून आहों. व रायगडावरील घडलेंलें प्रकरण ही या भावी अरिष्टाची चुणुक आहे. कोणाहि क्रांतिकारक पुरुषाच्या आयुष्यांत हा संकटयोग असतोच. व तो असणें अगदीं साहजिक आहे. म्हणून जे लोक आम्हाला धिःकारतात, शब्दशाप देतात किंवा धमक्या घालतात त्यांच्या बोलण्याचा किंवा लिखाणाचा आम्हांस कवडीचाही विशाद-

वाटत नाही. या बाबतींत असल्या बीभत्स टीकाकारांना आमची अशी सूचना आहे कीं, अस्पृश्यांचे पुढारी स्वतःला कांहीं सर्वज्ञ समजत नाहींत. तथापि अस्पृश्य समाज-उन्नतीच्या बाबतींत त्यांचीं तत्त्वें ठरून गेलीं आहेत. तपशीलाच्या बाबतींत आपल्या हातून चुका होतील हें त्यांना मान्य आहे. परंतु ह्या चुका दाखवून देतांना त्यांनीं आपली जीभ सैल सोडणें हें त्यांच्या नाशाचें कारण आहे. याची त्यांनीं आठवण ठेवावी. एकदां वादांनीं पेट घेतला म्हणजे मग कोणाचे तोंड चालतें तर कोणाचा हात चालतो. महाडच्या सत्याग्रह परि देसंबंधी लिहितांना मुसलमान समाजाला जना-वरांच्या रांगेत घातल्यामुळें, मुसलमान समाजाकडून एक साधें निषेधप्रदर्शक रजिस्टर पत्र आल्याबरोबर डॉ. आंबेडकरांना 'तुम्ही गडावर गेलांत, तें सांगून जावयाचें होतें म्हणजे पाहिली असती,' असें धमकावणाऱ्या कुलाबा-समाचाराच्या संपादकाचा कासोटा फिटला. आणि त्यांनें लगेच दुसऱ्या अंकांत मुसलमान समाजाची माफी मागि-तली. मुसलमान समाजानें रजिस्टर पत्र पाठविण्याच्या ऐवजी तुझा बोल तर माझी बुक्की व तुझी बुक्की तर माझी लाथ असा प्रकार केला नाही हा त्यांचा शहाणपणा होय. पण कुलाबा समाचारांनीं आपली जिभली फाजील चालविली तर आज रजिस्टर पत्रानें काम भागवून घेणारा मुसलमान समाज संपादकाचा पारा उतरण्याकरितां वरील जालीम इलाज करणार नाहीं कशावरून? आणि जी गोष्ट मुसलमान समाज करील तीच गोष्ट अस्पृश्य समा-जास करणें कठीण होणार नाहीं. तेव्हां कुलाबा समाचाराचे संपादकास व त्याच मालिकेंतल्या इतर संपादकांस आमचें असे सांगणें आहे कीं, अस्पृश्य समाज हा हल्लींच्या काळीं पेटलेला अग्नि आहे; त्याच्याशी खेळ खेळूं नका. बीभत्स टीकाकारांना उत्तर न देण्याचें दुसरें कारण असें कीं, त्यांनीं आम्हास वाईट म्हटलें म्हणून आम्ही खरोखरीच वाईट आहोंत असे कांहीं ठरत नाहीं. आम्ही व आमचे वरील टीकाकार या परस्परांमधील भाव जार स्त्री व तिचा पति या परस्परांत जो भाव असतो तशाच प्रकारचा आहे. 'जार स्त्रीणां पतिः शत्रुः' जार कर्मांत रत असलेल्या स्त्रीला आपला नवरा शत्रूसारखा वाटतो. त्याला नित्य शिव्या-शापांची ती लाखोली वहाते, त्याचा द्वेष करते आणि रात्रं-दिवस त्याचें मरण चिंतिते. तथापि जारीणीच्या जल्पनामुळें, तिचा नवरा दुष्ट आहे असें कोणीहि मानित नाहीं. जुनें तें सोनें मानणारे, अन्यायाला परंपरा म्हणून उराशीं बाळगणारे, माणुसकी गारद करणाऱ्या लिखाणांना धर्मग्रंथ मानणारे, अशा टीकाकारांना मानवी धर्माचें प्रतिपादन करणाऱ्या लो-कांच्या दृष्टीनें धर्मक्षेत्रांतील जारिणी अशी उपमा न द्यावी तर कोणती द्यावी? अशा लोकांनी डॉ. आंबेडकर वेडा आहे असें ठरविण्याचा प्रयत्न केला म्हणून, तो कांहीं वेडा ठरत नाहीं, किंवा वेडा होत नाहीं. मग हे लोक उपशीत असलेल्या नरकांत दगड टाकून तो अंगावर उडवून घेण्यांत काय हंशील आहे? शिष्टाचारांचें उल्लंघन न कर तांना आम्ही आरंभिलेल्या कार्यांत वादविवाद करण्यास जो कोणी पुढें येईल, त्याच्याशीं वादविवाद करण्यास आम्ही तयार आहोंत. परंतु पशूबरोबर लागून आम्हांस पशु होण्याची इच्छा नाहीं. येवढ्यामुळेंच इतर टीका-कारांतून उत्तरपक्ष मांडण्याच्या हेतूनें आम्ही स्वराज्याच्या संपादकाच्या टीकेस मानाचा ठाव दिला आहे.

३—वरील पत्रांतील आक्षेप काय आहेत याची छाननी केली असतां, असें दिसून येतें कीं, मनुस्मृति जाळण्यांत आली हा महाडच्या सत्याग्रह परिषदेवरील मोठाच आरोप आहे. वरील आक्षेप जे करतात त्यांनीं एक तर मनुस्मृति वाचली नसावी किंवा मनुस्मृतींत सांगि-तलेले नियम त्यांना मान्य असावेत. राजकारणांत जहाल असलेले लोक समाज कारणांत मवाळ असावयाचे अशी आजपर्यंतची या देशांतली परंपरा होऊन राहिली आहे. त्या परंपरेस पुण्याचे स्वराज्यकर्ते हे एक आप-वाद आहेत ही गोष्ट नाकबूल करणें शक्य नाहीं. राजकारणांत जसे जहाल तसेच समाज कारणांतही ते जहाल आहेत याबद्दल आमची खात्री आहे. अशा परि-स्थितींत मनुस्मृतींत ग्रथित केलेलीं तत्वें त्यांना मान्य असतील असें आमच्यानें म्हणवत नाहीं. तेव्हां त्यांनीं जो आक्षेप काढला आहे तो केवळ त्यांनीं मनुस्मृति वाचली नाहीं म्हणूनच काढला असावा असें म्हणणें प्राप्त आहे. तेव्हां आमच्या या मित्रांना आम्ही अशी प्रेमाची सूचना करतों कीं, त्यांनीं मनुस्मृति एकदां वाचावी. आम्ही जें मनुस्मृतीचें वाचन केलें आहे त्यावरून आमची खात्री झाली आहे कीं, त्या ग्रंथांत शूद्र जातीची निंदा करणारी, त्यांचा उपमर्द कर-णारीं, कुटाळ उत्पत्तीचा कलंक त्यांच्या माथीं मारणारीं व त्यांच्याविषयीं समाजांत अनादर वाढविणारीं वचनें ओतप्रोत भरलेली आहेत. त्यांत धर्माची धारणा नसून, धर्माची विटंबना आहे, आणि समतेचा मागमूस नसून, असमतेची मात्र धुळवड घातली आहे. स्वयंनिर्णयाचें तत्व प्रस्थापित करावयास निघालेल्या सुधारणावाद्यांस असला ग्रंथ कधींच मान्य होणें शक्य नाही. व तो अस्पृश्य वर्गासही मान्य नाहीं एवढेंच दर्शविण्याकरितां महाड येथे त्याची होळी करण्यांत आली.

४—आमच्या मित्रांचा दुसरा असा एक आक्षेप आहे कीं मनुस्मृति ही जुन्या काळीं अमलांत असलेल्या नियमांची एक जंत्री आहे. त्या जंत्रींतील नियम आज कोणास लागू नाहींत. मग असलें जुनें बाड जाळण्यांत काय अर्थ आहे? मनुस्मृति हें एक जुनें बाड आहे असें आमच्या मित्रा-प्रमाणें आम्हासही म्हणतां आलें असतें तर आम्हांस मोठाच आनंद झाला असता. परंतु दुर्दैवानें आम्हांस तसें म्हणतां येत नाहीं. आणि आमची खात्री आहे कीं, भावी स्वरा-ज्याचा चंद्रोदय केव्हां होतो हें पाहण्याकरितां, आमच्यां मित्रांचे डोळे आकाशाकडे लागले नसते तर आपल्या पायांखालीं काय जळतें आहे हें त्यांना निरखून पाहता आलें असतें. मनुस्मृति हें एक जुनें बाड आहे, तें राहिलें तरी कांही हरकत नाही असा युक्तिवाद करणाऱ्या गृह-स्थांना नुकतीच प्रसिद्ध झालेली बळहायी लोकांवरील जुलमाच्या कहाणीकडे त्यांनीं लक्ष द्यावें अशी आमची आग्रहाची सूचना आहे. मध्य हिंदुस्थानांत कांहीं दिवसांपासून बळहायी नांवाच्या अस्पृश्य जातींत सुधारणेचें वारें शिरलें आहे. व त्याप्रमाणें या बळहायी जातींतील स्त्रीपुरुषांनीं आपले जुने व हीनपणा-दर्शक रिवाज व चालीरीति, तसेंच पेहराव सोडून देऊन वरिष्ठ वर्गाच्या हिंदूंची जशी वागणूक आहे तशी वागणूक आपणही ठेवण्याबद्दलचे ठराव केले. व ते अमलांतही आणले. परंतु सुधारणा करण्यास निघालेल्या या बिचाऱ्या बळहायी लोकांचे ठराव अमलांत येतात तोंच दरेक गांवच्या स्पृश्य हिंदूंनीं आपापल्या गांवच्या बळहायी लोकांस अशी नोटीस दिली की, तुम्हांस जर आमच्या गांवांत नांदावयाचे असेल तर तुम्ही खालील अटी पाळल्या पाहिजेत. (१) बळहायी पुरुषानें भरजरी पागोटें डोक्यास बांधूं नये. (२) बळहायी पुरुषांनी रंगीत किनारीची अगर रुईफुल किनारीचीं धोतरें नेसतां कामा नये. (३) बळहायी लोकांनी गांवांत कोणाहि स्पृश्य माणसाच्या घरीं मयत झाल्यास त्या मयताची खबर त्याच्या नातेवाईकांस मग तो नातेवाईक कितीही दूर राहात असो त्याला पोंहोचविलिच पाहिजे. (४) स्पृश्य हिंदुंच्या लग्नामध्ये व वरातींमध्ये बळहायी लोकांनी वाजंत्री वाजविण्याचे काम केलेंच पाहिजे. (५) बळहायी स्त्रियांनी चांदीचे अगर सोन्याचे दागिने घालतां कामा नये, तसेंच त्यांनीं ऊंच प्रतीचीं अगर उंच मोलाची झबलीं अगर चोळया घालूं नयेत. (६) बळहायी स्त्रियांनी सुविणीचे काम केलेंलें पाहिजे. (७) स्पृश्य लोक देतील तें मोल घेऊन, सांगतील तें काम करण्यास बळहायी लोकांनी तयार असलें पाहिजे. कांहीं ठिकाणी वरील नियम एका करारपत्रकांत घालून, सह्या करा नाहीं तर गांवांतून जा, असा बळहायी लोकांस पेंच टाकला आहे. व त्याप्रमाणें कांहीं स्वाभिमानी बळ-हायीं लोकांनी आपल्या माणुसकीवर तिलांजली देण्याऐवजी हजारों वर्षे जेथे ते व त्यांचे पूर्वज राहिले ते गांव सोडून त्यांनी देवास वगैरे जवळपासच्या संस्थांनांत व ब्रिटीश हद्दींत जाऊन राहिले आहेत. जसा मध्य हिंदुस्थानांत बळहायी लोकांवर प्रसंग गुदरला आहे तसाच प्रसंग या इलाख्यांतील कुलाबा व रत्नागिरी जिल्ह्यांतील महार लोकांवर गुदरला आहे. मागे एकदां भालाकारानें मोठ्या तोऱ्याने सांगितलें कीं, बौद्ध लोकांनी यज्ञांत होणाऱ्या हिंसेचा आधार घेऊन, ब्राह्मणांवर हत्यार चालविलें, पण ब्राह्मणांनी एका झटक्यास मद्य व मांस पूर्णपणे सोडून देऊन, बौद्ध लोकांवर मात केली. अशा लिखाणानें हा घमेंडानंदन असें भासवूं इच्छितों कीं, याच्या बाप जाद्याच्या अंगांत जो करारीपणा आहे तो करारीपणा अस्पृश्यांच्या अंगांत नाहीं. असली फुशारकी मारणाऱ्यांस आम्ही असें सुचवितों कीं, त्यांनी कुलाबा व रत्नागिरी जिल्ह्यांत दौरा काढून अस्पृश्य लोकांच्या आंगींही किती करारीपणा बाणला आहे याची त्यांनीं खात्री करून घ्यावी. दौऱ्याअंती कळून येईल कीं, मार्च १९२७ पावेतों जे लोक मेलेली जनावरें ओढून नेण्याचा आग्रह धरीत होते व त्यांचे मांस खाणे आपला धर्म आहे म्हणून मानीत होते त्याच लोकांनी आतां मांसाला न शिवण्याचा निश्चय केला आहे. इतकेच नव्हे तर मेलेल्या जनावराला ते शिवत देखील नाहींत. तसेंच आज इतके दिवस वतनाच्या हक्का-पैकीं, एक हक्क म्हणून, गांवातून भाकर मागण्याचा जो पुरातन प्रघात होता तो अजिबात बंद करण्यांत आला आहे. ब्राह्मणांनीं मद्य मांस सोडलें त्यांत त्यांना स्वार्थ साधाव-याचा होता म्हणून सोडले, कारण बुद्ध भिक्षूंची जागा प्राप्त करून घेण्यासाठी, मद्य मांस वर्ज्य केल्याशिवाय त्यांना गत्यंतर नव्हते. कुलाबा जिल्ह्यांतील अस्पृश्य लोकांचा करारीपणा स्वार्थ साधण्यासाठीं नाहीं तो स्वार्था-वर पाणी सोडण्यासाठीं आहे. हें बापाच्या नांवावर विक-णाऱ्या भालाकारानें ध्यानांत घ्यावें हें बरें. परंतु या सुधारणाप्रिय महार लोकांवरही बळहायी लोकांप्रमाणेच प्रसंग गुदरला आहे ! ! जेथे जेथें महार लोकांची वस्ती छोटी आहे व इतर स्पृश्य लोकांची वस्ती मोठी आहे, तेथें तेथें महार लोकांना तुम्ही मेलेल्या जनावरांचे मांस खाल्लेंच पाहिजे, गावांत भाकरी मागितलीच पाहिजे, सर्वांना जोहार घातलाच पाहिजे, अशी सक्ति करण्यांत येत आहे. आमच्या स्वराज्य पत्राच्या संपादकांस आम्ही

असें विचारतों कीं, वरील उदाहरणें काय दर्शवितात ? आमच्या मतें तीं जें दर्शवितात तें हेंच कीं, मनुस्मृति ही जुनी जंत्री नसून चालू वहिवाटींत आहे. मनुस्मृतींत सांगितलें आहे कीं, शूद्र लोकांनीं अमंगल राहावें, भिक्षा मागावी, धन संचय करूं नये, व मेलेलीं जनावरें न्यावींत. स्पृश्य लोक जे आज अस्पृश्य लोकांना आपली सुधारणा करूं देत नाहींत त्याचें कारण असें कीं, त्यांनीं जर सुधारणा केली तर मनूनें घालून दिलेल्या पायऱ्या राहूं शकत नाहींत. तसें जर नसतें तर सुधारणाप्रिय अस्पृश्य लोकांवर असा जुलूम कां करण्यांत येता? अस्पृश्य लोक स्वच्छतेनें राहिले, भाकरी मागण्यासारखें हीनपण त्यांनी सोडलें, मृत मांसाहाराचें त्यांनीं उच्चाटण केलें तर त्यांत स्पृश्य वर्गाचें काय नुकसान होण्यासारखें आहे? कांहींच नाहीं. केवळ अस्पृश्य लोकांनीं पायरी सोडूं नये म्हणून हा सारा जुलूम चालला आहे. यावरून कोणाहि हिंदुमात्रास तेव्हांच कळेल कीं स्पृश्य लोक अस्पृश्य लोकांस सुधारणा करूं देत नाहींत. ते मनुस्मृतीचे नियम पाळीत आहेत. दुसरें कांहीं करीत नाहींत. असें असतांना मनुस्मृति ही जुनी जंत्री आहे हे म्हणणें केवढें धाडसाचें आहे याचा आमच्या मित्रांनीं विचार करावा.

५—ज्यांना आमचा हा युक्तिवाद पटत नाहीं त्यांना आम्हीं असें विचारतों कीं मनुस्मृति हें जर जुनें बाड आहे तर तें जाळल्यानें तुमचें काय बिघडलें ? वाण्याच्या घरीं पुडया बांधण्यासाठीं पडलेली रद्दी जर कोणी जाळली तर त्याबद्दल कोणाचाच जळफळाट होत नाहीं. मग मनुस्मृति ही एक रद्दीं पोथी आहे असें म्हणणाऱ्या लोकांनीं तिची होळी केल्याबद्दल एवढे आकाशपाताळ एक करण्यांत यावे हें आश्चर्यकारक नव्हे काय ? ज्या अर्थी या लोकांचा असा जळफळाट झाला आहे त्या अर्थी ती पोथी रद्दी नाहीं, तिला लोक मानतात ही गोष्ट सिद्ध आहे. मग जी पोथी लोकांस मान्य आहे व जी आम्हांस मान्य नाहीं अशा पोथीची आम्ही कां होळी करूं नये? यावर आमचे मित्र असें म्हणतात कीं, मनुस्मृति जाळून काय साधणार आहे. समाजांत रूढ झालेल्या जातिविषयक व स्पृश्यास्पृश्य विषयक कल्पना तेणें करून कांहीं नष्ट होणार नाहींत. उलट कांहीं स्पृश्य लोकांची सहानुभूति मात्र गमावण्याचा संभव आहे. यावर आमचें उत्तर असें कीं, असहकारितेच्या चळवळींत म. गांधींनीं स्वदेशी कपडा जाळून काय साधले ? खानमालिनी विवाहाच्या प्रकरणांत ज्ञानप्रकाशाची होळी करणाऱ्या लोकांनीं काय साधले ? राजकीय सुधारणांची चौकशी करण्याकरितां येणाऱ्या सायमन कमिशनवर बहिष्कार घालून काय साधणार आहे ? मिस मेयोनें लिहिलेल्या मदर इंडिया पुस्तकाचा नुकताच न्यूयार्क शहरीं ज्यांनी होम केला त्यांना काय मिळवावयाचें होते ? परदेशी कपडा जाळून, ज्ञानप्रकाशाची किंवा मिस् मेयोच्या पुस्तकाची होळी करून किंवा सायमन कमिशनवर बहिष्कार घालून जी गोष्ट साधावयाची होती तीच गोष्ट आम्हांस मनुस्मृति जाळून साधावयाची आहे. होळी करणें हा एक निषेध दर्शविणाऱ्या अनेक प्रकारांपैकीं एक प्रकार आहे व तो प्रकार कांही रानटीपणाचा आहे असेंही म्हणतां यावयाचें नाहीं. तो शिष्टसंमत झाला आहे याबद्दल कोणासही ना म्हणतां येणार नाहीं. निषेध दर्शविण्याचा मुख्य हेतु म्हणजे ज्याच्याविरुद्ध आपण निषेध प्रदर्शित करितों त्याला लाज वाटावयास लाऊन व त्यांच्यात विचार जागृती करून त्यांच्या वर्तणुकींत योग्य तो फेरबदल करून आणावयाचा असा असतो. मनुस्मृति जाळून जो निषेध आम्ही व्यक्त केला त्यांत ब्राह्मण्याचा म्हणजे हिंदुसमाजांतील उच्च नीच भावनेचा इनकार व्यक्त करण्याचा आमचा हेतु होता. आमचा इनकार ध्यानांत घेऊन ब्राह्मण्यग्रस्त लोक आपल्या वर्तणुकीत फेरबदल करतील अशी आमची आशा आहे. व त्या आशेनेच हें सर्व कार्य केलेलें आहे. आतां आमचे मित्र जी शंका घेतात कीं मनुस्मृति जाळल्यानें ब्राह्मण्य नष्ट होणार नाहीं, ती शंका जर दुर्देवानें खरी ठरली तर ब्राह्मण्य विध्वंसनासाठी ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांना जाळणे किंवा हिंदुधर्माचा त्याग करणें या दोहोंपैकीं कोणती तरी एक गोष्ट करावी लागेल. स्पृश्यलोकांची सहानुभूति गमावण्याचा आक्षेप तर उगदीं खुळा आहे असें आम्ही समजतों. मनुस्मृति मस्तकावर धारण करून अस्पृश्य लोकांना आम्ही तुमचा उद्धार करतो असें म्हणणें म्हणजे भस्मासुरानें एका हातांत शंकरानें दिलेला खडा घेऊन दुसरा हात मस्तकावर ठेवून तुझें कल्याण करतों असें म्हणण्यासारखें आहे असें आम्हांस वाटतें. मनुस्मृतीचा एका बाजूनें अभिमान धरणें व दुसऱ्या बाजूनें अस्पृश्योद्धार करूं म्हणणें या दोन गोष्टी इतक्या परस्पर विरोधी आहेत कीं एकाच तोंडानें या दोन्ही गोष्टींचा उच्चार करणाऱ्या लोकांच्या प्रामाणिकपणाची आम्हांस जबरदस्त शंका येते. आणि म्हणूनच अशा लोकांच्या सहानुभूतीची आम्ही विशेष दरकार करीत नाही. यावरून आम्हांस कांहीं मूर्ख लोक असें दूषण देतात कीं, आम्ही साऱ्याच स्पृश्यलोकांवर एकजात तुटून पडत आहोंत. व तेणेकरून अस्पृश्यता निवारणाचें कार्य दुष्कर करीत आहोंत. पण हा त्यांचा गैरसमज आहे. तशी जर आमची भावना असती तर आमचे मित्र रा. अनंतराव चित्रे, गंगाधरराव सहस्रबुद्धे व रा. देवराव नाईक, मोर्शीचे मुंडले व अमृतकर, यांना आम्ही शिरसावंद्य मानले नसते. किंवा अस्पृश्येतर लोकांना सत्याग्रहांत भाग घेऊ दिला नसता. आम्हांला स्पृश्य लोकांची सहानुभूति मिळेल तितकी थोडीच आहे. मात्र खरें सहानुभूतीचें कोण हें कसाला लावून पाहिल्याखेरीज नुसती सहानुभतीची साखर पेरणाऱ्या लोकांना आम्ही आपले मित्र म्हणण्याचा बावळटपणा करीत नाहीं, अगर त्यांना भिऊन आमचा निषेध व्यक्त करण्यास आम्ही मागें घेत नाहीं. यांत आमची चूक होत आहे असें कोणी म्हणेल असें आम्हांस वाटत नाहीं.

६—कलेक्टरच्या सांगण्यावरून सत्याग्रह थांबविण्यांत आला हा महाडच्या परिषदेवर आमच्या मित्राचा दुसरा आरोप आहे. आमच्या टीकाकारांच्या भाषेंत सांगावयाचें म्हणजे “ महाडचा सत्याग्रह म्हणजे कलेक्टरचा खेळ असें झालें. ” आमच्या या टीकाकारांच्या म्हणण्यांत अर्थ असो किंवा नसो, आम्ही कलेक्टरला भिऊन सत्याग्रह थांबविला असें नाशिकच्या स्वातंत्र्यकाराप्रमाणे ते म्हणत नाहींत, हें पाहून आम्हास एक प्रकारचा आनंद वाटतो. भ्याडपणानें सत्याग्रह केला नाहीं असा आमच्यावर आरोप करण्याचा जर कोणास अधिकार असेल तर तो एखाद्या सत्याग्रही वीरालाच असूं शकेल. ज्याला आजवर सत्याग्रह करण्याचा—नव्हे,सत्याग्रह करण्याचा विचार करण्याचा—प्रसंग आलेला नाहीं, ब्राह्मण जातींत जन्मल्यामुळें अष्टाधिकारांचें गांठोडें जन्मतःच हातीं आले असल्याने ज्याला समाजाच्या विरुद्ध सत्याग्रह करण्याचा प्रसंग येण्याचा कधी संभव नाहीं, व परार्थसाधनासाठीं आपल्या गणगोत्रांविरुद्ध सत्याग्रह करण्याचे ज्यास शील नाहीं; एकूण सारें आयुष्य स्वतःचें उदर भरण्याकडे खर्ची घालण्याशिवाय दुसरें उज्वल ध्येय नाहीं, अशा स्वातंत्र्याच्या संपादकानें वीराचा उसना आवेश आणून कलेक्टरला भिऊन सत्याग्रह थांबविला, असे उद्गार काढणें हास्यास्पद नव्हें काय? आधीं कर आणि मग बोल, असा ज्याचा नियम असेल त्यानेंच दुसऱ्याला हिणविण्याच्या भानगडींत पडावें, उत्तराला ठपका देण्याचा अधिकार अर्जुनाचा आहे. तो स्वातंत्र्याच्या संपादकासारख्या बृहन्नडेचा नाहीं. असो! स्त्रीदाक्षिण्याच्या नियमानुसार अबलेचे कठोर शब्द सोसणे हा देखील शिष्टाचारच आहे. तथापि पुष्कळशा लोकांचा असा समज झाला आहे कीं, कलेक्टरचा मनाई हुकूम मोडण्याची आमची छाती झाली नाहीं, म्हणून सत्याग्रह थांबविण्यांत आला. पण या लोकांना आम्ही असें कळवूं इच्छितों कीं, कलेक्टरनें मनाई हुकूम काढला होता. ही हकीगतच मुळीं चुकीची आहे. कलेक्टर साहेबानें मुळीं मनाई हुकूम काढलाच नव्हता. तेव्हां कलेक्टरच्या हुकुमास आम्हीं भ्यालों असें जे म्हणतात, त्यांचें म्हणणें सर्वथा अर्थशून्य आहे यांत शंका नाहीं. कलेक्टर साहेबांनीं दंडाची भाषा मुळीं केलीच नाहीं. त्यांचा सारा भर सामदामावरच होता. तेव्हां आमच्यावर जर कोणता आरोप असूं शकेल तर आम्ही कलेक्टरचें म्हणणें ऐकलें हें बरें केलें किंवा वाईट केलें एवढ्यापुरताच असूं शकेल.

७—आम्ही कलेक्टरचें ऐकिलें तें योग्य केलें असें आमचें प्रामाणिक मत आहे. व तसें मत होण्यास कांहीं कारणेंही घडलीं. त्यांपैकीं जे कारण खरोखरीं निर्णायक ठरलें त्याचा आम्ही जसा विचार केला तसा आमच्यावर आरोप करणारांनींही केला आहे असें वाटत नाहीं. सत्याग्रह करण्यास महाड मुक्कामीं जे १० हजार अस्पृश्य लोक जमा झाले होते त्यांच्या वाटेंत किती कांटे पसरलेले आहेत व ते कोणी पसरलेले आहेत याची कल्पना या लोकांना तशीच ती आम्हालाही होती. सत्याग्रहाची मोहीम सुरू झाल्यापासून कुलाबा जिल्ह्यांतील व रत्नागिरी जिल्ह्यांतील उत्तर भागांतील अस्पृश्य लोकांवर स्पृश्य लोकांचा जो जुलूम चाललेला आहे त्याचें यथार्थ वर्णन करतां येणें आम्हास अशक्य आहे. सत्याग्रहांत कोण भाग घेणार याचीं नांवें नोंदण्यासाठीं जशीं माणसें बसविण्यांत आलीं होतीं तसेंच गांवगांवच्या लोकांच्या तक्रारींची नोंद करून घेण्यासाठींही बसविण्यांत आली होती. या तक्रारींच्या नोंदपत्रकांचा भारा चाळून पाहिला तों असें दिसून आलें कीं, असा एकही गांव नाहीं कीं जेथें गरीब बिचाऱ्या अस्पृश्यांवर, ते केवळ आपली उन्नति करून घेत आहेत एवढ्याच कारणामुळें त्यांच्यावर जुलूम झालेला नाहीं. सत्याग्रह केल्यानें होणारा जोरजुलूम द्विगुणित होणार याबद्दल कोणाच्या मनांत शंका नव्हती. परंतु सरकार आमचें संरक्षण करील या भरंवशावर या छळणुकीची आम्ही मुळींच तमा केली नव्हती. सरकारची मदत आहे तोंपर्यंत स्पृश्य लोकांच्या जांचणुकीचें भय बाळगण्याचें आम्हास कारण नव्हतें. परंतु कलेक्टरनें उलट खाल्ल्यामुळें अस्पृश्य जनतेस स्पृश्य जनतेच्या जुलूमापासून बचावण्यास अवश्य असणारें सरकारी संरक्षण पूर्णपणें मिळेल किंवा नाहीं याबद्दल साहजिकपणें शंका उत्पन्न झाली.

८—ही शंका बलवत्तर होण्यास दुसराहि एक विचार कारणीभूत झाला. सत्याग्रह करावयाचा तो दुराग्रहाविरुद्ध करावयाचा. अर्थात कलेक्टरचें म्हणणें धुडकावून सत्याग्रह करण्यापूर्वी कलेक्टरचा दुराग्रह आहे, याची

खाली करून घेणें प्राप्त होतें. सरकार झालें म्हणून त्याच्याविरुद्ध सत्याग्रह करताना कसलाच विचार करू नये अशा अर्थाचे जे आमच्या मित्राचे म्हणणे आहे तें आम्हास मुळीच पटत नाहीं. नव्हे तें कोणाहि सत्याग्रही माणसास पटणार नाहीं. ज्याला ज्याला म्हणून या प्रकरणाची पूर्ण माहिती आहे त्याला त्याला कलेक्टरचा दूराग्रह नव्हता असेंच म्हणावे लागेल. कोर्टांत प्रकरण जाण्यापूर्वी आपण अस्पृश्य लोकांस तळयावर जाण्यास हरकत करणार नाही, उलट तुम्ही जर त्यांना हरकत कराल तर तुमचा मी बंदोबस्त करीन, असें महाडच्या स्पृश्य लोकांस कलेक्टरनें बजाविलें होतें. शिवाय भरसभेंत येऊन आपण तुमच्याविरूद्ध नाहीं, अशी त्यांनीं अस्पृश्य लोकांपुढे कबुली दिली. इतकेंच नव्हे तर, हें तळें सोडून इतर कोणत्याही सार्वजनिक तळयावर सत्याग्रह करा, आपण मदत करावयास तयार आहोंत, असेंहीं त्यांनीं स्पष्ट करून सांगितलें. अशा विचाराच्या कलेक्टरांत दुराग्रह आहे, असें कोणी विचारी माणूस म्हणूं शकेंल असें आम्हांस वाटत नाहीं. असें असतांना त्यांच्या म्हणण्याविरूद्ध सत्याग्रह केला तर स्पृश्य लोकांच्या जुलुमापासून दाद मागते समयीं माझा दुराग्रह नसतां तुम्ही सत्याग्रह केलात मग केलें तसें भरा, असें म्हणण्यास कलेक्टरला कारण सांपडलें असतें. दुसरें असें कीं सरकाराविरूद्ध सत्याग्रह केल्यानें सरकार अस्पृश्यांच्या न्याय्य हक्कांविरुद्ध आहे, असा एक नसता आरोप सरकारवर लादण्यांत आला असता. आम्ही नसताच म्हणतों याचें कारण सरकार अस्पृश्यांच्या न्याय्य हक्कांच्याविरूद्ध नाहीं, अशी कलेक्टरांनीं दिलेली कबुली, हें होय. अर्थात् सरकारचा अपराध नसतांना त्यास विनाकारण बदनाम केल्यामुळें त्यास चिडविल्यासारखें झालें असतें. इष्ट असलेली गोष्ट करीत नसतांना ठपका दिला तर माणूस लाजतो. पण ती करीत असतांना ठपका दिला तर त्याच माणसाला आपल्याला विनाकारण कलंक लावल्यामुळें त्वेष येतो व बरें करण्याऐवजी तो घात करण्यास प्रवृत्त होतो हा मानसशास्त्राचा अनुभव आहे. अस्पृश्यसमाज हा सरकार आणि स्पृश्य वर्ग या दोन्ही दळांच्या तावडींत सापडलेला वर्ग आहे. त्याला दोहोंपैकी कोणत्या तरी एका दळावर मारा करणें शक्य आहे. दोन्ही दळांवर एकाच वेळी मारा करण्याइतकें बळ त्याच्यांत आज नाहीं हें कबूल करण्यांत कांहीं लाज नाहीं. जेथें स्पृश्य जनता, त्यांचे मानवी हक्क स्वखुशीनें व सलोख्यानें देत नाहीं तेथें ते मिळविण्याकरितां सरकारशी तहनामा करणें हेंच अस्पृश्य लोकांच्या हिताच्या दृष्टीनें शहाणपणाचें आहे, असें आम्हास वाटले

९–महाडची बारडोली केली असें जे मुर्ख बडबडतात त्यांनी ती कां झाली हें समजून घेण्याचे श्रम घेतले असते तर त्यानीं छिद्रान्वेश करण्याऐवजी शरमेनें आपल्या माना खाली घातल्या असत्या. स्पृश्यांच्या सत्याग्रहांत व अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहांत जमीन असमानचे अंतर आहे. स्पृश्य लोकांचा सत्याग्रह सरकार विरुद्ध असतो व त्याला सर्व जनतेचा पाठिंबा असतो. असें असताना स्वराज्याचा अट्टाहास करणाऱ्या स्पृश्य लोकानीं कोणता एखादा सत्याग्रह करण्याची तयारी केल्याचे ऐकीवांत नाहीं. अस्पृश्य लोकांनी सत्याग्रह केला तर त्याला साऱ्या स्पृश्य जनतेचा विरोध असतो. समाजाशी सामना करणें साधे काम नाहीं. असें असतांहि स्पृश्य जनतेच्या विरुद्ध सत्याग्रह करण्याची अस्पृश्य वर्गानें आपली तयारी दाखविली होती. येवढ्या मुळेंच अस्पृश्य लोक कोणाहि समंजस माणसाच्या आदरास पात्र झालें पाहिजेत. तयारी करून चाल करण्याचें त्यांनी थांबविलें तर तें स्पृश्य वर्गानें युद्धाच्या अधर्म पद्धतिचा अवलंब केल्यामुळेच होय. स्पृश्य लोकांनीं तुम्ही धर्म युद्ध करावे आणि मग त्यांनीं आमची परीक्षा पाहवी. यावर कांहीं छिद्रान्वेशी लोक असें म्हणण्याचा संभव आहे कीं, स्पृश्य जनतेकडून जुलूम होणार याची कल्पना सत्याग्रहास जमलेल्या लोकांना पूर्णपणे होती. तो जोर जुलूम सोसण्यास ते जर आपण होऊन तयार झाले होते तर त्यांची काळजी घेण्याचें सोंग तुम्ही कां केलें ? असल्या आक्षेपकांस आमचा असा प्रश्न आहे कीं अनुयायांच्या हिताची काळजी पुढाऱ्यांनीं घेऊं नये तर कोणी घ्यावी ? स्वामीनिष्ठेनें पुष्कळसे लोक आगींत उडी टाकण्यास आपल्या जिवावर उदार होतात. परंतु सेवक आपल्या जिवावर उदार झाला तो स्वखुषीनें झाला आहे तेव्हां आपल्याला काय ? त्याचें तो भोगील, असें मानून आपली जबाबदारी जर त्याचा स्वामी टाळूं म्हणेल तर त्याला लोक अधम म्हणतील. आपल्या जिवावर उदार होणारा सेवक आपला स्वामी अखेरीस आपला बचाव करील अशी आशा धरून असतो हें कोणीहि नाकबूल करणार नाहीं. नाहीं म्हणतां तशी आशा सत्याग्रहास जमलेल्या मंडळीस होती व ती असणें साहजिक आहे. तेव्हां त्यांच्यावरील संकटाचें निवारण करण्याची जबाबदारी जी पुढाऱ्यावर पडावयाची ती कांहीं चुकत नाहीं हें आम्हांस ओळखणें प्राप्त होतें. अशा परिस्थितींत सत्याग्रह करणाऱ्या लोकांना त्यांच्यावर येणाऱ्या संकटांत आम्हांला कसें सहाय्य करतां येईल त्याचा विचार करणें भाग पडलें. अत्याचाराचा अवलंब करून, संरक्षण करतां येण्यासारखें आहे. पण तो मार्ग पत्करावयाची इच्छा आम्हांस नाहीं. आज तरी आमच्या लोकांचें संरक्षण सनदशीर मार्गानेंच आम्हांस साधावयाचें आहे. व त्या करितांच कलेक्टरची मर्जी राखण्याच्या भरीस आम्ही पडलों.

१०.—कलेक्टरची मर्जी राखली पण लोकांची निराशा करून, त्यांच्या तेजोभंगास कारणीभूत झालांत असाही कांहीं जणांचा आरोप आहे. अशा रीतीने जो जोम आज लोकांत उत्पन्न झाला होता तो पुढे टिकेल काय अशी पुष्कळांना शंका येते. हें त्यांचें म्हणणें कांहीं अंशी खरें असूं शकेल. पण तें सर्वस्वी खरें असूं शकणार नाहीं. सूर्यास्त झाल्यावर संधिकाल येतो तसेंच सत्याग्रह थांबल्यामुळे लोकांचा हुरुप ओसरेल हें खरेंच. तथापि सूर्यास्तापाठी संधिकाल झाला म्हणून पुन्हां केव्हांच सूर्योदय होणार नाही, हें म्हणणें जसें चुकीचें आहे तसेंच आजचा जोम ओसरला म्हणून, त्याचा संचार पुन्हा कधींच व्हावयाचा नाहीं हें म्हणणेहि चुकीचें आहे. शिवाय उत्साह निरुत्साह यांच्या बाबतींत एक गोष्ट ध्यानांत घ्यावयास पाहिजे होती ती ही कीं, ज्याच्यावर प्रसंग नाहीं तो मनुष्य मृतप्राय असतो. कठीण योग आल्याशिवाय माणसाच्या आंगांत चैतन्य उत्पन्न होत नाहीं. तथापि योगांचें काठिण्य, त्याची दुर्धरता पल्ल्याचे बाहेर गेली म्हणजे देखील माणूस पुनः मृतप्राय होतो. व ती गोष्ट आपणांस असाध्य आहे म्हणून तिचा नांद सोडून निराश होऊन प्रयत्न करण्याचें सोडून देऊन बसतो. सत्याग्रहाची ही जी चळवळ आरंभिलेली होती ती केवळ चवदार तळें काबीज करण्यापूरती आरंभिलेली नव्हती. तर अस्पृश्य लोकांना आपल्यापुढें ठेविलेलें ध्येय पदरांत पडेतोंपर्यंत ती कायम टिकावी या हेतूने ती उभारण्यांत आली होती. ती कायम टिकेल किंवा नाहीं हें सत्याग्रहापासून होणारा जुलूम किती मोठा होईल व त्यापासून लोकांचा बचाव करण्याचीं साधनें आहेत किंवा नाहींत यावरच अवलंबून राहणार. महाडचा एक सत्याग्रह लोकांनीं केला असता; पण त्यापासून होणाऱ्या त्रासांतून आपला बचाव होऊं शकत नाहीं, हें जर लोकांना कळलें असतें तर त्यापुढें होणाऱ्या दुसऱ्या कोणत्याहि सत्याग्रहांत भाग घेण्यास ते तयार झाले असते किंवा नाहीं यांचा विचार करणे अवश्य आहे. विचारांती ती शंका खरी होण्याचा पुष्कळसा संभव वाटल्यामुळे, अनेक सत्याग्रह करण्याइतका जोम कायम टिकावा म्हणून महाडचा सत्याग्रह तहकूब करणे भाग झाले. आतां कांहीं लोक असें म्हणतील कीं, हें सर्व भविष्य जर तुम्हांस दिसत होतें तर तुम्हीं महाडला गेलातच कशाला ? याला आमचें उत्तर असें आहे कीं, कलेक्टर आमची बाजू सोडील असा संशय आम्हांस दासगांवला पोहोंचेपर्यंत आला नव्हता. दासगांवला जाईतोंपर्यंत फक्त दिवाणी कोर्टाचा तात्पुरता मनाई हुकूम सुटल्याचें आम्हास माहीत होते. परंतु तो मनाई हुकूम मोडण्याचा आम्ही निश्चय केलेला होता. दिवाणी कोर्टाचा मनाई हुकूम मोडल्यानें आम्हांस कोर्टाला सहा सहा महिने शिक्षा करण्याचा अधिकार आहे हें आम्ही जाणून होतों. तथापि ती शिक्षा भोगण्याची आमची तयारी होती. व तसें आम्ही आमच्याकडे चौकशीस आलेल्या अधिकाऱ्यांस अगदीं स्पष्टपणें कळविलें होतें. दिवाणी कोर्टाचा हुकूम मोडल्यामुळें, जे मोडतील ते तुरुंगांत जातील, आपल्याला ह्या भानगडींत पडण्याचे कारण नाहीं असें म्हणून, कलेक्टर तटस्थाप्रमाणें स्तब्ध बसेल अशी आमची समजूत होती. व ती समजूत चुकीची आहे असे मानण्यांत कसल्याच प्रकारचें कारण घडलें नाहीं. परंतु अस्पृश्यांची बाजू घेणारा कलेक्टर कोर्टाची इभ्रत राखण्याच्या दृष्टीनें स्पृश्यांच्या बाजूचा झाला. व स्पृश्य लोकांच्या जुलुमापासून बचाव करण्यास त्याचें साहाय्य अवश्य असल्यामुळें, त्याचा सल्ला ऐकावा लागला. यावरून आमच्या मित्राला कळेलच कीं, सत्याग्रह थांबला तो तुरुंगात जाण्याच्या भीतीमुळें किंवा कलेक्टरच्या भिडेमुळे थांबला नसून, अस्पृश्य वर्गाचें हिताकरितांच थांबविण्यांत आला. त्यांत स्पृश्य लोकांतील टवाळ कंपूस हंसण्यास जागा झाली असेल. पण स्पृश्य लोकांकडून शाबासकी मिळविण्यासाठीं हें कार्य मुळी आरंभिलेलेंच नव्हते. तें केवळ अस्पृश्यांच्या हित संवर्धनासाठींच आरंभिलेले होतें. तुरुंगात जाण्यानें तें साधलें असतें तर तें करावयास कोणाचीच ना नव्हतीं.

११–आमच्या मित्रांना आमच्या चळवळीस सत्य शोधकी वळण लागेल याचे भय वाटत आहे. सत्यशोधकी चळवळ म्हणजे ब्राह्मणाचा द्वेष करणारी, राजकारणांत भाग न घेणारी, सरकारच्या नजरेकडे लक्ष ठेवून काम करणारी अशी आजपर्यंतची महाराष्ट्रांतील रुढ कल्पना आहे. व या कल्पनेंत समाविश असलेंलें वळण अस्पृश्यांच्या चळवळीस न लागेल अशी खबरदारी घेण्याविषयीं त्यांनीं आम्हांस इशारा दिला आहे. आमच्या मित्रास आम्ही असें सुचवितो कीं, आम्हींहि सत्यशोधकीच आहोंत. व त्याबद्दल आम्हांस कोणत्याहि तऱ्हेचा विशाद न वाटतां उलट आनंदच वाटतो. सत्यशोधकी चळवळ म्हणजे, समानतेची व सद्धर्माची चळवळ असें आमचें ठाम मत आहे. इतकेंच नव्हे तर दरेक स्वराज्यवाद्यानें सत्यशोधकीं असलेंच पाहिजे असें आमचें ठाम मत आहे. आमच्या मित्रांनी चालू सत्यशोधकी चळवळीवर जो आरोप केला आहे तो मात्र कांहीं अंशीं खरा आहे असे कबूल करणें

प्राप्त आहे. परंतु हे वळण या चळवळीस कां लागले याचा विचार आमच्या मित्रांनी जितका करावयास पाहिजे होता तितका केला नाहीं असें आम्हास म्हणावें लागतें. सत्यशोधकी चळवळीला अशा प्रकारचें अनिष्ट वळण लागल्याचें मुख्य कारण म्हटलें म्हणजे ब्राह्मण जातीचा त्या चळवळीस होणारा एकजात विरोध हेंच होय. ब्राह्मण जातींतील कांहीं लोकांनी तरी सत्यशोधकी चळवळीनें आपल्यापुढें मांडलेली समानतेची व सद्धर्माची तत्वें मान्य केली असती तर सत्यशोधकी चळवळीस ब्राह्मण द्वेषाचें भूत लागलें नसतें. किंवा तिच्या प्रसारार्थ तिला सरकारची कांसहि धरावी लागली नसती. अशी परिस्थिति असल्याकारणानें आमच्या मित्रांस आमची अशी सूचना आहे की, त्यांनीं सत्यशोधक व्हावें आणि आपल्या जातभाईसहि सत्यशोधक बनविण्याचा प्रयत्न करावा.

१२—अस्पृश्य वर्गानें अवश्य असलेले हक्क मिळविण्यासाठीं जसा प्रयत्न करणें आवश्यक आहे तसाच मिळविलेले हक्क उपयोगांत आणण्याचेही प्रयत्न करणें जरूर आहे. पेशवाईकाळीं जो राज्यकारभार चालत असे तो एकतंत्री चालत असे. प्रजेचीं सुखदुःखें कोणती याची विचारपूस कोणीच करीत नसे व त्यामुळें दाद मिळणेंही कठीण होत असें. त्यांतल्यात्यांत अस्पृश्य वर्गाची स्थिति तर अत्यंत केविलवाणी अशी असे. पेशवाईतील राज्यकारभारांतील एकतंत्रीपणा जाऊन, ब्रिटिश आमदानींत प्रजासत्ताक राज्यपद्धतीला सुरवात झाली आहे. व त्याप्रमाणें म्युनिसिपालिटया, लोकल बोर्डे वगैरे स्थानिक संस्थांना पूर्ण स्वातंत्र्य देण्यांत आलें आहे व त्यांच्याकडे शिक्षणासारख्या महत्वाच्या बाबीही सोंपवून दिल्या आहेत. या संस्थांचा उपयोग अस्पृश्य वर्गाच्या हितसंवर्धनाकडे होईल किंवा नाहीं हें अस्पृश्य वर्गांनी निवडून दिलेल्या प्रतिनिधींच्या लायकीवर व कार्यक्षमतेवर पुष्कळ अंशीं अवलंबून राहणार आहे. यास्तव वरील संस्थांत आपले प्रतिनिधी निवडून देतांना अस्पृश्य वर्गाच्या मतदारांनी अत्यंत काळजी घेणें अवश्य आहे. पुणें म्युनिसिपालिटीची निवडणूक अगदीं जवळ आली आहे व तिच्यांत पुण्यांतील अस्पृश्य वर्गातर्फे दोन प्रतिनिधी निवडून जावयाचे आहेत. या दोन जागांकरिता अनेक उमेदवार आहेत असें आम्ही ऐकतों. त्यांपैकी सुभेदार घाडगे व रा. पांडुरंग नथूजी राजभोज हे दोघे आहेत. वरील दोन्हीही गृहस्थ म्युनिसिपालिटींत काम करण्यास सर्वतोपरी लायक आहेत याबद्दल आम्हांस मुळींच संशय नाहीं. आम्ही अनुभवानें सांगतों कीं, या दोघांमधील चिकाटी, धाडस व कळकळ वाखाणण्यासारखी आहे. पुण्यांतील अस्पृश्य लोकांनी त्यांनाच निवडून द्यावें अशी आमची आग्रहाची सूचना आहे. सगळ्या जागा महार लोकच आडवतात व मांग लोकांच्या वाट्यास कांहीच येऊं देत नाहींत असा शंखध्वनि करणारे रा. सकट निवडणुकीला उभे राहिले नाहींत याचें आश्चर्य वाटतें. मांटेकंपूच्या साहाय्यानें म्युनिसिपालिटीच्या स्कूल बोर्डात आपली नेमणूक करून घेण्याचा त्यांचा कावा असावा असा आमचा तर्क आहे. हें जर खरें असेल तर तसें न होण्याची खबरदारी पुणेंकरांनीं आतांपासूनच घ्यावी हें बरें. लायकी नालायकी न पहातां केवळ मातंग समाजाची कोठें तरी वर्णी लावावयाची असेंच जर असेल तर रा. सकटापेक्षां रा. लोखंडे यांना तो मान मिळणें उचित आहे असें आम्हांस वाटतें.

महाड सत्याग्रह परिषद्.

ता. २५–२६–२७ डिसेंबर सन १९२७

अपूर्व उत्साह. विलक्षण जागृति.

दहा हजार प्रतिनिधींचा तुरुंगांत जाण्याचा निश्चय.

कलेक्टरची मध्यस्ती. सत्याग्रहाची तहकुबी

प्रचंड मिरवणूक. चवदार तळ्याला वेढा. स्पृश्य पुढाऱ्यांची पळापळ.

(आमच्या खास बातमीदाराकडून)

सदरहू परिषद ता. २५।२६।२७ डिसेंबर १९२७ रोजीं भरविण्यांत आली होती. सभेची पूर्वतयारी करण्याकरितां रा. अनंत विनायक चित्रे यांची योजना करण्यांत आली होती. महाड सत्याग्रहाच्या बाबतींत

चित्रे हे आघाडीचे वीर होते.

त्यांच्या शरीरप्रकृतीच्या मानानें हा लहानसा जीव एवढी मोठी कामगिरी पार पाडील कीं नाहीं, याबद्दल कोणासही शंका आली असती. परंतु ज्या सत्याग्रह कमिटीनें या कामी रा. चित्रे यांची नेमणूक केली त्या कमिटीला रा. चित्रे यांच्यांत केवढें मोठें चैतन्य भरले आहे, याची पूर्ण जाणीव होती. व या परिषदेच्या कामी रा. चित्रे यांनीं जी कामगिरी करून दाखविली ती ज्यांनी ज्यांनी पाहिली त्यांना त्यांना या बाबतींत खात्री झाल्याशिवाय राहिली नाहीं. ही परिषद जर यशस्वी झाली असेल तर त्यांतील सारे श्रेय रा. चित्रे यांनाच दिलें पाहिजे. रा. चित्रे हे १५ दिवस अगोदर महाडास जाऊन पोहोंचलें. कांहीं तरुण मंडळीखेरीज महाडांतील सर्व स्पृश्य लोक सत्याग्रहास प्रतिकूल आहेत असें त्यांना दिसलें व परिषदेच्या कार्यांत सर्वतोपरी विघ्नें उत्पन्न करून गावांत परिषदेला कोणत्याही प्रकारचें सामान मिळू द्यावयाचें नाहीं असा गांववाल्यांचा कट असल्याचाही त्यांना दिसून आलें. तेव्हां आपल्या कायस्थ ज्ञातींतील कांहीं तरुण मंडळींना हातीं धरून आपला उद्योग तडीस नेण्याचें त्यांनी ठरविलें. व त्यांना शांताराम पोतनीस, केशवराव देशपांडे, रा. वामनराव पत्की, कमलाकर टिपणीस वगैरे मंडळीचें पुष्कळ साहाय्य झालें त्यांतल्यात्यांत रा. पत्की यांचा तर फारच उपयोग झाला. त्यांची मदत नसती तर परिषदेच्या सामुग्रीसाठी लागणारें सामान मुळीं मिळालेंच नसतें. परिषदेला पुष्कळशा गोष्टी उसनवार घेऊन थोड्या खर्चात कार्यभाग आटोपता आला असता. पण गावांत लोकमत प्रतिकूल असल्याकारणानें सर्वच वस्तू तात्पुरत्या कामासाठी देखील खरेदी कराव्या लागल्या. तेणेंकरून परिषद खर्चाची झाली. परंतु जेथें भाराभर सुवर्ण दिले असतांही कांही मिळणें शक्य नव्हतें तेथें इतकी उत्तम व्यवस्था करण्यांत आली हीच मोठी आश्चर्य करण्यासारखी गोष्ट आहे व त्याबद्दल रा. चित्रे व पत्की यांना द्यावा तेवढा धन्यवाद थोडाच आहे. त्यांच्या जोडीला पुण्याहून सुभेदार घाडगे, रा. थोरात व भानगरहून रा. भानगरकर जमेदार हे ता. २४ रोजी महाडास येऊन दाखल झाले होते. जमलेल्या प्रतिनिधींस लष्करी शिस्त लावणें, येवढ्या समुदायाची जेवणाची व्यवस्था करणें वगैरे अवघड कामें सुभेदार घाटगेयांच्यावर सोंपविण्यांत आली होती. ती त्यांनी इतक्या शिताफीनें व धडाडीनें पार पाडलीं कीं, सगळे लोक थक्क झाले. सभेचे महत्व ओळखून १९ तारखेपासूनच कलेक्टर, जिल्ह्याचे पोलीस सुपरींटेंडेंट वगैरे अधिकारी लोक यांनीं महाडास येऊन तळ दिला होता. २३ तारखेपासून प्रतिनिधी येण्यास सुरवात झाली व २५ तारखेस तर हा समुदाय दहा हजारांवर झाला होता. मध्यंतरी कलेक्टर साहेबाकडून मनाई हुकूम मिळत नाहीं असें कळल्यावरून अस्पृश्य वर्गास कांही तरी करून तळ्यावर जाण्यास प्रतिबंध करावा या हेतूनें महाडच्या

[illegible] ... देश कल्याणेतर तुम्ही जिल्ह्याच्या कलेक्टरांचे ऐकाल किंवा डॉ. आंबेडकरांचे ऐकाल असा जेव्हां जेव्हां ते प्रश्न करीत तेव्हां तेव्हां आम्ही डॉ. आंबेडकरांचेच ऐकू असेच उत्तर त्यांस मिळे.

डॉ. आंबेडकर यांचें महाडला प्रयाण.

मुंबईहून डॉ. आंबेडकर व दोन अडिचशें मंडळी ता. २४ रोजीं सकाळीं पद्मावती बोटीनें निघाली [illegible] मुंबईचे रा. शिवतरकर, धोंडी नारायण गायक[illegible], गांगावणे, वनमाळी, पुण्याचे राजभोज, नाशिकचे भाऊराव गायकवाड वगैरे अस्पृश्य पुढारी होते. त्यांच्याबरोबरच स्पृश्य लोकांपैकी सोशल सर्व्हिस लीगचे कार्यकर्ते [illegible] सहस्रबुद्धे, व समतासंघाचे प्रधान बंधु सामील झाले होते. ब्राह्मणब्राह्मणेतरांचे [illegible] यांना आजारीपणामुळें येतां आलें नाहीं. सत्याग्रही मंडळी धक्क्यावर पोहोंचण्याचे पूर्वीच [illegible] तेथें बरीच मंडळी जमलेली होती. त्या मंडळीतर्फे पुढाऱ्यांना हारतुरे घालण्यांत आले. व महाड 'सत्याग्रहकी जय' अशा आरोळ्यांनीं किनारा दुमदुमून गेला. पद्मावती ९ वाजतां मुंबईहून सुटली. ती संध्याकाळीं ५॥ वाजतां [illegible] बंदरोबंदरी सत्याग्रहकी जय असा जयघोष सारखा चालूच होता.

कोळमांडला येथील स्वागत.

महाडला धरमतरहून जाणें अधिक सोयीचें होतें. परंतु [illegible] वरील [illegible] कदाचित् [illegible] ... [illegible]

दासगांव ते महाड.

दासगांव बंदरावरून महाड सुमारें पांच मैल आहे. डॉ. आंबेडकर व [illegible] नंतर रा. शिवतरकर व प्रधान बंधूंनीं जमलेल्या सत्याग्रही मंडळीला डॉ. साहेबांनीं दिलेली ताकीद ध्यानांत ठेवण्यास विनंती केली. व पांच जणांची एक एक रांग करून आलेल्या लोकांचें [illegible] प्रकारचें पायदळ तयार केलें. या प्रचंड पायदळाची [illegible] ... [illegible] घोषा[illegible] ... [illegible] लिहिलेल्या पताका व बावटे वीस पंचवीस होते. बहिष्कृत हितकारिणी सभेनें उभारलेल्या स्वयंसेवक दलाचें बँड [illegible] महाड गांवांत आली. पो. सुपरिंटेंडेन्ट साहेब मिरवणूकीबरोबर घिरट्या घालीत होते. ठरविलेल्या रस्त्यानें हें पायदळ सत्याग्रहाच्या छावणीजवळ येतांच श्री. अनंतराव चित्रे [illegible] किल्ल्याकडे बोट करून अंगिकृत कार्यास यश यावें म्हणून श्रीशिवरायाचा व जिजामातेचा जयजयकार करण्यास सांगितलें. त्या जयजयकारानें चौही दिशी दुमदुमून गेल्या, सर्व लोकांत वीरश्रीचा संचार झाला. व मोठ्या उत्सा[illegible] [illegible] लोकांनीं सत्याग्रह छावणींत प्रवेश केला.

दिवस पहिला

महाडच्या स्पृश्य लोकांनी [illegible] ... [illegible]

... [illegible]
शत्रु शोणितांच्या खाणी । तुम्ही आम्ही एकाचि यानी ॥२॥
विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म, भेदाभेद भ्रम अमंगळ ॥३॥
ईश्वर: सर्व भूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥४॥
सतीची वाविसी जेणें पदरी घ्यावी । सकल सोडावा [illegible] ॥५॥
[illegible]
ऐसें [illegible] ॥ [illegible]
हें धर्मयुद्ध आतां ऐसें । असुनी जरी न करशील ।
तरि तूं स्वधर्म कीर्ती । बुडवूनियां पातकास वरशील ॥८॥
मरशी तरि कीर्ति मिळे जय । आल्या भोग सर्वही धरणी ।
[illegible] सख्या । निश्चित करि सर्वथैव युद्धरणी ॥९॥
[illegible] न विचारिसी । काय हें चिंतित आहासी ।
स्वधर्म तो विसरलासी । तरावें जणें ॥१०॥

आंत फक्त म. गांधींची एक तसवीर ठेवण्यांत आली होती. मंडपाच्या दारांत मनुस्मृतीचा दहनविधि करण्याकरितां एक उत्तम प्रकारें शृंगारलेली वेदी तयार करण्यांत आलेली होती. [illegible] केल्याबद्दल ज्या ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांना त्वेष आला आहे ते लोक असें सांगत [illegible] सत्याग्रह करितां आला नाहीं म्हणून आल्यासारखें कांहीं तरी करावें म्हणून मनुस्मृति जाळण्याचा उपक्रम डॉ. आंबेडकर यांनीं केला. हें म्हणणें किती खोटें आहे, हें मंडप उभारतांनाच मनुस्मृति जाळण्याकरितां [illegible] होती, हें जो ध्यानांत घेईल, त्यास सहज कळण्यासारखें आहे. मनुस्मृति जाळण्याचा निश्चय हा आयत्या वेळचा नसून पूर्वीच ठरलेला होता, हें खालीं दिलेला परिषदेचा जो कार्यक्रम ठरलेला होता त्यावरूनही दिसून येण्यासारखें आहे:—

महाड सत्याग्रह परिषद

कार्यक्रम

ता. २५ माहे डिसेंबर सन १९२७.

सकाळीं १० वाजतां अध्यक्षांचे भाषण, नंतर सर्व परिषदेनें तळ्याकडे [illegible] जाणावयाचें.

[illegible] ... [illegible]

सर्व परिषद बरखास्त करण्यात येईल. फक्त २५० लोक मागे ठेवण्यात येतील व त्यांच्या हस्ते हा पाणी भरण्याचा उपक्रम तारीख २ जानेवारी सन १९२८ पर्यंत चालू ठेवण्यात येईल.

विशेष सूचना :—सदर प्रसंगी सर्व जमलेल्या मंडळींनी अत्यंत विनयाने व शांततेने वागण्याची सत्याग्रह कमिटीची त्यांना विनंति आहे. या कोणताहि प्रसंग आला असताना सत्याग्रहाकरिता जमलेली मंडळी शांततेचा भंग होऊं देणार नाहीत याची जबाबदारी घेतील अशी आशा आहे.

आपला नम्र,
सिताराम नामदेव शिवतरकर,
सेक्रेटरी, सत्याग्रह कमिटी.

आतां मुंबईची मंडळी, बेळेकर, महाडस व पेठोंच- त्या कारणाने व इतर कारणामुळे परिषदेच्या कार्यक्रमांत फेरबदल करावा लागला तो प्रश्न निराळा. परंतु ठरलेल्या कार्यक्रमाप्रमाणे पाहता मनस्मृतीचा दहनविधि करणे, ही काही आयत्या वेळेची कल्पना नव्हे हे खास. बदललेल्या कार्यक्रमानुसार परिषदेच्या कामास सुमारे ४ वाजता सुरुवात झाली. प्रारंभी मुलीकडून ईशस्तवन झाल्यानंतर सत्याग्रह कमिटीचे सेक्रेटरी रा. शिवतरकर यांनी रा. श्रीधर बळवंत टिळक, डॉ. पुरुषोत्तम सोलंकी, एम्. एल्. सी. यांच्या सहानुभूतिदर्शक तारा व [illegible] पत्रें वाचून दाखविली. नंतर टाळ्यांच्या प्रचंड कडकडाटांत सत्याग्रह कमिटीचे अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर यांनी आपले भाषण वाचून दाखविले. [तें पुरवणीच्या रूपानें या अंकासोबत वाटण्यांत येत आहे. सं. ब. भा.] यापुढे सभेत खालील ठराव पास करण्यात आले.

हिंदुमात्राच्या जन्मसिद्ध हक्कांचा जाहीरनामा.

ठराव १ ला.—

सामाजिक अन्याय, धार्मिक ग्लानि, राजकीय अवनति आणि आर्थिक गलामगिरी यांच्यामुळे राष्ट्र कसे अधोगतीस जाते याचे सांप्रतचा हिंदुसमाज हे एक ठळक व अनुकंपनीय उदाहरण आहे, असे या सभेचे ठाम मत आहे. हिंदु समाजास अशी घोर दशा प्राप्त होण्याचे मुख्य कारण असे की, बहुजन समाजाने मनुष्यमात्राचे जन्मसिद्ध हक्क कोणते याची जाणीव करून घेण्याची तत्परता दाखविली नाही आणि ते अबाधित ठेवण्याची खबरदारी घेतली नाही, व स्वार्थसाधु लोकांच्या कृष्णकारस्थानांना आळा घातला नाही. आपले जन्मसिद्ध हक्क समजून घेणे, त्यांचे आपद्प्रसंगी संरक्षण करणे व परस्परामधील व्यवहारांत त्यांची पायमल्ली होणार नाही अशाविषयी काळजी घेणे हे समाजातील प्रत्येक मनुष्यमात्राचे पवित्र कर्तव्य आहे. हिंदु मात्राचे जन्मसिद्ध हक्क कोणते हे सतत हिंदुजनांच्या डोळ्यासमोर असावेत म्हणून जगन्नियंत्या सर्वसाक्षी परमेश्वराला साक्षी ठेवून आणि त्याचा आशीर्वाद मागून खालील जाहीरनामा ही सभा सर्वांच्या माहितीकरिता प्रसिद्ध करीत आहे.

(१) सर्व माणसे जन्मतः समान दर्जाचीच आहेत व ती मरेपर्यंत समान दर्जाचीच राहतील. लोकोपयोगित्वाच्या दृष्टीनेच त्यांच्या दर्जात फरक पडू शकेल. एरव्ही त्यांचा समान दर्जा तसाच कायम राहिला पाहिजे. म्हणून राज्यकारभारांत आणि सार्वजनिक व्यवहारांत समानतेच्या तत्त्वाला बाध येईल अशा कोणत्याही धोरणाला व विचारांना थारा मिळू नये असे या सभेचे मत आहे.

(२) वरील जन्मसिद्ध मानवी हक्क कायम रहावेत हाच राज्यव्यवस्थेचा व समाजव्यवस्थेचा अंतिम हेतु असला पाहिजे. याकरिता हिंदु समाजाच्या विषमतामूलक रचनेचा व तशा रचनेचा पुरस्कार करणाऱ्या प्राचीन व अर्वाचीन ग्रंथवचनांचा ही सभा तीव्र निषेध करते.

(३) अखिल प्रजा हेच सर्व प्रकारच्या अधिकाराचे व सत्तेचे उगमस्थान आहे. कोणत्याहि व्यक्तीचे, समुदायाचे अगर वर्गाचे विशिष्ट हक्क जर ते बहुजन समाजाने दिलेले नसतील तर ते इतर कशाच्याहि आधारावर मग तो आधार राजकारणाचा असो अगर धर्मकारणाचा असो-मान्य होण्यास पात्र नाहीत. यास्तव समाजव्यवस्थेच्या बाबतीत श्रुति, स्मृति व पुराण वगैरे ग्रंथांचे प्रामाण्य कबूल करण्यास ही सभा तयार नाही.

(४) कोणत्याहि व्यक्तीला आपल्या जन्मसिद्ध हक्काप्रमाणे वागण्यास पूर्ण स्वातंत्र्य आहे. त्यावर जर मर्यादा घालण्यांत आली तर ती दुसऱ्या व्यक्तीला तिचा तशाच प्रकारचा जन्मसिद्ध हक्क उपभोगण्यास अवसर मिळावा, इतक्यापुरतीच घालता येईल. ती मर्यादा खुद्द लोकांनी केलेल्या कायद्यांनी ठरविली पाहिजे. धर्मशास्त्राच्या किंवा दुसऱ्या कसल्याहि आधाराने ती ठरविली जाता कामा नये. यास्तव, अस्पृश्यांसारख्या बाबतीत जातिजातींत ठरवून दिलेल्या असमानतेच्या व्यवस्थेचा ही सभा धिःकार करते.

(५) [illegible] समाजास विघातक होतील [illegible] धंद्याचे [illegible] कायद्याने बंदी केली पाहिजे. [illegible] सर्वांना मुभा असली पाहिजे. [illegible] सार्वजनिक [illegible] कामा नये. [illegible] सार्वजनिक [illegible] उपयोग करण्यास कोणत्या कोणाला मज्जाव असता कामा नये. यास्तव तसा मज्जाव करू पाहणारे लोक हे सुव्यवस्थित समाजरचनेचे आणि न्यायाचे शत्रू आहेत, असे ही सभा समजते.

(६) कायदा म्हणजे अमुक एका वर्गानेच ठरविलेली बंधने नव्हेत. तो कोणत्या प्रकारचा असावा, हे ठरविण्याचा हक्क सर्व प्रजेस अगर तिच्या प्रतिनिधींस असला पाहिजे. हा कायदा संरक्षणात्मक असो वा शासनात्मक असो, तो सर्वांना सारख्याच रीतीने लागू असला पाहिजे, आणि समानतेच्या पायावर करावयाचा असल्यामुळे मानवमात्र अधिकार व व्यवसाय यांच्या बाबतीत [illegible] कामा नये. [illegible] कामा नये. याकरिता प्रचलित [illegible] पंक्तिप्रपंच [illegible] विषमतेचा ही सभा तीव्र निषेध करते.

मांडणार—रा. सीताराम नामदेव शिवतरकर.
अनुमोदन—रा. भाऊ [illegible] कोरगावकर.
पुष्टी—रा. एन. टी. जाधव.
दुजोरा—श्रीमती [illegible] शांताबाई [illegible].

ठराव २ रा :—[illegible] सामाजिक, राजकीय व आर्थिक गुलामगिरी कायम करू पाहणारी मनुस्मृतीतील पुढील [illegible] वरील हिंदुमात्राच्या जन्मसिद्ध हक्कांच्या जाहीरनाम्याशी [illegible] तुलना करून [illegible] पवित्र नीतीस शोभण्यास अपात्र आहे असे या परिषदेचे ठाम मत झाले आहे, व ते मत व्यक्त करण्यासाठी असल्या लोकविग्रही व माणसकीचा उच्छेद करणाऱ्या धर्मग्रंथाची ती दहनविधि करीत आहे.

मांडणार.—रा. गंगाधर नीळकंठ सहस्रबुद्धे.
अनुमोदन.—रा. राजभोज.
पुष्टी.—रा. थोरात.

टीप :—वरील ठरावांत म्हटलेली वचने पुढील अंकांत प्रसिद्ध करण्यात येतील. सं. ब. भा.

ठराव ३ रा :—सर्व हिंदुधर्मीय लोक हे एकवर्णीय समजण्यात यावेत. हिंदु या संज्ञेने ही वर्ग ओळखण्यात व संबोधण्यात यावी. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र वगैरे वर्णविषयक संज्ञानी, अगर, महार, मांग, वगैरे जातिविषयक संज्ञानी स्वतःला अगर दुसऱ्याला संबोधण्याची कायदेशीर मनाई करण्यात यावी असे या परिषदेचे मत आहे. वाटल्यास धंद्यावरून शिंपी, सोनार, माळी असे म्हणवून घेण्यास तसेच मराठे, कोकणस्थ, देशस्थ वगैरे प्रांत अगर देशनिदर्शक नांवे उपयोगांत आणण्यास हरकत नाही.

मांडणार—रा. कांडीराम खोलवडीकर.
अनुमोदन—सुभेदार घाटगे.
पुष्टी—रा. निमळे गंगावणे.
दुजोरा—धोंडीराम नारायण गायकवाड.

ठराव ४ था :—या परिषदेचे असे मत आहे की (१) धर्माधिकारी ही संस्था लोकमतानिवडी व लोकनियुक्त करण्यात यावी. (२) हा पेशा स्वीकारण्याचा व त्याच्याकरिता स्वतःला लायक करून घेण्याचा हक्क व योग प्रत्येक हिंदुमात्राला देण्यात यावा. (३) धर्माधिकाऱ्यांची परीक्षा घेण्यात येऊन मग त्यांना प्रशस्तीपत्रे देण्यात यावीत. प्रशस्तीपत्र न मिळालेल्या कोणत्याही व्यक्तीला धर्माधिकारी म्हणविण्याची अगर तत्संबंधी विधी कम करण्याची कायदेशीर मनाई करण्यात यावी. (४) ग्रामधर्माधिकारी, तालुका धर्माधिकारी व प्रांत धर्माधिकारी अशी सामान्यतः धर्माधिकाऱ्यांची योजना करण्यात यावी. (५) वरीलप्रमाणे नियोजित केलेल्या धर्माधिकाऱ्यांस धर्मविधि केल्याबद्दल दक्षिणा अगर इतर प्रकारची मेहनताना अगर पारितोषिक घेण्याचा अधिकार असू नये. त्याऐवजी इतर सर्व खात्यांतील अधिकारी वर्गाप्रमाणे यांही खात्यांतील लहान मोठ्या अधिकाऱ्यांना सरकारी नौकर समजण्यात यावेत, व त्यांना सरकारांतून योग्य तो पगार देण्यात यावा.

मांडणार—रा. पतितपावनदास बुवा.
अनुमोदन—रा. गिरजाशंकर शिवदास.
पुष्टी — चवरे मास्तर.
दुजोरा — रा. राघो नारायण वनमाळी.

वरील ठरावावर अत्यंत मार्मिक व मनोवेधक भाषणे झाल्यानंतर मनस्मृतीचा दहनविधि करण्यात आला. हा विधि सभेस जमलेल्या अस्पृश्य वर्गाच्या साधुसंतांच्या हातून करण्यात आला.

येवढ्याने पहिल्या दिवसाचे काम संपले.

दिवस दुसरा.

पहिल्या दिवसाचे सभेचे काम रात्री ७॥ वाजता संपल्यानंतर मंडळी जेवणाची आतुरतेने वाट पहात होती. जिल्ह्यातून आलेल्या लोकांनी सत्याग्रह कमिटीने कळविल्याप्रमाणे आपापल्याबरोबर भाकऱ्या आणल्या होत्या. परंतु या लोकांनी सभेच्या पूर्वीच येऊन दोन दिवस

तळ दिल्याकारणानें त्यांच्या भाकऱ्यां संपून गेल्या होत्या. मुंबईहून आलेल्या मंडळीस तर सारा दिवस कडकडीत उपोषण घडलें होतें व कधीं जेवण पदरांत पडेल असें झालें होतें. परंतु मुंबईहून जेवणाचीं भांडीं महाडास पोहोंचतीं झालीं नसल्यामुळें सामुग्री असूनही जेवण करतां आलें नाहीं. यामुळें सर्वांची निराशा झाली. असा प्रसंग येणार याची जाणीव सत्याग्रह कमिटीस होती; व म्हणून तांदूळ, डाळ वगैरे पदार्थ तिनें खरेदी केले त्याबरोबर चणेही खरेदी करून ठेवले होते. त्या रात्रीं जेवणाच्या ऐवजीं सगळ्यांना चण्यांवर राहावें लागलें. चण्यांवर राहण्यांत मंडळी विशेषशी खुशी दिसली नाहीं. परंतु डॉ. आंबेडकरांनीं आपल्या वांटणीचे चणे ओटींत घेऊन फक्के मारण्यास सुरवात केल्याचें पाहून जमलेल्या मंडळीनें त्यांचें अनुकरण केलें. दुसरे दिवशीं सकाळीं ९ वाजतां परिषदेच्या कामास सुरवात झाली. या दिवशी सत्याग्रहाची वाटाघाट करावयाची असल्यामुळें, परिषदेला विषय नियामक कमिटीचें स्वरूप देण्यांत आलें. व त्याबरहुकूम डॉ. आंबेडकर यांनीं सभेच्या भोंवती उभें केलेल्या स्वयंसेवकास कोणाही परस्थ माणसांस आंत येऊं देऊं नये अशी ताकीद दिली. नंतर डॉ. आंबेडकर यांनी सत्याग्रह करावा अशा अर्थाचा ठराव सभेपुढे मांडला. ठराव मांडतांना डॉ. आंबेडकर म्हणाले कीं, " मला काल कलेक्टर साहेबांनीं मुलाखतीस बोलाविलें होतें. त्यांत त्यांनीं मला असें सांगितलें कीं, आपण कांहीं सत्याग्रहाचे विरुद्ध नाहीं. परंतु स्पृश्य लोकांनी या बाबतीत दिवाणी कोर्टांत फिर्याद केली आहे. व खटल्याचा निकाल होईपर्यंत, अस्पृश्य लोकांनी चवदार तळ्यावर जाऊं नये अशा अर्थाचा तात्पुरता मनाई हुकूम त्यांनी मिळविला आहे. त्या कोर्टाचा अपमान न व्हावा म्हणून आपणाला या कामांत पडावें लागत आहे. त्यांस मी असें उत्तर दिलें की, मी स्वतः सत्याग्रह करण्याच्या निश्चयानें आलों आहें. तो माझा निश्चय मी ढळूं देणार नाही व सत्याग्रहास जमलेल्या लोकांस सत्याग्रह करा असाच सल्ला मी देईन. परंतु सत्याग्रहांस आलेल्या लोकांवर मी माझ्या मताचें दडपण पाडणार नाहीं. पण मनाई हुकूम मिळविला आहे म्हणन तुम्ही सत्याग्रह करूं नका म्हणून मी त्यांना परावृत्त करणार नाहीं. त्यावर कलेक्टर साहेबांनी अशी इच्छा दर्शविली कीं, जर सत्याग्रह करण्याचें बहुमतानें ठरलें तर जमलेल्या लोकांस दोन सदुपदेशाचे शब्द सांगण्याची मला सवलत द्यावी. ती सवलत देईन असें वचन मी कलेक्टर साहेबांस देऊन आलों आहें. त्याच्यापेक्षां मी स्वतःला जास्त कांहीं बांधून दिलेलें नाहीं. तरी तुम्हांस जो काहीं निश्चय करणें असेल तो तुम्ही करावा. या प्रकरणांत एकच गोष्ट ध्यानांत ठेवावयास पाहिजे कीं, कोणतेंही कायमचें हीत साधवून घ्यावयाचें असेल तर त्रास व क्लेश हे सोसावे लागणार आहेतच. तपश्चर्ये शिवाय कोणताही वर प्राप्त झाल्याची पुराणांत किंवा इतिहांसांत साक्ष नाहीं. सुख हें नेहमीच दुःखाअंतीं प्राप्त होत असतें. तेव्हां मनाई हुकुम मोडल्यामुळे तुरुंगांत जाण्याचा प्रसंग आला तरी त्याला डगमगतां कामा नये. मनाई हुकूम हा वहिवाटीच्या आधारावर देण्यांत आला आहे. ती वहिवाट न्याय्य आहे किंवा अन्याय्य आहे हें देखील पाहावयास पाहिजे आहे. नाहीं तर कोर्टाचा हुकूम पाळण्याच्या भ्रांतीनें ज्या अन्यायाविरुद्ध आपण झगडतों आहोंत तोच अन्याय मान्य करण्याची पाळी येण्याचा संभव आहे. सत्याग्रह ही खडतर तपश्चर्या आहे. मनावर काबू राखून सत्याग्रही लोकांना फार त्रास सहन करावा लागेल. आपण होऊन आपली मान दुसऱ्याचे हातांत खुशीने द्यावयाची आहे. तुम्हांस काठ्या घेऊन सत्याग्रहास जातां येणार नाहीं. अधिकाऱ्याची कोणतीही आज्ञा मोडतां येणार नाहीं. सत्याग्रहास जातांना वाटेत सरकारी अधिकाऱ्यांनी पकडून तुरुंगांत घातल्यावर कोणीही माफी मागतां कामा नये. आपण जें केलें तें योग्य केलें असें शेवटपर्यंत सांगितलें पाहिजे. एकंदरींत (१) काठ्या जवळ न बाळगणें (२) सरकारची आज्ञा पाळणें (३) तुरुंगांत जाण्याची तयारी दाखविणें (४) सरकारपुढें माफी न मागणें ह्या अटी तुम्ही कसोशीनें पाळल्या पाहिजेत. तरच सत्याग्रहांत सामील होऊन उपयोग. मी सांगतों म्हणून तुम्ही सत्याग्रहांत येऊन उपयोगी नाहीं. आपला मार्ग न्यायाचा आहे, असें तुम्हांस पटलें असल्यास व अनेक हाल अपेष्टा सहन करण्यास तुम्ही तयार असल्यास सत्याग्रह करा "

ठरावावर अशा प्रकारचें भाषण झाल्यानंतर डॉ. आंबेडकरांनीं सांगितलें कीं, या ठरावावर आतां जीं अनुकूल, प्रतिकूल भाषणें होतील तीं शांत चित्तानें ऐकून घेऊन, मग जें कांही ठरवावयाचें तें ठरवा. यानंतर एक अनुकूल व दुसरा प्रतिकूल अशी व्यवस्था ठेवून खालील गृहस्थांनीं सत्याग्रहास अनुकूल भाषणे केलीः—

(१) पद्मनाथ राजाराम हाटे. (२) पांडुरंग बाबाजी मांडलेकर. (३) धोंडीराम गायकवाड. (४) पांडुरंग नाथुजी राजभोज. (५) भिकाजी महादू पेन्शनर. (६) भांबू गणू शेणवलीकर. (७) सोनू देवजी खांबोलीकर. (८) हिरू बारकू शेलार. (९) गोविंदबुवा मालखेडकर. (१०) भिवबा भोवडकर. (११) गिरजा शंकर शिवदास. (१२) गणू धर्मा अंबोलीकर.

व खालील गृहस्थांनीं प्रतिकूल भाषणे केलीं.

(१) शिवराम सखाराम हाटे. (२) कृष्णा येसू. (३) गाडगेबुवा साहेब. (४) गोविंद हवालकर. (५) राघू आनंदा शिवतरकर. (६) राघो नारायण वनमाळी. (७) पुंजाजी नवसाजी जाधव. (८) एन्. टी. जाधव.

ध्यानांत घेण्यासारखी गोष्ट ही कीं, सत्याग्रह करण्याकरितां रा. रा. विठोबा महादेव वाडवल, राहणार कोलवली हे एकच एक वयोवृद्ध मराठे गृहस्थ आले होते. अनुकूल प्रतिकूल भाषणें झाल्यावर ते उठून उभे राहिले व म्हणाले, " मी मराठा आहें. माझ्या गांवचे महारबंधू रुसले आहेत. ते गांवांत येत नाहींत. गांवची वेस रंडकी झाली. तिचा आम्हांस काय उपयोग ? आमच्या महार बंधूंचा पाण्याचा हट्ट आहे. तर तो आम्ही पुरविला पाहिजे. म्हणून मी सत्याग्रह करण्यास आलों आहे. "

वरील वक्त्यांच्या भाषणांचा परिणाम काय होणार. याबद्दल कोणासच शंका नव्हती. ज्यांना तशी शंका होती त्यांची शंका निरसन होण्यास मुळींच वेळ लागला नाहीं. कारण सत्याग्रहास अनुकूल असलेल्या वक्त्यास जसें लोक बोलूं देत तसें सत्याग्रहास प्रतिकूल असलेल्या वक्त्यास बोलू देईनात. इतकें कीं, शेवटीं डॉ. आंबेडकरांना " तुम्ही प्रतिकूल वक्त्यांचेंहि ऐकून घ्या " अशी विनवणी करावी लागली. अनुकूल प्रतिकूल वक्त्यांची भाषणें झाल्यानंतर डॉ. आंबेडकर म्हणाले " एकंदरींत सभेचें मत सत्याग्रहास अनुकूल आहे असेंच म्हणणें भाग आहे. त्याबद्दल मला आनंद वाटतो. पण माझ्यापाठीं आंधळ्यांचें सैन्य नको. मी सांगतों म्हणून किंवा इतर लोक सांगतात म्हणून तुरुंगांत जाऊन फशी पडणारे लोक मला नकोत. तुरुंगांत जाईन पण माझी अस्पृश्यता मी घालवीन असे म्हणणारा माणुस मला पाहिजे. सत्याग्रह करावयाचा किंवा नाहीं हें निश्चित करण्यापूर्वी अशा प्रकारचा आत्मयज्ञ करण्यास किती माणसें तयार आहेत हें ठरविणें प्राप्त आहे. टाळयांच्या गजरानें किंवा हात वर केल्यानें ठरविण्यासारखी ही सोपी बाब नाहीं. ती मोजदाद करूनच ठरविली पाहिजे. म्हणून जीं माणसें तुरुंगांत जावयास तयार असतील अशा लोकांची मोजदाद करावयास मी लावणार आहें. त्या मोजदादीवरून जर बहुमत सत्याग्रहास अनुकूल आहे असें दिसलें तर कलेक्टर साहेबांना मी कळवीन व संध्याकाळीं त्यांना सभेस येऊन तुम्हांपुढें भाषण करण्यास निमंत्रण देईन. त्यांचें म्हणणें ऐकूनही जर तुमचे मत कायम राहिलें तर सत्याग्रह करूं. आतां १२-३० झाले, तेव्हां ही बैठक संपली आहे असें ते जाहीर करतात तोंच मुंबईच्या ब्राह्मणेतर पक्षातर्फें श्री. केशवराव जेधे व श्री. दिनकरराव जवळकर हे मुंबईहून स्पेशल मोटारीतून आले व सभामंडपांत दाखल झाले. अध्यक्षांनी त्यांना बोलण्यास विनंती केल्यावरून श्री. जवळकर म्हणालेः—धर्माचा लढा लढण्याकरितां आपण आलां आहांत हें ठीक आहे. दुर्दैवानें कांहीं मराठे लोक तुम्हांस विरोध करीत आहेत याबद्दल मी मराठा असल्यामुळें मला फार लज्जा वाटत आहे. आम्हीं मराठे व ब्राह्मणांनीं तुम्हांस जो आजपर्यंत त्रास दिला त्याबद्दल आम्ही फार पातकी आहोंत. आम्हीं तुमचे हातांत जो खराटा दिला आहे तो तुम्ही टाकून दिला पाहिजे. जेथें आमची मालकी आहे तेथें तुमचींही आहे. तुमचे पुढारी बॅ. आंबेडकर यांनीं चालविलेली चळवळ तुमच्या वाजवी हक्कांच्या प्रस्थापनेसाठीं आहे. मी दोन वेळां तुरुंगांत गेलों. तुरुंगांस भिण्याचे मुळींच कारण नाही. इंग्रज सरकारचे तुरुंगांत जातीभेद नाहीं. बाहेरच्या ह्या भेदजन्य नरकांत जगण्यापेक्षा तुरुंगवास अधिक बरा. मी व श्री. जेधे तुम्हांस सत्यशोधक समाजाची सहानुभूति दाखविण्यास आलों आहों. मराठे लोक महारांकडून जास्त काम करून घेतात. त्यांचा घाम पाहून कुळकर्ण्यास पाझर फुटत नाहीं. मराठ्यांना परमेश्वरानें पुढचा जन्म अस्पृश्यांचा द्यावा. डॉ. आंबेडकरांसारखा ज्ञानी व कर्तबगार अस्पृश्यांमध्यें नाही. ते तुमच्याकरितां प्रयत्न करीत आहेत. त्यांचे मागोमाग तुम्हीं गेलें पाहिजे. हिंदुस्थानचा देव भटाळलेला आहे; तो देव तुमचें दुःख नाहींसे करणार नाहीं. तो बॅ. आंबेडकरांसारखाच मनुष्य नाहींसे करील. आज जर मी महार असतों तर आनंदानें तुमचेबरोबर तुरुंगांत आलों असतों तुम्ही कायदा भंग करून आपल्या हक्कांचें प्रस्थापन केलें पाहिजे. हा दिवस हिंदूंच्या इतिहासांत फारच महत्वाचा गणला जाणार आहे. तुरुंगाची भीति तुम्हांस वाटण्यांचें कारण नाही. ती भीती तूपपोळी खाणाऱ्या ब्राह्मणांना वाटेल. स्पृश्यांना वठणीवर आणणें तुमच्या हातीं आहे. तुम्हीं हिंदपुत्र आहांत. हर हर महादेव असा जयजयकार करून तळें काबीज करा व तुमचे सेनापति डॉ. आंबेडकर साहेब सांगतील तसें वागा. हे माझें स्वतःचे मत आहे. ब्राह्मणेतर पक्षाचें मत यापेक्षा निराळें आहे व तें सांगण्यासाठी मी आलों आहें, फिर्यादीचा निकाल होईपर्यंत सत्याग्रह तहकूब ठेवावा असा ब्राह्मणेतर पक्षाचा आपणास संदेश आहे. सरकारशीं विरोध करणें हें या पक्षाच्या मतें अस्पृश्य वर्गास हितावह नाहीं. त्यानंतर श्री. केशवराव जेधे म्हणाले, ज्या लोकांनी आपणास छळलें त्यांचें आपण

परिच्छेदन केलेंच पाहिजे. हा झगडा माणुसकी स्थापन करण्याचा आहे. गाढवें व कुत्रीं ज्या तळ्यावर पाणी पितात त्या तळ्यावर तुम्हास मज्जाव असावा हें लांछनास्पद आहे. तुम्ही भाला, संग्राम व मनुस्मृति जाळली हें फार योग्य केलें. सत्याग्रह करून तुरुंगांत जाणेंच इष्ट आहे. जे लोक तुम्हाला विरोध करतील त्यांचें ऐकूं नका. येणेंप्रमाणें भाषण झाल्यावर सभा दुपारीं दीड वाजतां तहकूब ठेवण्यांत आली.

कलेक्टर साहेबांची मध्यस्ती.

सत्याग्रह लोकांची मोजदाद करण्यासाठी डॉ. आंबेडकर यांनीं पूर्वी सुचविल्याप्रमाणें दहा बारा लोकांना तुरुंगांत जाण्यास कोण तयार आहेत त्यांची नांव गांव निशी यादी तयार करण्याचे कामावर योजिलें. अवघ्या तासांत ३८८४ लोकांनीं नांवें नोंदविलीं. आम्ही तुरुंगांत जाणार असें घरच्या मंडळीस सांगून आलों तर आतां आम्ही परत कसें जावें? अशी भाषा आलेले सारेच लोक वापरूं लागले. शेवटीं नांवें लिहून घेण्यास बसविलेले लोक कंटाळले व म्हणाले सारेच लोक तयार असलेले दिसतात, मग नांवें लिहून घेण्यांत काय हंशील. त्यामुळें साडे तीन वाजतां नांवें लिहून घेण्याचें काम बंद केलें. व डॉ. आंबेडकर यांनीं कलेक्टर साहेब यांस पत्रानें कळविलें कीं, "मंडळीचा सत्याग्रह करण्याचा निश्चय ठरला आहे. आपल्याला सभेंत येऊन आपली बाजू मांडावयाची आहे असें आपण म्हणालां होतां तेव्हां सभेस संध्याकाळीं ५ वाजतां सुरुवात होणार आहे, तरी आपली इच्छा असल्यास आपण यावें."त्याप्रमाणें कलेक्टर साहेब व पोलिस सुपरिंटेन्डण्ट मि. फॅरन्ट, पोलीस इन्स्पेक्टर, फौजदार वगैरे मंडळी आली. डॉ. आंबेडकर म्हणाले, "संध्याकाळीं मी सांगितलेंच होतें कीं, कलेक्टर साहेबांची आपणास दोन शब्द सांगण्याची इच्छा आहे. त्याप्रमाणें ते सभेंत हजर झाले आहेत, तेव्हां त्यांनीं आपलें काय मत असेल तें मांडावें अशी मी त्यांना विनंती करितों" त्यानंतर कलेक्टर साहेब यांनीं खालीलप्रमाणें मराठींत भाषण केलें:—

"मी कशाकरितां आलों आहें हें तुम्हांस अध्यक्ष साहेब यांनीं सांगितलें. मला मराठी येत नाहीं, सबब माफी मागतों. तुम्ही ३।४ महिन्यांपासून सत्याग्रहाची तयारी करितां हें आम्ही ऐकतों. व तुम्हांस सत्याग्रह करतां येणार नाही हे सांगून वाईट वाटेल. त्याबद्दल तुम्हांस उपदेश करण्याची माझी इच्छा आहे. मुंबई ले. कौन्सिलचा ठराव-शाळा व सार्वजनिक तलाव विहीरीस शिऊं देणें जरूर आहे—असा ठराव आहे. त्याप्रमाणें मुंबई सरकारनें हुकूम दिला व म्युनिसिपालिटी, लोकलबोर्ड यांसही कळविलें आहे कीं, अस्पृश्य लोकांस हरकत करूं नये. त्याप्रमाणें तुमची इच्छा सरकारचे हुकूमाप्रमाणें चवदार तळ्यावर जाण्याची आहे. हरकत नसती तर आम्ही तळ्यावर जाण्यास परवानगी दिली असती. परंतु १०।१२ स्पृश्य लोकांनीं दिवाणी कोर्टांत दावा केला कीं, हें तळें खाजगी आहे. तलाव खाजगी आहे किंवा सार्वजनिक आहे हें मला सांगतां येत नाहीं. परंतु कागदपत्र साक्ष पाहून वकिलाचें ऐकून निकाल देऊं. खाजगी असल्यास स्पृश्य लोकांनीं बंदी करणें योग्य आहे. परंतु खाजगी नसेल तर कांही हरकत नाही. परंतु कोर्टानें तलाव सार्वजनिक याबद्दल निकाल दिला म्हणजे खुलें होईल. दुसरा प्रश्न असा कीं, कोर्टाकडून हंगामीं हुकूम मिळविला की, कोर्टाकडून निकाल होईपर्यंत जावयाचें नाहीं. आज तुम्हांला माझा उपदेश असा होत आहे कीं, आपण कोर्टाचा हुकूम मान्य केला पाहिजे. कोर्टाचा हुकूम अमान्य केला तर तुम्हांस फायदा मिळेल असें वाटत नाही. मला माहित आहे कीं, आतां २।४ महिन्यांपासून तयारी केली, व तुमची उमेद आहे कीं, तलावांत जाऊं. पण शहाणा माणूस नेहमीं कायद्याप्रमाणें वागत असतो. तुम्हांस माहित आहे कीं, तुमचे विरुद्ध लोकांनीं कायदा मोडल्याबद्दल त्यांना शिक्षा झाली. त्याचप्रमाणें तुम्हीं कायद्याप्रमाणें चाललां नाहीं तर तुम्हांस त्रास व शिक्षा होईल. फायदा होणार नाहीं. तुमचा हेतु कीं, तलावांत जावें पण आमची हरकत होईल. आतां तुम्हांस माहित आहे कीं, मी जिल्ह्याचा कलेक्टर आहें. तुम्हांकरितां बोलत आहे, कीं, येथें दोन पक्ष आहेत. स्पृश्य लोक, दुसरे बाजूस अस्पृश्य. सरकार कोणते बाजूस आहे तर अस्पृश्य लोकांचे बाजूस आहे. जर तुम्ही उपदेश ऐकत नाहीं व सरकारचा अपमान केला तर निराळा परिणाम होईल. हे वरील सर्व लक्षांत ठेवा कीं मी तुमचा दोस्त आहें. व सरकार तुमचे मायबाप आहेत. तर आज फार दिलगिरीनें ऐकतों कीं, सर्व तयारी करून सत्याग्रह केलाच पाहिजे व सरकारचा अपमान करून तलावास गेलें पाहिजे, तर हें असें सांगणारे दोस्त नाहींत, खोटे दोस्त आहेत व हें सर्व काम शांततेनें व कायद्यानें केलें पाहिजे. ह्यासाठी धिरानें वागा. कायद्याप्रमाणें कोर्टांत दावा चालू आहे. तुमच्यातर्फे निकाल होईल तर तलाव खुला होईल. विरुद्ध झाला तर कोर्टांत अपील करा. तोंपर्यंत दुसरे सार्वजनिक तलावांबद्दल सत्याग्रह करा. तर आतां कायद्याविरुद्ध व सरकारचे विरुद्ध वागूं नका. तशानें फायदा मिळणार नाहीं याबद्दल एक गोष्ट सांगतो:-समजा दोन भाऊ आहेत एक हरी व दुसरा भाऊ. तर हरी म्हणाला आतां उन्हाळा संपल्यावर भात पेरूं. तर भाऊ म्हणाला सर्व तयारी झाल्यावर भात पेरूं. तर हरीनें घाई करून भात पेरला व भाऊनें जमीन सर्व तयार झाल्यावर भात पेरला. तर कोणास चांगलें पीक मिळालें असेल याचा विचार करा. ह्याप्रमाणें तुम्ही करालत्याप्रमाणें जय मिळेल. आतां घाईघाईनें सरकारचे हुकूमाविरुद्ध वागलां तर वरील उदाहरणाप्रमाणें होईल. मग तुम्ही विचाराल कीं आतां आम्ही सत्याग्रहासाठीं जमलों तर तुम्ही त्याचेऐवजीं असा ठराव करा कीं:—आम्ही आतां सुरू करून जोंपर्यंत जय मिळेल व जोंपर्यंत अस्पृश्य लोकांना सार्वजनिक तळें खुलें होईल तोंपर्यंत आम्ही काम करणार. रहाणार नाहीं. मग तुमचे अध्यक्षसाहेब बॅरिस्टर आहेत त्यांना कोर्टाचें काम माहीत आहे. त्यांचेबरोबर तुम्ही उपदेश घेऊन पुराव्याकरितां साक्षी तयार करा शिवाय ह्या कामासाठी कांहीं पैशाची जरूरी आहे. तरी ह्याकरितां तयारी करा. (हें माझें काम नव्हे) एक गोष्ट सांगतों व बसतों. १२ वर्षांपासून ह्या तालुक्याचे महार लोक ओळखतों. मला माहित आहे कीं हे चांगले आहेत. व सरकारची नोकरी करितात. व असें पुष्कळ लोक आहेत कीं, पलटणींत काम केलेले सुभेदार, हवालदार, जमादार, शिपाई आहेत. ह्यांनीं लष्करमध्ये नोकरी केली. सरकारचे अपमान करतील असें मला वाटत नाहीं. माझा उपदेश असा कीं, जोंपर्यंत दाव्याचा निकाल होईल तोंपर्यंत तलावाचें कार्य सोडा. तसें नाहीं केलें तर काय फायदा मिळेल? तुमचे हेतूला नुकसान होईल. तुम्हांला माहित आहे कीं आम्ही सर्व पोलिसांचा बंदोबस्त केला आहे की तलावास जाणेस वाट नाही. व जर तसें जाणें करितां प्रयत्न कराल व तुमचे विरुद्ध स्पृश्य लोक होतील व सरकारही होईल, तर यांत कांहीं फायदा नाहीं. जरा थांबलें पाहिजे. तर तुमच्यामध्यें पुढारी शहाणे माणसें कीं ज्यांस कोर्टाचें काम माहीत आहे, त्याच्याकडे काम करा. तुमच्यातर्फे होईल. मग कांहीं हरकत नाहीं. तुमचेतर्फे उपदेश दिला. तुम्हांस जें बोलत आहें तें तुमचे दोस्त असें समजून कराल अशी उमेद आहे."

नंतर अध्यक्षांच्या परवानगीनें श्री. जवळकर म्हणाले, "सकाळीं आल्यापासून आम्ही महाडांतील सर्व मराठा पुढाऱ्यांच्या गांठी घेतल्या. त्यांपैकी प्रत्येकानें सांगितलें कीं, आम्ही अस्पृश्यांविरुद्ध जाणार नाहीं. याचा पुरावा म्हणून त्यांनीं मला एक जाहीरनामा लिहून दिला आहे. तो खालीलप्रमाणें आहे:—

श्री. केशवराव जेधे व दिनकरराव जवळकर यांस:—

महाड ता. १६–१२–२७ आमचें पुढील म्हणणें-महाड मराठे समाजाचें मत-अस्पृश्य समाजापुढें मांडणें.

महाड येथील चवदार तळ्यावर सत्याग्रह करण्याकरितां येथें मोठ्या प्रमाणावर अस्पृश्य समाज स्वोन्नतीचा प्रयत्न करीत असतां, त्यांच्याविरुद्ध मराठे आहेत अशा कंड्या कांहीं परजातीचे बेजबाबदार लोक उठवीत आहेत, त्या सर्वस्वी निराधार आहेत. आम्ही महाडचे मराठे, मराठा समाजाचे पुढारी म्हणून कळवीत आहोंत कीं, अस्पृश्यांनीं आपले मनुष्यपणाचे हक्क मिळवावेत. त्यांच्या आड येण्यास मराठा समाज तयार नाही. उलट अस्पृश्यांच्या प्रयत्नाबद्दल आम्हाला पूर्ण सहानुभूति वाटत आहे. मात्र हे प्रयत्न करीत असतां अस्पृश्य समाजानें सनदशीर मार्गानें प्रयत्न केल्यास अस्पृश्य समाजाचें कल्याण त्वरीत होईल असें आमचें मत आहे.

सत्याग्रहाच्या बाबतींत आम्ही तटस्थ राहणार असा ठराव ता. २१–१२–२७ रोजीं पासही केला आहे.

हल्लीं जो अस्पृश्यांविरुद्ध तळ्यासंबंधी कोर्टांत दावा लागला आहे, त्यांत जे ९ स्पृश्य आहेत त्यांपैकीं जो एकच मराठा गृहस्थ आहे त्यानें या बाबतींत मराठा समाजाचें मत घेतलेलें नाहीं. व त्यांना मराठा समाजाची या बाबतींत मुळींच संमति नाही.

सह्या

नारायण मामा मांगडे, पेन्टर
कोंडीराम पांडुरंग शिंदे
किसन बाबा धुमाल
तुकाराम सावळाराम पानसरे
कृष्णाजी ग्यानूबा पवार
बाबाजीराव माधवराव दळवी
सिताराम गोपाळ चौधरी

यावरून तुम्हांस दिसेल कीं, मराठा वर्ग तुम्हांविरुद्ध नाहीं. तथापि, ब्राह्मणेतर पक्षाचें असें सांगणें आहे कीं, फिर्यादीचा निकाल होईपर्यंत सत्याग्रह थांबविणें इष्ट आहे. कलेक्टर साहेबांचेहि तेंच मत आहे. या उभय पक्षांचें म्हणणें तुम्हीं ऐकावें, हें बरें असें मला वाटतें" नंतर सुभेदार घाटगे म्हणाले, "मला देखील तसेंच वाटतें. मी स्वतः पेन्शनर सुभेदार आहें. सत्याग्रहांत भाग घेतला तर माझ्या पेन्शनला धक्का पोहोंचेल, याची मला पूर्ण कल्पना आहे. तरी पण सत्याग्रह करण्याच्या निश्चयानें येथें पुण्याहून आलों. परंतु मला एक गोष्ट सांगणें प्राप्त आहे. ती ही कीं, मी स्पृश्यलोकांविरुद्ध सत्याग्रह करण्यास आलों होतों. परंतु हे लोक सरकारच्या आड लपून आपली व सरकारची झुंज लावून देऊं पहात आहेत. तेव्हां ही झुंज खेळतांना आपण पुरता विचार करावयास

पाहिजे. सरकारचा दुराग्रह असतां तर आपण ही झुंज घेणें अवश्य झालें असतें. पण कलेक्टरसाहेबांच्या भाषणावरून तसें दिसत नाहीं. त्यांची आपणांस पूर्ण सहानुभूति आहे. मग विनाकारण सरकारशीं वाद कां करावा? आपण जो उत्साह आज दाखविला तो फार अपूर्व आहे. त्याबद्दल मी आपलें अभिनंदन करतों. इतका उत्साह असल्यावर आपल्याला जयप्राप्ति झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. परंतु आपण बदललेल्या परिस्थितीचा विचार करून सबूर करावें अशी माझी विनंति आहे." नंतर कलेक्टर साहेब यांना लौकर जावयाचें असल्यामुळें डॉ. आंबेडकर यांनीं त्यांचे आभार मानिले व त्यांना पोहोंचविलें. कलेक्टरसाहेबांच्या भाषणाचा कांहींच परिणाम झाल्याचें दिसलें नाहीं. कारण कलेक्टरसाहेब गेल्यानंतर जेव्हां त्यांच्या भाषणावर वक्ते बोलूं लागले तेव्हां सत्याग्रहाच्या विरुद्ध बोलणाऱ्या वक्त्यांचे ऐकून घेण्यास लोकांची तयारी नाहीं, असें दिसलें. परंतु रा. कुणाजी दावणे, व कु. शांताबाई शिंदे यांच्यासारख्या सत्याग्रहास अनुकूल असणाऱ्या वक्त्यांस टाळ्या पडत होत्या. ही चर्चा संध्याकाळीं ७ वाजेपर्यंत चालली होती. तेव्हां डॉ. आंबेडकर यांनीं सांगितलें कीं, आज रात्रीं पुन: बसून याचा विचार करण्यांत येईल, व उद्यां सकाळीं नक्की काय तें ठरवूं. असें सांगून आतांची बैठक संपली आहे, असें जाहीर केलें.

दिवस तिसरा

दुसऱ्या दिवशीं संध्याकाळीं परिषदेची बैठक संपल्यानंतर ठरल्याप्रमाणें सत्याग्रह करावा किंवा न करावा याचा निकाल करण्याकरितां पुन्हां रात्रीं कांहीं निवडक मंडळीची बैठक भरविण्यांत आली व त्यांत पुष्कळ भवति न भवति होऊन सत्याग्रह तहकूब करून फक्त गांवांतून मिरवणूक काढून तळ्याभोंवतालून न्यावी- ही तडजोड बहुमतानें मान्य झाली. व त्याप्रमाणें तारेनें कलेक्टर साहेबांस कळविण्यांत आलें. परंतु तहकुबीचा ठराव सभेपुढें कोणी मांडावा हा मोठाच प्रश्न येऊन पडला. डॉ. आंबेडकरांनीं मांडला तरच त्याला पाठिंबा मिळण्याचा संभव होता. कारण सभा जर कोणाचें ऐकेल तर एकट्या डॉ. आंबेडकरांचें ऐकेल; दुसऱ्या कोणाचे ऐकणार नाहीं हें सर्वांना ठाऊक होतें. त्याप्रमाणें डॉ. आंबेडकरांनींच ठराव मांडावा असा सर्वांचा आग्रह पडला, व ती जबाबदारी डॉ. आंबेडकरांनीं आपल्या अंगावर घेतली. तदनुसार तिसऱ्या दिवशीं सकाळीं जेव्हां परिषदेस सुरवात झाली तेव्हां त्यांनीं खालील ठराव सभेपुढें मांडला.

ठराव.—जे स्पृश्य हिंदु लोक चवदार तळ्याचें पाणी अस्पृश्य लोकांस घेऊं देत नाहींत त्यांच्याविरुद्ध सत्याग्रह करण्याकरितां ही सभा बोलाविण्यांत आली असतां, त्याच स्पृश्य हिंदूंनीं सरकारची पाठ धरून आयत्या वेळीं दिवाणी कोर्टाचा तात्पुरता मनाई हुकूम अस्पृश्य वर्गाच्या विरुद्ध मिळविल्यामुळें या सभेस सरकारविरुद्ध सत्याग्रह करण्याचा प्रसंग आणला, ही गोष्ट ध्यानात घेऊन, आणि मे. कलेक्टर साहेबांनीं आपल्या भाषणांत या बाबतींत सरकारचा दुराग्रह नसून, समान हक्कांकरितां अस्पृश्यांनीं चालविलेल्या झगड्यास त्यांची सरकारची पूर्ण सहानुभूति आहे असें भर सभेंत दिलेलें आश्वासन याचा विचार करून ही परिषद दिवाणी दाव्याचा निकाल होईपर्यंत सत्याग्रह तहकूब करीत आहे.

ठराव मांडतांना डॉ. आंबेडकर म्हणाले, सत्याग्रह करा असा ठराव काल मी मांडला आणि सत्याग्रह तूर्त करूं नये असा ठराव आज मीच मांडीत आहें हें पाहून आपल्याला मी चंचल वृत्तीचा माणूस आहें असें वाटेल. पण तसें कांहीं नाहीं. दोन्ही गोष्टी पूर्ण विचारांतींच मी करीत आहे. काल आपल्यांत निश्चय किती आहे, याचा मला अंदाज पाहावयाचा होता. तो अंदाज मिळाला. आपला पूर्ण निश्चय असल्याबद्दल आतां कोणालाही शंका उरली नाहीं. इतक्यानें माझें समाधान झालें आहे. आपल्यांत निश्चयाचें बळ नव्हतें हीच आपल्यांतील मोठी उणीव होती. ती उणीव तुम्ही भरून काढिली आहे. आपण सत्याग्रह करूं नये असें जें मी आपणांस सांगत आहे तें देखील मी पूर्ण विचारांतींच सांगत आहे. शक्ति अंगांत आली म्हणून तिचा उपयोग लगेच केला पाहिजे असें त्यांतला कांहीं भाग नाहीं. शक्तीचा उपयोग करणें तो काळ वेळ पाहून करणें प्राप्त आहे. विचारांतीं मलाही पटलें आहे कीं, आज या शक्तीचा आपण उपयोग करूं नये. आज सत्याग्रह केला तर, तो सरकार विरुद्ध होणार आहे. सरकारचा दुराग्रह असेल, तर सरकारविरुद्धही सत्याग्रह करावयाला हरकत नाहीं. पण सरकारचा दुराग्रह आहे का? याचा विचार करा. सरकारची आपल्याला सहानुभूति आहे. मग विनाकारण सरकारला पेंचांत कां टाकावें? दुसरें असें कीं, आपल्या सत्याग्रहाला स्पृश्य लोकांची मुळींच सहानुभूति नाहीं, हें तुम्ही पाहात आहां. स्पृश्य लोक सर्वस्वी आपल्याशीं असहकारिता करीत आहेत. व्यापारी लोकांनीं बाजार बंद केला आहे, खोतांनीं शेती काढून घेण्याचा सपाटा लावला आहे, व कुणबी लोकांनीं गुरें कोंडवाड्यांत घालण्याचें सत्र सुरू केलें आहे. या जोर जुलुमाखालीं आपल्याला निभावून जावयाचें आहे. तशा प्रकारें विश्वासून आपणास सरकारचें सहाय्य अवश्य आहे. तें मिळविण्याचें आश्वासन सरकार देत असतांना आम्ही सरकारविरुद्ध सत्याग्रह करणें अनुचित आहे. असें जर कांहीं लोक म्हणाले तर तें वावगें आहे असें कोणाला म्हणतां येणार नाहीं. तेव्हां तुम्ही या प्रसंगीं माझें ऐका आणि या ठरावास संमति द्या. तुम्हाला लोक हंसू शकत नाहीत. खुद्द कलेक्टरसाहेब तुमची विनवणी करीत आहेत. तेव्हां तुम्ही भ्याड म्हणून सत्याग्रह तहकूब करीत आहात असें कोणीही म्हणूं शकणार नाहीं. फार तर तुमच्या पुढाऱ्यांनीं माघार घेतली म्हणून हिणवतील. पण त्याची खंती वाटायला नको. मला तरी वाटत नाहीं. कारण मी माघार घेतो ती तुमच्या हिताकरितांच. माझे अनुयायी माझ्यापुढें चार पावलें गेले ही मोठ्या आनंदाची व अभिमानाची गोष्ट आहे असें मी समजतों. आज हा सत्याग्रह तहकूब करा असें जरी मी म्हणतों तरी तळें काबीज केल्याशिवाय राहूं नये हा जसा तुमचा निश्चय आहे तसा माझा पण आहे. तो तडीस नेल्याखेरीज मी स्वस्थ बसणार नाहीं हें पक्कें ध्यानांत असूं द्या. वरील प्रकारचें भाषण ऐकून सत्याग्रह मंडळी फार निराश झाली. तरीपण सर्वांनीं डॉ. आंबेडकर यांच्या सांगण्यास मान देऊन, त्यांच्या ठरावास मुकाट्यानें रुकार दिला.

प्रतिनिधींची प्रचंड मिरवणूक

नंतर जमलेल्या प्रतिनिधींची शहरांतून मिरवणूक काढण्यांत आली. मिरवणुकींत प्रथमारंभीं मुंबईहून आलेले ५० व्हॉलंटियर होते. त्यानंतर सभेस आलेल्या स्त्रिया होत्या. त्यानंतर एकापाठी एक चार चारांच्या रांगेंत सगळे प्रतिनिधी चालले होते. सर्व मधून मधून अंतराअंतरानें बोर्डवर लिहिलेल्या पताका धरलेले लोक होते. गेल्या मार्च महिन्यांत अस्पृश्य लोकांनीं तळें भ्रष्ट केलें म्हणून महाडांतील स्पृश्यलोक सारे धर्मवीर बनले होते!! व नंगा नाच करून तुरुंगांत गेले. आतां तर कोर्टाचा मनाई हुकूम मिळविला असल्यामुळें त्यांनीं तर छाती काढून चालावयास पाहिजे होतें. परंतु सर्वांनीं दारें लावून घेतलेलीं! बायकापोरें तर काय पण पुरुषसुद्धां रस्त्यावर फिरावयाचें बंद झालें होतें! पुढारी लोक तर जीव घेऊन गांव सोडून पळून गेले होते! एकजण गांवांत असेल तर हराम! कोर्टाचा मनाई हुकूम सुटला असल्यामुळें सरकार घडीपुरतें त्यांच्या बाजूचें असतां महाडची प्रजा इतकी दीन वाणी कशी झाली, याचें सर्वांनांच मोठें आश्चर्य वाटलें. सिंहाचे छावे सगळीं मांजराचीं पिल्लीं कशीं झालीं हें एक कोडें होतें. आधींच घाबरून गेलेल्या या लोकांनीं ही प्रचंड मिरवणूक बाजार पेठेंतून चाललेली पाहून सर्व महाड शहर गांगरून गेलें. असल्या प्रकारची मिरवणूक पाहण्याचा महाड शहराला हा पहिलाच प्रसंग होय. पंचम जार्जकी जय, महाड सत्याग्रहकी जय, गांधीकी जय, आगरकरकी जय, लोकहितवादीकी जय, एकनाथ महाराजकी जय वगैरे जयघोषानें सर्व शहर दणाणून गेलें होतें. मिरवणूक बाजार पेठेंतून निघून चवदार तळ्याच्या कोपऱ्यावर आली. व तेथें मिरवणूक उभी फोडण्यांत येऊन अर्धी मिरवणूक तळ्याच्या एका बाजूनें व अर्धी मिरवणूक तळ्याच्या दुसऱ्या बाजूनें नेऊन तळ्याच्या एका कोपऱ्यावर दोहींची मिळणी करून पुढें एक होऊन मंडपाजवळ आली. अशा रीतीनें तळ्याच्या चारिहि बाजूला वेढा देण्यांत आला होता. हा विलक्षण देखावा पाहून आतां तळें घ्यावयाचें बाकी काय राहिलें! असे कित्येकांचे उद्गार गांवांतील लोकांनीं काढल्याचें ऐकूं येत होते. आणि तसे उद्गार निघणें अगदीं शक्य होतें. कारण खांद्यावर काठ्या घेऊन चालत येत असलेल्या या मिरवणुकीचा देखावा म्हणजे शिवाजीच्या काळच्या मावळ्यांच्या सैन्याची आठवण करून देत होता. मिरवणूक इतकी मोठी होती कीं, आघाडीचे लोक मंडपाजवळ परत आले तरी पिछाडीचे लोक मंडपाजवळच होते. मिरवणूक कांहीं मंद गतीनें चालत नव्हती, तरी पण १० वाजतां निघालेली मिरवणूक संपण्यास १२ वाजले. यावरून मिरवणूक किती मोठी होती याची कल्पना करतां येईल.

मिरवणूक संपून मंडळी परत आल्यानंतर पुन्हा परिषदेस सुरवात झाली. व रा० शिवतरकर यांनीं खालील ठराव सभेपुढें मांडला. "ही परिषद यशस्वी करण्याचे कामीं ज्या अस्पृश्येतर सद्गृहस्थांनीं मदत केली त्यांचे व विशेषत: खालील सद्गृहस्थांचे ही सभा कृतज्ञतापूर्वक आभार मानीत आहे. (१) अ. वि. चित्रे (२) सुरेंद्रनाथ टिपणीस (३) फत्तेखानसाहेब मुठोलीकर (४) शांताराम रघुनाथ पोतनीस (५) केशवराव देशपांडे (६) ग. नि. सहस्रबुद्धे. या ठरावावर श्रीयुत पांडुरंग नाथुजी राजभोज, श्रीयुत मोरे, श्रीयुत वतमाळी वगैरे मंडळींनीं चरित्रात्मक भाषणें केलीं. व हा आभार प्रदर्शनाचा ठराव टाळ्यांच्या गजरांत पसार झाला. त्यावर रा. अनंतराव चित्रे व सहस्रबुद्धे यांनीं उत्तरादाखल भाषणें केल्यानंतर डॉ. आंबेडकर यांनीं सांगितलें कीं, जरी सभेचा कार्यक्रम आतां संपला आहे तरी इतर कांहीं महत्वाच्या गोष्टींची चर्चा करणें राहिलें आहे. व त्या गोष्टी अत्यंत महत्वाच्या असल्याकारणानें त्याचा विचार केल्याशिवाय ही परिषद शेवटास गेली असें मला म्हणतां यावयाचें नाहीं. आतां बराच वेळ झाला असल्या-

कारणानें या विषयाची चर्चा आज सध्याकाळवर ढकलणें मला प्राप्त झालें आहे. म्हणून आपणा सर्वांना माझी अशी विनंती आहे कीं, आपण घरीं न जातां सध्याकाळच्या परिषदेच्या बैठकीस हजेरी द्यावी. वरील प्रकारचें अध्यक्षाचें भाषण झाल्यानंतर सभेचें काम एक वाजतां सुप विण्यांत आलें.

[illegible]

[illegible] उतरण्याची सोय केलेली होती तेथें गेले. [illegible]

[illegible]

तर तें तुम्हांस अपणार नाहीं असें मला वाटतें! कारण तुमची लोकसंख्या अगदी अल्प आहे. तेव्हां महार लोकांसारख्या बहुसंख्याक लोकांशीं कार्यक्षमतेच्या दृष्टीनें सहकार्य केल्याशिवाय तुम्हांला गत्यंतर नाहीं. तसेंच महार लोकांशीं सहकार्य केल्यानें आपली जात बाटेल अशी भीति बाळगण्याचें तुम्हांस कांहीं कारण नाहीं. खरें म्हटलें असतां सत्याग्रहाची कपू ही वीराचा कपू आहे. व वीराच्या कपूत जातीपातीला थारा नाहीं ही गोष्ट पेशव्यांसारख्या ब्राह्मणी राज्यातेही मान्य होती. तसें जर नसतें तर सिदनाक महाराची तबू मराठे सरदारांच्या छावणींत राहू दिली नसती. तरी पण तुम्ही आपली जात मोडा असा कोणीहि आग्रह धरीत नाहीं. खरें म्हटलें असतां तुम्ही सुखवस्तु, व्यापारी, सधन आहां, तुम्ही उलटी आम्हांस मदत केली पाहिजे, तुम्हांस जोड न देण्याची सत्याग्रह करतां येईल. असें सामर्थ्य तुमच्या समाजांत असून तुम्ही त्याचा उपयोग करीत नाहीं. ह्याला तुमची बेफिकीरी म्हणावें कीं विलक्षण आळस म्हणावा तेंच मला कळत नाहीं. तुम्हांस सुख पाहिजे [illegible]

[illegible]

सत्याग्रह परिषदेचा समारोप.

चांभारवाड्यांतून आल्यानंतर १० वाजतां पुन्हां सत्याग्रह परिषदेस सुरुवात झाली. धुळ्याचे खादीप्रसार मंडळाचे आद्य प्रवर्तक रा. देव यांचें व्याख्यान ठरलें होतें. तें येण्यास थोडा अवकाश लागल्यामुळें, श्रीयुत गणपतबुवा जाधव यांचें व श्रीयुत कांबळे यांचें विनोदयुक्त असें देव व भक्त या विषयांवर पाव, पावतास कीर्तनें झालीं. यांचा [illegible] ऊन गेल्यानंतर परिषदेच्या कार्यक्रमास सुरुवात झाली. [illegible] न कायस्थ ज्ञातींतील तरुणांचे आभार मानण्याचा [illegible] म्हणून दोघांस दोन सोन्याच्या आंगठ्या अर्पण करण्याचा ठराव मांडण्यांत आला. ठरावा वर श्रीयुत संभाजी [illegible] कुलदार व श्रीयुत मोरे यांचीं भाषणें झालीं. त्याच ठरावावर बोलतांना डॉ. आंबेडकर म्हणाले, वरील दोन तरुणांची कामगिरी त्यांच्या जातीस व कुळास [illegible] आदे [illegible] मारून त्यांना हीन ठरविण्याचा अनेक वेळां प्रयत्न केला. [illegible] हें अगदीं साहजिक आहे. त्यानंतर श्रीयुत कमलाकर टिपणीस व श्रीयुत पत्की यांनीं प्रत्युत्तरादाखल भाषणें केलीं. मग महाड म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष रा. सुरेंद्रनाथ टिपणीस हे बोलावयास उठले. व हिंदुधर्म संरक्षणास अस्पृश्य लोकांची किती जरूरी आहे हें त्यांनी विशद करून सांगितलें. [illegible] जोंपर्यंत अस्पृश्यांना [illegible] मिळणार नाहीं. [illegible] मीही त्या तळ्यावर पाणी पिणार नाहीं. त्यांच्या पुढील ठराव डॉ. आंबेडकर यांनी स्वतः मांडला. तो असा, "सत्याग्रह परिषदेकरितां नेमलेले प्रचारक रा. शिवराम गोपाळ जाधव, संभाजी तुकाराम गायकवाड, भाऊ बाळू वारंगकर, प्रवरीनाथ रामचंद्र आसुडकर, भाविकनाथ बुवा फलेनकर व पांडुरंग महादेव वाडेरकर यांनीं आपली कामगिरी उत्तम प्रकारें बजाविल्याबद्दल ही परिषद त्यांचे आभार मानते व रा. वाडेरकर सखाराम, गोपाळ आचलोलकर, महादेव आचलोलकर यांनीं आपणांस परिषदेच्या कार्याकरितां स्वखुषीनें अर्पिलें हें ध्यानांत घेऊन त्यांना एक एक चांदीचा बिल्ला पारितोषक म्हणून देते."

अस्पृश्योन्नति व स्त्रियांची जबाबदारी

येथवर सभेचें सर्व काम संपून गेलें होतें. व त्याप्रमाणें अध्यक्षांनीं जाहीरही केलें. नंतर शेवटच्या व महत्वाच्या कार्यक्रमास अध्यक्षांनीं सुरुवात केली. हा शेवटचा कार्यक्रम इतका महत्वाचा होता कीं [illegible]

वर्गणीदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनी ऑर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहित जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. ३ फेब्रुआरी १९२८.

बहिष्कृत भारताचें ऋण हें लौकिक ऋण नव्हे काय ?

आज बहिष्कृत भारत पत्रास एक वर्ष पुरें झाल्याचें जाहीर करण्यास प्रस्तुतच्या लेखकास आनंद होतो. व पुढील अंकापासून पत्राच्या दुसऱ्या वर्षास प्रारंभ होऊन, पहिल्या वर्षाप्रमाणेंच दुसऱ्या वर्षींहि तें सतत प्रसिद्ध होत जाईल अशी त्यास आशा आहे. तुफान झालें असतां आपल्या गलबताची डोलकाठी, शीड, नाळ वगैरे सामान धड आहे किंवा नाहीं, तसेंच गलबतावर जरूर तेवढें खलाशी आहेत किंवा नाहींत याची चांगली चौकशी केल्याशिवाय कोणताहि नावाडी भर दर्यांत आपलें गलबत हाकारीत नाहीं. बहिष्कृत भारताच्या झंझावातानें महाराष्ट्रांतील हिंदुसमाजांत एकप्रकारचें तुफान झालें आहे हें कोणासच सांगण्याची जरूरी नाहीं. मग अशा तुफानांत आपल्याजवळ सर्व साहित्य आहे किंवा नाहीं याची पूर्ण चौकशी केल्याशिवाय सदरहु वर्तमान पत्राच्या कर्णधारकत्वाचें काम प्रस्तुतच्या लेखकानें तरी कसें हातीं घ्यावें? यास्तव पहिल्या वर्षाच्या अखेरीस व दुसऱ्या वर्षाचा प्रारंभ होण्यापूर्वी

बहिष्कृत भारताच्या परिस्थितीचें सिंहावलोकन

करून तिचा नकशा बहिष्कृत वर्गापुढें मांडून त्यासंबंधीं बहिष्कृत वर्गाचें कर्तव्यकर्म कोणतें याची त्यास जाणीव करून देणें प्रस्तुतच्या लेखकांस अगत्याचें वाटतें.

बहिष्कृत भारताची सांप्रतची अवस्था अत्यंत शोचनीय आहे हें जाहीर करण्यास प्रस्तुतच्या लेखकास मोठे कष्ट वाटतात. खर्चाचा व मिळकतीचा आढावा काढला असतांना आज मितीस बहिष्कृत भारतावर कर्जाचा ५०० रुपयांचा बोजा चढला आहे. खरें म्हटलें असतां, बहिष्कृत भारताची अशी शोचनीय स्थिति होऊं नये. कोणतेंही पत्र घेतलें तरी त्याच्यासाठीं संपादकाच्या व्यवस्थापकाच्या व त्यांच्या हातांखालील कामधंदा करणाऱ्या शिपाई प्याद्यांच्या पगारांचे तगाद्यावर तगादे असतात. मोठमोठी समाजकार्यें घडवून आणण्याच्या पवित्र उद्देशानें प्रस्थापित करण्यांत आलेल्या पत्रांचीही या तगाद्यापासून सुटका झालेली नाही. परंतु यास बहिष्कृत भारत एक अपवाद आहे असें म्हटलें असतां त्यास प्रत्यवाय येईल असें मुळींच वाटत नाहीं. बहिष्कृत भारताच्या संपादकास अथवा त्याच्या व्यवस्थापकास त्यांनीं वर्षभर जी दगदग सोसली व जी मेहनत घेतली, त्याबद्दल त्यांना एक पैचाहि मोबदला देण्यांत आला नाहीं. छपाई व टपाल याशिवाय बहिष्कृत भारताच्या संबंधांत खर्चाच्या काय त्या दोनच बाबी होत्या. एक कचेरीचें भाडें व दुसरें एका नोकराचें वेतन. पण या दोहींचा मिळून झालेला खर्च इतका क्षुल्लक आहे कीं, तो जमेस धरण्यासारखा नाहीं असें कोणीही म्हणेल. साऱ्या वर्षांत कचेरीचें भाडें २०५ रु. ८ आणे झालें. व शिपायाच्या पगाराच्या खातीं फक्त ९८ रुपयेच पडले आहेत. यावरून बहिष्कृत भारताइतके काटकसरीनें चालविलेलें दुसरें पत्र महाराष्ट्रांत नाहीं याबद्दल शंका घेणें अशक्य आहे. असें असतांनाहि एक वर्षाचे आंत बहिष्कृत भारतावर पांचशें रुपयेपर्यंत कर्ज झालें आहे व आहे तीच परिस्थिति जर राहिली तर हा कर्जाचा डोंगर वर्षों वर्षी वाढत जाणार आहे. व तसा जर तो वाढत गेला तर बहिष्कृत भारत बंद करावें लागेल किंवा त्याची बुड भरून निघेल अशी कांहीतरी कायमची व्यवस्था करावी लागेल.

प्रचलित हिंदु धर्माच्या अतिघोर अन्यायास्तव आपल्या समाजास अस्पृश्य मानण्याचें महापातक विश्वजनक प्रभूला न जुमानतां करणारे कोट्यवधि अविवेकी जन जोंपर्यंत या हिंदभूमीवर कायम राहाणार तोंपर्यंत हा अस्पृश्य समाज निकृष्ट स्थितिमध्यें खितपत पडणार आहे, हें कोणांस सांगावयास नको. या स्वार्थिपणाच्या अन्यायामुळें बहिष्कृत मानलेला एवढा मोठा जनसमूह सामाजिक, राजकीय, व आर्थिक दृष्ट्या कल्पनातीत प्रमाणांत कसा अधोगतीस गेला आहे हें सर्व लोक जाणून आहेतच. इंग्रज सरकारच्या अमदानीत कोणाच्याहि मानवी हक्कांची जाणूनबुजून पायमल्ली केली जात नाहीं; सर्वांना सारख्या प्रमाणांत विद्येची द्वारें खुली आहेत., त्याचप्रमाणें सर्वांना सार्वजनिक साधनांचा सारखा उपयोग करून घेण्यास मनाई नाहीं, असें जरी सर्वत्र सांगण्यांत येतें तरी त्यास तेथील सामाजिक परिस्थितीस अनुसरून वागावें लागत असल्यामुळें बहिष्कृत वर्गातील लोकांस इंग्रजी राज्यांत देखील या देशांतील अमानुष आचाराविचारामुळें अगदीं हलक्या सलक्या मानवी हक्कांस पदोपदीं मुकावें लागत आहे. अशा बिकट परिस्थितीत आमच्या बहिष्कृत समाजानें एकाद्या हवालदीलाप्रमाणें नशीब म्हणून स्वस्थ बसण्याचा आत्मघातकीपणा करण्याऐवजी आपले मानवी हक्क आपण ओळखून ते प्राप्त करून घेण्यास ब्रिटिश सरकारच्या साम्राज्य छत्राखालीं एक दिलानें व जोमानें अविश्रांत श्रम करण्यास त्यानी निरंतर तयार असलें पाहिजे हें निर्विवाद आहे. तशा प्रकारचा जोम व ऐक्य उत्पन्न होण्यास बहिष्कृतसमाजांस जागरूक करण्याचें काम अव्याहत चालू ठेवलेंच पाहिजे. त्याशिवाय त्यांना त्यांच्या खालावलेल्या स्थितीची जाणीव पटणार नाहीं. तसेंच शिक्षणाच्या बाबतींत त्यांना कोणकोणत्या अडचणी येतात, सरकारी नोकरीत त्यांचा शिरकाव होतो किंवा नाहीं, पडीक व फोरेस्ट जमिनी त्यांना मिळतात किंवा नाहीं, या गोष्टी सरकारच्या कानावर घातल्याखेरीज त्या बाबतींत योग्य ती दाद लागणार नाहीं. महारकीचा प्रश्न, सार्वजनिक तळी व देवालयें यातील अस्पृश्यतेचा प्रश्न याना आतांसें कोठें तोंड लागलें आहे. या बाबतींत सरकार व स्पृश्य जनता यांच्या पुढें बहिष्कृत वर्गाचें काय मत आहे हें वारंवार मांडून त्यावरील आक्षेपाचें खंडन करीत राहिलें तरच इष्ट तो परिणाम घडून येईल; परंतु तो परिणाम घडवून आणण्यासाठी बहिष्कृतभारतासारखे एकादें निर्भीड वर्तमान पत्र असल्याशिवाय भागणार नाहीं. वरील विवेचनावरून बहिष्कृत समाजास बहिष्कृत भारताची किती अवश्यकता आहे हें उघड होईलच. तें बंद झालें तरी हरकत नाहीं असा कोणी शहाणा माणूस म्हणेल अशी कल्पनासुद्धां करवत नाहीं. बहिष्कृत भारत हें चालवलेंच पाहिजे असें जर आहे, तर त्याची बूड भरून निघेल अशी कांहीं तरी

कायमची व्यवस्था करणें प्राप्त आहे.

बहिष्कृत भारताची बूड दोन प्रकारें भरून काढतां येण्यासारखी आहे. त्यांपैकी वर्गणीदारांची वाढ करणें हा एक प्रकार आहें.

बहिष्कृत भारतास वर्गणीदारांची उणीव पडण्याचें कारण काय असावें याचा प्रस्तुतच्या लेखकास समज पडत नाहीं. एक गोष्ट खरी आहे कीं, बहिष्कृत भारत वेळेवर निघत नाहीं. व निघालें तर वेळेवर वर्गणीदारांच्या हाती पडत नाहीं. हा आरोप जरी प्रस्तुतच्या लेखकांस कबूल करणें प्राप्त आहे, तथापि तो बुद्धिपुरःसर किंवा आळसामुळें घडलेला आहे असा कोणीही आपला समज करून घेऊं नये. इतर वर्तमान पत्रांच्या संपादकास दुय्यम संपादकाची व बाहेरच्या लेखकांची जोड असते व त्यामुळें त्यांच्या बाबतींत श्रमविभाग होऊन, लेखनाचें काम वेळच्या वेळेवर होऊं शकतें. तसेंच व्यवस्थापकाचें काम पाहणारा माणूस पगारी नोकर असल्याकारणानें त्यास त्याचें नियमित काम पाहण्याशिवाय दुसरें कांहींच करावयाचें नसल्यामुळें, त्याच्या हातून पत्राची व्यवस्था ठेवण्याचें काम बिनचूक व्हावें हें अगदीं साहजिक आहे. बहिष्कृत भारताची स्थिति अशा प्रकारची असती तर त्याच्याहि बाबतीत नियमितपणा, व्यवस्थितपणा, यांच्या दृष्टीनें जे दोष घडले आहेत ते दोष घडले नसते. प्रस्तुतच्या लेखकास सांगणें प्राप्त आहे की बहिष्कृत भारताच्या संपादकास मदत करण्यास दुय्यम संपादक ठेवण्याइतकी पत्राची सांपत्तिक स्थिति नव्हती. तसेंच बिनमोली संपादकी काम करण्यास स्वार्थत्यागी असा अस्पृश्यांतील माणूसही लाभला नाहीं. बहिष्कृत भारताच्या संपादकाच्या प्रौढ लिखाणास दबून गेल्यामुळें म्हणा, किंवा सार्वजनिक कार्याविषयीं चढचढ वाटली नसल्यामुळें म्हणा, बाहेरच्या लेखकांचा त्यास मिळावा तितका पाठिंबा मिळाला नाहीं. अशा परिस्थितींत बहिष्कृत भारताचे २४।२४ रकानें लिहून काढण्याची सारी जबाबदारी एकट्या संपादकास घ्यावी लागली. बहिष्कृत भारताच्या संपादकाच्या पाठीं पोटाचा धंदा आहेच. इतकेंच नव्हे तर बहिष्कृत हितकारिणी सभेसारख्या सार्वजनिक संस्थेचें वाढतें कामही त्यासच पहावें लागत आहे. हें सर्व संभाळून त्याला संपादकाचें काम करावयाचें असतें. तें काम त्याच्या हातून ठराविक वेळीं जर झालें नाहीं, तर त्या दोषाबद्दल वाचकांनीं त्यास क्षमा करणें प्राप्त आहे. बहिष्कृत भारताचा व्यवस्थापकही कांहीं पगारी नोकर नव्हे. तोही पोटाचा धंदा संभाळून फावल्या वेळांत पत्राची व्यवस्था पाहात असतो. त्याला जर पत्राच्या अनेक भानगडींची विल्हेवाट वेळच्या वेळीं करतां आली नाहीं तर तो दोष त्याचा आहे किंवा परिस्थितीचा आहे याचाही विचार वाचकांनी करणें जरूर आहे.एवढयानें ज्या आक्षेपकांचें समाधान होत नाहीं त्यांना असें विचारणें प्राप्त आहे कीं, अनियमितपणामुळें जें नुकसान झालें असेल तें भरून निघण्यासारखें बहिष्कृत भारतांत कांहींच नव्हतें काय? बहिष्कृत भारत वेळेवर निघालें नसेल. पण आठ पानांचे

पत्र काढून, चार पानें जाहिरातीला खर्ची घातल्याची पद्धत बहिष्कृत भारतानें स्विकारली होती काय? किंवा बहिष्कृत भारताचे रकाने सोडचिठ्ठ्यांच्या नोटिसानीं, किंवा गटारगप्पानीं भरून काढलेले आहेत काय? प्रस्तुतच्या लेखकांस सांगण्यास अभिमान वाटतो कीं, बहिष्कृत भारतानें आपली आठचीं आठ पानें वर्गणीदारांस समर्पण केली आहेत. बऱ्यावाईट जाहिरातींचा त्याला विटाळसुद्धां होऊं दिला नाही. त्यांतील मजकूर मोठमोठीं हेडिंगें देऊन, ओळी ओळीत जागा सोडून, होता होईल तितका कमी करण्याचा अंगचोरपणा केलेला नाहीं. लिखाणांच्या दर्जाच्या दृष्टीनें जर पाहिलें तर बहिष्कृत भारत टाकाऊ पत्र आहे असें केव्हांही म्हणतां यावयाचें नाहीं. महाराष्ट्रांत जी कांहीं वाखाणलेली पत्रें आहेत त्या पत्रांपैकीं बहिष्कृत भारत हें एक आहे. हें प्रस्तूतच्या लेखकांस स्वतः सांगण्याचें कांहीं कारण नाहीं. या पत्राचा दर्जा किती मोठा आहे यांतील लेख किती भारदस्त व उद्बोधक असतात याची ग्वाही इतर वृत्तपत्रकारांनी यापूर्वीच दिलेली आहे. असें असतांना पत्राच्या अनियमितपणाचें वैगुण्य हें वर्गणीदारांच्या पडलेल्या तुटवड्याचें कारण आहे. यावर प्रस्तूतच्या लेखकांचा भरंवसा बसूं शकत नाहीं. बहिष्कृत भारताच्या शोचनीय स्थितीचें बहिष्कृत वर्गांत अजूनही असलेली

समाजकार्याबद्दलची अनास्था

हेंच मुख्य कारण आहे. ती अनास्था जर नसती तर बहिष्कृत भारतास तोटा येण्याऐवजीं तें एक किमयेचें साधन झालें असतें. अस्पृश्य समाज केवढा तरी अफाट आहे. एवढ्या एका पत्राशिवाय त्यांच्या हितानुहिताची चर्चा करणारे, व त्यांच्याचपैकी एकानें चालविलेलें दरेक गांवच्या अस्पृश्य लोकांनीं समाईकपणें गांवगन्ना एकेक अंक घेण्यास कांहीं हरकत नव्हती. पण प्रस्तुतच्या लेखकाची आशा मुळापासूनच अगदीं लहान होती. अस्पृश्य समाज हा अज्ञ लोकांचा समाज आहे. त्यांच्यांतून पुष्कळसा मोठा वाचकवर्ग सांपडणें कठीण आहे. याची जाणीव प्रस्तूतच्या लेखकांस होतीच. तथापि त्यांस एवढा भरंवसा होता कीं, निदान अस्पृश्य वर्गांतील सुशिक्षित असा जो शिक्षक वर्ग तो तरी या पत्राला आपला पूर्ण आश्रय देईल. व तसा आश्रय देण्याचा त्यानें जर निश्चय केला असता, तर बहिष्कृत भारत किमयेचें साधन झालें नसतें तरी त्याला तूट आली नसती हें निर्विवाद आहे. परंतु बहिष्कृत वर्गाच्या दुर्दैवानें त्यांच्यांतूनच उत्पन्न झालेला हा शिक्षक वर्ग आपल्या कर्तव्याला जागला नाहीं. अस्पृश्य शिक्षकांतील शेंकडा ७५ लोक अजूनही बहिष्कृत भारताचे वर्गणीदार नाहींत. व जे आहेत त्यांची वागणूक स्वतःसाठीं कमाई करण्याच्या हेतूनें काढलेल्या पत्राशीं जशी असावी तशी असते. एका शिक्षकानें पत्र घेतलें. कांहीं अंक गेल्यानंतर दस्तुरप्रमाणें त्याला ३ रु. ४ आण्यांची व्ही. पी. करण्यांत आली. तिचा त्यानें त्या वेळीं स्वीकार केला नाहीं. पुढें त्यानेंच २ रु. १४ आण्यांची मनिऑर्डर केली, व लिहिलें कीं, ३ रुपये वर्गणीपैकीं २ आणे मनिऑर्डरीचा खर्च कापून घेतला आहे. तरी पत्र चालू करावें. खरें म्हटलें असतां या गृहस्थानें झालेला खर्च भरून काढण्यासाठीं, ३ रु. ४ आ. ची मनीऑर्डर पाठवावयास पाहिजे होती. परंतु तसें न करतां ६ आण्याची खोट दिल्याबद्दल तक्रार करण्यांत आली. तेव्हां त्यानें खालील आशयाचें पत्र लिहून पाठविलें.

"कृतानेक साष्टांग नमस्कार वि. वि. (परमेश्वरानें मला स्वार्थबुद्धि दिलीच नाहीं) मी आपणांस जोडकार्ड पाठविलें होतें. त्यावर आणखी ।= पाठवा म्हणजे अंक सुरू करूं. मी ।= ची तिकिटें पाठविण्यास तयार आहें. पण आपण एवढे थोर गृहस्थ असून आमचा आपणांस बिलकूल विश्वास नाहीं. अहो मेहेरबान, मी जगबुडव्या नव्हें. मि. ×× शेंकडों लोकांची वर्गणी घेऊन बुडविली. तसेंच ×× यांनींही आमची वर्गणी बुडविली. तसेंच ×× यांनींही आमची वर्गणी बुडविली पण आम्ही तिकडे कानाडोळाहि केला नाहीं. पण आपण नुसते ।= दर आणून माझा अंक बंद पाडला. पुष्कळ पत्रकर्त्यांनीं माझे पैसे बुडविले, पण मी कोणाची नुसती १ पै सुद्धां डुबविली नाहीं. या ।=नीं माझा कोणता झेंडा लागेल. समाजहित व्हावें पण स्वार्थ नसावा असें माझे मत आहे."

परंतु कांहीं वर्गणीदारांची वागणूक इतकी नाठाळ होती कीं, वरील प्रकारच्या खटचाळ वर्गणीदारास भला म्हणावेंसें वाटतें. जवळ जवळ चारशें लोकांनीं वर्गणीदार होऊन, नऊ दहा अंक घेतले व व्ही. पी. च्या वेळीं ती नाकारून व्ही.पी. च्या खर्चाचा तसेंच मागील अंकांच्या खर्चाचा बोजा पत्रावर बसविला. खरें म्हटलें असतां या बेजबाबदार वर्तनास कसलेंच कारण नव्हतें. ज्यांच्या ज्यांच्याकडे बहिष्कृत भारत पाठविण्यांत आलें, त्यांना त्यांना, पहिल्याच अंकांत अशी सूचना करण्यांत आली होती कीं, "आपण वर्गणीदार व्हाल या आशेने सदरील अंक आपल्याकडे पाठविण्यांत आला आहे. आपणांस वर्गणीदार व्हावयाचें नसेल तर उलट टपालीं कळवावें. जर आपणांकडून कांहींच लिहून आलें नाही तर आपण वर्गणीदार आहां असें समजून अंक चालू ठेवण्यांत येईल." परंतु दाभोळी चांभाराचे हिताकरितां जुन्या दमानें सामाजिक चळवळीच्या नव्या क्रीडांगणावर उतरलेले प्रसिद्ध क्रिकेटपटु रा. बाळू बाबाजी पालवणकर यांच्याशिवाय दुसऱ्या कोणीही लेभागुपणा करणाऱ्या वर्गणीदारानें या सूचनेचा विचार केला नाहीं. त्यांनीं मात्र लगेच कळविलें कीं, "आपलें पत्र आमच्याकडे पाठवूं नये." त्याबद्दल आम्हाला जरी आश्चर्य वाटलें, तरी विशाद वाटला नाहीं. कारण त्यांनीं निदान नसत्या खर्चापासून आम्हांस वांचविण्याची मेहेरबानी केली. तशीच मेहेरबानी इतरांनीं केली असती तर त्यांत कांहीं त्यांचें वेंचलें नसते. आमच्या खटचाळ व नाटाळ वर्गणीदारांनीं व इतर आश्रयदात्यांनीं लक्षांत ठेवावयास पाहिजे कीं, बहिष्कृत भारताची संपादकी हा इतर पत्रांच्या संपादकीप्रमाणें पैसे कमविण्याचा धंदा नसून, ही लोकजागृतीकरतां घेतलेली स्वयं दिक्षा होय. अशा लोकसेवेंत दिक्षीत झालेल्या इसमानें काढलेल्या पत्रास अशा कांटेकोरपणानें वागविणें अनुदारपणाचें आहे.

अशा प्रकारचा अनुदारपणा व अनावस्था ज्या शिक्षक वर्गांतून दिसून येते त्या शिक्षक वर्गांतून बहिष्कृत भारतास पुरेसे वर्गणीदार मिळतील अशी आशा बाळगणें व्यर्थ आहे. वाचकांची वाढ होण्याच्या बाबतींत निराशाजनक स्थिति असल्यामुळें, बहिष्कृत भारताच्या बुडीच्या निवारणार्थ दुसरी कोणती तरी कायमची योजना करणें प्राप्त आहे. व ती योजना आजच्या अंकांत बहिष्कृत वर्गांपुढें मांडावयाची आहे. ती योजना म्हणजे बहिष्कृत भारतासाठी एक स्वतःचा छापखाना काढणें ही होय. ही

छापखान्याची योजना

अमलांत आणण्यासाठीं चाळीस हजार रुपयांची जमवाजमव करणें अवश्य आहे. ही रक्कम दिसावयाला फार मोठी दिसतें. पण अस्पृश्य वर्गाच्या लोक संख्येच्या मानानें कांहींच नाहीं असेंच म्हटलें पाहिजे. एकट्या मुंबई शहरांत महार जातीची एक लाखाची वस्ती आहे. पुणे सोलापूर वगैरे ठिकाणीं कांहीं नाहीं तरी त्याच जातीची वीस वीस हजार लोकांची आहे. या सर्व लोकांनीं डोईपटी म्हणून या कामीं एकदांच एक रुपया देण्याचा संकल्प केला तर १ लाख ४० हजार रुपयांचा फंड गोळा होऊं शकतो. त्यांत जर सर्व अस्पृश्य जातीचा समावेश केला तर याच्या दुपटीनें रक्कम गोळा होऊं शकेल. शहरांची गोष्ट सोडून खेडेगांवांतील लोकांची गोष्ट घेतली तर आज मराठी भाषा बोलणारे मुंबई इलाख्यांत १० जिल्हे आहेत. दरेक जिल्ह्यांत १०।१० तालुके, व दरेक तालुक्यांत १००।१०० गांवें धरली, व दरेक गांवांनीं १०।१० रुपये मदत देण्याचें ठरविलें तर सहजासहजीं एक लाख रुपये या कार्याकरितां गोळा होऊं शकतात. आणि १० हजार गांवांपैकी, निम्म्या गांवांनीं जरी या कार्यास मदत केली तरीदेखील ५० हजार रुपये जमण्यास कठीण पडणार नाहीं. येवढा मोठा छापखाना कशाला असा कांहीं लोक प्रश्न करतील. त्यांनीं हें ध्यानांत धरावें कीं, छापखाना जो काढावयाचा आहे तो पत्रासाठी काढावयाचा आहे. पत्रापुरता छापखाना काढावयाचा झाल्यास पांच हजार रुपयाच्या आंत बाहेर निघूं शकेल. पण त्याचा उपयोग काय? आपले पत्र आपल्याच छापखान्यांतून निघावें यांत विषेश फायदा नसून पत्राच्या दगदगीबरोबर छापन्याची दगदग निष्कारण अंगावर पडणार आहे. प्रस्तुतच्या लेखकानें छापखाना काढावयाचे जें ठरविलें आहे ते छापखान्यांतून नफा मिळून बहिष्कृत भारताला येणारी बूड भरून काढतां यावी या हेतूनें ठरविले आहे. छापखान्याचा खर्च भागून फायदा पडावयाचा तर छापखाना मोठाच असावयाला पाहिजे. लहान प्रमाणांत छापखाना काढून फायद्यापेक्षां त्रासच होणार आहे आणि म्हणूनच एवढ्या मोठ्या प्रमाणांत छापखाना काढण्याचें प्रस्तुतच्या लेखकानें ठरविलेलें. फंड म्हटला कीं, कांहीं लोक बिचकतात. लुच्चे लोक फंड काढतात व गिळंकृत करतात, हें खरें परंतु लुच्चे लोक फंड काढतात म्हणून फंड काढणारें सारेच लुच्चे असतात असें कोणीं मानूं नये. ह्या फंडांतून उभारला जाणारा छापखाना स्वतःच्या मालकीचा करण्याचा नाहीं हे जाहिर करणें प्रस्तूतच्या लेखकांस अवश्य वाटतें. त्या छापखान्यापासून होणारे उत्पन्न बहिष्कृत भारताची बूड भरून काढण्याकडे व उरलेली किफायत सार्वजनिक कार्याकिडे खर्च करण्याचा त्याचा संकल्प आहे. तेव्हां ही केवळ स्वार्थपरायणतेची टुम आहे असा कोणीही आपला ग्रह करून घेऊं नये. निदान प्रस्तूतच्या लेखकांबद्दल तसा संशय कोणी घेणार नाहीं अशी त्याची उमेद आहे. फंड काढणारा इसम प्रामाणिक आहे किंवा अप्रामाणीक आहे, त्यानें आरंभिलेले कार्य हितकारक आहे, किंवा अहितकारक आहे याचा विचार केल्याशिवाय कोणत्याहि फंडाला मदत करावयाची नाहीं अशी दृष्टी ठेवणें अगदीं योग्य आहे. परंतु लुच्चे लोक फंड काढतात येव्हढ्याच गोष्टी पुढें करून चांगल्या कार्याला व प्रामाणिक लोकांनांहि मदत न करणाऱ्या कृपणांना सांगितलें पाहिजे कीं, उघडपणें फंड न काढतां समाज कार्याचा आव घालणारे लोक एक तर नादान असले पाहिजेत, किंवा संभावित चोर तरी असले पाहिजेत. कोणत्याहि सार्वजनिक कार्याला फंडाची आवश्यकता ही असतेच.

सर्वारंभास्तंडुलाः प्रस्थमूलः

कोणताहि यज्ञ करावयाचा झाला तर त्याकरितां आधीं तांदुळाची जरूरी पडते हें जितकें खरें आहे तितकेंच सार्वजनिक कार्याला पैशाची जरूरी असतें हें खरें आहे. पाण्यावाचून वृक्ष नाहीं. पैशांवाचून कार्य नाहीं. कार्य करण्याचा त्याचा निश्चय असल्यामुळें फंडाची योजना जनतेपुढें मांडण्यांत प्रस्तुतच्या लेखकानें कसली भीड धरली नाहीं.

प्रश्न एवढाच आहे कीं, ज्यांच्यासाठीं येवढी खटाटोप चालली आहे ते लोक या कार्यांत अवश्य तो स्वार्थत्याग करण्यास तयार आहेत काय ?

मनुष्य जन्मतांच चार ऋणें पाठीवर घेऊन जन्मलेला आहे, अशीं हिंदु धर्माच्या लोकांची पूर्वापार समजत आहे.

ऋणैश्चतुर्भिः संयुक्ता जायन्ते मानवा भुवि ।
पितृदेवर्षिमनुजैर्देयं तेभ्यश्च धर्मतः ।।

असें महाभारत सांगितलें आहे. त्याप्रमाणें दरेक माणूस पितृऋण, देवऋण, ऋषिऋण, व मानव म्हणजे लौकिक ऋण अशीं चार ऋणें आपल्या पाठीवर घेऊन जन्माला येतो. व तीं ऋणें मनुष्य मात्रांनीं कोणकोणत्या पद्धतीनें फेडावीं हें देखील वरील श्लोकाच्या उत्तरार्धांत सांगितले आहे.

यज्ञैस्तु देवान् प्रीणाति स्वाध्यायतपसा मुनीन् ।
पुत्रैःश्राद्धैः पितृंश्चापि आनृशंस्येन मानवान् ।।

देवऋण फेडण्यास यज्ञ करावा, ऋषीचें ऋण, वेदाभ्यास करून फेडावे, श्राद्ध करून बापाचे ऋण फिटतें. व लौकिक ऋण फेडण्यास माणसांनें भूतदयेचा अवलंब करावा. या सर्व ऋणांत, लौकिक ऋण अत्यंत श्रेष्ठ आहे इतकें कीं, देवऋण फेडलें नाहीं तरी चालेल कारण त्यामुळें देवाचा कोप होऊन तो आपला नाश करील इतकी शक्ति बिचाऱ्या हिंदु दैवतात उरली नांहीं ऋषि ऋण फेडलें नाहीं तरीहि चालेल, कारण वेदाभ्यासावांचून आज कोणाचे कांहीं नडत नाही. वाईच्या रेड्डी शास्त्र्यासारखे लोक ज्यांच्या पिढयान्पिढया वेदाभ्यासांत गेल्या अशा भिक्षुकानाहि आपल्या मुलांना आर्यांचें वेद शकविण्याऐवजीं इंग्रजांचे वेद शिकविले, पितृऋण घालण्यासाठीं श्राद्ध जरी केलें नाहीं तरीहि त्यांत वाईट होण्यासारखें कांहींच नाहीं. मृत्यूनंतर आत्म्याची गति कोणती याबद्दल अजूनही शंका आहे. अशा स्थितींत श्राद्धानें. पितृतर्पण होईलच हें खात्रीनें कोणासच सांगतां यावयाचें नाहीं. परंतु

लौकीक ऋण हें दरेकास फेडलेंच पाहिजे

त्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. लौकिकऋणाची फेड ही जितकी पुण्यप्रद गोष्ट आहे तितकीच ती स्वहिताच्या दृष्टीनेंही अवश्य आहे. ज्या ज्या मनुष्याला बुद्धि धन व सामर्थ्य हीं प्राप्त झालेलीं असतात त्या त्या माणसानें या साधनांचा उपयोग कसा करावा त्याचे नियमही धर्मानें घालून दिलेलें आहेत. त्या नियमानुसार त्यानीं आपल्या बुद्धीचा, धनाचा व सामर्थ्याचा उपयोग निर्बुद्धास बोध देण्याकडे, अधनिकास सुख देण्याकडे, व निर्बलाचे संरक्षण करण्याकडे खर्च करणें यांतच खरे पुण्य आहे; असें धर्मांत सांगितलेलें आहे. व आज जगांत त्याच भावनेनें पुष्कळसें परोपकाराचें काम होत आहे. परंतु परोपकारापासून पुण्य प्राप्त होते येवढयामुळेंच लौकिकाची कामें करावीत असें नाहीं. तर त्यापासून स्वहित साधतें म्हणूनही ती करणें प्राप्त आहे. समाजाच्या सुधारणेखेरीज व्यक्ति मात्राची सुधारणा होणें शक्य नाहीं. व्यक्तीच्या आजूबाजूचे नैतिक वातावरण जर दूषित झालेलें असेल, तर व्यक्तिमात्राला पावित्र्य व उन्नती कशी करून घेतां येईल? मनुष्याला समाजाबरोबरचा आपला संबंध तोडतां येत नाही, त्याला आपलें आयुष्य आपल्या बांधवातच काढावें लागतें.त्याचा जीवनक्रम त्यांच्यामुळें त्याला चालवता येतों व त्यांच्यांमध्येंच तो आपल्या जीवनाचा व्यय करतो. असे असल्यामुळें त्याला आपल्या भोंवतालच्या परिस्थितीचें परिणाम भोगावें लागतात. आणि जोपर्यंत त्याच्या बांधवाच्या परिस्थितींची उन्नत अवस्था झाली नाहीं तोपर्यंत त्याला तें टाळतां येत नाहीं. ऐहिक परिस्थितीसंबंधान विचार करतांही असेंच दिसेल कीं, सर्वांच्या अभ्युदयाशिवाय कोणाही एकाची ऐहिक स्थिति सुधारणें शक्य नाहीं. जेथें साऱ्या व्यक्ति दारिद्र्यांत खितपत पडल्या आहेत तेथें कोणाला श्रीमंती प्राप्त होऊं शकेल ? यास्तव एक गोष्ट उघड आहे कीं, परोपकार करावयाचा तो केवळ पुण्याचा मार्ग म्हणून करावयाचा नसून, तो आत्मोन्नतीचा मार्ग आहे म्हणूनही पत्करला पाहिजे. या लौकिक ऋणाची फेड करणे कां अवश्यक आहे हे एकदां समजलें म्हणजे समाजाची दशा आणि लौकिक ऋणाचा बोजा यांचें प्रमाण व्यस्त कां असलें पाहिजे हेहीं ध्यानांत येईल. जितकी समाजाची अवनत दशा झाली असेल, त्या मानानें त्यांतील व्यक्तींवरील लौकिक ऋणाचा भारही फार मोठाच असला पाहिजे. त्याशिवाय समाज वर येणें शक्य नाहीं. उलटपक्षी जितकी समाजाची दशा उर्जित असेल त्या मानानें त्यांतील व्यक्तिवरील लौकिक ऋणाचा भार कमी झाला पाहिजे. परंतु आश्चर्याची गोष्ट ही कीं, या लौकिक ऋणाची कल्पना जितकी ब्राह्मण समाजांत रुजलेली आहे तितकी अस्पृश्य समाजांत रुजलेली नाहीं ब्राह्मण वर्ग हा कांहीं खालावलेल्या लोकांचा वर्ग नव्हे. त्यांतील दरेक व्यक्ति आपलें स्वतःचे हित रक्षण करण्यास शिक्षणानें व द्रव्यानें सामर्थ्यवान आहे. कांहीं झालें तरी ब्राह्मण भिक्षुकी करून पोट भरण्यास धर्मानें मोकळा असल्याकारणानें ब्राह्मण जात अवनत होण्याचें भय नाहीं. व म्हणूनच कीं काय ?

जाय मानो वय ब्राम्हणस्त्रभि ऋणवा जायते

या श्रुति वाक्याप्रमाणें ब्राह्मणाला फक्त तीनच ऋणें सांगितलीं आहेत व या तीन ऋणांत लौकिक ऋणाचा समावेश केलेला नाहीं. तथापि आपल्या समाजास उन्नत दशेंत ठेवण्यांस ब्राह्मण वर्गांतील लोक लौकिक ऋणाचा भार वाहण्यास जितके तत्पर असतात तितके अस्पृश्य वर्गाचे लोक आपल्या समाजासाठीं शास्त्राज्ञा असतांही तत्पर असत नाहींत ही मोठ्या खेदाची गोष्ट आहे, असे प्रस्तूतच्या लेखकांस म्हणणें प्राप्त आहे. प्रस्तुतच्या लेखकानें समाजकार्याप्रीत्यर्थ जेवढा स्वार्थत्याग करणें त्यास शक्य होतें तेवढा स्वार्थत्याग त्याने केला आहे. तो कांहीं संस्थानिक नाहीं, किंवा जहागीरदारहि नाहीं. किंवा रानांत नाहीं शेत व गांवात नाही घर असें त्यांच्यासंबंधीं एकानें केलेलें विधान सत्य आहे. कांहीं झालें तरी म्हणण्यासारखी द्रव्यानुकूलता नसतां इंग्रज सरकारनें देऊं केलेली दरमहा अडीच हजार रुपयांपर्यंत वाढूं शकणारी नौकरी त्यानें मला नको म्हणून सांगितली. वकिलीसारख्या स्पृश्य लोकांवर अवलंबून असणाऱ्या धंद्यांत विशेष किफायत मिळण्याची आशा नसताही केवळ समाजकार्य करण्यास मोकळीक असावी म्हणून त्यानें तो पत्करिला आहे. रूढधर्माचारांतील आणि लोकाचारांतील दोषांचें निर्भयपणें आविष्करण करण्याचें भयंकर कार्य हातीं घेतलें असल्यामुळें, देशाभिमानी व धर्माभिमानी म्हणविणाऱ्या पत्रांकडून होत असलेल्या शिव्यांचा व शापांचा भडिमार तो एकसारखा सोशीत आहे. स्वमतांचें मंडन, व तदनुसार होईल तेवढें वर्तन करण्याचें त्यानें ठरविल्यामुळें स्पृश्य वर्गांतील आपल्या फार दिवसांच्या मित्रांचा दीर्घ रोष त्यानें आपणावर करून घेतला आहे व तेणें करून त्याच्या हातून त्याच्या धंद्यांत त्यास मिळूं शकणाऱ्या मदतीस तो दुरावला आहे. कवडीचा फायदा नसतांना त्यानें एक वर्षाच्या आंत बहिष्कृत भारताचे बऱ्या वाईट रीतीनें रकाने भरून काढून लोक जागृतिचें काम केलें. व ते करतांना त्यानें आपल्या प्रकृतीकडे, सुखाकडे, चैनीकडे व ऐष आरामाकडे न पाहतां डोळयाच्या वाती केल्या. इतकेंच नव्हे तर प्रस्तुतचा लेखक परदेशी असतांना रात्रंदिवस जिनें प्रपंचाची काळजी वाहिली व जिला अजूनहि वाहावी लागत आहे व तो स्वदेशी परत आल्यानंतर त्याच्या विपिन्न दशेंत शेणीचे भारे स्वतःच्या डोक्यावर वाहून आणण्यास जिणें मागें पुढें पाहिले नाहीं अशा अत्यंत ममताळू, सुशील व पूज्य स्त्रीच्या सहवासांत दिवसाच्या २४ तासांतून अर्धा तासही त्याला घालवितां येत नाहीं. प्रस्तूतच्या लेखकाने जो स्वार्थत्याग केला आहे त्यांत त्याने विशेष कांही केलें आहे असें नाहीं व प्रस्तूतचा लेखक तसें म्हणतही नाहीं. उलट ज्या परमेश्वराने त्यास एका अस्पृश्य जातीस जन्मास घालून या मानवोद्धाराच्या मंगल कार्यांत आपला देह झिजविण्याची जी त्यास संधि दिली हा त्याच्यावर मोठा उपकार झाला असें समजून त्या परमेश्वराला तो शतशः धन्यवाद देऊं इच्छितो. तथापि त्याचें म्हणणें असें आहे कीं, दरेक अस्पृश्य माणसावर जो लौकिक ऋणाचा बोजा जन्मतांच पडलेला आहे त्या ऋणाची जाणीव प्रस्तूतच्या लेखकांस पूर्णपणें आहे. व त्यानें समाज कार्याप्रीत्यर्थ जे कांहीं केलें आहे तें त्याच्यावर असलेल्या लौकिक ऋणाची थोडी बहुत फेड करावी या भावनेनेंच केलें आहे. त्याची इतकीच अपेक्षा आहे कीं, त्याच्या इतर अस्पृश्य बंधूनींही या लौकिक ऋणाची बूज ठेवावी. बहिष्कृत भारताचें कार्य एकटयाचें तर नाहींच तें एकटयानें होणारेहि नाहीं. दसकी लकडी एकका बोजा झाला तरच तें तडीस जाईल. नाहीं तर त्याचा मध्येंच लोप होईल. प्रस्तूतच्या लेखकास आशा आहे की, त्याचे अस्पृश्य बंधु त्याचा लोप होऊं देणार नाहींत.

महाड सत्याग्रह परिषद.

(पान ११ वरून चालू)

जाणीव धगधगीतपणे डोळयापुढें उभी राहिली. या कार्यक्रमापैकी पहिला कार्यक्रम म्हणजे स्त्रीवर्गास व्याख्यान हें होय. दुपारीं ठरल्याप्रमाणें सर्व स्त्रिया भाडभीड सोडून सभामंडपांत येऊन बसल्या होत्या. त्यांच्यासाठी बसण्याकरितां मध्येंच जागा राखून ठेवण्यांत आली होती. त्यांना उद्देशून डॉ.आंबेडकर म्हणाले, आपण या सभेंत आल्याबद्दल मला अत्यंत आनंद होत आहे. घरप्रपंचाच्या अडचणी ज्याप्रमाणें स्त्री व पुरुष मिळून सोडवितात त्याप्रमाणें समाजाच्या संसारातील अडचणी स्त्रीपुरुषांनी मिळून सोडवावयास पाहिजे आहेत. पुरुषांनींच हें काम अंगावर घेतलें तर तें पार पाडण्यास त्यांना पुष्कळ अवधी लागेल याबद्दल शंका नाहीं. तेंच काम स्त्रियांनीं जर अंगावर घेतलें तर त्या त्या कामांत लवकर यशप्राप्ती करून घेतील असें माझें

मत आहे. परंतु त्यांना एकट्यानें जरी हें काम अंगावरती घेतां आलें नाहीं तरी जो पुरुषवर्ग हें काम करीत आहे त्याच्याशी सहकार्य केल्याशिवाय राहूं नये. यासाठीं तुम्ही यापुढें नेहमीं परिषदेस हजर राहिलें पाहिजे असें माझें तुम्हांस सांगणें आहे. खरें म्हटलें असतां, अस्पृश्यतानिवारणाचा प्रश्न पुरुषांचा नसून तुम्हां स्त्रियांचाच आहे. तुम्ही आम्हा पुरुषांना जन्म दिलेला आहे. आम्हाला इतर लोक कसे जनावरांपेक्षांहि कमी लेखतात, हें तुम्हांस ठाऊक आहे. कांहीं ठिकाणीं आमची सावलीसुद्धां घेत नाहींत. इतर लोकांस कोर्टकचेऱ्यांमध्यें माना सन्मानाच्या जागा मिळतात. परंतु तुमच्या पोटीं जन्मलेल्या आम्हां मुलांना पोलिस खात्यांतील शिपुड्यांचीहि नोकरी मिळत नाहीं. इतका आमचा हीन दर्जा आहे. हें सर्व तुम्हांस ठाऊक असतांना तुम्ही आम्हास जन्मास कां घातलें असा प्रश्न तुम्हास कोणी केला तर त्याचें उत्तर तुम्हीं काय देऊं शकाल ? या सभेंत बसलेल्या कायस्थ व इतर स्पृश्य बायांच्या पोटीं जन्मलेल्या मुलांत व तुमच्या पोटीं जन्मलेल्या आम्हा मुलांत काय अंतर आहे ? तुम्ही विचार करावयास पाहिजे कीं ब्राह्मणांच्या स्त्रियांत जेवढें शील आहे तेवढें शील तुमच्यांतही आहे. ब्राह्मण स्त्रियांत जितकें पातिव्रत्य आहे तितकें पातिव्रत्य तुमच्यांतहि आहे. आणि तुमच्यांत जितकें मनोधैर्य, करारीपणा व धमक आहे, तितकी ब्राह्मण स्त्रियांत देखील नाहीं. असें असतांना ब्राह्मण स्त्रीच्या पोटीं जन्मलेलें बालक कां सर्वमान्य व्हावें व तुमच्या पोटीं जन्मलेलें बालक सर्व ठिकाणीं कां अवमानिलें जावें, त्याला साध्या माणूसकीचा हक्क कां असूं नये, याचा कधीं तुम्हीं विचार केला आहे काय ? मला वाटतें तुम्ही त्याचा मुळींच विचार केला नाहीं. तुम्हीं जर विचार केला असता तर पुरुषांच्या आधीं तुम्हीं स्त्रियांनीं सत्याग्रह केला असता. कारण तुमच्या पोटीं जन्म घेतला येवढेंच पातक आमच्या हातून घडलें आहे. व त्याच पातकामुळें, आम्हास ही अस्पृश्यतेची शिक्षा भोगावी लागत आहे. तेव्हां तुम्ही विचार करावयास पाहिजे कीं, तुमच्या पोटीं जन्म घेणें हें पाप कां ठरलें जावें, व इतर स्त्रियांच्या पोटीं जन्म घेणें पुण्यप्रद कां व्हावें. या प्रश्नाचा जर तुम्ही विचार केला, तर तुम्हांस एक तर प्रजा उत्पत्ति करणें बंद करावें लागेल किंवा तुमच्यामुळें त्यांना लागत असलेला कलंक तरी तुम्हांस धुवून टाकावा लागेल. या दोहोंपैकीं कोणती तरी एक गोष्ट तुम्ही करावयास लागले पाहिजे. तुम्ही प्रतिज्ञा करा कीं, अशा कलंकित स्थितींत आम्ही यापुढें जगणार नाहीं. समाजोन्नति करण्याचा जसा पुरुषांनीं निश्चय केला आहे तसा तुम्हीही करा. दुसरी गोष्ट आपणास जी सांगावयाची आहे ती ही कीं, तुम्ही सर्वांनीं जुन्या व गलिच्छ चालीरीति सोडून दिल्या पाहिजेत. खरें म्हटलें असतां अस्पृश्य माणसांस तो अस्पृश्य आहे अशी ओळख पटविणारा शिक्का त्याच्या कपाळावर मारलेला नाहीं. परंतु अस्पृश्य लोकांच्या ज्या कांहीं चालीरीति आहेत त्या चालीरीतींवरून लोक अमूक एक माणूस अस्पृश्य जातींपैकीं आहे असें चटकन् ओळखतात. ह्या चालीरीति एकेकाळीं आपल्यावर सक्तीनें लादण्यांत आल्या होत्या असें माझें मत आहे. परंतु इंग्रज सरकारच्या राज्यांत तशा प्रकारची सक्ती होऊं शकत नाहीं. म्हणून ज्या गोष्टींमुळें लोक आपण अस्पृश्य आहोंत असें ओळखतात त्या साऱ्या गोष्टी आतां तुम्ही बंद केल्या पाहिजेत. तुमची लुगडी नेसण्याची पद्धत ही तुमच्या अस्पृश्यतेची साक्ष आहे. ती साक्ष तुम्हीं बुजवली पाहिजे. वरिष्ट वर्गांच्या बाया ज्या पद्धतीनें लुगडीं नेसतात त्या पद्धतीनें तुम्ही लुगडीं नेसण्याचा प्रघात पाडला पाहिजे. तसें करण्यांत तुमचें कांहीं खर्चत नाहीं. त्याचप्रमाणें गळ्यामध्यें भाराभर गळसऱ्या व हातांत कोपरभर कथलाचे किंवा चांदिचे गोठ पाटल्या ही देखील तुम्हांस ओळखण्याची खूण आहे. एका गळसरीपेक्षां अधिकांची जरूरी नाहीं. त्यानें नवऱ्याचें आयुष्य वाढतें किंवा आपल्या शरीराला शोभा येते अशांतला कांहीं भाग नाहीं. दागिन्यांपेक्षां कपड्यालाच जास्त शोभा आहे. तेव्हां कथलाच्या किंवा चांदीच्या दागिन्यांत पैसे खर्च करण्याऐवजीं चांगल्या कपड्यांत पैसे खर्च करा. दागिना घालावयाचाच झाला तर तो सोन्याचा करून घालावा. नाहींतर घालूं नये. त्याचप्रमाणें स्वच्छतेनें वागण्याची खबरदारी घ्या. तुम्ही घरच्या गृहलक्ष्मी आहांत; घरांत कोणतीही अमंगल गोष्ट होऊं न देणें याबद्दल तुम्हीं काळजी वाहिली पाहिजे. गेल्या मार्च महिन्यापासून सर्व लोकांनीं मेलेल्या जनावरांचें मांस खाणें बंद केलें आहे. ही गोष्ट आनंदाची आहे. परंतु एखाद्या घरीं तसें झालें नसल्यास तें घडवून आणण्याची जबाबदारी तुम्ही आपल्या अंगावर घेतली पाहिजे. जो नवरा मेलेल्या जनावरांचे मांस घरांत आणील त्यास तुम्ही स्पष्ट सांगा कीं, असला प्रकार माझ्या घरीं चालणार नाहीं. आणि माझी खात्री आहे कीं, ही गोष्ट जर तुम्ही मनावर घ्याल तर हा अमंगल प्रकार अजिबाद बंद होणार आहे. तसेंच तुम्हीं आपल्या मुलींनाही शिक्षण दिलें पाहिजे. ज्ञान आणि विद्या या गोष्टी कांहीं पुरुषांसाठींच नाहींत. त्या स्त्रियांनाही आवश्यक आहेत. ही गोष्ट आपल्या पूर्वजांनींहि ओळखिली होती. नाहींतर जे जे लोक पलटणींत राहिले त्या त्या लोकांनीं आपल्या मुलींना जें शिक्षण दिलें तें दिलें नसतें. खाण तशी माती, ही गोष्ट ध्यानांत ठेवून, आपली पुढील पिढी जर तुम्हांस सुधारावयाची असेल तर तुम्ही मुलींना शिक्षण दिल्याशिवाय राहूं नका. हा जो उपदेश मी तुम्हाला केला आहे तो तुम्ही वाऱ्यावर सोडणार नाहीं अशी मला आशा आहे. तो अंमलात आणण्यास दिरंगाई करतां कामा नये. म्हणून तुम्ही सकाळीं आपल्या घरीं जाण्यापूर्वी, तुमच्या नेसण्याच्या पद्धतीत बदल करून मला दाखवा आणि मग जा. तरच मी सांगितल्याचें चीज झालें असें मी समजेन. नंतर जमलेल्या स्त्रियांतर्फे श्रीमती विठाबाई इनें सांगितल्याप्रमाणें आम्ही वागूं असें आश्वासन दिलें.

अस्पृश्योन्नति व जात म्हेत्रे यांची जबाबदारी.

स्त्रियांची जबाबदारी दाखवून दिल्यानंतर डॉ. आंबेडकर यांनीं जातीचे पंच म्हेत्रे वगैरे अधिकारी लोकांना एकत्रित करून सांगितलें कीं, आपल्याला मी आतां जें कांहीं बोलणार आहे त्याबद्दल राग येऊं देऊं नका. मी पंचाचे लेकरूं आहे. माझें चुकत असल्यास माफी करावी. आपल्या वडिलांनीं पंचाची व्यवस्था केली ती फार चांगली गोष्ट केली असें माझें मत आहे. हरेक समाजाच्या चाली रुढी ठरून गेलेल्या असतात. त्या चालीरुढीप्रमाणें सर्वांनीं वागावयाचें असतें. एखादा कोणी जातीच्या रिवाजाप्रमाणें वागला नाहीं तर त्यांस ताळ्यावर आणण्यासाटीं बहिष्कारासारखी किंवा दंडासारखी शिक्षा जात करते. ही शिक्षा करण्याचा अधिकार जातीनें तुम्हा म्हेत्रे लोकांस दिला आहे. यावरून तुमची आपल्या समाजांत केवढी मोठी योग्यता आहे हें तुम्हास दिसून येईल. तुम्ही समाजांतील न्यायाधिकारी व धर्माधिकारी लोक आहां. तुम्ही जसा धर्म लोकांना घालून द्याल व जसा न्याय कराल त्याप्रमाणें समाजाला बरें वाईट वळण लागणार आहे. परंतु तुमच्यावर सर्व लोकांचा असा आरोप आहे कीं, तुम्हीं बेली तिकडे बोली, अशा धोरणानें वागतां व खऱ्याचें खोटें करून, खोट्याचें खरें करतां. तेणेंकरून समाजामध्यें अधर्म वाढत चालला आहे. व या सर्वांस तुम्ही कारणीभूत आहांत. तेव्हां मला आपल्याला जें सांगावयाचें आहे तें हें कीं, तुम्ही आपलें कर्तव्य ओळखा. काळ कोणता आला आहे हें ध्यानांत घ्या. व बदललेल्या परिस्थितींत आपल्याला काय केलें पाहिजे याची जाणीव ठेवा. जुन्या चालीरीति टाकून देऊन, नव्या चालीरीति तुम्ही घालून द्यावयास पाहिजे आहेत. इतकेंच नव्हे तर जेथें जेथें म्हणून या नव्या पद्धतीस लोक अनुकूल होणार नाहींत तेथें तेथें बहिष्काराची मात्रा लागू करून, त्यांना ताळ्यावर आणिलें पाहिजे. हें जर तुम्ही करण्यास तयार असाल तर तुमची वंशपरंपरेची गादी आम्ही मान्य करूं. व तसें जर तुम्ही करणार नाहीं तर नवीन वळणाचें व नव्या धोरणाचे पंच नेमून, तुमचा अधिकार काढून घ्यावा लागेल. बदललेल्या परिस्थितींत आपल्या जातीला कोणते नियम लागू करणें योग्य आहेत याचा विचार करण्याकरिता, मी सर्व म्हेत्रे लोकांची सभा बोलावणार आहें. त्या सभेंत जे नियम सर्वांनुमतें पास होतील ते अंमलांत आणण्याची दक्षता तुम्ही घ्याल अशी मला आशा आहे.

त्यानंतर रा. शिवतरकर यांनीं सभेपुढें शेवटचा ठराव मांडला. त्या ठरावांत सत्याग्रह कमिटीच्या वतीनें मुंबई इलाख्यांतील मराठी भाषा बोलणाऱ्या सर्व जिल्ह्यांतून महाडच्या सत्याग्रहाकरितां जे प्रतिनिधि आले होते त्यांचे आभार मानण्यांत आले होते. महाडच्या परिषदेसंबंधानें ज्या कांहीं अपूर्व गोष्टी सांगण्यासारख्या आहेत त्यांपैकीं सांगण्यासारखी गोष्ट म्हटली म्हणजे महाडच्या चवदार तळ्याचा प्रश्न केवळ कुलाबा जिल्ह्यांतील लोकांपुरता आहे असें न मानतां तो सर्व अस्पृश्य वर्गाचा आहे असें मानण्यांत आलें ही होय. मराठी बोलणाऱ्या जिल्ह्यांपैकीं असा एकही जिल्हा नव्हता कीं, ज्या जिल्ह्यांतून महाडच्या सत्याग्रहाकरितां लोक आले नव्हते. अशी जूट व एकी हरेक वेळीं अस्पृश्य लोकांनीं दाखविली तर अस्पृश्यता निवारण्याचें काम फारच सुलभ होणार आहे. वरील प्रकारचें रा. शिवतरकर यांचें भाषण झाल्यानंतर व रा. संभाजी गायकवाड यांनीं दुजोरा दिल्यानंतर ठराव टाळ्यांच्या गजरांत पास झाला. व रात्रीं दीड वाजतां सभेचें काम संपलें.

डॉ. आंबेडकरांच्या भाषणाचा सभेस जमलेल्या स्त्रीवर्गावर तात्कालिक परिणाम झाल्याचें दिसून आलें. सकाळीं आपापल्या गांवीं परत जाण्यापूर्वीं नखशिखांत, आपल्या पेहरावांत बदल केल्याचें दिसून आलें. या त्यांच्या निश्चयाबद्दल दरेकीस चोळीबांगडीकरितां, आठ आठ आण्याचे पैसे देण्यांत आले. त्याचप्रमाणें पुरुष वर्गावरही परिणाम झाल्याचें दिसून आलें. त्यांनींही हाताकानांतील रानटीपणा दर्शविणारे दागदागिन्यांना फटक्यासरशीं रजा दिली. इतकेच नव्हे तर महाड म्युनिसिपालिटीच्या कचरापट्टींत झाडूवाल्याची नोकरी करणाऱ्या महारांनीं आपल्या जागेचा राजीनामा दिला. या

परिषदेचें सारें श्रेय बहिष्कृत हितकारिणी सभेस देणे प्राप्त आहे

महाडच्या सत्याग्रहाकरितां बहिष्कृत हितकारिणी सभेनें

५० अस्पृश्य तरुणांचें एक स्वयंसेवक दल तयार केलें. व प्रचारकांची योजना करून, त्यांना कामाचे क्षेत्र वाटून दिलें. जिल्ह्यांत फिरतीवर गेलेल्या प्रचारकांनीं व मुंबई येथील संस्थेच्या कार्यकारी मंडळीनें अवघ्या नऊ महिन्यांच्या आंत इतकी चळवळ केली कीं, अस्पृश्यता-निवारणासाठीं तुरुंगांत जाण्यास दहा हजार लोक तयार होऊन महाडला आले. अस्पृश्यवर्गाची उन्नति करण्याकरितां, मुंबई इलाख्यांत अनेक संस्था स्थापन झाल्या आहेत. पण कार्यक्षमतेच्या दृष्टीनें एकीचीही सर बहिष्कृत हितकारिणी सभेला येणें शक्य नाहीं. रा. माटयांच्या अस्पृश्यतानिवारक मंडळांत वाढलेले रा. राजभोज व पुण्याच्या डी. सी. मिशनच्या गाळांत सांपडलेले रा. सुभेदार घाटगे या दोघांही कार्यप्रिय व उत्साही माणसांस बहिष्कृत हितकारिणी सभाच पटावी, व दोघांनीही तिचें सभासद व्हावें यांत नवल नाहीं. इतर संस्था नामके वास्ते निघालेल्या असल्याकारणानें त्यांचें नांव आज कोठेंही ऐकूं येत नाहीं. परंतु बहिष्कृत हितकारिणी सभा ही कामके वास्ते निघालेली संस्था असल्याकारणानें तिचें नांव आज सर्व इलाखाभर पसरलेलें आहे.होते झाडके हारे पत्ते, या न्यायानें या संस्थेच्या हातून अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबतींत पुष्कळशी मोठी कामगिरी होणार आहे याबद्दल बिलकूल शंका नाहीं. मुंबईत कांहीं नुसती फुशारकी मिरविणारे महार व चांभार तिनें आरंभिलेल्या कार्याला खासगी द्वेषामुळें नाकें मुरडीत होते. पण सभेने केलेली लोक-जागृति इतकी मोठी होती कीं, जे लोक नाक मुरडीत होते, तेच लोक नाक मुठींत धरून पैशे पाठीशी लावून देऊ लागले, बोटीच्या धक्क्यावर आले, व सभेनें आरंभिलेल्या कार्याला आपला पाठिंबा आहे असें कृतीनें दर्शवूं लागले.

रायगडाची सफर

परिषदेचें अधिवेशन संपल्यावर स्थानिक व मुंबईहून आलेली मंडळी परत गेली. परंतु डॉ.आंबेडकर,शिवतरकर व मुंबईहून आलेली १०।१२ मंडळी रायगड पाहण्याच्या इराद्यानें मागें राहिली. त्यांत रा. सहस्त्रबुद्धे,चित्रे, मुंबईचे प्रधान बंधु, रा.खोलवडीकर,गंगावणे,गायकवाड,गणपत बुवा जाधव, सुभेदार घाटगे, राजभोज वगैरे लोक होते. सकाळी १० वाजतां ही मंडळी महाडची कोरीव लेणीं पाहून आली. वाटेंत जे स्पृश्य लोक भेटतील त्यांना सुधारणेच्या दोन गोष्टी सांगणें हा आपला कार्यक्रम आहे असे मंडळीनें ठरवून टाकिलें आहे. त्याप्रमाणें पाचपाले येथील मराठा लोकांची वाटेंत भेट झाल्यावर मंडळींनीं त्यांना जवळ बोलावून चवदार तळ्याच्या सत्याग्रहाबद्दल तुमचें काय मत आहे म्हणून विचारपूस केली. "जुनी रुढी आहे. आम्हाला तरी काय ठाऊक, लोक याला धर्म म्हणतात. बामणांनीं आम्हांला बुडविलें. त्यांनीं केलें तर आम्हीं करतों."वगैरे प्रकारचीं उत्तरें मिळाली. परत येतांना गांवांतील अस्पृश्य स्त्रिया भेटण्यास आल्या. त्यांनीं आपल्या राहणींत व नेसणांत क्रांती घडवून आणली होती. व तेणें करून डॉ. आंबेडकरांच्या भाषणाचा परिणाम कसा तात्कालिक झाला हें त्यानीं सर्वांच्या निदर्शनास आणिलें. लेणीं पाहून मंडळीं सुमारें १ वाजतां परत आली. दुपारीं जेवणखाण झाल्यावर संध्याकाळीं ५ वाजतां मंडळी रायगडास जाण्यास निघाली. मोटार फक्त नात्यापर्यंत जाते. तेथपर्यंत मंडळी मोटारीनें गेली. नात्याचा अस्पृश्य स्त्रीवर्गही डॉ. आंबेडकरांस भेटण्यास आला होता. त्यांनींहि आपल्या राहणींत क्रांती घडविलेली दिसत होती. नात्याहून मंडळीस पायीं जावें लागलें. वाटेंत नांदगांव येथील अस्पृश्य स्त्रीपुरुष डॉ. आंबेडकरांना व त्यांच्याबरोबरच्या मंडळीला सामोरे आले होते. तेथें चहापान करतां करतां दिवस मावळला. व दूर पाचाडला रात्रीं वस्तीला जाणें असल्यामुळें मंडळी निघाली. रानांतून गाणीं गात व 'शिवाजी महाराज की जय' म्हणत मंडळी आनंदानें अंधारांतून वाट चालत होती. ती पाचाडला रात्री ९॥ वाजतां पोहोंचली. पाचाडच्या मंडळीनें पाहुण्या मडळीचें मोठ्या थाटानें स्वागत केलें. जेवण झाल्यानंतर थकल्यामुळे मंडळीं लगेच झोंपी गेली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं ७ वाजतां मंडळीनें खुबलढयाच्या बाजूनें गड चढण्यास सुरवात केली. व सुमारें ९ वाजतां गडावर पोहोंचली. वाटेत 'शिवाजी महाराज की जय' चाललीच होती. तसेंच जागजागीं गडावरील तोफा ज्या झाडीमध्ये अगदीं झांकून गेल्या होत्या त्यांना झाडींतून बाहेर काढून रस्त्याच्या बाजूला लोकनिदर्शनास येतील अशा जागीं आणून ठेवण्याचा मंडळीनें जागजागीं प्रयत्न केला. गडावर गेल्यानंतर श्रीपती शेडगा हा लोकलबोर्डाचा शिपाई आधीं खबर दिल्याप्रमाणें पाचाडहून गडावर आला होता. आणि त्यानें म्युनिसिपालिटीनें बांधलेल्या धर्मशाळेच्या दोन खोल्या मंडळीस उतरण्यास खुल्या करून दिल्या. मंडळी पोहोंचल्यानंतर सुमारें तास दीडतासाच्या आंत पाचाडहून न्याहारी आली. मंडळी गड चढून व तोफा हालवून भुकेलेली असल्यामुळें,न्याहारीचा त्यांनीं फडशा उडविला. न्याहारी आटोपून प्रवासाचा शीण भागविल्यानंतर मंडळीं गडाच्या माथ्यावर असलेलीं ऐतिहासिक स्थळें पाहण्यास निघाली. मंडळीपैकीं कोणीच यापूर्वी गडावर गेले नसल्यामुळें, गडावर प्रेक्षणीय स्थळें कोणतीं आहेत ती कोणालाच माहीत नव्हतीं.तेव्हां लोकलबोर्डाचा धर्मशाळेवरील शिपाई श्रीपती शेडगे हे चला मी येतों, म्हणून वाट दाखवण्यास आले. त्यांनीं प्रथम राजवाडा दाखवला.राजवाडा पाहिल्यावर मंडळीस बाजार पेठेंतून नेण्यांत आले. नंतर जगदेश्वर देवी व मारुतीचें देवालय हीं दाखविलीं. तेथें मंडळींतील कांहीं भाविक गृहस्थांनीं देवतापुढें दक्षणा वगैरे ठेविली. ती. रा. शेडगे यांनीं घेतली. त्यानंतर सभामंडप पाहून मंडळी शिवाजी महाराजांच्या समाधीकडे गेली. तेथें रा. सुळे हेही होते. व तेथें महाराजांच्या समाधीवर तांब्याचा पुतळा बसविण्यांत यावा वगैरे संबंधानें वाटाघाटी झाल्या. तेथून पुढें मंडळी सात तलाव व मागचा दारूखाना पाहण्यास गेली. व नंतर टकमक टोंक पाहण्यासाठी मंडळीं परत फिरली. हिरकणीच्या टोंकाला रायनाकाचें पडकें घर व तळीं पाहून झाल्यानंतर, मंडळी सुमारें चार वाजतां परत धर्मशाळेंत आली. गडाच्या माथ्याबरून भोंवतालच्या प्रदेशाचा देखावा जसा भव्य तसाच अगदीं भयानकही भासतो. गडावरचा सगळा भूमिभाग रुक्ष दिसतो. तथापि या भग्न राजवटींतील जुन्या मूर्तींचे, देवळाचे, विहिरीचे, राजवाड्याचे, अंबारखान्याचे, बाजारपेठेचे, दारूखान्याचे अवशेष भाग यांचे उदास सौंदर्य पाहून

सा रम्य नगरी महान् स नृपति सामन्त चक्रं च तत्, ।

. . . .

सर्व यस्य वशादगात् स्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः या भर्तृहरीच्या वचनाची आठवण झाली व देशाच्या पूर्ववैभवाचें स्मरण होऊन मंडळी जड अंतःकरणानें परत धर्मशाळेकडे आली. दिवसाचें स्नान झालें नसल्याकारणानें मंडळी संध्याकाळीं जवळच असलेल्या गंगासागर तलावावर स्नान करण्यास गेली. त्यांच्याबरोबर शेडगेही गप्पा मारित बसले होते. हिंदु लोकांच्या नेहमीच्या घाणेरड्या चाली प्रमाणें मडळीनें तळ्यांत स्नान करण्याचें नाकारिले. परंतु पाणी काढण्यास भांडीं नसल्यामुळें मंडळी विचारांत पडली तेव्हां रा. शेडगे यांनीं आपल्या ताब्यांत असलेले लोकल बोर्डाचे दोन पत्र्याचे हांडे आणून दिले. व मंडळीनें गंगासागरांतून पाणी बाहेर काढून स्नानें केलीं. स्नानें झाल्यानंतर जेवण तयारच होतें तें आटोपून दिवसभर हिंडल्यानें थकलेली मंडळी ७ वाजतां झोंपीं गेली. कांहीं मंडळीं धर्मशाळेंत झोंपली होती व कांही थोडी धर्मशाळेच्या स्वयंपाकाच्या मंडपांत झोंपली होती.

जीवावरचा प्रसंग

सुमारें १२ वाजतां सर्व मंडळी गाढ झोपेंत असतां बाहेरच्या एका माणसानें आंत झोपलेल्या माणसांच्या अंगावर खिडकींतून पाणी टाकलें. तें नेमकेंच डॉ.आंबेडकर व रा. सहस्त्रबुद्धे यांच्या अंगावर पडलें.गार पाणी पडलें व तें कोणी टाकिलें हें पाहण्यास दोघे उठून खिडकीजवळ गेले. तो खिडकीशीं उभा असलेला गृहस्थ अगदीं हलक्या स्वरांत सांगूं लागला कीं, "सावध व्हा. ५०।६० मराठा लोक गड चढून आला." त्याप्रमाणें डॉ. आंबेडकरांनीं झोंपलेल्या मंडळीस जागें केलें. या गृहस्थाच्या सांगण्यावरून सर्वांचा असा समज झाला कीं, बाहेरच्या बाजूनें धर्मशाळेला वेढा देण्यांत आला. तथापि मंडळीनें दारें उघडून आपल्या काठ्या ज्या बाहेर ठेवल्या होत्या त्या आंत घेण्याचा प्रयत्न केला. दार उघडून पाहतात तो १०।१५ मंडळी टेंभा पाजळीत बसलेली दिसली. तेव्हां हीच ती मंडळी अशी सर्वांची खात्री झाली. तथापि दार उघडल्यावरही हे टेंभा पाजळीत बसलेले लोक चाल करीनात तेव्हां तुम्ही कोण म्हणून मंडळीपैकीं कांही जणांनीं त्यांना प्रश्न केला. आम्ही आहोंत असें उत्तर मिळालें. त्यावरून हे आपलेच लोक आहेत अशी मंडळीची खात्री झाली. मग त्यांना जवळ बोलावून इतक्या रात्रीं तुम्ही गडावर कां आलांत म्हणून विचारिलें. तेव्हां त्यांनीं सांगितलें कीं, बंदुका घेऊन मराठे लोक गडावर तुम्हांस मारण्यास येणार आहेत अशी बातमी आम्हांस लागल्यामुळे, आम्ही खोऱ्यांतील लोक तुमच्या बचावाकरतां गडावर आलों. अस्पृश्यता निवारण करतांना कोणते प्रसंग ओढवतील याची मंडळीला कल्पना झाली व सांगितलें असतांहि तुम्ही आपल्याजवळ पिस्तुल वगैरे ठेवित नाहीं म्हणून सगळे लोक डॉ. आंबेडकरांना दोष देऊं आगले. मध्यानीचा प्रसंग असताहि कोणीहि न डगमगतां कोण येतात केव्हां येतात याची वाट पाहात मंडळीं सुमारें दीड दोन तास जागत बसली. पण मारेकऱ्यांचा मागमूसही नसल मुळे मंडळीं पुन्हा झोपी गेली. ठरल्याप्रमाणें दुसऱ्या दिवशीं ८ वाजतां मंडळी गडावरून खाली उतरावयास लागली. गडाच्या मुख्य दरवाजावर येतात तों दरवाज्याच्या तोंडावर सुमारें १०० लोक बसलेले दृष्टीस पडले. त्यांनाही पाहून उतरणाऱ्या मंडळीस हे कोण लोक आहेत म्हणून वचक वाटला. या, आम्हीच आहोंत असें त्यांनीं म्हटलें, तेव्हां मंडळीची शंका दूर झाली. चौकशीअंतीं असे कळलें कीं, हे ही लोक गडावर गेलेल्या मंडळीचा बचाव करण्यासाठीं रात्रींच जमलेले होते. परंतु वर धर्मशाळेवर येण्याऐवजीं गडाच्या दरवाज्यावरच मारेकऱ्याला आडवून धरण्याच्या निश्चयानें ते तेथेंच रात्रभर बसून राहिले. जवळच त्यांनीं शेगोटी पेटवलेली होती.

व दगडाची एक मोठी रास गोळा केली होती. ही मंडळी दहा दहा मैलांच्या अंतरावरून आलेली होती. सर्वांजवळ काठ्या, कोयते, सुऱ्या यांची जय्यत तयारी होती. हा सर्व प्रकार पाहून, डॉ. आंबेडकरांवरील या लोकांची विलक्षण भक्ति व त्यांच्या अंगीं वसत असलेली व मरणालाही न भिणारी वीरश्री पाहून सर्व लोक आश्चर्यचकित झाले. शिवाजी महाराजकी जय, म्हणत हें सारें मावळ्यांचें सैन्य गडाखालीं उतरूं लागलें. त्यांच्या जयघोषाचा प्रतिध्वनि रायगड खोऱ्यांत उमटत होता व लहान लहान खेड्यांतील बायका मुलें, वरून कोण उतरतात हें पाहाण्यासाठीं एकत्र झालेली दिसत होती. गडाच्या पायथ्याशीं मंडळी आली तेव्हां रायगड खोऱ्यातील स्त्रिया डॉ. आंबेडकरांचे स्वागत करण्यासाठी जमून उभ्या असल्याचें दृष्टीस पडलें. या जमलेल्या स्त्रियांच्या राहणीतही एकदम बदल झालेला पाहून महाडचा संदेश किती लांबवर पोहोंचला याचें सर्वांनाच मोठें आश्चर्य वाटलें. स्वागत झाल्यानंतर स्त्रिया आपल्या गांवी गेल्या. व मंडळी पाचाडला परत आली. हात पाय धुवून मंडळी मंडपांत बसते तोंच महारवाड्यांत लहान थोर माणसें गोळा झालीं. त्यांपैकीं एक वृद्ध गृहस्थ डॉ. आंबेडकरांजवळ आला व भेटून रडूं लागला व म्हणूं लागला 'बा महारवाडा रातीं सुना होता.' त्याची समजूत करून डॉ. आंबेडकरांनीं त्याचे अश्रु पुसले. चौकशीअंती असें कळलें कीं, गडावर जाऊन डॉ. आंबेडकरांचा खून करण्याची जी भुमका उठली होती तिच्या मुळांशी सत्याचा अंश होता. गडावरती आलेल्या एका गांवाच्या महार लोकांचें असें म्हणणें पडलें कीं, आमच्या गांवचे मराठे लोक बंदूक वगैरे हत्यारें घेऊन संध्याकाळीं सहा वाजतां बाहेर पडले. ते याच कामासाठी बाहेर पडले असा संशय घेऊन, त्यांच्या गांवच्या कांहीं महारांनीं त्यांच्या हालचालीवर नजर ठेवली होती. आठ वाजले तरी परत आले नाहीत यावरून त्याचीखात्री झाली कीं कांहीं तरी विघ्न होणार. तेव्हां त्यांनीं गांवोगांव माणसें पाठवून लगेच गडावर येण्यास सर्वांना वर्दी दिली. परंतु वध करण्यास निघालेले लोक गडावर आलेच नाहींत. कांहीं वजनदार माणसांनीं त्यांना मोडता घातला. हें सर्व ऐकून आपले जिवित मातीमोल नाहीं खरें ! असे वाटून सर्वांनाच मोठा आनंद झाला.

मराठे लोकांना उपदेश

बारा वाजतां उपाहार झाल्यानंतर मंडळीनें असा विचार केला कीं, पाचाड गांवच्या व साधल्यास आजूबाजूच्या गांवच्या मराठे लोकांस बोलावून त्यांना चार सदुपदेशाच्या गोष्टी सांगून अस्पृश्यता निवारणाच्या कार्यास थोडें-बहुत अनुकूल करून घेतां आलें तर पहावें. त्याप्रमाणें श्रीपती शेडगे व महारांपैकीं कांहीं लोक यांना पाठवून पाचाडचे मराठे लोकांना महारवाड्यांत येण्यास आमंत्रण दिलें. तसेंच सांदोसीला मनुष्य पाठवून कॅ. जगताप यांनाही पाचाडला येण्यास निरोप पाठविला. त्याप्रमाणें पाचाड गांवचे मराठे लोक महारवाड्यांत आले. पाचाड गांवांस जे मुसलमान लोक होते तेही आले होते. निमंत्रित पाहुण्यांना उद्देशून रा. चित्रे व सहस्रबुद्धे यांनी हिंदु संघटनेवर व्याख्यानें दिलीं. व अस्पृश्य वर्गातर्फे रा. सुभेदार घाटगे यांनीही मराठे लोकांस दोन उपदेशाच्या गोष्टी सांगितल्या. रा. सुभेदार घाटगे यांचें भाषण चाललें असतांना कॅ. जगताप साहेब हे येऊन दाखल झाले. त्यांनीही जमलेल्या आपल्या मराठे बंधूंस हल्लीचा काळ कोणता आहे हें लक्षांत ठेवून त्याप्रमाणें वागण्याची त्यांना इशारत दिली. एवढा कार्यक्रम झाल्यानंतर रा. शेडगे, कॅ. जगताप व इतर पाहुणे मंडळी यांनीं असें ठरविलें कीं, दुसऱ्या दिवशीं कॅ. जगताप यांच्या अध्यक्षतेखाली शेजारच्या गांवच्या मराठे लोकांची एक मोठी सभा भरविण्यांत यावी. व त्या सभेंत डॉ. आंबेडकरांनीं अस्पृश्यता निवारणावर व्याख्यान द्यावें. त्याप्रमाणें मंडळी महाडला जायाचीती त्या रात्रीपाचाडलाच मुक्कामास राहिली. सभेस रा. शेडगे व पाचाडचे पोलीस पाटील यांच्या सह्यांची आमंत्रणपत्रिका खालीलप्रमाणें लिहून काढून २४ गांवाच्या लोकांस पाठविण्यात आल्या. कॅ. जगताप व सुभेदार घाटगे दोघेही कांहीं ठिकाणी स्वतः आमंत्रण देण्याकरितां गेले.

मुक्काम येथील समस्त मराठे मंडळी यांस— पाचाडहून नारायण पवार पोलीस पाटील व श्रीपत भागुजी शेडगे यांचा कृतानेक राम राम विनंति विशेष :—

कळविण्यांत येतें कीं, आमचे गांवी महार जातीचे पुढारी डॉ. आंबेडकर हे आलेले आहेत या संधीचा फायदा घेऊन महार जातीतर्फे त्यांचें म्हणणें काय आहे. व मराठा जातीतर्फे त्यांना आपणांस काय सांगावयाचें याचा समज एकमेकांस व्हावा व महार व मराठे यामध्यें तडजोड व्हावी म्हणून पाचाड गांवी मे. कॅप्टन सखाराम-राव जगताप यांचे अध्यक्षतेखाली उद्यां म्हणजे शनिवारी ता.३१/१२/२७ रोजीं सकाळीं ९ वाजतां सभा भरविण्याचें आम्ही ठरविलें आहे. त्या सभेंत महारजातीतर्फे डॉ. आंबेडकर साहेब हे भाषण करणार आहेत तें ऐकण्यास व आपलें म्हणणें त्यांना कळविण्यास आपण आपल्या गांवचे मराठे मंडळींसह जरूर सभेस यावें. कळावें लोभ असावा हे विनंति.

आपले नम्र,
१ नारायणराव पवार.
२ श्रीपत भागोजी शेडगे.

मुंबईच्या मंडळीस त्याच दिवशीं परत जावयाचे होतें व त्याप्रमाणें त्यांनीं संध्याकाळीं नात्यापर्यंत महाडच्या मोटारी बोलाविल्या होत्या. परंतु आयत्या वेळीं हा नवा कार्यक्रम उपस्थित झाल्यामुळें मोटारीला दिलेल्या पैशावर पाणी सोडून मंडळी पाचाडलाच राहिली. मंडळीला निदान दुसऱ्या दिवशीं तरी महाडला परत जातां यावें म्हणून सभेचा वेळ सकाळीं ९ वाजतां दिला होता. परंतु १२ वाजेपर्यंत कोणीच आले नाहीं. सुमारें एक वाजतां एक दोन गांवचे ४/५ मराठे लोक आले. त्यांच्यानंतर क्यापटन जगताप व सुभेदार घाटगे हे दोघे आले. आम्ही आधीं आपसामध्यें सभा करून मग डॉ. आंबेडकरांनीं बोलावल्यास येऊं असा बऱ्याच गांवच्या मराठे मंडळीचा अभिप्राय पडल्याचें त्यांनीं सांगितलें. तेव्हां क्यापटन जगताप वगैरेंच्या सल्ल्याने सभेचा घाट मोडण्यांत येऊन मंडळी महाडला सुमारें तीन वाजतां निघाली. गडावरील प्रसंगाची खबर तो घडल्याच्या दुसऱ्याच दिवशीं महाडला पोहोंचली. त्याबरोबर पोलीस इन्स्पेक्टर साहेब रात्रीं मंडळी येणार म्हणून मोटारीनें नात्यापर्यंत आले. परंतु पुष्कळ वेळ वाट पाहून मंडळी न आल्यामुळें चिंतेंत पडले व परत जाऊन महाडहून मंडळीचा तपास लावण्याकरितां पाचाडला दोन शिपाई पाठवून दिले. हे शिपाई, मंडळी पाचाडहून निघणार इतक्यांत येऊन पोहोंचले. त्यांनीं विचारपूस केल्यानंतर ते गावांत गेले. डॉ. आंबेडकरांच्या सुरक्षितेबद्दल गडावर आलेल्या मंडळीची खात्री होईना. महाडपर्यंत पोहोंचविण्याचा त्यांनीं जो आग्रह धरला तो ते कांहीं केल्या सोडीनात. जेवण व्हावयाचे होतें पण त्यासाठीहि कोणी राहिना. तेव्हां मोठ्या मीनतवारीनें कांहीं जवळच्या गांवचीं व म्हातारी माणसें राहतीं करून बाकीची मंडळी निघाली. पाचाडच्या चांभार जातीच्या स्त्रिया आरती घेऊन पुढें आल्या. आदल्या दिवशीं रा. चित्रे, राजभोज, शिवतरकर वगैरे मंडळींनीं पाचाडच्या चांभारवाड्यांत जाऊन जी जागृति केली त्याचा हा परिणाम होय. वाटोवाट अस्पृश्य स्त्रीपुरुषांचे जमाव मंडळीस भेटण्यास उभे होते. सर्वांत विलक्षण क्रांती घडून आलेली दिसत होती. दहावुदाची वाटोवाटीं मोठी रेलचेल चालली होती.

कुलाबा समाचाराचा आगलावेपणा

गडावर घडलेली हकीकतीची बातमी कुलाबा समाचारांतही एकामागून एक अशा दोन अंकांत प्रसिद्ध झाली आहे. ता. ७ जानेवारीच्या अंकांत "डॉ. आंबेडकरांची रायगडावर स्वारी" अशा मथळ्याखालीं असें प्रसिद्ध करण्यांत आलें आहे कीं, डॉ. आंबेडकरांनीं गडावरच्या शिपाई श्रीपती शेडगा यांस तंबी देऊन व त्याचे सांगण्यास न जुमानून गडावरील देवळें व तळीं भ्रष्ट केलीं. ता. २१ जानेवारीच्या अंकांत तर शेडग्याच्या तोंडची डॉ. आंबेडकर हे गडावर गेले असतां शिवाजी महाराजांच्या गादीवर बसले व सर्व लोक त्यांच्या पाया पडून म्हणाले, हिंदूंचे राज्य तुमचेंच आहे (त्याचा अर्थ काय असेल तो एक कुलाबा समाचार जाणे. आम्हाला तरी हिंदूंचे राज्य कोठें आहे हें कांहीं कळत नाहीं.) तसेंच डॉ. आंबेडकर शिवाजी महाराजांच्या समाधीवर बसले, वगैरे वगैरे ऐलफैल विधानें, "डॉ. आंबेडकरांच्या रायगडावरील लीला," असा भडक मथळा देऊन प्रसिद्ध केली आहेत. ज्याला ज्याला म्हणून डॉ. आंबेडकरांचे शील माहीत आहे त्याला त्याला कुलाबा समाचारानें प्रसिद्ध केलेला मजकूर निव्वळ कुभांड असून त्यावर कोणाचा भरंवसा बसेल असें संभवत नाहीं. सार्वजनिक तळीं व देवालयें यांत जाणें आपला हक्क आहे असें डॉ. आंबेडकर व त्यांचे अनुयायी हे समजतात. व ते हक्क बजावतांना ते कोणाचीही खोटी भीड मर्यादा ठेवणार नाहींत हेंही खरें आहे. पण असे करतांना, डॉ. आंबेडकर व त्यांचे अनुयायी शिस्तीनें वागणार नाहींत असा संशय कोणालाही घेतां येणार नाहीं. निदान कुलाबा समाचाराच्या पाजी संपादकास शंका घेण्याचें कारण नव्हतें. या हरामखोराला अस्पृश्य लोक किती शिस्तीनें वागू शकतात हें महाडच्या परिषदेनें दाखवून दिलें होतें. व तें या अधम संपादकानें आपल्या डोळ्यांनीं पाहिलें होतें. १० हजार माणसांचा कंपू पण त्यावर देखरेखीसाठी सरकारचा एक देखील पोलीस नव्हता ! असें असतांना या १० हजार लोकांपैकीं, एकानेंहि एकहि अत्याचार केला नाहीं. १० हजार लोकांनी 'तुरुंगात जाऊं पण तळ्याचें पाणी पिऊं' असा निश्चय केला आहे, हें सारें माहीत असतांना कलेक्टरसाहेब मिरवणूक काढावयाला परवानगी देतात; इतकेंच नव्हे तर ज्या तळ्याबद्दल वाद चाललेला आहे त्या तळ्याला वेढा देऊन जाण्याची त्यांनी परवानगी दिली ! पोलीसपार्टी मिरवणूकीच्या धुरोळ्यांत गडप होईल इतकी लहान आहे हें त्यांना पूर्णपणें माहित होतें. तथापि हे लोक वचनभंग करून तळ्यांत शिरले तर काय घ्या अशी त्यांना नुसती शंकासुद्धां आली नाहीं. निदान जर वचनभंग करून तळ्यांत शिरलेच तर यांना कायद्याप्रमाणें शिक्षा करतां यावी म्हणून अगोदर मनाई हुकम बजावण्याची खबरदारी तरी घ्यावी असाही त्यांनी विचार केला नाहीं.

उलट ते म्हणाले, तुमच्या वचनावर माझा पूर्ण भरंवसा आहे. मिरवणुकींतले लोकही वचनाला जागले. त्यांच्यांतल्या कांहींना ठाऊक होतें कीं, तळ्यांत न जाण्याचा मनाई हुकूम कलेक्टरसाहेबांनीं कांहीं काढला नव्हता. व तळ्यांत गेलों तर फौजदारी कोर्टात आपणास कांहीं शिक्षा होत नाहीं. तरी पण वचन पाळणें किंवा शिस्त राखणें हें आपलें कर्तव्यकर्म आहे असें हरेक जण समजून होता. आणि म्हणूनच महाडला एकाही अस्पृश्याकडून एकही अत्याचार घडला नाहीं. दुष्टाला सारें जग दुष्ट वाटतें. दुर्योधनाला एकही सज्जन दाखवितां आला नाहीं याचें कारण सभेंत सज्जन नव्हते असें नव्हे. पण मूळांत दुर्योधनच दुर्जन होता. तीच गत कुलाबा समाचाराच्या संपादकाची. परंतु दुर्योधनापेक्षांहि हा नीच आहे असें म्हणणें प्राप्त आहे. कारण आंबेडकरांचें व त्यांच्या अनुयायांचें शील कोणत्या दर्जाचें आहे हें महाडला उघड्या डोळ्यांनीं पाहिलें असतांना देखील हा पापी सूर्यावर थुंकी उडवूं पाहात आहे. कुलाबा समाचाराचा असत्यवादीपणा परिषदेची हकिकत देतांनाहि संपादक विसरला नाहीं. मनुस्मृति जाळण्याच्या ठरावाची हकिकत देतांना विरुद्ध बोलण्याची आपण परवानगी मागितली असतांना अध्यक्षांनी दिली नाहीं असें खोटेंच विधान त्यानें केलें आहे. खरें म्हटलें असतां अध्यक्षांनी बोलण्याची मुळींच मनाई केली नाहीं. अध्यक्ष म्हणाले तुम्हांला जे कांहीं प्रश्न विचारावयाचे असतील ते विचारा. मला साधल्यास मी उत्तर देईन. पण प्रतिपक्षाच्या लोकांना भाषणें करण्याची मोकळीक देऊन सभेला वाद विवाद मंडळाचें स्वरूप मी देऊं इच्छित नाहीं. ही सल्ला जमलेल्या स्पृश्य लोकांना पसंत पडली व त्याप्रमाणें एकानें मनुस्मृति जाळण्यापूर्वी मनु हा जातीनें कोण होता हें सांगाल का असा अध्यक्षांना प्रश्नहि केला. त्याचें अध्यक्षांनीं अगदीं चोख उत्तर दिलें. ते म्हणाले, केसरी म्हणतो मनु क्षत्रिय आहे; पुणेंसमाचार म्हणतो, तो ब्राह्मण आहे. आम्हांला मनूच्या जातीशीं कांहीं करावयाचें नाहीं. तो जर अस्पृश्य आहे असें ठरलें तर त्याची स्मृति जाळण्यापेक्षां ती स्वपक्षद्रोही माणसाची कृति आहे म्हणून तिला आम्ही नरकांत टाकली असती. एवढी सवलत अध्यक्षांनी दिली असतांनाहि आपल्याला बोलूं दिलें नाहीं असें खोटेंच हा लुब्रा संपादक प्रसिद्ध करीत आहे. खोटें लिहिण्याचा ज्याचा बाणाच आहे त्यानें रायगडावरच्या डॉ. आंबेडकरांच्या सफरीचें खोटें वर्णन दिलें तर त्यांत नवल नाहीं. या खोट्या विधानांवर लोकांचा विश्वास बसावा म्हणून त्याचें संभवनीयत्व दाखवून देण्याकरितां, या पाणचाट्याला जी मल्लीनाथी करावी लागली ती विचारांत घेतां या तस्करानें जीं विधानें छापली आहेत त्यावर त्याचा स्वतःचा भरवसा नाहीं हें उघड होतें. व ही मल्लीनाथी करतांना त्यानें किती कोल्हाटी उड्या मारल्या आहेत तें पाहून तर मोठाच चमत्कार वाटतो. एकदां म्हणतो, सत्याग्रह साधला नाहीं म्हणून डॉ. आंबेडकरांनीं मनुस्मृति जाळली. पुन्हां म्हणतों डॉ. आंबेडकरांना सत्याग्रह करता आला नाहीं, म्हणून त्यांनीं रायगडावर जाऊन भ्रष्टाकार केला. या मूर्खाला खरें कोणतें तें एकदां सांग असें विचारणें प्राप्त आहे. तो काय सांगतो ! शेडगा म्हणतो म्हणून मी म्हणतों, हेंच या अधमाचें उत्तर असणार. परंतु शेडगा म्हणतों हें खरें कीं खोटें याची विचारपूस केल्याशिवाय असल्या खोडसाळ विधानांना प्रसिद्धी देणें प्रशस्त नाहीं असें कोणाहि जबाबदार माणसास वाटलें असतें. पण कुलाबा समाचाराच्या संपादकाच्या पाचवीला बेजबाबदारी पुजलेली; त्याला हा शहाणपणा कोठून येणार? फ्रान्स देशांत एकाद्या संपादकानें बेजबाबदार पणानें कांहीं खोटी व खोडसाळ विधानें केली असता बार भरलेले पिस्तुल त्याच्या पुढें धरून त्याला त्याच्या बेजबाबदार कृत्याबद्दल जाब विचारल्याचे प्रसंग घडलेले आहेत. संपादकाची जबाबदारी इतकी मोठी आहे की ही जाब विचारण्याची पद्धत तेथें शीष्ठसंमत मानली गेली. अशी पद्धत या देशांत असती तर कुलाबा समाचाराच्या संपादकासारख्या संपादकांना शहाणपण शिकणें भाग पडले असतें. शेटगा खोटे आरोप कां करतों याचें उत्तर सहज देतां येण्यासारखे आहे. आमंत्रणे पाठविलीं असतांहि लोक सभेस आले नाहींत याचें सर्वासच आश्चर्य वाटत होतें व क्यापटन जगताप व सुभेदार घाटगे यांनीं दिलेली कारणें कोणासच पटलीं नाहींत. शेडगे व क्यापटन जगताप निघून गेल्यानंतर सुभेदार घाटगे यांनीं खरी कारणें सांगितली. तेव्हां असें दिसून आलें कीं सभा न होऊ देण्याच्या मुळाशी शेडगे आहे. इकडेतर दिवसा गड दाखविला व रात्री शेडगे गडावरून आला तो पाचाडला न येतां रायगडखोऱ्यांत गेला व डॉ. आंबेडकरांनीं तळीं व देवळें बाटविल्याचें सांगून लोकांना चिथाविलें. इकडेतर आम्हांस आमंत्रण पत्रिका लिहून पाठविण्यास सांगीतल्या व आंतून तर लोकांना तुम्ही सभेस येऊ नका असें निरोप पाठविलें. मंडळी न येण्याचें खरें कारण उघडकीस येतांच सर्वांनाच मोठा विषाद वाटला. शेडग्यानें कांहीं एक कारण नसतांना अशी दगलबाजी केली व आपल्या चांगूलपणाची फेड अशा कपटी पणानें केली तेव्हां आपण निघून गेल्यावर तो कांहीं तरी कारस्थान रचून स्थानिक अस्पृश्य लोकांना त्रास देईल यास्तव त्याला ताकीद देणें बरें असें वाटल्यावरून डॉ. आंबेडकर व चित्रे हे दोघेच शेटग्याच्या घरीं गेले व तूं असें दुट्टपी वर्तन केलेंस काय म्हणून विचारलें. तेव्हां तो उडवा उडवीची उत्तरें देऊं लागला. शेवटीं डॉ. आंबेडकर व चित्रे यांनीं बजावलें कीं जर खोऱ्यांतील मराठे लोकांकडून आजबाजूच्या अस्पृश्य लोकांस त्रास झाला तर पोलीसकडे तुझ्या नांवाचा रिपोर्ट करूं. याला भिऊन आपणच अगोदर बोंब ठोकावी म्हणन शेटग्यानें हें कुभांड रचलें आहे. याशिवाय त्याला कांहीं आधार नाहीं.

शेडग्यानें केलेली विधानें अजिबात खोटी आहेत. तीं जर खरीं असतीं तर तीं त्यानें कॅ. जगताप हे जेव्हां पाचाडला आले तेव्हां त्यांच्यापुढें मांडली असतीं. निदान तो सभेस आला नसता. व त्यानें आपल्या नांवाचीं सभेचीं विनंतीपत्रें काढूं दिलीं नसतीं. शेडग्यानें कसा कसा तोंडचाटेपणा केला याची माहिति कुलाबा समाचाराने डॉ. आंबेडकरांना विचारली असती तर ती त्याला मिळाली असती. तसें करण्याची सुबुद्धी कुलाबा समाचारला झाली नाहीं तर न होवो. पण येवढा मोठा गहजब डॉ. आंबेडकरांनीं ज्या शेडग्यावर केला तो शेडगे डॉ. आंबेडकरावरती फौजदारी केस कां करीत नाहीं? असा तरी प्रश्न त्यानें स्वतःच्या मनाशीं करण्यास काय हरकत होती? व तो प्रश्न जर त्यानें केला असता तर शेडग्याच्या म्हणण्यांत कांहीं राम नाहीं असें त्याला तेव्हांच कळलें असतें. परंतु कुलाबा सामाचाराचा हेतु त्याच्या नेहमीच्या सांप्रदायास अनुसरून खरें असेल ते मांडण्याचा नसून डॉ. आंबेडकरांवर होईल तितकी भूताटकी उठविण्याचा आहे. अस्पृश्यता निवारण्याला सहानुभूती दाखविणांरा ब्राह्मणही किती हरामखोर असूं शकतो याचा कुलाबा समाचाराचा संपादक हा एक मासला आहे. या कलहप्रिय हलकटानें हीं जीं विधानें छापली आहेत ती केवळ ब्राह्मण गुजरासारख्या रांडामुंडांच्या वर्गाच्या हातून डॉ. आंबेडकरांचें कांहीं पारिपत्य होऊं शकत नाहीं, हें पाहून निदान मराठा समाजाला चिथावून द्यावें या दुष्ट हेतूनेंच छापलेली आहेत. असें म्हणणें प्राप्त आहे. कुलाबा समाचारानें व ज्या इतर ब्राह्मणी पत्रांनी त्याची री ओढली आहे त्यांनीं येवढें ध्यानांत ठेवावें कीं, असल्या कुटाळ कारस्थानांनी ब्राह्मण्य तारलें जाणार नाहीं, किंवा डॉ. आंबेडकरही मारले जाणार नाहींत. कुलाबा समाचाराची री जशी अनेक पत्रांनी ओढली आहे तशी ती सातारच्या प्रकाश पत्राच्या संपादकांनेंही ओढली आहे. हें पत्र आपल्या ता. १८/१/२८ च्या अंकांत म्हणतें, आंबेडकरांना असला पराक्रम करावयाचा होता तर त्यांनीं आजूबाजूच्या मराठ्यांना अगोदर सांगावयाचें होतें. १००/२०० मैलांच्या अंतरावर अकलेचे तारे तोडीत बसलेल्या संपादकाला दुसऱ्याच्या उसन्या विधानांवर भरंवसा ठेऊन डोक्यांत राख घालण्यापूर्वी ती खरी आहेत काय याचा विचार करावयास पाहिजे होता. त्याच्या अनेक विधानांपैकी हें विधान मात्र हंसूं आणण्यासारखें आहे. गड पाहावयास जाणाऱ्या अस्पृश्य लोकांनीं सर्वांस वर्दी देऊन जावें असा हा शाहणा संपादक म्हणतो. या मूर्खाला कळत नाहीं कीं, गड हें एक ऐतिहासिक स्थळ आहे; तेथील प्रेक्षणीय वस्तु पाहण्याचा सर्वास हक्क आहे. त्याकरिता जाहीर नोटिस कशाला? संपादकाच्या खासगी घरांत कोणी अस्पृश्य शिरेल तेव्हां मात्र नोटीशीची जरूरी पडेल. व ती देण्यांत येईल याबद्दल प्रकाशकारांनीं मुळीं चिंता करूं नये.

पुरावा नष्ट करण्याचा महाडकरांचा खोडसाळपणा.

मंडळी पाचाडहून निघाली ती संध्याकाळीं ७ वाजतां महाडला पोहोंचली. त्याच रात्रीं सर्व मंडळीचा मुंबईस निघण्याचा विचार होता. परंतु तेथें अशी बातमी लागली कीं चवदार तळ्याच्या घाटावर म्युनिसिपालीटीची मालकी दर्शविणारे जे कोरलेले दगड बसविलेले होते त्यांपैकी कोणत्याशा एका घाटावरचा दगड कोणी तरी फोडून टाकला आहे. अर्थात या प्रकरणाची योग्य ती तजवीज केल्याशिवाय डॉ. आंबेडकरांना महाड सोडणें शक्य नव्हतें. यास्तव डॉ. आंबेडकर, सहस्त्रबुद्धे, चित्रे व शिवतरकर हे मागें राहिले व बाकी मंडळी मुंबईस निघून आली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळी पोलीसकडे व म्युनिसिपालिटीच्या अध्यक्षाकडे दगड फोडला असल्याचें कळविलें. व त्यांना पाहणी करण्यास बोलाविलें. त्याप्रमाणें डॉ. आंबेडकर, पोलीस अधिकारी व म्युनिसिपालिटीचे अधिकारी यांनीं मिळून तपासणी केली, तों शाहाबारीच्या घाटावरचा दगड फोडलेला आहे असें दिसलें. त्याचा फोटो घेऊन ठेवावा असें ठरलें. पण फोटो घेण्यास कोणी सांपडेना म्हणून त्याचा पंचनामा करण्यात आला. त्यानंतर डॉ. आंबेडकर व राहिलेली मंडळी संध्याकाळीं ५ वाजतां निघाली. व वाटेंत वीरच्या लोकांनी आमंत्रण दिलें असल्याकारणानें तेथें येऊन राहिले.

वीर येथील स्वागत

वीर येथील मंडळी फार पुढारलेली व अत्यंत उत्साही अशी दिसली. तेथील लोक शिक्षणांतही बरेंच पुढें गेलेले दिसले. मुलांचीं सुस्वर गाणीं झाल्यानंतर मंडळीचें जेवण झालें. त्यानंतर गांवांतल्या स्त्रीपुरुषांची सभा भरविण्यांत आली. प्रथमतः रा. गणपतबुवा जाधव यांचें कीर्तन

झालें, व नंतर डॉ. आंबेडकरांचें व्याख्यान झालें. त्यांत त्यांनीं स्त्रीवर्गाला व पुरुषवर्गाला आपली राहणी सुधारण्याचा उपदेश केला. सकाळच्या बोटीनें मुंबईस यावयाचें असल्यानें मंडळी सकाळीं उठून मोटारीनें मार्गास लागली. व वाटेंत गंधारपाल्याच्या मुसलमान लोकांनीं डॉ. आंबेडकरांचे व त्यांच्या बरोबरीच्या मंडळीचें स्वागत केलें. तेथें चहापान झाल्यानंतर मंडळी तेथून निघून धरमतरला येऊन पोहोंचली व कालिका बोटींनें मुंबईस ता. २ जानेवारी रोजीं दोन वाजतां येऊन पोहोंचली. रायगडावरील घडलेल्या प्रसंगाची बातमी मुंबईला आधींच येऊन पोहोंचली असल्यामुळें, बरीच मंडळी धक्क्यावर जमली होती. तेथें बोटींतून उतरलेल्या मंडळीचें स्वागत झाल्यानंतर सर्व लोक आपापल्या घरीं गेले.

चवदार तळ्याचा दावा.

फिर्याद.

महाड येथील सेकंड सबजज्ज कोर्टांत.

वादी

१ पांडुरंग रघुनाथ धारप, जात ब्राह्मण, धंदा व्यापार, उमर अ. वर्षे ६२ रा. महाड

२ नरहरी दामोदर वैद्य, जात ब्राह्मण, धंदा वैदिक ब्राह्मण, उमर अ. वर्षे ७५ रा. महाड

३ रामनारायण गिरिधारी मारवाडी जात मारवाडी धंदा व्यापार अ. उमर वर्षे ६५ रा. महाड

४ गणपत भिकू गांधी गुजर, जात गुजर धंदा व्यापार, अ. उमर वर्षे ५५ रा. महाड

५ बाळकृष्ण नारायण बागडे, जात शिंपी, धंदा व्यापार, अ. उमर वर्षे ४५ रा. महाड

६ नारायण अनंदराव देशपांडे, जात कायस्थ-प्रभू, धंदा लिहिण्याचा, अ. उमर वर्षे ७० रा. महाड

७ रामचंद्र धर्माजी जाधव, जात मराठी, धंदा व्यापार, अ. उमर वर्षे ३५ रा. महाड

८ मारुती सीताराम वडके, जात तांबट, धंदा शेती, उमर अ. वर्षे ४२ रा. महाड

९ रामचंद्र आत्माराम शेटे, जात वैश्यवाणी, धंदा व्यापार, उमर अ. वर्षे २७ रा. महाड

विरुद्ध

१ डॉ. भिवराव आंबेडकर, एम्. ए. पी. एच्. डी. एस्. सी. बा-अॅट-लॉ. एम्. एल. सी. जात मिराशी धंदा वकिली उमर अ. वर्षे ४०

२ सीताराम नामदेव शिवतकर जात मिराशी धंदा नोकरी उमर वर्षे अ. ४०

प्रतिवादी नं. १।२ रा. मुंबई दामोदर हॉल, परेळ.

३ कुटणनाक ऊर्फ कृष्णा सयनाक महार, जात मिराशी धंदा मिलटरी पेन्शनर उमर अ. वर्षे ५० रा. किंजलोली बु॥. ता. महाड

४ गण्या मालू चांभार, जात चांभार, धंदा व्यापार, उमर अ. वर्षे ६५ रा. महाड

५ कानू विठ्ठल महार, जात मिराशी धंदा शेती, उमर अ. वर्षे ६५ रा. महाड.

दावा रुपये १०

आम्ही वादी कळवितों तें येणेंप्रमाणें:—

१ जिल्हा कुलाबा ता. महाड या हद्दींतील कसबे महाड या शहरांत गांवठणींत चौधारी तळ्याचा भाग म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या भागांत सभोंवती खासगी जमीनी व पलीकडे महाड म्युनिसिपालिटीचे रस्ते असलेले चौधारी या नांवाचा तलाव आहे. त्याचे चारी बाजूस रस्त्याचे पलिकडे स्पृश्य लोकांची वस्ती आहे. सदरहू तलाव माजी राज्यांत शेंकडों वर्षापूर्वी बांधिला गेला आहे. सदरहू तलाव बांधल्यास फार वर्षावर काल गेला असल्यामुळें त्या वेळची समग्र माहिती जरी उपलब्ध नाहीं तरी तो ज्या काळांत बांधिला गेला त्या वेळीं असलेली सामाजिक स्थितीस पुरातन काळापासून आजपर्यंत त्याचा करण्यांत येत असलेला उपयोग व उपभोग व तलावाच्या सभोंवतालच्या खासगी मालकीच्या जमिनीवर त्याचें बांधकामावर चालत आलेले व पाळण्यांत आलेले खासगी मनुष्याचे मालकी हक्कवगैरे अनेक कारणांनें सदरहू तलावाचें स्वरूप विस्तृत अर्थात सार्वजनिक स्वरूपाचें नसून, तें खासगी स्वरूपाचें मुळापासून आहे व तें कोणी खासगी मनुष्यानें बांधून स्पृश्य लोकांचें उपयोगांकरिता ठेविलेलें आहे व आतांपर्यंत स्पृश्य लोकच फक्त त्याचा उपयोग व उपभोग करीत आलेले आहेत. अशा स्थितींत असलेला सदरहू तलाव स्पृश्य लोकांचे उपयोगाकरितां असून स्पृश्य लोकच त्या तलावाचा उपभोग घेत आलेले आहेत. अस्पृश्य लोकांनी पुरातन काळापासून आजपर्यंत सदरहू तलावाचा कधींहि उपभोग घेतलेला नाहीं, व घेऊं दिलाही नाहीं. अशी परिस्थिति सदरहू तलावाची पुरातन कालापासून आहे.

२ वर लिहिल्याप्रमाणें चौधारी तलावाची स्थिति असतां व बहुत स्पृश्य लोक सदरहू तलावाचें पाणी पिण्याकरितां व इतर खर्चाकरितां नेत असल्यामुळें महाड येथील म्युनिसिपालिटी स्थापन झाल्यावर बरेच वर्षांनीं सर्वसाधारण आरोग्याचे दृष्टीनें सदरहू म्युनिसिपालिटी या तलावावर देखरेख ठेऊं लागली आहे. तथापि ज्या जमिनीमध्यें सदरहू तलाव बांधलेला आहे त्याचे कडेचा अवशिष्ट जमिनीचा भाग खाजगी लोकांच्या खाजगी मालकीचा अव्याहतपणें ज्याचे त्याचेकडे पुरातन काळांपासून चालत आलेला आहे. इतकेंच नव्हे तर सदरहू तलावाचे बाजूचे दगडी बांधकाम खासगी कांहीं लोकांच्या म्हणजे, कडेची जमीन ज्यांचे ज्यांचे खासगी मालकीकडे चालत आहे., त्यांचे त्यांचे जमिनीचे भागापुरतें बांधकाम त्यांच्या त्यांच्याकडे खासगी मालकी हक्कानें आजपर्यंत चालत आलेलें व जेथें जेथें सदरहू तलावाचे बाजवांचें दगडी बांधकाम कोसळेल तें तें बांधकाम जमिनीचे मालक करीत असतात व तलावांत जाणें येणेंचे त्यांचे खासगी घाटही आहेत. अशा प्रकारें हा तलाव खाजगी स्वरूपाचा असून, त्यांतील पाणी फक्त स्पृश्य लोक भरीत असतात. अस्पृश्य लोकांस सदरहू तलावाचें पाणी केव्हांही तलावांतून भरूं दिलेलें नाहीं. व अस्पृश्य लोकांनींही या तलावावरही पुरातन काळापासून आजपर्यंत कधींहि आपला हक्क सांगितला नाहीं.

३ कसबे महाड येथें हल्लीं पुष्कळ वर्षे अस्पृश्य जातींपैकीं फक्त महार, ढोर, चांभार या दोन जातींचीच काही वस्ती आहे. जवळ जवळ शहराचे पश्चिम टोंकास महारवाडा स्वतंत्र तुटक असा आहे. त्यांत सुमारें १०।१५ घरें महार यांचीं आहेत व बाहेर ठिकाणचे अस्पृश्यांचे सोईकरितां पृथक महार धर्मशाळा महाड म्युनिसिपालिटीनें बांधलेली आहे. महाड शहराचे जवळ जवळ पूर्व टोंकास चांभारवाडा स्वतंत्र व तुटक आहे. त्या चांभारवाड्यांत ढोर चांभार जातींची ६०।७५ घरें आहेत. महार जातीचे अस्पृश्य व चांभार जातीचे अस्पृश्य व दुसऱ्या अस्पृश्य जाती हे एकमेकांची अस्पृश्यता अनादिकालापासून पाळीत आलेले आहेत. यामुळें चांभारवाड्यात एक विहीर चांभार जातीचे लोकांकरितां बांधलेली असून, ती त्या लोकांपुरती सार्वजनिक अशी महाड म्युनिसिपालिटीचे ताब्यांत आहे. तसेंच खासगी विहिरीही चांभार वाड्यांत आहे; तशीच महार वाड्यांतील महार लोकांकरितां महार लोकांपुरती सार्वजनिक विहीर महारवाड्यानजीक बांधलेली आहे. तीही म्युनिसिपालिटीचे ताब्यांत आहे. याशिवाय महाड शहरांत स्पृश्य लोकांकरितां त्यांची वस्ती फारच मोठी असल्यामुळें आणखी कांहीं निरनिराळे भागांत तळी व विहिरी आहेत. पैकीं कांहीं चालू उपभोगांत आहेत व कांहीं अलीकडे थोडी फार बुजालेली आहेत.

४ हिंदुधर्म शास्त्राप्रमाणें स्पृश्य व अस्पृश्य असे दोन भाग हिंदुसमाजाचे अनादि कालापासून पडलेले आहेत व अनादि कालापासून स्पृश्य व अस्पृश्य असे दोन भाग रुढीनेंही चालत आलेले आहेत. स्पृश्य व अस्पृश्य धर्मानें जरी हिंदु असले तरी धर्मसमजुतींनें व रुढीनें हे दोन्ही भाग प्रत्येक धार्मिक व सामाजिक गोष्टीमध्यें अलग अलग असे अनादि कालापासून राहत आले आहेत. अस्पृश्य जातींतील मनुष्यें व स्पृश्य जातींतील मनुष्यें एकमेकांस शिवत नाहींत व एकमेकांचे पाणवठ्याला शिवत नाहींत, इतकेंच काय अस्पृश्य लोकांची सावलीही स्पृश्य लोक घेत नाहींत. अशी धर्मभावना व रुढी अनादि कालापासून सर्व हिंदुसमाजाच्या रोमरंध्रांत भिनून गेली असल्यामुळें उभय पक्षांकडून हें धर्मबंधन व रुढी पाळण्यांत आलेली आहे. हें धर्मबंधन व रुढी ज्या काळीं अत्यंत तीव्रपणें उभय पक्षांकडून पाळलें जात होतें, अशा पूर्वकाळीं सदरहू चौधारी तलाव बांधला गेला असल्यामुळें त्या तलावाशी अस्पृश्य लोकांचा यत्किंचितही संपर्क नव्हता हें स्पष्ट व उघड आहे. व त्याचप्रमाणें हें धर्मबंधन व रुढी आजपर्यंत पाळण्यांत येत असल्याकारणानें सदरहू चौधारी तलावांशीं अस्पृश्य जातींचा कधींही संपर्क जाहला नाहीं. अस्पृश्य लोकही कधींही धर्मबंधनाविरुद्ध, व रुढीविरुद्ध चौधारी तलावावर पाणी भरण्याकरितां आजपर्यंत गेले नाहींत व स्पृश्य लोकांनीं त्यांना कधींही त्यांतील पाणी भरू दिलें नाहीं. याप्रमाणें सुरळीतपणें व शांतपणें उभय पक्षीं तलावाचे बाबतींत आचार चालत आलेला असतां, सन १९२७ चे मार्च महिन्याचे १९ तारखेस दुपारीं १२ वाजतां प्रतिवादी नं. १ चे पुढारीपणाखाली सुमारें हजार दीड हजार अस्पृश्य लोक अवचितपणें सदरहू तलावांत जाऊन त्यांनी पाण्यामध्यें हात, पाय व तोंडें धुतलीं, व पाणी भरलें, याप्रमाणें जबरदस्तीनें अस्पृश्य लोकांनीं मोठ्या जमावानें सदरहू तलावावर जाऊन, स्पृश्य लोकांच्या धार्मिक भावनांवर एकाएकीं अत्याचार करून सदरहू लोकांच्या मनास मोठा धक्का दिला. त्यामुळें ता. १९ मार्च सन १९२७ रोजीं दुपारीं बारा वाजल्यापासून सदरहू तलावावर स्पृश्य लोकांच्या बायका, पुरुष, मुलें, माणसें वगैरे लोक सदरहू तलावावर जाणें त्यांच्या समजुतीप्रमाणें व रुढीप्रमाणें धर्मबाह्य वाटून तलावावर पाणी भरणेचें काम एकदम बंद पडलें. सदरहू तलावावर जवळ जवळ अर्धे शहरांतील स्पृश्य वस्तीचा निर्वाह होत असल्यामुळें एकदम पाण्याचा दुष्काळ जाहला. असा भयंकर प्रसंग स्पृश्य लोकांवर पडल्यामुळें धर्मशास्त्राप्रमाणें दुसरे दिवशीं तलावांतील पाणी शुद्धता विधियुक्त करण्यांत आल्यावर दुसरे दिवशीं दुपारीं एक वाजल्यावर स्पृश्य लोकांस सदरहू तलावांतील पाणी घेतां आलें. अस्पृश्य लोक ता. १९ मार्च सन

१९२७ रोजीं सदरहू तलावावरील अत्याचार पुरा करून, श्री वीरेश्वराचे देवालयांत शिरण्याची बातमी पसरल्यामुळें स्पृश्य लोकांपैकी चार पाच तरुण इसम व कांहीं अस्पृश्य लोक यांची मारामारी बाजारपेठेंत जाहली. त्या बाबतींत पोलिसनें फिर्याद दिल्यावरून गुन्हा केल्याचें शाबीद जाहल्यावरून चार पांच इसमांस शिक्षा झाली, एवढेच आधारानें प्रतिवादी नं. १ याचे प्रमुखत्वाखालीं अशी एक सत्याग्रह कमिटी अस्तित्वांत येऊन त्यांच्या सह्यानिशीं बिन तारखेचें जाहीर पत्रक कुलाबा जिल्ह्यांतील अस्पृश्य लोकांस उद्देशून काढून वाटण्यांत आलेलें आहे. व त्या पत्रकांत खोटी व खोडसाळ विधानें करून वर लिहिलेले फौजदारी खटल्यांत कांहीं आरोपींना शिक्षा जाहल्या-कारणानें चौधारी तलावावर जाणेंचा आपला म्हणजे अस्पृश्यांचा हक्क प्रस्थापित जाहला आहे व जो आपला हक्क कायद्यानें प्रस्थापित जाहला आहे त्याची वहिवाट पाड-ण्याचें काम आतां उरलें आहे. ता. २५ डिसेंबर सन १९२७ रोजीं जी अस्पृश्य लोकांची सभा बोलावण्यांत आलेली आहे ती केवळ ही वहिवाट सुरू करण्याचे हेतू-नेंच बोलावण्यांत आलेली आहे. अशा प्रकारची विधानें करून अस्पृश्य लोकांची वरील फौजदारी खटल्यांतील निकालांतील हक्क प्रस्थापित झाल्याचें खोटें विधान करून, गैर समज करून त्यांचे साहाय्यानें अनादि काळापासून चालत आलेले धर्मबंधन व रुढी मोडून पुरातन काळापा-सून या तलावासंबंधीं चालत आलेलें वहिवाट मोडून नवीन वहिवाट सुरू करण्यासाठी ता. २५।१२।२७ रोजीं अस्पृश्य लोकांची सभा महाड येथे बोलावण्यांत आली आहे. असें सदरहू जाहीर पत्रकावरून सुमारें पंधरा दिवसां-पूर्वी कळलें. यामुळें चौधारी तलाव स्पृश्य लोकांपैकीं कांहीं लोकांचे खासगी व त्याजवर पाणी भरण्याचा वगैरे हक्क फक्त स्पृश्य लोकांचा आजपर्यंतच्या वहिवाटी-प्रमाणें आहे. त्या तलावांत अस्पृश्य लोकांस पाणी भर-ण्याचा अगर कोणत्याही कारणानें त्या तलावांत जाण्याचा हक्क नाहीं, असें ठरवून प्रतिवादी सुद्धां सर्व अस्पृश्य लोकांनी सदरहू तलावावर जाऊं नये. व त्यांतून पाणी काढून नेऊं नये. अशी निरंतरची ताकीद त्यांस देण्यांत यावी म्हणून ही फिर्याद करणें भाग पडलें आहे.

५ ज्यांना चौधारी तलावावर पाणी भरण्याचा हक्क आहे त्या सर्व स्पृश्य लोकांचे वतीनें व त्यांचे हिताकरितां हा दावा वादीनें घातलेला आहे. व सर्व स्पृश्य लोकांस वादीपणांत सामील करणें गैरसोईचे व अशक्यप्रायः अस-ल्यामुळें वादी नं १ ते ९ यांनी सर्व स्पृश्य लोकांचे वतीनें, व त्यांचे हिताकरितां व कोर्टाचे परवानगीनें हा दावा केला आहे. तसेंच दाव्यांतील तलावावर ज्या लोकांस पाणी भरण्याचा हक्क नाहीं अशा सर्व अस्पृश्य लो-कांस प्रतिवादी करून व त्यांचेवर समन्से बजावणें गैरसो-ईचें व अशक्य आहे. सबब प्रतिवादी नं. १ ते ५ यांनीं सर्व अस्पृश्य लोकांचे वतीनें व त्यांचे हिताकरितां सदरहू दाव्याचे प्रतिवादी पक्षांचे व उत्तर पक्ष चालविण्याचें काम करण्यास व दाव्यांतील दिलेले हुकूम सर्व अस्पृश्य लोकांस बंधनकारक होण्याकरितां कोर्टाचे परवानगीनें प्रतिवादी केले आहेत.

६ अस्पृश्य लोकांस चौधारी तलावावर नवीन वहिवाट सुरू करण्याचा कांही एक हक्क नसतांना, विनाकारण स्पृश्य लोकांच्या धर्मभावना दुखविण्याचा, व त्यांच्या हक्काची पायमल्ली करण्याचा प्रयत्न करण्याचा संकल्प त्यांनी केला आहे. तसें त्यांनी केलें असतां स्पृश्य हिंदु लोकांना त्यांचे धर्मशास्त्राप्रमाणें व अनादिकालापासून चालत आलेले रुढीप्रमाणें त्या तलावांचे पाणी घेण्यास प्रत्यवाय आहे. म्हणून अस्पृश्य लोकांनी तलावांत रिघाव केल्यावर सबंध तलाव स्पृश्य लोकांस निरुपयोगी होणार आहे. व सदरहू शहरांतील मोठ्या वस्तीस पाण्याचे दुसरें साधन नसल्या-मुळें पाण्याचा दुष्काळ होऊन वस्तीचा उठाव होण्याचा संभव आहे. या करितां सदरहू तलावावर येण्यास अस्पृश्य लोकांस निरंतरचें ताकीदीचें बंधन घातल्याशिवाय वादीचे हक्कास सुरक्षितपणा राहणार नाहीं.

७ या फिर्यादीस कारण वर लिहिलेले अस्पृश्यांचे पुढारी ह्यांच्या सहीचे जाहीरपत्रकांची माहिती वादीस कळली तेव्हां म्हणजे माहे नवंबर सन १९२७ महिन्याचे २५ पंचवीस तारखेस अगर त्या सुमारास या कोर्टाचे हद्दीत कसबे महाड येथे घडलें.

८ सदरहू हक्काचे व ताकीदीचे दाव्याची आकारणी रुपये १० करून त्यांचेवर स्टँप लाविला आहे व कोर्टाचे अधिकारासाठी व कमिशनसाठी दाव्याची तीच आकारणी केली आहे.

९ वादीची विनंति कीं,—

१ वर फिर्यादींत वर्णन केलेला चौधारी तलाव हा कांहीं स्पृश्य लोकांचे खासगी स्वरूपाचा असून सर्वत्र स्पृश्य लोकांचा त्या तलावांवर पाणी भरण्याचा वगैरे हक्क असून, सर्व अस्पृश्य लोकांस त्यांतून पाणी नेण्याचा व त्या तलावावर जाण्यायेण्याचा हक्क नाहीं. असें ठरवून प्रतिवादीसुद्धां सर्व अस्पृश्य लोकांस दाव्यांतील चौधारी तलावावर त्यांनीं जाऊं नये. व त्यांतील पाणी त्यांनी काढून नेऊं नये. अशाबद्दल त्यांस निरंतरची ताकीद देण्यांत यावी.

२ या दाव्याचा खर्च प्रतिवादीकडून वादीस देववावा. येणेंप्रमाणें फैसला मिळावा. आणखी अशी विनंति आहे कीं सदरहू कामीं जे दुसरे हुकूम करणें योग्य व न्यायाचें आहेत म्हणून कोर्टास वाटतील तेही हुकूम कोर्टानें करावेत.

ता. १२।१२।२७.

साठे वकील वादीच्या सह्या

रे. मु. ४०५ / २७

खरी नक्कल

मनाई हुकूमाकरितां अर्ज.

रे. मु. नंबर ४०५ / १९२७

महाडचे सबजज्ज कोर्टांत.

वादी

१ पांडुरंग रघुनाथ धारप
२ नरहरी दामोदर वैद्य
३ रामनारायण गिरीधारी मारवाडी
४ गणपत भिकूशेट गांधी
५ बाळकृष्ण नारायण बागडे
६ नारायण अनंतराव देशपांडे
७ रामचंद्र धर्माजी जाधव
८ मारुती शिवराम वडके
९ रामचंद्र आत्माराम शेटे
राहणार सर्व महाड.

विरुद्ध.

प्रतिवादी.

१ डॉ. भिमराव आंबेडकर } राहणार मुंबई, दामोदर
२ सीताराम नामदेव शिवतरकर } हॉल, परेळ, मुंबई
३ कुटणनाक ऊर्फ कृष्णा सयनाथ महार किंजलोली ब.
४ गुण्या मालू चांभार राहणार महाड
५ कानू विठ्ठल महार राहणार महाड

दावा.

सदरहू वादी अर्ज करतो तो येणेंप्रमाणें—

१ कसबे महाड येथें गांवठाणांत चौधार तळ्यावरील भाग या नांवानें प्रसिद्ध स्पृश्य लोक वस्तीचा भाग आहे. त्या भागात चौधार तळें या नांवाचा एक तलाव मूळा-रंभीं खासगी स्वरूपाचा खासगी जमिनींत असून, ज्या जमिनींत तो तलाव बांधलेला आहे, त्या जमिनीच्या बाजूच्या अवशिष्ट राहिलेल्या जागा आजतागायतपर्यंत खासगी कांहीं लोकांच्या मालकीकडे चालत आलेल्या आहेत. सदरहू तलावाचे चारही बाजूचें दगडी बांधकामही वर लिहिलेले तलावाचे जमिनीचे अवशिष्ट भागांचे माल-कांचे खासगी मालकीचें आहे. अशा तलावावरील नैसर्गिक पुरावा असून तो तलाव शेंकडों वर्षांपूर्वी माजी राज्यांत खासगी स्वरूपाचा बांधलेला आहे. सदरहू तलावाचें पाणी शेंकडों वर्षांपूर्वीपासून आजतागायतपर्यंत स्पृश्य लोक भरीत असतात व सर्व स्पृश्य लोकांचे करितांच सदरहू तलावावर जाऊन पाणी नेण्याचा वगैरे हक्क आहे. अस्पृ-श्य लोकांनीं या तलावांतून आजपर्यंत कधींहि त्यांत जाऊन पाणी नेलेलें नाहीं. व अस्पृश्य लोकांची सदरहू तलावावर जाऊन पाणी नेण्याचा अगर त्या तलावावर जाण्याचा वगैरे कोणत्याही प्रकारचा हक्क नाहीं असें ठरवून अस्पृश्य लोकांनी सदरहू तलावावर जाऊन त्यांतील पाणी भरू नये अशी त्यास निरंतरची ताकीद द्यावी. अशा प्रकारची फिर्याद अस्पृश्य लोकांवर स्पृश्य लोकांनीं केली आहे हिंदुसमाजांतील धार्मिक भावनेप्रमाणें अस्पृश्य लोकांनीं संपर्क केलेलें पाणी स्पृश्य लोकांनीं उपयोगांत आणणें हिंदुधर्माप्रमाणें व धर्मरूढीप्रमाणें निषिद्ध मानितात. म्हणून स्पृश्य लोकांचे पाणवठे व अस्पृश्य लोकांचे पाण-वठे निरनिराळे ठेवणेंची रुढी अनादि कालापासून आज तागायतपर्यंत चालत आलेली आहे. व त्याप्रमाणें कसबे महाड येथेंही हा तलाव व दुसरे तलाव व विहिरी स्पृश्य लोकांकरितां स्वतंत्र व निराळ्या आहेत व अस्पृश्य लोकांकरितां निराळ्या विहिरी आहेत. अशा प्रकारें बिनहरकत निरनिराळी व्यवस्था प्रमाणें निरनिराळ्या पाणवठ्यावरून पाणी नेणेचा निरनिराळी वहिवाट व रुढी अनादि कालापासून चालत आलेली असतां प्रतिवादी नं. १ यांचे पुढारीपणाखालीं ता. १९ माहे मार्च सन १९२७ रोजीं सुमारें १०००/१५०० अस्पृश्य लोकांनीं अवचितपणें दुपारी १२ वाजतां सदरहू चौधार तळ्यावर जाऊन हात पाय धुवून पाणी नेलें व तळें बाटविलें.

यामुळें स्पृश्य लोकांस त्यांतून पाणी नेणें अगर त्या पाण्यास शिवणेंही हिंदुधर्मशास्त्राप्रमाणें निषिद्ध असल्या-मुळें स्पृश्य लोकांस त्या तलावावर जाणें अशक्य होऊन तळें २४/२५ तासांचे वर ओस पडलें व स्पृश्य लोकांत पाण्याचा मोठा दुष्काळ पडला. परंतु तारीख २० माहे मार्च सन १९२७ रोजीं हिंदुधर्म विधीनें सांगितलेप्रमाणें संस्कार करून सदरहू तलावाची बहुत खर्चानें शुद्धता करून घ्यावी लागली. तेव्हां स्पृश्य लोकांस सदरहू तला-वांतील पाणी भरणेची हिंदुधर्म शास्त्राप्रमाणें मोकळीक

झाली व स्पृश्य लोकांचे हाल वाचविण्यांत आले. पुन्हा अशा प्रकारचा अत्याचार व अनाचार अस्पृश्य लोकांकडून होणार नाहीं या आशेनें लोकांनीं कांहीं इलाज केला नाहीं. परंतु वरील अत्याचारास व अनाचारास ७/८ महिने नाहीं झाले तोंच प्रतिवादी नं. १ यांचे अध्यक्षत्वाखाली ता. २५।१२।२७ रोजी मुकरर करून त्याच दिवशीं पुन्हा मोठ्या जमावानें चौधारी तलावावर येऊन त्याचें पाणी दूषित करणेचा प्रयत्न करून नवीन वहिवाट सुरू करण्याचें एक खोडसाळ जाहीर पत्रक बिनतारखेचें अस्पृश्य लोकांत प्रसिद्ध केलें गेलें त्यावरून कळतें. त्या पत्रकावर प्रतिवादी नं. १ याची अध्यक्ष म्हणून व प्रतिवादी नं. २ याची सेक्रेटरी म्हणून सह्या आहेत. त्या पत्रकावरूनच सदरहू वहिवाट अस्पृश्य लोक नवीन सुरू करणेचे बेतांत आहेत असें सिद्ध होत आहे. व तसें त्यांस करूं दिलें असतां, सदरहू तलाव स्पृश्य लोकांस धर्मबाह्य होऊन स्पृश्य लोकांचा पाणी भरणेचा अनादिकालापासूनचा हक्क नष्ट होऊन त्यांना पाण्याच्या दुष्काळामुळें कधींहि भरून न मिळणारें नुकसान कायमचें होणार आहे. धर्मविधीप्रमाणें शुद्धता करणेचें काम अति खर्चाचें असून अस्पृश्य लोकांनी तलावांत प्रत्यहीं शिरून नवीन वहिवाट पाडणेचा निर्धार केला आहे. यामुळें धर्मविधीनें शुद्धी करणें हा उपायही निष्फळ ठरत आहे, अशा परिस्थितींत दाव्याचे अंतीं आम्हास आमचा हक्क ठरला. व प्रतिवादीस दाव्यांत मागितलेप्रमाणे निरंतरची ताकीद देणेंत आली असतांही निरुपयोगी होणार आहे. अशा स्थितींत आजची असलेली स्थिति '(स्टेटसको) दाव्याचा निकाल होईपर्यंत राहावी म्हणून या दाव्याचा निकाल होईपर्यंत प्रतिवादी सुद्धां सर्व अस्पृश्य लोकांस चौधार तलावावर न जाणेबद्दल व त्या तलावांतील पाणी न भरणेबद्दल वगैरे तात्पुरती ताकीद देणेंत यावी अशी विनंति आहे. तारीख १२ माहे डिसेंबर सन १९२७.

खरी नक्कल (क्रा. आ. कोर्ट.) सही अर्जदारांची

Order

This is an application asking the Court to grant to the applicants a temporary injunction restraining the opponents from going to the Chaudar Tank or taking water therefrom. The applicants have, on 12th December 1927, filed in this Court Regular Suit No. 405 of 1927 for obtaining a Declaration that the said Chaudar Tank is of the nature of private property of the touchable classes only and that the untouchable classes have no right to go to that Tank nor take water therefrom and also for obtaining a perpetual injunction restraining the Defendants from doing any of these acts.

The applicants, by this application, pray that pending the disposal of the suit a temporary injunction may be issued against the Defendants. The application states, amongother things, that hundreds of years since the tank has been in the exclusive enjoyment of the touchable classes only, that on 19th March 1927, a number of persons of the untouchable classes led by Defendant, all of a sudden entered the tank, washed their hands and faces with the water and thus contaminated it, that in consequence of this contamination the touchable classes could not take water from the tank for over 24/25 hours *i.e.*, until the water was purified, at a great cost, by performing ceremonies laid down by the Hindu Shastras, that great hardship was thus caused to the touchable classes, that the untouchable classes have issued a manifesto proclaiming their intention of again entering the Tank and taking water therefrom, that if they are allowed to do that, the touchable classes will be debarred, by the Shatras, from using the water of the Tank, that serious hardship would thus result to them and that if a temporary injunction as asked for is not granted and the Defendants allowed to contaminate the water of plaintiffs, even if they finally succeed in the suit would not reap the benefit of the decree.

The application is supported by the affidavits of several persons besides Plaintiff No. 1. Plaintiffs have also produced with exhibit 4 a notice issued by the Municipality against one Divakar Joshi (one of the persons making an affidavit) calling upon him to repair his stone Dhakkas (dams) which adjoined the side of the Chavdar Tank, and also a deed of partition of the Dharap family alleged to be more than a hundred years old. This deed contains a reference of the Pal of the Tank as being one of the properties partitioned. Both these documents raise a *prima facie* presumption of the tank being private property.

The question now is, whether it would be more just to grant a temporary injunction to refuse it. The law regarding temporary injunctions is contained in order 39 of the Civil Procedure Code. Rule 1 of this order is as follows :—Where in any suit it is proved by affidavit or otherwise

(a) that any property in dispute in suit is in danger of being wasted, damaged or alienated by any party to the suit, or wrongfully sold in execution of a decree, or

(b) that the Defendant threatens, or intends, to remove or dispose of his property with a view to defraud his Creditors, the Court may by order grant a temporary injunction. Clause (b) has, obviously, no application to the present case. The present case appears to come within clause (a)

Here is a Tank which has, for years since, been in the exclusive enjoyment of the touchable classes. The manifesto issued over the signatures of Defendant 1 and others also shows that the untouchable classes were upto now under the impression that they had no right of access to the tank. It thus appears that the tank has been until now in the exclusive enjoyment of the touchable classes. The question now is, whether the ends of justice would be better met by disturbing this old state of things or by allowing it to continue until the rights of the parties have been finally decided.

The principles governing temporary injunctions have been summarised under part 2 of Mulla's Commentary on the Civil Procedure Code, 8th edition. page 892. One of these is that the Court must see that there is a *bona-fide* contention between the parties. About this, there appears to me to be very little doubt. The second principle is, " on which side, in the event of success, will lie the balance of inconvenience if the injunction does not issue. " To me it appears that the balance of inconvenience will lie, and lie very heavily, on the side of the Plaintiffs if an injunction is not issued. The point is so clear that I do not thinki I need labour it at all. If the Defendants are allowed to enter the tank and thus, (according to the religious notions of the Plaintiffs contaminate the water and render it unfit for further use, a large section of the population will be put to hardship and inconvenience which will be so severe that only those living in places where there are no copious supplies of water can realise it. On the other hand, the Defendants will not be put to any inconvenience whatsoever, if they are asked to forbear from exercising what they consider to be their right, until the first decision of the suit. This course appears to me not only just and equitable, but the only right course under the circumstances in order to maintain the *status quo*, which, it is imperative to do bide the remark appearing at I.L.R. 46. Calcutta, Page 1030.

It is also contended by the applicants (Plaintiffs) that if a temporary injunction as asked for is not granted and the water of the tank is allowed to be contaminated irreparable injury would result to the Plaintiffs. Taking

into consideration how sensitive the touchable classes generally are on this point, both on account of their religious susceptibilities, as well as the wide gulf which has existed between the two communities from time immemorial. I am inclined to attach very great weight to this condition. I have no doubt that the spread of education will, in course of time, materially alter these conditions and bring the two communities into a closer and friendly contact with each other and that untouchability will be a thing of the past. But, as things at present stand, I am bound to attach great weight to the sentiment of the applicants who feel that, the injury that they will sustain if the water is allowed to be contaminated, will that it would not admit of being adequately compensated by damages.

Taking all these circumstances into consideration, I think I would be failing in duty if I were to refuse the injunction prayed for. It is a very painful duty that I am called upon to perform, but the call of duty leaves no room for choice. I therefore order that a temporary injunction as asked for, with notice do issue.

14-12-27. Sd. G. V. VAIDYA,
S.I

तूर्तातूर्त ताकीद हुकूम.

(सि. प्रो. ऑर्डर ३९ रूळ १ प्रमाणें)

महाड येथील सेकंड क्लास सबजज्ज यांचे कोर्टात महाड कोर्टाचा रे.दि.मु. ॥ नंबर ४०५
१९२७

वादी.

१ पांडुरंग रघुनाथ धारप रा. महाड
२ नरहरी दामोदर वैद्य रा. महाड
३ रामनारायण गिरधारी मारवाडी रा. महाड
४ गणपत भिकू गांधी रा. महाड
५ बाळकृष्ण नारायण बागडे रा. महाड
६ नारायण आनंदराव देशपांडे रा. महाड
७ रामचंद्र धर्माजी जाधव रा. महाड
८ मारुती सीताराम वडके रा. महाड
९ रामचंद्र आत्माराम शेटे रा. महाड

विरुद्ध

प्रतिवादी.

१ डॉ. भिमराव आंबेडकर बार-अॅट-लॉ. रा. मुंबई, परळ.
२ सीताराम नामदेव शिवतरकर रा. मुंबई परळ.
३ कुटणनाक ऊर्फ कृष्णा सयनाक महार रा. किजलोळी बु.
४ गण्या मालू चांभार रा. महाड
५ कानू विठ्ठल महार रा. महाड

दावा रुपये १०

सदर्हू वादी पांडुरंग रघुनाथ धारप वगैरे यांचे तर्फे प्लीडर मिस्तर गोविंद विनायक साठे यांनीं या कोर्टास अर्ज केल्यावरून व या कामांत गुदरलेला सदर्हू वादीचा अर्ज नि।। ५ चे अर्जाचे बाबतींत योग्य तो

१३।१२।२७

पुरावा ऐकून घेऊन हें कोर्ट असा हुकूम करीत आहे कीं या कोर्टाचा दुसरा हुकूम होईपर्यंत सर्व अस्पृश्य लोकांनीं अगर त्यांच्या वतीनें तुम्ही महाड येथील चौदार तलावावर जाऊं नये व त्या तलावावर पाणी भरूं नये. असा तुम्हांस व सर्व अस्पृश्य लोकांस तूर्तातूर्त ताकीद हुकूम देण्यांत येत आहे.

आज ता. १९ माहे डिसेंबर सन १९२७ रोजीं आमच्या सहीनिशीं व कोर्टाच्या शिक्क्यानिशीं दिला.

V. D. Oka. Y. R. Deshpande.
क्ला. ऑ. दि. कोर्ट.

जाहीर नोटीस.

(सि. प्रो. को. आर्डर १ कानू ८ प्रमाणें)

महाड येथील सेकंड क्लास सबजज्ज यांचे कोर्टांत महाड कोर्टाचा रे. दि. मु.।। नंबर ४०५
१९२७.

वादी.

१ पांडुरंग रघुनाथ धारप रा. महाड.
२ नरहर दामोदर वैद्य रा. महाड.
३ रामनारायण गिरिधारी मारवाडी रा. महाड.
४ गणपत भिकू गांधी रा. महाड.
५ बाळकृष्ण नारायण बागडे रा. महाड.
६ नारायण आनंदराव बागडे रा. महाड.
७ रामचंद्र धर्माजी जाधव रा. महाड.
८ मारुती सिताराम वडके रा. महाड.
९ रामचंद्र आत्माराम शेटे रा. महाड.

विरुद्ध.

१ डॉ. भीमराव आंबेडकर एम्. ए; पी. एच्. डी; डी. एस्. सी; बार-अॅट-लॉ; एम्. एल्. सी. रा. मुंबई, परेळ
२ सिताराम नामदेव शिवतरकर रा. मुंबई.
३ कुटणनाक उर्फ कृष्णा सयनाक महार रा. किजळोली बु. ता. महाड.
४ गण्या मालू चांभार रा. महाड.
५ कानू विठ्ठल महार. रा. महाड.

दावा रुपये १०

सदर्हू फिर्यादींत वादींचे असें म्हणणें आहे की :— कसबे महाड ता. महाड जि. कुलाबा येथील चवदार तळें हें कांहीं स्पृश्य लोकांच्या खाजगीं मालकीचें असून त्यांत फक्त सर्व स्पृश्य लोकांस पाणी भरण्याचा हक्क आहे व सदरहू तळे विस्तृत अर्थानें सार्वजनिक नाहीं. व त्यांत अस्पृश्य लोकांस पाणी भरणेंचा वगैरे हक्क नाहीं. व तसेच अनादिकालापासून वहिवाटही नाहीं. करितां सदरहू तलाव स्पृश्य लोकांचा खाजगी स्वरूपाचा असून फक्त सर्व स्पृश्य लोकांची पाणी भरणेची वहिवाट व हक्क आहे. असें ठरवून अस्पृश्य लोकांची त्या तलावावर जाणेची व त्यांतील पाणी भरणेंची वहिवाट नसून त्यांस तसा हक्कही नाहीं असें ठरवून प्रतिवादींनीं व सर्व अस्पृश्य लोकांनीं सदर्हू तलावावर जाऊं नये व त्यांतील पाणी भरूं नये अशी त्यांस निरंतरची ताकीद द्यावी अशा प्रकारचा हा दावा वादी नंबर १ ते ९ यांना सर्व स्पृश्य लोकांतर्फे सि. प्रो. को. आ. १ रुळ ८ प्रमाणें घालणेची व चालविणेची या कोर्टानें परवानगी दिली आहे. तसेंच सर्व अस्पृश्य लोकांच्या वतीनें प्रतिवादी नंबर १ ते ५ यांजवर फिर्याद करणेस व ती चालविणेस या कोर्टानें सि. प्रो. को. आ. १ रुळ ८ प्रमाणें परवानगी दिली आहे. व सदर्हू दाव्याची सुनावणीची ता. २२ माहे जानेवारी सन १९२८ रोजीं नेमण्यांत आली आहे. तरी या नोटीसीनें सर्व स्पृश्य व अस्पृश्य लोकांस असें कळविण्यांत येत आहे कीं, ज्या कोणास पक्षकार म्हणून या दाव्यांत सामील व्हावयाचें असेल त्यांनी वर नमूद केलेले तारखेस कोर्टांत ११ वाजतां हजर राहून पक्षकार म्हणून सामील होण्याची तजवीज करावी.

आज ता. १९ माहे डिसेंबर सन १९२७ रोजीं आमच्या सहीनिशीं व कोर्टाच्या शिक्क्यानिशीं दिली.

V. D. Oka Y. R. Deshpande.
क्ला. ऑ. दि. कोर्ट.

आत्मपरिचय.

श्रीक्षेत्र त्र्यंबकेश्वर येथील अस्पृश्यांची सभा.

(आमच्या बातमीदाराकडून)

निवृत्तिनाथाच्या यात्रेनिमित्त श्रीक्षेत्र त्र्यंबकेश्वर येथें अस्पृश्य लोकांचा बराच मोठा समुदाय जमत असतों. त्याचा फायदा घेऊन लोकजागृति करण्याच्या हेतूनें तेथेंच एक सभा भरविण्याच्या इराद्यानें जाहिराती काढण्यांत आल्या होत्या. त्याप्रमाणे यात्रेच्या दिवशीं म्हणजे बुधवार ता. १८ जानेवारी रोजीं भरविण्यांत आली होती. सभेचें अध्यक्षस्थान डॉ. आंबेडकर यांना देण्यात आले होतें, सभेस स्त्रीपुरुषांचा अफाट समुदाय हजर होता. त्यांत स्त्रियांचा भरणा तर विशेषच होता. सभेंत मुख्यतः त्र्यंबकेश्वर येथें श्री चोखोबाचें देवालय बांधावें कीं नाहीं हा एकच जरी महत्वाचा प्रश्न होता तरी डॉ. आंबेडकरांनीं आपल्या भाषणांत अस्पृश्य वर्गाच्या सर्व प्रश्नांचें सांगोपांग विवेचन केलें. व श्री चोखोबाचें देवालय बांधण्याऐवजीं चोखोबानें आरंभिलेल्या अस्पृश्यनिवारणाचें कार्य शेवटास नेण्यासाठीं सतत उद्योग करणें हेंच श्री चोखोबारायाचें खरें स्मारक आहे असें सांगितलें व तें जर तुम्हांस करणें असेल तर बहिष्कृत भारत पत्रास धोका न येईल अशासाठीं आपण उभारलेल्या बहिष्कृत भारताच्या फंडासाठीं सर्वांनीं मदत करावी असें सुचविलें, त्यानंतर श्रीयुत भाऊराव गायकवाड, रा. भालेराव, पुंजाजी नवसाजी जाधव वगैरे सद्‌गृहस्थांचीं भाषणें झालीं. त्या सर्वांचा परिणाम इतका झाला कीं, प्रेसफंडाच्या मदतीसाठीं जागच्याजागीं २०३ रुपयांची मदत झाली. त्यांतल्यात्यांत सार्वजनिक कामाची ज्यांना कधीं वासपूस नव्हती अशा गरीब बिचाऱ्या स्त्रियांनी व साधूंनींहि अल्पस्वल्प देणग्या दिल्या. सभा साडेचार वाजतां संपविलीच पाहिजे, कारण त्यानंतर सर्व लोक पालखीच्या मिरवणुकीस जाणार असें अगोदरच सुचविण्यांत आलें असल्यामुळें, सभेस मुद्दाम दोन वाजतां सुरवात करण्यांत आली होती. सभा पांच वाजतां संपली असती परंतु त्या सुमारास नाशिकचे दातार शास्त्री व स्वराज्य पत्राचे संपादक रा. मराठे हे आले व लोकांचेंही पालखीच्या मिरवणुकीपेक्षां सभेकडेच विशेष लक्ष आहे असें दिसून आल्यामुळें, सभा बंद करण्याच्या ऐवजीं ती चालू ठेवावी असें ठरलें व नंतर दातार शास्त्री व मराठे यांची अस्पृश्यांच्या चळवळीसंबंधी सहानुभूति दर्शविणारी भाषणेंही झाली. भाषणें चालू असतानांच रा.

थोरात,वंडेकर,जळगांवचे चौधरी वगैरे गृहस्थ आले व त्यांचींही भाषणे झालीं. त्यांत रा. थोरात यांनीं स्पष्ट सांगितलें कीं, अस्पृश्यांना तुम्ही आपल्या पायावर उभें राहा असें सांगणें हा मूर्खपणा आहे. त्यांची अस्पृश्यता घालविण्याचा प्रयत्न आम्ही स्पृश्य लोकांनीं केला पाहिजे. त्यानंतर रा. भाऊराव गायकवाड यांनीं भाषण करून स्पृश्यलोकांनीं अस्पृश्यांविरुद्ध जे जे मुद्दे मांडले होते त्यांचे खंडन केलें. त्यानंतर डॉ. आंबेडकर यांनी समारोपादाखल असें सांगितलें कीं, तुम्हीं जर आमच्या लोकांची सहानुभूति बाळगतां, तर तुम्हीं आमच्या लोकांच्या सभेंत येऊन भाषणें करण्याऐवजी स्पृश्य लोकांची सभा भरवून त्यांच्यांत आमच्याविषयी सहानुभूति उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न कराल तर अधिक बरें होईल. मराठे लोकांनाही त्यांनीं सांगितलें कीं, तुम्ही शहरांत सभा भरविण्याऐवजीं खेडेगावांत भरविली पाहिजे. कारण तेथील मराठे लोकांची स्थिति जी आपण कुलाबा जिल्ह्यांत पाहिली त्यावरून ती अगदीं टोणग्यासारखी आहे. त्यांना शहाणें करण्याचा प्रयत्न तुम्ही केला पाहिजे. अशा प्रकारचें भाषण झाल्यानंतर सभेचा कार्यक्रम संपविण्यांत आला व सभा मोठ्या आनंदाने पार पडली. असें असतांना स्वातंत्र्य पत्राच्या संपादकांनीं डॉ. आंबेडकरांच्या भाषणाचा विपरीत अर्थ करून, त्यावर जी टीका केली आहे ती वाचून सभेस हजर असलेल्या कोणाही माणसास स्वातंत्र्याचा संपादक हा एक नीच वृत्तीचा माणूस आहे याची खात्री झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. तेव्हां त्याविषयीं जास्त लिहिण्यांचें कारण नाहीं.

बहिष्कृत भारत प्रेसफंड

त्र्यंबकच्या सभेंत झालेली मदत

सुकेणकर समस्त मंडळी, ता. निफाड	५ रु.
गोंदकर रणशेवरे	१ रु.
आवडाबाई जोगलीकर	१ रु.
वामन विठू बारागांव, विंप्री	१ रु.
संभूजीं भाऊराव ढकांवकर	१ रु.
रुंबाजी ढकांवकर	१ रु.
शिवाजी मरळकर, ता. सिन्नर	१ रु.
महादू भिवा पाळेकर	१ रु.
माधवराव पिंप्रीकर	८ आणे
नायू बाबा कळवणकर	१ रु.
लक्ष्मण मिठसागरकर	१ रु.
गोपाळ रंगू रणशिवरे	१ रु.
शिवराम गंगाराम हिर्डीकर	१ रु.
नाना जोपूळकर	८ आणे
गेनू राघो राजापूरकर	१ रु.
दगडू मल्हारी गायकवाड	२ रु.
दगडूजी गेनूजी रोकडे	१ रु.
चिमणा नथू वासाळकर	१ रु.
सईबाई समशेरपूरकरीन	८ आणे
अमृतराव धोंडीबा रणखांबे	५० रु.
सावळाराम बापूजी दाणी	५ रु.
सकुबाई प्रिंप्रीकरीन	८ आणे
अहिलाबाई सुकेंणकरीन	४ आणे
काशीबाई पगारे	४ आणे
धोंडीराम नानाजी पगारे	२५ रु.
गणपत विठूजी निळे	२५ रु.
झिपरु सुकेणकर	१ रु.
नाना भागाजी देहगांवकर	१ रु.
गणपत मनाजी पगारे	१ रु.
बाबाजी खंडू मणेगांवकर	१ रु.
रामजी भिवाजी जाधव आडगांवकर	१० रु.
हिवरे पिंपळे, ता. सिन्नर	५ रु.
शामराव स्वतः चाळीसगांवकर	५ रु.
नथू भिमाजी जाधव	१ रु.
शंकर भागा मनेगांवकर	१ रु.
समस्त निमूनकर ता. संगमनेरकर	१ रु.
सुकेणकर समस्त मंडळी	८ आणे
माधवराव विठ्ठलराव गिनसगांवकर	१ रु.
राहीबाई सिन्नरकर	१ रु.
किसनराव गोंदेकर	८ आणे
दशरथ मांगू ता. कळवण	१ रु.
सखाराम केशवराव जाट	१ रु.
संतू भगवान पास्तेकर	८ आणे
मल्हारी बाळा शिंदे	१ रु.
महादू लोहर्सिगकर	१ रु.
रघुनाथ बाळशेट सोनार	४ आणे
पुंजाबाई कुंभारकरीन	८ आणे
बापूराव गंगाराम	१ रु.
सावित्रीबाई शिवाजी पळसेकरीन	१ रु.
डुमा बनसोडे पारेगांवकर	८ आणे
रंभाबाई पिंप्रीकर	८ आणे
बापूराव गायकवाड	५ रु.
शिवा दगडू	१ रु.
ताराबाई कर्डक सुकेणकरीन	१ रु.
रंभाबाई परमोलकरीन	८ आणे
राहीबाई निळे टाकळीकरीन	१ रु.
दादाजी त्र्यंबक कर्डक सुकेणकर	१ रु.
यशवंतराव पगारे	५ रु.
सोमण सखाराम लोणवाडी	८ आणे
शंकर (हरीचटाके)	८ आणे
रेवजी धोंडीबा जगताप	५ रु.
हरीभाऊ हनमंत स्तेनारकर लाकडे विकून मदत पाठविणार आहे.	
(पुंजाजी नवसाजी जाधव देण्यांचें कबूल केले आहे.)	२५ रु.
बेगूबाई पळसेकरीन	१ रु.
पंढरीनाथ देऊबा सोमठाणकर	१ रु.
फुंदाबाई नाशिककरीन	४ आ.
राघो मावजी तळेगांवकर	१ रु.
दयानाथ बाबा पिंपीकर	१ रु.
आलकनाथ कुरेगांवकर	१ रु.
विठ्ठलराव पाथर्डीकर	१ रु.
भागूबाई पुंजा नांदुरकरीन	१ रु.
चिमणा संभू आळु	१ रु.
सुकाजी सायगांवकर	८ आ.
कोंडाबाई केरु पिंपीकरीन	४ आ.
(साधुवर्य) हरीबा सोनारीकर	१ रु.
काबूजी ननाशीकर	१ रु.
विठ्ठलराव पुराणिक डुबेरकर	१ रु.
गोपाळ भाऊराव आंबेकर	१ रु.
पुंडलीक धरमनाथ	१ रु.
पांडुरंग बुवा पिंप्रीकर	१ रु.
शंकरराव गायकवाड धुळगांवकर	१ रु.
विश्राम शिवा हारसुले	१ रु.
	रु. आ.
एकूण	२०३–८–०

बहिष्कृत भारत पत्रास मिळालेल्या देणग्या हंटर पत्राचे संपादक श्रीयुत बागल यांजकडून त्यांच्या स्वर्गवासी पत्नीच्या स्मरणार्थ २ रु. व क्लार्करोड इंप्रुव्हमेंट ट्रस्टचाळ येथील बहिष्कृत भगिनी कडून २ रु. एकंदर चार रुपये देणगी मिळाली याबद्दल आम्ही त्यांचे फार फार आभारी आहोंत. याचें अनुकरण आमच्या बहिष्कृत बंधूंनीं करावें अशी आमची त्यास सविनय विनंति आहे (सं.ब.भा.)

महाड सत्याग्रहाकरितां मिळालेल्या देणग्यांची यादी.

नासिक जेल रोड येथील सभेंत	रु. १२०–६–०
कसारा येथील सभेंत	१३३–८–०
पनवेल येथील सभेंत	५२–४–०
वेस्टर्न इंडिया टर्फ क्लब पुणें येथील महार कामगार मंडळी कडून	३१-१०-०
एकूण	३३७–१२–०

महाड सत्याग्रहाकरितां मिळालेल्या रकमेचा जमाखर्च.

देणगी	४७४१—२–३	खर्च	४१५४–१२–६
भातविक्री	३२१–१५–०	शिल्लक बँकेत	१४५७–४–६
आगबोट भाडें	४७५—८–०		
भत्ता	७३—८–०		
	५६१२–१–३		५६१२–१–३

वर लिहिलला जमाखर्च हा कच्चा खर्डा आहे. पक्का जमाखर्च तपशिलासह पुढील अंकी देण्यांत येईल. कारण, जमाखर्चाच्या वह्या आडिटरकडे तपासण्याकरितां गेलेल्या आहेत.

सीताराम ना. शिवतरकर.
सेक्रेटरी महाड सत्याग्रह कमिटी

सत्यमेव जयते.

अकोला, १२।१।२८

प्रिय व पूज्य डॉक्टरसाहेब—

सा. न. वि. वि.—आज रोजी संक्रांतीचें लहणें 'हलवा' सेवेशीं पाठवीत आहें त्याचा स्वीकार होईल अशी आशा आहे.

महाड-सत्याग्रह प्रकरणांत झालेल्या मनुस्मृती होमाची हकीकत वाचली. हिंदुसमाजाच्या अधोगतीला खरोखर असले ग्रंथच मुख्यतः कारणीभूत झालेले आहेत. या ग्रंथानेंच हिंदुसमाज माणुसकीला पारखा केलेला आहे. आपल्या या नीतिधैर्याबद्दल मी आपलें मनःपूर्वक अभिनंदन करीत आहें. परंतु एवढ्यानें हें काम भागणार नाहीं. या बाबतींत कायदाच करून घेतला गेला पाहिजे. निदान जेवढा भाग अस्पृश्यतेला पोषक व माणुसकीला काळीमा फासणारा आहे तेवढा तरी अलबत् कायद्यानें घालविलाच पाहिजे. याचबरोबर दुसरी गोष्ट मी आपणांला नम्रतेनें सुचवीत आहें व ती ही कीं, मृतमांसाहार कायद्यानें मना करणें; कारण ज्या ठिकाणीं अस्पृश्य मृतमांसाहार सोडतात त्या ठिकाणच्या स्पृश्य वर्गांकडून त्यांना भयंकर

जुलूम सोसावा लागतो, अशीं प्रत्यक्ष उदाहरणें आहेत. तेव्हां ह्या बाबतींत कायदा झाल्यानें फार उत्तम होणार आहे. वास्तविक मृतमांसाहार हा अस्पृश्यांना ज्या स्थितींत ठेवले गेलें आहे, तीमुळें तो करणें हें अगदीं क्रमप्राप्तच होतें. कारण निर्वाहाचीं सारीं साधनें व दरवाजे या वर्गाला बंद केले गेले आहेत. त्यामुळेंच ही रूढी नष्ट होत नाहीं असें मला आढळून आलें आहें. अस्पृश्य वर्गानें एकतर धर्मांतर करावें किंवा स्पृश्य वर्गाविरूद्ध एकदम बंड करावें हा एकच मार्ग त्यांच्या उद्धाराचा आतां राहिलेला आहे. बंडाचा मार्ग अत्यंत खडतर आहे. इतर सर्व वर्गाला सामाजिक क्रांतीचा मार्ग पूर्ण मोकळा आहे. परंतु अस्पृश्यांचा प्रश्न अत्यंत बिकट आहे. येथून तेथून त्याच्या साऱ्या नाड्या एक जात स्पृश्यवर्गाच्या हातांत सांपडलेल्या आहेत. त्यामुळें यत्किंचित् देखील हालचाल करणें त्यांस मुष्कील झालेलें आहे. डॉक्टरसाहेब, शहराच्या परिस्थितींत ही गोष्ट विशेष आढळत नाहीं, परंतु खेड्यापाड्यांतून हें हृदयद्रावक दृश्य पाहावत नाहीं. रक्ताच्या बलिदानाशिवाय अस्पृश्यांचा मार्ग मोकळा होणें शक्य नाहीं, अशी माझी ठाम समजूत बनलेली आहे !

भाल्यांतील स्फुटें आपल्या पाहण्यांत आलीं असतीलच. त्याच्या या लिखाणाचा समाजावर कांहीं परिणाम होत नाहीं अशी समजूत करून घेणें हें अत्यंत धाडसाचें होय. हिंदुसमाजांतील फक्त शेंकडा एक अर्धा लोकच परिस्थितीचा विचार करीत आहेत. बाकी शेंकडा ९९ लोक भिक्षुकशाहीचे, ब्राह्मण्यांचे कट्टे उपासक आहेत. भाल्यासारख्यांचे लिखाण या लोकांना अत्यंत पोषक होतें. महाड-प्रकरणांत लोकांना फिर्याद करावयाला उद्युक्त केलें कोणीं? अर्थात् या भटांनींच. भाल्याचें त्या अगोदरचें स्फुट याला पूर्ण जबाबदार आहे. खरोखर "ब्राह्मण तेवढा हरामखोर" असें जे सत्यशोधक म्हणतात तें अगदीं रास्त आहे. ब्राह्मणाला स्वतःच्या वर्चस्वापलीकडे देश नको, धर्म नको, कांहीं नको. हिंदुस्थानला पूर्ण रसातळाला पोंचविणारा असा हा वर्ग आहे यांत तिळमात्र शंका नाहीं. अफगाणच्या अमीरावर लांबलचक अग्रलेख लिहिण्यांत श्रद्धानंद कर्त्यांना जसें डोकें खर्चावेंसें वाटलें, पेशवा पत्राचा निषेध करण्याकरितां जशा या राष्ट्रीय पुढाऱ्यांना सभा भरवाव्याशा वाटल्या, त्यांची जशी आवश्यकता वाटली तशी अद्याप अस्पृश्यांच्या बाबत कोणत्याही तऱ्हेची आवश्यकता या मात्रागमन्यांना वाटत नाहीं, यावरूनच येथून तेथून एकजात पाजी बदमाषांची भरती झालेली दिसत आहे,

एकंदर प्रकार पाहून माझें हृदय अत्यंत विदीर्ण होत आहे व जळत आहे. इकडील अस्पृश्यवर्गाची स्थिति अत्यंत शोचनीय आहे. पुढारी म्हणवून आपल्याच लोकांवर चरावें, अशा तऱ्हेचा कार्यक्रम इकडील कांहीं मंडळी करीत आहेत. येथील रा. शंभूराव हे तर आतां पूर्ण भिक्षुकशाहीच्या गोटांत अडकलेले आहेत. परवां श्री. जवळकर यांचें व्याख्यान झालें तेव्हां त्यांनीं सकटांसारखाच त्यांजवर कोटीक्रम लढविला. परंतु त्याचें अगदीं योग्य व समर्पक उत्तर श्री. जवळकरांनीं दिलें. ही मंडळी हूरळतात फार लौकर. यांना ब्राह्मणाचे कावे कळतच नाहींत. परवा पारसच्या परिषदेला त्यांनीं येथील पुढारी मामा जोगळेकर यांना अध्यक्ष केलें, ते परिषदेंत कुठें चहा प्याले. बस्स तेवढ्यावरून लगेच या वेड्यावीरांनीं त्यांना आपलें कैवारी बनवून टाकले. बरें माझ्यासारखा एकादा यांना सांगू लागला तर तें त्यांना पटतही नाहीं. खरोखर अशा गोष्टी पाहिल्या म्हणजे मोठा खेद होतो. मागें ज्या लासूरविषयीं आपण पत्रांतून (ब. भा.) हकीकत प्रसिद्ध केली होती (अस्पृश्यांच्या जुलुमाविषयीं) तेथें एक देऊळ आहे, तें बोर्डाचें आहे. देऊळ-प्रवेश करण्यासंबंधीं व त्याबद्दल जो होईल तो देहदंड सोसण्याची त्या लोकांची तयारी आहे. त्यांचा दोन वेळ मला निरोप आला आहे. ता. १६।१७ रोजीं मी तेथें जाणार आहें. काय हकीकत होईल तें कळवीनच. त्या भागांत ५।७ वर्गणीदारही मिळतील; २।३ जणांनीं कबूल केलें आहे. त्यांचीं नांवें लवकरच कळवितों. मी केलेलें अभिनंदन पत्रांतून जाहीर प्रसिद्ध करावें अशी माझी विनंति आहे. कळावें.

आपला नम्र,

दत्तात्रय रामचंद्र रारावीकर.

बहिष्कृत भारत.

नव्या वर्षापासून नवी योजना.

पुढील वर्षी बहिष्कृत भारतांतून **लोकहितवादीच्या निबंधांचे पुनर्मुद्रण होणार** आहे. हे निबंध किती सडेतोड व विचार-जागृति करणारे आहेत हें ज्यांनीं ते वाचले असतील त्यांनाच माहित. त्यांचा आस्वाद सर्वांना मिळावा म्हणून हे दुर्मीळ असलेले निबंध मोठ्या प्रयासानें आम्ही मिळविले आहेत. तसेंच **पुराणांचे संशोधन** या मथळ्याखालीं सहा शास्त्रें व अठरा पुराणें यांत काय काय भरलेलें आहें हें लोकनिदर्शनास आणणारी एक लेखमाला सुरू होणार आहे. हे दोन्ही विषय इतके महत्वाचे आहेत कीं समाज-सुधारणाप्रिय लोकांनीं ते वाचल्याशिवाय राहूं नये. या शिवाय नेहमीं प्रमाणें निरनिराळ्या विषयांवर निर्भीड लेख येतीलच, त्यांतल्या त्यांत **युरोपांतील पोपशाही व हिंदुस्थानांतील शंकराचार्य** ही लेखमाला वाचण्यासारखी होईल. तीन रुपयांत हा सौदा अगदीं सवंग आहे. तरी बहिष्कृत भारताचे वर्गणीदार होऊन तो पदरांत पाडून घ्यावा.

व्य. ब. भा

पोंच व अभिप्राय.

१ **हिंदी ख्रिस्ती पंचांग**—या पंचांगाचा तिसरा अंक आमच्याकडे भेटीकरितां व अभिप्रायाकरितां आला आहे. सदरहू पंचांगाचे संपादक देवदत्त नारायण टिळक हे आहेत. मिशनऱ्यांचे किंवा मिशनरी संस्थांचें सहाय्य घेतल्याशिवाय ख्रिस्ती समाजानें आपली कामें करावींत या मताचे रा. टिळक हे आहेत हे सर्वश्रुतच आहे. सदरहू पंचांग हें त्यांच्या त्या दिशेनें चालविलेल्या प्रयत्नाचें एक मूर्त स्वरूप आहे. पंचांग या दृष्टीनें तें फारच उत्तम तऱ्हेनें साधलेलें आहे. विशेषःरोजच्या मार्गावरील रोजचा उजेड या नांवाखालीं जी उद्बोधक वचनें दिली आहेत त्यांची निवड चांगल्याच तऱ्हेने करण्यांत आली आहें. त्यामुळें हें पंचांग जसें ख्रिस्ती समाजाला उपयोगी झालें आहे, तसेंच तें ख्रिस्ती नसलेल्या समाजालाही उपयोगी झालें आहे. सेतुबंधन या प्रकरणांत ख्रिस्ती समाजांतील उणीवा अगदीं गोड शब्दांत दाखवून दिल्या आहेत. एकंदरींत पंचांग संग्राह्य झालें आहे या बद्दल शंका नाहीं. पंचांगाची किंमतही अल्प म्हणजे आठ आणे ठेवण्यांत आली आहे.

२. **म. जोतीबा फुले**——सदरील छोटेखानी पुस्तक आमचे मित्र बी. व्ही. प्रधान यांनीं महात्मा जोतीबा फुले यांच्या शतसांवत्सरिक उत्सवा निमित्त प्रसिद्ध केलेल्या इंग्रजी चरित्राचें भाषांतर आहे. वऱ्हाडचे सुप्रसिद्ध सत्य शोधक कार्यकर्ते रा. पंढरीनाथ पाटील यांनीं जें म. जोतीबाचें विस्तृत चरित्र प्रसिद्ध केलें आहे त्यांतील ठळक ठळक गोष्टींचा व उपसंगांचा अनुवाद त्यांत केला आहे. वरील मोठें पुस्तक ज्यांना परवडत नसेल त्यांना म. जोतिबाची कामगिरी समजून घेण्यास या पुस्तकाची फार मदत होईल. सदरील पुस्तक नागपूर येथील समता प्रवर्तक समाजतर्फे प्रसिद्ध करण्यांत आलें आहे. किंमत एक आणा छपाई अगदी सुबक आहे. हें पुस्तक वाचण्यालायक झालें आहे.

३ **सुलभ प्रसुति प्रयोग**—सदरहु पुस्तकांत अडलेल्या गरोदर स्त्रियांस सुखकर रितीनें प्रसूत होतां येईल अशा प्रकारचे नऊ औषधीउपाय रा. जे. एम. कर्लेकर यांनी संग्रहीत करून छापलें आहेत. प्रसूतीच्या बाबतींत स्त्रियांना किती त्रास होतों हें काहीं सांगण्याची जरूरी नाहीं. या त्रासातून सुलभ रितीनें त्यांची सुटका व्हावी म्हणून मोठमोठ्या शहरीं प्रसुतीगृहें उघडण्यांत आलीं आहेत. तशी सोय खेडेगावीं अजून झाली नाहीं व होणे शक्यही नाहीं. अशा लोकांना आपल्या भारत खंडांतील दिव्य वनस्पतींच्या विलक्षण सामर्थ्यांवर अवलंबून राहावे लागणार आहे. त्या सर्वांना हे पुस्तक अत्यंत उपयुक्त ठरेल यांत शंका नाहीं.

४ **राम गणेश गडकरी** :—ले. श्री. भास्कर र. कद्रेकर (प्र. गोविंदाग्रज मंडळ, दादर किं. २ आणे.) हें चिमुकलें कै. कविवर्य गडकरी यांचे चरित्र गेल्या महिन्यांत प्रसिद्ध झालें. श्री. कद्रेकर यांनीं चिमुकले पण चटकदार असें चरित्र लिहून दिवंगत कविवर्याच्या सर्व साधारण लिखाणांचा भर विशेषकरून सामाजिक प्रश्नांवरच होता हें प्रामुख्यानें प्रदर्शित केलें आहे. प्रथम व नंतर ह्या प्रकरणांत सध्यांच्या वाङ्मयाची अवस्था व गडकऱ्यांच्या टिकाकारांस थोडक्यांत उत्तर देण्याचा प्रयत्न केला आहे. चरित्र लहानच आहे पण त्यांत बरेंच कार्य घडून आल्यासारखें वाटतें. महाराष्ट्र शारदा भक्तांनीं हें चिमुकले पुस्तक अवश्य वाचून पहावें. श्री. कद्रेकर यांनी हा अल्प प्रयत्न यशस्वी करून वाङ्मयसेवेच्या कामगिरीस स्वतंत्रपणे सुरवात केल्याबद्दल आम्हीं त्यांचे अभिनंदन करितों.

अनुक्रमणिका

आजकालचे प्रश्न पृ. १
१ महाड परिषदेवरील आक्षेप.
२-५ मनुस्मृति कां जाळली.
६-१० सत्याग्रह कां थांबविला.
११ स्वराज्यवाद्यानें सत्यशोधक बनले पाहिजे.
१२ पुणें म्युनिसीपालीटीची निवडणूक व अस्पृश्यांचे उमेदवार.

अग्रलेख पृ. १२
बहिष्कृत भारताचें ऋण हें लौकिक ऋण नव्हे काय?

आत्मपरिचय पृ. २२
१ महाडची सत्याग्रह परिषद. पृ. ५
२ चवदार तळ्याचा दावा. पृ. १९
३ श्रीक्षेत्र त्र्यंबकेश्वरची सभा. पृ. २२
४ बहिष्कृत भारत प्रेसफंडास मदत. पृ. २३
५ देणगी. पृ. २३

पोंच व अभिप्राय. पृ. २४

धर्मसंस्थापनेचे नर । ते ईश्वराचे अवतार.

महाड सत्याग्रह परिषद.

ता. २५ माहे डिसेंबर १९२७

अध्यक्ष :-डॉ. भीमराव रा. आंबेडकर,

एम. ए., पी. एच. डी., डि. एस. सी., बार-अॅट-लॉ,
एम. एल. सी.

अध्यक्षाचें भाषण

सद्गृहस्थहो ! सत्याग्रह कमिटीच्या आमंत्रणास मान देऊन आपण आज येथें आलांत, यावद्दल कमिटीचा अध्यक्ष या नात्यानें मी आपणां सर्वांचें स्वागत करतों.

आपल्यापैकीं पुष्कळ जणांना आठवत असेल कीं, आपण सर्व मिळून गेल्या मार्च महिन्याच्या १९ व्या तारखेस येथील चवदार तळ्यावर गेलों होतों. आपल्याला तळ्यावर जरी महाडच्या स्पृश्य लोकांनी हरकत केली नव्हती, तरी त्यांची या कामी हरकत आहे, हें त्यांनीं मागाहून मारामारी करून आपणांस जाणविलें. त्या मारामारीचा शेवट ज्या रितीनें व्हावयाचा त्या रितीनें झाला. मारामारी करणाऱ्या स्पृश्य लोकांस चार चार महिन्याची सक्त मजुरीची शिक्षा झाली. व ते लोक आज तुरुंगांत आहेत. गेल्या ता. १९ मार्च रोजीं जर आपल्याला अडथळा झाला नसता तर आपला ह्या तळ्यावर पाणी भरण्याचा हक्क स्पृश्य लोकांस मान्य आहे असें शाबीत झालें असतें व आपणास आजचा हा उपक्रम करावा लागला नसता. परंतु दुर्दैवानें तसें झालें नाहीं. म्हणून आजची ही सभा बोलावणें भाग पडलें आहे. महाडचें हें तळें सार्वजनिक आहे. महाड येथील स्पृश्य लोक इतके समजूतदार आहेत कीं, ते आपणच या तळ्याचें पाणी नेतात असें नव्हे, तर कोणत्याहि धर्माच्या माणसाला त्या तळ्याचें पाणी भरण्यास त्यांनीं मुभा ठेविली आहे. व त्याप्रमाणें मुसलमानादि परधर्मीय लोकही या तळ्याचें पाणी नेतात. मानव योनीपेक्षां कमी मानलेल्या पशुपक्ष्यादि योनींतील जीवजंतूंस या तळ्यावर पाणी पिण्यास ते हरकत करीत नाहींत. इतकेंच नव्हे तर अस्पृश्यांनी बाळगिलेल्या जनावरांना देखील ते खुशाल पाणी पिवूं देतात. स्पृश्य हिंदुलोक दयेमायेचे माहेर घर आहेत. ते कधीं हिंसा करीत नाहींत व कोणाचा छळ करीत नाहींत. उष्टया हातानें कावळा न हाकणाऱ्या कृपण व स्वार्थी लोकांचा हा वर्ग नाहीं. साधु संतांची व याचकांची झालेली बेसुमार वाढ ही त्यांच्या दातृत्वाची जागती जोत साक्ष आहे. परोपकार हें पुण्य आणि परपीडा हें पाप अशी त्यांची वागणूक आहे. इतकेंच नव्हे तर " दिधलें दुःख परानें उसनें फेडूं नयेचि सोसावें। " हा त्यांचा स्वभावधर्म आहे आणि म्हणूनच गाईसारख्या निरुपद्रवी प्राण्याला जसे ते दयेनें वागवितात तसे सर्पासारख्या उपद्रवी कृमी कीटकांचीहि ते रक्षा करतात. अर्थात् ' सर्व भूतिं एक आत्मा ' असें त्यांचें शील आहे. असे हे स्पृश्य लोक आपल्याच धर्मातील कांहीं माणसांना त्याच चवदार तळ्यांतील पाणी घेण्यास बंदी करितात ! ! तेव्हां आपणांसच ते बंदी कां करितात असा प्रश्न कोणाच्याही मनांत उद्भवल्याखेरीज राहणार नाही. या प्रश्नाचें उत्तर काय आहे हें सर्वानींच नीट समजून घेणें अत्यंत जरूरीचें आहे. त्याशिवाय आजच्या सभेचें महत्त्व पूर्णपणें आपल्या लक्षांत येईल असें मला वाटत नाहीं. हिंदु लोकांचे शास्त्रपरत्वें चार, पण रूढीपरत्वें पांच वर्ण आहेत, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र व अतिशूद्र. वर्णव्यवस्था हा हिंदुधर्माच्या यम नियमाचा पहिला नियम आहे. त्याच धर्माच्या यमनियमाचा दुसरा नियम असा आहे कीं, हे वर्ण असमान दर्जाचे आहेत. एकापेक्षा दुसरा हलका अशी त्यांची उतरती मालिका आहे. या यमनियमाप्रमाणें नुसते दर्जे ठरून गेले आहेत, इतकेंच नव्हे तर कोण कोणत्या दर्जाचा आहे हें ओळखितां यावें म्हणून प्रत्येक वर्णाची मर्यादा ठरवून टाकिलेलीं आहे. हिंदुधर्मांत बेटीबंदी, रोटीबंदी, लोटीबंदी व भेटीबंदी या परस्परांतील नुसत्या सहवासाच्या मर्यादा आहेत, असा सर्वसाधारण समज आहे. पण हा समज अपुरा आहे, कारण या पंचप्रकारच्या बंदी या सहवासाच्या मर्यादा तर आहेतच, पण त्या असमान दर्जाच्या लोकांना त्यांचा दर्जा कोणता हें दर्शविण्याकरितां घातलेल्या आहेत. अर्थात् या सहवासाच्या मर्यादा म्हणजे असमानतेची चिन्हें आहेत. जसें डोक्यावर मुकुट असला म्हणजे तो राजा समजला जातो, हातांत धनुष्य असलें म्हणजे तो क्षत्रिय ओळखला जातो तसेंच ज्याला या पंचबंदापैकीं कोणताच धरबंद नाहीं तो वर्ग सर्वांत श्रेष्ठ मानला जातो. व ज्याला या चारी बंदांनी बांधून टाकलें आहे त्या वर्गाचा दर्जा सर्वांत हीन मानला जातो. या पंचबंद्या कायम राखण्यासाठी जी एवढी धडपड करण्यांत येते ती एवढ्याच करितां कीं, तसें झाल्यानें धर्मानें ठरवून दिलेली असमानता मोडून तिच्याऐवजीं समता प्रस्थापित होईल. महाडचे स्पृश्य लोक अस्पृश्य लोकांना चवदार तळ्याचें पाणी पिऊ देत नाहींत याचें कारण अस्पृश्यांनी स्पर्श केला असतां, तें पाणी नासेल किंवा त्याची वाफ होऊन तें नाहीसें होईल अशामुळे नव्हे. अस्पृश्यांना ते पिवूं देत नाहींत याचें कारण हेंच कीं शास्त्रांनीं असमान ठरविलेल्या जातींना आपल्या तळ्यांत पाणी भरूं देऊन त्या जाती आपल्या समान आहेत असें मान्य करण्याची त्यांची इच्छा नाहीं. सद्गृहस्थ हो ! आपण आरंभिलेल्या या झगड्याचा भावार्थ काय आहे, हें यावरून आपणांस कळेलच. सत्याग्रह कमिटीनें आपणांस महाडला बोलाविलें आहे तें महाडच्या चवदार तळ्याचें पाणी पिण्याकरितां बोलाविलें आहे, असा आपला समज होऊं देऊ नका. चवदार तळ्याचें पाणी प्याल्यानें तुम्ही आम्हीं अमर होऊं अशांतला कांहीं भाग नाहीं. आजपावेतों चवदार तळ्याचें पाणी प्यालों नव्हतों तरी तुम्हीं आम्हीं कांहीं मेलों नव्हतों. चवदार तळ्यावर जावयाचें तें केवळ त्या तळ्याचें पाणी पिण्याकरितां जावयाचें नाहीं. इतरांप्रमाणें आम्हीही माणसें आहोंत हें सिद्ध करण्याकरितांच त्या तळ्यावर आपणांस जावयाचें आहे. म्हणजे

ही सभा समतेची मुहूर्तमेढ रोविण्यासाठींच बोलाविण्यांत आली आहे

हे उघड आहे.

या दृष्टीनें या सभेचा विचार केला असतां ती अपूर्व आहे, याबद्दल कोणासही शंका वाटणार नाही, अशी माझी खात्री आहे. आजच्या प्रसंगास या हिंदुस्थानच्या इतिहासांत तिला तोड सांपडेल असें मला मुळींच वाटत नाही. याच तोडीची पूर्वकालीं भरलेली दुसरी सभा आपण शोधू लागलों तर आपल्याला युरोप खंडांतील फ्रान्स देशाच्या इतिहासांत शिरावें लागेल. १३८ वर्षापूर्वी फ्रान्स देशांतील सोळाव्या लुई राजाने तारीख २४ जानेवारी सन १७८९या दिवशी एक आज्ञापत्र काढून आपल्या राज्यांतील प्रजेच्या प्रतिनिधींची अशीच एक सभा बोलाविली होती.या फ्रेंच राष्ट्रीय सभेच्या नांवानें कांहीं इतिहासकार खडे फोडतात. या सभेनें फ्रान्स देशाच्या राजाराणीस सुळी दिलें; वरिष्ट वर्गास सळो का पळोसें करून त्यांची कत्तल केली व उरले त्यांना देशोधडीस लाविलें. श्रीमंतांची मालमत्ता जप्त केली व १५ वर्षांहून अधिक सान्या युरोपखंडांत यादवी माजवून ठेवली. असा त्यांचा या फ्रेंच राष्ट्रीय सभेवर आरोप आहे. माझ्यामतें हा ठपका अस्थानीं आहे, इतकेंच नव्हे तर अशा इतिहासकारांना या फ्रेंच राष्ट्रीय सभेनें जी कामगिरी केली तिचें खरें इंगीत कळलें नाहीं असेंच म्हणावें लागतें. या सभेच्या कामगिरीमुळें फ्रान्स देशाचेंच कल्याण झालें आहे असें नव्हे, तर सान्या युरोपखंडाचें कल्याण झालें आहे. आज युरोपियन राष्ट्रें सुख व समृद्धी भोगीत असतील त्याला कारण एकच. व तें हें कीं या १७८९ साली भरलेल्या क्रांतिकारक फ्रेंच राष्ट्रीय सभेनें समाजसंघटनेचीं जीं तत्वें विस्कळीत व निर्माल्यवत झालेल्या तद्कालीन फ्रेंच राष्ट्रापुढें मांडली व त्यावर तीं जबरीनें लादली तींच तत्वें युरोपखंडानें मान्य केली व आचारांत आणली.

या फ्रेंच राष्ट्रीय सभेचें महत्व व तिच्या तत्वांची महती कळण्याकरितां त्या काळची फ्रेंच समाजाची परिस्थिति ध्यानांत घेतली पाहिजे. आपला हा हिंदु समाज वर्णाश्रम धर्मावर रचण्यांत आला आहे हें आपणा सर्वांस विदित आहेच. तशाच प्रकारची वर्णश्रमव्यवस्था फ्रान्स देशामध्येंही सन १७८९ सालीं होती. फरक इतकाच कीं, फ्रेंच समाज हा त्रैवर्णीकांचा होता. हिंदुसमाजाप्रमाणें फ्रेंच समाजांतही ब्राह्मण वर्ण होता, व क्षत्रिय वर्णही होता. मात्र फ्रेंच समाजामध्यें वैश्य, शूद्र व अतिशूद्र असे तीन निरनिराळे वर्ण न करितां तिघांचा मिळून एकच तृतीय वर्ण करण्यांत आला होता. हा फरक अगदीं गौण आहे. महत्वाची गोष्ट ही कीं, हिंदु समाज व फ्रेंच समाज या उभय समाजांत वर्णाश्रमव्यवस्था सारखीच होती. वर्णव्यवस्थेमुळें उभयतांत उत्पन्न होणारी भिन्नता एवढेंच काय तें साम्यतेच्या दृष्टीनें ध्यानांत घेण्यासारखें आहे असें नाहीं. तर वर्णव्यवस्थेंतील असमानताही फ्रेंच समाजांत होती. फ्रान्स देशांत या असमानतेचे स्वरूप निराळ्या प्रकारचें होतें. तेथें परस्पर वर्णांतील असमानता आर्थिक स्वरूपाची होती पण ती तितक्याच तीव्र प्रकारची होती. एकूण लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं,

आजच्या या आपल्या सभेंत व फ्रान्समधील व्हरसाय मुक्कामीं ता. ५ मे सन १७८९ रोजीं भरलेल्या फ्रेंच लोकांच्या क्रांतीकारक राष्ट्रीय सभेंत अत्यंत मोठें साम्य आहे.

त्यांच्या परस्परांतील परिस्थितींत साम्य दिसतें इतकेच नव्हें तर त्यांच्या ध्येयांतही पुष्कळसें साम्य आहे. फ्रेंच लोकांची ती सभा फ्रेंच समाजाची संघटना करण्यास्तव बोलाविण्यांत आली होती. आजची ही सभा हिंदुसमाजाचें संघटन करण्यासाठी बोलाविण्यांत आलेली आहे. अर्थांत ही संघटणा कोणत्या तत्वावर करण्यांत यावी याची चर्चा करण्यापूर्वी या फ्रेंच लोकांच्या सभेनें फ्रान्स देशाची संघटणा करण्याकरितां कोणते धोरण स्विकारिलें व कोणत्या तत्वांचा आधार घेतला याची बूज आपण सर्वांनी करून घेतली पाहिजे. या फ्रेंच सभेचा व्याप आपल्या आजच्या सभेच्या व्यापापेक्षां पुष्कळच विस्तृत असा होता. फ्रेंच लोकांच्या या सभेस राजकीय, सामाजिक व धार्मिक असें त्रिविध प्रकारचें संघटन करावयाचें होतें. आपल्याला फक्त सामाजिक व धार्मिक संघटना कशी होईल याचाच विचार करणें अवश्य आहे. आपणांस राजकीय संघटणांशीं तूर्त कर्तव्य नसल्यामुळें धार्मिक व सामाजिक संघटणेचे बाबतींत या फ्रेंच सभेनें काय केलें एवढेंच काय तें आपणांस पहावयाचें आहे. या फ्रेंच सभेने सामाजिक व धार्मिक संघटणेचे बाबतींत जें धोरण ठेविलें होतें तें धोरण कोणत्या प्रकारचें होतें हें या सभेनें जें तीन महत्वाचे जाहीरनामे काढले त्यावरून कोणासही उघड दिसून येणार आहे. पहिला जाहीरनामा ता. १७ जून १७८९ रोजीं काढण्यांत आला. तो जाहीरनामा फ्रान्स देशांतील वर्णाश्रम धर्मासंबंधानें होता. पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें फ्रेंच समाज त्रैवर्णिक होता. या जाहीरनाम्यानें हा त्रैवर्णिक समाज मोडून सान्या समाजाचा एकवर्ण करण्यांत आला. इतकेंच नव्हे तर राजकीय सभागृहांत या त्रैवर्णिकांसाठी ज्या निरनिराळ्या जागा राखण्यांत आल्या होत्या, त्या खालसा करण्यांत आल्या. दुसरा जाहीरनामा धर्मोपदेशकासंबंधानें होता. पुरातन रूढीप्रमाणें हे धर्मोपदेशक नेमणे किंवा काढणे हें राष्ट्राच्या स्वाधीन नसून, पोपसारख्या परदेशीय धर्माधिकान्याची मिरास होऊन बसली होती. ज्यांस धर्मोपदेशक पोप नेमील तो धर्मोपदेशक होत असे; मग, ज्यांना हा धर्मोपदेशक धर्माचा उपदेश करणार त्यांच्या दृष्टीनें तो त्या अधिकारास लायक असो किंवा नसो! या जाहिरनाम्यानें धर्माधिकारी वर्गाचें स्वयंभूपण नाहींसें करण्यांत आलें व हा पेशा कोणी करावा, त्याला लायक कोण व नालायक कोण, त्याला वेतन द्यावयाचें किंवा न द्यावयाचें, वगैरे गोष्टी ठरविण्याचा अधिकार फ्रेंच राष्ट्राला देण्यांत आला. तिसरा जाहीरनामा राजकीय, आर्थिक अथवा धार्मिक व्यवस्थेसंबंधी नव्हता. तो सर्वसाधारण असून हरएक प्रकारची सामाजिक व्यवस्था, कोणत्या तत्वाच्या पायावर उभारली जावी, यासंबंधाचा होता. त्या दृष्टीनें हा जाहीरनामा या तीनही जाहीरनाम्यात अत्यंत महत्वाचा असा जाहीरनामा आहे. किंबहुना त्यास या सर्व जाहीरनाम्यांचा राजा आहे, असे म्हटलें तरी चालेल. हा जाहीरनामा जन्मसिद्ध मानवी हक्कांचा जाहीरनामा या नांवानें सर्व जगतीतलावर सुप्रसिद्ध होऊन राहिला आहे. तो जाहिरनामा नुसत्या फ्रान्स देशाच्या इतिहासांतील एक अपूर्व अशी चीज आहे; इतकेंच नव्हे तर सान्या सुधारलेल्या राष्ट्रांच्या इतिहासांत तो अपूर्व होऊन राहिला आहे. कारण या सभेचें अनुकरण करून युरोपांतील दरेक राष्ट्रानें आपल्या राज्यव्यवस्थेंत त्याला अधिष्ठान दिलें आहे. वास्तव त्यानें नुसत्या फ्रान्स देशांतच क्रान्ति केली नाहीं, तर सर्व जगांत क्रान्ति केली, असें म्हणण्यास मुळींच हरकत नाही. या जाहीरनाम्याची एकंदर १७ कलमें आहेत. त्यांपैकीं खालील कलमें महत्वाचीं आहेत.

(१) सर्व माणसें जन्मतः समान दर्जाची आहेत; व तीं मरेपर्यंत समान दर्जाचींच राहतील. लोकहिताकारणेंच त्यांच्या दर्जात अंतर करतां येईल. येरवी, त्यांचा समान दर्जा तसाच कायम राहिला पाहिजे.

(२) वरील जन्मसिद्ध मानवी हक्क कायम रहावेत हाच राजकारणाचा अंतिम हेतु असला पाहिजे.

(३) अखिल प्रजा ही सर्वाधिकाराची मायभूमि आहे. कोणत्याही व्यक्तीचें, समुदायाचें अगर वर्गाचे विशिष्ट हक्क जर ते प्रजेनें दिले नसतील तर ते इतर कशाच्याही आधारावर–मग तो आधार राजकारणाचा असो, धर्मकारणाचा असो–मान्य केले जाणार नाहींत.

(४) कोणत्याही व्यक्तीला आपल्या जन्मसिद्ध हक्काप्रमाणें वागण्यास पूर्ण स्वातंत्र्य आहे. त्यावर जर मर्यादा घालण्यांत आली तर ती दुसऱ्या व्यक्तीला तिचा जन्मसिद्ध हक्क उपभोगण्यास अवसर मिळावा, इतक्यापुरतीच घालतां येईल. व ती मर्यादा कायद्यानें ठरविली जाईल. ती धर्मशास्त्राच्या आधारानें किंवा इतर कशाच्याही आधारानें ठरविली जाणार नाहीं.

(५) जेवढ्या गोष्टी समाजास विघातक होतील तेवढ्याच गोष्टी करण्याची कायद्यानें बंदी केली जाईल. जी गोष्ट कायद्यानें मना केली नसेल ती करण्यास सर्वांना मुभा असावी. तसेंच जी गोष्ट करणें कायद्यानें अवश्य ठरविली नसेल ती गोष्ट करावयास कोणासही भाग पाडलें जाऊं नये.

(६) कायदा म्हणजे अमूक एका वर्गानें ठरविलेली बंधनें नव्हे. तो कोणत्या प्रकारचा असावा, हें ठरविण्याचा हक्क सर्व प्रजेस अगर तिच्या प्रतिनिधीस आहे. हा कायदा संरक्षक असो अगर शासनात्मक असो, तो सर्वांस सारखाच असला पाहिजे. आणि सर्वांची समानता या तत्वाच्या आधारावरच सर्व प्रकारची व्यवस्था उभारणें न्याय्य असल्यामुळें सर्व व्यक्ती कोणत्याही प्रकारच्या मानसन्मानास, अधिकारास, व्यवसायास सारखीच पात्र आहेत. या बाबतींत जर काहीं भेदाभेद झाला तर तो केवळ व्यक्तींतल्या गुणभेदामुळेंच होऊं शकेल. जन्मामुळें होऊं शकणार नाहीं.

आजच्या या आपल्या सभेनें या फ्रेंच राष्ट्रीय सभेची प्रतिमा आपल्या डोळ्यांपुढें ठेविली पाहिजे, असे मला वाटतें. व तिनें जो मार्ग फ्रेंच राष्ट्राच्या संवर्धनासाठीं आंखून ठेवला व जो मार्ग सर्व सुधारलेल्या राष्ट्रांनी मान्य केला, तोच मार्ग हिंदुसमाजाच्या संवर्धनासाठीं या सभेनें आंखला पाहिजे व बेटीबंदीपासून भेटीबंदीपर्यन्त वर्णाश्रमाच्या चौकटीचे हे खिळे उडवून हिंदुसमाजाचा एक वर्ण केला पाहिजे. त्याशिवाय अस्पृश्यता जाणार नाहीं व समताहि प्रस्थापित होणार नाहीं.

आतां आपणापैकीं कांहीं जणांना असें वाटेल कीं, आपण अस्पृश्य आहोंत तेव्हां आपली लोटीबंदी व भेटीबंदी गेली म्हणजे पुरे. वर्णव्यवस्थेशीं आपणास कर्तव्य नाही; ती आहे तशी राहिली तर हरकत काय आहे? पण तो समज माझ्या मतें अगदीं चुकीचा आहे. वर्णाश्रम कायम राखला व नुसती अस्पृश्यता घालविण्याचें धोरण ठेवलें तर आपलें ध्येय अगदींच हलके आहे असे लोक म्हणतील. मनुष्यमात्राच्या उद्धारासाठीं जशी बाह्य प्रयत्नांची जरूरी असते तशी वासनेचीही जरूरी असते. किंबहुना वासनेशिवाय माणसाच्या हातून प्रयत्न होईल किंवा नाहीं, याची शंका आहे. यास्तव मोठा प्रयत्न करावयाचा असला तर तेवढी मोठी वासनाही ठेविली पाहिजे. वासना धरतांना आपणांस ती तृप्त करतां येईल किंवा नाहीं याची लाज किंवा भय बाळगण्याचें कांहीं कारण नाहीं. लाज असावयाची ती फक्त लहान वासना धरल्याची. मोठी वासना धरल्यामुळें अपयश पदरीं आलें याची लाज वाटावयास नको. अस्पृश्यता गेल्यानें आज जे आपण अतिशूद्र आहोंत ते शूद्र होऊं; पण अतिशूद्राचे शूद्र होणें यांत अस्पृश्यता समूळ गेली असें म्हणतां येईल काय ? अस्पृश्यता निवारण्यासाठीं भेटीबंदी लोटीबंदी मोडण्यासारखी लहान वासना ठेवून जर आपलें कार्य भागतें म्हणजे अस्पृश्यता जाती, तर वर्णव्यवस्था मोडा असा आग्रह धरण्यास मी आपणांस सुचविलें नसतें. सदगृहस्थहो ! आपल्याला ठाऊक आहे कीं, सापाला मारावयाचा झाला तर त्याच्या शेपटीवर मारून चालत नाहीं. त्याचें तोंड ठेचावें लागतें. कोणत्याहि उपसर्गकारी कारणाचा नाश करावयाचा झाला तर त्याचें मूळ कशांत आहे, हें शोधून काढून त्या मुळावर घाव घातला पाहिजे.

कोणाचें मरण कशांत आहे हें ओळखूनच त्यावर मारा करावयाचा असतो.

भीमानें दुर्योधनाच्या मांडीवर गदा घातली म्हणून दुर्योधन मेला. ती त्याच्या डोक्यावर घातली असती तर तो मेला नसता. कारण दुर्योधनाचें मरण त्याचें मांडीत होतें, डोक्यांत नव्हते. शारीरिक रोगाचें मरण कशात आहे याची पूर्ण जाणीव न झाल्यामुळें, रोगपरिहार करण्याकरितां वैद्यनें केलेले प्रयत्न कसे निष्फळ ठरतात याचीं जशीं अनेक उदाहरणें सापडतात, तशीच सामाजिक रोगाचें निदान कशांत आहे याची पूर्ण जाणीव न झाल्यामुळें तो परिहार करण्याकरितां केलेले प्रयत्न निष्फळ झाल्याची उदाहरणें इतिहासांत नमूद नाहींत व त्यामुळें ती आपणांस वाचावयास सापडत नाहींत. तथापि तशा प्रकारचें जें एक उदाहरण माझ्या वाचनांत आलें आहे, त्याचा मी आपणांस परिचय करून देत आहें. युरोपांतील एका प्राचीन रोमन नांवाच्या राष्ट्रांत प्याट्रिशियन व प्लेबियन असे दोन वर्ग होते. पैकीं प्याट्रीशियन हे उच्च वर्णाचे व प्लेबियन हे कनिष्ट वर्णाचे मानले जात असत. प्याट्रीशियन लोकांच्या हातांत सर्व सत्ता होती व ते या सत्तेच्या जोरावर प्लेबियन लोकांस अतिशय वाईट रीतीनें वागवीत असत. या त्रासांतून मुक्त व्हावें म्हणून त्यांनी ऐक्याच्या जोरावर असा आग्रह धरला कीं, मन मानेल तो कायदा अशी बेबंदशाही न ठेवतां सर्वांच्या माहितीकरितां व न्यायाच्या सोईकरितां कायदे लिहून ठेवण्यांत यावेत. त्यांचे प्रतिपक्षी जे प्याट्रीशीयन लोक यांनी तें मान्य केले व त्याप्रमाणें बारा कायद्यांचा एक लेखी तक्ता तयार करण्यांत आला. पण तेवढ्यानें त्या गांजलेल्या प्लेबीयन लोकांचा त्रास वांचला नाहीं. कारण कायद्याची अंमलबजावणी करणारे अधिकारी सारे प्याट्रीशीयन वर्गाचे होते; इतकेंच नव्हे तर रोमनराष्ट्राचा मुख्य अधिकारी ज्याला ट्रायब्यून असें म्हणत तो प्याट्रीशीयन वर्गाचाच असे. तेणें करून कायदे जरी सारखेच असले तरी त्यांची अंमलबजावणी करतांना पक्षपात झाल्याशिवाय राहत नसे. तेव्हा शेवटचा उपाय म्हणून त्यांनीं प्याट्रीशीयन लोकांजवळ अशी मागणी केली कीं रोमन राष्ट्राचा कारभार एका ट्रायब्यूनच्या हातीं राहण्यापेक्षां तो दोघा ट्रायब्यूनांच्या हातीं असावा व त्यांपैकी एक प्याट्रीशीयन लोकांनीं निवडून द्यावा व दुसरा प्लेबीयन लोकांनी निवडून द्यावा. ही देखील मागणी प्याट्रीशीयन लोकांनी कबूल केली. व प्लेबीयन लोकांना, साऱ्या क्लेशाचें निवारण झालें असें वाटून आनंद झाला. परंतु त्यांचा आनंद फार दिवस टिकला नाहीं. रोमन जनतेचा असा प्रघात असे कीं कोणतीहि गोष्ट तिच्या डेल्फी नांवाच्या ग्राम देवतेस मान्य झाल्याशिवाय ती करावयाची नाही त्याप्रमाणें ट्रायब्यून जरी निवडला पण तो या देवतेला मान्य झाला नाहीं, तर त्याची निवडणूक रद्द समजून देवतेला पसंत पडेल असा दुसरा निवडावा लागत असे. देवतेला कोणती गोष्ट आवडते किंवा कोणती आवडत नाहीं हें ठरविण्याकरितां कौल लावण्याचें काम ज्या पुरोहिताचें असे तो रोमन लोकांत

ज्या अनेक लग्नाच्या पद्धती असत, त्यांपैकीं कानफेराशियो पद्धतीनें ज्यांचें लग्न झालें असेल अशा आई बापाच्या पोटीं जन्मला असला पाहिजे असा शास्त्रार्थ असे. कानफेराशियो पद्धतीने लग्न करण्याची चाल फक्त प्याट्रीशीयन लोकांपुरतीच होती. म्हणून या डेल्फी देवाचा पुरोहित प्याट्रीशीयन वर्गातलाच असे. या पुरोहिताच्या कारवाईमुळें शेवट असा झाला कीं, प्लेबीयन लोकांनीं आपला कट्टाभिमानी असा एकादा पुरुष ट्रायब्यून निवडला तर देवता कौल देत नसे. ट्रायब्यूनच्या दर्जासाठीं प्लेबीयन लोकांनीं निवडलेला पुरुष जर प्याट्रीशीयन लोकांच्या ताटाखालचें मांजर असला तरच ती देवता त्याला पसंत करून त्याला अधिकारारूढ होण्याची संधी प्राप्त होत असे. ट्रायब्यून निवडण्याचा अधिकार मिळवून प्लेबीयन लोकांनीं काय साधलें ? कांहींच नाहीं असेंच उत्तर देणें भाग पडते. हा त्यांचा प्रयत्न निरर्थक ठरला याचें मुख्य कारण हेंच की रोगाचें मरण कशांत होतें हें त्यांनीं पूर्णपणें जाणून घेतलें नाहीं. तें जर त्यांना कळलें असतें तर आपला ट्रायब्यून असावा अशी मागणी करतांनाच पुरोहित कोण असावा हाहि प्रश्न त्यांनीं सोडवून घेतला असता. रोगाचें मरण नुसतें ट्रायब्यून मागण्यांत नव्हतें. तें पुरोहितपण वळकावण्यांत होतें हें त्यांनीं जाणलें नाहीं. आपणहि अस्पृश्यतानिवारणाचा उपाय शोधीत असतांना या रोगाचें मरण कशांत आहे याची पूर्ण चौकशी केली पाहिजे. नाहींतर आपलेंहि संधान चुकण्याचा संभव आहे.

नुसती भेटीबंदी किंवा लोटीबंदी गेली म्हणून अस्पृश्यता गेली असें मानण्याचा मूर्खपणा करूं नका.

या बाबतींत एक गोष्ट ध्यानांत घेतली पाहिजे, ती ही कीं लोटीबंदी व भेटीबंदी उठल्यानें समूळ अस्पृश्यता जात नाहीं. या दोहींमुळें फार फार तर घराबाहेरची अस्पृश्यता जाईल. पण घरांतल्या अस्पृश्यतेला कांहीं धका लागत नाहीं. दारांतल्या अस्पृश्यतेबरोबर घरांतली अस्पृश्यता आपणास घालवावयाची असल्यास बेटीबंदी उठविली पाहिजे.त्याशिवाय दुसरा इलाज नाहीं. दुसऱ्या दृष्टीनें विचार केला तरी अखेर बेटीबंदीचा उठावा करणें हाच खरी समता प्रस्थापित करण्याचा मार्ग ठरतो. कोणासहि कबूल करावें लागेल कीं, मुख्य भेद लोपला कीं पोटभेद आपोआप लोपतातच. परंतु पोटभेद लोपले तर मुख्य भेद लोपेलच असें मात्र होत नाहीं; रोटीबंदी, लोटीबंदी व भेटीबंदी ह्या साऱ्या बंद्या एका बेटीबंदीमुळें उद्‌भवल्या आहेत. ती उठली कीं, बाकीच्यांना उठविण्याचा प्रयत्न करावयास नको; त्या आपोआप उठतातच. माझ्यामतें बेटीबंदीचा बांध फोडणें ह्यांतच खरें अस्पृश्यतानिवारण आहे व त्यामुळेंच खरी समता प्रस्थापित होणार आहे. आपणांस जर अस्पृश्यता नष्ट करावयाची असेल तर अस्पृश्यतेचें मूळ बेटीबंदींत आहे हें आपण ओळखिलें पाहिजे व आपला आजचा हल्ला जरी लोटीबंदीवर असला तरी त्याचा मारा अखेर बेटीबंदीपर्यन्त भिडवला पाहिजे. त्याशिवाय अस्पृश्यता ही मुळासकट उपटली जाणार नाहीं.

हें कार्य कोण तडीस नेऊं शकेल ?

तें ब्राह्मण वर्ग पार पाडूं शकणार नाहीं हें कोणास उघड करून सांगावयास नको. जोंपर्यन्त वर्णव्यवस्था कायम आहे तोंपर्यन्तच ब्राह्मणवर्गाचें श्रेष्ठपण कायम आहे. कोणालाही आपले श्रेष्टपणाचे अधिकार सोडणें शक्य नाहीं. कोणीही आपखुषीनें आपल्या हातांत असलेली सत्ता सोडून देत नाहीं. ब्राह्मणवर्गानें इतर वर्गावर अनेक शतकांपासून आपलें सार्वभौमत्व गाजविलें आहे. तें सोडून देऊन इतरांबरोबरीचा म्हणून वागण्यास तो वर्ग तयार होईल हें मुळींच संभवत नाहीं. जपानांतील सामुराई वर्गाचे राष्ट्रप्रेम ब्राह्मण वर्गात नाहीं; तेव्हां सामुराई वर्गानें आपले विशिष्ट सामाजिक हक्क सोडून देऊन राष्ट्रैक्य साधण्यासाठीं समतेच्या पायावर राष्ट्राचा एकोपा करण्यासाठी जो स्वार्थत्याग केला, तितका स्वार्थत्याग करणें आमच्या ब्राह्मणवर्गाच्या हातून होईल अशी आशा करणें नको. ब्राह्मणेतर वर्गाच्यानेंही ही कामगिरी होईलसें दिसत नाहीं. ब्राह्मणेतर म्हणजे मराठा व तत्सम जातीचा वर्ग हा अधिकारसंपन्न व अनधिकारी या दोन वर्गाच्या मधला वर्ग आहे. अधिकारसंपन्न वर्गाला थोडाबहुत स्वार्थत्याग करून औदार्य दाखविणें शक्य असतें. अनधिकारी जो वर्ग असतो तो नेहमी ध्येयधारी असतो. कारण त्याला स्वार्थासाठीं कां होईना समाज क्रांति घडवून आणावयाची असते. व त्यामुळें स्वार्थप्रियतेपेक्षां त्याच्या अंगीं तत्वप्रियता विशेष प्रमाणांत बाणलेली असते.ब्राह्मणेतर वर्ग या दोहोंच्या मधला वर्ग असल्यामुळें एकाला शक्य असलेलें औदार्य त्याला शक्य नाहीं व दुसऱ्यांत बाणलेली तत्वप्रियता त्याला बाणूं शकत नाहीं. आणि म्हणूनच ब्राह्मणाशीं समान अधिकारी होण्याऐवजी अस्पृश्यांपासून आपले विशिष्ट अधिकार कायम राखण्याची जास्त दक्षता हा वर्ग घेत असलेला दिसतो. या समाजक्रांतीच्या कामीं तो समाज लुळा आहे. त्याच्या मदतीची आपण अपेक्षा करीत बसल्यानें लावी पक्षीण आणि तिचीं पिलें या धडयांत सांगितलेल्या पिकाच्या कापणीकरितां शेजाऱ्यावर अवलंबून राहणाऱ्या शेतकऱ्याची जी गत झाली तीच गत आपली होईल. अस्पृश्यता निवारण करून समता प्रस्थापित करण्याचा हा जो कार्यभाग आपण शिरावर घेतला आहे, तो आपणच तडीस नेला पाहिजे. आपल्याशिवाय इतरांच्या हातून हा कार्यभाग होणार नाहीं. आपला जन्म या कार्यासाठीच आहे असें मानून तें करावयास लागणें, यांतच आपल्या आयुष्याची सार्थकता आहे. हें पुण्य आपल्या पदरीं पडत आहे तें ओटींत घेऊं या.

हें कार्य आत्मोद्धाराचें तर आहेच.

वास्तव हें कार्य आपल्या उन्नतीच्या मार्गातील अडचणी दूर करण्यासाठीं शिरावर घेणें आपणा सर्वांस प्राप्त आहे. अस्पृश्यतेमुळें आपल्या अन्नांत कशी माती कालविली गेली आहे, याची आपणांस पूर्ण कल्पना करतां येण्यासारखी आहे. आपल्याला अवगत आहे कीं, एकेकाळीं आपल्या लोकांचा पलटणींत मोठ्या प्रमाणांत भरणा होत असे. पलटणची नोकरी म्हणजे एक प्रकारची आपल्या लोकांची वतनदारी होती व त्या वतनदारीमुळें आपल्याला कोणाला पोटाची चिंता करण्याचें विशेष कारण पडत नव्हतें. आपल्या बरोबरीचे इतर वर्गाचे लोक पलटणींत, पोलिसांत, कोर्टकचेरींत आपला शिरकाव करून घेऊन आनंदानें पोट भरीत आहेत. परंतु त्याच खात्यांत आपल्यांतील एकही माणूस औषधालासुद्धां आज मिळावयाचा नाहीं ! याचें कारण आपल्याला कायद्यानें बंदी केली आहे असें नाहीं. कायद्यानें सर्व गोष्टी मोकळ्या आहेत. परंतु इतर हिंदु लोक आपणांस अस्पृश्य मानतात व हीन लेखतात म्हणून सरकार हात टेकीस आलें आहे व तें आपलां सरकारी नोकरींत प्रवेश होऊं देत नाहीं. तसेंच आपणाला उजळ माथ्यानें कोणता धंदाही करतां येत नाहीं. पैसे नसल्यामुळें आपल्याला धंदा करतां येत नाहीं हें जरी एकांशीं खरें असलें तरी आपल्या अस्पृश्यतेमुळें आपल्या हातचा माल कोणी घेणार नाहीं हीच पुष्कळ अंशी व्यापार करण्याच्या मार्गातील आपली अडचण आहे. एकूण अस्पृश्यता ही साधी सुधी गोष्ट नसून ही आपल्या दारिद्र्याची व हीनतेची माय आहे व तिच्यामुळेंच आपली ही विपिन्न दशा आज झाली आहे. आपल्याला जर या हीन दशेंतून वरतीं यावयाचें असेल तर आपण हें कार्य हातीं घेतलेंच पाहिजे. त्याशिवाय आपली धडगत लागावयाची नाहीं.

हें कार्य जसें स्वहिताचें आहे तसेंच

हें कार्य राष्ट्रहिताचेंहि आहे.

चातुर्वर्णांतर्गत अस्पृश्यता नाहींशी झाल्याशिवाय हिंदुसमाजाचा तरणोपाय नाहीं. परस्परांच्या जीवनकलहांत तरणोपाय म्हणून कोणत्याही समाजास जी साधनसामुग्री अवश्यमेव लागते त्या साधनसामुग्रींत समाजाची नितिमत्तां हें एक मोठेंच साधन आहे. एवढी गोष्ट कोणासही कबूल करावी लागेल की, ज्या समाजाची नीतिमत्ता अशा प्रकारची आहे कीं, ज्या गोष्टीमुळें समाज एकवट होत नाहीं त्या गोष्टी स्तुत्य धरल्या जातात व ज्यामुळें तो एकवट होऊं शकतो अशा गोष्टी निषिद्ध मानिल्या जातात त्या समाजास जीवनकलहांत हार खावी लागणार आहे. उलटपक्षीं ज्या समाजाची नितिमत्ता अशा प्रकारची आहे कीं ज्या कारणामुळें समाज एकवट होतो तीं कारणें स्तुत्य धरलीं जातात व ज्या कारणामुळें समाज दुभंग होतो ती कारणें निंद्य मानलीं जातात त्या समाजास जीवनकलहांत यशप्राप्ती झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. तोच न्याय हिंदु समाजव्यवस्थेस लागू करणें प्राप्त आहे. चातुर्वर्ण व्यवस्था ही लोकविग्रहकारी व्यवस्था आहे व एकवर्णी व्यवस्था लोक संग्रहकारी व्यवस्था आहे हें उघडया डोळयांनी दिसत असतां जेणें विग्रह होतो अशा व्यवस्थेचा उदो उदा करणाऱ्या हिंदु समाजाला वारंवार हार खावी लागली तर त्यांत नवल काय? ही होत असलेली अनवस्था जर टाळावयाची असेल तर चातुर्वर्ण्याची चौकट मोडून तिचा एक वर्ण केलाच पाहिजे. येवढयानेंच भागणार नाहीं. त्यावरोबरच चातुर्वर्णांतरगत असमानतेचेंहि उच्चाटन झालें पाहिजे. पुष्कळ लोक समतेच्या तत्त्वाची कुचेष्टा करतात. निसर्गदृष्टया कोणीही मनुष्य दुसऱ्याच्या समान नसतो. कोणाची शरीरप्रकृति भव्य असते, कोण शरीरानें अगदीं बटु असतो; कोण जन्मतः बुद्धीनें श्रेष्ठ असतो, दुसऱ्याची बुद्धि अगदी मंद असते. जन्मजात माणसें असमान उत्पन्न झालीं असतांना त्यांना समसमान माना असें समतावादी लोकांनी सांगणें हें या लोकांच्या दृष्टींनें खुळेपणाचें वाटतें. परंतु या कुचेष्टेखोर लोकांना समतेच्या तत्त्वाचा पूर्ण अर्थ कळला नसावा असें म्हणणें भागपडतें. अधिकारप्राप्ती ही कोणाच्याही जन्मावर अगर दौलतीवर अगर इतर कशावरही अवलंबून न ठेवितां, ती ज्याच्या त्याच्या गुणावर अवलंबून ठेवणें असा जर समतेच्या तत्त्वाचा अर्थ आहे तर जो गुणहीन आहे, गलीच्छ आहे व दुर्वर्तनी आहे अशा माणसाला जो गुणी आहे, स्वच्छ आहे, सद्वर्तनी आहे अशा माणसानें समानतेनें वागवावें अशी मागणी कशी करतां येईल? असा उलट प्रश्न करण्यांत येतो. गुणानें समान असलेल्या माणसाला समानतेनें वागविण्यांत यावें ही समतेची व्याख्या अधिकार देतांना लागू करणें रास्त आहे. पण व्यक्तींतील अंगभत गुणांचा विकास होऊन ते अधिकारास लायक होण्यापूर्वी सर्वांना, मग ते कितीही असमान असोत, सारखें वागवणें हाच न्याय आहे. समाज शास्त्राच्या मतें ज्याच्या अंगी जो गुण आहे त्याचा पूर्ण विकास होण्यास सामाजिक व्यवस्था ही अत्यंत मोठी कारणीभूत अशी गोष्ट आहे. गुलामांना नेहमींच असमानतेनें वागविण्यांत आलें तर त्यांच्या ठायीं दास्यत्वाला योग्य अशा गुणांखेरीज कोणताच गुण उत्पन्न व्हावयाचा नाहीं. व गुलाम दुसऱ्या कोणत्याच अधिकारास पात्र होणार नाहीं. त्याचप्रमाणें अस्वच्छ माणसास स्वच्छ माणसानें दूर लोटलें व त्याशीं व्यवहार बंद केला तर अस्वच्छ वृत्तीचा माणूस स्वच्छपणें राहण्याची इच्छा करणार नाहीं. गुन्हेगार जातींना म्हणजे अनैतिक जातींना नैतिक जातींनीं आश्रय दिला नाहीं तर अनैतिक जातींस नीतिचें शिक्षण केव्हांच प्राप्त होणार नाहीं. या वर दिलेल्या उदाहरणावरून एवढी गोष्ट सिद्ध आहे कीं समतेची वागणूक ही ज्याच्या ठायीं गुण नसतील ते गुण उत्पन्न करण्यास ती कारणीभूत होत नसली, तरी एवढें खरें की समतेच्या वागणुकीशिवाय अंगीं असलेले गुण कधींही विकास पावणार नाहींत. समतेच्या वागणुकीशिवाय नैसर्गिक गुणांचा विकास होत नाहीं हें जसें खरें आहे तसेंच समतेच्या वागणुकीशिवाय अंगीं असलेल्या गुणांचीहि चीज होत नाहीं. एका हातानें हिंदुसमाजांतील असमानता व्यक्तीचा विकास खुंटवून समाजाला खुरटा करते. दुसऱ्या हातानें हीच असमानता व्यक्तींत सांठवून ठेवलेल्या शक्तीचा समाजास योग्य तो उपयोग करूं देत नाहीं. दोन्ही बाजूनें चातुर्वर्ण्यानें विस्कळित झालेल्या या हिंदुसमाजास ही असमानता दुर्बल करीत आहे. यास्तव हिंदुसमाज समर्थ करावयाचा असेल तर चातुर्वर्ण व असमानता याचें उच्चाटन करून हिंदुसमाजाची रचना एकवर्णत्व व समता या दोन तत्त्वांच्या पायावर केली पाहिजे. अस्पृश्यता निवारणाचा मार्ग हा हिंदुसमाज समर्थ करण्याच्या मार्गापासून भिन्न नाहीं. म्हणून मी म्हणतों कीं, आपलें कार्य जितकें स्वहिताचें आहे तितकेंच राष्ट्रहिताचें आहे, यांत कांहीं किंतु नाहीं.

हें कार्य खरी समाजक्रांति घडवून आणण्यासाठी आरंभिलें आहे. केवळ गोड शब्दांच्या मधुर स्वरानें मोहून गेलेल्या मनाची समजूत करण्यासाठीं मांडलेला हा खेळ आहे, अशी कोणीही आपली भूल करून घेऊं नये. या कार्याला भावनेचा ठाव आहे व ती भावना या कार्याला चालना देणारी शक्ती असल्यामुळें या कार्याची गती थांवणें किंवा थांबविणें आतां कोणालाच शक्य नाहीं. ज्या समाजक्रांतीचा आज येथें प्रारंभ होत आहे ती समाजक्रांति शांततेनें घडून येवो अशी मी या ठिकाणी त्या जगन्नियंत्याची प्रार्थना करतों. ही समाजक्रांति शांततेनें घडूं देण्याची जबाबदारी आमच्यापेक्षां आमच्या प्रतिपक्षावर जास्त प्रमाणांत आहे, याबद्दल कोणाला शंका घेतां येणार नाहीं. ही समाजक्रांती अत्याचारी होईल किंवा अनत्याचारी होईल हें सर्वस्वी स्पृश्य लोकांच्या वागणुकीवर अवलंबून राहील. १७८९ सालच्या फ्रेंच राष्ट्रीय सभेस अत्याचार केल्याबद्दल जे लोक दोष देतात, त्या लोकांना एका गोष्टीचा विसर पडतो. ती ही की फ्रेंच राष्ट्रीय सभेला फ्रान्स देशांतील राजानें कपटानें वागविलें नसतें, वरिष्ट प्रजेनें जर विरोध केला नसता, परकियांची मदत घेउन तिला दडपून टाकण्याचें पाप केलें नसतें तर तिला क्रांतीच्या कार्यात अत्याचार करावा लागला नसता व सर्व समाजक्रांती शांततेनें पार पडली असती. आमच्या प्रतिपक्षासहि आमचें सांगणें आहे कीं तुम्ही आम्हास विरोध करूं नका. परकीय सरकारची अगर परधर्मियांची मदत घेऊन आमच्यावर चढाई करूं नका. शास्त्रांना झुगारून द्या, न्यायाला अनुसरा. आणि आम्ही खात्री देतों कीं हा कार्यक्रम आम्ही शांततेनें पार पाडूं.

Karnatak Press, Bombay.

दामोदर हॉल, पोयबावडी,
परळ, मुंबई—१२.

रा. रा.

मु. गांव तालुके जिल्हा

यांस :—

वि. वि.—पत्र लिहिण्यास कारण कीं, बहिष्कृत भारत पत्राची कायमची व्यवस्था व्हावी म्हणून एका प्रेसफंडाची उभारणी मी केली आहे. हा फंड उभारण्याचीं कारणें काय आहेत तीं सोबतच्या मजकुरांत मी सविस्तरपणें दिलीं आहेत. तुमची उन्नति घडवून आणण्याकरिता बहिष्कृत-भारताला स्पृश्य हिंदु लोकांशीं व सरकारशीं टक्कर घेणें प्राप्त आहे. अर्थात् स्पृश्य हिंदु लोकांकडून किंवा सरकारकडून बहिष्कृत-भारतास मदत मिळणें अशक्य आहे. तुमचें भांडण भांडणाऱ्या पत्रास तुम्हींच मदत केली पाहिजे. यास्तव या फंडाला आपल्या समस्त गांवकरी मंडळीतर्फे जेवढी म्हणून मदत करता येईल तितकी करण्याविषयीं आपणास माझी नम्र विनंति आहे. जास्ती झाली नाहीं तरी आपल्या गांवातर्फे निदान दहा रुपयांची मदत केल्याशिवाय आपण राहू नये. बहिष्कृत-भारत पत्रानें आजवर लोकसेवेची जी कामगिरी केली आहे ती सर्व ध्यानात घेऊन या कार्याला आपण मदत कराल अशी आशा ठेवून मी आपली रजा घेतों.

आपला नम्र सेवक,

भीमराव रामजी आंबेडकर,

एम्. ए., पी. एच. डी., डी. एस्सी., बार-ॲट-लॉ,
एम्. एल. सी.

ता. क.—सदरहु फंड गोळा करण्याकरिता कांहीं सद्गृहस्थांची मी नेमणूक केली आहे. त्यांना या कामीं पोंचपावती देण्याचा अधिकार मी दिला आहे. या फंडास जी मदत देणें असेल ती त्यांच्याजवळ द्यावी. मात्र रक्कम दिल्याबद्दल पोंचपावती मागण्यास विसरूं नये. ज्यांना वरील सद्गृहस्थांची भेट होण्याचा योग न आल्यामुळें रक्कम भरतां आली नाहीं अशा लोकांनीं आपली रक्कम मजकडे मनीआर्डरीनें पाठवावी.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे

संपादक व प्रकाशक: डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ-मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रे.] शुक्रवार, ता. १६ नव्हेंबर १९२८ [अंक १ ला.

आत्मपरिचय.

डॉ. आंबेडकर यांच्या महार वतन बिलास पाठिंबा.

रविवार ता. १९-८-२८ रोजीं क्लार्करोडवरील वाचनालयाच्या हॉलमध्यें अस्पृश्यवर्गाची सभा भरली होती. महार वतनाचें बील पुढें आणल्याबद्दल डॉ. आंबेडकरांचें अभिनंदन व तें बील जसेच्यातसें मुं. का. कौन्सिलनें पास करावें अशी विनंति करणारे ठराव पास झाले.

रविवार ता. ३०-९-२८ रोजीं रात्रौ ९ वाजतां फोरास रोडवरील बी. आय. टी चाळ येथें अस्पृश्यलोकांची जाहीर सभा भरली होती. देवराव नाईक हे अध्यक्ष होते. खालील ठराव एक मतानें पास झाले. मे. डॉ. आंबेडकरसाहेब यांनीं कौन्सिलांत आणलेल्या महारवतन बिलास पाठिंबा व ते पास करण्याविषयीं मुं. का. कौन्सिलच्या सभासदांस विनंति तसेंच मुंबई म्यु. कार्पोरेशननें लोटी बंदीचा ठराव फेटाळून लावून आपल्या अधिकारांतील शाळांमधून स्पृश्या स्पृश्यभेद नष्ट केल्याबद्दल अभिनंदन.

शनिवार ता. २५-८-२८ रोजीं रात्रौ सात वाजतां पोयबावडी येथें दामोदर हॉलमध्यें श्री. देवराव नाईक यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा होऊन डॉ. आंबेडकर यांच्या महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

रविवार ता. ३०-९-२८ रोजीं रात्रौ ९ वाजतां जंजीरा संस्थानांतील सोमवंशीय बंधूच्या विद्यमानें अस्पृश्यवर्गाची जाहीर सभा श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर यांच्या अध्यक्षेतखालीं होऊन डॉ. आंबेडकर यांच्या महार वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

रविवार ता. २८-१०-२८ रोजीं वाल पाखाडी येथें समाज समता संघाचे सेक्रेटरी श्री. द. वि. प्रधान यांच्या अध्यक्षतेखालीं वतनदार महार लोकांची जंगी जाहीर सभा होऊन डॉ. आंबेडकर यांच्या वतनबिलास पाठिंबा देण्यांत आला. सभेस १००० वर वतनदार महार आले होते.

शनिवार ता. ३-११-२८ रोजीं जनरल हॉस्पिटल मध्यें श्री. भा. वि. प्रधान यांच्या अध्यक्षतेखालीं वतनदार महार लोकांची सभा होऊन वतनबिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

कल्याण येथें रविवार ता. ७-१०-२८ रोजीं दिवसा ४ वाजतां अस्पृश्य लोकांची जाहीर सभा श्री. देवराव नाईक यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरून डॉ. आंबेडकर यांच्या महार वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला. सभेनंतर स्पृश्य व अस्पृश्य यांचे सहभोजन झालें.

मु. खेर्डी ता. दापोली येथें ता. २३-१०-२८ रोजीं पनवेल तालुक्यांतील महार लोकांची सभा श्री. धर्मा महादू जाळगांवकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत डॉ. आंबेडकर यांनी मु. का. कौन्सिलमध्यें आणलेल्या महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

रायगड येथें ता. २३-१०-२८ रोजीं रायगड खोऱ्यांतील वतनदार महार लोकांची जाहीरसभा कृष्णा सयाजी शिंदे यांच्या अध्यक्षतेखालीं होऊन पुढील ठराव पास झाला :— मे. डॉ. आंबेडकरसाहेब यांनीं मुंबई कायदे कौन्सिलमध्यें आणलेले "महार वतन बील" यास आमचा पूर्ण पाठिंबा आहे. सरकार व लोकनियुक्त सभासद यांनीं हें बील लौकर पास करावें अशी त्यांना विनंति आहे.

ता. १९-१०-२८ रोजीं जिनें मुक्कामी बिरवाडी टप्यांतील वतनदार महार लोकांची जाहीर सभा बी. के. कुडवलकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं होऊन महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. ३-११-२८ रोजीं बोरीबंदराजवळील जनरल हॉस्पिटलच्या कंपौंडांत अस्पृश्य वर्गाची सभा श्री. द. वि. प्रधान यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरून महारवतन बिलास पाठिंबा व समाज सुधारणेचें दुसरे ठराव पास झाले.

ता. १०-११-२८ रोजीं कुलाबा येथें वंजार गल्लीत श्री. उ. अ. कदम यांच्या अध्यक्षतेखालीं अस्पृश्यांची सभा होऊन महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

पुढील अंकापासून
लोकहितवादींची पत्रें
प्रसिद्ध करण्यांत येतील.

अनुक्रमणिका

१	**आत्मपरिचय.**	पा.	१–२
२	**विविध विषय संग्रह.**	पा.	३
	हिंदी स्वातंत्र्यसंघ		
३	**अग्रलेख.**	पा.	४–७
	आजवरी होतों तुझे सत्तेखालीं तोंवरी तों केली विटंबना		
४	**प्रासंगिक विचार.**	पा.	७–८
	१ हिंदी स्वातंत्र्यसंघ		
	२–३ टिळक परंपरेचें अंतरंग		
	४ बंगाल व महाराष्ट्र		
	५ देशद्रोही कोण?		
	६ दोष कोणाचा?		
	७–८ सैतानाचा हिंदुस्तानाला शाप		

मुंबई इलाखा महारवतन परिषद.

वरील परिषद डिसेंबर महिन्याच्या पहिल्या आठवड्यांत मुंबई येथें भरणार आहे. या परिषदेंत मे. गव्हर्नरसाहेब व डॉ. आंबेडकर यांना मानपत्र देण्यांत येणार आहे. या परिषदेचें महत्व किती आहे, तें आम्हींच सांगितलें पाहिजे असें नाहीं. इलाख्याच्या सर्व भागांतून या परिषदेला पाठिंबा देण्यांत येत आहे. आजपर्यंत बऱ्याच महारबंधूनीं या परिषदेला द्रव्यद्वारा सहाय्य केलें आहे, व त्यांचें महारवतन परिषद मंडळातर्फे मी अंतःकरणपूर्वक आभार मानतों. पण ज्यांनीं अद्याप मदत पाठविली नसेल ते सर्व महारबंधु विलंब न लावतां ती पाठवितील अशी आशा आहे. कार्य असें आहे कीं त्याला नुसती तोंडी सहानुभूति उपयोगाची नसून प्रत्यक्ष कृतीची सहानुभूति हवी आहे. महारवतन बिल पास होण्यांत आपला फार फायदा आहे, हें जाणून आमचे सर्व महारबंधु या परिषदेला मदत करतील, अशी आम्हांला उमेद आहे.

सर्वांचा नम्र समाज सेवक.

निवृत्तिनाथ तुळसीराम जाधव.

अध्यक्ष महारवतनपरिषद मंडळ मुंबई.

बहिष्कृत भारत प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या.

माटुंगा लेबर कँप येथील ता. २८/२/२८ च्या सभेंत मिळालेली देणगी.

दावल बडू सावळे २० रु.

१० रु. देणारे.

सदू कृष्णा जाधव, निंबा देवजी,

५ रु. देणारे.

काशीराम सखाराम गायकवाड, पुंजाजी कडू अहिर, विष्णू अप्पाजी गांगुर्डे, तुकाराम पांडू गवरीआवे, दादा गणू साळवे पाढोळे, रामदास सदाशीव जाधव, भांगोजी नामदेव जगताप, हारकू रखमा, संजा धोंडी जगताप, यशवंत कोंडाजी साळवे, गहिनाजी निफाडकर, रामचंद्र मल्हारी साळवे, मोहन शिवराम डांगळे करजगांवकर मुकादम, गोविंद रंभा करडक, सखाराम पगारे, भिवाजी नारायण साळवे, संभाजी तुकाराम,

४ रु. देणारे.

संभू बर्वे चितेगांवकर

३ रु. देणारे.

सखूबाई नायकीण चांभार, काळूबाई नायकीण, भिवाजी नारायण निकम.

२ रु. देणारे.

धर्मा सिताराम डांगळे, जाईबाई नादर पगारे, सिताबाई हरणा सागवी, धोंडीराम गायकवाड, सावळाराम केदारे, मंजुळाबाई सायगांवकरीन, खंडू सुभाना रिघोदे, राधाबाई भालेराव, गोपाळ बनशी पगारे, भिकाजी डांगळे, कचर गायकवाड, रखमाबाई आगसखंड, सिताराम गांगुर्डे उमरखेडकर, रामचंद्र हरी पिंपरीकर, खंडू विठ्ठल जाधव, अनाजी निंबगांवकर, रामचंद्र रेवाजी जाधव, मारुती महिपती जाधव, गोविंदराव आडंगळे, काळू दगडू हिरे, ठका त्रिंबक डांगळे, शिवराम दगडू, यशवंत काशीराम, दगडू नामा, रंगूबाई पुणतांबेकर, रामचंद्र वाकीकर, मोतीराम गोकुळा, बंडू हनुमंता गोदेकर, रामा कोंडाजी निंबगांवकर, दगडू सावळा पुणेकर, दावल साबळे, लक्ष्मीबाई पगारे दिंडोरीकर, जयराम पुंजा करजगांवकर, संभा कृष्णा जायगांवकर, गणपत बाळा, कचरू हरी मांजरगांवकर, सहादू रामा, मारुती सिधू कांबळे, धर्मा सिधू काकडे, शंकर रामा जाधव, वामन काळू, हरी विठू ओहाळ, विठू पिरा भालेराव, नाना व्हना, तुकाराम राघो, दादू गणू, पर्वत कृष्णा, भिमा आनंदा सोनवणे, बयाजी निंबा सोनवणे, पुंजा मुक्ताजी पिंपरीकर, कचरचंद देवगांवकर, राघू सयाजी आऊरे खेडेकर, भागाराम करंजगांवकर, बाबाजी लहानू शिदवडकर, विठ्ठल लहानू शिदवडकर, गहिणा म्हसू मालेगांवकर, भागा देऊ सिरसगांवकर, संभू तुळसा जळगांवकर, सोमा खंडू, यल्लापा सटवा.

१ रु. देणारे.

पुंजा धोंडी, रामचंद्र भिवा गांगुर्डे, जयाजी रामा, लहू उदा, पांडू पाटील, नामा दगडू गांगुर्डे, रामचंद्र भिमाजी गांगुर्डे, किसन अर्जून जाधव, नामा शिवाजी, यशवंत, रामा सखाराम, भाऊ देऊ, शेवंताबाई भोसले, धोंडी सहादु, शिवराम तुकाराम मोरे, धोंडू अमृता, देवराम सखाराम, नारायण सहादू, पदू भिवा वाहेगांवकर, पार्वतीबाई मोंगलाईकरीण, किरकोळ ११ आणे. एकूण २७६ रु. ११ आणे.

चेंबर कचरा पट्टी येथें ता. १८-३-२८ रोजीं भरलेल्या सभेतील देणगी.

डबेवाल्या मंडळी कडून रुपये २००.

लक्ष्मण तुकाराम पगारे रु. १०

५ रुपये देणारे.

कबा गंगाराम लोखंडे, फकिरा यवजी रामराजे, सखाराम गटू गायकवाड, धर्मा बाळू मराठा, रघुनाथ लहानू लोखंडे,

२ रुपये देणारे.

वामनराव भिकाजी साळवे, वाघुजी तुळशीराम भुजबळ, भाऊ गंगाराम पगारे, गेनू रामराजे, वाघुजी रघुजी गांगुर्डे, दामु गणपत गांगुर्डे, मेसूजी सदूजी पगारे, धोंडु गटूजी गायकवाड, कृष्णाजी पांडुरंग जाधव, कृष्णाजी खंडुजी वायदंडे, राघोजी बाळाजी जाधव, प्रभू हनुवंत करडकर, सहादू मल्हारी चंदनमोरे, झिम्रा रखमाजी निकम, अमृता दगडू बर्वे, दादू रावजी जाधव, विश्राम रामा भरजकर, लाभाजी लिंबाजी जाधव, रंगनाथ गेनुजी जाधव, महादू सदू मराठा, बाळू सुकट्या मराठा, सखाराम बाबाजी, कुशाबा गुणाजी.

१ रुपया देणारे.

सुंद्राबाई दादूजी, रखमाबाई गंगाराम, मुगाबाई चंद्र सावळे, मैनाबाई फकिरा, बाईजाबाई नामा, धोंडीबाई गेनू, मोहनाबाई आबा, ताईबाई नामा, सखूबाई रामजी, हिराबाई तात्याबा, पारुबाई दाजीराम, जनाबाई ईश्वरा, गंगाबाई गोविंद, बायजाबाई साधू जाधव, रखमाबाई तातोबा, कमळाबाई आबा कांबळे, चंद्राबाई चुडाप्पा, सुंद्राबाई सुभराव, अनाबाई चंदू, हरणीबाई तुकाराम, कोयनाबाई मारुती, गीताबाई रामा जाधव, विठाबाई अंबाजी, सोनाबाई रंगनाथ जाधव, चंद्राबाई सातू, विठाबाई तातोबा, काशीबाई गजीराम, गोजीबाई भागोजी, भागूबाई गोविंद बंदसोडे, गवूबाई सखाराम, तानूबाई शिवराम, हौसाबाई अनाप्पा, कृष्णाबाई भैरू, सिताबाई आवजी कांबळे, लहानूबाई भाऊराव जाधव, गोजाबाई रामा, सुगंधाबाई ल. जाधव, तानूबाई भाऊराव, येसाबाई गुंडाजी, हिराबाई कृष्णाजी, गोजाबाई मारुती, सारजाबाई साधुराम भागूजी, रेणुकाबाई, जिजाबाई नामदेव वाघमारे, राधाबाई जयराम कांबळे, राणूबाई गिरजाप्पा माने, कृष्णाबाई बंडू शिंदे, तुळसाबाई आनंदा, मंजुळाबाई पुनाजी कांबळे, कोयनाबाई गंगाराम सदामस्त, तानूबाई तात्याबा, भागूबाई सखाराम, ताराबाई तुकाराम कांबळे, नामदेव जाधव, भागूबाई खेमा कांबळे, गंगूबाई देऊ जाधव, सारूबाई परशराम कोले, बयाबाई कृष्णा, साऊबाई कुशाबा, गीताबाई भिकाजी गायकवाड, चंद्राबाई भिमाना कोले, जनाबाई साबा, सारजाबाई हरी सावंत, गीताबाई बयाजी, बाबईबाई रामू, शेवंताबाई यल्लाप्पा, विठाबाई खडकलाखकर, जिजाबाई दवलू, येसू फकिरा जाधव, दादू फकिरा जाधव, शंकर फकिरा जाधव, खंडू तुळाजी लोखंडे, भागूजी आबा शिंदे, शिवराम लहानू लोखंडे, भिवाजी गायकवाड, एकूण ३५६ रु.

वासिंद जि. ठाणे. येथें ता. ३१/३/२८/रोजीं भरलेल्या सभेंत मिळालेली देणगी.

१० रु. देणारे.

समस्त वासिंदकर मंडळी, समस्त मंडळी खर्डी, मेमर्स एम. ए. दिवकर, समस्त मंडळी पडघे.

५ रु. देणारे.

एम. आर. मलबारी, आसनगांवकर, समस्त महार मंडळी, ठुना गांवकर समस्त मंडळी, उंब्रईकर समस्त मंडळी, नामा महादू रोकडे, मोठे लेणार समस्त मंडळी, मनाजी सिताराम शेजावळे, हिरामण जाधव. यलोलीकर समस्त मंडळी ३ रुपये.

अडीच रुपये देणारे.

हरी कोसळेकर, बाबाजी बावगांवकर, पुंजा गरुडे रेडगांवकर.

दोन रुपये देणारे.

लवला गांवकर समस्त मंडळी, गोर्सई समस्त मंडळी, अंतू सेंदरुणकर, भाऊ शिरगांवकर, दहिवलीकर समस्त मंडळी, बेलविलीकर समस्त मंडळी, सय्यद आबास सय्यद अहमद, चांगू धसईकर, आंदोडकर समस्त मंडळी, रामा खेडकर, वाहुलीकर समस्त मंडळी, सखाराम कितवलीकर.

दशरथ खडवलीकर दीड रुपाया

एक रुपया देणारे.

घारु आनगांवकर, परसू नेहरोळीकर, गोपाळ देवळीकर, चांगू लावारकर, तळेगांवकर समस्त मंडळी, काळू परटोळकर, नारु वांद्रेकर, काथोड्या वांद्रेकर, शेईकर समस्त मंडळी, जाऊ उशिदकर, अंबू कांबोरकर, पहारा गांवकर समस्त मंडळी, धाकू येळेकर, कळगांवकर समस्त मंडळी, टेमरेकर समस्त मंडळी, गोविंद पालीकर, हरी वांजळेकर, काळ्या खानेकर, भयरू घोरलेकर, शंकर वेडेकर, आत्या भोस्तेकर, भागू सारंगपुरीकर, अमृता धांकरे लेणारकर, एकूण १३९ रुपये.

पुणें येथें ता. ८/११/२८ रोजीं भरलेल्या सभेंत मिळालेली देणगी.

सखाराम फिरंगूजी वाराये १४ रु.

दहा रुपये देणारे.

हरीबा शिवराम डबाळे, सुभेदार हिरोजी धोत्रे, श्रीसच्चिदानंद भजन मंडळी,

हरी गेनू गायकवाड (गुढवेकर स. मंडळी ७ रुपये.)

पांच रुपये देणारे.

दामाजी गंगाराम सोनवणे, आबाजी लक्ष्मण चौरे, पार्वतीबाई कृष्णाजी कदम, रामचंद्र बाबाजी भांडविलकर, रामदास उर्फ अर्जुनबुवा गाडगे, सुभेदार राघो सजन गाडगे, शामू भिकाजी पर्वटे, देहूकर समस्त मंडळी, एकनाथ ज्ञानदेव चौरे सासवडकर, गेनू सखाराम कांबळे, बिगार खातापंच मं., डॉ. लक्ष्मण एन. गंटेलू, सोलापूर बाजार येथील पहिलवान मंडळी.

चार रुपये देणारे.

जयराम तात्याबा आल्हाट हडपसर

दोन रुपये देणारे.

पांडुरंग विठ्ठल मोरे, अर्जुनराव दामाजी, कृष्णाजी गोविंद सावळे, रंगनाथ बाबा, सदा भागनाथ मोरे, महादेव मारुती चव्हाण परवलीकर, सदाशिव लक्ष्मण उन्मुनी, चाबुकस्वार, अंबाजी यादवजी भिंगारदिवे, बापुजी संभाजी खंडे, गोविंद नाथ केदार, साधू बापुजी शिंदे, नानुबाई भोसले, काशीराम पाडुरंग गायकवाड, संभू तुकाराम बोरकर शेलार, मरीबा विठोबा म्हसके, शिवराम पिराजी सोनवणे, ज्ञानोबा कृष्णाजी पवार, सावळा शिवराम काकडे, दोन रुपये तेरा आणे. राणू म्हस्कूजी काठे, श्रीपती रामजी थोरात, हरी मनाजी तळेगांवकर, काशिनाथ सटवाजी धिडपारगांवकर, जनार्दन सदाशिव रणपिसे, जयराम विठोजी चव्हाण चरोलीकर, भिकाजी रामचंद्र घोगरे.

अभिनंदनीय मिश्रविवाह.

परवां विजयादशमीच्या दिवशीं पुण्याला एक अभिनंदनीय मिश्रविवाह घडून आला. वधूचें नांव लक्ष्मीबाई कांबळे असून त्या महारजातीपैकीं आहेत; व वराचें नांव दत्ताराम रंगनाथ उपासक असून ते मराठा जातींतील आहेत. जातींजातींतील दूरीभाव नष्ट होऊन जिव्हाळ्याचा संबंध प्रस्थापित होण्यास अशा प्रकारचे आंतरजातिय विवाह घडून येणें अवश्य आहे.

विविध विषय संग्रह.

हिंदी स्वातंत्र्य संघ.

बंगाल शाखेचा जाहिरनामा.

स्वातंत्र्यसंघाचा कार्यक्रम.

राजकीय–पूर्ण स्वातंत्र्य

सामाजिक—(१) जातीचें उच्चाटन–म्हणजे अस्पृश्यता निवारण; रस्तें व विहिरी यांचा सर्वांना पूर्ण उपभोग घेऊं देणें; देवळांत सर्वांना प्रवेश; सहभोजन; सहविवाह. (२) स्त्रियांचें स्वातंत्र्य—म्हणजे पडदा काढून टाकणें; स्त्रियांना सक्तीचें शिक्षण व शारीरिक शिक्षण देणें; विधवांना पुनर्विवाहास स्वातंत्र्य; स्त्री–पुरुषांना समान हक्क व स्त्रियांच्या हक्कांच्या कायद्याची दुरुस्ती (३) बहुभार्यत्व नष्ट करणें; आंतर्प्रांतीय विवाहांना उत्तेजन; लग्नाची स्त्री–पुरुषांची वयोमर्यादा वाढविणें व लग्नाची किमान मर्यादा ठरविणें; कोणत्याहि प्रकारचा हुंडा अगर वरदक्षिणा रद्द करणें, (४) वंशपरंपरा गुरू अगर भटजी होण्याचा हक्क नष्ट करणें; धंदेवाईक भिक्षुकांच्या मदती शिवाय ज्याची त्यानें धर्मकृत्यें करावी अशाबद्दल उत्तेजन देणें.

आर्थिक :–मुख्य तत्वें–(अ) आर्थिक विषमता नष्ट करणें (आ) संपत्तीची समान वाटणी (इ) सर्वांना पुढें येण्यास सारखी संधी देणें (ई) रहाणी (स्टँडर्ड ऑफ लाइफ) उच्च दर्जाची करणें.

कार्यक्रम—(१) मोठ्या प्रमाणावर यंत्रसहाय्यानें पदार्थांची निपज वाढविणें व गृहधंद्यांना उत्तेजन देणें (२) महत्वाचे धंदे राष्ट्राच्या मालकीचें करणें. (३) रेल्वे, जहाजें व विमानें हीं राष्ट्राच्या मालकीचीं करणें (४) कारखान्यांच्या व्यवस्थेंत आणि नोकरांच्या नेमणुका व बडतर्फी याबाबत मत देण्याचा कामगारांना अधिकार राहील. (५) त्यांना कारखान्यांतील नफ्याचा वाटा मिळावा. (६) संप किंवा 'लॉक आऊट'ची जरूरी राहूं नये म्हणून मालक व मजूर यांचीं भांडणें मिटविण्यासाठी एक निःपक्षपाती तडजोडमंडळ नेमणें (७) खासगी संपत्तीला कायद्यानें मर्यादा घालणें व वडिलोपार्जित संपत्तीवर कर लादणें. (८) सहकारी पेढ्यामार्फत कमी व्याजावर कर्ज पुरविणें (९) फॅक्टरी कामगारांचा ८ तासांचा कामाचा दिवस करणें (१०) बेकारी व म्हातारपणाचा मुशाहिरा सरकारनें द्यावा. (११) आजारीपणा, बाळंतपण, रहाण्याला चाळी, सुटी, मजूर-बाळकांना पाळणें, अन्न पुरविणें वगैरे, व इतर बाबतींत मजुरांना मदत करून त्यांची स्थिति सुधारणें (१२) सर्वत्र जमीनधारा सारखा घेण्यांत यावा (१३) जमीनधारा योग्य प्रमाणांतच घेण्याचें सरकारनें अभ्वासन द्यावें. (१४) मालगुजारांना व जमीनदारांना भरपाई देऊन मालगुजारी व जमीनदारी नष्ट करणें. (१५) सरकारनें मध्यस्थी करून शेतकऱ्यांच्या सावकारांची भरपाई करून देऊन त्यांना कर्जमुक्त करणें.

महाराष्ट्र शाखा.

धोरण व कार्यक्रम :-१ स्वतंत्र हिंदुस्थानची "कॉंग्रेस" हीच मुख्य राजकीय सभा बनविण्यांत यावयाची असल्यामुळे देशांतील सर्व कॉंग्रेसच्या संस्थांवर संघाच्या सभासदांनीं आपला ताबा राखणें.

२ पांच वर्षांनंतर हिंदुस्थानचें स्वातंत्र्य जाहीर करणें व तें कॉंग्रेसच्या द्वारा जाहीर करणें संघाची चळवळ तीव्रतेनें होण्याच्या दृष्टीनें अशी निश्चित कालमर्यादा घालणें जरूरीचें आहे.

३ या मधल्या कालांत सत्याग्रह, असहयोग, करबंदी व सार्वत्रिक संप इ. सर्व शांततायुक्त साधनांनी प्रत्यक्ष प्रतिकारात्मक चळवळ करण्याकरितां राष्ट्राची तयारी करणें.

४ पुढील विधायक कार्यक्रम अंमलांत आणल्यास राष्ट्राची स्वातंत्र्य युद्धाकरितां योग्य ती तयारी होईल :–(१) ज्ञातिहितवादाला सर्व बाजूंनी विरोध करणें (२) राष्ट्रीय नागरिक-दल निर्माण करणें (३) जाति व धर्म लक्षांत न घेतां सर्वांना नागरिकत्वाचे हक्क सारखेच उपभोगण्यास मिळतील अशी चळवळ करणें (४) मजूर व शेतकरी यांची संघटना करणें (५) राष्ट्रांतील मुख्य महत्वाचे धंदे व राष्ट्रीय संपत्युत्पादनाची साधनें यांचे राष्ट्रीयकरण करणें (६) स्थानिक स्वराज्य संस्था ताब्यांत घेऊन त्यांना राष्ट्रीय स्वरुप देणें (७) कॉंग्रेसचा विधायक कार्यक्रम अमलांत आणणें व तसें करतांना खादी प्रसार व अस्पृश्यता-निवारण यांवर विशेष भर देणें.

५ आशियाटिक राष्ट्रसंघांतील एक स्वतंत्र घटक अशी स्वतंत्र हिंदुस्थानास मान्यता मिळविण्याच्या हेतूनें व हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्ययुद्धाच्या चळवळीबद्दल आशियाटिक राष्ट्रांची सहानुभूति मिळविण्याकरितां स्वातंत्र्यसंघाचें एक शिष्टमंडळ आशियाटिक राष्ट्रांत पाठवावें. तसेंच लवकरच काबूल येथें होणाऱ्या आशियाटिक राष्ट्रपरिषदेच्या बैठकीसहि हजर राहण्याकरितां स्वातंत्र्यसंघातर्फे प्रतिनिधि पाठवावें.

घटना :–१ संघाचें नांव 'हिंदी स्वातंत्र्य संघ' असें असावें.

२ कॉंग्रेसनें ठरविलेल्या सर्व भाषावार प्रांतात संघाच्या शाखा स्थापन करण्यांत याव्या. या प्रत्येक शाखेवर एक पगारी चिटणीस असावा. त्याचा पगार ७५ रु. पेक्षां कमी नसावा.

३ प्रांतिक शाखांनीं जिल्हा शाखा स्थापन करून त्या प्रांतिक शाखांना जोडून घ्याव्या.

४ प्रांतिक शाखांनीं प्रत्येक जिल्ह्याकरिता एक पगारी प्रचारक नेमावा. त्याचा पगार ५० रु. पेक्षां कमी नसावा.

५ प्रांतिक शाखेवरील सेक्रेटरी व जिल्ह्यांतील प्रचारक यांची नेमणूक करतांना त्यांनीं केलेल्या सार्वजनिक कामांचा विचार करण्यांत यावा.

६ पुढील वर्षी काय काम करावयाचे याचा विचार करण्याकरितां दरसाल जानेवारी महिन्यांत प्रांतिक शाखेच्या सभासदांची परिषद भरविण्यांत यावी व त्याच वेळीं प्रांतिक शाखेचे अध्यक्ष व कार्यकारी मंडळ यांची निवडणुक करण्यांत यावी.

७ वर्गणीच्या किंवा देणगीच्या रुपानें दरसाल संघाचा कार्यक्रम चालू ठेवण्याकरितां दोन लाख रुपये जमा करावे. हा सर्व राष्ट्रीय फंड संघाच्या मुख्य कचेरीच्या ताब्यांत असावा. प्रांतांप्रांतांतून तेथें चालू असलेल्या राष्ट्रीय चळवळींच्या जरूरीप्रमाणें त्यांना पैशाचा पुरवठा करण्यांत यावा.

वर्गणिदारांस सूचना

पत्रव्यवहार किंवा मनीआर्डर करितांना म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावाने करणे व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणे. उत्तराकरिता एक आण्याचे टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविले जाणार नाही. तसेच पावतीशिवाय वर्गणी देऊ नये.

बहिष्कृत भारत.

ता. १६ नोव्हेंबर १९२८

आजवरि होतों तुझे सत्तेखालीं । तोंवरि तों केला विटंबना

मंगळवार ता. २३ ऑक्टोबर १९२८ रोजी विजयादशमीच्या सुमुहूर्तावर अस्पृश्य वर्गाच्यातर्फे डॉ. आंबेडकर व डॉ. सोळंकी यांची सायमन कमिशनपुढें साक्ष झाली. तींत अस्पृश्य वर्गातर्फे चार मागण्या मागण्यांत आल्या. (१) मुंबई इलाख्यांत संपूर्ण स्वराज्य स्थापन करण्यात यावें. (२) अस्पृश्य वर्गाचा हिंदूत समावेश न करता तो वर्ग हिंदू समाजापासून अलग व स्वतंत्र आहे, असें मानण्यांत यावे. (३) नवीन होणाऱ्या कायदे कौन्सिलात मुसलमान लोकांचे प्रतिनिधि ज्या प्रमाणांत घेण्यात येतात त्याच प्रमाणात अस्पृश्यांचे प्रतिनिधि घेण्यात यावेत. (४) बहुजन समाजाच्या हातून त्यांच्या हिताची जी पायमल्ली होते व त्यांच्यावर जो जूलुम होतो, त्यांपासून त्यांचा बचाव होण्याकरितां कायद्याने कांही हक्कसंरक्षक अटी घालण्यांत याव्यात.

या मागण्या प्रसिद्ध झाल्यांपासून स्पृश्य हिंदूंकडून जे टीकेचें सत्र सुरू झालें आहे, तें पाहून आम्हांस विस्मय वाटतो. ज्या एका मुद्यामुळें त्यांच्या आंगाचा भडका झाला आहे तो मुद्दा म्हणजे अस्पृश्य समाजास हिंदू समाजापासून पृथक् करण्यांत यावें, हा होय. ज्या लोकांचें पित्त या मागणीनें इतकें खवळून गेलें आहे त्या लोकांनी हिंदु समाजाचा आणि अस्पृश्य समाजाचा काय संबंध आहे, हें आम्हांस दाखवून द्यावें, असें त्यांस आम्हीं आव्हान करतों. समाजाच्या एकीकरणाला सहभोजन व सहविवाह, हे दोन विधी कारणीभूत होत असतात. हे दोन विधी जेथें चालूं असतात तेथें सर्व व्यक्ती एका तान्यांत विणल्या जाऊन त्यांचा एक समाज बनूं शकतो. एकीकरणाचे हे दोन मुख्य विधी स्पृश्य-अस्पृश्य यांत मुळीच चालूं नाहींत. इतकेंच नव्हे तर ते चालूं करा असें म्हटलें कीं, पायाची तिडीक मस्तकाला जाते आणि अस्पृश्य लोक आर्यस्त्रीचा अभिलाष धरतात. म्हणून गिल्ला केला जातो. सहभोजन व सहविवाह तर राहोच पण ज्यांच्यांत साधा सहवासहि नाहीं अशा स्पृश्य व अस्पृश्य हिंदूंत असा कोणता दुवा आहे कीं, ज्याच्यामुळें त्या उभयतांची मिळून एक साखळी झाली आहे, असें म्हणता येईल ? अस्पृश्य समाज व स्पृश्य समाज एकाच संस्कृतीखालीं किंवा धर्माखाली वाढले असतील व मोडत असतील. परंतु केवळ एका संस्कृतीखालीं वाढलेल्या लोकांना एका समाजाचे घटक म्हणावयाचें असें ठरलें तर मग 'समाज' हा शब्द निरर्थक होईलच पण समजुतीचाहि मोठा घोटाळा उडेल. कारण संस्कृती आणि समाज या दोन गोष्टी अगदीं भिन्न आहेत. एका समाजाची संस्कृति एकच असते. हें खरें. परंतु एका संस्कृतीचे लोक ते एकाच समाजाचे घटक, हा नियम सर्वत्र लागूं पडणार नाही. उदाहरणार्थ, युरोपांतील सर्व लोक एका ख्रिस्ती संस्कृतीखालीं वाढलेले आहेत. ते सारे एकच धर्म पाळतात. एकाच येशूला भजतात, जन्मापासून मृत्यूपर्यंत व्हावयाचे त्यांचे संस्कार एकाच फर्म्याचे असतात. पण तेवढ्यामुळें ते सर्व एका समाजाचे लोक आहेत, असे कोण म्हणूं शकेल ? एक धर्म असूनही त्यांच्यात फ्रेंच, जर्मन, इंग्लिश, इटॅलियन, बल्गेरियन, स्पॅनिश, पोर्तुगीज, वगैरे निरनिराळ्या समाजाचे लोक आहेत. तोच प्रकार हिंदूंचा आहे. स्पृश्य व अस्पृश्य यांची, संस्कृति एक असली तरी ज्याप्रमाणें फ्रेंच आणि जर्मन हे समाज भिन्न आहेत त्याचप्रमाणे स्पृश्य व अस्पृश्य यांचे समाज भिन्न आहेत. इतकेंच नव्हे तर युरोपांत जे अनेक लोक नांदत आहेत ते सर्व एका समाजाचे आहेत. असें म्हणणें जर एक पटीने मूर्खपणांचें होणार असेल, तर केवळ हिंदु संस्कृतींत वाढले म्हणून स्पृश्य व अस्पृश्य यांचा एकच समाज होतो असें म्हणणें शतपटीने मूर्खपणाचे होणार आहे.

स्पृश्य व अस्पृश्य या उभय समाजांत कोणताच सांधा नाहीं.

अस्पृश्य हे हिंदूधर्मांतर्गत असतील. पण ते हिंदु समाजांतर्गत खास नाहींत. अस्पृश्य समाज हा हिंदु समाजाहून निराळा आहे. या परिस्थितीस अनुलक्षून स्वराज्यघटनेंत त्या समाजाला हिंदु जातीपासून अलग मानण्यात यावें, असें सांगितले त्यांत वावगें तें काय झाले ?

कसेंहि असो, पण ज्या स्पृश्य हिंदूंनी अस्पृश्य लोकांना आपलेपणानें कधीहि वागविले नाहीं त्या स्पृश्य हिंदूंना अस्पृश्यांबद्दल एकाएकी इतका पान्हा फुटावा, हें एक मोठें आश्चर्यच आहे ! 'हिंदूंत रहा ! हिंदूंत रहा ! फुटून जाऊं नका !' असा टाहो फोडून आम्हांस जे सांगत आहेत त्यांना आम्ही असें विचारतों कीं, तुमचे आमचें सामाजिक नातें कांहींच नाहीं ! आम्हीं निराळे तुम्ही निराळे ! सामाजिक दृष्टया जे निराळे आहेत ते राजकीय दृष्टया निराळे झाले तर त्यांत तुमचें काय बिघडले ? परंतु तुम्ही आम्ही एका रक्तामांसाचे असें जर तुम्ही म्हणत असाल तर ज्या आज अगणित वर्षें आम्ही तुमच्यांत राहिलों त्या अवधीत तुम्ही,

स्पृश्य हिंदूनीं आमच्यासाठी काय केले ?

असा एखादा प्रश्न अस्पृश्यांनी विचारला की, नाना तऱ्हेच्या कोटया लढवून कांही सूज्ञ म्हणविणारे हिंदु लोक त्यांना निरुत्तर करण्याचा प्रयत्न करतात. कोणी म्हणतो, आम्ही आमच्या बायकांची सुधारणा करण्यात गुंतलों आहोंत, जरा दम धरा ; आमच्या बायका सुधारल्या म्हणजे मग त्यांच्या सहाय्यानें आम्ही तुमचा प्रश्न हाती घेऊं. यांच्या बायका कांही सुधारत नाहींत, आमचा प्रश्न ते कांहीं हातीं घेत नाहीत आणि ज्या सुधारल्या आहेत त्या अस्पृश्यतानिवारणास कांहीं अनुकूल नाहींत, हें पुण्याच्या सेवासदनांतील अंतर्व्यवस्थेंवरून दिसत आहे. एकूण आमचा प्रश्न लोंबत ठेवण्यास बायकांची बरी सबब झाली. दुसरा ह्मणतो, प्रार्थना समाजानें अस्पृश्यांसाठी शाळा नाहींत कां काढल्या ? प्रार्थना समाजानें अस्पृश्यांसाठी काढलेल्या शाळेंतून शिकून किती विद्यार्थी तयार झाले हें कांहीं आम्हांस नक्की माहीत नाहीं. पण या शाळा आतां बहुतेक बंद झाल्या हें खरे. याच प्रार्थनासमाजानं मात्र सासऱ्याशीं, दिराशीं अगर पुतण्याशीं व्यभिचार करून पोट वाढविलेल्या स्पृश्य हिंदुच्या बोडक्या बायांचे बाळंतपण सुखाने पार पडावें म्हणून एक अनाथाश्रम हजारो खस्ता खावून कर्जाला न जुमानतां चालू ठेविला आहे. ह्या एकाच गोष्टीवरून प्रार्थनासमाजाला अस्पृश्यांविषयी कळकळ जास्त आहे किंवा बोडक्या बायांच्या बाळंतपणांची कळकळ जास्त आहे, हें दिसून येईल. तिसरा म्हणतो, १९२३ सालीं आम्ही स्पृश्यांनी अस्पृश्यांशीं सहभोजन केलें ! मोठी बहाद्दरी केली ! खानावळवजा हॉलमध्ये १९२३ सालीं सहभोजन झालें, या एका गोष्टीवरून अस्पृश्यता काढून टाकण्यास लोक तयार झाले आहेत असें जो म्हणतो तो अगदीं भोळा असला पाहिजे किंवा लुच्चा असला पाहिजे. त्याला आम्ही असें सुचवितों कीं, पशू, पक्षी जसे एका गोठणीवर एकत्र बसून चारा खातात तसें एका निर्जन व निर्लेप जागेंत कांही स्पृश्य, कांही अस्पृश्य, एका आकाशाखालीं जमले असतील व जेवले असतील ! त्यांत मोठेंसे काय घडलें ? घराबाहेर इराण्याच्या दुकानांत सर्वच लोक एकत्र जेवतात. पण इराण्याच्या दुकानांत महार व ब्राह्मण एका टेबलावर जेवतात म्हणून ब्राह्मण महाराचा विटाळ पाळीत नाहीं हें म्हणणें जितके हास्यास्पद आहे तितकेंच वडाच्या झाडाखाली दोन्ही जातींतील कांही भूतांनीं एकत्र बसून भाताची शिते खाल्ल्यामुळे अस्पृश्यता गेली हें म्हणणें हास्यास्पद आहे. नाहींतर एकाच मुंबईत १९२३ सालीं सहभोजनास तयार झालेला हिंदु समाज १९२८ सालीं एकत्र पाणी पिण्याचा प्रसंग आला असतांना 'धर्म बुडाला ! धर्म बुडाला !' अशी ओरड करूं लागला नसता. वरील प्रकारची बकालीं सहभोजनें म्हणजे एक प्रकारचें तमाशे होत. अशा एखाद्या सहभोजनाचा अस्पृश्यतानिवारणास हवाला देऊन शहाण्या हिंदूंनी आपल्या नादानपणाचें प्रदर्शन करूं नये हें बरें. चवथा म्हणतो आम्ही कांही केलें नसेल. पण इंग्रजांनी अस्पृश्यांसाठी काय केलें तें सांगा ? या उफराटया काळजाच्या लोकांस आम्ही अगदी स्पष्टपणें सागूं इच्छितों कीं हिंदु लोकांनी आमच्यासाठीं काय केलें, या प्रश्नास इंग्रजांनी तुमच्यांसाठीं काय केलें हें कांही उत्तर नव्हें. ही मखलाशी आहे. इंग्रज बोलून चालून परके. त्यांनी कांही केलें नसेल तर त्यांच्यावर रूसण्याचा कोणताहि हक्क नाहीं. परंतु तुम्ही आमचे म्हणवितां, आम्हांला कव-

टाळतां, प्रसंग पडला असतांना आर्यधर्माच्या व आर्य-स्त्रियांच्या संरक्षणाचा आमच्यावर भार ठेवितां त्या तुम्ही आमच्यांसाठी काय केलें, तें सांगा? इंग्रज परके, सरकारीरीत्या ज्या गोष्टी अस्पृश्यांच्या हिता-प्रित्यर्थ करावयास पाहिजे होत्या त्या करून तुम्हांला त्यांनी अस्पृश्यतानिवारणाच्या कामीं मदत केली नसेल. पण ज्या गोष्टीं निव्वळ लोकमतावर अवलंबून आहेत, ज्या घडवून आणण्यास कायदा नको अशा कोणत्या गोष्टी तुम्ही केल्या आहेत? हिंदु धर्मांचीं देवळें खुलीं केलीं? शाळा मोकळया केल्यांत, कां सार्वजनीक पाणवठे खुले केले? या गोष्टी करण्याला इंग्रज सरकारची कांहीं आडकाठी नव्हती. या गोष्टी तुमच्या मनावरच्या होत्या, व त्या करणें न करणें सर्वस्वीं तुमच्या हातांत होतें. पण त्यांपैकी एकहि गोष्ट तुम्ही केली आहे काय? यांपैकीं एकहि गोष्ट तुम्ही केली नाहीं इतकेंच नव्हे, तर त्या घडवून आणण्यास लोकमत वळविण्याचा अल्प स्वल्पसा प्रयत्न देखील केला नाहीं. स्वराज्यासाठीं वाहून घेतलेल्या कॉंग्रेस भक्तांनी १९१७ सालापर्यंत आधीं राजकीय मग सामाजिक असे सामुदायिक प्रश्नांचे वर्ग पाडून नुस्त्या राजकीय प्रश्नांचा काथ्याकूट केला. अस्पृश्यता निवारण्याच्या प्रश्नाला मुळीं महत्वच मिळूं दिलें नाहीं. स्वराज्य मागतां आणि ६ कोटी प्रजेला दडपून ठेवतां असा कोणी ठपका देतील आणि मग उजळ माथ्यानें स्वराज्य मागतां येणार नाहीं म्हणून की काय कॉंग्रेसनें १९१७ सालीं अस्पृश्यता निवारणाचें सोंग आणून एक ठराव पास केला. पण तो तेथेंच धूळ खात पडला. त्यानंतर म. गांधीची लाट उसळली तींत अस्पृश्यता हा हिंदुधर्मावर मोठा कलंक आहे, हें एक सूत्र जन्माला आलें. पण म. गांधींना "सामर्थ्य आहे चरख्याचें ॥ जो जो फिरवील तयाचें" या महा मंत्राशिवाय दुसरें कशांतच तथ्य नाहीं असें वाटत असल्यांमुळें त्यांनी अस्पृश्यतानिवारणाचा कार्यक्रम जोराने असा कधींच चालूं केला नाहीं. त्या कार्यक्रमाची त्यांना खरोखरच विशेष आवड आहे कीं काय याबद्दल आम्हांस तरी निदान शंका आहे. हिंदुमुसलमानांची मारामारी झाली असतांना त्यांनी २१ दिवसांचे उपोषण केलें. खादीचा प्रसार व्हावा म्हणून खादी विणील त्यालाच कॉंग्रेसचा मेंबर करावा असा त्यांनी आग्रह धरला. पण स्पृश्या-स्पृश्यांमधील अमानुष वागणुकीबद्दल आपली नापसंती दर्शविण्यासाठीं एक दिवसहि देहदंडन त्यांनी केलें नाहीं किंवा अस्पृश्यतानिवारण करील तोच कॉंग्रेसचा मेंबर होईल असें ते म्हणाले नाहींत. आतां तर म. गांधी म्हणजे उडालेला बार आहे. त्यांची कोणाला फारशी अपेक्षा नाहीं. महाराष्ट्रांतील राष्ट्रीय पुढारी तर कुटिलांचा कंपू. पंडित जवाहिरलाल नेहरुच्या, राजकारण व धर्म यांची फारकत करण्यांत यावी, या सरळ वाक्याचा वाकडा अर्थ लावून गेल्या मे महिन्यांत महाराष्ट्र प्रांतिक परिषदेनें अनेक प्रकारचे लपंडाव करून साधा अस्पृश्यता निवारणाचा ठराव परिषदेपुढें येऊं दिला नाहीं. त्यांच्याच तरुण पिढीने एक तरुण महाराष्ट्र परिषद भरविली. नाना-तऱ्हेचे सामाजिक ठराव पास करून या तरुणांनी आपल्या वाडवडिलांना भयभीत करून टाकिलें. बिचारे अस्पृश्य मोठया आशेने त्यांच्याकडे पाहात होते. पण आपण केलेल्या सामाजिक ठरावांची पूर्तता करण्याऐवजीं हा तरुणांचा तांडा बारडोलीकडे झुकला. आणि आतां तो राष्ट्रीय स्वातंत्र्य कसें मिळविण्यांत येईल या विचारांत दंग झाला आहे. बारडोलीसारख्या राजकीय चळवळीची त्याला जितकी चव लागते तितकी त्यास महाडच्या सत्याग्रहाची चव लागू शकत नाहीं. बरें या हिंदु जातींनीं स्वतः कांहीं केलें नाहीं तें नाहीं. पण अस्पृश्यलोक जें काही करीत आहेत त्याला कांही सहाय्य, कांही उत्तेजन! त्या नांवानेंहि शून्य! सेवासदनाला लाखो रुपये गोळा होतात, महिला विद्यालयाला लाखो रुपये मिळतात, पण अस्पृश्यांसाठीं काढलेल्या डिप्रेस्डक्लासेस मिशनला पै देखील मिळत नाहीं. त्यांचे दार बसलें! शिक्षणासाठीं मदत नाहीं ती नाहींच. सामाजिक उन्नतीला तरी कांहीं सहाय्य! तेंहि नाहीं. अस्पृश्य लोक आपली सामाजिक उन्नती करुं लागले तर त्यांचा उलटा छळ!! कांहीं लोक ही गोष्ट खरी आहे असें मानावयास तयार नाहींत. त्यांना आम्ही असें सांगतो कीं, तुम्ही एकदां रत्नागिरी आणि कुलाबा जिल्हयांत दौरा काढून बघा आणि आम्ही म्हणतों तें खरें किंवा खोटे हें शोधून पहा. क्वचितच एखादा गांव या दोन जिल्हयात असेल कीं ज्यांत खोतांनी महाराकडच्या जमिनी काढून घेतल्या नसतील, गांवकऱ्यांनी त्यांचा बाजार बंद केला नसेल, त्यांचे गांवांतून अगर रानांतून हिंडणें फिरणें बंद केलें नसेल, त्यांची गुरें कोंडवाडयात घातली नसतील आणि त्याचा पूंज पसा बंद केला नसेल. कांही ठिकाणीं तर हा छळ इतका बेफामपणें चालविण्यात आला कीं ज्याप्रमाणें परचक्र आले असतांना एका सैन्यांतील लोक शत्रुच्या सैन्यातील लोकांवर छापे घालतात त्याप्रमाणे गांवच्यागांव महारवाडयावर तुटून पडून बायका-पोरासकट सगळयांना मारहाण करण्यांत आली आहे. व कांही गतप्राण झाले आहेत. या जुलमाचें कारण काय तर अस्पृश्य लोकांनी गोमांस खाण्याचे बंद केलें, आणि जानवी घालून स्पृश्य हिंदुप्रमाणे वागूं लागले!! अस्पृश्यांनी स्वतःच्या पायावर उभे राहून अशुद्ध अमंगल न राहतां स्वच्छतेने रहावे म्हणजे तुमची अस्पृश्यता सहज जाईल असें कंठशोष करून सांगणाऱ्या पुढाऱ्यांना आम्ही विचारतों, हीच कां तुमची कळकळ आणि अशी आमची

गळचेपी करण्यासाठींच कां गळयाला मिठी मारतां? या सर्व हकीगतीवरुन एक गोष्ट सिद्ध होते ती ही कीं, स्पृश्य हिंदु जातीला जो पान्हा फुटला आहे तो कांहीं अस्पृश्यांच्या हितासाठीं फुटलेला नाहीं. कधींहि न पान्हवणारा हा टोणगा जो एकाएकीं इतका पान्हवला आहे, तो अस्पृश्यासाठींच पान्हवलेला नसून स्वतःसाठींच पान्हवलेला आहे. अस्पृश्यलोक हिंदु समाजांतून फुटून गेले तर हिंदुसमाज कमकुवत होईल, हिंदुमुसलमानांच्या संस्कृतीच्या संग्रामांत हिंदूंचा नाश होईल, हें आम्हांस दिसते परंतु हिंदु समाजाचे काय होईल याचा विचार अस्पृश्य समाजाने काय म्हणून करावा? 'महार मेला विटाळ गेला' असे जसें हिंदु लोक म्हणतात त्याप्रमाणे 'हिंदु मेला पाप गेले' असे म्हणून अस्पृश्याने स्वस्थ कां बसूं नये? हिंदुसमाजाची नीति सगळ्या जगाच्या नीतीपेक्षां अगदी उलटी आहे. इतर समाजांत बाहेरचा मनुष्य आंत आला म्हणजे त्याचा दर्जा वाढतो. हिंदुसमाजांत आतला माणूस बाहेर गेल्याशिवाय तो मानास चढत नाही. अस्पृश्य जोपर्यंत तो हिंदु राहील तोपर्यंत तो पशूपेक्षा नीच मानला जातो. तोच मुसलमान झाला तर सर्वांपेक्षां श्रेष्ठ गणला जातो. यावरून उघड आहे कीं

अस्पृश्यांना हिंदुत्व हा शाप आहे.

तो कांहीं वर नव्हें. ज्या हिंदूच्या हिंदुत्वाचा शाप अस्पृश्यलोक भोगीत आहेत त्या अस्पृश्य लोकांनो हिंदुलोक मरतील कां तरतील याची चिंता करण्याचे कांहीं कारण नाहीं. खरे म्हटले असतां हिंदू म्हणजे जगांतले मोठ्यातलें मोठें पाप आहे. ज्या हिंदुजातीने अनेक प्रकारचे कठोर निर्बंध घालून माणसांच्या माणुसकिची अहर्निश विटंबना चालविली आहे ती जात जगांतून नाहींशी झाली तर तिच्यासाठीं कोण अश्रू गाळील? हिंदूजात आपलें पाप आपल्या प्रांतातच ठेवील तरी बरें. पण नाहीं, जिकडे जाईल तिकडे ती आपल्या पापाची पेरणी केल्याशिवाय राहणार नाही. इतकी ही हिंदु जात उपद्रवी आहे. सिंध प्रांतात जावो अथवा साऊथ आफ्रिकेंत जावों, हिंदुजात आपलें पाप जेथें जाईल तेथें, पसरवल्या शिवाय स्वस्थ बसणार नाहीं. कोठेंही जावो, जगाच्या स्वच्छ जीवनाच्या झऱ्यांत आपले पातकी जीवन मिसळून त्यास ती अशुद्ध करणार नाहीं असें होणें नाहीं. या पतीत जातीला जगती तलावर थारा देणे ही मानव जातीच्या हिताच्या दृष्टीने मोठी आपत्ती आहे. मनुष्यमात्रास तिच्या सान्निध्यांत राहवें लागणें हेंच आधीं मोठें दुर्भाग्य आहे. तिच्यांत समावेश करून घेणे आणि तिच्या सत्तेखालीं वागणें म्हणजे तर जिवंतपणी नरक यातना भोगण्यासारखें आहे. अशा हिंदुजातीशीं संबंध ठेवण्यास कोण तयार होईल? तिचा संसर्ग न व्हावा म्हणून अलग होणें यांतच खरें हित आहे, आणि म्हणूनच तो मार्ग अस्पृश्यांच्या प्रतिनिधींनी स्विकारला आहे.

अस्पृश्य समाजाला स्पृश्य समाजापासून निराळा करण्यांत यावा या साक्षींतील मुद्यावर विरोध व्हावयाचा तो अस्पृश्यांकडून व्हावयास पाहिजे होता. पण तसा विरोध त्यांच्याकडून झालेला नाहीं व होईल असें आम्हांस वाटत नाहीं. झालेल्या साक्षीवर त्यांचा आक्षेप आहे, नाहीं असें नाहीं. पण तो आक्षेप अगदीं वेगळयाच मुद्यावर आहे. त्यांचा मुख्य आक्षेप म्हणजे मुंबई इलाख्यांत संपूर्ण स्वराज्य स्थापन करण्यांत यावे अशी मागणी अस्पृश्यांच्या प्रतिनिधींनी करावयास नको होती. या आक्षेपाला वाचा फुटली नसली व त्याचा ध्वनी स्पष्टपणें जरी ऐकूं येत नसला तरी त्यांचा तसा

आक्षेप आहे हें आम्ही जाणून आहों. आमच्यांत व आमच्या अस्पृश्यबंधूत हा महत्वाचा मतभेद असल्यामुळे हा आक्षेप विचारांत घेणे अपरिहार्य झालें आहे व स्पृश्यांच्या आक्षेपाबरोबर अस्पृश्यांच्याहि आक्षेपाचे निरसन करण्याचें आज आम्ही योजिलें आहे. या आक्षेपाचे मूळ

हिंदुपेक्षां इंग्रज बरे.

या भावनेंत आहे हें निर्विवाद आहे. ही भावना अस्पृश्य वर्गांत किती खोल गेली आहे याची कल्पना स्पृश्य हिंदूस करतां येणे शक्य नाही. इंग्रजांचे राज्य म्हणजे रामाचें राज्य अशी अस्पृश्य लोकांची इंग्रजाविषयींची निष्ठा आहे. आणि त्या निष्ठेला त्यांच्या हृदयांत ठाव मिळण्यास तशी सबळ कारणेंहि घडली आहेत. ज्या पेशवाईच्या काळांत अस्पृश्यांना रस्त्यांत थुंकून तो अपवित्र करतील म्हणून गळ्यांत मडकें बाळगावें लागत असे, अस्पृश्य कोण हें ओळखण्यांत यावे म्हणून हातांत खुणेसाठीं काळा दोरा बांधावा लागत असे, चालून दूषित झालेली धूळ वाहून जावी व पवित्र हिंदुजातीस तीवरून चालण्याचा प्रसंग पडूं नये म्हणून कमरेस काटयांचा खराटा लटकवावा लागत असे, त्या पेशवाईचा जो अस्पृश्य अंग्लाईशी तुलना करील, त्याला एकी संबंधाने द्वेष व दुसरी संबंधानें प्रेम वाटलें तर त्यांत कांहीं आश्चर्य नाहीं. पेशवाईतून अंग्लाईत संक्रमण झालेल्या अस्पृश्यांच्या स्थितींत व महाभारतांत सांगितलेल्या कपोतपक्षाच्या स्थितींत एक प्रकारचें साम्य दिसून येते. जसा श्येनपक्षी मागे लागला असतांना तो गरीब बिचारा कपोत जीव घेऊन शिबीराजास 'रक्ष रक्ष' म्हणून शरण गेला, त्याचप्रमाणे अस्पृश्यजनता ही स्पृश्य जनतेच्या अमानुष छळास त्रासून इंग्रजप्रभूस शरण गेली असून त्याच्या आश्रयाखाली आज ती आपले दिवस कंठीत आहे. अशा परिस्थितींत वाढलेली अस्पृश्यप्रजा शिबीचा आधार तुटला असतांना, श्येनपक्षानें जी कपोताची गत केली असती तशीच इंग्रजांचा आधार तुटला असताना, स्पृश्य जनता आपली गत करील या भयानें स्वराज्याच्या मागणीस बिचकली तरी तिला कोणी प्रामाणिक व विचारवंत मनुष्य दोष देईल असें आम्हास वाटत नाहीं. तथापि इंग्रज सरकारवर सर्वस्वी विसंबून राहणाऱ्या अस्पृश्य बंधूस आमचा असा इषारा आहे कीं, इंग्रज प्रभु हा खरोखरीच शिबीचा अवतार आहे कीं काय याबद्दल त्यांनी आपली खात्री करून घ्यावी. एकीकडे 'नृपेक्षावें शरणागता' अशी करुणा भाकणारा कपोत व दुसरीकडे 'ज्याचे त्यास द्यावें निश्चित', असा शास्त्रार्थ सांगणारा श्येनपक्षी, या दोहोंच्या कचाटयांत सांपडलेला शिबी, ज्याप्रमाणे आपले मांस देऊन आत्मनाश झाला तरीपण कपोताचे रक्षण करण्यास तयार झाला त्याप्रमाणे स्वतःचे कांहीही होवो पण अस्पृश्यांचे हित करू हें इंग्रजसरकारचें ब्रीद आहे, याची हमी कोणता अस्पृश्य देऊं शकेल? व इंग्रजप्रभूला तुम्ही शरण गेला पण त्या

इंग्रजप्रभुनें तुमच्यासाठीं काय केलें आहे?

मुंबई प्रांतात इंग्रजी अम्मल सुरू झाल्यास एक शतकाधिक वर्षे झाली. या अवधींत ज्या अस्पृश्यतेमुळें तुमची माणुसकी नष्ट झाली आहे त्या अस्पृश्यतेचे उच्चाटन झालें आहे काय? ज्या अज्ञान अंधकारांत तुम्हाला तुमच्या देशबांधवांनी खितपत ठेविलें होते त्या अंधकारांत इंग्रजप्रभुनें केव्हांशी ज्ञानाची ज्योत पेटविली? सरकार दरबारी जी तुम्हांस बंदी होती ती उठून त्या बाबतीत तुमचा कितपत प्रवेश झाला आहे? ज्या दारिद्र्यात तुम्ही लोळत पडला होता त्यांतून वर काढून तुम्हांला सुखाचा व संपत्तिचा लाभ व्हावा एतदर्थ इंग्रजांनी तुमच्यासाठीं कोणते प्रयत्न केले? या सर्व प्रश्नांची उत्तरें इतर कोणी कोणत्याही तऱ्हेनें देवोत, आम्हाला तरी ती नकारार्थीच देणें प्राप्त आहे. इंग्रजी अमदानीत अस्पृश्यांच्या परिस्थितींत जें कांही आशा करण्याजोगें परिवर्तन घडलें असेल तें केवळ काळाच्या ओघामुळेंच घडलें आहे. तें घडवून आणण्यास इंग्रज सरकारनें कांही विशेष प्रयत्न केले याची ग्वाही आम्ही देऊ शकत नाहीं. इतकेंच नव्हे तर इंग्रजांच्या हातून अस्पृश्योन्नती होईल अशी आशा बाळगणे व्यर्थ आहे, असे आमचें मत आहे. याचें कारण इंग्रजसरकारच्या हातीं अस्पृश्योन्नती करण्याइतकी सत्ता नाहीं असे नाहीं. इंग्रजसरकारनें मनांत आणले असते तर सर्व अस्पृश्यांची सार्वजनिक ठिकाणची अस्पृश्यता गेली असती, पलटणीत पोलीसांत, आरमारांत, व इतर सरकारी खात्यांत त्यांची भरती झाली असती, शिक्षणाचा इतका प्रसार झाला असतां कीं, कोणताही अस्पृश्य निरक्षर राहिला नसता. व पडीक जमीनिवर अस्पृश्य लोकांच्या वसाहती करून त्यांचा संसार सुखानें चालविण्यास मदत केली असती. यापैकी एकही गोष्ट इंग्रजसरकारनें केली नाही. इतकेंच नव्हे, तर ज्या अस्पृश्य लोकांनी इंग्रजास मदत करून या देशाचे राज्य कमाऊन दिलें, त्याच इंग्रजसरकारनें अस्पृश्य लोकांची सैन्यांत भरती करण्याचे बंद केले. कांहीं अस्पृश्य लोक असें म्हणतील कीं, स्पृश्य जनतेचा विरोध होईल म्हणून इंग्रजसरकारनें वरील गोष्टी करण्याचें हातीं घेतलें नाही. अर्थात इंग्रजसरकारनें अस्पृश्योन्नति प्रीत्यर्थ जर कांहीं प्रयत्न केले नसतील तर त्याचे खापर सर्वस्वी विरोधी स्पृश्य जनतेच्या माथीं फोडले पाहिजे. परंतु जसें न कर्त्याचा वार शनिवार तसें स्पृश्य जनतेचा विरोध ही केवळ सबब नसेल कशावरून? हिंदुस्थान देशांत अनेक धर्म, अनेक जाती, व अनेक पंथ आहेत. त्यामुळें एका धर्माचे व जातीचे लोक दुसऱ्या धर्माच्या व जातीच्या लोकांवर जोर जुलूम करतात व त्यास अन्यायानें वागवितात म्हणून इंग्रजांचे राज्य या देशांत राहिले पाहिजे असें इंग्रज सरकार म्हणते. अर्थात या अन्यायाची आयुर्मर्यादा जितकी लांबविता येईल तितकी बरी असें इंग्रजसरकारास वाटणें अगदी नैसर्गिक आहे. कारण त्यांच्याच राजकारणाच्या तत्वानुरोधानें ज्या दिवशीं हे सामाजिक अन्याय बंद होतील त्या दिवशी इंग्रजी राज्याचा शेवट करणे त्याना क्रमप्राप्त होईल. सामाजिक अन्यायाचा व इंग्रजी राज्याचा असा जेथें लागा बांधा आहे, तेथें सामाजिक अन्याय जो पर्यंत राहतील तो पर्यंत तसेंच राहूं देण्याकडे इंग्रजांचा कल आहे. म्हणूनच स्पृश्य जनतेची सबब पुढें करून ते अस्पृश्यतेसारखा अन्याय खपवून घेत आहेत असा जर कोणी इंग्रजावर आरोप केला तर तो मनुष्यमात्राच्या नेहमींच्या व्यापाराविरुद्ध होईल असें कोणास सहसा म्हणतां येणार नाहीं. नाहींतर, सत्तावनसालाचें बंड ज्या सरकारनें हा हा म्हणतां मोडलें, रौलट अॅक्टाविरुद्ध प्रतिकार करणाऱ्या लोकांची ज्यांनी जालियनवाला बागेंत कत्तल उडविली, तें सत्ताधीश इंग्रजसरकार अस्पृश्योन्नतीच्या बाबतींत स्पृश्य जनतेच्या विरोधास भीते, या म्हणण्यावर कोणाःचाच विश्वास बसणे शक्य नाहीं. इंग्रज सरकार जर खरोखरच स्पृश्य जनतेला भीत असेल तर असल्या भ्याड वृत्तीच्या सरकारापासून अस्पृश्यांना लाभ तो कोणता? उलटपक्षी इंग्रजसरकार स्पृश्य जनतेच्या विरोधाची सबब पुढें करून, अस्पृश्योन्नतीचें कार्य टाळीत असेल तर असल्या कर्तव्यपराङ्मुख सरकारवर विसंबून काय उपयोग? भयामुळें म्हणा किंवा स्वार्थामुळें म्हणा, इंग्रजसरकार हातीं असलेल्या सत्तेचा आपल्या कामीं जर कांहीं उपयोग करीत नाहीं, तर आहे ती सत्ता त्याच्या हातीं तशीच ठेवा, ती काढून घेऊं नका असें म्हणण्यांत काय हंशील आहे? तीच राजकीय सत्ता इंग्रजांच्या हातांत असण्यापेक्षा अस्पृश्यांच्या हातांत असती तर, ज्या सुधारणा सत्ता असूनही इंग्रजसरकारने केल्या नाहींत व ज्या करणे अवश्य होते, त्या सुधारणा घडवून आणल्याशिवाय ते स्वस्थ बसले नसते. ज्याचे कल्याण तोच करील. दुसरा कोणी करणार नाहीं. या न्यायानें पाहतां अस्पृश्यांचे कल्याण जितकें अस्पृश्यलोक करूं शकतील तितकें इंग्रज देखील करूं शकणार नाहींत. यासाठी अस्पृश्यांनीं स्वकल्याणाचें काम परक्यांवर सोपविण्याचेऐवजीं स्वतःचे हातीं घेणें बरें. हिंदूंवर विश्वास ठेवून ते चालत नाहींत, ही शहाणपणाची गोष्ट होय. पण इंग्रजसरकारवर विसंबून राहणें, ही कांहीं शहाणपणाची गोष्ट नव्हें. खरा शहाणपणा कोणावरही विश्वास न ठेवितां स्वतःवर विश्वास ठेवणें यांतच आहे. दोघांच्याहि सत्तेखालीं उन्नति झालेली नाही. झाली ती विटंबनाच झाली आहे. म्हणून

स्वावलंबन हेंच अस्पृश्यांचें ध्येय असले पाहिजे.

डॉ. आंबेडकर व डॉ. सोलंकी यांनीं जी अस्पृश्यवर्गातर्फे सायमनकमिशनपुढें साक्ष दिली त्या साक्षींत हेंच ध्येय त्यांनीं मांडलें होतें. आणि म्हणूनच या इलाख्यांत स्वराज्य स्थापन करा कीं जेणें करून राजकीय सत्ता जनतेच्या हातांत येईल, अशी मागणी करण्यास त्यांनीं मागें पुढें पाहिलें नाहीं. यावर, कांहीं अस्पृश्यलोक अशी शंका घेतील कीं, या स्वराज्याच्या मागणीनें हिंदुसमाजाच्या सामाजिक, आर्थिक व धार्मिक

जुलुमाच्या आड घातलेलें इंग्रजी सत्तेचे सुदर्शन लोपून, स्वराज्याच्या वज्राचा आमच्यावर प्रत्यक्ष आघात झाल्याशिवाय राहाणार नाहीं. हें स्वराज्य म्हणजे आमच्यावर राज्य होईल. आमच्यामते ही शंका व्यर्थ आहे. कारण, स्वराज्य मागतांना त्यांत थाडें बहूत आपलेंहीं राज्य होईल अशी मागणी मागण्यांत आलेली आहे. अस्पृश्यवर्गाचे भरपूर प्रतिनिधी मागितले असल्यामुळें स्वराज्य म्हणजे अस्पृश्यांवर राज्य असें तर होणार नाहींच, परंतु राजकीय सत्तेचा बराचसा भाग अस्पृश्य वर्गाच्या हातांत येईल. सायमनकमिशनपुढें मांडलेल्या योजना फलद्रुप झाल्यास हिंदुस्थानात कधीहि न घडलेली गोष्ट घडून येणार आहे. अस्पृश्यवर्ग हा सत्ताधीश होणार आहे. त्याच्या उद्धारास राजकीय सत्तेचा आधार सांपडणार आहे. ही गोष्ट अस्पृश्योन्नतीच्या दृष्टीने कांहीं लहान सहान नाहीं. तेव्हां अशा योजनेला नाकें मुरडण्यापूर्वी अस्पृश्यलोकांनीं पूर्ण विचार करावा अशी आमची त्यांना आग्रहाची सूचना आहे.

सायमन कमिशनशीं सहकार्य केल्याबद्दल राष्ट्रीयब्रुव वृत्तपत्रकारांचा मोठा रोष झालेला आहे. व अस्पृश्य वर्ग देशद्रोही आहे, अशी एकच कोल्हेकुई त्यांनी उठविली आहे. सायमन कमिशनवर हिंदी माणसांची नेमणूक केली नाहीं, हा हिंदुस्थानचा अपमान होय, असें या लोकांप्रमाणें आम्हांलाहि वाटत आहे. स्वाभिमान ही चीज या पुढारलेल्यांच्याच पांचविला पुजलेली आहे असे नाहीं. मागासलेल्या वर्गांनाहि स्वाभिमान आहे. व त्यांच्यात ज्या आत्मोद्धाराच्या चळवळी चालू आहेत त्या स्वाभिमानाच्याच चळवळी होत. या दृष्टीने पाहत पुढारलेल्या लोकांनीं चालविलेल्या बहिष्काराच्या चळवळींत आम्हांला भाग घेता आला असतां तर त्यांत-आम्हाला आनंदच वाटला असता. परंतु या चळवळींत अस्पृश्यांनी कां भाग घेतला नाहीं, याचें कारण स्पष्ट आहे. पुढारलेल्या हिंदी गृहस्थाची कमिशनवर नेमणूक केली असती तर अस्पृश्यांच्या प्रश्नांची काय वाट लागली गेली असती याचा तर्क करण्याचें कारण उरलें नाहीं. नेहरू कमीटीचा रिपोर्ट सर्व अस्पृश्यवर्गाच्या नजरेसमोर आहेच. नेहरू कमीटीच्या रिपोर्टांत अस्पृश्यांना कोणत्या सवलती दिल्या आहेत ? मुसलमानांच्या प्रश्नापेक्षा अस्पृश्यांचा प्रश्न नेहरूकमीटीला कमी महत्वाचा वाटला नाहीं काय ? स्पृश्य वर्गाच्या सहानुभूतीशी अस्पृश्यांच्या हितसंबंधाची गांठ घालून देऊन ती कमिटी मोकळी झाली नाहीं काय ? ही सहानुभूति किती तकलादी अतएव अविश्वसनीय आहे, याचा नेहरूकमीटीनें विचार केला काय ? कांहीं नाहीं. अस्पृश्यांचा प्रश्न सामाजिक आहे, शिक्षणानें तो सुटणार आहे, त्यांच्यासाठीं विशेष. योजना कांहीं करणें नको, असा झकपक अभिप्राय नेहरू कमीटीनें देऊन टाकला आहे. जणू अस्पृश्यता ही अगदीं साधी बाब आहे ! नेहरूकमेटींतील लोक अथवा त्यांचे भाईबंद हे जर सायमन कमिशनवर असते तर जें नेहरू कमिटींत घडलें तेंच त्यांनीं सायमन कमिशनकडून करविलें असतें, या म्हणण्यास कांहीं प्रत्यवाय दिसत नाहीं. असल्या एखाद्या पुढारलेल्या माणसाची कमिशनवर नेमणूक केली असती तर हिंदी राष्ट्राचा मान राखण्यांत आला असता, हें खरें, पण अशा नेमणुकीपासून अस्पृश्य वर्गाचा घात झाला असता, ही गोष्ट आम्ही विसरू शकत नाहीं.. हा ' आमचा माणूस ' आहे असे म्हणण्यासारखा एक जरी पुढारी असता तरी त्याला नेमण्याविषयीं आम्ही आग्रह धरला असतां, पण आमचा म्हणण्यासारखा एकहि माणूस आम्हाला दिसला नाहीं. आणि म्हणूनच कोणता तरी एखादा हिंदी माणूस कमिशनवर असण्यापेक्षा बिन हिंदी माणसाचें कमिशन असणे बरें, असें आमचें प्रामाणिक मत झालें. आणि त्यामुळेंच सायमन कमिशनशीं सहकार्य करण्याचा आम्ही निश्चय केला. जे लोक आम्हाला देशद्रोही म्हणून म्हणतात त्यांनीं प्रथम या सर्व प्रश्नांचा विचार करावा व मग अस्पृश्यांवर स्वाभिमानशून्यतेचा शिक्का मारण्यास पुढें यावें. ब्रह्मद्वेष, देशद्रोह, वगैरे कायम ठशाच्या आरोळ्यांनीं बिचकून जाण्याइतकें अस्पृश्य नाजुक प्रकृतीचे राहिले नाहींत. आमचे व्हावें व आमचा विश्वास संपादन करावा. मग आम्ही तुमचें होऊं व तुम्हाला आमचे मानूं. तोंपर्यंत आम्ही आमची वाट स्वतंत्रपणें चालत आहोंत. आम्ही कोणाचेहि द्वेष्टे नाहीं. पण आमचे द्वेष्टे कोण आहेत हें मात्र आम्हीं ओळखून आहोंत. त्यांचे सामाजिक अतिक्रमण चव्हाटयावर मांडण्यांत व त्या अतिक्रमणापासून आमचे संरक्षण करण्यास आम्हांस राजकीय सत्तेचा भरपूर अंश द्या असें म्हणण्यांत जर ब्रह्मद्वेष अगर देशद्रोह होत असेल तर तो करणें हें आमचें पवित्र कर्तव्य आहे, असें आम्ही मानतों.

प्रासंगिक विचार

१ हिंदी स्वातंत्र्यसंघाच्या बंगाल व महाराष्ट्र अशा दोन शाखांचे जाहिरनामे आम्हीं या अंकात दुसरीकडे प्रसिद्ध केले आहेत. हे जाहिरनामे तुलनात्मक दृष्टीनें वाचून पाहिल्यास वाचकांना बराच बोध होण्यासारखा आहे. हिंदी स्वातंत्र्यसंघाचे मूळ उत्पादक पंडित जवाहिरलाल नेहरू हे राजकीय बाबतींत जितके उर्ध्वगामी आहेत तितकेच सामाजिक क्षेत्रांत मूलगामी आहेत. पण त्यांच्या अनुयायांच्या दृष्टीकोणांत प्रांतनिहाय परिस्थितीनुसार फरक पडलेला आढळतो. प्रस्तुत जाहीरनाम्यांपैकी बंगाल शाखेचा जाहिरनामा बहुतांशीं पंडितजींच्या तत्वाला धरून आहे. पण महाराष्ट्रशाखेचा जाहिरनामा लक्षपूर्वक वाचून पाहिल्यास तो महाराष्टांतल्या टिळक-चिपळूणकर परंपरेच्या वळणावर गेला असल्याचें दिसून येईल.

२ या टिळक चिपळूणकर परंपरेचें ब्रीद राजकीय सुधारणेचा पुरस्कार व समाज सुधारणेला विरोध हें असल्याचें महशूरच आहे. कै. आगरकर प्रभृति सुधारकांनीं चालविलेल्या समाज सुधारणेच्या प्रयत्नांना कै. टिळकांनीं होती नव्हती तेवढी शक्ती खर्च करून विरोध केला. कै. आगरकरांचे प्रयत्न अत्यंत तुटपुंजे होते. त्यांच्या कार्यांची व्याप्ति ब्राह्मण समाजापुरती मर्यादित होती. समाजाचे खालचे थर हालविण्याचा त्यांनीं प्रयत्न केलेला आढळत नाहीं. तरीपण कै. टिळकांनीं त्यांचेवर विरोधाचे शस्त्र उपसलें. सामाजिक प्रश्नांविषयीं कै. टिळकांची मतें सुविख्यातच आहेत. अस्पृश्यातानिवारणाच्या जाहिरनाम्यावर त्यांनीं सही करण्याचे नाकारलें होतें. सहभोजनांनीं जातीय भांडणें मिटतीं तर एका ताटांत जेवणारीं एका आईचीं मुलें कां भांडतीं अशी वकिली थाटाची, भ्रामक व कुचेष्टेखोर टीका त्यांनीं सहभोजनावर केली होती. आणि त्यांच्या सुदैवाने ब्राह्मणव्यतिरिक्त वर्गांत त्यावेळीं म्हणण्यासारखी जागृतीही झाली नव्हती. त्यामुळें त्यांची अडवणुक करणारे कोणीही त्यांना भेटले नाहींत व कै. टिळक बोलतील त्याला जिकडे तिकडे टाळ्या मिळू लागल्या. टिळक म्हणतील तें ब्रह्मवाक्य असें मानण्याचा जणुं शिरस्ताच पडून गेला; व अडाणी लोकांच्या मूढपणाचा फायदा घेऊन टिळकांनींही त्यांना वाटेल तसें झुलविलें. समाजसुधारणेचें कार्य अराष्ट्रीय होय अशी विचारसरणी कै. टिळकांनींच प्रचलीत करून दिली. आज जे टिळकशिष्य म्हणवितात त्यांची हीच विचारसरणी आहे. काळ बदलल्यामुळें व मागासलेल्या वर्गांत जागृति होऊ लागल्यामुळें त्यांना अर्थातच आपला पवित्रा बदलावा लागला आहे. पण या परंपरेचा देहस्वभाव मात्र अद्याप बदलला नाहीं, व सहजासहजीं तो बदलेल अशी आशाही नाहीं.

३ या परंपरेच्या तावडींत कोणीही सांपडो, तो माणुसकीला मुकावयाचा असा अनुभव आहे. मग तो ब्राह्मण असो, पारशी असो, ख्रिश्चन असो अगर दलित अस्पृश्य वर्गांपैकीं असो. तो राजकीय स्वातंत्र्याच्या लंब्याचवडया बाता मारील. पण समाजसुधारणेच्या क्षेत्रांत मात्र त्याच्या मनाची गति चालणार नाहीं. चाललीच तर काळकामवेगाच्या उदाहरणांत अ ज्याप्रमाणें चार मैल पुढे जातो व दहा मैल मागें येतो त्याप्रमाणें चालेल. हल्लीं या परंपरेनें जी हिंदुसंघटनाची चळवळ चालविली आहे, तिच्यावरून हीच गोष्ट दृष्टोत्पत्तीस येते. हिंदुसंघटणाचें कार्य हें वास्तविकपणें प्रगतिसूचक आहे. पण या परंपरेनें, हिंदुसंघटणाच्या मिषाने ब्राह्मणी धर्माची पकड हिंदुसमाजावर कायम करण्यासाठीं ही चळवळ हातीं घेतली आहे. अशा तऱ्हेनें, पुरोगतींत पुच्छगती साधणारी ही परंपरा, हिनेंच महाराष्ट्रातील समाजसुधारणेचे कार्य अत्यंत दुष्कर करून ठेवलें आहे. इतर प्रांतांतील सुधारकांना सरळ व प्रामाणिक पुराणमतवादाशीं झगडावें लागतें. पण महाराष्ट्रीय सुधारकांना पुराणमतवादाचा बुरखा सोयीखातर पांघरणाऱ्या या परंपरेला लाथाडीत मार्ग काढावयाचा आहे. या परंपरेनें पछाडलेले लोक कांग्रेसमध्ये शिरोत, हिंदु सभेंत उपस्थित होवोत, अगर स्वातंत्र्यसंघात घुसोत,

तेथें तेथें ते आपल्या शेपटाचा वांकडेपणा दाखविल्याशिवाय रहात नाहींत. हिंदी स्वातंत्र्यसंघाच्या महाराष्ट्रीय शाखेच्या जाहीर नाम्यावरून ही गोष्ट दृष्टोपत्तीस येते.

४ बंगालशाखेच्या जाहीरनाम्यांत राजकीय पारतंत्र्याइतकाच सामाजिक दास्यत्वाच्या उच्चाटणावरही जोर दिला आहे. पण महाराष्ट्रशाखेनें मात्र या बाबतींत मूकवृत्ति धारण केली आहे. अस्पृश्य समाजाला सामाजिक हक्क मिळवून देणें असा एक उद्देश या संघाच्या कार्यक्रमांत ग्रथित करण्यांत आला आहे. पण अस्पृश्यसमाजानें स्वतःसाठीं जर कांहीं राजकीय सवलती मागितल्या तर मात्र तो जातिनिष्ठ ठरून या संघाच्या रोषाला पात्र होणार! कारण जातिनिष्ठ चळवळींना विरोध करणें हाही या संघाचा एक मुख्य उद्देश आहे. स्वातंत्र्यसंघाचे प्रणेते पं. जवाहिरलाल यांचाही जातिनिष्ठ चळवळींना विरोध आहे. पण जातिनिष्ठ चळवळींच्या सदरांत ते अस्पृश्यांच्या किंवा ब्राह्मणेतरांच्या चळवळीना ओढीत नाहींत. या सामाजिक हक्कांच्या चळवळीं आहेत हें त्यांना समजलें आहे. पण टिळक परंपरेनें ग्रासलेल्या महाराष्ट्रीय स्वातंत्र्यसंघाच्या सभासदांना मात्र हें कळणार नाहीं. आणि विशेष लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं, या संघाचे कांहीं सभासद ब्राह्मणसभेचे सभासद आहेत! वास्तविक खरी जातिनिष्ठ संस्था जर कोणती असेल तर ती ब्राह्मण सभा होय. ब्राह्मणेतर किंवा अस्पृश्य यांच्या चळवळींत जर जातीयता असेल तर ती संरक्षक स्वरूपाची (Defensive) आहे. आपले मानवी हक्क ब्राह्मणेतरांना व अस्पृश्यांना मिळवायचे आहेत. दुसऱ्या कोणाचे हक्क लुबाडून त्यांना आपले दास करण्याचा त्यांचा हेतु नाहीं. पण टिळक परंपरेच्या दृष्टीने या स्वहक्क-संपादन-रक्षणाच्या चळवळी जातिनिष्ठ ठरतात; व आपल्या जातिश्रेष्ठत्वाचा डळमळता डोलारा परत स्थिरस्थावर करण्यासाठीं ब्राह्मणांनी स्थापन केलेली ब्राह्मणसभा मात्र राष्ट्रीय ठरते! म्हणूनच ब्राह्मण सभेचे सभासद जातीयत्वाचें वावडें असलेल्या स्वातंत्र्यसंघाचे सभासद होऊं शकतात! या संघावर टिळक-चिपळूणकर परंपरेचा पगडा बसलेला नसता, तर अर्थातच असा प्रकार झाला नसता. डॉ. रवींद्रनाथ टागोर, देशबंधु दास वगैरेंच्या बंगाल प्रांतातील स्वातंत्र्यसंघात असा प्रकार झाला नाहीं. त्या संघानें जातिबद्ध पौरोहित्यावर हत्यार उपसलें आहे, व सहभोजन, मिश्रविवाहद्वारा समाज समतेचा पुरस्कार केला आहे. पण महाराष्ट्रीय स्वातंत्र्यसंघाने हे प्रश्न अचूक वगळले आहेत. कांहीं आरसे असे असतात कीं, त्यांत प्रतिबिंब पडायचे तें सरळ न पडतां वेडेवाकडें पडतें. पं. जवाहिरलाल नेहरूंच्या तत्वाची हीच स्थिती महाराष्ट्रांत झाली आहे.

५ आश्चर्य हें कीं, अस्पृश्यसमाजाच्या वतीनें सायमन कमिशनशीं सहकार्य केल्याबद्दल हेंच लोक आम्हांला देशद्रोही म्हणत असतात. वास्तविकपणें खरे देशद्रोही हेच होत. आपल्या स्वार्थासाटीं देशातील एका मोठ्या समाजाला दलितावस्थेंत डांबून ठेवणारे हेच लोक होत. यांनाच आम्हीं ब्राह्मण्यग्रस्त म्हणतों. ब्राह्मण्य हें निव्वळ सामाजिक आहे असें नाहीं. सामाजिक स्पर्शास्पर्शाच्या भावनेशिवाय राजकीय जातिवर्चस्वाचा ब्राह्मण्यांत अंतर्भाव होतो. किंबहुना आजच्या ब्राह्मण्याच्या अंतरंगाचा ठाव शोधल्यास तेथें जातिवर्चस्वाची लालसा जितक्या प्रमाणांत दिसून येईल, तितक्या प्रमाणांत स्पर्शास्पर्शाची भावना आढळणार नाहीं. आजच्या ब्राह्मण्यग्रस्तांना जर कसली चिंता लागली असेल तर ती शिवाशीवीचा धर्म टिकविण्याची नसून आपलें जतिवर्चस्व अबाधित ठेवण्याची होय. यांच्या जतिवर्चस्वाच्या बुरुजाला सुरुंग लागणार तो अस्पृश्यसमाजांतूनच हें त्यांना कळत आहे; व म्हणूनच अस्पृश्यसमाजावरचा सामाजिक बहिष्कार उठविणें त्यांच्या जिवावर आलें आहे. ब्राह्मणेतर बहुजनसमाजाचें अज्ञान व तज्जन्य धर्ममूढपणा त्यांच्या पथ्यावरच आहेत. ब्राह्मणेतरांकडून अस्पृश्यांना परस्पर पायबंद लागतो, म्हणूनच हे ब्राह्मण्यग्रस्त लोक ब्राह्मणेतरसमाजाच्या धार्मिक दुराग्रहाच्या नाड्या सैल करण्यास नाखूष असतात.

६ ब्राह्मणेतरसमाज अद्याप शिवाशिवीच्या धर्माचा गुलाम आहे हें आम्हांला कबूल आहे. पण प्रयत्न केल्यास त्याचें मन वळवणें फार सोपें आहे. दादरच्या लोकहितवादीसंघानें परवां जो नवरात्रोत्सव साजरा केला त्यांत अस्पृश्यांनी स्पृश्यांबरोबर समानतेच्या नात्यानें भाग घेतला होता. देवीची पूजा व आरती करण्यासही स्पृश्यांनीं अस्पृश्यांना हरकत घेतली नाहीं. पण दादरच्या सार्वजनिक गणेशोत्सवांत जेव्हां अस्पृश्यांनीं समानतेच्या हक्कांची मागणी केली तेव्हां, अस्पृश्यांना मुक्तद्वार ठेवल्यास स्पृश्य लोक पिसाळतील, मारामाऱ्या होतील, मुर्दे पडतील, रक्तपात होईल अशी भीति त्या उत्सवाच्या ब्राह्मण्यग्रस्त चालकांनी घातली. पण नवरात्रोत्सवांत यांपैकीं एकही प्रकार घडला नाहीं. अथपासून इतिपर्यंत कोणीहि स्पृश्य इसम अस्पृश्यांबरोबर मारामारी करण्यास उद्युक्त झाला नाहीं. सांगण्याचा हेतु एवढाच कीं, दोष आहे तो स्पृश्य बहुजनसमाजाचा नसून, त्याचे पुढारी म्हणविणारांचा आहे. स्पृश्यवर्गीय पुढाऱ्यांनी मनापासून प्रयत्न केल्यास, शिवाशिवीच्या धर्माचा नायनाट होण्यास मुळींच वेळ लागणार नाहीं.

७ पण अंदरकी बात अशी आहे कीं, त्यांना तसे प्रयत्नच करावयाचें नाहींत. याचें कारण त्यांचें ब्राह्मण्य होय. कोणतीही सार्वजनिक नांवाखालीं खपणारी संस्था घ्या, अगर कोणतीही सार्वजनिक चळवळ घ्या. त्यांत या ब्राह्मण्यग्रस्तांचें संख्याधिक्य असलेलें दिसून येईल. या लोकामुळेंच सर्व चळवळींचा विचका होऊन गेला आहे. जर एखाद्या चळवळींत यांच्या ब्राह्मण्याचा वरचष्मा रहात नसेल तर त्या चळवळीचे तीनतेरा वाजविण्यास हे केव्हांच मागेंपुढें पहात नाहीं. घरीं दारीं, देवळीं, बिऱ्हाडीं इतकेंच नव्हे तर स्मशानांतसुध्दा यांचें ब्राह्मण्य यांना पाहिजे. आमचे ब्राह्मण्य जर स्वराज्यांत टिकणार नसेल तर तें स्वराज्य आम्हांला मुळींच नको असें म्हणण्यापर्यंतही यांची मजल गेलेली आहे. आणि हें ब्राह्मण्य म्हणजें काय? तर बहूजनसमाजाच्या अज्ञानावर आधारलेलें यांचे जातिवर्चस्व. पण तें टिकू देण्यास आतां दलितवर्ग तयार नाहींत, व यांचा तर तें टिकविण्याचा संकल्प आहे. स्वतःच्या जातिवर्चस्वासाठीं देशांतील बहुसंख्य समाजांच्या माणुसकीचा बळी घेऊं पहाणारे हे लोकच खरे समाजकंटक व राष्ट्राचे कुलांगार होत. या लोकांचें अस्तित्व म्हणजे सैतानानें हिंदुस्थानला दिलेला शाप असें म्हणावयास मुळींच हरकत नाहीं.

८ याच राष्ट्रद्रोही दुर्जनांनीं महाराष्ट्र कॉंग्रेसकमिटींत राजकारणापासून धर्माची फारकत करण्याच्या मिषानें अस्पृश्यतेचा प्रश्न कॉंग्रेसच्या कार्यक्रमांतून काढून टाकण्याचा प्रयत्न केला. पण यांचा खरा राष्ट्रद्रोह निराळाच आहे. तो पहायचा झाल्यास, हिंदुसभेकडे वळलें पाहिजे. मूठभर मुसलमानापासून महान् हिंदुजातीचें रक्षण करण्यासाठीं ही चळवळ सुरू करण्यांत आली आहे, असें सांगण्यांत येतें. पण वास्तविक प्रकार निराळाच आहे. जर या लोकांना खरोखर संघटना करायची असती, तर विघटणाजनक असा जो शिवाशिवीचा धर्म त्याची हकालपट्टी त्यांनीं अगोदर केली पाहिजे होती. पण या बाबतींतील त्यांचें प्रयत्न किती उथळ स्वरूपाचे व अविश्वनीय आहेत हें आतां सर्वांना कळलें आहे. त्यांचा सारा जोर शुद्धीच्या चळवळीवर आहे. परधर्मांतील कितीशीं मेंढरें शुद्ध होत्सातीं या विषमतेच्या चिखलांत लोळायला येत असतील व कांहीं आलीच तर किती दिवस रहात असतील हा प्रश्नच आहे. पण तूर्त आपणाला त्याच्यांशीं कर्तव्य नाहीं. या चळवळीचा हेतु कोणता एवढेंच आपणांस पहावयाचें आहे. कोणत्या तरी उपायानें महान् हिंदुजातीची लोकसंख्या वाढविणें हाच तो हेतु होय. त्यायोगें याच्या जातिवर्चस्वाचें आयुष्य आणखी थोडे दिवस वाढणार आहे. म्हणजे ही चळवळ शुद्ध राजकीय स्वरूपाची आहे. अज्ञ व धर्मवेड्या बहुजनसमाजाचा पाठिंबा मिळविण्यासाठीं तिच्यांत धर्म घुसडण्यांत आला आहे. या ब्राह्मण्यग्रस्तांनीं पूर्वी कॉंग्रेसमध्यें धुमाकुळ घातला होता. पण म. गांधींच्या चळवळीमुळें त्यांचें तेज तेथें पडेनासें झालें, व कॉंग्रेसमार्फत ब्राह्मणी स्वराज्य किंवा ब्राह्मण्यग्रस्तांच्या भाषेंत बोलायचें म्हणजें हिंदुपदपातशाही स्थापन करण्याची त्यांची आशा समूळ नष्ट झाली. इकडे दलितवर्गांतही जागृति होऊं लागली. अशा स्थितींत आपल्या जातिवर्चस्वाची पकड स्पृश्यास्पृश्य समाजावर कायम ठेवण्यासाठीं त्यांनीं ही हिंदुसभेची चळवळ हातीं घेतली आहे, व तिच्यामार्फत बहुजनसमाजाचा धर्ममूढपणा चिरस्थायी करण्यास त्यांनी कंबरा कसल्या आहेत. आपल्या स्वार्थासाठीं हे ब्राह्मण्यग्रस्त बहुजनसमाजाचा म्हणजेच राष्ट्राचा द्रोह करण्यास कसे मागें पुढें पहात नाहींत, याचा आणखी कोणता पुरावा पाहिजे?

मुद्रक:—**भालचंद्र विठ्ठल प्रधान** बी. ए. धी भारत भूषण प्रिंटींग प्रेस ३६, टॅमरिन्ड लेन, कोट मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

बहिष्कृत भारत

संपादक व प्रकाशक :—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर.
बार-ॲट-ला.
दहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार, ता. ७ डिसेंबर १९२८. [अंक २ रा.

अनुक्रमणिका

१ आत्मपरिचय. पान १-८
२ लोकहितवादींचीं पत्रें. पान २
इंग्लिश लोकांच्या व्यक्तीमात्राच्या गैरसमजुती-विषयीं
३ विविध विषय संग्रह. पान २-३
१ अस्पृश्य व जंगली जातींसाठीं चौकशी कमिटी
२ नाशिक हिंदुसमाज समता संघ
३ वतन बिलाचा तर्जुमा
४ अग्रलेख. पान ४-५-६
महारवतन बिलावरील कांहीं आक्षेप
५ प्रासंगिक विचार. पान ६-७-८
१–५ प. वा. लाला लजपतराय
६–८ सोलापूर म्युन्सिपालिटी प्रकरण
९–१० सरकारचा स्तुत्य उपक्रम
११ नाशिकच्या समतासंघाला सूचना
१२–१३ लोकहितवादी

आत्मपरिचय.

महार वतन बिलास सार्वत्रिक पाठिंबा.

ता. १३।१०।२८ रोजीं मु. मुठवली, ता. रोहे जि. कुलाबा येथें श्री. सखाराम कृष्णाजी भुजबळ यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृतसमाजाची सभा होऊन वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. १९।१०।२८.रोजीं पुणें येथें रा. तुळशीराम येसूजी फुलपगार, ता. लो. बो. मेंबर यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा होऊन महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. २३।१०।२८ रोजीं मु. पांगरी जि. रत्नागिरी येथें सुभेदार आर. एस्. घाटगे यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृत वर्गाची सभा होऊन महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. २८।१०।२८ रोजीं मु. मोपन, ता. दापोली येथें श्री कमळ लक्ष्मण जाळगांवकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृतांची सभा होऊन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. २९।१०।२८ रोजीं मु. भार्जग, जि. कुलाबा येथें रा. पुतळाजी पवार यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा होऊन वतन बिलांस पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. ४।११।२८ रोजीं मु. माटवन येथें रा. शिवराम सखाराम पोलीसपाटील यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृत वर्गाची सभा होऊन वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. १०-११-२८ रोजीं मु. चाळीसगांव, पूर्व खानदेश येथें रा. भिकनराव परबतराव भोसले, डि. लो. बो. मेंबर यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृतांची सभा होऊन वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. १३–११–२८ रोजीं मु. तुळसी येथें रा. कृष्णाजी रामजी तुळसकर जाधव यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा भरून वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आलां.

ता. १५-११-२८ रोजीं गोरेगांव येथें श्री. धोंडीराम विठ्ठल तांबे यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृत वर्गाची सभा होऊन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. १६-११-२८ रोजीं खेड जि. रत्नागिरी येथें श्री. जी. आर. आडरेकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृत समाजाची सभा होऊन महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. १८-११-२८ रोजीं समशेरपूर जि. नगर येथें रा. हरिबा सोनारीकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरलेल्या बहिष्कृत वर्गाच्या सभेंत महारवतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. १८-११-२८ रोजीं जेकब सर्कल क्लार्क रोड येथील बी. आय्. टी. चाळींत, महार सेवक तरुण मंडळातर्फे बहिष्कृत समाजाची सभा होऊन वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. २४।११।२८ रोजीं चंदनवाडींत अस्पृश्य समाजाची सभा श्री. दे. वि. नाईक यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत लालाजींच्या निधनाबद्दल दुःख प्रदर्शन, महारवतन बिलास पाठिंबा व हरकूलच्या महारांचें अभिनंदन असे ठराव पास झाले.

ता. २५।११।२८ रोजीं पाद्रीची चाळ कॅरॉल रोड येथें सोमवंशीय महार मंडळीची जाहीर सभा श्री. पी. जी. काणेकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत वतन बिलास पाठिंबा, कोंकणांत महारांवर होत असलेल्या अत्याचारांचा निषेध, हरकूलच्या महारांचें अभिनंदन, लालाजींच्या निधनाबद्दल दुःख इत्यादि ठराव पास झाले.

ता. २९।११।२८ रोजीं दामोदर ठाकरसी हॉल, परेल येथें अस्पृश्यांची प्रचंड सभा श्री. पी. आर्. लेले यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होतीं. सभेत कै. दे. भ. लालालजपतराय यांच्या निधनाबद्दल दुःखप्रदर्शन व हरकूल येथील महार व मुसलमान यांच्या मारामारींत मुसलमान आरोपींना वाजवीपेक्षां कमी शिक्षा कोर्टानें दिल्याबद्दल दिलगिरी असे ठराव पास झाले.

ता. १।१२।२८ रोजीं फत्तरबंदर येथील अस्पृश्यबंधूंच्या विद्यमानें जंगी जाहीर सभा श्री. द. वि. प्रधान यांच्या अध्यक्षतेखालीं होऊन हरकूल खटल्यांत जेलमधून सुटून आलेल्या महारबंधूंचें अभिनंदन, व मुसलमानांनीं केलेल्या दुखापतीपायीं एक महार मेला असून त्यांचेवर खुनाचा अगर जबर दुखापतीचासुद्धां आरोप ठेवला नाहीं याबद्दल नापसंती, व तसा आरोप ठेऊन स्वतंत्र खटला करण्याबद्दल सरकारला विनंति असा ठराव पास करण्यांत आला. याशिवाय वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला व वतनपरिषदेस द्रव्यसहाय्य घेण्यांत आलें.

ता. २।१२।२८ रोजीं दांडारोड, नवीपाली, वांद्रा येथें सोमवंशी मंडळीच्या विद्यमानें जाहीर सभा डॉ. सोळंकीं एम्. एल्. सी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरून वतन बिलास व वतन परिषदेस पाठिंबा देण्यांत आला.

लोकहितवादींचीं पत्रें.

पत्र नंबर १

प्रभाकर तारीख १९ मार्च १८४८.

इंग्लिश लोकांच्या व्यक्तिमात्राच्या गैरसमजुती,– विषयीं.

विनंती विशेष:—हल्ली अशी बातमी कळली आहे कीं, पुणें येथें राज्य बुडाल्यापासून फौजदार कोतवालीचे कामावर ठेवीत होते, त्यापैकीं जे ब्राह्मण फौजदार झाले, त्या सर्वांचीं बहुतकरून वहिवाट दुरुस्त नाहीं, असे अनुभवावरून कळलें, व माजी फौजदार बळवंतराव गोविंद यांजवर तर दरवड्याचे वगैरे अपराध स्पष्टपणे शाबिद होऊन त्यास मोठी शिक्षा मिळाली. तेव्हां ब्राह्मण लोक अविश्वासू आहेत; याजकरितां अधिकाऱ्यानीं असें मनांत आणिलें आहे कीं या कामावर पुनरपी ब्राह्मण न नेमितां ख्रिस्तियन धर्मांतील मनुष्य नेमावा. त्यास याविषयीं मी थोडासा मजकूर आपल्यास लिहून पाठवितों, हा जर कृपा करून आपले पत्रद्वारें प्रसिद्ध होईल तर ब्राह्मणावरील दोषनिवारण होईल असें वाटतें.

ब्राह्मण लोकांनीं वाईट वर्तणूक केली असे अनुभवावरून जें दिसलें तें खरें आहे. परंतु त्याचा दोष ब्राह्मणाकडे नाहीं. कारण चांगले वाईट लोक सर्व जातींत असतातच, परंतु त्यांपैकीं पक्का शोध करून चागले कुलीन, संभावित, नीतीमान असे असतील त्यास अधिकांरावर नेमावें. धर्मशास्त्रीं व्यवहारमयूखांत प्रथमत: श्लोक आहे तो असा कीं,

व्यवहारान्नृप: पश्चेद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणै: सह ॥
धर्मशास्त्रनुसारेण क्रोधलोभविवर्जित: ॥ १ ॥
श्रुताध्ययनसंपन्ना धर्मज्ञा: सत्यवादिन: ॥
राज्ञा सभासद: कार्या रिपौ मित्रेच ये समा: ॥ २ ॥

याप्रमाणे बहुत अध्ययन केलेले, बहुत ऐकलेले, धर्म जाणणारे, सत्य बोलणारे, नि:पक्षपाती सभासद राजानें अधिकारावर नेमावे म्हणून आहे. त्याप्रमाणें जर ब्राह्मण लोक नेमले असते तर असें कां होतें? इंग्रजी राज्यांत हें रयतेचे फार नुकसानकारण व दुर्दैव आहे कीं ज्या साहेब लोकांचे हातीं मोठ्या नेमणूका द्यावयाच्या असतात ते त्या देतेवेळेस कांहीं विचार पाहात नाहींत. मनास येईल त्यास देतात. त्यांची विद्या, गुण, नीती, अब्रू यांचा शोध घेण्याचे श्रम करीत नाहींत ह्मणून अयोग्य लोक मोठमोठ्या कामांवर मुक्रर होऊन लांचेचे वगैरे मोठे बोभाठ उठले आहेत. साहेब लोकांचे हातीं राज्य गेलें परंतु ते इकडील लोकांप्रमाणें काम करण्यांत माहितगार आहेत असें नाहीं. ते विद्वान, शहाणे व नि:पक्षपाती आहेत हें खरें, पण देशाची व भाषेची माहिती नेटिव लोकांप्रमाणें त्यांस नाहीं. यामुळें नेटिव लोक जे त्यांचे हाताखालीं आहेत त्यांचे हातीं रयतेचें वाईट बरें करावयाचें पुष्कळ असतें. गरीब लोकांस साहेबांची भेट किंवा त्यांशीं स्वस्थपणाचें भाषण होत नाहीं. तेव्हां त्यांस कामगार हेच साहेब असतात आणि हे कामगार लोक वाईट चालीचें, आशाबद्ध, व द्रव्यलोभी असतात. म्हणून लोकांस फार छळितात. त्यांतून एकाद्याचे अपराध बाहेर दृष्टोत्पत्तीस येऊन त्यांस शासन होतें परंतु तसें सर्वांस होत नाहीं. नेटिव लोक महान धूर्त आहेत. त्यांचे अपराध सांपडणें हें फार कठीण आहे. साहेब लोक मोठें काम ज्यास देतात त्याची हुशारी मात्र पाहातात. परंतु कामगाराचे फक्त हुशारीचा उपयोग काय? ती शिवाय दुसरे बहुत गुण त्यास पाहिजेत. मनुष्य कृत्रिम अंत:करणीय व तोंडापुढें बोलणारा व इकडे तिकडे धांवून आर्जवासाठीं काम करणारा तो समक्ष मेहेनत घेतो त्यामुळें इंग्रज लोकांस वाटतें कीं हा फार चांगला हुशार आहे, परंतु त्याचें अंत:करण मलीन व त्यास धर्मशास्त्र कळत नाहीं. त्याचा दुष्टपणा हृदयांत असतो. तो साहेबानें तोंड मागें फिरविलें पुरें कीं लागलाच प्रगट होतो. तेव्हां असे प्रकारचे लोक अधिकारावर नेमल्यावर मग त्यांचे सद्‌गुण ऐकावयाची आशा कोठून? परंतु येणें करून सर्व जातीस बट्टा लागला असें नाहीं. नेमणारांचे अलक्ष यामुळे या गोष्टी घडतात. पुण्यांत बहुत संभावित व कुलीन व सरंजामदार व पेनशनवाले गृहस्थ आहेत. परंतु त्यांतील चांगला मनुष्य आणि विद्वान आजपर्यंत कामावर कोठें ठेवला आहे असें जाहलें नाहीं. शाळेंतून शिकलेले, कुलीन व विद्वान यांचेविषयी तर सरकारानें बहुत वेळ हुकूम पाठविले आहेत. परंतु जिल्ह्यांतील साहेब लोक त्या सर्वांस एकीकडे ठेवितात. आणि आपले कृपेंतील एकादा मनुष्य त्याचें कुलशील चांगले नसले व अगदीं कवडीचा माल असला तरी त्यास ठेऊन "रजाचा गज" करितात. व याप्रमाणें कुलहीन लोक इंग्रजांचे दरबारांत फार जमले आहेत. त्यामुळें ब्राह्मण लोकांची अब्रू कमतर दिसते, हें त्यांचे दुर्दैव म्हणावें याची तजवीज कोणी मनांत आणित नाहींत. साहेब लोक मनास येईल तसा दोष ठेवितात हे ठीक नाहीं. राजानीं खराब लोक सन्निध केले तर कारभार चांगला कसा होईल? मागें कारभार अशा रीतीनें चालत नव्हता व माधवराव पेशव्यांचे वेळच्या किती एक गोष्टी ऐकण्यांत आहेत. त्याजवरून दिसतें कीं ब्राह्मण लोक सगळे वाईट आहेत असें नाहीं. बाजीरावाचे कारकीर्दीत बहुतेक ब्राह्मणांस नीचत्व येऊन ते दुर्गुणी झाले हें खरें आहे. तथापि अद्याप न्यायनिष्टुर व योग्य असेही पुष्कळ आहेत. परंतु त्यांस परिक्षक मिळून जसें कवी म्हणतो (काक: काक: पिक: पिक:) असें करणारे भेटतील तेव्हां व्यवस्था नीट होईल. साहेब लोक भाषा वगैरे शिकण्याची मेहेनत करितात. तशी जर मनुष्य निवडून काढण्याची मेहेनत घेतील तर लोकांचा फार फायदा होईल. बहुतेक ठिकाणीं असें आहे कीं, एखादी जागा खाली झाली ह्मणजे वेळेस जो उभा असेल त्यास ती देऊन आपली मेहेनत चुकवितात. कारण जर बातमी फुटली तर कोणीं शिफारसी आणितात व किती एक अर्जा पडतात तेव्हां त्या वाचायाची एवढी मेहेनत कोण करितो? ह्मणून तात्काळ भलत्या एखाद्या शुंभास ती जागा देतात. तेव्हां चांगले लोक कोठून मिळणार? कांहीं दिवस जागा खालीं राहून किंवा परीक्षा घेऊन जितके उमेदवार जमतात तितके जमूं देऊन त्यांची नीट चौकशी करून जागा द्यावी, तसें करीत नाहींत. आणि जाग्याची सोडत काढितात. येणेंकरून लोकांची अब्रू जाते आणि ठेवणाऱ्याचे बुद्धीची प्रशंसाही होत नाहीं. याचा बंदोबस्त लौकर होईल आणि उगाच कारणाशिवाय ब्राह्मणाचे अब्रूस दूषण लावणार नाहींत अशी आशा आहे. इंग्रज लोक फार शोधक आहेत. ह्मणून त्यांस हें अवघड नाहीं. कदाचित् याविषयीं सरकार लक्ष देईल तर बरें होईल. याजबाबद आणखी काहीं सूचना पुढें लिहून पाठविण्यांत येतील हे विनंती.

विविध विषय संग्रह.

मुंबई इलाख्यांतील अस्पृश्य व जंगली जातींची चौकशी करण्यासाठीं कमिटी.

मुंबई कौन्सिलच्या गेल्या अधिवेशनांत पास झालेल्या डॉ. सोलंकी यांच्या ठरावानुसार मुंबई इलाख्यांतील अस्पृश्य व भिल्ल, गोंड वगैरे जंगली जाती यांच्या सामाजिक, सांपत्तिक व शिक्षणविषयक गाऱ्हाण्याची चौकशी करण्यासाठी खालील कमिटी मुंबई सरकारनें नेमली आहे.

अध्यक्ष :–मि. ओ. एच्. बी. स्टार्ट. आय्. सी. एस्.

सभासद :–रा. सा. जे. के. मेहता.
,, डॉ. पी. जी. सोलंकी
,, डॉ. भिमराव आंबेडकर
,, श्री. एल्. एम्. देशपांडे
,, श्री. पंडिताप्पा चिकोडी
,, मेजर ब्रू फूट, मुक्तीफौज, मुंबई
,, श्री. अमृतलाल ठक्कर
,, श्री. एन्. ए. थोरात
,, श्री. डी. ए. जानवेकर

कमिटीच्या चौकशीचें काम ता. १५ पासून सुरूं झालें. कमिटीनें आपला रिपोर्ट एक वर्षाचे आंत करावयाचा आहे.

या कमिटीकडे कोणाला कांहीं सूचना पाठवायच्या झाल्यास, त्या डॉ. आंबेडकरांकडे पाठवाव्या, ह्मणजे त्यांची योग्य ती व्यवस्था होईल.

नाशिक जिल्हा हिंदु समाज समता संघ.

या संघाची स्थापना विजयादशमीच्या दिवशीं झाली असून, तिचे उद्देश खालीलप्रमाणें आहेत.

(१) स्पृश्य व अस्पृश्य यांमध्यें जुन्या रूढीस अनुसरून जो भेदाभेद मानला जातो, तो दूर करणें.

(२) अस्पृश्य लोक हे हिंदूच असल्यामुळें हिंदूंचे सर्व हक्क त्यांना आहेत, असें लोकांचे नजरेस आणून देणें.

(३) शक्य ती खटपट करून, त्यांस समसमान दर्जा प्राप्त करून देऊन, असलेली असमानता नाहींशी करणें.

वरील उद्देश पार पाडण्याकरितां संघाच्या सभासदांनीं सध्यां खालील कामें पार पाडण्याचें योजिलें आहे.

(१) भंगी आळींत असलेल्या भंग्याचे देवळांत निदान महिन्यांतून एकदां तरी सर्व हिंदूंनीं एकत्र प्रार्थना करणें.

(२) वारंवार सहभोजनांचे कार्यक्रम घडवून आणणें.

(३) जिल्ह्यांतील सर्व शाळा, देवालयें, व इतर सार्वजनिक संस्थांमध्यें समाजाची समता राहील अशा तऱ्हेनें खटपट करणें.

संघाची घटना.

अध्यक्ष :—श्री. आर. जे. वैद्य.
उपाध्यक्ष :—श्री. के. एस्. दिक्षित.
सेक्रेटरी :—श्री. जी. व्ही. पोतनीस.
,, श्री. भा. कृ. गायकवाड.
खजिनदार :—श्री. व्ही. पी. साठये.

डॉ. आंबेडकर यांचे वतन बिल
आणि
त्याची कलमें

मुंबईचे गव्हर्नर यांच्या कायदेकौन्सिलच्या, तारीख १९ माहे मार्च सन १९२८ च्या सभेंत जो आक्टाचा मसुदा पुढें मांडण्यास डॉ. बी. आर. आंबेडकर एम. एल. सी. यांस परवानगी देण्यांत आली होती व ज्याचे पहिले वाचन मुंबईच्या कायदे-कौन्सिलांत पास झाले आहे व ज्याचे दुसरे आणि तिसरे वाचन व्हावयाचे आहे त्या आक्टाच्या मसुद्याचे मराठी भाषांतर ता. ७ जून १९२८ च्या सरकारी ग्याझेटांत प्रसीद्ध झाले आहे. त्याचा उतारा आमच्या वाचकांच्या माहितीसाठी आम्ही खाली देत आहोत.

सन १९२८ चा मुंबईचा आक्टाचा मसुदा नंबर १२ वा.

सन १८७४ चा वंशपरंपरेचे हुद्याविषयींचा मुंबईचा आक्ट आणखी सुधारण्याबाबत आक्टाचा मसुदा.

ज्याअर्थी, वंशपरंपरेचे हुद्याविषयीचा मुंबईचा आक्ट यापुढें सांगितलेल्या रीतीनें सुधारणें इष्ट आहे; आणि ज्याअर्थी हिंदुस्थान सरकारसंबंधी आक्टाच्या ८०-क कलमाअन्वयेंची आलीजा गव्हर्नर यांची आगाऊ मंजुरी मिळालेली आहे; त्याअर्थी, यावरून खालीं लिहिल्याप्रमाणें कायदा ठरविण्यांत येत आहे :—

१. या आक्टास सन १९२८ चा वंशपरंपरेचे हुद्याविषयींचा मुंबईचा आक्ट सुधारण्याबाबत आक्ट असें म्हणावें.

२. सन १८७४ चा मुंबईचा आक्ट ३ रा याच्या ९ व्या कलमाची सुधारणा.—९ व्या कलमाच्या (१) ल्या रकमेंत "वहिवाटदाराचा मेहनताना म्हणून लावून दिलेले असेल किंवा नसेल" या मजकुराच्या बदला "वहिवाटदाराचा मेहनताना म्हणून लावून दिलेलें नसेल" हा मजकूर दाखल करावा,

३. सन १८७४ चा मुंबईचा आक्ट तिसरा यांत नवीन कलम ९ अ दाखल करणें.—९ व्या कलमानंतर, पुढील मजकूर दाखल करावा, तो येणेंप्रमाणें: —

"९ अ. (१) कोणतेंहि वतन किंवा त्याचा कोणताहि भाग किंवा वहिवाटदाराचा मेहनताना म्हणून लावून दिलेलें त्याचें कोणतेंहि उत्पन्न, त्याच वतनाचा वतनदार नाहीं अशा कोणत्याहि मनुष्याच्या मालकींत किंवा कायदेदार कबज्यांत कोणत्याहि ब्रिटिश कोर्टाच्या हुकुमनाम्याखेरीज किंवा हुकुमाखेरीज किंवा तो बजावल्याखेरीज इतर रीतीनें व कलेक्टराचे मंजुरीवांचून व रेव्हेन्यू दप्तरांत मालकी त्याचे नांवावर दाखल झाल्यावांचून, सन १८७४ चा वंशपरंपरेचे हुद्याविषयींचा मुंबईचा आक्ट अमलांत येण्याचे तारखेपूर्वी गेलें असेल तेव्हां कलेक्टरानें सदरहू प्रकारचा दुमाला रद्दबातल आहे असा ठराव केला पाहिजे व त्यानें त्या वतनावर किंवा त्याच्या कोणत्याहि भागावर किंवा त्याच्या कोणत्याहि उत्पन्नावर ज्या वतनदाराचा पूर्वी हक्क होता त्या वतनदाराचें तें वतन किंवा वतनाचा तो भाग किंवा वतनाचें तें उत्पन्न अशा हुकुमाचे तारखेपासून होईल असा हुकुम केला पाहिजे व त्याप्रमाणें त्याचें कोणतेंहि उत्पन्न वसूल करून सदरहू प्रकारचे वतनदारास दिलें पाहिजे.

(२) जर वतनाचा सदरहू प्रकारचा भाग जमीन असेल, तर, कलेक्टरनें, ती जमीन वतनदाराकडे तबदील करण्याबद्दल हुकूम केला पाहिजे."

४. सन १८७४ चा मुंबईचा आक्ट ३ रा याच्या १५ व्या कलमाची सुधारणा.—कलम १५ रकम १ यास पुढील विशेष ठराव ज्यास्त जोडावा, तो येणेंप्रमाणें:—

"मात्र असें ठरविण्यांत येत आहे, कीं, या आक्टाच्या ६३ व्या कलमाच्या अर्थाप्रमाणें वंशपरंपरेचा हुद्दा धारण करणाऱ्या, वतनी जमिनी कबज्यांत असलेल्या वारचा वतनदारांच्या सबंध समूहाच्या किंवा त्यांच्यातील बहुसंख्य लोकांच्या, अशी नोकरी करण्याच्या आपल्या पात्रतेपासून निरंतर मुक्त केलें जाणें—जर अशी मुक्त केलें जाण्याविषयींची त्यांची इच्छा कलेक्टराकडे लेखी अर्जी करून कळविण्यांत येईल तर—मर्जीवर असलें पाहिजे, व जर अशा जमिनीवरील सर्व्हेची पूर्ण आकारणी भरण्याचे ते कबूल करतील तर त्यांस त्यांनी धारण केलेल्या जमिनी कबज्यांत ठेवण्याचें चालू ठेवण्याचा हक्क असला पाहिजे."

५. सन १८७४ चा मुंबईचा आक्ट ३ रा याच्या १९ व्या कलमाची सुधारणा.—१९ व्या कलमांतून "व ती नक्त किंवा ऐनजिनसी द्यावी हें ठरविण्याचा" हे शब्द गाळावे.

६. सन १८७४ चा मुंबईचा आक्ट ३ रा यांत नविन कलमें १९-अ, १९-ब, १९-क, व १९-ड ही दाखल करणें.—१९ व्या कलमानंतर, पुढील कलमें दाखल करावीं, ती येणेंप्रमाणें :—

१९-अ. ज्यांची वतनी मिळकत म्हणजे ऐनजिनसी वसूल करण्याचा हक्क ही असते असा वारचा वतनदारांचा सबंध समूह किंवा त्यांच्यातील बहुसंख्य लोक, जेव्हां अशा हक्काचें पैशाच्या पट्टीच्या रूपांत रूपांतर करण्याबद्दल कलेक्टराकडे अर्जी करतील, तेव्हां कलेक्टरानें, त्याचें, त्याबरोबरीच्या पैशाच्या पट्टीच्या रूपांत रूपांतर केलें पाहिजे.

१९-ब. जेव्हां अशा प्रकारच्या ऐनजिनसी वसूल करण्याच्या हक्काचें त्याबरोबरीच्या पैशाच्या पट्टीच्या रूपांत रूपांतर करण्यांत आलें असेल, तेव्हां संबंध असलेल्या वारचा वतनदारांच्या सबंध समूहास किंवा त्यांच्यांतील बहुसंख्य लोकांस, तो, तो देण्यास जे पात्र असतील त्यांजकडून वसूल करून घेण्याबद्दल कलेक्टराकडे अर्जी करण्याचा अधिकार आहे. नंतर कलेक्टरानें तो जमीन महसुलाबरोबर व त्याचा भाग म्हणून वसूल केला पाहिजे, व त्याबाबद हक्कदार असलेल्या त्या वतनदारांस सरकारी तिजोरीतून तो देण्याबद्दल फर्मावलें पाहिजे.

१९-क. जेव्हां ऐनजिनसी वसूल करण्याचा असा हक्क, रयत व सरकार या दोघांचीहि नोकरी करण्याबद्दल संयुक्त मोबदला समजण्यांत येत असेल अशा बाबतींत, ऐनजिनसी वसूल करण्याबद्दलच्या ज्यांच्या हक्काचें पैशाच्या पट्टींत रूपांतर करण्यांत आलें असेल अशा वारच्या वतनदारांच्या सबंध समूहास किंवा त्यांच्यांतील बहुसंख्य लोकांस, सदरहू पैशाच्या पट्टीपैकीं, सरकारची नोकरी करण्याबद्दल त्यांस किती पट्टी येणें आहे व रयतांची नोकरी करण्याबद्दल त्यांस किती पट्टी येणें आहे तें ठरविण्याबाबत कलेक्टराकडे अर्जी करण्याचा अधिकार आहे. नंतर कलेक्टरानें अशा प्रकारचा निवाडा दिला पाहिजे, व त्याचा निकाल अखेरचा समजला पाहिजे.

१९-ड—१९—क कलमांत उल्लेख केल्या प्रकारच्या निवाड्यासाठीं ज्यांनीं अर्जी केली असेल अशा, वारच्या वतनदारांच्या सबंध समूहाच्या किंवा त्यांच्यांतील बहुसंख्य इसमांच्या, रयतांची कोणतीही नोकरी करण्याचे नाकारणें, मर्जीवर असलें पाहिजे. मात्र या बाबतीतील आपला निर्णय त्यांनीं कलेक्टरास लेखी कळविलेला असला पाहिजे. अशाप्रकारें मर्जीप्रमाणें नोकरी करण्याचें नाकारल्याचे बाबतींत, अशाप्रकारें मर्जी चालविणारे (नोकरी करण्याचें नाकारणारे) वतनदार रयतांची नोकरी करण्याबद्दल त्यांस येणें असलेल्या पैशाच्या पट्टीच्या तेवढ्या भागास मुकतील.

७. सन १८७४ चा मुंबईचा आक्ट ३ रा याच्या २१ व्या कलमाची सुधारणा.—२१ व्या कलमांतील 'त्या मुदतीचे' या शब्दांच्या ऐवजी, 'त्या दहा वर्षांहून जास्त नाहीं अशा मुदतीचे' हे शब्द दाखल करावे.

८. सन १८७४ चा मुंबईचा आक्ट ३ रा याच्या ८३ व्या कलमाची सुधारणा.—८३ व्या कलमाच्या बदला पुढील कलम दाखल करावें, तें येणेंप्रमाणे :—

"८३. हा आक्ट पास झाल्यानंतर, १८ वे कलमांत इतर रीतीचा ठराव केला आहे तो खेरीज करून, सरकारनें, कोणत्याहि वंशपरंपरेच्या हुद्याचीं जीं कर्तव्यकर्में असतील तीं निर्दिष्ट करणाऱ्या कानू केल्या पाहिजेत.

मात्र असें ठरविण्यांत येत आहे, कीं अशा रीतीनें केलेल्या कानू, त्या मुंबईच्या कायदे-कौन्सिलच्या पुढील बैठकीच्या अगोदर एक महिना मुंबई सरकारी गॅझेटांत प्रसिद्ध करण्यांत आलेल्या असल्याशिवाय अमलांत येतां कामा नयेत, व त्या, सदरहू कौन्सिलच्या, त्याच्या पुढील बैठकींत मांडलेल्या ठरावानें रद्द केल्या जाण्यास किंवा दुरुस्त केल्या जाण्यास पात्र असतील."

हेतु व कारणें यांचें निरूपण.

या आक्टाच्या मसुद्याचे हेतु पुढीलप्रमाणें आहेत :—

१. वहिवाटदार वतनदारांच्या मेहनतान्याबाबद अधिक चांगली तजवीज करणें.

२. कनिष्ठ दर्ज्याच्या वंशपरंपरेच्या गांवकामगारांच्या वतनांचा बदला करण्यास परवानगी देणें.

३. बलुत्याचे पैशाच्या पट्टींत रूपांतर करण्याबाबद ठराव करणें.

४. कनिष्ठ दर्जाचें वतन धारण करणारांस, रयतांची चाकरी करण्याच्या पात्रतेपासून आपणां स्वतःस मुक्त करूं देणें.

५. वहिवाटदार वतनदारांची कर्तव्यकर्में निश्चित करणें.

वर्गणिदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर **डॉ. आंबेडकर यांच्या नांवें न करितां** म्यानेजर, बहिष्कृत भारत या नावानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

ता. ७ डिसेंबर १९२८.

महार वतन बिलावरील कांहीं आक्षेप

गतवर्षी "महार आणि त्यांचें वतन" या विषयावर आम्ही चार अग्रलेख लिहिले; व त्यांत महारांचा वतनापासून कसा अधःपात झाला आहे व तो टाळण्याकरितां वतनाच्या कायद्यांत कोणत्या सुधारणा करणे अवश्य आहे याचें सांगोपांग विवेचन आम्ही केले. या लेखमालेंतून जेव्हां वतनाविषयींचे आमचे विचार आम्ही प्रदर्शित केलें तेव्हां आम्हाला असें भय वाटत होतें कीं, महार लोकांचा आम्ही सुचविलेल्या सुधारणांच्या बाबतींत विरोध होईल. ती आमची अपेक्षा खरी ठरली. "वतनावर गदा" या मथळचाखालीं कांहीं बेअकली लोकांनीं एक हस्तपत्रक प्रसिद्ध करून तें महार लोकांत वाटलें; व कांहीं ठिकाणीं महार लोकांचा गैरसमज करून त्यांच्या करवीं एकदोन निषेधपर सभाहि त्यांनीं भरविल्या. पण महार लोकांची जी कांहीं विरोधी वृत्ती सुरवातीस दिसत होती ती आतां अगदीं साफ निवळून गेली आहे. आणि वतन बिल कायदे कौन्सिलांत मांडण्याचे पूर्वी महार लोक जे विरुद्ध होतें ते आतां झाडून एकमतानें बिलाला पाठिंबा देत आहेत. या बिलाला आतां जो विरोध होत आहे तो अगदीं अनपेक्षित दिशेकडून होत आहे. महार लोक जेव्हां या बिलास विरुद्ध होते त्यावेळीं आमच्या स्पृश्य बंधूंनीं आम्हांस मोठा आधार दिला. वतनावरच्या आमच्या विचारांचें त्यांनी समर्थन केलें. इतकेंच नव्हें तर "वतनावर गदा" म्हणून ओरडणाऱ्या महार भाईंच्या मूर्खपणाचें माप त्यांनीं त्यांच्या पदरांत घातलें. परंतु बिलाचें पहिलें वाचन पास झाल्यानंतर आमच्या स्पृश्य बंधूंची दृष्टि या बिलाच्या बाबतींत अगदीं उलट होत चाललेली आहे. बिल कौन्सिलमध्यें आणण्यापूर्वी ज्यांनीं आमच्या विचारास पूर्ण संमति दिली होती ते बिलाच्या पहिल्या वाचनानंतर थोडासा विरोध दर्शवू लागले आहेत. हल्लीं हें बिल कौन्सिलच्या निवडक सभासदांच्या एका कमिटीकडे सोंपविण्यांत आलें आहे. या कमिटीचा रिपोर्ट आल्यानंतर दुसऱ्या व तिसऱ्या वाचनांकरितां तें बिल कौन्सिलपुढें येऊन काय तो शेवट लागणार आहे. विरोधकांच्या म्हणण्यांत कांहीं हंशील असल्यास त्याचा योग्य तो विचार कमिटीकडून झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. परंतु हे आक्षेप जनतेंत तसेच पसरूं दिल्यास बिलाविरुद्ध लोकांचीं मनें निष्कारण कलुषित होणार आहेत. तसें न व्हावें म्हणून वरील आक्षेपांचें निरसन करून झालेला गैरसमज दूर करणें कार्यसिद्धीच्या दृष्टीनें आम्हांस आवश्यक वाटतें. यास्तव त्याच विषयावर आज पुनः आम्ही लिहीत आहोंत.

या विरोधकांचा मुख्य कटाक्ष बिलाच्या सहाव्या कलमावर आहे.

या सहाव्या कलमाचें स्वरूप कसें आहे, हे बिलाचा मराठी तर्जुमा जो आजच्या अंकांत दुसरीकडे छापण्यांत आला आहे त्यावरून स्पष्ट होईल. या सहाव्या कलमाप्रमाणें वतनदार महारांनीं धान्यरूपानें मिळावयाचें बलुतें द्रव्यरूपानें मिळावें असा कलेक्टरकडे अर्ज केला तर तशी अंमलबजावणी कलेक्टरनें करावी व सदर बाब शेतसाऱ्याबरोबर वसूल करून तिचें उत्पन्न सरकारी तिजोरींतून महार वतनदारांना देण्यांत यावे असें सहाव्या कलमाच्या पहिल्या पोटकलमांत मागितलें आहे. जेथें हे बलुतें सरकारच्या व रयतेच्या नोकरीबद्दलचा मोबदला म्हणून ठरलें गेलें असेल तेथें त्याच्याऐवजीं मागितलेल्या नगदी वेतनापैकी सरकारी नोकरीबद्दल किती व रयतेच्या नोकरीबद्दल किती ते ठरवून देण्याविषयी कलेक्टरकडे अर्ज करण्यांत आला तर तशी व्यवस्था कलेक्टरनें करावी. हा पोटकलम २ याचा मतलब आहे. पोटकलम ३ यांतील मागणी अशी आहे कीं रयतेची नोकरी करणें वतनदार महारांच्या मर्जीवरच अवलंबून आहे. मात्र त्यांनीं रयतेची नोकरी करण्याचें सोडलें तर रयतेच्या नोकरीबद्दलचा नगदी वेतनाचा जो भाग ठरला गेला असेल त्यावर त्यांचा हक्क राहणार नाहीं. वरीलप्रमाणें बिलाच्या ६ व्या कलमाचें स्वरूप आहे. यावर आक्षेप घेणारांमध्यें पुण्याचा "शेतकरी संघ," अहमदनगरचा "दीनमित्र" व बेळगांवचा "राष्ट्रवीर" या त्रयींची प्रामुख्यानें गणना करणें प्राप्त आहे. त्यांच्यामतें कलम ६ यांत सुचविलेली व्यवस्था अंमलांत आली तर या कलमान्वयें

शेतकऱ्यांवर एक नव्या कराची धोंड बसेल.

आम्ही या बाबतींत शक्य तेवढा विचार केला आहे. परंतु ६ व्या कलमानें शेतकऱ्यांवर नवा कर लादला जाईल या म्हणण्यास कोणता आधार आहे तो आम्हांस दिसत नाहीं. या ६ व्या कलमावर यांचा एवढा कटाक्ष असण्याचें कारण या कलमांत महारांना रयतेची नोकरी नाकारण्याचा अधिकार दिला असतां सरकारी कामापुरतां रयतेपासून बलुतें मागण्याचा हक्क राखून ठेवण्यांत आला आहे हें होय. राष्ट्रवीरकारांच्या मतें "वतनदार महारांना शेतकऱ्यांकडून जो बलुता मिळतो तो प्रामुख्यानें रयतोपयोगी नोकरीकरितांच होय. सरकारी नोकरीसाठी त्यांना पाटील कुळकर्णी व सनद्यांप्रमाणेंच जमिनीच देण्यांत आलेल्या आहेत." अर्थात् महारांना रयतेचीं कामें न करता रयतेपासून बलुते मग तें कोणत्याहि अंशानें कां होईना मागण्याचा हक्क देणें हें विनाकारण रयतेवर नवा बोजा लादण्याचा अन्याय करणें होय असें त्यांना वाटतें. बलुतें कशाकरितां देण्यांत येतें याबद्दल राष्ट्रवीरकारानीं जे मत जमेस धरलें आहे तें मत जर खरें असेल तर कलम ६ हे अन्यायकारक आहे असें आम्हीहि कबूल करूं. परंतु खोटचा समजुतीमुळें राष्ट्रवीरकार न्यायाला अन्याय म्हणत नसतील कशावरून? या दोन्हींपैकीं कोणती गोष्ट खरी आहे हें निश्चित होण्यापूर्वी बलुतें कशाकरितां देण्यांत येतें हें ठरविणें अवश्य आहे. बिलांतील ६ व्या कलमाची उभारणी करतांना जें मत जमेस धरण्यांत आलें आहे तें मत हें कीं, बलुतें हें सर्वस्वी रयतेच्या कामांसाठी किंवा सर्वस्वीं सरकारी कामांसाठी नसून तें दोन्ही प्रकारच्या नोकरींसाठीं आहे. हें आमचें मत राष्ट्रवीरकारांच्या मतापासून भिन्न आहे हें सांगावयास नको. या दोन मतांपैकीं आमचें मत जर खरें ठरलें तर रयतेचें काम न करणाऱ्या महारांना सरकारी कामांपुरतें जेवढें बलुतें ठरलें जाईल तेवढेंच बलुतें रयतेपासून मागण्याचा हक्क देण्यांत आला तर त्यामुळें रयतेवर विनाकारण बोजा पडला, असें कोणासहि म्हणतां यावयाचें नाहीं. कुळकर्णी वतनाची विल्हेवाट लावताना ज्या सवलती त्याना देण्यांत आल्या त्याची आणि महार वतन बिलाच्या सहाव्या कलमाची तुलना केली तर हें बिल किती न्यायबुद्धीनें घडविण्यांत आलें आहे याची कल्पना होईल. कुळकर्णी लोकांचे वतन ज्या ता. ३० मे १९१४ च्या नं. ५०७० च्या सरकारी ठरावानें खालसा करण्यांत आले त्या ठरावाच्या पहिल्या कलमांत असें म्हटलें आहे कीं "सन १९१३-१४ सालांत आदा केलेले आकारणीचे (जमीन महसूल वसूल करण्याबद्दलच्या मुशाहिऱ्याचे) व पोटगीचे एक तृतियांश इतकी नेमणूक, जोपर्यंत वतनाचा पुरुष वारस— म्हणजे सिधा किंवा तेढा, अगर वतनदार घराण्यापैकीं अथवा वतनदार घराण्याबाहेरील दत्तक,—असा कोणीहि असेल, तोंपर्यंत निरंतर म्हणून, वारचे वतनदार, त्याचे सिधे अगर तेढे वारस, अगर वतन घराण्यांतील अगर वतनदार घराण्याबाहेरील दत्तक, व त्याचे वारसा यांस इंग्रज सरकारांतून चालविली जाईल." या ठरावान्वये कुळकर्णी सरकारी नोकरी करीत नाहींत. तरी पण त्यांच्या वतनाच्या जमिनी त्यांच्याकडे राहिल्या इतकेंच नव्हें तर कांहींएक काम न करतां १९१३-१४ सालीं आदा झालेल्या मुशाहिऱ्याचा एक तृतियांश भाग त्याना फुकटांत मिळतो!! हा आम्हास तरी अन्याय वाटतो. मग आमच्या कुळकर्णी लिलामृतकारांस काय वाटते कोण जाणें. महारांच्या हक्कांच्या विरुद्ध गिल्ला करणाऱ्या लोकांनीं याचा विचार करणें अवश्य आहे. त्या मानानें पाहतां बिलाच्या सहाव्या कलमांत कसलाच अन्याय नाही असें आमचे स्पष्ट मत आहे. रयतेचें काम न करणाऱ्या महारांना आतां मिळतें तेवढें सारें बलुतें मागण्याचा हक्क या बिलांत दिला असतां तर तो अन्याय झाला असता. तसा अन्याय होऊं नये म्हणूनच बलुत्याची विभागणी करून सरकारी कामें करणाऱ्या महारांना फक्त सरकारी कामांपुरताच बलुत्याचा अंश मिळावा, असें कलम घालण्यांत आलें आहे. रयतेचें कांहीं होवो, महाराची पोळी पिकावी या स्वार्थबुद्धीनें जर या बिलाची घटना करण्यांत आली असती तर बलुत्याच्या विभागणीचें कलम या बिलांत मुळीं घालण्यांतच आलें नसतें. आम्हीं जें मत जमेस धरलें आहे तें मत अगदीं अश्रुत असून महार व सरकार संगनमत करून तें बळेंच शेतकऱ्याच्या नरडचांत कोंबण्याचा प्रयत्न या बिलाच्याद्वारें करीत आहेत तेव्हां सावध रहा असा इषारा सर्व शेतकरीवर्गास राष्ट्रवीरकार देत आहेत. असलें सपशेल चुकीचें विधान राष्ट्रवीरपत्राच्या बहुश्रुत संपादकाकडून केलें जावें, याचें आम्हांस आश्चर्य वाटतें! आम्ही जें मत जमेस धरून बिलाची मांडणी केली आहे त्याला मुख्य आधार म्हणजे मुंबई सरकारचा सन १८९९ चा नंबर ३०७४ चा सरकारी ठराव हा होय. या ठरावांत

स्पष्टपणें जाहीर करण्यांत आलें आहे कीं, "महारांना द्यावयाचें बलुतें हें फक्त रयतेच्या कामांकरितां आहे, असें म्हणण्यास कांहींच आधार नाहीं. वतन ॲक्टाच्या १८ व्या कलमांत ज्या कामांबद्दल महारांना बलुतें द्यावयाचें असतें त्या कामांत सरकारी कामांचाहि समावेश होतो." हा ठराव कांहीं महारांनीं केला नाहीं किंवा तो महारांना कांहीं फाजील हक्क द्यावेत म्हणून करण्यांत आलेला नाहीं. तो केवळ वस्तुस्थितीचा निदर्शक म्हणून करण्यांत आला आहे. हा ठराव मुंबई सरकारचा असल्यामुळें मुंबई इलाख्यापुरता लागू असला तरी वऱ्हाड व मध्यप्रांतात महारकी वतनाची सुधारणा करण्याकरितां जी कमिटी १९२० सालीं नेमण्यांत आलीं होती त्या कमिटीनें महारकी वतनाची परिस्थिती दोन्ही प्रांतांत सारखी असल्यामुळें याच ठरावाचा आधार घेऊन वऱ्हाडांतहि सरकारी कामांकरितां रयतेपासून बलुता घेणें अगदीं रास्त आहे, असा निकाल दिला. जोपर्यंत हा ठराव जारी आहे तोपर्यंत आमची बाजू रास्त आहे व राष्ट्रवीरकारांची बाजू लंगडी आहे, हें उघड आहे. या ठरावाच्या यथार्थतेबद्दल अनेक वेळां तक्रारी करण्यांत आल्या होत्या. पण त्या सरकारनें केव्हांच मान्य केल्या नाहींत. १९२२ सालीं या संबंधींचा जो शेवटचा ठराव प्रसिद्ध झाला आहे त्यांतहि १८९९ चा ठराव अगदीं रास्त आहे, असें सरकारतर्फे ठासून सांगण्यांत आले आहे. या सरकारी ठरांवात जें मत व्यक्त करण्यांत आलें आहे ते सर्वांनींच मान्य करणें अवश्य आहे, असें आम्हास वाटतें. कारण तें मंत अमान्य करून, राष्ट्रवीरकारांचें मत ग्राह्य धरलें तर केवढा अनर्थ ओढवेल याची कल्पना करणें अशक्य आहे. सरकारी कामासाठीं जमीन आणि रयतेच्या कामासाठीं बलुतें अशी महारवतनाची व्यवस्था आहे, असा जे लोक आग्रह धरतात त्यांना आम्ही असें विचारतों कीं, सोलापूर जिल्ह्यांत बार्शी तालुक्यांत, सातारा जिल्ह्यांतील जावळी खोऱ्यांत व ठाणा, कुलाबा व रत्नागिरी या कोंकणच्या तीनही जिल्ह्यांत महार सरकारी कामें करतात. पण त्यांना इनामी जमिनी नाहींत. रयतेनें दिलेल्या बलुत्याशिवाय त्यांना कसलाच मुशाहिरा नाहीं. अशा ठिकाणीं रयतेच्या कामांसाठी बलुतें आणि सरकारी कामासाठीं जमीन हा राष्ट्रवीरकारांनीं बांधलेला ठोकताळा लागू पडणें अशक्य आहे. अशा ठिकाणी बलुतें हें रयत व सरकार या उभयतांच्या कामांसाठीं आहे, असेंच मानलें पाहिजे. नाही तर अशा ठिकाणीं सरकारी कामासाठीं महारांना कांहींच मोबदला मिळत नाहीं, अशा वेडगळ मताचा स्वीकार करावा लागेल. वरील विवेचनावरून स्पष्ट होईल कीं, बलुतें हें फक्त रयतेच्या कामांसाठींच आहे, हा समज अगदीं खोटा आहें. आणि हा खोटा समज जे सोडून देतील त्यांना बिलाच्या सहाव्या कलमांत कसलाच अन्याय दिसणार नाहीं. खुद्द राष्ट्रवीरकार देखील बलुतें हें सर्वस्वीं रयतेच्या कामांसाठीं असतें, असें निखालसपणें म्हणत नाहीं. तसें जर त्यांचें म्हणणें असतें तर शेतकऱ्यांनीं बिलास विरोध करावा, असें जें त्यांनीं सांगितलें आहें, तें सांगणें वास्तविक आहे असें आम्हीं मानलें असतें. परंतु ते स्वतः बलुतें हें 'प्रामुख्यानें' रयतेंच्या नोकरीसाठीं आहे असें म्हणतात. अर्थात बलुत्याचा कांहीं भाग सरकारी नोकरीसाठीं आहे हें त्यांच्या शब्दांवरूनच ठरत आहे. आम्ही तरी बलुतें हें सर्वस्वीं सरकारी नोकरीसाठीं आहे, असें केव्हांच म्हटलें नाहीं. त्याचा कांहीं भाग सरकारी नोकरीसाठीं आहे. इतकाच आमचा आग्रह आहे. आमच्यांत व राष्ट्रवीरकारांत जो भेद उरला आहे तो तपशिलाचा भेद आहे. बलुत्याचा कांहीं भाग, प्रामुख्यानें किंवा अल्पांशानें, सरकारी नोकरीसाठीं आहे, हें दोघांसही कबूल आहे. असें असतांना सहाव्या कलमानें शेंतकऱ्यांवर नवाच बोजा बसतो असा गिल्ला करून शेतकऱ्यांनीं या कलमास विरोध करावा अशी सल्ला राष्ट्रवीरकारांनीं दिली, याबद्दल आम्हास सखेदाश्चर्य वाटतें !

महार वतन बिलांत दोष दाखविण्याच्या भरांत राष्ट्रवीरकारांनीं कांहीं महत्त्वाचे प्रश्न लोकांपुढें मांडले आहेत. ते विचारतात, "कोणत्या तत्त्वानुरोधानें महारांकडून होत असलेल्या सरकारी नोकरीबद्दलचा भुर्दंड सरकार शेतकऱ्यांवरच लादीत आहे ? आज शेतकरी वर्ग जो शेतसारा देत आहे त्यांतूनच महारांचाहि मेहनताना कां भागविला जाऊं नये ? आणि महारांचा पगार स्वतंत्रपणें शेतकऱ्यांनींच द्यावा, हें एकदां गृहीत धरण्यांत आलें तर पाटील, कुळकर्णी, सनदी पोलीस, इत्यादि गांवकामगारांचाहि पगार पृथक्पणें शेतकऱ्यांवरच लादण्यांत कोणती हरकत होईल ?" हे जे प्रश्न राष्ट्रवीरकारांनीं विचारलेले आहेत ते केवळ बिलाच्या विरुद्ध लोकांना चेतविण्याच्या इराद्यानें विचारले आहेत, हें निर्विवाद आहे. ज्या कोणाला या प्रश्नांचीं योग्य उत्तरें कळतात त्याला हे प्रश्न गमतीचे आहेत, इतकेंच वाटेल ! पण ज्यांना त्यांचीं उत्तरें देतां येणार नाहींत त्यांची मने या बिलाच्या यथार्थतेबद्दल साशंक झाल्याशिवाय राहणार नाहींत. तसा संशय उत्पन्न होऊं नये यास्तव राष्ट्रवीरकारांच्या प्रश्नांचीं उत्तरें दिल्याखेरीज आम्हांस तरी गत्यंतर राहिलें नाहीं. सरकारी नोकरांचा भुर्दंड शेतकऱ्यांवर लादणें, ही गोष्ट तत्त्वतः बरी आहे किंवा नाहीं, याबद्दल राष्ट्रवीरकारांचें काय मत असेल, कोण जाणें ! पण ज्या देशांत शेतकरी वर्गाखेरीज दुसरा म्हणण्यासारखा उत्पादक वर्ग नाहीं त्या देशांत सरकारी नोकरांचा भुर्दंड शेतकऱ्यांवर न पडावा तर कोणावर पडावा हें राष्ट्रीवीरकार सांगतील तर फार बरें होईल ! गरीब शेतकऱ्यांवर कराचा बोजा न पडतां तो श्रीमंत शेतकऱ्यांवर पडावा, या तत्त्वाला आमची नुसती शाद्बिक मान्यता आहे एवढेंच नव्हे तर त्या तत्त्वाचे आम्ही कट्टे पुरस्कर्ते आहोंत. पण शेतकऱ्यांवर करभार बसेल अशी कोणतीहि गोष्ट करूं नये असें म्हणणारा जो एक नवीन पक्ष अस्तित्वांत आला आहे तो पक्ष अगदीं खुळा आहे असें आमचे मत आहे. त्यांच्या म्हणण्यांत आम्हास कांहीं तत्त्वहि दिसत नाहीं किंवा मोठेसें राजकारणहि दिसत नाहीं ! कारण शेतकऱ्यांवर कर ठेवल्या शिवाय त्यांचें कल्याण करण्याची बोलकी विद्या आम्हास अवगत झाली नाहीं. शेतकऱ्यांना जर सुव्यवस्थित राज्यकारभार हवा असेल तर त्याचा खर्च त्यांनीं सोसलाच पाहिजे. आणि सुव्यवस्थित राज्यकारभार चालण्यास महारांची जरूरी असेल तर त्यांचाहि खच यानीं भरला पाहिजे. पाटील कुळकर्णी यांचाही पगार शेंतसाऱ्यांतून दिला जातो, आणि महारांचा तेवढा पगार पृथक्पणें शेतकऱ्यांवरच लादण्यांत येतो हें राष्ट्रवीरकारांना मोठें विचित्र वाटतें ! १८३९ सालापूर्वी पाटलांच्या व कुळकर्ण्यांच्या पगाराची जी पध्दत होती ती राष्ट्रवीरकारांनीं लक्षांत आणली असती तर हा प्रश्न त्यांनीं मुळीं विचारलाच नसतां. १८३९ सालापूर्वी पाटील व कुळकर्णी ह्या गांवकामगारांना पगार मिळावयाचा तो महारांप्रमाणें बलुत्याच्या रूपानें शेतकऱ्यांकडूनच मिळत असें, ही गोष्ट ध्यानांत न घेणें, ही राष्ट्रवीरकारांची पहिली चूक झाली आहे. ही चूक जर घडली नसती तर महारांचा पगार पृथक्पणें आकारण्यांत त्यांना विचित्र असें कांहीं वाटलें नसतें. मध्यवर्ती सरकारच्या खर्चासाठी शेतसारा घेऊन बाकीच्या खर्चाच्या बाबींसाठी शेतकऱ्यांवर वेगवेगळया पट्ट्या आकारणें ही या देशांतील राजमान्य करपद्धत होती, व ती इंग्रज सरकारनें होतां होईल तोंपर्यंत चालू ठेविली होती. पाटील व कुळकर्णी हें अधिकारसंपन्न अंमलदार असल्यामुळें सत्तेच्या जोरावर शेतकऱ्यांपासून वाजवीपेक्षा फाजील बलुतें उकळतात असें दिसून आल्यामुळें १८३९ सालीं त्यांचा बलुतें उकळण्याचा हक्क रद्द करण्यांत येऊन त्यांना सरकारी तिजोरींतून पगार देण्याचा प्रघात सुरूं करण्यांत आला. तोच नियम महारांना लागू केला असतां तर राष्ट्रवीरकारांना बोलण्यास जागा उरली नसती, व हें बील आणण्याचें कारणही पडलें नसतें. पण दयाळु इंग्रजसरकारला तें करावेसें वाटलें नाहीं. महार पडला नोकर. तेव्हां पाटला प्रमाणें रयते पासून जादा बलुतें उकळील अशी कोणाला धास्ती वाटली नाहीं. व रयत महारांना वेळेवर बलुतें देत नाहीं, म्हणून त्यांना सरकारकडून पगार द्यावा एवढा कनवाळूपणा इंग्रजसरकारांत नव्हता. या दोन्हीं कारणांमुळें पाटलांचे बलुतें जसें गेलें तसें महारांचें बलुतें गेलें नाहीं. एकाच तक्त्यावर रंगविलेल्या चित्रांपैकीं अर्धा-भाग पुसला असतांना अवशेष भाग जसा विचित्र दिसतो, त्याच न्यायानें पाटलाचें बलुतें गेल्यामुळें महारांचे राहिलेले बलुते विचित्र दिसतें. पण मुळाशी पाहिलें असतां त्यांच्यात विचित्र किंवा भिन्न असें कांहींच नाहीं. पाटलाला शेतसाऱ्यांतून पगार मिळत असतांना, महारासाठींच शेतकऱ्यांवर निराळींच बलुत्यासारखी पट्टी ठेवणे, हें गैर नव्हे काय, असा जो राष्ट्रवीरकारांनीं दुसरा प्रश्न उपस्थित केला आहे, त्या प्रश्नाला उत्तर म्हणून आम्हीं असा उलट प्रश्न विचारतों की, पाटलाला शेतमाऱ्यांतून पगार मिळतो हें दृश्य खरें आहे, किंवा हा नुसता भास आहे ? शेतसाऱ्यांत कोणत्याही प्रकारची वाढ न करिता, म्हणजे रयतेला पाटलाचे बलुते माफ करून, पाटलांना सरकारी तिजोरींतून पगार देण्याची जबाबदारी सरकारनें आपले शिरावर घेतली असें जर राष्ट्रवीरकारांचे म्हणणें असेल तर ती मोठी चूक आहे. शेतकऱ्यांवर जो शेतसारा बसविला जातो, त्या शेतसाऱ्यांत कोणकोणत्या पट्ट्यांचा समावेश करण्यात आलेला आहे, याचा विचार जर रांष्ट्रवीरकारांनीं केला असता तर त्याची चक त्याना दिसून आली असती. ज्या ज्या बाबीं साठीं, पूर्व काळीं निरनिराळ्या पट्ट्या शेतकऱ्यांवर बसविल्या जात असत त्या पैकीं ज्या ज्या बाबीं इंग्रजसरकारनें राज्य कारभार चालविण्यांस अवश्य म्हणून मानल्या

त्या त्या बाबी संबंधीची पट्टी शेतसाऱ्यांत, इंग्रजसरकारनें सामील केली आहे, हें या इलाख्यांतील शेतसाऱ्याचा इतिहास ज्यास अवगत असेल त्यास मान्य करावें लागेल. पाटलाच्या मुशाहिऱ्याचाहि तोच प्रकार आहे. पाटलाच्या बलुत्याच्या प्रमाणांत शेतसारावाढ दिल्याशिवाय सरकारनें पाटलांना पगार देण्याची जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतली नाहीं. भेद इतकाच कीं, शेतसाऱ्यापैकीं अमूक इतका भाग पाटलाच्या मुशाहिऱ्यासाठीं आहे, असें स्पष्ट भाषेंत सरकार म्हणत नाहीं. आणि म्हणून पाटलासाठीं पृथक् पट्टी शेतकऱ्यांवर लादल्याचें दिसत नाहीं. परंतु तेवढयामुळें पाटलाच्या मुशाहिऱ्याचा बोजा शेतकऱ्यांवर पडत नाहीं, हें म्हणणें अगदीं फोल व निराधार आहे.

या बिलाच्या सहाव्या कलमाला विरोध व्हावा अशी राष्ट्रवीरकारांची मनापासून इच्छा आहे. पण हें बिल अस्पृश्यवर्गाच्या हिताचें असल्यामुळें ब्राह्मणेतर पक्षाचे लोक खोटी माया धरून त्यास विरोध करण्यास कचरतील अशी त्यांना भीति वाटत आहे व म्हणूनच ते शेतकरीवर्गास आग्रहानें असें सुचवीत आहेत कीं या कामीं कांहीं मुरवत न धरतां बिनघोर विरोध करा. ही चेतावणी देतांना ब्राह्मणेतरपक्ष मोठा स्वार्थत्यागी आहे असें राष्ट्रवीरकारांना वाटत असले पाहिजे! ! त्याशिवाय त्याला या ठिकाणीं स्वार्थत्यागबुद्धी बाजूला ठेवण्याची सल्ला देण्याची अवश्यकता राष्ट्रवीरकर्त्यांना वाटली नसती. राष्ट्रवीरकारांच्या सल्ल्याप्रमाणें जरी ब्राह्मणेतरपक्षानें या बिलाला विरोध केला, तरो त्यानें अस्पृश्यांना मदत केली नाहीं असा दोषारोप आम्हीं त्याच्यावर केव्हाच करणार नाहीं. ब्राह्मणेतर हे संन्यासी नाहींत हें आम्हांला माहीत आहे. त्यामुळें अस्पृश्यांच्या हितासाठीं त्यानीं आपल्या स्वार्थावर पाणी सोडले नाही तर त्यांत वावगें तें काय आहे? मद्रासेंत ब्राह्मणेतरपक्ष सत्ताधीश होण्यापूर्वी तेथील सरकारनें अस्पृश्यवर्गाची सुधारणा करण्याकरितां एक स्वतंत्र खातें उघडलें होते; व त्या खात्यातर्फे अस्पृश्यांना लहानसहान तुकडे लागवडीस देऊन, त्यांचा एक स्वतंत्र शेतकरीवर्ग तयार करण्याचें काम उत्तम प्रकारें चालविलें होतें. पण ब्राह्मणेतरपक्षाच्या हातीं सत्ता आल्याबरोबर त्यानीं हें खातेच नाबूद करून टाकलें. आणि तें त्यांनीं कां करूं नये? मोठमोठ्या जमिनदार लोकांची सारी मदार मजुरांवर. ते मजुरच जर शेतकरी झाले तर इनामदारांच्या जमिनी कोण नांगरणार? मद्रासेंतील ब्राह्मणेतरपक्ष हा मोठमोठ्या इनामदारांचा पक्ष आहे. ज्या अस्पृश्य मजुरांवर त्यांचीं सारी भिस्त तेच शेतकरी झाले तर 'यांचें कसें निभणार? जें मद्रास इलाख्यांत घडलें तें मुंबई इलाख्यांतही घडण्यासारखें आहे. त्याला राष्ट्रवीरकारांचा सल्ला नको. आपल्या तोंडचा घांस काढून दुसऱ्याच्या तोंडांत कोणीच घालीत नाहीं. स्वार्थाच्या झगडयांत भाऊ भावाची गय करीत नाहीं. मग ब्राह्मणेतरांनीं अस्पृश्यांची गय करावी असें कोणत्या न्यायानें म्हणतां येईल? ब्राह्मणेतर व अस्पृश्य हे एका नांवाखाली आहेत म्हणून अस्पृश्यांनीं वाटेल तें मागावें व ब्राह्मणेतरांनीं द्यावें, किंवा ब्राह्मणेतरांनीं वाटेल तें मागावें व अस्पृश्यांनीं द्यावें हा दुधखुळा न्याय आम्हासही मान्य नाहीं; व म्हणूनच आम्हीं राष्ट्रवीरकारांच्या व तदुपदेशानुयायी ब्राह्मणेतरांच्या कठोरपणाला मुळींच दोष देत नाहीं. आमचे इतकेंच सांगणें आहे कीं विरोध करायचा असेल, तर ज्या कारणांमुळे तुम्हीं विरोध करूं चाहतां ती रास्त आहेत अशी खात्री करून घेऊन मग करा. चुकीचा समज करून घेऊन विरोध करूं नका.

प्रासंगिक विचार.

१ देशभक्त लाला लजपतराय यांस गेल्या महिन्याच्या १७ तारखेस एकाएकीं हृदयक्रिया बंद पडून मृत्यु आला ही गोष्ट नमूद करण्यास आम्हांला अत्यंत दुःख होत आहे. सायमन कमिशन लाहोरला गेले असतां, त्याला परत जा म्हणून सांगण्याकरितां जी बहिष्कारवादी लोकांची चमू स्टेशनवर उपस्थित झाली होती, तिच्या अग्रभागीं लालाजी होते. गर्दी मागें हटविण्याचा प्रयत्न करीत असतां एका पोलीस अधिकाऱ्यानें लालाजींच्या छातीवर लाठी मारली. हा लाठीचा आघातच लालाजींची हृदयक्रिया बंद होण्यास कारणीभूत झाला असे डॉक्टरलोकांचे मत आहे. तें खरें असल्यास, असल्या उन्मत्त व राक्षसी वृत्तीच्या पोलीस अधिकाऱ्यांचा निषेध करावा तितका थोडाच आहे.

२ तें कांहीं असो. लालाजींच्या मृत्युमुळें देशांतील एक कर्तबगार पुढारी नाहींसा झाला यांत मात्र शंका नाहीं. हिंदुस्तानला राजकीय पुढाऱ्यांची वाण कधींच पडली नाही. पण लालाजीसारखे प्रामाणिक वृत्तीचे, स्वार्थत्यागी व हातीं घेतलेल्या कामांत तनमनधन खर्च करणारे पुढारी फारच थोडे. पुढारीपणाला हपापलेले व त्याच्यासाठीं आपली सदसद्विवेकबुद्धी सैतानाला विकणारेच फार. यांच्या उक्तीकृतींत कमालीचा विसंगतपणा असायचा व तो लोकांच्या ध्यानांत आला म्हणजे 'मेंटल रिझर्वेशन' ची बात झोंकून हे मोकळे व्हावयाचे. पण लालाजींच्या आयुष्यक्रमांत हा प्रकार आढळत नाहीं. नर्सोपंती दुटप्पीपणा व अय्यंगारछाप लफंगेपणा, लालाजींना माहीत नव्हता. त्यांची कार्यक्षमता दांडगी होती. जास्त बडबड व गडबड न करतां धिम्मेपणानें अंगीकृत कार्य पार पाडणें यांत लालाजींच्या चारित्र्याचें वैशिष्टय आहे.

३ लालाजींचा जन्म पंजाब प्रांतांत एका गरीब वैश्य कुलांत १८६५ सालीं झाला. त्यांचे वडील आर्यसमाजी होते. त्यामुळें लालाजींना आरंभापासूनच उदारमतवादाचें बाळकडू पाजलें गेलें. आज आर्य समाजाला 'सनातन धर्मानें' गिळंकृत केलें आहे. पण त्या कालीं आर्यसमाज व 'सनातनधर्म' यांचा उभा दावा होता. कारण त्या कालीं आर्यसमाज मुसलमानांच्या अतिक्रमणापेक्षां जातिभेदादि हिंदुसमाजांतर्गत दोषांकडेच जास्त लक्ष देत असे. त्यामुळें जरीपुराण्या लोकांना तो साहजिकपणेंच अप्रिय होता. पुराणमतवाद व आर्यसमाज यांच्या या लढयांत लालाजींनीं आर्यसमाजाची बाजू घेतली, व त्या समाजाची तत्वें दृढमूल करण्यासाठीं त्यांनीं कांहीं मित्रांच्या सहाय्यानें १८८६ साली दयानंद अँग्लोवेदिक कॉलेजची स्थापना केली. त्यांच्या सार्वजनिक आयुष्यक्रमाला आरंभ याच गोष्टीनें झाला. ही संस्था ऊर्जितावस्थेस आणण्यासाठीं त्यांनीं अविश्रांत मेहनत केली, व पुष्कळ स्वार्थत्याग केला. आज ही संस्था पंजाबांतक प्रमुख शिक्षणसंस्था म्हणून गणली जाते.

४ या नंतर ते राजकीय चळवळींतही भाग घेऊं लागले. पण इतर राजकीय चळवळयांप्रमाणें त्यांनीं राजकारण व समाजकारण यांची फारकत करून आपल्या पंगुपणाचें प्रदर्शन कधींच केलें नाहीं. दोन्ही बाबतींत ते क्रांतिकारक होते. राजकीय चळवळींत पडल्यामुळें सरकारानें जेव्हां त्यांना अंदमानला पाठविलें, त्यावेळीं बऱ्याच पुराणमतवादी लोकांना आनंद झाला होता हें ध्यानांत ठेवण्यासारखें आहे. सरकार व पुराणमतवादी लोक यांच्या विरोधांतून अशा रितीनें लालाजींनीं आपला सार्वजनिक कार्यक्रम चालविला. पंजाबांतील कांहीं स्पृश्यवर्गीय पुढाऱ्यांनीं चालविलेल्या अस्पृश्यांच्या स्पृश्यीकरणाच्या चळवळींत ते मनापासून भाग घेत. स्पृश्यवर्गीय लोकांनीं चालविलेल्या 'अस्पृश्योद्धारा' च्या चळवळी आम्हांला जरी पूर्णतः समाधानकारक वाटत नसल्या, तरी लालाजींची सहानुभूती प्रामाणिकपणाची होती याबद्दल आम्हांला शंका वाटत नाहीं. आमच्या दृष्टीनें ती अपुरी असली तरी अविश्वसनीय खास नव्हती.

५ लालाजी हे उत्तम लेखकही होते. सामाजिक व राजकीय विषयांवर त्यांनीं अनेक ग्रंथ लिहिले आहेत. 'दी पीपल' नांवाचें इंग्रजी पत्र ते चालवीत होते. दयानंद कॉलेज शिवाय त्यांनीं स्थापन केलेली दुसरी संस्था म्हणजे सर्व्हंटस् ऑफ पीपल सोसायटी ही होय. मुंबईच्या सर्व्हंटस् ऑफ इंडिया सोसायटीच्या धर्तीवर या संस्थेची घटना केलेली असली, तरी दोहोंच्या अंतरंगांत महत्वाचा भेद आहे. मुंबईची सोसायटी 'नेमस्त' लोकांच्या ताब्यांत असल्यामुळें, तिचा सर्वच कार्यक्रम नेमस्तपणाचा आहे. राजकीय बाबतींत नेमस्तपणा व सामाजिक बाबतींतही नेमस्तपणा. एक पाऊल पुढें टाकण्याच्या पूर्वी दहा तास विचार करावयाचा अशा प्रकारचा या संस्थेचा कार्यक्रम आहे. या संस्थेचे कांहीं सभासद व्यक्तिशः जहाल पुरोगामी असतील. पण "जातीशः" त्यांना नेमस्तपणाच्या चाकोरींत घुटमळत रहाणें भाग आहे. याच्या उलट लाहोरच्या सोसायटीला लालाजी सारखा तडफदार नेता लाभल्यामुळें तिला सर्वांगीण प्रगतिपर स्वरूप प्राप्त झालें आहे. सामाजिक व राजकीय बाबतीत सारखेंच प्रगमनशील कार्यकर्ते तयार करण्याचें कार्य ही सोसायटी धडाडीनें करीत आहे. या संस्थेसाठींही त्यांनीं पुष्कळ झीज सोसली. अशा प्रकारें लालाजींचें चारित्र्य अनेकांगी आहे. सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिक इत्यादी सर्व क्षेत्रांत त्यांनीं अमोल कार्य करून ठेवलें आहे आणि ते कालवश झाले असले तरी त्यांचें बहुविध विधायक कार्य त्यांचे जिवंत स्मारक म्हणून रहाणार आहे.

६ कांहीं दिवसांपूर्वी सोलापूर येथें झालेल्या हिंदुमुसलमानांच्या झगडयांत अस्पृश्यवर्गानें हिंदूंची बाजू घेण्याचे नाकारल्यामुळें सोलापूर म्युनिसीपॅलिटीनें अस्पृश्यांच्या बोर्डींगची ग्रँट बंद केली, असें विधान सायमनकमिशन पुढील साक्षींत केल्याच्या आरोपावरून, सोलापूर म्युनें डॉ. आंबेडकरांबद्दल निषेधपर ठराव पास केला आहे. हा ठराव सकारण असता तर आम्हांला त्याबद्दल कांहींच वाटलें नसतें. पण तो तसा नाहीं. कमिशनपुढे डॉ. आंबेडकरांची साक्ष चालू असतां मि. अब्दुल लतिफ यांनी विचारलेल्या "मुसलमानांना चिरडण्यासाठी अस्पृश्यांची मदत सोलापूरच्या हिंदूंनीं मागितली काय

व अस्पृश्यांनीं ती नाकारल्यामुळे सोलापूर म्यु. ने अस्पृश्यांच्या बोर्डींगची ग्रँट बंद केली काय ? " या प्रश्नाचे उत्तर देतांना डॉ. आंबेडकर म्हणाले " होय, अशी मदत मागण्यांत आली होती. अस्पृश्यांनीं या बाबतींत माझें मत विचारलें असतां मी त्यांना तटस्थ राहाण्याची सल्ला दिली. **ग्रँट नाकारण्याचे कारण मला माहीत नाही.** पण अस्पृश्यांच्या बोर्डींगच्या सुपरिटें-डंटनीं म्यु. तील बहुमतवाल्या पक्षाशीं सहकार्य करण्याचे नाकारल्यामुळें त्यांना दहशत बसविण्यासाठीं तसें कर-ण्यांत आलें असावें." या ठिकाणीं मि. अबदुल लतिफ-च्या एका प्रश्नांत दोन प्रश्न समाविष्ट झाले आहेत, व डॉ. आंबेडकरांच्या उत्तरांतही, दोन प्रश्नांची दोन उत्तरें समाविष्ट झाली आहेत. अस्पृश्यांची मदत हिंदूंनीं मागितली काय या प्रश्नाचें होकारार्थी उत्तर डॉ. आंबे-डकरांनी दिलें आहें. पण " अस्पृश्यांनी ती नाकारल्या-मुळें ग्रँट बंद झाली काय ? " या दुसऱ्या प्रश्नाला उत्तर देतांना " ग्रँट बंद करण्याचें नक्की कारण आपल्याला माहित नाहीं " असें ते म्हणाले आहेत. पण डॉ. आंबेडकरांचा निषेध करण्याची सोलापूर म्यु. ला इतकी घाई झाली कीं, उत्तराच्या आरंभीच्या 'होय' शब्दाच्या आधारानें मि. लतिफच्या दोन्ही प्रश्नांना डॉ. आंबेडकरांनी होकारार्थी उत्तर दिलें असें गृहीत धरून, त्यांनी निषेधपर ठरावाचा विधि एकदाचा उरकून घेतला.

७. एवढेंच करून म्यु. थांबती तर कांहीं हरकत नव्हती. डॉ. आंबेडकरांनीं अस्पृश्य वर्गाची चळवळ स्वाभिमानाच्या व स्वावलंबनाच्या पायावर सुरु केल्यापासून, त्यांच्यावर महान् हिंदु जातीच्या पांजरपो-ळांतून जीं अनेक कुत्रीं भुंकूं लागलीं आहेत त्यांपैकींच हें एक असें म्हणून स्वस्थ बसतां आलें असतें. पण म्यु. ने याच्या पुढें जाऊन " बोर्डींगची ग्रँट थांबविण्यांत आली ती बोर्डींगच्या जमाखर्चात अंधाधुंदी माजल्याबद्दल म्यु. ची खात्री झाली म्हणून " असें प्रसिद्ध केलें आहे. अव्यवस्थेचे व अंधाधुंदीचे हे आरोप हल्लीं इतके शिळे झाले आहेत कीं त्यांचे निराकरण करण्याच्या भरीस पडण्यांत कांहीं अर्थ नाहीं. तरी पण प्रस्तुत आरोप इतका खोडसाळप-णाचा आहे कीं या बाबतींत खरी वस्तुस्थिती काय आहे हें प्रसिद्ध केल्याशिवाय स्वस्थ बसतां येण्याजोगें नाहीं. सोलापूरचे बोर्डिंग १९२५ सालीं उघडण्यांत आलें. सुरवातीपासून म्यु. नें बोर्डिंगला ग्रँट चालू केली. व १९२५।२६ या दोन वर्षाची ग्रँट नियमित-पणें देण्यांतही आली. पण १९२७ च्या निवडणूकीनं-तर म्यु. चें धोरण एकदम बदललें. विशेषतः डॉ. व्ही.व्ही मुळे हे म्यु. चे अध्यक्ष झाल्यापासून हा बदल दृश्यमान होऊं लागला या वर्षाच्या आरंभींच स्कूलबोर्डाच्या अध्यक्षांनीं बोर्डींगला आकस्मिक भेट दिली व जमाखर्च तपासून पाहिला. खर्च व्यवस्थित ठेवलेला आहे असा शेराही त्यांनीं दिला. या शेऱ्याची प्रत सुपरिटेंडंटनी म्यु. च्या अध्यक्षांकडे पाठवून दिली. पण अध्यक्ष महाशयांचे त्यांयोगे समाधान न होतां, त्यांनीं १९।३।२८ रोजीं सुप. ला पत्र लिहून १९२५-२६ सालच्या हिशोबाची बुकें तपासण्याकरितां मागवली. हीं बुकें मुंबईला बहिष्कृत हितकारिणी सभेच्या हेडऑफिसांत पाठविण्यांत आलीं असल्यामुळें व नेहमींच्या रिवाजाप्रमाणें तीं नष्ट करण्यांत आल्यामुळें आपल्याला तीं पाठवितां येणें अशक्य आहें असें सुप. नी अध्यक्षांना कळविलें. चालूवर्षाचें हिशेबबूक पाठविण्यास ते तयार होते. यावेळीं हिशोब तपासण्यासाठीं म्यु. नें स्कूल बोर्डाचें उपाध्यक्ष श्री. बुवालाल वकील व सभासद सदाशिव अप्पा देशमुख यांची कमिटी नेमली. या कमिटीनें आपला रिपोर्ट ता. २-५-२७ रोजी सादर केला त्यांत जमाखर्च बिनचूक असल्याची कबुली दिली आहे. पण अध्यक्षांना हा रिपोर्टही समाधानकारक वाटला नाहीं, व १९२५-२६ सालचे हिशेब पाहिजेतच असा त्यांनीं आग्रह धरला. पूर्वी निर्दिष्ट केल्याप्रमाणें हा आग्रह पूर्ण करणें अशक्य होतें. यानंतर म्यु. च्या ॲडमिनिस्ट्रेटिव्ह ऑफीसरनीं बोर्डींगचे हिशेब तपासले व त्यांत कांहीं चूक नाहीं असा शेरा दिला. यानंतर मात्र अध्यक्षांना लज्जा उत्पन्न झाली की काय नकळे त्यांनीं मागील हिशेबां-विषयींच्या आपल्या प्रेमाचा संन्यास केला, व चालूव-र्षाचे (१९२७) हिशेब मागविले. पण इतरांप्रमाणेंच त्यांनाही त्यांत चूक आढळणें शक्य नव्हतें. अशा रीतीनें नाइलाज झाल्यावर अध्यक्षांनीं, बजेटच्या वेळीं बोर्डींगची ग्रँट बंद करावी असा ठराव आणला. पण तेथेंही दुर्दैवानें त्यांची पाठ पुरविली. त्यांच्या, विरोधी पक्षानेंच नव्हे, तर त्यांच्या पुठ्ठ्यातील लोकांनींहि हा ठराव हाणून पाडला. या ठरावाला फक्त एकच मत अनुकूल मिळालें.

८. खरा प्रकार काय आहे तो यावरून ध्यानांत येईल. बोर्डींगची ग्रँट बंद करणें, व अशारीतीनें त्याचें अस्तित्व धोक्यांत आणणें हा अध्यक्षांचा हेतु होता. बोर्डींगचे हिशेब अव्यवस्थित आहेत हें सिद्ध झाल्यास, हा हेतु साध्य होणें सुकर होतें. पण अध्यक्षांच्या दुर्दै-वानें तें सिद्ध झालें नाहीं. उपरिनिर्दिष्ट बुवालाल वकील व शिवदास देशमुख हे गृहस्थ अध्यक्षांच्या पुठ्ठ्यांतील होते. पण त्यांनाहीं जमाखर्च बिनचूक ठेवला अस-ल्याची कबुली द्यावी लागली. ॲडमिनिस्ट्रेटिव्ह ऑफि-सरसारख्या जबाबदार अधिकाऱ्याचा शेराही अध्यक्षांना ध्यानांत न घेऊन चालण्यासारखें नव्हतें. अशा तऱ्हेनें अव्यवस्थेचें व गैरशिस्तपणाचें कायम ठशाचें थोतांड निरुपयोगी ठरल्यावर अध्यक्षांनीं ग्रँट बंद करण्याचा ठराव आणला. लक्षांत ठेवण्याची गोष्ट ही कीं हा ठराव पास झालेला नाहीं. अर्थात् म्यु. नें ग्रँट बंद केली हें म्हणणेंच खोटें आहे. जमाखर्चातील अव्यव-स्थेमुळेंच नव्हे तर कोणत्याही कारणानें म्यु. नें ग्रँट बंद केली नाहीं. अध्यक्षांचा ठराव नापास करून बोर्डींगची ग्रँट चालू ठेवण्याचें म्यु. नें बहुमतानें ठर-विलें असतांही, अध्यक्षांनीं ग्रँट बंद ठेवली आहे असा खरा प्रकार आहे.

९. अस्पृश्यादि निकृष्ट व दलित जातींच्या शैक्षणिक, सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीची चौकशी करण्याकरतां डॉ. सोळंकी यांच्या ठरावानुसार मुंबईसरकारनें नेमलेल्या कमिटीची घटना आम्ही दुसरीकडे प्रसिद्ध केली आहे. प्रस्तुत कमिटी नेमण्यांत सरकारने अस्पृश्यादि जातींवर उपकार केले आहेत अशांतला प्रकार नाहीं. पूर्वीच हा उपक्रम झाला पाहिजे होता. या जगांतील आपले जीवन सुखी करण्यास जी साधनसामुग्री लागते, तिची बहिष्कृत भारतांत किती महर्घता आहे हें महशू-रच आहे. शिक्षण नाहीं, तें नसल्यामुळें जीवनाच्या शर्यतींत पुढे जातां येत नाहीं, व त्यामुळे इतर समाजा-कडून गळचेपी, मानहानी व विटंबना होते. अशा निकृष्टावस्थेत पडलेल्या जातीच्या उन्नतीची जबाबदारी जर कोणावर असेल तर ती प्रामुख्यानें शासनसंस्थेवर आहे. खासगी स्वरूपाच्या संस्था जरी भूतदयेनें अगर नैतिक जबाबदारीच्या भावनेनें प्रेरीत असल्या तरी त्यांच्या हातून हें काम होणें नाहीं. कारण शासनसंस्थेच्या हाती जी सत्ता असते, ती खासगी संस्थांच्या हातीं नसते व तिच्या कायद्यामागे जी सर्वमान्यता असते ती खासगी प्रयत्नांच्या मागे असणें शक्य नसतें.

१०. अस्पृश्यादि जाती निकृष्टावस्थेंतच रहाणें ज्यांच्या फायद्यावर आहे अशा ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांना मात्र या कमि-टीच्या नेमणुकीमुळें पोटदुखी उत्पन्न झाली आहे. ही कमिटी म्हणजे अस्पृश्यांच्या वेगळ्या मतदारसंघाची पूर्व तयारी असें ते म्हणत आहेत. अस्पृश्यांचा वेगळा मतदारसंघ केल्यास तो कांहीं मुंबई इलाख्यापुरताच असणार नाहीं. पण सदर कमिटीच्या चौकशीची व्याप्ती मुंबई इलाख्यापुरतीच आहे. पण या लोकांच्या म्हण-ण्याप्रमाणें ही स्वतंत्रमतदारसंघाची पूर्व तयारी मानली तरीही हिंदुसमाजापासून अलग होण्यांतच अस्पृश्य वर्गाचे हित आहे हें आम्ही गतांकीं सिद्ध केलें आहे. हिंदूना अर्थातच आमची विचारसरणी पटणार नाहीं. कारण अस्पृश्यवर्ग हिंदुसमाजांत रहाणें यांना फायदेशीर आहे. आणि त्यानें रहायचें तें गुलाम म्हणून राहिलें पाहिजे. समतेच्या हक्कांचीं मागणी त्यानें करतां कामा नये. आपला राजकीय दर्जा वाढविण्याची त्यानें खटपट करतां कामा नये. स्पृश्य हिंदूंची हीच मनोभावना आहे व म्हणूनच ज्या योजनांमुळें अस्पृश्य लोक आपल्याबरोबरीचे होण्याचा संभव आहे, त्यांना ते असा विरोध करीत आहेत.

११. नाशिक येथे हिंदुसमाजसमतासंघ नांवाची संस्था नुकतीच स्थापन झाली असून स्पृश्यास्पृश्यांत समता प्रस्था-पित करणें हें तिचें ध्येय आहे. पण हें ध्येय पूर्णपणें साध्य व्हावें असें संघाला वाटत असल्यास त्यानें आपला कार्यक्रम आहे त्यापेक्षां जास्त सकस व जोरदार ठेवणें जरुरीचें आहे असें आम्हाला वाटते. भंगी लोकांच्या देवळांत स्पृश्य हिंदूंना नेण्यापेक्षां, भंगी लोकांनाच स्पृश्य हिंदूंचीं देवालयें खुलीं करणें हें समतेच्या दृष्टीनें जास्त इष्ट आहे. त्याप्रमाणें सहभोजनें घडवून आणतांना तीं बकाली स्वरुपाचीं न होतां कौटुंबिक होतील अशी व्यवस्था करणें फायद्याचें आहे. आणि शेवटीं सहभोज-नाच्या कार्यक्रमाला सहविवाहाची जोड देणें अवश्य आहे. सहविवाह हीच समतेची खरी कसोटी. बाकीच्या कार्यक्रमांत पळवाटा काढणें शक्य आहे. भंग्यांच्या देवळांत जाऊन आल्यावर स्नान करून 'शुद्ध' होणें हिंदूंना सहजसाध्य आहे. सहभोजनानंतर प्रायश्चित घेणेंही कठीण नाहीं. पण सहविवाहाच्या कार्यक्रमांत मात्र या पळवाटा संभवत नाहींत. म्हणून सहविवाहाशिवाय कोणत्याही समता प्रवर्तक संस्थेचा कार्यक्रम पुरा होणें शक्य नाहीं.

१२. या अंकापासून आम्हीं सुप्रसिद्ध लेखक गोपाळराव हरी देशमुख ऊर्फ लोकहितवादी यांच्या पत्रांचें पुनर्मुद्रण सुरू केलें आहे. सरळ व असंदिग्ध भाषा, सडेतोड विचारसरणी व भरीव व्यवहारज्ञान हे लोकहित-वादीच्या लिखाणाचे विशिष्ट गुण आहेत. तत्त्वज्ञानाच्या

निष्फळ गप्पांनी व तर्कशास्त्रांच्या शब्दावडंबरी लंपडांवांनीं लोकाना भुलविण्या झुलविण्याच्या भरीस लोकहितवादी कधीच पडले नाहींत. आपल्या सामाजिक व्यवहारांतील रोजच्या प्रसंगावर व त्यांच्या मागे असलेल्या भावभावनांवर त्यांनी लिहिलें आहे, आणि त्यांचें लिखाण अत्यंत स्पष्टोक्तीपूर्ण निर्भीड व हृदयस्पर्शी आहे. भूतकालीन 'रामराज्या' पेक्षां आजच्या सामाजिक आचारविचारांतील दोष हेच त्यांच्या लिखाणांचे मुख्य विषय असल्याचें दिसून येईल. लोकमान्यता मिळवायची असेल तर आपल्या दोषांचाही गुण म्हणून उदोउदो करणें व परकीयांच्या गुणांनाही दोष म्हणून त्याज्य ठरविणें, हा मार्ग आहे. पण लोकहितवादींनीं हा मार्ग कधींच अनुसरला नाहीं. आपल्या दोषांचें त्यांनीं कठोरपणें आविष्करण केलें व तसें करतांना अमके नाराज होतील अगर तमक्यांचीं मनें दुखावतील याविषयीं त्यांनीं पर्वा केली नाहीं.

१३ जुन्या घातुक रूढी, जरीपुराण्या टाकाऊ कल्पना व समजुती, धार्मिक दुराग्रह व ढोंगीपणा इत्यादि विषयांवरही लोकहितवादींनीं सडेतोड लेख लिहिले आहेत; व ते सर्वांना मार्गदर्शक होतील असेच आहेत. सर्व ठिकाणीं सत्यान्वेषी बुद्धी व सारासारविचारशक्ती जागृत पाहिजे, ही लोकहितवादींची मुख्य शिकवण आहे. लोकहितवादींची परंपरा जर महाराष्ट्रांत चालली असती तर आपले सामाजिक प्रश्न आजच्या इतके सोडविण्याला कठीण होऊन बसले नसते. पण दुर्दैवानें टिळक चिपळूणकर परंपरा टाळ्यांच्या कडकडाटांत पुढें आली, व लोकहितवादींची धिम्मी व कार्यक्षम परंपरा मागें पडली. याचें परिणाम आजवर महाराष्ट्रानें भोगले आहेत, व अजूनही त्यांतून त्याची सुटका झाली नाहीं. असो. लोकहितवादींनीं ७५ वर्षांपूर्वी लिहून ठेवलेले विचार आजच्या परिस्थितींतही उपयुक्त असेच आहेत. आमच्या वाचकांना ते मार्गदर्शक होतील असें वाटल्यावरूनच आम्हीं तत्प्रकाशनाचें कार्य सुरू केलें आहे.

स्वविषयक

'बहिष्कृत भारत' चा हा दुसरा अंक ता. ३०–११–२८ ला प्रसिद्ध व्हावयाचा. पण 'समता' व 'बहिष्कृत भारत' ही समान ध्येयाचीं दोन पत्रें एकाच तारखेला प्रसिद्ध करण्यांत स्वारस्य नसल्यासुळें, 'बहिष्कृत भारत' च्या प्रसिद्धीकरणाची तारिख एक आठवडा पुढें ढकलण्यांत आली म्हणूनच हा अंक आज ता. ७-१२-२८ ला निघत आहे. पुढील अंक या तारखेनुसार पंधरा दिवसांच्या अंतरानें प्रसिद्ध होत जातील.

या व्यवस्थेमुळें 'समता' व 'बहिष्कृत भारत' यांत एका आठवड्याचें अंतर पडून साप्ताहिकाची गरज आपोआपच भागणार आहे. ज्यांना ही दोन्ही पत्रें घ्यायची असतील त्यांच्यासाठीं दोघांची मिळून संयुक्त वर्गणी चार रुपये ठेवण्याचे ठरले आहे.

ज्यांना अशाप्रकारें दोन्ही पत्राचे वर्गणीदार होणें असेल त्यांनीं आपली संयुक्त वर्गणी 'समता' किंवा 'बहिष्कृत भारत' यांपैकीं कोणत्याही पत्राच्या ऑफिसमध्यें पाठविल्यास चालेल.

बहिष्कृत भारत प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या.

(मागील अंकावरून पुढें चालू)

एक रुपया देणारे.

तानूबाई कांबळे, कोंडाबाई तुकाराम बेगळे, शेवंतीबाई मारुती भोसले, कासुबाई तुळशीराम सोनवणे, जिजाबाई सदाशिव रणपिसे, पांडुरंग रामचंद्र गायकवाड, शिवराम जानबा कांबळे, गंगाराम नरसूबा मनसुळीकर, देवर मरीबा शेडवळकर, भिमराव धाकजी खंडे, पांडुरंग तुकाराम चव्हाण, बाबूराव भगवान वाघमारे, ताईबाई सहादबा नितनवरे, लक्ष्मण मलकू सतूर, कुशाबा आबाजी जोगडे, तुळसाबाई कोम हरिबा मोहिते, बळवंत कोंडाजी गायकवाड नसरापुरकर, रामचंद्र राघोबा जाधव, शिवराम देवबा वाघमारे, धाकुजी विठ्ठल मोहिते, पार्वतीबाई मल्हारराव गायकवाड, लक्ष्मीबाई भिकाजी थोरात, गेनू सयाजी वाघमारे, पांडुरंग कोंडीबा सदाफुले, नवाबाई रावजी शेटगे, विठाबाई अंबुजी अकुशे, रंगूबाई धर्माजी सावंत, सावित्रीबाई श्रीपतराव थोरात, भिकाजी बडीवकर, गंगाराम राघोजी सोनवणे, शंकर संभाजी वाघमारे, भिकू लक्ष्मण तांबे, भागूराव शंकर भालेराव, रामचंद्र गोविंद गायकवाड, येसूबा धोंडीबा म्हसके, खैरू लक्ष्मण रणपिसे, काशीबाई शिवराम सोनवणे, भिकाजी रामचंद्र आगळे, मारूती राघोजी गंगावणे, भांबू विठू रुखे, तुकाराम लक्ष्मण गायकवाड, अर्जून बाबाजी कांबळे, धर्माजी शेलार, गोविंददास शिवदास बच्छाव, देवराम सोपान चोरे, मुक्ताजी साधू म्हसके, सखाराम चोखुजी मांजरीकर, लाडू भागूजी वाघुलीकर, भागुजी तात्याबा आलाट, यादव पिराजी वाघमारे, विठ्ठल मुरारी कांबळे, तुळशीराम रामजी येलमकर, राघोबा गोविंद गमरे, भोलाराम बयाजी जाधव, पांडुरंग सटवाजी वाघमारे, गंगाराम राघुजी धुमे देवकीकर, आकाराम सखाराम बैले विद्यार्थी, द्रोपदीबाई गेनू बैले विद्यार्थी, बापुजी कोंडाजी निकम, आबाजी महादेव धेंडे मास्तर, भिवाजी राघुजी नाईक नवरे, सखाराम धोंडीबा तोरणे, सादबा कानबा नितनवरे, दशरथ सावळा वाघमारे, सखूबाई जयराम चरोलीकर, बाबूराव धोंडी वायदंडे, चंदरनाथ गोविंद कांबळे, श्रावण आबाजी आल्हाट, सोमवंशीय बोर्डिंग अहमदनगर, आनाजी गणपत, धर्माजी सदाशिव सावंत, मुक्ताराम कोंडाजी वाघमारे, भानुबाई केशव गायकवाड, एन्. एच. फडताळे, सावित्रीबाई हिरू आहीर,

आठ आणे देणारे.

मारुतीराव गंगावणे, ताईबाई नारायण भोसले, भागूबाई बळीबा बैले, गंगाबाई लक्ष्मण थोरात, गनबा मल्हारी गायकवाड, काळू शिवराम वाघमारे, गेनू तुकाराम पिसोळीकर, भिकादास विठ्ठल गोविलकर, एकनाथ नारायण गंगावणे, तात्याराम मनामौरे देभुळगांवकर,

एकूण २४८ रु. १३ आणे.

कल्याण येथें ता. १४।४।२८ रोजीं भरलेल्या सभेंत मिळालेली देणगी.

पांच रुपये देणारे.

लालदास प्रेमदास, वामन गोविंद जाधव, शंकर तवाजी पगारे, सुदामराव रोकडे, देवधर नारायणराव भोसले, किसन भिका जगताप,

दोन रुपये देणारें.

अमृता श्रावण मुकादम, लक्ष्मण रामजी जाधव, विठू तानू, गुलाब लिंबाजी ड्रायव्हर, लक्ष्मण भागाजी टिटवेकर, काळू श्रावण तारगांवकर, संभूजी विठू शिंदे,

१ रुपया देणारे

लिंबाजी सावळाजी शिरसाट, जानू अंबरनाथ, शंकर राघबा गांगुर्डे, अर्जून रामा गायकवाड, देवराम संभाजी पगारे, सावळाराम मुकुंदा लोखंडे, सखाराम चांगू अंबरडेकर, रामचंद्र गोविंद साळवे, बंडू गोविंदा कटारनवरे,

एकून ५३ रु.

मु. कोंडणी जि. बेळगांव सभा ता. २०-४-२८,

आण्णा रत्नाकर मास्तर २ रु. ६ आणे.

दोन रुपये देणारे.

देऊ मानाप्पा माने, नागुजी रामचंद्र सोने, पिराजी संतप्पा परतकुडे, सिताराम गंगाजी परतकुडे, सांवळाराम रामचंद्र माने, देऊ कालिंगा चव्हाण, बळवंत सुभाना माने, मसाजी आयला मुर्ली.

एक रुपया देणारे

सखाराम धोंडीबा कांबळे, हरी जिवा जाधव, दादू टोपाना चव्हाण, भीमराव सुभाना बारडे, गुलाब बाबुराव जाधव, शिवाप्पा लक्ष्मण माने, साताप्पा बाबुराव माने, दादू शिदू मांग,

आठ आणे देणारे

शिवाप्पा रामचंद्र मांग, बाबू सटवाना बावडेकर, नाना केदारी माने, यल्लाप्पा धोंडीबा सोनेकर, कृष्णा जिवबा जाधव, सतबा सुभाना वराळे,

सहा आणे देणारे

आबा डोंगरनाक महार, आप्पाजी कोंडीबा माने, दत्तू निलाप्पा चव्हाण, गोपाळा मसू माळवे, ईश्वर बाबूराव चव्हाण, वामन टोपाना कांबळे, ४ आणे

एकूण ३१ रु.

अहमदनगर सभा ता. १२–५–२८.

जगबाळा केळ सांगलीकर १७ रुपये, ब्रिटीश हॉस्पिटल तर्फे ६ रु. सोमवंशीय वाचनालय ५ रु. मारुती मुकुंद म्हसके २ रु. देवी निमगांवकर साळवे २ रु. किसन भिमाजी चाबुकस्वार ४ रु.

एक रुपया देणारे.

लिंबाजी दादा केतकीकर, गणपतराव शिती देवूळगांवकर, मुक्ताजी गोपाळराव भैलुमे, जयवंतराव खाटीक देवगांवकर, आनंदराव पाटोळे जेऊरकर, माणिकराव चिमाजीराव तेलंगकर, आवडाजी शिंदे. कांबरगांवकर, पेन्शनर हवालदार सखाराम संभाजी कांबळे, यशवंतराव अष्टीकर, गणपतराव पारवे, भोजपुरी, भाऊ शिरसाठ, डोंगरकर, धोंडीबा दामाजी चाबुकस्वार, रामन्ना बटकर, शकर गंगाराम सर्वंदे, सोपानराव धसनदीकर जुनम जमेदार, राघोजी मिस्ती जमेदार, महिपत रामजी सायरीकर मोरे मानगांवकर, कान्होजी शिंदे रांजनगांवकर, लक्ष्मण तुकाराम भिंगारदिवे, शंकर हरिबा साखळकर बाळू तुकाराम घोरपडे, गंगाराम धर्माजी जामखेडकर ग्यानू घोडके कडेकर, तानाजीराव भलाजी पानपाटील, राघोबा चव्हाण कडेकर, महाळूबुवा दरेवाडीकर किरकोळ ३ रु.

एकूण ६९ रु.

अपूर्ण.

मुद्रकः—**भालचंद्र विठ्ठल प्रधान** बी. ए. धी भारत भूषण प्रिंटींग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट, मुंबई

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर. बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार, ता. २१ डिसेंबर १९२८. [अंक ३ रा.

अनुक्रमणिका

१. आत्मपरिचय. पान १
२ विविध विषय संग्रह. पान २–३
स्वामी श्रद्धानंद, कळंबी येथील हकीकत.
३ अग्रलेख. पान ४-५-६
४ धर्मगुरुंनी दिलेली निर्णयात्मक उत्तरें. पान ७
प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या (मागील अंकावरून चालू).
५ प्रासंगिक विचार. पान ८
मुंबई इलाखा युवक परिषद.

आत्मपरिचय.

स्पृश्यांचा निषेध

शानिवार ता. ८-१२-२८ रोजीं रात्रौ ९ वाजतां श्री क्षेत्र निर्मळ येथील यात्रेंत अस्पृश्य वर्गाचे सन्मान्य पुढारी डॉ. बी. आर. आंबेडकर एम. एल. सी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं अस्पृश्य वर्गाची जंगी जाहीर सभा भरली होती. या सभेत ठाणे जिल्ह्यांतील सर्व भागांतील अस्पृश्य लोक हजर होते. जनसमूह सुमारें पांच हजार होता. सदर सभेची तयारी माणिकपूर व सोपारे येथील चांभार मंडळीनें अवघ्या चौवीस तासांत केली. कारण ठरावांत ध्वनित केलेला अनिष्ट प्रकार शुक्रवार ता. ७-१२-२८ रोजीं एकादशी निमित्त, मंडळी देवदर्शनास गेली असतां दृष्टोत्पत्तीस आला. या सभेत मुंबईचे श्रीयुत देवराव नाईक, रा. आसईकर, प्रधान बंधु, श्रीयुत शिवतरकर, रा. जाधव बुवा, रा. गायकवाड, रा. बोरघरकर, रा. रामचंद्र चांदोरकर, कुल्याचे रा. शंकरराव चांदोरकर व वसईचे, रा. दत्तोबा राऊत वगैरे मंडळी हजर होती. सभेंत खालील ठराव एक मतानें पास झाला.

ठराव :—नेहमीची वहिवाट नसतां यंदा श्री क्षेत्र निर्मळ येथील निर्मळेश्वराच्या मुख्य देवालयाच्या भिंतीवर मुद्दाम "अस्पृश्य लोकांनीं आंत येऊं नये" असें नादानपणाचें लिखाण देवळाच्या व्यवस्थापक मंडळानें लिहून अस्पृश्य वर्गास खिजविण्याचा व अपवित्र दर्शविण्याचा जो भेकड प्रयत्न केला त्याबद्दल ही सभा त्यांचा तीव्र निषेध करिते व अस्पृश्य बंधुनीं यापुढें तरी असल्या मानहानीकारक प्रकाराचा प्रतिकार करण्यास सिद्ध व्हावें अशी त्यास सूचना देतें.

या ठरावावर श्रीयुत राघोबा वनमाळी, रा. गोविंदराव जाधव, रा. दत्तोबा राऊत, रा. शिवतरकर, श्रीयुत देवराव नाईक, रा. डी. व्ही. प्रधान, रा. शिरगांवकर, रा. चांदोरकर वगैरे वक्त्यांची वीररस प्रधान परिणामकारक भाषणें झाली. शेवटीं अध्यक्षांनीं समारोप करतांना सांगितलें कीं, पुढील वर्षी तुम्ही सर्वांनीं एकत्र जमून या देवळांत शिरण्याचा प्रयत्न करा. व त्यावेळीं जो त्रास होईल तोही भोगण्यास तयार व्हा. कळावें.

महार वतन बिलास सार्वत्रिक पाठिंबा.

ता. २८/११/२८ रोजीं धुळें येथें श्री. धर्माजी संभाजी दुसिंग म्यु. कौन्सिलर धुळें यांचे अध्यक्षतेखालीं सभा भरून खालील ठराव सर्वानुमतें पास झाले.

ठराव नं. १ डॉ. आंबेडकर यांनी कौन्सिलमध्यें जे 'महार वतन' बील आणले त्या बिलास या सभेचा पूर्ण पाठिंबा असून, ते आणल्याबद्दल ही सभा त्यांचे अभिनंदन करीत आहे.

ता. २५-११-२८ रोजीं रविवार दिवसा कोंडवी मुक्कामीं रामा येसू कोंडवीलकर यांच्या अध्यक्षतेखाली सभा भरून महार वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. २/१२/२८ रोजीं सांडवी मु. गणपत जोशी यांच्या अध्यक्षतेखाली सभा भरून महार वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

सोमवार ता. १०/१२/२८ रात्रौ १० वाजतां सातरस्ता क्लार्क रोड, सिमींटची चाळ नं. ३ येथें, श्री. कृष्णाजी बयाजी जावळे यांचे अध्यक्षतेखाली, श्री. कोंडदेव श्रीराम खोलवडीकर यांचें "अस्पृश्यता व ती निवारण्याचें उपाय" या विषयावर व्याख्यान झालें. व्याख्यानास महार, मांग, भंगी वगैरे जातीचीं ५०० च्यावर माणसे हजर होतीं. व्याख्याना नंतर हार तुरे होऊन, मांग जातींतील मनुष्याकडून बनवून घेतलेला चहा या चाळीमध्यें काम करणाऱ्या दोन भंग्यांच्या हस्तें सर्वांस देण्यांत आला. तो सर्वांनीं मोठ्या आनंदानें व प्रेमानें कोणत्याहि प्रकारें भेदाभेद न मानितां घेतला. व कार्यक्रम पार पडला. सदर कार्याचें श्रेय श्री दिपाजी राजुजी मासरंगकर यांजकडे आहे. असें डी. एम. जाधव हे कळवितात.

भारत भूषण प्रेस फंडास डॉ. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली मु. देवळें, ता. कलवण, जि. नाशिक येथील सभेंत १४४ रु. देणगी मिळाली याबद्दल आम्ही मदतकरणाऱ्या मंडळीचे अंतःकरणपूर्वक आभारी आहोत.

ता. १८ रोजीं मु. मणेगांव, ता. सिन्नर येथें अस्पृश्यवर्गाची श्री. बोले ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली जंगी जाहीर सभा भरून, सभेंत वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत येऊन प्रेस फंडास रु. १३८ ची देणगी देण्यात आली. सदर देणगीबद्दल आम्ही आभारी आहोत.

अर्जुन बुवा मुक्तिदास बुवा ह्यांनीं भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळाच्या पनवेल येथील विद्यार्थी आश्रमास ५ रु., तांदुळ व बाजरी वगैरे पाठविल्याबद्दल आश्रम त्यांचा आभारी आहे. हे उदाहरण अस्पृश्य वर्गांतील इतर साधू आपल्या समोर ठेवतील काय ?

विवध विषय संग्रह

स्वामी श्रद्धानंद

लेखक:—पी. आर. लेले.

स्वामी श्रद्धानंदजीना इहलोक सोडल्याला परवां म्हणजे ता. २३ रोजीं दोन वर्षें होतील.

स्वामी श्रद्धानंदजींचा जन्म ज्या बारा महिन्यांत झाला त्यांतच जगांतील दुसऱ्या बऱ्याच विभूति पुरुषांचा जन्म झाला. अमेरिकेचे प्रेसिडेंट विल्सन, इंग्लंडचे तत्ववेत्ते न्यायाधीश लार्ड हाल्डेन, हिंदुस्थानांतले पहिले स्वातंत्र्यवादी लोकमान्य टिळक आणि आयर्लंडचे व युरोपचे प्रसिद्ध नाटककार जॉर्ज बर्नार्ड शा हे या विभूतीपैकीं आहेत. जसा यांचा जन्म एक वर्षींच झाला त्याप्रमाणेंच शिक्षणविषयक कामगिरी करण्यांतहि या सर्वांनीं फारच महत्त्वाचा भाग घेतला. या यादीपैकी आज फक्त जॉर्ज बर्नार्ड शा हेच काय ते हयात आहेत. स्वामी श्रद्धानंदजींचें मूळचें नांव मुनशीराम असें होतें. यांचे मूळस्थान जलंधर जिल्ह्यांत आहे. यांचे वडील सरकारी नोकरींत होते आणि त्यांनीं सत्तावन सालच्या बंडाची दंगल पाहिली होती. मुनशीरामाचा जन्म संवत् १९१३ फाल्गुन महिन्यांत झाला. प्रथमपासून त्यांचे आयुष्य सुस्थितींत गेलें. शरीरयष्टि प्रथमपासून चांगली. घरांत कशाचीहि ददात नव्हती, स्वभाव प्रथमपासून निर्भय. अखेरपर्यंत अशीच परिस्थिती कायम राहिली असें. म्हणावयास हरकत नाहीं. जरी पुढेंपुढें कांहीं व्याधींनीं त्यांच्या अंगांत वास्तव्य केलें होतें तरी त्यांची ताकद कायम होती आणि मृत्यूच्या पूर्वीं एकच महिना भरथंडीत संयुक्त प्रांतांत एक आठवडाभर निरनिराळ्या गांवी जाऊन स्वामीजींनीं रात्रीं व्याख्यानें दिली. आजारामुळें बिछान्याला खिळून जाईपर्यंत कसरत करण्याचें त्यांनीं सोडून दिलें नव्हतें आणि त्या दिवसापर्यंत त्यांचेकडें आलेल्या पत्रांपैकीं एकहि पत्र उत्तर दिल्याशिवाय पडून राहिलेलें नव्हतें. त्यांच्या शारीरिक शक्तीची यांवरून चांगली कल्पना येईल.

सुस्थितीतील आईबापांच्या मुलाला मिळणारें शिक्षण मुनशीरामलाहि मिळालें. त्यांचे वडील बनारस मुक्कामीं नोकरीवर असल्यामुळें ते तेथील कॉलेजांत शिकले, याच कॉलेजांत त्यांचा पंडित मोतिलाल नेहरू यांशीं संबंध आला. थोडयाशा शिक्षणानंतर त्यांनीं सरकारी नोकरी धरलीं, पण ती नोकरीची बेडी त्यांनीं फारच थोडया अवधींत तोडून टाकली. तो छोटासा .इतिहास ज्यांना माहीत आहे त्यांना त्यांच्या पुढील सर्व आयुष्यक्रमाची कल्पना अगदीं सहज होते. मुनशीराम कोतवालीच्या जागेवर असतांना पलटणींतील सोल्जरांनीं बाजार लुटला. ही लुटालुटीची खबर कळतांच पोलिसच्या एका तुकडीनिशीं हे तेथें गेलें आणि त्यांनीं लुटालूट बंद करवली. या त्यांच्या कृत्यामुळें वरच्या अधिकाऱ्यांचीं त्यांचेवर खप्पा मर्जी झाली. आपल्या कृतीच्या न्याय्यतेबद्दल आत्मविश्वास असणाऱ्या मुनशीरामजींनी लगेच नोकरीचा राजीनाम दिला. नंतर कायद्याचा अभ्यास करून जिल्ह्यांच्या वकिलीची परीक्षा त्यांनीं दिली आणि वकिलीचा धंदा सुरू केला.

वकिलीचा धंदा जरी मुनशीरामजींनी सुरु केला तरी त्यांचें लक्ष्य इतर गोष्टींकडेच ज्यास्त होतें. शिवाय वकिलीच्या धंद्यांत जी हातचलाखी करावी लागते तिची त्यांना मनस्वी चीड असे. त्यांना धंद्यांत पैसे मिळत असत आणि त्यांनीं आपलें लक्ष्य धंद्याकडे दिलें असतें तर बिलकूल हातचलाखीचे प्रकार न करतां त्यांना मुबलक द्रव्यप्राप्ति झाली असती. पण स्वामी दयानंद सरस्वतींनीं जो आर्यसमाज मुंबई मुक्कामीं स्थापला त्याचा फैलाव पंजाबांत जोराचा होऊं लागला होता आणि त्यांचा मुनशीरामजींवर फारच पगडा बसला होता. हिंदुसमाजांत वावरणारे अनेक अन्याय त्यांना ढळढळीत दिसत होते आणि त्यांचें निवारण करण्याच्या ध्येयानें त्यांच्या मनाची पक्कड धरली होती. या ध्येयाप्रीत्यर्थ झटण्याकडेच त्यांचें लक्ष्य ज्यास्त असे. अशा स्थितींत सन १८९० च्या सुमारास त्यांची पत्नी वारली आणि साहजिकपणें त्यांचें वकिलीच्या धंद्याकडील लक्ष्य आणखी कमी झालें. हिंदुसमाज आणि हिंदी राष्ट्र यांच्या पुनरुज्जीवनाकडेच त्यांचें लक्ष्य यापुढें खेंचलें गेलें. स्वामी दयानंदांनीं हिंदुसमाजाची पुनरुन्नति करण्यासाठीं अनेक कार्यें दाखवून दिली होतीं. त्यांपैकीं मुनशीरामजींचें लक्ष्य विशेषेंकरून दोन बाबींकडे खेंचलें गेलें, पहिली अस्पृश्यतानिवारण आणि दुसरी राष्ट्रीय शिक्षण. सन १८९० पासून १९२६ सालच्या अखेरीस देहावसान होईपर्यंत म्हणजे छत्तीस वर्षे या दोन कार्यांसाठी मुनशीरामजींनीं अविश्रांत श्रम केले.

दयानंद सरस्वतींच्या मृत्यूनंतर थोडयाच वर्षांत लाहोर येथें 'दयानंद अँग्लोवेदिक' कॉलेजची स्थापना झाली. पण त्या कॉलेजांत इंग्रजी भाषेंतूनच शिक्षण देणें भाग पडत होते आणि तें कॉलेज सरकारनें मान्यता दिलेलें असें होतें. आहारासंबंधानेंहि त्या कॉलेजच्या बोर्डींगांत कांहीं निर्बंध नव्हता. मुनशीरामजींना हें दयानंदसरस्वतींच्या आज्ञांचें पालन झालें असें वाटणें शक्य नव्हतें. जुनी गुरुकुलपद्धति पुनः सुरू झाली पाहिजे, शिक्षण पूर्ण स्वतंत्र पाहिजे, शिक्षण मातृभाषेंतून दिलें पाहिजे आणि छात्रांनीं फक्त शाकाहार केला पाहिजे असें त्यांनीं सांगितलें होतें आणि त्या सांगण्याप्रमाणें आपण कार्य केलें पाहिजे असें मुनशीरामजींचें म्हणणें होतें. मुनशीरामजी जन्मानें ब्राह्मण नव्हते तरी त्यांनीं मांसाहार वर्ज्य केला होता आणि त्या मताचाहि तें पुरस्कार करीत असत. या त्यांच्या उक्तिकृतींबद्दल मांसाहाराला अनुकूल असणारा पक्ष 'महात्मा' या उपरोधिक विशेषणानें उल्लेखूं लागले. (महात्मा शब्दाचा त्यांचा अर्थ 'मूर्ख' असा होता.) या उपरोधानें इष्टकार्यापासून चळण्याइतके मुनशीरामजी लेचेपेचे नव्हते. त्यांनीं आपलें कार्य इतक्या चिकाटीनें चालविलें कीं उपहासात्मक असें हें विशेषण पुढें आपोआप बहुमानात्मक झालें, तें इतकें कीं मांसाहार पक्षानें आपल्यापैकीं एकाला म्हणजे हंसराजजींना 'महात्मा' हें उपपद लावावयास सुरुवात केली. देशी भाषेंतून शिक्षण द्यावयाचें आणि शिक्षणपद्धति व अभ्यासक्रम सरकारच्या बंधनांपासून अलग ठेवावयाचा हीं दोन तत्त्वें अमलात कशीं आणतां येतील याबद्दल मुनशीरामजींनीं दीर्घकालपर्यंत विचार केला. जवळ जवळ दहा वर्षे या एकाच कार्याचा त्यांनीं ध्यास घेतला होता असें म्हटलें तरी चालेंल, पण या मुदतींत अस्पृश्यतानिवारण व दलितोद्धार यांकडे त्यांचे दुर्लक्ष झालें नाहीं. दहा वर्षांच्या अविश्रांत श्रमाला परमेश्वरी कृपेची जोड मिळावयाचीच असें म्हणावयास प्रत्यवाय नाहीं. याच मुदतींत म्हणजे सन १८९८ सालीं मुनशीरामजींनीं कायद्याच्या कोर्टांना कायमचा रामराम ठोकला. एका बाईनें हरद्वाराजवळच जंगलाचा एक तुकडा गुरुकुलाला अर्पण केला. मुनशीरामजींनीं स्वतांची सर्व मालमत्ता संस्थेला दिली आणि आठ विद्यार्थ्यांसह सन १९०२ सालीं गुरुकुल सुरूं केलें. या आठ विद्यार्थ्यांत मुनशीरामजींचे स्वतांचे दोन मुलगेहि होतें. इतरांना राष्ट्रीय शिक्षणाचा उपदेश करून स्वतांच्या मुलांना सरकारी शाळांत पाठवणाऱ्या देशभक्तांतले मुनशीरामजी नव्हते.

सन १८९६ सालीं सियालकोटच्या आर्यसमाजाने अस्पृश्यवर्गापैकीं 'मद्य' जातीच्या उन्नतीचें काम हाती घेतलें. या कामाची स्फूर्ति महात्मा मुनशीरामजींकडूनच मिळाली होती. अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्यांची देवळें निराळीं बांधावयाचीं, त्यांना स्वतंत्र विहिरी बांधून द्यावयाच्या, त्यांना स्वतंत्र शाळांत शिक्षण द्यावयाचे, अशा मतांचें ते नव्हतें. तीस वर्षांच्या अनुभवानंतरसुद्धां अशा प्रकारांचा निषेधच त्यांनीं केला. अशा उपायांनीं अस्पृश्यता निवारली जावयाच्या ऐवजी दृढमूल होईल असें त्यांनीं आपल्या लिबरेटर पत्रांत १९२६ सालीं लिहिलें. दलित अगर अस्पृश्य वर्ग आपल्यांत मिसळून गेले पाहिजेत असा त्यांचा आग्रह होता. हा पांचवा वर्ग आर्यधर्माला संमतच नाहीं. हा असतांच कामा नये असें ते म्हणत. आजच्या आज निदान शुद्रांत त्यांची गणना झाली पाहिजे असें त्यांनीं अनेकदा प्रतिपादन केलें. अस्पृश्य समजल्या जाणारांपैकीं ज्यांची इच्छा असेल त्यांना यज्ञोपवीतें द्यावी असें तें सांगत व त्याप्रमाणें झालें पाहिजे अशी व्यवस्था करीत. अस्पृश्य समजल्याजाणाऱ्या लोकांबरोबर ते सहभोजन करीत असत; इतकेच नव्हे तर त्या वर्गांतल्या लोकांनी तयार केलेलें भोजन त्यांच्या वसतिस्थानांत जाऊन ग्रहण करीत असत. पुढें पुढें तर त्यांच्याकडे मधुनमधुन जाटव जातीचे नोकर स्वयंपाक करावयास ठेवलेले असत. (जाटव म्हणजे चांभार).

अस्पृश्यता निवारणाचा प्रश्न राष्ट्राच्या राज्यकारणांत घुसविण्याचा प्रयत्न मुनशीरामजींनीच केला, मात्र ते करते वेळीं ते संन्यास घेऊन स्वामी श्रद्धानंद बनले होते. सामाजिक परिषद दरवर्षी राष्ट्रीय सभे बरोबरच भरत असे. त्या परिषदेत एकादे वेळीं हा प्रश्न चर्चेस येत असे. सन १९१७ सालीं कलकत्ता येथें भरलेल्या राष्ट्रीयसभेच्या अधिवेशनाचें अध्यक्षपद मिसेस अॅनीबेझंट यांना मिळालें होतें, त्यांनीं आपल्या भाषणांत अस्पृश्यता निवारण केलें पाहिजे असे म्हटलें होते. पण त्या बैठकींत या विषयाबद्दल आणखी कांहीहि करण्यात आलें नव्हतें. सन १९१९ सालीं अमृतसर येथें भरलेल्या राष्ट्रीयसभेच्या स्वागतसमितीचें अध्यक्षपद नाइलाजास्तव स्वामी श्रद्धानंदजींना पत्करावें लागले. नाइलाजास्तव म्हणण्याचें कारण राजकारणांत प्रत्यक्ष भाग घेणारांपैकीं ते नव्हते. या अध्यक्षपदावरून अधिकृतवाणीनें आज अस्पृश्यता नाहींशी झाली आहे असें म्हणा अशी मागणी त्यांनी जमलेल्या सभासदांपुढे केली. ते म्हणाले :—

"लंडन नगरमें भारतकी रिफार्म स्कीम कमिटिके सामने ईसाई मुक्ति फौजके जनरल बूथ टकर साहेबने कहा कि भारतके साडेछ करोड अछुतोंको विशेष अधिकार मिलने चाहिये और उसके लिए हेतु दिया था because they are sheet–anchors of the British Government. इन शब्दोंपर गहरा विचार किजीए और सोचियें कि किस प्रकार आपके साडेछ करोड भाई आपके जिगरके टुकडे जिन्हें आपने काटकर दूरफेंक दियाहै. किस प्रकार भारतमाताके साडेछ करोड पुत्र एक विदेशी गवर्नमेंटरुपी जहाजके लंगर बन सकते हैं. मैं आप सब बहिनों और भाईयोंसे एक याचना करूंगा इस पवित्र जातीय मंदिरमें बैठे हुए अपने हृदयोंको मातृभूमिके प्रेमजल शुद्ध करके प्रतिज्ञा करो कि आजसे ये साडेछ करोड हमारे लिए अछूत नही रहे बल्कि हमारे बहिन और भाई हैं. उनकी पुत्रीयां और उनकें पुत्र हमारी पाठशालाओंमे पढेंगे, उनके गृहस्थ नरनारी हमारी सभाओंमें सम्मीलित होंगे और हमारे स्वतंत्रता प्राप्तिके युद्धमें वे हमारे कन्धेसे कन्धा जोडेंगे और हम सब एक दुसरेका हाथ पकडेहुए ही अपने जातीय उद्देषको पूरा करेंगे' हे देवियों और सज्जन पुरुषो मुझे आशिर्वाद दो कि परमेश्वरकी कृपासे मेरा यह स्वप्न पूरा हो!"

आजपासून हे साडेसहा कोट लोक अस्पृश्य राहिले नाहीत, तर ते आमचें बांधव झालें आहेत. त्यांचीं मुलें आमच्या मुलांबरोबर सामान्य शाळांत शिकतील. त्या वर्गांचे स्त्रीपुरुष आमच्याबरोबर सभास्थानीं बसतील, ते आमच्या खांद्याला खांदा भिडवून स्वातंत्र्य प्राप्तीच्या युद्धांत लढतील अशी प्रतिज्ञा या राष्ट्र-मंदिरात करा अशी मी आपणांपाशीं याचना करतों, असा वरील हिंदी उताऱ्याचा सारांश आहे. (अमृतसरची राष्ट्रीय सभेची बैठक होऊन आज नऊ वर्षे झाली. आणि राष्ट्रीयसभेच्या नांवाखालीं निवडून आलेला एकादा मोहनलाल देसाई अस्पृश्यता मुंबई म्युनिसिपालिटीच्या शाळेंत कायम ठेवण्यांत आली पाहिजे असें सन १९२८ सालीं सुद्धां म्हणूं शकतो.) अमृतसरच्या मागाहून कलकत्त्यास राष्ट्रीयसभेचें खास अधिवेशन झालें. त्याप्रसंगीं अस्पृश्यतानिवारणासंबंधी एक ठराव मांडावयाची सूचना स्वामीश्रद्धानंदजींनीं दिली. पण कांहीं तरी निमित्तानें तो पुढें न येऊं देण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. त्यानंतर १९२० च्या नाताळांत नागपूर येथें राष्ट्रीयसभेचें वार्षिक अधिवेशन झालें त्यांत एक वर्षात स्वराज्यप्राप्ती व्हावयास पाहिजे असेल तर करावयास अवश्य असलेल्या कार्यांपैकी अस्पृश्योद्धार हें एक आहे असे महात्मा-गांधींनीं जाहीर केलें.

राष्ट्रीयसभेनें अस्पृश्यतानिवारणाचा झेंडा लावला खरा पण त्यासाठीं करावें लागणारें कार्य पडूनच राहिलें. सन १९२१ सालीं असहकारितेची चळवळ खूप जोरात चालू होती पण दलितसमाजाकडे कोणी फारसा लक्ष्य देईना. स्वामी श्रद्धानंदजी वर्किंग कमिटीचे सभासद होते. त्या नात्यानें त्यांनीं सबंध वर्षभर धडपड चालविली होती. त्यांच्या प्रयत्नांना कसे विफल करण्यांत येत होतें याचा इतिहास स्वामी आनंदजीनींच "My parting advice" म्हणजे **शेवटचा निरोप** या नांवाच्या छोटेखानी पुस्तकांत प्रसिद्ध केला आहे. सन १९२१ च्या अखेरीस युवराज हिंदुस्थानांत आलें त्यापूर्वी स्वदेशीच्या प्रचाराची चळवळ जोरांत चालू होती. त्या मुदतीत महात्मा गांधीना स्वामी श्रद्धानंदजींनीं एक पत्र लिहिलें त्यांत त्यांनीं स्पष्ट असा सवाल केला कीं साडेसहा कोटी अस्पृश्य समजलें जाणारे लोक इंग्रज नोकर शाहीला आपलें रक्षणकर्ते समजत असतांना स्वदेशीचा पूर्ण प्रचार कसा होईल? साडे सहा कोटी लोक आमच्या पासून अलग राखण्यांत आले तर स्वराज्य मिळूनसुद्धां अखिल हिंदी जनतेला कसें सुखदायक होईल असा दुसरा स्पष्ट सवालही त्याच पत्रांत स्वामी श्रद्धानंदजींनीं विचारला आहे. राष्ट्रीयसभेच्या अधिकाराची सूत्रें ज्यांच्या हातांत होतीं त्यांच्याशीं अस्पृश्योद्धारासाठीं पड्याआड सारखा झगडा चालला होता. महात्मा गांधी सन १९२२ च्या मार्च महिन्यांत तुरुगांत गेले. नंतर तर हा प्रश्न कसा हाताबाहेर टाकतां येइल या साठींच धेंडांच्या अकला खर्च होऊं लागल्या. पुढें कांहीं महिन्यांनीं पंडीत मोतीलाल नेहरू सुटून आले ते उदारवृत्तीचे असल्यामुळें कांहीं तरी करतील अशी आशा होती पण ते लवकरच कौन्सिल प्रवेशाच्या चक्रव्यूहात सांपडले आणि त्यांच्या कडून सुद्धां या कामीं कांहीं होईलसें दिसेनां. तेव्हां निराश होऊन कांग्रेसमधील अधिकाराची जागा स्वामीजींनीं सोडून दिली आणि त्या पूर्वीच त्यांनीं स्थापिलेल्या दलितोद्धार सभेच्या मार्फत काय कार्य होईल ते करावयाचा निश्चय केला. पण थोडयाच दिवसांत त्यांना तुरुंगांत पडावें लागलें. पुनः हें कार्य त्यांनीं सन १९२४ सालीं जानेवारी महिन्यांत हातीं घेतलें. या प्रसंगीं त्यांनीं एक लहानसें पुस्तक प्रसिद्ध केलें. त्याची सबंध प्रस्तावना प्रकाशमय आहे. त्यांतला पुढील उतारा तर फारच महत्त्वाचा आहे:—

"जब कभी देशके राजनैतिक नेता स्वराज्यके लिए मांग करते है, तब विपक्षीलोग उनके सामने अस्पृश्यताके पापको दिखाकर उनका मुंह बंदकरना चाहते हैं वहलोग जो अपने देशभाइयोंके एक चतुर्थांश हिस्सेपर अत्याचार कर उन्हें गुलाम बनाये हुए हैं कोई अधिकार नहीं रखते कि वह विदेशी शासकोंके अत्याचारोंकि शिकायत करें."

'मेरी तुच्छ संमतिमें जबतक अछूत कहाये जानेवाले सात करोड देशभाईयोंपर अत्याचार होता रहेगा, तबतक भारतीय राष्ट्रसभाके किसीभी प्रकारके रचनात्मक या खंडनात्मक कार्यक्रममें फल होनेकी संभावना नहीं है!"

स्वामी श्रद्धानंदजींनीं महात्मा गांधींना स्वदेशीच्या प्रसारासंबंधीं एक पत्र पाठविलें. त्यांत ते ह्मणाले:—

"देशी कपडेके प्रचारकी बडी आवश्यकता है, परंतु जबतक साडे छ करोंड भाई हमारे पांवतले रौंदी हुई जातियाँ ब्रिटिश नौकरशाही शरणले रही है तबतक स्वदेशीका प्रचार कैसा होगा?

मैं अपनी थोडीसी शक्ति हद्दवाली सीमामें केवल दलित जातियों के उद्धारमें लगाना चाहताहूं. मैं नहीं जानता कि साडेछ करोड उन भाईयोंके अलग रहते हुए जिन्हें अज्ञानवश अछूत कहा जाता है, स्वराज्य अगर मिलभी गया तो हिंदुस्थानी कौमके लिए कैसे हितकारक होगा?"

सन १९२४ साली वैकमचा सत्याग्रह सुरु झाला तिकडे स्वामी श्रद्धानंदजी मे महिन्यांत गेलें होते. तेथून ते मद्रास इलाखा आणि बंगाल इलाखा यांतील निरनिराळ्या ठिकाणीं गेले आणि अस्पृश्यांची स्थिति पाहून आलें, अस्पृश्योद्धाराच्या कांमाला फंड जमाकरण्यांत त्यांना फार अडचणी पडूं लागल्या आणि वयोमानामुळें हिंडण्याची ताकद कमी होऊं लागली. तरी पण दलितोद्धारसभेमार्फत पंजाब व संयुक्तप्रांत या प्रदेशांतलें त्यांचें काम चालू होतेंच. सन १९२५ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत पालघाट शहरीं अग्रहारमधून आर्य एझुवा लोकांना जाऊं देण्यात हरकत करण्यांत येणार असल्याचें समजल्यावरून स्वामीजी तेथें गेलें आणि एझुवांसकट मिरवणूक घेऊन अग्रहारमधून पार गेले. त्या खेपेस स्वामीजी मद्रासमधील केरल प्रांतात पुष्कळ हिंडलें, अगदीं रामेश्वरपर्यंत गेले. दिवस थंडीचे असल्यामुळें त्यांना प्रवासाचीहि दगदग वाटली नाहीं. त्या दौऱ्यामुळें त्यांना असें वाटूं लागलें कीं आपल्या हातांत इंग्रजी पत्र पाहिजे. दौरा आटोपून दिल्लीस गेले आणि इंग्रजी पत्राच्या तयारीला लागले. ता. १ एप्रिल १९२६ रोजी 'लिबरेटर' नांवाच्या इंग्रजी साप्ताहिकाचा पहिला अंक बाहेर पडला. ह्या पत्राच्या संपादकत्त्वाचें भाग्य प्रस्तुत लेखकांस लाभले होते. ता. १६ डिसेंबर १९२६ रोजीं सदतीसावा अंक प्रसिद्ध झाला आणि ता. २३ डिसेंबर १९२६ रोजीं स्वामी श्रद्धानंदजींनीं देह सोडीला. त्यांना तिलांजलि देण्याचा अधिकार आपला प्रामुख्यानें बहिष्कृतांचाच आहे. कारण आपल्या उन्नतीसाठी जर ते झाले नाहींत तर स्वामीजींच्या, त्यांच्या खऱ्या हितकर्त्याच्या आत्म्याला शांति मिळणार नाहीं.

कळंबी येथील सभा

तारीख ११-१२-२८ रोजीं तालुके तासगांव पैकीं कळंबी येथे मे. खंडनाक राजनाक इनामदार, लो. बोर्ड मेंबर सातारा यांचे अध्यक्षतेखालीं सभा भरून, खालील ठराव पास झाले.

अस्पृश्यसमाज स्पृश्य लोकांच्या त्रासांतून मुक्त व्हावा ह्या सद्धेतुनें अस्पृश्यांचे पुढारी डॉ. आंबेडकर यांनी 'अस्पृश्यवर्गाचा हिंदूत समावेश न करितां तो वर्ग हिंदू समाजापासून अलग व स्वतंत्र मानण्यात यावां' अशा प्रकारची सुविचार सरणी जगापुढे मांडली आहे. आणि ती अस्पृश्यांना स्पृश्य लोकांच्या त्रासांतून खरोखरच मुक्त करणारी आहे. असें असतां, परवा फ्लूस येथें भरलेल्या अस्पृश्य शिक्षकांच्या सभेंत मे. सरदार पंडित राव यांनी अध्यक्ष या नात्याने भाषण करितांना 'वरील विचारसरणी घातूक आहे. तिचा निषेध करणें जरूर आहे.' असें सांगितलें. हे त्यांचें सांगणे अस्पृश्यांना नापसंत आहे. या करितां मे. सरदार पंडितराव यांच्या सांगण्याचा ही सभा निषेध करिते. या नंतर मेसर्स, आनंदराव रावजी कदम, गुंडु तात्या पाटील, तरुण वक्ते रा. रामगौंडा शांता पाटील, मास्तर कळंबी यांनी असें सांगितले कीं? 'जोपर्यंत अस्पृश्यांना सार्वजनिक ठिकाणीं येण्यास स्पृश्य लोकांकडून मज्जाव होत आहे, तोपर्यंत खरी अस्पृश्यता नष्ट होत नाहीं. अस्पृश्यांनीं आपला मानवी हक्क बजावण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांच्या विचारसरणीचाच अवलंब केला पाहिजे. जे लोक डॉ. आंबेडकरांच्या सुविचारसरणीचा निषेध करावयास सांगतात, त्यांचाच अशा अनेक सभा भरवून निषेध करणें अत्यावश्यक आहे.'

वर्गणिदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीआर्डर **डॉ. आंबेडकर** यांच्या नांवें न करितां म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. २१ डिसेंबर १९२८.

हिंदुचें धर्मशास्त्र

त्याचे क्षेत्र आणि त्याचे अधिकारी.

सर्व सामाजांत अत्यंत जरठ असा हा हिंदु समाज आज अनेक वर्षांच्या परकीयांच्या माऱ्यामुळें हादरून गेला आहे. सर्वच परिस्थितीत पराभूत झालेला माणूस जसा स्तंभित होऊन 'मला काय झाले' असें विचारीत आपले स्वरुप तपासून पहावयास लागतो त्याच प्रमाणें हिंदु समाज बऱ्याच दिवसापासून आपले स्वरुप तपासून पाहत आहे. तथापि आपल्याला कोणता रोग झाला आहे व आपण पदोपदीं कां पडतो याचा उलगडा अजूनहि त्याला पूर्णपणें झाल्याचे दिसत नाहीं.

समाजशास्त्रवेत्ते असें सांगत आहेत कीं या देशातील लग्न पद्धति अत्यंत घातूक आहे. या देशातील लग्न पद्धतिमुळें आठवर्षाच्या आंतील मुलीला साठ वर्षे झालेल्या वृद्ध कपीच्या माथीं मारून देण्यांत येतें. तसें न झालें तर लग्न म्हणजे काय चीज आहे हें ज्यांस कळलें नाहीं अशा अर्भकाच्या गळयांत गुंतवून देण्यांत येतें. अल्प वयांत हा ऋणानुबंध घडल्यामुळें ज्याच्याशी किंवा जिच्याशी सारा जन्म कंठावयाचा त्याचा किंवा तिचा स्वभाव, रुप वा शील पाहण्याची संधी वधुवरास न मिळाल्यामुळें भिन्नरूची व भिन्न वागणुकीमुळें संसार दुःखकारक होतो तो होतोच. शिवाय त्यांत संसाराची गोणी सुखानें वाहून नेण्यास धनसंचय करण्यास अवश्य असें उपयुक्त ज्ञान अथवा कला प्राप्त होण्यापूर्वीच त्याच्या पाठीवर ठेवली जात असल्यानें वाढता पसारा आणि घटता आधार अशी स्थिति येऊन ठेपतें व सारे जीणे व्यर्थ होतें. या विवाहपद्धतीनें व्यक्तीच्या जन्माचे मातेरे होत आहे. इतकेंच नाहीं तर या पद्धतिपासून समाजावर अत्यंत अनिष्ट परिणाम होत आहेत. ज्याप्रमाणे जोरदार वृक्ष व्हावयाचा असल्यास त्याचा अंकूर जोरदार असावा लागतो, त्या प्रमाणे देशांत सुदृढ संतती निपजण्यास प्रजोत्पन्नकालीं स्त्री-पुरुषाची वाढ संपूर्ण झाली असली पाहिजे. दहाबारा वर्षाच्या बालकांचे लग्न करून त्यांच्या कडून ज्या देशांत प्रजोत्पादन करण्यात येतें त्या देशातील प्रजा खुरटी, अल्पायुषी, निस्तेज, निर्बल व निरुत्साही झाली नाहीं तर कशी होणार? या देशांत शोधकबुद्धीचे लोक उत्पन्न झाले नाहींत याचे तरी कारण ही अनिष्ट विवाह पद्धतच होय. जेथें शरीर सामर्थ्याचा लोप होतो तेथें मानसिक सामर्थ्याचा लोप झाला तर त्यांत नवल तें काय? म्हणच आहे कीं शरीर धड तर मन धड.

समाजशास्त्रवेत्ते सांगत आहेत कीं जातीभेदामुळें हिंदुसमाजाची स्थिती खिळखिळी झाली आहे. जातीत जनन जातीत मरण, जातीत जेवण जातीत लग्न, अशी हिंदुसमाजाची रचना असल्या कारणानें जितके ह्मणून सार्वजनिक काम तें सर्व जातीबाह्य असल्या कारणानें निषिद्ध मानलें जातें. मनुष्य जितका लोकापासून वेगळा राहील तितकी त्याची जात शुद्ध राहते. जो घरची गाडी सोडून रेल्वेंतून प्रवास करणार नाहीं, देश सोडून परदेशांत जाणार नाहीं, जो चोरट्यासारखा सर्व लोकांपासून वेगळा राहील तो मोठा जातीनीष्ट व जो बिळांतील उंदराप्रमाणें निरुपयोगी न राहतां सामाजिक जिवनांत कोणताहि भेदभाव न करतांना भाग घेईल तो जातीभ्रष्ट मानला जातो. सार्वजनिक ऋणानुबंधाच्या गांठी पडून समाजाचे एकीकरण होण्यास जातिभेद ही मोठीच कातर आहे. एकीची भावना जातिभेद उत्पन्न होऊं देत नाहींच पण त्यापासून हिंदुमात्राचे जीवन भयंकर जातिमय बनते. एका जातीला दुसरी जात परकी वाटते व तिच्याशी व्यवहार करताना आपल्या जातीचा फायदा व पर जातीचे नुकसान हें धोरण मग तें कितीहि अन्यायकारक असो, पाळण्यांत येतें. यामुळें परस्पर हिंदु जातींत एकमेकांबद्दल इतका गैर विश्वास प्रस्थापित झाला आहे कीं परदेशीय राजा असला तर लोक संतुष्ट असतात. पण तोच स्वदेशी नेमण्यास कोणीच कबूल होऊ शकत नाहीं. कारण राजा स्वेदशीय असला तर त्याला कोणती तरी जात असावयाचीच, इतर जातींना तो परका व अविश्वसनीय वाटावयाचाच. याच भावनेंपायीं चांगल्या पुढाऱ्याचे पुढारीपण केवळ तो अमक्या जातीचा आहे एवढयाच कारणामुळें इतर जातींना मान्य होत नाहीं. ज्या त्या जातीला आपल्या जातीचा पुढारी असावा असें वाटतें. पर जातीच्या शहाण्या पुढाऱ्याच्या मागें जाण्यापेक्षां स्वजातींतील पुढारी मग तो वेडगळ असेना त्याच्या मागे जाणे त्यांना बरे वाटते. जातीजातींतील लाथाडीमुळें पुढाऱ्यांत लाथाडी माजते व तेणे करून कोणत्याहि महत् प्रसंगी एकजूट होत नाहीं. स्वराज्याविषयीं जर कोणाला इतकी तळमळ वाटत नाहीं याचें कारण तरी हा जातिभेदच आहे. दरेक जातीला वाटतें कीं स्वराज्य आलें तर न जाणो दुसऱ्याच एका जातीच्या हातीं सत्ता जाईल व तसें झालें तर आपला घात होईल. तेव्हां परक्यांच्या हातांत सत्ता आहे हें ठीक आहे अशी भावना होते. जातिभेदामुळें जातिद्वेषाला वाव निळतो इतकेंच नव्हें तर तो जातिद्वेष वंशपरंपरा चालत जात असतो. इंग्लंडमध्यें अंग्ल, पीक्ट, स्याकसन्, केल्ट वगैरे निरनिराळया वंशाचे लोक होते. त्यांच्यामध्यें तुंबळ रणें माजली. त्यांचें वंशज हल्लीं त्याच देशांत आहेत. पण ते पूर्वजांची भांडणे भांडत असल्याचें कोणास ऐकू येत नाहीं. इंग्लंडमध्यें वॉरस ऑफ रोझेस या नांवानें प्रसिद्ध असलेल्या लढाईत श्वेत व पीत या नावाखाली श्रेष्ठ वर्गाच्या लोकांनीं आपापसांत मोठी यादवी केली. पण वडील भांडले म्हणून त्यांचे वंशज कांहीं भांडत नाहीं. हिंदुसमाजांत मात्र अशी पुष्कळ भांडणें पाहावयास सांपडतात. याज्ञवल्क्य आणि वैश्यंपायन यांचा पूर्वी कधी काळी कलह झाला असेल. परंतु त्या बद्दल यजुर्वेदी व ऋग्वेदी ब्राह्मण अद्याप तंटे करतात. पेशवाईच्या काळांत ब्राह्मण आणि कायस्थ जातीवर्चस्वासाठीं फार निकारानें भांडलें. त्याला शंभर अधिक वर्षे झाली पण त्याचे विस्मरण दोहोपैकीं एकाहि जातीला अजून झालेले नाही. वामन नांवाच्या कुलूंग्या ब्राह्मणानें आपल्या बलाढय अशा बळी राजाचे राज्य फसवून घेतलें याला किती तरी वर्षें झाली. पण याची आठवण ब्राह्मणेतरांना होते. जातीभेद राहील्यामुळें जातीद्वेषाचा अग्नीहि विझू शकत नाहीं आणि त्यामुळें जातीजातीत तंट्याचा विसर पडण्या ऐवजी त्याची आठवण जागृत राहते. जातीभेदामुळें सामाजिक सुधारणेचे काम अशक्य झाले आहे. जातीतील अमुक एक रूढी वाईट आहे हें कोणाला कळत नाहीं असें नाहीं. पण ती सोडून आपण वागलो तर आपल्याला जातीबाहेर टाकतील मग आपल्या मुला-मुलींची लग्ने कशी होतील, जनन मरण प्रसंगी आपल्या घरीं कोण येईल याचे भय बाळगून जो तो वाईटाला चिटकून राहतो. टनभर बोलणारे पण इंचभर न हालणारे असा जो समाज-सुधारकां विषयीं अपवाद उठलेला आहे त्याला कारण जातीभेदच आहे. जातीभेदामुळें हिंदु समाजाची वृद्धी खुंटली आहे व त्याचा क्षय वाढत चालला आहे. हिंदु समाजातील कोणत्याहि माणसाला परधर्मांत जाण्यास कांहीं आडकाठी नाहीं. नव्हें हिंदुच्या दुष्ट अशा अनेक रितीरिवाजामुळें त्यांच्यातलेच कांहीं लोक हिंदु धर्मांला कंटाळून परधर्मांत जात आहेत. ख्रिस्ती समाज व मुसलमान समाज यांची जी आज वाढ होत असलेली दिसत आहे त्याला कारण हिंदुतले असंतुष्ट लोक त्यांना जाऊन मिळत आहेत हेंच होय. उलट पक्षी परधर्मांतले लोक हिंदुधर्मात घेण्यास अवसर नाही. परधर्मातून एकाद्याची शुद्धी करून त्याला हिंदुधर्मात घेण्याचे ठरलें तर आधीं त्याला कोणत्या जातींत घ्यावयाचा हा प्रश्न नडतो. कारण जात ही जन्मानें प्राप्त होत असते. जो ज्या जातींत जन्मेल ती त्याची जात असा प्रकार हिंदु समाजांत असल्यामुळें नव्या शुद्धीकृत हिंदुला कोणतीच जात पत्करू शकत नाहीं. ज्या समाजांत जाती शिवाय गत नाहीं आणि जन्माशिवाय जात नाहीं त्या समाजांत कोणीहि परधर्माचा माणूस येण्यास धजत नाही. आंतल्याला बाहेर जाण्याचा मार्ग हिंदु धर्मनें मोकळा ठेवला आहे पण बाहेरच्याला आंत येण्याचा मार्ग बंद करण्यांत आला आहे. या वीधीमुळें पाणी आंत घेण्याची तोटी तर बंद पण पाणी सोडण्याची तोटी खुली असलेला हौद जसा शेवटीं तो शुष्क होऊन त्यांत पाण्याचा एक टांकहि उरत नाहीं तशी स्थिती हिंदुसमाजाची न व्हावी व हा सारा अनर्थ टाळावा असें जर वाटत असेल तर जातीभेदाचे उच्चाटण करणे अत्यंत अवश्य आहे.

समाजशास्त्रवेत्ते असें सांगत आहेत कीं स्त्री व शुद्रांना कनीष्ठ लेखणे समाजास अकल्याणकारक आहे. ज्यांचा दर्जा खालचा असतो त्याला आपल्या कनिष्ठपणाची आंच लागू लागली म्हणजे ते त्या विरुद्ध बंड करण्यास सिद्ध होतात व त्यामुळें समाजाची स्थिरता

नष्ट होते. तथापि कनिष्ठ मानलेली माणसें आपल्यावर श्रेष्ठत्व मिरविणाऱ्या विरूद्ध बंडाळी करण्याचे धैर्य दाखवीतील तरी ती मोठी आभिनंदनीय गोष्ट मानली पाहिजे. पण तसें घडत नाहीं हा या भावनेचा मोठाच दुष्परिणाम आहे. कनिष्ठ माणसें अनेक दिवसाच्या कनिष्ठ भावनेच्या शिकवणीमुळे स्वतःच कनिष्ठ आहोंत असें मानावयास लागून श्रेष्ठाचे श्रेष्ठत्व व कनिष्ठाचे कनिष्ठत्व हें कृत्रीम कारस्थान नसून दैवाचा ठेवा आहे असे मानावयास लागतात व ज्या अन्याया विरुद्ध बंड करणें त्याचे कतर्व्य असते त्याच अन्यायाला आपले नशीब म्हणून ते खुशीनें मान देतात. इतकेच नव्हे तर ज्यांच्या वर्चस्वाला ते आपली मान वाकवितात त्यांना लोकपाल, भुदेव, राजाधिराज, अशा विशेषणानें संबोधून त्यांची प्रशंसा करूं लागतात. या पासून दोन्ही वर्गाचा नैतिक अधःपात होतो. कनिष्ठांच्या अंतःकरणात श्रेष्ठ वर्गाच्या पूज्य बुद्धीचे पिढ्यानपिढ्याच्या संगोपनानें तिची पाळें मुळें इतकी खोल जातात कीं, कालांतरानें ज्यांना एकदां पूज्य मानण्याची मनाला सवय झाली, ते त्या आदरांस पात्र नसले तरी त्याचा अपमान किंवा धिक्कार करणें तर राहोच पण त्यांना सर्वांसारखें लेखण्याचे देखील धैर्य त्यांना होत नाहीं. ते सांगतील ते ऐकण्याची, वागवतील तसें वागण्याची आणि नेतील तिकडे जाण्याची त्यांना संवय लागते. अशा रितीनें जे एकवार परवश झाले त्यांना ती स्थिती बरी वाटूं लागते. उलटपक्षीं श्रेष्ठ लोकांची स्तुती होत गेल्यामुळें त्या स्तुतीस आपण सर्वस्वी पात्र आहोत अशी त्यांची भावना होते व कालांतरानें ती भावना अंगात मुरली म्हणजे आपण परमपूज्य आहोत असें स्वतःचे ठाम मत करून घेतात आणि लोकांनीं आपण होऊन मान दिला नाहीं तर त्यांना दंडून त्यांच्या कडून तो घेण्याचा ते प्रयत्न करितात. अशा प्रकारच्या वातावरणांत वाढल्यामुळें श्रेष्ठलोक डौली व खुनशी बनतात व कनिष्ठ लोक नीच व भेकड होतात. ब्राह्मणांची ब्राह्मणेतराशी वागणूक आणि ब्राह्मणेतरांची अस्पृश्यांशी वागणूक कशी असते याचा विचार केला म्हणजे या श्रेष्ठ कनिष्ठ भावामुळें परस्पर वर्गाच्या नीतिमत्तेवर अनिष्ट परिणाम होऊन वरच्यांचे शील कसें बिघडते व खालच्यांचे तेज कसें नाहीसें होते याची सत्त्यता सर्वांना पटेल. शिवाय या श्रेष्ठ कनिष्ठ भावनेचा आणखी असा दुष्परीणाम होतो कीं कनिष्ठ पदाचा शिक्का ज्यांच्यावर मारला जातो त्या वर्गाच्या कर्तबगारीस समाज अंतरतो व शेवटी गलीत व हतवीर्य असा होतो. बऱ्याचशा लोकांची अशी समजुत असते कीं कनिष्ठ वर्गांत कर्तबगार माणसे निपजणे अशक्य आहे व कनिष्ठ वर्गांत कर्तबगार माणसे आजवर फारशी निपजली नाहींत ही गोष्ट ते आपल्या म्हणण्याच्या समर्थनार्थ पुढें करतात. पण हे लोक विसरतात कीं महत्त्वाकांक्षेशिवाय महत्प्रयत्न होऊ शकत नाहीं व महत्प्रयत्न झाल्याशिवाय कोणाच्या हातून महत्कार्य होत नाहीं. कनिष्ट वर्गांत कर्तबगार माणसे निपजत नाहींत याचे कारण त्यांच्यात महत्वाकांक्षेचें बीज रूजूं घातलेलें नाहीं हेच होय. महत्त्वाकांक्षेचे बीजारोपण सर्वच परिस्थितीत होऊं शकत नाही. जशी विशेष प्रकारचे पीक येण्यास विशेष प्रकारची जमीन असावी लागते तसेच महत्त्वाकांक्षेचें बीजारोपण होण्यास विशेषप्रकारची सामाजिक परिस्थिती असावी लागते. जेथे सामाजिक बंधनान्वयें अमक्या वर्गाचा अमूक दर्जा अशी हद्दमर्यादा ठरली गेली आणि अनेक शतकाच्या शिकवणीचा ठसा उमटला म्हणजे त्या दर्जाच्या माणसांना त्या दर्जापलीकडे जाण्याची मानसिक शक्ती उरत नाहीं. मन मारले गेल्यामुळें आपल्या नशीबी मोठा दर्जा प्राप्त नाहीं अशी त्यांची ठाम समजुत होते, व मोठेंपणा मिळविण्याचा प्रयत्न करावा अशी त्यांना कल्पना देखील होत नाहीं. इतकेंच नव्हें तर आपल्याला घालून दिलेली मर्यादा सोडून वर जाण्याचा प्रयत्न करणें म्हणजे पायरीला पाय लावल्यासारखें अधर्म्य कृत्य करणें होय असें त्यांना वाटतें. खालच्या दर्जाच्या माणसांत मोठी माणसें निपजली नाहींत याचे कारण त्यांच्यांत गुणवान लोक नाहींत असें नाहीं. त्यांच्यांत मोठे लोक निपजले नाहींत याला कारण तुमच्या नशीबांत मोठेपणा नाहीं ही हिंदुसमाजाची शिकवण होय. दुसरें कांहीं नाहीं. हिंदुसमाजाच्या या विपरीत शिकवणूकीमुळें स्त्रीशुद्रांच्या गुणास हिंदुसमाज अंतरला आहे. मोठी माणसें ही समाजाचे आधारस्तंभ आहेत. त्यांच्याशिवाय समाज मोठा होऊं शकत नाही. ही मोठी माणसे मिळतील त्या वर्गांतून घेतली पाहिजेत. ब्राह्मणांच्या खाणींतून हिरे निघतात आणि शुद्रांच्या खाणींतून सारे कोळसेच निघतात अशा खोट्या समजुतीला हिंदुसमाज बळी पडला आहे. हिंदुसमाजाची काठी मजबूत राहवयाची असेल तर जेथे जेथे म्हणून गुणांचा-अंश असेल तेथें तेथें त्याचा पूर्ण विकास होईल अशी व्यवस्था करणें अवश्य आहे.

समाजशास्त्रवेत्ते सांगत आहेत की हिंदुसमाजांत कांहीं वर्गाच्या ठायी कल्पलेली अपवित्रता व अस्पृश्यतायांत विचार शून्यतेची परमावधी झाली आहे. अतिशुद्रादिजाती अस्पृश्य आहेत, त्यांचा स्पर्श देखील हिंदुना खपत नाहीं. पण तेच हिंदु साहेब लोकांच्या येथें जेवणास गेले असतां त्याच अतिशुद्र नोकरांनी तयार केलेले अन्न त्यांना चालते !! मुसलमान ख्रिश्चन इत्यादी धर्मातील लोक हिंदुधर्मातील कोणत्याही अतिशुद्र वर्गापेक्षां विशेष अस्पृश्य मानणें भाग आहे. कारण कोणताहि अतिशुद्र हिंदु गोवधाचे पाप करीत नाहीं. तथापि हिंदुच्या घरी दारी. मुसलमान किंवा ख्रिश्चन चालतो ! इतकेच नव्हे तर त्यांच्याशी सहपान देखील खपते !! पण अस्पृश्यांची सावली देखील चालत नाहीं. स्पृशांच्या या वागणूकींत धर्म नाहीं, संयुक्तिकताहि नाहीं. ही वागणूक म्हणजे शुद्ध मानवद्रोह आहे. या मानवद्रोहाच्या पापाचे प्रायश्चित्त या अतिशुद्रांनी हिंदुना पूर्णपणें भोगावयास लावले आहे. हिंदुपद पादशाहीचा लोप होऊन मोंगलशाही कशी आली आणि मराठशाहीचा नायनाट होऊन ब्रिटीश शाही कशी प्रस्थापित झाली याची कारणें अनेक विद्वान लोक आपआपल्या परीनें देत आहेत. पण ती सारी खुळचट आहेत. परकीयानीं या देशात जी आपली सत्ता प्रस्थापित केली ती त्यांनी निव्वळ सैन्याच्या बळावर केली. या राजकीय क्रांत्या झाल्या त्यात या परकीय लोकांनी सैन्य कोठून आणले हा महत्त्वाचा प्रश्न आहे. हिंदुस्थानच्या इतिहासात एखादी विलक्षण अशी गोष्ट घडली असेल तर ती ही की त्यांनी हा जो देश काबीज केला तो या देशांतील लोकांचे सैन्य उभारूनच केला. एक पाऊल पुढे जाऊन या देशाचे स्वातंत्र्य हरण करण्याकरितां परकीयानी उभारलेल्या सैन्यांत कोण लोक सामील झाले असा एक प्रश्न विचारला तर अस्पृश्यतेनें या देशास कसें धुळीस मिळविले आहे हें उघड होइल. कारण परकीयांना साह्य करून त्याचे राज्य या देशावर प्रस्थापित करण्यांत जर कोणत्या वर्गानें पुढाकार घेतला असेल तर तो अस्पृश्य वर्गच होय. त्याच्या सहाय्याशिवाय महाराष्ट्रांत तरी मोंगलीसत्ता टिकली नसती व इंग्रजी सत्ता सुरू झाली नसती किंवा स्थिरावली नसती. अस्पृश्यांनी देश द्रोह केला ही गोष्ट वाईट झाली असेल. पण त्याचे पातक ज्यानी मानव द्रोह केला त्यांच्यावर आहे. या मानव द्रोहाची परंपरा नष्ट झाल्या शिवाय देश द्रोहाची परंपरा नष्ट होणार नाही.

या सुविचारांचा परिणाम कांहीं ब्राह्मणमंडळींवर होऊन त्यांनीं गत सालीं आकोला येथें जी ब्राह्मण परिषद भरविली होती त्या परिषदेंत वरील प्रश्नांवर प्रगतिपर असें कांहीं ठराव पास केलें. त्यापैकीं जे दोन महत्वाचे होते ते असें कीं, हिंदुंतील कोणतीही जात सामाजिक अगर धार्मिकदृष्टीनें जन्मानें श्रेष्ठ वा कनिष्ठ नाहीं व सर्व वेदांचा अभ्यास करण्याचा मनुष्यमात्रास अधिकार आहे. हे दोन्ही ठराव म्हणण्यासारख क्रांतिकारक आहेत असें कोणालाहि म्हणता येणार नाही. या अकोला परिषदेनें जातीभेद आपणास अमान्य आहे असें कांहीं म्हटलें नाहीं. फक्त जातीजातींत जी असमानता मानण्यांत येते ती आपणांस कबूल नाहीं एवढेंच तिनें म्हटलें आहे. या ठरावानें जातीभेद कांहीं मोडत नव्हता; फार तर जातीद्वेष कमी झाला असता. परंतु जाती समान आहेत असें म्हटल्यानें जाती जातींत प्रेम वाढेल व तेणें करून रोटी बेटीचे बंद तुटावयास लागून शेवटीं जातीची माती होऊन हिंदूची एक जात होईल असें भय वाटून या ठरावासंबंधी ब्राह्मण जातीत दोन पक्ष पडलें. जातीजाती श्रेष्ठ कनिष्ठ नाहीत असें म्हणणाऱ्यांना जुन्या पक्षाचे सनातनी लोक समसमानी अशा मोठ्या क्रांतीकारक व भयप्रदर्शक नांवाने संबोधू लागले व त्यांना नामोहरम करून त्यांचा पाडाव करण्याचा चंग त्यानीं बांधला. या सनातनी ब्राह्मणांनी गेल्या महिन्यांत श्री क्षेत्र काशी येथें अखिल भारत वर्षीय ब्राह्मण महासंमेलन भरविले. या संमेलनास द्रविड, तामील, आंध्र, कर्नाटक, महाराष्ट्र गुर्जर, बंगाल कान्यकुब्ज, मैथिल इत्यादि प्रायः सर्व भरतखंडांतील दोन हजार तज्ज्ञ प्रतिनिधि उपस्थित झाले होते. या संमेलनापुढें एकंदरीत १७ प्रश्न चर्चेकरितां मांडण्यांत आले होते. त्या प्रश्नांवर दिलेले निर्णय आजच्या अंकांत दुसरीकडे छापण्यांत आले आहेत. जो कोणी ते निर्णय वाचून पाहील त्यांना ते समसमानी ब्राह्मणांच्या ठरावांच्या कसे विरुद्ध आणि प्रतिगामी स्वरूपाचे आहेत हें दिसून येईल. हे निर्णय देतांना अज्ञ जनांना असें भासविण्यात आले आहे कीं, धर्मशास्त्राच्या अनुज्ञेप्रमाणें आचरण करीत आल्यामुळेंच हिंदुसमाज आजपर्यंत तगला आहे. हिंदुसमाज धर्मशास्त्राविरुद्ध जर वागूं लागेल तर त्याच्या बरोबरीचे समाज जसें लयास गेले तसा तोहि लयास जाईल. हे म्हणणें पुष्कळांना पटते व त्यामुळें पुष्कळशा माणसांचा धर्मशास्त्रावरील विश्वास दृढ होतो. पण हे म्हणणें अर्थशून्य आहे हें उघड करून दाखविण्यास फारसा लांबवर विचार करण्याचे प्रयोजन नाही.

अत्यंत प्राचीन काळीं उदयास आलेल्या राष्ट्रांपैकीं हिंदुराष्ट्र हें एक आहे. ही गोष्ट इतकी मशहूर आहे कीं, तिची कोणालाहि आठवण करून देण्याचें कारण नाहीं. त्याच्या बरोबरीची इजीप्त, आसीरीया, रोम व ग्रीस वगैरे राष्ट्रे नामशेष झालीं हेंही खरें आहे. परंतु हिंदु राष्ट्र इतके दिवस जीव धरून राहिलें म्हणून तें बलवान आहे असें म्हणणें आत्मश्लाघेचें तसेंच विचार-शून्यतेचें लक्षण आहे असें आम्हास वाटतें. जगण्याच्या अनेक परी आहेत व त्या सर्वच बलदर्शक अथवा स्वाभिमानदर्शक आहेत असें नाहीं. शत्रूचा हल्ला आला असतांना त्याचा पराभव करून आपलें स्वातंत्र्य कायम राखणें ही जगण्याची एक पर आहे. तसेंच शत्रूस शरण जाऊन त्याच्या दास्यत्वाखालीं जीवित कंठणें ही देखील जगण्याची दुसरी पर आहे. दोन्ही परीनें जगणें होतेच. परंतु स्वातंत्र्ययुक्त जीवनाच्या परीची सर गुलामगिरीच्या जीवनाच्या परीला कधींहि येऊं शकणार नाहीं. हिंदुसमाज हा अनेक वर्षे जगला आहे तो केवळ गुलामांचे राष्ट्र म्हणून जगला आहे. त्या जगण्यांत कीर्ति व प्रौढी आहे असें ज्यांना वाटत असेल त्यांनीं ती पाहिजे तर गावी. आम्हाला तरीं त्या जगण्याची अत्यंत लाज वाटते. नव्हे, आम्ही जगलों हें म्हणणें मुळांतच निराधार आहे असें आम्हास वाटते. आम्हीं जगलों असें म्हणण्यापेक्षां आमच्या जेत्यांनीं आम्हास जगविलें म्हणून आम्हीं राहिलों हेंच म्हणणें आम्हास खरें वाटतें. अत्यंत प्राचीन काळीं जेते लोक ज्यांना ते जिंकीत असत त्याना ठार मारीत असत. कारण जिंकलेल्या लोकांपासून त्यांच्या संपत्तीचा अपहार करण्यापलिकडे त्यांचा अन्यकामीं उपयोग करून घेण्याची अक्कल जेतें लोकांत नव्हती. परंतु जेंव्हां जेते लोक शाहणे झाले व जीत लोकांना मारून टाकण्यापेक्षां शेतकी वगैरे कामाकडे उपयोग करून घेतां येईल असें त्यांस दिसून आले तेव्हां जित लोकांचा संहार करण्याची पद्धत नाहींशी होऊन त्याना गुलाम करण्याची पद्धत अमलांत आली. हिंदुराष्ट्र जगलें यांत त्याचा पराक्रम नसून ज्या लोकांनीं त्यांना जिंकिले त्यांचा शाहाणपणा आहे. ज्यांचीं परचक्रें हिंदुस्थानावर आलीं ते लोक अडाणी दशेंत जर असते तर हिंदुंचा संहार कधींच झाला असता. गुलामांचे राष्ट्र म्हणून मिरविण्याची दुर्दशा जी त्यांना साध्य झाली आहे ती देखील त्यांना लाभली नसती. याप्रमाणे जगण्याच्या अनेक परीनें पाहतां आम्हीं जगलों ही गोष्ट आम्हास भूषणावह तर नाहींच पण आम्ही जगलो याचे कारण आम्ही शास्त्राप्रमाणे वागलों हें नसून आम्हास आमच्या शत्रुंनी ठार मारले नाहीं हेच होय. शास्त्राप्रमाणे वागून जर कांहीं झालें असेल तर ते हेच कीं इतर राष्ट्रांपेक्षा आम्ही ज्यास्त हतबल झालों व कोणाविरुद्ध दोन हात करून जय संपादन करण्याइतकी कूवत आमच्यांत राहीली नाहीं. एका राष्ट्राचा दुसऱ्या राष्ट्रापुढें टिकाव लागला नाहीं याची अनेक कारणें असली तरी सर्वात मुख्य कारण एकाची समाज घटणा दुसऱ्याच्या समाजघटणेंपेक्षा अधिक लवचिक व न्यायी हेंच होय. त्याशिवाय एकाराष्ट्राचे वर्चस्व दुसऱ्या राष्ट्रावर फार दिवस टिकू शकत नाही. हा सिद्धांत जर खरा असेल आणि त्याला कांहीं प्रत्यवाय आहे असें आम्हास तरी वाटत नाहीं तर हिंदुराष्ट्रांच्या आपेशपरंपरेचे कारण त्याची विपरीत घटना आहे हें निर्विवाद आहे. आणि ज्या अर्थी त्याची घटना धर्मशास्त्रानुरूप आहे त्याअर्थी हिंदुराष्ट्राचा अध:पात त्याच्या धर्मशास्त्रामुळें झाला आहे हें ओघानेंच ठरते. ज्या सनातनी लोकांनीं हे निर्णय दिले त्यांनीं निर्णय देतांना जग कोठे गेलें आहे व आपण कोठें राहिलों आहोंत याचा मुळींच विचार केलेला असावा असें दिसत नाहीं. डोळे उघडून पाहिलें असतां सामाजिक सुधारणेच्या बाबतींत दुनिया कोठेच्या कोठें निघून गेली आहे. आम्ही मात्र जगाच्या आरंभी होतों तेथेंच आहोंत. तनानें, मनानें, धनानें व वयानें स्त्रीपुरुष प्रजोत्पादनास तयार झाल्याशिवाय दुनियेंत कोठेंच त्यांची लग्नें होत नाहींत. आमच्या देशांत मात्र विवाहाची वयोमर्यादा आठव्या वर्षाच्या वर नसावी असें आमचे धर्म मार्तंड निर्णय देत आहेत ! निरोगी माणसा माणसांत सहभोजन झालें असतां एकमेकास कोणताच रोग होत नाहीं, तसेंच माणसामाणसांत सहविवाह झाला असतांना त्यांच्या पोटीं माणसेंच निपजतात अशी अनुभवाची ग्वाही सारें जग देत आहे. आमच्या देशांत मात्र रोटीबंद व बेटींबंद कायम राहिले पाहिजेत अशी शास्त्राची अनुज्ञा असल्याचे आमचे धर्मगुरू सांगत आहेत ! जणूं ब्राह्मणाच्या शेजारीं मांग जेवावयास बसला तर त्यास रक्तपिक्ती फुटेल ! कां ब्राह्मण स्त्रिया व मांग पुरुषांचा संबंध घडला तर त्यापासून होणारी संतति माणसाची न होतां पशुची होईल! स्त्री व शूद्र यांच्यावरील हीनत्वाचा डाग दुनियेंत कोठेंच उरला नाहीं. गृहकृत्यांना बांधून टाकलेल्या स्त्रिया वाटेल त्या क्षेत्रांत शिरून वाटेल त्या दर्जावर चढल्या आहेत हें यूरोपांतील कोणत्याहि राष्ट्राच्या सामाजिक घडामोडीकडे पाहिलें असतांना दिसून येईल. नेपोलियनसारखा यत्किंचित चांभाराचा पोर अर्ध्या यूरोपयखंडाचा बादशाह होऊं शकतो. आईबापाचा ठाव नसलेल्या रॅमसे मॅकडोनल्डसारख्या अर्भकाला ब्रिटिश साम्राज्याच्या दोऱ्या दातांत असलेल्या बलाढ्य इंग्लिश राष्ट्राचा मुख्य दिवाण होता येते. एके काळीं सेवक मानलेले शूद्रवर्ग जगांत सेव्य होऊन मोठमोठ्या अधिकाराच्या जागास पात्र झालेले आहेत ; इतकें जग पुढें गेलें आहे. आमच्या देशांत स्त्री शूद्रांना साध्या प्रणवाचा उच्चार करण्याचा अधिकार नाहीं असें शास्त्रमत नि:शंकपणें मांडण्यांत येत आहे !

या निर्णयांविरुद्ध समसमानी ब्राह्मणांत मोठी खळबळ उडाली आहे. त्यांच्या तर्फे सनातन्यांच्या निषेध प्रदर्शक सभा भरविण्यांत येत आहेत. त्यांच्या साऱ्या कार्यक्रमावर पाणी पडल्यानें त्यांना संताप येणें सहाजिक आहे. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणें काशीचें संमेलन पद्धतशीर झालें नाहीं. कारण विचारसभेची नियमावली आयत्यावेळी प्रसिद्ध करण्यांत आली व ती पंडीतांच्या अनुमती शिवाय त्यांच्यावर लादली गेली ; मध्यस्थ नेमण्यांत वादी प्रतिवादी यांना त्यांच्या लायकी नालायकी संबंधी मत देण्याचा अधिकार न देता ते नेमण्याचे तसेंच अखेर निर्णय देण्याचे सर्व अधिकार आचार्याकडे देण्यांत आलें होते ; तसेच सर्व धर्मशास्त्र ग्रंथांचे प्रामाण्य मान्य करण्यांत आलें होते. या गोष्टी गैर झाल्या हे समसामान्याचें म्हणणें आम्हासहि मान्य आहे. पण आम्ही असें विचारतो कीं समसमानी ब्राह्मणांना जी पद्धत पसंत होती त्या पद्धतिप्रमाणें काशीच्या संमेलनाचा कार्यक्रम चालला असता तर भागले असतें काय ? या सनातनी व समसमानी ब्राह्मणांच्या लढ्यांत आमचा ओढा समसमानी ब्राह्मणांकडे आहे हें सांगावयास नको. या लढ्यांत त्यांनी नव्या मताचा पुरस्कार केला याबद्दल आम्ही त्यांचे अभिनंदन करीतों. तथापि आम्हांस मोठ्या कष्टानें म्हणावे लागतें कीं समसमानी ब्राह्मणांच्या युक्तिवादानें कार्यभाग होणे शक्य नाहीं. समाजसुधारणेंचे कार्य सुकर करावयाचे असेल तर दोन मुख्य प्रश्नाचा उलगडा झाला पाहिजे. सामाजिक प्रश्नाचा विचार करावयाचा तो धर्म शास्त्राच्या अनुज्ञेप्रमाणें करावयाचा किंवा समाजशास्त्राच्या सिद्धांताच्या आधारें करावयाचा हा त्या दोंहोपैंकी एक प्रश्न आहे. दुसरा महत्वाचा प्रश्न हा कीं समाजाला लागू पडणारे धर्मशास्त्राचे निर्णय ब्राह्मण वर्गानें द्यावेत आणि बाकीच्यानीं ते मानावेत ही शिस्त हितकारक आहे काय ? हे दोन्ही प्रश्न आमच्या मतें अत्यंत महत्वाचे आहेत. त्यांकडे समसमानी ब्राह्मणांचे लक्ष वेधलेलें मुळीच दिसून येत नाहीं. इतकेच नव्हे तर या प्रश्नाच्या बाबतींत त्यांच्यांत व सनातनी ब्राह्मणांत मतभेद आहे असें मुळीच दिसत नाहीं. दोघांनाहि सामाजिक प्रश्नांचा विचार धर्मशास्त्राच्या आधारें करण्यांत यावा हें तत्व मान्य आहे. भेद इतकाच कीं, एकाला सर्व शास्त्रे व दुसऱ्याला त्यापैंकीं फक्त कांहींच प्रमाणभूत वाटतात. दोघे ही धर्मशास्त्राचा निर्णय देण्याचा अधिकार ब्राह्मणांचाच आहे असें मानून वर्तत आहेत. आमच्या मतें हीं दोन्ही तत्वें अतिशय घातुक आहेत. समसमानीं ब्राह्मण नवमतवादी आहेत हे जरी खरे असलें तरी असल्या नवमतवाल्यांच्या नादीं लागून हिंदुसमाजाच्या बुद्धीला धर्मशास्त्रांनी व धर्माधिकाऱ्यांनी लावलेलें ग्रहण सुटणार नाहीं. मताच्या नुसत्या नवेपणावर भाळून, जाण्यांत अर्थ नाहीं. त्या मताचा आधार कोणता, धर्मशास्त्र कीं समाजशास्त्र, हें तपासणें अत्यंत अवश्य आहे. त्याशिवाय हिंदुसमाज बाहेरून कितीही सजलेला दिसला तरी तो आंतून पोखरलेल्या खांबाप्रमाणें किडकाच राहाणार आहे. यासाठीं धर्मशास्त्राचे क्षेत्र आणि धर्मज्ञाचे अधिकार निश्चित झालें पाहिजे. ते कसे करतां येईल याची चर्चा पुढें केव्हां तरीं करूं, आज या विषयाला झाली इतकी प्रस्तावना पुरे.

ना. गव्हर्नर यांस मानपत्र.

अस्पृश्यवर्गातर्फे सर लेस्ली विल्सन यांस ता. ५ डिसेंबर १९२८ रोजीं ते विलायतला जावयाचे पूर्वी मानपत्र देण्यांत आले होते. मानपत्राची हकिकत पुढील अंकीं देण्यांत येईल.

इंदूर येथील बहिष्कृत मुलामुलींसाठीं चालविण्यांत येणाऱ्या श्रीनाथ विद्यार्थिवसतीगृहाला श्रीमंत सौभाग्यवती मातोश्री चंद्रावतीबाईसाहेब होळकर यांनीं श्रीमंत तुकोजीराव होळकर यांचे ३९ वे जन्मदिवसा निमित्त ५० रुपये देणगी दिली.

ता. १७ रोजीं मद्रासच्या ब्राह्मणेतर पक्षाचे पुढारी पनागलचे राजेसाहेब ह्यांचे देहावसान झाले, हे कळविण्यास आम्हांस फार वाईट वाटते. राजाबद्दलचा परिचय पुढील अंकीं करण्यांत येईल.

श्रीक्षेत्र काशी येथील ब्राह्मण महासंमेलनापुढें चर्चेसाठी आलेली प्रश्नावली व तिचीं धर्मगुरूंनीं दिलेलीं निर्णयात्मक उत्तरें

श्रीक्षेत्र काशी येथें भरलेल्या अखिल भारत ब्राह्मण महासंमेलनापुढें आलेली प्रश्नावली व तिला धर्मगुरूंनीं दिलेली उत्तरें याचें मराठी भाषांतर पत्रकरूपानें नुकतेंच प्रसिद्ध झालें असून त्याखालीं रा. रंगाचार्य रड्डी, गोपाळ शंकर दंडगांवकर, रंगनाथ शास्त्री नाशीककर, विश्वास बळवंत डावरे, विष्णु नारायण मवाळ, विद्याधर कृष्णाजी शहरकर व त्र्यंबक नरहर श्रीगोंदेकर यांच्या सह्या आहेत. ही मंडळी पुणें येथील विद्वत्सभा व शुक्ल यजुर्वेदीय माध्यंदिन महाराष्ट्रीय ब्राह्मणसभा या संस्थांचे प्रतिनिधी म्हणून काशी येथील संमेलनास हजर होती. हीं प्रश्नोत्तरें लोकांच्या माहितीसाठीं पुढें दिलीं आहेत. त्यावरून काशीच्या या ब्राह्मण महासंमेलनाचें स्वरूप सर्वांना कळून येईलच. प्रश्नोत्तरें पुढीलप्रमाणें आहेत:—

प्रश्न.	उत्तरें.
१ स्त्रियांच्या व पुरुषांच्या विवाहकालाची मर्यादा कोठपासून कोठपर्यंत शास्त्रसंमत आहे ? ३ स्त्रीला ऋतु प्राप्त झाल्यानंतर होणारा विवाह हा मुख्य का गौण का आपद्धर्म म्हणून समजावयाचा?	१–३ स्त्रियांच्या विवाहादिविषयीं गर्भस्थितीपासून आठवें वर्ष हा मुख्य काल होय. नववें व दहावें वर्ष हा मध्यम काल. नंतर ऋतुदर्शनापर्यंत गौण काल आणि ऋतुदर्शनानंतरचा काल सर्व प्रकारें निंद्य होय.
३ चालू परिस्थितीस व शास्त्रास अनुसरून विवाहकालमर्यादेचें नियमन (कायदा) करणें किती वयापर्यंत योग्य होईल ?	२ चालू परिस्थितीला अनुसरूनहि आठ वर्षांपासून हों ऋतुदर्शन होईपर्यंत स्त्रियांचा विवाह करूं नये असा कायदा करणें सर्वथा अयोग्य होय.
४ कन्येस ऋतु प्राप्त झाला असतां वृषलीत्व सांगणाऱ्या वचनांचा आशय काय ?	४ वृषलीत्वबोधक वचनांचें तात्पर्य धर्मकार्यानर्हत्व-विषयीं समजावें (ता. २०/११/२८ च्या केसरींत प्रायश्चित्तानेंहि त्याची निवृत्ति होत नाहीं, असें छापलें आहे तें निर्मूल आहे.)
५ ब्राह्मणादिजातीमध्यें पोटजातींत परस्पर विवाह संबंध होणें शास्त्रसंमत आहे किंवा नाहीं ?	५ पोटजातींत परस्पर विवाह करणें हें निंद्य होय.
६ धर्मज्ञ कोण व ते कशा प्रकारचे धर्मपरिवर्तन करूं शकतात? (काय संकोच स्वरूपाचें अयवा प्रवृत्तिस्वरूपाचे ?)	६ धर्मज्ञ मन्वादिक होत. ते सुद्धां स्वतंत्रपणें धर्म-परिवर्तन करण्यास समर्थ नाहींत.
७ विधवाविवाह व विवाहसंबंधपरित्याग शास्त्रदृष्टचा योग्य आहे कीं अयोग्य आहे कीं निंद्य आहे ?	७ ब्राह्मण, क्षत्रिय व वैश्य या त्रैवर्णिकांतील विधवाविवाह व विवाहसंबंध-परित्याग ह्या गोष्टीं सर्व प्रकारें निषिद्ध होत.
८ अस्पृश्य वर्गाचें हें जातितः आहे कीं कर्मतः आहे ?	८ म्लेछ, चांडाल इत्यादिकांचें अस्पृश्यत्व हें जातितः होय व त्यांच्यांत समाविष्ट झालेल्यांचें कर्मामुळें होय.
९ म्लेंच्छ व अंत्यज यांचा स्पर्श, सभेत प्रवेश, विहिरीचें पाणी घेणें व देवळांत प्रवेश या गोष्टींत इतरांपेक्षां तारतम्य राखणें योग्य कीं अयोग्य ? जर तें योग्य असेल तर तें कोणत्या प्रकारचें राखावें ?	९ धर्मदृष्टीनें पाहिलें तर प्रस्तुतच्या म्लेछांना व चांडालांना अस्पृश्यत्व, देऊळ, सभा वगैरेत प्रवेशानर्हत्व व त्यांच्या पात्रांनीं स्पृष्ट झालेल्या कूपोदकांचें अग्राह्यत्व या गोष्टी शास्त्रानें सर्वथा सांगितल्या आहेत. या शास्त्राज्ञांचें रक्षण करणें अवश्य आहे.
१० भागवतधर्मदीक्षा ही (याच जन्मीं) उच्च जातीला प्राप्त करून देणारी आहे कीं नाहीं ?	१० मंत्रग्रहणादिस्वरूपी भागवतदीक्षा ही या जन्मामध्यें उत्कृष्ट जातीची प्राप्ति करून देणारी नसते.
११ यवनादि जाति ह्या काय कर्मानें झाल्या आहेत अथवा जन्मानें झाल्या आहेत ?	११ यवनादि जाति ह्या जन्मानेंच सिद्ध आहेत.
१२ भागवतधर्मदीक्षेविषयीं जातिविशेष हा प्रतिबंधक आहे कीं नाहीं ?	१२ ओंकाररहित अशा कांहीं नाममंत्रांविषयीं जातिविशेष प्रतिबंध नाहीं. (याला सर्व आचार्यांची संमति आहे.) कांहीं विशिष्ट धर्मविषयक जे मंत्र आहेत ते सोडून अन्यत्र [जातिविशेष हा] प्रतिबंधक आहेच. [तेङ्गल संप्रदायी श्रीवैष्णवांचें असें मत आहे.]
१३ शूलपाणि वगैरे ग्रंथकारांच्या व्यवस्थेप्रमाणें देवलस्मृतीचें प्रामाण्य स्वीकारावें कीं नाहीं ?	१३ शूलपाणि यानें स्वीकारलेल्या व्यवस्थेप्रमाणें देवलस्मृतीला प्रामाण्य मानण्याविषयीं कांहीं बाधक नाहीं.
१४ म्लेंच्छसंसर्गानें येणाऱ्या प्रायश्चित्त मर्यादा किती कालपर्यंत ?	१४ बलात्कारानें दास्य करावयास लावलेल्या पुरुषास तीन वर्षेंपर्यंत म्लेंछाचा संसर्ग घडेल तर मन्वादिकांनी सांगितलेल्या व्यवस्थेप्रमाणें प्रायश्चित्तानें शुद्धि होते ही गोष्ट सर्व निबंधकारांना मान्य आहे. इच्छेनें म्लेंच्छस्त्रीबरोबर एकवार संग घडेल तर पातित्व येतें. एका पात्रांत भोजन करणें असा विशेष संसर्ग स्वेच्छेनें चोविस वेळां घडेल तरीहि पातित्यच येते. एका पंक्तीत बसून भोजनादिक स्वेच्छेनें केलें तर एक वर्षानें पतित होतो.
१५ एक संवत्सरपर्यंत म्लेंच्छाशीं संसर्ग करणाऱ्याच्या व त्यापेक्षां अधिक काल सर्व प्रकारच्या म्लेंच्छांबरोबर संसर्ग करणाऱ्यांच्या प्रायश्चिताविषयीं व व्यवहाराविषयीं सारखेपणा आहे कां कांही भिन्नता आहे ?	१५ वर सांगितलेल्या अवधीनंतर प्रायश्चित केलें तरी अव्यवहार्यता असते. याचप्रमाणें वर सांगितल्याप्रमाणेंच संसर्ग घडेल तर विदेशाहून (विलायतेहून) परत आलेल्याविषयीं (समजावें.)
१६ व्रात्यसंस्कार किती पिढ्यापर्यंत शास्त्रानें करितां येतो ?	१६ व्रात्यसंस्कार हा तीन पुरुषांपर्यंत (बाप, मुलगा, नातु व पणतु येथपर्यंत) प्रशस्त आहे.
१७ जाति ही या जन्मांतील कर्मानें प्राप्त होतें व ती अनिश्चित असते कां जन्मानें प्राप्त होते व निश्चित असते ?	१७ चातुर्वर्ण्य हें जन्मानें सिद्ध आहे, तें या जन्मातील कर्मांनीं सिद्ध होणारें नव्हें,

बहिष्कृत भारत प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या.

(मागील अंकावरून पुढें चालू)

सासवड सभा ता. २९/९/२८.

दहा रुपये देणारे.

सुभाजी जयराम खरात, समस्त महार मंडळी वाल्हे समस्त महार मंडळी वीर, सखाराम फिरंगोजी बाराथे, समस्त महार मंडळीं सुपें, समस्त महार मंडळीं गरांडे, समस्त महार मंडळी सासवड,

सात रुपये देणारे

समस्त महार मंडळी दोंडज, समस्त महार मंडळी कुरकूम, समस्त महार मंडळी सिंगापूर, समस्त महार मंडळी खानवडी.

पांच रुपये देणारे

अबदुल भाई सजनाभाई, मेहेरबान दुदुसकर मामलेदार, समस्त महार मंडळी पांगार, समस्त महार मंडळी भिवरी, समस्त महार मंडळी पोरवर, समस्त महार मंडळी कुंभारवळण.

चार रुपये देणारे

समस्त महार मंडळी कोडींत, समस्त महार मंडळी साकुर्डे, समस्त महार मंडळी भिमथडी, समस्त महार मंडळी सोनवरी.

तीन रुपये देणारे

नामदेव सखाराम बाराथे, दगडू काळू चंदनशिवे.

दोन रुपये देणारे

रामचंद्र सखाराम बाराथे, भिमाजी सखाराम बाराथे काळू दगडूजी रोकडे, गोदावरीबाई सुनाजी फकिरा.

एक रुपया देणारे

गणपतराव सखारामशेट निर्गुडे, धर्माजी रंभाजी गायकवाड, मुरा मुकुंदा दिवेकर, भागुजी दिवेकर, गंगाबाई रघुनाथ रणपिसे, शेखराम दिवेकर, कोंडाबाई दामोदर चौरे, गहिनाबाई केशव चौरे, सीताबाई नारायण रणपिसें, बाबूराव आपाजी निकाळजे, माहूरकर आबाजी, यशोदाबाई बयाजी रणपिसे, बनूबाई गोविंद रणपिसे, श्रावण तात्या भोसले, भागूबाई मल्हारी चौरे, गंगाबाई अर्जुना चौरे, शंकर आबाजी कांबळे, लक्ष्मण कांबळे सारुळेकर, वाल्हाबाई गोविंद रणपिसे, लक्ष्मण गोविंद कांबळे, सोनाबाई सारजन रणपिसे, गेनू अवचरे भिवंडीकर, रघुनाथ गंगाराम चिंबळी; जगन्नाथ लाडबा रणपिसे.

बाबईबाई श्रावण भोसले ८ आणे.

चार आणे देणारे

रामचंद्र बाबाजी सोनवणे, ज्ञानदेव धुराजी रणपिसे. नारायण धर्माजी रणपिसे, शंकर गायकवाड नसरापुरकर, बाबू ग्यानबा गायकवाड, धाकु पांडू अवचरे, नारायण तुळा चौरे, दुर्गा दामा चौरे, नरहरी तुळशीराम अवचरे,

गोविंद रावजी खोपकर तीन आणे.

दोन आणे देणारे

पुरुषोत्तम रंभाजी रणपिसे, दामोदर आबाजी रणपिसे, मुक्ताबाई धुराजी, लक्ष्मण श्रावण सोनवणे, लहू नारायण धेंडे, बाबू श्रावण भोसले, धोंडी खंडू रणपिसे.

एकूण १९२ रु. १३ आणे. अपूर्ण

प्रासंगिक विचार.

१. नुकतीच पुणें येथें मुंबई प्रांतिक युवक परिषद भरली होती. या परिषदेचे अध्यक्ष हिंदी तरुणांचे पुढारी पंडीत जवाहरलाल नेहरू हे होते. मागें पुण्यास महाराष्ट्र प्रांतिक परिषद भरली होती तिला तरुणांचे दुसरे पुढारी बाबू सुभाषचंद्र बोस हें अध्यक्ष म्हणून लाभले होते. असें असुनही ती परिषद प्रतिगामी स्वरुपाची झाली. तिच्यांत अस्पृश्यता निवारणा सारख्या सामाजिक व राजकीय दृष्टया महत्त्वाच्या ठरावास, धर्म आणि राजकारण याच्या विभक्तीकरणाच्या सबबीखाली गचांडी मिळाली. तरुणांचे तडफदार म्होरके आणि क्रांतीवादी सुभाषबाबू पुण्यांच्या विषारी वातावरणास व ब्राह्मण्यग्रस्त पुढाऱ्यांच्या कुटिल कारस्थानास बळी पडले. तसलाच कांहीं प्रकार या तरुण परिषदेंत होतो की काय अशी भीती आम्हांस होती. परंतु त्यांतल्या त्यांत पं. जवाहरलालसारखा बाणेदार, कळकळीचा, चौकस, व कसल्याही प्रकारच्या लपंडावाच्या आहारी न पडण्यासारखा अध्यक्ष या युवक परिषदेस लाभला असल्यामुळे आम्हास आशा होती. ती आशा विशेष जरी फलद्रूप झाली नसली तरी अगदींच विफल झालीं असें मात्र दिसून आले नाहीं. स्वागताध्यक्षांच्या आणि अध्यक्षांच्या, दोघांच्याही भाषणांत सामाजिक विषयावर थोडीकां होईना, पण चर्चा दिसून येते. स्वागताध्यक्ष रा. गाडगीळ यांनीं आपल्या भाषणांत सांगितले की, "युवकांच्या चळवळीस सामाजिक समतेचे तत्त्व मान्य आहे; राष्ट्राची प्रकृती त्यांत प्रचलित असलेल्या सामाजिक चालीरीतीवरूनच ठरविली जाते; जर उदार शिक्षणानें एवढेही आम्हास पटलें नाहीं की केवळ एकाद्या जातींत जन्मल्यामुळेंच हक्क व अधिकार मिळत नाही, ते जन्मजातीवर अवलंबून आहेत तर आपल्या कपाळीं राजकीय गुलामगिरीच असणे सर्वथैव योग्य होय; माझे असें प्रामाणिक मत आहे कीं अस्पृश्यता ही शास्त्र सम्मत देखील नाही." वगैरे वगैरे. जवाहीरलाल यांनी देखील आपल्या तडफदार भाषणांत, सामाजिक व धार्मिक क्षेत्रांत धुमाकुळ घालीत असलेल्या अरेरावी विरुद्ध तरुणांनी बंड पुकारावयास पाहिजे असें सांगीतले. ते पुढें म्हणाले कीं, प्राचीन काळी धर्माचा उपयोग स्वातंत्रेच्छा मारण्या साठीं अफू प्रमाणें करण्यांत आला. राजेलोकांनी त्याचा उपयोग आपल्या स्वार्थाकरितां केला आणि भटाभिक्षुकांनी धर्माचा आधार घेऊन आपले हक्क आणि अधिकार हे दैवी आहेत असे लोकास भासविले. पद दलित अस्पृश्यवर्ग आज जगास जाहीर करीत आहे की धर्माचे अवलंबन त्यांस डांबून ठेवण्यांत आणि त्यांच्या उन्नतीचा मार्ग खुंटवून टाकण्यांत करण्यांत आले.

२. अध्यक्ष व स्वागताध्यक्ष जरी सामाजिक प्रश्नास विसरले नसले तरी त्या प्रश्नास द्यावयास हवें तेवढें महत्त्व देण्यांत आले नाही. स्वागताध्यक्षांनी तर सांगून टाकले कीं युवक चळवळ मुख्यत्वेकरून राजकीय अशीच आहे. अध्यक्षांचा कलहि तशाच प्रकारच्या मताकडें झुकलेला दिसत होता. साम्राज्यशाही नेस्तानाबूत करा (*Down with Imperialism*) या गगनभेदी आरोळीत साम्राज्यशाही ज्या ब्राह्मणशाही (*Brahmanism*) मुळें हिंदुस्थानांत आपली पाळेंमुळें दृढ करूं शकली तिजकडें साहजिकच दुर्लक्ष करण्यांत आलें. ज्या-ब्राह्मणशाहीच्या पायावर आजच्या साम्राज्यशाहीचा डोलारा उभारला गेला आहे तो पायाच मूळ खिळखिळा केला तर साम्राज्यशाही नष्ट करणें किती सोपें जाईल हे तरुणांच्या पुढाऱ्यांच्या ध्यानांत आलेले दिसत नाहीं. तरुणांच्या तर नाहींच नाहीं. साम्राज्यशाहीचा जोर व बळकटी ज्या वर्गावर राज्य करण्यांत येते त्यांच्या-दुर्बलतेमध्येंच असते. हिंदुस्थानची ही दुर्बलता हिंदुंच्या सामाजिक रचनेंतच साठवलेली आहे. आंमची सामाजिक नीती, व आमच्या चालीरीतीं ह्या ऐक्य विध्वंसक आणि विघटणा परिपोषक अशा आहेत. त्यामुळेंच साम्राज्यशाहीला आपलें ठाणें येथें बळकट करितां आले व अजून ते कायम ठेवण्यांस ती समर्थ आहे. तेव्हां खऱ्या पुढाऱ्यांस आणि कार्यकर्त्यांस एवढेंच सांगणे आहे कीं ही परिस्थिती जर बदलावयाची असेल तर जन्मजातीजन्य विषमता नष्ट करा, एका चिमुकल्या वर्गाचें बहुजनावर असलेले धार्मिक व सामाजिक वर्चस्व दूर करा, स्त्री व अस्पृश्यवर्गावर पुरातन काळापासून लादलेल्या गुलामगिरीचें उच्चाटन करा, म्हणजे तुमच्या डोक्यावर नाचत असणारे साम्राज्यशाहीचे भूत क्षणार्धात अंतर्धान पावलेंच म्हणून समजा.

३. पुण्यात जमलेल्या तरुणांत येथील सामाजिक परिस्थितीचें ज्ञान विशेष नव्हते. व पुढाऱ्यांत ज्या वर्गाचा भरणा होता त्यास इतर जाती व वर्गाच्या सामाजिक अडचणींचे व हृदयभेदी परंतु छद्मी दुःखाचे आकलन झालेले नव्हते, त्याबद्दल त्यास संवेदना झालेली नव्हती. त्यामुळे सामाजिक प्रश्नांची हेळसांड होऊन राजकीय बाबीवरच विशेष जोर देण्यांत आला. नाहीं म्हणावयास अठरा धान्याचे कडबोळेवजा सामाजिक बंडाळीचा ठराव पास करण्यांत आला. ह्या ठरावांत बाल विवाह निषेधापासून ते जातीभेदविध्वंसन व अस्पृश्यता निवारण पर्यंतच्या सर्व गोष्टींचा समावेश करण्यात आला आहे. या सामाजिक प्रश्नांनीं एका ठरावाच्या संकुचित कक्षेंत इतकी गिचडी करून ठेवली कीं त्यामुळें एकमेकांच्या श्वासोश्वासाचा कोंडमारा होऊन प्राणहानी होण्याचा संभव प्राप्त झाला. ठरावाबरोबरच सामाजिक बंडाळी कशी करावयाची याचा कार्यक्रम परिषदेनें आखला असतां तर फारच उत्तम झाले असते. आणि परिषदेच्या पदरांत यशस्वितेचे भरीव श्रेय पदरांत पडले असते निदान समतासंधी किंवा जात-पात-तोडक कार्यास तरुणांनी जोरानें मदत करावी व त्यात भाग घ्यावा असें जरी सुचविले असते तरी बरेंच कार्य झालें असतें. अध्यक्ष आणि उपाध्यक्ष ह्या दोघांनीं, तरुणांची वृत्ती क्रांतीकारक झाली पाहिजे असें ठासून सांगितले आहे. त्यांतील सामाजिक क्रांतीकारक भावना वर निर्दिष्ट केलेल्या ठरावान्वये उत्पन्न करण्यांत आली. राजकीय क्रांती भावनोत्तेजक संपूर्ण स्वातंत्र्याचा ठराव प्रचंड बहुमतानें पास झाला. तसेंच ता. १० मे हा १८५७ च्या बंडाच्या स्मरणार्थ स्वातंत्र्य-दिन म्हणून पाळण्यात यावा असेही एकमतानें ठरलें. युवकसंघांच्या कार्यकर्त्यांनीं खादी वापरावी अशा धर्तीचा आर्थिक प्रश्न विषयकही एक ठराव पास झाला. अस्पृश्य वर्गाच्या चष्म्यांतून किंवा खऱ्या सामाजिक क्रांतीवादाच्या दृष्टीनें जर या परिषदेकडे बघितले तर ती विशेष यशस्वी झाली असें म्हणता येणार नाहीं. आणि त्याची तशी अपेक्षाही नव्हती. अस्पृश्यवर्गाला सध्यां सामाजिक चळवळीची आवश्यकता आहे. स्पृश्यांचा सामाजिक विषयाबद्दलचा दृष्टिकोन जर बदलला तर तो त्यास हवा आहे. त्यांनी आपली चळवळ जरी स्वावलंबन व आत्मविश्वासाच्या जोरावर चालविलेली असली तरी स्पृश्यांच्या बदलत्या दृष्टीकोनांमुळें त्यांचे कार्य जरा सुलभ होईल एवढेंच.

४. ज्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्य व स्वराज्याच्या प्रश्नावर या परिषदेंत जोर देण्यांत आला आणि ज्याकरिता देशांतील पुढारी तळमळत असून आपल्या प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत आहेत ते स्वराज्य जर स्पृश्य वर्गाचेंच होणार असेल आणि ज्यामुळें आजच्या परिस्थितीकडे लक्ष दिले असता, स्पृश्यांच्या हातीं असलेल्या धार्मिक व सामाजिक सत्तेस राजकीय पाठबळ मिळणार असेल तर तसलें स्वराज्य अस्पृश्य वर्गाला अत्यंत अनिष्ट असे होईल असें त्या वर्गातील कांहीं लोकांस वाटते. ही अस्पृश्यांची भीती निराधार व निरर्थक आहे, उलट स्वराज्यांत अस्पृश्यतेचा आम्ही समूळ नायनाट चुटकीसरसा करूं असें स्पृश्यांकडून व विशेषतः राष्ट्रीय पुढाऱ्यांकडून भासविण्यांत येते. स्वराज्य पदरांत पडल्याबरोबर अस्पृश्यतेचा उच्छेद करूं असें म्हणणाऱ्या राष्ट्रीय पुढारी बुवांना, मद्रासेत नुकत्याच भरलेल्या सामाजिक परिषदेचे अध्यक्ष श्री. इ. व्ही. रामस्वामी नायकर यानीं चांगलीच थप्पड लगावली आहे. ते स्वतः कट्टे स्वराज्यवादी आणि सामाजिक क्रांतीचे अनन्यभक्त आहेत. ते कट्टर गांधीभक्त होते आणि देशाकरितां हालअपेष्टा व तुरुंगवासही त्यांनी भोगला आहे. त्यांचा आत्मा सामाजिक व राजकीय क्रांती करितां पं. जवाहरलाल नेहरूं किंवा सुभाषबाबूपेक्षां रतीभर ही कमी तळमळत नाहीं. ते आपल्या अध्यक्षपदाच्या भाषणांत अस्पृश्यतेविषयी खालील उद्गार काढतात.

५. "ज्या देशांत असा एक वर्ग आहे कीं, त्यास सार्वजनिक रस्त्यावरून जातां येत नाहीं, स्वतःच्या मंदिरांत देवाची पूजा करितां येत नाहीं, सार्वजनिक विहिरी व तळ्यावर ज्यास मज्जाव करण्यांत येतो, असा देश जर भूकंपानें नाश पावला किंवा ज्वालामुखी पर्वतामुळें जळून गेला किंवा समुद्रामध्ये बुडून गेला तरी बरें. जर ईश्वरास दयामय असें म्हणावे तर त्यानें ह्या देशाचें केव्हांच जगाच्या पाठीवरून उच्चाटन करावयास पाहिजे होते. अशा देशाला स्वराज्य—साम्राज्यांतर्गत किंवा संपूर्ण स्वातंत्र्य—मागण्यास लाज कशी वाटत नाही? राजकारणी पुरुष भलेही म्हणोत कीं स्वराज्य मिळाल्याबरोबर अस्पृश्यता नष्ट पावेल. त्यांस मी असें बजावून सांगतो की केवळ स्वराज्यच नव्हे तर, धर्मराज्य, रामराज्य, हरिश्चंद्र राज्य व खुद्द देवतांची राज्यें मनुष्यत्वाला कलंक फासणाऱ्या ह्या रूढीस जन्म देण्यास व तिची जोपासना करण्यास कारणीभूत झाली आहेत. जर हीं राज्यें पुन्हां जन्मास यावयाची असतील, तर मला वाटतें कीं अस्पृश्य वर्गाची स्थिती इतकी वाईट होईल कीं तिची सुधारणा करणें पराकाष्टेचे कठिण जाईल" वगैरे वरील उद्गारावरून वाचकांस कळून येईल कीं अस्पृश्य वर्गास जी स्पृश्याच्या स्वराज्याची भीती वाटते ती अगदी कांही निराधार नाहीं. श्री रामस्वामीसारख्या खंद्या अनुभवी देशभक्तांस देखील ती वाटते त्यावरून तिच्यांत तथ्य नाहीं असें म्हणवत नाहीं. अस्पृश्य-वर्गास स्वराज्याची अत्यंत आवश्यकता आहे. किंबहुना त्याबद्दल त्यांस इतर वर्गापेक्षा जास्त तळमळ लागली आहे, परंतु त्यास हवें असलेले स्वराज्य म्हणजे पूर्वीच्या स्वराज्याची आवृत्ती असें नको. ज्या स्वराज्यांत त्यांच्या माणुसकीचा खून होणार नाहीं, ज्यांत त्यांचें हक्क संरक्षण योग्य प्रकारें होईल तसले स्वराज्य त्यास हवें आहे. तसल्या प्रकारची मागणी आम्हीं सायमन कमिशनपुढे मांडलेल्या आमच्या योजनेंत केलेली आहे. व त्याबद्दल आमचे सर्वांगीण प्रयत्न चालू आहेत.

मुद्रक :— **भालचंद्र विठ्ठल प्रधान**, बी.ए. धी भारत भूषण प्रिंटींग प्रेस, ३६, टॅमरिंड लेन, कोट, **मुंबई.**

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेउनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार, ता. ४ जानेवारी १९२९. [अंक ४ था.

अनुक्रमणिका

१ आत्मपरिचय. पान १
२ आमच्या वाचकांचे विचार. पान २–३
१ महाड नंतर.
२ युवक परिषद व भालाकार.
३ प्रासंगिक विचार. पान ४–५
१–८ नाताळांतील परिषदा.
९–१० पानगलच्या राजाचा मृत्यू.
११ अस्पृश्य कीं पूर्वास्पृश्य ?
१२ स्पृश्यांची "खासगी मालकी."
४ लोकहितवादींची पत्रें. पान ६
५ विविध विषय संग्रह. पान ७–८
१ बहिष्कृत हितकारिणी सभा, इंदूर.
२ बहिष्कृत भारत सेवासंघ, वर्धा.
३ पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद, मालवण.
४ महाड चवदार तळ्याचा खटला.
५ बॅ. जयकरांचें भाषण.

आत्मपरिचय.

ता. १५।१२।१९२८ रोजीं भायखळा येथें महारसेवक तरुण मंडळाच्या विद्यमानें स्वामी निजानंद आत्मानंद उर्फ भगवान बुवा घुमटकर यांचे अध्यक्षतेखालीं श्री. आबाजी आनंदराव खरात यांचे "अस्पृश्य समाजांतील परंपरागत दुष्ट रुढींचें उच्चाटण" या विषयावर व्याख्यान झालें, सदहू प्रसंगीं अध्यक्ष महाशयांनीं कृपावंत होऊन बी. आय्. टी चाळ नं. ३ येथील वाचनालयास ५। रु., चाळ नं. २ येथील वाचनालयास ५। रु. व महारसेवक तरुण मंडळास १०। रु. अशा देणग्या दिल्या.

ता. १५।१२।२८ रोजीं नाशिक येथें नाशिक जिल्हा हिंदु समाज समता संघातर्फे प्रो. सबनीस यांच्या घरीं कौटुंबिक सहभोजन झालें. त्यांत श्री. के. एस्. दिक्षित (ब्राह्मण) डॉ. आंबेडकर (महार) श्री. प्रधान एम्. एल्. सी. (प्रभू) प्रो. जोग (ब्राह्मण) श्री पतितपावनदास (महार) श्री. वरेरकर (ब्राह्मण) श्री. तुकाराम बा. काळे (महार) प्रो. सबनीस (ब्राह्मण) श्री. कृ. म. गायकवाड (महार) श्री. ज. पा. अभ्यंकर (ब्राह्मण) जबलपूरवाला (ब्राह्मण) श्री. सा. ब. दाणी (महार) श्री. दौलतराव पाटील (मराठा) श्री. भा. कृ. गायकवाड (महार) श्री. मा. द. वाड (ब्राह्मण) प्रो. पाटणकर (ब्राह्मण) श्री. वैद्य वकील (प्रभू) पोतनीस वकील (प्रभू) इतक्या जणांनीं भाग घेतला होता.

ता. २०।१२।२८ रोजीं मु. काले ता. कराड जि. सातारा येथें रा. भाऊ अप्पा कांबळे यांच्या अध्यक्षतेखालीं कराड तालुक्यांतील वतनदार महारांची सभा भरून महार वतनबिलास पाठिंबा देण्यांत आला व तें पुढें आणल्याबद्दल डॉ. आंबेडकरांचें अभिनंदन करण्यांत आलें.

ता. २०-१२-२८ रोजी मु. करूळ, ता. देवगड जिल्हा रत्नागिरी येथें अस्पृश्यांची जाहीर सभा श्री. तांबे हवालदार यांच्या अध्यक्षतेखालीं होऊन रा. का. रा. मोहिते, भि. सो. जाधव व गो. ये. मालवणकर यांची अनुक्रमें महार वतन बिल, कोंकण प्रांतिक पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद व बहिष्कृत भारत प्रेस फंड या विषयावर भाषणें झालीं. सभेत महार वतन बिलास पाठिंबा, अस्पृश्यांची मुलें शाळांतून स्पृश्यांच्या मुलांबरोबर बसविण्याचा ठराव केल्याबद्दल रत्नागिरी डि. स्कू. बोर्डाचें अभिनंदन व कों. प्रां. पू. अ. शिक्षण परिषदेला पाठिंबा असे ठराव पास झाले.

ता. २३।१२।२८ रोजीं कामाठीपुरा १३ वी गल्ली तेलगू हॉल येथें चांभार जातीतील सर्व पोटभेदांची सभा श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेस रा. गणपतराव बोरघरकर रा. पराडकर बुवा, रा. बा. भा. ह्मशीलकर, रा. ग. स. जाधव, रा. ना. मा. मोरे वगैरे लोक हजर होते. सभेंत खालील ठराव पास झाले.

[१] अस्पृश्यादि जातींच्या शैक्षणिक, आर्थिक वगैरे परिस्थितीची चौकशी करण्याकरतां मुंबई सरकारनें जी कमिटी नेमली आहे, तिच्यापुढें चांभार जातीच्या अडचणी मांडण्यासाठी पुढील गृहस्थांची कमिटी नेमण्यांत येत आहे.

(१) सी. ना. शिवतरकर (२) राघोबा नारायण वनमाळी (३) गणपत विठ्ठल बोरघरकर (४) शंकर कृष्णाजी चांदोरकर (५) गोविंद झिपरू जाधव (६) भाऊ पुंडलिक शिंदे (७) रघुनाथ रामजी चिपळूणकर (८) रामचंद्र बाळूजी चांदोरकर (९) गोपाळ कानुजी पराडकर. यांशिवाय आणखी सभासद निवडून घेण्याचा अधिकार सदर कमिटीला आहे.

[२] येत्या उन्हाळ्याच्या सुटींत मुंबई येथें चांभारढोर परिषदेचें दुसरें अधिवेशन भरविण्यांत यावें व सदर कार्याकरितां पुढील गृहस्थांची प्रोव्हिजनल कमिटी असावी असें या सभेचें मत आहे (१) सी. ना. शिवतरकर अध्यक्ष (२) रा. ना. वनमाळी सेक्रेटरी (३) भा. पं. शिंदे दुय्यम सेक्रेटरी. सभासदांत आणखी ९ सभासद नेमून घेण्याचा अधिकार सदर मंडळीस ही सभा देत आहे.

[३] डॉ. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं मालवण येथें लवकरच होणाऱ्या कोंकण प्रांतिक बहिष्कृत शिक्षण परिषदेला या सभेचा पाठिंबा आहे व त्या परिषदेला जाणाऱ्या चांभार जातीच्या प्रतिनिधींनी आपलीं नांवें रा. रा. ना. वनमाळी याजकडे नोंदवावीं अशी विनंती आहे.

येणें प्रमाणें ठराव झाल्यावर अध्यक्षाचें समारोपादाखल भाषण झालें. समाजाच्या हिताकडे लक्ष न देतां जातीपंचायती लढविण्यांत व व्यक्ती मत्सर खेळण्यांत दंग असलेल्या कांहीं चांभारजातीय शिष्टांचा त्यांनीं निषेध केला व डॉ. आंबेडकरांशी सहकार्य करणें चांभार जातीला कसें हितावह आहे हें स्पष्ट करून सांगितलें.

आमच्या वाचकांचे विचार.

महाड नंतर :—

(ले. द. वि. प्रधान, दादर, मुंबई)

महाराष्ट्राच्या माणुसकीच्या इतिहासांत चिरस्मरणीय होऊन बसणाऱ्या महाड परिषदेनंतर लवकरच बहिष्कृत वर्गाच्या हिताकरितां झटणारे एकच एक 'बहिष्कृत भारत' कांहीं काळ कां होइना बंद पडल्यामुळें महाराष्ट्रांतील अस्पृश्यांच्या चळवळीचे थोडेंसे नुकसान झालें आहे हे कबूल केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. परंतु अस्पृश्य वर्गाचे वर्तमान पत्र बंद पडले म्हणून इतर चळवळी थंडावल्या अशांतला मुळींच भाग नाहीं. उलट गेल्या डिसेंबरांत महाड व त्या लगतच्या इतर भागांत जी एक कमालीची जागृति झाली, त्या वरून महाराष्ट्राचा अस्पृश्य समाज आकाशास देखील गवसणी घालावयास माघार घेणारा नाहीं हें एक जाज्वल्य सत्य सिद्ध झाले. जीव गेला तरी बेहत्तर परंतु आपल्या समाजाच्या हितासाठीं वाटेल तें धाडस करणारा जनसंमर्द आज जागा झाला आहे. व ह्या जागृतीचा गेल्या ९-१० महिन्याचा इतिहास इतका स्वाभिमान उत्तेजित करणारा असून मागासलेल्यांतला देखील अगदीं मागासलेल्या अस्पृश्य समाजास आपल्या हक्काची जाणीव झाल्यावर तो आपले हक्क कसें बजावून घेतो हे सिद्ध करणारा आहे.

महाडच्या परिषदेच्या सुमारास माणुसकीद्रोही स्पृश्य समाजानें दिवाणी कोर्टातून तात्पुरता मनाई हुकूम मिळविला होता व परकीय सरकारच्या न्यायासनासमोर अस्पृश्यांना हिंदू बंधू म्हणणारा स्पृश्य वर्ग कसा गेला याबद्दलच्या माहितीचा पुन्नरुच्चार करण्याची जरुरी नाहीं. चवदार तलावाच्या मालकीचा दावा अझूनही कोर्टांत चालू आहे. परंतु मध्यंतरी गेल्या मार्चच्या सुमारास महाड येथील सबजज्जानीं स्पृश्य लोकांस दिलेला तात्पुरता मनाई हुकूम रद्द केला. त्या वेळेस सबजज्जानीं अस्पृश्य लोकांच्या पाणी पिण्याच्या माणुसकीच्या मागणीस आपल्याला सरकारी अधिकारी ह्या नात्यानें विरोध करावा लागला म्हणून दिलगिरी प्रदर्शित केली व चवदार तळ्यावर पाणी पिण्याचा हक्क अस्पृश्यांना आहे असें जाहीर केलें. परंतु घरच्या भांडणांत दारच्या सरकारास मदतीस बोलाविणारा स्पृश्य समाज स्वस्थ बसला नाहीं. त्यानें महाड येथील हुकूम रद्द झाला म्हणून लगेच ठाण्यास धांव घेतली. सुनावणीच्या-वेळी डॉ. आंबेडकर यांस हजर राहता आलें नाहीं. परिणाम असा झाला कीं, ठाणें कोर्टानें दिवाणी खटल्याचा निकाल होईपर्यंत अस्पृश्यांनीं तळ्यावर जाऊं नये हा महाड कोर्टानें रद्द केलेला मनाई हुकूम पुन्हा कायम केला. तात्पुरत्या मनाई हुकूमाशी खेळत बसण्यापेक्षा खटल्याचा शेवट लावण्याकडेच लक्ष देणें बरें असें वाटल्यावरून हायकोर्टाकडे जाऊन मनाईहुकूमाची रदबदली करून घेण्याचें भानगडीत डॉ. आंबेडकर पडलें नाहींत. ता. १ डिसेंबर रोजी मुद्दे निघुन खटल्याला तोंड लागले आहे. खटल्याचा निकाल केव्हां लागणार हें आजच कांहीं नक्कीं सांगतां येत नाहीं. तथापि येत्या फेब्रुवारी महिन्यांत शेवट होईल असा अंदाज आहे.

महाडच्या परिषदे नंतर जी एक गोष्ट प्रामुख्यानें दिसून आली ती ही कीं, जर अस्पृश्य वर्गाची चळवळ स्वाभिमानी मार्गावर चालवावयाची तर त्या चळवळींस स्थिरस्थायित्व येण्यासाठीं ह्या चळवळी चालविणाऱ्या संस्थांचा पाया भरभक्कम बसविणें आवश्यक आहे. कारण कार्यकर्त्या कोणत्याही संस्थेस अगर चळवळीस स्थायिक असें स्वरूप दिले नाहीं तर ज्या उदात्त कार्यासाठीं ह्या संस्थांचा व चळवळीचा जन्म असतो त्याची नासाडी झाल्याशिवाय राहात नाहीं. ह्या एकाच उद्देशानें "बहिष्कृत भारत प्रेस फंड" गोळा करण्याचे ठरून जवळ-जवळ वर्षभर ठिकठिकाणी सभा भरून फंड गोळा करण्यांत आला व येत आहे. अस्पृश्य वर्गाच्या आर्थिक स्थितीकडे पाहातां स्पृश्य वर्गासारखा प्रचंड असा निधी गोळा होणें जरी अशक्य असले, तरी त्या वर्गा पैकीं प्रत्येक व्यक्तीनें मनांत घेतलें तर बरीचशी रक्कम गोळा होण्यास कठीण पडणार नाहीं. प्रेस फंडाची रक्कम जरी मोठी झाली नसली तरी कांहीं मंडळीच्या साहाय्यानें 'बहिष्कृत भारत' करितां एक प्रेस विकत घेण्यांत आला आहे. महाराष्ट्राच्या इतिहासांत अस्पृश्य वर्गाच्या संस्थेचा हा पहिला वहिलाच प्रेस होय.

एप्रिल महिन्यांत अस्पृश्य वर्गाच्या दृष्टीनें एक चमत्कारीक योगायोग जुळून आला व तो म्हणजे ज्या टिळकांनीं साध्यासुध्या अस्पृश्यता निवारणास विरोध केला, त्याच टिळकांच्या वाड्यांत त्यांच्या समाजक्रांतिकारक पुत्रानें-कै. श्रीधरपंत टिळक यांनीं-समाज समता संघाची एक शाखा काढिली व मे महिन्याच्या ११ तारखेस ह्या ठिकाणीं स्पृश्यास्पृश्यांचे एक मिश्र सहभोजन झालें. दुर्दैवाने कै. श्रीधरपंत ह्यांनीं आपल्यावर आत्महत्येचा प्रसंग ओढवून घेतल्यामुळें महाराष्ट्रांतून अस्पृश्यवर्गाच्या हितासाठीं तळमळणारा एक थोर पुरुष नाहींसा झाला आहे. आत्महत्येस प्रवृत्त होण्यापूर्वीच थोडावेळ अगोदर त्यांनीं "मी अस्पृश्य वर्गाचे गाऱ्हाणें श्रीकृष्णाच्या चरणीं निवेदन करण्यास जात आहे. व आपल्या चळवळीस पूर्ण यश मिळों" अशा आशयाचे एक पत्र डॉ. आंबेडकरांना लिहिले होते. असो.

मे महिन्याच्या अखेरीस दापोली येथें सुमारे ५०००–६००० अस्पृश्य लोकांची एक परिषद भरली होती. परिषदेचे अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर हे होते. कुलाबा जिल्ह्या प्रमाणें रत्नागिरी जिल्ह्यांत देखील अस्पृश्य वर्गांत झालेल्या जागृतिचें चित्र पाहावयास मिळणारा इसम भाग्यवानच असला पाहिजे. ह्या जिल्ह्यांत देखील आज हजारों वर्षांपासून दिवस रात्र चिरडला जाणारा वर्ग इतक्या जलद कसा जागृत होऊं शकतो हें पाहिलें म्हणजे आश्चर्य वाटतें. व अशा वर्गाचे नेतृत्व ज्यांच्या कडेस आहे त्यांच्या बद्दल कौतुक व अभिमान वाटतो. ह्या परिषदेंत देखील अस्पृश्य वर्गांच्या हिताचे असे बरेचसे ठराव पास करण्यांत आले. व त्या ठरावाप्रमाणें ह्या जिल्ह्यांतील लोकांनीं देखील मृतमांस भक्षण न करण्यांचें ठरविलें, पाईन मागणें बंद केलें, व आपल्या स्वाभिमानास परिपोषक व आवश्यक वाटणाऱ्या प्रत्येक मार्गाचा अवलंब करण्याचे ठरविलें.

ह्याच सुमारास समाजसमतासंघाकडून अस्पृश्यवर्गास समतेचा हक्क प्रस्थापित करण्यासाठीं जानवीं देण्याचा उपक्रम सुरूं करण्यांत आला होता. गुढीपाडव्याच्या दिवशी सुमारे १००० लोकांना मुंबईत जानवीं देण्यात आली होती. दापोली येथें देखील सुमारें ३००० लोकांना जानवीं देऊन, त्या वेळेस त्यांच्या चळवळीस परिपोषक अशा शपथा देण्यांत आल्या. परिषदेनंतर अस्पृश्यवर्गाचे लोक जेव्हां ठिकठिकाणीं आपापल्या गांवीं गेलें तेव्हां त्यांनीं जानवी धारण करून 'ब्राह्मण होण्याचे ठरविलें' हें पाहून स्पृश्यवर्गाच्या लोकांची डोकीं भडकल्यासारखीं दिसूं लागली. त्यांनी अस्पृश्यवर्गाच्या इसमास लहानसहान कुरापतीवरुन अद्वातद्वा बोलावयाचे, अशाप्रकारचा उपक्रम सुरुं केला. ठिकठिकाणीं ह्या वर्गावर अनेक प्रकारचा जुलूम होऊं लागला. अस्पृश्यवर्गाच्या लोकांचीं गुरेंढोरें निष्कारण कोंडवाड्यांत कोंडण्यांत येऊं लागलीं. ते ज्या जमिनी लावीत असत, त्या जमिनी त्यांच्या हातून काढण्यांत येऊं लागल्या व त्यांना बाजार बंद करण्यांत आले. ह्या व अशा प्रकारच्या अनेक जुलूमांचे त्यांच्यावर आघात होऊं लागले. इतकेच नव्हे तर कांहीं ठिकाणीं प्रत्यक्ष झोंबाझोंबी होऊं लागल्या. ज्यांना खेडेगांवांतील राहणीचा व तेथील एकंदर वातावरणाचा चांगला अनुभव असेल त्यांनाच वरील प्रकारच्या छळणुकीची परिस्थिती आपल्या नजरेसमोर आणितां येऊन त्या परिस्थितीखाली दिनदुबळा, निसाह्य अस्पृश्य वर्ग कसा चिरडला जात आहे ह्याची कल्पना येईल. परंतु इतके हाल अपेष्टा व जुलूम होऊं लागलें तरी स्वाभिमानी अस्पृश्य वर्ग आपल्या ब्रीदापासून रतिभर ढळला नाही. व अशा बिकट परिस्थितींतही त्याने आपलें जिवीत कायम ठेवलें. कुलाबा जिल्ह्यांतील हरकूळ मुक्कामीं तर महार व मुसलमान लोकांची मारामारी होऊन ह्यांत अस्पृश्य वर्गाचे अत्यंत नुकसान झालें. हरकूळचे लोक घरादाराला तर आंचवलेच पण त्यांच्यांतील ह्या मारामारींत एका इसमाचा खून देखील पडला. महाड येथें रितसर खटला होऊन त्यांत महार व मुसलमान दोन्हीं लोकांस शिक्षा झाल्या. परंतु महारातर्फे डॉ. आंबेडकरांनीं ठाणें येथील कोर्टांत अपील लावल्यामुळें महार लोक तेथें सुटून आले. येथें एक गोष्ट नमूद करणें आवश्यक आहे व ती ही कीं, महारांपैकीं एक इसम गतप्राण झाला असतांना व त्याचे कारण मारामारीतील मार असावा अशा प्रकारचा डॉक्टरी सल्ला असतांना देखील महाड येथील मॅजिस्ट्रेटनें मुसलमान लोकांवर खुनाचा अगर मनुष्यवधाचा आरोप ठेविला नाहीं.

सप्टेंबर महिन्यात गणपतीच्या पूजना बद्दल मुंबईत दादर येथें स्पृश्यास्पृश्यांचा मोठा खडाजंगीचा सामना उडाला. त्यांतही एका विवक्षित मर्यादेपर्यंत स्पृश्यास्पृश्य दोघानाहीं सारख्याच रितीनें जातां यावें अशी तडजोड होऊन तो लढा मिटला. ह्याच महिन्याच्या अखेरीस अस्पृश्य वर्गाचे अत्यंत हिताचे व कल्याणकारक असें वतनबिल मुंबईच्या कायदे कोन्सिलांत डॉ. आंबेडकर ह्यांनीं मांडलें. व त्या बिलाचे पहिले वाचन ही तेथें पास झालें असून ते बिल सद्या सिलेक्ट कमेटीकडे सोपविण्यांत आलें आहे. या बिलास पाठिंबा मिळविण्यासाठीं अस्पृश्यवर्गाच्या खेडोपाडीं व जिल्ह्या जिल्ह्याच्या ठिकाणीं एकसारख्या सभा भरत असून हे बील कायद्याच्या रुपानें केव्हां बाहेर पडतें,

याचीच हा वर्ग अगदीं आतुरतेनें वाट पाहात आहे. परंतु ह्याही बिलास कांहीं स्पृश्य लोकांचा विरोध व्हावा ही अत्यंत वाईट गोष्ट आहे, असें म्हणणें प्राप्त आहे. ह्या बिलाच्याच योगानें हजारों वर्षे धार्मिक, आर्थिक व राजकीय बाबतींत सर्वांत अत्यंत गांजलेल्या अशा अस्पृश्यवर्गास स्वातंत्र्याचा थोडा अनुभव मिळणार असून त्यास स्वातंत्र्यासाठी तळमळणाऱ्या स्पृश्यवर्गांनें विरोध करणें अश्लाघ्य नाहीं काय? परंतु त्यांच्या विरोधामुळे अस्पृश्यवर्गांत जोराची खळबळ सुरुं होऊन कांहींहि झालें तरी बिल पास करवून घेण्याचा ह्या समाजानें जोराचा निश्चय केला आहे. ह्या स्वातंत्र्यदायीं बिलाला परकीय सरकार देखील विरुद्ध असलें तरी त्याबद्दल विशेष पर्वा न करतां आपला निश्चय कायम टिकविण्यांचें ह्या वर्गानें ठरवून टाकिलेंच आहे.

ज्या प्रकारें हें बिल कायदेकौन्सिलांत आले आहे, त्याच प्रमाणें अस्पृश्यवर्गाच्या परिस्थितीचे योग्य ते निरिक्षण व चौकशी करण्यासाठीं अस्पृश्यवर्गाचे एक पुढारी डॉ. सोळंकी ह्यांच्या ठरावानुसार एक कमेटी नेमण्यांत आली आहे.

ऑक्टोंबर महिन्यांत अस्पृश्यवर्गातर्फे डॉ. आंबेडकर ह्यांची सायमन कमिशनपुढें अत्यंत जोरदार अशी साक्ष झाली. त्यांतील मागण्या बहिष्कृत-भारताच्या वाचकांस विदीतच आहेत.

अशा प्रकारें अस्पृश्य वर्गाच्या चळवळींचा सुमारें एक वर्षाचा आढावा आहे. ह्या एक वर्षांत ह्या वर्गाच्या चळवळींनां जर कांहीं चालना मिळाली असेल तर त्याचे सर्व श्रेय डॉ. आंबेडकर व त्यांच्या बरोबर कार्य करणारी इतर मंडळी ह्यांना तर देणें भाग आहेच आहे. परंतु त्यांतल्यांत्यांत आपल्या पुढाऱ्याच्या शद्बांवर अढळ श्रद्धा ठेवून वागणारा व त्याच्या करितां जीव देखील देण्यास तयार असणारा महाराष्ट्रांतला अस्पृश्य वर्ग त्यालाहि देणें प्राप्त आहे. पायली पासरी पुढारी व तितकेंच अनुयायी असणाऱ्या स्पृश्य लोकांच्या चळवळीकडेच नजर टाकीली तर कोणासही अत्यंत निराशाजनक उद्गार काढिल्याशिवाय खास राहवणार नाहीं. त्यांतल्यात्यांत महाराष्ट्राच्या स्पृश्य वर्गानें कोणतीच राष्ट्रास परिपोषक भरभक्कम चळवळ न करितां उलट ज्या ज्या ठिकाणीं स्वाभिमानी चळवळी चालत असत तेथे तेथे विरोध करून धार्मिक व सामाजिक गुलामगिरीचा पाया आणखी घट्ट करण्यात आला व येत आहे. सध्या चालू असलेल्या चळवळी व त्यांतील पुढारी व अनुयायी लोकांच्या भावनांचा व त्यांच्या त्या चळवळींशीं तादात्म्य होऊन जाण्याचा जिव्हाळा पाहिला तर कोणीही विचारी मनुष्यास कबूल करणें प्रात्प होईल कीं, महाराष्ट्रांस जर पूर्ण स्वातंत्र्य मिळवून देणारा व त्यांचे नांव हिदुस्थानच्या काय परंतु जगाच्या इतिहासांत अजरामर करून ठेवणारा जर कोणता वर्ग निर्माण झाला असेल तर तो महाराष्ट्राचा अस्पृश्य वर्गच होय. व अशा ह्या स्वाभिमानी वर्गाचे शक्य तितक्या लवकर कल्याण होऊन त्यांच्याच बरोबर आपलें कल्याण साधून घेण्यास स्पृश्य समाज अझूनही तयार होणार नाहीं काय? स्पृश्य वर्गांने अस्पृश्य वर्गांशी चालू आहे अशीच चाल चालू दिली तर स्पृश्य वर्गाच्या शहापणाचे व त्यांतील मुत्सद्दीपणाचें दिवाळें निघाले आहे असें म्हणणें क्रमप्राप्तच होईल.

पुण्याची युवक परिषद व भालाकार.

(ले. एस. ए. उपशाम)

राजकीय सुधारणा अगोदर कीं समाजसुधारणा अगोदर हा प्रश्न आतां शिळा होऊन दोन्हींही सुधारणा एकदमच व्हावयास पाहिजेत हेंच मत प्रस्थापित होऊं लागलें आहे. हिंदुस्थानचें पूर्ण राष्ट्रीकरण झाल्याशिवाय हिंदुस्थान पूर्ण स्वातंत्र्याला लायक झाला असें म्हणतां येणार नाहीं ; व यदाकदाचित् हिंदुस्थान एक राष्ट्र होण्यापूर्वीच स्वराज्य मिळालें तर तें टिकेल कीं नाहीं याबद्दल शंका आहे .आजकाल मोठमोठ्या पुढाऱ्यांच्या तोंडी " पूर्णस्वातंत्र्य " हा शद्बप्रयोग आढळतो तो ठीक आहे. परंतु तो अंमलात येण्याच्या दृष्टीनें हिंदुस्तानच्या राष्ट्रीकरणाचे प्रयत्न व्हावयास पाहिजेत. या दृष्टीने ता. १२ व १३ डिसेंबर १९२८ रोजीं पुण्यास भरलेल्या " मुंबई इलाखा युवक परिषदे " ने बरेंच कार्य केलें आहे असें म्हणावयास हरकत नाहीं.

युवक परिषद व समाजसमता.

या परिषदेला बाहेरगांवच्या सर्व जातींच्या व सर्व धर्माच्या पाहुण्यांची राहाण्याची व जेवणाची सोय एकत्रच केली होती ही गोष्ट युवक परिषदेस अभिनंदनीय आहे. परिषदेच्या पाहुण्यांत, अस्पृश्य, ब्राह्मणेतर, ब्राह्मण इत्यादि हिंदु धर्मीय पाहुणे तसेच मुसलमान व ख्रिश्चन पाहुणेही आले होते. या सर्व पाहुण्यांची उतरण्याची सोय " ब्राह्मण कार्यालयांत " व दुसल्या एका ठिकाणी करण्यांत आली होती. या वेळेस प्रत्येक युवक मी ब्राह्मण, मी मराठा, मी महार, मी मुसलमान, मी ख्रिश्चन असा विचार न करितां आम्ही सर्व हिंदी युवक या भावनेनेंच कांहींएक गाजा वाजा न करितां एकत्र जेवले व इतर कार्येंही त्यांनी याच भावनेनें पार पाडली. परिषदेतील पूर्ण स्वातंत्र्याच्या ठरावाला साजेशीच ही सर्व सोय होती असेंच कोणीही म्हणेल. परंतु ब्राह्मण्यसंरक्षक भालाकारांना ही सोय ब्राह्मण्यविध्वंसक वाटली. म्हणून त्यांनी ता. १०।१२।२८ च्या भाल्यांत ही सोय बदलण्याबद्दल चालकांना आग्रहाची विनंती केली आहे व ती त्यांनी बदलली नाहीं म्हणून ता. १७।१२।२८ च्या भाल्यांत ते चालकांना शिव्या देण्यास तयार झाले आहेत.

युवक परिषद व भालाकार.

ता. १०।१२।२८ च्या भाल्यांत युवकांना उद्देशुन भालाकार म्हणतात " त्यांची भाषा निर्भेळ स्वातंत्र्याची असते व त्या स्वातंत्र्यासाठीं ते स्वधर्मीय व स्वजातीय आचारावर पाणी सोडण्यास तयार झाले आहेत. " तरुणांची भाषा निर्भेळ स्वातंत्र्याची असते याबद्दल भालाकरांना वाईट वाटत नाहींसें दिसतें. मात्र त्या साठीं स्वधर्मीय व स्वजातीय आचार सोडू नये असें भालाकारांनी जुन्या स्मृतिकारांच्या आड लपून आपलें मत दिलें आहे. परंतु तें शक्य नाहीं. इतर राष्ट्रांकडे पाहिलें तरीसुद्धा राष्ट्रासाठी धर्माचार व जात्याचार धाब्यावर बसविणेंच योग्य होईल. या बाबतींत तरुणांनी जर्मनीचें उदाहरण डोळ्यासमोर धरलें पाहिजे. महायुद्धांत कमी झालेली संख्या भरून काढण्याकरितां ख्रिश्चन धर्मीय एकपत्नीत्वाच्या आचारावर त्यांनी पाणी सोडलें. तें कां? त्यांना कामेच्छा आवरेना म्हणून त्यांनी बहुपत्नीत्वाची ही टूम काढली काय? राष्ट्रासाठींच हा धर्माचार त्यांनी धाब्यावर बसविला ना? खरें पाहिले असतां जर्मनींतील लोक एकधर्मीय तरी आहेत. परंतु हिंदुस्थानांत तेंही नाहीं. अनेक धर्म व हजारों जाती ; एवढयांच्या धर्माचाराला व जात्याचाराला थोडाही धक्का न लावता सर्वांचे एकीकरण करतां येणें शक्य आहे काय? बरें भालाकारांच्या म्हणण्याप्रमाणे स्वातंत्र्यासाठीं युवक स्वधर्मीय व स्वजातीय आचार सोडण्यास तयार झाले आहेत काय? मला वाटते " स्वधर्मीय व स्वजातीय आचार सोडा म्हणजे तुम्हाला स्वातंत्र्य देतो " असें त्यांना कोणीही सांगितलें नाहीं. ते सहभोजनास तयार झाले. तें सहशिक्षणामुळेंच तयार झाले असें लेखकाचें मत आहे. स्वातंत्र्यलालसेमुळें त्यांना जास्त चालना मिळाली एवढेंच. तसेंच सहभोजन करतों म्हणजे आम्ही मोठा स्वार्थ सोडतों असेंहि युवकांना वाटत नाहीं. व सहभोजनानें धर्म बिघडतों ही कल्पनाही त्यांच्या मनांत येत नाहीं.

युवकांनीं याप्रमाणे परिषदेंत समाजसमतेचे तत्त्व अमलांत आणिलें त्यामुळें चिडून जाऊन ता. १७/१२/२८ च्या भाल्यांत भालाकार म्हणतात " त्यांनी धार्मिक व सामाजिक निर्बंधाविरूध्द बंडाळी माजविली व सहभोजनाचा धूमधडाका सुरूं केला तर त्या आचरटपणाचा परिणाम एवढाच होईल कीं, अशा सहभोजनांनीं ब्राह्मणयुवक मांसाहारी होतील व हिंदुयुवक मुसलमानांशीं सहभोजनामुळे कदाचित् गोमांसाहारी होण्याचा संभव आहे. " धार्मिक व सामाजिक निर्बंधाविरूद्ध बंडाळी करणें याला भालाकार आचरटपणा म्हणतात. म्हणोत बिचारे! त्यांच्या मते तो आचरटपणा असेल परंतु तरुणांना स्वातंत्र्य संपादण्याचा तो एक मार्ग वाटत आहे. व त्या मार्गानेच ते जाणार यांत शंका नाही. सहभोजनाच्या मार्गाने ब्राह्मण युवक मांसाहारी व हिंदूयुवक गोमांसाहारी होण्याची भिती भालाकारांना कां वाटते, हें कांही समजत नाहीं. परिषदेला आम्ही हजर होतो. त्या वेळेच्या भोजनाच्या त्या शाकाहारी पद्धतीवरून परिषदेपुरते का होईना मुसलमान व ख्रिश्चन शाकाहारी बनल्याचे दिसून आले.

भालाकार पुढें म्हणतात– " आम्हांस अशी दहशत बसली आहे कीं, स्वराज्य तर नाहींच नाहीं मिळणार पण भोजनाच्या कामीं सर्रास भ्रष्टाचार होऊन हिंदुसमाजांत सबगोलंकार होण्यास मात्र सुरुवात व्हावयाची." यावर युवकांचें मत असें आहे कीं, स्वराज्य मिळाल्याशिवाय तर केव्हांच राहणार नाही. कारण, तो आमचा जन्म सिद्ध हक्क आहे. परंतु सबगोलंकाराने मात्र तें त्वरित मिळण्यास मदत होईल. सबगोलंकार हा शद्ब आज दूषणीय आहे. तोच उद्यां आदरणीय झाल्याशिवाय राहणार नाही. " संयुक्त मतदार संघ " हा राजकारणांतील सबगोलंकारच नव्हे काय? तो जर आदरणीय, मग समाजकारणांतीलच सबगोलंकार दूषणीय कां?

वर्गणिदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर **डॉ. आंबेडकर यांच्या नांवें न करितां** म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नांवाने करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. ४ जानेवारी १९२९.

प्रासंगिक विचार

युवक परिषद.

१. दिसेंबर महिन्याचा शेवटचा आठवडा म्हणजे परिषदांचा हंगाम. परिषदा, व्याख्यानें व ठराव यांचा पाऊस या आठवड्यांत जेवढा पडतो तेवढा वर्षांत अन्यवेळी केव्हांही पडत नाहीं. आणि या परिषदांत पास होणारे ठराव विशेष प्रगतिपर असतात असेंही नाहीं. साधारणतः मागील वर्षांच्या ठरावांची पुनरावृत्तीच करण्यांत येते. आणि परिषदेचें अधिवेशन आटोपल्यानंतर त्या ठरावांची स्मृतीही कोणाला रहात नाहीं. यंदाच्या अखिल भारतीय युवक परिषदेचे, अध्यक्ष मि. के. एफ. नरीमन यांच्या ध्यानांत ही गोष्ट आली असावी असें दिसतें. म्हणूनच त्यांनीं आपल्या अध्यक्षीय भाषणांत सांगितलें कीं, "युवक परिषद ही फक्त वादविवादासाठीं असेल तर देशांत तशा प्रकारच्या ज्या अनेक संस्था आहेत, त्यांत आणखी एका संस्थेची भर पडण्यापलीकडे आणखी कांहीं होणार नाहीं."

२ मि. नरिमन यांचा हा इशारा अस्थानीं आहे असें कोण ह्मणेल? विशेषतः युवक परिषदांनीं तो डोळ्याआड करून कधींच चालणार नाहीं. पण काय असेल तें असो. युवक परिषदांचें स्वरूपही इतर परिषदांप्रमाणेच वादविवादी सांच्यापलीकडे गेलें नाहीं. "वादे वादे जायते तत्त्वबोधः" या तत्वानुसार आचाराचें तत्व निश्चित व्हावयासाठीं वादविवाद व्हावा लागतो ही गोष्ट खरी आहे. पण त्याला कांहीं सीमा असते. त्या सीमेपलीकडे वादविवाद गेल्यास निष्क्रियता आलीच असें समजावें. 'निष्क्रियता सोडून देऊन कार्याला लागा' असा संदेश श्री. सुभाषचंद्र बोस यांनीं युवकांना याच परिषदेंत दिला आहे खरा. पण युवक परिषदेने आपल्या पुढें जो कार्यक्रम ठेवला आहे तोच मुळीं अशाप्रकारचा आहे कीं त्यामुळें क्रियाशक्तीला चालना मिळण्यापेक्षां निष्क्रियता येण्याचाच जादा संभव आहे. "संपूर्ण स्वातंत्र्य" हें युवक परिषदेचें ध्येय अत्यंत श्रेष्ठ आहे यांत शंका नाहीं. पण ध्येयाची श्रेष्ठता क्रियाशक्तीला चालना देते हा नियम मात्र नेहमींच खरा असतो असें नाहीं. उलट ध्येय जितकें श्रेष्ठ तितके अपयशाचे प्रसंग जास्त असतात. निष्क्रीयता येते ती त्या मुळेंच. सर्वच जण कांहीं सुभाषचंद्र अगर जवाहिरलाल नसतात. कोणत्याही चळवळींत असल्या निधड्या लोकांपेक्षां साधारण प्रतीच्या लोकांचाच भरणा जास्त असतो. असल्या साधारण प्रतीच्या लोकांना झेपेल असा कार्यक्रम पुढें ठेवल्यास तो यशस्वी होतो. परिस्थितीचीं व मनुष्य स्वभावाचीं बंधनें लक्षांत न घेतां म. गांधींनीं असहकारितेची चळवळ पुकारिली, तिची गत काय झाली हे आपण पाहिलेंच आहे. अपयश हा गुन्हा नाहीं हे खरें. पण म्हणून अपयश नेहमीं घेत रहावें असे कोणीही म्हणणार नाहीं. असल्या अपयशाचें पर्यवसान निष्क्रियतेंत होतें हें जाणून, कोणत्याही चळवळीच्या प्रवर्तकांनीं आपल्या सर्वसाधारण अनुयायांना झेपेल असाच कार्यक्रम पुढें ठेवला पाहिजे.

३. पण "संपूर्ण स्वातंत्र्या" चा कार्यक्रम असा नाहीं. सुभाषचंद्र बोस व जवाहिरलाल नेहरू यांचे अनुयायी आज या कार्यक्रमाला टाळ्या वाजवीत असले तरी या बाबतींत सोसावे लागणारे अपयशाचे तडाखे सोसण्यास त्यांपैकीं किती जणांची तयारी असेल हा प्रश्नच आहे. त्यांच्या दौर्बल्यामुळें जी निष्क्रियता येईल तीच घातक ठरेल. "वसाहतिक स्वराज्य" वाले लोक देशाचें नुकसान करणार नाहींत तितके ही निष्क्रियता करील. वसाहतीचे स्वराज्य व संपूर्ण स्वातंत्र्य यांच्यांत जी ही तेढ जवाहिरलाल प्रभृती युवकांनीं उत्पन्न केली आहे, तिचें पर्यवसान हें असें आहे. मि. नरिमनला नको असणारा वादविवादच तिच्यामुळे माजला आहे. तो उपयुक्त असता तर गोष्ट निराळी होती. पण परिस्थितीचीं बंधनें लक्षांत घेतां तो अवास्तवपणाचा आहे. लोकांना द्विधाचित्त करून संशयाच्या भोंवऱ्यांत ढकलणारा व शेवटीं निष्क्रियता आणणारा असा तो आहे.

कांग्रेस व सर्वपक्षीय परिषद.

४ यंदाच्या कॉंग्रेसमध्येंही याच वसाहतिक स्वराज्य कीं संपूर्ण स्वातंत्र्य या प्रश्नावर धुमाळी माजली होती. सायमन कमिशनची घटना कांहीं राजकीय पुढाऱ्यांना अग्राह्य वाटून त्यांनीं हिंदुस्तानचे राजकीय भवितव्य ठरविण्यासाठीं 'सर्व पक्षीय परिषद' बोलाविली होती ही गोष्ट सर्वांना माहितच आहे. या परिषदेनें स्वराज्याचा खर्डा तयार करण्यासाठीं पंडित मोतीलाल नेहरू यांच्या अध्यक्षतेखालीं एक कमिटी नेमली. प्रस्तुत कमिटीनें तयार केलेली स्वराज्यघटना नेहरू कमिटीचा रिपोर्ट म्हणून प्रसिद्ध आहे. वसाहतिक स्वराज्य ब्रिटीश पार्लमेंटनें हिंदुस्तानला ताबडतोब द्यावे अशी मागणी या रिपोर्टांत केलेली आहे. या मागणीला बहुतेक राजकीय पुढाऱ्यांचा पाठिंबा आहे. पण गतवर्षी मद्रास कॉंग्रेसमध्यें ज्यांनीं संपूर्ण स्वातंत्र्याचा ठराव पास करून घेतला, त्यांनीं मात्र, संपूर्ण स्वातंत्र्य हेंच ध्येय नेहरू रिपोर्टांत ग्रथित करण्यांत यावें अशी खटपट बऱ्याच दिवसांपासून चालविली आहे. पंडित जवाहरलाल नेहरू प्रभृती कांहीं चुकले तरी प्रामाणिक पणानें चुकणारे लोक या पक्षाचे धुरीण आहेत. पण या पक्षाला दुसरे कांहीं असे लोक मिळाले आहेत कीं त्यांचा राजकीय आयुष्यक्रम लोकांच्या दृष्टीनें अत्यंत अविश्वसनीय आहे. उदाहरणार्थ श्रीनिवास अय्यंगार. यांना निश्चित राजकीय मतें अशी कोणतींच नाहींत. येन केन प्रकारेण लोकांच्या पुढें नाचायला मिळाले कीं त्यांच्या राजकारणाचें चीज झालें. एकाद्या ठिकाणीं त्यांना नाचायला मिळालें नाहीं कीं अंगण वाकडें ही त्यांची ओरड ठरलेली आहे. हीच त्यांची वक्रनीति प्रस्तुत बाबतींतही दिसून येते. संपूर्ण स्वातंत्र्याच्या चळवळींत ते मनापासून पडले आहेत अशांतला भाग नाही. ती चळवळ त्यांना मोतीलाल नेहरूंचें पुढारीपण हाणून पाडण्याचें साधन वाटत आहे. पंडित नेहरूंच्या जागीं जर श्रीनिवास अय्यंगारांचे नांव विराजमान होईल तर संपूर्ण स्वातंत्र्य आपल्या हातीं आलें असें म्हणून ते स्वस्थ बसतील यांत कांही शंका नाही.

५. संपूर्ण स्वातंत्र्यवादी पक्षाला मिळालेले इतर लोकही याच मनोवृत्तीचे आहेत. कांहीं दिवसांपूर्वी भरलेल्या ऑल इंडिया कॉंग्रेसकमिटीच्या बैठकींत या पक्षाचें मताधिक्य होऊन या लोकांनीं संपूर्ण स्वातंत्र्यावरील आपला विश्वास लोकनिदर्शनास आणला. परवां कलकत्ता येथें भरलेल्या सर्व पक्षीय परिषदेचे हेंच ध्येय मान्य करून नेहरू रिपोर्टांत अंतर्भूत करावें अशी सूचनाही त्यांनी पाठविली होती. सर्व पक्षीय परिषदेंतील बहुमत मात्र वसाहतिक स्वराज्याच्या बाजूचे होतें. पण कॉंग्रेसमध्यें या लोकांनीं मोठाच गडबडगुंडा माजविल्यामुळें त्यांचे म्हणणे पंडित मोतीलाल प्रभृती वसाहतिक स्वराज्याच्या पुरस्कर्त्यांना विचारांत घ्यावें लागलेंसें दिसतें. कदाचित या लोकांचें पाठबळ नाहीसें झाल्यास पार्लमेंटवर नेहरू रिपोर्टचा बोजा पडणार नाहीं अशीही भीति त्यांना वाटली असेल म्हणून त्यांनीं वसाहतिक-स्वराज्यपक्ष व संपूर्ण स्वातंत्र्यवादी पक्ष यांना एकत्र ठेवण्याची एक टूम काढली. म. गांधी यांचा जो तडजोडीचा ठराव कॉंग्रेसनें मान्य केला, तो याच स्वरूपाचा आहे. १९३० सालच्या डिसेंबरच्या आंत पार्लमेंटनें वसाहतिक स्वराज्य मान्य करावें; तसें न झाल्यास मग असहकारितेची व करबंदीची चळवळ सुरू करण्यांत यावी असा या ठरावाचा आशय आहे. या पोकळ धमकींत कांहीं अर्थ नाहीं हें म. गांधी जाणूनच असतील. अनुभवानें त्यांना तो धडा शिकविला आहेच. पण श्रीनिवास अय्यंगार प्रभृती संपूर्ण स्वातंत्र्याच्या आघाडीवरच्या चौघड्यांची तोंडें तात्पुरती बंद पाडण्यासाठीं त्यांनीं ही युक्ती केली असावी हें उघड आहे.

सामाजिक परिषद.

६. या राजकारणापासून समाजकारणाकडे वळतांना सहारा वाळवंट सोडून एकाद्या हिरवळींत प्रवेश केल्याचा भास होतो. हल्लीचें राजकारण हा शुद्ध पोरखेळ होऊन बसला आहे, हें कॉंग्रेस, सर्व पक्षीय परिषद वगैरेंच्या हकिकती पाहिल्यास कोणासही कळून येईल. आणि याचें कारणही उघड आहे. हल्लींच्या राजकारणी लोकांत खराखुरा पुढारी असा कोणीच दिसत नाहीं. त्यामुळें सगळेच पुढारी अशी स्थिति झाली आहे. या सर्व भूतांना ताब्यांत ठेऊन त्यांच्या कडून इच्छित काम करून घेणारा पंचाक्षरी हल्ली कोणीच नाहीं. त्यामुळें ही भूतें मोकाट सुटून त्यांनी राजकारणांत सांवळा गोंधळ घातला आहे.

७ पण सामाजिक चळवळीची परिस्थिति निराशाजनक असली तरी इतकी निराशाजनक नाहीं. उपमा द्यायची असल्यास असें म्हणतां येईल कीं राजकीय चळवळ अजीर्ण होऊन मरत आहे तर सामाजिक चळवळ, मरत असली तर, भुकेमुळें मरत आहे. वास्तविक ती मरत नाहीं. तिला मारण्याचे अनेक प्रयत्न झाले व आजही होत आहेत. टिळक-चिपळुणकरापासून तो परवां काशीला जमलेल्या ब्राह्मणांपर्यंत या प्रयत्नांची परंपरा येऊन पोंचते. टिळक-चिपळुणकरांनीं सामाजिक सुधारणेची चळवळ मारण्यासाठीं कसकसे प्रयत्न केले तें महाराष्ट्राच्या इतिहासात नमूद आहे. त्यांच्या घंटाबडव्यांनीं हिंदुसंघटनाच्या नांवाखालीं समाजिक अंतःशुद्धीच्या चळवळीला गुदमरण्याची कसकशी कारस्थानें चालवलीं आहेत तें सर्वांना माहित आहे. काशीच्या ब्राह्मणसंमेलनानें समाजसुधारणेच्या मुळावरच कुऱ्हाड कशी घातली हेही सर्वांना विदीत झालें आहे. हे प्रयत्न निराळया वेळीं निराळया स्थळीं व निराळया लोकांकडून झाले. पण सुधारणेची हिंसा हें त्यांचें एकच ध्येय आहे. पण सुधारणेची चळवळ या सर्व प्रयत्नांना पुरून उरली आहे. तिच्या सैन्यांत, तिच्या विरोधकांच्या अपेक्षेबाहेर रिक्रूटभरती होत आहे. समाजसुधारणेशिवाय राजकीय चळवळीचीही धडगत नाहीं हें आतां सर्वांना पटूं लागलें आहे.

८ हिंदी राष्ट्रीय सामाजिक परिषदेचे अध्यक्ष या नात्याने बॅरिष्टर जयकर यांनीं जे भाषण केलें तें या दृष्टीनें मननीय आहे. या भाषणांत बॅरिष्टर जयकरांनीं समाज सुधारणेचा आतांपर्यंतचा इतिहास सांगितला व आज ही चळवळ कोणत्या अवस्थेप्रत येऊन पोचली आहे हेंही निर्दिष्ट केलें. बॅ. जयकर हे नुस्ते सुधारक नसून त्यांच्यांत सत्यशोधकी पाणी आहे हें या ठिकाणीं सिद्ध झालें. तसें नसतें तर इतर सुधारकांप्रमाणें त्यांना अस्पृश्य व ब्राह्मणेतर या चळवळींचे रहस्य जाणतां आलें नसतें. पण त्यांनीं तें जाणलें आहे व समाजसुधारणेच्या इतिहासांत या चळवळींचे महत्व केवढें आहे हेही त्यांना समजलें आहे. आगरकरकालीन सुधारणेची व्याप्ति व या चळवळींची व्याप्ति यांतील फरक त्यांनीं जाणला आहे; व या चळवळींचे बाह्य स्वरूप कोणाला कितीही अप्रिय असलें तरी त्यांच्या अंतरंगीं समाज समतेची तीव्र तळमळ भरलेली आहे हेंही त्यांनीं पाहिलें आहे. बॅ. जयकर टिळक-चिपळूणकर परंपरेंत वावरत असले व आपली राजकीय मतें त्यांनीं त्या परंपरेला विकली असलीं, तरी त्यांचीं सत्यशोधकी सामाजिक मतें त्यांच्या या भाषणावरून स्पष्ट होतात. किती झाले तरी ते ब्राह्मणेतर आहेत. सामाजिक विषमतेची आंच त्यांना केव्हांना केव्हां लागली असणारच; व त्यामुळेंच त्यांनीं असें भाषण केलें तर नवल नाहीं. या भाषणांत असावी तितकी भावनेची तीव्रता व जिव्हाळयाची उत्कटता नाहीं. पण राजकारणी लोकांना समाजसुधारणेची अवश्यकता पटत चालली आहे असें जें बॅ. जयकर यांनीं म्हटलें आहे त्याचें हें भाषण स्पष्ट निदर्शक आहे. त्यांनीं सुचविलेली समाजसुधारणेसाठीं सरकारी कायद्याची आवश्यकता राजकारणी लोकांच्या बदलत्या दृष्टीकोणाचें गमक आहे.

पानगलच्या राजाचा मृत्यू.

९. मद्रासच्या ब्राह्मणेतरपक्षाचे पुढारी रामराय निंगार उर्फ पानगलचे राजेसाहेब यांच्या निधनामुळें एक कर्तृत्वशाली व्यक्ती देशांतुन नाहींशी झाली आहे. मद्रासच्या ब्राह्मणेतरपक्षानें तिकडील ब्राह्मणेतर जनतेची ब्राह्मणीवर्चस्वापासून सुटका करण्यांत जें अप्रतिम यश संपादन केलें त्यांच्या श्रेयाचा मोठा वाटा राजेसाहेबांकडे जातो. डॉ. नायर व सर त्यागराय चेट्टी यांच्यानंतर ब्राह्मणेतर पक्षाला राजेसाहेबांसारखा खंदा पुढारी लाभला नसता, तर शाहुछत्रपतीच्या पश्चात् मुंबईच्या ब्राह्मणेतर पक्षाची जी अवस्था झाली आहे. तीच मद्रासच्या ब्राह्मणेतर पक्षाची झाली असती. सारेच पुढारी पण खरा पुढारी कोणीच नाहीं. या अवस्थेंतुन कोणतीही चळवळ बचणें कठीण असते, पण राजेसाहेबामुळें मद्रासच्या ब्राह्मणेतर पक्षावर ही आपत्ती ओढवली नाहीं व त्यामुळे तो पक्ष महत्वाचीं कामें पार पाडूं शकला. मुंबईपेक्षांही मद्रासच्या ब्राह्मणेतर जनतेवर ब्राह्मणशाहीच्या वर्चस्वाची पकड जास्त बळकट आहे. ब्राह्मणेतर पक्षाला मारण्यासाठीं सरकारचे सहाय्य घेण्यासही तिकडील **स्वराजिस्ट व संपूर्ण स्वातंत्र्यवादी** ब्राह्मण तयार असतात. अशा स्थितीतून ब्राह्मणेतर चळवळ चालवणें कठीण तर खरेंच पण राजेसाहेबांमुळे ते सुकर झालें. स्वतांचें घोडे पुढे न दामटतां इतरांना योग्य मानमरातब देऊन त्यांच्या हातुन कामें करून घेणें हा पुढारीपणाचा अत्यावश्यक गुण त्यांच्या अंगीं होता. त्यामुळेंच त्यांना हें कार्य करतां आलें.

१०. राजे साहेबांच्या कारकिर्दीतील ब्राह्मणेतर पक्षाचा इतिहास संस्मरणीय आहे. या अवधींत मोठमोठया अधिकाराच्या जागा ब्राह्मणेतर पक्षानें काबीज केल्या, व अशा तऱ्हेनें ब्राह्मणीवर्चस्वाचा सरकारी पाठिंबा पुष्कळच ढिला करून टाकला. देवस्थान बिलही याच कारकिर्दीत पास झालें; व समाजसुधारणा व सरकारी कायदा यांची सांगड जुळविली गेली. या अपूर्व यशाच्या मुळाशीं राजे साहेबांची निःस्वार्थ बुद्धी आहे हें विसरून चालणार नाहीं. ते स्वतः श्रीमंत होते. पण इतर श्रीमंत लोकांप्रमाणें ते जनतेपासून अलग राहिले नाहींत अगर बोलघेवडया राजकारणाशीं तद्रूप झाले नाहींत. जनतेला झुलविण्यासाठीं नव्हे तर तिच्या हितासाठीं ते सार्वजनिक कार्यात पडले व तेंच ध्येय डोळयांपुढें ठेऊन त्यांनीं काय करतां येईल तें केलें. सरकारशीं सहकार्यही केलें व विरोधही केला. पण विरोध ह्मणजे कृतिशून्य वावदूकपणा ही जशी त्यांची व्याख्या नव्हती तसेंच सहकार्य करायचें म्हणजे सरकारच्या भृकुटीभंगाचे दास झाले पाहिजे असेंही त्यांना वाटत नव्हतें. राजेसाहेब मृत्युवश झाले असले तरी त्यांचे हे गुण अनेकांना मार्गदर्शक होण्यासारखे आहेत.

अस्पृश्य कीं पूर्वास्पृश्य

११. कोंकण प्रांतिक बहिष्कृत शिक्षण परिषद लवकरच भरणार आहे. या बाबतींत आमचेकडे आलेलें जाहिर पत्रक आम्हीं दुसरीकडे छापलें आहे. या पत्रकांत बहिष्कृत अगर अस्पृश्य शब्द न वापरता पूर्वस्पृश्य हा शब्द योजला आहे. ही टूम कोणी काढली हें आम्हांला नक्की माहीत नाहीं. पण ती कोणातरी स्पृश्य वर्गीय हिंदूच्या डोक्यांतून निघाली असावी असा आमचा तर्क आहे. तिचा हेतु जाणणें कठीण नाहीं. तू गुलाम आहेस असें स्पष्ट शद्वांत गुलामाला सांगितले म्हणजे तो गुलामगिरी विरुद्ध बंड करतो. पण तू गुलाम होतास, आतां नाहींस, असें म्हटलें कीं त्याच्या मनांतील बंडाचा आवेश पुष्कळ कमी होतो. हें जाणूनच अस्पृश्यवर्गाला कायम गुलामगिरीत ठेवूं इच्छिणाऱ्या स्पृश्य हिंदूनीं ही गोडबोली टूम काढली असली पाहिजे. अस्पृश्यवर्गानें या बाबतींत जाणलें पाहिजे तें हें कीं आपली अस्पृश्यता ही अद्याप भूतकालीन बाब झाली नाहीं, **आपण अद्याप अस्पृश्यच आहों,** व या अस्पृश्यतेविरुद्ध आपल्याला झगडायचें आहे, व तें स्पृश्यवर्गाशीं झगडायचें आहे. यापासून आपल्याला परावृत्त करण्यासाठीं डोकेबाज स्पृश्य लोक वाटेल त्या युक्त्या योजतील. तुम्हीं हल्लीं अस्पृश्य नाहींत असें सांगतील अगर तुम्हांला अस्पृश्य म्हणणें आमच्या जीवावर येतें म्हणून आम्हीं तुम्हाला पूर्वास्पृश्य म्हणतो असाही बहाणा करतील. या युक्त्यांनीं अस्पृश्यवर्गानें फसतां उपयोगी नाहीं. आपल्या रोगाचा स्पष्ट उल्लेख करण्यांत कोणाला लाज कां वाटावी?

स्पृश्यांची "खासगी मालकी."

१२. कोचीन संस्थानांतील धर्मशाळा, विहीरी, तलाव वगैरे सार्वजनिक ठिकाणें अस्पृश्यांना खुली करण्यांत यावी असा ठराव त्या संस्थानच्या कायदेमंडळापुढें मि. मॅथ्यु नांवाच्या सभासदानीं आणला होता. हा ठराव पास झाला असता तर जीं सार्वजनिक ठिकाणें अस्पृश्यांना खुली करण्यांत येणार होती तीं महाडच्या चवदार तलावाप्रमाणें स्पृश्य हिंदूच्या "खासगी मालकी" ची नव्हतीं; तर कोचीन संस्थानें सरकारी खर्चानें चालविलेली होतीं. सरकारी मत्ता म्हटली कीं तिच्यावर सर्व प्रजाजनांचा सारखा हक्क आहे व अस्पृश्य हे प्रजाजन असल्यामुळें त्यांना स्पृश्यांप्रमाणें तो हक्क आहे हें सांगणें नकोच. पण स्पृश्य हिंदूंच्या माणुसकीचे इतकें दिवाळें वाजलें आहे कीं त्यांना ही साधी गोष्टही कळत नाहीं. तसें नसतें तर प्रस्तुत ठरावाला त्यांनीं विरोध केला नसता. आपल्या "खासगी मालकी"च्या ठिकाणीं त्यांनीं अस्पृश्यांना मज्जाव केला तर तो सकारण आहे असें एक वेळ म्हणतां येईल. पण या शंभरनंबरी सार्वजनीक ठिकाणीं त्यांनीं आपल्या "खासगी मालकी"ची अर्गला आडवी लावावी हा अमानुषपणाचा कळस होय. शासनसंस्थेलाही स्पृश्यलोक स्वतःच्या "खासगी मालकी"ची समजतात असें अनुमान अस्पृश्यांनीं यावरून कां काढूं नये? व ज्या स्वराज्यासाठीं स्पृश्य लोक धडपडत आहेत तें त्यांच्याच "खासगी मालकी"चें स्वराज्य होईल असें त्यांनीं कां म्हणूं नये?

सर के. व्ही. रेड्डी यांचा सन्मान.

हिंदुस्थान सरकारचे एजंट जनरल म्हणून साऊथ आफ्रिकेस जावयास निघालेल्या सर के. व्ही. रेड्डी यांना मंगळवार ता. २ जानेवारी १९२९ रोजी येथील मराठा ऐक्येच्छु समाजानें निरोप देते वेळीं समाज समता संघ व भारतीय बहिष्कृत समाज सेवा संघातर्फे हार घालण्यात आला. सर रेड्डी यांनीं आपण समते करितां व अस्पृश्योन्नती करितां तिकडेस जिवापाड परिश्रम करूं असें आश्वासन दिलें.

लोकहितवादींचीं पत्रें.

नंबर ७३.

धर्म व्यवहार संबंधी खोटया समजुती.

सांप्रत हिंदुलोकांमध्ये ज्या वेडया समजुती आहेत त्यांचे मूळ बहुत करून हेंच आहे कीं पुराणें वगैरे जे ग्रंथ आहेत त्यांत जें लिहिलें आहे त्याचा अर्थ यथास्थित व वास्तविक रीतीनें कोणी समजत नाहींत. अर्थाचा अनर्थ करितात. याचीं उदाहरणें —लंका सोन्याची म्हणून वर्णन केलें आहे. परंतु त्याचा अर्थ इतकाच कीं तेथील लोक द्रव्यवान होते. केवळ तेथील भूमी व घरेंदारें सोन्याची होतीं हा अर्थ नव्हे परंतु लोक अज्ञानी असल्यामुळें सोन्याचीच लंका होती असें समजतात. व त्यास सहायभूत अलिकडील काहीं किरकोळ कवी जे झाले त्यांनीं हा खरा अर्थ काढावयाचा सोडून ते लोकांचे मतांचे पोषण करीत गेले. त्याजमुळें अडाणी लोकांच्या समजुती दृढ झाल्या. अमृतराव, मोरोपंत हेही आपले कवितेमध्यें लंका सोन्याची होती असें वर्णन करितात. त्यापेक्षां हेंच खरें असें लोक म्हणतात. कोठें पुराणांत असें लिहिलें आहे कीं कलियुगांत भूमि मृत्तिकारुप आहे; तशीं पूर्वी नव्हती; मागें कृतायुगी सुवर्णाची भूमीं व त्रेतायुगीं रुप्याची भूमीं व द्वापारांत ताम्र भूमी होती. परंतु त्याचा अर्थ इतकाच घ्यावयाचा कीं त्या त्या काळीं कवीच्या मतें लोक त्या मानानें धनवान होते. केवळ सोन्याचीच भूमीं होती असें नव्हे. सारासार विचार पाहावा तो पाहात नाहींत आणि पुराणीकही वेड लावण्याजोगे अर्थ करून सांगतात. त्याजमुळें खरेखुरेच लोक वेडे झाले आहेत. शास्त्रांत पाहिलें तर ठीक आहे, व त्याचे हेतु व त्यावेळची व्यवस्था व काळ याहून निर्णय केला पाहिजे. तेव्हां ब्राह्मण हें रानांत राहत होतें. त्यां समईं त्यांस जोडे द्यावें असें लिहिलें आहे तें ठीक आहे. आणि असे ब्राह्मण होतें त्या काळीं इच्छाभोजन, गृहदान, वर्षभर दाणापाणी व अर्घ्यपादप्रक्षालन हें सर्व ठीक होतें कारण कीं ब्राह्मणांमध्यें कोणास अन्न मिळत नव्हतें. तेव्हां शहराचे व्यापारी उदमी व राजकर्ते यांनीं जर त्यांस न द्यावें तर त्यांचे कसें चालेल? परंतु ते ब्राह्मण कसे होते कीं व्यासासारिखे ज्याणी अठरा अठरा पुराणें लिहिली. केवढा त्यांचा उद्योग म्हणावा. किती एक ग्रंथ केले? वेदांचा शोध लवून ते एकत्र जमविले! शाळा घातल्या! व ज्ञान वृद्धी केली. असो ती ज्ञान वृद्धी बरी कीं वाइट. परंतु त्या काळीं बरी होती. कारण त्या काळीं लोक अगदीं मूर्ख होते. म्हणून नाना प्रकारचे धर्म. कोणी कडून ब्राह्मणांचें चालावें आणि विद्या वृद्धी संदोदित व्हावीं ही तजवीज त्यांनीं केली. परंतु जेव्हां ब्राह्मणास समजलें कीं आम्हांस द्यावें हा धर्म सर्व लोकांस कळला आणि त्यांचा हेतु सर्व लोक विसरले हें पाहून तें रानांतून उठोन गांवात आले. व पोथ्या बांधून ठेऊं लागले व वेद पाठ करूं लागले. अर्थ टाकला. व पशु सारखे झाले. परंतु आतां लोकांनीं पाहावें की अशा ब्राह्मण लोकांस पैसा देण्यांस योग्य नाहीं. हे आळसाचे सागर व अज्ञानाचे रक्षक झालें. कारण अज्ञान टाकून त्यांचा परिणाम नाहीं. जर अज्ञान मोडावें तर त्यांचा पैका बुडतो. व ते उपाशी मरतात. व त्यांस सरकारची उपजीविका कांहीं नाहीं. याज मुळें त्यांस हें मूर्खपण संरक्षण करणें जरुर झालें. परंतु लोकांचे डोळे उघडून वास्तविक दान कोणते तें समजतील तेव्हां भटांचा थोरपणा सहज मोडेल. परंतु बहुत लोक अद्यापि भटाचे नादीं लागले आहेत. व पाठ म्हणण्याकडे द्रव्य जाते तें व्यर्थ जातें त्याचा उपयोग होत नाहीं. याचकरितां विचार करून पाहावा व शास्त्रांत जरी कांहीं लिहिलें असलें तरी त्याचा हेतू शास्त्र करणाराचा मानस जाणावा म्हणजे ठीक होते. केवळ शद्व घेऊ नये म्हणजे उघड सर्व दिसू लागेल व लोक ताळयावर येतील. कोणती मूर्ख पणाची गोष्ट असो परंतु त्यात दोन पैसे जर भटास मिळण्याचे असतील तर त्यास अनकूळ होण्यास भट आळस करीत नाहीं. व गृहस्थ बोलूनचालून मूर्ख म्हणवितात. वास्तविकच आहे कीं त्यास कांहीं समजत नाहीं व वाचतां देखील येत नाहीं. मग विचार करावयाचें दूरच आहे. याजकरितां भट हें अगदीं नाहींसे झाले पाहिजेत. व गृहस्थानी व इतर जातीचे लोकांनी भटांचा नाद सोडून द्यावा. परंतु त्यास ज्ञान आल्याखेरीज हें होणार नाहीं. त्यास कांहीं काळ पाहिजे. मोठी अविचारी म्हटली म्हणजे सांप्रत भट मंडळी आहे. त्यास कांहीं जरी ठाऊक नसलें तरी ते होय म्हणतात. व इंग्रज लोकांचें राज्य लंकेत आहे असें म्हटलें तर खोटे म्हणतात. व पुराणांतील उदाहरणें दाखवून समाधान करितात. आपला गर्व सोडीत नाहींत. आपल्यास पूर्वीच्या विश्वामित्र जमदग्नीच्या तुलना देतात. याजमुळें अडाणी लोक फारच भितात आणि भटांचा आशिर्वाद हें मोठे उत्तम नाणें समजतात. व त्यास मोल देऊन तें खरेदी करतात. जर कोणी गेला तर जसे गयावळ यानीं "सरकभयो" म्हटल्याखेरीज मुक्ती होत नाहीं अशी समजूत आहे तद्वत भटांचें ही महात्म्य आहे. भट जेवल्याखेरीज कोणतीही गोष्ट पुरती होत नाहीं. जन्म, मरण, लग्न इत्यादि सर्वास भट पाहिजेत. व ते नसतील तर अडाणी म्हणतात कीं अमका मेला पण भटाच्या तोंडांत घास पडला नाहीं. असें समजून प्रयत्न करून खर्च करितात. म्हणून हीं मोठाली श्राद्धें व गयावर्जनें होतात. परंतु लोकांस असें वाटत नाहीं कीं जो मेला त्यानें जें कर्म बरें वाईट केलें असेल त्याप्रमाणें त्यास ईश्वर फळ देईल. मग त्यास गयेचें महात्म्य काय? गयेस मोक्ष होतो तर तेथें गेल्यानें तरी सुटका नाहीं. तेथील गयावळ यानीं मोक्षाची परवानगीं दिली पाहिजे. म्हणून गयावळाचा संतोष करावयांकरितां हजारो रुपये देतात व तेही लूटून घेण्यास कमी करीत नाहींत. परंतु कोणीं असें समजत नाहीं कीं एका माणसानें म्हटल्यानें दुसरें माणसास मुक्ती कशी होईल? व हे कोण? याची आमची गती एक! मग याचे तोंडचें म्हटल्यानें काय होतें! परंतु हा सर्व मूर्खपणा आहे. भटानीं सर्वास मोह घातला आहे. व अज्ञान पाशानें बांधलें आहे. ते ज्ञान आल्यावाचून सुटणार नाहींत.

नंबर ७४.

देवळें व नेमधर्म.

हिंदु लोकामध्यें द्रव्याची व्यवस्था चांगली होत नाहीं. लोक मूर्ख आहेत. याजमुळें किती एक प्रकारें तें खर्च करतात. त्यांत कांही फायदा होत नाहीं. द्रव्य व्यापारांत असावे, किंवा धर्माकडे तरी लागावें. या लोकांस द्रव्याचा व्यय करतां येत नाहीं. लक्षावधी रुपये खर्च करून देवळें बंधितात आणि त्यांत मोठे धर्मकृत्य केलें असें समजतात. परंतु बहुधा हें धर्मकृत्य केलें असें होत नाहीं. व आज पुण्यांत शेकडो देवळें व हजारों मारुती आहेत, मारुतीचे जन्माचे दिवशीं कोणतेही रस्त्यास उत्साह नाहीं असें बहुधा होत नाहीं. व किती एक देवळें पडून गेली आहेत. कित्येक अनावस्थेत आहेत किती एक देवळे कसबिनीकडे भाडयानें आहेत. कित्येक देवळांचा दुर्लौकिक होऊन वाईट नांवें पडली आहेत. भांग्या मारुती, खुन्या मुरलीधर, छिनाळ बालाजी, मोदीचा गणपती इत्यादि नांवे पडली आहेत. येणें करून असें समजतें कीं हिंदु लोकांत देवांची, देवळांची मर्यादा नाहीं. बरें इतकीं देवळें असता आणखी देवळें बांधावयाची काय गरज? मूढ लोक अद्यापि आणखी आणखी बांधितात. कोणी आपल्या घरीं बांधितो व कोणी वेगळी जागा घेऊन बांधितो. आणि म्हणतो हें मोठें धर्मकृत्य आहे. पुण्यांत आणखी देवळें बांधणारां सारखें आणखी कोणी या जगांत मूर्ख दिसत नाहींत. लाखो रुपये जे अशा मूर्खपणाने खर्च करितात तें अगदीं ज्ञानशुन्य व अविचारीं म्हणावें. परंतु या लोकांचा वेडेपणा घालविण्याचा प्रयत्न भट व व शास्त्री आणि पंडित करीत नाहींत. ते उलटे असें करणारास जाऊन सांगतात. अमके पुराणांत असें लिहिलें आहे कीं, देऊळ बांधल्याखेरीज जन्माचे सार्थक होत नाहीं; व मागें अहिल्याबाईनें नर्मदा तिरीं अडीचशे देवळें रांगेनें बांधिली. केवढी ती बाई धन्य होय असें सांगून या मूर्खास फारच चढी देतात. ज्यांचें कर्म लोकांचा मूर्खपणा दूर करावयाचें तेच यास वृद्धीकर्ते होतात. याचे कारण असें आहे कीं ब्राह्मण लोकांची उपजिवीका या कामावर आहे. म्हणून ते असा मूर्खपणा वाढऊन दोन पैसें आपल्यास मिळावे असा बेत अल्पमतीनें करितात. यांस केवळ नफ्याची बुद्धी आहे. म्हणून ते या अज्ञानाचे सांप्रत पोसिंदे आहेत. आणि ते प्रयत्नपूर्वक अज्ञान वाढवितात. व संपूर्ण देशांतील लोक विचारहीन आहेत याजकरितां त्यास कळत नाहीं. हे जें सांगतात त्यांजवर भरवसा ठेवितात. आणि अडाणी जातीचे लोक वगैरें यास ब्राह्मण व भट फार फसवितात. वास्तविक धर्म त्यांस कळत नाहीं. वास्तविक धर्मांत कांहीं तरी दया आणि शांती या गुणांचे निदर्शन झाले पाहिजे व ती दया ही भलभलत्यावर उपयोगीं नाहीं. जे सुशील, उपयोग व लोकांची सेवा करतात त्याजवरच असावी. याखेरीज व्यय करणें मूर्खपणा आहे. अहिल्याबाईनें धर्म केला तो पैसा यथाव्यय उत्तम प्रकारें झाला असता तर फायदा होता. परंतु तिचा धर्म असा होता की काशीहून पाणी आणून दक्षिणेंत स्नान नित्य करावें. एका ब्राह्मणाकडून नित्य काशीस जातो असें म्हणावे आणि दुसऱ्याचा कर जाऊ नये असें म्हणवावे व त्यांस महान पुण्य मानून पैका द्यावा. आतां असा धर्म जेथे होतो तेथें लोक किती आळशी होतील व किती मूर्ख असतील? मेहनती कुळंबी वगैरे लोकांपासून त्यांचे शरीर पिळून द्रव्य घेऊन तें आपले आळशी भटास दिलें म्हणजे केवढा राज्यांत जुलूम होईल. परंतु असें झालें आहे; आणि कोटयावधी रुपये याप्रमाणें खर्च

झाले आहेत. हेच सांप्रतच्या मूर्खपणाचें कारण होय. निकामी भटास पोषणार्थ पैका देतात. आणि त्यांत लोकांस पुण्य वाटतें. याजमुळें ब्राह्मण भ्रष्ट होतात. दुसरे कांही करीत नाहींत. पण ज्या गृहस्थाचे घरीं भट असतो त्याचा प्रयत्न एवढाच असतो कीं भटास पैका द्यावयाचा. वाटा नाना प्रकारानें यजमानास सुचवाव्या. संक्रांत आली, म्हणजे त्यांस सांगावे कीं तिळपात्रें द्यावी. म्हणजे पुढें फार फळ आहे. दशाहार आला म्हणजे वायनें दाखवावीं. आणि त्यांत पाहिलें तर एक ही पदार्थ उपयोगाचा नसतो. वीतभर सूप, बोटांत जावयाच्या नाहींत अशा दोन बांगड्या, कोणत्याही कामाच्या उपयोगी पडावयाचा नाहीं असा एक करंडा आणि चार पैसे त्या मूर्ख गृहस्थास नाना प्रकारें गोष्टी त्याकडून सांगून देववितात, आणि चार पैसे मिळाले एवढाच लाभ मानून इतर जिनसा टाकून देतात. याप्रमाणें वर्षांत किती वेळ करतात याचा ठिकाण नाही. व ब्राह्मणास पुण्यकाळ व द्रव्याचा दिवस सांपडणार नाहीं असा कोणताही दिवस वर्षांत नाहीं. त्याविषयीं पुराणांत तयारी आहेच. असा व्यर्थ खर्च गृहस्थाकडून करवितात आणि मग त्यास जी प्राप्तीं होते तीवर हा खर्च व त्याचा जरुरीचा खर्च जातो. मग चांगले कामास खर्च करावयास त्यांस सामर्थ्य कोठून राहाणार? भट सर्व गिळून जातो आणि मूर्ख यजमान असला म्हणजे भटाचें व त्याचें फारच जमतें. यजमान वारंवार भटास पुसतो हें कर्म चांगले सांग झालें नां? भट म्हणतो सांग समर्थ्या प्रमाणें झालें, परंतु आणखी चार आणे जास्ती खर्च करिता तर बरें होते. उदक कुंभावर दक्षणा फारच थोडी पडली. मग भोळसर यजमान असला म्हणजे त्याजला हेच खरें वाटतें. आणि भटाने सांगितल्याप्रमाणें चालतो. मुख्यत्वें करून बायका फारच मूर्ख व अज्ञान असतात. याजमुळें या देशांतील स्त्रियांस भट फार फसवितात. काय काय चमत्कार आहेत ते लिहितानां पुरणार नाहींत. एकादी विधवा स्त्री झाली म्हणजे तिच्या जवळ दोन पैसे असले तर ते हरण करण्यास भट कारण होतात. तिला सांगतात की बाई तुमचा नवरा मेला. आतां मुलें कुणाचीं आणि कोणाचीं, तुम्हीं आपले जन्माचे सार्थक करून घ्या. या जन्मीं वैधव्य प्राप्त झालें असें पुढें तरी होऊं नये म्हणून कांहीं यत्न करा. पवित्र वैशाख आहे किंवा कार्तीक आहे अगर चतुर्मास्य आहे. पुष्कळ नेमधर्म आणि देव ब्राह्मण यांजकडे व्यय करीत जा; म्हणजे ईश्वर संतुष्ट होइल. देवाचें तोंड ब्राह्मण आहेत. त्यास मिळाले म्हणजे देवास पोचलें आणि पहा देवळांत इतके लोक पैसे देतात परंतु देव घेत नाहीं. ब्राह्मण घेतात. कांकीं देवाचें तोंड ब्राह्मणच. अशा गोष्टी सांगून त्याकडून दोन पैसे असतील ते बाहेर काढवितात व स्त्रियांस मूर्खपणा मूळें कित्येक गोष्टी ज्या उपहासास कारण, त्या खऱ्या वाटतात. मग बाई नेम धरते कीं रोज नित्य स्नान किंवा नित्य गो प्रदान करावयाचें आणि भटजी बाबास द्यावयाचें. असें भटजी बाबा स्वस्थ बसून कांहीं उद्योग न करितां खातात. या प्रमाणें धर्माची व्यवस्था होते. याजमुळें कितीएक हजारों लोक उपाशी मरतात पण त्यांची दया कोणास येत नाहीं. आणि हे निरुद्योगी भट आळस व अज्ञान यांचे चौकीदार सर्व धन खातात. या प्रमाणें देऊळ बांधण्याचा मूर्खपणा आहे.

विविध विषय संग्रह

बहिष्कृत हितकारिणी सभा इंदूर.

त्रैमासिक अहवाल.

(रा. ज. वा. गुप्ते, बी. ए. सेक्रेटरी, ब. हि. का. सभा, इंदूर यांजकडून)

श्रीमंत सवाई यशवंतराव महाराज होळकर यांचे २१ व्या जन्मदिनाप्रित्यर्थ त्यांचें अभिष्टचिंतन करण्यासाठीं इंदूर येथील बहिष्कृत बांधवांची जाहीर सभा भरली होती. तींत बहिष्कृत समाजाची सामाजिक, धार्मिक, औद्योगिक, शैक्षणिक वगैरे सर्वांगीण उन्नति करण्यासाठी इंदूरांत 'बहिष्कृत हितकारिणी सभा' स्थापन करण्यांत यावी असें सर्वानुमतें ठरलें. या सभेची नियमावली व कार्यक्रम ठरविण्यासाठीं रा. अ. वि. चित्रे, अध्यक्ष, रा. म. के. कर्णिक, बी.ए., रा. ज. वा. गुप्ते, बी.ए., रा. गोविंदराव खराट बजरंगदास बुवा, गणपतराव वानखडे, बोरकर, नाईक वगैरे मंडळीचें कार्यकारी मंडळ निवडण्यांत आलें. या मंडळींनें ठरविल्याप्रमाणें बहिष्कृत समाजाचे वस्तीचे मध्यवर्ती ठिकाणीं काढाव घाटावर जागा भाड्यानें घेण्यांत आली व विजयादशमीचे उत्साहदायी सुमुहूर्तावर सभा उघडण्यांत आली. सभेची कमीत कमी वर्गणी दोन आणे असून आतापर्यंत जवळ जवळ १०० वर सभासद झाले आहेत. सभेच्या जागीं एक वाचनालय उघडण्यांत आलें असून मधून मधून सभा, व्याख्यानें, उपदेश, चर्चा, विचारविनीमय वगैरे कार्यक्रम ठेवण्यांत आला आहे.

येथील हेल्थ ऍंड सॅनीटेशन खात्याचे सेक्रेटरी व सभेचे उत्साही कार्यकर्ते रा. म. के. कर्णिक यांनीं दिवाळीचें सुमारास बहिष्कृत वर्गाची वस्ती आपल्या खात्या तर्फे स्वच्छ करविली होती.

दिवाळींत मुलांमुलींचे खेळाचे सामनें करण्यांत आले. लक्ष्मीपूजनाचें दिवशीं सायंकाळीं बहिष्कृत वर्गाचे स्त्री पुरुषांची सभा येथील चंद्रावती महिला विद्यालयांतील अध्यापिका सौ. अम्बूबाई पंडीत यांचे अध्यक्षतेखाली भरलीं होती. सौ. राधाबाई इनामदार यांचें जमलेल्या स्त्री वर्गास उद्देशून परीणामकारक भाषण झाले. बहिष्कृत समाजांतील स्त्री वर्गाचे उन्नती साठीं करण्यांत येणाऱ्या सर्व प्रयत्नांस मनःपूर्वक सहाय्य करण्याचें यौ भगिनींनीं कबूल केलें आहे.

मॅजिक लॅन्टर्नच्या सहायानें व्याख्यानें देऊन जागृती कायम राखण्याचा उपक्रम लवकरच हाती घेण्यांत येणार आहे. रा. जगताप मास्तर यांचे हाताखालीं २०/२५ मुलें व मुली देण्यांत आली असून त्यांस प्राथमिक शिक्षण, कवाईत वगैरे शिकविण्यांत येतें.

येथील महार समाजांत आपसांत फूट व यादवी असून हा वैरभाव आत्मोद्धाराचे कार्यास घातक व मारक आहे असें आढळून आल्यावरून जातीची पूर्ण एकी व्हावी म्हणून महार जातीची मोठी सभा ता. २५ नोव्हेंबर रोजीं भरविण्यांत आली होती. एकीचें महत्व व आवश्यकता या विषयावर पुष्कळच उहापोह व खल होऊन सरतेशेवटीं उभयपक्षांत एकी झाली व तसें सर्वानुमतें जाहीर करण्यांत आलें.

येथील चांभार वर्गाचे पंचायतीचे सभेस श्री. कर्णीक, गुप्ते वगैरे मंडळी हजर रहात असून त्याचे पुढाऱ्यांशीं खल करण्यांत येऊन त्या जातीतही हे कार्य लवकरच सुरू करण्यांत येईल.

महू येथील ब. हि. का. सभेचें काम श्री. कर्णीक यांचे अध्यक्षते खालीं जोमात चालू असून देवास येथेंही हें कार्य पुढील महिन्यापासून सुरू करण्यांत येईल.

हें कार्य जितकें पवित्र तितकेंच जोखमीचें व जबाबदारींचें आहे. तें यशस्वी रीतीनें पार पाडण्यास द्रव्यसहाय्याची अत्यंत आवश्यकता आहे. या साठीं येथील कमलाकर संगित नाटक मंडळीचा 'कंस कंदन' हा खेळ ता. ११ डिसेंबर रोजीं मदतीसाठीं घेण्यांत आला होता. खर्च वेंच वजा जाता सुमारें १०० रु. सभेस मिळालें. तसेंच श्रीमंत महाराज साहेब देवास सीनीअर यांजकडून १० रु. ची उदार देणगी मिळाली.

इंदूरचें हल्लीचें मंत्री मंडळ प्रगतीप्रिय व सुधारणावादी आहे. प्रजेच्या उन्नतीकडे त्यांचे पूर्ण लक्ष असून त्या प्रित्यर्थ शक्य ते प्रयत्न कळकळीनें करण्यांत येत आहेत. बहिष्कृत वर्गाचे मुलां मुलींसाठी उघडण्यांत आलेल्या श्रीनाथ बोर्डींग हाऊस (याला श्रीमंत सवाई तुकोजीराव होळकर यांनी २००० रु. ची उदार देणगी दिलेली असून संस्थांनांतील मोठमोठे ऑफीसर लोक या संस्थेचे आश्रयदाते आहेत. या बोर्डींगांत सुमारें २०–२५ मुलें व मुली असून त्यांस मोफत ठेवण्यांत आलें आहे) लवकरच भेट देण्याचें प्राइम मिनिस्टर साहेबांनीं आश्वासन दिलें आहे. सारांश येथील परिस्थिती पूर्णपणे आशादायी व उत्साहजनक असून असल्या प्रगतीप्रिय मंत्री मंडळाच्या आश्रयानें व इंदूरांतील जनतेच्या सहाय्यानें व सहानुभूतीनें आम्हांस आमचें कार्य यशस्वी रीतीनें पार पाडतां येईल अशी आम्हांस पूर्ण उमेद व खात्री आहे.

बहिष्कृत भारत सेवासंघ वर्धा.

तारीख १५–८–२७ रोजी वर्धा शहरांतील अस्पृश्यांची सभा भरून सर्वानुमतें 'बहिष्कृत भारत सेवासंघ' या संस्थेची स्थापना करण्यांत आली.

ध्येयः—अस्पृश्यवर्गांची सर्वांगीण उन्नति करून शांततेच्या सर्व उपायांनीं समाजसमता प्रस्थापित करणें हें या संस्थेचें मुख्य ध्येय आहे. हें ध्येय खाली दिलेल्या मार्गांनी पूर्ण करण्यांत येईल.

अस्पृश्य समाजाची शैक्षणिक उन्नति करण्याकरिता ठिकठिकाणीं शाळा, वाचनालयें, वसतीगृहें, वक्तृत्ववर्धिनी सभा, इत्यादि स्थापन करण्याची शक्य ती खटपट करणें.

अस्पृश्यसमाजाची शारीरिक स्थिति सुधारण्याकरिता त्यांना गलिच्छ राहणीपासून परावृत्त करून त्यांच्याकरितां व्यायाम शाळा उघडून मोफत औषधोपचार करण्याची सोय करणें.

अस्पृश्यसमाजाचें आर्थिकबल वाढविण्यास्तव पेढ्या (बँक) स्थापन करुन अस्पृश्यांना उद्योग करण्यास उत्तेजन देऊन स्वावलंबी बनविणे.

हिंदुसमाजांत जुन्या रुढीस अनुसरून जो स्पृश्यास्पृश्य भेद मानला जातो तो नष्ट करण्याकरिता सहभोजन, मिश्रविवाह, इत्यादि व्यवहार घडवून आणून शांततेच्या मार्गांनी सार्वजनिक मंदिरांत प्रवेश करणें.

वेडगळ धार्मिक तत्वांचा व रुढींचा त्याग करून उज्वल धार्मिक तत्त्वांचा अवलंब करणें.

ठिकठिकाणीं सभा भरवून अस्पृश्यसमाजांत जागृति उत्पन्न करणें.

संघाचा प्रथम वार्षिक अहवाल

(ता. १५।८।२७ ते २०।११।२८)

अस्पृश्य समाजाची आर्थिक उन्नती व्हावी एतदर्थ वर्धा व हिंगणघाट येथें अनुक्रमें ता. २५/११/२७ व १।९।२८ ला पतपेढ्या स्थापन करण्यांत आल्या.

अस्पृश्य समाजांतील स्त्रियांत जागृती व्हावी या हेतूनें ता. १९।११।२८ रोजी बहिष्कृत भारत भगिनी परिषद वर्धा येथें श्री. सौ. लक्ष्मीबाई नायडू यांच्या अध्यक्षतेखाली भरविण्यांत आली.

हिंदू समाजांतील जातिवेड नष्ट होऊन बंधुप्रेम वाढावें एतदर्थ ता. १५।१०।२८ रोजी श्री. व्यंकटराव गोडे, संपादक 'ब्राह्मणेतर' यांच्या अध्यक्षतेखालीं वर्धा येथील टाऊन हॉलमध्यें तिळगूळ समारंभ साजरा करण्यांत आला. त्याचप्रमाणें अकोली येथें श्री. गवई एम्.एल.सी. यांच्या प्रेरणेनें सहभोजनाचा समारंभ साजरा करण्यांत आला.

वर्धा येथें पूलफैलांत मजूर वर्गाकरितां रात्रीची शाळा काढण्यांत आली व वाचनालय स्थापन करण्यांत आलें.

कोंकण प्रांतिक पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद मालवण.

कोंकण प्रांतातील सर्व पूर्वास्पृश्यांची परिषद-उन्हाळयाच्या सुटींत सुप्रसिद्ध पुढारी डॉ. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली भरणार आहे. तरी सर्व पूर्वास्पृश्य बंधु भगिनीनी स्वागत मंडळाचे सभासद होऊन परिषद यशस्वी करण्याचे कामीं मदत करावी अशी त्यांना नम्र विनंती आहे.

स्वागत मंडळ

अध्यक्ष :—डॉ. राजाराम केशवराव गंवडे. मालवण

उपाध्यक्ष :—श्री. गंगाधर कृष्णाजी राऊळ, नामदेव दास वेरलकर वेरली ता. मालवण, सावळा गेनूजी येड-गावकर (कलल हवालदार,) मुकुंद धाकू चव्हाण लो.बो. मेंबर ता. मालवण, भागुजी गंगाराम पोइपकर मु. पोइप

ऑ. सेक्रेटरी:—लक्ष्मण सगुण चव्हाण.

अ. सेक्रेटरीज:—श्री. भिवा सोमा जाधव, कणकवली ता. देवगड, गोविंद येसू मालवणकर नांदगाव ता. देवगड, शंकर लक्ष्मण भिलवडकर पुरळ ता. देवगड, कृष्णा धाकू चव्हाण परुळे पेठा वेंगुर्ले.

खजिनदार :—कृष्णा बाबाजी चव्हाण.

अ. खजिनदार :—खापरनाईक बाबू जाधव, कांदळगांव ता. मालवण.

ता. कलम—सर्व पत्र व्यवहार सेक्रेटरीच्या नांवें करावा. परिषदेची नक्की तारीख मागाहून कळविण्यांत येईल.

महाड चवदार तळयाचा दावा

कोर्टापुढील महत्वाचे मुद्दे

या दाव्यांतील मुद्दे काढण्याचें काम ता. १।१२।२८ रोजीं महाडचे से. सबजज्ज मे. गुप्ते यांचे समोर करण्यांत आलें. दाव्यांतील पुराणमतवादीं ९ स्पृश्य इसमांचेतर्फे रा. वीरकर वकील काम चालवीत होते व प्रतिवादी अस्पृश्यांचेतर्फे अस्पृश्यांचे पुढारी बॅरिस्टर आंबेडकर व रा. वैद्य वकील काम चालवीत होते. कोर्टानें खालीलप्रमाणें मुद्दे काढले आहेत :—

१ हा दावा ऐकण्यास या कोर्टास अधिकार आहे काय?

२ तळें वादीच्या मालकीचें आहे काय?

३ वादीनीं प्रतिवादीस वगळून तळयांचें पाणी घेण्याची रूढी आहे काय?

४ ही रूढी कायदेशीर आहे काय?

येणेंप्रमाणें मुद्दे निघून साक्षीदारांच्या याद्यांसाठीं ता. २२ डिसेंबर १९२८ ही तारीख नेमली होती.

बॅ. जयकर यांचे भाषण

हिंदी राष्ट्रीय सामाजिक परिषदेचे अध्यक्ष या नात्यानें बॅ. जयकर यांनीं केलेल्या भाषणाचा गोषवारा खाली दिला आहे.

सुधारणेचा इतिहास

सामाजिक सुधारणेची चळवळ करणें हें एका काळीं फार कठीण काम होतें. तिच्यात भाग घेणारांस पुराणमतवादी लोकांचा छळ व उपहास सहन करावा लागे. राष्ट्रीय सभेचा मंडप सामाजिक परिषदेसाठीं मिळणेंही तेव्हां दुष्कर होतें. पण तो काळ आतां राहिला नाहीं. राजकीय सुधारणा आधी कीं समाज-सुधारणा आधीं हा वाद आतां मागें पडला आहे; व दोन्ही सुधारणा एकसमयावच्छेदेकरून झाल्या पाहिजेत हें तत्व सर्वांना पटलें आहे.

पूर्वी व आतां

आद्य सुधारकांचे सुधारणेचे प्रयत्न मूलगामी नव्हते. स्त्रियांचा पुनर्विवाह, हुंडा, शिक्षण वगैरे प्रश्नांपलीकडे त्यांची नजर गेली नाहीं. पण हल्ली जी सुधारणेची चळवळ चालू आहे तिची व्याप्ती फार मोठी आहे. सामाजिक व्यवहारांत आमूलाग्र क्रांति घडवून आणणें हें तिचें ध्येय आहे. अस्पृश्य व ब्राह्मणेतर यांच्या चळवळींकडे पाहिल्यास ही गोष्ट ध्यानांत येईल. हे वर्ग सामाजिक समतेसाठीं झगडत आहेत. समतेला मारक अशीं जीं जीं धार्मिक नियमनें आहेत, त्यांच्या विरुद्ध या चळवळींचा मोर्चा आहे.

राजकीय हक्क व सामाजिक समता

आणि राजकीय प्रगतीमुळें सामाजिक समतेची ही चळवळ आजच्या स्वरूपाला पोचली आहे. प्रतिनिधिक संस्थांचा प्रवेश हिंदुस्थानांत झाल्यामुळें व्यक्तींचा दर्जा वाढला, व त्यामुळेंच सामाजिक समतेची मागणी सुरू झाली. जातिभेदाचीं बंधनें असह्य होणें हेंही अर्थातच अपरिहार्य झालें. जातीभेदाची उत्पत्ती व प्राचीन कालीं त्यांची उपयुक्तता काय होत असेल ती असो. पण आज जातीभेद हा आपल्या राजकीय प्रगतीच्या मार्गांत एक विघ्न होऊन बसला आहे. जातीनीं परस्परांशीं ममतेनें वागावें या म्हणण्याला आतां कोणी किंमत देत नसून जातीभेद पूर्णपणें नष्ट झाला पाहिजे व व्यक्तीसमता प्रस्थापित झाली पाहिजे हें मत जारी आहे. सामाजिकसमतेसाठी सत्याग्रह सुद्धां करण्याची तयारी शुद्रातिशुद्र मानलेल्या समाजांत दिसून येत आहे. शुद्धीसंघटणाच्या चळवळींचा या दिशेनें इष्ट परिणाम होत आहे. या चळवळी जरी पुराणमतवादी लोकांनीं चालविलेल्या असल्या तरी त्यांचा परिणाम नवमतांना चालना देण्याकडेच होत आहे.

सरकार व समाज सुधारणा

लोकांच्या सामाजिक दृष्टीकोणात अशा प्रकारें क्रांती होत असतां हे सरकार मात्र जुन्याला चिकटून बसलें आहे. सामाजिक सुधारणेंसाठीं कायदे केल्यानें लोकमत खवळेल हा सरकारचा सनातन आक्षेप आहे. पण हा आक्षेप केवळ अप्रामाणिकपणाचा आहे. कारण लोकमत ज्यांयोगें खवळेल असे अनेक कायदे याच सरकारनें पास केले आहेत. पण ते केव्हां ? सरकार अडचणींत असेल तेव्हां! सामाजिक सुधारणेचे प्रश्न कौन्सिलपुढे आले असतां मात्र हें सरकार तटस्थ रहाते. ज्यांबद्दल लोकांत विशेष मतभेद नाहीं अशा कायद्यांना सुद्धां सरकारनें कधीहीं मनापासून पाठिंबा दिला नाहीं असा अनुभव आहे. इतर देशांत सामाजिक सुधारणा सरकारी कायद्यानेंच घडून येत असते. पण या देशांतील सरकार या बाबतींत शुद्ध सोंवळें आहे. आपण परकी आहों या भावनेनें तें वागत असतें. त्याच्या मनांतील परकेपणामुळे, जनता व सरकार यांमधील दुजाभाव जास्तच दृढ होत आहे; व सरकारच्या दृष्टीनें तो घातुक आहे.

स्त्रियांची चळवळ

प्राचीनकालीं आपल्यांत स्त्रियांचा दर्जा मोठा होता. त्यांना स्वातंत्र्य होतें. तेव्हां बालविवाहपद्धती नव्हती. अविवाहित रहाण्याचें मनांत असल्यास स्त्रियांना तसें रहातां येत असे. त्यांना आर्थिक हक्कही बरेच होत स्वतः इष्टेट कमावण्यास त्यांना आडकाठी नव्हती. वडिलार्जित इस्टेटीवर मुलीचा हक्क असे. पण कालांतराने ही परिस्थिति नष्ट होऊन स्त्रिया पुरुषांच्या गुलाम बनल्या. त्यांचे धार्मिक हक्क नाहींसे झाले. इस्टेटीवरचा त्यांचा हक्क पूर्णपणें उडविण्यांत आला. बालविवाहाच्यां पद्धतीमुळें तर स्त्रियांचा शारीरिक व मानसिक दृष्टया भयंकर ऱ्हास झाला. या सर्व रूढींविरूद्ध स्त्रिया हल्ली चळवळ करूं लागल्या आहेत. विधवेला नवऱ्याच्या इस्टेटीचा वारसा मिळावा, मुलीला पित्याची इस्टेट मिळावी, मुलीच्या विवाहाच्या वेळेची वयोमर्यादा १६ वर्षापर्यंत वाढवावी, घटस्फोट रूढ व्हावा या स्त्रियांच्या मागण्या आहेत. तसेंच वराची निवड करतांना त्याची निवड करण्याचें क्षेत्र सध्याहून विस्तृत कां असू नये असा आजच्या काळांतील स्त्रिया सवाल करीत आहेत. सध्याची वरपरिक्षणाची पद्धति दोषार्ह आहे. विशेषतः ज्या समाजाचे क्षेत्र लहान आहे, ज्या समाजांतील माणसें फार थोडी आहेत अशा समाजांतील स्त्रियांची फार कुचंबणा होत असते. उदाहरणार्थ, मुंबईचा पाठारे प्रभु समाज घ्या, या समाजांतील स्त्रीपुरुषांचे प्रमाण जवळ जवळ सारखेच आहे. त्याची संख्या चार ते पांच हजारांच्या आंत आहे. एवढेंच हें लहान क्षेत्र असल्यामुळें या समाजांतील मुलींस जवळच्या नातलगाशीं लग्नें करावी लागतात ! याचा परिणाम ती जाती खालावण्यात होते. यामुळें सध्यां आपल्या विवाहसंस्थेत सुधारणा करण्याची आवश्यकता फार मोठ्या प्रमाणांत भासूं लागली आहे. व ज्यांच्या चालीरिती, संवई वगैरे समान आहेत अशा स्वतःच्या जातीबाहेरील मुलींशीं किंवा मुलांशीं विवाह करण्याची मोकळीक असावी या प्रकारची सवलत मिळणें जरूर आहे व तदनुसार लग्नाचे कायदे बदलविण्यांत आले पाहिजेत. मुंबई हायकोर्टातील एक माजी जज्ज ना. शहा यांनीं एका खटल्यांत उच्च जातीच्या पुरुषाचे कनिष्ट जातींतील स्त्रीशीं लग्न झाल्यास मुंबई इलाख्यांत कायदेशीर मानण्यांत यावें असा निकाल देऊन या सुधारणेस उचलून धरलें आहे. परंतु स्त्री समाजाचें समाधान एवढयानेंच झालेले नाहीं. प्रतिलोम पद्धतिची लग्नें, कायदेशीर मानण्यांत यावी. स्त्रियांचे एवढेंच मागणें आहे कीं, आपल्या मर्जीप्रमाणें वराची निवड करण्याचा आपणांस अधिकार असावा, त्यावेळी जातीगोताचा आकुंचित प्रश्न आपल्या आड येऊ नये.

मुद्रकः—**भालचंद्र विठ्ठल प्रधान** बी.ए.
भारत भूषण प्रिंटींग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परळ—मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें] शुक्रवार, ता. १८ जानेवारी १९२९. [अंक ५ वा.

अनुक्रमणिका.

अग्रलेख.	पान १–६
ख्रिस्तजयंतीचा संदेश	पान ७–८
आत्मपरिचय.	पान ८

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार, ता. १८ जानेवारी १९२९.

नेहरु कमिटीची योजना व हिंदुस्थानचें भवितव्य.

१९२८ सालच्या मे महिन्यांत राजकारणात वावरत असलेल्या सर्व पक्षांच्या वतीनें स्वराज्याची घटना तयार करण्याकरितां पंडित मोतिलाल नेहरू यांच्या नेतृत्वाखालीं एक कमिटी नेमण्यांत आली होती. या कमिटीचा रिपोर्ट प्रसिद्ध होऊन बराच काळ लोटला. रिपोर्ट प्रसिद्ध झाल्या दिवसांपासून त्यावर सर्वत्र टीका चालू होती. त्या टीकाकारांत कांहीं रिपोर्टांतील योजनेच्या बाजूनें व कांहीं तिच्या विरुद्ध लोकमतास चालना देत होते. रिपोर्टांतील स्वातंत्र्याच्या योजनेवर फार मोठेंच रण माजलें होतें. शेवटीं, बरीच भवति न भवति होऊन गेल्या डिसेंबर महिन्यांत कलकत्ता येथें भरलेल्या कॉंग्रेसमध्यें सदरील कमिटीच्या योजनेंत दुरुस्ती होऊन ती मान्य करण्यांत आली. आम्ही मात्र या नेहरू कमिटीच्या रिपोर्टाबद्दल आमचें मत स्पष्टपणें जाहीर केलेलें नव्हते. तरी पण त्या रिपोर्टाची होत असलेली वाच्यता आमच्या वाचकांच्या कानावर गेल्याशिवाय राहिली नाहीं. त्याचा परिणाम असा झाला कीं, आमच्या वाचकांपैकीं कांहीं जणांनीं नेहरू कमिटीच्या रिपोर्टासंबंधीं तुमचें काय मत आहे, अशी पृच्छा आमच्याकडे केली आहे. आमच्या या जिज्ञासू वाचकांची इच्छा पुरी करणें, हें आमचें कर्तव्य आहे. आणि म्हणून प्रस्तुत विषयाची चर्चा करण्याचें आम्ही योजिलें आहे.

कोणत्याही देशांतील राज्यकारभार सुरळितपणें चालण्यास त्याला कसल्यातरी प्रकारची, बरी वाईट, राज्यघटना आवश्यक असावी लागते. तिच्याशिवाय भागत नाही. आणि म्हणूनच दरेक सुधारलेल्या देशांत एक तऱ्हेची राज्यघटना अस्तित्वांत असते. त्याप्रमाणें आपल्या या देशांतहि एक प्रकारची राज्यघटना प्रचलित आहे. इतकेंच नव्हें, तर ज्या प्रजासत्तात्मक स्वराज्याकरितां सारे राजकारणवादी लोक कंठशोष करीत आहेत, त्याच स्वराज्याच्या कोंदणांत बसविलेली राज्यघटना या देशांत सन १९२१ पासून प्रस्थापित करण्यांत आलेली आहे. राजकारणवादी लोकांपुढें जर कोणता प्रश्न उरला असला तर आहे त्या राज्यघटनेंतील स्वयंसत्तेचें मूळ सर्वव्यापी कसें होईल, अशी दुरुस्ती करणें, एवढाच होय. सुदैवानें हल्लीं प्रस्थापित असलेली स्वराज्यघटना इतकी लवचिक आहे कीं तिच्यांत वाटेल त्या प्रकारची दुरुस्ती सहजगत्या करतां येण्यासारखी आहे. दुरुस्ती करण्याचें साधें सोपें काम बाजूस टाकून सगळीच उलथापालथ करून नवी करकरीत राज्यघटना उभी करण्याचें बिकट कार्य नेहरू कमिटीला अंगावर घेण्याची कांहीं जरुरी नव्हती. सुव्यवस्थित अशी राज्यघटना अस्तित्वांत असतां नसती भानगड उपस्थित करून नवी योजना तयार करावयास नेहरू कमिटी सिद्ध झाली, याचा आम्हास विस्मय वाटतो! हा व्यर्थ शीण घेण्याचीं दोन कारणें संभवतात. त्यांपैकीं नव्या कृतीची हौस, हें एक कारण असलें पाहिजे. “प्रतिसृष्टीचा अपरधाता” होऊन मिरविण्याची हौस नुसत्या विश्वामित्रास होती, असें नव्हें. विधाता होण्याची हौस ही विश्वामित्रापासून तों साध्या माणसापर्यंत सर्वांत दिसून येते. नव्याची मांडणी करून आपलें नांव अजरामर करावें या भावनेचें मूळ सर्वांच्या अंतःकरणांत रुजलेले असतें. स्वराज्याची नवी योजना तयार करतांना नेहरू कमिटी याच भावनेला बळी पडली असावी असें दिसतें. शिवाय अकृतत्वाची लाज हें एक दुसरें कारण असण्याचें संभवतें. आज चाळीस वर्षें राजकारणांत मुरलेल्या लोकांनीं राज्यघटना तयार करण्याच्या बाबींत इंग्रजांच्या तोंडाकडे बघावें व ते ठरवितील ती राज्यव्यवस्था पत्करावी, ही गोष्ट त्यांच्या इभ्रतीस शोभण्यासारखी नाहीं. अशानें कॉंग्रेसमध्यें सामील असलेले लोक षंढ व अविचारी असून अनभ्यासीहि आहेत, असा ठपका त्यांच्यावर येण्याचा संभव आहे. तो ठपका न यावा व इंग्रजाप्रमाणें राज्यघटनेची घडामोड करण्यांत आपणहि पटाईत आहोंत, हें सिद्ध करून देण्याकरितां हा उद्योग नेहरू कमिटीनें आरंभिला असावा असें वाटतें. असो! या प्रश्नांशीं आम्हांस विशेष कर्तव्य नाहीं. नेहरू कमिटीनें जी स्वराज्याची योजना तयार केली आहे, तिचे गुणदोष तपासून पाहणें, एवढेंच कार्य आज आम्हास करावयाचें आहे.

कोणत्याहि स्वराज्याच्या योजनेंत जर ती स्वराज्ययोजना प्रजासत्तात्मक पद्धतीची असेल तर तिच्यांत मतदार संघाचा प्रश्न अत्यंत महत्त्वाचा होऊन राहतो. जेथें मतदार संघाची घटना जबाबदार राज्यपद्धतीच्या दृष्टीनें अयोग्य असेल तेथें स्वराज्य म्हणजे नुसतें सोंग आहे हें सर्वांस मान्य करावें लागेल. म्हणून प्रथमतः नेहरू कमिटीनें मतदारसंघाच्या बाबतींत सादर केलेली योजना जबाबदार राज्यपद्धतीच्या दृष्टीनें कितपत उपयुक्त आहे, याचा विचार करूं.

हल्लींच्या राज्यपद्धतींत तीन प्रकारचे मतदारसंघ अस्तित्वांत असल्याचें आढळून येतें. कांहीं मतदारसंघ

नुसतेच स्थलवाचक आहेत. कांहीं स्थलवाचक असून जातिवाचक आहेत. कांहीं नुसतेच जातिवाचक आहेत. बाकी वर्गवाचक आहेत. स्थलवाचक–जातिवाचक संघ मागासलेल्या हिंदूंकरितां निर्माण करण्यांत आलेले आहेत. त्यांत सर्व जातींच्या मतदारांचा संमिश्रित असा संघ असला तरी मागासलेल्या जातींचे प्रतिनिधी निश्चितपणें निवडून यावे म्हणून कांहीं जागा राखीव म्हणून ठरविण्यांत आलेल्या आहेत. स्वतंत्र जातिवाचक संघ हे मुसलमानांकरितां प्रस्थापित करण्यांत आलेले आहेत. व वर्गवाचक संघ हे व्यापारी, उदमी, व इनामदार, वगैरे वर्गांकरितां योजिलेले आहेत. हल्लीं अस्तित्वांत असलेल्या मतदार संघांसंबंधी दोन पक्ष उपस्थित झालेले आहेत. एका पक्षाचें म्हणणें असें आहे कीं, स्थलवाचक मतदार संघाशिवाय इतर प्रकारचे जे मतदार संघ आहेत ते सर्व जबाबदार राज्यपद्धतीच्या मूल तत्त्वांशीं विसंगत व विरोधी आहेत. दुसऱ्या पक्षाचें मत असें आहे कीं, ज्या देशांत जातिभेदाचा, धर्मभेदाचा इतका पगडा मनावर बसला आहे कीं, माणसांच्या माणुसकीला किंवा त्यांच्या मताला किंमत न देतां केवळ त्याच्या जातीलाच किंमत देण्यांत येते, त्या देशांत मतदार संघ जातिवाचकच असले पाहिजेत. या दोन्ही पक्षांच्या लोकांनां आम्हीं दुराग्रही असें समजतो. हिंदुस्थानांत सर्वत्र स्थलवाचक मतदार संघ स्थापन करण्यांत यावेत व जातीभेदाच्या परिणामांकडे मुळींच लक्ष पुरविण्यांत येऊं नये, हें म्हणणें जितकें भ्रामक व लबाडीचें आहे तितकेंच जातिभेद व धर्मभेद मानलाच पाहिजे, नव्हे, त्याशिवाय दुसरा कसल्याही प्रकारचा हितसंबंध मतदार संघ तयार करतांना ध्यानांत घेऊं नये, हें म्हणणें मूर्खपणाचें आहे. स्थलवाचक मतदार संघ असल्याखेरीज जबाबदार राज्यपद्धति अस्तित्वांत येऊं शकत नाही, व जातिवाचक संघ असल्याखेरीज जातिभेदाच्या दडपणा खालीं गडदुन गेलेल्या जातींना तरणोपाय नाहीं. हें निर्विकल्पपणें विचार करणाऱ्या कोणाहि माणसास मान्य करणें भाग आहे. अशा निर्विकल्प दृष्टीनें पाहिलें असतां हल्लीं अस्तित्वात असलेल्या मतदार संघात अत्यंत अनिष्ट असा एकादा मतदार संघ असेल तर तो मुसलमानांकरितां स्थापन केलेला स्वतंत्र जातिवाचक मतदार संघ हा होय. या देशाच्या राजकारणांत बेजबाबदारी व बेबंदशाही माजली असेल तर त्याला मुख्य कारण म्हणजे हा मुसलमानांकरितां स्वतंत्र स्थापन केलेला जातिवाचक मतदार संघ होय. वर्गवाचक संघांलाहि कमिजास्त प्रमाणानें तोच आक्षेप लागूं पडतो. या मतदार संघामुळें एखाद्या अल्पशा व विशिष्ट प्रकारच्या हितसंबंधानें बद्ध झालेल्या मतदारांतर्फे निवडून आलेल्या प्रतिनिधींस सार्वजनिक हितसंबंधाच्या प्रश्नांवर मत देण्याचा अधिकार प्राप्त होतो. असला हा मतदार संघ नाहींसा होणें आवश्यक आहे. ब्राह्मणेतर वर्गांकरितां निर्माण करण्यांत आलेल्या स्थलवाचक–जातिवाचक संघांस वरील आक्षेप लागूं पडत नाहीं. अशा संघांतून निवडून आलेला प्रतिनिधी बेजबाबदार असतो असे कोणासही म्हणतां यावयाचें नाहीं. फार तर दुसऱ्या जातींतून त्याच्याहिपेक्षां लायक उमेदवार उपलब्ध झाले असते, असें म्हणतां येईल. परंतु हा आक्षेप मोठासा आहे, असें आम्हास वाटत नाहीं. राजकारणांत लायकीपेक्षां जबाबदारीचें महत्व विशेष आहे व जबाबदारीच्या दृष्टीनें पाहिलें तर, स्थलवाचक—जातिवाचक संघापासून राष्ट्राचें कांहीं मोठेंसें नुकसान होतें असें म्हणतां येत नाहीं. नेहरू कमिटीनें मतदार संघाच्या बाबतींत जी योजना केली आहे, ती अशी कीं मागासलेल्या हिंदूंकरितां व व्यापारी व इनामदार वर्गांकरितां अस्तित्त्वांत असलेलें संघ काढून टाकले व त्यांच्याऐवजीं सर्वत्र स्थलवाचक संघ स्थापन करण्याचें ठरविलें आहे. जणूं बिया करितां मुसलमानांना राखून ठेवावे म्हणून कीं काय त्यांच्याकरितां अस्तित्वांत असलेले स्वतंत्र जातिवाचक संघ काढून घेऊन स्थलवाचक –जातिवाचक संघाची सवलत कमिटीनें त्यांना दिली आहे. मुसलमानांचे स्वतंत्र जातिवाचक संघ काढून टाकले हें नेहरू कमिटीच्या रिपोर्टाचें मोठें गुह्य आहे. आणि या रिपोर्टाचें जें एवढें स्तोम माजविण्यांत आलें आहे तें यामुळेंच होय. परंतु कमिटीचा उदो उदो करणाऱ्या तिच्या भक्तांस असा आमचा सवाल आहे कीं, स्थलवाचक मतदार संघाशिवाय दुसऱ्या कोणत्याहि प्रकारचा मतदार संघ राष्ट्रहितास विघातक आहे, असें जर नेहरू कमिटीचें मत आहे तर मुसलमानांच्या बाबतींत तीच पद्धत कमिटीनें कां लागूं केली नाहीं? मागासलेल्या हिंदुकरितां घडविलेले जे स्थलवाचक—जातिवाचक संघ राष्ट्रहिताच्या दृष्टीनें नुकसानकारक आहेत, म्हणून टाकाऊ ठरविण्यांत आले तेच स्थलवाचक—जातिवाचक संघ मुसलमानांकरितां निर्माण करण्यांत कमिटीला कसा मुळींच दुगदा वाटला नाहीं, याचें आम्हास तरी आश्चर्य वाटतें. जी पद्धत एका वर्गाला लागूं केली असतांना सदोष म्हणून काढून टाकण्यांत येतें, तीच पद्धत दुसऱ्या एका वर्गाला निर्दोष म्हणून लागूं करण्यांत येते, हा तर्कशास्त्राचा विचित्र मासला कमिटीच्या रिपोर्टांत पहावयास सांपडतो. कदाचित्, कोणी असें म्हणतील की मागासलेल्या हिंदूंचा वर्ग बहुसंख्यांक आहे व मुसलमानांचा वर्ग हा अल्पसंख्यांक आहें. म्हणून जीं सवलत मागासलेल्या हिंदूंना देण्याचें कारण नव्हतें ती सवलत मुसलमानांना देणें भाग होते. व ती देतांना तिचें स्वरूप जितकें निर्दोष करण्यांत येईल तितकें निर्दोष करण्यांत आलें आहे. यावर आमचें असें उत्तर आहे कीं, जी सवलत मुसलमानांना दिल्यानें राष्ट्राचें नुकसान होत नाहीं तीच सवलत मागासलेल्या हिंदूंना जर आणखीं कांहीं दिवस देण्यांत आली असती तर काय बिघडलें असतें? परस्परांतील चढाओढींत महत्त्व असते तें संघटनेला असतें. नुसत्या संख्येला नसतें. दुहीनें फाटलेला व मनानें परवश झालेला समाज संख्येनें कितीहि मातलेला असला तरी आत्मीय भावनेनें एकजीव झालेल्या व स्वत्त्वाला जागलेल्या अशा संख्येनें घटलेल्या समाजापुढें त्याचा निभाव लागणें अशक्य आहे. हा व्यवहारांतील नियम जो ओळखील त्याला सुसंघटींत अल्पसंख्यांक वर्गाला ज्या सवलती देणें अवश्य आहे त्याच सवलती बहुसंख्यांक वर्गाला तो विस्कळीत व मागासलेला असल्यामुळें देणें इष्ट आहे, हें मान्य करावें लागेल. आतां सवलती द्यावयाच्या त्या अल्पसंख्यांकांशिवाय दुसऱ्या कोणासच द्यावयाच्या नाहींत, हा सिद्धांत पाळण्याचा जर कमिटीनें दृढनिश्चय केला होता तर ज्या सवलती कमिटीनें मुसलमानांना दिल्या त्याच सवलती कमिटीनें अस्पृश्य वर्गाला कां दिल्या नाहींत? सर्वांत अल्पसंख्यांक लोक असतील तर ते अस्पृश्य लोक होत. अस्पृश्य लोक इतके दारिद्र्यानें पिडलेले व अन्यायांनीं त्रस्त झालेले दुसरे लोक नाहींत. सर्वांत अज्ञानामुळें संरक्षण करण्यांत असमर्थ असलेले लोक म्हणजे अस्पृश्य लोक होत. अस्पृश्यतेच्या कलंकामुळें राजकीय हक्कांना पारखा झालेला अस्पृश्यवर्गाशिवाय दुसरा वर्ग नाहीं. ज्याच्या उन्नतीला हातभार लावण्याची समाजानें कधीं काळजी घेतली नाहीं व ज्याच्या अवनतीला धर्माची सबब पुढे करून हिंदुसमाज कारणीभूत होतो, त्या अस्पृश्यसमाजाला मुसलमानांच्या सहस्त्रपटीनें राजकीय संरक्षणाची आवश्यकता आहे. केवळ बुडत्याला हात द्यावयाचा या तत्त्वानुसार मुसलमानांच्या आधीं अस्पृश्यांची तरतूद करणें अवश्य होतें. परंतु तसें कांहीं न करितां 'तरत्याला हात व बुडत्याला लाथ' या कुटिलनीतीचा कमिटीनें अवलंब केला. अस्पृश्यांना कांही सवलती नकोत, त्यांचा प्रश्न सामाजिक स्वरूपाचा असून तो शिक्षणानें सुटण्यासारखा आहे, असा अभिप्राय देऊन नेहरू कमिटी मोकळी झाली आहे.

अस्पृश्यांचा प्रश्न जर सामाजिक आहे तर मुसलमानांचा प्रश्न सामाजिक नाही काय? श्रेष्ठ जातीच्या वक्र दृष्टीचा दोष जसा अस्पृश्यांना भोगावा लागतो तसा मुसलमानांनाहीं भोगावा लागतो. त्या शिवाय मुसलमानांना दुसरी कोणती व्यथा लागली आहे कीं, जिच्यापासून मुसलमानांचें संरक्षण करणें अवश्य आहे, व अस्पृश्यांचे संरक्षण करण्याची जरूरी नाहीं? दृष्टीदोषाची पिडा उभयतांना सारखीच आहे. एकाची पिडा शिक्षणानें जर निवारेल अशी कमीटीला खात्री वाटते तर मग त्याच सबबीवर मुसलमानांची खातर जमा करून कमीटी स्वस्थ कां बसली नाहीं? आपल्या या कृत्याला सिलोन कमिशनच्या रिपोर्टाचा आधार कमिटीनें दिला आहे. परंतु सिलोन कमिशननें अस्पृश्यांना राजकीय सवलती दिल्या नाहींत याचें कारण त्यांनीं त्या कोणालाच दिल्या नाहींत. अस्पृश्यांना दिल्या नाहींत तशा मुसलमानांनाहीं दिल्या नाहीत. सिलोन कमिशनसारखा निःपक्षपातीपणा नेहरू कमिटीने दाखविला असतां व अस्पृश्यांना वागविलें तसें मुसलमानांना वागविलें असते तर अस्पृश्यांना राखीव जागा कमीटीने न दिल्याचा आम्ही विषाद मानला नसतां. अस्पृश्यांना कांहीं प्रमाणांत राखीव जागा मिळाल्यानें त्यांच्या हाती मोक्ष येईल असें मानण्याइतके दुधखुळे कोणी नाहींत. राखीव जागांची संख्या कितीही वाढली तरी कायदेकौन्सिलांत अल्पसंख्यांक लोक अल्पसंख्यांकच राहणार आहेत. बहुसंख्यांक लोकांच्या जुलमापासून अल्पसंख्यांकांची सुटका होण्यास राखीव जागेची मात्रा केव्हांही झाली तरी अपुरीच पडणार आहे. जुलमी बहुसंख्यांकाविरुद्ध बंड करून आपला तरी प्राण देणें किंवा त्यांचा प्राण घेणें हाच अल्पसंख्यांकांच्या हातीं अखेरचा उपाय आहे याची पूर्ण जाणीव आम्हास असल्यामुळें राखीव जागेच्या सवलतीवर आमची विशेष भिस्त नाहीं. पण आमचा मुद्दा असा आहे कीं, नेहरू कमिटीनें केलेली मतदार-संघाची योजना निःपक्षपाताची नाहीं. हिंदु समाजाच्या उतरंडीला धक्का न लावतां वरच्यांना वरती

व खालच्यांना खालीं ठेवून स्वराज्यसत्ता संपादन करण्याचा हा ब्राह्मणी कावा आहे असें आमचें स्पष्ट मत आहे. नाहीं तर ज्या सवलती मुसलमानांना देण्यांत आल्या त्या सवलती मागासलेल्या हिंदूंना किंवा अस्पृश्यांना देण्यांत आल्या नसत्या काय? त्या न देण्याचे कारण नेहरू कमिटी कोणतेहि देवो. आम्हाला दिसत असलेले कारण अगदीं निराळे आहे. मुसलमान व ब्राह्मणेतर दोघेहि मागासलेले आहेत. पण ब्राह्मण्यसंरक्षणाच्या दृष्टीनें त्या दोहोंत एक मोठा फरक आहे. तो हा कीं मुसलमानांना राजकीय बाबतींत सवलती दिल्यानें देश बुडाला तर बुडेल पण ब्राह्मण्य बुडूं शकत नाहीं. त्याच ब्राह्मणेतरांना दिल्यानें देश बुडणार नाहीं पण ब्राह्मण्याचा नाश होईल हें खास. ब्राम्हणांचे धार्मिक वर्चस्व जें आजवर टिकून राहिलें आहे, याचें मुख्य कारण म्हणजे ब्राह्मणेतरांच्या हातची राजकीय सत्ता धार्मिक सत्ता हातीं असलेल्या ब्राह्मणांकडे गेली हें होय. राजकीय सत्तेची जोड मिळाल्यामुळेंच त्यांची धार्मिक सत्ता टिकून राहिली आहे. राजकीय सत्तेचा आधार तुटल्याबरोबर सामाजिक व धार्मिक सत्तेचा पाया ढासळून पडणार आहे. जेथें धार्मिक सत्तेला राजकीय सत्तेची जोड मिळाली नाहीं तेथें ब्राह्मण वर्ग पाणक्या किंवा स्वयंपाकी होऊन राहिला आहे व जेथें धार्मिक सत्तेला राजकीय सत्तेची जोड मिळाली तेथें ब्राह्मण राज्यावर बसले आहेत. याची साक्ष पेशवाई देत आहे. ज्या दिवशीं ही जोडी फुटेल आणि ब्राह्मणांच्या हातची राजकीय सत्ता ब्राह्मणेतरांच्या हातीं जाईल त्या दिवशीं हा ब्राह्मण्याचा घडा भरणार आहे. मागासलेल्या हिंदूंना अगर अस्पृश्यांना राखीव जागा दिल्या गेल्या तर त्या प्रमाणांत ब्राह्मणांची राजकारणांतली मिरास कमी होणार आहे. अस्पृश्यांना व मागासलेल्या हिंदूंना राजकीय सत्ते पासून होतां होईल तितके दूर ठेवल्याशिवाय ब्राह्मणी वर्चस्व टिकूं शकत नाहीं याची जाणीव ब्राह्मण व तत्सम जातीस आहेच. नेहरू कमिटीतील हिंदुसभासदांत ब्राह्मण व तत्सम जातीचा भरणा मोठा आहे. अर्थात कमिटीतील आपल्या सभासदत्वाचा फायदा घेऊन होईल तितका स्वार्थ साधल्याशिवाय ते राहिले नाहींत. मागासलेल्या हिंदूंना व अस्पृश्यांना राखीव जागा न देणें हा त्यांच्या या स्वार्थी वृत्तीचा मासला आहे. यास्तव आम्हीं असें म्हणतों कीं नेहरू कमिटीनें मतदार संघाची जी पद्धत सुचविलेली आहे तिच्यांत सरळ राजकारणापेक्षां ब्राह्मणी कावाच जास्त भरला आहे.

मागासलेल्या हिंदूंची व

अस्पृश्यांची पायमल्ली

करून नेहरू कमिटीनें हिंदूंचें हित साधलें असते तरी आनंद मानण्यास जागा होती. परंतु तेंहि कमिटीला साधतां आलें नाहीं. मुसलमानांना राजकीय बाबतींत जे हक्क आज प्राप्त झालेले आहेत त्याचे उगमस्थान १९१७ सालीं कॉंग्रेस व मुस्लिम लीग यांच्या दरम्यान लखनौ येथें झालेला करार हा होय. हिंदूंची कॉंग्रेस व मुसलमानांची लीग या दोन संस्थांत १९१७ सालापूर्वी इतका सवतीमत्सर मातला होता कीं एकीचें तोंड पुर्वेस तर एकीचें तोंड पश्चिमेस असें. जणू एकीची सावली दुसरीवर पडू नये म्हणून कीं काय ज्या ठिकाणीं एकीचें अधिवेशन होत असे त्या ठिकाणीं दुसरीचें अधिवेशन कधींहि होत नसे! हिंदुस्थानांत स्वराज्य स्थापन करण्याचा जाहीरनामा ता. २० जुलै १९१७ रोजीं जेव्हां प्रसिद्ध झाला त्या वेळेपासून मात्र उभयतांनीं आपला सवती मत्सर थोडा बहुत कमी करून आपसामध्यें तडजोड करण्यास सुरवात केली. या तडजोडीनें जो लखनौचा करार अस्तित्वांत आला त्या करारान्वयें मुसलमानांवर अनेक सवलतींची खैरात करण्यांत आली. राखीव जागेची सवलत मुसलमानांना अपुरी वाटली म्हणून स्वतंत्र मतदार संघाची त्यांची मागणी कॉंग्रेस पक्षातर्फे कबूल करण्यांत आली. स्वतंत्र मतदार संघाची सवलत ही फक्त अल्पसंख्यांकाकरितां आहे हें मत सर्वमान्य आहे. अर्थात् ज्या प्रांतांत मुसलमान अल्पसंख्यांक होते तेवढ्याच प्रांतांपुरती ही सवलत त्यांना द्यावयास पाहिजे होती. परंतु ज्या प्रांतांत आम्ही बहुसंख्यांक आहोत त्या प्रांतांतही आम्हांस स्वतंत्र मतदार संघाची आवश्यकता आहे, असा मुसलमानांनीं आग्रह धरल्याबरोबर कॉंग्रेस पक्षातर्फे ही सवलतहि त्यांना देण्यांत आली. स्वतंत्र मतदार संघ मिळूनहि मुसलमानांची तृप्ति झाली नाहीं. प्रतिनिधींच्या संख्येच्या बाबतींतहि त्यांना सवलत पाहिजे होती. कॉंग्रेस पक्ष त्यांच्या लोकसंख्येच्या मानानें त्यांना प्रतिनिधी देण्यास कबूल होता. पण प्रतिनिधींचें प्रमाण लोकसंख्येवर अवलंबून राहिल्यास आपली लोकसंख्या कमी असमुळें आपल्याला प्रतिनिधी मिळणार ते अगदीं कमी मिळतील व कायदे कौन्सिलांत आपलें कांहीं वजन पडणार नाहीं, यास्तव मुसलमान समाजानें लोक संख्येच्या प्रमाणाला आपली संमति दिली नाहीं. आपले गतवैभव कायम राहिल, अशा प्रमाणांत आपणांला प्रतिनिधी मिळाले पाहिजेत, असा हट्ट त्यांनीं धरला. व तो कॉंग्रेसपक्षाला मान्य करावा लागला. नवीन स्वराज्यघटना जेव्हां १९२१ सालीं घडविण्यांत आली तेव्हां तिच्यांत या लखनौच्या कराराला सहजगत्या ठाव प्राप्त झाला. ज्या अटी दोन्ही पक्षांनीं तडजोडीनें मान्य केल्या त्या कितीही वावग्या असल्या तरी त्या नापसंत करून त्यांच्याऐवजीं योग्य अशा अटी तयार करण्याची जोखीम इंग्रज सरकारनें घेण्याचें नाकारलें; व करार जसा होता तसा कबूल करून त्यास कायद्याचें स्वरूप दिलें. फक्त एकाच बाबतींत इंग्रज सरकारनें वरील लखनौ करारांत रदबदली केली व ती बाब म्हणजे मुसलमानांना देऊं केलेल्या प्रतिनिधींचें प्रमाण. मुसलमानांच्या प्रतिनिधींचें लखनौच्या करारानें ठरलेले प्रमाण कोणत्याहि दृष्टीनें पाहिलें तरी अगदीं गैर होतें. केवळ मुसलमानांची मर्जी संपादन करण्याच्या हेतूनें तें मान्य करण्यांत आलें होतें. खाजगी व्यवहारांत झालेली चूक व्यक्तिमात्रास काय ती नडते. योग्य वेळीं तिची दुरुस्ती झाली नाही तरी ती खपूं शकते. परंतु राज्यव्यवस्थेसारख्या सर्वव्यापी व्यवहारांत चूक झाली तर तिचे परिणाम साऱ्या समाजास भोगावे लागतात. यास्तव तिची योग्य वेळीं दुरुस्ती करणें, अवश्य असतें, याची जाणीव ठेवून मुसलमानांच्या प्रतिनिधींच्या प्रमाणांत इंग्रज सरकारनें बरीच छाटाछाट केली. मुसलमानांची प्रांतवार लोकसंख्या, लखनौ करारान्वयें त्यांच्या प्रतिनिधींचें ठरलेलें प्रमाण व त्यांत इंग्रज सरकारनें छाटाछाट करून निश्चित केलेली संख्या, ही सारी माहिती खालील कोष्टकांत एकत्रित करून दिली आहे. त्यावरून मुसलमानांना लखनौ करारान्वयें किती फाजील सवलती दिल्या गेल्या आहेत, हें सहज ध्यानांत येईल.

प्रांत.	मुसलमानांचें एकंदर लोकसंख्येशी दर शेकडा प्रमाण	मुसलमान प्रतिनिधींचें एकंदर निवडून आलेल्या प्रतिनिधींशी ब्रिटीश सरकारनें ठरवून दिलेले दर शेकडा प्रमाण.	लखनौच्या करारांत ठरलेलें मुसलमान प्रतिनिधींचें दर शेकडा प्रमाण.
मद्रास	६.७	१३.२	१५
मुंबई	१९.७	३१.३	३३
बंगाल	५३.९	३४.२	४०
युनायटेड प्रांत	१४.३	२९.	३०
पंजाब	५५.३	४५.७	५०
बिहार ओरीसा	१०.९	२३.६	२५
मध्यप्रांत	४	१२.७	१५
आसाम	२८.९	३०.७	

या लखनौच्या करारांत नेहरू कमिटीने दोन महत्त्वाचें फेरबदल केले आहेत. पहिला फेरबदल म्हणजे स्वतंत्र मतदार संघाऐवजीं एकत्रित मतदार संघ व राखीव जागा. दुसरा फेरबदल म्हणजे लोकसंख्येच्या प्रमाणांत प्रतिनिधींची संख्या. हे दोन्हीं फेरबदल अत्यंत महत्वाचे आहेत याला कोणीहि ना म्हणणार नाहीं. नेहरू कमिटी एवढेंच करती तर तिचे उपकार मानणें रास्त झालें असतें. परंतु कमिटीनें वर निर्दिष्ट केलेले जे दोन लखनौच्या करारांत फेरबदल केलेले आहेत त्याला जोडून आणखी जी तिसरी योजना केली आहे तिच्यामुळें वरील दोन्हीं रदबदलींचा जो इष्ट परिणाम व्हावयाचा तो समूळ नष्ट होऊन हिंदु समाजावर उपकार करण्याऐवजी त्यावर मोठा अपकार केला आहे असें म्हणणे प्राप्त आहे. ही जोड योजना म्हणजे नवी प्रांतरचना होय. या नवीन प्रांतरचनेनुरुप नेहरू कमिटीनें असें ठरविलें आहे कीं, सिंध प्रांत मुंबई प्रांतांतून वेगळा करण्यांत यावा, व बलुचिस्तान व वायव्य सरहद्दीवरील प्रांत, हे दोन्हीं प्रांत स्वायत्त करून अन्यप्रांतांत असलेली राज्य घटना त्या प्रांतांनाहि लागूं करावी. या प्रांतरचनेचें इंगित काय आहे याचा उलगडा पुष्कळांना झाला नाहीं, हें उघड आहे. नाहीं तर नेहरू कमिटीवर हिंदू लोक जे आज इतके फिदा झालेले आहेत ते कदापि झाले नसते. अशी आमची खात्री आहे. नेहरू कमिटीनें तर हें इंगित लोकांस कळू नये म्हणून मुद्दाम त्यावर पांघरूण घालून लोकांची दिशाभूल करण्याचा प्रयत्न केला आहे. नेहरू कमिटीनें असें भासविलें आहे कीं, आपण केलेली नवी प्रांतरचना केवळ प्रांतरचना भाषावार असावी, एवढ्याच तत्वानुसार करण्यांत आली आहे. भाषावार प्रांतरचनेचे तत्त्व चांगलें आहे. परंतु तें अमलांत आणल्यानें या देशाचें अपरिमीत नुकसान

होणार आहे असें आमचे प्रामाणिक मत आहे. या देशांत जर कोणत्या एकाद्या गोष्टीची उणीव असेल तर ती राष्ट्रीय भावनेची होय. ही राष्ट्रीय भावना या देशांत उद्भवली नाहीं याची जी अनेक कारणें आहेत त्यापैकी मुख्य कारण म्हणजे अनेक भाषा हे होय. हे कारण नष्ट झाल्याशिवाय राष्ट्रैक्याची भावना जनतेंत उत्पन्न होणें शक्य नाहीं. भाषावार प्रांतरचना करणें म्हणजे ऐक्याच्या भावनेचे मुळावर घाव घालण्यासारखे आहे. कारण, जितक्या प्रमाणांत प्रांतिक भावनेचे पोषण केलें जाईल तितक्या प्रमाणांत राष्ट्रीय भावनेचा कोंब सुकून जाणार आहे. आहे त्या प्रांतरचनेंतून राष्ट्रीय भावना उद्भवली नाहीं हे खरें. परंतु भाषावार प्रांतरचना झाल्यानें ती कधींच उद्भवणार नाहीं. भाषावार प्रांतरचना करण्याच्या ऐवजीं सर्व राष्ट्राला एक भाषा प्राप्त होईल असा प्रयत्न करणें यांत खरें राष्ट्रहीत आहे असें आम्हांस वाटतें. परंतु भाषावार प्रांतरचना बरी कीं वाईट हा प्रश्न तुर्त बाजूस ठेवूं. मुख्य प्रश्न आहे तो हा कीं, नेहरू कमिटीनें ही जी प्रांतरचना सुचविली आहे तिच्या मुळाशीं भाषावारीचें तत्व आहे किंवा दुसरें कोणतें तत्व आहे? कमिटीचा रिपोर्ट वाचून आमचें जें मत बनलें आहें तें हें कीं, कमिटीच्या मुळाशीं भाषावारीचें तत्व नाहीं. भाषावार प्रांतरचनेच्या तत्वास जर कमिटी अनुसरली असती तर या देशाच्या क्षेत्राचें एकंदरीत १७९ प्रांतवार तुकडे करावेत अशी योजना कमिटीनें केली असती, कारण या देशांत तितक्या भाषा बोलणारे लोक आहेत. पण तशी योजना कमिटीनें केलेली नाहीं. उलट भाषावार प्रांतरचना करणें अत्यंत कठीण आहे याची जाणीव ठेऊन भाषावार प्रांतरचना करण्याची कांहीं लोकांची मागणी कमिटीनें फेटाळून लाविली आहे. सिंध, बलूचिस्थान, वायव्य सरहद्दीवरील प्रांत या तीन क्षेत्रांनाहि त्यापैकी कांहीं अडचणी लागूं पडतात. परंतु त्या सर्व अडचणी बाजूस सारून या तीन क्षेत्रांस निराळ्या प्रातांचे स्वरूप देण्यांत, भाषावारीच्या तत्वाशिवाय दुसरे कांही तरी प्रबल कारण असावें असा संशय साहजिकपणें येतो. भाषावार प्रांतरचनाच करावयाची होती तर वायव्यसरहद्दीवरील प्रांत, पंजाब व संयुक्तप्रांत यांची एकच भाषा आहे. त्यांची हल्लीची हद्दमर्यादा मोडून निराळ्या मर्यादा ठरवून निरनिराळे प्रांत घडवितां आले असते. पण कमिटीनें तसेंही केलें नाहीं. यावरून ही प्रांतरचना भाषावार नसून दुसऱ्याच कोणत्या तरी तत्वानुसार करण्यांत आली आहे असा ग्रह कायम होतो. हें तत्व कोणतें हे नेहरू कमिटीनें छपवून ठेविलें असलें तरी म्हातारीनें कोंबडा झाकून ठेविल्यामुळें जसा सूर्योदय व्हावयाचा राहीला नाही तसे नेहरू कमिटीने झाकून ठेविलेलें तत्व उघडकीस आल्याशिवाय राहिलेलें नाहीं. नेहरू कमिटीनें जी योजना सादर केलेली आहे ती योजना मुळची मुसलमान लोकांची आहे, नेहरू कमिटीची नव्हे, हें पुष्कळशा लोकांच्या ध्यानांत आलेले दिसत नाहीं. परंतु तारीख २० मार्च १९२७ रोजीं दिल्ली येथे मुसलमान लोकांनी ज्या मागण्या प्रसिद्ध केल्या त्या व नेहरू कमिटीनें प्रसिद्ध केलेल्या योजना ताडून पाहिल्या असतां कोणासही कळून येईल कीं हे नेहरू कमिटीनें नवें असे कांहींच केलें नाहीं. फक्त मुसलमानांच्या मागण्या मान्य करून त्या आपल्या योजनेंत ग्रथित केल्या आहेत. त्या मागणींत मुसलमान लोकांनीं असें जाहीर केलें होतें कीं, सिंध प्रांत वेगळा करण्यांत आला व सरहद्दीवरील प्रांत व बलुचिस्तान स्वयंसत्ताक करण्यांत आले, तर आपण स्वतंत्र मतदारसंघ सोडून देऊन एकत्र मतदारसंघ व राखीव जागा पत्करण्यास तयार होऊं. ही मागणी आम्हांस अतिशय विचित्र अशी वाटत होती. एकत्रित मतदारसंघ पत्करणें व सिंध, बलुचिस्तान व वायव्य सरहद्दीवरील प्रांत यांची निराळी प्रांतरचना करणें या दोन गोष्टींचा परस्पर काय संबंध आहे हें आम्हांस कळत नव्हतें. स्वतंत्रमतदारसंघ केल्यानें मुसलमानांचा होणारा तोटा, निराळी प्रांतरचना झाल्यानें कसा भरून निघेल ह्याचा उलगडा होत नव्हता. परंतु पंजाबांत सायमन कमीशनची जी बैठक झाली त्या बैठकीत मुसलमान पुढाऱ्यांची जी साक्ष झाली त्या साक्षीत या दोन्ही गोष्टींची सांगड कां बांधण्यात आली आहे याचे त्यांनीं स्पष्टीकरण केलें आहे. तें स्पष्टीकरणअसें कीं हल्लीच्या प्रांतरचनेत फक्त पंजाब व बंगाल या दोन प्रांतांतच मुसलमान हिंदूपेक्षां संख्येनें अधिक आहेत. सिंध, बलुचिस्तान व वायव्य सरहद्दीवरील प्रांत हे वेगळे व स्वतंत्र करण्यांत आले म्हणजे हिंदुस्तानांत जे एकंदर नऊ दहा प्रांत आहेत त्यापैकी, पांच प्रांतात मुसलमानांचे प्राबल्य होईल. अशी प्रांतरचना झाली असतांना ज्या प्रांतांत मुसलमान अल्पसंख्यांक आहेत त्या प्रांतातील हिंदूनीं जर मुसलमानांचा छळ केला तर ज्या प्रांतात हिंदूंची कमी संख्या आहे त्या प्रांतातील मुसलमान लोक त्यांना छळावयास लागतील. अशा रीतीनें एकमेकानां शह देतां येईल. व असा शह देतां आला म्हणजे जातवार संघ गेल्यानें होणारा तोटा भरून निघेल. वरील स्पष्टीकरणावरून एक गोष्ट सिद्ध होते ती ही कीं, मुसलमानांनी सुचविलेली व नेहरू कमिटीनें मान्य केलेली प्रांतरचना भाषावारीच्या तत्वावर केलेली नसून ज्याप्रमाणें कांही ठिकाणीं मुसलमानांची दाढी हिंदूंच्या हातात आहे त्याप्रमाणें इतर ठिकाणीं हिंदूंची शेंडी मुसलमानांच्या हातांत जाईल, या तत्वानुसार करण्यांत आलेली आहे. दरेक हिंदुमावाला आम्ही असा प्रश्न विचारतों कीं, मुसलमानांना स्वतंत्र मतदार संघ देणें बरें किंवा कांहीं मुसलमानीं प्रांत निर्माण करून तेथील हिंदु लोकांना मुसलमानांच्या ओलीस देणें बरें.? मुसलमानांचें स्वतंत्र मतदारसंघ राहिले तर त्या मानानें राज्यपद्धती बेजबाबदार राहिल. परंतु मुसलमानांच्या हातीं राजकीय सत्ता जाऊन हिंदूंची गळचेपी होणार नाहीं. स्वतंत्रसंघाऐवजी एकत्रितसंघ व राखीव जागेची पद्धत अमलांत आली तर राज्यपद्धती जबाबदार पद्धतीची होईल हें खरें. पण त्या योजनेला जोडून नवी प्रांतरचना घडण्यात आली तर हिंदूची गळचेपी झाल्याशिवाय राहाणार नाहीं. ज्या योजनेंत

हिंदूंना धोका

पोहोंचतो ती योजना काय कामाची? मुसलमानांचे स्वतंत्रमतदारसंघ राहू देणे बरे, परंतु नेहरू कमिटीची ही नवी योजना नको असें आमचे स्पष्ट मत आहे. हिंदूच्या हितसंबंधाच्या बाबतींत नेहरू कमिटीनें इतकी बेपर्वाई केली आहे कीं, अल्पसंख्यांक मुसलमान लोकांना जे हक्क देण्यांत आले आहेत ते देखील हक्क अल्पसंख्यांक हिंदूंना देण्यांत आलेले नाहींत. उदाहरणार्थ ज्या ज्या प्रांतात मुसलमान अल्पसंख्यांक आहेत त्या त्या प्रांतात त्यांच्या करितां कायदे कौंसिलांत अमूक इतक्या जागा राखून ठेवण्यात आल्या आहेत. बंगाल व पंजाब या दोन प्रांतात हिंदु अल्पसंख्यांक आहेत परंतु त्यांच्या करितां नेहरू कमिटीनें राखीव जागेची सवलत दिलेली नाहीं !! या दोन प्रांतांतील हिंदूंना कदाचित राखीव जागेच्या सवलतीची जरूरी नसेल. परंतु तशी सवलत त्यांना दिली असती तर कांहीं वाईट झालें नसतें. खंदकावरून उडी मारून जाता येत असले तरी त्यावर पूल बांधणें यांत चातुर्य आहे. आणि व्यवहारांत धाडसापेक्षां चातुर्यालाच जास्त किंमत आहे. आता कांहीं असें म्हणतील कीं, आम्ही ही जी भयसूचक घंटा वाजविली आहे तिला कांहींच कारण नाहीं. मुसलमानांची बहुसंख्या असलेलें प्रांत जरी कांही निर्माण झाले तरी त्यांच्या तोडीला हिंदूंची बहुसंख्या असलेलें प्रांत अस्तित्वांत आहेतच व मुसलमानांची बहुसंख्या असलेल्या प्रांतांत मुसलमानांनी चढाईचे धोरण स्वीकारल्यास हिंदूंची बहुसंख्या असलेल्या प्रांतांत हिंदूंना त्याचें उसने सहज फेडता येईल. यावर आमचे उत्तर असें आहे कीं, "दिधलें दुःख परांने उसनें फेडू नयेचि सोसावें" ही शिकवण हिंदुमात्राच्या रोमरंध्रांत भिनली असल्याकारणानें, परप्रांतांतील हिंदुंची सुटका करण्याकरितां स्वप्रांतातील मुसलमानांचा छळ करण्यास ते प्रवृत्त होतील हें मुळींच संभवत नाहीं. पण मुसलमानांच्या बदफैलीमुळें ही उसनें फेडण्याची प्रवृत्ती वाढली व अशातऱ्हेनें परस्परांच्या धाकाखाली दोन्ही समाज दबून रहाणे संभवनीय असलें तरी हा प्रकार बिलकूल स्पृहणीय नाहीं. सत्तेच्या समतोलपणाचें तत्व निरनिराळ्या राष्ट्रांच्या व्यवहारांत कदाचित फायदेशीर असेल. पण ज्या समाजांना एका देशांत शेजारी शेजारी राहावयाचे आहे व ज्याचे हितसंबंध इतके परस्परावलंबी आहेत ते एकमेकांशी सुखाने नांदतील अशी व्यवस्था करण्याऐवजी ते सदोदीत एकमेकाकडे वक्र दृष्टीनें पहात राहतील व एकमेकांचे उट्टें काढण्यास सिद्ध होतील, अशी व्यवस्था करणें या सारखी दुसरी मूर्खपणाची कोणती योजना असू शकेल? आपल्या प्रांतातील हिंदुलोक हे आपणास जामीन दिलेले लोक आहेत असें मुसलमानांनी मानावयाचे व आपल्या प्रांतातील मुसलमान लोक हे आपणास जामीन दिलेले लोक आहेत असे हिंदुंनी मानावयाचे असा जर उभयपक्षांनी कृतनिश्चय केला तर एकाही प्रांतातील लोकांस सुख व स्वास्थ्य लाभेल असें आम्हास मुळींच वाटत नाहीं. एका प्रांतातील बहुसंख्यांक लोक तेथील अल्पसंख्यांक लोकांचा छळ करण्याचा मूर्खपणा करतील म्हणून इतर प्रांतातील बहुसंख्यांक लोकांना तेथील अल्पसंख्यांक लोकांचा विनाकारण छळ करण्याची सवड देण्यांत यावी हा न्याय अगदी रानटी आहे. आतां नेहरू कमिटीवाले लोक असें म्हणतील कीं, आम्ही जी प्रांतरचनेची योजना केली आहे ती एक भाषा एक प्रांत अशा भावनेने केली आहे, त्याचा परिणाम कांहीं प्रांतात हिंदूचे प्राबल्य व कांहीं प्रांतांत मुसलमानांचे प्राबल्य असा होत असेल तर त्याला नाइलाज आहे ! याला आमचे उत्तर असें आहे कीं, कोणतीही व्यवस्था बरी निप-

जेल किंवा वाईट निपजेल हें सर्वस्वी तिच्या मुळाशी असलेल्या हेतुवर अवलंबून राहील. व्यवस्था दिसावयाला चांगली असली पण तिच्या मुळाशी असलेला हेतु जर वाईट असेल तर तिचे परिणाम वाईट झाल्याशिवाय राहणार नाहींत. "जैसी वासना तैसे फळ" ही संतोक्ति प्रसिद्धच आहे. एक भाषा बोलणारे लोक एकत्र यावेत, त्यांचे मीलन होऊन ते संघटीत व्हावेत, त्यांची संस्कृती वाढावी व राष्ट्राच्या ऐश्वर्यात व लौकिकांत भर पडावी हा जर भाषावार प्रांतरचनेचा हेतु असतां तर ती आम्ही खपवून घेतली असती. पण भाषावार प्रांतरचनेचा हा हेतु नाहीं हें मुसलमान लोकांनी अगदीं स्पष्ट करुन सांगितलें आहे. आमची दाढी कांही प्रांतात हिंदूंच्या हातांत आहे तशी कांहीं प्रांतात तरी हिंदूंची शेंडी आमच्या हातात पाहिजे म्हणून अशा तऱ्हेची प्रांतरचना आपणांस अवश्य आहे असें त्यांनीं अगदी स्पष्ट शब्दांत सांगितले आहे. हिंदु समाजांत साटालोटीच्या लग्नाची पद्धत आहे. त्यांत 'अ' ची बहीण 'ब'ला आणि 'ब'ची बहीण 'अ' ला देऊन सोयरसंबंध करण्यांत येतो. हेतु हा कीं 'अ' नें जर 'ब' च्या बहिणीला जांच केंला तर 'ब'ने 'अ'च्या बहिणीला जांच करुन एकमेकांनी एकमेकांस ताळ्यावर आणीत राहावे. नेहरु कमिटीची प्रांतरचना म्हणजे हिंदुमुसलमानामधील एक प्रकारचे साटालोटीचे लग्न आहे असें म्हणावयास हरकत नाहीं. ज्या हेतुनें साटालोटीचे लग्न करण्यांत येतें त्याच हेतूंने ही प्रांतरचना करण्यांत येत आहे. साटालोटीचे लग्न हें इतर प्रकारच्या लग्नासारखेंच असतें. पण त्याचा वाईट हेतु कृतींत अवतीर्ण झाल्या शिवाय राहत नाहीं. याचा अनुभव सर्व हिंदुना आहेच. त्याच प्रमाणें या प्रांतरचनेचा हेतू जो आहे तो कृतीत उतरल्याशिवाय राहणार नाहीं. या प्रांतरचनेच्या मुळाशीं मुसलमान लोकांचा साटालोटीचाच हेंतु आहे, दुसरा कोणताही नाहीं, याचे प्रत्यंतर दुसऱ्या एका गोष्टींत पहावयास सांपडते. प्रांतिक सरकार व मध्यवर्ती सरकार यांचे परस्पर संबंध कशा प्रकारचे असावेत हा अत्यंत मोठा महत्वाचा प्रश्न आहे. प्रांतिक सरकार व मध्यवर्ती सरकार यांच्यांत अधिकार विभागणी होतेच होते. त्या शिवाय उभयतांचा राज्यकारभार सुरळीतपणे चालणें अशक्य होईल परंतु अशी विभागणी करतांना दोन प्रश्न उद्भवतात त्या पैकीं पहिला प्रश्न हा कीं, प्रांतिक सरकारास विभागून दिलेल्या अधिकारावर नियंत्रण ठेवण्याचा हक्क मध्यवर्ती सरकाराला असावा किंवा नसावा? दुसरा जो प्रश्न उद्भवतो तो हा कीं, परस्परांमध्ये अधिकार विभागणी झाल्यानंतर राहिलेले शेष अधिकार कोणाच्या स्वाधीन असावयाचे? प्रांतिक सरकारच्या कीं मध्यवर्ती सरकारच्या? आजपावेतों मुसलमान लोकांचे धोरण असें होतें कीं, प्रांतिक सरकारला जे अधिकार विभागून दिले असतील त्या अधिकारांवर मध्यवर्ती सरकारचें नियंत्रण असणें अवश्य आहे. परंतु तेच मुसलमान लोंक आता अगदी निराळी मागणी मागूं लागले आहेत. ते असें म्हणूं लागले आहेत की, प्रांतिक सरकारला जें कांही अधिकार दिले जातील त्यावर मध्यवर्ती सरकारचें कोणत्याही प्रकारचे नियंत्रण असूं नये!! प्रांतिक सरकारला जें कांहीं अधिकार प्राप्त होतील त्या अधिकारांचा बरा वाईट उपयोग करण्यास ते स्वतंत्र असले पाहिजे. नेहरु कमीटीनें ही मुसलमानांची मागणी मान्य केली आहे. या योजनेच्या बरे-वाईटपणा बद्दल कोणालाही दुराग्रह धरतां येणार नाहीं. कारण अशाप्रकारची योजना अन्य देशांतही आढळून येते. परंतु मुसलमानांच्या दृष्टीकोनांत एकाएकी इतका फेरबदल कां झाला ही गोष्ट विचार करण्यासारखी आहे. या फेरबदलाचें कारण कोणी कांहीं देवो, आम्हाला तरी असें वाटतें कीं, ही मुसलमानांची मागणी हिंदुमुसलमानामधील सत्तेच्या समतोलपणाचें इंगित साधण्यासाठी जी प्रांतरचना नियोजित केली आहे तिच्या पूर्ततेसाठींच करण्यांत आली आहे. प्रांतिक सरकार मध्यवर्ती सरकारपासून अनियंत्रित झाले नाहीं तर नवीन प्रांतरचनेनुरूप हिंदूंची शेंडी त्यांच्या हातात सांपडली तरी ती पिरगळण्याची त्यांना मोकळीक राहणार नाहीं. कारण प्रांतिक सरकारवर मध्यवर्ती सरकारचे नियंत्रण राहिलें असतां एकाद्यां प्रांतातील बहुसंख्यांक मुसलमान लोक तेथील अल्पसंख्यांक हिंदुलोकांचा छळ करूं लागले तर मध्यवर्ती सरकार त्याला आळा घालूं शकेल, बंदी करूं शकेल. अर्थात हिंदूंचा छळ करण्याचा प्रांतरचनेपासून मुसलमानांना होणारा फायदा पूर्णपणें त्यांच्या पदरांत पडावयास प्रांतिक सरकार अनियंत्रित राहिलेच पाहिजे. व म्हणूनच मुसलमानांनी तशा प्रकारची मागणी केली आहे. नेहरू कमिटीनें ती मागणी मान्य करून हिंदुसमाजाचें मोठेंच अनहित केलें आहे असें आम्ही म्हणतों.

नेहरू कमिटीच्या योजनेंत हिंदूंना धोका आहे इतकेंच नव्हे तर

हिंदुस्थानावरही अरिष्ट

येणार आहे, असें म्हणणें भाग पडतें. प्रांतिक सरकारचा व मध्यवर्ती सरकारचा अधिकारसंबंध कसा असावा ह्या प्रश्नाइतकाच महत्त्वाचा किंबहुना त्याच्याहिपेक्षां अधिक महत्वाचा प्रश्न म्हणजे या देशांतील मध्यवर्ती सरकार आणि ब्रिटीश साम्राज्य सरकार याचें नातें कसें असावें हा होय. हें नातें निश्चित करण्याच्या बाबतींत राष्ट्राचें ध्येय काय असावें, साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य असावें कां स्वातंत्र्य असावें असे दोन पक्ष साहजिकपणें उद्भवतात. नेहरू कमिटीनें साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य हें हिंदुस्थानचे ध्येय असावें अशी शिफारस केली होती. परंतु सन १९२७ सालीं कॉंग्रेसनें हिंदुस्थानचे ध्येय स्वातंत्र्य असल्याबद्दलचा ठराव केला होता. अर्थात नेहरू कमिटीचें ध्येय व कॉंग्रेसचे ध्येय यांत महत्वाचा विरोध उत्पन्न झाला. व या विरोधाचे भूत किती जबर होते याचा अनुभव गेल्या कॉंग्रेसच्या अधिवेशनांत सर्वांनाच आला. या भुताला गाडून सर्वांची एकवाक्यता करण्याकरितां एक समेटाचा ठराव पास करण्यांत आला. तो ठराव इतका गुळमुळीत आहे कीं वाटेल तो अर्थ त्यांतून काढतां येण्यासारखा आहे. एवढें मात्र खरें कीं नेहरू कमिटीच्या योजनेला धक्का न लावतां तिला धाब्यावर बसविण्यांत आलें व स्वातंत्र्य हेंच हिंदुस्तानचें ध्येय म्हणून कायम करण्यांत आलें. आपल्या देशाला स्वातंत्र्य असूं नये, आपला देश कायमचा पारतंत्र्यांत राहवा असें इच्छिणारा एकहि स्वदेशाभिमानी माणूस सापडणार नाहीं. स्वातंत्र्याच्या ध्येयासंबंधानें सर्वांना सहानुभूती वाटणे साहजिक आहे. पण या प्रश्नाचा नुसता तात्विक दृष्टया विचार करून चालावयाचें नाहीं. व्यवहारदृष्टया साध्यासाध्यतेच्या शक्या-शक्यतेच्या, इष्टानिष्टतेच्या दृष्टीनें विचार करणे जरूर आहे. कायद्यानें ब्रिटीश साम्राज्यांत समाविष्ट झालेलीं राष्ट्रें इतकी हतबद्ध झालेली दिसतात की त्यांना स्वेच्छेनुरूप वागण्यास मुळी अवसरच नाही असें वाटूं लागतें. त्यानी केलेले कायदे इंग्रज बादशहा नामंजूर करूं शकतो. तसें न झालें तर त्यांनी केलेल्या कायद्यांत व पार्लमेंटनें केलेल्या कायद्यांत विरोध उत्पन्न झाला तर त्यांचे कायदे आपोआप रद्दबातल होतात. त्यांच्याकरितां गव्हर्नर, व्हाईसराय सारखे मुख्य अधिकारी नेमावयाची सर्व सत्ता ब्रिटीश सरकारच्या हाती आहे. त्यांच्या हायकोर्टानी दिलेले निकाल अखेरचे ठरत नाहींत. त्यांच्यांत रदबदली करण्याचा अधिकार ब्रिटीश प्रिव्ही कौन्सिलकडे आहे. कायद्यानें ब्रिटीश साम्राज्यांतर्गत राष्ट्रांवर जी बंधनें घातलेली दिसतात त्या मुळें कदाचित साम्राज्यांतर्गत स्वराज्या संबंधी कांहीं लोक नाकें मुरडीत असतील. पण कायद्यानें जरी असे निबंध घातलेले असले तरी वास्तविक प्रकार अगदीं निराळा आहे हें जाणण्याइतकी अक्कल स्वातंत्र्यवादी कंपूत असावयास पाहिजे. ज्यांना खरा प्रकार माहित आहे त्याना मान्य करावें लागेल कीं साम्राज्यांतील राष्ट्रें साम्राज्याच्या बाहेर असलेल्या राष्ट्रांइतकी स्वतंत्र आहेत. त्यांच्या करितां नेमलेले गव्हर्नर अगर व्हाईसराय त्यांच्या मर्जीनुरुप नेमले जातात. त्यांचे कायदे नामंजुर करण्याचीं वहिवाट अजीबात नष्ट झाली आहे. त्यांच्यासाठी कायदे करण्याचा अधिकार ब्रिटीश पार्लमेंटनें त्यांच्या सल्ल्याशिवाय कधींच अमलांत आणावयाचा नाहीं हें बहुतेक ठरल्यासारखे झालें आहे. त्यांच्या न्यायकोर्टानीं दिलेल्या निकालावर ब्रिटीश प्रिव्ही कौन्सिलकडे अपील होऊं नये अशी इच्छा असल्यास तेहि होण्यासारखें आहे. त्यांच्या राज्यघटनेंत दुरुस्ती करण्याचा अधिकार त्यांच्याच हातीं देण्यांत आला आहे. सन १८८० पासून त्यांची संमती घेतल्याशिवाय कोणताहि ब्रिटीश सरकारनें केलेला व्यापारविषयक तहनामा त्यांच्यावर बंधनकारक करण्यांत आलेला नाहीं. सन १९१८ पासून कोणताहि राजकीय तहनामा करते प्रसंगीं ब्रिटीश मंत्र्याबरोबर त्यांचेहि मंत्री घेण्याचा रिवाज पडला आहे व त्यांची संमतीं घेतल्याखेरीज असले राजकीय तहनामे कायम करण्यांत येत नाहींत. महायुद्धानंतर स्थापन झालेल्या राष्ट्रसंघाचे ते सर्व सभासद आहेत. ब्रिटीश साम्राज्यांच्या प्रतिनिधीशिवाय त्या दरेकांचे प्रतिनिधी राष्ट्रसंघात आहेत व वाटेल त्या प्रश्नावर वाटेल त्या बाजूनें मत देण्यास ते स्वतंत्र आहेत. त्यांना आपल्या मर्जीनुरूप लढाई पुकारतां येत नाही, अगर ब्रिटीश सरकारनें लढाई पुकारली असतां आपण तटस्थ आहोंत असें म्हणतां येत नाहीं. पण हा साम्राज्यांतर्गत स्वराज्याचा परिणाम आहे असें म्हणण्याचे कारण नाहीं. साम्राज्याबाहेर असलेल्या दोस्त राष्ट्रांना देखील या अटी पाळाव्या लागतात. उलट दोस्त राष्ट्रांना जी सूट नाहीं ती सूट साम्राज्यांतील राष्ट्रांना आहे. ब्रिटीश सरकारनें लढाई पुकारली तर साम्राज्यांतील राष्ट्रांना कायद्यानें आपण तटस्थ आहोंत असें म्हणतां येत नाही हें खरें. पण लढाईचा बोजा अंगावर घेऊन ब्रिटीश सरकारला पैशाची अगर सैन्याची मदत करण्याची जबाबदारी त्यांच्यावर पडत नाहीं हेहि खरें आहे. ब्रिटीश साम्राज्याच्या घटनेला लेखी स्वरूप प्राप्त झालें

नसल्याकारणानें त्यांत सामील असलेल्या राष्ट्रांना साम्राज्याच्या बाहेर पडून स्वतंत्र संसार थाटण्याचा अधिकार आहे किंवा नाहीं हें आज निश्चितपणें सांगणें अशक्य असले तरी मिस्टर बॉनर लॉ, सर रॉबर्ट बोर्डेन यांच्यासारख्या राजकारणपटुलोकांच्या मतें ब्रिटीश साम्राज्यांतर्गत राष्ट्रांना साम्राज्य सोडून जाण्याचा हक्क आहे. व तो नसला तरी तो त्यांना मिळेल अशी तरतुद करून घेण्यास कांहीं हरकत नाहीं. असें जर झाले तर ब्रिटीश साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य व संपूर्ण स्वातंत्र्य यांत कांहींच तफावत नाहीं असें व्यावहारीकदृष्टया विचार करणाऱ्या कोणाहि माणसास वाटल्याशिवाय राहणार नाहीं. साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य हें जसें कॅनडा, साउथ आफ्रिका ऑस्ट्रेलीया वगैरे साम्राज्यांत सामील असलेल्या राष्ट्रांना झालेले आहे तसें हिंदुस्थानाला कांहीं प्राप्त झालेलें नाहीं हें खरें, पण तें प्राप्त होण्यासारखें नाहीं असें मात्र नाहीं. प्रश्न इतकाच आहे कीं या साम्राज्यांतर्गत स्वराज्यावर हिंदुस्थान देशानें संतुष्ट राहावे किंवा नाहीं? लाला लजपतराय, दासबाबु हे साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य याच ध्येयाचे पुरस्कर्ते होते. हे दोघे कांहीं कमी प्रतीचे राष्ट्रभक्त होते किंवा त्यांचा देशाभिमान कमी प्रतीचा होता असा आरोप कोणासहि करतां यावयाचा नाहीं. त्यांनीं जें ध्येय निश्चित केले ते विचार केल्याशिवाय केलेलें नाहीं. व व्यावहारिक दृष्टया हेंच ध्येय डोळ्यापुढे ठेवणें कल्याणकारक आहे असें आम्हास वाटतें. तत्वाशी खाणाऱ्या लोकांना हें ध्येय कमी प्रतीचे वाटेल. पण तात्विक दृष्टया विचार करणाऱ्या लोकांना आमचा असा प्रश्न आहे कीं असें कोणते स्वतंत्र राष्ट्र आहे कीं ज्याचे स्वातंत्र्य मर्यादीत झालेलें नाहीं? स्वतंत्र असलेली राष्ट्रें देखील इतर राष्ट्रांपासून कांहीं विशेष प्रकारचा अर्थ साधावयाचा असल्यास इतर राष्ट्रांच्या अटी मान्य करून आपलें स्वातंत्र्य मर्यादित करून घेतात. आणि ते घ्यावेंहि लागते. कारण एका राष्ट्रानें दुसऱ्या राष्ट्रांशीं देवाण घेवाण केल्याशिवाय कोणाचेहि चालणार नाहीं. एकंदरीत सर्वच राष्ट्रें तात्विक दृष्टया स्वतंत्र असली तरी व्यवहारांत त्यांना परतंत्र होऊनच रहावें लागतें. नुसत्या शब्दच्छलासाठीं स्वातंत्र्याचा पुरस्कार करावयाचा असल्यास त्याला कोणीही हरकत करण्याचा शीण घेईल असें आम्हांस वाटत नाहीं. परंतु सर्वांनी ध्यानांत घेण्याजोगी गोष्ट ही कीं तात्विक दृष्टया राष्ट्रांनीं स्वातंत्र्याची शेखी कितीहि मिरविली तरी व्यवह्यारांत त्याना थोडें बहुत पारतंत्र्य पत्करावेंच लागते. असे जर आहे तर ब्रिटीश साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य लाभल्यास या देशाला तें कां उणें पडावें याचें आम्हांस आश्चर्य वाटतें. पण समजा कीं स्वातंत्र्य मिळालें. तें राखतां येईल किंवा नाहीं याचाहि विचार झाला पाहिजे. तें जर राखतां आलें नाहीं तर साम्राज्यांतील स्वराज्य घालवून पारतंत्र्य ओढून घेतल्यासारखे होईल. व तसें जर झालें तर हातचा हिरा जाऊन पदरीं गार येईल. आम्हीं जो या विषयासंबंधीं विचार केला आहे, त्यावरून कांग्रेसवाल्या लोकांनी जो हा स्वातंत्र्याचा उपद्व्याप आरंभिला आहे, त्यामुळें या देशाला पुन्हा पारतंत्र्याची दशा भोगावी लागणार आहे अशी आम्हांस धास्ती वाटते. जो कोणी आशीया खंडाच्या नकाशाकडे पाहील त्याला कळून येईल की हा देश कसा बेचकडींत सांपडला आहे. एका बाजूनें चीन व जपान या भिन्न संस्कृतीच्या राष्ट्रांचे वेष्टण पडलें आहे. दुसऱ्या बाजूनें टर्की, परशिया व अफगाणीस्थान या तीन मुसलमान राष्ट्रांचे वेष्टण पडलें आहे. या दोहोंच्या माऱ्यांत सापडलेल्या या देशाला फार जपून वागले पाहिजे असें आम्हास वाटतें. या सर्व राष्ट्रांचा एक संघ तयार होईल व आपण सर्व एका खंडातील लोक या भावनेनें प्रेरीत होऊन गुण्यागोविंदानें तीं नांदतील अशी आशा करण्यास आज तरी कांहीं सबळ कारण दिसत नाही. एका संस्कृतीनें बद्ध झालेले लोक ज्या युरोप खंडांत आहेत त्या युरोप खंडातील राष्ट्रांतील यादवी अझून मिटली नाहीं. आशिया खंडात तर बोलून चालून विविध नव्हे विरोधी संस्कृतीच्या लोकांनी आपलें ठाणें धरलें आहे. त्यांचा मिलाफ होईल अशी आशा धरून चालणें म्हणजे मृगजलाच्या पाठीं लागून आपली फसवणूक करून घेण्यासारखे आहे. फाजील आशावाद न करतां परिस्थितीची जाचणूक ध्यानांत घेऊन वागणें हें बरें. आहे या परिस्थितींत चीन व जपान या दोहों पैकीं कोणाकडूनहि जर मारा करण्यांत आला तर त्यांत पराजय कोणाचा होईल हें जरी सांगतां आले नाहीं तरी त्यांच्या माऱ्याला सर्व लोक एकजुटीनें तोंड देतील याबद्दल कोणालाहि खात्री देतां येईल. पण स्वतंत्र झालेल्या हिंदुस्थानावर जर टर्की, परशिया किंवा अफगाणीस्थान या तीन मुसलमान राष्ट्रांपैकीं कोणी एकानें जर मारा केला तर त्या प्रसंगी सर्व लोक एक जुटीने तोंड देतील याची खात्री कोणी देईल काय ? आम्हास तरी देतां येत नाहीं. या देशांत हिंदु आणि मुसलमान हें दोन समाज नव्हे हीं दोन राष्ट्रें नांदत आहेत. हिंदीमुसलमान लोकांचा ओढा मुसलमान संस्कृतीच्या राष्ट्रांकडे असणे अगदी साहजिक आहे. हा ओढा इतका बेसुमार बळावला आहे कीं मुसलमानी संस्कृतीचा प्रसार करून मुसलमानी राष्ट्रांचा संघ तयार करणे व होतील तितके काफीर देश त्याच्या अमलाखाली आणणें हें त्यांचें ध्येय होऊन बसलें आहे. या विचारांनीं पछाडल्यामुळें पाय हिंदुस्थानांत असले तरी त्यांचे डोळे तुर्कस्थानाकडे अगर अफगाणीस्थानाकडे लागलेले आहेत. हिंदुस्थान देश आपला आहे याबद्दल ज्यांना अभिमान नाहीं व त्यांतील निकटवर्ती हिंदु बांधवाविषयीं ज्यांना बिलकूल आपलेपणा नाही असे मुसलमान लोक मुसलमानी परचक्रापासून हिंदुस्थानचे संरक्षण करण्यास सिद्ध होतील असें धरून चालणें धोक्याचें आहे असें आम्हास वाटतें. स्वातंत्र्यसंरक्षणाचा विचार करतांना नुसत्या मुसलमानांच्या मनोवृत्तीचा विचार करून चालावयाचे नाही. या देशांतील प्रांतरचनेचाहि विचार करणे प्राप्त आहे. सगळे मुसलमानी प्रांत हिंदुस्थानच्या अगदीं सरहद्दीवर आहेत. विंध्य पर्वतापर्यंत सारी धरित्री मुसलमानमय आहे. यामुळें मुसलमान लोक हे स्वतंत्र झालेल्या हिंदुस्थानचे द्वारपाळ आहेत. शत्रुला त्यांनी अडकवून धरलें तर ठीक. पण जर कां त्यांनी शत्रुला सहाय्य केलें, नव्हे तटस्थ राहिले तर अर्धे मकान गाठींपर्यंत त्याला कोणीच शह देऊं शकत नाहीं. घरच्यांच्याच सहाय्यानें आंत आलेला शत्रु घर करून रहाणार. त्याला बाहेर घालविणें अशक्य आहे. याची जाणीव सर्व हिंदुंनी ठेवणें अवश्य आहे. मुसलमानी वारें कोणत्या दिशेनें वाहत आहे याबद्दल कांहीं संशय उरलेला नाही. एकदा राजनिष्ठ प्रजेमध्ये मुसलमानांची गणना मोठ्या प्रामुख्यानें होत होती. ब्रिटीश साम्राज्याचे कट्टे उपासक म्हणून मुसलमान लोकानी अराजक अशा कांग्रेस पक्षाची होता होईल तो स्नेहसंबंध जोडण्याचे टाळलें. तेच मुसलमान लोक आज स्वातंत्र्यवादी बनले आहेत ! ! पण ही त्यांची स्वातंत्र्याची आवड राष्ट्रप्रेमामुळें उत्पन्न झालेली नसून ब्रिटीश साम्राज्याच्या चौकटींत सुखानें बसलेल्या या देशाला मुसलमानी साम्राज्याच्या चौकटींत जखडून ठेवण्यासाठीं उघड्यावर आणण्याचा हा मुसलमानी कावा आहे असें मुसलमानांचेच पुढारी सर अली इमाम सांगत आहेत. आमचे महात्मा गांधी मात्र हें मुसलमानामधील मतांतर राष्ट्रप्रेमाचें चिन्ह आहे असें मानून त्याच्या आधारावर १९३१ सालापासून स्वातंत्र्याची चळवळ सुरू करणार आहेत. ईश्वर करो आणि म. गांधी पासून या देशाची सुटका होवो !

आमच्या देशबांधवांस आमची अशी विनंती आहे कीं नेहरू कमिटीच्या योजनेची आम्ही जी छाननी केली आहे तिचा त्यांनी पूर्ण विचार करावा. ती छाननी आम्ही स्वार्थांध होऊन केलेली नाहीं. नेहरू कमिटीच्या योजनेला जो आम्ही विरोध केला आहे तो कमिटीनें अस्पृश्यांची पायमल्ली केली आहे म्हणून नव्हे. तिच्यांत हिंदुना धोका तसेंच हिंदुस्थानवर अरिष्ट आहे म्हणून आम्ही विरोध केला आहे. या योजनेंत कांहीं धोका नाही असें वाटून कांहीं लोक तिला पाठिंबा देत असतील कांहीं धोका आहे असें जाणून पाठिंबा देत असतील या दोन्ही वर्गांबद्दल आम्हांस कांहीं कर्तव्य नाहीं. पण या दोन वर्गाशिवाय दुसरा असा मोठा वर्ग आहे की जो यांत कांहीं धोका आहे हे न जाणल्यामुळें या योजनेला पाठिंबा देत आहे. त्या वर्गाला योग्य ती बूज व्हावी म्हणून हा प्रयत्न आहे. हा प्रयत्न सिद्धिस जाण्यासाठीं आत्यंतिक स्पष्टोक्ती करणें आम्हांस प्राप्त झालें आहे. या अग्रलेखांतील स्पष्टोक्ती पाहून कांहीं लोक आम्हांस दुषण देतील. व्यवहारांत कांही प्रसंगी सत्य लपवून ठेवणें फायदेशीर असते. उलट पक्षी कांहीं प्रसंगी सत्य उघडकीस न आणणें या सारखे मोठे पातक नसते. आजचा हा प्रसंग दुसऱ्या प्रकारचा असल्या कारणानें इतकी स्पष्टोक्ती करणे आम्हास भाग पडलें आहे. शिवाय जेथें भीक आलेली पुरवली पण भीड मोडू नये अशी वृत्ती सर्वत्र धारण करण्यांत आली आहे तेथें कोणीतरी निर्भीडता स्वीकारून खरें असेल ते जनतेपुढे मांडले पाहिजे. हिंदुसमाजाचा रोष आमच्यावरती आहेच. त्यांत मुसलमान समाजांच्या रोषाची भर पडणे बरे नव्हे हे आम्हांला कळत आहे. पण ज्यांत आमच्या देशाचे अकल्याण आहे त्यांत आमचेहि अकल्याण आहे अशी आमची भावना असल्यामुळें हें जोखीम आम्हीं आमच्या शिरावर घेतलें आहे. त्याचें चीज होऊन लोक मतास योग्य वळण लागेल अशी आम्हांस आशा आहे.

समाजक्रांतिकारक पत्रे.
'बहिष्कृत भारत' व 'समता'
दोघांची मिळून वा. व. फक्त ४ रु.

विचार विनिमय.

अखिल हिंदुस्थानांतील अस्पृश्य व त्यांचे पुढारी डॉ. आंबेडकर यांस, ख्रिस्त जयंतीचा संदेश.

(श्री. प्रभाकर ना. उबाळे यांजकडून.)

बंधुजनहो, आज आपल्या समाजाची होत असलेली दुर्दशा पाहून आमच्या अंतःकरणाला अतिशय खेद होत आहे, व त्यामुळेंच ख्रिस्त जयन्तीचा हा संदेश आपल्याकडे पाठवीत आहो. या संदेशाच्या योगें आमचें आध्यात्मिक कल्याण झालें आहे असें आम्हांस खात्रीपूर्वक वाटतें, व तसेंच तें तुमचेंही होईल यांत आम्हांला मुळीच शंका वाटत नाहीं. निर्विकार मनानें, खुल्या अंतःकरणानें व दुराग्रह सोडून, व तुमच्या सर्व समाजाची हलाखीची परिस्थिती लक्षांत आणून तुम्हीं या संदेशाचा विचार कराल अशी आशा आहे.

धर्म हा तुमचा आवडता विषय असल्यामुळे त्याजकडे तुमची ओढ असणें साहजिक आहे. आणि तशी ती आहे म्हणूनच आज हिंदुधर्मीय लोकांपाशीं धार्मिक व सामाजिक हक्कांची मागणी तुम्हीं करीत आहां. पण तुम्ही त्यांच्याकडे जे हक्क मागत आहां ते तुम्हाला देण्यास त्यांची तयारी नाहीं. याचें कारण तुम्ही धर्मानें हिंदु नाहींत. तुम्ही हिंदु असतां तर त्यांनीं केव्हाच तुम्हाला आपलेसे करून तुम्हीं मागत असलेले हक्कही दिले असते. असें असल्यामुळें तुम्हीं हिंदु लोकांकडे जी मागणी करीत आहां ती सर्वथैव चुकीची व व्यर्थ आहे. म्हणून निष्कारण हिंदू लोकांचे चरण धरून तुम्हीं आपल्या माणुसकीला कमीपणा आणूं नका. परंतु ज्या ख्रिस्ती इंग्रजांच्या राज्यांत तुमच्या सामाजिक सुधारणेकडे व उन्नतीकडे लक्ष देण्यांत येऊन तसे प्रयत्नही करण्यांत येत आहेत, त्या लोकांच्या धर्मासंबंधी विचार करा. ख्रिस्ती इंग्रजांचे हिंदुस्तानवर राज्य नसतें तर आज डॉ. आंबेडकरांसारख्या विद्वानालाही, केवळ ते अस्पृश्य म्हणून, जगापुढे येणें अशक्य झालें असतें, हें समस्त अस्पृश्यांना कबूल होईलच. पण आश्चर्याची गोष्ट ही कीं आमचे अस्पृश्य बंधू, ज्या धर्माचे लोक त्यांना जवळ घेऊ इच्छितात त्यांच्यापासून दोन हात दूर राहूं चहातात, व जे लोक त्यांना कुत्र्यामांजरापेक्षांही नीच समजून दूर ठेवतात, त्यांच्या मागें जाण्याची इच्छा करतात. या त्यांच्या अज्ञानाबद्दल व स्वाभिमानशून्यतेबद्दल कोणालाहि त्यांची कींवच येईल.

पापमुक्तीविषयीं विचार.

धर्माविषयी बोलूं लागल्यावर ज्या अत्यंत महत्वाच्या गोष्टीबद्दल विचार करावयाचा ती गोष्ट म्हणजे आपल्याला पापमुक्ती किंवा मोक्ष कसा प्राप्त होईल ही होय. हा विचार करण्याच्या पूर्वी मनुष्याला आपल्या पातकाची जाणीव झाली पाहिजे तशी ती झाली म्हणजे साहजिकपणेंच तो त्या पातकापासून मुक्त होण्याचा विचार करील. आणि असा विचार करीत असतां कोणत्या गोष्टीकडे लक्ष द्यायवें तें एका कवीनें खालील कवितेंत सांगितलें आहे :—

तारण म्हणजे काय? कशाला?
होईल सत्य कशानें हो?
दाता कैसा? कोण असावा?
हेंच विचारें पाहा हो.

गद्यभाषेंत सांगावयाचें म्हणजे, तारण अर्थात पापमुक्ती म्हणजे काय, ती कोणाकडून मिळेल, मुक्तीदाता कसा असावा या मुद्यांचा विचार केला पाहिजे. पण अस्पृश्य समाज परंपरेला बांधलेला असल्यामुळें तो आत्मोन्नतीचा विचार करीत नाही. जोपर्यंत अस्पृश्यबांधवांस जगापुढें येण्याची लालसा जागृत होत नाही, जोपर्यंत त्यांचा मेलेला अभिमान जागा होत नाही, तोंपर्यंत त्यांच्यांत विचारक्रांती घडून येणें अशक्य आहे. म्हणून त्यांना आमचा असा संदेश आहे कीं उठा, जागे व्हा, आणि पाप मुक्तिचा व सामाजिक व धार्मिक उन्नतीचा या ख्रिस्तजयंतीच्या मंगल समयीं विचार करा.

पापमुक्तीचें साधन.

या जगांत कोणतीही वस्तु साधनाशिवाय प्राप्त होत नाही. पापमुक्तीलाही हाच नियम लागू आहे. ज्या ज्या लोकांना पापमुक्त होण्याची उत्कंठा लागली त्यांनी त्यांनी विविध साधनांचा उपयोग केला आहे, व करीत आहेत. फत्तराची मूर्ती बनवून तिची पूजा करणें, तिला पंचपक्वानांचे नैवैद्य दाखविणे, तिच्यापुढे बकऱ्या कोंबड्यांचे बळी देणें, गुरू करून घेऊन त्याची सेवा करणें वगैरे नानाविध साधनांचा उपयोग करून लोक पापमुक्ती मिळविण्याचा प्रयत्न करीत असतात. पण या मुक्तीसाधकांनीं हेतुसिद्धिसाठीं हातांत जीं साधनें धरलीं आहेत, त्यांनीं त्यांचे साध्य साधलें जाईल किंवा नाही याचा विचार केला पाहिजे. **भाव तेथें देव या भाबडया व मोघम समजुतीत कांहीं अर्थ नाही.** मूर्ति या साधनाविषयीं विचार केला असतां, तो मनुष्यानें विशिष्ट आकार दिलेला एक निर्जीव फत्तर आहे हें सांगावयास नकोच. त्याच्यांत देवपण नाहीं. डोळे मिटून मूर्तिपुढें बसल्यानें डोळ्यापुढे ती फत्तराची मूर्तिच येईल; ईश्वराचें स्वरूप लक्षांत येणें शक्य नाहीं. अर्थात पापमुक्ति मिळणें दूरच राहिलें. तीर्थाच्या ठिकाणीं केलेल्या स्नानाचीही हीच गत आहे. स्नान केल्यानें भ्रष्ट झालेले अंतःकरण स्वच्छ होणार नाहीं. बकऱ्याकोंबड्यांच्या बलिदानाविषयीं विचार केला असतां, त्या बिचाऱ्या प्राण्यांना ठार मारून पापांची क्षमा कशी काय मिळेल तें समजत नाहीं. पापमुक्तीसाठी संतांचें व तत्वज्ञान्यांचें शिष्यत्व पत्करण्यांतही सुज्ञपणा नाहीं. कारण, त्यांनीं गूढ व गहन धर्मतत्वांचा खल केलेला असला तरी आमच्या तत्वज्ञानाचा अभ्यास करणारांना आम्हीं पापमुक्ती देऊं असें त्यांनी सांगून ठेवलें नाहीं. थोडक्यांत सांगायचें म्हणजे, पापमुक्तीसाठीं लोक ज्या साधनांचा अवलंब करतात, तीं कोणत्या ना कोणत्या प्रकारानें लटकीं ठरत आहेत. साधन असें पाहिजे कीं त्याकडून मुक्तीचे वचन मिळेल.

एकेश्वरी मताकडे झुकूं नका.

शुद्धाद्वैतवादी किंवा एकेश्वरी नांवाचा एक पंथ आहे. त्याचें म्हणणें असें आहे की पापमुक्ती व देवप्राप्ती होण्यास साधनाची जरूरी नाहीं; देव दयाळू व प्रेमाळू आहे, त्याच्यासमोर आपल्या पातकांचा पश्चाताप केला कीं तो पातकाची क्षमा करतो. व पातक्याच्या अंतःकरणाला समाधान देतो. पण त्यांचें हें म्हणणें व्यवहाराला मुळींच धरून नसल्यामुळे तें अंतःकरणाला पटत नाहीं. कोणताही व्यवहार जर साधनाशिवाय होत नाहीं, तर देवप्राप्ति व पापमुक्ती तरी साधनाशिवाय कशी काय साध्य आहे? या साधनाला कोणी मध्यस्थ किंवा प्रतिनिधि म्हणतात, व या साधनांपैकी कांहींचें विवेचन पूर्वी आलें आहे. मध्यस्थाचें अगर प्रतिनिधीचें हें तत्व सर्व धर्मांनीं एकमुखानें मान्य केलें आहे! एवढेच नाहीं तर कांहीं शुद्धाद्वैतवाद्यांनाहीं तें शेवटीं कबूल करावें लागलें आहे. सर फ्रान्सिस न्यूपोर्ट नांवाचा एक ख्यात शुद्धाद्वैतवादी होऊन गेला. तो अंथरुणावर पडून असतां म्हणाला "मी देवाच्या क्रोधाचा परिणाम रात्रंदिवस भोगीत आहें.... मला लहानपणीं ख्रिस्तीधर्माचें शिक्षण इतरांपेक्षां अधिक मिळालें असतांही मी दयेच्या आत्म्याचा (पवित्र आत्म्याचा) धिःकार केला हेंच याचें कारण असावें..." या कट्टया शुद्धाद्वैतवाद्यानें मध्यस्थाच्या तत्वाला न जुमानतां आपल्या पातकांबद्दल पराकाष्टेचा पश्चात्ताप ईश्वरासमोर केला होता. मग त्याच्या पातकांची क्षमा होऊन त्याच्या अंतःकरणाला समाधान कां मिळालें नाहां? त्याच्या आत्म्याची अपरिमित तळमळ कां झाली? याचें कारण हेंच कीं मध्यस्थाशिवाय आपण जें केलें तें व्यर्थ अशीं त्याची खात्री पटली होती. एकेश्वरी मत अग्राह्य आहे हें यावरून ध्यानांत येण्यासारखें आहे.

ईश्वर व मानव यांच्यामधील मध्यस्थ येशू ख्रिस्त.

पापमुक्ती व देवप्राप्ति मिळविण्यासाठीं विविध लोक जीं विविध साधनें हातीं घेतात, त्यांनीं त्यांचे इच्छित साध्य होणें शक्य नाहीं हें पूर्वी दाखविलेंच आहे. असें आहे म्हणूनच लोकांना ईश्वरप्राप्ती करून द्यावयाला व त्याच्या पातकांची क्षमा करायला म्हणजेच त्यांना पापमुक्ती द्यायला, येशू ख्रिस्त देह धारण करून या पातकी जगतांत आला. येतांना तो म्हणाला "होम व अर्पणें यांची तुला इच्छा नाहीं. त्यांनीं तुला संतोष झाला नाहीं... तुझी इच्छा पूर्ण करावयास मी आलों आहे." याच समयीं स्वर्गांतील दूत हर्षानें म्हणूं लागले "उर्ध्वलोकीं देवाला गौरव व पृथ्वीवर मनुष्यांना शांति मिळाली आहे. त्यांजवर त्याचा प्रसाद झाला आहे." खुद्द येशू ख्रिस्त म्हणतो "प्रभू परमेश्वराचा आत्मा मजवर आला आहे. दीनांस सुवार्ता सांगावयास परमेश्वरानें मला अभिषेक केला आहे. पाडाव केलेल्यांस मुक्तता द्यावी, बंदीवानांस बंधमुक्त करावें व शोकग्रस्तांस समाधान द्यावें म्हणून त्यानें मला पाठविलें आहे." आणि परमेश्वर येशू ख्रिस्ताविषयीं म्हणतो, "तू युगानुयुग (मी व मानव यांच्यामध्यें) मध्यस्थ आहेस." येशूचा एक शिष्य म्हणतो "पहा जगाचें पाप हरण करणारा देवाचा कोंकरा." दुसरा शिष्य म्हणतो "असाच मध्यस्थ आम्हांस योग्य होता" या पुराव्यावरून हेंच ठरतें कीं येशू हा देव व मानव यांच्या मधला मध्यस्थ असून मानवाला पापमुक्ती व इश्वरप्राप्ति करून देण्यासाठीं खुद्द परमेश्वरानें त्याची योजना केलेली आहे.

अस्पृश्यबांधवांनीं येशूचे शिष्यत्व कां पत्करावें?

(१) तो मानवप्राणी व ईश्वर यांमधला मध्यस्थ आहे.

(२) त्यानें दिलेलें शिक्षण अत्यंत उदात्त आहे. आणि विशेष हें कीं तो लोकांस जें शिकवी त्याप्रमाणेंच तो स्वतः वागे. 'बोले तैसा चाले' हें त्याच्या चारित्र्याचें वैशिष्टय आहे.

(३) त्यानें सर्व मानवप्राण्यांस समसमान मानलेले असून सर्वांना एकमेकांवर प्रेम करण्यांस बजाविलें आहे. हा एकच मुद्दा सर्व पापी मानवांना अत्यंत फायद्याचा व मोलाचा आहे; व अस्पृश्य समाजानेंच नव्हे तर सर्व जगानें येशूचे शिष्यत्व कां पत्करावें हें दाखविणारा आहे.

(४) त्यानें सर्व जगाला राजरोसपणें जाहीर केलें आहे की मानवप्राण्यांचा मुक्तीदाता मी आहे. तो म्हणतो "मी पाप्यांस बोलाविण्यास आलों आहे. अहो कष्टी व भाराक्रांत जनहो, तुम्ही सर्व मजकडे या म्हणजे मी तुम्हाला विश्रांति देईन. मला पापांची क्षमा करण्याचा अधिकार आहे." पुढें तो आणखी म्हणतो "मी स्वर्गाचें दार आहे. मजकडे आल्याशिवाय कोणीही स्वर्गाच्या राज्यांत जाणार नाहीं."

अशाप्रकारें येशू ख्रिस्त हा पापमुक्ति व ईश्वरप्राप्ति करून देणारा आहे. अस्पृश्यबंधूनों, तुम्हीं पापमुक्तिकरतां व ईश्वरप्राप्तिकरतां जीं साधनें हातीं धरलीं आहेत, तीं जर पापमुक्तिचें वचन देत नसतील व ईश्वराचीही ओळख करून देत नसतील तर त्यांच्या मागें अंधश्रद्धेनें जाऊन आपल्या आत्म्याचा नाश करून घेऊं नका. यापेक्षां "पापांची क्षमा करण्याचा मला अधिकार आहे." असें आश्वासन देणाऱ्या येशूकडे समजून उमजून या व त्याचें शिष्यत्व पत्करा. जर दुसरा कोणी अवतार ख्रिस्तासारखेंच आश्वासन देत असेल, तर प्रथम त्याचें आचरण पहा व त्याचें आश्वासन कोणाकरतां आहे याचा चांगला विचार करा. पण आमची खात्री आहे कीं येशूख्रिस्तासारखें आश्वासन कोणीही दिलेलें नाहीं. म्हणून ख्रिस्तजयंती निमित्त हा जो संदेश तुम्हांकडे पाठविला आहे त्याचा नीट विचार करा, अशी विनंति आहे.

आत्मपरिचय.

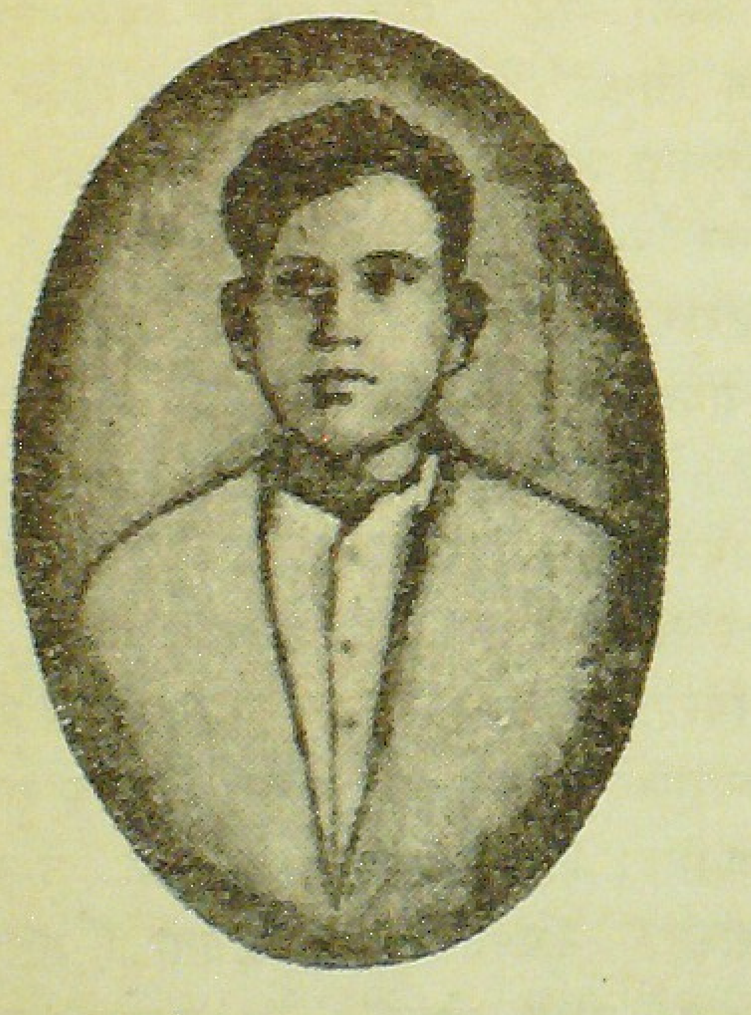

येथील महार समाज संघाचे तरुण व उत्साही अध्यक्ष व समाजकार्यकर्ते भिकाजी संभाजी गायकवाड हे ता. ५।१।२९ रोजीं कालवश झाले हें कळविण्यास आम्हांस अत्यंत दुःख वाटते. त्यांच्या निधनामुळे आमच्या समाजाचें फार नुकसान झालें आहे. त्यांच्या वडिलांवर आज दुःखाचा डोंगर कोसळला आहे तरी त्यांनीं जगरहाटीकडे लक्ष देऊन दुःख मानू नये. त्यांच्या दुःखाचे आम्हीही वांटेकरी आहोत. ईश्वर मृताच्या आत्म्यास शांति देवो.

मुंबई इलाखा महार वतन परिषद

ही परिषद मुंबई येथें ता. ९-१० मार्च १९२९ ला भरण्याचें नक्की ठरलें आहे. तरी ज्यांना मदत पाठवायची असेल त्यांनीं ती खालील पत्त्यावर त्वरित पाठविण्यास सुरवात करावी.

अध्यक्षांचें नांव मागाहून प्रसिद्ध करण्यांत येईल.

नि. लि. गंगावणे
कोंडदेव खोलवडीकर
सेक्रेटरी—मुं. इ. म. व. प. मंडळ
c/o. डॉ. आंबेडकर, परेल, मुंबई.

वऱ्हाडप्रांतिक अस्पृश्यपरिषद

बैठक ७ वी.

ही परिषद उमरावती येथें बॅ. एकनाथ मोरेश्वर जोशी यांच्या अध्यक्षतेखालीं नुकतीच पार पडली. या परिषदेला सुमारें १५०० अस्पृश्य लोक हजर असून स्पृश्यांपैकीं डॉ. पंजाबराव देशमुख, एस्. व्ही. गोखले वकील, एस्. एस्. केतकर, के. एस्. चंदवासकर, बॅ. बी. जी. काणे, प्रिन्सिपाल डी. के. ओक, डॉ. सबनीस, डॉ. पटवर्धन, डॉ. वऱ्हाडपांडे, जयराम पाटील व शिवाजी हायस्कूलचे हेडमास्तर एच्. ए. येवले वगैरे उपस्थित होते. रा. गणपतराव नाईक, शिवराम यशवंत गांवडे, राजाराम गायकवाड वगैरे मंडळींनीं ही परिषद घडवून आणण्याच्या कामीं फार मेहनत घेतली.

पास झालेले ठराव.

(१) पंजाब केसरी लाला लजपतराय यांचे निधनाबद्दल दुःखप्रदर्शन (२) दे. भ. जमनालाल बजाज यांनीं स्वतःच्या मालकीचें लक्ष्मीनारायणाचें मंदीर अस्पृश्यांना खुलें केलें याबद्दल त्यांचें अभिनंदन. (३) जातिभेद नष्ट करणें; त्यासाठीं रोटीबेटी व्यवहार सर्रास घडवून आणणें. (४) सायमन कमिशनशीं सहकार व कमिशनपुढें अस्पृश्यांच्या वतीनें साक्ष देण्यासाठीं पुढील कमिटीची नेमणूकः—जी. ए. गवई, व्ही. डी. मकेसर एस्. जी. नाईक, जे. जी. सोनोने, एल्. के. ओगले, एल्. एस्. भटकर, व्ही. एम्. उगले, जी. ए. ताइडे. (५) डॉ. आंबेडकरांनीं सायमनकमिशनपुढें दिलेल्या साक्षीबद्दल पूर्ण पसंती. (६) अस्पृश्यांच्या न्याय्य मागण्यांचा विचार न करणाऱ्या अंबादेवस्थान कमिटीचा निषेध (७) नेहरू कमिटीच्या रिपोर्टांत अस्पृश्यांच्या मागण्यांचा विचार करण्यांत आला नाहीं, सबब त्याला अमान्यता. (८) विहिरी, धर्मशाळा इत्यादि ठिकाणीं अस्पृश्यांवरची बंदी उठविण्यांत यावी असें जें बिल श्री. गवई एम्. एल्. सी. हे सी. पी. कौन्सिलपुढें आणणार आहेत त्याला पाठिंबा (९) उमरावतीच्या हिंदुहायस्कूलमधील विहिरीवर पाणी पिण्यास हायस्कूलचे अधिकारी अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना मनाई करतात, याबद्दल त्यांचा निषेध. (१०) अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना वयोमर्यादा असू नये; फक्त प्रवेश परीक्षा पास झाले असतां त्यांना नॉर्मल स्कूल मध्यें घेण्यांत यावें अशी शिक्षण खात्याला विनंति. (११) अस्पृश्यवर्गासाठीं राखीव शिष्यवृत्यांची संख्या वाढविण्यांत यावी; अस्पृश्यवर्गाच्या शिक्षणाची काळजी घेण्याकरितां शाळाखात्यांत त्या वर्गांतील सुपरवायझर्स नेमावें. (१२) अस्पृश्य उमेदवारांकरितां सरकारी नोकऱ्या शें-२५ राखून ठेवाव्या; सरकारी नोकरीच्या बाबतींत २५ ते ३० ही वयोमर्यादा त्यांना लागू असावी. (१३) वऱ्हाडातील वतनदार महारांचा पगार अत्यंत अल्प आहे तो वाढविण्यांत यावा. (१४) राव—केदार प्रधान मंडळा विषयीं पूर्ण विश्वास. (१५) मेलेल्या जनावरांचें मांस खाणें हें सरकारनें कायद्यानें बंद करावें. (१६) अस्पृश्यांच्या उन्नतीच्या मार्गांत काय अडचणी आहेत याची चौकशी करण्याकरितां मे. किलो साहेब यांची स्पेशल ऑफीसर म्हणून सरकारनें नेमणूक केली आहे. त्यांच्यापुढें आपल्या अडचणी मांडण्यासाठीं पुढील कमिटीची नेमणूकः—जी. ए. गवई, व्ही. डी. मकेसर, एस. जी. नाईक, व्ही. एम. उगले, एल. के. ओगले, जे. जी. सोनोने, ज्याबुजी शिरसाट, गुणवंतराव ताइडे. (१७) अस्पृश्यादि मागासलेल्या वर्गांची आर्थिक अवनती दूर करण्यांसाठीं कला व हुन्नर यांचा शिक्षणक्रमांत अंतर्भाव करण्यांत यावा अशी शिक्षणखात्याला शिफारस.

—एस. जी. नाईक.

इतर सभा

ता. १६-१२-२८ रोजीं मु. करंजाडी येथें रा. प. रा. हाटे यांच्या अध्यक्षतेखालीं अस्पृश्यांची सभा होऊन, प्रेस फंडास मदत, मुसलमान, मराठे वगैरे लोकांशीं मारामार झाली असतां ज्ञातीबांधवांना मदत करणें, कोणत्याही महारानें ज्ञातीविरुद्ध कामें न करणें, जातीचा कायदा मोडून जे जातीच्या विरुद्ध रहातात त्यांना शिक्षा करणें वगैरे ठराव पास करण्यांत आले.

ता. २३-१२-२८ रोजीं मु. मालेगांव येथें महार लोकांची सभा मे. जी. ए. डी. वासीफ, एम. एल. सी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरून राजनिष्ठा, बादशहांच्या प्रकृतिस्वास्थ्याबद्दल ईशप्रार्थना, वतन बिलास पाठिंबा, अस्पृश्यांच्या बोर्डींगची बंद केलेली ग्रँट परत सुरू करण्याबद्दल सोलापूर म्युनिसिपालिटीला विनंति अस्पृश्यविद्यार्थ्यांसाठीं जास्त शिष्यवृत्त्या ठेवण्याबद्दल सरकारला विनंति असे ठराव पास करण्यांत आले.

ता. २६-१२-२८ रोजीं इब्रामपुर ता. चिपळूण जि. रत्नागिरी येथें आसपासच्या गांवांतील महार वतनदारांची सभा होऊन वतन बिलास पाठिंबा देण्यांत आला.

ता. २७-१२-२८ रोजीं निमोण, ता. संगमनेर जि. नगर येथें श्री जगदंबेच्या यात्रेनिमित्त जमलेल्या महार बांधवांची सभा रा. जी. के. गुळवे यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरून महार वतनबिल मान्य करण्यांत आलें, या प्रसंगीं रा. ग. य. कातकाडे बी. ए., बी. एच. शिंदे मास्तर, दे. धों. तपासे मास्तर, हरिभक्त चांदबुवा वगैरेंचीं भाषणें झालीं.

ता. २८-१२-२८ रोजीं पालवणी येथें आसपासच्या सतरा गांवांतील महार बांधवांची सभा भरून महार वतनबिलास पाठिंबा देण्यांत आला व महार वतनपरिषदेस सहाय्य म्हणून रु. ३५ पाठविण्यांत आले.

ता. ६-१-२९ रोजीं मु. गावेले येथें रा. हरी विठोबा सकपाल यांच्या अध्यक्षतेखाली वतनदार महारांची सभा भरून महार वतनबिलास पाठिंबा देण्यांत आला व समाजहिताचे दुसरे ठराव पास करण्यांत आले.

मुद्रकः—भालचंद्र विठ्ठल प्रधान बी. ए., धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हशीलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

बहिष्कृत भारत

संपादक व प्रकाशक :- डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ–मुंबई.

आतां कोदंड घेउनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार ता. १ फेब्रुवारी १९२९. [अंक ६ वा.

अनुक्रमणिका

१ अग्रलेख. पान १
समतेसाठींच ही विषमता
२ प्रासंगिक विचार. पान २
१-५ अस्पृश्य व धर्मांतर ६-७ माटे मास्तरांचा नवा शोध. ८ बाह्मण्यग्रस्त हिंदू व आफ्रिकेतील गोरे. ९ आतां सरकारला दोष कुठल्या तोंडानें देणार ? १० पंजाबी सैनिकांचा सत्याग्रह. ११ अफगाणिस्तानांतील भिक्षुकशाही
३ लोकहितवादींचीं पत्रे. पान ५
नेटीव अंमलदार.
४ पत्रव्यवहार. पान ५
१ पुणें जिल्हाबोर्ड व अस्पृश्यसमाज २ नाशिक जिल्हाबोर्डांतील ब्राह्मण्य ३ स्पृश्यांचा अस्पृश्य-वर्गावर जुलूम.
५ आमच्या वाचकांचे विचार. पान ६
१ अस्पृश्य परधर्मांत कां जातात ? २ हिंदी राष्ट्रास इषारा.
६ आत्मपरिचय. पान ७

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १ फेब्रुवारी १९२९.

समतेसाठींच ही विषमता.

डॉ. आंबेडकरांनीं सायमन कमिशनपुढें दिलेल्या साक्षींतील निरनिराळ्या मुद्यांवर निरनिराळे आक्षेप आजवर घेण्यांत आले. यांपैकी बरेच आक्षेप स्पृश्यांनीं घेतले होते तर फार थोडे अस्पृश्यांनी घेतले होते. यांपैकीं बहुतेक आक्षेपांचें खंडण आम्ही यापूर्वी केलेलें आहे व अस्पृश्यसमाजाच्या परिस्थितीचा सर्व बाजूंनीं विचार करतां ती साक्ष कशी यथायोग्य होती हें दाखवून दिलें आहे. आम्हांला आनंद वाटतो कीं तें आमचें विवेचन बहुतेकांना पटलें आहे. विशेषतः अस्पृश्य समाजाकडून डॉ. आंबेडकरांच्या साक्षीला मनःपूर्वक पाठिंबा मिळाला आहे व मिळत आहे. कांहीं अस्पृश्यांचीं मनें अद्याप संशयांत लोंबकळत नसतील असें नाहीं. पण तीं लवकरच ठिकाणावर येतील यांत आम्हांला मुळींच शंका वाटत नाहीं. आतां आमचे स्पृश्य आक्षेपक जे आहेत त्यांचीं तोंडें मात्र अद्याप बंद पडलेली नाहींत, व पुढेंही बराच काळपर्यंत पडण्याचा संभव नाहीं. त्यांच्या आक्षेपांचें खंडण म्हणजे व्यर्थ कालाचा व्यय हें आम्हांला समजतें. तरी पण त्यांच्यामुळें होणारी अस्पृश्यसमाजाची दिशाभूल टाळण्यासाठीं त्यांच्या खंडणार्थ आम्हांला हातीं लेखणी घ्यावी लागते. एवंच आमचा हा प्रयत्न स्पृश्यांच्या समाधानासाठीं नसून, त्यांच्या आक्षेपामुळें अस्पृश्य-समाजाची होणारी दिशाभूल टाळण्यासाठी आहे.

या आक्षेपांपैकीं एक नवा आक्षेप पुढीलप्रमाणें आहे. असें विचारण्यांत येत आहे कीं डॉ. आंबेडकर हे समाजसमतासंघाचे अध्वर्यु व अध्यक्ष असतां त्यांनीं अस्पृश्यसमाजासाठीं जातवार प्रतिनिधित्वाची मागणी कशी केली? एकाद्या समाजासाठीं जातवार प्रतिनिधि मागणें ही विषमता नव्हे काय ? हा आक्षेप प्रथमतः पुण्याच्या चित्रमयजगत्च्या संपादकाकडून घेण्यांत आला, व पाठीमागून त्याचे प्रतिध्वनी पुष्कळ लुंग्यासुंग्या पत्रांतून उमटले. अझूनही ते उमटत आहेत हें वृत्तपत्राच्या वाचकांना माहीत आहेच. प्रस्तुत आक्षेप अगदीं बिनतोड, मोठ्या वकिली पेंचाचा व प्रतिपक्षाचें तोंड एकदम बंद करणारा असा आहे असा आक्षेपकांचा समज असावा. पण हा त्यांचा भ्रम आहे हें विचार केल्यास ध्यानांत येईल. या आक्षेपकांना

समतावाद्यांचे ध्येय.

काय आहे हेंच मुळीं कळलेले नाहीं. तें जर त्यांनीं जाणून घेतलें असते तर असला आक्षेप घेण्याचा मूर्खपणा त्यांनीं केलाच नसता. त्यांना असें वाटत असावें कीं सर्वांना समतेनें वागविणें हें समतावाद्यांचें ध्येय आहे. पण हीच त्यांची चूक आहे हें त्यांना कळविण्याची आम्ही परवानगी घेतों. समतावाद्यांचे ध्येय सर्वांना समतेनें वागविणें हें नसून

समता प्रस्थापित करणें'

हें आहे. हें ध्येय साधतांना सर्वांना समतेनें वागवून चालणें शक्य नाहीं. जेथें सर्व व्यक्ती समान आहेत तेथें कांहीं व्यक्तींना असमानतेनें वागविल्यास विषमता उत्पन्न होईल. पण जेथें व्यक्ती असमान आहेत तेथे त्यांना सारख्या लेखून चालणें म्हणजे समताप्रस्थापनेच्या ध्येयाला विरोध करणें होय. या बाबतीत रोगी माणसाचें उदाहरण बरोबर लागू पडतें. सुदृढ माणसाला जाडेंभरडें अन्न चालतें. पण सुदृढ माणूस व रोगी माणूस हे दोघेही सारखे मानून जर एखादा वेडगळ 'समतावादी' तें जाडेंभरडें अन्न रोग्याला देईल तर तो रोग्याचा प्राणदाता होण्याऐवजीं प्राणहर्ता होईल. त्याचप्रमाणें श्रीमंतांवर जितका कर असतो, तितकाच गरीबांवर ठेवावा, कारण तसें न केल्यास असमानता होईल असें जर कोणी म्हणेल तर लोक त्याला वेड्यांत काढतील. सारखा कर देण्याची ऐपत असलेल्या श्रीमंतांपैकी कांहींवर कमी व कांहींवर जास्त असा जर कर लादला किंवा सुदृढ माणसाला पचण्याजोगे अन्न पचविण्याची ज्यांच्यांत ताकद आहे त्यांना रोग्याचे अन्न दिलें तर मात्र विषमता होईल. या उदाहरणावरून तात्पर्य घ्यावयाचें तें हें कीं,

समानांना असमानतेनें व असमानांना समानतेनें न वागविणें हा समतावाद्यांचा दस्तुर आहे.

या दस्तुरान्वयें पाहिले असता डॉ. आंबेडकरांची मागणी त्यांच्या समतावादाला पूर्णपणें धरून आहे हें कळून येणें सोपें आहे. स्पृश्य व अस्पृश्य हें दोन्ही वर्ग सारख्या भूमिकेवर असते व मग अस्पृश्याना जातवार प्रतिनिधि पाहिजेत अशी डॉ. आंबेडकरांनीं मागणी

केली असती, तर त्यांच्या समतावादावर आक्षेप घेणे योग्य ठरले असतें. एकाच दर्जाच्या लोकांत डॉ. आंबेडकर भेदभाव माजवूं इच्छितात असें मग म्हणतां आलें असतें. पण स्पृश्य व अस्पृश्य या दोन वर्गात कोणत्याही प्रकारची समानता नाहीं हें उघड दिसत आहे. शिक्षण, संपत्ती व लोकसंख्या ह्या तिन्ही बाबतींत या दोन्ही वर्गात जमीन अस्मानाचें अंतर आहे. शिक्षणाच्या बाबतीत स्पृश्य पुढारलेले व अस्पृश्य मागासलेले, संपत्तीच्या बाबतींत स्पृश्य श्रीमंत व अस्पृश्य गरीब व लोकसंख्येच्या बाबतींत स्पृश्य बलवान व अस्पृश्य दुर्बल असा प्रकार आहे. म्हणजे अस्पृश्यसमाजाचें पारडे स्पृश्यसमाजाच्या पारडयापेक्षां सर्वच दृष्टींनीं हलके आहे. अशा असमान वर्गांना समानतेनें वागवायचें ठरलें तर त्यांच्या परस्पर वागणुकींत कोणताही बदल होण्याची आशा करावयास नको, हें उघड आहे.

समता म्हणजे समानतेची वागवणुक असा जे अर्थ करतात त्यांच्या विचारसरणींत केवढा अनर्थ भरलेला आहे हे वरील विवेचनावरून ध्यानांत येईल. डॉ. आंबेडकरांची उक्ती व कृती यांच्यात विसंगतता दाखविण्याच्या हेतूनें ज्या लोकांनी ही दिशाभूल करणारी व अनर्थावह विचारसरणी प्रसृत केली आहे त्यांना आमचें एवढेंच सांगणें आहे कीं लाजेखातर चुकीच्या विचारांत लोळत पडण्यापेक्षां आपण चुकलों हें जाणून आपल्या विचारांची दिशा बदलणें यांत जास्त प्रामाणिकपणा आहे याची जाणीव डॉ. आंबेडकरांना आहे. आपण चुकत आहों असें जर त्यांना वाटलें असतें तर एकतर त्यांनीं समतावाद सोडून दिला असता, किंवा प्रस्तुत मागणी मागितली नसती. पण त्यांच्या मागणींत व समतेच्या तत्वांत कांहीं विरोध नाहीं हें ते जाणून आहेत. परिस्थितींतील विषमतेकडे न पाहतां रोगी निरोगी, गरीब श्रीमंत, पुढारलेले मागासलेले, बहुसंख्य अल्पसंख्य यांना सारखेपणानें वागविलें पाहिजें असें मानणारे वेडगळ 'समतावादी' ते असते, तर अस्पृश्यांसारखा दलितसमाज व स्पृश्यांसारखा सत्ताधारी समाज यांच्यांत कोणताही भेदभाव त्यांनी केला नसता व जिच्यायोगे अस्पृश्यसमाज स्पृश्यसमाजाशीं तुल्यबल होईल अशी मागणीही त्यांनी मागितली नसती.

आणि या मागणीवर जे आक्षेप घेतात त्यांच्या मनाचा संताप व्हावयाला वास्तविक कारण येथेंच आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या उक्ती-कृतींतील दिखाऊ विसंगतता हा या आक्षेपकांचा निव्वळ दाखवायचा दांत आहे. त्यांच्या मनाला जी गोष्ट लागून राहिली आहे ती ही कीं

डॉ. आंबेडकरांच्या मागणीनें स्पृश्य व अस्पृश्य हे राजकरणांत समान अधिकारी होणार आहेत.

आणि स्पृश्यवर्गीयांना हेंच नको आहे. कारण अस्पृश्यसमाज राजकारणांत समानाधिकारी होण्यांत स्पृश्यांच्या चातुर्वर्ण्यात्मक सनातनधर्माचें मरण आहे. एका वर्गाचें दुसऱ्या वर्गावर वर्चस्व रहाणें हें या चातुर्वर्ण्याचें मर्म आहे. या चातुर्वर्ण्याविरुद्ध आजवर अनेक बंडें झालीं. त्यांत महाराष्ट्रांतील भागवतधर्मी साधूसंतांचें बंड प्रमुख होय. पण या बंडांतील लढा अगदी निराळा होता. मानवी ब्राह्मण श्रेष्ठ की भक्त श्रेष्ठ असा तो लढा होता. ब्राह्मण मानव श्रेष्ठ की शूद्र मानव श्रेष्ठ हा प्रश्न सोडविण्याच्या भरीस साधूसंत पडले नाहीत. या बंडांत साधूसंतांचा जय झाला व भक्तांचे श्रेष्ठत्व ब्राह्मणांना मान्य करावें लागलें तरी सुद्धां, या बंडाचा चातुर्वर्ण्यविध्वंसनाच्या दृष्टीनें कांहींच उपयोग झाला नाही. असें म्हणता येईल कीं तुमचें चातुर्वर्ण्य तुम्ही ठेवा आम्हीं भक्त होऊ व तुमच्यांतील श्रेष्ठत्व गणल्या गेलेल्या ब्राह्मणांना लाजवू अशी अहमन्यता धरून संतांनीं चातुर्वर्ण्याला मुळींच धक्का लावला नाहीं. भक्तीच्या मुलाम्यानें माणुसकीला किंमत येते असें नाहीं. तिची किंमत स्वयंसिद्ध आहे हा मुद्दा प्रस्थापित करण्यासाठीं संत भांडले नाहींत. त्यामुळे चातुर्वर्ण्याचें दडपण कायम राहिलें. संतांच्या बंडाचा एक मोठाच दुष्परिणाम झाला. तुम्हीं चोखामेळ्यासारखे भक्त व्हा मग आम्हीं तुम्हांला मानूं असें म्हणून दलितवर्गाची वंचना करण्याचा एक नवा उपाय मात्र त्यामुळे ब्राह्मणांच्या हातीं सांपडला. दलितवर्गांतील कुरकुरणारीं तोंडें या उपायानें बंद होतात असा ब्राह्मणांचा अनुभव आहे; व याच उपायाच्या सहाय्यानें त्यांनीं अस्पृश्य व ब्राह्मणेतर हिंदु यांना विषमतेंत दडपून ठेवलें आहे. आतां या मागासलेल्या वर्गांनी असा विचार केला पाहिजे कीं एकादा चोखामेळ्यासारखा संत आपल्या समाजांत निर्माण झाल्यानें सबंध समाज उन्नत दशेला पोंचतो की काय? तसा तो पोंचत नाहीं हें खोल विचार केल्यास कळून येईल. वैयक्तिक कर्तबगारी ही आदरणीय असते, पण पुष्कळ वेळां ती अनुकरणीय नसते; व म्हणूनच वैयक्तिक कर्तबगारी व सामुदायिक कर्तबगारी यांच्यात तुलना करतां सामुदायिक कर्तबगारी शेंकडों पटींनीं श्रेयस्कर ठरते. वैयक्तिक कर्तबगारी आकाशाएवढी ऊंच असली तरी साधारण ऊंचीच्या सामुदायिक कर्तबगारीच्या पासंगालाही ती पुरणार नाहीं. असें असल्यामुळे जी परिस्थिति समाजाच्या सामुदायिक कर्तबगारीला दडपून टाकते ती केव्हांही त्याज्य होय. चोखामेळ्यासारखा एकादा संत फारतर तिच्यांतून पुढे येईल; पण सबंध समाजाची वाट काय? एका व्यक्तीसाठीं सबंध समाजानें दलितावस्थेंत रहावयाचें कीं काय? अस्पृश्य व ब्राह्मणेतर या वर्गांच्या इतिहासाकडे पाहिल्यास असें दिसून येतें कीं त्या समाजांत आकाशाएवढ्या ऊंचीच्या कांहीं व्यक्ती निर्माण झाल्या असल्या तरी त्या समाजांची सामुदायिक उंची मात्र केव्हांही वाढली नाहीं. चातुर्वर्ण्यजन्य विषमता हें याचें कारण होय. कांहीं व्यक्ती या विषमतेच्या नाकावर पाय देऊन पुढे येतात. पण शे. ९९ लोकांची कर्तबगारी तिच्यामुळे गारठून जाते. ब्राह्मणेतर व अस्पृश्य या समाजांची कर्तबगारी अशाप्रकारें गारठून जाणें हें ब्राह्मणांच्या फायद्यावर असस्यामुळे ही विषमता नष्ट होणें त्यांना पसंत नाहीं. व या विषमतेविरुद्ध ज्यांनीं बंड केलें त्यांच्या प्रयत्नांच्या अर्धवटपणामुळें ही विषमता नष्ट होऊंही शकली नाहीं. पण आजवर जी ही विषमता टिकून राहिली ती साफ नष्ट होण्याची वेळ आज आली आहे.

दलितवर्गाच्या हातीं राजकीय सत्ता गेली कीं ही चातुर्वर्ण्यजन्य विषमता धुळींला मिळालीच

असें समजावें. आजवर ती टिकली याचें कारण राजसत्तेचा तिच्यावर कधीच मारा झाला नाही. राजसत्तेची तिच्यावर नेहमीच कृपा होती. हिंदुराजांची होतीच, पण मुसलमान राजांचीही होती. इंग्रज तर महाधूर्त. त्यांनी दलित जनतेला वर न येऊं देण्यासाठी चातुर्वर्ण्यातील श्रेष्ठ जे ब्राह्मण त्यांच्यावरच राजकीय सत्तेची खैरात केली. डॉ. आंबेडकरांची मागणी फलद्रूप झाल्यानें मात्र चातुर्वर्ण्याचा हा गाडा उलटणार आहे; व ही भावी स्थिति ओळखण्याइतकी दृष्टी ज्यांना आहे त्यांनीच अस्पृश्यसमाजाला सत्तावान बनवणाऱ्या डॉ. आंबेडकरांच्या योजनेविरुद्ध गिल्ला चालविला आहे.

अस्पृश्यसमाजाला हिंदुसमाजापासून अलग लेखण्यांत यावें अशी जी मागणी डॉ. आंबेडकरांनीं केली तिचेंही रहस्य पुष्कळांना कळलेलें नाहीं. हिंदुसमाजांत राहिल्यास अस्पृश्य समाज हा ब्राह्मण्याच्या कुशींत एक कांटा होऊन राहील असें ज्यांना वाटतें, त्यांना ही मागणी पसंत पडली आहे. तिच्यायोगें आपल्या मागचा ससेमिरा टळेल अशी त्यांना आशा आहे. दुसरे कांही लोक असे आहेत कीं त्यांना ही मागणी जातवार प्रतिनिधित्वाच्या मागणीप्रमाणेंच तत्वविरोधी वाटते. स्पृश्य समाजाशीं समतेचें नाते जोडण्याचा प्रयत्न करीत असतां डॉ. आंबेडकर अशी मागणी कशी करतात असा प्रश्न ते विचारीत असतात. पहिल्याप्रकारच्या लोकांना आमचे सांगणें आहे कीं आम्हीं बाहेर जातों, ते आपली वाट आपण सुधारावी या इच्छेने जात नाहीं. आम्हाला ब्राह्मण्यावर मारा करावयाचा आहे. ब्राह्मण्यावर मारा करून त्याच्या तावडींतून देशाची सुटका करणें हें हिंदूंचेंच नव्हे तर मुसलमानांचें व ख्रिश्चनांचेंही कर्तव्य आहे. आम्हीं बाहेर जाऊं इच्छितों तें घरांत राहूनं गुदमरण्यापेक्षां घराबाहेर पडून मारा करण्याच्या हेतूनें. त्याचप्रमाणें दुसऱ्या प्रकारच्या लोकांना आम्ही सांगू इच्छितों कीं, आम्हाला हिंदूसमाजाशीं समतेचें नातें जोडावयाचें आहे तें हिंदूसमाजांत, राहून त्याचे गुलाम म्हणून नव्हे. हिंदुसमाजाशी आम्हांला सर्व बाबतींत समानाधिकारी व्हावयाचें आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या योजनेचें हेंच ध्येय आहे; व त्या योजनेंतील वरपांगी विषमतेवर जर तुमचा कटाक्ष असेल तर ही विषमता समतेसाठींच आहे असे आमचें त्यावर उत्तर आहे.

प्रासंगिक विचार.

१ श्री. प्र. ना. उबाळे यांजकडून अस्पृश्य समाजाला उद्देशून आलेला ख्रिस्त जयंतीचा संदेश आम्हीं गेल्या अंकांत छापला होता. श्री. उबाळे यांनी हा संदेश अत्यंत सध्देतुपुरस्सर व कळकळपूर्वक पाठविला आहे यांत शंका नाहीं. पण सध्देतुपुरस्सर व कळकळपूर्वक केलेल्या सर्व गोष्टी दोषरहीत असतात असें मात्र कोणीच म्हणणार नाहीं. सद्धेतुपूर्ण विचारसरणी सदोष असूं शकते व श्री. उबाळे यांच्या या संदेशांतील विचारसरणींत अशाच कांहीं चुका राहून गेल्या आहेत, कीं तो प्रसिद्ध करतांना त्या चुका दाखवून दिल्याशिवाय संपादक या नात्यानें आम्ही आपलें कर्तव्य केले असे होणार नाहीं. श्री. उबाळे येशुख्रिस्ताचे अनन्य अनुयायी आहेत. व त्यांच्या

संदेशामुळें त्याच्या अनुयायांचें सर्वदृष्टीनीं कल्याण झालें असें त्यांना वाटत आहे. हा प्रश्न वैयक्तिक श्रध्देचा असल्यामुळें आम्हांला त्या बाबतींत कांही लिहिण्याचें कारण नाहीं. त्याचप्रमाणें, ज्या तत्वावर आपला विश्वास आहे, तें इतरांनींही घ्यावें अशी इच्छा पूर्णपणें स्वाभाविक असल्यामुळें, ख्रिस्त धर्माचे अनुयायी होण्याची जी सूचना श्री. उबाळे यांनी अस्पृश्यांना केली आहे, तिच्यावरही आम्हीं आक्षेप घेऊं शकत नाहीं. आम्हांला एवढेंच सांगायचें आहे की ज्या पायावर श्री. उबाळे अस्पृश्यांना येशूचे शिष्य होण्याचा उपदेश करीत आहेत तो पायाच मुळी चुकीचा आहे.

२ श्री. उबाळे हे अत्यंत भाविक व धार्मिकवृत्तीचे गृहस्थ दिसतात. आपल्या संदेशांत त्यांनीं धर्म या विषयावर जितका जोर दिला आहे तितका सामाजिक हक्कांवर दिला नाहीं. पण अस्पृश्यसमाजाची चळवळ ही श्री. उबाळे म्हणतात त्याप्रमाणें पापमुक्ती व ईश्वरप्राप्ति साधण्यासाठीं नसून ती सामाजिक हक्क साधनासाठीं आहे. पापमुक्ती व ईश्वरप्राप्तीसाठीं सामुदायिक चळवळ करण्याची अवश्यकता आहे असें कोणीही म्हणणार नाहीं. कारण समाजच्या समाज केव्हांही पापी नसतो. पण अस्पृश्यांची चळवळ पापमुक्ती व ईश्वरप्राप्ती यांसाठीं आहे असें थोडावेळ गृहीत धरलें, व यांसाठीं मध्यस्थाची गरज आहे असें मानलें, तरीही त्यासाठीं येशू ख्रिस्ताला मध्यस्थ केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं असें आम्हांला वाटत नाहीं. येशू ख्रिस्ताच्या शिकवणुकीबद्दल व बोले तैसा चाले या सदरांतील त्याच्या वर्तनुकीबद्दल प्रत्येकाला आदरच वाटला पाहिजे. पण त्याच्याशिवाय दुसरा मध्यस्थ नाहीं हें म्हणणें अत्यंत भाविकपणाचें असले तरी निराधार आहे. येशूने आपल्या अनुयायांना दिलेल्या आश्वासनांची जंत्री श्री. उबाळे यांनीं उध्दृत केली आहे; व तशा प्रकारची आश्वासनें दुसऱ्या कोणीं दिलीं आहेत काय असा त्यांचा सवाल आहे. या सवालाचें उत्तर देण्यास भगवद्‍गीता समर्थ आहे. पापमुक्ती विषयीं बोलावयाचे झाल्यास 'सर्व धर्मान् परितज्य मामेकं शरणं व्रज अहं त्वा **सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि** मा शुचः' असें आश्वासन भगवद्‍गीतेत आहे. तसेच ज्याप्रमाणे मी मुक्तीदाता आहें असे येशूख्रिस्त जाहीरपणे सांगतो, त्याचप्रमाणें 'मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते' असे कृष्ण भगवद्‍गीतेंतून सांगत आहे. व स्वतः अज अनादि असा लोकमहेश्वर असल्याचेही तो गर्जत आहे. आणि ही सर्व आश्वासनें त्यानें विशिष्ट वर्गासाठी देऊन ठेवली आहेत असेंही नाहीं. 'स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा.' त्यायोगें परा गतीला जातात असें त्याचें आश्वासन आहे. कष्टी व भाराक्रांत लोकांना उद्देशून येशूने दिलेल्या आश्वासनांपेक्षां हीं आश्वासनें कमी दर्जाचीं आहेत असें कोण म्हणेल? भगवद्‍गीतेप्रमाणेंच हिंदूंची लहान सहान पोथ्यापुराणें उघडून पाहिलीं तरी त्यांच्या शेवटी त्यांच्या वाचकांना दिलेली पारमार्थिक मोक्षाचींच नव्हे तर ऐहिक सुखसमृध्दिची व संततिसंपत्तिलाभाची आश्वासनें मुबलक आढळून येतात. आणि बायबलातील आश्वासनें जर अमोघ मानायची तर हीं आश्वासनेंही तशी मानायला कोणतीच हरकत नाहीं.

३ पण खरें पांहू जातां अस्पृश्यसमाजाला असल्या आश्वासनांची खातरजमा देण्यांत काय अर्थ आहे तें आम्हांला कळत नाहीं. अस्पृश्यसमाज पापी आहे ही समजुतच मुळीं खोटी आहे. त्याची अस्पृश्यता हा पापाचा परिणाम नसून तो जेत्यांनीं जितांना पूर्णपणें नेस्तनाबूद करण्यासाठीं त्यांच्यावर टाकलेला सामाजिक बहिष्कार आहे. असें असल्यामुळें अस्पृश्यांना पापमुक्तीसाठीं धडपडण्याची व त्यासाठीं योग्य मध्यस्थ किंवा देवाघरचा वाटाड्या शोधण्याची काय गरज? आणि अस्पृश्यसमाजांत ज्या व्यक्ती पापी असतील, त्यांना हिंदू राहूनच पापमुक्ती व ईश्वरप्राप्ति साधतां येईल. मोक्ष मिळविण्याच्या आड अस्पृश्यता येत नाही, असें हिंदु लोकांचें अस्पृश्यांना आश्वासन आहे. चोखामेळा, रोहिदास वगैरे संतांनीं, अस्पृश्य असूनही मोक्ष मिळविला; व आज जर सगळे अस्पृश्य 'पंढरीचिया वाटा। मोक्ष लाभे हातोहाता' असें टाळ मृदंगाच्या गजरांत ओरडत मोक्षाच्या वाटेला लागतील तर हिंदु त्यांच्या आड मुळींच येणार नाहींत, ही सर्व परधर्मीयांनीं खात्री बाळगावी. पण खुबी ही आहे कीं तेच अस्पृश्य हिंदूंच्या 'खासगीमालकी'च्या एकाद्या तलावावर पाणी भरायला जाऊं द्या, अगर सरकारी शाळांतून आमच्या मुलांना तुमच्या मुलांत बसवा असा आग्रह धरूं द्या, कीं भूतलावरची महान् हिंदु जातच नव्हे तर आकाशपाताळांतील तेहतीस कोटी देवांची वसाहत लाठीबंद होऊन अस्पृश्यांना मारायला धांवत येईल. रत्नागिरी स्कूल बोर्डाच्या ठरावानुसार तेथील अस्पृश्यांनीं आपलीं मुले स्पृश्यांच्या मुलांबरोबर बसावयास पाठविल्यामुळें त्यांच्यावर देव कोपला अशा प्रकारची हकीकत रत्नागिरीच्या 'सत्यशोधकां'त प्रसिद्ध झाली होती. ती या ठिकाणीं विचारांत घेण्यासारखी आहे.

४ मोक्षप्राप्तीसाठीं अस्पृश्यांनीं चळवळ केली तर त्यांच्याविषयीं सहानुभूति बाळगणारे हिंदू व देव सामाजिक हक्कप्राप्तीसाठीं झगडणाऱ्या अस्पृश्यांवरच इतके कोपायमान कां होतात हा प्रश्न खरोखरच विचारार्ह आहे. या प्रश्नाचें उत्तर ज्याला उमगेल, व हिंदूंच्या व देवांच्या या विसंगत वर्तनाचें इंगित ज्याला कळेल त्याला ब्राह्मणी धर्मपद्धतीचें रहस्य समजलें असें म्हणावयास हरकत नाहीं. हिंदूंचीं धार्मिक तत्वें मोठीं उज्वल आहेत, पण त्यांच्या सामाजिक व्यवहाराचें त्या तत्वांपासून खास पुणेरी पद्धतीनें विभक्तीकरण केलेलें आहे. यामुळेंच सर्वाभूतीं भगवंत या तत्वाच्या पोपटपंचीबरोबर अस्पृश्यांवरचा सामाजिक बहिष्कार हिंदुसमाजांत आढळून येतो. दलितांनीं सामाजिक बंड पुकारूं नये म्हणून त्यांच्या डोळ्यांपुढें मोठमोठीं तत्वें आमिषादाखल ठेवण्यांत आलीं आहेत हें या तत्वविरोधी व्यवहाराचें मर्म आहे. पुष्कळ काळापर्यंत अस्पृश्यांच्या ध्यानांत हा कावा आला नव्हता. पण आतां त्यांना तो कळला आहे व आपले सामाजिक हक्क मिळवण्यासाठी त्यांनी चळवळ सुरू केली आहे. धर्मांतराचा त्यांना उपदेश करायचा झाल्यास तो याच पायावर करणें योग्य होईल. ख्रिस्तीधर्मांत सर्व मानवांना सारखे हक्क व सारख्या संधीं आहेत म्हणून तुम्हीं त्या धर्मांचे अनुयायी व्हा या म्हणण्याला अस्पृश्यसमाजांत एकदम होकार न मिळाला तरी मान मिळेल. पण पापमुक्तीसाठीं, ईश्वरप्राप्तिसाठीं व योग्य मध्यस्थासाठीं तुम्हीं ख्रिस्ती व्हा हें म्हणणें मात्र कोणालाही पटणार नाहीं. कारण हिंदुधर्मांत राहून त्यांना या गोष्टी साध्य आहेत.

५ डॉ. आंबेडकर अगर अस्पृश्य धर्मांतराला भितात असा गैरसमज यावरून श्री. उबाळे यांनीं करून घेऊं नये. त्यांना एवढेंच वाटतें कीं धर्मांतरानें त्यांच्या चळवळींचा हेतु साध्य होण्यासारखा नाहीं. स्वतः पुरती अस्पृश्यता नाहींशी करणें एवढेंच जर त्यांच्या चळवळीचे ध्येय असतें तर धर्मांतरानें तें त्वरित साध्य झाले असतें. पण अस्पृश्यसमाजाला एवढेंच कार्य करावयाचें नसून त्याला ब्राह्मणी धर्मपद्धती व तज्जन्य भेदप्रिय मनोवृत्ती हीच नष्ट करावयाचीं आहेत. ख्रिस्ती झाल्यानें ही पद्धती व ही मनोवृत्ती नष्ट होत नाहींत. कारण ख्रिस्ती झालेल्या लोकांतही ब्राह्मण ख्रिस्ती मराठा ख्रिस्ती असे भेदभाव आहेत. म्हणून ख्रिस्ती होण्याच्या यातायातींत न पडता, हिंदू राहूनच ब्राह्मणीधर्म नाशाची चळवळ करणें श्रेयस्कर असें आम्हांला वाटतें. आणि स्वतःपुरत्या अस्पृश्यतेविषयी बोलायचें झाल्यास तिच्यापासून पळून जाण्यापेक्षां तिच्या विरुद्ध उघड उघड लढा घेऊन तिला नेस्तनाबूद करणें यांतच मर्दपणा आहे असें कोणीही म्हणेल.

६ अस्पृश्योद्धारक म्हणून मिरविणारे पुण्याचें माटेमास्तर यांच्या अस्पृश्योद्धारांत कोणता ब्राह्मणी कावा भरलेला आहे तो आम्हीं यापूर्वीच वाचकांच्या निदर्शनास आणून दिला आहे. ब्राह्मणेतरांविरूद्ध ब्राह्मणांचा पक्ष बळकट करण्याच्या हेतूनें अस्पृश्यांना गोंजारणाऱ्या या माटेमास्तरांचें नुकतेंच पुणें येथे चातुर्वर्ण्य या विषयावर व्याख्यान झालें. त्यांत ते असें म्हणाले कीं हल्लींच्या इंग्रजांच्या राज्यापेक्षां पेशव्यांच्या राज्यांत अस्पृश्यांना सवलती जास्त होत्या. विशेष लक्ष्यांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं माटें मास्तरांनीं या अद्भुत शोधाचें जनकत्व स्वतांकडे घेतलें नसून तें एका 'अस्पृश्य पुढाऱ्या'च्या माथी मारलें आहे. एक अस्पृश्य पुढारी आपल्याला असें सांगत होता असें ते म्हणाले आहेत व तें खरें आहे असा शेरा त्यांनी मारला आहे. हा शोध लावणाऱ्या 'अस्पृश्य पुढाऱ्या'चें व तो जगापुढें आणणाऱ्या माटे मास्तरांचें आरंभीच अभिनंदन करून आम्ही त्यांना एवढेंच कळविण्याची परवानगी घेतों कीं 'बाबांनों तुमचे हे श्रम व्यर्थ आहेत. त्यांच्यावर विश्वास ठेवण्याइतका अस्पृश्यसमाज सध्यांतरी बेअकली राहिला नाहीं व तो तसा राहिला आहे असें मानण्याचा बेअकलीपणा तुम्हींही करूं नये अशी आमची इच्छा आहे.

७ हा शोध माटे म्हणतात त्या प्रमाणे खरोखरच एका अस्पृश्य पुढाऱ्याचा आहे कीं माटयांनीच तो एकाद्या बेअकली अस्पृश्याला नामधारी पुढारीपणाची लालुच दाखऊन त्याच्या गळयात बांधला आहे हें आम्हांला नक्की सांगता येत नाहीं. पण असा एकादा अस्पृश्य पुढारी त्यांना भेटला नसेल असें मात्र आमच्यानें म्हणवत नाहीं. आणि हा अस्पृश्य पुढारी बहुत रूकन सकट असावा. आपल्या गुरुमाऊलीला संतुष्ट

करण्यासाठी असले बोलं बोलण्याची तयारी आज सकटाशिवाय कोणाही अस्पृश्याची नाही असें म्हणणे वस्तुस्थितीला फारसें सोडून होईल असें आम्हांस वाटत नाहीं. पण हा प्रश्न बाजूला सोडला व माटे मास्तरांचा 'अस्पृश्य पुढारी' म्हणतो त्याप्रमाणें आंग्लाई पेक्षां पेशवाईत अस्पृश्यांना जास्त सवलती होत्या असें मानलें तरी तेवढ्यावरून पेशवाईतील अस्पृश्यांची स्थिति कशी स्पृहणीय ठरते हें आम्हांला कळत नाहीं. माटे मास्तरांनीं किंवा त्यांच्या शिशांतील अस्पृश्य पुढाऱ्यानें तसा कांहींच खुलासा केला नाही. काय, त्या काळीं अस्पृश्यांना तळीं विहिरी वगैरे सार्वजनिक ठिकाणी बंदी नव्हती? कीं नोकऱ्यांच्या ठिकाणीं त्यांना अस्पृश्यता येत नसे? कीं विद्यार्जन करून वाटेल तो दर्जा प्राप्त करून घेण्याची त्यांना मोकळीक होती? होतें तरी काय? खरे पाहूं गेल्यास या बाबतींत अस्पृश्यांना आज ज्या सवलती आहेत तितक्या पूर्वी कधीच नव्हत्या. इंग्रज सरकारनें अस्पृश्यता नाहीशी करण्यासाठी जितके प्रयत्न केले पाहिजे होते तितके केले नाहींत ही गोष्ट खरी. आणि इंग्रजसरकार जें कांहीं नाइलाजास्तव कां होईना करीत आहे, ती अस्पृश्यांवर मेहरबानी होय असेंही आम्ही मानून चालत नाही. पण इंग्रजसरकारच्या हातून जें कांहीं अल्पस्वल्प कार्य घडले आहे तसें पेशव्यांच्या हातून कांहींच घडलें नाहीं. पेशवाईत अस्पृश्यांच्या गळ्यांत मडकीं बांधण्यांत येत असत हें म्हणणें एक सत्यशोधकी थोतांड आहे असे पेशवाई छाप ब्राह्मणांना वाटतें. पण प्रभूसारख्या पुढारलेल्या जातीचाही छळ करण्यास ज्यांनीं मागें पुढें पाहिलें नाही व मराठ्यांना शूद्रत्वाच्या कोटींत ढकलण्यास ज्यांनीं जंगजंग पछाडले त्याच पेशव्यांनीं, प्रभू मराठेही ज्यांना तुच्छ लेखतात, त्या अस्पृश्यांच्या गळ्यांत मडकी बांधावी हें त्यांच्या कृतीशीं सर्वथैव सुसंगत आहे. माटे मास्तरांनीं एका अस्पृश्य पुढाऱ्याच्या साहाय्यानें हा जो शोध लाविला आहे तो पेशवाईचा इतिहास वाचून लाविला नसून एकाद्या भटानें लिहिलेली **कादंबरीमय पेशवाई** वाचून लावला असावा असेंच म्हटलें पाहिजे.

८ माटे मास्तरांच्या या व्याख्यानाच्या वेळीं श्री. ग. वि. केतकर, केसरीचे माजी संपादक, हे अध्यक्ष होते. माटे मास्तरांनीं पेशवे आणि इंग्रज यांच्यांत तुलना करून पेशवे बरे असें सांगितलें असलें तर केतकरांनीं ब्राह्मणी धर्मवाले स्पृश्य हिंदू व अफ्रिकेंतील गोरे यांची तुलना करून स्पृश्य हिंदू बरे असें सांगितलें. निग्रो वगैरे लोकांना गोऱ्या जेत्यांनीं दुष्टपणानें व क्रूरपणानें वागविलें असलें तर आम्हीं अस्पृश्यादी लोकांना सदयतेनें वागविलें आहे असें ते म्हणाले. श्री. केतकरांचें हें म्हणणें मोठें भ्रामक व लबाडीचें आहे. आणि म्हणूनच त्याच्यामुळें पुष्कळांची मनें गोंधळण्याचा संभव आहे. वरवर पहाणाऱ्या कोणालाही असें वाटेल कीं आफ्रिकेतील गोरेलोक निग्रो गुलामांना चाबकानें झोडपतात, लाथांनीं मारतात, व त्यांचे मनस्वी शारिरिक हाल करितात; पण आमचे स्पृश्य हिंदू अस्पृश्यांच्या बाबतींत यापैकीं एकही गोष्ट करीत नाहींत. 'सर्वा-भूतीं अन्तरात्मा' हें तत्व ध्यानांत ठेऊन ते वागत असतात. पण हा समज साफ चुकीचा आहे. गोऱ्या लोकांच्या हातून निग्रो गुलामांचा जितका छळ होतो त्याच्या शतपट स्पृश्यांच्या हातून अस्पृश्यांचा होत असतो. फरक एवढाच कीं निग्रो गुलामांचा छळ शारिरीक असतो आणि अस्पृश्यांचा मानसिक असतो. आणि त्याचे पर्यवसान पुष्कळ वेळा शारिरीक छळांतही होतें. अस्पृश्यांनीं आपली पायरी संभाळून राहावें, त्यांनीं वर येण्याचा प्रयत्न करूं नये, त्यांनीं चांगले कपडे घालूं नयेत, त्यांच्या बायकांनी चांगले दागिने लेवूं नयेत वगैरे स्पृश्यांच्या इच्छा अस्पृश्यांच्या मानसिक छळांत जमा होतात; आणि अस्पृश्य लोक ही पायरी सोडूं लागले म्हणजे त्यांच्या शारिरीक छळास सुरुवात होते. असल्या छळाची उदाहरणें आमच्या वाचकांच्या पूर्ण परिचयाचीं आहेत. अस्पृश्य जोंपर्यंत आपल्या पायरीवर आहेत तोंपर्यंत स्पृश्य त्यांच्या वाटेला जावयाचे नाहींत. पण ते आपली पायरी सोडूं लागले तर त्यांना त्यांच्याच पायरीवर ठेवण्यासाठी स्पृश्यलोक त्यांचा वाटेल तसा छळ करितील. निग्रोंना गोरे छळतात ते स्वतःच्या स्वार्थासाठीं. पण अस्पृश्यांनीं आपली पायरी सोडण्यांत स्पृश्यांची स्वार्थहानी नसली तरी ते त्यांचा छळ करितात. म्हणजे अस्पृश्यांनीं हीन स्थितींत राहणें हे स्पृश्य स्वतांच्या मोठेपणाचें गमक समजून चालतात. गोऱ्यांच्या व स्पृश्यांच्या मनोवृत्तींत हा मोठा फरक आहे. गोऱ्या लोकांनीं निग्रो लोकांचे देह मारले असले तर स्पृश्यांनीं अस्पृश्यांचीं मनें मारिलीं आहेत. आणि देह मारणाऱ्यापेक्षां मनें मारणारे जास्त भयंकर असेंच कोणीही म्हणेल.

९. शिक्षणखातें हें आजवर इंग्रज सरकारच्या हातीं होतें. इंग्रज सरकार परकी असल्यामुळें प्रजेच्या शिक्षणाकडे त्यानें द्यावें तसें लक्ष दिलें नाहीं. विशेषतः अस्पृश्यसमाजाच्या शिक्षणाकडे त्यानें साफ दुर्लक्ष केलें. नवीन सुधारणा कायद्यान्वयें शिक्षणखातें हिंदीलोकांच्या हातीं आल्यावर हा अन्याय दूर होईल अशी पुष्कळांना आशा होती. पण ती आशा सफल होण्यास फारशी जागा नाहीं हें दुसरीकडे छापलेल्या पत्रव्यवहारांतील "पुणे जिल्हा बोर्ड व अस्पृश्यसमाज" या पत्रावरून दिसून येईल. सरकारनें खर्च दिल्यास बोर्ड अस्पृश्यांसाठीं बोर्डिंग चालवणार व शाळांतून अस्पृश्य सुपरवायझर नेमणार! काय जुलूम आहे? सरकारनें ज्या अर्थी शिक्षणखातें हिंदी लोकांच्या हातीं दिलें आहे त्या अर्थी खर्चाची जबाबदारी सरकारवर कोणत्याही अर्थानें उरलेली नाहीं, हें स्पष्ट आहे. असें असल्यामुळें सरकार खर्च देण्यास कधींही तयार होणार नाहीं, व त्यामुळें सदर पत्रांत उल्लेखिलेल्या अस्पृश्यांना हितावह होणाऱ्या योजना आपोआपच धुळीस मिळतील असाही आमच्या सत्ताधारी स्पृश्य धर्मबांधवांचा डाव असावा. सरकार खर्च देण्यास तयार होईल असें खरोखरच वाटून त्यांनीं तशी मागणी त्याच्याकडे केली असेल असें आम्हांस वाटत नाहीं. त्यांच्या या वक्रनीतीवरून एकच गोष्ट स्पष्ट होण्यासारखी आहे. आणि ती ही कीं मुसलमानांप्रमाणे पूर्णपणें सवता सुभा स्थापन केल्याशिवाय अस्पृश्यांना गत्यंतर नाहीं. स्पृश्य हिंदू त्यांच्या उन्नतीला हातभार लावतील ही आशा व्यर्थ आहे.

१०. पंजाबांत सध्यां एक विलक्षण सत्याग्रह चालू आहे. सत्याग्रह म्हटल्याबरोबर म. गांधींच्या सत्याग्रहाची कल्पना डोळ्यापुढे येते. पण आम्हीं उल्लेखिलेला सत्याग्रह अशा प्रकारचा नसून तो सैनिकांचा सत्याग्रह आहे. लाहोरच्या आसमंतात राहणारे मुसलमान शीख वगैरे माजी सैनिक व महायुद्धांत धारातीर्थी पडलेल्या सैनिकांची बायका मुलें मिळून सुमारें ५-६ हजार लोकांनीं हा सत्याग्रह चालविलेला आहे. महायुद्धांतून जे सैनिक जिवानिशीं परत आले त्यांच्या पलटणींना सरकारनें रजा दिल्यामुळें ते बेकार झाले, व जे महायुद्धांत कामास आले त्यांची बायकामुलें विपद्ग्रस्त झालीं. या लोकांच्या पोटापाण्याची सोय लावणें सरकारचें कर्तव्य आहे. पण आजवर सरकारनें हें कर्तव्य आंगाबाहेर टाकल्यामुळें, प्रस्तुत सत्याग्रह सुरू झाला आहे. आपल्याला जमिनी पाहिजेत अशी या लोकांची सरकारकडे मागणी आहे. ही मागणी पूर्ण करणें सरकारला जर शक्य नसेल, तर तिच्याऐवजी दुसरी कांहीं व्यवस्था करून या विपन्न लोकांची तरतूद सरकारनें केली पाहिजे. महायुद्धांत धनिक लोकांकडून सरकारनें ज्या रकमा घेतल्या, त्यांची कर्जे म्हणून सरकार आतां परतफेड करीत आहे. पण तें कर्ज समजून न चालतां ती सरकारला मदत आहे. असें सरकारनें समजावें; व त्याची परतफेड करण्याच्या भरीस न पडतां त्यांतून या विपद्ग्रस्त लोकांची सोय लावावी, हा या बाबतींत एक उपाय आहे.

११. अफगाणिस्थानचे अमीर अमानुल्ला हे आपल्या क्रांतीवादी मतांबद्दल प्रसिद्ध आहेत. पण त्यांना राज्यत्याग करावा लागला यावरून त्यांचा क्रांतीवाद अफगाण लोकांच्या पचनीं पडला नाहीं असें दिसतें. या त्यांच्या राज्यत्यागाच्या मुळाशीं कांहीं बड्या राष्ट्रांचें एक बडें कारस्थान आहे असा ध्वनी मधून मधून ऐकूं येतो. पण ते खरें असलें तरी अफगाणलोकांच्या पुराणमतवादाचा त्या कारस्थानांना चांगलाच उपयोग झाला यांत शंका नाहीं. अमानुल्लानीं ज्या सुधारणांचा पुरस्कार केला त्या तेथील मुल्लामौलवींना नको होत्या. त्यांच्यामुळें अफगाण लोकांचे कल्याण होणार होते व अमानुल्लांना तेंच करावयाचें होतें. पण मुल्लामौलवी प्रभृतींना देशाच्या कल्याणापेक्षां स्वतांच्या स्वार्थाचीच पर्वा जास्त असते असा आजपर्यंतचा अनुभव आहे. स्वतांच्या स्वार्थासाठीं देशाच्या कल्याणावर निखारे ठेवण्यास हे लोक कधींच मागें पुढें पाहत नाहींत. व अमानुल्ला विरुद्ध अफगाण प्रजेला चिथावून त्यांनीं आपला हा देशद्रोहात्मक सनातन धर्म जगाच्या निदर्शनास आणून दिला आहे. असल्या लोकांची शक्ती किती मोठी असते व तिच्या विरुद्ध क्रांतिवाद विजयी व्हायचा असेल तर त्याच्या पुरस्कर्त्यांनीं केवढी तयारी केली पाहिजे हे अमानुल्लाच्या उदाहरणावरून लक्ष्यांत येण्यासारखे आहे.

वर्गणिदारांस सूचना.

पत्रव्यवहार किंवा मनीऑर्डर **डॉ. आंबेडकर यांच्या नांवें न करितां** म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावानें करणें व आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहीत जाणें. उत्तराकरितां एक आण्याचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. तसेंच पावतीशिवाय वर्गणी देऊं नये.

लोकहितवादींचीं पत्रें.

पत्र नंबर ९

नेटीव अंमलदार

विनंती विशेष. आपले मागील पत्रीं एक हिंदु या सहीचें पत्र छापलें होतें. त्यांत बहुत करून बोभाटाचा मजकूर लिहिला होता. तो सर्व तथ्य नसला तरी कांहीं खरा आहे. नेटीव लोकांमध्यें विद्वान् मुळी थोडे, आणि जे वास्तविक विद्वान् व गुणी आहेत त्यांची प्रतिष्ठा इंग्रज सरकारांत होते. एकादे वेळीं विरुद्ध गोष्ट झाली म्हणून तेंच प्रमाण धरूं नये. सामान्यतः वहिवाट असेल ती लिहिली पाहिजे हें एक; दुसरें असें आहे कीं, इंग्रजी शाळेंत वगैरे जे लोक अभ्यास करितात, त्यांत इंग्रजी लिहिणार असें नांव मिरवणारे पुष्कळ असतात. घरांत खुर्ची, मेज, पिसें व बुकें आलीं म्हणजे आई बाप व शेजारी पाजारी सर्व त्यास इंग्रजी लिहिणार व शाहाणा असें समजतात. परंतु वास्तविक पाहिलें तर त्यास वाचल्याचा अर्थही कळत नाहीं. आणि ग्रंथावलोकन केलेलें नसतें. इतिहास विद्या, शास्त्रें यांचा अभ्यास नसतो. इंग्रजी विद्या समुद्रासारखी आहे, परंतु दोन बुकें वाचतां आलीं व चार दरखुड्या ओढतां आल्या म्हणजे कानावर पागोटें, खिशांत रुमाल आणि हातांत सोटा असे वेष पुष्कळ घेतात. परंतु त्यानें ते विद्वान होत नाहींत. शाळेंत शिकलेले सर्व शाहाणे आहेत असें नाहीं.

"सहस्रेषु च पंडितः" असें कवीनें म्हटलें आहे. इंग्रज लोकांतील साधारण मनुष्य जरी असला तरी हिंदुलोकांपेक्षां तो सहस्र गुणांनीं श्रेष्ठ आहे व तुम्हांस असेंही वाटूं देऊ नका कीं, विद्वान नेटीव पुष्कळ जाहले तर त्यांस मोठ्या जागा मिळणार नाहींत. कारण की विद्या शिकण्याचें बक्षीस विद्या हेंच आहे. व ज्ञान हीच शक्ति. मोठे धुरंधर विद्वान शेदोनशे होऊं द्या आणि मग मोठ्या चाकऱ्या मिळतील किंवा नाहीं पाहा! जर इंग्रज न देतील तर ते विद्वान हरएक प्रयत्न करून त्या मिळवितील. एकमत हीच शक्ति आहे. शाहाणपण असेल तरी पैक्यास तोटा नाहीं. एक विद्वान झाला असेल आणि त्यास मोठी प्रतिष्ठा मिळाली नसेल तर आश्चर्य नाहीं. कारण कीं अशी परिक्षा होत नाहीं. हें प्रयत्नाचे काम आहे. काळें करून याचा फायदा होतो. व इंग्रज लोकांस तरी इतबार आला पाहिजे तेव्हां ते अधिकार देतील. आज नेटीव लोकांचा इतबार मोठा नाहीं. कारण कीं, शंभर नेटीव कामगाराला जर दिव्य दिलें तर पांच पार पडतील कीं नाहीं नकळे. व परके इंग्रज नेहेमीं ढेकणासारखे त्यांस चिरडतात. व किती एकांचा फडशा झाला आहे; असें जरी आहे, तरी जे नेटीव कामगारांशीं संबंध ठेवितात त्यांस त्यांची कर्मे विदित आहेत व नेटीव कामगार यांजमध्यें चांगला गुण कोणचा असतो हें तरी मनांत आणा. ते बहुत करून अविद्वान्, ढोंगी व लबाड असतात. कोणी मागल्या अवस्था पाहून कांहीं दिवस नीट चालतात; परंतु मग त्यांचें मनांत असें येतें की, आतां माग काय भय आहे? मी आतां श्रीमंती भोगावयास शिकतों. खर्च तरी कसा निभेल, असा विचार करून पहिल्यानें भयानें व लज्जेनें खऱ्यांकडून पैका घ्यावयास आरंभ करितात. व मग एकदां संवय पडली म्हणजे आंगवटचास पडते. नंतर लिलांव सुरू करितात, म्हणजे जो अधिक बोलेल त्याचा फैसल्ला होतो. अशा तर गोष्टी हमेशा पाहाण्यांत येतात. व डौल करणारे हे लोक असे आहेत कीं, आपली योग्यता व थोरपणा कांहीं जाणत नाहींत. यांनीं कचेरींतून घरीं जातांना रोज १०।१५ शिपाई बरोबर नेत असावे आणि त्यांमध्यें आपण झुलत झुलत मोठे डौलानें चालावें; म्हणजे घरच्या बायका किंवा रांडा यांनीं आपले यजमानांस पाहून धन्य मानावें; अशाकरितां हे प्रयत्नानें शिपाई मिळवितात, व पुढें चालवितात. असे कांहीं चमत्कारिक रिवाज या मूर्ख लोकांचे आहेत. त्यांस असें वाटत नाहीं कीं, सरकारी चाकर हे विनाकारण मी आपल्याजवळ कशाला ठेवावे? हे जर आपले आपले कामावर जातील तर किती एक लोकांचीं कामें आठ दिवसांनीं व्हावयाचीं तीं उद्यां होतील. व आपण कैदी नाहीं तर आपणा भोंवते इतके शिपाई कशास पाहिजेत? परंतु मला वाटतें कीं, पुढें जें होणार त्याचे ते चिन्ह दर्शवितात. तात्पर्य, सांप्रत नेटीव अंमलदार आहेत हे मूर्ख आहेत. यांस इंग्रज आतां चाकऱ्या देतात, एवढचाही देण्याची योग्यता यांजमध्ये नाहीं; परंतु इंग्रज मेहेरबानी करितात. मीं एकदा खेड्यांत कुळंब्याचे तोंडानें ऐकिलें कीं, साहेबाचें राज्य चांगलें, साहेब न्याय इनसाफ चांगला करितो, पण ब्राह्मण लोक त्यास शिकवून आमचीं घरें बुडवितात. आणि बहुतकरून सर्व रयतेची समजूत अशीच आहे, आणि ती खरी आहे. हे हलकट लोक फार प्रळय करितात, आणि त्यांस आशा फार म्हणून जोंपर्यंत नेटीव लोक दुर्गुणी व लोभी आहेत, तोंपर्यंत त्यांचा पक्षपात कोणी धरावा?

पत्रव्यवहार.

(४) पुणें जिल्हाबोर्ड व अस्पृश्य समाज.

सुधारणेच्या नवीन कायद्यान्वयें सरकारनें स्वराज्याचा थोडथोडा भाग जनतेच्या स्वाधीन करण्याचें ठरवून त्यांपैकीं अत्यंत महत्वाचें खातें म्हणजे शिक्षण-खातें आज ४-५ वर्षें डिस्ट्रिक्ट बोर्डाच्या हातीं दिलें आहे. सदर ४-५ वर्षांतील पुणेंबोर्डाच्या अस्पृश्य समाजाविषयींच्या कामगिरीचा मासला (फार्स) खालील प्रमाणें आहे!

(१) पुणें जिल्हा स्कूल बोर्डानें फेब्रुवारी १९२८ मध्यें अस्पृश्य समाजाविषयीं जिवंत सहानुभूति दाखवून एक ठराव पास केला तो एणे प्रमाणें :—

"इ. ५ ते ७ करितां प्राथमिक शिक्षणाचे एक मोफत बोर्डिंग जिल्ह्यांत सुरू करावें." सदर ठराव पास होऊन डि. बोर्डाकडे गेला तेथें खर्चाची बाब पुढें करून त्यांनीं असें ठरविलें कीं, जर सरकारनें खर्च दिला तर बोर्डिंगला आमची संमती आहे. अशा आशयाचा ठराव करून सरकारकडे पाठविला.

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचें व मोफत व्हावें म्हणून सरकारवर पूर्वी सारख्या टीका होत. आतां त्या कटकटींतून सरकार मोकळें झालें. असें असतां ही मागणी. अर्थात सरकार त्यास नकारार्थी उत्तर देणारच! ! त्याप्रमाणें उत्तर सरकारनें दिलेंही आहे. आतां आमचें हितचिंतक डिस्ट्रीक्टबोर्ड झाले कृतकृत्य! ! पडलें एकदाचे अस्पृश्यांच्या मागणीतून पार! ! !

(२) ह्या पहिल्या अंकाची समाप्ति होते न होते तो अस्पृश्य समाजावर सहानुभूतीची दुसरी खैरात डि. स्कूलबोर्डानें नुक्तीच उडविली तीं एणें प्रमाणें. "अस्पृश्यांच्या शाळा तपासण्याकरितां अस्पृश्य सुपरवायझर नेमणें व त्याचा खर्च सरकारनें द्यावा" आतां हा ठराव डि. बोर्डांत पास होऊन सरकारकडे पुढील महिन्यांत जाणार व सरकारकडून पुन्हा नकारार्थी उत्तर आलें कीं दुसऱ्या अंकाची समाप्ति होणार! या वरील प्रकारांस सहानुभूति म्हणावी कीं टिंगल म्हणावी याचा निर्णय डि. बोर्डानेंच लावावा.

बोर्डास अस्पृश्य समाजाची खरी कळकळ वाटत असेल तर वरील दोन्ही योजना अस्पृश्य समाजाच्या अत्यंत हिताच्या आहेत. अस्पृश्य समाजांतील सुपर वायझर खेरीज अस्पृश्य समाजांत मिसळून त्यांची मनें शिक्षणाकडे वळविण्याचें काम कोणताही स्पृश्य सुपरवायझर करणार नाहीं हें डि. बोर्ड जाणत आहेच. करितां वरपांगी सहानुभूति न दाखवितां अस्पृश्यांच्या सुधारणेचे प्रयत्न कृतींत बोर्ड दाखवील अशी आशा आहे.

(१) रंभाजी राघुजी बगारे
राहणार गाजूबाई (बारामती) जि. पुणें
(२) शंकर दगडू घेंडे
राहणार बेलसर, जि. पुणें.

नाशिक बोर्डातील ब्राह्मण्य.

नाशिक जिल्हा लोकल बोर्डातील अस्पृश्य वर्गाचे सभासद श्री. भाऊराव कृष्णराव गायकवाड यांनीं ता. २६-७-२८ रोजीं बोर्डाचे भरलेल्या मिटींगमध्यें "सार्वजनीक ठिकाणीं–विहिरी तलाव, धर्मशाळा इ. ठिकाणी–स्पृश्यास्पृश्य असला भेद मानला जात आहे, या बाबत नाशिक जिल्हा बोर्डाचे काय मत आहे?" असा प्रश्न विचारला असतां, लोकल बोर्डाच्या विहिरी, धर्मशाळा व शाळा यांत स्पृश्यास्पृश्य या बाबतींत सरकारनें ठरविल्याप्रमाणें बोर्ड फरक मानीत नाहीं, अशा अर्थाचें बोर्डानें आपलें मत लेखी प्रदर्शित केलें. त्यानंतर सर्व जिल्हाभर बोर्डाच्या मालकीच्या विहिरी किती व किती ठिकाणीं स्पृश्यास्पृश्य भेद आज मानला जात आहे, इ. विषयींची माहिती जिल्ह्यांतून मागविली असतां, नाशिक तालुका प्रेसिडेन्ट खेरीज सर्व तालुका प्रेसिडेन्टाकडून व बोर्ड ग्रँट देत असलेल्या ग्रामपंचायतीच्या सरपंचांकडून (१) "विहिरीस गांवकरी महारांना शिऊ देत नाहींत" (२) "सदर विहिरीवर अस्पृश्य लोक कधींच पाणी भरीत नाहींत, व तशी मोकळीकहीं नाहीं." (३) "अस्पृश्य लोकांस पाणी भरण्याची वहिवाट पूर्वीपासून नाहीं" इ. हरतऱ्हेची बेजबाबदार उत्तरें आली असल्याने श्री. गायकवाड यांनी ता. १८-१०-२८ रोजीं दुसरी एक यादी देऊन जिल्ह्यांत असलेल्या बोर्डाच्या सर्व मालमत्तेवर—विहिरी तलाव, धर्मशाळा इ. ठिकाणी–बोर्डाच्या नांवाच्या पाट्या लावून "बोर्ड स्पृश्यास्पृश्य असला भेद मानीत

नाहीं" असा मजकूर लिहावा असें सुचविलें. सदर यादी ता. २०-१२-२८ रोजी भरलेल्या बोर्डाच्या तिमाही जनरल सभेंत विचारा करतां आली असतां "बोर्डाच्या मालकीच्या विहिरी धर्मशाळा वगैरे सार्वजनिक ठिकाणी बोर्डाच्या नांवाच्या पाट्या लावून त्यावर बोर्ड स्पृश्यास्पृश्य भेद मानीत नाहीं असा मजकूर लिहावा, असा ठराव श्री. गायकवाड यांनी मांडला व मे. रावसाहेब काळे मालेगांव प्रांत यांनी अनुमोदन दिलें. सदर ठरावांतील "स्पृश्यास्पृश्य भेद बोर्ड मानीत नाहीं" हे वाक्य गाळावे अशी एकानें सूचना आणली, व या बाबत बराच वादविवाद होऊन शेवटी बोर्डाचे प्रॉपर्टी (मालमत्ता) पैकीं असलेल्या फक्त शाळागृहावर असल्या पाट्या लावाव्यात म्हणून रावबहादूर धुमाळ यांनी उपसूचना आणली. शाळागृहावर पाट्या लावण्याची आज मुळींच गरज नाहीं असें श्री. देवदत्त नारायण टिळक व गायकवाड यांनीं पुष्कळ परोपरीनें समजावून सांगितलें परंतु मुळातच असल्या सूचना मांडून वरील अस्पृश्यता निवारक ठरावास विरोध करावयाचा हा ज्यांचा बाणा ठरलेला, त्यांना समजावून तरी काय पटणार? एकाद्या सभेंत मोठ्या स्टेजवर उभे राहून अस्पृश्यता निवारणाचा नुसता मामुली ठराव पास करणें जितके सोपे व बोलघेवडेपणाचे आहे, त्यापेक्षा असले ठराव पास करून कृतींत उतरविणें फारच कठीण आहे, हे ध्यानी येईल.

वरील ठरावावर बराच वादविवाद झाल्यानंतर मतें घेतां मूळ ठराव ७ विरुद्ध १२ मतांनी नापास झाला. सार्वजनिक ठिकाणें—विहीरी, तलाव, धर्मशाळा इ.—अस्पृश्यांना मोकळी केल्याचे जाहीर झाल्यास परंपरागत चालत आलेली अस्पृश्यता नाहीशी होईल, म्हणून कांहीं ब्राह्मणांनीं त्याचप्रमाणें उठल्या सुटल्या आपल्यावर भिक्षुकशाही गाजविणाऱ्या भटांच्या विरुद्ध हरहमेशा अकांड तांडव करणाऱ्या व स्वतःस सत्यसमाजिष्ट म्हणवून घेणाऱ्या ब्राह्मणेतरांनीं तर भिक्षूकशाही पेक्षांही सरस जुलमी असलेल्या जातशाहीस अनुसरून, जातशाही कायम टिकविण्यासाठीं ठरावास जोराचा विरोध करुन वेळ येताच आपले अंतःकरण उघडे केलें.

—बातमीदार.

स्पृश्यांचा अस्पृश्यवर्गावर जुलूम

मौजे आराळा ता. दर्यापूर जि. उमरावती येथें महारादी अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांनी गोड पाण्याची अडचण असल्यामुळें गोड पाणी मिळण्या विषयीं सरकारी अधिकाऱ्याकडे गाऱ्हाणे केलें. सरकारी अधिकाऱ्यानीं तेथें येऊन परिस्थिती पाहून अस्पृश्य वर्गास गोड पाणी देण्यास वरिष्ठ वर्गाच्या लोकांस सामोपचारानें सांगितले. परंतु त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहींसें पाहून अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांनी बोर्डाच्या विहीरीचे पाणी भरण्यास परवानगी देण्याविषयी डि. कौंसीलकडे अर्ज केला. १९२३ इ. च्या मध्यप्रांत कायदे कौंसिलच्या ठरावाप्रमाणें बोर्डाच्या विहीरीवर अस्पृश्य वर्गातील लोकांना पाणी भरूं देण्यास कोणतीही हरकत नाहीं अशा तऱ्हेचा डि. कौंसिलच्या चेअरमनसाहेबांनी त्या अर्जावर शेरा दिला. त्याप्रमाणें अस्पृश्य वर्गाचे लोक ता. ९।१।१९२९ ला बोर्डाच्या विहीरीवर पाणी भरण्यास गेले असतां स्पृश्य लोकांनी दंगा करून अस्पृश्य वर्गाच्या २०।२५ लोकांना बेदम मार दिला. पोलीस तर्फे दोन्हीही केसीस दर्यापूर स. डि. ऑफीसर यांचे कोर्टांत चालू आहेत.

—एस. जी. नाईक.

आमच्या वाचकांचे विचार.

अस्पृश्य परधर्मात कां जातात ?

(ले. कृष्णा नायकू सुतार, कळंबी)

'स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ।।'

—श्रीकृष्ण.

श्रीकृष्णाच्या वेळीं हिंदुधर्माची परिस्थिति आणि सांप्रतची हिंदुधर्माची परिस्थिति याची जर कां आपण तुलना केली, तर दोहोंमध्यें जमीन अस्मानाचें अंतर दिसून येईल.

श्रीकृष्णाच्या वेळीं हिंदुधर्मांत हजारों जाति, हजारों, धर्म, अनेक पंथ नव्हते. जर सर्वांचा धर्म एकच होता, सर्वांची जात एकच होती, सर्वांचें सर्व कांहीं एकच होते. म्हणूनच श्रीकृष्णाच्या तोंडून वरील उद्गार निघाले असावेत. आणि ते उद्गार त्या कालच्या धर्मपरिस्थितीस अनुसरून यथायोग्यच आहेत.

श्रीकृष्णाच्या कालीं प्रत्येक हिंदुधर्मीयास धार्मिक, सामाजिक वगैरे सर्व तऱ्हेचे हक्क समान असत. म्हणूनच त्या कालीं हिंदुधर्मीयांना स्वधर्माप्रमाणे वागून मरणेच श्रेयस्कर वाटून परधर्म खरोखरच भीतिप्रद वाटत असावा. परंतु हिंदुधर्म हजारो जाति, अनेक पोटधर्म, नाना पंथ यांचें केवळ माहेरघर होऊन, तो शहाण्या लोकांच्या दृष्टीनें टाकाऊ झाल्यामुळे सांप्रत लोकांना हिंदुधर्मांत राहाणें भीतिप्रद वाटून, परधर्म स्वीकारणेच विशेष श्रेयस्कर वाटूं लागले आहे. आणि तें सांप्रतच्या धर्मपरिस्थितीस अनुरूप असेंच आहें.

ज्या धर्मानें मनुष्यास इहलोकीं व परलोकीं सुख व शांति यांचा लाभ होतो तोच सत्यधर्म होय आणि अशा सत्यधर्मांतच राहाणे मानव जातीस योग्य आहे.

ज्या धर्मानें परलोकीं राहो पण इह लोकींच सुख व शांति मिळत नाहीं, त्या धर्मांत राहाणें म्हणजे स्वात्म सुखाला स्वतःहून मुकणे होय.

हिंदुधर्मांत राहिल्यानें अस्पृश्यांना परलोकीं राहो, परंतु इहलोकीं तरी सुख व शांति यांचा लाभ कुठें होतो? उलट त्यांचें सर्व आयुष्य दुःखांत, त्रासांत आणि गुलामगिरींतच जाते. हे आपण सर्व जन पहातोंच.

स्पृश्य लोक अस्पृश्यांना हिंदू म्हणतात, आपल्या धर्मांचे समजतात, देशबांधव, ग्रामबांधव म्हणतात. परंतु एखादा महार अगर मांग स्पृश्य लोकांच्या आडा विहिरीवर पाणी भरण्यास येईल किंवा देव दर्शनास देवळांत जाईल, तर त्या महारास अगर मांगास स्पृश्य लोक पाणी भरण्यास व देव दर्शन घेण्यांस मज्जाव करतील! नव्हे प्रसंगी मारही देतील! तोच महार किंवा मांग जर मुसलमान अगर ख्रिस्ति झाला, तर स्पृश्य लोकांच्या आडा विहिरीवर पाणी भरण्यास व देवळांत जाण्यास स्पृश्य हिंदु कडून त्यांस मुळींच मज्जाव होत नाहीं. इतकेंच नव्हे तर त्या मुसलमान अगर ख्रिस्ति झालेल्या महाराची किंवा मांगाची चहा, रोटी स्पृश्य हिंदु खुशाल चापतात!

कांहीं कर्मठ, युक्तीवादी स्पृश्य लोक म्हणतात कीं, "अस्पृश्य लोक फार गलिच्छ रीतीनें वागतात. ते मेलेल्या जनावरांचें मांस खातात. म्हणून त्यांना स्पर्श करणें व आड, विहिरी, देवळें वगैरे ठिकाणीं येऊ देणें आम्हांस बरें वाटत नाहीं." कोणाही मानवास पाण्याविना स्वच्छ राहाता येत नाहीं. आम्हीं स्पृश्य लोक पाणी नेण्यासच जर अस्पृश्यांना मज्जाव करूं लागलो, तर त्या अस्पृश्यांना स्वच्छ कसें राहाता येईल ?

बरे, अस्पृश्यांपेक्षा अति गलिच्छ रीतीनें वागणारे लोक स्पृश्यामध्येंही पुष्कळ आहेत. मग त्यांनांही स्वच्छ स्पृश्य लोकांनी स्पर्श कां करावा? व आड, विहिरी तळीं वगैरे ठिकाणीं पाणी भरण्यास आणि देवळांत जाण्यास मज्जाव कां न करावा? वास्तविक केला पाहिजें.

अस्पृश्य लोकच जनावराचें मांस खातात आणि इतर कोणी खात नाहींत, असें मुळींच नाहीं. कांही परधर्मी लोकही जनावरांचें मांस खातात.

मुसलमान व यूरोपियन जनावरांचें मांस खातात हें ठाऊक असून स्पृश्य हिंदूंना इराणी हॉटेलांतील चहा, पाव, गोंस तसेंच साहेबांचें सर्व प्रकारचे अन्न चालतें. परंतु आपल्याच देशांतले, आपल्याच धर्माचे, आपल्या प्रमाणे माणसें असलेल्या अस्पृश्यांचा स्पर्श झालेला मात्र स्पृश्य लोकांना मुळींच खपत नाहीं !

अस्पृश्यांनीं अशा दुःखमय धर्मांत राहाण्यापेक्षा ज्या धर्मांमध्ये निदान माणुसकीचे हक्क तरी उपभोगण्यास मिळतात, त्या धर्माचा त्यांनी आश्रय कां न धरावा? किंवा आपल्या माणुसकीचा हक्क जगजाहीर करण्यास्तव हिंदुसमाजापासून स्वतंत्र व अलग कां न व्हावें?

स्पृश्य लोकांकडून अस्पृश्य वर्गाच्या माणुसकीच्या हक्काची पायमल्ली होते. अस्पृश्यांना निर्दयतेनें वागविण्यांत येते आणि त्यांना स्वोन्नतीच्या शिखरावरून खाली लोटलें जाते. अस्पृश्यांनीं स्वावलंबी बनून, स्वोन्नतीच्या मार्गातील कांटेरी कुंपणें साफ नाहींशी करावींत, आपण स्पृश्य लोकाप्रमाणें माणसें आहोंत हे सिद्ध करून दाखवावें, तसेंच स्पृश्य हिंदुच्या त्रासांतून, व गुलामगिरींतून कायमचें मुक्त व्हावें, म्हणून अस्पृश्यांनी हिंदुसमाजांत न राहातां स्वतंत्र व अलग राहावें अशा आशयाची अस्पृश्योन्नतीकारक विचारसरणी अस्पृश्यांचे पुढारी डॉ. आंबेडकर यांनीं जगापुढे मांडली आहे. आणि ही विचारसरणी अस्पृश्य समाजाच्या सांप्रतच्या परिस्थितीस यथायोग्यच आहे.

परंतु कांही महाशय डॉ. आंबेडकरांच्या सुविचारसरणीचा निषेध करावयास अस्पृश्य लोकांना सांगताहेत, व त्यांचें सांगणें कांहीं सुशिक्षित (!) अस्पृश्यांना बरे वाटून ते घुम्या बैलासारखे मानाही डोलावताहेत ! हें अस्पृश्य समाजाचें दुर्भाग्यच समजलें पाहिजे.

हल्लीं पुष्कळ सभांमधून अस्पृश्योन्नतीपर व्याख्यानें झोडलीं जातात, व हजारों ठरावही (कागदी) पास होतात ! पण हीं व्याख्यानें व ठराव सभेच्या बाहेर कृतींत मात्र मुळीच येत नाहींत!

जोपर्यंत सभेंतील व्याख्यानांप्रमाणें व ठरावाप्रमाणें स्पृश्य लोकांच्या कडून कृति होत नाही, तोंपर्यंत आम्हीं स्पृश्य लोक अस्पृश्यांची अस्पृश्यता नष्ट करीत नसून, ती अधिक दृढ करीत आहोंत असें अस्पृश्य वर्गास वांटल्या खेरीज राहणार नाहीं.

अस्पृश्य समाजाला स्पृश्य लोकांच्या सहानुभूतीचा अनुभव आज कैक वर्षे आहेच. त्यांत आणखी त्या समाजाला आपलें हिताहित कळण्या इतकें शहाणपणही आलें आहे. त्यामुळें स्पृश्य लोकांची आपणाविषयीं असलेली सहानुभूति निव्वळ कोरडी आहे, हें पक्कें ओळखून आणि स्वावलंबनाविना स्वोन्नती होणार

नाहीं हें जाणूनच अस्पृश्यांच्या पुढाऱ्यांनीं हिंदुतून निराळे होण्याची विचारसरणी जगापुढें मांडली असावी असें आम्हांस वाटतें. असो.

सहा कोटी अस्पृश्यांनीं जर कां हिंदुत्वाचा राजिनामा दिला, तर हिंदुधर्मरूपी किल्ल्यास मोठे खिंडार तर पडणारच परंतु या खिंडारातून परधर्मी लोक आंत घुसून किल्लाही कबीज करणार नाहींत, हें कशावरून?

अस्पृश्य वर्ग हिंदुसमाजांतून फुटून परधर्मात गेल्यानें किंवा तो हिंदुसमाजापासून स्वतंत्र झाल्यानें हिंदुसमाजाची लोकसंख्या कमी होऊन, तो निर्बल झाल्यामुळे परधर्मीयांचे आयतेंच फावेल व आपला हिंदुधर्म जगांतून नाहीसा होईल. यास्तव अस्पृश्यांनीं परधर्मांत जाऊ नयें व हिंदुसमाजापासूनही स्वतंत्र व अलग होऊ नये असें जर स्पृश्य लोकांना वाटत असेल तर त्यांनीं अस्पृश्यांचे हिरावून घेतलेले माणुसकीचे सर्व हक्क परत देऊन, त्यांना समानतेनें वागविले पाहिजे. मग ते हिंदुसमाजापासून अलग व स्वतंत्र होण्याची इच्छा तरी करतील कां आणि परधर्मांत तरी कां जातील?

हिंदी राष्ट्रास इशारा

(ले. खंडनाक राजनाक इनामदार)

हिंदुस्थानांत जन्मास येणारा प्रत्येक मानवप्राणी विषमतेच्या आणि भेदाभेदाच्या चक्रव्यूहांत सांपडून कसा अधोगतिस जात आहे हे आज कोणास नव्यानें सांगण्याची गरज नाही. तथापि असमानतेच्या व अस्पृश्यतेच्या योगानें राष्ट्रांतील जातिद्वेषाचा अग्नी दिवसानुदिवस अधिक प्रदिप्त होऊन सारा देश भाजून पोळून निघत असतां सामाजिक विषमता आणि अस्पृश्यता दूर करण्याची हिंदी राष्ट्रास बुद्धि सुचूं नये हे देशाचे दुर्दैव होय.

राष्ट्राच्या एकंदर परिस्थितीचा लक्ष्यपूर्वक विचार करतां देशाच्या स्वातंत्र्यासंबंधीं चळवळ करणें कसे अविचारमूलक, राष्ट्रविघातक व निरर्थक आहे हे आजवरच्या राजकीय चळवळी वरून उघड होते.

सतत पन्नास वर्षे हाडाची काडे करून आणि पाण्यासारखा पैसा ओतून 'राजकीय चळवळ रुजण्या इतकी पात्रता व लायकी अद्याप देशांत आलेली नाहीं हा अनुभव राष्ट्रीय सभेनें मिळविला ही गोष्ट. एकापरीनें चांगली झाली.

यापुढे राष्ट्रीय सभा आपले शक्तीसर्वस्व एकाच सामाजिक क्षेत्रांत केंद्रिभूत करील आणि साऱ्या जातिभेदांचें व अस्पृश्यतेचें समूळ उच्चाटन करून सर्वांस समानतेचा दर्जा प्राप्त करून देईल तेव्हां देशांत राष्ट्रीय भावनेच्या प्रसूतीवेदना सुरू होतील. यावर कोणी असें म्हणतील कीं हिंदुस्थानांत राष्ट्रीय भावनेचा जर अद्याप जन्म नाहीं तर मग स्वातंत्र्याची मागणी कशी केली जाते?

हिंदी लोकांचे बुद्धिकौशल्य तर यांतच आहे. राम जन्मण्यापूर्वी जेथें रामायण लिहिलें जातें तेथें राष्ट्रीय भावना उत्पन्न होण्यापूर्वी स्वराज्याची मागणी कां केली जाऊं नये? अशक्यप्राय गोष्टी बोलण्याचा व करण्याचा हिंदी लोकांचा जन्मसिद्ध हक्क आहे. तसें नसतें तर राष्ट्राच्या अभ्युदया आड येणारा जातिभेद व अस्पृश्यता काढून टाकण्यापूर्वी स्वातंत्र्याची इच्छा कोणीही केली नसती.

राष्ट्रीय सभेंत समाविष्ट झालेल्या मुठभर लोकांमध्ये किंवा त्यांच्या पुढाऱ्यांमध्ये राष्ट्रीयत्वाची समान दृष्टी दीन दुबळ्या लोकांच्या कल्याणाची बुद्धि आणि देशांतील विषमता व अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाठीं तळमळणारे अंतःकरण कोठेंतरी नजरेस येते काय?

राष्ट्रीय चळवळीच्या कलकलाटानें लोकांचें कान किटले आहेत, कोरड्या उपदेशाची ओकारी येऊं लागली आहे, आणि डावपेचाच्या घाणीनें सगळा देश बिघडून गेल्यामुळे राष्ट्रीय सभा व राष्ट्रीय लोक यांचा मनस्वी तिटकारा येऊं लागला आहे. एवढेच नव्हे तर राष्ट्राच्या सर्वांगीण प्रगती मध्यें राष्ट्रीय सभा ही मोठी जबरदस्त खीळ उत्पन्न झालेली आहे असें प्रत्येकास वाटूं लागले आहे.

हजारों जातींचा बुजबुजाट, निरनिराळ्या पंथांची व धर्मांची कालवाकालव आणि त्यांतच अस्पृश्यांच्या केविलवाण्या आरोळ्यांची भर अशा प्रकारचा देखावा पाहिला म्हणजे स्वातंत्र्याची मागणी करावयास लाज कशी वाटत नाहीं? असे प्रत्येकाच्या तोंडून सहज उद्‌गार निघतात.

देशांतील एक चतुर्थांश माणसा सारख्या माणसांचा ज्यास नुसतां स्पर्श सहन होत नाही अशा राष्ट्राने स्वातंत्र्याचा अभिलाष तरी काय म्हणून धरावा हेच समजत नाहीं.

तेव्हां देशांतील राजकीय चळवळ हरप्रयत्नांनीं थांबविणें राष्ट्राच्या सर्वांगीण प्रगतीस अत्यंत हिताचे होईल असा हिंदी राष्ट्रांस वेळीच इशारा देणें जरूर वाटतें.

आत्मपरिचय.

स्पृश्यांचा मानभावीपणा.

(आमच्या बातमीदाराकडून)

बार्शी येथें डिसेंबर १९२७ च्या शेवटच्या आठवड्यांत व जानेवारी १९२९ च्या पहिल्या आठवड्यांत हिंदूमहासभेचे दिवेकर शास्त्री यांचीं "अस्पृश्यता निवारण" या विषयावर व्याख्यानें झालीं. तीं ब्राह्मणांचे तालमींत ब्राह्मणसंरक्षक मंडळींच्या पहाऱ्यांत झाल्यामुळें अस्पृश्यांना त्यांचा लाभ घेतां आला नाहीं. दिवेकर शास्त्री बार्शी सोडून गेल्यावर ता. १४-१-२९ रोजीं, म्हणजे मकरसंक्रांतीच्या दिवशीं बार्शी येथील ब्राह्मणेतरांचे पुढारी श्री. उबाळे वकील व त्यांच्याबरोबर रा. भोसले, रा. गोनेकर, रा. ढवळे, शाळा नं. ५ चे हेडमास्तर श्री. गाडेकर, शाळा नं. १ चे हेडमास्तर रा. मंगवडेकर इत्यादि ब्राह्मणेतर मंडळी आणि श्री. साने वकील, श्री. खैर वकील, न्यू इंग्लिश स्कूलचे हेडमास्तर रा. देशपांडे व कांहीं हिंदुमहासभेचे व राष्ट्रीय सभेचे सभासद मिळून सुमारें ५०/६० लोक सायंकाळी ६ वाजतां अस्पृश्यांना तिळगूळ देण्याच्या उद्देशानें महारवाड्यांत आली, व त्यांनीं अस्पृश्यांना उपदेश करावयास सुरुवात केली. तुम्हीं आम्हीं बंधुबंधु आहों, तुमची आमची जात एक आहे, सर्व जाती आपल्यापरी श्रेष्ठ आहेत. मनाच्या भावनेमुळें उच्चनीचत्व मानले जातें. आपण सर्व परमेश्वराचीं लेकरें आहों. एवढेंच नव्हे तर आपण प्रत्यक्ष परमेश्वर आहों, त्यामुळें तुमच्या आमच्यांत दुजेपणा नाहीं, तुमच्यावर हल्लीं जो बहिष्कार आहे तो आम्हीं हळुहळू दूर करूं, हल्लीं आपणांत जी तेढ उत्पन्न झाली आहे ती सोडून देऊन "राष्ट्रकार्या"साठीं आपण एकजुटीनें झटूं, आपलें आपसांतील भांडण मागाहून पाहून घेऊं. एकमेकांशी भांडणारे भाऊ आणीबाणीच्या प्रसंगीं एक होतात तद्वत आपण झाले पाहिजे, तुम्हीं हिंदुधर्मांत रहा, धर्मांतर करूं नका, स्वच्छ रहा, शिक्षण मिळवा, यापलीकडे नवें असें त्यांनीं कांहींच सांगितलें नाहीं. तुम्ही बँड वाजविण्याचे शिक्षण घेतलें तर लग्न समारंभाच्या वेळीं मुसलमानांच्या ऐवजीं आम्हीं तुम्हांला बोलावीत जाऊं, असें एक उदारपणाचें आश्वासन मात्र त्यांनीं दिलें!! त्यांच्यापैकीं एक रा. ढवळे यांनीं मात्र स्पृश्यास्पृश्यांची एक पंगत होणें हीच अस्पृश्यतानिवारणाची कसोटी असें सुचविलें.

हा उपदेश ऐकून झाल्यावर, शाळा नं. ७ चे हेड मास्तर **रा. आगावणे** (चांभार) हे म्हणाले की अस्पृश्यतानिवारणासाठीं जर तुम्हीं मनापासून झटत असाल तर अस्पृश्यांच्या मार्गांतील आर्थिक व शैक्षणिक गैरसोयी दूर करा. त्यांना दुकाने घालू द्या. त्यांच्या दुकानांतील माल तुम्हीं विकत घ्या, त्यांना म्युनिसिपल ऑफिसांत चोकऱ्या द्या वगैरे. नंतर शाळा नं. ८ चे हेडमास्तर **रा. वेसकर** यांचे भाषण झालें. हिंदुधर्म न सोडण्याबद्दल अस्पृश्यांना जो उपदेश करण्यांत आला व नेहमीं येतो त्याला उद्देशून ते म्हणाले, हिंदुधर्माचे खरे अभिमानी जर कोणी असतील तर तें आम्हींच आहो. सर्व प्रकारचे अपमान सोसून आम्हीं हिंदुधर्माला आजवर चिकटून राहिलों व त्याच्या रक्षणासाठी आमच्यापैकीं कित्येकांनीं आपले प्राणही धारातीर्थी वेंचिले. पण याचे बक्षिस काय? तर 'महार मेला पाप गेलें' ही म्हण. या म्हणींत तुमची महारांविषयींचीच नव्हे तर सर्व अस्पृश्यांविषयींची मनोवृत्ती एकत्रित झालेली आहे. आपण सर्व ईश्वर आहों असें तुम्हीं म्हणतां. पण असें जर तुम्हाला खरोखरीच वाटत असतें तर आमच्या पिण्याच्या पाण्यांत×××, त्यांत कांटेरी झाडें व निवडुंगें टाकणें, दुकानें बंद करून आम्हांला तेल, मिठ, मिरची मिळूं न देणें, गांवांत धंदा करूं न देणें, असले प्रकार तुम्हीं केले नसते. आज तुम्हाला आमच्याविषयी हें जें प्रेम उत्पन्न झालें आहे त्याचे रहस्य काय आहे तें आम्हांला कळत आहे. तुमच्या मानभावीपणानें आम्हीं आतां फसणार नाहीं, व तुमच्यामागें येणार नाहीं. आमची चळवळ आत्मोद्धाराची आहे, भिक्षांदेहीची नव्हे. बँड वाजविण्यास शिकल्यास मुसलमानांऐवजी आम्हाला बोलावण्याचा तुमचा उदारपणा आम्हाला नको आहे. आम्हांस जे पाहिजे आहे तें आम्हीं पराक्रमानें साध्य करून घेऊं. स्वराज्य हें तुम्हांलाच पाहिजे आणि आम्हाला नको असें तुम्हीं समजूं नका. आम्हाला नको तें ज्यांत तुम्हीं मालक आम्हीं गुलाम, असलें किंवा 'बहिष्कृत भारत' कारांनीं म्हटल्याप्रमाणें तुमच्या 'खासगी मालकी' चें स्वराज्य. डॉ. आंबेडकर व डॉ. सोळंकी यांनी सा. कमिशन पुढील आपल्या मागणीत मागितलेले स्वराज्य आम्हाला पाहिजे. पण तुमचा त्याला विरोध आहे. अस्पृश्यांच्या राजकीय हक्कांचेच नव्हें तर त्यांच्या साध्या मानवी हक्कांचेही

नाहीं हें जाणूनच अस्पृश्यांच्या पुढाऱ्यांनीं हिंदुतून निराळे होण्याची विचारसरणी जगापुढें मांडली असावी असें आम्हांस वाटतें. असो.

सहा कोटी अस्पृश्यांनीं जर कां हिंदुत्वाचा राजिनामा दिला, तर हिंदुधर्मरूपी किल्ल्यास मोठे खिंडार तर पडणारच परंतु या खिंडारातून परधर्मी लोक आंत घुसून किल्लाही काबीज करणार नाहींत, हें कशावरून?

अस्पृश्य वर्ग हिंदुसमाजांतून फुटून परधर्मात गेल्यानें किंवा तो हिंदुसमाजापासून स्वतंत्र झाल्यानें हिंदुसमाजाची लोकसंख्या कमी होऊन, तो निर्बल झाल्यामुळे परधर्मीयांचे आयतेंच फावेल व आपला हिंदुधर्म जगांतून नाहीसा होईल. यास्तव अस्पृश्यांनीं परधर्मांत जाऊ नयें व हिंदुसमाजापासूनही स्वतंत्र व अलग होऊ नये असें जर स्पृश्य लोकांना वाटत असेल तर त्यांनीं अस्पृश्यांचे हिरावून घेतलेले माणुसकीचे सर्व हक्क परत देऊन, त्यांना समानतेने वागविले पाहिजे. मग ते हिंदुसमाजापासून अलग व स्वतंत्र होण्याची इच्छा तरी करतील कां आणि परधर्मांत तरी कां जातील?

हिंदी राष्ट्रास इशारा

(ले. खंडनाक राजनाक इनामदार)

हिंदुस्थानांत जन्मास येणारा प्रत्येक मानवप्राणी विषमतेच्या आणि भेदाभेदाच्या चक्रव्युहांत सांपडून कसा अधोगतिस जात आहे हे आज कोणास नव्यानें सांगण्याची गरज नाही. तथापि असमानतेच्या व अस्पृश्यतेच्या योगानें राष्ट्रांतील जातिद्वेषाचा अग्नी दिवसानुदिवस अधिक प्रदिप्त होऊन सारा देश भाजून पोळून निघत असतां सामाजिक विषमता आणि अस्पृश्यता दूर करण्याची हिंदी राष्ट्रास बुद्धि सुचूं नये हे देशाचे दुर्दैव होय.

राष्ट्राच्या एकंदर परिस्थितीचा लक्ष्यपूर्वक विचार करतां देशाच्या स्वातंत्र्यासंबंधीं चळवळ करणें कसे अविचारमूलक, राष्ट्रविघातक व निरर्थक आहे हे आजवरच्या राजकीय चळवळी वरून उघड होते.

सतत पन्नास वर्षे हाडाची काडे करून आणि पाण्यासारखा पैसा ओतून 'राजकीय चळवळ रुजण्या इतकी पात्रता व लायकी अद्याप देशांत आलेली नाहीं हा अनुभव राष्ट्रीय सभेनें मिळविला ही गोष्ट. एकापरीनें चांगली झाली.

यापुढे राष्ट्रीय सभा आपले शक्तीसर्वस्व एकाच सामाजिक क्षेत्रांत केंद्रिभूत करील आणि साऱ्या जातिभेदाचें व अस्पृश्यतेचें समूळ उच्चाटन करून सर्वांस समानतेचा दर्जा प्राप्त करून देईल तेव्हां देशांत राष्ट्रीय भावनेच्या प्रसूतीवेदना सुरू होतील. यावर कोणी असें म्हणतील कीं हिंदुस्थानांत राष्ट्रीय भावनेचा जर अद्याप जन्म नाहीं तर मग स्वातंत्र्याची मागणी कशी केली जाते?

हिंदी लोकांचे बुद्धिकौशल्य तर यांतच आहे. राम जन्मण्यापूर्वी जेथें रामायण लिहिलें जातें तेथें राष्ट्रीय भावना उत्पन्न होण्यापूर्वी स्वराज्याची मागणी कां केली जाऊं नये? अशक्यप्राय गोष्टी बोलण्याचा व करण्याचा हिंदी लोकांचा जन्मसिद्ध हक्क आहे. तसें नसतें तर राष्ट्राच्या अभ्युदया आड येणारा जातिभेद व अस्पृश्यता काढून टाकण्यापूर्वी स्वातंत्र्याची इच्छा कोणीही केली नसती.

राष्ट्रीय सभेंत समाविष्ट झालेल्या मुठभर लोकांमध्ये किंवा त्यांच्या पुढाऱ्यांमध्ये राष्ट्रीयत्वाची समान दृष्टी दीन दुबळ्या लोकांच्या कल्याणाची बुद्धि आणि देशांतील विषमता व अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाठीं तळमळणारे अंतःकरण कोठेंतरी नजरेस येते काय?

राष्ट्रीय चळवळीच्या कलकलाटानें लोकांचें कान किटले आहेत, कोरड्या उपदेशाची ओकारी येऊं लागली आहे, आणि डावपेचाच्या घाणीनें सगळा देश बिघडून गेल्यामुळे राष्ट्रीय सभा व राष्ट्रीय लोक यांचा मनस्वी तिटकारा येऊं लागला आहे. एवढेच नव्हे तर राष्ट्राच्या सर्वांगीण प्रगती मध्यें राष्ट्रीय सभा ही मोठी जबरदस्त खीळ उत्पन्न झालेली आहे असें प्रत्येकास वाटूं लागले आहे.

हजारों जातींचा बुजबुजाट, निरनिराळ्या पंथांची व धर्माची कालवाकालव आणि त्यांतच अस्पृश्यांच्या केविलवाण्या आरोळ्यांची भर अशा प्रकारचा देखावा पाहिला म्हणजे स्वातंत्र्याची मागणी करावयास लाज कशी वाटत नाहीं? असे प्रत्येकाच्या तोंडून सहज उद्गार निघतात.

देशांतील एक चतुर्थांश माणसा सारख्या माणसांचा ज्यास नुसतां स्पर्श सहन होत नाही अशा राष्ट्राने स्वातंत्र्याचा अभिलाष तरी काय म्हणून धरावा हेच समजत नाहीं.

तेव्हां देशांतील राजकीय चळवळ हरप्रयत्नांनीं थांबविणें राष्ट्राच्या सर्वांगीण प्रगतीस अत्यंत हिताचे होईल असा हिंदी राष्ट्रांस वेळीच इशारा देणें जरूर वाटतें.

आत्मपरिचय.

स्पृश्यांचा मानभावीपणा.

(आमच्या बातमीदाराकडून)

बार्शी येथें डिसेंबर १९२७ च्या शेवटच्या आठवड्यांत व जानेवारी १९२९ च्या पहिल्या आठवड्यांत हिंदूमहासभेचे दिवेकर शास्त्री यांचीं "अस्पृश्यता निवारण" या विषयावर व्याख्यानें झालीं. तीं ब्राह्मणांचे तालमींत ब्राह्मणसंरक्षक मंडळींच्या पहाऱ्यांत झाल्यामुळें अस्पृश्यांना त्यांचा लाभ घेतां आला नाहीं. दिवेकर शास्त्री बार्शी सोडून गेल्यावर ता. १४-१-२९ रोजीं, म्हणजे मकरसंक्रांतीच्या दिवशीं बार्शी येथील ब्राह्मणेतरांचे पुढारी श्री. उबाळे वकील व त्यांच्याबरोबर रा. भोसले, रा, गोनेकर, रा. ढवळे, शाळा नं. ५ चे हेडमास्तर श्री. गाडेकर, शाळा नं. १ चे हेडमास्तर रा. मंगवडेकर इत्यादि ब्राह्मणेतर मंडळी आणि श्री. साने वकील, श्री. खैर वकील, न्यू इंग्लिश स्कूलचे हेडमास्तर रा. देशपांडे व कांहीं हिंदुमहासभेचे व राष्ट्रीय सभेचे सभासद मिळून सुमारें ५०/६० लोक सायंकाळी ६ वाजतां अस्पृश्यांना तिळगूळ देण्याच्या उद्देशानें महारवाड्यांत आली, व त्यांनीं अस्पृश्यांना उपदेश करावयास सुरुवात केली. तुम्हीं आम्हीं बंधुबंधू आहों, तुमची आमची जात एक आहे, सर्व जाती आपल्यापरी श्रेष्ठ आहेत. मनाच्या भावनेमुळें उच्चनीचत्व मानले जातें. आपण सर्व परमेश्वराचीं लेकरें आहों. एवढेंच नव्हे तर आपण प्रत्यक्ष परमेश्वर आहों, त्यामुळें तुमच्या आमच्यांत दुजेपणा नाहीं, तुमच्यावर हल्लीं जो बहिष्कार आहे तो आम्हीं हळुहळू दूर करूं, हल्लीं आपणांत जी तेढ उत्पन्न झाली आहे ती सोडून देऊन "राष्ट्रकार्यासाठीं आपण एकजुटीनें झटूं, आपलें आपसांतील भांडण मागाहून पाहून घेऊं. एकमेकांशी भांडणारे भाऊ आणीबाणीच्या प्रसंगीं एक होतात तद्वत आपण झाले पाहिजे, तुम्हीं हिंदुधर्मांत रहा, धर्मांतर करूं नका, स्वच्छ रहा, शिक्षण मिळवा, यापलीकडे नवें असें त्यांनीं कांहींच सांगितलें नाहीं. तुम्ही बँड वाजविण्याचे शिक्षण घेतलें तर लग्न समारंभाच्या वेळीं मुसलमानांच्या ऐवजीं आम्ही तुम्हांला बोलावीत जाऊं, असें एक उदारपणाचें आश्वासन मात्र त्यांनीं दिलें!! त्यांच्यापैकी एक रा. ढवळे यांनीं मात्र स्पृश्यास्पृश्यांची एक पंगत होणें हीच अस्पृश्यतानिवारणाची कसोटी असें सुचविलें.

हा उपदेश ऐकून झाल्यावर, शाळा नं. ७ चे हेड मास्तर **रा. आगावणे** (चांभार) हे म्हणाले की अस्पृश्यतानिवारणासाठीं जर तुम्हीं मनापासून झटत असाल तर अस्पृश्यांच्या मार्गातील आर्थिक व शैक्षणिक गैरसोयी दूर करा. त्यांना दुकाने घालू द्या. त्यांच्या दुकानांतील माल तुम्हीं विकत घ्या, त्यांना म्युनिसिपल ऑफिसांत नोकऱ्या द्या वगैरे. नंतर शाळा नं. ८ चें हेडमास्तर **रा. वेसकर** यांचे भाषण झालें. हिंदुधर्म न सोडण्याबद्दल अस्पृश्यांना जो उपदेश करण्यांत आला व नेहमीं येतो त्याला उद्देशून ते म्हणाले, हिंदुधर्माचे खरे अभिमानी जर कोणी असतील तर तें आम्हींच आहो. सर्व प्रकारचे अपमान सोसून आम्हीं हिंदुधर्माला आजवर चिकटून राहिलों व त्याच्या रक्षणासाठी आमच्यापैकीं कित्येकांनीं आपले प्राणही धारातीर्थी वेंचिले. पण याचे बक्षिस काय? तर 'महार मेला पाप गेलें' ही म्हण. या म्हणींत तुमची महारांविषयींचीच नव्हे तर सर्व अस्पृश्यांविषयींची मनोवृत्ती एकत्रित झालेली आहे. आपण सर्व ईश्वर आहों असें तुम्हीं म्हणतां. पण असें जर तुम्हाला खरोखरीच वाटत असतें तर आमच्या पिण्याच्या पाण्यांत × × ×, त्यांत कांटेरी झाडें व निवडुंगें टाकणें, दुकानें बंद करून आम्हांला तेल, मिठ, मिरची मिळूं न देणें, गांवांत धंदा करूं न देणें, असले प्रकार तुम्हीं केले नसते. आज तुम्हाला आमच्याविषयी हें जें प्रेम उत्पन्न झालें आहे त्याचे रहस्य काय आहे तें आम्हांला कळत आहे. तुमच्या मानभावीपणानें आम्हीं आतां फसणार नाहीं, व तुमच्यामागें येणार नाहीं. आमची चळवळ आत्मोद्धाराची आहे, भिक्षांदेहीची नव्हे. बँड वाजविण्यास शिकल्यास मुसलमानांऐवजी आम्हाला बोलावण्याचा तुमचा उदारपणा आम्हाला नको आहे. आम्हांस जे पाहिजे आहे तें आम्हीं पराक्रमानें साध्य करून घेऊं. स्वराज्य हें तुम्हांलाच पाहिजे आणि आम्हाला नको असें तुम्हीं समजूं नका. आम्हाला नको तें ज्यांत तुम्हीं मालक आम्हीं गुलाम, असलें किंवा 'बहिष्कृत भारत' कारांनीं म्हटल्याप्रमाणें तुमच्या 'खासगी मालकी' चें स्वराज्य. डॉ. आंबेडकर व डॉ. सोळंकी यांनी सा. कमिशन पुढील आपल्या मागणीत मागितलेले स्वराज्य आम्हाला पाहिजे. पण तुमचा त्याला विरोध आहे. अस्पृश्यांच्या राजकीय हक्कांचेच नव्हें तर त्यांच्या साध्या मानवी हक्कांचेही

तुम्ही वैरी आहां. अस्पृश्यांना शिक्षण मिळूं नये म्हणून तुमचा केवढा खटाटोप व काय कारवाया? चंद्रसूर्य आपले मार्ग बदलतील पण तुमची ही मनोवृत्ती बदलणार नाही. आणि आम्हांला हें पुरेपणीं माहीत असल्यामुळेंच तुमच्यात मिसळायला आम्हीं तयार नाहीं.

अशाप्रकारें भाषण झाल्यावर तिळगूळ देण्यांत येऊन सभा विसर्जन झाली.

मुंबई येथील सभा.

ता. १-१-१९२९ रोजीं श्री. जाधव ह्यांच्या अध्यक्षतेखालीं, श्री. ताडीलकर ह्यांच्या वतीनें अस्पृश्यांची जाहीर सभा भरून ह्या वर्गातील अनिष्ट सामाजिक चालीरीती बंद करण्याबद्दल बऱ्याच वक्त्यांची भाषणें झालीं. ह्या प्रसंगीं मुलाच्या बारशास आलेल्या रकमेंतून श्री. ताडीलकर ह्यांनीं महार सेवा संघास देणगी दिल्याचे जाहीर केलें.

ता. २०-१-२९ रोजी रत्नागिरी जिल्हा अस्पृश्य परिषदेचे दुसरें अधिवेशन खेड-चिपळूण तालुक्यांत येत्या मे महिन्यांत भरविण्याचा विचार करण्यासाठी वरील भागांतील अस्पृश्य वर्गाची एक जाहीर सभा मुंबई येथें भाऊच्या धक्क्यावर श्री. द. वि. प्रधान यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती. परिषद भरविण्याचे नक्की ठरविण्याच्या अर्थाचा ठराव पास झाल्यावर, महार वतन बिलास पाठिंबा, इलाखा महार वतन परिषदेस मदत, कोंकणांतील अस्पृश्य लोकांवर जुलूम करणाऱ्या स्पृश्यांचा निषेध वगैरे ठराव पास करण्यांत आले. सभेंत श्री. ठाकरे, जाधव, आडरेकर वडवलकर, खरवतकर ह्यांची भाषणें झाली.

ता. २७-१-२९ रोजीं श्री. द. वि. प्रधान ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली जंजीरा संस्थानांतील लोकांतर्फे अस्पृश्य वर्गाची एक जाहीर सभा एअर प्रेस मिलजवळ भरली होती. सभेंत श्री. ठाकरे, जाधव, मांडलेकर, आडरेकर, खोलवडीकर, मोहिते वगैरेंचीं भाषणें होऊन वतन बिलास पाठिंवा देण्यांत आला व खेड चिपळूण परिषदेस मदत करण्याचे ठरलें. तसेंच अस्पृश्य वर्गावर होत असलेल्या अत्याचाराबद्दल कोंकण प्रांतांतील स्पृश्य लोकांच्या निषेधाचा व श्री. भिकाजी गायकवाड ह्यांच्या निधनाबद्दलचा दुखवट्याचा ठराव पास करण्यांत आला.

इतर सभा

ता. १५-१२-२८ रोजी, वकीलवाडी ता. सातारा येथें रा. माधवराव मालोजीराव कांबळे यांच्या अध्यक्षतेखालीं वतनदार महारांची सभा भरून, राजनिष्ठा, बादशहांच्या प्रकृतीस्वास्थ्याबद्दल ईश प्रार्थना, वतन बिलास पाठिंबा वगैरे ठराव पास करण्यांत आले.

ता. १६-१२-२८ रोजीं सातारा येथें वतनदार महारांची सभा रा. भिवा तुळाजी ढाले यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरून, राजनिष्ठा, बादशहांच्या प्रकृतीला आराम पडावा म्हणून ईश प्रार्थना, महार वतन बिलास व परिषदेस पाठिंबा, डॉ. आंबेडकरांनीं सा. कमिशनपुढें दिलेल्या साक्षीला सातारा जिल्ह्यातर्फे पाठिंबा, व लौकरच होणाऱ्या सातारा सिटी म्युनिसिपालिटीच्या निवडणुकीस अस्पृश्यवर्गातर्फे उभे रहाणारे रा. विष्णु रावजी कांबळे यांना मतें देण्याबद्दल विनंति वगैरे ठराव पास झाले.

ता. १-१-२९ रोजीं मुंबईचे बॅ. जे. बी. पटेल यांनी श्रीक्षेत्र देहू येथील श्री संतचोखा वाचनालयास भेट दिली. त्यावेळीं त्यांच्या अध्यक्षतेखालीं सुमारे ३०० स्पृश्यास्पृश्यांची सभा भरली होती. बॅ. पटेल यांनीं वाचनालयाबद्दल आनंद प्रदर्शित केला व बहिष्कृत मंडळीला तरुण संघ स्थापन करण्याबद्दल. व स्काउटचें व डिबेटिंग क्लबचे कार्य सरू करण्याबद्दल उपदेश केला. स्पृश्यांवर विसंबून न रहातां स्वतःच्या बलावर अस्पृश्यांनीं आपली उन्नती करून घेतली पाहिजे असेंही त्यांनीं सांगितलें. यानंतर चाकणचे मे. एम्. बी. उघडे, देहूचे सरपंच मे. विठ्ठलराव काळोखे व निजानंद आत्मानंदबुवा घुमटकर यांचीं भाषणें झालीं व पानसुपारी वगैरे होऊन सभा बरखास झाली.

त्याच दिवशीं देहू येथील प्राथमिक शाळांचा वार्षिक बक्षिस समारंभ बॅ. पटेल यांच्याच अध्यक्षतेखाली पार पडला. समारंभास देहूच्या स्कूल्स कमेटीचे सभासद व इतर सद्गृहस्थ हजर होते. शाळेसाठी नवीन होणाऱ्या इमारतीकरितां १०१ रु. देण्याचें अध्यक्षांनी आश्वासन दिलें. याच वेळीं मे. काळोखे यांनी मुलांस ४ रु. चा खाऊ वाटला व निजानंदबुवांनीं बहिष्कृत विद्यार्थ्यांस कपडे वाटले.

ता. १४-१-२९ ला वर्धा येथें बहिष्कृत भारत सेवा संघातर्फे श्री. बी. आर. पाठक, वकील यांच्या अध्यक्षतेखालीं तिळगुळ समारंभ करण्यांत आला. सदर प्रसंगी भंग्या पासून तों ब्राह्मणापर्यंत सर्व मंडळी सुमारें पांचशें पर्यंत आली होती. त्याचप्रमाणें बहिष्कृत भारत भगिनी सभे तर्फे त्याच दिवशीं स्त्रियांस तिळगुळ व हळद कुंकू देण्यांत आलें असें मनिराम सखाराम शेंडे कळवितात.

तारीख १४/१/२९ रोजी उमरावती येथें अस्पृश्य महिला समाजातर्फे मिसेस डे यांचे अध्यक्षते खालीं मकर संक्रांत निमीत्त हळद कुंकू झालें. भेदाभेद विसरून स्पृश्यास्पृश्य भगिनी दोनशेंवर जमल्या होत्या. सौ नाईक यांनीं रिपोर्ट वाचून दाखविला. स्पृश्यास्पृश्य हा भेद काढून टाकण्याचा प्रत्येक बाईनें प्रयत्न करावा असा अध्यक्ष बाईनें उपदेश केला. तदनंतर सौ. चंद्राबाई पटवर्धन यांनी जातीभेद नष्ट करण्याची किती आवश्यकता आहे हें उत्तम तऱ्हेने पटवून देऊन, स्त्रियांनीं नीट नेटकें राहणें व शिक्षण मिळविणें या संबंधी परिणामकारक उपदेश केला, असें सौ. लक्ष्मीबाई नाईक कळवितात.

ता. १५-१-२९ रोजीं बावी (कॅंप अहमदनगर) येथें तिळगूळ समारंभानिमित्त रा. संभाजी मल्हारी भिंगारदवे मेहत्रे यांच्या अध्यक्षते खालीं महार समाजाची सभा होऊन पुढील ठराव पास झालेः—(१) बादशहांच्या प्रकृतीला आराम पडावा म्हणून ईश प्रार्थना (२) दे. भ. लाला लजपतराय व पानगलचे राजेसाहेब यांच्या निधनाबद्दल दुःखप्रदर्शन. (३) अस्पृश्य वर्गाच्या उन्नतीसाठी झटणाऱ्या डॉ. आंबेडकर व डॉ. सोळंकी यांचें अभिनंदन. (४) महार वतन बिलास पाठिंबा व ते पास करण्याविषयी कौन्सिलर्सना विनंती. (५) डॉ. आंबेडकर यांनी सायमन कमिशनपुढें दिलेल्या साक्षीबद्दल पूर्ण पसंती. (६) नगर जिल्ह्यांत अस्पृश्यांचे बोर्डिंग स्थापण्याची योजना.

देणग्या.

सेक्रेटरी भारत भूषण समाज, चिवगर, यांजकडून २५ रु. व रा. गोविंद बाळूजी सावंत यांजकडून ५ रु. ब. भा. प्रेस फंडास मदती दाखल आले. या बद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहों.

मध्यप्रांतीय डिप्रेस्ड क्लासेस परिषद.

(अधिवेशन दुसरें)

ही परिषद ता. २४।२।२८ रोजीं नागपूर येथें व्यंकटेश थिएटरांत बंगालचे सुप्रसिद्ध पुढारी श्री. बी. सी. मंडल बी. ए. यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरणार आहे. सायमन कमिशनच्या बाबतींत धोरण निश्चित करणें, नेहरू रिपोर्टाचा विचार करणें, मध्यप्रांतांतील दलितांच्या परिस्थितीचा रिपोर्ट करण्यासाठी चौकशी मंडळ नेमणें हे प्रश्न प्रामुख्यानें या परिषदेपुढे आहेत; व यांची प्रांतिक दृष्टीनें शहानिशा व्हावयास पाहिजे आहे. तरी या परिषदेंत भाग घेण्याची मध्यप्रांतीय व इतर बहिष्कृत वर्गाला विनंति आहे.

सूचना.

१ प्रतिनिधीची फी दोन आणे आहे.

२ बाहेरगांवच्या प्रतिनिधींची फक्त उतरण्याची सोय व्यवस्थापक मंडळाकडे आहे.

आपले नम्र,

धर्मदास नगरारे (स्वागताध्यक्ष)
विश्रामजी सवाईतूल (खजिनदार)
कालीचरण नंदागवळी (ज. सेक्रेटरी)
हरदास एल. एन. (सेक्रेटरी)
दौलतराव बारसे „
किसन फागू बन्सोडे सभासद
टी. एस. बोरकर, वगैरे „

परिषदेसंबंधी सर्वप्रकारचा पत्रव्यवहार व सूचना खालील पत्यावर पाठवाव्या.

सेक्रेटरी—मध्यप्रांतीय डि. क्ला. परिषद.
विश्राम हॉल, लकडगंज; इतवारी, नागपूर.

श्रीमती रतीबाई पुराणीक यांचा मृत्यू.

मध्यप्रांतीय अस्पृश्य वर्गातील एक कार्यकर्त्या बाई श्रीमती रतीबाई पुराणीक यांना नारगावंडी (सी.पी.) येथें ता. १२।१।२९ रोजीं देवाज्ञा झाली हें कळविण्यास वाईट वाटतें. या बाई विशेष सुशिक्षित नसल्या तरी वाचनप्रिय व बहुश्रुत असून सार्वजनिक चळवळींत त्या प्रामुख्यानें भाग घेत असत. वर्धा येथें पहिली ब. भा. भगिनी परिषद त्यांच्याच परिश्रमानें भरली होती. बहिष्कृत भारत, ब्राह्मणेतर, विजयी मराठा वगैरे पत्रांचा त्यांनीं बहिष्कृत वर्गांत प्रसार केला होता. दे. भ. जमनालाल बजाज यांनीं आपलें लक्ष्मी नारायणाचे देऊळ अस्पृश्य वर्गाला खुलें केलें, याचें श्रेयही कांही अंशीं बाईना आहे. १९११ सालीं त्यांना वैधव्य आलें, तेव्हांपासूनचें आपलें आयुष्य त्यांनी अशाप्रकारें अस्पृश्य वर्गाची निरनिराळ्या मार्गानें सेवा करण्यांत खर्चिलें. मृत्यूसमयीं त्यांचें वय अवघें ३० वर्षांचें होतें. त्यांच्या मृत्यूमुळे बहिष्कृत वर्गाचें फार नुकसान झालें आहे. ईश्वर मृतात्म्यास शांति देवो.

गणेश चिंतामण साधू.

मुद्रकः—भालचंद्र विठ्ठल प्रधान बी. ए. घी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट मुंबई.

Reg. No. B 2250

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर.
बार-अॅट-ला.
दहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार ता. १ मार्च १९२९. [अंक ७ वा.

अनुक्रमणिका.

१ अग्रलेख. पान १
मुंबई म्युनिसिपालिटींतले लोकप्रतिनिधि.
२ प्रासंगिक विचार. पान २–३
(१) मुंबई शहरांतील दंगे (२) हिंदु देवालयांचें संरक्षण करणारे अस्पृश्य (३) स्वाभिमान संघाची चळवळ (४) मद्रासची अस्पृश्यतानिवारक परिषद (५) सकटांचा संघ (६) दरवडेखोर धर्माभिमानी
३ विविध विषय संग्रह. पान ४–५
(१) अस्पृश्योन्नति (२) दोन अभिनंदनीय मिश्रविवाह
४ लोकहितवादींचीं पत्रें. पान ६
(१) लांच.
५ आत्मपरिचय. पान ७-८

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १ मार्च १९२९

मुंबई म्युनिसिपालिटींतले लोक प्रतिनिधि

थोडया दिवसांपूर्वी मुंबई म्युनिसिपालिटींतले शहराच्या वेगवेगळया वॉर्डांचे प्रतिनिधि निवडण्यांत आले. दरमहा दहा रुपये किंवा त्यापेक्षां अधिक घरभाडें देणाऱ्या लोकांना मताधिकार मिळाल्यापासून साधारण लोकसमुदायामध्यें म्युनिसिपालिटींतल्या लोकप्रतिनिधींच्या कर्तव्यासबंधानें थोडीबहुत चर्चा होऊं लागली आहे. खरें पाहिलें असतां म्युनिसिपालिटीच्या कारभारा संबंधानें श्रीमंत लोकांपेक्षा मध्यम व गरीब स्थितींतल्या लोकांनाच अधिक अगत्य वाटलें पाहिजे. मध्यम व गरीब वर्गांतल्या लोकांच्या जीविताचा आणि म्युनिसिपालिटीचा अगदीं निकट संबंध आहे. स्वच्छता, आरोग्यरक्षण, औषधोपचाराची व्यवस्था, पाणीपुरवठा, प्राथमिक शिक्षण, घरांची रचना, खेळण्याच्या व फिरण्याच्या सार्वजनिक जागा वगैरे कामें म्युनिसिपालिटीच्या कार्यक्षेत्रांत येतात. श्रीमंत लोकांना यांतल्या बऱ्याचशा गोष्टीकरितां म्युनिसिपालिटीवर अवलंबून राहावें लागत नाहीं. मलबार हिल, खंबाला-हिल, पेडर रोड, अशांसारख्या हवाशीर ठिकाणीं मोठमोठ्या बंगल्यांत राहणाऱ्या लोकांना स्वतःच्या सर्व सोयी करून घेतां येतात. साफसुफी, स्वच्छता ठेवण्याचीं साधनें त्यांना पैशामुळें उपलब्ध असतात. औषधोपचाराची व्यवस्था मोठमोठ्या डॉक्टरांना त्यांची जबर फी देऊन सधन लोकास करून घेतां येते. प्राथमिक शिक्षणासाठीं त्यांच्या मुलांवर कोणी सक्ति करावयास नको असते. आपल्या मुलांच्या शिक्षणांसाठीं हवा तितका पैसा खर्च करणें त्यांना शक्य असतें. त्यांना खेळण्यासाठीं बंगल्याच्या आवारांत किंवा क्लबांमध्यें भरपूर जागा मिळू शकते आणि हवा खाण्याच्या जागा कितीही लांब असल्या तरी ते मोटारींतून किंवा गाडींतून बसून तेथें सहज जाऊं शकतात. उलट पक्षीं, शहराच्या गचडीच्या भागांत चाळींमधील लहान लहान खोल्यांत राहणाऱ्या मध्यम व गरीब स्थितींतील लोकांना स्वतःच्या सोयी स्वतः करणें शक्य नसतें. त्यांचे जीवित जर सुखावह झालें पाहिजे तर म्युनिसिपालिटीसारख्या सार्वजनिक संस्थांनीच त्यांच्या सोयीसुखांकडे लक्ष दिलें पाहिजे, परदुःखानें दुःखित होणारे लोक जगांत केव्हांही विरळाच असावयाचे. अर्थात् म्युनिसिपालिटीचा कारभार मध्यम व गरीब वर्गाच्या प्रतिनिधींच्या तंत्रानेच चालला पाहिजे, म्युनिसिपालिटीमध्यें बहुमत मध्यम व गरीब वर्गांतल्या लोकांच्याच प्रतिनिधींचें असलें पाहिजे, हें उघड होय. गरिबांचीं दुःखें गरिबांनाच चांगल्या रीतीनें ठाऊक असावयाचीं. कदाचित् स्वतःची स्थिति गरिबीची नसली तरी गरिबांच्या सुखदुःखांची खऱ्या लोकप्रतिनिधींना माहिती असली पाहिजे, गरिबांविषयीं सहानुभूति वाटली पाहिजे. आणि गरिबांची बाजू कॉर्पोरेशनमध्यें जोरकसपणानें मांडून त्यांना गरिबांचें हित साधतां आलें पाहिजे.

उमेदवारांची लायकी व मतदारांची मतें

म्युनिसिपल कॉर्पोरेशनमध्यें निवडून येण्याकरितां जे उमेदवार उभे राहतात त्यांची मतें मिळविण्यासाठीं मोठी धडपड चालते. आजकाल मुंबई म्युनिसिपालिटींत निवडून येणें साधारण स्थितींतल्या उमेदवारांना कठीण झालें आहे. मतें मिळविण्याकरितां बराचसा खर्च करावा लागतो. श्रीमंत उमेदवार मतें विकत घ्यावयास-सुद्धां तयार असतात. परंतु मतें विकत घ्यावयाचीं नसलीं तरी ती मिळविण्याकरितां जे प्रयत्न करावे लागतात ते खर्चाचे असतात. कॉर्पोरेशनमध्यें निवडून आल्यावर वेगवेगळ्या लटपटी करून ज्यांना स्वतःचा कांहीं आर्थिक फायदा करून घ्यावयाचा नसतो अशांना कॉर्पोरेशनमध्यें निवडून येणें म्हणजे गांठचें खाऊन शेटची नोकरी करण्यासारखेंच होतें. अर्थात् कॉर्पोरेशनमध्यें जाऊन लोकसेवा करण्याची लायकी अंगीं असतांही साधारण स्थितींतले लोक उमेदवार म्हणून उभे राहावयास धजत नाहींत. उलटपक्षीं, अंगी म्हणण्यासारखी कांहीं लायकी नसतांही कित्येक लोक पैशाच्या जोरावर मानासाठी हपापून उमेदवार म्हणून उभे राहतात. म्यु. कॉर्पोरेशनमध्यें लोकहित साधण्याचें काम करण्याला जे गुण अवश्य असतात ते म्यु. कॉर्पोरेशनमध्यें निवडून येण्यास लागणाऱ्या गुणांपेक्षां वेगळ्या प्रकारचे असतात. त्यामुळें, निवडून आलेले उमेदवार नेहमीं लायकच असतात असें नाहीं, किंब-

हुना नालायक. पण यशस्वी उमेदवारांची संख्या नेहमी बरीच मोठी असल्याचें दिसून येतें. मुंबई म्युनिसिपालिटींत वेगवेगळे पक्ष, त्यांचीं वेगवेगळीं धोरणें व वेगवेगळे कार्यक्रम नाहीत म्हटलें तरी चालेल. नांवाला कांहीं पक्ष आहेत, परंतु त्यांत तत्वाचा भाग फारच थोडा असून निवडणुकीच्या वेळीं तर मतदारांपुढे ते पक्ष योग्य रीतीनें मुळीच मांडले जात नाहींत. खाजगी प्रयत्नांनींच मतें मिळविण्यांत येतात. गेल्या निवडणुकींत जाहीर सभांच्या द्वारें मतदारांचीं मनें वळविण्याचे प्रयत्न किती थोडे झाले तें मुंबई शहरांतल्या लोकांना ठाऊकच आहे. पक्ष, धोरण, कार्यक्रम, जाहीर सभा, जाहीर आश्वासनें यांच्या अभावीं मतदारांना नागरीकत्वाचीं कर्तव्यें, हक्क व जबाबदारी यांच्या संबंधानें जें शिक्षण मिळणें अवश्य आहे तें मिळत नाहींच, परंतु मतदारांची दिशाभूल होऊन कसलेही रद्दी उमेदवार निवडून येऊं शकतात. कित्येक लोक तर मुंबईच्या म्युनिसिपल कॉर्पोरेशनमधले कायमचे वतनदार बनलेले आहेत. ते नेहमीं गरीब लोकांच्या हिताच्या आड येणारे असोत, पुच्छप्रगतीच्या धोरणाचे पुरस्कर्ते असोत, केवळ माना हालवणारे नंदीबैल असोत, कधीं तोंड न उघडणारे मूकस्तंभ असोत अथवा कॉर्पोरेशन हॉलमध्ये वर्षासहा महिन्यांतून तोंड दाखविणारे धूमकेतु असोत, दरखेपेला ते निवडून यावयाचेच. वर सांगितलेल्या प्रकारचे कांहीं सभासद सरकारनें नेमलेले असतात. तथापि, आम्हांला त्यांच्याबद्दल तेवढें आश्चर्य वाटत नाहीं; परंतु वार्डांच्या निवडणुकींतूनहि तसले लोक पुनः पुनः निवडून येऊं शकतात हीच विशेष आश्चर्याची व खेदाची गोष्ट समजली पाहिजे. इकडील मतदारांमध्यें अद्यापि आपल्यावरील जबाबदारीची जाणीव व्हावी तशी उत्पन्न झालेली नाहीं याचीच ही साक्ष होय.

जात्याभिमानाचें बंड.

बऱ्याचशा निवडी जातिभेदाच्या तत्त्वावर होत असतात. ज्या उमेदवाराच्या जातीच्या मतदारांची संख्या फार लहान असेल तो खरोखरच तितका नांवाजलेला व सर्व शहरांत अतिशय लोकप्रिय असा असल्याखेरीज अथवा पगारी एजंट ठेवून मतें विकत घेण्याची ऐपत त्याला असल्याखेरीज त्याला निवडणुकींत यशस्वी होणें शक्य नाही. मतदारांचा ओढा स्वाभाविकपणें आपल्या जातींच्या उमेदवाराकडे असतो. आपल्या जातीचा प्रतिनिधी म्युनिसिपालिटींत बसणें हे आपल्या जातीला एक भूषण आहे असें पुष्कळांना वाटतें. जात्यभिमानापुढे उमेदवाराच्या लायकीनालायकीचा विचार फारच थोड्या लोकांच्या मनांत येतो. जातिभेदाचें बंड माजविणाऱ्या उमेदवारांना उदारमतवादी उमेदवारांपेक्षां अधिक मतें मिळतात आणि उदारमतवादी उमेदवार निवडणुकींत पडतातही. म्युनिसिपालिटीच्या प्राथमिक शाळांमध्यें बहिष्कृत वर्गांतल्या विद्यार्थ्यांकरितां पिण्याच्या पाण्याचीं भांडीं वेगळीं असावी किंवा पंक्तिप्रपंच असूं नये असा प्रश्न निघाला असतां कॉर्पोरेशनमध्यें कडाक्याचा वादविवाद झाला व सभासदामध्यें तीव्र मतभेद झाला. या वादविवादाचा गेल्या निवडणुकामध्यें कित्येक वार्डांत परिणाम पुष्कळ झाल्याचें दिसून आलें. वरील प्रश्नामुळे गुजराथी लोकांत तर अतिशय खळबळ उडाली होती. रा. लखमीदास तेरसी हे समाजसुधारणा पक्षाचे असल्यामुळें त्यांनीं पंक्तिप्रपंच करण्याविरुद्ध मत दिलें होतें. त्याबद्दल जुन्या मताच्या सोंवळ्या लोकांनीं त्यांच्यावर गिल्ला केला आणि त्यामुळे ते निवडणुकींत यशस्वी झाले नाहींत. जी वॉर्डांत डॉ. जावळे व रा. पी. जी. सहस्त्रबुद्धे यांना सोवळ्या लोकांनीं विशेषतः ब्राह्मणांनी निवडून दिलें. या दोन उमेदवारांच्या बाबतींत दादर भागांतल्या सोवळ्या ब्राह्मणांनीं हस्तपत्रकें वांटून ते जुन्या मताचे अभिमानी आहेत यासाठींच सर्वांनीं त्यांना मतें देऊन निवडून आणावें अशी चळवळ केली होती. डॉ. जावळे हे सरकारपक्षाचे म्हणून प्रसिद्ध असतां केवळ त्यांनीं कॉर्पोरेशनमध्यें सोवळेपणाचा पुरस्कार केला आणि अस्पृश्यतानिवारणाच्या कार्यांत ते आडवे आले एवढ्यासाठींच राजकीय बाबतींत जहाल मताचा पुरस्कार करणाऱ्या ब्राह्मणांनीही त्यांना आपलीं मतें दिलीं. दादर भागांतल्या एका पुलाला कै. टिळकांचें नांव द्यावें अशी सूचना कॉर्पोरेशनमध्यें आणणें एवढीच ज्यांची कामगिरी त्या सहस्त्रबुद्ध्यांना ते जातीनें ब्राह्मण आणि त्यांतही सुधारणेचे विरोधी म्हणूनच त्यांच्या जातभाईनीं मतें दिलीं आणि त्यांच्याकरितां इतरांचीही मतें मिळविलीं. यावरून अद्यापि मुंबईसारख्या शहरांतल्याही म्युनिसिपल निवडणुकी कशा रीतीनें होतात आणि शिकलेल्या वर्गांतले लोकही आपला मतदानाचा हक्क कोणत्या धोरणानें बजावतात तें दिसून येतें.

हिंदु, मुसलमान व पारशी समाजांतील यशस्वी उमेदवार.

मुंबई शहरांतील लोकसंख्येपैकीं शेंकडा १६ टक्के वस्ती मुसलमानांची असतां ७६ जागांपैकीं १४ जागा म्हणजे शेंकडा १८ टक्के जागा त्यांच्या वांट्याला आल्या. पारशांची लोकसंख्या मुंबईत शेंकडा फक्त ७ टक्के असतां त्यांनीं १८ जागा म्हणजे शेंकडा २४ टक्के जागा मिळविल्या. पारशी व मुसलमान उमेदवारांमधील कित्येक सधन उमेदवारांनीं जो खर्च केला होता व जे शिकस्तीचे प्रयत्न केले होते त्यांच्यामुळें त्यांना आपआपल्या जातीच्या मतदारांखेरीज इतर विशेषतः हिंदु मतदारांचीं मतें मिळालीं. जातिभेदाप्रमाणें धर्मभेदही मनांत न आणतां मतदारांनीं केवळ उमेदवाराची लायकी व आतांपर्यंतची त्याची सार्वजनिक कामगिरी यांच्याचकडे लक्ष्य देऊन आपलीं मतें द्यावीं हें अर्थात्‌च स्पृहणीय होय. परंतु सर्व हिंदु मतदारांनीं हें उदात्त तत्व दृष्टीपुढें ठेऊन आपलीं मतें दिलीं असें मात्र म्हणावयास आम्ही तयार नाहीं.

अस्पृश्यांची स्थिति.

हिंदुसमाजानें आपल्याच धर्मांतला जो एक मोठा वर्ग अस्पृश्य मानलेला आहे त्या वर्गाचा प्रतिनिधि सध्यांची व्यवस्था चालू असेपर्यंत तरी मुंबईच्या म्युनिसिपल कॉर्पोरेशनमध्यें कोणत्याच वॉर्डांत निवडून येणें शक्य नाहीं असें म्हटलें तरी चालेल. एक तर सध्यां मताधिकार दरमहा दहा रुपये किंवा त्यापेक्षां अधिक घरभाडें देणारांना आहे. त्यामुळें मुंबई शहरांत बहिष्कृत वर्गांतील मतदारांची संख्या त्या वर्गांतील लोकसंख्येच्या मानानें अतिशय अल्प आहे. या वर्गांतील लोक सर्वांत दरिद्री असल्यामुळें दरमहा दहा रुपये भाडें देण्याचें सामर्थ्य हजारांत एकालाच असतें. शिवाय, या वर्गांतील लोकांची वस्ती शहराच्या वेगवेगळ्या भागांत पांगलेली आहे. तिसरी गोष्ट ही कीं, या वर्गांतल्या मतदारांमध्येंहि अशिक्षित व अज्ञान लोकांचा भरणा असल्या कारणानें आपल्या वर्गाच्या हितसंबंधाच्या दृष्टीनें उमेदवाराच्या लायकीचा विचार न करतांच बहुधा ते आपलीं मतें देतात. अशा स्थितींत बहिष्कृत वर्गाचे प्रतिनिधि मुंबई म्युनिसिपालिटींत निवडून येऊं शकत नाहींत आणि त्यामुळें सरकारनें केलेल्या नेमणुकीवरच समाधान मानून घेऊन राहावें लागतें. हल्लीं मुंबई शहरांतील कामगार वर्गाचे चार प्रतिनिधि घेण्याची मुंबई म्युनिसिपल ॲक्टांत दुरुस्ती होऊन व्यवस्था झालेली आहे. कामगारसंघांतून एक मतदार मंडळ (electoral college) तयार करण्यांत येतें व त्या मंडळानें हे चार प्रतिनिधि निवडून द्यावयाचे असतात. तशा प्रकारची व्यवस्था बहिष्कृत वर्गाच्या बाबतींत होईल तरच त्या वर्गाचे प्रतिनिधि निवडून येण्याची आशा आहे. किंवा हल्लीं शहराचे सात वॉर्ड केले आहेत व प्रत्येक वॉर्डाला कमी जास्ती अनेक प्रतिनिधि निवडण्याचा हक्क दिलेला आहे. त्यांच्याऐवजीं शहराचे लहानसहान असें पुष्कळ भाग पाडून प्रत्येक भागाला फक्त एकएकच प्रतिनिधी निवडण्याचा हक्क दिला तर हल्लीपेक्षां विशेष समाधानकारक रीतीनें प्रतिनिधीची निवड होईल. याखेरीज, लोकसंख्येच्या प्रमाणानें वेगवेगळ्या वॉर्डांमधील प्रतिनिधींची संख्या ठरविणें आणि मताधिकाराची मर्यादा अधिक विस्तृत करणें या सुधारणाहि अवश्य आहेत. सध्यां सधन लोकांची वस्ती असलेल्या थोड्या वस्तीच्या वॉर्डांना मोठ्या वस्तीच्या परंतु गरीब लोक असलेल्या वार्डांपेक्षां अधिक प्रतिनिधि निवडून देतां येतात. ही गोष्ट लोकशाहीच्या तत्वाविरुद्ध आहे. तसेंच मताधिकार कमींत कमी दहा रुपये भाडें देणारांना असल्यामुळें हजारो लोक मतदानाच्या हक्काला मुकतात. मताधिकार विस्तृत होऊन वयांत आलेल्या प्रत्येक मनुष्याला मतदानाचा हक्क मिळाल्यास मतदारांची संख्या इतकी वाढेल कीं, खासगी रीतीनें भीडवशीलयाचा उपयोग करून अथवा मतें विकत घेऊन निवडून येणें सहसा शक्य होणार नाहीं.

प्रासंगिक विचार.

१. मुंबई शहरांतील दंगे.

हिंदुमुसलमानांच्या दंग्याचा काळिमा हल्लीं पुष्कळ वर्षें मुंबई शहरास लागलेला नव्हता. इतर अनेक ठिकाणीं हिंदुमुसलमानांचे दंगे झाले तरी मुंबई शहरांत दोन्हीं धर्मांचे लोक गुण्यागोविंदानें नांदत होते. परंतु अकल्पित रीतीनें मुंबई शहरांत फेब्रुवारीच्या दुसऱ्या आठवड्यांत हिंदु मुसलमानांच्या दंग्याची आग पेटली. शिवडी येथील तेलाच्या कंपन्यांमधील कामगारांचा संप झाला असतां त्या कंपन्यांच्या अधिकाऱ्यांनीं संपवाल्यांच्या जागीं पठाण लोक नेमून संपवाल्यांची खोड

मोडण्याचा प्रयत्न केला. त्यामुळें संपवाले हिंदु मुसलमान कामगार व त्यांच्या जागीं काम करणारे पठाण यांच्यामध्यें मारामाऱ्या झाल्या. तितक्यांतच ग्रँटरोड, भेंडीबाजार वगैरे भागांत पठाण लोक मुलें पळवून नेतात अशी हूल उठून ती सर्व शहरभर पसरली. पठाणांना त्यामुळें ठिकठिकाणीं मार पडूं लागला व कित्येक पठाण मारानें ठारहि झाले. पठाण पाहिला कीं त्याला मारावयाचें असा प्रकार चालू झाल्यामुळें पठाणांचें धर्मबंधू जे मुसलमान त्यांनी पठाणांची कड घेतली. त्यामुळें हिंदु-मुसलमानांच्या दंग्याचें या गडबडीला भयंकर स्वरूप आलें. या दंग्यांत उभय पक्षांकडील मिळून सुमारें १५० लोक प्राणांस मुकले व शेंकडों लोकांना जबर जखमा झाल्या. मेलेल्या व जखमी लोकांपैकी बहुतेक लोक निरुपद्रवी होते. एकटचा दुकटचाला पुष्कळशा लोकांनीं गांठावयाचे व त्याला मरेपर्यंत मार द्यावयाचा किंवा अचानक रीतीनें सुरीनें भोसकाभोसकी करावयाची, अशा प्रकारचा खाटिकपणाच या दंग्यांत दिसून आला. शांतता करण्याकरितां दंग्याच्या जागीं गेलेल्या थोडचा तरुण, सद्धेतुपूर्ण स्वयंसेवकांचेही दंगेखोरांनीं बळी घेतले ! त्यांतल्या त्यांत समाधानाची गोष्ट ही कीं, पुष्कळ हिंदूंनीं मुसलमानांचें व मुसलमानांनीं हिंदुंचें शेजारधर्माला स्मरून संरक्षण केलें, नाहींपेक्षां हजारों निरपराधी माणसांचें प्राण गेले असते. उभय पक्षांतले सुशिक्षित आगलावे या दंग्याच्या वेळीं चिडवाचिडवी करीत होते व त्यामुळेंच संपाचा वणवा इतका भडकला हें मात्र येथें अवश्य नमूद केलें पाहिजे. उभय समाजांतल्या खऱ्या धार्मिक, पापभीरू, सात्विक लोकांचीं अंतःकरणें निरपराधी लोकांच्या हत्या पाहून दुःखानें हळहळत होतीं तर आगलावे पुढारी हत्याकांडाला प्रोत्साहन देत होते. या दंग्यामुळें कोणत्याच धर्माचा फायदा झाला नाहीं, उलट दोन्ही धर्मांतील विचारी लोकांना लज्जेनें मान खाली घालण्याचा प्रसंग आला !

२. हिंदु देवालयांचें संरक्षण करणारे अस्पृश्य !

हिंदुसमाजांत बहिष्कृत वर्गाला समतेचे हक्क नाहींत इतकेंच नव्हे तर परधर्मांतल्या लोकांपेक्षांही अस्पृश्यांना हिंदुसमाज तुच्छ लेखीत असतो. देवळाच्या आवारांत मुसलमान जाऊं शकतात, परंतु अस्पृश्यांना आसपासही पाऊल टाकतां येत नाहीं, मग देवदर्शनाची गोष्ट बाजूलाच राहिली ! अशा प्रकारें हिंदुसमाजांत बहिष्कृत वर्गाची स्थिति असतां मुंबईतल्या हिंदुमुसलमानांच्या मोठ्या दंग्याच्या वेळीं त्या वर्गांतील लोकांना, ते हिंदुधर्मास चिकटून राहिल्यामुळें इतर हिंदूंबरोबर मुसलमानाच्या क्रोधाला बळी पडण्याचा प्रसंग आला. इतकेंच नव्हे तर ज्या देवालयांत त्यांना देवदर्शन घेण्यासही मोकळीक नसते त्या देवालयांतल्या देवांच्या त्यांना अदृश्य असलेल्या मूर्तीचें संरक्षण करण्यासही भायखळा वगैरे भागांत अस्पृश्य वर्गांतले लोक केवळ पूर्वजांच्या धर्माचा अभिमान बाळगून आणि आपल्यावर हिंदुसमाजांत होत असलेला जुलूम घटकाभर विसरून, हातांत काठ्या घेऊन तयार झाले आणि त्यांनीं अशी मदत केल्यामुळेंच मुसलमानांच्या हल्ल्यापासून त्या हिंदु देवालयांचा बचाव झाला. या प्रसंगी आमच्या अस्पृश्यवर्गीय लोकांनी आपले प्राण धोक्यांत घालण्यास मागेंपुढे पाहिलें नाहीं. अस्पृश्यांनीं या आणीबाणीच्या वेळीं हिंदुसमाजाची जी बहुमोल कामगिरी बजावली त्याबद्दल हिंदुसंघटनवाल्यांनींही त्यांची स्तुति केली आहे. परंतु एरव्हीं त्यांना अस्पृश्यांच्या धार्मिक व सामाजिक हक्कांची कधीं आठवण होत नाहीं. अस्पृश्यांनी हिंदुधर्मांतून बाहेर जाऊं नये, हिंदुसमाजाच्या खांद्याला खांदा भिडवून परधर्मीयांशीं सामना करावा, परंतु हिंदुसमाजांत समतेची हक्काची मागणीं त्यांनी करूं नये, अशी या धर्माभिमानी म्हणविणाऱ्या आकुंचित बुद्धीच्या लोकांची इच्छा असते. अस्पृश्य लोक समतेची मागणी करूं लागले तर 'तुम्हांला आम्ही वागवितों तसें वागवून घ्यावयाचें असेल तर हिंदुधर्मांत राहा, नाहीं पेक्षां तुम्हीं खुशाल परधर्मांत जा. आम्हांला त्याची बिलकुल पर्वा नाहीं' असें उघड म्हणावयासही हे धर्माभिमानी म्हणविणारे लोक कमी करीत नाहींत. दंग्याच्या वेळीं अस्पृश्यांची हिंदुसमाजाला जरूरी होती, म्हणून मुंबईच्या कित्येक भागांत त्या दिवसांत हिंदुउपहारगृहांमध्येंही अस्पृश्यांना घेण्यांत येत असे, असें सांगतात. तसें असल्यास हिंदुलोकांच्या सोंवळयाच्या मतलबी लवचीकपणाची वाहवाच केली पाहिजे ! हिंदुउपहारगृहांमध्यें अस्पृश्यांना घेण्यांत येत नाहीं व त्यामुळें त्यांना मोंगलांच्या, मुसलमानांच्या किंवा इराण्यांच्या हॉटेलांमध्यें जावें लागतें. ज्या लोकांना दंग्याच्या वेळीं हिंदुउपहारगृहांमध्यें प्रवेश करता येत होता, त्यांनाही आता परत परधर्मीयांच्या हॉटेलांचा आश्रय करावा लागेल याविषयीं आमची खात्री आहे. कारण '**गरज सरो नी वैद्य मरो !**'

३. स्वाभिमानसंघाची चळवळ.

गेल्या ता. १७ फेब्रुवारी रोजी मद्रास इलाख्यांत चिंगलपुट येथें स्वाभिमानसंघाची (Self-respect League) पहिली परिषद भरली. या परिषदेला मद्रास सरकारचे लॉ. मेंबर दि. ब. कृष्णन् नायर, मुख्य दिवाण डॉ. सुबारायन्, आरोग्य खात्याचे दिवाण मि. मुथिया मुदलियार, मि. पी. टी. राजन्, मि. रामस्वामी नायकर वगैरे पुढारी मंडळी हजर होते. मि. राजन् यांच्या हस्तें स्वाभिमानाचा झेंडा उभारण्यांत आला आणि त्यांनीं, या परिषदेचा उद्देश सामाजिक विषमता व अन्याय यांचें निर्मूलन करणें हा आहे, असें जाहीर केलें व परिषदेच्या कामाला सुरवात करून देतांना डॉ. सुबारायन् म्हणाले "सामाजिक स्वाभिमानाखेरीज राजकीय स्वाभिमान उत्पन्न व्हावयाचा नाहीं. ज्या समाजपद्धतींत जातिभेदाचा बुजबुजाट झालेला आहे त्या पद्धतींतून लोकशाहीला पोषक असा ऐक्यसंपन्न समाज निर्माण होणें कधींही शक्य नाहीं." ही स्वाभिमानसंघाची चळवळ म्हणजे समाजसमतावादाचीच चळवळ होय. स्वाभिमान म्हणजे दुरभिमान नव्हे, अहंकार नव्हे, इतरांना तुच्छ लेखण्याची प्रवृत्ति नव्हे. स्वाभिमान ही पवित्र भावना आहे. आपण मनुष्य आहो, आपल्याला माणुसकीचे हक्क आहेत, आपले माणुसकीचे हक्क हिरावून घेण्याचा कोणाला अधिकार नाही, सर्वांना स्वतःची उन्नति करण्याची पूर्ण मोकळीक असली पाहिजे, असें वाटणें हा स्वाभिमान. खरा स्वाभिमानी मनुष्य दुसऱ्याच्या स्वाभिमानालाही जपत असतो, कारण त्याला स्वाभिमानाची किंमत ठाऊक असते. हिंदुसमाजाचा स्वाभिमान नष्टप्राय झाला आहे. म्हणूनच एक जात दुसऱ्या जातीला कमी मानते आणि अशा रीतीने दुसऱ्यांना कमी मानण्यांत आपला मोठेपणा आहे अशी खोटी समजूत सर्वत्र फैलावली आहे. ही समजूत घालविण्याकरितां आणि हिंदुसमाजांत खरी तेजस्विता उत्पन्न करण्याकरितां स्वाभिमानसंघ, समाज समतासंघ, जातपात तोडक मंडळ अशा चळवळींची आवश्यकता आहे.

४. मद्रासची अस्पृश्यतानिवारक परिषद.

स्वाभिमानपरिषदेच्या थोडे दिवसापूर्वी मद्रास येथें अस्पृश्यतानिवारक परिषदेचें दुसरें अधिवेशन भरलें होते. परिषदेच्या अध्यक्षस्थानीं कलकत्त्याच्या कुमारी ज्योतिर्मयी गांगुली यांची योजना करण्यांत आली होती. सुप्रसिद्ध टागोर घराण्यांत या बाईचे आजोळ असून त्या उदारमतवादी आहेत. मद्रासच्या म्युनिसिपल कॉर्पोरेशनचे अध्यक्ष मि. रामस्वामी मुदलियार यांनीं अस्पृश्यतानिवारणाचा ध्वज रोंवला आणि मद्रास-सरकारचे एक माजी दिवाण सर परशुराम पात्रो यांनी परिषदेच्या कामाला सुरवात करून दिली. त्यानंतर अध्यक्ष बाईंचें अस्पृश्यतेच्या निर्मूलनाची आवश्यकता प्रतिपादणारें सुंदर भाषण झालें. त्या म्हणाल्या कीं, "अस्पृश्यता म्हणजे हिंदी राष्ट्रपुरुषाला झालेला पक्षघाताचा रोग आहे. या रोगामुळें राष्ट्रपुरुषाचा देह हळुहळू परंतु खात्रीनें मृत्युपंथाला लागला आहे. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे अस्पृश्यतेनें हिंदुसमाजाच्या सामाजिक, नैतिक व आत्मिक जीवनांत विष कालविलें आहे. अस्पृश्यतेचे त्वरित उच्चाटन झालें तरच हिंदी राष्ट्राची धडगत आहे." या परिषदेंत अनेक ठराव पसार झाले. त्यांतला मुख्य ठराव, अस्पृश्यतेच्या सबबीवर विशिष्ट वर्गांना नागरिकत्वाचे हक्क न देण्याच्या प्रवृत्तीचा निषेध करणारा आणि देवालयांसुद्धां सर्व सार्वजनिक संस्थांमध्यें प्रवेश करण्याचा हक्क अस्पृश्यांना असावा असें प्रतिपादणारा होता. पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्याच्या वल्गना करणारे एस. श्रीनिवास अय्यंगार, सत्यमूर्ति यांच्यासारखे सोंगाडे राष्ट्रीय पुढारी या परिषदेंत कोठें दिसले नाहींत हें लक्ष्यांत ठेवण्यासारखे आहे. राष्ट्रपुरुषाला झालेला पक्षघाताचा रोग त्यांना कायमचा ठेवावयाचा आहे. फक्त मोठमोठ्यानें व रागानें ओरडल्यानें राष्ट्रपुरुष सामर्थ्यवान् होईल असें या देशभक्तांना वाटत असावें!

५. सकटांचा संघ.

पुण्याचे रा. के. के. सकट यांनीं तेथें 'अस्पृश्य समाज समतासंघ' नांवाची एक संस्था स्थापल्याचें 'भाला' पत्रावरून कळतें. अस्पृश्यसमाजांत महार, मांग, चांभार, ढोर, भंगी वगैरे ज्या अनेक जाती व पोटजाती आहेत त्या सर्व मोडून अस्पृश्यांमध्यें सरसहा रोटीबेटीव्यवहार सुरू करणें व अस्पृश्यांत सामाजिक समता प्रस्थापित करणें हें या संघाचें मुख्य ध्येय असल्याचें सकटांनीं जाहिर केलें आहे. रोटीबंद, बेटीबंद, लोटीबंद वगैरे अनेक बंद असलेल्या जातिभेदाचें समर्थन करणाऱ्या 'भाला' पत्रांत ही बातमी प्रसिद्ध झाली आणि 'भाला' कारांनीं सकटांच्या प्रयत्नांचें अभिनंदन करतांना आपल्या धोरणाप्रमाणें या

सकटसमतासंघाचे भविष्यही वर्तवून ठेवलें! 'भाला' कार म्हणतात, अस्पृश्यांच्या सर्व जातींमध्यें बेटीव्यवहार होण्याची गोष्ट दूरच राहिली, परंतु नुसता रोटीव्यवहार व्हावयास कमींत कमी सात पिढया तरी जाव्या लागतील! 'भाला' कारांचा हा शाप आहे कीं आशीर्वाद आहे हे सकटांनींच ठरवावें. त्यांना कळत नसल्यास आपल्या गुरुजीला विचारावें! सदरील भविष्य वर्तवितांना 'भाला' कारांची मनोवृत्ति कोणत्याही प्रकारची असो, आम्हांला तरी त्यांत त्यांची एक अप्रत्यक्ष कबुलीच दिसते. स्पृश्य वर्गातला जातिभेद कालत्रयीं नष्ट होणार नाही व होतां कामा नये, असें 'भाला' काराचें मत आहे. परंतु अस्पृश्य हा वर्ग वेगळा राहिल्यावर त्यांच्यात रोटीबेटीव्यवहार होऊन तो एकजात बनला तर भालाकारांना तें अनिष्ट नाही आणि स्पृश्यांतला जातिभेद वज्रलेप असला तरी अस्पृश्यांतला जातिभेद सात पिढयानंतर कां होईना परंतु नष्ट होण्याचा संभव आहे असें त्यांना वाटते. म्हणजे भालाकाराची ब्राह्मण जात तेवढी अलग राहिली म्हणजे झालें आणि स्पृश्यवर्गीय लोक जातीभेदाला कायमचे चिकटून राहण्याइतके दुरभिमानी व अविचारी असले तरी अस्पृश्य वर्ग तसा दुरभिमानीं व अविचारी नाही; आज ना उद्या तरी तो जातिभेदाच्या शृंखळा साफ तोडून टाकणार, अशी त्यांच्याच कबुलीवरून भालाकाराची खात्री असावी असें दिसतें. पण भालाकार! जो महार किंवा चांभार जातीचा मनुष्य भंग्याला कमी लेखणार नाही तो ब्राह्मणादि जातींना आपल्यापेक्षा श्रेष्ठ समजेल काय? सकटांना आता कांहीं ब्राह्मण लोक उचलून धरतील, किंबहुना सकटांच्या डोक्यांत त्याच लोकांनीं ही कल्पना घातली असेल. त्यांना पक्कें ठाऊक आहे कीं, अस्पृश्य समाज अशिक्षित व अज्ञान आहे. जातिभेदानें ग्रासलेला आहे. आधींच कित्येक दुरभिमानी लोकांनीं बहिष्कृत वर्गामध्यें जातिभेदाच्या तत्त्वावर फाटाफूट करण्याचा प्रयत्न चालविला आहे, त्यात सकटांचा हा संघ निघाला म्हणजे अधिकच भांडणें होतील आणि मग अस्पृश्यांना मोठ्या दिमाखानें विचारतां येईल कीं 'तुमच्यांतच जर समता नाही, तुम्हींच जर आपसांत एकमेकांना कमी समजतां तर आमच्यापाशीं समतेचे हक्क तुम्हीं कोणत्या तोंडानें मागतां?' असा प्रश्न आजही मोठ्या साळसूदपणानें विचारण्यांत येतो. तोंच आणखी जोरानें विचारावयास मिळावें यासाठींच सकटांच्या डोक्यांत ही कल्पना भरविण्यात आली असावी, अशी आमची समजूत आहे. 'अंदरकी बात' कांहीं असो, सकटांचे हे समतापोषक प्रयत्न यशस्वी होवोत असेंच आम्हीं इच्छितों. बाकी, आतापर्यंतच्या त्यांच्या धोरणांवरून त्यांच्या संबंधानें आम्हाला भरंवसा वाटत नाहीं आणि अस्पृश्यांना आपसांतला जातिभेद नाहीसा करण्याच्या कामीं यश आलें तरी तेवढयानें त्यांची अस्पृश्यता नष्ट होईल ही आशा अगदी व्यर्थ आहे. असेंही आम्ही स्पष्ट सांगून ठेवतों कीं, केवळ बुद्धिवादानें जर हा प्रश्न सुटण्यासारखा असता तर यापूर्वी केव्हांच तो सुटला असता. अरे तर कारे म्हणण्याची, मनगटाला मनगटघासण्याची, अडवणुकीचे मार्ग स्वीकारण्याची, निरनिराळया सर्व बाजूंनीं शह देण्याची तयारी असल्यावांचून अस्पृश्यतेचें ग्रहण सुटण्याची आशाच करावयास नको.

दरोडेखोर धर्माभिमान

बिजनोरा जिल्ह्यांतील देवगड नांवाच्या गांवीं ता. ९ फेब्रुवारी रोजीं अस्पृश्य वर्गांतील एका लग्नाची मिरवणुक निघाली असतांना तिला उच्च जातीचे असें म्हणविणाऱ्या हिंदुकडून विरोध करण्यांत आला. हा विरोध साधारण स्वरूपाचा नव्हता. तर सदहू मिरवणुकीला अडथळा करणाऱ्या उच्च हिंदूंची मजल अत्याचारापर्यंत जाऊन त्यांनीं त्या समारंभांतल्या अस्पृश्यांवर दरोडा घातला आणि त्यांची चीजवस्तू पार लुबाडली! हा प्रकार घडून आला त्या वेळीं गांवचा पटवारीहि तेथें हजर होता म्हणतात; पण स्थानिक अधिकाऱ्यांकडून या अत्याचाराची अद्यापि दाद घेण्यांत आली नाहीं! सध्या हें प्रकरण दिल्लीच्या श्रद्धानंद दलितोद्धार सभेनें हाती घेतलें असून तिच्या मुख्य चिटणीसांनीं यासंबंधीं बिजनोरच्या कलेक्टराकडे तारेनें दाद मागितली असल्याचें समजतें. सभेनें आपला एक प्रतिनिधीहि प्रस्तुत प्रकरणाची चौकशी करण्यासाठीं समक्ष पाठविला होता. त्याजकडून एकंदर वस्तुस्थिति खरी असल्याचा रिपोर्ट आहे. बहिष्कृत मानलेल्या वर्गातील लोकांच्या लग्नाच्या मिरवणुकींना अडथळे करणें हा उच्चवर्गीय म्हणविणाऱ्या हिंदूंचा सनातन संप्रदाय आहे. अस्पृश्यांच्या मिरवणुकींनीं आपलें नाक कापलें जातें अशी या धर्माभिमानी लोकांची समजूत आहे. परंतु परधर्मीय लोकांच्या लग्नाच्या मिरवणुकींना ते अडथळा करावयाला धजत नाहीत इतकेंच नव्हे तर वाजंत्र्यांचीं वगैरे कामेंही करितात. अस्पृश्यांच्या मिरवणुकीचा व अगदी जुन्यात जुन्या मताच्या धर्माचाही संबंध कसा येतो तें समजणें कठीण आहे. ज्या रस्त्यांवरून एकटया दुकटया किंवा दहा पांच अस्पृश्यांना जाता येते त्या रस्त्यांना मिरवणुकीनेंच विटाळ होतो असें नाही. यांत विटाळाचा प्रश्न नसून अस्पृश्य वर्गाला आनंद होत असलेला पाहूनही उच्चवर्गीय म्हणविणाऱ्या हिंदूंना विषाद वाटतो. जणूं काय अस्पृश्यांच्या लग्नाची मिरवणूक म्हणजे यांच्या सनातन धर्माची प्रेतयात्राच! वरील उदाहरणांत, दरोडा हा एक नवीन विशेष आहे. धर्माच्या नांवाखालीं लुटारू गुंडांना ही चांगलीच संधि मिळाली म्हणावयाची. इतकें झालें तरी अस्पृश्यांना शांतिपाठ शिकविण्यास मानभावी पुराणमतवादी तयारच असतात आणि उलट अस्पृश्यांवरच अत्याचाराचा आरोप करतात.

जाहीर खबर.

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळा मार्फत चालू असलेल्या पनवेल येथील विद्यार्थी आश्रमांत मराठी चौथी इयत्ता पास झालेलीं अस्पृश्य वर्गांतील गरिबांचीं मुलें इंग्रजी शिकण्याकरितां घ्यावयाची आहेत. तरी ज्यांना आश्रमांत येण्याची इच्छा असेल त्यांनीं दोन आण्याची पोष्टाची टिकीटें पाठवून दाखल होण्याचे फॉर्म मागवावें व त्यांत विचारलेली माहिती भरून फॉर्म ता. १५ मे १९२९ च्या आंत खालीं लिहीलेल्या पत्त्यावर पाठवावा. कळावें ता. १–३–२९

जनरल सेक्रेटरी भारतीय-बहिष्कृत-समाज-शिक्षण-प्रसारक मंडळ, दामोदर हॉल, परळ, मुंबई १२.

विविध विषय संग्रह.

अस्पृश्योन्नति व हिंदुमहासभावाले सनातनी.

ले. एक समसमानी.

जन्मजात उच्चनीचत्व किंवा स्पृश्यास्पृश्यत्वाचे पायांवर उभ्या असलेल्या जातिभेदाचे हे पाय तोडून टाकल्याशिवाय हिंदु धर्म व हिंदु संस्कृति यांचे जीवितास घातक असलेला हा नरकासुर मरणें शक्य नाही याविषयीं फारसें दुमत नाही. सर्व हिंदुमात्राची सामाजिक समता स्थापन झाल्याशिवाय विधर्मीयांच्या हल्ल्यांस यशस्वी रीतीनें तोंड देण्याची शक्ती हिंदु धर्मात येणें शक्य नाहीं. तसेंच कोणत्याही राजकीय सुधारणा हिंदुस्थानांत चिरस्थायी होणेंही शक्य नाही ही गोष्ट निर्विवाद आहे.

इतकें आहे तरी सामान्य जनता या महत्त्वाच्या प्रश्नाच्या बाबतींत अद्यापि बरीच उदासीन दिसते. आमचा पुढारी वर्गही या कार्याकडे आपलें शक्तिसर्वस्व खर्च न करितां केवळ वरवरची बोलघेवडी मलमपट्टी करीत असतो. त्यांच्या कृतींत व उक्तींत अंतःकरणाचा जिव्हाळा दिसून येत नाहीं.

अस्पृश्यांच्या कार्याकडे विशेष लक्ष देणारे व त्यांजविषयीं कृतींत व उक्तींत वेळोवेळीं सहानुभूती दाखविणारे पुढारी म्हणजे एक म. गांधी व आर्यसमाजाचे पंजाबकडील कांहीं पुढारी हे होत. इतर पुढारी मात्र राजकीय बाबतींत जितके जहाल व धडाडीनें कार्य करणारे आहेत त्याच्या एक शतांशानेंहि या बाबतींत ते दिसत नाहोत ही अत्यंत खेदाची व दुर्दैवाची गोष्ट आहे.

अस्पृश्योन्नतीचे बाबतींत पंजाबांत जी धडाडी दिसून येते ती इतरत्र दिसून येत नाहीं. खुद्द महाराष्ट्रांतील परिस्थिति तर फारच निराशाजनक वाटते. महाराष्ट्र वाक्शूर आहे असा त्याच्यावर इतर प्रांतांचा फार दिवसांपासूनचा आरोप आहे. विशेषतः सामाजिक सुधारणांच्या पुरस्काराच्या बाबतींत या वाक्शूरत्वाची लवकर प्रचीती येते. सामाजिक सुधारणांचें बाबतींत तरी उक्ती व कृती यांत व्यस्त प्रमाण असल्याचें दिसून येतें. महाराष्ट्र ज्या विषयावर जास्त बाता मारील त्या विषयाबद्दल त्याचे मनांत अतःकरणापासूनची कळकळ व जिव्हाळा नसून केवळ बोलाच्याच कढीभातानें भुकेलेल्यांची भूक शांत करण्याचा त्याचा विचार आहे असें खुशाल समजावें.

महाराष्ट्रांत अस्पृश्योन्नतीचे प्रश्नाकडे लक्ष देणारे दोन पक्ष आहेत. सर्वांची सामाजिक समता मनापासून चाहणारे समाजसमतावादी व हिंदुमहासभेवाले सनातनी. यांपैकीं सनातन्यांच्या अंतरंगाचें परीक्षण या लेखांत करण्याचा विचार आहे.

अस्पृश्य वर्ग हिंदुधर्मांत रहावा अशी यांची इच्छा आहे व त्याप्रीत्यर्थ हे प्रयत्न करीत असतात, परंतु त्यांनीं हिंदुसमाजांत राहून समान सामाजिक हक्कांची मागणी करावी हें मात्र त्यांस मनापासून पसंत पडत नाही. अस्पृश्यांनी हिंदुधर्मांतच राहण्यांत यांचे हित असल्यामुळें यांस त्यांची स्वार्थी गरज आहे. अस्पृश्य समाज हिंदु धर्मातून फुटल्यास त्यांत हिंदुधर्माचें व यांचें नुकसान होईल या भितीनें यांस त्यांचीं आवश्यकता भासते. हिंदुधर्मावर विधर्मीयांचें हल्ले होण्याची आज क्षणोक्षणी जी भीति वाटते ती नाहींशी झाल्यास यांना अस्पृश्यांची आठवणही होणार नाहीं. हिंदु धर्माचे किल्ल्यावर आज जे परचक्र येऊं पहात आहे त्यापासून त्याचें रक्षण करण्यासाठी चौकीदार किंवा पहारेकरी म्हणून यांस अस्पृश्य

लोक हवे आहेत. अस्पृश्य समाजाने हिंदुधर्म सोडल्यास हिंदुधर्माचें मनुष्यबळ कमी होऊन हिंदुधर्मपरकीयांशी टक्कर देऊं शकणार नाहीं हें यांस पूर्णपणे ठाऊक आहे. उच्चवर्णीय लोकांस हिंदुधर्माचे नांवावर जगतां यावें म्हणून हिंदुधर्मासाठी मरण्यास यांना अस्पृश्य लोक हवे आहेत. हिंदुधर्माचे नांवावर जगावयाला उच्चवर्णीय व त्यांनीं जगावें म्हणून मरावयास मात्र मागासलेले व अस्पृश्य लोक, असें यांचें श्रमविभागाचें स्वार्थी तत्व आहे. हिंदुधर्माचे नांवावर तोबऱ्याच्या खुराकास हे पुढे, पण लगाम तोंडात अडकावून ओझें ओढणार अस्पृश्य असा यांचा अंतःस्थ डाव आहे. वर्णाश्रमधर्माचे मूलभूत तत्वाप्रमाणे शूद्रातिशूद्र वर्ग ब्रह्मदेवाच्या पायांचे ठिकाणीं येतात. हे वर्ग त्या महापुरुषाचे जोड्याप्रमाणें होत. कांटे, दगड वगैरे पायांस बोंचूं नयेत, उन्हामुळे पाय पोळू नयेत यासाठीं जोड्यास पॉलीश वगैरे करून स्वच्छ ठेवावयाचे किंवा दुरुस्त करावयाचे, त्यांची गरज संपली म्हणजे त्यांस कोठे तरी कोपऱ्यांत टाकून द्यावयाचें, नाहीं तर फेंकून द्यावयाचें, अगदी हीच स्वार्थी भावना या सनातन्यांचीही आहे. अस्पृश्योन्नतीच्या यांच्या भाषणांत जिव्हाळा, आपलेपणा किंवा कळकळ नाहीं. त्यांचें शरीर त्यांच्यात कधीं कधीं दिसून येईल कदाचित, पण त्यांचे मन मात्र त्यांच्यांत कधींही दिसून येणार नाही. केवळ बोलाचाच कढीभात चारून समाधान करण्यांत यांची कृतकृत्यता होत असते.

अस्पृश्यांनी आपले वडीलार्जित धंदेच चालविले पाहिजेत अशी यांची शिकवण आहे. चांभारानें जोडेच शिवले पाहिजेत, बलायानें कपडे विणावेत, यांनीं मात्र परदेशी कपडे वापरून बलायांस उपाशीं मारलें तरी चालेल. सारांश आम्हांस तेथेंच रहा, लोळत पडलां असलां तर स्वतःचे पायांवर उभे रहा, पण पुढे मात्र येऊं नका, एक पाऊलही पुढे सरकाल तर खबरदार, असा यांचा दंडुकेशाहीचा सनातनी संदेश आहे.

स्पृश्य काय किंवा अस्पृश्य काय, व्यवहारज्ञानशून्य पुस्तकी शिक्षण घेऊन सर्वांनीच नोकऱ्या कराव्या असें कोणताही सूज्ञ मनुष्य म्हणणार नाही. सुशिक्षीत पदवीधर दर वर्षी हजारोंनी बाहेर पडत असल्यामुळे वकिली, डॉक्टरी किंवा नोकरीच्या बाजारांत सुशिक्षित पदवीधरांची किंमत किती उतरली आहे हें स्पष्टपणें दिसत असतांही आंधळेपणाने हीच 'अनर्थकारी' (unproductive) विद्या सर्वांनी घ्यावी असें कोण म्हणेल? ब्राह्मणेतर, मागासलेले वर्ग किंवा अस्पृश्य यांजसाठी नोकऱ्यांचें बाबतींत आज जरी कांहीं खास सवलती ठेवण्यांत आल्या आहेत तरी पण सुशिक्षित पुढारलेल्या वर्गाचे अंधानुकरण करून पदवीधरांचा पुरवठा प्रमाणाबाहेर बेसुमार वाढला म्हणजे या वर्गांतही तीच अनिष्ट स्थिति कालांतरानें उत्पन्न होईल यांत संशय नाहीं. आणि म्हणून औद्योगिक शिक्षणावांचून हिंदुस्तानच्या भावी पिढीस तरणोपाय नाही हें निर्विवाद आहे.

असें असलें तरी वरीलप्रमाणे उपदेश करण्यांत यांचा हेतू शुद्ध आहे किंवा कसें याबद्दल शंका बाळगण्यास बरीच जागा आहे. यांच्या इतर शिकवणुकीप्रमाणें हिच्याही मुळाशीं यांचा स्वार्थ आहे असें मानण्यास हरकत नाहीं. प्रत्येक मनुष्य आपले वडिलार्जित धंदे चालवीत गेल्यास नोकऱ्यांचें रान यांस आयतेंच चरावयास मोकळें सांपडेल! नोकरीच्या क्षेत्रांत आज यांना जो अत्यंत तीव्र चढाओढीचा सामना करावा लागत आहे किंवा ब्राह्मणेतर, मागासलेले अस्पृश्य वगैरे वर्गांस खास सवलती देण्यांत आल्यामुळें यांच्या स्वार्थास जी बाधा पोहोंचत आहे ती नाहीशीं होऊन आपणांस पूर्ण मक्ता (monopoly) मिळेल असा यांचा डाव आहे. सर्वांनी पुस्तकी शिक्षण घेऊन नोकऱ्यांच्या मागें न लागतां स्वतंत्र उद्योगधंदे करून प्रामाणिकपणानें आयुष्य कंठावे असें न सांगतां सर्वांनीं आपापले वडिलार्जित धंदेच करावेत असा यांचा आग्रह कां असावा? सर्वांनीं आपापले वडिलार्जित धंदे करावे असें म्हटले तर ब्राह्मणांनी तरी नोकऱ्या कां कराव्या? भिक्षुकी कां करूं नये? 'ब्राह्मणांची मुख्य दीक्षा, मागितली पाहिजे भिक्षा, ॐ भवति या पक्षा, रक्षिलें पाहिजे' असें रामदासानें सांगितलें आहेच. 'न वदेत् यावनीं भाषाम् प्राणैः कंठगतैरपि' असें यांच्या वाडवडिलांनी स्पष्टपणे सांगून ठेविलें असतां यांनीं त्याचा भंग कां करावा? सारांश, यांच्या वागणुकीत अंतःकरणाची कळकळ नाहीं, तसेंच कृती व उक्तींतही मेळ नाही.

नोकरी करणें हेंच आपलें ध्येय असली आकुंचित दृष्टी न ठेवतां स्वतंत्र स्वदेशी उद्योगधंद्यांकडे लक्ष पुरविलें पाहिजे हें खरें, पण तरी देखील नोकऱ्यांचे क्षेत्र सर्वांस सारखेंच मोकळें ठेवण्यांत आलें पाहिजे. नोकरी ही कोणत्याही विशिष्ट जातीची किंवा समाजाची मिरास किंवा वडिलार्जित जहागीर समजण्यांत न येतां नोकऱ्या किंवा उद्योगधंदे या दोनही क्षेत्रांत सर्वांस पूर्ण स्वातंत्र्य असावयास पाहिजे. प्रत्येक मनुष्यानें आपल्या लायकीप्रमाणें, मगदुराप्रमाणें किंवा अनुकूल प्रतिकूल परिस्थिती प्रमाणें आपापला मार्ग पसंत करावा हेंच न्याय्य आहे.

हिंदुधर्मरूपी विस्तृत इमारतीचे, ती बांधणाऱ्या इंजिनीअरांनीं, तिच्यांत राहणाऱ्यांच्या सोईसाठी, चार खोल्यांचे चार भाग पाडले होते व या घरांतील प्रत्येक रहिवाश्यास आपणास वाटेल त्या खोलींत रहाण्याचा तसेंच खालच्या दर्जाची खोली सोडून वरच्या ज्या दर्जाचे खोलींत आपणांस जावयाचें असेल तींत प्रवेश करण्यासाठीं आवश्यक लायकी व पात्रता दाखवून प्रवेश करण्याचा सर्वांस पूर्ण हक्क होता. परंतु पुढें स्वार्थी मनोवृत्तीचे लोकांनीं या प्लॅनमध्यें ढवळाढवळ करून प्रत्येक खोलीच्या हजारों पोटखोल्या पाडून तीस कबुतरांचे खुराडें बनविलें, इतकेंच नव्हे तर एका खोलींतल्या मनुष्यास दुसऱ्या खोलींत तर जातां येऊं नयेच पण तिच्यांतील माणसांचें दर्शनही होऊं नये व वाराही लागूं नये म्हणून प्रत्येक खोलीचीं दारें, खिडक्या, तावदानें वगैरे रोटीबेटीबंदीच्या विटांनी बंद करून प्रत्येक खोलीस अंधारकोठडी बनविली. अशारीतीनें स्वच्छ व मोकळी हवा आणि साक्षात् सूर्यप्रकाश बंद केल्याचा परिणाम या घरांत राहणाऱ्या लोकांच्या आरोग्यावर काय होत असेल हें स्पष्ट आहे. या कोंदट आणि दमट घराच्या मुत्र्या, गटारें व संडास यांचेजवळ अस्पृश्यांस जागा देण्यांत आली आहे. घरांतील मनुष्य घर सोडून गेला तरी चालेल, पण बाहेरील मनुष्यानें मात्र कधींही आंत येतां कामा नये (आणि असल्या कोंदट व दमट घरांत मरावयास येणारा मूर्ख मनुष्य मिळणेंही कठीण आहे!) अशी व्यवस्था करण्यांत येऊन त्यास सांचलेल्या पाण्याच्या डबक्याचें स्वरूप प्राप्त झालें आहे. ही स्थिती नाहीशी करण्यात यावी व मूळच्या चार खोल्यांतील हजारो खोल्यांची खुराडीं पाडून टाकण्यांत येऊन सर्वत्र मोकळी हवा व सूर्यप्रकाश खेळविण्याची तसेंच खालच्या दर्जाचे खोलींतून वरच्या दर्जाचे खोलींत जातां येण्याची पूर्ण मोकळीक ठेवण्याची—असें करतांना समाजरूपी द्वाररक्षकास आपल्या लायकीचे व योग्यतेचें प्रमाणपत्र दाखवून त्याचें समाधान करण्यांत आलें पाहिजे-व्यवस्था करण्यांत आली पाहिजे; बाहेरील वाहते पाणी मधून मधून कां होईना, यांत येऊन पडेल अशी व्यवस्था करण्यांत आली पाहिजे. असें झालें तरच हें घर रहाण्यालायक होईल. सारांश जन्मजात उच्चनीचत्वाचा व स्पृश्यास्पृश्यतेचा वर्णाश्रमी जातिभेद (caste system) नाहींसा करण्यांत येऊन 'गुणकर्म विभागशः' सिद्ध करतां येणारें वर्णाश्रमी (class system) चातुर्वर्ण्य स्थापित झालें पाहिजे. इंग्लंड, अमेरिका आदिदेशांत चांभाराचा पोर, गिरणींत काम करणारा मजूर किंवा वर्तमान पत्र विकणारा पोऱ्या ज्याप्रमाणें आपल्या बुद्धिमत्तेच्या, कर्तृत्वाच्या जोरावर नांवारूपास चढू शकतो, त्याची जात त्याच्या उत्कर्षाच्या आड येऊं शकत नाहीं तशी स्थिति येथे ही व्हावयास पाहिजे. परंतु हें सनातन्यास नको आहे. नाइलाजास्तव त्यांचें शरीर अस्पृश्य समाजाचें सभांत हजर राहिल, त्यांचें तोंड भाषण करील पण मन व हृदय मात्र तेथून फार फार दूर असतें. तेव्हा एक वेळ उघड उघड पुराणमतवादी व कर्मठ पत्करतील पण हे 'विषकुम्भं पयोमुखं' प्रच्छन्न शत्रू फार भयंकर होत असा इषारा देणें आवश्यक आहे.

हिंदू समाजाच्या हल्लींच्या रचनेकडे पाहिलें असता अस्पृश्य वर्गावर अनेक प्रकारचे सामाजिक अन्याय होत असल्याचे आपणास दिसून येईल. धर्मांतर केलें असतां या अन्यायापासून त्यांची पुष्कळ प्रमाणांत मुक्तता होऊं शकेल पण तसें करणे अनेक कारणांसाठी इष्ट नाहीं. धर्मांतर केल्यानें फार झालें तर एका व्यक्तीची मुक्तता होऊ शकेल परंतु सबंध समाजाची मुक्तता त्यायोगे होणे शक्य नाहीं. व म्हणून तसें करणें हा स्वार्थीपणा असून एक प्रकारचा स्वजन द्रोहही आहे. शिवाय संकटांस भिऊन दूर पळण्यांत पुरुषत्व नसून धैर्यानें त्यांस तोंड देऊन त्यांत जिंकण्यांतच खरा पुरुषार्थ आहे. अस्पृश्यांनीं हिंदुधर्मांतच राहून उच्च वर्णीयांशीं लढून हिंदूसमाजांत समानतेचा दर्जा प्राप्त करून घेतला पाहिजे. अस्पृश्यांचे सामाजिक स्वराज्य उच्चवर्णीयांनी बळकावून घेतलें आहे तें त्यांनीं त्यांजकडून परत मिळविलें पाहिजे. स्वराज्य हा सर्वांचाच जन्मसिद्ध हक्क आहे व सर्वांनीं तें मिळविलेंच पाहिजे.

दोन अभिनंदनीय मिश्रविवाह.

या महिन्यांत दोन मिश्रविवाह घडून आले आहेत. श्री. प्रल्हाद केशव अत्रे बी. ए. बी. टी., टी. डी. यांचा विवाह कुमारी गोदूबाई रामराव मुंगी बी. ए. बी. टी. यांच्याबरोबर नुकताच पुण्यास झाला. श्री. अत्रे हे जातीनें ब्राह्मण आहेत. 'कवि केशव कुमार' या नावानें ते साहित्य भक्तांच्या परिचयाचे आहेत. उपरोधिक काव्य लिहिणारा त्यांच्या तोडीचा अन्य मराठी कवि नाही असा त्यांचा लौकिक आहे. ते सध्या पुणें येथील एका हायस्कूलचे हेडमास्तर आहेत. श्री सौ. गोदूबाई ह्या जातीनें वैश्य असून त्यांहि पुण्यासच एका मुलींच्या शाळेंत शिक्षकिणीचें कार्य करीत आहेत. याप्रमाणें दोघेंहि सुशिक्षित, स्वतंत्र व स्वावलंबी असल्यामुळें हा मिश्र विवाह सर्व दृष्टीने योग्य व आदर्शवत समजला पाहिजे. दुसरा मिश्र विवाह लखनौला झाल्याची बातमी आली आहे. पहिल्या विवाहापेक्षाही हा विवाह सर्वस्वी अधिक क्रांतिकारी स्वरूपाचा आहे. वर जातीनें अस्पृश्य (चांभार) समजण्यात येणाऱ्या पददलित वर्गांपैकी असून वधू ब्राह्मण जातीची विधवा आहे. कोणत्या परिस्थितींत व कोणाच्या सहाय्यानें हा विवाह घडून आला व त्यांची सांपत्तिक वगैरे स्थिति कशा प्रकारची आहे याची नक्की माहिती अद्याप समजली नाहीं; पण सामाजिकदृष्ट्या हा विवाह जितका अधिक क्रांतिकारक आहे तितकाच तो लौकिकदृष्ट्या या जोडप्याला अधिक तापदायी होणार हें उघड आहे. आम्हीं या सर्वांचें अंतःकरणपूर्वक अभिनंदन कर.तों

लोकहितवादींचीं पत्रें.

पत्र नं. ३२

लांच

इंग्रज लोक हल्ली हिंदुस्तानांत राज्य करितात. हे सामान्यतः इकडील लोकांपेक्षां शहाणे, विद्वान्, ज्ञानी, माहितगार व निष्कपटी आहेत. परंतु शेंकडा ५ या सुमारानें त्यांत वाईटही असतात. तसेंच जे चांगले आहेत, ते तरी सर्व कामें करूं शकत नाहींत. कारण एकटा मनुष्य. त्यास दोन हात. तेव्हां त्यानें कितीही काम केलें तरी तो थोडेंच करील. आणि त्याचे पाठीस डोळे नसतात. याजमुळें त्याचे हाताखालील लोक चांगले सज्जन असल्याखेरीज सर्व कामें चांगली चालणार नाहींत. व इकडील लोक लबाड म्हणून जरी प्रसिद्ध आहेत जरी ते इंग्रजांस राजकीय कारणास्तव आणि अडचणीमुळें पुष्कळ ठेवावे लागतात. या लोकांची वर्तणूक फार वाईट म्हणून लोकांचे फार नाश होतात व दिवसानुदिवस त्यांवर भरंवसा कमीं रहातो. हिंदुलोक लांच खातात याचा संशय नाहीं. कंपनी सरकारचे चाकरांत हजारांत लांच न खाणारा व ईश्वरास भिऊन चालणारा क्वचित् असतो. बाकी सर्व शिपायापासून प्रिन्सिपाल सदर अमिनपर्यंत शपथेचा व्यभिचार करितात. याचें कारण असे आहे कीं या लोकांस ज्ञान आणि धर्म नाहीं हें एक, व दुसरें इंग्रजलोकांस हिंदु लोकांची परीक्षा करितां येत नाहीं. याजमुळें कोणत्याही कामावर यथायोग्य गुणानें योजना होत नाही, हिंदुलोक जरी मूर्ख आहेत, तरी त्यांत निवड केली तर चांगले शहाणे व ईश्वरास भिणारे असे काहीं कांहीं सांपडतील. परंतु सरसकट नेमणुका करितात. याजमुळें वाईट लोक पुष्कळ अधिकारावर येतात. जर असा ठराव केला कीं इंग्रजी विद्या शिकलेले लोकांस कामावर नेमावे, तर लांचाचा कांहीं बंदोबस्त होईल. मोठे शास्त्री जरी असले तरी त्यांचाही उपयोग नाहीं. कारण मी एका शास्त्र्यास प्रश्न केला कीं, लांच घ्यावा कीं नाहीं ? त्यानें सांगितलें कीं लांच खाणें हा न्यायाधीशाचा धर्म आहे; परंतु खरा असेल त्याजपासून घ्यावा असे शास्त्र आहे. तेव्हां हिंदु लोकांचे शास्त्राचा या गोष्टीस काहीं प्रतिबंध नाहीं. फक्त कायदा मात्र प्रतिबंध करितो. परंतु कायदा चुकविण्याचे सोपें आहे. ज्या पुरुषाचे मनांत ईश्वराज्ञेचा निर्धार नाहीं. त्यास कायदा दिला तरी तो लांच खाल्ल्यावांचून रहाणार नाही. तेव्हां हिंदु लोकांचें मनच फिरलें पाहिजे. ही गोष्ट वाईट असें त्यांस पक्के समजल्यावांचून लांचाचा प्रतिबंध होणार नाही. जरी इंग्रजांनी भगीरथ प्रयत्न केले तरी हे लोक आडून उडून लांच खातात हें जगप्रसिद्ध आहे. आणि वास्तविक पाहिलें तर जो मनुष्य मुन्सफाचें काम करितो, तो वेतनाइतका खर्च ठेवून पांच वर्षांत दहा हजार रुपये जवळ करितो तसेंच शिरस्तेदार, आपल्या सर्व वेतनाइतका किंबहुना जास्तीच खर्च करून सालांत पांच हजार रुपये मिळवितो. सामान्य कारकूनही दहा वर्षें काम करितो तर दोन हजार रुपये जवळ करितो. तसेंच चपराशी पगाराचे दुप्पट मिळवितात. फौजदार व मामलेदारही याचप्रमाणें. जर बारीक शोध केला तर ही सर्व बातमी लागते. आणि जरी जज्ज किंवा कलेक्टरसाहेब प्रमुख असतात तरी त्यांचा इलाज चालत नाही. पहा. एका मनष्यानें हुकूमनामा बजावण्यास नेला तर पहिल्यानें शिरस्तेदाराचें आर्जव करावें लागतें. त्याशिवाय साहेब कांहीं करीत नाही. तेव्हां लोक त्याची पूजा करून नंतर हुकूम घेतात. तो बार करणारा कारकून यांजवळ देतात. तेव्हां शिरस्तेदार व कारकन एका मताचेच सिद्धसाधक असतात. ते त्यास तसदी देत नाहींत कीं अमक्याचें काम जरूर करावें. जेव्हा त्या कारकुनास चार आणे द्यावे तेव्हां तो बार करून मालकाजवळ देतो. मग मालक नाझराकडे जातो. तेव्हां नाझर म्हणतो कीं आतां मजजवळ शिपाई नाहीं. जा पाहिजे तर साहेबांस सांगा. तेव्हां सावकार जर एक वेळ खर्च करून साहेबाकडून आला असतां, तो पुनः जाईल तर दाद लागणार नाहीं. आणि जर नाझरावर फिर्याद करील तर साहेब म्हणतो कीं, अरे अंमलदारावर हा फिर्याद करतो, याची शपथ घ्या आणि बसवून ठेवा. अशी त्याची जिकडे तिकडे शोभा होते. तेव्हां कांहीं खर्च पडेल तो करावा हें ठीक असें समजून नाझराची मूठ भरतो. नंतर सर्वांची पंचोपचार पूजा करून शेवटी शिपाई जप्तीस मिळतो. तो मिळाला कीं म्हणतो, दादा रामराम; आपणाकडे नेमणूक झाली, देवानें केलें. असें कूळ मिळालें म्हणजे आपणांस काय कमी ? आठ चार आणे त्यास द्यावे तेव्हां तो बरोबर काम करितो. नाहीतर कुळाकडे जाऊन अगोदर बातमी लावून माल पळवितो. पुढे माल जप्त केला तो लिलांव होईपर्यंत याचप्रमाणें खर्च पडतो. शेवटीं रुपये आले म्हणजे तरी लवकर पदरीं पडत नाहींत. नाझर म्हणतो, जाऊं द्या; या पहिल्या तारखेस. तेव्हां उत्तरपूजा करावी लागते. शेवटीं पन्नास रुपयांचा दावा असला तर चाळीस रुपये खर्च होतो. मग त्या सावकारानें म्हणावें अरे रुपये नाहीं आले तर नाहीं; बुडाले तर बुडाले. परंतु कुळ पैसे देत नव्हतें त्याची तर खोड मोडली. एवढा मात्र आनंद मानून बसतात. तेव्हां या रीतीनें रयतेची किती खराबी होते बरें ! याप्रकारें इंग्रजांच्या दरबारांत न्याय चालला आहे. छापी, कागद, वकील, मुन्सफ लूट करतात. हुकूमनामा झाला कीं सदरीं लिहिल्याप्रमाणें व्यवस्था होते. कित्येक लोक असें आहेत कीं शंभर रुपयांची फिर्याद करतात. तींत चारशें रुपये खर्च करतात. व शिवाय आर्जवें व नित्य खेपा. आपला रोजगार धंदा सोडून कज्याचे पाठीस लागतात. याजमुळे बेजार झाले आहेत. असा अनर्थ सरकारी कामदार करितात. पैसा काढून आपला नफा करितात. रयतेची दया किंवा मनाची लज्जा किंवा परलोकाची काळजी किंवा अब्रू हें कांहीं एक मनांत आणित नाहींत तेव्हां व्यापार आणि व्यवहार व देणेंघेणें कसें नीट चालेल ! इंग्रेज तर या गोष्टीस वाकब असे थोडेच आहेत. काहीं कांहीं पुरते आहेत. परंतु त्यांचा तरी उपाय चालत नाहीं. यास एवढाच उपाय आहे कीं चांगले लोक पाहून अधिकारावर ठेवावे. अधिकारावर ठेवणें याची फार चौकशी करून लोकांची निवड करावी व त्यांचे गुणाचा विचार करावा आणि लांच न खाणारे व इंग्रजी जाणणारे आहेत व जे फार विद्वान आणि विचारशील आहेत त्यांस ठेवावें. तरच त्याचा बंदोबस्त होईल. नाहीं तर कदापी होणार नाही. मोठा शहाणा साहेब असला तरी तो काय करील ? मराठी अर्जी आली तर ती वाचावयास शिरस्तेदार पाहिजे. हुकूमनामा बजावण्यास नाझर पाहिजे. शिपाई कारकून पाहिजेत. अव्वल कज्जे फैसल करण्यास मुन्सफ पाहिजेत. त्याशिवाय चालणार नाही. परंतु त्यांची वाईट वर्तणूक असली तर साहेब काय करतील ? हल्ली लोकांस असें वाटतें कीं इंग्रजांचा रोजगार करून पैशास जय नाही व बरकत नाही. म्हणजे उघड लांच घेतां येत नाहीं. परंतु वास्तविक पाहिलें तर बरकत असेल कशीं ? हपापाचा माल गपापा जातो अशी म्हण आहे. हे लोक शपत खाऊन पैसा मिळवितात. तो पैसा राहील कसा ? त्यांनीच शिक्षा पावून तुरुंगात शृखळाबंधनात असावें ही त्यांची योग्यता असते. परंतु कित्येक लोकांची ही अप्रतिष्ठा चुकतें हेंच त्यांचें पुण्य म्हणावें. त्यांचें कल्याण होईल कसें ? जरी कोणी म्हणतो कीं मी पन्नास वर्षे व चाळीस वर्षे व तीस वर्षे व वीस वर्षे चाकरी केली, माझी सरकारनें प्रतिष्ठा वाढवावी. पण त्यानीं आपल्या मनांत विचार करून पाहिला तर समजेल कीं कोणत्या धर्मानें आम्ही चाकरी केली ? सरकारास फसविले, रयतेस लुटलें, लबाड्या केल्या, यांत कोणाचें मी चांगले केलें ? ज्यास शिक्षा होते तो तुरुंगांत जातो. जे रहातात ते म्हणतात कीं आमची योग्यता हीच आहे. परंतु चालेल तितके दिवस करून घ्या. पुढें काय होईल तें पाहूं असेंही लोक म्हणतात. परंतु त्यांची वास्तविक योग्यता पाहिली तर जे लांच्याकरिता तुरुंगात आहेत, त्या कैदींची योग्यता आणि जे कोर्टांत मोठे अब्रूचें लोक म्हणून बसून न्याय करितात व अंमलदारी करितात त्यांची योग्यता यांत काय अंतर आहे ? ज्या दिवशी सांपडेल त्या दिवशी यांची गती तीच होणार. याजमुळें सरकारी अंमलदारांची योग्यताही लोकांत नसते. ते कामावर असतात याजमुळें चार लोकांस त्यांजवळ जाणें जरूर पडते. परंतु त्यांची योग्यता प्रसिद्ध असते. जरी हिंदु लोक हुषार आहेत. तरी या दुर्गुणानें त्यांची माती झाली; व अब्रू गेली त्याची कोणी लाज बाळगीत नाहींत. कामावरून गेले म्हणजे त्यांचेकडे कोणी पहात देखील नाहीं. कारण कीं त्यांची योग्यता सर्वांस ठाऊक असते. जर पुरुषास खरी प्रतिष्ठा असली तर ती त्याची चाकरी गेल्यानें कमी होत नाहीं, व द्रव्य आले गेलें तरी त्यानें त्याची अब्रू कमी होत नाही. ती शाश्वत अब्रू. परंतु हे लबाड लोक जी अब्रू मिळवितात ती मुलाम्यासारखी. ही टिकावयाची नाही. जे लोक लांच देतात ते तरी मूर्खच असतात. जर सर्वांनीं कट केला कीं सरकारच्या अंमलदारांस लांच द्यावयाचा नाहीं तर त्यांची खोड जाईल. पण असे चांगले कट करण्यापुरतें शहाणपण जर या लोकांत असते तर मग राज्य कां जातें बरे ? हे लोक फार मूर्ख आहेत. याजमुळें असे प्रकार यांजमध्यें आहेत. व इंग्रज तर पक्के लोक आहेत. ते म्हणतात कीं आपापल्यात हे लोक लुटून खातील तर आमचें काय गेलें ? आमची तितकी प्रशंसा वाढेल. हेंही खरें कीं साहेब लोकांस लोक चांगले म्हणतात, व नेटीव कामगारांस बहुधा वाईट म्हणतात परंतु आतां सुधारलेले व सुशिक्षित लोक सरसावत चालले आहेत. ते इंग्रजांची बरोबरी करतील यांत संशय नाही.

आत्मपरिचय

अस्पृश्य मुलें व शाळा.

डायरेक्टर ऑफ इन्फर्मेशनकडून खालील रिपोर्ट झाला आहे :—

अस्पृश्य वर्गाच्या मुलांना शाळेंत घेण्यास मज्जाव असूं नये अशा प्रकारचा हुकूम असतांना देखील सन १९२७-२८ मध्यें लोकनियुक्त अशा बऱ्याचशा शाळांतून अस्पृश्य वर्गाच्या मुलांना बंदी करण्यांत आली. कांहीं वर्षांमागें अशाप्रकारचे हुकूम सोडण्यांत आलेले होते कीं, ज्या शाळा सार्वजनिक पैशांतून चालविल्या जातात अथवा ज्या शाळांना सार्वजनिक पैशांतून मदत मिळते, त्या शाळांनीं जर अस्पृश्य वर्गाच्या मुलांना मज्जाव केला तर त्या शाळांची मदत बंद करण्यांत येईल. शिक्षणखात्यांतील अधिकारी वर्गास अशाप्रकारचे हुकूम होते कीं, लोकनियुक्त संस्था ज्यांच्या शाळा स्वतःच्या अथवा भाड्याच्या जागेमध्यें आहेत, त्यांनीं अशाप्रकारचा मज्जाव करतां कामा नये.

मुंबई भागांतील ठाणें जिल्ह्यांतील १ व रत्नागिरी जिल्ह्यांतील १८ शाळांतून अस्पृश्य वर्गास मज्जाव करण्यांत आला. रत्नागिरी जिल्ह्यांतल्या १८ शाळांपैकीं कीं ज्यांत ह्या वर्गास शाळेंत घेण्याची मनाई करण्यांत आली अथवा घेवूनही ह्या वर्गांतील मुलांना बाजूला बसविण्यांत आले, त्यांतील धर्मशाळेंमध्यें शाळा भरते म्हणून तीन शाळांनीं व देवळांत शाळा भरते म्हणून एक शाळेनें अस्पृश्य मुलें शाळेंत घेण्याचे नाकारिलें. अस्पृश्य वर्गाकरितां निराळीं शाळा आहे, म्हणून एका खेडेगांवीं गांवकरी लोकांनीं ह्या मुलांना शाळेंत घेवूं दिले नाहीं.

मध्य भागांत ८ शाळांतून अस्पृश्य मुलांना मज्जाव करण्यांत आला. अहमदनगर जिल्ह्यांत ७ व पूर्व खानदेशमध्यें १, ह्या शाळा कांहीं देवळांत भरतात व कांहीं भाड्यानें घेतलेल्या जागेमध्यें भरतात. जागेचे मालक लोक अस्पृश्य मुलांना जागेमध्यें येऊं देत नाहींत.

उत्तर भागांत सुरत शिवाय दुसरीकडे कोठेंही अशाप्रकारची बंदी नव्हती. परंतु सुरत जिल्ह्यांत देखील ज्या शाळां धर्मशाळांमध्यें व देवळांमध्यें भरतात त्यांतच अस्पृश्य वर्गाच्या मुलांना मज्जाव आहे. आपली उपजिवीका स्पृश्यवर्गावरच अवलंबून असल्यामुळें त्यांच्याशीं वितुष्ट येऊं नये म्हणून कांहीं ठिकाणीं अस्पृश्य आईबापांनींच आपली मुलें शाळेंतून काढून घेतली.

दक्षिण भागांत व सिंधमध्यें अशाप्रकारचे एकही उदाहरण घडलेले नाहीं.

सोलापूर जिल्हा महार वतन परिषद
अधिवेशन चौथें

येत्या मे महिन्यांत मौजे कूर्डूवाडी ता. माढें येथें करण्याचें ठरलें आहे, तरी जिल्ह्यांतील लोकांनीं यथाशक्ति खालील पत्त्यावर आपली मदत पाठवावी. व तसेंच परिषदेसंबंधानें ज्या कोणांस कांहीं सूचना करावयाच्या असतील त्या त्यांनीं लेखी लिहून पाठवाव्या. अध्यक्ष आणि परिषदेची तारीख मागाहून कळविण्यांत येईल.

पत्ता, शाहू कोंडी गायकवाड चिटणीस मु. पो. कुर्डू, ता. माढें, आपले नम्र, १ मकाजी महादू जगताप. २ बापूराव ग्यानबा जगताप. ३ निवृत्ती धोंडीबा जगताप. ४ चिमणाजी खंडेराव जगताप. ५ रामचंद्र बापूराव जगताप.

सभा, समारंभ, सम्मेलन वगैरे.

बुधवार ता. २०/२/२९ रोजीं बहिष्कृत भारत सेवासंघातर्फे श्री. एल. के. ओगले एम. एल. सी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं वर्धा येथें पुल फैलांत अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा भरली होती. सभेंत खालीं लिहिल्याप्रमाणें ठराव पास झाले.

देशभक्त जमनालाल बजाज यांनीं आपल्या मालकीचे लक्ष्मीनारायणाचे देऊळ अस्पृश्यांना खुलें केलें तसेंच श्रीयुत श्रीधर परांजपे हनुमानगड वर्धा यांनीं आपल्या मालकीची विहीर अस्पृश्यांना खुली केली म्हणून उभय समाज सुधारकांचे अभिनंदन.

वर्धा शहरांतील बालाजीच्या देवळासमोर "अस्पृश्यांना देवळांत प्रवेश करण्याची सक्तमनाई आहे." अशा आशयाची पाटी ज्या लोकांनीं लावून आपल्या क्षुद्रमनाचें प्रदर्शन केले याबद्दल त्यांचा तीव्र निषेध करण्यांत आला.

महाडचा वृत्तांत.

(बातमीदाराकडून)

गेल्या आगष्ट महिन्यापासून डॉ. आंबेडकरसाहेबांच्या प्रेरणेनें बहिष्कृतवर्गाच्या विद्यार्थ्यांसाठीं जमादार कुडवलकर यांच्या नेतृत्वाखालीं येथें एक बोर्डिंग हाऊस सुरू झालें आहे. मराठी चौथी इयता पास झालेले तूर्त दहा विद्यार्थी या बोर्डिंगांत राहून पुढचें शिक्षण घेत आहेत. त्यांच्या करितां लागणारा सर्व खर्च महार जातींतील सुधारणाप्रिय सद्गृहस्थ जमादार विश्राम गंगाराम सवादकर हे पुरवित असतात. श्री. सवादकरांच्या या अभिनंदनीय कामगिरीबद्दल त्यांचे आभार मानावे तितके थोडेच आहेत. सध्यां बोर्डिंगचा फायदा घेत असलेले विद्यार्थी फार थोडे आहेत; परंतु पैशाची दुसरी कांहीं सोय झाल्यास जास्त होतकरू विद्यार्थ्यांची सोय करतां येईल. या बोर्डिंगचे जनकत्व ज्या अर्थी जमादार सवादकर यांच्याकडे आहे त्या अर्थी ते बोर्डिंग स्वतःच्या नांवें चालवीत आहेत. हल्लीं आहेत तितकेच विद्यार्थी ठेवावयाचे किंवा त्याला सार्वजनिक स्वरूप देऊन विद्यार्थ्यांची संख्या वाढवावयाची याचा जाहीर खुलासा करावा अशी त्यांना नम्रपणे आग्रहाची विनंति आहे. हें बोर्डिंग हाऊस पहाण्यासाठी ता. २४/१/२९ रोजीं कुलाबा जिल्ह्याचे कलेक्टर मि. कृपलानी साहेब आले होते. त्याच्या स्वागताची तयारी श्री. नानासाहेब टिपणीस यांच्या नेतृत्वाखाली झालेली होती. मे. कलेक्टर साहेबांच्या आगमनाचे वेळीं म्युनिसिपालिटीची बैठक असल्यामुळें त्यांना हजर रहातां आलें नाहीं. मात्र स्पृश्यांपैकीं श्री. शांतारामपंत पोतनीस व श्री. विष्णुपंत देशपांडे हे हजर होते. एवढ्या मोठ्या स्पृश्य वर्गाच्या वस्तींतील अस्पृश्यांच्या बोर्डिंगाबद्दल सहानुभूती दर्शविणारी अवघीं दोन माणसें पाहून मे. कलेक्टर साहेबांनीं दिलगिरी व्यक्त केली. नंतर बोर्डिंगातील एकंदर व्यवस्था टापटीप व स्वच्छता पाहून समाधान व्यक्त केलें व कुलाबा जिल्हा लोकलबोर्डाकडून संस्थेस मदत मिळवून देण्यासंबंधीं खटपट करण्याचें अभिवचन दिलें.

ता. २५-१-२९ रोजी भोर संस्थानच्या कौन्सिलचे सभासद श्री. दामोदार बाळकृष्ण पोतनीस यांच्या अध्यक्षतेखालीं महाड व माणगांव तालुक्यातील बहिष्कृत समाजाची जाहीर सभा मुंबई महार समाजसेवासंघाचे तरुण अध्यक्ष रा. भिकाजी संभाजी गायकवाड यांच्या व देशभक्त लालालजपतराय व पानगलचे महाराज यांच्या शोचनीय निधनाबद्दल दुःख व्यक्त करण्याकरतां भरून दुखवटयाचे ठराव पास करण्यांत आले. सभेंत मेसर्स सुरेंद्रनाथ टिपणीस शांतारामपंत पोतनीस, कुडवलकर हाटे वगैरे वक्त्यांची दिवंगत पुढाऱ्यासंबंधीं गुणवर्णनपर भाषणें झालीं. कै. गायकवाड ह्यांनीं आपल्या हयातींत कुलाबा जिल्ह्यांत प्रचार करून अस्पृश्य समाजाच्या हिताची अनेक कामें केली होती त्यामुळें त्यांच्या दुखवटयाच्या सभेस सहाजिकच प्रचंड गर्दी होऊन त्यांच्या संबंधी कृतज्ञता व्यक्त केली गेली.

गेल्या सालच्या अस्पृश्यांच्या सत्याग्रह परिषदेपासून महाडचे बरेच व्यापारी अस्पृश्यांशी तेढीनें वागत असत. त्यामुळें बाजार हाट करण्याचे वेळीं अस्पृश्य मंडळीची कुचंबणा होत असे. ही कुचंबणा नाहींशी व्हावी या हेतूनें येथील वतनदार श्री. चिंतामणराव देशपांडे यांच्या सहाय्यानें रा. गोविलकर या नांवाचे महार गृहस्थानें गृहोपयोगी सामानाचें दुकान बाजार पेठेंत स्पृश्य वस्तींत इतर स्पृश्य दुकानदारा शेजारीं ता. १ जानेवारी १९२९ पासून उघडलें आहे. त्याचप्रमाणें बाजार पेठेंतील स्पृश्य वस्तींत दोन चहाची दुकानें व एक शिंप्याचे दुकान अशीं चार दुकानें महार मंडळींनीं उघडलीं आहेत. महाड तालुक्यांतील दहा हजार अस्पृश्य वस्तींतील बहुतेक सर्व गिऱ्हाईक आतां या दुकानदारांकडेच माल घेतें. या नवीन दुकानामुळें व तीं स्पृश्य वस्तींत भर बाजार पेठेंत उघडलीं गेल्यामुळें गांवांत पुराणमताभिमान्यांची बरीच खळबळ उडाली आहे.

निधन वार्ता.

महार समाज सेवासंघाचे लाईफ मेंबर श्री. सुदामजी रामजी केंबुर्लीकर यांना ता. २।२।२९ रोजीं देवाज्ञा झाली हें कळविण्यास अत्यंत वाईट वाटतें असे सदर समाजाचे सेक्रेटरी कळवितात.

बहिष्कृत हितकारीणी सभा, इंदूर.
द्वितीय त्रैमासिक अहवाल.

या सभेच्या प्रथम तिमाहीतील कार्यांची हकीकत वर्तमानपत्रांतून सर्वांस विदित करण्यांत आली आहेच. दुसऱ्या तिमाहींत सभेनें 'उत्तिष्ठत, जाग्रत, प्राप्य वरान्निबोधत' (know thyself) हे संदेश बहिष्कृत वर्गाचे वस्तींत निरनिराळ्या मार्गांनीं पोंचविण्याचें व इतर सर्व मनुष्यमात्राप्रमाणें सामाजिक समतेची मागणी करण्याचा व ती प्राप्त करून घेण्याचा आपणांस पूर्ण हक्क आहे व तें आपलें कर्तव्य आहे या गोष्टीची अस्पृश्य वर्गास जाणीव करून देण्याचें कार्य केलें आहे.

दादर येथील समाज समता संघाचे जनरल सेक्रेटरी श्री. भा. वि. प्रधान, बी. ए. एल. बी. हे आपल्या मित्रमंडळींसह नाताळांत येथें आले होते त्यावेळीं त्यांनीं सभेचें कार्य पाहून संतोष व्यक्त केला व बहिष्कृत वर्गाचे नाथ बोर्डिंग हाऊसला १० रु. ची. देणगी दिली.

ता. १४-१-२९ रोजीं सायंकाळीं इंदूर छावणींत स्त्रीपुरुषांची सभा भरून तींत श्री. राधाबाई इनामदार, मिसेस अम्बूबाई पंडित, श्री. म. के. कर्णिक, बी. ए. यांचीं भाषणें होऊन सर्वांस तिळगूळ देण्यांत आला. अशाच सभा निरनिराळ्या मोहल्ल्यांत साधारणपणें ८।१० दिवसांच्या अंतरानें भरविण्यांत आल्या. आपसांतील फूट, गैरसमज वगैरे नाहींसे करून सर्वांस एकदिलाने आत्मोन्नतीचें कार्य करण्यास प्रवृत्त कर-

ण्याचे कामीं या सभांचा फार उपयोग होतो. या सभांत पैसा फंडाची पेटी फिरविण्यांत येऊन ही रकम बँकेंत ठेवण्यांत येईल व तिचा उपयोग गरीब मुलां मुलींचे प्राथमिक शिक्षणास मदत करण्याकडे किंवा मृतक वगैरे कार्याचे वेळीं मदत करण्याकडे करण्यांत येईल. ही पेटी शहरांत ठिकठिकाणीं फिरविण्यांत येणार आहे.

ता. १७।२।२९ चें सहभोजन हें या सभेचें या तिमाहीतील विशेष महत्वाचें कार्य होय. जन्मजात उच्च नीचत्वाचा किंवा स्पृश्यास्पृश्यतेचा सक्रिय विरोध करून सर्वांच्या सामाजिक समतेचें तत्व प्रस्थापित करण्याचा पायंडा घालून देण्यास सहभोजन हें उत्कृष्ट साधन असून शिवाय त्यास एक प्रकारचें महत्त्व आहे. भोजनाचे अगोदर हिंदू महा सभेचे उपाध्यक्ष श्री. द्रवीड वकील साहेब, श्री. सरवटे अध्यक्ष तरुण हिंदू सभा, श्री. लोखंडे, श्री. सुख संपत्तीराय भंडारी यांची भाषणें झालीं. सभेत रात्रीच्या शाळेस सहाय्य करण्याचें हिं. म. सभेच्या चालकांनीं कबूल केलें आहे. या त्यांच्या सहानुभूतिबद्दल सभा त्यांची फार आभारी आहे.

सहभोजनांत भाग घेणारांचीं नांवें येणें प्रमाणें,: श्री. सरवटे अध्यक्ष तरुण हिंदू सभा, श्री. पंडीत (चि. ब्रा.), श्री. ग. लो. कर्णिक बी.ए., श्री. ज. वा. गुप्ते बी. ए., श्री. द्वा. का. कर्णिक, श्री. द. रा. गडकरी, श्री. ना. र. भिसे, (दादर, मुंबई), (चां. का. प्रभू), श्री. पि. अ. गावडे (धनगर) श्री. लोखंडे, कांबळे, गायकवाड वगैरे २०, २५ मंडळी (महार, चांभार महू), गणपतराव गानखडे, नारायणराव गायकवाड, बोरकर, नाईक वगैरे ६०, ७० मंडळी (महार, चांभार इंदूर) व इतर मंडळी.

भोजनानंतर श्री. सरवटे यांनीं आपल्या तरुण हिंदू सभेची श्रोत्यांस माहिती करून दिली. यांनीं ब. वर्गासाठी एक रात्रीची शाळा चालविली आहे.

महीदपूर (सं. इंदूर) येथें ता. १० व ११ मार्च रोजीं मध्यहिंदुस्थानांतील अस्पृश्यांचें संमेलन भरणार आहे. इंदूर व महू येथील ब. हि. का. सभाचें अध्यक्ष श्री. म. के. कर्णीक बी. ए. यांचें नांव अध्यक्षपदासाठीं इंदूर, महू, धार, देवास उज्जैन, जावरा वगैरे ठिकाणांहून सुचविण्यांत आलें असून स्वा. का. सभेनें तें मान्यही केलें आहे. त्यांचें अध्यक्षतेखालीं हें संमेलन यशस्वी रीतीनें पार पडेल अशी उमेद आहे. येणें प्रमाणें सभेच्या कार्याची त्रोटक हकीकत आहे. सभेचें कार्य कठीण व जबाबदारीचें आहे. तरी पण इंदूर येथील जनताजनार्दनाचें तसेंच येथील सुधारणाप्रिय व प्रगतीपर मंत्रीमंडळाच्या व अधिकारी वर्गाच्या सहाय्यानें व सहानुभूतीनें आरंभिलेल्या कार्यांत यश प्राप्त करण्याची आम्हांस उमेद वाटतें.

सर्वांचा नम्र,

ज. वा. गुप्ते बी. ए. सेक्रेटरी, ब. हि. का. सभा, इंदूर.

मुंबई इलाखा महार वतनदार परिषद.

नुकतीच मुंबईत होऊन गेलेल्या दंग्यामुळें लोकांची फार पांगापांग झाली आहे. म्हणून वरील परिषदेची तारीख नाइलाजास्तव पुढें ढकलण्यांत आली आहे. परिषद ता. २७-२८-२९ एप्रील १९२९ (शनिवार, रविवार, सोमवार) रोजीं होईल. अध्यक्षांचें नांव मागाहून कळविण्यांत येईल, असें त्या परिषदेचे सेक्रेटरी कळवितात.

हिंदुमहासभा हें थोतांड आहे.

माटुंगा हिंदुसभेचा दासनवमी उत्सव नायगांव येथील मांग गारुडी आश्रमाच्या मागील पटांगणांत रविवार ता. १७ फेब्रुवारी रोजीं सायंकाळीं रा. अच्युतराव कोल्हटकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं साजरा करण्यांत आला. त्या वेळी हिंदुसंघटणवादी डॉ. सुरतकर, डॉ. उदगांवकर वगैरे मंडळी हजर होती. त्या वेळीं मातंग-समाजांतील एक कार्यकर्ते रा. केशवराव सकाटे यांनीं हिंदुमहासभेच्या कार्यकर्त्यांचीं ठराविक साच्याचीं भाषणें झाल्यावर पुढील भाषण केलें. ते म्हणालें: "हिंदुमहासभा ही हिंदूंच्या नांवाखालीं अस्पृश्यवर्गाशीं लपंडाव करीत आहे. यांनीं माटुंग्याला जो विधवाश्रम काढला आहे तो केवळ ब्राह्मण वर्गाच्या बहकलेल्या विधवांना आश्रय देण्याकरितांच काढला आहे. त्यांत अस्पृश्य वर्गाच्या बाया नाहींत. असल्या तर रिपोर्टांत दाखविण्याकरितां २।४ असावयाच्या. डॉ. आंबेडकरसाहेबांनीं ज्याप्रमाणें अस्पृश्य वर्गांत जागृति करून त्यांना आपले हक्क काय आहेत याची जाणीव करून दिली, महाडसारख्या ठिकाणीं सत्याग्रहांचें शिंग फुंकून तो यशस्वी करून दाखविला, समाजसमतासंघाकडून ज्याप्रमाणें स्पृश्य व अस्पृश्य यांमध्यें सहभोजन व मिश्रविवाह याद्वारें खरा बंधुभाव वाढवून हिंदुसंघटन कसें करावें याची दिशा दाखवून दिली, त्याप्रमाणें या हिंदुसभावाल्यांनीं कोणतें कार्य केलें आहे तें दाखवावें ! खरें पाहूं गेलें तर हिंदुसभा म्हणजे लोकांच्या डोळ्यांत धूळ फेकून गारुड्याचा खेळ खेळणारी सभा आहे. त्यांना हिंदुसंघटण खरोखर अंत:करणापासून करावयाचें असेल तर त्यांनीं या गोष्टीला आपल्या घरांतूनच सुरवात करावी, तरच हिंदुसभेचा दिमाख दाखविण्यांत अर्थ आहे. नाही तर तुकोबा रायांच्या म्हणण्याप्रमाणें "बोल बोलतां वाटे सोपें पण करणी करितां टीर कापे !"

बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत सामाजिक परिषद.

बैठक १ ली.

सदरहू परिषद मु. बेळगांव येथें तारीख २३ शनिवार मार्च १९२९ इसवी. रोजीं **श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर,** मुंबई, यांचें अध्यक्षतेखालीं भरणार आहे. सदरहू परिषदेंत सामाजिक सुधारणा आणि शैक्षणिक सुधारणा कशी घडवून आणावी याविषयीं महत्वाची चर्चा होणार असून सदर प्रसंगी आमचे सुप्रसिद्ध पुढारी विद्वद्रत्न **डॉ. भी. रा. आंबेडकर,** एम. ए., पी. एच्. डी., डी. एस्. सी., बार-अॅट-लॉ, एम्. एल्. सी., मुंबई, व **डॉ. पी. जी. सोलंकी,** एम्. एल्. सी. आणि इतर सद्गृहस्थ हजर रहाणार आहेत. व अस्पृश्यवर्गाच्या सुधारणेची चौकशी करण्यासाठी नेमलेली कमिटीही ह्या परिषदेस मुद्दाम हजर रहाणार आहे, करितां सर्व बहिष्कृत बांधवांनीं या परिषदेस हजर रहावें अशी आमची सर्वांस नम्र विनंति आहे.

आपले नम्र.

डी. आर. इंगळे (चेअरमन),
रामचंद्र वसंत खातेदार सेक्रेटरी,
स्वा. मंडळ ब. सा. प. बैठक १ ली, बेळगांव.

बेळगांव जिल्हा वतनदार महार परिषद.

मुक्काम अंकली ता. चिकोडी येथें रा. सीताराम नामदेव शिवतरकर यांचे अध्यक्षतेखाली ता. २५ मार्च १९२९ रोजीं दिवसा भरणार आहे. ता. २६ मार्च १९२९ रोजी बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत परिषदेचे ६ वें अधिवेशन भरणार आहे. सदरहू दोन्ही प्रसंगी बहिष्कृतवर्गाचे सुप्रसिद्ध पुढारी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हजर रहाणार आहेत असे स्वागतमंडळाचे चिटणीस कळवितात.

जंगी जाहीरसभा.

ता. २७-१-२९ रोजीं रात्रौ आठ वाजतां नायगांव मुंबई, बी. डी. डी. चाळीच्या भव्य मैदानावर 'तरुण बहिष्कृत भारत समाजसेवासंघा'चे विद्यमानें अस्पृश्य लोकांची जंगी जाहीर सभा रा. निवृत्तिनाथ तुळशीराम जाधव यांचे अध्यक्षतेखालीं भरली होती.

सभेंत पास झालेले ठराव.

'बहिष्कृत भारत' व 'समता' या वर्तमानपत्रांसाठीं ज्यांना ऐपत आहे अशांनी वर्गणीदारांत आपली नांवे नोंदविण्याबद्दल विनंति. महार वतन बिलास पाठिंबा व त्या बिलाचे जनक डॉ. आंबेडकर यांचें अभिनंदन. भारतभूषण प्रेस फंडास प्रत्येकानें शक्तिनुसार मदत करण्याबाबत विनंती. डेव्हलपमेन्टच्या चाळीचे भाडें रु. ४ करण्याबद्दल विनंती; समाजांतील लोकांना नोकऱ्या मिळण्याच्या बाबत म्यु. कमिशनर व जी. आय. पी., बी. बी. सी. आय. व बी. पी. टी. रेल्वेचे इंजिनियर यांना विनंती; तरुणमंडळानीं तरुण ब. भा. स. से. संघात सामील होण्याबद्दल विनंती; गोखले ए. सो. हायस्कूलांतील या समाजाच्या सर्व मुलांस नादारी दिल्याबद्दल प्रिंसिपालचे आभार. संपाच्या वेळी या समाजाचे लोक कामावर नसल्यामुळे भाड्याच्या बाबतींत सहानुभूतीनें वागविल्याबद्दल असि. लॅन्ड मॅनेजर मेहेरबान ठाकूरसाहेब यांचे आभार, व आजच्या सभेला वाय्. एम्. सी. ए. च्या मे. वॉर्ड साहेबांनी मदत केल्याबद्दल त्यांचे आभार वगैरे.

भारतीय-बहिष्कृत-समाज-शिक्षणप्रसारक मंडळाच्या पनवेल येथील आश्रमांस मिळालेल्या देणग्या

सुपारीबाग रोड, पोईबावडी येथील कोंकणस्थ महार पंचांकडून त्यांस लग्नाप्रीत्यर्थ मिळालेल्या पंचाच्या करांतून १० रु. तसेच करोल रोड, पाद्रीची चाळ येथील कोंकणस्थ महार पंचांकडून साखरपुड्याप्रीत्यर्थ मिळालेल्या पैशांतून पांच रुपये, माहीम येथें पुनर्विवाह झाला त्यावेळीं ५ रु. व सखाराम रत्नाजी नागांवकर यांच्या मुलीच्या वाढदिवसा प्रीत्यर्थ १ रु. एकूण २१ रु. मिळाले त्याबद्दल मंडळ त्यांचें फार-फार आभारी आहे. हा कित्ता सर्वांनी अवश्य गिरवावा.

वाचकांना विनंति.

दंग्यामुळें विसकटलेली छापखान्याची घडी अजून नीट बसली नसल्यामुळें जोड अंका ऐवजीं हा ७ वा अंक वाचकांच्या सेवेशीं सादर होत आहे.—संपादक

मुद्रक:—**भालचंद्र विठ्ठल प्रधान** बी. ए. एल. एल. बी. धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस ३६, रॅमरिड लेन, कोट, मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :— डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट्-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परळ—मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेउनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देई । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें]. शुक्रवार ता. १५ मार्च १९२९. [अंक ८ वा.

अनुक्रमणिका.

१ अग्रलेख. पान १–२
हिंदुधर्माला नोटिस !
२ प्रासंगिक विचार. पान ३–४
(१) सायमन कमिशनला लोटांगण घालणारे ब्राह्मण (२) सर जॉन सायमन व अस्पृश्य वर्ग (३) पुण्याची मिश्र वसाहत (४) हिन्दुधर्म व अस्पृश्यता.
३ विविध विषय संग्रह. पान ४–५
(१) कर्मवीर गु. व. शिंदे यांचा लेख (२) सारासार विचार.
(३) स्वामी विवेकानंदाचा स्फूर्तिदायक संदेश (४) आफ्रिकेंतील अस्पृश्यवर्ग
४ लोकहितवादींची पत्रें पान ५
५ आत्मपरिचय. पान ६-७-८

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १५ मार्च १९२९.

हिंदुधर्माला नोटीस!

दुसरीकडे, वऱ्हाडांतील जळगांव व त्याच्या आसपासचे गांव येथील पांच हजार महार लोकांच्या तर्फे 'हिंदू धर्मास जाहीर आव्हान' या मथळ्याखाली कांहीं पुढारी मंडळीच्या सह्यानिशीं जो मजकूर प्रसिद्ध करण्यांत येत आहे तिकडे स्वतःला हिंदु धर्मीय म्हणविणाऱ्या विशेषतः वरिष्ठ वर्णीय म्हणून स्वतःस समजणाऱ्या लोकांचें लक्ष जाईल अशी आम्हांस आशा आहे. हिंदू समाजांतील जातिभेदाला, उच्चनीचपणाच्या वर्गावर्गीला, स्पर्शास्पर्शाच्या निर्बंधांना, उच्चवर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांकडून होणाऱ्या अन्यायाला व जुलुमाला, पदोपदीं जाचक असणाऱ्या विषमतेला कंटाळून आतापर्यंत हजारों लाखों लोकांनीं हिंदुधर्माला रामराम ठोकून परधर्मांचा अंगीकार केला आहे. ज्या मानानें बहुजनसमाजांत शिक्षणप्रगति होईल, विचार करण्याची प्रवृत्ति वाढेल, स्वाभिमानाची जागृति होईल त्या मानानें, अन्याय व विषमता यांच्या पायावर उभारलेल्या समाज रचनेसंबंधाचें असमाधान वाढावें, अन्यायाची चीड यावी, विषमतेनें संताप उत्पन्न व्हावा आणि जो धर्म व समाज आपल्या माणुसकीच्या हक्कांची पायमल्ली करतो, जो आपली माणुसकी काढून घ्यावयास पाहतो, त्या धर्माचा व त्या समाजाचा तिटकारा यावा, हें अगदीं स्वाभाविक आहे. एकादा अन्याय शतकानुशतकें चालत आलेला असला, सत्तेच्या जोरावर तो खपून गेलेला असला, लोकांच्या अज्ञानामुळें व बनावट धार्मिक समजुतींच्या दडपणामुळें त्याचा शतकानुशतकें प्रतीकार झालेला नसला, तरी तो अन्यायच. त्या अन्यायाला धर्माची बेगड लावलेली असली म्हणून तो न्याय होईल असें नाहीं. आणि जेथें माणुसकीच्या हक्कांचा प्रश्न आहे तेथें चालू वहिवाटीचा प्रश्न पुढें आणून किंवा मुदतीच्या कायद्याकडे बोट दाखवून अन्यायाचें समर्थन करणें म्हणजे स्वतःच्या ठिकाणीं माणुसकीच नाहीं, माणुसकीच्या पवित्र हक्कांची आपल्याला जाणीव नाहीं, असें दाखविणेंच होय. ज्या वर्गाला हिंदुसमाजानें आतांपर्यंत लाथाळलें, जुलुमाच्या भाराखालीं चिरडलें, माणुसकीच्या हक्कांना आंचवावयास लावलें, ज्या वर्गाची भौतिक व मानसिक अवनति केली त्या

बहिष्कृत वर्गावर हिंदूसमाजाचा कांहींच हक्क नाहीं.

बहिष्कृत वर्गांतले जे लोक अद्यापि हिंदुधर्माला चिकटून आहेत ते हिंदू समाजाविषयी त्यांना आपलेपणा वाटतो म्हणून नव्हे. हिंदुसमाजाविषयीं आपलेपणा त्यांना कां वाटावा? शेळ्यांना लांडग्या विषयीं आपलेपणा वाटणें कधीं तरी संभवनीय आहे काय ? हिंदुसमाजाविषयीं नाहीं, परंतु हिंदुधर्माविषयीं मात्र त्यांना आपलेपणा अद्यापि वाटतो हें खरें आहे. व त्याचे कारण एवढेंच कीं, तो त्यांच्या पूर्वजांचा धर्म आहे व त्या धर्मामध्यें ते लहानाचे मोठे झाले आहेत. परंतु एवढ्याच कारणास्तव वाटणारा आपलेपणा त्यांना हिंदुसमाजांत कायम ठेवण्यांस पुरेसा नाही. धर्म वेगळा व समाज वेगळा, धर्माचें नियम समाजांत नडत नाहीत व सामाजिक निर्बंध धार्मिक बाबतींत आड येत नाहींत, असें थोडेच आहे. हिंदुधर्म व हिंदुसमाज यांचा परस्परांशीं अगदीं निकट संबंध आहे, एवढेच नव्हे तर ते एकजीव आहेत. इतर धर्म सामाजिक बाबतींत अशा प्रकारें ढवळाढवळ करीत नाहींत, परंतु सामाजिक बाबतींत ढवळाढवळ करणें, सामाजिक आचारविचाराचे नियंत्रण करणें हा हिंदुधर्माचा विशेष आहे. खावें काय, प्यावें काय, उठावें कसें, बसावें कसें, निजावें ? असल्या गोष्टींतसुद्धां धर्माचे नियम आहेत. ईश्वर व मनुष्य यांच्यामधील संबंध आणि ठोकळ नीतीनियम इतक्यांपुरतेच इतर धर्माप्रमाणें हिंदुधर्मानें आपले कार्यक्षेत्र मर्यादित केलेलें नाहीं. हिंदुधर्माप्रमाणें दुसऱ्या कोणत्याहि धर्मांत इतके सामाजिक निर्बंध नाहींत. जातिभेद हा हिंदुधर्मामध्यें एक और प्रकार आहे. दुसऱ्या कोणत्याहि धर्मामध्यें ही अजबचीज सांपडावयाची नाहीं. आणि जातिभेदांतही अस्पृश्यता हा जो प्रकार आहे त्याला तर जगात दुसरीकडे कोठेंच तोड सांपडावयाची नाहीं. सामाजिकभेद इतरत्र असतील आणि अस्पृश्यतेचे पर्यायहि इतरत्र सांपडतील. परंतु हिंदुसमाजांत त्या भेदावर व अस्पृश्यतेवर

धर्माचा शिक्का

बसलेला आहे! म्हणून हिंदुसमाजात धार्मिक सुधारणेखेरीज सामाजिक सुधारणा होणें शक्य नाहीं. हिंदुसमाजाला

नोटीस म्हणजे हिंदुधर्मालाच नोटीस आहे. सध्या अस्पृश्य समजले जाणाऱ्या वर्गातल्या लोकांनीं हिंदुसमाजांत रहावें, हिंदुसमाजाबाहेर जाऊन स्वतःचा तरणोपाय पहावा याचा निकाल हिंदुधर्माची सुधारणा इष्ट दिशेनें करण्यावरच अवलंबून आहे. तशी सुधारणा करणें हें बहिष्कृत वर्गाच्या हातीं नाहीं. स्वतःला उच्च वर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांनीं मनावर घेतले तरच ही गोष्ट होणार आहे. परंतु स्वतःच्या कृत्रिम उच्चपणाला सोडल्यावाचून त्यांच्या हातून खरी धार्मिक व सामाजिक सुधारणा होणें शक्य नाहीं. उच्चवर्णीय म्हणविणारे लोक आपली वतनदारी कायम ठेवू पहात असल्यामुळें हिंदुसमाजांतील जातींजातींमध्यें सामनें होत आहेत व अस्पृश्यतेचें बंड मोडत नाहीं. बहिष्कृत वर्गातल्या लोकांनीं धर्मांतराचा प्रश्न काढला म्हणजे हिंदुधर्मांतल्या तत्त्वज्ञानाला पाश्चात्य देशांतले लोक सुद्धा माना डोलवितात. अशा प्राचीन व थोर धर्माला तुम्ही सोडूं नका, असा उपदेश स्पृश्य वर्गीय हिंदु करितात. परंतु

तत्वज्ञान काय चाटावयाचें आहे ?

व्याकरणानें भूक थांबत नाहीं आणि काव्यरसानें तहान शमत नाहीं, अशा अर्थाची संस्कृत भाषेंत जी म्हण आहे ती धर्मांतील तत्त्वज्ञानालाहि लागू आहे. धर्माची व्याख्या तरी कशी आहे ? 'यतोऽभ्युदयःनि श्रेयससिद्धि सधर्म' म्हणजे ज्याच्या योगानें अभ्युदय म्हणजे ऐहिक उत्कर्ष होतो व मोक्षप्राप्ति होते तो धर्म. म्हणजे ऐहिक उत्कर्ष प्रथम व मोक्ष नंतर असा क्रम आहे. बहिष्कृत वर्गावर अशा प्रकारचे सामाजिक निर्बंध लादण्यांत आले आहेत की, त्या वर्गातील लोकांना आपलें डोकेंच वर काढता येऊं नये, त्यांना आपल्या बुद्धिमत्तेचा उपयोग करण्यास व लायकी दाखविण्यास संधिच मिळूं नये, अस्पृश्यता याचा अर्थच असा आहे. उत्कर्ष बाजूलाच राहिला, परंतु साध्या सोप्या सवलतीहि अस्पृश्यतेमुळें मिळूं शकत नाहींत, त्यामुळें बहिष्कृत वर्गाला नानाप्रकारच्या विपत्ति व हाल अपेष्टा सोसाव्या लागतात. अशा स्थितींत पारमार्थिक मुक्ति किंवा मोक्ष प्राप्त होण्याचा मार्ग मोकळा असला काय व नसला काय सारखेंच. मोक्ष पाहिला कोणी व कसा आहे ? या जगांत मोक्षासाठीं धडपडणारा व ऐहिक उत्कर्षावर लाथ मारणारा कोटींत एकादा. बाकीच्या सर्वांची ऐहिक उत्कर्षासाठीं, ऐहिक सुखासाठींच धडपड चाललेली असते. हिंदुधर्म हा फक्त मुमुक्षूंकरितां आहे, हिंदु समाजांत कोणी सुखाची अपेक्षा करतां कामा नये, असें ठरविलें तर जे उच्चवर्णीय म्हणविणारे लोक धर्माभिमानाच्या लंब्याचवड्या गप्पा मारतात, अस्पृश्यतेचें समर्थन करून बहिष्कृत वर्गाला स्वधर्मांत राहण्याचा मोठ्या आढ्यतेनें उपदेश करतात, त्यातला एकसुद्धा इसम हिंदुधर्मांत राहणार नाहीं, असें आम्हीं खात्रीनें सांगू शकतों. धर्माभिमान्यांचा वेदान्त

परदुःख शीतळ

या न्यायाचा आहे. उच्चवर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांना विलायतेंत जाऊन गोमांस खाऊन आलेले आपले जातभाई खपतात. एकादा मनुष्य विलायतेला जात असला किंवा जाऊन परत आला म्हणजे त्यानें अभक्ष्य भक्षण व अपेयपान केलें आहे किंवा नाहीं याची चौकशी न करतां आणि त्यानें तसें केलें आहे अशी मनाची बालंबाल खात्रीं असतांहि त्याला जातींच्या लोकांकडून निरोप देण्यांत येतो किंवा त्याचें स्वागत करण्यांत येतें. एकादा अस्पृश्य मानलेल्या जातीचा इसम ख्रिस्ती किंवा मुसलमान झाला असतां त्याला त्याचा विटाळ न मानतां समाजामध्यें वागविण्यांत येतें, परंतु अस्पृश्यांची अस्पृश्यता ते हिंदुधर्मांत असतांनाच नाहींशी करा म्हटलें कीं, स्मृतिपुराणादि ग्रंथांतलें शास्त्राधार, लटपटपंचीचे कोटिक्रम ढोंगीपणाची बोलणीं पुढें आलींच ! ब्राह्मण आदिकरून उच्च म्हणविणाऱ्या जातींच्या लोकांनीं स्मृतिग्रंथांना, शास्त्रांना, रूढींना आपल्या सोयीप्रमाणें केव्हांच धाब्यावर बसविलें आहे. ज्या धर्मशास्त्रांचा अस्पृश्यतेचें समर्थन करण्यास ते आधार दाखवितात त्या धर्मशास्त्रांतले स्वतःला गैरसोयीचे असणारे नियम ते कधीच पाळत नाहींत. परंतु बहिष्कृतांना मात्र शास्त्राचा व रूढीचा मोठा बाऊ करून दाखवावयाचा ! हल्लीं ख्रिस्तीमुसलमानांच्या, विशेषतः मुसलमानांच्या चढाइच्या धोरणामुळें उच्चवर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांना हिंदूंचे संख्याबळ कमी होत आहे या गोष्टीची जाणीव होत आहे आणि तसें होऊं नये म्हणून त्यांनीं संघटण व शुद्धि या चळवळीच्या द्वारें धडपड चालविलेली आहे. परंतु सध्याच्या

संघटण व शुद्धि या चळवळी म्हणजे संभावित लफंगेगिरी

आहे. मानवी हक्कांच्या पवित्रतेची जेथें भावना नाहीं जेथें अन्यायाची व आप्पलपोटेपणाची चीड नाहीं, जेथे समतेच्या इष्टते विषयीं जळजळीत आस्था नाहीं. तेथें संघटन व शुद्धि म्हणजे नुसते फार्स आहेत ! या नाटकांवर बहिष्कृत वर्गाचा विश्वास नाहीं हें सांगावयास नको. 'तुम्हीं आम्ही एक आणि कंठाळिला मेख' त्यांतले हें संघटण आहे आणि सध्याची शुद्धि म्हणजे 'परभारा पावणेतेरा' पैकीं प्रकार आहे. उघड विरोध करणारे पुराणमतवादी पतकरले, परंतु शुद्धिसंघटनावाले हे ढोंगी म्हणून अधिक भयंकर होत. बहिष्कृतांच्या स्वाभिमानपर चळवळीचा द्वेष करणारे, खऱ्या समाज सुधारणेवर आणि उदार मतवादावर चोरटे हल्ले करणारे लोक हेच सध्यां संघटनवाल्यांत शिरले आहेत. ब्रह्मीभूत स्वामी श्रद्धानंद यांच्या पवित्र चळवळीचा या ढोंगी लोकांनीं विचका करून टाकला आहे. लफंगे, पोटभरू व फुकटची आत्मप्रतिष्ठा वाढवून घेणारे लोक या चळवळींत भरले आहेत. हिंदुमुसलमानांत भांडणें लावून देणें हा धंदाच झाला आहे. त्यांना लाथा मारून बाहेर हांकून लावल्या शिवाय त्या चळवळीला खरा जोर केव्हांही येणार नाही. हे निर्लज्ज लोक बहिष्कृतांनी सध्याच्या स्थितीस कंटाळून परधर्मांत जाण्याची गोष्ट काढली कीं. जा, तुम्हीं खुशाल परधर्मांत जा, आम्हाला तुमची पर्वा नाहीं, तुमच्या धमक्या आम्हीं ऐकून घेणार नाहीं, तुम्हाला हिंदुसमाजात राहावयाचें असेल तर आम्हीं वागवू तसेंच वागवून घेंतलें पाहिजे, असें म्हणावयास कमी करीत नाहींत. बहिष्कृत लोकांची इच्छा कोणालाही धमक्या देण्याची नाहीं, ते परधर्मांत जाणें बरें असें म्हणतात तें हिंदुसमाजांतील जाच असह्य झाल्यामुळेंच म्हणतात. परंतु त्या म्हणण्याचा अर्थ धमकी असा करून हे स्वार्थी लबाड लोक उलट धमकावण्या दाखवितात. तसें करावयाला ते धजतात, याचें कारण असें कीं बहिष्कृत वर्ग सामाजिक जुलमाला कितीहि कंटाळलेला असला तरी त्याचें हिंदुधर्मावर प्रेम आहे व त्या प्रेमाखातर असाच जांच हे यापुढेहि सोसतील असें त्यांचें मन त्यांना सांगत असतें. परंतु या ढोंगी लोकांच्या धमकावण्या बहिष्कृत लोक आतां साफ ऐकून घेणार नाहींत, असें जळगांवचे लोक कृतीनें दाखवून देणार आहेत. या पांच हजार लोकांनीं धर्मांतर केलें तर त्याची जबाबदारी सर्वस्वी हिंदुसमाजावर आणि विशेषतः बहिष्कृतांना धमकावूं पहाणाऱ्या ढोंगी संघटनवाल्यांवर आहे, हें आम्ही अगोदरच सांगून टाकतों. आम्ही स्वतः धर्मांतर करण्यास आज तरी तयार नाहीं. कारण उन्मत्त लोकांची खोड मोडून हिंदुसमाजांत बहिष्कृत वर्गाचे माणुसकीचे हक्क प्रस्थापित करण्याची अद्यापि आम्हांस धमक आहे व हिंदु समाजाचा मुर्दाडपणा घालविण्यांत यश येईल अशी अद्यापि आम्हांला आशा आहे. तथापि, हिंदुसमाजाचा कंटाळा येऊन हिंदुधर्माचा त्याग करण्यास जे प्रवृत्त झाले असतील त्यांना, 'तुम्ही असें करूं नका,' असें सांगावयाला आमचें मन घेत नाहीं. ज्याच्या त्याच्या सोशिकपणाचा हा प्रश्न आहे तथापि जळगांवच्या पांच हजार महार बंधूना एक सूचना देणें मात्र आम्हाला इष्ट वाटतें ती ही कीं, तुम्हाला

धर्मांतरच करावयाचें असेल तर मुसलमान व्हा

तुम्हांला मोक्षासाठीं धर्मांतर करावयाचें नाहीं. कोणत्या धर्माचीं तत्त्वें विशेष संयुक्तिक आहेत या विषयींचा हा प्रश्न नाहीं. तर धर्मांतर करण्यांत आपली अस्पृश्यता घालविणें, हाच तुमचा उद्देश आहे. हा उद्देश प्रार्थना समाजिस्ट किंवा आर्यसमाजिस्ट अगर बौद्ध धर्मीय होऊनहि साधावयाचा नाही. कारण तुम्ही व्यवहारदृष्ट्या हिंदुच समजले जाल आणि अस्पृश्यतेचें तुमच्या मानेवर असलेलें जोखड तुमच्या मानेवर कायमचे राहील. इतकेंच नव्हे तर ख्रिस्ती होऊनहि तुमची अस्पृश्यता पूर्णपणें निघून जाणार नाहीं. हिंदी ख्रिस्त्यांनाहि जातिभेदानें साफ सोडलेलें नाहीं. मुसलमानी धर्मांत मात्र सर्वांना आत्मसात् करण्याचें सामर्थ्य आहे. मुसलमान समाज स्वकीयांविषयीं जाज्वल्य अभिमान बाळगणारा व स्वकीयांच्या सहाय्याला धांवून जाणारा आहे. म्हणूनच सात कोटी मुसलमान बावीस कोटी हिंदूंना भारी झाले आहेत. तुम्हीं मूसलमान झाल्यावरहि उन्मत्त हिंदु लोक तुम्हांला हिडिस फिडीस म्हणून वागवूं पाहतील तर तुमच्या पाठिमागे असणाऱ्या सात कोटी मुसलमानांशीं त्यांना सामना करावा लागेल आणि भ्याड हिंदु लोक तसा सामना करावयाला केव्हांहि तयार होणार नाहींत. तुमच्याकडे वांकड्या डोळ्यानें पाहण्याची त्यांना छाती होणार नाहीं व तुम्ही मुसलमान झालां कीं तुम्हांला 'भाई भाई' म्हणून मिठ्या मारावयाला, इतकेंच नव्हे तर तुम्हांला खिलाफत पाहिजे असल्यास तुमच्यासाठी तुरुंगांत जावयालाहि एखादा 'शंकराचार्य' खिलाफतीच्या चळवळींत, कराची येथें झालेल्या खटल्यानें दिसून आलें त्याप्रमाणें, तयार होईल आणि तुमच्या सभांमध्यें तुमच्यापेक्षांहि मोठ्यानें ओरडून 'अल्ला हो अकबर' असा हिंदु लोक जयघोष करतील !

प्रासंगिक विचार.

१. सायमन कमिशनला लोटांगण घालणारे ब्राह्मण.

सायमन कमिशन मद्रासला गेल्या वेळीं तेथल्या सनातनी ब्राह्मणांचें एक शिष्टमंडळ त्यांच्या भेटीला गेलें होतें. हे सनातनी ब्राह्मण ह्मणजे श्री. श्रीनिवास अय्यंगार व श्री. सत्यमूर्ति या ज्वलज्जहाल निर्भेळ स्वातंत्र्यवादी पुढाऱ्यांचे जातभाई. या सनातनी ब्राह्मणांची बाजू घेऊन सदरील कांग्रेसवाले पुढारी समाज सुधारणेच्या कायद्यांना विरोध करितात. देवस्थानें व मठ यांच्यासंबंधाचा जो उपयुक्त कायदा त्या वेळच्या मद्रास येथील ब्राह्मणेतर मंत्रिमंडळानें केला, त्याच्याविरुद्ध सनातनी ब्राह्मणांची बाजू सत्यमूर्ति प्रभृति पुढाऱ्यांनीं हाकाटी केली होती, आजहि त्या कायद्याला त्या पक्षाचा विरोध आहे आणि तो कायदा रद्द करण्यासाठीं केलेले आटोकाट प्रयत्न निष्फळ झालें तरी अद्यापि ते चालूच आहेत. मद्रासी ब्राह्मण राजकीय बाबतींत स्वातंत्र्याच्या व स्वराज्याच्या गोष्टी चुरचुर बोलण्यांत पटाईत आहेत, परंतु सामाजिक बाबतींत त्यांच्यासारखे पुच्छ प्रगतीचा पुरस्कार करणारे लोक साऱ्या दुनियेत सांपडावयाचे नाहींत. धार्मिक व सामाजिक बाबतींत त्यांच्यासारखें अनुदार तेच. मद्रास इलाख्याला 'मागासलेला प्रांत' (benighted presidency) असें नांव मिळावयाला तेथल्या ब्राह्मणांचें सामाजिक व धार्मिक बाबतींतील मागासलेलें धोरणच कारण आहे. स्पर्शास्पर्शाचें तर बेट्यांनीं एक भलें मोठें शास्त्रच बनविलें आहे! कोणत्या जातीचा किती यार्डांच्या अंतरावरून विटाळ मानावयाचा त्यांची जंत्री तयार करणें, दृष्टिदोष आदिकरून नवीन नवीन दोष ऊर्फ विटाळ शोधून काढणें, असल्या कामांत मद्रासी ब्राह्मणांनीं आजपर्यंत आपली बुद्धि खर्चिली आहे. या बुद्धिचा उपयोग जर भौतिक शास्त्राचे शोध लावण्यांत झाला असता तर साऱ्या देशाचें दारिद्र्य दूर झाले असतें. सध्यां देशांत समाजसुधारणेचा मार्ग कायद्याने सुलभ करण्याचे जे प्रयत्न होत आहेत त्यामुळें मद्रासच्या सोंवळ्या ब्राह्मणांची तिरपीट उडून गेली आहे. आतां आपले वर्चस्व नाहीसे होणार, आणि तसें झालें म्हणजे हिंदुधर्म रसातळाला जाणार, असें त्यांना वाटू लागलें आहे. सायमन कमिशनर बहिष्कार घालण्यांत श्रीनिवास अय्यंगार, सत्यमूर्ती, सांबमूर्ति वगैरे ब्राह्मण पुढारी असूनही मद्रास येथें सायमन कमीशन गेले त्यावेळीं त्यांच्यापुढें लोटांगण घालण्यास सनातनी ब्राह्मणांनीं कमी केलें नाहीं. त्यांच्या वतीनें भांडून कांग्रेसचे ब्राह्मण पुढारी समाजसुधारणेला विरोध करितात त्यांनाही ते पुढारी बहिष्काराच्या चळवळीमध्यें सामील करून घेऊं शकले नाहींत. मग ब्राह्मणेंतर व बहिष्कृत वर्ग यांनीं आपआपली बाजू कमिशनपुढे मांडली म्हणून त्याना दोष देण्यास, त्यांच्यावर देशद्रोहाचा आरोप करण्यास, ब्राह्मण पुढाऱ्यांना कसा अधिकार पोंहचतों तें त्यांनाच ठाऊक सनातनीं ब्राह्मणांच्या शिष्ट मंडळानें बहिष्काराच्या चळवळीस न जुमानतां सायमनकमिशनला भेटून सांगितलें काय तर देशांतल्या-कायदेमंडळाना धार्मिक बाबतींत कायदे करण्याची मुभा असूं नये! स्वराज्य मिळो वा न मिळो, स्वराज्याची घटना कशीही असो, यांच्या सोंवळ्याचें संरक्षण झालें म्हणजे झालें. कायदेमंडळामध्यें आतांपर्यंत जे कायदे झालें त्याच्यामुळें खरोखर पाहिलें असतां, धर्मावर कांहीं घाला पडला काय? परंतु सरकारनें धर्मांत हात घालूं नये ही यांची कायम ठशाची ओरड. सरकार परधर्मी असेल, परंतु कायदेमंडळांतील बहुमत परदेशच्या लोकांचें नव्हे ना? वस्तुस्थिति अशी आहे कीं, ब्रिटीश सरकारनें सतीची बंदी, विधवा विवाह विवाहाची नोंदणी वगैरे जे थोडे कायदे पूर्वी केलें त्यानंतर सरकारनें सामाजिक बाबतींत लोक प्रगतीच्या दृष्टीनें इष्ट असणारे कायदे करण्याच्या कामीं अनास्था दाखविली, इतकेंच नव्हे तर कायदेमंडळांतील लोकनियुक्त सभासदांना पाहिजे असलेल्या सामाजिक कायद्यांनाहि सरकारनें विरोध केल्याची उदाहरणें अनेक दाखवून देतां येतील. नुकतींच घडलेलीं अशीं कांहीं उदाहरणें आहेत. लोकांना जरी धार्मिक व सामाजिक बाबतींत कायदे पाहिजे असले तरी कायदेमंडळांना ते पसार करण्याचा आधिकार असूं नयें असें मूठभर सनातनी लोकांनीं सांगितलें तरी त्या रडगाण्याचा काय उपयोग? सरकार स्वराज्याचे हक्क देतांना तसा निर्बंध घालूं शकत नाहीं. सनातनी ब्राह्मणांना आपल्या सामाजिक वर्चस्वाचीं शंभर वर्षे भरलीं असें आतां कळून चुकलें आहे. सामाजिक बाबतींत स्मृतींचे आधार मानून आपली अवनति करून घ्यावयास बहुजनसमाज तयार नाहीं याविषयीं त्यांची खात्री झालेली आहे आणि मताधिकारामुळें ब्राह्मणेतर व अस्पृश्य यांचे आपल्या वर्चस्वावर कायद्याच्या द्वारें हल्ले होणार, राजसत्ता या वर्गाच्या हातीं जाणार, अशी त्यांना सकारण भीति वाटत आहे. परंतु या जरीपुराण्यांचें रक्षण करण्यास सायमन कमिशनहि समर्थ नाहीं.

२. सर जान सायमन व अस्पृश्य वर्ग.

सायमन कमिशनकडे वर सांगितल्याप्रमाणें सनातनी ब्राह्मणांचें शिष्टमंडळ गेलें होतें त्याचा ब्राह्मणी पत्रांनीं एवढा गवगवा केला नाहीं. परंतु उटकमंड येथें सायमनसाहेबांना अस्पृश्य वर्गानें मानपत्र दिलें त्यावेळीं उत्तर देतांना, अस्पृश्य वर्गाचा प्रश्न हा मुख्यत्वेंकरून सामाजिक स्वरूपाचा आहे, राजकीय स्वरूपाचा नाहीं, असें सायमनसाहेब म्हणाले व तसें बोलून त्यांनी पर्यायानें असें दर्शविलें कीं, राजकीय घटनेचा विचार करण्याकरितां नेमलेल्या कमिशनला अस्पृश्यांसंबंधीचा प्रश्न समाधानकारक रीतीनें सोडविणें शक्य नाहीं, या गोष्टीचा मोठा गवगवा करून अस्पृश्य वर्गाला सायमन कमिशनशी सहकारिता केल्याबद्दल हिणविण्याचा प्रयत्न चालू आहे. सायमन कमिशनशी सहकारिता केली म्हणजे आपला अस्पृश्यतेसंबंधीचा प्रश्न सुटेल अशी अस्पृश्य वर्गाची केव्हांच समजूत नव्हती, आणि सामाजिक प्रश्न सोडविण्याचें काम राज्यघटना ठरविण्याकरितां नेमलेल्या कमिशनकडून समाधानकारक रीतीनें होणें शक्य नाहीं हें सर जॉन सायमन यांनीं तसें सांगण्यापूर्वीहि अस्पृश्य वर्गाच्या पुढाऱ्यांना माहित होतें. सायमन कमिशनवर बहिष्कार घालण्याच्या चळवळींत अस्पृश्यवर्ग कां सामील झाला नाहीं त्याचीं कारणें उघड आहेत. अस्पृश्य वर्गाचे प्रश्न, त्याच्या अडचणी, त्यांच्या आपत्ती इतरांच्यापेक्षां अगदीं वेगळ्या स्वरुपाच्या असून त्यांच्या निरसनार्थ देशांतील लोकांकडून म्हणण्यासारखे कांहींहि प्रयत्न झालेले नाहींत आणि अस्पृश्यतेचा प्रश्न जरी मुख्यतः सामाजिक स्वरूपाचा असला तरी तो सोडविण्यास राजकीय उपायाचा थोडयाबहुत प्रमाणाने उपयोग होण्यासारखा आहे. हिंदी लोकांना स्वराज्याचे विशेष हक्क देण्याचा प्रश्न जेव्हां ब्रिटिश पार्लमेंटापुढें येईल तेव्हां अस्पृश्यांच्या अडचणीकडे लक्ष देऊन, त्यांची प्रगती सुगम होईल अशा दृष्टीनें, स्वराज्याची घटना तयार करण्यांत यावी, या उद्देशानें, सायमन कमिशन पुढें आपले म्हणणे मांडणें अस्पृश्यवर्गाच्या पुढाऱ्यांना इष्ट वाटलें. मुसलमान, ब्राह्मणेतर, जमीनदार वगैरे वर्गांनीं सायमन कमिशनवर बहिष्कार घातला नाहीं, इतकेच नव्हे तर सनातनीं ब्राह्मणसुद्धां कमिशनपुढें लोटांगणें घालीत गेले. मग अस्पृश्यांनीं तरी मागें कां रहावे? बहिष्काराची चळवळ ही पुढारलेल्या वर्गाची होती आणि पुढारलेल्या वर्गांवर आतांपर्यंतच्या अनुभवावरून बहिष्कृत वर्गाचा विश्वास नाहीं. अस्पृश्यवर्गानें मागण्या केल्यावर कमिशननें त्या तत्काळ कबूल कराव्या अशी आम्ही तरी अपेक्षा केली नव्हती. सर जॉन सायमन यांनीं उटकमंड येथें अस्पृश्यांच्या मानपत्राला दिलेले उत्तर आमच्या दृष्टीनेंही समाधानकारक नाहीं, राजकीय व सामाजिक बाबींमधला संबंध सर जॉन सायमन यांच्या लक्षांत यावा तसा आला नाहीं, हें खरे असलें तरी तेवढयावरून अस्पृश्यांना ते कमिशनवरील बहिष्काराच्या चळवळींत सामील झालें नाहींत म्हणून ही संधी साधून हिणविणें शहाणपणाचें ठरत नाहीं. शिवाय, अशा प्रकारें हिणविण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या लोकांना "He laughs best who laughs last" (शेवटी हंसेल तोच खरा) या इंग्रजी म्हणीचीहि आम्हीं आठवण देतों.

३. पुण्याची मिश्र वसाहत.

पुण्याच्या म्युनिसिपालिटीनें तेथील नदीकिनाऱ्यावर सरकारी नोकरांच्या वसाहतीला लागून, तीन एकर जमिनींत सर्व जातींच्या ऐंशीं कुटुंबांची एक वसाहत स्थापण्याचें ठरविलें आहे. ब्राह्मण वगैरे जातींचीं व अस्पृश्य मानलेल्या जातींचींहि कुटुंबें या वसाहतींत असणार आहेत. स्वच्छतेसंबंधाची जबाबदारी तेथल्या कोऑपरेटिव्ह हौसिंग सोसायटीनें पतकरली असून शौचकूप वगैरेंची व्यवस्था घराघराकरितां वेगळी न करतां समाईक पद्धतीची करण्यांत यावयाची आहे. या योजनेला कांहीं सरकारी अधिकारी व श्रीमंत लोक यांनीं म्युनिसिपालिटींत कसून विरोध केला, परंतु बहुमतानें ती पसंत ठरली. म्युनिसिपालिटीचे चीफ ऑफिसर यांनीं या योजनेच्या बाबतींत प्रशंसनीय उत्साह दाखविला आहे. हा एक प्रयोग आहे असें मानून त्या योजनेचे पुरस्कर्ते चालले आहेत, परंतु तो प्रयोग यशस्वी कां होऊं नये तें आम्हांस समजत नाहीं. अस्पृश्यांच्या वेगळ्या वसाहती काढल्यानें अस्पृश्यतेचा प्रश्न सुटणार नाहीं. अस्पृश्यता नाहींशी करण्यास सामाजिक दळणवळण हेच विशेष उपयोगी आहे. इतर लोकांच्या वस्तींत राहावयास मिळाल्यानें अस्पृश्यांची राहणी सुधारण्यास

साहाय्य होईल आणि प्रत्यक्ष सहवासानें पुष्कळ गैरसमज दूर होतील. इतर समाजापासून अलग केल्यामुळेंच बहिष्कृत समाजाची राहणी बिघडली आहे. शिवाय, एकाच ठिकाणी निरनिराळ्या जातींची मुलें बसतील, उठतील, खेळ खेळतील व त्यामुळे पुढील पिढींत तरी आजचा निरनिराळ्या जातीमधील दूरभाव दिसणार नाही. चीफ ऑफिसर व या योजनेला पाठिंबा देणारे म्युनिसिपालिटीचे सभासद यांना या प्रत्यक्ष सुधारणेच्या उपाययोजनेबद्दल आम्ही मनःपूर्वक धन्यवाद देतों.

४. हिंदुधर्म व अस्पृश्यता.

नुकतेच रंगून येथील एका जाहीर सभेमध्यें भाषण करतांना महात्मा गांधी म्हणाले, "सांप्रत जगांतील वेगवेगळ्या धर्मांमध्यें स्वतःचा जीव जगविण्यासाठीं जी शर्यत लागलेली आहे तीमध्यें एक तर हिंदुधर्मानें नामशेष झालें पाहिजे किंवा अस्पृश्यतेचें तरी पूर्ण निर्मूलन झालें पाहिजे. अस्पृश्यतेचे पूर्ण निर्मूलन झालें तरच अद्वैतवादी हिंदुधर्माचा व्यवहारांत प्रत्यय येऊं शकेल." (In the race of life in which all the religions of the world.are today engaged, I think, either Hinduism has got to perish or untouchability has to be routed out completely, so that the fundamental fact of Advaita Hinduism may be realised in practical life) महात्माजींचें हें मत किती हिंदु लोकांना पटत असेल? आतां पर्यंत त्यांनीं अस्पृश्यतेचा निषेध केला आहे, परंतु या बाबतींतील त्यांची चळवळ जवळ जवळ अरण्यरूदनवत झाली आहे. महात्माजींच्या सांगण्यावरून आतां ठिकठिकाणीं परदेशी कपड्यांच्या होळ्या पेटविल्या जात आहेत. तें सोपें काम करणारे कितीसे देशभक्त अस्पृश्यतेची होळी करावयास तयार आहेत? अद्वैत वादाचा शंखहि 'कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका ईव' या सुभाषिताप्रमाणें देवळोदेवळीं, घरोघरीं ऐकूं येतो, परंतु पुराणांतलीं वांगी पुराणांत. व्यवहारात अद्वैत वेदान्ताचा मागमूसहि नाहीं, उलट द्वैत मात्र जिकडे तिकडे माजलेलें आहे !

विविध विषय संग्रह.

कर्मवीर गुरुवर्य वि. रा. शिंदे यांचा लेख.

पूर्व बंगाल्यातील अस्पृश्य वर्गाच्या उच्च शिक्षणाची प्रगती

भारतीय निराश्रित साह्यकारी मंडळीची स्थापना मुंबई इलाख्यांत झाल्यावर मला आमच्या ब्राह्मसमाजाच्या सफरीवर बंगाल्यांत सन १९०८ चे सुमारास एकदां जावें लागलें. अर्थात मला तेथें ठिकठिकाणीं "अस्पृश्यांच्या" आपत्ती बद्दल व्याख्यानें द्यावी लागली. तेथील ब्राह्मसमाजांतील कांहीं सभासदांनीं लगेच इकडील आमच्या मिशनच्या धर्तीवर तिकडे शाळा काढल्या. प्रथम प्रथम ह्या कामाचा आमच्या मिशनशीं संबंध होता. पण तिकडील कार्याचा अंतर्भाव लवकरच ब्राह्मसमाजाच्या इतर सामाजिक कामांत करावा लागेल; त्यामुळें आमच्या ह्या अखिल भारतीय मंडळीशीं त्या कामाचा दप्तरी संबंध आम्हाला मोडावा लागला. तरी पण मी जेव्हां बंगाल्यांत जाई तेव्हां तेव्हां तें काम मुद्दाम पाहून येई. इ. स. १९२३ सालीं मी बंगाल्यांत गेल्या वेळीं जसोर आणि खुलना जिल्ह्यांतील आमच्या कांहीं हायस्कुलांत राहून ती नीट तपासून आलों होतों. गेल्या वर्षीं आगष्ट महिन्यांत साधारण ब्रह्मो समाजानें, ब्राह्मसमाज हिंदुस्थानात स्थापन होऊन १०० वर्षें पूर्ण झाली, म्हणून बंगाल्यांत विशेषतः कलकत्यांत एक अपूर्व महोत्सव केला. त्या निमित्तानें पूर्व व उत्तर बंगाल्यांत एक मोठें प्रचारक दल काढण्यांत आलें होतें. ते काम मजकडे आलें म्हणून मी विशेषतः ज्या खेड्यांतून "नामशूद्र" नांवाच्या 'अस्पृश्य' वर्गाच्या शाळा व इतर प्रागतिक कामें चालली होती, तेथें हें दल नेलें. त्यावेळीं आज सुमारें २० वर्षें चाललेल्या त्या शिक्षणाविषयक कामाची किती प्रगति झाली आहे, हें मला प्रत्यक्ष पहावयास मिळालें.

मुंबईकडील आणि बंगालकडील कामांत हा एक विशेष फरक आहे कीं मुंबईकडे आमची सर्व कामें त्या मिशनकडूनच प्रत्यक्ष होतात. पुणें शाखेंतच मात्र कमिटींत व प्रत्यक्ष काम करणारांत "अस्पृश्य" वर्गाच्या सभासदांची बहुसंख्या आहे व अलीकडे तर त्यांचीच सत्ताही चालू आहे. तरी अद्यापि इकडील मिशनमध्यें प्रत्यक्ष "अस्पृश्य" वर्गाच्या होतकरू पुढाऱ्यांनीं म्हणण्यासारखें लक्ष पोंचविलें किंवा आंग मोडून काम करीत असल्याचें दिसत नाही. बंगाल्यांत उलट प्रकार आढळतो. पूर्वीपासूनच तिकडील सर्व शाळा आणि इतर कामें "अस्पृश्य" वर्गानींच काढल्या व चालविल्या आणि ब्राह्म समाजानें त्यांना तसें करंण्यास प्रेरणा व साह्य केलें. ह्या फरकाचें कारण हेंच कीं, तिकडील नामशूद्रांची स्थिति इकडील महार मांगांहून पुष्कळ उच्च दरजाची पूर्वींपासूनच होती. डोम, पोड, होरी वगैरे इतर खरोखरीच अवनत वर्गाची स्थिति नामशूद्रापेक्षांच नव्हे तर आमच्या महार मांगांहून अद्यापि किती तरी अधिक खालावलेली आहे. दक्षिण हिंदुस्थानांत बिल्लव, तिय्या, एजवा नांवाच्या अस्पृश्यांची स्थिति ज्याप्रमाणें इतर 'अस्पृश्यांहून' पुष्कळ सुधारलेली आहे त्याचप्रमाणें बंगालच्या ह्या नामशूद्राचा प्रकार आहे. दक्षिणेंत बिल्लव, तिय्या, परय्या, चिरुमा वगैरेना जसे अद्यापि शिवून घेत नाहींत व इतर वरिष्ट वर्गांप्रमाणेंच ह्या गरिबांना अगदीं निदर्यपणानेंच वागवितात, त्याचप्रमाणें नामशूद्रही हा भेद पाळतात. फार तर काय, आम्हीं मुंबई इलाख्यांत जेव्हां प्रथम कामाला सुरुवात केली, तेव्हां चांभार, ढोर, वगैरेनीं स्वतः वरिष्ट समजून आमच्या मिशनचा फायदा घेण्यास बरेच आढेवेढे घेतले. बहुतेक महारच शाळांतून व बोर्डिगांतून येत आणि तेहि मांग व भंगी ह्यांच्याशीं समानतेनें वागण्यास कांकूं करीत. अझून तरी मिशनकडे सर्व "अस्पृश्यांचें" पूर्ण लक्ष न लागण्याच्या अनेक कारणापैकीं, त्या अस्पृश्य वर्गांतील आपसांतील जातीभेदच एक मुख्य कारण आहे, हें मिशनबाहेर राहून नीट ध्यानांत धरणें शक्य नाहीं असो.

हा प्रांतिक जातिभेदाचा फरक कसाहि असो, बंगाल्यांत विशेषतः पूर्व बंगाल्यांत आज नामशूद्रांची उच्च शिक्षणाची जी झपाट्यानें प्रगति चालली आहे, त्याचीं दुसरी कारणें म्हणजे बंगाल प्रांताचें शिक्षणखाते व कलकत्ता युनिव्हर्सिटीचे लोकसत्तावादी धोरण, ही दोन मुख्य होत. शिक्षणाचे दृष्टीनें मग तें प्राथमिक असो वा उच्च असो, बंगाल आणि मद्रास हे दोन्हीं प्रांत मुंबईच्या कितीतरी पुढे आहेत. त्यांतल्या त्यांत मुंबई युनिव्हर्सिटी ही स्त्रीशूद्रांच्या बाबतींत तरी फार ओढगस्त आणि मागासलेली आहे. उच्च शिक्षण महाग दुर्मिळ करण्यांत तिचा हात खंडा ! अस्पृश्यांना व स्त्रियांनाच काय पण जंगली जाती, गुन्हेगार जाती किंबहुना आंधळे, बहिरे मुके ह्यांनाहि ब्राह्मणादि कुशाग्र बुद्धीच्या पुरुषाबरोबर एकाच जात्यांत भरडण्याची त्या युनिव्हर्सिटीला खोड लागली आहे. ती जाईपर्यंत 'अस्पृश्यांची' निराळी हायस्कूलें इकडे निघणें शक्य नाहीं.

मद्रासेंत स्त्रियांकरितां वेगळीं कॉलेजे आहेत. मद्रासेकडे पडदा नाहीं. तसेंच बंगाल्यांत जातिभेद तीव्र नाहीं. तसेच पूर्वी बौद्ध धर्म आणि आता वैष्णव व अलीकडे ब्राह्मणसमाजाचा जोराचा परिणाम तेथें झाला असल्यामुळें दक्षिणेकडील भयानक अस्पृश्यतेच्या गोष्टी बंगाल्यांतील नामशुद्रांनाही अरेबीयन नाइटस प्रमाणें सहज विश्वासार्ह वाटत नाहींत. अशा अनेक कारणांमुळें, विशेषतः पूर्वबंगाल्यांतील नामशुद्रांनीं, आतां शिक्षणांतच नव्हें तर इतर बाबतींतही आपलें पाऊल सारखेंच पुढें चालविलें आहे तशांत नामशूद्र हाच तिकडील कुणबी वर्ग मुसलमानांच्या पूर्वी आणि मुसलमान रिआसतींतहि त्यांची लष्करांत फार भरती होत असे. आतांहि हिंदु मुसलमानांच्या मारामारींत नेभळे आणि चळवळे हे दोन्ही प्रकारचे बंगाली नामशूद्रांनाच शरण येतात. मुसलमान तर ह्यांच्या कधींच वाटेला जात नाहींत. हे नामशूद्र थोड्याच शतकापूर्वीं बौद्ध क्षत्रिय होते. (जागृति.)

सारासारविचार.

आपली समाज व्यवस्था, आपला धर्म वगैरे अनेक बाबतींत आज सर्वत्र विचारांची प्रचंड खळबळ उडून गेली असून जो तो समाज आपली सर्वांगीण उन्नती व्हावी म्हणून अनेक प्रकारची उपाय योजना करण्यांत गर्क झालेला आढळून येत आहे. अशा वेळीं आपल्या बहिष्कृत समाजांत दिसून येणारी स्मशान शांतता व समाज धुरीणांची गर्हणीय स्तब्धतां ही खरीच उद्वेगजनक होत. म्हणून आमच्यांतील समाज धुरीणास आमची अशी नम्र विनंती आहे कीं, बंधुहो, सांप्रतचा काल स्वस्थ बसण्याचा नसून समाजोन्नतीकरितां वेळींच जरुर त्या उपायांची योजना न केल्यास सबंध समाजास नामशेष होण्याची पाळी आल्याशिवाय रहाणार नाहीं, जाणून त्वरित उद्योगास लागा. आपल्या सांप्रतच्या हृदयविदारक दैन्यावस्थेनें निरुत्साही न होता धैर्यानें व चिकाटीनें प्रयत्य करा म्हणजे तुमच्या श्रमांचें चिज झाल्याशिवाय खचित रहाणार नाहीं.

विशेषतः आमच्यातील उत्साही तरुणांस आमचे असे आग्रहाचे सांगणें आहे कीं, बाबानों आज सर्व समाजाची मेदार तुमच्यावर अवलंबून राहे, कारण

राष्ट्रांतील अगर समाजांतील तरुण पिढी कार्योद्युक्त झाल्याशिवाय ते राष्ट्र अगर तो समाज वर येणें शक्य नाहीं. चीन, जपान, तुर्कस्तान वगैरे राष्ट्रांकडे पाहिल्यास आपणांस काय आढळते. त्या राष्ट्रांतील तरुण पिढी कार्य करण्यास लागल्याबरोबर तीं तीं राष्ट्रें जगांत मान-मान्यतेस चढत आहेत. एवढ्याकरितां आम्ही आमच्या समाजांतील तरुणांस अशी सूचना करितो कीं, मित्रहो, तुम्ही वृद्धांच्या आपआपसांतील समाज बुडवूं मतभेदाकडे न पाहतां, किंबहुना त्यांच्या आपसांतील लाथाळ्यांमुळें समाज कार्यास व्यत्यय येत आहे हें लक्षांत घेऊन अहंमन्य व स्वयंमन्य दिखाऊ पुढाऱ्यास जरुर तर बाजूस सारुन जाती भेदाचा खडक फोडून ताबडतोब कार्यास लागा.

(एक सव्यसाची)

स्वामी विवेकानंदाचा स्फूर्तिदायक संदेश.

उठा ! मर्द बना ! प्रगतिच्या मार्गात आडवे पडणाऱ्या भिक्षुक वर्गास ठोकर मारुन उडवून द्या ! कारण तो वर्ग कधींच सुधारणें शक्य नाहीं. त्याचे अंतःकरण कधींच विशाल होणार नाहीं. तो वर्ग शतकानुशतकांपासून रुढींचा व अत्याचारांचा गुलाम आहे. प्रथमतः भिक्षुक शाहीचा नायनाट करा उठा ! मर्द बना ! मनुष्य व्हा ! आपल्या अरुंद कोंदट घरट्यांतून बाहेर पडा व चोहोंवार नजर फेंका ! इतर राष्ट्रें प्रगतीच्या मार्गावर आज कोठवर गेली आहेत ती पहा. तुम्ही माणसांवर प्रेम करतां काय ? तुमचे आपल्या मातृभूमीवर प्रेम आहे काय ? असल्यास आपण कांही तरी उच्च कार्याकरितां झगडूं या, मागें बघूं नका. जरी तुमचे जिवलग ओरडत असले तरी मागें बघूं नका. नेहमीं पुढें बघा.

आफ्रीकेंतील अस्पृश्यांची स्थिति.

हिंदुस्थान सरकारचे एजंट जनरल ना. श्रीनिवास शास्त्री ह्यांनीं परत आल्यावर इकडील एका व्याख्यानांत आफ्रिकेंत गेलेल्या अस्पृश्य वर्गाच्या उन्नतिबद्दल माहिती सांगून, इकडच्यापेक्षां तिकडेस तो वर्ग अत्यंत पुढें गेलेला आहे असें सांगितलें. व म्हणाले कीं संधी दिल्यास अस्पृश्य वर्गाची कोणतीही व्यक्ती स्पृश्यवर्गीयांपेक्षां बुद्धिमत्तेंत कमी नाहीं. स्वतःच्या बुद्धिमत्तेचें गोडवे गाणाऱ्या स्पृश्यवर्गीयांनीं आपल्याच जातभाईच्या शब्दांचा विचार केल्यास आपला दिमाख किती कोत्या बुद्धिवर उभारला आहे हें त्यांस चांगलेंच समजून येईल.

–कांहीं वर्षापूर्वी हॉंपशायर येथें काळ्या पाण्याचा पाऊस पडला. इ. स. १८१९ मध्यें नोव्हेंबर महिन्यांत न्यूयार्क येथें शाईसारखा काळ्या रंगाचा कित्येक तास पर्यंत पाऊस पडत होता. इंग्लंडमध्यें सुद्धां असाच पाऊस दोन वेळा पडला आहे. आयर्लंडमधील कॅस्टलबेलन येथें इ. स. १८८५ च्या मे महिन्यांत रक्तासारखा तांबड्या रंगाचा पाऊस पडला होता. त्याचप्रमाणें लंडनमध्येंही अशाच प्रकारचा पाऊस एकदा पडलेला आहे. आल्प्स पर्वतावर काळ्या रंगाचा बर्फ पडतो व जर्मनींत एके ठिकाणीं तांबड्या रंगाचा बर्फ पडतो असें सांगतात.

लोकहितवादिचीं पत्रे.

नंबर ९१.

दानधर्म करणें.

सांप्रत काळींच आमचे लोक मतिभ्रष्ट फार झाले आहेत असें नाहीं. हे मुळापासून असेच आहेत. परंतु आतां त्यांचा मूर्खपणा व मतिभ्रष्टपणा विशेष प्रगट मात्र झाला आहे. पूर्वीं हे लोक स्वसत्तेंत होते. आणि आतां परसत्तेंत गेले आहेत. पूर्वीं त्यांस परदेशचे लोक भेटले नव्हते. व विशेष विद्वान व विशेष युक्तिवान अशा लोकांशीं यांची गाठ पडली नव्हती, म्हणून या देशाचा मूर्खपणा विशेष उघड झाला नव्हता. जरी हे मूर्ख होते तरी यांस हसावयास कोणी दुसरा नव्हता एकानें ग्रहणांत चंद्रास राहू खातो असें म्हटलें तर दुसरा म्हणत असे कीं, त्याचें भोंवतें लोकालोक पर्वत आहेत. यास्तव मूर्खपणा आपसांत झांकून जात होता. पहिले काळचे राजे देखील असे मूर्ख होते कीं, त्यांनीं सनदा देऊन इनाम गांव करून दिले आहेत ; परंतु त्याविषयीं असें त्यांचे मनांत येत नव्हते कीं, या ब्राह्मणांचें चालवावें कशाकरितां ? हा करितो काय ? आळसांत वय घालविण्यानें राजास अभिष्ट व कल्याण कसें होईल ? हें किमपि मनांत आणित नव्हते. याप्रमाणें अन्नछत्रें, दक्षिणा व खिचडी वगैरे नाना प्रकारचीं धर्मकृत्यें करीत. परंतु त्यांचा हेतू इतकाच कीं, ब्राह्मणांचें चालवावें. यामुळें ब्राह्मणांनीं विद्याकरणें सोडून दिलें. फुकट मिळाल्यावर श्रम कोण करितो ? जुनें ग्रंथ पाहून निर्वाह करूं लागले. जुनें ज्योतिष, जुनें वैद्यक, जुनें धर्मशास्त्र, हेंच संपूर्ण आहे असें त्यांस वाटूं लागलें. राजांनीं तीच प्रवृत्ती घातलीं, आणि ब्राह्मणांस आळशी केलें. जेवणापालिकडे त्यास कर्तव्य राहिलेंच नाहीं, ब्राह्मणाच्या हातून विद्यावृद्धि व्हावी व लोकांची सुधारणा व्हावी व जो वतन खातो त्याचे हातून काम व्हावें हें कोणाचे लक्षांतच आलें नाहीसें झालें. त्यांस सुखी ठेवावें आणि त्यांनीं आशिर्वाद द्यावा म्हणजे त्यांत सर्व आहे असें समजूं लागलें व अद्यापि बहुत करून अडाणी लोक हेंच समजतात ; आणि या प्रकारचा धर्म करितात. उद्योग वृद्धि होण्याचा धर्म करीत नाहींत. कोणी असा नाहीं कीं, शाळेंकरितां किंवा तारवांत बसून किंवा देशांतरांस जाऊन नाना प्रकारचे पदार्थांचा व लोकांचा शोध करण्याकरितां किंवा ग्रंथ करण्याकरितां किंवा अमूक एक वस्त्र करण्याची वगैरे रीत आहे ही सुधारण्याकरितां रुपये खर्च केले आहेत. असा एक ही पुरुष आढळत नाहीं. परंतु ब्राह्मणांची लक्ष भोजनें व सहस्र भोजनें, तशीच दक्षिणा, तशीच यात्रा इत्यादिकांत पैसा उधळलेले लोक गांवोगांव आहेत. वास्तविक पाहिलें तर जन्मापासून भट हे धर्माचे खातात पण करितात काय ? याचा हिशेब जर कोणी पुसला तर उत्तर नाहीं. पूर्वी अहिल्याबाई सारखी धर्मकृत्यें करणारी झाली तरी तिणें धर्म केला तो व्यर्थ गेला. तिणें आपलें ज्ञानाप्रमाणें उत्तम केलें आणि तिला जें चांगलें वाटत होतें व तिच्या देशांत जे मोठे शाहणे होते त्यांचे अनुमत पडावयाजोगें तिणें सर्व केलें. जें तिला ठाऊक नाहीं तें होईल कोठून ? असो, आम्ही तिला शद्ब लावीत नाहीं. परंतु आज पासून पुढे जो धर्म करावयाचा तो तसाच करावयाचा कीं काय ? एवढे आम्हांस तात्पर्य कळलें पाहिजे. हें लोक समजावयास लागतील तर बरें, व जितकें लवकर समजतील तितकें चांगलें. जो तो धर्म करण्याची इच्छा बाळगतो व हिंदु लोकांप्रमाणें धर्मावर दुसरें लोकांचे चित्त नाहीं. यास्तव विशेषें करून आम्हांस त्यांचे लक्षांत ही गोष्ट आणून दिली पाहिजे कीं ते ज्या गोष्टीस धर्म म्हणतात तो धर्म खरा आहे कीं नाहीं ? अशा प्रकारचा दान धर्म केल्यास ईश्वराजवळ पसंत पडेल कीं काय ? आम्हांस वाटतें कीं, मूर्खपणाचा धर्म कदापी भगवंतास मान्य होणार नाहीं. धर्माच्या रीती दोन आहेत. एक गरिबांस त्यांचे शरिराचे रक्षणार्थ व सुखाकरितां धर्म द्यावा. दुसरा ज्ञानवृद्धि होण्याकरितां व लोकांस बोध होऊन मन सुधारण्याकरितां धर्म द्यावा. या दोन प्रकारांतून कोणत्या प्रकारांत हिंदूचा धर्म आहे बरें ? कोणी म्हणतील कीं, भटास आम्ही जेवायास घातलें तर त्यांचे शरिरास सुख होते. म्हणून हा पहिल्या प्रकारचा धर्म झाला. परंतु तसें नाहीं. पहिल्या प्रकारच्या धर्मास पात्र कोण याचा विचार केला पाहिजे. शरीराचें पोषणाकरितां धर्म करणें याजवर गरीब व व्यंग यांवाचून कोणाचा दावा नाहीं व त्यांमध्ये जाती नियम वगैरे कांहीं एक अडचण असू नये. व दुसरे प्रकारचा धर्म जो आहे तो विद्वानांचा मात्र करावा. व त्यांस कोणतेही प्रकारची काळजी न ठेवतां त्यांनीं लोकांस ज्ञान सांगावें व लोकांस शहाणें करावे. या प्रकारचे पंतोजी वगैरे धर्माध्यक्ष व उपदेशक वगैरे सर्व यास पात्र आहेत. तेव्हां असा धर्म करण्यास भट व पंडित हे पात्र आहेत कीं काय ? यांस पहिल्या प्रकारचा धर्म करावा तर हे आंधळें, लंगडे, पांगळे नाहींत. व दुसऱ्या प्रकारचा धर्म करावा तर यांची योग्यता दुसऱ्यास शाहणें करण्याची नाहीं. व यांस कांहीं स्वतः समजत नाहीं. हे दुसऱ्यास कसे शिकवितील ? यांस धर्म कळतच नाहीं. सोदे, लबाड, भडवे, आर्जवी, कुटाळ असतात त्यांच्याहून ही यांची वर्तणूक बरी नसते. हें सर्वांस प्रसिद्ध आहे. भट हे गृहस्थाच्या घरीं सर्व वाईट कामें करितातच. तसेंच शास्त्री, पंडित आहेत. यांच्या वर्तणुकी बाजीरावानें वाईट कर्म करून उघड केल्या. तेव्हां यास धर्म केल्यानें हा धर्म कोणत्या प्रकारचा होईल ? अलिकडे एकानें काशीयात्रेस जातांना लाख रुपयाचे जिन्नस, पवित्रके, नथ वगैरे सुवासिनीस व भटांस वाटावयाकरितां खरेदी करून बरोबर नेले व याप्रमाणें सर्व धनवान् करतात. व लाखो रुपये विष्णुपदावर घालतात. व गयावळांस देतात. परंतु हा धर्म होतो कीं काय ? आळसाची मात्र वृद्धि होते. या पासून फळ काय तें मला समजत नाहीं. जन्मापासून असे मूर्ख, व अज्ञानानें आंधळे लोकांपासून पैसा काढून त्याजवर निर्वाह कांहीं एक काम न करिता करणारे हे भट व शास्त्री यांस आणखी पैका दिला तरी त्यांच्या पूर्वीच्या खोडी जातील काय ? त्यांना काम करावें, उद्योग, प्रयत्न व लोकांची सुधारणा करावी, हें जरूर आहे. हें कदापि समजणार नाहींत. इंग्रजी राज्यांत असा धर्म बहुत श्रीमंत लोक कमी जहाल्यामुळें बंद जहाला, यास्तव इंग्रज लोकांस ब्राह्मण लोक वाईट म्हणतात, त्यांस दुसरें कांहीं समजत नाहीं. स्वसत्ता गेली व स्वराज्य

गेलें. हें आपले देशांतील सर्व लोकांस अनिष्ट आहे. इत्यादि स्वदेशाभिमानाच्या गोष्टी त्यांस ठाऊक नाहींत. त्यांस जेवायाला मिळालें म्हणजे कोणीही राज्य करीत असले तरी चिंता नाहीं. त्याची स्तुति करतील असें हें ब्राह्मण स्वार्थ तत्पर आहेत. स्वदेशाचे व इतर जातीचे लोकाविषयीं त्यांचे मनांत कांहीं येत नाहीं. फक्त आपलें जेवण व मान कमी जहाला एवढयाचेंच त्यांस दुःख आहे. व बाजीरावानें इतकें वाईट केलें तरी त्यास ते अद्याप चांगला म्हणतात. त्याची स्तुति करतात. व त्यास धर्मप्रभू म्हणतात. तस्मात् या ब्राह्मणांच्या समजुती किती बदलल्या पाहिजेत ? अस्तु आमची सर्व लोकांस विनंती आहे कीं; आपली प्रतिष्ठा या श्वानरूपी भटांमध्यें मिरविण्या करितां त्यांस कदापी धर्म करूं नये. जो धर्म कराल त्यास सत्पात्र आहे असें पूर्वी लक्षांत आणा. एक अगदीं भिकारी दरिद्री लंगडा पांगळा रोगादिक प्रारब्धाचे योगानें भिकारी जाहलेला आणि जर त्याचा कांहीं उपाय चालत नाहीं तर त्यास आश्राय द्या. आणि दुसरें, जें पुस्तकें लिहितील व लोकांस शहाणें करण्यास मेहनत करतील व जे वर्तमानपत्रे व ग्रंथ इत्यादि उपयोगी वस्तु छापून प्रगट करतील त्यांस तुम्हीं मोठे विद्वान् व लोकांचे हितकर्ते समजून त्यांस सत्पात्र जाणून धर्म करा. व त्यांचें ग्रंथ घेऊन लोकांमध्यें वाटा व हींच वायानें समजा. तीच संक्रांतिची तिळपात्रें, श्रावणीची दीपदानें, माघस्नानाचीं संपूर्णे, चातुर्मास्याची संपूर्णे, व तुळशी आणि लाखोल्या त्याच समजा. ज्ञानवृद्धींत पुण्य आहे असें माना. लाखो लोक अज्ञानीस्थितींत आहेत त्यांस कांहीं एक कळत नाहीं. त्यांस ज्ञानीं करण्यापेक्षां दुसरा योग्य धर्म कोणता ? यास्तव मरते समयीं देऊळें बांधावयास सांगूं नका, पण नवे छापखानें व नवीं पुस्तकें करण्यांस सांगा. देवळें पुष्कळ आहेत. तितकीं पुरेत हे समजा. हें विनंती.

आत्मपरिचय.

सभा, समारंभ व इतर वृत्त.

।। सत्यमेवजयते ।।

हिंदु समाजास जाहीर विनंति.

आम्ही ५००० हजार लोक हिंदू धर्म सोडणार ?

सध्या हिंदु धर्मांत जो जातीभेद रूढ आहे, त्यामुळें हिंदु धर्मांचे पाठबळ विभागले गेले आहे.

गेल्या हजारों वर्षांपासून हिंदु धर्मांत राहिल्यानें महार मांग इत्यादि आम्हां अस्पृश्यांचा हरघडी असह्य अपमान होत आहे. हिंदुच्या देवळांत मूर्ति भंजक व गोभक्षक परधर्मी मुसलमान अथवा ख्रिस्ती लोक जाऊं शकतात, परंतु हिंदु देवतांना पूज्य मानणाऱ्या आम्हां गोभक्त अस्पृश्यांना हिंदु लोक त्याच देवळाची पायरी देखील चढूं देत नाहींत.

खरें पाहतां ज्या हिंदु धर्मांत आम्ही आहोंत त्याच धर्मांचे लोक आमचा द्वेष करीत असून तेच आमचे खरेखुरे शत्रू आहेत. जळगांव येथील महार हा सहा महिन्या पूर्वी बाटून मुसलमान झाला, तो पूर्वीचा पिराजी व आतां शेख पिरन म्हणवून कसाबाचा धंदा करतो. व रोज टोपलींत गाईचे मांस घेऊन रस्तोरस्ती सर्व हिंदु समोर विक्री करीत फिरतो. तोच शेखपिरन हिंदु लोकांचे विहिरीवर राजरोस पाणी भरतो. पण हिंदु लोक त्याला मनाई करीत नाहींत. आणि आम्हां महार मांगापैकीं शेकडों लोक 'मानभाव' व 'वैष्णव' पंथाचे असून ते गाईचेच काय पण कसलेही मांस खात नाहींत. तरी पण त्यास हिंदु लोक स्पर्श करण्यांस राजीं नाहींत आमचा स्पर्श झाल्यानें हिंदु धर्म व हिंदूचे देव बाटतात. तर असला 'बाटगा धर्म' व 'बाटगे देव' आम्ही आमचे मानणें यांत आम्हांस शरम पैदा होते. ज्या हिंदु धर्मांत आम्हीं आहों त्या धर्माने आमच्या करितां इतके दिवसांत काय केलें आहे ? असा आमचा हिंदु धर्माच्या पुढाऱ्यांना जाहीर सवाल आहे.

अशा उच्च धर्मांत महार मांगानीच काय पण इतरांनीं देखील राहूं नये. अशी आमची सर्व लोकांस सूचना आहे. या नोटिशीनें सर्व हिंदु लोकांस आम्हीं जाहीर करितों कीं, ता. १ जून १९२९ च्या आंत तुम्हीं जर आमचा स्पर्शास्पर्श भेद नाहींसा करणार नाहीं; व आम्हांस समाजांत निदान तुम्हीं मुसलमान लोकांइतके सामाजिक हक्क देणार नाहीं; तर ता. २ माहे जून १९२९ रोजीं आम्हीं जळगांवचे व आसपासचे खेडयाचे मिळून मुलाबाळांसह ५००० लोक मुसलमान अथवा ख्रिस्ति धर्माचा स्विकार करूं. हिंदुस्तानांतील कांहीं पुढारी अस्पृश्यां करिता झटतात. परंतु त्यांचेवर बऱ्याच धनिकांचा रुसवा होऊन त्यांना असह्य त्रास भोगावा लागतो व त्या योगें त्यांचे मन बरेंच दुखवत असेल. हिंदु सभा, सत्यशोधक समाज, आर्यसमाज इत्यादिकांना आमच्याशी पत्रव्यवहार करणें असल्यास तो भिकु इसाजी खंडेराव मु. पोष्ठ जवगांव (जामोद) जिल्हा बुलढाणा या पत्यावर पत्रव्यवहार करावा. कळावे. आपले,

सह्या पांच हजार लोकांतर्फे

१ पुनाजी सोनाजी महार द. खु.
२ मोतीराम व जामा महार नि. खू.
३ भावजी व रामजी महार नि. खू.

—ता. १७ फेब्रुवारी १९२९ रोजी अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा मु: शिरवली ता. चिपळूण जि. रत्नागिरी, येथें राघोजी सोमाजी मळणकर यांच्या अध्यक्षते खाली भरली होती. सभेंत पुढें लिहिलेले ठराव पास झाले. गुहागर पेठ्यांतील वेळंब पाटपाळणे वगैरे गांवचें पोष्टमन अस्पृश्य वर्गाची पत्रे त्यांच्या घरीं पोहोंचतीं करीत नाहींत त्यामुळे पुष्कळ पत्रें गहाळ होतात याकडे पोष्टमास्तर जनरलनें लक्ष द्यावे. रत्नागिरी जिल्ह्याच्या स्कूल बोर्डातील शाळांमधून स्पृश्यास्पृश्यांचीं मुलें सरमिसळीनें बसविण्याचा ठराव पास झाला असतांना रत्नागिरी जि. बोर्डानें तो ठराव फेरविचार करून फेटाळून लावला याबद्दल त्या बोर्डाचे प्रेसिडेंट व ठरावा विरुद्ध मत देणारे सभासद यांचा ही सभा तीव्र निषेध करिते व हे कृत्य चालूं काळांत हिंदुसंघटणास विघातक आहे असें जाहीर करिते. महार लोकांनी मेलेल्या जनावरांचे मांस खाणें, पाईन मागणें, गलिच्छ कामें करणे ही माणुसकी मुकविणारीं कृत्यें करूं नयेत. प्रत्येक आईबापानें आपल्या मुलांना शाळेंत पाठवावे, डॉ. आंबेडकर साहेबांच्या वतन बिलास पाठिंबा, स्पृश्यास्पृश्य शेतकऱ्यानें एकजुटीनें वागून ब्राह्मण्य नष्ट करण्यास एकमेकांस मदत करावी. मौजे निव्हाळ ता. चिपळूण येथील बापू काम्या वगैरे महार बंधूंनीं दापोली परिषदेंत जान्हवी घातल्याबद्दल त्यांच्या गांवच्या मराठे, ब्राह्मण व खोत लोकांनीं त्यांचा अमानुष छळ करून खोतानीं त्यांच्या कडून ३०. रु. दंड घेतला याबद्दल ही सभा खोताच्या या भागुबाई पणाबद्दल त्याचा निषेध करिते. मेहेरबान कलेक्टर साहेब जि. रत्नागिरी यांनी या प्रकरणाची पूर्ण चौकशी करून असाह्य महार लोकांची दाद घ्यावी अशी विनंति करिते. लहान मुलांमुलींचे लग्न करूं नये. येणेप्रमाणें ठराव पास झाल्यावर डॉ. आंबेडकर साहेबांच्या जयघोषांत सभा विसर्जन झाली.

मेहर्बान रा. ब. सरसुभे कोल्हापूर यांना पानसुपारी.

तारीख २-२-१९२९ रोजीं सकाळीं ९ वाजता इलाखा करवीर पेठा गडहिंगलज या मुक्कामीं तेथील बहिष्कृत लोकांनीं आपल्या थळदेवालया समोर मे. रा. ब. सरसुभे यांना मोठ्या थाटानें पानसुपारी समारंभ केला. या समारंभास गांवचे व परगांवचे बहिष्कृत लोक व पेठ्याचे रावसाहेब मामलेदार, मुन्सफ, डाक्टर्स, व फौजदार, आणि गांवांतील प्रमुख मंडळी वगैरे हजर होती. श्री. आपाजी माळगे कणगले (महार) यांनी कै. शाहुमहाराजांचे गुणवर्णन आणि मे. रा. ब. चे अभिनंदनपर भाषण केलें. नंतर रावसाहेब मुनसप यांनी उठून अस्पृश्यांची सुधारणा व डॉ. आंबेडकरांचे स्वावलंबन, समाज कार्य याविषयीं फारच बोधपर भाषण करून, डॉ. आंबेडकरांचे अनुयायी होण्यास लोकांना सांगितले. पुढे श्रीमती सरोजिनी बाई अगसीमने (महार) हिनें जोगत्या व मुरळ्या सोडल्यानें अस्पृश्य लोकांचें सामाजिक, नैतिक, शैक्षणिक कार्यांत कसें नुकसान होते आणि समाज पुढारी व सरकारी अधिकारी लोक या अन्यायाकडे दुर्लक्ष करतात, यापुढें तरी त्यांनीं तसें करूं नयें. असें भाषण केल्यावर रावबहादुरांनीं सांगितलें कीं—"अस्पृश्यवर्गाच्या शिक्षणाची सोय व जोगत्या मुरळ्यांचे बंड मोडणें वगैरे कामांबद्दल परिषद भरऊन ठराव रूपाने मजकडे पाठविल्यास मी आपल्या म्हणण्याप्रमाणें योग्यतो बंदोबस्त करीन असें आश्वासन दिलें." शेवटीं बहिष्कृत वर्गातर्फे श्री. एस. एल. असौदे मास्तर व श्री. ए. एल. माळगे यांच्या हस्ते पानसुपारी-हारतुरे रा. ब. साहेबांना अर्पण करण्यांत आले. नंतर समारंभ आटोपला. त्यानंतर जमलेल्या मंडळीची सभा श्री. असौदे मास्तर यांच्या अध्यक्षतेखाली पुनः भरण्यांत आली. त्यांत श्री. कांबळे (चांभार) म्यु. मेंबर गडहिंगलज श्री. गोविंद हुले तलाटी (मांग) श्री. रामचंद्र भोसले (महार) क्लार्क श्री. माळगे वगैरे लोकांनी उपदेशपर भाषण करून शेवटीं सर्वानुमते खालील ठराव पास करण्यांत आले. (१) राजनिष्ठा (२) शिक्षणासंबंधी खेडे पाड्यांत उपदेश करणें. (३) जोगत्या मुरळ्या प्रतिबंधक कमिटी नेमून सरकारांत दाद लावणें. (४) प्रत्येक गावी बहिष्कृत भारत पत्र घेणें व ब. भा. प्रेसला मदत करणें. (५) डॉ. आंबेडकरांनीं समाज-समता-संघ

स्थापून महार चांभार वगैरे जातींत सहभोजनें घडवून आणून ऐक्य प्रस्थापित करण्याचा मार्ग दाखविला याबद्दल त्यांचें व श्री. शिवतरकर यांचें अभिनंदन. हे दोन्ही समारंभ घडऊन आणल्याबद्दल गडहिंगलज येथील महार-मांग चांभार मंडळींचें व मि. हुले आणि भोसले या सर्वांचे आभार मानल्यावर सभा बरखास्त झाली.

स्तुत्य उपक्रम

मु. कांगवे ता. दापोली जि. रत्नागिरी येथें पेन्शनर हावलदार भिकू गोविंद भोंबडकर यांच्या प्रयत्नानें भोंबड व त्याच्या आसपासच्या गांवच्या महार मंडळींनीं पदर खर्चानें एक मराठी शाळा चालविलेली आहे. मास्तरला पगार महार लोक वर्गणी करून देतात. शाळेवरील देखरेख भेंबडकर हवालदार करीत असतात. डॉ. आंबेडकर यांनीं दापोली परिषदेंत उपदेश केल्या प्रमाणें त्या भागांतील सर्व महार गुरें ओढीत नाहींत म्हणून मराठे लोक मुर्ख ब्राह्मणांच्या चिथावणीनें त्यांचा छळ करूं लागले आहेत. दापोली येथें हिंदु सभा आहे पर्ण ती ह्या गोष्टीकडे मुळींच लक्ष देत नाहीं. हिंदु सभा म्हणजे ब्राह्मण्य संरक्षक मंडळ होय असें त्या भागांतील एक गृहस्थ कळवितात.

सत्यशोधक समाज परिषद

(बैठक १४ वी)

सर्व बंधूस कळविण्यांत येतें कीं अखिल भारतीय सत्यशोधक समाज परिषद बैठक १४ वी ही मुंबईमध्यें येत्या एप्रील अखेर भरणार असून परिषदेची तारीख आणि अध्यक्षांचे नांव लवकरच प्रसिद्ध करण्यात येईल, सदर परिषदेचें काम किती जबावदारीचें असतें हें प्रत्येक ठिकाणच्या सत्यशोधक समाज बंधूस माहित आहे. तरी परिषद पार पाडण्याचें कामीं सर्व समाज बंधूंनीं हस्तें परहस्तें मदत करण्याची कृपा करावी. मदत पाठविणारांची नांवें वर्तमानपत्रांत प्रसिद्ध करण्यांत येतील कळावें.

पत्ता दादर नं. १४ मुंबई

रघुनाथ देवाजी बनकर
ज. से. स. स.

बहिष्कृत विद्यार्थ्यांचे पांचवें वार्षिक संमेलन.

पुणें येथें महार विद्यार्थी संस्थेच्या विद्यमानें ता. २ व ३ रोजीं नाना पेठेंतील अहिल्याश्रमांत बहिष्कृत विद्यार्थ्यांचें पांचवें वार्षिक सामाजिक संमेलन पार पडलें. अध्यक्षस्थानीं कँप एज्युकेशन सोसायटी हायस्कूलचे हेडमास्तर रा. प्र. के. अत्रे बी. ए., बी. टी., टी. डी. (लंडन) हे होते. पहिल्या दिवशीं मुलांच्या चढाओढीचे सामने झाले, त्यांत महार, मांग, चांभार वगैरे जातींच्या मुलांनीं भाग घेतला होता. दुसरें दिवशीं सकाळीं मुलांच्या संभाषणाचा कार्यक्रम होऊन दुपारीं संस्थेच्या अहवालाचें वाचन झाल्यावर अध्यक्ष रा. अत्रे यांचें उपदेशपर भाषण झालें. विलायतचें उदाहरण देऊन आपला हिंदुस्थान देश किती मागासलेला आहे ह्याचें अध्यक्षांनी साधार विवेचन केलें.

अखेर अध्यक्षांचा व सभासदांचा फोटो घेण्यांत आल्यावर संमेलनाचा कार्यक्रम खलास झाला. [मुंबईंतील विद्यार्थ्यांनींहि अशा प्रकारचें संमेलन भरविण्यांचा प्रयत्न करावा अशी आमची त्यांना सूचना आहे. संपादक]

रोहिदास दाभोळी चांभार समाज सेवा संघाचे अध्यक्ष, चिटणीस व खजिनदार यांना जाहीर सवाल.

खालीं लिहिलेले सवाल त्या जातितील एका आस्थेवाईक सभासदानें आमच्याकडे प्रसिद्धिकरितां पाठविले आहेत.

१ वरील संघ स्थापन होऊन दोन वर्षें झालीं त्या अवधींत संघानें जातीची कोणती सुधारणा केली?

२ पोईबावडीवर दाभोळी चांभाराकरितां एक मोठा हॉल बांधण्यांत येणार होता तो तयार झाला काय ?

३ संस्था रजिष्टर केलेली असली म्हणजे तिचें वजन सरकारवर ज्यास्त पडते असे आपण लोकांना सांगितलें होतें; तर तुमच्या संघाचे वजन सरकारवर कोण-कोणत्या बाबतींत पडलें व त्यापासून जातीचा कोणता फायदा झाला तो जाहीर कराल काय ?

.४ संघाचें अध्यक्ष म्युनिसिपालिटींत ३ वर्षें अस्पृश्य वर्गाचे सभासद म्हणून डॉ. आंबेडकर यांच्या खटपटीनें नेमले गेले होते ; तर त्या अवधींत अध्यक्षांनीं अस्पृश्य वर्गाच्या अगर दाभोळी चांभारांच्या हिताची कोणती कामगिरी केली आहे?

५ संघा मार्फत दाभोळी चांभारांच्या १०० मुलांकरितां एक बोर्डींग निघणार होते. ते निघालें काय ? नसल्यास केव्हां निघणार ?

या प्रश्नांची उत्तरें मिळाल्यावर दुसरें प्रश्न विचारूं.

संघाचा एक सभासद

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ

अनाथ विद्यार्थी आश्रम सोलापूर.

जाहीर विनंति.

लोकसंख्येच्या मानानें हिंदुस्थानचा जवळ जवळ पांचवा हिस्सा असलेला बहिष्कृत समाज भयंकर अज्ञानाच्या चिखलांत रुतल्यामुळें आणि कमालीच्या दारिद्यानें ग्रासला गेल्यामुळें, शिक्षण-गंगेचा प्रवाह हिंदुस्थानांत आज सतत १०० वर्षें वाहत असूनही त्याला मानवी जीवनास आवश्यक असलेल्या शिक्षण-जलाचा लाभ झालेला नाहीं. अज्ञान, दारिद्र्य आणि शिक्षणाचा अभाव यामुळें उन्नत्तीच्या मार्गावर या समाजाचें पाउल स्थिरावणें अत्यंत दुर्घट झालेलें आहे. तरी पण मोठ्या समाधानाची गोष्ट! कीं, ही बाब ठिकठिकाणच्या पुष्कळ सुबुद्ध स्पृश्य बांधवांना पटलेली आहे. व म्हणूनच "भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळानें" सोलापुरास चालविलेल्या "अनाथ विद्यार्थी आश्रमास" त्यांजकडून आजपर्यंत मदत मिळत आली आहे. पूर्वीं या आश्रमाचे सुपरीटेंडेंट मि. जिवापा सुभाना ऐदाळे हे होते. त्यांजकडून ता. १६ डिसेंबर १९२८ पासून आश्रमची व्यवस्था **परमपुज्य बाबासाहेब आंबेडकर** यांच्या हुकुमावरून "भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळाचे" जनरल सेक्रेटरी श्री. शिवतरकर यांनीं आमच्याकडे दिली आहे तसेंच उपरोक्त शिक्षण-प्रसारक-मंडळाजवळही कायमचा निधि नाहीं. सध्यां आश्रमांत (थोरला महारवाडा सोलापूर) १५ विद्यार्थी आहेत. त्यांचे जेवण, कपडा, स्टेशनरी सामान, फी वगैरेसाठीं लागणारा पैसा जनतेकडे भीक मागून जमविल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. तरी सर्व स्वकीय आणि परकीय बांधवांस नम्रतापूर्वक विनंती करितो कीं, अज्ञानग्रस्त आणि दारिद्र्य पिडीत बहिष्कृतांना चालू जीवनकलहांतून वांचविण्यासाठीं, ज्यांना ज्यांना त्यांची स्थिति व तिचे सर्व व्यापी दुष्परिणाम स्पष्टपणें कळत असतील, व ज्यांच्या मनांत कर्तव्य बुद्धि आणि परोपकार बुद्धि जागृत असेल, त्या सर्वांनीं कोणत्याही प्रकारच्या दुर्मतांना किंवा दुराग्रहांना वश न होतां आपलें पवित्र कतर्व्य समजून या आश्रमाला यथाशक्ती मदत करावी. आमच्या आश्रयदात्यांना आणि कोणाही सभ्य गृहस्थांना आश्रमाचे दप्तर पाहण्यास सदासर्वदा खुलें राहील व रितीप्रमाणें रिपोर्टही प्रसिद्ध होतील.

जाहीर खबर

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळातर्फे

सोलापुरास चालू असलेल्या विद्यार्थी आश्रमांत मराठी चौथी किंवा वरील इयत्ता पास झालेल्या बहिष्कृत वर्गांतील गरिबांच्या ७ मुलांची जादा भरती करावयाची आहे. तरी ज्यांना आश्रमांत येण्याची इच्छा असेल त्यांनीं दोन आण्यांची पोष्टाची तिकिटें पाठवून दाखल होण्याचे फार्म मागवावे. व त्यांत विचारलेली माहिती भरून फार्म ता. १५ मे १९२९ च्या आंत खालीं लिहिलेल्या पत्त्यावर पाठवावे. एथें आल्यावर मुलांच्या कांहीं विषयांची चांचणी घेऊन नंतर त्यांस आश्रमांत दाखल करण्यांत येईल.

हरी भाऊ तोरणे व उद्धव धोंडो शिवशरण
व्यवस्थापक अनाथ विद्यार्थी आश्रम
सोलापुर, थोरला महारवाडा.

सुरत येथें भरणारी अछूतोद्धार परिषद.

येत्या इस्टरमध्यें मुंबई इलाख्यांतील ब्राह्मण हितवर्धिनी सभेचे म्हणजेच हिंदू महासभेचे अधिवेशन सुरत येथें मॉडर्न रिव्ह्यूचे संपादक श्री. रामानंद ह्यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरणार आहे. ह्या अधिवेशनालगतच अछुतोद्धार परिषद नांवाची एक परिषद ब्राह्मण्याचे मूर्तिमंत पुतळे पंडित मदन मोहन मालवीय ह्यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरणार असून श्री. अमृतलाल ठक्कर ह्या परिषदेच्या स्वागतमंडळाचे अध्यक्ष आहेत. पंडित मालवीय सारखा अध्यक्ष लाधल्यावर "अछूता" चा उद्धार कितपत होणार आहे ह्याचा विचार करणें आम्हीं आमच्या वाचकांवरच सोंपवीत आहोंत. अध्यक्षांना जर कांहीं हिंदुधर्माची चाड असेल तर अध्यक्षांनीं सुरत येथील एकाद्या प्रख्यात देवळांत "अछूत" भाईंना नेण्याची हिंमत तर करून पाहावी. या सुरत शहरीं अस्पृश्य मुलांना सार्वजनिक शाळांमध्यें सुद्धां येण्याची बंदी आहे, व ती तशी कायम राहवी ह्यां करितांच ह्या परिषदा तेथें भरणार आहेंत की काय असें एक वाचक पृच्छा करतात.

मुंबई म्युनिसिपल कार्पोरेशन

सरकारनें नेमलेले सभासद

मुंबई म्युनिसिपल कार्पोरेशन मध्यें सरकार तर्फे १४ सभासद नेमण्यांत आले आहेत. त्यांत २ पार्शी ३ मुसलमान ३ युरपियन १ ज्यू. व ५ हिंदू आहेत. डॉ. पी. जी. सोलंकी यांची अस्पृश्य वर्गातर्फे नेमणूक झाली आहे.

बहिष्कृत वर्गाची जंगी जाहीर सभा

रविवार ता. १७ मार्च १९२९ रोजीं दिवसा ३ वाजतां कुर्ला येथील स्वदेशी मिलच्या भव्य पटांगणांत बहिष्कृत वर्गाची जाहीर सभा श्री. द. वि. प्रधान ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली भरणार आहे. सभेंत बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतिसाठीं कुर्ला येथें एक संघ काढण्याचा विचार करण्यांत येईल. या सभेस रा. दे. वि. नाईक रा. सि. ना. शिवतरकर, रा. भा. वि. प्रधान बी. ए. एल एल. बी., रा. एस. एस. गुप्ते वगैरे मंडळी हजर राहणार आहेत.

देणगी

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळाच्या पनवेल येथील विद्यार्थी आश्रमातील सर्व मुलांस श्री. सिताराम नामदेव शिवतरकर यांनीं कपडे दिले व सत्यशोधक समाजाचे जनरल सेक्रेटरी श्री रघुनाथ देवाजी बनकर यांनीं आश्रमांतील मुलांच्या दुधाकरिता एक गाय दिली. या बद्दल मंडळ या दोन्ही सद्गृहस्थांचें फार आभारी आहे. [सत्यनारायण, कीर्तन, भंडारे, साधूंना दक्षणा वगैरेंच्या रुपानें आपला पैसा खर्च करून समाजांत ऐदीपणा वाढविण्या पेक्षां सध्याच्या काळीं शिक्षण प्रसाराच्या कामीं आपला पैसा खर्च येणें हेंच पुण्य होय. संपादक,]

उदार देणगी.

मध्यप्रांताचे गव्हर्नर सर मॉंटेग्यु बटलर साहेब यांनीं कृपाळू होऊन यवतमाळ येथील श्री. चोखामेळा फ्री बोर्डींग इमारत फंडास २०० दोनशे रुपये देणगी देऊन संस्थेस उपकृत केलें आहे. या त्यांच्या उदार देणगीबद्दल संस्था त्यांची अत्यंत आभारी आहे. असें वि. द. मकेसर कळवितात.

बहिष्कृत भारत प्रेसफंडास मिळालेल्या देणग्या कराची येथील मंडळीकडून आलेली देणगी

१० काशिराम पांडुरंग वागांवकर.

पांच रुपये देणारे

माधव पांडुरंग रावतलकर, पांडवदास महादू गायकवाड, बाळकृष्ण शिवराम पोनिसकर, रामचंद्र लक्ष्मण बुडबाडकर, ३ राजाराम सखाराम गंगाराम गांगरेकर.

दोन रुपये देणारे

बाबू रामजी रोविलकर, विठ्ठल माधव वामनेकर, केशव नारायण ह्मापरोळकर, गोविंद रामा खोपकर, बाबू हरी धामनोलकर, भागुरामा धाकू गुडेकर, हरी लक्ष्मण सावरटकर, परशुराम गोविंद साखरोळकर, रामजी पांगू अडवलकर, बापू रामा वरावडेकर, राजू वरोडकर, धाकू भागु वरादडेकर, बाबू गोविंद हारकुलकर, भिवा येसू पालकर, विठू भागू पालकर, साबा भिवा पालकर, बाबू काशिराम हारकुलकर, काळू सखाराम पालकर, धर्माजी ह्मातारा तलावडेकर, आत्माराम येसू पालकर, लाडू लक्ष्मण पालकर, कृष्णा केशव पालकर, भिकू काळू पेंढुरकर.

एक रुपया देणारे

शिवराम विठ्ठल धामनोलकर, गंगाराम लक्ष्मण, जावीलकर, भावू गोविंद मालुसरे, सकुबाई मुसाडकर राघोराम पांडुरंग वलकेकर, ताराबाई भागुराम जावीलकर, शांतीदास गेनूदास हारकुलकर.

स्वतंत्र देणगी देणारांची यादी

१३८ रु. देवळें येथील सभेंत मिळालेली देणगी डॉ. आंबेडकर हस्ते. १३८ रु. मनेगांव येथील बोले यांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या सभेंत मिळालेली देणगी, पेन्शनरा जमादार रामजी रत्नाजी सी. ओ. बेळगांव याज मार्फत १०६ रु. १३ आणे, बाबू रामा माटवणकर १२५ रु. गणेश शिवराव मोहिते, सत्यप्रसारक, ऑफीस कोंगनोळी ७५ गोविंद भाया साखुडकर देवळाली याजमार्फत ५० के. एन. देवले, ४० दऊ राजू जाधव, ऑफिस कोंगनोळी ३२ रु. ६ आणे. २८-९ ए.व्ही. मोरे बावडे, २५ रु. महादेव संभाजी अहिवळे, मदनपुरा आग्रीपाडा येथील सिमीट चाळींतील महार पंचा तर्फे २३ रु. समस्त महार पंच कसारा २० रु. गंगाराम रामजी खर्डीकर २० रु. ब. स. सावंत, १५ रु. कानू सोनू वांझलोलकर, वांझलोली, ११ रु.

दहा रुपये देणारे

समस्त महार पंच मु. करंजवण, समस्त महार मंडळी नु. जोपुळ, समस्त महार पंच मु. नळवाडी समस्त महार पंच हातनोरे, सीताराम भिका देऊरगांवकर, समस्त महार मंडळी वडनेर, समस्त महार मंडळी दिंडोरी, भाऊ मंडलीक शिंदे, भिकाजी गणेश भोसले, डब्ल्यू इ.जी. सालोमन प्रिन्सिपॉल आर्टस्कूल मुंबई. समस्त महार पंच पोयबावडी मुंबई. समस्त महार मंडळी विरवळे, समस्त महार मंडळी विदगांव,

नऊ रुपये चौदा आणे देणारे

	रु. आ.
समस्त महार मंडळी आंबेवणी	९-१४
,, ,, ,, तिसगांव	९-१४
रा. सखाराम गोविंद पवार	९-१४

आठ रुपये देणारे

८ बाळा भिका निर्भवनें (भासोळे)

समस्त महार पंच क्लार्क रोड, सिमीटचाळ.

सात रुपये देणारे

कुडवीकर रखमाजी खैरमोडे व बामनोलकर गेनुजी, बापू संभाजी खंडे.

सहा रुपये देणारे

रामजी आन्या लोगडे.

पांच रुपये देणारे

बळवंत कोंडाजी गायकवाडन नसरापूरकर, दिपाजी नामा शिंदे, गणपत भिकाजी भालेराव आडगांव.

चार रुपये देणारे

एस. व्ही उडीपीकर इगतपूरी, दगडू देऊ, गोविंदा भिकू, धोंडू देवजी जगताप.

तीन रुपये देणारे

रामजी येसू साबळे, महादू बापू, महादू परशा, विठू रामजी लोगडे, गपपत राजू, बाळू दिवा, कचरा मुकादम कल्याण.

दोन रुपये देणारे

तुकाराम सखाराम जगताप, महादू चाया आंबेले गांवकर, सखाराम पुतळ्या, बाळूजी भाग्या, धोंडू चांगू, बाबू हिऱ्या शिर्के, जयराम गणू वाडकर, सहदेव विठ्ठल परब, रघुनाथ दयाराम गायकवाड, अवचितपाडा, भिमाबाई महादू केदारे, सौ. गंगूबाई विजयकर, निबाजी नवलू जाधव, व लक्ष्मण काळू येळवे प्रत्येकी २ रु. ८ आणे.

एक रुपया व दीड रुपया देणारे

पुतळ्या हरी, दगडू मालू आरनोळकर, विठ्ठल चाया, मालू रामा मुसवीरकर, दगडू तुकाराम श्रीपत बाबाजी, विळजी राया, परसू हिऱ्या, भिकू विठू तीरैकर, नथू काशीराम राजापूरकर अहीर किसन उदाजी दुनबळे, रामा उदाजी दुनबळे, सखाराम नंदू जाधव, किसन नंदू, केरू बापू भडदे, नारायण सुभाना फालणकर, शंकर चांडोरकर.

शंकर गणपत आंबवणे, विठ्ठल धर्मा जाधव, सहादू भिका मोरे, गंगाराम सुडक्या जाधव, चंद्रधा बाळू मोरे.

वर्गणिदारांस सूचना

व्ही. पी. ची पद्धत दोघांनाहीं अनिष्ट असल्यानें आपली वर्गणी मनीआर्डरीनेंच पाठविणें सोइस्कर आहे. तरी सर्व वर्गणीदारांनीं आपली वर्गणी मनिआ-र्डरीनें ताबडतोब पाठवावी. पत्रव्यवहार करितांना तो म्यानेजर बहिष्कृत भारत या नावानेंच करावा व त्या बरोबर आपला रजिस्टर नंबर अवश्य लिहावा उत्तराकरितां एक आण्यांचें टिकीट पाठविल्याशिवाय उत्तर पाठविलें जाणार नाहीं. ज्यांना बहिष्कृत भारत व समता ही दोन्हीं पत्रें पाहिजे असतील त्यांनी चार रुपये वर्गणी समता किंवा बहिष्कृत भारत या पत्त्यावर पाठवावी.

बेळगांव जिल्हा सामाजिक परिषद.

अधिवेशन पहिलें.

शनिवार ता. २३ मार्च १९२९ रोजीं बेळगांव येथें मुंबईचे अस्पृश्य वर्गाचे पुढारी रा. सीताराम नामदेव शिवतरकर ह्यांचे अध्यक्षतेखालीं भरणार आहे. सदरील परिषदेस डॉ. भिमराव आंबेडकर व डॉ. सोळंकी हेही हजर राहणार आहेत. तसेंच अस्पृश्य वर्गाच्या स्थितीची चौकशी करण्यास नेमलेल्या स्टार्ट कमेटीचे सभासदही हजर राहतील.

मुद्रकः—भालचंद्र विठ्ठल प्रधान बी. ए. एलएल. बी. धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट, मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :- डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर.
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें] शुक्रवार ता. २९ मार्च १९२९. [अंक ९ वा.

अनुक्रमणिका.

१ अग्रलेख. पान १
गिरण्यांचे मालक व कामगार
२ बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत सामाजिक परिषद पान २-५
अध्यक्ष रा. सी. ना. शिवतरकर यांचे भाषण.
३ विविध विषय संग्रह. पान ५-६
(१) मद्रास येथील स्वाभिमान संरक्षण परिषदेचे ठराव. (२) ब्राह्मणेतर पक्षांची संघटणा (३)गु.वि. रा. शिंदे यांचा लेख.
४ लोकहितवादींचीं पत्रें. पान ६-७
५ आत्मपरिचय. पान ७-८

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. २९ मार्च, १९२९

गिरण्यांचे मालक व कामगार.

गेल्या सालीं मुंबईतील गिरण्यांचे मालक व कामगार यांच्यामध्यें लढा उत्पन्न होऊन सर्व गिरण्यांमधील कामगारांनी संप केला. हा संप सहा महिने चालला व शेवटीं मुंबई सरकारचे जनरल मेंबर ना. सर गुलाम हुसेन हिदायतुल्ला यांच्या मध्यस्थीनें तात्पुरती तडजोड करून तो मिटविण्यांत आला. ज्या अटीवर ही तडजोड करण्यांत आली त्यांपैकी एक अट सरकारनें मालक व कामगार यांच्यामधील लढ्याची चौकशी करण्यासाठीं एक कमिटी नेमावी अशी होती. त्याप्रमाणें सरकारनें सर चार्लस फॉसेट, मुंबई हायकोर्टाचे एक जज्ज (अध्यक्ष) आणि मि. एम. पी. खारेगाट, आय. सी. एस. रिटायर्ड व रा. बाळकृष्ण सीताराम कामत (सभासद), अशा तिघा जणांची एक कमिटी नेमली. या कमिटीनें दोन्ही बाजूंचे म्हणणें व पुरावा ऐकून घेऊन वादासंबंधाच्या वेगवेगळ्या मुद्यांची कसून चौकशी केली. त्या चौकशीचा रिपोर्ट गेल्या शनिवारी प्रसिद्ध झाला आहे. कमिटीनें बऱ्याच गोष्टींचा कांटेतोल दृष्टीनें विचार केलेला असून शक्य तोवर निपक्षपातीपणानें अभिप्राय देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. तथापि निकाल देतांना दोन्ही बाजूंना सावरून धरण्याचा व दोन्ही बाजूंचे म्हणणे खोडून काढण्याचा प्रयत्न झालेला असल्यामुळे कमिटीचा अनेक बाबतींतील निकाल डळमळीत वाटतो. दोन्ही पक्षांचे कमिटीच्या रिपोर्टानें पूर्ण समाधान होणें शक्य नाहीं आणि दोन्ही पक्षांना पूर्ण नापसंती दाखविणेंहि शक्य नाहीं. कामगारांच्या बाजूचे कांहीं मुद्दे कमिटीनें कबूल केलेले असले तरी कांहीं मुद्यांवर कामगारांच्या विरूद्ध निकाल कमिटीने दिलेला आहे. कमिटीच्या रिपोर्टाचें सविस्तर परीक्षण करण्याच्या भरीस आम्ही पडत नाहीं. मुंबईच्या गिरणीकामगारांमध्ये बहिष्कृत वर्गातल्या हजारों स्त्री पुरुषांचा समावेश होत असल्याकारणानें बहिष्कृत वर्गाचा या बाबतींत निकटचा संबंध आहे. त्या अर्थी रिपोर्टांतील ठोकळ गोष्टींचा येथें थोडक्यांत विचार करणें अवश्य आहे. बहिष्कृत वर्गाचा अगदीं जिव्हाळयाचा प्रश्न म्हटला म्हणजे त्या वर्गातील लोकांना

कापड खात्यांत साच्यांवर काम करण्याची मोकळीक

असावी, या संबंधाचा होय. कामगारांच्या संप कमिटीनें ज्या सतरा मागण्या मालकांपाशीं केल्या होत्या त्यांमध्यें ही एक मागणी होती. या मागणीला मालकांनीं विरोध केला नाहीं आणि अस्पृश्य म्हटलेल्या वर्गातील लोकांनी कापडखात्यांत काम करण्याला जर कोणाची हरकत असेल तर ती मराठे वगैरे कामगारांचीच आहे. आपल्या कडून केव्हांच हरकत नव्हती, असेंहि मालकांनीं सांगितलें. खरें पाहिलें असतां यांत मालकांचा प्रश्नच नव्हता. कापड विणण्याचें काम स्पृश्यांनीं केलें काय किंवा अस्पृश्यांनीं केलें काय, मालकांना त्यांत कांहीं सुखदुःख नाहीं, त्यांचा माल निघाला व त्यांना फायदा मिळाला म्हणजे झालें. बहिष्कृत वर्गातल्या लोकांबरोबर आपण कापडखात्यांत काम करणार नाहीं. असें कापडखात्यांतले कामगार म्हणतात त्याला मालकांनीं काय करावें? त्रासन वगैरे इतर खात्यांत अस्पृश्य मानलेल्या माणसांना काम करतां येतें, परंतु कापड खात्यांत पगार अधिक मिळतो तेथें मात्र अस्पृश्यांना मज्जाव! कापडखात्यांत महार चांभार काम करूं लागले तर मात्र मराठे वगैरे लोकांची जात बुडते! काय म्हणे कापड खात्यांत सूत तोंडांत धरावें लागतें आणि त्यामुळें बाटाबाट होते! जणूं काय कापडखात्यांत काम करणाऱ्या मुसलमानांमुळें मराठ्यांची जात बुडत नाहीं! मुसलमानांचें उष्टें सोवळें व अस्पृश्यांचें मात्र ओवळें? कमिटीनें या बाबतींत निकाल देऊन न देऊन सारखा आहे. संप कमिटीनें केलेली ही मागणी मालकांनीं कबूल केली आहे व मालकांची यापूर्वींहि केव्हां हरकत नव्हती. या मागणीची अंमल बजावणी खुद्द कामगारांच्याच हाती आहे. मुंबई गिरणी कामगारसंघाने या बाबतींत कमिटीचा रिपोर्ट बाहेर पडण्यापूर्वीच अस्पृश्य मानलेल्या कामगारांच्या वतीनें प्रयत्न चालविला आहे. कित्येक गिरण्यांच्या मालकांनीं अस्पृश्यांची कापड खात्यांत सोय करण्याचें कबूल केलें आहे. एकाद्या दुसऱ्या गिरणीत कापड खात्यांत एकजात अस्पृश्य ठेवले जाणें हें जेथें मुळींच प्रवेश नाहीं तेथें आपला हात शिरकावून घेण्याच्या दृष्टीने ठीक असले तरी सर्व गिरण्यांच्या कापडखात्यांचे दरवाजे बहिष्कृत वर्गाला खुलें होणें अत्यंत अवश्य आहे हे विसरतां कामा नये. बहिष्कृत वर्गातल्या लोकांनीं त्यासाठीं

जोरानें चळवळ केली पाहिजे आणि मराठे वगैरे गिरणी कामगार आड येऊं लागल्यास त्यांचा जोरानें प्रतिकार करण्यास, वेळीं अडणुकीच्या मार्गानें त्यांना वठणीस आणण्याला, तयार असले पाहिजे. लाल बावटेवाला म्हणून ओळखला जाणारा 'गिरणी कामगार यूनियन संघ' या बाबतींत आतांपर्यंत मुग्ध आहे, त्याच्या पुढाऱ्यांनीं आपल्या अनुयायांना या बाबतींत योग्य शिकवण देण्याची इच्छा अद्यापि दर्शविलेली नाहीं. परंतु बहिष्कृत वर्गातल्या गिरणीकामगारांनीं एकजूट करून स्वतःच्या हक्कांसाठी शिकस्तीनें भांडण्याची तयारी दाखविल्यास विरुद्ध पक्षाला शेवटीं नमतें घ्यावें लागेल अशी आमची खात्री आहे. त्याखेरीज, बहिष्कृत वर्गातल्या होतकरू कामगारांनीं पुढें येऊन कापडखात्यांतलें काम शिकण्याची इच्छा दर्शविली पाहिजे. त्याप्रमाणें तरुण होतकरू मंडळीनीं आपलीं नांवें आमच्यापाशीं अर्थात् दामोदर हॉलमध्ये गिरणीकामगार संघामध्यें नोंदल्यास त्यांना कापडखात्यांतलें काम शिकविण्याची व्यवस्था करण्यासहि ठीक पडेल. असो. फॉसेट कमिटी मालकांच्या विणकरांचे पगार कापण्यासंबंधाच्या योजनेला संमति देते किंवा काय हें जाणण्याकरितां गिरणीकामगारांचे कमिटीच्या रिपोर्टाकडे डोळे लागून राहिले होते. पगारांची निरखबंदी (स्टँडर्डायझेशन) करण्याची योजना कमिटीनें पसंत ठरविली आहे आणि गिरण्यांच्या धंद्याला सध्यां मंदी असल्यामुळें व असावी तितकी तेजी नसल्यामुळें विणकरांचे पगार शेंकडा ७॥ टक्क्यांनीं कापणें गैरवाजवी होणार नाहीं असे मत दिलें आहे; तथापि मालकांनीं स्वतःच्या फायद्याकडे लक्ष देऊन विणकरांचे पगार छाटण्याची कल्पना अंमलांत आणू नये, कारण शेंकडा ७॥ टक्के पगार कापून मजुरींत बचत झाल्यानें जो फायदा होईल त्यापेक्षा पगार कापले नाहींत व त्यायोगें निरखबंदीची योजना अंमलात आणावयाला कामगारांच्या पुढाऱ्यांची मदत मिळाली म्हणजे अधिक फायदा होईल, असें कमिटीनें मुद्दाम म्हटलें आहे. त्याशिवाय निरखबंदीची योजनाहि मालक येत्या ऑक्टोबरपर्यंत अंमलात आणीत नाहींत, असेहि प्रसिद्ध झालें आहे. एकंदरींत

पगाराचे टक्के कापले जाण्याचा प्रसंग तूर्त टळला

असें म्हणावयास हरकत नाहीं. मालकांनीं निरखबंदीची जी योजना तयार केली आहे तिच्या अन्वयें सूतखात्यांतल्या माणसांची सध्याची संख्या थोडी कमी होणार आहे, परंतु सूतखात्यातले सध्यां अगदींच हलके असलेले पगार थोडें वाढणार आहेत. कक्के छाटले जाण्याची भीति विणकरांच्या बाबतींत होती आणि आज मितीस तर विणकरांमध्यें बहिष्कृत वर्गातले कोणी लोक नाहीत. तथापि, विणकरांच्या पगारांत काट होण्याचा प्रसंग तूर्त टळला ही गोष्ट बहिष्कृत वर्गामधीलहि गिरणीकामगारांच्या दृष्टीनें समाधानाची समजली पाहिजे. कारण, विणकरांचे पगार कापले गेले असते म्हणजे त्यांनी संप पुकारला असता आणि सर्व गिरण्यांची कापडखातींहि बंद पडल्यावर सूत खातीं आपोआप बंद पडलीं असती व बहिष्कृत वर्गातल्या कामगारांवरहि उपासमारीचा प्रसंग आला असता. आधीच गेल्या बारा महिन्यांत-सहा महिन्याचा मोठा संप व नंतर झालेले वेगवेगळ्या गिरण्यांतले फुटकळ संप यांच्या योगानें महिन्याचे महिने खाडे होऊन बहिष्कृत वर्गातल्या गिरणीं कामगारांची स्थिति अतिशय हलाखीची झालेली आहे व त्यांच्या डोक्यांवर कर्जाचे भारे चढलेले आहेत. आधींच पगार फार थोडा व त्यांत दरचेवर संप यामुळें अशी स्थिति होणें स्वाभाविक आहे. त्यांत आणखी या वेळीं गिरण्यांच्या सार्वत्रिक संपाची भर पडली असती तर बहिष्कृत वर्गातील गिरणीकामगारांच्या हालांना सीमाच राहिली नसती. म्हणून विणकरांच्या पगारांना तूर्त तरी कात्री लागत नाहीं ही गोष्ट सूतखात्यांतल्या अर्थात् बहिष्कृत वर्गातल्याहि कामगारांच्या दृष्टीनें समाधानाची आहे. तथापि, एवढ्यावरून बेसावध न राहतां बहिष्कृत वर्गातल्या गिरणीकामगारानीं गिरणीकामगार संघाचे सभासद होऊन आपली संघशक्ती वाढविली पाहिजे व आज मितीस त्यांना ज्या अडचणी व जीं दुःखें सोसावी लागत आहेंत तीं दूर करून घेतली पाहिजेत.

बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत सामाजिक परिषद.

अधिवेशन पहिले.

अध्यक्ष :—सीताराम नामदेव शिवतरकर यांचें भाषण

सद्गृहस्थ हो, आज आपण या सामाजिक परिषदेचें अध्यक्षस्थान मला दिलें याबद्दल मी आपला फारफार आभारी आहें. खरें पाहिलें असता या जागेला माझ्यापेक्षां थोर व विद्वान् तसेंच ज्यांनीं समाजकार्यांत धडाडीनें काम केलें आहे अशा गृहस्थाची निवड व्हावयास पाहिजे होती. परंतु आपण मजवर असलेल्या आपल्या प्रेमामुळें ही कामगिरी माझ्यावर सोपविली आहे. आणि म्हणूनच ही कामगिरी मीं शिरावर घेतली आहे. तरी पण हें जबाबदारीचें काम माझ्यानें कसें पार पडेल याबद्दल मला संशय आहे. परंतु आपल्या या जनताजनार्दनाच्या आशीर्वादानेंच हें काम पार पडेल अशी माझी खात्री आहे. असो.

आपल्या या बहिष्कृत समाजाची सर्वांगीण उन्नति होण्याकरितां आपणां सर्वांचे परमपूज्य पुढारी डॉ. आंबेडकरसाहेब हे विलायतेहून आल्यापासून धडाडीनें झटत आहेत आणि सभा, परिषदा यांच्या योगानें पुष्कळ जागृति होऊं लागली आहे. त्या परिषदांतून आपल्या सुखदुःखाबद्दल विचारविनिमयहि होऊं लागला आहे. परंतु आपणाला जी सामाजिक विषमता पावलोपावली नडत आहे तिच्याबद्दल विचार करण्याकरिता ही पहिलीच सामाजिक परिषद भरलीं आहे, असें मला वाटते. अस्पृश्यवर्ग हा मागासलेला म्हणजे दडपलेला वर्ग होय कारण हा वर्ग स्वतः होऊन इतर समाजाच्या मागं राहिलेला नाहीं, पण त्यास आपली प्रगति करून घेण्यास परिस्थिति अनुकूल नव्हती म्हणूनच इतर समाजानें त्यांस पायांखालीं दडपून टाकलें आहे. बहिष्कृत वर्ग म्हणजे वर्णाश्रमधर्मांच्या चौकटी बाहेरील समाज होय. तो शूद्र वर्णांत देखील मोडूं शकत नाहीं. म्हणून त्यास अतिशूद्र म्हणतात. या समाजावर इतर चारी वर्णांचें दडपण पडलें असल्यामुळें, त्यास हालचाल करतां येत नाहीं. तो वरच्या वजनानें इतका दडपला गेला आहे कीं, त्यानें जरी मनांत आणलें तरी तें वजन उडवून देणें अशक्यच आहे. भोंवतालच्या परिस्थितीनें तो जागेवर खिळून गेला आहे. असा हा आपला बहिष्कृत समाज प्रगतीच्या मार्गावर कोणत्या रीतीनें जाऊं शकेल व आपलें पाऊल पुढें टाकण्यास कसा समर्थ होईल याचा आज आपणांस विचार करावयाचा आहे. आपली सर्व बाजूने गळचेपी झालेली आहे. आपलें दुःख बोलून दाखविण्यास देखील वर्णाश्रमवाद्यांनीं आपली मुस्कटदाबी केली आहे.

अशी वस्तुस्थिति असतां, आज या समाजानें प्रगतीच्या क्षेत्रांत डॉ. आंबेडकर यांच्या नेतृत्वाखाली धडाडीनें पाऊल टाकण्याचें ठरविल्यामुळें वरचे सर्व समाज हादरले गेले आहेत. चातुर्वर्ण्याची उतरंड कोसळून पडणार कीं काय अशी या लोकांस साधार भीति उत्पन्न झालेली आहे. आपल्या पुराणांत अशी एक कल्पना आहे कीं, पृथ्वी शेषाच्या मस्तकावर आहे व त्या शेषाला एक हजार फणा आहेत. त्यानें मनांत आणलें तर तो सर्व पृथ्वी कोलमडून पाडूं शकेल. परंतु त्यास तसें करण्यास आपली सर्व शक्ति एकवटावयास लागते. त्याचप्रमाणें आपल्या बहिष्कृत समाजाचेंही झाले आहें. स्पृश्यवर्गानें आपणांवर अत्यंत जुलूम करून आपणांस अगदी नाडून टाकलें आहे. त्यांची आपल्या बाबतींत झालेली पापें असंख्य आहेत. तीं आतां आपणांस असह्य झालीं आहेत. म्हणून आपण बहिष्कृत वर्गांनीं आपली सर्वशक्ति एकवटून स्पृश्यवर्गाच्या पापाचीं फळें त्यांना भोगावयास लावली पाहिजेत. त्यांनीं विषमतेच्या पायावर उभारलेली चातुर्वर्ण्याची उतरंड कोलमडून पाडून साफ जमीनदोस्त केली पाहिजे. यांतच आपलें हित आहे आणि स्पृश्य वर्गीयांचेही हित आहे. त्यांत त्यांचा उद्धार आहे आणि आपली उन्नति आहे. ह्यात अपकारांची फेड उपकारांनीं केल्याचें पुण्य आहे. सुरतेस भरणाऱ्या अछूतोद्धार परिषदेपेक्षा आपली ही परिषद त्या दृष्टीनें विशेष महत्वाची आहे. अछुतांचा उद्धार करणाऱ्या लोकांनीं स्वतःचाच उद्धार करण्याचा प्रयत्न करावा अशी त्यांना आपण प्रामाणिकपणें सूचना करणें योग्य होईल.

आपल्या समाजावर आज हजारों वर्षांपासून अस्पृश्यतेचा लादलेला बोजा आतां असह्य झाला आहे व तो आपणांस झुगारून द्यावयाचा आहे. तसें करतानां वर्णाश्रमधर्माच्या चौकटीचा डोलारा उलथून पडणार आहे. त्यापासून आपणांस क्रांति घडवून आणण्याचें पुण्य लाभणार आहे. असें जरी असलें तरी ती क्रांति कशी घडवून आणावयाची याचा विचार करणें प्राप्त आहे.

आपण सर्व बाजूंनीं दुबळे आहोंत. राजकीय क्षेत्रांत आपणांस वाव नाहीं, सामाजिक दर्जांत पशूंपेक्षांही कमी लेखले जातो, कारण पशु शिवण्यास योग्य आणि आपण अस्पृश्य! आपली सांपत्तिक स्थिति अत्यंत हलाखीची. धार्मिक बाबतींत स्वतःस हिंदु म्हणवून घेण्यापलिकडे आपणाला कसलेच हक्क नाहींत. शिक्षणांत आपण सर्वांपेक्षां मागासलेले आहोंत हें सांगावयास नकोच.

इंग्रजी राज्यांत आपणांस थोडेंबहुत शिक्षण मिळूं लागलें आहे. परंतु त्यांत देखील स्पृश्यवर्गाचे लोक आपल्या आड येत आहेत. हें रत्नागिरी जिल्हा व इतर जिल्हा बोर्डें यांतील शाळांतून कित्येक ठिकाणीं आपलीं मुलें सरमिसळीनें बसूं देत नाहींत असें ठिकठिकाणांहून आलेल्या तक्रारीवरून कळतें. अशा रीतीनें आपला कोंडमारा या स्पृश्यवर्गीयांनीं केला आहे. आपणांवर सामाजिक, धार्मिक, शैक्षणिक व राजकीय क्षेत्रांत होणारे जुलूम अशा प्रकारचे आहेत कीं, ते फक्त एका ह्याच क्षेत्रांत होत असते तरी आपणांस बंड करावें लागलें असतें. सामाजिक, धार्मिक, राजकीय व सांपत्तिक ह्या बाबी परस्परावलंबी आहेत. जो समाज सामाजिक दृष्टया खालावला आहे तो राजकीय विभागांत पुढें येऊं शकणार नाहीं. सांपत्तिक स्थितींत जो वर्ग खालचा आहे तो सामाजिक व राजकीय बाबींत पाऊल पुढें टाकूं शकत नाहीं. खरी लोकशाही सर्व बाबतींत झाली तरच राजकीय बाबतींतील लोकशाहीचा सर्वांना फायदा मिळूं शकेल. समजा, उद्यां हिंदुस्थानास स्वराज्य मिळालें तर अस्पृश्यांचा, आहे या स्थितींत, कांहीं फायदा होईल काय? होईल असें म्हणण्याचें धाष्टर्य कोणाच्यानेंही करवणार नाहीं. कारण उघड आहे. अस्पृश्यसमाज हा स्पृश्यवर्गीयांकडून सामाजिक बाबतींत जुलूमानें गांजला गेला आहे. तो कांहीं स्वराज्यांत जुलमापासून एकदम सुटका पावणार नाहीं. उलट त्याच्यावर प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रीतीनें ज्यास्त जुलूम होईल. वर्णाश्रमी विषम समाज रचना कायम ठेवून राजकीय लोकशाही खरी लोकशाही कितपत यशस्वी होणार हें सूज्ञ माणसांस सांगावयास नको. म्हणूनच आमचे समतावादी पुढारी म्हणतात कीं, समाजसमता स्थापन झाल्याशिवाय स्वराज्य कुचकामाचें होय. सामाजिक परिस्थिति व समाजरचना उत्तम असल्यानें राजकीय, आर्थिक व शैक्षणिक बाबतींत प्रगति लौकर होंऊ शकते. समाजसुधारणा झाल्यानें इतर क्षेत्रांतील सुधारणाहि सुगम व टिकाऊ होऊं शकते.

अस्पृश्य वर्गाच्या दृष्टीनें राजकीय गोष्टींपेक्षां सामाजिक गोष्टींनाच विशेष महत्व आहे. डॉ. आंबेडकरांसारख्या अत्यंत विद्वान् व विशाल बुद्धीच्या मनुष्यास राजकीय चळवळींत न शिरतां सामाजिक चळवळींत कां पडावे लागलें? याचा सूक्ष्म विचार केल्यास एकच उत्तर येऊं शकेल. तें हेंच कीं, अस्पृश्यांना आज राजकीय गोष्टींची इतकीशी चाड नाहीं, जितकी त्यांना सामाजिक गोष्टींची आहे. अस्पृश्यांची राजकीय प्रगति व्हावयास पाहिजेच. तिच्या योगें त्यांना आपला सामाजिक दर्जा सुधारण्यास मदत होईल. आपणास सामाजिक समतेची जरूरी आहे. सार्वजनिक तळीं, विहिरी, रस्ते, देवालयें व उपाहारगृहें यामध्यें स्पृश्यवर्गाप्रमाणें आपणाला समान हक्कांची जरूरी आहे. स्वाभिमानानें जगांत आपणांस वावरावयाचें आहे, म्हणून आपणास सामाजिक चळवळीची विशेष जरूरी आहे. डॉ. आंबेडकरसाहेबांसारख्या विभूतीस राजकीय गुलामगिरी जाणवत नाहीं असें नाहीं. परंतु राजकीय गुलामगिरीपेक्षां त्यांस आजचें अस्पृश्य वर्गाचें सामाजिक दास्य अधिक तापदायक व असह्य वाटतें. स्पृश्य वर्गाकडून आपल्या लोकांचा छळ होत असलेला पाहून त्यांचें अंतःकरण तिळतिळ तुटतें, म्हणूनच ते या सामाजिक चळवळीकडे विशेष लक्ष देतात. इतकें सांगावयाचा उद्देश हाच आहे कीं, अस्पृश्य समाजास सामाजिक प्रश्न अत्यंत जिव्हाळ्याचा वाटतो. आणि ह्याच प्रश्नावर आपले इतर प्रश्न अवलंबून आहेत.

बेगुमान स्पृश्यवर्गाकडून आपले हक्क हिसकाऊन घेण्यास यापुढे आपणांस चढाईचें धोरण स्वीकारावें लागणार आहे. आपल्यावर अनेक शतकांपासून अनन्वित जुलूम होत असतां आपण मेंगरूळ बनून ते कसे सहन केले याचेंच मला आश्चर्य वाटतें. हे जुलूम आतां आपणास इतके असह्य झाले आहे कीं, त्यापुढें आपण मान लववणें म्हणजे माणुसकीच्या हक्कांना आपण खरोखरच अपात्र आहोंत असें दाखविणेंच होय.

आपण आपले सामाजिक हक्क प्राप्त करून घेऊं लागलों तर हे वर्णाश्रम-धर्माचीं कीड लागलेल्या धर्माचें स्तोम माजविणारे लोक आपणास तत्वज्ञानाच्या गोष्टी सांगतील, आपल्यांत फूट पाडण्याचे प्रयत्न करतील, सुखानें ते आपणास आपले माणुसकीचे हक्क देणार नाहींत. पण तशा प्रयत्नांना दाद न देतां ते हक्क आपण हिसकावून घेतलेंच पाहिजेत. आपले हक्क मिळवितांना आपल्यावर वाटेल तीं संकटें येवोत, तीं सोसण्याला, आपणास आपल्या रक्ताचे सिंचन करावें लागलें तरी तें करण्याकरितां आपण तयार झालें पाहिजे. महाडसारखे सत्याग्रह ठिकठिकाणीं सुरू केले पाहिजेत. जोपर्यंत आपण हिंदु म्हणवून घेत आहोंत तोंपर्यंत आपणास हिंदूच्या देवळांत शिरलेंच पाहिजे. शाळा, कोर्टें व इतर सर्व सार्वजनिक ठिकाणीं कसल्याहि प्रकारची भीती न बाळगतां आपले सामाजिक हक्क आपण प्रस्थापित केले पाहिजेत. स्पृश्य लोक जातिभेदाच्या दुहीने पांगले गेले आहेत, ब्राह्मण्याच्या राक्षसीपणामुळे त्यांच्यांत एकी नाहीं. अशा वेळीं आपण त्यांच्यावर निकराचा हल्ला केला तर त्यांना आपल्यापुढें खात्रीनें हार खावी लागेल.

आतां आपणास कांहीं लोक म्हणतील कीं या तुमच्या धमकावणीच्या किंवा चढाईच्या धोरणामुळें स्पृश्य लोक चिडून जातील व अस्पृश्यतानिवारणाच्या कार्यास विरोध करतील. पण मी म्हणतों असा जर स्पृश्य लोक विरोध करतील तर फार उत्तम. त्यांच्या ह्या कृत्यामुळें आपणालाहि आपला क्षत्रिय बाणा दाखविण्यास ज्यास्त स्फुरण चढेल. ते जर आमच्या जागीं असते तर त्यांना आमच्या मनाच्या भावना कळल्या असत्या. "जळांत मासा झोंप घेतो कसा, जावें त्याच्या वंशा तेव्हां कळे." म्हणून खऱ्या अंतःकरणाचा न्यायी मनुष्य असल्या विचासरणीचा उपदेश करण्यास केव्हांहि धजणार नाहीं. स्वराज्योत्सुक स्पृश्यवर्गीयांकडून होणारा उपदेश जर आपण त्यास उलट भेटोनें अहेर म्हणून धाडला आणि असें म्हटलें कीं, बाबांनो, इंग्रज नोकरशाहीविरूद्ध तुम्ही एवढी धडपड कां करिता? आस्तेकदम चाला, इंग्रज लोकांचीं मनें दुखवूं नका, त्यांना चीड आणू नका, त्यानें स्वराज्य लांबेल; तर हा वर्ग एकदम आपल्यावर चिडून म्हणेल कीं अहो हा तुमचा उपदेश बस्स करा. आम्हाला तो ऐकण्याची जरूरी नाहीं. तेंच उत्तर आम्ही या स्पृश्यवर्गीयांना देतों.

आमच्या चढाईच्या धोरणामुळें दुसरा एक आक्षेप आपणांवर येणार आहे. तो म्हटला म्हणजे धर्मबुडवेपणाचा होय. अस्पृश्यवर्गानें आपला पूर्वापार चालत आलेला धंदा सोडला, आपली पायरी सोडून ते वागावयास लागले, डॉ. आंबेडकरांच्या समाजसमतासंघाच्या नादीं लागून उच्च वर्णीयांबरोबर भेटी, लोटी, रोटी व बेटी व्यवहार करण्यास मागूं लागले तर मग आमचा पवित्र हिंदुधर्म कसा राहील? हिंदुधर्म रसातळास गेलाच म्हणून समजावा. ही ओरड धर्माचा टेंभा मिरविणाऱ्यांची कांहीं नवी नाहीं. आजपावेतों ज्या ज्या वेळीं सामाजिक सुधारणा करण्याकरितां प्रयत्न झाला, त्या त्या वेळीं धर्म बुडाला म्हणून ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांनीं ओरड करण्यास कमी केलें नाहीं. सरकारनें सतीची अमानुष चाल बंद केली तेव्हां असाच धर्म बुडाला होता! आगगाड्या सुरू होऊन स्पृश्य अस्पृश्य एकाच डब्यांत बसून प्रवास करूं लागले, धर्म बुडाला; बालविवाहाचा कायदा, संमतिवयाचा कायदा झाला, धर्म बुडाला! सारांश, ज्या ज्या वेळीं चांगल्या चालीरीती आचरणांत आणावयाचा प्रयत्न होतो त्या त्या वेळीं ब्राह्मण्याभिमानी लोक धर्म बुडाला म्हणून शंखध्वनि करितात. पण आश्चर्य हेंच आहे कीं, कैंकदां बुडून मेलेला धर्म अजुनही जिवंत आहे! पण हा या हिंदुधर्माचा जिवतपणा खरोखर नांवाचाच राहिला आहे. कारण या धर्माचें रक्तशोषण करण्याकरितां महंमदी व ख्रिस्ती धर्म टपून बसलेले आहेत. आतांपर्यंत त्यांनीं बरेंच रक्त शोषून हिंदुधर्माचा हाडाचा सांपळा करून ठेवलेला आहे. याचा विचार अजूनही धर्ममार्तंड करीत नाहींत. उलट हा हाडाचा सांगाडा कसा तरी जिवंत ठेवावा म्हणून हिंदुमहासभेच्या रूपानें त्यांत बाहेरून इंजक्शन केलें जात आहे. परंतु कोणतीही चांगली—मनुष्याच्या उन्नतीची गोष्ट केल्यानें धर्म ठार होत असेल तर खुशाल होऊं द्या. जो धर्म स्वतःच्या उन्नतीच्या आड येत असेल त्यास ठोकरीसरसा उडवून दिलाच पाहिजे. असला माणूसघाण्या व राक्षसी धर्म एक मिनिटभरही टिकण्यास योग्य नाहीं.

खरें पाहूं जातां धर्म—मग तो कोणताहि असो—म्हणजे आत्म्याचा विकास होय. आत्म्याचा विकास करून परब्रह्म तत्व ओळखणें व शेवटीं त्यांत विलीन होणें यास जी गोष्ट मदत करते तो धर्म होय. अशा दृष्टीनें पाहिलें असतां आपला हिंदुधर्म हा सर्व धर्मांत श्रेष्ठ धर्म होय. कारण इतर धर्मांत सांगितलें आहे कीं, मनुष्यप्राणी हीं ईश्वराचीं लेंकरें आहेत, पण हिंदुधर्मांत सांगितलें आहे कीं, दरेक मनुष्य प्राणी हा ईश्वरी अंश आहे. हें तत्त्व इतर धर्मांत नाहीं. पण तें आपल्या ह्या हिंदु धर्मांत आहे. अशा पवित्र धर्माचा विचका धर्मगुरू म्हणविणाऱ्या ब्राह्मण लोकांनीं केला आहे. त्यांनीं बनावट धर्मग्रंथ लिहून मनुष्यामनुष्यामध्ये उच्च व नीचपणाचें तत्त्व स्वार्थाकरितां लिहून ठेविलें. इतर जनांना शिक्षण मिळवूं न देतां अज्ञानांत ठेविलें. इतर जातीचे व्यक्तिस्वांतत्र्य ह्या लोकांनीं नष्ट करून टाकले.

असे अनेक प्रकार धर्माच्या नांवाखालीं करून धर्माचें उज्वल स्वरूप हिडीस करून टाकिलें आहे. जातिभेदामुळें कोणालाहि आपली उन्नति करून घेतां येत नाहीं. म्हणूनच ही जातिभेदरूपी वर्णाश्रमधर्माची चौकट साफ मोडून टाकिली पाहिजे. त्याकरितां आपले पुढारी डॉ. आंबेडकर साहेब यांच्या नेतृत्वाखालीं चालत असलेल्या समाजसमतासंघाच्या साहाय्यानें ह्या आपल्या धर्मावर चढलेलीं जळमटें, बांडगुळें हीं नाहींशीं करून पूर्वीच्या ऋषींचा जो खरा आर्यधर्म होता तोच धर्म आपणास प्रचलित करावयाचा आहे. हें कार्य समाजसमतासंघाच्याच योगें होईल. तो संघ एक मोठें पवित्र व उच्च कार्य करीत आहे. त्यास सामाजिक समतेच्या तत्वावर समाजाची पुनर्घटना करावयाची आहे. आपण अस्पृश्य वर्गानें त्यांत शिरून वर्णाश्रमधर्माचा-जातिभेदाचा-उच्चनीचता शिकविणाऱ्या प्रचलित धर्माचा शेवट घडवून आणून ब्राह्मणबुवांना समतेचा धडा शिकविला पाहिजे. कारण ते खऱ्या धर्मापासून पराङ्‌मुख झाले आहेत.

येथवर चढाईच्या चळवळीविषयीं व तीवर येणाऱ्या आक्षेपांचा विचार करण्यांत आला. आतां आपणांस आपल्या चळवळीच्या दुसऱ्या अंगांकडे वळण्याची जरूरी आहे. आपली चढाईची चळवळ बळकट व अधिक जोरकस करण्यांकरिता आपणांस आत्मशोधनाच्या चळवळीकडेही लक्ष द्यावयास पाहिजे. पातता व धमक असतां चढाई केली नाहीं तर नेभळटपणा होईल आणि पुरी तयारी केल्याशिवाय आणि आपलें सामर्थ्य वाढविल्याखेरीज चढाई केली तर यावें तसें यश येणार नाहीं. म्हणून आपली शक्ति वाढविण्यास व आपला डाव जास्त यशस्वी करण्यांस आपणांस पुष्कळ तयारी करावयास पाहिजे. म्हणून आपणांस कांहीं गोष्टी करणें भाग आहे. पहिल्याप्रथम आपणांस धर्माच्या वाईट रूढींमुळें आपणांवर लादलेले वाईट आचारविचार व चालीरीती बदलण्याची फार अवश्यकता आहे. उदाहरणार्थ मेलेलीं जनावरें ओढणें, मृतमांस भक्षण करणें; मद्यपान व गलिच्छ राहणें वगैरे गोष्टींचा आपणांस त्याग करावयास पाहिजे. यांतील कांहीं चालीरीती आपणास दोन प्रकारें हानिकारक आहेत. मेलेलीं जनावरें ओढणें, मृतमांस भक्षण करणें व अस्वच्छ राहणें यांच्यायोगें आपलें आरोग्यदृष्ट्या फार नुकसान होत आहे. आपल्या देहाला त्या गोष्टी अपायकारक आहेतच, परंतु त्या आपणांस अस्पृश्य म्हणून दामटून ठेवण्यास कारणीभूत होतात. या गोष्टी आपल्या अस्पृश्यतेचे चिन्ह आहे. हें अस्पृश्यतेचे चिन्ह आपण धारण केल्यानें लोक तर आपणांस अस्पृश्य म्हणून मानतातच पण त्याशिवाय आपणही कमी प्रतीचे लोक आहोंत अशी घातुक भावना आपल्यामध्ये उत्पन्न होते. ही भावना मोठी घातुक आहे. ती उन्नतीचे प्रयत्न आपणांस करूं देत नाहीं. ही असमानतेची भावना जितक्या लवकर आपण मारून टाकू तितकें चांगलें. उलट आपणदेखील इतरांप्रमाणे माणसें आहोंत, त्यांच्यापेक्षां बुद्धीनें, राहणीनें किंवा कसल्याही प्रकारें कमी नाहींत, अशी दृढ भावना आपण आपल्या हृदयांत बिंबविली पाहिजे. आपणांत धर्मभोळेपणाच्या नावाखालीं होत असलेल्या अनाचाराचा नायनाट केला पाहिजे. आपण अस्वच्छ राहिल्यानें, घाणेरडीं कामें केल्यानें, मलिन कपडे वापरल्यानें इतर वर्गास अस्पृश्यतेचे समर्थन करण्याची संधी मिळते ती त्यांना तशी मिळणार नाहीं अशी आपण खबरदारी घेतली पाहिजे.

अलिकडे लग्नकार्यात आपणांमध्यें पुष्कळ पैसा खर्चण्याची एक घातुक चाल पडूं लागली आहे. मुलांचें लग्न लहानपणीं करून त्याकरितां सावकाराचें जबर व्याजाचें कर्ज त्या कामाकरितां काढतात व तें कर्ज ते जन्मभर फेडीत बसतात. याकरितां आपल्या जातीच्या पंचाच्या पुढाऱ्यांनीं विशेष लक्ष देऊन त्यास आळा घातला पाहिजे. मुलाचें वय कमीत कमी वीस व मुलीचें वय सोळा वर्षांचें झाल्याशिवाय लग्न न करण्याचा जातीच्या पंचायतींनीं कायदा केला पाहिजे. लग्नामध्यें जो पैसा आपण खर्च करितों तोच पैसा आपल्यांतील मुलांमुलींच्या शिक्षणाकडे खर्च केला पाहिजे. अस्पृश्य वर्गांतील सर्व जातीच्या पंचांनीं व इतर पुढाऱ्यांनीं निरनिराळ्या बाबींकरितां जो पैसा मिळतो त्यापैकीं कांहीं अंश मुलांमुलींच्या शिक्षणाकरितां निराळा काढून ठेवावा. असें केल्यानें आपल्यामध्यें शिक्षणप्रसार होण्याला मदत होईल. आपल्यामध्यें ज्याप्रमाणें कांहीं वाईट चाली आहेत त्याप्रमाणें कांहीं उत्तम चालीही आहेत. उदाहरणार्थ पुनर्विवाह व घटस्फोट. ह्या चालींची अवश्यकता हल्लीं हिंदुधर्मांतील उच्चवर्णीयांना फार वाटूं लागली आहे ही ध्यानांत ठेवण्यासारखी गोष्ट आहे. ज्याप्रमाणें शिक्षणप्रसार, गलिच्छ राहणीचा त्याग वगैरे आपणांत शिरलेल्या वाईट चाली सोडावयास पाहिजेत, त्याप्रमाणें अस्पृश्यवर्गांनीं आपापसांत जातिभेद मानतां कामा नये. ह्या जातिभेदरूपी राक्षसानें आपल्या अस्पृश्यवर्गाची शकलें केली आहेत. त्यामुळें इतर लोकांनीं आपल्या मानेवर अस्पृश्यतेचें जोखड जुलमानें लादलेलें आहे. तें जोखड दूर सारण्यास आपण समर्थ होत नाहीं, म्हणून अस्पृश्य वर्गांतील सर्व जातींनीं अस्पृश्यता नाहींशी करण्याकरितां एकजुटीनें चळवळ करणें फार जरूर आहे. एथपर्यंत आपल्या वर्गाच्या लोकांनीं काय केलें पाहिजे तें सांगितलें. आतां सरकारनें आपल्यासाठीं काय केलें पाहिजे याचा आपण विचार करूं.

इंग्रज सरकार या आपल्या देशावर आज दीडशें वर्षे राज्य करीत आहे, पण त्या अवधींत त्या सरकारानें आपली सुधारणा करण्याकरितां विशेष प्रयत्न केलेले दिसून येत नाहींत. ज्या आपण लोकांनीं ह्या इंग्रज सरकारास अस्पृश्यतेच्या असह्य जुलमामुळें हिंदुस्थान देशाचें राज्य मिळवून देण्यास मनोभावें मदत केली त्या आम्हां अस्पृश्य वर्गाची हीन दशा यांच्या राज्यांत नाहींशी न होणें हे इंग्रज सरकारास कमीपणाचें आहे. पूर्वीच्या काळीं व गेल्या महायुद्धाच्या वेळीं इंग्रज सरकारच्या लष्करांत भरती होऊन त्यांच्यावर आलेल्या प्रसंगास आपण मदत केली. पण म्हणतात ना 'गरज सरो नी वैद्य मरो'. त्याप्रमाणें इंग्रज सरकारचा कार्य भाग झाल्याबरोबर आमच्या लोकांस लष्करांतून चाट दिली. व आमच्या उन्नतीचा एक मार्ग सरकारनें खुंटविला. शिक्षणासारख्या पवित्र कामींही आमची हेळसांड केली. अलिकडे सरकारनें आमच्या शिक्षणासंबंधीं कांहीं कायदे पास केले आहेत. तरी पण त्या कायद्याची अंमल बजावणी आपल्या खात्यांतील अधिकारी कशा प्रकारें करीत आहेत याची वास्तपुस्त कधींकधीं सरकार करीत नाहीं इतकेंच नव्हे जे अधिकारी किंवा म्युनिसिपालिट्या आणि लोकलबोर्ड आमच्या शिक्षणाची प्रगती खुंटविण्याचे ठराव पास करितात त्यांना जाबहि विचारीत नाहीं. अस्पृश्य वर्ग हा दारिद्र्यामुळें अत्यंत गांजलेला व अस्पृश्यतेनें नाडलेला असल्यामुळें त्याला आपली आर्थिक सुधारणा करून घेण्याचा मार्ग मोकळा राहिलेला नाहीं. आमची आर्थिक सुधारणा करण्याचेंहि सरकारनें आतांपर्यंत टाळलें आहे. अशा कितीतरी गोष्टी आहेत कीं ज्या सरकारनें केल्या असत्या तर आपली अस्पृश्यता नाहींशी होऊन आर्थिक उन्नतीहि झाली असती. असो, आज तरी या पुढें सरकारनें आपल्या ह्या राजनिष्ठ प्रजेची हेळसांड न करतां, त्यांच्या सोशिकपणाचा अंत न पाहतां, त्यांची उन्नति करण्यास लागावें म्हणून सरकारास आपल्या ह्या परिषदेमार्फत खालील सूचना कराव्या असें माझें प्रामाणिक मत आहे त्या अशा :—

१. अस्पृश्यता मानणें हा गुन्हा आहे असें कायद्यानें ठरवावें.

२. सरकारी लिष्टांत जातीचें जें सदर आहे ते काढून टाकावें.

३. सरकारच्या धार्मिक बाबतींतील तटस्थवृत्तीमुळें अस्पृश्य वर्गास अपमान सहन करावा लागत आहे. त्यांच्या सामाजिक हक्काचा अपहार झालेला आहे. म्हणून यापुढें सरकारनें धार्मिक बाबतींतील तटस्थपणाचें धोरण सोडून अस्पृश्य वर्गाचें सामाजिक स्वातंत्र्य रक्षण करण्याकरितां प्रचलित कायद्यांत फरक करावा.

४. अस्पृश्य वर्गाची सांपत्तिक स्थिति फारच हलाखीची आहे म्हणून सर्व दरखास्त जमिनी अस्पृश्य लोकांना देण्यांत याव्या तसेंच त्यांना उदारपणें जादा रक्कमा ग्रँट म्हणून देऊन अशा जमिनींची डागडुजी करून देऊन मशागत करण्यास उत्तेजन द्यावें

५. सरकारी नोकऱ्यांत अस्पृश्यवर्गीय उमेदवारांची भरती करण्याची सरकारनें उदारपणानें तरतूद करावी.

६. अस्पृश्य वर्गांतील साक्षरतेचें प्रमाण इतर समाजांतील साक्षरतेच्या प्रमाणाबरोबर येईपर्यंत दरेक जिल्ह्यांत शंभर मुलांचें एक बोर्डिंग काढावें.

७. चांभारांच्या धंद्याची स्थिति अत्यंत हलाखीची झाली असल्यामुळें त्यांच्या धंदेशिक्षणाचे वर्ग काढावे. व त्या जातींतील लोकांनीं सहकारितेच्या तत्त्वावर चालविलेल्या संस्थांना सरकारनें सढळ हातानें मदत करावी आणि त्यांच्यांतील लायक विद्यार्थ्यास सरकारी खर्चानें त्यांच्या धंद्याचें शिक्षण घेण्याकरितां परदेशीं पाठवावें

८. हिंदूंचीं हॉटेलें व खाणावळी यांमध्यें अस्पृश्य वर्गांना मज्जाव केला जातो याकरितां सरकारनें अशी हॉटेलें व खाणावळी यांस परवानगी देऊं नये. त्याचप्रमाणें रेल्वेच्या ताब्यांत असलेलीं हॉटेलें व खाणावळी यामध्यें समानतेनें वागविण्याचा रेल्वे-अधिकाऱ्यांनीं प्रयत्न करावा.

येणेंप्रमाणें सरकारनें जर प्रयत्न केले तर अस्पृश्य वर्गाची सुधारणा होण्यास पुष्कळ मदत होईल. आणि सरकारनेंहि आपलें कर्तव्यकर्म केल्याचें त्यास श्रेय मिळेल.

सद्गृहस्थहो! मला जें कांही सांगावयाचें होतें तें मी आपणांपुढें स्पष्ट शद्बांत व मोकळेंपणानें सांगितलें आहे. आपण सर्वांनीं एकजुटीनें आतां कार्यास लागलें पाहिजे. आपले परमपुज्य पुढारी व खरे उद्धारक डॉ. आंबेडकर साहेब व डॉ. सोळंकी यांच्या झेंड्या-खालीं आपण सर्व अस्पृश्य वर्गांनीं एकत्र झालें पाहिजे. आपणाला हिंदुधर्माच्या महान् शत्रूंशीं टक्कर देऊन आपली अस्पृश्यता घालविण्याची हिंमत धरली पाहिजे. ही अस्पृश्यता घालविण्याचें चढाईचें धोरण आपण सुरू केल्यावर हिंदुधर्माच्या वर्णाश्रमाचें मढें समोर ठेवून ऊर बडविणाऱ्या लोकांकडून आपणामध्ये फाटा-फूट करविण्याचे प्रयत्न जारीनें करण्यांत येतील. पण ते त्यांचे प्रयत्न आपण हाणून पाडले पाहिजेत. तसेंच आपल्या वर्गांतील जे लोक घरभेदेपणाकरून स्पृश्यांचे जोड्यांत राहण्याचा प्रयत्न करतील त्यांचा काटां मुळां-सकट उपटून काढला पाहिजे. असो. माझे परमपुज्य ज्येष्ठ बंधु डॉ. आंबेडकरसाहेब व इतर बंधूंनो, माझें हें भाषण आपण शांतपणें ऐकून घेतलें याबद्दल मी आपला आभारी आहे. तसेंच परिषदेचे अध्यक्षस्थान मला दिल्याबद्दल पुनः आभार मानून मी आपलें भाषण पुरें करितों.

विविध विषय संग्रह.

मद्रास येथें भरलेल्या स्वाभिमान संरक्षण परिषदेंतील पास झालेले ठराव

(१) बादशाह पंचम जॉर्ज यांची प्रकृती सुधारल्याबद्दल आनंदप्रदर्शन.

(२) कै पानगलचे राजे, श्रीं. एस. आर. दास व लाला लजपतराय यांच्या मृत्युबद्दल दुःख प्रदर्शन.

(३) सायमन कमिशनबरोबर सहकार्य.

(४अ) जन्मावरून कोणासहि श्रेष्ठ किंवा हीन न सम-जणें; वेद, शास्त्र, पुराण व इतर धर्मग्रंथ यांत जन्मावरुन उच्चनीचत्व प्रतिपादन केलें असल्यामुळें, या धर्मग्रंथांचा अधिकार न मानणें.

(ब) वर्णाश्रम धर्मानें हिंदु समाजांत ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र असे भेद पडले आहेत, म्हणून वर्णाश्रमाच्या घातुक तत्वाचा तीव्र निषेध व आपली जात किंवा समाज दर्शविणारे शब्द आपल्या नांवामागें अथवा पुढें जोडूं नयेत. तसेंच आपली जात किंवा वर्ण दर्शविणारीं चिन्हें घालूं नयेत व वापरूं नयेत.

(क) राष्ट्राच्या प्रगतीकरितां व समता प्रस्थापित कर-ण्याकरितां अस्पृश्यतेची रूढि ताबडतोब नष्ट करणें अवश्यक आहे. म्हणून मनुष्यास स्पर्श करणे, त्यास समोर येऊं देणें अगर त्याचें मुख पाहणें हें कोणीहि पाप समजूं नयें. समाजाच्या अगर कायद्याच्या दृष्टीने कोणतीहि जात उच्च अगर नीच समजली जाऊं नये. तसेंच प्रत्येक रहिवाशांस सार्वजनिक रस्ते, तळीं, विहीरीं, नळ, देवळें, धर्मशाळा यांत जाण्याचा समान हक्क असून तो हक्क प्रत्येकानें बजावला पाहिजे.

(ड.) वर्णाश्रमधर्मामुळे ज्या एका विवक्षित जातीचा स्वार्थ साधतो, त्या जातीकडून सामाजिक सुधारणेस व समतेस वारंवार अडथळा होतो. म्हणून समाजाच्या प्रग-तीकरितां कायद्यानें वर्णाश्रमाची तीव्र बंधनें शिथिल करण्यांत यावीत.

(इ) सरकारच्या धार्मिक बाबतींत तटस्थ वृत्तीमुळें असंख्य अशा बहुजन समाजास अपमान सहन करावा लागत आहे, त्यांच्या सामाजिक हक्कांचा अपहार झालेला आणि त्यांची प्रगति खुंटलेली आहे, म्हणून यापुढें सरकारनें धार्मिक बाबतींतील तटस्थपणाचे धोरण सोडून द्यावें, आणि बहुजन समाजाचें सामाजिक स्वातंत्र्य रक्षण कर-ण्याचें प्रयत्न करावेत, तसेच या बाबतींत समाज सुधार-कांच्या वतीनें प्रचलित कायद्यांत फरक करावें.

(५अ) सरकारनें सर्व दरखास्त जमिनीं, इतःपर ज्या समाजांतील लोकांची सांपत्तिक स्थिति फारच हालाखीची असते, अशा लोकांना द्याव्या आणि अशा जमिनी देतांना त्या प्रथम 'अस्पृश्य' लोकांना देण्यांत याव्या. ह्या परिषदेचें आणखी असें मत आहे कीं सरकारनें त्यांना उदारपणें जादा रकमा ग्रँट म्हणून देऊन अशा जमिनीची डागडुजी करून मशागत करण्यास उत्तेजन द्यावे.

(ब) सरकारी नोकऱ्यांत 'अस्पृश्य' वर्गीय उमेदवारांचा भरणा करण्याची सरकारनें उदारपणानें तरतूद करावी.

(क) 'अस्पृश्य' वर्गांतील साक्षरतेचे प्रमाण इतर समा-जांतील साक्षरतेच्या प्रमाणाबरोबर येईपर्यंत 'अस्पृश्य' वर्गांतील विद्यार्थ्यांना अन्न, वस्त्र व पुस्तकें इत्यादि सर-कारी खर्चानें पुरवून त्यांचे शिक्षणास चालना द्यावी.

(६अ) स्त्रियांना वारसा हक्कांत व मालमत्तेंत पुरुषा-इतकाच वाटा मिळावा.

(ब) स्त्रियांना कोणताहीं व्यवसाय पत्करण्यास पुरुषा-इतकाच हक्क असावा.

(क) स्त्रियांना अध्यापिकांच्या जागा (विशेषतः प्राथ-मिक शिक्षणांच्या शाळांतून) शक्य तितक्या अधिक ठेवाव्यात.

(७अ) देवालयांत किंवा देवाच्या नांवावर इतर ठिकाणीं पूजाकरण्याकरितां कोणीही एक पैहि खर्च करूं नये अथवा एक पै किंमतीचा पदार्थ वापरूं नये; तसेच भक्त व देव यामध्यें कोणीही भिक्षुक अगर दलाल ठेवूं नये.

(ब) यापुढें नवीन देवालयें, विद्यापीठें, शाळा, धर्मशाळा कोणीहि उभारूं नयेत; तसेंच हल्लीं असलेल्या देवालयांचें व मठांचे उत्पन्न औद्योगिक संशोधन व अभ्यास यासाठी खर्च करावें.

[क] यापुढें देवालयांत होणारे सर्व उत्सव बंद करावेत व त्या ऐवजीं जनतेंत आरोग्य शिक्षणज्ञानाचा प्रसार कर-ण्यासाठीं प्रदर्शनें उघडावींत.

[८अ] स्त्रियांची लग्न वयोमर्यादा १६ वर्षे असावी अल्पवयी मुलांचीं लग्नें करूं नयेत.

[ब] वधू व वर या उभयतांच्या संमतिशिवाय लग्न होऊं नये व पुनर्विवाहास आडकाठी करूं नये.

[क] कोणत्याहि जातींतील, वर्गांतील किंवा समा-जांतील वधू अथवा वर याबरोबर लग्न करण्यास पूर्ण मोकळीक असावी, व त्याप्रमाणें हल्लींच्या कायद्यांत फरक करण्यांत यावा.

[ड] लग्न किंवा इतर उत्सव यांत शक्य तितका कमी पैसा व वेळ खर्च करावा; तसेच सर्व लग्नविधींत एका जेवणापलिकडे अधिक पैसा खर्च करूं नये.

[९] व हिंदुस्थानांतील प्रत्येक मुलांस व मुलीस सक्तिचें प्राथमिक शिक्षण देण्यांत यावें.

[ब] सार्वजनिकफंड प्राथमिक शिक्षणाकरितांच खर्च करण्यांत यावा आणि तद्नंतर उच्च व औद्योगिक शिक्ष-णाकरितां पैसा खर्च करण्यांत आलाच तर अशा संस्थांतून जातींच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणांत विद्यार्थी घेण्यांत यावेत.

[क] शिक्षण संस्थांमध्यें संस्कृत व हिंदी विद्येचा प्रसार करण्यासाठीं सार्वजनिक फंडाचा विनियोग करूं नये.

[ड] धर्मभोळ्या कल्पना मनावर बिंबविणारी पुस्तकें जप्त करावींत व वरील उद्देश असणाऱ्या नाटकांना प्रयोग करण्यास परवानगी देऊं नये.

(इ) तरुणांमध्यें शारिरीक शिक्षणाचा प्रसार होण्या-साठीं देशभर सोय करण्यांत यावी. प्रत्येक तरुणानें लष्करी शिक्षणाचा अभ्यासक्रम अवश्य करावा.

[फ] स्वाभिमान व आत्मविश्वास खच्ची करणारी आणि बुद्धिवादास व तर्कास वाव न देणारीं किंवा खोट्या व विचित्र धार्मिक कल्पनांचा प्रसार करणारीं नाटकें व कादं-बऱ्या करूं व लिहूं नयेत?

[१०अ] ज्या हॉटेलमध्यें व खानावळीमध्यें निरनि-राळ्या जातींना भेदभावानें वागविण्यांत येते अशी हॉटेलें व खानावळी सरकारनें सुरू करण्यास परवानगी देऊ नये.

(ब) रेल्वेच्या ताब्यांत असणारी हॉटेलें व खाणावळी यामध्यें सर्व जातींना समतेने वागविण्याचा रेल्वे अधिका-ऱ्यांनीं प्रयत्न करावा.

(११) ब्राह्मणेतर विद्यार्थ्यांच्या आडीअडचणीं व गैरसोयी नाहींशा करण्याकरितां शिक्षण खात्यातर्फे एक कमिटी नेमण्यांत यावी.

(१२) स्वाभिमान संरक्षण चळवळीची आंखणी व मि. इ. व्ही. रामस्वामी नायकर यांचे अभिनंदन.

(१३अ] मजूरांच्या कामाप्रमाणें व गरजेप्रमाणें अवश्य ठरणारी अशी कमीत कमीं मजुरी त्यांना देण्यांत यावी व त्या शिवाय त्या त्या धंद्यांत होणाऱ्यां नफ्याचा योग्य वांटाहि देण्यांत यावा.

[ब] साऊथ इंडियन रेल्वे कंपनींतील संप पुकारणाऱ्या मजुरांविषयी सहानुभूति.

(१३) आंग्ल व आर्य औषधपद्धतीप्रमाणेंच संपसिद्ध पद्धतींसहि सरकारनें उत्तेजन द्यावें.

नवयुग ता. १७-३-२९

ब्राह्मणेतर पक्षाची संघटना.

मुंबई इलाख्यांतील ब्राह्मणेतर पक्षांत मराठा मराठेतर वाद माजून राहिला आहे. वादाचा परिणाम म्हणजे ब्राह्मणेतर पक्षांत दुही माजून ब्राह्मणेतर चळवळ विस्कळीत होणार. असे होऊं नये म्हणून गेल्या महिन्यांत श्री. राजाराम महाराज कोल्हापुर ह्यांच्या मुंबई येथील राजवाड्यांत ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांची सभा भरली होती. सभेंत एकंदर परिस्थितीचा विचार करण्यासाठीं व मराठा-मराठेतर वाद मिटविण्याचा उपाय सुचवण्यासाठीं खालील सद्गृहस्थांची एक कमेटी नेमण्यांत आली आहे. जून अखेर ह्या कमेटीनें आपला रिपोर्ट तयार करावयाचा आहे. कमेटीतील सद्-गृहस्थांचीं नावें:—सर रघुनाथराव सबनीस, डॉ. आंबेड-कर, श्री. आचरेकर, रा. ब. बोले, श्री. आसबले.

कर्मवीर गुरुवर्य वि. रा. शिंदे यांचा लेख.

[मागील अंकावरून समाप्त]

पूर्व बंगाल्यांतील नामशूद्रांचे उच्च शिक्षण (हायस्कूल्स)

स्थापनेचे वर्ष.	ठिकाण.	जिल्हा.	मुलींची शाळा आहे कीं नाहीं	विद्यार्थ्यांची संख्या.	शिक्षकांची संख्या.	शेरा.
१९१८	मशीहाटी	जेंसोर	आहे	१५०	१०	लेखकानें पाहिले
१९२६	सचीदाहा	खुलना	,,	१५०	१०	ह्यांत ४० मोफत
१९२८	,,	,,	नाहीं	७०	७	वार्डर्स पाहिले.
१९११	गोपीनाथपूर	फरीदपूर	,,	१७०	११	
१९२८	बोलटाली	,,	,,	१००	९	
१९२१	मलिखाली	वरीसाल	,,	१२५	१०	
१९२१	दिगिरजाग	,,	,,	१००	१०	
१९२४	श्री रामकाटी	,,	,,	१००	९	
१९२२	चंदकाटी	,,	नाहीं	२००	११	
१९२१	कुरीआना	,,	आहे	१५०	१०	लेखकानें पाहिले
१९२४	आगाइलजारा	,,	नाहीं	२००	११	
१९२५	श्रीमंत काटी	,,	आहे	१२५	९	
१९२६	औराबुनिय	,,	नाहीं	१००	९	

ह्यां आंकड्यांत मुलींची संख्या दिलेली नाहीं. शिवाय सचिदाहा शाळेंत फ्री बोर्डिंग ४० मुलींचें आहे, तसें सर्वत्र नसले तरी ह्या सर्व खेड्यांतून जेवणारहाण्याची सोय जवळच असते.

वरील तेरा हायस्कुलांची माहिती केवळ पूर्व बंगाल्यांतील चार जिल्ह्यांतील आहे. ह्याहून अधिक प्राथमिक शाळा व मिडल स्कूल्स किती तरी आहेत. ही सर्व निवळ नामशूद्रानीं आपल्या हिम्तीवरच चालविली आहेत! पैकी चार ठिकाणीं तर मी स्वतः जाऊन राहिलों आहे. अर्थात ह्यांना आमच्याकडे 'हायस्कुले' म्हणजे उच्च शाळा कोणीच म्हणणार नाहीं पत्र्याच्या वावरातून एक घडळु वांधलें आणि सुमारें शंभर मुलें जमविली कीं झाली हायस्कुलाची तयारी! ३० पासून ६०/७० पर्यंत पगारावर ८/१० मास्तर स्वजातीयांकडून सहज मिळतात. त्यांत तीन चार तरी ग्रॅज्यूएट असतातच. एल्.एल्.बी.चा अभ्यास करणारा एकादा पोक्त अनुभवी. ५/१० खेड्यांतून अर्धवट इंग्रजी शिकलेली मुलें जमतात.कोणी जागा, कोणी लाकुडे व ढेकळे देऊन कमिटीचें सभासद होतात. सल्ला मसलत, पैशाची जुजवी मदत आणि देखरेख करण्यास ब्राह्म समाज तयार आहेच. मॅट्रिकची परीक्षा पास झाली कीं, त्याला प्रवेश द्यावा ह्यापेक्षा युनिव्हरसिटी अगर विद्याखाते उगाच त्यांच्या मागें कांहीं भगभग लावीत नाहीं. आमचेकडे हायस्कुल म्हटले कीं निदान एक लाखाची काळ्या दगडांची ऊंच इमारत पाहिजेच. . अर्थात हेडमास्तरानें क्लासांत तरी बूट,पाटलोन, आणि झिळमिळ्यांच्या कोकीचें प्रदर्शन केलेंच पाहिजे. ह्या बहिरंगाप्रमाणेंच शिक्षकांचा आंतील साज सजवावा लागतो. अलीकडे तर अमुक एवढी लॅबोरेटरी आणि तमुक तेवढी लायब्ररी दाखविल्याशिवाय युनिव्हर्सिटीकडून हायस्कूललाच प्रवेश मिळत नाहीं. मग विद्यार्थ्यांना कोण पुसतो! विद्यार्थ्यांसाठीं विद्यालय नसून विद्याभ्यासासाठींच जेथें विद्यार्थी जपतात तेथें विद्यालयाची इज्जत आणि विद्यार्थ्यांच्या मालकांची ऐपत ह्यांमध्यें ऐहिक कोणताच संबंध नसल्यास काय नवल!

निव्वळ शिक्षणाच्या खोल दृष्टीनेंच पाहूं गेल्यास बंगाल्यांतील अशा हायस्कुलांतील शिक्षण फार कमी दर्जाचे दिसलें हें मला कबूल केले पाहिजे. पण एक लाखाच्या ऊंच इमारतींतलें शिक्षण ह्या एक हजार रुपयांच्या झोपडीपेक्षां शंभर पटीनें अधिक असेंहि खास नाहीं. शिक्षणाचा उपकरणांशीं संबंध कमी आणि शिक्षकांचा दर्ज्या आणि त्यांच्यांत व शिष्यांत जी सहानुभूति असणार तिच्याशीं अलबत जास्त. ही दुसरी मिळकत म्हणजे सहानुभूति मला ह्या शाळांतून विपूल दिसली. आमच्या इकडच्या हायस्कूलच्या राजमहालांत एकादे भोकरवाडींतलें पोरगें गेलें तर पहिल्या दिवशीं तें भेदरून जातें, टिकून राहिलेंच तर सहामाही परीक्षेच्या कोऱ्या कागदांचाही खर्च त्याला न झेपल्यामुळें त्याला हा नाद सोडावा लागतो. शिष्य-शिक्षक नातें कमी सांगावें तितकें अधिक बरें.

वर्षातील ही प्रगती पाहून मला सर्व बाजुंनीं समाधानच झालें असें म्हणवत नाही. तरी संख्येच्या व इतर दर्शनीं बाजू नामशुद्र ग्रॅज्युएट सामान्य बंगाली इतर ग्रॅज्युएटांसारखाच दिसतो हें खरें. असें शेंदोनशें तरी ग्रॅज्युएट आमच्या इकडे मराठ्यांत आढळतात. तसेंच तिकडे नामशूद्रांत आढळतात! पण आमच्या इकडे शिवाजी मराठा हायस्कूल हे एकच साऱ्या इलाख्यांत मराठ्यांनीं चालविलेले तर तिकडे चारच जिल्ह्यांत १३ हायस्कुलें मला दिसली—आमच्या ह्या हायस्कुलांत सर्व शिक्षक मराठे नाहींत; ते कधीं मिळतील ते सांगवत नाहीं पण तिकडील शाळेंत बहुतेक सर्व नामशूद्र! एकंदरीत इकडील मराठ्यांपेक्षां उच्च शिक्षणांत तिकडील नामशूद्रांचीं स्थिति बरी म्हणविते; आणि ही सर्व धांव गेल्या वीस वर्षांत ह्यांनीं मारली हे विशेष !

समतेचा अंक.

प्रेसच्या अडचणीमुळें समतेचा अंक आणखी तीन आठवडे निघू शकणार नाहीं. सर्व व्यवस्था पूर्ववत झाल्यावर समता पूर्वीप्रमाणें वेळेवर प्रसिद्ध होत जाईल.

भा. वि. प्रधान.
व्यवस्थापक 'समता'

लोकहितवादींचीं पत्रें.

नंबर ९२

भिकारी

आमचे लोकांत सोंवळ्या ओवळ्यामुळें अनेक अडचणी पडल्या आहेत. जर ब्राह्मणांस एका गांवाहून उठून दुसऱ्या गांवास जावयाचें आहे तर किती खटपट केली पाहिजे कीं बरोबर भांडीं व वस्त्रें घेतली पाहिजेत. कारण कीं दुसऱ्या जातीचे येथें जाऊन त्यांचे भांड्यांत खातां येत नाहीं. बरें आणखी कोठें कोठें धर्मशाळा वगैरे नाहींत म्हणून कोठें जाऊन उतरावें तर आपला जिन्नस चोरीस जाईल कीं काय याचें भय पडतें. सर्व गांवांत फिरून एका ठिकाणाहून लाकडें, दुसरे ठिकाणाहून पीठ, असें जमऊन आणावें लागतें. जर कोणाचे घरीं उतरलें आणि त्याची जात भिन्न असली तर त्याचें पाणी उपयोगी नाहीं. व त्याची मदत उपयोगी नाहीं. व त्याचा स्पर्श उपयोगी नाहीं. तेव्हां स्वतः पाणी नदीवरून आणावें व पुनः लागले तर आणखी हेलपाटा घ्यावा. असें तापत्रय घडतात. यास्तव ब्राह्मणाकरितां अन्नछत्रे घालतात तेणें करून हे ब्राह्मणाचे श्रम जावे इतकाच त्यांचा हेतु आहे. या देशांत ब्राह्मणास बाहेर प्रवास करणें ह्मणजे अतिशय दुखःकारक आहे. याजकरितां जर दर एक गांवीं एक घर बांधून त्यांत सर्व सोयी केल्या तर फार चांगलें होईल. परंतु जातीमुळें अडचणी फार आहेत. तथापि प्रवासी लोक जातीचा विधिनिषेध फारसा बाळगीत नाहींत बरोबर शिजलेलें अन्न घेतात. त्यास कोणी शिवलें तरी तेंच खातात. त्यांचे रीतीप्रमाणे एक घर सर्व जातीस बांधलें तरी त्यांत सर्व प्रवासी लोक राहतील यांत संशय नाहीं. आणि सुख फार होईल. पाहा आतां पुण्यांत असें नाहीं म्हणून प्रवासी कोणी आला तर त्यास उतरावयास जागा बहुधा मिळत नाहीं. कदाचित मिळाली तर ती देवळांत किंवा धर्मशाळेंत. व त्यास कोणी सामान देणारा नाहीं. हात धुवावयास नदीवर गेलें पाहिजे, लाकडें शोधून आणलीं पाहिजेत. याच्याकरिता जरूर आहे कीं, एका माणसानें अशा धर्मशाळेचे मुखत्यार होऊन त्याणें पैसा घेऊन सर्व पुरवावें व जातीप्रमाणें प्रत्येकाचा धर्म राखावा. इतकी तजवीज झाली तर बरें पडेल. मुंबईचे वाटेनें असे ब्राह्मण लोक आहेत परंतु जेथें ब्राह्मण लोक आहेत तेथें कुळंबी जावयाचा नाहीं, जेथें कुळंबी जातो तेथें महार जाणार नाहीं. या अडचणी अतिशय आहेत. त्या युक्तीनेंच दूर केल्या तर होतील. नंतर ब्राह्मण लोक प्रवास करूं लागतील. सांप्रत ब्राह्मणास जर चौपट नफा जहाला तर घराबाहेर जाणार नाहींत. ते म्हणतात पुण्यांत दाहा रुपये नफा बरा परंतु मुंबईस पन्नास रुपये नको. ते म्हणतात कीं, त्या विटाळांत कोण जातो; येथून जाण्याचें तापत्रय, आपला ब्राह्मणी विचार व आचार कसा चालेल ? कोठे प्रवासास जावें ? इत्यादि विचार करून ब्राह्मण लोक बहुत करून घराबाहेर पडत नाहींत. जर कदाचित उपाय नाहींसा झाला तर मात्र पडतील. तरी त्यांस फार अमंगळ वाटेल. त्यांस असें वाटेल कीं, आज पंधरा दिवस मुंबईत मी राहिलों खरा. परंतु जरी दोन पैसे

नफा झाला तरी, धर्म बुडाला, पाणी विटाळाचें पियालों, शिवाशिव जहांली, निर्मलपणा कांहीं राहिला नाहीं. सोनार, परभू यांचा संपर्क जहाला ; आणि याप्रमाणें हजारो ब्राह्मण म्हणतात. ब्राह्मणांची रीत अशी आहे कीं घरांत सोवळें ओवळें माजवावें आणि पुढे पाणी शिंपून मागे चालावें. ग्रहण पडलें म्हणजे सर्व घरांतील टाकून द्यावें. आंघोळी कराव्या. कुळंब्याचा शद्ब कानीं पडूं नये. हें त्यांस गोड वाटते. म्हणून बाहेर पडावयाचा कंटाळा आणि त्रास करतात. दुसरें आणखी बहुत प्रकारें गैरशिस्त या देशांत आहेत. त्यांपैकी कांही खालीं लिहितों. भिकारी लोक जे आहेत त्यांचा कर सर्वांवर आहे. धर्माप्रमाणे त्यांस देणें योग्य आहे. परंतु पाहा कीं भिकारी लोकांच्या अव्यवस्था आमचे लोकांमध्यें किती आहेत ? भिकारी लोकांमध्ये दोन पक्ष समजले पाहिजेत. एकपक्ष धर्माध्यक्ष भिकारी आणि दुसरा पक्ष अशक्त भिकारी. आतां पहिले पक्षांत शास्त्री, पंडित, हरदास, पुराणीक, वैदिक, जोशी, भट, तपस्वी, हे सर्व जाणावे. दुसरे पक्षांत हर एक जातीचे आंधळे, पांगळे लंगडे, व्याधिष्ट, दरिद्री, वयानें लहान, अज्ञान इत्यादि सर्व जाणावे. आतां पाहा कीं दुसरे पक्षाचे भिकारी लोकांकरितां कोणी कांहींच धर्म करीत नाहीं. हिंदू लोक अज्ञान दूर करण्याकरितां आणि रोग जाण्याकरितां आणि विद्या होण्याकरितां कांही धर्म करतील हें तर होणार नाहीं. कोणी मेला व त्याचे पोराचें रक्षण करण्याकरितां कोणी नाहीं तर त्याजकरितां कोणी धर्म करणार नाहीं. जात पाहून धर्म करितात. तैलंग ब्राह्मण भिक्षेकरी असला तर त्यास तांदूळ घालतात, तोच गुजराथी असला तर जोंधळे घालतात, बहिरागी असला तर कदाचित पीठ घालतात, माधुकरी मागणारा जर ब्राह्मण असला तर आंत येऊं देतील नाहीं तर माधुकरी कदापी घालणार नाहींत. जेवतांना दुसरे जातीचा शब्द कानांत पडला असतां विटाळ जाहला म्हणतील, जर रक्तपिती होंऊन वृद्धापकाळाने व रोगांने उद्यां मरणार असा मनुष्य पर जातीचा रस्त्यावर पडला असेल आणि त्यास अन्न चार दिवस खावयास मिळाले नसेल तर त्याजकडेस कोणी पाहाणार नाहींत. शेंकडों ब्राह्मण लोक घोडयावर जातील परंतु त्या गरीबाकडे डोळा देखील करावयाचे नाहींत. आणि तो जर महाराचे जातीचा असला तर त्यास शिवणार नाहींत. व पाणी देणार नाहीत. तो तेथें अन्नावाचून मरेल, असे किती एक नित्य मरत आहेत. त्यांत गांव खेडे असलें तर कांहीं तरी संभाळ होंईल परंतु शहरांत लोक अगदींच पुसणार नाहींत. जर गाय बैल मरत असेल तर त्यास कोणी तरी ब्राह्मण जपतील परंतु अन्य जातीच्यास अगदींच पाहाणार नाहींत. याप्रमाणें गरिबांच्या धर्माची व्यवस्था आहे. शिवाय आणखी चाल अशी आहे कीं पुण्यासारख्या शहरांत आगांतुक ब्राह्मण आहेत. ते लोकांस उपदेश करून पोट भरतात. व असेच जेथें जेथें ब्राह्मणांची वस्ती आहे तेथें आगांतूक आहेत. तैलंग देशांतून ब्राह्मण पोट भरावयास इकडे देशांतरास येतात परंतु ते रोजगार धंदा किंवा शेतकी कांहीं करीत नाही. फक्त आगांतुकी करितात. यांप्रमाणे आळशी ब्राह्मण शेकडो आहेत. त्यांस काम काज, विद्या व उद्योग न करितां लोक संरक्षण करतात. आणि गरीब धर्मास पात्र जे आहेत त्यांस कोणी पुसत नाही. आणि लग्न कार्य जहालें म्हणजे कोणी पांचशे रुपये दक्षणा, कोणी हजार रुपये दक्षणा वाटतात. ती वाटण्याची रीति अशी आहे कीं, बळकट व दांडगा असेल त्यास मात्र ती दक्षणा पोंचेल. रोगी अशक्त, लहान असला तर त्यास कदापी पैसा मिळावयाचा नाहीं. याप्रकारें दक्षणा वाटतात व जेवायासही याप्रमाणेंच घालतात. आतां पहिल्या पक्षाचे म्हणजे धर्माध्यक्ष भिकारी यांस पैका देण्याची रिती चांगली नाहीं. त्यांस पैसा देणें ती त्यांजपासून लोकांचा कांहीं फायदा व्हावा ही त्यांची बुद्धी नाहीं. फक्त त्यांस दिले म्हणजे पुण्य होतें ही समजूत आहे. याजकरितां उपयोग कोणीच पाहात नाहीं. कोणी अनुष्ठांनें करतो म्हणजे शिवरात्रीचा अतिरुद्र म्हणून एक अनुष्ठान आहे. म्हणजे एकदोन तीनशें ब्राह्मण जमा करावें. एकेकास दोन रुपये द्यावे आणि त्यांस आणून स्वस्थ बसवावें. एक तिळाचा होम करितों बाकीचे सर्व त्याजकडे पाहतात. असे अकरा हजार होम झाले म्हणजे अतिरुद्र झाला. त्याजबद्दल खर्च दोनतीन हजार होतो, तो ब्राह्मणास पोंचतो. आतां त्याचा उपयोग पाहिला तर पांच हजार ब्राह्मणांचा वेळ व्यर्थ गेला. दोनतीन हजार रुपये खर्च जहाले, त्यापासून विद्या वाढली नाहीं. शहाणपण वाढलें नाहीं, उद्योग झाला नाहीं, विचार झाला नाहीं कांही एक नाहीं. एक मुर्खाचे समजुती प्रमाणें खर्च जहाला इतकेंच फळ. याप्रमाणे हजारों अनुष्ठाने आहेत कोणी म्हणतो शतचंडी, कोणी म्हणतो अभिषेक. याप्रमाणें आळशी लोक स्वस्थ जेवण, दक्षणा घेतात आणि बसतात. धर्माचें रक्षण करीत नाहींत; गरीबाची तजवीज करीत नाहींत; लोकांस धर्मार्थी व धर्मतत्पर करावें तें नाहीं. फक्त आपलें पोट आणि यजमानाची स्तुती अशीं मात्र ते आळशी लोक कामें करतात. व त्यांस जो पैका देतात तो कांहीं उपयोगाकरितां देत नाहींत. असा धर्म करणें हें फक्त आळशीपणाची वृद्धी करणें आहे. या प्रमाणें अनुष्ठानें, जप वगैरे जितक्या ब्राह्मणांच्या मिळकती आहेत त्या सर्व अशाच आहेत. व प्राचीन काळापासून चालत आलेल्या दक्षणा, खिचडी, सभा, देवस्थानें, याप्रकारचीं आहेत. यांची सुधारणा लोकांशिवाय होणार नाहीं. लोक सुधरले म्हणजे अर्थातच सर्व त्यांचे पुढारी सुधरतील, किंवा जेव्हां त्यांचे पुढारी सुधरतील तेव्हां लोक सुधरतील परंतु सांप्रतचे धर्मांत सर्वांचे कल्याण होणें हें अगदीं होत नाहीं. हे विनंती.

आत्मपरिचय.

स्टार्ट कमिटीची सभा.

अस्पृश्य मानलेले वर्ग आणि गुन्हेगार मानलेल्या जाती यांच्या स्थितीसंबंधानें चौकशी करण्यासाठीं सरकारनें नेमलेल्या कमिटीची सभा बेळगांव येथें सरदार हायस्कूलमध्यें भरली होती. कमिटीचे प्रमुख मि. स्टार्ट, आय. सी. एस., हे आजारी असल्यामुळें हजर राहूं शकले नाहींत. ह्मणून प्रमुखस्थानीं श्री. पंडिताप्पा चिकोडी, एम. एल. सी., यांची योजना करण्यांत आली. अस्पृश्य मानलेल्या आणि गुन्हेगार मानलेल्या जातीच्या आर्थिक स्थितीसंबंधानें माहिती मिळविण्याकरितां कमिटीनें एक विस्तृत प्रश्नपत्रिका तयार केली आणि इलाख्याच्या प्रत्येक विभागांत चौकशी करून माहिती मिळविण्याकरितां एक एक सबकमिटी नेमली. प्रत्येक भागांतली थोडीं गांवे निवडून तेथील सदरील वर्गासंबंधाने तपशीलवार माहिती मिळविण्याचेंहि कमिटीनें ठरविलें आहे.

" बहिष्कृत सेवा संघ " कुर्ला.

कुर्ला येथील समस्त अस्पृश्य वर्गांची जाहीर सभा रविवार ता. १७–३–२९ रोजीं स्वदेशी मीलसमोरील पटांगणांत समाज समता-संघाचे श्री. दत्तात्रय विठ्ठल प्रधान यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेस समता पत्राचे संपादक श्री. देवराव विष्णू नाईक श्री देशमुख एम. ए. श्री. भा. वि. प्रधान, बी. ए. एल. एल. बी. व एस. एस. गुप्ते, बी. एस. सी. व तरुण ब्राह्मणतर संघाचे मेसर्स बांदल बंधु श्री. कल्याणकर म्यु. कौन्सीलर श्री. गोडसे व के. पी. वेंद्रे अशी मंडळी हजर होती.

अस्पृश्य वर्गाची सामाजिक व धार्मिक दृष्ट्या उन्नति करवून त्यांच्या न्याय हक्कांचा पुरस्कार करण्याकरितां सरदहू संस्था स्थापन करण्यांत आली आहे. सदर सभेंत संस्थेचे कार्यकारी मंडळ देखील खालील प्रमाणें निवडण्यांत आलें. अध्यक्ष श्री. मारोती भानोजी कवठेकर, उपाध्यक्ष मेसर्स सिदू बापू भिसे, विठ्ठल लेहना व सिताराम बघेरु वरपे, जनरल सेक्रेटरी श्री. शंकर कृष्णाजी चांदोरकर अॅ. सी. सेक्रेटरी श्री. चितोबा पुनाजी कांबळे व कृष्णा केशव कांबळे व इतर सात सभासद आहेत. वरील संस्था स्थापन करण्याविषयीं मेसर्स डी. व्ही. प्रधान, देवराव नाईक यशवंतराव गोडसे यांची समयोचित भाषणें झालीं. श्री. कृष्णाजी विठ्ठल बांदल म्हणाले कीं कुर्ल्यास तरुण ब्राह्मणेतर संघ या नांवाची एक संस्थां आहे आणि त्या सदर संस्थेच्या चालकांनी विसरु नये कीं, अस्पृश्यता भेद दूर करणें हा तर या संघाचा पहिला उद्देश आहे आणि सदर संघ वाटेल त्या प्रसंगी अस्पृश्यांच्या न्याय्य हक्कांस मदत करण्यास तयार आहे वगैरे सांगितलें. शेवटी श्री चांदोरकरांनी समारोप करतांना सर्व मंडळीचे आभार मानले व संघाचे नियम व उद्देश लवकर तयार करवून संघाचे कार्य नेटाने सुरु करण्यास सर्व अस्पृश्य बंधूनीं सक्रीय पाठिंबा द्यावा अशी विनंती केली.

माझगांव येथील अस्पृश्यांचो सभा.

मंगळवार ता. २६ मार्च १९२९ रोजी रात्रौ ९ वाजतां, जी आय. पी. रेल्वेच्या माझगांव येथील चाळींत मालवण, राजापूर वगैरे भागांतील अस्पृश्य वर्गाची सभा श्री. दे. वि. नाईक ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली भरलो होती. सभेंत श्री प्रधान, गायकवाड, वालावलकर, कदम, आडरेकर, पातवणकर ह्यांची भाषणें होऊन अस्पृश्यांच्या न्याय्य हक्काचा व त्यांच्यातील आपापसांतील संघटण करणे ह्या मुद्यावर जोर देण्यांत येऊन सभेचे काम रात्रौ १२ वाजतां संपले.

(आमच्या बातमीदाराकडून)

बेळगांव जिल्हा अस्पृश्यांची सामाजिक परिषद.

बेळगांवचे बातमी पत्र

ता. २३-३-२९ रोजीं मु. बेळगांव येथें दिवसा ४ वाजतां वरील परिषद भरली होती! तिचें नियोजित अध्यक्ष अस्पृश्य वर्गाचे सुप्रसिद्ध पुढारी श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर हे श्री. कोंडदेव श्रीराम खोलवडीकर यांच्या सह ता. २२-३-२९ रोजीं सव्वादहांच्या मेलनें बेळगांवास उतरले. या प्रसंगीं परिषदेचें स्वागताध्यक्ष श्रीं. डी. आर. इंगळे हें अस्पृश्य लोकांसमवेत सामोरे येऊन अध्यक्षांचा सत्कार करून त्यांच्या गळयांत पुष्पहार घालून जयजयकार करण्यांत आला. नंतर उत्तम शृंगारलेल्या गाडींतून श्री. खोलवडीकरासह अध्यक्षांची मिरवणूक, कलभाट रस्ता, लष्कर, हजाम गल्ली, कंगराळ गल्ली, दरबार गल्लीं, आणि चवाट गल्लींतून, कर्नाटक बहिष्कृत विद्यार्थी आश्रम बेळगांव पर्यंत आणण्यांत आली. या प्रसंगीं अस्पृश्य वर्गातील हुनर्गे येथील बँडवाले यांनीं आपल्या बँडवादनानें लोकांना तल्लीन केलें व मिरवणूक ११ वाजतां अस्पृश्यांचें बोर्डींग हौस येथें आली. नंतर संध्याकाळीं सहा वाजतां श्री. डी. आर. कांबळे यांच्या घरीं अध्यक्ष वगैरे मंडळीस चहा पार्टी देण्यांत आली.

दिवस २ रा.

अधिवेशन पहिले

अध्यक्ष:—**सिताराम नामदेव शिवतरकर**

स्वागताध्यक्ष:—**देवराय रामराय इंगळे**

ता. २३।३।२९ रोजीं शनिवारी परिषदेच्या कामास बेळगांव येथील विद्यार्थी आश्रमाच्या आंबराईत दुपारी चार वाजतां सुरवात झाली.

प्रथमारंभीच विषय नियामक कमेटी बसून ठरावांचा मसुदा तयार करण्यांत आला होता. या प्रसंगीं अस्पृश्य वर्गाच्या सुधारणेकरितां नेमलेल्या स्टार्ट कमेटीचे सभासद डॉ. आंबेडकर, डॉ. सोलंकी, मेसर्स जानवेकर, देशपांडे, रावसाहेब, चिकोडी, रावसाहेब थोरात तसेच रा. मराठे, रा गजेंद्रगडकर, नागगौडा, इत्यादि बेळगांवातील स्पृश्य पुढारी याजप्रमाणे रा. कोंडदेव खोलवडीकर, दत्तोपंत पवार डॉ. रमाकांत कांबळे, रा. यशवंतराव पोळ आणि रामाप्पा कांबळे, धर्मान्ना सांब्राणी इत्यादि अस्पृश्यांचे पुढारी हजर होते.

(२) आरंभी ईशस्तवन व अध्यक्षांच्या स्वागतपर गायन झाले. या प्रसंगी स्वागताध्यक्ष यांचे अगदीं मननीय प्रतिपक्षास चीत करणारे असे सडेतोड भाषण झालें. त्या भाषणाचा लोकांच्या मनावर फार परिणाम झाला. व त्यापासून स्पृश्यांनाही बोध घेण्यासारखा होता. व त्यांच्या वरहि चांगला परिणाम झालासे वाटते. अध्यक्षांचे भाषण संपताच स्टार्ट कमेटीचें सर्व सभासद यांसह डा आंबेडकर, सोलंकी, आय्यर आणि अध्यक्ष यांना चहा पार्टी देण्यांत आली व पुढें सोबत जोडलेले ठराव पास करण्यांत आलें. त्यानंतर अस्पृश्यांचे उद्धारक व पुढारी मे **डॉ. आंबेडकर साहेब**, अध्यक्षांच्या विनंतीवरून आणि लोकाग्रहावरून बोलावयास उभे राहिले. त्यावेळीं टाळयांचा प्रचंड कडकडाट झाला. व त्यानंतर त्यांच्या भाषणास सुरवात झाली. त्यांच्या भाषणाचा सारांश पुढील प्रमाणे.—

अध्यक्ष साहेब आणि सभ्य गृहस्थ हो ! आतां वेळही बराच झालेला आहे. पाऊस पडण्याच्या बेतांत आहे व तशात आपल्या मातृभाषेपेक्षां माझी मातृभाषा निराळी आहे भाषाभिन्नत्वामुळ माझें विचारहीं आपणांस समजतील किंवा नाहीं. या बद्दल शंका वाटते तरी मी माझे भाषण अगदीं थोडक्यांत आटोपणार आहे.

आपण टिकठिकाणी सभा भरवतो, भाषणें करतो, ठराव पास करतो. मोठमोठया वक्त्यांना आणून त्यांची भाषणेही करवितों; तथापि माझ्यामते अस्पृश्यता नष्ट करण्याचा हा कांही मार्ग नव्हे. आपल्यावर अन्याय, जुलूम त्रास होतो या संबंधाने ठराव पास करून सरकारकडे पाठविले, आणि हेहि समजा कीं सरकारनें आपली अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाटीं आपणांस सार्वजनिक विहीर, तलाव, चहाची हॉटेलें आणि देवालये जरी कायद्यानें मोकळी केलीं तरी त्याची अम्मलबजावणी करण्याचे काम आपणाला केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. व तशा प्रकारें आपण अम्मलबजावणी करण्यास असमर्थ असू तर कितीही चांगले कायदे केले तरी त्यांचा उपयोग होणार नाहीं.

आपली अस्पृंश्यता आपणच घालविली पाहिजे ! व त्या दृष्टीने आपण सबळ व निर्भय होण्यांनेंच आपली अस्पृश्यता जाणार आहे. या बाबतींत आपणांस बरेच कष्ट करावें लागतील व प्रसंगोचित आपणांस स्पृश्यांशी दोन हात करण्याचा प्रसंग येणार आहे. व त्यासाठी आपण हिम्मत बाळगली पाहिजे, आपला समाज परावलंबी आहे व हें चुकीचे आहे असें मी म्हणत नाही. अस्पृश्य समाज स्पृश्य समाजाशीं सहकार्याने वागल्याशिवाय त्याचा तरणोपाय नाहीं ! अशा प्रबळ समाजाशीं असहकारितां पुकारून आपला कार्यभाग कसा साधणार असें पुष्कळ लोकांना वाटते. परंतु बहिष्कृत समाजांतील लोकांनी हें पक्के लक्षांत ठेवावें कीं आपला स्वावलंबनाच्या अबाधित मार्गाशिवाय अन्य मार्ग निकामी व घातकी असल्यामुळें ते प्रयत्न सर्वस्वी त्याज्य होय ?

अस्पृश्य समाजांत कसलाहि मनुष्य असो, तो मनुष्य कितीही सर्वगुण संपन्न असो ! कितीही विद्वान असो ! तथापि तो एका विशिष्ट समाजांत जन्मला एवढ्याच कारणास्तव त्याच्या गुणाचे चीज होत नाही. करिता आपण आपले हक्क प्रस्थापित करण्याकरिता चढाईचे धोरण स्वीकारले पाहिजे ! हे धोरण स्वीकारल्याशिवाय या धक्काबुक्कीच्या मामल्यांत आपणास गत्यंतर नाही.

आपल्यावरील अन्याय दूर करण्याचा अत्यंत महत्वाचा दुसरा उपाय म्हणजे सरकारी सत्ता प्राप्त करून घेणें होय! आपल्याला चातुर्वर्णाच्या चौकटीबाहेर असावे लागते तरी ही चातुर्वर्ण्याची चौकट मोडून आंत जावयाचें असेल तर आपणास राजकीय सत्ता हवी. राजकीय सत्ता हातात असल्याशिवाय समाजांत आपणांस वर्चस्व प्राप्त होणार नाहीं. हल्ली महाराष्ट्रांतील ब्राह्मणांचेच एवढें वर्चस्व कां आहे? याचें कारण दुसरें कांहींही असलें तरी त्यांच्या हातांत राजकीय सत्ता प्रबळ आहे हें विसरून चालणार नाहीं.

हल्ली महाराष्ट्रांतील ब्राह्मणांचे इतकें वर्चस्व कां? या बद्दल इतिहास प्रसिद्ध एक गोष्ट सांगतो. पेशवाईपूर्वी माझ्या प्रांतात रहाणारा बाळाजी विश्वनाथ आणि त्याचे जातभाई चित्पावन ब्राह्मण अत्यंत निकृष्ठावस्थेत होतें. परंतु त्यांच्या हातांत राजकीय सत्ता आल्याबरोबर त्या समाजानें महाराष्ट्रांत प्रमुख स्थान पटकावलें आहे. परंतु आज ब्राह्मण समाजाची सरकारी नोकरींतून कायमचो हकालपट्टी केली तर ब्राह्मणांचे यत्किंचीतही वर्चस्व रहाणार नाहीं. इतर प्रांतांत ब्राह्मणांचें कोणत्याही प्रकारचें महत्त्व नाहीं. गुजराथमध्यें ब्राह्मणांना पाणकी आणि स्वयंपाकी या शिवाय महत्त्व नाही. संयुक्त व पंजाब प्रांतातील ब्राह्मण हे महार मांगा प्रमाणे ओले अन्न मागून खातात. एकंदरींत आपलें हक्क प्रस्थापित करण्याबद्दलचें आपलें चढाईचें धोरण व राजकीय सत्ता प्राप्त करून या दोन साधनांनींच आपली अस्पृश्यता आपणांस घालवून टाकतां येईल व इतर समाजाशीं बरोबरीचा दर्जा आपणांस प्राप्त करून घेतां येईल. एवढें सांगून, आपण माझें भाषण शांतपणें ऐकिलें याबद्दल आपले मी आभार मानून माझें भाषण पुरें करितों.

परिषदेंत पास झालेलें ठराव यावर मेसर्स मानें, वराळे, आसोदे, इंगळे वगैरे वक्त्यांची भाषणें झालीं. श्री. कोंडदेव श्रीराम खोलवडीवर यांचें आपल्या नेहमीच्या पद्धतीनें अत्यंत खणखणींत भाषण झालें. त्यांत हिंदुधर्म हें जगांतील महाभयंकर पातक आहे, यासाठीं हा धर्म तरी नष्ट केला पाहिजे किंवा हें पाप तरी धुऊन टाकलें पाहिजे. ह्या पातकीं धर्मानें कांहींना भयंकर सवलती तर कांहींची भयंकर गळचेपी, कांहीं श्रेष्ठ तर कांहीं कनिष्ठ, कांहीं सच्चे तर कांही लुच्चे, कांहींना पूर्ण धर्म स्वातंत्र्य तर कांहींना कायम गुलामगिरी, कांहींचा भयंकर स्वार्थ साधतो तर कांहींचा भयंकर नाश केला जातो. अशा प्रकारे हिंदुधर्म भयंकर घाणीचा खंदक आहे. त्याचे संरक्षण करणारे झब्बू आणि त्यांचे महत्त्व वाढविणारीं शास्त्र पुराणें यांचा धिक्कार करून, असली विषमता प्रसवणारे वाङ्मय राखण्या ऐवजीं त्याची जाळून राख केली पाहिजे. अशा धर्तीचे भाषण झालें.

त्याचप्रमाणे, श्री. कोल्हापूरचे पोळ (ढोर) व धारवाडचे सांब्राणीं (ढोर) याही प्रसिद्ध पुढारी लोकांची भाषणें झालीं त्यांचा सारांश:—

चांभार ढोरांचा धंदा चामड्याचा आहे व तो द्रव्य उत्पादक आहे. पण इतरलोक तो बळकावून बसले आहेत. आमच्या पहाण्यांत असें आले कीं, उंच म्हणविणाऱ्या जातीचे लोक चामडे कमविण्याचा धंदा शिकण्यासाठीं परदेशीं जातात व सरकार त्यांना पाठवितें पण आमच्यातील तरुणांना हा धंदा शिकऊन तयार करण्याकडे सरकारचें लक्ष नाहीं. कांहीं ब्राह्मणांची चामड्यांची दुकानें आम्ही पाहिली आहे. ते घालीत आहेत. कां? आम्ही लोक कांहीं चांगली चपली जोडे देत नाहीं होय? हें स्पृश्य म्हणविणारे अशा प्रकारें अनिष्ट मानलेला धंदा करूनही हे श्रेष्ठ व स्पृश्य. या बेटयांना चांभार धंदा करावासा वाटतो तर चांभार म्हणून घेऊन चांभारांत रोटीबेटी व्यवहार करण्यांची लाज कां वाटावी? असा हा पक्षपातीपणा हिंदुधर्माच्या घाणीतूनच उत्पन्न झालेला आहे. असें कळकळीनें सांगून त्यांनीं आपलें भाषण संपविलें. नंतर हार तुरे होऊन आंबेडकरांच्या जय जयकारांत सभेचें काम संपविलें.

बेळगांव येथील सामाजिक परिषद.

सदरहू परिषदेचें ठराव पुढील अंकी देण्यांत येतील.

देणगी

कोल्हापूर येथील चांभार मंडळींनी चालविलेल्या इंदुमती विद्यार्थी आश्रमास मुंबईचे श्रीयुत सीताराम नामदेव शिवतरकर ह्यांनीं पांच रुपये देणगी दिली याबद्दल त्या आश्रमाचे सुपरिंटेंडेंट श्रीयुत व्हटकर हे फार फार आभारी आहोंत असे कळवितात.

श्री. शिवतरकर यांचा कर्नाटकांतील दौरा.

भारतीय बहिष्कृत समाज सेवकसंघाचे जनरल सेक्रेटरी श्रीयुत शिवतरकर यांच्या कर्नाटकांतील दौऱ्याची व त्यांना तेथे मिळालेल्या देणग्यांची यादी पुढील अंकी देण्यांत येईल.

मुद्रक:—**भालचंद्र विठ्ठल प्रधान** बी.ए. एलएल, बी. धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस, ३६, टॅमरिंड लेन. कोट, मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर,
बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुंक्रवार ता. १२ एप्रिल १९२९. [अंक १० वा.

अनुक्रमणिका.

१ **आत्मपरिचय.** सभा समारंभ व इतर वृत्त	पान	१-३
२ **अग्रलेख.** हिदुमहासभा व अस्पृश्यता	पान	४-५
३ **प्रासंगिक विचार.** १. धर्मैक्य परिषद २. अस्पृश्यांकरितां खास देवालय ३. पुनः शाळांतलीं पाणी पिण्याची भांडीं ४. बीचमें मेरा चांदभाई ५. देव पुजाऱ्याचा कीं भक्तांचा ?	पान	५-६
४ **विचार विनिमय**	पान	६-७
५ **आमची जखम**	पान	८
६ **लोकहितवादींचीं पत्रें.**	पान	८

आत्मपरिचय.

सभा, समारंभ, संमेलनें व इतर वृत्त.

जाहीर खबर.

भारतीय बहिष्कृत भारत लायब्ररी मंडळा मार्फत येकसंबा येथें विद्यार्थी आश्रमांत मराठी, कानडी चौथी (४) इयत्ता पास झालेली, अस्पृश्य वर्गातील गरीबांचीं १५ मुले इंग्रजी शिकण्या करीतां घ्यावयाची आहेत. शिवाय स्पेशल ३ इयत्ता शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांचीही व्यवस्था करण्यांत येईल तरी ज्यांना आश्रमांत येण्याची इच्छा असेल त्यांनी दोन आण्याची पोष्टाची तिकीटें पाठवून दाखल होण्याचे फार्म मागवावे व त्यांत विचारलेली माहिती भरून फार्म तारीख १५ मे १९२९ च्या आंत खालीं लिहिलेल्या पत्त्यावर पाठवावें. येकसंबा तारीख २९।३।२९ पत्ता.—डि. आर. वरळे प्रेसिडेंट भारतीय बहिष्कृत लायब्ररी पो. मु. येकसंबा ता. चिक्कोडी जि. बेळगांव.

अस्पृश्यांची जाहीर सभा.

आमच्याः—(खास बातमीदाराकडून)

मौजे गांव टेटवल तालुका दापोली जिल्हा रत्नागिरी येथें तारीख २८ मार्च रोजीं दिवसां ३ वाजतां महार लोकांची जाहीर सभा श्री. रा. रा. चांगदेव मोहिते हेड मास्तर व महार समाज सेवासंघ मुंबई या संस्थेचे उपाध्यक्ष यांचे अध्यक्षतेखालीं भरली होती. लोकसमुदाय २०० वर जमला होता. त्या सभेंत खालील ठराव पास करण्यांत आले. ते पुढें लिहिल्याप्रमाणें होत.

ठरावः—(१) आजची ही सभा चिपळूण येथें भरणाऱ्या 'रत्नागिरी जिल्हा अस्पृश्य परिषद अधिवेशन २ रें' हीस पूर्ण सहानुभूति दाखवीत आहे. (२) आपलें संरक्षण करण्यासाठीं कोंकणांतील प्रत्येक गावांनें घरागणीक अर्धा मण अगर मणभर धान्य काढून आपआपल्या गांवीं धान्याचा फंड जमा करावा अशी या सभेची सूचना आहे. (३) मौजे गांव शिरशिंगें तालुका दापोली जिल्हा रत्नागिरी येथें तारीख २४ मार्च रोजीं रविवार रात्रौ १२ वाजतां होमाच्या वेळां (शिमग्यांत) यज्ञोपवितावरून मराठे लोकांकडून महार स्त्री, पुरुष व मुलें यांस भयंकर रितीनें मारहाण करण्यांत आली, त्याबद्दल आजची सभा सरकारास अशी विनंति करते कीं, या खटल्याची पूर्ण चौकशी करून महार लोकांस योग्य न्याय द्यावा.

वरील ठरावावर रा. गोविंद पांडुरंग पांगारकर, गोविंद सोनू गावतलकर, रा. माधव राघोबा वाकवलकर, रा. सखाराम लक्ष्मण उनवरकर, रा. शिवराम गोपाळ जाधव, गवरू गोपाळ पांगारकर, रामजी पांडुरंग वऱ्हाडकर वगैरे वक्त्यांची भाषणें झाली. शेवटीं शिवराम गोपाळ जाधव यांनीं अध्यक्षांचे व आलेल्या मंडळीचे आभार मानून सभा बरखास्त झाली.

खारेपाटण महालांतील सोमवंशीय महार बंधूंची जंगी जाहीर सभा.

खारेपाटण महालांतील ७२ खेड्यांमधील सर्व महार बंधूंना खारेपाटण येथील महार पुढाऱ्यांनी आमंत्रण दिल्याप्रमाणें ता. ३ मार्च पासून मंडळी जमण्याला सुरवात झाली. प्रारंभी बहुतेक वेळ जातिविषयक चर्चेत गेला. खारेपाटण येथील महार पुढाऱ्याकडे वराटकीच्या देवाधिकाराच्या श्रीमंत पेशवे सरकार बहादुर, बिरू व श्रीमज्जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य मठ संकेश्वर व करवीर यांजकडील सनदा सर्वांस दाखविण्यात आल्यावर सर्व समाजानें एकमतानें त्यांच्या अधिकाराला मान्यता देऊन कांहीं दिवस कांहीं ठिकाणीं बंद पडलेला त्यांचा अधिकार चालू करण्याला सर्वांनी एकमतानें लेखी संमती दिली. सर्वांनीं एकमतानें जो समजुतदारपणा दाखविला तो अनुकरणीय होय. या सभेला स्थानिक शिक्षक मंडळी व कांहीं स्पृश्य बंधूही हजर होते. सभेस सुमारें ३०० पूर्वास्पृश्य उपस्थित होते.

जातिविषयक प्रश्न संपल्यावर ता. ५-३-२९ रोजीं रात्रौ १२ वाजतां त्याच मंडपांत खारेपाटण शाळेचे एक कमिटीदार श्री. पांडु विठू महार पाटणकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभेस सुरवात झाली. प्रथम खारेपाटण शाळेचे मुख्य शिक्षक श्री आठवले यांचे सुमारें एक तास श्राव्य भाषण झाले. त्यांत त्यांनीं अस्पृश्योद्धार कार्याचा इतिहास सांगून त्या कामीं कांही शिक्षक वर्गानें कसें सहाय्य केले तें सांगितले व स्वावलंबनाचा व स्वतःच्या चालीरितीचा उपदेश करून ता. १० मार्च रोजी पतितपावन मंदिराच्या पायाचा दगड बसविण्यास डॉ. कुर्तकोटी येणार आहेत, त्यावेळीं तेथें जाऊन रत्नागिरीची जनता या कामीं किती पुढारली आहे तें पाहून येण्यास सांगून आपलें भाषण संपविलें. त्यानंतर खारेपाटण शाळेंतील दुसरे शिक्षक श्री पेठे यांनीं पूर्वास्पृश्यांनीं आपले हक्क कोणते व ते कसे संपादन व रक्षण करावें याविषयीं जोरदार भाषण केले.

सभेत एक मताने पास झालेले ठराव.—

ठराव पहिला— ही सभा वराडकीच्या —देवाधिकाराच्या —निर्णयाच्या कामीं श्रीमज्जगद्गुरु श्री शंकराचार्य

मठ संकेश्वर व करवीर तसेच त्यांच्या पीठानें नियुक्त अशी खारेपाटण धर्मसभा यांचे जे साह्य झाले त्याबद्दल त्यांची अत्यंत ऋणी आहे.

ठराव दुसरा—अ. जिल्हा स्कूलबोर्डानें स्पृश्यास्पृश्यांना सरमिसळीने बसवून शिक्षण देण्याविषयीं जो ठराव केला आहे. त्याबद्दल ही सभा स्कूलबोर्डाचें मनःपूर्वक अभिनंदन करिते, व आभार मानिते.

(ब) रत्नागिरी जिल्हा लोकलबोर्डानेहि ज्या शाळांत सरमिसळीनें मुले बसून शिक्षण देण्याच्या स्कूलबोर्डाच्या सरक्युलराची कार्यवाही झाली आहे, त्या शाळांचे अभिनंदन करून व इतर शाळांतून वर्गात बसून शिक्षण देण्याला भाग पाडणारा ठराव करून आमच्या वर्गाच्या उद्धाराच्या कार्याला हातभार लाविला आहे, याबद्दल ही सभा बोर्डाची ऋणी आहे.

क. परंतु त्या बरोबरच सरमिसळीने बसविण्याच्या बाबतीत स्कूलबोर्डाच्या ठरावाला मागें खेंचून, सरकारच्या प्रेसनोटीसच्या हेतुविरुद्ध आमच्या वर्गाच्या मुलांना निराळें बसण्याला जी एकप्रकारे अनुमती दिली त्याबद्दल मात्र आजच्या सभेला अत्यंत वाईट वाटते.

ड. ही सभा जिल्हा बोर्डाला आपल्या ठरावाचा फेरविचार करण्याविषयी विनंती करीत असून इतर सर्व धर्माच्या लोकांच्या मुलांना जो हक्क बोर्डाच्या शाळांतून आहे, तोच आमच्या वर्गाच्या मुलाना सरमिसळीनें बसून शिक्षण घेण्याचा हक्क उपभोगाला मिळण्यासाठीं सरकारने जिल्हा लोकलबोर्ड या संस्थेकडे त्वरित लिहून पाठवावे अशी सरकारास विनंती करिते.

ठराव तिसरा— आमच्या वर्गाच्या उद्धारासाठी श्री. ब्यारिस्टर आंबेडकर, श्री. बोले, श्री. दे. भ. तात्याराव सावरकर, वगैरे जे महाशय साह्य करीत आहेत. त्यांचे ही सभा अभिनंदन करिते.

अकोट येथील अस्पृश्यांची सभा.

अकोट येथें ता. २७-३-२९ रोजी नरसिंग महाराजांच्या देवळासमोर बहिष्कृत वर्ग आणि सार्वजनिक लोक यांची सभा झाली.

अध्यक्षः—श्री. सत्यदेव आर्यसमाज यांचे बहिष्कृत वर्ग सुधारणेवर व्याख्यान झाले. महार व मांग इत्यादिकांनीं कसयांनीं कापलेल्या गाईचे व मेलेल्या जनावरांचे मांस खाणें बंद केलें. श्री तुळशीदास सुधाजी साधु यानीं आपल्या बंधुजनास विचारून न खाण्याबद्दल सर्वांकडून शपथा घेवविल्या व विटाळाचा नायनाट व्हावा अशी हिंदु बांधवांनीं संमती दिली. श्री. गिरधारी लाला किसन दयाळ साधु मु. आकोट यांनीं बहिष्कृत वर्गाकरितां आपली स्वतःची विहीर पाणी भरण्यास स्वसंतोष मनानें मोकळी केली. या करितां येथील बहिष्कृतवर्गं अत्यंत आभारी आहे. ईश्वर अशा दयाळू समाज सेवकांस उदंड आयुष्य देवो.

नंतर अध्यक्षांचे आभार मानून हारतुरे झाल्यावर सभा बरखास्त झाली.

या सभेत श्री. दत्तोपंत, श्री. पांडुरंग गोंडुजी तेलगोटे आणि मोती मास्तर यांचे सुश्राव्य भाषण झाले असें तुळशीदास सुधाजी साधु आकोट हे कळवितात.

गृह्य संस्कार.

ता. ९ मार्च १९२९ रोजीं कुलाबा येथें गो. गे. जाधव यास मुलगा झाला म्हणून पांचवीचा समारंभ करण्यांत आला. त्यावेळीं सर्व जुन्या रूढीस फाटा देऊन समाज सुधारणेवर मेसर्स गंगावणे, तिगोटे, जी. जी. जाधव, एचलेकर व पवार यांची भाषणें झाली. असे जी. जी. जाधव हे कुलाब्याहून कळवितात.

बेळगांव जिल्हा बहिष्कृत वर्गाची सामाजिक परिषद अधिवेशन १ लें

यांत

पास झालेले ठराव.

वरील परिषदेंत खालील ठराव पास झाले आहेतः—

ठराव १ ला.

(अ) अस्पृश्यता मानणें हा कायद्यानें गुन्हा समजला जावा.

(ब) सरकारी लिस्टांतून जातीची सदरें अजीबात गाळून टाकावीत.

ठराव २ रा.

(अ) जन्मावरून कोणासहि श्रेष्ठ किंवा कनिष्ठ न समजणें. वेद शास्त्र पुराण व इतर धर्मग्रंथ यांत जन्माव रून उच्चनीचत्वाचें प्रतिपादन केलें असल्यामुळें या धर्म ग्रंथांचा अधिकार न मानणें.

(ब) वर्णाश्रम धर्मानें हिंदु समाजांत ब्राह्मण, क्षत्रिय वैश्य, शुद्र असें भेद पाडिलें आहेत, म्हणून वर्णाश्रम धर्माच्या घातुक तत्त्वाचा ही परिषद तीव्र निषेध करिते व आपली जात किंवा समाज दर्शविणारें शब्द आपल्या नावामागें व पुढें जोडूं नयेत.

(क) राष्ट्राच्या प्रगतीकरितां व समता प्रस्थापित करण्याकरितां अस्पृश्यतेची रूढी ताबडतोब नाहींशी करणें अत्यंत जरूर आहे; म्हणून समाजाच्या अगर कायद्याच्या दृष्टीनें कोणतीहि जात उच्च अगर नीच समजली जावं नये. तसेच प्रत्येक सार्वजनिक ठिकाणीं जाण्याचा समान हक्क असून, तो हक्क प्रत्येकानें बजाविला पाहिजे.

ठराव ३ रा.

सरकारच्या धार्मिक बाबतींतील वृत्तीमुळें असंख्य अशा बहुजन समाजास अपमान सहन करावा लागत आहे. त्यांच्या समाजिक हक्काचा अपहार झालेला आहे. आणि त्यांची प्रगती खुंटलेली आहे. म्हणून या पुढें सरकारनें धार्मिक बाबतींतील तटस्थपणाचें धोरण सोडून द्यावे आणि बहुजन समाजाचे सामाजिक स्वातंत्र्य रक्षण करण्याचें प्रयत्न करावे, तसेच या बाबतींत समाजसुधारकांच्या वतीनें प्रचलित कायद्यांत फरक करावे.

ठराव ४ था.

[अ] सरकारनें सर्व दरखास्त जमिनी इतःपर ज्या समाजांतील लोकांची सांपत्तिक स्थिति फारच हलाखीची असते अशा लोकांना द्याव्या आणि अशा जमिनी देताना त्या प्रथम अस्पृश्य लोकांना देण्यांत याव्या. या परिषदेचे आणखी असें मत आहे कीं सरकारनें त्यांना उदारपणें जादा रकमा ग्रँट म्हणून देऊन अशा जमीनीची डागडुजी करून मशागत करण्यास उत्तेजन द्यावे. आणि सरकारी नोकऱ्यांत अस्पृश्यवर्गीय उमेदवारांचा भरणा करणेंची सरकारनें उदारपणानें तरतूद करावी.

[ब] अस्पृश्य वर्गांतील साक्षरतेचे प्रमाण इतर समाजांतील साक्षरतेचे प्रमाणाबरोबर येईपर्यंत अस्पृश्य वर्गांतील विद्यार्थ्यांकरितां दरेक जिल्ह्यांत १०० मुलांचे बोर्डींग काढावे.

ठराव ५ वा.

रा. सा. पापण्णा यांचा मुलगा नारायण यांच्या मृत्युबद्दल ही सभा दुःख प्रदर्शित करते. ईश्वर मृताच्या आत्म्यास शांती देवो अशी सभेची ईश्वरास प्रार्थना आहे.

ठराव ६ वा.

चांभारांच्या धंद्याची स्थिती अत्यंत हलाखीची झाली असल्यामुळें त्यांचे धंदे शिक्षणानें वर्ग काढावें व त्या समाजांतील लोकांनीं सहकारितेच्या तत्त्वावर चालविलेल्या संस्थांना, सरकारांनीं सढळ हातानें मदत करावी आणि त्यांच्यातील लायक विद्यार्थ्यांस सरकारी खर्चानें त्यांच्या धंद्याचे शिक्षण घेण्याकरितां परदेशीं पाठवावें असे या परिषदेचे मत आहे.

ठराव ७ वा.

[अ] मुलाचे वय वीस वर्षाचे असल्याशिवाय व मुलीचे वय १६ असल्याशिवाय त्यांची लग्नें करूं नयेत.

[ब] कोणत्याही जातीतील वर्गातील व समाजांतील स्त्री पुरुषास मिश्र विवाह करण्याची पूर्ण मोकळीक असावी.

[क] लग्न किंवा इतर उत्सव यांत अस्पृश्य वर्गांनी शक्य तितका पैसा व वेळ कमी खर्च करावा तसेंच सर्व लग्नविधींत एक जेवणापलीकडे अधिक पैसा खर्च करूं नये आणि उरलेल्या पैशाचा विनियोग आपल्या मुलांमुलींच्या शिक्षणाकडे करावा.

ठराव ८ वा.

ज्या हॉटेलमध्यें व खाणावळींत अस्पृश्य वर्गास मज्जाव करणेंत येतो अशी हॉटेले व खाणावळी सुरू करण्यास सरकारनें परवानगी देऊं नये, तसेच रेल्वेच्या ताब्यांत असलेली हॉटेले व खाणावळी यामध्यें अस्पृश्य वर्गांना समतेने वागविण्याचा रेल्वे अधिकाऱ्यांनीं प्रयत्न करावा.

रत्नागिरी जिल्हा बहिष्कृत परिषद

अधिवेशन २ रें

भारतीय बहिष्कृत समाज सेवक संघाचे विद्यमानें रत्नागिरी जिल्ह्यांतील खेड व चिपळूण तालुक्यातर्फे वरील परिषद तारीख १३ एप्रील सन १९२९ रोजी मुकाम चिपळूण येथें मामलेदार कचेरीकडे जाणारे रस्त्याचे बाजूस भरणार आहे.सदर परिषदेचें अध्यक्षस्थान डॉ. भिमराव रामजी आंबेडकर एम्. ए. पी. एच्. डी. बार. एट लॉ, एम्. एल्. सी यांनीं स्वीकारण्याचें कबूल केलें आहे, त्याचप्रमाणें मुंबईचे रावबहादुर सिताराम केशव बोले जे. पी. एम्. एल्. सी., श्री. पुरुषोत्तम गोपाळ काणेकर व श्री आ. ना. सुर्वे अँडव्हेकेट, श्री. प्रधानबंधु व श्री देवराव नाईक, श्री. शिवतरकर, श्री. गायकवाड, श्री. चित्रे, श्री. सहस्त्रबुद्धे, श्री. रघुनाथ देवाजी बनकर, सत्य समाज सेक्रेटरी वगैरे मंडळी येणार आहेत. तरी सदहू परिषदेस अस्पृश्य बंधूंनी व इतर वर्गांतील सद्गृहस्थानीं अवश्य येण्याची कृपा करावी अशी विनंती आहे कळावें, सदहू परिषदेस शेतकी खात्याचे इन्स्पेक्टर हे देखील शेतकी बद्दल माहिती देण्याकरितां हजर रहाणार आहेत.

शोकजनक मृत्यू.

कळविण्यास वाईट वाटतें, समर्थबालपेढीचे अध्यक्ष व बहिष्कृत भारत सेवासंघाचे लाईफ मेंबर श्रीयुत श्रीरंगजी कृष्णाजी मेश्राम यांचे चिरंजीव बलदेव यास ता. ३०।३।२९ रोजीं देवाज्ञा झाली. या निधनामुळें वर्धा येथील अस्पृश्य समाजाचे फार नुकसान झालें आहे. ईश्वर मृताच्या आत्म्यास शांती देवो असे एम. एस. शेंडे सेक्रेटरी ब. भा. सेवासंघ वर्धा हे कळवितात.

रत्नागिरी जिल्हा शेतकरी परिषद.

वरील परिषद रत्नागिरी जिल्हा शेतकरी संघाच्या विद्यमानें तारीख १३/१४ एप्रिल सन १९२९ रोजीं मुक्काम चिपळूण येथें भरणार आहे. सदर परिषदेचें अध्यक्षस्थान अखिल बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी **डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर** एम्.ए., पीएच्. डी., बार-अॅट-लॉ, एम्.एल्.सी., यांनीं स्विकारण्याचें कबूल केलें आहे, त्याचप्रमाणें मुंबईचें रावबहादूर सिताराम केशव बोले जे. पी. एम्. एल्. सी., श्री. आ. ना. सुर्वे अॅडव्हकेट, श्री. पुरुषोत्तम गोपाळ काणेकर, श्री. प्रधानबंधु, श्री. देवराव नाईक, श्री. शिवतरकर, श्री. गायकवाड, श्री. चित्रे, श्री. सहस्त्रबुद्धे, श्री. रघुनाथ देवाजी बनकर, सत्यसमाज सेक्रेटरी, वगैरे मंडळी येणार आहेत. तरी सदहू परिषदेस सद्गृहस्थांनीं व शेतकरी बंधूनीं आणि खोतांनीं अवश्य येण्याची कृपा करावी अशी विनंती आहे. सदहू परिषदेस शेतकी खात्याचे इन्सपेक्टर हे देखील शेतकीबद्दल माहिती देण्याकरितां हजर रहाणार आहेत.

सत्यशोधक समाज परिषद.

बैठक १४ वी

सर्व बंधूंस कळविण्यांत येतें कीं, अखिल भारतीय सत्यशोधक समाज परिषदेची १४ वी बैठक मुंबईमध्यें चालू एप्रिल अखेर भरणार असून परिषदेची तारीख व अध्यक्षांचें नांव लवकरच प्रसिद्ध करण्यांत येईल. सदर परिषदेचें काम किती जबाबदारीचें असतें हें प्रत्येक ठिकाणच्या सत्यशोधक समाजबंधूंस माहीत आहे, तरी परिषद पार पाडण्याच्या कामीं सर्व समाजबंधूंनीं हस्तें परहस्तें मदत करावी, मदत करणाऱ्यांचीं नांवें वर्तमानपत्रांत प्रसिद्ध करण्यांत येतील. कळावें.

आ. न. सेवक
रघुनाथ देवाजी बनकर,
जनरल सेक्रेटरी, सत्यशोधकसमाज.

बहिष्कृत भारत प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या.

बेळगांव येथील १०/५ मराठा पलटणींतील अस्पृश्य मंडळींकडून पुढीलप्रमाणें रकमा प्रेस फंडास मिळाल्याः--

जमादार रामजी रत्नू पवार चिचगरकर ५ रुपये, रामा देवाजी झोरेपुरकर ४ रु.

तीन रुपये देणारे

हवालदार गोविलकर सखाराम भागुजी मोरे, चिचावले तुकाराम येसूजी पवार, पोशीरकर भिमसेन संभू मोहिते, भागुराम संभू मोहिते, जामगेकर सुडकाजी भागुजी जाधव, मुंडेकर चांगू मालू मोहिते, अशिलकर रामा धावजी जाधव, टांगारकर सखाराम राया, गोडाळकर बाबू रामजी कदम, नरडेकर सखाराम भागुजी कवडे, भातानकर रामचंद्र सोनू जाधव, धाकू शिवराम मोहिते, गोडाळकर सखाराम रामजी कदम, दाभोळकर शंकर विष्णु जाधव, रिंगणेकर कृष्णा रत्नू कांबळे, वहूरकर भागुराम गणपत साळवे, कोलकर गंगाराम पांडु जाधव, तेलगेकर विठ्ठल लक्ष्मण खैरे, पोलकर शंकर तुकाराम पवार, चिचावळे कमळू कृष्णा पवार, लक्ष्मण गंगाराम बनसोडे, आंबीटकर सखाराम गंगाराम, मुंबरीसकर कृष्णा गोविंद संकपाळ, मुळानकर भिवा सखाराम अहिरे, मेटकर शिवराम लक्ष्मण तांबे, आडेकर सखाराम रामजी तांबे, धर्मा नारायण.

दोन रुपये देणारे.

विठ्ठल पांडूजी कदम, बिगुल मेजर रामजी मल्हारी, दाभोलकर भुजंग सखाराम जाधव, बुडबाडकर भागुराम गंगाराम कवडे, नातेकर हरी मालू, पांडू गौरू, धोंडीराम बाळू, गंगाराम देवजी, देवजी गंगाराम ४-५ मराठा.

एकूण रुपये १०८ पैकीं मनीआर्डर खर्च वजा जातां १०६ रु. १३ आणे मिळाले.

अंकली येथील परिषदेंत मिळालेल्या देणग्या

समस्त महार मंडळी कारदगा २५ रु. एस्. एस्. पाटील व्याकूड २० रु.

दहा रुपये देणारे.

समस्त महार मंडळी सदलगे, आपल्या यल्लापा कोथळे, गंगाराम नानाजी राजांगण, समस्त महार मंडळी एकसंभा.

पांच रुपये देणारे.

लक्ष्मण भिमा कांबळे, इश्वराप्पा राणू मांग खोत, गुरूपाद रायाप्पा पठाण मास्तर, संतराम गंगनाक महार कल्लोळ.

दादू शिर नाईक ३ रु.

दोन रुपये देणारे.

ईश्वरनाथ खोत मराठा, भिमाप्पा निंगू महार, एस्. एल असोदे.

इतर देणग्या.

समस्त महार मंडळी बेनाडी ३८ रु. समस्त सोमवंशीय मंडळी संसरी १५ रु. समस्त कराची येथील केमाडीच्या मंडळी कडून १२ रु. समस्त महार मंडळी बुध्याळ ११ रु. गुंडो चिखलवाळ ५ रु.

हिरा कोंदणात बसला.

अस्पृश्य वर्गातील पेन्शनर सुभेदार साहेब राघोराम सज्जन घाटगे यांना सरकारनें ऑनररी सेकंड क्लास बेंच मॅजिस्ट्रेट म्हणून नेमलें आहे. या जागेवर नेमलेले अस्पृश्य वर्गांतील हे दुसरे गृहस्थ होत. या पूर्वी पनवेल मुक्कामीं कै. पे. सुभेदार गंगाराम भातनकर यांची नेमणूक झालेली होती. सुभेदार घाटगे यांनीं पेन्शन घेतल्यावर आपलें आयुष्य सार्वजनिक कार्याला वाहून घेतलें. त्यांनीं महाडच्या सत्याग्रहाच्या वेळीं आपला लष्करी बाणा व शिस्त यांची जाणीव लोकांना उत्तम प्रकारें करून दिली. अस्पृश्य वर्गांतील पुष्कळसे सुभेदार पेन्शन घेऊन आपापल्या गांवी जातात, पण ते सार्वजनिक कार्यांत पडतील तर शपथ त्यांचें एक म्हणणें कीं आम्ही अशा चळवळींत पडलों तर आमची पेन्शन बंद होईल ! अशा लोकांनीं सुभेदार घाटगे यांच्या उदाहरणाकडे लक्ष द्यावें, म्हणजे त्यांना कळून येईल कीं, सार्वजनिक कार्य केल्यानें सरकार उलट खूश होत असतें. असो. सुभेदार घाटगे यांचा सरकारनें जो गौरव केला त्याबद्दल आम्ही त्यांचें मनःपूर्वक अभिनंदन करितों. [सं. ब. भा.]

कौटुंबिक सहभोजन

नुकतेंच पुणें डी. सी. मिशनचे सेक्रेटरी व समाजसमता संघाचे सभासद श्री. कृष्णराव पाताडे यांनीं त्यांच्या पंचवार्षिक लग्नोत्सवानिमित्त आपल्या मित्रमंडळींना एक शाकाहारी भोजन दिलें. त्या वेळीं मराठा, ब्राह्मण, भंगी, महार, मांग, चांभार इत्यादि सर्व जातींचे प्रमुख मंडळी हजर होती. श्री. कृष्णराव व सौ. रमाबाई पाताडे यांनीं सुरू केलेल्या ह्या नवीन उपक्रमाबद्दल मी त्यांचें अभिनंदन करतों. तसेंच येथील भारत सिनेमाजवळच डी. सी. मिशन अहिल्याश्रम मुलींच्या शाळेंतील विद्यार्थीण कु. देवकाबाई गायकवाड ह्या मांग जातींतील मुलीचा विवाह राई साठे नांवाच्या तरुणाबरोबर गेल्या महिन्यांत झाला. त्या समारंभास हजर राहाण्याकरितां वधु-वरांकडील मंडळींनीं सर्व हिंदु जातींतील प्रमुख पुढाऱ्यांना निमंत्रणें दिलीं होतीं. त्याप्रमाणें श्री. भुस्कुटे, श्री. ठेंगडी, श्री. ओघळे, श्री. भिडे, श्री. सौ. पाताडे, सौ. लक्ष्मीबाई व श्री. उपासक, सु. घाटगे इत्यादि मंडळी लग्नसमारंभास हजर होती. या सर्वांनीं जेवणावळींत भाग घेतला. नंतर श्री. पाताडे यांच्या अध्यक्षतेखालीं जमलेल्या मंडळींची सभा होऊन सदर प्रसंगीं सर्व मंडळींनी दाखविलेल्या मनोधैर्याबद्दल मेसर्स सकट, शेंडगे, साळवे, उपासक, ओघळे, भुस्कुटे, ठेंगडी, व साठे यांचीं भाषणें होऊन परस्परांनीं स्पृश्यास्पृश्य भेदभाव मोडण्यासाठीं कौटुंबिक सहभोजनें नेहमीं घडवून आणण्याचा निश्चय सर्वांनीं जाहीर केला. ह्याबद्दल ही सर्व मंडळी स्तुतीस पात्र आहेत. असें एक बातमीदार कळवितात.

हिंदु महासभा.

हिंदुमहासभेनें जर खरोखरीचा प्रामाणिक प्रयत्न केला तर ब्राह्मणब्राह्मणेतरांतील वितुष्ट पुष्कळ कमी करतां येईल. हिंदुमहासभेच्याद्वारें ब्राह्मण्याची सुधारलेली छाप जर इतरांवर बसवायची असेल तर इतःपर लोक फारसे फसणार नाहींत. हिंदुमहासभेंत ब्राह्मणेतर भाग घेत नाहींत याचें कारण सभेंत ब्राह्मण्य दबा धरून असतें. म्हणून जें कांहीं करायचें तें खुल्या दिलानें व सद्हेतूनें करा. परधर्मीयांना आपल्या धर्मांत ओढण्याची हाव टाकून द्या, हिंदुधर्माची ओळख करून देणें, त्याचीं उच्च तत्वें पटवून देऊन हिंदुधर्माचें सर्वांशीं जुळतें असल्याचें दाखवून द्या. मुख्यतः स्वतःची सुधारणा करा. व याकरितां हिंदुमहासभेतर्फे प्रत्येक क्षेत्रावर सहभोजनें घडवून आणावींत, बेटीव्यवहारास उत्तेजन द्यावें, शुद्ध करून घेतलेल्या लोकांस, जाती समूळ मोडल्या नाहींत तोंपर्यंत त्यांच्या मूळच्या जातींत समावेश होईल असा प्रयत्न करावा, नाहींतर शुद्धीत कांहींच अर्थ नाहीं. ती आणखी एक जात होत आहे. हिंदूंचीं देवालयें अस्पृश्यादि सर्व हिंदूना मोकळीं करा व त्याकरितां हिंदुसभेनें सत्याग्रहाची चळवळ सुरू करण्याचें ठरवावें. या चळवळी प्रामाणिकपणें जर हातीं घेतल्या तर ब्राह्मणब्राह्मणेतर वाद लवकर मिटेल व ब्राह्मणेतरही हिंदुसभेंत भाग घेऊं शकतील.

A people with watertight class or caste distinctions, even freed from foreign domination cannot enjoy political liberty.
(India through Ages-J. Sarkar)

हंटर (कोल्हापूर)

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १२ एप्रिल १९२९.

हिंदु महासभा व अस्पृश्यता.

नुकतेंच थोडया दिवसांपूर्वी सुरत येथें हिंदुमहासभेचें अधिवेशन भरलें आणि त्या अधिवेशनाबरोबरच, राष्ट्रीय सभेच्या बैठकीच्या निमित्तानें सामाजिक परिषद वगैरे परिषदा भरतात त्याप्रमाणें शुद्धिपरिषद व अस्पृश्यतानिवारक परिषद या परिषदाहि भरल्या. सुरत येथें झालेल्या हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यासंबंधाचे खटले अजूनपर्यंत चालू असल्या कारणानें सुरतच्या हिंदुसमाजात हिंदुमहासभेविषयीं विशेष उत्साह असणें व त्या कारणास्तव चालू वर्षी सदहू महासभेचें अधिवेशन तेथें भरणें हें एका अर्थी स्वाभाविकच होतें. तेथील हिंदुमहासभेच्या शाखेचे एक प्रमुख कार्यकर्ते डॉ. रायजी यांचें नांव त्यांच्यावरील हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यासंबंधाच्या खटल्यांत हल्ली विशेष प्रसिद्धीस आलें आहे व तेच स्वागतमंडळाचे प्रमुख होते. महासभेच्या अध्यक्षस्थानीं कलकत्याच्या 'मॉडर्न रिव्ह्यू' या सुप्रसिद्ध इंग्रजी मासिकाचे स्थापक व संपादक श्री. रामानंद चतर्जी यांची योजना झाली होती. श्री चतर्जी हे नांवाजलेले लेखक असून स्वतंत्र विचार व स्पष्टवादित्व यांच्याबद्दल त्यांची ख्याति आहे. ते ब्राह्मसमाजाचे अनुयायी आहेत आणि सामाजिक बाबतींतील त्यांचे विचार पहिल्यापासून सुधारणेला अनुकूलच नव्हेत तर कट्टे सुधारणावादी आहेत. अशा गृहस्थांची हिंदुमहासभेच्या अध्यक्षस्थानीं योजना झाली हें एक प्रकारें आश्चर्यच समजलें पाहिजे. अपेक्षेप्रमाणें त्यांचे भाषण सडेतोड झालें. जातिभेद व अस्पृश्यता या हिंदुसमाजाला लागलेल्या महारोगांचे पूर्ण निर्मूलन झालें पाहिजे, असें श्री. चतर्जी यांनीं प्रतिपादिलें. त्यांनीं आपल्या भाषणांत हिंदुसमाजाच्या डोळ्यांमध्ये झणझणीत अंजन घातलें खरें, परंतु तें कितपत लागू पडलें असेल याची आम्हांला शंकाच वाटते. कारण,

हिंदुसमाज कल्पनातीत कोडगा

आहे. वरीलसारखीं भाषणें ऐकतांना टाळ्या वाजविण्यास सुद्धां तो कमी करणार नाहीं, इतकेंच नव्हे तर तसे विचार प्रदर्शित करणाऱ्या माणसाला उच्चस्थानीं बसवील, परंतु आपला पूर्वीचा कार्यक्रम मात्र तसाच कायम ठेवील. याची साक्ष गौतमबुद्धापासून महात्मा गांधीपर्यंतच्या काळाचा इतिहास देईल. गौतम बुद्धानें जातिभेदाचा निषेध केला, धर्मकांडाचा फोलपणा प्रतिपादिला, तरीसुद्धां हिंदुसमाजानें त्याला देवाचा एक अवतार बनवून त्याची शिकवण तेवढी अचूक धाब्यावर बसविली ! आज म. गांधीशीं हिंदुसमाज तेंच वर्तन करीत आहे. आपल्या महाराष्ट्रांतील गांधीपंथी लोकांकडे दृष्टी फेंकली तर आपल्याला काय दिसून येतें ? म. गांधींच्या कितीशा महाराष्ट्रीय अनुयायांनी अस्पृश्यतानिवारणासाठीं मनःपूर्वक प्रयत्न केले आहेत ? प्रयत्न केले नाहीत इतकेंच नव्हे तर अस्पृश्यतानिवारणाच्या प्रयत्नांना विरोध करण्यासही त्यांतल्या बहुतेकांनी कमी केलेलें नाहीं. मोठमोठया धर्मसुधारकांना व समाजसुधारकांना आपल्या पोटांत जिरवून टाकण्याची जी हातोटी हिंदुसमाजाला पुरातन काळापासून साधलेली आहे ती लक्षांत घेतली म्हणजे मात्र रामानंद चतर्जीसारख्या एका कट्टया ब्राह्मसमाजिस्टाला हिंदुमहासभेचें अध्यक्षस्थान देण्यांत आलें याबद्दल तितकेंसें आश्चर्य वाटावयास नको. हिंदुसमाजाच्या पोटांतील वडवानळांत बुद्ध खाक झाला, महावीर खाक झाला, बसव खाक झाला, चैतन्य खाक झाला, रामानंद खाक झाला, महानुभावांचा चक्रधर खाक झाला, व भागवत संप्रदायी साधुसंत खाक झाले ! नानक व कबीर यांचीहि तीच वाट लागली. राममोहन, दयानंद, रामकृष्ण परमहंस, विष्णुबुवा ब्रह्मचारी, जोतीबा फुले, रानडे, भांडारकर, विवेकानंद, रामतीर्थ, श्रद्धानंद, लजपतराय यांची तीच वाट हिंदुसमाजानें लावली किंवा तो लावूं पाहत आहे. म. गांधी, आचार्य राय, रामानंद चतर्जी यांनाहि पचवून टाकूं अशी हिंदुसमाजाला धमक वाटत आहे. व्यक्तीचें माहात्म्य वाढवावयाचें व तिची आपल्यास नको असेल ती शिकवण कितीहि चांगली असली तरी तिच्याकडे बिलकूल लक्ष्य द्यावयाचें नाहीं,आपला पूर्वीचा परिपाठ चालूच ठेवावयाचा, ही कला हिंदुसामाजाला उत्कृष्ट प्रकारें साध्य झालेली आहे. पूर्वीच्या वैष्णवपंथी रामानंदाचा उदारमतवाद ज्यांनें निष्क्रिय करून टाकला तोच हिंदुसमाज हल्लींच्या ब्राह्मपंथी रामानंदाचा उदारमतवाद निष्क्रिय करून टाकण्याची धमक बाळगत असल्यास त्यांत नवल तें कोणतें ? हिंदुसमाज म्हणजे फ्रान्सच्या बर्बून राजघराण्याप्रमाणें कांहीं शिकत नाहीं व कांहीं विसरत नाहीं (learns nothing and forgets nothing). हिंदुसमाज इतका कोडगा असला तरी त्याच्या अंगी आपल्या अस्तित्वाचें तात्पुरतें संरक्षण करण्याइतका लवचीकपणा आहे हेंही मात्र कबूल केलें पाहिजे. पर्याय शोधून काढण्यांत हिंदुधर्मातल्या शास्त्रीपंडितांचा कोणी हात धरूं शकणार नाहीं. वेळ पडेल त्याप्रमाणें वाटेल तशी तडजोड करणें आणि आलेली वेळ कशीबशी मारून नेणें हा हिंदुसमाजाचा जन्मस्वभावच आहे. या लवचीकपणामुळेंच, 'महापुरें झाडें जाती! तेथें लोहाळे वांचती' या न्यायानें तो आतांपर्यंत टिकून राहिला. बाकी,

असले जगणें कितपत श्रेयस्कर

आहे हा प्रश्न अलाहिदा. हा लवचीकपणा केवळ तात्पुरत्या आत्मसंरक्षणालाच उपयोगी पडूं शकतो. समाजपुरुषाची शरीरप्रकृति निकोप होण्यास आणि त्याचें सामर्थ्य वाढण्यास त्याच्या शरिरांतील सर्व दोष अगोदर निघून गेले पाहिजेत. सुरत येथील हिंदुमहासभेच्या वेळीं अस्पृश्य मानलेल्या लोकांची स्पृश्यांसहीत एक मिरवणूक काढण्यांत आली. या मिरवणुकीमध्यें सुमारें पांचशेंच लोक होते आणि स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्या एकत्र मिरवणुकीनें हिंदुधर्मावर कांहीं प्राणसंकट ओढवलें नसतें, इतकेंच नव्हें तर हिंदुधर्माचें मरण अशानें थोडें लांबणीवरच पडेल. परंतु तेंहि कांहीं सोवळ्या लोकांना खपलें नाहीं. वैष्णव म्हणविणाऱ्या सुरतेच्या कांहीं लोकांनीं या मिरवणुकीविरुद्ध हस्तपत्रकें वांटून, हा भयंकर अधर्म होत आहे, अशी ओरड केली. आम्हांला या वैष्णव म्हणविणाऱ्या लोकांची खरोखरच कींव येते.

'विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म । भेदाभेदभ्रम अमंगळ'

असें तुकोबारायासारख्या महावैष्णवांनीं कितीहि कानीं कपाळीं ओरडून सांगितलें अथवा 'विप्राद्विषड्गुणयुतादरविन्दनाभ— । पादारविदविमुखात् श्वपचं वरिष्ठम्' असें खुद्द भागवत पुराणामध्यें प्रतिपादण्यांत आलें तरी ज्यांचा जातिदुरभिमान नाहींसा होत नाहीं, ते वैष्णव नसून वैष्णव धर्माच्या नदींतले गोटे असें कां म्हणूं नये ? सुरत येथें हिंदुमहासभेबरोबर अछूतोद्धारपरिषदहि भरविण्यांत आली आणि त्यांत मामुली ठराव पसार झाले. अस्पृश्यांना शाळा, विहिरी व सार्वजनिक इमारती यांमध्यें मज्जाव नसावा अशी म्युनिसिपालिटया, लोकलबोर्डस व इतर सार्वजनिक संस्था यांना विनंति करण्याबद्दलचा ठराव त्यामध्यें होता. ह्या ठरावाच्या अंमलबजावणीकरितां हिंदुमहासभेच्या स्थानिक शाखांनीं कोठें कोठें प्रत्यक्ष प्रयत्न केले आहेत तें समजेल तर बरें होईल. सदरील अछूतोद्धार परिषद म्हणजे हिंदुमहासभेचेंच शेपूट होतें. अस्पृश्यांनीं स्वतःच्या पायावर उभे राहण्याकरितां जे प्रयत्न चालविले आहेत ते हिंदुमहासभेच्या पुढाऱ्यांना पसंत नाहींत, इतकेंच नव्हे तर हिंदु म. स. चे लोक अस्पृश्यांमध्यें फाटाफूट करण्याचे प्रयत्न मुद्दाम करीत असतात. आम्ही खुशीनें देऊं तेवढें अस्पृश्यांनीं घ्यावें, त्यांत समाधान मानून आमच्याविषयीं कृतज्ञता बाळगावी, आम्हीं जेथें बस म्हणूं तेथें बसावें आणि उठा म्हटल्याबरोबर 'जी हुजूर' म्हणून उठावें, असें

हिंदुमहासभावाल्यांचें अस्पृश्यांच्या बाबतींत धोरण !

आहे. याची आणखी एक ताजी साक्ष पाहिजे असल्यास ती सुरतेच्या हिंदुमहासभेच्या अधिवेशनांत पसार झालेल्या अस्पृश्यताविषयक ठरावामध्यें सांपडेल. या ठरावांत अस्पृश्यांना देवळें, विहिरी, शाळा, सभा वगैरे ठिकाणीं मज्जाव न करितां समतेनें वागविण्यांत यावें असें म्हणून अस्पृश्यांचे स्थानिक संस्थांमधील —म्युनिसिपालिटया, लोकलबोर्डस वगैरेंमधील व त्याचप्रमाणें प्रांतिक कायदेकौन्सिलें व लेजिस्लेटिव्ह असेंब्ली यांमधील प्रतिनिधि सरकारनें नेमणें हें देशाच्या हिताला खुद्द अस्पृश्यवर्गाच्या स्वाभिमानाला विघातक आहे असें म्हटलें आहे. आम्हांलाहि सरकारनें अस्पृश्यांचे प्रतिनिधि नेमणें हा गौण मार्गच वाटतो. तथापि हिंदुमहासभेनें हे प्रतिनिधि अस्पृश्यांसुद्धां सर्व हिंदूंनीं निवडून द्यावयाचे कीं फक्त अस्पृश्यांनींच निवडून द्यावयाचे याविषयीं सदरील ठरावांत मुग्धता दाखविली आहे व तेथेंच सारें पाणी मुरत आहे. अस्पृश्यांसारख्या वर्गातल्या लोकांचे प्रतिनिधि सरकारनें नेमण्यावर ज्या तत्वावर आक्षेप घेतां येतो त्याच तत्वावर मिश्रमतदारसंघातर्फे अस्पृश्यांच्या प्रतिनिधींची निवड होण्यावर आक्षेप घेतां येईल. इतकेंच नव्हे तर, प्रस्तुतच्या परिस्थितींत मिश्रमतदारसंघांतर्फे अस्पृश्यांचे प्रतिनिधि निवडून येण्यापेक्षां त्यांची सरकारनें नेमणूक केलेलीच बरी, असें आमचें स्पष्ट मत आहे. हिंदुमहासभेला अस्पृश्यांच्या स्वाभिमानाची जर खरोखरच कळकळ होती तर तिनें अस्पृश्यांचे

रत्नागिरी जिल्हा शेतकरी परिषद.

वरील परिषद रत्नागिरी जिल्हा शेतकरी संघाच्या विद्यमानें तारीख १३/१४ एप्रिल सन १९२९ रोजीं मुक्काम चिपळूण येथें भरणार आहे. सदर परिषदेचें अध्यक्षस्थान अखिल बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी **डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर** एम्.ए., पीएच्. डी., बार-अॅट-लॉ, एम्.एल्.सी., यांनीं स्विकारण्याचें कबूल केलें आहे, त्याचप्रमाणें मुंबईचें रावबहादूर सिताराम केशव बोले जे. पी. एम्. एल्. सी., श्री. आ. ना. सुर्वे अॅडव्हकेट, श्री. पुरुषोत्तम गोपाळ काणेकर, श्री. प्रधानबंधू, श्री. देवराव नाईक, श्री. शिवतरकर, श्री. गायकवाड, श्री. चित्रे, श्री. सहस्त्रबुद्धे, श्री. रघुनाथ देवाजी बनकर, सत्यसमाज सेक्रेटरी, वगैरे मंडळी येणार आहेत. तरी सदर्हू परिषदेस सद्गृहस्थांनीं व शेतकरी बंधूनीं आणि खोतांनीं अवश्य येण्याची कृपा करावी अशी विनंती आहे. सदर्हू परिषदेस शेतकी खात्याचे इन्सपेक्टर हे देखील शेतकीबद्दल माहिती देण्याकरितां हजर रहाणार आहेत.

सत्यशोधक समाज परिषद.

बैठक १४ वी

सर्व बंधूंस कळविण्यांत येतें कीं, अखिल भारतीय सत्यशोधक समाज परिषदेची १४ वी बैठक मुंबईमध्यें चालू एप्रिल अखेर भरणार असून परिषदेची तारीख व अध्यक्षांचें नांव लवकरच प्रसिद्ध करण्यांत येईल. सदर परिषदेचें काम किती जबाबदारीचें असतें हें प्रत्येक ठिकाणच्या सत्यशोधक समाजबंधूंस माहीत आहे, तरी परिषद पार पाडण्याच्या कामीं सर्व समाजबंधूंनीं हस्तें परहस्तें मदत करावी, मदत करणाऱ्यांची नांवें वर्तमानपत्रांत प्रसिद्ध करण्यांत येतील. कळावें.

आ. न. सेवक
रघुनाथ देवाजी बनकर,
जनरल सेक्रेटरी, सत्यशोधकसमाज.

बहिष्कृत भारत प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या.

बेळगांव येथील १०/५ मराठा पलटणींतील अस्पृश्य मंडळींकडून पुढीलप्रमाणें रकमा प्रेस फंडास मिळाल्या:--

जमादार रामजी रत्नू पवार चिचगरकर ५ रुपये, रामा देवजी झोरेपुरकर ४ रु.

तीन रुपये देणारे

हवालदार गोविलकर सखाराम भागुजी मोरे, चिचावले तुकाराम येसूजी पवार, पोशीरकर भिमसेन संभू मोहिते, भागुराम संभू मोहिते, जामगेकर सुडकाजी भागुजी जाधव, मुंडेकर चांगू मालू मोहिते, अशिलकर रामा धावजी जाधव, टांगारकर सखाराम राया, गोडाळकर बाबू रामजी कदम, नरडेकर सखाराम भागुजी कवडे, भातानकर रामचंद्र सोनू जाधव, धाकू शिवराम मोहिते, गोडाळकर सखाराम रामजी कदम, दाभोळकर शंकर विष्णु जाधव, रिंगणेकर कृष्णा रत्नू कांबळे, वहूरकर भागुराम गणपत साळवे, कोलकर गंगाराम पांडू जाधव, तेलगेकर विठ्ठल लक्ष्मण खैरे, पौलकर शंकर तुकाराम पवार, चिचावळे कमळू कृष्णा पवार, लक्ष्मण गंगाराम बन्सोडे, आंबीटकर सखाराम गंगाराम, मुंबरीसकर कृष्णा गोविंद संकपाळ, मुळानकर भिवा सखाराम अहिरे, मेटकर शिवराम लक्ष्मण तांबे, आडेकर सखाराम रामजी तांबे, धर्मा नारायण.

दोन रुपये देणारे.

विठ्ठल पांडूजी कदम, बिगुल मेजर रामजी मल्हारी, दाभोलकर भुजंग सखाराम जाधव, बुडबाडकर भागुराम गंगाराम कवडे, नातेकर हरी मालू, पांडू गौरू, धोंडीराम बाळू, गंगाराम देवजी, देवजी गंगाराम ४-५ मराठा.

एकूण रुपये १०८ पैकीं मनीआर्डर खर्च वजा जातां १०६ रु. १३ आणे मिळाले.

अंकली येथील परिषदेंत मिळालेल्या देणग्या

समस्त महार मंडळी कारदगा २५ रु. एस्. एस्. पाटील व्याकूड २० रु.

दहा रुपये देणारे.

समस्त महार मंडळी सदलगे, आपल्या यल्लापा कोथळे, गंगाराम नानाजी राजांगण, समस्त महार मंडळी एकसंभा.

पांच रुपये देणारे.

लक्ष्मण भिमा कांबळे, इश्वराप्पा राणू मांग खोत, गुरूपाद रायाप्पा पठाण मास्तर, संतराम गंगनाक महार कल्लोळ.

दादू शिर नाईक ३ रु.

दोन रुपये देणारे.

ईश्वरनाथ खोत मराठा, भिमाप्पां निंगू महार, एस्. एल असोदे.

इतर देणग्या.

समस्त महार मंडळी बेनाडी ३८ रु. समस्त सोमवंशीय मंडळी संसरी १५ रु. समस्त कराची येथील केमाडीच्या मंडळी कडून १२ रु. समस्त महार मंडळी बुध्याळ ११ रु. गुंडो चिखलवाळ ५ रु.

हिरा कोंदणात बसला.

अस्पृश्य वर्गांतील पेन्शनर सुभेदार साहेब राघोराम सज्जन घाटगे यांना सरकारने ऑनररी सेकंड क्लास बेंच मॅजिस्ट्रेट म्हणून नेमलें आहे. या जागेवर नेमलेले अस्पृश्य वर्गांतील हे दुसरे गृहस्थ होत. या पूर्वी पनवेल मुक्कामीं कैं. पे. सुभेदार गंगाराम भातनकर यांची नेमणूक झालेली होती. सुभेदार घाटगे यांनीं पेन्शन घेतल्यावर आपलें आयुष्य सार्वजनिक कार्याला वाहून घेतलें. त्यांनीं महाडच्या सत्याग्रहाच्या वेळीं आपला लष्करी बाणा व शिस्त यांची जाणीव लोकांना उत्तम प्रकारें करून दिली. अस्पृश्य वर्गांतील पुष्कळसे सुभेदार पेन्शन घेऊन आपापल्या गांवीं जातात, पण ते सार्वजनिक कार्यांत पडतील तर शपथ त्यांचें एक म्हणणें कीं आम्ही अशा चळवळींत पडलों तर आमची पेन्शन बंद होईल! अशा लोकांनीं सुभेदार घाटगे यांच्या उदाहरणाकडे लक्ष द्यावें, म्हणजे त्यांना कळून येईल कीं, सार्वजनिक कार्य केल्यानें सरकार उलट खूश होत असतें. असो. सुभेदार घाटगे यांचा सरकारने जो गौरव केला त्याबद्दल आम्ही त्यांचें मनःपूर्वक अभिनंदन करितों. [सं. ब. भा.]

कौटुंबिक सहभोजन

नुकतेंच पुणें डी. सी. मिशनचे सेक्रेटरी व समाजसमता संघाचे सभासद श्री. कृष्णराव पाताडे यांनीं त्यांच्या पंचवार्षिक लग्नोत्सवानिमित्त आपल्या मित्रमंडळींना एक शाकाहारी भोजन दिलें. त्या वेळीं मराठा, ब्राह्मण, भंगी, महार, मांग, चांभार इत्यादि सर्व जातींची प्रमुख मंडळी हजर होती. श्री. कृष्णराव व सौ. रमाबाई पाताडे यांनीं सुरू केलेल्या ह्या नवीन उपक्रमाबद्दल मी त्यांचें अभिनंदन करतों. तसेंच येथील भारत सिनेमाजवळच डी. सी. मिशन अहिल्याश्रम मुलींच्या शाळेंतील विद्यार्थीण कु. देवकाबाई गायकवाड ह्या मांग जातींतील मुलीचा विवाह राई साठे नांवाच्या तरुणाबरोबर गेल्या महिन्यांत झाला. त्या समारंभास हजर राहाण्याकरितां वधु-वरांकडील मंडळींनी सर्व हिंदु जातींतील प्रमुख पुढाऱ्यांना निमंत्रणें दिलीं होतीं. त्याप्रमाणें श्री. भुस्कुटे, श्री. ठेंगडी, श्री. ओघळे, श्री. भिडे, श्री. सौ. पाताडे, सौ. लक्ष्मीबाई व श्री. उपासक, सु. घाटगे इत्यादि मंडळी लग्नसमारंभास हजर होती. या सर्वांनीं जेवणावळींत भाग घेतला. नंतर श्री. पाताडे यांच्या अध्यक्षतेखालीं जमलेल्या मंडळींची सभा होऊन सदर प्रसंगीं सर्व मंडळींनी दाखविलेल्या मनोधैर्याबद्दल मेसर्स सकट, शेंडगे, साळवे, उपासक, ओघळे, भुस्कुटे, ठेंगडी, व साठे यांची भाषणें होऊन परस्परांनीं स्पृश्यास्पृश्य भेदभाव मोडण्यासाठीं कौटुंबिक सहभोजनें नेहमीं घडवून आणण्याचा निश्चय सर्वांनीं जाहीर केला. ह्याबद्दल ही सर्व मंडळी स्तुतीस पात्र आहेत. असें एक बातमीदार कळवितात.

हिंदु महासभा.

हिंदुमहासभेनें जर खरोखरीचा प्रामाणिक प्रयत्न केला तर ब्राह्मणब्राह्मणेतरांतील वितुष्ट पुष्कळ कमी करतां येईल. हिंदुमहासभेच्याद्वारें ब्राह्मण्याची सुधारलेली छाप जर इतरांवर बसवायची असेल तर इतःपर लोक फारसे फसणार नाहींत. हिंदुमहासभेंत ब्राह्मणेतर भाग घेत नाहींत याचें कारण सभेंत ब्राह्मण्य दबा धरून असतें. म्हणून जें कांहीं करायचें तें खुल्या दिलानें व सद्हेतूनें करा. परधर्मीयांना आपल्या धर्मांत ओढण्याची हाव टाकून द्या, हिंदुधर्माची ओळख करून देणें, त्याचीं उच्च तत्वें पटवून देऊन हिंदुधर्माचें सर्वांशीं जुळतें असल्याचें दाखवून द्या. मुख्यतः स्वतःची सुधारणा करा. व याकरितां हिंदुमहासभेतर्फे प्रत्येक क्षेत्रावर सहभोजनें घडवून आणावींत, बेटीव्यवहारास उत्तेजन द्यावें, शुद्ध करून घेतलेल्या लोकांस, जाती समूळ मोडल्या नाहींत तोंपर्यंत त्यांच्या मूळच्या जातींत समावेश होईल असा प्रयत्न करावा, नाहींतर शुद्धींत कांहींच अर्थ नाहीं. ती आणखी एक जात होत आहे. हिंदूंचीं देवालयें अस्पृश्यादि सर्व हिंदूंना मोकळीं करा व त्याकरितां हिंदुसभेनें सत्याग्रहाची चळवळ सुरू करण्याचें ठरवावें. या चळवळी प्रामाणिकपणें जर हातीं घेतल्या तर ब्राह्मणब्राह्मणेतर वाद लवकर मिटेल व ब्राह्मणेतरही हिंदुसभेंत भाग घेऊं शकतील.

A people with watertight class or caste distinctions, even freed from foreign domination cannot enjoy political liberty.
(India through Ages-J. Sarkar)

हंटर (कोल्हापूर)

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १२ एप्रिल १९२९.

हिंदु महासभा व अस्पृश्यता.

नुकतेंच थोडया दिवसांपूर्वी सुरत येथें हिंदुमहासभेचें अधिवेशन भरले आणि त्या अधिवेशनाबरोबरच, राष्ट्रीय सभेच्या बैठकीच्या निमित्तानें सामाजिक परिषद वगैरे परिषदा भरतात त्याप्रमाणें शुद्धिपरिषद व अस्पृश्यतानिवारक परिषद या परिषदाहि भरल्या. सुरत येथें झालेल्या हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यासंबंधाचे खटले अजूनपर्यंत चालू असल्या कारणानें सुरतच्या हिंदुसमाजात हिंदुमहासभेविषयीं विशेष उत्साह असणें व त्या कारणास्तव चालू वर्षी सदहू महासभेचें अधिवेशन तेथें भरणें हें एका अर्थी स्वाभाविकच होतें. तेथील हिंदुमहासभेच्या शाखेचे एक प्रमुख कार्यकर्ते डॉ. रायजी यांचें नांव त्यांच्यावरील हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यासंबंधाच्या खटल्यांत हल्ली विशेष प्रसिद्धीस आलें आहे व तेच स्वागतमंडळाचे प्रमुख होते. महासभेच्या अध्यक्षस्थानीं कलकत्त्याच्या 'मॉडर्न रिव्ह्यू' या सुप्रसिद्ध इंग्रजी मासिकाचे स्थापक व संपादक श्री. रामानंद चतर्जी यांची योजना झाली होती. श्री चतर्जी हे नांवाजलेले लेखक असून स्वतंत्र विचार व स्पष्टवादित्व यांच्याबद्दल त्यांची ख्याति आहे. ते ब्राह्मसमाजाचे अनुयायी आहेत आणि सामाजिक बाबतींतील त्यांचे विचार पहिल्यापासून सुधारणेला अनुकूलच नव्हेत तर कट्टे सुधारणावादी आहेत. अशा गृहस्थांची हिंदुमहासभेच्या अध्यक्षस्थानीं योजना झाली हें एक प्रकारें आश्चर्यच समजलें पाहिजे. अपेक्षेप्रमाणें त्यांचे भाषण सडेतोड झालें. जातिभेद व अस्पृश्यता या हिंदुसमाजाला लागलेल्या महारोगांचे पूर्ण निर्मूलन झालें पाहिजे, असें श्री. चतर्जी यांनीं प्रतिपादिलें. त्यांनी आपल्या भाषणांत हिंदुसमाजाच्या डोळ्यांमध्ये झणझणीत अंजन घातलें खरें, परंतु तें कितपत लागू पडलें असेल याची आम्हांला शंकाच वाटते. कारण,

हिंदुसमाज कल्पनातीत कोडगा

आहे. वरीलसारखीं भाषणें ऐकतांना टाळ्या वाजविण्यास सुद्धां तो कमी करणार नाहीं, इतकेंच नव्हे तर तसे विचार प्रदर्शित करणाऱ्या माणसाला उच्चस्थानीं बसवील, परंतु आपला पूर्वीचा कार्यक्रम मात्र तसाच कायम ठेवील. याची साक्ष गौतमबुद्धापासून महात्मा गांधीपर्यंतच्या काळाचा इतिहास देईल. गौतम बुद्धानें जातिभेदाचा निषेध केला, धर्मकांडाचा फोलपणा प्रतिपादिला, तरीसुद्धां हिंदुसमाजानें त्यला देवाचा एक अवतार बनवून त्याची शिकवण तेवढी अचूक धाब्यावर बसविली ! आज म. गांधीशीं हिंदुसमाज तेंच वर्तन करीत आहे. आपल्या महाराष्ट्रांतील गांधीपंथी लोकांकडे दृष्टी फेंकली तर आपल्याला काय दिसून येतें ? म. गांधींच्या कितीशा महाराष्ट्रीय अनुयायांनी अस्पृश्यतानिवारणासाठीं मनःपूर्वक प्रयत्न केलें आहेत ? प्रयत्न केले नाहींत इतकेंच नव्हे तर अस्पृश्यतानिवारणाच्या प्रयत्नांना विरोध करण्यासही त्यांतल्या बहुतेकांनी कमी केलेलें नाहीं. मोठमोठया धर्मसुधारकांना व समाजसुधारकांना आपल्या पोटांत जिरवून टाकण्याची जी हातोटी हिंदुसमाजाला पुरातन काळापासून साधलेली आहे ती लक्षांत घेतली म्हणजे मात्र रामानंद चतर्जीसारख्या एका कट्टया ब्राह्मसमाजिस्टाला हिंदुमहासभेचें अध्यक्षस्थान देण्यांत आलें याबद्दल तितकेंसें आश्चर्य वाटावयास नको. हिंदुसमाजाच्या पोटांतील वडवानळांत बुद्ध खाक झाला, महावीर खाक झाला, बसव खाक झाला, चैतन्य खाक झाला, रामानंद खाक झाला, महानुभावांचा चक्रधर खाक झाला, व भागवत संप्रदायी साधुसंत खाक झाले ! नानक व कबीर यांचीहि तीच वाट लागली. राममोहन, दयानंद, रामकृष्ण परमहंस, विष्णुबुवा ब्रह्मचारी, जोतीबा फुले, रानडे, भांडारकर, विवेकांनंद, रामतीर्थ, श्रद्धानंद, लजपतराय यांची तीच वाट हिंदुसमाजानें लावली किंवा तो लावूं पाहत आहे. म. गांधी, आचार्य राय, रामानंद चतर्जी यांनाहि पचवून टाकूं अशी हिंदुसमाजाला धमक वाटत आहे. व्यक्तीचें माहात्म्य वाढवावयाचे व तिचीं आपल्यास नको असेल ती शिकवण कितीहि चांगली असली तरी तिच्याकडे बिलकूल लक्ष्य द्यावयाचें नाहीं,आपला पूर्वीचा परिपाठ चालूच ठेवावयाचा, ही कला हिंदुसामाजाला उत्कृष्ट प्रकारें साध्य झालेली आहे. पूर्वीच्या वैष्णवपंथी रामानंदाचा उदारमतवाद ज्यांनें निष्क्रिय करून टाकला तोच हिंदुसमाज हल्लींच्या ब्राह्मपंथी रामानंदाचा उदारमतवाद निष्क्रिय करून टाकण्याची धमक बाळगत असल्यास त्यांत नवल तें कोणतें ? हिंदुसमाज म्हणजे फ्रान्सच्या बर्बून राजघराण्याप्रमाणे कांहीं शिकत नाहीं व कांहीं विसरत नाहीं (learns nothing and forgets nothing). हिंदुसमाज इतका कोडगा असला तरी त्याच्या अंगी आपल्या अस्तित्वाचें तात्पुरतें संरक्षण करण्याइतका लवचीकपणा आहे हेंही मात्र कबूल केलें पाहिजे. पर्याय शोधून काढण्यांत हिंदुधर्मातल्या शास्त्रीपंडितांचा कोणी हात धरूं शकणार नाहीं. वेळ पडेल त्याप्रमाणें वाटेल तशी तडजोड करणें आणि आलेली वेळ कशीबशी मारून नेणें हा हिंदुसमाजाचा जन्मस्वभावच आहे. या लवचीकपणामुळेंच, 'महापुरें झाडें जाती! तेथें लोहाळे, वांचती' या न्यायानें तो आतांपर्यंत टिकून राहिला. बाकी,

असले जगणें कितपत श्रेयस्कर

आहे हा प्रश्न अलाहिदा. हा लवचीकपणा केवळ तात्पुरत्या आत्मसंरक्षणालाच उपयोगीं पडूं शकतो. समाजपुरुषाची शरीरप्रकृति निकोप होण्यास आणि त्याचें सामर्थ्य वाढण्यास त्याच्या शरिरांतील सर्व दोष अगोदर निघून गेले पाहिजेत. सुरत येथील हिंदुमहासभेच्या वेळीं अस्पृश्य मानलेल्या लोकांची स्पृश्यांसहीत एक मिरवणूक काढण्यांत आली. या मिरवणुकीमध्यें सुमारें पांचशेंच लोक होते आणि स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्या एकत्र मिरवणुकीनें हिंदुधर्मावर कांहीं प्राणसंकट ओढवलें नसतें, इतकेंच नव्हें तर हिंदुधर्माचें मरण अशानें थोडें लांबणीवरच पडेल. परंतु तेंहि कांहीं सोवळ्या लोकांना खपलें नाहीं: वैष्णव म्हणविणाऱ्या सुरतेच्या कांहीं लोकांनीं या मिरवणुकीविरुद्ध हस्तपत्रकें वांटून, हा भयंकर अधर्म होत आहे, अशी ओरड केली. आम्हांला या वैष्णव म्हणविणाऱ्या लोकांची खरोखरच कींव येते.

'विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म । भेदाभेदभ्रम अमंगळ

असें तुकोबारायासारख्या महावैष्णवांनीं कितीहि कानीं कपाळीं ओरडून सांगितलें अथवा 'विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविन्दनाभ- । पादारविंदविमुखात् श्वपचं वरिष्ठम्' असें खुद्द भागवत पुराणामध्यें प्रतिपादण्यांत आलें तरी ज्यांचा जातिदुरभिमान नाहींसा होत नाहीं, ते वैष्णव नसून वैष्णव धर्माच्या नदींतले गोटे असें कां म्हणूं नये ? सुरत येथें हिंदुमहासभेबरोबर अछुतोद्धारपरिषदहि भरविण्यांत आली आणि त्यांत मामुली ठराव पसार झाले. अस्पृश्यांना शाळा, विहिरी व सार्वजनिक इमारती यांमध्यें मज्जाव नसावा अशी म्युनिसिपालिटया, लोकलबोर्डस व इतर सार्वजनिक संस्था यांना विनंति करण्याबद्दलचा ठराव त्यांमध्यें होता. ह्या ठरावाच्या अंमलबजावणीकरितां हिंदुमहासभेच्या स्थानिक शाखांनीं कोठें कोठें प्रत्यक्ष प्रयत्न केले आहेत तें समजेल तर बरें होईल. सदरील अछूतोद्धार परिषद म्हणजे हिंदुमहासभेचेंच शेपूट होतें. अस्पृश्यांनीं स्वतःच्या पायावर उभे राहण्याकरितां जे प्रयत्न चालविले आहेत ते हिंदुमहासभेच्या पुढाऱ्यांना पसंत नाहींत, इतकेंच नव्हे तर हिंदु म. स. चे लोक अस्पृश्यांमध्यें फाटाफूट करण्याचे प्रयत्न मुद्दाम करीत असतात. आम्ही खुशीनें देऊं तेवढें अस्पृश्यांनीं घ्यावें, त्यांत समाधान मानून आमच्याविषयीं कृतज्ञता बाळगावी, आम्हीं जेथें बसा म्हणूं तेथें बसावें आणि उठा म्हटल्याबरोबर 'जी हुजूर' म्हणून उठावें, असें

हिंदुमहासभावाल्यांचे अस्पृश्यांच्या बाबतींत धोरण !

आहे. याची आणखी एक ताजी साक्ष पाहिजे असल्यास ती सुरतेच्या हिंदुमहासभेच्या अधिवेशनांत पसार झालेल्या अस्पृश्यताविषयक ठरावामध्यें सांपडेल. या ठरावांत अस्पृश्यांना देवळें, विहिरी, शाळा, सभा वगैरे ठिकाणी मज्जाव न करितां समतेनें वागविण्यांत यावें असें म्हणून अस्पृश्यांचे स्थानिक संस्थांमधील —म्युनिसिपालिटया, लोकलबोर्डस वगैरेंमधील व त्याचप्रमाणें प्रांतिक कायदेकौन्सिलें व लेजिस्लेटिव्ह ॲसेंब्ली यांमधील प्रतिनिधि सरकारनें नेमणें हें देशाच्या हिताला खुद्द अस्पृश्यवर्गांच्या स्वाभिमानाला विघातक आहे असें म्हटलें आहे. आम्हांलाहि सरकारनें अस्पृश्यांचे प्रतिनिधि नेमणें हा गौण मार्गच वाटतो. तथापि हिंदुमहासभेनें हे प्रतिनिधि अस्पृश्यांसुद्धां सर्व हिंदूंनीं निवडून द्यावयाचे कीं फक्त अस्पृश्यांनींच निवडून द्यावयाचे याविषयीं सदरील ठरावांत मुग्धता दाखविली आहे व तेथेंच सारें पाणी मुरत आहे. अस्पृश्यांसारख्या वर्गांतल्या लोकांचे प्रतिनिधि सरकारनें नेमण्यावर ज्या तत्वावर आक्षेप घेतां येतो त्याच तत्वावर मिश्रमतदारसंघातर्फे अस्पृश्यांच्या प्रतिनिधींची निवड होण्यावर आक्षेप घेतां येईल. इतकेंच नव्हे तर, प्रस्तुतच्या परिस्थितींत मिश्रमतदारसंघातर्फे अस्पृश्यांचे प्रतिनिधि निवडून येण्यापेक्षां त्यांची सरकारनें नेमणूक केलेलीच बरी, असें आमचें स्पष्ट मत आहे. हिंदुमहासभेला अस्पृश्यांच्या स्वाभिमानाची जर खरोखरच कळकळ होती तर तिनें अस्पृश्यांचे

प्रतिनिधि त्याच वर्गातल्या खास मतदारसंघातर्फे निवडून येणें इष्ट आहे असें स्पष्ट म्हटले असतें. अस्पृश्यतेचा जेव्हां नायनाट होईल तेव्हां आम्हीही मिश्रमतदारसंघांना संमति देऊं. परंतु सध्यांच्या परिस्थितींत इतर समाजावर विश्वास ठेवावयाला आम्हीं तयार नाहीं. सरकार व अस्पृश्य वर्ग यांचे हितसंबंध परस्परविरोधी नाहींत, परंतु अस्पृश्य वर्ग व इतर समाज यांचे हितसंबंध मात्र एकरूप नाहींत. इतकेंच नव्हे तर जोंपर्यंत स्पर्शास्पर्शाचें बंड हिंदुसमाजात आहे तोंपर्यंत या दोन वर्गांचे हितसंबंध परस्पर विरुद्धच आहेत असें म्हणावयास हरकत नाहीं. मिश्रमतदारसंघांतर्फे अस्पृश्यांचे प्रतिनिधि निवडून येण्याची व्यवस्था झाल्यास अल्पसंख्यांक अस्पृश्यांच्या हिताकडे दुर्लक्ष्य झाल्याशिवाय राहणार नाही. जे अस्पृश्य प्रतिनिधि म्हणून निवडून येण्यास उमेदवार या नात्यानें उभे राहतील त्यांना इतर वर्गांतील लोकांच्या तंत्रानें वागावें लागेल आणि अर्थातच हिंदुसभावाल्यांचे बयलबच्चे होण्यास जे अस्पृश्यवर्गीय उमेदवार तयार होतील तेच निवडून येऊं शकतील. तसें झालें म्हणजे अस्पृश्यांची स्वतंत्र स्वाभिमानी चळवळ ठार बुडेल आणि अस्पृश्य वर्गाला स्पृश्य वर्गाच्या ताटाखालचीं मांजरें म्हणूनच राहावें लागेल. हिंदुसभावाल्यांचा हा अंतःस्थ डाव आहे. त्यांच्या या कुटिल नीतीमुळेच आम्हीं आमच्या अस्पृश्यबंधूंना त्यांच्या चळवळीपासून दूर राहण्यास सांगत असतों. असो. हिंदुमहासभेची चळवळ ही कृत्रिम, आकुंचित दृष्टीची, ध्येयशून्य व तत्त्वपराङ्मुख आहे. अस्पृश्यांविषयीं खरी कळकळ त्या चळवळीच्या पुढाऱ्यांत नाहीं. अस्पृश्यांनीं धर्मांतर करूं नये व त्यामुळें हिंदूंचें संख्याबळ कमी होऊं नये, एवढ्याच उद्देशानें हिंदुमहासभावाल्यांनीं अस्पृश्यतानिवरणाचा प्रश्न हातीं घेतलेला आहे. अर्थात् त्यांत जीवंत कळकळ नाहीं. जेव्हां केवळ न्यायाच्या व समतेच्या दृष्टीनेंच विचार करण्यास आणि मानवी हक्कांविषयीं तळमळ बाळगण्यास हिंदुसभावाले शिकतील तेव्हांच त्यांच्या चळवळींत खरा जीवंतपणा येईल. आज हि. म. सभावाल्यांना

चातुर्वर्ण्याची चौकट मोडून टाका

म्हणून सांगितले तर तें रुचत नाहीं व तें त्यांच्या बुद्धीलाही पटत नाहीं. हिंदुसमाजाची प्रगति खुंटविणारी, त्यांचीं शकलें पाडणारी, त्याला हतबल करून टाकणारी जातिभेदपद्धति कायम ठेवून खरें हिंदुसंघटण होणें शक्य नाहीं. अर्थातच जातिभेदजन्य उच्चनीचपणा कायम ठेऊन जे संघटण होत आहे तें केवळ संघटणाचें सोंग आहे.

प्रासंगिक विचार.

१. धर्मैक्यपरिषद्

मुंबई प्रार्थनासमाजाच्या ६२ व्या वर्षाच्या वर्धापनदिनानिमित्त एक समारंभ झाला. त्याच्या कार्यक्रमांत वेगवेगळ्या धर्मांच्या लोकांमध्ये सलोखा वाढविणारी परिषद् (Inter-communal Amity Conference) ही एक बाब होती. परिषदेमध्यें निरनिराळ्या धर्मांच्या गृहस्थांचीं भाषणें होऊन परिषदेच्या हेतूला अनुसरून ठराव पसार झाले त्यांत अस्पृश्यतानिषेधाचाहि एक ठराव होता. परिषदेमध्ये झालेल्या भाषणांत 'बॉंबे क्रॉनिकल'चे संपादक मि. ब्रेलवी यांचे भाषण विशेष मुद्देसुद होतें. अध्यक्ष मि. नटराजन् यांनीं आपल्या भाषणांत धर्मांमुळें भांडणें होत नाहींत तर धर्मविषयक खोट्या समजुतींमुळे भांडणें होतात असें सांगितलें. तें अंशतः खरें असलें तरी प्रत्येक धर्मामध्यें (religion) कांहीं ना कांहीं विशिष्ट मतवाद (dogma) असतोच आणि धर्मापासून मतवाद सर्वथैव अलग करतां येत नाहीं ही गोष्ट दृष्टीआड करून कसें चालेल? तसेंच, मि. नटराजन् यांनीं हिंदुमुसलमानांमधील सध्याच्या वितुष्टाची उघड्या डोळ्यांनीं चर्चा केली नाहीं आणि केवळ आशावादावरच सगळा भर दिला. आशावाद इष्ट याविषयीं शंका नाहीं. परंतु कार्यकारणमीमांसा योग्य रीतीनेंच झाली पाहिजे. चिकित्सा यशस्वी झाली पाहिजे तर रोगाचें निदान बिनचूक झालें पाहिजे. चिकित्सा चालू ठेवावयास आशावाद उपयोगीं पडेल, परंतु निदानांतील चुकीची भरपाई आशावादानें होऊं शकणार नाहीं, हें विसरतां कामा नये. असो. अशा प्रकारच्या परिषदांमध्ये सुशिक्षित लोक भाग घेतात, परंतु दंगे करणारे लोक अशिक्षित असतात. आणि जे दुसरे शिक्षित लोक स्वार्थाला वश होऊन जातीजातींत वैमनस्य वाढवितात तेही अशा परिषदांमध्यें भाग घेत नाहींत. सध्यांचीं हिंदुमुसलमानांमधलीं भांडणें मौलवी, शास्त्री भिक्षुक आणि आपआपल्या समाजांत पुढारीपणा मिळवावयास हपापलेले लोक व थोडेसे माथेफिरू यांच्यामुळे माजलीं आहेत, ही गोष्ट नाकबूल करून, केवळ एकमेकांच्या धर्मांच्या अनाभ्यासामुळें वेगवेगळ्या धर्मानुयायांमध्यें सलोखा, ऐक्य व प्रेम हीं नांदतील असें मानणें ही आमच्या मतें केवळ आत्मवंचना होय.

२. अस्पृश्यांकरिता खास देवालय.

रत्नागिरी येथें तेथील रा. कीर नांवाच्या एका धनिक हिंदु गृहस्थांनीं अस्पृश्यांकरितां पतितपावन मंदिर नांवाचे एक खास देवालय बांधण्याचें ठरविलें असून त्या देवळाची कोनशीला बसविण्याचा समारंभ डॉ. कुर्तकोटी यांच्या अध्यक्षतेखालीं झाला. डॉ. कुर्तकोटी यांचीं धार्मिक व सामाजिक मतें रबरासारखीं लवचीक आहेत आणि अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबतींत आतांपर्यंत अनेक वेळां त्यांनीं धरसोडीचीं मतें प्रदर्शित केलीं आहेत हें प्रसिद्धच आहे. आम्हांला फक्त रा. कीर यांच्या गैरसमजुतीबद्दल वाईट वाटतें. त्यांनीं आपला पैसा अशा प्रकारें खर्च करण्याऐवजीं अस्पृश्य वर्गांतील लोकांच्या शिक्षणासाठीं व अस्पृश्यतानिवारणाच्या चळवळींमध्ये खर्च केला असता तर तो सत्कारणीं लागला असता. बहिष्कृत वर्गासाठीं खास देवळांची जरूरी आहे असें आम्हांस वाटत नाहीं, इतकेंच नव्हे तर अशीं खास देवळें बांधल्यानें अस्पृश्यतेचा प्रश्न सुटणें अधिक लांबणीवर पडेल अशी आमची पक्की समजूत आहे. अस्पृश्यांची मागणी मुख्यतः अस्पृश्यतानिवारणासंबंधाची आहे, अर्थात् सध्यां अस्तित्वांत असलेल्या इतर हिंदुसभाजाच्या भजणुकीच्या देवळांत त्यांना प्रवेश हवा आहे. देवळें नाहींत म्हणून देवाची भक्ति करतां येत नाहीं असें नाहीं. घरीं बसूनहि देवाची पूजा करतां येते, देवाचें स्मरण करतां येतें, त्याला देऊळच पाहिजे असें नाहीं. मात्र अस्पृश्यांकरितां खास देवळें बांधल्यानें स्पृश्य व अस्पृश्य यांच्यामधील भेदरेषा कायम होणार आहे. रत्नागिरीचें नवीन देऊळ महारचांभारांचे देऊळ म्हणून मानलें जाईल व सोंवळ्या लोकांना आपलीं देवळें विटाळापासून सुरक्षित राहिल्याबद्दल समाधान वाटण्याला मात्र कारण होईल, याविषयीं आमची खात्री आहे. रा. कीर यांनीं नकळत व सद्धेतूनें कां होईना, परंतु कुर्तकोटीसारख्यांच्या नादीं लागून अस्पृश्यतानिर्मूलनाच्या कार्याची स्वतःचे पैसे खर्चून मोठी हानि केली असेंच आमचें मत आहे आणि रा. कीर यांनीं देऊं केलेली ही खास देवळाची देणगी रत्नागिरी येथील आमच्या बहिष्कृत वर्गीय बंधूंनीं आतांच साभार नाकारावी अशी त्यांना आमची सूचना आहे.

३. पुनः शाळांतलीं पाणी पिण्याची भांडी !

मुंबई म्युनिसिपालिटीतें आपल्या शाळांमधील मुलांमुलींकरितां ठेवलेलीं पाणी पिण्याची भांडीं स्पृश्यांकरितां वेगळीं व अस्पृश्यांकरितां वेगळीं अशीं ठेवूं नयेत असें ठरविल्यापासून पुराणमतवाद्यांना झोंप येईनाशीं झाली आहे. सदरील ठराव रद्द करून घेण्यासाठीं अद्यापि त्यांची धडपड चालली आहे. या शिळ्या कढीला ऊत आणण्याचा प्रयत्न नवीन कॉर्पोरेशनच्या सभेत नुकताच झाला आणि त्या वेळीं पुराणमतवाद्यांनीं आपल्या प्रयत्नांची पराकष्ठा केली. सदरील ठराव रद्द करण्यासाठीं भांडणाऱ्या सभासदांमध्यें गुजराथी लोकांचा भरणा विशेष होता आणि विशेष लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं बाळभाई देसाई, मोहनलाल देसाई वगैरे कांहीं कट्टे कॉंग्रेसवालेहि त्यांमध्यें होते! दक्षिणी सभासदांपैकीं डॉ. जावळे यांनीं या वादांत अस्पृश्यांच्या विरुद्ध जोरानें भाग घेतला होता. शिंगें मोडून वासरांत शिरणाऱ्या गाईप्रमाणें वागणाऱ्या या लोकांची अखेरीस फजिती झाली ही समाधानाची गोष्ट होय.

४. बीचमें मेरा चांदभाईसे !

वऱ्हाडांतील सुमारें पांच हजार महारांनीं, आपली अस्पृश्यता हिंदुसमाजानें अमुक मुदतीपर्यंत काढून टाकली नाहीं तर आपण धर्मांतर करणार असें प्रसिद्ध केल्याचें आमच्या वाचकांना ठाऊकच आहे. सदरील मंडळीचें हस्तपत्रक व त्यावरील आमचे विचार आम्हीं यापूर्वीच प्रसिद्ध केले आहेत. त्या बाबतींत रा. जयराम नाना वैद्य यांनीं बडोद्याच्या 'जागृति' पत्रांत दोन लेख आतांपर्यंत प्रसिद्ध केले आहेत. पहिला लेख आमच्या वाचण्यांत आला तेव्हां आम्हीं जाणूनबुजून तिकडे दुर्लक्ष केलें, परंतु पुनः तेंच तुणतुणें वाजविण्याचें वैद्यांनीं चालू ठेवल्याकारणानें त्या बाबतींत दोन शब्द लिहिणें इष्ट वाटतें. वैद्यांनीं वरील धमकी पोकळ आहे असें म्हटलें आहे. या आव्हानाचा स्वीकार करणें किंवा न करणें हें ज्यांनीं ती धमकी दिली आहे त्यांचें काम आहे. परंतु वैद्यांनी आपल्या लेखांत मरीआई जखीण वगैरे देवतांची उपासना वगैरे

अप्रस्तुत गोष्टींचा उल्लेख करून, जर अस्पृश्यांना आपली अस्पृश्यता नाहींशी करावयाची असेल तर त्यांनी प्रार्थनासमाजाचे अनुयायी व्हावें, असा उपदेश केला आहे. प्रार्थनासमाजाच्या मतांचा प्रश्न येथें अप्रस्तुत आहे आणि त्या समाजानें अस्पृश्यतानिवारणासाठीं केलेले प्रयत्नहि आम्ही नाकबूल करूं इच्छीत नाहीं. परंतु मुख्य प्रश्न आहे तो हा कीं, अस्पृश्य वर्गाला आत्मसात् करण्याचें सामर्थ्य प्रार्थनासमाजामध्यें आहे किंवा काय? तसें सामर्थ्य नसेल तर अस्पृश्यतानिर्मूलनाचा उद्देश पार पडूं शकत नाहीं हें स्पष्ट होय. जे अस्पृश्य धर्मांतर करूं इच्छितात तें मोक्षप्राप्तीसाठीं नव्हे तर अस्पृश्यतेचा डाग घालविण्यासाठींच. प्रार्थनासमाजाचें संख्याबल अल्प आहे, हिंदुसमाजाशीं टक्कर देण्याचें त्याच्यांत सामर्थ्य नाहीं' खेडोखेडीं त्याचे अनुयायी नाहींत, इतकेंच नव्हे तर प्रार्थनासमाजाचे सभासद हे साधारणतः हिंदुच म्हणून समजले जातात. फार काय, जातिभेदाची बंधनें तोडणारे लोक त्यामध्यें हातांच्या बोटांवर मोजण्याइतके तरी सांपडतील किंवा नाहीं याची शंका आहे. अशा स्थितींत अस्पृश्य प्रार्थनासमाजिष्ट झालें तरी त्यांची अस्पृश्यता कशी नाहींशी व्हावी ? रा. वैद्य हे समतावादी व बहिष्कृत वर्गाविषयीं सहानुभूति बाळगिणारे गृहस्थ आहेत. हें आम्हांला माहीत आहे. परंतु प्रस्तुत वादांत 'गप्प बसावयाला काय घ्याल ?' असें त्यांना विचारण्याची पाळी आमच्यावर आली आहे.

५. देव पुजाऱ्यांचा कीं भक्तांचा ?

मद्रास इलाख्यांतील एरोडदेवस्थान कमिटीनें आपल्या ताब्यांतल्या पांच तालुक्यांमधील देवालयें अस्पृश्यांसुद्धां सर्व हिंदूंना मुक्तद्वार करण्याचा ठराव केला आहे. परंतु जीर्णमतवाद्यांना अर्थातच हा ठराव नापसंत असून ते त्याविरुद्ध खटपट करीत आहेत. त्या ठरावाला विरोध होणार ही अटकळ होतीच. या ठरावाची बातमी समजली तेव्हां एरोड येथील 'ईश्वरा'च्या देवळांत जाण्यासाठीं बहिष्कृत वर्गातले कांहीं लोक तारीख ४ एप्रील रोजीं जमावानें निघाले. त्याची गुणगुण कळल्याबरोबर देवळाच्या पुजाऱ्यांनी देवळाच्या गाभाऱ्याच्या दरवाज्याला कुलपें लावली आणि बहिष्कृतांना देवदर्शन होऊं नये अशी व्यवस्था केली ! तेव्हां बहिष्कृत वर्गातली मंडळी मुखशाळेंत बसून राहिली आणि नारळ वगैरे नैवेद्याच्या वस्तु तेथेंच देवाला अर्पण करून घंटा वाजवूं लागली पुजाऱ्यांनीं, कमिटीनें सदरील ठराव रद्द केला नाहीं तर आपण राजीनामे देऊं अशी धमकी दिली आहे आणि जीर्णमतवादी लोकांनीं या ठरावाविरुद्ध चळवळ चालवून मारामाऱ्या करण्याचीहि तयारी केली आहे अशी बातमी आहे. एरोडदेवस्थान कमिटी आपल्या ठरावाला चिकटून राहण्याचें धैर्य कितपत दाखविते तें आतां पहावयाचें आहे. देव पुजाऱ्यांचा, नुसत्या वरिष्ठ वर्गाचा किंवा अस्पृश्यांसुद्धां सर्व हिंदूंचा, हा प्रश्न जितक्या लवकर धसाला लागेल तितकें चांगलें.

अंकली येथील परिषदेची माहिती पुढील अंकीं देण्यांत येईल.

विचार विनिमय.

मुंबई म्युनिसिपालिटी व अस्पृश्यांचे प्रतिनिधी.

लेखकः—सव्यसाची

अस्पृश्य वर्गाच्या चळवळीस दिवसेंदिवस यश येत चाललें आहे, हें समाजाचें सुदैव होय. डॉ. आंबेडकर यांच्या हातीं या चळवळीचीं सूत्रें गेल्यापासून तर आपल्या समाजास चांगले दिवस लाभणार, ही आशा लौकरच सफल होईल, असें आतां प्रत्येक सुज्ञ अस्पृश्य माणसास वाटूं लागलें आहे. ब्राह्मणांनीं आमची माणुसकी खाक केली, मराठ्यांनीं आम्हांला दावणींत नेऊन बांधलें, असें बोलण्यांत आतांपर्यंतचे दिवस घालविले. 'आम्हांस आमचे मानवी हक्क द्या' म्हणून खंडोगणती सभा भरवून स्पृश्यांना विनंत्या केल्या. पण त्यांपासून व्हावा तसा फायदा झाला नाहीं. आपल्या समाजाची दैन्यावस्था संपावयाची म्हणजे काय ? व ती संपणार तरी केव्हां? या प्रश्नाच्या मुळाला हात घालूनच डॉ. आंबेडकरांनीं आपल्या चळवळीचें कार्यक्षेत्र आंखलेलें आहे. समाज समर्थ झाला, कीं त्यांकडे कोण डोळे वटारून बघेल? समाज समर्थ कसा होईल? आपण जितक्या लौकर राजकीय हक्क मिळवूं तितक्या लवकर आपला समाज अधिकाधिक समर्थ होत जाईल, हें धोरण ठेवून डॉ. आंबेडकरांनीं मुंबई कायदे कौन्सिलांत व मुंबई म्युनिसिपालिटीत एकएक जादा जागा समाजास मिळवून दिली. यांमुळें आपल्या समाजांतील चार गृहस्थांस आपल्या समाजाची उत्कृष्ट सेवा करण्याची व त्यास सर्व प्रकारचे हक्क मिळवून देण्याची संधि प्राप्त झाली होती.

या चार माणसांच्या पराक्रमावर सर्व समाजाचें दैव बऱ्याच अंशीं कांहीं दिवस तरीं अवलंबून राहीले होतें. कायदे कौन्सिलांत समाजासाठीं जेवढें काम करतां येईल त्यापेक्षां बऱ्याच पटीनें म्युनिसिपालिटींतून काम करण्यास अनुकूल वातावरण असतें व त्याप्रमाणें सर्व ठिकाणीं प्रत्यंतरही येतें. पण अस्पृश्य समाजाचे जे प्रतिनिधी मुंबईच्या म्युनिसिपालिटींत बसलेले होतें, त्यांचे कृत्य वरील प्रकारास अपवाद ठरलें. या प्रतिनिधींना मुंबईत अस्पृश्य समाजासाठीं कितीतरी काम करण्यासारखें होतें. पण ते आपल्या खोलीच्या बाहेर पडतील तेव्हांच ना काम करतील ! कार्पोरेशन हॉलमध्ये शिरतांना बडी ऐट करतील, पण आंत गेल्यावर म्यांँव मांजर ! कधीं समाजांत मिळून मिसळून काम करण्याची हौस नाहीं ! आणि कार्पोरेटर म्हणून नांवापुढें पदवी लावण्याची केवढी हाव ! अशा बिनबुडाच्या गाडग्यांचा कोणाला कितीसा फायदा होणार बरें ! तेंच मुंबईच्या कायदे कौन्सिलाकडे पहा ! एक दोन वर्षांत कौन्सिल हॉल वतन बिलानें दणाणून सोडला. शिक्षण, नोकऱ्या, ग्रँटस वगरे प्रश्नावर चर्चा सुरू झाल्यां व त्यापासून बराच फायदाही झाला ! आणि इकडे मुंबई कार्पोरेशनमध्ये शाळेंतील मुलांनीं एकत्र पाणी प्यावें का न प्यावें या ठरावावर रणें माजून राहिलीं असतांना आमचे प्रतिनिधी कोणत्या हॉटेलांत विरूट फुंकीत बसले होते, देव जाणे ! असले हे कुऱ्हाडीचे दांडे समाजानें हातीं धरल्यानें समाजाचा काडीचाही फायदा होणार नाहीं !

नुकतीच मुंबई म्युनिसिपालीटीची निवडणुक होऊन सरकारतर्फे नेमले जाणाऱ्या सभासदांची यादी प्रसिद्ध झाली. त्यांत अस्पृश्य वर्गांकरितां फक्त एकच जागा मिळाली. पण पूर्वी डॉ. आंबेडकर यांच्या खटपटीने दोन जागा मिळाल्या असतांना आतां एकच जागां सरकारने ठेविली व एक कमी केली याचे कारण काय ? कारण उघडच आहे, आमचे प्रतिनिधि वर्षांतून फक्त ४–५ वेळ हजर राहावयाचे व काम कांहींच करावयाचे नाहीं. उलट आपल्या बगलबच्चाकडून आपले ढोलकें पिटवावयाचे ! अशांची सरकार तरी कशाला पर्वा करणार ? नॉमिनेशनमध्ये येण्याकरितां अस्पृश्य वर्गांतील कमींत कमीं पंधरा सोळा इसमांनीं तरी अर्ज केले होतें. या अर्जदारांपैकीं, अनेक जण आपापल्या परी खटपटी लटपटी करीत होते. कित्येकांनीं म्हसक्यांचे डबे खलास केलें, कोणीं कोणीं तर डॉ. आंबेडकरांचे बूट पॉलिश करण्याकरितां नगेट पॉलिशची डबी व ब्रश घेऊन कौन्सिलहॉलकडे खेपा घातल्या व आम्हांला मदत करा, आम्ही तुमचेच आहों, आम्हांला दूर लोटूं नका, आमचे मन तुमच्या विषयीं धुतल्या तांदळासारखें स्वच्छ आहे, असें सांगितले. पण डॉ. आंबेडकरांनी सर्वांना एकच जबाब दिला कीं ज्यांनी त्यांनी आपल्या कर्तबगारीने पुढें यावें. मी एकाला जवळ व एकाला दूर करणार नाही. याचा परिणाम असा झाला कीं सरकारला त्या सर्वांमध्ये कर्तबगार व लायक असे आमचे मुंबई कौन्सिलातील डॉ. आंबेडकरांच्या खांद्याला खांदा भिडवून काम करणारे डॉ. सोळंकीं एवढेच दिसून आले. म्हणून त्यांची सरकारनें मुंबई म्युनिसिपालिटीत नेमणुक केली. याबद्दल सरकारचा प्रस्तुत लेखक फार फार आभारी आहे. परन्तु या नेमणुकीनें ज्यांची तोंडें आंबट होऊन गेलीं अशा कांही मुर्दाडांना फार वाईट वाटलें आहे. म्हणून ते आपल्या बगलबच्चांना पुढ करून दोन जागा न दिल्याबद्दल सरकारचा निषेध करूं लागले आहेत, पण सरकार या लुब्रेपणा करणाऱ्या लोकांना कवडीचीहि किंमत देत नाहीं हें यांना कळावयास पाहिजे. कारण यांनीं आपल्या बगल्या भक्तांकडून गल्लोंगल्लींतील चाळींतून फिरून व लोकांना भलतेच सांगून हजारों सह्यांचे अर्ज सरकारकडे पाठविले होते. पण त्या सगळ्या सह्यांच्या अर्जाला सरकारनें सरळ केराची टोपली दाखविली. असो, सारांश इतकाच कीं, अस्पृश्य वर्गाच्या हिताचे काम न करितां स्वतःच्या मोठेपणाचा टेंभा मिरविण्यास मिळावा म्हणून आपल्यांतील पुष्कळ लोक धडपड करूं लागले आहेत पण त्या सर्वांनी हें पक्के लक्षांत ठेवावे कीं, अस्पृश्य वर्गात एकी असेल तरच सरकार नमेल. पण हें सर्व अस्पृश्य वर्गांतील ज्या जातीतील कूपमंडूक वृत्तीची दांभिक सोवळीं पंचकडी आहें तिला कळेल तेव्हां ना ? खरें पाहिलें असतांना त्यांना पक्के ठाऊक आहे कीं, डॉ. आंबेडकरांच्या सल्ल्याप्रमाणें वागलों व त्यांच्या मताचा प्रसार केला तर अस्पृश्यतेचे उच्चाटण फार लवकर होणार आहे. व अस्पृश्य वर्गाला राजकीय अधिकारही अधिकाधिक मिळणार आहेत. परंतु हे अस्पृश्य वर्गांतील मानाला हापापलेले पण कर्तृत्वशून्य लोक समजले असते व एकीनें वागले असते तर मु. म्युनिसिपालिटींत या वेळीं कमींत कमी तीन जागा तरी सरकारकडून मिळाल्या असत्या.

व त्यांत सर्वांचे प्रतिनिधि आले असते. पण दुर्दैव आमचें कीं, आमच्यातील कांहीं पढत मूर्ख स्वतःच्या स्वार्थाकरितां सर्व अस्पृश्य समाजाच्या नुकसानीस कारणीभूत होतात. अशा लोकांना कोणत्या कोटींत ढकलावें याचा वाचकांनीच विचार करावा.

हिंदुधर्मपिशाच्च.

(लेखक—रा. पवार मित्र पगारे. भगूर.)

" स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः " या उक्तीवरून जिवापेक्षांही स्वधर्म किती प्यारा आहे, हें उघड दिसतें. त्याच धर्मास पिशाच्च असली हिनकस संज्ञा दिली आहे; यावरून लेखकांस धर्माभिमान नाहीं अशी वाचकांनीं कल्पना करून घेऊं नये. ज्या धर्मांत राहिल्यानें माणुसकीची व आमची तातातूट झालेली आहे, तो धर्म पिशाच्च रूपीं वाटूं नये तर काय देवरूपी वाटावा ! ! म्हणून वरील मथळा नाइलाजास्तव देणें भाग पडलें !

हिंदुधर्म म्हटला कीं नाना जातींची व मतांची खिचडी असा समज चटकन होतो. दुसऱ्या धर्मांत जाती किंवा मतभेद नाहींत असें नाहीं, परंतु इतक्या जळजळीत जातिवंत स्वरूपाचे खास नसतील. म्हणूनच हें पिशाच्च कांहीं और आहे ! हे तत्व हिंदुधर्माचा जाज्वल्य अभिमान असलेल्या मनुच्या कांहीं दत्तक पुत्रांस कबूल केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं.

धर्म या द्विअक्षरी महासिंधूची व्याख्या कांहीं तत्वज्ञानी किती कां अघळ पघळ करीनात, कांहीं विद्वानांच्या मतें धर्माची व्याख्याच सांगतां येत नाहीं. एवंच धर्म या शब्दांत इतकें कांहीं गौडबंगाल आहे. परंतु माझ्या अल्पमतें धर्म या शब्दाची व्याख्या "समजूत" अशी केल्यानें धर्मावर कांहीं अरिष्ट कोसळेल असें मला वाटत नाहीं. कारण इस्लामी, खिस्ती, बौद्ध, जैन, शीख इत्यादी धर्म तरी प्रचारांत कां आले ? प्रथम हे धर्म ज्या महात्म्यांनीं प्रचलीत केले त्या धर्म संस्थापकांची "समजूत" अशा तऱ्हेची होती. म्हणूनच धर्मांचीं निरनिराळी रोपटीं आज पाहावयास सांपडतात. यावरून पाहातां धर्माचा कर्ता माणूस आहे, माणसाचा कर्ता धर्म नव्हे हें सिद्ध होतें.

कोणत्याही धर्मांत माणसाला माणुसकी ठेविली आहे परंतु आमच्या जरठ हिंदुधर्मांत मात्र या तत्वाचा गळा दाबून त्यास गतप्राण केलें आहे.

हिंदुधर्माबद्दल जर कोट्यावधी लोकांना आपलेपणा वाटत असेल तर तो केवळ अनुवंशिक संस्काराचा परिणाम. दुसरें उच्च तत्व कांहीं नाहीं. मेंढरांत वाढलेल्या वाघास आपण मेंढरू आहोंत असें वाटत होतें तद्वत हिंदुधर्मीय माणसास, आपले बाप आजे हिंदु होते म्हणून आपण हिंदु आहोंत; आणि हिंदुधर्माची शिकवण म्हणजे हा कनिष्ट तो श्रेष्ठ, हा पाणी आणण्यास नालायक, तो फक्त पक्की रसोई करण्यापुरतांच स्पृश्य, अमूक एक वर्ग सावली पडूं देण्यासही अपात्र अर्थात् अस्पृश्य, या वर्गाशीं व्यवहार करणें ह्मणजे अधर्म-महत् पाप नव्हे मोक्षाचे मार्गातील अक्षम्य दोष इतकें उच्च तत्व मात्र कळतें. याशिवाय दुसरी कला अवगतच नाहीं.

ज्या धर्मात नराचा नारायण बनविण्याची धमक होती, जो धर्म जगांतील इतर धर्माचे शिरोभागीं झळकत होता; त्याच धर्माची पुच्छ प्रगती झाल्यानें या उदार धर्मांत नरांना जनावरापेक्षांही कमी प्रतीचे म्हणजे अस्पृश्य मानण्यांत यावें ही कितीतरी नादान प्रतीची व हिंदुधर्मास कलंक लावणारी गोष्ट आहे. हा कलंक धुवून जाण्यासाठीं हिंदुधर्माभिमान्यांनीं तसेंच साधुसंतानीं या रूढी विरुद्ध बंड करणें हें आद्य कर्तव्य आहे. परंतु या अपमानाची जाणीव आमच्या साधुसंतास मुळींच नाहीं. ते या गोष्टीची स्वप्नांत सुद्धां पर्वा करीत नाहींत मग जागृतींत तर गोष्टच काढावयास नको. त्यांना जाणीव "लगीरे ज्योत नामनकी" म्हणजे भीक मागावयाची. ही मात्र मोठ्या प्रमाणांत झालेली असते. देवा तुझ्या नांवावरी आम्ही करूं मजेदारी. या अभंगांतील खुमारी आमचे साधूच चाखू जाणें. ही मजेदारी म्हणजे दोन दोन बायका करणें, छानछोक राहणें, सर्व व्यसनांचे गुरू बनणें, नाटकें करून तरुण पिढीला भलत्याच मार्गास लावणें हें आमच्या हल्लीच्या साधूंचे ब्रिदवाक्य बनले आहे. तेव्हां असल्या ढोंगी कंपूबद्दल विचार न करणें बरें ?

महात्माजींचें असें एक तत्व आहे कीं "जगण्याकरितां खा, खाण्याकरितां जगूं नका" तद्वत् माणसाकरितां धर्म आहे. धर्माकरितां माणूस नाहीं. धर्मानें माणूस उत्पन्न केलेला नसून माणसानें धर्माची श्रृंखला घडलेली आहे. हे मागील गोष्टीचा इतिहास साक्ष देत आहे. तेव्हां धार्मिक नियमाकडे बोट दाखवून धडधडीत सातकोटी मनुष्यप्राण्यांना या धर्माभिमानी डासांनीं सडकून चावे घेऊन घायाळ करावें व आम्हीही या चाव्याच्या वेदना धार्मिक समजुतीमुळें निमुटपणें सहन कराव्या यापेक्षां जगांतील अधिक आश्चर्य तें कोणतें ! !

इताली देशांत सुद्धां इकडील भटशाही प्रमाणें पोपशाहीनें हां धर्मरूपी "वेडा" प्रजेच्या मानगुटीवर इतका जखडून बसविला होता कीं त्या भारानें ती प्रजा अगदी त्रस्त झाली होती. परंतु त्यांच्यातील मार्टीनलूथर नामक मंत्र्यानें त्या पिशाच्चाचें सर्व अवयव निखळून तें जमीनदोस्त केलें. तसाच, आज अस्पृश्य वर्गीयावर आलेला आहे. ही वेळ जर आपण ऐदीपणांत घालवूं तर पुढील पिढी आपल्या प्रतिमा बनवून त्यांच्यावर थूंकल्या खेरीज राहणार नाहीं.

या वरून असें सिद्ध होतें कीं, माणसाला जो पर्यंत महात्वाकांक्षा उत्पन्न होत नाहीं तो पर्यंत उर्जितावस्था होणें दुर्लभ असते. स्वाभिमान नसला कीं तो समाज युगायुगीं गुलाम म्हणूनच समजला जाणार. यास लोकसंख्येनें भला मोठा असा आमचा महार समाज अपवाद नाहीं ! !

अशी एक म्हण आहे कीं जन्मा आला हेला व पाणी वाहता मेला. हाच न्याय महारादि अस्पृश्य समाजास लागू आहे. फार दिवसाचे संस्कारामुळें या समाजानें दुसऱ्या समाजाशीं बरोबरीचे नात्यानें वर्तन करणें म्हणजे अधर्म होय. या वरून धर्माची व्याप्ती कुठें नाहीं असें एकही ठिकाण हिंदुधर्मांत सांपडणें दुर्मिळ ! स्नानसंध्या करण्यापासून तो शौचास बसण्यापर्यंत धर्मनियमांची मालिका बनविलेली दिसेल. असा हा हिंदुधर्माचा अगडबंब पसारा आहे ! झाले ! ! जिथें धर्म सांगतो कीं, श्रेष्ठ जातीशीं बरोबरी करणें पाप आहे तिथें हा धार्मिक जीव काय म्हणून स्वाभिमानी बनेल व स्वर्गातील नरकांत (?) जाण्याचे साधन पत्करील. वडिलार्जित धंदे करणें हेंच खरें पुण्यपरायण कर्तव्य व खरा धर्म आहे असें समजतो.

वाटेल त्या गोष्टीस भटजीचे हातून धार्मिक शिक्कामोर्तब झाला कीं हिंदुधर्मीय जीव सेकंदकाट्याप्रमाणें थरथर हालत असतो. या भावनेला बळी पडल्यामुळें माणुसकी म्हणजे काय व स्वाभिमान कशाशीं खातात याची जाणीव नसते. ही जाणीव उत्पन्न होण्यासाठीं व कर्मठ हिंदूंची चढेलवृत्ति खच्ची करण्यासाठी अस्पृश्य मानलेल्या सर्व जातींनी आपल्या वागण्याचे धोरण कसें ठेवावें, म्हणजे या पिशाच्चलीला थांबतील याबद्दल डॉ. आंबेडकरसाहेबांचा मंत्र सांगावयाचा म्हणजे "स्पृश्य वर्गीयांचें नाक दाबलें कीं तोंड उघडणार" हा आहे. सुष्ट दुष्ट कसा कां असेना स्पृश्य हिंदु म्हटला कीं त्याच्या मेंदूवर धर्म-पिशाच्चाचे जें दृढ ठाणें देऊन बसलेलें आहे त्याच्या नाड्या या यंत्रामुळें कायमच्या थंड पडणार आहेत.

भुताच्या गमजा कोठपर्यंत चालतात ? जोंपर्यंत चांगला मांत्रिक भेटला नाहीं तो पर्यंत. आज शेंकडों वर्षें या भुतानें हिंदुस्तानांत अस्पृश्यतेचा जो नंगा नाच चालविला आहे त्याचें कारण हा काल पावेतों त्यास तेजस्वी मांत्रिक भेटला नव्हता हें होय. मागें श्री. चोखोबा, श्री. रोहिदास इत्यादि मांत्रिक भेटले होते परंतु ते कर्ममार्गास गौणस्थानीं मानीत असल्यामुळें या भुतास खुंटवितां आलें नाहीं. परंतु हल्लीचे मांत्रिक डॉ. आंबेडकरसाहेब हे "आधीं माणुसकी प्राप्त करा नंतर मोक्ष मिळवा," या मताचे असल्यानें हिंदुधर्म पिशाच्चाची बत्तीशी निखळल्याशिवाय ते माघार घेणारे नाहींत. मात्र त्यांच्या मंत्रास कांहीं साहित्य हवें आहे. तें साहित्य पुरविणें हें अस्पृश्यवर्गीय सर्व जातींचें आदिकर्तव्य आहे. साहित्य नांव काढल्याबरोबर कोणास फंडगुंडांची भीति वाटेल. परंतु तसें कांहीं नाहीं. फंड नको नी गुंड नको. पाहिजे ते सर्व अस्पृश्यांचें "एकमत" कारण झाला जरी एक जुटी मग काय विचारतां बळकटी. यावरून एक जूट बनणें हें खरें साहित्य आहे. हें साहित्य जय्यत जमल्यावर मग पाहा त्यांच्या मंत्राचें सामर्थ्य.

समाज समता संघाचा नवीन उपक्रम.

वैदिक विवाहपद्धती महार समाजांत रुढ करणार.

(एका बातमीदाराकडून)

हिंदु ऊर्फ ब्राह्मणी धर्माच्या ट्रस्टींनीं, म्हणजेच ब्राह्मणांनीं वैदिक हिंदुधर्माचें अधिकार खास आपणांकरितां 'रिझर्व्ह' ठेवून घेऊन ब्राह्मणेतरांसाठीं खास तयार करण्यांत आलेल्या पौराणिक विधीची योजना चालू केली. परंतु पौराणिक विधी हा ब्राह्मणेतरांना कमी दर्जाचे लेखून त्यांच्या खऱ्या धर्मापासून त्यांना अलिप्त ठेवणारा आहे इतकेंच नव्हे तर अपमानकारक आहे. म्हणून श्रीशाहू छत्रपतींनीं ब्राह्मणेतरांचा वैदिक पद्धतीवर अधिकार आहे म्हणून घोषणा केली. परंतु अझूनही कांहीं ब्राह्मणब्रुव ब्राह्मणेतरांच्या या न्याय्य व रास्त मागणीस विरोध करीत असतात.

समाज–समता–संघानें वैदिक पद्धतीचें लोण खुद्द अस्पृश्यांत नेऊन पोहचविण्याचा चंग बांधून त्याप्रमाणें तो जोरानें कामास लागला आहे. वेदांचा उच्चार ज्या अस्पृश्यांच्या कानावर गेला असतां त्यांच्या कानांत शिशाचा रस ओतण्याची शिक्षा मनूनें सांगितली असता त्याच अस्पृश्य वर्गांतील लोकांकडून वैदिक मंत्रोच्चार करून घेऊन वैदिक पद्धतीचा हक्क एकूण एक हिंदूस आहे हे सिद्ध करण्याकरितां हा उपक्रम करण्यांत आला आहे. अस्पृश्य वर्गात अजूनपर्यंत त्याच वर्गांपैकीं भिक्षुकांकडून विवाह वगैरे लावण्यांत येतात, परंतु त्यांच्या प्रचलित विवाह पद्धतीत फेरबदल करून ते विवाह वैदिक पद्धतीनें करण्याचें त्या वर्गांतील कांहीं स्वाभिमानी लोकांनीं ठरविलें आहे. अशा प्रकारचा एक विवाह शनिवार ता. ३० मार्च १९२९ रोजी दिवसा ४ वाजतां परळ येथील बी. आय. टी. चाळींत लावण्यांत आला. सर्व विधी हिंदु मिशनरी सोसायटीचे संस्थापक कै. गजानन भास्कर वैद्य यांनीं संकलित केलेल्या पद्धतीप्रमाणें करण्यांत आले. आचार्याचें कार्य समाज–समता–संघाचे श्री. मो. बा. देशमुख एम. ए. ह्यांनीं चालविलें व त्याच संघाचे श्री. भा. र. कद्रेकर हे अग्निहोत्री म्हणून त्यांना मदत करित होते. सर्व विधी उत्तम रीतीनें पार पडला. प्रेक्षकसमूह पुष्कळ असून त्यांत बराचसा स्त्रीसमाज होता. एकंदर विधीची छाप अस्पृश्य वर्गावर चांगलीच पडून अशा प्रकारचे अनेक विवाह ह्या पद्धतीनें होतील असें वाटतें. विवाहास संघाचे मेसर्स प्रधान बंधू, कवळी, पाटणकर वगैरे हजर असून अस्पृश्य वर्गांतील बरेच प्रमुख गृहस्थ हजर होते. वर श्री. गोपाळराव गणपत रोकडे व वधू कु. पार्वतीबाई तळवटकर ही दोन्हीही सुशिक्षित असून प्रौढ आहेत. हा विवाह घडवून आणण्यांत श्री. गणपत गोविंद रोकडे व भीमसेन महादेव तळवटकर ह्यांनी जें अलौकिक धैर्य दाखविलें त्याबद्दल ते अभिनंदनास पात्र आहेत.

अस्पृश्य समाज वैदिक पद्धत प्रचलित करून आपल्यावरील अस्पृश्यतेचा कलंक घालविण्यास समर्थ होवो.

कोंकणप्रांत पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद, मालवण.

वरील परिषद ता. १९ मे १९२९ रोजी मालवण मुक्कामीं भरणार आहे. परिषदेचें अध्यक्षस्थान अखिल बहिष्कृत वर्गाचे सुप्रसिद्ध पुढारी **डॉ. भिमराव रामजी आंबेडकर** एम. ए., पी. एच्. डी., डी. एस. सी., बार-अॅट-लॉ., एम. एल. सी. यांनीं स्विकारण्याचें कबूल केलें आहे. सदर परिषदेस मुंबईहून भारतीय बहिष्कृत समाज सेवा संघाचे जनरल सेक्रेटरी श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर हें मुद्दाम हजर राहणार आहेत. तसेंच समता पत्राचे संपादक देवराव नाईक, मेसर्स प्रधान बंधु, कद्रेकर, सहस्त्रबुद्धे, आसयकर, गुप्ते वगैरे समाज समता संघाची कार्यकारी मंडळीही हजर राहणार आहे. तरी कोंकण प्रांतांतील सर्व बहिष्कृत बंधुभगिनींनीं परिषदेस जरूर यावें असें परिषदेचे सेक्रेटरी ल. स. चव्हाण हे कळवितात.

आमची जखम.

मराठ्यांचा अत्याचार.

(लेखकः—स्पेशल बातमीदार)

मौजे गांव शिरशिंगे तालुका दापोली जिल्हा रत्नागिरी येथें तारीख २४/३/२९ रोजी रविवार रात्रौ १२ वाजतां होमाच्या वेळीं शित तोडल्यानंतर कांहीं लोक शित घेऊन नदीवर गेले. इकडे मराठे लोकांनीं गुलमाल करून महार लोकांस एकदम मारण्यास सुरवात केली. मराठे लोकांचे मनांत या दिवशीं मारामार करावयाची होती म्हणून अगाऊ कोणाला कळणार नाहीं अशा तऱ्हेनें नदींतील दगडांची रास देवळाचे पाठीमागें केली होती. मोठे मोठे लाकडाचे सोटे घेऊन ते होळी लावण्यासाठीं आलेले होते. महार लोक दरसाल प्रमाणें बायकामुलांसह होमाच्या दिवशीं आले होते. अशा बेसावध स्थितींत मराठे लोकांनीं महार लोकांस झोडपण्यास आणि दगडांचा वर्षाव करण्यास सुरवात केली. तेव्हां बायकांमुलांची शोचनीय स्थिति झाली. पळतांना त्यांचे आंगावर सारखा दगडांचा मारा करीत होते. आणि हातांतील सोटे त्यांचे आंगावर भिरकावून देत होते. फेकलेले सोटे महार लोकांनीं जमविलेले मी प्रत्यक्ष पाहिले होते. या प्रसंगीं महार लोकांच्या घोंगड्या व वाजंत्रीपणाचें साहित्य राहिले होते, ते होळींत टाकून दिलें. मी आणि जाधव बाबा दोघे मिळून सर्वांसह होळीच्या ठिकाणीं ता. ३०-३-२९ रोजीं जाऊन प्रत्यक्ष पाहणी केली. होळीमध्यें घोंगड्याचे तुकडे सांपडले आणि शंभर कदम अंतरावर महारवाड्याच्या बाजूकडे पुष्कळसे दगड पडलेले दिसले.

ही मारामारी होण्याचें कारण महार लोक आपली सुधारणा करीत आहेत आणि गळ्यांत जानवी घालून राजरोसपणें फिरतात हे मराठे बंधूंना बघवत नाही. ते मनांत सारखे जळफळत असतात. या गोष्टीचा सूड उगवावा यासाठीं ही मारामारी करण्यांत आली. बाकीं कोणत्याही तऱ्हेचे महाराशीं वैमनस्य नव्हतें. तारीख ३०-३-२९ रोजीं कोतवाल साहेब चौकशी करण्यासाठीं आले होते. या मारामारींत ज्यांना अतिशय मार बसला ती जखमी झालेलीं माणसें तारीख २५-३-२९ रोजीं दापोली येथील हॉस्पिटल मध्यें पट्टी मारण्याकरितां गेली होती. त्यांची नांवेः—१ गंगाराम सजन, २ सखाराम सजन, ३ विठ्ठल सजन, ४ पांडू विठ्ठल, ५ धर्माबाई धामणकर, ६ सोनू शिवा, ७ नारायण रामा यांना जास्त मार लागला आहे. बाकीच्या लोकांस थोडाफार दुखापती झाल्या आहेत. सरकार या आपल्या इमानी प्रजेवर होत असलेल्या जुलमाची दाद घेईल काय?

लोकहितवादिचीं पत्रें.

नंबर ११.

मुसलमानांविषयीं महिती.

या देशांत पारशी लोक जसे आपणा हिंदुमध्यें मिसळून गेले आहेत तसेच मुसलमान जातीचे लोक आहेत. आता हें खरें कीं ते पारशी लोकांइतके आघाडीस आले नाहीत. त्याचीं कित्येक कारणें आहेत. आतां मुसलमान लोकांविषयीं, हिंदुस्थानांत त्यांचें येणें झालें त्याविषयीं व त्यांचें प्रस्तुतचे स्थितीविषयीं कांहीं माहिती लिहितों.

अरबस्थानांत मक्का शहरामध्यें हजरत महंमद या नांवाचा एक पुरुष होऊन गेला. त्यानें नवीन धर्माचा लोकांस उपदेश करून कुराण या नांवाचा एक ग्रंथ प्रसिद्ध केला. तेव्हां कितीएक लोक त्यास हा तोतया आहे असें म्हणूं लागले. म्हणून त्या वेळीं म्हणजे सन ६२२ सांत तो मक्का शहरांतून पळून गेला. त्याच कालापासून मुसलमान लोक पुढें हिजरी शक गणूं लागले. आरबी भाषेंत "हिजरी" म्हणजे पळून जाणें असा अर्थ आहे. महंमद पळून बाहेर प्रांतीं गेल्यावर त्यानें बरेच शिष्य जमविले व फौज ठेविली आणि मग जे लोक त्यास तोतया म्हणत होते व त्याचे विरुद्ध बोलत होते त्यांचें पारिपत्य केलें व सर्व आरबस्थानांत आपला धर्म प्रसृत केला. नंतर तो आपल्यास बादशहा व पैगंबर म्हणऊं लागला. पुढें तो मरण पावल्यावर त्याचा सासरा हजरत अबू बकर व त्यानंतर हजरत उमर, हजरत उस्मान अल्ली असे चार इमाम झाले. इमाम म्हणजे त्याकाळीं जे लोक मुसलमानी धर्मांत आले त्यावरील सरदार. या इमामांनीं मोठाल्या फौजा जमा केल्या व रूपशाम म्हणजे तुर्कस्थान व सिरिया, तसेच इराण, काबूल, तार्तार येथपर्यंत आपला मुसलमानी धर्म चालूं केला. व त्या देशांतून आपल्या धर्माचे राजे स्थापिले, आणि त्यांस असें सांगितलें कीं, तुम्हीहि इमामच आहां याकरिता धर्मवृद्धीचें काम तुमच्यानें आणखी पुढें चालवेल तितकें चालवा. पुढें मुसलमानांनीं पश्चिमेस युरोपांतहि जाऊन किती एक प्रदेश जिंकिले व आफ्रिका खंडांत ही मुसलमानी धर्म चालू केला. असें म्हणतात कीं, ख्रिस्ती धर्म वाढण्यास सुमारें १००० वर्षे लागलीं; परंतु मुसलमानांनीं साऱ्या दिडशें वर्षांत आपला धर्म २० कोटी प्रजेस दिला. आतां हें खरें कीं, त्यांची धर्म प्रसृति करण्याची रीति कांहीं सामोपचाराची व कांहीं जबरदस्तीची होती. त्यांचें जें लष्कर होतें त्यांत एकच जातीचे लोक होते असें नाहीं. मोंगल, आरब, इराणी, शिद्दी, पठाण, सय्यद, इत्यादि बहुत जातीचे मुसलमान लोक होते, व त्या सर्वांत एक दिल होऊन मुसलमानी धर्म त्या काळीं मोठ्या भरभराटीस आला.

मुसलमानी धर्मांत जातीचा व देशाचा भेद नाहीं. सर्व एक जात मुसलमान व त्यांत राजा असेल तो इमाम, त्यानें धर्माची वृद्धी करावी. धर्माकरितां लढाईंत मरण पावण्याएवढें दुसरें मोठें पुण्य नाहीं. मूर्तीपूजा करूं नये व हरएक प्रकारच्या मूर्तीचें दर्शन घेऊं नये. नित्य पांच वेळ ईश्वराचा स्तव करावा. ईश्वराखेरीज दुसऱ्याचे पायां पडूं नये. कुराण हें पुस्तक ईश्वरोक्त मानावें. व तें रसुल अल्ला, हजरत महंमद यांजकडून ईश्वरानें जगांत प्रसिद्ध केलें. याकरितां त्यांस पैगंबर व ईश्वराचा भक्त मानावें. गरिबास धर्म करावा; जो कोणी आपल्या धर्मांत येईल त्यास घ्यावा.

(अपूर्ण)

मुद्रकः—**भालचंद्र विठ्ठल प्रधान** बी. ए. एल एल. बी. धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट, मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

बहिष्कृत भारत

संपादक व प्रकाशक डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर
बार-अॅट-ला.
रहिम बिल्डींग, पोयबावडी, परळ—मुंबई

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें] शुक्रवार ता. ३ मे १९२९. [अंक ११ वा.

अनुक्रमणिका.

१ आत्मपरिचय. पान १ ते ३-७ ते ८
सभा, समारंभ, संमेलन व इतर वृत्त.
२ अग्रलेख. पान ४-५
खोती उर्फ शेतकरी वर्गाची गुलामगिरी.
३ प्रासंगिक विचार. पान ५-६
(१) पुन्हां सर्व गिरण्यांचा संप, (२) बहिष्कृत वर्गांतील कामगारांचा कोंडमारा, (३) चिपळूण येथील सहभोजन, (४) शंकराचार्य कीं प्रति-संकराचार्य.
४ विचार विनिमय. पान २

आत्मपरिचय.

सभा, समारंभ, संमेलन व इतर वृत्त.

जाहीर सभा नडगांव.

बुधवार ता. ३-४-२९ रोजीं रात्रौ ९ वाजतां मु. नडगांव या ठिकाणीं हरि पामजी जोशीं यांच्या अध्यक्षतेखालीं जाहीर सभा भरली होती. सभेला खुटल्याचे नारायण जोशी, तुडीलचे सखाराम चांगदेव मेहत्रे, सुडकीराम दादू, कुमल्याचे लाडे, तसेंच महाड तालुक्यांतील व टप्यांतील बहुतेक अस्पृश्य मंडळी जमली होती. मुख्य ठराव "डॉ. आंबेडकर साहेब यांच्या महार वतन बिलास पाठिंबा" या ठरावावर अर्जून रामा तांबे यांचे अत्यंत परिणाम कारक भाषण झालें. व ठराव पास झाला. नंतर डॉ. आंबेडकर सा ो. यांच्या कामगिरीची सर्व लोकांस माहिती सांगून त्यांच्या अभिनंदनाचा ठराव पास झाला. सभेंत अस्पृश्य वर्गाच्या बऱ्याच पुढाऱ्यांची भाषणें झाली. सभेला आलेल्या मंडळीची जेवणाची व्यवस्था उत्तम प्रकारें ठेवण्यांत आली होती.

आपला
अर्जून रामा तांबे.

महू.

ता. १०-४-२९ रोजीं चन्द्रोदय वाचनालय व बहिष्कृत हितकारीणी सभा महूच्या तर्फे नागरीकांची जाहिर सभा रा. रा. एम. के. कर्णिक, बी. ए. यांच्या अध्यक्षतेखालीं झाली. लोक समुदाय हजारावर जमला होता. वे. शा. सं. पं. स्वामी विरूपाक्ष वडियर शास्त्री यांचे सनातन वैदिक धर्माचे रहस्य या विषयावर फारच परिणामकारक भाषण झाले. प्रचलित जातिभेदाला वेदांत कोठेंही आधार नसल्यामुळें जातिभेद मानणारे हिंदु लोक हे नास्तीक आहेत हे त्यांनीं फारच मनोहर रितीनें सिद्ध करून दाखविले. नंतर आभार प्रदर्शन होऊन सभा समाप्त झाली. असे बा. कृ. लोखंडे महूहून कळवितात.

डिप्रेस्ड क्लासेस मिशन अहल्याश्रम पुणें.

मातंग समाजाची जाहीर सभा.

पुणें डिप्रेस्ड क्लास मिशनच्या अहल्याश्रमा समोरील जागेंत शुक्रवार ता. २९-३-२९ रोजीं सायंकाळीं रंगपंचमीच्या दिवशीं वार्षिक होलीका संमेलनाचा समारोप होऊन मातंग समाजाची जाहीर सभा मोठ्या थाटानें पार पडली. अध्यक्षस्थान पुणें शहर म्यु. चे प्रेसिडेंट श्री. अय्यासाहेब मानुरकर यांनी मंडित केलें होतें. मध्यंतरी त्यांना जरूरीचें काम असल्यामुळें पुढें त्यांचे ऐवजी पुणें म्यु. पालिटीचे चीफ ऑफिसर प्रो. एस. आर. भागवत यांनीं कांहीं वेळ अध्यक्षाचे काम चालविलें. प्रथम श्री. के. जी. पाताडे, मिशनचे लाइफ मेंबर यांनी प्रार्थना केल्यावर 'शाहू छत्रपती जिमखाना' मेळ्याची मधुर स्वरांत निवडक पदें झाली. नंतर कुस्त्या, लाठीचें सामनें वगैरे मर्दानी खेळ झाले. या खेळांत सर्व जातीच्या १०० तरुणांनीं भाग घेतला होता. विजयी विरांना सुमारें ५० पागोटीं व कांहीं रोकड पैसे बक्षिस देण्यांत आलीं. नंतर कांहीं वक्त्यांची समयोचित भाषणें होऊन खालील आशयाचे ठराव पास करण्यांत आले.

(१) सु. आर. एस. घाटगे यांना सेकंड क्लास बेंच मॅजिस्ट्रेट नेमल्याबद्दल मुंबई सरकारचे आभार मानणें.

(२) रा. ब. व्ही. एल. दुबे, रा. ब. बी. पी. जगताप, रा. ब. एस. के. बोले (मुंबई) यांना यंदा सरकारकडून रावबहादूर पदवी मिळाल्याबद्दल तसेंच मुंबई युनिव्हरसिटी सिनेटच्या निवडणुकींत राव ब. पी. सी. पाटील, डॉ. आर. के. नायडू व प्रिन्सिपाल एस. आर. तावडे, हे मिशनचे हितचिंतक यशस्वी झाल्याबद्दल त्यांचें अभिनंदन.

(३) लोकसंख्येच्या प्रमाणांत मुसलमानाप्रमाणें "अस्पृश्यां" ना देखील म्यु. त कौंसिलरच्या जागा देण्याविषयीं मुंबई सरकारास विनंति. शेवटीं श्री. ता. ना. शिंदे, म्यु. कौ. यांनीं आभार प्रदर्शन केल्यावर हारतुरे, पानसुपारी व राष्ट्रगीत होऊन सभा बरखास्त झाली.

कोंडणी

—ता. १४।४।२९ रोजीं कोंडणी ता. चिकोडी (जिल्हा बेळगांव) येथें श्रीपांडुरंगाच्या उत्सवानिमित्तानें निरनिराळ्या गांवचे सुमारें ५०० शें लोक जमले होते. त्यावेळीं अस्पृश्य लोकांची जाहीर सभा भरून खालील ठराव शपथविधिसह पास झाले.

[१] मृतमांस खाण्यास बंदी व या ठरावाविरुद्ध वर्तन करणाऱ्यास पांच रुपये दंड आणि दंड न दिल्यास जाती बहिष्कृत करण्याचे ठरविलें, [२] लग्नकार्यानिमित्तानें शेंकडों रुपयांचा चुराडा उडवून कर्जबाजारी न होतां थोड्या खर्चांत सुधारक पद्धतीनें एकाच दिवसांत लग्नसमारंभ उरकून टाकणें, [३] गांवांतून तरळकी निमित्तानें भिक्षा म्हणून ओलें अन्न न मागणें, [४] डॉ. आंबेडकर यांच्या महारवतन बिलास ह्या सभेचा पूर्ण पाठिंबा आहे, [५] डॉ. आंबेडकर यांनीं समाज समता संघ काढून हिंदुसंघटणास उत्तेजन दिलें याबद्दल ही सभा त्यांचे अंतःकरण पूर्वक अभिनंदन करते.

आ. न. प्रेक्षक,:—गणपती शिवराम मोहिते.

महानुभव धर्मीय अस्पृश्य बंधूंस प्रेमाची सूचना.

आपल्या वर्गास ज्ञानाच्या अभावामुळें ढोंगी धर्मगुरू धर्माच्या नांवाखालीं वाटेल त्या तऱ्हेनें लुबाडीत आहेत ही गोष्ट सूर्यप्रकाशाइतकी स्पष्ट झाली आहे. परंतु अजूनही अस्पृश्यवर्गांचे महानुभाव धर्मीय लोक महानुभावाच्या कचाटयांत सांपडले आहेत. घरांतील मनुष्य मेला म्हणजे मानभावी लोक त्याच्या दशक्रियेबद्दल मनसोक्त द्रव्य लुबाडतात, पाटावर बसून अडणीवर ताटें ठेवून मारे मिष्टान्न जेवतात व वर पांच पांच रुपये दहा दहा रुपये सक्तीनें दक्षणा घेतात परंतु स्वर्गांतील पावती आणून देत नाहींत अशी ही आमची अस्पृश्य समाजास लुबाडणारी पोपशाहीच उत्पन्न झाली आहे. तर इकडे आमचे बांधवांनीं व पुढारी लोकांनीं अवश्य लक्ष देऊन अज्ञान धर्म भोळ्या लोकांना या मानभावी लुटारू लोकांच्या कचाटयांतून सोडविण्याचें प्रयत्न करावे. अशी माझी सर्वांना नम्र सूचना आहे.

आपला नम्र
रामचंद्र लक्ष्मण जसापूरकर

सह भोजनाबद्दल जाति बहिष्कार.
सत्यवादीकारांचे बाणेदार वर्तन.

सुप्रसिद्ध ऐतिहासिक कीर्तनकार, दक्षिण महाराष्ट्रांतील ब्राह्मणेतर चळवळीचे तडफदार पुढारी व सत्यवादीपत्राचे संपादक श्री. बाळासाहेब पाटील यांनीं अस्पृश्योद्धाराची चळवळ जोरानें हाती घेतली असून त्यांनीं नुकतीच कोथळ (कोल्हापूर) येथें शिरोळ तालुका बहिष्कृत परिषद भरविली व कोल्हापूर येथें झालेल्या सहभोजनांत भाग घेतला म्हणून त्यांच्यावर कोथळीच्या जैनलोकांनीं बहिष्कार घातला आहे. श्री. पाटील हे धर्मानें जैन व कोथळी गांवचे रहिवाशी असल्यानें बहिष्कार घालण्यापूर्वी तेथल्या जैन पुढाऱ्यांनीं श्री. पाटील यांना कोथळीस बोलावून घेतलें व "तुम्हीं सहभोजनांत भाग घेऊन धर्मबाह्य वर्तन केलें आहे सबब तुमच्यावर आम्ही बहिष्कार घालण्याचे ठरविले आहे यावर तुमचे कांहीं म्हणणें असल्यास कळवा" असे सांगितले व 'विधिपूर्वक प्रायश्चित्त घेतल्यास तुमचा हा गुन्हा माफ करूं' असा त्यांनीं शेवटचा निर्णय दिला. यावर श्री. पाटील यांनीं सांगितले कीं, मी जो सहभोजनांत भाग घेंतला त्यानें जैन धर्माला कोणत्याहि प्रकारे कमीपणा येणार नसून उलट खऱ्या जैन धर्माला चालना दिल्यासारखे होणार आहे. कारण जैन धर्मानें 'समता सर्व भूतेषु संयमे समभावानः' अशी समतावादाची घोषणा केली आहे त्या जैनधर्मात उच्चनीचत्वाची भावना तरी कशी संभवेल! आज हिंदुस्थानांतील सात कोटी अस्पृश्य जनता माणुसकीला मुकली आहे त्यांना माणुसकी देण्याकरितां कै. राजर्षि शाहूमहाराजांनीं स्पृश्य समाजाला पहिला जोराचा धक्का दिला. आज महात्मा गांधींसारख्या जगद्वंद्य विभूतींनीं ती चळवळ हाती घेतली आहे आणि या दोन थोर महात्म्यांच्या उदात्त शिकवणूकीनें मी हे कार्य करीत आहे. त्यांत बिलकूल धर्मबाह्यपणा नसून हें पूर्णपणें धर्मसंमतकाय आहे. म्हणून कोणत्याहि प्रकारचे प्रायश्चित्त घेण्याची माझी तयारी नाहीं. मला बहिष्काराची पर्वा नाहीं. श्री. पाटील यांच्या या बाणेदार खुलाशानें धर्मसंरक्षक (?) पंच बरेच चिडलेले दिसले आणि शेवटी त्यांनी पाटील साहेबांवर बहिष्कार पुकारला.

साहेब लोकांबरोबर व मुसलमानाबरोबर सहभोजन करून सोवळेपणाचा दिमाख दाखविणारे लोक जातीपुढें नांगी टाकतात व शेणमुत्र पिऊन पुन्हां शुद्ध होतात. त्यापेक्षां खऱ्या बाणेदारपणानें वागून सत्याला चिकटून राहणारे वीर बाळासाहेब पाटील यांच्यासारख्या रत्नांचीच सध्यां भारताला अत्यंत अवश्यकता आहे. आम्ही वीर बाळासाहेब पाटील यांच्या या धीरोदात्त वागणुकीबद्दल फार फार आभारी आहो.

(सं. ब. भा.)

दांभिक सोवळेपणा.

मुंबई म्युनिसिपल कॉर्पोरेशनचे चालू वर्षाचे अध्यक्ष मि. मेयर निसिम यांनीं कॉर्पोरेशनचे सभासदांस थाटाची गार्डन पार्टी फेरोजशा मेथा गार्डनमध्यें गेल्या एप्रील ता. २४ रोजीं दिली. त्यावेळीं कारपोरेशनचे सभासद मुसलमान, पार्शी, वाणी, युरोपियन व हिंदु असे निरनिराळयां धर्माचे हजर होते. त्यांतच सोवळेपणाचा पोकळ डौल मिरविणारे व सनातन्यांना कार्यापुरते खुष करून धर्मवीर टेंभा मिरविणारें त्यांतच डॉ. जावळे हेही हजर होते. तसेच आम्हां अस्पृश्यांचे बाणेदार व स्वाभीमानीं वीर डॉ. पुरुषोत्तम सोळंकी हेही हजर होते. ते आणि जावळे हे त्यावेळी एकाच बशींतून आणलेले पदार्थ खात होते. हें दृश्य पाहून डॉ. जावळे यांच्या स्वार्थी दांभिकपणाबद्दल पुष्कळ सभासदास सखेदाश्चर्य वाटलें. असें एक दादर निवासी कळवितात.

डी.सी.एम. श्री. शाहू छत्रपति जिमखाना पुणे सिटी.

पुणें अहल्याश्रमांतील 'अस्पृश्य' वर्गांतील तरुणांना शारिरिक शिक्षण मिळवून ते उत्तम नागरिक बनावें ह्या हेतूनें १९२३ सालीं मी श्री शाहू बालवीर पथक स्थापन केलें. सर लेस्ली विल्सन (मुंबईचे माजी गव्हर्नर) व श्रीमंत राजाराम छत्रपती महाराज (कोल्हापूरकर) हे प्रत्येकीं १०० रु. देणगी देऊन वरील पथकाचे आश्रयदाते झाले. सदर पथकांतून वरील नांवाचा जिमखाना काढण्याचें निश्चित ठरविलें असून त्याकरितां डी. सी. मिशनच्या म्यानेंजिग कमेटीनें सुमारें २-३ हजार रुपये किंमतीची इमारत व २।। एकर जागा वापरण्यास दिली आहे. सदर जागेला भक्कम कंपौंड घालून इमारतींस योग्य त्या दुरुस्त्या करण्यासाठीं व खेळांचे साहित्य घेण्यासाठी सुमारें पांच हजार रुपये खर्च येईल. तितकी रक्कम देणग्या रूपानें मिळविण्याकरितां जिमखान्यातर्फे एक मेळा व स्वयंसेवक महाराष्ट्रभर दौऱ्यावर निघाले आहेत. तरी सर्व हितचिंतकांनीं त्यांना अवश्य आर्थिक मदत देऊन सक्रिय प्रेम व्यक्त करावें. मेळयाची पद्यावली लौकरच छापून तयार होईल. दोन आण्यांचीं तिकिटें पाठविणारांस ती पोस्टानें रवाना केली जाईल. कळावें.

कृ. गो. पाताडे, सेक्रेटरी.

कऱ्हाड.

शनिवार ता. २०-४-२९ रोजीं सायंकाळीं सहा वाजतां कऱ्हाड येथील सर्व अस्पृश्यांची जाहीर सभा कऱ्हाड येथील श्रीयुत दत्तात्रय वासुदेव जोगळेकर बी. ए. एल. एल. बी. वकील यांचे अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सदर सभेंत खालील ठराव पास झाले.

ठराव १ ला.—अस्पृश्याच्या न्याय्य हक्काची पायमल्ली करून अस्पृश्य समाजांतील लायक उमेदवारास सरकारनें नामीनेट केले नाहीं याबद्दल सरकारच्या या अन्यायी व बेजबाबदार कृत्याची ही सभा निषेध करते.

ठराव २ रा.—कऱ्हाड हे सातारा जिल्ह्यांतील पहिल्या प्रतीचे गांव असून या ठिकाणीं अस्पृश्यांचा भरणा इतर कोणत्याहि म्यु. पालिटीचे मानानें फारच मोठ्या प्रमाणावर आहे. असे असून सरकारनें सातारा जिल्ह्यांतील इतर सर्व म्यु. पालटीमध्यें अस्पृश्यांतर्फे उमेदवार नामिनेट केले आहेत परंतु कऱ्हाडासारख्या ठिकाणीं एकही अस्पृश्यातर्फे उमेदवार नामिनेट केला नाहीं या सरकारच्या अन्यायी कृत्यामुळें अस्पृश्यांमध्यें असंतोष पसरला आहे व आपल्या समाजाचा सरकारनें उपमर्द केला आहे अशी अस्पृश्यांची प्रामाणिक समजूत झाली आहे. तरी सरकार ती या बाबतींत चालू तीन वर्षाकरितां नामिनेट केलेल्या इसमांपैकी एक कमी करून त्याऐवजीं अस्पृश्यांतर्फे एक उमेदवार सरकारनें नामिनेट करण्यांत यावा अशी या सभेची सरकारास आग्रहाची विनंती आहे. येणेप्रमाणें ठराव सर्वानुमतें पास करण्यांत आलें.

बहिष्कृत विद्यार्थी सम्मेलन.

यवतमाळ येथें 'श्री चोखोमेळा फ्री बोर्डींग' तर्फे ता. ४ व ५ मे १९२९ इ. या तारखेस वऱ्हाड व मध्यप्रांतांतील बहिष्कृत विद्यार्थ्यांचे संमेलन भरविण्याचें ठरलें आहे, तरी बहिष्कृत वर्गांतील विद्यार्थ्यांनीं यवतमाळ येथें ता. ३-५-२९ रोजीं सायंकाळपर्यंत येऊन संमेलनाचें कार्यक्रमांत भाग घेऊन हें संमेलन यशस्वी करावें, हे विनंति.

आपला नम्र.
माधवरावजी नाईक, सेक्रेटरी.

शोचनीय मृत्यु.

देवळे येथील सोमवंशीय सत्य समाजाचे जलसा शिक्षकाचे सेक्रेटरी रा. रा. वामन संभू पवार यांना ता. १६-४-२९ रोजीं एकाएकीं हृदयक्रिया बंद पडून देवाज्ञा झाली. हें गृहस्थ तरुण पिढीतील सुधारक होते यांच्या मृत्यूनें समाजाची हानी झाली आहे. हें कळविण्यास अत्यंत वाईट वाटतें ईश्वर मृताच्या आत्म्यास शांति देवो.

आपला
शामराव गोविंद पवार.

कळविण्यास वाईट वाटते कीं, अखिल बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी **डॉ. आंबेडकर** यांची वडील बहीण **तुळसाबाई** शनिवार ता. १३ एप्रील रोजीं स्वर्गवासी झाल्या. सदर प्रसंगीं **डॉ. आंबेडकर** साहेब चिपळूण येथील बहिष्कृत परिषदेस गेल्यामुळें त्यांना हजर राहतां आलें नाहीं. परमेश्वर मृताच्या आत्म्यास शांती देवो. असे श्री. ग. म. जाधव हे कळवितात.

रत्नागिरी जिल्हा बहिष्कृत परिषद.

"स्वावलंबन व स्वाभिमानाशिवाय तरणोपाय नाहीं"

आठ हजार लोकांचा प्रचंड समुदाय

रत्नागिरी जिल्हा बहिष्कृत परिषदेचें दुसरें अधिवेशन चिपळूण येथें शनिवार ता. १३ प्रप्रिल १९२९ रोजीं संध्याकाळीं ४/३० वाजतां **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर** यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरलें होतें. अधिवेशनासाठीं उभारलेला प्रचंड मंडप लतापताकांनीं शृंगारला होता. तेथली सर्व प्रकारची व्यवस्था इतकी टापटीपपणाची होती कीं, स्पृश्य म्हणविणारांनाहि नवल वाटल्या शिवाय राहिलें नाहीं. ह्या परिषदेकरितां मुद्दाम मुंबईहून देवराव नाईक, संपादक 'समता', श्री एस. एन. शिवतरकर, द. वि. प्रधान शं. शा. गुप्ते, भा. र. कद्रेकर वगैरे मंडळी डॉ. आंबेडकर यांच्याबरोबर आली होती. कऱ्हाडवरून सर्व मंडळी चिपळूण येथें येत असतां वाटेंत अडरें गांवीं अस्पृश्य मंडळीकडून पानसुपारीचा लहानसा समारंभ झाला. चिपळूण येथें अध्यक्ष व मुंबईकर पाहुणेमंडळी यांची सोय सरकारी डाकबंगल्यांत करण्यांत आली होती. शनिवारीं अधिवेशनाला सुरवात होण्यापूर्वी मंडपांत जवळ जवळ ८००० हजार मंडळी जमली होती. शहरांतील इतर समाजांतील मंडळीहि बरीच आली होती. त्यांत खानसाहेब देसाई, श्री. साठे, श्री. विनायकराव बर्वे वकील, स्थानिक म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष श्री. खातू, श्री. राजाध्यक्ष, श्याम कवि, ॐ स्वामी, पितापुत्र बेंडके प्रभृति प्रामुख्यानें दिसत होती. अध्यक्षांची रीतसर निवडणूक होतांच परिषदेचे स्वागताध्यक्ष श्री. **रगजी** यांचें भाषण झालें. त्यांत त्यांनीं हिंदुमहासभेच्या ब्राह्मण्य संरक्षणीय कार्यक्रमामुळें अस्पृश्य बांधवांची मुळींच सुधारणा होणार नाहीं. हिंदुसभा अस्पृश्य समाजाला वरपांगी प्रेमानें आपल्याजवळ येण्यासाठीं द्राविडी प्रयत्न करीत आहे, अस्पृश्य बांधवांची सहकारिता फक्त दंग्याधोप्याच्या वेळेपुरतीच त्या समाजाला हवीशी वाटते, याची प्रत्यक्ष उदाहरणें सोलापूर व मुंबई येथील हिंदुमुसलमान दंग्यावरून स्पष्टपणें कळून येण्यासारखी आहेत. गेल्यावर्षी दापोली परिषदेनें केलेलें ठराव आमचे अस्पृश्य बांधव प्रत्यक्ष कृतींत आणीत असल्यामुळें स्पृश्य समाजाकडून त्यांना वेळी अवेळीं फार त्रास सोसावा लागतो. तरीपण अस्पृश्य बांधव डॉ. आंबेडकरांचा प्रत्येक शब्द व हुकूम देवशब्द म्हणून मानीत असून त्यांच्या अंमलबजावणीसाठीं स्वतःच्या देहाचीसुद्धां प्रसंगीं त्यांना पर्वा वाटत नाहीं. रत्नागिरी जिल्ह्यांत डॉ. आंबेडकर यांची स्वाभिमान जागृत करण्याची प्रशंसनीय चळवळ लवकरच यशस्वी झाल्याशिवाय रहाणार नाहीं. कोंकण प्रांतांतले बरेचसे अस्पृश्य बांधव शेतकरी वर्गांतले असल्यामुळें त्यांना खोत लोकांकडून होणारा असह्य त्रास शद्वांनीं वर्णन करून व्यक्त होण्यासारखा नाहीं. इत्यादि मुद्यावर सडेतोड भाषण केल्यावर अधिवेशनाचे अध्यक्ष

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

हे भाषण करावयास उभे राहतांच टाळ्यांचा प्रचंड कडकडाट झाला. त्यांच्या भाषणास सुरवात होतांच स्पृश्य व अस्पृश्य लोक मोठ्या आतुरतेनें ऐकत बसलेले दिसत होते. ते आपल्या भाषणांत म्हणाले कीं, आज जें कांहीं मी माझ्या बांधवांना सांगणार आहे त्याची जबाबदारी माझ्या एकट्यावरच नाहीं. मी आज जरी अध्यक्ष असलो तरी मला जें कांहीं तुम्हाला सांगावयाचें आहे, तें माझें स्वतांचे नाहीं. मी दोन वर्षापूर्वी माझ्या समाज बांधवांपुढें जें म्हणणें मांडलें होते त्याचा संदेश आज तुम्हांस मी सांगत आहे. माझ्या संदेशांतील उद्देश समाजानें मान्य केला असल्यामुळें त्याची जबाबदारी माझ्या एकट्याकडे नसून तुम्ही सर्वजण त्या जबाबदारीला बांधले गेलां आहांत. आजचा संदेश आपल्या जातीचा आहे. एक विचारानें आणि जबाबदारीनें मान्य केलेला संदेश आपणहि मान्य कराल अशी मला बळकट आशा वाटत आहे. हा जातीनें एकमतानें पास केलेला संदेश सर्वांना पूर्णपणें बंधनकारक आहे. हा संदेश असा आहे कीं, आजच्या प्रसंगीं आपण काय करीत आहोंत व कशा करितां जमलों आहोंत आजच्या संदेशाची जबाबदारी काय आहे याचा विचार करणें जरूर आहे. अखील हिंदुसमाजानें ज्या वंशपरंपरेनें कांहीं गलिच्छ चालीरिती आपल्या समाजावर लादल्या आहेत त्या झुगारून देणें हाच आजच्या संदेशाचा मुख्य उद्देश आहे. एकंदर दृष्टीनें विचार करतां माझा संदेश फार महत्वाचा आहे. हिंदुस्थान देशांमध्यें अत्यंत घाणेरडी अशी जीं कामें आहेत तीं ज्यांची त्यांनीं न करतां व ती व्यक्तीमात्रांच्या खुषीवर न ठेवतां जी आपल्या अस्पृश्य समाजावर सक्तीनें लादण्यांत आली आहे त्या सक्तीला माझा विरोध आहे. आजच्या परिस्थितींत हीनत्वाचा ठसा एखादी व्यक्ति कितीहि उच्च दर्जाला चढली तरी निघून जात नाही. हीनत्वाची भावना हाडींमांसी भिनली आहे तोंपर्यंत स्वाभिमान जागृत होणार नाहीं. 'जन्माप्रमाणें वागणें हाच तुझा धर्म पाळ' अशी शिकवण चांभार, भंगी, महार, मांगादि अस्पृश्याना दिली जात आहे. अशा परिस्थितींत ह्या समाजांत मोठा कर्तृत्ववान पुरुष निर्माण होणें अशक्य आहे. ब्राह्मण वगैरे स्पृश्य जातींत जन्मलेली मुलें मुन्सफ, मामलेदार, वकील वगैरे कां होतात? मराठे समाजांतील मुलें, पोलीस व पोलीस अधिकारी कां होतात? आणि अस्पृश्य समाजांतील मुलें अशी कां? अस्पृश्य व स्पृश्य मुलांतील भेद कशानें झाला? ह्या सर्वाचें उत्तर एकच आणि तें म्हटलें म्हणजे 'समाज परिस्थिति'. घाणेरड्या परिस्थितीचें वातावरण अस्पृश्यांच्या मुलांवर होत गेल्यामुळें गुलामगिरीची दीक्षा त्यांना प्राप्त झाली आहे. ही परिस्थिति म्हणजे खुषीचा सौदा नव्हे. गुलामगिरीची पद्धत नष्ट करणें आमचें कर्तव्य आहे. आणि याकरितांच आपल्या समाजांतून अगोदर गलिच्छ चालीरितींना मूठमाती मिळाली पाहिजे. कोणी म्हणेल अशा चालीरिती समाजांतून काढून टाकणें आर्थिक दृष्ट्या अहितकारक आणि मोठें नुकसानीं करणारें आहे. व आपल्या समाजाच्या उपजीविकेला अडथळा उत्पन्न होईल. परंतु माझ्यामतें ह्या मुद्यानें ही आपल्या सुधारणेच्या मार्गांत वरिष्ठ म्हणविणारा समाज आपल्याच लोकांना चिथावून फंदफितुरी उत्पन्न करीत आहे. आणि त्यांना सर्वांना माझा असा सवाल आहे कीं, वेश्या आपल्या छानछोकीच्या उपजीविकेकरितां आक्रमण करीत असलेल्या मार्गाचा व एखाद्या गृहस्थाश्रमी बाईच्या स्वाभिमान वृत्तीच्या काबाडकष्टानें मिळविलेल्या अन्नावरील उपजीविकेचा मार्ग याचें कधींतरी साम्य असूं शकेल का? येथें छानछोकीच्या उपजीविकेच्या मार्गांत किती घाणेरडा प्रकार असतो याचा कुणी कधींतरी विचार केला आहे का? अगदीं स्पष्टपणें सांगायचें म्हणजे **स्वाभिमानशून्यतेनें जीवन कंठणें नामर्दपणाचें आहे.** जीवनाकरितां स्वाभिमान जागृत ठेवा. आपला आर्थिक तोटा असला तरी आपण प्रथम आपल्या कर्तव्याला जागलें पाहिजे. सुख किंवा लौकिक सहजगत्या मिळत नाहीं. टाकीचें घांव सोसल्याशिवाय देवपणा येत नाहीं. तीच गोष्ट मनुष्यमात्रांच्या संसाराला व व्यवहाराला लागू आहे. आम्ही आमचें योग्य कर्तव्य बजावित असतां वरीष्ठ लोक आमच्यावर निष्कारण अत्याचार करतात. ही गोष्ट मी आज नाहीं म्हणायला तयार नाहीं. आपणाला मनस्वी त्रास होणार. आपला प्रसंगीं छळ होणार ह्या गोष्टी मी पूर्णपणें जाणून आहे. परंतु आपण आपल्या कार्याकरितां टक्केटोणपे सहन केलेच पाहिजेत. कित्येक लोक म्हणतात कीं खोतीमुळें आम्हाला आमचें योग्य कर्तव्य बजावता येत नाहीं. ह्या लोकांना माझें स्पष्ट सांगणें आहे कीं, खोतीविषयीची योग्य व्यवस्था मी लवकरच घडवून आणणार आहे. अमुक एका अडचणीचा निकाल प्रथम लागत नाहीं म्हणून आपण स्वस्थ बसून चालायचें नाहीं. आपण स्वस्थ न बसतां कार्य करीत रहा. नुसती खोती पद्धत दूर करून कार्य होणार नाहीं. वरीष्ठ समाज गांवांतील गुंड जमा करून तुमच्यावर गदा आणतील याची वाट काय? गांवांतील सार्वजनिक विहिरीवर पाणी भरणें हें तुमच्यां धैर्यावर अवलंबून आहे. तुमचें न्याय्यहक्क प्रस्थापित करतांना वरीष्ठ समाजाच्या बुजगावण्याला तुम्ही भीक घालाल तर, तुमच्या हातून कांहींच होणार नाही. तुमच्या सुधारणेसाठीं तुमचा स्वाभिमान जागृत करण्यासाठीं मी जर कोंकण प्रांतांत आलों, तर मला गोळी घालून ठार मारण्याबद्दलच्या मजकुराची अनेक **धमकीची पत्रें आली आहेत.** ह्या धमक्यांना मी भीक घातली असती तर आज आपल्यासमोर मी उभाच राहिलों नसतों. परंतु तुमच्यापुढें मात्र माझा निरुपाय झाला आहे. कोंकणप्रांत सर्व दुनियेंत भिकारी आहे ही गोष्ट मला ठाऊक आहे. हा प्रांत बुद्धीमध्यें श्रीमंत पण सांपत्तिक स्थितींत अगदीं मागासलेला. खोत, ब्राह्मण व मराठे वगैरे लोकांनाहि त्या प्रांतांत सुख लाभणें अशक्य आहे. व्यापार उद्योगधंद्याकडे आपण लक्ष दिल्यास आपण आपल्या आपत्तींतून सुटूं. खोतीच्या जाचांतून ज्यांना मुक्त व्हावयाचें आहे, त्यांना सिंध व इंदोर सारख्या प्रांतांत जमिनी लागवडी करितां मिळवून देण्याचा मी प्रयत्न करीन. ह्या बाबतींत आपण आफ्रिकेंत वगैरे ठिकाणीं व्यापारधंदा करून श्रीमंत झालेल्या मुसलमानांचें उदाहरण दृष्टीसमोर ठेवा. वाडवडिलांच्या जागा सोडणें जिवावर येतें खरें, परंतु आपला सामाजिक दर्जा वाढविण्यासाठीं ह्या मार्गाचा आपण अवश्य उपयोग केला पाहिजे. मेलेल्या जनावरांचे मांस खाणें, अमंगल कृत्यें करणें वगैरे प्रकाराला तुम्ही धैर्यानें आळा घाला. माझ्या आजच्या संदेशांतील ह्या गोष्टीचा आपण विचार करून आजच शपथपूर्वक

पुढील मजकूर पान ६ वर पहा.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. ३ मे १९२९.

खोती ऊर्फ शेतकरी वर्गाची गुलामगिरी.

भारतीय बहिष्कृत समाज सेवक संघाच्या विद्यमानें रत्नागिरी जिल्ह्यांतील खेड व चिपळूण या तालुक्यातर्फे रत्नागिरी जिल्हा बहिष्कृत परिषदेचें दुसरें अधिवेशन गेल्या ता. १३ ई. रोजीं चिपळूण मुक्कामीं भरलें होतें. त्या संबंधीचा फायदा घेऊन शेतकरी वर्गाची एक परिषद तेथेंच दुसऱ्या दिवशीं भरविण्यांत आली. अर्थातच या शेतकरी परिषदेला कुणबी, मराठे व महार या जातीच्या लोकांचा भरणा होता. आधीं सर्व हिंदुस्थानांत शेतकरी वर्गाची स्थिति अत्यंत हलाखीची आहे आणि त्यांतहि रत्नागिरी जिल्ह्यांत शेतकऱ्यांचा विशिष्ट परिस्थितिमुळें विशेषतः धारेबंदीच्या तेथल्या खास पद्धतीमुळें आज कैक पिढ्या भयंकर कोंडमारा झालेला आहे. कोंकणांत रत्नागिरी व कुलाबा या जिल्ह्यांमध्यें खोती पद्धति प्रचलित आहे. मुंबई इलाख्यांतील दुसऱ्या कोठेंही ही पद्धति अस्तित्वांत नाहीं. रत्नागिरी व कुलाबा येथील खोती पद्धतींत कांहीं फरक आहे. कुलाब्यापेक्षां रत्नागिरी जिल्ह्यांत शेतकऱ्यांना विशेष जाच व जुलूम सोसावा लागतो आणि खोतांचे प्राबल्य फारच आहे. रत्नागिरी जिल्ह्यांतील मालवण व वेंगुर्लें हे दोन तालुके खेरीज करून बाकी सर्व तालुक्यांत कमीजास्त प्रमाणानें खोतीचें बंड आहे. रत्नागिरी जिल्ह्याच्या ज्या भागांत खोतांचे विशेष प्रस्थ आहे त्या भागांतील व ज्या भागांत खोतांची पद्धति नाहीं किंवा असली तरी अल्प प्रमाणांत आहे त्या भागांतील व ज्या भागांतील शेतकरी वर्गाच्या स्थितींत ठळक फरक असल्याचें दिसून येतें. खोतीपद्धतीखालील शेतकऱ्यांची सांपत्तिक स्थिति वाईट असतेच, परंतु इतर बाबतींतहि त्यांची अवनति झाल्याचें दिसून येतें. विशेषतः स्वाभिमान, तडफ, हिंमत हे

मनुष्याच्या उन्नतीस अवश्य असलेले गुण

खोतीसारख्या गुलामगिरीमध्यें पिळून निघाल्यामुळें नस्ट होतात. खोतीच्या जाचाची कल्पना माहितगाराखेरीज इतरांना होणें शक्य नाहीं. खोत म्हणजे गावांतला एक लहानसा सुलतान असतो. जेव्हां गांवची खोती वेगवेगळ्या लोकामध्यें व त्यांच्या अनेक घराण्यांमध्यें हिस्सेरसीनें विभागली असते तेव्हां अनेक सुलतानांचा जुलूम गांवांतल्या शेतकऱ्यांना सोसावा लागतो. शेतकऱ्याला सरकारदेणें देऊन शिवाय खोतीहक्काबद्दल वेगळें देणें द्यावें लागतें. रयतवारी पद्धतीमध्यें फक्त सरकार देणेंच द्यावयाचें असतें. खोतीमध्यें अशा रीतीनें शेतकऱ्यावर कराचा बोजा अधिक पडतोच, परंतु त्याखेरीज नानाप्रकारांनीं कुळांकडून खोत पैसे उकळीत असतात. कुळानें पैसे भरले म्हणजे रीतसर पावती द्यावयाची नाहीं असा खोतांचा बाणा असल्यामुळे

कुळाची शेंडी नेहमीं खोताच्या हातांत

राहतें. वाटेल तशी बाकी कुळावर काढून खोत लोक त्यांना नेहमीं सतावीत असतात. खोत ब्राह्मण असला तर कुळाच्या परसांतल्या झाडावर फणस राहावयाचा नाहीं आणि भाजी लावूनहि त्याला व त्याच्या घरांतल्या माणसांना ती खावयाला मिळावयाची नाहीं. भोपळ्याच्या वेलीवर भोपळा टिकावयाचा नाहीं. खोत मराठा किंवा मुसलमान असला तर तो कोंबडीं शिल्लक ठेवावयाचा नाहीं. म्हणजे कुळाला स्वामित्व असें कोठेंच नाहीं! जें काहीं त्याच्या घरांत असेल तें खोताच्या मालकीचें! एकादा शेतकरी खोताच्या जुलूमाचा प्रतीकार करण्यास पुढें सरसावला तर त्याला वठणीस आणण्याचीं अनेक साधनें खोतापाशीं असतात. एक तर गांवचा खोत हाच बहुतकरून गांवचा पोलीस पाटील असतो. त्यामुळें दमदाटी करण्याचा किंवा खोटा आळ घालून शेतकऱ्याला छळण्याचा मार्ग त्याला मोकळा असतो. दुसरा एक उपाय म्हणजे शेतकऱ्याचीं गुरें चरणीस गेलीं असतां कोंडवाड्यांत घालणें हा होय. गांवांतली चराईची जमीन खरोखर सबंध गांवाच्या मालकीची असतां तिच्यावर खोत आपला मालकी हक्क गाजवीत असतो आणि गुरांवाचून शेती शक्य नसल्यामुळें शेतकऱ्याला आपल्या ऐपतीप्रमाणें व जरूरीप्रमाणें गुरें बाळगावींच लागतात व शेतकऱ्याच्या खास मालकीची चराईची जमीन नसल्यामुळें गांवचराईंत तीं धाडावीं लागतात. अर्थात् शेतकरी स्वाभाविकपणेंच खोताच्या कचाटींत सांपडतो. खोताच्या जुलुमाचा दुसरा सर्वांत वाईट प्रकार ह्मणजे वेठीच्या कामाची पद्धति होय. कायद्यानें वेठीला मनाई केली आहे, परंतु खोत हा गांवांतला 'कर्तुम-कर्तुम' सामर्थ्यवान असल्यामुळे कायद्यांतली मनाई असून नसून सारखीच होते. खोताच्या 'खाजगी' म्हणून कांहीं जमिनी असतात, या जमिनीमधील लागवडीचीं सर्व कामें खोत लोक वेठीनें करून घेतात. या कामाबद्दल शेतकऱ्याला व त्याच्या बायकामुलांना धड पोटापुरतीहि मजुरी मिळत नाहीं. खोत हाच गांवांतला सावकार असतो व त्या रूपानेंहि तो शेतकऱ्यांना वाटेल तसा पिळून काढतो. शेतकऱ्यांच्या मुलांना शिक्षण मिळूं नये यासाठीं खोत हरप्रयत्न करीत असतात. कारण शेतकरी लिहावयास व वाचावयास शिकले तर आपली सुलतानी अशीच चालूं देणार नाहींत याची त्यांना खात्री असते. त्याखेरीज शेतकऱ्यांवर खोतांचा सामाजिक जुलूम असतो तो तर विचारूंच नये. कुणबी मुंबईला येऊन दोन पैसे मिळवून गांवीं गेला आणि त्याला धोतर, कोट, रुमाल वापरण्याचे सामर्थ्य असेल तरी गांवात गेल्यावर

धोतर सोडून लंगोटी नेसणें भाग पडतें

त्यानें ठरलेल्याच हीन दर्जाचा पोषाख केला नष्ट पाहिजे, नाहींपेक्षां त्यानें आपली मर्यादा ओलांडली असें खोत समजतात! कुणब्यांच्या बायकांवर सुद्धां विशिष्ट पद्धतीनें लुगडें नेसण्याची सक्ती असते! अशा प्रकारें अस्पृश्य मानलेल्या जाती किंवा गुजराथमधील 'काळीपरज' किंवा 'राणीपरज' नांवाची जात यांच्यावर जसा सामाजिक जुलूम होतो, तसा खोतीपद्धतीखालील कुणबी जातीच्या लोकांवरहि जुलूम होतो आणि त्या दृष्टीनें या सर्व जाती समदुःखी आहेत असें म्हणावयास हरकत नाहीं. माणुसकीला लांच्छनास्पद अशी ही गुलामगिरी या विसाव्या शतकांत चालू असावी ही खरोखरच हिंदी समाजाला मोठ्या शरमेची गोष्ट आहे. सध्यां शेतकरी कामकरी पक्षाची चळवळ म्हणून वर्तमानपत्रांतून व सभांतल्या भाषणांतून ऐकू येतें. या चळवळीची हल्लीं एक 'फॅशन'च निघाली आहे. परंतु या खोतीकडे अद्यापि कोणी लक्ष देत नाहीं, इतकेंच नव्हे तर शेतकरी कामकरी चळवळीचे गोडवे जीं वर्तमानपत्रे गातात, त्यांतली बहुतेक पत्रे खोतीचे समर्थन करितात आणि शेतकऱ्यांच्या खोतीविरुद्ध असलेल्या तक्रारी केव्हांहि प्रसिद्ध करीत नाहींत! सरकारला शिव्या देण्यापुरतीच त्यांना शेतकरी कामकरी चळवळ पाहिजे असते. शेतकऱ्यांना सध्यांच्या परिस्थितींत न्याय मिळणें कठीण आहे. एक तर वर म्हटल्याप्रमाणें बहुतेक गांवांत खोत हाच गांव फौजदार असतो. खोतांच्या जातभाईंचा तालुक्याच्या व जिल्ह्याच्या अधिकाऱ्यांत भरणा असतो, फार काय परंतु शेतकऱ्याला न्याय मिळविण्यासाठीं खोतावर दिवाणी फौजदारी काम चालवायाचें असल्यास त्याचें वकीलपत्र घेण्यास कोणी सहसा तयार होत नाहीं! थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे चोंहीकडून तेथील खोतीच्या पाशांत गुरफटून गेलेले आहेत. अशी ही खोती मूळची आहे तरी काय व खोतांचे वाजवी हक्क आहेत तरी काय, याचा विचार केला असतां आणि खोतीचा आजपर्यंतचा इतिहास चिकित्सक दृष्टीनें पाहिला असतां आपल्यांस असें दिसून येतें कीं,

खोतांनीं हळुहळू पाय पसरून शेतकऱ्यांचे हक्क बळकावले

आहेत आणि त्यांना निर्माल्यवत् केलें आहे. देशावरचा जसा पाटील तसा कोंकणांतला खोत. शब्दशः 'खोत' म्हणजे मक्तेदार असा अर्थ आहे. कित्येक गांवें शेतकरी आणून वसविण्याच्या कामीं खोतांनीं मदत केल्यामुळें त्यांना गांवकीचें वगैरे कांही विशेष हक्क देण्यांत आले. खोतानें ठरलेली रक्कम शेतकऱ्यांकडून जमीन सारा म्हणून वसूल करावयाची आणि त्यांतली ठरलेली रक्कम सरकारांत भरावयाची. बाकीची रक्कम खटपटीबद्दल त्यानें स्वतःला घ्यावयाची. तो जमिनीचा मालक नव्हे. जमिनीचे मालक शेतकरीच. **खोत जमिनीचा मालक नव्हें** असें म्हणण्यास अनेक सबळ पुरावे आहेत. खोतांच्या सनदामध्यें ते गांवांचे मालक असल्याबद्दल कोठेंच आधार सांपडत नाहीं. उलट, खोतांना सरकारसाऱ्याच्या वसुलीबद्दल देशावरील पाटलांप्रमाणें **मुशाहिरा** मिळत असे, असें स्पष्ट पुरावे सांपडतात. खोत हेच जर त्यांच्या गांवांतल्या जमिनींचे मालक असते तर त्यांना मुशाहिरा देण्याचें कारण काय? मुशाहिरा मालकांना देत नसतात, नोकरांनाच देतात. सनदी हक्काच्या दृष्टीनें खोत हे देशावरील पाटलांप्रमाणेंच असतांहि त्यांच्यांत लेखणीवाले ब्राह्मण वाढल्यामुळें त्यांनीं हळुहळू हातपाय पसरून शेतकऱ्यांच्या हक्कांचे आक्रमण केलें आणि पूर्वी कायद्यानें नसलेले हक्क वहिवाटीच्या द्वारें बळकाविले. खोती हक्क वंश परंपरागत असले

तरी त्यांची गहाण विक्री करतां येते. त्यामुळें मराठे वगैरे ब्राह्मणेतर खोतांची संख्या कमी होऊन ब्राह्मण, कायस्थ वगैरे लेखणीवाल्या लोकांची खोतवर्गांत संख्या वाढली आणि त्याकारणानें देशावरील पाटलांना जें साध्य झालें नाहीं तें खोतांना साध्य झालें. खोती-पद्धतींत रयतेचे अनेक प्रकार आहेत, आणि कमी जास्त प्रमाणानें त्यांचा दर्जा आहे. त्याविषयीं माहिती देण्याचें हें स्थळ नव्हे. खोतीमध्यें धारेकरी वर्गांतल्या लोकांना तेवढासा त्रास पोंहचत नाहीं. किंबहुना धारेकरी हे आपल्या कुळांवर थोडच्या कमी प्रमाणांत कां होईना सत्ता गाजवीत असतात. खोतांची 'खाजगी' म्हणून जमीन असते, ही त्यांच्या मालकीची. परंतु ही खाजगी जमीन, संस्थानिक जसें आपली खाजगी संपत्ति संस्थानच्या कारभारांतूनच पैदा करितात, तशी खोतांनीं आपल्या खोतपणाचा फायदा घेऊन बहुधा संपादलेली आहे. या खाजगी जमिनींतले शेतकरी म्हणजे शुद्ध उपरी कुळें. त्यांच्याकडून जमीनवहिवाटीची एकसाली कबुलायत घेण्यांत येते. खोतांनीं अनेक लपंडाव लढवून आतांपर्यंत

हजारों हक्कदार शेतकऱ्यांना उपरी कुळें बनविलें

असून अद्यापि तो क्रम चालूच आहे. शेतकरी अशिक्षित, अज्ञान व पैशाच्या दृष्टिनें लाचार असल्या-मुळें खोतांचें चांगलें फावलें आणि त्यांमुळे शेतकरी आपले हक्क गमावून बसले. हक्कदार शेतकऱ्यांकडून जबरदस्तीनें व अप्रत्यक्ष रीत्या छळ करून एकसालीं कबुलायती घेण्याचा सपाटा सध्यां खोतांनीं लावल्या-मुळें शेतकऱ्यांमध्यें

भयंकर असंतोष

माजलेला आहे. आज ना उद्यां आपल्या सुलतानीचे बारा वाजणार हें बहुतेक खोतांना कळून चुकलें आहे. म्हणून 'खाजगी' जमीन वाढविण्यासाठीं व हक्कदार शेतकऱ्यांना उपरी कुळें बनविण्यासाठीं त्यांचें प्रयत्न जोरानें चालू आहेत. हे प्रयत्न म्हणजे अर्थांतच शेतकऱ्यांची निरनिराळ्या मार्गांनीं छळणूक करणें हे होय. त्यामुळें खोतीचा प्रश्न सध्यां निकराला आलेला आहे. खोती प्रदेशांतील शेतकऱ्यांना माणुसकीचें हक्क पुनः मिळवून दिले पाहिजे तर

खोती पद्धति समूळ नष्टच केली पाहिजे.

सध्यां खोतीसबंधाचा कायदा आहे. तो अत्यंत अपुरा आहेच, परंतु जो कायदा आहे त्याची अंमल-बजावणी योग्य रीतीनें होऊं शकत नाहीं. आणि जोंपर्यंत खोती नष्ट झाली नाहीं निदान तिचीं नखें काढून टाकण्यांत आलीं नाहींत व तिचें दांत पाडण्यांत आले नाहींत, तोंपर्यंत त्या कायद्याची अंमलबजावणी योग्य रीतीनें होणें केव्हांहि शक्य नाहीं. सदरील कायद्यांत तात्पुरती दुरुस्ती करूनहि कांहीं उपयोग व्हावयाचा नाहीं. याकरितां डॉ. आंबेडकर यांनीं कायदेकौन्सिलमध्यें खोतीसंबंधाचें एक झणझणीत बिल आणण्याचें ठरविलें आहे व तसें त्यांनीं चिपळुणच्या शेतकरी परिषदेमध्यें जाहीरहि केलें.

—लाहोर येथें वाय. एम. सी. ए. च्या विद्यमानें सहभोजन झालें. त्यावेळीं हिंदु, मुसलमान व ख्रिश्चियन धर्मांतील शंभर लोक हजर होते. त्यावेळीं ले. क. सी. एस. वाटसन अध्यक्ष असून न्या. मू. दलिपसिंह, ना. सर जोगेंद्र सिंह, सर अबदुल कादिर, लाला हरकिसन-लाल, डॉ. सत्यपाल व मलिक बरकत अल्ली वगैरे प्रतिष्ठित मंडळी हजर होती. नंतर प्रत्येक वर्गांतील एक प्रमुख गृहस्थाचें भाषण झालें. [बहोत अच्छा]

प्रासंगिक विचार.

१. पुनः सर्व गिरण्यांचा संप !

गेल्या वर्षी मुंबईतील गिरण्यांचा सार्वत्रिक संप होऊन तो सहा महिने चालला. तो कसाबसा मिटला आणि गिरण्या पुनः चालू झाल्या तरी कोणत्या ना कोणत्या निमित्तानें निरनिराळ्या गिरण्यांमध्यें व गिरण्यांच्या गटांमध्यें संप होतच होते. गेल्या मोठ्या संपाच्या तडजोडीच्या वेळीं सरकारनें वादाच्या चौकशीसाठीं नेमलेल्या फॉसेट कमिटीचा रिपोर्ट प्रसिद्ध होऊन, गिरण्यांचे मालक व कामगार यांच्यामध्यें वेळोवेळीं उद्भवणाऱ्या वादांचा निकाल लावण्याची कांहीं तरी कायमची व्यवस्था होईल अशी आशा वाटत होती, इतक्यांत दुसऱ्या मोठ्या संपाची कल्पना निघाली. वाडियाबंधूंच्या मोरबाग (स्प्रिंग), टाकसाळ (टेक्सटाइल) व सेंच्युरी या तीन गिरण्यांतले सुमारें अठरा लोक मालकांनीं कामावर ठेवण्याचे नाकारल्या-बद्दल त्या गिरण्यांतल्या पंधरा सोळा हजार लोकांचा संप करविण्यांत आला आणि गिरणीकामगार यूनियन व मालक यांच्या दरम्यान तडजोड होऊन हा संप मिटला नाहीं तेव्हां मालकांनीं पुनः कामावर येतील तीं जुनीं व बाकीचीं नवीं माणसें भरून आपल्या गिरण्या पुनः चालू केल्या. त्यानंतरही मालक व यूनियन यांच्या दरम्यान वाटाघाट झाली, परंतु त्यांत कांहीं तडजोडीचा मार्ग निघाला नाहीं. तेंव्हा यूनियननें मुंबईतील सर्व गिरण्यांचा संप ता. २६ एप्रीलपासून पुकारला. पंधरा हजार लोकांचा संप यूनियनला यशस्वी करतां आला नाहीं, म्हणून दीड लाख लोकांचा संप करून आपली अब्रू बचावण्याचा यूनियनच्या पुढाऱ्यांनीं प्रयत्न चालविला आहे. तक्रारीचें पहिलें कारण मोरबाग गिरणींत एका माणसाला तो सुमारें पंधरा दिवस गैरहजर राहून पुनः कामावर आला तेव्हां त्याला परत कामावर ठेवण्यांत आलें नाहीं त्यामुळें घडलें. त्यानंतर टाकसाळ व सेंच्युरी या गिरण्यांतले कांहीं लोक काढून टाकण्यांत आले. सेंच्युरी मिलमध्यें यूनियनच्या एका स्थानिक पुढाऱ्यानें फ्रेमीचे सांचे साफ करण्याकरितां नेहमींपेक्षां एक तास अगोदर सर्व खातें, गिरणीच्या अधिकाऱ्यांना न विचारतां स्वतःच्या हुकुमानें बंद केलें; म्हणून त्याला काढून टाकण्यांत आलें व त्याच्याकरितां संपाची चळवळ केली म्हणून दुसऱ्या कांहीं लोकांना काढून टाकण्यांत आलें. टाकसाळींत रजेशिवाय गैरहजर राहिल्याबद्दल दोन चार इसमांना खात्याच्या अधिकाऱ्यांनीं बंद केलें. मोरबागच्या ज्या एका माणसाला कामावर घेतलें नाहीं तो रजा घेतल्यावांचून गैरहजर राहिला होता व त्याचें कारण दहा नंबरचें सूत त्या वेळीं खात्यांत चालू होतें आणि बारीक सूत पुनः चालू झालें तेव्हां तो कामावर परत आला व आपले पूर्वीचें सांचे मागूं लागला, परंतु त्याच्या गैरहजेरींत दुसरा इसम त्याच्या साच्यावर कायमचा नेमला होता म्हणून ते सांचे त्याला देतां येणें शक्य नव्हतें. असें मालक म्हणतात तर उलटपक्षी युनियनवाले म्हणतात कीं, तो इसम रजा घेऊनच गैरहजर राहिला होता, परंतु तो ह्या गिरणींतला पुढारी असल्या-मुळें त्याला मुद्दाम कामावर घेतलें नाहीं. गिरण्यांत रजेसाठीं लेखीं अर्ज करण्याची व रजा दिल्यास दाखला दफ्तरीं ठेवण्याची पद्धति नसल्यामुळें मालकाचें म्हणणें खरें कीं युनियनचें म्हणणें खरें तें ठरविण्यास लेखी पुरावा कांहींच नाहीं. उभयपक्षी जो पुरावा आहे तो तोंडीच आहे. कांहीं झालें तरी अठरा माणसांसाठीं सोळा हजार माणसांचा संप करण्यांत चूक झाली हें स्पष्ट आहे. इतकेंच नव्हे तर युनियनचे त्या वेळचे पुढारी डांगे, आळवे व कासले यांनीं मोरबाग गिरणीच्या गेल्या नोव्हेंबर मधल्या संपांत मालकाला करार लिहून देऊन, कामगारांची कांहीं तक्रार असल्यास ती प्रथम मालकापुढें रीतसर मांडून दाद मिळण्याची निराशा झाल्याखेरीज संप करणार नाहीं अशी अट जॉबर व कामगार यांच्या तर्फें कबूल केली होती. या कराराच्या अस्सल कागदाचा फोटोहि मालकांनीं प्रसिद्ध केलेला आहे. परंतु मोरबागचा संप अगोदर मालकांपुढें तक्रार मांडल्यावाचून करण्यांत आला. ही चूक झाल्याची कबुली युनियनच्या हल्लींच्या पुढाऱ्यांनीं मालकांपाशीं थोडच्या दिवसांपूर्वी झालेल्या वाटाघाटींत दिली आहे. म्हणजे युनियनच्या पुढाऱ्यांनीं एकामागून एक अशा घोडचुका केल्या आणि आतां दीडलाख लोकांवर व त्यांच्या कुटुंबावर उपासमारीचा प्रसंग आणून त्या चुकांवर पांघरून घालण्याचा आणि कामगारांना झुलविण्याचा त्यांनीं प्रयत्न चालविलेला आहे.

२. बहिष्कृत वर्गांतील कामगारांचा कोंडमारा.

बहिष्कृत वर्गांतली हजारों माणसें गिरण्यांत कामावर आहेत. पुरुषांचा भरणा मुख्यतः त्रासन खात्यांत आहे. कपडाखात्यांत अस्पृश्यतेच्या सबबीवर त्यांना मज्जाव करण्यात येतो. त्रासनखात्यांत पगार अगदीं लहान आणि त्याच्या दुपटीचौपटीनें कापडखात्यांत पगार मिळतात हें प्रसिद्धच आहे. बहिष्कृत वर्गांतल्या गिरणीकामगारांना सरासरी मानानें दरमहा वीस रुपयांपेक्षा अधिक पगार मिळत नाहीं. अर्थातच् या पगारांतून बचत करणें जवळजवळ अशक्यच असतें. त्रासन खात्यांतल्या कामगारांना दाणेवाल्या व्यापाऱ्याकडून उधारीनें माल मिळत नाहीं. अर्थात् संपात टिकाव काढण्याचें त्राण त्यांच्या अंगीं बिलकूल नसतें त्यांतहि गेल्या वर्षदीडवर्षांतल्या संपामुळें आधींच नाकीं नव आलेले आहेत. यावर्गांतल्या लोकांना कर्ज काढावयाचें झाल्यास पठाणाखेरीज दुसरा कोणी सावकार सांपडत नाहीं. पठाणाचें कर्ज काढावयाचें म्हणजे दरमहा दर रुपयामागें चार आणे व्याज द्यावयाचें. शिवाय पठाणांच्या कर्जामुळें अब्रूवर रद्दा घाला पडेल याचा नेम नसतो. गिरण्यांत कामावर जाणाऱ्या पुष्कळ बायकांना संपांतली उपासमारी टाळण्यासाठीं पठाणांचें कर्ज घेण्याचा प्रसंग येतो आणि त्याचे परिणाम पुढें भयंकर होतात. पण त्या यूनियनच्या पुढाऱ्यांना आणि त्यांच्या नादास लागलेल्या कापडखात्यांतल्या भक्कम पगाराच्या इतर हिंदूना जाणीव नाही व जाणीव असली तरी त्याची पर्वा वाटत नाहीं. यूनियनपासून कामगारांना दोन पैसे अधिक मिळाले पाहिजेत, त्यांची स्थिति सुधारली पाहिजे, परंतु कम्युनिस्टाच्या—लालबावटेवाला म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या यूनियनच्या—पांचवीलाच संप पूजलेला असल्यामुळें गिरणीकामगारांना दोन पैसे अधिक

मिळण्याच्याऐवजी त्यांची सांपत्तिक स्थिति दिवसेंदिवस खालावत आहे. संप केव्हां व कशाकरितां करावयाचा याविषयी कांहीं ताळतंत्रच उरलेला नाहीं हे इतर वर्गातल्या कामगारांना तूर्त कळत नाहीं म्हणून बहिष्कृत वर्गातल्या कामगारांनीं त्यांच्याबरोबर नाचून कसें चालेल? बहिष्कृत वर्गातल्या कामगारांमधल्या पुष्कळजणांनीं आपली ही स्थिति निवेदन केल्यामुळें डॉ. आंबेडकरांना हा प्रश्न हातीं घेऊन बहिष्कृत वर्गातल्या गिरणिकामगारांचें वाह्यात् चळवळीपासून संरक्षण करणें भाग पडलें आहे.

३. चिपळूण येथील सहभोजन.

चिपळूणच्या परिषदेच्या वेळीं तेथील रा. बर्वे वकील यांच्या घरीं पूर्वास्पृश्यांसुद्धां सर्व जातींचें सहभोजन झालें. त्याची हकीकत दुसरीकडे दिलीच आहे. मुंबईपुण्यासारख्या शहरांमध्यें अशीं सहभोजनें झालीं तर त्यांचें तेवढेंसें कौतुक न केलें तरी चालेल. परंतु परशुरामक्षेत्र म्हणून नांवाजलेल्या चिपळूणसारख्या एका लहानशा शहरांत–कोंकणस्थ ब्राह्मणांच्या बाले किल्ल्यांत आणि खुद्द एका कोंकणस्थ ब्राह्मणाच्या घरीं त्याच्या आमंत्रणावरून असा संस्मरणीय सहभोजन समारंभ व्हावा, हें बदलत्या काळाचें लक्षण नव्हे असें कोण म्हणेल? रा. बर्वे वकील यांनी चिपळूणसारख्या ठिकाणीं समतावादाचें ध्वजारोपण करण्याचें जें धैर्य दाखविलें त्याबद्दल त्यांना आम्ही मनःपूर्वक धन्यवाद देतों. जातीभेद व अस्पृश्यता यांच्या बाबतींतील लोकांचे पूर्वग्रह इतके खोल गेलेले आहेत कीं, त्यांचें उन्मूलन व्हावयाला लोकमताला वेळोवेळीं जबर धक्के बसणें अवश्य आहे. ब्राह्मणादि जातींच्या पंक्तीला बसून जेवण्यांत मोक्षप्राप्ति आहे किंवा त्यामुळें बहिष्कृत वर्गातल्या लोकांना मोठेपणा किंवा धन्यता वाटली पाहिजे असें मुळींच नाहीं. परंतु समतेच्या आड येणारे अडथळे दूर होण्यास अशा सहभोजनांचें सहाय्य होतें, हाच त्यांचा विशेष आहे. समतेच्या प्रस्थापनेनें दलितवर्गाचा भौतिक उद्धार होईल. परंतु वरिष्ठ म्हणविणाऱ्या जातींचा आत्मिक उद्धार होईल. सांप्रत त्यांचा जातिदुराभिमान त्यांच्या आत्मिक उद्धाराच्या आड येत नाहीं असें कोणी म्हणूं शकेल काय? व त्यासारखे समाजवीर ठिकठिकाणीं निघतील तर अस्पृश्यता हां हां म्हणतां हद्दपार होईल आणि ब्राह्मणब्राह्मणेतर वादाचेंहि कारण उरणार नाहीं.

४. शंकराचार्य कीं प्रतिसंकराचार्य.

करवीर पीठाचे माजी शंकराचार्य 'डॉ.' कुर्तकोटी हे हिंदुसंघटन व शुद्धि या चळवळींचे पुरस्कर्ते असून परवां सुरत येथें हिंदुमहासभेच्या अधिवेशनाबरोबर भरविण्यांत आलेली शुद्धिपरिषद त्यांच्याच अध्यक्षतेखालीं भरविण्यांत आली होती. या परिषदेच्या अध्यक्षस्थानावरून भाषण करतांना कुर्तकोटींनीं असें प्रतिपादिलें कीं, हिंदुसमाजांत जातिसंकर होऊं नये याकरितां शुद्धिकृतांची एक वेगळी जात करण्यांत यावी. खाशी तोड! बाकी हिंदुसमाज जर जातीभेदाला चिकटून राहणार तर शुद्धिकृत लोक तरी जातिभेद सोडून आपसांत रोटीबेटीव्यवहार करावयाला कां तयार होतील? म्हणजे जितक्या हिंदुसमाजांत जाती तितक्या शुद्धिकृत मंडळींत निर्माण व्हावयाच्या! अशा स्थितींत 'शुद्ध' होण्याला तरी कोण तयार होईल? व एकादा वेडा पीर निघाला, तरी तो किती दिवस टिकाव काढूं शकेल? अशानें हिंदुसंघटन छान होईल! कुर्तकोटीना शंकराचार्य म्हणवून घेण्याची हौस आहे, परंतु त्यांना 'प्रतिसंकराचार्य' असें म्हणणें विशेष उचित होईल. वाटल्यास 'प्रतिवादी भयंकर' अशी पदवी धारण करणारे एक मठाधीश आहेत. त्यांच्या पदवीच्या चालीवर 'संकर भयंकर' अशी पदवी द्यावी. कुर्तकोटी हिंदुधर्माच्या प्रसारार्थ युरोप अमेरिकेंत जाऊं पहात आहेत म्हणून विजयी मराठ्यानें त्याना जगद्गुरुच्या ऐवजीं 'जगत् फिरूं' असें म्हणावें म्हणून सुचविलें आहे. आम्ही त्यांत थोडी भर घालून 'संकटभीरु जगत् फिरू' अशी पदवी त्यांना बहाल करतो.

पान ३ वरून चालू

प्रत्यक्ष कार्याला लागा. आजच्या नवयुगांत कोणीहि गुलाम नाहीं हें लक्षांत ठेवा. नंतर डॉक्टरसाहेबांनी श्री. देवराव नाईक यांना बोलण्याविषयी विनंती केली आणि त्यांच्याविषयीं माहिती देतांना ते म्हणाले कीं, श्री नाईक, हे अस्पृश्यासाठीं जीवालाजीव देतील. 'आमचा व तुमचा' अशाप्रकारची भावना त्यांच्यांत कधींच उत्पन्न झालेली दिसून येणार नाहीं.

श्री देवराव नाईक हे आपल्या भाषणांत म्हणाले कीं, चिपळूण येथें येण्याचा माझा व माझ्या मित्रांचा हा पहिलाच योग आहे. आजच्यासारखा समाज पूर्वी कधींहि येथें जमला नव्हता असें मी म्हणूं शकत नाहीं. आजच्या सभेपेक्षां पुष्कळ चांगले वक्ते येऊन गेले असतील. तसेंच कित्येक धनिक वगैरे लोक येथें जमले असतील. तरीदेखील आजच्या सभेला मी एकादृष्टीनें अपूर्व म्हणावयास तयार आहे. आज इतका मागासलेला समाज येथें जमला आहे तो यापूर्वी जमला नसावा असें मी समजतों. आणि आजच्या ह्या अपूर्वतेमध्यें भविष्यवादाविषयीं मी आशावादी आहे. स्पृश्यलोकांना आपल्या भाषणांत डॉ. आंबेडकरांनीं दुखविलें नाहीं. त्यांनीं आपला संदेश अस्पृश्य बांधवास अगदीं योग्य शब्दांत सांगितला आहे. हिंदुमहासभा आणि समाज समता संघाच्या कार्यांत बराच मतभेद आहे. 'अस्पृश्योद्धार' अशी भाषा आम्ही कधींच मानीत नाहीं. स्पृश्य हिंदु बहुधा अस्पृश्य व मागासलेल्या वर्गाविषयीं बोलतांना त्यांच्या उद्धाराविषयीं घमेंडीची भाषा बोलत असतो. तात्विक दृष्टीचा विचार बाजूला ठेऊन विचार केल्यास कित्येक विद्वान लोक म्हणतात कीं, अस्पृश्यता हा कलंक हिंदुसमाजावर निष्कारण मारला गेला आहे. अस्पृश्यवर्गांत जागृति म्हणजे ब्राह्मणादि वर्गाचा उध्दार आहे. आपण अस्पृश्य बांधवांचे अवगुण अतिशय कठीण भाषेंत मांडीत असतो, अशावेळी आपण आपल्या पायांजवळ काय जळत आहे याचा कधीहि चुकून देखील विचार करीत नाहीं. आणि म्हणूनच हिंदुमहासभा व समाज समता संघ यामध्यें ह्या बाबतींत सूक्ष्म मतभेद आहे. मी म्हणतो ती वृति सर्व हिंदुसमाजाची झाल्या शिवाय कसलीहि उन्नति होणें कठीण काम आहे. आतां यापुढें उद्धाराच्या भाषेंत भुलविण्याचें भाष्य नको आहे. अस्पृश्य तरुणांचे अंतःकरण कसें तळमळतें, रक्त कसें सळसळतें हें एका तरुणाच्या भाषणावरून समजण्यासारखें आहे. काळाचा ओघ बदलता आहे. तो तुमच्या इच्छेला भीक घालणार नाहीं. स्पृश्यांनी काळाचें धोरण वेळींच जाणलें नाहीं तर पुढेंमागें मोठेंच संकट ओढवणार आहे. एकट्या ब्राह्मणेतर समाजावर अधःपाताचें विशेष खापर मारतां येणार नाहीं. समानतेनें दोष पदरी घ्या. समाजांतील विषमता नष्ट करून समता उत्पन्न करण्याचें आजचें युग आहे. आत्मदोषाची जागृती अजूनहि राष्ट्रीय चळवळीवाल्यांच्या अंतःकरणांत झाली नाहीं. जो आपणास अधिक उच्च म्हणवितो तोच अधःपतनास विशेष कारणीभूत होतो. ब्राह्मणादि लोक अस्पृश्यांच्या चळवळींना खीळ घालण्याचा अप्रत्यक्ष रीतीनें कसा प्रयत्न करीत असतात याबद्दलचें महाड येथील प्रकरणाचें उदाहरण लक्षांत ठेवा. परंतु यापुढें अस्पृश्य व मराठा समाज एक झाल्यावर ब्राह्मणांची मात्र अवस्था कठीण होईल. आणि सर्वांचाच कटाक्ष ब्राह्मण वर्गावर आहे ही गोष्ट लपवून चालणार नाहीं. कोणतेहि कार्य करीत असतांना रागावून चालणार नाहीं. आणि माझी खात्री आहे कीं, अस्पृश्यांचें हाल यापुढें स्पृश्य लोक अधिक करूं शकणार नाहींत. यानंतर श्याम कवि यांचे भाषण झाल्यावर श्री. **शिवतरकर** हे बोलावयास उठले. ते म्हणाले कीं, अस्पृश्य वर्गात जी सुधारणेची चळवळ चालली आहे त्यांत फाटाफूट करण्याचा प्रयत्न कित्येक लोकांनीं जारीनें चालविला आहे. अस्पृश्य समाज आपली पायरी सोडून वागायला लागला आहे अशी स्पृश्य लोकांनी ओरड सुरू केली आहे. परंतु एकतर ब्राह्मणादि लोकांचे हल्लीचे आचारविचार पाहिले तर आपली पायरी कोणी सोडली आहे हें ठरविणें फार कठीण नाहीं. येथल्या कुणबी व मराठ्यांची स्थिति पाहातां ब्राह्मणांनीं आमच्यासाठीं काय केलें आहे हें स्पष्टपणे दिसत आहे. अस्पृश्यता निवारण्याची जोराची चळवळ आम्ही करतो असें म्हणविणाऱ्या ब्राह्मणादि लोकांचे अंतःकरण कसें असतें ते पहा. ह्या गांवातली एका मुसलमान गृहस्थाची विहीर अस्पृश्यांना पाण्यासाठीं मिळूं नये म्हणून गांवांतील ब्राह्मणादि लोकांनी केलेले प्रयत्न आज आपल्यासमोर आहेत. तसेंच पेशवाइतली कांही उदाहरणें व सोलापूर येथें मोहन भंग्याचें प्रकरण इत्यादि गोष्टींचा उल्लेख केल्यावर तें पुढें म्हणालें कीं, हिंदुमहासभा म्हणजे ब्राह्मण संरक्षक सभा होय. यापलिकडे दुसरी व्याख्या नाहीं. आम्ही असह्य संतापानें आमचेवरील अन्यायाचा सूड घेण्या पर्यंत स्पृश्य समाजानें आमचेवर पाळी आणू नये.

श्री. शिवतरकर यांचे भाषण संपल्यावर रात्रौ ७ वाजतां परिषदेचें काम तहकूब ठेवण्यात आलें. दुसरे दिवशीं परिषदेला सकाळीं ९ वाजतां सुरवात झाली. परिषदेनें पास केलेल्या ठरावांवर श्री. सीताराम बाळाजी बेंडके, सा. वि. रगजी, रा. बा. मोरे, शिवराम गोपाळ जाधव, आडरेकर, शिवतरकर, प्रधान, श्री. साठे, देवराव नाईक, कद्रेकर, गुप्ते, शंकर वडवलकर, ववूरकर इत्यादि वक्त्यांचीं भाषणें झाली.

ठराव येणेंप्रमाणें [१] अस्पृश्योन्नतीचें कार्य हाणून पाडण्याच्या हेतूनें खोती हक्काच्या जोरावर कायम कस-वणुकीच्या जमिनी देखील खोत या नात्यानें काढून घेतात व अस्पृश्यवर्गास जेरीस आणण्याचा प्रयत्न करतात याबद्दल ही सभा त्यांचा निषेध करते व ही अन्याय खोती पद्धति नष्ट करण्याबद्दल सरकारास विनंति करते. [२] मृतमांस भक्षण करणें, पाईन मागणें, किरका गोळा करणें वगैरे दुष्ट व घाणेरड्या चाली अस्पृश्यसमाजास लांच्छनास्पद असल्यामुळें त्या ताबडतोब आपल्या समाजानें बंद कराव्यात असें ह्या परिषदेचें मत आहे. [३] डॉ. आंबेडकर यांनीं मुंबई कायदेकौन्सिलांत आणिलेल्या महारवतन बिलास ह्या परिषदेचा पूर्ण पाठिंबा असून तें बिल कायदेकौन्सिलानें ताबडतोब पास करावें व कायद्याच्या रूपानें त्याची लागलीच अंमलबजावणी करण्यांत यावी. [४ अ] जिल्ह्यांत ज्या ज्या ठिकाणीं सार्वजनिक पाणवठे आहेत ते अस्पृश्यवर्गास ताबडतोब मोकळें करण्यांत यावें. [ब] ह्या जिल्ह्यांतील ज्या ज्या शाळांतून अस्पृश्य वर्गाच्या मुलांना निराळे बसविण्याची व शाळेंत न घेण्याची पद्धत रूढ आहे त्या पद्धतीचा ही परिषद निषेध करून असली पद्धत ताबडतोब बंद करण्यांत यावी व डिस्ट्रीक्ट लोकलबोर्ड, तालुका लोकलबोर्ड व म्युनिसिपालट्या यांनीं त्या कामीं पुढाकार घेऊन ही बंदी सक्तीनें उठवावी. [क] या जिल्ह्यांतील २५ अस्पृश्यांची मुलें असलेल्या गांवीं बोर्डानें व सरकारनें शाळा उघडाव्यात. [५] अस्पृश्यता ही मानवी जीवनाच्या अत्यंत उच्च अशा ध्येयाला विरोधक असल्यामुळें ती नष्ट करण्याचा प्रयत्न करावा व तसेंच स्पृश्य वर्गीय समजण्यांत येणाऱ्या समाजानें आर्थिक अनुकुलता असल्यास आपआपल्या कुटुंबांत अस्पृश्य वर्गीय समजण्यांत येणाऱ्यां वर्गांतील मुलां-मुलींना विद्यार्थी या नात्यानें ठेवावें. [६] ही परि-षद भरविण्याच्या कामीं प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष मदत केलेल्या लोकांची अत्यंत ऋणि आहे. आणि शेवटीं कै. भिकाजी संभाजी गायकवाड यांच्या अकाली निधनाबद्दलचा दुखवटयाचा ठराव पास झाला.

सभेचा समारोप करतांना डॉ. आंबेडकर म्हणाले कीं, कोणत्याहि प्रसंगीं कोणी निराश होता कामा नये. सर्वांनीं हल्लीचें स्थित्यंतर व प्रगति लक्षांत ठेविली पाहिजे. 'मरेन वा जगेन पण माणुसकीसाठीं झटेन' ही माझी महत्त्वाकांक्षा आहे. माझ्या एकंदर महत्त्वा-कांक्षेला सीमाच नाहीं. माझ्या बंधूनो आजच्या तुमच्या अवस्थेकडे बघून निराश होऊं नका. आपण पतित नसून खरे क्षत्रिय आहोंत ही भावना मनांत-बाळगा. देशाभिमान व स्वाभिमान नष्ट होणें अधःपत-नाचें लक्षण होय. आपण क्षत्रिय आहोंत ही जाणीव जानवीं घेऊन होईल. कोणतीहि दीक्षा घेतल्यावर कांहींतरी बंधन रहातें. जानवें हा मनाचा बाणा आहे. हा बाणा जागृत करण्यासाठीं आम्ही तुम्हाला आतां जानवीं देणार आहोंत. ही जानवीं जो कोणी मेलेल्या जनावराचें मांस व गोमांस खाणार नाहीं अशी शपथ घेईल त्यांनाच देण्यांत येतील. जो कोणी तप करणार नाही त्याला फळ मिळणार नाहीं. भरतीओहटी व संधी ह्या गोष्टी लक्षांत ठेवा. यानंतर समाज समता संघातर्फे 'समता' पत्राचे संपादक श्री. देवराव नाईक यांनीं आचार्य या नात्यानें जवळजवळ सहा हजार अस्पृश्य बांधवांना वेदोक्त विधिपूर्वक, जानवीं देऊन श्रावणी समारंभ साजरा करण्यांत आला. आचार्यांना श्री. भा. वि. कद्रेकर आणि शिवतरकर यांनीं अग्निहोत्री या नात्यानें मदत केली.

रत्नागिरी जिल्हा शेतकरी परिषद.

शेतकऱ्यांचा अपूर्व उत्साह व प्रचंड जमाव.

खोती पद्धतीला एकदम मूठमाती द्या!

वरील शेतकरी परिषद चिपळूण येथें रविवार तारीख १४ एप्रिल रोजीं भरवण्यांत आली होती. पाहुणे मंडळींपैकीं मुंबईचें श्री. देवराव नाईक, द. वि. प्रधान, भा. र. कद्रेकर, शंकरराव गुप्ते, शंकर वडवल-कर, श्री शिवतरकर, बाबा आडरेकर, गायकवाड, मोरे वगैरे मंडळी हजर होती. स्थानिक मंडळींपैकीं श्री. विनायकराव बर्वे, साठे, राजाध्यक्ष, खानसाहेब देसाई, पितापुत्र बेंडके, शिवराम जाधव वगैरे मंडळी हजर होती.

वरील परिषदेच्या सुरवातीला डॉ. आंबेडकर यांची अध्यक्षस्थानीं निवड करतांना श्री रगजी म्हणाले कीं, निवडणुकी जवळ आल्या कीं राष्ट्रीय म्हण-विणारे लोक 'आम्ही शेतकऱ्यांचे कैवारीं' आहोंत अशी भुलावणीची भाषा बरळूं लागतात. शेतकऱ्यांच्या सामाजिक आर्थिक वगैरे बाबतींत कधींच कोणी काळजी घेत नाहीं. कोंकण प्रांतांत पतपेढ्यांची चळवळ मुळींच नसल्यामुळें शेतकरी सावकारीच्या सांपळ्यांत सांपडून तोंडघशी पडतात. शेतकऱ्यांना सक्तीचें शिक्षण देऊन त्यांना साक्षर केले पाहिजे. रत्नागिरी जिल्ह्यांत खोतीच्या जुलमापासून श्री बेंडके पितापुत्रांनीं केलेली कामगिरी फारच प्रशंसनीय आहे. शेतकऱ्यांची सनदशीर चळवळ वर्तमानपत्रांद्वारें केल्याशिवाय गत्यंतर नसून तालुक्याच्या ठिकाणीं शेतकरीसंघ स्थापण्यांत यावे. यानंतर श्री बेंडके यांनी रावबहादुर बोले ॲडव्होकेट, आनंदराव सुर्वे, श्री. साळवी, सबजज्ज वगैरे मंडळींचें संदेश व तारा वाचून दाखविल्यावर **अध्यक्ष डॉ. आंबे-डकर** यांनीं भाषण केलें. ते म्हणाले कीं, मला असें वाटतें कीं, माझा जन्म सर्वसाधारण जनतेची जबाबदारी घेण्यासाठींच असावा. मी देखील मजूर वर्गपैकीं एक असून, इंप्रुव्हमेंट ट्रस्टच्या चाळींत राहतो. इतर बॅरिस्टरप्रमाणे मला देखील बंगल्यांतून राहतां आलें असते पण माझ्या शेतकरी व अस्पृश्य बंधूंकरितां चाळींत राहूनच काम केलें पाहिजे. याबद्दल मला केव्हांही वाईट वाटत नाहीं. मला मुंबईला येऊन अवघि चार वर्षे झाली. अत्यंत हीन मानलेल्या समाजांत जन्म झाल्यामुळें त्याच समाजासाठी जीवापाड मेहनत करणें मला भाग पडलें आहे. तशांत अस्पृश्य कामगारांना इतर कामगारांचें हक्क मिळवून देणें माझें कार्य आहे. गेल्या दोन वर्षांपूर्वी श्री. बेंडके यांचा परिचय झाला. त्यांनी खोती प्रकरणाची जबाबदारी माझ्यावर टाकली आहे व ती मी मान्य केली आहे. खोती पद्धतीचा फायदा व तोटा याचा विचार करून त्यासंबंधी नक्की योजना बिलांच्या रूपानें कायदेकौ-न्सिलांत आणणें माझें कर्तव्यच आहे. खोतीसारखी दुष्ट पद्धत कशी अंमलांत आली याचें मला मोठें आश्चर्य वाटतें. ह्या पद्धतीमुळें शेतकऱ्यांच्या चित्ताला शांती नाहीं. काबाडकष्ट करून तयार केलेल्या शेतीवर धनिकांनी आयत्या बिळावर नागोबा या नात्यानें हल्ला करून त्या आपल्या ताब्यांत घ्याव्या. अशा परिस्थि-तींत शेतकऱ्यांचे जीवन चारीं बाजूंनीं संकटांत राहिलें तरी धनिकांना व खोतांना त्याची पर्वा नसते. अशा वेळी श्रमजीवी शेतकऱ्यांच्या कष्टाचे, मेहनतींचे फळ सरकारनें मिळवून दिलें पाहिजे. माणसाच्या जीविताचें व वित्ताचें रक्षण करणें हें सरकारचे आद्य कर्तव्य आहे. आणि अशा बाबतींत सरकारनें गरिबांची दाद घेतली नाहीं तर तें सरकार सुधारलेले आहे असें म्हणतां येणार नाहीं. रत्नागिरी जिल्ह्यांतील एका जुलमी खोताची गोष्ट सांगतांना ते म्हणाले कीं, खोत आपल्या अधिकाराचा अतिरेक स्त्रीयांच्याहि अब्रूवर घाला घालून कसा करूं शकतो याबद्दलची हकिगत निवेदन केल्यावर ते म्हणाले कीं, शेतकरीवर्ग आज खोती पद्धतीमुळें गुलामगिरींत खिचपत पडला आहे. सत्तेचा दुरुपयोग ही न्यायनीती आहे असें कसें म्हणता येईल. ब्रिटीश राज्यांत चाल-लेली गुलामगिरी सरकारला नालायक ठरवित आहे. अन्यायाच्या चौकटीवर कोणत्यहि समाजांत स्वास्थ होणार नाहीं. शांतता टिकवायची असेल तर सरकारनें न्याय दिला पाहिजे; न्यायी सरकारनें इतके दिवस खोती पद्धती चालू ठेविली ही गोष्ट अन्यायाची आहे. सरकारी रानावर खोतांनीं हक्काचा अंमल गाजवावा आणि कुळांना जुलुमाखाली नाहक छळावें हें काय गौडबंगाल आहे हेंच कळत नाही. सारासार विचार करतां खोतीची पद्धत मुळासकट सदोष आहे. सरकार कधींही लहानसहान ओरडीला भीक घालीत नसते, तुम्ही तुमची चळवळ अत्यंत धिटाईनें चालू ठेविली पाहिजे. आपल्यावरील अन्यायाची ओरड सारखी करीत राहून उलटपक्षाशीं लढत राहिलें, तरच चारपांच वर्षांत स्वराज्याला पोषक असे हक्क मिळणार आहेत आजतागायत चळवळी करतांना सरकारची मीनतवारी करावी लागत असे. पण चारपांच वर्षांनी पूर्ण सत्ता स्थापन होणार आहे. कौन्सिलमध्ये तुमच्या प्रांता-तर्फे प्रतिनिधी पाठवितांना योग्य काळजी घ्या. कांहीं झालें तरी कुणाच्या भिडेस बळी न पडता आपल्या मताला पाठिंबा देणारा मनुष्य कौन्सिलांत पाठविला पाहिजे. तावुन सुलाखून प्रतिनिधी पाठवा, खोतांच्या व खोतांच्या जातभाईंना मतें देऊन कौन्सिलांत पाठवूं नका. समाजाचे जीवन परस्वाधीन असल्यामुळें एकमेकांवर अवलंबून राहिल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. कुणबी लोकांनीं आपल्या स्वाभिमानाला जागून वरीष्ठ लोकांची हलकीसलकी कामें करून स्वतःचा सामाजिक दर्जा मुळींच कमी करून घेऊं नये. स्वावलंबन आणि स्वाभिमान बाळगून आपण आपलें कार्य नेटानें करतांना ऐक्य व संघटणा स्थापन करा. आणि अशा एकोप्याच्या संघटनेच्या चळवळीनें आपल्या गाऱ्हाण्याची दाद कौन्सिलपर्यंत जाऊन लावून घेता येईल. असल्या नेटाच्या प्रयत्नांचा परिणाम खात्रीनें यशस्वी होईल याची मला खात्री वाटते.

अध्यक्षांच्या भाषणानंतर खालील ठराव एकमतानें पास झाला.

"खोतीपद्धत ही निखालस गुलामगिरी आहे. ह्या पद्धतीमुळें रत्नागिरी जिल्ह्यांतील शेतकरी वर्ग सर्वस्वी खोताचा ताबेदार झाला आहे. उपरी कुळांची दशा तर होतेच होते पण पोंचपावती देण्याची पद्धत अस्तित्वांत नसल्यामुळें कायम धारेकऱ्यांचे हक्कहि सुरक्षित राहत नाहींत. आर्थिक दृष्ट्या खोतीपद्धत कुळांना घातक आहे इतकेंच नव्हें तर नैतिक दृष्टयाहि ही पद्धत विघातक असून कुळांना कोणत्याहि प्रकारें सुस्थिति करून घेण्यास स्वातंत्र्य उरत नाहीं. अशा या खोती पद्धतीची ही परिषद तीव्र निषेध करते व ती नाहींशी करावी अशी सरकारास आग्रहाची सूचना करते."

वरील ठरावावर श्री. रंगजी, श्री. बेंडके यांची भाषणें झाली. शिवाय इतर किरकोळ ठराव पास झाल्यावर ह्या परिषदेचे काम संध्याकाळी ७ वाजतां संपले 'डॉ. आंबेडकर की जय' ह्या घोषणेंत परिषद आभार प्रदर्शन व पानसुपारीच्या समारंभानंतर बरखास्त करण्यांत आली.

बहिष्कृतवर्गाची स्वाभिमान संरक्षक प्रांतिक परिषद, (सोलापूर)

अध्यक्ष डॉ. भिमराव आंबेडकर.

वरील परिषद ता. २३ व २४ मे १९२९ रोजी सोलापूर येथें थोरल्या महारवाड्यात उभारलेल्या मंडपांत होणार आहे. तरी सोलापूर जिल्ह्यांतील सर्व बहिष्कृत बंधु भगिनींनी परिषदेला हजर राहण्याची कृपा करावी. अशी विनंति आहे.

आपले नम्र, स्वागत मंडळ.

श्री. रा. रा. हरी भाऊ तोरणे स्वागताध्यक्ष
,, विश्वनाथ मधाजी बंदसोडे सभासद
,, निवृत्ति तुकाराम बनूडे ,,
,, रामचंद्र तुकाराम सर्वदे ,,
,, तुकाराम अन्न बाबरे ,,
,, सदाशीव दादाजी ताळभेंडारे ,,
,, उद्धव धोंडी शिवशरण खजिनदार,,
,, मारुती संभाजी बल्लाळ सेक्रेटरी.

बहिष्कृतवर्गाची स्वाभिमान संरक्षक प्रांतिक परिषद, जि. नाशिक, मु. चितेगांव.

अध्यक्षः—डॉ. भीमराव आंबेडकर.

वरील परिषद ता. २६ मे रोजीं मु. चितेगांव ता. निफाड येथें भरणार आहे. (परिषदेला जाण्याकरितां जवळचें रेल्वे स्टेशन खेरवाडी आहे.) तरी वरील परिषदेस सर्व बंधु भगिनींनी अवश्य हजर रहावें अशी विनंति आहे.

आपला नम्र,
रामचंद्र राणोजी पवार.
सेक्रेटरी, स्वा. सं. परिषद.

विद्यार्थी पाहिजेत.

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ.

वरील मंडळाच्या विद्यमानें जून १९२९ पासून धारवाड येथें बहिष्कृत वर्गांतील इंग्रजी शिकणाऱ्या गरीब विद्यार्थ्यां करितां १५ मुलांचे एक मोफत वसती गृह सुरू करावयाचें आहे. करितां ज्या पालकांस आपली मुलें वरील संस्थेच्या विद्यार्थी आश्रमांत पाठवावयाची असतील त्यांनी आपले अर्ज खालील पत्त्यावर पाठवावेत कळावें ता. १-५-२९. सेक्रेटरी, भा. ब. स. शि. प्र. मंडळ, दामोदर हॉल, परळ मुंबई १२ किंवा बळवंत हनुमान वराळे, सुपरिटेंडेंट, मु. बेनाडी, ता. चिकोडी, व्हाया शाहुपुरी.

कोंकणप्रांत पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद, मालवण.

वरील परिषद ता. १९ मे १९२९ रोजी मालवण मुक्कामीं भरणार आहे. परिषदेचें अध्यक्षस्थान अखिल बहिष्कृत वर्गाचे सुप्रसिद्ध पुढारी डॉ. भिमराव रामजी आंबेडकर एम. ए. पी. एच. डी., डी. एस. सी., बार-अॅट-लॉ., एम. एल. सी. यांनी स्विकारण्याचें कबूल केलें आहे. सदर परिषदेस मुंबईहून भारतीय बहिष्कृत समाज सेवा संघाचे जनरल सेक्रेटरी श्री. सीताराम नामदेव शिवतरकर हे मुद्दाम हजर राहणार आहेत. तसेंच समता पत्राचे संपादक देवराव नाईक, मेसर्स प्रधान बंधु, कद्रेकर, सहस्त्रबुद्धे, आसयकर, गुप्ते वगैरे समाज समता संघाची कार्यकारी मंडळीही हजर राहणार आहे. तरी कोंकण प्रांतांतील सर्व बहिष्कृत बंधुभगिनींनी परिषदेस जरूर यावें असें परिषदेचे सेक्रेटरी ल. स. चव्हाण हे कळवितात.

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळास मिळालेल्या देणग्या.

केरोलरोड येथील पादरीच्या चाळींतील कोकणस्थ महार पंचास तेथील चाळींत झालेल्या लग्नाबद्दल जो जातीस जेवणाचा कर देतात त्याबद्दल पंचास मिळालेले २६ रुपये व पोयबावडी येथील सिमीटच्या चाळींतील कोकणस्थ महार पंचास तेथील चाळींत झालेल्या लग्नाबद्दल मिळालेले पांच रुपये मिळून ३१ रुपये शिक्षणप्रसाराच्या कामीं खर्च करण्याकरितां देणगी म्हणून त्यांनीं आम्हाकडे पाठविले आहेत. याबद्दल आम्ही त्यांचे फार फार आभारी आहोत. आपल्या लोकांत लग्नांत जो अनाठायी खर्च होतो तो कमी करून लग्नविधी अगदीं थोडक्या पैशांत केल्यास उरलेला पैसा आपल्या मुलांमुलींच्या शिक्षणाकडे खर्च करतां येईल. व आपल्याला अस्पृश्यता निवारण्याचें कार्य मोठ्या धडाडीनें करतां येईल. पोयबावडी येथील सिमीटच्या चाळींतील व केरोलरोड येथील पाद्रीच्या चाळींतील आमच्या कोकणस्थ महार पंचाच्या पुढाऱ्यांनीं हा जो क्रांतिकारक कित्ता आपल्या जातीला घालून दिला आहे, तो अनुकरणीय नाहीं असें कोण म्हणेल?

म्हणून ठिकठिकाणच्या महार पंचाच्या पुढाऱ्यांस आमची कळकळीची विनंती आहे कीं, त्यांनीं लग्न पांचवी वगैरे प्रसंगी विनाकारण पैसा खर्च करूं न देतां, शिक्षण प्रसाराच्याच कामीं खर्च होईल अशी खटपट करावी. व आपल्या समाजांत सर्व बाजूंनीं क्रांति करण्याचें श्रेय पदरीं पाडून घ्यावें.

अस्पृश्यांना सरकारची मदत.

बेंगळूर ता. १३ अस्पृश्यांची सुधारणा होऊन त्यांना कर्ज देण्यासाठी म्हैसूर सरकारनें को-आपरेटिव्ह सोसायटीच्या रजिस्ट्रारकडे दरसाल दहा हजार रुपये देण्याचे ठरविलें आहे.

नवा काळ १८-४-२९

कराची येथील कोंकणस्थ महार मंडळीकडून व प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या.

दोन रुपये देणारे.

शिवराम धर्माजी कुरवलकर, बाबू लक्ष्मण नादविसकर, सखाराम कृष्णा तलवटकर, लक्ष्मण जानू कादवडकर, बाबाजी सखाराम अनारकर, बाजी राघो कुरवलकर, मानक्या हिरू मोखणकर, भिवा गुणाजी मोखणकर, बाळू सोनू कुरवलकर, रामा भाग्या नाणकर, लाड्या राघो मुसाडकर, गोविंद गोपाळ कुंभाडकर, बाबू राया डेंखणकर, भिकू कानू अनारकर, सखाराम राघो मोखणकर, सुडक्या भिकाजी मोखणकर, राघो विठू मोखणकर, गंगाराम बाळू मोखणकर, धोंडू लक्ष्मण साखरकर, नारायण भिकाजी दलवाटकर, गोविंद लक्ष्मण कलकोनकर, कानू भांबू मोखणकर, गणपत पांडुरंग पिंपळकर, गवऱ्या रत्नू मोखणकर, भागुराम देवजी मोखणकर, अंबाजी राजू अनारकर, गोविंद बाळू तुळसनकर.

एक रुपया देणारे.

गोविंद धोंडू वागिणकर, गंगाराम देवजी कुरवलकर. एकूण ५६ रु. खर्च वजा जातां ५५ रु. मिळाले.

पुणे डी. सी. मिशनच्या अहल्याश्रमास देणगी

आरोग्य संवर्धन सहकारी संघ लि. या नांवाची एक को-ऑपरेटिव्ह सोसायटी पुणें येथें ता. ८ मार्च १९१८ रोजी स्थापन झाली होती. परंतु संघाकडून कांहीच कामगिरी न झाल्यामुळें तो १९२१ साली बंद करण्यांत आला. संघाच्या एकूण जमाखर्चाचा हिशेब होऊन जी शिल्लक रक्कम राहिली त्यापैकीं रु. ४३-८-० वरील संस्थेस देणगी म्हणून देण्याबद्दल मे. रजिस्ट्रार साहेब कोऑपरेटिव्ह सोसायटीज मुंबई इलाखा पुणें यांचा हुकूम झाला. त्याप्रमाणें सदर रक्कम श्री. एस. एल. आपटे, सदर संघाचे लिक्विडेटर यांचे मार्फत देणगी दाखल आम्हांस मिळाली, त्या बद्दल वरील संस्था त्यांचे फार आभार मानते, असें डी. सी. मिशन अहल्याश्रमाचे सेक्रेटरी रा. कृ. गो. पाताडे हे कळवितात.

चळवळ पाहिजे.

कुलाबा जिल्ह्यांतील अलिबाग तालुक्यांतील बहिष्कृत वर्गांत स्वाभिमानाची ज्योत अद्याप प्रज्वलीत झाली नाहीं. म्हणून त्या तालुक्यांतील बहिष्कृत वर्गाचे लोक कुंभकर्णी झोपेंत पडले आहेत. पोयनाड, अलिबाग, व झिराड येथील कांहीं चांभार बंधु चांगले पैसेवाले आहेत पण ते मराठे व कुणबी व ब्राह्मण यांना फार भिऊन वागतात. कांहीं दिवसांपूर्वी पोयनाडचें एक श्रीमंत चांभार गृहस्थ आपल्या गावीं जातांना धरमतर बंदरी उतरले होते पण ते अस्पृश्य आहेत म्हणून त्यास तेथील मोटारवाल्यानें आपल्या मोटारींत घेतलें नाहीं. खरोखर ह्या अपमानाबद्दल त्या चांभार गृहस्थानीं कांहीं तरी चळवळ करून दाद लावून घ्यावयास पाहिजे होती पण ब्रह्मराक्षसाच्या भीतिमुळें ते चूप बसले. या भागांतील महार बिचारे गरीब व अज्ञानी आहेत. याकरितां आम्हां बहिष्कृतांचे उद्धारक डॉ. आंबेडकर साहेब व कर्मवीर रा. शिवतरकर यांनीं या आमच्या अलिबाग तालुक्यांत येऊन झोपी गेलेल्या बहिष्कृत वर्गास जागे करावें अशी विनंति मु. बोयेहून तुकाराम भागू गायकवाड हे करितात.

मुद्रकः—भालचंद्र विठ्ठल प्रधान बी.ए.एलएल. बी. धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट, मुंबई.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

बहिष्कृत भारत

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक :—डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
रहिम बिल्डिंग, पोयबावडी, परेळ—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार ता. ३१ मे १९२९. [अंक १२ वा.

अनुक्रमणिका.

१ आत्मपरिचय. पान १ ते २ ते ६
२ आमची जखम. पान २
अस्पृश्यसमाजाची गळचेपी अस्पृश्यावर जुलूम
३ विविध विषय संग्रह पान २ ते ३ ते ८
सच्चा माणूस कसा असतो, अखिल शिंपी युवक संघाची बैठक, वर्णाश्रमाची मीमांसा
४ लोकहितवादींची पत्रें. पान ३ ते ७
५ विचार विनिमय. पान ३
खाई त्याला खवखवे, बहिष्कृतांतील ब्राह्मण्य
६ अग्रलेख. पान ४-५
मुंबई इलाख्यांतील शिक्षणाची प्रगति.
७ प्रासंगिक विचार. पान ५-६
(१) जिर्णमतवाद्यांची बेचवदारी (२) गिरणी कामगारांचा संघ व ब्राह्मणेतर पत्रें, महाडचें बातमीपत्र.

आत्मपरिचय.

सभा संमेलन समारंभ व इतर वृत्त.

अस्पृश्य अकोला जिल्हा परिषद मु. रिसोड.

रिसोड (आकोला) येथें ता. २।३ मे २९ रोजीं अस्पृश्य जि. परिषद श्री. जी. ए. गवई, एम्.एल.सी., यांच्या अध्यक्षतेखालीं पार पडली. ता. २ मे रोजीं अध्यक्षांना वाशिम येथें मोटार न मिळाल्यामुळें सभेला येतां आलें नाहीं.

ता. ३ मे रोजीं सकाळीं ७ वाजतां सभेला सुरवात झाली. प्रथम स्वागताध्यक्ष यांचें भाषण होऊन अध्यक्षांची निवड झाली. अध्यक्षांचे अस्पृश्योद्धार या विषयावर दीड तासपर्यंत जोरदार भाषण झालें. भाषणाचा प्रेक्षक मंडळीच्या मनावर चांगला परिणाम झाला. त्याचप्रमाणें श्री. ग. सा. गोपाळराव शिदोजी देशमुख बॅ. मॅ., श्री. शेठ जठमल शिवराम बगडे, श्री. एस. जी. नाईक, सब्रू असूं खंडारे वगैरे प्रमुख मंडळींची जोरदार भाषणें झाली. व नंतर १२ वाजतां सभा बरखास्त झाली.

ह्याच दिवशीं दुपारीं ५ वाजतां पुन्हां सभेला सुरवात झाली. प्रथमारंभी मुलांचीं स्वागतपर गाणीं झालीं. नंतर सभेचे अध्यक्ष श्री. जी. ए. गवई एम्. एल. सी. यांना अस्पृश्य आकोला जिल्ह्यातर्फे मानपत्र देण्यांत आलें व त्याचवेळेस सर्व मंडळीचा फोटो घेऊन सभेला सुरवात झाली. प्रथम स्वागताध्यक्षांचे मृतमांसाहार बंद करावा या विषयावर एक तासपर्यंत भाषण झालें व नंतर खालील प्रमाणें ठराव पास करण्यांत आले :—

१ श्री. शेठ जमनालाल बजाज वर्धा यांनीं आपल्या स्वतःच्या मालकीचें लक्ष्मीनारायणाचें देऊळ अस्पृश्यांकरितां खुलें केलें याबद्दल ही सभा त्यांचें अभिनंदन करते. २ अस्पृश्याकरितां सार्वजनिक व खाजगी देवळें, विहिरी, धर्मशाळा पाणवठे व तलाव खुले असावेत असें या सभेचे मत आहे. ३ मेलेल्या जनावरांचें व कापलेल्या जनावरांचें मांस त्याचप्रमाणें उचिष्ट अन्न खाऊं नये असें या सभेचें मत आहे. ४ मुलांमुलींना शिक्षण द्यावें असें या सभेचें मत आहे ५ तमाशामध्यें जे लोक बायका नाचवितात अशा नाचविणाऱ्यांवर बहिष्कार घालावा. ६ जळगांव तालुक्यांतील अस्पृश्यांनीं स्पृश्य वर्गाला जी नोटीस दिली त्याबद्दल या सभेस सहानुभूती वाटत आहे. परंतु इतक्यांतच परधर्मात जाण्याचा उतावीळपणा दाखवूं नये असें या सभेचें मत आहे. ७ कामदार महारांचा पगार १५ रुपये करावा व तो मनीऑर्डरनें रवाना करण्यांत यावा असें या सभेचें सरकाराशीं आग्रहाचें मागणें आहे. ८ निजाम सरकारच्या राज्यांत अस्पृश्य वर्गातील पुरुषांप्रमाणें स्त्रीयांकडून सक्तीनें बिगार घेण्यांत येते, म्हणून निजाम सरकारनें ही रानटी चाल निदान स्त्रियापुरती तरी बंद करावी. अशी या सभेची निजाम सरकारला विनंति आहे. ९ सायमन कमिशनचा रिपोर्ट होऊन नवीन सुधारणा अंमलांत येईपर्यंत गव्हर्नर साहेबांनीं आपल्या अधिकारांखालीं ले. कौन्सिलच्या आणखी दोन जागा अस्पृश्यांकरितां द्याव्यात अशी या सभेची विनंति आहे.

वरील सर्व ठरावांवर श्री. नाईक, श्री. रंभाजी जाधव, श्री. के. आर. इंगळे, श्री. भटकर, श्री. डी. के. तायडे यांचीं भाषणें झाली. श्री. दादाकवि मंडन यांनीं चांगले तऱ्हेनें समजावून देऊन दुजोरा दिले. नंतर अध्यक्षांचें आभार मानून हारतुरे अर्पण करण्यांत आले. सभेला जवळजवळ लोकसमुदाय २००० च्यावर जमला होता. श्री. शेठ द्वारकादास यांनीं आपल्या स्वतःच्या मालकीची मोटार अध्यक्षांना आणण्याकरितां दिल्याबद्दल त्यांचें आभार मानण्यांत आले.

सभेला हस्तेपरहस्ते मिळालेली मदत.

खालील प्रमाणें :—श्री. लक्ष्मण कळंबे आणि नामदेव आंभोरे गोवर्धनकर यांनीं स्वतः बाहेर गांवी जाऊन जवळ जवळ ४० रुपयाचें धान्य दिलें. श्री. आनंदराव पिराजी देशमुख मोठेंगांव यांनीं व महार मंडळीनीं एक गव्हाचें पोतें दिले. श्री. आश्रुजी आणि महिपती वानखडे चिखली; यांनीं एक गव्हाचें पोतें दिलें. हराळ येथील श्री. खंडूजी, झिंग्राजी, चंद्रभान, सदाशीव यांनीं गव्हाची २ पोतें दिली. करडा येथील साहेबराव पाटील व महारमंडळीनीं जवळ जवळ ८ रुपयाचें धान्य दिलें.

त्याचप्रमाणें बऱ्याच बाहेर गांवच्या लोकांनीं सभेला धान्यद्वारें व पैसेद्वारें मदत केली. रिसोड येथील महार मंडळीनीं जवळ जवळ ८५ रुपयांची मदत केली. त्यांची नांवें :—श्री. अंबूजी मोरे, अर्जुना; नारायण पोहरे, महादु, कोंडू, बाळूजी, रामाजी, धावजी, जुमडे, व मारुती पंडित, वगैरे प्रमुख मंडळीनीं सभेचें काम चांगले पार पाडले. असें जनरल सेक्रेटरी कळवितात.

आपला नम्र बातमीदार
के. एम. जुमडे.

हंचनाळची जाहीर सभा.

ता. ११।५।१९२९ रोजीं मौजे हांचनाळ तालुका चिक्कोडी जि. बेळगांव येथील समस्त महार लोक यांनीं मृतमांस न खाण्याबद्दल सभा भरविली होती. या सभेस अस्पृश्य व स्पृश्य मिळून २०० लोक जमले होते खालील ठराव शपथ विधीसह पास झालेः—

१. मृत मांस खाण्याची बंदी. या ठरावाविरुद्ध वर्तन करणाऱ्यास ५ रुपये दंड आणि दंड न दिल्यास जातिबहिष्कृत करण्याचें ठरविलें.

२. डॉ. आंबेडकर यांच्या महार वतन बिलास ह्या सभेचा पूर्ण पाठिंबा आहे.

३. डॉ. आंबेडकर यांनीं समाज समता संघ काढून हिंदुसंघटणास उत्तेजन दिलें यावद्दल ही सभा त्यांचें अंतःकरण पूर्वक अभिनंदन करते.

अध्यक्षः—मि. शंकर पुन्हापा चव्हाण, वक्तेः—दत्तात्रेय कृष्णाजी घोरपडे, महादेव ईश्वरलाल कांबळे, रामचंद्र सखाराम जगदाळे, दादू रावजी भोसले, पिरगोंडा मानकूजी शिंदे. आपला नम्र सेवक

निलगोंड निगपा फणदे.

आमची जखम.

' अस्पृश्य समाजाचीं गळचेपी '

लेखकः—एक अस्पृश्य (माणगांव)

वरिष्ठांनो तुम्हांस हृदय आहे काय ? कागलच्या ब्राह्मण्यामुळे शाळा खात्यांतील ब्राह्मणेतरांची जशी गळचेपी चालली आहे. तसेंच अस्पृश्यसमाजावर जुलूम करून चिरडण्याचा निंद्य प्रयत्न सोवळेशाहीकडून व कांहीं पुराणमतवादी लोकांकडून. सुरू झाला आहे.

कागल राममंदीरांत अस्पृश्यता नसतांना सोंवळेशाहीनें नवा रूल काढून अस्पृश्यांना चिरडण्याचा निंद्य प्रयत्न करण्यांत आला. आणि परवां तर एका सुशिक्षीत व सुधारक अस्पृश्याला तारीख २०।४।२९ इ. रोजी तो आपला पगार आणण्याबद्दल सुमारें २।३ च्या दरम्यान कागल कचेरींत गेला असतां तो अस्पृश्य म्हणून भरकचेरीत मानेस हात घालून खाली ढकलण्यांत येऊन अपमान करण्यांत आला. गरीबानें कायदेशीर जाव काय मागावा !

राजर्षि श्री मन्ममहाराज शाहू छत्रपतींनीं सार्वजनिक ठिकाणीं अस्पृश्यता कायद्यानेंच गाढली असतां शिवाशिवीचा प्रश्न कचेरीसारख्या सार्वजनिक न्यायाच्या ठिकाणांतून निघावा काय? वरिष्ठांनो तुमच्या ठिकाणीं कांहीं दया आणि न्याय शिल्लक आहे काय? सारें जग अस्पृश्यता गाडण्यासाठीं खटपट करीत असतां अस्पृश्यतेच्या पेशवाई कल्पनेला अजून न्याय देणाऱ्यांनीं चिकटून बसावें काय ? शिवाशिवीच्या अपमानकारक कल्पनेनें अंध होऊन एका सुशिक्षित आणि सज्जन अस्पृश्याच्या मानेला हात घालतां धिःकार असो ह्या तुमच्या सोवळेशाहीला. न्यायदेवते तुझ्या ठिकाणीं कांहीं न्याय आहे काय ? अजून ही तुला अस्पृश्यांच्या माणुसकीची किमत वाटत नाही काय? [ज्याचा अपमान झाला त्यांनीं घरांत स्वस्थ न बसतां कायदेशीर इलाज करावा व हें प्रकरण नेटानें पुढें चालवावें.]

(सं. व. भा.)

अस्पृश्यांवर जुलूम.

—अमरावती जिल्ह्यांत आराळा गांवीं डिस्ट्रिक्ट बोर्डाच्या ४ विहिरी आहेत. आराळा येथील अस्पृश्य मंडळीनें त्या सार्वजनिक विहीरीवर पाणी भरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु नेहमीप्रमाणें स्पृश्य हिंदुनीं त्यास जोराचा विरोध केला तेव्हां तेथील अस्पृश्य मंडळीनें डिस्ट्रिक्ट बोर्डाकडे अर्ज केला. डिस्ट्रिक्ट बोर्डानें रा. कालीचरण नंदागौळी ह्यांच्या मध्यप्रांतीय लेजिस्लेटिव कौन्सिल मधील "पब्लिक विहीरीवर अस्पृश्यांस इतरांप्रमाणें पाणी भरण्याची मनाई असू नये" ह्या ठरावाप्रमाणें त्यांनीं अस्पृश्यांस मनाई केली नाहीं. व त्यांस डिस्ट्रीक्टबोर्डानें त्या ठरावाची नक्कल पाठविली. परंतु स्पृश्य लोक श्रीमान असून फार आडदांड आहेत. त्यांनीं तसली चळवळ करणाऱ्या महार लोकांस व्या विचाऱ्या लोकांच्या मुलाबाळांस लहानमोठयास पाणी भरण्यास गेलें असतां झोडपून काढलें. व प्रकरण कोर्टांत गेले. सरकारनें इं. पि. कोड १४७ प्रमाणें दोन्हीही पक्षास गुन्ह्यांत आणलें आहे. सरकारनें योग्य न्याय करून अस्पृश्यांच्या हक्काचें संरक्षण करावें असें एस. जी. नाईक सुपरिटेंडेंट चोखामेळा वसतीगृह अमरावती येथून कळवितात.

[या खटल्याचा निकाल झाल्यावर आम्ही या प्रकरणावर लिहूं.] सं. व. भा.

विविध विषय संग्रह.

सच्चा माणूस कसा असतो ?

अमेरिकेंतल्या एका नियतकालिकामध्यें "सच्चा माणूस कसा असतो ?" याविषयीं एकानें पुढीलप्रमाणें लिहिलें आहे :—

जग कृतघ्न आहे. आपण पात्र असतां अमुक एक सुख आपल्याला लाभत नाहीं अमुक एक प्रकारची संधि आपल्याला मिळाली पाहिजे होती. पण ती मिळाली नाहीं, इत्यादि प्रकारची तक्रार सच्चा मनुष्य कधीहि करीत नाहीं. असलेल्या परिस्थितीला तो धीरानें तोंड देतो.

सच्चा माणूस समाजांत जितका प्रामाणिक असतो तितकाच एकांतांतहि असतो. त्याला कांहीं आमिष नको असतें. त्याला काम व त्याचा मोबदला योग्य मेहेनतीचा मिळाला म्हणजे तो संतुष्ट असतो.

सच्चा माणूस आपल्या मित्रांशीं इमानानें वागतो. आणि स्वतःच्या अब्रूला जितका तो जपतो तितकाच तो आपल्या मित्रांच्या अब्रूलाहि जपतो.

सच्चा माणूस वचनाचा धड असतो. त्यानें धर्मग्रंथ हातात घेतलेच पाहिजे असें नाहीं नुसता त्याचा शब्दच तशा शपतेच्या तोडीचा असतो.

सच्चा माणूस बोलल्यापेक्षा थोडे अधिकच करून दाखवितो.

सच्च्या माणसाला कांहीं फुकट नको असतें, त्यामुळें थोडक्यांत श्रीमंती मिळवून देण्याचा धंदा करणाऱ्या लोकांच्या मोहपाशांत तो सांपडूं शकत नाहीं.

सच्चा माणूस स्त्रियांना मान देतो. प्रेमाची अशक्यता असली तरी तो इमान राखूं शकतो.

सच्चा माणूस स्वतःचें काम सोडून दुसऱ्याच्या कामाच्या उठाठेवी करीत नाहीं व दुसऱ्यांकडे दोषैकदृष्टीनें पहात नाहीं.

सच्चा माणूस दुसऱ्यांच्या दोषांवर पांघरूण घालतो, स्वतःच्या दोषांवर मात्र पांघरूण घालीत नाहीं. दुसऱ्यांच्या बाबतींत तो सहिष्णु व उदार असतो; परंतु स्वतःच्या बाबतींत मात्र न्यायनिष्ठुरता दाखवितो.

सच्चा माणूस जगण्यांत आनंद मानतो, परंतु मरण्यास भीत नाहीं.

अखिल शिंपी युवक संघाची बैठक १ ली.

सासवड मुक्कामीं ता. ३१ मार्च १९२९ रोजीं कोल्हापूरचे वकील श्री. राजाराम तुकाराम बगाडे बी.ए.एल.एल.बी. यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती. त्यावेळीं त्यांनीं जे भाषण केलें त्यांतील पोटजातीच्या एकीकरणावरील महत्वाचा भाग खालीं दिला आहे.

"आतां राहिला एकच प्रश्न आणि तो म्हणजे आपल्या समाजांतील पोटजातीचे एकीकरण करणेकरिता प्रयत्न करण्याचें काम आपणांतील तरुणावरच अवलंबून आहे. या कामीं आपल्या समाजांतील वृद्ध माणसे हटकून अडथळा करतील तरी याला भीक न घालतां आपण सर्वांनीं सरसि प्रत्यक्ष कार्यास लागले पाहिजे. याकरितां जे कोणी रोटीबेटी व्यवहाराकरिता प्रयत्न करीत असतील त्यांना सहाय्य करणे व असे प्रसंग घडवून आणणे आणि त्याकरिता शक्य ती खटपट करणे जरूर आहे. आतां बेटी व्यवहाराला पूर्ण सहानुभूती देवून शक्य तितकीं कार्ये घडवून आणणें, याकरितां आपण चंग बांधला पाहिजे. सामाजिक ऐक्य वाढण्यास व सरसि परस्पर दळणवळण सुरू होण्यास बेटी व्यवहार हा एक उपाय आहे. यामुळें परस्परांत नाजूक नाते उत्पन्न होऊन अंधरूढीचे बंद तटातट तुटूं लागतात. या मार्गानें जर आपण सक्रीय अवलंबन केलें तर सामाजिक ऐक्य आपल्या हातांत आहे असे समजावें."

शाळेंत अस्पृश्यता निवारण

पश्चिम खानदेश जिल्ह्यांत अस्पृश्यवर्गाच्या शाळा मोडून त्यांतील मुलें स्पृश्यवर्गाच्या शाळेंत बसवूं लागले आहेत व शाळांतून अस्पृश्य वर्गाचे शिक्षकहि नेमले आहेत. खरोखर त्या जिल्ह्यांतील नागरिक व स्पृश्यवर्गाचे शिक्षक हे खरे हिंदुधर्माचे पुरस्कर्ते आहेत. पण आमच्या पूर्व खानदेश जिल्ह्यांत फक्त पिंपळगांव व कुऱ्हे या दोनच गांवांतील शाळेंतून स्पृश्यअस्पृश्य वर्गाची मुलें सरमिसळीनें बसूं लागली आहेत. पिंपळगांव येथील श्री. वा.सू. भट हेडमास्तर ह्यांची अस्पृश्य निवारणासंबंधी जी चिकाटी व धैर्य आहे त्याबद्दल सबंध अस्पृश्य समाज त्यांचा फार ऋणी आहे. असें दिवाण एस. चव्हाण हे मेहुणबाऱ्याहून कळवितात.

बहिष्कृत वर्गाची स्वाभिमान संरक्षण परिषद सोलापूर.

वरील परिषद ता. २३-२४ रोजीं समता पत्राचे संपादक श्री. देवराव नाईक यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. डॉ. आंबेडकर यांस अपरिहार्य अडचणीमुळें परिषदेला हजर राहतां न आल्यामुळे लोकांची फार निराशा झाली. लोकसमुदाय दोन हजारावर जमला होता. परिषदेची हकीकत पुढील अंकीं देण्यांत येईल. आपला बातमीदार

हंचनाळची जाहीर सभा.

ता. ११।५।१९२९ रोजीं मौजे हांचनाळ तालुका चिक्कोडी जि. बेळगांव एथील समस्त महार लोक यांनीं मृतमांस न खाण्याबद्दल सभा भरविली होती. या सभेस अस्पृश्य व स्पृश्य मिळून २०० लोक जमले होते खालील ठराव शपथ विधीसह पास झालें:—

१. मृत मांस खाण्याची बंदी. या ठरावाविरुद्ध वर्तन करणाऱ्यास ५ रुपये दंड आणि दंड न दिल्यास जातिबहिष्कृत करण्याचें ठरविलें.

२. डॉ. आंबेडकर यांच्या महार वतन बिलास ह्या सभेचा पूर्ण पाठिंबा आहे.

३. डॉ. आंबेडकर यांनीं समाज समता संघ काढून हिंदुसंघटणास उत्तेजन दिलें याबद्दल ही सभा त्यांचें अंतःकरण पूर्वक अभिनंदन करते.

अध्यक्ष:—मि. शंकर पुन्हापा चव्हाण, वक्ते:—दत्तात्रेय कृष्णाजी घोरपडे, महादेव ईश्वरलाल कांबळे, रामचंद्र सखाराम जगदाळे, दादू रावजी भोसले, पिरगोंडा मानकुजी शिंदे. आपला नम्र सेवक

निलगोंड निंगपा फणदे.

आमची जखम.

' अस्पृश्य समाजाचीं गळचेपी '

लेखक:—एक अस्पृश्य (माणगांव)

वरिष्ठांनो तुम्हांस हृदय आहे काय ? कागलच्या ब्राह्मण्यामुळें शाळा खात्यांतील ब्राह्मणेतरांची जशी गळचेपी चालली आहे. तसेंच अस्पृश्यसमाजावर जुलूम करून चिरडण्याचा नित्य प्रयत्न सोवळेशाहीकडून व कांहीं पुराणमतवादी लोकांकडून. सुरू झाला आहे.

कागल राममंदीरांत अस्पृश्यता नसतांना सोंवळेशाहीनें नवा रूल काढून अस्पृश्यांना चिरडण्याचा नित्य प्रयत्न करण्यांत आला. आणि परवां तर एका सुशिक्षीत व सुधारक अस्पृश्याला तारीख २०।४।२९ इ. रोजीं तो आपला पगार आणण्याबद्दल सुमारें ३।३ च्या दरम्यान कागल कचेरींत गेला असतां तो अस्पृश्य म्हणून भरकचेरींत मानेस हात घालून खाली ढकलण्यांत येऊन अपमान करण्यांत आला. गरीबानें कायदेशीर जाब काय मागावा !

राजर्षि श्री मन्ममहाराज शाहू छत्रपतींनीं सार्वजनिक ठिकाणीं अस्पृश्यता कायद्यानेंच गाढली असतां शिवाशिवीचा प्रश्न कचेरीसारख्या सार्वजनिक न्यायाच्या ठिकाणांतून निघावा काय? वरिष्ठांनो तुमच्या ठिकाणीं कांहीं दया आणि न्याय शिल्लक आहे काय? सारे जग अस्पृश्यता गाडण्यासाठीं खटपट करीत असतां अस्पृश्यतेच्या पेशवाई कल्पनेला अजून न्याय देणाऱ्यांनीं चिकटून बसावें काय ? शिवाशिवीच्या अपमानकारक कल्पनेनें अंध होऊन एका सुशिक्षित आणि सज्जन अस्पृश्याच्या मानेला हात घालतां धिःकार असो ह्या तुमच्या सोवळेशाहीला. न्यायदेवते तुझ्या ठिकाणीं कांहीं न्याय आहे काय ? अजून ही तुला अस्पृश्यांच्या माणुसकीची किमत वाटत नाही काय? [ज्याचा अपमान झाला त्यांनीं घरांत स्वस्थ न बसतां कायदेशीर इलाज करावा व हें प्रकरण नेटानें पुढे चालवावें.]

(सं. ब. भा.)

अस्पृश्यांवर जुलूम.

—अमरावती जिल्ह्यांत आराळा गांवीं डिस्ट्रिक्ट बोर्डाच्या ४ विहिरी आहेत. आराळा येथील अस्पृश्य मंडळीने त्या सार्वजनिक विहीरीवर पाणी भरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु नेहमीप्रमाणें स्पृश्य हिंदुनीं त्यास जोराचा विरोध केला तेव्हां तेथील अस्पृश्य मंडळीनें डिस्ट्रिक्ट बोर्डाकडे अर्ज केला. डिस्ट्रिक्ट बोर्डानें रा. कालीचरण नंदागौळी ह्यांच्या मध्यप्रांतीय लेजिस्लेटिव कौन्सिल मधील "पब्लिक विहीरीवर अस्पृश्यांस इतरांप्रमाणें पाणी भरण्याची मनाई असू नये" ह्या ठरावाप्रमाणें त्यांनीं अस्पृश्यांस मनाई केली नाही. व त्यांस डिस्ट्रीक्ट-बोर्डानें त्या ठरावाची नक्कल पाठविली. परंतु स्पृश्य लोक श्रीमान असून फार आडदांड आहेत. त्यांनीं तसली चळवळ करणाऱ्या महार लोकांस व्हा बिचाऱ्या लोकांच्या मुलाबाळांस लहानमोठयास पाणी भरण्यास गेलें असतां झोडपून काढलें. व प्रकरण कोर्टांत गेलें. सरकारनें इं. पि. कोड १४७ प्रमाणें दोन्हीही पक्षास गुन्ह्यांत आणलें आहे. सरकारनें योग्य न्याय करून अस्पृश्यांच्या हक्काचें संरक्षण करावें असें एस. जी. नाईक सुपरिंटेंडेंट चोखामेळा वसतीगृह अमरावती येथून कळवितात.

[या खटल्याचा निकाल झाल्यावर आम्ही या प्रकरणावर लिहूं.] सं. ब. भा.

विविध विषय संग्रह.

सच्चा माणूस कसा असतो ?

अमेरिकेंतल्या एका नियतकालिकामध्यें "सच्चा माणूस कसा असतो ?" याविषयीं एकानें पुढीलप्रमाणें लिहिलें आहे:—

जग कृतघ्न आहे. आपण पात्र असतां अमुक एक सुख आपल्याला लाभत नाहीं अमुक एक प्रकारची संधि आपल्याला मिळाली पाहिजे होती. पण ती मिळाली नाहीं, इत्यादि प्रकारची तक्रार सच्चा मनुष्य कधीहि करीत नाहीं. असलेल्या परिस्थितीला तो धीरानें तोंड देतो.

सच्चा माणूस समाजांत जितका प्रामाणिक असतो तितकाच एकांतांतहि असतो. त्याला कांहीं आमिष नको असतें. त्याला काम व त्याचा मोबदला योग्य मेहेनतीचा मिळाला म्हणजे तो संतुष्ट असतो.

सच्चा माणूस आपल्या मित्रांशीं इमानानें वागतो. आणि स्वतःच्या अब्रूला जितका तो जपतो तितकाच तो आपल्या मित्रांच्या अब्रूलाहि जपतो.

सच्चा माणूस वचनाचा धड असतो. त्यानें धर्मग्रंथ हांतात घेतलेच पाहिजे असें नाहीं नुसता त्याचा शब्दच तशा शपतेच्या तोडीचा असतो.

सच्चा माणूस बोलल्यापेक्षा थोडे अधिकच करून दाखवितो.

सच्च्या माणसाला कांहीं फुकट नको असतें, त्यामुळें थोडक्यांत श्रीमंती मिळवून देण्याचा धंदा करणाऱ्या लोकांच्या मोहपाशांत तो सांपडूं शकत नाहीं.

सच्चा माणूस स्त्रियांना मान देतो. प्रेमाची अशक्यता असली तरी तो इमान राखूं शकतो.

सच्चा माणूस स्वतःचें काम सोडून दुसऱ्याच्या कामाच्या उठाठेवी करीत नाहीं व दुसऱ्यांकडे दोषैकदृष्टीनें पहात नाहीं.

सच्चा माणूस दुसऱ्यांच्या दोषांवर पांघरूण घालतो, स्वतःच्या दोषांवर मात्र पांघरूण घालीत नाहीं. दुसऱ्यांच्या बाबतींत तो सहिष्णु व उदार असतो; परंतु स्वतःच्या बाबतींत मात्र न्यायनिष्ठुरता दाखवितो.

सच्चा माणूस जगण्यांत आनंद मानतो, परंतु मरण्यास भीत नाहीं.

अखिल शिंपी युवक संघाची बैठक १ ली.

सासवड मुक्कामीं ता. ३१ मार्च १९२९ रोजीं कोल्हापूरचे वकील श्री. राजाराम तुकाराम बगाडे बी.ए.एल.एल.बी. यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती. त्यावेळीं त्यांनीं जे भाषण केलें त्यांतील पोटजातीच्या एकीकरणावरील महत्वाचा भाग खालीं दिला आहे.

"आतां राहिला एकच प्रश्न आणि तो म्हणजे आपल्या समाजांतील पोटजातीचे एकीकरण करणेकरिता प्रयत्न करण्याचे काम आपणांतील तरुणावरच अवलंबून आहे. या कामीं आपल्या समाजांतील वृद्ध माणसे हटकून अडथळा करतील तरी याला भीक न घालतां आपण सर्वांनीं सर्रास प्रत्यक्ष कार्यास लागले पाहिजे. याकरितां जे कोणी रोटीबेटी व्यवहाराकरिता प्रयत्न करीत असतील त्यांना सहाय्य करणे व असे प्रसंग घडवून आणणे आणि त्याकरिता शक्य ती खटपट करणे जरूर आहे. आतां बेटी व्यवहाराला पूर्ण सहानुभूती देवून शक्य तितकीं कार्ये घडवून आणणें, याकरितां आपण चंग बांधला पाहिजे. सामाजिक ऐक्य वाढण्यास व सर्रास परस्पर दळणवळण सुरू होण्यास बेटी व्यवहार हा एक उपाय आहे. यामुळें परस्परांत नाजूक नाते उत्पन्न होऊन अंधरूढीचे बंद तटातट तुटूं लागतात. या मार्गाचे जर आपण सक्रीय अवलंबन केलें तर सामाजिक ऐक्य आपल्या हातांत आहे असे समजावे."

शाळेंत अस्पृश्यता निवारण

पश्चिम खानदेश जिल्ह्यांत अस्पृश्यवर्गाच्या शाळा मोडून त्यांतील मुलें स्पृश्यवर्गाच्या शाळेंत बसवूं लागले आहेत व शाळांतून अस्पृश्य वर्गाचे शिक्षकहि नेमले आहेत. खरोखर त्या जिल्ह्यांतील नागरिक व स्पृश्यवर्गाचे शिक्षक हे खरे हिंदुधर्माचे पुरस्कर्ते आहेत. पण आमच्या पूर्व खानदेश जिल्ह्यांत फक्त पिंपळगांव व कुऱ्हे या दोनच गांवांतील शाळेंतून स्पृश्यअस्पृश्य वर्गाची मुलें सरमिसळीनें बसूं लागली आहेत. पिंपळगांव येथील श्री. वा.सू. भट हेडमास्तर ह्यांची अस्पृश्य निवारणासंबंधी जी चिकाटी व धैर्य आहे त्याबद्दल सबंध अस्पृश्य समाज त्यांचा फार ऋणी आहे. असें दिवाण एस. चव्हाण हे मेहूणबाऱ्याहून कळवितात.

बहिष्कृत वर्गाची स्वाभिमान संरक्षण परिषद सोलापूर.

वरील परिषद ता. २३-२४ रोजीं समता पत्राचे संपादक श्री. देवराव नाईक यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. डॉ. आंबेडकर यांस अपरिहार्य अडचणीमुळें परिषदेला हजर राहतां न आल्यामुळे लोकांची फार निराशा झाली. लोकसमुदाय दोन हजारावर जमला होता. परिषदेची हकीकत पुढील अंकीं देण्यांत येईल. आपला बातमीदार

विचार विनिमय.

खाइ त्याला खवखवे.

बहिष्कृत भारताच्या १० व्या अंकांतील "सव्य-साचीच्या" लेखांतील कांहीं वाक्यें अस्पृश्यवर्गांतील सोवळेशाहीचा बुरखा पांघरणाऱ्या एका जातींतील झब्बूच्या काळजाला फार झोंबलीं आहेत. म्हणून तो झब्बू आपल्या जातींतील एका टारगट पोरांच्या कुटाळ कंपूच्या मंबाजी बुवाजवळ अश्रू ढाळीत होता व म्हणत होता, कीं ही टीका खास माझ्यावरच सव्यसाचीनें केली आहे. तर ह्याचा सूड घेण्याकरितां बुवाजी तुम्हांला वाटेल तितका पैसा देतो, वाटेल तितकें हिरवे चंबूतील शुभ्र पाणी पिण्यास देतो, पण ह्या सव्यसाचीची खोड मोडा. पण मी त्या झब्बूला सांगितलें बाबारे तुम्ही जसें पूर्वी घरांत बसून गुप्त कारस्थानें करून दुसऱ्याची विनाकारण निंदा करीत होता व आपल्या हस्तकांकडून समाजकार्य करणाऱ्या लोकांना त्रास देत होता व अश्लील टीका करीत होता, तेव्हां तुमच्या मनाला जरा तरी खंती वाटली होती काय? मग आतां दुसऱ्यांनीं सरळ टीका केल्यावर अश्रू कां गाळावे? परमेश्वरानें तुम्हाला दोन पैसे दिले आहेत त्याचा अनाठायीं खर्च न करितां जातींतील गरीब विद्यार्थ्यांकरिता तुमच्या नांवानें आश्रम काढा. व आपली कीर्ति दिगंत वाढवा, तसेंच जातींची संघटणा करून फाटाफूट साफ मोडून टाका व ऐक्य करा. व जे मूर्ख लोक तुम्ही जवळ बाळगिले आहेत त्यांना रजा द्या. दुसरा सामाजिक कार्य करितो त्यापेक्षां कांकणभर ज्यास्त काम करून दाखवावें व शत्रूला मित्र करून सोडावें यांतच आपल्या मनाचा मोठेपणा आहे. तर आतां शक्य तितक्या लवकरच तुमच्या जातींतील समाजकार्य करणाऱ्या-बरोबर ऐक्य करा पाहूं या. ह्या उपदेशाचा त्या झब्बूच्या मनावर कांहीं परिणाम होतो कीं नाहीं, जर झाला नाहीं तर पुन्हां चिंतामणी मात्रेचे दोन वळसे उगाळून देईन.

आपला ऐक्येच्छू.

बहिष्कृतांतील ब्राह्मण्य.

लेखकः--सवाई दणक्या दरबारी. (सोलापूर)

ब्राह्मण्य—मग ते कोणत्याहि जातींतले असो—जेथें आपला प्रवेश करील त्या देशाला, राष्ट्राला अथवा समाजाला ते धुळीस मिळविल्याशिवाय सोडणार नाहीं. देशच्या देश उजाड करावयाचें झाल्यास पाश्चिमात्य राष्ट्रांना मोठमोठ्या हाविट्झर तोफांचें सहाय्य घ्यावें लागतें. पण चुटकीसरसें अमृताचें विष बनविणाऱ्या ब्राह्मण्याला असल्या साधनाची मुळींच जरूरी लागत नाहीं. सबब ही ब्राह्मण्यरूपी विषवल्ली समूळ उपटून टाकण्यासाठीं बहुतेक भारत हितचिंतक सुशिक्षितांनीं आज कंबरा कसल्या आहेत. पण मोठ्या दुःखाची गोष्ट ही कीं, 'कुऱ्हाडीचें दांडे गोतास काळ' या न्यायानें बहिष्कृतांतींलच कांही लोक या विषारी ब्राह्मण्याला कवटाळून धरीत आहेत. जर आम्ही बहिष्कृत लोक इतर स्पृश्यवर्गीय सुधारकांच्या ब्राह्मण्यविध्वंसनाच्या चळवळीचें एकनिष्ठ साथीदार झालों तर किती बहार होईल. पण मग असें झाल्यावर आमच्या कांहीं चांभार बंधूना आपल्या जातींत सोवळ्याचा टेंभा मिरवावयाला सवड कशी रहावी? आपल्या लहरीचें कोड पुरविण्यासाठीं स्पृश्यांनीं बहिष्कृतांवर लादलेली अस्पृश्यता निवारण्याच्या कामीं आज बहिष्कृतांचे पुढारी अहर्निश प्रयत्न करीत आहेत. असें प्रयत्न करतांना स्पृश्य लोकांनीं अस्पृश्यतेची राक्षसीण आमच्या छातीवर बसविल्याबद्दल कडक टीका करून अस्पृश्यतेचें थोतांड जगाच्या उघड्या बाजारांत मांडणाऱ्या आमच्या लोकांमध्येंच जर सोंवळ्या ब्राह्मण्याचे भूत नाचूं लागलें तर बहिष्कृत वर्गाच्या प्रगतीला ठोकर बसल्याशिवाय राहाणार नाहीं. आज जगांतील प्रत्येक समाज आपल्या प्रगतीचें इष्ट ध्येय गांठण्यासाठीं सुधारणेच्या शर्यतींत आपापले घोडें पुढें दामटण्यांत गर्क झाल्याचें स्पष्ट दिसत असूनहि कांहीं चांभार बंधू भालू भटाप्रमाणें नासक्या कुसक्या ब्राह्मण्याला कवटाळू पाहात आहेत हें आश्चर्य होय. असो.

बाबासाहेब आंबेडकर हे सामाजिक चळवळींत पडण्याचें पूर्वी महार लोक मांगाला आपल्यापेक्षां कमी समजत व मांग भंग्याना तसेंच लेखीत असत. आणि आज कांहीं समजंस व्यक्ति खेरीज करून बहुतेक सर्व चांभार समाज या सर्वांनांच कमी समजत आहे. पण बाबासाहेबांनी सामाजिक चळवळीचें सुकाणू हातीं घेतल्यापासून पुष्कळ सुशिक्षित महार व त्यांचे अनुयायी मांगाना व भंग्यांना आपल्या पंक्तीला घेऊन छातीठोकपणानें सहभोजनें करूं लागले आहेत. मोठमोठ्या परिषदांच्या वेळींच काय पण लहान सहान कार्यांच्या वेळीं-सुद्धां असली सहभोजनें ते मुद्दाम घडवून आणतात. या बाबतींत डॉ. आंबेडकरांच्या विशाल कर्तबगारीची आणि त्यांच्या अनुयायांच्या धडाडीची प्रशंसा करावी तेवढी थोडीच होणार आहे. पण नामधारी ब्राह्मणाप्रमाणें साहेब लोकाबरोबर तसेंच इराणी किंवा इस्लामी हाटेलांत मुसलमानांनीं व ख्रिश्चनांनीं शिजविलेले अन्न खुशाल जेवणाऱ्यां चांभार बंधूना स्वधर्मीय महार मांग कोणत्या बाबतींत कमी दिसतात? हे ते अकलेचे खंदकच जाणोत. कां मुसलमानांतील नीचांतला नीच मुसलमानहि आम्हांस महात्मागांधीपेक्षा श्रेष्ठ वाटतो. असें म्हणणारे लोक चांभारापेक्षा श्रेष्ठ आहेत काय? म्हणून चांभार त्यांच्या-बरोबर जेवले तर त्यांची जात बाटत नाहीं. पण छे अशी कल्पना करणें अस्सल हिंदुच्या मनाला केव्हांहि पटणार नाही. पण सोवळेपणाचा दिमाख दाखविणारें आमचे कांहीं चांभार पुढारी व साधू पनवेल, पुणें महाड, वसई. मुंबई, येथें आपल्या गोतावळ्यासह महार बंधूंच्या घरीं जाऊन व त्यांना आपल्या घरीं आणून त्यांच्या ताटाशी ताट लावून खुशाल चोरून जेवतात. हें पुष्कळ चांभारांना ठाऊक आहे. पण उघड छातीठोकपणें सहभोजनांत भाग घेणाऱ्या एखाद्या चांभार सुधारक सद्‌गृहस्थासंबंधानें नाकें मुरडून त्याची निंदा करून व त्याबद्दल जनतेंत गैरसमज पसरविणारे जे स्वयंमन्य म्हणून मिरवीणारे लोक जातीचे पुढारी कसें म्हणावें? इकडे कोंकणांत महारांनीं म्युनिसिपालिटींतील झाडूची कामें सोडली तर ती चांभार करूं लागले. महारांनी गुरें फाडण्याचें बंद केलें तर चांभार चोरून फाडूं लागले असें म्हणतात. तें बंद करणें हें पुढारी म्हणविणाराचें कर्तव्य नव्हे काय? पुढारी अशांना म्हणतात कीं, जो पुढारी आपल्या जातीला बदलत्या काळाकडे लक्ष देऊन सुधारणेच्या मार्गाला लावतो जातींत शिक्षण प्रसार करून अज्ञान नाहींसे करण्याचें प्रयत्न करतो. तोच खरा पुढारी होय. स्वतः शेण खावून दुसऱ्यास नांवें ठेवणें व वेळ पडल्यास भागुबाईप्रमाणें जातीला दंड भरून त्यांना पेय पाजून माफी मागणारें हे सर्व गब्रू आडनांवाचेच पुढारी होत.

नुकतेच पुण्याच्या एका पत्रांत एका चांभारानें चांभार व ढोर स्पृश्य आहेत असा शंखध्वनी केला आहे. फार आनंदाची गोष्ट आहे कीं, चांभार व ढोर हे स्पृश्य वर्गात गणले गेलें तर आमच्या अस्पृश्यता निवारणाच्या मार्गांतील वारंवार आडवी येणारी ही धोंड कायमची जाईल. म्हणून मी पुणें व मुंबई येथील चांभार व ढोर जातींच्या खऱ्या पुढाऱ्यांस जाहीर अव्हान करतो कीं, आपण खेड्यापाड्यांतून तर राहूद्याच. पण मुंबई पुण्यासारख्या बकाल वस्तींच्या शहरांत तरी एखाद्या देवळांत किंवा ब्राह्मणांच्या उपहारगृहांत राजरोसपणें आपल्या जातीचें नांव सांगून जातीच्या मोठ्या जमावानिशी जाण्याचा प्रयत्न करावा व आमच्या डोळ्याचें पारणें फेडावें व चांभार हे खरे क्षत्रिय आहेत या पदवीनें भुषवावें अशी त्यांना माझी कळकळीची विनंती आहे. पण छे असें होणें म्हणजे सूर्य पश्चिमेकडेच उगवणें होय? तें घरांत गोल मेजाभोंवतीं बसून मज्जनाच्या कुटाळक्या करतील. व जातींत आपला मोठेपणा रहावा म्हणून तिची दिशाभूल करतील पण धडाडीनें कार्य करणार नाहींत. असें आजपर्यंतच्या चांभार ढोर पुढाऱ्यांच्या दुटप्पी वागणूकीवरून मोठ्या कष्टानें म्हणावें लागतें.

सारांश असे जे हे ब्राह्मण्य आपणा बहिष्कृत वर्गांत बोकाळले आहे, तें नाहींसें करण्याचा प्रयत्न बहिष्कृत वर्गांतील सुशिक्षितांनी केला पाहिजे. विशेषतः आमच्या चांभार ढोर बंधूस अशीं माझी नम्र विनंति आहे कीं, बाबांनो काळाकडे लक्ष द्या. विनाकारण जातींतील अज्ञ जनतेची दिशाभूल करून त्यांना सुधारणेपासून पराङ्मुख करू नका. जातीसाठीं कांहीं करावें असें जर तुम्हांस वाटत असेल तर इमानें इतबारें काम करा उगीच बोलघेवडेपणा करू नका. त्यानें कांहीं दिवस जातीचे लोक तुमच्या थापांना फसतील पण जेव्हां तुमच्या पोकळ बडबडीच्या भ्रमाचा भोपळा फुटेल तेव्हां तीच जात तुम्हांला पढत मूर्ख म्हटल्याशिवाय राहणार नाहीं. असो. पत्रकर्ते महाराज लेख फार लांबला या लेखानें आम्हां बहिष्कृतं वर्गांतील ब्राह्मण्य-ग्रस्त लोक थोडे जरी निवळून ब्राह्मण्यविध्वंसनाच्या कार्याला लागतील तो सुदीन होय.

लोकहितवादीचीं पत्रें.

नं. ११

मुसलमानाविषयीं माहिती

[१० व्या अंकावरून पुढें चालू]

आपले बरोबरीचा समजावा. मद्य प्राशन करूं नये. नियत म्हणजे ईश्वराचे नांव घेऊन जनावराची हिंसा केली तर पाप नाहीं. डुकरांचें मांस, मेल्या जनावरांचें मांस व ईश्वराचे नांव न घेतां मारलेले जनावरांचें मांसही हराम म्हणजे निषिद्ध आहेत. व बाकी सर्व

[पुढील मजकूर पान ७ वर पहा.]

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. ३१ मे १९२९.

मुंबई इलाख्यांतील प्राथमिक शिक्षणाची प्रगति.

मुंबई सरकारचे शिक्षणमंत्री ना. मौलवी रफिउद्दिन अहमद यांच्या निमंत्रणावरून महाबळेश्वर येथें गेल्या तारीख ६ मिनहू रोजीं प्राथमिक शिक्षणाच्या प्रसाराच्या बाबतींत अगत्य बाळगणाऱ्या वेगवेगळ्या जिल्ह्यांतील आणि वेगवेगळ्या जातिधर्मांच्या गृहस्थांची एक लहानशी परिषद, या इलाख्यांत प्राथमिक शिक्षणाची प्रगति विशेष झपाट्यानें कशी करतां येईल आणि सध्यांच्या प्राथमिक शिक्षणासंबंधाच्या कायद्यांत कोणत्या दुरुस्त्या करण्याची आवश्यकता आहे, याचा विचार करण्याकरितां भरली होती. डॉ. आंबेडकर हेहि या परिषदेला हजर होते. त्यांनीं आपले विचार शिक्षणमंत्री व परिषदेचे सभासद यांच्यापुढें स्पष्टपणें मांडले. प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार हा

राष्ट्रीयदृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचा प्रश्न

आहे. सध्यांच्या युगांत ज्या देशामधील बहुजनसमाज निरक्षर आहे अशा देशाचा जीवनकलहांत टिकाव लागावयाचा नाहीं हें सांगावयास नकोच. प्राथमिक शिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रसार सर्वांगीण राष्ट्रीय प्रगतीच्या इमारतीचा पाया आहे. केवळ लोकांच्या खुषीवर हा प्रश्न सोंपविल्यास प्राथमिक शिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रसार होण्यास कैक शतकें लागतील. म्हणून प्राथमिक शिक्षणाच्या बाबतींत सक्तीचा कायदा करावा लागतो. अघाडीस आलेल्या जगांतील सर्व देशांनीं सक्तीचा कायदा करूनच लोकांची निरक्षरता हद्दपार केली असें आपणास दिसून येतें. जे वर्ग आधींच शिक्षणाचा लाभ घेतात त्यांच्यावर शिक्षणासाठीं अर्थात्च सक्ती करावी लागत नाहीं. ज्यांना शिक्षणाचें महत्त्व कळत नाहीं व जे त्या बाबतींत उदासीन असतात त्यांच्याकरितांच सक्तीच्या कायद्याची आवश्यकता असते. म्हणून या देशांत शिक्षणामध्यें मागासलेले जे वर्ग आहेत त्यांच्या जिव्हाळ्याचा हा प्रश्न आहे. प्राथमिक शिक्षणाच्या बाबतींत कायद्यानें सक्ती असावी अशासाठीं, कै. ना. गोपाळ कृष्ण गोखले यांनीं आणलेल्या तद्विषयक बिलापासून, चळवळ सुरू झाली. त्या बिलाला देशांतील सर्व जनतेनें विशेषतः मागासलेल्या वर्गाच्या पुढाऱ्यांनीं जोरानें पाठिंबा दिला. परंतु वेगवेगळ्या प्रांतांत सक्तीचा कायदा होण्यास मध्यंतरी कैक वर्षे जावीं लागलीं. मुंबई इलाख्यांत प्राथमिक शिक्षणाच्या सक्तीचा कायदा झाला आहे, परंतु त्याची अम्मलबजावणी सरसहा सर्वत्र झालेली नसून ती म्युनिसिपालिट्या व लोकल बोर्डस यांच्यावर अवलंबून ठेवलेली आहे, आणि सरकारनें विशिष्ट प्रमाणांत मदत देण्याचें ठरविलें आहे तरी सक्तीचें तत्त्व अमलांत आणण्यानें जो जादा खर्च पत्करावा लागतो तो पत्करण्यास पुष्कळ म्युनिसिपालिट्या व लोकलबोर्डस तयार होत नाहींत. त्यामुळें सक्तीच्या तत्त्वाची अंमलबजावणी मुंगीच्या पावलांनीं होत आहे असें म्हटलें तरी चालेल. १९२०-२१ सालीं या इलाख्यांतील मुलांमुलींच्या प्राथमिक शाळांची एकंदर संख्या १३००० पेक्षां कमी होती व त्यांतील विद्यार्थी विद्यार्थिनींची संख्या ८ लक्ष १ हजार इतकी होती. १९२६-२७ सालीं शाळांची संख्या १३,८३५ व विद्यार्थीविद्यार्थिनींची संख्या दहा लक्षांपेक्षा थोडी कमी इतकी असल्याचें दिसून येतें. १९२०-२१ ते १९२५-२६ या पांच वर्षांच्या मुदतींत शाळांच्या संख्येंत शेंकडा ४.८ टक्के आणि विद्यार्थीविद्यार्थिनींच्या संख्येंत शेंकडा १४ टक्के वाढ झाली. १९२०-२१ सालीं प्राथमिक शिक्षणावर एकंदर खर्च १ कोटी २७ लक्ष रुपये झाला होता तो १९२६-२७ सालीं १ कोटी ९८ लक्ष रुपये झाला. हे सर्व आंकडे सकृद्दर्शनीं प्रगतिदर्शक दिसले तरी बहुजनसमाजांतील निरक्षरता अद्यापि किती विस्तृत प्रमाणावर आहे तें ध्यानांत आणलें म्हणजे एकंदरींत अगदीं मंद गतीनेंच प्रगति होत आहे असें म्हणावें लागतें. १९२१ सालच्या

चंदावरकर कमिटीच्या रिपोर्टांतील शिफारसी

अंमलांत येऊं शकल्या असत्या तर आजमितीस सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणामध्यें पुष्कळ प्रगति दिसून आली असती. या कमिटीनें दहा वर्षांचा कार्यक्रम आंखून तो अंमलांत आणण्यास १ कोटी १० लक्ष रुपये इतक्या रकमेपर्यंत वार्षिक खर्च करावा लागेल असा अंदाज केला होता. या रकमेपैकीं ७७ लाख रुपये सरकारनें द्यावयाचे होते. परंतु पुढें वाढता खर्च लक्ष्यांत घेऊन त्या आंकड्यांत दुरुस्ती करावी लागली. सक्तीचें तत्त्व सर्वत्र अंमलांत आणण्यास १ कोटी ८३ लक्ष रुपयांचा जादा वार्षिक खर्च करावा लागेल आणि त्यापैकीं १ कोटी २१ लक्ष रुपये सरकारला द्यावे लागतील असा हल्लींचा अंदाज आहे. सक्तीच्या शिक्षणाप्रीत्यर्थ होणाऱ्या खर्चाचा जिल्हा लोकल बोर्डांच्या बाबतींत दोन तृतीयांश भाग व म्युनिसिपालिट्यांच्या बाबतींत एक द्वितीयांश भाग सोसण्याची जबाबदारी कायद्यानें सरकारावर टाकलेली आहे. आणि खुषीच्या शिक्षणासंबंधाच्या योजनांचा खर्चहि त्याच प्रमाणांत अर्थात्च पैशाच्या सदडीप्रमाणें देण्याचें सरकारनें आश्वासन दिलेलें आहे. १९२२-२३ सालापासून प्राथमिक शिक्षणासंबंधाचा मुंबईसरकारचा सर्व (मुंबई म्युनिसिपालिटीची ग्रँट हिशोबीं धरून) २८ लाखांनीं वाढलेला आहे, परंतु या वाढीचा बराचसा भाग शिक्षकांच्या पगारवाढीनें गिळंकृत केला आहे. सक्तीच्या व खुषीच्या शिक्षणाच्या ज्या योजना सरकारपुढें मदतीची मागणी करून मांडण्यांत आल्या त्यांपैकीं फक्त ६ लक्ष रुपये खर्चाच्याच योजना सरकार मंजूर करूं शकलें. कायद्यांत योजिल्याप्रमाणें सक्तीच्या शिक्षणाचा कार्यक्रम पुरा करण्यास आणखी १ कोटी ७२ लक्ष रुपये खर्च करावा लागेल आणि त्यांतले १ कोटी १५ लक्ष रुपये सरकारनें द्यावे लागतील. इतकी रक्कम खर्चतां येण्यासाठीं लोकांवर जादा कर बसवावे लागतील, तरी कोणकोणत्या प्रकारचे हे कर असावे, तेंहि चंदावरकर-कमिटीनें सुचविलें होतें. परंतु त्या बाबतींत सरकारनें अद्यापि कांहीं हालचाल केलेली नाहीं. एक तर प्रांतिक सरकार व वरिष्ठ सरकार यांच्या दरम्यान महसुलाच्या विभागणीच्या बाबतींत ओढाताण चालू आहे. मध्यवर्ती सरकारकडून मुंबई सरकारच्या वांट्याला दरसाल अधिक रक्कम मिळेल तर तितक्या रकमेपुरती काळजी दूर होईल. या बाबतींत सायमन कमिशनकडूनहि कांहीं सूचना करण्यांत येतील असा अंदाज आहे. तेव्हां जादा कर बसवून शिक्षणासाठीं पाहिजे असलेली जादा रक्कम उभारण्याचा प्रश्न तूर्त सोडविला जाण्याची आशा नाहीं. आमच्या मतें सक्तीच्या शिक्षणासंबंधाच्या प्रश्नाचीं मुख्य दोन अंगें आहेत. तीं:— (१) शिक्षणावरील ताबा आणि (२) सक्तीचें तत्त्व अंमलांत आणण्याची जबाबदारी. या दोन्ही बाबतींत सध्यांच्या सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणासंबंधाचा

कायदा मूलतः सदोष

आहे असें आमचें मत आहे. स्थानिक स्वराज्याच्या वाढीच्या विरुद्ध आम्ही नाहीं. परंतु शिक्षण ही बाब सध्यांच्या परिस्थितींत तरी स्थानिक स्वराज्याच्या मर्यादेंत येणें इष्ट नाहीं. म्युनिसिपालिट्या व लोकलबोर्डस् यांच्यांत सध्यां जीं माणसें निवडून येतात त्यांतील पुष्कळशीं माणसें शिक्षणावर ताबा ठेवण्यास अपात्र असतात. कित्येकांना शिक्षणाचें ध्येय व पद्धति यांची अंधुक कल्पनाहि नसते. त्याशिवाय जातिभेद व पक्षभेद यांच्यामुळें सभासदांमध्ये चुरस असते. त्याचा परिणाम शाळांच्या व्यवस्थेवर झाल्याखेरीज राहत नाहीं. शिक्षक लोकहि सभासदांपाशीं आपल्या फायद्यासाठीं किंवा बचावासाठीं वशिला बांधण्याच्या खटपटी करितात. उलटपक्षीं सभासदांनाहि निवडणुकीच्या वेळी मतें मिळविण्याकरितां शिक्षक पाहिजे असतात. या भानगडींमुळें शाळांच्या कारभारांत राहावी तशी शिस्त राहत नाहीं. मुंबई म्युनिसिपालिटीच्या शाळांच्या कारभारांत सुद्धां वरील प्रकार दिसून येतात, मग इतर लहान म्युनिसिपालिट्या व लोकलबोर्डस् यांच्या नियंत्रणाखालील शाळांचा कारभार कसा चालतो याची कल्पनाच केली पाहिजे. सध्यांच्या पद्धतीमुळें अगदी मागासलेल्या किंवा अल्पसंख्यांक लोकांच्या हितसंबंधांचे व्हावें तसें रक्षण होत नाहीं. कित्येक ठिकाणी अस्पृश्यवर्गापैकीं व मुसलमानांपैकीं एक एकटाच सभासद असतो. त्याला म्युनिसिपालिटीच्या किंवा लोकलबोर्डाच्या कारभारांत वतनदार बनलेल्या जातींच्या सभासदांपुढें लाचार व्हावें लागतें. या एकंदर गोष्टींचा विचार करतां

शिक्षणावर प्रांतिक सरकारचाच ताबा

असणें इष्ट व अवश्य आहे. शिक्षण ही बाब रस्ते बांधणें, गटारें साफ ठेवणें वगैरे बाबींपेक्षां निराळ्या प्रकारची आहे. बारभाईचा कारभार तेथें उपयोगी नाहीं. प्रांतिक स्वायत्तता मागा आणि राष्ट्रीय दृष्टीनें शिक्षणाचें धोरण ठरवा, आमची त्याला हरकत नाहीं. परंतु शिक्षणामध्यें एकसूत्रीपणा असला पाहिजे, शाळांचा कारभार शिस्तीनें चालला पाहिजे आणि शिक्षण चोख असलें पाहिजे. भलत्याच माणसांना शिक्षणामध्यें ढवळाढवळ करण्यास सवड मिळतां कामा नये. गेल्या थोड्या वर्षांत अनेक स्थानिक स्वराज्यसंस्थांचा बेशिस्त कारभार चव्हाट्यावर आला आहे आणि त्या संस्थांचे

तात्पुरते अधिकार काढून घेणेंहि सरकारला भाग पडलें आहे. इतर बाबतींत अंदाधुंदीच्या कारभारामुळें सार्वजनिक पैशाचेंच नुकसान होईल, परंतु शिक्षणाच्या कारभारांत अंदाधुंदी माजल्यानें नवीन पिढीचें नुकसान होईल, हा भेद केव्हांहि विसरतां कामा नये. याखेरीज शिक्षणावर प्रांतिक सरकारचेंच कां नियंत्रण असावें हें शाबीद करणारा महत्वाचा मुद्दा आहे तो हा कीं, शिक्षणाप्रीत्यर्थ शेंकडा ८० टक्क्यांपेक्षां अधिक खर्च प्रांतिक सरकारकडून होत असतो. स्थानिक संस्था फक्त शेंकडा १५/२० टक्केच खर्च करितात. अर्थात् नियंत्रणाचा हक्क प्रांतिक सरकारलाच असला पाहिजे. त्याचप्रमाणें प्राथमिक शिक्षण सार्वत्रिक करण्याची

जबाबदारीहि सरकारवरच

असणें जरूर आहे. सध्याच्या सक्तीच्या शिक्षणासंबंधाच्या कायद्यांत बरीचशी जबाबदारी लोकलबोर्ड व म्युनिसिपालिटया यांच्या अंगावर टाकून सरकार मोकळें झालें आहे. लोकलबोर्डाच्या बाबतींत दोन तृतियांश व म्युनिसिपालिटयांच्या बाबतीत निम्मे खर्चाची जबाबदारी अपुरी आहे, लोकल बोर्ड व म्युनिसिपालिटया यांची सांपत्तिक स्थिति असमाधानकारक असून सध्यापेक्षां खर्चाचा अधिक बोजा घेण्याचें सामर्थ्य त्यातील पुष्कळांना नाहीं. नवीन खर्च भागविण्यासाठीं उत्पन्न वाढविण्याचीं त्यांच्यापाशीं असलेली साधनेंहि अगदीं मर्यादित आहेत. त्यामुळें इच्छा असूनहि पुष्कळ लोकलबोर्डस् व म्युनिसिपालिटया सक्तीच्या शिक्षणाची योजना हातीं घेण्यास धजत नाहींत. त्याशिवाय, ज्या लोकलबोर्डामध्यें व म्युनिसिपालिटयांमध्यें शिक्षणांत पुढारलेल्या लोकांचा भरणा विशेष असतो त्यांना तर सक्तीच्या शिक्षणाविषयी मुळीं अगत्यच वाटत नाहीं. सक्तीशिवाय त्यांच्या जातींमध्यें शिक्षणप्रसार होत असतो. मग ज्या जाती शिक्षणांत मागासलेल्या आहेत त्यांना मुद्दाम शिक्षण देऊन आपल्या सामाजिक वर्चस्वावर ते मुद्दाम कशाला कुऱ्हाड घालून घेतील? वरील दोन अडथळ्यांमुळें, सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा होऊन इतकीं वर्षें झाली तरी फारशी प्रगति झालेली नाहीं. लोकांना साक्षर करणें, निरक्षरतेला हद्दपार करणें, ही प्रांतिक सरकारची जबाबदारी आहे. ती त्याला केव्हांही टाळतां येणार नाहीं. नाहींपेक्षा त्यानें आपलें एक पवित्र कर्तव्य करण्यांत चुकारपणा केला असेंच म्हणावे लागेल. ज्या सरकारला आपल्यावरील या जबाबदारीची, आपल्या या पवित्र कर्तव्याची जाणीव आहे तें सरकार अशी टाळाटाळी केव्हांहि करणार नाहीं. सार्वत्रिक शिक्षणाचा प्रश्न हा तुटक तुटक रीतीनें सोडविण्याचा प्रश्न नव्हें. तो एकसूत्री धोरणानेंच सोडविण्यांत आला पाहिजे. सर्व प्रांताची समप्रमाणाने शिक्षणप्रगति झाली पाहिजे तर प्रांतिक सरकारनेच सर्व जबाबदारी आपल्या अंगावर घेणें अवश्य आहे. सर्व लोकल बोर्डस् व म्युनिसिपालिटया यांची सांपत्तिक स्थिति सारखी नसते. परिस्थितीप्रमाणें उत्पन्नाचीं साधनें कमी जास्त असतात. सुपीक जमीन, व्यापार, कारखाने, गिरण्या, यात्रा यांच्यायोगें कित्येकांपाशीं उत्पन्नाची भक्कम साधनें असतात तर कित्येकांचें उत्पन्न त्यांच्या नेहमीच्या साधारण खर्चासहि पुरेसें नसतें व उत्पन्न वाढविणें शक्य नसतें. ज्या त्या जिल्ह्यानें आपआपल्या साधनसंपत्तीच्या जोरावर सक्तीच्या शिक्षणाची योजना हाती घ्यावी असें म्हटलें तर रत्नागिरी, पंचमहाल अशांसारख्या दरिद्री जिल्ह्यांना जगाच्या अंतापर्यंत वाट पाहावी लागेल! अशा भागांना त्यांच्या दारिद्र्याबद्दल सक्तीच्या शिक्षणाला मुकण्याची शिक्षा करणें रास्त होईल काय? एवंच, प्रांतिक सरकारचीच ही जबाबदारी आहे. ती जबाबदारी कबूल केली तरी, सर्व इलाख्यांत सक्तीच्या शिक्षणाची योजना सर्वत्र अंमलांत आणण्यासाठीं करावा लागणारा खर्च भागविण्यास

पैसा कोठून आणावा ?

हा प्रश्न शिल्लक राहतोच. प्रांतिक सरकार व हिंदुस्थान सरकार यांच्यामधील जमाबंदीची वांटणी योग्य रीतीनें झाल्यास मुंबई सरकारला शिक्षणाप्रीत्यर्थ खर्च करण्यास आजच्यापेक्षां कांहीं जास्त रक्कम मिळूं शकेल. त्याखेरीज, प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे केलें तरी सर्वांना मोफत ठेवण्याची अवश्यकता आहे, असें आम्हांस वाटत नाहीं. प्राथमिक शाळांची फी म्हणण्यासारखी नसते. तीं देण्याचें ज्यांना सामर्थ्य आहे त्यांच्याकडून ती वसूल करण्यास मुळींच हरकत नाहीं. इंग्लंडांत जेव्हां प्राथमिक शिक्षण सक्तीनें देण्याचा उपक्रम झाला तेव्हां तें सर्वांना मोफत ठेवण्यांत आलें नव्हतें. शिक्षण मोफत देणें ही मागाहूनची गोष्ट असून सक्ती ही पहिली गोष्ट आहे. ज्या वर्गांना प्राथमिक शाळांतली स्वल्प फी सुद्धां देणें कठीण जातें त्यांनाच फक्त तें मोफत देण्यांत यावें, फीमाफी सढळ हातानें द्यावी, म्हणजे झालें. परंतु ज्यांना फी देण्याचें सामर्थ्य आहे त्यांकडून ती घेण्यांत कांहीं पाप नाहीं कीं काहीं अन्याय नाहीं. त्याप्रमाणे फीवसुली झाली तर थोडी कां होईना सक्तीच्या शिक्षणाचा जादा खर्च भागविण्यास मदत होईल. सध्यांच्या द्विदल राज्यपद्धतीमुळें एकीकडून शिक्षणाचा खर्च वाढता आहे तर दुसरीकडून अबकारीचें उत्पन्न कमी करून दारूबंदीचें धोरण अंमलांत आणावें ही लोकांचीं मागणी असल्यामुळें सोंपींव खात्यांचा खर्च भागविण्याचा पेंच येऊन पडलेला आहे. दारूबंदीचें धोरण व सार्वत्रिक शिक्षण हीं दोन्हीं अंमलात येणें जवळ जवळ अशक्य झालें आहे. सक्तीच्या शिक्षणाचा जादा खर्च भागविण्यास लोकांवर नवीन कर बसविले पाहिजेत, तसेच दारूबंदीचें धोरण अंमलांत आणण्यासहि ते बसविले पाहिजेत. करांचा हा दुहेरी बोजा सोसण्यास जनता कितपत समर्थ आहे याची आम्हांस तरी शंकाच वाटते. बाकी, दोन्ही सुधारणा अत्यंत आवश्यक असल्याकारणानें आणि त्यांचीं गोड फळें एका पिढीच्या काळानंतर सर्वांना चाखावयास मिळण्याची खात्री असल्यामुळें, इतर बाबतीत शक्य तितकी काटकसर सरकारला करावयास लावून त्या सुधारणांसाठीं करांचा अधिक बोजा डोक्यावर घेण्यास तयार होणें परिणामीं दूरदर्शीपणाचेंच ठरणार आहे. तथापि

आधीं दारूबंदी कीं आधीं सार्वत्रिक शिक्षण ?

असा सवाल आम्हाला कोणी विचारला तर 'आधीं सार्वत्रिक शिक्षण' असाच आम्ही जबाब देऊं. शिक्षणप्रसार सार्वत्रिक झाल्यास दारूबाजीला आळा घालणें सोपें जाईल, इतकेंच नव्हें तर दारूबंदीसंबंधाची लोकांची मागणी विशेष नेटाने पुढे येईल, याविषयीं आमची खात्री आहे. शिवाय, दारूबंदीचें धोरण अंमलांत आणण्याच्या बाबतींत सरकारनें टोलवाटोलवीच चालविलेली आहे. सध्यांच्या स्थितींत पूर्ण दारूबंदी केव्हां अंमलांत येईल हें मुळींच सांगता येणार नाहीं. मग दारूबंदी नाहीं आणि सार्वत्रिक शिक्षणहि नाहीं, अशी स्थिति पतकरण्यांत अर्थ तरी कोणता? त्यापेक्षां तूर्त, दारूबंदीचें धोरण अंमलांत आणण्याच्या दृष्टीनें, अबकारी उत्पन्न भरून काढण्याकरितां लोकांना जो नवीन करांचा बोजा सोसावा लागेल तो त्यांनीं पतकरावा आणि सार्वत्रिक शिक्षणाची सुधारणा तरी आपल्या पदरीं पाडून घ्यावी. साठे कमिटीनें दारूबंदीच्या बाबतींत जी करांची वाढ सुचविली होती तिचा उपयोग प्राथमिक शिक्षण सार्वत्रिक करण्याकरितां होईल तर एक महत्वाचा प्रश्न हातावेगळा होईल. सदरील कमिटीच्या शिफारसींमध्यें सुधारणेस जागा नाहीं असें नाहीं. परंतु तें धोरण सक्तीच्या शिक्षणाचा खर्च भागविण्यास थोडेंबहुत उपयोगी पडूं शकेल. कांहीं झालें तरी शिक्षणाचा प्रश्न लांबणीवर टाकतां कामा नये.

प्रासंगिक विचार.

१. जीर्णमतवाद्यांची बेचवदारी

महाड येथील चवदार तळ्याच्या बाबतींत बहिष्कृत वर्गांतील लोकांनीं चालविलेल्या लढ्यांत आपल्याला यश येण्याची आशा नाहीं आणि त्या तळ्यावर पाणी भरण्याचा बहिष्कृत वर्गाचा हक्क शाबीत होणार याची खात्री वाटूनच कीं काय तेथील जीर्णमतवादी हिंदूनीं त्या तळ्यावर बहिष्कार घालण्याचें योजिलें असून आसपासच्या भागांतले सोवळे लोक आपआपल्या आवारांत विहिरी खोदूं लागले आहेत अशी बातमी महाड येथील बातमीदारानें पाठविलेली दुसरीकडे प्रसिद्ध केली आहे. चवदार तळें खाजगी मालकीचें म्हणून ठरविण्याचें प्रयत्न केल्यावर आतां त्या तळ्यावरच बहिष्कार घालून सोवळे हिंदू लोक आपला सोवळेपणा कायम ठेवूं पाहत आहेत, ही पराजयाविषयीं त्यांची कबुलीच समजली पाहिजे. बहिष्कृत वर्गाच्या स्वाधीन सदरील तळें करण्याची त्यांची कल्पना आम्हांस तरी अनिष्ट वाटत नाहीं. धर्मशाळा, देवालयें वगैरेहि सार्वजनिक स्थळें त्यांनीं बहिष्कृतांच्या हवाली केल्यास वाईट नाहीं. बाकी, चवदार तळ्याजवळील भागांत विहिरी खणल्यास त्यांना त्याच तलावाच्या पाण्याचे झरे लागतील व पर्यायानें त्याच तलावाचें पाणी सोवळ्या लोकांच्या पोटांत जाईल. परंतु जीर्णमतवाद्यांचें सोवळें रबराप्रमाणें लवचीक असल्याकारणानें जमिनीच्या फिल्टरमधून आलेलें पाणी सोवळें समजून पिण्यांत त्यांचा धर्म बुडणार नाही ही त्यांतल्या त्यांत समाधानाची गोष्ट होय!

२. गिरणीकामगारांचा संप व ब्राह्मणेतर पत्रें.

मुंबईच्या गिरणीकामगारांच्या सध्यांच्या संपासंबंधानें कित्येक ब्राह्मणेतर पत्रांनीं लोकांचा गैरसमज करण्याचा प्रयत्न चालविला आहे. कामगारांनीं संप केला कीं त्याविषयीं सहानुभूति दाखविलीच पाहिजे, मग तो संप चुकीचा असो किंवा योग्य कारणास्तव केलेला असो, खुद्द कामगाराचें त्यापासून नुकसान

होवो किंवा त्यांचा नफा होवो, अशी या पत्रकारांची समजूत झालेली दिसते. विशेष आश्चर्याची गोष्ट ही कीं, सध्याच्या संपाला अनुकूल नसल्यामुळें जे कामगार कम्युनिस्टांच्या यूनियनच्या व्हॉलंटीयर्सना न जुमानता कामावर जात आहेत त्यांच्यावर जातिविषयक स्वार्थाचा आरोप करण्यापर्यंत एका ब्राह्मणेतर पत्रकाराची मजल गेली आहे ! या खेपेच्या गिरण्यांच्या सार्वजनिक संपाला पहिल्यापासून बहिष्कृत वर्गांतील व मुसलमान कामगारांची अनुकूलता नाहीं हें प्रसिद्धच आहे. तथापि मराठे व तत्सम वर्गांतलेहि पुष्कळ कामगार सध्याच्या संपाला विरुद्ध असून तेहि कामावर जात आहेत. सुमारें पन्नास गिरण्यांत कामावर जाणारे पन्नास हजार लोक सर्वच मुसलमान किंवा महारचांभार नाहींत. बेजबाबदार लोकांनीं चुकांवर चुका व घोडचुका करून सार्वत्रिक संपाची पाळी निष्कारण आणावी, सर्व कामगारांनीं मेंढराप्रमाणें त्यांच्या संपात सामील व्हावें आणि सर्वांनीं मिळून आपलें भयंकर नुकसान करून घ्यावें हा न्याय कोठला? एकमेकांच्या गळ्याला मिठी मारून सर्वांनीं संपाच्या समुद्रांत जीव दिला तरच ती कामगारवर्गाची चळवळ अशी या पत्रकारांची समजूत आहे काय ? कम्युनिस्टांची कामगारचळवळ ही खरी कामगारचळवळ नसून राजक्रांतीच्या उद्देशाच्या सिद्धयर्थ तें एक साधन आहे. सध्यांच्या संपाचें समर्थन करूं पाहणाऱ्या ब्राह्मणेतर पत्रकारांना राज्यक्रांतीचें ध्येय मान्य आहे काय ? कम्युनिस्टांचीं मतें कबूल आहेत काय ? पोटापाण्यासाठीं जर झगडा असता तर बहिष्कृत वर्गांतले व मुसलमान कामगार यापूर्वीच्या सर्व संपांत जसे सामील झाले होते तसे याहि संपांत सामील झाले असते. गेल्या वर्षा दीड वर्षांत कम्युनिस्टांच्या चळवळीमुळें मुंबईच्या गिरणीकामगारांचें किती नुकसान झालें याची या ब्राह्मणेतर पत्रकारांना कल्पना तरी आहे काय ? उपासमारी, दंगे, मारामाऱ्या, फौजदारी खटले वगैरे अनेक आपत्ति कामगारांवर आल्या. त्यांतून डोकें वर काढण्यास त्यांना वेळ मिळाला न मिळाला इतक्यांत या सार्वत्रिक संपाची धाड आली. ज्यांना राज्यक्रांतीची चळवळ मान्य नाहीं आणि कामगार वर्गाची सर्व बाजूंनीं सुधारणा व्हावी अशी इच्छा आहे त्या लोकांनीं या प्रसंगीं कांहीं हालचाल न करतां, आत्मघातकी धोरणाला विरोध न करतां, कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांना यथेच्छ धुडगूस घालूं द्यावा, कामगारांचें होत असलेलें भयंकर नुकसान उघड्या डोळ्यांनीं पाहावें, अशी या ब्राह्मणेतर पत्रकारांची अपेक्षा होती काय ? कामगारवर्गाला निराशेनें बेफान बनविणें हें क्रान्तिवादाच्या दृष्टीनें युक्त असेल, परंतु देशावरील व कोंकणांतील शेतकऱ्यांना मुंबईच्या गिरण्यांतल्या मजुरीचा भाग मिळून होणारें साहाय्य बंद पडावें, कामगार व शेतकरी वर्गाचा कर्जबाजारीपणा वाढावा, सावकार व खोत यांच्या हातांत ब्राह्मणेतरांची शेंडी अधिक सांपडावी आणि मराठे वगैरे लोकांना कर्जबाजारीपणामुळें, थोडीशी शिल्लक राहिलेली जमीनहि गहाण विक्रीत करण्याचा प्रसंग यावा, हें या ब्राह्मणेतर पत्रकारांना इष्ट आहे काय ? बेळगांवांत किंवा पुण्यांत बसून मुंबईच्या गिरणीकामगारांविषयीं छापील पद्धतीची सहानुभूति दाखविण्याचा मार्ग सोडून मुंबईला येऊन हे मराठे पत्रकार आपल्या जातिबांधवांच्या स्थितीची चौकशी करतील तर त्यांना वस्तुस्थिति कळून येईल. विशेष आश्चर्याची गोष्ट ही कीं, यांना ब्राह्मणांचा वास कोठेंच खपत नाहीं, परंतु कम्युनिस्ट ब्राह्मणांनीं यांच्या जातभाईना भुरळ घालून त्यांचा पुढारीपणा बळकावला व त्यांचा वाटेल तसा उपयोग केला तरी तिकडे यांचे लक्ष गेलें नाहीं! बरें हे स्वतः कम्युनिस्ट आहेत म्हणावें तर तसेंहि हे सांगत नाहींत ! कम्युनिझम् (Communism) व कामगार संघांची चळवळ (The Trade Union movement) हीं एक नव्हत, हें त्यांनीं कृपा करून लक्ष्यांत ठेवावें. आम्हांला कामगारसंघांची चळवळ अवश्य पाहिजे आहे, भांडवलशाहीशीं कामगारांच्या वतीनें झगडण्याची आवश्यकताहि आम्हांला पूर्णपणें मान्य आहे, इतकेंच नव्हे तर संप हें सुद्धा कामगारांचें एक कायदेशीर शस्त्र आहे असेंच आम्ही समजतों. परंतु त्या शस्त्राचा जपून व योग्य वेळींच उपयोग करावयाचा असतो.

जाहीर खबर.

बहिष्कृत भारत सेवा संघाचे वसतीगृह.

स्थापना १४-२-२९

सर्व अस्पृश्य बंधूंना सप्रेम कळविण्यांत येतें कीं, वर्धा जिल्ह्यांतील वर्धा येथें इंग्रजी शिक्षण घेणाऱ्या अस्पृश्य विद्यार्थ्यांची राहण्याची योग्य सोय होत नसल्यामुळें त्यांना शिक्षण घेण्याची इच्छा असून देखील नाईलाजास्तव शाळा सोडावी लागते व यामुळें त्यांचें व अस्पृश्य समाजाचें भयंकर नुकसान होतें. वरील गोष्टींचा योग्य विचार करून ब. भा. सेवा संघ ह्या प्रसिद्ध लोकोपयोगी संस्थेनें वसंत पंचमीस 'बहिष्कृत भारत' या नावांचें वसतिगृह स्थापन केले आहे तरी या बोर्डिंगांत राहून शिक्षण घेऊं इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांनीं किंवा त्यांच्या पालकांनीं सर्टिफिकेट व शाळेचा दाखला यांसह जून १९२९ च्या ८ तारखे पर्यंत ब. भा. सेवा संघ पुल-फैल वर्धा या ऑफिसमध्यें सेक्रेटरीला भेटावें. फी घेतली जाणार नाहीं. बोर्डिंग उघडण्याचा समारंभ ता. १-७-२९ रोजीं होईल.

आपला-नम्र

एम. एस. शेंडे सेक्रेटरीः—ब. भा. सेवा संघ.

देणगी.

बारामतीचें श्री. अहिल्या बोर्डिंग

बारामती येथील श्री देवी अहिल्या बोर्डिंगास इंदुरचे माजी महाराज श्रीमंत सर तुकोजीराव होळकर यांचेकडून गेल्या वर्षाप्रमाणें चालू सालची (१९२९) वर्गणी १००० एक हजार रुपये आली आहे. संस्थेच्या कायम उत्पन्नासाठीं १५२५ रुपयांची जमीन घेतली आहे. सदर देणगीनें सदरील संस्था व सर्व धनगर समाज श्री. महाराज साहेबांचा सदैव ऋणी राहील. आतां संस्थेकरितां मालकीच्या इमारतीचीच अत्यंत उणीव आहे. तरी समाजाभिमानी बंधुभगिनीं या जात्युन्नतीच्या सत्कार्याकडे लक्ष पुरवतील तर इमारत सहज बांधता येऊन त्यांत बऱ्याचशा विद्यार्थ्यांची सोय करतां येईल.

समाजाचा नम्र सेवक

हरी पिराजी धायगुडे, से. श्री. दे. अ. बो. बारामती.

चवदार तळ्याचा दावा.

महाडचे बातमीपत्र.

[आमच्या बातमीदाराकडून]

चवदार तळ्याच्या दाव्यांत दोन्हीं पक्षांनीं आपआपल्या साक्षी याद्या दिल्या आहेत. दाव्याचें पुढील काम जूनमध्यें चालेल. चवदार तळ्याची म्युनिसिपालिटीच्या मालकीची एक पाळी मागील वर्षाच्या पावसानें कोसळली होती. या पाळीशेजारून गांवचा एक सार्वजनिक रस्ता जात आहे. या कोसळलेल्या पाळीमुळें हा सार्वजनिक रस्ता आज ७/८ महिने रहदारीस बंद झाला होता, परंतु चवदार तळ्याची पाळी बांधण्याचें काम नुकतेंच म्युनिसिपालिटीनें सुरू केलें असल्यानें पाळीस जोडून असलेल्या स्वतंत्र रस्त्याच्या दुरुस्तीचें काम लवकर पुरे होईलसें वाटतें. रस्ता ७/८ महिने नादुरुस्त व त्यामुळें १॥ पुरुषाचा खड्डा पडलेला ! अशा स्थितींत रात्रीं कोणीही त्या खड्ड्यात पडलें नाहीं, हें नागरिकांचे सुदैव ! या बाबतींत महाड म्युनिसिपालिटी फार लवकर जागी झाली! "महारांनीं चवदार तळ्यांत खुशाल पाणी भरावें आपणांस त्याच्याशीं कांहीं कर्तव्य नाहीं" असें म्हणणारा एक नवीनच उपपक्ष येथें निर्माण झाला आहे. ह्या उपपक्षाभिमानी लोकांनीं आपआपल्या आवारांत विहिरी खणण्याचें व चवदार तळ्याच्या पाण्यावर बहिष्कार घालण्याचें ठरविलें आहे. या उपपक्षाच्या जन्मामुळें पुराणमतवादी सनातनाभिमानी टटवाल्यांची धावीं दणाणून गेलीं आहेत.

"चवदार तळ्याची एकंदर परिस्थिति व सुधारणेच्या काळांतील भवितव्यता लक्षांत घेऊन घरोघर लवकर विहिरी खणाव्यात" असा प्रचार कांहीं मंडळी येथें करीत आहेत. प्रचारानुरूप सनातन तत्वांच्या संरक्षणार्थ विहिरी खणण्याचा उपक्रम धडाक्यानें सुरू झाला आहे. उपक्रमाचा अग्रमान येथील एक रहिवासी मामाराव भोळे यांनी मिळविला. त्यांनीं चवदार तळ्यास हडसून असलेल्या जागेत एक बुडखी खणली असून चवदार तळ्याच्या संपर्कानें पाणी आडपड्यानें बुडखींत घेतलें ! व आपलें सोवळें राखलें.

महाराला पाटिलकी.

महाड शेजारच्या शिरगांव या गांवीं पाटिलकीचें काम रामजी गोविंद जाधव या नांवाच्या सुशिक्षित, लायक व कर्तबगार महार गृहस्थांस सरकारनें दिलें आहे. सदर गृहस्थ आपल्या पाटीलकीवर नुकतेच रुजू झाले. त्यांचेकडून पाटीलकीचें जबाबदारीचें काम बिनबोभाट पार पडेल अशी खात्री आहे. जाधवांना पाटीलकी मिळाल्याबद्दल एक अभिनंदनाची सभा रा. कुडवळकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं नुकतीच झाली. महाड तालुक्यांत पाटीलकी मिळविणारे रा. जाधव हे पहिलेच महार गृहस्थ आहेत. रा. जाधवांना हा अपूर्व मान मिळाल्यामुळें पुराणमतवादी मंडळींना राग आला आहे !

अस्पृश्य विद्यार्थ्यास मदत.

चालू सालीं अस्पृश्य मुलें व्हर्नाक्युलर फायनल परिक्षेस आलें होते त्यांना डि. स्कूल बोर्ड पश्चिम खानदेश यांनीं प्रत्येक मुलास आपल्या बोर्डांतून ३ रुपये फी दाखल मदत दिले असें मेडनबारेकर हें कळवितात.

(पृष्ठ ३ वरुन)
हलाल म्हणजे विधियुक्त आहेत असें समजावें. अनुकूल असल्यास मक्केची यात्रा करावी. इच्छा असल्यास सुंता करावी. व दाढी ठेवावी. देव एकच मानावा व तो सर्व सृष्टीचा कर्ता आणि धनी आहे. त्यास दुसरा धरिक किंवा हस्तक नाहीं. त्याचें भजन अंत:करणानें करावें. धूप, दीप वगैरे उपचार कांहीं करूं नयेत. सोवळें, ओवळें, विटाळ मानूं नये. फक्त स्वच्छते-करितां हातपाय धुवावे. किंवा स्नान करावें. कुराणांतील वाक्याचा मरतेसमयीं वगैरे प्रसंगोपात उच्चार करावा. याप्रमाणें मुसलमानी धर्मांत मुख्य मुख्य गोष्टी आहेत.

आतां आरबस्थान देशाचा इतिहास पाहिला तर मुसलमानी धर्मचे उद्भवापूर्वी हा देश प्रसिद्ध नव्हता व यांतील लोक मूर्तिपूजक होते. पण पुढें सर्व मुसलमान झाले. आणि -मागच्या मूर्ती वगैरे होत्या त्यांचा उच्छेद झाला. आरबस्थानांत मोठमोठाले राजे झाले व त्यांनीं विद्वानांकडून अनेक विद्या, शास्त्रें व काव्यालंकार यावर ग्रंथ करविले. त्यामुळें आरबी भाषेंत विद्या बरीच वाढली आहे. तरी युरोप खंडांतील मुधारलेल्या देशाप्रमाणें नाहीं, धर्माचा ग्रंथ जो कुराण तो आरबी भाषेंत आहे यास्तव जेथें मुसलमानीं धर्म चालतो तेथें या भाषेस मोठे महत्त्व आहे. ही भाषा आपले संस्कृत भाषेप्रमाणें फार सुधारलेली आहे.

आतां हिंदुस्थानांत मुसलमान लोकांचा संचार केव्हां व कशा प्रकारें झाला त्याविषयीं लिहूं. काबूल कंदाहारांत मुसलमानीं राज्य स्थापन झाल्यावर येथील राजानें असें मनांत आणलें कीं, हिंदुस्थानांत स्वारी करून तेथें आपला अंमल बसवावा व मुसलमानी धर्म चालू करावा. म्हणून त्यानें सन १००० इसवींत हिंदुस्थानावर पहिली स्वारी केली. या काळीं हिंदुस्थानांत सर्व देशभर क्षत्रिय राजे होते. व त्यांचे राज्यांत ब्राह्मण, वैश्य, शूद्र इत्यादि हिंदु जाती होत्या. त्या राजांपैकीं ब्रह्मवंश, मनुवंश, सूर्यवंश, सोमवंश, पुरुवंश यदुवंश, पांडुवंश, नंदवंश, मौर्यवंश इत्यादि पुराणांतरी प्रसिद्ध आहेत. या खेरीज पुराणांचे पुढचे काळांतील विक्रमवंश व चव्हाणवंश इत्यादि बहुत होते व मथुरा कनोज, उज्जनी, पट्टण, तगर, विजयानगर इत्यादि राजधान्यांतून ते राज्य करीत होते. मुसलमान काबुलांत येण्यापूर्वी पंजाब व काबूल हे देश हिंदु राजाकडेसच होते. असो सदरीं सांगितल्याप्रमाणें मुसलमानांची हिंदुस्थानांत पहिली स्वारी झाली. पुढें सुलतान महमुद गिजनी यानें हिंदुस्थानावर बहुत स्वाऱ्या केल्या. व मार्गांत जीं देवस्थानें वगैरे आढळलीं त्यांचा विध्वंस केला. एकवेळ त्यानें मथुरा लुटली, दुसरे वेळीं गुजराथेंत येऊन सोरटी सोमनाथ स्थान लुटलें व मूर्ती फोडिली. त्या पुढें महंमद घोरी नामें पुरुष येऊन त्यानें सन ११९१ त दिल्लीचें राज्य घेतलें त्या वेळेस तेथें पृथ्वीराज नामें हिंदु राजा राज्य करीत होता. व त्याचे तिघे भाऊ जयदेव भिमदेव व जयपाळ हे कनोज गुजराथ, व पंजाब येथील राजे होते. या चौघा बंधूंनीं एकत्र होऊन लक्षावधीं फौज जमविली आणि यमुना व सरस्वती या नद्यांचे मधील प्रदेशांत मुसलमानाशीं बऱ्याच लढाया मारिल्या; परंतु त्याकाळचे मुसलमान शरिरानें सुदृढ व शूर आणि धर्माच्या आवडीनें जिवावर उदार झालेले होते. म्हणून त्यांपुढें या राजांच्या लष्करांचें कांहीं चालले नाहीं. व तें पराभव पावले. नंतर महमद घोरी यानें सन १२०५ त आपला सरदार कुतुबुद्दीन यांस दिल्लीचे राज्यपदीं स्थापिलें. नंतर जे मुसलमान राजे झाले त्यांनीं बंगाल, पंजाब व माळवा यांत आपला अम्मल वाढविला. व जिकडे तिकडे आपले सरदार नेमिले. त्या पुढें महमद तघलख बादशहा झाला. त्यानें नर्मदा नदी उतरून दौलताबादेस जाधव राजे होते, त्यांचा पराभव करून तें शहर घेतलें. नंतर सन १३३५ इसवींत कलबुर्गें येथें ब्राह्मणी बादशाही स्थापन झाली. व सर्व दक्षिण प्रांताचा कारभार तेथें चालूं लागला. व त्याच वेळेस तैमुर यानें हिंदुस्थानांत स्वारी केली. पुढें दिल्लीस लोदीवंश राज्यावर बसला. व त्यांनीं आग्रा हें राजधानीचें शहर केलें नंतर १५२६ त तैमुराचा नातू बाबर यानें हिंदुस्थानावर स्वारी केली. व दिल्लीच्या राजास पदच्युत करून आपण तें राज्य घेतलें. सन १५५६ त बाबरानंतर हुमायून गादीवर बसला. त्याचे कारकिर्दींत दंगे, धोपे मोडून राज्य सुयंत्र चाललें होतें. नंतर अकबर बादशहा झाला. त्याचे कारकिर्दींत तोडरमल व मलिकंबर यांनीं जमाबंदीचा कानून प्रसिद्ध केला. व या काळीं काश्मीर व काबूल धरून थेट उत्तर हिंदुस्थानापासून दक्षिण हिंदुस्थानचे समुद्र तिरापर्यंत एकछत्री मोंगलाई अम्मल झाला. पुढें जाहांगीर व शाहाजान झाल्यावर औरंगजेब बादशहा झाला. व तो सन १७०७ सालीं नगरास मृत्यू पावला. त्यानंतर त्याचा मुलगा बहादूरशाहा व त्यानंतर महंमदशाहा हे राजे झाले. व त्यांचे कारकिर्दींत इराणहून नादिरशाहानें येऊन दिल्ली लुटली. त्यापुढें काबुलचा अहमदशाहा अबदाली दिल्लीवर आला. तेव्हां त्याची व मराठ्यांची सोनपत पानपत येथें मोठी लढाई झाली. नंतर दिल्लीचे राज्य बुडत चाललें. तें शेवटीं इतक्या थरावर आलें कीं सन १७९४ सालीं महादजी शिंदे यांनीं शाहाअलम बादशाहास नेमणूक ठरवून देऊन त्याचें रक्षण केलें व तेव्हांपासून कितीएक वर्षे दिल्ली शहर महादजी शिंद्यांचे ताब्यांत होतें. पुढें दौलतराव शिंदे याची व इंग्रज सरकारची दक्षिणेंत अजिंठ्याचे घाटांत लढाई झाली; तेव्हां इंग्रजांनीं चोहोंकडे फौजा पाठऊन शिंद्यांचा मुलुख जप्त केला. त्याच वेळीं म्हणजे सन १८०४ त लॉर्ड लेक साहेब यांनीं दिल्ली व अंतरवेद वगैरे मुलुख घेतला. तेव्हांपासून दिल्ली इंग्रज सरकारचे ताब्यांत आली आहे. व बादशाहास नेमणूक देऊन हे त्यांचे संगोपन करूं लागले आहेत.

कलबुर्ग्यास ब्राह्मणी बादशाही आडनांव ब्राह्मणी व जात मुसलमान स्थापन झाली. म्हणून मागें सांगितलें तिच्या वंशाकडे सुमारें २०० वर्षे राज्य चाललें. पुढें त्यांचें सरदार फुटून गोवळकोंडें, विजापूर, अहमदनगर वगैरे वेगवेगळीं राज्यें झालीं. व द्रविड देशांपर्यंत दक्षिण हिंदुस्थान मुसलमानांकडून जिंकले गेलें, दक्षिण व कर्नाटक हे प्रांत विजापूरचे बादशाहनें काबीज केले व पुढें सन १६८७ त औरंगजेबानें विजापूरचे सर्व राज्य घेतले. या कारकार्दीत सन १६२७ त शिवाजी जुन्नरचे किल्ल्यावर जन्मास आला. व त्यानें स्वराज्याची स्थापना करून मराठ्यांचा उद्धार केला. पुढें यांचे मुख्य प्रधानांनीं मोंगलाई बुडविली. व कोंकण प्रांतांतील फिरंग्याचा अम्मल उडविला.

याप्रमाणें ७०० वर्षेपर्यंत मुसलमानांचे राज्य चालले वेळोवेळ मुसलमान लोक हिंदुस्थानवर स्वाऱ्या करीत. तेव्हां तार्तर, इराण, आरबस्थान, काबूल इत्यादि बहुत ठिकाणचें हजारो मुसलमान लोक लष्कराबरोबर येत. त्यांपैकीं कितीएक हिंदुस्थानांतच राहिले व मुसलमान राजांनीं त्यांतून किती एकास सरकारी कामें, सरदाऱ्या, इनामें, वतनें व धर्मदाय नेमणुका वगैरे देऊन त्यांची सोय केली. त्यामुळें गावोगाव मुसलमानांची वस्ती झाली व जितकी मुसलमानांची वस्ती अधिक तितकी आपले राज्यास बळकटी अशी मुसलमान राजांची समजूत होती.

सांप्रत पाहावे तर जेथें हिंदु आहेत. तेथे मुसलमान आहेतच बंगाल्यांत, पंजाबांत, सिंधेंत, माळव्यांत, गुजराथत, दक्षिण द्रविडांत, कर्नाटकांत, तैलंगणांत कोंकणांत वगैरे सर्वत्र त्यांची वस्ती आहे. आतां जेथें राहिले तेथील लोकांची भाषा बोलतात. व हिंदु लोकांचा सहवास झाल्यामुळे त्यांस जातीभेद ही प्राप्त झाले आहेत. ऊंच जातीचे मुसलमान विधवांचा पुनर्विवाह करीत नाहींत. व हलकें जातीच्यांशीं लग्न करीत नाहींत. हलके जातीचे मुसलमान खंडोबा, भवानी, पीर वगैरे पूजितात. ताबुत करितात. यांचे सहवासानें आमचे हिंदुस्थानांत पीर पुजणें, ताबुत करणें वगैरे पतकरली आहेत. याशिवाय परदेशी ब्राह्मण आदिकरून बहुत हिंदुजातीचे लोक मुसलमान भिस्त्याकडचें पाणी पितात. मुसलमानांनीं भाजून तयार केलेलें अन्न खातात. व राजे वगैरे थोर लोक मुसलमानांची समोरासमोर पानें टाकून जेवतात. व उदेपुरचा राजा खेरीज करून बाकीच्या क्षत्रिय राजांनीं तर दिल्लीचें बादशाहास आपल्या मुली लग्न विधानें करून दिल्या होत्या इत्यादि प्रकारावरून पाहतां असें दिसतें कीं, हिंदु व मुसलमान या जातींची मिसळ होऊन त्यांच्यातील विषम भाव अगदीं नाहींसा झाला आहे.

मुसलमानांनीं फार दिवस शिपाईगिरीवर निर्वाह केला; याजमुळें जिकडे तिकडे मुसलमान लोक हल्लीं फार गरीबीचेच अवस्थेंत आहेत. पूर्वीं त्यांची जी वैभवाची ठिकाणें होतीं त्या ठिकाणीही त्यांस प्रस्तूत अतिशय दरिद्र आलें आहे. तरी अलिकडे त्यांनीं शेतकी, व्यापार यांकडे लक्ष लावलें आहे. व आमचे नगरांतील किती एक मुसलमान लिहिणारे असून कारकूनी वगैरे करितात. तसे हिंदुस्थानात पारशी लिपीचे तेथे काही रोजगारी आहेत. गुजराथेत मुसलमानास शिपाई किंवा तरवडे म्हणतात. व शिपाईगिरी शिवाय दुसरा धंदा तिकडे ते बहुधा करीत नाहीत. त्यास धर्माची वगैरे अडचण नाही. व देशांतरास जाण्यास अटकाव नाही. असे असतांही हल्ली मुसलमान लोक मागे पडले आहेत. कोणी विद्या शिकत नाहींत. ज्या शाळेत धर्म ग्रंथ कुराण शिकवीत नाहीत, त्या शाळेत शिकू नये असा ख्रिस्तीलोकांप्रमाणे यांचा आग्रह आहे. परंतु युरोपातील ख्रिस्चियन लोक माहितगार अधिक आहेत. व मुसलमान लोक अज्ञानी फार,

त्यांतून हिंदूस्थानांतील मुसलमान तर अगदीं कुणब्या प्रमाणें अज्ञानी, याजमुळे त्यांस अडाणीजात असें म्हणतात. कोणी क्वचित् विद्याभ्यास करतात पण तो निरुपयोगी म्हणजे ते बळेच अर्बी व पारशी शिकतात व ती त्यांची मेहेनत व्यर्थ जाते. कारण प्रस्तुत त्यांचा कांहीं उपयोग नाहीं. मुसलमान लोकांमध्ये एकंदरीत पाहतां विद्या शिकण्याचा पाठ नसल्यामुळें ते गप्पा फार मारतात. व नाना प्रकारच्या भलत्याच गोष्टी खऱ्या म्हणतात. मोठी खिन्नता वाटते कीं, हिंदु लोकांपेक्षा पुढें होण्याची साधनें यांस अधिक असून केवळ आळशीपणानें हें मागें पडले आहेत. ब्राह्मण व पारशी या लोकांमध्ये जसे विद्वान् झाले आहेत. व शाळेंत पुढें पुढें आढळतात. तसे मुसलमान कोणत्याही शाळेंत आढळत नाहींत. सारांश ही जात खर्चीक, डौली, आळशी व अविद्वान् दिसते.

अपूर्ण.

वर्णाश्रमाची मिमांसा.

ले. द. वि. प्रधान दादर मुंबई.

मानवी सामाजाच्या सुसंघटित संवर्धनासाठीं जर कशाची अत्यंत आवश्यकता असेल तर ती निर्दोष अशा समाजरचनेचीच होय, ह्याबद्दल कोणाचेही द्विधा-मत असणें अशक्य होय. समाज रचनेचा पाया जितका दृढ व मजबूत असेल, तितक्याच प्रमाणानें जगांत मानवतेची वाढ होत जाऊन मानव समाज पूर्णतेला पोंहचण्याचा संभव जास्त असतो जर समाज-रचनेचा पाया ढळमळीत व वाळूच्या ढिगाऱ्यावर उभारला गेला असला तर मग समाजाच्या प्रगतिची वाढ खुंटून अखिल समाज अगदीं स्वतःच्या अधोगतीचा मार्ग आपोआप आक्रमित असतो. समाजाचीही अशाप्रकारची घसरण सुरूं झाली कीं, मग ती कोठें जाऊन थांबेल ह्याचे अनुमान काढणें कठीण होय व म्हणूनच मनुष्याच्या सर्वांगीण पूर्णतेसाठीं मानव-समाजांतील समाजशास्त्रवेत्ते प्रगतीचे एकच ध्येय नजरे-पुढें ठेवून, त्यास परिपोषक अशी पृथ्वीवरील निरनिराळ्या भागांत निरनिराळी समाजरचना अस्तित्वांत आणीत असतात. निरनिराळ्या अशा ज्या समाजरचना अस्तित्वांत येतात, त्यांच्या बाह्य स्वरूपांत जरी एकमेकांशी विसंगता दिसत आली तरी त्यांचे अंतिम ध्येय व साध्य म्हणजे मानवसमाजाची संपूर्ण वाढ व मानव समाजाची परिपूर्णता हेंच असते व असले पाहिजे.

समाज रचनेच्या परिपूर्णतेसाठीं गतकालीन समाज-शास्त्रवेत्त्यांनीं ज्या कित्येक गोष्टींची आवश्यकता मानिली, त्यांत त्यांनीं समाजाच्या आध्यात्मिक प्रगतिकरितां धर्माची गणणा केलेली असावी असें अनुमान काढणें न्याय होईल. जगांतील सर्व महत् कार्यांत मानवी समाजाची योग्य जोपासना व वाढ हेंच प्रधान कार्य आहे. व त्याला परिपोषक अशा धर्म वगैरे बाबी साधनें होत. समाजसंवर्धन व रक्षण हें मुख्य ध्येय व इतर गोष्टी जेव्हां साधने ठरतात व असतात, तेव्हां कोणीही विचारी व्यक्ती ध्येयापेक्षां साधनांची उपयुक्तता व महत्व कमीच मानणार हे निर्विवाद आहे.

मानवी ध्येय परिपूर्णतेसाठींच कोणत्याहि धर्माची उभारणीं करण्यांत आली असली पाहिजे. व ज्या धर्माची उभारणी वरील ध्येयाला विसंगत अशी असेल, तर त्या धर्मात कोठें तरी चुकत असावें हे उघड उघड सत्य होय. तसेच पाहिलें तर सर्व मतांचा सारखाच समावेश करून सर्व जगाचा धर्म होण्याच्या लायकीचा जो हिंदुधर्म व त्याची तत्त्वें ह्यांचा जरी वरवरूनच विचार केला तरी ह्या धर्माइतका मतस्वातंत्र्याला कोठेंच वाव नाहीं. इतक्या प्रकारचा संपूर्ण स्वातंत्र्यवादी धर्म अशा नीच स्थितीला कसा आला व तो कोणी आणिला ह्याच्याबद्दल थोडा विचार करणें येथें अप्रस्तुत होणार नाहीं.

मनुष्य समाजासाठी धर्म, धर्मासाठीं मनुष्य समाज नाहीं, अशा प्रकारची खरी व न्याय्यस्थिती असावयाला पाहिजे असतां हिंदुसमाज शास्त्रवेत्त्यांनीं मानवी समाजाचा मार्ग आक्रमिण्याच्या क्रियेंत केव्हां तरी, हिंदुधर्माचें स्थान, त्याच्या ध्येयापेक्षां सुसंघटित मानव समाज संवर्धनापासून वर नेऊन ठेवून मनुष्यापेक्षां व समाजापेक्षां धर्म श्रेष्ठ, जगवायाचे तें धर्मासाठीं, मरावयाचें धर्मासाठीं. समाजासाठीं जगण्या मरण्याचा विचारच नाहीं, अशाप्रकारची परिस्थिती सनातन हिंदुसमाजांत उत्पन्न झाल्यामुळें, आमच्या हिंदु-समाजाचे जे भयंकर नुकसान झालेले आहे, ह्याची योग्य जाणीव फार थोड्यांनाच होऊं शकते. उदात्त तत्त्वांची माणीकमोती संग्रही असतांना देखील जेव्हां आमच्या जुन्या समाज शास्त्रवेत्त्यांनीं हिंदुधर्माचे व हिंदुसमाजाचे विभक्तीकरण कायम टिकविण्याऐवजीं धर्माच्या तत्त्वांची व समाजाच्या राहणीची रेशमाच्या धाग्याच्या गुंतागुती इतकी गुंतागुत करून टाकली तेव्हांच ह्या धर्माविरुद्ध बंडे होऊ लागून अनेक क्रांत्या होऊ लागल्या. जोपर्यंत धर्म व समाज कारण ही निरनिराळी होती, व असतील तोपर्यंत धर्माविरुद्ध क्रांत्या होण्यांचे कांहीं कारणच नाहीं. परंतु जेव्हां धर्माची समाज रचनेवर देखील हुकूमत चालू लागून धर्माकरितां समाज रचना अशी स्थिती त्या सनातन हिंदुधर्माची व समाजाची झाली तेव्हांच महात्मा बुद्ध प्रभृतिना बंडे करावी लागून बुद्ध, जैन वगैरे धर्मांचा जन्म झाला इतकेंच नव्हे तर वेळोवेळीं निरनिराळ्या व्यक्तींच्या बंडामुळें ह्या धर्मात अनेक पंथ उत्पन्न झाले आहेत. त्याच धर्मातून निर्माण झालेल्या बुद्ध धर्माचा तर फैलाव आपल्या मुळच्या धर्मापेक्षां किती तरी पटींने जास्त आहे. ज्या एकाद्या संस्थेविरुद्ध अथवा ज्या एकाद्या राजकीय, सामाजिक व धार्मिक संस्थेविरुद्ध बंडे पुकारले जाऊन क्रांत्या होतात. त्या संस्थेचा अगर सत्तेचा बहुजन समाजास वीट आलेला असतोच तीच परिस्थिती कायम टिकवूं अगर चालूं देण्यास समाज तयार नसतो. त्यांत बदल व्हावा अशी समाजाची धारणा असते. व तीत बदल घडवून आणण्यांत समाज धुरीणांची-पददलित-समाज क्रांतिवाद्यांचे प्रयत्न चाललेले असतात.ज्याप्रमाणे राजकीयक्रांत्या आहेत, त्याचप्रमाणे धार्मिक क्रांत्या देखील अपरिहार्य होत. धर्माच्या नांवाखाली जेव्हां मनुष्यसमाज गुलाम बनतो अगर बनविला जातो, तेव्हां त्याच्याविरुद्ध बंड होणें हा नैसर्गिक क्रमच होय. प्रमाणबाह्य बंधनांत गुंतून राहण्यास मनुष्यसमाज केव्हांच तयार नसतो. म्हणूनच ज्या त्या.. समाजाची व राष्ट्राची सर्वांगीण व पूर्ण स्वातंत्र्यासाठी धडपड चालू असते. ज्या सत्तेच्या अथवा धर्माच्या विरुद्ध बंडांची संख्या जास्त प्रमाणांत असते, त्या सत्तेच्या वा धर्माच्या जुलुमांची व त्यांतील दोषांची संख्या जास्त प्रमाणांत असली पाहिजे खास. हे उघडच व सरळ त्रैराशिक होय. आज मरणाची घटकापळें मोजीत असलेल्या सनातन धर्माची उभारणी एकतर कमकुवत व मुर्दाड अशा पायावरच केली गेली असली पाहिजे. किंवा ह्या धर्मास त्यांतील धर्माच्या गुरुकिल्ल्या स्वतःच्या हातांत ठेवणाऱ्या लोकांनी, विकृत असें स्वरुप दिले असले पाहिजे. व म्हणूनच त्या विरुद्ध चळवळी होऊन त्याची स्थित्यंतरे होऊन गेली. सुंदर व उच्च तत्त्वें ह्यांना खरोखरीच सौंदर्य व उच्चत्व द्यावयाचे असलें, तर त्या तत्त्वांचा नेहमी आचारांत व व्यवहारांत उपयोग करणाऱ्या समाजाच्याच हातीं असते. नाहीं तर त्यांची स्थिति एका कोंबड्यास सांपडलेल्या रत्नासारखीच व्हावयाची. अशीच काहींशी स्थिति ह्या सनातन धर्माच्या तत्त्वांची झाली आहे,. असें बऱ्याच जणांचे म्हणणें आहे. ही तत्त्वें अशा एका समाजाच्या हातीं पडली कीं, त्यांस ह्यांची योग्यता व किंमत, ह्यांची जाणीव न होतां, त्यांनी त्यांना मातीमोल करण्याकडेसच उपयोग केला. मानवता संवर्धक म्हणून धर्माचा उपयोग न करितां, अखील समाजरचनाच धर्माच्या ताब्यांत देण्यांत आली. म्हणजे ध्येय हें साधन बनविण्यांत येऊन साधन हे साध्य बनविण्यांत आलें. अशा प्रकारची उलथापालत करून धर्माच्या नांवाचा उपयोग करून घेण्याचा तत्कालीन व्यक्तीचा, समाजाचा व जातीचा कांहीं तरी डाव असला पाहिजे असें अनुमान करण्यास बरीच जागा आहे. ध्येयापासून समाज एकदां च्युत होऊं लागला, किंवा त्या समाजाच्या समोरून तें ध्येय दूर सरकविण्यांत आलें कीं, मग त्या समाजाच्या अधःपातास सुरवात झालीच, हा इतिहास-अबाधित सिद्धांत आहे. जोंपर्यंत ध्येय नजरेसमोर असतें तोंपर्यंत समाजाच्या प्रगतिबद्दल शंका घेण्याचे कारणच नाहीं, परंतु ज्यावेळेस मानवतां संवर्धन लोक-संग्रह ध्येय आमच्या समाजाच्या समोरून दूर झालें, किंवा करण्यांत आले, तेव्हांच आमच्या ऱ्हासाचें बीं पेरले. व त्यांस आजचे मानवद्रोही, व निसत्व गुलाम, स्वाभिमानशून्य, व मरण्यासाठींच जगणारें असें स्वरूप प्राप्त झालें आहे. ह्या पेरलेल्या बींचेंच पुढील रूपांतर म्हणजेच, एक वेळ सुधारणांच्या शिखरास पोंहचलेल्या हिंदुसमाजास ग्रहण लागून कृष्णेंदुप्रमाणें त्याचा ऱ्हास होऊं लागला. कांहीं लोकांचे असें म्हणणें आहे कीं, एक सनातन हिंदुसमाजाची धर्माच्या नांवाखाली, युक्तीप्रयुक्तीनें व कृष्ण कारस्थानीं चातुर्वर्ण्य म्हणून ४ शकलें करण्यांत आलीं. जगास देखील भारी ठरलेल्या कणखर अशा समाजफलाच्या ४ फाका करण्यांत येऊन उसाच्या पेराप्रमाणें उपयुक्ततेत व स्वादांत कमी पण वाढीच्या दृष्टीनेंच फक्त वर असलेला निरुपयोगी व टाकावू अशा समाजास उच्च मानण्याचा व लेखण्याचा प्रघात पाडण्यांत ओला.

अपूर्ण

मुद्रकः—भालचंद्र विठ्ठल प्रधान बी. ए. एल एल बी. धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस ३६, टॅमरिंड लेन, कोट, मुंबई.

नाशिक जिल्ह्यांतील प्राथमिक शाळांमधून अस्पृश्य मानलेल्या विद्यार्थ्यांची शिक्षणबाबत होत असलेली

गैरसोय दाखविणारा तक्ता.

अनुक्रम नंबर	गांवाचें नांव	शाळेची इमारत कशा प्रकारची आहे.	अस्पृश्य मुलांची बसण्याचीं गैरसोय कशा प्रकारची आहे.
		मालेगांव १	
१	उमराणें	भाडयाची	इमारती बाहेर
२	चिंच गव्हाण	खासगी	,,
		येवले २	
१	मुखेड	भाडयाची	वर्गांत थोडया अंतरावर.
२	पारदगांव	लोकलबोर्ड	,, ,, ,,
३	सिरसगांव	सरकारी चावडी	,, ,, ,,
४	आडगांवसोळ	भाडयाची	,, ,, ,,
५	बाळापूर	गांवकऱ्यांनीं दिलेली धर्मशाळा	,, ,, ,,
६	देशमाने	मारुतीचें देऊळ	गांवकरी बसूं देत नाहींत
७	कातरणी	सरकारी चावडी	वर्गांत थोडया अंतरावर
८	कसूर	सरकारी व गांवकरी यांची चावडी	,, ,, ,,
९	निमगांव	गांवकऱ्यांनीं दिलेली चावडी	मुद्दाम बाहेर पडवी आहे
१०	पिंपळगांवजलाल	गांवाची चावडी	आंतील पडवींत
११	पिंपरी	गोसाव्याचा मठ	एका बाजूस दूर
१२	राजापूर	रामाचें देऊळ	,, ,, ,,
१३	सोमठाणें	गांवकऱ्यांनीं दिलेलें	,, ,, ,,
१४	एरंडगांव	गांवकरी यांनीं दिलेला मठाचा भाग	वेगळी पण आंतल्या भागांत
		नाशिक ३	
१	आडगांव	खाजगी इमारत	थोडया अंतरावर
२	देवरगांव	देऊळ	देवळास लागून असलेल्या पडवींत
३	सामणगांव	खाजगी इमारत	शाळापुढें लगत असलेल्या पडवींत
४	दुगांव	,,	पडवींत
		निफाड ४	
१	अहिरगांव	निम्मा भाग देऊळ	बसूं देत नाहींत
२	दात्याणे	देवळाची	देवळाचे भागांत बसूं देत नाहींत
३	लोणवाडी	चावडी	दूर बाजूस बसतात
४	नांदुर्डी	देऊळ	बसूं देत नाहीत
५	पाचोरे	मारुतीचें देऊळ	अस्पृश्य मुलांची सोय नाहीं
६	पालखेड	चावडी	बसूं देत नाहींत
७	शिरसगांव	मारुतीचें देऊळ	देवळास लागून पडवी आहे
८	रौळस	गांवकऱ्यांची इमारत	अर्ध्या भागांत मुलें बसतात
९	शिरवाडे	खाजगी इमारत	मुलें एकत्र बसूं देत नाहींत
१०	वनसगांव	मारुतीचें देऊळ	अस्पृश्य मुलांची सोय नाहीं
११	वावी ठुशी	गांवकऱ्यांची	अस्पृश्यांकरितां पडवी आहे.
१२	कातरगांव	मारुतीचें देऊळ	,, ,, ,, ,,
१३	खेरवाडी	देवळे खाजगी वगैरे	शाळे बाहेर
१४	देवगांव	,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,
१५	जळगांव	,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,
१६	कानलह	,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,
१७	पिंपळगांव निपाणी	,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,
१८	पिंपळस	,, ,, ,,	,, ,, ,, ,,

अनुक्रम नंबर	गांवाचें नांव	शाळेची इमारत कशा प्रकारची आहे.	अस्पृश्य मुलांची बसण्याची गैरसोय कशा प्रकारची आहे.
		इगतपुरी ५	
१	बेळगांव तऱ्हाळे	बोर्डाची इमारत	मुलांस बसण्यास पडवी आहे
२	घोटी खु।।	मालकाचे खाजगी घर	शाळेच्या बाहेर पुढें ओटयावर बसतात
३	ध।मणगांव	देऊळ	बाहेर पडवींत
४	टाके बु।।	गांवकऱ्यांचें राम मंदीर	,, ,,
५	नांदूर वैद्य	देऊळ	निराळी पडवी
६	आळवंड	मारुतीचे ,,	लांबवर बसून दुरून शिक्षण दिलें जातें
७	आडवण	मारुतीचे ,,	पडवींत
८	वाघेरा	देवीचे देऊळ	सोय नसल्यामुळें मुलें येत नाहींत
९	भरवीर	भाडयाची इमारत	,,
१०	म्हसुर्ली	धर्मशाळा	,,
११	टाके देवगांव	गांवकऱ्यांचीं इमारत	,,
१२	सांजेगांव	भाडयाची इमारत	,,
		दिंडोरी ६	अस्पृश्य मुलांना इतर मुलांबरोबर बसू (देत नाहीत.
१	आंबेवणी	देऊळ	पडवींत
२	चाचडगांव	,,	,,
३	चारोसे	,,	बसूं देत नाहींत
४	चिचखेड	,,	वेगळे बाजूस
५	जांबुटके	,,	बसूं देत नाहीत
६	जानोरी	गांवकऱ्यांचें घर	पडवींत
७	जोपूळ	भाडयाची	पुढच्या भागांत
८	करंजवण	देऊळ	पडवींत
९	कोचरगांव	चावडी	,,
१०	कोऱ्हाटे	देऊळ	वेगळे बाजूस
११	कोशिंबे	,,	बसूं देत नाहींत
१२	लोखंडे वाडी	गांवकऱ्यांचे	दाराशी
१३	मोहाडी	देऊळ	पडवींत
१४	ननाशीं	देऊळ (खाजगी)	बसूं देत नाहींत
१६	पाडे	,,	,,
१७	परमोरी	देऊळ	,,
१८	राजापूर	,,	पडवींत
१९	सोनजांब	खाजगी	दूर एका बाजूस
२०	वलखेड	देऊळ	सोय नाहीं
२१	वणी	भाडयाची	बसूं देत नाहींत
		बागलाण ७	
१	तीळवण	लोकांची	शाळे बाहेर
२	निंबाळे	देवालय	,,
		कळवण ८	
१	दहीवड	भाडयाची इमारत	शाळे बाहेर
		सिन्नर ९	
१	नायगांव	भाडयाची इमारत	शाळे बाहेर
२	डुंबरे	,,	,,
३	पाटोळे	देवळे व खाजगी	,,
४	पाडळी	,,	,,
५	लोणारवाडी	,,	,,
६	गोंदे	,,	,,
७	निऱ्हाळे	,,	,,
८	किरतांगळी	,,	,,
९	पारशे	,,	,,
१०	वडगांव सिन्नर	,,	,,

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

बहिष्कृत भारत

संपादक व प्रकाशक : डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
दामोदर हॉल, पोयबावडी, परळ-मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार ता. २१ जून १९२९. [अंक १३-१४ वा.

अनुक्रमणिका

१ आत्मपरिचय — पान १ ते ३ व ७
२ आग्रलेख — पान ४-५
नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाहीं तें असें
३ प्रासंगिक विचार — पान ५-६
१ देव आडवा येतो काय? २ मजूर पक्षाचे मंत्री मंडळ ३ मजूरपक्षाचें राजकरण ४ हिंदुस्थानच्या बाबतींत धोरण ५ ब्राह्मण आदिद्रविड विवाह
४ विचार विनिमय — पान ७-८
५ शोचनीय मृत्यू — पान ७
६ देणगी — पान ८
७ विविध विषय संग्रह — पान ८

आत्मपरिचय.

सभा संमेलन समारंभ व इतर वृत्त.

बहिष्कृत वर्गाची स्वाभिमान संरक्षक प्रांतिक परिषद सोलापूर.

ता. २३ मे १९२९

५००० लोकसमुदाय.

प्रथम सोलापूर येथें सदर जिल्ह्याची वतनदार महार परिषद बोलावण्याचा जिल्हा प्रतिनिधी मंडळानें विचार ठरविला होता. पण **बाबासाहेब आंबेडकर** यांजकडून मथळ्यांतील नांव जाहीर झाल्यामुळें मंडळाला अधिकच आनंद झाला. ता. २७ जानेवारी १९२९ रोजीं सोलापुरास ठरलेली जिल्हा सभा 'बाबासाहेब आंबेडकर' यांच्या आजारीपणाच्या गैरहजेरीमुळें तहकुब झाली होती. आणि आतां हा दुसरा सुप्रसंग जुळून आल्यामुळें जिल्ह्यातील सर्व ठिकाणच्या लोकांनी अत्यंत उल्हासानें भाग घेतला होता. ता. २३-५-२९ रोजीं सकाळीं ८ वाजतां येणाऱ्या मेलगाडीकडे सर्वांचें लक्ष लागलें होतें. सोलापूर म्युनि. चे प्रेसिडेंट रा. ब. डॉक्टरमुळें आणि इतर प्रतिष्ठित स्पृश्य मंडळी स्टेशनवर आली होती. पण गाडींतून फक्त "समता" पत्राचे संपादक श्री. देवराव नाईक हे एकटेच आल्याचे पाहून 'बाबासाहेबां' च्या दर्शनासाठीं आतुर झालेल्या लोकांचीं तोंडे एकदम काळवंडलीं. श्री. नाईकांसारख्या चौकस बुद्धीच्या गृहस्थांच्या लक्षांत ती गोष्ट येण्यास वेळ लागला नाहीं. त्यांनी तेथेंच बाबासाहेबांनीं दिलेले 'अतिशय निकडीच्या आणि महत्वाच्या कामासाठी गैरहजर राहणें भाग पडत आहे." अशा अर्थाचे पत्र वाचून दाखविले आणि मंडळी नाईकसाहेबांना घेऊन मंडपाकडे आली. बाबासाहेब आंबेडकर हेच आमचे देव, गुरू, पुढारी वगैरे सर्व कांहीं असल्यामुळें त्यांच्या गैरहजेरीत जानवीं घेण्याचा विधी करावयास नको असें लोकमत झाल्यामुळें तो विधी रहित झाला, आणि जेवणखाण आटोपल्यानंतर २ वाजतां श्रीविठ्ठल मंदिरासमोर उभारलेल्या ५००० माणसें बसण्याजोग्या भव्य आणि सुशोभित मंडपांत परिषदेच्या कामास सुरवात झाली. प्रथम सोलापूर म्यु. स्कूल बोर्डाचे मेंबर रा. जनार्दनराव कांबळे यांनीं श्री. नाईक यांनीं अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याबद्दल सूचना आणली. व तिला उद्धवराव शिवशरण, मारुतराव बल्लाळ याजकडून अनुमोदन मिळाल्यावर अध्यक्ष स्थानापन्न झाले. नंतर स्वागताध्यक्ष रा. हरी भाऊ तोरणे यांनीं योग्य शब्दांत सभाजनाचें स्वागत करून श्री. देवराव नाईक यांच्या संबंधानें माहिती सांगून ते म्हणाले यांच्या समाजसेवेसंबंधानें बोलावयाचें झाल्यास ते पैठणच्या एकनाथ महाराजांच्या मालिकेतले आहेत. पण अशाच बोलण्यासंबंधानें त्यांनीं एका वऱ्हाडी सत्यशोधकाला "आम्हांला माणसांतून उठवूं नका" हा अग्रलेख लिहून गुपचिप बसविले. तशी मलाही कुठेतरी टांग मारून कोलमडून पाडतील (हंशा व टाळ्या) म्हणून त्यांच्या संबंधानें आपण इतकेंच लक्षांत घ्या कीं, आजपर्यंतच्या अनुभवावरून ते सर्वस्वीं आपले आहेत. आणि बाबासाहेबांच्या सामाजिक चळवळींतले सहाय्यकारी व पूर्ण विश्वासांतले आहेत. इत्यादि सांगितलें आणि बहिष्कृतांच्या धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक दैन्यावस्थेंचें थोडक्यांत दिग्दर्शन करून भाषण संपविलें. नंतर अध्यक्ष श्री. नाईक बोलावयास उभे राहिले [टाळ्या] ते म्हणाले, बंधूंनो आपल्या आपेक्षेप्रमाणें आजच्या परिषदेला डॉ. आंबेडकर साहेबांना हजर राहतां आलें नाहीं. याचे कारण त्यांच्या पत्रांतील मजकुरावरून आपणांस कळून चुकलेंच असेल. सर्व ठिकाणच्या लोकांचीं इच्छा त्यांनी आपल्या परिषदेस हजर राहणे अशीच दिसते. पण त्यांचे सख्खे बंधू वारले त्यावेळीं ते अशाच एका परिषदेचे कार्य उरकीत होते. त्यांच्या भगिनी काल वारल्या त्यावेंळीहि ते असल्याच कार्यांत गुंतलेले होते. हे तुम्हां सर्वांना ठाऊक असल्यामुळें तुमच्या हिताची जबाबदारीची अनेक कामे करणाऱ्या त्या एकट्या जीवानें कुठें कुठें म्हणून हात लावावा? याचा आपण विचार करा. प्रचलित हिंदुधर्मानें जशी अस्पृश्यतेची घाण आपल्या डोक्यावर घेतली आहे. तशी गिरण्यानींही ती घेतलेली आहे. १८५० सालीं मुंबईला पहिली गिरणीं चालू झाली. तेव्हांपासून आज जवळ जवळ ८० वर्षे कापडखात्यात बहिष्कृतांचा शिरकाव झालेला नाहीं. पण मुंबईच्या चालू संपांत डॉ. आंबेडकर साहेबांनीं तें कार्य साधून घेतलें (टाळ्या) आहे. आणि सध्यां ते इतक्या जबाबदारीच्या, जरुरीच्या आणि महत्वाच्या कामांत आहेत कीं, तुम्ही कोणी मुंबईस जाऊन पाहाल तर थक्कच व्हाल. ते बोलघेवडे मिळमिळे किंवा अन्याय सहन करणारे पुढारी नव्हत. हें तुम्हांला ठाऊक आहे. "मर्मावर घाव घालणे" हें त्यांचें ब्रीद असल्यामुळें स्पृश्यांचा अन्याय्य जुलूम सहन करण्याची वृत्ति त्यांनीं सहजच झुगारून दिली. आणि त्यामुळें आज त्यांच्यावर स्पृश्य वर्गीयांकडून सारखा गहजब होत आहे. अन्याय्य रुढीचें संरक्षण

करण्यासाठी डॉ. आंबेडकर साहेबांसारख्या न्याय भक्ताच्या नांवानें शंख करणें, हें कांहीं जणांला धर्मकार्य वाटत असले तरी असल्या गिल्ल्याचा यापुढें टिकाव लागणार नाहीं. लोटी-रोटी बेटीचें बंद तोडणाऱ्या डॉ. आंबेडकरांच्या समाजसमता संघाच्या चढाईच्या पण न्याय्य धोरणामुळें ढोंगी देशभक्तांचें धाबें दणाणलें आहे, म्हणून ते एका हातानें शंख करीत आहेत. आणि ख्रिस्ति मुसलमानांच्या धार्मिक टोंचणीनें घाबरगुंडी झाल्यामुळें दुसऱ्या हातानें हिंदु-संघटणाचा फार्स करीत आहेत. पण जेथें निसर्गसिद्ध मानवी हक्काच्या पवित्रतेची जाणीव नाहीं, जेथें अन्याय आपमतलबाची चीड नाहीं, किंवा समतेच्या इष्टतेचा मागमूस नाहीं, तेथें शुद्धि-संघटण म्हणजे नाटकी फार्स होत. असें कोण म्हणणार नाहीं? एकादा अंत्या, चित्या, नाटकांत ज्ञानेश्वर झाला आणि पडद्या-आड दारू प्याला तर लोक त्याला जी किंमत देतील, तीच आजच्या शुद्धिसंघटणाची आहे. (टाळ्या) म्हणून असल्या सोंगाढोंगाला तुम्ही मुळींच भाळूं नका. असें माझें तुम्हास सांगणें आहे. बहिष्कृताच्या उद्धाराची भाषा बोलणारे लोक महत्पाप आचरितात असें मला वाटतें. बहिष्कृतांना समाजिक, शैक्षणिक वगैरे बाबतींत पुढें आणण्याचा प्रयत्न स्पृश्यांनीं विशेषतः ब्राह्मणांनीं करणें म्हणजे आजपर्यंत त्यांनीं बहिष्कृतांना अवनतीच्या खळग्यांत गाडून टाकण्यासाठी केलेल्या पापाचें क्षालन करणें होय. बहिष्कृतांवर तो उपकार नव्हे. (टाळ्या) स्वराज्य हा आपला जन्मसिद्ध हक्क आहे. असें म्हणणाऱ्या लोकांना सामाजिक समता हा बहिष्कृतांचा जन्मसिद्ध हक्क हिसकावून घेतांना जनाची नाहीं पण मनाची तरी लाज वाटायला पाहिजे होती. पण अस्सल कोडगेपणा हाच ज्यांचा ट्रेडमार्क त्यांनीं परकीय सरकारास ताबडतोब निर्भेळ स्वराज्य मागावें. आणि आपल्याच देश-धर्म बांधवांना सामाजिक हक्क द्यावयाचे ते "आस्ते आस्ते" घ्या असें म्हणावें. यांत वावगें कांहींच नाहीं. कारण कोडग्यांचा तो सनातन धर्म आहे. [टाळ्या] वगैरे मुद्यांवर एक तास भाषण झाल्यानंतर खालील ठराव सर्वानुमतें पास झाल्यावर अध्यक्षांनीं थोडक्यांत समारोप केला. नंतर हारतुरे व आभार प्रदर्शन होऊन सभा बरखास्त झाली.

सभेंत पास झालेले ठराव.

ठराव १ ला:—मिलिटरी वगैरे कोणत्याहि सरकारी खात्यांत इमानेइतबारें नौकरी करणाऱ्या नौकराला योग्य मुदतीनंतर जमिनीच्या अगर पैशाच्या रुपानें कांहींतरी ग्रॅच्युटी मिळते पण या देशांत इंग्रजी अंमल सुरू झाल्यापासून काय पण पिढ्यानुपिढ्या सरकारची एकनिष्ट सेवा करीत आलेल्या महारांना तसें बिलकुलच कांहीं मिळत नाहीं. तरी हा अन्याय घालविण्यासाठीं आजपर्यंत केलेल्या कामगिरीबद्दल महारांना पोटापुरत्या जमिनी देण्यांत याव्यात व त्यांच्या कबुलायती हल्लींप्रमाणें वारंवार होऊं नयेत.

ठराव २ रा:—वतनदार या नात्यानें सरकारची व रयतेची रात्रंदिवस कामें करणाऱ्या महारांना फॉरेस्ट जमिनी पुरेशा मिळत नाहींत. परंतु मुबलक जमिनी असलेल्या श्रीमंत अशा स्पृश्य वर्गीय लोकांना फॉरेस्ट जमिनी दिल्या जातात. तरी यापुढें असें न होता, महारांच्या निर्वाहापुरती जमीन देऊन शिल्लक राहिल्यास इतरांना देण्यांत यावी.

ठराव ३ रा:—या जिल्ह्यांतील ज्या गांवीं अस्पृश्यांना विशेषतः महार लोकांना राहण्यास जागा अतिशय अपुरी आहे. व ज्यामुळें त्यांच्या आरोग्यावरहि दुष्परिणाम होतो. अशा गांवच्या महार लोकांना सरकारी गांवठाणची जमीन देण्यांत यावी व तशी सोय नसल्यास लगतच्या पेरीव किंवा पिकाऊ जमिनींतून त्यांना पुरेशी जागा देण्याची सरकारकडून तजवीज व्हावी.

ठराव ४ था:—सोलापूर, पंढरपूर वगैरे म्युनि. च्या गांवीं आणि जिल्ह्यांतील रातंजन, कारी, वैराग, चारे, देगांव, बोरगांव वगैरे गांवीं महारांच्या मालकीच्या जागा गांवठाणामध्यें सामील करण्यांत आल्या आहेत. त्यामुळें महारांचें अतिशय नुकसान झालेलें आहे. या बाबतींत फेरचौकशी करण्याविषयीं ता. २६-२७ नवंबर १९२७ च्या सोलापूर येथें झालेल्या वतनदार महार परिषदेनें मे. कलेक्टरसाहेबांस विनंति केली होती. त्याप्रमाणें कांहीं तजवीज झाल्याचें समजत नाहीं. करितां यापुढें तरी शक्य तितक्या लौकर चौकशी होऊन महार लोकांचें नुकसान न होईल अशी तजवीज होण्याविषयीं या सभेची विनंती आहे.

ठराव ५ वा:—चांभारांच्या धंद्याची स्थिति अत्यंत हलाखीची झाली असल्यामुळें त्यांच्या धंदेशिक्षणाचे वर्ग काढावे व त्या जातींतील लोकांनीं सहकारितेच्या तत्त्वावर चालविलेल्या संस्थांना सरकारनें सढळ हातानें मदत करावी. आणि त्यांच्यातील लायक विद्यार्थ्यांस सरकारी खर्चानें त्यांच्या धंद्यांचें शिक्षण घेण्याकरितां परदेशी पाठवावे.

ठराव ६ वा:—मातंग समाजानें आपले धंद्यास उत्तेजन देण्याकरितां आणि आर्थिक स्थिति सुधारण्याकरितां केरसुण्या, शिंकीं, दोरखंड, येलीं वगैरे माल हल्लींप्रमाणें बाजारांत न विकतां निदान तालुकावार व्यापारी मातंग संघ स्थापून त्या मार्फत मालाची विक्री करावी. आणि होणाऱ्या उत्पन्नापैकीं मुद्दल व्यापाराकरितां ठेऊन नफ्यावर पतपेढ्या उभाराव्या.

जनार्दन नामदेव कांबळे,
सोलापूर २९/५/२९.

वऱ्हाड मध्यप्रांतीय अस्पृश्य परिषद.

(आमच्या खास बातमीदाराकडून)

पूर्वीं जाहीर केल्याप्रमाणें मु. पातुर्डा येथें ता. २९-५-२९ रोजीं डॉ. आंबेडकर बार-ॲट-ला यांचे अध्यक्षतेखालीं मध्यप्रांत व वऱ्हाड अस्पृश्य परिषदेचें अधिवेशन निर्विघ्नपणें पार पडलें. या परिषदेस बाहेर गांवावरून अस्पृश्य वर्गाचे पुढारी रा. पी. भटकर, रा. सोनोने, रा. मकेसर, रा. केशवराव खंडारे, रा. संभाजी जाधव, रा. रायभान इंगळे, रा. संभूजी खंडारे वगरे मंडळी हजर होती. तसेंच ब्राह्मणेतर पक्षाचे पुढारी वे. शा. सं. आनंदस्वामी, श्री. उकंडराव टाले. वगैरें मंडळीहि हजर होती. लोकसमुदाय दिड हजारावर जमला होता. परिषदेस सायंकाळीं ७ वाजतां सुरवात झाली. प्रथमारंभीं याच परिषदेंत रा. बक्षुरामजी दाभाडे यांची कन्या कु. कवतीकाबाई व सखाराम इंगळे यांचा विवाह सुधारलेल्या पद्धतीनें व अल्प खर्चांत करण्यांत आला असून रा. बक्षुरामजीनें अस्पृश्य वर्गास अनुकरणीय उदाहरण घालून दिलें आहे.

यानंतर परिषदेच्या कार्यास सुरवात होऊन परिषदेचे स्वागताध्यक्ष यांचे भाषण झाल्यावर डॉ. आंबेडकर यांचें विद्वत्ताप्रचूर व मुद्देसूद असें भाषण झालें. विशेषतः या जिल्ह्यांतील अस्पृश्य वर्गाच्या व ब्राह्मणेतर वर्गाच्या पुढाऱ्यांनीं मिळून अस्पृश्यता निवारण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला. परंतु त्यांना या कामीं यश न येतां उलट त्यांचा भिक्षुकशाहीकडून प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रीतीनें अनेक प्रकारें छळ करण्यांत येऊन त्यांची योग्य चळवळ हाणून पाडण्याचा कसून प्रयत्न करण्यांत आला. पुढाऱ्यांविषयीं वृत्तपत्रांत खोट्या नाट्या बातम्या प्रसिद्ध करणे, अस्पृश्य वर्गांत दुही उत्पन्न करणें, ब्राह्मण अधिकाऱ्यांकडून त्यांचा छळ करविणें, त्यांच्यावर बहिष्कार घालणें, अशा तऱ्हेचे निंद्य प्रकार त्यांनीं सुरू करून ती चळवळ अजिबात नेस्तनाबूद करून टाकण्याचा जणूं विडाच उचलला आहे. या त्यांच्या अनन्वीत छळाला व लिलेला कंटाळून या जिल्ह्याच्या कांहीं भागांतील हजारों अस्पृश्य धर्मांतर करण्यास तयार झालेले आहेत, व त्यांनी अशा प्रकारची नोटीस सुद्धां स्पृश्य वर्गाला उद्देशून दिलेली होती; परंतु या स्वार्थलोलुप अशा अंतःकरणाच्या भिक्षुकशाहीला याची कांहींच कल्पना झाली नाही. शुद्धीवाले आणि हिंदुसभावाले यांना तर जणूं काय या वार्तेचा गंधहि नाहीं, हे दाखविण्याकरितां त्यांनीं त्यांच्या दुःखाची थोडीदेखील पर्वा केली नाहीं.

या धर्मांतराच्या बाबतींत आपल्या अस्पृश्य बंधूचे मत काय आहे, तें जाणून घेण्यासाठी जळगांव तालुक्यांतील अस्पृश्य वर्गाच्या पुढाऱ्यांनी ही परिषद बोलाविली होती. या परिषदेंत पहिल्या दिवशीं धर्मांतर करण्याबद्दलच्या ठरावावर उहापोह झाला. त्यांत सर्व बहिष्कृत समाज या ठरावाला अनुकूल आहे असेंच दिसून आलें. ब्राह्मणेतर पक्षाच्या पुढाऱ्यांनीं यावर जोरदार भाषणें करून ठरावाला अनुकूल अशीच मतें दिलीं. अध्यक्ष साहेबांनीं ठराव मताला टाकला असतां त्याला कोणीहि विरोध न करतां तो सर्वानुमतें पास झाला,व पहिल्या दिवसाचें काम आटोपलें.

दिवस दुसरा.

डॉ. आंबेडकर साहेबांस कांहीं जरूरीचें काम असल्यामुळें मुंबईस जाणें जरूर होतें, म्हणून दुसरे दिवशीं वे. शा. सं. आनंदस्वामी यांची परिषदेच्या अध्यक्षस्थानीं एक मतानें निवड करण्यांत आली. परिषदेस सकाळीं ९ वाजतां सुरुवात होऊन महत्त्वाचे ठराव पास करण्यांत आले. त्यावर निरनिराळ्या वक्त्यांचीं भाषणें होऊन हारतुरे, पानसुपारी व आभार प्रदर्शन झालें, व सभेचें काम दुपारीं १२ वाजतां आटोपलें. या सर्व परिषदेचा खर्च रा. बक्षु रामजी दाभाडे यांनीं स्वतः एकट्यानेंच केला. याबद्दल ते अभिनंदनास पात्र आहेत.

खालील ठराव सर्वानुमतें पास झाले:—

१ जळगांव तालुक्यांतील अस्पृश्य समाजांस धर्मांतर करण्याबद्दल उत्तेजन. २ नागपूर का. कौ. मध्यें

प्रतिनिधीची मागणी. ३ चिखली येथील जुनें चोखामेळा बोर्डिंग हाणून पाडण्याचा प्रतिष्ठित ब्राह्मणांनीं चालू केलेल्या प्रयत्नांचा निषेध व नवीन निघणाऱ्या बोर्डिंगास मदत न करण्याविषयीं विनंति. ४ सरकारी व एडेड हायस्कूल्समध्यें बहिष्कृत वर्गाचे विद्यार्थ्यांस मर्रास फ्री घेण्याविषयीं मागणी. ५ कामगार ,महारास पोलिस अधिकाऱ्यांकडून होणारा त्रास नाहींसा करण्याविषयीं सरकारास विनंति. ६ मेलेल्या जनावरांचें मांस गांवांत न आणण्याविषयीं कायद्यानें बंदी करण्यास-सरकारास विनंति. ७ अस्पृश्य वर्गानें चालविलेल्या बोर्डिंगास दर विद्यार्थ्यांमागें ५ रुपये प्रमाणें मदत करण्याविषयीं व नागपूरचे बोर्डिंग सर्वस्वी चालविण्याविषयीं सरकारास विनंति. ८ ता. २९–५–२९ च्या टाइम्समध्यें वऱ्हाड मध्यप्रांतीय जादा अस्पृश्य परिषदेचे सेक्रेटरी रा. एल. एस. भटकर यांच्या मृत्यूची खोटी बातमी दिल्याबद्दल बातमीदाराचा निषेध. ९ श्री. दाभाडे यांनीं या परिषदेचा खर्च एकट्यानें भरल्याबद्दल व आपल्या मुलीचा विवाह सुधारलेल्या पद्धतीनें केल्याबद्दल त्यांचें अभिनंदन.

बहिष्कृत वर्गाची
स्वाभिमान संरक्षक परिषद.

स्वाभिमान संरक्षक परिषदेचें अधिवेशन नाशिक जिल्ह्यातर्फे मु. चित्तेगांव येथें गेल्या रविवारी ता. २६-५-२९ रोजीं भरले होतें. अध्यक्षस्थानीं डॉ. **भिमराव आंबेडकर** बार-अॅट-लॉ, एम.एल.सी. यांची निवडणूक केली होती. त्या परिषदेस जवळजवळ सहा हजार प्रेक्षक व प्रतिनिधी जमले होते. परिषदेकरितां नाशिकहून प्रो. सबनीस, मेसर्स गायकवाड, शेट रणखांबे काळे वगैरे मंडळी व देवळालीहून स्वयंसेवकाचे पथक आणि मुंबईहून समतापत्राचे संपादक श्री. देवराव नाईक, समाज समता संघाचे मेसर्स द. वि. प्रधान रा. कवळी बी. ए., भा. वि. प्रधान बी. ए. एल. एल. बी., भो. बा. देशमुख एम. ए., शं. शां. गुप्ते. बी.एस्सी. भा. र. कद्रेकर वगैरे मंडळी आली होती. स्वागताध्यक्ष श्री. रोकडे शेट आजारी असल्यामुळें त्यांचें भाषण होऊं शकलें नाहीं.

अध्यक्ष डॉ. आंबेडकर यांनीं आपल्या भाषणांत सांगितलें कीं, स्वाभिमान संरक्षणाची चळवळ जोरांत सुरू करणें आजच्या परिस्थितीनें प्राप्त झाले आहे. ह्या चळवळीच्या बळावर स्पृश्य व अस्पृश्य समाजांतील भेदाभेदाची जाणीव होईल आणि सर्व समाजांत समता प्रस्थापित करण्यास संधी प्राप्त होईल. अस्पृश्योद्धार वगैरे उद्धाराच्या गप्पा मारण्याचा समय निघून गेला असून आज प्रत्यक्ष स्वाभिमान जागृतीचा समय येऊन ठेपला आहे. अस्पृश्य समाजाच्या एकंदर परिस्थितीकडे पाहिलें तर त्यांच्या स्थितीबद्दल पूर्ण असमाधान दिसून येईल. जन्मानें अस्पृश्य मानलेल्या समाजांत समावेश झाल्यामुळें उच्चवर्णीय समाज बांधवापेक्षांहीं अंगीं अलौकिक गुण असून कांहीं करतां येत नाहीं. उच्च वर्णीयांनीं उपस्थित केलेली परिस्थिती आपणांस आपल्या स्वाभिमानपूर्वक ध्येयास किंवा कार्यास बाधक होत आहे. देवालय प्रवेश, तळीं, विहिरी इत्यादि इत्यादि ठिकाणीं प्रवेश करण्यांस अस्पृश्यांना मनाई केली जाते. त्यांच्यावर अत्याचार केले जातात. अशा हीन परिस्थितींतून मुक्त होण्यासाठीं अस्पृश्य बांधवांना आपला स्वाभिमान जागृत करून माणुसकीच्या हक्कासाठीं निकराचा हल्ला चढविला पाहिजे. नुसत्या शिक्षणानें माणुसकी मिळती तर वरिष्ठ वर्गासारख्या सुशिक्षित वर्गाकडून आम्हां अस्पृश्य बांधवांवर ह्या सुधारणेच्या काळांत अन्यायाचें अत्याचार झालें नसते. हिंदुसमाजानें निष्कारण आपला हीन दर्जा ठरविला आहे. हा हीनत्वाचा कलंक धुवून काढण्याकरितां मला हा स्वाभिमान जागृतीचा मार्ग योग्य असा वाटत आहे. एवढ्याकरितां माझ्या बांधवानों, स्वाभिमान जागृत ठेवा आपणावर होत असलेल्या अन्यायी जुलुमाविरुद्ध बंड पुकारल्याशिवाय आपल्याला खऱ्या माणुसकीचे हक्क प्राप्त होणार नाहीं.

अध्यक्षांचे भाषण झाल्यावर पुढील आशयाचें ठराव परिषदेनें पास केले. (१) बादशहा पंचम जॉर्ज यांची प्रकृति सुधारल्याबद्दल आनंद प्रदर्शन, (२) जन्मावरून कोणासही श्रेष्ठ किंवा हीन न समजणें, वेद, शास्त्रें, पुराणें व इतर धर्मग्रंथ यांत जन्मावरून उच्चनीचत्व प्रतिपादन केलें असल्यामुळें या ग्रंथांचा अधिकार न मानणें. आणि असले ग्रंथ जप्त करणें (३) राष्ट्राच्या प्रगतीकरितां व समता प्रस्थापित करण्याकरितां अस्पृश्यतेची रूढि नष्ट करणें. (४) अल्पवयीं मुलींचीं लग्नें करूं नये. (५) अस्पृश्याच्या आर्थिक उन्नतीसाठीं सरकारनें पडीत जमिनी सवलतीनें द्याव्या (६) हॉटेलें व खाणावळी इत्यादि ठिकाणी अस्पृश्य वर्गाला व इतर कनिष्ट वर्गाला मज्जाव नसावा. इत्यादि वरील ठरावावर प्रो. सबनीस, नाईक, पतितपावनदास, प्रधान बंधु, देशमुख, जाधव, साळुंखे गायकवाड व कद्रेकर वगैरें मंडळीचीं भाषणें झाली. ही परिषद यशस्वी होण्याचें मुख्य श्रेय श्रीशंकरदास बुवा व पगारे बंधु वगैरे मंडळींना देणें जरूर आहे.

सोलापूर मातंग वतनदार लोकांची सभा.

(एका बातमीदाराकडून)

पूर्वी जाहीर झाल्याप्रमाणे सोलापूर मुरारजी पेठ मांगवाड्यांत ता. २५-५-२९ रोजीं संध्याकाळीं ७ वाजतां मातंग वतनदार लोकांची जंगी जाहीर सभा रा.रा.के.के. सकट यांचे अध्यक्षतेखालीं भरली होती. याशिवाय रा. राऊत मास्तर रा. नाईक वगैरे स्पृश्य बंधुहि हजर होते. सभेंत पुढील ठराव पास झालें :—

१ सोलापुरांत रखवालदारीचें काम करणाऱ्या मातंग लोकांस पडीक जमिनी लागवडीस देणें अशी या वतनदार मातंग सभेची सरकारला विनंती आहे.

२ सोलापूर म्युनिसिपालिटीनें व सरकारनें मातंग समाजांतल्या सुशिक्षित लोकांना नोकऱ्या द्याव्यात अशी मातंग वतनदार सभेची सरकारला विनंति आहे.

३ सोलापूर म्युनिसिपालिटीनें मुरारजी पेठ व बुधवार पेठ वार्ड नंबर ३ येथे रहाणाऱ्या मातंग लोकांच्या घरांवर भुईपट्टी म्हणून जो म्युनिसिपल कर लादला आहे तो कर इतर शहराच्या मानानें फारच डोईजड आहे. तो मातंग लोकांची आर्थिक परिस्थिती पाहून सोलापुरांत अजिबात माफ करावा अशी या वतनदार मातंग सभेची सोलापूर म्युनिसिपालिटीस आग्रहाची विनंति आहे. ४ हल्लीं सोलापुरास मातंग वस्तींत पाण्याची, दिवाबत्तीची, व शौचकुपाची फारच गैरसोय आहे. ही अडचण लक्षांत घेऊन सोलापूर म्युनिसिपालिटीनें ताबडतोब या अडचणी दूर कराव्यात अशी वतनदार सभेची विनंति आहे. ५ सोलापूर म्युनिसिपालिटीनें अस्पृश्य लोकांस सार्वजनिक नळ हौद मोकळे करण्याचा जो ठराव पास केला आहे त्याची अंमलबजावणी ताबडतोब करावी. ६ सोलापूर येथील सिद्धेश्वराजवळ मातंग लोकांस जागा मिळाली आहे त्या ठिकाणी धर्मशाळा बांधण्यासाठी सोलापूर म्युनिसिपालिटीनें व स्थानिक जनतेनें मदत करावी अशी सभेची विनंति आहे. वरील ठरावावर रा. तुकाराम काळे, सिद्धराम बाबाजी जाधव, सौदागर सखाराम कसबे, बाबूराव रणदिवे, नामदेव वाघमारे, शंकर हणमंत आवळे, महादु हुंडी बंदसोडे, रा. राऊत मास्तर यांची परिणामकारक भाषणे झाली.

सातारा जि. वतनदार महार परिषद.

अधिवेशन २ रें

मुक्काम पिंपोडे ता. कोरेगांव येथें सातारा जिल्ह्यांतील वतनदार महार लोकांची परिषद. ता. ३१/५/२९ रोजीं दिवसा दोन वाजतां श्रीमंत रघुनाथ गोविंदराव राणे बी. ए. एल. एल. बी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती.

परिषदेस, मे. पांडुरंगराव आढाव, मे. खंडनाक राजनाक इमानदार, डी. लो. बोर्ड मेंबर रा. कोंडीराम खोलवडीकर, डॉ. केळकर, रा. नानासाहेब पाटील, कुंभारगावकर, रा. बळवंतराव सावंत, कांबळे वगैरे मंडळी आली होती.

सभेंत खालील ठराव पास झालें.

१ ही परिषद ब्रिटिश सरकारशी अढळ राजनिष्ठा व्यक्त करिते. २ डॉ. आंबेडकर साहेब यांनीं कौन्सिलमध्यें जे महारवतनदार बिल आणिलें आहे, ते सरकारानें व कौन्सिलरांनीं जसेच्या तसेच पास करावें अशी या परिषदेची विनंति आहे. ३ डॉ. आंबेडकर साहेब यांनीं सायमनकमिशनपुढें जी साक्ष दिली आहे, तीस या परिषदेची पूर्ण सम्मती आहे. ४ सातारा जिल्ह्यांतील फॉरेस्टमधील जमिनी सरकारनें महारलोकांना सोलापूर जिल्ह्याप्रमाणे मोफत द्याव्यात. ५ सातारा जिल्हा वतनदार महार संघाचें सर्व महार लोकांनीं मेंबर व्हावें. ६ सातारा जिल्ह्यांतील अस्पृश्य मुलांकरितां पन्नास मुलांचे एक मोफत बोर्डिंग सरकारनें जिल्ह्याचें ठिकाणी उघडावें. ७ मेलेल्या जनावरांचे मांस खाण्याचें सोडावें अशी ही परिषद महार लोकांना विनंति करीत आहे. ८ मे. काकासाहेब इनामदार यांनीं जिल्हा बोर्डांत सार्वजनिक विहिरी, तलाव, धर्मशाळा, वगैरे ठिकाणीं सर्वांना मोकळीक असावी अशा अर्थाचा जो ठराव आणिला आहे त्यास पूर्ण सम्मती आहे. नंतर अध्यक्षांनीं समारोपा दाखल भाषण करून महार लोकांना कळवळीचा उपदेश केला. नतर आभार मानल्यावर हारतुरे व चहापान होऊन सभा बरखास्त झाली.

आपला,
बळवंत सखाराम सावंत,
(सातारा.)

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. २१ जून १९२९.

नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाहीं तें असें !

वऱ्हाडांतील जळगांव येथील सुमारें पांच हजार महार लोकांनीं थोड्या दिवसांपूर्वी एक जाहीर नोटीस प्रसिद्ध करून, हिंदुसमाजानें आपली अस्पृश्यता ठरींव मुदतीच्या आंत काढून टाकली नाहीं तर आपण परधर्माचा स्वीकार करूं म्हणजे मुसलमान किंवा ख्रिस्ती होऊं, असें जाहीर केले होतें. ही नोटिस त्यावेळीं आम्हीं आमच्या पत्रांत प्रसिद्ध करून त्या विषयावर एक अग्रलेखहि लिहिला होता. जळगांवच्या महार लोकांचा हा जाहीरनामा म्हणजे नुसती एक पोकळ धमकी आहे असें ब्राह्मणी पत्रांनींच नव्हे तर ब्राह्मणेतर चळवळींत भाग घेणाऱ्या रा. जयराम नाना वैद्यांसारख्यांनींहि मत देऊन ती बाब थट्टेवर नेण्याचा प्रयत्न केला होता. परंतु जळगांवच्या महारसमाजाचे पुढारी थट्टा करावयास बसले नव्हते, त्यांचा पक्का निर्धार झालेला होता. आज शेंकडों हजारों वर्षे चालत आलेली गुलामगिरी त्यांना नाहींशी करावयाची होती आणि त्याकरितां आगाऊ पूर्ण विचार करून आणि आपल्या पूर्वजांच्या धर्माला, त्याच्यांत सामाजिक विषमतेला व अन्यायाला आळा घालण्याचें सामर्थ्य नाहीं असें सिद्ध झाल्यावरून, मोठ्या कष्टानें कां होईना कायमचा रामराम ठोकण्याची आपल्या मनांची पुरी तयारी करूनच ते वरील आव्हान द्यावयास सिद्ध झाले होते. त्यांचें आव्हान पोकळ धमकी नव्हती, थट्टा नव्हती, पोरखेळ नव्हता. मात्र स्पृश्य वर्गांतल्या लोकांनीं त्यांची थट्टा करून व त्यांच्याशीं पोरखेळ करून त्यांच्या न्याय्य मागण्यांना वाटाण्याच्या अक्षता लावण्याचा प्रयत्न केला होता. वरील आव्हान प्रसिद्ध झालें तेव्हां स्थानिक स्पृश्यांच्या पुढाऱ्यांनीं महार मंडळीस पेंच घालण्याच्या उद्देशानें असा जबाब दिला कीं, तुम्हां अस्पृश्यांत वेगवेगळ्या जाति असून त्या एकमेकांचा विटाळ मानतात, एकमेकांना उच्चनीच लेखतात, तरी प्रथम तुम्ही आपसांतला स्पर्शास्पर्श भेद काढून टाका, आपल्यांतली विषमता दूर करा, आणि मग आम्ही तुमची अस्पृश्यता नाहींशी करूं आणि तुम्हीं जे हक्क मागत आहां ते कबूल करूं, परंतु स्पृश्य म्हणविणाऱ्या

सोवळ्या हिंदूंचा लपंडाव

जळगांवच्या महार पुढाऱ्यांनी तत्काळ ओळखला. 'न करत्याचा वार शनिवार' या म्हणीप्रमाणें वरिष्ठ वर्णीय म्हणविणाऱ्या हिंदूंची ही सवब आहे, त्यांना मनापासून अस्पृश्यतेचा नायनाट करण्याचीं इच्छा नाहीं, हें जळगांवच्या बहिष्कृत वर्गाच्या पुढाऱ्यांना पक्कें ठाउक होतें. शिवाय, स्वतःच्या समाजांतलें भेदाभेद त्यांना नकोच होते, आपसांतली विषमता त्यांना नकोच होतीं, इतकेंच नव्हे तर आपसांत विटाळ किंवा जातिभेद पाळणें त्यांना मान्यच नव्हतें. अर्थात् त्यांनीं स्पृश्यवर्गीयांचें उलट आव्हान आनंदानें स्वीकारलें. त्यांनीं बहिष्कृत वर्गातल्या महार, मांग, चांभार, भंगी वगैरे सर्व जातींची सहभोजनें घडवून आणून बहिष्कृत वर्गांतले लोक आपसांत विटाळ मानींत नाहींत किंवा सामाजिक विषमतेला थारा देत नाहींत हें सोवळ्या हिंदु लोकांच्या प्रत्ययाला आणून दिलें. सोवळ्या हिंदु लोकांना वाटलें होतें कीं, बहिष्कृत वर्गांतल्या लोकांना आपसांतला भेदाभेद मोडण्याच्या कामीं यश येणार नाहीं आणि तसें झालें म्हणजे आपोआप, धर्मांतरांची धमकी देणारांचीं तोंडें बंद होतील. परंतु सोवळ्या लोकांच्या दुर्दैवानें त्यांनीं घातलेला

पेंच फुकट गेला !

तोडीला तोड मिळाली आणि सोवळ्या लोकांच्या अंगावर त्यांचाच डाव उलटला. तेव्हां ते पुनः अळम् टळम् करूं लागले. या सुमारास डॉ. आंबेडकर हे त्या बाजूस गेले होते व जळगांवच्या महार मंडळीनें त्यांचा सल्ला विचारला. धर्मांतर केल्या शिवाय अस्पृश्यता दूर करवून घेण्याचा मार्ग कठीण आहे, त्या मार्गानें जाण्यास जो सोशिकपणा पाहिजे तो ज्याच्या अंगी नसेल त्यांनीं धर्मांतर करण्याच्या विरुद्ध आपण नाहीं, अस्पृश्यतेच्या उच्चाटनाचा प्रश्न ज्याला जसा सोडवितां येईल तसा सोडवावा, असें डॉ. आंबेडकर यांनीं स्पष्ट सांगितलें व "बहिष्कृत भारता"मध्ये जळगांवच्या महार मंडळीच्या जाहीरनाम्यावरील अग्रलेखांतहि तसेंच त्यांनीं पूर्वी प्रतिपादिलें होतें. सोवळे हिंदुलोक अस्पृश्यता दूर करण्यास तयार नाहींत असें दिसून आल्यावर जाहीरनाम्यांतली मुदत पुरी झाली तेव्हां सुरवात म्हणून जळगांवच्या

बारा महारांनी मुसलमानी धर्म स्वीकारला !

आणि त्याच्या मागोमाग आणखीं शेंकडों हजारों लोक हाच मार्ग स्वीकारणार होते. बारा महारांनीं धर्मांतर केल्याबरोबर सोंवळ्या हिंदु लोकांचें डोळे खाडकन उघडले. जाहीरनाम्यांतील धमकी पोकळ नाहीं याविषयीं त्यांची खात्री होऊन चुकली, आतां हजारों अस्पृश्य मुसलमान किंवा ख्रिस्ती होणार, विशेषतः मुसलमान होणार आणि त्यामुळें हिंदूंचें संख्याबल कमी होऊन मुसलमानांचे संख्याबल वाढणार, मुसलमान झालेले अस्पृश्य आपल्या छातीवर बसून स्वतःचे मानवी हक्क प्राप्त करून घेणार या विचारानें सोवळ्या लोकांचें धाबे दणाणून गेलें ! जे महार वगैरे अस्पृश्य मानलेले लोक स्वतःला देवळांत जाण्यास मनाई असली तरी आपल्या धर्माचीं देवळें म्हणून त्यांचें संरक्षण करण्यास आतापर्यंत जिवावर उदार होऊन लढत आले; तेच लोक आपल्या धर्माचे दुस्मान होणार, कदाचित धार्मिक कलहांमध्यें इतर मुसलमानांना देवळें फोडण्यास किंवा भ्रष्ट करण्यास मदत करणार, या भीतिप्रद विचारांचे काजवे पुराणमतवादी हिंदूंच्या डोळ्यांसमोर चमकूं लागले. जे सोवळें व तोतये हिंदुसंघटनत्वादी लोक जळगांवच्या बहिष्कृत लोकांना मोठ्या तोऱ्यानें म्हणत होते, "जा खुशाल परधर्मांत जा; ख्रिस्ती व्हा नाहींतर मुसलमान व्हा आमचे तुमच्यावाचून कांहीं अडलेलें नाहीं; 'महार मेला आणि विटाळ गेला' ही म्हण आमच्यांत आहेच," तेच लोक जेव्हां जळगांवच्या बहिष्कृतांनीं खरोखरच धर्मांतराची सुरवात करून दाखविली तेव्हां एकदम नरम आले ! बारा महारांच्या धर्मांतरानें हिंदुसमाजांत भयंकर खळबळ उडून गेली आणि आतां कांहींही करून हा धर्मांतराचा प्रवाह येथेंच थांबविला पाहिजे असें सोवळ्या लोकांना वाटूं लागलें. तडजोडीची बोलणी सुरू झाली आणि सोवळ्या लोकांनीं अस्पृश्यांच्या उपयोगासाठीं दोन सार्वजनिक विहिरी खुल्या केल्या, इतकेच नव्हे तर तिघां गृहस्थांच्या घरी बहिष्कृतांच्या पुढाऱ्यांना मुद्दाम पानसुपारीसाठी बोलावण्यांत आलें आणि त्या वेळीं स्पर्शास्पर्शाचे निर्बंध पाळण्यांत आले नाहींत. अशा रीतीनें जळगांवच्या बहिष्कृत पुढाऱ्यांनीं स्वतःच्या

खंबीरपणाने जय संपादिला !

त्यांच्या या यशाबद्दल आम्ही त्यांचें मनःपूर्वक अभिनंदन करितो. विजयश्री नेहमीं शूरांच्या गळ्यांत माळ घालते, हें इतर ठिकाणच्या बहिष्कृतांनीं पूर्णपणें लक्ष्यांत ठेवलें पाहिजे. धमकी द्यावयाची तर कधींहि पोकळ देऊं नये, अगोदर विचार करून व मनाची पक्की तयारी करूनच धमकी द्यावी. जळगांवच्या बहिष्कृत पुढाऱ्यांनीं धमकीची अंमलबजावणी करून सर्व बहिष्कृत वर्गाची पत राखली. नाहीं पेक्षां धर्मांतराची धमकी म्हणजे सोंवळ्या हिंदु लोकांमध्यें एक थट्टेचा विषय झाला असता आणि अस्पृश्यता निर्मूलनाचे काम आणखी कांहीं वर्षे लांबणीवर पडलें असतें. या करितां बहिष्कृत वर्गांतल्या लोकांना आमची अशी सूचना आहे कीं, जळगांवचा कित्ता गिरवायाचा असेल तर, पोकळ धमकीनें साधलें तर पाहावें असा विचार करून मात्र धर्मांतराची धमकी देऊं नये. बहिष्कृत वर्गांतलें लोक बोलतील त्याप्रमाणें करतील अशी पुराणमताभिमानी हिंदु लोकांची खात्री होऊन चुकली पाहिजे, आपल्या धमकीचा अचूक परिणाम झाला पाहिजे, तर जळगांवच्या मंडळीप्रमाणें मनाचा पूर्ण निर्धार करूनच धमकी दिली पाहिजे. जळगांवच्या मंडळीला जो जय मिळाला, सोवळ्या हिंदु लोकांनीं नमतें घेऊन तडजोडीच्या बोलण्यास सुरवात करून बहिष्कृत वर्गांतल्या लोकांवर आजपर्यंत चालत आलेल्या अन्यायाची जी अप्रत्यक्ष कबुली दिली, त्यामुळें सर्व बहिष्कृत वर्गीयांना साभिमान समाधान वाटणें स्वाभाविक आहे. बारा महार मुसलमान झाल्यावर दोन सार्वजनिक विहिरी पूर्वास्पृश्यांच्या उपयोगासाठीं खुल्या करून देण्यांत आल्या आणि तीन वरिष्ठवर्णीय हिंदु लोकांच्या घरांत स्पर्शास्पर्श न पाळतां पूर्वास्पृश्यांच्या पुढाऱ्यांना पानसुपारीला बोलावून त्यांचा सन्मान करण्यांत आला; ह्याच गोष्टी जर अगोदरच आपखुषीनें, धमकी देण्याचा व तिची अंमलबजावणी करण्याचा प्रसंग न आणतां, करण्यांत आल्या असत्या तर वरिष्ठ जातीय म्हणविणाऱ्या हिंदूंच्या

मनाचा मोठेपणा व बुद्धीचा समंजसपणा

दिसून आला असता, कदाचित जळगांवच्या वरीष्ठ वर्णीय म्हणविणाऱ्या लोकांमध्यें थोडे खरोखरच मनाचे थोर, समतावादी, न्यायप्रिय लोक असतील,

परंतु त्यांच्या मताला इतर सोवळ्या लोकांनीं मान देण्याची तयारी बहिष्कृतांची धमकी अंमलांत येई-पर्यंत दाखविली नाहीं ही गोष्ट निर्विवाद खरी आहे. हिंदुसमाजाचा हा मोठा अधःपात आहे असें आम्ही समजतों. हा लवचिकपणा आहे व याच्यामुळेंच आतांपर्यंत हिंदुसमाज टिकला व यापुढें टिकेल असें जे कोणी म्हणणार असतील ते म्हणोत परंतु आम्ही तरी हा त्यांचा अधःपातच समजतों. जळगांवच्या सोवळ्या लोकांनीं केलेली तडजोड म्हणजे जबरीचा राम-राम होय. मुसलमानी व ख्रिस्ती हे धर्म हिंदुस्थानांत नसतें, हिंदुसमाजापुढें आपल्या संख्याबलाचा प्रश्न नसता, तर अस्पृश्यांची काय स्थिति झाली असती, त्यांना आपल्यावरील अस्पृश्यता घालविणें किती कठीण झालें असतें, स्वतःच्या उन्नतीप्रीत्यर्थ प्रयत्न केल्याबद्दल त्यांना आणखी किती अनन्वित छळ सोसावा लागला असता, हा विचार अशा प्रसंगीं मनांत आल्याखेरीज राहात नाहीं. हिंदुसमाजाची स्पर्शास्पर्शविषयक समजुतीवर जर खरोखरच श्रद्धा असती तर बाराच्याऐवजीं बाराशें, बारा हजार किंवा बारा लाख अस्पृश्य मुसलमान झाले असते म्हणून त्यानें कधींहि नमतें घेतलें नसतें. आणि जर त्याला खरोखरच न्यायाची समतेची व माणुसकीची चाड असती तर त्यानें अस्पृश्यांवरील सामाजिक अन्याय दूर करण्याकरितां, धर्मांतराची धमकी मिळेपर्यंत व ती अंशतः अमलांत येईपर्यंत कधींहि वाट पाहिली नसती. जोंपर्यंत बहिष्कृतांना चिरडतां येईल तोंपर्यंत चिरडावें, जोपर्यंत त्यांच्यावरील अन्याय खपून जात असेल तों-पर्यंत तो खपू द्यावा, जों पर्यंत जोराचा प्रतिकार होत नसेल तोपर्यंत खुशाल जुलूम करावा, जोंपर्यंत न्याय देण्याच्या बाबतींत सुरक्षितपणें टाळाटाळी करतां येत असेल तोंपर्यंत डोळे मिटून खुशाल टाळाटाळी करावी, जोंपर्यंत उपहास करून बहिष्कृतांच्या चळवळीला लघुत्व देता येईल तों पर्यंत लघुत्व द्यावें, जोंपर्यंत बहिष्कृतांच्या अज्ञानाचा व संघटनेच्या अभावाचा फायदा घेतां येईल तों पर्यंत तो घ्यावा, आणि बहि-ष्कृतांनीं नाक दाबलेंच तर तोंड उघडावें आणि आपला धर्म व आपला समाज लवचीक आहे म्हणून बढाई मारावी. हें धोरण म्हणजे हिंदुसमाजाच्या मुर्दाडपणाचें लक्षण आहे. अशा मुर्दाडपणानें जगण्यांत कोणत्याहि समाजाला भूषण नाहीं. 'काकोऽपि जीवति चिराय बलिच भुंक्ते' या वचनाप्रमाणें, कावळ्याचें हजार वर्षें जगणें व हिंदुसमाजाचें हें हजारों वर्षें जगणें सारखेंच आहे!

प्रासंगिक विचार.

१. देव आड येतो काय ?

जळगांव येथील बारा महारांनीं इस्लामचा स्वीकार केल्याबरोबर तेथल्या जीर्णमतवाद्यांचे डोळे उघडले आणि त्यांनीं दोन सार्वजनिक विहीरी बहिष्कृतांच्या उपयोगासाठीं मोकळ्या करून दिल्या आणि तीन वरिष्ठवर्णीय हिंदूच्या घरी बहिष्कृत वर्गाच्या पुढाऱ्यांना पानसुपारीसाठीं जाहीर रीतीनें बोलवण्यांत आलें ही हकीकत आजच्या अग्रलेखांत दिलीच आहे. परंतु तेवढ्यानें अस्पृश्यता निवारणाचा तेथला प्रश्न पूर्णपणें सुटलेला नाहीं. देवालयामध्यें पूर्वास्पृश्यांना जाऊं देण्यास तेथील जीर्णमतवादी लोक अद्यापि कबूल होत नाहींत असें समजतें. तें खरे असल्यास देवालयांत बहिष्कृतांना मज्जाव करणाऱ्या लोकांची त्यांच्या बुद्धि-दौर्बल्याबद्दल कींव करावी किंवा त्यांना धूर्त म्हणावें तें आम्हांस समजत नाहीं. बहिष्कृत वर्गांतलें लोक जर हिंदु राहिले पाहिजेत तर त्यांना इतर हिंदुच्या बरोबरीनें सार्वजनिक हिंदुदेवालयें मुक्तद्वार असलीं पाहिजेत. कोणाच्या खासगी देवघरांत शिरण्याची बहिष्कृतांची इच्छा नाहीं. परंतु सार्वजनिक हिंदु देवालयामध्यें कोणाहि हिंदूना कां मज्जाव असावा? सार्वजनिक विहीरींवर बहिष्कृतांनीं इतरांबरोबर पाणी भरण्यास जर हरकत नाहीं अथवा त्यांना आपल्या घरीं जाहीर रीत्या पानसुपारीस बोलावल्यानें व त्यांच्यांत मिसळल्यानें जर जीर्णमतवाद्यांच्या सोवळ्याची घडी बिघडत नाहीं, तर केंवळ सार्वजनिक हिंदु देवालयांच्याच बाबतींत बहिष्कृ-ताना आडकाठी ठेवण्यास कांहीं कारण दाखवितां येईल काय ? जळगांवच्या सोवळ्या हिंदूना स्वतःला विटाळ बाधण्याची भीति आतां वाटत नसून फक्त देवळांतले देव विटाळले जातील अशी भीति वाटते असें समजावयाचें काय? खरें पाहिलें असतां देवाला कोणा-च्याच व कसल्याच विटाळाची भीति नाहीं. देव जसा ब्राह्मणादि हिंदूंचा आहे तसाच तो बहिष्कृतांचाहि आहे. बहिष्कृतांच्या स्पर्शानें जर देवळात जाणाऱ्या इतर हिंदूंना विटाळ होत नाहीं तर देवांच्या मूर्तीला विटाळ कां बाधावा ? स्वतःच्या घरांत अस्पृश्यता पाळावयाची नाहीं, देवळांत मात्र पाळावयाची हा खरोखरच उलटा न्याय समजला पाहिजे. एक तर जीर्णमतवाद्यांचा नेहमींच्या अप्रयोजकपणाचा हा एक भाग असला पाहिजे किंवा बहिष्कृतांना विहिरींवर पाणी भरूं देणें व त्यांना आपल्या घरीं पानसुपारीस बोलावणें हे त्यांच्या डोळ्यांना पाणी लावून त्यांचें तात्पुरतें समा-धान करण्याचे डाव तरी असले पाहिजेत. ज्या दोन सार्वजनिक विहिरी अस्पृश्यांसाठीं खुल्या करण्यांत आल्या आहेत त्यांच्यावर बाकीच्या हिंदूंना बिनबोभाट बहिष्कार घालून आपल्या पाण्याची सोय दुसऱ्या खाजगी किंवा सार्वजनिक विहिरीवर करावयाची असा तर डाव नसेल ना ? पानसुपारीची गोष्ट ज्या त्या व्यक्तीच्या खुषीची असल्यामुळें अस्पृश्यांना समारं-भांच्या वेळीं आपल्या घरीं बोलावून त्यांना स्पर्शास्पर्श सोडून वागविण्यास बांधलेला आहे. बहिष्कृतांचें समाधान झालें म्हणजे हळूच पूर्वीचा स्पृश्यास्पृश्य भेद कायम ठेवावयाचा. ज्यांनीं बहिष्कृतांना परवां आपल्या घरीं पानसुपारीस बोलावले त्यांना हळूच प्रायश्चित घेऊन मोकळें होता येईल आणि कदाचित् त्याच वेळी पानसुपारीस हजर असलेल्या गृहस्थांनीं स्नान करून आपलीं जानवीं बदललेलींहि असतील! देवळांची गोष्ट तशी नाहीं. देवळांत बहिष्कृतांनीं जाण्याचा पायंडा पडला म्हणजे विटाळाची ब्याद कायमची मागें लागेल व अखेरीस विटाळाची कल्पनाच सोडून देणें भाग पडेल. अर्थात, जळगांव येथील विशिष्ट परिस्थि-तीचा विचार करतां, देवळांच्या बाबतींत बहिष्कृता-वरील बहिष्कार कायम ठेवूं पाहणें हा शुद्ध अप्रयोजक-पणा तरी असला पाहिजे किंवा धूर्तपणा तरी असला पाहिजे; तिसरें अनुमान शक्य नाहीं.

२. मजूरपक्षाचें मंत्रिमंडळ.

आतांपर्यंत गेलीं पांच वर्षे इंग्लंडांत कॉन्झरवेटिव पक्ष अधिकारारूढ होता. नियमाप्रमाणें पार्लमेंटची साधारण निवडणूक नुकतीच झाली व या निवडणुकींत कॉन्झरवे-टिव पक्षाचा पराभव होऊन मजूरपक्षाचे सर्वांत अधिक सभासद निवडून आलें. अर्थात कॉन्झरवेटिव पक्षाच्या मंत्रिमंडळाला राजीनामा देऊन मजूरपक्षाच्या मंत्रिमंड-ळासाठीं जागा मोकळ्या करून देणें भाग पडलें. आतां मि. रॅम्सेमॅकडोनल्ड यांच्या प्रमुखत्वाखाली ब्रिटनचें नवीन मंत्रिमंडळ स्थापित झाले आहे. मजूरपक्ष अधिकारारूढ झाल्याची ही दुसरी खेप होय. मजूरपक्षाचें पहिलें मंत्रिमंडळ १९२४ सालीं अस्तित्वांत आलें होतें. परंतु त्या पक्षाच्या सभासदांचें संख्याधिक्य पार्लमेंटमध्यें असावें तितकें नसल्यामुळें त्या मंत्रीमंडळाला भीत-भीतच आपले काम चालवावें लागलें व इतकें करूनहि शेवटीं त्याची कारकीर्द अल्पायुषीं ठरली. या खेपेसहि पार्लमेंटमध्यें मजूरपक्षाच्या सभासदांची संख्या कॉन्झर-वेटिव व लिबरल यांपैकीं कोणत्याहि एका पक्षाच्या सभासदापेक्षां जास्त असली, लिबरलपक्षापेक्षां फारच मोठी असली तरी कॉन्झरवेटीव व लिबरल हे दोन पक्ष मजूरपक्षाच्या विरुद्ध एक झाल्यास मजूरपक्षाचा पार्लमेंटमध्यें पराभव होऊं शकेल. कॉन्झरवेटिव पक्ष उघडपणें भांडवलशाही, जमीनदारशाही व साम्राज्यवाद यांचा कट्टा पुरस्कर्ता आहे आणि लिबरल पक्ष त्या पक्षाच्या विरुद्ध असला तरी तो भांडवलशाही, जमीनदारशाही व साम्राज्यवाद यांचा पक्षपाती आहे. मजूरपक्षाच्या सोशियालिस्ट मतांची अंमलबजावणी धडाडीनें होऊं लागली तर तें त्याला केव्हांहि खपणार नाहीं आणि तसाच प्रसंग आल्यास तो कॉन्झर-वेटिव पक्षाला मिळण्यासहि कमी करणार नाहीं. अर्थात या खेपेसहि मजूरपक्षाच्या मंत्रि-मंडळाची शाश्वती नाहीं. त्याला जपून जपूनच आपलें काम चालवावें लागणार आहे. मजूरपक्षाची कारकीर्द शक्य तितक्या लवकर संपुष्टांत आणण्यासाठीं भांडवल-शाहीचे पुरस्कर्ते आपली पराकाष्टा करितील हें स्पष्ट आहे. खरा लढा कॉन्झर्वेटिव व मजूर या पक्षांमध्यें असून लिबरल पक्ष हा मध्यंतरींच्या काळाचा अवशेष आहे. जोंपर्यंत मजूरपक्ष अस्तित्वांत येऊन बचावला नव्हता तोंपर्यंत लिबरल पक्षाच्या अस्तित्वाला सबब होती, त्यांच्या अस्तित्वाची आवश्यकता होती. आता लिबरल पक्षाच्या अस्तित्वाची कांहीं आवश्यकता राहिलेली नाहीं. त्याच्या आयुष्याला झपाट्यानें ओहोटी लागली आहे. त्या पक्षांतील होतकरू व तडफदार लोक एका मागून एक याप्रमाणें कोणी मजूरपक्षास तर कोणी कॉन्झर्वेटिव पक्षास मिळत आहेत. लिबरल पक्षाला या पुढें केव्हांतरी अधिकारारूढ होण्याची आशा आतां बिलकूल राहिलेली नाहीं मात्र सध्यां त्याच्या अंगीं विघातक शक्ति आहे. कारण विरुद्ध पक्षाला मिळून अधिकारारूढ पक्षाला अधिकारच्युत करण्याची किल्ली त्याच्या हाती आहे. त्यामुळें मजूर पक्षाच्या मंत्रीमंड-ळाला तारेवर कसरत करण्या प्रमाणें आपल्या राज्यका-रभाराचा तोल सांभाळणें भाग आहे.

३. मजूर पक्षाचें राजकारण.

मजूर पक्षाचें राजकारण बव्हंशी समाजसत्तावादी आहे. देशांतील उद्योगधंदे समाजाच्या मालकीचे असावे; भांडवल शाहीच्या हातीं सत्ता राहूं नये, भांडवलशाही नाहींशी करून तिच्या जागीं खरी लोकसत्ता स्थापन करावी, बेकारी नाहींशी करून ज्यांना काम देतां येत नसेल त्यांच्या उदर निर्वाहाची तरतूद करावी, देशांतल्या प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःची उन्नति करण्यास व कर्तबगारी दाखविण्यास पूर्ण संधि देण्यांत यावी, असे मजूर पक्षाचें स्वदेशाच्या बाबतींत धोरण असून जगांत शांतता नांदविणें, युद्ध होऊं न देणें, प्रत्येक देशाचें स्वातंत्र्य कबूल करणें आणि जगांतील सर्व जनतेचे हितसंबंध एकरूप करणे असे परराष्ट्रीय धोरण आहे. तथापि इंग्लंडांतील मजूरपक्ष क्रांतिवादी नाहीं. कम्युनिस्ट पक्षाच्या क्रांतिवादाला तो विरुद्ध असून मजूरपक्ष व कामगारसंघ यांमधून कम्युनिस्टांची हकालपट्टी करण्यांत आली आहे. आपलें ध्येय साधावयाचें, परंतु क्रमाक्रमानें तें गांठावयाचें; त्याकरितां जालीम उपाय, अत्याचार व रक्तपात यांचा उपयोग करावयाचा नाहीं, सनदशीर मार्गानें लोकमत आपल्या बाजूचें करून आपल्याला इष्ट असतील त्या सुधारणा घडवून आणावयाच्या, असें मजूरपक्षाचें धोरण आहे इंग्लंडच्या मजूरपक्षांत फेनर ब्रॉकवेसारखे जहाल स्पष्टवादी पुढारी आहेत, तसेच टॉमस टर्नर यांच्यासारखे अगदीं मवाळ व जुन्या मुत्सद्दीगिरीला अनुसरणारेहि पुढारी आहेत.

४. हिंदुस्थानच्या बाबतींत धोरण.

मजूरपक्षाच्या मंत्रिमंडळाचें धोरण हिंदुस्थानाच्या बाबतींत कशाप्रकारचें असेल हा प्रश्न यावेळीं मनांत येणें स्वाभाविक आहे. वर सांगितल्याप्रमाणें मजूरपक्षाच्या मंत्रिमंडळाच्या आयुष्याची दोरी लिबरल पक्षाच्या हातीं आहे. स्वतःच्या देशांतील कामगारवर्गसंबंधाचें इतकें निकडीचें प्रश्न त्याच्यापुढें आहेत कीं ते सोडवितांना त्याला पुरेवाट होईल. ते प्रश्न सोडविण्याच्या बाबतींतहि त्याला तेथल्या कामगारवर्गाचें पूर्ण समाधान करणें शक्य नाहीं. सध्यां ब्रिटनमध्यें खाणींतल्या कामगारासंबंधाचा प्रश्न अत्यंत निकडीचा आहे आणि सध्याच्या पार्लमेंटमध्यें खाणींतल्या कामगारांचे पुष्कळ प्रतिनिधि निवडून आलेले आहेत. तथापि त्या प्रश्नाचा स्वतःच्या मनाप्रमाणें निकाल लावणें व खाणींतल्या कामगारांचें पुरेसे समाधान करणें मजूर पक्षाच्या मंडळाला शक्य नाहीं, असें एव्हांपासूनच मजूर पक्षाचे पुढारी म्हणूं लागले आहेत. खुद्द इंग्लंडांतल्या कामगारवर्गाच्या बाबतींत जर ही स्थिति तर हिंदुस्थानच्या बाबतींत आशा बाळगण्यास फारशी जागा नाहीं हें सांगावयास नकोच. कॉन्झर्वेटिव पक्षाच्या मंत्रिमंडळापेक्षा थोडया अधिक सहानुभूतीनें मजूर पक्षाचे मंत्रिमंडळ हिंदुस्थानकडे पाहील हें मात्र खरें आहे. कामगार वर्ग व अन्याय पीडित अस्पृश्य वर्ग यांच्या संबंधानें केव्हांहि मजूर पक्षाच्या मंत्रिमंडळाला कॉन्झर्वेटिव किंवा लिबरल पक्षाच्या मंत्रिमंडळाला वाटेल त्या पेक्षा अधिक सहानुभूति वाटावी हें स्वाभाविक होय.

५. ब्राह्मण-आदिद्रविड विवाह.

मद्रास येथें ता. १० जून रोजीं भिन्नजातीय वधुवरांचा एक संस्मरणीय विवाह झाला. या विवाहांतील वर ब्राह्मण जातीचे असून वधु आदिद्रविड म्हणजे तिकडील बहिष्कृत वर्गांतील होती हा विशेष होय. या विवाहाला वेगवेगळ्या जातीची मंडळी हजर असून सर्व दिवाणखाना माणसांनीं भरून गेला होता. दिवाण बहादुर आर. रामचंद्रराव, सी. एस. आय., मि. सी. बी. कनिंगहॅम, रा. ब. कंदास्वामी चेट्टी, रा. ब. डॉ. सी. नटेश मुदलियार, मि. जी. रंगय्या नायडु, मि. व्ही. गजेंद्र मुदलियार, मि. जयवेलु वगैरे पुढारी मंडळी या विवाहाला हजर होती. वधूचें नांव सीतादेवी असें असून तिचा भाऊ तेथील सरकारी छापखान्यामध्यें नोकरीस आहे. वराचें नांव श्री. नटेश अय्यर असें असून त्यांचे वडील कै. श्रीकंठ शास्त्री हे कोइंबतूर येथील हायकोर्टचे जज्ज होते. वधु व वर या उभयतांचे आईबाप हयात नाहींत. वधूचें शिक्षण आतापर्यंत थर्ड फॉर्मपर्यंत झालें आहे. विवाहविधि आर्यसमाज पद्धतीनें झाला. विधि झाल्यावर लगेच जाहीर सभा भरविण्यांत आली व अध्यक्षस्थानीं डॉ. वरदराजलू नायडू यांची योजना करण्यांत आली. अध्यक्षांनीं आपल्या भाषणांत, हा विवाह म्हणजे वरिष्ठ जातींच्या लोकांनीं आजपर्यंत शतकानुशतकें बहिष्कृत वर्गावर जुलूम करून जें पाप संपादिलें आहे त्याचें अंशतः क्षालन होय. जातिभेदानें हिंदुसमाजाचीं शकलें करून टाकलीं आहेत तीं पुनः जोडण्याचा मार्ग हाच आहे. अशा मिश्र विवाहानें परस्परांशीं बद्ध झालेल्या जोडप्यांना थोडाबहुत त्रास पोंहचावयाचाच, परंतु त्याला भिऊन चालावयाचें नाहीं. कायदेशीर अडचणी दूर करण्याकरितां भिन्न जातीय वधुवरांचे विवाह 'मॅरेज रजिस्ट्रेशन ॲक्टा'खालीं नोंदावे हें चांगलें. रा. ब. डॉ. नटेश मुदलियार यांनीं आपल्या भाषणांत सांगितलें कीं, असले विवाह साजरे करून आपण चैतन्य रामानुज, स्वामी दयानंद वगैरे थोर पुरुषांची शिकवणच अंमलांत आणीत आहों. दि. ब. रामचंद्रराव म्हणाले कीं, जातिभेदाचें बंड माजवून आपण हिंदु लोकांनीं आपला समाज निःसत्त्व करून टाकला आहे आणि जातीभेदामुळें साऱ्या जगांत आपलें हंसें होत आहे. प्रस्तुत सारख्या विवाहांमुळें जातिभेद शेवटीं नामशेष होईल यांत शंका नाहीं. इतर कित्येक गृहस्थांचीहि भाषणें झालीं. पण विवाहाला हजर राहण्याचे श्री. सत्यमूर्ती यानी कबूल केलें होते, परंतु अखेरीस त्यांनीं हजर राहण्याचें टाळलें. तथापि त्याची भरपाई दि. ब. रामचंद्ररावासारखें वयोवृद्ध, सन्मान्य व विद्वान् ब्राह्मण गृहस्थ हजर राहल्यानें झाली, असें डॉ. मुदलियार यानी सभेंतच बोलून दाखविलें. सत्यमूर्तींचा आजपर्यंतचा इतिहास लक्ष्यांत घेतां त्यांनीं धरसोड केली त्याबद्दल आम्हांस तरी आश्चर्य वाटत नाहीं. असो. मद्राससारख्या जातिभेदाचे कडक निर्बंध व अस्पृश्यता यांनीं पराकाष्टेच्या ग्रस्त झालेल्या प्रांतांत वरील सारखा विवाह घडून यावा आणि त्याला हजर राहून ब्राह्मणादि स्पृश्य वर्गांतल्या गृहस्थांनीं उघडपणे सहानुभूती दाखवावी, हें खरोखरच भावी काळाचें शुभचिन्ह समजलें पाहिजे.

जळगांवचे (वऱ्हाड) महार मुसलमान झाले.

(आमच्या बातमीदारांकडून)

जळगांव (वऱ्हाड) येथील सुमारें एक हजार महारांच्या सह्यानिशी स्पृश्य लोकांना उद्देशून एक निर्वाणीचा जाहीरनामा पूर्वी निघाल्याचें जाहीर झालेच आहे. सदरहू जाहीरनाम्यांत आम्हांस विवक्षित मुदतींत इतर हिंदुप्रमाणें समानतेचे हक्क न दिल्यास आम्ही ख्रिस्ती किंवा मुसलमान धर्मांत प्रवेश करूं असें जाहीर झाल्यामुळें तेथें बरीच खळबळ उडाली होती. हा जाहिरनामा प्रसिद्ध करण्याचें कारण कांहीं ब्राह्मण, हिंदुसभा व आर्यसमाजिष्ट सभांतून वारंवार अस्पृश्य निवारणाचा ठराव पास करीत असत या त्यांच्या ठरावाची कसोटी पाहावी म्हणून कांहीं महार पुढाऱ्यांनीं ब्राह्मणाना व हिंदुमहासभावाल्यांना जाहीर रीतीनें सवाल केला कीं, ठराव नुसते पास होऊन उपयोग नाहीं त्याप्रमाणें प्रत्यक्ष कृति करून दाखवा. या सवालास त्यांनीं असें उत्तर दिलें कीं तुम्ही अस्पृश्य वर्गांतील महार, मांग, चांभार वगैरे जातींनीं एकत्र सहभोजन करा म्हणजे आम्ही सभेंत पास केलेल्या ठरावाप्रमाणें प्रत्यक्ष कृति करून दाखवूं. याप्रमाणे जळगांव येथील महार पुढाऱ्यांनीं तसा प्रसंग घडवून आणून सहभोजन केले परंतु या गोष्टीचा फायदा स्पृश्य वर्गांतील कांहीं मूर्ख लोकांनीं निराळ्याच रीतीनें घेतला. त्यांनी आसपासच्या गांवच्या महार लोकांना जाऊन चिथविलें कीं जळगांवचे महार लोक मांगाबरोबर जेवले हा भ्रष्टाकार तुम्हाला पसंत आहे का? तुमच्या वाडवडिलांनीं असें कधींच केलें नव्हते. म्हणून तुम्ही जळगांवच्या महार लोकांवर बहिष्कार टाका. त्याप्रमाणें ह्या अडाणी महार लोकांनीं जळगांवच्या महार लोकांवर बहिष्कार टाकला. पुढें हें कृत्य कोणाच्या चिथावणीनें झाले हें कळून आल्यामुळें ब्राह्मण व इतर स्पृश्य हिंदुच्या आत्मघातकी वागणुकीमुळें अन्यायाची चीड येऊन वरील जाहीरनामा प्रसिद्ध करण्यांत आला होता. या त्यांच्या धर्मांतरास ता. २९।५।२९ रोजीं पातुर्डा मुक्कामी भरलेल्या परिषदेनेही पाठिंबा दिला. ठरल्याप्रमाणें ता. ४ जून रोजी बरेचसे महार मुसलमान झाले. हिंदुमहासभावाले आर्यसमाजिष्ट या मंडळीनें त्यांनीं मुसलमान होऊं नये म्हणून पुष्कळ प्रयत्न केले. पण त्यांच्या बोलण्यावर कोणीही भरंवसा ठेवीना. आतां तेथल्या स्पृश्य हिंदुनी आम्ही तुम्हास सार्वजनिक विहिरी मोकळ्या करून देतो, देवालयाचा प्रश्नही थोडक्याच मुदतीनें सोडवितों, अशा थापा मारण्याचें काम चालूं केलें आहे. दोन विहीरी खेरीज अद्याप विशेष कांहीं झालें नाहीं. तरी पण जळगांवचे महार पुढारी हा प्रश्न शेवट पर्यंत धसास लावणार आहेत.

जाहीर सभा.

मु. अढवलें ता. महाड येथें ता. १५-५-२९ रोजीं महार लोकांची सभा भरून पुढे लिहिल्या प्रमाणें ठराव पास झाले. (१) ज्या गांवचे महार लोक मेलेल्या जनावराचे मांस खात असतील त्यांच्यावर बहिष्कार घालावा, (२) बहिष्कार घातलेल्या गांवचा कोणी पाहुणा आल्यास त्यास घरांत उतरावयास जागा देऊं नये. डॉ. आंबेडकरांच्या समाज समता संघाबद्दल त्यांचें अभिनंदन, येणें प्रमाणें ठराव पास झाले.

सातारा जिल्हा महार सेवासंघ बैठक ३ री.

जाहीर केल्याप्रमाणें ता. २८-४-२९ रोजीं उंब्रज ता. कराड (सातारा) येथें "सातारा जिल्हा महार सेवा-संघाची ३ री बैठक मे. धोंडजी पांडुरंग पाटील, डि. लो. मेंबर, सातारा. संपादक "सातारा" यांचे अध्यक्षतेखालीं भरली होती.

सभेस रा. भाऊराव पाटील, ऐतवडेकर, रा. लोमटे, डि. लो. बोर्ड मेंबर सातारा, कोंडदेव खोलवडीकर मास्तर मुंबई, उबाळे, लसुर्णे, वाघमसूर, आनंदराव पाटील, उंब्रज, पलूस, रहिमतपूर, शिवढें, वडोली, खटाव, गोवें, कालें, पेठ, वाघोली आदिकरून जवळपासची व लांबची स्पृश्य अस्पृश्य तीन साडेतीनशें वर मंडळी जमली होती. सभेंत अस्पृश्योन्नतीपर ठराव पास झाले.

बी. बी. मोहिते

सेक्रेटरी जिल्हा महार सेवा संघ.

अस्पृश्यांना गुरुस्थानीं आणिलें.

(लेखक के. एन. सुतार.)

हिंदुस्थान हा अफाट लोक संख्येचा देश; अफाट जाति असलेला देश; अफाट अज्ञान असलेला देश, आणि अफाट घातुक रूढया असलेला देश होय.

हिंदुस्थानांतील लोकसंख्येपेक्षां हिंदुसमाजांतील घातुक रूढयांची संख्या अधिक भरेल! ह्या घातुक रूढया हिंदु लोकांवर आपली सत्ता आज कैक वर्षें चालवित आल्या आहेत. ह्या घातुक रुढयांस मूठमाती देण्याचें पवित्र कार्य करितांना कित्येक महात्म्यांचे प्राणही खर्ची पडले आहेत. शिवाजी महाराज आपणास वेदोक्त राज्याभिषेक करितात म्हणून त्यांना भिक्षुकवर्गानें किती त्रास दिला तें सर्वश्रुत आहेच.

'अस्पृश्यता फारच घातुक आहे' असें सांप्रत बरेंचजण म्हणतात. अस्पृश्यता नष्ट होण्याबद्दल पुष्कळ पुढारी व्याख्यानें देतात. पुष्कळ सभांमधून लांबच्या लांब ठराव पास होतात; परंतु अस्पृश्यता नष्ट करण्याचें खरें कार्य फारच थोडे लोक करीत असतात. लोकांना घातुक रुढयांची सत्ता झुगारून देण्याचे धैर्यच होत नाहीं. घातुक रुढयांच्या सत्तेचें जूं झुगारून देण्याचें निधडया छातीचें समाजसेवक फारच थोडे असतात. ते आपल्या प्राणाचीही पर्वा न करितां अस्पृश्यते-सारख्या घातुक रुढीची उचलबांगडी करण्याचें पुण्य कार्य करीत असतात. असो.

'अस्पृश्य शिक्षक स्पृश्य शाळेवर व स्पृश्य शिक्षक अस्पृश्य शाळेवर नेमावेत' असे ठराव सभांतून आज बरीच वर्षे पास होतात. परंतु उपरोक्त ठराव अंमलांत आल्याचीं उदाहरणें आज पर्यंत क्वचितूच होतीं. सातारा जि. चें नवीन स्कूल बोर्ड अस्तित्वांत येऊन थोडेच दिवस झाले. या थोड्या अवधींतच स्कूल बोर्डानें बरेच अस्पृश्य शिक्षक स्पृश्यशाळेवर नेमले आहेत. अस्पृश्यता नष्ट करण्याचें हें खरेंखुरें कार्य केल्याबद्दल सातारा स्कूल बोर्डाचे अभिनंदन कोण करणार नाहीं? चेअरमन मे. भाऊराव कुदळे, यांनीं अस्पृश्य शिक्षक स्पृश्य शाळेवर नेमल्यापासून कांहीं रुढी परंपराप्रिय लोकांना आकाश पाताळ एकच झाल्यासारखें वाटूं लागलें आहे. ते मे. भाऊसाहेब यांच्या नांवानें ओरडणार हें ठरविकच आहे! कर्मठाच्या ओरडण्यास निधड्या छातीचे समाज सेवक थोडेच भिणार! पशूसमान मानिल्या जाणाऱ्या अस्पृश्य समाजा-तील लोकांना गुरुस्थानीं आणिल्याबद्दल सर्व अस्पृश्य समाज मे. भाऊराव कुदळे यांचा केव्हांही ऋणीच राहील. मे. भाऊराव कुदळे यांच्या हातून परमेश्वर असाच पतितोद्धार करवो, अशी त्या प्रभूच्या चरणीं नम्र प्रार्थना आहे.

अस्पृश्य बांधवास जाहीर विनंती.

चालु चळवळी मध्यें अस्पृश्यता दुर करावी व सर्व हिंदुसमाजाची संघटना करावी अशाबद्दल देशभर चळवळ चालू आहे. ह्या चळवळीला दुजोरा देण्या-करितां पहिल्यानें अस्पृश्यांचे एकीकरण हें फार महत्वाचे आहे व तसें केल्याशिवाय वरिष्ठ वर्गाचे लोक आपणास जवळ करणार नाहींत. म्हणून वऱ्हाडांतील कांहीं पुढाऱ्यांनीं अस्पृश्यामधून भेदभाव काढण्या-करितां अस्पृश्यांचे मधील मांग, महार, भंगी, चांभार ढोर ह्या लोकाशी रोटी व्यवहार सुरुं केला आहे. त्याप्रमाणें जळगांव येथें मांग महार एकत्र जेवणाचे कार्य पार पडलें. व त्या ठिकाणी ६४ गांवचे महार मांगाबरोबर जेवले. माळेगांव बाजार येथे मांग महार यांनीं चहापाण्याचा प्रसंग १२ गांवचे लोकांनिशी चांगल्यारितीनें पार पाडला. पंचगव्हाण येथें ६ गांवचे लोकांनिशी खाण्यापिण्याचा व्यवहार चांगल्यारितीनें पार पडला. मनात्वीं येथें ४ गांवचे लोकानिशी मोठ्या आनंदानें पार पडला. येणेंप्रमाणें आपले लोकांमध्यें मनुष्याला ओळखण्याची जाणिव झाली असून विटाळ मुळींच मानीत नाहींत. आपली अशिक्षित जात असून एवढया मोठ्या प्रमाणांत काम करीत आहेत. हे पाहून वरीष्ट वर्गातील कांहीं क्षुद्र विचाराचे लोकांनीं ह्या कार्याला अडथळा यावा म्हणून मौजे खेर्डा तालुका जळगांव येथील महार लोकांना फूस देऊन एक सभा भरविली व त्या सभेंमध्यें कार्य करणारे लोकांवर बहिष्कार घालावा अशाबद्दल ठराव मांडला परंतु धी वऱ्हाड अस्पृश्य समाजसुधारक सेवामंडळ ह्या संस्थेचे कार्यकारी मंडळांनीं तेथील लोकांना समज देऊन करील असलेल्या कामाबद्दलचे लोकांना धन्यवाद देऊन शक्यतितके एकी करण्याचा त्यांनीं उपदेश केला व बहिष्काराबद्दल मांडलेला ठराव रद्द केला आणि सर्व अस्पृश्यांनी विटाळ मुळींच मानू नये असें ठरविलें.

ह्याप्रमाणें प्रत्येक अस्पृश्यांनी एकमेकांचे येथें रोटीव्यवहार करण्यास मुळीच दचका धरु नये. ह्या बाबतींत कोणी कोणाला जातीबाहेर टाकण्याचा विचारहि आणू नये. असे केल्यानें आपणा अस्पृश्यांना लवकरच सार्वजनिक विहिरी देवळें व तलाव खुले होणार आहेत ह्याची जाणीव लक्षांत घेऊन महारांनीं मांग, चांभार, ढोर भंगी वगैरे बरोबर जेवण्याबद्दल मुळींच विटाळ मानू नये अशी सर्व महार बंधूना सविनय विनंती आहे.

आपला,

संभू अनसू खंडारे सेक्रेटरी,

धी वऱ्हाडअस्पृश्य सुधारक सेवा मंडळ

निधन वार्ता.

रा. रा. भागवत दाजीबा ईवलेकर यांचा मुलगा सदाशिव भागवत ह्यांना ता. २६/४/२९ रोजीं देवाज्ञा झाली हें कळविण्यास फार वाईट वाटतें रा. भागवत ईवलेकर यांनें दुख न मानतां दूरवर नजर टाकावी. त्यांच्या दुखःचे वाटेकरी आम्ही आहोंत, मृताच्या आत्म्यास ईश्वर शांति देवो. असे सिताराम रामजी खैरे हे कळवितात.

कळविण्यास वाईट वाटतें कीं, रा. कोंडिराम माणकोजी रोकडे हे ता. १४/५/२९ रोजीं निधन पावले. हे महार जातींतील एक कर्तबगार पुढारी होते. समाज सेवेची यांना अतिशय कळकळ होती. मुंबईत 'श्री सोमवंशीय निराश्रित शिक्षण वर्धक समाज" नांवाची संस्था इ. स. १९१९ सालीं काढून त्यांनीं ती संस्था नांवारुपास आणिली. त्यांच्या मृत्यूनें वरील संस्थेचे फार नुकसान झालें आहे. तसेंच महार समा-जांतील एक कार्य करणारा पुढारी दिवंगत झाला. ईश्वर मृताच्या आत्म्यास शांति देवो.

आपला:—

एस. ए. उपशाम.

पाण्याकरितां सत्याग्रह.

मुक्काम उंबराळे ता. दिंडोरी जिल्हा (नाशिक) येथें लोकल बोर्डाच्या ४ विहिरी असून त्यांपैकीं ज्यांना पाणी अगदीं अपुरे त्या चांभार व महार यांना एक एक अशी दिलेली होती पण, महार लोकांची संख्या बरीच असल्यानें उन्हाळयांत त्या विहिरीवर मुळींच पाणी मिळत नसे व पाण्याबद्दल आमची कांहींतरीं व्यवस्था व्हावी अशा विनवण्या तेथील गांवकऱ्याकडे, लोकल बोर्डाकडे व जि. लो. बो. मेंबर पुंजाजी पाटील यांजकडे केल्या पण मुळींच उपयोग झाला नाहीं. शेवटीं महार मंडळीचा सत्याग्रह करण्याचा निश्चय झाला. त्याकरितां बहिष्कृत हितचिंतक सेवा-संघाचे स्वयंसेवकांसह श्री. बी. के. गायकवाड हे ता. १८/५/२९ रोजीं उंबराळे येथें जाऊन नानाजी रावजी चंद्रमोरे यांच्या अध्यक्षतेखाली सभा भरविली व पाण्याच्या अडचणीबद्दल गांवकऱ्यांना विनंति केली. सदर प्रसंगी गांवचे पोलीस पाटील व मराठे मंडळी हजर होती पण पाण्यासंबंधीं कोणीही समाधानकारक उत्तर न दिल्यामुळें विहिरीवर जाऊन सत्याग्रह करण्याचे ठरलें त्याप्रमाणें महार मंडळी स्वयंसेवकासह विहिरी-कडे निघाली.

तेथें गांवचें मराठी मंडळी ५०० लोकानिशी अगोदरच विहिरीस वेढा देऊन बसले होते. तेथें गेल्यावर त्या गांवचे प्रमुख पुढारी व डि. लो. बोर्ड मेंबर श्री. पुंजाजी पाटील यांनीं थोडे थांबण्यास सांगून बोलण्यास सुरुवात केली. गायकवाड व पाटील यांची पुष्कळ प्रश्नोत्तरें झाली. शेवटी महार लोकांस माराची धमकीहि गांवकरी देऊं लागले. अखेर रा. गायकवाड यांनीं पोलीसपाटलास सांगितलें कीं आपल्यासमोर गांव-करी लोक आम्हास धमक्या देत आहेत तर आपण त्यांची नांवें टिपून घ्या. इतक्या विकोपास गोष्ट गेली, हें पाहून जमादार साहेबांनें स्पष्ट सांगितलें कीं, महार लोकांना पाणी पिण्याबद्दल हरकत करुं नये आपण पाणी भरुं देत नसाल तर आम्हास

विरोध करणारे म्हणून योग्य नांवें द्या, अगर नांवें देत नसाल तर येथून म्हणजे सरकारी विहिरीवरून एकदम चालते व्हा. मारामार कराल तर आपण कायद्यानें आरोपी ठराल व नियमाप्रमाणें आम्हास तुम्हावर कायदेशीर इलाज करावा लागेल. हा वादविवाद तुमच्या खाजगी विहिरीवर जावून करा पण सरकारी विहिरीवर मुळींच चालणार नाहीं, आम्ही कोणाचाच पक्ष धरणार नसून सरकारी हुकूमाप्रमाणें करणें आम्हांस रास्त आहे, यापलीकडे आमचे कर्तव्य नाहीं.

बी. के. गायकवाड पाटील साहेबास म्हणाले काय ? (पुंजा पाटलास,) पाटील साहेब आपलें काय मत आहे किंवा स्वतःही विरोध करण्यास तयार आहांत ? असें असेल तर स्पष्ट सांगा.

पाटील म्हणाले, मी स्वतः जरी मराठा आहे तरी या कामी मी मुळींच विरोध करीत नाहीं, पण गांवकरी लोक विरोध करीत असतील तर त्यांनी खुशाल करावें. प्रमुख पुढाऱ्यानें अखेरीस नमते घेतल्यावर व महार लोक देखील आपला हट्ट सोडण्यास कबूल नाहींत, असें समजल्यावर गावकऱ्यांनीं एक विहीर महारास स्वखुशीनें मोकळी करून दिली. नंतर सुमारे रात्रीं ११ वाजतां गांवकरी मराठे यांच्या समक्ष जाऊन महार मंडळीनें पाणी भरलें व आपलें म्हणणें शेवटास नेलें व रात्रीस स्वयंसेवक मंडळी मुक्कामास राहून दिवसा ता. १९/५/२९ रोजीं सकाळीं ९ वाजेपर्यंत मंडळी थांबली व बायांनीं स्वतः घागर भरून आणलेल्या पाण्यांनीं तोंडें धुवून नंतर मंडळीचा निरोप घेऊन निघाली.

आपले नम्र,
मोतीराम भादूजी डावरे,
सेक्रेटरी बहिष्कृत हितचिंतक,
सेवासंघ ऑफिस नाशिकरोड.

बहिष्कृत भारत प्रेस फंडास मिळालेल्या देणग्या.

ता. १२-४-२९ रोजीं पुण्यातील सोमवंशीय कोकणस्थ महार विरांच्या जातीची बैठक भरली होती. सदर बैठकींत ठरल्या प्रमाणें खालीं नावें लिहिलेल्या सद्‌गृहस्थानीं प्रत्येंकीं एक रुपयाप्रमाणें ४६ रु. देणगी दिली आहे या बद्दल आम्ही त्यांचे फार फार आभारी आहो. संपादक ब. भारत.

डॉ. विठ्ठल भिकु सुसवीरकर (जातीचे मुकादम) कालु सजान कल्ळूसकर (जातिचे मडवी,) पे. सु. हिरू रामजी देवकेकर, राघोराग सजन घाटगे यरंडकर, शिवराम सजन घाटगे यंरडकर, गंगाधर विट्ठल जाधव दाबोलकर, काशिराम यसुजी चिचावले, गोंविद रामजी मुंबरीसकर, गंगाराम राया अबीटकर, रामजी राया अबीटकर, महादु जैराम सरंदकर, कोंडिराम लक्ष्मण सरंदकर, अर्जूनं रामा धइळकर, गोपाळ रामा धइलकर, रामचंद्र गोंविद नांदविसकर, रामजी देवजी पोयनाडकर, अर्जुन गेणू पेडामकर, तुकाराम कोंडिराम देवळेकर, बाळू भागू धारवलकर, कृष्णा गेणू पेडामकर, पांडू हिरू तांबाडकर, विट्ठल रामजी गोविलकर, लक्ष्मण येसू पोलारकर, लक्ष्मण महादु तळेघरकर, रतन गणू राजबोलकर, तुळशीराम लक्ष्मण जामगेकर, सावळाराम भागु मुंडेकर, धोंडिराम अमृता जमरूलकर, जाणू रामजी देवकेकर, बाबू भागुजी कालुस्ते, पांडू धर्मा ईरकर, श्रावण दगडू तहाडेकर, महादु धर्मा रिघटोलकर, लक्ष्मण पांडू काईलकर, महादु लक्ष्मण पेडामकर, व्यंकट कृष्णाजी, जैराम गेणू अबीटकर, लक्ष्मण पांडू बातलोलकर, सखाराम सोनू वरघरकर, गणपत विठ्ठल जामगेकर, भिकू संतू कोकमकर, सया कालू मेटकर, जिवराम शिवराम तांदुलवाडे, सकरू राघो तलवटकर, पदु धावजी अशिलकर.

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळास मिळालेल्या देणग्या.

धाकटा कुलाबा रेतीचा धक्का येथील महार पंचाकडून भिकाजी काठवठकर यांचा पुर्नविवाह झाल्याबद्दल ३ रु. ८ आणे. पोईबावडी येथील ट्रॅम्बे कंपनीच्या चाळींतील पंचाकडून ५ रु. बाबाजी गवरू हाटे ५ रु. बी. डी. डी. चाळ डिलाईल रोड येथील कोंकणस्थ महार पंचाकडून साखर पुड्याच्या करांतून १० रु. एकूण साडेतेवीस रुपये मिळाल्याबद्दल मंडळ त्यांचा फार फार आभारी आहे.

वर्णाश्रमाची मिमांसा.

लेखक. द. वि. प्रधान दादर मुंबई.

अंक १२ वरून पुढे चालू

ह्याच्या ऐवजी संवर्धनास अत्यंत उपयोगी अशा समाजास एकमेकांपेक्षां नीच म्हणून मानण्याचा व वागविण्याचा प्रघात सुरू झाला. संघटित समाजाची एकदां शकलें पडावयास सुरवात झाली कीं, मग त्यांची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच जाते. आज देखील ह्या चार वर्णाच्या शकलांची जातींची संख्या हजारांवर येऊन बसली आहेत. इतकेंच नव्हे तर ती इतक्या थराला विभागली गेली आहेत कीं, आपण एका समाजाचेच आहोंत ह्याची देखील कोणास जाणीव नाहीं. आज हिंदुसमाजांतील प्रत्येक जात आपआपले बरें वाईट हितसंबंध एकमेकांपासून इतकें वेगळें घेऊन बसली आहे, कीं एक जात म्हणजे एक समाज व त्या समाजाचा वागणुकी राहणीनें पडलेल्या असा एक धर्म अशी स्थिति प्राप्त झाली आहे. अशा प्रकारे जातवारी हिंदू धर्माची शकलें झालेली असल्यामुळें जगतीतळावर इतरत्र कोठेही न सांपडणारी अनेक धर्मियांची लोक संख्या ह्या भूमींत सांपडते. पृथ्वीवरील इतर भागांत फक्त चारपांच धर्मांचेच लोक सांपडतील परंतु आमच्या हिंदुस्थानांत जातीच्या संख्येइतक्या धर्मांशिवाय इतर धर्म आणखी सांपडतील, मधल्या कांहीं कालांत ह्या जातीवार धर्मांना अनेक हिकमतीनें हिंदूधर्म ह्या नांवाखालीं ब्राह्मणीधर्मानें मारून मुटकून एकेठिकाणीं बांधून ठेवण्याचें प्रयत्न केले. बहुजनसमाजाच्या अज्ञत्त्वामुळें त्यांची ही परिस्थिती कांहीं दिवस चालूं राहिली. परंतु मुळापासून ह्या विभक्ती करणाच्या विषारी बीजाने आपला प्रभाव दाखविल्या शिवाय राहिला नाहीं. कारण ज्या समाजानें ह्या बिजांचा प्रादूर्भाव केला, त्या समाजाची आहुती त्यांत पडल्याशिवाय राहणार नाहीं व ह्याचे प्रत्यंतर म्हणजे सद्यां चालूं असलेला ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, व स्पृश्यास्पृश्य लढा हेंच दाखवित आहे. ब्राह्मणीधर्माखाली गुलामवृत्तीनें व माणुसघाण्या भावनेनें एकत्रित झालेले जाती-धर्म आतां एकमेकांपासून फाटून जाऊन एकमेकांच्या मानगुटीवर बसण्याचा प्रयत्न करीत आहे. परंतु ह्यांतही दुःखी व सर्वतोपरी गाडलेले व गांजलेले लोक समुह एक होऊन क्रांतिची लाट उसळल्याशिवाय राहणार नाहीं.

चातुर्वर्ण्याची ही मांडणी व थाटणी अशा प्रकारची आहे. वर्ण ह्या संस्कृत शब्दाचा खरा अर्थ रंग असा आहे. व वर्ण व्यवस्था म्हणजे रंगावरून विभक्तीकरण व्हावयास पाहिजे. परंतु रंगावरून एकाद्या समाजाचे विभक्तीकरण करण्यासारखा हास्यास्पद मुर्खपणा केल्यास जनसमुहास तो पटणार नाहीं. अशी चातुर्वर्ण्यपणें ह्यांची अपेक्षा असणें साहजिकच होय. श्वेत वर्णाच्या रंगाच्या व्यक्तीनेंच फक्त अध्ययन, आपमत करणें व कृष्ण वर्णीयांनींच फक्त सेवकधर्म-शूद्रकर्म आचरणें हें अगदीं अशक्य कोटींतील म्हणावयाचें. तसेंच अगदी पूर्ण श्वेतवर्णीय दांपत्यापासून अगदीं शंभर नबरी श्वेत संततीच निर्माण होणें शक्य नाहीं, असा प्रजाजनन शास्त्र्यांचा सिद्धांत असतां त्यावरच आपली भिस्त ठेवण्याइतका मूर्खपणा आणखी कोणता असेल. म्हणून रंगावरून समाजाचे विभक्तीकरण होत नाहीं हे सिद्ध होऊन आमच्या समाजव्यवस्थेंत व त्यास परिपोषक अशा बनविलेल्या धर्मव्यवस्थेंत "वर्ण" शब्दाचे रहस्य उलगडणें फार कठीण होऊन बसले आहे. हा शब्द कां व कसा आला व त्यांस इतकें महत्त्वाचे स्थान कसें प्राप्त झालें असावें ?

तसेंच प्रत्येक व्यक्तीमात्राचा रंग जन्मापासून तों मृत्यूपर्यंत एकच राहील हेहीं संभवत नाहीं. कारण मनुष्याच्या शरीरावयवावर निसर्गाचा परिणाम झाल्याशिवाय राहत नाहीं. उष्णकटि बंधांत राहणाऱ्या किंवा त्याच्या आसपास वस्ती करणाऱ्या व्यक्तींचा व समाजाचा रंग एकमेकांपासून थोडया फार प्रमाणात तर भिन्न असणारच परंतु तो शीत कटिबंधाच्या लोकांपासून अगदींच भिन्न असणार. त्याचप्रमाणें समशितोष्ण कटिबंधातील लोकांचा रंगाचा वारसा दोन्ही वर्णीयाकडेस जाईल.

रंगावरून चातुर्वर्ण्य अस्तित्वांत आले नाहीं, हे वरील विवेचनावरून कोणाच्याहि लक्षांत येऊं शकेल. एकदां वरील विधान पटलें म्हणजे आज जे कित्येक लोक श्रमविभागाच्या तत्त्वावर हिंदुधर्मातील चातुर्वर्ण्य जन्मास आले म्हणून म्हणतात, त्यांच्या विधानांचा विचार करणें आपणांस क्रम प्राप्तच होते. श्रमविभागाच्या तत्त्वांवरच जर चातुर्वर्ण्याची इमारत उभारली गेली असेल तर तीस हिंदुसमाजरचना म्हणणें योग्य होईल. तिचा हिंदुधर्माशीं अर्थाअर्थी कांहीं संबंध नाहीं. कारण एकदां चातुर्वर्ण्यास समाजरचना म्हटलें कीं, धर्म व समाज हे दोन ठळक भाग निराळे पडतात. व असे झालें म्हणजे, हिंदुधर्म निराळा व हिंदुसमाज निराळा असें ठरते. अपूर्ण

मुद्रक :—**भालचंद्र विठ्ठल प्रधान** बी. ए. एल. एल. बी. धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस कामाठीपुरा ३ री गल्ली भायखळा, मुंबई नंबर ८.

अस्पृश्य वर्ग व रानटी जाती यांच्या संबंधीं चौकशी कमिटी.

या कमिटी मार्फत खालील प्रमाणें पत्रें वेगवेगळ्या संस्थांना व गृहस्थांना पाठविण्यांत आलीं आहेत:—

सोबत मुंबई इलाख्यांतील अस्पृश्य वर्ग व रानटी जातींतील लोकांच्या शैक्षणिक व सांपत्तिक स्थिती-संबंधानें चौकशी करण्याकरितां विशेषतः या दोन्ही वर्गातील लोकांच्या गाऱ्हाण्यांची चौकशी करण्यासाठी नेमलेल्या कमिटीमार्फत आपणांस एक प्रश्नांची यादी पाठविली आहे.

कार्य विस्तृत असून कमिटीला या लोकांच्या आयुष्यक्रमाकडे निरनिराळ्या दृष्टीने बघावयास पाहिजे. बरेचसे प्रश्न घालण्याशिवाय मार्ग नाहीं हें आपणांस माहीत आहेच. आपणांकडून प्रत्येक प्रश्नाचें उत्तर यावें अशी कमिटीची अपेक्षा नाहीं. उत्तरें स्वानुभवावरून दिल्यास कमिटीस बरीच मदत होईल. प्रश्नांची उत्तरें ता. ३० जुनचे आंत पाठविण्याची कृपा करावी. प्रत्येक प्रश्नाचें उत्तर निराळ्या कागदावर द्यावें.

आपणांस दुसऱ्या संस्था अथवा मिशन अथवा त्याच जातींतील काम करणाऱ्या पुढाऱ्याचे कामासंबंधीं माहिती असल्यास आम्हांस कळवावी. तसेंच त्यांच्या कामासंबंधीं रिपोर्टाच्या प्रती छापलेले असल्यास त्याही पाठविण्याची कृपा करावी.

उत्तराबरोबर आपला संपूर्ण पत्ता कळवावा.

कळावें लोभ असावा ही विनंती.

आपला,

ओ. एच. बी. स्टार्ट,

चेअरमन फॉर धी कमिटी ऑन
धी डिप्रेस्ड क्लासिस, ॲन्ड
ॲबॉरिजनल ट्राइब्स, धारवाड.

प्रश्न मालिका.

१ (अ) आपल्यामते अस्पृश्य वर्ग व रानटी जाती यामध्ये मुंबई इलाख्यांतील कोणकोणत्या जातींचा समावेश व्हावा ?

(ब) अस्पृश्य जाती आपआपसांत अस्पृश्यता मानतात काय? तसें असल्यास त्यांचे वर्गीकरण द्या.

२. मागासलेले वर्ग ह्या शब्दाची व्याप्ती फार असल्यानें व अस्पृश्य हा शब्द अपमानकारक असल्यानें ज्या जातींच्या स्पर्शाचा विटाळ मानला जातो अशा जातींचाच समावेश होणारा व कोणालाही अपमानकारक न वाटणारा असा आपण एकादा शब्द सुचवूं शकाल काय?

शिक्षण.

३. अस्पृश्य वर्ग व रानटी जाती यांचेमध्यें शिक्षण प्रसार होण्याचें बाबतींत कोणते अडथळे आहेत ?

४ सार्वजनिक शाळांचा उपयोग या वर्गासाठी केल्यास फायदेशीर आहे काय? तसें नसल्यास पुरेशी वस्ती असल्यास अशा वर्गास वेगळ्या शाळा असाव्यात असें आपलें मत आहे काय?

५ या जातीसाठी मुद्दाम काढलेल्या प्राथमिक शाळांतील (१) बिगारी पासून चौथीपर्यंत व (२) पांचवीपासून सातव्या इयत्तेपर्यंतच्या अभ्यास क्रमांत औद्योगिक शिक्षणाच्या दृष्टीने काही फेरफार करणें जरूर आहे काय?

६ अशा तऱ्हेनें मुद्दाम काढलेल्या शाळांतील शिक्षकांचा भरणा त्या त्या जातीतूनच व्हावा असें आपणांस वाटते काय?

७ या जातीसाठीं मुद्दाम काढलेल्या शाळांना जोडूनच विद्यार्थ्यांसाठीं वसतिगृहें काढावीत असें आपलें मत आहे काय? या कामीं लागणाऱ्या खर्चाची कशी सोय लावावयाची? मुलांसाठीं लागणाऱ्या खर्चाचा कांहीं भाग देण्याची पालकांची तयारी व स्थिती आहे काय?

८ सदर वर्गातील हुशार विद्यार्थ्यांनां मिळणाऱ्या उच्च शिक्षणानें त्यांच्या जातींची स्थिती सुधारत आहे काय ? तसें होण्यासाठीं आपल्या काय सूचना आहेत ?

९(अ) अस्पृश्य वर्ग व रानटी जातीतील विद्यार्थ्यांसाठीं प्राथमिक दुय्यम व उच्च शिक्षणांसाठीं वेगवेगळ्या शिष्यवृत्या ठेवण्याची जरूर आहे काय? एखादे वर्षी पुरेसे लायक विद्यार्थी नसल्यास खर्च न झालेल्या रकमा पुढील खर्चासाठीं ठेवण्याचे बाबतींत तुमचें काय मत आहे?

(ब) तीनही प्रकारच्या शिक्षणासाठीं घ्यावयाची शिष्यवृत्तीची प्रत्येकी रक्कम किती असावी?

(क) तिन्ही तऱ्हेच्या शिक्षण क्रमातील सर्वही विद्यार्थ्यांनां रोख शिष्यवृत्या अगर अन्य मदत द्यावी अथवा त्यांवेपैकी शेंकडा कांहींनाच द्यावी? शिष्यवृत्याचें शेकडा काय प्रमाण असावें?

१० वरील वर्गातील मुलकी (व्हर्न्याक्युलर फायनल) परीक्षा पास न झालेल्या अथवा ट्रेनिंग कॉलेजचे शिक्षण न घेतलेल्या शिक्षकांसाठी मुद्दाम निराळे वर्ग काढणें इष्ट आहे काय?

११(अ) प्राथमिक शिक्षणखाते प्रांतिक सरकारचे होऊन लोकलबोर्डाकडे गेल्यामुळें वरील वर्गाच्या लोकांचें शिक्षणाचे बाबतींत कांहीं नुकसान झाले आहे काय?

(ब) तसें असल्यास या वर्गातील लोकांसाठीं काढलेल्या शाळा कोणाचे हातीं द्याव्या ? ज्या संस्थेकडे या शाळा द्यावयाच्या असतील त्या संस्थेची रूपरेशा कशा प्रकारची असावी?

(क) उलटपक्षीं लोकलबोर्डाकडेच या शाळा असाव्या असें आपणांस वाटत असल्यास या जातीचे शिक्षणविषयक हितसंबंध सुरक्षित राहण्यासाठी निराळे तपासनीस मंडळ (Inspectorate)नेमणें जरूर आहे काय?

१२ १९२३ सालच्या मुंबई प्राथमिक शिक्षण कायद्यांतील सक्तीचे शिक्षणाबाबत असलेल्या कलमांची अमल बजावणी जर एखाद्या भागांत कांहींकाळीं होण्याचा संभव नसेल तर त्या भागांत वरील वर्गातील मुलांसाठीं शिक्षण सक्तीचें करावे काय? या बाबतींत आपली योजना काय आहे.

१३ या जातींतील मुलींचे शिक्षण प्रसारासाठीं त्यांच्या अभ्यास क्रमांत काय फेरफार करणें जरूर आहे?

१४ सार्वजनिक शाळांतील अभ्यास क्रमांत अस्पृश्य वर्ग व रानटी जातीतील लोकांचे बाबतींत आजपर्यंत झालेला अन्याय दूर करून त्यांना समान हक्क देणें वगैरे अर्थाच्या धड्यांचा समावेश करावा कीं काय?

१५ (अ) अस्पृश्य वर्गातील मुलांचा सार्वजनिक शाळेंत प्रवेश व बसण्याची व्यवस्था या बाबतींत २३ फेब्रुवारी १९२३ च्या शिक्षण खात्याचा हुकूम नं. P. २३ ची तुमच्या जिल्ह्यांत अम्मल बजावणी होत आहे काय?

(ब) वरील हुकुमांची ज्या शाळेंत अम्मल बजावणी होत नसेल त्यांचे बाबतींत येणारी ग्रँट बंद करावी असे आपले मत आहे काय? तसें नसल्यास वरील हुकूम अमलांत आणण्यासाठीं तुमची काय योजना आहे?

सांपत्तिक स्थिति

१६(अ) सदरहू जातींतील विणकरी, कातडी कमावणारे, दोर व केरसुण्या करणारे अथवा अन्य रीतीनें उपजिविका करणाऱ्या लोकांसाठीं स्वतंत्र सहकारी पतपेढ्या असल्याचे आपणास माहित आहे काय ?

(ब) या जातीतील लोकांना सार्वजनिक पतपेढ्यांचा कांहीं उपयोग होतो काय? नसल्यास त्यांचेसाठीं स्वतंत्र पेढ्या काढाव्या असें आपलें मत आहे काय?

१७ घरवाले अथवा जमिनदार यांचेकडील सावकारी देणें थकल्यामुळें वरील जातींतील कांहीं लोक अथवा टोळ्या दास्यत्व स्वीकारून काम करीत आहेत काय? सामान्यतः या लोकांची स्थिती कशी काय असते? जमीन विक्रीबरोबरच यांचे मालक बदलतात काय?

१८(अ) सर्वत्रानां खुलें असलेल्या धंद्यांत पडण्याला या लोकांचे मार्गात कोणत्या विशेष अडचणी आहेत?

(ब) या जातीतील उद्योग धंदा करणाऱ्या जातींची सांपत्तिक स्थिती सुधारण्यासाठीं काय करावे ?

(क) या जातींतील कोणताहि विशेष धंदा न करणाऱ्या लोकांची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठीं अथवा त्यांना रोजगार मिळवून देण्याचे बाबतींत तुमच्या काय सूचना आहेत?

१९ परिशिष्ट १ मध्ये दिलेल्या धर्तीवर म्हैसूरप्रमाणें जंगलांत अथवा इतर जमिनींवर तशा जमिनी मिळणें जेथें शक्य असेल तेथें या जातीच्यासाठीं वसाहती स्थापन करण्याची कल्पना तुम्हाला पसंत आहे काय? असल्यास अशा वसाहतींना लागणारे भांडवल कोणत्या तऱ्हेनें उभारावें?

२० (अ) या जातीतील लोक खेड्यांतील लोकांसाठीं अथवा सरकारी कामगारासाठीं कोणत्याहि तऱ्हेचे काम करितात काय? त्या कामाबद्दल त्यांना वेतन देण्यांत येतें काय ? मिळत असल्यास कोणाकडून? वेतन कोणत्या स्वरुपांत देण्यांत येतें व तें पुरेसे असते काय?

(ब) मेलेल्या जनावरांचें कातडें काढणें व ही कामें त्यांचे कडून सक्तीनें करून घेण्यांत येतात काय? येत असल्यास त्यांना त्याबद्दल काय मोबदला मिळतो? अशा तऱ्हेची सक्ती असावी असें तुमचें मत आहे काय? असल्यास त्याबद्दल खुलासा द्या.

२१ या जातीतील लोकाना कोणत्याही तऱ्हेचे वेठीचें काम करावे लागतें काय? असल्यास कोणत्या स्वरूपाचें? अशा तऱ्हेच्या कामाचा त्या जातीच्या आर्थिक अथवा नैतिक उन्नतीवर काय परिणाम होतो?

२२ (अ) अस्पृश्य वर्ग व रानटी जातींतील लोकांना योग्य प्रमाणांत सरकारी नोकऱ्या मिळतात काय ?

(ब) या पुढें या लोकांची भरती करून नोकऱ्यां देण्यासारखी तुमच्या मतें कोणती सरकारी खातीं आहेत ?

(क) मुलकी अथवा लष्करी खात्यांत या लोकांना घेऊं नये असा कोठें निर्बंध घालण्यांत आला आहे काय ?

(ड) या लोकांचा सार्वजनिक व खाजगी नोकऱ्यांत शिरकाव होण्यासाठीं तुम्हाला कांहीं विशेष सूचना करावयाच्या आहेत काय ?

२३ (अ) या जातीतील लोकांत कर्ज बाजारीपणा विशेष आहे काय ? सामान्यतः हे लोक कोणत्या वर्गापासून कर्ज घेतात ; त्यांना अस्पृश्य वर्ग अथवा रानटी जातीतील असल्यामुळेंच इतर वर्गातील लोकांपेक्षां अधिक व्याजाचा दर द्यावा लागतो काय ? साधारणतः व्याजाचा दर काय असतो ?

(ब) ऋणकोकडून घेण्यांत येणाऱ्या जबर व्याजाला आळा घालण्यासाठीं इंग्लड मधील सावकारी कायद्याचे धर्तीवर एखादा कायदा असावा असें तुमचे मत आहे काय ?

(क) कर्जबाजारीपणामुळें या जातीतील लोकांच्या कितीशा जमिनी सावकाराचे हाती पडल्या ?

(ड) डेक्कन अॅग्रिकल्चर रिलीफ अॅक्टमुळें तुमच्या जिल्ह्यात या जातीचा प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्ष रीतीनें फायदा झाला आहे काय ?

२४. या कायद्याखालीं या जातीच्या कांहीं लोकांची आर्थिक स्थिती इतर खेड्यांतील स्थितीशीं अजमावून पाहण्यासाठीं वेळोवेळीं चौकशी व्हावी असें आपलें मत आहें काय ?

२५ या जातीतील लोक विशेष प्रमाणांत खेडी सोडून शहरांत जात आहेत काय ? असल्यास कोणती कारणें आहेत ?

सामाजिक स्थिती

२६ उच्च वर्गातील लोक वापरीत असलेले कपडे अथवा दागिने या लोकांनी घालू नये अशा तऱ्हेची जबरदस्ती कोठें असल्याचें आपल्यास माहीत आहे काय ?

२७ अस्पृश्य वर्गांतील लोक आपल्या सुधारणेसाठीं करीत असलेल्या प्रयत्नांना उच्च वर्गांतील लोकांचा पाठिंबा आहे काय ? असल्यास कितपत ?

२८ सध्यां या जातीतील लोकांना तुमचेकडील इतर वरच्या वर्गांतील लोकांबरोबर मिसळण्याला वाव आहे काय ? नसल्यास उच्च वर्गाशीं संबंध आणण्यासाठीं काय करावे असें आपलें मत आहे काय ?

२९ या वर्गातील दारूबंदीसाठीं सरकारचे अबकारी खात्याचे धोरणांत काय बदल व्हावा असें आपणांस वाटतें ?

३० या जातीची वस्ती जेथें आहे तेथील घरें व आरोग्य सुधारण्यासाठीं काय करणें जरूर आहे ?

३१ या जातीच्या लोकांना सार्वजनिक दवाखानें, इस्पितळें व धर्मशाळा यांचा उपयोग करतां येतो काय ? सरकार, म्युनिसिपालिटी अथवा लोकलबोर्ड यांच्या ताब्यांतील विहिरीचा या वर्गातील लोकांना पूर्णपणें उपयोग करतां येतो काय ?

३२ (अ) या वर्गातील लोकांत आपआपसांतच स्पृश्य व अस्पृश्य असे भेद असल्यास कमी दर्जाच्या लोकांत या गरजा भागविण्यासाठीं काय करावें ?

(ब) तुम्ही रहात असलेल्या भागांत अगदीं कमी दर्जाच्या अस्पृश्य वर्गातील लोकांसाठीं पिण्याचे पाण्यासाठीं पुरेशा विहिरी अथवा नळ आहेत काय? तसेंच त्या वर्गांतील लोकांच्या शिक्षणाची सोय आहे काय ? सवता सुभा आपणांस कितपत पसंत पडतो?

३३ या जातीतील मुलींनीं मुरळ्या देवदासी अथवा बसव्या होणें तसेंच पुरुषांनीं वाघ्या होणें वगैरे वाईट चाली बंद करण्यासाठीं आपल्या काय सूचना आहेत ?

सामान्य प्रश्न

३४ १९२३ सालच्या प्रायमिक शिक्षणाच्या कायद्या अन्वयें केलेल्या नियमांत मागासलेल्या लोकांमध्यें अस्पृश्य वर्गाबरोबर व रानटी जातींबरोबर इतरहि बऱ्याच मागासलेल्या पण स्पृश्य जातींचा समावेश करण्यांत आला आहे. यामुळें डिस्ट्रिक्ट व लोकलबोर्डांच्या निवडणुकींत निवडून येण्यांस अस्पृश्य वर्गांतील लोकांस कांहीं अडचण होते काय? होत असल्यास या दोन्ही वर्गांतील लोकांचे हक्क सुरक्षित राहण्यासाठीं काय करावें असें आपलें मत आहे ?

३५ (अ) अस्पृश्य वर्गातील व रानटी जातीतील लोक अजूनपर्यंत कोणत्यातरी ग्राम पंचायतीत निवडून आलेले आहेत काय? नसल्यास अशा लोकांना राखीव जागा ठेवाव्या हें तत्त्व आपणांस पसंत आहे काय ?

(ब) आपण राहत असलेल्या भागांतील स्थानिक संस्थांत या वर्गाचे प्रतिनिधी आहेत काय ? त्यांची संख्या पुरेशी आहे काय? अशा तऱ्हेचे प्रतिनिधी घेण्यास, निवडणूक, सरकारतर्फे नेमणूक अथवा राखीव जागा या पैकीं कोणती पद्धत असावी असें आपलें मत आहे ?

३६ वरील जातीच्या हितसंबंधाचें सुरक्षिततेसाठीं मद्रास (परिशिष्ट २ पहा) प्रमाणें एखादा कायमचा अधिकारी नेमण्याची कल्पना आपल्याला पसंत आहे काय ? पसंत असल्यास त्या अधिकाऱ्याकडे कोणकोणती कामें सोपवावीत ?

३७ वरील जातीचे उन्नतीसाठीं आपल्याला आणखी कांहीं सूचना करावयाच्या आहेत काय ?

परिशिष्ट १

म्हैसूर सरकारनें इ. सन १९२७ सालीं प्रयोगाखातर जवळ जवळ राहणाऱ्या २० सभासदांची एक सहकारी पतपेढी काढण्याचा हुकूम दिला व त्या पतपेढीचें नांव 'आदि कर्नाटक सहकारी पत पेढी' असें ठेविलें. सोसायटीच्या प्रत्येक सभासदास ६ ते ८ एकर जमीन फुकट देण्यांत येऊन सभासदांनी ती जमीन १० वर्षेपर्यंत सोडूं नये असें ठरविलें. प्रत्येक कुटुंबास बैलांची १ जोडी घेण्यासाठीं ८० रुपये देऊन शेतकीची आऊतें, खत, बी व गुरांसाठीं चारा घेण्यासाठीं म्हणून प्रत्येकीं २० रुपये देण्यांत आले. पहिला हंगाम हातांत येईपर्यंत दर महिन्याला लागणारें खाण्याचें जिन्नस व नाचणे दर महिना प्रत्येक कुटुंबासाठीं १० रुपयेपर्यंत उधारीनें देण्याची व्यवस्थाही करण्यांत आली. बैल खरेदीसाठीं दिलेल्या रकमेपैकीं निम्मी रक्कम देणगी म्हणून देण्यांत येऊन हिशोबांतून काढून टाकण्यांत यावी व उरलेली रक्कम ५ किंवा ८ वार्षिक हप्त्यानें त्या त्या कुटुंबाची स्थिती पाहून फेडून घ्यावी असें ठरलें. अशा तऱ्हेची सोसायटी काढण्याची असल्यास खालीलप्रमाणें साधारणपणें ३००० रुपयांपर्यंत खर्च येतो.

प्रत्येक जोडीस ८० रु. बैलाच्या २० जोड्यांची कि.	रु.	१,६००
प्रत्येक कुटुंबाला दरमहा १० रुपये. प्रमाण २० कुटुंबाचा ५ महिन्याचा खर्च	रु.	१,०००
शेतकीची आऊतें, खत बी व गुरांचा चारा	रु.	४००
एकूण रु.		३०००

परिशिष्ट २

मद्रास इलाख्यातील मजुरांचे हिताहित बघण्यासाठीं नेमलेल्या कमिशनरांच्या अनेक कामांपैकीं एक मुख्य काम म्हणजे मागासलेल्या लोकांचे हितसंबंधाचे रक्षण करणें हें होय. त्या कामांपैकीं महत्वाची कामें म्हणजे घरांसाठीं जागा पुरवणें, सहकारी पतपेढ्या काढून, त्यांवर देखरेख करणें, मुलांसाठीं शाळा व वसतिगृहें स्थापन करणें, विहिरी व तळीं खोदणें; रस्ते बांधणें पुरण्यासाठीं जमिनी पुरविणें व मागासलेल्या जातींसाठीं पायखाने व रस्ते करणें ही होत.

जेथें गांवठाणांतून पुरेशी जमीन नसते तेव्हां सरकाराकडून पड जमीन मिळवून मागासलेल्या लोकांसाठीं खेडें स्थापन करून जरूर असणाऱ्या लोकांना जागा वाटण्यांत येतात. बहुशः अशा जमिनी मिळणें कठीण असल्यानें लेबर कमिशनरनां अशा जमिनी कायद्यानेंच मिळवाव्या लागतात. जमिनीबद्दल द्यावी लागणारी रक्कम सरकार देते व पुढे सावकाशीनें जमीन घेणारे लोक पत पेढीचे मार्फत फेड करितात.

या कामांतील विशेष म्हणजे मागासलेल्या लोकांकरितां काढलेल्या स्वतंत्र शाळा होत. शिक्षण मोफत देण्यांत येत असून मुलांना पुस्तकें व पाटचाही पुरविण्यांत येतात. शाळांमधील बहुतेक शिक्षकही मागासलेल्या वर्गांतूनच घेण्यांत येतात. शाळेंत असतांना अथवा औद्योगिक शिक्षण घेत असतांना लागणारा खर्च भागविण्यासाठीं शिष्यवृत्त्या सरकारकडून देण्यांत येतात. मागासलेल्या लोकांना निरनिराळ्या स्थानिक संस्थांत प्रतिनिधी म्हणून शिरकाव करून देणें व जमिनीचे वाटणीचे वेळीं त्यांचे हक्क शाबीत राखणें वगैरे कामांत लेबर कमिशनर नेहमीं मदत करितात.

जाहीर खबर.

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ.

वरील मंडळाच्या विद्यमानें बेळगांव येथें बहिष्कृत विद्यार्थी आश्रम चालू होतें तें बंद करण्यांत आलें असून यापुढें त्या आश्रमाशीं आमचा कसलाही संबंध राहिलेला नाहीं. त्याऐवजीं चालू महिन्यापासून धारवाड येथें विद्यार्थी आश्रम उघडण्यांत आला आहे. कर्नाटक प्रांतांतील बहिष्कृत वर्गातील बंधुभगिनींनी व हितचिंतकांनी आश्रमास जी मदत करावयाची असेल ती वरील मंडळाच्या धारवाड येथील विद्यार्थी आश्रमास करावी. सदरहू आश्रमावर रा. बळवंत हनुमंत वराळे यांस सुपरिटेंडेंट म्हणून नेमण्यांत आलें आहे. आश्रमांत येऊं इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांनीं सुपरिंटेंडेंट बहिष्कृत विद्यार्थी आश्रम मानकिल्ला स्ट्रीट धारवाड या पत्त्यावर अर्ज करावा. कळावें ता. १५-६-२९.

आपला

डॉ. भिमराव आंबेडकर.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

(९)३२९

वर्गणीचे दर. वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये. किरकोळ अंकास दोन आणे.

बहिष्कृत भारत

संपादक व प्रकाशक : डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला. दामोदर हॉल, पोयबावडी, परळ—मुंबई.

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें] शुक्रवार ता. १२ जुलई १९२९. [अंक १५ वा.

अनुक्रमणिका.

१ आत्मपरिचय पान १, ३, ६ व ८
सभा, संमेलन समारंभ व इतर वृत्त
२ निवडक पत्रांचा सारांश पान ३
३ अग्रलेख पान ४-५
समाजसमतेचे विरोधक
४ प्रासंगिक विचार पान ५-६
१ दटावणीची भाषा २ प्रत्यक्ष पाहिलेलें एक दृश्य ३ ब्राह्मणेतर स्पृश्यांचे परोपदेशे पांडित्यम् ४ शुद्धि कशाकरितां पाहिजे ?
५ विविध विषय संग्रह पान ६-८
१ अस्पृश्यांचा अपमान व हाल अपेष्टा २ अस्पृश्यांचा छळ ३ वर्णाश्रमाची मीमांसा
६ विचारविनिमय पान ७-८
१ चांभारांचा अधःपात २ अस्पृश्यांना सूचना ३ पातुडर्च्याच्या सभेचा परिणाम.

आत्मपरिचय.

सभा संमेलन समारंभ व इतर वृत्त.

कोंकण प्रांतिक पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषद, मालवण.

(आमच्या वातमीदाराकडून)

कोंकण प्रांतांतील पूर्वास्पृश्य म्हणजे महार, चांभार वगैरे एकंदर अस्पृश्य लोकांची ही परिषद मालवण येथें गेल्या मे मध्यें ता. १९-२० रविवार व सोमवार या दिवशी मालवण येथे उत्तम प्रकारें पार पडली.

ह्या परिषदेचे अध्यक्षस्थान बॅ. आंबेडकर ह्यांस देण्याचें ठरलें होतें. त्यांनीहि तें स्वीकारून स्वतःच्या पत्रांत प्रसिद्ध केले होते. परंतु गिरण्यातील संपामुळें त्यांस एकाएकी मुंबईस रहाणें भाग पडलें तेव्हा बॅ. सावरकर यांस ते स्वीकारण्याची अत्याग्रहाची विनंती करण्यांत आली. ह्या परिषदेविषयीं त्यांची तिच्या आरंभापासूनच सहकारी सहानुभूति होती. तेव्हां ती पार पाडण्यासाठीं त्यांनी प्रकृती ठीक नसतांहि अध्यक्षस्थान स्वीकारलें.

परिषदेस पुण्याहून सुभेदार घाटगे व इतर मंडळीही आली होती त्या शिवाय गोंवा, वाडी संस्थान, बावडा, राजापूर, वेंगुर्लें अशा लांब लांबून पूर्वास्पृश्य प्रतिनिधी परिषदेस आलेले होतें. "तुम्हीं आम्हीं सकल हिंदु, बंधु बंधु" हे एकता गान होताच "हिंदु ध्वज" उभारण्यांत आला. परिषदेस मालवणचे मोठे मोठें स्पृश्य हिंदूहि उपस्थित होते. श्री. गवंडे यांचे स्वागताध्यक्ष ह्या नात्यानें भाषण चाललें असतां त्यांनीं आणि त्यांच्या सहकारी वर्गानें ह्या परिषदेच्या निमित्तानें मालवण तालुक्यांत गांवोगांव हिंडून पूर्वास्पृश्य वर्गांत जागृति करण्याचे जें बिनमोल काम केलें त्या बिषयीं प्रत्येकाचे मनांत त्यांच्या परिश्रमाविषयीं कृतज्ञबुद्धी उत्पन्न झाली. नंतर बॅ. सावरकराचे भाषणास सुरवात झाली. अध्यक्ष म्हणाले "अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या माझ्या बंधूंनो! तुम्हास अस्पृश्य ही मूळ संज्ञा देणाऱ्या मूळ पुरुषाला काय म्हणावें हेंच मला समजत नाहीं. मी ब्राह्मण कुलांत जन्मास आलों आहे. त्यापेक्षां महार कुळांत जन्मास आलों असतों तर ब्राह्मण्यांच्या अहंकारापासून परमेश्वरानें दूर ठेविल्याबद्दल परमेश्वराचे आभार मानले असते. स्पृश्य व अस्पृश्य हा भेद हिंदुच्या धर्म वेदास मान्य नाही. धर्माच्या नावाखालीं अस्पृश्यांना दूर ठेवणें, त्यांच्या मनोभावना कष्टप्रद करणें, हे ब्राह्मण्याचें लक्षण नसून नीचपणाचें लक्षण होय. आज हिंदुधर्माची अत्यंत शोचनीय स्थिती झालेली असून दहा वर्षापूर्वी जे ३३ कोट हिंदु बांधव हिंदु धर्माचें रक्षण करीत होते, त्यांतील ११ कोट लोक परधर्मांत जावून, आज हिंदुधर्म मृतप्राय झालेला आहे. ही स्थिति अशीच राहिल्यास आणखी २० वर्षांनी हिंदुधर्म नामशेष होईल.

या स्थितीचे आज तुम्हास काय वाटत नसेल किंवा प्रत्यक्ष आज तुमच्यावर पाळी आलेली नसली तरी आपल्या धर्म बंधूंच्या होणाऱ्या ह्या कल्पनातीत ऱ्हासाकडे लक्ष देऊन डोळे उघडा आणि सावध रहा. काळ चोहोकडून सारखा दबा धरून आहे. एका बाजूनें मुसलमान दुसऱ्या बाजूनें ख्रिस्ती मिशनरी हे आपल्या लोकांना स्वधर्मांत खेचीत आहेत. किंवा वेडगळ धर्म समजुती मुळें आपण आपल्यांतून दूर लोटलेले लोक नाइलाजास्तव पर धर्मांत जात आहेत, या बद्दल आपल्याला लज्जा वाटली पाहिजे. जगांत हिंदुधर्माशिवाय असा कोणताही धर्म नाहीं कीं जो आपल्यातील लोक बहिष्कृत करतो. हिंदुधर्माला ही दुष्ट खोड लागल्यामुळें ३३ कोटी लोक संख्येंतून ११ कोटी लोक पर धर्मांत गेले. आतां तरी सावध रहा आणि आपल्या ८ कोटी बहिष्कृत बंधूंना प्रेमानें जवळ ओढा. असें आपणांस अत्यंत कळकळीचे सांगणें आहे.

माझ्या अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या बंधूंना माझी अशी विनंती आहे कीं, स्पृश्य म्हणविणाऱ्या वर्गाकडून, जरी तुम्हांला एकदम जवळ ओढण्यांत आलें नाहीं, तरी वाईट वाटून न घेतां, त्यांच्यांत मिळून-मिसळून व नम्रतेनें वागण्याचा प्रयत्न करीत राहा. तुम्हांला अत्यंत छळ सोसण्याचा प्रसंग आला, तेव्हांहीं तुम्ही हिंदुधर्म सोडला नाहीं. ही तुमची स्वधर्मावरील निष्ठा व अलोट प्रीती पाहून परधर्मीय लोकही अंतःकरणांत तुमचे अभिनंदन करितात, हें तुम्ही विसरू नका. परमेश्वरानें स्पृश्य व अस्पृश्य ह्या दोहोंना सारखेच हक्क ठेविले आहेत. तुमच्या हक्काना तुम्ही जागत नाहीं ही तुमची चूक आहे. तुम्ही आपल्या मुलांबाळांना अवश्य शाळेंत पाठवा, आणि इतर मुलाशी सरमिसळ बसतात किंवा नाहीं या गोष्टीकडे नजर ठेवा, व असे प्रकार तुम्हास आढळल्यास ती गोष्ट तुमच्या स्थानिक पुढाऱ्याच्या व माझ्याही नजरेस आणून शाळेचे सरकारी अधिकारी

यांनाही कळवीत चला. तात्पर्य स्पृश्यलोक आमची सुधारणा करीत नाहींत, अशी सबब न सांगतां तुम्ही स्वतःच आपली उन्नती करण्यास अहर्निष झटलें पाहिजे. अशा आशयाचें सुमारें १।।· तास पर्यंत अस्खलीत भाषण झालें. अध्यक्षांचें भाषण झाल्यावर श्री. सगुणसुतकृत "जिवंत अस्पृश्य तरुणासाठीं" या पद्याचें गायन होऊन, कामास दुपारीं ४ वाजतां सुरवात झाली. कित्येक सामाजिक व शिक्षणविषयक ठराव पास झाले. नंतर पुणें येथील सुभेदार घाटगे यांचें भाषण झालें. ते म्हणाले कीं, कोंकणांतील बहिष्कृत समाजाची प्रगति व धडाडी पाहून कोणालाही आश्चर्यच वाटेल. धर्म बांधवांनीं जर आमची छळणूक व फसवणूक केली नसती, तर आमचे हात स्वदेश सेवेला तत्पर राहिले असते. आमच्या पूर्वजांनीं शिवाजीच्या वेळीं मराठे शाहीला जिवंत ठेवण्यासाठीं आपले प्राण खर्ची घातले. पण पेशवाईत, जी आमची नादानतेनें धिंड काढण्यांत आली, त्यामुळें आमचें क्षात्रतेज परक्यासाठीं खर्ची घालणें भाग पडलें. आमचा धर्म आम्हांला प्रीय आहे. श्रेष्ठ म्हणविणारे आम्हांला समानतेनें वागवीत नाहींत म्हणून आमच्यांतील पुष्कळ माणसें परधर्मांत जात आहेत. इत्यादि भाषण झाल्यानंतर कॅप्टन घोगळे भाषण करण्यास उभे राहिले. ते म्हणाले "आम्हीं ज्यावेळीं मिलिटरींत होतो तेव्हां अस्पृश्यता ही काय चीज आहे, याचा कोणाला मागमूसही नव्हता. सर्वांचें उठणें बसणें हें एकाच कुटुंबांतील भावंडांप्रमाणें चाले. आजहि समाजांतील ही श्रेष्ठाश्रेष्ठतेची घाण नष्ट होईल तरच हिंदु समाज जिवंत राहणार आहे." त्यानंतर कॅप्टन साहेब म्हणाले कीं, "शिक्षण व स्वच्छता यांत प्रगति होण्याबद्दल आम्हीं अस्पृश्य समाजाला मदत केली पाहिजे व त्यांनींहि त्यासाठीं जिवापाड मेहनत घेतली पाहिजे."

तदनंतर सेक्रेटरी ल. स. चव्हाण यांचें भाषण झालें; ते म्हणाले, माणुसकी हा मानवी प्राण्यांचा जन्मसिद्ध हक्क असून, त्यासाठीं आत्मयज्ञ करण्यासही अस्पृश्य मानलेल्या तरुणांनीं पुढें सरलें पाहिजे. अस्पृश्यता हा हिंदुधर्मावरच नव्हे तर आमचे पवित्र व निर्दोष आयाबहिणींवरील कालिमा अखिल मानव जातीला लाजविणारा आहे. आम्हीं प्रथम आमच्यांतील गदळपणा इत्यादि दोष घालवून शिक्षण संपादन केलें पाहिजे. आमच्यांतील जातीच्या मानकऱ्यांनीं जातीभेदाची खुळी कल्पना सोडून आतांतरी आपली स्थिति सुधारण्यासाठीं झटलें पाहिजे, हिंदुधर्म हा आमच्या पूर्वजांनीं जतन केलेला धर्म असून त्यावर रागावून चालणार नाही इत्यादि जोरदार भाषण झालें.

नंतर अध्यक्षांनीं आपल्या विद्वत्ताप्रचूर भाषणांत सभेचा समारोप केला. तद्‌नंतर आभार प्रदर्शन वगैरे होऊन हिंदुधर्माच्या जयजयकारांत सभेचें काम उत्तम रीतीनें पार पडलें. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं पूर्वास्पृश्यांना बॅ. सावरकर यांचे हस्तें यज्ञोपवीतें देण्यांत आलीं. पूर्वास्पृश्यांना यज्ञोपवीत धारण करण्याचा हक्क कसा आहे, व तीं त्यांस कां देण्यांत येत आहेत. याचें बॅ. सावरकर यांनीं उत्कृष्ट रीतीनें विवेचन करून हिंदुधर्मावरील आपली अढळ निष्ठा कायम ठेवण्यास श्रोत्यास उपदेशिलें. यज्ञोपवीत धारण विधी संपल्यावर संध्याकाळीं बॅ. सावरकर यांचे हस्ते भरड येथील महाजनवाडींत श्री शिवाजी व्यायाम शाळा उघडण्यात आली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं येथील चांभार बंधुंच्या घरीं बॅ. तात्याराव वगैरे पाहुणे मंडळीस कॉफी पान झालें. त्यावेळीं मालवण येथील सर्व जातींची प्रमुख नागरिक मंडळीही उपस्थित होती.

नंतर स्वागताध्यक्ष डॉ. गवंडे यांचे घरीं सहभोजन समारंभ झाल्यावर अध्यक्षांचीं स्वारी जलमार्गानें रत्नागिरीस निघून गेली. परिषद यशस्वी करण्याच्या कामीं डॉ. गवंडे यांस मालवण पत्रिकेचे संपादक श्री. बांदिवडेकर व श्री. चव्हाण व येरलकर बुवा यांची फारच मदत झाली.

जाहीर अभिनंदनपर सभा, महाड.

महाड येथील, महार आश्रमाच्या भव्य मंडपांत ता. ३ जून १९२९ रोजीं श्रीयुत सुरेंद्रनाथ गोविंद टिपणीस यांच्या अध्यक्षतेखालीं महाड-माणगांव तालुक्यांतील अस्पृश्य लोकांची जाहीर सभा भरविण्यांत येऊन, खालील ठराव सर्वानुमतें पास करण्यांत आले.

१ राजनिष्ठा. २ पुणें येथील डि. सि. मिशनचे ऑनररी सेक्रेटरी सुभेदार श्री. राघोराम घाटगे यांना पुणें येथें ऑनररी मॅजिस्ट्रेट नेमल्याबद्दल आणि इकडील रहिवासी श्री. वि. गं. सवादकर यांना सुभेदार केल्याबद्दल ही सभा मे. बहाद्दर सरकारचे अंतःकरणपूर्वक आभार मानते. ३ म्याजिस्ट्रेट घाटगे, आणि श्री. वि. गं. सवादकर सुभेदार यांनीं आजपर्यंत अस्पृश्य समाजाची जी एकनिष्ठ सेवा करून आपली बढती केली, तीबद्दल ही सभा त्यांचे आभार मानून, त्यांच्या उन्नतिबद्दल आनंद व्यक्त करीत आहे. ४ अस्पृश्य समाजाच्या अव्वल मानवी हक्कांचे संरक्षण होण्याकरितां महार–हितचिंतक–युवक संघाची स्थापना होणें जरूर आहे असें या सभेचें मत आहे. ५ खेडेगांवांतून अस्पृश्य मुलांचे शिक्षण पालकांच्या दारिद्र्यामुळें अपुरें राहातें म्हणून, प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होण्याकरितां श्री. विश्राम गंगाराम सवादकर सुभेदार यांनीं धडाडीनें महाड येथें जें महार बोर्डिंग ता. २८ आगष्ट १९२८ रोजीं स्थापन केलें आहे तें सुस्थितींत आणि मोठ्या प्रमाणांत चालण्याकरितां सर्वांनीं द्रव्यद्वारा मदत करावी म्हणून ही सभा सर्वांस विनंती करिते.

वरील ठरावावर कुडवलकर हवालदार, हाटे, साळवे, पयेलकर, गोविलकर, मोरे, कृष्णा बुवा, सुभेदार सवादकर, वामणेकर, जोशी चांढवे, वीरकर, रा. सुडकाजी चांभारखिडकर, बाबू म्हेतरे कोलकर चांढवेकर, पांडू बुवा, जाणू जितेकर, भिकू राया, शहाजी सोनू, सखाराम वडवलकर यांची जोरदार भाषणें झाली. नंतर शिवराम मास्तर यानीं आभार प्रदर्शनाचे काम उरकिल्यानंतर सभेचें काम संपविण्यांत आलें.

लेखकाशी हितगुज.

लेखक पवार:—विषय पिशाच्च निरसन लेख पाल्हाळिक असल्यामुळें छापता येत नाहीं.

आर. बी. गांगुर्डे :—छापता येत नाही.

बहिष्कृत वर्गाची जंगी जाहीर सभा.

शनिवार ता. २९ जून रोजीं रात्रौं ७ वाजतां परेळ येथें दामोदर हॉलमध्यें रावबहादूर बोले, जे. पी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृत वर्गाची जंगी जाहीर सभा भरली होती. सभेस बहिष्कृत वर्गांतील अलोट समुदाय जमला होता. व्यासपिठावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, मे. डॉ. सोळंकी, मे. शिवतरकर, मे. द. वि. प्रधान, भा. र. कद्रेकर, रा. गुप्ते, ति. गायकवाड, ति. आडरेकर, ति. जाधव इत्यादि मंडळीं प्रामुख्यानें दिसत होती. ति. गायकवाड यांनीं अध्यक्षांची सूचना मांडून तीस रा. वालावलकर यांनीं अनुमोदन देतांक्षणींच नियोजित अध्यक्ष रावबहादूर बोले; जे. पी. हे टाळ्यांच्या कडकडाटांत अध्यक्षस्थानीं स्थानापन्न झाले. अध्यक्षांचे प्रास्ताविक भाषण होऊन, सभेंत खालीलप्रमाणें ठराव पास करण्यांत आले.

ठराव १ ला :—कोंकण भागांतील विशेषतः चिपळूण, खेड व दापोली तालुक्यांतील बहिष्कृत वर्ग आपल्या उन्नतीचा मार्ग आक्रमण करीत असतां सोवळ्या हिंदु लोकांकडून त्यांचा अनन्वित छळ होत आहे, या त्यांच्या अधम कृतीबद्दल ही सभा त्यांचा तीव्र निषेध करून आपला संताप व्यक्त करीत आहे. आणि वरील गाऱ्हाण्यांची दाद लावून घेण्याकरितां अस्पृश्य पुढाऱ्यांचे एक शिष्टमंडळ नेक नामदार गव्हर्नरसाहेब यांजकडे पाठविण्याची परवानगी देत आहे.

ठराव २ रा:—कोंकणांतील बहिष्कृत वर्गाचे हितसंरक्षणाकरितां एक "कोंकण संरक्षक फंड" उभारण्यांत यावा अशी या सभेची सूचना आहे.

ठराव ३ रा:—बहिष्कृत वर्गांतील श्री. चां. भ. खैरमोडे आणि रा. गाडेकर हे दोन विद्यार्थी चालू सालच्या बी. ए. च्या परीक्षेंत व रा. कदम हा मॅट्रिकच्या परीक्षेंत उत्तीर्ण झाल्याबद्दल ही सभा त्यांचे अभिनंदन करीत आहे.

ठराव ४ था:—डॉ. पी. जी. सोलंकी एम्. एल्. सी. यांची सरकारनें मुंबई म्युनिसिपालिटीमध्यें निवड केल्याबद्दल ही सभा डॉक्टर साहेबांचें अभिनंदन करिते व योग्य नेमणूक झाल्याबद्दल संतोष व्यक्त करिते.

वरीलप्रमाणें ठराव पसार झाल्यावर मे. डॉ. सोलंकी हे बोलावयास उठले ते म्हणाले आज आपण माझे जे अभिनंदन केलेत त्याबद्दल मी आपणां सर्वांचा फार आभारी आहे. माझी निवड करून सरकारनें जरी आपणा सर्वांना उपकृत करून ठेवले आहे तरी अस्पृश्यांच्या हितासंबंधीं टंगळ मंगळ करिते आणि आपलेंच घोडें पुढें ढकलते. सरकारचे काम पडलें म्हणजे मला आणि आपल्या डॉ. आंबेडकर साहेबांना बोलावते आणि आपले काम पडले म्हणजे आपल्याशीं लपंडाव करिते. मी माझ्या शक्तीप्रमाणें आपली सेवा करीन असें मी आपणास अभिवचन देतो.

शेवटीं लोकाग्रहास्तव आणि अध्यक्षांच्या इच्छेकरितां **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर बोलावयास उभे राहिले. ते म्हणाले** आजच्या सारख्या आणीबाणीच्या प्रसंगी आपण सर्व अस्पृश्यांनीं सुसंघटीत झालें पाहिजे. मोठ्या दुःखाची गोष्ट ही कीं, आपल्यांतील काही लोक "महार-महारेतर" हा वाद माजवितात!! महार जरी

"महाडच्या चौदार" तळ्याकरितां आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांशीं झगडले, आणि त्यांनीं तो तलाव आपलासा करून घेतला तरी त्या तळ्यांतील पाणी चांभारांना आणि मांगाना देखील पितां येईल! तरी आपण सर्वांनीं एक झाल्या खेरीज आपला निभाव लागणार नाही.! इतकेंच नव्हे तर आपल्या संस्थेतर्फे ह्या इलाख्यांत जी जी बोंडिगज् चालू आहेत त्यांत कसल्याहि प्रकारचा भेदभाव नसून, वाटेल त्या जातींतील अस्पृश्य मुलांस त्यांत आपला समावेश करून घेतां येतो, त्याप्रमाणे बहुतेक सर्व जातींतील मुलें त्या बोडिंगांत आहेत.

स्वतःच्या स्वार्थासाठी कांहीं चांभार मंडळी उगाच महाराविरुद्ध डांगोरा पिटून आपणास धन्य मानून घेत आहेत. वास्तविक आमची चळवळ ज्या धर्तीवर चाललेली आहे; तीजपासून महाराष्ट्रांतील इतर चळवळीच्या प्रमुख लोकांनीं धडा घ्यावयास पाहिजे. पुणें, सोलापूर येथील म्युनिसिपालीटीच्या निवडणुकीसंबंधानें सांगतांना ते म्हणाले कीं, ह्या दोन्हीं ठिकाणीं मी स्वतः खटपट करून महार उमेदवारांस आपली नांवें परत घ्यावयास लाविली व ह्या दोन्हींही म्युन्सिपालिटयामध्यें अस्पृश्यांतर्फे फक्त चांभार मंडळीच निवडून जाऊं दिली. ह्यावरून हे कोणाच्याहि लक्ष्यांत येईल कीं आम्हीं अस्पृश्य तेवढा एक समजतो, मग त्यांत जाती अगर प्रांतावरून भेदाभेद पाडून घेण्याची आम्हांस कांहीं जरूर लागत नाहीं कारण परिस्थितीचा वरवंटा सर्वांवर थोड्याबहुत प्रमाणावर सारखाच फिरत आहे. शेवटीं अध्यक्षांचे आभार मानल्यावर हारतुरे झाल्यावर सभा बरखास्त झाली.

समाज समता संघाचे विद्यमानें

बहिष्कृत वर्गातील अभिनंदनीय वैदिक विवाह.

(ले. वऱ्हाडी)

शनिवार ता. २९ जून रोजीं सायंकाळीं ५॥ वाजतां परळ येथें दामोदर हॉल मध्यें, श्रीयुत केशव गोविंद आडरेकर आणि कु. विठाबाई तिडेकर यांचा विवाह वैदिक पद्धतीनें आचार्य सुंदरराव वैद्य यांच्या हस्तें लावण्यांत आला. त्यासमयीं अग्निहोत्रि श्रीयुत तानाजी महादेव गुडेकर (महार) हे होते. वर श्रीयुत बाबूराव उर्फ केशवजी, हे कोंकण भागांतील बहिष्कृतांचे एक पुढारी ति. आडरेकर बाबा यांचे चिरंजिव होत. ति. आडरेकर बाबा हे जितके सुधारणा प्रिय आणि नवमतवादी म्हणून नांवाजलेले आहेत, त्यांच्या पेक्षांहि कांकणभर जास्त आणि "बापसे बेटा सवाई" या न्यायाने बाबूराव हें एक बहिष्कृत तरुणांतील तरतरीत सुधारणाप्रिय आणि नवमतवादी म्हणून नांवाजलेले आहेत. येथील "महार समाज सेवा संघा"चे ते एक सूत्रधार, खजिनदार आणि सन्मान्य सभासद आहेत. त्यांची समाजसेवा कळकळीची अंतःकरणापासूनची आहे. वधू कुमारी विठ्ठलराव तिडेकरांच्या कनिष्ठ कन्या होत. त्या चांगल्या सुशिक्षित आणि गृहकृत्यांत हुशार आहेत. त्यांच्या मातोश्री जरी जुन्या मताच्या जाज्वल्य अभिमानी असल्या, तरी विठाबाई या आपल्या पिताजीप्रमाणें नवमताच्या पूर्ण पुरस्कर्त्या आहेत.

अग्निदेवते समक्ष, स्पृश्यास्पृश्यादि हिंदूंच्या साक्षीनें, बहिष्कृतांच्या भर दरबारांत, वैदिक पद्धतीनें होणारा असा हा महार समाजांतील विवाह होय. म्हणून वधू आणि वर ही दोघेही अभिनंदनास पात्र आहेत. या लग्नात अंगाला हळद लावणें, तेलवण काढणें, सुपाऱ्या लपविणें, मासें धरविणें, विड्या तोडणें, पाटा पुजणें, वराच्या पित्याच्या कपाळाला मागेपुढें बाशिगें बांधून त्याला काशीयात्रेला पाठविण्याचा फार्स करणे इत्यादि बहिष्कृत समाजांतील पूर्वापार चालत आलेल्या जुनाट रूढींना पार टांच देण्यांत आली होती ! वधुवरांना मंगल स्नान घालतांना म्हटली जाणारी आदन्हाही, गोदन्हाही या पुराण्या गीतालाहि गचांडी देण्यांत आली होती! सप्तपावलीच्या समयीं प्रत्येक पावलागणिक गाईलें जाणारें चंद्रासंग चांदणी, विष्णुसंग लक्ष्मी, सत्यवानासंग सावित्री आणि नळासंग दमयंती" हें सुप्रसिद्ध मंगल गीतहि गाईले गेलें नाहीं!! नवरा मुलगा जेवतांना सासुबाईच्या समोर "जेवरे जावया सासूच्या शेवया" हें विनोदी गीतही करवल्यांच्या मधूर कंठातून ऐकविलें गेलें नाहीं !!! फार काय तर, ऐन लग्नाच्या धामधुमींत "गोरगांवच्या म्हातान्याला" आवतन् दिलें नाहीं, म्हणून आमचा भगिनीवर्ग थोडासा (वायंच) रुष्ट झाला असला, तरी या विवाहास पूर्ण सहानुभूति आणि संमति दाखविण्याकरितां **मातोश्री सौ. रमाबाईसाहेब आंबेडकर,** मा. गं. भा. लक्ष्मीबाईसाहेब आंबेडकर, सौ. भामगरकर, सौ. देवकीबाई सातम्बकर, सौ. जनाबाई आदेकर, सौ. भीमाबाई पवार, गं. भा. सखूबाई लाटवणकर, सौ. चंद्राबाई निमकर, सौ. मुक्ताबाई सातम्बकर, सौ. द्रौपदीबाई तळवटकर, सौ. शकुंतलाताई वणंदकर आणि ति. गं. भा. आक्काबाई (आडरेकर बाबांच्या जीर्णमतवादी भगिनी) इत्यादि समाजांतील सूत्र चालक आणि प्रमुख कार्यकर्त्या महार-महिलाही या मंगल समयीं, वधुवरांना "मंगल आशीर्वाद" देण्याकरितां, मोठ्या उत्सुकतेनें, अत्यंत उत्साहानें आणि आपुलकीच्या भावनेनें हजर राहिल्या होत्या. लग्नानिमित्त आलेल्या अलोट समुदायापैकीं पुरुष वर्गांत ति. **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर** एम्.ए., पी.एच.डी., डी. एस. सी., बार-ॲट लॉ, **मेहरबान डॉ. साहेब सोलंकी** एल. एम. ॲंड एस., एम्. एल्. सी., बहिष्कृत हितकारिणी सभेचे सेक्रेटरी **शिवतरकर साहेब,** व मेसर्स गायकवाड, जाधव, आडरेकर इत्यादि बहिष्कृतांतील पुढारी मंडळीही हजर होती. स्पृश्य हिंदूंपैकीं नवयुगकर्ते रावबहादूर बोले; जे. पी., एम. एल. सी. समताकर्ते देवराव नाईक, समतासंघाचे सेक्रेटरी द. वि. प्रधान, स. संघाचे सभासद मेसर्स भा. र. कद्रेकर, गुप्ते, द. मो. चित्रे आणि कांहीं चांभार बंधूही मुद्दाम ही वैदिक विवाह पद्धति कशी असते हे पाहण्यास आली होती. बहिष्कृत धर्माच्या पूर्वापार रूढींना पार दडपून ति. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या समाजक्रांतीकारक मतांना पूर्ण मान देऊन, महार समाजांत लग्नासारख्या धार्मिक कृत्यांत देखील "धार्मिक क्रांति" घडवून आणण्याचें महत्कृत्य ति. गायकवाड ति. जाधवबाबा, आणि ति. आडरेकरबाबा या त्रैयमुर्तींनें पार पाडल्याबद्दल ते अभिनंदनास पात्र आहेत. आणि त्यातल्यात्यात वर आणि वधू यांचे घराण्यांतील मंडळी जरी जुन्या मतांनी आणि रूढींना पोटाशी धरणारी असली तरी समाजाच्या बदलत्या घडीकडे आणि ति. बाबासाहेबांच्या सुधारणाप्रिय मतांकडे लक्ष देऊन त्यांनीं या समारंभास पूर्ण संमति आणि सहानुभूति दाखविली याबद्दल आडरेकर आणि तिडेकर या दोन घराण्यांचेहि आम्ही अभिनंदन करतो. विवाहविधि संपल्यानंतर वधुवरांचा पाहुणेमंडळीसह फोटो घेण्यांत आला त्यावेळी महारांची व बाबासाहेब आंबेडकरांची निंदा करणारा एक गाढव चांभारही न बोलवितां फोटो काढण्यास मध्येंच गेला. रात्रौ वराच्या घरीं श्रीयुत ताराचंद गायकवाड मास्तर यांचे गायन, श्री. शंकरराव यलमकरांचे पेटीवादन आणि एका विद्यार्थ्याचें कविता गायन, नकला आणि "चिपळूण ते दापोली" पर्यंतच्या दौऱ्यांतील चटकदार वर्णनें झाल्यावर नवरदेव बाबूराव यांनें पाहुणे मंडळीचे आभार प्रदर्शनपर भाषण झालें. त्यांत त्यांनीं आपल्या लग्ना निमित्त कोंकण संरक्षक फंडाला ५ रु. आणि महार समाज सेवासंघाला ५ रु. देणगी म्हणून दिली. शेवटीं रात्रीं वृद्ध मंडळी जी दिलखुष होऊन रंगात आली तिनें जुन्या भक्तीपर पदांच्या धुंदीत दिवस उजाडविला.

निवडक पत्रांचा सारांश.

—रत्नागिरी जिल्ह्यांतील चिपळूण तालुक्यांतील मोरवणे, नांदविसी व पेडांबे गांवच्या महारांनीं मृत जनावरांचे मांस खाण्याचें, मेलेले जनावर ओढण्याचें सोडणें, तसेंच चिपळूणच्या परिषदेंत त्यांनीं जानवीं घातलीं म्हणून खोत त्यांच्या जमिनी जुलमानें काढून घेऊ लागले आहेत व मराठे लोक त्यांची गुरें मुद्दाम कुरापत काढून कोंडवाड्यांत घालतात त्यांच्या बायकामुलावर हात उचलतात वगैरे प्रकारें जुलूम करीत आहेत. कलेक्टरकडे लिहून कळविलें तरी दाद लागत नाहीं. तरी इकडे सरकार लक्ष देईल काय? असे वरील गांवचे महार लोक कळवितात.

—ता. १५।६।२९ रोजीं मु. रसूलपूर ता. रावेर येथें बहिष्कृत समाजासाठीं रात्रीची शाळा उघडण्याचा समारंभ काशीनाथ वामन शेट यांच्या हस्ते झाला. समारंभास बहिष्कृत वर्गाची ३०० वर मंडळी हजर होती. सभेंत मेसर्स भालेराव, नेमाडे वगैरे मंडळीची शिक्षण या विषयावर समयोचित भाषणें झालीं. व बहिष्कृतोंत्रतीपर ठराव पास झाले. असें अ. नि. मंडळाचे अध्यक्ष कळवितात.

चाळीसगांव येथें ता. १७।६।२९ रोजीं गुलाबचंद शेट यांच्या बागेंत वाघ आला होता. ही खबर बागेंतील माळ्यानें गांवांत दिली तेव्हां चाळीसगांव येथील बरेंच लोक वाघ मारण्यास आले. त्यांत कांहीं शूर वीर वाघाला मारण्याकरितां बाग धुंडाळीत होते, इतक्यांत लपलेला वाघ जागा झाला. त्यानें एका ब्राह्मणावर झडप घातली. त्यास सोडविण्यास संपत श्रावण महार हा धावला तेव्हां वाघानें त्यास धरलें. त्यानें ताबडतोब शिताफी करून वाघाच्या तोंडांत पागोटी घातली व वाघ उलटा फेंकून दिला. नंतर वाघ झाडावर चढून गेला. या झपाटींत वाघानें सदर महारास बऱ्याच जखमा केलेल्या आहेत. अखेर ब्राह्मणाला महारानेंच जीवदान दिलें. तरी तो अस्पृश्य हा ब्राह्मणांचा धर्म असे एक चाळीसगांवकर कळवितात.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १२ जुलई १९२९.

समाजसमतेचे विरोधक.

समाज-समता-संघाची चळवळ सुरू होऊन त्या चळवळीचा अस्पृश्यतानिर्मूलनाच्या कामीं उपयोग होऊं लागला. अस्पृश्य मानलेल्या जातींतल्या लोकांची मौजीबंधनें होऊन ते यज्ञोपवीतें धारण करूं लागले, गायत्री मंत्राचा उच्चार करूं लागले, सहभोजनें व थोडे कां होईना भिन्नजातीय वधुवरांचे विवाह होऊं लागले, त्यामुळें चातुर्वर्ण्याच्या नांवाखाली समाजांत विषमतेचें साम्राज्य माजवूं पाहणाऱ्या आणि स्वतःची जातिश्रेष्ठता मिरविणाऱ्या लोकांच्या काळजांत धडकी भरली आहे. समतेसंबंधाच्या चळवळीनें आपल्या जातिभेदपद्धतीचें वालाग्र वांकडें व्हावयाचें नाहीं, असें म्हणून त्या चळवळीचा उपहास करणारे व तिला लघुत्व देऊं पाहणारे हे लोक मनांतून घाबरून गेले आहेत, याविषयीं बिलकूल शंका नाहीं. नाहींपेक्षां इतका जळफळाट त्यांनी दाखविला नसता. विशेषतः हिंदुसंघटनेच्या चळवळींत पुढाकार घेणाऱ्या कित्येक लोकांच्या डोळ्यांत समतासंघाची चळवळ सतत सलत असते. बहिष्कृत वर्गाची स्वतंत्र चळवळ आणि समाज-समता-संघाची चळवळ या चळवळी नसत्या तर अस्पृश्यतानिवारणाचा प्रश्न फसवाफसवी करून आपण बाजूला काढला असता, बहिष्कृत वर्गाच्या स्थितींत फारशी सुधारणा न करतां व त्यांच्यांत स्वाभिमानाचें वारें शिरण्याला अवसर न देतां, मुसलमान व ख्रिस्ती समाजांशीं भांडण्यांत त्यांचा हवा तसा उपयोग करून घेतला असता, असें तोतया हिंदुसंघटनावाद्यांना व ढोंगी शुद्धिप्रचारकांना वाटणें स्वाभाविक आहे. परंतु बहिष्कृत वर्गाची स्वतंत्र चळवळ व समाज-समता प्रस्थापित करण्याची चळवळ या आतां दृढमूल झाल्या आहेत, त्या भक्कम तत्त्वांवर उभारलेल्या आहेत, त्यांचीं तत्त्वें बहुजनसमाजांत प्रसार पावत आहेत आणि निंदा व उपहास यांचा परिणाम होऊन त्या दबल्या जाण्याचा आतां बिलकूल संभव नाहीं. या चळवळींची निंदा व उपहास करणारे लोक जर खरोखरच हिंदुसंघटनेचे पुरस्कर्ते असतील, त्यांना संघटनाची खरोखरच आस्था असेल आणि आपली

संघटनाची चळवळ लफंगेगिरीची

आहे असा सार्वजनिक ग्रह होऊं नये असें जर त्यांना वाटत असेल तर त्यांनीं चूप बसावें यांतच त्यांचा शहाणपणा आहे. डॉ. आंबेडकर, श्री. देवराव नाईक, बापूसाहेब सहस्रबुद्धे, श्री. प्रधान बंधु, श्री. शिवतरकर इत्यादि मंडळीवर वैयक्तिक टीका करून, त्यांच्या विषयीं लोकमत कलुषित करण्याचा प्रयत्न करून अस्पृश्यतानिवारण्याची व समतावादाची चळवळ नेस्तनाबूद होईल अशी जर या दुधखुळ्यांची कल्पना असेल तर त्यांची कींवच केली पाहिजे. मिसेस पार्टींग्टन नांवाची एक बाई केरसुणी हातांत घेऊन अटलांटिक महासागर मागें हटवावयास पाहात होती अशी जी एक आख्यायिका आहे त्या आख्यायिकेंतल्या प्रयत्नाप्रमाणेंच हे प्रयत्न हास्यास्पद आहेत. खोट्या गोष्टी, खोटे आरोप, बाष्कळ कोटीक्रम इत्यादी साधनांचा उपयोग करून बहिष्कृत वर्गाची स्वतंत्र चळवळ व समाजसमतावाद ही चिरडून टाकूं पहाणारें लोक 'मी हांसते लोकांना व शेंबूड माझ्या नाकाला, या म्हणीप्रमाणें कसे वागणारे आहेत हें त्यांचीं रहस्यें उघड करून आणि तोंडावर बुरखा घेऊन हल्ला करणाऱ्या लोकांचे शिखंडी स्वरूप जगाला दाखवून त्यांची सर्व जगांत बेअब्रू करणें कठीण नाहीं. परंतु आम्हांला आमच्या चळवळींच्या तत्त्वांसंबंधानें इतकी खात्री आहे कीं, या विरोधकांना त्यांच्याच साधनांचा उपयोग करून 'सळो कीं पळो' करून सोडण्याची आवश्यकता आम्हांस भासत नाहीं. शिवाय, यांतल्या बऱ्याचशा विरोधकांची इतर बाबतींत लोकांमध्यें अगोदरच फटफजिती होत आहे, त्यांत आणखी भर घालून त्यांना जगांतील जिणें असह्य करावें अशी आमची इच्छा नाहीं.

आडगोळ्या मारणाऱ्या शिखंडींना पुढें खेंचून

त्यांचीं काळीं तोंडें जगाला दाखविणें म्हणजे त्या प्राण्यांची नसती जाहिरात देणें आहे. असो. अमका गृहस्थ समतावादी म्हणवितो, परंतु तो अमक्या जेवणाला हजर नव्हता, किंवा त्यानें आपल्या घरीं जेवणासाठीं वेगवेगळ्या जातींच्या माणसांना बोलावलें असतां त्यानें बाहेरून स्वयंपाक करवून आणला, असल्या गोष्टी प्रसिद्ध केल्यानें समतेची चळवळ कुचकामी ठरेल अशी या भ्रमिष्ठांची समजूत असेल तर तो त्यांचा शुद्ध भ्रम आहे. सहभोजनाला मागें पंचवीस वेळा हजर राहिलेला मनुष्य कांहीं अडचणीमुळें एकाद्या सहभोजनाला हजर राहूं शकला नाहीं म्हणून तो भ्याला असें होत नाहीं, तसेंच घरगुती अडचणीमुळें एकाद्याला स्वतःच्या घरांत स्वयंपाक करतां आला नाहीं म्हणूनहि तो ढोंगीं ठरत नाहीं. अस्पृश्य मानलेल्या लोकांशीं पंक्तिभेद न पाळतां तो जेवावयास बसतो आणि अस्पृश्य मानलेल्या जातींच्या माणसांनीं वाढलेलें अन्न त्याला चालतें, याच गोष्टी महत्वाच्या आहेत. त्या महत्वाच्या नाहींत, असें ज्यांचें म्हणणें असेल त्यांनीं तसें करून दाखवावें. हा तपशिलाचा प्रश्न झाला. परंतु सर्वांत महत्त्वाचा मुद्दा आहे तो हा कीं, कोणतीहि सामाजिक सुधारणा ग्राह्य किंवा अग्राह्य ठरवावयाची ती कोणा माणसाच्या वर्तनावरून ठरवावयाची नसते. बोलण्याप्रमाणें करून दाखविणारीं माणसें केव्हांहि वंद्य होत. परंतु एकाद्या माणसाला स्वतःच्या मताप्रमाणें कृति करण्याचे धैर्य झालें नाहीं तर तो त्याचा दुबळपणा होय. त्यामुळें त्याचें मत चुकीचें ठरत नाहीं. विधवाविवाह वगैरे सामाजिक सुधारणांच्या बाबतींत दुर्बळ मनाच्या सुधारकांवर टीका करून त्या सुधारणाच त्याज्य ठरविण्याची वहिवाट मध्यंतरीच्या काळांत होती. परंतु तसल्या

वैयक्तिक टीकांनीं समाजसुधारणा मागें पडली नाहीं.

अमुक एक सुधारणा तुम्हांला मान्य आहे किंवा नाहीं असें विचारलें असतां होय किंवा नाहीं स्पष्ट उत्तर देण्याच्या ऐवजीं अमक्यानें ती सुधारणा ग्राह्य मानली होती परंतु त्यानें ती अमलांत आणण्याच्या कामीं आयत्या वेळीं माघार घेतलीं, असें म्हणणें हें कांहीं रीतसर उत्तर नव्हे. अने माघार घेतली तर बनें ती अंमलांत आणून दाखवावी, परंतु अन्या ठिकाणीं पुरेशा मनोधैर्याचा अभाव दिसून आला त्या अर्थींच ती सुधारणा त्याज्य होय असें कसें म्हणतां येईल ? परंतु व्यक्तीवर टीका करून तत्त्वें ठार करण्याचा मोह पडल्यामुळें भ्याड टीकाकार असा असंबद्धपणा दाखवितात. बोलल्याप्रमाणें तंतोतंत कृति करून दाखविणारीं माणसें जगांत केव्हांहि थोडीच असावयाचीं. परंतु ज्यांना बोलल्याप्रमाणें कृति करण्याचें धैर्य नसेल त्यांनीं प्रामाणिकपणें आपल्या ठिकाणीं धैर्याचा अभाव कबूल केला म्हणजे झालें. तसेंच कित्येकांना खरोखरच कांहीं अडचणीं असतील. सर्वांना सारख्याच अंतरापर्यंत सारख्याच वेगानें धांवतां येणें शक्य नसतें. परंतु एकादी सुधारणा योग्य आहे किंवा अयोग्य आहे हें युक्तिवादानें सिद्ध करण्याच्या कामीं टाळाटाळ करून व्यक्तींच्या आचरणावरून ती सुधारणा टाकाऊ ठरवूं पाहणें हा

पोरकटपणाच नव्हे तर भ्याडपणाहि

आहे. बोलण्याप्रमाणें आचरण करणारे लोक समाजसुधारकांत नसतील तर नसोत, पण पुराणमतवाद्यांत तरी कितीसे आहेत ? शास्त्राप्रमाणें आज एक तरी पुराणमताभिमानी चालत आहे काय ? वैराग्याची महती गाणारे आणि साधुसंतांच्या चरित्रांचा व वचनांचा कीस पाडणारे कितीसे लोक स्वतः विरक्त आहेत ? एवंच, व्यक्तीवरील टीकेनें कोणतीहि समाजसुधारणा टाकाऊ ठरत नाहीं. समतावादावर मोठ्या शिष्टपणानें असा आक्षेप घेण्यांत येतो कीं, निसर्गातच मुळीं समता नाहीं, मग ती कोण कशी प्रस्थापित करूं शकणार ? परंतु जातिभेद हा निसर्गजन्य भेद नव्हे हें प्रथम लक्ष्यांत ठेविलें पाहिजे. अमक्या एका जातींतले सगळेच लोक बुद्धिमान, तेजस्वी, सदाचरणी असे निपजतात आणि दुसऱ्या एका जातींतले सगळें लोक निर्बुद्ध, अजागळ व दुराचरणीं निपजतात असें जोंपर्यंत दाखवून देतां येत नाहीं तोंपर्यंत जातिभेद हा नैसर्गिक भेद आहे असें म्हणतां यावयाचें नाहीं.

मनुष्यकृत भेद नाहींसे करणें मनुष्याला अशक्य नाहीं

व सध्यांची सामाजिक विषमता मनुष्यकृत असल्यामुळें ती काढून टाकणें अगदीं शक्य आहे. त्यावर हे असें म्हणतात कीं, जगांत कोणत्या ना कोणत्या रूपानें थोडी बहुत विषमता केव्हांहि राहणारच कबूल ! परंतु त्याचा अर्थ असा होतो काय कीं कृत्रिम विषमता तशीच राहूं द्यावी, तिला मुळींच धक्का लावूं नये ? तसें जर म्हणावयाचें असेल तर आम्ही उलट विचारितों, निसर्गांत नीति कोठें आहे ? जगांतली अनीति पूर्णपणें नाहींशी करणें कधी तरी शक्य आहें काय ? थोड्या बहुत प्रमाणानें जगाच्या अंतापर्यंत जगांत अनीति राहणारच ना ? मग नीतीचा उपदेश कशाला करितां ? नीतितत्त्वांना मान्यता कां देतां ? चोरी वगैरे गुन्ह्यांबद्दल शिक्षा करावयाचे कायदे कशाला पाहिजेत ? या प्रश्नांची उत्तरें समतेचें आक्षेपक देऊं शकतील काय ? जर नीति पाहिजे तर समताहि पाहिजे.

समता हें सार्वजनिक नीतीचें एक मुख्य तत्व

आहे. राजकीय, धार्मिक, सामाजिक व आर्थिक बाबतींत समतेचें तत्त्व लागू करणें म्हणजे समाजरचना नीतीच्या पायावर करणेंच होय. परंतु घुबडाला सूर्यप्रकाश सहन होत नाहीं त्याप्रमाणें सामाजिक विषमतेमुळें ज्यांना जातिश्रेष्ठता मिरवावयास मिळते त्यांना जातिभेदावर कुऱ्हाड पडलेली पाहून साहजिकच संताप येतो. हिंदुसमाज म्हणजे अनेक भेदांची व पोटभेदाची एक उतरंड आहे. आपल्या खालची पायरी कोणाची तरी आहे व आपण वरच्या पायरीवरचे आहों. एवढ्यानें प्रत्येक जात खुष असते. जातिभेदाचें समर्थन करणारे लोक जातिदुरभिमानी असल्यामुळें ते समतेच्या भावनेला पारखे झालेले असतात. जातिभेद नाहींसा झाला तर आम्हांला श्रेष्ठता कशी मिरवतां येईल ? अशी त्यांच्या मनाला भीति वाटत असते. म्हणूनच ते समताप्रस्थापनेच्या चळवळीविरुद्ध जळफळत असतात. हिंदुसंघटना यांना पाहिजे ती याच करितां. हिंदुसमाजांत आजचे भेद रहावे, विषमता तशीच असावी आणि समाजामध्यें वरिष्ठ वर्ग म्हणून आपल्यास मिरवितां यावें. तसें होत नसेल आणि समता प्रस्थापित होऊन हिंदुसमाज जिवंत रहावयाचा असेल तर तो जिवंत न राहिला तरी हरकत नाहीं. ज्यांना समता पाहिजे असेल त्यांनी खुशाल परधर्मांत जावें, एक पीडाच गेली असे आम्ही समजूं, असेहि म्हणावयास हे समताद्वेष्टे कमी नाहींत ! हिंदुसमाज जेव्हां नामशेष होईल तेव्हां होवो, तो अस्तित्त्वांत असेल तोंपर्यंत आपल्या जातीला वरिष्ठपणाचा टेंभा मिरवावयाला मिळाला पाहिजे. यापलीकडे कांहीं या

ढोंगी संघटनावाद्यांचें ध्येय

नाही. हिंदुधर्माविषयीं आणि जुन्यापुराण्या स्मृतिपुराणादि ग्रंथांविषयी त्यांना प्रेमाचा इतका उमाळा येतो याचें कारण एवढेंच कीं, त्यांच्यामुळें त्यांना स्वतःच्या जातीचें स्तोम माजवितां येतें. तो फायदा मिळाला नाहीं तर त्यांच्या प्रेमाला ओहोटी लागलीच म्हणून समजावें ! कांहीं जाती आपणाला ब्राह्मण म्हणविणाऱ्या आहेत. त्यांची अर्थात्‌च आपल्या जातीचा पहिला मान राखून ठेवण्यासाठीं धडपड चालत असते. या ब्राह्मणांत अनेक पोटजाती आहेत, त्या एकमेकांना उच्चनीच समजतात, एकमेकांच्या उखाळ्या पाखाळ्याहि काढतात; परंतु जातिभेद कायम ठेवण्याच्या कामीं सर्व एक होतात. आपल्याला लोकांनीं ब्राह्मण म्हणावें, मग कसलेहि ब्राह्मण म्हटलें तरी चालेल; विषारी ब्राह्मण म्हणा किंवा अशकुनी ब्राह्मण म्हणा, आर्य ब्राह्मण म्हणा किंवा अनार्य ब्राह्मण म्हणा, षट्‌कर्मी ब्राह्मण म्हणा किंवा त्रिकर्मी ब्राह्मण म्हणा, आचारी ब्राह्मण म्हणा किंवा पाणके ब्राह्मण म्हणा, धूर्त ब्राह्मण किंवा मूर्ख ब्राह्मण म्हणा, भाजीखाऊ ब्राह्मण म्हणा किंवा मटनखाऊ ब्राह्मण म्हणा, मासेखाऊ ब्राह्मण म्हणा किंवा कोंबडीखाऊ ब्राह्मण म्हणा,

कसलेहि ब्राह्मण म्हणा परंतु
ब्राह्मण मात्र म्हणा,

असा या ब्राह्मण म्हणविणाऱ्या लोकांचा आग्रह असतो. त्यानंतर राहिले क्षत्रिय, वैश्य म्हणविणारे लोक यांना ब्राह्मणांनीं आपल्या कामापुरते क्षत्रिय वैश्य म्हणून प्रत्यक्ष व्यवहारांत शूद्र समजून वागविलें इतकेंच नव्हें तर ब्राह्मणांखेरीज बाकीचे सगळे हिंदु शूद्र आणि अतिशूद्र असें म्हटलें तरी चालतें. ब्राह्मणांच्या घाणेरड्या पायाचें पाणी पिण्यास देखील हे तयार होतात, मात्र यांना आपल्या खालच्या जातींवर जुलूम गाजवावयास व वर्चस्व मिरवावयास मिळालें म्हणजे झालें. खरे गुलाम जगांत कोण असतील तर हे ब्राह्मणांचे बगलबच्चे होत. याखेरीज वारकरी, रामदासी वगैरे पंथांचे धर्माभिमानी म्हणविणारे लोक. हे आपल्यास साधुसंतांचे अनुयायी म्हणवितात, परंतु साधुसंतांचा मुख्य उपदेश जो समतेनें इतरांना वागविण्याचा तो धाब्यावर बसविणारे जर कोण असतील तर हेच सांप्रदायी लोक होत. एकनाथ, तुकाराम यांच्यासारख्या साधूंचीं नांवें हे लोक मोठ्या प्रेमानें घेतील आणि त्यांच्या कविता आळवून आळवून म्हणतील, त्या साधूंच्या चमत्कारांच्या दंतकथा शक्य तितक्या अतिशयोक्तीनें वर्णन करितील, परंतु त्या साधूंनी प्रतिपादिलेल्या न्यायबुद्धीची, भूतदयेची, समतावादाची व उदार विचारांची हटकून पायमल्ली करतील ! कारण यांनाहि जातिदुरभिमानानें पछाडलेलें असतें. रामदासीं पंथाचे लोक तर पहिल्यापासून जातिदुरभिमानी व कडवे म्हणून प्रसिद्ध आहेत. त्या पंथाचा संस्थापकच जातिदुरभिमानानें ग्रासलेला होता व म्हणून वारकरी संप्रदायाशी स्पर्धा करणारा वेगळा संप्रदाय त्यानें स्थापिला. अशा अनेक प्रकारच्या समताविरोधकांशी अस्पृश्यतानिर्मूलन व समाजसमतावाद या चळवळींना सामना करावयाचा आहे. परंतु या चळवळी

न्याय, सत्य व विवेक

यांच्या पायावर उभारलेल्या असल्या कारणानें त्या सर्व विरोधकांना पुरून उरतील आणि त्यांचाच शेवटीं जय होईल याविषयीं आमची खात्री आहे.

प्रासंगिक विचार.

१. दटावणीची भाषा.

जळगाव (वऱ्हाड) येथील पांच हजार मंडळीनें तेथल्या इतर हिंदुसमाजास आपली अस्पृश्यता दूर करण्याच्या बाबतीत ठरीव मुदतीची नोटीस दिली होती आणि ती मुदत टळून गेली तरी हिंदुसमाजानें दाद घेतली नाहीं तेव्हां नोटिशींत आगाऊ कळविल्याप्रमाणे धर्मांतरास आरंभ करण्याचें ठरून प्रथम बारा इसमांनीं मुसलमानी धर्माची दीक्षा घेतली. त्यावरून सोवळ्या हिंदूंचे डोळे खाडकन् उघडले आणि त्यांनी महारांच्या उपयोगाकरिता दोन विहिरी खुल्या करून दिल्या, वगैरेसंबंधानें आम्ही गेल्या अंकी जे लिहिलें ते कित्येकांना रुचलेलें दिसत नाहीं. आमचीही अपेक्षा तें सर्वांना रुचेल अशी नव्हती. परंतु खरी बाजू पुढे मांडावयाची असल्यास ती अमक्या तमक्याला आवडेल किंवा नाहीं याचा विचार करून चालत नाही. आमच्या टीकाकारांनी 'चोर तो चोर आणि पुनः शिरजोर' ह्या म्हणीप्रमाणे आपले वर्तन चालविलें आहे. डॉ. आंबेडकरानीं जळगांवच्या महारांना धर्मांतरापासून परावृत्त होण्याचा उपदेश करावयाचा होता, असें या टीकाकारांचें म्हणणें आहे. डॉ. आंबेडकरांनीं धर्मांतराचा उपदेश केला नाहीं, तर जे लोक स्वतःच्या बुद्धीनें धर्मांतराचा तोडगा उपयोगांत आणून स्वतःची अस्पृश्यता दूर करून घेण्यास तयार झाले त्यांनां आंबेडकरांनीं तुम्हीं तसें करूं नका, धर्मांतर न करता अस्पृश्यतेचा प्रश्न सोडवून घ्या, असें सांगितलें नाहीं हें खरें आहे. तसें न सांगण्याचें कारण यापूर्वी आम्हीं जाहीर केलेंच आहे. एक तर आंबेडकरांना हिंदुधर्मांत राहून अस्पृश्यता घालविणें शक्य वाटत असले आणि त्याकरितां कांहीं काळ वाट पाहण्याची त्यांची तयारी असली म्हणून बाकीच्या सर्वांना ती शक्यता पटलीच पाहिजे असे नाहीं आणि सर्वांना इतका काळ सोशीकपणा दाखविणें शक्य आहे असेंहि नाहीं. डॉ. आंबेडकरांना कांहीं अडचणी तितक्या तीव्रतेनें भासत नसतील, म्हणून बाकी सर्वांनाहि त्या भासत नसतील असें म्हणतां यावयाचें नाहीं. वेगवेगळ्या ठिकाणीं वेगवेगळी परिस्थिति असते. शिवाय डॉ. आंबेडकरांनीं तरी कोणाच्या विश्वासावर हिंदुधर्मांत राहून अस्पृश्यता घालविण्याची खात्री द्यावी ? एक दोन पिढ्यांत अस्पृश्यता औषधालाहि उरणार नाहीं असा आशीर्वाद देणारे आणि डॉ. आंबेडकरांना "आस्ते कदम" चालण्याचा उपदेश करणारे 'भाला'कारासारखे टीकाकार एरव्ही नेहमी आपल्या उद्दाम लेखनानें व भाषणांनीं बहिष्कृत वर्गाला चिडवीत असतात आणि बहिष्कृत वर्गाचे मानवी हक्क धर्माच्या व रूढीच्या नांवावर नाकबूल करणाऱ्या आपल्या जातभाईंची सणसणीत कानउघाडणी करण्याचें टाळीत असतात, दटावणीची भाषा वापरून बहिष्कृतांना गप्प बसवावयाला पहातात. 'तुम्ही खुशाल मुसलमान व्हा. आम्हां स्पृश्यांचें तुमच्यावांचून कांहीं अडत नाहीं. सहा कोटी अस्पृश्यांना आम्ही भावी हिंदुसमाजांतून केव्हांच वजा केलें आहे.' अशी धमकी वजा भाषा वापरणारे 'भाला'कार तसें करावयाला कां धजतात याचें कारण त्यानींच सदरील वाक्यांच्या पुढील वाक्यांत दिलें आहे. ते वाक्य हें 'पण सारेच अस्पृश्य बाटतील व मुसलमान होतील हें संभवत नाहीं.' आम्ही विचारतों तसा संभव असला तर ही तुमची भाषा बदलेल कीं नाहीं ? सहा कोटी अस्पृश्य तुमच्या खिसगणतींत नाहींत; परंतु लक्ष्यांत ठेवा, हे सहा कोटी अस्पृश्य हिंदुलोक मुसलमान झाले कीं, मुसलमानांबरोबर सामना करितांना या सहा कोटींची भर घालूनच तुम्हांला प्रतिपक्षाच्या संख्याबलाचा हिशोब करावा लागेल. तुमच्या सध्यांच्या वल्गना बहिष्कृतवर्गाला चिडविणाऱ्या आहेत. ही तुमची दटावणीची व धमकीची भाषा बहिष्कृत वर्ग केव्हाहि ऐकून घेणार नाहीं. 'नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाहीं' या आमच्या गेल्या अंकातील अग्रलेखावर टीका करितांना 'भाला'कार असें दर्शवितात कीं, आपलें नाक दाबले तरी आपण तोंड उघडणार नाहीं. नका उघडू, खुशाल जीव द्या ! सर्व अस्पृश्य मुसलमान होतील असें जसें तुम्हाला वाटत नाहीं त्याच प्रमाणें नाक दाबलें असतां तोंड न उघडण्याचा हट्ट धरून बाकीचा स्पृश्य समाज आत्महत्या करावयाला तयार होईल असे आम्हासही वाटत नाहीं.

२. प्रत्यक्ष पाहिलेलें एक दृश्य.

अस्पृश्यांना मुसलमान होण्याची प्रवृत्ति कां होते, याचें एक उदाहरण नुकतेंच आमच्या दृष्टोत्पत्तीस आलें. धरमतर बंदरावर एक ब्राह्मणाची खाणावळ आहे. या खाणावळीच्या समोर, पावसानें चिखल झालेल्या जागेंत पावसानें भिजत कांहीं मुलांना खाणावळींतले अन्न वाढण्यांत आलें. चिखलांतून पानें उचलून तीं मुलांनीं दुसरीकडे नेलीं. व जेथें थोडा बहुत आसरा मिळेल तेथें बसून तें अन्न खाल्लें. तीं मुलें चांगले कपडे घातलेलीं होतीं आणि तीं ब्राह्मणेतर स्पृश्य वर्गांतलीं असावीं असेंहि एकादा समजला असता. परंतु त्यांना चिखलांत पानें वाढून देण्यांत आलीं त्यावरून तीं बहिष्कृत वर्गांतलीं असावीं असा आम्हीं तर्क केला. अशा रीतीनें या हिंदु मुलांना वागविण्यांत आलें, परंतु खाणावळवाला ब्राह्मण मुसलमानांना अशा रीतीनें वागवावयाला धजला असता काय ? आम्हीं चौकशी केली तेव्हां सदरील खाणावळीत उपाहारगृहाचीहि सोय असून तेथें मुसलमानांना चहापाणी पुरविण्यांत येतें, मुसलमानांकरितां एक स्वतंत्र खोली ठेवून तेथें बसण्याची सोय केलेली आहे आणि तेथें मुसलमान पांथस्थ चहापान करितात, इतकेंच नव्हे तर बरोबर आणलेल्या अन्नाच्या—अर्थातच बहुतकरून त्यांत मांस व मासे असतात—शिदोऱ्या सोडून खातात, असे आम्हांला कळलें. भालाकार प्रभृति टीकाकारानों, तुमचे जातभाई जोंपर्यंत वरील प्रकारचें हिंदुसंघटनाप्रेम दाखवित आहेत तोंपर्यंत बहिष्कृत वर्गांतल्या लोकांना धर्मांतर करून मुसलमान होणेंच चांगलें असें कां वाटूं नये याचा जवाब देऊं शकाल काय ?

३. ब्राह्मणेतर स्पृश्यांचें परोपदेशे पांडित्यम् !

जळगांवचे बारा महार मुसलमान झाले त्याबद्दल कोल्हापुरच्या इंग्रजी नांव धारण करणाऱ्या पण मराठी भाषेंत निघणाऱ्या एका ब्राह्मणेतर पत्रानेंहि आपली नापसंती व्यक्त करून अस्पृश्यांना उपदेश करण्याचा आव घातला आहे. सत्यसमाजिष्ट म्हणविणाऱ्या या पत्रकाराला वास्तविक पाहतां या वादांत पडण्याचें कांहीं कारण नव्हतें. अस्पृश्यांनीं मुसलमान होण्याच्या भरीस न पडता देवळांत शिरण्याचा सत्याग्रह करावा आणि आपली अस्पृश्यता दूर करून घ्यावी असें या पत्रकाराचें म्हणणें आहे. तोहि एक मार्ग आहे हें आम्ही नाकबूल करीत नाहीं. तो अनुसरण्याचा प्रयत्न आतांपर्यंत बहिष्कृतांनीं केला असून त्यानिमित्त पुष्कळ नुकसानहि त्यांनीं सोसलें आहे. परंतु हा मार्ग दिसतो इतका सोपा आहे काय ? देवळांत शिरण्याचा सत्याग्रह बहिष्कृतांनीं ठिकठिकाणीं सुरू केला तर मराठे वगैरे ब्राह्मणेतर स्पृश्य त्यांच्या मदतीला येतील कीं विरोध करतील ? केवळ ब्राह्मणच विरोध करतील असें थोडेंच आहे ! सत्याग्रहाची चळवळ केल्यावर मराठे वगैरे लोकांनीं बहिष्कृतांना मारहाण करावी आणि उलट त्यांच्यावर ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर स्पृश्यांनीं एक होऊन दिवाणी फौजदारी खटले भरावे, आणि सत्यशोधक चळवळीच्या 'पुढाऱ्यांनीं आपल्या जातभाईंना ठपका न देतां फक्त ब्राह्मणांच्या डोक्यावर खापर फोडून मोकळें व्हावें, हा अनुभव आतांपर्यंत आलेला नाहीं काय ? मराठे वगैरे जातींची मनोवृत्ति या बाबतींत 'परदुःख शीतळ' या म्हणीप्रमाणें आहे. त्यांना बहिष्कृतांच्या मानानें सामाजिक विषमता म्हणण्यासारखी कांहीच जाचत नाहीं. पाण्यासाठीं उन्हांतून मैलोंचे मैल तळतळत त्यांना जावें लागत नाहीं, त्यांच्या मुलांना ब्राह्मणांच्या मुलांबरोबर शाळेंत बसावयास हरकत येत नाहीं, धर्मशाळा व देवळें यांत त्यांना कोणी मज्जाव करीत नाहीं. तरी ब्राह्मणांच्या जुलमाविरुद्ध त्यांची केवढी हाकाटी चालते! आणि पुनः बहिष्कृतांना उपदेश करावयाला हे तयारच!

४. शुद्धि कशाकरितां पाहिजे ?

शुद्धीच्या चळवळीचे पुरस्कर्ते उदात्त हेतूनीं प्रेरित झालेले नाहींत याची आमची एक साक्ष पाहिजे असल्यास ती नुकतीच सांपडली आहे. कर्नाटकांतील एका लिंगायत स्वामीनीं ढोर जातीच्या लोकांची शुद्धि करून त्यांना कोणी अस्पृश्य समजूं नये अशी आपल्या अनुयायांना आज्ञा केली. ही बातमी प्रसिद्ध करतांना कित्येक मराठी वर्तमान पत्रकारांनीं, 'स्वामी याऐवजी मुसलमान व ख्रिस्ती यांची शुद्धि करतील तर बरें होईल,' अशा अर्थाचे उद्‌गार काढले आहेत ! हिंदुसमाजांतल्या दलित वर्गाला त्याच स्थितींत ठेवावयाचें आणि बाहेरचे मुसलमान व ख्रिस्ती मात्र शुद्ध करून आंत आणावयाचे असें हें धोरण आहे. जे मुसलमान व ख्रिस्ती शुद्ध होऊन हिंदुसमाजांत येतील त्यांची एक वेगळी जात करावयाची हा डाव पुनः आहेच ! कारण, ज्यांचा इतर जातीशीं शरीरसंबंध घडला नसेल व फक्त अन्नोदक-व्यवहारापुरतीच बाटाबाट झाली असेल त्यांनाच फार तर स्वतःच्या मूळच्या जातींत प्रायश्चित्त घेऊन सामील होणें शक्य आहे ; बाकीच्या शुद्धीकृतांना स्वतःची वेगळी जात केल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. अर्थात् शुद्धीची चळवळ ही पूर्णपणें आत्मसात् करण्याची चळवळ नसून ती केवळ संख्याबल वाढविण्याची धडपड आहे. शुद्धिवाद्यांना न्यायाची व समतेची चाड नाहीं, भूतदयेची पर्वा नाहीं; कसलीहि खोगीरभरतीं करून, हिंदूंची संख्या वाढविणें हेंच त्यांचें ध्येय आहे. शिवाय, एकाद्या लिंगायत स्वामीनें ढोरांना पावन करून आपल्या समाजांत घेतल्यानें ब्राह्मणी वर्चस्वाला धक्का बसतो, हेंही अंतःस्थ वैषम्य आहेच!

विविध विषय संग्रह.

अस्पृश्यांचा अपमान व हालअपेष्टा.

हिंदुस्थानामध्यें अस्पृश्यता दूर करण्याचा प्रश्न बऱ्याच पुढाऱ्यांनीं पुढें मांडला आहे. व त्याबद्दल सभेंतून व्याख्यानें देण्यांत येतात. वर्तमान पत्रांतून लेख लिहिण्यांत येतात. व वाचणारे वाचतात ह्यापेक्षां अस्पृश्यता निवारणाचे कृतीनें कांहींच काम होत नाहीं. अस्पृश्यता दूर करणें म्हणजे मनुष्यास मनुष्य समजणें फार कठीण गोष्ट नाहीं. परंतु ती गोष्ट आज एवढी मोठी झाली कीं ती कृतींत आणण्यास फार कठीण होत आहे. स्वराज्याचे हक्क मिळविण्याकरितां मुसलमानांशीं सख्य करण्यास वेळ लागला नाहीं. परंतु अस्पृश्यता दूर करण्यास किती तरी आढेवेढे घ्यावे लागतात ह्याची कल्पना बिचाऱ्या त्या अस्पृश्य लोकांनाच. परधर्मीयांना जितक्या सवलती दिल्या जातात तितक्या सवलती आपले धर्मांतील लोकांना देण्यांत येऊं नयत म्हणजे हिंदुधर्माला किती लांछनास्पद आहे. अस्पृश्य लोक हिंदु असून त्यांना हिंदु देवालयें खुली नसल्यामुळें ते मुसलमानांच्या देवाची पूजा करितात; हिंदु लोक आपले हॉटेलमध्यें मुसलमानांना घेतात परंतु हिंदु अस्पृश्यांना घेत नाहींत म्हणून त्यांना मुसलमानांचे हॉटेलमध्यें खावें लागतें. मुसलमान हिंदुच्या बायामंडळीस गाडीतून घेऊन देवदर्शनास जातो, परंतु हिंदु अस्पृश्य मनुष्यांनासुद्धां घेऊन जाऊं शकत नाही. मुसलमानाचे पानविडे चालतात परंतु अस्पृश्यांनी दिलेला विडा चालत नाहीं, मुसलमान मोटार ड्रायव्हर चालतात, फाटकावर चपराशी चालतो. एखादे विहीरीवर गाय कसाई रक्ताचे डाग, अंग धुण्यास परवडतो परंतु हिंदु अस्पृश्य पंढरीचा वारकरी चालत नाही. सरकारी अधिकारी लोकांना मुसलमान चपराशी चालतो परंतु अस्पृश्य चपराशी चालत नाहीं. इतकेंच नाहीं तर आमचा नॉनमॅट्रीकचा मनुष्य प्रोसेस सरव्हेअरच्या योग्यतेचाही नाहीं. इतर जातीची मनुष्यें व मुले ज्याला रिपोर्ट करितां येत नाहीं असें प्रोसेस सरव्हेअरचे काम करितात. कितीतरी हाल अपेष्टा सोसून आजपर्यंत त्या लोकांनीं केलेली जनतेची सेवा, त्याचे फळ म्हणून त्यांना मनुष्य समजून मनुष्यपणाचे हक्क न देणें म्हणजे निंद्यपणाचें काम नव्हे काय? व तशांत त्यांनी आपले अल्प बुद्धीनें मुसलमान होण्याचा इशारा केला तर त्यांना उलट कांहीं समजुतीच्या गोष्टी सांगाव्या ते एकीकडे ठेऊन त्यांना लवकर मुसलमान होऊं द्या, त्यांनीं मुसलमान लवकर व्हावें असें उत्तर देणें म्हणजे त्यांचा अपमान करणे नव्हे काय? म्हणजे हिंदु लोकांना अद्यापही आपल्या स्वार्थाचा त्याग न होणें म्हणजे अतीनिंद्य होण्यास पात्र नाहीं काय? आजपर्यंत मुसलमान झाले व होत आहेत, त्यांनीं हिंदु धर्माचे काय केले व पुढें होणारे काय करतील? कारण हिंदु धर्म इतका खंबीर आहे कीं वेळींच मुसलमानांची मदत घेतल्याशिवाय काम करीत नाही. साधारण सभा हाणून पाडण्याकरितां सुद्धां आमचे हिंदु बंधूंना मुसलमानांची जरूरी लागते. एकादे हिंदु मनुष्याकडून ताबा घेणें असल्यास मुसलमानाची मदत पाहिजे. म्हणजे मुसलमानांशिवाय हिंदुला पाठबळ नाहीं असें त्यांच्या कृतीवरून दिसतें असें केल्यानें हिंदु लोक अस्पृश्यांना मुसलमान होण्याचा इशारा देत नाहीं काय ? वगैरे गोष्टींचा विचार केला असतां मुसलमान होण्याबद्दल हिंदु लोक इशारा देतात तेव्हां तशा इशाऱ्याचे शब्द न वापरण्याबद्दल सावधगिरीनें राहावे व अस्पृश्यांचा होत असलेला अपमान व हालअपेष्टा होऊ नयेत व त्यांनी धर्मांतर करू नयें ह्याकरिता निदान परधर्मीय लोकांना ज्या सवलती दिल्या गेल्या त्या सवलती त्यांना ताबडतोब देऊन त्याचा विचार हाणून पाडण्याचा प्रयत्न करावा अशी माझी नम्र विनंती आहे. आपला नम्र

संभु अनसू खंडारे

से.धी. अ. स. सु. से. मंडळ अकोला.

कराची येथील कोंकणस्थ महारांची सभा.

कोंकण प्रांतिक पूर्वास्पृश्य शिक्षण परिषदेचे एक उत्साही कार्यकर्ते नामदेवदास यरलकर यांनीं कराची येथें जाऊन कोंकणांतून तेथें गेलेल्या महारांची सभा भरविली आणि मालवणच्या परिषदेविषयीं सर्व माहिती त्यास सांगितली. सभेच्या ठिकाणीं महारांच्या तुटपुंज्या पगारांतून जमलेल्या सुमारें २०० रुपयांचा निधि तेथील बँकेंत ठेऊन दिला. यावरून कोंकण प्रांतांतील महारांच्या जागृतीचे परिणाम किती दूरवर झाले आहेत तें दिसून येईल. ही गोष्ट त्या कार्यकर्त्यास भूषणास्पद आहे. आपला बातमीदार.

अस्पृश्यवर्गाचा छळ.

अस्पृश्य वर्गाचा आजपर्यंत स्पृश्य हिंदूनीं छळ केला. पण आतां त्यांच्यांत जागृति होऊन डोकें वर करूं लागून आपल्या मानवी हक्कासाठीं ते झगडण्यास लागल्याबरोबर त्यांचा परमावधीचा छळ होऊं लागला आहे. उमरावती जिल्ह्यांतील एलिचपूर गांवीं तेथील बोर्डाच्या अध्यक्षांनीं गांवांतील सार्वजनिक विहीर तुम्हांस खुली केली आहे असें सांगितल्यावरून त्या वर्गाच्या लोकांनी विहिरीवर जाऊन पाणी भरलें त्याबरोबर तेथील स्पृश्य लोकांची व त्यांची मारामारी झाली व अस्पृश्य वर्गाचे अकरा इसम पकडून त्यांच्यावर खटले झाले व त्यांस मॅजिस्ट्रेटनें सहा सहा महिन्याची शिक्षा ठोठावली. अशा वेळीं अस्पृश्यता निवारण्याचें नाटक करणाऱ्या हिंदुमहासभेच्या पुढाऱ्यांनीं जाग्यावर जाऊन या खटल्याचा समेट करावयांस पाहिजे होता. परंतु तसें त्यांच्या हातून घडलें नाहीं. यामुळें हिंदुमहासभेस खरेंखुरे अस्पृश्यता-निवारण करावयाचें आहे कीं नुसता फार्स करावयाचा आहे या संबंधानें संशय उत्पन्न होणें साहजिक आहे. रत्नागिरी जिल्ह्यांत कांही अस्पृश्यास जानवी देण्यांत आली व हीं जानवी देताना आपण हिंदुधर्माचा अभिमान बाळगू व तो सोडून धर्मांतर करणार नाही अशा त्यांच्याकडून शपथा घेवविण्यात आल्या. जानवी घेतलेले हे लोक आपल्या गांवीं गेल्याबरोबर स्पृश्य लोकांकडून गावांतून तर या छळाचा कडेलोट झाला परंतु ज्यांनीं त्यांस हिंदुधर्मांत रहाण्याच्या शपथा दिल्या त्यांनीं स्पृश्य वर्गाची कानउघडणी करण्यासाठी व त्यांच्याकडूनहि अस्पृश्य वर्गाचा छळ करणार नाही अशा शपथा घेवविण्यासाठीं गांवोगांव जाऊन प्रयत्न करणें हें त्यांचें कर्तव्य बजावण्याची त्यांची ऐपत नव्हती तर त्यांनीं त्या असहाय्य लोकांकडून शपथा घेवविण्याचा आव तरी कां घातला. या शपथा त्यांस दिल्या म्हणूनच ते हिंदुधर्मांत रहातील असें नाही स्पृश्य वर्गानें आजपर्यंत त्यांस जनावरापेक्षांहि नीचपणानें वागविले ते लोक हिंदुधर्मांतच हाल आपेष्टा सोसून रहात आहेत. हें पाहिलें म्हणजे त्यांचा हिंदु धर्माविषयीं अभिमान किती श्रेष्ठ प्रतीचा आहे व निरपेक्ष आहे. हे कसास लागलें आहे. इतका छळ हिंदुधर्मांतील इतर उच्च वर्णियांचा झाला असतां तर ते पुराणाभिमानी न रहातां केव्हांच कुराणाभिमानी झाले असते. त्याप्रमाणें ज्या धर्माचा आपण अभिमान बाळगतों त्याधर्मात आपणांस समतेनें वागविण्यांत येत नाहीं व माणुसकीचे हक्क मिळत नाहींत त्या धर्मांत आपली सामाजिक व आर्थिक उन्नति करून घेण्यास पूर्ण वाव मिळेल त्या धर्माच्या आश्रयास जावें असें अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांस वाटल्यास त्यांत त्यांचा दोष नसून त्या संबंधाची सर्व जबाबदारी हिंदुधर्माच्या व हिंदुमहासभेच्या पुढारी म्हणविणारावर आहे. केवळ अस्पृश्यासाठीं निराळी देवळें बांधून या जबाबदारींतून मुक्त होणार नाहीत. आपणास स्वराज्य पाहिजे, निर्भेळ स्वातंत्र्य पाहिजे म्हणून बहिष्कार, असहकारिता, सत्याग्रह वगैरे अनेक चळवळी करणाऱ्या या लोकानीं अस्पृश्यतानिवारणासाठी तशाच चळवळी करावयास पाहिजेत परंतु तसें करण्याच्या ऐवजी 'दमानें घ्या', 'आस्ते कदम' असा उपदेश हेच लोक करित आहेत. यावरून अस्पृश्यतानिवारणाची यांची कळकळ केवळ दिखाऊ आहे असें म्हटल्यास तें वावगें होईल काय?

नवयुग ता. ३०।६।२९

विचार विनिमय.

चांभारांचा अधःपात.

सध्याच्या सुधारणेच्या काळांत प्रत्येक जातीचे पुढारी आपापल्या जातीकरितां अहोरात्र प्रयत्न करीत आहेत. परंतु दुःखाची गोष्ट ही कीं, आमच्या चांभार जातींतील शिकलेले लोक स्वतःच्या घमेंडी मध्यें धुंद झाल्यामुळें त्यांस जातींतील गरीब लोकांकडे पाहाण्यास फुरसत मिळत नाहीं. चांभार जातींत जितके पोटभेद आहेत. तितक्या पोटभेदांतील अर्धवट सुशिक्षितानीं स्वतःचा टेंभा मिरविण्याकरितां जातीं सुधारणेच्या नांवाखालीं समाज काढलें, परंतु त्या पैकीं एकाहि समाजाच्या हातून कवडी मोलाचेहि काम झालें नाहीं. ही अत्यंत लाजीरवाणी गोष्ट आहे. चांभार जातींत विशेष सुधारलेला व पुढारलेला वर्ग रोहिदास दाभोळी चांभारांचा असें त्या जातींतील बोलघेवडे लोक मोठ्या कुऱ्यानें बोलत असतात. त्यांनीं कांहीं वर्षापूर्वी रोहिदास दाभोळी चांभार समाज सेवा संघ या नांवाचा एक समाज स्थापन केला. समाज स्थापन झाल्यावर जातींतील लोकांना मोठमोठ्या थापा मारल्या कीं, आम्ही जातींतील मुलांकरितां बोर्डिंग काढणार आहोंत, एक मोठा हॉल बांधणार आहोत, गरिबांच्या पोटाची सोय लावणार आहोत अशा निरनिराळ्या प्रकारच्या थापा मारून सभा केल्या. फंड गोळा केला. परंतु त्या फंडाचा उपयोग जातीहिताकरितां काय केला तो अद्याप कोणालाहि समजला नाहीं. व पुढें केव्हां समजेल कीं नाहीं ते देव जाणे. मागें बहिष्कृत भारतामध्यें वर लिहिलेल्या संघाचे अध्यक्ष, खजिनदार, सेक्रेटरी यांना पांच प्रश्न विचारलें होतें. त्यांची उत्तरें अद्याप दिली नाहींत व यावरून हा संघ त्यांनीं जाती हिताकरितां काढिला होता कीं स्वतःचा टेंभा मिरविण्यास काढला होता तें हरी जाणें. याचप्रमाणें चेवली चांभारांच्या रोहिदास ज्ञानोदय समाजाची गोष्ट होय. या समाजानें आरंभी फारच महत्वाची कामगिरी केली आहे. ठाणें व कुलाबा जिल्ह्यांत दौरे काढून समाज जागृती केली. पण आतां त्याच समाजांतील पढतमूर्ख मोठेपणा मिळविण्याकरितां आपापसांत लाथाडी करीत आहेत. समाज हिताच्या कामाकडे त्यांचें दुर्लक्ष होऊं लागलें आहे. दाभोळी व चेवली चांभारांतील दांभिक श्रीमंत लोक अडाणी जातीला दारू पाजून स्वतःच्या मोठेपणाच्या दाबा खालीं त्यांनीं रहावें याकरितां त्यांची दिशाभूल करून सुधारणेपासून त्यांना पराङमुख करीत आहेत.

सारांशः—वरील दोन्ही समाज कोंकण प्रांतांतील चांभारा करितां स्थापन झाले. व अखेरीस कर्तृत्वशून्य ठरले. याचे कारण आमच्यांतील अर्धवट सुशिक्षितांची स्वार्थपरायणता व साधु लोकांची बुवाबाजी हीच होय. आमच्यांतील साधु लोक कीर्तन रुपानें व अन्य मार्गानें स्वतःची तुंबडी भरतात, पण शिक्षण प्रसारा करितां कांहींच करीत नाहीत. सोंवळे वाजीच्या ब्राह्मण्याचा टेंभा मिरविणारी ही आमची जात कोंकणांत म्यु. पालिटींत झाडू मारण्याची व मेलेले जनावर फोडणें ही कामें करीत आहे. या बद्दल पुढारी म्हणविणारांच्या मनाला काहींच शरम वाटत नाहीं? जातींत दिवसान्दिवस मद्य पानाचा प्रसार जास्त प्रमाणांत चालू आहे. लग्न कार्यांत वाजवी पेक्षां फाजील खर्च, पंचाचे मुकादम व चौघुले यांची मान पान वं दारू बद्दल अरेरावी, मुला मुलीचे शिक्षणाकडे दुर्लक्ष, एखाद्यानें आपल्या मुलाला किंवा मुलीला शिक्षण दिलें तर मुलाला योग्य वधु व मुलीला योग्य वर मिळण्यास पंचाईत पडते. अशी चोहों बाजूनें ही जात अज्ञान अंधकारांत गडप होऊन गेली आहे. हीच परिस्थिती जर पुढें चालू राहिली तर चांभार जातीचा अधःपात होणार नाहीं काय? तेव्हां माझ्या चांभार बंधूनों ह्या आपल्या जातीच्या अक्कल शून्य पुढाऱ्यांवर विसंबून राहूं नका. हे पुढारी म्हणविणारे लोक आपल्या बगळे भक्ताकडून स्वतःभोंवती दिवे ओवाळून घेतील, स्वतः हार तुरे घालून घेतील, घरांत घुबडासारखे बसून समाज सुधारकांची निंदा, व त्यांचा छळ करण्याकरितां आपल्यांतील लोकांना दारू पाजण्याच्या मैफली भरवितील व त्यांतच आपला पैसा उडवितील त्यांतच त्यांना मोक्ष वाटतो. पण जातीचे हिताचे काम काडी मात्र करणार नाहींत. आपणापेक्षा दुसरा मोठा होता कामा नये. त्याचा गौरव व सन्मान होऊ नये. अशी यांची कुजकी कल्पना. अशा लोकांवर तुम्हीं केव्हांही भरंवसा ठेऊ नका व त्यांच्या भूलथापांना भुलूं नका या करितां आपली सुधारणा आपण करण्याच्या मार्गास लागावे. रामदासानें म्हटलेंच आहे. "जो दुसऱ्यावरी विश्वासला त्याचा कार्य भाग बुडाला" या संतवचनाप्रमाणेंच आपण वागलें पाहिजे.

आपला

गणपती गणूवा चांभार

अस्पृश्यांना सूचना.

आजपर्यंत महार, मांग, चांभार, ढोर भंगी वगैरे लोक हाल अपेष्टा सोसून व अपमान सोसून हिंदु धर्मांत चिकटून राहिलें. असें असता हल्लींच्या चळवळी मध्यें आपणांस हिंदु धर्मातील मनुष्य पणाचे हक्क मिळत नाहींत व मोहरमचे वेळीं हिंदु धर्माकडून जाहीराती निघतात कीं, मुसलमानाचे मोहरमचे जलशामध्यें कोणत्याही प्रकारचा भाग घेऊ नये. आतां त्यांच्या ह्या भुलथापीकडे लक्ष न देतां मोहरमचे सणांस प्रत्येक अस्पृश्यांनीं जितका भाग घेतां येईल तितका घ्यावा. व अस्पृश्य लोकांनीं जितके लवकर मुसलमान होतां येईल तितके लवकर मुसलमान व्हावें. हिंदु धर्मांत राहून आपणास कोणत्याही प्रकारचा वाव मिळत नाहीं व मिळणारही नाहीं. तेव्हां आपली उन्नती करून घेणें असेलच तर मुसलमान होऊन आपलें मनुष्यपणाचे सर्व बाबतींत हक्क मिळविण्याची वेळ दवडूं नये. जळगांव जि. बुलडाणा येथें जसें महार लोक मुसलमान होऊन त्यांनीं आपली उन्नती करून घेतली त्या प्रमाणें आपणही लवकर मुसलमान होऊन आपली उन्नती करून घ्यावी.

आपले नम्र,

ज्याबु शाहु सिरसाट अकोला.

एस. बी. खंडारे आकोला.

जी. ओ. सिरसाट.

पातुर्ड्याच्या सभेचा परिणाम.

पातुर्डा येथें डॉ. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरलेल्या सभेंत अस्पृश्यांनीं इस्लामी धर्माचा स्वीकार करावा असा उत्तेजनपर ठराव पास झाला. त्याचा जळगांव (दामोद) येथें इष्ट परिणाम घडून येऊं लागला आहे. कारण तेथील स्पृश्य लोकांनीं अस्पृश्यास ४ सार्वजनिक विहिरी खुल्या केल्या. त्या विहिरींवर त्यांच्या बरोबर स्पृश्य लोकही पाणी भरीत आहेत. तसेच बऱ्याच गृहस्थांच्या घरीं जाहीर रितीनें पानसुपारीचे समारंभ झाले. गांवांत कोठेहि पानसुपारीचा समारंभ झाल्यास अस्पृश्यांना मुद्दाम आमंत्रण देण्यांत येतें. गांवांतल्या विहिरी मोकळ्या झाल्यावर महारांनीं त्या भागांतील शेतांत असलेल्या १००-१२५ विहिरीवरही पाणी भरण्यास सुरवात केली आहे. दुसरा परिणाम असा झाला आहे कीं, अकोला आणि यवतमाळ येथें दर आठवड्यास थोडे थोडे महार मुसलमान होत आहेत; यामुळें येथील हिंदुसभावाले डोळे चोळीत जागे होत आहेत. म्हणून त्यांनीं वऱ्हाडांतील चार डिस्ट्रीक्ट कौन्सिलें आणि १८ म्युनिसिपालिट्या यांजकडे असा ठराव पाठविला आहे कीं, "सार्वजनिक विहिरी ह्या सर्व जातीच्या व धर्माच्या लोकांस खुल्या आहेत असें विहिरीवर बोर्ड लावावे" ह्या ठरावाचा अजून कांहीं परिणाम झाला नाहीं पण होईल असें वाटतें. या करितां बाबासाहेब आंबेडकर यांना आम्हीं नम्रता पूर्वक विनंती करितों कीं, त्यांनीं अकोला येथें लवकरच भरणाऱ्या अस्पृश्य परिषदेचें अध्यक्षस्थान स्वीकारून अस्पृश्यता निवारणाच्या आड येणाऱ्या ब्राह्मण्यरूपी राक्षसास जमिनींत गाडावें. असें आकोल्याहून पी. एन. भटकर हे कळवितात.

यशस्वी विद्यार्थी.

मुंबई युनिव्हर्सिटीच्या परीक्षेंत खालीं नांवें लिहिलेलें बहिष्कृत विद्यार्थी पास झाले आहेत.

श्री. चांगदेव भगवानराव खैरमोडे	मुंबई	बी. ए. ऑनर्स
,, रा. का. गाडेकर	पुणें	बी.ए.
,, गोपाळ राघो कदम	मुंबई	मॅट्रिक
,, नामदेव गणपत वाघुसकर	ठाणे	,,
,, रामचंद्र मनोहर नलावडे	सातारा	,,
,, बोवडे	,,	,,

वरील पास झालेल्या विद्यार्थ्यांचें आम्हीं मनःपूर्वक अभिनंदन करितो. (सं. ब. भा.)

वर्णाश्रमाची मिमांसा

लेखक. **द. वि. प्रधान** दादर मुंबई.

अंक १४ वरून पुढें चालू

एकदा हिंदुधर्म निराळा व हिंदुसमाज निराळा हे विधान पटलें म्हणजे मग आमच्या धर्मवेत्त्यांनीं व समाजशास्त्रवेत्त्यांनीं संगनमत होऊन आमच्या समाजरचनेस धर्माचा पूर्ण पाठिंबा देऊन धर्माचा व समाजाचा एकजीवच करून न थांबता समाज रचनेस धर्म रचनेची गुलामगिरी पत्करावयास लावून समाज वृद्धीस अवश्यक असलेले वातावरणच अजिबात मारून टाकिले. सुसंघटित समाज रचनेत व तिच्या वृद्धीस अगदीं पूर्ण स्वातंत्र्य असल्याशिवाय तिची वाढ होणे अशक्य असते. मग ती गुलामगिरी कोणत्याही 'शाही'ची कां असेना. गुलामगिरी समाजाची प्रगती खुंटविते इतकेंच नव्हे तर, गुलामगिरीच्या जळवा लागलेला समाज दिवसेंदिवस जीर्ण होत जाऊन, हलक्याशा गवताच्या काडीच्या वजनानें देखील तो रसातळास जातो. धार्मिक, सामाजिक, राजकीय व आर्थिक बाबतीत संपूर्ण स्वातंत्र्य म्हणजेच समाजाचे जीवन व समाजाची वृद्धि. ह्यांतील कोणतीही एक गुलामगिरी टिकविणें आत्मघात होय. त्यांतल्यात्यांत धर्मासारख्या विषारी सुरीस जवळ करणे म्हणजे अधःपातास घरांत जागा देणे सारखेच होय.

जगांतील इतर समाजांनीं उत्क्रांतीच्या तत्त्वानुसार ज्याप्रमाणें आपली समाजरचना प्रागतिक करून तीस उत्कर्षाभिमूख केले, त्याप्रमाणें हिंदुसमाजानें देखील आपली समाजरचना करण्याऐवजीं, तिला त्यांनीं चातुर्वर्ण्याच्या चौकटींत कां बसविलें हे सांगणें कठीण होय. श्रमविभागाच्या तत्त्वांवर उभारणी झालीं आहे, असें कित्येक विद्वानांचे म्हणणे आहे. चार वर्ण म्हणजे चार मुख्य व्यवसाय अर्थात धंदे असें त्यांचें म्हणणें आहे. ह्या व्यवसायाच्या सुव्यवस्थेसाठीं त्यांची ही चतुर्विध विभागणी करण्यांत आली असून श्रमविभागाच्या तत्त्वानुसार ती न्याय्य आहे असें ह्या लोकांचे म्हणणें आहे. ह्या लोकातहि एक असंख्य जातींचे समर्थन करणारा पक्ष असून दुसरा पक्ष फक्त चातुर्वर्ण्य म्हणजे चार जातींचा समर्थन करणारा आहे. कांहीं लोकांच्यामतें पूर्वीपासूनच जातींचे जाळें जन्मास आले तर कांहींच्या मतें हे ह्या चातुर्वर्ण्यांतून तयार झाले असें आहे. ह्या म्हणण्याच्या ऐवजीं श्रमविभागाच्या कसोटीस ही व्यवस्था कितपत उतरतें पाहूं.

चारवर्णा जाति प्रमाणें एका मनुष्यास तो एकदां एका वर्णाचा ठरला कीं, त्यास जन्मभर सदासर्वकाळ एकच धंदा करणें क्रमप्राप्त होय. परंतु एकच व्यक्ती जन्मापासून मृत्यूपर्यंत एकएक धंदा करीत बसणें व राहणें संभवनीय दिसत नाहीं. शुद्राचा व्यवसाय करणाऱ्या व्यक्तींस कांहीं कालानें कंटाळा येऊन अगर आपल्या धंद्यांत किफायत होत नाहीं म्हणून ती व्यक्ती तें व्यवसाय सोडून, ब्राह्मण, क्षत्रिय किंवा वैश्य ह्यांच्यां पैकीं एका किंवा अधिक वर्णाचा जातीचा व्यवसाय करणार नाहीं काय ? इतकेंच नव्हे, तर जर परिस्थितीमुळें त्यांस क्षुद्र म्हणून काम करावें लागले व ती परिस्थिती निवळतांच त्यास इतर वर्णांचा धंदा करण्यास मज्जाव असणें रास्त आहे काय ? युद्धाच्या वेळेस घनघोर रणसंग्रामांत प्रत्यक्ष भाग घेणारा क्षत्रिय वीर लढाई संपल्यानंतर शांततेच्या वेळीं घरांतच पट्याचे हात फिरवून आपला क्षात्रवर्ण जागवूं शकणें शक्य आहे काय? शांततेच्या वेळेस स्वतःच्या व त्याच बरोबर एकंदर समाजाच्या जीवनास अवश्य असणाऱ्या इतर धंद्याचे अवलंबन करणें त्यास क्रमप्राप्त नाहीं काय? नसांनसांतून क्षात्र रक्त वाहणारा मराठा गडी जर शुद्ध व शेतकीचा धंदा—क्षुद्राचा धंदा न करतां फक्त लढाई हाच एक धंदा घेवून बसला असतां तर शिवाजीस आपलें राज्य कमवितां आले नसते. क्षात्रगुण तेजानें रसरशीत असलेली जर्मन जनता जर आपण क्षत्रियाच्या लढाईच्या कामाशिवाय कांहींच करणार नाहीं, असें जर घोकत बसली असती तर १९१४ सालच्या महायुद्धासारखे युद्ध व तदनंतर व्यापारी जगात अहमहमिकेने पुढें येण्याची तिची चढाओढ व त्यामुळें जर्मनीस प्राप्त झालेला दर्जा कधीच प्राप्त झाला नसता. वेळेची हांक आल्याबरोबर धनाढ्य व संपत्तित लोळत असलेला जर्मन वैश्य देखील लढाईस तोंड लागतांच खांद्यांवर बंदूक टाकून समरांगणाचा मार्ग चालत असतो. त्याचप्रमाणें वेळ निघून गेल्यावर प्रत्यक्ष क्षत्रियकुलावंतस राजास देखील वैश्याचा धंदा करणें भाग पडते. जर्मनींत जेव्हां सक्तीचे लष्करी शिक्षण देण्यांत येऊन सर्व जर्मन लोक जेव्हां क्षत्रिय बनविण्यांत येऊं लागले तेव्हां जर ह्या क्षत्रियवीरांनीं आपण इतर धंदे करणार नाहीं म्हणून घोषणा केली असती तर जर्मन राष्ट्र व जर्मन समाज एक दिवस तरी जिवंत राहणें शक्य होतें काय ?

नुसत्या जर्मन राष्ट्रासच काय परंतु हिंदुस्थानांतील हिंदुसमाजाशिवाय जगांतील इतर कोणत्याही वर्णाच्या कोणत्याही स्त्रीपुरुषास स्वपराक्रमाच्या जोरावर आपला सामाजिक व आर्थिक, वगैरे बाबतींत आपला दर्जा वाढवून घेता येतो. इंग्लंडांत अतिक्षुद्र व हिंदुसमाजाच्या रचनेंत अस्पृश्य समजली जाणारी व्यक्ती इंग्लिश राजसत्तेची सूत्रे आपल्या हातांत घेऊं शकते. शूद्र बच्चाई साकू पराक्रमाच्या जोरावर शुद्रवर्णांतून क्षात्रवर्णांत जाऊं शकून अमीर बनूं शकतो. परंतु हिंदुसमाजांतर्गत कोणत्याही व्यक्तीस तसें करतां येणें शक्य नाहीं. येथें क्षात्रतेज सिद्ध करून देणारा शिवाजी देखील शुद्र ठरतो. क्षत्रिय कर्मनिष्णात बाजीराव मरेपर्यंत ब्राह्मण राहतो, विद्वत्तेंत महाराष्ट्रांतील कोणत्याहि ब्राह्मणबुवास मागें सारणारा आंबेडकर अस्पृश्य समजला व मानला जातो. व्यक्ती स्वातंत्र्याचा खून पाडणारी इतकी नादान समाजरचना म्हणजेच हिंदुसमाज. व्यक्तीस वाव नाहीं. पराक्रमास वाव नाहीं. गुणांना वाव नाहीं. फक्त उच्च दर्जास एकच एक व जीवाभावाचे लेणें म्हणजे उच्च वर्णीय समजला जाणारा जन्म.

आर्य लोक सुद्धां जग पादाक्रांत करावयास निघाले तेव्हां त्यांनीं देखील जर चातुर्वर्ण्याची ही असली (Water tight compartment) ठेवली असती, तर आज आर्यकुलाचे अथवा आर्यसमाजाचे नांव निशाणदेखील जगावर सांपडले नसते. परदेशी पराक्रम गाजविणाऱ्या मूठभर लढवय्या आर्यसमाजानें नुसता क्षात्रधर्म व क्षत्रिय वर्णच मानिला असता तर मग इतर वर्णांना स्थानच नव्हते व नाहींही. कारण पूर्वीचा एकूण एक आर्य हा क्षत्रिय होता. तो कांहीं ब्राह्मण, वैश्य अथवा शुद्र नव्हता. तात्पर्य काय कीं आर्यसमाज म्हणजे एकवर्णीय समाज होता. मग त्यांस कोणत्याहि वर्णाच्या नांवानें संबोधलें तरी चालेल. एकवर्णीय समाजरचना हीच शुद्र समाजरचना होय. व ती नैसर्गिक देखील मानावयास हरकत नाहीं.

अपूर्ण.

मुद्रक.—**भास्कर रघुनाथ कद्रेकर,** धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस कामाठीपुरा ३ री गल्ली भायखळा, मुंबई नंबर ८.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक : डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
दामोदर हॉल, पोयबावडी, परळ—मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें] शुक्रवार ता. १६ आगष्ट १९२९. [अंक १६-१७ वा.

अनुक्रमणिका.

१ विविध विषय संग्रह पान १-२
१. लोकहितवादीची पत्रें २. वर्णाश्रमाची मिमांसा.
२ बातमी पत्रें पान ३ व ८
३ अग्रलेख पान ४-५
वतन बिलाची तात्पुरती इतिश्री.
४ प्रासंगिक विचार पान ५-७
१. नकटा नकट्याला हासतो २. कमुनिझम पाहिजे तर करबंदी कां नको ३. कुलाबा समाचाराचा चावटपणा ४. भोजन भास्कराचा उर्मटपणा ५. वेंगुर्ल्याचा सत्यनारायण ६. गणेशोत्सवाच्या सार्वजनिकत्वाची व्याख्या ७. वर्तमानपत्रांतल्या जाहिराती.
५ विचारविनिमय पान ७-८
६ पोंच व अभिप्राय पान ८
७ शोकजनक मृत्यु पान ८
८ आत्मपरिचय पान ९-१०
सभा, समारंभ देणगी व निवडक पत्रांतील उतारे

लोकहितवादिचीं पत्रें.

नं. ११

मुसलमानाविषयीं माहिती

१२ व्या अंकावरून पुढें चालूं

हिंदुस्थानांत पारशी, शीक, जैन, यहुदी, फिरंगी, खोडे इत्यादि बहुत जातीचे लोक आहेत. परंतु त्यांस त्यांचें स्वतांचें धर्मशास्त्र नाहीं. कोणी हिंदुचें धर्मशास्त्र घेऊन चालतात व कोणी मामूल चालीवरून चालतात. परंतु मुसलमान तसें नाहींत हिंदु लोकांमध्ये जितकीं शास्त्रे आहेत तितकीं मुसलमानामध्यें आहेत. मुसलमानास आणखी असें वाटतें कीं आपण किताबी आहो. व हिंदु बे किताबी आहेत. किताबाविषयीं मुसलमानांचें मत असें आहे कीं ईश्वरानें प्रथम अदाम व हावानामें स्त्री पुरुष उत्पन्न केली. व त्यांची संतती वाढवून पृथ्वीवर वस्ती केलीं. नंतर ईश्वरानें आपले कृपादृष्टीनें कित्येक पुरुषांस वारंवार उपदेश केला असें पुरुष बहुत झाले पण त्यांत पांच मुख्य गणिले आहेत. त्यांस पैगंबर म्हणतात. त्यांची नांवे व काल.

१. इभ्राम-खलिलुल्ला ३९६४ वर्षांपूर्वी. याचा किताब सहिफा.

२. मूसा-कबीमुल्ला ३५१५ वर्षांपूर्वी. याचा किताब जबूर.

३. दाऊद-नबीउल्ला ३००० वर्षांपूर्वी. याचा किताब तौरेत.

४. इसामसाहा-सहल्ला १८६४ वर्षांपूर्वी. याचा किताब एन्जील.

५. महमद-रसुल्ला. १२५४ वर्षांपूर्वी. याचा किताब कुराण.

मुसलमान असें म्हणतात कीं, या चार पुरुषांस ईश्वरानें किताब दिले. व ते त्यांनीं त्या त्या वेळीं प्रसिद्ध केलें. म्हणजे लोकांनीं प्रथम एक किताब बिघडविला व ते उलटे चालू लागले, तेव्हां देवानें दुसरा किताब दिला. असाच पुढें तिसरा व शेवटीं महमदास कुराण दिलें. आणि त्यावेळेस ईश्वरानें असें कळविलें कीं, हा शेवटचा पैगंबर व हा शेवटचा किताब. यास माझा असा आशिर्वाद आहे कीं, दुनया आहे तोंपर्यंत हा बिघडावयाचा नाहीं. ख्रिस्तियन लोकांचें जें बायबल आहे, तो किताब खरा, परंतु बिघडल्यामुळें तो रद्द करून हल्ली कुराण दिलें आहे. तेव्हां असा ईश्वरोक्त ग्रंथ ज्या जवळ आहे ते मात्र किताबी व बाकीचे बे किताबी अशी यांची समजूत आहे.

आरबस्थानास आरब लोक "जंजीरतुल् अर्ब" म्हणतात. या देशांत महमद जन्मास आला तेव्हां जुनें धर्माचे मूर्तिपूजक होते ते लात, मनात, माना, या देवीचे व साव, बादउजा या देवांचे व नवग्रहादिकांचे भजन करीत व त्यांची मोठालीं देवळें आणि मूर्ती होत्या त्यांची ते पूजा करीत. शिवाय या देशांत त्या कालीं यहुदी व क्रिस्तियन धर्माचा प्रवेश बराच झाला होता. व त्या मताचे लोक कित्येक होते. व आरब लोक आपसांत फार दंगेखोर होते. मुसलमानी धर्म चालू झाल्यापासून हीं देवळें व दुसरे सर्व धर्म जाऊन एक धर्म झाला. व फतवा म्हणजे धर्माधिकारी यांचा लेख घेतल्यावाचून कोणी कोणास शिक्षा करूं नये असें ठरलें. महमदाचा मुख्य हेतू असा होता कीं सर्व धर्म बुडवून एक धर्म करावा व आपले स्वदेशीय लोकांस एक नीति व एक कायदा घालून द्यावा. हें काम त्यानें पूर्णपणें सिद्धिस नेलें व हा धर्म चालू झाल्यानें सर्व पृथ्वीची उलटा पालट झालीं नवीं राज्यें, नवे कारखानें चालू झाले. व एक धर्म आणि एक मत चालू झालें. परंतु मनुष्यांचा असा स्वभाव आहे कीं, कोणी कसाही बंदोबस्त केला तरी ते तो बिघडल्यावाचून राहणार नाहींत. या प्रमाणें कालें करून या धर्मांत ही अनेक मतें व अनेकवाद उत्पन्न झालें. ही गोष्ट पृथक, परंतु महमदाचा हेतू सर्वत्र ऐक्य करावें. व एक ईश्वराचें भजन करावें, आणि अनेंक ढोंगें आहेत ती मोडावी असाच होता हें स्पष्ट आहे.

महंमद हा संभावित कुलांत सन ५६९ इसवींत जन्मला. याच्या आजाचें नांव अबदुल मुतालेब व बापाचे नांव अबदल्ला व चुलत्याचे नांव अबुतालेब होतें. यांचीं जात खुरेशी अरब होती. महमद हा प्रथम खादीजा म्हणून एक व्यापारीण होती. तिच्या जवळ राहून ऊंटावर माल भरून आरबस्थानांतून शिरिया प्रांतांत दमषक् शहर आहे तेथें खेपा करीत असे. व हिंदुस्थानचा माल अरबस्तानांत आणी व आरबस्थानांतील तिकडे नेई. पुढें याची हुशारी चांगली पाहून खादीजा बीबीनें याशीं लग्न लाविलें. महमद मक्के जवळ हिरा म्हणून पहाड आहे तेथें नित्य जाऊन बसत असे. तेथें यास एके दिवशीं दृष्टांत झाला कीं तू धर्म

प्रसिद्ध कर हें वर्तमान त्यानें आपले स्त्रीस सांगितलें व तिने तें तात्काळ कबूल केलें. नंतर तिचे घरीं जिद म्हणून एक गुलाम होता, त्यासही तिनें सांगितलें. नंतर महमदाच्या बापास, चुलत्यास, व पुतण्या अल्ली यांस कळलें तेव्हां त्यांनींहि तें खरें मानिलें. या वेळेस महंमदाचे वय सुमारे चाळीस वर्षाचे होतें. व येथून पुढें तेवीस वर्षेपर्यंत त्यानें मुसलमानी धर्म वाढविण्याचें काम चालविलें. आणि शेवटीं ता. ८ जून सन ६३२ साली ६३ वर्षाचे उमरीत तो मरण पावला त्याची कबर मदीना येथें आहे.

महमदाची मुलगी फतिमा बिबीही पुतण्या अल्ली यास दिली होती. तिचे पुत्र हसन, हुसेन यांस पैगंबराचे नवासे म्हणजे दौहिम असें म्हणतात. महमदास स्त्रिया ५ खादिजा, हाफसा, जैनाब, खैबार व आयषा ह्या होत्या. महंमदाचे घोड्याचें नांव बुराक. महंमदाचे हातचा कागद किंवा त्याचे डोकीचा केस किंवा दुसरे हर पदार्थ अद्यापि मुसलमान लोक फार भक्तीनें बाळगतात. विजापुरास आसार मुबारक म्हणून एक मोठी इमारत आहे. तींत महंमद पैयगंबराचा एक केस आहे अशी आख्या आहे. तसेंच अल्लीचे घोड्याचा नाल व अंगावरचे चिलखत आणि त्यानें लिहिलेला वर्ख असे पदार्थ फार भक्तीनें बाळगतात. असे कित्येक पदार्थ कित्येक ठिकाणीं अद्यापि आहेत.

महंमद हा पुरुष सर्व गुणसंपन्न होता. व रूपानें, स्वभावानें, शाहाणपणानें, धैर्यानें व भाषणाचे सौरस्वानें यास मोठा श्रेष्ठ गणिलेला आहे. याचा स्वभाव फार दयाळू व निगर्वी होता. अगदीं लहान किंवा गरीब मनुष्य जरी आला तरी त्याजवर त्यानें दया करावी व त्यास मदत करावी. महंमदाचे प्रपंचावर फारसें लक्ष नसून केवळ ईश्वरानें आपणास धर्म स्थापन करण्यास जन्म दिला आहे. व पृथ्वीवर एक धर्म केला पाहिजे. अशा समजुतीची यांची वागणूक होती.

यानें प्रथम आपल्यास ईश्वरी दृष्टांत झाला. व ईश्वराचा दूत येऊन त्यानें धर्म प्रसिद्ध करण्यास हुकूम दिला. असें आपले मंडळीस कळविलें. तेव्हां याची बहुतेक मंडळी यास अनुकूल झाली. नंतर इतर लोकांसही धर्म सांगू लागला. त्याकाळीं आर्बस्थानांत मूर्तिपूजेचा व इस्त्रायल लोकांचा आणि ख्रिस्तियन असे ३ धर्म चालत होते. व त्यांतून हा धर्म वेगळा आहे. असें प्रसिद्ध झालें. तेव्हां मक्का, शरीफ या शहरचे लोकांनीं याजवर हल्ला केला. व त्यामुळें हा आपली जन्मभूमी सोडून मदिना शहरांत गेला. व तेथेंही यानें तोच उद्योग चालविला. पुढें यास बहुत लोक मिळाले. तेव्हां त्यास हा ईश्वराकडून आलेले ग्रंथांतील वचनें वारंवार सांगून अमुक करण्याविषयीं ईश्वराचा हुकूम आला आहे. तर त्या प्रमाणें आपण वर्तलें पाहिजे असें सांगे. गरीबीनें चालावें, ईश्वरी इच्छेप्रमाणें चालावें. असे उपदेश यानें केले याचे धर्माचे नांव इसलाम म्हणजे ईश्वरावर हवाला देऊन वागण्याचा धर्म, यास दीन व इमान अशीं ही दुसरीं नावें आहेत. अस्तू. पुढें महमदाजवळ लोक बहुत जमले तेव्हां त्यानें काफरी लोकांशीं लढाई करावयाची आज्ञा झाली म्हणून एक अध्याय प्रसिद्ध केला. त्यांत असें लिहिलें होतें कीं, एक देव आहे. व त्यानेच महमदास खरा धर्म सांगण्यास नेमलें आहे. तर ही गोष्ट जे कबूल करतील त्यांस आपल्यांत घ्यावें. आणि जे नाकबूल करतील त्यांस ठार मारावें असा अध्याय प्रसिद्ध केल्यावर महमद त्या सेनेसहित मक्केवर आला. व त्यानें तें शहर घेतलें. आणि हजारों लोक मुसलमान केलें. व देवळें आणि मूर्ती होत्या त्या फोडून टाकिल्या. महमदानें मोठे मोठे राजे होते त्यांस पत्रें पाठविलीं कीं, इश्वरी धर्म प्रसिद्ध होत आहे तो तुम्ही मान्य करावा. व जुना, खोटा धर्म सोडून द्यावा. इराणचा राजा खुसरू यास महमदानें एक पत्र पाठविलें. त्यांत महमद बिन अबदल्ला ईश्वराचा पयगंबर यांजकडून इराणचा खुसरू पातषाहा यांस असें वरती लिहिले होतें. तें पत्र पादशाहापाशीं एका मुसलमानानें आणून दिलें तें पाहातांच पादशहाचे अगोदर आपलें नांव लिहिणारा हा कोण व यानें आपलीं बे अदबी केली असें म्हणून त्यानें भरदरबारांत तें पत्र फाडून टाकिलें. हें वर्तमान महंमदास कळलें. तेव्हां तो इतकेंच म्हणाला कीं, "माझे पत्र फाटलें त्याप्रमाणें त्याचें राज्य फाटेल" पुढें ३० वर्षांनीं हें भविष्य खरें झालें. महंमदाचे वेळेस सर्व अर्बस्थानांत अंमल बसून लोक मुसलमान झाले होते. व मुसलमानी फौज मोठी जमली होती.

पुढे महंमद मेल्यावर त्याची आयेषा स्त्री इनें असें प्रसिद्ध केलें कीं, माझा बाप अबुबकर यानें महंमदाचा अधिकार पुढें चालवावा असें पयगंबरानें मरते वेळेस सांगितलें आहे. त्याजवरून त्याचा दौहित्र अल्ली हा मागें पडून अबुबकर हाच खलीफा झाला. त्यास "अमिरुल मोमीनीन" व "इमामुल मुसलमान" असा किताब आहे. या सरदारानें मुसलमानी धर्म बहुत वाढविला. व याजकडे राज्य होतें. आणि लक्षावधी फौज होती तरी हा अगदीं फकिराप्रमाणें वागत असे. मरतेवेळेस एक उंट मात्र त्याजवळ होता तोही त्यानें दान दिला. दौलत म्हणून त्याजवळ कांहीं नसे. मिळविलेल्या दौलतीपैकीं त्यानें स्वतांस अन्न आच्छादनाखेरीज कांहीं घेतले नाहीं. व तो गरिबास धर्म फार करीत असे. व न्यायनिष्ठूर आणि उदार असे. त्यानें तुर्कस्थानचे व इराणाचे सरहद्दीपर्यंत धर्म वाढविला. व मरते वेळेस उमर यास मुक्त्यार नेमिलें.

वर्णाश्रमाची मिमांसा.

लेखक. **द. वि. प्रधान** दादर मुंबई.

अंक १५ वरून पुढें चालू

वास्तविक रित्या कोणतीहि एक व्यक्ती जन्मापासून तों मृत्यूपर्यंत एकवर्णीय राहणें व असणें शक्य नाहीं, इतकेंच नव्हें तर दरएक मनुष्य रोज अनेक वर्णीय असूं शकतो. कोणत्याहि कलेचा अभ्यासी, अध्ययन करणारी व्यक्ति त्या वेळेस ब्राह्मण असते. घरांत कोणास कांहीं शिकवितांना अथवा उपदेश देतांना देखील त्या व्यक्तीचा हा ब्राह्मण समजला जाणाराच वर्ण असतो. व्यापाऱ्याची कसल्याहि प्रकारची देवघेव करतांना ही व्यक्ती वैश्य वर्णांत जाते. पोटासाठी धंदा करतांना चाकरी करतांना तीच व्यक्ती शुद्र असते. स्वसंरक्षणासाठीं सज्ज असतांना तीच व्यक्ती क्षत्रिय असते. अशा प्रकारें एका तासांत एकच व्यक्ती अनेक वर्णांतून फेऱ्या मारीत असते. अशी स्थिति असतां श्रमविभागाच्या तत्त्वांवर चातुर्वर्णाची उभारणी कशाप्रकारें मानण्यांत आली हेंच समजणें कठीण आहे. ज्या ज्या व्यक्तीस ज्या ज्या वेळेस जो जो धंदा सोइसकर वाटेल त्या त्या वेळेस ती ती व्यक्ती तो धंदा बदलून नवीन धंदा करणारच मग ती कोणाचीहि पर्वा करणार नाहीं. कारण जीवन संगोपन करणें हें तींस आवश्यक आहे.

वरील दृष्टीनें पाहतां गीतेंतील "चातुर्वर्ण्य मया सृष्टं गुणकर्म विभागश: ह्या वाक्याचा मनुष्याच्या राहणीशीं कसा मेळ बसवावा हें समजणें जरा कठीण आहे. पुढें मागें ते वाक्य उच्चारण्याची कांहींही आवश्यकता नसतां मध्येंच श्रीकृष्णाला हें वाक्य उच्चारण्याची हुक्की कां यावीं. जगास गीतेच्या रुपानें ज्ञाननिधी देणारा श्रीकृष्ण मनुष्य स्वभावाची व राहणीची पारख न करतां असलें वाक्य उच्चारूं शकणें असंभवनीय आहे. श्रीकृष्णाच्या ह्या वाक्याच्या सचोटी बद्दल जर आपण थोड्या निराळ्या दृष्टीनें पाहूं लागलों तर हे वाक्य श्रीकृष्णाचेच आहे किंवा काय ह्याबद्दल जबरदस्त शंका उत्पन्न होते.

म्हणूनच चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेंत स्त्रियांचा दर्जा ठरविला गेला आहे किंवा नाहीं हे पाहिल्यास वरील विधाना बद्दलची शंका द्विगुणीत होते. सूक्ष्म रितीनें पाहतही वर्ण व्यवस्था पुरुष वर्गाच्या दृष्टीनेंच ठरविलेली किंवा वठविलेली आहे. कारण जर ह्या वर्णव्यवस्थेंत स्त्रियांचा समावेश होत असला तर कोणासही असें वाटणें साहजिक आहे कीं, पुरुषाप्रमाणें स्त्रियांचेहि ब्राह्मण अध्ययन-आध्यापन क्षत्रिय-संरक्षक, वैश्य-व्यापारी, शुद्र सेवक, अतिशुद्र (छे, पण हा वर्ण मध्यें केव्हां तरीच उपस्थित झाला आहे.) असें वर्ण विभाग पडणें व पाडणें स्वाभाविक झाले असते. म्हणजेच स्त्रीयां शिक्षक, शिपाई, व्यापारी व दासी अशा रचनेमध्यें ग्रथीत केल्या गेल्या असल्या पाहिजेत. परंतु ते तसें नव्हते. कारण सर्व स्त्रीवर्गावर शुद्रत्वाचा शिक्का मोर्तब करण्यांत आलेले आहे. स्त्री म्हटली कीं, ती शुद्र अशी स्थिति होती व ह्यावरूनच एकाद्या ब्राह्मण स्त्रीचे अथवा शूद्र स्त्रीचे शूद्र अथवा ब्राह्मणाशीं विवाह संस्कार झाले असले म्हणजे तर स्त्रीयांचा वर्ण व्यवस्थेंतील दर्जा ठरविणें कठीण कार्य होय. आणखी असें पाहूं कीं, एकादी सर्वगुण संपन्न व विदुषी स्त्रीनें एकाद्या शुद्र वर्णीयाशीं विवाह केला म्हणजे पतिच्या वर्णाप्रमाणें ती शुद्रवर्णीय होते असा आपल्या धर्मशास्त्रीयांचा सिद्धांत आहे. व असें जर झालें तर सर्वगुण असूनही व श्रीकृष्णाच्या उक्तीप्रमाणें–चातुर्वर्ण्य मयासृष्टां गुणकर्म विभागश: येथें तिच्या गुणकर्माप्रमाणें ती ब्राह्मण असूनही हीन होते ह्यावरूनच कृष्णाच्या वाक्याबद्दल लेखकानें जी शंका उपस्थित केली आहे ती साहजिक आहे असें कोणीहि म्हटल्यास खास वावगें होणार नाहीं. एकंदर ह्या वर्णव्यवस्थेत स्त्रीयांचा दर्जा ठरविला गेला नव्हता हे अनेक दृष्टीनें सिद्ध करतां येईल. ज्या समाजशास्त्रामध्यें समाजसंवर्धक व समाजाचे एक मुख्यांग स्त्री हिचा समावेश झाला नाहीं, अथवा करण्यांत आला नाहीं, ह्यावरूनच ह्या चातुर्वर्णी हिंदुसमाज शास्त्रवेत्त्यांच्या अगाध ज्ञानाची कींव करावीशी वाटते असली नादान समाजरचना घडविणारें व अजूनहि ती कायम राहावी म्हणून रात्रंदिवस झटणाऱ्या लोकांच्या मेंदूबद्दल कोणीहि शंका घेणें साहजिकच होईल.

चातुर्वर्ण्याची छाननी करणाऱ्या आर्यसमाजानें देखील ह्या वर्णव्यवस्थेंत स्त्रियांचा दर्जा काय आहे ह्याबद्दल कधींच विवेचन केलें नाहीं. स्त्रियांच्या दृष्टीकोनांतून ह्या व्यवस्थेकडेस पाहिले तर हेच अनुमान निघतें कीं, ही व्यवस्था घडविण्याच्या वेळीं स्त्रीसमाजाचे अस्तित्व विसरण्यांत आलें होतें. चातुर्वर्ण समाजरचनेंत स्त्रीवर्गाचा समावेश झाला नाही ही गोष्ट पुढें फक्त मनूच्या लक्षांत आली असावी असें दिसतें कारण मग त्यानें सबंध स्त्रीवर्गास शुद्र ठरवून त्यांचाहि ह्या वर्णपद्धतीत समावेश करून घेतला.

चातुर्वर्ण्य ही किती भ्रामक व कल्पक समाजरचना आहे हे लक्षांत येण्यासाठी व असल्या संस्थेचा फोलपणा पटावा म्हणूनच हा लेख लिहिला आहे. एकदां चातुर्वर्ण्याची अनअवश्यकता पटली कीं, जातीभेदाची आवश्यकता मग ती श्रम विभागांवरें असो किंवा कोणत्याही कारणामुळें असो पटल्याशिवाय खास राहणार नाहीं. जाती नष्ट करणाऱ्या व इच्छिणाऱ्या कोणाही व्यक्तीस पहिल्याने चातुर्वर्णाविषयीं लोकांत पूर्ण तिरस्कार उत्पन्न केला पाहिजे व मूळच्या रोगाच्या डबक्यांबद्दल घृणा उत्पन्न केली कीं, जातींचा हा वर्णव्यवस्थेंतील बाह्य डोलारा खाडकन कोसळून पडेल. येनकेन प्रकारेण वर्णव्यवस्थेविरुद्ध अत्यंत द्वेष पसरविणे म्हणजे हिंदु संघटनेची मुहूर्तमेढ करणें होय. व जोपर्यंत असें प्रयत्न होत नाहीत तोपर्यंत सर्व गोष्टी म्हणजे शिळोप्याच्या गप्पा होत.

अस्पृश्य विद्यार्थ्यांचा पाण्याकरिता संप.

(आमच्या वातमीदाराकडून)

सुमारें एक वर्षपूर्वी कार्पोरेशननें ठराव करून म्युनिसिपालिटीच्या शाळांतील पाण्यासंबंधींचा भेदभाव काढून टाकिला आहे. यावरून सर्वांचा समज झाला असेल कीं, आतां मुंबईतील कोणत्याही शाळेत अस्पृश्यतेच्या दृष्टीनें कोणताही भेदभाव मानला जात नसेल. परंतु हा समज फोरासरोड, म्यु. म. शाळांतील अस्पृश्य विद्यार्थ्यांनीं पाण्याकरितां संप करून खोटा ठरविला आहे. सदर शाळेंत इ. ७ पर्यंतचें शिक्षण घेणारे विद्यार्थी आहेत. त्यांना सध्याची परिस्थिति समजत नाहीं असें नाहीं. सदर ठरावाबद्दलचे सर्क्यूलर ज्या वेळेस शाळांतून वाटलें गेले. त्या वेळेसच ही गोष्ट त्यांच्या लक्षांत आली होती परंतु शाळेचे हेडमास्तर आज नाहीं उद्यां या सर्क्यूलरची अंमलबजावणी करतील अशा भरंवशावर ते होते. परंतु वर्ष लोटत आलें तरी पाण्याच्या बाबतींतील भेदभाव नाहिसा होत नाहीं असें पाहून, तसेंच भेदभाव न काढतांच शाळेच्या रिपोर्टांत" येथें कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव मानला जात नाही." असें लिहिल्याचें विद्यार्थ्यांना आढळून आलें. शिवाय एकदां ग्वाल्हेर संस्थानांतील दिवाण शाळा तपासण्यास आले असतां एका मास्तरांनीं सांगितलें कीं, "येथें पाण्याच्या बाबतींतही भेदभाव मानला जात नाहीं." याची चीड येऊन सदर विद्यार्थ्यांनीं स्वतःच त्या सर्क्यूलरची अमलबजावणी करून घेण्याचें ठरविलें. शाळेतील विद्यार्थ्यांचे या बाबतींत मत घेऊन ता. २७।७।२९ रोजीं कांहीं विद्यार्थी स्पृश्य विद्यार्थ्यांकरितां निराळ्या ठेवलेल्या भांड्यांतील पाणी प्यालें. हेतु हा कीं, अशा रितीनें तरी हेडमास्तरांना सर्क्यूलरची अंमल बजावणी करण्याची इच्छा उत्पन्न व्हावी. परंतु विद्यार्थ्यांनीं सदर केलेला प्रयत्न फुकट गेल्यासारखा झाला. कारण ही गोष्ट हेडमास्तरांच्या कानावर जाऊनही त्यांनीं तिकडे लक्ष दिलें नाहीं. परंतु सदर प्रकरणाचा सोक्षमोक्ष करून घेण्याचाच विद्यार्थ्यांनीं निश्चय केला असल्याने त्यांनीं पुढे काय करावयाचें तें ठरविलें.

ता. २९।७।२९ ची गोष्ट. नेहमीं प्रमाणे मुले शाळेंत गेलीं परंतु शनिवारीं पाणी प्यालेल्या अस्पृश्य मुलांना शिपाई शाळेत घेईना. या गोष्टींचा विद्यार्थ्यांवर परिणाम होऊन दुसरे १०-२० विद्यार्थी पूर्वीच्या विद्यार्थ्यांप्रमाणेंच पाणी प्यालें. झालें. शाळेत जिकडे तिकडे गडबड सुरू झाली. हेडमास्तरांनीं पाणी पिणाऱ्या अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना बोलावून घेतलें व चौकशी सुरू केली. हेडमास्तरांचा प्रश्न—अशा रितीनें पाणी पिऊन तुमचा काय फायदा झाला? अस्पृश्य विद्यार्थी म्हणाले— आज पर्यंत पाण्याच्या बाबतींत आम्हांला जो अपमान सोसावा लागत होता तो नाहिसा झाला. प्रश्न— तुम्ही असें पाणी पिऊं लागला तर स्पृश्य मुलें शाळा सोडून जातील त्याची वाट काय? उत्तर— स्पृश्य मुलांना जर भेदाभेद मानावयाचा असेल तर त्यांनीं म्यु. च्या शाळेंत येऊंच नये. कदाचित ती मुलें शाळा सोडून दुसऱ्या शाळेत गेलीं तर आम्हीही त्यांच्या मागोमाग त्याच शाळेत गेल्या शिवाय रहाणार नाहीं.

प्रश्न.—असें तुम्हीं विनाकारण कशाला करतां? तुमच्या आणि त्यांच्याकरितां स्वतंत्र चांगली व्यवस्था करतों. उत्तर—यांत काय झालें? उलट तुम्हीच भेदभाव वाढवींत आहांत.

अशा रितीनें अस्पृश्य विद्यार्थी व स्पृश्य शिक्षक यांच्यांत प्रश्नोत्तरें होत असतां, एक स्पृश्य शिक्षक म्हणाले कीं, "तुम्हाला काय करावयाचें असेल तें करून घ्या" हे शब्द कानीं पडतांच अस्पृश्य विद्यार्थ्यांची सहनशीलता नष्ट पावली व त्यांनीं सर्व अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना बाहेर पडण्यास सांगितलें. अपमानाची चाड सर्वांना असल्यामुळें बालवर्गापासून तों थेट ७ वी इयत्तेपर्यंत सर्व वर्गांतील सुमारें ३०० अस्पृश्य विद्यार्थी शाळेबाहेर येऊन उन्हांत उभे राहिलें. व शिवाजी महाराज की जय, सरस्वती माते की जय, आंबेडकर महाराज कीं जय असे ओरडूं लागले. सदर प्रकार तास अर्धा तास सारखा चालला होता. शेवटीं पुढारी विद्यार्थ्यांशीं हेडमास्तरांनीं पुन्हा वाटाघाट करण्यास सुरुवात केली. त्यांच्या अटी लिहून घेतल्या व तुमच्या म्हणण्याप्रमाणें सर्व कांहीं करितों अस सांगून प्रकरण आटोपतें घेतलें. अस्पृश्य विद्यार्थ्यांनाहि तेंच पाहिजे होतें. निरुपाय म्हणूनच ते बाहेर पडले होते. मास्तरांनीं वचन दिल्यावर अस्पृश्य विद्यार्थी आपापल्या वर्गांत जाऊन बसले. अस्पृश्य विद्यार्थ्यांच्या अटी खालील प्रमाणें आहेत. १ पाण्याच्या बाबतींत भेदभाव नसावा. २ शाळेंतील कांहीं शिक्षक अद्यापही अस्पृश्यता मानतात त्यांचा बंदोबस्त व्हावा. ३ कांहीं शिक्षक अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना क्षुल्लक कारणावरून "जातिविषयक" प्रश्न काढून अपमानास्पद बोलतात त्यांचाही बंदोबस्त व्हावा. इ. सदर प्रकरणावरून म्यु. शाळांतून अद्यापही अस्पृश्यता निवारणासंबंधानें कशी स्थिति आहे तें दिसून येईल. सदर प्रकार म्हणजे उघडकीस आलेला एक नमुना आहे. असाच प्रकार सर्व शाळांतून आहे कीं काय?

सरकार इकडे लक्ष देईल काय?

धारवाड मधील व्हिक्टोरीया हायस्कूलच्या प्रिन्सिपॉलनें तेथील नवीन उघडलेल्या बहिष्कृत बोर्डिंगमधील विद्यार्थ्यांना गव्हर्नमेंट हायस्कूलमध्यें असलेल्या सर्व सवलती देण्याचे कबूल करून आपल्या शाळेंत दाखल करून घेण्याचे पूर्ण व बळकट आश्वासन दिलें. त्याप्रमाणें कांहीं बहिष्कृत विद्यार्थ्यांची त्या शाळेंत नांवें दाखल करण्यासाठीं मी व त्या बोर्डिंगचे सुपरिंटेंडेंट प्रिन्सिपॉल साहेबाकडे गेलों. तेव्हां प्रिन्सिपॉल साहेबानीं त्या सर्व मुलांना इयत्तेवार क्लासांत रवाना केलें व कांहीं मुलांची स्कूललिव्हिंग सर्टिफिकिटेंही आपल्याकडे घेतली. पहिल्या दिवशीं पुढच्या सर्व बांकावर मुलें बसलीं असल्याकारणानें त्या मुलांना बाजूस ठेविलेल्या बाकावरच बसणें भाग होतें. पण दुसऱ्या दिवशीं असें घडून आलें कीं, मुले पुढील बाकावर बसली असतां कांहीं सोवळ्या क्लास मास्तरानीं 'स्टॅंडअपदेअर' असे म्हणून मुलांना बसलेल्या जागेवरून जबरीनें उठवून कोपऱ्यांत ठेविलेल्या एका बाकावर बसविलें. पहिल्या इयत्तेमधील मास्तरानें तर आपल्या सोवळेपणाची कमालच केली. त्यानें मुलांना उदाहरण सांगितलें होतें. शेवटीं उत्तर दाखविण्यासाठीं एक मुलगा जवळ जात असतां, त्यानें त्यास दूरूनच उत्तर सांग, जवळ येऊं नकोस? असें दरडावून सांगितलें. व मुलानें उत्तर सांगितल्यानंतर बरोबर आहे असें म्हणून त्यास पुनः बसायची जागा दाखविली. बहिष्कृत मनुष्याचा स्पर्श झाला तर अशा सोवळ्या लोकांचा मुडदा स्वर्गांत जाण्याऐवजीं पाताळांत जातो कीं, एखाद्या ताऱ्याप्रमाणें आकाशांत लोंबत राहतो हे त्याचा मनुच जाणे.

असो ही हकिकत समजल्यानंतर त्या बोर्डिंगचे सुपरिंटेंडेंट व मी मुलांना मिळालेल्या ह्या जादा सवलतीबद्दल चौकशी करण्यासाठीं प्रिन्सिपॉल साहेबाकडे गेलो तेव्हा प्रिन्सिपॉल साहेबानीं आपली ब्राह्मणी पगडी चांगली व्यवस्थेशीर व त्यांच्या वडिलार्जित शिरस्त्यास अनुसरूनच फिरविली. ते म्हणाले मी स्वतः कांहीं भेदभाव मानीत नाहीं. परंतु 'आय कान्ट फोर्स दी स्टुडंटस, त्यांच्या पालकानीं जर मला विचारलें तर मी त्यांना काय सांगूं? तेव्हां आपण दिलेलें दाखले व आपली मुले आपण खुशाल घेऊन जा त्याला माझी कांहींच हरकत नाहीं. अहो! प्रिन्सिपॉल साहेब! हीच कां आपली जादा सवलत? आपल्यांत जर मुलांच्या पालकांना उत्तर देण्याइतकें तसेंच आपल्या हाताखालील असिस्टंट मास्तरांना आपल्या ताब्यांत ठेवण्या इतकें सामर्थ्य नसेल तर प्रिन्सिपॉल सारख्या जबाबदारीच्या जागेला नुसती शोभा आणण्याचें पुण्य आपल्या पदरी घेऊं नका. त्याचप्रमाणें हायस्कूलास समतावादी व्हिक्टोरिया महाराणीचें नांव देऊन आपल्या ठिकाणीं वसत असलेल्या विषमतेच्या योगानें त्या नावाला काळिमा आणू नका. हाच आमचा आपणास शेवटचा जोहार आहे.

(पुढील मजकूर पान ८४वर पहा)

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १६ आगष्ट १९२९

वतन बिलाची तात्पुरती इतिश्री !

डॉ. आंबेडकर यांनी महार वतन बिल मुंबईच्या कायदेकौन्सिलमध्ये आणलें होतें आणि त्याला ठिकठिकाणच्या महार वतनदारांनीं आपआपल्या भागात सभा भरवून पाठिंबाहि दिला होता. मात्र महार समाजांतल्या कांहीं कुऱ्हाडीच्या दांड्यांनीं या बिलाला विरोध करून गोताला काळ होण्याचा प्रयत्न केला होता आणि त्याकरितां महारसमाजाची दिशाभूल करण्याचा प्रयत्न केला होता. परंतु या विरोधास डॉ. आंबेडकरांनीं न जुमानता बिलाचे पहिलें वाचन त्यांनीं कौन्सिलमध्यें पास करून घेतलें. तेच बिल डॉ. आंबेडकर यांनीं परवां पुण्याच्या चालू बैठकींत तें बिल मागें घेण्याची परवानगी मागितली व कौन्सिलानें ती परवानगी दिली. अशा रीतीनें, वतन अॅक्टांत सुधारणा करून महारांच्या कपाळाची

वतनदारींच्या नांवाखाली चालू असलेली गुलामगिरी

काढून टाकण्याचा प्रयत्न आज तरी शेवटास गेला नाहीं. डॉ. आंबेडकरांनीं या बाबतींत माघार घेतली म्हणून. त्यांच्या नांवानें सदोदित खडे फोडीत बसणाऱ्या आणि बहिष्कृत समाजाच्या स्वतंत्र चळवळीला हरएक प्रकारें विरोध करून तिचा उपहास करणाऱ्या लोकांना आनंदानें टाळ्या वाजविण्याची संधी मिळाली आहे. आम्हीं त्यांच्या सैतानीं समाधानाच्या आड येऊं इच्छीत नाहीं. वतन बिलासंबंधाच्या चळवळींत ज्यांनीं त्यांना साहाय्य केलें, ज्यांनीं त्या बिलाला पाठिंबा दिला, त्यांच्याकरितां मात्र येथें थोडा खुलासा करणें इष्ट आहे. प्रथमतः बिलाचें मूळ स्वरूप बहुतांशीं जशास तसें ठेऊन तें जर कौन्सिलमध्यें पास करून घेतां येण्यासारखें असतें तर तो सुयोग डॉ. आंबेडकर यांनीं कधींच दवडला नसता. परंतु सिलेक्ट कमिटीकडे गेल्यावर बिलांत इतके भलभलते फरक करण्यांत आले कीं, बिलाचे स्वरूप पार बदलून गेलें. सिलेक्ट कमिटीनें मूळ बिलांत दोन महत्वाच्या दुरूस्त्या केल्या. पहिली दुरूस्ती म्हणजे बलूत्याचे ऐवजीं नगदपगार मिळावा अशी जी कलमें मूळबिलांत होती ती गाळून टाकण्यांत आली. दुरूस्ती दुसरी कोणत्या अटीवर वतनी जमीनी रयतांव्या करण्यांत याव्यात या कलमांत करण्यांत आली होती. मूळ बिलांत शेतसारा घेऊन रयतावा करण्यांत याव्यात असें कलम होतें. सिलेक्ट कमिटीनें अर्धाखंड घेऊन जमीनी रयतावा करण्यांत याव्यात अशी दुरूस्ती केली. मूळ बिलांत हे दोन फेरबदल करण्यांत आल्यामुळें जें बिल महार लोकांना हितावह होणार होतें तेंच त्यांना अनहितकारी बनलें. पैकीं पहिली दुरुस्ती विरुद्ध विशेषसा आक्षेप घेता येण्यासारखा नव्हता कारण बलूता किती मिळतो, कोणत्या कामासाठीं मिळतो या बद्दल रयत महार व सरकार यांच्यात मतभेद असल्याचें सिलेक्ट कमिटीस दिसून आल्यामुळे ह्या मतभेदाचा निकाल लावल्याशिवाय बिलांतील बलूत्याबद्दलचीं कलमें तूर्त कायद्याच्या रूपांत घालूं नयेत असा अभिप्राय सिलेक्ट कमेटीनें दिला. व ह्या प्रश्नाचा निकाल लावण्या करितां

बलूता चौकशी कमिटी

नेमण्याचें अभिवचन सरकारनें दिल्यामुळे डॉ. आंबेडकरांनीहि हीं कलमें बिलांतून काढून घेण्यास आपली हरकत नाहीं असें सांगितलें. कारण तसें करण्यांत महार समाजाचे कांहीं नुकसान नव्हतें. दिवसाला दोन दिवस लागले असते इतकाच काय तो फरक पडला असता. दुरूस्ती नंबर दोन मात्र अत्यंत विघातक होती. तिच्यामुळे डॉ. आंबेडकरांनीं आपल्या बिलाच्या रूपानें तयार करून दिलेल्या

गणपतीच्या मूर्तीस माकडाचे रूप

प्राप्त झालें. हेंच माकड आतां कौन्सिलपुढें येणार होतें आणि महारांच्या मानगुटीवर बसणार होतें. सिलेक्ट कामटीनें बदललेलें बिल पुनः कौन्सिलमध्यें आल्यावर त्यांतले सिलेक्ट कमिटीचे जांवईशोध काढून टाकून मूळच्या बहुतांशीं तरी मूळच्या स्वरूपांत तें पास करून घेण्याची आशा असती तर तें आंबेडकरांनीं मागें घेतलें नसतें. परंतु कौन्सिलमधल्या आजच्या परिस्थितींत वरील आशेला बिलकूल जागा नाहीं. निरनिराळ्या हेतूंनीं प्रेरित होऊन आंबेडकरांनीं सुचविलेली वतन अॅक्टाची सुधारणा हाणून पाडण्याकरितां

सरकार, ब्राह्मणेतर, ब्राह्मण व मुसलमान यांचे संगनमत

होणार हें त्यांना स्पष्ट दिसून आलें तेव्हां त्यांनीं उपकार करावयास जातांना अपकार होण्याचा प्रसंग येऊं नये म्हणून माघार घेतली. ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर व मुसलमान सभासदांमधील क्वचित् एकादाच सभासद आंबेडकरांच्या मूळ बिलाला अनुकूल झाला असता सरकारची तर पहिल्यापासून सहानुभूति नव्हती. महारांना सध्यांच्याच स्थितींत ठेवलें तरच त्यांच्यावरील आपली सुलतानशाही चालू राहील असे बाकीच्यांना वाटतें व म्हणूनच त्यांना वतन अॅक्टामध्यें महारांची गुलामगिरी काढून टाकण्याच्या दृष्टीनें सुधारणा होणें इष्ट वाटत नाहीं. ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर हे आपसांत कितीहि भांडले तरी बहिष्कृत वर्गानें आपलें डोकें वर काढूं नये, आपल्या पंक्तीला येऊन बसूं नये, ही त्या उभयतांची सारखीच इच्छा आहे. वतनदार महाराला त्याच्या वतनदारीचा फायदा घेऊन हवा तसा राबवावा, ही कुळकर्णी व पाटील यांना जी संवय पडली आहे त्यामुळें महारांना स्वातंत्र्य देण्याला ते दोघेहि तयार नाहींत. कौन्सिलांतल्या ब्राह्मण सभासदांना कुळकर्णी व ब्राह्मणेतर सभासदांना पाटील मतें मिळवून देणारे अर्थात्च ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर सभासदांनी पाटीलकुळकर्ण्यांच्या इच्छेला अनुसरून वागावें हें स्वाभाविक होय. तिसरा पक्ष सरकारचा. त्याचाहि या बाबतींत निकट हितसंबंध पोंहचतो. मामलेदार, पोलिसफौजदार वगैरे सरकारी अधिकाऱ्यांना फिरतीवर असतांना महार लोकांचा अतिशय उपयोग होतो. वतनदारीच्या गुलामगिरींत सांपडलेले महार नसतील तर त्यांना थोडक्यांत चैन करावयाला मिळणार नाहीं; मजुरीचे पसे रोख मोजावे लागतील. तसेंच सरकारी कामेंहि थोडक्या—केवळ नांवाच्या पगारांत वतनदार महारांकडून करून घेतां येतात. अशा रीतीनें सरकार व सरकारी अधिकारी यांना वतनदारीची सध्यांची स्थिति कायम ठेवणें इष्ट असावें हें स्वाभाविक आहे. कौन्सिलांतील मुसलमान सभासदांना बहिष्कृत हिंदूंविषयीं फारशी सहानुभूति वाटली नाहीं तर त्यांतहि कांहीं आश्चर्य नाहीं. बहिष्कृत वर्गाच्या मागण्या जोरानें पुढे येऊं लागल्या त्यामुळें मुसलमानांच्या खास सवलतींसंबंधाच्या मागण्यांना आपोआप थोडा शह बसूं लागला आहे. जोंपर्यंत बहिष्कृत वर्ग आपली बाजू जोरानें मांडीत नव्हता, तोपर्यंत मागसलेपणाच्या व अल्पसंख्याकपणाच्या सबबीवर मुसलमान भरमसाट मागण्या करावयास धजत होते. परंतु आतां बहिष्कृत वर्गाचे प्रतिनिधि आपल्या वर्गाच्या मागण्या जोरानें मांडू लागले आहेत. त्यामुळें आपल्या वांट्यास येणाऱ्या सवलतींत नवीन वांटेकरी उत्पन्न झाले याबद्दल मुसलमान सभासदांना वैषम्य वाटणें एका अर्थी साहजिक आहे. सायमन कमिशनशीं सहकारिता करण्यासाठीं मुंबई सरकारनें नेमलेल्या कमिटीच्या रिपोर्टमध्यें डॉ. आंबेडकर यांनीं जी मतभेदपत्रिका जोडली आहे त्यांत मुसलमानांच्या अवास्तव मागण्या खोडून काढल्या असल्याकारणानें आणि बहिष्कृत वर्गाच्या मागण्यांचे जोरदार रीतीनें समर्थन केलें असल्यामुळें कौन्सिलांतील मुसलमान सभासदांचा डॉ. आंबेडकर व बहिष्कृत वर्ग यांच्यावर मोठा घुस्सा झाला आहे व वतन बिल या वेळीं कौन्सिलांत आलें असतें तर सूड उगविण्याची संधि त्यांनीं वायां जाऊं दिली नसती. या सर्व गोष्टींचा विचार करून आणि सिलेक्ट कमिटीनें महारांच्या गळ्यांत बांधावयाकरितां पुढें केलेलीं घोरपड टाळण्यासाठीं आपलें बिल मागे घेणें आंबेडकरांना भाग पडलें. त्यामुळें त्या बिलाला जाहीर सभा वगैरेच्या द्वारें ज्यांनीं मनःपूर्वक पाठिंबा दिला होता त्यांची निराशा होईल यांत शंका नाहीं. परंतु परिस्थितिच अशी जुळून आली कीं, या वेळीं बिल मागें घेतले नसतें तर भलताच कायदा महार समाजाच्या बोकांडी बसला असता. ही गोष्ट लक्षांत आणून सदरील बिलाविषयीं आस्था बाळगणारे लोक

दुःखांत थोडे समाधान

मानतील अशी आशा आहे. हें बिल कौन्सिलमध्यें आणलें तेव्हां वेळ पडल्यास सत्याग्रहाचाहि आश्रय करून तें पसार करून घेण्याचा आंबेडकरांचा संकल्प होता, आणि त्याप्रमाणें कौन्सिलामध्यें त्यांनीं एकदां बोलूनहि दाखविलें होतें. बिलाचा उद्देश कोणाहि वतनदारावर वतन सोडण्याची सक्ती करण्याचा नव्हता, तर ज्यांना वतनामुळें प्राप्त होणारी गुलामगिरी नको असेल त्यांना सरकारसाऱ्याची जुडी देऊन आपली वतन जमीन स्वतःपाशीं ठेवण्याचा मार्ग मोकळा व्हावा असेंच बिलाचें धोरण होतें. तथापि कित्येक अदूरदर्शी अथवा व्यक्तिद्वेषप्रेरित मंडळीनें बिलाविषयीं महारसमाजांत गैरसमज उत्पन्न केल्याकारणानें सत्याग्रहाचा उपाय

अमलांत आणणें अशक्य झालें. महारसमाजाचा बराच मोठा भाग अज्ञान व अशिक्षित असल्यामुळें बिलाविषयीं गैरसमज पसरू पाहणाऱ्या लोकांना चांगलेंच फावलें. तथापि आमची खात्री आहे कीं, स्वाभिमानाची जागृति समाजांत अधिकाधिक होत असल्यामुळें नवीन पिढी तरी

वतनदारीचें हाडूक गळयांत बांधून मिरविण्यांत भूषण

मानणार नाहीं. वतनदारीचा पायबंद जोंपर्यंत कायम आहे तोंपर्यंत महारसमाजाची व्हावी तशी प्रगति केव्हांहि होऊं शकणार नाहीं. वतनदारीचा शिळा तुकडा चघळण्याची आणि त्याच्याकरितां गुलामगिरीचा पट्टा गळयांत बांधून घेण्याची ज्यांना संवय पडलेली आहे, त्यांतच ज्यांना धन्यता वाटते, ज्यांच्या अंगांत स्वातंत्र्याची धमक नाहीं, त्यांच्याकरितां आंबेडकरांचे बिल नव्हते. तसेंच त्यांच्या गुलामगिरीच्या आवडीच्या आडहि तें येत नव्हतें. तर ज्यांना माणुसकीचे हक्क संपादावयाचे आहेत, ज्यांना स्वातंत्र्याची आवड आहे, ज्यांना स्वतःकरितां आणि आपल्या मुलांनातवांकरितां प्रगतीचा मार्ग मोकळा करून घेण्याची उत्कट इच्छा आहे, त्यांच्याकरितांच आंबेडकरांनीं हें बिल आणलें होतें. या खेपेस तें यशस्वी झालें नाहीं तरी स्वतः आंबेडकरांची पूर्ण निराशा झालेली नाहीं. पुनः योग्य संधि येईल तेव्हां ही सुधारणा घडवून आणण्याचा

डॉ. आंबेडकरांचा निर्धार कायम

आहे. तोंपर्यंत महारसमाजांतील स्वाभिमानीं लोकांनीं प्रबळ लोकमत तयार करून वेळ पडल्यास सत्याग्रह एकमतानें होईल अशासाठीं शिकस्तीचे प्रयत्न करावे. अशा प्रकारच्या सुधारणा चुटकीबरोबर होत नसतात. सरकार काय किंवा इतर लोक काय ज्यांच्या ज्यांच्या अन्यायमूलक परंपरागत हितसंबंधांना अशा सुधारणांमुळें धक्का बसण्याचा संभव असतो ते विरोध करावयाचेच. इंग्लंडांत व इतर पाश्चात्य देशांत बहुजनसमाजाच्या हक्कांसंबंधाचे कायदे, अनेक अपयशस्वी प्रयत्न झाल्यावरच, पसार झाले; खद् हिंदुस्थानांतहि सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचा कायदा होण्यास किती तरी वर्षे लोटावी लागलीं; हीं उदाहरणें विसरून चालावयाचें नाहीं. आजच आपल्यास पाहिजे ती सुधारणा वतन अॅक्टांत झाली नाहीं म्हणून हताश होऊन हातपाय गाळून बसण्याचें कारण नाहीं. आपला निर्धार कायम असला तर कितीहि दांडगा विरोध झाला तरी त्याला न जुमानतां आज ना उद्यां तरी आपल्यास पाहिजे ती सुधारणा आपण घडवून आणूं शकूं. या बाबतींत चळवळ सतत चालू ठेवणें हें

महार वतन परिषदेचें कर्तव्य

आहे. या परिषदेच्या कल्पनेला मूर्त स्वरूप देणें चालकांना अद्यापि शक्य झालें नाहीं. परिषद यापूर्वीच भरली असती तर बरें झालें असतें. परंतु बिल तूर्त मागें घेण्यांत आलें असलें तरी परिषदेची आवश्यकता नाहीं असें नाहीं. जोंपर्यंत महार वतनासंबंधाची सदरील बिलांत दर्शविलेली सुधारणा वतनासंबंधाच्या कायद्यामध्यें झाली नाहीं तोंपर्यंत चळवळीची जरूरी आहे हें स्पष्ट आहे. महार वतनपरिषद् ही संस्था तोंपर्यंत कायम ठेवून तिच्या विद्यमानें वार्षिक परिषदा भरविणें, वेगवेगळ्या ठिकाणीं सभा भरविणें, सरकारकडे डेप्युटेशन पाठविणें, सद्यांच्या कायद्यामुळें महार समाजाचें कसें नुकसान होत आहे हें दाखविण्याची इंग्रजी व देशी भाषांतल्या वर्तमानपत्रांमध्यें वेळोवेळीं लेख प्रसिद्ध करणें, इतर लोकांचें मत शक्य तितकें अनुकूल करून घेण्याचे वेगवेगळ्या प्रकारचे प्रयत्न करणें, हीं कामें चालू राहिलीं पाहिजेत. खास त्याच कामांकरितां एक स्वतंत्र संस्था असल्याशिवाय तीं नियमितपणें व सतत होत राहणें शक्य नाहीं. बिलामुळें उत्पन्न झालेल्या उत्साहाच्या योगानें परिषदेसाठीं थोडाबहुत फंड गोळा झालेला आहे. या पैशाचा विनियोग लोकांकडून ज्या कामाकरितां तो मागून घेण्यांत आला

त्याच कामाप्रीत्यर्थ झाला पाहिजे.

त्या पैशाचा विनियोग दुसऱ्या कामीं करण्याची खटपट वतन परिषदेच्या कार्यकारी मंडळांतील कित्येकांनीं चालविली असल्याबद्दलची गुणगुण आमच्या कानीं आली आहे. म्हणून या बाबतींत स्पष्ट इशारा देणें आम्हांस जरूरीचें वाटतें. एक तर, एका कामासाठीं मिळविलेल्या पैशाचा उपयोग ज्यांनीं पैसे दिले आहेत त्यांच्या संमतीखेरीज दुसऱ्याच कामाकडे करण्याचा अधिकार कोणालाहि नाही हें विसरतां कामा नये. ज्या दुसऱ्या कामाकडे विनियोग करावयाचा तें उपयुक्त व जरूरीचेंहि असेल. परंतु ज्यांनीं पैसे दिले त्यांची संमति न घेता दुसऱ्या कोणत्याहि कामाकडे त्या पैशाचा उपयोग करणें हा विश्वासघात होय. दुसरी गोष्ट ही कीं, ज्या कामासाठीं पैसे जमविलेलें असतील तें काम जोंपर्यंत झालें नाहीं तोंपर्यंत दुसऱ्या कामाकडे त्या पैशाचा उपयोग करण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाहीं. तरी महार वतन परिषदेच्या कामांत पुढाकार घेतलेल्या मंडळीला त्याचप्रमाणें त्या परिषदेच्या फंडाला ज्यांनीं हातभार लावलेला आहे त्यांना आमची अशी सूचना आहे कीं, परिषद् ही संस्था कायम ठेवून तिच्या मार्फत वतन अॅक्टांत सुधारणा करून घेण्याची चळवळ चालू ठेवावी आणि जेव्हां इष्ट सुधारणा घडून येईल तेव्हांच परिषदेच्या घटनेचें विसर्जन करावें. असो. याखेरीज लक्ष्यांत ठेवावयाची गोष्ट ही कीं, कायदे कौन्सिलांची सध्यांची घटना अत्यंत असमाधानकारक आहे आणि त्यामुळेंच न्याय्य सुधारणांना तेथें पाठिंबा मिळूं शकत नाहीं. बहिष्कृत वर्गाचे प्रतिनिधी भरपूर प्रमाणांत कौन्सिलामध्यें असणें आवश्यक आहे व तें आंबेडकरांनीं रिफॉर्म्स कमिटीच्या रिपोर्टांत स्वतंत्र मतपत्रिका जोडून दाखविलें आहे. बहिष्कृत वर्गानें राजकीय हक्कांच्या बाबतीत जागरूकता दाखविली पाहिजे व त्याकरितां निकरानें भांडलें तरच वतन बिलासारख्या सुधारणांचा मार्ग सुगम होईल. कायदेकौन्सिलांतील वतनदारीचें उच्चाटन केलें तरच बहिष्कृतांची व इतर दलित वर्गांची झपाट्यानें प्रगती होऊं शकेल.

प्रासंगिक विचार.

१. नकटा नकटयाला हांसतो !

पुणें येथें रा. वल्लभभाई पटेल यांच्या पुढारीपणाखालीं मुंबई इलाख्यांतील जमीनदारांच्या संघाची (The Land League–लँड लीगची) नुकतीच स्थापना करण्यांत आली. वल्लभभाईंना बोलावून आणण्यांत व सदरील संघाची स्थापना करण्यांत केळकर, भोपटकर प्रभृति ब्राह्मण पुढाऱ्यांनीं प्रमुखपणें भाग घेतल्यावरून ब्राह्मणेतर पक्षाच्या पुढाऱ्यांनीं त्यांत भाग घेतला नाहीं, इतकेंच नव्हे तर सदरील संघ स्थापण्यांत ब्राह्मण पुढाऱ्यांचा अंतःस्थ हेतु करबंदीची चळवळ करण्याचा आहे त्या अर्थी शेतकरी वर्गानें सावध राहावें व या चळवळींत पडूं नये, असा इशाराहि ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं दिला होता. तथापि रा. विठ्ठलराव शिंदे व रा. जेधे हे सदरील संघाच्या स्थापनेच्या वेळीं हजर राहिले होते. ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं लँड लीगवर बहिष्कार घातल्यामुळें वल्लभभाई पटेल यांनीं त्यांची पुणें येथेंच एक भाषण करून चांगली हजेरी घेतली. वल्लभभाई पटेल हे स्वतः ब्राह्मणेतर असले तरी ते 'भटाळलेले' असल्या कारणानें, ज्या ब्राह्मणेतर पत्रकारांनीं बार्डोली प्रकरणांतील त्यांच्या विजयाबद्दल त्यांचें अभिनंदन केलें होतें, ते ब्राह्मणेतर म्हणून त्यांच्याविषयीं आपलेपणाच्या भावनेनें अभिमान व्यक्त केला होता, तेच ब्राह्मणेतर पत्रकार आतां त्यांच्यावर उलटून पडले आहेत. गुजराथमध्यें दुबळा नांवाची एक जात असून पाटीदार कुणब्यांच्या शेतांत तेच मेहनत करतात, त्यांची बायकामुलें पाटीदारांच्या चाकरींत खपतात, पाटीदार लोक आयतखाऊ व नांवाचे कुणबी आहेत, आणि त्यांनीं दुबळा जातीच्या लोकांना गुलामगिरींत ठेवलें आहे, त्यांच्यावर ते वाटेल तसा जुलूम करितात, तथापि वल्लभभाई पटेल हे आपल्या जातभाईंनीं दुबळा लोकांवर चालविलेल्या जुलुमाला आळा घालण्याचा कांहीं प्रयत्न करीत नाहींत, अशा प्रकारची उलट टीका ब्राह्मणेतर पत्रांनीं वल्लभभाईंवर केली आहे. वल्लभभाई व त्यांचे जातभाई यांनीं दुबळा जातीच्या लोकांच्या बाबतींत जें स्वार्थीपणाचें धोरण दाखविलें आहे त्यांचा आम्हीहि निषेध करितों. दुबळा, काळीपरज ऊर्फ राणीपरज वगैरे मागासलेल्या लोकांवर हिंदु, पारसी वगैरे सधन वर्गातल्या लोकांकडून भयंकर जुलूम होतो याबद्दल मुळींच शंका नाहीं. तथापि महाराष्ट्रांतील ब्राह्मणेतर पक्षानें या बाबतींत नाकानें कांदे सोलण्याचा प्रयत्न करणें हें मात्र हास्यास्पद होय. खोतीपद्धतीमध्यें कुळांवर खोतांचा व त्यांच्या खालोखाल धारेकऱ्यांचा अतिशय जुलूम होतो हें आतां जगजाहीर झालेलें आहे. खोतांमध्यें ब्राह्मण, मराठा वगैरे स्पृश्य हिंदु यांचा भरणा असून थोडे मुसलमान खोतहि आहेत. हे सर्व जातीचे खोत कुळांना म्हणजे कुणबी व अस्पृश्य वर्गातले लोक यांना नाना प्रकारांनीं नाडतात, त्यांच्यावर अनन्वित जुलूम करितात, परंतु कुळांच्या हक्काचा प्रश्न निघाला म्हणजे ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर खोत एक होऊन कुळांची गुलामगिरी कायम ठेवण्यासाठीं आकाशपाताळ एक करितात. कुळांनीं आपली चळवळ आरंभिली तेव्हां तिला विरोध करण्याकरितां मुंबई शहरामध्यें ब्राह्मणेतर मंडळीनेंच सभांचा धुमधडाका लावला होता. खोतांची बाजू घेणाऱ्या मंडळींत ब्राह्मणेतर पक्षाचे पुढारी म्हणविणारेहि कांहीं लोक सामील झाले होते आणि कुळांची बाजू घेणारे रा. ब. बोले, अॅड. सुर्वे. वगैरे ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांवर

मराठी मंडळी उलटून पडली होती. ब्राह्मणेतर-पक्षाची विशेषतः मराठा जातीची सहानुभूति मिळविण्याकरितां कुणबी लोकांनी शिकस्तीचे प्रयत्न केले, परंतु त्यांत त्यांना यश आले नाहीं. थोड्या वर्षांपूर्वी ब्राह्मणेतर पक्षाच्या मुकुटमणी पुढाऱ्याच्या अध्यक्षतेखालीं मुंबई शहरांत कुणब्यांनीं अर्थात खोती कुळांनीं एक सभा भरविली होती. त्या सभेंत जे ठराव पास झाले होते त्यांमध्ये खोती पद्धती नाहीशी करावी अशी सरकारला विनंति करण्याचा ठराव सभेपुढें आला तेव्हां अध्यक्षांनीं त्याला कांहीं हरकत घेतली नाही आणि तो सर्वानुमतें पसार झाला. परंतु सदर सभेंत पसार झालेले ठराव अध्यक्षांच्या सहीनें सरकारकडे पाठविण्याची वेळ आली तेव्हां सदरील ठराव पाठवावयाचा असेल तर आपण सही करणार नाहीं असें अध्यक्षांनीं चक्क सांगितलें! अंतस्थ कारण काय तर अध्यक्षांच्या सोयऱ्या पाहुण्यामंडळींत कांहीं मराठे खोत होते! अस्पृश्य समजला जाणाऱ्या वर्गाच्या उन्नतींच्या आड ब्राह्मणच येतात असें नाहीं. ब्राह्मणेतरहि आड येतात. अस्पृश्यांना मारहाण करण्यांत व त्यांचा छळ करण्यांत ब्राह्मणेतर पुढाकार घेतात, परंतु ब्राह्मणेतर पुढारी सगळें खापर ब्राह्मणांच्याच डोक्यावर फोडून मोकळे होऊं पाहतात. महार वतन बिलाचा सिलेक्ट कमिटींत चिचका कैरणारे एक ब्राह्मणेतर पुढारी रा. नवले, एम. एल. सी., यांचेहि उदाहरण या बाबतींत लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे. सारांश, दुबळा जातीच्या लोकांशीं पाटीदार कुणब्यांचे जें वर्तन आहे त्याबद्दल वल्लभभाईंना दोष देऊन त्यांची नालायकी सिद्ध करावयाची तर तेंच माप महाराष्ट्रांतील ब्राह्मणेतर-पक्षाच्या पुढाऱ्यांनाहि लागू करून त्यांची नालायकी सहज शाबीद करतां येईल.

२. कम्युनिझम पाहिजे तर करबंदी कां नको ?

लँडलीगच्या चळवळींत ब्राह्मणेतरांनीं कां पडूं नये तर त्या चळवळीचा अंतःस्थ हेतु सरकारविरुद्ध करबंदीची चळवळ करण्याचा आहे असें ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांनीं जाहीर केलें आहे. खरें पाहिलें असतां महाराष्ट्रांतले केळकर भोपटकरासारखे पुढारी करबंदीची चळवळ करण्याचें धाडस करतील असें आजपर्यंतच्या त्यांच्या इतिहासावरून मानण्यास कांहीं जागा नाहीं. परंतु तें कसेंहि असलें तरी, करबंदीच्या चळवळीचा ब्राह्मणेतरांनीं एवढा बाऊ तरी कां करावा? शेतकऱ्यांचें हित पाहावयाचें तर वेळ पडल्यास करबंदीचीहि चळवळ करावयास नको काय? बाकी सर्व उपाय हरले, शेतकऱ्यांची तक्रार सकारण असून त्यांची दाद सरकारनें घेतली नाहीं, तरी शांततापूर्वक करबंदीची चळवळ करूं नये असें ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांचे म्हणणें आहे काय? बार्डोलीच्या लढ्याच्या वेळीं करबंदीच्या उपायाचा आश्रय करण्यांत आला नसता तर बार्डोलीच्या शेतकऱ्यांची दाद लागली असती काय? त्या वेळीं ब्राह्मणेतर पत्रांनीहि बार्डोलीच्या वल्लभभाई प्रभृति पुढाऱ्यांचे अभिनंदन केलें नव्हतें काय? मग आतांच करबंदीचा बाऊ करण्यांत अर्थ कोणता? ज्या ब्राह्मणेतर पत्रकारांनीं लँड लीगच्या विरुद्ध सध्यां आपली लेखणी चालविली आहे त्यांनींच आतांपर्यंत मुंबईतल्या कम्युनिस्ट चळवळीचें कौतुक केलें आहे, कम्युनिझमचा उद्देश मुळाशीं असल्याचा आरोप करून कोणी कामगारांच्या चळवळीला नावे ठेवूं नयेत आणि कम्युनिस्टांच्या यूनियननें पुकारलेला संप कामगारांच्या नाशाला कारण होणारा असला तरी त्याला सर्वांनीं पाठबळ द्यावें असें प्रतिपादिलें आहे. सदरील यूनियन स्थापणारे कम्युनिस्ट ब्राह्मण होते, परंतु त्या मुद्यावर या पुण्या बेळगांवच्या ब्राह्मणेतर पत्रकारांनीं आतांपर्यंत जोर दिला नाहीं. कारण उघडच आहे. त्या गोष्टी परभारें होत होत्या! शेतकरी संघाची बाब ब्राह्मणेतर पुढाऱ्याच्या अंगाशीं लगटणारी पडली आणि त्यांतून मोठ्या पुढाऱ्यांचें फर्मान सुटलें. या मोठ्या पुढाऱ्यांना सरकारची मर्जी सांभाळावयाची होती. म्हणून करबंदीसंबंधानें उगाच मोठा बाऊ करून ब्राह्मणेतर वर्गाला लँड लीगपासून अलिप्त ठेवण्याची धडपड करण्यांत आली, हें लोकांच्या लक्ष्यांत आल्यावांचून राहिलेलें नाहीं, हें त्या पुढाऱ्यांनीं व त्यांच्या सांगण्याप्रमाणें टिमकी बाजविणाऱ्या पत्रकारांनीं समजून असावें.

३. 'कुलाबासमाचारा'चा चावटपणा

पेण येथें प्रसिद्ध होणाऱ्या 'कुलाबासमाचारा'ची वावदूकपणाविषयीं प्रसिद्धीच आहे. वावदूकपणाला खोडसाळपणाची जोड देण्यांत आणि कुचकट अनुदार विचारांचें निर्लज्जपणें प्रदर्शन करण्यांत या पत्रकाराचा हातखंडा आहे. गेल्या ता. १७ जून रोजीं कुलाबा जिल्हा बोर्डाची सभा भरली असतां तिसऱ्या प्रहरीं चहापानाकरितां झालेल्या सुट्टीमध्यें सदरील बोर्डाचे एक सरकारनियुक्त सभासद, अस्पृश्य वर्गाचे प्रतिनिधि, रा. भातणकर हे, स्पृश्य सभासद जेथें चहा पीत बसले होते तेथें मुद्दाम शिरले व इतरांबरोबर त्यांनीं चहा घेतला, तें पुष्कळांना रुचलें नाहीं, असें लिहून यापुढें भातणकर यांनीं वेगळ्या ठिकाणीं चहा घ्यावा, अशी त्यांना ढोंगी मित्रत्वानें 'समाचारा'नें सूचना केली आहे. या बाबतींत आम्हीं चौकशी केली तेव्हां 'कुलाबासमाचारा'नें हें सगळें कुभांड रचिलें आहे, असें आम्हांस आढळून आलें. खरा प्रकार असा आहे कीं, सदरील दिवशीं चहाची सुट्टी झाल्यावर बाकी सर्व सभासद चहा पिण्याच्या खोलींत गेले व भातणकर हे आपल्याच जागीं बसून राहिले. तेथें बोर्डाचा शिपाई आला व 'तुम्हांस प्रेसिडेंट साहेब चहा पिण्याकरितां बोलावीत आहेत' म्हणून त्यानें त्यांस सांगितलें. चहाच्या खोलींत गेल्यावर बोर्डाचे बाकी सर्व सभासद व बाहेरीलहि कांहीं मंडळी चहा घेत उभी असल्याचें दिसून आलें. भातणकरहि तेथें उभे राहिले व शिपायानें चहाचा कप त्यांच्या हातीं दिला. तो चहा भातणकरांनीं इतरांबरोबर उभें राहून घेतला. त्या वेळीं बोर्डाचा कोणी सभासद त्या बाबतींत बोलला नाहीं, व चहा तसाच टाकून कोणी बाहेर गेलाहि नाहीं. त्या बाबतींत त्या दिवशीं त्या खोलींत किंवा त्यानंतर बोर्डाच्या सभेंत कांहींच चर्चा झाली नाहीं. परंतु 'कुलाबासमाचार' पत्रानें खोडसाळ व आगलावेपणाची बातमी प्रसिद्ध केली तिचा मात्र बोर्डाच्या सभासदांवर दुष्ट परिणाम झाला. कारण, ता. २७ जून रोजीं बोर्डाची सभा भरली त्या वेळीं चहाच्या सुट्टींत अध्यक्षांनीं अगोदरच भातणकरांना एका बाजूस बोलावून नेलें आणि सांगितलें कीं, 'गेल्या खेपेप्रमाणेंच आपण स्पर्शास्पर्शभेद न पाळतां या वेळींहि एकत्र चहा घेतला तर आजचा माझा चहाचा खर्च फुकट जाणार आहे. तरी तुम्ही वेगळ्या ठिकाणीं चहा घ्या.' त्यावर अध्यक्षांना भातणकरांनीं विचारलें कीं, आपण सर्वांकरितां चहा केला आहे ना? त्यावर अध्यक्षांनीं 'होय' असें उत्तर दिलें. तेव्हां भातणकर म्हणाले कीं, 'तसें असेल तर वेगळ्या ठिकाणीं मी मुळींच चहा घेणार नाहीं'. 'तुम्ही व मी मिळून एका ठिकाणीं चहा घेऊं' असें अध्यक्षांनीं सुचविल्यावर भातणकरांनीं, ही खाजगी गोष्ट नाहीं त्याअर्थी वरील सूचना आपल्यास कबुल नाहीं असें सांगितलें. तेव्हां अध्यक्ष म्हणाले कीं, आपल्या मनांत कांहींहि किंतु नाहीं, परंतु बोर्डाचे दुसरे कांहीं सभासद हरकत घेत असल्यामुळें आपला नाइलाज आहे. इतक्यांत रा. भाटे यांना अध्यक्षांनीं बोलावलें व ही हकीकत सांगितली. तेव्हां भाटे म्हणाले कीं, "मी रोहें म्युनिसिपालिटीचा अध्यक्ष असतांना चहाची व्यवस्था मी केली होती व त्या वेळीं असाच प्रश्न निघाला होता. परंतु मी मेंबराना असें स्पष्ट सांगितलें कीं चहा सर्वांसाठीं केलेला आहे. ज्यांना घ्यावयाचा असेल त्यांनीं एकत्र घ्यावा. ज्यांना एकत्र घ्यावयाचा नसेल त्यांच्या करितां वेगळी सोय करतां येणार नाहीं. त्याप्रमाणें ज्यांची हरकत नव्हती त्यांनीं एकत्र चहा घेतला व ज्यांची हरकत होती त्यांना चहा मिळाला नाहीं." रा. भाटे यांनीं आपलें उदाहरण सांगितलें तरी सोवळ्या सभासदांना सडेतोड सांगण्याचें धैर्य अध्यक्षांना झालें नाहीं. शेवटीं भातणकर यानीं शिपायाकडून बाहेरील चहा चिवडा विकत आणविला. अशी खरी हकीकत आहे. यावरून, राष्ट्रीय गप्पा मारणारे व खादी वेष धारण करून मिरविणारे लोकच कसा आगलावेपणा करितात तें दिसून येईल.

४. भोजन भास्कराचा उर्मटपणा.

'भाला' कार भोपटकरांनीं सालाबादप्रमाणें या वर्षीहि पुणें येथें लोकमान्य भोजनाचा समारंभ घडवून आणला. या भोजनाची जाहिरात आपल्या वर्तमान पत्रांतून देतांना, लोकमान्यपंथी स्पृश्य लोकांचेंच हें जेवण आहे; असे म्हणून न थांबता 'या भोजनांत अस्पृश्यांना घेतलें जाणार नाहीं' असें आणखी मुद्दाम जाहीर केलें होतें. लोकमान्यपंथ व त्याची शिकवण बहिष्कृत वर्गाला माहिती आहे व या भोजनामध्यें भाग घेण्यास कोणीही बहिष्कृतवर्गीय इसम उत्सुक असण्याचा संभव नव्हता. शिवाय, रोटी लोटीबंद 'भाला'कारांच्या पुढारीपणाखालीं होणाऱ्या भोजनसमारंभाची बहिष्कृतांना कल्पना नव्हती असेंहि नाहीं. परंतु बहिष्कृतवर्गाचा उर्मटपणानें मुद्दाम उपमर्द करण्याची संधी या भोजनभास्करानें वायां जाऊं दिली नाहीं. जातीचाच प्रश्न निघाला, तेव्हां पुण्याहून बहिष्कृतवर्गाच्या एका गृहस्थानें 'विविधवृत्ता'ला लिहून कळविलें कीं, फुकटच नव्हे तर वर चार चार आणे दक्षिणा देऊं करूनहि या भोजनाला अस्पृश्यांना बोलाविलें असतें तरी तेथें कोणीं गेला नसता. 'भाला' कारांचें जालीम ब्राह्मण्य आम्हांस माहित नाहीं कीं काय? त्यांच्या घरी जेवावयास जावयाला आमचे जीव कांहीं वर आले

नाहीत!" नरमेध हा नरमांसभक्षण पद्धतीचा अवशेष 'आहे. नरमेध उघडपणें करतां येइना तेव्हां भोजनांत विष घालून माणसें मारण्याचा पर्याय निघाला. या नरमेधांत जांवयास विष घालून मारणे हें सर्वांत पुण्य कृत्य समजलें जात होतें. कोणत्याहि अस्पृश्य म्हटलेल्या जातीसंबधानें अशा नरमेधाचा प्रवाद नाहीं. कोणत्या एका हिंदु जातीसंबंधानें असेल तर ती 'भाला'-कारांची जात होय. मनुष्यमांस भक्षकांना हल्लीं ख्रिस्ती लोक आपल्या धर्माची दीक्षा देऊन सुधारतात. या देशांत प्राचीनकाळीं वैदिक धर्माच्या प्रचारकांनीं ते काम केले, परंतु त्या मूळ स्वभावाचा अवशेष राहिला असें लोकप्रवादावरून दिसतें. मनुष्यमांस भक्षकांच्या (Cannibals) वंशजांच्या पंक्तीला बसून ठेवण्यात भूषण आहे असें कोणत्या अस्पृश्याला वाटेल!

५. वेंगुर्ल्याचा सत्यनारायण.

सावंतवाडीच्या "वैनतेय" पत्रांत पुढील बातमी प्रसिद्ध झाली आहेः——"(वेंगुर्ले) येथील सधन चांभार रामा याला नवसाचा सत्यनारायण करावयाचा होता. वेंगुर्ले शहरीं चांभारवाड्यात श्रीसत्यनारायणाची ही पहिलीच पूजा असल्यामुळें रूढिप्रिय स्थानिक पुरोहित वर्गातून पौरोहित्य करण्यास कोणीच पुढें होईना. त्यामुळें कामळेरहून श्री. सीतारामपंत पटवर्धन मुद्दाम आले व त्यांच्या पौरोहित्याखालीं श्रीसत्यनारायणाची पूजा मेल्या आषाढपौणिमेच्या दिवशीं मोठ्या थाटानें पार पडली. शहरांतील सर्व वर्गांतील व जातींतील पुष्कळ प्रतिष्ठित मंडळी रामा चांभार याचे निमंत्रणावरून प्रसादाला आली होती. त्यांमध्यें किरातकर श्री. मराठे, श्री. गुंडोबा जोशी, श्री. झाटये, श्री. पेठे मास्तर, ख्यालगिरीचे बुवा वगैरे मंडळी प्रामुख्यानें दिसत होती. श्री. शेटये व गावडे वगैरे मराठा समाजातील मंडळी आपला भजनी मेळाही घेऊन आली होती. त्या मेळयाने सुस्वर भजनही केलें. हा समारंभ यशस्वी करण्याचे कामीं येथील खादीकार्यालयाचे व्यवस्थापक श्री. म. तु. वालावलकर यांनीं फारच मेहनत घेतली. एकदां पायंडा पडला असल्यामुळें यापुढें सत्यनारायणाच्या पूजा करण्यास चांभारवर्गाला स्थानिक पुरोहित मिळण्याची अडचण पडणार नाहीं असें वाटतें." ज्या लोकांनीं वरील पूजासमारंभाला प्रत्यक्ष हजर राहून अस्पृश्यांविषयीं सहानुभूति दाखविली त्यांना त्याचप्रमाणे रा. पटवर्धन, रा. वालावलकर प्रभृति अस्पृश्य वर्गातील पुढारी मंडळीला आम्ही धन्यवाद देतों. परंतु वरील बातमीपत्राचा लेखक जी आशा प्रदर्शित करतो ती आशा फलद्रूप झाली तर भिक्षुक वर्गाचा फायदा होऊन अस्पृश्यांच्या बोकांडीं एका नवीन खर्चाची रूढि बसेल अशी मात्र आम्हांस भीति वाटते! शिवाय, सत्यनारायणाची पोथी बनावट आहे. तें प्रकरण स्कंदपुराणातल्या रेवाखंडातलें म्हणून भासविलेलें आहे, परंतु सदरील पुराणामध्यें खरोखर तें नाहीं. त्या पोथींतली ईश्वरविषयक कल्पना अगदीं हीन प्रकारची आहे. उलटपक्षीं, चोखोबा राय, रोहिदास प्रभृतिसाधूंची ईश्वरविषयक कल्पना किती उदात्त आहे! या संतांच्या देवाशीं सदरील पोथींतल्या मारवाडी स्वभावाच्या, निष्कारण रागावणाऱ्या, क्षुल्लक अपराधाबद्दल भयंकर सूड उगविणाऱ्या देवाची तुलना करून पाहिल्यास बहिष्कृतांनीं आपल्या चोखोबाच्या व रोहिदासाच्या देवाला सोडून या आधुनिक बनावट देवाला भजणें ही आध्यात्मिक पिच्छेहाटच समजली पाहिजे.

६. गणेशोत्सवाच्या सार्वजनिकत्वाची व्याख्या.

गणेशोत्सव हा सार्वजनिक व राष्ट्रीय आहे असें म्हणण्यांत येतें. वस्तुतः राष्ट्रीयत्वाचा त्यांत कांहीं संबंध नाहीं. गणेशोत्सव ही धार्मिक बाब असल्यामुळें आणि हिंदी राष्ट्रांत अंतर्भूत होणाऱ्या मुसलमान, पारशी वगैरे अन्यधर्मीयांचा या उत्सवांत कांहीं संबंध येऊं शकत नसल्याकारणानें त्या उत्सवाला राष्ट्रीय म्हणणे म्हणजे 'राष्ट्रीय' शब्दाची नुस्ती थट्टा करणेंच होय. हिंदूंचा सार्वजनिक उत्सव असें फारतर म्हणतां येईल. बाकी 'हिंदु' या शब्दाची हल्ली जी व्याख्या करण्यांत येतें तिला अनुसरून मूर्तिपूजा व पुराणें न मानणाऱ्या आर्यसमाजी व प्रार्थनासमाजी उर्फ ब्रह्मसमाजी लोकांचा त्याचप्रमाणें वैदिक धर्मात न समावणाऱ्या लिंगायत, जैन, शीख व बौद्ध या पंथांच्या लोकांचाहि हिंदूंमध्यें समावेश केला जातो. या दृष्टीने गणेशोत्सव हा सर्व हिंदूंचाहि धार्मिक उत्सव आहे असें म्हणता येत नाहीं. परंतु या उत्सवाचें पुरस्कर्ते तो हिंदूंचा सार्वजनिक म्हणत असतात, आणि गमंत ही कीं, सार्वजनिक उत्सव म्हणून त्यांत जातिभेद पाळला जातो. उत्सवाला सार्वजनिक म्हणावयाचें, सर्व जातींच्या हिंदूकडून त्याकरितां वर्गणी घ्यावयाची आणि एका विशिष्ट जातीच्या लोकांनीं इतरांना तुच्छ लेखून उत्सवामध्यें वागवावयाचें. जातिभेद स्पर्शास्पर्श वगैरे सर्व बंडे या उत्सवात चालूच ठेवावयाचीं. दादर येथें गेल्या वर्षापर्यंत अशा रीतीनें सार्वजनिक गणपत्युत्सव साजरा करण्यांत येई. गेल्या सालीं ब्राह्मणेतर व अस्पृश्य मानलेल्या जातींच्या मंडळीनें असल्या ढोंगी सार्वजनिकपणाला हरकत घेतली. त्यावेळीं स्वाभिमानीं मंडळीचा जोर पाहून उत्सवाच्या वतनदार चालक मंडळीनें पडतें घेतलें त्यावेळीं जी तडजोड झाली होती ती सर्वस्वीं समाधानकारक होती असे नाहीं. परंतु वतनदार चालकांना तूर्त इतका डोस पुरे आहे असें वाटून स्वाभिमानीं मंडळीनें विशेष आग्रह धरला नाहीं. तथापि, या वर्षी वतनदार चालकांनीं ती तडजोडही धुडकावून लावून पुनः एकजात पेशवाई आरंभिली आहे! उत्सवाला 'सार्वजनिक' म्हणण्याचें, त्यांच्या करितां सर्व जातींच्या हिंदूकडून वर्गणी गोळा करावयाची आणि पुनः गणपतीला ब्राह्मणेतरांच्या पूजेचा किंवा नैवेद्याचा विटाळ होऊं द्यावयाचा नाहीं. जणू काय गणपती म्हणजे भटजातीचा जातभाईच असे समजून त्याचा बंदोबस्त ठेवावयाचा! ब्राह्मणांनीं आपल्या देवघरांत गणपतीला खुशाल वाटेल तितक्या सोवळयांत ठेवावें, परंतु सार्वजनिक गणपतीला ब्राह्मणांचा कैदखाना कशाला? सोंवळ्या लोकांना इतरांचा संबंध खपत नसेल तर त्यांनीं आपल्या जातीपुरताच उत्सव करावा आणि दुसऱ्या जातींच्या माणसांकडून त्या उत्सवासाठीं वर्गणी घेऊं नये. तसें ते करीत नसतील तर इतर जातींनीं असल्या तोतया सार्वजनिक उत्सवाला वर्गणी देऊं नयें, त्याच्यावर कडकडीत बहिष्कार घालावा. सार्वजनिक व धार्मिक उत्सव अशा रीतीनें करण्यापेक्षां न केलेले बरें. सांप्रत या उत्सवामुळें हिंदूंची एकी होण्याच्या ऐवजी त्यांच्यातली फाटाफूट वाढण्यास मात्र साहाय्य होत आहे, आणि हिंदु संघटनेच्या गप्पा मारणारे लोकच ही फाटाफूट वाढवीत आहेत?

७. वर्तमान पत्रांतल्या जाहिराती.

पुष्कळ वर्तमानपत्रकर्ते द्रव्यलोभाला बळी पडून आपल्या वर्तमान पत्रांत जाहिराती प्रसिद्ध करण्याच्या बाबतींत विधिनिषेध बाळगीत नाहीं. मराठी वर्तमानपत्रांमध्ये औषधाच्या घाणेरड्या मजकुरानें भरलेल्या जाहिरातींचा सुळसुळाट पूर्वीपासून आहे. बऱ्याचशा जाहिराती फसवेगिरीच्या व कांहीं तर अनितीला उघड उत्तेजन देणाऱ्या, शरीरप्रकृतीची नासाडी करणाऱ्या, वाचकांच्या अनिष्ट वासनांचें उद्दीपन करणाऱ्या अशा असतात. तशाच कांहीं जाहिराती विलायती दारू संबधांच्या असतात. अशा जाहिराती वर्तमान पत्रांतून प्रसिद्ध न होणें हें सार्वजनिक हित दृष्टचा सर्वथैव इष्ट आहे. नाशिक येथें या बाबतींत कांही वर्तमानपत्रकर्त्यांनी उपक्रम केला आहे. तो स्तुत्य आहे. त्या संबंधाची माहिती आमच्याकडे प्रसिद्धीसाठीं आली असून ती आम्ही दुसरीकडे दिली आहे. त्या माहितीवरून, दारू व कामोत्तेजक औषधे यांच्या संबंधाच्या जाहिरातीवर सदर पत्रकर्त्यांनीं बहिष्कार घालण्याचें ठरविलें असल्याचें दिसून येते. देशावरील बहुतेक वर्तमानपत्रांत नवरा बायकोच्या एकमेकांनां नोटीसा छापलेल्या असतात. कित्येक पत्रांत तर अशा नोटीसांखेरीज इतर मजकूर केवळ नांवाला असतो. या नोटीसांमध्येंहि कित्येक वेळा अश्लील मजकूर असतो तोहि न येऊं देण्याची व्यवस्था झाली पाहिजे.

८. अस्पृश्यांनो जाती मोडून एकी करा!

रा. चंपतराव हणमंतजी रामटेक वेणी (कोठा) हे लिहितात—"अस्पृश्य समाजांत जातिभेदाचे पिशाच्च बरेंच माजलें आहे. पेशवाई होती तोंपर्यंत जातिभेदाचें मूळ अस्पृश्यसमाजास समजलें नाहीं कारण त्या काळीं राज्यकर्ते हिंदु होते तरी त्यांचीं मनें विधर्मिपेक्षाही कठोर होती. म्हणूनच अस्पृश्य लोकांचें माणुसकीचे हक्क हिरावून घेऊन त्यांना श्वानापेक्षांही नीच ठरविलें आहे. ह्या गोष्टीची सांप्रत अस्पृश्यसमाजांत जाणीव झाल्याकारणानें आमचे पुढारी सांगतात कीं, "बाबानो! अस्पृश्यसमाजांत जातींचा भेदभाव नष्ट करून कालाचे परिस्थितीकडे लक्ष द्या व एकी करा म्हणजे माणुसकीचें फळ आपणांस अल्प काळांतच चाखावयास मिळेल". स्पृश्यांना स्वधर्माचा अस्पृश्य हिंदु खपत नाहीं. पण तोच बाटून मुसलमान किंवा ख्रिश्चन झाला म्हणजे खुशाल त्यांच्या घरी वावरतो. आमचे हिंदु आम्हांस आपल्यांत घेतील म्हणून अस्पृश्य समाजानें गुरें ओढलीं, जोडे पुसले, वाटेल तें केलें पण उपयोग नाहीं. हल्ली स्पश्य समाजाकडून अस्पृश्यांच्या माणुसकीच्या हक्काची पायमल्ली होत आहे. अस्पृश्यांनी आतां स्वावलंबी बनून स्वोन्नतीच्या मार्गांतील कांटेरी कुंपणे साफ नाहींशीं करावीत, व स्पृश्य हिंदूच्या त्रासांतून व गुलामगिरींतून मुक्त व्हावे. अस्पृश्यसमाजातील दुफळी पाहून श्री गवई पुराणिक, बंदसोडे, नाईक, मकेसर यांच्यात प्रकाश पाडणारे

'श्री. डॉ. आंबेडकर' अस्पृश्यांना सांगतात की, स्वजातित भेदभावाची नीति वास करीत असल्यामुळें आपलेकडून मर्दुमकीची कामें होत नाहींत करितां अस्पृश्य समाजांत जें बाटाबाटीचें खूळ आहे तें अजिबात नाहीसें करावें.

जनता ता. २५/७/२९

पान ३ वरून चालू.

वरील सारख्या सोंवळ्या अधिकाऱ्यांच्या हातांत स्वराज्यासारखे जादा हक्क दिलें तर आम्हां बहिष्कृतवर्गासाठीं अगर त्यांच्यासाठी परमेश्वराला दुसरी एक नवीन पृथ्वीच निर्माण करणें भाग पडेल.

वर घडलेला अन्याय शिक्षणासारख्या पवित्र खात्यांत घडून येतो याच्याकडे सरकार लक्ष देईल काय? अशा संस्थांना ग्रँट देणें म्हणजे समतावादी सरकारनें प्रजेंत समतेच्या ऐवजीं विषमता वाढविण्यास प्रोत्साहन देणें हे होय. वरील हायस्कूलास ग्रँट देतांना शाळा खात्याचे मुख्य अधिकारी सदरील प्रकारा संबंधी सहानुभूती पूर्वक विचार करतील अशी दृढ आशा आहे.

आपला,

एक बहिष्कृत बंधू.

पोंच व अभिप्राय.

अंत्यजसेवामंडळाचा अहवाल.

कराची येथील अंत्यजसेवामंडळाच्या १९२७-२८ व १९२८-२९ या दोन वर्षांच्या कामाचा अहवाल आमच्याकडे आला आहे त्याचा आम्ही साभार स्वीकार करतों. महात्मागांधींनीं असहकारितेच्या चळवळीच्या कार्यक्रमांत अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबीचा अंतर्भाव करून त्या सुधारणेविषयीं स्वतः उदाहरण घालून देऊन कळकळ दाखविली त्याचा ज्या थोड्या मंडळीवर इष्ट परिणाम झाला त्यांत कराची येथील एक सुप्रसिद्ध नागरिक श्रीयुत नारायणदास आनंदजी बेचर यांची प्रमुखत्वानें गणना करावयास हरकत नाहीं. महात्माजींच्या उपदेशावरून श्रीयुत बेचर व कराची येथील इतर मंडळी यांनीं अस्पृश्योद्धाराचें पवित्र कार्य हातीं घेतलें. प्रथमतः त्यांनीं एक शाळा उघडली. या शाळेंत आरंभी अवघी दहा मुलें होतीं. वाढतां वाढतां मुलांची संख्या १५० झाली. मुलींकरितां वेगळी शाळाहि काढावी लागली. आणखी कांहीं शाळा सुरू करण्यांत आल्या. या शाळांमध्यें इतर शिक्षणाबरोबर स्वच्छतेचें शिक्षणहि प्रत्येक मुलाकडे लक्ष्य देऊन देण्यांत येत होतें. मुलांना दुपारीं खाण्यास देण्याची व कपडे पुरविण्याचीहि व्यवस्था करण्यांत आली. नंतर या शाळा कराची म्युनिसिपालिटीच्या स्वाधीन करण्यांत आल्या. तथापि त्यांच्यावर अद्यापि मंडळाची देखरेख असून कपडेलत्ते वगैरे बाबतींत मुलांना मदत करण्याचा मंडळाचा क्रम चालूच आहे. हल्ली मंडळानें अस्पृश्य विद्यार्थ्यांकरितां वसतिगृह सुरू केलें असून त्याचा २४ विद्यार्थी लाभ घेतात. तेथें सर्व कांहीं त्यांना मोफत पुरविलें जातें. त्या खेरीज इतर कांहीं विद्यार्थ्यांना पुस्तकें, फी, कपडे वगैरेची सध्यां मदत करण्यांत येते. अशा रीतीनें एकंदर ४१ विद्यार्थ्यांना मदत मिळत आहे. इंग्रजी शाळांमध्यें या मुलांना प्रवेश मिळावयास प्रथम अडथळा झाला, परंतु आतां त्यांना बिनहरकत घेण्यांत येतें. भंगी लोकांकरितां मंडळानें चांगलें काम चालविलें आहे. त्यांचा संघ स्थापलेला असून त्यांच्याकरितां पतपेढीचीहि व्यवस्था आहे. अस्पृश्यांच्या राहण्याच्या जागा सुधारण्याकरितां व त्यांच्या करितां हवा वगैरे स्वच्छ व स्वस्त भाड्याच्या चाळी बांधण्याकरितां मंडळानें चालविलेलें प्रयत्न प्रशंसनीय आहेत. मंडळाचा बहुतेक खर्च श्री. बेचर यांच्या स्वार्थत्यागामुळे चालतो. मंडळाच्या अध्यक्षस्थानीं कराचीचे सुप्रसिद्ध नागरिक व तेथल्या म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष मि. जमशेद एन. आर. मेहता यांची योजना केलेली असून व्यवस्थापक मंडळींत तेथले वजनदार गृहस्थ आहेत. या संस्थेनें चालविलेल्या उपयुक्त कार्याबद्दल चालकांना आम्ही शतशः धन्यवाद देतो.

माझी व्यायाम पद्धति.

हें पुस्तक रा.लक्ष्मण बळवंत भोपटकर एम. ए.,एल.एल.बी., एम. एल. सी., यांनीं लिहून प्रसिद्ध केलें आहे. रा. भोपटकर हे शारीरिक व्यायाम व शारीरिक खेळ यांचे शौकी व तज्ज्ञ आहेत. 'दांडपट्टा' या विषयावर त्यांचे एक पुस्तक यापूर्वीच प्रसिद्ध झालें आहे. प्रस्तुत पुस्तकाला बडोद्याचे प्रो. माणिकराव या तज्ज्ञ गृहस्थांनीं उपयुक्त प्रस्तावना लिहिली आहे. या पुस्तकाची शरीररचना व शरीर धर्म, व्यायामासंबंधाचे दहा नियम, सात मूलतत्त्वें, शरिराच्या निरनिराळ्या भागांचे व्यायाम, मालिस, खुराक अशीं वेगवेगळीं प्रकरणें असून वाचकांना व्यायामांची समजूत सुलभपणें पडावी याकरितां जागोजागीं चित्रेंहि दिलेलीं आहेत. पुस्तक सर्वांना संग्राह्य आहे. किंमत दीड रुपया, मिळण्याचें ठिकाण ग्रंथकर्त्याकडे, 'बळवंताश्रम', ३२१-अ, सदाशिव पेठ, पुणें नं. २.

हिंदुमुसलमानांतील दंगे.

दंगे थांबविण्याचे डॉ. कर्वे यांचे उपाय.

धर्माचे जगांतून उच्चाटण.

डॉ. डी. डी. कर्वे यांनीं मुंबईच्या दंगा चौकशी कमिटीसंबंधांत एक पत्र मुंबईच्या क्रॉनिकल पत्राच्या ता. २४ जुलईच्या अंकांत प्रसिद्ध केलें आहे. हिंदुमुसलमानांतील तेढ नाहींशी होण्याकरितां व दंगे थांबविण्याकरितां सदर पत्रांत त्यांनीं सुचविलेले उपाय आमच्या वाचकांच्या माहितीसाठी पुढें देत आहो. डॉ. कर्वे यांचे पत्र पुढील आशयाचें आहे.

संपादक, क्रॉनिकल, यांसः—

मुंबई दंगा चौकशींच्या एकाद्या निःपक्षपाती प्रेक्षकाला असें दिसून येईल कीं, या चौकशींत हिंदु व मुसलमान पुढारी एकमेकांवर दोषारोप करित आहेत. या चौकशींतील साक्षीदार दंग्याचे दोष दोन्ही समाजाला देतात किंवा तो सरकारवर लादतात. परंतु कोणीही नीटपणें अगदीं नैसर्गिक गोष्टी सांगितल्या नाहींत. माझें असें म्हणणें आहे कीं, **धर्म हें जगांतील अत्यंत मोठें अरिष्ट** आहे. व सुधारलेल्या जीवनक्रमांतून त्याचें उच्चाटन झालें पाहिजे. तो फक्त घरामध्येंच डांबून टाकला पाहिजे. सर्व देवळें व मशिदी-ज्यांच्या संरक्षणाकरितां रक्तपात झाले—पाडून टाकलीं पाहिजेत, अगर प्राथमिक शाळा, सार्वजनिक लायब्ररया अशा संस्थांकरितां त्यांचा उपयोग करण्यांत यावा. जर अशा तऱ्हेनें पूजेच्या जागांच्या उत्पन्नांचा विनियोग केला तर एकाच वेळीं दोन अडचणी दूर होतील. एकाद्या विशिष्ट धर्माच्या लोकांकरितां संस्था काढणें बेकायदेशीर ठरवावें. प्रत्येक नागरिकाला एकाच तऱ्हेचा पोषाख घालण्याची कायद्यानें सक्ति केली पाहिजे. त्यामुळें कोण कोणत्या धर्माचा आहे हें ओळखतां येणार नाहीं. जर पठाण, बोहरी, ब्राह्मण, कुणबी वगैरे सर्वांनी एकाच पद्धतीचा पोषाख केला तर दुसऱ्या धर्माचा म्हणून त्यांच्यावर हल्ला होणें शक्य नाहीं. युरोपामध्यें एक माणूस कॅथॉलिक, अगर प्रॉटेस्टंट किंवा निरिश्वरवादी आहे हें त्याच्या पोषाखावरून सांगतां येत नाहीं. तुर्कस्थान, इराण वगैरे देशांत पोषाखासंबंधीचे निर्बंध नागरिकांवर घालण्यांत आले आहेत व ते पाळलेही जातात. मग हिंदुस्थानांत असें प्रकार कां होऊं नयेत! गंध लावणें अगर टोपीवर चांद लावणें इत्यादि जातिनिदर्शक बाह्य चिन्हें लावणें हा दंडनीय गुन्हा समजला गेला पाहिजे. यामुळें हिंदुमुसलमानांचे दंगे थांबणार नाहींत काय?

राहूरी येथील अस्पृश्योद्धार.

अस्पृश्यांच्या उद्धाराबद्दल मनांतूनच कळकळ असल्यामुळें राहुरी येथील रा. लक्ष्मण बळवंत कुळकर्णी हे स्वतः ब्राह्मण असून त्यांनी येथील शिक्षणामृताची गोडी नसलेल्या मांग लोकांची मुलें त्यांच्या आईबापाशीं वाद घालून शाळागृहांत आणलीं व त्यांस डाळेचुरमुरे स्वखर्चानें देऊन त्यास शिक्षणामृताची हळूहळू त्यांनीं गोडी लावली. या कामीं ते स्तुतीस पात्र आहेत परंतु पुढील कामगिरी अत्यंत दर्शनीय आहे. ह्या मांग लोकांस व त्यांच्या मुलांस महिन्यामहिन्यांतून स्नानाचा पत्ता नसतोच नसतो. त्यांचे बालवर्गांतील मुलांचे व इतरहि मुलामुलींचे गेल्या आषाढी एकादशीचे पुण्यदिवशीं त्यांचे अत्यंत घाणेरडे असलेले कपडे पाहून मांगवाड्यांत जाऊन त्यांनीं स्वतः श्री. देशपांडे श्री. वामनराव तोडमल व त्यांची सहधर्मचारिणी श्रीमती तोडमल यांचे सहाय्यानें कपडे शिवून देऊन त्यांस गुंड्या लावून दिल्या. त्यांस त्यांचे विहिरीवर हातपाय चोळून त्यांस स्नान घालण्यांत आलें आणि त्यांचे वर दर्शित केलेले घाणेरडे कपडे सोडा व साबण यांचे सहाय्यानें धुण्यांत आले व स्वतः शिवणकाम शिकत असल्यामुळें त्यांचे कपडे कांहीं न घेतल्याशिवाय शिवून देण्याचें अभिवचन दिलें व स्वच्छतेबद्दल चार शद्ब सांगितलें हें त्यांस अत्यंत भूषणावह आहे.

श्रद्धानंद ता. ३/८/२९.

शोचनीय मृत्यू

कळविण्यास अत्यंत वाईट वाटतें कीं केम येथील शिक्षक कैं. गोविंद गोपाळ कांबळे हे ता. ८-८-२९ रोजीं आपल्या राहत्या गांवीं स्वर्गवासी झाले. कांबळे हे सोलापूर जिल्ह्यांतील अस्पृश्य वर्गांतील पहिले शिक्षक असून पुणें ट्रेनिंग कॉलेज मध्येंही प्रवेश करणारे पहिलेंच गृहस्थ होत. त्यांचे कॉलेजांतील शिक्षण थर्डइयर पर्यंत झाले होते. त्यांच्या हाताखालीं पुष्कळ अस्पृश्य विद्यार्थी शिकून तयार झालेले आज सोलापूर जिल्ह्यांत शिक्षकाचें काम करीत आहेत. अस्पृश्य वर्गाचे सुपरवायझर नेमावे म्हणून वेळोवेळीं सभांतून पास झालेल्या ठरावाप्रमाणें कांहीं वर्ष ते पुणें, सातारा, व सोलापूर ह्या जिल्ह्यांत एज्युकेशनल सुपर वायझर होते. त्यांची शिकविण्याची शैली फार उच्च दर्जाची होती. त्यांच्यसारखा शिक्षक अस्पृश्य वर्गांत विरळा. ते आपले शिक्षकाचे काम संभाळून फावल्या वेळांत लोकहिताचीही कामें करीत असत. ते फार धार्मिक होते. पंढरपूरच्या वारीला ते नेमानें जात असत. ज्ञानेश्वरीचे ते मोठे भक्त होते. ईश्वर त्यांच्या आत्म्यास शांति देवो.

आपला

नि. शं. ऐवाळे

शोकजनक मृत्यु.

कळविण्यास अत्यंत वाईट वाटतें कीं सौ. सरस्वतीबाई तुकारामपंत वसू यांस ता. ८-७-२९ रोजीं रात्रीं वात विकारानें पुलगांव मुक्कामीं देवाज्ञा झाली. गेल्या तीन वर्षांपासून त्या औषधोपचाराकरितां आपलें मालगुजारी गांव जें रोहणी तें सोडून येथें येऊन राहिल्या होत्या. सौ. सरस्वतीबाई दानशूर, कर्तव्यदक्ष व व्यवहारकुशल म्हणून सर्व वर्धा जिल्ह्यांत प्रसिद्ध होत्या. स्वतःचे शिक्षण मराठी चौथे इयत्तेपर्यंत झालें असलें, तरी पण त्यांनीं नव्या मनु प्रमाणें

आपल्या मुलांना शिक्षण देण्याचें श्रेय घेतलें. शिक्षणाप्रित्यर्थ त्यांनीं अनेक देणग्या दिल्या. कित्येक विद्यार्थी घरीं शिक्षणार्थ ठेऊन वाढविलें आहे. हें त्यांचे कार्य मरेपर्यंत चालू होतें.

सौ. बाईना तीन पुत्र आहेत, पैकीं वडील पुत्र ग्लासगो युनिव्हर्सिटीचें बी.एस.सी. आहेत. मधले मॅट्रीक मधून शेती पाहण्यास लागले, व धाकटे चिरंजीव (यांना चुलत्यांनीं दत्तक घेतले आहे) डॉक्टरकीचा अभ्यास करण्यास जर्मनीला चार वर्षांपूर्वी गेलें आहेत. रा.रा. तुकारामपंत वसू यांनी बाईचे स्मरणार्थ एक आठ रुपये दरमहाची स्कॉलर्शिप गरीब मुलींला देण्याकरितां वर्धा मराठा शिक्षण समाजाला देण्याचें ठरविलें आहे. या खेरीज बऱ्याच लहान लहान देणग्या दिल्या आहेत. ईश्वर मृताचे आत्म्यास शांती देवो. असें देवराव लक्ष्मण रावदर्णे हें कळवितात.

बहिष्कृत भारतास देणगी

रा. रा. तुकारामपंत वसू यांनीं कै. सरस्वतीबाई वसू यांच्या स्मरणार्थ पांच रुपये देणगी दिली याबद्दल आम्ही त्यांचें फारफार आभारी आहों.

सं. ब. भा.

देणगी

भारतीय-बहिष्कृत-समाज–शिक्षण-प्रसारक मंडळ.

वरील मंडळामार्फत पनवेल येथें चाललेल्या विद्यार्थी आश्रमास चंद्रप्रकाश नाटचसमाजाकडून २५ रुपये देणगी मिळाली आहे. यांबद्दल मंडळ त्यांचे फार फार आभारी आहे.

सापांमध्यें सुद्धां जाती आहेत !

ता. ३ जून १९२९ सोमवार रोजीं रात्रौ ८ वाजण्याचे सुमारास पेण येथील महारवाड्यांतील पिठ्या महादू नावाचा एक महार बेशुद्ध स्थितींत दवाखान्यांत उपचाराकरितां आणण्यांत आला. डॉ. कर्णिक यांनी त्याला उपचार करण्यास सुरुवात केली असतां त्याला ताडे येऊ लागले. डॉक्टरसाहेबांनीं फौजदारसाहेबांना बोलावणें पाठविलें. त्यांनीं येऊन रोग्याची स्थिती पहातांच तर्क बांधला कीं, त्याला सर्प वगैरे कांहीं तरी विषारी जनावर लागलें असावें; तो दारूनें झिंगलेला रोगी नव्हे. लागलीच त्यांनीं येथील सर्पमांत्रिक रा. वासुदेवशास्त्री जोशी वैद्य यांजकडे बोलावणें पाठविलें व दुसरे सर्पमांत्रिक रा. विष्णुपंत ओक यांचेकडे पिठ्या महाराला रवाना केला. डॉ. कर्णिक हेहि जिज्ञासेनें तेथे गेले. तेथें रा. ओक यांनी मंत्रांचें पाणी मारून सर्व विष उतरविण्याचा प्रयोग केला. सर्प अंगात येऊन त्यांने आपली जात चांभार असें सांगितलें व शेवटीं रीतीप्रमाणें शपथ घेऊन तो गेला. रा वासुदेवशास्त्री हे निरोप पोचून दवाखान्यात गेले व तेथून ओकांकडे गेले त्या वेळी दंशित मनुष्य बरा होऊन आपल्या पायानें घरीं जाण्यास निघाला होता. पुढें थोडया वेळानें शास्त्रीबोवा आपल्या घरीं आले तों आपल्या घरी पुनः पिठ्यास बेशुद्ध स्थितींत आणण्यांत आल्याचें पाहून त्यास चमत्कार वाटला. चौकशीअंती त्याना समजलें कीं, पिठ्यां घरीं जातो न जातो तोंच त्यास पुनः 'लहर येऊन' ताडे येऊं लागले म्हणून आता त्याला त्यांच्याकडे उतरविण्याकरिता आणलें आहे. त्यांनीं लागलीच पाणी मारण्यास सुरुवात केली. डॉ. कर्णिकास त्यांनी मुद्दाम निरोप पाठवून बोलावून घेतलें.

पाणी मारण्यास सुरवात होतांच सर्पाचा संचार दंशिताच्या आंगांत झाला व तो मंत्र्याच्या आंगावर जाण्याकरिता त्वेषानें धडपडू लागला. या त्वेषांत मांत्रिक त्याच्या तडाक्यांत सांपडून त्यांने त्याला जर दंश केला तर मांत्रिकाचा निश्चित मृत्यूच असल्यामुळें सर्पसंचार झालेल्या दंशितास फार सावधगिरीनें बांधूनहि ठेवावें लागतें. पिटया महाराच्या आंगात मंत्राच्या पाण्याच्या मारानें इतका त्वेष आला होता कीं त्याला आवरण्याकरितां १०-१२ माणसे लागली. सर्प त्याच्या आंगात आल्यानंतर पुढील प्रश्नोंत्तरें झाली——

१ 'तूं कां चावलास?' 'वेल ओढतांना मला ढका लागला म्हणून चावलों' २ 'आतां कोठें आहेस?' 'जंगलांतच आहे. ३ 'तुझी जात काय?' 'चांभार' ४ 'तुला मघांशीं ओकांनीं पाणी घातले व तूं शपथ घेऊन गेलास, मग आतां पुन्हां कसा आलास?' 'मी त्यांना शपथ घेतांना फसविलें' ५ मग आतां जातोस कीं नाही? मलाहि पुन्हां फसवणार काय?' 'नाहीं, आतां खरेंच जातो.' ६ 'तूं जातीचा चांभार आहेस तेव्हां तुला शपथ पायतणाची घेतली पाहिजे.' 'घेतो. तुम्हीं सांगाल ती घेतों,' ७ मघाशीं तूं पायंतण हातानें उचलून शपथ घेतलींस व लोकांना फसविलेंस. आतां तुला पायतण तोंडानें उचलून शपथ घेतली पाहिजे' 'तशी शपथ मी घेतो' असें म्हणून आपल्या दांतांनीं त्यानें पायतण उचललें व मांत्रिकानें सांगितल्याप्रमाणें' जातो जातो' असें एका दमांत न थांबतां म्हणून त्यानें जमिनिवर डोकें ठेवून शपथ रीतसर पुरी केली. लागलीच तो महार साफ शुद्धीवर आला व मंत्र्यानें दिलेलें मंतरपाणी पिवून आपल्या पायांनीं हुशारीनें चालत घरी महारवाड्यात गेला. तेव्हांपासून आज तागायत तो खडखडीत बरा असून कामधंदा करीत आहे.

येथील सरकारी डॉक्टर मे. कर्णिक यांनीं वरील सर्व हकीकत समक्ष पाहिली असून, वरील सर्व मजकूर त्यांना दाखवूनच आम्ही प्रसिद्ध करीत असल्यामुळें त्याच्या खरेपणाविषयीं संशयाला जागा नाहीं. म्हणून मंत्रीशास्त्रावर अविश्वास करणाऱ्यांना आपण बरोबर किंवा चूक आहों याचा पडताळा पाहण्याला या हकीकतीचा विशेष उपयोग होईल अशी आशा वाटते. मनुष्यामधील जातीचे बंड मोडण्याला निघालेल्या सत्यसमाजिष्टांना अथवा जातपात तोडक मंडळांना, सरपटणाऱ्या प्राणिवर्गामिध्येंहि जातीचें बंड आहे हें वरील समजूत हकीकतीवरून, तें कसें मोडावें याची नवी चिंता यापुढें उत्पन्न न होवो म्हणजे झाले.

'कुलाबा समाचार.'

सापांत चांभार आहेत कीं माणसांत साप आहेत ?

वरील सारख्या हकीकती मधून मधून कांहीं लोक प्रसिद्ध करीत असतात आणि त्यामुळें साधारण माणसांच्या मनांत भ्रामक समजुती उत्पन्न होतात किंवा आधीच असलेल्या तशा समजुती दृढतर होतात.

वरील हकीकती वरून पिठया महाराला साप चावल्याबद्दलची माहिती किंवा तसा संशय कोणास पूर्वी नव्हता कदाचित खुद्द पिट्यालाहि आपल्यास साप चावल्याबद्दलची खात्री नसेल, असें म्हणावें लागतें. कारण, त्याल. दवाखान्यांत ज्यांनी पोचविलें त्यांना ती माहिती नव्हती; नाहीपेक्षां डॉक्टरांनीं त्याला भलतेच उपचार केले नसते. डॉ. कर्णिक यांनी पिठ्याला सर्पदंश झाल्याबद्दल, त्याला मांत्रिकाकडे पाठविण्यापूर्वी स्वतःची खात्री करून घेतली नव्हती, असेंहि सदरील हकीकतीवरून म्हणावें लागतें.

संर्पदंश पूर्णपणे झाला नाहीं म्हणजे सर्पाचे पुरे विष माणसाच्या अंगांत पडले नाहीं तर त्या विषाचा प्राणघातक परिणाम होत नाहीं आणि विष उतरण्याचें श्रेय मांत्रिकाला किंवा वैद्याला मिळतें. पिठ्याला पूर्ण दंश झाला होता किंवा त्याच्या आंगांत अपुरें विष पडलें होतें, अथवा दंश मुळींच न होतां मनाची भावना किंवा भीति यांमुळेंच त्याला विष बाधेची लक्षणे होत होती याबद्दल कोणींच स्वतःची खात्री करून घेतलेली दिसत नाहीं. अपुऱ्या विषाचा परिणाम आपोआपच कांहीं वेळानें कमी होऊ शकेल आणि भावनेचा परिणाम असल्यास मांत्रिकाला फुकटचे श्रेय मिळेल, हें विसरतां कामा नये. या बाबतींत परळ येथील लेबॉरेटरीमध्यें व इतरत्र शोधक डॉक्टरांनीं जे प्रयोग करून पाहिले आहेत त्यांना, सर्पाचें विष पूर्णपणें अंगांत पडलें असतां तें उतरणारा एकहि मांत्रिक आढळलेला नाहीं.

मांत्रिकाच्या मंत्रामुळें पिठ्याच्या अंगांत त्याला चावलेल्या सापाचें वारें आलें आणि त्यानें आपली हकीकत सांगितली, हा प्रकार कितपत खरा मानावयाचा याच्याबद्दल थोडा विचार केला असतां, कोणासहि जबर शंका येईल. श्रद्धाळु माणसानें आपल्या अंगांत सापाचें वारें आलें असें समजून उत्तरें देणें अशक्य नाहीं परंतु तीं उत्तरें कितपत खरीं मानावयाचीं हाच काय तो प्रश्न आहे. ज्या वेळीं पिठ्याच्या अंगांत सापाचे वारें येऊन तो बोलत होता, त्या वेळीं त्याच्याच म्हणण्याप्रमाणें साप जंगलांत जीवंत होता. सापाला दोन आत्मे असतात कीं काय? त्याशिवाय, एकाच वेळीं स्वतःचा देह व दुसऱ्याचा देह अशा दोन ठिकाणीं त्याचें अस्तित्व कसें असूं शकेल? कीं सापाला परकाया प्रवेशाची योगविद्या अवगत असते? जीवंत माणसाचें वारें कोणाच्या अंगांत आणतां येत नाहीं, मग जीवंत सापाचें तरी कसें आणतां यावें ?

सापानें आपली जात चांभार म्हणून सांगितलें. चांभार ही जात धंद्यावरून झालेली आहे. अमुक एका स्वभावावरून जात उत्पन्न होत नाहीं. सुष्टपुष्ट जसे इतर जातींत असतात तसे चांभारातहि असतात. माणसांच्या समाजांत चांभारांचा धंदा हा उपयोगीं धंदा आहे. परंतु सापांत चांभाराचा धंदा काय उपयोगाचा! सापांना पायच नाहींत मग ते जोडे, वहाणा, बूट कसे वापरणार? अर्थात सापांत जर कोणती जात मुळींच नसेल तर ती चांभाराची होय. माणसांप्रमाणें सापांत जाती असतील तर पोटजातीहि कशावरून नसतील? कांहीं साप 'कुलाबा समाचार' कर्त्यांच्या जातीचे, कांहीं 'सुदर्शन' काराच्या जातीचे, कांहीं 'भाला' काराच्या जातीचे, असण्याचाहि संभव आहे. त्याप्रमाणे आहाराचे निर्बंधहि ते पाळीत असतील. हे ब्राह्मण साप अर्थातच अंडी, बेडूक वगैरे खात नसतील, मात्र त्यांतल्या त्यांत 'सुदर्शन' काराचे जातभाई साप पाण्यात शिरून कदाचित पाणशेंगांचा फन्ना उडवीत असतील!

'कुलाबासमाचारांतील वरील हकीकत वाचून साप वगैरे सरपटणाऱ्या प्राणीवर्गामिध्येसुद्धा जातीचें बंड आहे अशी आमची खात्री होत नाहीं. मात्र त्या हकीकतीवरील समाचार कर्त्यांची संपादकीय मल्लीनाथी वाचून माणसांमध्यें सुद्धा कांहीं सरपटणाऱ्या प्राण्यांच्या जातींचें लोक आहेत ते आपल्या विषारी विचारांनीं भोळसर लोकांची विचारशक्ति पंगु करण्याचा प्रयत्न करितात या विषयीं आमची खात्री होऊन चुकली!

सं.ब.भा

अस्पृश्यांना मंदीर प्रवेश

(हिं. सं. च्या प्रचारका कडून)

हिंदुसभेच्या कार्याचा प्रचार जिल्ह्यांत व्हावयास लागल्यापासून अस्पृश्यबंधूंविषयीं स्पृश्य हिंदूच्या ठिकाणीं कशा प्रकारें सहानुभूती उत्पन्न व्हावयाला लागली याचे प्रत्यंतर एलीचपुर येथें नुकतेंच घडून आलें आहे. एलीचपुरला सुलतानपुऱ्यामध्यें स्वामी विमलानंद यांनीं भिक्षेवर ८३,००० रुपये जुळवून एक सुंदर व प्रेक्षणीय दत्त मंदीर बरेच दिवसापूर्वी बांधले आहे. सदर्हू मंदिराप्रीत्यर्थ नेमल्या गेलेल्या कमेटीच्या सभासदांनीं

अस्पृश्यांना मंदीर खुलें करण्याचें ठरवून

तो संस्मरणीय प्रसंग ता. ३१ जुलै १९२९ रोजीं श्रीशेठ जमनालालजी बजाज यांच्या हस्तें घडवून आणला. माननीय श्रीशेठ जमनालालजी यांची दुपारी मिरवणूक निघून ज्या मंदिरांत अस्पृश्यांचा प्रवेश व्हावयाचा होता. त्याच मंदिरासमोर स्पृश्यास्पृश्य हिंदूंची डॉ. पटवर्धन यांच्या अध्यक्षतेखालीं जाहीर सभा होऊन श्री. विनोबाजी भावे व जमनालालजी बजाज यांची स्फूर्तिदायक भाषणें झालीं. सभा आटोपल्यानंतर जमनालालजी यांच्या नेतृत्वांखालीं सरासरी १०० अस्पृश्य बंधूंनीं मंदिर प्रवेश केला आणि भक्ति युक्त अतःकरणानें देवदर्शन घेतलें. मंदिर प्रवेश होऊन देवदर्शन झाल्यानंतर अस्पृश्य बंधूंच्या मुखांतून हिंदुधर्मावर निष्ठा व्यक्त करणारी एक गगनभेदी आरोळी उठली व ती म्हणजे 'हिंदु धर्म कीं जय' ही होय!

सायंकाळीं स्थानिक हिंदु सभेमार्फत सभा होऊन नागरिकांनीं माननीय जमनालालजी यांना मानपत्र अर्पण केलें व अशा रीतीनें झालेल्या प्रकारांबद्दल आपली सहानुभूति व्यक्त केली. सदर्हू प्रसंगाला श्री. दास्तानें वकील, सत्यदेव विद्यालंकार, डॉ. भोजराज, डॉ. सबनीस वगैरे मंडळी हजर होती.

जिल्ह्यांतील प्रत्येक तालुक्यांतून हिंदुसभा प्रेमी लोकांनीं तूर्त निदान एक तरी मंदीर अस्पृश्य बंधुकरितां खुलें करण्याचें ठरविलें तर अमरावती जिल्ह्यांत अस्पृश्यता नष्ट व्हावयाला कितीसा काळ लागणार आहे? सदर्हू प्रसंगीं श्रीस्वामी विमलानंद व मंदिराच्या कमिटीचे सभासद यांनीं जी मनाची उदारता दाखविली त्याबद्दल त्यांचे कोण अभिनंदन करणार नाहीं.

नवाकाळ.

मुंबईच्या हिंदुमहासभेचे लोक आपली पोकळ बडबड सोडून अस्पृश्यता निवारणाच्या कार्याला मनापासून लागतील तर मुंबईंतही मंदीर प्रवेश होण्यास विलंब लागणार नाहीं. पण त्यांच्या मनांतून अस्पृश्यता निवारण करण्याचें नाहीं. तोंडपाटीलकी करून मोठेपणा घेऊन जगांत अस्पृश्यता निवारणाचा डांगोरा पिटावयास पाहिजे एवढेंच त्यांचे कार्य होय. अस्पृश्य वर्गांतील एखादा मांग चांभार किंवा महार ज्याला कोठें आपला लब्धप्रतिष्ठितपणा मिरवावयास मिळत नसेल तो आपल्या बाजूला वळला किंवा आपल्या पंखाखालीं आला म्हणून गंगेत घोडे न्हाले असें समजूं नये तर खरें भरीव कार्य करून दाखवावें. इच्छा असली तर मार्ग सांपडतो. सभांत पास होणाऱ्या कागदी ठरावांनीं काम होत नसतें. या पुढें तरी मुंबईचे हिंदु महासभावाले अंतःकरणा पासून कामाला लागतील आणि "बोले तैसा चाले" या साधुक्तीची सत्यता पटवितील काय?

सं. ब. भा.

मानपत्र समारंभ

पूर्वी जाहीर झाल्याप्रमाणें डी. क्ला. मिशन सोसायटीच्या अहिल्याश्रम हालमध्यें रविवार ता. १४।७।२९ रोजीं सायंकाळीं सहा वाजतां रा. रा. श्रीपती रामजी थोरात यांचे अध्यक्षतेखालीं अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा होऊन मे. सन्माननीय सुभेदार विश्राम गंगाराम सवादकर २।९ जाट रेजीमेंट यांना मानपत्र देण्यांत आलें.

कार्यक्रम.

डी. सी. मिशनचे श्री. मार्नसिग वाघेला यांचें स्वागतपर गायन झाल्यावर, सुभेदार राघोराम सज्जन घाटगे ऑन. बेंच मॅजिस्ट्रेट यांनीं मानपत्र वाचून दाखविल्यावर अध्यक्षांच्या हस्तें मे. स. विश्राम गंगाराम सवादकर यांस अर्पण केलें व पुष्पहार घालण्यांत आला. नंतर श्री. तुळशीराम लक्ष्मण जामगेकर यांनीं सुभेदार साहेबांविषयीं गौरवपर पद म्हटलें. पुढें मेसर्स पाताडे, बाबुराव कालुस्ते, के. आर. मधाळे, धा. वि. गायकवाड वगैरे वक्त्यांची भाषणें झालीं. त्यांत सु. सा. नीं आपल्या खर्चानें महाड मुक्कामीं अस्पृश्य मुलांचे वसतीगृह गेलीं दीड वर्षें दरमहा ९० रुपये स्वतःच्या पगारांतून पाठवून चालवीत आहेत, याबद्दल ते समाजातर्फे गौरवास पात्र आहेत असें सांगून या मागील महिन्यांत महाडचें चवदार तळें सार्वजनिक ठरतांच, त्यांतील पाणी स्पृश्य वर्गाप्रमाणें अस्पृश्य वर्गासहि भरण्याची सुरवात करविली. म्हणजे दुसरा हुकूम मिळेपर्यंत एकसारखें आठ दिवस दररोज पाणी ने आण करण्याची सुरवात सु. साहेबांच्याच नेतृत्वाखालीं चालली होती, वगैरे सु. साहेबांच्याच समाज सुधारणेच्या कामाचें चरित्र परोपरीनें वर्णन करण्यांत आलें. त्या वेळीं सभेंत सारखा टाळ्यांचा कडकडाट होत होता. त्याचवेळी श्री. बाबुराव कालुस्ते यांनीं "श्री समर्थ गोपाळस्वामी मंडळा"तर्फे सु. सा. ना पुष्पहार घातल्यावर उत्तरा दाखल सु. सा. नीं आपलें भाषण फार लीनतेनें केलें, त्यांत त्यांनीं हीं सर्व कामें आपल्याच लोकांच्या आशिर्वादानें झालीं व होत आहेत वगैरे भाषण करून, इतरांनीं कसें वागावें, काय केल्यानें आपल्या वर्गाची उन्नति होईल वगैरे आठवण ठेवण्यासारखा बोध केला. शेवटीं समारोपादाखल अध्यक्षांचें भाषण होऊन, फुलपान वाटण्यांत आलें व जमलेल्या मुलांस खाऊ वाटल्यावर श्री. धा. वि. गायकवाड व शेवटीं सु. रा. स. घाटगे यांनीं सर्वांचें आभार मानल्यावर सभेचे काम "श्री. शिवरायाच्या जय घोषांत" संपविण्यांत आलें.

बंगालमध्ये अस्पृश्यांचा सत्याग्रह.

कालीच्या मंदिरांत शिरण्याचा प्रयत्न.

दोन सत्याग्रहींना अटक.

बंगालमधील खुलना येथील कपिल मुनीच्या काली मंदिरांत पोलिसांच्या व देवालयाच्या नोकराच्या हुकुमास न जुमानतां आंत शिरल्याच्या आरोपावरून दोन सत्याग्रहींना ता. ९ जुलै रोजीं पकडण्यांत आलें आहे. सदर देवालय सर्व जातींच्या लोकांना मोकळें असावें अशा हेतूनें सहा अस्पृश्यांनीं सदर देवालयांत शिरण्याचा प्रयत्न केल्याच्या आरोपावरून नुकतेंच त्यां अस्पृश्यांना पकडण्यांत आलें होतें.

पालपुरम् (मद्रास) येथें ता. १८ रोजीं आगीमुळें अस्पृश्य वर्गाच्या वस्तींतील १५० घरें जळून गुरेंढोरें, धान्य वगैरेचें मिळून सुमारे ५० हजार रुपयांचें नुकसान झालें.

स्पृश्यांच्या जुलुमामुळे अस्पृश्य मुसलमान होणार.

पुंडा ता. आकोट येथील स्पृश्य अस्पृश्य प्रकरण !

श्री. मामासाहेब जोगळेकर रहाणार
आकोला (बेरार) यांचे सेवेसी

आम्हीं अस्पृश्य लोक रहाणार मौंजे पुंडा ता. आकोट विनंती करितों कीं:—आमचें गांवीं स्पृश्य लोक आम्हां सर्व महार लोकांना सार्वजनिक ठिकाणीं मनाई करीत असून त्या प्रमाणे ता. २४ माहे जून १९२९ इ. रोजीं रात्रीचे ९-३० चे सुमारास सर्व गांवकरी लोकांची सभा होऊन खालील आशयाचा ठराव पास केला.

महार लोकांना गांवातील कोणत्याहि मनुष्यानें मजुरीला लावूं नये. आणि दुकानदार व्यापारी लोकांनीं ह्यांना एका पैशाचाहि जिन्नस देऊं नये. शेतकरी लोकांना सांगितलें कीं, हे महार लोक कोणाच्याहि शेतांत दिसले म्हणजे त्यांच्याकडे असा गुन्हा लावा कीं, तेणेंकरून ते शिक्षेला पात्र होतील. असा कोणीहि त्यांच्यावर आरोप आणा व त्यांना फसवा आणि ज्या ठिकाणीं महार दिसेल त्या ठिकाणीं त्यांना मारा. गांवकरी लोकांनीं त्याचप्रमाणें केलें. सरकारी पायरस्ते सुद्धां त्यांनीं आम्हाला विनाकारण बंद केले. मजुरीला न लावल्यामुळें आम्हा लोकांना उपवास पडत आहेत. त्या कारणामुळें आम्हीं परगांवाला मजुरीला जाऊं म्हटलें तर ते पायवाटेनें जाऊं देत नाहींत. वरील जुलुमामुळें आम्हीं फार घाबरलेले आहो. वरील जुलूम सोसून हिंदुधर्मामध्यें राहून कांहीं स्वार्थ दिसत नाहीं. सबब आम्हीं सर्व महार लोक धर्मांतर करणार आहों (म्हणजे मुसलमान होणार आहो). ह्या पुढें आम्हांला कांहीं सुचत नाहीं. म्हणून ह्याची आपल्या चरणाजवळ दाद लागेल अशी आम्हाला आशा आहे. मेहेरबानी करून एक अशी प्रजापक्षांमध्यें जाहिरात द्याल तर आम्ही आपले आभारी होऊं व आमचें गांवचे लोकांना (स्पृश्य) समज द्याल अशी आशा बाळगून आपल्या चरणाजवळ धाव घेत आहो कळावे.

इ. ता. २२-७-२९ प्रजापक्ष २८-७-२९

अर्ज विनंत्या करून स्पृश्य वर्ग ताळ्यावर येणार नाहीं या करितां त्यांच्यांत बसत असलेल्या ब्राह्मण्याची नांगीच मोडली पाहिजे. (सं.ब.भा.)

भारतीय–बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ.

वरील मंडळा मार्फत चाललेल्या धारवाड येथील बहिष्कृत विद्यार्थी आश्रमास डॉ. आंबेडकर हे सप्टेंबरच्या पहिल्या आठवड्यांत भेट देणार आहेत. सदर भेटीच्या वेळीं धारवाड येथील स्थानिक स्पृश्य अस्पृश्य पुढाऱ्यांबरोबर आश्रमा संबंधीं विचारविनिमय करणार आहेत. नक्कीं तारीख मागाहून कळविण्यांत येईल.

आपला,
बळवंत हनुमंत वराळे सु. ब. वि. आश्रम धारवाड.

—अमृतसर म्युनिसिपालिटीनें नुकताच एक ठराव करून आपल्या ताब्यांतील प्राथमिक शाळांतून मुलांना जोडे शिवण्याचे शिक्षण देण्याचें ठरवून त्यासाठीं एका मुसलमान चांभारास शिक्षक म्हणून नेमण्याचें ठरविलें आहे.

मुद्रकः—**भास्कर रघुनाथ कद्रेकर,** धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस कामाठीपुरा ३ री गल्ली भायखळा मुंबई. नंबर ८.

पाक्षिक पत्र.

Reg. No. B 2250.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

संपादक व प्रकाशक : डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
दामोदर हॉल, पोयबावडी, परळ–मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार ता. ६ सप्टेंबर १९२९. [अंक १८ वा.

अनुक्रमणिका.

१ आत्मपरिचय	पान	१-३-८
सभा, समारंभ, सम्मेलन, व इतर वृत्त		
२ अग्रलेख	पान	४-५
आमची कैंफियत		
३ प्रासंगिक विचार	पान	५-६
१ दत्त दरबारचें उदाहरण. २ आतां हें चित्र पहा. ३ हरदासांचा ट्रेड युनिअन.		
४ विविध विषय संग्रह	पान	६-८
हिंदु देवालयें व अस्पृश्यता. अस्पृश्यता निवारण		
५ लोकहितवादीची पत्रें	पान	८
मुसलमानांविषयीं		
६ विचारविनिमय	पान	२-३

आत्मपरिचय.

जाहीर सभा.

बहिष्कृत सेवा संघाच्या विद्यमानें ता. २०-८-२९ रोजीं रात्रौ ९॥ वाजतां मु. कुर्ला येथें तीन नळाच्या महार वाड्यांत रा. रोविंदराव अहिलाजी मिढे पाटील यांचे अध्यक्षतेखाली मोठ्या आनंदानें पार पडली. सभेस खोलवडीकर, नाशिकचे हिरामणबाबा व इतर स्थानिक पुढारी रा. सहादु वस्ताद, सिदुबा खलीपा, विठ्ठल लेहणा मुकादम व पिराजी मास्तर वगैरे मंडळी हजर होती. रा. चांदोरकर म्हणाले आजचे अध्यक्ष रा. मिढे पाटील हे मराठा जातीचे असून सत्यशोधक मताचे व पक्के समाज-समता-वादी आहेत. हे आजच्या सभेस अध्यक्ष लाभले हें आपले सुदैवच होय. नंतर खालील ठराव पास करण्यात आले.

ठराव १ ला :—कसाईवाडा व तीन नळ येथील अस्पृश्यांच्या वस्तींत संडास, नळ व बत्त्या, यांची गैरसोय आहे, तरी त्या अडचणी म्युनिसिपालिटीकडून लवकरच दूर व्हाव्या अशी ही सभा कुर्ला म्यु. स विनंति करीत आहे. ठराव २ रा :—स्वयंसेवकांची जागोजागीं चळवळ करणें. ठराव ३ रा :—हिंदु संघटण करणें. वरील ठरावावर खोलवडीकर, हिरामणबाबा, चांदोरकर वगैरे गृहस्थांची भाषणें झालीं. नंतर अध्यक्षानें आपल्या सोज्वल भाषणानें समारोप केल्यावर सभा विसर्जन करण्यांत आली.

आपला, एस. के. चांदोरकर,

जाहीर विनंती

श्रीचोखामेळा-वाहाड-शिक्षण-समाज.

श्रीचोखामेळा-फ्री-बोर्डिंग,

(विद्यार्थिवसतिगृह), चांदूर-रेल्वे, जि. उमरावती.

सर्व धनिक व उदार सद्‌गृहस्थास सविनय विनंती कीं, अस्पृश्यवर्ग हा अत्यंत गरीब असून, मोलमजुरीवर आपली उपजीविका करणारा आहे, म्हणून ह्या वर्गाची आर्थिक स्थिति अगदीं निकृष्ट प्रतीची होऊन बसली असून, हल्लींच्या ह्या सुधारणेच्या काळांतसुद्धां तो अधोगतीला जाण्याचे बेतांत आला आहे. ह्यापुढें या वर्गाची आहे तशीच स्थिति राहूं नये म्हणून "श्री चोखामेळा-वऱ्हाड-शिक्षण-समाज" ह्या नांवाची संस्था ता. २१-११-१९२० इ. रोजीं चांदूर-रेल्वे येथें स्थापन करण्यात आली आहे. संस्थेचा उद्देश ह्या वर्गांतील नवीन पिढीस प्राथमिक शिक्षणापासून तों उच्च प्रतीचें भरपूर शिक्षण देऊन या वर्गाची सामाजिक, धार्मिक, नैतिक, राजकीय, वगैरे बाबतींत सर्वांगीण सुधारणा घडवून आणून, या वर्गास माणूसकीचे हक्क प्राप्त करून द्यावयाचे आहेत; करितां मु. चांदूर-रेल्वे येथें ता. २१-११-२६ इ. पासून सदर संस्थेचें एक मोफत 'श्रीचोखामेळा फ्री बोर्डिंग' या नावाचें वसतिगृह उघडलें आहे. या बोर्डिंगमध्यें मागासलेल्या वर्गांतील गरीब व होतकरू विद्यार्थ्यांची खाण्यापिण्याची, दिवाबत्तीची, व रहाण्याची, फुकट सोय करण्यांत येईल. सध्यां बोर्डिंगांत १५ मुलें आहेत. वरील संस्था चालविणें हें सर्वस्वीं लोकाश्रयावर अवलंबून आहे. करितां सर्व सद्‌गृहस्थांनीं सहानुभूतिपूर्वक विचार करून सदर बोर्डिंगास द्रव्याच्या व अन्नाच्या रूपानें हस्तेंपरहस्तें यथाशक्ति मदत करावी, अशी नम्र व कळकळीची विनंति आहे.

सेक्रेटरी–श्री. एस. टी. वानखडे, चांदूर-रेल्वे.

श्रीयुत डिखळे यांचें अभिनंदन.

(आमच्या बातमीदाराकडून)

रविवार तारीख १-८-२९ रोजीं पुणें येथील अस्पृश्यांच्या स्टुडंटस हॉस्टेलमधील विद्यार्थ्यांतर्फें श्रीयुत डिखळे हे सुपरवायझर झाल्याबद्दल अभिनंदन श्रीयुत कोंडाजी मास्तर यांचे अध्यक्षतेखालीं करण्यांत आलें. समारंभास रा. कांबळे, थोरात, रणपिसे, पाताडे, डॉ. रॉय, गायकवाड व पोटे मास्तर वगैरे मंडळी हजर होती. प्रथम मि. बी. टी. कांबळे यांनीं रा. डिखळे गुरुजींची फार दिवसांनीं भेट झाल्याबद्दल आनंद प्रदर्शित केला. गुरुजींचें प्रेम, विद्यार्थ्यांशीं मिळून मिसळून वागण्याचा स्वभाव, त्यांची शिकविण्याची शैली यांचें त्यांनीं वर्णन केलें. नंतर रा. पाताडे, रा. रणपिसे, रा. थोरात यांनीं गुरुजीविषयीं आदर व्यक्त करून त्यांची शिक्षणाच्या बाबतींत दिसून येणारी कळकळ प्रशंसनीय आहे असें सांगितलें. श्रीयुत डिखळे यांनीं दौंडच्या शाळेची थोड्या अवधींत कशी भरभराट केली. त्याकरतां त्यांनीं त्रास सोसला. श्रीयुत डिखळे हे अस्पृश्य समाजांतील अनुभवी शिक्षक असून त्यांच्या कामगिरीवरून व ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर लोकांकडून त्यांना मिळालेल्या उत्कृष्ट शेऱ्यांवरून त्यांची योग्यता दिसून येते. तेव्हां अशा लायक माणसाला सुपरवायझरचें काम करण्यास संधि मिळाली हें अगदीं योग्यच झालें. यापुढें अशा लायक व हुषार

माणसाची स्कूल बोर्डानें कायमच्या जागीं नेमणूक करावी अशी वरील वक्त्यांनीं आपल्या भाषणांत विनंति केली.

नंतर स्टुडंटस हॉस्टेलचे व्यवस्थापक रा. मधाळे म्हणाले, होस्टेलच्या विद्यार्थ्यांनीं हा समारंभ आनंदानें घडवून आणला. श्रीयुत डिखळे यांनीं या वसतिगृहास सहाय्य केलें व उत्तेजनहि दिलें असें त्यांनीं सांगितलें. शेवटीं हारतुरे घातल्यावर हा समारंभ बरखास्त झाला.

मुंबई लोकहितवादी संघाची स्वाभिमानी ब्राह्मणेतरांना विनंती.

गणपत्युत्सवाची "सार्वजनिक" टूम निघाल्या दिवसापासून, हिंदु समाजाची संघटणा न होतां, जातिभेदाप्रमाणेंच अनेक भेदानीं हा समाज आरपार पोखरला गेला. या उत्सवाचा उपयोग सर्वत्र ब्राह्मणी वर्चस्व कायम टिकविण्याकडेच असल्यामुळें, ठिकठिकाणी तटेबखेडे व मारामाऱ्या होऊन, आज सार्वजनिक गणेशोत्सवाला भाद्रपदी शिमग्याचें कायम स्वरूप आलेलें आहे. गणपत्युत्सवांत कसलेंहि चैतन्य नाहीं. विशेषतः ब्राह्मणेतरांना आकर्षक किंवा हिंदु संघटणेला पोषक असें कसलेंच आकर्षण त्यांत नाहीं. शिवाय, हा उत्सव फक्त महाराष्ट्रांतल्या कांहीं थोडया ठराविक जातीच आपापल्या घरीं करीत असल्यामुळें, तो

'राष्ट्रीय' उत्सव होणें शक्य नाहीं

अलिकडे कांहीं वर्षें गणेशोत्सवाच्या नांवाखालीं ब्राह्मणेतर चळवळ हाणून पाडण्याचा, ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांची बदनामी करण्याचा आणि हिंदुसंघटनेच्या सबबीवर ब्राह्मणी वर्चस्वाचे थेर माजविण्याचा धूमधडाका सर्वत्र चाललेला असतो. बिचाऱ्या अस्पृश्यांची तर सर्रास पायमल्ली केली जाते. अशा या उत्सवाला स्वाभिमानी ब्राह्मणेतरांनीं गांवोगांव कायमचा बहिष्कार घालून आपल्या खऱ्याखुऱ्या प्राचिन श्रीशिव-भवानी नवरात्र महोत्सवाचा जीर्णोद्धार करावा. याचा धडा लोकहितवादी संघानें गुदस्त सालीं दादर येथें घालून दिलाच आहे. दादरच्या प्रोत्साहनानें महाराष्ट्रांत गुदस्त सालीं बऱ्याच गांवीं नवरात्र महोत्सव सुरू झालेला आहे. श्रीभवानीचा नवरात्र महोत्सव फार प्राचीन काळापासून आसेतुहिमाचल सर्व हिंदुस्थानांत साजरा होत असतो. महाराष्ट्रांत गांवोगांवीं या उत्सवाना ग्रंटस (वर्षासनें) चालू आहेत. बंगालमध्यें तर कालीचे नवरात्र दसऱ्या पर्यंत दहा दिवस दणक्यांत साजरे केले जातात. गुजराथ, मध्य व उत्तर हिंदुस्थान, दक्षिणेकडे मद्रास इलाखा वगैरे सर्व हिंदुस्थानभर साजरा होणारा

नवरात्र महोत्सव हाच खरा राष्ट्रीय उत्सव आहे.

शिवाजीनें श्रीभवानीचीच आराधना करून, तिच्या शक्तीच्या साधनानेंच स्वराज्य स्थापन केलें. श्रीमत रामकृष्ण परमहंसानी काली मातेचीच उपासना केली आणि विवेकानंदानी तिच्याच "शक्ती"चा सांप्रदाय वाढविला. असला हा 'शक्ती'चा राष्ट्रीय उत्सव शिवाजीच्या अभिमानी ब्राह्मणेतरांनीं दृष्टीआड करून, गणेशोत्सवाच्या शुद्ध दंगलींत निष्कारण भाग घेऊन आपल्या पैशाची आणि प्रतिष्ठेची भटांकडून पायमल्ली करून घ्यावी हा केवळ आत्मघात आहे. स्वाभिमानी ब्राह्मणेतरांनीं,

गणेशोत्सवावर बहिष्कार घाला

आणि गांवोगांव श्रीशिव-भवानी नवरात्र महोत्सव साजरा करा. ब्राह्मणांचा गणपती आणि ब्राह्मणेतरांची भवानी असा ठळक भेद केला तर निदान भाद्रपदी शिमग्याचें गलिच्छ रूप बदलून, दोघांच्याहि उत्सवाचे स्वातंत्र्य निर्भेळ राहील. कोणी कोणाच्या स्वातंत्र्याच्या किंवा हौशीच्या आड येऊं नये, इतकें जरी साध्य साधलें तरी सद्यःस्थितींत पुष्कळ झालें. परंतु गणेशोत्सवांत दरसाल होणारी ब्राह्मणेतरांची आणि अस्पृश्यांची मानखंडना आणि भटी वर्चस्वापुढें मान वाकविण्याची बळजबरी, ब्राह्मणेतरांनीं यापुढें क्षणमात्र चालू देतां कामा नये. ज्या ब्राह्मणेतरांचा स्वाभिमानच ठार मेलेला असेल, त्यांनीं खुशाल गणेशोत्सवांत भूमिका घ्यावी. असल्या विवेकभ्रष्टांना लोकहितवादी संघाचा कांहींच सवाल नाहीं.

लोकहितवादी संघाचा कार्यक्रम.

(१) नवरात्र महोत्सव अब्राह्मण अस्पृश्यांना खुला. उत्सवांत सर्व हिंदूंनी अभेदानें भाग घेतला. स्पृश्यास्पृश्य भेद तिळमात्र पाळण्यांत आला नाहीं. शेकडों अस्पृश्यांनीं स्वतः घटाचे पूजन व आरत्या केल्या. त्या आरत्यांचा अखिल हिंदुमात्रांनी प्रमाणपूर्वक सत्कार केला. पंचमीच्या दिवशीं दोन प्रहरीं स्त्रियांच्या हळदीकुंकवाचा समारंभ झाला. ३००-४०० स्पृश्यास्पृश्य भगिनी हजर राहिल्या. व्याख्यानें झाली. हळद कुंकू प्रसाद व फुलें सर्वांनी एकमेकीस दिली.

(२) घटस्थापनेच्या दिवशीं शिवरायाचा जरतारी भगवा झेंडा अस्पृश्य वर्गाचे एक पुढारी डॉ. सोळंकी यांनीं फडकवला व त्याला अखिल हिंदु जनानी आदरानें मुजरा केला. विजयादशमीच्या दिवशीं हा झेंडा मिरवणुकीच्या अग्रभागीं मिरवत गेला व सीमोल्लंघनाचें सोनें लुटून अनंत वाद्याच्या गजरांत मिरवत स्वस्थानीं परत आला.

(३) पोवाडे गायन कीर्तनें व्याख्यानें मेळे वगैरे रोजच्या कार्यक्रमासाठीं ब्राह्मणेतर विद्वान स्त्री पुरुषांचीच योजना केल्यामुळें, अनेक झाकलेली ब्राह्मणेतर रत्नें लोकांच्या नजरेस पडली. दररोज सायंकाळीं मर्दानीं खेळाचा कार्यक्रम ठेवल्यामुळें, आबाल तरुणांत व्यायामाची आणि शरीर बलवर्धनाची अपूर्व अभिरुची उत्पन्न झाली. 'अस्पृश्योद्धार' नांवाच्या नाटयप्रयोगाला तर जनसमूहाची एवढी गर्दी लोटली कीं स्वयंसेवकांना आणि पोलिसांना बंदोबस्त ठेवतांना तारांबळ उडाली.

(४) दसऱ्याची मिरवणूक म्हणजे दादरच्या इतिहासांतला पहिला अभूतपूर्व चमत्कारच म्हटला तरी चालेल. 'इतकी प्रचंड परंतु शिस्तीची मिरवणूक दादरमध्येंच काय परंतु मुंबईमध्येंहि पहिलीच, असें पोलीस अधिकाऱ्यांनीहि उद्गार काढले! मिरवणुकींत स्पृश्यास्पृश्य भेद मुळासकट छेदला जाऊन, हिंदु संघटनेचा श्रीगणेशा संघटनवादी ब्राह्मणांना लोकहितवादी संघानेंच शिकविला.

संघाला आशा आहे की, यंदापासून श्रीशिवभवानी नवरात्र महोत्सव उपरोक्त नमुन्याप्रमाणें सर्व महाराष्ट्रभर साजरा करण्याची स्वाभिमानी ब्राह्मणेतर बंधुभगिनी खटपट करतील. अस्पृश्यता विध्वंसक आणि खरेखुरे अस्सल हिंदु-संघटण साधून, अखिल भारतखंडांत भवानीच्या 'शक्ती'चा संचार करणाऱ्या या राष्ट्रीय नवरात्र महोत्सवावरच ब्राह्मणेतरांनीं जोर देणें अगत्याचें आहे.

आपले नम्र सेवक,

सीताराम केशव बोले (अध्यक्ष), व्ही. एन. वेदक (बी.ए.एल.एल.बी.), व्ही. आर. नवलकर (बी.ए.,एल.एल.बी.), केशव सिताराम ठाकरे (उपाध्यक्ष), नरहरी विठ्ठल खांडके, जयवंत ब. मिटबावकर, केसरीनाथ जी. वगळ, यशवंत सिताराम ठाकरे (चिटणीस) लोकहितवादी संघ, दादर (मुंबई नं. १४).

हे पहा हिंदु संघटणाचे पुढारी ! डॉ. सावरकरांना रोग्याचा दांत आडवा आला ?

श्रीयुत गोविंद अहिलाजी मिढे पाटील फळाचे आडते क्राफर्ड मार्केट (मुंबई) यांच्या घरीं तारीख १९।८।२९ रोजीं दिवसा ११ वाजतां श्रावणी व सहभोजन होणार म्हणून अगोदर बरेच वर्तमानपत्रांमध्यें जाहीर झालें होतें. हिंदुमहासभेच्या हिंदुसंघटण करणाऱ्या पुढाऱ्यांस स्पेशल पत्रें पाठवून बोलाविलें होतें. तथापि त्या पत्रांना उत्तरहि कैंक लोकांनीं पाठविलें नाहीं. यावरून त्यांचे हिंदुहिताचें अंतःकरण कसें कोरडें ठणठणीत आहे, हें सिद्ध होतें. यांत फक्त डॉ. सावरकरांनीं उत्तर पाठविलें कीं:—

"माझी श्रावणी जरी उद्यांची होती तरी आपल्याकडेच येण्याचें ठरविलें होतें." तथापि एका रोग्याचा दांत त्याना आडवा येऊन त्यांनीं आपलें ब्राह्मण्य राखिलें! ज्या थोबाडांतील दांतांनीं ज्या डॉ. सावरकरांचें ब्राह्मण्य संरक्षिलें त्या रोग्याच्या पायाचें या उपकाराबद्दल ते अधळपधळ तीर्थ घेतील हें सांगावयास नकोच! घरांत गुपचूप महारास जेवावयास घालूनंही सार्वजनिक ठिकाणीं उघडरीत्या अस्पृश्यांच्या पंगतींत जेवावयास तयार न होतां त्यासंबंधानें पूर्वी माहिती असतांही बहिरटपणा करणारे रा. आर. एस्. बहिरट स्केल कँट्रॉक्टर यानीं या भीतीनें मुंबईतून 'पारसल' होण्याचे ठरविलें व यानीं या समारंभास कबूली देऊनही येण्याचे टाळलें! असल्या क्षुद्र मनोवृत्तीच्या कृत्यांत लडबडून समाजहिताची ज्योत दिवसाउजेडी पाजळण्याचा आव आणणारे आणि गुर्मीत वागणारें लोक कसें असतात, हें यावरून कळण्यासारखें आहे! कर्मठ आणि जातिभेदाचें पाप वाढविणारें, यांनीं या सहभोजनांत अडथळा करण्याचें ठरविलें; व त्याप्रमाणें अडथळा झाला असतां परंतु रावबहादुर सिताराम केशव बोले यांच्या अध्यक्षतेखालीं हा समारंभ पार पडला. यांत मातंग, मराठा, महार, ब्राह्मण, भंडारी, शिंपी आणि माळी या जातींनीं भाग घेतला. श्रावणीचें पुरोहिताचें कार्य मराठा काकडे यांनीं उत्कृष्टरीत्या पार पाडलें. यावेळेस हॉल चिकार भरून गेला होता. श्रावणीचे कार्य यथासांग पार पडल्यावर रा. देवराव नाईक, अॅडव्होकेट सुर्वे, शिवराम खटावकर, खोलवडीकर, बापूजी तुकाराम पवार, सकाटे इत्यादि वक्त्यांची भाषणें झाली. तदनंतर आलेल्या पुढारी मंडळीस हारतुरे झाल्यावर लगेच जेवणास मंडळी बसली.

रा. ब. सी. के. बोले, अॅडव्होकेट, आ. ना. सुर्वे, रा. देवराव नाईक, शिवराम खटावकर, ए. जी. शिंदे लक्ष्मण गेनुजी आळेकर, वामन खुटे, दत्ताराम शेळके केशव एस्. सकाटे, भिवाजी खरात, लक्ष्मण उणवणे गेनू शेडगे, भाऊ घोलप, दगडू नवगिरे, बापुजी पवार शिवराम बापूजी खरात, काशीराम पवार, शंकर निळे, डॉ. एम्. जाधव व कोलवडेकर, कृष्णाजी जावळे, शिवराम व. खरात किसन खंडेराव इत्यादिकांनीं सहभोजनांत भाग घेऊन समारंभ पार पाडला. हें कार्य करण्याचें ज्या सद्‌गृहस्थानीं धाडस केलें ते खरोखरच अभिनंदनास पात्र आहेत.

आपला,

के. एस्. सकाटे

सार्वजनिक सत्यनारायणानें सहभोजन करविले !

महार-चांभार-मांग एकाच ताटांत जेवले ! !

दादर-नायगांव येथें ६ नं. ब्लॉकमध्यें ता. १-९-२९ रोजीं रात्रौं ८ वाजतां "हिंदूमहासभे" तर्फे एक सार्वजनिक सत्यनारायण करविण्यांत आला. पूजा संपल्या नंतर श्री. भगवंतराव परळकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं, डॉ. सावरकर, डॉ. सुरतकर, डॉ. उदगावकर, रा. मिंढे पाटील, रा. सकाटे, रा. खोलवडीकर, रा. सखारामबुवा काजरोळकर, (मालक भक्तिप्रदर्शक नाटक मंडळी); आणि रा. वडवलकर इत्यादि वक्त्यांची "सत्यनारायणाची पूजा" या विषयावर स्फुर्तिदायक आणि हृदयस्पर्शी भाषणें झाली ! भाषणें होत असतां ओघाओघानेंच सहभोजनाचा प्रश्न निघाला ! त्यावेळीं डॉ. सावरकरांनीं आपले अस्सल हिंदुत्व दाखविण्याकरिता "मी आतांचे आतांच तुमच्या समक्ष पूर्वास्पृश्य बंधूंच्या घरीं शिजविलेले अन्न खावून दाखवितो. कोणी तरी ताजे अन्न घेऊन यावे" असें आव्हान केलें आणि ते सर्व अस्पृश्यांतर्फे रा. वडवलकर यांनीं स्वीकारलें ! त्यांनी एका ताटांत महार बंधूंनीं शिजविलेली डाळ-भात, भाजी, आणि भाकर आणविली. डॉ. सावरकरांनी स्वयंप्रेरित होऊन ताटांतील अन्नाचा घांस मोठ्या प्रेमानें रा. वडवलकर यांच्या मुखांत घातला ! आणि रा. वडवलकर यांनीं तसाच एक घांस घेऊन रा. सखारामबुवा काजरोळकर यांस दिला, आणि त्यांनीही तो मोठ्या प्रेमानें सर्व लोकांसमक्ष खाल्ला ! हे भोजन चालले असतांना हिंदूमहासभेचे एक कार्यकर्ते रा. कंठी यांनी आपल्या कांहीं ब्राह्मण मित्रांसह पळ काढला होता ! ! डॉ. सावरकर (ब्राह्मण), डॉ. सुरतकर (ब्राह्मण), डॉ. उदगांवकर (ब्राह्मण), रा. भागवत वकील (ब्राह्मण). रा. सोमणी मास्तर (ब्राह्मण), रा. नरे (ब्राह्मण), रा. मिंढें पाटील (मराठा), रा. सकाटे (मातंग), रा. सखारामबुवा काजरोळकर (चांभार), रा, खोलवडीकर (महार), रा. वडवलकर (महार), इत्यादि "हिंदूबंधू" एका ताटांत जेवतांना पाहून स्पृश्यास्पृश्य हिंदूंची अंतःकरणें हिंदू धर्माभिमानांनी भरून आलीं होती !

[आपला बातमीदार]

लेखकांस सूचना.

महार महारेतर वाद या विषयावर पांडुरंग गोविंद या सहीनें आमच्याकडे आलेल्या पत्रावर लेखकाचा पत्ता नाहीं म्हणून छापता येत नाहीं.

वेदोक्त श्रावणी समारंभ.

ता. २०-८-२९ रोजीं नारळीपौर्णिमेनिमित्त दादर समाज समता संघातर्फे स्पृश्यास्पृश्यादिकांची वेदोक्त श्रावणी समारंभ परळ येथील दामोदर हॉलमध्यें साजरा करण्यांत आला. ह्या समारंभात जवळ जवळ १००० लोकांनी भाग घेतला होता. अस्पृश्य समाजाची समतेच्या नात्यानें उन्नति करण्याचें ध्येय समाज समता संघानें स्वीकारले आहे. या संघाच्या आजपर्यंतच्या अस्पृश्योन्नतीच्या कार्याची चळवळ अवर्णनीय नाहीं असें कोण म्हणेल. संघांत हिंदुसमाजांत अन्तर्भाव होणाऱ्या सर्व जातींतील व्यक्तींचा समावेश असून ही सर्व तडफदार तरुण मंडळी अस्पृश्यांच्या समान हक्कासाठीं नेहमीं झगडत असतात. दरवर्षी आम्हां अस्पृश्य समजलेल्या बांधवांना हिंदुसमाजांतील उच्च म्हणविणारे लोक जे हिंदुत्वाचे हक्क उपभोगीत आहेत ते आम्हास मिळवून देण्यासाठीं या संघानें यशाचे प्रयत्न चालविले आहेत. त्यांतीलच हा वेदोक्त श्रावणीचा कार्यक्रम होय. या दिवशीं संघाचे उपाध्य श्री. देवराव नाईक यांनी सर्व अस्पृश्य मानलेल्या लोकांना गायत्रीमंत्र सांगून वेदोक्त विधीनें यज्ञोपवीतें दिलीं. संघाचे डॉ. गोपिनाथ प्रधान व रा. कद्रेकर यांनीं या विधीमध्यें आचार्यांना अग्निहोत्री म्हणून सहाय्य केलें. हा समारंभ पहावयास पुष्कळ स्पृश्य लोक मुद्दाम हजर राहिले होते. समारंभ दोन तास चालू होता. मुंबईतील सर्व वर्तमानपत्राचे फोटोग्राफर्स व रिपोर्टरहि हजर होते. श्रावणी समारंभानंतर एकंदर आचारा विचारासंबंधीं उपदेशक अशी रा. देवराव नाईक, रा. खांडके. एस. एस. गुप्ते, रा. कवळी, पगारे, गायकवाड, आडरेकर, दिवाकर, चित्रे, उपशाम, खोलवडीकर वगैरे मंडळीची भाषणें झाल्यावर समारंभ समाप्त करण्यांत आला.

'कौटिल्या' ला जाहीर आव्हान.

मुक्काम चितेगांव जिल्हा नाशिक येथील स्वाभिमान संरक्षक परिषदेचें दुसरें अधिवेशन झाल्यापासून येथील "सुदर्शन" पत्रांत 'कौटिल्य' हें टोपण नांव धारण करून "डॉ. आंबेडकर व देवराव नाईक यांच्या समतेच्या चष्म्यांतून" ह्या सदराखालीं कोणी एक इसम लेख लिहीत असतो. सदर लेखकानें आपले नांव प्रसिद्ध न करितां हें बनावट नांव कां धारण केलेंले आहे. अशी कोणती बिकट परिस्थिति उत्पन्न झाली होती कीं तिच्या पासून हें शिष्ट घुबडासारखे अंधारांत राहून आडपडद्यानें खोडसाळ टीका करण्याचें व्रत चालू ठेवण्यास आज तागायत तयार झाले हें एक "सुदर्शन" कार किंवा 'कौटिल्य' ह्या टोपण नांवाखाली कुटील कारस्थानांत प्रवीण असलेला श्री आजगांवकरांचा जीगर दोस्त व हस्तक जाणें !

सदर लेखकानें आपण केलेली टीका डॉ. आंबेडकर किंवा प्रस्तुत त्यांच्या जवळ काम करीत असलेले कांहीं स्पृश्य व अस्पृश्य पुढारी ह्याच्या अस्पृश्योद्धाराचे काम करण्याच्या पद्धतीमध्यें उर्मटपणा किंवा अरेरावी दिसून येत होती व हे अस्पृश्योद्धाराचे कार्य असेंच चालू राहिलें तर हें महत्वाचें कार्य बंद पडून अस्पृश्य समाजांत फुट पडून घोटाळे माजतील अशी खात्री होती, तर ह्या गब्रूनें उघड उघड स्वतःच्या नांवानें टीका न करितां आड पडद्यांतून अश्लील व अजिबात खोटे लेख लिहून स्वतःच्या तोंडास काळोखी फासून घेतली नसती.

'कौटिल्य' हें टोपण नांव धारण करण्यांत ह्या लेखकाचा उद्देश आपण कोण हें स्पष्टपणें जाहीर न करितां, डॉ. आंबेडकरांची स्तुति करण्याचा प्रसंग आला असतांना तोंडापुरती कां होईना मन मानेल तशी स्तुति करून मिळेल तो मोठेपणा पदरांत घालून घ्यावा व दुसरीकडून आपल्या नीच वृत्तीचे व काळ्याकुट्ट अंतःकरणांतील कुटील कारस्थानाचे गरळ ओकून डॉ. आंबेडकर ह्यांच्या विषयीं गैर समज पसरवून अस्पृश्य वर्गांत लाथाळी माजली म्हणजे आपण काय ते खरे व निस्पृह समाज सेवा करणारे व बाकीचे सर्वच एकजात अरेरावी करून अस्पृश्य वर्गाच्या हिताकडे लक्ष न देतां आपलेच म्हणणें खरे आहे असा हट्ट धरून माना करितां हपापलेले आहेत असें दाखवून देण्याचा नीच व आत्मघातकी प्रयत्न करित असतांना; भरसमाट व खोडसाळ टिका करणें म्हणजे 'कौटिल्य' ह्या टोपण नांवाखाली लेख लिहिणाऱ्या लेखकाच्या अधमपणाची कमाल असें सिद्ध होतें.

तारीख २३।८।२९ च्या 'सुदर्शन' पत्रांत श्री. खैरमोडे बी.ए. ह्यांच्या सहीचे पत्र प्रसिद्ध झालेलें आहे. सदर पत्रांत श्री खैरमोडे लिहितात कीं 'कौटिल्य' ह्या टोपण नांवाखालीं लिहिलेल्या लेखमालेशी माझा कोणत्याहि तऱ्हेचा संबंध नाहीं असें शिफारसपत्र 'सुदर्शन" कारानें द्यावें म्हणजे अस्पृश्य वर्गांतले बावळट पुढारी आपला राग आवरून धरतील. अशी दीनवाणी याचना केली आहे. सदर याचनेसंबंधानें 'सुदर्शन,' कारानें 'कौटिल्य' हा कोण आहे हें प्रसिद्ध न करितां प्रस्तुत लेखमालेशीं श्री. खैरमोडे याचा संबंध नाहीं असें ब्राह्मणी शिफारसपत्र देऊन ह्या पदवीधराचा अगदींच घाबरलेला जीव शांत करून डॉ. आंबेडकर ह्यांच्या अनुयायांना कौटिल्यानें केलेली विधानें सप्रमाण खोडून काढावी व उगीच हमरी तुमरीवर येऊ नये असा मोठ्या शिष्ठपणानें उपदेश केला आहे व सदर प्रकरणासंबंधी जो पत्रव्यवहांर होईल तो आपल्या 'सुदर्शन' पत्रांत छापू अशी हमी घेतली आहे!

श्री. खैरमोडे हे अस्पृश्य वर्गांतले पदवीधर असून सध्या ते कायद्यांचा अभ्यास करीत आहेत. त्यांच्या विषयीं झालेला गैरसमज [कधींच झालेला नव्हतां] त्यांना अनेक उपायांनें निरसन करितां आला असतां. परंतु श्री. खैरमोडे पडले पदवीधर त्यांनीं 'सुदर्शन'काराला पत्र लिहून डॉ. आंबेडकरांचे अनुयायी किती उर्मट व आरेरावीपणा करितात हें दाखविण्याचा मुद्दाम प्रयत्न केला आहे. डॉ. आंबेडकर व त्यांच्या पक्षातल्या कांहीं स्पृश्य अस्पृश्य पुढाऱ्यांसंबंधानें खोडसाळ व खोटचा टिका करणाऱ्या कौटिल्याच्या म्हणण्यास दुजोरा मिळावा. अशा मतिर्थाचा लेख लिहावा हें एक मोठेंच कोडेंच आहे. शिवाय डॉ. आंबेडकरांच्या अनुयायासंबंधीं लिहितांना जणू आपण डॉ. आंबेडकरांचे अनुयायीं नाहीं असा जो ध्वनी रा. खैरमोडे यानी काढला आहे त्याचेतर कोणासहि आश्चर्य वाटल्यावाचून राहणार नाहीं. डॉ.आंबेडकर यानीं रा. खैरमोडे याचे शिक्षण पूर्ण होण्याकरितां जी मदत केली, जी कळकळ दाखविली ती ज्यांना माहित आहे त्यांना रा. खैरमोडे यानी प्रगट केलेला परकीय भाव पाहून सखेदाश्चर्य वाटल्यावाचून राहणार नाहीं.

शेवटीं, 'कौटिल्य' ह्या टोपण नांवाखाली खोडसाळ लेख लिहिणाऱ्या पडदानशीन लेखकाला जाहीर आव्हान करण्यांत येत आहे, कीं जर अस्पृश्यांचे उन्नतीचे कार्य सुरळीत चालून ह्या समाजात सर्वांगीण सुधारणेचा मार्ग घालून द्यावयाचा असेल तर त्यानें उघड उघड आपलें नांव जाहीर करावें. म्हणजे जनतेच्या न्याय दरबारांत त्याच्या लेखास सप्रमाण व पुराव्यानिशीं उत्तर देऊन खरें खोटें निवडून घेतां येईल. पण जर आपले नांव प्रसिद्ध करावयाचें नसेल तर ह्या लेखकानें कामापुरते मामा करणारें किंवा समाज सेवेचे उसनें सोंग आणणारे ह्यांच्या सहाय्यानें खुशाल खोडसाळ व अश्लील लेख लिहावे. मात्र अस्पृश्य वर्ग अशानें फसणार नाहीं. ही खात्री बाळगावी. कळावें लोभ असावा ही विनंती.

आपला कृपाभिलाशी

दिवाकर नेवजी पगारे

बी. आय. टी. लेबर कँप, सायन, मुंबई नं. २२.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. ६ सप्टेंबर १९२९.

आमची कैफियत.

या जगांत सर्वांचें समाधान करणें कोणाला शक्य नाहीं. सर्वांचें समाधान करण्याचा जो कोणी प्रयत्न करील त्याच्या हातून कांहींच व्हावयाचें नाहीं. त्याचप्रमाणें या जगांत 'अजातशत्रु' कोणी नाहीं. युधिष्ठिर धर्मराजाला 'अजात शत्रु' अशी संज्ञा दिलेली आहे. स्वतः धर्मराजा कोणाशीं शत्रुत्व करीत नव्हता, या दृष्टीनें तो अजात शत्रु होता; परंतु त्याच्याशीं शत्रुत्व करणारे दुर्योधनासारखे त्याचेच भाऊबंद होते. सार्वजनिक कामांत पडणाऱ्या माणसाला तर सर्वांचें समाधान करणें अशक्य असतें आणि कोणी सार्वजनिक कार्यकर्ता लोकसंग्रहाची भलतीच व्याख्या करून सर्वांचें समाधान करण्याच्या फदांत पडेल तर त्याला, वर म्हटल्याप्रमाणें म्हणण्यासारखें कांहीं काम करतां येणार नाहींच, परंतु त्याशिवाय त्याला तत्वनिष्ठा सोडावी लागेल. आम्ही जेव्हां सार्वजनिक कार्यांत पडलों तेव्हां, आमच्यावर कोणाची टीका होणार नाहीं अशी आमची मुळींच अपेक्षा नव्हती. कदाचित् त्या वेळीं, सार्वजनिक आयुःक्रमाच्या महासागरांतील अंतर्गत प्रवाह व आडवे प्रवाह (undercurrents and crosscurrents) यांच्या संबंधानें आम्हांस पुरेशी कल्पना नसेल, कदाचित् त्या वेळी आम्ही हल्लींपेक्षां विशेष आशावादीहि असूं; परंतु सार्वजनिक आयुःक्रम म्हणजे एक प्रकारचें रणांगण आहे, त्यांत प्रतिपक्षाबरोबर दोन हात केलेच पाहिजेत आणि एका बाबतींत मित्र असणारे दुसऱ्या बाबतींत शत्रु होण्याचा संभव असतो, हें मात्र आम्ही पूर्णपणें जाणून होतों. अर्थात् आमच्यावर वेगवेगळ्या पक्षांच्या लोकांकडून वेगवेगळ्या प्रसंगीं जी टीका होते त्याबद्दल आम्हांस आश्चर्य वाटत नाहीं. आमच्या अंगीकृत तत्त्वांवर आमची पूर्ण श्रद्धा आहे, आमच्या हेतूंच्या पावित्र्याबद्दल आमची पूर्ण खात्री आहे, म्हणून आम्हाला आमच्यावर होत असलेल्या टीकेबद्दल वाईट वाटत नाहीं. प्रतिकूल परिस्थितीमुळें निराशेचा पगडा केव्हां केव्हां मनावर बसूं पाहतो, परंतु अद्यापि तरी तो आम्ही आमच्या मनावर बसूं दिलेला नाहीं. आमच्या हातून चुका होत नाहींत असें आमचें म्हणणें नाहीं आणि आमच्या चुका खरोखर प्रामाणिक बुद्धीनें जर कोणीं दाखविल्या तर त्याचा आम्हांला मुळींच विषाद वाटत नाहीं, इतकेंच नव्हे तर तशा माणसाचे आभार मानून त्याच्या टीकेचा विचार करण्यास आम्ही सदैव तयार असतों. मनुष्यसमाजांत सर्वज्ञ व अस्खलनशील असा कोण आहे? असो. आमच्या टीकाकारांचे अनेक वर्ग करतां येतील. कांहीं टीकाकार सार्वजनिक मतभेदास्तव आमच्यावर हल्ला करतात तर कांहीं लोक खाजगी द्वेषानें प्रेरित होऊन आडगोळ्या मारतात. अस्पृश्यतानिवारण हा उद्देश ज्यांना मान्य आहे, त्यांतल्या कांहींना आम्ही फार जहाल आहों असें वाटतें म्हणून ते आमच्यावर तुटून पडतात तर कांहींना आम्ही मवाळ आहों असें वाटतें म्हणून ते आमच्यावर उलटतात. साधारणतः आमच्या निंदकांचे

बहिःशत्रु व अंतःशत्रु

असे दोन वर्ग करतां येतील. अर्थातच, आमच्या उद्देशाविषयीं ज्यांची मनःपूर्वक सहानुभूति आहे, परंतु तपशिलाच्या बाबतींत ज्यांचा आमच्याशीं मतभेद आहे, आमची चळवळ हाणून पाडण्याची ज्यांची इच्छा नाहीं, तसेंच जे खाजगी द्वेष किंवा हेवा न बाळगतां आपुलकीच्या भावनेनें मतभेद प्रदर्शित करितात, अशा टीकाकारांना आम्ही आमच्या शत्रुवर्गांत लेखीत नाहीं. बहिःशत्रूंमध्यें अस्पृश्यवर्गीयेतर सर्व शत्रुंचा समावेश होतो. या बहिःशत्रूंमध्यें अनेक पोटभेद आहेत. अस्पृश्यता हें हिंदुधर्माचें लांच्छन नसून ती त्याची शोभा आहे, जातिभेद हें हिंदुधर्माचे वैशिष्ट्य आहे, जातिभेद नाहींसा झाला तर हिंदुधर्म नांवाला जिवंत राहिला तरी तो नामशेष झाल्यासारखाच समजला पाहिजे, असें म्हणणारा रोटीबेटीलोटीभेटीबंद हिंदुधर्माचा अभिमानी वर्ग हा केव्हांहि आमच्याशीं शत्रुत्व करणारच. त्यांच्या खालोखाल, केवळ भेटीव्यवहार व्हावयास हरकत नाहीं, परंतु बेटी, रोटी व लोटी यांच्या बाबतींत बंदी राहिलीच पाहिजे असें प्रतिपादणारा, परंतु भेटीव्यवहाराच्या बाबतींतही अगदीं 'आस्ते कदम' म्हणून नेहमीं ओरडत राहणाऱ्या लोकांचा पक्ष होय. या पक्षांतहि कांहीं लोक असे आहेत कीं अस्पृश्यता कालांतरानें नाहींशी होईल असें म्हणून काळावर हवाला देऊन अस्पृश्यांनीं स्वस्थ बसावें, आपले हातपाय हालवूं नयेत, असें त्यांना वाटतें. अस्पृश्यता हा अन्याय आहे हें नाकबूल करण्याचे धैर्य त्यांना होत नाहीं, परंतु अस्पृश्यतेच्या तटाला एकादें भगदाड पडलें तर तें पाहून त्यांच्या आंतड्याला पीळ पडल्याखेरीज रहात नाहीं! अर्थातच अशा लोकांच्या जिवाला अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबतींत निष्क्रियतेखेरीज दुसऱ्या कशानें समाधान वाटावयाचें नाहीं. त्यांचें समाधान करणें आम्हांस बिलकूल शक्य नाहीं हें सांगावयास नकोच. 'आस्ते कदम', म्हणणाऱ्या व खरोखरच तशी समजूत असणाऱ्या लोकांच्या मतें 'आस्ते' म्हणजे गतीचें प्रमाण कमींत कमी किती मंद असलें पाहिजे हें समजत नाहीं व आमची खात्री आहे कीं तें त्यांनाहि सागतां येणार नाहीं. दुसरा वर्ग हिंदुमहासभावाल्यांचा. या वर्गांतील लोकांना अस्पृश्यांच्या संबंधानें पान्हा फुटतो तो केवळ बहिष्कृत समाजांतील लोक मुसलमान किंवा ख्रिस्ती धर्मांत जाऊं नयेत, एवढ्याचसाठीं. हिंदूंचें संख्याबळ कमी होऊं नये, वाढवितां आलें तर वाढवावें, याच एका हेतूनें ते प्रेरित झालेले असतात. सामाजिक न्याय, समता व बंधुता याची त्यांना कांहीं किंमत वाटत नाहीं. बहिष्कृतांना नुसतें चुचकारून ठेवावयाचें, त्यांच्या डोळ्याला उगीच पाणी लावावयाचें आणि बाह्यात्कारी आपलेपणा दाखवून हक्कांचा प्रश्न निघाला म्हणजे त्यांच्या तोंडाला पानें पुसावयाचीं हें हिंदुमहासभावाल्यांपैकीं बहुतेकांचे धोरण आहे. बहिष्कृत वर्गांतले लोक आपल्या ताटाखालचीं मांजरें व्हावीं असा त्यांचा अंतःस्थ हेतु असल्याकारणानें बहिष्कृत वर्गाची स्वतंत्र चळवळ त्यांना खपत नाहीं, त्या चळवळीचा ते द्वेष करितात आणि त्या चळवळींत पुढाकार घेणाऱ्या लोकांना ते आपल्या शत्रूंप्रमाणें लेखतात. बहिष्कृतांनीं स्वयंस्फूर्तीनें कांहीं चळवळ करूं नये, आपल्या गोडगोड थापा डोळे मिटून खऱ्या मानाव्या, माणुसकीच्या हक्कांची मागणी करूं नये, मागणी केलीच तर ती हक्क म्हणून नव्हे तर याचना म्हणून करावी, जातिभेदाच्या पोलादी चौकटीला धक्का लावण्याचा प्रयत्न करूं नये आणि ज्या कांहीं किरकोळ सवलती मेहरबानी म्हणून वरिष्ठ वर्गांतले लोक त्यांच्या तोंडावर टाकतील त्यांतच समाधान मानून राहावें व त्याबद्दल कृतज्ञ असावें, अशी या ढोंगी हिंदुसंघटनावाद्यांची इच्छा असते. दुसरे कित्येक सुधारणावादी मतांचे परंतु विशिष्ट धर्मपंथांचे व मूर्तिपूजेचा निषेध करणारे लोक आहेत, त्यांना देवळांत जाण्याच्या हक्कासंबंधानें अस्पृश्यांनीं चळवळ करणें पसंत पडत नाहीं. त्यांना वाटतें कीं अस्पृश्यांनीं प्रार्थनासमाजिस्ट किंवा आर्यसमाजिस्ट व्हावें. कट्ट्या ब्राह्मणेतरांना बहिष्कृतांच्या चळवळीनें ब्राह्मणेतर चळवळीची कास धरून चालावें, ब्राह्मणेतर चळवळीचे पुढारी म्हणतील तसें अस्पृश्यांच्या पुढाऱ्यांनीं वागावें, बहिष्कृतांच्या चळवळीवर ब्राह्मणांची मग ते उदारमतवादी असले तरी त्यांची दुरून सावलीहि पडूं देऊं नये आणि ब्राह्मणेतर पुढारीच आपल्याला सुस्थिति प्राप्त करून देतील असा दृढ भरवंसा बाळगून स्वतंत्र चळवळीच्या भानगडींत पडूं नये, असें वाटतें. ही बहिष्कृतवर्गाबाहेरील लोकांची गोष्ट झाली. आतां खुद्द आमच्याच वर्गांतले आमचे जे आक्षेपक आहेत त्यांच्याकडे पाहिलें तर असें दिसून येईल कीं, कांहीं लोक जातिभेदानें किंवा मत्सरानें प्रेरित झालेले आहेत व कांहीं वैयक्तिक कारणांमुळें असंतुष्ट आहेत. बहिष्कृतवर्गांत अनेक जाती व पोटजाती आहेत. आपली जात आणि त्यांतहि आपली पोटजात बाकी बहिष्कृतांपेक्षां श्रेष्ठ असें समजणारे व आपल्या जातभाईंना तसें सांगून त्यांना आपला सवता सुभा स्थापण्याचा उपदेश करणारे कांहीं लोक आहेत. बहिष्कृतांच्या सर्व वर्गांची एकच चळवळ करणें म्हणजे 'सबगोलंकार' करणें आहे, अस्पृश्यता दूर होण्यास कालावधि लागला तरी हरकत नाहीं, परंतु आपल्या पोटजातीचा सवता सुभा कायम राहिला पाहिजे, असें त्यांना वाटतें. सगळ्यांची एकच चळवळ झाली तर सबगोलंकार होऊन आपल्या पोटजातीला आपण इतर बहिष्कृतांपेक्षां वरिष्ठ दर्जाचे आहोंत असें सांगावयास वाव मिळणार नाहीं अशी त्यांना भीति वाटतें. शिवाय बहिष्कृतांच्या सर्व जातींची एकच चळवळ झाली तर आपल्यास सध्यां पुढारी समजणारे जातभाई दुसऱ्या जातींच्या पुढाऱ्यांचे अनुयायी होऊन आपण निर्माल्य होऊं हाहि वैयक्तिक स्वार्थाचा विचार या सवत्या सुभ्याच्या खटपटींत अंतःस्थ वावरत असतो. दुसरे कित्येक लोक बहिष्कृतांचा पुढारीपणा ही आपली वतनदारीच आहे, हा आपला खासगी हक्कच आहे असें समजत होते, इतकेंच नव्हे तर या पुढारीपणाचा फायदा घेऊन समाजावर चरत होते.

लोक अज्ञानांत राहिले तरच आपला पुढारीपणा टिकेल असें त्यांना वाटणें स्वाभाविक असल्यामुळें समाजजागृति करणारी धडाडीची चळवळ त्यांना असह्य झाली तर त्यांत आश्चर्य नाहीं. आपली पुढारीपणाची वतनदारी गेलेली पाहून आमच्या चळवळीवर आडगोळ्या मारण्याचें काम त्यांनीं चालविलेलें आहे. दुसऱ्या कित्येक लोकांचा डॉ. आंबेडकरांच्या व्यक्तिवर घुस्सा झालेला आहे व ते त्यांच्याशीं उघड किंवा प्रच्छन्न शत्रुत्व करूं लागले आहेत याचें कारण असें आहे कीं त्यांच्या खाजगी महत्त्वाकांक्षांचें समाधान करणें आंबेडकरांना शक्य झालेलें नाहीं. आंबेडकर आपल्या सामर्थ्यांप्रमाणें सर्वांना मदत करावयास तयार असतात, परंतु सर्वांच्या खाजगी महत्त्वाकांक्षांचें समाधान करणें त्यांना शक्य नाहीं. आंबेडकरांनीं नुसता रस्ता दाखवून उपयोगीं नाहीं, हातानें धरून चालवूनहि उपयोगीं नाहीं, तर त्यांनीं आपल्या खांद्यावर घेऊन गेलें पाहिजे! आंबेडकरांनीं कोणाकोणाला म्हणून खांद्यावर घेऊन जावें? घरांत पाहुणे आले तर यजमान त्यांना जेवावयास वाढील, परंतु त्यानें स्वतःच्या हातानें आपल्या तोंडांत घांस घातले पाहिजेत असें जर प्रत्येक पाहुणा म्हणूं लागला तर यजमान त्यांचें कसें समाधान करूं शकेल? आंबेडकरांना असें असंतुष्ट लोक अनेक भेटले आहेत व भेटत आहेत. खाजगी कारणामुळें आंबेडकरांवर राग झाल्यावर आंबेडकरांच्या चळवळींना नांवें ठेवावयाचीं, त्यांच्यावर शितोडे उडविण्याचा प्रयत्न करावयाचा, इतकेंच नव्हें तर बहिष्कृतांच्या स्वतंत्र चळचळींला पाण्यांत पाहणाऱ्या लोकांना फितूर होण्यासहि कमी करावयाचें नाहीं. हे झाले शत्रुत्वाच्या नात्यानें आमच्याशीं वागणाऱ्या लोकांचें, आतां दुसरा एक टीकाकारांचा वर्ग आहे. ते शत्रुभावानें टीका करीत नाहींत, त्यांच्या टीकेच्या मुळाशीं प्रामाणिक मतभेद असतो हें आम्ही जाणून आहों. यांतला कित्येक टीकाकारांच्या दृष्टीनें आमची चळवळ थोडीबहुत जहाल ठरते आणि दुसऱ्या कित्येकांच्या मतें आम्ही मवाळपणानें वागतों. हे दोन्ही प्रकारचें टिकाकार आमचे व आमच्या चळवळींचें चिंतक खरें, प्रकृतिभेदानुसार आम्हांला जहाल किंवा मवाळ समजतात. निष्कारण जहालपणानें वागण्याची किंवा दुसऱ्याची मनें निष्कारण दुखविण्याची आमची इच्छा नाहीं व तसें आमचें धोरणहि नाही परंतुअस्पृश्यता निवारणाच्या चळवळीला जहालपणानें विरोध करणारें लोक असल्यावर प्रसंगविशेषीं जहाल झाल्याशिवाय आणि 'अरे तर कारे' अशा धोरणानें वागल्याशिवाय चालत नाही. जे लोक आम्हांला मवाळ म्हणतात त्यांच्या उत्साहाचें आम्हीं मनःपूर्वक कौतुक करतों. परंतु आमच्या अडचणींचा ते विचार करीत नाहींत, एवढेंच आमचें म्हणणें आहे. आपल्या चळवळीचा झगडा होता होईल तों तडजोडीनें कायदेशीर साधनांनीं आणि स्वतःच्या पक्षाची कमींत कमी हानी होईल अशा रीतीनें चालवावयाचा असें आमचें धोरण आहे. या धोरणाला अनुसरून आम्ही वागत असतों. या आमच्या जहाल हितचिंतकाकडून आमच्यावर

अवसानघातकीपणाचा आरोप

करण्यांत येतो. वतन बिल डॉ. आंबेडकरांनीं मागें कां घेतलें याचा खुलासा यापूर्वीच 'बहिष्कृत भारता' मध्यें केलेला आहे. तथापि, आंबेडकरांनीं बिल मागें घेऊन अवसानघात केला असें हे टीकाकार म्हणतच आहेत. कायदेकौन्सिलांत एकादें बिल पसार करून घेणें हें परस्वाधीन काम असतें. सरकार, मुसलमान, ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर या सर्व पक्षांचे बहुतेक सभासद सदरील बिल हाणून पाडण्यास बद्धपरिकर झालेले होते आणि त्यांत त्यांचे काय काय हेतु होते तें आम्हीं यापूर्वीं सांगितलेंच आहे. जेथें हितसंबंधांचा प्रत्यक्ष विरोध येतो आणि इतर बाबतींतले मतभेद लक्ष्यांत आणून आमक्यानें पुढें आणलेलें बिल म्हणून तें हाणून पाडावयास वेगवेगळ्या पक्षांचे लोक एकत्र होतात, तेथें तें बिल पसार होण्याची आशा कशी बाळगावयाची? आणि विरोधकांचा हेतु कां म्हणून सिद्धीस जाऊं द्यावयाचा? आंबेडकरांना बिल मागें न घेतां मतांवर घालतां आलें असतें. परंतु मूळचें बिल नापास होऊनच राहिलें नसतें तर सिलेक्ट कमिटीनें गणपतीच्या मूर्तीचें माकडाच्या मूर्तींत जें रूपांतर केलें होतें तें वतनदार महारांच्या मानगुटीवर बसलें असतें, त्याची वाट काय? तसें झालें असतें म्हणजे हेच टीकाकार आंबेडकरांनीं वतनदार मंडळींला आगींतून बाहेर काढून फोफाटयांत टाकलें अशी ओरड करावयास तयार झाले असते. महाडचा सत्याग्रह व उमरावतीच्या अंबा देवालयासंबंधाचा सत्याग्रह यांच्या बाबतींतहि आंबेडकरांवर अवसान घातकीपणाचा आरोप करणारे कांहीं लोक आहेत. होतां होईल तों गोष्ट विकोपाला न्यावयाची नाहीं, जेथें नखानें तुटत असेल तेथें कुऱ्हाडीचा उपयोग करावयाचा नाहीं आणि बहिष्कृत वर्गाची शक्ति एकाद्या कामांत सगळी खर्चून टाकून आपल्या चळवळीला धक्का बसूं द्यावयाचा नाहीं, हें आमचें धोरण फाजील मवाळपणाचें आहे असें ज्या कोणास वाटत असेल त्याला तें तसें वाटो. परंतु या धोरणानें वागण्यांत आमची चूक झाली किंवा आमच्या तत्त्वांच्या विरुद्ध आम्ही वागलों, असें आमची मनोदेवता तरी आम्हांस सांगत नाहीं. चळवळींत धडाडी पाहिजे हें जसें खरें आहे तसेंच, डुकराच्या मुसंडीप्रमाणें, पुढच्या परिणामाचा विचार न करतां, धडाक्या मारीत सुटणें हें चळवळीचा घात करणारें आहे, हेंहि खरें आहे, हें विसरतां कामा नये. आम्हीं

मध्यम मार्ग

स्वीकारला आहे. मवाळपणा व जहालपणा या दोन मार्गांमधला हा मार्ग आहे. धैर्य, शौर्य व स्वतंत्र बाणा दाखविण्याचा हा मार्ग आहे, परंतु आततायीपणाला, त्रागा करण्याच्या प्रवृत्तीला या मार्गांत अवकाश नाहीं. फाजील मवाळ प्रवृत्तीचे लोक आमचे पाय मागें खेंचूं पाहतात आणि फाजील जहाल प्रवृत्तीचे लोक आम्ही खांच खळगे, कांटे न पाहतां धूम ठोकीत नाहीं म्हणून आम्हांला नांवें ठेवतात. स्वतः आमच्या व्यक्तीलाच धोका असता तर आम्हीं त्याचा तितकासा विचार केला नसता; परंतु आम्हांला आमच्या चळवळीच्या सुरक्षितपणाचा व मजबुतीचा विचार केला पाहिजे. ज्या तत्वांच्या आधारावर आमच्या चळवळीची इमारत आम्ही उभारूं पाहत आहों, त्या तत्वांना बाध न आणता देशांतील कोणत्याहि पक्षाशीं, समाजाशीं किंवा व्यक्तीशीं सहकारिता करावयाला आमची तयारी आहे. आम्हांला जितकी सहानुभूति मिळेल तितकी थोडींच आहे; परंतु आमच्या अंगीकृत तत्वांची किंमत देऊन कोणाची सहानुभूति विकत घेण्यास मात्र आम्ही तयार नाहीं. अशा प्रकारचा तत्वविक्रय नीतिशुद्ध तर नव्हेच, परंतु परिणामीं तो इष्टहि नव्हे. टीकाकारांपैकीं कोणत्याहि एका वर्गाला संतुष्ट केलें तरी इतर वर्ग असंतुष्ट राहणारच, आणि त्यांजकडून टीका होणारच. अशा रीतीनें एकाला संतुष्ट ठेवून बाकी सर्वांचें शत्रुत्व संपादण्याच्यापेक्षां अंगीकृत तत्वांप्रमाणें चालावें, मग कोणाचा रोष होवो किंवा संतोष होवो, हें धोरण व्यवहारदृष्टया सुद्धां विशेष फायद्याचें नाहीं काय? आणखी एक मार्ग आहे. तो सर्वांना खुष ठेवण्यासाठीं लटपट करणें, एकाला एक व दुसऱ्याला दुसरेंच भासविणें हा होय. परंतु तो आम्हांला शक्य नाहीं. शिवाय, तो मार्ग अदूरदर्शीपणाचा आहे. एकादा मनुष्य कांहीं काळ सर्व माणसांना किंवा कांहीं माणसांना सर्व काळ फसवूं शकेल परंतु सर्व काळ सर्वांना फसविणें हें कोणालाच शक्य नाहीं.

प्रासंगिक विचार.

१. दत्तदरबारचे उदाहरण.

एलिचपूर येथील 'दत्तदरबार' नांवानें प्रसिद्ध असलेल्या हिंदुदेवालयाचीं द्वारें बहिष्कृतांसुद्धां सर्व जातींच्या हिंदूंना उघडी ठेवण्याचा उपक्रम करण्यांत आला त्याची हकीकत दुसरीकडे दिली आहे. सदरील देवालयाच्या कमिटीमध्यें या सुधारणेस बहुमत अनुकूल होतें अर्थात थोडी मंडळी विरुद्ध होती; तथापि सर्व ट्रस्टींची अनुकूलता होती. या बाबतींत शेट जमनालाल बजाज प्रभृति मंडळीनें खटपट केली व त्या खटपटीला यश आलें ही मोठ्या संतोषाची गोष्ट होय. सदरील देवालय हें वऱ्हाड प्रांतांतील एक प्रमुख देवालय असल्यामुळें तें बहिष्कृतांना मुक्तद्वार झाल्याचा अप्रत्यक्ष परिणाम इतर देवालयांवर होण्याचा संभव आहे. सदरील देवालय हें श्रीदत्तात्रयाचें मंदीर आहे ही विशेष लक्ष्यांत ठेवण्यासारखी गोष्ट आहे. कारण दत्तसंप्रदाय हा सोवळ्याओवळ्याचे व जातिभेद विषयक निर्बंध बाकी बऱ्याचशा संप्रदायांपेक्षां विशेष कडकपणानें पाळणारा आहे. वारकरी सांप्रदायांत तितकें सोवळें ओवळें पाळण्यांत येत नाहीं, परंतु अद्यापि विठोबाच्या देवालयांच्या बाबींत जी सुधारणा झालेली दिसत नाहीं ती दत्ताच्या एका देवालयामध्यें अंमलांत आलीं हें खरोखर विशेष होय. वास्तविकपणें पाहतां, दत्त हें दैवत स्वतः सोवळें आहे असा प्रकार नाहीं. दत्तात्रेयाचा साक्षात्कार मलंगाच्या वेषानें एकनाथादि साधूंना झाल्याची वर्णनें जुन्या पुस्तकांमध्यें आढळतात आणि गुरुचरित्राच्या पोथीचा प्रसार होईपर्यंत दत्तसंप्रदायाला हल्लीचें कडक सोवळेपणाचें स्वरूप प्राप्त झालें नव्हतें

असें म्हणावयास हरकत नाहीं. महानुभावपंथामध्यें कृष्ण व दत्त या दैवतांची उपासना पूर्वीपासून चालू असून महानुभावपंथाचा प्रसार महाराष्ट्रांतच नव्हे तर पंजाब, आफगाणिस्थानपर्यंत असल्याचें आढळून येतें. सर्वांत जुनें मराठी वाङ्मय महानुभावपंथाचें आहे. या पंथांत दत्तोपासना चालू असली तरी जातिभेदाचें व सोवळ्याओवळ्याचें बंड त्या पंथांत नाहीं. अर्थातच, हल्लींचा सोवळा दत्तसंप्रदाय हा आधुनिक आहे हें उघड सिद्ध होतें. एकाद्या देवाला कमी अधिक सोवळा करणें हें भक्तांच्या हातांत असतें. भक्तांच्या समजुतीप्रमाणें देवाचें स्वरूप बनत असतें. भक्त मंडळी स्वतःच्या समजुती आपल्या उपास्यावर लादीत असते. भक्त सोवळे तर देवहि सोवळा, भक्त उदारमतवादी तर देवहि उदारमतवादी, भक्त हिसाप्रिय तर देवहि हिसाप्रिय, भक्त लांचखाऊ तर देवहि लांचखाऊ, भक्त शीघ्रकोपी तर देवहि शीघ्रकोपी, असेंच सर्वत्र दिसून येतें. हिंदूधर्मातल्या भक्तांना बहिष्कृतांच्या सावलीनें आपण विटाळूं असें वाटतें मग आपल्या देवाला विटाळाची बाधा होऊं नये याकरितां त्यांनीं त्याला कडीकुलपांत घालून ठेवावें. बहिष्कृतांचा वाराहि त्याला लागूं देऊं नये, हें स्वाभाविकच होय. सारांश, देवाच्या नांवावर चालू असलेलें सोवळ्या ओवळ्यांचें बंड माणसांनींच उत्पन्न केलेलें आहे. वऱ्हाडांतच कांहीं दिवसापूर्वी जमनादास पोतदार यांच्या श्रीराममंदीरांत देवदर्शन घेण्यास महार जातीची एक स्त्री गेली म्हणून तिकडील ब्राह्मणांनीं तिला मारहाण करून तिच्याकडून माफीपत्र लिहून घेतलें, अशी बातमी प्रसिद्ध झाली होती. अनार्य शबरीची उष्टी बोरें खाणाऱ्या रामाला एकाद्या भाविक महार स्त्रीनें दर्शन घेतलें म्हणून विटाळ व्हावा आणि जणू काय राममूर्तीचा विध्वंस करण्यास आलेली राक्षसी होती म्हणून ब्राह्मणांनीं त्या गरीब श्रद्धाळू अबलेला मारझोड करावी हें त्या श्रीरामचंद्राचें दुर्दैवच नव्हे काय? दिल्ली येथेंहि बहिष्कृतांनीं हिंदूंच्या देवालयामध्यें जाण्याचा प्रयत्न केला असतां तिकडील सोवळ्या लोकांनीं आकाशपाताळ एक केलें अशी बातमी कांहीं वर्तमानपत्रांमध्यें प्रसिद्ध झाली होती. हिंदुसमाजांतील जातिभेदाची व सोवळ्याओवळ्यांचो साडेसाती देवालाहि कशी बाधत आहे तें या उदाहरणांवरून दिसतें. शेट जमनालाल बजाज प्रभृति पुढाऱ्यांनीं देवाच्या मागचें हें अस्पृश्यतेचें ग्रहण सोडविण्याचे जे प्रयत्न चालविले आहेत ते खरोखरच हिंदुधर्माला उज्वल स्वरूप देणारे आहेत. रावणानें तेहतीसकोटी देवांना बंदींत टाकलें होतें असें म्हणतात, आणि प्रमुख रावण हा दशग्रंथी वेदपाठी विद्वान ब्राह्मण होता असेंहि पुराणिक सांगतात. पण आजकालच्या सोवळ्या रावणांनीं श्रीरामसुद्धां सर्व देवांना कडीकुलपांच्या देवळांत कोंडून त्यांना बंदींत घातलें आहे.

२. आतां हें चित्र पहा!

महात्मा गांधींच्या अनुयायांपैकीं शेट जमनालाल बजाज प्रभृति मंडळीचें अस्पृश्यांच्या बाबतींत महात्माजींच्या शिकवणीला अनुसरून कसें वर्तन आहे, तें दत्तदरबाराच्या उदाहरणावरून दिसून आलें आहे. परंतु दुर्दैवानें महात्माजींची शिकवण त्यांच्या सर्व अनुयायांच्या बाबतींत अशा रीतीनें फलद्रूप झालेली नाहीं, इतकेंच नव्हे तर स्वतःला महात्माजींचे अनुयायी म्हणविणारांपैकीं बहुतेक लोक अस्पृश्यता निवारणाच्या बाबतींतील महात्माजींचा उपदेश धाब्यावर बसविणारेच आहेत. बार्डोली तालुक्यामध्यें महात्माजींचा कार्यक्रम पूर्ण रीतीनें अंमलांत आलेला असून त्या तालुक्याइतकी देशाच्या दुसऱ्या कोणत्याच भागाची आत्मिक प्रगति झालेली नाहीं असें म्हणण्यांत येतें. त्या तालुक्यांत खादीचा प्रसार सर्वत्र झाला असेल, सत्याग्रहाकरितां लागणारी शिस्त लोकांच्या अंगीं बाणली असेल, परंतु अस्पृश्यता निवारणाच्या बाबतींत मात्र तो तालुका कोरडाच आहे असें दिसून येतें. सदरील तालुक्यांत मोता नांवाचा एक मोठा गांव असून तेथें मुंबई शहरांतल्या एका उदार धनिकाच्या आश्रयानें चाललेला एक धर्मार्थ दवाखाना आहे. या दवाखान्यावरील डॉक्टरच्या हातून एक मोठा भयंकर गुन्हा घडला. तो इतकाच कीं, दवाखान्यांत येणाऱ्या बहिष्कृत वर्गांतल्या रोग्यांची रोगपरीक्षा करण्याकरितां तो त्यांना शिवला! त्यामुळें डॉक्टरच्या विरुद्ध भयंकर काहूर माजलें आणि त्या बिचाऱ्यानें जर गांवांतल्या लोकांना माफीपत्र लिहून दिलें नसतें तर त्याच्या हातीं नारळच देण्यांत आला असता! महात्माजींच्या अनुयायांमध्यें जमनालाल बजाजसारखे लोक हे अपवाद होत. बाकीचे अनुयायी अस्पृश्यतानिवारणाच्या बाबतींत साधारणतः धाब्यांवर बसविणारेच आहेत. महाराष्ट्रांत 'भुताळ' पक्षांतले लोक गांधीजींच्या विरुद्ध असून त्यांना जातिभेद व अस्पृश्यता यांचें भूत हिंदुसमाजाच्या मानगुटीवर असेंच राहूं द्यावयाचें आहे आणि त्यांनींच गांधीपक्षाला त्याच्या चरकाभक्तीवरून 'सुताळ' असें नांव दिलेलें आहे. महाराष्ट्रांतील भुताळ व सुताळ हे दोन्हीं अस्पृश्यांच्या बाबतींत जवळ जवळ सारखेच आहेत. 'नवाकाळ' व 'चित्रमय जगत्' यांच्यामध्यें गांधीपक्षाचा मोठ्या जोरानें पुरस्कार करण्यांत येतो, परंतु अस्पृश्यता निवारणाची बाब मात्र अचूक वगळण्यांत येते! एकाद्या व्यक्तीला देवाप्रमाणें पूज्य मानावयाचें, परंतु त्या व्यक्तीच्या उपदेशांतला आपल्यास आवडतो तेवढाच भाग घेऊन बाकी नावडता भाग खुंटीवर लावून ठेवावयाचा! कोणी म्हटलें, महात्माजी काय म्हणतात व स्वतः काय करितात तें तरी पहा. तर त्यावर या मंडळापाशीं उत्तर तयार आहेच. लगेच सांगतील कीं, महात्माजींचा हा उपदेश आमच्यासाठीं नाहीं. 'न देवचरितं चरेत्' अथवा 'न साधु चरितं चरेत्' असें म्हटलेंच आहे. महात्माजींनीं अस्पृश्य वर्गांतली एक मुलगी आपल्या घरांत स्वतःच्या मुलीप्रमाणें पाळली म्हणून महात्माजींच्या प्रत्येक अनुयायानें आपआपल्या घरीं एक एक अस्पृश्य मुलगी पाळावी असें कोण म्हणतो? तो ज्याच्या त्याच्या खुषीचा किंवा सामर्थ्याचा प्रश्न आहे. महात्माजीहि तसें सांगत नाहीं. अस्पृश्यता ही माणुसकीला सोडून आहे, न्यायाला व धर्माला सोडून आहे. म्हणून ती समाजांतून नाहींशी करा, असें महात्माजी सांगतात. मग तेथें 'न देव (साधु) चरितं चरेत' हें उत्तर कसें लागू पडतें?

३. हरदासाचा ट्रेड युनियन!

दोन वर्षांपूर्वी मुंबई शहरांत कुमार विनयमंदीराचा (बहिष्कृत वर्गांतील मुलांचा) मेळा सार्वजनिक गणपतीपुढें विशेषतः ब्राह्मण सभेच्या गणपतीपुढें येऊं देण्यासंबंधानें कडाक्याचा वाद माजला होता हें आमच्या वाचकांना ठाऊकच आहे. सदरील मेळ्याला दुसऱ्या कित्येक सार्वजनिक गणपतीपुढें आपली पदें म्हणूं, देण्यांत आलीं, कित्येक चाळींतल्या उत्सव चालकांनीं तर त्या मेळ्याचा थाटानें सत्कार केला, तें पाहून आतां जीर्णमतवाद्यांनीं खुनशी धोरणाचा अंगीकार करण्यास सुरुवात केली आहे. उत्सवाच्या कार्यक्रमांमध्यें मेळ्याचा गायनाप्रमाणें व्याख्यानें, प्रवचनें, कीर्तनें वगैरेचाहि अंतर्भाव होत असतो. म्हणून एका हरदासानें, अस्पृश्यांचा मेळा जेथें आणण्यांत येईल तेथील कीर्तनाचें आमंत्रण आपण स्वीकारणार नाहीं असें जाहीर केलें. परंतु एका हरदासावांचून उत्सवांत कोणाचें कांहीं नडणार नाहीं असें त्याला आढळून आलें तेव्हां दुसऱ्या कांहीं हरदासांनाहि त्यानें आपल्या कटांत ओढलें आणि आतां या पांच सहा हरदासांनीं आपला ट्रेड युनियन या कामाकरितां स्थापला आहे असें म्हणतात! जीर्णमतवादाचें ढोलकें बडविणाऱ्या या नामधारी पोटभरू हरदासांच्या उपद्व्यापांमुळें समाजसुधारणेची लाट आतां कांहीं थांबणें शक्य नाहीं. एका अर्थी असले हरदास उत्सवांत कीर्तनें न करतील तरच बरें. कारण कीर्तनांत जीर्णमतवाद प्रतिपादून भोळ्या भाविक लोकांची हे दिशाभूल करावयाचे. त्या अर्थी त्यांचा बहिष्कार म्हणजे 'सुंठीवांचून खोकला गेला' या न्यायानें फायदेशीरच समजला पाहिजे. जे कोणी उदार मतवादी हिंदुधर्माचे अभिमानी असतील त्यांनीं, समाजसुधारणेचा सूर्यप्रकाश क्षितिजावर आलेला पाहून सुधारणा विरोधी घुबडें ढोलींत लपून राहिलीं तर त्याबद्दल मुळींच विषाद मानून घ्यावयास नको.

हिंदु देवालयें व अस्पृश्यता.

शेठ जमनालाल बजाज यांचें भाषण.

गेल्या ता. ३१ जुलै रोजीं वऱ्हाडांतील मोंगलाइच्या वेळची राजधानी एलीचपूर येथील 'दत्तदरबार' या नांवानें सुप्रसिद्ध असलेल्या श्री. दत्तमंदिराचीं द्वारें अस्पृश्य मानलेल्या वर्गासुद्धां सर्व हिंदूंना उघडी करण्याचा समारंभ राष्ट्रीय सभेच्या अस्पृश्यताविरोधक कमिटीच्या तर्फे साजरा करण्यांत आला. देवालय अस्पृश्यांना मुक्तद्वार करण्याच्या बाबतींत सर्व ट्रस्टींचें एकमत आहे असें सदरील प्रसंगीं जाहीर करण्यांत आलें आणि देवालयावर तें बहिष्कृतांसुद्धां सर्व हिंदूंना मुक्तद्वार असल्याबद्दलची पाटी लावून ती शेठ जमनालाल बजाज यांच्या हस्तें अनावृत करण्यांत आली. पाटीवरील पडदा दूर केल्यावर शेठ जमनालाल बजाज यांनीं जमलेल्या मंडळीच्या समवेत देवालयामध्ये प्रवेश केला. या मंडळींत बहिष्कृत वर्गांतलीं सुमारें ५० माणसें होतीं. सदरील प्रसंगीं शेठ जमनालाल यांचें पुढील आशयाचें भाषण झालें:—

ज्या आपल्या धर्मबांधवांची आपण आतांपर्यंत उपेक्षा केली त्यांच्याकरितां या देवालयाचीं द्वारें आज

खुलीं करण्यांत येत आहेत. या प्रसंगीं माझ्याकडून आपण विद्वत्ताप्रचूर भाषणाची अपेक्षा करीत नसालच. कारण तुम्हाला माहीतच आहे कीं, मी कांहीं कोणी शास्त्री किंवा पंडित नाहीं. धर्मशास्त्रांतील वचनें घेऊन त्यांच्यावर पांडित्याची कसरत करणें मला शक्य नाहीं. फार काय, परंतु संस्कृत भाषाहि मला अवगत नाहीं. जे वर्ग अस्पृश्य म्हणून समजून आम्ही त्यांना वागवीत आहों त्यांच्या संबंधाचा प्रश्न हा खरोखर अगदीं सोपा व साधा असा प्रश्न आहे. त्यांत कांहीं पांडित्य किंवा वकिली पाहिजे असें नाहीं. हा केवळ न्यायानें वागविण्यासंबंधाचा प्रश्न आहे. इतकेंच नव्हे तर आपण वरिष्ठवर्गीय हिंदूंनीं आपल्या पापांचें क्षालन करण्यासाठीं हें प्रायश्चित घेणें आहे असें मी म्हणतों. ज्या रीतीनें अस्पृश्यांना आम्हीं आतांपर्यंत वागविलें व सध्या वागवीत आहों ती सर्वथैव अक्षम्य आहे हें कोणीहि नाकबूल करूं शकणार नाहीं. आपला कौटुंबिक धर्म असा आहे कीं, कुटुंबांतील वडील व जाणत्या माणसांनींच कुटुंबाच्या योगक्षेमाची जबाबदारी घेतली पाहिजे, कुटुंबांतील जीं कोणी माणसें दुर्बल व स्वतःची काळजी घेण्यास असमर्थ असतील त्यांची काळजी घेतली पाहिजे, इतकेंच नव्हे तर कुटुंबांत जरी एकादा वेडापिसा व निकामी मनुष्य असला तरी त्याचा संभाळ केला पाहिजे, आणि कुटुंबांतल्या सर्व माणसांना समतेनें वागविलें पाहिजे. आपला कौटुंबिक धर्म हा 'देवाण घेवाण' या न्यायाचा नसून प्रेमावर आधारलेला आहे. समाज म्हणजे एक मोठ्या प्रमाणावरील कुटुंबच होय. तेथेंहि तोच धर्म लागू असला पाहिजे. समाजांतल्या जाणत्या व पुढारी माणसांवर आणि वरिष्ठ वर्गांवर निकृष्ट मानलेल्या वर्गांना प्रेमानें व ममतेनें वागविण्याची जबाबदारी आहे. वरिष्ठपणा किंवा पुढारीपणा म्हटला कीं ही जबाबदारी आलीच. अस्पृश्य मानलेल्या वर्गांतील लोक अज्ञान, वेडगळ धर्मसमजुतींना चिकटून राहणारे, अस्वच्छतेनें वागणारे आहेत म्हणून आम्ही त्यांची उपेक्षा करतों असें म्हणणें योग्य नव्हे. उलट, अस्पृश्य मानलेले लोक अज्ञान व अस्वच्छ राहणीचे आहेत याकरितां त्यांची आपण विशेष काळजी घेतली पाहिजे, त्यांना सज्ञान केलें पाहिजे, त्यांना स्वच्छतेनें राहण्यास शिकविलें पाहिजे, थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे त्यांच्यांत आपण माणुसकीचा 'अभिमान उत्पन्न केला पाहिजे. पण खरोखर पाहतां आपण तसें करितों काय? त्यांना आपण परमेश्वराच्या घरांत–देवालयांत जाण्यासहि मज्जाव करतों. ईश्वराला 'जगत्पिता,' 'जगन्माता', 'पतितपावन' अशा नांवांनी संबोधणारे आम्ही वरिष्ठजातीय हिंदु लोक तोच परमेश्वर एकाद्या अस्पृश्याला आपल्या दर्शनानें पावन करण्याच्या ऐवजीं त्याच्या संपर्कानें विटाळतो, त्याला आपल्या हीनदीन बालकाचा संसर्ग खपत नाहीं, असें मानतों. हा एक प्रकारचा दैवदुर्विलासच नव्हे काय? आम्हां वरिष्ठजातीय हिंदूंना अत्यंत लज्जास्पद अशी ही गोष्ट नव्हे काय?

परमेश्वराचा छळ !

आपला कौटुंबिक धर्म कशा प्रकारचा आहे हें मीं नुकतेच आपल्यास सांगितलें आहे. जो पिता आपल्या मुलांना पंक्तिप्रपंचानें वागवितो त्याला तुम्ही काय म्हणाल? अथवा कुटुंबांतील जे वडील मुलगे आपल्या धाकट्या दुर्बळ भावांना आपल्या आईला भेटावयास जाऊं देणार नाहींत आणि त्यांना कायमचे अलग करून ठेवावयास पाहतील त्यांना तुम्ही काय म्हणाल? आपल्या कनिष्ठ अपत्यांना आपल्यापाशीं येण्याला ज्येष्ठ अपत्यांनीं प्रतिबंध केला तर मातेच्या मनाला किती वेदना होतील याची तुम्हीच कल्पना करा. आपल्याच धर्मबांधवांना देवालयांत जाण्यास मज्जाव करणें म्हणजे देवालयाचा जो उद्देश आहे त्याच्यावर कुऱ्हाड घालणें होय. आमची परिस्थिती विशेष चांगली आहे, तेव्हां आम्हीं आमच्यापेक्षां ज्यांची स्थिती वाईट आहे त्या आपल्या धर्मबांधवांना हातभार लावावयाचा कीं, त्यांचा जो जन्मजात हक्क आहे म्हणजे देवालयांत जाऊन देवदर्शन घेण्याचा व देवाची उपासना करण्याचा जो त्यांना हक्क आहे तोहि त्यांच्यापासून हिरावून घ्यावयाचा? 'देवालय' असें म्हणावयाचें आणि फक्त मोजक्या लोकांना मात्र तेथें जाऊं द्यावयाचें याचा अर्थ काय? देव फक्त थोड्याशा सुखवस्तु लोकांचाच आहे काय? देव सर्वांचा आहे. त्याला गरीब श्रीमंत, विद्वान् अविद्वान्, उच्चनीच सर्व सारखे! इतकेंच नव्हे तर देवांची आवश्यकता श्रीमंतांपेक्षां गरिबांना, विद्वानांपेक्षा अविद्वानांना व उच्च? वर्गीयांपेक्षां निकृष्टवर्गीयांनाच अधिक आहे. आईचा ओढा शहाण्या सुरत्या निरोगी मुलापेक्षां निर्बुद्ध व रोगी मुलाकडेच अधिक प्रमाणानें असत नाहीं काय?

सार्थ "देवालये"

देवालयें जर खरोखर देवालयें–परमेश्वराचीं वसतिस्थानें झालीं पाहिजेत तर त्यांचा मूळ उद्देश सफल झाला पाहिजे. स्वतःचे आकुंचित विचार देवावर लादून आम्ही जगांतील इतर देशांच्या उपहासाचे विषय झालों आहोंत. आमचें आत्मिक ध्येय व त्यांतला उदारमतवाद हीं देवालयांमध्यें प्रतिबिंबित झालीं पाहिजेत. नाहीपेक्षां आमचा ढोंगीपणा मात्र त्यांत प्रतिबिंबित होईल आणि स्वाभाविकपणेंच दुसरे लोक आमची थट्टा करितील.

आमच्या देवालयांमध्यें अस्पृश्य मानलेल्या लोकांना जाण्यास पूर्ण मोकळीक ठेवणें म्हणजे आईपासून जबरीनें काढून घेतलेल्या लहान मुलांना पुनः तिची भेट करून देणें आहे, तिच्या हृदयापाशीं त्यांना जाऊं देणें आहे. परमेश्वर आम्हां सर्वांची माता आहे. या मातेच्या दुर्बल बालकांना आम्ही तिच्यापासून दूर करून तिच्या हृदयाला भयंकर वेदना केल्या आहेत, हें आपण विसरतां कामा नये.

असें बोलून हा 'दत्तदरबार' सर्व हिंदु स्त्रीपुरुषांना आजपासून मुक्तद्वार आहे असें मी जाहीर करतों. यापुढे या दरबारांत सर्व हिंदुधर्मीय लोक भेदाभेद न बाळगतां एकत्र बसतील आणि येथें नारायणाच्या कृपादृष्टीखालीं त्याचीं सर्व बालकें त्याच्याशीं तादात्म्य करून संसारांतला त्रिविध ताप सहन करण्यास लागणारी प्रेरणा व आत्मिक ज्ञान संपादन करितील. आजचें हें पुण्यकृत्य ज्यांनीं घडवून आणलें त्या सर्वांचें मी अभिनंदन करितों. त्यांना परमेश्वराचा आशीर्वाद मिळो आणि या पुण्यमार्गावर पुढें पुढें जाण्यास परमेश्वर त्यांचा सांगाती होवो!

अस्पृश्यता निवारण.

(लेखकः—वासुदेव सिताराम धोंगडे, करकंब)

धर्मशास्त्रः—शास्त्रदृष्ट्या अस्पृश्यता नष्ट करतां येते काय? हा प्रश्न पंडितांनीं सोडवावा. पण आम्हास असें वाटतें कीं, सामान्य जनतेनें फारसें या वर्गावर विसंबून न राहतां राष्ट्रीय पुढारी, व आपली सद्वासना, विचारशक्ती, यांचे मार्फत हा प्रश्न सोडवावा. हल्लीं आम्हा ब्राह्मण वर्गांत प्रौढविवाह, स्त्रीशिक्षण, प्रचारांत आहे, परदेशगमन रूढ झालें, विधवांचें केशवपनाची रूढी नष्टप्राय झाली, व्यवसायिक निर्बंध ढिले पडले, तरी आम्ही या गोष्टीसाठीं कोठें शास्त्राची पर्वा केली? मग अस्पृश्यांचा प्रश्नच तेवढा कां रेंगाळतो आहे? स्पष्टच बोलणें झाल्यास असें म्हणतों की, वरीलसारख्या सुधारणा स्वार्थी होत्या, म्हणूनच त्या लौकर झाल्या. तशी ही गोष्ट नाहीं. उलट अस्पृश्यता म्हणजे हल्लीं स्पर्शास्पर्श येवढीच भावना नसून द्वेष, मत्सर, बेमुर्वतखोरपणा, तिरस्कार इत्यादि गोष्टींचा अस्पृश्यतेंत समावेश होतो. तरी आमचे स्पष्ट मत आहे कीं, स्पृश्यांचे मतपरिवर्तन हा एकच मार्ग केवळ कालक्षेप करणार आहे. अस्पृश्यांचा स्वाभिमान जागृत करून, त्यांना गदगदा हालवून असें स्पष्ट सांगावे कीं, तुम्हीं जोपर्यंत अशिक्षित, दरिद्री, स्वाभिमानशून्य व मेषपात्र आहांत तोपर्यंत या चळवळीची आच मुळींच लागणार नाहीं. कारण मुसलमानांनीं आम्हापाशीं आमची अस्पृश्यता नष्ट करा व आमचा दर्जा वाढवा असें मुळींच तोंड वेंगाडलें नाहीं. तर केवळ मनगटाच्या जोरावर ते वागलें. तुम्हांस त्रास होतो हें खरें पण तो तुम्ही सोसताच कां? जुलूम करणें हें वाईट खरें पण तो सहन करणें त्याहूनहि वाईट. सारांश ही अस्पृश्यता निवारणाची चळवळ यशस्वी होण्यास स्पृश्यांचे मतपरिवर्तन जितके कारण होईल त्यापेक्षां अस्पृश्यांचें औत्सुक्य व क्रांतीयुद्धच जास्त उपयोगी पडेल. फार प्राचीनकाळीं लिहिलेल्या शास्त्रांतील कोणती गोष्ट आज अस्तित्वांत आहे? वर्णव्यवस्था, आश्रमसंस्था, आज कुठें आहे? सर्वच आचार विचारास फाटा देणाऱ्यांनीं अस्पृश्यता निवारण म्हणताच शास्त्राकडे बोट दाखवावें हें मुळींच शोभत नाहीं. काय बाकीचें आचार विचार शास्त्रांत पुसट पुसट लिहिलें असून अस्पृश्यताच तेवढी लालभडक शाईनें लिहिली आहे? सारांश अस्पृश्यता निवारणाचें कार्य खरोखर अस्पृश्य अधिक करूं शकतील. स्वच्छतेची सबब, मृतमांताहाराची सबब या साऱ्या सबबीच! कारण त्यांचा सारांश लायक व्हा! मग पाहूं. इतकाच आहे. इंग्रजसुद्धां आम्हांस हेंच सांगतात कीं, लायक व्हा! मग पाहूं हप्त्याहाप्त्यानें. तीच तऱ्हा अस्पृशांची होणार आहे. कारण दुबळ्याचा कोणी वाली नाहीं. सर्व सामाजिक सुधारणा यथातथा अमलांत आल्या पण अस्पृश्यतेस मात्र धार्मिक अडचण! खासा न्याय! याचें कारण आमच्यांत धैर्य नाहीं त्यांना बळ नाहीं हेंच होय!

ब्राह्मण मासिक पत्रिका.

मनमाडच्या महारांची श्रावणी.

२६ इसमांनीं यज्ञोपवीत घातलें.

महारांचे आखाडे

ता. २० आगस्ट रोजीं मनमाड रेल्वे स्टेशनजवळ रा. पवार यांच्या घरीं महार जातीच्या २६ इसमांनीं श्रावणी करून यज्ञोपवीत घातलें. रा. पवार हे नांदगांवचे राहणारे असून डॉ. आंबेडकरांचे मित्र आहेत. या समारंभांत एका ब्राह्मण गृहस्थानेंही भाग घेतला होता. मि. आर. एल. जोशी स्काऊट आर्गनायझर यांनीं मनमाड येथील आखाड्यांत इतर जातींच्या मनुष्या बरोबर महारांचा प्रवेश होईल अशी व्यवस्था केली आहे असें म्हणतात.

अस्पृश्यांचा सत्यनारायण व सहभोजन.

ता.२७।८।२९रोजीं मुंबई समाज समता संघानें पनवेल येथें अस्पृश्य मंडळींतर्फे रा. रा. विष्णु भागोजी पोशीरकर यांच्या घरीं सत्यनारायणाची पूजा व सहभोजन घडवून आणलें तसेंच दुसरें दिवशीं सीताराम एन. शिवतरकर यांच्या घरीं कौटुंबिक मिश्र भोजन झालें. वरील दोन्ही प्रसंगीं समाज समता संघाचे उपाध्यक्ष श्री. देवराव नाईक, द. वी. प्रधान, एस. एस. गुप्ते, रा. दा. कवळी व भा. र. कद्रेकर वगैरे मंडळी हजर होती. अस्पृश्यांकडे स्पृश्यांनीं जाऊन सत्यनारायणादि, पूजासमारंभ करण्याचा पनवेल येथील हा पहिलाच प्रसंग होय. पूजेचे सर्व विधी आचार्य या नात्यानें श्री. देवराव नाईक व भा. र. कद्रेकर यांनीं पार पाडलें.

लोकहितवादिंचीं पत्रें.

नं. ११

मुसलमानाविषयीं माहिती

१७ व्या अंकावरून पुढें चालू

उमर हा मक्केस जन्मला होता व हा पूर्वी मूर्तीपूजक असून मुसलमान झाला होता. नंतर महंमदाचे लष्करांत मोठे सरदारीवर चढला. याची मुलगी हाफसा ही महमदास दिली होती. मुसलमानी धर्माविषयीं हा फार आग्रही व स्वभावानें अगदीं साधा होता. आपले लष्करांतील शिपायास जे सुख तेच आपल्यास असावें असें याचें म्हणणे होतें. सबब हा शिपाया प्रमाणेंच सर्व कामें करी, व गरिबा प्रमाणें भुईवर बसे. मोठे मोठे राजांचे वकील व कारभारी याजकडे येत. तेही त्याची वृत्ति पाहून आश्चर्य पावत होते. याने इराणचे राज्य बुडविलें. मिश्र देशांत मुसलमानी राज्य केलें व कोट्यावधी लोकांस मुसलमान केलें. जे मुसलमानी धर्म कबूल करीत नसत त्यांस हा तत्काळ मृत्यूची शिक्षा करीं. याचे कारकिर्दीत मुसलमानीं धर्म फार वाढला. व लष्कर फार जोरावर आलें. यानें कोणा सरदारास सुख किंवा डौल भोगूं दिला नाहीं. डौलाचा यास मोठा द्वेष होता. जरुशाले मशहर याणें घेतलें. मोठमोठाले राजवाडे व दागिनें यास मिळाले होते. परंतु त्यांस याणें कधीं स्पर्श केला नाहीं. छपर किंवा तंबू देऊन त्यांत हा राही. व पैका गरिबास धर्म करीं. तो म्हणें कीं, "ईश्वरास खुष केलें म्हणजे झालें. डौल करून माणसास काय दाखवावें." कनिष्ठ प्रकारची भाकरी, व पाणी व मीठ यां शिवाय यानें दुसरें कधीं कांहीं खाल्लें नाहीं. व लक्षावधी रुपये खर्च करून पुष्कळ मशिदी बांधिल्या व देवळें फोडिलीं. यानें राजकारभाराकडेही फार लक्ष दिलें व न्याय मनसुबीचे आणि लष्कराचे चांगले चांगले कायदे ठरविले. असें म्हणतात कीं यानें ३६००० शहरें घेतलीं. चार हजार देवळें पाडिलीं व १४०० मशीदी बांधिल्या व इराणचे बादशहाचा सोन्याचा व कलाबूताचा एक गालीचा इतका उंच होता कीं त्याची बरोबरी करणारें दुसरें कापड सर्व जगांत नसेल. तो गालीचा याचे सरदारानें पत्राबरोबर यास नजर पाठविला आणि लिहिलें कीं हा आपण आपले स्वतांकरितां ठेवणें योग्य आहे. पण तो पाहून याचें मन किंचित ही त्याकडे वळलें नाहीं. त्यानें त्याचे लहान लहान तुकडे करून सर्व फौजेंत वाटले. यानें शिकंदरीयां शहराची रूमचे बादशहाची मोठी लायब्ररी व इराणची लायब्ररी अशा दोन्ही जाळून टाकिल्या आणि असें म्हणाला कीं कुराणांत सर्व ज्ञान आहे. मग आणखी दुसरे ग्रंथ कशास पाहिजेत? हें त्यानें फार वाईट केलें असें म्हणतात. यानें हिजरी शक चालू केला. कुराणाचीं वाक्यें इकडे तिकडे चालत होतीं. तीं सर्व जमवून एक ग्रंथ केला. तसेंच महंमदाच्या तोंडची भाषणें आठवणीनें लिहून काढिलीं याच्या रीतीवरून व स्वभावावरून हा मोठा चमत्कारिक पुरुष होता असें दिसत होतें. यास पुढें एकानें अपघातानें ठार मारिलें. तेव्हां मरते वेळेस त्यानें उसमान यास सरदारी दिली. या वेळेसहि अल्ली मागें दडला. वास्तविक पाहिलें तर उमर याचीं कृत्यें मोठीं आहेत. परंतु शिया मजबाचे लोक याची निंदा करतात व याचा मरण दिवस आनंदाचा सण मानितात. यापुढें उसमान खलीफा झाला. हा गरीब होता. यानें प्रथमतः दौलतीचा उपभोग घेण्यास प्रारंभ केला. हें पाहून इतर सरदारही डौल करूं लागले. तथापि यानें किती एक मुलखांत मुसलमानी धर्म स्थापिला. व इराणचें पलीकडे हिंदुस्थानापर्यंत याच्या फौजा आल्या. पुढें याचेच फौजेंत दंगा होऊन त्यांतील सरदार अबूबकर याचा मुलगा महंमद यानें यास ठार मारिलें. मरते समयीं यानें अल्लीस सरदारी दिली व ती त्यानें कांहीं दिवस चालविली. नंतर त्याच्या सरदारांनीं पुन्हा बंड करून मोआस्कियास सरदार नेमिलें. पुढें अल्लीस सन ६६१ सालीं एका मारेकऱ्यानें ठार मारिलें. व येथून पुढें खलीफत बुडाली व महमदानें माझें पाठीमागें तीस वर्षें खलीफा होतील असें भविष्य सांगितलें होतें. तसें झालें.

सिया मजहबाचे लोक बारा इमाम गणितात. व असें म्हणतात कीं अबूबकर, उमर व उसमान हें यास हाब नव्हते. यांनीं जबरीनें राज्य केलें. सबब अल्ली हाच पहिला इमाम व त्याचे पुढील अकरा मिळून १२ इमामांचीं नांवें १ अल्ली २ हासन ३ हुसेन ४ दुसरा अल्ली ५ महंमद ६ जाफर ७ मुसा ८ तिसरा अल्ली ९ महमद १० चवथा अल्ली ११ हसन १२ महंमद. हा शेवटचा महमद सन ५७९ सालीं बारा वर्षांचा असतां मरण पावला. आणि अल्लीचा वंश समाप्त झाला. परंतु शिया मुसलमान म्हणतात कीं हा मेला नाहीं. आकाशांत गेला आहे व हा पुन्हां खालीं येऊन राज्य करील. व महंमदानें असें भविष्य सांगितलें आहे कीं माझा वंश आणखी एक वेळ राज्य करील. नंतर दुनया बुडेल. याजकरितां कितीएक राजे या इमाम करितां घोड्यावर खोगीर घालून घोडे तयार ठेवीत असतात.

महंमदास पैगंबर म्हणतात. आणि त्याचें नांव कोणीही मुसलमान नुस्ते घेत नाहींत. त्याबरोबर दरुदा म्हणजे आशिरवाद पढतात तो असा.

महंमद मुस्तफासलेल्ला । अलेहव आलहीवसलम् ।

आणखी त्यास पैगंबर आखर जमान म्हणजे शेवटला पैगंबर असें म्हणतात. व त्याचें मागून चार खलिफा झाले त्यांस "आसहाव" असें म्हणतात. म्हणजे पैगंबराचे मित्र व या पांचांस पंजतन म्हणजे पांचजण असें म्हणतात. हें मुसलमानाचें पंचायतनच आहे. जे लोक मुसलमान नाहींत, त्यांस त्यांचा एक साधारण शब्द काफर असा आहे. म्हणजे तितके कुराण व पैगंबर मानीत नाहींत तितके सर्व काफर आहेत व त्यांचे मतास कुफ्र असें म्हणतात. काफराचे पोटीं बुत परस्त (मूर्तीपूजक) आतषपरस्त (अग्नी पूजक) नसारे (क्रिस्तियन धर्मी) यहुदी (इस्मायल) इत्यादि भेद आहेत. कुराणांत असें वाक्य आहे कीं

कुल्लमवलू दुनयदुलो । आलेअ तरनू अलइसलाम ।

म्हणजे सर्व मनुष्यें प्रथम मुसलमान जन्मास येतात. परंतु त्याचे आईबाप त्यास बिघडवून पुढें धर्मास लावतात. ज्यास मुसलमान व्हावयाचें असेल त्यानें खालीं लिहिलेला कलमा विश्वासानें पढावा लागतो.

लाइला इल्लिला महंमद रसूलल्ला.

म्हणजे एक देव आहे. अनेक देव नाहींत. व जो एक आहे. त्यानें महमदास खरा धर्म प्रसिद्ध करण्याकरितां योजिला.

अकबराचें कारकीर्दीस मोहर पाडिली त्या मोहोरेवर एके बाजूस हा कलमा लिहिला आहे. या कारणास्तव लोकांमध्यें कांहीं विलक्षण समजूत पडली आहे. सराफ, सावकार ही मोहोर वाटव्यांत बाळगतात. व तेणेंकरून बरकत आहे असें मानितात. व या मोहोरेस पांच चार रुपये जास्त दर आहे. या कलम्यामध्यें विलक्षण गुण आहेत. असें मुसलमानहि मानितात. व हीव तापाचे वगैरे दुखण्यांत हा चिटीवर लिहून गळ्यांत बांधतात. शिवाय कुराणातील कित्येक वचनें मंत्र आहेत असें मानितात. व कित्येक लोक त्यांचे जप करतात व माळा घालतात. या मालेस "तसबी" म्हणतात. अपूर्ण.

अस्पृश्य कोष्टयांचा सत्याग्रह.

दिल्लीतील देवळांत प्रवेश.

निर्वाणीचा खलिता

दिल्ली येथील एका शिवालयांत पंखा घेऊन मिरवणूक नेण्याची परवानगी अस्पृश्य मानण्यांत आलेल्या कोष्टी समाजानें मागितली आहे. या देवालयांत फकिरांनाहि प्रवेश करतां येतो, पण कोष्टयांना तेथें जाऊं देत नाहींत. श्रावणातील शेवटच्या सोमवारीं आपण सत्याग्रह करून मिरवणूक नेणार असें त्यांनीं ठरविल्यामुळें अधिकारी वर्गांत बरीच खळबळ उडाली.

मुद्रक:—भास्कर रघुनाथ कद्रेकर, धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस कामाठीपुरा ३ री गल्ली भायखळा मुंबई, नंबर ८.

पाक्षिक पत्र.

Reg. No. B 2250.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे.

मालक व प्रकाशक : डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-लॉ.
दामोदर हॉल, पोयबावडी, परळ–मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार ता. ४ आक्टोबर १९२९. [अंक १९-२० वा.

अनुक्रमणिका.

१ आत्मपरिचय पान १-३-१०
गणेशोत्सव, मदतीकरितां विनंती, शाळांतील पाणी प्रकरण.
२ अग्रलेख पान ४
आधीं कळस मग पाया.
३ प्रासंगिक विचार पान ५-६
१ एकाक्ष हरिणाची गोष्ट, २ एकाक्ष हिंदु समाज, ३ दावर व वराडकर, ४ पांढरपेशांची मतलबी सहानुभूती, ५ हिंदु संस्कृतीचा बागुलबोवा.
४ विचारविनिमय पान ७-१०
५ विविध विषय संग्रह पान ८
६ आमची जखम पान ६-७

आत्मपरिचय.

श्री सोमवंशीय गणेश मेळा.
नांदगांव.

सालाबादप्रमाणें यंदाहीं अनंत चतुर्दशीस गणपतीची मिरवणूक रथावर मोठ्या थाटानें काढण्यांत आली. सुसजीत मुलांचा मेळा लाठी, लेजीम प्रेक्षणीय होता. टाळ, मृदुंग व वाजंत्री यांचीही भर पडून समारंभास विशेष शोभा आली होती.

ता. १३–९–२९ रोजीं एकादशी निमित्त गणपतीसमोर श्रीयुत साळुंके यांचे सामाजिक व धार्मिक विषयावर सुश्राव्य कीर्तन झालें. येथील श्रीयुत मुरलीधर गोविंद रत्नपारखी (ब्राह्मण) या सद्गृहस्थांनीं मेळ्यांतील महार, मांग चांभारादी मुलांना कपड्यांची मदत करून लाठी, लेजीम वगैरे मर्दानी खेळ निरपेक्ष बुद्धीनें स्वतः महारवाड्यांत येऊन शिकविलें होतें. गणपती विसर्जनानंतर संध्याकाळीं ७ ला श्रीयुत लेले, बी.ए.एल्.एल्. बी. (ब्राह्मण) या गृहस्थांचे जमलेल्या सर्व अस्पृश्य समाजास अत्यंत कळकळीचें उपदेशपर व्याख्यान झालें. ते म्हणाले “आम्ही स्पृश्य व वरीष्ट म्हणविणाऱ्या हिंदूंनीं आतां पर्यंत तुम्हास अन्यायानें वागविल्यामुळें, त्या चुकीच्या प्रायश्चिताचें निरसन म्हणून मीं तुमच्यापुढें उभा आहे. तुम्ही कोणत्याही प्रकारें हीन नसून सिंहाचे–छावे आहांत. तुम्हांस अज्ञान अंधःकारांत ठेवणाऱ्या स्पृश्य लोकांचा तुम्ही एक दिलानें उच्छेद केला पाहिजे.” सदर गृहस्थ अस्पृश्याबद्दल कोणत्याही प्रकारें भेदभाव मानीत नाहींत.

येथील फ्री शाळेचे मास्तर रा. शंकरराव खंडेराव गांगुर्डे व कृष्णाजी रघुनाथ गांगुर्डे यांनीं मुलांचा मेळा तयार करण्याचें कामीं अत्यंत उत्साहानें भाग घेतला होता. व सदर प्रसंगीं अस्पृशोन्नतीपर उपदेश केला. रा. रामभाऊ रघुनाथ जमधाडे यांचेही क्रांतीकारक भाषण झालें. साकोरे व इतर गावोगावची मंडळी दिंडी भजन घेऊन मोठ्या उत्साहानें आली होती.

अस्पृश्यांचे कैवारी म्हणविणाऱ्या कांहीं बोलघेवड्या स्पृश्य लोकांस तोंडी कळकळीचा पान्हा फुटतो त्यांना अशी प्रेमाची इशारत आहे कीं, तुमची शाद्बीक सहानुभूती नको! हल्लीं आम्हां अस्पृश्य मानलेल्य। वर्गास सक्रीय सहानुभूतीची अवश्यकता आहे. श्री. लेले, श्री. रत्नपारखी यांचे वरील कृत्य भूषणावह आहे. शेवटीं गणराया चरणीं आमच्या वर्गाची उन्नती करण्याबद्दल व आमचे पुढारी डॉ. आंबेडकर साहेब ह्यांना दीर्घायु करण्याबद्दल प्रार्थना करून तीर्थप्रसाद वाटण्यांत आला.

आ. न.

रामचंद्र राणोजी पवार, नांदगाव.

“बहिष्कृत हितचिंतक सेवा संघ, नाशिक रोड यांचा सार्वजनिक गणपत्युत्सव व घडलेला कार्यक्रम.

शनिवार ता. ७–९--२९ रोजीं सकाळा ९ ते १२ पर्यंत श्रीची मिरवणूक सुमारें २००० अस्पृश्य मंडळीनिशी मोठ्या थाटानें होऊन स्थापना करण्यांत आली.

गुरुवार १२–९–२९ रोजीं रात्रीं सत्पुरुष रा. गोधडे उर्फ गाडगे महाराज यांचे अध्यक्षतेखालीं जाहीर व्याख्यान देण्यांत आलें त्यांत स्पृश्या स्पृश्य विचार हा विषय मुख्य असून त्या विषयीं त्यांनीं शास्त्री विद्वान लोकांनीं डोळे उघडण्यास सांगितले. सदर प्रसंगीं वे. शा. सं. श्री. महत सितारामदास शास्त्री महाराज नाशिक पंचवटी, पंडीत नेहरू वगैरे स्पृश्य पुढारी मंडळी हजर होती. त्यांनीं ही गोष्ट मान्य केली आहे. सदर सभेस सुमारें ३००० रावर लोकसमुदाय हजर होता.

शनिवार ता. १४–९–२९ रोजी रात्रीं महाराष्ट्र सेवा समाज ब्राह्मण मंडळीचें “खडाष्टक” नाटक करण्यांत आलें. सदर नाटककार मंडळीं सुधारक मतवादी असून अस्पृश्य उणीव भरून काढण्याचेंच ते सद्या काम करीत आहेत; ईश्वर त्यांना अशीच सुबुद्धी देवो.

रविवार ता. १५–९–२९ रोजीं सायंकाळीं ६ ते १० पर्यंत श्रीची मिरवणुक सुमारें ६००० अस्पृश्य लोकांनिशी मोठ्या थाटानें झाली.

सदर दिवशीं रा. नंदु पहेलवान मराठा कँप देवळाली याचा प्रसिद्ध दांडपट्याचा खेळ, नाशिककर सो. मंडळीचा लेजीमाचा खेळ, रा. शेजवळ वस्ताद यांचा प्रसिद्ध छडीपट्याचा खेळ, करन्सी चाळींतील मंडळीची प्रसिद्ध दिंडी भजन, इत्यादि खेळ बँड वाद्याच्या गजरांत मिरवणुक मोठ्या थाटानें पार पडली.

खेळाडू मंडळीस बहिष्कृत हि. से. संघ मंडळीकडून पारितोषिक म्हणून चांदीचीं पदकें देण्यांत आलीं. रात्रीं संगीत मनोविजय नाटक होउन कार्यक्रम संपविण्यांत आला. अस्पृश्य बंधु भगिनी असेंच प्रत्येक कार्यास व प्रसंगीं मदत करून कोणतेंही कार्य शेवटास नेतील तर दुसऱ्याच्या मदतीशिवाय बऱ्याच गोष्टी स्वावलंबनानें सहज होतील.

आ. न.

एम. बी. डावरे, (विंचूर)

सेक्रेटरी बहिष्कृत हितचिंतक सेवासंघ नाशिकरोड,

पनवेल येथील गणेशोत्सव.

गेल्यावर्षी गणपती विसर्जन रामकृष्ण गंगाराम भातनकर यांनीं वडाळी तळ्याचे देवघाटावर केला होता त्यावेळीं तळ्याला लागून असलेल्या बल्लाळेश्वराचे देवळाच्या पंचानीं किंवा कोणत्याहि ब्राह्मणांनीं अडथळा केला नाहीं. तसेंच सबंध वर्षांत कोणीही अस्पृश्यतेचा वाद उपस्थित केला नाहीं. परंतु यंदाच्या गणेशोत्सवापूर्वी सदरहू बल्लाळेश्वर देवळाचे ब्राह्मण पंचांनीं कांहीं लोकांच्या सह्यानिशी अर्ज तयार करून पनवेलच्या मामलेदारसाहेबांकडे पाठविला. व त्यांत त्यांनीं विनंति केली कीं, गेल्यावर्षी गणपती विसर्जन रा. भातनकर या अस्पृश्य गृहस्थानें वडाळी तळ्याचे देवघाटांवर केलें. सदरहू घाटांवर गणपति विसर्जन करण्याची अस्पृश्यांची वहिवाट नाहीं. जर ते यंदा करतील तर शांततेचा भंग होईल. म्हणून सरकारनें बंदोबस्त करावा. इंग्रजसरकारला सैतानीं सरकार म्हणणारें ब्राह्मणांनीं अखेर त्याच सरकारचें बूट चाटूपणा केला.

या अर्जावरून गांवांत पुष्कळ गडबड उडून गेली होती, देवळाचें पंच खेरीज करून सर्व हिंदुलोक रा. भातनकर यांस वडाळी तळ्याचे देवघाटांवर गणपती विसर्जन करण्यास कसलीच हरकत नाहीं म्हणून म्हणूं लागलें व त्याप्रमाणें गुजराथी, व दक्षिणी हिंदूंनीं रा. भातनकर यांस आमची कोणत्याहि प्रकारें हरकत नाहीं म्हणून सह्या दिल्या. इकडे हा प्रकार होत असतांना ता. ८।९।२९ रोजीं तेली लोकांचा मेळा बाजार पेठेंतील मुसलमानी वस्तींतून जाऊ लागला असतां त्या रस्त्यानें जाऊं नये म्हणून मुसलमानांनीं अडथळा केला. या प्रकारावरून सर्व हिंदूंचीं मनें दुखावल्यावरून त्यांची त्याच दिवशीं सभा झाली. सभेंत बुधवार ता ११।९।२९ रोजीं सर्व मेळ्यानें जमावानें मुसलमाबांच्य. वस्तींतून जावें असें ठरलें.

त्या सभेंत रा. भातनकर ह्यांना ब्राह्मण वगैरे मंडळींनीं प्रश्न केला कीं, तुम्ही अस्पृश्य लोक आम्हाला मदत करणार किंवा नाहीं? भातनकरांनीं सर्व अस्पृश्यातर्फे उत्तर दिलें कीं, आम्ही हिंदुधर्माकरितां मरायला तयार आहों. तुम्ही जेव्हां हाक माराल तेव्हां आम्ही हिंदू धर्माच्या मदतीला येण्यास तयार आहो. परंतु तुम्ही आमच्या हक्काकडे दुर्लक्ष करतां कामा नये, असें म्हटल्यावर सर्व हिंदु पुढारी म्हणालें कीं, आम्ही तुमचें हक्क तुम्हाला आजपासूनच दिलें आहेत. तुमचा प्रश्न आम्ही सभेला येण्यापूर्वीच सोडवून ठेवला आहे. त्याची काळजी करू नका. इकडे मामलेदार साहेबानीं कलेक्टर, प्रांत व डी. एस. पी. ह्यांना तारा केल्या. त्याप्रमाणें कलेक्टर, प्रांत व डी. एस. पी. आर्मस पोलीससह येऊन हजर झालें. एक हजार अस्पृश्यबंधूही रा. भांतनकरांच्या हाकेसरसे मिरवणूकीला हजर झाले. स्पृश्य अस्पृश्य बंधूंची दहा हजार लोकांची मिरवणूक मोठ्या तोऱ्यानें मुसलमान वस्तींतून व मशिदीवरून पार पडली. हिंदु लोक आनंदातिशयानें बेहोष झाले. परंतु अस्पृश्यांचे दुर्दैव ओढवलें! गुरुवारीं सकाळीं मामलेदार साहेबांनीं १४४ कलमाखालीं नोटीस काढून, ती रामकृष्ण भातनकर यांजवर बजाविली. त्या नोटिशींत असें म्हटलें होतें कीं, वडाळी तळ्याचे देवघाटांवर गणपती विसर्जन करण्यास हरकत नाहीं. परंतु बल्लाळेश्वराचे देवळाच्या खाजगी जागेंतून जाऊं नये. गेल्यास १८८ कलमाखालीं खटला करण्यांत येईल. या नोटिशीनें सर्व हिंदु विचारांत पडले व सर्वांनीं रा. भातनकरांना आश्वासन दिलें कीं, आम्ही सर्व लोक आज तुमच्या गणपती विसरजनाला येणार. तुम्ही कांहीं काळजी करूं नका. पनवेल म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष आत्मारामशेट आटवणे यांनीं वचन दिलें कीं, जेथें अस्पृश्याच्या गणपतीचें विसर्जन होईल तेथेंच माझ्या गणपतीचें मी विसर्जन करणार. झालें संध्याकाळीं ४ वाजतां अस्पृश्यांचा बाळ सुधारक मेळा व गणपती याची मिरवणूक श्री. शिवतरकर व सुभेदार शिरावले यांच्या पुढारीपणाखालीं निघाली.

मिरवणूकींत अस्पृश्यांचे स्थानिक पुढारी रा. बळीराम भातनकर, रामकृष्ण भातनकर, व यशवंत भातनकर, विष्णू पोशीरकर वगैरे मंडळी होती. मिरवणूक शंकरराव पत्की वकिलांच्या घरासमोर आल्यावर त्यांनीं मेळ्याचें मोठ्या प्रेमानें स्वागत केलें. नंतर पत्की वकील, रेंजर गुते, जोशी वकील वगैरे का. प्रभु मंडळी व मराठे व गुजराथी बंधु यासह मिरवणूक श्री. आटवणेशेटच्या घरासमोर आली. मिरवणूक त्यांच्या घरासमोर आल्याबरोबर त्यांनीं बंदुकीचे बार करून मेळ्याचें स्वागत केलें. नंतर त्यांनीं आपला स्वतःचा गणपती व इतर गणपती मिरवणूकीबरोबर घेतले. तेथें जोशी वकील वगैरे ब्राह्मण ब्राह्मणेतर लोकांचा समुदाय मिरवणूकीबरोबर वाढत चालला होता. शेवटीं मिरवणूक बल्लाळेश्वराच्या देवळासमोर आल्यावर, त्या देवळाचे इंग्रज सरकारचे पायपेड भट पुराणिकशाहीचे बगलबच्चे दोन तीन पुढें येऊन म्हेणूं लागले कीं, आपण तडजोड करूं या. तुमचा गणपती देवळाच्या मनाई केलेल्या जागेच्या शेवटापर्यंत आणा. तेथें आरती करा, आणि मग तेथून आम्ही देवघाटावर आमच्या हातानें तुमच्या गणपतीचें विसर्जन करूं ही तडजोड रा. शिवतरकर, रा. भातनकर, जोशी आणि पत्की वकील यांनीं कबूल केली नाहीं.

स्पृश्य हिंदुलोक देखील ब्राह्मण पंचांचा तिरस्कारयुक्त भाषेंत निषेध करूं लागलें शेवटीं शिवतरकर यांनीं ब्राह्मण पंचांना स्पष्ट सांगितलें कीं, आम्हीं सर्व अस्पृश्य लोक आमच्या गणपतीचें विसर्जन तळ्याचें देवघाटांवरच करूं. आम्ही कांग्रेसमध्यें शिरणारे व स्वराज्य मागणारे ब्राह्मण हे कोणत्या अंतःकरणाचें असतात हें जाणून आहोत. म्हणून आम्ही नासक्या मेंदूच्या लोकांबरोबर तडजोड करूं इच्छित नाहीं. लागलीच आटवणेशेट यांनीं होडी मागविली; व त्या होडींत आटवणे शेटचा व रामकृष्ण भातनकर आणि इतरहि अस्पृशांचे गणपती व गौरी बसविल्या व देवघाटावर नेल्या. तेथें देवघाटावर गणपती होडींतून उतरल्याबरोबर सर्व हिंदूंनीं प्रचंड टाळ्यांचा गजर केला. व गजानन महाराजकी जय, शिवाजी महाराजकी जय. डॉ. आंबेडकर महाराजकी जय करून गणपतीचें विसर्जन केलें. नंतर अस्पृश्यांनीं घरून तयार करून आणलेला प्रसाद सर्वांना वाटला, त्यावेळीं सर्व हिंदु जनता अशिक्षित कुणबीसुद्धां देवळाचें पंच ब्राह्मणांचा धिःकार करूं लागलीं. व व म्हणू लागली की ब्राह्मण आपल्या जातीवर गेलें.

रात्रौ पानसुपारीचा समारंभ सर्व मेळेवालें व स्पृश्य अस्पृश्य हिंदुबंधुकरितां ठरविण्यांत आला. पानसुपारीस मे. मामलेदारसाहेब, आटवणे शेट, मेसर्स पत्की व जोशी वकील, वेदक, पाटील, मेघजी, बाळासाहेब पटवर्धन, गुप्ते वकील, मोहनलाल शेट, संभू शेट वगैरे गुजराथी व महाराष्ट्रीय हिंदु पुढारी हजर होते. अस्पृश्यही महार चांभारासह फार मोठ्या जमावानिशी होते. त्यावेळीं मेसर्स शिवतरकर, पाटील, जोशी, गुप्ते, आटवणे शेट व मामलेदारसाहेब यांची भाषणें झाल्यावर समारंभ संपला. त्यावेळीं रा. शिवतरकर यांनीं जाहीर केलें कीं, यापुढें आम्ही दरवर्षी गणपती विसर्जन देवघाटावरच करीत जाऊं.

दादर सार्वजनिक गणेशोत्सव.

पोलिसांच्या ताब्यांत गणपती !

अस्पृश्यांचा विजय.

गेल्या वर्षीं दादर सार्वजनिक गणेशोत्सवांत श्री गजाननाची स्वहस्तें पूजा करण्याचा आपला जन्मसिद्ध हक्क प्रस्थापित करण्यासाठीं अस्पृश्य बांधवांनीं मोठा निकराचा पण अत्यंत शांततामय व संघटित असा लढा दिला. त्यामुळें त्यांना कठड्याच्या बाहेरून पुजेचें साहित्य आंत ठेवण्यास मुभा मिळाली. हें साहित्य पुजाऱ्यानें घेऊन श्रीगणरायाला वाहावयाचें! पहिल्याच वर्षी प्रकरण विकोपास नेऊं नये ह्या उद्देशानें व कार्यकारी मंडळी पुढील वर्षी अधिक हक्क देतील ह्या त्यांच्या आश्वासनावर अवलंबून अस्पृश्यांनीं सदरहू तडजोड अत्यंत असमाधानकारक असतांनाही कबूल केली.

यंदाच्या (गणेशोत्सवाच्या) साधारण सभेनें गेल्या वर्षाच्या अगोदरपर्यंत गणेशोत्सव जसा चालला होता तसा चालवावा असा प्रतिगामी ठराव पास करून नवीन व्य. मंडळीला पेचात पाडले. कारण एका बाजूला गेल्या वर्षी अस्पृश्यांना दिलेलें अभिवचन व दुसऱ्या बाजूला हा साधारण सभेचा प्रतिगामी ठराव ह्या पेचांत व्य. मंडळीं सांपडून गोंधळून गेली असल्यास नवल नाहीं. ह्या बाबतींत समाज–समता–संघाच्या मंडळीशीं विचार विनिमय केल्यास बरें असें वांटून रविवारीं ता. ३ सप्टेंबर १९२८ रोजीं रात्रौ समाज–मता–संघाच्या कांहीं सभासदांना डॉ. जावळे ह्यांच्यास घरीं बोलावून घेतले होते. त्यावेळीं व्य. मंडळींपैकीं बरीच मंडळी हजर होती. समाज–समता–संघाच्या वतीनें श्रीयुत देवराव नाईक यानीं असें सांगितलें कीं, अस्पृश्यांचा प्रश्न आज अत्यंत जिव्हाळ्याचा होऊन बसला आहे. जातिभेदानें हिंदुसमाजांत उत्पन्न केलेल्या

उच्चनीचपणाच्या समाज-ऐक्य-विघातक कल्पनेमुळें अस्पृश्यांच्या स्पर्शानें मूर्ति अपवित्र होते ही कल्पना अत्यंत वेडगळपणाची आहे. ही कल्पना ह्या विसाव्या शतकांत पुढें मांडणें म्हणजे आपलें यापुढें हसें करून घेण्यासारखें आहे. वास्तविक मूर्तिच्या स्पर्शानें पतित मनुष्य पावन व्हावा; मूर्ती पतित होत नाहीं. करितां अस्पृश्यांना श्रीगणरायाची स्वहस्तें पूजा करण्यास मोकळीक असावी म्हणजे त्यांना स्वहस्तें श्रीगणेशाच्या गळयांत हार घालण्यास परवानगी असावी अशाप्रकारें विचार विनियम झाल्यावर डॉ. जावळे यांनीं त्याचा विचार करूं असें सांगितलें. दुसऱ्या दिवशीं व्य. मंडळाची सभा भरून बुधवारच्या ता. ३-९-२९ च्या नवाकाळांत असें प्रसिद्ध करण्यांत आलें कीं, कोणाही हिंदुला कठडयाच्या बाहेरून गणरायाच्या चरणीं पुष्प-हार अर्पण करण्यास मोकळीक आहे.

त्याप्रमाणें गेल्या शनिवारी ता. ७-९-२९ गणेश चतुर्थीच्या दिवशीं अस्पृश्य बंधु श्रीगणरायाला हार अर्पण करण्याचा आपला हक्क बजावून घेण्यासाठीं सकाळीं ८ वाजल्यापासून हळूं हळूं मंडपांत जमू लागले. एक पोलीस सार्जंट, एक सुपरिंटेंडेंट, दोन तीन कॉन्स्टेबल व शिपाई वगैरे बंदोबस्त जय्यत ठेवण्यांत आला होता. त्याशिवाय आर्म्डपोलिस व प्रिझन ‌ ॄन शेजारी आणून ठेवण्यांत आलीं होतीं. अशा प्रकारें सरकारचा विटाळ मानणाऱ्या धार्मिक गणेशोत्सवाला आपल्याच धर्म बांधवाविरुद्ध सरकारच्या सहकार्याची अत्यंत जरूरी भासावी, ह्याचें राहून राहून आश्चर्य वाटल्याशिवाय राहिलें नाहीं. दहाबारा आडदांड पुरभय्येही इकडून तिकडे तिकडून इकडे अस्पृश्यांच्या थव्याकडे वारंवार नजर टाकीत फिरकत असल्याचें दृग्गोचर होत होते. ते म्हणे कोणा जाडया प्रस्थाच्या सांगण्यावरून आले होते. असो ! अस्पृश्यांच्या मंडळीनीं उत्सव मंडप भरून गेला. त्यांच्यावतीनें समाज-समता-संघाची श्री. नाईक, प्रधान, गो. रा. प्रधान, कद्रेकर, रा. दा. कवळीं, गुप्ते, डॉ. प्रधान वगैरे मंडळी झगडत होती. दहाच्या सुमारास अस्पृश्यांची संख्या जवळ जवळ एक हजारापर्यंत गेली. अस्पृश्यमंडळी अत्यंत शांतपणानें उभी होती. त्यांनीं दाखविलेल्या शिस्तीबद्दल व शांततेबद्दल बऱ्याच मंडळीनीं प्रशंसोद्गार प्रगट केले. पोलिसांना भुके शिवाय कसलाही त्रास झाला नाहीं.

श्रीगणरायाची स्थापना दहा वाजतां होती. प्रसिद्ध केलेल्या ठरावाप्रमाणें पाहिल्यास मूर्ति कठडयाच्या जवळ ठेवतील असें वाटत होतें, कारण तसें न केल्यास मूर्तीला कठडयाच्या बाहेरून हार कसा घालतां येणार ? पण व्य. मंडळीनें मूर्तीला कठडयाच्या फार आंत ठेविली ; व मखर खोलीच्या दरवाज्यावर लावून कठडा फूटपाथवर उभारण्याचा त्यांचा विचार होता. तेव्हां अस्पृश्यांनीं त्यांना ती मूर्ति कठडयाच्या जवळ घेण्यास सांगितलें पण ते कांहीं ऐकनात. शेवटीं मूर्तीची प्राणप्रतिष्ठा केल्यावर मूर्ती पोलिसांच्या ताब्यांत देण्यांत आली. मूर्तीच्या समोरील कठडयाच्या दोन टोकाला दोन शिपाई जय्यत तयारीनें गणरायावरील विघ्न हरण करित आहेत. हा देखावा पाहून मन क्षणिक कां होईना पण गहिंवरून आल्यांशिवाय राहत नसे. इतक्यात डॉ. आंबेडकर आले. त्यांचें प्रचंड टाळयांनीं अस्पृश्यांनीं स्वागत केलें. जी स्पृश्य मंडळी तेथें येत ती सर्व अस्पृश्यांची बाजू घेऊनच भांडत असत. एक दोन संतमहंतासारखे संत सोडून दिल्यास कोणीही अस्पृश्यांच्या प्रतिकूल नव्हते. डॉ. आंबेडकराबरोबर व्य. मंडळीची वाटाघाट सुरू झाली. त्यावरून असें ठरलें कीं, ज्या खोलींत गणेशमूर्ति ठेविली होती, त्या खोलीला देवळाचें स्वरूप द्यावें व ज्याप्रमाणें देवळांत प्रत्येकाला जातां येते, त्याप्रमाणें त्या खोलीतही जातां यावें म्हणून मखर जो दरवाज्यावर लावला होता, तो एक फूट आंत घ्यावा. व कठडयाच्या आंत जाऊन पण मखराच्या बाहेरून अस्पृश्यांनीं स्वहस्तें श्रीगणरायाच्या चरणी पुष्पें अर्पण करावींत, अशा प्रकारची यंदाच्या पुरती तडजोड उभयपक्षी मंजूर होऊन त्याप्रमाणें एक महार व एक मांग अशा दोन अस्पृश्यांनीं स्वहस्तें कठडयाच्या आंत जाऊन गणरायाच्या चरणीं पुष्पें अर्पण केली. अशाप्रकारें गेल्यावर्षी पेक्षां यंदा त्यांना अधिक हक्क प्राप्त झाला. ह्यांत शंका नाही. झगडल्याशिवाय कोणतेही हक्क प्राप्त होत नसतात. करिता ठिकठिकाणच्या अस्पृश्यांनीं सर्व सार्वजनिक ठिकाणीं आपलें न्याय्य हक्क प्रस्थापित करण्यासाठी झगडण्यास तयार झालें पाहिजे. ठोठावल्याशिवाय दरवाजा उघडत नसतो. हें वरील हकीकती वरून दिसून येईल.

हिंदु गारुडी महासभावाल्यांची घिसाडघाई !

वि. वि. रविवार ता. १-९-२९ रोजीं नायगांव चाळ ब्लॉक नं. ५ येथें "परळ हिंदु महासभेचे" अध्यक्ष रा. परळकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं सत्यनारायणपूजा व सहभोजनसमारंभ यशस्वीपणें पार पडल्यानंतर ता. २-९-२९ रोजीं, मांगगारुडी आश्रम चाळ नंबर ५ येथील रहिवाशी रा. मार्तंडा बापू वगैरे मांग-गारुडी मंडळीनें भजनसमारंभ करून सहभोजनाची वर्गणी जमविली आणि या आश्रमातर्फे भोजनसमारंभ करण्याचा बेत ठरविला. सर्व जय्यत तयारी होऊन रा. कंठी यांना कळविलें. कंठी यांनीं या भोजनास मदत म्हणून थोडे पैसे दिले आणि सांगितलें कीं, मी आमंत्रणपत्रिका (हँडबिलें) छापून स्पृश्यास्पृश्य पुढाऱ्यास बोलावून घेतों. अशी कार्यक्रमाची व्यवस्था करण्याचें ठरलें. सदर्हू मांगगारुडी सद्गृहस्थांनीं भोजनाचें सामान आणून तयारी केली मात्र रा. कंठी यांनीं आयत्या वेळीं गरीब मांग गारूडी यांची निराशा करून मानहानि केली. हँडबिलें काढलीं नाहींत कीं त्यांनीं कोणालाहि बोलाविलें नाहीं ! व ते स्वतःही जेवले नाहींत ! दोनशें मंडळीचा स्वयंपाक तयार करून ठेवला होता. रा. कंठीशेट यांची ही गारूडी चालाकी वैं ब्राह्मण्याचें राक्षसी खुळ पाहून अत्यंत खेद होत आहे. डॉ. सावरकर, रा. सुरतकर, डॉ, उदगांवकर वगैरे मंडळी ब्लॉक नं,६ मध्यें जेवली. हें समक्ष पाहून रा. कंठी मांगगारुडयाबरोबर कां जेवलें नाहींत ? त्यांना उगाच भुलपाथा देऊंन खर्च करावयास कां सांगावें ? अशी लबाडी करण्याची कला. रा. कंठी यास अवगत आहें, हें वाचकांनीं लक्षांत ठेवावें.

यापुढें अशी खोटी विधानें व हिंदु संघटणाची भाषा हिंदु महासभावाल्यांनीं करूं नये, अशी विनंती आहे.

आपला नम्र,

आर. एस. फाळके.

(तुतारी ता. २६-९-२९)

भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ.

मदतीकरितां विनंती.

अस्पृश्य किंवा बहिष्कृत मानलेल्या वर्गाची टिकाऊ व खरी उन्नति त्यांच्यांत होणाऱ्या शिक्षणप्रसारावर आणि नवीन पिढीस लागणाऱ्या वळणावर बहुतांशी अवलंबून आहे हें सांगावयास नकोच. त्याकरितांच 'भारतीय बहिष्कृत समाज शिक्षणप्रसारक मंडळा' ची स्थापना करण्यांत आली असून ती मंडळी कायद्याप्रमाणें सरकारामध्यें नोंदण्यांत आली आहे. तिची व्यवस्था ट्रस्टीच्या बोर्डामार्फत चालते. १९२८ च्या जून महिन्यापासून संस्थेच्या कामास सुरुवात झाली आहे.

मंडळाच्या कामाला सुरवात झाल्यानंतर लवकरच, इंग्रजी शिक्षण घेणाऱ्या बहिष्कृत वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी तीन भोजनवसतीगृहें सुरू करण्याची योजना सरकारनें मंडळाच्या हवाली केली. सदरील योजनेच्या अन्वयें सरासरी ७५ विद्यार्थी असलेल्या तीन विद्यार्थीगृहासंबंधाची जबाबदारी मंडळाकडे आली. पनवेल व धारवाड येथें विद्यार्थीगृहें चालू करण्यांत आली असून त्यामध्यें सध्या ३० व १५ असे विद्यार्थी आहेत. तिसरे विद्यार्थीगृह अहमदाबाद येथें काढावयाचें आहे, परंतु सुरवातीच्या खर्चाला लागणाऱ्या पैशाच्या अभावीं तें अद्यापि काढतां आलें नाहीं. अर्थातच त्या वसतीगृहासाठीं मिळणाऱ्या सरकारी ग्रँटचा उपयोग करतां आला नाहीं.

तिन्ही विद्यार्थीगृहें काढलीं तर सरकारकडून दरसाल रु. ९००० मिळतील, परंतु एकंदर खर्च दरसाल रु. १५००० इतका येईल. म्हणजे एकंदर खर्चाची कमींत कमीं दोन पंचमांश रक्कम मंडळाला दुसरीकडून मिळविली पाहिजे. बहिष्कृत वर्गाचे दारिद्र लक्षांत घेऊन त्याचप्रमाणें सरकारी योजनेंतल्या अटीला अनुसरून ही विद्यार्थीगृहें अगदीं मोफत ठेवण्यांत आली आहेत.

सदरील योजनेतल्या विद्यार्थीगृहांखेरीज सोलापूर येथेंहि एक विद्यार्थीगृह मंडळाच्या देखरेखीखालीं चालू आहे. महाड येथील वसतीगृहे ताब्यांत घेण्याबद्दल तेथील चालकाकडून मंडळाकडे अर्ज आला आहे. वरील तीन व ही दोन मिळून पांच विद्यार्थी वसतीगृहांचा खर्च दरसाल सुमारें २५ हजार येणार आहे.

मंडळानें आपल्या शिरावर ही जी जबाबदारी घेतली आहे ती सरकारच्या मदतीला लोकांच्या मदतीची जोड मिळाली तरच पार पडूं शकेल. या करितां बहिष्कृत वर्गाविषयीं सहानुभूती बाळगणाऱ्या स्त्रीपुरुषांनीं व बहिष्कृत वर्गातील शिक्षणाभिमानी मंडळींनी या कामी मंडळाला हातभार लावावा अशी विनंती आहे.

अल्प सामर्थ्याच्या हितचिंकांनाहि हातभार लावण्यास सोपें जावें यासाठी १ रु., ८ आणे व ४ आणें अशी वेगवेगळया प्रकारचीं तिकिटें काढलीं आहेत.

मंडळाचे स्वयंसेवक मदत मागावयास जातील तेव्हां त्यांना रिक्तहस्ते परत पाठविण्यांत येणार नाहीं अशी आशा आहे.

विशेष सूचना : तिकिटांवर आमच्या सहीचा शिक्का पाहून घ्यावा.

सर्वांचा नम्र सेवक,

भिमराव रामजी आंबेडकर,

जनरल सेक्रेटरी, भा. ब. स. शि. प्र. मंडळ,

दामोदर हॉल परळ, मुंबई १२

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. २७ सप्टेंबर १९२९

आधीं कळस, मग पाया !

या देशांत कम्युनिस्टांचे प्रयत्न कामगार चळवळ काबीज करण्याकरितां चालले असून मुंबईमधील गिरणीकामगारांच्या गेल्या मोठ्या संपाचा जो परिणाम झाला त्याच्यावरून कामगार वर्गापुढें आपल्या चळवळीचीं सूत्रें कम्युनिस्ट धोरणाच्या पुढाऱ्यांच्या हातीं द्यावीं कीं काय, हा प्रश्न विशेष अगत्यानें उभा राहिलेला आहे. सरकारनें न्या. पीयर्सन यांच्या प्रमुखत्वाखालीं नेमलेल्या चौकशी कोर्टानें गिरणीकामगार यूनियनच्या विरुद्ध निकाल दिला आहे. सदरील यूनियनला आपली बाजू पुराव्यानिशीं शाबीद करतां आली नाहीं असें कोर्टाचें म्हणणें असून, सदरील यूनियनच्या पुढाऱ्यांनीं वाडिया व सासून यांच्याशीं कामगार व जॉबर्स यांच्या वतीनें जे करार केले होते त्या करारांतील अटींना अनुसरून यूनियनचे पुढारी वागले नाहींत असा अभिप्राय कोर्टानें व्यक्त केला आहे. गेल्या खेपेस सदरील यूनियननें सर्व गिरण्यांचें काम संप करून बंद पाडण्याचें ठरविलें त्या वेळीं सुरवातीला पुढाऱ्यांच्या शब्दाला मान देऊन आणि यूनियनच्या कमिटीचे सभासद व स्वयंसेवक यांच्या दराऱ्यानें भिऊन जाऊन लोक गिरण्यांतून बाहेर पडले. तरी या खेपेस संपाचा उत्साह लोकांमध्यें नव्हता, कुटुंबपोषणाची ज्यांच्या आंगावर जबाबदारी आहे अशा कामगारांना तर या वेळीं संप बिलकुल नको होता; गेल्या वर्षींच सहा महिन्यांचा संप लोकांनीं लढविला होता व त्यामध्यें ते जेरीस आले होते; या वेळीं लोकांच्या पोटापाण्याचा प्रश्न नव्हता, आणि कामगारामध्यें मतभेद नसता तरी या खेपेस फार दिवस संप चालविणें त्यांना अशक्यच होतें. या संपाला म्हणूनच आम्हीं विरुद्ध होतों. आम्हांला कामगारांची चळवळ जरूर पाहिजे, कामगारांच्या हितसंबंधाचें संरक्षण होण्यासाठीं कामगारसंघ अवश्य पाहिजेत असें आमचें मत आहे. परंतु कामगार-चळवळीचें पर्यवसान

निष्कारण उपासमार व कर्जबाजारीपणा

यांच्यामध्यें होणें आम्हांला इष्ट नव्हतें. गिरणीकामगारांमध्यें अस्पृश्य मानलेल्या जातीचे हजारों लोक असून त्यांची स्थिति इतर गिरणीकामगारापेक्षां वाईट प्रकारची आहे. आधींच त्यांना गिरण्यांमध्यें सगळ्यांत कमी पगाराचीं कामें मिळतात आणि बहुतेकांना गांवांत शेतीचा आधार नसतो. बहुतेक सर्व हातावरील पोटाचे असल्यामुळें आणि गेल्या वर्षांतला सहा महिन्यांचा मोठा संप आणि त्यानंतर आज या गिरणीत तर उद्यां त्या गिरणीत याप्रमाणें झालेले ८०।९० किरकोळ संप यांच्या योगें कर्जाच्या पायीं जेरीस आलेले असल्याकारणानें या खेपेस संपावर जाण्याचें व संपांत टिकाव काढण्याचें त्यांना बिलकूल त्राण नव्हतें. परंतु या गोष्टींचा विचार न करतां गि का. यूनियनच्या पुढाऱ्यांनीं इरेला पडून मोठा संप पुकारला. त्याचा जो परिणाम व्हावयाचा तोच झाला. संप हें कामगारांचें एक मोठें अस्त्र आहे, परंतु त्याचा उपयोग जपून करावयाचा असतो. जी केवळ शुद्ध कामगारसंघाची चळवळ असते तीमध्येंहि संप करावे लागतात, परंतु त्या संपाचा उद्देश कामगारांचीं दुःखें दूर करून घेणें असतो. क्रांतिवादी चळवळीमध्यें कामगारांचीं दुःखें दूर करून घेणें हा दुय्यम उद्देश असून मुख्य उद्देश क्रांतीच्या तयारीची तालीम देणें हा असतो.. कामगार चळवळीमध्यें कामगारांची आर्थिक स्थिति सुधारण्याकडे लक्ष्य देण्यांत येतें, परंतु क्रांतिवादी चळवळीमध्यें कामगारांची आर्थिक स्थिति सुधारणें हें बाह्यतः दाखविण्याचें निमित्त असतें आणि अंतःस्थ हेतु कामगारांमधील असंतोष वाढविणें आणि क्रांतिवादाला त्यांची मनें अनुकूल करून घेणें हा असतो. अर्थात् कामगारांची जितकी उपासमार होईल व त्यांचे जितके हाल होतील, त्यांच्यावरील जुलूम जितका वाढेल, तितकें क्रांतिवादाच्या दृष्टीनें इष्ट असतें. कारण वैतागल्याशिवाय क्रांतीसाठीं कोणी तयार होत नाहीं. अल्पकाळांत क्रांति होऊन आजची समाजव्यवस्था पार बदलून जाईल आणि कामगारांचें राज्य अस्तित्वांत येईल असा क्रांतिवाद्यांना भरवंसा असल्यामुळें त्यांना कामगारांच्या तात्पुरत्या हालांचें कांहीं वाटत नाहीं. अशा प्रकारची झटपट क्रांति इष्ट व शक्य आहे असें ठरलें तर क्रांतिवादी पुढाऱ्यांचें धोरण बरोबर आहे असेंच म्हटलें पाहिजे. परंतु

झटपट क्रांति शक्य नाही व इष्टहि नाहीं

असें आमचें प्रामाणिक मत आहे. आजची समाजव्यवस्था समाधानकारक नाहीं, समाजांत संपत्तीची वांटणी अत्यंत विषम प्रमाणानें झाली आहे आणि मूठभर लोकांच्या हातीं कोटयवधि लोकांचे जीव पडले आहेत, याबद्दल वाद नाहीं. मतभेद आहे तो समाजव्यवस्थेमध्यें जो फेरबदल घडवून आणावयाचा तो कोणत्या मार्गानीं, याविषयींच जबर रोगावर जबर उपायच पाहिजे असतात हें खरें, परंतु त्याचा अर्थ उपायाच्या नांवावर रोग्याला अपाय करावयाचा असा नव्हे. हिंदुस्थान देशाच्या सध्याच्या परिस्थितींत कम्युनिझम कितपत इष्ट आहे, दांडगाईनें राज्यक्रांति घडवून आणणें कितपत शक्य आहे वगैरे गोष्टी आपण घटकाभर बाजूला ठेवूं. देशांतील कामगारांची मनोभूमिका क्रांतीसाठीं कितपत तयार झालेली आहे याचाच आपण प्रथम विचार करूं. पहिल्यानें आपल्या दृष्टोत्पत्तीस गोष्ट येते ती ही कीं,

पुढारी कम्युनिस्ट, पण अनुयायी कम्युनिस्ट नाहींत.

कम्युनिस्टांना जे कामगार आपले पुढारी मानतात ते कम्युनिस्टांचीं सर्व खरीं मतें त्यांना बरोबर रीतीनें माहीत नाहींत म्हणून, हें आपण विसरतां कामा नये. कम्युनिझममधून देव, धर्म व राष्ट्र यांना हद्दपार केलेलें आहे. देव, धर्म व राष्ट्र यां संबंधाच्या कल्पना मतलबी लोकांनीं स्वतःचें श्रेष्ठत्व कायम राखण्याच्या उद्देशानें बहुजनसमाजामध्यें पसरून ठेवलेल्या आहेत; या कल्पनांचा फायदा भांडवलशाही, जमीनदारशाही व साम्राज्यशाही यांना मिळत आहे आणि त्या कल्पनांचें निर्मूलन केल्याखेरीज जगांत कायमची खरी शांतता नांदावयाची नाहीं व बहुजनसमाज सुखी व्हावयाचा नाहीं, हा कम्युनिस्टांचा सिद्धांत आहे. पण त्याची कितीशा कामगारांना कल्पना असेल? देव व धर्म यांच्या संबंधाचीं कम्युनिस्टांचीं मतें उघडपणें प्रतिपादण्यांत येतील तर कम्युनिस्टांना सध्यांच्या स्थितींत तरी कामगारांमध्यें एकहि अनुयायी सांपडावयाचा नाहीं. लेनिनच्या पुतळ्याला किंवा तसबिरीला मान देणाऱ्या कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनीं शिवाजी महाराजांची तसबीर यूनियनच्या कार्यालयांत ठेवण्यास हरकत घेतली तेव्हां त्यांचे कित्येक मराठे अनुयायी त्यांच्यावर बिथरले, हें आम्हांला ऐकून ठाऊक आहे. जातिभेद व स्पर्शास्पर्श यांचें बंड कामगारांमध्यें कमी नाहीं. अद्यापि गिरण्यांतल्या पाण्याच्या नळावर अस्पृश्यांना फिरकूं न देण्याकडे लाल बावटेवाल्या कामगारांचाहि कटाक्ष असतो व त्यामुळें वरचेवर भांडणें होतात. जातिभेद व अस्पृश्यता हीं कम्युनिझमच्या मूलतत्त्वांना अगदीं सोडून आहेत. लेनिन हिंदुस्थानांत जन्मला असता तर प्रथम त्यानें जातिभेद व अस्पृश्यता यांना साफ गाडून टाकलें असतें व तसें केल्याखेरीज क्रांतीची कल्पना त्यानें मनांतहि आणली नसती. वादाकरितां आपण क्षणभर गृहीत धरूं कीं, या देशांतील कम्युनिस्टांना क्रांति घडवून आणण्यांत यश आलें. पण ती क्रांति बहुजनसमाजाला सुखावह होईल काय? कम्युनिस्टांचें ध्येय असलेली समाजव्यवस्था अंमलांत येऊ शकेल काय? कदाचित्, समाजामध्यें विशेषच गोंधळ माजेल, अंतःकलह वाढतील आणि सध्यां दुर्बळ असलेले वर्ग जातिदुरभिमानी प्रबळ वर्गांच्या जुलमाला बळी पडतील. रशियाप्रमाणें हिंदुस्थानांत सोव्हिएट राज्यव्यवस्था चालू झाली म्हणजे आपोआप जातिभेद नाहींसा होईल, यक्षिणीची कांडी फिरल्याप्रमाणें परिणाम होऊन सामाजिक विषमता आपोआप अदृश्य होईल, असें हिंदी कम्युनिस्टांना वाटतें काय? देशांतील सर्व भांडवल व सर्व जमीन समाजाच्या मालकीची आहे हे कम्युनिस्टांचे तत्त्व या देशांतील लोकांच्या विशेषतः जमीन ही समाजाची मालकीची असून व्यक्तीची खाजगी मालकी तिच्यावर असतां कामा नये हें तत्व या देशांतील शेतकरी लोकांच्या गळीं सहज उतरेल अशीं कम्युनिस्टांची समजूत आहे काय ? रशियन शेतकऱ्यांच्याहि गळीं हें तत्त्व अद्यापि उतरलेलें नाहीं व म्हणून त्या बाबतींत सोव्हिएट सरकारला तत्व सोडून तडजोडीचें धोरण स्वीकारावें लागलें हें प्रसिद्धच आहे. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे या देशांतील कामगारांना व शेतकऱ्यांना कम्युनिस्टांचीं तत्वें आज तरी रुचणें व पचणें शक्य नाहीं. कम्युनिस्टांचा आदर्श समाज अस्तित्वांत यावयाला बहुजनसमाजाची जी मनोभूमिका तयार झाली पाहिजे ती मुळींच तयार झालेली नाहीं. म्हणूनच कम्युनिस्टांची या देशांतील सध्याची चळवळ 'आधीं कळस मग पाया' अशा प्रकारच्या विपरीत क्रमाची आहे असें आम्ही म्हणतों.

प्रासंगिक विचार.

१. एकाक्ष हरिणाची गोष्ट !

इसापनीतीमध्यें एका हरिणाची गोष्ट सांगितली आहे. हें हरीण एका डोळयानें आंधळें होतें. आपल्या एकाक्षपणाचा फायदा घेऊन शिकारी लोकांनीं आपली सुलभपणें शिकार करूं नये याकरितां त्या रानांतल्या तळयाच्या कांठीं चरतांना फुटललेला डोळा तळयाच्या बाजूस व धड डोळा जमिनीच्या बाजूस राहील याविषयीं तें खबरदारी घेई. त्यामुळें शिकारी लोकांचे प्रयत्न फुकट जात. ती गोष्ट एका पारध्याच्या लक्ष्यांत आली आणि त्यानें होडींत बसून तळयामध्यें जाऊन तेथून त्या हरिणावर नेम धरला. तळयाच्या बाजूनें धोका नाहीं असें समजून निर्धास्तपणें चरणाऱ्या एकाक्ष हरिणाला पारध्यानें तळयांतून आपल्यावर नेम धरला आहे हें समजलें नाहीं व त्यामुळें अखेरीस त्याची शिकार झालीच. गेल्या गणेशोत्सवामध्यें पनवेल येथें जो प्रकार घडला त्याच्यावरून इसापनीतींतल्या सदरील गोष्टीची आठवण झाल्याखेरीज राहत नाहीं. पनवेलच्या जीर्णमतवाद्यांनीं तेथल्या तळयाच्या देवघाटावर अस्पृश्यांच्या गणपतींचें विसर्जन करण्यास या वर्षी हरकत घेऊन सरकारची पायधरणी केली. कांहीं भटजींनीं कित्येक लोकांची भलतीच समजूत करून देऊन आपल्या बाजूस त्यांच्या सह्या घेतल्या, परंतु देवघाटावर अस्पृश्यांच्या गणपतीविसर्जनास आपली हरकत नाहीं असें शेंकडों लोकांनीं उलट सरकारला कळविलें, तेव्हां देवघाटावर जाण्यास बल्लाळेश्वराच्या देवळाकडून जो एकच रस्ता आहे तो देवळाच्या खाजगी मालकीचा आहे असें सांगून सोवळया मंडळींनें मामलेदाराकडून त्या रस्त्यानें गणपती नेण्यास मनाई असल्याबद्दलचा हुकूम बजावला तळें व देवघाट हीं खाजगी नसलीं तरी देवघाटावर जाण्याचा रस्ता खासगी ठरवून टाकला म्हणजे अस्पृश्यांना आपोआप शह बसेल अशी सोवळया मंडळीची समजूत होती म्हणून त्यांनीं वरील युक्ति लढविली होती. परंतु ही त्यांची युक्ती अखेरीस फसली ! बहिष्कृत वर्गाचे गणपती, पनवेल म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष श्री. आत्मारामशेट आटवणे यांच्या गणपतीबरोबर होडींत बसवून देवघाटावर नेण्यांत आले व तेथें मोठ्या थाटानें विसर्जनसमारंभ करण्यांत आला. अशा रीतीनें दुराग्रही सोवळया लोकांची एकाक्ष हरिणाप्रमाणें अखेरीस फसगत झाली ! गेल्या वर्षी बहिष्कृतांच्या गणपतीचें देवघाटावर विसर्जन करण्यांत आलें होतें व त्या वेळीं कोणी हरकत घेतली नव्हती. इतकेच नव्हे तर मागाहून घाटाची शुद्धीही कोणी केली नव्हती. या वर्षी तरी देवघाटावर सोवळे फेनाइल उर्फ गोमूत्र शिंपडून आणि नंतर एकादें ब्राह्मणभोजन घालून तो शुद्ध केला जातो किंवा काय तें पहावयाचें आहे. गांवातल्या लोकांची वर्गणी देण्यास तयारी असल्यास मंत्रपठणपूर्वक व ब्राह्मणभोजनासहित शुद्धिसमारंभ होईल हें सांगावयास नकोच. असो. पनवेल येथें बहिष्कृतांच्या गणपतींचें देवघाटावर विसर्जन करण्यास ज्यांनीं साहाय्य केलें त्या मंडळीचा अस्पृश्यवर्ग आभारी आहे. या बाबतींत श्री. आत्मारामशेट आटवणे यांना विशेष धन्यवाद दिले पाहिजेत. ते वारकरी संप्रदायांतले आहेत, परंतु त्यांचे धार्मिक व सामाजिक बाबतींतील विचार त्या संप्रदायांतल्या इतर पुष्कळ मंडळीप्रमाणें अनुदार नाहींत. पनवेलची ही उदारमतवादी मंडळी आणि तेथला बहिष्कृत समाज हें प्रकरण येथेंच थांबू न देतां बल्लाळेश्वराच्या देवळाजवळून देवघाटावर जाणारा रस्ता खाजगी असल्याचा जो खोटा दावा दुराग्रही सोवळया लोकांनीं पुढें केला आहे त्याचा कायमचा निकाल करून घेईल अशी आम्हांस आशा आहे.

२. एकाक्ष हिंदुसमाज.

इसापनीतींतल्या एकाक्ष हरिणाप्रमाणेंच हिंदुसमाज अनेक बाबतींत एकाक्ष आहे. त्याचा एक डोळा रूढीनें फोडून टाकला आहे. हा फुटका डोळा ज्या बाजूस असतो ती बाजू हिंदुसमाजाला दिसत नाहीं, इतकेंच नव्हे तर हा फुटका डोळा सोयीप्रमाणें वाटेल त्या बाजूस फिरवून आत्मवंचना करण्याची कला हिंदुसमाजानें साध्य केली आहे. इंग्लंडचा आरमारी योद्धा नेल्सन यांची एक गोष्ट अशी सांगतात कीं, लढाई पाहतांना एकदां त्यानें मुद्दाम आपल्या फुटक्या डोळयाला दुर्बीण लावली होती. आमचे सोवळे वीर नव्याजुन्याच्या वादांत असेंच करीत असतात. फरक इतकाच कीं, नेल्सननें ट्राफल्गारची लढाई जिंकली आणि यांची मात्र सारखी पिच्छेहाट होत आहे ! हिंदुसमाजाच्या धडक्या डोळयाला अद्वैतवाद व 'शुनिचैव श्वपाकेच ब्राह्मणे गवि हस्तिनि' हा समतावाद, 'यातिकुळ येथें असे अप्रमाण' गुणांचें कारण असे अंगीं' हा तुकारामबुवांचा कोटिक्रम दिसतो, परंतु समाजांतील विषमतेकडे त्यानें आपला फुटका डोळा फिरविलेला असतो. धडक्या डोळयाला राजकीय गुलामगिरी दिसते, परंतु सामाजिक गुलामगिरी फुटक्या डोळयाच्या वांटयाला आलेली असते. धडक्या डोळयाला धर्मशास्त्रांतला स्वच्छतेचा उपदेश दिसतो, परंतु ब्राह्मणांच्या पायांचे घाणेरडें पाणी पिण्यानें ब्राह्मणेतरांना मोक्षलाभ होतो या शिकवणीचा आचरटपणा फुटक्या डोळयानें पाहण्यांत येतो. धडक्या डोळयाला मुसलमान व ख्रिस्ती या धर्मांची चढाई दिसते आणि त्यामुळें संघटन व शुद्धि यांची आवश्यकता पटते, परंतु अंतःस्थ विघटना व अंतःशुद्धीचा अभाव पाहण्याच्या वेळेस फुटका डोळा आड येतो. या फुटक्या डोळयावर रूढिप्रियतेचा व स्वार्थाचा पडदा आलेला आहे, तो पडदा शस्त्रक्रियेनें काढून टाकून डोळा नीट करणें शक्य आहे. परंतु या डोळयावर शस्त्रक्रिया करून घेण्यास हिंदुसमाज तयार होत नाहीं. कारण या फुटक्या डोळयाचा आपल्या सोयीप्रमाणें उपयोग त्याला करतां येतो.

३. दावर व वराडकर.

कम्युनिस्टांचें ध्येय व त्यांचे मार्ग यांच्याविषयीं सहानुभूति दाखविणाऱ्या आणि त्यांची बाजू घेऊन, खऱ्या कामगार चळवळीच्या वतीनें कम्युनिस्टांना विरोध करणाऱ्या पक्षालाहि शिव्याशाप देऊन आपल्या वर्तमानपत्राच्या प्रती खपवूं पाहणाऱ्या कांहीं संपादकांनीं रत्नागिरी जिल्ह्यांतील मालवण देवगड नजीक कुणकवळे गांवांत तेथले एक जमीनदार वराडकर यांचा खून झाला तेव्हां मात्र आकाशपाताळ एक केलें ! इतकेंच नव्हे तर सेशनकोर्टांत वराडकरखुनाच्या खटल्यांतील तीन आरोपींना फांशींची व अकरा आरोपींना जन्मठेपीची शिक्षा झाली तेव्हां सदरील पत्रकारांनीं समाधान व्यक्त करण्यासहि कमी केलें नाहीं. शिक्षा फर्मावलेल्या आरोपींच्या बायकामुलांसंबंधानें सहानुभूतीचे नक्राश्रु ढाळून या पत्रकारांनीं त्या बायकामुलांना वराडकरांच्या बायकोमुलांच्या स्थितीची आठवण करून दिली आहे. कम्युनिस्टांच्या 'क्रांति' पत्रानें आपल्या तत्त्वाला स्मरून वराडकरखुनासंबंधाच्या खटल्याच्या निकालावर जो लेख लिहिला आहे तो वाचून सदरील पत्रकारांना काय वाटलें असेल तें आम्हांस सांगवत नाहीं. 'क्रांति'च्या या लेखावर टीका करण्याचें धैर्य त्यांना झालें नाहीं एवढें तरी खास. 'क्रांति'चा हा लेख कदाचित् त्यांच्या अवलोकनांत आला नसेल तर त्यांनीं अवश्य वाचून पाहावा. ज्यावेळीं पर्लमिलमधील वीव्हिंग मास्तर दावर यांचा गिरणींत कांहीं कामगारांनीं खून केला त्या वेळीं या पत्रकारांचा किंवा लेखकांचा अत्याचाराविषयींचा तिटकारा कोठें गेला होता ? दावरला बायकोमुलें नव्हती काय ? दावरच्या खुनांत दोषी ठरलेला पापामिया फाशीं गेला तेव्हां त्याच्या बायकोमुलांना दावरच्या बायकोमुलांची त्यांनीं आठवण करून दिली होती काय ? पण दावर त्यांचा जातभाई नव्हता, तो कोंकणांतला किंवा देशावरला जमीनदार किंवा सावकार नव्हता. चायनामिलमधल्या ज्या तीन पठाण रखवालदारांचे नाहक खून करण्यात आले त्यांच्यासाठीं रडणारी त्यांच्या कुटुंबातली कोणीच माणसें नसतील काय ? त्या खुनाचा निषेध या पत्रकारांनीं कधीं केला होता काय ? हे तीन खून हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यापूर्वी झाले होते व आतांपर्यंत प्रसिद्ध झालेल्या माहितीवरून पाहतां त्यांत कांहीं खाजगी द्वेषाचा संबंध होता असेंहि दिसत नाहीं. वराडकरांच्या खुनाला पूर्वेतिहास तरी होता. कुणकवळयाच्या आरोपीतर्फे हायकोर्टांत अपिलामध्यें अखेर निर्णय काय होणार असेल तो होवो, त्या बाबतींत प्रस्तुत आम्हांस कांहीं लिहावयाचें नाहीं. मुख्य मुद्दा एवढाच कीं, स्वार्थी मनोवृत्ति व 'परदुःख शीतळ' मानण्याचें धोरण यांच्यामुळें न्यायान्यायाच्या कल्पना बदलत असतात. शहरांतली भांडवलशाही काय किंवा खेड्यांतील जमीनदारशाही, खोतशाही किंवा सावकारशाही काय, त्या सर्वांचें धोरण गरिबांच्या रक्ताचें शोषण करण्याचें असतें. ज्यांचा खेड्यांतल्या जमीनदारशाहीशीं, खोतशाहीशी किंवा सावकारशाहीशीं प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष हितसंबंध असतो ते शहरांतल्या भांडवलशाहीवर सडकून टीका करितात, कामगारांच्या संबंधाने मोठा कळवळा दाखवितात, काम गारांनीं जहाल मार्ग स्वीकारले तर त्यांचे कौतुक करितात, परंतु खेड्यांतले आपल्या जातभाईचें व नातलगांचे राज्य मात्र तसेंच अबाधित राहिलें पाहिजे असें त्यांना वाटतें. शेतकऱ्यांनीं पांढरपेश्यांचा जुलूम निमूटपणें सोसला पाहिजे; त्यांनीं आपल्या घरादारांवरचीहि मालकी नाहीशी केली, आपल्या अज्ञानाचा व गरिबीचा फायदा घेऊन आपल्यास हवे तसें नागविलें, आपल्यास

व आपल्या बायकांमुलांना गुलामांप्रमाणें वागविलें, तरी त्यांत संतोषच मानला पाहिजे, असें हे संपादक धरून चालतात.

४. पांढरपेशांची मतलबी सहानुभूति.

गिरण्यांतल्या संपाकडे नुसत्या तिऱ्हाईत दृष्टीनेंच नव्हे तर मतलबी दृष्टीनेहि पांढरपेशा वर्ग पाहत असतो. मुंबईला येऊन कोंकणांतले व देशावरचे शेतकरी दोन पैसे मिळवितात आणि त्यामुळें गांवांतल्या सावकारांचे कर्ज काढण्याचा त्यांच्यावर प्रसंग येत नाहीं. तसेंच जमीनदारांनीं जमिनीचा खंड भलतीकडे वाढविला तर मुंबईतल्या प्राप्तीमुळें शेतकरी कुटुंबांना त्या जमिनी पडित टाकणें शक्य होतें. शेतकीमध्यें मुळींच फायदा नाहीं, मेहनत करून मालकाची व सावकाराची भर करावी, असें झाल्यामुळें पुष्कळ शेतकरी कुटुंबें गांव सोडून मुंबईस येऊन राहतात व मोलमजुरी करून पोट भरतात. त्यामुळें जमीनदारांना कुळाचा तुटवडा पडून त्यांच्या जमिनी उत्पन्नाशिवाय पडून राहतात. अर्थात् गिरण्यांत संप होऊन गांव सोडून मुंबईस गेलेले लोक पुनः गावांत आले तर आपल्या जमिनी लागवडीस येतील अशी पांढरपेशा जमीनदारांना आशा असते. त्याचप्रमाणें मुंबईचा आधार नाहींसा झाला म्हणजे शेतकऱ्यांना आपल्याकडें कर्ज मागावयास येणें भाग पडेल व त्यानी आपल्याकडून कर्ज घेतलें म्हणजे लांडचालबाडचा करून त्यांच्या मालकीच्या जमिनी गहाण विक्रीच्या रूपानें आपल्या घशांत उतरतां येतील असें पांढरपेशांना वाटत असतें. परंतु त्यांनी पक्के समजून असावें कीं शहरांतली चळवळ केवळ शहरांपुरतीच राहणार नाहीं. शहरांतले कामगार ती चळवळ आपआपल्या खेड्यांपर्यंत नेऊन पोंहचवितील आणि शेवटीं जमीनदार, खोत, सावकार यांना 'त्राहि भगवन्' म्हणण्याची पाळी येईल. शहरांतल्या भांडवलशाहीचा जुलूम पाहून-तापणारें रक्त जमीनदारशाही, खोतशाही व सावकारशाही यांचा जुलूम सोसतांना बर्फासारखें थंड राहील असें जर त्यांना वाटत असेल तर तो त्यांचा भ्रम आहे.

५. हिंदु संस्कृतीचा बागुलबुवा.

थोड्या दिवसांपूर्वी नायगांव येथें सत्यनारायणाच्या पूजेचा समारंभ झाला त्या वेळीं ब्राह्मण, मराठे वगैरे स्पृश्य आणि महार मांग चांभार वगैरे बहिष्कृत मानलेले लोक यांचे एकत्र सहभोजन झालें. या सहभोजनामध्यें भाग घेणारांमध्यें डॉ. सावरकर, रा. सुरतकर, डॉ. उदगांवकर वगैरे हिंदुमहासभावाले गृहस्थ होते. सदरील सहभोजनाची इत्थंभूत हकीकत प्रसिद्ध झाल्यावर, सदरील स्पृश्य हिंदूंना धमकावून व जबरीनें सहभोजनामध्यें भाग घेण्यास भाग पाडलें, इतकेंच नव्हे तर सदरील सत्यनारायणपूजेच्या वेळीं झालेल्या भाषणांमध्यें कांहीं समतावादी वक्त्यांनीं सत्यनारायण व गणपति या देवतांची निंदा केली, अशी बातमीहि हिंदुसमाजाचीं मनें समतावादाच्या चळवळीविरुद्ध चिथावण्याच्या उद्देशानें येथल्या एका जीर्णमतवादी पत्रानें प्रसिद्ध केली होती. त्यावर त्याच पत्रांत डॉ. उदगांवकर व रा. धडफळे यांनीं धमकावणी व जबरी यांच्यामुळें आपण व आपल्या बरोबरच्या इतर स्पृश्य हिंदूंनी सहभोजनांत भाग घेतला हें खोटें असल्याबद्दल कळविलें आहे. त्याचप्रमाणें सदरील पूजेच्या वेळीं समतावादी मंडळी आली होती ती 'बंडखोरपणा करण्यास' आली होती, हेंहि सत्याला सोडून आहे असें वरील उभय गृहस्थानीं जाहीर केलें आहे. समतासंघाच्या नांवानें वेळीं अवेळीं बोटें मोडणाऱ्या या पत्रकाराचा खोडसाळपणा अशा रीतीनें परभारें शाबीद झाला, तेव्हां त्यानें हिंदु संस्कृतीची ढाल पुढें करून अस्पृश्यांना धमकी दिली आहे. सहभोजनानंतर मिश्रविहाचा प्रश्न येईल आणि महार-चांभारलोक ब्राह्मण वगैरे हिंदूंपाशीं लग्नासाठीं त्यांच्या मुली मागतील आणि अशा रीतीनें सबगोलंकार झाला म्हणजे हिंदुसंस्कृति रसातळाला जाईल, त्यापेक्षां हिंदुसमाजांतून अस्पृश्य लोक बाहेर गेले तरी बेहत्तर, असें या जीर्णमतवाद्याचें म्हणणें आहे. जणूं काय, जातीतल्या जातींत तरी एकाची मुलगी दुसऱ्यानें मागितली म्हणजे त्यानें दिलीच पाहिजे असें कोठें आहे! हिंदु संस्कृति म्हणजे काय, तिचें वैशिष्ट्य कशांत आहे, हें तरी एकदां या जीर्णमतवाद्यानीं जाहीर करावें. हल्लीं शारदा बिलाच्या विरुद्ध हाकाटी करणाऱ्या लोकांच्या मतें हिंदु संस्कृतीचें अर्थात् हिंदुधर्माचें वैशिष्ट्य, पाळण्यांत असल्यापासून आठदहा वर्षांचे वय होईपर्यंत मुलीचें लग्न करण्यांत आणि कोवळ्या वयाच्या पोरींना गर्भाधानाच्या खोलीमध्यें ढकलण्यांत आहे. एका काळीं हिंदु संस्कृती चक्री पागोटीं व रेशमी मुगटे यांच्यांत गुरफटून राहिली होती, परंतु चक्रीपागोटीं व रेशमी मुगटे आतां फारसे कोठें दिसत नाहींत आणि हॅट, नेकटाय, कॉलर, पाटलोण असा पोशाख रूढ होऊन अंगांत सदरे घालून ब्राह्मण जेवावयास बसतात तरी हिंदु संस्कृति अद्यापि जिवंत राहिलेली आहे. इराण्यांच्या, ख्रिश्चनांच्या व मुसलमानांच्या हॉटेलांमध्यें ब्राह्मणादि जातींच्या लोकांनीं वाटेल त्या पदार्थावर ताव मारला आणि परदेशांत जाऊन तेथल्या लोकांबरोबर सहभोजन करून व त्यांच्या हातचें अन्न खाऊन इकडे शेकडों लोक आले तरी हिंदु संस्कृति नामशेष झालेली नाहीं. फक्त महार चांभारांबरोबर सहभोजन केल्यानेंच ती रसातळास जाणार आहे! हिंदु संस्कृति म्हणजे जातिभेदाचे बंड अशीच जर व्याख्या असेल तर हिंदु संस्कृति जितक्या लवकर नामशेष होईल तितकें या देशाच्या व साऱ्या जगाच्या प्रगतीच्या दृष्टीनें चांगलें असें कोणता विचारी मनुष्य म्हणणार नाहीं? म्हणूं, सबगोलंकार हेंच जर अस्पृश्यतानिवारणाच्या चळवळीचें ध्येय असेल तर भेटीव्यवहारापुरती अस्पृश्यता असूं नये असें म्हणणाऱ्या लोकांना या बाबतींत पुनः विचार करावा लागेल! करा, खुशाल विचार करा, अगदीं वस्त्रगाळ विचार करा. तुमचा विचार संपेपर्यंत जग बरेंचसें बदलून जाईल. तुमच्या ढोंगी सहानुभूतीची बहिष्कृतांना तरी पर्वा कशाला पाहिजे? सहभोजनाचा धूमधडाका सुरू झाला तेव्हां कोठें 'आमची भेटीव्यवहाराला हरकत नाहीं' असें तुम्ही म्हणूं लागलां आणि आमची खात्री आहे कीं, मिश्रविवाहांचा धूमधडाका सुरू झाला म्हणजे 'आमची रोटीव्यवहारापर्यंत हरकत नाहीं' असें तुम्हीच म्हणाल. जगाच्यामागे तुमच्या हिंदुसंस्कृतीचें रहस्य दहावीस पावलें राहण्यास सांठवलेलें आहे, तुम्ही आपखुशीनें पुढें पाउल टाकणारे नाहींत, तुम्हांला दुसऱ्यांनीं खेंचून पुढें न्यावें लागतें, हें काय आम्हांला ठाऊक नाहीं?

श्री. संत काशीनाथ वाचनालय.

दिवे (महारवाडा) ता. पुरंधर, जि. पुणें या ठिकाणी ता. २५-८-२९ रोजीं मे. रा. दुदुसकर मामलेदार साहेब यांच्या अध्यक्षतेखालीं "श्रीसंत काशीनाथ वाचनालयाचा" उद्घाटन समारंभ व त्याच इमारतीच्या पायाचा कोनशिला समारंभ मोठ्या थाटानें पार पडला. सदर समारंभास दादासाहेब इनामदार पुरंदरे, गणपतराव निरगुडे, सासवड म्यु. क. माजिप्रेसिडेंट अबदूल बागवान, आनंदराव जगताप, दरेकर कन्ट्राक्टर, भोसले वाल्हेकर, जनार्दन रणपिसे वगैरे स्पृश्यास्पृश्य बांधव ३००-४०० होते. मंडप चांगला सुशोभित केला असून मध्यभागीं परमपुज्य डॉ. आंबेडकर साहेबांचा काचेचा फोटो होता. वरील पैकीं सभ्य गृहस्थांचीं भाषणें झाल्यावर, अध्यक्ष या नात्यानें मामलेदार साहेबांचे अस्पृश्यवर्गासंबंधानें कळकळीचे भाषण झाले. रा. जनार्दन रणपिसे यांनी सदर मामलेदार यांचीं बदली संगमेनर तालुक्यांत झाल्याचे दुःखोद्गार काढून, त्यांनीं महार समाजासंबंधानें वरचेवर मदत केल्याचे स्पष्ट करून सांगितले. अशा लोकप्रिय मामलेदार साहेबांना पुरंधर तालुक्यांतील महार समाजातर्फे निराळा पुष्पहार घालण्यांत येऊन, गोड समारंभाचा शेवट केला. या समारंभास दरेकर यांनीं पांच रु. मदत केल्याबद्दल त्यांची ही संस्था ऋणी आहे कळावें.

आपला

सखाराम बाबाजी भोसले

“दवाखान्यांत विटाळ”

पिंपळगांव (हरेश्वर) ता. पाचोरें, जि. पू. खानदेश येथें डि. लोकलबोर्डाचा एक आयुर्वेदिक दवाखाना सुरू आहे. तेथें अस्पृश्यांची लोकसंख्या सुमारें २५०, २७५ अशी आहे. तेथें अस्पृश्यांची औषधोपचाराची व्यवस्था बिलकूल चांगली नाहीं. जर अस्पृश्य केसीस त्या ठिकाणी आल्या तर त्यांना लांबूनच औषध देण्यात येतें. हात लावणें हें तर त्यांच्या नशीबी बिलकूल आलेलें नाहीं. जणू काय दवाखान्याचा फायदा स्पृश्य लोकांनाच आहे. ता. २३-८-२९ रोजीं एक ७-८ महिन्याचा 'अस्पृश्यांचा मुलगा दवाखान्यांत नेला. मुलाचे दोन्ही डोळे भयंकर सुजलेले होते. डॉक्टरानें केस फक्त लिहून घेतली. व कंपौंडरानें औषध वरून टाकिलें. मुलाच्या पालकास असें वाटलें कीं डोळे स्वच्छ धुतल्या शिवाय व औषध चांगले मिळाल्याशिवाय मुलाचे डोळे दुरुस्त होणार नाहींत. मुलगा रात्रंदिन एकसारखा रडत असें तेव्हां पालकानें ती केस ता. २४ ८-२९ रोजी चाळीसगांव येथील डोळ्याच्या दवाखान्यांत नेली. तेथील डॉक्टर चव्हाण यांनी उत्तमतऱ्हेनें औषधोपचार करून केस बरी केली. करितां डि. लोकलबोर्डास अशी माझी विनंती आहे कीं, बोर्डाच्या दवाखान्यांत असा विटाळ तुम्हांस पसंत आहे काय? अशी एक अस्पृश्य हितचिंतक पृच्छा करितात.

शिवथर येथील महारांची दुर्दशा.

सत्यशोधकांचा जुलूम.

शिवथर येथील महारांवर तेथील सत्यशोधकांकडून हल्लीं मोठा जुलूम चालूं असून त्या बाबतींत महार लोकांनीं मे. कलेक्टर साहेबांकडे समक्ष जाऊन अर्ज केला. सदर प्रकरणाची थोडक्यांत हकीकत अशी आहे कीं, शिवथर गांवी मशाली धरण्याचे काम आजपर्यंत गांवच्या चांभारांचे असें. हल्लीं मशालीं जाऊन किटसन दिव्यांचा प्रवेश खेडेगावांतहि झाल्यामुळें चांभारांनी फक्त मशाली धरण्याचा आमचा प्रघात आहे असें सांगून किटसन्च्या दिव्याचें ओझें वाहण्यांचे नाकारलें. त्यावर सदर प्रसंगीं दिवे वाहण्यांचे काम करण्याबद्दल गांवच्या लोकांनी महारांस फर्माविले. पण असले काम आपल्याकडे कधींच नसल्यामुळें रीतसर मजुरी दिल्या शिवाय आपण तें काम करणार नाहीं असें महारांनीं सांगितले. पण त्यामुळें गांवकऱ्यांनी तारीख ४ रोजीं सभा भरवून महारावर बहिष्कार घातला ; आणि महारांस गांवांतील रस्त्यावरून फिरण्याची, पाणवठ्यावर जाऊन पाणी घेण्याची, व दुकानदारांकडून सामान घेण्याची बंदी केली ; त्यामुळें महारांचे फारच हाल झालें. तेव्हां गांवांतील सर्व महार बायका पुरुषासह सुमारें १००।१५० समाज दाद मागण्यासाठीं तारीख ९ रोजीं मे. कलेक्टरचे बंगल्यात आला, व आपलें गाऱ्हाणें साहेब बहादुरांचे कानावर घालून साहेबांचे बंगल्याबाहेर धरणें धरून सर्व लोक बसलें. मे कलेक्टर व त्यांचे पर्सनल असिस्टंट मे. यार्दी यांनीं महार लोकांची आस्थापूर्वक दाद घेऊन तालुक्याचें मामलेदारास त्यांनी समक्ष पाठवून चौकशी करण्याचें व दाद लावण्याचें आश्वासन दिलें ; व त्यानंतर महार लोक गांवी परतले. चौकशीत काय निष्पन्न होतें तें कळेलच; परंतु गांवांतील सर्व लोक सत्यसमाजी असून ब्राह्मणांच्या नावांनें बोटे मोडणारे सत्यसमाजी आपल्याहून खालच्या वर्णांतील लोकांशी कसें अरेरावीनें वागतात हें मात्र या प्रकारावरून दिसून येतें.

ऐक्य ता. १५-९-२९

कौटिल्याचें कुटील कारस्थान

मीं 'बहिष्कृत भारत' व 'सुदर्शन' ह्या दोन पत्रांत लेख लिहून 'कौटिल्य' ह्या टोपण नांवाखालीं लेख लिहिणाऱ्या लेखकांस आपलें नांव प्रसिध्द करण्याकरितां जाहीर आव्हान केलें होतें, परंतु आपली बाजू सपशेल खोटी ठरून अस्पृश्य वर्गाची दिशाभूल करण्याचा नीच व आत्मघातकी प्रयत्न शेवटास जाण्याऐवजीं जनतेंत आपली पूर्णपणें फजिती होणार ही खात्री झाल्यामुळें, हा कुटील कारस्थानांत अर्धवट प्रवीण झालेला लेखक आपलें नाव प्रसिध्द न करतां स्वस्थ बसलेला आहे. असें एकंदरीत त्यांने स्वीकारलेल्या मूकवृत्तीवरून अनुमान करण्यास हरकत नाहीं पण ज्या रोकडे शेट यांच्या भाषणावर त्यानें एवढें भाष्य रचलें त्या भाषणाची प्रत त्याला कशी मिळालीं हें तरी त्यानें जाहीर करावें.

मुक्काम चितेगांव (जि. नाशिक) येथें झालेल्या स्वाभिमान संरक्षक परिषदेचे स्वागताध्यक्ष प्रमुख कार्यकर्ते म्हणून नावांजलेले श्री. रोकडे शेट हे होते. जरी परिषदेच्यावेळीं करावें लागणारे भाषण त्यांनी छापून आणलें होतें, तरी सदर भाषणासंबंधीं परिषदेच्या स्वागत मंडळांत असंतोष उत्पन्न झाल्यामुळें ऐनवेळीं श्री. रोकडे शेट ह्यांनीं भाषणांत नमूद केलेल्या मुद्यासंबंधाने अशाश्वती वाटून, किंवा निष्कारण गैरसमज होऊन घोटाळे माजतील म्हणून स्वागतमंडळाच्या सभासदांच्या विनंतीस मान देऊन आजच्या परिषदेत माझें भाषण होणार नाहीं, किंवा छापून आणलेल्या प्रती परिषदेच्या मंडपांत किंवा मंडपाच्या बाहेरही वाटण्यांत येणार नाहीत. असें स्पष्ट जाहीर केलें. सदर कृत्यासंबंधाने श्री. रोकडे शेट यांच्या दूरदर्शीपणाचें कौतुक करावें तितकें थोडेंच आहे. परंतु कौटिल्यास श्री. रोकडे शेट ह्यांच्या भाषणाची प्रत कशी मिळाली हा एक गुढ प्रश्न आहे.

ह्या भाषणाच्या प्रती कौटिल्यास व डॉ. आंबेडकरांकडून ज्यांचा खासगी स्वार्थ साधला गेला नाहीं व कांही कारण नसता डॉ. आंबेडकरांच्याबद्दल लोकांत निष्कारण गैरसमज पसरून देणाऱ्या स्वाभिमानशून्य महार लोकांच्या व ज्यांनी महारमहारेतर वादाची ठिणगी पेटविली त्या महारेतरांच्या हातीं कशा लागल्या हे दोन मार्गांनी सिध्द करतां येईल. पहिला मार्ग ह्या भाषणाच्या प्रती रोकडेशेट ह्यांच्या संमतीनें फक्त ह्या टवाळ व पिसाळ कंपूस गुप्त रीतीनें त्यांच्या घरी पोहोंचविल्या असल्या पाहिजेत. किंवा दुसरा मार्ग म्हणजे रोकडेशेट ह्यांच्या वरकरणी विश्वासांत असलेल्या पाताळयंत्री व स्वार्थासाठीं महार समाजाचा घात करणाऱ्या गृहस्थानें त्यांना समजूं न देतां लांबून डॉ. आंबेडकरांवर टीका करण्यास हे एक उत्तम साधन होईल असें अनुमान करून ह्या पिसाळ कंपूस वाटल्या असाव्यात. ह्यापेक्षां निदान आजच्या घटकेस तरी तिसरा मार्ग नाहीं असें आमचें प्रामाणिक मत आहे. कौटिल्यानें लिहिलेल्या लेखावरून त्या रहित झालेल्या भाषणाच्या प्रती त्यांना मिळालेल्या आहेत. श्री रोकडेशेट ह्या बाबतींत जोपर्यंत खुलासा करणार नाहींत तोपर्यंत त्यांची कौटिल्याच्या ह्या लिखाणास पूर्णपणे संमती असून ह्या कुटिल कारस्थानांत ते सामील आहेत असें स्पष्ट विधान केल्यास त्यांनीं निष्कारण त्रागा करून आपला गैरसमज करून घेऊं नये अशी त्यांना अत्यंत नम्रपणाची व प्रेमाची सूचना आहे. श्री. रोकडेशेट हे आमचे असून आम्ही त्यांचे आहोत व त्यांच्याबद्दल आम्हास जाज्वल्य अभिमान आहे. म्हणूनच आम्ही त्यांना ह्या प्रकरणांसंबंधीं खुलासा करावा म्हणून सूचना देण्याचा अधिकार आम्हास आहे. तरी रोकडेशेटनीं आपला स्पष्ट खुलासा शक्य तितक्या लवकर करावा असें आम्हास वाटतें.

आपला,

दिवाकर नेवजी-पगारे

रत्नागिरींत अस्पृश्यता निवारण :—

रत्नागिरी येथें डॉ. आंबेडकर हे कुणकवली येथील खुनाचा खटला सेशन कोर्टात चालू होता त्यावेळीं कुळांच्यातर्फे बचावाचें काम चालविण्यांस गेले होते. त्यावेळीं बॅ. सावरकर प्रभृति मंडळींनीं तेथील विठोबाच्या देवळांत डॉ. आंबेडकर यांचे व्याख्यान करविण्याचा घाट घातला व त्यांचें व्याख्यान देवळांत करण्यास हरकत नाहीं अशा अर्थाच्या चार पांचशें स्पृश्य हिंदूंच्या सह्या गोळा केल्या, यावरून रत्नागिरीचें लोकमत व्याख्यानास विरुद्ध नाहीं असें वरवर पहाणारास वाटण्यासारखें होतें. परंतु याचवेळी बॅ. सावरकर यांचें ब्राह्मणभाई व्याख्यानास विरोध करण्याची आपली ब्राह्मणी कारवाई करित होते. त्यांच्यापैकीं एकानें अस्पृश्यास देवळांत येण्याची परवानगी नाहीं, अशी नोटीस लाविली होती. इतकेंच नाहीं तर जरूर पडल्यास इंजन्क्शन आणण्याची सर्व तयारी करण्यांत आली होती. म्हणजे महाड येथें चवदार तळयावर जो प्रकार झाला त्याचीच पुनरावृत्ति पहाण्यास मिळाली असती. परंतु डॉ. आंबेडकर यांनीं दूरदृष्टि दाखवून व्याख्यान देण्याचें नाकारल्यामुळें तो प्रसंग टळला. महाड येथील चवदार तळें अस्पृश्यास मोकळें आहे, असा तेथील म्युनिसिपालिटीनें कागदोपत्रीं ठराव केला होता. परंतु त्याची अंमलबजावणी करण्यास अस्पृश्य बांधव गेल्याबरोबर ब्राह्मणशाहीनें काय काय अनन्वित प्रकार केलें ते सर्व श्रुत आहेतच. तोच प्रकार या रत्नागिरीस दिसल्यास त्यांत नवल नाहीं. यावरून अस्पृश्यता निवारण चळवळीचा रत्नागिरीच्या ब्राह्मणी पत्रांतून जो डांगोरा पिटण्यांत येतो तो किती दिखाऊ आहे याची कोणासही कल्पना येईल. चिपळूण येथें अस्पृश्यांची जी परिषद डॉ. आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती त्यावेळीं परिषदेच्या मंडपास जागा देण्याच्या बाबतींत तेथील सोवळ्या म्युनिसिपालिटीनें किती तरी अडथळें आणलें व विहीरीवर अस्पृश्य पाणी भरतील म्हणून त्यांस कांहीं ब्राह्मणानीं कुलपे घातलीं होती. त्यामुळें परिषदेसाठीं जमलेल्या अस्पृश्य बांधवास पाण्यासाठीं फार हाल भोगावें लागले. हेच प्रकार इतर ठिकाणीं कमी अधिक प्रमाणांत दृगोच्चर होतात. हिंदुमहासभेचे चालक आपले अस्पृश्यता निवारणाचें ठराव कृतींत उतरण्याची कांहींच तजवीज करीत नाहींत. फार कशाला कित्येक देवळाच्या गाभाऱ्यांत जाऊन दर्शन घेण्यास ब्राह्मणेतरांस हरकत करण्यांत येतें. ही हरकत जोपर्यंत दूर होत नाही तोपर्यंत खानेसुमारींत हिंदूंतील निरनिराळ्या जाती न दाखवितां केवळ 'हिंदू' असेंच नोंदून घ्यावें हें म्हणणे हास्यास्पद आहे. आपली अंतःस्थिति न सुधारता परकीयास चकविण्याचा हा केवळ ब्राह्मणी कावा आहे. तो चालू न देण्यासाठीं आमचे ब्राह्मणेतर बंधु वेळींच खबरदारी घेतील काय ?

नवयुग ता. १५।९।२९.

महार महारेतर वाद.

वरील वादावर आमच्याकडे पुष्कळ लेखकाकडून लेख आले आहेत. सदरहू वाद ज्या महारेतर लोकांनीं अस्पृश्य वर्गात फूट पाडण्याकरितां स्पृश्य वर्गातील ब्राह्मण्यग्रस्त लोकांच्या चिथावणीमुळें स्वार्थी दृष्टीनें केलेला आहे. त्याबद्दल आम्हीं लवकरच अशा मुखांची कृष्ण कारस्थानें सप्रमाण उघडकीस आणणार आहोंत. तों पर्यंत आमच्या लेखकांनीं आपलें मन शांत ठेऊन योग्य काळाची वाट पहावी अशी आमची त्यांस विनंती आहे.

स. ब. भा.

श्री चोखामेळा मित्र मंडळाचा ३ रा वार्षिक गणपत्युत्सव व तालुका परिषद, मुर्तीजापूर.

श्री चोखामेळा मित्रमंडळाच्या विद्यमानें अस्पृश्य समाजाचा यंदाचा गणेशोत्सव अत्यंत थाटानें पार पडला. दहा दिवस पर्यंत भजन कीर्तन वगैरेचा कार्यक्रम सतत चालू होता. ह्यामुळें अस्पृश्य समाजांत धर्माविषयीं चांगली गोडी उत्पन्न झाली. वरिष्ट जातीचे लोक देखील श्रीच्या दर्शनास रोज येत व बहिष्कृत समाजाला उत्तेजन देत असत. या वर्षी कांहीं ब्राह्मणांच्या बाया देखील श्रीच्या दर्शनासाठी सोवळ्या ओवळ्याची कल्पना मनांत न आणतां आल्या होत्या. एकंदरींत ह्या गणपत्युत्सवामुळें स्पृश्य अस्पृश्य समाजामध्यें सरमिसळीनें बसणें उठणें बोलणें वगैरे गोष्टी घडून आल्या ही एक महत्वाची समाजक्रांती झाली असे म्हणण्यास कांहींच हरकत नाही. तारीख १६-९-२९ रोजीं गणपत्युत्सवातर्फे मुर्तीजापूर तालुका परिषद भरविण्यांत आली. बहिष्कृत वर्गांपैकीं उमरावतीचे रा. नाईक, आकोल्याचे रा. रामचंद्र मंडवधरे, रा. वानखडे हे हजर होते. सभेनंतर जमलेल्या सर्व अस्पृश्य बंधूस जेवण देण्यांत आलें. रात्रौ भजन वगैरे होऊन मंगळवारी सकाळीं ता. १७-९-२९ ला सर्व मंडळीचा फोटो घेण्यांत आला व नंतर श्रींची मिरवणूक काढण्यांत आली. व विसर्जन झाल्यावर जमलेल्या मंडळीला प्रसाद वाटून निरोप दिला.

आपला नम्र

जी. टी. पोळके

सहविवाह हीच अस्पृश्यता निवारणाची शेवटची पायरी आहे.

(लेखकः—अस्पृश्य हितवादी)

हिंदुसमाजांत ज्या बंडखोरांनीं अस्पृश्यता आणिली त्यांचा हेतु स्पृश्य हिंदूंपासून अस्पृश्यांनीं अलग राहावें हाच होता. ज्या वेळेस अस्पृश्यता जन्मास आली तीच स्थिति आज हिंदुस्तानांत असती तर अस्पृश्यता निवारणाची गोष्टही आज काढता आली नसती. परंतु कोणतीही गोष्ट आहे त्याच स्थितींत ठेवणें काळाला उचीत नसल्यामुळें तो आपल्या मनाप्रमाणें वाटेल त्या घडामोडी करूं शकतो. अस्पृश्यता उत्पन्न करणारे बंडखोरच ज्या वेळीं हिंदुस्थानचे मालक होते त्या वेळेस या गोष्टी बिन हरकत चालल्या परंतु काळाला हा अन्याय कसा सहन व्हावा? त्यानें अस्पृश्यांचा कैवार घेऊन परधर्मियांना हिंदुस्तानांत पाठविलें व सनातनी बंडखोरांच्या डोळ्यांत झणझणीत अंजन घातलें. आतां कोठें हे सनातनी बंडखोर डोळे उघडू लागले आहेत. अस्पृश्यता निवारण करूं लागले आहेत. परंतु हें त्यांचें अस्पृश्यता निवारण इतकें संकुचीत आहे की, बोलायची सोय नाहीं. ते म्हणतात अस्पृश्यता निवारण म्हणजे शिवाशिवीचे निर्बंध काढून टाकणें एवढेंच. यापुढें पाऊल टाकणें म्हणजे धर्माच्या नरडीला नख देणें असें त्यांना वाटत आहे. परंतु अस्पृश्यतेच्या उत्पत्तीचा इतिहास पाहिल्यास नुसती शिवाशिव गेल्यानें भागणार नाहीं.

अस्पृश्यता निवारण तेव्हांच होऊं शकेल कीं, जेव्हां हिंदु समाज अस्पृश्यांना आत्मसात करील. आत्मसात करावयाचें म्हणजे नुसते शिवाशिवीचे बंड मोडावयाचें असें म्हणून कसें चालेल? आज इतर धर्मांतील लोकही अस्पृश्यांशीं रोटीव्यवहार व भेटीव्यवहार करतात. इतकेंही तुम्ही करणार नसाल तर तें अस्पृश्यता–निवारण कसलें? शिवाशिवीचे निर्बंध गेल्यामुळें फारतर बाजारांत, सभेंत व इतर ठिकाणीं भेदभाव दिसणार नाहीं. मात्र पंक्तीचा प्रसंग आल्यावर या आपल्याच धर्मबंधूंना तुम्ही काय दूर बसा असें म्हणणार? आणि असें दूर बसवणें ही अस्पृश्यता नव्हे काय? एक धर्मीय लोक जोंपर्यंत सहभोजन व सहविवाह करूं शकणार नाहींत तोंपर्यंत त्यांना एक धर्मीय म्हणतांच येणार नाहीं.

ख्रिश्चन धर्म व मुसलमान धर्म यापेक्षां आपला हिंदु धर्म जुना आहे व म्हणूनच त्याच्यांत कांहीं जुनी घाणही राहून गेली आहे. ती काढून टाकल्याशिवाय हिंदु धर्म जिवंत राहाणें शक्य नाहीं. ख्रिश्चन धर्मियांत व मुसलमान धर्मियांत रोटी बेटी व्यवहाराचे बाबतींत भेदभाव नसल्यामुळें ते धर्म हिंदु धर्मापेक्षां निष्कलंक दिसतात. व त्यामुळेंच ते जोरदारही आहेत. प्रेमाचे वर्ग पाडू गेल्यास ज्यांचा फक्त भेटीव्यवहारच होऊं शकतो रोटी व बेटी व्यवहार होत नाहीं, त्यांच्यांतील प्रेम अगदीं हलक्या दर्जाचें आहे असें म्हणावयास हरकत नाहीं. ज्यांचा फक्त भेटी व रोटी व्यवहार होतो, मात्र बेटी व्यवहार होत नाहीं ते मध्यम दर्जाचें प्रेम होय. व ज्यांचा भेटी, रोटी व बेटीही व्यवहार होऊ शकतो तेंच उच्च दर्जाचें प्रेम होय. एक धर्मियांत असें उच्च दर्जाचें प्रेम असणें अत्यंत जरूर आहे. हें सर्व नैसर्गिक प्रेमामुळें होत असतें व तें होऊं दिलें पाहिजे. त्याला धर्माची आडकाठी कां? हिंदु धर्मियाशिवाय इतर सर्व धर्मीय लोक या नियमाप्रमाणें वागतात व म्हणूनच त्यांच्यांत भेदभाव असलेला दिसत नाहीं. आमच्या हिंदु धर्मांत मात्र याच्या उलट निर्बंध घातलेले आहेत व ते श्रेष्ठ वर्णियांनीं स्वार्थास बळी पडूनच घातले आहेत यात शंका नाहीं. हिंदुधर्म ग्रंथांत ब्राह्मणाला कोणत्याहि वर्णाची स्त्री करण्यास अधिकार दिला आहे. मग इतर वर्णीयांनाच ब्राह्मण कन्या वरण्यास निर्बंध कां? हा पक्षपात नव्हे काय? आणि असा पक्षपात जोंपर्यंत आहे तोंपर्यंत हिंदु धर्मियांतील भेदभाव कसें नष्ट व्हावेत?

भालाकारासारखें किंवा सुदर्शनकारासारखे ब्राह्मण म्हणतात कीं अस्पृश्यांची अस्पृश्यता घालविणें एवढाच अस्पृश्यता निवारणाचा अर्थ घ्यावयास पाहिजे. या बाबतींत अस्पृश्यांनीं जास्त हक्काची मागणी करणें, तशा प्रकारची चळवळ करणें किंवा बोलणें सुद्धां बंडखोरपणाचें आहे असें त्यांना वाटतें. अस्पृश्यांची अस्पृश्यता गेली म्हणजे ते स्पृश्य होतील ही गोष्ट खरी. परंतु एवढ्यानें भागलें काय? आजच्या स्पृश्य हिंदूतही एकी आहे काय? भग ही एकी नसण्याचें कारण काय हें सांगावयास पाहिजे काय? आज सर्व हिंदूंत सहभोजन व सहविवाह होत असते तर ब्राह्मण ब्राह्मणेतर वाद उत्पन्न झाला असता असें आम्हांस वाटत नाहीं.

अस्पृश्य लोक स्पृश्यांना आपल्याबरोबर सहपान व सहभोजन करण्यास आव्हान करतात याला बंडखोरपणा म्हणणारांनीं विचार करावयास पाहिजे की अस्पृश्य लोक असें कां म्हणतात? स्पृश्यांनीं त्यांच्या बरोबर सहभोजन केल्यानें त्यांचें शरीर सोन्याचें होत नाहीं, त्यांच्या घरांत अन्न वाढत नाहीं, किंवा त्या अन्नाला जास्त रुचीही येत नाही. मग स्वतःचें अन्न खर्च करून ते दुसऱ्याला हें आमच्या हातचें अन्न खा असें कां म्हणतात? त्याचा हेतु हाच असतो कीं, बाबांनों, अनैसर्गिक भेदभाव काढून टाका. आम्ही तुमच्या सारखेंच माणसें असून आम्हाला कमी कां लेखतां? आम्हांला शिवल्यानें तुमचें 'शरीर भाजणार नाहीं. तसेंच आमच्याबरोबर भोजन केल्यानें तुम्हाला रोग होणार नाहीं किंवा तुम्हीं हे जग सोडूनही जाणार नाही. मग आम्हाला शिवण्यास व आम्हांबरोबर भोजन करण्यास काय हरकत आहे. हेंच दाखविण्याचा अस्पृश्यांचा हेतु असतो.

परंतु वर्णश्रेष्ठत्वानें धुंद झालेल्या ब्राह्मणांच्या हें लक्षांत येत नाहीं. ते या बाबतींत अस्पृश्यांना नांवें ठेवतातच परंतु वरील अस्पृश्यांचा हेतू जाणून कोणी ब्राह्मण त्यांच्याबरोबर भोजन करूं लागला तर त्यालाही ते आचरट म्हणून शिव्या देण्यास कमी करीत नाहींत. आमचें म्हणणें एवढेंच कीं, सरकार जसें बळजबरीनें अन्नत्यागी लोकांना त्यांच्या छातीवर बसून अन्न चारण्याचा प्रयत्न करतें, तसें अस्पृश्य लोक वाटेल त्या स्पृश्यावर सहभोजन करण्याच्या बाबतींत सक्ती करीत नाहींत. ज्या अज्ञानी लोकांना अस्पृश्य लोकांबरोबर भोजन केल्यानें आपण नरकांत जाऊं असें वाटत असेल त्यांनीं खुशाल आपल्या घरांत बसावें. पण जे शहाणे लोक अस्पृश्यांबरोबर सहभोजन करून आपलें पाप धुवून टाकीत असतील त्यांना शिव्या देण्याचें पाप तरी त्यांनीं आपल्या माथ्यावर घेऊं नये.

या आडदांड सनातन्यांचे म्हणणें असतें कीं, तुम्ही अस्पृश्यांबरोबर सहभोजन करावयास लागला तर उद्यां ते सहविवाहही करा असेंही म्हणतील. आम्ही म्हणतों–ते असें म्हणाले तर त्यांत अनैसर्गिक असें काय आहे? समजा एकाद्या सुविद्य अस्पृश्याशीं एकाद्या ब्राह्मण कन्येनें विवाह केला तर त्यांत बिघडलें काय? खान मालिनीं विवाहानें जी आपत्ति हिंदुधर्मावर आली तशीही आपत्ति या विवाहानें हिंदु धर्मावर येईल असें वाटत नाहीं. मग एवढी हाकाटी का?

आज खान मालिनी विवाहासारखे मिश्र विवाह कायद्याच्या मदतीनें होऊं लागले आहेत तेथें तुम्ही सहविवाहाला कसा अडथळा घालूं शकाल? भालाकार कांहींही म्हणोत किंवा सुदर्शनकार कांहींही बरळोत. आम्हाला मात्र असें वाटतें कीं, जोंपर्यंत अस्पृश्य लोक हिंदू आहेत तोंपर्यंत मुसलमान व ख्रिश्चन धर्मियांपेक्षां अस्पृश्यांसच ब्राह्मण कन्यकांशीं विवाह करण्याचा अधिकार जास्त पोहोंचतो.

अस्पृश्योद्धारक बोर्डिंग चाळिसगांव.

चाळिसगांव येथें बहिष्कृत प्रसारक संस्थेमार्फत अस्पृश्योद्धारक बोर्डिंग उघडलें आहे. बोर्डिंगांत आणखी कांहीं विद्यार्थी इंग्रजी शिकणारें घ्यावयाचे आहेत. ज्यांची इच्छा येण्याची असेल त्यांनीं ताबडतोब खालील पत्त्यावर अर्ज करावें ता. ३।९।२९

सेक्रेटरी, बहिष्कृत शिक्षण प्रसारक संस्था,

चाळिसगांव पूर्व खानदेश.

केवळ देश-हितासाठी.

[ले. के. आर. इनामदार]

डॉ. आंबेडकर साहेबांनी आपल्या समाजाच्या हीन स्थितीची व अस्पृश्यतेचीसुध्दां पर्वा न करितां देश-हितासाठी कोणत्या गोष्टीची आवश्यकता आहे याचाच मुंबई सायमन सहकार कमिटीच्या रिपोर्टात प्रामुख्यानें विचार करून शक्य तितका निर्दोष अभिप्राय व्यक्त केल्याबद्दल देशांतील यच्च यावत् राजकारणी पुरुषांनी त्यांची तारीफ केली आहे.

वास्तविक ज्या परिस्थितीत अस्पृश्य समाज आहे ती परिस्थिति किती शोचनीय आहे हें प्रत्यक्ष अस्पृश्यांमध्ये जन्मलेल्या प्राण्याखेरीज इतरांना सहसा कळणार नाही. अस्पृश्य मनुष्याचा जो प्रत्यही तेजोभंग होतो व जी छी: थू होते त्यामुळें त्यास जन्म नकोसा होतो. इतकेंच नव्हे तर असह्य जुलमामुळें परधर्म स्वीकारण्याची कित्येक लोक आतुरतेनें वाट पहात असतात. ही स्थिति डॉ. आंबेडकर साहेबांना माहीत असतां केवळ देशहितासाठी ती त्यांनी बाजूला ठेवली.

जर त्यांनी अस्पृश्य वर्गाच्या हितासाठीं मर्यादेंत व मामूली रिपोर्ट सादर केला असतां तरी त्यास कोणीही जबाबदार धरलें नसतें. कारण अस्पृश्य समाजाची स्थितीच तशी आहे. पण देशापुढें स्वत:च्या अस्पृश्य-समाजाचा बिलकुल विचार न करितां निर्विकार बुद्धीने व निधडया छातीनें राष्ट्राच्या उद्धाराचा जो पाया त्यांनी घातला आहे तो राष्ट्रास आदर्शवत् होईल, यांत तिळमात्र संशय नाही.

आमरण स्वजातीच्या हिताहिताची चिंता वाहण्या-पलिकडे मानवी कर्तव्य म्हणून कांहीं नाहीं, असें समजणाऱ्यांनी व जातीपुढें देश क: पदार्थ मानणाऱ्यांनीं डॉ. आंबेडकर साहेबांचा धडा सतत डोळयांपुढें ठेवण्यासारखा नाहीं काय ? जातिभेद व अस्पृश्यता नष्ट झाल्यावर ब्राह्मणवर्गाचें वर्चस्व नाहींसे होईल म्हणून भीती बाळगणाऱ्यांनी देशाच्या हिताचा व्यर्थ आंव कां आणावा हें समजत नाहीं !

निरनिराळया जातीचे अस्तित्व अबाधित ठेवून राष्ट्रोन्नति साधतां येईल अशा तऱ्हेचा वेळी अवेळीं कंठशोष करणाऱ्यांना, राष्ट्राच्या स्वातंत्र्याची उत्कटतेनें तळमळ लागलेल्या टिळकांचीसुध्दा स्वजातीपलिकडे दृष्टि कशी गेली नाहीं असा आमचा सवाल आहे. तथापि डॉ. आंबेडकर साहेब मात्र या नियमाला अपवाद आहेत.

कोणतीही चळवळ ब्राह्मणवर्ग अंत:करणापासून करीत नसल्यामुळें आजवर ब्राह्मणांनी चालविलेल्या चळवळी यशस्वी झाल्या नाहीत. त्यांच्या चळवळीचा मुख्य रोख लोकांची दिशाभूल करून त्यांच्या अज्ञानाचा फायदा घेण्याचा असतो. ब्राह्मण वर्गाच्या दिखाऊ चळवळींचें एक टोक अत्युच्च गेलेले तर दुसरें तितकेंच स्वार्थकर्दमांत रुतलेले असतें. अशा चळवळीच्या देखाव्यानें भुलून जाऊन हिंदी लोकांनी निष्कारण आपल्या समाजाच्या व देशाचा अपरिमित तोटा करून घेतला आहे व घेत आहेत. नि:स्वार्थ बुद्धीने व नि:स्पृहतेनें देशासाठीं चळवळ करणारी एकहि व्यक्ति सांपडणें कठीण

हरेक प्रकारच्या चळवळीचे पुरस्कर्ते जरी बहुतेक ब्राह्मणच असले तरी देशाच्या कल्याणासाठीं झटणारे राष्ट्रांत काय ते हेच लोक आहेत असें मात्र म्हणतां यावयाचे नाहीं. कारण देशकल्याणाच्या पांघरुणाखालीं स्वजातीच्या फायद्यासाठीं यांची सारी धडपड असते. तसें नसतें तर अस्पृश्यतानिवारणासारख्या देशाच्या अत्यंत जिव्हाळ्याच्या व जरूरीच्या प्रश्नाकडे त्यांनी कधीहि दुर्लक्ष केलें नसतें.

देशोद्धाराविषयीं ज्या गोष्टींची अत्यंत अवश्यकता असते अशा गोष्टी ते मुद्दाम हातीं घेत नाहींत. पण ज्या गोष्टींची देशाला वास्तविक जरूरी भासत नाहीं अशाच गोष्टीस ते सर्वस्वी वाहून घेतात. दररोज हजारो हिंदु परधर्मांत जात असतां निरर्थक खादीचें स्तोम देशांत किती माजविलें गेलें आहे ? तसेंच हिंदुसंघटना विषयीं केवढा गहजब केला जातो, यावरून या वर्गाचा देशाकडे कशा प्रकारचा ओढा आहे हें आज सर्वांस कळून चुकलें आहे.

ब्राह्मण वर्गाच्या हातून कोणतेंही देशहिताचें कार्य आजवर झालेलें नसल्यामुळें त्यांच्यावर भरंवसा टाकून देशोन्नतीची आशा करणें साफ चुकीचे आहे, हें वेळींच ओळखून डॉ. आंबेडकरांनी स्वत:चा भिन्नपणा खरा राष्ट्रोद्धाराचा मार्ग रिपोर्टाच्या द्वारे दाखवून दिला याबद्दल देशांतील प्रत्येक व्यक्ति अत्यंत ऋणि राहील.

पवित्र अंत:करणाच्या, तेजस्वी बुद्धिमत्तेच्या आणि अचल धैर्याच्या डॉ. आंबेडकर साहेबांच्या हातून या मातृभूमिचा उद्धार करण्याचा ईश्वरी संकेत असावा असें आम्हांस वाटतें. त्याशिवाय इतक्या निर्भीड वृत्तीनें व निर्भय अंत:करणानें रिपोर्ट लिहिण्याची बुद्धि त्यांना होती ना.

इतर अनुदार वृत्तीच्या जातिविशिष्ठ भावनेच्या व जुन्या चाकोऱ्यांतून चालणाऱ्या कोणत्याही विद्वान् पुढाऱ्यास डॉ. आंबेडकर साहेबांच्या रिपोर्टाच्या एका सहस्रांशही देशहिताचा रिपोर्ट लिहितां आला नसतां, असें आम्ही स्पष्टपणें म्हणूं शकतों.

यावरून डॉ. आंबेडकरसाहेब जसे बोलतात अगर लिहितात त्यापेक्षां अधिक चांगले वागतात ही गोष्ट साध्या हिन्दी लोकांच्या निदर्शनास त्यांनी आणून दिली आहे. स्पृश्य लोकांच्या नाना जुलमामुळें सात कोटी अस्पृश्यांच्या हृदयद्रावक केविलवाण्या आरोळयांनी अंत:करणास पीळ पडत असतां साऱ्या राष्ट्राकरितां आपल्या मातृभूमीची अत्यंत शुद्ध भावनेनें व उत्कट प्रेमानें अमोल्य सेवा केली त्याबद्दल डॉ. आंबेडकर साहेबांचे जितकें अभिनंदन करावें तितकें थोडेंच आहे.

राष्ट्रवीर बेळगांव.

चुकीची दुरुस्ती.

कराची येथील मंडळीकडून ब. भा. प्रेस फंडास जी देणगी मिळाली होती, त्यांत काशीराम पांडुरंग धागांवकर यांचे आडनांव चुकून वागांवकर पडलें होतें, तें धागांवकर असें वाचावें.

गदग येथील सभा.

ता. १८।९।२९ रोजीं गदग एथील रेल्वे चाळींत रा. रा. जिवाजी मासाजी बंदसोडे (हावलदार) यांच्या अध्यक्षतेखाली बहिष्कृत लोकांची सभा भरली होती. सभेंत डॉ. आंबेडकर यांनी हाती घेतलेलें काम किती महत्वाचें आहे. व ते यशस्वी तऱ्हेनें तडीस जाण्यास आपण प्रत्येकानें काय मदत केली पाहिजे यासंबंधी रा. आर. डी. चलवादी यांनी जमलेल्या सर्व मंडळींना परिणामकारक भाषेंत सांगितलें. त्यानंतर अध्यक्षांनी आपल्या जातीची सर्वांगीण सुधारणा होण्यास शिक्षणाची कशी आवश्यकता आहे हें लोकांना चांगल्या तऱ्हेनें समजावून सांगितले. व नंतर डॉ. आंबेडकरांच्या कार्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन करून त्यांच्या नांवाचा जयजयकार करण्यांत आला. डॉ. आंबेडकर यांनी नवीन सुरू केलेल्या धारवाड येथील बहिष्कृत विद्यार्थी आश्रमास खालील प्रमाणें वर्गणी मिळाली.

१॥ रु. देणारे-शंकर भिवाजी गावडे.

१ रुपया देणारे.

आर. डी. चलवादी, जिवाजी मसोजी बंदसोडे, राजापा परसापा तेरदाळ (स्कूल बोर्डाचे मेंबर गदग) बेटगिरी,) महादेवपा बसापा कत्ती, निलापा यलापा बल्लोडी (म्यु. मेंबर गदग) परशराम महादेव कांबळे, सयवाण्णा रायापा बुल्ले, द्वारकाजी रामजी शिंदे, कृष्णाजी भोनाजी सीरसाट, जयाबाई तुळशीराम गायकवाड, बसाप्पा भिमाप्पा बिन्नाळ.

१२ आणे देणारे.

नागोजी लखोजी फायरमन, संजिवप्पा बाळाप्पा, होणगुंद.

८ आणे देणारे.

हणमंतप्पा बसाप्पा पोलीस, शिवलिंगप्पा कनीपा अबयीबाई राघुजी कदम.

देणगी देणारांची नांवें

१ रुपया देणारे.

भिमाप्पा चिताप्पा चिन्नूर.

८ आणे देणारे.

सिदापा हणमापा चलवादी, दुर्गापा चलवादी, हणमंद यल्लापा चलवादी, रामापा कोलवा चलवादी, भिमापा मचवा चलवादी.

४ आणे देणारे.

चंद्रवा रकमबा, बाळवा नागापा मडूर, सोमापा पिरापा चलवादी, तिपाणा वसापा चलवादी, यमनापा बसापा चलवादी.

एवढें झाल्यानंतर हारतुरे होऊन सभा बरखास्त झाली.

जयाबाई तुळशीराम गायकवाड व आबयाबाई राघुजी कदम या दोघीं बाया विधवा असून स्वकष्टानें उदरनिर्वाह करीत आहेत. यांनी जातीच्या शिक्षणप्रसारासाठीं धारवाड येथील बोर्डिंगकरिता दरमहा आठ आणे वर्गणी देण्याचे आनंदानें कबूल केलें आहे. या बाया खरोखरच अभिनंदनास पात्र आहेत. आमच्या समाजांतील सर्व मंडळी या कार्याचा धडा गिरवतील तर आमची अस्पृश्यता निघून जाण्यास फारसा विलंब लागणार नाहीं.

आपला नम्र,

बळवंत हनुमंत वराळे

मुंबई म्यु. शाळांतील पाणी प्रकरण.

(आमच्या बातमीदाराकडून.)

फोरासरोड शाळेंतील अस्पृश्य विद्यार्थ्यांनीं पाण्या-च्या बाबतींत संप केल्यानंतर पुष्कळ स्पृश्य शिक्षकांचा अस्पृश्य शिक्षकांवर व अस्पृश्य विद्यार्थ्यांवर घुस्सा झालेला दिसून येतो. फोरासरोड शाळेचे हेडमास्तर श्री. खटकूळ, मराठी शाळांचे सुपरवायझर मे. पेंडूरकर व आग्रीपाडा शाळेचे हेडमास्तर, रा. गणपत महादेव सावंत हे ताडदेवला एकाच इमारतींत राहातात. सावंत खालच्या मजल्यावर राहात असून पेंडूरकर व खटकूळ हे वरच्या मजल्यावर राहात असतात. मे. पेंडूरकर यांच्या आस्थेवाईकपणामुळें पुष्कळ अस्पृश्य शिक्षक व विद्यार्थीही त्यांची सल्ला मसलत घेण्यासाठीं त्यांच्या घरीं जात असतात. ही परंपरा जवळ जवळ पंधरा वर्षांपासूनची आहे असें म्हणतात. फोरासरोड शाळेंतील प्रकरण झाल्यानंतर ज्यांचा त्या प्रकरणाशीं कोणत्याही तऱ्हेचा संबंध नाहीं असे कांहीं अस्पृश्य लोक पूर्वीप्रमाणेंच मे. पेंडूरकर यांस भेट-ण्यास गेले होते. परंतु रा. सावंत यांनीं सभ्यतेचा अतिक्रम करून त्यांना वरच जाऊं दिलें नाहीं असें म्हणतात. रा. ठ. भा. खरात या अस्पृश्य शिक्षकां-बरोबर या बाबतींत त्यांचा बराच खटका उडाला. त्यांचें म्हणणें असें कीं, स्पृश्य शिक्षकांकडून अस्पृ-श्यांना शिक्षण मिळालें असल्यामुळें स्पृश्य शिक्षक कसेही वागले, त्यांनीं कितीही अपमान केला तरी अस्पृश्यांनीं वर मान करतां कामा नये. अशा तऱ्हेनें वर मान करणें हें भस्मासुराचें अनुकरण करण्यासारखें आहे असें या राजेश्रींचें म्हणणें आहे. परंतु त्यांनीं या बाबतींत जो शंकराचा पार्ट घेतला आहे तो केवळ पोट जाळण्याकरितां घेतला आहे हें ते विसरतात.

सदर प्रसंगीं ते असेंही बोलले कीं, आमच्या कोंकणांत तुमची सावलीही पाडून घेत नाहींत. मग, असे आम्ही लोक तुम्हाला एकत्र पाणी कसे पिऊं देऊं ?

सदर प्रकरणानंतर थोड्याच दिवसांनीं कर्मधर्म संयोगानें ता. १।८।२९ पासून रा. ठ. भा. खरात यांची सावंतच्या शाळेंतच नेमणूक झाली. सुरुवातीलाच रा. खरात यांस तोंडीं सूचना देण्यांत आली कीं, लक्षात ठेवा. माझ्या शाळेंत (जी सोंवळेशाही आहे त्या बाबतींत) कांहीं ढवळाढवळ कराल तर खबरदार! या शाळेंत आणखी २।३ अस्पृश्य शिक्षक आहेत. त्यांच्याशींही या राजेश्रींचें वर्तन अरेरावीचेंच भाषण असतें असें म्हणतात. एखादा आंडदांड मुकादम आपल्या हाताखालील लोकांना ज्याप्रमाणें शिव्या हांसडून काम सांगत असतो. त्याप्रमाणें हे राजेश्री अस्पृश्य शिक्षकांच्या वर्गांत जाऊन सर्व मुलांसमक्ष हे "महारडे, चांभारडे" शिक्षक असेच. यांना अमुकच नाहीं. यांना तमुकच नाही असें म्हणत असतात. वर्गवाटणीतही तीच व्यवस्था आहे. या शाळेंत सुमारें चारशें मुलांपैकीं, दोनशें मुलें अस्पृश्य मानलेल्या वर्गांतील आहेत. कांहीं वरचे वर्ग सोडून दिले तर खालच्या वर्गांत अशी स्थिति आहे कीं, अस्पृश्य वर्गांची मुलें अस्पृश्य शिक्षकाकडे व स्पृश्य मुलें स्पृश्य शिक्षकाकडे अशी वाटणी केलेली असते. जेथें मुलें बसविण्याच्या बाबतींत ही स्थिति; तेथें स्कूल कमिटीचा एकलोटीचा हुकूम या शाळेंत पायाखालीं तुडविला जावा यांत काय आश्चर्य ?

रा. खरात यांची आग्रीपाडा शाळेंत नेमणूक झाली त्या वेळेस शाळेंत पाण्याबद्दलच्या सर्क्यूलरची अंमल बजावणी होत नव्हती. अगदीं पूर्वीप्रमाणेंच अस्पृश्यांच्या मुलांकरितां निराळें व स्पृश्य मुलांकरितां निराळें पाणी ठेवले जात होतें. एवढेंच नसून अस्पृश्य शिक्षक व स्पृश्य शिक्षक यांचीही पाण्याची व्यवस्था एकत्र नव्हती. शिवाय दररोज दुपारच्या सुट्टींत शिक्षकांकरितां चहा केला जात असतो. त्यांतही फक्त अस्पृश्य शिक्षकांना वगळूनच इतर सर्व शिक्षकांची सोय एकत्र केली जाते. बिचारे अस्पृश्य शिक्षक हिंदू असूनही दुपारच्या सुट्टींत अल्पाहाराकरितां मुसल-मानी हॉटेलांचा उपयोग करितात. हिंदु संघटणेचा, अस्पृश्यतानिवारणाचा व स्कूल कमिटीच्या एक-लोटीचा हा असला मासला आहे.

ता. १७।९।२९ ची हकीकत—एक अस्पृश्य विद्या-र्थी स्पृश्यांकरितां ठेवलेल्या पाण्याकडे वळला. एवढ्यांत हेडमास्तरची नजर त्या मुलाकडे गेली. त्यांनीं त्याला जाऊं दिलें नाहीं. ते त्याला म्हणाले, काय रे, तुलां समजत नाही काय? तिकडे कोठें जातोस. धर्म सोडलास काय? हें भाषण रा. खरात यांनीं ऐकिलें. ते पुढें जाऊन मास्तरला म्हणाले; मास्तर, कसला धर्म घेऊन बसलांत? सर्क्यूलरची आठवण नाहीं वाटतें? आम्ही किती दिवस गप्प बसावयाचें? एवढें झाल्यानंतर हेडमास्तरांनीं शिपायाकरवी लगेच एकत्र पाणी केल्याचे फर्मान सर्व शाळेंत सोडलें. पाणी एकत्र झालें! स्पृश्यास्पृश्य विद्यार्थी एकत्र पाणी प्यालें. कोणत्याही प्रकारचा गवगवा झाला नाहीं.

अशा रीतीनें स्कूल कमिटीच्या सर्क्यूलरची अंम-लबजावणी झाली. शाळा सुटल्यानंतर हेडमास्तर व कांहीं स्पृश्य शिक्षक आजूबाजूच्या स्पृश्य वस्तींत फिरून गेले असें म्हणतात. कशाकरितां हें कांहीं कळलें नाहीं.

परंतु ता. १८।९।२९ रोजीं शाळेच्या सुरवातीच्या अगोदर पासूनच २-४ पोलीस शिपाई शाळेच्या आसपास फिरकूं लागले! स्पृश्य मुलांचा जमावही बराच होता. सदर जमाव शाळेंत न जातां संपावर गेला. कां! तर स्पृश्य अस्पृश्य यांचे पाणी एक झालें म्हणून!! अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना आजची परिस्थिति आपल्याला धोक्याची आहे असें वाटून त्यांतील बरेंच विद्यार्थी परत घरी गेले. कांहींना पालकांनीं धोक्याच्या परिस्थि-तीमुळें शाळेंतच पाठविलें नाहीं. लगेच संपवाल्या स्पृश्य विद्यार्थ्यांची सभा झाली. आश्चर्याची गोष्ट ही कीं हेडमास्तर तेथें गेलें व त्यांना घेऊन आले. झालें. संप झाला. लगेच संप मोडला. या प्रकारावरून या संपाच्या मुळाशीं हेडमास्तर आहेत कीं काय असा संशय येतो.

ता. १९-९-२९ ची हकीगतः—हेडमास्तरनें झालेली हकीगत वर कळविली. हेडमास्तराचा रिपोर्ट पोहोंचल्यानंतर दुसरें दिवशीं म्हणजे वरील तारखेला मे. असि. सुपरिंटेंडेंट मि. वैद्य शाळेंत आले व त्यांनीं सदर प्रकरणाची चौकशी केली. अस्पृश्य शिक्षक व मुलें यांच्या त्यांनीं जबान्या घेतल्या. या प्रकरणानंतर २।३ दिवसांतच रा. खरात यांची बदली दुसऱ्या शाळेंत केली असल्याचें समजतें.

"भंडारा म्हणजे दुखवट्याचा दिवस"

अस्पृश्य समाजाला ज्या शास्त्रकर्त्यांनी म्हणजे ब्रह्मराक्षसांनीं अज्ञानांधकारात खितपत पाडण्याचा प्रयत्न करून मानवी हक्कांची ओळख होऊं नये, अशी बरीच खोटी विधानें ग्रंथ पुराणांतून भट्टी कारवाई-मुळें करण्यांत आलेली आहेत, ती सत्यशोधक वीरांनीं तमाशे वगैरे करून अज्ञान जनतेच्या उघडकीस आणून दिली. तेणें करून बऱ्याच ठिकाणी ब्राह्मणी धर्माचा नायनाट केला. हल्लीं समाज समता संघ व जातपात-तोडक मंडळ तसेंच अस्पृश्यांचे हितकर्ते ठिकठिकाणीं सभा, उत्सव, परिषदा भरवून जागृती करण्याचे प्रयत्न करूं लागले आहेत.

मातंग जातीचे समाज सुधारक म्हणविणारे लोक आपल्या जातभाईंना वरील प्रकारची "ब्राह्मणी मढ्यांची" ग्रंथ पुराणें वाचावयास लावून व त्यांच्या समाप्तीच्या दिवशी भंडारे करून मंडळी जेऊं घालतात. स्वतः भंडारे करून पैशाचा खर्च करूं लागतात. असल्या कार्यक्रमास बराच 'ऊत' येऊन गरीब मांग लोक बळी पडून पांच पन्नास रूपयाचा चुराडा करित आहेत. दर वर्षी जुन्नर देशाच्या मांग लोकांना अकरा महिनें ३३ कोटी देवता छळतात आणि बारावा श्रावण महिना तेवढा सुख व पुण्यप्रद वाटतो. मातंग बंधूंनो अद्याप तुमचे डोळे कां उघडत नाहींत? आपल्या समाजालाच सुधारणेच्या कार्याकडे वळविण्याचा प्रयत्न, केलात तर आपणांस "नर्कवास" प्राप्त होईल काय? जो पैसा राक्षसी रूढीला खर्च करितां तोच जर शिक्षणाच्या कामी खर्च केलात तर किती उत्तम होईल? मातंग समाज किती मागासलेला आहे हें आपणांस घडोघडी आमच्या सारख्या अज्ञान समाज सेवकानें सांगणें योग्य वाटणार नाहीं. तरीपण जनाची लाज न धरितां मनाची लाज धरून कार्य करावयास झटाल अशी नम्र विनंती आहे.

आपला

केशवराव एस. सकाटे.

बावड्याची सभा.

ता. २०-९-१९२९ इसवी रोजीं कसबें बावडें, ता. इंदापुर, जि. पुणें, एथें सायंकाळीं ५ वाजतां रा. सखाराम बापुजी कांबळे रा. कसबें बावडें यांचे अध्यक्षतेखालीं सभा भरली होती. सभेस सुमारें चारशें साडेचारशें लोकसमुदाय जमला होता. त्यांत एकनाथ-राव कांबळे बावडेकर, तुळशीरामजी तेलंगीकर, रामचंद्र बनसोडे बावडेकर, केरूजी भोसले फोंडशिरस इत्यादि, वक्त्यांचीं मुद्देशीर व सुश्राव्य अशीं भाषणें झालीं.

ठराव १ ला—सार्वभौम पंचमजॉर्ज बादशाह व महाराज्ञी यांचे विषयीं ही सभा आपली राजनिष्ठा व्यक्त करीत आहे. ठराव २ रा—पुणें जिल्ह्यांतील सुपरवायझरच्या सात जागांपैकीं एका जागीं अस्पृश्य वर्गांतील लायक, हुशार व कर्तबगार अशा (मे. एम्. एन्. डिखळे) या इसमाची कायमची नेमणूक केल्या-बद्दल पुणें जिल्हा स्कूलबोर्ड मेंबरांचे ही सभा अत्यंत मनःपूर्वक अभिनंदन करीत आहे.

आपला,

सखाराम बापुजी कांबळे.

मुद्रकः—भास्कर रघुनाथ कद्रेकर, धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस कामाठीपुरा ३ री गल्ली भायखळा मुंबई नंबर ८.

Reg. No. B 2250.

पाक्षिक पत्र.

वर्गणीचे दर.
वार्षिक वर्गणी टपाल हंशिलासह ३ रुपये.
किरकोळ अंकास दोन आणे

संपादक व प्रकाशक : डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, बार-ॲट-ला.
दामोदर हॉल, पोयबावडी, परळ-मुंबई.

बहिष्कृत भारत

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं । देई आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें.
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारा पासोनि सोडवीं । मेदिनी हे.
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलो नये.

वर्ष २ रें.] शुक्रवार ता. १५ नव्हेंबर १९२९. [अंक २१-२२

अनुक्रमणिका.

१ आत्मपरिचय पान १-३, ९ ते १४
सभा, समारंभ, मंदीर सत्याग्रह, अस्पृश्यतेचे उच्चाटण व इतर वृत्त. डॉ. आंबेडकर याजमार्फत भुलेश्वर मंदिराच्या ट्रस्टीबरोबर झालेला पत्रव्यवहार.

२ अग्रलेख पान ४-७
पुणें येथील पर्वती सत्याग्रह प्रकरण.

३ प्रासंगिक विचार पान ७-८
१ क्रांति कशाला म्हणतात, २ अस्पृश्यांची पुंडाई कीं स्पृश्यांची गुंडाई ३ आतां तरी डोळे उघडले काय? ४ भविष्यवादी भालाकार भोपटकर ५ ब्राह्मणांच्या मुली मागणारे अस्पृश्य ६ नरसोबाच्या वाडींत अस्पृश्यांना देवदर्शन.

आत्मपरिचय.

पर्वतीच्या सत्याग्रहास पाठिंबा.

परळ येथील जंगी जाहीर सभा.

[आमच्या बातमीदाराकडून]

पूर्वी जाहीर केल्याप्रमाणें बुधवार ता. १६ आक्टोबर १९२९ रोजीं संध्याकाळीं ६-३० वाजतां मुंबईतील बहिष्कृत वर्गाची एक जंगी जाहीर सभा पुणें येथील पर्वतीच्या सत्याग्रहास पाठिंबा देण्याकरितां डॉ. आंबेडकर ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली भरली होती, सबंध हॉल लोकांनी फुलून गेला होता. व्यासपिठावर श्री. भुस्कुटे, देवराव नाईक, ठाकरे, प्रधान, खांडके, कवळी, कद्रेकर, आचार्य डॉ. सुरतकर वगैरे स्पृश्य मंडळी-शिवाय श्री. शिवतरकर, वनमाळी, आडरेकर वगैरे अस्पृश्य मंडळीहि दिसत होती. श्री शिवतरकर ह्यांनीं डॉ. आंबेडकरांनीं अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याविषयीं सूचना मांडली व त्यास श्री. खांडके ह्यांनीं अनुमोदन दिल्यावर डॉ. आंबेडकर टाळ्यांच्या प्रचंड गजरांत अध्यक्षस्थानी बसले. सभेच्या कामास सुरवात करतांना त्यांनीं पुणें येथील सत्याग्रहाचा त्रोटक इतिहास सांगून त्यांनीं पुणें येथील बहिष्कृतांच्या सत्याग्रहास सर्व ठिकाणच्या बहिष्कृतांनीं सर्वतोपरी मदत करणें हें त्यांचें पवित्र कर्तव्य आहे असें सांगितलें व जरूर पडल्यास आपण पुण्यास सत्याग्रहास जाण्याची तयारी करण्यास तयार आहांत काय म्हणून जमलेल्या समुदायास सवाल टाकतांच चोहोंकडून "होय" म्हणूनच उत्तर मिळालें. स्पृश्य लोकांच्या वागणुकीचा व त्यांचा बहिष्कृताबद्दलच्या दृष्टीकोनाचा निषेध करून त्यांनीं आणखी कांहीं काल थांबा व मतपरिवतर्नाची वाट पहा म्हणणाऱ्या लोकांची हांव किती नीच वृत्तीची असते, ह्याचे स्पष्टीकरण करून म्हणाले कीं, कॉंग्रेसनें देखील विवक्षित मर्यादिंत म्हणजे ३१ डिसेंबरच्या आंत जर डोमिनियन स्टेटस दिले नाही, तर आपला ब्रिटीश राज्यसत्तेचा संबंध अजिबात तोडून टाकूं असें जाहीर केलें असतांना उगाच बहिष्कृत वर्गास थापा सांगण्यांत कांहीं अर्थ आहे कीं काय? असा उघड सवाल करून हजारों वर्षें थांबून देखील कांही न देणाऱ्या स्पृश्यांच्या मनाचाच नीचपणा जास्त उघड होत असून 'थांबा' म्हणणें हा त्यांचा लपंडाव असून बेगडी मुलामा आहे. तरी पण असल्या भुलभुलावणीला आतां अस्पृश्य वर्ग बळी पडण्याइतका नादान राहीला नसून तो स्वाभिमानी व जागृत बनलेला आहे व ह्याचेच प्रत्यंतर म्हणजे पुण्याचा सत्याग्रह होय. त्यांनीं श्री. राजभोज ह्यांच्या धैर्याची तारीफ करून त्यांचे मनःपूर्वक अभिनंदन केलें. व म्हणालें कीं मुंबई येथें लवकरच मंदिर प्रवेशाच्या सत्याग्रहाची मोहीम सुरूं करण्यांत येणार असून तो यशस्वी करून दाखविण्यास मुंबईतील बहिष्कृतांनीं आपल्या कंबरा कसल्या पाहिजेत. प्रास्तविक भाषणानंतर त्यांनीं श्री. वनमाळी ह्यांस खालील ठराव मांडण्यास विनंती केली :—

"समाज समता संघ व भारतीय बहिष्कृत समाज सेवासंघ ह्यांच्या विद्यमानें भरलेली ही जाहीर सभा पुणें येथील बहिष्कृत हिंदूनीं त्यांच्या न्याय्य व मानवी हक्काकरतां सुरूं केलेल्या सत्याग्रहास आपला पूर्ण पाठिंबा देत असून ज्या ज्या स्पृश्य लोकांनीं, त्यांना मदत केली त्यांचे अंतःकरण पूर्वक आभार मानते, व आपल्या दृढ निश्चयापासून न डगमगतां आपला सत्याग्रहाचा लढा चालू ठेवण्याची बहिष्कृत वर्गास विनंती करते." वरील ठराव मांडतांना श्री. वनमाळी ह्यांनीं बहिष्कृतांना मंदिरांत जाण्याच्या आपल्या हक्कांचे समर्थन करून तो हक्क बजावून घेत असतांना स्पृश्य लोकांनीं कां विरोध करावा ह्या बद्दल आश्चर्य प्रगट केलें. श्री. वडवलकर ह्यांनीं ठरावास दुजोरा देतांना राजकीय स्वातंत्र्याच्या गप्पा झोकणाऱ्या लोकांनीं कसलीही सत्ता हातीं नसतांना अगदीं निव्वळ न्याय्य हक्क देतांना इतका विरोध करावा ही खरोखर नामुष्कीची गोष्ट आहे असे सांगितले, त्यास श्री. खांडके ह्यांनीं पुष्टी दिल्यावर वरील ठराव मतास टाकल्यावर तो पास झाल्याचे अध्यक्षांनीं जाहीर केलें. त्या नंतर ही सभा शांततामय सत्याग्रही लोकावर हल्ला करणाऱ्या स्पृश्य लोकांचा निषेध करते अशा अर्थाचा ठराव श्री. के. सी. ठाकरे ह्यांनीं मांडिला. त्यांनी आपल्या नेहमीच्या भाषण पद्धती प्रमाणें जोरदार भाषेंत पुणेरी लोकांचा निषेध करून पुण्याची पापी परंपरा अझूनही टिकवून ठेवणाऱ्या पुणेरी स्पृश्यांचा तीव्र शद्बांत निषेध केला. व घडला हा प्रकार घडला नसता तरच आपणांस आश्चर्य वाटलें असतें असें सांगितलें. वरील ठरावास, श्री. द. वि. प्रधान यांनीं दुजोरा देतांना त्यांनी हिंदु सभेसारख्या हिंदुच्या संस्थेवर चांगलाच ताशेरा झाडून, ज्या जबलपूरच्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष रा. नरसोपंत केळकर होते, व अधिवेशनांत बहिष्कृतांचा मंदीर प्रवेशाचा हक्क मान्य करण्यांत आला. त्याच रा. केळकरांच्या शहरांत स्पृश्य लोकांकडून अगदीं पशुतुल्य किंबहुना पशुपेक्षांही नीच वर्तन होत असतांना त्यांना

समजूतीच्या गोष्टी सांगून अथवा त्यांचा निषेध करणें हे केळकरांचे हिंदुसभेचे एक कार्य कर्ते म्हणून कर्तव्य असतांना हा अनन्वित प्रकार ते मुकाट्यानें घरीं बसून ऐकत होते त्या बद्दल दिलगिरी व्यक्त केली. ज्या स्पृश्य समाजांतील लोकांची मनें शांत सत्याग्रही स्त्रीयां-वर देखील हात टाकण्यांस कचरली नाहींत ती माणसें नसून सैतानाच्या नात्यागोत्याचीच खास असली पाहिजेत. मुसलमान समाजाविरुद्ध नाहींनाहींते काहूर उठवून पराचा कावळा करणाऱ्या हिंदुसंघटनावाद्यांच्या पुरस्कर्त्यांच्या लोकांचे अमानुषीय प्रकार बघितले म्हणजे कोणालाहि आपल्या माना खालीं घालणें भागच होय. श्री. केळकरांच्या ह्या कृत्याचे समाधानकारक जाब विचारण्याचा हक्क हिंदी राष्ट्रीय व त्यातल्यात्यांत स्पृश्य व अस्पृश्य हिंदूस आहे. जोपर्यंत असले लपंडावी डावपेच हिंदुसभेचे लोक खेळत आहेत तोपर्यंत अस्पृश्य ह्या सभेवर कवडीचाही विश्वास ठेवण्यास तयार नसून आतां इतःपर तरी हिंदुसभेनें अस्पृश्यांच्या कैवाराचा मुखवटा काढून टाकिला पाहिजे. व उगाच अस्पृश्यांच्या नांवावर स्वतःस विकून घेण्याचा व त्यांच्या उद्धाराचा गारुडी खेळ आटोपता घेण्यांतच शहाणपणा होय. श्री. देवराव नाईक ह्यांनीं आपल्या सत्याग्रहाबद्दलची कल्पना म्हणजे (mass action)ची कल्पना सांगून जर पर्वतीच्या पायथ्याशीं बहिष्कृत वर्गाचा मोठा जमाव गोळा झाला असतां तर स्पृश्य लोकांची अस्पृश्य समाजावर हात टाकण्याची छाती झाली नसती. असें सांगून आपल्या कमकुवतपणाचा फायदा स्पृश्य लोकांस घेऊं दिल्याबद्दल त्यांनीं सत्याग्रहाच्या चालकांस दोष देऊन उगाच दहापांच माणसांचे जीव धोक्यांत घालण्याऐवजीं हजारों लोक जर सत्याग्रहास आले असतें तर स्पृश्यांची छाती तावडतोब दडपली गेली असती असें सांगितलें. नंतर श्री. भुस्कुटे ह्यांनीं पुणें येथील परिस्थितीबद्दल नीट माहिती सांगून सत्याग्रहास शांततेचे साम्राज्याच्या छायेचे पांघरून असावे कदाचित बहिष्कृतांचा बराच मोठा समुदाय एके ठिकाणीं येऊन व स्पृश्यलोकांच्या कृत्यामुळें चिडून गेला तर ती परिस्थिति नाहींशीं होऊन उगाच मारामारींत त्याचे रूपांतर होईल. या भीतीनेंच आपण थोडया लोकांनिशीं सत्याग्रह करण्याचें ठरविलें असल्याचें सांगून श्री. जमनालाल बजाज ह्यांच्या प्रेसनोटवर चांगलींच टीका केली. आपल्या भाषणांत त्यांनीं स्पृश्य लोकांनीं आपण होऊन अस्पृश्यांना देवळें खुलीं करण्याच्या प्रवृत्तीपेक्षा बहिष्कृतांनीं ती स्वपराक्रमानें आपल्यास खुली करून घेण्यांत काय तफावत आहे ह्याची सुंदर छाननी केली. ते म्हणाले कीं, आज हयात असलेले देवळाचें मालक अथवा वहिवाटदार स्वमताच्या जोरावर कदाचित बहिष्कृतांस देवळे उघडे करण्यास समर्थ होतील परंतु त्यांच्या नंतरचे लोक परत त्यांस बंदी करणारच नाहीं, ह्याबद्दलची कोणालाच खात्री देतां येत नाहीं. श्री. खटावकर व आचार्य ह्यांची भाषणें होऊन ठराव पास झाला. तिसरा ठराव अस्पृश्य लोकांवर होत असलेला हल्ला स्वतःच्या डोळ्यानें पहात असतांना देखील कलेक्टरनें तावडतोब बंदोबस्त केला नाहीं म्हणून दिलगिरीं प्रदर्शीत करण्यांत आली.

कोणत्याहि जुलमी सत्ते विरुद्ध सत्याग्रह करण्याचा हक्क जुलमाखालीं दडपलें गेलेल्या लोकांस असतांना व तो करण्याचा सल्ला डॉ. आंबेडकर बहिष्कृतांस देतात, परंतु त्यांनीं येथें गिरणीकामगारयुनियनचा गिरण्यांच्या मालकाविरुद्ध जो लढा लागला होता त्यास डॉ. आंबेडकरांनीं कां विरोध केला असा प्रश्न सभेच्या सुरवातीला एका पृच्छकानें केला असतां सभेचें काम बरखास्त करण्यापूर्वी त्याचे उत्तर देण्याचे आश्वासन त्यांनीं त्यांस दिलें होतें. आपण गिरणी कामगार युनियनला कां विरोध केला हें सांगतांना ते म्हणाले कीं, गेल्या संपाच्या कारणाची व परिस्थितीची बऱ्याचशा जणांना माहिती नाहीं असे दिसते. एकतर हा संप सार्वत्रीक नव्हता; गिरण्यांत काम करणाऱ्या मुसलमान कामऱ्यांपैकीं एकही कामगार संपांत सामील झालेला नव्हता व ज्या भागांतील गिरण्यामध्यें मुसलमान कामगार जास्त संख्येनें आहेत, त्यां गिरण्या अगदीं बिनबोभाट चालू होत्या. तसेंच संपाच्या एकदिवस अगोदर गिरणीकामगार युनियनचे अध्यक्ष, सेक्रेटरी व इतर दोन लोक मला भेटावयास आले त्या वेळेस तेथें श्री. देवराव नाईक व श्री. द. वि. प्रधान हेहि हजर होतें. बरीचशी चर्चा होऊन संपास पुरेशी कारणें नसतांना व भरभक्कम पैशाचे पाठबळ कामगार वर्गास नसतांना संप करणें मूर्खपणाचें आहे असें गिरणीकामगार युनियनच्या लोकांस मीं सांगितलें व जर संपास अगदीं पुरेशीं कारणें असतील व त्यांत जर आमच्या बहिष्कृत वर्गाचा जर कांहीं फायदा होत असेल तर मी मोठ्या आनंदानें संपास पाठिंबा देऊन संपात सामील होईन. असें सांगितलें. नंतर मी स्वतः संपाच्या सर्व कारणांचा तपास करून माझी अशी खात्री झाली कीं, हा संप कांहीं लोक स्वतःच्या अरेरावी मतावर करून टिकवूं पाहत आहेत. युनियननें दिलेली अभिवचने जर युनियनचे चालक पाळणार नाहींत तर त्या युनियनच्या शद्वास कवडी किंमत रहाणार नाहीं. अशी परिस्थिति होती. मुंबई सरकारनें नेमलेल्या संप चौकशी कोर्टापुढें साक्षी देतांना ह्याच युनियनच्या अधिकाऱ्यांनीं आपली संघटना विस्कळित झाली म्हणून आपण संप केला असा धडधडीत कबूली जबाब दिलेला आहे हें सर्वांनीं लक्ष्यांत ठेवावे. तिसरें मुख्य कारण म्हणजे अजूनपर्यंत जे जे कांहीं संप झालें त्यांत बहिष्कृतांना कोणत्याहि प्रकारें न्याय मिळाला नसून त्यांना कपडे खात्यांत असलेली बंदी अजूनहि कायम आहे. जमल्यास कपडेखातें बहिष्कृतास मोकळें व्हावें, व मुंबईच्या लोकांस कपडयाचें काम यावें म्हणून विरोध केला. कारण येथील स्पृश्य लोक त्यांस काम शिकविण्यास तयार नाहींत म्हणून वऱ्हाडांतून १३० माणसें आणिली. परंतु कपडेखात्यांतील स्पृश्य लोकांनीं आपण अस्पृश्य लोकांबरोबर काम करणार नाहीं, म्हणून ठिकठिकाणीं ह्या स्पृश्यवर्गीय मजुरांनीं कसकसें संप केलें व त्यामुळें मी आणलेल्या अस्पृश्य मजुरांना परत कसें जावें लागलें ह्याचे हृदय विदरक करणारें चित्र डॉक्टर साहेबांनीं लोकांपुढें उभें करून अस्पृश्यांवर जुलूम हाच जर कामगार चळवळीचा न्याय असेल व कामगारांना जात नाहीं म्हणून नेहमी ओरडणाऱ्या स्पृश्य पुढाऱ्यांनीं ह्यांचा जबाब द्यावा म्हणून उघड सवाल केला. त्याचप्रमाणें गिरणींतील कोणतीही मोठी जागा अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांस देण्यांत येत नाहीं. कारण काय तर हे जात न मानणारे स्पृश्य कामगार अस्पृश्य अंमलदारांच्या व मुकादमांच्या हाताखालीं काम करण्यास तयार नसतात. गिरण्यांतील नळावरचीं भांडणें व स्पृश्य स्त्रियांकडून अस्पृश्य स्त्रियांचा होणारा पाणउतारा ह्याचें वर्णन त्यांनीं करून ज्या चळवळीमध्यें बहिष्कृतांच्यावर जुलूम होत असून तो चालूं ठेवण्याची प्रवृत्ति त्यांत असेल अशा कोणत्याही चळवळीशी समरस होण्याची आपली इच्छा नसून अशा चळवळीस विरोध करणें हेंच आपलें कर्तव्य होय असें त्यांनीं जाहीर केलें. ज्यांना बहिष्कृत वर्गाच्या माहितीची आपेक्षा असेल त्यांनीं त्यांनी बहिष्कृतांस न्याय दिला पाहिजे. जेथें जी माणसे माझ्या बहिष्कृत वर्गास न्याय देवून त्याची गुलामगिरींतून व आहे त्या स्थितींतून वर आणण्याची अंतःकरणपूर्वक चळवळ करीत असतील त्या लोकांशीं सहकार्य करण्यास मी कधींही मागें पाहणार नाहीं. परंतु प्रत्येक चळवळीचे सूत्र म्हणजे बहिष्कृतांस न्याय व समतेची वागवणूक हेंच असेल तरच ते न्याय व रास्त ठरेल, आप्पलपोटया स्पृश्यांच्या फायद्याच्या चळवळीशीं मला कांहीं कर्तव्य नाहीं. असें सांगून पुन्हां लोकांस पर्वतीच्या सत्याग्रहास मदत करण्याची विनंती केली व सभेचे काम संपल्याचे ९ वाजतां जाहीर केले.

रोहिदास ज्ञानोदय समाज.

अस्पृश्यांची सभा.

पूर्वी जाहीर केल्याप्रमाणें शनिवार ता. २६ रात्रौ ८ वाजतां रो. ज्ञा. समाजाच्या विद्यमानें श्री. देवराव नाईक यांचे अध्यक्षतेखालीं अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा मदनपुरा येथें भरली होती. तींत खालील प्रमाणें ठराव पास झालें.

ठराव १ ला—पर्वती सत्याग्रहास ह्या सभेचा पूर्ण पाठिंबा असून सत्याग्रही विरांचे ही सभा मनःपूर्वक अभिनंदन करीत आहे व ज्या स्पृश्य लोकांनीं सदर सत्याग्रहास विरोध करून सत्याग्रही लोकांवर अत्याचार केला त्यांचा तीव्र निषेध करीत आहे.

ठराव २ रा—श्री. हरविलास सारदा यांनीं वरिष्ट कायदेकौन्सिलमध्यें लग्नाचे वेळीं वधुवरांचे वय अनुक्रमे १४ व १८ असें असावें असें बील आणून तें पास करून घेतलें याबद्दल श्री सारदा यांचें ही सभा अभिनंदन करीत आहे.

ठराव ३ रा—सध्या मुंबई शहरांत अस्पृश्य बंधूच्या मंदिरप्रवेशाच्या तयारीची जी चळवळ सुरू आहे तिला या सभेचा पूर्ण पाठिंबा आहे. परंतु सदरहू चळवळ यशस्वी व परिणामकारी होण्यासाठीं अस्पृश्य वर्गानें आधीं संघटितपणें तयार होणें अत्यावश्यक आहे. असें या सभेचें मत आहे.

सदर ठराव रा. वनमाळी यांनीं पुढें मांडतांना मुंबईत सत्याग्रहाची आवश्यकता व अस्पृश्य वर्गाचें त्या संबंधी कर्तव्य या गोष्टीचें अत्यंत मार्मिकपणें स्पष्टीकरण करून ज्यांनीं सत्याग्रह जाहीर केला त्यांचा प्रयत्न किती घाईचा व बेजबाबदारीचा आहे हें सत्याग्रह कमिटीच्या डॉ. सुरतकर, डॉ. उदगांवकर व डॉ. सावरकर यांच्या ता. २६-१०-२९ च्या नवाकाळ मधील खुलाशावरून व सभेंत डॉ. उदगांवकर यांचे आलेलें पत्र वाचून स्पष्ट करून दाखविला. सभेंत मेसर्स उपशाम, चांदोरकर, फाळके, पगारे, प्रधान, झिराडकर, मोरे, खटावकर वगैरेची भाषणें होऊन अखेर ठराव पास झाला. या सभेंत डॉ. तेंडुलकर यांचें कळकळीचें भाषण झालें. व कुर्ल्याचें श्री. चांदोरकर, यांनीं ता. ३१-१०-२९ रोजी कुर्ला मु. रो. ज्ञा. समाजाच्या कुर्ला शाखेच्या विद्यमानें श्री सत्यनारायण व सहभोजन असल्याचें सांगून सदर प्रसंगांत सर्व अस्पृश्यांनी भाग घेण्याची विनंती केल्यावर आभार प्रदर्शन होऊन सभा बरखास्त झाली.

मद्रासच्या बहिष्कृतांच्या पर्वती सत्याग्रहाला पाठिंबा.

प्रचंड जाहीर सभेंतील ठराव.

ता. २२ आक्टोबर १९२९ रोजीं मद्रास येथे नेपियर पार्कमध्यें बहिष्कृत वर्गाची एक जाहीरसभा पर्वती सत्याग्रहाला पाठिंबा देण्याकरितां श्री. डब्ल्यू. पी. सौदागर पंड्या नाडर एम्. एल. सी. यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरलीं होती. आरंभी श्री. एम्. शिवराज यांनीं अध्यक्षांचे नांव सुचवितांना, पर्वती सत्याग्रहाची माहिती सांगून देवालयप्रवेशाच्या चळवळीचें अस्पृश्यता निवारणाच्या कामीं किती महत्व आहे तें सांगितलें. विद्वान व्ही. आय. मुनुस्वामी पिले यांनीं अनुमोदन दिल्यावर श्री. नाडर यांची अध्यक्षस्थानीं योजना झाली. नंतर अध्यक्षांचें भाषण झालें. त्याचा सारांश वरिष्ठ म्हणविणाऱ्या जातींचे लोक आपली उन्नति करतील अशी अस्पृश्य मानलेल्या जातींची अपेक्षा होती, परंतु ती सफळ झाली नाहीं. राष्ट्रीय सभा चाळीस वर्षें अस्तित्वात आहे, पण तिच्या कडून अस्पृश्यांच्या उन्नतीसाठीं कांहीं काम झालें नाहीं. याकरितां बहिष्कृतांनीं स्वावलंबनाचाच मार्ग स्वीकारला पाहिजे. प्रत्येक खेड्यापाड्यांतील बहिष्कृत वर्गाला ही हजारों वर्षांची गुलामगिरी अत्यंत दुःसह झालेली आहे आणि या गुलामगिरींतून मुक्त होण्याकरितां ते धडपड करीत आहेत. याकरितां सर्व ठिकाणच्या बहिष्कृतांनीं एकमेकांना साहाय्य करून स्वोद्धारासाठीं झटलें पाहिजे. त्याकरितां शांततेचे व कायदेशीर सर्व उपाय उपयोगांत आणले पाहिजेत. इकडील बहिष्कृतांनींही सत्याग्रहासाठीं आतां कंबर बांधली पाहिजे. स्वाभिमानसंघाची चळवळ दिवसेंदिवस जोरावत आहे. प्रत्येक माणसानें स्वाभिमानाला अवश्य जपलेंच पाहिजे.

याप्रमाणें अध्यक्षांचें भाषण झाल्यावर श्री. एस. पी. आय. बालगुरु शिवम् यांनीं पुढील ठराव सभेपुढें मांडला:—

पुणें येथें अस्पृश्य वर्गांतल्या सत्याग्रहींना सत्याग्रह करतांना जो छळ सोसावा लागला त्याबद्दल या सभेला कळवळ्याची सहानुभूति वाटत आहे आणि देवालय प्रवेशाचा आपला हक्क या शूर मंडळीनें बजावला याबद्दल त्यांचें ही सभा मनःपूर्वक अभिनंदन करून त्यांच्या चळवळींत त्यांना पूर्ण यश येवो असें इच्छिते.

सदरील ठरावाला श्री. एलाप्पा दासर यांनीं अनुमोदन व श्री. ई. व्ही. रामस्वामी नायकर यांनीं पुष्टी दिल्यावर ठराव सर्वानुमतें पसार झाला.

नंतर स्वामी सहजानंद यांचें भाषण झालें. त्यांत ते म्हणाले कीं, आदिद्रविड मंडळीवरच सर्व भर टाकण्यापेक्षां संख्येनें मोठें असलेल्या ब्राह्मणेतरांनीं सत्याग्रहाचें काम अंगावर घ्यावें हें विशेष योग्य होईल. तसेच देवालयप्रवेशाच्या बाबतींत खाजगी प्रयत्न होण्यापेक्षां सरकारकडून तसा कायदा होणेंच चांगलें.

श्री. रामस्वामी नायकर म्हणाले कीं, सध्यांच्या राजकीय पद्धतीमध्यें देवालय प्रवेशासंबंधाचा कायदा पसार करून घेणें कठीण आहे. ब्राह्मणेतरांना या बाबतींत तेवढी कळकळ नाहीं, त्यांना स्वतःला या बाबतींत आंच पोंहचत नाहीं. त्या अर्थी या कामीं स्वतः अस्पृश्यांनींच पुढाकार घेतला पाहिजे. इतकें झाल्यावर अध्यक्षांचे आभार मानून सभा बरखास्त झाली.

अस्पृश्यतेचे उच्चाटण.

बुधवार ता. १३ नोव्हेंबर रोजीं सायंकाळी मुंबईंत प्रार्थना समाज मंदीरामध्यें 'लाल-पाल बाल' या एका काळीं नांवाजलेल्या प्रसिद्ध त्रिमूर्ती पैकीं बाबु विपिनचंद्र पाल यांचें 'गेल्या शंभर वर्षांतील हिंदुस्थानची सामाजिक प्रगति' या विषयावर डॉ. बाळ गंगाधर खेर यांच्या अध्यक्षतेखालीं व्याख्यान झालें. त्यांत हिंदु समाज सुधारणेंवर आपले विचार त्यांनीं मोकळ्या मनानें प्रगट केलें. त्यांतील कांहीं मननीय विचार खालीं देत आहोंत.

"समाज हा निरनिराळ्या अवयवाचा एक देह आहे. देहाची वाढ होण्याला त्याच्या निरनिराळ्या अवयवाची वाढ व्हावी लागते तसेच समाजाचेंहि आहे. सामाजिक उत्क्रांति एकाच बाबतींत केव्हाही होऊं शकत नाहीं. समाजाच्या जीवनाच्या वेगवेगळ्या क्षेत्रांमध्यें उत्क्रांतीचा परिणाम होतो. एका क्षेत्रांतल्या प्रगतीचा किंवा पिच्छेहाटीचा परिणाम कमी अधिक प्रमाणानें दुसऱ्या क्षेत्रांमध्यें झाल्याखेरीज राहात नाहीं. शंभर वर्षांपूर्वी राजा राममोहन राय यांनीं उपनिषदांतील तत्त्वज्ञानाचें पुनरुज्जीवन करण्याचें काम हातीं घेतलें. त्यावेळीं हिंदुसमाज रूढीनें ग्रस्त झालेला होता. उपनिषदांमध्यें उच्च प्रतीचे तत्त्वज्ञान सांगितलेलें असलें तरी लोकांच्या प्रत्यक्ष आचरणामध्यें अत्यंत अनुदारपणा भरलेला असें राममोहन यांच्या दृष्टोत्पत्तीस आलें. सर्वांभूतीं परमेश्वर भरलेला आहे असें तोंडानें म्हणावयाचें, परंतु आचरणामध्यें सर्व भेदभाव कायम ठेवावयाचें, हा दुटप्पीपणा आहे, तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव प्रत्यक्ष व्यवहारांतही दिसून आला पाहिजे असें राममोहन प्रतिपादीत असत. त्यांनीं जुन्या पद्धतीच्या ब्रह्मोपासनेनें समाजाचें पुनरुज्जीवन होणें शक्य नाहीं हें जाणून सामाजिक सुधारणेचा प्रश्न हातीं घेतला. त्यांनीं सती जाण्याची चाल, जातिभेद व मूर्तीपूजा यांचा निषेध केला. राजा राममोहन हे स्वतः जातिभेद मुळींच पाळीत नसत. तथापि त्यांच्या वेळीं जातिभेदाचें निर्मूलन करण्याच्या चळवळीचा झेंडा उभारण्याला अनुकूल परिस्थिति नव्हती. तें काम पुढें केशवचंद्र सेन यांनीं केलें. आजची स्थिति पाहिली तर असें दिसून येतें कीं, जातिभेद कायम आहे परंतु जातिविशिष्ट कर्मे व आचार मात्र कोणी पाळीत नाहीं. कांहीं वर्षांपूर्वी समाजसुधारकांचा समाजाकडून जातिबहिष्कार इत्यादिकांच्या द्वारें अतिशय छळ करण्यांत आला. परंतु एकंदरींत समाजसुधारणेचें पाऊल पुढें पुढेंच पडत गेलें, गेल्या शंभर वर्षांत स्त्रियांच्या स्थितींत पुष्कळ सुधारणा झाली, विधवा विवाह अधिकाधिक रूढ होत गेले, स्त्री शिक्षणाची प्रगति झाली, पडदा गळून पडूं लागला आणि जातिबंधनेंहि शिथिल झालीं. परंतु ही प्रगति वरवरची आहे. यांत बराचसा भाग जबरीच्या रामरामाचा आहे, किंवा सोयीखातर म्हणून यांतल्या बऱ्याचशा सुधारणा झाल्या आहेत. पुष्कळ सुशिक्षित हिंदूकडून जातिभेद पाळण्यांत येत नाहीं. परंतु समतेच्या तत्वाची खूण त्यांना पटलेली आहे काय ? या देशांत मूठभर सुशिक्षित लोकांना सरकारकडून आपले राजकीय हक्क मिळविणें कठीण वाटूं लागलें तेव्हां बहुजनसमाजाचा पाठिंबा मिळविण्याकरितां त्यांनीं अस्पृश्यतानिवारणाचा प्रश्न हातीं घेतला. अर्थांतच यांत त्यांचा हेतु राजकीय स्वरूपाचा आहे. पण लक्षांत ठेवा, **तमोयुगांतल्या धर्मविषयक कल्पनांच्या पायावर उभारलेली समाजरचना पायासकट उखडून काढल्याशिवाय अस्पृश्यतेचें उच्चाटन व्हावयाचें नाहीं. त्याकरतां पहिल्यानें वर्णाश्रम व्यवस्था जमीनदोस्त केली पाहिजे. तसें झालें ह्मणजेच अस्पृश्यतानिवारणाचा प्रश्न सुटेल.** अस्पृश्यतानिवारण हें जर राजकीय दृष्टया आवश्यक असतें तर एका मिनिटाच्या आंत पर्वती सत्याग्रहाचा प्रश्न सुटला असता. **वर्णाश्रम पद्धति कायम ठेवायची व अस्पृश्यता घालवावयाची, हे शक्य नाही.** सध्यां शुद्धीची चळवळ निघाली आहे, परंतु ती केवळ राजकीय हेतूंनीं प्रेरित झालेली आहे. राजकीय बाबतींत संख्याबलाचा उपयोग होतो म्हणून शुद्धीची आवश्यकता वाटली. पण तो हेतू बळकट नसल्यामुळें ती टिकूं शकणार नाहीं.

पनवेल येथील अस्पृश्यांचा जानव्याचा समारंभ

आक्टोबर ता. १२ रोजीं रात्रौ १० वाजतां पनवेल येथें श्री. रामकृष्ण भातनकर यांच्या घरासमोरील पटांगणांत पनवेल तालुक्यांतील अस्पृश्यांची जाहीर सभा आर्य समाजाचे स्वामी ॐकार सच्चिदानंदजी यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेंत श्री. शिवतरकर यांनीं जानवें आपण कां घेतलें पाहिजे व ते घेतल्यानंतर आपण कोणत्या प्रकारें वागणूक ठेविली पाहिजे याची माहिती सांगितल्यावर रा. ओघळे उपमंत्री आर्य समाज व स्वामी यांचे फार परिणामकारक भाषण झालें. दुसरें दिवशी विजया दशमीच्या सूमूहूर्तावर स्वामी ॐकार यांच्या हस्ते होम हवन करून १५० महार लोकांना जानवी देण्यांत आली. या कामीं पनवेल येथील गुजराथी मंडळी फार सहानुभूतिपूर्वक वागली. त्यांच्या पैकीं तुलसीदासजी व जेठाबाई हे हवनाच्या वेळीं स्वतः हवन करण्यास बसले होते. या समारंभामुळें कांहीं परधर्मीय लोकांच्या पोटांत दुखूं लागलें आहे.

शनिवार ता. २ नवंबर रोजीं ओवळे मुक्कामी तेथील १६ महारांना रामकृष्ण भातनकर यांनी जानवी दिली.

शोचनीय मृत्यू

कळविण्यास अत्यंत वाईट वाटतें कीं चांदोरी (जि. नाशिक) येथील प्रमुख व कार्यकर्ते श्री. बयाजी पगारे ह्यांचे ता. १८-१०-२९ रोजीं दुपारी एक वाजतां हृदयाची क्रिया बंद पडून एकाएकीं प्राणोत्क्रमण झाले. प्रेतयात्रेस स्पृश्य व अस्पृश्य हजारावर लोक समुदाय जमलेला असून प्रेत सर्व गांवांतून मिरविण्यात आले होतें. प्रेतयात्रेस श्रीमंत बाळासाहेब नानासाहेब हिंगणें जहागिरदार (चांदोरी) हे हजर राहिले होते. मरण समयीं त्यांचे वय जवळ जवळ ६५ वर्षांचे होतें. त्यांच्या कुटुंबांतील मंडळीवर हा दुःखद प्रसंग आला त्याबद्दल त्यांनीं जग रहाटीकडे लक्ष्य देऊन शांतवन करावें असें श्री. धोंडीराम नानाजी पगारे हे कळवितात.

बहिष्कृत भारत.

शुक्रवार ता. १५ नव्हेंबर १९२९.

पुणे येथील पर्वती सत्याग्रह प्रकरण.

गेल्या आगष्ट महिन्याच्या २७ तारखेला रा. ल. ब. भोपटकर यांनीं पर्वती येथील देवस्थानाच्या पंचाना "देवस्थानाच्या आवारांत स्पृश्यास्पृश्य भेदभाव यंदापासून नष्ट करावा व सर्व देवस्थान व देवता सर्व हिंदुधर्मीयांना खुल्या कराव्यांत व त्यांच्या धन्यवादाचें धनी व्हावें" अशी एका जाहीर पत्राच्या द्वारें विनंती केली. हें पत्र रा. भोपटकर यांनीं पुणें येथें ब्राह्मण वर्गांनीं चालविलेल्या अस्पृश्यता निवारण मंडळातर्फें लिहिलें होतें असें समजतें. कोठेंच कांहीं नसतांना एकाएकीं सोवळचा लोकांच्या काळजाला हात घालणारी अशी ही मागणी अस्पृश्यता निवारक मंडळानें केलेली वाचून आम्हांस मोठाच आचंबा वाटला. आणि चौकशीअंती असें समजलें कीं, पत्र लिहिण्यापूर्वी पुणें येथें राजकारणांत वावरणाऱ्या कांही ब्राह्मण गृहस्थांनीं महाराष्ट्रांतील आपल्या जात भाईंची, अस्पृश्यता निवारणा संबंधी आपणांस काय करतां येईल याचा विचार करण्याकरितां एक खाजगी बैठक भरविली होती व त्या बैठकींत ज्यांनीं त्यांनीं आपापल्या ठिकाणची देवळें अस्पृश्यांना खुलीं करण्याचा प्रयत्न करावा असें ठरविण्यांत आलें होतें. रा. भोपटकर यांनीं लिहिलेलें पत्र सदरहू बैठकींतील ठरावाचाच परिणाम असावा असा आमचा तर्क आहे. कसेंहि असो अस्पृश्यता निवारक मंडळानें एक जबर कार्य आपखुषीनें व जाणूनबुजून आपल्या उरावर घेतलें हें निर्विवाद आहे व त्याच्या निष्पत्तीकडे सर्व लोकांचे डोळे साहजिकपणें लागून राहिलें होतें. बराच काळ लोटला तरी पण पर्वतीच्या पंचांनीं वरील मागणीस कांहीं एक उत्तर न देतां मुग्धता स्विकारिली. पंचा कडून कांहींच उत्तर येत नाहीं, असें पाहून पुणें येथील अस्पृश्य वर्गानेंही आपणास पर्वतीचें देवालय खुलें असावें अशी प्रत्यक्ष मागणी केली. त्या मागणीला दुजोरा मिळावा म्हणून पुणें येथील युवक संघानेंही विनंती वजा पत्र लिहिलें. तरीही पचांना वाचा फुटली नाहीं. या मुग्धतेचा अर्थ पंच आपल्या मागणीस कबूल नाहींत असें जाणून पुणें येथील अस्पृश्य वर्गांतील पुढाऱ्यांनीं आपली मागणी तडीस नेण्यासाठीं जरूर तर आपण सत्याग्रह करूं अशी जाहिरात दिली. तरी पण पर्वतीच्या पंचानीं हूं का चूं केले नाहीं. अखेर ता. २-१०-२९ रोजीं पंचांनीं अस्पृश्य वर्गांतर्फें स्पष्ट खुलासा तीन दिवसाचे आंत करावा अशी जाहीर नोटीस देण्यांत आली. या थराला जेव्हां गोष्ट गेली तेव्हां अर्थात पंचांना स्तब्ध बसणें अशक्य झालें आणि म्हणून त्यांनीं ता. ८ आक्टोबरच्या केसरींत आपला खुलासा जाहीर रीतीनें सर्वांना कळविला. त्यांत "सदरहू देवस्थान पंचकमिटीच्या खाजगी मालकीचें आहे, ज्या श्रीमंत बाळाजी बाजीराव उर्फ नाना साहेब पेशवे यांनीं तें बांधलें तें त्यांनीं आपल्या खाजगीं खर्चानें बांधलें त्यांत अस्पृश्य वर्गास, तें हिंदुधर्मीय असले तरी इतर उच्च वर्णीय हिंदु वर्गाला देवळांत जेथवर जातां येतें तेथवर जाण्याचा हक्क नाहीं व तशी आजपर्यंत वहिवाटही नाहीं व सदरहू देवस्थानाची व्यवस्था पंचकमिटीकडे ट्रस्टी या नात्यानें असल्यामुळें मूळ संस्थापकाच्या हेतू बाहेर कोणतेंही कृत्य करण्याचा कोणत्याही पंचास बिलकूल अधिकार पोहोंचत नाहीं". अशीं कारणें देऊन आपल्याला ही मागणी मान्य करतां येत नाहीं म्हणून सांगितले. हा खुलासा प्रसिद्ध झाल्यानंतर पुण्यांतील अस्पृश्य वर्गाला सत्यागृहाचा उपाय अमलांत आणणें प्राप्त झालें व त्या प्रमाणें त्यांनीं गेल्या महिन्याच्या ता. १३ रोजीं पर्वती येथें सत्याग्रह केला.

पुणेरी कर्मठांची गुंडगिरी.

या सत्याग्रहांत विरुद्ध पक्षाच्यातर्फें कोणकोणतें अनन्वित प्रकार घडले याचे निरिक्षण केलें असतां पुणें म्हणजे एक बदमाषांचा अड्डा व लबाडांची पेठ आहे असेंच म्हटलें पाहिजे. पुण्याच्या सत्याग्रहांत कायते १०० १५० लोकच होतें. एवढ्याशा अल्पसंख्याबलावर इतक्या मोठ्या कार्याची उभारणी करण्याचें साहस करणाऱ्या पुण्याच्या अस्पृश्य लोकांवर हात टाकण्याऐवजी त्यांचें कौतुक करणेच योग्य झालें असतें. शिवाय हा सत्याग्रह अगदीं शांततायुक्त होणार असें पूर्वींच जाहीर झालें होतें. सत्याग्रहांत येणाऱ्या लोकांनीं हातांत काठ्या घेऊं नयेत व छत्र्या देखील घेऊं नयेत अशी एक अट घालण्यांत आली होती व ती अक्षरशः पाळण्यातहि आली होती. असें असतां १००–१५० सत्याग्रही लोंकांना ना मोहरम करण्यासाठीं पांचसहा हजार स्पृश्य लोकांचा जमाव गोळा करून सत्याग्रही लोकांवर हात टाकावयास लावून त्यांच्यावर दगडांचा, विटांचा व वहाणांचा वर्षाव करावयास सांगून प्रतिकार न करण्याचा निर्धार ज्यानीं पूर्वींच जाहीर केला होता, अशा सत्याग्रही लोकांवर हल्ला करण्यास प्रवृत्त होणें यासारखा आसुरी प्रकार इतरत्र कोठें पहावयास सांपडेल किंवा नाहीं याची मोठी शंकाच आहे. या दांडगाईखोर लोकांना आमचें असें सांगणें आहे कीं ते अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहाच्या बाबतींत जर सशस्त्र प्रतिकाराचा अवलंब करतील तर अस्पृश्यांच्या सत्याग्रहाच्या आजच्या भांडणाचें रूपांतर करण्यास तें कारणीभूत होतील. अस्पृश्यांचा आजचा सत्याग्रह शस्त्रसंन्यासयुक्त आहे; परंतु त्यांचे विरोधी जर प्रतिकाराच्या धोरणाचा अवलंब करतील तर अस्पृश्य लोकहि आपले हक्क प्रस्थापित करण्यासाठीं दगडांचा व विटांचा मार खात न बसतां माणुसकी विसरून निःशस्त्र व निरुपद्रवी सज्जनांना मारहाण करणाऱ्या पाशवीं वृत्तींच्या लोकांना ताळ्यावर आणण्यासाठीं उलट तशाच प्रतिकाराचे धोरण स्वीकारण्याच्या तजविजीस लागतील. अप्रतीकाराच्या सत्याग्रहाचें तत्व महाराष्ट्रीय अस्पृश्यांच्या तरी अंगी बाणलेलें नाहीं. इतकेंच नव्हें तर अप्रतीकारावर अवलंबून राहिल्यास आपल्या उदात्त वर्तनाला क्लैब्य समजून आपले प्रतिपक्षी आपला छळ करण्यास अधिकच प्रवृत्त होतील हेंही ते विसरलेले नाहीत. तथापि हा सर्व मुळस्वभाव बाजूस ठेऊन अप्रतीकाराचें सोंग घेऊन हा सत्याग्रहाचा कार्यक्रम तडीस नेण्याचा त्यांचा मानस आहे. परंतु हें सोंग कितपत टिकेल हें सर्वस्वी त्यांच्या प्रतिपक्षाच्या वागणुकीवर अवलंबून राहील. आपल्या हल्ल्यामुळें जर्जर होऊन बहिष्कृत वर्गांतलें लोक मंदिर प्रवेशाची मागणी सोडून देतील, अशी समजूत बऱ्याचशा धर्म भोळ्या लोकांत त्यांच्या सनातनीं पुढाऱ्यांनीं उत्पन्न केली आहे. आणि म्हणूनच कोणत्याही प्रकारचा उपाय योजून अस्पृश्यांना बंदी करा अशा प्रकारची हस्तपत्रके पुण्यांत वाटण्यांत आलीं. परंतु वाटेल त्या प्रकारचें अतिक्रमण करून अस्पृश्यांचा सत्याग्रह चालूं देऊं नये अशी शिकवण देणाऱ्या लोकांना आम्हाला असे सुचवावयाचें आहे कीं, जे अस्पृश्य लोक आज भक्तिभावानें व हिंदुधर्माविषयींच्या आपुलीकीच्या भावनेनें देवदर्शनासाठीं येत आहेत तें गझनीच्या महमुदाप्रमाणें मूर्तीं फोडण्याची मोहीम सुरूं न करोत म्हणजे झालें. पाण्याचा ओघ वळवितां येईल पण तो आडवितां येणार नाहीं. जो बांध घालून आडविण्याचा प्रयत्न करील त्याचा बांध तर फुटून जाईलच पण अडविलेलें पाणी अनर्थ केल्याशिवाय राहणार नाहीं. अज्ञ समाजांतील गुंडांच्या शक्तिवर उड्या मारून अस्पृश्यांना हिणविणाऱ्या. त्यांचा तेजोभंग करणाऱ्या या महामुर्खांनीं ध्यानांत ठेविलें पाहिजे कीं, कोणत्याहि शक्तिचा आसुरी रितीनें उपयोग करणें यांत इतरापेक्षां स्वतःचाच नाश अधिक असतो.

अस्पृश्यांचे ढोंगी कैवारी.

जीर्ण मतवाद्यांनीं घातलेला हा गोंधळ आणि हिंदुधर्माची केलेली विटंबना उमगण्यासारखी आहे. परंतु या सत्याग्रह प्रकरणांत न उमगण्यासारखी व वैचित्र्यपूर्वक अशी एकादी कोणती गोष्ट असेल तर ती पुण्यांतील अर्धवट नवमतवाद्यांची वर्तणूक ही होय. या पुणेरी नवमतवाद्यांत दोन पक्ष आहेत. एक समाजकारणासाठीं अस्पृश्यता निवारक मंडळासारखें अस्पृश्यांचे पुरस्कर्ते म्हणविणारें व दुसरे राजकारणासाठीं अस्पृश्याबद्दल सहानुभूती दाखविणारें केळकरासारखे राजकीय पुढारी हे होत. या लोकांची स्वतः सत्याग्रह करण्याची तयारी नव्हती हें त्यांनीं जाहीर केलें आहे. तथापि सत्याग्रही लोकांना जी हाणमार करण्यांत आली ती देखील आपणास मान्य नाहीं असें हे लोक मोठ्या पोक्तपणानें सहानुभूतीचा आव आणून सांगत आहेत. परंतु या लोकांना आम्ही असें विचारतो कीं, तुमची ही हळहळ व सहानुभूति जर वरवरची नसेल तर हा अनर्थ टाळण्यासाठीं तुम्ही काय केलें? अस्पृश्य सत्याग्रहींना विरोध करावयाचा असेल तर त्यांत देहदंडनाचा समावेश होऊं नये अशी शिकवणूक देण्यासाठीं पुण्यांत एखादी तरी सभा भरवून शांततेचा उपदेश तुम्हीं केलात काय? यांना सत्याग्रह करावयाचा नव्हता तो त्यांनीं केला नाहीं त्याबद्दल आम्ही त्यांना दोष देत नाही. परंतु त्यांना निदान सत्याग्रही अस्पृश्य लोकांना विरोध करतांना अनत्याचारपूर्वक विरोध करावा एवढी तरी चळवळ करतां आली नसती काय? एवढें जर त्यांनीं केलें असतें तर अस्पृश्यांचा सत्याग्रह सिद्धीसही गेला असतां असें आम्हास वाटतें. कारण मारहाणीचा प्रकार नाहींसा झाला असतां तर अखेर सामना झाला असतां तो निष्ठेचाच झाला असतां आणि त्या निष्ठेच्या सामन्यांत अस्पृश्य सत्याग्रही कसास उतरलें नसतें असें कोणासही

म्हणतां येणार नाहीं. हिंदुसमाजाचे पुढारी म्हणविणाऱ्या या शिष्टांनी हें तर केलें नाहींच परंतु अस्पृश्यांचा सत्याग्रहच होऊं नयें म्हणून त्यांच्या मार्गांत अडचणी मात्र उत्पन्न केल्या. असो ! वरील दोन पक्षांपैकीं पहिल्या म्हणजे पर्वती देवालय प्रवेशाचे सूतउवाच करणाऱ्या पक्षावर विशेष जबाबदारी होती हें कोणीही सांगू शकेल. परंतु आश्चर्याची गोष्ट ही कीं, ज्या दिवशीं पर्वती पंचांनीं आपला खुलासा जाहीर केला त्याच दिवशीं अस्पृश्यता निवारक मंडळानेंही जाहीर रीतीनें पुणेंकरांस कळविलें कीं, सत्याग्रहाच्या चळवळींशी आपला अगर आपल्या मंडळींचा कोणताही संबंध नाहीं. आपण तिचा आरंभही केलेला नाहीं किंवा तिला प्रोत्साहनही दिलेलें नाही. अशा रीतीनें स्वतः केलेली मागणी सार्थ करण्याच्या जबाबदारींतून आपलें अंग काढून घेतल्यानंतर त्याची सर्व जबाबदारी स्थानिक अस्पृश्य वर्गावर साहाजिकपणेंच येऊन पडली.

पंच व ढोंगी कैवारी यांचे संगनमत.

पर्वती पंचांचा खुलासा व अस्पृश्यता निवारक मंडळाचा खुलासा हें दोन्ही खुलासे एकाच तारखेस प्रसिद्ध होतात ही गोष्ट मुळांतच विचित्र अशी दिसते. पंच व अस्पृश्यता निवारक मंडळ या उभयतांत आदल्या दिवशीं विचार विनिमय होऊन अस्पृश्यता निवारक मंडळाच्या मनाचा ठाव घेतल्यानंतरच पंचानीं नकारार्थी उत्तर दिलें असें म्हटलें असतां तार्किक दृष्टया तें अयुक्त होईल असें आम्हांस वाटत नाहीं. तसें जर नसतें तर ज्या दिवशीं पुणें येथील अस्पृश्यांनी आपण सत्याग्रह करूं असें जाहीर केलें, त्याच दिवशीं या सत्याग्रहास आपली संमती नाहीं व त्यास आपण कोणत्याहि प्रकारचा पाठिंबा देणार नाहीं असें अस्पृश्यता निवारक मंडळास जाहीर करण्यास काय हरकत होती ? तसें जर झालें असतें तर ट्रस्टींशीं संगनमत करून अस्पृश्यांचा विश्वासघात केल्याचा त्यांच्यावर आरोप करण्यास वस्तुस्थितीमुळें जें कारण सांपडतें तें सांपडलें नसतें. शिवाय अस्पृश्य लोकांना अस्पृश्यता निवारक मंडळ आपल्याला कोठपर्यंत सहाय्य करण्यास तयार आहे याचा वेळींच उलगडा होऊन, प्रसंगी कोणावर विसंबून रहावें लागेल याचा अंदाज करतां आला असता. तसें न करण्यांत अस्पृश्यता निवारक मंडळाची शुद्ध फसवेगिरी आहे असें मोठ्या दिलगिरीनें म्हणावें लागते.

नीच कुटील भेदनीति !

अस्पृश्य वर्गाच्या फसगतिवरच ही गोष्ट थांबली असती तरी पुरें झालें असतें. परंतु दुर्दैवानें तसें झालें नाहीं. अस्पृश्यतानिवारक मंडळाचा पाठिंबा गेला तो गेलाच पण त्याचबरोबर पुणें येथील अस्पृश्य वर्गांत फाटाफूट पाडण्याचा प्रयत्न करण्यांत आला. पुणें येथें मातंग समाजाचे पुढारी म्हणविणारे रा. सकट यांनी सत्याग्रहाशीं आपला कोणत्याही प्रकारचा संबंध नाहीं असें जाहींर करून अगदीं आयत्यावेळी सत्याग्रही लोकांना दगा दिला. त्याच प्रमाणे पुण्यांतील हरळे चांभार समाजाच्या कांही पुढाऱ्यांनीं आपण या सत्याग्रहांत भाग घेण्यास तयार नाहीं असें जाहीर केलें. आणि सर्वांत खेदाची गोष्ट म्हणजे ही कीं, ज्या अस्पृश्य वर्गांतील महार जातीवर ती बहुसंख्यांक असल्या कारणानें सहजगत्या सर्वप्रकारची जबाबदारी येऊन पडते त्या महार जातीतील ६०–६५ लोकांच्या सह्यांचें एक पत्र केसरींत प्रसिद्ध करून महार जातीचा सत्याग्रहास विरोध आहे असें जाहीर करण्यांत आलें. ह्या सर्व फाटाफुटीच्या गोष्टी आपखुशीनें झाल्या किंवा कोणी तरी कारवाई करून त्या घडवून आणल्या ही गोष्ट विचार करण्यासारखी आहे. आमची खात्री आहे कीं, अस्पृश्यांतील ही फाटाफूट कोणीतरी नीच वृत्तीच्या लोकांनी घडवून आणली असली पाहिजे. खरोंखरीच जर पुण्यांतील अस्पृश्य वर्ग सत्याग्रहाच्या विरुद्ध असता तर आपला विरोध त्यांनी केव्हांच जाहीर केला असता. शेवटच्या दिवसापर्यंत त्यांनी मुग्धता स्वीकारली नसती. शिवाय ज्या महार लोकांनीं सत्याग्रहाच्या विरुद्ध आपलें मत प्रसिद्ध केलें त्यांनी आपण होऊनच कबुली दिली आहें कीं, आपल्या सह्या फसवून घेण्यांत आल्या ! त्यांना कोणी फसविलें ही गोष्ट जाहीर झाली असती तर फार बरें झालें असतें. तथापि ही कारवाई अस्पृश्याशीं सहानुभूती दाखविणाऱ्या कोणातरी बदमाषांची असली पाहिजे. आम्हांस आनंद वाटतो कीं ज्या महार लोकांनीं सत्याग्रहाच्या विरुद्ध आपलें मत जाहीर केलें होतें त्यांनी सत्याग्रहाच्या दिवशीं प्रसंग ओळखून निःशंकपणें सत्याग्रहांत भाग घेतला. आमच्या अस्पृश्यबंधूस आमची अशी नम्र सूचना आहे कीं, स्वतःच्या उन्नतिच्या बाबतींत त्यांनी कोणत्याही स्पृश्य माणसाच्या सल्लामसलतीवर विश्वास ठेऊन चालू नये. नाहींतर ज्याप्रमाणें पुण्यांत ऐन आणिबाणीच्या प्रसंगी एकीची बेकी झाली तशी बेकी सर्वत्र झाल्याशिवाय राहणार नाहीं.

अस्पृश्यता निवारणाचा प्रसार करून देवळें उघडावी असें ज्यांनी प्रतिपादन केलें व तेणें करून अस्पृश्यांची मनोभूमीका सत्याग्रही बनविण्यास जे कारणीभूत झाले त्याच लोकांनीं ऐन वेळीं सत्याग्रहाशीं आमचा कांहीं संबंध नाहीं असें म्हणून अवसानघात केला, इतकेंच नव्हें तर त्यांनीं अस्पृश्यांत फूट पाडून त्यांच्या कार्यांतील अडचणी शतगुणित केल्या. अशा प्रकारचे नामधारी अस्पृश्यतानिवारक लोक आमच्या मतें उघडपणें दंडेली करणाऱ्या सनातन्यांपेक्षांहि हीन दर्जाचें ठरतात, आणि म्हणून पुण्याच्या सनातन्यांच्यां सभेंत त्यांचा जो निशेध करण्यांत आला तो योग्यच होता असें आम्हांस वाटते.

विचित्र कोटीक्रम.

या लोकांनीं सत्याग्रहाला पाठिंबा दिला नाहीं, याची अनेक कारणें देण्यांत आली आहेत. त्यांतील एक कारण म्हणजे हा सत्याग्रह केवळ नांवाचा बडेजाव करण्याकरितांच करण्यांत आला होता हें एक होय. रा. राजभोजादि सत्याग्रहांत भाग घेणाऱ्या मंडळीवर असा ठपका ठेवण्यांत आला आहे कीं, "राजभोज सांप्रदायाप्रमाणें देवालयें स्वेच्छेंने उघडण्याची कांहीं मातंबरी नाहीं. कारण त्या योगे या सांप्रदायाला हवें असणारें पराक्रम श्रेय व स्वावलंबनश्रेय हारपेल ! उलट स्वेच्छेंने देवळें उघडणाऱ्या देऊळवाल्यांस यापुढें कदाचित असें सांगावे लागेल कीं "तुम्ही कांही अस्पृश्य मंडळींना, विशेशतः त्यांतील पराक्रमेच्छू राजभोज संप्रदायी पुढाऱ्यांना कांही तरी युक्तीनें सत्याग्रहच करावयास लावा कांहीं दिवस त्या सत्याग्रहाला विरोध करा. धक्काबुक्कींत शारिरीक त्रास सोसल्याचें श्रेय, खरें अगर निदान वर्तमान पत्रांत जाहीर होण्यापुरतें, त्यांना लाभूं द्या आणि शेवटीं, स्वेच्छेनें नव्हे या पराक्रमी मंडळीच्या पराक्रमापुढे हतबल होऊन मी देऊळ उघडलें असें म्हणा ! म्हणजे अस्पृश्यता निवारणहि साधेल आणि राजभोज संप्रदायाचें पराक्रम श्रेयही साधेल ! " ज्या स्पृश्य हिंदुंची आपखुषीनें देवळें खुली करण्याइतकीं दानत असेल त्यांना अशी भाषा कदाचित शोभेल. पण ज्यांच्यांत तशी दानत नाहीं त्यांनीं एवढा आव आणणें म्हणजे दैत्यानें स्वतःस देव म्हणवून घेण्यासारखें आहे. परंतु वरील म्हणण्यांत कांहीं तथ्यांश असला तरी देखील अस्पृश्यांनीं स्वतःचे हक्क कमाविण्याच्या बाबतींत याचकवृत्तीचा परिपोष कां करावा ? आपल्याला सकाळ संध्याकाळ फुकट सुग्रास अन्न मिळत असतांना, तें न घेतां स्वकष्टार्जित अर्धी भाकर मिळविण्याचा जो कोणी मनुष्य प्रयत्न करतो त्यास परान्नपुष्ट ब्राह्मणांखेरीत कोणी दोष देईल असें आम्हांस वाटत नांहीं. मग याचकवृत्तीची संभावना न करतां क्षात्रतेज प्रगट करून जर अस्पृश्यांनी आपलें हक्क मिळविण्याचा प्रयत्न केला तर. त्यांना ठपका कां देण्यांत यावा हें आम्हांस कळत नाहीं. शिवाय सत्याग्रह करणाऱ्यांचा हेतु कितीही दोषास्पद असला तरी त्यांचे ध्येय त्या योगें कसें दूषित होऊं शकते हेंच आम्हांस कळत नाहीं. साधनांचा बरें वाईटपणा हा सर्वस्वीं त्याच्या परिणामाकडे पाहूनच ठरविला पाहिजे. अर्थात सत्याग्रहाच्या विरुद्ध, ही जी सबब सांगण्यांत आली आहे ती सर्वथा पोकळ आणि लबाडीची आहे. असेंच म्हटले पाहिजे. सत्याग्रहाला विरुद्ध सांगण्यांत आलेली दुसरी सबबहि त्याच मासल्याची आहे.

मतपरिवर्तनाची सवय.

ती सबब ही कीं, अस्पृश्यता निवारणाचा प्रश्न हा मतपरिवर्तनानेंच सोडविला पाहिजे तो सत्याग्रहानें सोडविला जाणार नाहीं ; व सत्याग्रहानें सोडविण्यास गेलें असतां तो अधिकच बिकट होईल. अस्पृश्यता निवारण म्हणजे स्पृश्य हिंदूंचे मत परिवर्तन ही गोष्ट आम्हांसही पटते ; पण सत्याग्रह व मतपरिवर्तन हे दोन मार्ग अगदीं भिन्न व परस्पर विरोधी आहेत, हें मात्र कबूल करावयास आम्ही तयार नाहीं. ज्या लोकांनीं मतपरिवर्तनाचा एवढा मोठा महिमा गाण्यास आरंभ केला आहे त्या लोकांनीं मतपरिवर्तन करण्याचे मार्ग कोणते हे तरी एकदां निश्चितपणे सांगावें. व्याख्यानादि उपायांची मात्रा हिंदु जनतेवर केव्हांही लागू पडणें शक्य नाहीं याचा अनुभव सर्वांना येऊन चुकला आहे ; कारण हिंदु जनता ही रामदासानें सांगितल्याप्रमाणें सिद्ध, साधक किंवा मुमुक्षु या कोणत्याच वर्गांत येऊं शकत नाही. ती फक्त बद्ध वर्गांत येऊं शकतें. अशा बद्धवर्गांचें मतपरिवर्तन करण्यासाठीं व्याख्यानांशिवाय दुसरा कांहीं मतपरिवर्तनाचा मार्ग असल्यास तो पडताळून पाहण्यास आमची हरकत नाहीं. परंतु तसा एखादा मार्ग आहे, याची आम्हांस कल्पना नाही. उलट आमची अशी खात्री आहे की, सत्याग्रह व मतपरिवर्तन हे दोन भिन्न व परस्परविरोधीं असें माग

नसून मतपरिवर्तन साध्य होण्यांस सत्याग्रह हें एक मोठेच साधन आहे. बद्ध लोकांच्या कोणत्याहि प्रश्नाची ज्ञानयुक्त धारणा करावयास लावण्यास त्यांच्या आचारांत व विचारांत मोठी क्रांति घडवून आणली पाहिजे. त्या शिवाय ते आत्मनिरिक्षण करण्यास उद्युक्त होणार नाहीत व तसें जो पर्यंत नाहीं तोपर्यंत त्यांच्यांत मतांतर होणार नाहीं.

हा युक्तीवाद जर ग्राह्य धरला, आणि डोळ्यांत झणझणींत अंजन पाडल्याशिवाय ज्ञान नाहीं हें जर कबूल केलें तर हेंहि मान्य करावे लागेल कीं, सत्याग्रहासारखी समाजाच्या दुराग्रहावर लागूं पडणारी कोणतीच दुसरी मात्रा नाहीं. कारण तिचा आघात प्रत्यक्ष आचारावर होत असल्याकारणानें ती दरेक माणसास विचार करण्यास लावते. याचे प्रत्यंतर खुद्द पुण्यातच पाहावयांस सापडतें. पुण्यांत हल्ली जी खळबळ उडाली आहे व जे लोक पूर्वी अस्पृश्यता निवारणाच्या बाबतींत मुग्ध होते तेहि उघड बहिष्कृतांची बाजू घेऊं लागले आहेत हा कशाचा परिणाम आहे? या प्रश्नाला एकच उत्तर आहे असें आमचे मत आहे. आणि तें उत्तर म्हणजे हा परिणाम सत्याग्रहाचा आहे; दुसरा कशाचाहि नाहीं. सत्याग्रहाला नाकें मुरडणाऱ्या केसरी कंपूनें सत्याग्रहामुळें तडजोड घडवून आणण्यास आपण कबूल झालों याचा केसरीतून इन्कार केलेला आहे. परंतु या केसरी कंपूला आमचा असा प्रश्न आहे कीं, सत्याग्रहापूर्वीच आपलें मतपरिवर्तन झालें होतें ही गोष्ट खरी असेल. परंतु त्या मतपरिवर्तनाप्रमाणें काहीं तरी प्रत्यक्ष कृति घडवून आणावी या उद्देशानें देवालय प्रवेशाच्या बाबतींत पंचाशीं मध्यस्थी करण्यास कोणता प्रसंग कारणीभूत झाला हें सांगून द्याल काय? आमच्या मतें केसरी कंपूला आपल्या मताप्रमाणें कृति करण्यास जर कशानें भाग पाडलें असेल तर तें सत्याग्रहानेंच होय. सत्याग्रह जर झाला नसता तर केसरीचें मत वांझेच्या पुत्रेच्छे प्रमाणे कल्पनेंतच राहिलें असतें. सत्याग्रहानें केसरी कंपूस क्रिया करावयास लावली ही सत्याग्रहाच्या सामर्थ्याची कांहीं लहानशी साक्ष नव्हे. जे लोक अशा परिणामकारी उपायाला बिचकतात आणि त्याचा अवलंब निषिद्ध ठरवितात त्या लोकांची ध्येयाच्या ठिकाणी निष्ठा नसून ध्येयाविषयीं नुसती वाचाळता आहे असेंच म्हणणें प्राप्त होतें.

तडजोडीच्या निष्फळतेची कारणें.

आतां हीं तडजोड निष्फळ ठरली हें खरें. तथापि त्याचा दोष सत्याग्रहावर नसून मध्यस्थांच्या कमकुवतपणावरच ठेवला पाहिजे. हें तडजोडीचें कार्य रा. केळकर, रा. भोपटकर व रा. माटे यांच्यावर सोंपविण्यांत आलें याचेंच आधीं आम्हांला आश्चर्य वाटतें. तडजोड करणाऱ्याच्या अंगी दोहोंपैकीं एकतरी गुण असावा लागतो. एकतर त्यांच्या अंगी एवढें थोरपण असलें पाहिजे कीं, त्यांच्या शब्दाला जनता मान तुकविण्यास तयार होईल. किंवा तडजोड करणारांत निकराचा करारीपणा तरी हवा. सामोपचाराचें बोलणें ऐकलें नाहीं व तडजोड केली नाहीं तर मध्यस्थांची मनें दुखावलीं जाऊन ते उघडपणें सत्याचा पक्ष घेऊन सामना देण्यास तयार होतील अशी दुराग्रही पक्षांला भिती वाटली पाहिजे. या दोन्ही दृष्टीनीं पहातां सदरील मध्यस्थ अगदीं कूचकामाचें होते असें म्हटल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं. कारण त्यांचा शब्द खालीं न पडण्याइतकें बहुजन समाजावर त्यांचें वजन नाहीं. अस्थिरबुद्धि व अनिश्चित कृती यामुळें रा. केळकर ह्यांना महाराष्ट्रांत मान नाहीं असें म्हटल्यास त्यांत अतिशयोक्ति होणार नाहीं असें आम्हास वाटते. या मध्यस्थांच्या ऐवजीं जर हें कार्य एखाद्या खऱ्या हिंदुधर्माची ओळख असणाऱ्या शंकराचार्यांनें हातीं घेतलें असतें तर त्यांत त्याला कदाचित अधिक यश येण्याचा संभव होता. करारीपणाच्या दृष्टीनें पहावयास गेलें तर अगदीं शून्य! जो मनुष्य अन्यायानें निकाल झाला तरी आपण कांहींच करणार नाहीं असें अगोदरच जाहीर सांगतो त्यानें हक्क संरक्षणाच्या प्रित्यर्थ न्यायाचें व नितीचें कितीही रडगाणें गाईलें तरी त्याचें कोणीहि ऐकणार नाहीं हा व्यवहारांतील अनुभव सर्वांना आहेच. माटे, केळकर व भोपटकर यांनीं आगोदरच जाहीर केलें होतें कीं, मध्यस्थीचा घाट फसला तरी आपण सत्याग्रह केव्हांच करणार नाहींत. इतकेंच नव्हें तर आपण सत्याग्रह करूं असें ज्यांनीं जाहीर केलें होते त्यांच्या वर्तनाला केसरीनें निंद्य म्हटलें आहे. जणूं काय सत्याग्रह करणें म्हणजे मद्यपान वा वेश्यागमन अशा पातकापेक्षांहि मोठें पातक आहे! इतकें ज्यांचें दौर्बल्य आहे, त्यांच्या हातून जर इष्ट अशी तडजोड झाली नाहीं तर तो मध्यस्थांच्या कमकुवतपणाचा परिणाम आहे, सत्याग्रहाचा नव्हें असेंच म्हटलें पाहिजे.

मतपरिवर्तनाचें तुणतुणें वाजविणारांना सवाल.

या मतपरिवर्तनवादी लोकांना आम्ही असें विचारितो कीं तुम्ही अस्पृश्यांचा देवालय प्रवेश होण्यापूर्वी कितीकाळ पर्यंत व किती लोकांचें मतपरिवर्तन करणार? सर्वच स्पृश्य हिंदु जनतेचें मतपरिवर्तन झाल्याशिवाय अस्पृश्यांना मंदीर प्रवेश नसावा असें जर यांचें मत असेल तर अस्पृश्यांना अनंतकालपर्यंत थांबावें लागणार आहे व तेवढ्याच कारणावरून हें मत अव्यवहार्य म्हणून सोडून दिलें पाहिजे. आतां स्पृश्य हिंदु समाजांतील बहुजन समाजाचें मतपरिवर्तन झालें, म्हणजे मग अस्पृश्यांनीं मंदीर प्रवेशाचा प्रयत्न करावा असें जर मतपरिवर्तनवाद्यांचे ध्येय असेल तर त्यामुळें सत्याग्रहाची जरूरी कमी न होतां उलट अधिकच शाबीद होते. कारण ज्यांचे मतपरिवर्तन झालें नाहीं अशा स्पृश्य हिंदूंनीं जर अस्पृश्यांस मंदीर प्रवेशाच्या बाबतींत अडथळा करण्याचें मनांत आणिलें तर, त्यांच्या विरुद्ध तरी अस्पृश्यांना सत्याग्रह हा करावाच लागणार आहे. अशा दृष्टीनें पहातां अस्पृश्यता निवारणासाठीं

सत्याग्रहाशिवाय दुसरा उपाय नाहीं

असें आमचें प्रामाणिक मत आहे. आणि जे लोक आज सत्याग्रहाविरुद्ध मतपरिवर्तनाची तळी उचलून धरीत आहेत ते जर निर्विकार बुद्धीनें व प्रामाणिकपणानें या प्रश्नाचा विचार करतील तर त्यांनाही दिसून येईल कीं, मतपरिवर्तनासाठीं तरी सत्याग्रह हा झालाच पाहिजे

स्वराज्य मिळेपर्यंत थांबण्याची सल्ला !

आमचा हा कोटिक्रम मान्य असूनहि ज्यांना सत्याग्रह अमान्य आहे असे शेट जमनालाल बजाज यांच्यासारखे कट्टे अस्पृश्यता निवारक आहेत, हें आम्ही कबूल करतों. परंतु त्यांची विचारसरणी आम्हांस पटत नाहीं. अस्पृश्यांनीं सत्याग्रह करणें रास्त असलें तरी हल्लींच्या परिस्थितींत तो करणें ईष्ट नाहीं असें त्यांचें मत आहे. देशाची परतंत्रता घालविण्यासाठीं सर्व देशांतील लोकांनीं एकवट होऊन आज इंग्रज सरकारकडून स्वराज्य मिळविण्याचा घाट घातला असताना अशा आणिबाणीच्या वेळीं अस्पृश्यांनीं आपल्या हक्काचे भांडण पुढें करून देशांत दुही माजवावी हें बरें नाहीं, या युक्तिवादाला आमचें असें उत्तर आहे कीं, अस्पृश्यांची गुलामगिरी कायम ठेवण्याकरितांच जर स्वराज्य मिळविण्याची खटपट असेल तर अशा खटपटीला जितकीं विघ्नें आणतां येतील तितकीं विघ्नें आणणें हें अस्पृश्यवर्गांतील दरेक व्यक्तीनें आपलें कर्तव्यकर्म म्हणून समजलें पाहिजे. आज अस्पृश्यांना हक्क देण्यास जर स्पृश्यलोक तयार झाले असते तर आमच्या कल्याणाबद्दल त्यांना आस्था आहे असा विश्वास ठेऊन स्वराज्याच्या दोऱ्या त्यांच्या हातांत जाऊं देण्यास अडथळा करा असा उपदेश कोणी केला नसता; परंतु जे लोक आज आम्हांला साधे माणुसकीचे हक्क देण्यास तयार नाहींत ते उद्या स्वराज्य मिळाल्यानंतर आमची माणुसकी ओळखतील व स्वतःच्या माणुसकीला जागतील असें मानणारा एकही अस्पृश्य नाहीं. म्हणूनच ज्या स्वराज्याला स्पृश्यलोक भाग्य असें म्हणतात त्यालाच अस्पृश्यलोक एक मोठी आपत्ती आहे असें समजतात. खरोखर शेट जमनालाल बजाज यांचा युक्तीवाद आम्हांस अगदीं पोंचट असा दिसतों. स्वराज्य मिळविण्या प्रित्यर्थ ज्यांचे सहाय्य पाहिजे अशा लोकांना त्यांच्यावरील अन्याय दूर करून परस्परांत विश्वासाचा ऋणानुबंध उत्पन्न करणें हाच राजकारणांत एकी उत्पन्न करण्याचा राजमान्य मार्ग आहे असें आम्हांस वाटतें. अन्याय पिडीत लोकांना तुम्हीं आतां ओरड करूं नका, स्वराज्य मिळाल्या नंतर तुमची दाद घेऊं, असें सांगणें हा एकी उत्पन्न करण्याचा खुळा प्रकार आहे असेंच म्हटलें पाहिजे. कोणी कांहींही म्हणों, अस्पृश्य लोकांनी मात्र एवढें ध्यानांत ठेवलें पाहिजे कीं, कोणत्याही सबबीवर त्यांच्या स्वातंत्र्याचा काळ त्यांनीं लांबणीवर टाकण्याच्या भरीस पडू नये. शत्रूंच्या अडचणी पाहून त्यांच्यावर मार करणें हा युद्धांतील एक सर्व सामान्य असा नियम आहे. त्याचा अवलंब सर्वत्र जेत्या विरुद्ध जित लोकांनीं केलेला आहे. आयरिश लोकांनीं इंग्लिश लोकांपासून आपलें हक्क प्राप्त करून घेण्यासाठीं ह्या मार्गाचा पदोपदीं उपयोग केला होता. खुद्द कै. टिळकांनीं साम्राज्याच्या गरजा, येति आमच्या काजा' या आयरिश लोकांच्या वागणुकीचा अनुवाद करून हिंदुस्थानांतील लोकांनीं तोच अडवणुकीचा मार्ग पत्करून जेव्हां जेव्हां इंग्लिश साम्राज्यावर आणिबाणीचे प्रसंग येतील तेव्हां तेव्हां आमचे हक्क द्या तरच आम्ही तुम्हाला सहाय्य करूं अशी निकराची वृत्ति राजकारणांत सदोदित ठेवण्याविषयीं शिकवण दिलेली आहे. स्वराज्यासाठीं उतावीळ झालेल्या हिंदु पुढाऱ्यापासून आपले हक्क मिळवून घेण्याची हीच संधी आहे, असें पाहून आमचे हक्क द्या मग आम्ही तुमच्या स्वराज्याच्या मागणीला दुजोरा देतो, अशा हटीतटीनें मुसलमान लोक हिंदूंशीं वागत आहेत. मग बिचाऱ्या अस्पृश्यांनींच हें धोरण ठेवूं नयें असें म्हणण्यांत काय

हाशील आहे. आमच्या मतें स्वराज्य मिळेपर्यंत थांबा म्हणून सांगणारा एक तर भोळा किंवा कार्यसाधु असला पाहिजे व ते ऐकणारा तर शुद्ध मुर्ख असला पाहिजे. आमच्या अस्पृश्य बंधूस आमचें असें सांगणे आहे, कीं, त्यांनी याउपर वेळ न दवडितां आपलें हक्क संपादण्याच्या कार्यास लागावें; त्यासाठीं भरपूर व जोरानें तयारी करावी आणि विरूद्ध पक्षाच्या लोकांशीं त्यांच्याच साधनांनी सामना देण्यास सिद्ध व्हावें.

प्रासंगिक विचार.

१. क्रांति कशाला म्हणतात ?

गेल्या खेपेस आम्हीं कम्युनिस्टांच्या चळवळीवर लिहिलेल्या अग्रलेखांत विषयानुरोधानें, सध्यांच्या परिस्थितींत झटपट क्रांति शक्य नाहीं व इष्ठहि नाहीं, असें म्हटलें होतें. त्यावर आमच्या एका व्यवसायबंधूनें भाष्य रचून, आमचें मत तत्त्वतः बहिष्कृत वर्गातर्फे चाललेल्या जोरदार चळवळीला विरुद्ध आहे आणि बहिष्कृत वर्गाच्या तशा चळवळीमध्ये आम्ही पडतों ते आमच्या तत्त्वाला सोडून पडतों, असें भासविण्याचा प्रयत्न केला आहे. आमचे सदरील व्यवसायबंधु हे आमच्या चळवळीचे एक ठरीव हितशत्रु असून, समाजसमतेची चळवळ तर त्यांच्या डोळ्यांत सतत खुपत असते, समाजसमतेच्या चळवळीवर किंवा तिच्या पुरस्कर्त्यांवर दोनचार शिंतोडे उडविल्याखेरीज जर एकादा आठवडा सुना गेला तर आपल्या जीविताची इतिकर्तव्यता अपूर्ण राहील असें त्याला वाटत असतें. अर्थातच, आमच्या लेखांतलें एक मधलेंच वाक्य वरच्यावर उचलून, एकादें पोर ‘ कशी मात केली ’ अशा आविर्भावानें क्षुल्लक कारणास्तव टाळचा पिटतें, त्याप्रमाणें या वृद्ध अर्भकानें, आम्ही कोटिक्रमांत सांपडलो अशी विजयभावना व्यक्त केली आहे. आम्ही त्यांच्या समाधानाच्या आड येऊं इच्छीत नाहीं. परंतु असल्या शब्दच्छलानें बहिष्कृत वर्गाच्या जोरदार चळवळीचे पाय तुटतील असा जर त्याला भ्रम असेल तर तो भ्रम मात्र त्यांनें सोडून द्यावा, इतकेंच त्याला आणि त्याच्यासारख्या उथळ टीकाकारांना आम्हांला सांगावयाचें आहे. आमचा लेख कम्युनिस्टांच्या क्रांतिकारक चळवळी संबंधानें होता. कम्युनिस्टांचें ध्येय आत्यंतिक असलें तरी तें अयोग्य आहे असें आम्ही म्हटलें नव्हतें. कम्युनिझम्चें ध्येय जसें राजाकीय स्वरूपाचें आहे तसेंच तें आर्थिक व सामाजिक स्वरुपाचें आहे, आणि सामाजिक बाबतींत लोकमतामध्यें प्रथम, जी क्रांति व्हावयास पाहिजे ती झालेली नाहीं. त्याचप्रमाणें कम्युनिझम्चें आर्थिक व राजकीय ध्येय समजण्याची पात्रता बहुजनसमाजाच्या अंगीं अद्यापि आलेली नाहीं. सोशियालिझ्म व कम्युनिझ्म यांच्या ध्येयांमध्यें म्हणण्यासारखा कांहींच फरक नाहीं. कम्युनिझ्म (रशियांतील बोलशेव्हिक चळवळ) याला सध्या विशिष्ठ अर्थ प्राप्त झालेला आहे आणि सोशियालिझम्चे अंतिम साध्य ज्यांना मान्य आहे असे लोकहि कॅम्युनिस्टांच्या चळवळीविरुद्ध आहेत याचें कारण रशियन कॅम्युनिस्टांचे मार्ग व धोरण हीं झटपट क्रांतीच्या उद्देशानें योजिलेलीं असून उत्क्रांतीच्या मार्गाच्या आड येणारीं आहेत, हें होय. क्रांति घडवून आणण्याचा प्रयत्न करतांना सत्यासत्य, न्यायान्याय कांहीं पहावयाचा नाहीं, अत्याचार निषिद्ध समजावयाचे नाहींत आणि वेळ पडल्यास रक्तपात करून सोव्हिएट पद्धतीवर नवीन राज्य स्थापावयाचें हा जो क्रांतिवादी कम्युनिस्टांचा मार्ग तो आम्हांला पसंत नाहीं, तो देशाच्या प्रगतीच्या आड येणारा आहे, इतकेंच नव्हे तर त्यामुळें पिच्छेहाट होण्याचाहि दृढ संभव आहे, असें आम्हीं आमच्या त्या लेखांत दर्शविले होतें. त्या आमच्या कसोटीस लावून पाहिल्यास आमच्या चळवळीवर आक्षेप घेण्यास जागा आहे असें आम्हांस मुळींच वाटत नाहीं.. हिंदुमहासभेंचें अध्यक्षस्थान डॉ. आंबेडकर यांना दिलें म्हणजे ते आपलीं सध्यांची मतें बदलतील अशी जी आमच्या सदरील व्यवसायबंधूंची समजूत आहे ती साफ चुकीचे आहे. आमचे मार्ग झटपट क्रांतीचे व अत्याचारप्रवर्तक नाहींत. आमच्या चळवळीवरच काय, परंतु एकंदर अस्पृश्यवर्गाच्या चळवळीवरहि असा आक्षेंप घेतां येणार नाहीं. समाज समता संघाची चळवळसुद्धां अत्याचारांच्या दोषांपासून अलिप्त आहे. हिंदूंच्या देवळांत जाऊन देवदर्शन घेण्यास हिंदुसमाजांतल्याच एका वर्गाला मोकळीक असावीं असें म्हणणें हा काय क्रांतिवाद ? जातिभेदाचें निर्मूलन करावें असें म्हणून सहभोजनाचे समारंभ घडवून आणणें हा काय अत्याचार? आतां एवढें खरें कीं, आजच्या हिंदुसमाजाची घटना आम्हांला बदलून घ्यावयाची आहे, विषमतेच्या जागीं समता स्थापन करावयाची आहे, अन्याय नाहींसा करून न्याय नांदवावयाचा आहे, सर्वत्र बंधुभावाची वृद्धि करावयाची आहे, फुसक्या तडजोडीवर भरवंसा ठेऊन तत्त्वाचा भंग होऊं देणें आम्हांला पसंत नाहीं. आमच्या आक्षेपकांना मुळीं प्रगतिच नको आहे. त्यांना धर्माच्या नांवाखालीं अन्याय, जुलूम, विषमता व फाटाफूट हीं समाजांत कायम ठेवावयाचीं आहेत. अर्थात्च, प्रगतीची थोडी जरी चळवळ झाली तरी ते ‘ क्रांति ’ ‘ क्रांति ’ असा कोलाहल करतात. खरें म्हटलें असतां सोवळ्या हिंदु लोकांनींच बहिष्कृत वर्गांवर राजरोस अत्याचार चालविले आहेत. बहिष्कृतांनीं आपले माणुसकीचे हक्क प्रस्थापित करण्यासाठीं किंचित् जरी हालचाल केली तरी त्यांचा अमानुष छळ करण्यास हे सोवळे धर्माभिमानी म्हणविणारे लोक कमी करीत नाहींत. अशा छळाचीं उदाहरणें आतांपर्यंत किती तरी प्रसिद्ध झालेलीं आहेत व सर्व देशभर बहिष्कृत वर्गाचा छळ वर्षांतून तीनशें साठ दिवस चालूच असतो. बहिष्कृतांनीं आपल्या हक्कांकरिता गेल्या दोन चार वर्षांत जी चळवळ केली तींत त्यांनी बाकीच्या हिंदूंवर अत्याचार केला कीं, बाकीच्या हिंदूंनीं त्यांच्यावर अत्याचार केला ? महाडच्या व पुण्याच्या सत्याग्रहामध्यें अत्याचार करणारे लोक बहिष्कृत वर्गातले होते कीं इतर हिंदु होते ? परंतु, ‘इकडून तिकडून मिळविलेल्या ’ बुद्धीवर वर्तमानपत्र चालविणाऱ्या इसमाला ‘ क्रांति ’ शद्वाची व्याख्या नीट कळावी अशी कोणी अपेक्षा तरी कां करावी ?

२. अस्पृश्यांची पुंडाई की स्पृश्यांची गुंडाई ?

पर्वती सत्याग्रहाला ‘पुंडाई’ म्हणण्यापर्यंत ज्याची मजल गेली आहे त्याला अस्पृश्यतानिवारणाची जोरदार चळवळ म्हणजे भयंकर समाजक्रांतीची चळवळ दिसावी हें स्वाभाविकच आहे. या टीकाकारांना सनातन्यांची गुंडाई दिसत नाहीं. ज्यांनीं पूर्ण शांतता स्वीकारून घाणेरड्या शिव्यागाळी, काठ्यांचा मार, आणि दगडांचा व वहाणांचा वर्षाव निमूटपणें सहन केला ते पुंड आणि ज्या गुंडांनीं या अनत्याचारी लोकांवर अत्याचार केलें ते मात्र सत्वगुणाचे पुतळें ! खासा न्याय ! ‘ संताची शिकवण ’ अशी विपरीत न्यायबुद्धि उत्पन्न करणारी असतें काय ? सत्याग्रहीं लोक महमुद गझनीप्रमाणें मूर्तिभंजन करावयास निघाले होते काय ? देवदर्शनाच्या हक्काची आकांक्षा आणि त्या आकांक्षेच्या उत्कटतेमुळे आणि समान हक्कांच्या तीव्र जाणिवेमुळें ‘ कार्यं वा साधयेत् देह वा पातयेत् ’ अशा निर्धारानें अनत्याचार व अप्रतीकार यांची कास धरून करण्यांत आलेला सत्याग्रह यांना जर पुंडाई म्हणावयाचें तर एकनाथ, चोखामेळा वगैरे पूर्वीचें साधू आणि वर्तमानकाळांतील महात्मा गांधींसारखे पुढारी यांचीहि पुंडांमध्येंच गणना करावी लागेल ! हल्लींचा देवालयप्रवेशासंबंधाचा अस्पृश्यांचा सत्याग्रह हा या साधुमहात्म्यांच्याच शिकवणीचा परिणाम आहे.

३. आतां तरी डोळे उघडले काय ?

डॉ. आंबेडकर व ‘ बहिष्कृत भारत ’ यांच्यावर वैयक्तिक कारणांमुळे असंतुष्ट झालेल्या किंवा बहिष्कृत वर्गांतल्या पोटभेदांचे स्तोम माजवून पुढारी म्हणून मिरविण्यास हपापलेल्या कांहीं लोकांनीं अस्पृश्यतानिवारणाच्या प्रच्छन्न व अप्रच्छन्न शत्रूंशीं संगनमत करण्यास आतांपर्यंत कमी केलें नाहीं. स्वजनद्रोहाचें पाप करण्यास न कचरणाऱ्या या अदूरदृष्टी लोकांचा या शत्रूंनीं आतांपर्यंत यथेच्छ उपयोग करून घेतला; परंतु पर्वती सत्याग्रहांमुळें आपले खरे मित्र कोणते, खोटे मित्र कोणते आणि खरे शत्रु कोणते तें आतां बहिष्कृत ‘ वर्गाला चांगल्या रीतीनें कळून चुकलें आहे. पुण्यामुंबईच्या, ‘ हुरळली शेळी आणि गेली लांडग्याचे पाठीमागून ’ या न्यायानें वागणाऱ्या आणि कोणत्याही वर्तमानपत्रांत कसल्याही निमित्तानें स्वतःचें नांव फडकलें कीं, आपले बेचाळीस पूर्वज स्वर्गास गेल्याची धन्यता मानणाऱ्या लोकांची खोड त्यांच्या मतलबी स्पृश्य दोस्तांनीं, देवालयप्रवेशाच्या सत्याग्रहाला पुंडाई म्हणून आणि सत्याग्रहाची चळवळ हाणून पाडण्याकरितां चोरटीं उघड कारस्थाने रचून चांगलीच मोडली आहे !

> “ यःस्वपक्षं परित्यज्य परपक्षं निषेवते ।
> सः स्वपक्षे क्षयं याति पश्चात्तैरेव हन्यते ।। ”

(जो मनुष्य स्वजनांचा पक्ष सोडून परपक्षाला जाऊन मिळतो तो स्वपक्षांतून नष्ट होतोच पण शेवटीं परपक्षाकडून त्याचा नाश केला जातो) हें वाल्मीकि ऋषीचें वचन आतां तरी, खाजगी द्वेष, महत्वाकांक्षा किंवा असूया यांना बळी पडून आपल्या वर्गाच्या हितशत्रूंच्या बगलेंत शिरणाऱ्या बहिष्कृतांनीं पूर्णपणें लक्ष्यांत ठेवावें.

४. भविष्यवादी भालाकार भोपटकर !

पर्वती सत्याग्रहाचा निषेध करण्यासाठीं पुणें येथे सनातन्यांची एक सभा हल्लीं भरली होती. त्या वेळी भाषण करतांना भालाकार भा. व. भोपटकर यांनीं, बहि-

ष्कृत वर्गाला देवालयप्रवेशाची मुभा मिळण्यास आणखी दोनशे वर्षे लागतील, असें भविष्य वर्तविलें. एकूण आशेला कांहीं जागा आहे म्हणावयाची ! जगाच्या अंतांपर्यंतसुद्धां बहिष्कृतांना हिंदुदेवालयात जाण्यास मिळणार नाहीं असें भविष्य भोपटकरांनीं सांगितलें असतें तर त्यांचे तोंड कोण धरणार होता ? हें गणिताच्या आधारानें वर्तविलेलें भविष्य आहे की फक्त त्यावरून भोपटकरांची तशी इच्छा (wish is father to thought) आहे असें समजावयाचें ? दोनशें वर्षांनीं बहिष्कृतांना देवळांत घ्यावयास हरकत नाहीं असें जर भों भों भोपटकरांचे म्हणणें असेल तर बहिष्कृतांना देवळांत जाण्यास मनाई करण्यास तत्वाचा किंवा धर्मशास्त्राचा आधार नाहीं हें त्यांनीं अप्रत्यक्षपणें कबूल केलें आहे असेंच म्हटलें पाहिजे. कारण दोनशेंच काय पण दोन हजार वर्षे गेलीं म्हणून जें खरोखर नीतिबाह्य असेल तें थोडेंच नीतिशुद्ध ठरणार आहे ? यात जर नीति-अनीतीचा प्रश्न नसेल तर दोनशे वर्षांची तरी मर्यादा कशाला ? लोकमताच्या प्रतिकूलतेचीच अडचण असेल तर भोपटकरांसारख्यांनीं शिंगें मोडून वासरांत न शिरतां बहुजनसमाजाला छातीठोकपणें खरें तें सांगावें व लोकमत अनुकूल करून द्यावें. परंतु अशा रीतीनें गंभीरपणें कोटिक्रम कोणाशीं करावयाचा ? 'बफून' भोपटकरांवर असल्या कोटिक्रमांचा कांहीं परिणाम होणार नाहीं. गाईंना ज्याप्रमाणें कावळ्याच्या शापामुळें मरणाची भीति बाळगण्याचे कारण नाहीं त्याप्रमाणें भास्कर (बाष्कळ?) भोपटकरी भविष्याची बहिष्कृतांच्या सत्याग्रह चळवळीला बाधा होण्याची भीति बाळगावयास नको. हिंदी लोकांनीं निर्भेळ स्वातंत्र्याची गोष्ट सोडूनच द्यावी, परंतु डोमिनियन स्टेटस् मिळण्यालाहि आणखी दोनशें वर्षे त्यांनीं वाट पाहिली पाहिजे, असें जर एखादां इंग्रज म्हणेल तर तें भों भों भोपटकरांच्या वरील म्हणण्याइतकेंच सयुक्तिक ठरेल हें काय सांगावयास पाहिजे ?

५. ब्राह्मणांच्या मुली मागणारे अस्पृश्य !

पुण्याच्या सनातन्यांनीं भरविलेल्या सत्याग्रहनिषेधक सभेंत, बहिष्कृत समाजाच्या आकांक्षांविषयीं अज्ञजन-समाजाचा गैरसमज करण्याच्या उद्देशानें कित्येक वक्त्यानीं अशा अर्थाचीं भाषणें केलीं कीं "अस्पृश्य लोक स्पृश्य हिंदूंच्या देवळांत प्रवेश करूनच स्वस्थ बसणार नाहींत, ते आतां ब्राह्मणांच्या मुलीही मागूं लागले आहेत, तुम्ही त्यांची तीहि आळ पुरविणार काय ?" बाष्कळ भोपटकरांनीं तर या बाबतींत डॉ. आंबेडकर यांच्या नांवाचा उल्लेख करण्यासही कमी केलें नाहीं ! या आरोपाची उपपत्ति अशी दिसते कीं, ज्या अर्थी डॉ. आंबेडकर हे समाजसमतावादी आहेत आणि जातिभेदाचें निर्मूलन करून हिंदुसमाजामधील सर्व वेगवेगळ्या जातींत भेटीव्यवहारच नव्हे तर रोटीबेटी-व्यवहार होण्यासही आडकाठी असतां कामा नये असें प्रतिपादितात; त्या अर्थी अस्पृश्य लोक ब्राह्मणांच्या मुली मागतात असें मानावयास हरकत नाहीं ! याचें नांव तर्कशास्त्र! जातिभेदाला शास्त्राचा व युक्तीचा आधार नाहीं, मनुष्यस्वभावांतल्या हीन वृत्तीमुळें अस्तित्वांत आलेली ती एक संस्था आहे, भौतिक शास्त्राच्या दृष्टीनें जातिभेद कृत्रिम ठरतो, अतएव तो अधर्म्य व त्याज्य आहे, असें डॉ. आंबेडकर व इतर समाजसमतावादी यांचें प्रामाणिक मत आहे; तसेंच विषमतेच्या पायावर उभारलेल्या जातिभेदाच्या इमारतीचा कळस म्हणजे अस्पृश्यता आहे, असेंहि सर्व समतावाद्यांचें स्पष्ट मत आहे. समतावाद्यांमध्यें आंबेडकरांसारखे बहिष्कृत वर्गांतलेच लोक नाहींत तर ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर स्पृश्य हे सुद्धां आहेत. समाजसमतावाद आंबेडकरांनीं नवा निर्माण केलेला नाहीं. हा समतावाद वज्रसूचि उपनिषदांत आहे, महाभारतांतल्या धर्मनहुष संवादांत आहे, साधुसंताच्या वचनांत आहे आणि आधुनिक काळीं राजा राममोहनराय, स्वामी दयानंद, स्वामी विवेकानंद, स्वामी रामतीर्थ रानडे, भांडारकर, राजारामशास्त्री भागवत, दि. ब. आर. रघुनाथराव अशा हिंदुधर्मशास्त्राचें मंथन केलेल्या थोर विद्वान् पुरुषांनीं हल्लींची जातिभेदपद्धती कृत्रिम, अशास्त्र, विषमतामूलक व समाजाच्या प्रगतीला अडथळा आणणारी आहे असें स्पष्टपणें प्रतिपादिलें आहे. जातिभेद नष्ट झाल्यावर ब्राह्मण ब्राह्मणेतर, अस्पृश्य हे भेद आपोआप नष्ट होतील. जेथें हल्लींच्या अर्थानें **ब्राह्मणहि कोणी नाहीं** व **अस्पृश्यहि कोणी नाहीं** तेथें 'ब्राह्मणांच्या मुली' व 'अस्पृश्यांची मागणी' अशा प्रकारची भाषा आपोआपच खुंटते. अद्वैतानुभव व्यक्त करावयास द्वैताची भाषा उपयोगीं पडत नाहीं त्यांतलीच ही गोष्ट आहे. समतावादामुळें समाजांतलीं वेगवेगळीं कामें थबकून राहण्याची भीति नाहीं. ज्याप्रमाणें ज्याची प्रवृत्ति, कार्यक्षमता व पात्रता असेल त्याप्रमाणें तो समाजांतलें विचारप्रवर्तनाचें, शास्त्रीय संशोधनाचें, वाङ्मयसेवेचें, राष्ट्रीय संरक्षणाचें, समाजसेवेचें, संपत्तीच्या उत्पादनाचें किंवा विनिमयाचें, अथवा दुसरें कांहीं काम करील. परंतु जातिविशिष्ट उच्चनीचपणाला अवकाश राहणार नाहीं. अशी समता प्रस्थापित झाल्यास आपल्यास आपल्या जातीच्या सबबीवर जो उच्चपणा मिरवावयास मिळतो तो मिळणार नाहीं, अशी ज्यांना भीति वाटते ते लोक अर्थातच, समतावादाचा जोरानें पुरस्कार होऊं लागला म्हणजे अस्पृश्य लोक ब्राह्मणांच्या मुली मागूं लागले आहेत अशी ओरड करूं लागतात ! खरें म्हटलें असतां, या धूर्तांना ठाऊक असतें कीं, हल्लींचा काळ मुली मागण्याचा नाहीं आणि कोणीं मागणी घातली म्हणून ती मान्य करावयास दुसरा बांधलेला नाहीं. जातींतल्या जातींत सुद्धां मागणी घातली म्हणून मुलगी मिळते असें नाहीं. परंतु अशिक्षित लोकांची मनें चिथाविण्याला ही ओरड चांगली उपयोगीं पडेल, अशा कावेबाजीनें मुद्दामच ही ओरड करण्यांत येते.

६. नरसोबाच्या वाडींत अस्पृश्यांना देवदर्शन.

श्रीक्षेत्र नरसोबाची वाडी हें महाराष्ट्रांतील श्रीदत्तात्रेयाचें एक सुप्रसिद्ध स्थान असून या देवळांत पूजा करण्यासंबंधानें ब्राह्मणेतरांनीं चळवळ चालविली होती. त्या चळवळीला पुजारी व पुराणमतवादी मंडळी यांनीं दुराग्रहानें विरोध केला आणि या भांडणाचें पर्यवसान मारामाऱ्या व फौजदारी खटले यांमध्यें झालें. तथापि या भांडणाचा शेवट गोड झाला ही समाधानाची गोष्ट होय. देव्हाऱ्याला कठडा घालावा, त्या कठड्याच्या आंत जाण्याची ज्याची पूजेची पाळी असेल तो पुजारी व त्याचे पूजेच्या कामांतलें मदतगार यांच्याखेरीज दुसऱ्या कोणाला परवानगी असूं नये आणि कठड्याबाहेरून ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर, व बहिष्कृत अशा सर्व जातींच्या हिंदूंनीं दर्शन घ्यावें, असें तडजोडीनें ठरलें. या तडजोडींत सर्व हिंदूंना पूजा करण्याचा हक्क न ठेवतां ब्राह्मणांचाहि पूजेचा हक्क काढून घेण्यांत आला ही एक प्रकारची पिच्छेहाटच झाली; तथापि बहिष्कृत हिंदूंना देवळांत जाण्यास सुद्धां मनाई होती ती दूर झाली. त्यामुळें अस्पृश्यता निवारणाच्या बाबतींत एक पाऊल पुढें पडलें असें समजावयास हरकत नाहीं. विशेषत: नरसोबाच्या वाडींतील देवस्थान हें पंढरपूर वगैरे देवस्थानापेक्षां सोवळेपणाच्या बाबतींत कडक म्हणून प्रसिद्ध असतांहि त्या ठिकाणीं देवालयाची द्वारें बहिष्कृत वर्गाला खुलीं करण्यांत आलीं, त्यामुळें इतर ठिकाणच्या देवालय प्रवेशासंबंधाचा प्रश्न सुटण्यास साहाय्य होण्याचा बहिष्कृतांना संभव आहे. नरसोबाच्या वाडींतल्या कडक सोंवळे पाळणाऱ्या देवस्थानामध्यें जी सवलत बहिष्कृत हिंदूंना मिळते ती पुण्याच्या पर्वती देवस्थानासारख्या, युरोपियन वगैरे अहिंदु लोकांनींहि विशिष्ट मर्यादेपर्यंत देवळांत जाण्याची जेथें वहिवाट आहे आणि जेथें देवांच्या चांदी सोन्याच्या मूर्ती आसनावरून उचलून युरोपियन लोकांना पंचाच्या आज्ञेनें दाखविण्यांत येतात तेथें बहिष्कृत मानलेल्या हिंदूना कां मिळूं नये ? हा प्रश्न आतां प्रत्येक नि:पक्षपाती व दुराग्रही रहित हिंदूंच्या मनांत उत्पन्न झाल्याखेरीज राहणार नाहीं.

मातंग बंधूचे घरीं सहभोजन.

ता. २०-९-२९ रोजीं सं. फलटण येथें मांगवाड्यांत रा. शंकरराव भगवंत घोलप (मांग) यांचे घरीं सहभोजन झालें. त्यावेळी महार समाजांतील कांहीं पुढारी मंडळी आणि कांहीं विद्यार्थी आमंत्रण दिल्यावरून जेवावयास गेली होती व त्यांनीं मांग बंधूंच्या येथें मोठ्या आनंदाने अन्नग्रहण केलें. त्या मंडळीची नांवें खालीं लिहिल्याप्रमाणें :—

रा. माधवराव संभाजी अहिवळे सं. फलटण कायदे कौन्सिलर, रा. शंकरराव बयाजीराव अहिवळे, रा. शिवराम मुक्ताजीराव अहिवळे, सटवाजी गोविंद राव काटे समाज सेवक आणि विद्यार्थी शंकर जयराम अहिवळे, वि. दत्तात्रय काकडे, वि. आनंदराव माधवराव अहिवळे, धोंडीराम राजाराम काकडे, वि. शिवा संभाजी अहिवळें, मनोहर सुरतराम काकडे, वि. जयसिंग शंकरराव अहिवळे, वि. मामा राजाराम अहिवळे येणेंप्रमाणें मंडळीनीं आनंदानें जेवण केलें. असेंच इतर महार मांगबंधूनीं वरीलप्रमाणें प्रसंग घडवून आणून आपल्या अस्पृश्य समजलेल्या समाजाची एकी व संघटण घडवून आणतील अशी सर्व अस्पृश्य बंधूस नम्र विनंति आहे. (चाभार बंधूनीं काळाकडे लक्ष देऊन आपल्या ज्ञातींत असलें सहभोजनाचे प्रकार वारंवार घडवून आणून सुधारणा करावी.)

आपला नम्र

बाबूराव मारुतराव काकडे

मुद्रक:—भास्कर रघुनाथ कद्रेकर, धी भारत भूषण प्रिंटिंग प्रेस कामाठीपुरा ३ री गल्ली भायखळा, मुंबई, नंबर ८.

पर्वतीवरील अस्पृश्यांचा सत्याग्रह.

पर्वतीच्या टेकडीवरील देवालयांत जाण्याचा अस्पृश्यांचा सत्याग्रह सुरू होणार, या बातमीमुळें आक्टोबर रविवार ता. १३ रोजीं सकाळपासूनच पुणें शहराच्या निरनिराळ्या भागांतील लोकांत मोठी खळबळ उडाल्याचें स्पष्ट दिसून येत होतें. ज्याच्या त्याच्या तोंडी हाच विषय निघत होता. रविवारी सकाळीं सात वाजण्याच्या पूर्वीच

पर्वतीच्या टेंकडीकडे लोकांचा लोंढा

चालूं लागला होता. भिकारदास मेट, चिंचेची तालीम, स्वारगेट, वगैरे शहराच्या दक्षिणेकडील विविध मार्गांनीं लोकांचे थवेच्या थवे पर्वतीच्या पायऱ्याकडे लोटूं लागल्यामुळें एकाद्या यात्रेसारखाच देखावा सर्वत्र दिसूं लागला. श्रावण महिन्यांत शेवटच्या सोमवारीहि जेवढी गर्दी होत नसेल, तेवढी आज त्या ठिकाणीं दिसूं लागल्यामुळें आज त्या ठिकाणीं कांहीं तरी विशेष प्रकार घडणार हे उघड दिसत होतेच. आठ साडेआठच्या सुमारास सुमारें दोन अडीचशें अस्पृश्य मंडळी व त्यांना सत्याग्रहाच्या कामीं अंतःकरणपूर्वक सहाय्य करणारी कांहीं स्पृश्य मंडळीहि पर्वतीच्या पायथ्यावर धर्मशाळेनजीक जेथें एका नवीन देवालयाचें बांधकाम चालूं आहे त्याच्या पुढील पर्वतीच्या बाजूकडील खुल्या जागेंत ही मंडळी जमली होती. साडेआठ नऊ वाजण्याच्या सुमारास अस्पृश्यांची

एक दिंडी भजनीही

लष्करहद्दींतून पर्वतीच्या पायथ्याजवळ सत्याग्रही मंडळींना मिळण्याकरितां आली. रा. थोरात, [महार] रा. लांडगे [मांग] वगैरे पंचवीस तीस मंडळी व

अस्पृश्य समाजांतील कांहीं स्त्रिया

या दिंडीसह तेथें येऊन पोहोंचल्या. वाटेंत मधूनमधून मृदंग पेटीच्या तालसुरावर भजन म्हणत व

'छत्रपति शिवाजी महाराज कीं जय,'
'चोखा मेळा कीं जय,'

असा जयजयकार करीत दिंडीचे लोक पर्वतीच्या पायथ्यापाशीं येऊन तेथें हजर असलेल्या सत्याग्रही मंडळींत मिळालें.

इकडे सत्याग्रहास विरोधी असलेले व कोणतीच बाजू न घेतां केवळ कुतुहलपूर्वक काय प्रकार घडतो हें पाहाण्याकरितां जमलेले शेकडों लोक पर्वतीच्या पायऱ्या चढून वर जात होतें. यावेळीं उन्हाची तिरीप बरीच लागत होती, त्यामुळें पर्वतीच्या पायथ्याजवळील झाडाझुडपांच्या व घरांच्या सावलीतील सर्व जागा लोकांनीं अगदीं गजबजून गेल्या होत्या. पायऱ्यावर लोकांची रहदारी सारखी चालूच होती. वाटेंत श्रांत लोकांना बसण्याकरिता म्हणून वळणावळणांवर जेथें कायमची लोखंडी बाकें ठेविलेली आहेत, त्या सर्व ठिकाणीं

स्पृश्यांच्या टोळ्या जागा धरून बसून राहिल्या

होत्या. पर्वतीच्या मुख्य देवालयाकडे जाण्याकरितां दगडी नंदीजवळ जें शेवटचें वळण लागतें तेथें तर लोकांची फारच मोठी गर्दी

पर्वतीवर जाण्याचा रस्ता बंद करून

बसली होती. कोणी छत्र्या उघडून रस्त्याच्या दोन्ही बाजूकडील बैठ्या बुरुजावर दाटीनें उभे होतें, तर बरेच लोक त्या ठिकाणच्या पायऱ्यांवर खेटून बसले होतें.

पुण्याचे कलेक्टरसाहेब मि. गुल्ड, असि. कलेक्टर मि. इझेकेल, रा. हसबनीस मामलेदार व आणखी कांहीं अधिकारी सकाळीं अगदीं आधींपासूनच पर्वती टेकडीच्या माथ्यावर जाऊन तेथील सर्व बंदोबस्त पहाण्यासाठीं हजर झाले होतें. सत्याग्रहांना अडविण्यासाठीं ट्रस्टीमंडळींनी आदल्या दिवसापासूनच

पर्वतीवरील सर्व देवालयांचे दरवाजे बंद

करून त्यांना कुलुपें लावल्यानें आंत स्पृश्य अथवा अस्पृश्य यांपैकी कोणाचाच तेथें प्रवेश होण्यासारखा नव्हता. पर्वतीवरील मुख्य जें श्री महादेवाचें देवालय त्याचे दरवाजे आंतून अगदीं बंद केलेले होतें. या मंदिरांतील महादेवास

श्रीदेवदेवेश्वर

हें नांव प्राचीन काळापासून रूढ होते. व ऐतिहासिक कागदपत्रांत याच नांवानें या देवस्थानाचा उल्लेख आढळतो, पण अलीकडे हें नांव मागें पडले असून पर्वतीचें देवालय याच नांवानें तें देवस्थान सामान्यतः ओळखलें जातें. पर्वती टेकडीच्या माथ्यावरील सपाटीवर श्रीविठ्ठलरखुमाई, कार्तिकेयस्वामी, व श्रीविष्णु यांची जी देवालयें आहेत तींही सत्याग्रहापूर्वीच म्हणजे शनिवारपासून अगदीं बंद असून तेथें रक्षणासाठीं ट्रस्टींच्या विनंतीवरून

शनिवार पासून पोलिसांचा पहारा

बसलेला होता. रविवार सकाळीं तर रा. पाटील फौजदार हे आणखी कांहीं पोलिस अधिकारी व सुमारें चाळीस पन्नास पोलिसांची तुकडी घेऊन तेथें आले. ठिकठिकाणीं बंदोबस्त करीत ते हिंडत होते. नऊ वाजून सूर्य जसजसा वर चढूं लागला तसतशी उन्हाची तिरीप अधिकच वाढूं लागली व इकडे सर्व जातीच्या स्पृश्यांची गर्दीही वाढून

सुमारे तीन चार हजार

इतका लोकसमुदाय पर्वतीवर दिसूं लागला. प्रथम यांपैकीं बरेच लोक पर्वती देवालयाच्या

महाद्वारापुढें गर्दी करून

बसून राहिले व कित्येकांनीं नगारखान्याकडे जाण्याचा जो दगडी जिना आहे तोही पूर्णपणें व्यापून टाकिला, पण कांहीं वेळानें पोलीस अधिकारी तेथें आले व त्यांनीं ही

जागा खाली करून तेथून निघून जाण्याचा हुकूम

नगारखान्याखालच्या मंडळींना फर्माविला. त्याबरोबर लोक तेथून हळूं हळूं निघून गेले व महाद्वाराच्या पुढील पायऱ्या व नगारखान्याचा तळमजला हा मोकळा झाला. ह्या वेळपर्यंत

कलेक्टर मि. गुल्ड हे नानासाहेब पेशव्यांच्या स्मारक मंदिरापुढें

मोकळ्या जागीं झाडाच्या छायेंत खुर्ची टाकून सभोंवार अवलोकन करीत बसलेले होते. कलेक्टर साहेबांचे पर्सनल असिस्टंट मि. इझीकेल, इन्स्पेक्टर मिल्स, रा. पाटील फौजदार व रा. हसबनीस मॅजिस्ट्रेट वगैरे अधिकाऱ्यांचीहि येथें येजा चालू होतीं व त्यांची आपसांत बोलणीही चालू होती. नंतर कलेक्टरसाहेब तेथून निघून मुख्य देवालयाच्या महाद्वारापुढील फरसबंदीवर आले. या ठिकाणाहून पर्वतीच्या पायऱ्यांचा मार्ग खाली बराच लांबपर्यंत दिसण्यासारखा असल्यामुळें कलेक्टरसाहेबानें उभे राहण्याकरितां ही जागा पसंत केली असावी असें वाटतें. सरकारी अधिकारी व पोलीस यांचा बंदोबस्त याप्रमाणें जय्यत होता. इकडे श्रीविष्णूच्या देवालयापुढें बंद करतां येण्यासारखें दरवाजे किंवा फाटकही नसल्यामुळें

वेळूंची दांडकी आडवीं बांधून तेथील मार्ग बंद

ठेवण्यांत आला होता. त्यामुळें लोकांना आंत जातां येत नव्हतें. पण एक कुलुंगे कुत्रें मात्र बिनहरकत प्रवेश मिळून महाविष्णुच्या मंदिरापुढील फरसबंदीवर स्वस्थ बसलेले दिसत होतें. त्याला आंत बसलेलें पाहून मज्जाव झालेल्या स्पृश्य लोकांच्या तोंडून कांहीं तरीं उद्गार निघत. कोणी म्हणें कीं,

कुत्र्याला जेथे प्रवेश आहे तेथे स्पृश्यानाहीं नसावा काय ?

तर कोणी 'श्वानो युवानो मघवान' या सूत्राची आठवण करून तेथून परत फिरत. इकडे पायऱ्यांचा मुख्य रस्ता टेकडीच्या माथ्याजवळ जेथें संपतो तेथें लोकांची अगदीं हुल्लड माजून राहिली होती व कित्येक

फोटोग्राफर आपले कॅमेरे सजवून

गर्दीचे व देवालयाच्या भागांचे निरनिराळ्या ठिकाणांहून फोटो घेण्यांत गर्क झाले होते.

पर्वतीच्या पायथ्याशीं बसलेले सत्याग्रही

हे यावेळीं शांततेनें व शिस्तीनें वागण्याबद्दल एकमेकांस सांगत होते. अस्पृश्य सत्याग्रहांत बरेच स्पृश्य लोकही सामील झाले होते. अस्पृश्यांच्या भजनी मेळ्याकडून सतत हरीनामाचा गजर चालू होता. रा. श्री. रा. थोरात यांच्या भजनी दिंडीनें तर बहारच करून सोडली; हा एकंदर देखावा मनोरम होता, मंदीरप्रवेशाविषयीं उत्सुक झालेल्या अस्पृश्य बांधवांचे चेहऱ्यावर एक प्रकारचें अभिनव तेज दिसत होतें.

भजनरंगानंतर भाषणांना सुरवात

झाली. रा. शिवराम जानबा कांबळे, रा. राजभोज, रा. थोरात वगैरे अस्पृश्य पुढाऱ्यांची हृदयस्पर्शी भाषणें होऊन सर्व बांधवांना शांततेनें व शिस्तीनें वागण्याविषयीं त्यांनीं कळकळीची विनंति केली; 'आम्ही आपल्या शब्दाबाहेर बिलकूल नाहीं' अशा आशयाच्या आरोळ्या उमटूं लागल्या; रा. राजभोज यांनीं आपल्या भाषणांत, सत्याग्रहाविरोधी सकट प्रभृति मंडळीचा निषेध केला; व इंगळे लांडगे प्रभृति प्रमुख मातंग ज्ञातींतील मंडळींनी आपणांकडे एक पत्र धाडलें असून 'सकट वायदंडे' यांजवर ज्ञातीतील मंडळींचा विश्वास नाहीं असें कळविलें असल्याचें सांगितलें. नंतर रा. थोरात म्हणाले कीं, केसरींत पासष्ट सह्यांचे तें पत्र छापलें आहे त्याखालीं माझी सही आहे; परंतु तें पत्र केसरींत छापण्याकरितां पाठविण्यांत येईल असें मला वाटलें नाहीं. केवळ आमच्यांतील वैयक्तीक मतभेदामुळें मी त्या पत्रकावर सही दिली होती; पण कृपा करून माझ्याविषयीं कोणी गैरसमज करून घेऊं नये, मी सत्याग्रहाचा पूर्ण पुरस्कर्ता आहें मी व माझी बायको सत्याग्रहांत सामील झालों आहों. मी ही चळवळ यशस्वी व्हावी म्हणून दोन रुपयांची मदत करीत आहे. दुसरी आनंदाची गोष्ट कीं, लष्करांतील एक गुजराथी व्यापारी छगनभाई भिकाभाई, बिडी मर्चंट यांनीं सत्याग्रहास मदत म्हणून रु. ५ ची देणगी दिली आहे.

याप्रमाणें रा. थोरात यांचे भाषण झाल्यावर रा. न. वि. गाडगीळ यांचें भाषण झालें. अस्पृश्यांना सहानुभुति दाखविण्याबद्दल त्यांनीं स्पृश्य मंडळीना विनंति केली. याप्रमाणें भाषणें झालीं.

सत्याग्रहप्रसंगीं अस्पृश्य समाजांतील पुढील मंडळी, हजर असलेली दिसत होती रा. पां. ना. राजभोज, शिवराम जानबा कांबळे. मिसेस तानुबाई कांबळे व त्यांची कन्या मिसेस शेवंतीबाई ओगळे, स कं. चे उपाध्यक्ष लांडगे, ज. स. रणपिसे, श्री. रा. थोरात, आर. के. कदम, वगैरे सुमारें २५० अस्पृश्य स्त्री-पुरुष मंडळी पायथ्याशीं एकजुटीनें व शांततेनें जमा होऊन उभी होती. सत्याग्रही मंडळींनीं पर्वतीचा मार्ग आक्रमिण्यास प्रथम १२ लोकांची तुकडी निवडली. तींत चार स्त्रिया होत्या नंतर तीन तीन माणसांच्या अशा चार तुकड्या करण्यांत आल्या, त्या पुढीलप्रमाणें:—

पहिली तुकडी

रा. गाडगीळ, राजभोज, भुस्कुटे.

दुसरी तुकडी

कांबळे यांच्या पत्नी, कांबळे यांची कन्या.

तिसरी तुकडी

लांडगे, कोथळेकर, स्वामी योगानंद.

चौथी तुकडी

ईश्वरा, भाऊ वाघचौरे, कोथळेकर यांच्या मातोश्री.

पांचवी तुकडी

पैसाफंड रानडे सर्वांच्या मागें

चालत होतें. याखेरीज रा. केशवराव जेधे रा. रा. माधवराव श्रीपतराव शिंदे, 'मजूर' चे संपादक रा. लाड वगैरे ब्राह्मणेतर पक्षाची मंडळीही सत्याग्रहास मदत करण्यासाठीं तेथें हजर होती. नऊ वाजण्याचा सुमार झाला तेव्हां पर्वतीच्या तळाजवळील पायऱ्यांवरून जयजयकाराची गर्जना ऐकूं आली व सत्याग्रही मंडळी वर येण्यास निघाल्याचा इषारा सर्वांना त्या योगें सहजच मिळाला. सत्याग्रही लोक हळूं हळूं वर चढूं लागले तसतशी रस्त्याच्या बाजूनें व आसपासच्या डोंगराळ भागांत उभे असलेल्या स्पृश्य लोकांच्या टोळ्यांतून विरोधी गर्जना व हातवारे सुरूं झाले. सत्याग्रहींची निर्भर्त्सना जोरानें होऊं लागली.

"ही महारें देवळांत कशी घुसतात पाहूं"

असेही धमकावणीचे उद्गार कित्येकांच्या तोंडून निघत. असें होतां होतां सत्याग्रह करणारी

रा. भुस्कुटे, राजभोज, गाडगीळ, लांडगे, प्रभृति मंडळ

दगडी पायऱ्यांचा बहुतेक मार्ग चढून वर अगदीं शेवटच्या वळणाजवळ आली व तेथें मात्र

सनातनी स्पृश्य टोळ्यांचा विरोध

फारच वाढल्यामुळें त्यांना पुढें एकही पाऊल टाकणें अशक्य झालें. सत्याग्रही लोकांना धमक्या देणाऱ्या गर्जना निघूं लागल्या. इतकेंच नव्हें तर अंगाशीं लगट करून प्रत्यक्ष

खालीं रेटण्याचाहि सपाटा

सुरूं झाला. याप्रमाणें दंगल माजतांच सत्याग्रही लोकांना वर जाण्याचा मार्ग तर अजिबात बंद झालाच, पण त्यांना त्या ठिकाणीं उभें राहणेंही अशक्य झालें. साध्या

रेटारेटीचें रुपांतर मारहाणींत

होण्याला फारसा उशीर लागला नाहीं. कित्येक चवताळलेले सनातनी स्पृश्य सत्याग्रही (म्हणजे रा. नरहरपंत गाडगीळ व रा. विनायकराव भुस्कुटे) यांना लाथा बुक्या मारूं लागले, तर कित्येकांनीं एकमेकांस त्यांच्या अंगावर ढकलण्याचा

गांवगुंडी खेळ

सुरू केला. सत्याग्रही मंडळीं अत्यंत शांतपणानें हा प्रकार सहन करीत होती. पायऱ्यांच्या वरील बाजूस रा. नारायणराव गुंजाळ, रा. विश्वासराव डावरे, श्रीमंत आप्पासाहेब गद्रे. रा. गो. पा. महाजन, रा. बाबूराव फुले, रा. गणपतराव देवधर, डॉ. जेजूरीकर, रा. झांजले, रा. नलावडे, रा. देडगांवकर, वगैरे सनातनी मताची पुढारी मंडळी इकडे तिकडे वावरत होती. त्यांच्याच पलिकडे दहाबारा पायऱ्याखालील भागांत एकच दंगल माजून राहिली होती. एकंदर परिस्थिती अत्यंत बिकट होण्याची चिन्हें दिसू लागलीं. सनातनी मंडळी रेटारेटी करून गाडगीळ भुसकुटे राजभोज लांडगे यांना

पायऱ्यावरून खालीं निवडुंगांत पाडण्याचा प्रयत्न

करीत होती. त्यावेळीं या मंडळीचा कडेलोट होणार कीं काय अशी क्षणभर भीती वाटली. पण रा. गाडगीळ व रा. भुस्कुटे हे जोरानें उठून उभे राहून पुनः सत्याग्रहाला प्रवृत्त झाले. यावेळीं

देवळांतून मोठा दगड रा. राजभोजांचे खांद्यावर

येऊन धडकला. त्यामुळें ते विव्हळ झाले निवडुंगाच्या फड्यांचाही प्रसाद सर्व मंडळीना मिळाला. पण त्याला बिलकूल दाद न देतां सत्याग्रही मंडळीं सनातन्यांना तोंड देऊं लागली. यावेळीं लहान सहान दगड फेकण्यांत येत होते.

कांहीं सनातन्यांनाही दगडाचा प्रसाद

मिळाला, पण तो त्यांच्याच पक्षाकडून त्यांना मिळाला. सत्याग्रही मंडळीं चिकाटी सोडत नाहींत, हें पाहून सनातनी चिडल्यासारखे दिसले. यावेळीं सूर्यकिरण बरेंच प्रखर होऊं लागलें होते. इतक्यांत यावेळीं

रा. राजभोज हे मूर्च्छीत पडले

असल्याची बातमी आली. त्यांना डोक्यावर, मानेवर व इतर ठिकाणीही बराच मार लागल्यामुळें त्यांना अखेरीस मूर्च्छा आली व कांही लोकांनीं त्यांना तेथून हालविण्याचा प्रयत्न केला.

देशदास रानडे

हे नेहमींप्रमाणें बोडके व अंगावर फक्त एक खादीचे वस्त्र पांघरून आले होते, व त्यांच्या उघड्या अंगावरही काठ्या, छत्र्या, दगड, विटा वगैरेचा बराच मार लागला.

रा. न. वि. गाडगीळ

वकील यांचेवर दंगेखोर गुंडांचा विशेष रोख दिसत होता त्यामुळें त्यांनाही बरीच मारहाण सहन करावी लागली. फेंकलेले दगड लागल्यामुळें त्यांचे पाय रक्त बंबाळ झाले, तीच दशा रा. भुस्कुटे इतर सत्याग्रहींची झाली; पण सत्याग्रहींनी प्रतिकार केला नाही. अभिनंदनीय शांततेनें त्यांनीं तें सहन केलें.

गुंड लोकांच्या घोळक्यानें सत्याग्रह्यांचा वर जाण्याचा मार्ग अजिबात बंद करून त्यांना खालीं रेटण्याचा सपाटा चालविला व अखेर ही मंडळीं मुख्य रस्त्याच्या डाव्या बाजूस फुटणाऱ्या कच्च्या पायवाटेकडे वळली. पण तेथेंही मारहाण चालूंच होती. पायऱ्यांच्या रस्त्याच्या दुतर्फा शिताफळींची बरीच झाडें आहेत. व "झाडाच्या फळास कोणी हात लावूं नये, तसें केल्यास कायदेशीर इलाज केला जाईल" अशा अर्थाच्या पाट्याहि भिंतीवर लाविलेल्या होत्या तथापि त्या व्यर्थ ठरून सत्याग्रही लोकांवर दोन्हीं बाजूंनीं

कच्च्या शिताफळांचा मारा

होऊं लागला. सत्याग्रहविरोधी पक्षांतील कांहीं लोक मौज पहाण्याकरितां सोईस्कर जागा म्हणून आधींच झाडावर चढून बसले होते. त्यांनीं जवळच्या फांद्याची कच्ची कठीण शिताफळें तोडून तीं फेंकण्याचा उपक्रम केला व नंतर लौकरच दगडविटांचाही संचार आकाशांत दिसूं लागला. भगवीं वस्त्रें परिधान केलेले एक

आर्यसमाजी स्वामी योगानंद

सत्याग्रहींच्या बाजूनें वर चढत होते. त्यांना लोकांनीं वाटेंत अडविलें व एकानें त्यांच्या डोक्याचा भगवा फेटा उडवून दिला. त्याबरोबर स्वामी दंगामस्ती करणाऱ्या लोकांना झिटकारून मोकळें झालें. व तेथेंच पायरीवर, न हलण्याच्या इराद्यानें बैठक मारून बसले. लागलाच त्यांच्या भोवती दंगेखोरांचा गराडा पडला व त्यांतील एकजण स्वामींची समजूत घालून त्यांना फिरण्याचा सल्ला देऊं लागला. स्वामींचा निश्चय ढळेना. इतक्यांत कोणी

स्वामींना उचलून पायऱ्यांखालीं लोटून दिलें

त्यामुळें ते तीन चार पायऱ्या घडगडत खाली गेलें व पुन्हां सांवरून वर चढूं लागले तोच पुन्हां त्यांना कोणी

खालीं ढकलून दिलें

याप्रमाणें बराच वेळ मारामारी चालली असतां पोलिस देवळाकडील भागाहून खालीं आले. व त्यांनी हे प्रकार थांबविण्याचा प्रयत्न चालविला, खुद्द कलेक्टर व त्यांचे पर्सनल असिस्टंट हेंहीं ऐन गर्दीच्या जागीं पायऱ्यांवर आले व त्यांनीं दंगेखोर लोकांची समजूत पाडून त्यांना शांत केलें. पण एके ठिकाणीं शांतता करावी तर दुसरीकडे गडबड होऊन मारपीट होई असा प्रकार चालला होता. अखेर पोलीस अधिकाऱ्यांनीं

रा. गाडगीळ, राजभोज प्रभृति

सत्याग्रहींना दंगेखोरांच्या कचाटींतून सोडवून संगिनी धारण करणाऱ्या सात आठ पोलिसाच्या संरक्षणाखालीं वर देवळाच्या दरवाजाकडे नेले. पण तसें करण्याच्या आधीं थोडा वेळ देवालयापर्यंतचा

पायऱ्यांचा रस्ता सार्वजनिक आहे.

असा कलेक्टरचा जाहीरनामा पुकारण्यांत आला. हा रस्ता सार्वजनिक असल्यामुळें त्यावरून जाणाऱ्या सत्याग्रहींना कोणीही प्रतिबंध करूं नये असें मे. कलेक्टरनीं जाहीर करतांच पायऱ्यावरील गर्दी हळूंहळूं कमी होऊं लागली. तथापि आजूबाजूस असलेल्या लोकांचे थवे कदाचित अजूनही त्रास देतील अशी भीति असल्यामुळें पोलिसांच्या संरक्षणाखालींच सत्याग्रही लोकांना वर जावें लागलें. पण पोलिसांचें संरक्षण सत्याग्रही मंडळीनीं मागितलें नव्हते. ही मंडळी वर जाऊन पहातात तों श्रीदेवदेवेश्वराच्या मंदिराचें

महाद्वार अजिबात बंद

असल्याचें त्यांच्या दृष्टोत्पत्तीस आलें. तेव्हां ही मंडळी

पायरीवर साष्टांग नमस्कार

घालून खालीं परत फिरली. रा. राजभोज फारच थकले होते, त्यामुळें गाडगीळ यांच्या खाद्यांवर मान टाकून ते डोळे मिटून एकएक पायरी कशीबशी खालीं उतरत

होतें. रा. गाडगीळ व इतर मंडळींही मार लागल्यामुळें बरीच थकलेली होती.

पर्वतीवरून खालीं उतरतेवेळीं सत्याग्रही मंडळीबरोबर आठदहा पोलिस होतें बहुधा त्यामुळेंच त्यांना यानंतर लोकांकडून प्रत्यक्ष उपद्रव झाला नाहीं. तथापि दुतर्फा लोकांतून धिक्कारप्रदर्शक आरोळ्या मात्र एकसारख्या उठत होत्या.

याप्रमाणें राजभोज गाडगीळ प्रभृति मंडळी खालीं पायऱ्याशी पोहोंचल्यावर त्यांना

रा. मानुरकरांच्या मोटारींतून.

घरीं नेण्यांत आलें. रा. राजभोज यांना बराच मार लागल्यामुळें त्यांना उपचारासाठीं इस्पितळांत ठेवणें जरूर होतें. म्हणून

रा. राजभोज यांना पर्वतीजवळील मिशन हास्पिटलमध्यें

पोहोंचविण्यांत आले व रा. गाडगीळ वकील शनिवार पेठेंत त्यांच्या रहात्या घरी मोटारींतूनच आले. रा. भुस्कुटे, रा. रानडे, रा. लांडगे वगैरे मंडळीही गंभीर मुद्रेनें परत गेली.

सत्याग्रहास पाठिंबा देणारी जी कित्येक मंडळी पर्वतीच्या पायथ्याजवळ बसली होती त्यांनाहि परत जातांना लोकांनीं बरीच मारहाण करून जागोजागीं बखेडा उत्पन्न केला. अस्पृश्यांच्या भजनी मेळ्याबरोबर एक तेलगू इसम आले होतें. त्यांचेवर लोकांनीं कालव्याच्या पुलाजवळ हल्ला करून मारहाण केली व त्याची

बाजाची पेटी पुलाखालीं फेकली

त्यामुळें तिच्या ठिकऱ्या झाल्या. सत्याग्रही मंडळी अशा प्रकारें पर्वतीहून निघून गेल्यावर पुराणमताभिमान्यांचे थवेही विजयश्रीच्या आनंदांत घरोघर निघून जाऊं लागले. दुपारी बारा वाजल्यानंतरही पर्वतीचे दरवाजे बंदच होतें. गावांत सर्व दिवस हाच चर्चेचा विषय होऊन बसला होता.

सत्याग्रही मंडळींचें अभिनंदन

करण्यासाठीं पुष्कळ मंडळी रा. गाडगीळ, रा. भुसकुटे, रा. राजभोज यांजकडे गेली होती. झालेला प्रकार हा सत्याग्रहाचा नैतिक विजयच होय असें या मंडळींचें स्पष्ट मत आहे. रा. राजभोज यांच्या समाचारासाठीं अस्पृश्य वर्गांतील मंडळी इस्पितळांत जात होती. त्यांची प्रकृती बरीच नादुरुस्त झाली आहे, पण चिंताजनक नाहीं. आपलें उद्दिष्ट साध्य होईतोपर्यंत सत्याग्रहाची ही चळवळ यापुढें चालूं ठेवण्याचा सत्याग्रही मंडळीचा निर्धार असल्याचें रा. गाडगीळ यांनीं एका मुलाखतींत जाहीर केलें.

लष्करी पलटणी बोलाविल्या

पर्वतीच्या पायऱ्यांवर सत्याग्रही लोकांना मारपीट सुरूं झाली तेव्हां दंग्याचे स्वरूप अधिक भयंकर होऊन रक्तपाताचा प्रसंग येतो कीं काय अशीही भीति उत्पन्न झाली होती. कलेक्टरसाहेबांच्या हुकुमावरून नजीकच्या पोलिस ठाण्यावरून फोननें संदेश रवाना झाल्यामुळें सशस्त्र लष्करी पलटणीही बोलावण्यांत आल्या होत्या असें कळतें. परंतु त्यांचा उपयोग करण्याची आवश्यकता न राहिल्यामुळें त्यांची परत रवानगी करण्यांत आली.

पर्वतीवर सशस्त्र पोलिसांचा पहारा.

अजून दरवाजे बंद सोमवारची परिस्थिति.

पुणें येथील पर्वतीच्या देवालयाचें महाद्वार सोमवार ता. १३ बंदच होतें. देवालयापुढें सशस्त्र पोलिसांचा पहारा ठेवण्यांत आला होता. देवालयाचे दरवाजे बंद ठेवल्याचा हा तिसरा दिवस होय. असा प्रकार गेल्या १५० वर्षांत कधीं झाला नव्हता. ट्रस्टीपैकीं कांहीं मंडळीं पर्वतीवर गेली होती. इतरांना मज्जाव होता.

पर्वती संस्थान खाजगी आहे काय?

खाजगीपणाविरुद्ध खास पुरावा.

(एका मार्मिक इतिहाससंशोधकाकडून)

सध्या हा प्रश्न संस्थानच्या पंचाच्या एका लहानशा पत्रामुळें उपस्थित झाला आहे. म्हणून सरपंच श्रीमंत सरदार मुजुमदार हे एक इतिहाससंशोधक असल्यानें पंचाच्या या पत्राला ऐतिहासिक दृष्टीनें महत्त्व आलेलें आहे. म्हणून या प्रश्नाचा शांतपणें विचार होणें अवश्य आहे.

रा. सरदेसाई यांची–रियासत मध्य विभाग ३ (सन १९२२ ची आवृत्ती) पृष्ठ २५७ वर पर्वती संस्थानची विस्तृत माहिती दिलेली आहे. ती पैकीं प्रस्तुत प्रकरणीं उपयुक्त तेवढी याखालीं देतो:—

"पुण्याजवळील एका सुंदर टेकाडावर

लहानसें देवस्थान पूर्वीपासून होतें

त्या ठिकाणाहून दिसणारा रम्य देखावा मनांत आणून नानासाहेब पेशव्यानें तेथें एक भव्य मंदिर बांधून त्यांत देवदेवेश्वराची व चार कोपऱ्यांत चार लहान मंदिरें बांधून, त्यांत देवी, गणपती, सूर्य व विष्णु यांची स्थापना केली.

जुन्या पर्वताईची मुर्ती अद्यापी देवीच्या मंदिरांत ठेविलेली

दृष्टीस पडते, शाहू छत्रपतींच्या पादुकाही पेशव्यानें देवदेवेश्वराच्या मंदीरांत ठेवल्यामुळें या पर्वतीवरील मंदिरास विशेष महत्त्व व शोभा आली." या मंदिराच्या खर्चाचा तपशील नाना साहेबांच्या रोजनिशी भाग २ ले ३४३ यांत पुढील प्रमाणें दिला आहे:—

"खर्च रु. ९०२०

धर्मदाय पोतांपैकी

पर्वती येथें श्री देवाच्या स्थापनेस श्री देवदेवेश्वर बाण रुप्याचा महादेव वजनतोळे ६७३४ मांडीवर मूर्ती सुवर्णाच्या, उजवीकडे गणपती, डावीकडे पार्वती वजन तोळे ६८६ बाहेर गणपती पाषाणाचा व पार्वती भवानी"

यांत धर्मादाय पोतांपैकी

असा स्वच्छ तपशील आहे आणि धर्मादाय पोत म्हणजे खाजगी नव्हें हें कोणीहि सांगेल. अशा स्थितीत नानासाहेबांच्या खाजगींतून हें मंदिर बांधलें असें इतिहास संशोधक व भारत इतिहास संशोधक मंडळाचे चिटणीस श्रीमंत मुजुमदार हे कोणत्या आधारावर म्हणतात हें त्यांनीं जाहीर करावें. श्री. मुजुमदारास अनुकुल असा पुरावा त्यांच्या मंडळांत नवीन तयार तर होत नाहींना!

दुसरें, पर्वतीवर पूर्वीचें एक मंदीर होतेंच व त्या मंदीरांतील देवी अद्यापिहीं तेथें आहेच. ती देवी तर नानासाहेबांची खाजगी नाहीं ना! मग तिच्याही दर्शनास पंच कसे प्रतिबंध घालूं शकतात? सारांश पंचाची ही निवळ दांडगाई आहे व ती जनतेनें चालू देतां उपयोगी नाहीं.

गोंदियांचे बातमीपत्र.

गोंदिया येथें ३०/४० वर्षांपूर्वी देवीची स्थापना येथील एका महार शेटजीनें केली होती. तेव्हांपासून महार लोकांची तशीच इतर लोकांचीही श्रद्धा त्या देवीवर बसली. त्याप्रमाणें वेळोवेळीं त्या देवीच्या दर्ग्यांत जावून पूजा यात्रा करीत आलेली आहेत. नेहमीं प्रमाणें यंदाहि तोच उपक्रम दोन आठवड्यापूर्वीं महारांनीं सुरू केला. परंतु महार लोक येथील कांहीं आर्य समाजीयांच्या चिथावणीवरून असें करीत आहेत अशी ओरड करून येथील कांहीं सनातन धर्मीय पोटार्थ्यांनीं इतर (स्पृश्य) लोकांच्याकडून महारास देवीच्या दर्ग्यांत घुसण्याची बंदी करविली. महारांचा हक्क केवळ बाहेरून पायरीवरून पूजा करण्याचा आहे असें म्हणून भजन करीत गेलेल्या महारांस मारहाण केली.

हा प्रश्न येथील काँग्रेस भक्त प्रो. जोगळेकर यांचें अध्यक्षतेखालीं सभा भरवून निकालासाठीं येथील जनतेपुढें ठेवण्यांत आला. पण सनातन धर्माविरुद्ध कांहींच होणार नाहीं." अशी येथील सनातनी पुजाऱ्यांनीं ओरड करून सभा यशस्वी होऊं दिली नाहीं. तथापि सध्याच्या प्रगमनशील काळांत हिंदुधर्माभिमानी लोक महारांस कांहींतरी समाधानकारक निकाल देतील अशी आशा धरून आंतून जळफळत असलेले महार शांतता धरून वाट पहात आहेत. परंतु विरुद्ध पक्षाकडून कांहींच करण्यांत येत असलेले दिसत नाहीं. उलट "महारांनीं दर्ग्यांत घुसून सनातन धर्म नष्ट केला." 'हिंदु जनता कशी झोंपलेली आहे.' इत्यादि गोष्टी छापून सर्वत्र लोकांत ओरड करीत आहेत. हें पाहून महारांस असें वाटूं लागलें आहे कीं, हिंदुलोक व समाज पुढारी सुधारणेची व संघटणाची केवळ फूस मारीत आहेत. इतर देवळें खुलीं करणें दूरच राहिलें. पण त्यांनीं बांधिलेला दर्गाहि हिसकून घेण्यास सज्ज झालेले आहेत. महारांची उद्विग्नता व संताप वाढत आहे. अशा संतप्त अवस्थेचा अतिरेक होऊन महारांना धर्मान्तराची कल्पना आली तर नवल काय? आपद्धर्म म्हणून आत्मोन्नतीचा निराळा कोणताहि मार्ग स्वीकारला तर त्यांत आश्चर्य काय? हें तर मनुष्य स्वभावाला अनुसरून आहे.

पण अशीच जर घोषणा केली तर मात्र "हिंदुधर्माभिमानी" 'महा सभावाले' देशभक्त, समाजभक्त वगैरे सर्वच आपल्या भक्तीचें प्रदर्शन मांडतील. महारांस उपदेश करण्यांत कंठशोष करतील. इतकेंच नव्हें तर स्वधर्माचा अभिमान नाहीं म्हणून महारांस मूर्ख व अज्ञानीं ठरवितील व भडकलेली आग विझविण्याचा आव आणतील, असें कित्येकदा मागें झालेलें आहे. पण सध्या जी आग आतल्या आंत घुमसत आहे तिकडे मात्र सर्व डोळे झांक करून बसलेले आहेत. गोंदिया येथेहि निरनिराळी प्रावरणें घालून मिरवत असलेलें भक्त वर डोळे करून भक्तीतच चूर झालेले आहेत. त्यांना त्यांच्या पायाखाली काय जळत आहे याची मुळींच कल्पना नाहीं. असलीच तरी तिचें महत्व त्यांना सध्याच वाटणें शक्य नाहीं. कारण ब्रह्मदेवाची रचनाच तशी आहे. प्रत्यक्ष भगवंतानीं सुद्धां जेव्हां धर्मांत अगर समाजांत "ग्लानीं" स्पष्ट दिसूं लागेल तेव्हांच अवतार घेईन असें सांगून ठेविलेलें आहे. मग पुढारीच बिचारे कशाला आतांच पुढें होतील? पण त्यांना व इतरत्र सर्व हिंदु धर्माभिमान्यांना अशी कळकळीची सूचना

आहे कीं घरास आग लागून भडका झाल्यावर ती विझविण्याकरितां कौशल्य व धडपड दाखविण्यापेक्षां धुमसत असलेली आग वेळींच विझवून भडका न होऊं देण्यांतच जास्त फायदा होणार आहे. भडका झाल्यावर तुम्हीं धडपड करीत असतांहि या सनातन समाज गृहांत कांहीं नुकसान पोहोचल्यास जबाबदार तुम्हींच राहणार आहांत आणि मग जर आम्ही मुसलमानी धर्माचा स्विकार केला तर शिमगा करूं नका.

आपला
एस. व्ही. डाहाट

आनंदाची बातमी.

ता. ७-९-२९ रोजीं श्रीमंत सरकार नानासाहेब महाराज यांनीं फलटण संस्थानचें प्रजेला कायदे मंडळ देऊन प्रजेचा दुवा घेतला म्हणून सर्व प्रजाजनांनीं ता. २७-९-२९ रोजीं श्रीमंत संस्थान फलटण अधिपती यांना गार्डन पार्टी व मानपत्र दिलें त्या सुमंगलप्रसंगी बऱ्याच मोठमोठ्या वक्त्यांचीं भाषणें झालीं. त्यांत रा. माधवराव संभाजी अहिवळे, सं. फलटण कायदे कौन्सिलर यांनीं अस्पृश्यातर्फे श्रीमंतांचे आभार मानून फार परिणामकारक भाषण केलें असे शंकर जयराम कळवितात.

तरुण विद्यार्थी संघ, मुंबई.
दसरा संमेलन.

सदर विद्यार्थी संघातर्फे ठि. मोल्यांड रोड दगडचाळ येथें ता. १२-१०-२९ रोजीं श्री. देवराव नाईक व ता. १३-१०-२९ रोजी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली दसरा संमेलनें व्याख्यानें, संवाद, पोवाडे, नकला, गायन, दिंडीभजन इत्यादि कार्यक्रम पार पडले.

सरस्वती पूजन.

मुक्काम नांदगांव ता. देवगड येथें सालाबादप्रमाणें तारीख १२-१०-२९ रोजीं दसऱ्याच्या सुटीनिमित्त अस्पृश्यांच्या शाळेंत सरस्वती पूजन करण्यांत आलें. सकाळीं ८-११ पर्यंत पूजन झालें. रात्रौ कासार्डे, बेळणें, तिवरें, असलदें, सांवडांव माईण, वटव व नांदगांव या भजनीं मेळ्यांचीं भजनें होऊन दुसऱ्या दिवशीं संध्याकाळीं ५ वाजतां नं. १ शाळेच्या मुलांसह दोन्ही सरस्वतीचे विसर्जन करण्यांत आलें.

कार्यकारी मंडळी हा प्रसंग घडवून आणून आजुबाजूच्या मंडळीस विद्वत्तेची जाणीव आज ३ वर्षे करून देत आहे. हें फार भूषणावह आहे.

बातमीदार
गो. ये. मालवणकर

बहिष्कृत युवक संघ वाचनालय, पंढरपूर यांचा उदघाटन समारंभ.

अखिल वर्षांतील हिंदूंच्या साडेतीन सुमूहर्तांच्या मालिकेंतील विजयादशमीच्या सुमंगल दिवशीं कांहीं विशिष्ट हेतुनें प्रेरित होऊन ज्यांनीं निर्माण केलेल्या धार्मिक व सामाजिक बंधनांत ज्यांच्या माणुसकीस तिलांजली प्राप्त झाली त्या बहिष्कृतांचे तरुण बालवीर आद्यकालीन व बहिष्कृतांच्या स्थितीरूप रौरवांतून उद्धरलें जावे व त्यांनीं सांप्रत परिस्थितीचें अवलोकन करून नष्ट झालेले माणुसकीचे हक्क मिळविण्यास समर्थ व्हावें म्हणून या कार्याचें साधन सामुग्री म्हणजे 'वाचनालय' हें उघडण्याचा समारंभ बहिष्कृताविषयीं सक्रीय सहानुभूती दाखविणारे, श्री. भाऊसाहेब, बी. व्ही. काणे बी. ए. एल. एल. बी. वकील, पंढरपूर यांचे हस्तें ता. १२-१०-२९ शनिवार दिवशीं सकाळीं ८॥ वाजतां श्री. चोखामेळा धर्मशाळेच्या सुशोभित केलेल्या भव्य आवारात बहिष्कृत युवक संघ वाचनालय उघडण्याचा समारंभ साजरा करण्यांत आला.

आपला
एल. बी. लगाड, से. ब. यु. संघ, पंढरपूर,.

रोहिदास ज्ञानोदय समाज
दसरा सम्मेलन.

कळावें कीं, रोहिदास ज्ञानोदय समाजाच्या विद्यमानें मुक्काम मुंबई ठिकाणा बाराचाळ नं. ३८ येथें शनिवार ता. १२-१०-१९२९ रोजीं रात्रौ आठ वाजतां श्री. शंकर कृष्णाजी चांदोरकर यांच्या अध्यक्षते खाली दसरा संमेलन उत्सव साजरा करण्यांत आला. पहिल्या प्रथम मुलींनीं ईशस्तवनपर पद म्हटलें. रा. रामचंद्र धर्मा चांदोरकर, दगडू मालू तळेगांवकर रा. नारायण मानाजी मोरे, सोनू भागू सायगांवकर, हिरु विठू वेन्सेकर, परशराम धर्मा चांदोरकर वगैरे वक्त्यांचीं शिक्षण, स्वच्छता, सामाजिक सुधारणा मद्यपान न करणें, दसरा सण वगैरे विषयावर परिणामकारक भाषणें झालीं. शेवटीं अध्यक्षांनीं समारोप केल्यावर सभेचा कार्यक्रम संपला, नंतर श्री. भवानीं बुवा यांच्या हस्तें शमी पूजन विधी करून मंडळीनें आनदानें सोनें लुटलें व एकमेकांना प्रेमानें भेटले. नंतर थोडथोडा लाडूचा प्रसाद घेतल्यावर मंडळी घरोघर गेली.

आपला नम्र,
रामचंद्र बाळूजी चांदोरकर.

मुंबई इलाखा महार वतन परिषदेचे सेक्रेटरीना जाहीर बिनंतीः—

महार वतन परिषदेच्या चळवळीला सुरवात होऊन एक वर्ष पूर्ण झालें आहे. व त्याबाबतीत फंड जमा करण्याचें बंद केल्यासही सहा महिने होऊन गेले आहेत. एवढ्या अवधींत सेक्रेटरीनें आपल्या कामाचा रिपोर्ट व पैशाचा हिशेब जाहीर करावयास पाहिजे होता. परंतु तसें केल्याचें अद्याप आढळून आलें नाहीं. सार्वजनिक पैशांचा हिशोब अगदीं बिनचूक ठेवणें व तो शक्य तितक्या लवकर लोकांना दाखविणें हें सार्वजनिक कामांत पडणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तिचें कर्तव्य आहे.

वरील परिषदेचा हिशेब तपासणीचे काम माहे एप्रील १९२९ मध्यें मजकडे आलें होतें. रा. गंगावणें सेक्रेटरी "महार वतन परिषद" यांजकडून मला जें दप्तर तपासावयास मिळालें. तें दप्तर अगदीं काळजी पूर्वक तपासून मी त्यांना हिशेब पुरा करण्याच्या बाबतीत योग्य त्या सूचना ता. १५-४-२९ ला त्यांच्याकडे पाठविल्या होत्या. परंतु खेदाची गोष्ट ही कीं, अद्यापीही त्यांजकडून त्या सूचनांचा उपयोग केला गेला नाहीं.

मी त्यांना आतां जाहीर बिनंती करीत आहे कीं, त्यांनीं शक्य तितक्या लवकर न तपासलेलें दप्तर तपासून घेऊन हिशेब पुरा करून जाहीर करावा. असें त्यांनी एक महिन्याचें आंत न केल्यास मला हिशेब तपासणीबद्दलचा रिपोर्ट प्रसिद्ध करावा लागेल व त्यामुळें महार वतन परिषदेच्या चालक मंडळाबद्दल लोकांचा जो समज किंवा गैर समज होईल त्याबद्दल सेक्रेटरीच जबाबदार राहातील यांत शंका नाहीं. शेवटीं मला हे सांगावयास पाहिजे कीं, सदर मजकूर जो मी प्रसिद्ध करीत आहे तो सद्हेतूनें प्रसिद्ध करीत आहे. कोणाचीही नालस्ती करण्याकरितां किंवा कोणाबद्दलही गैरसमज पसरविण्याकरितां प्रसिद्ध करीत नाहीं. कळावें ता. १७-१०-२९

आपला नम्र,
शांताराम अनाजी उपशाम
हिशेब तपासणीस, "मुंबई इ. महार वतन परिषद"

शोकजनक मृत्यु.

कळविण्यास अत्यंत वाईट वाटतें कीं, महाड येथील चां. का. प्रभू समाजांतील समतावादी गृहस्थ रा. वामनराव विनायक पत्की यांना ता. १-१०-२९ रोजी महाड नजिकच्या किंजळोली गांवीं एकाएकी हृदय क्रिया थांबून परलोकवास प्राप्त झाला. १९२७ च्या महाडच्या सत्याग्रह मोहिमेंत रा. पत्की यांनीं महाडच्या सनातनी स्पृश्यांचा अत्यंत विरोध असतांना अतिशय हालअपेष्टा सोसून बहिष्कृतांच्या कैवारासाठीं स्पृहणीय अशी कामगिरी केली होती. त्यांच्या कामगिरी संबंधानें कृतज्ञ बुद्धि व्यक्त करण्यासाठीं बहिष्कृत बांधवांनीं ता. २७-१२-२७ रोजीं रात्रीं त्यांचा गौरव केलेला सत्याग्रहासाठीं जमलेल्या हजारो बहिष्कृत बांधवांना आठवंत असेलच. सत्याग्रह परिषदेस मदत केल्यामुळें त्याजवर स्पृश्य समाजाचा अतिशय रोषही झालेला होता. परंतु त्यांचा रोष पत्करून रा. पत्की हें आपलें परीनें शक्य ती कामें महाड भागातील अस्पृश्य बंधूसाठीं बजावण्यासाठीं सदैव तयार असत. स्वतःचे वागणुकीनें स्पृश्य समाजांतहि त्यांनीं थोडेसे अस्पृश्य समाजासाठीं अनुकूल वातावरण उत्पन्न केलें होते. पुण्याच्या समाज समता संघाचे ते सभासद होते. समतेच्या साठीं त्यांना अहर्निश तळमळ लागलेली असे. त्यांचा स्वभाव अतिशय धाडसी, समाजप्रिय व उद्योगी असें मृत्यु समयीं त्यांचे वय ३८ वर्षाचे होतें. त्यांचे पाठीमागें त्यांची तरुण पत्नी व एक मुलगा आहे. त्यांचें अस्वाभाविक अकाली मृत्यूनें स्पृश्यास्पृश्य दोन्हीहि समाजाची अत्यंत हानी झाली आहे. त्यांचे अंत्यविधीचेवेळीं स्पृश्य व अस्पृश्य समाज हजर होता. त्यांच्या पुष्कळशा इच्छा जरी अतृप्तच राहिल्या तरीपण जगदीश्वर त्यांचे आत्म्यास शांती देवो.

लेखकांस सूचना

ब्राह्मण कोण, "कौरव पांडव युद्ध," "अस्पृश्य हिंदु" का मुसलमान, गांव तेथें महारवाडा, 'सोमवंशीय कृष्ण व सूदर्शन,' 'मिश्र विवाह करावा काय?" "पार्वती महाराणी आहे." हे लेख ५-६ ताव लिहिलेले व त्यात नुसता वेदांताचा कीस काढलेला आहे. चालू परिस्थिती संबंधी त्यांत कांहीं नाहीं म्हणून छापण्याला फारफार दिलगीर आहो.

कुर्ला येथील सहभोजन.

पर्वती सत्याग्रहाला पाठिंबा.

(एका बातमीदाराकडून)

पूर्वी जाहीर केल्याप्रमाणें मु. कुर्ला स्वदेशी मिल्स चाळ नं ३ येथें रो. ज्ञा. समाज कुर्ला ब्रँचच्या विद्यमानें गुरुवार ता. ३१ आक्टोबर रोजीं रात्रौ श्री. सत्यनारायणाची पुजा, सहभोजन व श्री. देवराव नाईक यांचे अध्यक्षतेखालीं अस्पृश्य वर्गाची जाहीर सभा होऊन तींत पर्वती सत्याग्रहास पाठिंबा, मुंबई मंदीर प्रवेश सत्याग्रहास पाठिंबा व शारदाबिलाची माहिती वगैरे बाबतींत ठराव पास झाले. सदर प्रसंगी अध्यक्ष श्री. देवराव नाईक यांचे पाऊण तास अत्यंत कळकळीचे भाषण झालें. मेसर्स प्रधान, सकाटे, मिंढें पाटील, उपशाम, काळोखे व वनमाळी यांची समयोचित भाषणें झाली शेवटीं श्री. शंकरराव चांदोरकर यांनीं आभार मानतांना विशेषतः सहभोजनाचा कार्यक्रम ठिकठिकाणीं चांभार लोकांनीं मुद्दाम घडवून आणावा व सुधारणेच्या काळांत चांभार समाज पाठीमागें रहाणार नाहीं असें प्रत्यक्ष कृतीनें दाखवावें. अशी विनंती केल्यानंतर सभा बरखास्त झाली. सदर सभेचे नियोजित अध्यक्ष डॉ. प्रधान हे वेळेच्या अभावीं सभेस राहूं शकले नाहीं.

सहभोजनांत भाग घेतलेले गृहस्थ.

सहभोजनांत भाग घेतलेल्या सद्‌गृहस्थांची नावें खालील प्रमाणें आहेत.

श्री. देवराव नाईक (ब्राह्मण), रामभाऊ रावजी शिंदे (मांग), रा. ना. वनमाळी (चेवली चांभार), मुकुंद रामा माननकर (दाभोळी चांभार), शांताराम अ. उपशाम (महार), श्री. कात्रे (ब्राह्मण), लक्ष्मणराव विठ्ठल पालशीतकर (दा. चांभार), मुकुंदराव लोखंडे (महार), सी. बी. टोलकर (दा. चांभार), के. एम्. काळोखे (मांग), लक्ष्मण गोविंद चांदोरकर (चे. चांभार), चांगू जाधव (महार), द. वि. प्रधान (कायस्थ प्रभू), राघोबा गोरगांवकर (चे. चांभार), मिंढें पाटील (मराठी), टी. जी. गंगाळे (ख्रिस्ती), कानू जानू पाबरेकर (चे. चांभार), मारुती कोंडाजी अलाट (मांग), शंकर कृष्णाजी चांदोरकर (चे. चांभार), गणपत तुकाराम (महार), हरी दामाजी पेणकर (चे. चांभार), जी. एस. साळवे (ख्रिस्ती), किसन रामा गांगुर्डे (महार), बापू भागूजी म्हशीलकर (चे. चांभार), रामचंद्र बाळूजी चांदोरकर (चे. चांभार), किसन रामा गागुरकर (मांग), मि. कृ. असवाट (मांग), नारायण मानाजी मोरे (चे. चांभार), लक्ष्मण राघो क्षिराडकर (चे. चांभार), केशव भिकाजी गांगुर्डे (महार).

रोहिदास ज्ञानोदय समाजांतील तरुणांनीं हा जो धडाडीचा कार्यक्रम करून दाखविला त्याबद्दल आम्हीं त्यांचें मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. परंतु दाभोळी चांभारातील तरुण अशा प्रकारचा कार्यक्रम करून दाखवितील काय? सं. ब. भा.

रत्नागिरी जिल्ह्यांतील बहिष्कृत वर्गाची सभा.

रविवार ता. २० आक्टोबर १९२९ रोजीं रत्नागिरी जिल्ह्यांतील बहिष्कृत वर्गाची एक जाहीर सभा नेबरहुड हौसमध्यें संध्याकाळीं ६ वाजतां डॉ. सुरतकर ह्यांचे अध्यक्षतेखाली भरली होती. सभेंत श्री. प्रधान, कवळीं, वडवलकर, चक्रदेव, खटावकर, मोहिते वगैरेची भाषणें होऊन, पर्वती सत्याग्रहास पाठिंबा, व कोंकण प्रांतातील स्पृश्यांच्या अन्यायाला प्रतिबंध घालण्याकरितां हिंदुमहासभेनें आपले प्रचारक पाठवावें, स्पृश्य लोकांचा धैर्यानें जुलूम सहन करणारे, हवालदार पेडामकर, वगैरे लोकांचा सन्मान करण्यांत आला.

बहिष्कृत महिलांचा हळदीकुंकुवाचा समारंभ.

ता. २-११-२९ रोजीं दुपारी ३ वाजतां पोईबावडी येथील इंप्रुव्हमेंट ट्रस्ट चाळींच्या पटांगणांत स्पृश्य व अस्पृश्य वर्गीय स्त्रीयांचा हळदी कुंकवाचा समारंभ सौ. पद्मावतीबाई आसयीकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं मोठ्या थाटानें पार पडला. स्पृश्य वर्गीय महिलांमध्यें सौ. मनोरमाबाई प्रधान, यमुनाबाई घोडेकर या हजर होत्या. दाभोळी चांभारांतील सौ. गौराबाई बोरघरकर व सौ. येसूबाई बांगरे व इतर कांहीं महिलाही या समारंभास हजर होत्या. स्त्रीयांच्या उन्नतीपर भाषणें झाल्यानंतर सारडा बिल्लाला पाठिंबा देण्याचा ठराव पास झाला. नंतर सर्व महिलांनीं चहापान केल्यावर समारंभ आटोपला असें कुमारी जनाबाई मोरे या कळवितात.

भारतीय-बहिष्कृत-समाज शिक्षण-प्रसारक मंडळ.

वरील मंडळाच्या विद्यार्थी आश्रमाच्या मदतीकरितां शुक्रवार तारीख १ नवंबर १९२९ रोजीं रात्रौ ९ वाजतां पोयबावडी येथील इं. ट्र. चाळीच्या पटांगणांत समाज समता संघाचे उपाध्यक्ष श्री. देवराव नाईक यांच्या अध्यक्षतेखालीं जाहीर सभा भरविण्यांत आली होती. सभेंत मेसर्स प्रधान. शिवतरकर, कवळी मिंढे पाटील पुंजाजी जाधव, यांनीं शिक्षणावर मुद्देसूद भाषण करून विद्यार्थी आश्रमाची आवश्यकता लोकांना पटवून दिली व विनंती केली कीं, डॉ. आंबेडकर यांनीं काढलेल्या विद्यार्थी आश्रमाचा लाभ सर्व अस्पृश्यवर्गानें कोणत्याहि प्रकारचा भेदभाव न ठेवतां घ्यावा. तुम्हांला जर स्पृश्य वर्गीयाबरोबर माणुसकीच्या हक्कासाठीं भांडण करावयाचे असेल तर तुम्हीही आपापसांतले भेदभाव मोडून सहभोजन व हळदीकुंकवासारखें समारंभ घडवून आणून ऐक्य व प्रेम वाढवा. नंतर आश्रमास खाली लिहिल्या प्रमाणें देणग्या मिळाल्या.

इं. ट्र. चाळींतील महार मंडळीकडून ३२ रुपये ट्रॅम्बे कंपनीची चाळ तळमजला महारमंडळी ११ रु. ८ आ. रा. रा. रामचंद्र दादाजी कवळी, सोनू सजनू संदीरकर प्रत्येकीं ५ रु. ही मंडळी दरमहा आश्रमास मदत करणार आहे.

२ रु. देणारे.

पांडुरंग शिवराम पवार, वन्नाप्पा नारायण गायकवाड, शिवराम नारायण वालावलकर, धोंडिराम मोहिते, रामचंद्र शिवराम वालावलकर, डी. व्ही. प्रधान, देवराव नाईक, सखाराम गणपत साळवे, सखाराम रत्नाजी नागांवकर.

१ रु. देणारे

गणपत विठ्ठल बोरकर, अर्जुन रामजी तांबे, ठुनाजी तुकाराम शिर्के, विठ्ठल सुभाना साळवे, भिकाजी रामा जाधव, गोविंद हिरू आचलोलकर, गोविंद भाग्या भरताडे.

आठ आणे देणारे.

भिवाजी मोहनाजी बागुले, ज्ञानदेव गणपतराव दोडके, सदाशिव पिराजी सावंत, दामू नारायण देसाई, मारुती कुंडलीक माने, पांडुरंग धोंडू खंडकर, तुकाराम विटू कामळे, गवळीराम माहादू निकाळे, दाजी रोग्या जाधव, शंकर अमृता तपासे, कोंडाजी लक्ष्मण रोकडे, पांडूरंग फौजा निरगुणें, उमा दगडू तपासे, शिवा रामा खरात, तुळशीराम चिमा वाडाणें, श्रावण गेनू साबळे, सजन गोविंद तांबे, लक्ष्मण कोंडिबा मानें, शिदू सखाराम गाडे, हरी येसू भंडारी, माहादू हिरू जाधव, भांबु विठू शिरके, मारुती गंगाराम कदम, गोपाळ हिरू धारपवार, शंकरराव बळीराम मानें, काशिनाथ तात्याराम कामळे, रामा सतु कामळे.

माहीम येथील कोंकणस्थ महार पंचाकडून पुनरविवाहाच्या करांतून ५ रु. धाकू भेकरे व कानू सोनू मोरे यांच्या हस्ते मिळाले.

ज्या मंडळींनीं आश्रमाला उदार अंतःकरणानें मदत केली त्या बद्दल आम्हीं त्यांचें फारफार आभारी आहो.

(सं. ब. भा.)

महार सेवक तरुण-मंडळ, मुंबई प्रथम-वार्षिक-संमेलन.

सदर संमेलन बुधवार ता. १३-११-२९ रोजीं श्री. रेवजी दगडूजी डोळस यांच्या अध्यक्षतेखालीं ठि. क्लार्क सिमिटचाळ येथें साजरें करण्यांत आलें. संमेलनांत नकला, पोवाडे, संवाद वगैरे विविध कार्यक्रम ठेविला होता. सदर संमेलनांत शारडाबिल पास केल्याबद्दल सरकारचें अभिनंदन केलें. व शारडाबिलाची माहिती करून देण्यात आली. पुण्याच्या सत्याग्रहींचें अभिनंदन करण्यांत आले व मुंबईस डॉ. आंबेडकर व डॉ. सोलंकी, यांच्या नेतृत्वाखालीं होणाऱ्या मंदीर प्रवेश सत्याग्रहास पाठिंबा देण्यांत आला. शारदा पिठाच्या शंकराचार्यांनीं सत्याग्रहाच्या बाबतींत अस्पृश्यांना ज्या अपशकुनी सूचना केल्या आहेत त्यांचा एक मतांनें तीव्र निषेध करण्यांत आला व श्री. शंकराचार्य डॉ. कुर्तकोटी यांनीं अस्पृश्यता निवारणाच्या चळवळीला आशिर्वाद दिल्याबद्दल त्यांचें आभार मानण्यांत आले.

निषेधाचा ठराव खालील प्रमाणें होता. ठरावः— श्रीमत्परमहंस परिवाजकाचार्य जगत्‌गुरू श्री. शंकराचार्य श्री शारदापीठादिम्श्वर श्री मद्राजराजेम्श्वराभम स्वामीं महाराज यांच्यातर्फे "अंत्यज वर्गास सूचना" या नांवाच्या जा. नं. २४० च्या पत्रकांत अस्पृश्य वर्गात ज्या अपशकुनी सूचना करण्यांत आल्या आहेत त्यांचा शांतपणें विचार करून आज कार्तिकी एकादशीच्या पवित्र दिवशीं शुचिर्भूत स्थितींत असतांना आम्ही या ठिकाणीं जमलेले अस्पृश्य मानिलेले लोक एक मतानें असा ठराव पास करीत आहोंत कीं, स्पर्शास्पर्श मर्यादा म्हणजे सृष्टीक्रमानें चालत आलेली प्रणालिका" असें जें आपण सूचना पत्रांत म्हटलें आहे तें वाचून आम्हाला आपली कींव येते. "माणसानें माणसाला न शिवणें" याला सृष्टीक्रम म्हणणारा माणूस एकतर मूर्ख तरी असला पाहिजे किंवा अत्यंत ढोंगी तरी असला पाहिजे या शिवाय तिसरी स्थितीच संभवत नाहीं. अशा माणसाला शंकराचार्यांच्या गादी-

वर बसण्याचा मान मिळतो हा हिंदू धर्मियांचा अधः-पात आहे असें आम्हांस वाटतें. आमच्या साहाय्य-कांस धर्मभ्रष्ट म्हणण्याचा आपण जो प्रयत्न केला आहे तोही आपल्या वरील वृत्तीला साजेसाच आहे. सध्याच्या अंधश्रद्धेंतून हिंदुसमाज बाहेर पडतांच आपणांस पदभ्रष्ट व्हावें लागेल तेव्हां आहे तीच अंध-श्रद्धा कायम ठेवण्याकडे आपल्या सूचनांचा कल दिसतो; परंतु सध्याच्या सुधारलेल्या काळांत आपल्या सूचनांचा कोणीही आदर करणार नाहीं एव-ढेंच नव्हे तर असल्या सूचनांचा कोणीही धिःकारच करील हें आपण ध्यानांत ठेवावें. सदर ठराव पास-झाल्यानंतर नियोजित अध्यक्षांना काम असल्यामुळें श्री. निजानंद आत्मानंद स्वामी यांच्याकडे आपले अध्यक्षपद सोंपवून ते गेले. पुढें "तरुण विद्यार्थी संघातील मुलांचा संवाद, पोवाडे नकला इत्यादि कार्य फारच आकर्ष रितीनेंक पार पडले. रात्रीचे बारा वाजले होते तरी लोकांची चिकार गर्दी होती. शेवटीं अध्यक्षांनीं समारोप करून "तरुण विद्यार्थी संघाला" ५। रु. देणगी दिली. त्यानंतर आभार प्रदर्शन व हारतुरे होऊन संमेलन संपविण्यांत आलें.

सदर प्रसंगीं, खरात, धोत्रे, वडवलकर. खटावकर, शिंदे, भक्तीदास, उपशाम, रोहकडीवकर, तुळशीराम-बुवा भिवंडीकर इत्यादि वक्त्यांचीं भाषणें झालीं.

आपला नम्र,

शां. अ. उपशाम

डॉ. आंबेडकर यांजमार्फत भुलेश्वर मंदीराच्या ट्रस्टींबरोबर झालेला पत्रव्यवहार

मुंबई ता. १६ आक्टोबर १९२९.

रा. रा. बी. व्ही. नेरूरकर यांस,
बी. ए. एल. एल. बी.

सेक्रेटरी, बोर्ड ऑफ् ट्रस्टीज,
भुलेश्वर मंदीर–मुंबई.

कृ. सा. न. वि. वि.

हिंदुसमाजाचे घटक या नात्यानें हिंदू मंदीरांत प्रवेश करण्याचा आपला हक्क शाबीत करण्याकरितां भुलेश्वर मंदीरांत प्रवेश करण्याचें भारतीय बहिष्कृत सभेनें ठर-विलें आहे. या बाबतींत वरील मंदीराच्या बोर्ड ऑफ ट्रस्टीचें धोरण काय आहे हें मला कळविण्याची तसदी घ्यावी ही विनंती आहे.

हा प्रश्न अत्यंत निकडीचा आहे असें समजून त्वरित जबाब पाठवावा.

आपणांकडून सहानुभूतीपर विचार करण्यांत येईल अशी आशा आहे.

(सही) बी. आर. आंबेडकर,
अध्यक्ष, भारतीय बहिष्कृत सभा
(Depressed classes Institute)

मुंबई ता. ११ नोव्हेंबर १९२९

एस. ए. सबनीस, सॉलीसिटर.

अध्यक्ष, गौड सारस्वत ब्राह्मण समाजाच्या मंदीराचे व धार्मिक संस्थाचे बोर्ड ऑफ् ट्रस्टीज यांजकडून

डॉ. बी. आर. आंबेडकर, अध्यक्ष,
भारतीय बहिष्कृत समाज यांस,

कृ. सा. न. वि. वि.

आपल्या आक्टोबर ता. १६ च्या पत्रांत भारतीय बहिष्कृत सभेनें भुलेश्वर मंदीरांत, हिंदु-समाजाचे घटक या नात्यानें प्रवेश करण्याचें ठरविलें आहे व या बाबतींत ट्रस्टीचें धोरण काय आहे या संबंधी खुलासा मागितला आहे; तेव्हां बोर्ड ऑफ् ट्रस्टी-जनें मला खालील खुलासा करण्यांस सांगितलें आहे.

पहिल्या प्रथम मी बोर्ड ऑफ ट्रस्टीज अस्पृश्यांच्या आकांक्षाकडे सहानुभूतीनेंच पहात आहे व त्यांना इतर हिंदु जातीप्रमाणें देवळांत पूजा करण्याचा हक्क देणें अत्यंत आवश्यक आहे असें बोर्डाला वाटतें, हे आश्वा-सन देऊन ठेवतों.

अस्पृश्यांना वरील देवळांत येऊं द्यावे किंवा नाहीं या प्रश्नावरील बोर्डाची जबाबदारी काय आहे याचा काळजीपूर्वक व आस्थेनें विचार बोर्डानें केला असतां बोर्डाला असा निवाडा करणें प्राप्त झालें कीं वरील प्रश्नासंबंधीं असलेल्या सध्याच्या कायद्यान्वयें त्यांना (अस्पृश्यांना) परवानगी देणें शक्य नाहीं.

वरील परिस्थितीमुळें माझ्या बोर्डास अस्पृश्यांना बोर्डाच्या ताब्यांत असलेल्या मंदिरात प्रवेश करण्यास परवानगी असमर्थ असल्याबद्दल वाईट वाटतें.

(सही) एस. ए. सबनीस.

लोकहितवादिचीं पत्रें.

नं ११

मुसलमानांविषयी माहिती

१८ व्या अंकावरून पुढें चालूं (आमच्या बातमीदाराकडून)

मुसलमान कोणतेंही काम करणें तरी पुढें लिहिलेले शब्द उच्चारून करितात.

बिसमिल्ला रहिमान्ही रहीम।

म्हणजे हे परम दयाळू परमेश्वरास अर्पण होवो. सर्व किताबांत व रिसाल्यांत म्हणजे मोठे पुस्तकांत व लहान पुस्तकांत हे शब्द वरती लिहितात. सनद पत्र वगैरे लिहिणें तरीं वरती ईश्वराचें नांव व त्याचे खालीं राजाचें लिहितात. मध्यें लिहिण्याचा प्रसंग आला तरीं तेथें जागा कोरी टाकून वरती तें लिहितात अशी आदब आहे. ईश्वरास मुसलमान "अल्ला हुताला" म्हणतात. शिवाय मौला, खुदा, करीम, बाहेद, हक्क इत्यादि त्यांचें सहस्त्र नाम आहे. कुराणाचें नुसते नांव घेत नाहींत. त्यास किताब मंजीद किंवा कला मुल्ला असें म्हणतात. नुसतें नांव घेणें किंवा हा ग्रंथ भुईवर ठेवणेंही बेअदबी समजतात. व त्यासाठीं कोठें तरी अुंच ठिकाणीं ठेवितात.

मुसलमानाचे धर्मशास्त्र म्हणजे षरा याची रचना झाली आहे ती अशी—

सर्व मुसलमानी शास्त्राचे मूळ कुराण हा ग्रंथ महंमद पैगंबरानें कधीं एक अध्याय, कधीं अर्धा अध्याय लोकांस दिला. असा एकंदर तेवीस वर्षांत हा ग्रंथ सर्व प्रसिद्ध झाला व पुढें पैगंबर मेल्यावर हे अध्याय लोकांचें तोंडीं होते ते अबूबकर सर्वांस विचारून अनुक्रमानें लिहून काढी व पुढें उसमान यानें पुन्हां दुरुस्त करून व बहुत शोध लावून पैगंबरानें प्रसिद्ध केलें याप्रमाणें सर्व अक्षरें शुद्ध केली व सन ३० हिज-रींत त्याच्या बहुत नकला करून वाटल्या व मागील नकला सर्व परत घेऊन त्याचा नाश केला.

दुसरे दर्जाचे प्रमाण असें आहे कीं पैगंबर व त्यानें आसाहाय लोक यांनीं स्वतः ज्या गोष्टी सांगितल्या त्यास हदीस किंवा सुन्ना असें म्हणतात. त्यांत दोन भेद आहेत. "कुदसी" व "नबबी" म्हणजे ईश्व-रानें प्रेरिल्यावरून जीं वचनें पैगंबराचे तोंडातून निघाली ती "कुदसी" आणि त्याच्या स्वताच्या बुद्धीची ती "नबबी" हा ग्रंथ मोठा आहे. व त्या काळचे लोकांनीं हीं वचनें जमवून लिहून काढिली. म्हणून यास कुराणाचे खालीं परंतु इतर सर्व ग्रंथाहून वरिष्ठ मानतात.

इजमा म्हणजे पैगंबराचे ताबीयन लोक म्हणजे कृपेंतील शिष्य व त्यांचें जवळचे लोक यांनीं ठराव केले ते कांहीं कालपर्यंत स्मरणांत होते. व पुढें लिहून काढिले.

चौथे दरजाचे प्रमाण "कियास" पंडीतांनीं जे ग्रंथ लिहिले आणि जेथें कुराण व हदीस व इजमा या तिहीचेही प्रमाण लागत नाहीं. तर कसें करावें या विशयीं कुराणास अविरोध युक्ती दाखविली आहे. असें जे ग्रंथ त्यांस कियास म्हणतात.

पांचवे दरजाचें प्रमाण फतवि म्हणजे मुसलमान बादशानीं जे फैसल केलें ते

धर्माचे दोन भेद आहेत एक लातीम आणि दुसरा सुन्नत त्यांत लातीम आहेत तीं कर्में येणे प्रमाणे.

इमान याचा अर्थ धर्मावर श्रद्धा.
नमाज ,, ,, पांचवेळ दररोज ईश्वराची स्तुती करणे.
रोजा ,, ,, रमजान महिन्यांत नक्तें करणे.
जकात ,, ,, शेकडा २॥ रुपये धर्म करणे.
हजा ,, ,, क्षौरबलि प्रदक्षिणा पूर्वक महंम-दानें मक्केची यात्रा केली त्या प्रमाणे करून काबा म्हणून इभ्रामचा वेळचा एक दगड आहे त्याजवळ निमाज पढणे व पैगंबराची कबर पहाणे.

हे धर्म कुराणांत ईश्वरानें फर्माविले म्हणून फार जरूर आहेत व या खेरीज जेते सुंता, दाढी, दागीने पुरुषांनीं न घालणें इत्यादी सुन्नत आहेत. पाहिजे तर करावे नाहीं तर नाहीं. पैगंबरास हिरवे कपडे आवडत होतें. म्हणून तो रंग मुसलमान मानतात.

मुसलमान निमाजाचे वेळेस जिकडे काबा तिकडे म्हणजे पश्चिमेस तोंड करितात. सीजदा म्हणजे जमि-नीस डोकें लावतात. व फातेहात म्हणजे कुराणाचा पहिला अध्याय किंवा दुसरे अध्यायांतील वचनें म्हणतात. जिकडे तिकडे धर्म प्रसिद्ध करावा. मशीदी बांधाव्या हें एक त्यांच्या धर्मांतील कलम आहे. मशीदीवर मुतवल्ली कारभारी मुजावर म्हणजे स्वच्छ ठेवणारा बांगी असे कामदार असतात. त्यांत बांगीनें निमाजाची वेळ झाली म्हणजे दरवाजावर उभे राहून

अल्लाह अकबर

हे शब्द उच्चारून निमाज पढण्यास बोलावणारास मौज्जन असेंहि म्हणतात.

अपूर्ण

२

मूकनायक

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :—
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ ले.] मुंबई, शनिवार ता. ३१ जानेवारी १९२० [अंक १ ला

मूकनायक.

मनोगत

जर या हिंदुस्थान देशातील सृष्ट पदार्थांच्या व मानवजातीच्या चित्रपटाकडे प्रेक्षक या नात्याने पाहिले तर, हा देश म्हणजे केवळ विषमतेचे माहेरघर आहे; असे निःसंशय दिसेल. येथील सृष्टि-पदार्थांची उपयुक्तता व विपुलता; व त्याशी संलग्न असलेल्या अफाट जनसमूहात वसत असलेल्या दारिद्र्याची विषमता इतकी मनोवेधक आहे की, तिच्याकडे असावधपणातदेखील लक्ष गेल्या-शिवाय रहाणार नाही. परंतु या विषमतेकडे लक्ष जाते न जाते तोच, या देशात वास्तव्य करणाऱ्या मानवांत नांदत असलेली, व उपरिनिर्दिष्ट धाकट्या बहिणीस लाजणारी ही थोरली विषमता दत्त म्हणून डोळ्यापुढे लख्ख उभी रहाते.

या हिंदी जनांत वसणारी विषमता अनेक स्वरूपाची आहे. सर्वसाधारण असलेली कायिक, व मानवकोटीच्या आद्य शाखाअन्वये उद्भवलेली विषमता येथेही आहेच. काळे-गोरे, उंच-ठेंगणे, नाकेले किंवा फेंदारलेले तसेच आर्य-अनार्य, गोंड-खोंड, यावनी-द्रविड, अरब व इराणी इत्यादी भेद काही ठिकाणी जागृत, तर काही ठिकाणी शमित; व काही ठिकाणी स्थित पण आहेतच. धार्मिक विषमता कायिक व मानवकोटीच्या शाखाअन्वये येणाऱ्या विषमतेपेक्षा प्रज्वलित स्थितीत आहे व केव्हां केव्हां तर ही धार्मिक विषमता विकोपास जाऊन तिच्या पायीं रक्तपातसुद्धा होतो. हिंदु, पारसी, यहुदी, मुसलमान, ख्रिस्ती वगैरे धार्मिक विषमतेचे तट तर आहेतच, पण अधिक बारीक दृष्टीने पाहिल्यास हिंदुधर्मीयांत शिरलेल्या विषमतेचे स्वरूप जितके कल्पनातीत, तितकेच तें निंदास्पदही आहे.

हा मांग – हा ब्राह्मण, हा शेणवी – हा मराठा, हा महार – हा चांभार, हा कायस्थ – हा पार्शी, हा कोरी – हा वैश्य, इत्यादी भिन्न भिन्न जातींचा हिंदुधर्माच्या पोकळीत समावेश होतो. एकधर्मीय-त्वाच्या भावनेपेक्षा भिन्न जातीयत्वभावनेच्या मुळ्या किती खोल गेल्या आहेत हे हिंदूंना सांगणे नकोच. एखाद्या युरोपीय गृहस्थाने आपण कोण? या प्रश्नास इंग्लिश, जर्मन, फ्रेंच, इटालियन इत्यादी-प्रकारचे उत्तर दिलें की समाधान होते. परंतु हिंदूंची मात्र तशी स्थिती नाही. मी हिंदू आहे या उत्तराने कुणाची तृप्ती व्हावयाची नाही. त्याला आपली जात काय ? हें सांगणें अगदी जरूर असते. म्हणजे आपली विवक्षित माणुसकी व्यक्त करण्यासाठी प्रत्येक हिंदूला आपली विषमता पदोपदी उघडकीस आणावी लागत आहे.

हिंदुधर्मीयांत असलेली ही विषमता जितकी अनुपम आहे, तितकीच ती निंदास्पदही आहे. कारण विषमतेनुरूप होणाऱ्या व्यवहाराचे स्वरूप हिंदुधर्माच्या शीलाला शोभण्यासारखे खास नाही. हिंदु-धर्मात समाविष्ट होणाऱ्या जाती उच्च-नीच भावनेने प्रेरित झाल्या आहेत हे उघड आहे. हिंदुसमाज हा एक मनोरा आहे. व एक एक जात म्हणजे त्याचा एक एक मजलाच होय. पण लक्षात ठेवण्या-सारखी गोष्ट ही आहे की, या मनोऱ्यास शिडी नाही. आणि म्हणून एका मजल्यावरून दुसऱ्या मजल्यावर जाण्यास मार्ग नाही. ज्या मजल्यात ज्यांनी जन्मावे; त्याच मजल्यात त्यांनी मरावे. खालच्या मजल्यातला इसम, मग तो कितीही लायक असो; त्याला वरच्या मजल्यात प्रवेश नाही. व वरच्या माजल्यातला माणूस, मग तो कितीही नालायक असो; त्याला खालच्या मजल्यात लोटून देण्याची कोणाची प्राज्ञा नाही.

उघड भाषेत बोलावयांचे म्हणजे जाती-जातीत असलेल्या या उच्च-नीच भावना, गुणावगुणांच्या पायावर झाल्या आहेत; असें नाही. उच्च जातीत जन्मलेला, मग तो कितीही अवगुणी असो; तो उच्च म्हणावयाचा. तसेच, नीच जातीत जन्मलेला, मग तो कितीही गुणी असो; तो नीचच रहावयाचा. दुसरे असे की, परस्परांत रोटी-बेटीव्यवहार होत नसल्यामुळे दरएक जात या जिव्हाळ्याच्या संबंधात स्वयंवह म्हणजे तुटक आहे. ही निकटसंबंधाची गोष्ट जरी बाजूस टाकली तरी परस्परांतील बाह्य व्यवहार अनियंत्रित असा नाही. कांहींचा व्यवहार दारापर्यंत होतो. व कांही जाती तर

अस्पृश्य आहेत. म्हणजे, त्या जातीतील माणसाचा स्पर्श झाला असता इतर जातींतील माणसांस विटाळ होतो. विटाळामुळे या वहिष्कृत जातींशी इतर जातींच्या लोकांचा क्वचितच व्यवहार होतो. रोटीबेटीव्यवहाराच्या अभावी कायम झालेल्या परकेपणात स्पृश्यास्पृश्य भावनेने इतकी भर टाकलेली आहे की, या जाती हिंदुसमाजात असून समाजाबाहेर आहेत असेच म्हटले पाहिजे.

या व्यवस्थेमुळे हिंदुधर्मीय ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत असे तीन वर्ग होतात. तसेच या विषमतेच्या परिणामाकडे लक्ष दिले तर असें दिसून येईल की, तिच्या पायी विविध जातींवर विविध परिणाम झाले आहेत. सर्वात उच्च असलेल्या ब्राह्मणवर्गास आपण भूदेव आहोंत असे वाटत आहे. सर्व मानवांचा जन्म आपल्या सेवेसाठी आहे असे मानणाऱ्या भूदेवांना रूढ असलेली विषमता पोषकच आहे. आणि म्हणूनच ते आपल्या स्वनिर्मित हक्काने आपली सेवा करून घेऊन आपण राजरोसपणे व बिनदिक्कत मेवा खात आहेत. त्यांनी काही करणी केली आहे म्हणावे तर ज्ञानसंचय व धर्मशास्त्रलेखन एवढेच काय ते! पण ते धर्मशास्त्र म्हणजे आचार-विचाराच्या प्रवल विरोधाचे कोडेच म्हणावयाचे. हे उदात्त विचार व अनुदार आचार यांची सांगड घालणारे धर्मशास्त्रकार झिंगले होते असे वाटते; कारण सचेतन व तशीच अचेतन वस्तू हीं सारीं ईश्वराचीं रूपें आहेत असे उपदेशिणाऱ्या तत्ववादीयांच्या आचारांत विलक्षण विषमता दिसावी हे काही शुद्धीवर असणारांचे लक्षण नव्हे!

वेडेवाकडे कसेही असो. पण या धर्मशास्त्राची छाप लोकांवर कांही कमी नाही. आपण होऊन अज्ञजन आपल्या हितशत्रूंस भूदेव म्हणून भजत आहेत हे कोण कबूल करील? विघातक धर्मभावनेच्या शृंखलेने जखडून घेऊन, शत्रूंस मित्र समजून, तयांच्या पायी इतरेजन लीन कां झाले याचा उलगडा करावयास फार दूर जावयास नको.

अज्ञानी लोकांकडून काहीही करविता येईल; आणि म्हणूनच ज्ञानसंचय—प्रसार नव्हे—ही ब्राह्मणांची मिरास, हें एक धर्माचे मोठे तत्त्व होऊन राहिलेले आहे. तिची महारकी मिळविण्याचे पातक इतरांनी करुं नये असे बजावीत असताही चोरून छपून ज्ञान मिळवून सज्ञान झाल्यावर पूर्वापार चालत आलेले आचार विचार सोडल्यास स्वच्छंदाने लिहिलेले हे विघातक धर्मशास्त्र तरवारीच्या जोरावर अशा अधर्मीय (?) ब्राह्मणेतरांच्या माथी मारल्याची उदाहरणे ब्राह्मणी अमदानींत कांही कमी नाहीत.

सत्ता व ज्ञान नसल्यामुळे ब्राह्मणेतर मागासले, व त्यांची उन्नती खुंटली हे निर्विवाद आहे; परंतु त्यांच्या दुःखात दारिद्र्याची तरी भर पडली नाही. कारण शेती, व्यापार-उदीम अथवा नोकरी करून आपला चरितार्थ चालविणें त्यांना दुरापास्त नाही. पण या सामाजिक विषमतेचा बहिष्कृत समाजावर झालेला परिणाम अति घोर आहे. दौर्बल्य, दारिद्र्य व अज्ञान या त्रिवेणीसंगमात हा अफाट बहिष्कृत समाज वाहवला असला पाहिजे हे खास!

दीर्घकाळ अंगी मुरलेल्या दास्यामुळे उद्भवलेली हीनता त्यांना मागे खेचीत आहे. आहे ती स्थिती योग्य आहे, यापेक्षा वरी स्थिती आपल्या नशिबी नाही; अशा समजुतीचा विघातकपणा ह्या पतितांच्या नजरेस आणण्यास ज्ञानासारखे अंजनच नाही. पण ते अजुनही मिरची-मसाल्यासारखे विकत घ्यावे लागत आहे; आणि दारिद्र्यामुळे ते दुर्मिळ झाले आहे. कोठे कोठे तर विकत घेऊ गेले असता ते मिळतही नाही. कारण ज्ञानमंदिरात सर्वच अस्पृश्यांचा प्रवेश होतो असें नाही.

दारिद्र्याची बोळवण करण्यास कपाळी अस्पृश्यतेचा शिक्का मारला असल्यामुळे पैका मिळविण्यास हवी तेवढी संधी किंवा मोकळीकही नाही. व्यापार-उदीम इत्यादी धंदयांत त्यांचा क्वचितच रिघाव होतो. नशिब (अजमावून) पाहाण्यास कोठेच जागा नसल्यामुळे त्यांना केवळ भुईचे खडे खात पडावे लागत आहे. अशा या अस्पृश्य नव्हे बहिष्कृत लोकांस निश्चितपणे खितपत पडलेले पाहून ३३ कोटी देवांस—नव्हे, ते हिंदूंचे देव—निदान अल्लास तरी कीव येत असेल. पण मनुष्यकोटीतील इतर प्राण्यांस त्यांच्याबद्दल बहुधा धिक्कारच उत्पन्न होईल. कारण माणुसकीदेखील हिरावून नेली असता जे लोक ती जिंकण्याचा प्रयत्न करीत नाहीत, ती माणसे नसून जंतूच आहेत असे म्हणावे लागते.

पण कोंडीत सापडलेल्या माणसांनी जंतूप्रमाणे राहिल्याशिवाय कसे चालेल? असे म्हणणारे प्राप्तस्थितिप्रियलोक बहिष्कृत समाजात नाहीत असे नाही. दारिद्र्यामुळे ज्ञान नाही, ज्ञान नसल्यामुळे बल नाही. युक्तिवाद खरा आहे, पण तो लढविणाराच्या माणुसकीला कमीपणा आणणारा आहे हे विसरता कामा नये. कोंडी फोडली तरच माणुसकी. अशा माणुसकीचा संचार बहिष्कृत समाजात होत आहे, हे सुचिन्हच म्हणावयाचे. प्रचलित हिंदुधर्माच्या अतिघोर अन्यायास्तव आपल्या समाजास अस्पृश्य मानण्याचे महापातक, विश्वजनक प्रभूला न जुमानता करणारे कोट्यावधी अविवेकी व दुराग्रही जन, जोपर्यंत या देशात वावरत आहेत; तोपर्यंत आपला समाज निकृष्ट स्थितीमध्येच खितपत रहाणार आहे, याची जाणीव या बहिष्कृत समाजातील लोकांस बऱ्याच अंशीं झाली आहे, असें म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही.

तसेच परस्थ सरकारास आपल्या तंत्राप्रमाणे वागावे लागत आहे, याचा फायदा घेऊन, अस्पृश्य वर्गाच्या खऱ्या स्थितीविषयी वरिष्ठ हिंदूकडून त्याचा गैरसमज कसा करण्यात येत आहे हे देखील त्यांना कळून चुकले आहे. जातीभेद आणि जातीमत्सर यांनी ग्रस्त झालेल्या देशात खरे स्वराज्य नांदण्यास या बहिष्कृत वर्गास त्यांच्या स्वतंत्र प्रतिनिधींतर्फे राजकीय सत्तेचा पुरेसा भाग मिळावा या मागणीस त्यांच्या वरिष्ठांनी कसून केलेल्या विरोधाच्या खोडसाळपणाबद्दल बहिष्कृत वर्गाने तक्रार केली आहे. एवंच, राजकीय सत्ता मिळून तिच्या जोरावर सामाजिक विषमतेचे दडपण कायम करू पाहाणाऱ्यांचा कावा बहिष्कृत समाजाने ओळखला आहे, ही त्यांच्यात उपजलेल्या जागृतीची साक्ष होय.

आमच्या या बहिष्कृत लोकांवर होत असलेल्या व पुढे होणाऱ्या अन्यायावर उपाययोजना सुचविण्यास, तसेच त्यांची भावी उन्नती व तिचे मार्ग यांच्या खऱ्या स्वरूपाची चर्चा होण्यास वर्तमानपत्रासारखी अन्य भूमीच नाही. परंतु मुंबई इलाख्यात निघत असलेल्या वृत्तपत्रांकडे न्याहाळून पाहिलें असता असें दिसून येईल की, त्यातील बरीचशी पत्रें विशिष्ट जातींचे हितसंबंध पाहाणारी आहेत. इतर जातींच्या हिताची त्यांना परवा नसते. इतकेच नव्हे तर केव्हां केव्हां त्यांना अहितकारक असेही त्यातून प्रलाप निघतात.

अशा वृत्तपत्रकारांना आमचा एवढाच इषारा आहे की, कोणतीही एखादी जात अवनत झाली; तर तिच्या अवनतीचा चट्टा इतर जातींस बसल्याशिवाय राहाणार नाही. समाज ही एक नौकाच आहे. व ज्याप्रमाणे आगबोटीत बसून प्रवास करणाऱ्या उतारूने जाणून-बुजून इतरांचे नुकसान करावे म्हणून किंवा त्यांची त्रेधा कशी उडते ही गंमत पाहण्यासाठी म्हणा, किंवा आपल्या विनाशक स्वभावामुळे म्हणा; जर का इतरांच्या खोलीस छिद्र पाडले, तर सर्व बोटीबरोबर त्यालाही, आधी नाही तरी मागाहून का होईना जलसमाधी ही घ्यावी लागणार आहे. त्याचप्रमाणे एका जातीचे नुकसान केल्यानें, प्रत्यक्ष नव्हे, तरी अप्रत्यक्षपणे तरी नुकसान करणाऱ्या जातीचेही नुकसान होणार आहे; यात बिलकुल शंका नाही. म्हणूनच स्वहितसाधू पत्रांनी इतरांचे नुकसान करून आपले हित करण्याचे पढतमूर्खाचे लक्षण शिकू नये.

हा बुद्धिवाद ज्यांना कबूल आहे अशी वर्तमानपत्रे निघाली आहेत हे सुदैवच म्हणायचे. दीनमित्र, जागरूक, डेक्कन रयत, विजयी मराठा, ज्ञानप्रकाश, सुबोधपत्रिका वगैरे पत्रांतून बहिष्कृत समाजाच्या प्रश्नांची चर्चा वारंवार होते. परंतु ब्राह्मणेतर या अवडंबर संज्ञेखाली मोडत असलेल्या अनेक जातींच्या प्रश्नांचा ज्यात खल होतो; त्यात बहिष्कृतांच्या प्रश्नांचा सांगोपांग ऊहापोह होण्यास पुरेशी जागा मिळणे शक्य नाही, हेही पण उघड आहे. त्यांच्या अतिविकट स्थितीशी संलग्न असलेल्या प्रश्नांची वाटाघाट करण्यास एक स्वतंत्र पत्र पाहिजे हे कोणीही कबूल करील. ही उणीव भरून काढण्यासाठी या पत्राचा जन्म आहे.

खास अस्पृश्यांच्या हिताहिताची चर्चा करण्यासाठी, सोमवशीय मित्र, हिंद नागरिक, विटाळ विध्वंसक ही पत्रे उपजली व लयही पावली. हल्ली चालू असलेले बहिष्कृत भारत कसेबसे दिवस काढीत आहे. परंतु वर्गणीदारांकडून योग्य प्रोत्साहन मिळत गेल्यास मूकनायक न डगमगता स्वजनोद्धाराचे महत्कार्य करण्यास योग्य पंथ दाखवील असे आश्वासन देताना ते अनुभवांती खोटे ठरणार नाही अशी खात्री बाळगून हे स्वशय निवेदन आटोपते घेतो.

Reg. No. B. 1430

मूकनायक

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. १४ फेब्रुवारी १९२०. [अंक २ रा.

मूकनायक.

स्वराज्याची सर सुराज्याला नाही !

आजवर ज्ञात असलेल्या भूगोलाकडे राजकीय दृष्टीने पाहिलें असतां त्यांतील देशांचे आपणाला एक स्वयंशासित व दुसरा परशासित असे दोन मुख्य वर्ग करितां येतात. स्वयंशासित देशांतील कारभार त्या देशांत राहणाऱ्या लोकांकडेच असतो. पण परशासित देशाची स्थिति तशी नसते. त्यांचा राज्यकारभार परदेशांतील लोकांच्या हातीं असतो. अशा या वर्गीकरणांत हिंदुस्थान देशाचा अंतर्भाव दुसऱ्या वर्गात होतो. या देशांत रहाणारे हिंदु, मुसलमान, पारशी वगैरे लोक जरी आहेत तरी त्यांना हिंदी लोक या सर्वसाधारण नांवानें संबोधितां येईल ; पण या हिंदी लोकांवर राजकीय अंमल चालविणारे लोक मात्र हिंदी नाहींत ह्मणजे हिंदी लोक स्वयंशासित नाहींत. आज बरेच दिवसांपासून हिंदुस्थान हा देश परकीय अमलाखालीं आहे. हा सुपीक देश काबीज करून घेण्यास बऱ्याच जुन्या पाश्चात्य राष्ट्रांनीं अनेकवार प्रयत्न केले. रोमन व ग्रीक लोकांनींहि या दिशेनें प्रयत्न केला. तो विफल झाला, पण मुसलमान लोकांनी केलेल्या प्रयत्नांस जवर फळ आलें. जरी मुसलमान लोकांच्या हिंदुस्थानावरील स्वाऱ्यांस इ.स. ९८६ त सुरुवात झाली तरी त्यांना या देशांत कायमचें ठाणें मिळण्यास बराच अवधि लागला, पृथ्वीराज जेव्हां ११९३ मध्यें लढाईत मरण पावला तेव्हां हिंदु बादशाहीचें दिल्लीचें तक्त कायमचे मोकळें पडलें. ज्या पठाण लोकांनीं ही गादी बळकाविली त्यांचा १५२६ मध्यें पानिपत येथें मोगल लोकांचा अधिपति बाबर यानें पराभव करून दिल्ली येथें हिंदुस्थानचा बादशाहा अशी आपल्या नांवानें द्वाही फिरविली. पण स्थापन होऊन दोनशें वर्षाच्या आंतच दिल्लीचें हिंदुतक्त जिंकलेल्या या मुसलमानी सार्वभौम सत्तेला उतरती कळा लागली. कांहीं काळ ती सत्ता दक्षिणेंतील मराठे लोकांकडे होती, पण शेवटी ती कायमची इंग्रजांच्या हातीं गेली, व तेथें ती दैविक योजनेनें आजतागायत अबाधित आहे. अशी या देशाच्या पारतंत्र्याची पूर्वपीठिका आहे.

राज्यकारणाचे सर्वसाधारण असे दोन आद्य हेतु आहेत. एक शासन व दुसरा संस्कृति. शासन ह्मणजे शिस्त अगर शांतता ठेवणें. शांततेचा भंग दोन तऱ्हेनें होऊं शकतो. परचक्रामुळे किंवा अंतस्थ अस्वस्थतेमुळे. परचक्राची बाब—आणि ती क्वचित उद्भवते—बाजूस ठेवली तर शासनांत अंतस्थ व्यवस्था ठेवणें हाच प्रधान हेतु होऊन बसतो. कोणतेंहि राष्ट्र घेतलें तर त्यांत वर्ग व तट हे असावयाचेच. इतकेच नव्हे, तर वर्गावर्गाचे, तसेच व्यक्तीचे सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व धार्मिक हितसंबंध परस्परविरोधी असतात. अशा विरोधामुळें एका व्यक्तीनें किंवा वर्गानें आपला चांगभले करण्यासाठी दुसऱ्या व्यक्तीवर किंवा वर्गावर चरण्यास सुरवात केली किंवा जिवास घात किंवा मिळकतीस नुकसान करण्यास किंवा अन्य तऱ्हेनें अपाय करण्यास सुरवात केली तर अंतस्थ शांततेचा भंग होण्याचा संभव असतो ; आणि शांततेशिवाय सामाजिक जीवन धोक्याचें होऊन मानवांत नित्य होत असलेला कार्यक्रम बंद पडतो. अशामुळें शासन हा जरी महत्त्वाचा हेतु आहे तरी नुसतें शासन करणाऱ्या—ह्मणजे प्रजेस अमुक करूं नका व करून शांतता मोडल्यास दंड होईल असें बजावणाऱ्या—राज्यपद्धतीला हल्लीच्या काळीं तारतम्यानें रानटी ह्मणावी लागेल. सुधारलेल्या राष्ट्रांतील राज्य पद्धतीचा कल जितका शासनाकडे असतो तितकाच संस्कृती कडेहि असतो. आहे त्यापेक्षां प्रजेची उन्नति अधिक कशी होईल याचे मार्ग आंखणें, तिची साधनें सर्वांना सारखीं उपलब्ध करून देणें, उन्नतीस अनुकूल अशी परिस्थिति उत्पन्न करणें हा राज्य करण्याचा दुसरा हेतु शासनाइतका किंबहुना अधिक महत्त्वाचा होऊन बसला आहे.

राज्यकारणाचे हे दोन हेतु परिस्थित्यनुरूप निरनिराळ्या ठिकाणी निरनिराळ्या प्रमाणांत अमलांत येतात. जेथें राज्यकारभार एका विशिष्ट वर्गाचें हित होऊन बसतो, मग तो वर्ग स्वकीयांचा असो वा परकीयांचा असो, तेथें संस्कृतिपेक्षां शासनासच प्राधान्य मिळतें. कारण शांतताभंगामुळें त्याच्या अमलाला धोका येण्याचा संभव असतो. शांतता जरी अवश्य आहे तरी शांततेच्या नांवाखाली जुलूम होणें अगदीं साहजिक असतें. कारण शांतता ठेवण्यास कोणाच्या तरी स्वातंत्र्याला निर्बंध घालावाच लागतो. व्यक्तीच्या स्वातंत्र्याला केव्हां निर्बंध घालावा व केव्हां घालू नये याचा निर्णय करितांना स्वातंत्र्य आणि स्वच्छंद असा भेद केला पाहिजे. परंतु स्वातंत्र्य कायम ठेऊन त्याचें स्वच्छंदांत पर्यवसान न होऊं देणें हें इतके नाजुक काम आहे, की, बऱ्याच प्रसंगी स्वातंत्र्याचा उच्छृंखलपणा मोडण्यासाठी स्वातंत्र्यावरच गदा येते. स्वातंत्र्य नष्ट झालें असतां शांतता रहाते पण व्यक्तिविकास होत नाही. ह्मणून शासनातिशयामुळें नुकसानच होतें. दुसरा असा आक्षेप आहे, की, परकीयांच्या अमलाखाली राज्यकर्ते आपल्या जातभाईंच्या हितासाठी प्रजेच्या हिताकडे दुर्लक्ष्य करितात, नव्हे, त्याची आहुति देतात. एवंच एकाद्या देशावर दुसऱ्या देशाची सत्ता असल्यानें अमलाखाली असणाऱ्या लोकांचा फायदा क्वचितच होतो, हा नियम सर्व तज्ज्ञांस संमत आहे. परंतु हिंदुस्थानांतील इंग्रजी अंमल या बाबतींत अपवाद ह्मणून गणला जाईल यांत संशय नाहीं. ज्या या हिंदुस्थान देशांत अनेक परचक्रें येऊन त्यांनी लोकांना वाहिवाहि करून सोडलें, ज्यांत अनेक राजकीय बंडांमुळें प्रजेला शांतता ह्मणजे मोठी दुर्मिळ चीज झाली होती, अशा ह्या वस्त देशाला ब्रिटिश सत्तेमुळें झालेला शांततेचा लाभ टाकाऊ ह्मणतां येईल काय ? तसेंच ज्या हिंदुस्थानाचा संस्कृतीच्या दृष्टीनें रानटी लोकांत पहिला नंबर अथवा सुधारलेल्या राष्ट्रांत शेवटचा नंबर लागला असतां तो देश नूतन स्थापन होत असलेल्या राष्ट्रसंघांत सामील होण्यास लायक झाला आहे ही ब्रिटिश अमदानींत झालेली त्याच्या संस्कृतीची वाढ कमी झाली असें ह्मणणें सत्याच्या कसोटीस फारसें उतरेल असें वाटत नाहीं. परंतु स्वकीयांच्या अमलाखालीं जर प्रजा संतुष्ट नसते हें अनुभवसिद्ध आहे तर परकीयांच्या अमलाखाली ती असंतुष्ट असल्यास त्यांत मोठेसें नवल नाहीं आणि परकीय अंमल हितावह जरी असला तरी केवळ परकीय ह्मणून पारतंत्र्यांत अडकून राहिलेल्या लोकांचे लक्ष्य नेहमीं आपल्यावर हुकमत चालवणारांच्या दोषांकडे वेधलेलें असतें. याच न्यायानें आज इंग्रजी अमलाविरुद्ध बरीच चळवळ चालली आहे. या चळवळीच्या मुळाशीं जो हेतु आहे त्याची छाननी करणें अगदी जरूर आहे.

राष्ट्रीयसभा—जिला कांग्रेस असें ह्मणतात ती याच चळवळीची जननी होय. ही सभा प्रतिवर्षी भरतें. तिचें ३४ वें अधिवेशन गेल्या नाताळांत अमृतसर शहरीं झालें. ही राष्ट्रीयसभा सन १८८५ मध्यें अस्तित्वांत आली व ती अस्तित्वांत येण्याची कारणें अगदीं साहजिक आहेत. कोणत्याहि देशाला आपली खरी स्थिति काय आहे हें तारतम्यानें कळतेंच. आपण श्रीमंत आहों की गरीब आहों, वरें आहोंत कीं वाईट आहोंत, ज्ञानवान आहोंत किंवा ज्ञानहीन आहोंत, गौरवर्णीय आहों की कृष्णवर्णीय आहों हें इतरांकडे नजर फेकल्याशिवाय कळत नाहीं. त्याचप्रमाणें एका राष्ट्राला आपण इतर राष्ट्रांपेक्षां पुढारलेलें आहों किंवा मागासलेलें आहों हें कळण्यास त्याला इतर राष्ट्रांचा अभ्यासानें किंवा दळणवळणाने परिचय व्हावा लागतो. त्याशिवाय कोणाहि एकलकोंड्या राष्ट्रास तुलनेच्या अभावीं आपली निकृष्ट अशी स्थिति उत्कृष्ट आहे असें वाटून तिच्यांतच कुजत पडण्यांत वावगें वाटत नाहीं. या दृष्टीनें येथील लोकांना आपल्या खऱ्या स्थितीचें सापेक्षत्वानें व तुलनेनें आकलन होण्यास हिंदुस्थानचा व इंग्रजांचा प्रजा आणि राजा या नात्यानें घडून आलेला निकट संबंध फार महत्त्वाचा आहे. इंग्रजी विद्या ह्मणजे केवळ "वाघिणीचें दूध." तें ज्यांना म्हणून प्राशन करावयास सांपडलें, त्यांच्यांत नवा उत्साह, नवीन तेज, नवीन स्फूर्ति उत्पन्न झाली. ज्यांना ह्मणून इंग्रजी विद्या संपादितां आली त्यांनीं युरोपीयन देशांच्या इतिहासाचें परिशीलन करून अनियंत्रित राजसत्तेमुळें तोटे काय होत असतात हें जाणिलें, व स्वतंत्रतेच्या कल्पना त्यांच्या मनांत घोळूं लागल्या. इंग्रजी विद्येच्या प्रभावानें त्यांना राजा आणि प्रजा यांचे हक्क कळूं लागले. हें वाघिणीचें दूध पिऊन पुष्ट झालेल्या या पिलांनीं इंग्रजांच्या सत्तेच्या विरुद्ध प्रजापक्षाच्या वतीनें भांडण्यास जारीनें सुरवात केली.

इंग्रजी राज्य जरी परकीय लोकांचे राज्य आहे तरी कांहीं सरकारी अधिकारी वजा जातां त्यांनीं प्रजापक्षाच्या या सभेस वारंवार सहानुभूति दाखविली. इतकेंच नव्हे तर खुद्द हिंदुस्थानचे माजी गव्हर्नर जनरल लॉर्ड डफरीन यांनीं तिच्या उभारणीस हातभार लावला, व आपली सहानुभूति केवळ शब्दांत न ठेवतां तिच्या मागण्यांस अनुसरून आपल्या राज्यव्यवस्थेंत सुधारणा करण्यास मागें घेतलें नाहीं, हें त्यांस भूषणावह आहे. हा प्रजापक्ष उभारल्यापासून ब्रिटिश सरकारानें शिक्षणाच्या बाबतींत उदारबुद्धीचें धोरण स्वीकारलें आहे. प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचें करण्याचा क्रम सुरू केला आहे. व्यावहारिक व शास्त्रीय शिक्षणाकरितां शिष्यवृत्ति निर्माण करण्यात आल्या आहेत. आरोग्याच्या बाबतींत सरकारकडून मोठ्या प्रमाणावर पैसा खर्च होत आहे. दारूसारख्या मादक पदार्थांवर कर वाढवून दारूच्या व्यसनास आळा घालण्यास, दारूचे गुत्त बंद करण्यास किंवा दारूची विक्री नियंत्रित करण्यास सुरुवात झाली आहे. लोकांच्या तक्रारी ऐकून जंगलासंबधी चाऱ्याची व जळाऊ लाकडांची सवलत देण्यांत येत आहे. मिठावरील कर कमी केला आहे. प्राप्तीवरील कराची किमान मर्यादा वाढविली आहे. पोलीसखात्यांतील वरिष्ठ व दुय्यम प्रतीच्या जागा व लष्करी खात्यांतील वरिष्ठ दर्जाचे हुद्दे एतद्देशीय लोकांस मिळूं लागले आहेत. मुलकी, शिक्षण इत्यादि खात्यांतील वरिष्ठ प्रतीच्या नोकऱ्या त्यांना

मिळाव्या असें नुकतेंच ठरलें आहे. शेतकीची सुधारणा, तसेंच पतपेढ्यांची स्थापना सरकार जोरानें करीत आहे. इतकेंच नव्हे तर, प्रजेंतील लायक व जबाबदार अशा माणसांस प्रांतिक व वरिष्ठ कायदेमंडळांत घेऊन त्यांच्या सल्ल्यानें कायदे ठरविले जात आहेत. प्रजापक्षाकडील माणसांना कायदेकौन्सिलांत घेण्याच्या पद्धतींतहि सरकारनें उत्तरोत्तर उदारपणाचें धोरण दर्शविलें आहे. प्रथमतः ह्मणजे १८६१ सालीं जेव्हां प्रजापक्षाकडील माणसांस सरकारी कायदेकौन्सिलांत घेण्याचें तत्त्व मान्य झालें, त्या वेळेपासून तों १८९२ पर्यंत सरकारी निवडणुकींत प्रजेंतील कोणत्या माणसांना घ्यावें हें सरकारच्या आवडीनिवडीवर अवलंबून असे. पण सरकारनें निवडलेला सभासद प्रजेच्या हिताला नेहमीच जात असे, असें नाहीं. बहुधा तो हांजी-हांजी करणारांपैकीं असे. निदान कौन्सिलातील आपली जागा कायम राखण्यासाठी सरकारची मर्जी राखावी ह्मणून प्रजापक्ष सत्य असूनहि स्वार्थासाठी त्याची आहुति देत असे. आपण नेमलेले सभासद जी-हुकूम म्हणणारे आहेत, प्रजेचे हितकर्ते नव्हत, अशा टीकेमुळें नेमणुकीच्या ऐवजीं निवडणुकीचें तत्त्व अमलांत आणलें आहे. एकूण ब्रिटिशराज्यपद्धतीचा कल वर्षोंवर्षी सुराज्यपद्धति करण्याकडे आहे हें त्यांच्या कट्टया शत्रूलाहि कबूल करणें भाग आहे.

प्रजापक्षाची ही राष्ट्रीय सभा ब्रिटिशराज्यपद्धति सुराज्यपद्धति करून आणण्यासाठी जन्मास आली हें जर खरें आहे तर वर निर्दिष्ट केलेल्या सुधारणा पाहून तिचें समाधान झालें पाहिजे. परंतु समाधान न होतां उलट असंतोषच जास्त वाढला आहे असें दिसून येतें. याचें कारण या राष्ट्रीय सभेच्या आद्य हेतूंत झालेला बदल हेंच होय. तिला आतां सुराज्य नको, कारण 'स्वराज्याची सर सुराज्याला नाहीं' या नवीन तत्त्वानें तिच्यावर पगडा बसविला आहे. निव्वळ तत्त्वाला हरकत नाहीं पण व्यावहारिक दृष्टचा–आणि तत्त्वापेक्षां व्यवहारच श्रेष्ठ आहे–स्वराज्य कोणाचें व तें कशासाठीं हें कळल्याखेरीज या तत्त्वाची री आह्मी तरी ओढू शकत नाही. मग कोण ओढील तो ओढो बिचारा !

विविध विचार.

स्वराज्याचे मातापिता.

जसा ब्रह्मदेवाला आपण सृष्टि उत्पन्न केल्याबद्दल किंवा विश्वामित्राला मी प्रतिसृष्टीचा विधाता आहे याबद्दल अभिमान वाटावा तसाच मनुष्यकोटींतील प्रत्येक प्राण्यास अमुक एका गोष्टीचें मूळ कारण आपण आहों याबद्दल अभिमान वाटावा हें साहजिकच आहे. स्वराज्यवादीयांत हिंदुस्थानास मिळालेल्या स्वराज्याचें आदिकरण कोण यासंबंधाचा जो मोठा लढा उत्पन्न झाला आहे तो या न्यायास धरूनच आहे. लोकमाता बिझांट, लो. टिळक आणि लो. शास्त्री इत्यादि आपापल्या परी स्वराज्याच्या विधात्याची जागा बळकावू पहात आहेत. "वरें झालियाचे अवघेचि सांगाती" या संतोक्तीच्या दृष्टीनें लो. टिळकांची धडपड अगदीं विपरीत आहे. दिलेलें स्वराज्य अगदीं निराशाजनक व टाकाऊ आहे असें जर लो. टिळक ह्मणतात तर असल्या विद्रूप मुलाचा मीच बाप असें शाबीत करून घेण्यांत काय अर्थ आहे कोण जाणे ? वासनेवरून शीलाची कल्पना होते ह्मणतात; लोकमान्यांचें शील तर कमी दर्ज्याचें नसेल ना ? लोकमाता बिझांट व लो. शास्त्री ह्यांची गोष्ट मात्र निराळी. त्यांना हें मूल आवडतें. ह्मणून त्याला मांडीवर घेण्याचा त्यांचा प्रयत्न एवढा अश्लाघ्य नाहीं, तरी पण या मुलाचे आपण मातापिता आहों असें मानणें हा त्यांचा भ्रम आहे.

आमच्या मतें स्वराज्याचें बीजारोपण करणारांच्या यादींत स्वतः होऊन घेतलेल्या पुढारी या टोपण नांवाच्या ओझ्या (?) खालीं चिरडून गेलेल्या एकाहि माणसाची गणना करितां येणार नाहीं. ओरड करून मिळविण्याइतकी स्वल्प स्वराज्याची देणगी नव्हे. कितीहि ओरड झाली असली तरीपण त्यामुळें स्वराज्य मिळालेंच पाहिजे होतें असें कांहीं निश्चित होत नाहीं. स्वराज्याच्या देणगींत सत्तेच्या शहाणपणाचा जेवढा भाग आहे तेवढा आरडाओरड करणारांचा खास नाहीं. स्वराज्य देत नाहीं असें जर ह्मटलें असतें तर ब्रिटिशांच्या हातून तें हिसकावून घेण्यास कोणाची प्राज्ञा झाली नसती हें निर्विवाद आहे. कारण सामाजिक बाबतींत ब्राह्मणेतरांना गुलामगिरीत ठेवून ब्राह्मणांना जशी पेशवाई गाजवतां आली, तशीच किंबहुना तिच्याहिपेक्षा जास्त दरारा ठेवून हिंदवासीयांना स्वराज्य दिल्याखेरीज ब्रिटिशलोकांना हुकमत गाजवतां आली असती. पण ते तसें करूं इच्छीत नाहींत. याचा अर्थ त्यांच्यावर दडपण आहे असें नव्हे तर त्यांत त्यांची खरी दानत आहे. स्वराज्याच्या आरंभाचा जरी इतिहास घेतला तरी असेंच दिसून येईल, कीं, स्वराज्याचा मुळचा पाया ब्रिटिशलोकांनी केवळ तत्वप्रियतेमुळेंच घातला आहे. स्थानिक स्वराज्य, तसेंच प्राव्हिंशिअल व सुप्रीम काउन्सिल यांची सुरवात करण्यास प्रजेतर्फे कोणी वकील गेला होता हे निदान इतिहासनमूद तरी नाहीं. आणि हल्लींचें स्वराज्य आजच जन्मास आलें नसून ह्याची पांचवी झाल्यास आज साठ वर्षें झाली आहेत; ह्मणूनच हें गोजीरवाणें रांगतें बाळ कोणीहि कडेवर घेतलें तरी त्याचे मातापिता ब्रिटिशलोक आहेत हें मात्र कोणी विसरूं नये.

बुजतील ह्मणून !

गेल्या महिन्याच्या २० तारखेच्या केसरीच्या अंकांत मुंबईत न्याशनल डेमॉक्रॅटिक कंपनीच्या तर्फे प्रसिद्ध होणाऱ्या डेमोक्राट पत्राची जाहिरात दिली आहे. जेवून ढेंकर दिल्यावर यजमानास आशीर्वाद देणें हें जसें अतिथीचें कर्तव्य असतें त्याच न्यायानें केसरी पत्राने आपल्या स्फूट सूचनेंत या कंपनीला शेअर्सच्या

रूपानें साहाय्य करण्यास राष्ट्रीय पक्षाच्या लोकांस तसेंच आपल्या वर्गणीदारांस शिफारस केली आहे, ह्यांत कांही वावगे नाही. उलट एवढ्या मोठ्या जाहिरातीचे पैसे खाऊन त्यासंबधानें कांहीं उद्गार काढले नसते तर मात्र केसरीची वर्तणूक निंदास्पद झाली असती. "ब्रिटिश साम्राज्यांतर्गत पूर्ण स्वराज्य आणि सर्व बाबतींत ब्रिटिश वसाहतींच्या बरोबरीचे हक्क संपादन करण्याकरिता झटणें तसेंच अंतर्गत व्यवस्थेत समतेच्या तत्त्वावर अखिल हिंदी प्रजेच्या हितासाठी जात, वर्ग, व लिंगाचा पक्षपात न करितां झटणें" हे या पत्राचे उद्देश आहेत असें तें प्रसिद्ध करणाऱ्या कंपनीच्या उद्देशपत्रिकेंत म्हटलें आहे. "बोले तैसा चाले" न्यायानें आपले उद्देश निःपक्षपातानें सदोदित मूर्तस्वरूपांत आणण्याचा या पत्रानें प्रयत्न केला तर तें लोकादराला पात्र होईल यांत शंका नाहीं. परंतु कंपनीच्या डायरेक्टरांच्या यादीकडे लक्ष्य पुरविलें असतां हें पत्र बोलल्याप्रमाणें वागेल असें संभवत नाहीं. कारण कांहीं डायरेक्टरांना साम्राज्यांतर्गत पूर्ण स्वराज्य पाहिजे, परंतु अन्तर्गत व्यवस्थेत स्वयंनिर्णयाचें तत्त्व लावण्यास ते कबूल होतील असें त्यांच्या आजपर्यंतच्या आचाराविचारावरून तरी वाटत नाहीं. तरीपण बारा कोसांवर जमिनीला आकाश टेकलें असें दाखवून आपला हितसंबंध एकच आहे असें भासवून बहुजनसमाजाची फसगत करणाऱ्या या लोकांच्या शीलांत काय फरक पडतो हें अनुभवच सांगू शकेल. तरी या भावी डेमोक्राट पत्राचे उद्देश सांगतांना केसरीनें जो लपंडाव केला आहे तो चवाठ्यावर आणण्यासारखा आहे. ब्रिटिश साम्राज्यांतर्गत पूर्ण स्वराज्य आणि सर्व बाबतींत ब्रिटिश वसाहतींच्या बरोबरचे पूर्ण हक्क संपादन करणें हा या पत्राचा उद्देश आहे. ह्मणून राष्ट्रीयपक्षाच्या लोकांस आणि तसेंच आपल्या वर्गणीदारांस या पत्रास साहाय्य करण्याकरिता केसरीनें विनंति केली आहे. अंतर्व्यवस्थेंत समतेचें तत्व लागू करणें हा जो या पत्राचा दुसरा महत्त्वाचा व तसाच स्तुत्य उद्देश आहे तो केसरीनें कां गुलदस्तांत ठेवला याचें नवल वाटतें. एकतर स्वतःस तो उद्देश पसंत नसावा, किंवा 'राष्ट्रीय पक्षाचे लोक' व केसरीचे वर्गणीदार त्याला बुजतील ह्मणून. याशिवाय तिसरें कांहीं संभवत नाहीं. समतेच्या तत्त्वाची ज्यांना घाण येते किंवा जे त्याला बुजतात त्यांना ब्रिटिश मजूरवर्गानें गेल्या कांग्रेसला पाठविलेल्या निरोपांत मारलेला जोडा लागला नसावा असें वाटतें. निगरगट्टच की नाहीं !

* * *

मुसलमान ब्राह्मण झाले !

मिरत शहरीं ता. २०–१–२० रोजीं अटकेंतून सुटलेल्या अल्ली बंधूंचे मुसलमान वर्गातर्फे स्वागत करण्यांत आलें. मयूरासनावर बसवून खिलाफत कमिटी मार्फत उभय बंधूंना मानपत्र दिल्यानंतर बराफखाना मैदानावर लो. रायसाहेब पंडित सीताराम यांच्या अध्यक्षतेखालीं हिंदूमुसलमानांची जंगी जाहीरसभा भरली होती, व त्या ठिकाणीं लो. लाला ज्योतिप्रसाद यांनीं हिंदूंतर्फे दिले जाणारें मानपत्र वाचून दाखविलें. अशा तऱ्हेनें व्यक्त केलेली हिंदूमुसलमानांमधील एकी जेवढी वाढेल तेवढी थोडीच आहे. परंतु या एकीचे पर्यवसान सहभोजनांत होईल असें कोणासहि वाटणें शक्य नव्हतें. तथापि अशक्य तें शक्य झालें आहे. या सभेची हकीगत देताना क्रॉनिकल पत्राच्या खास बातमीदारानें असा संदेश पाठविला आहे, कीं, अल्लीबंधूंच्या स्वागतप्रसंगी मिरत येथील रहिवाशी लो. लाला बुद्धप्रकाश या हिंदू गृहस्थाच्या घरीं हिंदुमुसलमान पाहुणेमंडळी ताटास ताट लावून जेवली ! एकाच्या ताटास दुसऱ्यानें ताट लावून जेवण्यास दोघेही एकाच जातीचे असणें हिंदूधर्माला आवश्यक आहे. सहभोजनास जरूर असलेलें एकजातीयत्व उद्भुत करण्यास हिंदू मुसलमान झाले की मुसलमान हिंदू झाले हा एक प्रश्नच आहे. मुसलमानांना कोणाहि बरोबर सहभोजन करण्यास त्यांच्या धर्माची हरकत नसते. पण ज्या अर्थी हिंदूंना हरकत आहे त्या अर्थी मुसलमानांचे हिंदु केले असें ह्मणणें भाग पडतें. हें कसें घडलें हें एक कोडेंच आहे. कारण हिंदू ह्मणविण्यास हिंदू ह्मणविणाऱ्यांच्या पोटीच आल्याखेरीज गत्यंतर नसतें. कदाचित् बकरीदच्या दिवशी गोवध करणार नाहीं–खाणार नाही नव्हे, असा ठराव मॉसलेम लीगनें गेल्या बैठकीत पास केल्यामुळे ते हिंदू गणले गेले असतील. पण मुसलमान हिंदू झाले येवढ्यानें परिस्थितीचा खरा भावार्थ उघड होत नाही. केवळ हिंदू या धर्माच्या छत्राखालीं आल्यानें सहभोजनाचा मार्ग खुला होत नाहीं. सहभोजन करणारांत एकजातीयत्व असावें लागतें. मुसलमान हिंदू झाले तर त्यांची जात कोणती हें त्यांच्या पंक्तीस बसणाऱ्यांच्या जातीवरून ठरवितां येईल. वरील बातमीदारानें सहभोजनप्रसंगी कोणकोणत्या जातीचे हिंदू होते हें जरी दिले नाही तरी ते वरिष्ठ वर्गातील हिंदू होते असा अंदाज काढल्यास तो खोटा ठरणार नाहीं. परंतु तो खोटा आहे असा जरी आक्षेप घेतला तरी मुसलमान ब्राह्मण झाले असें ह्मणण्यास कोणाचीच हरकत पडणार नाहीं. कारण ब्राह्मणाबरोबर भोजन कोणत्याही जातीतील हिंदू मोठ्या आतुरतेनें करील हें खास. मुसलमान ब्राह्मणांच्या पंक्तीस बसले ह्मणून वाईट वाटण्याइतकें धर्मवेड आमच्यांत नाहीं. पण तें पाहून पोट दुखण्याइतकी माणुसकी मात्र आमच्यांत आहे. आणि ह्मणूनच घरच्यास सोडून बाहेरच्यास मिठी मारल्याचें आह्मांस आश्चर्य वाटतें. हिंदूंत गणलेल्या सहा कोटी बहिष्कृत समाजाशीं सहभोजन न करतां ब्राह्मणांनी बिनबोभाट परधर्मीयांच्या पंक्तीस बसावें हा केवढा अधमपणा? याचें मूळ शोधून पहातां असा अधमपणा कसा घडतो हें कळेल. हा जिव्हाळ्याचा प्रश्न खास नव्हे, कारण मुसलमानांना जसे ते येवढे जिव्हाळ्याचे लेखूं लागले आहेत तसेंच ते बहिष्कृतांस परधर्मीय आहेत असें ह्मणूं देत नाहींत. १९१० सालच्या खानेसुमारीचे वेळीं मुसलमान बंधुंच्या सूचनेवरून—आणि ती सूचना गैर नव्हती–बहिष्कृत लोकांस हिंदूस सर्वसाधारण असलेले कोणतेच हक्क नसल्यामुळें हिंदू या सदरांत घालूं नयें, असें घाटत

होतें. त्या वेळीं वहिष्कृत लोकहि हिंदू आहेत असें मोठ्या कंठरवानें सांगण्यांत आलें. परंतु बहिष्कृत हिंदु आहेत असे म्हणणारांनी याच वर्गातील सुप्रसिद्ध क्रिकेटपटु रा. बाळू बाबाजी पालवणकर यांच्याबरोबर कांहीं वर्षांपूर्वी मुंबईच्या आर्यन ब्रदरहूडच्या वार्षिक मेळाव्यांत सहभोजन केल्यामुळें धर्म बुडाला ह्मणून केलेल्या कोल्हेकुईचा प्रतिध्वनि अजून मावळला नाहीं. जसें त्या प्रसंगी तसेंच या प्रसंगीं "बीजी बात नहीं ज्ञातने व्हार" असें कर्मठांच्या तोंडून आलें नाहीं याचा अर्थ सहज कळण्यासारखा आहे. एका धर्माच्या छत्राखालीं असणाऱ्या, ज्यांना वैदिक धर्म शिरसावंद्य आहे, जे अनादिकालापासून हिंदुस्थानचे रहिवाशी आहेत अशा वहिष्कृत समाजावरोबर सहभोजन न करतां, धर्मनिष्ठ अशा हिंदूंनी "न नीचो यवनात्परम्" "न वदेत् यावनीं भाषां प्राणैः कंठगतैरपि" एवढा ज्या महमदीयांविषयीं त्यांना तिरस्कार होता तो सर्व विसरून जाऊन त्यांच्याशीं केलेल्या दिलजमाईच्या मुळाशीं मुसलमानांच्या पंक्तीला बसून धर्म बुडत नाहीं असें नाहीं; पण न बुडवून चालत नाहीं. पंक्तीला बसा, धर्म बुडवा, पण एक व्हा आणि स्वराज्य मागा अशी ब्राह्मणलोक आजकाल मुसलमानांची प्रार्थना करीत आहेत. कारण मुसलमानांनीं जर स्वराज्य हिंदूंचे राज्य होईल अशा सबबीवर नको ह्मटलें तर खरोखर स्वराज्य हातचें जाईल, असा त्यांना धाक वाटतो. एकीच्या प्रीत्यर्थ सहभोजनासारखा जिव्हाळा उत्पन्न करणाऱ्या मार्गाच्या आड येणाऱ्या अनिष्ट आचारांची आहुति देणें श्रेयस्कर आहे असें आमचें ठाम मत आहे. परंतु धर्म बुडवून मुसलमानांशीं ऐक्य करण्यास झटणाऱ्या हिंदूंनीं आपल्या वहिष्कृत धर्मभाईशीं ऐक्य करण्यास धर्माची आडकाठी आणावी यांत असलेलें मर्म "नाक दाबल्याखेरीज तोंड उघडत नाहीं" या ह्मणींत सांठलें आहे हें उघड आहे. मुसलमानांशीं एकी न केली तर स्वराज्य मिळणें अशक्य आहे. पण वहिष्कृतांशीं सहकार्य न करितां जर स्वराज्य मिळविण्यास बाध येत नाहीं तर वरिष्ट हिंदूंनीं तरी त्यांच्याशीं ऐक्य करण्याच्या भानगडींत कां पडावें? सहकारितेचें जहर प्यावयास लावल्याखेरीज ते पिणार नाहींत. पण एवढा धाक घालण्यास वहिष्कृतांनीं संघशक्ति उत्पन्न करावयास नको काय? संघशक्तीवांचून वहिष्कृत लोक ब्राह्मण व्हावयाचें नाहींत.

मानपत्र–समारंभ.

सुप्रसिद्ध त्रिकेटपटु श्री. बाळू बाबाजी पालवणकर आणि त्यांचे बंधु यांना रोहिदास विद्यावर्धक समाजाच्या विद्यमानें मानपत्र देण्याचा समारंभ ता. २५ माहे जानेवारी रोज रविवारीं मुंबई येथें करिमभाई इब्राहिम कामगार समाजाच्या लायब्ररींत करण्यात आला. सदरहू प्रसंगीं रोहिदास समाजांतील आणि इतर अस्पृश्य वर्गातील मंडळींनें हॉल गच्च भरून गेला होता. जागेच्या अभावीं शेकडों लोक परत गेले. वरील संस्थेचे सेक्रेटरी रा. सीताराम नामदेव शिवतरकर यांनीं खालीलप्रमाणें मानपत्र वाचून दाखविलें.

"श्री. बाळू बाबाजी पालवणकर आणि त्यांचे बंधु यांस,

या अधोगतीप्रत पोंहोंचलेल्या भरतखंडांत जीं कांहीं थोडीशीं नररत्नें निर्माण झालीं आहेत त्यांत आपली व आपल्या बंधूंची प्रामुख्यानें गणना होते, याचा आपल्या ज्ञातिबांधवांस मोठा अभिमान वाटतो. ज्या या भरतखंडानें आपल्या अन्याय्य जाति बंधनानें रोहिदास समाजाचें इतकें नुकसान केलें आहे, त्या भरतखंडाची लाज आज अनेक वर्षे होत असलेल्या क्रिकेटच्या चौरंगी सामन्यांत आपण राखिली; इतकेंच नव्हे, तर गेल्या सालीं चौरंगी सामन्यांत हिंदूंचा झालेला अपूर्व विजय सर्वस्वी आपल्या व आपल्या बंधूंच्या अप्रतिम खेळामुळेंच झाला, हें निर्विवाद आहे. अन्यायानें दडपून गेलेल्या या निकृष्ट समाजांतून आपल्यासारखे वीर निपजतात व केवळ हिंदु या शाब्दिक सांध्यानें जोडलेल्या हिंदू समाजाची निर्विकल्प मनानें सेवा करितात हें, आपल्या समाजाच्या अंगभूत तेजाची तसेंच आपल्या सौजन्याची साक्ष देत आहे. परंतु केलेल्या अन्यायावद्दल पश्चात्ताप व आपल्या कामगिरीवद्दल कृतज्ञता या प्रतियोगी क्रिया हिंदू समाजानें निदर्शनास आणून दिल्या आहेत असें ह्मणवत नाहीं. आपल्या समाजाच्या तेजोभंगास कारणीभूत झालेल्या बहिष्कारावद्दल खरा पश्चात्ताप व आपण केलेल्या निर्विकल्प सेवेबद्दल खरी कृतज्ञता हीं वरिष्ठ हिंदू समाजाच्या ठायीं वसत आहेत, हें सिद्ध होण्यास आपल्या समाजावर टाकण्यांत येत असलेला बहिष्कार त्यांनीं काढावयास पाहिजे होता. तसेंच आपणांस हिंदू टीमच्या कॅप्टनचा दर्जाहि "गुणकर्मविभागशः" या न्यायानें मिळावयास पाहिजे होता, परंतु दोहींतील एकहि घडलेलें नाहीं. ही खरोखर खेदाची गोष्ट आहे; पण आश्चर्याची खास नव्हे. उलट बेगुमान, अनुदार व अकृतज्ञ अशा वरिष्ठ हिंदू समाजानें घातलेल्या बहिष्कारामुळें कदर्यूचा डेरा न होतां आपल्या अंगी वसत असलेल्या अलौकिक गुणांचा फायदा त्यास आपण सढळ हातानें दिला ही मात्र विशेष आश्चर्याची गोष्ट आहे.– निदान आपली नीति सुधारल्याखेरीज आपली उन्नति होणें नाहीं, असा उपदेश करणाऱ्या नीतिमान हिंदूंनां लाजविणारी तरी ही गोष्ट आहे.

रोहिदाससमाजासारख्या मागासलेल्या समाजांतील अत्यंत गरीब व अशिक्षित आईबापांच्या पोटीं जन्म घेऊन, बाळपणीं पोट भरण्याचीसुद्धां पंचाईत असतांना शक्य तितकें मराठी व इंग्रजी भाषेचें शिक्षण संपादन करून, आपल्या उपजत आवडीप्रमाणें क्रिकेटसारख्या परकीय खेळांत आपलें मन पूर्णपणें घालून, दीर्घोद्योगानें व अनुपम ग्राहकतेनें त्यांतील मर्म समजून घेऊन तो खेळ आपण आपलासा करून घेतला, यांतच अस्पृश्यांच्या अपेक्षित कर्तबगारीची पराकाष्ठा झाली असें खाला-

वलेल्या आपल्या ज्ञाति बंधूना वाटावे हें साहजिकच आहे. परंतु आपल्या पराक्रमाचा व्याप याहूनहि जास्त आहे. आपली किर्ति दिगंतरी पसरली आहे. आपली नांवें ख्रिश्चन, पारसी, हिंदू, मुसलमान वगैरे सर्व लोकांचे तोंडी आहेत; इतकेच नव्हे, तर क्रिकेटचें माहेरघर जो इंग्लंड देश तेथील लोकांनी देखील आपल्या अप्रतिम क्रिकेटपटुत्वाची वाखाणणी केली आहे.

अशा आपणा सर्वमान्य गृहस्थांचा जन्म रोहिदास समाजांत झाला याबद्दल रोहिदास समाजास मोठी धन्यता वाटते. समाजास वाटत असलेली ही धन्यता व्यक्त करण्यासाठी तसेंच स्वावलंबनाचें आपलें मूर्तिमंत उदाहरण आपल्या ज्ञातिबांधवांच्या निदर्शनास आणण्यासाठीं हें मानपत्र आपला अत्यंत ऋणी समाज आपणास दिरंगाईनें कां होईना पण मनोभावानें अर्पण करीत आहे, त्याचा आपण स्वीकार करावा.

आपले नम्र,

संभाजी कृष्णाजी देवरुखकर, अध्यक्ष.
गणपत कृष्ण नोरघरकर, उपाध्यक्ष.
महादेव रामचंद्र कादवडकर, सभासद.
सीताराम महादेव शिवतरकर, सेक्रेटरी.
—रोहिदास विद्यावर्धक समाज."

मानपत्र वाचून दाखविल्यावर तें श्री. बाळू यांस चंदनाच्या करंड्यांत घालून अर्पण करण्यांत आलें.

मानपत्राचा स्वीकार करितांना श्री. बाळू यांनीं उत्तरादाखल खालील आशयाचें भाषण केलें :—

आमच्या बंधुवर्गावर आपल्या समाजाचें जें एवढें प्रेम आहे त्याबद्दल आम्ही जोंपर्यंत जिवंत राहूं तोंपर्यंत आजचा हा प्रसंग आमच्या पुढें सदैव राहील. क्रिकेटच्या खेळांतहि नैपुण्य मिळविण्यास फार परिश्रम लागतात. हा खेळ नसून ती एक कला आहे. माझा नांवलौकिक होऊं लागला त्या वेळीं ईश्वरानें मला या जातींत कां निर्माण केलें असेंहि मला केव्हां केव्हां वाटत असे, तथापि या जातींतील गुण निदर्शनास आणण्याकरितांच मला निर्माण केलें असें मग या प्रश्नाचें माझें मलाच उत्तर सांपडूं लागलें. अशा गुणावरून तुह्मांस क्याप्टन केव्हांच नेमावयास पाहिजे होते असें माझे मित्र मला अनेक वेळ ह्मणाले आणि मी एक वेळ क्याप्टनच्या जागेसाठीं उमेदवार ह्मणून उभाहि राहिलों होतों; परंतु त्या निराशेबद्दल मला कधीं खेद वाटत नाहीं. तुम्ही क्याप्टन असा किंवा नसा गुणाला बक्षिस मिळतें व तें मिळालेंहि. मला कधीं कधीं फार अपमानहि सोसावा लागत असे, तरीपण मी तिकडे लक्ष दिलें नाहीं. कित्येकदां माझ्या उलट सर्वच जण असत. तथापि अशा स्थितीस तोंड देण्यास धैर्य आणि नम्रपणा पाहिजे. माझ्या हातून कांहीं समाजसेवा घडली नाहीं याबद्दल मला दुःख वाटतें. याचें कारण असें की, माझें खेळाकडे बहुधा फार लक्ष्य असे; शिवाय घरांतील १८ माणसांचा निर्वाह चालविण्याचीहि माझ्यावर जबाबदारी. तरीपण समाजसेवेकडे लक्ष्य पुरवावयास पाहिजे होतें हे सत्य आहे. हें काम १०–१२ माणसांनीं होण्यासारखें नाहीं. सर्वांनीं आपापल्या पायावर उभें राहून तें केलें पाहिजे. मराठी शिक्षणापासून मला फार फायदा झाला. आमचे वडील मला नेहमीं शास्त्रपुराण वाचावयास सांगत असत, त्याचाहि मला फार उपयोग झाला. मानपत्र मिळण्याची पहिलीच वेळ आणि तेंहि ज्ञातिबांधवांकडून मिळाल्याबद्दल आमचें अंतःकरण आनंदानें अगदीं भरून गेलें आहे.

यानंतर शाळेंतील मुलांचा संवाद होऊन त्यांना बक्षिसें वाटण्यांत आलीं, आणि शेवटीं जमलेल्या मंडळीचा फोटो घेण्यांत आल्यावर समारंभ बरखास्त झाला.

वर्तमानसार.

—अस्पृश्यवर्गाच्या उन्नतीसाठी खडतर तपश्चर्या आचरून ज्यांनीं एका तपाचें पुण्य संपादिलें आहे असे ऋषिराज शिंदे यांनीं रा. टिळकांना पुणें येथील सर्व नागरिकांतर्फे मानपत्र देणें सर्वथैव चुकीचें आहे असें प्रतिपादन करून खालीं लिहिल्याप्रमाणें उद्गार काढले.—

"सामाजिक बाबतींत स्वयंनिर्णयाच्या तत्वास रा. टिळक यांचें धोरण विघातक असल्यामुळें त्यांना देशाचे खरे पुढारी ह्मणतां येत नाहीं."

—आपल्या परमपूज्य बादशहांनीं जाहिरनामा काढून ज्यांचें वर्तन धोक्याचें होणार नाहीं अशा **राजकीय कैद्यांना** बंधमुक्त करण्याची आज्ञा केली. त्याप्रमाणें मांग व रामोशी लोकांच्या मागें लागलेली हजिरी व दाखले सरकारने बंद करावेत असा अर्ज सरकारास करण्यासंबंधानें मातंगसमाज–पुणें या संस्थेचे सेक्रेटरी रा. कोंडीराम काशीराम सकट यांनी आपल्या ज्ञातिबांधवांस विनंती केली आहे.

अत्यंत शोचनीय मृत्यु!

निराश्रित साहय्यकारी संस्थेचे प्रेसिडेंट सर नारायण चंदावरकर यांच्या पत्नी लेडी चंदावरकर यांनां मुंबई येथें ता. २७ जानेवारी रोजीं देवाज्ञा झाली, हें कळविण्यास अत्यंत दुःख होत आहे. अस्पृश्यवर्गाचा उद्धार हें सर साहेबांचे आद्य कर्तव्य होऊन बसलें असतां त्याचा योग्य वांटा बाईसाहेबांनी उचलून या सबंध अस्पृश्यवर्गास त्या कायमच्या ऋणी करून गेल्या. त्यांच्या निधनानें अस्पृश्यवर्गाचें कधीहि न भरून येण्यासारखें नुकसान झालें आहे. त्यांच्या निधनानिमित्त अस्पृश्यवर्गाच्या कांही शाळा बंद करण्यात आल्या होत्या. अशा शाळांतील एखाद्या विद्यार्थ्यानें या वर्गाप्रीत्यर्थ बाईनें केलेल्या श्रमाचें जर वर्णन केलें तर तो एक ग्रंथच होईल. ज्यांच्या साहाय्यानें या हतभागी वर्गाचें आणखी कितीतरी कार्य व्हावयाचें आहे त्यांच्यावर असा दुर्धर प्रसंग यावा हें या अस्पृश्यवर्गाचें मोठेच दुर्दैव होय. सौ. लक्ष्मीबाईच्या आत्म्यास ईश्वर शांति देवो.

—अस्पृश्यवर्गाचे लोकांचे आणि अशीच ज्यांची पायमल्ली झालेली आहे अशा वर्गातील लोकांचें ब्राह्मणांची रहदारी असलेल्या

सडकांवरून जाणेंयेणें बंद व्हावें असा अर्ज त्रावणकोर संस्थानांतील मुख्यतः तामिल ब्राह्मणांनी भरलेल्या करमाना गांवच्या रहिवाशांनीं सरकारकडे केला आहे. कै. सर टी. माधवराव यांच्या कारकीर्दीत या संस्थानांतील सार्वजनिक रस्ते आणि बाजार हे जात किंवा धर्म यांचा भेदभाव न पाळतां सर्व लोकांस खुले करण्यांत आले होते. याचें नांव वर्णाश्रमधर्म !

—याच संस्थानांत जें सरकारी कॉलेज आहे त्यांत पाण्याची व्यवस्था ब्राह्मणजातीच्या विद्यार्थ्यांकरितां एकीकडें तर ब्राह्मणेतरांमधील विद्यार्थ्यांस दुसरीकडे अशी केली आहे. अशा बंदोवस्तांत एका नेअर जातीच्या विद्यार्थ्याकडून ब्राह्मणाकडील पाणी पिण्याचा प्रमाद घडला. त्यामुळे तेथील ब्राह्मण प्रिन्सिपालसाहेबांनी चौकशी चालवून सदरहू विद्यार्थ्यास ह्या अक्षम्य अपराधाबद्दल शासन करून जेहेत्ते मोठा दरारा बसविला. तथापि आश्चर्याची गोष्ट ही, की, दुसऱ्याच दिवशीं तेथील पुष्कळशा ब्राह्मणेतर विद्यार्थ्यांनीं त्याच अपराधाची पुनरावृत्ति केली. याचा विचार करण्यासाठी कॉलेजचें कौन्सिल तावडतोब बोलावण्यांत आलें होतें. परंतु अखेरचे फर्मान काय सुटलें हें कांहीं अजून कळलें नाहीं. फराळाच्या वेळी येथील ब्राह्मण विद्यार्थी एकलकोंडयासारखे वेगळेच बसून आधीं आपलेंच पात्र थाटलें पाहिजे असा हक्क सांगतात. नेअर, ख्रिस्ती, एव्हुला वगैरे जातीच्या विद्यार्थ्यांनीं मात्र बरीच मजल मारली आहे. ह्या सर्वांचा फराळ एकत्र होतो. प्राथमिक शाळेंतच ज्यांचा प्रवेश होण्यास मारामार अशा अस्पृश्य वर्गाचा कोणी विद्यार्थी या मंडळींत असतो काय असें कोणीं विचारावें ?

—मद्रास येथील कायदेकौंसिलमध्यें हिंदूंना मिळणाऱ्या प्रतिनिधींपैकी ब्राह्मणेतरांकरितां प्रतिनिधींच्या किती जागा राखून ठेवाव्या यासंबंधी जाईन्ट कमेटीनें सुचविल्याप्रमाणें ब्राह्मण आणि ब्राह्मणेतरांमधील कांहीं शिष्ट मंडळी तडजोड करण्याकरितां सरकारनें निवडली होती. ही बैठक ना. गव्हरनरसाहेबांच्या अध्यक्षतेखालीं झाली. या प्रसंगी ब्राह्मणेतरांना शेकडा ५० पेक्षा जास्त जागा देऊं नयेत असा ब्राह्मणपुढाऱ्यांनीं हट्ट धरिला. संख्येच्या मानानें ब्राह्मणेतरांस शेकडा ९६ पेक्षां अधिक जागा मिळावयास पाहिजेत, आणि मतदारांच्या संख्येचें मान जरी घेतलें तरी त्यांच्या वांट्यास शेकडा ८९ जागा येतात. गरीब ब्राह्मणांकरितां ब्राह्मणेतर आपला कार्यभाग शेकडा ७५ प्रतिनिधींवरच उरकण्यास धजले असतां, नव्हे मद्रास प्रेसिडेन्सी असोशिएनचे एक प्रतिनिधि तर शेकडा ५६ जागेवरच आपली बोळवण करून घेण्यास राजी झाले असतां, ब्राह्मण मंडळीनें आपलाच हेका चालविल्यामुळें त्यांच्यापायीं हें तडजोडीचें काम बिघडून गेलें. शेवटीं या गोष्टीचा निकाल हिंदुस्थान सरकारकडून एक आर्बिट्रर आल्यावरच लागणार.

स्वयंनिर्णयाचें तत्व प्रतिपादन करणाऱ्या ब्राह्मणांनीं अशी बेसुमार हांव धरून इतरांच्या हक्काची पायमल्ली करण्याचा निश्चय करणें हें त्यांच्या स्वभावास जरी समजण्यासारखें असलें तरी जेणेंकरून यत्किंचित्‌हि लवचिकपणा दाखविल्याबद्दल ब्राह्मणेतरांस काळिमा येणार नाहीं, अशा कृतसंकल्पानें त्यांनी या प्रसंगाशी झगडून या कसोटींतून निभावलें पाहिजे. प्रतिनिधींच्या जागेस लायक अशी शेकडयांनीं मोजण्यासारखीं माणसें मिळत असतां जर सरकार मूठभर ब्राह्मणांचा वागुलबुवा करून बसेल तर परिणामीं सुधारणेच्या तत्वास हीनपणा येऊन त्यामुळें बहुजनसमाजाच्या हितास मोठा अपाय होणार आहे.

—आह्मांस कळविण्यास फार वाईट वाटतें कीं, रा. विठ्ठल रामजी शिंदे या पुण्यात्म्याची धाकटी वहीण सौ. मुक्ताबाई काळे यांनां ता. ३ जानेवारी रोजीं पुणें येथें देवाज्ञा झाली. निराश्रित साहाय्यकारी संस्थेच्या कामीं आत्मयज्ञ करितांना या थोर विभूतीस घरचींदारचीं कोणीहि माणसें पुरलीं नाहीत. हें काम शिरावर घेतल्यापासून विश्वासाचें घर ह्मणून ज्या कांहीं थोड्या व्यक्तींवर रा. शिंदे यांना विसंबून रहाणें प्राप्त झालें त्यांपैकी कै. मुक्ताबाई ह्या आपल्या बंधूचें सहाय्य करण्यास आरंभापासूनच फार उपयोगीं पडल्या.

बाईची प्रेतयात्रा अगदीं अपूर्व आणि संस्मरणीय अशी झाली. त्यांच्या प्रेतयात्रेस जुन्या नव्या मताचे मराठे, ब्राह्मण, महार, मांग, चांभार, मुसलमान, ख्रिस्ती, पारशी तसेच शिक्षित अशिक्षित, श्रीमंत आणि गरीब वगैरे अनेक जातींच्या व दर्ज्यांच्या लोकांची गर्दी झाली होती, एवढेंच नव्हे तर जात, धर्म किंवा उच्च नीच हा भेदभाव न ठेवतां अस्पृश्य वर्गासुद्धां सर्व लोकांनी प्रेतास खांद दिला. हिंदु धर्माच्या किंबहुना हिंदुस्थानच्या इतिहासांतील असा हा पहिलाच प्रसंग असावा. बाईच्या पुण्याईनें अस्पृश्य वर्गास स्मशानांतहि कोणी रोखलें नाहीं. उलट पुण्यासारख्या ठिकाणीं हिंदूच्या स्मशानभूमींत अस्पृश्य वर्गाची प्रेतें नेण्याची बंदी काढून इहलोक सोडतांना हें महत्कार्य करून त्या कृतार्थ झाल्या. रा. शिंद्यांना तर हा महोत्सवच वाटून तें आपल्या कर्तव्याचें प्रधान अंगच आहे अशा सद्भावानें संतोषच झाला असावा. बाईच्या आत्म्यास ईश्वर शांति देवो. रा. शिंदे यांच्या ह्या अभंगव्रताचे कोणी मानकरी होतील काय ?

—अमृतसर येथें गेल्या डिसेंबर अखेर जी "राष्ट्रीय सभा" भरली तिनें नवीन स्वरूपाचा पुढील एक ठराव पास केला आहे :—

मजूर-संघाची स्थापना—हिंदुस्थानांतील मजूरवर्गाची सामाजिक, आर्थिक व राजकीय परिस्थिति सुधारावी, व त्यांना प्रतिष्ठितपणाची रहाणी ठेवतां येऊन हिंदुस्थानच्या राजकारणांत योग्य स्थान प्राप्त व्हावें, या हेतूने देशभर मजूरसंघाची स्थापना करण्यासाठीं प्रांतिक कमिटया व इतर संस्था यांनीं झटावें असें कांग्रेसचे आग्रहपूर्वक सांगणें आहे.

या कांग्रेसमध्यें शेवटचा ठराव जन्मसिद्ध नागरिकत्वाच्या हक्कासंबंधी होता.

१. ब्रिटिश हिंदुस्थान एक व अविभाज्य आहे आणि ब्रिटिश साम्राज्यांतील इतर लोकांप्रमाणें हिंदी लोकांना जन्मसिद्ध राज-

कीय हक्क आहेत. २. हिंदुस्थानांतील बादशहांचे सर्व प्रजाजन कायद्याच्या दृष्टीनें समान दर्जाचे आहेत. ३. कोणाहि हिंदी प्रजाजनाचे स्वातंत्र्य, जीवित, मालमत्ता, लेखन व वाक्स्वातंत्र्य कायदेशीर रीतीनें कोर्टांत खटला चालून अपराधी ठरल्यावांचून काढून घेण्यांत येणार नाहीं. ४. परवाना विकत घेतला ह्मणजे विलायतेप्रमाणे हिंदुस्थानांतील लोकांना देखील हत्यारें वापरण्याचा हक्क असावा आणि कोर्टांत शिक्षा झाल्यावांचून हा हक्क काढून घेतां येऊं नये. ५. मुद्रणस्वातंत्र्य असावे व छापखाना रजिस्टर करितांना जामीन मागण्यांत येऊं नये. ६. इतर ब्रिटिश प्रजाजनांना ज्या प्रकारच्या शारीरिक शिक्षा देण्यांत येतात त्याखेरीज इतर प्रकारच्या शिक्षा येथील लोकांस देण्यांत येऊं नयेत. ७. शहरांतून व खेड्यांतून हिंदी लोकांची राष्ट्रीय पथकें उभारण्यांत यावीं. या पथकांच्या हातून काम भागत नाहीं असें दिसून आल्यावांचून देशांतील दंगेधोपे मोडण्याच्या कामीं साध्या लष्कराचा उपयोग करूं नये. दंगे मोडतांना लष्करावर हल्ला झाल्यावांचून व बादशहाच्या नांवानें दंगा मोडण्याचा दोन वेळ हुकम देऊन पुरेसा वेळ गेल्यावांचून सशस्त्र शिपायांचा उपयोग करण्यांत येऊं नये. ८. या वर सांगितलेल्या कलमास विरोधक असे जे कायदे अस्तित्वांत असतील ते रद्द व बेकायदेशीर समजावे.

या ठरावापैकीं ७वें कलम नंतर रद्द करण्यांत आलें.

—कवलापूर जि. सातारा येथें ता. १ जानेवारी रोजीं "अस्पृश्योन्नति मंडळ" या नांवाची संस्था स्थापन झाली. त्या दिवशीं सकाळीं नऊ वाजतां महार, मांग, चांभार, गट्टीचोर, ढोर, रामोशी वगैरे जातींच्या सुमारें १५० मुलामुलींचें संमेलन भरविण्यांत आलें. सभेस सर्व जातींचा मिळून सुमारें ४००।५०० पर्यंत जनसमुदाय जमला होता. हेडमास्तर यांचें अस्पृश्यांबद्दल कळवळ्याचें भाषण झालें. अध्यक्षस्थान रा. परभोजी गणोजी पाटील यांनीं स्वीकारलें होतें. अध्यक्षांनीं मुलांस खाऊ वांटून आह्मीं शाळेस जाऊंच असें ह्मणावयास लावलें.

—गु. माधवनाथ मोरे यांचे धाकटे बंधु साधु मोरे यांना ता. ३-१-२० रोजीं देवाज्ञा झाल्याचें वर्तमान कळवितांना आह्मांस फार दुःख होतें. रा. देवजी डोळस यांच्या भजनसमाजाचे ते एक पुरस्कर्ते होते. स्मशानयात्रेस ५०० वर मंडळी जमली होती. याच दिवशीं झालेला दुसरा शोचनीय मृत्यू रा. जयराम तवाजी पे. का. यांच्या पत्नीचा होय. रा. जयरामजी हे मुंबई येथें महार लोकांकरितां चाळी बांधून मिळाव्या ह्मणून झटत असतांना त्यांच्यांवर आलेला दुर्धर प्रसंग पाहून येथील सर्व मंडळीस मोठी हळहळ वाटत आहे.

—तहोत्सवाचे दिवस ठिकठिकाणच्या अस्पृश्य वर्गाच्या लोकांनी मोठ्या आनंदानें साजरे केले. मुंबई येथील आमचे लोकांत तर या बाबतींत मोठाच उत्साह दिसून आला. ता. १३ डिसेंबर रोजीं मुंबई वांगीपाडा येथें रा. गेनू मरीबा नेउरीकर यांनी मोठा खर्च करून आमंत्रित मंडळीचा फार प्रेमानें पाहुणचार केला. लोकसमुदाय सरासरी दोन हजारांवर जमला असावा. या प्रसंगी बरीच भाषणें होऊन युद्धाचा निकाल इंग्रज प्रभूच्या इच्छेनुसार लागल्याबद्दल त्यांचें अभिनंदन केलें. अध्यक्षस्थान रा. कोंडाजी रामजी मास्तर यांनीं स्वीकारलें होतें.

सर्वांस थक्क करून सोडणारा असा दुसरा उत्सव रा. रेवजी डोळस यांनीं कामाठीपुरा, ढोरचाळ येथें केलेला होय. या उत्सवाला जरी दत्तजयंतीचें निमित्त होतें तरी त्यांत विजयोत्सवाचें स्वरूप स्पष्टपणें नांदत होतें. एक भव्य मंडप उभारून तो अनेकविध चित्रें, रंगी बेरंगी निशाणें व लतापल्लवादिकांनीं शृंगारण्यांत आला होता, आणि त्यांत विजेचा लखलखाट पडल्यामुळें तेथें विजयश्रीच रममाण झाल्याचा भास होत होता. उत्सव सतत सहा दिवस चालू होता. या वेळी झालेल्या भजन, कीर्तन, गायन, आणि सभा वगैरे प्रसंगीं हा मंडप स्त्री-पुरुषांनीं अगदीं गजबजून जात असे. या वेळी रा. मानाजी राजूजी यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा होऊन बादशहांच्या नांवाचा जयजयकार करण्यांत आला. अध्यक्षांनीं या वेळीं रा. कोंडाजी मास्तर यांच्या शिक्षणसंस्थेस ५० रु. देणगी दिली. पुढे दुसरे दिवशीं रात्रीं मोठ्या थाटाची मिरवणूक निघाली. त्या प्रसंगीं तीनहजारांवर मंडळी जमली असावी. शेवटच्या दिवशीं मोठा भोजनसमारंभ झाला. या उत्सवास पुण्याहून रा. सदाशिव गवई व दुसरीहि दूरदूरची बरीच मंडळी आली होती. येणेंप्रमाणें विजयोत्सवाच्या या यात्रेंत अनेक स्त्रीपुरुषांनीं मोठ्या भक्तिभावानें व प्रेमानें भाग घेऊन सर्वत्र आनंदीआनंद करून सोडला.

—मागासलेल्या वर्गाची दुसरी प्रांतिक परिषद् गेल्या डिसेंबरमध्यें सोलापूर येथें झाली. या परिषदेमध्यें अस्पृश्य वर्गासंबंधानें खालील महत्त्वाचा ठराव पास झाला.

"हजारों वर्षांपासून अस्पृश्य वर्गावर ज्या अन्यायाच्या सामाजिक अडचणी लादण्यांत आलेल्या आहेत त्या शक्य तितक्या लौकर कायद्यानें दूर कराव्या".

दुसऱ्या ठरावानें मात्र ही परिषद् मुंबई येथील अस्पृश्य वर्गात फक्त पांचच प्रतिनिधि मागते आणि तेहि सरकारनें नेमावें असा तिचा संकल्प आहे.

—"चोखामेळा विद्याप्रसारक फंडा" च्या कार्यकारी मंडळीनें मुंबई येथे येऊन गेल्या डिसेंबर अखेर वरील संस्था रजिस्टर केली. या संस्थेचे अध्यक्ष श्री. **संभाजी येसूजी रोकडे,** हे आहेत. संस्था रजिस्टर झाल्यावर मुंबई टचांक बंदर, चटईची चाळ येथें संस्थेच्या मंडळीनें सभा भरविली; त्या वेळीं संस्थेस रोकड आणि आंकडे मिळून सुमारें ३०० रुपयांचा आश्रय मिळाला. दरसाल ६ रु. देणारे वार्षिक वर्गणीदारहि बरेच मिळाले.

हें पत्र के. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें;
व तें पो. एन. भटकर यांनीं १४, हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :–
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ४ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ३ आ.
कायम २ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. २८ फेब्रुवारी १९२०. अंक ३ रा.

पुढील अंक वर्गणीदारांकडे व्ही. पी. नें पाठविण्यांत येईल. व्ही. पी. चा स्वीकार व्हावा. ज्या वर्गणीदारांस मनीऑर्डरनें वर्गणी भरावीसें वाटेल त्यांनीं तसें करावें. पत्र व्यवहारांत व मनीऑर्डरींत वर्गणीदारानें आपला नंबर जरूर कळवावा.

मूकनायक.

हें स्वराज्य नव्हे, हें तर आमच्यावर राज्य !

गेल्या अंकांत राष्ट्रीय सभा–जिला कांग्रेस असें म्हणतात–तिच्या वाढत्या भुकेचा अनुवाद झाला ब्रिटिश राज्यपद्धति सुराज्यपद्धति करण्यासाठीं जरी ती जन्मास आली तरी कालमानपरत्वें सुराज्याच्या ऐवजीं मागणी करून तिनें स्वराज्याची देणगी मिळविलीहि आहे; व ती अवमानितां जरी येत नाहीं, तरी पण ती उपयुक्त आहे कीं नाहीं, हें ठरविणें अगदीं जरूर आहे. देणगीचा अपायकारक परिणाम कसा घडूं शकतो हें ज्यांना शंकरानें भाळून जाऊन भस्मासुराला दिलेल्या देणगीनें इतरांचीच नव्हे खुद्द शंकराचीच कशी त्रेधा उडाली हें माहीत आहे त्यांना विशद करून सांगण्याची जरूरी नाहीं. ह्मणूनच त्यांतील मर्म ज्यांनीं जाणलें आहे त्यांनीं या स्वराज्याच्या मागणीच्या मुळाशीं असलेल्या हेतूंचें परिशीलन करणें अगदीं आवश्यक आहे. त्याशिवाय ही देणगी साधक आहे कीं बाधक आहे, या महत्त्वाच्या प्रश्नाचा निकाल देणें जड जाईल. हें ठरविण्यास ब्रिटिश अमदानी वाईट कां ? याचा उलगडा झाला ह्मणजे त्याचपक्षीं स्वराज्याच्या हेतूंचाहि उलगडा होतोच आहे. ह्मणून तोच प्रश्न अग्रस्थानीं मांडून त्याची छाननी करणें वरें पडेल.

कांहीं दुराग्रही हरीचे लाल वजा जातां आतांपर्यंत झालेल्या राज्यकारभारांतील सुधारणांत कांहींच राम नाहीं असें ह्मणणारे लोक या राष्ट्रीय सभेंत नाहींत हें सुदैवच ह्मणावयाचें. त्यांबद्दल ही राष्ट्रीय सभा कृतज्ञ आहे कीं नाहीं हा प्रश्न निराळा; परंतु या सभेचें समाधान कां होत नाहीं, हें निश्चित करण्यास तिच्या ठरावांत वर्षोवर्षी होत असलेल्या ब्रिटिश राज्यकारभारांतील दोषाविष्करणाकडे लक्ष्य पुरविलें असतां असें दिसून येतें कीं, ब्रिटिश अमदानींतील प्रजेचें दारिद्र्य व तिची निस्तेज मनोभूमिका हीं दोन तिच्या असंतोषाचीं महत्त्वाचीं कारणें होत. स्वराज्यवादी यांच्या प्रमाणेंच प्रजा सुखसंपन्न होऊन तिची मनोभूमिका सतेज होणें हीं मानवोन्नतीचीं आद्य कारणें आहेत असें आमचेंहि पण मत आहे. आणि त्याला स्वराज्याशिवाय दुसरा जर उपायच नाहीं तर ईश्वर करो आणि स्वराज्यवादीयांच्या तोंडांत साखर पडो असा आशावाद गाणें भाग पडतें. पण त्यांच्या तोडांत साखर टाकण्यास आजच आम्ही तयार नाहीं. कारण "जें जें इच्छी प्राणी तें तें पुरवी चक्रपाणी" असें जरी साधुसंतांनीं उपदेशिलें आहे तरी या हिंदी जनांच्या व्यवहारांत बऱ्याच गोष्टी चक्रपाणीच्या हातीं नसून त्याच्या दलालांच्या हातांत आहेत याचा आह्मास विसर पडणें शक्य नाहीं. ह्मणूनच स्वराज्याचें व्यावहारिक रूपांतर काय होईल हें पहाणें इष्ट आहे.

हिंदुस्थानदेश इतर देशांच्या मानानें दरिद्रीं आहे याबद्दल मुळींच मतभेद नाहीं. वार्षिक सरासरी उत्पन्नाच्या दृष्टीनें पाहिलें असतां हिंदुस्थानदेशाची सांपत्तिक स्थिति खरोखरच शोचनीय आहे. बेल्ज्यम, डेनमार्क, फ्रान्स, जर्मनी, इटाली, स्वीडन, स्पेन, स्वित्झर्लंड, ग्रेटब्रिटन व अमेरिकन संयुक्त संस्थानांतील दरमाणसीं सरासरी वार्षिक उत्पन्नाचे लढाईपूर्वीचे आंकडे अनुक्रमें २८, ३२, २७, ३१, १२, २२, १६, १९, ३९, ४० पौंड आहेत. परंतु हिंदुस्थानसारख्या दाट वस्तीच्या देशांत दरमाणसीं प्रमाण दोन पौंड पडतें. यावरून या देशाची सांपत्तिक स्थिति किती हलाखिची आहे हें निराळें सांगणें नको. ब्रिटिश सत्ता स्थापन होण्यापूर्वी हिंदुस्थान देशाचा सांपत्तिक दर्जा इतर राष्ट्रांच्या मानानें अव्वल नंबरचा होता. परंतु ब्रिटिश लोकांच्या

विघातक व्यापारी धोरणामुळें अखेरचा आला आहे असें ह्मणणारा एक पक्ष आहे. परंतु त्या पक्षाशीं झगडा करीत बसण्यांत अर्थ नाहीं. आर्थिक उन्नतीच्या राजमार्गाचा ऊहापोह करण्याचेंहि हें स्थळ नव्हे. स्वराज्याच्या अमदानींत दारिद्र्य नाहींसें करणाऱ्या स्वराज्यवादीयांनीं आंखलेल्या मार्गाची इष्टानिष्टता ठरविणें एवढेंच आजचें कर्तव्य आहे.

स्वराज्यवादीयांच्या मतें हिंदुस्थानच्या दारिद्र्याच्या मुळाशीं हिंदुस्थानास लागू केलेली अनियंत्रित व्यापारपद्धतिच आहे. व्यापारपद्धति नियंत्रित करणें हा हिंदुस्थानचें दारिद्र्य घालविण्याचा त्यांचा मुख्य मार्ग आहे, असें ह्मटल्यास कोणी आक्षेप घेणार नाहीं. हा मार्ग भावतो कां भोंवतो याचा निर्णय अर्थशास्त्राच्या सिद्धांताच्याच आधारानें केला पाहिजे. जे जिन्नस आपल्याला अगदीं अल्प मोलानें तयार करण्यासारखे आहेत तेच दरेक राष्ट्रानें तयार करावे व ते इतर राष्ट्रांस विकून त्यांपासून आपणास लागणारे, पण स्वदेशीं अल्प मोलानें तयार न करितां येण्यासारखे जिन्नस विकत घेण्यांत सर्व राष्ट्रांचा फायदा आहे, हा अर्थशास्त्राचा सिद्धांत सर्वसम्मत आहे. राष्ट्रांतील परस्पर व्यापाराची उभारणी याच व्यवहारसिद्ध तत्त्वावर आहे. एका देशांत उत्पन्न होणारा माल दुसऱ्या देशांत निर्गत होतो याचें कारण हेंच कीं पहिल्या देशाला दुसऱ्या देशापेक्षां तो कमी मोलानें तयार करितां येतो. त्याच प्रमाणें एका देशांत उत्पन्न होणारा माल दुसऱ्या देशांत आयात होतो याचें कारण हेंच, कीं, दुसऱ्या देशाला तोच माल पहिल्या देशापेक्षां कमी भावानें किंवा त्याच भावानें तयार करितां येत नाहीं. ह्मणूनच स्वल्प मोलानें उत्पन्न होऊं शकणारा माल उत्पन्न करून त्याच्या ऐवजी आपल्याला नाहीं पण परकीयांना स्वल्पांत साध्य होणारा माल घेणें ही अनियंत्रित व्यापारपद्धति सर्व अर्थशास्त्रज्ञांना मान्य आहे. यावरून जो माल आपल्याला अल्प मोलानें तयार करितां येत नाहीं तो ज्यांना तसा करितां येतो त्यांपासून विकत घेण्याऐवजीं स्वदेशींच तयार करण्याचा हेका धरल्यानें तोटाच होणार, हें निर्विवाद आहे. असें जरी आहे तरी पण हिंदुस्थानांतील स्वराज्यवादीयांस तें कबूल नाहीं. त्यांच्या मतें हिंदुस्थानांत संपत्तीची वाढ होण्यास हल्लीं आयात होत असलेला माल हिंदुस्थानांतच तयार झाला पाहिजे. तो तयार होण्यास आयात मालावर प्रतिबंध ठेवणें किंवा जकात ठेवणें अगदीं जरूर आहे, त्याशिवाय अन्य मार्ग नाहीं, असें त्यांनी वेळोवेळीं प्रतिपादिलें आहे. प्रतिबंध ठेऊन किंवा जकात बसवून परदेशी मालाची आयात कमी झाली ह्मणजे 'स्वदेशी माल उत्पन्न करून ही तूट भरून काढण्यास सहजीं स्थापन होणारे धंदे व कारखाने वाढून हा दरिद्री देश सघन होईल अशीं प्रवचनें सांगणाऱ्या तारवठलेल्या स्वदेशी अर्थशास्त्रज्ञांनीं नियंत्रित व्यापार पद्धतीचें पूर्ण स्वरूप पाहिलेंच नसावेंसें दिसतें. पण आह्माला तें पाहिल्याखेरीज गत्यंतर नाहीं. परदेशी माल आयात होतो याचें कारण तो कमी किमतींत मिळतो. तसाच माल स्वदेशांत उत्पन्न होत नाहीं याचें कारण तो अधिक भावाचा पडल्यामुळें व्यापारांत परदेशी मालापुढें त्याचा टिकाव लागत नाहीं. त्याचा टिकाव लागावा ह्मणून तर परदेशी मालास अटकाव करा ह्या महा मंत्राचा जप चालला आहे. पण परदेशी मालास अटकाव झाल्यास लोकांस अधिक भावाचा स्वदेशी माल विकत घेणें भाग पडेल याचा विचार करावा कोणीं? परदेशी मालाच्या ऐवजीं स्वदेशी माल खपून स्वदेशी धंदे आणि कारखाने स्थायिक होतील; परंतु त्यांपासून देशाचें कल्याण होईल असें ह्मणण्याऐवजी देशांतील भांडवलवाल्यांचें कल्याण होईल, असें ह्मणणें अधिक यथार्थ होणार आहे. कारण अनियंत्रित व्यापारपद्धतींत मिळत असलेला स्वल्प भावाचा माल नियंत्रित व्यापारपद्धतींत गोरगरिबांना अधिक दाम देऊन विकत घ्यावा लागणार आहे. यांत त्यांची होणारी नागवण 'स्वदेशी' या लाडक्या शब्दानें भरून निघेल असें मानून ते समाधान पावतील असें संभवत नाहीं. ज्यांची नागवणूक होणार त्यांत बहुतांशीं बहिष्कृतांचाच समावेश होत असल्यामुळें त्यांचा खिसा कातरून इतरांचें कल्याण करून त्यांत सर्व देशाचें कल्याण झालें असें भासविणाऱ्यांच्या हातचलाखीला ते फसून जातील असें जर स्वराज्यवादीयांस वाटत असेल तर तो त्यांचा केवळ भ्रम आहे. स्वराज्याच्या या उपायानें दारिद्र्य जाईल असें मानून स्वराज्य मागण्या इतके वेडे ते खास नाहींत. कारण सुसंपन्नतेचा हा स्वदेशी मार्ग त्यांना भोंवेलसाच भासतो.

स्वराज्यवादियांच्या एका भाकिताची फलश्रुति काय होईल याचा येथवर विचार झाला. आतां त्यांच्या दुसऱ्या भाकिताची फलश्रुति काय होईल हें पाहूं.

ब्रिटिश राज्यकारभारांतील दुसऱ्या दोषाचें विवेचन करतांना स्वराज्यवादी असा आधार देतात कीं, ज्या ज्या परिस्थितींत एका वर्गाचें किंवा व्यक्तीचें वर्चस्व इतर वर्गावर किंवा व्यक्तींवर स्थापित होतें ती ती परिस्थिति उभयांस अनर्थकारकच होते. ज्यांच्यावर अशा तऱ्हेनें वर्चस्व स्थापन होतें त्यांत स्वामित्व आलेल्या लोकांना राजे, लोकपाल, लोकनियंते, प्रजापति, भूदेव, ईश्वरांश, ईश्वरावतार, काल कारण, न्यायमूर्ति, सद्गुणनिधान, कृपासागर अशीं विशेषणें लावण्याचा प्रघात पडतो. उलट पक्षीं स्वामित्वाखालीं आलेल्या लोकांना स्वतःस हीन, पतित, आज्ञाधारक, सेवक, किंकर अशीं विशेषणें लावून घेण्याची संवय लागते. अशा रीतीनें पराधीन झाल्यामुळें सत्ताधारी वागवतील तसें वागण्यांतच धर्म आहे अशी त्यांची दृढ समजूत होते. या पूज्य बुद्धीचीं बीजें पिढ्यानुपिढ्या होत गेलेल्या संगोपनानें मनांत बिंबल्यामुळें इतकीं बलवत्तर होतात कीं, पुढें ज्यांना पूज्य मानण्याची मनाला सवय लागली ते त्या पूज्यतेस जरी अपात्र असले तरी त्यांचा अवमान किंवा धिक्कार करण्यास मन धजत नाहीं. तशाच प्रकारें वर्चस्वमंडित लोकांना आपलीं स्तुतिस्तोत्रें ऐकण्याची संवय लागते, व

आपण स्तुतिपात्र आहों ही भावना तिच्या पिढ्यानुपिढ्या होत गेलेल्या संगोपनानें इतकी दृढ होते कीं, अंगी कोणत्याहि प्रकारचा प्रशंसनीय गुण नसतांहि आपण परमपूज्य आहों असें वाटून लोक जर वंदू लागले नाहींत तर त्यांस दंडून वंदावयास लावण्याचा प्रयत्न करितात. अशा परिस्थितींत वरच्यांत जसा दुरभिमान उत्पन्न होतो तसाच खालच्यांचा स्वाभिमानहि नष्ट होतो. वरच्यांस ज्याप्रमाणें आज्ञा देणें हेंच कर्तव्य वाटतें त्याचप्रमाणें खालच्यांस आज्ञापालनांतच आपली इतिकर्तव्यता आहे असें वाटतें. अशा परिस्थितीमुळें वरच्यांच्या मनोभूमिकेंत काठिण्य येतें व खालच्यांची मनोभूमिका निस्तेज होऊन त्यांची आपण होऊन कांहीं करण्याची धमक जागच्या जागींच विरून जाते. जेथें जेथें ह्मणून उच्चनीच असे स्थितिजन्य तट पडतात तेथें तेथें उच्च लोकांच्या मानसिक दास्यांत खितपत पडलेल्या नीच लोकांत व्यक्तिविकास होणें शक्य नसतें. कै. गोखले यांनीं व्यक्त केलेला ब्रिटिश राज्यकारभारांतील नव्हे तर कारभारानुषंगिक असलेला जो दुसरा दोष त्याला याचाच आधार घेतला होता. त्यांच्या मतें परकीय राज्यकारभाराच्या खर्चानें होणारें नुकसान जरी अक्षम्य ह्मणून बाजूस ठेविलें तरी परकीय राज्यकारभारानें होणारें नैतिक नुकसान अक्षम्य आहे. परकीयांच्या वर्चस्वामुळें हिंदी जनांचा मानसमोड ठेंगणा होत चालला आहे. आपण कमदर्ज्याचे आहोंत असें सुचविणाऱ्या वातावरणांत दिवस काढावे लागत आहेत, आणि परिस्थितीला मान देण्यासाठीं त्यांच्यांतील कर्तृत्ववान् पुरुषांस देखील खालचा दर्जा पतकरावा लागत आहे. अशा परिस्थितींत त्यांच्यांत पूर्ण व्यक्तिविकास होणें शक्य नाहीं. स्वराज्याखालीं वसत असलेल्या लोकांत दिसून येत असलेल्या आत्मबलाचा प्रभाव अनुभविण्यास त्यांना संधिच नाहीं. इंग्रजांच्या राज्यकारभारांतील वर्चस्वामुळें होत असलेली खच्ची बंद पडण्यास व त्यांच्यांत स्वाभिमान उत्पन्न होण्यास स्वराज्याची आवश्यकता आहे हें कबूल करण्यास फारशी अडचण पडणार नाहीं, आणि आमच्या मतें स्वराज्याच्या या दोन कारणांत हेंच कारण सबल आहे. व्यक्तिविकास करण्याचा उपाय ह्मणून स्वराज्य दिल्यास आमची ना नाहीं. परंतु जर इंग्रजी राज्याविरुद्ध घेतलेला हा आक्षेप ब्राह्मणांच्या मुखांत एकपटीनें शोभतो तर तोच आक्षेप ब्राह्मणी राज्याच्याविरुद्ध एखाद्या बहिष्कृतानें घेतल्यास हजार पटीनें शोभेल, यास खोटें ह्मणणारा पामर सांपडेलसें दिसत नाहीं. ह्मणूनच ज्या स्वराज्यवादीयांना व्यक्तिविकासाची एवढी चाड आहे व ज्यासाठी ते बंदीवासहि भोगीत आले त्यांनीं सहा कोटि बहिष्कृत लोकांस व्यक्तिविकासाचा मार्ग खुला करण्यास काय केलें आहे, असा उलट प्रश्न विचारणें भाग पडतें. जशी परकीय अमलामुळें हिंदी जनांत उद्भूत होत असलेली सूक्ष्म हीनता या राष्ट्रीयसभेस दिसते तशीं स्वकीयांच्या अमलामुळें या बहिष्कृत लोकांत उद्भूत होत असलेली हीनता कां दिसू नये ? कदाचित् ती इतकी ढोबळ आणि लखलखीत असावी कीं, तिच्या प्रखरतेमुळें ब्राह्मणांचे डोळेच दिपून जात असावेत; किंवा तिकडे पहाण्याची त्यांची इच्छांच नसावी. या दोहोंपैकीं दुसराच तर्क खरा आहे असें सिद्ध होतें. परकीयांच्या दास्यांतून मुक्त करण्यास धडपडणाऱ्या या राष्ट्रीय सभेनें स्वकीयांना स्वकीयांच्या दास्यांतून काढण्याच्या प्रयत्नांचें संशोधन केलें असतां स्पष्ट होतें कीं, त्यांचें दास्य कायम करण्यासच तिचें अंग आहे. या राष्ट्रीय सभेची जेव्हां स्थापना झाली तेव्हां तिच्या कार्यक्रमाबद्दल बराच वाद उत्पन्न झाला होता. राजकीय मागण्या मागाव्या किंवा सामाजिक दास्यांत अडकून पडलेल्या देशबांधवांस सोडविण्यांचा प्रयत्न करावा हा लढा बरेच दिवस पर्यंत चालू होता, परंतु ज्या या सभेंत ब्रह्मवृंदांचा जास्त भरणा होता व आहेहि तिनें आपल्या शीलानुसार स्वकीयांचें स्वस्थापित दास्यविमोचनाचें महत्कार्य फेंटाळून लावून तें दास्य कायम ठेवण्याच्या आड येत असलेला आपल्यावरील परकीयांचा तेवढा राजकीय शहा नाबूद करण्याचा निंद्य पण सोयिस्कर मार्ग अवलंबिला हें सर्वश्रुत आहे. ज्या कांहीं व्यक्तींना सामाजिक सुधारणा घडवून आणणें विशेष महत्त्वाचें वाटत होतें त्यांनां "सामाजिक परिषद" या नांवाची एक निराळीच संस्था स्थापावी लागली. जरी आज तागायत या सामाजिक परिषदेच्या हेतूचें क्षेत्र अगदीं मर्यादित होतें. म्हणजे बालविवाह, विधवाविवाह, समुद्रप्रयाण, इत्यादि ब्राह्मणांच्या सत्तेला तिळभर देखील धक्का न देणारें होतें तरी तिची राष्ट्रीय सभेकडून नेहमीं अवहेलनाच होत असे, व १८९५ सालीं तर तिचें नववें अधिवेशन जेव्हां पुणें शहरीं झालें तेव्हां पुणेकर राष्ट्रभक्तांनीं नेहमींच्या पद्धतीस न जुमानतां तिला राष्ट्रीय सभेच्या मंडपांत भरून त्याला विटाळण्यास मनाई करून आपला क्षोभ व शील हीं व्यक्त केलीं. ब्रिटिशांचें राजकीय स्वामित्व जितकें वरिष्ठ हिंदूंच्या महत्त्वाकांक्षेच्या आड येत असेल त्याच्या हजारों पटीनें वरिष्ठ हिंदूंचें सामाजिक व धार्मिक वर्चस्व या ६ कोटि बहिष्कृत वर्गाच्या कसें आड येत आहे हें या स्वहितसाधु अधमांना पटवून द्यावयास पाहिजे असें नाहीं. जीं सामाजिक बंधनें वरिष्ठ हिंदूस पोषक झाली आहेत तीं, या बहिष्कृत वर्गास इतकीं मारक झालीं आहेत कीं, त्यामुळें हा वर्ग नागरिकत्वासहि दुरावला आहे. कोणत्याहि व्यक्तीस नागरिक ह्मणविण्यास कांहीं हक्क असावे लागतात. त्यांत (१) वैयक्तिक स्वातंत्र्य, (२) वैयक्तिक संरक्षण, (३) खाजगी मालमत्ता बाळगण्याचा हक्क, (४) कायद्याच्या बाबतींत समता, (५) सद्सद्विवेक बुद्धीला अनुसरून वागण्याची मोकळीक, (६) भाषणस्वातंत्र्य व मतस्वातंत्र्य, (७) सभा भरविण्याचा हक्क, (८) देशाच्या राजकारभारांत प्रतिनिधि पाठविण्याचा हक्क, आणि (९) सरकारी नौकरी मिळविण्याचा हक्क, यांचा अंतर्भाव होतो. परंतु सामाजिक बंधनामुळें वरील हक्कांतील बऱ्याच हक्कांना बहिष्कृत लोक आंचवले आहेत. ब्रिटिश आमदानींत पहिल्या दोन हक्कांची अंमलबजावणी जरी सर्वत्र होत आहे तरी केव्हां केव्हां उंच वर्णीय हिंदू अंमलदारांच्या क्षेत्रांत हे आपले हक्क नाबूद झाल्याचीं उदाहरणें

या बहिष्कृत वर्गातील लोक दाखवू शकणार नाहीत असें नाहीं. तसेंच कायद्याच्या बाबतींत सर्वच ठिकाणीं बहिष्कृत व इतर लोकांत समता ठेविली जाते हें ह्मणणें सर्वांशीं खरें ठरेल असेंहि वाटत नाहीं. हक्क नं. ५-६-७-८ हे जरी सर्व हिंदी लोकांना मर्यादित प्रमाणांतच दिलेले आहेत तरी ते बहिष्कृत वर्गाच्या पदरांत इतरांपेक्षां बऱ्याच कमी प्रमाणांत पडतात. मतस्वातंत्र्य व भाषणस्वातंत्र्य किंवा सभा भरविण्याचा हक्क प्रस्थापित राज्यास घातक होईल ह्या रीतीनें अमलांत आणण्यास कोणासच मुभा नाहीं, त्याप्रमाणें बहिष्कृत वर्गासहि नाहीं, व ती त्यांना नकोहि आहे. तरीपण या हक्काचा त्यांनीं वरिष्ठ हिंदूंचे प्रस्थापित सामाजिक दडपणाविरुद्ध उपयोग केला तर त्यांना होत असलेल्या मनाईमुळें त्यांचा जसा तोटा होतो तसा इतरांचा कांहीं होत नाहीं. सरकारी नौकरी मिळण्याचा हक्क असूननसून सारखाच आहे. कारण स्पर्शास्पर्शभावनेमुळें त्यांना ती मिळत नाहीं. ज्या या बहिष्कृत लोकांनीं लष्करांत भरती होऊन ब्रिटिशांस हिंदुस्थानचें राज्य मिळवून देण्यास आपले प्राण खर्ची घातले त्याच खात्यांतून त्यांचा कशामुळें उठावा झाला हें त्यांना कळून चुकलें आहे. शिकल्यासवरल्यासहि जात लपवल्याखेरीज किंवा धर्मांतर केल्याखेरीज हा नोकरीचा सर्वसाधारण हक्क या बहिष्कृत लोकांस उपभोगितां येत नाहीं. खाजगी मालमत्ता बाळगण्याचा हक्क इंग्रजी कायद्यांत आहे; पण मनूच्या द्वाहीमुळें जर मालमत्ता मिळवितां येत नाहीं तर त्यांनीं बाळगावें काय ? अखंड दारिद्र्य ! असें असूनहि तिकडे दुर्लक्ष्य करणाऱ्यांना किंवा आहे तें वाईट नाहीं असा उपमर्द करूं पहाणाऱ्या हिंदूंना "शाठ्यं प्रति लाठ्यं" हा लोकमान्य भोपटकरांचा न्याय लागू केल्यास गैर होईल काय ?

या बहिष्कृत लोकांचा स्वकीयांकडून होत असलेला उपमर्द जितका दुःसह व क्षोभकारक आहे तितकाच ब्रिटिश राज्यपद्धतीचा कल चुकीचा व शोचनीय आहे. "जाति व रूढि यांच्यावर कायद्याचा पगडा बसविण्यास कायदे करणारी मंडळी आपल्या स्वाभाविक मर्यादेच्या आंत असली पाहिजे, व त्या मर्यादेचें उल्लंघन करून समाजाच्या मतांशी तिनें प्रत्यक्ष रीतीनें विरोध करितां कामा नये" हा सर्वसाधारण नियम सरकारनें आपल्या ता. ८ आक्टोबर १८८६ च्या ठरावांत स्वतःस बंधनकारक ह्मणून जाहीर केला आहे. याचा उघड अर्थ असा कीं, सामाजिक व धार्मिक बाबतींत जरी अन्याय होत असला तरी त्याच्या निवारणार्थ सरकार आपली सत्ता खर्ची घालणार नाहीं. ह्मणजे आहे तें सामाजिक दडपण अबाधित चालू रहाण्यास परवानाच झाला ह्मणावयाचा. कारण कांहीं बाबतींत राजदंड लाविल्याशिवाय सामाजिक अन्यायाचें निर्मूलन होणें दुरापास्त आहे, आणि ह्मणूनच बहिष्कृतांना या राजदंडास "असून अडथळा व नसून खोळंबा" असेंच ह्मणावे लागतें. उलट आपल्या हातीं असलेला हा दंड स्वराज्याच्या देणगीनें आपल्या खालच्यास बाधक होत असलेला आपला पगडा न डळमळूं देतां आपल्याला मात्र जाचक होत असलेला इंग्रजांचा कांटा काढून टाकणें हाच काय तो ज्यांचा हेतु अशांच्या हातीं दिला आहे ! याचा सारांश, स्वराज्य ह्मणजे आमच्यावर राज्य होणार ! इंग्रजी राज्यांत ज्यांची बात सहन होत नव्हती त्यांची लात सोसावी लागणार ! स्वकीयांच्या सामाजिक, आर्थिक व धार्मिक जुलुमाच्या आड घातलेलें इंग्रजी सत्तेचें सुदर्शन लोपून स्वराज्याच्या वज्राचा आमच्यावर प्रत्यक्ष आघात होण्याची वेळ येणार ! ह्मणूनच आह्मी ह्मणतों कीं, चाल तर असें स्वराज्य द्या कीं त्यांत थोडें-बहुत आमचेंहि राज्य आहे.

विविध-विचार.

टोणगे पान्हवतील काय ?

"न जें प्रिय, सदोष" हा राजकारणाच्या चढाओढीतील पक्षकारांच्या उन्नतीचा एक राजमार्गच होऊन बसला आहे. विरुद्ध पक्ष हा नेहमीं अप्रिय असावयाचाच, व त्याची नाचक्की करून आपला बोलबाला वाढविण्यास त्यांच्यांतील दोष दृष्टोत्पत्तीस आणणें हा पक्षकारांचा नित्यनेम उद्योगच ह्मणावयाचा. केव्हां केव्हां तर पक्षकारांत नसते दोष प्रतिपक्षाच्या अंगीं लावून त्याचें चांगले स्वरूप बीभत्स आहे असें दर्शविण्याची प्रवृत्ति—नव्हे कृतीहि—होते. याचें उदाहरण पाहिजे असल्यास ब्रिटिश राज्यपद्धतीचें राष्ट्रभक्तांकडून होत असलेलें छिद्रान्वेषण वस्स आहे. ब्रिटिश राज्यांत होत असलेल्या शिक्षणाच्या हेळसांडीचा आधार घेऊन त्याच्यावर राष्ट्रभक्तांनीं कसें तोंडसुख घेतलें हें नव्यानें सांगावयास नको. जेथें जेथें ह्मणून स्वराज्य आहे तेथें तेथें प्रजेला साक्षर करण्याच्या हेतूनें प्राथमिक शिक्षण सक्तीचें व मोफत करण्यांत आलें आहे, ह्मणून हिंदी प्रजा साक्षर करणें असेल तर स्वराज्य मिळविल्याखेरीज गत्यंतर नाहीं असें ठासून सांगितलेलें वाचकांच्या कानांवर आलें असेलच. १९१० सालीं कायदे कौन्सिलांत प्राथमिक शिक्षण सक्तीचें करणारें एक बिल आणलें होतें. बिलाचे पुरस्कर्ते कै. गोखले यांचा हेतु जरी प्रामाणिकपणाचा होता तरी त्यांना दुजोरा देणारे जहाल राष्ट्रभक्त अप्रामाणिकच होते असें आतां बालंबाल सिद्ध झालें आहे. या राष्ट्रीय भक्तांना सक्तीचें शिक्षण मान्य नसतां केवळ लोकांना पाहिजे आहे व सरकार सवड नाहीं ह्मणून करणार नाहीं व न झाल्यानें जनता निराश होऊन सरकारबद्दल अप्रीति वाढेल व स्वराज्य सुलभ होईल या धोरणानुसारच त्यांनीं सक्तीच्या शिक्षणाची तळी उचलून धरली असावी. नाहीं तर ज्यांना प्रामाणिकपणें सक्ती पाहिजे आहे त्यांनी आपल्या हातीं सत्ता आल्याबरोबर तसें केलें असतें. कदाचित् सरकारनें सक्तीचें शिक्षण नाकारल्याबद्दल उसन्या कळकळीच्या आवेशांत वाहिलेल्या लाखोलीच्या भरांत सक्ती करण्याची संधि आली असतां आपल्याला एक तर नको असतां करावी लागेल किंवा आपलें बहिरंग जाऊन आपली बदमाषी व्यक्त होऊन आपण जनतेचे मित्र नसून तिचे हितशत्रु आहों हें स्पष्ट झाल्यावर आपल्या तोंडाला

काळोखी लागेल या भवितव्यतेचा त्यांना विसर पडला असावा. पण देव तरी त्यांची परीक्षाच घ्यावयाला बसला आहे ना! करावें काय? ज्यांना जें अंतर्यामापासून नको होतें त्यांच्याच हातून तो तें करावयास लावितो, अशा त्याच्या आगाध लीलेपुढें कोणाचा इलाज आहे? मुंबई सरकारच्या ध्यानीं उभा राहून म्युनिसिपालिटचांना आपल्या हद्दींत प्राथमिक शिक्षण सक्तीचें व मोफत करण्यास अनुज्ञा देणारें बिल १९१७ सालीं पास झालें. त्यांत दरेक म्युनिसिपालिटीच्या वाढत्या खर्चाचा कांहीं भाग स्वत: देण्याचीहि योजना झाली आहे. इतकी सवलत असूनहि जे लोक सक्तीचें शिक्षण नाहीं ह्मणून ओरड करीत होते त्यांच्यांतील सहासातच म्युनिसिप्यालिटचांनीं सक्ती करण्याचा निर्धार करावा हें त्यांच्यांत वसत असलेल्या शिक्षणाच्या चाडीचें द्योतक आहे. त्यांतल्या त्यांत ब्रिटिशांवर हल्ला करणाऱ्या सैनिकांत ज्या पुणेंकरांची आघाडी होतीं तेच पुणेंकर अजूनहि पिछाडीवरच आहेत हें लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे. शिक्षण मुलांबरोबर मुलींना द्यावें कीं मागाहून द्यावें, याचाच वादविवाद करण्यांत ते गुंतले आहेत. प्रथमत: सक्तीचें शिक्षण कशाला? आहेत त्याच शाळा सुधारा, हवेशीर करा, त्यांना वागवगीचे जोडा, व्यायामाकरितां पटांगणें वाढवा असा पुणेरी सल्ला केसरीकारानें दिला होता. हल्लीं शाळेंत जात असलेलीं मुलें वरिष्ठ हिंदूंचींच असावयाची. तेव्हां वाढतें उत्पन्न त्यांच्या सोयी करण्याकडे खर्च करावयाचें टाकून सक्तीचें शिक्षण करून मागासलेल्या व वहिष्कृत वर्गांतील मुलांना साक्षर करण्यास त्याचा अपव्यय करण्यांत काय हंशील, असें केसरीकारांना वाटल्यास नवल नाहीं. परंतु लोकलज्जेस्तव केसरीकारांनीं आपल्या ब्राह्मणी धोरणांत सुधारणा केली आहे. त्यांच्या हल्लींच्या मतें फक्त मुलांना सक्तीचें शिक्षण द्यावें, मुलींना पुढें पाहूं! याचें कारण पैशाची तूट! ज्या राष्ट्रीय भक्तांनीं स्त्रियांस मताधिकार द्यावा ह्मणून पुरस्कार केला त्यांनींच मुलींस सक्तीचें शिक्षण मागाहून देऊं ह्मणावें यांत दिसून येत असलेली विसंगतता व विचारशून्यता राष्ट्रीयभक्तांशिवाय अन्यत्र सांपडेल असें दिसत नाहीं. "कराच्या वाढत्या ओझ्याचें भयानक संकट राष्ट्रीय पक्षानें उभें केलें असतां मवाळांचीं कठोर अंत:करणें त्या योगानें द्रवलीं तर नाहीतच, उलट हीं संकटें दाखविणारांची टवाळी करून व मर्मभेदक शब्दांनीं त्यांच्या काळजास घरें पाडून आपलें पाषाणमय कठोर हृदय मात्र त्यांनीं उघड करून दाखविलें" इत्यादि विलाप लोकसंग्रहकारांनीं काढले आहेत. आमचा कारभार आह्मी करूं, असा मर्दुमकीचा धिंगा घालणारांनीं असले वायकी बोल बोलावे हें एक नवलच होय. कारभाराच्या सौख्याबरोबर करभाराचेंहि ओझें सोसावें लागतें, हें लोकसंग्रहकार विसरलेसें वाटतें. करभाराचें ओझें घेण्याइतकें पौरुष्य पुणेंकरांत नाहीं असें जर लोकसंग्रहकारांचें मत असेल तर त्यांच्या जातभाईनीं ब्रिटिश मुत्सद्यांना जो सल्ला देण्यास मागें घेतलें नाहीं त्याची आह्मी त्यांस आठवण करून देतों. करभार जर झेपत नसेल तर खर्चाच्या सदरांत फेरफार करा. जेथें होईल तेथें काटकसर करून इतर कामी महत्त्वाच्या बाबतींत होत असलेला खर्च काढून शिक्षणाच्या पाठी लावा. जें उपदेशीत होतां तेंच करा. मग हरकत काय उरली? केसरीकारांचे मात्र यानें समाधान होईल असें दिसत नाहीं. कारण त्यांना स्त्रीशिक्षणच नको आहे. पैसा नाहीं ही केवळ सबब आहे. ह्मणूनच पैशाच्या प्रश्नाची त्यांनीं फारसी वाटाघाट केली नाही. पुणें म्युनिसिपल कमिटींतील एकंदर ३९ सभासदांपैकीं लोकनियुक्त सभासदांची संख्या २६ आहे. या २६ पैकीं गेल्या बैठकींत गैरहजर राहिलेले ४ सभासद वजा जातां उरलेल्या २२ पैकीं १६ सभासद मुलींच्या शिक्षणाविरुद्ध आहेत. लोकप्रतिनिधींचें मत तेंच लोकमत हें खरें असेल तर पुण्यांतील सर्व लोकमत राष्ट्रीयपक्षाचें आहे. ह्मणजे मुलींच्या शिक्षणाच्या विरुद्ध आहे असें केसरीकारानें मोठ्या दिमाखानें सांगितलें आहे. "तेव्हा लोकप्रतिनिधि" हे जर लोकमताचे खरे आदर्श नसतील तर 'त्वमेव शरणं मम' ह्मणून कलियुगांतील कारभाराचा राजा जो मतदार त्याच्याकडे जाऊन या गोष्टीचा अखेर निकाल लावून घ्या असें राजकारणांत निष्णात असलेल्या केसरीकाराचा सल्ला आहे. हा जाडा व पोक्त सल्ला किती मानभावी आहे याची फोड करणें जरूर आहे. खर्चाचें ओझें नुसत्या मतदारावर नाहीं. अप्रत्यक्ष रीतीनें म्युनिसिपालिटीचा कर भरून ज्यांना मतदारीचा हक्क नाहीं असे कितीतरी लोक केसरीच्या सोवळ्या गांवांत असतील. मग मतदारांनाच विचारा ह्मणतां तें कां? त्यांत कांहीतरी अर्थ साधावयाचा असावा ह्मणून. मुलांच्या सक्तीच्या शिक्षणाला कबूल नसणारे मतदार मुलींच्या शिक्षणाला कबूल होतील हें मुळींच संभवत नाहीं. मागासलेले व वहिष्कृत लोक प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणें कर देतात. पण शिक्षण घेणाऱ्यांत वरिष्ठ वर्गांतील मुलांचाच भरणा असतो ह्मणूनच लो. कवडेशास्त्री ह्मणतात कीं, सक्ती कशाला? दुसऱ्याच्या जिवावर आपली चैन होतेच आहे, शिक्षणाच्या बाबतींत आपल्या हिताची परमावधी झालीच आहे, मग वाढता कर देऊन मागासलेल्या व वहिष्कृत वर्गाचीं मुलें साक्षर करण्यांत काय पुरुषार्थ? पदरच्या पैशानें पाजविलेली सुरी आपल्या प्रतिपक्षाच्या हातीं देण्यास त्यांचें मन धजत नाहीं; पण करतील काय? आजवर कृष्णाचें संगोपन करणारे वसुदेव आह्मीच आहोंत–इंग्रज नव्हत–असें भासवून पाळण्याच्या दोऱ्या हातांत घेतल्यानंतर जर कां त्याची दाद घेतली नाहीं तर या वहिरंग वसुदेवाच्या आंत वसत असलेलें कंसाचें अंतरंग दिसून आपली फजिती होईल ह्मणून मुलांच्या शिक्षणास ते कबूल झाले, पण मुलींच्या शिक्षणाला कबूल होण्याइतकी पुण्याई त्यांच्यांत नाहीं. वरिष्ठादि हिंदचे धार्मिक आचारविचार, कोत्या समजुती, खुळचट व नादान संस्कार इत्यादिकांची जिवापाड जोपासना जर कोणी करीत असेल तर तो त्यांच्यांतील श्रद्धांध स्त्रीवर्गच होय. त्या स्त्रीवर्गास साक्षर करून आपल्या धार्मिक वर्चस्वाच्या इमारतीच्या

आधारस्तंभास कीड लावून घेण्यास हे मतदार टोणगे पान्हावतील हें कदापि होणें नाहीं, हें ओळखूनच ही मतलबी सूचना केसरीनें केली असावी. नाहीं तर मुलामुलींत सावत्रभाव दाखवणाऱ्या आपल्या ह्मातारीस फांशी देण्याची पाळी आली असतां तिला फांशी द्या असें ह्मणण्याऱ्या न्यायाधिशाचा जाणूनबुजून सल्ला घ्या असें आव्हान करण्याइतका भोळा केसरी नाहीं हें खास.

✳ ✳ ✳

यांचा ब्राह्मणवर्ण असावा खास.

गेल्या दोनतीन वर्षात ब्रह्मवृंदांवर एक मोठी आपत्तीच ओढवली होती असें ह्मणावें लागतें. अखिल जगाच्या –ब्रह्मवृंदांच्या नव्हे–रक्तानें पृथ्वीतलावर नुकताच लिहून ठेवलेल्या स्वयंनिर्णयाच्या कायद्याच्या आधारावर हिंदुस्थानावर असलेली इंग्रजी सत्ता बेकायदेशीर आहे अशी फिर्याद ब्रिटिश जनतेपुढें घेऊन जाण्याचा ब्रह्मवृंदानें निर्धार केला. एके प्रकारें न्यायप्रिय, समताप्रिय, स्वातंत्र्यप्रिय, व स्वयंनिर्णयाच्या तत्त्वासाठीं जिनें तन मन धन खर्ची घातलें अशी ब्रिटिश जनता या फीर्यादीचा निकाल आपल्या विरुद्ध देणार नाहीं असें ब्रह्मवृंदांना वाटे. पण मधून-मधून त्यांचें मन त्यांना खात असे. ६ कोट प्रजा, तीहि एक-धार्मियत्वाच्या व एकदेशीयत्वाच्या सुतांत गोवलेली ! आपल्या वर्चस्वानें अशा जिव्हाळ्याच्या लोकांच्या माना मुरगाळून आपण गब्बर झालों ! त्यांना मानसिक, सामाजिक, धार्मिक गुलामगिरींत हजारों वर्षें ठेविलें ! नव्हे त्यांची उन्नति करणारांस विरोध केला. इंग्रज आले ह्मणून बरें, नाहीं तर त्यांचे हाल कुत्र्यानें खाल्ले नसते ! अशा आपण स्वयंनिर्णयाची फिर्याद घेऊन जाणें ह्मणजे **"अहिंसा परमो धर्मः"** असें फर्माविणाऱ्या बुद्धासमोर खाटकानें, माझ्या गायी चोरून नेल्या त्या परत आणून देण्यास लावा, असे ह्मणण्यासारखेंच आहे ! ज्यांच्या माना तुह्मी मुरगाळीत होतां त्यांच्या माना मुरगाळण्याच्या आड इंग्रजी सत्ता येते ह्मणूनच तुह्मास ती नको असें जर ब्रिटिश लोकांनी आपणास विचारिलें तर त्याला उत्तर काय ? एका देशाचें दुसऱ्या देशावर राज्य कां असा आपण प्रश्न पुढें मांडणार, पण त्यांनीं 'एका वर्गाचें दुसऱ्या वर्गावर साम्राज्य कां' असा उलट प्रश्न भरसभेंत जर विचारला तर या काळोखी लागलेल्या तोंडानें आपण काय सांगावें, अशी ब्रह्मवृंदांस मोठी पंचाईत पडली ? ही काळोखी धुवून टाकून उजळ माथ्यानें आपल्यावरील इंग्रजी सत्ता काढून टाका असें मोकळ्या मनानें मांडतां यावें ह्मणून आपल्या देशबांधवावर होत असलेला जुलूम काढून टाकण्यास आपली ना नाहीं असें भासविण्यासाठीं १९१७ सालीं राष्ट्रीय सभेतर्फे ब्रह्मवृन्दानें बहिष्कृतोन्नतिपर ठराव पास करवून आपला कलंक धुवून टाकिला. तसेंच १९१८ सालीं अस्पृश्यतानिवारक परिषद् भरवावयास लावून लो. टिळक व लो. नामदार खापर्डे या जोडीनें बहिष्कृतोन्नतीस ब्रह्मवृन्दाची सहानुभूति आहेसें वाचेनें दर्शविलें. चांभाराचा गणपति आपण गाडीत घेतला हा आपल्या सहानुभूतिचा पुरावा भरसभेंत सांगून लो. टिळकांनीं सर्वांस चपापून टाकलें, व आपण बहिष्कृतांच्या आड येतों असें ह्मणणारांचें तोंड बंद केलें. लो. नामदार खापर्डे **"तप्तेन तप्तायसा घटणाय योग्यम्,"** लोखंडाचे तुकडे लाल झाल्यावरच ते एकजीव होऊं शकतात, त्याचप्रमाणें तुह्मी आह्मी तापलों आहों तर आतां एकजीव होऊंया ह्मणून काकुळतीस आले. परंतु काम संपल्यानंतर लो. टिळकांनीं जाहीरनाम्यावर सही करण्याचें नाकारिलें ? त्यांचेंच वळण ज्यांनीं घेतलें आहे असे लो. नामदार खापर्डे विलायतेहून स्वराज्याचें गाठोडें घेऊन आल्यानंतर ता. १७–१–२० रोजीं पुणे येथें तें चोरण्यास कांग्रेसच्या डेप्युटेशननें कशी मदत केली या विषयावर दिलेल्या जाहिर व्याख्यानांत ते ह्मणाले, "राज्यसुधारणांच्या विचारांत कांग्रेसचे शिष्ट गेले तेव्हां इतरांनाहि जाण्याची इच्छा झाली. नेमस्त धांवले, रंगू, साळू, मैना धावल्या अंत्यजांनाहि स्वस्थ वसवलें नाहीं. सर्वांनींच विलायतेस गर्दी करून सोडली. अंत्यजांनाहि मागावयास जागा होती. ते प्रगतीसाठीं मोठेपणा घेऊं पहात आहेत. **"ब्राह्मणोस्य मुखमासीत्"** या मंत्रानुसार रचलेल्या चातुर्वर्ण्याचे शेवटले भागीदार आज पहिल्या पदावर चढण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. पायानें डोक्यावरचें भूषण धारण करण्यासारखाच हा प्रयत्न आहे. पण त्यावांचून प्रगति कशी होणार." हे उपरोधिक बोल व अस्पृश्यता निवारक सभेंत केलेली केविलवाणी याचना या परस्पर विरोधी शब्दावडंबरांचा जनिता एकच आहे असें कोणाहि परक्या माणसास खरें वाटणार नाहीं; परंतु ज्यांना लो. खापर्ड्यांची नसनानस ठाऊक आहे त्यांना लो. नामदार खापर्ड्यांची जिभली अशी परस्पर विरोधी वचनें वदण्यास कशी स्फुरण पावली यावद्दल मुळींच विस्मय वाटणार नाहीं. विलायतेस जाण्यासाठीं उसण्या आणलेल्या उदार विचाराच्या वाफेनें आपला मुखचंद्र उजळ करून घेतला तो त्यांनी आपद्धर्म ह्मणूनच करून घेतला असावा नाहींतर परत आल्यावर अंतर्यामीं दाबून धरलेल्या विचारडांबराचा प्रवाह सोडून देऊन आपला पूर्वीचा कलंक पुन्हां कां चढवून घेतला असता ? असें दुटप्पी वर्तन करणारे वाऱ्यास पाठ देणारे, स्वार्थासाठीं साधूचें सोंग घेणारे, कामासाठी मामा ह्मणून साधल्यास उपकाऱ्यास अपकार करणारे, सत्याचा वदला शाठ्यांत देणारे लोक कोणत्या वर्णांचे हें निराळें सांगणें नकोच. ज्यांची त्यांनींच कबुली दिली आहे. ह्मणूनच लो. बाप्टिष्टा कांहींहि ह्मणोंत. विलायतेचें पाणी जरी प्याला तरी ब्राह्मण जातींवर गेल्याशिवाय रहाणार नाहीं, असा इशारा बहिष्कृत वर्गास वेळींच देणें वरें.

✳ ✳ ✳

वैऱ्यांनीं कीं हो नेला कैवारी.

एकाच परिस्थितीनें गांजलेल्या माणसांनी एकमेकास दाखविलेल्या सहानुभूतीचीं उदाहरणें कोणास पाहिजे असल्यास त्यानें आपला अनुभव चोखाळून पहावा, परंतु एका देशांतील लोकांनी दुसऱ्या देशांतील समदुःखीयांना सहानुभूति दाखविल्याचीं उदाहरणें क्वचितच सांपडतात. भाषा, वर्ण, संस्कृति-

भिन्नत्वामुळें देशादेशाचे निरनिराळे तट झालेले दिसतात. या त्रयीच्या कुंपणानें एक देश दुसऱ्या देशाला पारखा होतो. अशा भिन्नत्वामुळें एकाचे विचार दुसऱ्याला कळणें शक्य नसतें. संस्कृति व वर्णभिन्नत्वामुळें एका देशांतील लोकांचे दुसऱ्या देशांतील लोकांशीं दळणवळण कमी असतें. परिस्थितीचें अज्ञान व दळणवळणाचा अभाव यामुळें एका देशांतील लोकांस दुसऱ्या देशांतील लोकांबद्दल सहानुभूति उत्पन्न होण्यास जागाच नसते. परंतु एकुणिसाव्या शतकापासून या बाबतींत बराच फरक पडला आहे, असें ह्मणावें लागतें. परस्पर देशांत वस्तुविनिमयापासून परभाषेचें ज्ञान होऊं लागलें व त्यापासून विचारविनिमयहि होऊं लागला. वर्तमानपत्रें, आगबोटी इत्यादि साधनांनीं सर्व जगाचें संघटन झालें आहे, आणि परिस्थिति कळूं लागल्यापासून परस्परांत सहानुभूति व सहकारिताहि उद्भूत होऊं लागली आहे. याचें मूर्तिमंत उदाहरण विलायतेंतील मजुरपक्षानें हिंदुस्थानास स्वराज्य मिळवून देण्यास केलेली मदत ही होय. स्वयंनिर्णयाचा मार्ग व्यवहारांत आणूं नयें असें म्हणणाऱ्या आपल्या जातभाईच्या मकरदाढेंतून तो काढून त्यांनीं हिंदुस्थानसारख्या परदेशाच्या लोकांस ब्रिटिश साम्राज्यास संभवणाऱ्या धोक्याची दिक्कत न बाळगितां दिला. ही त्यांची करणी जरी त्यांच्या उच्च व धवल शीलास शोभण्यासारखीच आहे तरी तिचें आह्मांस सखेदाश्चर्यच वाटत होतें. भांडवलवाल्यांच्या अतिलोभानें नागावलेल्या, दारिद्र्यानें गांजलेल्या, नालायक ह्मणून उपमर्दिलेल्या या विलायतेंतील मजुरलोकांनीं हिंदुस्थानांतील वरिष्ठांच्या दंडेलीनें पीडलेल्या, सामाजिक, आर्थिक, व धार्मिक जीवनास आंचवलेल्या, व नागरिकत्वास दुरावलेल्या, सर्व बाबतींत खालावलेल्या या समदुःखी वहिष्कृत लोकांना सहानुभूति दाखवावयाची ती एकीकडेच राहून ज्यांनीं त्यांचें नष्टचर्य केलें अशांना मदत केली याबद्दल कोणालाहि हळहळच वाटणार आहे; परंतु विलायतेंतील मजुरपक्षाच्या हातून जी ही अक्षम्य गोष्ट घडली तीस मजुरवर्ग जबाबदार नसून वहिष्कृत वर्गच जबाबदार आहे असें ह्मणावें लागतें. वहिष्कृत वर्गानें आपल्या खऱ्या दीन स्थितीचें ज्ञान व तिचीं कारणें मजुरवर्गास कळविण्याचा मुळींच प्रयत्न केला नाहीं. उलट वरिष्ठ हिंदूंच्या शिष्टमंडळानें वहिष्कृत वर्गाची स्थिति आबाद आहे, फार फार तर आर्थिक विषमता जशी इंग्लंडांत तशी हिंदुस्थानांतहि आहे असें भासवून जें कांहीं वाईट आहे तें इंग्रजाचा जुलुम, दुसरें वावगें कांहीं नाहीं असें सांगून मजुरवर्गाची सहानुभूति मिळविली. तरी पण फसून न जातां हिंदुस्थानांतील आर्थिक दृष्ट्या नागावलेल्या लोकांची या बेगुमान लोकांस पर्वा करण्यास बजाविलें असावेंसें दिसतें. त्याशिवाय कांग्रेसनें गेल्या डिसेंबरांत मजूरसंघस्थापनेचा ठराव कां पास केला याचा उगडा होत नाहीं. मजुरपक्षाची आज्ञा म्हणूनच तो पास केला गेला असावा. नाहीं तर आपल्या साऱ्या आयुष्यांत जिनें आंतरीय सामाजिक व आर्थिक गांजणुकीची चर्चा करून आपलें तोंड विटाळलें नाहीं तिनें गेल्याच वर्षी तसें विटाळावें याचें कारण काय? विलायतेंतील मजूरपक्षानें या सोंवळ्या सभेकडून एवढें सत्कृत्य करवून घेतलें याबद्दल हिंदुस्थानांतील सर्व मजुरलोक त्यांचे निःसंशय आभार मानतील. परंतु हिंदुस्थानांतील सामाजिक विषमता आर्थिक विषमतेपेक्षा भिन्न असून अति तीव्र आहे, हें जर विलायतेंतील मजुरवर्गास योग्य कालीं समजावून दिलें असतें तर हें स्वराज्य ह्मणजे आपल्यावर होणारें राज्य कदाचित् टळलें असतें. निदान स्वराज्यांत स्वतंत्र प्रतिनिधिमार्फत आपलें राज्य करून आणण्यास त्यांनीं गळ घातली असती. पण या वहिष्कृत वर्गाच्या नादानपणामुळें त्यांचा कैवारी त्यांच्या वैऱ्यांनीं नेला. इतःपर तरी असें न होईल अशी खबरदारी घ्या.

निवडक पत्रांतील उतारे.

" जसे सुधारलेलीं सर्व राष्ट्रें जित व परकीय अमलाखालीं दिवस काढीत असलेल्या परतंत्र राष्ट्रास मोकळ्या मनानें सहानुभूति दाखवीत आहेत तसेंच जित व परतंत्र राष्ट्रांनीं आपल्या अंतर्व्यवस्थेंत विषमता, स्थितिप्रियता, तसेंच व्यक्तिविशिष्ट व वर्गविशिष्ट हक्क उचलून धरण्यास त्यांनां उत्तेजन देत नाहीं. परकीयांच्या दुःसह अमलाविरुद्ध तक्रार करणें हें जरी रास्त असलें तरी ती तक्रार करणाऱ्या जित राष्ट्रांत समभावना उत्पन्न झाली आहे याची द्योतक आहे असें सहसा ह्मणतां यावयाचें नाहीं. ह्मणून समभावना आणि दीनवात्सल्य हीं आपल्या सामाजिक व आर्थिक व्यवस्थेचीं आद्यतत्त्वें आहेत हें आपण स्पष्टपणें मानलें पाहिजे. व्यक्ति व समाज एकजीव करणें तसेंच मानवांत समता ठेवणें हे आपले आद्य हेतु असणें जरूर आहे. असें ध्येय ठेवलें तरच जित राष्ट्रांना इतर देशांतील समभावनेच्या पायावर स्थापलेल्या संस्थांकडून खरी सहानुभूति मिळेल व इतर मानवभ्रातृसंघांत निःसंशय प्रवेश होईल."
जस्टिस (२०-१-२०) मधून.

वरील मननीय उद्‌गार गेल्या नाताळांत भरलेल्या राष्टीय सभेंत ब्रिटिश मजूरपक्षाच्या लोकांनीं पाठविलेल्या संदेशांत नमूद केले आहेत. परंतु इतरांचें हित पायाखालीं तुडवून आपल्या वर्गाचें हितसंचय करणाऱ्या राष्ट्रीय सभेच्या चालकांकडून ही विज्ञापना किती अंशानें मनःपूर्वक पाळली जाईल हें कालावरच सोंपवणें बरें. परंतु 'नळी फुंकिली सोनारें' असाच याचा परिणाम होईल असें आह्मास वाटतें.

"ब्राह्मण लोक हे मोठे कर्तबगार आहेत, तरीपण यहुदी लोकांमधील फारसीपंथीयांप्रमाणें ते स्वयंमन्यतेच्या पायीं बरेच नाडलेले आहेत. ब्राह्मणी राज्यकारभाराच्या हिंदुस्थानानें अनेक वेळां घेतलेल्या अनुभवांतीं असें कळून आलें आहे, कीं, त्यांच्या राज्यकारभारांत जरी बुद्धि आणि कावा हे गुण मुख्यतः दिसून येतात तरी त्यांचा राज्यकारभार बहुजनसमाजास सुखावह होण्याच्या ऐवजीं तो दुःसहच झाला, कारण तो व्हावयाचाच. ब्राह्मणी राज्य किंवा इतर एतद्देशीय राज्यपद्धति खराब निपजत असल्यामुळेंच ब्रिटिश राज्यपद्धतीचा टिकाव झाला आहे हें विसरतां कामा नये. सांप्रत काळीं या ब्राह्मण लोकांचा कावा असा दिसून येतो कीं, त्यांना स्वतः हिंदुस्थानावर राज्य करितां यावें ह्मणून ब्रिटिश लोकांनीं आपल्या लष्करी व दिवाणी पेशाच्या सहाय्यानें ब्राह्मणेतर लोकांना कह्यांत ठेवण्याची त्यांच्यावर मेहरनजर करावी. बाकी सत्ता गाजविण्याचा हक्क ही तर आपली वाजवी देवदत्त मिरासच आहे, अशी त्यांची प्रामाणिक समजूत आहे! योजना कुशल आहे खरी; आणि ती अशा तऱ्हेनें मांडली व घाटली जात आहे कीं,

निदान वरपांगी तरी ती सिद्धीस जाण्याचा योग दिसत आहे. पण न जाणो आयत्या वेळीं पारडें फिरेल. कारण मागासलेला जनसमूह या भावी स्वराज्याचा काथ्याकूट ऐकून अस्वस्थ झाला आहे, व आड असलेलें ब्रिटिश सत्तेचें सुदर्शन काढून घेऊन स्वराज्य दिल्यावर त्यांच्या पाठीस लागणाऱ्या ब्राह्मणी जुलमाच्या पिशाचाचें भयंकर स्वरूप त्यांना नुकतेंच दृग्गोचर होत चाललें आहे. "—लंडन स्पेक्टेटर.

स्वराज्याची वरील चिकित्सा खोटी आहे असें ह्मणणारा शहाणा ब्राह्मणेतरांत तरी सांपडेल असें संभवत नाहीं. पण हा अनर्थ टाळण्यास ब्राह्मणेतरांनीं काय केलें आहे? नाहीं तरी अजून वेळ गेली असें नाहीं.

"खरोखर हिंदुसमाजांतील ज्यांनां कांहीं शिक्षण मिळालें आहे अशा लोकांतील बहुतेकांस ब्रिटिश नोकरशाहीच्या ऐवजी ब्राह्मण-शाहीचीं स्वप्नें पडूं लागलीं आहेत. कारण गव्हर्मेंट ऑफ इंडिया बिलास कायद्याचें स्वरूप आलें ह्मणजे त्याचा असाच परिणाम होईल, याबद्दल प्रश्नच नाहीं. जेथील परंपरेच्या आख्यायिकांना मरण नाहीं आणि गतकालीन जुलूम व हालअपेष्टा यांचें स्मरण जेथें निव्वळ कांहीं पिढ्याच नव्हे तर कित्येक शतकें कायमच आहे अशा या भूमींत उपाध्यायवर्गाच्या अमलावर ब्रिटिश राज्य आपला दाव वसविण्यास असमर्थ झालें असतां आपले काय नतिजे होतील हें लोकांस पूर्णपणें ठाऊक आहे. हा अम्मल सर्वांत वाईट होण्याचें कारण हें, कीं, ब्राह्मणलोक आपल्या वाडवडिलांचीं दैवतें सोडून मिसेस बिझांटसारख्या भविष्यवादिनी मार्फत मांडलेल्या विलक्षण देवांमागें लागले आहेत.

"राजकीय सुधारणा आणि सामाजिक सुधारणा ह्यांचे पाऊल सारखेंच पुढें पडलें पाहिजे ; कारण युरोपमधील स्वाभाविक आणि शक्य असा हा एकच मार्ग होय. मॉटेग्यू-चेम्सफर्ड सुधारणा फार धोक्याची आहे, ह्याचें मुख्य कारण असें कीं, तिच्या योगानें सामाजिक सुधारणा करणें ज्यांच्या मनांत नसून तशी ज्यांची इच्छा नाहीं अशा लोकांचे हातीं ग्रासून टाकणारी सत्ता जाणार आहे. ब्राह्मण लोक बहुजनसमाजाच्या शिक्षणास उत्तेजन देतील किंवा सार्वजनिक आरोग्य राखण्यास ते युरोपियन पद्धतीचें अवलंबन करतील ही कल्पनाच हास्यास्पद आहे. भांडवलवाल्यांनीं आपली पुंजी आणि उद्योगधंद्याची व्यवस्था कामगार लोकांच्या हवाली करावी अशीच कल्पना करण्यासारखी ही गोष्ट आहे; परंतु हा देश आणि हिंदुस्थान यांच्यांत जो फरक आहे तो हा, कीं, कांहीं ब्रिटिश मजूर हे भांडवलवाल्यांस फाटा देण्यास आपण पूर्णपणें लायक आहों असें समजून आहेत. इकडे पाहूं गेलें असतां हिंदुस्थानांतील अत्यंत मोठा जनसमूह ब्राह्मणांची पूजा करीत आहे, आणि तो तसाच अंध-श्रद्धेनें कित्येक पिढ्या त्यांचा बागुलबुवा करून त्यांच्या भजनीं लागेल.

"मताधिकार आणि मतदारसंघाचा महत्वाचा प्रश्न हें बिल खरोखर अनिर्णयात्मकच ठेवीत आहे. ब्राह्मण आणि ब्राह्मणेतर यांनीं आपसांत सल्ला करून आपले मतभेद मिटवावेत असें फ्रयांचाईज कमेटीकडून सांगण्यांत आलें आहे. सिंह आणि कोंकरूं यांनीं एकत्र पाणी प्यावें अशासारखीच ही कल्पना आहे. मद्रास इलाख्यांतील ब्राह्मणेतरांची जातवारसंघांनीं निवडलेल्या अशा जातवार प्रतिनिधींची मागणी व्यर्थ गेली आहे. कारण त्यांची खात्री आहे कीं, त्यावांचून त्यांनां मुळींच प्रतिनिधि मिळणार नाहींत. आतां हें लक्ष्यांत ठेवण्याजोगें आहे कीं, ह्या प्रांतांतील लोकसंख्येच्या मानानें पाहिलें असतां ब्राह्मणांचें प्रमाण शेंकडा तीन असें पडतें तथापि सरकारी नोकऱ्या आणि कौन्सिलमधील शेंकडा ८० जागा ह्याच लोकांनीं व्यापून टाकिल्या आहेत. "—लंडन टाईम्समध्यें, प्रसिद्ध झालेलें लॉर्ड ऑम्पथिल यांच्या पत्रावरून.

सोमवंशीय निराश्रित मित्रसमाज, मुंबई.

वरील संस्थेच्या विद्यमानें जानेवारी ता. ७–८ रोजीं भायखळा पिवळी माडी येथें वहिष्कृत वर्गाच्या दोन सभा झाल्या. जनसमूह बराच मोठा जमला होता. ता. ८ च्या सभेचें सर नारायण चंदावरकर यांनीं अध्यक्षस्थान मंडित केलें होतें. सभेंत खालील दोन महत्वाचे ठराव पास झाले. १ ला ठराव कायदे कौन्सिलमध्यें वहिष्कृत वर्गास त्यांच्या संस्थेच्या प्रमाणांत प्रतिनिधि मिळावेत, आणि त्यांची निवडणूक त्यांच्याच संघामार्फत व्हावी; २ रा ठराव–श्री. शाहू छत्रपति कोल्हापुर यांनीं वहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतीसाठीं चालविलेल्या उत्कृष्ट प्रयत्नाबद्दल त्यांचे आभार मानणें. समारोप करितांना अध्यक्ष ह्मणाले, कीं, "चळवळ केल्यास वहिष्कृत वर्गास पुरेसे प्रतिनिधि मिळण्याची आशा आहे."

ता. १४ फेब्रुवारी रोजीं अ. मा. लो. शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या विद्यमानें मुंबई चिखलपाडा येथें वहिष्कृत वर्गाची सभा झाली. अध्यक्षस्थान रा. सावळाराम दामोदर यंदे यांनीं स्वीकारलें होतें. या वर्गांत शिक्षणप्रसार व्हावा ह्मणून बऱ्याच वक्त्यांचीं व दोन स्त्रियांचीही भाषणें झालीं. या वर्गांतील लायक विद्यार्थ्यांस शक्य ती मदत मिळवून देण्याचें अध्यक्षांनीं आश्वासन दिलें.

वऱ्हाडांतील महारकीचें वतन व उत्पन्न वगैरे बाबतींत चौकशी करण्यासाठीं सरकारनें नुकतीच एक कमिटी नेमली असून तिच्या सभासदांत वहिष्कृत वर्गाचे पुढारी रा. गणेश आकाजी गवई यांची नेमणूक झाली आहे.

पुणें येथें ता. ३० जानेवारी रोजीं डा. खेडकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं वहिष्कृत वर्गाची सभा झाली, त्या प्रसंगीं वहिष्कृत भारत संस्थेचे अध्यक्ष रा. कालीचरण नंदागौळी, रा. केशवराव खंडारे, आणि रा. गवई यांना पुणें येथील वहिष्कृत वर्गाच्या निरनिराळ्या संस्थांकडून मानपत्रें अर्पण करण्यात आलीं.

हिंगणघाट येथील बनसीलाल मिलमधील कामगार लोकांना त्या गिरणीच्या मालकानें एक महिन्याचा पगार आपखुषीनें बक्षिस दिला.

पुणें ट्रेनिंग कॉलेजमध्यें सुमारें तीनचारशें विद्यार्थी शिकत असून त्यांत वहिष्कृत वर्गाचे फक्त दोनच विद्यार्थी आहेत. असे कां?

जाहीरात.

तुह्माला आपले ह्मातारपणचे दिवस सुखांत जावे व आपल्या पश्चात् आपल्या मुलाबाळांचें कल्याण व्हावें असें वाटतेंना? मग आजच आयुष्याचा विमा उतरा. विशेष माहितीकरितां लिहा.

मेसर्स शिवतरकर अँड सन्स, एजन्टस,

C/o मूकनायक ऑफिस, परळ.

फर्निचर सामानाचें स्वस्त दुकान.

या दुकानांत सर्व प्रकारचीं टेबलें, खुर्च्या, कपाटें, स्टूल वगैरे सामान तयार मिळतें, किंवा आर्डर दिल्यास मनाप्रमाणें करून देऊं. एक वेळ ऑर्डर देऊन अनुभव पहा.

पत्ता :—माधवराव अँण्ड ब्रदर्स, हारून बिल्डिंग,

नं. ९ पोयबावडी, परेल, मुंबई १२.

हें पत्र के. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ संडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें ;
व तें पी. एन. भटकर यांनीं १४, हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :—
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. २७ मार्च १९२०. [अंक ५ वा.

मूकनायक.

स्वराज्यांतील आमचें आरोहण, त्याचें प्रमाण व त्याची पद्धति.

हिंदुस्थानांतील भावी स्वराज्य एकसत्तात्मक किंवा प्रजासत्तात्मक राज्य नसून प्रजा प्रतिनिधिसत्तात्मक राज्य होणार आहे, व अशा प्रकारचें स्वराज्य सुराज्य होण्यास मतदारीचा हक्क विस्तृत करून जातवार प्रतिनिधि देणें किती अगत्याचें आहे याचें विवेचन आतांपर्यंत लिहून गेलेल्या स्वराज्यावरील अग्रलेखांत केलें आहे. परंतु आमच्या वाटचास येणारे प्रतिनिधि किती आहेत व ते कोणत्या पद्धतीनें मिळणार हें निश्चित झाल्याखेरीज जातवार प्रतिनिधीनुरूप होणाऱ्या आरोहणापासून आमचें कल्याण होईल असें मानून घेण्यास आह्मी केव्हांहि तयार होणार नाहीं. ह्मणून भावी स्वराज्यांत आमचे किती प्रतिनिधि असावेत व ते कोणत्या पद्धतीनें यावेत या प्रश्नाचा विचार या पंचम अंकी करूं.

प्रथमतः जातीजातीत प्रतिनिधींच्या वाटणीचें योग्य प्रमाण कोणत्या आधारानें ठरवितां येईल हें पाहूं. जातवार प्रतिनिधि देण्याचें कारण मागें असें सांगितलें आहे कीं मतदार लोक प्रतिनिधि निवडून देतांना उमेदवारांच्या योग्यतेकडे विशेषसें लक्ष न पुरवितां त्यांच्या जातीकडे पाहून आपलें मत देतात. धर्मानें कांहीं जाति श्रेष्ठ व पवित्र ठरविल्या आहेत व कांहीं जाती कनिष्ठ व अपवित्र ठरविल्या आहेत. स्वाभिमानशून्य खालच्या जाति वरच्या जातीस पूज्य मानितात, व शीलशून्य वरच्या जाति आपल्यास नम्रभावानें श्रेष्ठ मानणाऱ्या खालच्या जातीस नीच मानतात. अशा अन्योन्य भावनेनें प्रेरित झालेल्या लोकांचें जर आपण सर्वसाधारण स्थलवाचक मतदार संघ केले तर अशा संघाचा प्रतिनिधि ह्मणून निवडून जाण्यास उभा रहाणारा उमेदवार जर ब्राह्मणेतर किंवा बहिष्कृत असला तर वरच्या जातीचे मतदार ज्याला त्याच्या जातीमुळें नीच मानीत आहेत त्याला आपलें मत देऊन प्रतिनिधिसारख्या उच्च दर्जास चढवून स्वतःची मानहानि करून घेण्याइतका उदारपणा केव्हांच दर्शविणार नाहींत. उलटपक्षीं तोच उमेदवार जर ब्राह्मण असला तर वर्णाभिमानानें एकजीव झालेले ब्राह्मण लोक त्याला मत देतील यांत मुळींच शंका नाहीं. पण नवलाची गोष्ट ही आहे कीं, ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत लोक देखील त्याला आपलें मत देऊन ब्राह्मणाची सेवा करण्याची आलेली ही संधी साधून पुण्यसंचय करण्यास धांव घेतील हें खास. इतकेंच नव्हे तर चढाओढीनें एक ब्राह्मण, एक ब्राह्मणेतर व एक बहिष्कृत असे तीन उमेदवार जर उभे राहिले तर ब्राह्मण लोक चुकन देखील ब्राह्मणाशिवाय इतर कोणाला आपलें मत देणार नाहींत. त्यांच्या आंगीं बाणलेली ही स्वजातिहितपरायणता खरोखरच अनुकरणीय आहे. परंतु ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत लोक अंधश्रद्धेच्या पायी स्वज्ञातिहितास पराङमुख होऊन आपलें मत ब्राह्मण उमेदवारास निःसंशय देतील. ब्राह्मण वर्गाची भक्ति इतर वर्गावर नाहीं पण ब्राह्मणेतरांची व बहिष्कृतांची भक्ति ब्राह्मणावर किती आहे हें सर्वश्रुत आहेच. अशा या संघटणामुळें ब्राह्मण उमेदवार आपल्या जातीच्या मतदारांच्या बलानेंच नव्हे तर त्यांना पूज्य मानणाऱ्या ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत मतदारांच्या बलानें ब्राह्मणेतर बहिष्कृत उमेदवारास चीत करून निवडून येण्याचा प्रबल संभव आहे. ह्मणूनच होणारी कायदेकौन्सिलें एकवर्णीय होतील असें कांहीं विद्वानांनीं भाकीत केलें आहे. ज्याप्रमाणें मादक पदार्थ सेविल्यानें सेवन करणारांचें नुकसान होतें त्याचप्रमाणें ब्राह्मणवर्गावर जडलेली ब्राह्मणेतरांची व बहिष्कृतांची श्रद्धा विनाशक आहे. श्रद्धा ही दारू इतकीच अभक्ष्यभक्ष आहे. दारू प्याल्यानें जसें त्यांचे नुकसान होतें तसेंच स्वजातीयांना टाकून ब्राह्मणाला मत देण्याकडे जी त्यांची प्रवृत्ति आहे त्यापासूनहि त्यांचें नुकसान होत आहे. या अनहितकारक प्रवृत्ति-

पासून परावृत्त करण्यास त्यांना जातवार प्रतिनिधि देणें अगत्याचें आहे. बऱ्याच निर्विकल्प गृहस्थांनीं वरील चिकित्सा कबूल करून जातवार प्रतिनिधीचें तत्व मान्य केलें आहे; परंतु जातवार प्रतिनिधि जरूर असलेल्या जातीस किती प्रतिनिधि द्यावेत या संबंधाचें त्यांचें धोरण अनुदारपणाचें नसलें तरी बेअकलीपणाचें आहे. प्रतिनिधीची वाटणी कशी करावी यासाठीं मागें जी वरिष्ठ सरकारने कमिटी नेमिली होती त्या कमिटीच्या रिपोर्टास वरील विधान यथातथ्य लागू पडतें असें ह्मटल्यास आमच्या मतें गैर होईल असें वाटत नाही. या कमिटीनें आपल्या रिपोर्टात मुसलमान, वहिष्कृत, ख्रिश्चियन, युरोपियन इत्यादि वर्गास जातवार प्रतिनिधीचें तत्व लावावे अशी शिफारस केली आहे परंतु वहिष्कृत वर्गासारख्या वहुजनसंख्येस मुंवई इलाख्यांत एकच प्रतिनिधि द्यावा असें तिनें सुचविलें होते! व वरिष्ठ सरकारास दया येऊन एकाचा आकडा खोडून त्यांनीं दोहोंचा आकडा टाकला आहे! आकडयांची फेरफारी जरी झाली तरी कमिटीनें एक कां सुचविला अथवा सरकारनें दोन द्या ह्मणून कां सांगितलें याची कारणें दोघांपैकी एकानेंहि सांगितलीं नाहीत. कायदे कौन्सिल जर नुसतें प्रतिनिधिसंग्रहालय असतें तर दरेक जातीचे एकेक दोनदोन प्रतिनिधि फार झाले, अशा मतास आम्हीं केव्हांच विरोध केला नसता. वस्तुसंग्रहालयाप्रमाणें स्थलानुमानें दरेक जातीचें नमूने ह्मणून कोणत्याहि प्रकारचें प्रमाण न राखतां कोण्या जातीचे अधिक व कोण्या जातीचे कमी असें प्रतिनिधि घेण्यास कांहीं हरकत नव्हती. पण कायदेकौन्सिलांतील प्रतिनिधि प्रेक्षणार्थ स्थानापन्न केलेल्या वस्तू नसून ज्यांचे ते प्रतिनिधी आहेत त्यांच्या परिस्थितींत अदलावदल सुनावणारे सत्ताधीश पुरुष आहेत हें कोणी विसरतां कामा नये. असले सत्ताधीश पुरुष परिस्थितींत योग्यप्रकारचा अदलावदल करतील किंवा नाहीं हें त्या सत्ताधीश पुरुषांच्या शिलावर व स्वभावावर अवलंबून आहे. सत्ता आली ह्मणजे आपण स्वतंत्र झालों असा साधारण लोकांचा समज आहे. स्वराज्यवादी देखील आपल्या हातीं सत्ता येऊन आपण स्वतंत्र झालों ह्मणजे वाटेल ती सामाजिक, धार्मिक व आर्थिक सुधारणा करूं असें सांगत फिरतात; परंतु हा समज अगदींच पोरकटपणाचा आहे. मनुष्य सत्ताधीश जरी झाला तरी तो स्वतंत्र नसतो. स्वभावाच्या आधीन असल्यामुळे स्वतंत्र असूनहि तो पारतंत्र्यांत असतो. स्वभाव सांगेल त्या मार्गानें जाण्यास सत्तेमुळें तो स्वतंत्र आहे; पण स्वभावाच्या विरुद्ध जाण्यास सत्तावान् माणूस देखील अगदीं दुर्बल आहे. ह्मणून सत्तेचा उपयोग कोणत्या परीनें होईल हें सर्वस्वी सत्तावान् पुरुषाच्या स्वभावावर अवलंबून रहाणार आहे. ब्राह्मणी स्वभाव ज्यांच्या आंगीं वाणला आहे असें पुष्कळसे प्रतिनिधि जर कायदेकौन्सिलांत शिरले तर त्या वर्गाच्या सामाजिक व धार्मिक वर्चस्वामुळें होणारे इतर जातीचें नुकसान टाळण्यास ते आपल्या हातीं आलेली सत्ता खर्ची घालतील काय! उलट हें वर्चस्व कायम करण्यास त्यांच्याकडून उपाय योजिले जातील असें अनुमान काढल्यास चुकीचें होणार नाहीं. हें वर्चस्व जर गेलें नाहीं तर स्वराज्य असून उपयोग काय? व तें जर कायम झाले तर स्वराज्यासारखा दुसरा अध:पात कोणता? स्वराज्याचें असे विपरीत परिणाम होऊं नयेत ह्मणून ज्या जातींना आजची परिस्थिति जाचक होत आहे त्यांच्या हातीं ती सानुकूल करून घेण्यास पुरेशी सत्ता येईल इतके प्रतिनिधि उर्फ सत्ताधीश पुरुष त्या त्या जातींतून आले तरच स्वराज्यापासून खरा फायदा होणार आहे. म्हणूनच जातींजातींत प्रतिनिधींची वाटणी कोणत्या तत्वावर व्हावी हा प्रश्न फार महत्त्वाचा आहे. या प्रश्नासंवंधी लॉर्ड मोर्ले यांचें मत मननीय आहे. १९०९ सालीं मुसलमानांना किती जातवार प्रतिनिधि द्यावेत या वादग्रस्त प्रश्नाचा निकाल लावतांना ते ह्मणालें "माझ्या मतें जातवार प्रतिनिधींच्या तत्त्वानुरूप कायदेकौन्सिलची रचना करितांना जातीजातींतील व्यवहार त्यांच्या इच्छा, त्यांच्या गरजा इत्यादिकांत समतोलपणा ठेवला जाईल अशा रीतीनें त्यांच्यांत प्रतिनिधींची वाटणी झाली पाहिजे. असा समतोलपणा गणितशास्त्राच्या, भूमितीच्या किंवा तर्कशास्त्राच्या सिद्धांतानें साध्य होणार नसून त्याला व्यापकबुद्धिचा व दूरदृष्टीचाच उपयोग केला पाहिजे. माझ्या मतें प्रतिनिधींचें प्रमाण ठरवितांना जरी वरील महत्त्वाच्या गोष्टींचा विचार करणें जरूर आहे तरी पण प्रतिनिधींच्या संख्येच्या प्रमाणाचा पाया जातींच्या परस्पर संख्येवरच उभारला पाहिजे." जातीची संख्या व तिच्या गरजा या दोन गोष्टीनुरूप प्रतिनिधींची संख्या ठरविल्यास जातीजातींत कलागतीचें कारण उरेल असें दिसत नाहीं. संख्येंने जात मोठी असली पण तिच्या गरजा जर फार नसतील तर त्या जातीला संख्येच्या मानानें स्वतंत्र प्रतिनिधि देणें आमच्या मतें जरूर नाहीं. उलटपक्षीं संख्येंने जरी लहान आहे तरीपण परिस्थितीनें दडपल्यामुळें जिला अनेक गरजा भागवून घेतल्या पाहिजेत अशा जातीस तिच्या संख्येच्या प्रमाणापेक्षां जास्त प्रतिनिधि देणें इष्ट आहे. स्थूलमानानें पहातां मुंवई इलाख्यांतील (एडन खेरीज करून) ब्रिटिशहद्दीत वसत असलेल्या लोकांची संख्या १,९६,१६४७७ आहे. त्यापैकीं, वहिष्कृत वर्गाची संख्या १६,२७९८० आहे. संख्येच्या प्रमाणांत प्रतिनिधी देण्याचें ठरलें तर या वर्गास शेकडा ८ प्रतिनिधी मिळाले पाहिजेत. परंतु एकंदर मुंवईच्या कायदे कौन्सिलांत ११३ प्रतिनिधि असणार ह्मणजे वहिष्कृत वर्गास एकंदरींत ९ प्रतिनिधि मिळणें जरूर आहे. गरजेच्या मानानें पहातां या वर्गास त्याच्याहिपेक्षां जास्त प्रतिनिधि देणें जरूर आहे. कारण या वर्गाच्या गरजा जितक्या आहेत तितक्या गरजा इतर कोणत्याहि वर्गाच्या नाहींत. असें जरी तत्वत: सिद्ध होतें तरी खरी वस्तुस्थिति याहून अगदी भिन्न आहे. पार्लमेंटरी कमिटीनें वहिष्कृत वर्गास पुरेसें प्रतिनिधि द्यावेत असें सुचविलें आहे. पण "पुरेसे" ह्मणजे किती हें ठरविणें प्रांतिक सरकारावर व वरिष्ठ सरकारावर सोंपविलें आहे. जितक्या व्यापक दृष्टीनें ही सूचना करण्यांत आली आहे तितक्या व्यापक दृष्टीनें तिचा

अंमल झाला आहे असें ह्मणण्यास आमच्या संख्येच्या व गरजेच्या प्रमाणांत प्रतिनिधि मिळाल्याखेरीज आही कधीहि कबूल होणार नाहीं. या ठिकाणीं आह्माला एक अगत्याची दुरुस्ती करणें अवश्य वाटते.–फ्रयाँचाईज कमिटीनें ब्रिटिशहद्दीतील वहिष्कृत वर्गाची लोकसंख्या या इलाख्यांत ५७७२१६ धरली आहे. १९११ सालच्या खानेसुमारीवरून पहातां वरील आकडेवारी साफ चुकीची आहे. खानेसुमारीच्या रिपोर्टांत ज्या जातीचा विटाळ पाळतात अशा जातींची संख्या १६२७९८० दिली आहे. या जातींचा जो वर्ग होतो त्यालाच आह्मी वहिष्कृत वर्ग असें ह्मणतो. व इंग्रजींत डिप्रेस्डक्लासेस किंवा अनटचेवल्स असें नांव देण्यांत येतें. ही आकडेवारी कमिटीच्या आकडेवारीच्या तिपटीनें आहे. या चुकीच्या आकडेवारीनें कदाचित एक किंवा दोन प्रतिनिधि वहिष्कृत वर्गास पुरेसे आहेत असें कमिटीस व वरिष्ठ सरकारास वाटलें असावें. परतु ही संख्या चुकीची आहे असें जाणून सरकारनें आम्च्या प्रतिनिधिच्या प्रमाणांत आमच्या गरजेच्या प्रमाणांत जरी नाहीं तरी संख्येच्या प्रमाणानुसार वाढ करून आम्हांस नऊ प्रतिनिधि द्यावेत असें आमचें निकराचें सांगणें आहे. ज्याप्रमाणें प्रांतिक कायदे कौन्सिलांत आमचे प्रतिनिधि असले पाहिजेत त्याचप्रमाणे वरिष्ठ कायदेकौन्सिलांतहि आमचे प्रतिनिधी असले पाहिजेत. कारण ज्या कांहीं वाबींशी आमचा निकटसंबंध आहे, उदाहरणार्थ हिंदू कायदा व्यापारी पद्धति इत्यादि महत्त्वाच्या वाबी वरिष्ठ सरकारनें आपल्या ताब्यांत ठेविल्या आहेत. अशा वावतींत प्रसंगोपात सुधारणा घडवून आणण्याइतके जरी नाहीं तरी सुधारणा सुचवावयास वरील नऊजणांनी निवडून दिलेला आमचा निदान एक तरी प्रतिनिधि असला पाहिजे.

येथवर प्रतिनिधींच्या विभागणीच्या प्रमाणाचा विचार झाला. आतां त्यांच्या आरोहणच्या पद्धतीचा विचार करूं. कायदे कौन्सिलांत येणारे प्रतिनिधी सरकारच्या आवडीनें किंवा मतदारांच्या निवडीनें येऊं शकतात. या दोन पद्धतीपैकीं दुसरी पद्धतीच श्रेष्ठ आहे असें अनुभवांतीं सिद्ध झालें आहे. निवडणुकीच्या पद्धतीनें मतदारांत जागृति होऊन त्यांना राजकीय शिक्षण प्राप्त होतें, व निवडलेला प्रतिनिधी त्यास निवडून देणाऱ्या मतदारांस जवाबदार राहतो. उलटपक्षीं आवड करून नेमलेले प्रतिनिधी ज्यांचे ते प्रतिनिधी ह्मणून नेमले जातात त्यांना जवाबदार रहात नसून जे लोक त्यांना नेमतात अशानाच जवाबदार रहातात. आवड करून नेमलेले प्रतिनिधी ज्यांचे ते प्रतिनिधी ह्मणून असतात त्यांचा वेळीप्रसंगी द्रोह करण्यास मागेंपुढें पहात नाहींत. कारण कौन्सिलांत होणारा त्यांचा शिरकाव त्यांच्या अशीलांना खुशी राखण्यावर अवलंबून नसून सरकारची वहाल मर्जी राखण्यावरच अवलंबून असतो. सरकारी धोरण व लोकांच्या इच्छा यांची नेहमीच एक दिशा असते असें फारसें घडून येत नाहीं. परंतु ज्यांची जागा सरकारी धोरणास मान डोलविण्यावरच अवलंबून असते त्यांच्या हातून लोककार्य होण्याचा फारसा संभव नसतो. शिवाय ज्यांचे प्रतिनिधी सरकार आवड करून घेतें ते निवडणुकीच्या व्यापारापासून होणाऱ्या राजकीय शिक्षणास आंचवून हतभाग्याप्रमाणें निर्माल्यवत होतात. एकूण निवडणुकीच्या पद्धतीपासून दुहेरी फायदा आहे. पण ज्या अर्थी भावी कायदेकौन्सिलांत आमचे प्रतिनिधी सरकार आवड करून घेणार आहे त्या अर्थी आह्मांस राजकीय शिक्षण मिळणार नसून आमच्या प्रतिनिधींपासून आमचा फारसा हित संचय होईल अशी सवळ आशा वाळगण्यास आमचें मन धजत नाहीं.

दरेक व्यक्तीस पूर्णावस्थेस येण्यास सामाजिक परिस्थिति कोणत्या प्रकारची पाहिजे हें ठरविण्याचा हक्क जेथें दरेक व्यक्तीस प्राप्त झाला आहे, अशा स्थितीस स्वराज्य हें नांव देणें यथार्थ होणार आहे. अशा प्रकारचें स्वराज्य या देशांत नांदण्यास दरेक व्यक्तीस मतदारीचा हक्क मिळून निवडणुकीच्या पद्धतीनें संख्येच्या प्रमाणांत जातवार प्रतिनिधि दिले पाहिजेत: परंतु भावी स्वरा-, ज्याची जी घटना होत आहे त्यावरून असें स्पष्ट होतें आहे कीं, स्वराज्याची वरील व्याख्या ज्यांनी स्वराज्याच्या घटनेंत वराचसा भाग घेतला आहे त्यांना अवगत नसावीसें दिसतें. नाहीं तर मतदारीचा हक्क संकुचित करून जातवार प्रतिनिधीस विरोध करून सामाजिकदृष्ट्या किंवा आर्थिकदृष्ट्या ज्या वर्गाचें स्वामित्व आहे त्या वर्गाचें स्वराज्यांत आरोहण करून सामाजिक व आर्थिक दृष्ट्या नागावलेल्या लोकांवर राज्य करण्यास मुवलक अवकाश देणारी स्वराज्याची घटना त्यांनीं सुचवली नसती. ज्यांना स्वराज्याच्या नांवाखाली इतरांवर राज्य करावयाचें आहे त्यांना घाटत असलेली स्वराज्याची धटना कबूल असणारच. आह्मी केलेला स्वराज्याचा अर्थ जरी त्यांना नाकबूल करितां आला नाहीं तरी तो अमलांत आणून आपला आत्मघात करून घेण्याइतके खुळे ते नाहींत. म्हणून स्वार्थप्रेरित झालेल्या लोकांनी आम्ही सुचविलेल्या घटणेस जर विरोध केला तर त्यास आह्मी दूषण देऊं शकत नाही. पण आमच्या अर्थानुरूप स्वराज्याची घटना झाल्यानें निदान इंग्रज सरकारावर तर कांही अनर्थ ओढवणार नाही. आमच्या सूचनेप्रमाणें ब्राह्मणेतर व वहिष्कृतांवर होणारें हें राज्य टाळण्यास जर इंग्रज सरकारनें मदत केली तर त्यांच्यावर असलेली या वर्गाची श्रद्धा अढळ राहील व ती अढळ रहाण्यात इंग्रजांचाच फायदा आहे. मग आह्मी केलेला अर्थ सार्थ होईल अशी स्वराज्याची घटणा त्यांनीं कां करूं नये ? अक्कल आणि अंमल यांचा काडीमोड तर झाला नाहीं ना!

विविध विचार.

अपराध कोणता ? द्वेष्टयाशीं सहकार्य.

आह्मी व्यवसायबंधुधर्मानुरूप आमचा मूकनायक मराठी भाषेंत प्रसिद्ध होणाऱ्या सर्व वर्तमानपत्रकारांना भेटीदाखल पाठ-

वितो. परंतु नवलाची गोष्ट ही आहे की, उलटपक्षी आह्मास फक्त ब्राह्मणेतरांचींच पत्रे भेटीदाखल येतात. ब्राह्मणांच्या छायेखालीं असणारीं वृत्तपत्रे आह्मास भेटीदाखल येत नसल्यामुळें त्यांच्यांतून आमच्यावर कोणत्या प्रकारची टीका होते यावद्दल आह्मी नेहमीं अज्ञानदशेंत असतों. ता. २३–३–२० च्या ज्ञानप्रकाशांत मुकनायकानें रा. शिंदे यांजवर केलेल्या टीकेस उत्तर आलें आहे. टीकेस प्रत्युत्तर न दिल्यानें टीकेंतील मुद्दे ज्यांच्यावर टीका केली जाते त्यांस मान्य आहेत असा वाचकांचा ग्रह होतो. व्यवसायबंधुभावानें प्रेरित होऊन जरी ज्ञानप्रकाश नित्यनेम आमच्याकडे आला नाहीं तरी आह्मास प्रत्युत्तर देण्यास सवड मिळावी ह्मणून ज्ञानप्रकाशकारांनी निदान तेवढा अंक तरी आमच्याकडे पाठवावयाचा होता. पण सुदैवाने आमच्या एका मित्रानें तो आमच्याकडे आणून दिल्यामुळें प्रत्युत्तर देण्याची जी ही संधी आह्मांस मिळाली आहे त्याबद्दल आह्मी त्याचे फार आभारी आहों. आमच्या टीकेस उत्तर देण्यास लो. शिंदेच समर्थ होते. ज्या अर्थी लो. शिंदे स्वतः उत्तर देण्यास असमर्थ झाले आहेत त्या अर्थी ज्ञानप्रकाशकारांच्या उसन्या माहितीनें आमच्या आक्षेपाचें निरसन होईल असें ज्ञानप्रकाशकारांनी केव्हांच मानूं नये. डिप्रेस्ड क्लास मिशन अस्पृश्यांत नीतीची व शिक्षणाची जागृति करण्यास अस्तित्वांत आलें. या दोन्हीं दिशांनी या मिशनकडून अस्पृश्यांची किती उन्नती झाली यावद्दल पुढें केव्हां तरी सविस्तरपणे लिहिण्याचा आमचा इरादा आहे. राजकीय हक्कासंबंधानें लो. शिंद्यांनी अस्पृश्यांचें किती कल्याण केलें आहे यावद्दलचा समज ज्ञानप्रकाशकारांना देण्यापलिकडे आज कांहीं कर्तव्य नाही. ना. कामत व सर शंकर नायर व फ्रँचाईज कमिटी यांच्याकडून अस्पृश्यांस जातवार प्रतिनिधि मिळवून देण्यास लो. शिंद्यांनीं खटपट केली अशी आमची कबुली आह्मी दिली असतांहि त्याची जाणीव आह्मास करून देण्यावद्दल ज्ञानप्रकाशकारांनी एवढा शीण कां घेतला हें आह्मास कळत नाहीं लो. शिंद्यांनी शीण घेऊन फायदा कां झाला नाहीं हें जर ज्ञानप्रकाशकारांनीं शोधून पाहिलें असतें तर त्यांनीं जें लिहिलें तें त्यांना लिहावेसें वाटलेंच नसतें. लो. शिंद्यांना जर ज्ञानप्रकाशकार सांगतात एवढी अस्पृश्यांची कळकळ आहे आणि वरिष्ठ वर्ग त्यांची पायमल्ली करितो असें जर त्यांना पूर्णपणें ठाऊक आहे तर त्या वरिष्ठ वर्गास स्वराज्य मिळाल्यानें आपल्या आश्रितांची गळेचेपी होणार असें दिसत असूनहि त्यांनीं जातवार-प्रतिनिधीचा झेंडा आधीं का रोविला नाही ? उलटपक्षी स्वराज्याच्या वादविवादांत जेव्हां जातवार प्रतिनिधीचा प्रश्न निघाला तेव्हां त्या तत्वाला विरोध करणाऱ्या पक्षांशी खांद्यासखांद देऊन शिंदे कसे लढले हें ज्ञानप्रकाशकारांना श्रुत असेलच. एवढेंच करून ते गप वसले नाहींत. उलटपक्षी कौन्सिलांतील लोकप्रतिनिधींकडून अस्पृश्यांचे प्रतिनिधी निवडून घेण्यांत यावेत अशा तत्वाचा त्यांनीं पुरस्कार केला. हें तत्व अस्पृश्यांची खरी कळकळ वाळगणाऱ्या गृहस्थास शोभतें कीं काय याचा विचार ज्ञानप्रकाशकारांनींच करावा. लो. शिंद्यांना तरी लाज वाटून हें तत्व आपलें नसून डि. क्ला. मिशनचें आहे असें ते ह्मणूं लागलें.' शिवस्य हृदयं विष्णुर्विष्णुस्य हृदयं शिवः असा डि. क्ला. मिशनचा व शिंद्यांचा अन्योन्य संबंध असतां वरील जें मत तें मिशनचें मत, माझें मत नव्हे असा कोटीक्रम लढऊन लो. शिंद्यांनीं आपली नामोशी टाळली, व पुनः अस्पृश्यवर्गाकरितां जातवार प्रतिनिधी मिळावेत अशा मताचा पुरस्कार करण्यास ते पुढें सरसावले. ज्या गृहस्थानें जातवार प्रतिनिधीच्या तत्त्वाचा इतका पाडाव केला की, अस्पृश्यवर्गाला अपवाद ह्मणून देखील ते लागू करण्यास सरकार किंवा शीलशून्य सुशिक्षित लोक कबूल होईनातसें झाले, त्याच गृहस्थानें जातवार प्रतिनिधी द्या अशी ज्यांचा त्या तत्वाविरुद्ध प्रबल आग्रह करून दिला होता त्याच गृहस्थाशीं मागणी करणें हें धोरण व हा विचारीपणा कींव करण्याजोगा नाहीं काय ? "होता मंदिर दीप्तकूप खननी उद्योग तो कायसा" असा हा खरा प्रकार असतांना जर ज्ञानप्रकाशकार त्यावद्दल शिंद्यांचा गौरव करूं इच्छितात तर करोत. अस्पृश्यांचे मन मात्र तितका गौरव करण्यास धजत नाहीं हा जो त्यांच्या आमच्यांत फरक आहे तो आह्मी प्रांजलपणें कबूल करितों यांचें कारण हेंच कीं, लो. शिंद्यांच्या करणीमुळें आह्मी जातवार प्रतिनिधीस आंचवलो असें आमचें मत आहे. प्रथमतःच जर त्यांनीं जातवार प्रतिनिधीस लोकमत अनुकूल करून घेण्यास प्रयत्न केले असते तर सर्वांना जरी नाहीं तरी अस्पृश्यांना तरी जातवार प्रतिनिधी मिळाले नसते काय ? तत्वाला मुठमाती दिल्यानंतर भिकारी लो. शिंदे त्याच तत्वाला जीवदान द्या ह्मणून याचना करीत सुटले. व त्या भिकेंत भर पडावी ह्मणून ना. कामत व सर शंकर नायर यांच्यापुढें तोंड वेंगाडण्याची त्यांना पाळी आली. पण भिकेची हंडी शिक्यास लागत नसते त्याप्रमाणे ती लागली नाहीं हें शिंद्यांना वाटो की न वाटो आह्मांस तरी दुर्दैव वाटतें हें दुर्दैव शिंद्यांच्या चुकीच्या धोरणामुळें ओढवलें असें ज्ञानप्रकाशकारांस वाटत नसेल तर न वाटो. आह्मास तरी दुसरें कांहीं कारण असेलसें संभवत नाहीं. लो. शिंदे हें अस्पृश्यांची कळकळ वाळगित नाहींत असा आक्षेप कारण असतांहि त्यांच्यावर कोणा अस्पृश्यानें किंवा मूकनायकानेंहि केला नाहीं. त्यांच्यावर आह्मी केलेल्या टीकेस त्यांचे चुकीचे धोरणच कारणीभूत आहे. कळकळ असूनहि ज्यांचें धोरण चुकीचें असतें त्यांच्याहातून ज्यांचें कल्याण व्हावें अशी ज्यांची इच्छा असते त्यांचे अकल्याण झाल्याची उदाहरणें ज्ञानप्रकाशकारांच्या ऐकिवांत नसतील असें आह्मांस वाटत नाहीं. अशा उदाहरणापैकींच लो. शिंद्यांचें एक उदाहरण आहे असें ह्मटल्यास ज्ञानप्रकाशकार हरकत घेतील तर त्याला आमचा नाइलाज आहे. ज्ञानप्रकाशकारांचा दुसरा असा कोटीक्रम आहे कीं अस्पृश्यवर्गानें वरिष्ठ वर्गाचा द्वेष केल्यास लो. शिंदे यांना तें उघडचा डोळ्यानें पहावत

नाहीं, व ते लो. टिळकांचें द्वेष्टे नाहींत ह्मणूनच ना आह्मी त्यांच्यावर आपले हत्यार उपसलें आहे. "समोंह सर्वभूतेषु नमे द्वेष्योस्ति न प्रियः" हें जरी ब्रह्मपणाचें किंवा देवपणाचें लक्षण आहे तरी मानवी दृष्टीनें पहातां ज्यांनी आमचें नष्टचर्य केलें त्यांच्यावर आह्मी लोभ करीत नाहीं हें कबूल करण्यास आह्मांस कोणत्याच प्रकारची लाज वाटत नाहीं. लोभ, क्रोध, मोह, मत्सर, इत्यादि वृत्ति ईश्वराच्या ठायीं असतात की नाहीं कोण जाणें! परंतु मनुष्याच्या ठायीं त्या असतात व परिस्थितिनुसार त्या प्रबल होतात किंवा शमतात हें खास अस्पृश्य वर्ग देखील मनुष्य प्राण्याचाच वर्ग आहे व त्यांचा द्वेष करणारांचा जर त्यांनी मत्सर केला तर त्यांच्या नीतिमत्तेची कोणी कींव करील तर ते लो. शिंदेच होत. याचें कारण लो. शिंदे हे देव झाले आहेत, किंवा त्यांची दृष्टि ब्रह्ममय झाली आहे असें नाहीं. ते अस्पृश्येतर आहेत ह्मणूनच ते द्वेष करीत नाहीत. द्वेष हा खऱ्या जळजळीचा उपशम आहे. लो. शिंदे जर अस्पृश्य असते तर त्यांच्यानें द्वेष केल्याशिवाय रहावलें नसतें. अस्पृश्यांना वाहून घेऊन ते स्वतः अस्पृश्यांपैकीच एक झाले आहेत असें जें आजवर वाटत होतें तें चुकीचें आहे हें ज्ञानप्रकाशकारांनीं ध्वनित केलें हें बरें झालें. अस्पृश्यांची उन्नती करण्यास अस्पृश्य झाले पाहिजे यास कोणी ना ह्मणणार नाहीं. तरीपण शिंदे लो. टिळकांचे द्वेष्टे नाहींत ह्मणून आह्मीं त्यांच्यावर रागावलों असा जो ज्ञानप्रकाशकारांनी आपला समज करून घेतला आहे तो चुकीचा आहे. आमच्या रोषाचें मूळ कारण इतकेंच की, लो. टिळकासारख्या "शठंप्रति शाठ्यम" या तत्वाला जागणाऱ्या गृहस्थाशीं ते सहकारिता करितात. द्वेष करणें व सहकारिता न करणें या दोहोंमधलें अंतर ज्ञानप्रकाशकारांना कळणार नाहीं असें नाहीं. आमचें एवढेंच ह्मणणें आहे कीं, जे लोक आमच्याबद्दल सहानुभूति बाळगीत नाहीत, आमच्या उन्नतीच्या आड येतात, आमच्या हक्कांची पायमल्ली करितात अशा लोकांशी जे सहकार्य करितात त्यांच्या हातून आमचा तरणोपाय होणें तर नाहीच पण आमची दिशाभूल मात्र होणार आहे. या दिशाभुलीनें लो. टिळक आमचें कार्य करिताहेत तर आम्हांला कांहीं करावयास नको किंवा जें करितात तें बरें आहे असा भास होऊन जे कोणी आमच्यांतील स्वतंत्रतेनें, स्वावलंबनानें, व आत्मबलानें समाजाचा गाडा ओढण्यास पुढे येत आहेत ते लो. टिळकांच्या ठायीं लोलुप होऊन कर्तव्यपराङ्मुख होण्याचा संभव आहे. ह्मणूनच लो. शिंद्यास आह्मीं इशारा दिला आहे. आमचा तरणोपाय होण्यास कोणाचीहि पर्वा न बाळगतां विनदिक्कत आह्मीं आपले हक्क मागितले पाहिजेत. भीक मागून हक्क मिळत नसतात. लो. शिंद्यांना मात्र भीक मागितल्याशिवाय चालणार नाहीं. यांचें कारण अस्पृश्यांशीं सहकारिता त्यांना नको. व तशी सहकारिता करण्यास त्यांचा नेहमी विरोधच असतो, हें ज्ञानप्रकाशकारास जरी माहित नसलें तरी आह्मांस पूर्णपणें माहित आहे. सहकार्य करण्याची सुबुद्धि त्यांना होईतोंपर्यंत त्यांचें अवतारकृत्य शेवटास जाईल असें वाटत नाहीं. आह्मी जें लिहिलें तें मन दुखविण्याच्या इराद्यानें लिहिले नसून केवळ, दिशाभूल झालेल्यास इशारा देणें याच उद्देशानें लिहिलें होते. तो इशारा घेऊन अस्पृश्यांच्या द्वेष्टयांशीं सहकार्य न करितां अस्पृश्यांशीं जर त्यांनी सहकार्य केले तर त्यांच्या हातून पुष्कळच कामगिरी होण्यासारखी आहे. परंतु हेतूचा विपर्यास करून मन दुखावल्याबद्दलचा सूड काढण्यास आमच्या कार्यांत विघ्नें आणण्यास लो. शिंदे किंवा इतर कोणीहि उद्युक्त झाल्यास त्याना मैदान मोकळे आहे; परंतु अशा धाकानें इशारा देण्याचें आमचें कर्तव्य आह्मीं कधीहि सोडणार नाहीं. टोणग्यांच्या मनधरणीपासून विघ्नें टळणार नसून ती वाढणार आहेत असा आमचा निरोप योग्य कालीं योग्य पुरुषास ज्ञानप्रकाशकार कळवितील अशी आशा आहे.

⁂ ⁂ ⁂

मूळ शोधा मग वाद मिटेल.

हा हिंदुस्थान देश जातीभेदानें व धर्मभेदानें कसा ग्रस्त झाला आहे हे कांही नव्यानें सांगण्याची जरूरी नाहीं. हा जातीभेद व धर्मभेद जोंपर्यंत जारी आहे तोंपर्यंत हिंदुस्थान देश स्वराज्यास नालायक आहे असें मोठ्या आढ्यतेनें सांगून इंग्रज सरकार स्वराज्यवादीयांचें तोंड बंद करीत असे. अगोदर आपल्यांतील जाती व धर्मभेद मोडून टाका मग स्वराज्य मागावयास या असें ब्रिटिश सरकारनें सांगून त्यांचा आजवर सतत हिरमोड केला. जातीभेदामुळें स्वराज्य देऊं नये असें आह्मांस केव्हांच वाटत नव्हतें. ज्यांना स्वराज्य द्यावयाचें होतें त्यांना जातीभेदाची अडचण दूर करण्यास जातवार प्रतिनिधि देऊन स्वराज्य केव्हांहि देतां आलें असतें. पण उशिरा कां होईना ज्या सरकाराला जातीभेदाची मोठी आड वाटत होती तेंच सरकार स्वराज्य देतांना जातवार प्रतिनिधि देण्यास विसरणार नाहीं असा ब्राह्मणांस धाक तर ब्राह्मणेतरांस व बहिष्कृतांस आशाळूपणा वाटत होता. पण मि. मांटेग्यु साहेबांनीं आपलें मोहनी अस्त्र टाकल्यावरोबर तोच हिंदुस्थान देश स्वराज्याला लायक झाला आहे, इतकेंच नव्हे तर जातवार प्रतिनिधि स्वराज्याला विघातक आहेत अशा मतानें इंग्रज सरकार घेरलें गेलें. एकाएकी हा दृष्टीकोन कसा बदलला याबद्दल ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्गास फारच विस्मय वाटत आहे. जाती होत्या त्या कांही नाहीशा झाल्या नाहीं. पूर्वी ज्या आड येत होत्या त्या कोणत्या विचारसरणीमुळें आतां आड येत नाहींत ही विचारसरणीहि आह्मांस अवगत नाही. जाती जाती ह्मणून ओरड करणाऱ्या सरकारास जातवार प्रतिनिधी विरुद्ध झालेल्या प्रबल ग्रहापासून सोडवितां सोडवितां ब्राह्मणेतरांच्या व बहिष्कृतांच्या नाकीं नऊ आले. व आतां मोठ्या कष्टानें कोठें कोठें अपवाद ह्मणून जातवार प्रतिनिधी देण्यास सरकार कबूल झालें आहे. अशा प्रकारें नजरबंद झालेल्या सरकारास शुद्धीवर आणण्यास जातीभेद आहे त्याकडे कानाडोळा करूं नका

व जातवार प्रतिनिधी देऊन होणारा अनर्थ टाळा असा कंठशोष करून सांगणाऱ्यांना स्वराज्यवादी लोक देशद्रोही, आत्मघातकी इत्यादि शेलक्या शब्दांनीं संबोधित आहेत. जी इंग्रजी नोकरशाही जातिभेदामुळें हिंदुलोक स्वराज्यास अपात्र आहेत असें ह्मणत होती त्याच नोकरशाहीकडून स्वराज्य विषयींच्या पात्रतेचें हिंदुलोकांचे हक्क कबूल होण्याची वेळ आली असतां समाजांत ब्राह्मण ब्राह्मणेतर इत्यादि विनाकारण दुफळी करण्याचा प्रयत्न चाललेला आहे असा आपला गैरसमज करून घेऊन अनेक दिवस दाबून धरलेला क्रोधानलाचा लोट केसरीकारांनीं आपल्या ता. १६–३–२० च्या ज्वालामुखी अग्रलेखांतून सोडला आहे. ब्राह्मण ब्राह्मणेतर या वादांत केसरीकारांना जी मौज वाटत आहे ती ही की, "हिंदी प्रजाजन स्वराज्यास पात्र असून त्यांना स्वराज्य मिळावें ह्मणून कांग्रेसनें किंवा होमरूल संस्थांनी उपस्थित केलेल्या चळवळीत यांनीं विशेषसा भाग घेतला नाहीं, किंवा घेतला असल्यास आंगचोरपणानें घेतला व केव्हां केव्हां तर उघड विरोधहि केला अशा लोकांनी हें बंड उभारण्यास सुरवात केली आहे." ब्राह्मणांच्या व इतरांच्या दृष्टिकोनांत जो एक महत्त्वाचा फरक आहे तो जर केसरीकारांनी ओळखला असता तर त्यांना या वादांत ह्मणतात तशी मौज वाटती ना. ब्राह्मणांना स्वराज्य कसें मिळेल हा प्रश्न काय तो प्रधान वाटतो. ह्मणून त्यांनीं मतदारीचा हक्क कोणाला असावा अगर प्रतिनिधी कसे निवडून यावेत यावद्दल तोंड उघडून शब्द दोष देखील करून घेतला नाहीं. कारण कांहीं जरी झालें तरी ब्राह्मण प्रतिनिधी निवडून येणारच. इतरांना मात्र स्वराज्य मिळालें तर त्यापासून प्राप्त होणारी स्वयंसत्ता सर्व जातींत कशी विभागतां येईल कीं जेणेंकरून स्वराज्य ह्मणजे ब्राह्मणी राज्य होणार नाही हा प्रश्न प्रधान वाटतो. ह्मणून ते मतदारीच्या हक्काची व प्रतिनिधी निवडण्याच्या पद्धतीची अहोरात्र चर्चा करित आहेत, स्वराज्य मागितलें नाहीं याचें कारण एवढेच कीं जोंपर्यंत जाती आहेत तोंपर्यंत स्वराज्य मिळणार नाही असें इंग्रज सरकार अधिकारयुक्त वाणीनें सांगत होते. ह्मणून जातीभेद काढून टाका ही मागणी आज अनेक दिवसांपासून आह्मी ब्राह्मण लोकांपाशी करीत होतो. परंतु जातिभेदहि गेला नाहीं व जातवार प्रतिनिधीहि मिळत नाहींत अशी जेव्हां विकट वेळ येऊन ठेपली तेव्हां मात्र ब्राह्मणाप्रमाणें ओढून कातडें डोळ्यांवर घेऊं इच्छिणाऱ्या इंग्रजांस जातिभेदाच्या स्वरूपाची जाणीव करून देण्यास हिंदु समाजाचें ब्राह्मण ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत असे तीन वर्ग करावे लागलें. हें वर्गीकरण अगदीं शाब्दिक व कृत्रिम आहे असें केसरीकारानें सिद्ध करण्याचा आव घातला आहे. लो. टिळकांनींहि ब्राह्मण ब्राह्मणेतर या विषयावर पुण्यास एक व्याख्यान दिलें. त्यांतहि ब्राह्मणेतरांत ऐक्याची भावना नाही असा अज्ञानपणाचा वाद लढविला आहे. हिंदु समाजाची रचना जन्मसिद्ध आहे गुणसिद्ध नाहीं; व जन्मसिद्ध योग्यायोग्यता व जन्मसिद्ध पवित्रापवित्रता या दोन मूलतत्वाच्या पायावर समाजाची रचना झाली आहे हें केसरीकारहि नाकबूल करणार नाहींत. जन्मसिद्ध योग्यता व पवित्रता या दोन तत्वानुसार जर आपण हिंदुसमाजाचें वर्गीकरण केलें तर त्याचे तीन वर्ग होतात. सर्वांत योग्यतेनें श्रेष्ठ व सर्वांत पवित्र असा वर्ग म्हटला ह्मणजे ब्राह्मणवर्ग होय. ज्यांची जन्मसिद्ध योग्यता व पवित्रता ब्राह्मणाच्या खालची आहे त्यांचा ब्राह्मणेतर वर्ग होय. व जे सर्वांत जन्मसिद्ध अयोग्य व अपवित्र आहेत अशांचा जो वर्ग तो बहिष्कृत वर्ग. अशा रीतीनें जर वर्गीकरण केलें तर ब्राह्मण (वेदोक्त वर्ग) ब्राह्मणेतर (शास्त्रोक्त वर्ग) व बहिष्कृत (पुराणोक्त वर्ग) हा भेद शब्दाचा कीं भावाचा याचा निर्णय करण्यास जड जाणार नाही. ब्राह्मणेतरांत व बहिष्कृतांत समाविष्ट होणाऱ्या जातींत रोटीबेटी व्यवहार होत नाहीं व ज्यांच्यांत रोटीबेटी व्यवहार होत नाहीं, त्यांच्यात ऐक्यभाव कसा उत्पन्न होणार? व ऐक्याची भावना ज्यांच्यांत नाहीं त्यांचे पृथक पृथक वर्ग करणें तर्कटीपणाचें होणार नाही काय? असा केसरीकारांचा आक्षेप आहे. रोटीबेटी व्यवहार ऐक्यभाव उत्पन्न करण्यास कारणीभूत आहे यास ना ह्मणतां यावयाचें नाही; व ब्राह्मणेतर जातींत व बहिष्कृत जातींत रोटीबेटी व्यवहार होत नाही ह्मणून ते ऐक्य भावनेनें संघटीत झालेले वर्ग नाहीत हें हल्लीच्यांहून भिन्न परिस्थितीत खरेंहि ठरलें असतें. तरीपण दक्षिण आफ्रिकेंत वसत असलेले हिंदी लोक अनेक जातीचे व धर्माचे असल्यामुळें रोटीबेटी व्यवहाराचा आभाव असूनहि त्यांच्यांत वसत असलेली दृढ ऐक्याची भावना किती वर्णनीय आहे हें केसरीकारांनीं अनेक वेळां लोकांच्या निदर्शनास आणले आहे. परस्परांत रोटीबेटी व्यवहार न करणाऱ्या आफ्रिकेतील हिंदीजनांत ऐक्याची भावना कशी प्रदीप्त झाली याचें संशोधन जर केसरीकारांनीं केलें असतें तर असा विचारशून्य अग्रलेख लिहिण्याची त्यांच्यावर पाळी आली नसती हें खास. एखाद्या वस्तूंत किंवा समाजांत कितीहि पिंडभिन्नत्व असलें तरी त्याच्यावर सर्व बाजूंनीं बाहेरून आघात झाला म्हणजे त्यांतील भिन्नभाव जाऊन त्याला एकजिनसीपणा येऊन त्याच्यांत ऐक्यभाव वाढतो हा समाजशास्त्राचा नियम सर्वसंमत आहे. रोटीबेटी व्यवहाराच्या अभावीं जागृत असणारा भिन्नभाव मावळून त्याच्या ठिकाणी ऐक्यभाव उत्पन्न होण्यास जर आफ्रिकेतील गोऱ्या लोकांच्या जुलमाचा आघात कारणीभूत झाला तर ब्राह्मणेतरांत व बहिष्कृतांत रोटीबेटी व्यवहाराच्या अभावामुळे उत्पन्न होणारा भिन्नभाव त्यास अयोग्य व अपवित्र ठरविणाऱ्या ब्राह्मणीधर्माच्या शासनाच्या आघातापुढें टिकेल, असें धरून चालणें मूर्खपणाचें होणार नाहीं काय? आह्मी अमक्य। जातीचे ही भावना ब्राह्मणेतरांत व बहिष्कृतांत आतां पूर्वीप्रमाणें जागृत नाही हें केसरीकारांचें दुर्दैवच ह्मणावयाचें. आह्मी ब्राह्मणापेक्षा कमी दर्जाचे व कमी पवित्रतेचें या भावनेनें ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्गात आपलें ठाणें दिलें आहे. आणि जसजशी ती भावना प्रबल होत जाणार तसतसें ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत हे शब्दाचे नव्हे तर भावनेचे वर्ग होत

जाणार. योग्यता व अपवित्रता जन्मतः अंगी बाणल्यामुळें ब्राह्मण कसे गबर होऊन शेफारले आहेत व अयोग्यता व अपवित्रता जन्मतः अंगी खिळल्यामुळे ब्राह्मणेतरांची व बहिष्कृतांची कशी नागवणूक झाली आहे याची जसजसी ओळख पटत जाईल तसतसें हे भेद दृढ होऊन राष्ट्रकार्यात विघ्नें येतील हें केसरीकाराप्रमाणें आह्मासहि कबूल आहे. परंतु ज्या कारणामुळें वाद निघाला तीं कारणें दूर केल्याशिवाय वाद मिटवा ह्मणून सांगणें किंवा तो मिटत नाहीं ह्मणून डोक्यांत राख घालून वाद करणारास शिव्याशाप देणें अनुचित आहे. ब्राह्मणांच्या जन्मसिद्ध योग्यते व पवित्रतेमुळें गुणसिद्ध ब्राह्मणेतरांचे व बहिष्कृतांचे किती नुकसान झालें आहे याबद्दल केसरीशिवाय इतर कोणालाच शंका येणे शक्य नाही. तरीपण हा वाद मिटून समाजांत ऐक्य व्हावें अशी जर केसरीची प्रामाणिक इच्छा असेल तर ब्राह्मणांनीं इतरांस बुडविलें नाही अशी इतिहासविरुद्ध केसरीची मनोदेवता केसरीला साक्ष देत असली तरी ज्याअर्थी इतर लोक ती खोटी आहे असा गिल्ला करीत आहेत त्याअर्थी या वेड्यापीरांच्या ह्मणण्यांत कांहीं तरी राम आहे असा संशय घेऊन जरी ब्राह्मण, ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत या वादग्रस्त प्रश्नांच्या मुळाशीं असलेली कारणें चोखाळून पाहिल्यास केसरी सज्ञान होऊन पुढें लिहूं ह्मटलेला अग्रलेख हा वाद कसा मिटवावा या विषयावर आल्यानें ब्राह्मणेतरांत व बहिष्कृतांत केसरीचा जितका मान राहील व खप होईल तितका तो मिटवावा. असें लिहून होणार नाही हें जाणूनच केसरीकार या महागाईच्या दिवसांत आपली शाई, कागद व बुद्धिमत्ता खर्च करतील एवढी आशा केल्यास फार होईल काय ?

पत्रव्यवहार.

चौकशी झाली पाहिजे.

रा. रा. मुकनायक कर्ते यांस, खालील दोन ओळीस स्थळ द्याल अशी आशा आहे.

निराश्रित सहाय्यकारी संस्था स्थापन होऊन आज १३ वर्षे झाली. वहिष्कृतांना शिक्षण देऊन त्यांच्यांत जागृति उत्पन्न करणें हें मिशनचें ध्येय आहे. या कामीं लोक आणि सरकार यांजकडून मिशनला हजारो रुपये मिळत आहेत. परंतु त्या मानानें मिशनचा उद्देश कितपत सिद्धीस गेला याची आह्मांस मोठीच शंका आहे. एवढेंच नव्हे तर मिशनच्या कार्यावरून तिच्या हेतूविषयींहि बहिष्कृत वर्गात अविश्वास उत्पन्न झाला आहे. असो. ज्या अर्थी बहिष्कृत वर्गाच्या नांवावर मिळणाऱ्या हजारो रुपयांचा मिशन चुराडा उडवित आहे त्या अर्थी रा. शिंदे कांहींहि ह्मणोत, हे पैसे आपल्या पदरांत पडतात की नाही हें पहाणें बहिष्कृतवर्गाचें कर्तव्य आहे. अतएव मिशनच्या कामाची चौकशी करण्याकरितां एक कमिटी नेमणें अत्यंत आवश्यक आहे. त्या कमिटींत मिशनचे चालक व "वहिष्कृत हितकारिणी" सभेनें निवडून दिलेलीं माणसें असून तिचें अध्यक्षस्थान सर नारायण चंदावरकर पतकरतील तर या मिशनच्या कार्यास योग्य दिशा लागून वहिष्कृतांचें बरेचसें कल्याण होण्याचा संभव आहे.

मिशनचा हितेच्छु

वर्तमानसार.

यवतमाळ जिल्ह्यांतील वणी येथें ता. ९ रोजीं महार लोकांची जाहीर सभा रा. अर्जुन नारायण तेलंग यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. लोकसमुदाय दीड हजारावर जमला होता. या सभेनें चिखली परिषदेंत पास झालेल्या ठरावांस आपला पूर्ण पाठिंवा दिला.

श्रीसोमवंशीय (सर्व महार) निराश्रित शिक्षणवर्धक फंडाच्या विद्यमानें अस्पृश्य मानलेल्या लोकांची जंगी जाहीर सभा मे. जे. पी. ब्रँडर आय. सी. यस्. कलेक्टरसाहेब यांच्या अध्यक्षतेखालीं ता. ११ एप्रिल सन १९२० रोजी मुंबई टाऊन हालमध्यें भरणार आहे.

लंडन येथें नुकताच एक विचित्र विवाह झाला ; वराचें वय ७६ वर्षाचें असून वधू ८४ वर्षे वयाची कुमारिका आहे !

फ्रान्समध्यें मार्सेल्स शहरीं एका बाईस एकाच वेळीं ४ मुलें झाली. त्यांतील दोन मुलगे तात्काळ मरण पावले. आणि बाकीच्या दोन मुली मात्र अद्यापि जिवंत आहेत.

मद्रास इलाख्यांतील सर्व सरकारी शाळा वहिष्कृत वर्गातील मुलांना उघड्या केल्या असल्याचें मद्रास सरकारनें जाहीर केलें आहे. कर्तव्यास केव्हाहि न जागण्यापेक्षां उशीरा जागणें बरें.

माजी जर्मन कायसरला आपण दोस्तराष्ट्रांच्या स्वाधीन करण्यास कबूल नाही असा डच सरकारनें अखेरचा जवाब दिला.

ता. २४ रोजी रा. राघोजी सवाजी मिरके यांना मुंबई दगडी चाळ येथें "सोमवंशीय संतसंस्थेच्या" विद्यमानें पानसुपारी करण्यांत आली. अध्यक्षस्थानी रा. संभाजी सत्रूजी वाघमारे हे होते.

एप्रिल २।३।४ रोजी सोलापूर येथें अस्पृश्यतानिवारक प्रांतिक परिषद भरणार आहे. राजकीय प्रांतिक परिषद असतांना ही कां ?

नागपूर येथें येत्या एप्रिल किंवा मे महिन्यांत हिंदुस्थानांतील महार, मांग, चांभार, पारिया, पंचम वगैरे जातींनीं आपल्या वरील वहिष्कार घालविण्याकरिता आणि शिक्षणविषयक सामाजिक व राजकीय बाबतींत आपली प्रगति करण्याकरितां एक परिषद भरविण्याचे ठरविलें आहे. या परिषदेचें अध्यक्षस्थान श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति सरकार करवीर (**कोल्हापूरचे राजेसाहेब**) ह्यांनी स्वीकारण्याचें कबूल केलें आहे. परिषदेच्या नक्की तारखा मागाहून कळविण्यात येतील. स्वागत मंडळाच्या सभासदाची फी १० रु., प्रतिनिधीची फी ५ रु., व

गरिवास २ रु., प्रेक्षकास १ रु. फी पडेल. जेवणाकरितां कोणालाहि निराळा खर्च पडणार नाही असें परिषदेचे सेक्रेटरी रा. गवई हे कळवितात.

पुणें शहर म्युनिसिपालिटिचे सभासद सुभेदार वहादूर पोचटी मारी यांस देवाज्ञा झाली हें कळविण्यास आह्मांस फार वाईट वाटतें. वहिष्कृतांचें हित पहाणारा असा योग्य पुरुष पुणेकरांना फार दिवस लाभला नाहीं हें त्यांचें मोठें दुर्भाग्य होय. मृताच्या आत्म्यास ईश्वर शांती देवो.

बेळगांव येथील प्रसिद्ध कांट्राक्टर रा. सा. पापन्ना जाल्ह्या या महार गृहस्थास सरकारनें रावसाहेव हा किताव देऊन त्यांचा वहुमान केल्यावद्दल त्यांना निराश्रित सहाय्यकारी संस्थेच्या विद्यमानें ता. २८-३ रोजी मे. कलेक्टरसाहेव यांच्या अध्यक्षतेखाली मानपत्र देण्याचा समारंभ होणार असल्याचें समजतें.

वहिष्कृतवर्गास सार्वजनिक विहिरींचा उपयोग करण्याची मोकळीक देण्याचा ठराव बेळगांव म्युनिसिपालिटीनें ता. २६ मार्च रोजी केला असून त्याप्रमाणें जाहीर नोटिस दिली आहे. अनुकरणीय नाहीं असें कोण ह्मणेल ?

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ आर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता :—दत्तोबा पवार, फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

जाहीरात.

तुह्माला आपले ह्मातारपणचे दिवस सुखांत जावे व आपल्या पश्चात् आपल्या मुलावाळांचें कल्याण व्हावें असें वाटतें ना ? मग आजच आयुष्याचा विमा उतरा. विशेष माहितीकरितां लिहा.

मेसर्स शिवतरकर अँड सन्स, एजन्टस,
मूकनायक ऑफिस, परळ.

फर्निचर सामानाचें स्वस्त दुकान.

या दुकानांत सर्व प्रकारचीं टेवलें, खुर्च्या, कपाटें, स्टूल वगैरे सामान तयार मिळतें, किंवा आर्डर दिल्यास मनाप्रमाणें करून देऊ. एक वेळ आर्डर देऊन अनुभव पहा.

पत्ता :—माधवराव अँण्ड ब्रदर्स, हारून बिल्डिंग,
नं. ९ पोयबावडी, परेल, मुंबई १२.

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात.

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.
ग्यास वर्क्स नजिक, परळ, मुंबई.

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें; व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४ हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :—
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें] मुंबई, शनिवार ता. १० एप्रिल १९२०. [अंक ६ वा.

मूकनायक.

राष्ट्रांतील पक्ष.

कोणतेंहि सार्वजनिक कार्य झालें तर तें मी एकटा घडवून आणीन असें जर कोणी म्हणेल तर त्याच्या हातून कार्य तर होणार नाहीच पण समंजस लोक त्याच्या ऐटीवद्दल व अदूरदर्शीपणाच्या तोऱ्यावद्दल त्याची कींव केल्याशिवाय रहाणार नाहीत. मनुष्याचे विचार कितीहि उदात्त असले तरी जर कां त्याला पाठवळ नसलें तर तो पंगूवत् होऊन त्याच्या विचाराचा अवतार कृतींत होणें कठीण जातें, व जोपर्यंत तसें झालें नाहीं तोपर्यन्त उदात्त विचार असून नसून सारखेंच म्हणावयाचे; कारण विचारानुरुप जर जगाची रहाटी वदलली नाहीं तर मनुष्य मात्रास लाभ तो कोणता ? म्हणून कार्याच्या दृष्टीनें पहातां कार्य शाली माणसांत एकदिली होऊन जूट होणें फार आवश्यक आहे. परंतु एकदिली उर्फ संयोग होण्यास सृष्टींतील निर्जीव वस्तूंत किंवा सजीव प्राण्यांत समान धर्म असावा लागतो. पाणी आणि तेल, पाषाण व काष्ट धातू आणि मृत्तिका यांच्यांत जसा संयोग होत नाहीं, तसा व्याघ्र व शेळी, मांजर आणि उंदीर, इंग्रज व फ्रेंच, जर्मन व अमेरिकन, इटालियन व ग्रीक, पार्शी व ख्रिश्चियन, हिंदू व मुसलमान, ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर इत्यादिकांतहि संयोग होत नाहीं. "समानशील व्यसनेषु सख्यम्" हा न्याय सर्वत्र सारखा लागू पडतो. जीत व जेते, स्वामी व सेवक, श्रीमंत व दरिद्री, यांच्यांत देखील सख्य दिसून येत नाही ते याच न्यायामुळें. इंग्रज व नेटिव्ह, जहाल व मवाळ इत्यादिकांत जो संयोग होत नाहीं यांचेंहि कारण त्यांच्यातील असमान धर्म हेच होय. कोणत्या पक्षाशीं आह्मी संयोगी आहों याची चर्चा करण्याचा आमचा इरादा आहे. पण ती चर्चा करण्यापूर्वी हल्लीं अस्तित्वांत असलेले पक्ष कसे उभारले गेले व त्यांचें शील काय आहे हें तपासून पाहिलें पाहिजे.

अनंतदशाचक्रांत भ्रमतां भ्रमतां इंग्रेजी सत्तेखालीं हा देश कसा आला याचा इतिहास सांगण्याचें कारण नाहीं. पडते मुसलमान व चढते मराठे यांना नमवून इंग्रजांनीं आपली सत्ता कशी प्रस्थापित केली हें सर्वश्रुत आहेच. एकच गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे, ती ही कीं, प्रजापक्ष ह्मणून जी कांहीं चीज आहे ती मात्र अगदीं नवीन असून इंग्रजी अमदानींतच तिची लागवड झाली आहे. अनेक परचक्रें या देशावरून गेलीं. मुसलमानांनीं अनेक दिवसपर्यन्त आपली सत्ता या देशावर गाजवून "होतां मुसलमान कीं कापूं मान" या द्वादश अक्षरी फर्मानानुरूप हिंदुधर्माचें निशाण जी शेंडी त्या शेंड्यांचा फन्ना फार केला. पोर्तुगीज लोकांनीं आपलीं ठाणीं वसविलीं, व अनेक लोक ख्रिस्तानुयायी केले. डच आले, फ्रेंचांनीं वसाहती केल्या, परंतु मराठ्यांनीं खाल्लेल्या उचलेखेरीज जिकडेतिकडे औदासिन्य ! प्रजेंत चेतना ह्मणून कांहीं नाहीं. येईनात बापडे, आमचे काय जातें ! अशा भावनेनें खिळून गेलेली प्रजा इंग्लिश लोकांच्या अमलासंबंधानें एवढें औदासिन्य दाखवित नाहीं हे नवल नव्हे काय ? मुसलमानी किंवा मराठी राज्यासारख्या बेजबाबदार राज्याविरुद्ध प्रजेनें कधींहि टट उभारला नाहीं. तारतम्यानें पहातां मुसलमानी किंवा मराठी अमदानीपेक्षा ब्रिटिश अमदानी कितीतरी सुखावह आहे. दरेक व्यक्तीला कितीतरी स्वातंत्र्य व कितीतरी सुख प्राप्त होत आहे. असें असूनहि प्रजेनें तिच्या विरुद्ध आपला पक्ष उभारावा ही तिची अघटीत करणी सहज उमगण्यासारखी नाहीं. ज्या हिंदीजनांत जें एकप्रकारचें स्थैर्य व जी तटस्थता दृष्टीस पडत होती व ज्या स्थैर्यास व तटस्थतेस जगांतील दुसऱ्या देशांत क्वचितच उपमा सांपडेल असें वाटत होतें व ज्या तटस्थतेवद्दल सर्व पाश्चात्य राष्ट्रांत त्याची प्रसिद्धी होती ती तटस्थता व तें स्थैर्य लोपून त्याचें पर्यवसान विलक्षण अशा चैतन्यांत व्हावें हा सृष्टींतील एक चमत्कार आहे असें म्हटल्यास अतिशयोक्ति होणार नाहीं. परंतु हा

चमत्कार घडून येण्यास.ब्रिटिश अमदानीच कारणीभूत झाली असें म्हणावें लागतें. ब्रिटिश अमदानीपूर्वी प्रजेंत ऐक्यभाव न उत्पन्न होण्यास बरीच कारणें होतीं. अनेक धर्म, अनेक जाती, अनेक भाषा इत्यादिकामुळें प्रजा एकजीव होणें शक्य नव्हतें. तरीपण या प्रजाशकलांचें नियमन करणारी शक्ति उर्फ सरकार एकच असतें तर हिंदी प्रजा एकवट झाली असती हें खास. अमेरिकन संयुक्त संस्थानांतील लोकांत हिंदुस्थानाप्रमाणेंच भिन्न धर्म, भिन्न जाती व भिन्न भाषा आहेत. तरीपण अमेरिकन प्रजेंत ऐक्यभाव किती आहे हें नुकत्याच संपलेल्या युद्धावरून सिद्ध होत आहे. उलट युरोपांतील लोक एक धर्मीय असूनहि त्यांच्यांत ऐक्याचा अभाव–नव्हे वैमनस्य–किती आहे हें नुकतेंच प्रत्ययास आलें आहे. युरोपाप्रमाणें हिंदुस्थानांतील प्रजेंत ऐक्यभाव उत्पन्न झाला नाहीं याचेंहि कारण हेंच कीं, ब्रिटिश अमदानीपूर्वी युरोपाप्रमाणें हिंदुस्थानांतहि एक सरकार नव्हतें. एका सरकारखालीं असणारे आपण नागरिक, एकाच कायद्यानें बांधले गेलेलों आपण प्रजाजन, एकाच शासनपद्धतीच्या मान्याखाली सुखदुःख अनुभविणारे आपण लोक इत्यादि भावना जागृत करून प्रजेस एकवट करण्यास एकछत्रीराज्यासारखें दुसरें महत्कारण नाहीं. हिंदी प्रजा एकवट होण्यास एकछत्री इंग्रजी अंमल जितक्या परीनें कारणीभूत झाला तितक्याच परीनें इंग्रजी भाषेचा प्रचारहि कारणीभूत झाला आहे. इंग्रजी भाषेच्या प्रचारामुळें भिन्नभिन्न प्रांताच्या लोकांत विचारविनिमय व आचारविनिमय होऊन ऐक्यभावांत भर पडली आहे. अशा प्रकारें एकवट झालेल्या प्रजेंत वसत असलेलें आनुवंशिक औदासिन्य, स्थैर्य व तटस्थता जाऊन त्याच्या ठायीं स्वहक्काची जाणीव उत्पन्न होण्यास इंग्रजी राजकीय इतिहासाचें परिशीलन फार कामीं पडलें. प्रजा ही मेंढरें व राजा हा मेंढपाळ अशा भावनेनुसार आपल्या चैतन्याच्या दोऱ्या जो येईल त्याच्या हातांत देऊन बेगुमानपणें वर्तत असलेली प्रजा राजापेक्षां प्रजा श्रेष्ठ व राजानें राज्य करावयाचें तें प्रजेच्या अनुरोधानें करावयाचें, सारांश प्रजा हीच राजा ह्मणून तिच्या चैतन्याच्या दोऱ्या तिच्याच हातांत असाव्या असें ठोकून सांगणारा प्रजापक्ष इंग्रजी इतिहासाच्या परिचयाशिवाय अन्य कारणांनीं उभा राहिला असें ह्मणण्यास कांहीं आधार दिसत नाहीं. आतां हा प्रजापक्ष बलवत्तर होण्यास कांहीं इंग्रजी अधिकाऱ्यांची दोषास्पद अमदानी कारणीभूत झाली तो प्रश्न वेगळा.

प्रथमतः इंग्रजीराज्य सुराज्य व्हावें असा या प्रजापक्षाचा हेतु होता. पण कालांतरानें सुराज्यापेक्षां स्वराज्य वरें असें या पक्षास वाटूं लागलें. हेतूंत फरक झाल्यावरोवर या प्रजापक्षाच्या दोन फळ्या पडल्यावर एकपक्ष निर्भेळ स्वराज्य मागूं लागला, व दुसरा पक्ष इंग्लंडवांचून आपल्यास गति नाहीं ह्मणून इंग्रजी साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य आपणास मिळालें ह्मणजे वस्स असें ह्मणूं लागला. निर्भेळ स्वराज्य मागणारांचा जहाल कंपू बनला. व साम्राज्यांतर्गत स्वराज्य मागणाऱ्यांना त्यांनी मवाळ असें नांव दिलें. जहाल कंपूनें निर्भेळ स्वराज्यप्राप्तीसाठीं इंग्रेजी सत्ता उलथून टाकण्यास अराजकपणा अनेक प्रयत्न करून फैला-विला; पण तोंडघसी पडून आपला मोर्चा त्यांनीं वेळींच परत-विला हें देशहिताच्या दृष्टीनें त्यांनीं एक मोठें राष्ट्रकार्यच केलें असें आह्मी समजतों. जहालांत आणि मवाळांत जो एक फरक उरला आहे तो हाच कीं, जहालांच्या मतें हा देश स्वराज्यास पात्र आहे यास्तव पूर्ण स्वराज्य आह्मास आतांच द्या. मवाळांचें म्हणणें असें आहे, कीं हा देश स्वराज्यास सर्वस्वी पात्र नाहीं, यास्तव स्वराज्याचा एक एक ग्रास पचेलसा धिम्या धिम्यानें घ्या. या विचारभिन्नत्वामुळें मिळालेला स्वराज्याचा हप्ता जहालांना अगदीं टाकाऊ व पात्रतेच्या मानाने अगदी उपमर्दकारक असा वाटतो, तोच हप्ता मवाळांना पुरेसा आहे असें वाटतें. या पक्ष-भेदांत आमचा पक्ष कोणता असें जर कोणी विचारलें तर या दोहोंपैकीं आमचा एकही पक्ष नव्हे असें आह्मीं म्हणूं. जोपर्यन्त इंग्रज लोक आम्ही राजे, आमच्या पूर्वजांनीं रक्त वेंचून हा देश काबीज केला तो आपल्या वंशजांनीं या देशावर जगावें म्हणूनच केला, राजकारणांत आमचें कल्याण हा प्रधान हेतु असून साध-ल्यास हिंदुस्थानचें कल्याण करावयाचें इत्यादि युक्तिवाद लढऊन प्रजापक्षाविरुद्ध आपला राजपक्ष मांडित असत तोपर्यन्त जहाल आणि मवाळ या पक्षभेदांत कांहीं अर्थ होता. स्वराज्य मिळत नाहीं हा जोपर्यंन्त प्रश्न होता तोपर्यंत तें त्वरित मागा किंवा दमानें मागा असें ह्मणणें प्रश्नास धरून होतें. पण आतां स्वराज्य मागण्याचा प्रश्नच उरला नाहीं. मिळालेलें स्वराज्य कोणत्या तत्वानुसार वापरावें हा मुख्य प्रश्न आहे. अशा प्रकारें वस्तुस्थितीची घडी मोडली असल्यामुळें जहाल आणि मवाळ हा पक्षभेद सहाजिकपणें गचाळ वाटूं लागला आहे. स्वराज्य प्राप्त होण्यास आपण स्वराज्यास लायक आहों असें सिद्ध केलें पाहिजे असें जहाल मवाळाप्रमाणें सर्वांसच वाटतें. पण आपली पात्रता कशावरून सिद्ध होईल हाच लढ्याचा प्रश्न आहे. पूर्ण स्वराज्य मिळण्याचा पक्का निश्चय हिंदुस्थाननें केल्याशिवाय हिंदुस्थानास पूर्ण स्वराज्य मिळणार नाहीं यांत उभयपक्षाचें कसें एकमत आहे हें अमृतसरच्या राष्ट्रीय सभेंत किंवा सोलापूरच्या प्रांतिक परिषदेंत पास झालेल्या स्वराज्याच्या ठरावावरून दिसून येईल. पक्का निश्चय केल्याची खूण इंग्लंडच्या लोकांना व पार्लमेंटला कशी पटवावयाची ह्यांतच काय तो त्यांचा मतभेद आहे. जहालांना वाटते कीं, इंग्रजी अधिकाऱ्यांशीं सहकारिता केली तर त्यांचें मत यांना ग्राह्य आहे असें वाटून पूर्ण स्वराज्याचे हक्क आप-ल्यास देण्यास इंग्लंडचे लोक व पार्लमेंट सभा केव्हांहि तयार होणार नाहींत. उलट मवाळांच्या मतें इंग्रजी अंमलदारांशी सह-कारितेनें वागल्यानें सर्वांत लवकर पूर्ण स्वराज्य मिळणार आहे. नोकर शाहीशीं हटयोग करून वा भक्तियोग करून स्वराज्यप्राप्ति होते इतके दुधखुळे जहाल मवाळांत भरले आहेत हें पाहून विद्व-त्तेच्या बळावर देशाचे पुढारी म्हणून मिरवणाऱ्यांच्या विद्वत्तेची कींव केल्या खेरीज रहावत नाहीं. आमच्या मतें नोकरशाहीशीं सहका-

रिता करणें किंवा न करणें हा स्वराज्य प्राप्तीचा मार्ग नव्हे. जनतेशी सहकारिता करून दिलेलें स्वराज्य तिला जितक्या प्रमाणांत सुखावह करून दिले जाणार आहे तितक्याच प्रमाणांत स्वराज्य प्राप्तीबद्दलची पात्रता ठरणार आहे असें आम्हास वाटतें.

"देशाचा राज्यकारभार त्याच देशांतील लोकांच्या हातीं असणें ही राज्यपद्धति अन्वर्थक असून तिच्यांत कांहीं हंशील असतो. परंतु जेथें एका देशाचा राज्यकारभार दुसऱ्या देशांतील लोक चालवितात त्या स्थितीला राज्य हें नांव देतां येत नाहीं. कारण एका देशांतील लोक दुसऱ्या देशांतील लोकांस आपल्या अमलाखालीं ठेवतात ते केवळ आपल्या कल्याणासाठी, पैसे कमविण्यासाठीं, किंवा आपला फायदा करून घेण्यासाठी माणसांचा कळपच ह्मणून ठेवितात" ह्या इंग्लिश राजकीय तत्ववेत्ता मिल्लच्या सुभाषिताची पोपटपंची जहाल मवाळ वेळीं अवेळीं करून अज्ञान जनास स्वराज्य मागण्यास उद्युक्त करितात. ज्या इंग्रजी राजकारणाच्या इतिहासावर जहाल मवाळांची एवढी भिस्त आहे त्याच इतिहासांतील एक गोष्ट सर्वांच्या फायद्यासाठीं येथें नमूद करणें अप्रासंगिक होणार नाहीं. जशी हिंदुस्थानांतील राजकीय सत्ता ब्रिटिश लोकांच्या हातीं आहे तशी अर्धे एकोणिसावें शतक लोटून जाई तोपर्यंत इग्लंडांतील राजकीय सत्ता प्रजेच्या हातीं नसून राजाच्या हातीं होती. ती सत्ता काढून घेण्यास इंग्लंडांत जो प्रजापक्ष उभारला होता त्याचेहि व्हिग्ज व टोरीज असें दोन तट होते. हें दोन्ही पक्ष जरी राज्याची सत्ता मर्यादित करण्यास झटत होते असें जरी इतिहास प्रसिद्ध आहे तरी बहुजन समाजाचें या दोन पक्षांबद्दल काय मत होतें हें फारसें कोणाच्या ऐकिवांत नाहीं. तें मत ज्यांना पूर्णपणें पहावयाचें असेल त्यांनीं प्रोफेसर ग्राहाम वॉलस यांनीं लिहिलेल्या फ्रयान्सिस प्लेस याच्या चरित्राचें परिशीलन करावें. इंग्लंडांतील राजकारणांत धुमाकूळ माजवलेल्या वरील दोन पक्षासंबंधानें प्लेसनें एके ठिकाणीं असें ह्मटलें आहे कीं, "बहुजन समाजाच्या मतें व्हिग्ज आणि टोरिज या दोन पक्षांत कोणताच महत्वाचा भेद नाहीं. भेद आहे तो एवढाच कीं, टोरीपक्षाला राजाची सत्ता बळकट करून तिच्या जोरावर समाजांतील श्रेष्ठ व गरीब लोकांवर चरावयास पाहिजे. व्हिग्ज पक्षाला श्रेष्ठ लोकांची सत्ता स्थापित करून राजाला व गरीब प्रजेला पायाखालीं तुडवावयास पाहिजे." वरील मिमांसा जहाल व मवाळांना इतक्याच किंबहुना त्याच्याहिपेक्षा जास्त प्रमाणांत लागू पडते यांत मुळीच संदेह नाहीं. कारण दोन्ही पक्ष जरी इंग्रजी सत्ता मर्यादित करण्यास झटत आहेत तरी जहालांना श्रेष्ठ लोकांची सत्ता स्थापित करून इंग्रजांना व गरीबांना चेंगरावेसें वाटत आहे व मवाळांना इंग्रजी सत्तेच्या आधारावर गोरगरिबांची होत असलेली पायमल्ली कायम करावयास पाहिजे. ह्मणून स्वराज्याच्या उपयोगाच्या प्रश्नासंबंधानें पहातां हे दोन्ही पक्ष जितके गचाळ आहेत तितकेच जनहिताच्या दृष्टीनें विघातक आहेत. ज्यांना जनतेच्या हिताचा संचय करावयाचा आहे त्यांना ब्रिटिश सत्तेचा अभाव ह्मणजे स्वराज्य अशी स्वराज्याची व्याख्या करून चालावयाचें नाहीं. व्यक्तीच्या उन्नतावस्थेस अनुरूप अशी सामाजिक स्थिति घडवून आणण्यास दिलेले स्वातंत्र्य हीच स्वराज्याची खरी व्याख्या आहे, हें मागील अग्रलेखांत ध्वनित केलें आहे. ही व्याख्या सार्थ होण्यास कोणत्या तत्वानुरूप समाजाची घटना झाली पाहिजे त्या तत्वाचें प्रतिपादन पुढील अंकीं करूं. ही व्याख्या व हीं तत्वें ज्यांना मान्य आहेत त्यांचा व आमचा एकच पक्ष आहे हें निराळें सांगणें नको.

दक्षिण महाराष्ट्रांतील बहिष्कृत वर्गाची परिषद.

बैठक पहिली.

वरील परिषदेची पहिली बैठक मुक्काम माणगांव, संस्थान कागल येथें ता. २१/२२ मार्च सन १९२० इ. रोजीं भरली होती. पहिला दिवस पाडव्याचा होता तरी पण सभेस जवळजवळ पांच हजारांवर समुदाय जमला होता. याहीपेक्षां जास्त समुदाय जमला असता परंतु आजुबाजूच्या कित्येक खेड्यापाड्यांतील बहिष्कृत लोकांची कुळकर्णी, तलाठी वगैरे लोकांनीं अशी समजूत करून दिली कीं, ही सभा वाट्या लोकांची असून अध्यक्ष देखील वाटलेलेच आहेत. यास्तव अशा सभेस जाणें अप्रशस्त आहे. असें सांगून बऱ्याच लोकांची मनें या सभेबद्दल कलुषित केलीं होतीं. सभेस कोल्हापूर दरबारातील वरिष्ठ दर्जाची व बहिष्कृतांची हितेच्छु मंडळी हजर होती. कांहीं थोडे ब्राह्मण गृहस्थही हजर होते; परंतु **डिप्रेसक्लास मिशन** व इतर बहिष्कृतांच्या हितासाठीं झटणाऱ्या कोणत्याही संस्थेचें एक पिसू देखील आलें नव्हतें हें ध्यानांत ठेवण्यासारखें आहे.

दिवस पहिला.

परिषदेच्या कामास ता. २१ रोजीं पांच वाजतां सुरवात झाली. प्रथमत: स्वागतकमिटीचे अध्यक्ष श्री. दादासाहेब राजेसाहेब इनामदार यांचें भाषण झालें. त्यांत त्यांनीं प्रतिनिधींनीं अशा लहानशा खेडेगांवांत, सण, वार, घरगुती अडचणी इत्यादि कांहीं न पाहतां सभेस येण्याची तसदी घेतली याबद्दल त्यांचें आभार मानिले. आजच्या परिस्थितीचें वर्णन करून ही परिषद कां बोलावण्यांत आली, याचें दिग्दर्शन केलें. हल्लींच्या स्वराज्याच्या काळांत इतर लोक आपलें बरें करतील असें समजून त्यांच्यावर अवलंबून राहण्यापेक्षां आपल्या स्वजनोद्धाराचें महत्कार्य आपण स्वत:च केले पाहिजे असें सांगून त्यांनीं आपलें भाषण संपविलें. नंतर रितीप्रमाणें सूचना व अनुमोदन मिळाल्यावर परिषदेचे नियोजित अध्यक्ष श्री. भिमराव आंबेडकर हे टाळ्यांच्या कडकडाटांत स्थानापन्न झाले.

अध्यक्षांनी आपल्या भाषणाच्या प्रारंभी ही परिषद किती दृष्टींनी अपूर्व आहे याचे विवेचन केले. मुंबई इलाख्यांतील परिषदेचा हा कसा पहिलाच प्रसंग आहे व आपल्या लोकांत आपल्या उन्नतीबद्दल दिसून येत असलेली कळकळहि देखील तितकीच अपूर्व आहे असें त्यांनीं सांगितलें. त्याचप्रमाणें वहिष्कृत वर्गात दिसून येत असलेली विचारक्रांतिहि तशीच अपूर्व आहे. आजवर आपल्या लोकांस वाटत होतें कीं, आपली वाईट स्थिति होण्याचें कारण आपलें दुर्भाग्य होय; आणि दुर्भाग्याला आळा घालणें आपल्या हातीं नसल्याकारणानें आहे ती विकट स्थिति आपण निमूटपणें सोसली पाहिजे. हल्लींच्या पिढीला मात्र आपली परिस्थिती ईश्वरी लीलेचा परिपाक आहे असें वाटत नसून ती इतरांच्या दुष्कृत्यांचा परिणाम आहे असें वाटूं लागलें आहे. अशा रितीनें परिषदेची अपूर्वता सभासदांच्या निर्दशनास आणून वहिष्कृत वर्गाच्या स्थितीचें त्यांनीं मुद्देसूद पर्यालोचन केलें. ज्या हिंदुधर्माचे आपण घटक आहोंत त्या हिंदुधर्माच्या व्यवहारांत मनुष्य मात्राचें संघट्टण दोन आदि तत्वांना धरून झालेलें दृष्टीस पडतें. एक जन्मसिद्ध योग्यायोग्यता व दुसरी जन्मसिद्ध पवित्रापवित्रता. या दोन तत्वानुरूप हिंदु लोकांची विभागणी केली तर त्याचे तीन वर्ग होतात. १ सर्वांत जन्मानें श्रेष्ठ व पवित्र ज्याला आपण ब्राह्मण वर्ग असें ह्मणतों तो. २ रा ज्यांची जन्मसिद्ध श्रेष्ठता व पवित्रता ब्राह्मणापेक्षां कमी दर्जाची आहे असा जो वर्ग तो ब्राह्मणेतर वर्ग. ३ रा जे जन्मसिद्ध कनिष्ठ व अपवित्र अशांचा जो वर्ग तो आपला वहिष्कृत वर्ग होय. अशा रितीनें वर्गीकरण करून धर्मानें ठरवून दिलेल्या श्रेष्ठतेच्या व पवित्रतेच्या विषम प्रमाणांचा या तीन वर्गावर काय परिणाम झाला आहे याचें त्यांनी विवेचन केलें. जन्मसिद्ध श्रेष्ठतेमुळें व पवित्रतेमुळें गुणहीन ब्राह्मणाचें देखील कसें कल्याण झालें आहे हें त्यांनीं सांगितलें. ब्राह्मणेतरास जन्मसिद्ध अयोग्यतेचा मारा आहे. त्यांच्यांत विद्या नाहीं ह्मणून ते आज मागें राहिले आहेत तरिपण विद्या व द्रव्य मिळविण्याचे मार्ग त्यांना मोकळे आहेत. हीं दोन्ही जरी त्यांचेजवळ आज नसतील तरी त्यांनां तीं उद्यां मिळणार आहेत. आपल्या वहिष्कृत वर्गाची स्थिति मात्र जन्मसिद्ध अयोग्यतेमुळें व अपवित्रतेमुळें फारच शोचनीय झाली आहे. अनेक दिवस अयोग्य व अपवित्र मानून घेतल्यामुळें नैतिक दृष्टया आपल्यांतील आत्मबल व स्वाभिमान हीं जी उन्नतीचीं आद्यकारणें तीं अगदीं लोपून गेलीं आहेत. सामाजिकदृष्टया हिंदुधर्मीयांप्रमाणें त्यांना हक्क नाहींत. त्यांना शाळेंत जातां येत नाहीं. सार्वजनिक विहिरीवर पाणी भरतां येत नाहीं व रस्त्यावर चालतां येत नाहीं, वाहनाचा उपयोग करून घेतां येत नाहीं, इत्यादि प्रकारच्या कनिष्ठ हक्कांना देखील ते दुरावले आहेत. जन्मसिद्ध अयोग्यतेमुळें व अपवित्रतेमुळें आर्थिक दृष्टया त्यांचें तितकेंच नुकसान झालें आहे. व्यापार, नोकरी व शेती हे जे धनसंचयाचे तीन मार्ग आहेत, ते त्यांना खुले नाहींत. विटाळामुळें गिऱ्हाईक मिळत नसल्याकारणानें त्यांना व्यापार करण्याची सोय उरली नाहीं. शिवाशिवीमुळें त्यांनां नोकरी मिळत नाहीं, व कधीं कधीं गुणानें योग्य असूनहि खालचे जातीचे असल्यामुळें इतर लोक त्यांच्या हाताखालीं नोकरी करण्यास कचरतात ह्मणून त्यांना नोकरी मिळणें जड जातें. याच भावनेमुळें मिलिटरींतून त्यांचा कसा उठाव झाला, हें त्यांनीं उदाहरणादाखल विशद करून सांगितलें. शेतीच्या मानानें त्यांची तशीच दशा आहे. हाडकी हडवळयापेक्षां भुईचा तुकडा विशेष कोणाला आहे. अशा प्रकारें नाडलेल्या समाजाची उन्नति कशी होणार याचें विवेचन करितांना असें सांगण्यांत आलें कीं, नैसर्गिक गुण व सानुकूल परिस्थिति हीं दोन उन्नतिचीं आद्य कारणें आहेत. वहिष्कृत वर्गांत नैसर्गिक गुणांची वाण नाहीं, हें सर्वास मान्य आहे. परंतु त्यांचा विकास होत नाहीं याचें मूळ कारण त्यांना परिस्थिति सानुकूल नाहीं, हें होय. परिस्थिति सानुकूल करून घेण्यास अनेक उपाय सुचविले जातात; परंतु अध्यक्षांनी आपण राजकीय सामर्थ्य संपादिलें पाहिजे असें सुचविलें व जातवार प्रतिनिधि मिळाल्याशिवाय आपल्या हातीं राजकीय सामर्थ्य येणार नाहीं असें त्यांनीं सांगितलें. शेवटीं 'सत्यमेव जयते' हें तत्व पोकळ आहे असें सांगून सत्याचा जय होण्यास आपण आपली चळवळ कायम ठेविली पाहिजे असें सांगून त्यांनीं आपलें प्रास्ताविक भाषण संपविलें. नंतर विषयनियामक कमिटी नेमण्यांत येऊन पहिल्या दिवसापुरतें परिषदेचें काम संपलें.

दिवस दुसरा.

परिषदेच्या कामास तीन वाजतां सुरुवात झाली. त्या प्रसंगीं कोल्हापूरचे महाराजांनीं हजर राहून सर्व वहिष्कृत वर्गास ऋणी करून सोडिलें. आरंभीं ईशस्तवनपर व कोल्हापूर महाराजांच्या स्तुतिपर पद्यें मुलांमुलींनीं गाईल्यानंतर महाराजांचें खालील प्रमाणें भाषण झालें.

आज माझे प्रिय मित्र आंबेडकर यांनी या सभेचें अध्यक्षस्थान स्वीकारलें आहे. त्यांच्या भाषणाचा लाभ मला मिळावा ह्मणून मी शिकारींतून बुध्या येथें आलों आहे. मि. आंबेडकर सर्व मागासलेल्या जातींचा परामर्ष घेतात याबद्दल मी त्यांचें मनःपूर्वक अभिनंदन करितों.

अस्पृश्य लोकांची हजेरी माफ करण्याची बुद्धी मला कां झाली याचें कारण या प्रसंगी थोडक्यांत सांगावें असें मला वाटतें. हजेरी असल्यामुळें या गरीब लोकांवर गांवकामगार व इतर आफिसरसचा फारच जुलूम होत होता. ह्मणजे गांवांत वारा आणे मजुरीचा दर असला तरी गैर हजेरीची भीति घालून त्या गरीब लोकांकडून अधिकारी लोक फुकट काम करून घेत होते. फार झाले तर त्यांच्या पोटाला ह्मणून कांहीं तरी थोडेसें देत होते.

गुलामगिरीपेक्षांसुद्धां या विसाव्या शतकांत अशी गुलामगिरी चालली आहे! ज्यांना ही हजेरी होती त्यांना त्यामुळें आपल्या जवळचे आप्तइष्ट पै पाहूणे कोणी आजारी पडल्यास त्यांना

ताबडतोब भेटतां येत नव्हते. व कित्येक प्रसंगी तशी भेट न होतांच ते मरतही होते. मी असें प्रत्यक्ष पाहिलें आहे कीं, कित्येक वेळां लहान आजारी मुलाच्या आयांना व बापांना वेळीं अवेळीं जबरदस्तीनें वेठीस धरून नेल्यामुळें तीं लहान आजारी मुलें त्यांच्याकडे लक्ष देण्यास कोणीच नसल्यानें त्यांचे आईबाप परत आल्यावर तीं मेलेलीं त्यांना सांपडलीं आहेत. यापेक्षां जास्त जुलूम काय असावयाचा ! ! त्याचप्रमाणें बलुतेदारांकडून वरिष्ठ दरजाच्या लोकांनीं कामें करून घेण्याची व मागाहून त्यांना कांहीं देत नाहीं ह्मणून सांगणेंचें असे प्रसंगही पुष्कळदां येतात. कोणी जास्त तक्रार केली तर तुला हजेरीत घालीन अशी भीति घालतात.

पाटील कुलकर्णी वगैरेंचीं घरें वगैरे बांधण्याचीं कामें असल्यास गोरगरीब मराठे, सूर्यवंशी, सोमवंशी (अस्पृश्य लोक) वगैरे रयत लोकांकडून त्यांना धमकी घालून नियमांपेक्षा फाजील बलुतें देवविण्यासही गांवकामगार लोक कमी करीत नाहींत. गांवांत एखादी चोरी झाली ह्मणजे तर या हजेरीवाल्या लोकांची दैना फारच होते. चांगल्या वाईट सर्व लोकांना धमकावण्या देऊन त्यांच्यावर अनेक तऱ्हेचे जुलूम होतात. गुन्ह्याचें मान पाहिलें तर मी स्वतःच्या अनुभवावरून असें सांगू शकतों कीं, हजेरीच्या लोकांपेक्षा बिनहजेरीच्या लोकांतच गुन्हेगारांची संख्या जास्त आहे. मात्र बिनहजेरीच्या लोकांनां हजेरी लावून बेशरम केल्यानें त्यांची प्रवृत्ती गुन्हा करण्याकडे होते. एवढा हजेरीचा उपयोग होत होता. त्यांना अबरूनें व प्रतिष्ठेनें वागण्याचा फायदा काय ? कोणत्याहि स्थितींत हजेरी पाठीशीं लागलेलीच आहे व बेअबरू कायमचीच आहे. मग त्यांनीं चांगले रीतीनें तरी कां वागावें, असा त्यांच्या मनावर परिणाम हजेरीनें होत आहे. मी हजेरी बंद केल्यापासून गुन्ह्यांची संख्या कमी झाली आहे. कारण प्रत्येकास अबरूनें वागावें असें वाटतें.

बलुतेदारांची भांडणें मारामाऱ्याही बंद झाल्या आहेत. तलाठी नेमण्याची पद्धत सुरू होऊन जरी फार दिवस झाले नाहींत तथापि त्यामुळेंही गांवांतले तंटे व लिटीगेशन बरेंच कमी झालें आहे, असें माझ्या नजरेस आलें आहे.

परंतु वेठ वरळा मात्र मला कमी करितां येईना. कारण हे सर्व लोक वतनाच्या मागें लागत आहेत, तें वतन तरी किती ? २ आरे जमीन अगर पाटीभर धान्य ! यांत कोणाचें पोट तर भरत नाहीं; परंतु तशा स्थितीनें वतनाच्या आशेनें गांवीं रहाणें भाग पडल्यानें पोट भरण्याकरितां चोऱ्या वगैरे गुन्हे करण्याशिवाय त्यांना दुसरा मार्गच उरला नाहीं. ह्मणून मी सर्व बलुतेदारांस व महार वगैरे वतनदारांस अशी विनंती केली, कीं, अशीं लहान लहान वतनें व बलुती यांच्या मागें तुह्मी लागूं नका. तीं सोडून द्या. विशेषेंकरून महार लोकांनां मी अशी विनंति केली कीं, तुह्मीं साधारण माणशीं दहा एकर जमीन वांटचाला येईल असे तुमच्या ह्मारकीचे तुकडे करा, व हें उत्पन्न तुमच्यांतील जे वडील असतील त्यांच्याकडे जसें पाटील सनदी शिलेदार यांच्याकडे चालतें तसें चालवा ह्मणजे गांवास फक्त आठ महार शिलेदाराप्रमाणें अगर सनदी शिलेदाराप्रमाणें नेमा ह्मणजे त्यामुळें गुलामगिरी नाहींशी होईल, व त्यांना मी नवीन सनदा देण्याची तजवीज मोठ्या खुषीनें करीन. असें झाल्यानें बाकीच्या महार लोकांस गांवांत अगर बाहेर गांवीं कोणताही धंदा करण्यास मोकळीक होईल. आणि सर्वांनीच जें अर्धपोटीं रहावयाचें तेंही वाचेल. हें माझें ह्मणणें करवीरच्या महारांनी कबूल केलें आहे व त्यांचें अनुकरण सर्व करतील अशी माझी खात्री आहे, व माझे प्रियमित्र मि. आंबेडकर हे या कामीं मदत करतील अशी मला पूर्ण आशा आहे.

याप्रसंगीं आमचे विख्यात एज्युकेटेड मि. केशवराव व मागासलेल्या करितां झटणारे रावबहादूर बाबू कालीचरण वगैरे असते तर फारच मदत झाली असती. तसेंच सर्व पाटील लोकही मला या कामांत मदत करतील अशी माझी पूर्ण उमेद आहे. आमच्या येथील सुप्रसिद्ध व्यापारी रामभाऊ शिरगांवकर यांचेंही मला या कामीं पाठबळ मिळेल अशी मला पूर्ण आशा आहे.

मी हजेरी बंद केली याबद्दल मला असेही प्रश्न झाले होते, की, आजपर्यंतच्या हजेरीचे लोक निदान ब्रिटिश वगैरे परहद्दीत जातील तेव्हां तरी त्यांना त्यांच्या संबंधानें आगाऊ वर्दी मिळावी असें ता. ३०/५/१९ रोजी सातारा पोलीस सुपरिंटेंडंट यांचेकडून लिहून आलें होतें; यावर अतिनम्रपणें मी ता. ४।६।१९ रोजीं उत्तर दिलें कीं, ज्याअर्थी मी हजेरी अजीबात माफ केली आहे; त्याअर्थी आपल्या इच्छेस मान देणें अशक्य झालें आहे; परंतु गुन्हेगार लोकांचे दाखले मग ते स्पृश्य असोत वा अस्पृश्य असोत, मी मोठ्या आनंदानें देत जाईन. व जे खरोखरच चांगलेपणानें वागणारे अस्पृश्य लोक आहेत, त्यांना जन्मभर गुन्हेगाराप्रमाणें वागविण्यास माझें अन्तःकरण मला सांगत नाहीं. याप्रमाणें हजेरी बंद केलेल्या गोष्टीची हकीकत आहे.

कांहीं लोक तलाठीचे पद्धतीसंबंधानें माझ्यावर असा आक्षेप करितात कीं; जर वतनदार लोकच नोकरींत नको आहेत तर मग पाटील तरी कशाला पाहिजेत ? नाहीं नाहीं, तसें नाहीं. पाटील कां पाहिजेत याचीं कारणें आहेत. कोणीही अजाण अशिक्षित माणूसही कबूल करील कीं, खेडेगांवांत कोणीतरी जबाबदार असा एक कामगार असला पाहिजे. असें जर आहे, तर माझ्यामतें तो पाटीलच पाहिजे. कारण कीं, एक तर, कुलकर्णी वतनदाराप्रमाणें तो उपलाणी नाहीं. त्यांचीं उत्पन्नें बादशाही सनदांचीं आहेत. त्यांनीं गांवें वसविलीं आहेत. आणि दुसरे ज्या जातीचे लोक ज्या गांवांत ज्यास्त प्रमाणानें आहेत, त्याच जातीचा पाटील बहुधा तेथें नेहमीं असतो. व कुलकर्ण्याच्या जातीचे लोक गांवांत हजारीं एकसुद्धां मिळणें दुर्मीळ. कुलकर्ण्यांच्या मागें त्याचे जातीचे अधिकारी वर्ग वकीलशाही

व नोकरशाही यांचा पाठिंबा असल्यानें गांवांतील सर्व लोक त्याला भितात व गांवच्या ख़न्या हिताच्या कोणत्याही गोष्टीकडे त्याचें दुर्लक्षच असतें. ज्या अधिकारी वर्गाचें त्यांना पाठबळ असतें त्यांना आवडेल तीच गोष्ट तो झटून करीत असतो व त्या लोकांच्या हिताच्या व सुखाच्या गोष्टीकडे त्याचें लक्ष्य असल्यामुळें गांवांतून गरीब लोकांवर जुलूम करूनही त्या गोष्टी त्याला कराव्या लागतात. परंतु पाटलाची स्थिति तशी नाहीं. निरुपाय झाल्याशिवाय पाटील लोक तसें सहसा करीत नाहींत. कारण त्याचे जातीचे लोक गावांत जास्त असल्यानें त्यांचेंच हित पहाणें हें त्याला भाग पडतें. मात्र एका गांवांत दोन पाटील असले ह्मणजे दुही माजून त्यांच्यामध्यें तंटेबखेडे उत्पन्न होतात व ते वाढविण्याकडे लबाड लोकांची प्रवृत्ती असते. ज्या गांवास एक पाटील आहे तेथें गुन्ह्याचे मान कमी असतें हा अनुभव आमच्या मुलकी अधिकारीवर्गास आहेच.

मी अस्पृश्य वर्गाकरितां जे अल्पस्वल्प यत्न केले आहेत, ते एक लहानशा पुस्तकरूपानें बाबुराव यादव यांनीं प्रसिद्ध केले आहेत, त्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहें. त्याचप्रमाणें या कामीं सत्यशोधक समाज, आर्यसमाज व अमेरिकन मिशन- सुद्धां हे मला मदत करीत आहेत. त्याबद्दल मी त्यांचाही आभारी आहें. परंतु कमनशिबाची गोष्ट ही कीं, आमचे सुशिक्षित पुढारी वर्गापैकी फारच थोड्या लोकांचे प्रयत्न या बाबतींत मनोभावेंकरून होत आहेत. तथापि हळूहळू आपले सर्व समाज या दुर्भागी लोकांच्या कल्याणासाठी जास्त झटत जातील अशी माझी उमेद आहे.

आजच्या सभेचे अध्यक्ष मि. आंबेडकर यांचें करणें मला नापसंत आहे. कारण महार, मांग, चांभार, ढोर हे खरोखर वैश्य जातीचे असून व विशेषतः महार लोक पूर्वी महारकी सूत काढून व्यापार करीत असतां त्यांना अस्पृश्य कोणी ठरविलें असेल कोण जाणे. असा वैश्याचा धंदा सोडून दस्यु ह्मणजे नोकर आणि नोकर ह्मणजे अतिशूद्र. तेव्हां आंबेडकरांनीं असा हा धंदा कां पतकरला आहे मला कळत नाहीं. तथापि मी येथें जमलेल्या सर्व लोकांस हीच विनंती करितों, कीं, आतांपर्यंत आह्मी निकृष्ट अवस्थेस पोंहचण्याचें कारण आह्मी आमचा योग्य पुढारी योजून काढीत नाहीं. गोड बोलून नांवलौकिक मिळविण्याच्या हेतूनें आमच्यापैकीं कांहीं आपलपोटी मंडळी अयोग्य पुढारी नेमून देऊन अज्ञानी लोकांना फसवितात. पशुपक्षी देखील आपल्याच जातीचा पुढारी करितात, पक्ष्यांत कधीं चतुष्पादाचा पुढारी झाला नाहीं. चतुष्पादी कधींही पक्ष्यांचा पुढारी नसतो. गाय, बैल, मेंढरें यांत मात्र धनगर त्यांचा पुढारी असतो त्यामुळें शेवटी त्यांना कसावखान्यांत जावें लागतें!

ज्यांचें प्रमाण हजारीं एकसुद्धां नसून जे मागसलेल्यांना खुद्द क्षत्रियांना (ज्यांनीं यांचा मोंगलापासून बचाव केला व ज्यांचे पूर्वज रामकृष्ण सूर्यवंशी सोमवंशी क्षत्रिय हे ज्यांच्या वेव्हाऱ्यावर आहेत त्यांना) सुद्धां शूद्र ह्मणून गोमय काय, विष्टेपेक्षां अस्पृश्य मानितात व स्पर्श झाला ह्मणजे जे स्वतःची शुद्धि करून घेतात; असे पुढारी काय कामाचे! पाश्चिमात्य देशांत अगर इतर कोणत्याही देशांत असले पुढारी कोण कबूल करील!

पशुहून काय? गोमय किंवा विष्टेहूनही कमी दर्जाचे आपल्या बंधुभगिनींना व देशबांधवांना मानणाऱ्या लोकांनीं पुढारी व्हावयाची इच्छा करणें कितीतरी बेशरमपणाची गोष्ट आहे. मला ज्या वेळीं मुखत्यारी मिळाली त्या वेळीं ब्राह्मणेतर एकही वकील अगर नोकर नव्हता; परंतु त्यांना वकीलीचें ज्ञानामृत पाजल्यापासून ते वाकबगार झाले आहेत. त्याचप्रमाणें अस्पृश्य मानिलेल्या लोकांना नोकऱ्या व स्पे. केस करून वकीलीच्या सनदा दिल्या आहेत. यांत ते इतर लोकांप्रमाणें वाकबगार होतील अशी उमेद आहे. मी लवकरच सेल्फगव्हर्मेन्ट थोड्या प्रमाणावर देणार आहे, त्याचा फायदा सर्वांना व विशेषतः अस्पृश्य मानिलेल्यांनाही सारखा मिळावा म्हणून कम्यूनल रिप्रेझेन्टेशनही देणार आहे.

कित्येक म्हणतात कीं राजकारणाचा व स्पृश्या-स्पृश्यतेचा काय संबंध आहे? कांहीं संबंध असल्यास आम्ही तसेंही करूं. पण मी म्हणतों अस्पृश्यांना मनुष्याप्रमाणें वागविल्याशिवाय राजकारण कसें होणार? ज्यांना राजकारण करणें आहे; त्यांनीं मनुष्याला मनुष्याप्रमाणें ह्मणजे इतर देशांत वागवितात त्याप्रमाणें वागविलें पाहिजे. आणि तसें वागविल्याशिवाय देशकार्य कसें होणार? आणि असें जो वागवील त्यानेंच देशकार्य केलें असें म्हणतां येईल, इतरांनीं नाहीं.

हिंदुस्थानाशिवाय इतर कोणत्याही देशांत मनुष्यांत जात नाहीं. परंतु दुर्दैवानें हिंदुस्थानांत मात्र जातिभेद इतका तीव्र आहे कीं, मांजर, कुत्रे किंवहुना शेणापेक्षां देखील कमी अशाप्रमाणें आह्मी आपल्या देशबांधवांस व भगिनींस वागवितों व अझुनीही आह्मी गैरशिस्त पुढारी करितों. ह्मणून गरीब लोक अहमदाबाद, अमृतसर सारखे ठिकाणीं व मागें मुंबईस झालेल्या दंग्यासारखे प्रसंगी बळी पडतात. तोंडानें बडबडणारे पुढारी आह्मांस नको आहेत. कृतीनें जातिभेद मोडून आह्मांस मनुष्याप्रमाणें वागवितील असे पाहिजेत. जरी मी आंबेडकरांची निंदाच करीत आलों, तरी त्यांच्या उदारमताबद्दल स्तुतीही करणें जरूर आहे. आज त्यांना पंडित ही पदवी देण्यास तरी काय हरकत आहे? विद्वानांत ते एक भूषणच आहेत. आर्यसमाज बुद्धसमाज व ख्रिस्ती यांनीं त्यांना आपल्यांत आनंदानें घेतलें असतें. परंतु ते तुमचा उद्धार करण्याकरितां तिकडे गेले नाहींत. याबद्दल तुह्मी त्यांचे आभार मानिले पाहिजेत व मीही मानतों. शेवटी आंबेडकरांना माझी अशी विनंती आहे, कीं त्यांनीं जाण्याचे पूर्वी मेहरबानीनें माझ्या रजपूतवाडीच्या कँपवर माझेबरोबर भोजनाला येण्याची तसदी घ्यावी.

नंतर खालील ठराव सभेंत सर्वानुमतें पास झाले.

(१) महायुद्धांत ब्रिटिश सरकारला व दोस्त राष्ट्रांना जय मिळाल्याबद्दल ही परिषद आनंद व्यक्त करीत आहे.

(२) श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति सरकार इलाखा करवीर यांनीं आपल्या राज्यांत बहिष्कृतांना समानतेचे हक्क देऊन त्यांचा उद्धार करण्याचें सत्कृत्य आरंभिलें आहे यावद्दल त्यांचा वाढ दिवस प्रत्येक बहिष्कृत व्यक्तीनें सणाप्रमाणें साजरा करावा असें या परिषदेचें मत आहे.

(३) जे राजे, महाराजे व संस्थानिक बहिष्कृतांच्या उन्नति-साठीं प्रयत्न करीत आहेत त्यांचे ही परिषद मनःपूर्वक आभार मानीते.

(४) दरेक व्यक्तीच्या उन्नतीला सानुकूल सामाजिक परि-स्थितीची अत्यंत जरूरी आहे. जन्मसिद्ध अयोग्यता व जन्म-सिद्ध अपवित्रता यामुळें हिंदुस्थानांतील सामाजिक परिस्थिति बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतीस प्रतिकूल आहे. इतकेंच नव्हें तर त्यामुळें हा वर्ग सर्वसाधारण अशा मानवी हक्कांस देखील दुरावला आहे. बहिष्कृत लोक हे हिंदी साम्राज्याचें घटक आहेत, व इतर हिंदी लोकांप्रमाणें त्यांना खालील मानवी हक्क आहेत.

(अ) सार्वजनिक रस्ते, विहिरी, तलाव, शाळा, धर्मशाळा तसेंच लायसेन्सखालीं असलेल्या करमणुकीच्या जागा, भोजन-गृहें, वाहनें इत्यादि सार्वजनिक सोयींचा उपभोग घेण्याचा त्यांनां हक्क आहे.

(ब) गुणसिद्ध योग्यतेनें त्यांनां व्यापार करण्याचा व नोकरी मिळविण्याचा हक्क आहे.

वरील हक्क उपभोगितांना जेव्हां ह्मणून अडचण पडेल त्या वेळीं ती दूर करण्यास सरकारनें कायद्यानें मदत करावी असें या परिषदेचें मत आहे.

(५) प्राथमिक शिक्षण मुलामुलींचा भेद न करितां जितक्या लवकर होईल तितक्या लवकर सक्तीचें व मोफत करण्यांत यावें.

(६) बहिष्कृत वर्गांत शिक्षणाचा प्रसार होणें अत्यंत जरूरीचें आहे त्याशिवाय त्यांची उन्नति होणार नाहीं.

म्हणून त्यांच्यांत शिक्षणाचा प्रसार करण्यास शाळा मास्तर, डेप्युटी असिस्टंट, डेप्युटी एज्यूकेशनल इन्स्पेक्टर त्यांचे हितेच्छु असले पाहिजेत. ज्याअर्थी इतर वर्गांतील माणसें बहिष्कृत वर्गाच्या शिक्षणाकडे दुर्लक्ष किंवहुना अनुदारपणाहि दाखवितात त्या अर्थी वरील प्रकारचे अधिकाऱ्यांत बहिष्कृत वर्गांतील माणसें असावींत असें या परिषदेचें मत आहे. तसेंच बहिष्कृत वर्गाचे मास्तर ट्रेंड होण्यास त्यांना विशेष सवलत देऊन त्यांचा प्रवेश होण्याची सोय सरकारनें करावी अशी या परिषदेची आग्र-हाची विनंती आहे. बहिष्कृत वर्गांत शिक्षणाचा प्रसार करण्यास दरेक जिल्ह्याला बहिष्कृत वर्गापैकीं निदान एक डेप्युटी किंवा असिस्टंट डेप्युटी एज्युकेशनल इन्स्पेक्टर असावा व त्या दर्जाला ट्रेनिंग कॉलेजची थर्ड इयर परीक्षा पास झालेला किंवा म्याट्रीक पर्यंत शिकलेला इसम लायक समजला जावा. असें या परिषदेचें मत आहे.

(७) खालसांतील ज्याप्रमाणें मुसलमानांना व म्हैसूर संस्था-नांतील ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्गाच्या विद्यार्थ्यांना मध्यम व वरिष्ठ शिक्षणार्थ मुबलक शिष्यवृत्त्या दिल्या जात आहेत त्याच प्रमाणें बहिष्कृत वर्गांतील विद्यार्थ्यांना ब्रिटिश हद्दींत तशाच शिष्यवृत्त्या मिळाव्या अशी या परिषदेची आग्रहाची विनंति आहे.

(८) सर्वत्र स्पृश्य व अस्पृश्यांच्या शाळा एकत्र असाव्या असें या परिषदेचें मत आहे.

(९) हल्लीं दिसून येत असलेली महारकी वतनदारांची स्थिति अगदी हलाकीची आहे असें कष्टानें ह्मणावें लागतें. या हलाकिचीं कारणें दोन असावींत असें या परिषदेस वाटते.

(१) महारवतनदारांना पड वगैरे अगदी गलिच्छ कामें करावीं लागत असल्यामुळें त्यांच्या वतनदारीवर कमीपणाची छटा उमटली आहे. (२) वतनी जमीन वतनदारांत पिढ्यानु-पिढ्या विभागून जात असल्यामुळें जमिनीचे इतके बारीक तुकडे झालेले आहेत, कीं, दरेक महार वतनदारास पुरेशी पैदास होत नसल्यामुळें त्याची अगदीं कंगाल स्थिति झाली आहे. यामुळें वतन पद्धतींत फेरफार करणें अगदीं जरूर झालें आहे असें या परिषदेचें ठाम मत आहे. महारकी वतन सर्व महार लोकांत विभागून सर्वांनीं दरिद्री व कंगाल राहण्यापेक्षां तें वतन थोडक्याच लोकांत विभागून त्याची स्थिती मानास्पद व सुखावह करणें बरें, ह्मणून महारकी वतनाची जमीन थोडयाच महारांना मोठ्या प्रमाणावर वाटून देऊन ज्या महारांना अशा प्रमाणावर जमीन विभागल्या-मुळें वतनी जमिनीस मुकावें लागेल त्यांना शक्य तेथें पड जमीन रयतावाच्या नियमानें देऊन त्यांची सोय लावण्यांत यावी. हल्लीं असलेली वतनी जमीन ज्या महार कुळांस देण्यास येईल, त्यांच्याकडून आपल्या मुलामुलींस साक्षर करून आपल्या दर्जाप्रमाणें राहण्याची अट लिहून घेण्यांत यावी.

(१०) मेलेल्या जनावराचें मांस कोणत्याही जातीच्या माणसानें खाणें हा गुन्हा आहे असें कायद्यानें मानलें जावें असा या सभेचा अभिप्राय आहे.

(११) तलाठयाच्या जाग्यांवर बहिष्कृत वर्गाच्या नेमणुका हौत जाव्यात अशी या परिषदेची मागणी आहे.

(१२) बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतिकरितां झटत असणाऱ्या बहिष्कृतेतर संस्थांचे अगर व्यक्तीचे कळकळीबद्दल ही परिषद जरी आभारी आहे तरीपण बहिष्कृत वर्गाचा राजकीय किंवा सामाजिक हितसंचय करण्यास त्यांच्याकडून जे उपाय सुचविले जातात ते उपाय या बहिष्कृत वर्गास सर्वस्वी मान्य होतात असें सरकारनें समजूं नये असें या परिषदेचें आग्रहाचे सांगणें आहे.

(१३) भावी कायदेकौन्सिलांत बहिष्कृतांचे प्रतिनिधि त्यांच्या लोकसंख्येच्या व गरजेच्या प्रमाणांत त्यांच्या स्वतंत्र मतदार संघांतून निवडून घेण्यांत यावेत अशी या परिषदेची हक्काची मागणी आहे.

(१४) ही परिषद भरवून आणण्याचे कामी ज्यांनी परिश्रम केले त्यांचे व विशेषतः आप्पा दादगौडा पाटील यांचे ही परिषद फारफार आभार मानिते.

(१५) वरील सर्व ठराव त्या त्या अधिकाऱ्याकडे व इतर संबंध असणाऱ्या गृहस्थाकडे पाठविण्याचा अधिकार ही परिषद तिच्या अध्यक्षास देत आहे.

परिषदेचा परिणाम.

रा. रा. मूकनायक कर्ते यांस,

खालील मजकुरास जागा द्याल अशी आशा आहे. ता. २१ व २२।३।२० इ. रोजीं मौजे माणगांव संस्थान कागल येथे दक्षिणमहाराष्ट्र अस्पृश्य वर्गाची जी परिषद भरली तिचा परिणाम सर्व अस्पृश्य समाजास हितकर झाला हें खरें. परंतु स्पृश्य लोकांकडून मात्र महार लोकांच्या त्रासास कारणीभूत झाला असें ह्मणावें लागतें. श्रीमन्महाराज सरकार करवीर तुह्माला सर्व तऱ्हेची मदत देऊन तुमचें आयुष्य सुखांत घालवितील असें ह्मणून अस्पृश्यांना गांवांत येण्याची, दुकानांत माल खरेदी करण्याची व बायका मुलांस रानांत सर्पण फाटचास फिरण्याची व मोटेवर पाणी भरण्याची बंदी होत आहेत. अस्पृश्य लोक जवळचे गांवांतून माल आणण्याचें करित असून नदीहून दोन मैलावरून पाणी आणीत आहेत. महारांची एक विहीर आहे ती उन्हाळ्यामुळें अगदी कोरडी पडली आहे. वगैरे प्रकारें सध्यां लोकांस अगदी गुलामगिरींत दिवस कंठावे लागतात. ह्या परिस्थितींतून सुटका होण्यासाठी या मंडळींनीं कागल अधिपतींकडे अर्ज दिल्याचे समजतें. तरी अधिपति गरिबांची दाद लवकर लाऊन घेतील काय? इतरांप्रमाणें अस्पृश्यांसहि आत्मा असतो हें ध्यानीं आणून दाद घेणें जरूरीचें आहे. आज पर्यंत गुलामगिरीस कंटाळून ही घाणेरडी चाल टाकली असताहि दुसऱ्या प्रकारची गुलामगिरी भोगावी लागत आहे हें दुर्दैवच ह्मणावयाचें. परिषद संपल्यावर दुसरे दिवशीं ज्या रयतांची जनावरें मेली तीं ज्यांचीं त्यांनीं महारासारखी ओढून टाकलीं. त्यावरून या गांवच्या सर्व लोकांनीं महाराविरुद्ध कट केल्याचें समजतें. महारांचे पूर्वज घाणेरडीं कामें करित आले ह्मणून त्यांच्या वंशजांनींहि तीं तशीच करीत रहाण्याची हमी घेतली आहे काय? मागें घाणेरडीं कामें केलीं ह्मणून अस्पृश्य लेखिलें, आतां तीं सोडलीं. तेव्हां स्पृश्यांनीं तीं कामें करून अस्पृश्य बनावें हा क्रम ठरलेलाच आहे. श्रीमन्महाराज आपल्या अमलाखालीं अस्पृश्यावर होत असलेला हा जुलूम काढणार नाहींत तर तो कोण काढणार?

आपला,

ऐदाळे.

वर्तमानसार.

कलकत्याच्या कांग्रेसनें बहिष्कृतवर्गाच्या उन्नतीसंबंधीं जो ठराव पसार केला होता तो गेल्या सोलापूरच्या प्रांतिक परिषदेनें मान्य केला. कलकत्याच्या कांग्रेसनें पसार केलेला ठराव या परिषदेनें पछाडला. कोण ही भलीभलाई!

गुजराथेंतील रांदर म्युनिसिपालिटींत कालिया जीवन नांवाच्या एका बहिष्कृत वर्गांतील गृहस्थाची सरकारकडून नेमणूक करण्यांत आली आहे. असेंच व्हावें.

मद्रास कायदेकौन्सिलचे मेंबर ऑनरेबल एम. सी. राजा यांनीं आपल्या बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतीखातर मद्रास इलाख्याकरितां एक खास खातेंच निर्माण करावें असें तेथील कायदेकौन्सिलमध्यें प्रतिपादन केलें. आणि जमीन बाबीकरितां ५ लक्ष व शिक्षण बाबीकरितां २ दोन लक्षांची जी रक्कम या लोकांकरितां राखून ठेवण्यांत आली आहे ती यंदा या कामीं वास्तविक उपयोगांत आणून दाखविण्यांत येईल अशी आशा प्रदर्शित केली.

कोल्हापूर संस्थानांतील, माणगांव, कडोली, सांगवडे, निमशिरगांव आणि कागल इत्यादि गांवांत महार लोकांनीं दक्षिण महाराष्ट्र परिषदेच्या ठरावानुरूप पड ओढण्याचें बंद केले आहे. त्यांचा कित्ता अखिल महार लोकांनीं गिरविल्यास त्यांच्या सामाजिक उन्नतीस पुष्कळच बळकटी येणार आहे.

सोलापूर येथें भरलेल्या प्रांतिक परिषदेचे अध्यक्ष या नात्याने केलेल्या भाषणांत लो. नरसिंह चिंतामण केळकर यांनीं ब्राह्मण वर्ग शिक्षणाच्या बाबतींत आपल्याकडे असलेल्या धूरिणत्वाचा उपयोग आपण वर्णगुरु किंवा राजा या आढचतेनें न करितां स्वतःस समाजसेवक असें मानून, हीनजातीस त्याचा उपयोग आस्थापूर्वक करून देण्यास लवकरच तयार होणार आहे असें जाहीर केलें.—लवकरच ह्मणजे किती वर्षांनीं व कोणत्या प्रमाणावर याचा खुलासा गायकवाड वाड्यांतील एकादा भविष्यवादी करील काय? कारण कोल्हापूरच्या श्री. छत्रपति महाराजांनीं देऊं केलेल्या स्वराज्याचा काल व त्यांचें प्रमाण या भविष्याच्या निकालावरच अवलंबून आहे.

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ ऑर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता:—दत्तोबा पवार फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

हें पत्र के. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें;
व तें पी. एन्. भटकर यांनीं १४, हारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :–
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. ५ जून १९२०. [अंक १० वा.

मूकनायक.

अखिल भारतीय बहिष्कृत समाज–परिषद्, नागपूर.

अपूर्व उत्साह ! दहा हजारांवर लोक समुदाय ! ! थाटाचें स्वागत !

वरील समाजाची पहिली परिषद नागपूर येथें ता. ३० व ३१ मे आणि १ जून याप्रमाणें तीन दिवस श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति, सरकार करवीर, यांच्या अध्यक्षतेखालीं मोठ्या थाटानें पार पडली. परिषदेच्या नियोजित तारखेच्या अगोदरच नागपूर येथें परिषदेकरितां हिंदुस्तानांतील सर्व भागांतील बहिष्कृत समाजांतून स्त्रीपुरुष प्रतिनिधींचा सारखा लोट वाहून राहिला होता. परिषदेचे अध्यक्ष ता. ३० मे रोजीं सकाळीं मुंबई मेलनें येणार ह्मणून आदल्या दिवशीं सर्वत्र हस्तपत्रकें वाटण्यांत आली होतीं. ता. ३० चा दिवस उजाडतांच नागपूर स्टेशनवर महाराजांच्या दर्शनार्थ व त्यांच्या स्वागतार्थ आबाल वृद्ध नारीनरांची एकच गर्दी होऊन गेली. सकाळी नऊ वाजतां लतापताकांनीं सुशोभित केलेल्या स्टेशन आवारांत मेल गाडी येऊन उभी रहातांच श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति सरकार करवीर यांच्या नांवाच्या जयघोषानें दशदिशा दणाणून गेल्या. महाराजांची स्वारी गाडीतून खालीं उतरल्यावर परिषदेचे स्वागताध्यक्ष बाबू कालीचरण यांनी त्यांच्या गळ्यांत पुष्पहार घातला नंतर टाळ्यांच्या कडकडाटांत व जयघोषाच्या नादांत महाराजांची स्वारी स्टेशन बाथरूममध्ये गेली व तेथें स्नान आटोपून थोडासा फलाहार केल्यावर शहरांतील प्रमुख नागरिकातर्फे आलेल्या पानसुपारीचा स्वीकार करीत करीत उत्तम शृंगारलेल्या रथामध्यें जाऊन बसली. नंतर बँड, ताशे, आखाडे व इतर वाद्यांच्या आवाजांत महाराजांची मिरवणूक एंप्रेस मिल्सपासून जुम्मातलाव महाल सितार इतवारी चौक हंसापुरी या प्रमुख रस्त्यानें ठिकठिकाणीं पानसुपाऱ्या स्वीकारीत साडेबारा वाजतां कँपवर येऊन दाखल झाली. तेथें बॅरिस्टर बुक यांनी मोठ्या प्रेमानें महाराज सरकारचें स्वागत केलें. या मिरवणुकींत विशेष ध्यानांत ठेवण्यासारखी ह्मणजे नागपूरसारख्या शहरांत वरील प्रखर किरणास व खालीं रस्त्यावर तापलेल्या धुळीला न जुमानतां दहा हजार जनसमुदाय मोठ्या आनंदानें महाराजांचा जयजयकार करीत मिरवणुकीबरोबर चालला होता. आणि शहरांत माडयाहवेल्यावरून महाराजांच्या दर्शनार्थ स्त्रीपुरुषांची एकच गर्दी झाली होती. व वरून त्यांच्यावर पुष्पवृष्टि होत होती. अशा तऱ्हेचा हा अपूर्व सोहळा पाहून सर्वजन महाराजांस धन्यवाद देत होते.

एक्झिबिश ग्राऊंडवर (मिनाबाजार मैदान) परिषदेचा भव्य मंडप उभारण्यांत आला होता. दोनप्रहरी चार वाजल्यापासूनच प्रतिनिधींची व प्रेक्षकांची मंडपांत एकच गर्दी होऊं लागली. पांच वाजतां तर सर्व मंडप गच्च भरून गेला. स्टेजवर सर गंगाधर चिटनवीस, रा. शंकरराव चिटनवीस, सर बी. के. बोस, रा. पंडित. बॅ. बक रा. द्रविड, डॉ. परांजपे, रा. कोठारी, रा. बाबुराव यादव, रा. श्रीपतराव शिंदे, रा. रणदिवे, दत्तोपंत दळवी, पाटील, कदम वगैरे वरिष्ठ हिंदू लोक आणि डॉ. आंबेडकर, रा. शिवतरकर, भोसले, रा. सा. पापन्ना. रा. शिवराम जानवा कांवळे, मे. कृष्णराव कांवळे, रा. गोविंद गोपाळ कांवळे हेडमास्तर म्यु. लो. स्कूल सोलापूर वगैरे अस्पृश्य पुढारी आणि बराचसा स्त्रीसमुदाय दिसत होता. महाराज सरकारची स्वारी मंडपाजवळ येतांच श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति सरकार करवीर यांचा जयजयकार असो या वाणीने सर्व मंडप दुमदुमून गेला. महाराजांनी

मंडपांत प्रवेश करितां क्षणींच सर्वांनीं उठून टाळ्यांच्या प्रचंड कडकडाटांत व जयजयकाराच्या नामघोषांत महाराजांचें स्वागत केलें. महाराज उत्तम शृंगारलेल्या उच्चासनावर जाऊन बसल्यावर मुलांकडून स्वागतपर गाणी ह्मणण्यांत आलीं; नंतर स्वागताध्यक्ष बाबू कालीचरण यांनीं अत्यंत कळकळीचें व जोरदार असें भाषण केलें. त्यांत त्यांनीं बहिष्कृत समाजावर उच्चवर्णीय ह्मणविणाऱ्या हिंदुसमाजाकडून होत असलेल्या अन्यायाचा प्रामुख्यानें उल्लेख केला. त्यानंतर श्रीपतराव शिंदे यांनीं महाराजांचें पुढील भाषण वाचून दाखविलें :—

माझी योग्यता नसतां व माझे अनुमतीची जरूरी न ठेवतां मोठ्या बंधुप्रेमानें व सत्तेनें आपण मला आपला समजून आजच्या कॉन्फरन्सचा अध्यक्ष नेमिलें, याजबद्दल मला मोठा अभिमान वाटतो.

कांहीं वर्षांपूर्वी माझ्या कोत्या समजुतीनें मी आपणाकडे बंधुप्रेमानें पाहत नव्हतों. आतां माझी चूक मला समजून आली आहे, व यापुढें तुमचेवर माझें बंधूसारखें प्रेम राहील अशी मला खात्री वाटते, हें उघडपणें सांगण्यास मला मोठा अभिमान वाटतो. वास्तविक पाहतां आजच्यासारख्या बहुमानास मी विद्येनें योग्य नसतां आपण मला अध्यक्षाचा मान दिला याबद्दल मी आपला फार आभारी आहें.

आपलें कार्य साधण्यासाठीं दुसऱ्यास पाहिजे तितका मोठेपणा द्यावयाचा, त्याची मनधरणी करावयाची, मी तुमच्या उद्धारासाठीं प्रयत्न करतो असें खोटेंच सांगावयाचें, वगैरे प्रकारांनीं अज्ञ लोकांस फसवून त्यांच्यावर आपली छाप बसवावयाची असे कांहीं स्वार्थसाधू लोक आहेत. अशा लोकांसारखे वागून आपणाला तोंडघशी पाडून माझा स्वार्थ साधण्याची दुर्बुद्धि ईश्वराने मला देऊं नये, अशी माझी त्याजवळ प्रार्थना आहे.

आज आपण येथें सर्व हिंदुस्थानांतील अस्पृश्य वर्गापैकीं पुढारी मंडळी जमलेले आहां. अस्पृश्य हा शब्द कोणाही माणसाला लावणें हें फार निंद्य आहे. सर्व लोक या शब्दाचा तुमच्या संबंधानें उपयोग करितात. ह्मणून मीं त्याचा उपयोग केला आहे. तुह्मी अस्पृश्य नाहीं. तुह्मांस अस्पृश्य मानणाऱ्या पुष्कळ लोकांपेक्षां जास्त बुद्धिमान, जास्त पराक्रमी, जास्त सुविचारी, जास्त स्वार्थत्यागी, असे तुह्मीं हिंदी राष्ट्राचे घटकावयंव आहांत. मी तुह्माला अस्पृश्य समजत नाहीं. आपण निदान बरोबरीची भावंडे आहोंत. आपले हक्क समसमान तरी खास आहेतच, अशी भावना धरून आपणास पुढील कामास लागलें पाहिजे. या सत्कार्यांत जे लपंडाव करितात त्यांची लबाडी ओळखण्याइतकी समज हल्ली जनतेस खास आलेली आहे.

मला आज सर्वांत मागासलेले देशबंधूंनीं या कॉनफरन्सचा अध्यक्ष होण्यास बोलविले आहे. वास्तविक पहाता मी कोणाचा पुढारी नाहीं; व पुढारी होऊंही इच्छित नाहीं. मला पुढारी समजून माझ्या मागें कोणी येऊं लागल्यास त्यास आपण माझ्या-मागें येऊं नका असें नम्रतापूर्वक सांगतों, व होईल तितका या बाबतींत प्रतिबंध करितों. हा प्रतिबंध मी अगदीं प्रथमपासूनच ह्मणजे घराच्या बाहेर पडण्यापूर्वी माजघरांतच करितों; कारण तशी खबरदारी न घेतल्यास व कांहीं वेळ त्यांना मागें येऊं दिल्यास त्यास तक्रार करण्यास जागा होईल. ते ह्मणतील कीं, आह्मीं इतका वेळ आपले मागें आलों असतां आपण आतांच आह्मांस कां झिडकारतां? माझीं मतें व माझें आचरण हीं माझे स्वतापुरतींच आहेत, माझे घरच्या मंडळींनीं, अप्तेष्टांनीं अगर मित्रांनींसुद्धां विचार न करितां माझे मागून येऊं नये, अशी माझी इच्छा आहे. त्यांना या बाबतींत स्वयंनिर्णयाचें तत्व लावण्याची मी पूर्ण मोकळीक ठेविली आहे. माझी मतें ज्यास पसंत असतील त्यांनीं स्वतःचे इच्छेप्रमाणें स्वतंत्रपणें माझें अनुकरण करावें; त्यांना माझ्याकडून कोणत्याही प्रकारचें उत्तेजन अगर मदत मिळणार नाहीं.

आह्मी सर्व हिंदी आहोंत; बंधू आहोंत. हिंदी राष्ट्रजन कोणत्याही वर्णाचे असोत; कोणत्याही धर्माचे असोत; ते सर्व हिंदी आहेत. व्यक्तीच्या दृष्टीनें धर्माची बाब महत्वाची असेल; पण राष्ट्रीय बाबतींत तो केव्हांही आड येतां कामा नये. या पुरती धर्म ही बाब फारच कमी महत्त्वाची आहे, असें मला वाटतें. धर्म शब्दाची थोडक्यांत व्याख्या देवाजवळ पोंचण्याचा मार्ग असा करितां येईल. लंडन, मुंबई, कलकत्ता वगैरे मोठमोठ्या शहरास सर्व बाजूंनीं रस्ते येऊन मिळतात, म्हणजे सर्व ठिकाणच्या लोकांचा उद्देश त्या त्या शहरीं थोड्या वेळांत व श्रमानें पोंचण्याचा असतो. त्याचप्रमाणें निरनिराळ्या देशांत व परिस्थितींत उत्पन्न झालेल्या धर्माचाही उद्देश तोच आहे. यामुळें भिन्न भिन्न रस्त्यांनीं मुख्य शहरास पोंचणारे लोकांना एकमेकांचा द्वेष करण्याचें जसें कारण नसतें, तसेंच निरनिराळे धर्म पाळून ईश्वराजवळ पोंचणारे लोकांनीं तरी परस्परांचा द्वेष कां करावा?

निरनिराळे धर्म स्थापन झाले त्यावेळची स्थिति काय असेल ती असो; पण आजच्या स्थितींत तरी अमुक एका धर्माचें आचरण करून अमुक मनुष्य देवाजवळ पोंचलेला आहे असें प्रत्यक्ष दिसत नाहीं, व तसा मार्गदर्शक आह्मास मिळत नाहीं तोंपर्यन्त माझा तेवढा धर्म चांगला, व इतरांचा वाईट, असा पोकळ अभिमान करण्याचा अधिकार कोणासही नाहीं, हें उघड आहे.

'दया धरमका मूल है, नरक मूल अभिमान.' यावरून पहातां देशाची ह्मणजे देशबंधूंची सेवा करणें, जनीं जनार्दन शोधणें व पहाणें, हाच खरा धर्म आहे. या बाबतींत सर्व धर्मांचें ऐक्य आहे. परोपकार हा पुण्यमार्ग आहे व परपीडा हे पाप आहे, असेंच सर्व प्रतिपादन करितात. याप्रमाणें विचार केल्यास धर्मभेदाच्या किंवा जातिभेदाच्या सबबीवर एकमेकांचा मत्सर करणें अगदी चुकीचें आहे.

राज्य संपादन करण्याच्या महत्वाकांक्षेनें पूर्वी या देशांत लढाया झाल्या. अकबर, शिवाजी महाराज, वगैरे महात्म्यांचे काळीं धर्मद्वेषानें किंवा जातिद्वेषानें कोणी लढाया करीत नसत. अकबर पादशहाच्या पदरी मराठे, रजपूत व इतर हिंदु सरदार व लढवय्ये लोक अनेक होते. विजयनगरच्या राज्याचे पदरी किंवा शिवाजीमहाराज यांचे सैन्यांत मुसलमानांची संख्या कमी नव्हती. या सर्वांनीं स्वधर्मीयाबरोबर, किंवा स्वजातीयांबरोबर लढण्याच्या प्रसंगीदेखील आपले इमान कायम राखिलें. अशा वेळीं त्यांचा निमकहलालपणा व बंधुप्रेम चांगलें प्रकारें दिसून येई.

खरा धर्म सर्व देशांत एकच आहे, हें मी सांगितलेंच आहे. त्याप्रमाणें वागणारावर ह्मणजे शुभ कर्म करणारावर ईश्वर संतुष्ट असणार, व त्यांना कांहीं शिक्षा करणार नाहीं. पण आह्मी खरा धर्म सोडून ह्मणजे जनीं जनार्दन न पाहतां बनावट उच्चनीच भाव उत्पन्न करून त्याप्रमाणें ग्रंथ तयार करून, त्यांच्या आधारावर आमच्या बंधुंना पशुपेक्षांही नीच मानण्याचें भयंकर पातक करीत असतां, आह्मी भागवताचे हजारों सप्ताह बसविले, मोठमोठी अनुष्ठानें सुरू केलीं, नानाप्रकारचीं स्तुतिस्तोत्रें गाईली, कीर्तनें, पुराणें यांची झोड उडविली, किंवा भजनें करून कानठाळ्या बसेपर्यन्त टाळ कुटले, अनवाणी क्षेत्राच्या यात्रा केल्या, देवाच्या मूर्तीस लोटांगणे घातलीं, तरी ईश्वर अशानें तुष्ट होईल काय? तो तुष्ट होणार नाहीं हें खास. इतकेंच नाहीं, तर आमच्या पातकाबद्दल तो आह्मांस शिक्षा दिल्याशिवाय रहाणार नाहीं, अशी आमची सदसद्विवेक बुद्धि आह्मांस खास सांगते. ईश्वराची अवकृपा आमच्यावरची दूर झाली पाहिजे, तर आह्मी आमच्या सर्व देशबंधूंना मोठ्या प्रेमानें, आपल्या बरोबरीचे हक्क देऊन वागविलें पाहिजे.

इंग्लीश राष्ट्राचे आमच्या देशावर व विशेषेंकरून आमच्या अस्पृश्य मानलेल्या बंधूंवर फार उपकार आहेत. त्या राष्ट्रानें मनुधर्मशास्त्रासारखे एका जातीचें प्राबल्य स्थापन करणारे कायदे काढून टाकून सर्व हिंदी प्रजेमध्यें समसमान हक्क निर्माण केले. ब्राह्मणास फांशी देऊं नये, त्यास लग्नकार्यांत, अध्ययनांत, वृत्तींत, दानधर्म, पूजाअर्चा वगैरे हरएक बाबतींत परमेश्वराचे योग्यतेचे मानून दुसऱ्या सर्व जातीस तुच्छ, कस्पटासमान व ब्राह्मणाची सेवा करण्याकरितां निर्माण केलेले आहेत, अशा तऱ्हेचा कायद्यांत, रुढींत, आचारांत व धर्मात प्रतिबंध घालून ठेवणें, म्हणजे सदसद्विवेक बुद्धीला, सर्व उच्च मनोभावनांना तिलांजलि दिल्यासारखें आहे. व हल्ली समानतेच्या दृष्टीनें पाहतां अशाची योजना कायदेपंडितात करण्यास कोणासही लाज वाटेल ! डोळे काढावे, डागावे, वेद वाचूं देऊं नयेत, असे जे, अमानुष कायदे एकेकाळीं मनूने रूढ केले होते, ते हल्ली इंग्रज सरकारांनी नाहीसें केले आहेत; परंतु हल्ली असलेल्या हिंदु कायद्यांतही पुष्कळ दुरुस्ती झाली पाहिजे. राष्ट्रीयत्वाची व समाजाची कल्पना वाढलेली आहे. मिश्रविवाह, परदेशगमन, जातिभेद परधर्मीयांविषयीं सहिष्णुता वगैरे सर्व कल्पना फार जोरानें पुढें येऊ लागल्या आहेत. त्या कल्पनांना पोषक असे कायदे पाहिजे आहेत, व तसें नसल्यास समाजाचें गाडें अडकून रहाणार आहे.

सर्व प्रजेला सारखे हक्क आहेत, सर्वांना सारखे कायदे लागू केले पाहिजेत, त्यांत जातिभेदावर कमी अधिक शिक्षा असा अन्याय होतां कामा नये, हें समानतेचे तत्त्व इंग्रजांनी राज्यकारभारांत प्रथम लागू केलें व त्यांच्या मिशनरी लोकांनी शाळा काढून अस्पृश्यांच्या मुलांस फार ममतेनें वागविण्याचें उदाहरण सर्वांचे अगोदर घालून दिलें. अशाप्रकारें न्यायी यूरोपखंडांतील हॉलंड, बेलजम वगैरे देश आपल्या ताब्यातील परदेशचे लोकांला शिक्षण वगैरे देऊन उन्नती करीत नाहींत. पण इंग्रजलोकांचे या कामी फार लक्ष असल्यामुळें ते श्रेष्ठ पदवीचे आहेत, इतकेच नव्हे तर आमचे बरेच लोक स्वराज्य नको ह्मणत असतांना इंग्रजलोक आपणहून तें आह्मास देत आहेत, हा त्यांचा केवढा थोरपणा आहे? सर्वात समदृष्टीनें पाहणारे जे इंग्लीश साम्राज्य त्यांच्याशीं आह्मी फार राजनिष्ठ राहिलें पाहिजे हें सांगण्यास नकोच. आमच्यावर त्यांचे फार फार उपकार आहेत. गेल्या महायुद्धांत मुसलमान, मराठे, जैन महार, लिंगायत वगैरे आमच्या सर्व जातींच्या व धर्मांच्या बंधूंनी सरकारास मोठ्या हौसेनें व उत्सुकतेनें मदत केली याचें तरी कारण काय? आपण सर्व हिंदी आहोंत, हिंदी राष्ट्राचें कल्याण इंग्रजी राजसत्तेवर अवलंबून आहे, आमची भिन्न भिन्न धर्मतत्त्वें आमच्या बंधुप्रेमाच्या आड येऊं देतां कामा नये. तर आह्मी आमच्या उपकारकर्त्यांची अडचण ओळखून आम्हास देतां येईल तितकी मदत देणें हें आमचें कर्तव्य आहे, वगैरे उच्च भावनांनीं आमचे सर्व लोक प्रेरित झाले, हेंच तें कारण होय. याप्रमाणें आमच्या कृतज्ञतेची खातरी आह्मी आमच्या ब्रिटिशबंधूस पटवून दिली आहे. ईश्वरी ईच्छेनें हिंदुस्थानच्या कल्याणाकरितांच आह्मी ब्रिटीश एम्पायरचे अवयव झालों आहों व आमचे हितसंबंध त्यांच्याशीं एकजीव झाले आहेत.

इकडच्यापेक्षां मद्रासकडच्या आपल्या अस्पृश्य बंधूंस फार त्रास सनातन धर्मवाल्यांकडून होतो. तिकडचे ब्राह्मण सर्व ब्राह्मणेतरांशी फार अन्यायाने वागतात. इकडे महाराष्ट्रांतही तशीच स्थिति आहे. मद्रास येथें ब्राह्मणेतर लोकांचा निराळा पक्ष स्थापन करून त्यांच्यामध्यें आपल्या हक्काची जाणीव उत्पन्न करणारे थोर मनाचे प. वा. डॉ. नायर यांना धन्यवाद देणें फार जरूर आहे. पंचमाचा उद्धार करण्याविषयी त्यांचा उद्योग मोठा होता व आपले घरांत खासगी नोकर ते पंचमास ठेवीत.

या देशाची उन्नति लवकर किंवा उशिरा होणें, हे येथील जातिभेदाच्या प्रमाणांत नाहींसा होईल त्यावर अवलंबून आहे. हा जातिभेद नाहींसा होण्यास भिन्नभिन्न जातीचे शरीरसंबंध विस्तृत प्रमाणावर होणें फार जरूर आहे. रोटीव्यवहार जास्त प्रमाणावर आतां होणार, त्याविरुद्ध कोणी कितीही धडपड केली तरी तिचा विशेष उपयोग होणार नाहीं; पण बेटीव्यव-

हाराची तशी गोष्ट नाहीं. असे विवाह होण्याकडे प्रवृत्ति होण्यास अगोदर कायदेशीर अडचणी दूर झाल्या पाहिजेत. म्हणजे असले विवाह कायदेशीर ठरले पाहिजेत, व त्यापासूनच्या संततीस औरस संततीचे सर्व हक्क मिळाले पाहिजेत. याकरितां नामदार मि. पटेल यांनी वरिष्ठ-कायदे-कौन्सिलांत प्रश्न आणला होता. तशा कायद्याची फार जरूरी आहे; पण असे विवाह होऊं लागल्यास मग ब्राह्मणांचें जन्मसिद्ध महत्वही कमी होणार. ब्राह्मणावर हें एक मोठे संकट ओढवणार असल्यानें ब्राह्मणी पत्रांनीं त्या बिलाला मोठा कसून विरोध केला. ब्राह्मणी हिताकडे लक्ष्य दिलें ह्मणजे हें त्यांचें करणें बरें दिसेल, पण देशहिताकडे यांनी अगदींच दुर्लक्ष केलें असें मोठ्या कष्टानें ह्मणावें लागतें. भिन्नजातीचे स्त्री-पुरुष-विवाह-बंधनाशिवाय एकत्र राहून त्यांनीं अनीतीचें वर्तन उघडउघड केल्यास या धर्माभिमान्यास खपतें, पण तसा अनीतीचा संबंध ज्यास नको त्यांना कायदेशीर विवाह करण्याच्या मार्गात मात्र यांचा अडथळा. असे हे सार्वजनिक नीतिमत्तेचे शत्रु आहेत. याच प्रसंगी माझे मित्र मि. अरुंडेल यांचेविषयी दोन शब्द सांगितल्याशिवाय माझ्यानें रहावत नाहीं. यांनीं एका ब्राह्मणयुवतीशी विवाह केला ह्मणून आमचे सनातन धर्मवादी ब्राह्मणबंधूंची मर्जी त्यांचेवर फार खपा झाली आहे, व ते नानाप्रकारे त्यांस दूषण देत आहेत, वास्तविक पहातां इंग्लंड व हिंदुस्तान यांचा, ईश्वरी इच्छेनें जुळून आलेला संबंध जास्त दृढ होण्यास अशा प्रकारचे विवाह फार आवश्यक आहेत. काम असेपर्यंत मात्र तुम्ही आम्ही एक, अशा गप्पा मारणें, व तें संपल्यावर तुह्मी ते तुह्मी व आह्मी ते आह्मी, असा आपमतलबीपणा मला बिलकूल पसंत नाहीं. लग्नकार्यात निरर्थक पैसा फार खर्च होतो, शिक्षणासारख्या उपयुक्त कामाकडे तो लागला पाहिजे, वगैरे गप्पा ते मारतील; पण रजिस्टर करून थोड्या खर्चात विवाह करण्याची मुभा मात्र त्यांना द्यावीशी वाटत नाहीं. रजिस्टर न झालेली इकडची हिंदुपद्धतीची लग्ने इतर देशांत पूर्णपणें कायदेशीर नाहींत. येथें लग्न करून गेलेल्या पुरुषानें विलायतेंत किंवा फ्रान्सांत जाऊन उघडपणें तेथील पद्धतीप्रमाणे विवाह करावा. असें करण्यानें कोणताहि गुन्हा होत नाहीं, असा कायदा इंग्लंड वगैरे देशांत आहे. अशा रीतीनें अनेक तरुण पुरुषांनी तिकडे विवाह करून इकडे हिंदुपद्धतीनें परिणिलेल्या आपल्या निरापराधी बायकांस पति जिवंत असतांच वैधव्याच्या गर्तेत लोटिलें आहे. पण याची खंती आमच्या सनातन-धर्मवाद्यांस वाटत नाहीं! इकडे विवाह रजिस्टर करण्याची सवड असती तर अशा तरुणांस तिकडे दुसऱ्या बायका करण्यास कायद्याचा प्रतिबंध झाला असता, पण मग भिन्न जातींतील विवाहास बंदी उजळ माथ्यानें यांना करितां आली नसती. ह्मणून पटेल बिलाविरुद्ध यांची सगळी हाकाटी! भिन्न जातींच्या मुलींशीं विवाह करून जी संतति होईल, तिला धर्माभिमानी अशा पूर्वजांच्या व भाऊबंदांच्या मिळकतीचा वारसा येणें बरोबर नाहीं, अशी एक आपत्ती प्रगतिकारांनी पुढे केली होती, पण ही तकरार अगदी पोकळ व मतलबी आहे. आजच्या कायद्याप्रमाणें कोणी ख्रिश्चन झाल्यास किंवा मी हिंदू नाहीं अशी प्रतिज्ञा करून विवाह केल्यास, त्यांच्या संततीस जर वारसा येतो आणि ती गोष्ट प्रगतिकार व त्यांचे सनातनवादी उघड्या डोळ्यांनी पहात आहेत व त्या विरुद्ध तक्रार करण्याची हिंमत त्यांचे अंगी नाहीं, तर त्यांनी भिन्न जातीच्या मुलीशी, हिंदू राहून लग्न करणाराविरुद्ध मात्र हाकाटी करावी, हें केवढें आश्चर्य! आपल्यासारख्या पतितांच्या उद्धारार्थ पटेल बिलासारख्या कायद्याची फार जरूरी आहे, ह्मणून त्या दिशेनें जे प्रयत्न करीत असतील त्यांचे आपण आभारी असलें पाहिजे.

दुसऱ्याच्या डोळ्यांतील कुसळ दिसतें, पण आपल्या डोळ्यांतील मुसळ दिसत नाहीं, ही ह्मण बरेच वेळां अनुभवास येते. इंग्रज लोक हिंदुस्तानास लुटीत आहेत असें खोटेंच भासवून इंग्लिश सरकारच्या विरुद्ध अराजकत्व उत्पन्न करण्याचे प्रयत्न उघड किंवा गुप्तरीतीनें आज दहावीस वर्षे करणारे ब्राह्मण लोक आपल्या खोट्या ग्रंथांतील लबाड्या उघडकीस आणणारे सत्यशोधकांचे जलसे बंद करावेत ह्मणून सरकारकडे तारा करतात याची त्यांना लाज कशी वाटत नाहीं!

'**बोले तैसा चाले त्यांचीं वंदावी पाउलें**' असें श्री तुकोबाराया ह्मणतात. हें ह्मणणें मला परम वंद्य आहे; पण फसवे लोकांचा मला तिटकारा आहे. माझ्या मताप्रमाणें तरी समाजसेवेचे पवित्र काम करीत असतां, त्यास विघ्नें आणणारे बरेच लोक आपण सर्वांचे पुढारी आहों, आपणास तुमच्याविषयीं फार सहानुभूति आहे, असा बहाणा करून समाजास खाली ओढण्याची कुटिल नीति चालू ठेवीत असतात. माझ्या नाशीक येथील भाषणावर बरीच प्रतिकूल टीका प्रसिद्ध झाली आहे. त्या टीकेचें मला मोठें कौतुक वाटतें. कोल्हापूरसंबंधानें स्वतःला ज्यांस कांहींच माहिती नाहीं, आपली सर्व माहिती कर्णोपकर्णी आहे, अशी ज्यांनी सुरुवातीसच कबुली दिली आहे, त्यांनी कोल्हापुरांत एखाद्या खटल्यासंबंधानें काय झालें आहे, काय चाललें आहे, काय होणार आहे यासंबंधीं माहिती काढण्याची तसदी न घेतां, तोंडास येईल तें वायफळ बोलावें, व पुराव्याशिवाय वाटेल ते तर्क लढवावे, ही गोष्ट किती शरमेची आहे बरें! या सर्वांचा अंतस्थ हेतु ह्मटला ह्मणजे रूढ समाजरीतीस अगर प्रस्थापित विशिष्टवर्गाचे हक्कास कोणी हात लावण्याचा प्रयत्न करीत असल्यास त्यास भेवडावून टाकावें, व विशिष्ट वर्गाचें वर्चस्व कायम राखावें एवढाच आहे. समाजास तुडविणारीं अशीं बेजबाबदार माणसें लोकांचे पुढारी ह्मणून मिरवितात; अशा लोकांची मला तर कीवच येतें.

या असल्या वांकड्या चालीच्या मडळीच्या हातून समाजसुधारणा होणें शक्य नाहीं. कावळचाला जसे क्षतच दिसावयाचें तसें याना जेथें तेथें वाईटच दिसतें, उदाहरणार्थ, अस्पृश्य

समजल्या जाणाऱ्या काहीं लोकांना मी माझ्या संस्थानांत वकीलीच्या सनदा दिल्या त्यावरील टीका पहा. वैद्यकी, वकिली, वगैरे धंदे आपलींच चरण्याची कुरणे आहेत व तशीं तीं राखिली पाहिजेत, अशी काहीं विशिष्ट जातीची समजूत होऊन बसली आहे. उत्तम माणसानींच सर्व कामें करावींत हें ह्मणणें तात्त्विक दृष्टीनें कोणासहि कबूल करावें लागेल. मला राज्यकारभारांत सर्व तत्त्वे परिस्थितीस अनुसरून थोडीबहुत बदलणें भाग पडतें. इंग्रज सरकारनीं आरंभी शिक्षणबाबतींत कितीतरी कमी दर्जाच्या हिंदी लोकांस कलेक्टर, जज्ज वगैरेसारख्या मोठाल्या जागा देऊन राज्यकारभाराचें काम शिकविलें. त्याचप्रमाणें आरंभी वकिलीच्या सनदाहि परीक्षेशिवाय साधारण शिक्षणाच्या माणसास देण्यांत येत असत, व हल्लीहि इंग्रज सरकारच्या राज्यांत परीक्षा पास झालेले लोक पुष्कळ मिळत असतांहि मुखत्यार वकिलीच्या सनदा परीक्षेशिवाय देण्यांत येत आहेत. ज्या सनदा मी महार, मांग, चांभार इत्यादि लोकांना दिल्या, त्याच जर ब्राह्मण, कायस्थ, सारस्वत, अशा लोकांना दिल्या असत्या तर त्याबद्दल कांहीं गवगवा झाला नसता, व तशा दिल्या त्या वेळी झालाहि नाही; पण आतां तितकेच योग्यतेच्या मराठ्यांस व अस्पृश्य माणसांस दिल्यावर गवगवा केला जातो, ही त्यांच्या उदार अंतःकरणाची साक्षच आहे. मॅट्रिक पास झालेले अगर इंग्रजी चांगले शिकलेले महार, मांग, यांस वरिष्ठ दर्जाच्या धंद्यांत आणतांच ब्राह्मणी समाज खवळून गेला. तेच महार, मांग, जर ख्रिश्चन झाले असते, तर माझें कृत्य टीकेस पात्र झालें नसतें. ज्या महार-मांगास मी वकीलीच्या सनदा दिल्या, त्यांच्यापेक्षा विद्येनें व अकलेनें फार कमी अशा पुष्कळ वरिष्ठ जातीचे लोकांस कित्येक देशी संस्थानांतून वकिलीच्या सनदा देण्यांत येतात, त्याबद्दल मात्र समाजास कांहीं कमीपणा वाटप नाही. सनदा दिल्यामुळे कोणाही व्यक्तीस वकीलपत्र अमक्यास दिलेंच पाहिजे असें भाग पडत नाहीं. वाटेल तो वकील वाटेल त्यांनीं करावा, अशी मुभा असतेच. अशा वकीलाच्या सनदा देण्यांत माझा हेतु एवढाच आहे, कीं, जे धंदे अस्पृश्य वर्गास रुढीनें, कायद्यानें अगर दडपशाहीनें बंद झालेले आहेत ते त्यांस मोकळे करून द्यावेत व त्यांची स्थिति सुधारून, त्यांच्यांत आपण इतर माणसांचे बरोबरीचे आहोंत असा आत्मविश्वास उत्पन्न करावा. मी स्पोर्टसमन् आहे. घोड्यासंबंधी माझा असा अनुभव आहे कीं, त्यास पाणी दाखविलें तरच तो पितो. दाखविलें नाही तर तो पीत नाही; तसेंच वकिली करण्याची संधी या लोकांस मिळाल्यास ती लवकरच उचलतील तशी संधी न मिळाल्यास तें काम करावें असें त्यांस वाटणार नाहीं. मातंग, टंक, पराशर, वसिष्ठ, चोखामेळा, हे जरी हलक्या मानलेल्या जातीमध्यें उत्पन्न झाले तरी ते आपल्या योग्यतेनें पुढें आले. यावरून पाहतां या जातींत योग्यता कमी असते असें मुळींच ह्मणता येणार नाहीं. इंग्लंडमध्यें देखील थोडेच वर्षांपूर्वी कायद्याच्या शिक्षणावर विशेष जोर न देता 'इन्स- ऑफ कोर्ट' मध्यें जेवणाच्या संख्येवर बॅरिस्टर होता येत असे. हिंदुस्थानांतील मॅट्रिक्युलेशनची परिक्षा पास न झालेले लोक देखील याप्रकारें बॅरिस्टर होऊन येत. अशा लोकांना कायद्याची किंवा दुसऱ्या शिक्षणाची विशेषशी जरूरी नसे. पण हे टेबल बॅरिस्टर वाटेल त्या कोर्टांत काम चालविण्याच्या योग्यतेचे समजले जात, व अशा लोकांमधून सुद्धा नामांकित कायदेपंडित निपजले आहेत.

आतां महार, मांग वगैरे हलक्या मानलेल्या जातींना मी वकिलीच्या सनदा देतों, या योगानें उच्च वर्णीय लोकांचा अपमान होतो असें कांहीं बड्या लोकांस वाटतें, पण ही त्यांची चूक आहे. विद्या घेऊन दोन तपें थांबून नंतर समाज बरोबरीचे हक्क देईल किंवा नाहीं या विचारांत बुचकळ्या खात पडण्यापेक्षा त्यास एकदम दास्यत्वापासून मुक्त करून आजपर्यंत जगांतील इतर कोणत्याही ठिकाणी दृष्टोत्पत्तीस न येणाऱ्या समाजाच्या जुलमाचा, जाचाचा, आणि निर्दयपणाचा अंत करावा. या योगानेच खरें राष्ट्रकार्य होईल अशी माझी दृढ समजूत आहे, व त्या मार्गानेंच आपला कार्यभाग उरकला जाणार आहे. काळाकडे बोट दाखवून कांही न करणाऱ्या समाजधुरंधरांनीं अन्य मार्ग स्वीकारल्यास त्यांचा तो त्यासच लखलाभ होवो. जातिभेद नाहींसे झाले पाहिजेत हे हल्ली बऱ्याच लोकांस सांगून झाले आहें, व हें खरेंही आहे; परंतु प्रश्न एवढाच आहे की, त्या कामाची सुरवात कोठून व्हावयाची! ज्या जातीचे लोकांना हलके मानले जातें, त्यांनीं जातिभेद मोडावा असें म्हणणे साहाजिक आहे; परंतु त्या दिशेनें त्यांनी कितीहि यत्न केले तरी त्याचा तादृश्य उपयोग होणार नाही. या कामी सुरुवात उच्च ह्मणविणाऱ्या जातीकडूनच झाली पाहिजे. प्राचीन कालापासून वंशपरंपरागत उपभोगिलेले वर्चस्व त्यांनी सोडून देण्यास तयार झालें पाहिजे, व या पवित्र स्वार्थत्यागाचा कित्ता त्यांनीं सर्वांस घालून दिला पाहिजे. जपानांतील जातिभेदाचा बीमोड होण्यास मोठें कारण उच्च वर्गाचे सामुराई लोकांनी सुरवात केली हेंच आहे. तसें झालें नसतें तर जपानची स्थिति कधीहि सुधारली नसती. जातिभेद मोडण्याचे प्रयत्न केवळ खालच्या वर्गाकडून सुरू झाल्यास त्याचे परिणाम अनर्थावह होण्याचा संभव आहे. तेंच काम उच्च ह्मणविणाऱ्या लोकांकडून प्रथम झाल्यास हें स्वार्थत्यागाचें उदाहरण इतर सर्व जातींना बोधप्रद होईल. जोंपर्यंत असें झालें नाहीं तोंपर्यंत हल्लीच्या स्थितीचा उपयोग करून वैमनस्य न वाढवितां प्रत्येक जातीनें आपली सुधारणा करून घेण्याचे यत्न सुरू ठेविले पाहिजेत. खालील जातींनीं आपली सुधारणा करून आपला दर्जा वाढवून घेण्याचा व वरच्या पायऱ्यांवर चढण्याचा प्रयत्न चालूच ठेविला पाहिजे. आणि वरील जातींनीहि जरूर तर काहीं पायऱ्या खाली येऊन त्यांनां हात देऊन वर घेतलें पाहिजे. असें झाले ह्मणजे सुरळीतपणे व सलोख्याने हे जातिभेद मोडण्याचे बिकट काम सिद्धीस जाण्याचा संभव आहे. आह्मांसारख्या मराठ्यांनासुद्धां जात मोडून एकी

करण्यास भाग पाडलें पाहिजे. धर्मबंधनाच्या अडचणी कित्येक लोक पुढें आणतात, परंतु तशी स्थिति नाहीं. गेल्या यद्धांत-सुद्धां मेसापोटेमियामध्यें हिंदु-मुसलमान खांद्याशी खांदा लावून लढले. या कामीं त्यांना धर्माचा अडथळा झाला नाहीं. फक्त आपण एकाच राष्ट्राचे भिन्न भिन्न भाग अगर एकाच देहाचे भिन्न भिन्न अवयव आहोंत, या भावनेने सर्व लोक प्रेरित झाले होते, व त्यामुळेच अखेर इंग्लिश राष्ट्राला यश मिळालें. हिंदुस्थानचें रक्षण ब्रिटिश सरकारकडून अनेक वेळां झालें तेंही याच तत्वांवर. आपल्यावर अवलंबून असणाऱ्या लोकांना ते कधींहि विसंबत नाहींत. ख्रिस्तधर्मीय लोकांकडून जरी आमचा छळ झाला, तथापि आपल्या धर्माच्या लोकांस एका बाजूस ठेवून त्यांच्यापासून आमचें संरक्षण करण्यास ब्रिटिशसरकारच कारण झालें. त्याप्रमाणे रशियन लोक जोरांत असतांना त्यांच्या-पासून अगर अफगाण लोकांपासून हिंदुस्थानावर संकट येण्याचा संभव दिसला, तेव्हांदेखील ब्रिटिशसरकारनें आपल्या सेनेची आहुती देऊन आमचा बचाव करण्यास मागेंपुढें पाहिलें नाहीं तेव्हां धर्माच्या योगानें दुही माजते, धर्म एकीच्या आड येतो, असें ह्मणता येणार नाही !

शेवटीं मी पुन्हां एकवार सांगतों कीं, माझी मतें मी लोकां-पुढें निर्भिडपणें मांडतो ह्मणून लोकप्रियता मिळविण्याकरितां मला कांहीं लोक ओंगळ शिव्या देतात ! पण ते हास्यास्पद होतात व सुजनांच्या निंदेस पात्र होतात, याचें मला वाईट वाटते. मी मागसलेल्या लोकांचा उद्धार करण्याचा प्रयत्न करतो, त्यांचा दर्जा समाजांत वाढावा असे माझे प्रयत्न आहेत, पण त्याचा विपर्यास करून मजवर ब्रह्मद्वेषाचा आरोप करण्यांत येतो तो कितपत खरा आहे, याचा विचार आपणच करावा, व हे विचार करण्याचें काम मी आपल्यावरच सोंपवितों.

आपण मला आज आपला असें ह्मटलें आहे. त्याचप्रमाणें शेवटपर्यंत प्रेम दृढ ठेवा. मी देखील कितीहि अडचणी आल्या, कितीहि त्रास झाला, तरी त्याला न जुमानतां आपल्या उन्नतीच्या महत्कार्यास शक्य तेवढा हातभार लावण्यास कधींहि मागें घेणार नाहीं, असें आश्वासन देऊन मी आपले भाषण संपवितों.

महाराजांचें भाषण ऐकत असतां त्यांचें बहिष्कृत वर्गाविषयीं निर्व्याज प्रेम आणि कळकळ ऐकून व पाहून सर्व स्त्रीपुरुष समाज एकाग्रतेनें आपला आदर व प्रेम व्यक्त करीत होता. व कित्येकांच्या डोळ्यांतून प्रेमाश्रु थबथबून बाहेरहि पडत होते.

यानंतर रा. बाबूराव यादव यांनीं प्रस्तुत प्रसंगाचें किती महत्त्व आहे हें सांगून आपल्याच धर्मबंधूंनां न शिवण्याचें पातक इतर लोक कसे करीत आहेत हें सांगितले व त्यामुळें राष्ट्राची कशी हानि होत आहे हेहि दाखविले. नंतर रा. बंदसोडे यांनीं असें सांगितलें कीं, आजचा हा प्रसंग घडून येण्याला रा. गवई यांचा स्वार्थत्यागच कारणीभूत आहे. आजपर्यंत आह्मांला वरिष्ट वर्गाकडून फक्त तोंडीच आश्वासनें मिळत असत, परंतु आज श्रीछत्रपतींनीं आह्मांकरितां येथपर्यंन्त येऊन आपली सक्रिय सहानुभूति दाखविली आहे. याबद्दल बहिष्कृत समाज महाराजांचा अत्यंत ऋणी आहे.

नंतर डॉ. परांजपे हे बोलावयास उठले. ते ह्मणाले, 'आज समाजाची प्रवृत्ति निराळ्या बाजूला गेली आहे. मी अस्पृश्य चालीच्या विरुद्ध आहे. अस्पृश्यता गेली पाहिजे या मताचा मी आहें. आणि त्याप्रमाणें मी माझ्या शक्तीप्रमाणें आजपर्यंत प्रयत्न करीत आहें. आणि मी पोकळ ब्राह्मणी अभिमान बाळगित नाहीं. प्रत्येक काळांत कांहीं उत्तम कांहीं मध्यम व कांहीं नीच माणसे असतात; ह्मणजे प्रत्येक समाजांत कांहीं चांगली व कांहीं वाईटहि माणसें असतात. पूर्वी एकाद्यानें समाजाचें वाईट केल्यास त्याला अनेक तऱ्हेच्या शिक्षा होत असत. बहिष्कार ही शिक्षा आहे. वर्णव्यवस्था ही गुणकर्माप्रमाणेंच आहे. आणि ती हिंदुधर्मातच आहे असें नाहीं. आज सर्व देशांत ती कमी अधिक प्रमाणांत आहेच. पूर्वी क्षत्रिय व ब्राह्मण यांच्यांत विवाह होत असत. पूर्वीच्या वर्णव्यवस्थेप्रमाणें आज कोणीच रहात नाहीं. ह्मणून निवळ वर्णव्यवस्थेचा अभिमान धरण्यांत कांही अर्थ नाहीं. मी जन्मानें जरी ब्राह्मण आहें तरी कर्मानें वैश्य असल्यामुळें मी स्वतःला ब्राह्मण ह्मणवून घेत नाहीं. तेव्हा तुह्मीं ब्राह्मणांना विनाकारण शिव्या न देतां आपल्या उन्नतीची चळवळ चालू ठेवा.

उत्तरादाखल रा. कोठारी ह्मणाले, "सर्व चळवळींत पुढारीपण घेणारे ब्राह्मण आहेत ह्मणूनच ते बोलावयास उठले. जे ब्राह्मण नाहींत त्यांनां शिव्या कां देता ह्मणून डॉ. परांजपे ह्मणतात, परंतु ते जर ब्राह्मण नाहींत तर त्यांनां राग कां आला? तर ब्राह्मणेतरांची व अस्पृश्य वर्गाच्या चळवळीची कुऱ्हाड वर्णाश्रमावर धर्मावर पडत आहे ह्मणूनच ब्राह्मणांनां राग येत आहे; परंतु गुणकर्मसिद्ध वर्णच राष्ट्राचा नाश करितो ह्मणून तो समूळ नाहींसा झाला पाहिजे. शंभर वर्षांत इंग्रजांनीं शिक्षण दिलें नाहीं ह्मणून त्यांचे दोष काढतात. तर दोन हजार वर्षांपासून ब्राह्मणांनी इतरांना कां शिक्षण दिलें नाहीं? आम्ही आमच्या लोकांवर प्रेम करीत नाहीं म्हणून दुसऱ्यांचे दोष दाखविण्याची पाळी आपणावर येते म्हणून ती पाळी आपणावर येऊं नये असेंच वर्तन ठेवणें बरें.

एवढा कार्यक्रम झाल्यावर सभेचें पहिल्या दिवसाचें काम रात्रीं आठ वाजतां आटोपलें.

दिवस दुसरा.

दुसऱ्या दिवशीं ह्मणजे ता. ३१ मे रोजीं सकाळीं आठ वाजतां श्रीमन्महाराज यांनां शहरांत ठिकठिकाणीं पानसुपाऱ्या असल्यामुळें सर गंगाधरराव चिटणवीस यांच्या अध्यक्षतेखालीं व्याख्यानांस सुरुवात झाली. सर गंगाधर चिटणवीस यांनी परिषदेसंबंधीं आपली पूर्ण सहानुभूति व पसंती दर्शविल्यावर रा. श्रीपतराव शिंदे हे बोलावयास उठले.

ते ह्मणाले, "ही परिषद भरविण्याचें श्रेय रा. गवई व रा. बंदसोडे यांनां दिलें पाहिजे. राष्ट्राची उन्नति करावी असे जर आहे तर आपल्या शरीराप्रमाणे सर्व समाजहि निरोगी

असला पाहिजे. तीस कोटी लोकांमधून या सहा कोटी लोकांनां जर मनुष्यांप्रमाणें वागविलें तरच आपल्या राष्ट्राचा भाग्योदय होईल. आपल्या या समाजाची काळजी घेतली नाहीं तर राष्ट्राची हानी होणार आहे. तीस कोटींमधून पंधरा कोटी स्त्रीसमाज हा अर्धांगवायूनें पछाडलेला आहे. आणि त्यांतच सहा कोटी लोकांची भर पडल्यास आपल्या समाजाला फारच हानिकारक होणार आहे. ह्या आजच्या समारंभाप्रमाणें आपण सतत प्रयत्न केल्यास हा समाज लौकरच जागृत होईल. ह्या समाजाची काळजी प्रथमतः मिशनरी लोकांनींच घेतली आहे. आह्मीं हिंदु लोक या समाजाला पशूप्रमाणें वागवितों. आज जो बहिष्कृत समाज जागृत दिसत आहे त्याचें सर्व श्रेय मिशनरीकडेच आहे. आह्मी तुह्माला इतक्या नीच रीतीनें वागविलें असतांहि आपण आपल्या धर्माला चिकटून राहिलांत त्यांत आपलाच मोठेपणा आहे. जे लोक तुह्मांला तुडविणारे आहेत ते माणूसपणाच्या बाहेर गेले आहेत. आजपर्यंत इतर संस्थांनीं व रा. वि. रा. शिंदे यांनीं आपल्या विषयीं बराच प्रयत्न केला आहे. पण त्यांच्यावरहि विसंबू नका. कारण त्यांच्याकडून आपली उन्नति होणार नाहीं. बाकीच्या लोकांप्रमाणें तुह्मालाहि नागरिकांचे हक्क आहेत. ते तुह्मी उपभोगा. सरकार तुह्माला अडवणार नाहीं, मात्र तुमची मानसिक गुलामगिरीच आड येत आहे. तर आपण सर्व सार्वजनिक जागेचे हक्क घ्या. दुसऱ्यावर विश्वासून राहूं नका. इकडे जशी मानसिक गुलामगिरी आहे तशीच अमेरिकेत शारीरिक गुलामगिरी होती. हिंदुसमाजानें जी तुह्मांवर गुलामगिरी लाघली आहे, ती फारच वाईट आहे. कुत्र्यापेक्षांहि मी नीच आहें असें एकदां एका चांभाराला वाटलें. इतकी आपल्या मनाची भावना झाली आहे. आपण सर्वांहून नीच आहों ही जी आपल्या ठायीं भावना आहे ती काढून टाका. जो मनुष्य तुह्मांला अस्पृश्य समजेल त्यालाच तुह्मी अस्पृश्य समजा. भटाचाहि स्पर्श झाला असतां तुह्मीहि स्नान करा. ह्मणजे त्यांचें सोवळें आपोआप जाईल. मराठ्याप्रमाणें तुह्मीहि आपल्यांतले भेद मोडा."

यानंतर रा. कोठारी हे बोलावयास उठले. ते ह्मणाले:— वरच्या वर्गांनीं एक गोष्ट लक्ष्यांत ठेविली पाहिजे, ती ही कीं, राष्ट्रहितासाठीं आपल्या स्वार्थी महत्त्वाकांक्षा बाजूला ठेविल्या पाहिजेत. आपण आपल्या समाजांत कोणत्याहि प्रकारचा अन्याय ठेवूं नये. आम्हाला कोणी चिथावीत नाहीं. पण चिथावणीची कारणें कां ठेवतां? तीं नाहींशीं करा. आपली चळवळ यशस्वी होण्याला त्यांनीं सर्वांनां समतेनें वागविलें पाहिजे. आपल्या समाजात व्यभिचारपणा खपतो पण त्याचा उघड उघड विचार करितां येत नाहीं. आणि व्यभिचार करणाराला कोणी जातिबाहेर टाकीत नाहीं. पण परजातीशी लग्न करणारास जातिबाहेर रहावें लागतें यावरून राष्ट्रोन्नतीच्या आड जातिभेद येतो हें सिद्ध होतें. उच्च जाति जोंपर्यंत आपल्याला समतेनें वागवीत नाहींत तोंपर्यंत आपण त्यांच्या चळवळीस विरोधच केला पाहिजे. ब्राह्मणेतर आणि अस्पृश्य यांमध्यें फूट पाडून ते आपला स्वार्थ साधून घेत आहेत. आपण आपल्या पूर्वजाचा मोठेपणा सांगण्याची खोड सोडून दिली पाहिजे. आपली तरुण पिढी अगदीं स्वाभिमानी बनविली पाहिजे. तरच आपलें अस्पृश्यत्व दूर होईल. आणि इतर लोकांच्या सहानुभूतीचें चीज होईल.

नंतर सर बी. के. बोस यांचें भाषण झालें. ते ह्मणाले— "स्वयंनिर्णयाच्या तत्त्वाप्रमाणेंच ही अस्पृश्यांची चळवळ आहे. ब्रिटीश सरकारला हे उच्च लोक शिव्या देत असतात; पण ते हक्क देत आहेत; परंतु हे उच्च लोक मात्र आपल्यांतील लोकांस हक्क देत नाहींत. यामुळें हिंदुसमाज दिवसेंदिवस कमीकमी होत आहे; परंतु आह्मी स्वस्थ निजलों आहों. या भेदामुळेंच समाज कमी होत आहे. भेद काढून टाका. सुधारणा मिळालेल्या आहेत. हक्क मिळाले आहेत. ते असमाधानकारक, अपुरे ह्मणून लाथाडूं नका. स्वराज्य पाहिजे तर भेद नाहींसे करा. असें न कराल तर तुह्मी आत्मघात करून घ्याल. इतर तुमच्या विरुद्ध बंड करतील, उच्च वर्गाला त्रास देतील व स्वराज्य अशक्य करतील. वरून खालीं उतरा. स्वार्थत्याग करा व हातांत हात घालून सुखी व्हा.

यानंतर रा. बाबूराव म्हणाले "मी एक सत्यशोधकाचा वडु आहें. मी सुरुंग लावून डोंगर पाडणार. आतापर्यंतचीं सर्व मवाळ भाषणें झालीं तीं मला आवडलीं नाहींत. मला ब्रह्मद्वेषी ह्मणतात. हरकत नाहीं. ब्रह्मद्वेष करणें ह्मणजेच त्यांनां नीति शिकविणें आहे. ही सभा एक नीतीचीच शाळा आहे. या शाळेंत त्यांनां कानाला धरून आणून नीति शिकविली पाहिजे. मराठे लोकांनीं ब्राह्मणांचा नाद सोडून अस्पृश्य वर्गांचें सहकारित्व करावें. आजपर्यंत आमच्या मराठ्यांमध्यें ब्राह्मणांनीं फूट पाडिली आहे. आणि आजहि छत्रपति नागपूरला येत असतां त्यांच्या वंशजांनीं ह्मणजे नागपूरच्या राजेसाहेबांनीं पलायन केलें. हा कशाचा परिणाम? तर ब्रह्मद्वेषाच्या पुढीचावं मासला आहे."

यानंतर रा. शिवराम जानबा कांबळे ह्मणाले "जातिभेदाचें थोतांड माजवून ब्राह्मण लोकांनीं आमच्या उन्नतीच्या मार्गांत काटे पेरीले आहेत. ज्या आमच्या पूर्वजांनीं अर्काट, कोरेगांवच्या लढाईत इंग्रज सरकारला जय मिळवून दिला, त्यांच्याच वंशजांनां सामाजिक व धार्मिक गुलामगिरींतून काढा ह्मटल्यास सरकार आमच्या जातिभेदाकडे व धर्माकडे बोट करून आह्मी त्यांत हात घालीत नाहीं असें ह्मणतें; परंतु त्याच जातिभेदाला कोल्हापूरचे छत्रपति धैर्यानें हाकून देऊन आमच्या राज्यांत आह्मां अस्पृश्य वर्गांनां समतेनें वागवीत आहेत त्याबद्दल आपण त्यांचे आभार मानले पाहिजेत."

नंतर डि. का. मिशनचे रा. बर्वे ह्मणाले, "ब्राह्मणांचे लपंडाव जेव्हां निघून जातील तेव्हांच आपल्या देशाचें कल्याण होईल. आपण इतरांच्या बरोबरीनें वागावें असें वाटत असल्यास तशी

चळवळ करा. ब्राह्मणांचा व्यर्थ द्वेष करूं नका. आपल्या उन्नती करितां शिक्षणाचा फायदा घ्या, व त्यावरोवरच आपसांतील भेद काढून टाका."

रा. शिवतरकर ह्मणाले, "शिक्षणाशिवाय आपली उन्नति होणें शक्य नाहीं. परंतु शिक्षणाची सर्व किल्ली ब्राह्मणांच्याच हातीं आहे. ह्मणून आह्माला सक्तीचेंच शिक्षण पाहिजे. आमच्यांतील कांहीं माणसें कोर्टमार्शल सारख्या कायदे संस्थेचे प्रेसिडेंट होते तर आमच्यांत लायकी नाहीं असें कसें ह्मणतां येईल? आमच्या उन्नतीकरितांच श्री शाहू छत्रपतींनी अवतार घेतला आहे ह्मणून त्यांचा वाढदिवस आपण सणाप्रमाणें पाळला पाहिजे."

नंतर बॅरिस्टर वक यांनी थोडेसें भाषण करून अशी सूचना आणिली कीं, "आपली चळवळ सतत चालण्यास आपण एखादा कायमचा फंड उभारल्यास फार बरें पडेल. आणि प्रतिवर्षी आपण अशाच परिषदा भरविल्यास आपला फंडहि वाढून आपल्यांत जास्त चळवळ होऊन आपल्या उद्धाराचें काम सोईस्कर होईल."

नंतर अध्यक्ष श्रीमन्महाराज यांनीं कॉन्फरन्सच्या कायम फंडाकरितां म्हणून ५००० रुपये दिले. बाबू कालीचरण यांनी रु. १००० दिले. आणि वहिष्कृत प्रतिनिधींपैकी कांहींनी जागच्या जागीं रोख रकमा व कांहींनीं अभिवचनें दिली. नंतर महाराज समारोप करितांना ह्मणाले "मी आज आपला अध्यक्ष झालों म्हणून व आपला कैवार घेतों म्हणून एक विवक्षित जात नेहमी माझी बेअब्रू व निर्भत्सना करते, व लोकमत माझ्या विरुद्ध करण्यास चिथवून ठेवते; परंतु अशा करण्यांनीं मला उत्साह व उत्तेजन येतें, व जी वर्तमानपत्रें माझी निर्भत्सना करतात त्यांचें मी अभिनंदनच करतों, मला कितीहि त्रास, उपहास सोसावा लागला तरी तो मी निमूटपणें सोसतों व तुमच्या सेवेस मी हाकेवरोवर हजर राहातों. माझी नोकरी घेण्यास आपण कोणतीहि शंका वाळगूं नका. मी व माझे प्रिय मित्र निवाळकर, भोसले, वावुराव यादव, कदम, दत्तोवा पेंटर व बेळगांवचे पाटील यांनीं आपल्या सेवेंत झीज सोसून आपले देह झिजविण्यावद्दल शपथा घेतल्या व आपल्या सर्वांच्या कृपेनें माझा मुलगा कर्ता आहे, माझें मागें सर्व पाहण्यासारखा आहे. तरी माझ्यावर एखाद्या 'आलिगार्कीनें' आपल्या ब्युराक्रसीचा अम्मल स्थापित केल्यास, मी माझें सर्व राज्य मुलांवर सोपवून तुमच्या सेवेंत तयार राहण्याची प्रतिज्ञा केली आहे. माझ्याकडून सेवा घ्याल अशी अशा आहे.

जो दुसऱ्यावरी विश्वासला । त्याचा कार्यभाग बुडाला
जो आपण कष्टत गेला । तोचि जाण भला ।। १ ।।

हा नियम सदैव लक्षांत ठेवा.

हार तुरे झाल्यावर महाराजांनां पोहोंचविण्याकरितां मंडळी स्टेशनवर गेली.

दोन प्रहरी सभेचें काम तहकूब ठेवून सायंकाळीं पांच वाजतां रा. सा. पापन्ना जालग्या यांच्या अध्यक्षतेखालीं विषय नियामक कमिटीची बैठक झाली. तिचें काम रात्रीं १० दहा वाजेपर्यन्त चालले होतें.

दिवस तिसरा.

ता. १ जून रोजीं सकाळीं सात वाजतां सभेच्या कामास पुनः सुरुवात झाली. बडोदास्टेटमधील अस्पृश्यवर्गाच्या शाळेवरील डे. इन्स्पेक्टर मे. कृष्णराव कांवळे यांनीं अध्यक्षस्थान स्वीकारावें अशी रा. गवई यांनीं सूचना आणिली व तीस बाबू कालीचरण यांनीं अनुमोदन दिल्यावर मे. कृष्णराव कांवळे हे स्थानापन्न होऊन त्यांनी ही सभा ब्रिटिश सरकारच्याठायीं आपली अढळ राजनिष्ठा व्यक्त करिते असा पहिला ठराव पुढें मांडला व तो टाळ्यांच्या गजरांत पास झाला.

ठराव दुसरा :— कायदेकौन्सिलें हीं खऱ्या लोकमताचे आदर्श झाल्याशिवाय त्यांनां कोणत्याहि खात्यावर हुकमत देणें गैर होणार आहे. आणि हिंदुस्थानांतील सामाजिक परिस्थितीमुळें जातवार प्रतीनिधींशिवाय खऱ्या लोकमताचें प्रतिविंव कायदेकौन्सिलांत पडणें अशक्य आहे असें या परिषदेचें ठाम मत असल्यामुळें ती कायदेकौन्सिलच्या घटणेसंबंधी जे नियम प्रसिद्ध झाले आहेत, त्यावद्दल आपली नापसंती व्यक्त करीत आहे. कारण त्या नियमांमुळें ज्यांच्या हातीं आर्थिक, सामाजिक व धार्मिक सत्ता आहे त्यांच्या हातीं राजकीय सत्ता जाऊन वहिष्कृत वर्गासारख्या दीन लोकांची गळेचेपी होणार आहे, असें तिचें मत आहे. ही गळेचेपी होऊं नये म्हणून वहिष्कृत वर्गाला पुरेसे जातवार प्रतिनिधि देण्यांत यावे अशी जी सूचना जॉईन्ट पार्लमेंट कमेटीनें केली होती, ती अवमानली गेली असल्यामुळें ही परिषद जॉईन्ट पार्लमेंटरी कमिटीस अशी विनंती करीत आहे कीं, तिनें या नियमाची दुरुस्ती करून वहिष्कृत वर्गास त्यांच्या संख्येच्या प्रमाणानें प्रतिनिधि देण्याची तरतूद करावी, व सुरवातीस तरी मुंबई इलाख्यांतील वहिष्कृत वर्गास पांच व वऱ्हाड आणि मध्यप्रांत यांनां पांच प्रतिनिधि देण्यांत यावे. तसेंच लेजिस्लेटिव्ह असेंब्लीमध्यें दरेक प्रांतामधून वहिष्कृत वर्गातर्फे एक प्रतिनिधि घेण्यांत यावा."

हा ठराव पुढें मांडतांना रा. घोलप ह्मणाले जगाच्या गत इतिहासाकडे पाहूं गेल्यास कोणत्याहि राष्ट्राची उन्नति होण्यास त्या त्या राष्ट्रांतील राजकीय सत्ता राष्ट्रांतील सर्व लोकांच्या हातीच असली पाहिजे असें दिसतें. पाश्चात्य राष्ट्रांकडे पाहूं गेल्यास तोच प्रकार दिसून येतो. उदाहरणार्थ इंग्लंड, फ्रान्स, अमेरिका हीं राष्ट्रें लोकसत्तेचीं द्योतक आहेत. परंतु हिंदुस्थानास हल्लीं जी काय थोडी बहुत राजकीय सत्ता मिळाली आहे ती ज्यांनी आह्मां वहिष्कृतांना धार्मिक गुलामगिरीत जखडून ठेविलें आहे अशा वर्णाश्रमवाद्यांच्या

हाती गेली आहे. गेल्या महायुद्धांत इतर वर्गाप्रमाणेंच किंबहुना जास्तच आह्मीं मदत केलेली आहे. तेव्हां या दिलेल्या सत्तेंतून आमचा योग्य हिस्सा आमच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणांत आह्मांस मिळावा. त्याखेरीज आमची धार्मिक व मानसिक गुलामगिरी-तून सुटका होणार नाही."

या ठरावास अनुमोदन देतांना रा. गवई ह्मणाले "होमरूलची जी चळवळ चालली आहे ती राजकीय सत्ता हातीं घेण्यासाठीं ह्मणजे स्वराज्य मिळविण्यासाठीं आहे. त्या चळवळीचा परिणाम सरकारवर झाला. या स्वराज्यवाद्यांनींच सरकारचा विलायतेंत व येथें गैरसमज करून दिला. स्वराज्याचा हिस्सा आपल्याला मिळावा ह्मणून आह्मीं बहिष्कृतांनीं चळवळ चालविली आहे. हे लोक आह्मांला देवळांत व सार्वजनिक जागी जाऊं देत नाहींत, व पुढेंहि चांगले वागविणार नाहींत, याचा आह्मांला कटु अनुभव आला आहे. आमच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणांनीं आह्मांस प्रतिनिधि मिळाले पाहिजेत. त्याशिवाय आमची शांति होणार नाहीं."

या ठरावास बाबू कालीचरण नंदा गौळी हे पुष्टि देतांना ह्मणाले "वरिष्ठ हिंदु लोक आपल्या धर्मबंधूंस खालीं ठेवण्याचा प्रयत्न करीत आहेत हें फार वाईट आहे. आपले बंधु ह्मणणारांना हें फार लांछनास्पद आहे. राजकीय बाबतींत आमचा हिस्सा आह्मांस मिळाला पाहिजे." नंतर ठराव टाळ्यांच्या प्रचंड गजरांत सर्वानुमतें पास झाला.

ठराव तिसरा.—बहिष्कृत वर्गाचे सुधारलेल्या कौन्सिलांत जे प्रतिनिधि घ्यावयाचे ते सरकारी नेमणुकीनें किंवा त्यांच्यांतील जातवार संघातर्फे न येतां बहिष्कृतेतरांतर्फे निवडून घेतलेल्या प्रतिनिधींमार्फत नेमण्यांत यावे अशी जी सूचना खास बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतीप्रीत्यर्थ स्थापन झालेल्या डिप्रेस्डक्लास मिशननें केली होती त्यामुळें सर्व अस्पृश्य वर्गाचें मन अस्वस्थ झालें आहे. कारण ज्याअर्थी बहिष्कृतेतर वर्गाच्या प्रतिनिधींना बहिष्कृत वर्गाचे प्रतिनिधि नियोजित करण्याचा अधिकार दिला तर ज्या चातुर्वर्ण्यव्यवस्थेमुळें बहिष्कृत वर्गाचे नष्टचर्य ओढावलें आहे, ती चातुर्वर्ण्यव्यवस्था कायम करण्यास आमच्यांतील जे लोक कबूल होतील अशाच लोकांना प्रतिनिधि नेमण्यांत येईल, त्याअर्थी या परिषदेचें असें ठाम मत आहें कीं, डिप्रेस्ड क्लास मिशननें (भारतीय निराश्रित साह्यकारी मंडळीनें) आपल्या आश्रिताचा असा उघडपणें द्रोह केल्यामुळें ती **बहिष्कृत वर्गाच्या विश्वासास अपात्र झाली आहे.**

हा ठराव रा. पी. एन्. भटकर पुढें मांडतांना ह्मणाले कीं, आह्मी मागणी करीत असतां सरकार तिसऱ्याला विचारीत असल्यामुळें आपल्या प्रयत्नास यश येणें शक्य नाहीं. आपल्या सुधारणेकरितां निघालेल्या भारतीय निराश्रित साह्यकारी मंडळीनें जी मागणी केली आहे तिच्या योगानें आमची गळचेपी होणार आहे. मिशननें अशा प्रकाराची मागणी करून आमचा घात केला आहे."

यावर रा. द्रविड म्हणाले, की, "अनेक लढाऊ जहाजें असली तरी जलद चालीच्या जहाजानें कमी चालीच्या जहाजाबरोबरच आपला वेग ठेवावयास पाहिजे." वगैरे यास रा. कदम वकील यांनीं चोख जबाब दिला, कीं, "एकपरी जहाल पतकरले परंतु मवाळांचा प्रयत्न बहिष्कृतांच्या चळवळीस थंडविणारा आहे.

रा. भटकर यांनीं आणलेल्या ठरावास अनुमोदन देतांनां रा. गणेश अक्काजी गवई ह्मणाले तुह्माला (जहाल मवाळांना) जर नामिनेशन नको आहे तर आम्हालाच काय म्हणून असावें? सरकारनें आमचे प्रतिनिधि नेमावेत असें जरी मिशननें मागितलें असतें तरी बरें झालें असतें. परंतु जहालमवाळांनीं आमचे प्रतिनिधि नेमावेत अशी मागणी करणें म्हणजे आमचा द्रोह करणें नव्हे काय? मिशननें जी आमच्या प्रतिनिधींची मागणी आम्हाला न विचारतां केलेली आहे ती अगदीं घातूक आहे. या मुळें **डिप्रेस्डक्लास मिशन वरील आमचा विश्वास अजिबात** उडालेला आहे. हा ठराव सर्वानुमतें टाळ्यांच्या प्रचंड गजरांत पसार झाला.

ठराव चौथा.—ब्रिटिश सरकारनें एक दोन अपवाद वजा जातां बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतीकडे विशेष प्रकारें लक्ष पुरविले नाहीं यावद्दल ही परिषद आपली दिलगिरी व्यक्त करून सरकारास अशी विनंती करीत आहे कीं, बहिष्कृत वर्गाच्या सामाजिक व आर्थिक उन्नति प्रीत्यर्थ इलाखानिहाय एक स्वतंत्र खातें निर्माण करण्यांत यावें."

हा ठराव पुढें मांडतांना रा. बंदसोडे ह्मणाले "स्वतंत्र खातें नसल्यामुळें आमच्यावर जो अन्याय होतो त्याची चौकशी होत नाहीं ह्मणून सरकारनें ही तरतूद करणें अत्यंत जरूर आहे." या ठरावास अनुमोदन देतांना रा. शिवतरकर ह्मणाले "आह्मी औपचारिक राजनिष्ठ नसून खरे राजनिष्ठ आहों. कारण इंग्रजसरकारला हिंदुस्थानचें राज्य आम्ही मिळवून दिलें आहे. हिंदुस्थानांत ज्या ज्या लढाया झाल्या त्या प्रत्येक लढाईत आमचे लोक इंग्रजसरकारच्या बाजूनें लढले आहेत. अर्काटच्या लढाईत आमच्या लोकांनी अन्नाचा तुटवडा पडला असतां आपण तांदळाची पेज पिऊन इंग्रजांनां भात खाऊ घातला. कोरेगांवच्या लढाईत आमचे सर्व लोक कापले गेले. करितां आम्हीं इंग्रजप्रभूला अशी विनंति करितों कीं, सरकार या आपल्या नेकजात इमानी प्रजेनें आपणास आजपर्यंत इतकी मदत केली असतांना त्या प्रजेच्या उन्नतीकरितां आपण स्वतंत्र खातें निर्माण करून तिची उन्नति करावी. ठराव सर्वानमतें पास झाला.

ठराव पांचवा.—"डिस्ट्रिक्ट बोर्ड, लोकलबोर्ड, म्युनिसिपालिटी, आणि ग्रामपंचायत इत्यादि संस्थांत बहिष्कृत वर्गाचे प्रतिनिधि नेमण्यांत यावें अशी ही परिषद सरकारजवळ विनंति करित आहे."

हा ठराव बाबू कालीचरण यांनी पुढें मांडल्यावर रा. वि. ध. सुभेदार हे अनुमोदन देतांना म्हणाले कीं आजपर्यंत सरकारची कामें आह्मी इमाने इतबारें करीत आहों. ह्मणून आह्माला

आमच्या हक्काचा योग्य वांटा मिळावा. हा ठराव सर्वानुमतें पास झाला.

ठराव सहावा.—"प्राथमिक शिक्षण मुलांनां आणि मुलींनां मोफत व सक्तीचें शक्य तितक्या लवकर सुरू करावें."

हा ठराव रा. शिवतरकर हें पुढें मांडतांना ह्मणाले "सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा जोंपर्यंत पास झाला नव्हता तोंपर्यन्त हे वरिष्ठ वर्गाचे लोक सरकारला नांवे ठेवीत होते; परंतु १९१७ सालीं हा कायदा मंबई इलाख्यांत पास झाला, त्याला आज तीन वर्षे झालीं. परंतु अद्याप फक्त २१३ म्युनिसिपालिटीनेंच सरकारकडे अर्ज केला! विद्येचें माहेरघर जें पुणें शहर त्या म्युनिसिपालिटींत सक्तीच्या शिक्षणाचें बील आलें असतां तें बील आमच्या ब्राह्मण बंधूंनी ह्मणून पाडिलें.

या ठरावाला रा. पुराणिक यांनी अनुमोदन दिल्यावर **सौ. बंदसोडे** म्हणाल्या आमच्या समाजांतील बायांनां शिक्षण नसल्यामुळें त्या आपलीं लेकरें घरीं ठेवून मजुरीला जातात त्यामुळें व मुलांची जोपासना कशी करावी हें माहीत नसल्यानें त्या मुलांचे फारच हाल होतात. त्यायोगें आम्हांवर फारच अडचणी येतात. व वरिष्ठ जातीच्या बायाहि आह्माला दूर दूर लोटतात. ह्मणून मुलांबरोबर मलींच्याहि शिक्षणाचा प्रसार झाला पाहिजे, आणि मुलींकरितां प्रत्येक जिल्हानिहाय बोर्डिंगे पाहिजेत." नंतर **कुमारी रुक्मिणीबाई कोटांगळे** ह्मणाल्या. "शिक्षण नसल्यामुळे आमचा प्रत्येक ठिकाणीं इनकार केला जातो त्याबद्दल म्युनिसिपालिटी व सरकार यांकडे अर्ज केला असतां आमची दाद कोणीच घेत नाहीं. मुलांप्रमाणें मुलींच्याहि शिक्षणाची जरूर काळजी घेतली पाहिजे. आणि **इतर वर्गाच्या मुलांमुलींबरोबरच आमच्या मुलांमुलींस शिक्षण देण्याची सोय झाली पाहीजे**" नंतर हा ठराव सर्वानुमतें पास झाला.

ठराव सातवा.—सुधारलेल्या कौन्सिलांत शिक्षणमंत्री ब्राह्मणेतर असावा.

हा ठराव रा. दत्तोपंत पवार यांनीं पुढें मांडला. ते ह्मणाले "भावी सुधारणांत शिक्षण खातें लोकांच्या स्वाधीन करण्यांत आलें आहे. आजपर्यन्त वरिष्ठ वर्गांनी आमच्या शिक्षणांकडे दुर्लक्ष केलें आहे. आणि हें आमच्या वर्गानें अजाणपणें सहन केलें आहे. याउपर शिक्षण खात्याचा अधिकारी ब्राह्मणेतर असावा. तरच आमच्यांत शिक्षणाचा प्रसार होईल."

रा. मकेसर हे अनुमोदन देतांना ह्मणाले "ब्राह्मण शिक्षण मंत्री असल्यानें आमचें हित होणार नाही." या ठरावास पुष्टी देतांना रा. बाबूराव यादव ह्मणाले "महायुद्धामुळें ज्याला त्याला आपली उन्नति करून घ्यावी असें वाटत आहे. इंग्रज सरकार आमचे रक्षणकर्ते आहेत म्हणून सरकारला अशी विनंती आहे कीं, आम्हा दीन समाजाला शिक्षण देऊन आमची सुधारणा करा. आम्हा रंजल्या गांजलेल्या प्रजेकडे दुर्लक्ष करणें हितावह होणार नाहीं. लढाईच्या वेळी ब्राह्मणांनी विरोध केला असतां आम्ही राजनिष्ठेला जागृत राहिलो. शिक्षण खात्यावर ब्राम्हणेतर मंत्री नेमावा अगर सरकारनेंच तें खातें आपल्या हातीं ठेवावें पण ब्राम्हणास देऊं नये." हा ठराव सर्वानुमतें पास झाला.

ठराव आठवा.—"मेल ट्रेनिंग कालेजमध्यें बहिष्कृत वर्गाच्या विद्यार्थ्यांचा जास्त भरणा करण्यांत यावा. व जिल्हानिहाय बहिष्कृत वर्गाचा स्पेशल एज्यूकेशन इन्स्पेक्टर असावा व त्या जागेस थर्ड इयरट्रेन्ड शिक्षक अथवा म्याट्रिकपर्यन्त शिकलेला इसम लायक धरला जावा."

हा ठराव रा. सेनू नारायण मेढे यांनीं पुढें मांडला व त्यास रा. वासनिक यांनीं अनुमोदन दिल्यावर तो पास झाला.

ठराव नववा.—बहिष्कृत वर्गासाठीं शाळेत वय मर्यादा काढून टाकावी व सरकारी नोकरीत ती तीन वर्षांनीं वाढविण्यांत यावी.

हा ठराव रा. एन. एस. ऐदाळे यांनीं पुढें मांडला व त्याला झाबू शिरसाट यांनीं अनुमोदन दिल्यावर पास झाला.

ठराव दहावा.—बहिष्कृत वर्गातील मॅट्रिक परीक्षा नापास झालेले उमेदवार नोकरीस लायक धरले जावे."

हा ठराव रा. सेनू नारायण मेढे यांनीं पुढें मांडल्यावर त्यास श्रीयुत केशवराव खंडारे हे अनुमोदन देतांना म्हणाले, "अगोदरच आमच्या अशिक्षित समाजांतील मुलें शाळेंत उशिरा दाखल होतात व घरच्या गरीबीमुळें वरच्या वर्गात त्यांना सहाय्य मिळावें तसें मिळत नसल्यानें कधींकधीं तीं नापास होतात. व पुढेंहि अभ्यास चालू ठेवण्याचें सामर्थ्य नसल्यामुळें त्यांचे फारच हाल होतात. अशा उमेदवारांनां सरकारी नोकरीस लायक गणावें, हा ठराव सर्वानुमतें पास झाला.

ठराव अकरावा.—"दुय्यम व वरिष्ठ शिक्षणाच्या बाबतीत बहिष्कृत वर्गातील विद्यार्थ्यांनां सररहा फी माफ करून त्याच्यातील जे गरीब असतील त्यांनां शिष्यवृत्त्या देण्यांत याव्या."

हा ठराव रा. सोनाजी बोरकर यांनीं पुढें मांडला व त्यास रा. गाडगे यांनीं अनुमोदन दिल्यावर पास झाला.

ठराव बारावा.—"होतां होईल तितक्या लवकर मद्यपानाची बंदी करण्यांत यावी, व बहिष्कृत वर्गाच्या वस्तीसन्निध दारूचे गुत्ते न उघडले जातील अशी खबरदारी सरकारनें घ्यावी."

रा. नारायण धनाजी भोसले यांनीं हा ठराव पुढें मांडून बाबू कालीचरण यांचे अनुमोदन मिळाल्यावर पास झाला.

ठराव तेरावा.—"मृत जनावरांचे मांस खाण्याची कायद्यानें बंदी करण्यांत यावी".

हा ठराव रा. नाना कांबळे यांनीं पुढें मांडला व त्यास लक्ष्मण शेंडे यांनीं अनुमोदन दिल्यावर पास झाला.

ठराव चौदावा.—"पटेल बिलास या परिषदेचा पूर्ण पाठिंबा आहे."

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :—
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४ आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह २॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. ३१ जुलई १९२०. [अंक १३ वा.

सूचना.

या अंकापासून मूकनायकपत्राची अंतरव्यवस्था बदललेली आहे. तरी **संपादकीय लेख व इतर सर्व पत्रव्यवहार रा. रा. ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांच्या नांवें करावा.** त्याचप्रमाणें मूकनायकाकडे मोबदला येणाऱ्या मासिक व वर्तमानपत्रकर्त्यांनींहि नमूद करण्याची कृपा करावी.

मॅनेजर,
" मूकनायक "

मूकनायक.

काकगर्जना !

गेल्या अंकांत आह्मीं आमच्या राजकीय हक्कस्वातंत्र्यावर टपून बसलेल्या बोकेसंन्याशाची ओळख करून दिली. तशीच आजहि एका व्यक्तीची—मताची नाइलाजास्तव ओळख करून देणें भाग पडत आहे. याबद्दल दिलगिरी वाटते. कारण पाश्चात्य शिक्षणाच्या प्रभावानें या विसाव्या शतकांत—सुधारणेच्या मनूत या देशांतील कांहीं पुढारलेल्या लोकांकडून सामाजिक बाबतींत आह्मांस आज ज्या कांहीं थोडया बहुत सवलती मिळत आहेत, त्यांबद्दल कांहीं धूर्त कावळयांकडून व्यर्थ गलबला केला जात आहे. ह्मणून त्याविषयीं थोडासा खुलासा करणें जरूर आहे.

साधारणपणें दररोजच्या व्यवहारांत एखाद्या कुटुंबांतील चार मुलांची आई जेव्हां आपल्या मुलांस कांहीं खाऊ देते, तेव्हां तिचीं तीं सर्व मुलें एकसारखीं अगर समशक्तींचीहि असत नाहींत. त्यांच्यापैकीं जीं कांहीं थोडीं जाणतीं असतात, तींच तो सर्व खाऊ पटकावून बसतात. कारण जीं अगदींच लहान व अशक्त असतात, त्यांना त्या खाऊची किमत अगर चवहि माहीत नसते; किंवा तो खाऊ अगर तशीच दुसरी कांहीं चीज आहे, याची सुद्धां त्यांना कल्पना होत नाहीं. पण कांहीं दिवस लोटल्यावर एकेकाळीं लहान असलेलीं तीं बालकें जेव्हां खेळूं रांगूं लागतात, त्यावेळीं त्यांचें तें कौतुक पहात असलेली त्यांची माता जेव्हां त्यांस खाऊं देते, तेव्हां तीं खेळणारीं रांगणारीं बालकेंहि आपल्या वडील बंधु अगर भगिनीचें अनुकरण करावयास धांवतात. ह्मणजे तींहि तो खाऊ मिळवून आपल्या तोंडांत घालण्याचा प्रयत्न करितात. परंतु वडिलानें आपलीं लहान भावंडें आपल्या बरोबरीनें खाऊ खाण्यासारखीं होईपर्यंत सर्वच खाऊ पटकावणाऱ्या खादाड अशा मुलांस त्या आपल्या लहान भावंडांनीं केलेल्या आपल्या योग्य हिश्शाची अपेक्षा सहजीं आवडत नाहीं, परंतु तींच जेव्हां कां त्याच्या अंगावर जाऊन आपला योग्य व रास्त मिळकतीचा हक्क जबरदस्तीनें उचलण्याची खटपट करितात, तेव्हां तें वडील मूल आपल्या लहान भावंडांस त्यांचा हिस्सा न देतां उलट आपणच बोंब मारीत आईभोंवतीं धिंगाणा घालतें. तेव्हां आपल्या त्या वडील मुलाच्या निरर्थक धिंगाण्याला जुमानून आपल्या लहान अर्भकांची हेळसांड करणें कोणाहि मातेला उचित आहे काय? नाहीं. मग आजपर्यंत या देशांत धार्मिक व सामाजिक जीवनांनीं गलेलठ्ठ बनलेल्या एकाच विवक्षीत समाजानें आजपर्यंत अज्ञान दशेंत लोळत राहिलेल्या नव्हें; तर मुद्दाम ठेविले गेलेल्या समाजानें डोकें थोडेसें वर काढतांच, या वरती असलेल्या समाजानें काय ह्मणून ओरड करावी? कदाचित् पायाखालचा दगड निसटल्यावर आपणाला त्याच निसटलेल्या दगडाच्या जागेचा आश्रय करावा लागणार ह्मणून त्या खालच्या दगडानें निसटून न जातां तेथल्या तेथेंच यांचा जुलमीभार वाहात रहावें अशी त्या वरच्या दगडाची इच्छा असते. त्याप्रमाणें या भूदेवांना (?) वाटत असावें यांत नवल नाहीं. पण इतर समाजांमध्यें आपल्या प्रमाणेंच आत्मा आहे किंवा त्यांच्या ठिकाणीं परमेश्वरांश आहे, याची त्यांना कल्पनासुद्धां राहूं नये? अशा या निमकहराम प्राण्यांना सर्वांभूतीं वास करणाऱ्या व ज्याचे इतर प्राणीहि घटकावयव आहेत, अशा परमेश्वराचा विसर पडून, त्यांच्या डोक्यावर पाय

देण्यास मार्गेपुढें पहात नाहींत! परंतु हे पापाचे घडे कोठपर्यंत टिकाव धरणार? जोंपर्यंत इतर समाज गाढ निद्रेंत आहे, तोंपर्यंतच. सुविख्यात डॉ. सर जगदीशचंद्र बोस यांनीं वनस्पतीमध्यें जीव आहे, त्यांनां आत्मा आहे इतकेच नव्हे तर त्यांना मानवाप्रमाणें सुखदुःखाची भावनाहि आहे, हें सप्रयोग सिद्ध करून दाखवून सर्व जगताला आश्चर्यचकित करून सोडलें आहे; पण आह्मां अस्पृश्य वर्गांनां कुत्र्यामांजरापेक्षांहि हीन समजले गेलेल्या मानवांमध्यें आत्मा आहे किंवा नाहीं? आह्मांला त्यांच्याप्रमाणें सुखदुःखाची भावना आहे किंवा नाहीं, याची विचारपूस करणें, वर्णश्रेष्ठ ह्मणविणाऱ्या आमच्या ब्राह्मणबंधूंपैकीं एकालाहि वाटलें नाहीं. किंवा वाटून जगाला तसें सांगण्याचें धैर्य झालें नाहीं? पण त्यांना धैर्य तरी कसें होणार? कारण धैर्यानें काम करण्याला निघड्या छातीचाच मनुष्य असावा लागतो. अर्थात् जो खरा क्षत्रिय तोच या कामाचा अधिकारी! त्याला अनुसरूनच **क्षत्रियकुलावतंस शाहू छत्रपतीनें** आपल्या आत्मतेजरूपी परिसाच्या स्पर्शानें, अनेक शतकापासून लोष्टवत् पडलेल्या, नव्हे उच्चवर्णीय ह्मणविणाऱ्यांकडून ठेवलेल्या—अस्पृश्यवर्गास जागृत करून त्यांच्याठायीं असलेल्या आत्म्याचें व सुखदुःख भावनेचें प्रदर्शन खऱ्या अंतःकरणपूर्वक कळकळीनें जगापुढें मांडून, त्यांच्यांत स्वाभिमानाची जोत प्रकाशित केली. परंतु ‘ आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पंडितः । ’ या तत्वाचा उपदेश करणाऱ्या आमच्या ब्राह्मणबंधूकडून आमच्या उन्नतीची चळवळ ह्मणून पाडण्यास्तव छत्रपतींच्या कांहीं वटहुकमावर, पर्यायानें त्यांच्या राजकीय धोरणावर ब्रह्मवृंदाकडून जी कुत्सित टीका केली जात आहे, यावद्दल कोणाही ब्राह्मणेतर अगर बहिष्कृत वर्गांतील जाणत्या व्यक्तीस उद्वेग झाल्यावांचून रहाणार नाहीं. आणि ह्मणूनच डळमळीत असलेल्या आपल्या स्वजातिवर्चस्वाबद्दल विद्याविलासासारख्या क्षुल्लक पत्रानें काढलेल्या प्रलापाबद्दल लिहून त्याला निरर्थक किंमत दिल्यासारखें होत आहे.

सदर पत्रानें गेल्या १६ तारखेच्या ब्राह्मण—ब्राह्मणेतर या आपल्या अग्रलेखांत ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्ग यांना चिडविणाऱ्या अशा खोडसाळ विधानांची परमावधीच केली आहे. तें ह्मणतें, “ ब्रिटिश सरकार परधर्मी, परंतु तेंसुद्धां सत्तेच्या जोरावर आर्यांच्या सामाजिक बंधनांत ढवळाढवळ न करतां स्वस्थ रहातें. श्रीमन्महाराज छत्रपति हे स्वतः आर्य क्षत्रिय मराठे असून, लोकमताचा व पूर्वापार रूढीचा विचार न करतां, केवळ सत्तेच्या जोरावर सामाजिक सुधारणा घडवून आणण्याच्या नांवावर आपापसांत दुही माजविण्याचा प्रयत्न करूं पहात आहेत; पण हा त्यांचा प्रयत्न केव्हांहि कायमचा सिद्धीस जाणें शक्य नाहीं. हा सामाजिक प्रश्न असल्यानें कायद्याच्या जोरावर पूर्वापार चालत आलेला जातिभेद मोडला जाणार नाहीं......त्यास कायद्याची अगर सक्तीची जरूर नाहीं..... यासाठीं श्रीमन्महाराजांनीं या वादांत पुढाकार न घेतां हा वाद काळावर दृष्टि ठेवून, मतस्वातंत्र्यावर सोडून देणेंच जास्त श्रेयस्कर आहे. इतकेंच नव्हे तर या वादांपासून महाराज सरकारांनीं व इतर अधिकाऱ्यांनीं अलिप्त रहाणेंच इष्ट आहे. ” कां, आहे कीं, नाहीं ब्राह्मणी हातचलाखी? महाराजांवर समाजांत दुही माजविण्याचा निंद्य आरोप लावणें हीच कां त्याची राजनिष्ठा? सतीचा कायदा, विधवाविवाहाचा कायदा वगैरे कायदे परधर्मी ब्रिटिश सरकारनें पास केल्यास विद्याविलासकारास चालतात. कारण, अलिकडच्या महर्गतेमुळें व ब्राह्मण्यापासून दुरावत चाललेल्या त्यांच्या जातभाईंत आज शेंकडों नव्हे हजारों घटिंगण लग्नाशिवाय फिरत असतात. शिवाय ब्रह्मदेवाच्या मुखांतून जन्मणाऱ्या (?) या झोटिंगास या कलियुगांत (?) विवाहाची पंचाईत पडूं लागली. ती अनायासेंच या विधवाविवाहाच्या कायद्यानें नाहींशी केली. म्हणून ब्रिटिश सरकार निदान या तरी बावतींत त्यानां वंद्य आहे, हें त्यांस कबूल आहे. दुसरें वेदोक्त प्रकरणाच्या वेळीं महाराज शूद्र (?) आहेत असें ह्मणणारांस त्याच महाराजांचा कांटेरी लगाम लागतांच एकीकडे “ श्रीमन्महाराज छत्रपति हे स्वतः आर्य क्षत्रिय मराठे आहेत, ” असे शब्द बाहेर पडतात आणि दुसरीकडे त्यांनीं सामाजिक बावतींत पुढाकार घेऊं नये, असा साळसूदपणाचा सल्ला देण्यांत येतो, याचा मतलब काय? तर महाराज आर्य क्षत्रिय या विशेषणाला भुरळतील; आणि आपली सामाजिक चळवळ बंद करतील. परंतु या सोंवळेशाहीवर विश्वास ठेवणारे महाराज नव्हेत, हें त्यांनीं पक्कें लक्ष्यांत ठेवावें. त्याचप्रमाणें पुणें म्युनिसिपालिटींतील मुलामुलींच्या सक्तीच्या शिक्षणाच्या बावतींतहि तुमचें जहाल ब्राह्मणांचें मतस्वातंत्र्यावरील प्रेम जगजाहीर झालें आहे. तेव्हां मतस्वातंत्र्याच्या पोकळ गप्पा कोण ऐकणार? त्यानें सर्व ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्गास खडबडून जागें केलें आहे. “ ब्राह्मणेतरांनीं आपलें वर्तन सरळ व वृत्ति शांत ठेवून आपणास काय पाहिजे असेल त्याची उघड मागणी करावी. केवळ दंडेलीनें आपला कार्यभाग त्यास प्रथम साध्य करून घेतां येईल; परंतु अशा वाममार्गानें साध्य झालेली गोष्ट चिरकाल न टिकतां, कायमचा द्वेष मात्र उत्पन्न केला जाईल; परंतु तो उद्यां टिकेल कीं नाही याचा विचार ब्राह्मणेतरांनी केला पाहिजे. कारण भर देणारे लोक आज तुह्मांस उचलून धरतील, परंतु कायमची गांठ आहे तुमच्या समाजबंधूंशीं! ” अशी धमकी देणाऱ्या सोवळ्याला भीक घालणारे ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत आज जिवंत नाहींत हें विद्याविलासकर्त्यास कळावयास पाहिजें होतें. पेशवाईकाळांत महारांच्या गळ्यांत मडकीं बांधणें, ही तुमची बिनदंडेली शांत (?) वृत्ति बहिष्कृतवर्ग विसरला नाहीं! तो जर विसरता तर तुमच्या या धमकीला भिवून जाता आणि तुमच्या जवळ मागणी करता. पण भिक्षुकाजवळ मागणी कोणीं करावी? आमच्याजवळ उघड मागणी करा, ह्मणण्याचा अधिकार यांनां कसा पोहोंचतो? आमच्या नैसर्गिक हक्कांचे हे कोण मालीक? तुमच्याजवळ आह्मीं दीनवानीपणानें मागणी काय ह्मणून करावी? तें मागण्याचे दिवस गेले, नव्हे तुह्मींच घालविले असतां, आमच्या जवळ मागणी करा या

पोकळ आढयतेला कोण विचारतो? 'ब्राह्मणेतरांच्या दुकानावर तीं अमक्या जातींचीं ह्मणून पाट्या लावल्या नसल्यामुळें त्यांत वाटेल तो जातो व तेथें वाटेल तें खातो. हा फसवणुकीचा मार्ग आहे. अशा फसवणूकीच्या मार्गानें जातिभेद मोडणें हा मनाचा कोतेपणा आहे.' बरोबर आहे. कारण ब्राह्मणेतर कुठे इतके निर्लज्ज झाले आहेत ? त्यांनां कोठें पूर्वापार रूढीचें (?) प्रेम आहे ? आज पूर्वापार रूढीला धरून चालणारे कायते एक पळीपंचपात्र धारकच. आणि ह्मणूनच त्यांच्या पूर्वापार पिढीला धरून (?) चालविलेल्या कपबशा धुण्याच्या दुकानांतील कांहीं गिऱ्हाईकें कमी होऊन दोन पैसे कमाईस चाट बसत चालली असेल. तरीपण त्याची वजाबाकी जोडे बुटांच्या दुकानांत ते भरून काढतातच ! आणि हीच त्यांची पूर्वापार रूढीला (?) धरून चालण्याची रीत ? एरव्ही ग्रँटरोडवरील बोहऱ्याच्या दुकानांत, अगदीं चोरून, लपून, अभक्ष्य भक्ष करीत बसणाऱ्या किंवा कोटांतील सायप्रस ब्रदर्सच्या दुकानांत कांटासुरी चालविणाऱ्या अगर पुणेंलष्करांतील इराण्याच्या दुकानांत देशी व परदेशी मदिरेच्या कोकेशाही भक्तास त्यांनीं त्यांस राजरोसपणें तसें करण्यास सल्ला दिली असतीं. हा त्यांच्या मनाचा कोतेपणा नव्हे काय? बिझांट, अरुंडेल, बॅपटिस्टा वगैरेंशीं सहभोजनें चालतात. इतकेंच नाहीं तर विलायतेंतील साहेबलोकांनीं बुटानें तुडविलेल्या पावाचे तुकडे व इतर पदार्थ यथेच्छ भक्षण करून, परत आल्यावर गोमय भक्षण करणाऱ्यांच्या मनाचा मात्र धीटपणा ! यालाच ह्मणतात नीतीधैर्य !!

"आज कित्येक वर्षे चालत आलेल्या रूढी तुह्मीं पायाखालीं तुडवीत आहांत, याचा विचार करा. पंढरपूर येथें श्रीविठोबास अस्पृश्याशिवाय वाटेल त्यानें शिवण्याचा प्रघात आहे; परंतु तो कोल्हापुरास नाहीं. श्रीमहालक्ष्मी कोल्हापुरच्या ब्राह्मणांचीच नाहीं. तिच्या दर्शनास परठिकाणाहून नेहमीं हजारों लोक येत असून, आपापल्या पद्धतीनें वाटेल त्या जातीचे लोक दर्शन घेऊन जात आहेत. त्या सर्वांस तुमची ही सब गोलंकाराची पद्धत पसंत पडेल कीं काय याचा विचार करा. मुसलमानांच्या मसिदींत, जैनांच्या बस्तींत, अगर लिंगायतांच्या देवालयांत, मराठे, महार, वगैरे लोक जाण्याची इच्छा धरीत नाहीत; मग श्रीमहालक्ष्मीच्या मंदिरांत जाऊन तिला स्पर्श करण्याची तेवढी इच्छा तुह्मी कां धरावी ? " कां, धरूं नये ? आपणच म्हणतां, श्रीमहालक्ष्मी ब्राह्मणांचीच नाहीं. अर्थात् तिच्यावर सर्व हिंदूंचा सारखा हक्क आहे हे तुमच्याच बोलण्यावरून सिद्ध होत नाहीं काय ? मग तुम्हांशिवाय इतरांनीं तिला स्पर्श केल्यास काय हरकत आहे ? ज्याअर्थी मुसलमानांच्या मसिदी अगर जैनांच्या बस्ती तुम्हीं दाखवितां, त्याअर्थी तुमच्या या अट्टल लबाडीची परीक्षा आज ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्ग करूं शकत नाहीं, असें तुह्मांस वाटतें काय ? वाटत असल्यास तो तुमचा निव्वळ भ्रम आहे ! ब्राह्मणेतर हे एकाच धर्माचे अनुयायी असतांही ते आपल्या पूज्यदैवताचें दर्शन घेण्याचा प्रयत्न करीत असतां, तुह्मीं त्यांना मुसलमान व जैन या परधर्मीयांच्या देवालयाकडे बोट करतां ? यावरूनच तुमच्या कुटिल नीतीची परिक्षा होत आहे. शेवटीं, जशी सर जगदीशावर परधर्मीय व परदेशी लोकांकडून टीका झाली, तद्वत्‌च छत्रपतीवरहि आत्मप्रौढी मिरविणाऱ्या या ब्राह्मणी जहाल कंपूकडून स्वार्थाकरितां प्रतिकाराचा हल्ला झाला व अजून होतहि आहे. परंतु सर जगदीश यांनीं आत्मबलानें नुकतेंच इंग्लंडच्या लोकांचा वनस्पतिशास्त्रीय शोधांत जसा गर्व हरण केला, तद्वत्‌च मूठभर लोकांच्या या निरर्थक काकगर्जनेस न जुमानतां **छत्रपतींनीं आपल्या सत्य व न्यायी चळवळीपासून रतीभरहि ढळूं नये,** अशी आमची त्यांना अत्यंत नम्रतापूर्वक विनंति आहे. ती ते मान्य करतील अशी सबळ आशा धरून, तूर्त हा विषय पुरा करितों.

क्षेमसमाचार.

शंकराचार्य कीं शर्कराचार्य ?

दरेक धर्मामध्यें धर्मगुरु ह्मणून कोणीतरी एक व्यक्ति असतें. मुसलमानांचा गुरु खलिफा, ख्रिस्तांचा पोप, तसा आह्मां हिंदूंचा शंकराचार्य आहे. इतर धर्माचे धर्मगुरू आपल्या शिष्यांना कोणत्याहि प्रकारचा आपपर भाव न ठेवितां, धर्मोपदेश करून त्यांच्यांत राष्ट्रैक्य, परस्परांविषयीं प्रेम व धर्माविषयीं आस्था उत्पन्न करितात. तसा आमचे धर्मगुरु ह्मणविणारे शंकराचार्य करीत नाहींत. ही गोष्ट धर्मगुरु ह्मणविणाऱ्यांना लज्जास्पद आहे. आजकालचे शंकराचार्य आपल्या सर्व वर्णाच्या शिष्यांना समानतेनें वागवीत नाहींत. बहिष्कृत व ब्राह्मणेतर शिष्यांचा तर त्यांना मनापासून तिट्कारा. यांना अभक्ष्य भक्ष्य, अपेय पान करणारे शिष्य आवडतात. परंतु धर्माप्रमाणें वागणारे शिष्य आवडत नाहींत. हें हल्लीं नाशिक जिल्ह्यांत करवीर (?) पिठाचे तक्त संन्यासी शंकराचार्य कुर्तकोटी (तुर्कटोपी) यांनीं वर्णाश्रमधर्मावर जीं प्रवचनें झोडलीं, त्यावरून दिसून येतें. हें वर्णाश्रम धर्माचें झाड इतकें कुजून गेलें आहे, कीं, ते जी धर्मपरिषद भरवून तिच्या करवीं त्यांनीं कितीहि त्या वृक्षावर जलसिंचन केलें तरी तें झाड टिकाव न धरितां मुळासकट उन्मळून पडल्याशिवाय राहणार नाहीं. तरी ह्या वर्णाश्रम धर्मासंबंधानें थोडीशी चर्चा केल्यास कांहीं वावगे होणार नाहीं.

आपल्या आद्यमुनींनीं ज्या कालीं ही वर्णाश्रम व्यवस्था अस्तित्वांत आणली, त्यावेळीं तिचें नियम त्यांनीं कडक केलेले नव्हते. त्यावेळीं एका वर्णातून दुसऱ्या वर्णात आपल्या कर्तबगारीनें कोणालाहि जातां येत होतें, हें विश्वामित्र, वाल्मिक, वशिष्ठ, टंकऋषि वगैरे ऋषींच्या उदाहरणांवरून सिद्ध होत आहे. परंतु पुढें कांहीं काळानें भोंदू, दांभिक, लोभी, परमतसहिष्णु लोकांनीं नानाप्रकारचीं नवीन पाखंडी मतें प्रतिपादून वर्णाश्रमधर्माभोंवतीं अनेक कांटेरी कुंपणें घातलीं;. ती इतकीं कीं, त्यांमध्यें इतरांचा शिरकाव न व्हावा व आपलें ब्राह्मणत्व कायम राहावें ह्मणून निरनिराळे ग्रंथ व स्मृत्या

रचिल्या. या त्यांच्या निंद्य कर्मानें झालें काय ? तर जे लोक प्रेमी होते ते अप्रेमी झाले. स्पर्शास्पर्श मानीत नव्हते ते मानूं लागले. आपापसांत भेद व भेदाचे पोटभेद झाले. शेवटीं या पोटभेदाचें पर्यवसान ह्मणजे हल्लीच्या खंडीभर जाति निर्माण झाल्या हें होय. आणि जसजशा जाति निर्माण होत गेल्या तसतसे उदरंभरे ब्राह्मण लोकांनीं आपले व आपल्या पश्चात् आपल्या पिढीचें वर्चस्व सर्व जातीवर कायम राहावें, ह्मणून स्मृति पुराणादिकांतून उच्च नीचपणाच्या भावना निरनिराळ्या जातींच्या मनांत उद्दीपित होतील अशा प्रकारच्या स्वकपोलकल्पित कल्पना लिहून ठेविल्या. त्या मुळें जाति मत्सर वाढला. एक जात दुसऱ्या जातीला नीच मानूं लागली, जो तो आपली जात दुसऱ्या जातीपेक्षां उच्च आहे अशी शेखी मिरवूं लागला हें हल्लीं ब्राह्मणापासून शेणवी, प्रभू, वैश्य, मराठे, कुणबी, धनगर, जिनगर, बेरड, महार चांभार वगैरे जातींचे जें एकमेकांशीं वर्तन चालत आहे त्यावरून दिसून येत आहे. परंतु पुढें जेव्हां गौतमबुद्धाचा अवतार झाला, तेव्हां त्याला ही स्थिति पाहवेना ह्मणून त्यांनीं आपला जातिभेदखंडक व प्रेम आणि ऐक्यवर्धक असा नवीनच पंथ काढला. त्याचीं तीन तत्वें मनोनिग्रह, भूतदया, आणि अहिंसा हीं त्यांनीं लोकांपुढें मांडिलीं. अर्थात् लोकांनां ब्राह्मणी धर्माचा जाच इतका असह्य झाला होता कीं, लोक भराभर या नवीन पंथाचा स्वीकार करूं लागले. पुढेंपुढें त्या पंथाची इतकी वाढ होऊं लागली, कीं, सर्व हिंदु धर्मीय लोक बौद्ध धर्मानुयायी होतात कीं काय अशी परान्नपुष्टे वर्णाश्रम धर्ममार्तंडांना काळजी पडली. पण ही त्यांची काळजी त्यांच्या नशिबानें आद्य शंकराचार्यांचा जन्म झाला ह्मणून थोडी बहुत दूर झाली. कारण आद्य शंकराचार्यांनें आपल्या अलोट बुद्धिसामर्थ्यानें जे लोक बौद्ध धर्मानुयायी झाले होते त्यांनां त्यापासून परावर्त केलें. पण परावर्त करितांना आपल्या धर्ममतांत कालमानाकडें पाहून थोडा बहुत बदल करून जे बौद्धधर्मात आहे, तें सर्व आमच्या धर्मात आहे असें लोकांनां कंठशोष करून सांगावें लागलें. कारण मनुष्यांचें परस्परांशीं बंधुत्वाचें नातें आहे हें जें तत्व हिंदुधर्माच्या कोणत्याहि नवीन निघणाऱ्या पंथांत स्थापन केल्याचें आढळतें त्याला कारण बौद्धधर्मच. जातिनियमाच्या कचाटयांत सांपडलेल्या बायका, विधवा व ज्ञातिभ्रष्ट लोक यांनां जो हिंदुधर्मांतील वैष्णव लोकांकडून आश्रय मिळतो त्याला कारण बौद्ध धर्मच. हिंदु लोकांचा सात्विकपणा व त्यांची मनुष्यमात्रीं धर्म करण्याची बुद्धि– कीं ज्यांच्यामुळें गोरगरिबांच्या उपजीविकेसाठीं इतर देशांत कायदे करावे लागतात, तसें हिंदुस्थानांत करण्याची जरूरी पडत नाहीं. व ज्यांच्यामुळे कोमल मनाचें असें कांहींसें उपहासास्पद विशेषण हिंदुलोकांस देतात, त्या विशेषणाला यथार्थत्व आलें आहे त्यास कारण तरी बौद्ध धर्मच. एवढा बौद्ध धर्मानें आपला प्रताप हिंदुस्थानांत गाजविला; परंतु पुढें आद्य शंकराचार्यांच्या पश्चात् त्यांच्या गादीवर जे शंकराचार्य आले त्यांनीं कालमानाकडे पाहून आपल्या धर्मात बदल केला नाहीं; पण उलट जास्त जातिभेद वाढविले व दिवसानुदिवस आपले ब्राह्मणी वर्चस्व कायस्थ, मराठे, बहिष्कृत वगैरे लोकांवर स्थापित करण्याचा कसून प्रयत्न केला. त्यामुळें आद्य शंकराचार्यांनें जी थोडी बहुत समाजाची घडी बसविली होती, ती विसकटून आपापसांतील मत्सराग्नि चेतन पावूं लागला. ब्राह्मणी वचर्स्वाच्या ओझ्याखालीं बहिष्कृत व ब्राह्मणेतर लोक इतके दडपले कीं, त्यामुळें इतर धर्मप्रवर्तकांना आपलीं मतें या आर्यावर्तांत प्रसृत करण्याला मुळींच आयास पडले नाहींत. हें मुसलमानाचें राज्य झालें, त्यावेळीं महंमदी धर्माचा व इंग्रजांचें राज्य झालें तेव्हांपासून ख्रिस्ती धर्माचा एकसारखा प्रसार होत आहे यावरून सिद्ध होतें. अशा प्रकारें वर्णाश्रम धर्मावर परक्यांचे एकसारखे हल्ल्यावर हल्ले झाल्यामुळें तो अगदीं निर्बल झाला आहे. त्याला **क्षयाच्या व हृदरोगाच्या व्याधीनें पोखरून काढिलें आहे.** जो हिंदुधर्म पूर्वी जगामध्यें श्रेष्ठ धर्म ह्मणून गणला गेला होता त्याच धर्माची आज ही दशा झाली आहे. आज त्याच धर्माच्या अनुयायांनां धार्मिक गुलामगिरींत दिवस काढावे लागत आहेत. मनुष्यत्वाचे जन्मसिद्ध हक्क मिळत नाहींत ह्मणून धर्मांतर करावें लागत आहे. ते आज **हिंदुधर्म मरो व ख्रिस्ती धर्म तरो** अशी त्याला शापवाणी देत आहेत. व ती मान खालीं घालून वर्णाश्रम धर्माचा टेंभा मिरविणाऱ्यांना निमुटपणें ऐकून घ्यावी लागत आहे. **हिंदुधर्मानें कायमचा राम ह्मणावा** ह्मणून अगाऊच त्याच्या तिरडी मडक्याची तयारी करून त्याचे प्रतिस्पर्धी वाट पहात आहेत. पण या सर्व कृत्याला जबाबदार कोण ? तर ज्यानीं स्वधर्मीयांनां माणुसकीचे हक्क दिले नाहींत ते धर्मगुरूच. आद्य शंकाराचार्यानें लवाजमा, पालखी, दिवसा मशाली लावून पर्यटन केलें नाहीं. त्यांनीं स्वधर्मीयांशीं आपपर भाव ठेवला नाहीं. त्यांनीं धर्माच्या नांवाखालीं लोकांनां लुबाडून वैभवगिरी शिखरींवर आरोहण केलें नाहीं. त्यांनीं स्वार्थीपणा दाखविला नाहीं पण त्यांनीं सर्वांशीं समता ठेविली. कालमानानुक्रमें धर्ममतांत फेरफार केला, परंतु आतांचे हे आमचे शंकराचार्य गांवोगांव दिवसां मशाली लावून पर्यटन करून आपलें वैभव दाखवून लोकांनां भुरळ पाडीत आहेत. जातभाईंच्या स्वार्थाकरितां कोटि लिंगार्चनें करून त्यांनां शर्करामिश्रित लाडवांची भोजनें घालण्याकरितां दिवसा ढवळ्या सभ्य लुटारूपणा चालविला आहे. वर्णाश्रमधर्माचीं बंधनें कडक करण्याकरितां धर्मपरिषद भरवित आहेत; परंतु आह्मी सर्व शंकराचार्यांनां बजावून सांगतों, कीं, स्वामिमहाराज आपण ज्या वर्णाश्रम धर्माचीं बंधनें कडक करूं पहात आहात तो तुमचा वर्णाश्रमधर्मरूपीवृक्ष परकीयांच्या हल्ल्यानें व स्वकीयांना तुमचा जाच असह्य झाल्यामुळें त्यांच्या कुऱ्हाडीच्या घावानें त्या वृक्षांची पानें, फुलें गळून, खांद्या साफ तुटून जाऊन खोडासारखा झाला आहे. तो साफ मुळासकट उपटून काढावा ह्मणून ब्राह्मणेतर

व बहिष्कृत लोक अटोकाट प्रयत्न करीत आहेत. त्यांच्या प्रयत्नाला आज नाहीं तर उद्यां यश येणारच. देवतार्चनाच्या वेळीं ज्याप्रमाणें धार्मिक मनुष्य जलसिंचन करितो त्याप्रमाणें हे तुह्मी वर्णाश्रम धर्मावर जलसिंचन करीत आहांत; पण त्याचा कांहीं उपयोग होणार नाहीं, हें पक्के लक्षांत ठेवा. आपले धर्मगुरुत्वाचे शंकराचार्य हें नांव सार्थक करण्याकरितां शर्करा मिश्रित लाडवांची भोजनें सोडा. स्पर्शास्पर्शाचा भेद आजीवाद मोडून टाका. सर्व शिष्यांवर समदृष्टि ठेवा. गांवोगांव फिरून असा उपदेश करा, कीं, जेणेकरून राष्ट्रैक्य होऊन राष्ट्रवैभव-शिखरावर चढेल. सध्यां राष्ट्रांत जे तट पडले आहेत ते मोडा. असें जर आपण कराल तरच आपण शंकराचार्य. नाहीं तर आपणास शर्कराचार्य म्हणावें, हेंच बरें.

⁂ ⁂ ⁂

केसरीचा हुंदका!

जेव्हां एखाद्या व्यक्तीला पिशाच्चबाधा होते, तेव्हां ती व्यक्ति त्या पिशाच्चस्थितींत असतांना इतरांना आपल्या नानातऱ्हेच्या चेष्टांनीं जसें सळो का पळो असें करून सोडते. पण जेव्हां कां, त्याला एकादा मांत्रिक भेटतो, तेव्हां तो मांत्रिक आपल्या मंत्राच्या सहाय्यानें, त्या-व्यक्तीच्या अंगांतील पिशाच्च संचार नाहींसा करितो. पण तें पिशाच्च त्या व्यक्तीला एकदम सोडीत नाहीं. तर सोडतेवेळीं तें बरेंच आळोखे पिळोखे देऊन शेवटीं अगदीं हताश होऊन, कांहींतरी बडबड करीत गहिंवरून जातें. त्याचप्रमाणें, पौराणिक काळापासून आपल्या हिंदुधर्मास लागलेलें, हें वर्णव्यवस्थेचें भूत—ज्यानें धर्माच्या नांवावर आपल्या कृत्रिम उच्च नीच लीलांनीं, आत्मप्रौढीचे अनेक ग्रंथ, पुराणें, शास्त्रें वगैरे लिहून, हिंदुधर्मांतीलच लोकांत ब्राह्मणेतर, बहिष्कृत वगैरे भेद करून, त्यांना (ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्ग यांना) अगदी खिळखिळें करून सोडलें, हें सर्वश्रुतच आहे. परंतु या भूतचेष्टा कोठपर्यंत चालणार? जोंपर्यंत त्याला एखादा खंबीर गुरु भेटला नाहीं तोपर्यंतच; पण जेव्हां बापसे बेटा सवाई भेटतों, तेव्हां तेंच भूत अगदी जेरीस येऊन निरुपायास्तव कांहींतरी बरळूं लागतें. तद्वत्च श्रीमन्महाराज शाहू-छत्रपति सरकार कोल्हापूर यांनीं आपल्या राज्यांत श्रीशिव छत्र-पतीचा वंश क्षत्रिय मराठा असून, तो रामकृष्णापासूनचा असून ब्राह्मणांचा जन्म मात्र शूद्रापासून झाला आहे. सह्याद्रिखंड व ब्रह्मांडपुराण या आधारें चित्तपावनांची संतति कैवर्तकापासून, कऱ्हाड्यांची भ्रष्ट झालेल्या एका व्यभिचारिणीपासून, देशस्थ ब्राह्मणांची शूद्रस्त्रीपासून, अशा कमी लोकांपासून आमच्या घराण्यांत पूजा अर्चा झाल्या ह्मणोन, श्रीशिवछत्रपतींच्या वंशांत तंजावर, सातारा, नागपूर वगैरे ठिकाणीं निर्वंश झाला. व कोल्हापूर संस्थानांत बहूत दत्तक झाले ह्मणून ब्राह्मणाकडील पूजाअर्चा बंद करून षोडोशोपचार पूजाअर्चा आमचे कुल-दैवत संतुष्ट होण्याकरितां मराठ्यांच्या हस्तें करण्यांत यावी. या आपल्या मंत्राची झाडणी टाकतांच, "आह्मांला तर वाटतें, कीं, वंशोत्पत्तीचा हा वाद आतां सर्वबाजूंनीं थांबणें इष्ट आहे. हिणविण्याच्या बुद्धीनें बोलावयाचें तर कोणालाहि डार्विन ऋषीचा आधार देऊन सर्वच मनुष्यजात वानरापासून झाली, असें ह्मणतां येईल. सद्बुद्धीनें बोलावयाचें तर ईश्वराचें मुख, बाहु, ऊर व पावलें असा भेद न करितां सर्व मनुष्यजात एकाच ईश्वरापासून निर्माण झाली असें ह्मणतां येईल." अशा तऱ्हेनें स्फुंदतस्फुंदत "जी गोष्ट आपल्या अखत्यारींत अधिकाराच्या जोरावर करतां येण्यासारखी ती करितांना एकाद्या विशिष्ट वर्गाची निंदा (?) करण्याचें काय कारण?" असा केसरीला जो हुंदका आला, त्याचें निरसन, त्यांनींच विचार करून बोलले असते तर झालें असतें. पण धर्माच्या नांवावर व अधिकाराच्या जोरावर कृत्रिम उच्च नीच भाव करून ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत समाजांवर त्यांच्या अज्ञानाचा फायदा घेऊन, चरून लठ्ठ झालेल्या पोळाच्या नाकांत वेसण टोंचतांच, त्यानें जसें बेहोषपणें नाचावें, तसेंच मत्सरबुद्धीनें ग्रस्त झालेल्या केसरीस विचार कोठून सुचणार? आणि ह्मणूनच 'ईश्वराचें मुख, बाहु, ऊर व पावलें असा भेद न करितां सर्व मनुष्य-जात एकाच ईश्वरापासून निर्माण झाली', हें स्वार्थापायीं आजपर्यंत लपवून ठेवलेलें सत्य या हुंदक्याच्या जोरांत अचूक बाहेर पडलें! तरीपण एवढ्यावरच ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत समाजानें केसरीच्या या हातपाय आपटण्यास भीक न घालतां 'बोलणाराची बुद्धि सरळ नसली ह्मणजे सैतानालाहि बायबलांत आधार सांपडूं शकतो' या त्यानें स्वतःला लागूं पडणाऱ्या, अशा केलेल्या विधानास तो कितपत फाटा देतो हें पहावें.

⁂ ⁂ ⁂

पण हें केव्हां?

पूर्वआफ्रिका व फिजीबेट यांमधील हिंदीलोकांवर होत असलेल्या अन्यायाच्या प्रतिकारार्थ मुंबई येथें सर नारायणराव चंदावरकर यांच्या अध्यक्षतेखालीं एक मोठी सभा झाली. त्या प्रसंगीं एका ठरावावर बोलतांना पंडित मालवीय ह्मणाले, "कोठेंहि हिंदी बांधवांचा व भगिनींचा छळ होतांच कामा नये, अशी व्यवस्था झाली पाहिजे. केवळ ठराव पास करून थांबू नका." ठीक आहे. परंतु उंटावरून शेळ्या हाकणाऱ्या या पंडितजीस आम्ही असें विचारतों, कीं, आफ्रिका किंवा फिजीबेट ही आपल्या मालकीची नसतांना केवळ वसाहत करून रहाणाऱ्या आपल्या हिंदीबांधवास विदेशी व परधर्मीयाकडून थोडासा त्रास होतांच, तुमच्या डोळ्यांतून जे पाणी यावयास लागतें, तें तुमचेच धर्मा-नुयायी, ज्यांच्या देशांत तुह्मी स्वतः येऊन वास्तव्य करीत आम्हां, अशा अस्पृश्य व तदितर जातीस तुमच्याच जातभाईंकडून जो त्रास, नव्हे छळ, आजच नाहींतर अनेक शतकापासून सोसावा लागत आहे याची वाट काय? या ठिकाणीं तुमची शरम आणि तुमचें दुःख (?) कोठे जातें? परदेशांत आपल्या जातभाईस जरासा त्रास झाल्यावर जर तुह्माला गहिंवरून येतें तर मग आज तुमच्या डोळ्यांदेखत तुमच्याच हिंदी बांधवांकडून अस्पृश्यवर्गावर होत असलेला अमाणूस अन्याय पाहून तुमची

दृष्टीच बंद होते? किंवा जातभाईच्या स्वार्थी होळींत आपल्या लाजेची व दुःखाची आहुती पडून आपलें हृदय पाषाणमय तर होत नसेल? फिजीबेटांतील व आफ्रिकेंतील अन्याय (?) दिसतो, आणि कोंकण, दक्षिण हिंदुस्थान किंबहुना महाराष्ट्रांत अस्पृश्यवर्गावर नित्यशः होत असलेला अमानुष अन्याय मात्र दिसत नाहीं! किंवा फिजीबेट अगर आफ्रिका यांपेक्षां दक्षिण हिंदुस्थान, कोंकण आणि महाराष्ट्र हे देशच अतिदूर असूं शकतील, आणि त्या ठिकाणीं पंडितजीस जातांहि येणें शक्य नसेल! एरव्हीं सर्व हिंदी बांधवांवर समदृष्टि (?) ठेवणाऱ्या या देशभक्तास (?) आफ्रिका फिजीबेटांतील छळ मात्र दिसतो! परंतु स्वतःच्या अंगाला आग लागली असतां दुसऱ्याचें घर विझविण्याकरितां धावणारास जितके शहाणे ह्मणावें, तितकेंच, स्वजातीकडून स्वधर्मीयांवर प्रत्यहीं होत असलेला छळ पाहून साता समुद्राच्या पलिकडील लोकांस होत असलेला त्रास (?) नाहींसा करावयास धावणाऱ्या या पंडितजीसहि ह्मटलें पाहिजे. तरच त्यांच्या पांडित्याची किंमत! एवंच त्यांची ती उज्ज्वल (?) देशभक्ति—जातिभक्ति! नाहीं तर या वर्णाश्रमी कर्मठांना कोण विचारतो? ज्यांच्या मानेवर पाय देऊन ‘कोठेंहि हिंदी बांधवांचा व भगिनींचा छळ होतांच कामा नये,’ असें ह्मणणारे स्वतःच्या पायाखालील अज्ञजनतेची मुक्तता केव्हां करणार? आणि हेंच तत्त्व परकीयास शिकवितांना स्वतः कधीं उमजून घेणार? आफ्रिका व फिजी बेटांतील लोकांवरचा अन्याय दूर करणार मग आह्मां अस्पृश्य वर्गाविषयीं काय करणार? किंवा हे तुमचे देशबांधवच नव्हेत? किंवा त्यांच्यावर कांहीं जुलूम होतच नाहीं, असें आपल्यास वाटतें? तसें वाटल्यास या बहिष्कृत वर्गांचें व आपल्या देशाचें दुर्दैवच ह्मणावें? नाही तर आपल्या राष्ट्राची उन्नति व्हावी, त्याची सर्वांगीण सुधारणा होऊन, त्याला जगांतील इतर प्रमुख राष्ट्रांप्रमाणेंच मान मिळावा, एतदर्थ आपले प्रयत्न झाले असते. कारण कोणत्याहि राष्ट्राचा अभ्युदय होण्यास त्या राष्ट्रांतील समाजघटनेंत एकोपा व्हावयास पाहिजे. तसें न होईल तर, जरी त्याला स्वातंत्र्य प्राप्त झालें, तरी तें किती दिवस टिकणार? फारच थोडा वेळ. कारण आंतील विषम समाजव्यवस्थेमुळें आलेली दुर्बलता पाहून कोणीहि परस्थ झडप घालणार! मग असें हें स्वातंत्र्य मिळवून तरी काय फायदा? ह्मणून आपल्या देशाची जर आपल्यास निरपेक्ष बुद्धीनें सेवा करून त्यांस श्रेष्ठपदावर आणावयाचें असेल, तर आपण काढलेल्या उद्गाराप्रमाणें प्रथमतः आपल्या समाजांतील विषमता नाहीशी करण्याचा प्रयत्न करा, कीं, जेणेंकरून सर्वांमध्यें एकराष्ट्रीयत्वाची भावना उत्पन्न होईल. आणि मग फिजी बेटच काय, पण सर्व जगांत कोठेंहि आपल्या देशबांधवांची गांजणूक होणार नाहीं. पण हें केव्हां? आपण आपल्या उद्गाराप्रमाणें वागाल तेव्हांच!

⁂ ⁂ ⁂

शेलापागोटे!

परवां येथील मुळजीजेठा मार्केटला लागलेली भयंकर आग, आणि तीपासून झालेलें अतोनात नुकसान पाहण्याकरितां बरीच मंडळी जात होती. तेव्हां काल आह्मींही त्या बाजूकडे गेलों. परंतु शेकमेमन या रस्त्यावर फायर ब्रिगेडचीं इंजिनें आग विझविण्याचें काम करीत होतीं त्यामुळें पोलिसांनीं त्या रस्त्याची रहदारी बंद केली होती.

* * *

ह्मणून आह्मी काळबादेवीच्या रस्त्यानें पायधुणीकडे यावयास निघालों, तों वाटेंत मुरारजी गोकुळदास मार्केट जवळ येतांच मोठा गलबल्याचा आवाज कानीं आला. तेव्हां घरीं मार्केटांतून ह्मावरें आणावयास सांगितलेल्या गोष्टीची आठवण झाली. ह्मणून आह्मी वरील आवाज आलेल्या दिशेकडे जाणार इतक्यांत आमच्या गल्लींतील सख्या लोणारी अगदी धावऱ्या धावऱ्या धावतच आला.

* * *

तेव्हां आह्मी त्याला सहजच विचारलें, कीं, अरे सखोबा तूं इकडे कुठें धावतोस? तेव्हां तो ह्मणाला, ‘दादा काय सांगावें? माझी बगा अगदींच तारांबळ उडून गेली आहे. कारण पावसाच्या जोरानें अल्ली महंमदाच्या कंपाउंडाचा एक कोंपरा खालीं घसरून पडला आहे. तेव्हां आंत कोणाला जातां येऊं नये ह्मणून त्यानें मोहन लाल्या गवंड्यांची त्या कामावर नेमणूक केली आहे. आणि ते सर्व तयारीनिशीं फक्त माझ्या चुन्याचीच वाट पहात बसले आहेत. ह्मणून मी चुन्याच्या गोण्या भरून दावणींत पहातों, तों काय?

* * *

त्या उनाड बाळाचें सर्वच तटांचे पायबंद सोडून त्यांना हुसकाहून कीं हो दिलें? मग काय विचारितां? अगोदरच तों नरस्या आणि काळ्या पहिल्या नंबरचे कामचोर. रहातां राहिले चिमण्या आणि शिवण्या पण तेही या बाजूस कोठे पळाले? तों ओरडण्याचा आवाज ऐकून इकडे धांवत आलों झालें!

* * *

आह्मीं म्हणालों, अरे सखोबा, तो गाढवांचा आवाज नव्हे. तो मच्छीबाजारांतील कोळणींचा कलकलाट आहे. त्यावर सख्या ह्मणाला, छे हो, मी कां वेडा आहे? अहो त्या लेकांची कळवंड लागली ह्मणजे असेंच ओरडतात. पाहिजे असल्यास चला दाखवितों खरें कीं खोटें? तेव्हां आह्मी त्याच्या मागोमाग जाऊन पाहतों तों खरोखरच, “अहो कोल्हटकरांना बोलूं द्या” लगेंच “नाहीं, ते आमच्या राष्ट्रीय पक्षाचे नाहींत ह्मणून त्यांना बोलण्याचा अधिकार नाहीं.” अशी एकना शेंकडो या लंबकर्णी नव्हे लघुकर्णी पण पुच्छहीन गर्दभांची आपापसांतील सारखी लाथाळी पाहून आह्मास फारच हसूं आलें. आणि मोठें आश्चर्यही वाटलें?

* * *

पण तो गुलाम आमचा सख्या ह्मणाला, अहो यांत आश्चर्य तें कसलें ? विलिंगडन मेमोरिअलच्या वेळीं दिलेला धडा विसरला, आणि तो गुरुपुजेच्या वेळीं आठवला नाहीं, तर गुरुभक्ति ही काय चीज आहे हें लोकांस समजावें कसें ? हा एक गुरुभक्तीचाच मासला आहे बरें ? तेव्हां आह्मांलाहि संतकबीराच्या "सज्जनसे सज्जन मिले तो होवे दोदो बात.।। ग++ग+मिले तो होवे दोदो लात ।।" या दोह्याची आठवण झाली.

मुंबई ता. २४-७-२०　　जांवई.

कुशल प्रश्न.

काठीचे सपाटे.

मी अगदीं ह्मातारा जख्ख असलो तरी साठ सत्तर वर्षांच्या अलिकडचा असल्यामुळें, लोक सांगतात तसला काळाचा महिमा मला पहावयास मिळालेला नाहीं. कोणी ह्मणतात ह्या काळानें हिमालयांतील धवलगिरीच्या जागीं अत्यंत खोल खळगे आणि अटलांटिक महासागरांत गगनभेदी गिरिशिखरें पाहिलेली असून, देवालासुद्धां थरथरा कांपावयास लावणारी ब्राह्मणांचीं पोरें ह्यांच्या देखतच होऊन गेलीं. चंद्रसूर्यास गिळण्यासारखे महाबलाढ्य दैत्य ह्याच्या समक्षच झाले, नव्हे ह्यानेंच रावणाच्या नरडीचा घोट घेतला, त्यानेंच भीमाची गदा दुर्योधनाच्या मांडीवर झोंकली, ह्यानेंच हरिश्चंद्राला डोंबाच्या घरीं राबविलें, ह्यानेंच दशरथाचा पुत्र वियोग करून सीतादेवीला अशोक वनांत धायधाय रडविलें आणि ह्यानेंच द्रौपदीचीं वस्त्रें हरविलीं इतका हा क्रूर (कीं न्यायभक्त ?) असल्यामुळें यास, "कालः प्रति धूर्जटीः" ह्मणतात.

अस्तु लोकांचें हें वरील ह्मणणें कसेंही ह्मणजे काळ हा क्रूर असो कि अक्रूर असो, न्याय तिष्ठ असो कीं अनीतिभक्त असो पण मला अनुभवानें सांगतां येतें, कीं, जेथें माझा निम्म्याच्यावर जन्म गेला, जेथें माझे केंस काळाचे पांढरे झाले, जेथें तीन बारा वर्षे वेसकरी करतां करतां हाडे खिळखिळी झालीं त्या माझ्या पंढरपुरांत तरी आज काळाची गती विपरीत आहे ! कारण, "पायींची वाहाण पायीं बरी" असा सोवळा उपदेश करून आह्मांला उकिरड्यावरच उभे रहावयास सांगणारे जानवेबहादर आतां छापील जाहिरातींत '**साष्टांग नमस्कार**' घालून इलेक्शनच्या वेळीं 'आह्मांला मदत द्या' ह्मणून ओरडत आहेत. तसेंच 'ब्राह्मण झाला भ्रष्ट, तरी तिन्हीं लोकीं श्रेष्ठ' आणि 'ब्राह्मणाहि महात्मानो देवानामपि देवतोः' ह्मणजे ब्राह्मण हे देवांचेहि देव आहेत, असें ह्मणणाऱ्यांचे जातभाई रा. कंदलगांवकर वकील 'मेंढरें वध प्रतिबंधक' संस्थेच्या हस्तपत्रिकेंतून महार मांगांस, विचारतात कीं, "मेंढरें खाण्याकरितां मारावी, हें एकाद्या धर्मग्रंथाच्या आधारानें सिद्ध कराल काय ?" शिव ! शिव ! बा काळा, तुझा महिमा. अगम्य आहे खरा ! ज्यांच्या पूर्वजांनीं लिहिलेल्या पुराणपोतडींतल्या सोंवळ्या पुंगीच्या जिवावर आह्माला नानाप्रकारें लुबाडून, आणि छळवून आपण गबर झाले, आह्मांला नीच समजून आपण भूदेव बनले. त्याच भूदेवांना आज आमच्या घरला पुराणांतले पुरावे विचारायला पाठवतोस. छे ! छे ! हें बरें नाही. पण असो. कंदलगांवकर साहेब, आपण थोडी तसदी घेऊन मुंबईत इराणी हाटेलाच्या जरा दारांत बसून आंत जाणाऱ्यांची जातवारी पाहा. आणि नंतर तुमच्या लाडक्या मनुस्मृतींतल्या ५ व्या अध्यायांतील श्लोक २२, ३०, ३६, ४१ आणि ४२ वाचा. ह्मणजे समजून येईल कीं, "**ब्राह्मणानें लहानसहान प्राण्यांचें मांस तर खावेंच खावें, पण मोठ्या समारंभांत गायांचेंही मांस खावें.**" अर्थात खरे मांसभक्षक तुह्मीं ब्राह्मण असून, दुसऱ्यांला विचारितां हें बरें नाहीं. तुह्मांला चांगले दोन सपाटे लगावण्याचा विचार होता, पण निरढावलेल्या दगडाला बिचारी काठी तरी काय करणार ?

पंढरपूर　　वेसकर
ता. २०-७-२०

कळावें कीं,

मद्रास सरकारनें काढलेल्या एका जाहीर हुकमांत ह्मटलें आहे, कीं, इलाख्यांतील अंत्यज व मागासलेल्या लोकांचे प्रतिनिधी जिल्हा व तालुका लोकल बोर्डांत घेण्याची सध्यां असलेली व्यवस्था फार अपुरी आहे. करितां या वर्गाचे अधिक प्रतिनिधि घेण्याविषयीं जिल्हा व तालुका बोर्डांच्या अध्यक्षांना शिफारस करण्यांत येत आहे. आमचे दयाळु मुंबई सरकार आमची ही दीनस्थिति पाहून मद्रास सरकारचें अनुकरण करील काय ?

श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति सरकार करवीर यांच्या वाढदिवसाच्या मुहूर्तावर ता. २६-६-२० रोजीं उमरावती येथें श्रीचोखामेळा फ्री बोर्डिंग उघडण्यांत आलें. सदर बोर्डिंगास श्रीयुत होनाजी वाळलाजी सोनोने यांनीं शंभर रुपये मदत दिली. स्तुत्य इतर समाज बंधु हा धडा कधीं घेतील ?

कलकत्त्यास नामशूद्र (अस्पृश्य) लोकांच्या परिषदेंत नवीन सुधारणांच्या क्रांतिकारक स्वरूपाबद्दल निषेध प्रदर्शित करण्यांत आला. मागासलेल्या जातींना जास्त प्रतिनिधि पाठविण्याबद्दल हक्क देण्यांत यावा, अशीहि सदर परिषदेंत मागणी करण्यांत आली. असेंच आमचे मुंबई प्रांतीय बंधु जागृत होतील काय ?

दक्षिण महाराष्ट्र बहिष्कृत परिषद बैठक दुसरी जि. बेळगांव ता. अथणी मु. ह्मैसवाडगी येथें येत्या डिसेंबरांत भरणार आहे. अखिल भारतीय बहिष्कृत परिषदेस आमंत्रण देणारे केव्हां सावध होणार ?

मु. पेठ ता. वाळवें जि. सातारा येथें महारवाड्यांत बहिष्कृत वर्गांतील कांहीं तरुण होतकरूंनीं आपल्या अज्ञबांधवांस शिकविण्याकरितां रात्रीची मोफत शाळा काढून मोठ्या नेटानें चालविली असल्याचें समजतें. समाजसुधारणेस अशाच कळकळीच्या तरुणांनीं पुढें आल्यास समाजाची उन्नति कां होणार नाहीं ?

भयंकर आग.—येथील मुळजीजेठा कापड मार्केटला ता. २२ रोजीं रात्री भयंकर आग लागून कोट्यावधि रुपयांचे नुक-

सान झालें. आगीचें कारण समजलें नाहीं. कापडाचे व्यापारी दुकानांत सोनें, नाणें वगैरे ठेवीत असत. कापडापेक्षां सोन्याच्या नाण्याचेंच नुकसान अधिक झालें.

मुंबई व कलकत्ता या दोन्हीं ठिकाणच्या टांकसाळांत मिळून गेल्या जून महिन्यांत ७५,००,०१९ व एप्रिलपासून जून अखेरपर्यंत ३,२७,–०,०६१ रुपये पाडण्यांत आले.

येथील बँकबेवर नुकताच एक मेलेला मासा सांपडला. तो अकरा हात लांब होता. त्याचें पोट चिरलें तेव्हां त्यांतून घासलेट तेलाचे ३ डबे मिळाले.

येथील मोरारजी गोकुळदास हॉलमध्यें ता. २३ रोजीं बॅ. बॅपटिस्टा यांच्या अध्यक्षतेखालीं लो. टिळकांचा वाढदिवस साजरा करण्याकरितां सभा भरली होती. तींत केसरी व संदेशकार या उभयपक्षांतील लोकांमध्यें लाथाळी होऊन अखेर सभा मोडली ! नशीब लोकमान्याचें ! ! विलिंगडन मेमोरियलच्या वेळीं पाजलेल्या बाळकडूचें हें फळ आलें ! यांत विशेष केसरीपक्षानेंच भांडणास सुरूवात केली. पण अखेर संदेशवाचकांचाच वरचष्मा होता !

—कलकत्त्यापासून बारा मैलांवर सकचर या गांवीं साखरेच्या एका व्यापाऱ्याच्या घरावर मोठा दरोडा पडला. दरोडेखोर मोटारीमधून आले होते. त्यांनीं घरमालकांस सुरीनें भोसकून घायाळ केलें. नंतर तिजोरी फोडून २०,००० रु. किमतीची रोंकड व दागदागिने लांबविले. पोलिस तपास चालू आहे. सुखानें भाकर खाणाऱ्या पोलिसांचें नशीब !

—कलकत्ता येथील एका पोलिस कॉन्स्टेबलनें गोळी झाडून आपल्या जांवयाचा खून केला व लोक त्याला पकडण्यास मागें लागले तेव्हां त्यानें स्वतःवरही बंदुकीची गोळी झाडून आत्महत्या केली.

—रा. गोविंद महादेव आबाळकर व त्यांची भगिनी शांताबाई या उभयतांस हिंदु मिशनरी सोसायटीनें मुसलमानी धर्मांतून परत हिंदु धर्मांत घेण्याचा विधि केला. यांची जातवारी काय ठरविली !

—इंग्लंदांत चेम्सफर्ड येथें एका स्त्रीनें गायलेली चीज विनतारी विद्युत यंत्रानें बर्लिन शहरीं ऐकण्यांत आली, व त्याच वेळीं पॅरिस शहरांत त्याच गाण्याचें फोनोग्राफच्या तबकडींत रूपांतर करून घेण्यांत आलें. अजब नव्हे असें कोणी ह्मणेल ?

गेल्या महायुद्धांत जर्मनांनीं पॅरिसवर ६० मैल अंतरावरून ज्यांनीं गोळे सोडले. त्या तोफांची रचना कशाप्रकारची होती, यासंबंधानें हल्लीं कांहीं फ्रेंच वर्तमानपत्रांतून चर्चा चालू आहे. ५६ फूट लांबीच्या आरमारी तोफेच्या नळीमध्यें दुसरी एक मोठी नळी घालण्यांत आली असून तिच्यामध्येंहि आणखी एक नळी घातली आहे, व या तिन्ही नळ्यांनीं मिळून १२० फूट लांबीची तोफ तयार करून ती ५५ अंशाच्या कोनानें उडविण्यांत आली असें ह्मणतात.

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात.

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.
ग्यास वर्क्स नजिक, परळ, मुंबई.

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें; व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४, हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :–
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. १४ आगष्ट १९२०. [अंक १४ वा.

मूकनायक.

सिंहप्रतिबिंब ! !

प्रचलित हिंदुधर्माच्या तत्वानुसार बहिष्कृत वर्गाचें जन्म-साफल्य कशांत आहे, हें पाहण्याचा आमचा प्रस्तुत विचार आहे.

साधारणपणें या धर्माचें एक ढोबळ तत्व असें आहे, की, मनुष्य जन्माला आल्यापासून तों मरेपर्यंत त्याला या जगांत मुख्यतः धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष असे चार पुरुषार्थ साधावयाचे असतात, आणि त्याप्रमाणें तो कमी अधिक प्रमाणांत नित्यशः प्रयत्न करीत असतो. यापैकीं पहिला वर्ग ह्मणजे चारीही पुरुषार्थ मिळविणाऱ्यांचा; पण त्यांत क्वचितच यशस्वी होतो. दुसरा ह्मणजे एकदोनच साध्य करणारा; आणि तिसरा ह्मणजे ज्याला एकहि लाभत नाहीं तो. आणि असाच कांहीएक न लाभलेला जो वर्ग तो बहिष्कृत वर्ग होय; कारण तो या धर्मातील अनिष्ट जातिबंधनाच्या रूढीनें जखडला गेला असल्यामुळें यापैकी एखादा मार्ग मिळविण्यास त्याला मुळीं वावच नाहीं. उदाहरणार्थ; धर्म या शब्दाचा खरा अर्थ कर्तव्य कर्म हा न घेतां, फक्त धर्माच्या नांवाखालीं आज व्यवहारांत ज्या चालीरीति आहेत त्यांकडे पाहिल्यास त्यांत या हतभागी समाजाचा दर्जा कोठें आहे तो पहा. दुसरा अर्थ, कीं, ज्याच्या बळावर पुढील दोन मार्ग आक्रमावयाचे, तो मिळविण्यास, त्यांना अजिबात बंदी ! अर्थात हा समाज अगदीं कंगाल स्थितीमध्येंच असणार. बरें, चुकून तो अल्पांशानें एखाद्यास साध्य झाला तर, तिसऱ्या तत्वाप्रमाणें समाजांत राजरोसपणें इतरांसारखें वावरण्याची त्यास चोरी. कारण, जरा थोडे स्वच्छ कपडे वापरले तर "आतां यांच्यांत व आमच्यांत भेद काय राहिला ? यांना आह्मी अमक्या जातीचे ह्मणून कसें ओळखावें ?" अशा मत्सरग्रस्त बुद्धीनें त्यांच्या छळणुकीला सुरुवात झालीच ! तेव्हां रहातां राहिला तो मोक्ष. आतां याची तरी साध्यता कशी होणार ? कारण मोक्ष याचा अर्थच असा आहे, कीं स्वर्ग. आणि **स्वर्ग ह्मणजेच सुख** व याच्या उलट तो नरक. मग यांपैकी या समाजाला कोणता प्राप्त होत असेल याचा प्रत्येकानें विचार करावा.

शहरांमधून जसे जुन्या चाली रीतीला अगर खेळाला फाटा मिळून त्या ठिकाणी उत्तम तऱ्हेचे पोषाक, किंवा आटयापाटया, खोखो यांच्या ऐवजीं बॅट टेनीस आले, तसेंच शहर वस्तीच्या ठिकाणीं यांनां कांहीं सवलती मिळाल्या असतील. पण खेड्यापाड्यांत काय ? याच्या अगदीं उलट. तेथें ज्या जुन्या चाली रीति किंवा खेळ असतात, ते कमी अधिक प्रमाणांत असावयाचेच. उदाहरणार्थ कुरघोडी हा खेळ घ्या. हा शहरांत पहावयास मिळणारच नाहीं. तोंच खेड्यावर जा आणि पहा, तों तेथें ती खेड्याचीं लहानमोठीं मुलें हा खेळ खेळतच असतात. हा खेळ ह्मणजे कांहीं मुलें खेळण्याच्या उद्देशानें एके ठिकाणीं जमतात. तेथें तीं आपापसांत मुलांच्या जोडी जोडीची वाटणी करतात. मग अगोदर खेळास सुरुवात कोणी करावी ह्मणून चितपट अगर बावटा छाप अशी बाजू मांडून त्यांच्यांत जे हार खातील, त्यांनीं खालीं वांकावें व उलट बाजूच्यांनीं धावत येऊन त्यांच्या पाठीवर बसावें. परंतु त्या खेळांत कांहीं धूर्त मुलें असलीं ह्मणजे तो डाव उलट आपणावर येऊं नये ह्मणून निवड करण्याच्या वेळीं चांगलींच मुलें आपल्या बाजूस घेतात. पण सहसा एकाच बाजूला नेहमी हार खाण्याची पाळी येत नाहीं. तर तेहि आपला शक्य तो प्रयत्न करून आपला खेळ उलट बाजूवर आणतात. नाहीं तर त्यांना शेवटपर्यंत एकसारखी हार खावी लागते.

त्याच न्यायानुसार आज **अनेक शतकांपासून हा बहिष्कृत समाज वरिष्ठ ह्मणविणाऱ्या वर्गाचा कुरघोडी भार वाहात आहे,** त्याबद्दल या समाजास कांहीच खंती वाटूं नये काय ? कदाचित यांच्यापैकी कांहींना हा अन्यायी भार झुगारून देण्याचा

प्रयत्न केला असेल, पण त्यांना यश ह्मणून लाभलें नाहीं, किंवा त्यांच्या प्रतिस्पर्ध्यांनीं त्यांना लाभूही दिलें नसेल. मात्र **या समाजास कांहीं धूर्त लोकांनीं स्वार्थपरायणतेनें कायमच्या अज्ञानांधःकारांत खिचपत पडावयास लावलें आहे,** ही गोष्ट खरी ह्मणून ज्या धूर्त लोकांनीं हा कावा साधला, त्यांना योग्य जबाब विचारणें आणि आपल्या नैसर्गिक हक्कांचा फायदा घेणें हें आजच्या प्रत्येक बहिष्कृत तरुणाचें आद्य कर्तव्य नव्हें असें कोण ह्मणेल ?

जीं कुत्रीं मांजरें बहिष्कृतांचें उच्छिष्टच नव्हे तर त्यांच्या मुलांची विष्टा खाऊन गेल्यास वरिष्ठ ह्मणविणाऱ्यांना त्यांचा विटाळ होत नाही ! तीं त्यांच्या अंगावर लोळलीं, ताटांत जेवलीं तरी हरकत नाहीं. पण एकादा महार जर त्यांच्या घरीं गेला, तर तो अगोदरच दरवाज्याच्या बाहेर भिंतीजवळ उभा रहातो. परंतु इतक्यांत जर कां, त्या घरमालकाची त्याच्यावर दृष्टी गेली तर तो एकदम जोरानें "अरेरे, दूर हो, दूर ? त्या ठिकाणीं मुलांची घाण टाकावयाचें खापर आहे, त्याला शिवशील." पण या कर्णकर्कशेनें आमच्या बहिष्कृत बंधूंच्या अंतःकरणास कधीं शिवलें आहे काय ? कीं, **माझी या खापराच्याही पलीकडे किंमत आहे** ? आज समताप्रिय इंग्रजसरकारचें राज्य जर नसतें तर, कुत्र्यामांजरांपेक्षां किंबहुना घाण काढण्याच्या फुटक्या खापरापेक्षां आह्मांस हीन समजणाऱ्यांनीं आमचें काय केलें असतें ? हे जगच्चालक प्रभो, तू सर्वाभूतीं वास करणारा आहेस ना ? बहिष्कृत वर्गामध्येंहि तुझाच अंश नांदत आहेना ? मग तुझ्याच या रूपकांचा आज अनेक शतकांपासून नित्यशः अपमान होत आहे याबद्दल तुला कांहीं वाटत नाहीं काय ? तुझ्याच भक्तांनीं **कोणी कोणाचा अपमान साहूं नये,** ह्मणून वेदपुराणांत सांगितलें आहे ना ? तुझेच भक्त कंठरवानें सांगत आहेत कीं, **सुख हाच स्वर्ग, दुःख तोच नरक.** मग आज या हिंदभूवर हिंदु समाजांत या हतभागी बहिष्कृत वर्गास सुख आहे काय ? त्यांना कोठें तरी मान आहे काय ? भजनांत, पूजनांत, कीर्तनांत देवळांत स्वतः तुझ्या दर्शनांतहि अंतर ना ? काशी, द्वारका, नाशिक, पंढरपूर इत्यादि सर्वत्र ठिकाणीं त्यांना दूरच ह्मणतात, याची तुला लाज येऊं नये काय ? वरील तीर्थक्षेत्रांस धांवून, जाणाऱ्या तुझ्या दर्शनतृषितांचा अपमान व्हावा हें तुला न्यायाचें दिसतें काय ? कां, इतका तू निष्ठूर आहेस कीं, फक्त आमचीच तुला दया येऊं नये ? बहिष्कृत तरुणांनो, याचा विचार कराल काय ? नुसत्या टाळकुटीनें किंवा पोथीपुराण वाचण्यानें तुमचा अपमान टळून तुह्माला मोक्ष मिळेल ? ज्या पुराणांतरीं, अर्जूनानें नीच ह्मणतांच बब्रुवाहन पुत्रानें युद्ध केलें, तें कशासाठीं ? तर अपमान टाळण्याकरितांच ना ? मातेनें लात मारलेल्या लहान ध्रुवबाळानें अरण्यवास कां पत्करिला ? लातेचा अपमान सहन न होऊन कोपशमनार्थ त्यानें ईश्वराचाच धावा केलाना ? रणामध्यें जयद्रथानें अभिमन्यूला लात मारतांच त्यानें बाण टोचल्याप्रमाणें आकांत केला, व अर्जूनानें उद्यां जयद्रथाचा वध करीन असा पण केलेला ऐकून अभिमन्यूनें प्राण सोडला. सैरंध्री दासीला अपमान सहन न होऊन तिनें कीचकाचा प्राण घेवविला. द्रौपदीचा अपमान सहन न होऊन कर्णास पांडवांच्या हातीं बांधून आणलें. नैवेद्य खाल्ला नाहीं, हा आपला अपमान झाला ह्मणून नामदेव देवळांत रडत बसला ! त्याचप्रमाणें वह्या बुडविल्याचा अपमान तुकारामासहि सहन झाला नाहीं. मग या आमच्या बहिष्कृत समाजाचा सहनशीलतेचा रबर किती ताणणार ? आपल्याला खरोखरच मनुष्य व्हावयाचें आहे ना ? किंवा धनगराच्या मेंढरांच्या कळपांतील सिंहाप्रमाणें प्रत्यक्ष सिंह असून मेंढरेंच ह्मणवून घेणार ? तसें नसेल तर **अन्याय सहन न होणें, हेंच मनुष्याच्या मनाचें उन्नत स्वरूप होय.** हें लक्षांत ठेवा. जुलूम सहन करण्याची संवय एकदा चित्ताला जडली ह्मणजे मनुष्यत्वाच्या उच्च पायरीवरून खालीं अधोगतीकडे पडण्यास मुळींच वेळ लागत नाहीं. प्रत्येक व्यक्तीनें आणि प्रत्येक ज्ञातीनें आपला उद्धार स्वतःच करून घेतला पाहिजे, व ज्या महात्म्यानें मेंढरांच्या कळपांत वाढलेलें आह्मी सिंह, ज्या आमची आजपर्यंत आह्मीं मेंढरेंच आहोंत, अशी असलेली भ्रामक कल्पना विद्याजलाशयांत आमचें खरें प्रतिबिंब दाखवून नाहींशी करण्याचें महत पुण्य केलें आहे, त्या महात्म्याच्या खऱ्या आनंदास्तव, कुंभकर्णप्रियेला सोडून, नेत्रांवरील अज्ञपटल काढून, अंतःकरणांतील ज्ञानज्योतीवरील काजळी झाडून, ज्या चोखामेळा, मांतग ऋषि , रोहिदास वगैरे महाभागांचे आह्मी वंशज ह्मणून मोठ्या अभिमानानें सांगतों, त्या महान विभूतींच्या पुण्य आत्म्यास खरोखरच आनंद होईल असें स्वोन्नतीचें पवित्र कार्य आह्मीं करावयास नको काय ? भीति आहे, हें खरें, पण त्यासाठीं पळण्याचा मार्ग श्रेयस्कर नाहीं. गुर्जरप्रांती स्वज्ञातीच्या कल्याणासाठी **महात्मा यामो** यानें आपला शिरच्छेद करूं देण्यास मागेंपुढें पाहिलें नाहीं. त्या आह्मी शूरांच्या बच्चांनीं आपले नैसर्गिक हक्क सनदशीर मार्गानें मिळवितांना **कितीही छळ झाला, तरी ज्ञातिउन्नतीसाठीं भोगण्यास आह्मीं तयार असले पाहिजे.** मग न्यायदेवता आह्मांस प्रसन्न होवो, अथवा न होवो. बहिष्कृत लोकांची आपण कांहीं चेष्टा केली, त्यांचा अपमान केला, किंवा त्यांच्याशी अन्यायाचें वर्तन केलें, तर त्याचा प्रतिदंड बहिष्कृत वर्गाकडून ताबडतोब मिळतो, हें आह्मीं आमच्यावर पिढीजात अन्याय करणाऱ्यांच्या लक्षांत आणून दिलें, ह्मणजे आपोआप ते आमच्याशी सभ्यतेने वागूं लागतील. बहिष्कृतलोक **पशु नसून उलट ते आमच्याच सारखे तेजस्वी आहेत** व शिवाय **न्यायप्रियहि आहेत,** हें त्यांना एकदां पटलें, ह्मणजे त्यांच्यातील उच्छृंखल लोकहि आमच्याशीं शालीनतेनें वागूं लागतील. आमचा सामाजिक दर्जा त्यांच्या चालीरीतीचें अनुकरण करून केव्हांही वाढणार नाहीं. तर आह्मीं आमचा निस्तेज स्वभाव टाकून देणें, हेंच आमचा सामाजिक दर्जा वाढविण्याचें खरें साधन होय.

क्षेम समाचार.

छत्रपति आणि सामाजिक सुधारणा.

राजऋषि श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति सरकार कोल्हापूर यांच्या जगजाहिर सामाजिक कळकळीबद्दल लिहिणें ह्मणजे काळोख्या रात्रीं लुकलुक करणाऱ्या काजव्यानें मध्यान्हीच्या परमतेजोमय सूर्य नारायणाची जगाला ओळख करून देण्यासारखेंच हास्यास्पद आहे? ह्मणून आह्मीं जास्त भानगडीत न पडतां त्यांनीं ता. २७–७–२० रोजीं हुबळी येथें कर्नाटक ब्राह्मणेतर सामाजिक परिषदेपुढें अध्यक्ष या नात्यानें केलेल्या भाषणाचा सारांश देत आहोत.

प्रथमतः त्यांनीं ब्राह्मणांनीं विद्येचें रक्षण करून तिची ज्योत राखिली, याबद्दल त्यांचे आभार मानले, आणि ज्या वेळीं विद्याभांडाराची सर्व किल्ली ब्राह्मणांच्या हातीं होती, त्या वेळीं कै. नामदार रानडे, गोखले, आगरकर यांचेसारखे उदारमतवादी असते तर, खरोखरच त्यांनीं सर्वांना विद्यादान दिलें असते व आपलपोटेपणानें दुसऱ्यांना विद्या शिकवू नयें असा जो प्रकार चालू झाला, त्याला आळा पडला असता; व ब्राह्मण ब्राह्मणेतर हा भेद राहिला नसता, व आज ब्राह्मणेतरांची ह्मणून स्वतंत्र परषद भरविण्याचा प्रसंग आला नसता. असें सांगून, आपल्याला जाती ऐवजीं वर्ग कां पसंत आहे, हें मत्स्य पुराण अध्याय ६९ व महाभारत अनुशासनपर्व अध्याय दुसरा यांच्या आधारें, ब्राह्मणेतरावर ब्राह्मण ही जात कसे अत्याचार करित असते हें विशद करून सांगितलें. आणि ह्मणून ज्ञाती मोडून वर्गांस महत्व देतांना, जे आपणाशीं सहकार्य करण्यास अगर सहानुभूती दाखविण्यास तयार नाहींत, त्यांना शिकवून पाहूं या, बोधून पाहूं या, सुविचार सांगून पाहूं या. त्यांनीं ते न मानल्यास त्यांचा द्वेष न करितां आपण त्यांच्या वाटेस न जाण्याचें ठरवूंया व परमेश्वर न्यायी आहे. त्यांच्या या अवनतीच्या कृत्यावद्दल त्यांना पश्चाताप होईल असें आपण वर्तन करूंया व त्यांना खरा पश्चाताप झाला आहे असें दिसून आल्यास व पुनः ते आपल्या पूर्व वळणावर जाणार नाहींत अशी आपली खात्री झाल्यावर त्यांना आपणांत बंधुप्रेमानें मिसळून घेऊंया. "चातुर्वण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः" याचा आधार घेऊन जन्मावर श्रेष्ठपणा स्थापित करण्याचा प्रयत्न होत असतो, तो चुकीचा आहे. वसिष्ठ वगैरे ऋषि हलक्या कुळांत उत्पन्न झाले असतांहि गुण व कर्म यांच्या योगानेंच त्यांना ब्राह्मणत्व मिळालें आहे. हीच परंपरा आजपर्यंत चालत आली असती तर आज दिसत असलेली समाजाची अवनति व दुही दिसलीच नसती.

सुदैवानें प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तीचें झाल्यास, एकदोन पिढीतच आपली उन्नति होणार आहे. विटून गेलेल्यांना, कंटाळून गेलेल्यांना जडजोखडाखालीं त्रासून गेलेल्यांना विद्यादान व व्यापारीज्ञान दान देऊन आमचे जैन लिंगायतबंधु, बंधुप्रीतीची वाढ करीत आहेत; हें पाहून कितीतरी आनंद होत आहे, व त्यांचें आमच्यावर जसें प्रेम आहे तसेंच आमचेंहि त्यांच्यावर पूर्ण प्रेम आहे; हें आजच्यासारख्या प्रसंगानें वारंवार व्यक्त होत आलेंच आहे. अशाच प्रकारची सहकार्यता आमच्या कार्यास ज्याप्रमाणें महात्मा रानडे, गोखले, आगरकर, वगैरे उदार मतवादी ब्राह्मणांकडून मिळत होती, व जी ज्योती त्यांचे निधनानंतर बहुतेक विझून गेल्यासारखीच दिसत आहे, त्या ज्योतीचें पुनर्जीवन होऊन ती सहकार्यता पुनः एकवार आह्मांस मिळू लागेल असें आह्मी प्रयत्न करावे.

समाजाची नीतिमत्ता वाढणें हें सामाजिक सुधारणेचें एक महत्वाचे अंग आहे. वाईट रीतीभाती व धर्मभोळेपणा यांच्या योगानें आमच्यामध्यें मद्यपान, बालविवाह, जुलमाचें वैधव्य, देवास मुलीं वाहणें, असें घातक प्रकार रूढ होऊन त्यापासून शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक अवनति झाली आहे. ही अवनति दूर करण्यास आपण उपाययोजना करावी. या बाबतींत शील बनविणें हेंच मुख्य कर्तव्य आहे. **शीलवान नागरिकाशिवाय राष्ट्र बनणें अगर उदयास येणें या गोष्टी शक्यच नाहींत.** शारीरिक उन्नतीकडेही आपण लक्ष्य दिलें पाहिजे. परंतु केवळ शारीरिक शौर्य वीर्य कितीहि अंगांत असलें तरी नीतिमत्तेची अवनति झाल्यावरोवर रोमसारखीं बलाढ्य राष्ट्रेंहि कशीं रसातळास मिळालीं हें आपण विसरतां कामा नये.

येत्या नवीन कौन्सिलमध्यें आह्मी योग्य पुढारी नेमून दिले पाहिजेत व सुधारणा यशस्वी करून दाखविल्या पाहिजेत. जर अयोग्य व अविचारी पुढारी नेमिले तर त्याचे दुष्परिणामास आम्हीच जबाबदार होऊं, सरकार होणार नाही, हें लक्षांत ठेवलें पाहिजें, व आपली सामाजिक व धार्मिक उन्नति करून घेतली पाहिजे. ह्मणजे आमच्यामध्यें जे पुष्कळसें जातीभेदामुळें पक्ष झाले आहेत ते मोडले पाहिजेत. सर्वांना समतेनें वागविलें पाहिजे, सर्वांना विद्यादान दिलें पाहिजे. व सर्वांचा धार्मिक हक्क समान समजला पाहिजे.

* * *

हृदयस्फोट.

आपल्या ब्रिटिश राज्यकर्त्याला जेथेंजेथें ह्मणून अडचणीचे प्रसंग आले, तेथेंतेथें त्यांना आडविण्याची संधि आमच्या जहाल बंधूंनीं वाया जाऊं दिली नाहीं. मग ती राजकारणांतील असो अगर साध्या व्यवहारांतील असो, सरकारास विरोध करणें, हें त्यांचें ब्रीदच होऊन बसलें. उदाहरणार्थ परकीय माल, परकीय भाषा यांचा आपण स्वीकार न करितां त्यांवर बहिष्कार घालावा असें या स्वदेशभक्तां (?) कडून अज्ञ जनतेला उपदेश करून त्यांचीं मनें बिथरविण्याचें प्रयत्न करण्यांत आले, आणि अद्यापहि चालूच आहेत. यापैकीं एकाच ह्मणजे शिक्षण विषयींक बाबतींत जहालांचें अंतरंग कशा प्रकारचें आहे या विषयीं उल्लेख केल्यास अप्रासंगिक होणार नाहीं.

ज्या सरकारास रयतेच्या हिताची काळजी नाहीं, तें रयतेंच्या कल्याणाची परवा करीत नाहीं असें आमच्या या विप्रवर्गास वाटून, त्याजकडून सरकारवर अत्यंत कडक टीका केली जाते. परंतु त्याच सरकारनें **गरीब व अज्ञ अशा रयतेचें रक्त मूठभर लोकांकडून ज्या मार्गानें शोषण केलें जातें,** त्या मार्गाला आळा घालण्याचा क्रम सुरू केला, आणि तो मार्ग ह्मणजे सर्व व्यवहारांत अगर कोर्ट कचेऱ्यांत, जी मोडी लिपी वापरली जात होती, ती बंद करून तिच्या ऐवजी साधारण शिकलेल्या मनुष्यासहि वाचतां येईल अशी स्वच्छ बालबोध लिपीच उपयोगांत आणावी असा कायदा केला होता. पण रयतेचें रक्त शोषणाची ही **मोडी लिपीची तुंबडी** आपल्या हातून जातांच, या मूठभर लोकांनी आकाश पाताळ एक करून मोठमोठे जंग पकडून अखेर ना. परांजपे सारख्या सुधारणा मतवादी नामदारांच्या हातीं सरकारच्या धोरणाच्या विरुद्ध ठराव देऊन, त्यांच्या कडून बालबोध लिपी ऐवजी मोडी लिपीच पूर्ववत् चालू व्हावी असा प्रयत्न करून त्यांत यशहि मिळविलें. उच्च प्रकारचें सर्व शिक्षण देशी भाषेंतूनच दिलें पाहिजे ह्मणून याच वर्गाकडून प्रचलित सरकारी शिक्षणखात्यावर कोरडे ओढले जात आहेत, व युनिव्हर्सिटीलाहि अतोनात दोष दिला जात आहे ! युनव्हर्सिटीनें वरिष्ठ परिक्षांत देशी भाषेचा शिरकाव होऊं दिला असतां यांचा आनंद गगनांत मावेनासा होतो, पण त्याच देशी भाषेचा उपयोग एखाद्या तालुका म्युनिसिपालिटीनें केल्यास यांच्या पोटांत आवळे शिजू लागून, आजपर्यंत सभेचे प्रोसिडिंगस इंग्रजींत चालत होती, ती आतां कांहीं म्युनिसिपालिटींत मताधिक्यानें ब्राह्मणेतरांचा शिरकाव होतांच, सर्व लोकांस समजण्याकरितां त्यांनीं सभेची प्रोसिडिंगस मराठींत सुरू केली असतां, "ही पद्धत गैर आहे," असें ह्मणून, त्यांच्यावर जी आपण सर्व हिंदवासियांची जननी ह्मणून मोठ्या तोऱ्यानें मिरविणाऱ्या अशा भारतमातेनें व्यर्थ बोटें मोडावीं, हें कशाचें लक्षण आहे ? तर "मधुतिष्ठति जिव्हाग्रे हृदय तु हलाहलम् ॥" हेंच होय ? कारण या लोकशाहीच्या अवतारांत खऱ्या जनतेचा प्रभाव होणार हें जाणून, हल्ली त्या जनतेंत इंग्रजी शिक्षणाचा अभाव पाहून, ही इंग्रजीची खीळ मध्यें टाकून त्यांना आपल्या योग्य राजकीय हक्कांपासून परावृत्त करण्याचा जहालांचा हा पेंच आहे. तो न ओळखण्या इतका ब्राह्मणेतर वर्ग आतां दूधखुळा उरलेला नाहीं, हें त्यांनीं पक्के लक्षांत ठेवावें. अज्ञजनतेच्या हितासाठीं झटतों (?) या पोकळ आवरणानें वावरणाऱ्या आमच्या जहाल बंधूंच्या खऱ्या अंतःकरणाचा स्फोट झाल्यावर कोण ब्राह्मणेतर सावध होणार नाही ?

शेला पागोटें !

हा आमचा गोट्या ह्मणजे असा विचित्र आहे कीं, सांगतां सोय नाहीं. हा कोणाला, केव्हां व कसा प्रश्न विचारून त्रास देईल याचा नेमच नाहीं. काल परवां बोलतां बोलतां असे कांहीं खुबीदार प्रश्न विचारलें तें कांहीं पुसूंच नका.

* * *

ह्मणे कांहो, तो डागदार . . . तुर्कटोपी नाहीं नाहीं, ज्यांनीं कोल्हापूरच्या शंकराचार्याच्या गादीवर असतांना केलेलें अनेक चाळे व त्या चाळ्यांपासून गादीवर केलेला कर्जाचा बराचसा मोठा बोजा आणि शेवटीं दिवाळें काढून पळालेले ते डॉ. कुर्तकोटी हल्लीं नाशकांत आहेत ह्मणतात ? तेथें ते एक वैदिक कॉलेज काढणार असल्याचें ऐकतों. आणि त्यांत पूर्वापार (?) रूढीला अनुसरून सोवळ्या (?) विजेच्या शक्तीचाहि संग्रह करणार आहेत ? अलबत विजेची शक्ती तर पहिल्यानें पाहिजे; कारण खेतवाडींतील पन्हाळा लाजवरील सौख्याचा विसर कसा पडणार ? वरें तें राहूंदे. या कॉलेजमध्यें कोणकोणत्या जातीचा आणि कोणत्या प्रमाणावर शिरकाव होणार ?

* * *

अरे, हे कुर्तकोटी ह्मणजे उगीच असेतसे नाहींत. ते एक रत्न आहेत रत्न ! उगीचच त्याचा प्रकाश (?) कोल्हापुरांत पडला नव्हता ? ते आंग्ल विद्याविभूषित असून अमेरिकेनें त्यांना डॉक्टर या पदवीची खैरात केलेली आहे. आणि ह्मणूनच कोल्हापूरच्या महाराजांनीं पूर्वपीठिकेला सोडून यांना जगद्गुरूंच्या गादीवर बसविलें होतें. पण ज्याचा जन्म गांवदरींत फिरून चिखलांत लोळून गेला, त्या कैकाडयाच्या भक्ष्याला कितीहि पालखींतून मिरवा, तें आपले चिखल दिसला कीं, त्यांत उडीं घेणार; आणि मिरविणाऱ्यांच्या अंगावर गाळाचे शिंतोडे उडवणार ! हा त्याचा धर्मच आहे. मग कुर्तकोटीचें तरी जाणव्याला जाणवें मिळाल्याशिवाय कसें राहाणार ? ज्याला उकीरडा फुंकण्याची संवय त्याला तुमच्या मोठ्या गादीची काय किंमत ? आणि ह्मणूनच तिचा अव्हेर (?) करून गोदावरीच्याकाठीं आपल्या जातभाईंत मिळून उपकारकर्त्याच्या नांवानें ते शंखध्वनि करीत आहेत.

* * *

असो. कुर्तकोटी हे इतर शकराचार्यांहून जसे निराळे आहेत तसे त्यांच्या आचारांत आणि विचारांत इतर शंकराचार्यांपेक्षा उत्तर दक्षिणध्रुवाइतका जो फरक आहे तो उगीच नाहीं. हे एक धर्म (?) परिषद भरवून वर्णाश्रम मढ्याला जागवणार आहेत ह्मणतात ? तेव्हां परिषदेच्या विचारांत या गोट्याच्या कांहीं प्रश्नांचें निरसन होईल काय ?

* * *

आचार्यांच्या पूर्वपीठिकेला विसंगत अशा सुधारणा जर शिक्षणविषयांत होणार असल्या, तर आपल्या पुराणादि धर्मग्रंथांत ज्यांत हिंदु समाजांतील मनुष्यप्राण्याच्या जन्मासंबंधानें ज्या विचित्र कल्पना स्वार्थी लोकांकडून गोवल्या गेल्या आहेत, त्यांचा विचार नको का व्हावयास ? ब्राह्मण तेवढा ब्रम्हदेवाच्या मुखांतून निघाला, कां, तो प्रिय (?) आणि महार मात्र ब्राह्मण स्त्री

व शूद्र पुरुष यांच्या संयोगानें झाला ? मग विश्वामित्र, वसिष्ठ, वगैरेंच्या जन्मकुळाची वाट काय ?

* * *

वरें, ही राहूं दे जन्माची कुळकथा, पण हें तरी खरेंना कीं, त्यांनीं आकोल्यांतील बेरड लोकांस जानवें देऊन त्यांस मराठे करून घेतलें ? मग आज या सहा सात कोटी वहिष्कृत वर्गानेंच काय केलें आहे ? कां त्यांची मराठ्यांत गणनाच होऊं शकत नाहीं ? किंवा त्यांच्याकरिता जानवेंच मिळत नाहीं ? अगर जानवेंच त्यांना मराठे ह्मणवून घेण्यास तयार नाहीं ? ज्या हिंदुधर्मात भिल्ल, कोळी वगैरे जंगली लोकांचा खप होतो, ज्यांत मुसलमान, ख्रिस्ती लोकांशीं रोटी बेटी व्यवहार चालतो, त्या धर्मांत बहिष्कृतांचाच खप होऊं शकत नाहीं काय ? किंवा इतका तो धर्म दुबळा झाला आहे ?

* * *

ज्या वर्णाश्रम धर्मात ब्रह्मदेवाच्या मुखांतून (?) आलेल्या भूदेव नव्हे भूभारांनीं तमाशांत, नाटकांत नाचले तरी चालतें, त्यांनीं हाटेलांत कांटासुरी चालविण्यांत इंग्रजांसहि लाजवून टाकावें, त्याच धर्मांत सदाचरणानें रहाणाऱ्या वहिष्कृतांवर अन्याय व्हावा ?

* * *

देवतांमध्यें आदि दैवत जो गणेश त्याचा आचार्य जो **गणेश्चार्य** या वहिष्कृताचा आवाज कानीं पडतांच मागें सरणारे शंकराचार्य मॉंन्टेग्यू चेमस्फर्डशी हस्तांदोल करण्याकरितां तातडीनें धाऊन येणाऱ्या यवनांच्या खैरात पदवीचा स्वीकार करून दिवसां मशाली लावून मिरवणाऱ्या कुर्तकोटीच्या नैतिक धर्माची तारीफ नव्हे काय ?

* * *

असो, एकदां या आमच्या गोटयाचें चराट लांबलें ह्मणजे तो कोणास भंडावून सोडील याचा नेम नाहीं. आह्मी याला गोटया ह्मणतों खरा पण हा गुलाम प्रश्नावर प्रश्न विचारून दुसऱ्यासच गोटा वनविण्यांत मोठा तरबेज दिसतो. जिते रहो बेटा ? असेंच या टोणग्याच्या वेसणीला धरून त्याला खेंच खेंचून रस्त्यावर आणलें पाहिजे, नाहींतर तो आपली जन्मजात वडर चालीची खोड सोडणार नाहीं.

मुंबई ता. १३-८-२० **जांबई.**

कुशल प्रश्न.

रिकामा न्हावी आणि कुडाला तुंबडया लावी.

कोणी एखादी व्यक्ति अथवा समाज दुसऱ्या एकाद्या व्यक्तीवर अगर समाजावर कांहीएक उपकार करावयास लागतो, तेव्हां ती उपकार करणारी व्यक्ति किंवा समाज खरोखरच परोपकार बुद्धीनें प्रेरित होऊन अगर मनांत कांहीं विशिष्ट हेतु ठेवून उपकार करावयास धांवतो, त्या वेळीं, ज्यांच्यावर उपकार केले जातात त्यांपैकी समंजस माणसानें याविषयीं विचार करणें हें त्याचें आद्य कर्तव्य होय. जंगलांत झाडावर लपून वसलेला पारधी हरिणींचा कळप पाहून, झाडावरून पानें व फळें हळूहळू खालीं फेंकीत असतो. हें त्या पारध्याचें कपटी कृत्य भुकेलेल्या त्या हरिणींच्या कळपास कोठून समजणार ? परंतु त्या कळपाचा पुढारी जो काळवीट, त्याला कां, त्या मेजवानीचा संशय आला, तर तो आपल्या कळपास धोक्याची सूचना देऊन पळावयास सांगतो. आणि तो योग्य आश्रयाला जाऊन पोंहचेपर्यंत आपण वेषांतर केलेल्या आपल्या शत्रूशीं सामना द्यावयास उभा रहातो. उलटपक्षीं मेंढरांच्या कळपावरील मेंढपाळ जो धनगर, तो त्या मेंढरांवर आपला रोजचा चरितार्थ चालवून त्यांचें दूध वगैरे येथेच्छ खाऊन, शिवाय त्यांच्या अंगावरील लोंकर कातरून घेऊनहि, जर तो त्यांचा पाळक या नात्यानें त्यांस खाटीकाच्या हवाली करूं लागला, तर त्या धनगरास, त्या मेंढरांचा खरा संरक्षक अथवा हितकर्ता ह्मणतां येईल काय ? नाहीं. मग आज जवळजवळ तेराचौदा वर्षांपासून बहिष्कृतांचे हितकर्ते या अगडबंब नांवाखालीं, थोड्या अंशानें चळवळ करणाऱ्या व्यक्तीनें किंवा संस्थेनें त्या समाजाला ज्यांनीं अनेक शतकापासून इहलोकींच्या रौरव नरकांत खिचपत पडावयास लावलें, परंतु दयाळू इंग्रज प्रभूच्या कृपाछत्राखालीं तो वर येण्याचा प्रयत्न करूं लागतांच, पुनः त्यांस त्याच वर्णाश्रमधर्मवादी कसावांच्या दावणीला लावणें उचित आहे काय ? या नामधारी संस्थेनें या समाजास कांहीं अंशानें जागृत केल्याबद्दल त्या वर्गातील कांहीं सुजाण माणसें ओळखून आहेत. पण या त्यांच्या जागृतीच्या उपकार फेडीस्तव ते त्यास भलत्याच मार्गानें नेऊं लागल्यास त्यांनीं जावें काय ? जावें असेंच वाटत असल्यास त्यांनीं कांहींच जागृति केली नाहीं, हे खास ! कारण **जागृत झालेला समाज असा अंधश्रद्धावान केव्हांही होणार नाहीं** ! अर्थात त्यांनीं जी कांहीं थोडीबहुत जागृनि-करून त्यांच्यांत स्वाभिमान उत्पन्न केला आहे, कीं, ज्याच्या योगें ते या अंधश्रद्धेस अनुसरण्यास कचरतात; तेंच त्यांच्या आजपर्यंतच्या श्रमाचें फळ होय. परंतु लहान वालकानें मोठें न होतां निरंतरचें कडीवरच रहावें, अशी जर मोठेपणाला हपापलेली एखादी माता ह्मणू लागली, आणि त्याप्रमाणें त्या मुलाची वाढ खुंटविण्याची ती खटपट करूं लागली तर, तिला त्या मुलाची खरी कल्याण करणारी माता ह्मणतां येईल काय ? केव्हांहि नाहीं ! मग रा. शिंदे अगर त्यांचें मिशन यांनीं बहिष्कृत वर्गानें उन्नत दशेवर यावें, त्यानें स्वतःच्या पायावर उभें रहाण्यास शिकावें, ह्मणून जी आज तेरा चौदा वर्षांपासून खटपट करीत आहेत, त्याला अनुसरून त्या समाजापैकीं, कांहींनी स्वतःच्या पायांवर उभें रहाण्याचा प्रयत्न करितांच यांच्या पोटात कां दुखावें हें समजत नाहीं ? तेव्हां यावरूनच यांच्या या साधू (?) अंतःकरणाची खरीखरी कल्पना कोणासही सहज करतां येईल.

रा. शिंदे किंवा त्यांचें मिशन हें बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नति (?) करितां झटत असलें, ह्मणून **बहिष्कृत वर्गानें आपलें सर्व स्वातंत्र्य विकलें नाहीं**, हें निदान रा. शिंदे यांस तरी समजावयास पाहिजे होतें. पण मोठेपणाच्या घमेंडी खालीं रा. शिंदे यांनीं गेल्या तीनचार वर्षापासून या समाजांत बराच मोठा धिंगाणा घातला. त्यांनीं या समाजास आपल्या भिडेस्तव कांग्रेस लीग स्कीमला वळेंच पाठिंबा द्यावयास लावला. यांच्यासाठी जातवार प्रतिनिधि मागणाऱ्यास आपल्या **सद्सद्विवेकाला गाडून** हेच शिंदे विरुद्ध गेलें. आणि वर्णाश्रम वाद्यांच्या कच्छपीं लागलें. व तिकडूनहि थप्पड मिळाल्यावर ऐन वेळी हळूच **कोआपशनचें पिल्लू** पुढें केलें. या सर्व वेळीं रा. शिंदे यांच्या या सर्व चावटपणाबद्दल या समाजांतील कांहीं समंजस व्यक्तींनी केलेली रा. शिंदे यांची कानउघडणी, जागरूकसारख्या पत्रानेंहि लौकरच विसरून जावी यापेक्षां आश्चर्य तें काय ?

रा. शिंदे अथवा त्यांचें मिशन हें पुण्यास ३५ हजाराच्याच काय पण ३५ लाखांच्याहि इमारती बांधोत. त्याशीं बहिष्कृत वर्गाला कांहीएक कर्तव्य नाही. त्यांना जें काय पाहिजे आहे तें हेंच कीं, त्यांच्या नांवावर जो अलोट पैसा कमवून खर्च केला जात आहे तो वाजवी असून, योग्य व जरूरीच्या कार्यात खर्च केला जात आहे किंवा नाहीं, हें पहावयाचें आहे. ह्मणून ज्या कार्यासाठीं किंवहुना ज्या नांवाखालीं त्या इमारती बांधल्या जात आहेत, त्याची खरोखर कितपत जरूरी आहे, हें प्रथमतः पाहिलें पाहिजे. रा. शिंदे यांनीं त्या इमारती बोर्डिंगच्याच नांवाखालीं बांधल्या आहेत, निदान त्यांचा प्लॅन तरी तसाच आहे. तेव्हां या इमारतीच्या पैशाच्या बाबतींत विचारण्याला बहिष्कृत वर्गाला हक्क नाहीं ह्मणणाऱ्यास अगर शिवराळ जागरूककारास आह्मी अशी विनंती करितो, कीं, त्यांनीं पुणे शाखेचे रा. शिंदे यांचें बोर्डिंग सुरूं झाल्यापासून आजतागायत, त्या बोर्डींगांत प्रत्येक वर्षी किती मुलें आलीं, आणि वर्ष अखेरपर्यंत किती राहिलीं व जीं गेलीं त्या जाणारांची कारणें काय ? व बोर्डिंग या स्वतंत्र संस्थेकरितां काय खर्च केला जातो ? याचा शोध करावा. आणि नंतर आपल्या ता. २४–७–२० च्या अंकांत बहिष्कृत वर्गावर केलेल्या शब्द लाखोलीचें दिग्दर्शन करावें. श्रीरामतीर्थांच्या भाषेंत बोलावयाचें म्हणजें, **"जो जसा असतो, तसेंच त्याच्या तोंडातून शब्द बाहेर पडत असतात."** मग ते निवडक वेडगळपणा असो, कीं, कृतघ्नपणा असो. जागरूकनें योजलेल्या या निरर्थक शब्दाने कोणाही समंजस बहिष्कृतांस उद्वेग झाल्यावांचून रहाणार नाहीं ?

आमच्यांत कांहीं अप्रसिद्ध माणसें असतील याबद्दल जागरूकनें कितीही कांगावा केला तरी आह्माला त्या बद्दल कांहीं वाटणार नाहीं. कारण आजपर्यंत तीं कोठें प्रसिद्ध होतीं ? पण आपण कांग्रेसच्या बैठकिला हजर राहून कांग्रेसनें आपल्या रिपोर्टांत आपलें नांव छापलें नाहीं (रिपोर्टांत नांव असून तें कोणत्या सदरा खालीं पहावें हें माहीत नाहीं, इतकें ज्ञान !) ह्मणून, हुबळी, बेळगांव वगैरे ठिकाणी कांग्रेसच्या या चुकी (?) बद्दल निषेध करून, तो निषेध ज्या पत्रांत प्रसिद्ध झाला, त्या पत्राची एक प्रत बरोबर घेऊन फिरणारे, आणि मुंबई येथेंही येऊन तशीच एक सभा भरवा ह्मणून सांगणारे, परंतु मुंबई येथें कांग्रेस रिपोर्ट कसा पहावा, हें ज्यांना, बहिष्कृत वर्गाकडूनच शिकविण्यांत आलें, व कांग्रेसवर विनाकारण केलेली चूक ज्यांच्या पदरांत घालण्यांत आली, ते रा. पाताडे हेंच जागरूकला प्रसिद्ध पुरुष वाटत असल्यास वाटो ? आह्मांला त्याच्याशीं कांहीं एक कर्तव्य नाहीं.

परेल, मुंबई.
ता. १०–८–२०

बाळकृष्ण गणपत आतनकर.

आधुनिक काळांत हिंदुस्थानचा सामाजिक दर्जा.

हल्लींच्या काळीं पृथ्वीवरील प्रत्येक राष्ट्र उन्नति हीच कोणी एक शर्यत जिंकण्याला आटोकाट प्रयत्न करीत आहे. पण या मानवी मोहल्यांत हिंदुस्थानांतील स्थिती कूप मंडूकासारखी झालेली आहे. म्हणजे आमच्या देशांत आहे तेंच सर्वांत उत्तम आहे, त्यांत सुधारणा करण्याची जरूरी नाहीं. कोणी सुधारणा सुचविल्यास त्या आमच्यांत पूर्वी होत्या, परंतु हल्लींच्या धर्मबंधनामुळें त्या निषिद्ध आहेत, किंवा रूढीमुळें त्या अमलांत आणण्याची जरूरी नाहीं, किंवा आमच्या धर्म कार्याला त्या आड येणाऱ्या आहेत. अशा तऱ्हेच्या अनेक सबबी सांगण्याची हिंदुस्थानांतील पुढा रलेल्या भटशाहीची ठरलेली प्रवृत्ति असते.

तात्पर्य धर्म, अधर्म, प्रगती, अधोगति, यांचा येथील लोकांना पत्ताच नाहीं. जो तो आपल्या स्वार्थामध्यें गुंग झालेला असतो. अशामुळें आपल्या देशावर अनेक प्रसंग आले तरी ते दैवानें आले किंवा ते देवानें आपल्या हितासाठीं पाठविले, अशी समजूत करून घेऊन व मात्सरिक भावनेनें प्रेरित होऊन, वाटेल त्या कनिष्ट स्थितींत सुख मानून राहणें हेंच बहुतेकांना समंजसपणाचें वाटतें.

हिंदू समाज, वर्ण, जात, पंथ इत्यादि अनेक शाखांनीं इतक्या भयंकरपणें विभागला गेलेला आहे कीं, त्याचा पूर्ण विचार केला असतां, अंगावर शहारेच येतात ! ज्या देशांत सर्वांचा आत्मा समान आहे, सर्वांच्यामध्यें एकंसत हें तत्त्व आहे, अशा तऱ्हेचे मंत्र श्रुति पुकारित आहेत, त्या देशांत इतक्या तऱ्हेची साजाजिक विभागणी कशी झाली , हेंच मोठे नवल वाटतें.

धर्म ह्मणजे ईश्वर स्थितीला पोंचविण्याचा मार्ग. असें असून हिंदुस्थानांत जातिभेद ह्मणजे धर्माचाच एक भाग होऊन बसला आहे. आणि जातीच्या जर अनेक शाखा आहेत, तर त्या शाखेचा दुराभिमान धरून, परमेश्वराच्या एकंसत या तत्त्वाकड

कसें जातां येईल, हें एक कोडेंच आहे. कारण परमेश्वर स्थितीला पोंचण्याची योग्यता येण्यास प्रत्येक व्यक्तिमध्यें समभाव असला पाहिजे. जातिभेदानें जर तो येत नाहीं, तर त्या व्यक्तीला ईश-प्राप्ती कशी होणार ?

पाश्चात्य राष्ट्रांत अशा प्रकारच्या समाज शृंखला मुळींच नाहींत. इंग्लिश, स्कॉच, फ्रेंच, जर्मन, आयरिश इत्यादि राष्ट्रवाचक संघ आहेत. आणि त्यांचा राष्ट्राभिमान पाहून मनाला मोठी स्फूर्ति होते. हिंदुस्थानांत राष्ट्राची कल्पना समाजाचा अभिमान किंवा राष्ट्रपुरुषांचा किंवा धर्मगुरूंचा सन्मान येथील लोकांच्या अंतःकरणाला शिवत देखील नाहीं. शैवानें वैष्णवाची निंदा करावी, वैष्णवांनीं वेदांत्यांची निंदा करावी, दक्षिणीलोकांनीं गुजराथ्यांचा तिरस्कार करावा, गुजराथ्यांनीं पंजाब्यांचा धिक्कार करावा व शिखांनीं सर्व हिंदूंची अवहेलना करावी. असें येथील समाज प्रेम !

इकडे मुला मुलींना प्राथमिक शिक्षण आपण समभाव ठेवून देऊंया असें ह्मटलें तर सर्वांची अंतःकरणें एकवटत नाहींत त्याठिकाणीं ब्राह्मण ब्राह्मणेतर, स्पृश्य अस्पृश्य इत्यादि भेद पुढें आणून हें बील फेटाळण्यांत मोठमोठ्या विद्वानांना आपण मोठी कर्तबगारी केल्यासारखी वाटतें. प्राचिन संस्कृतीच्या जोरावर धर्माच्या नांवाखालीं वराच पैसा खर्च करण्याची प्रवृत्ती असते तसें न करितां मुला मुलींच्या शिक्षणाकडे त्या पैशाचा उपयोग केल्यास त्यांची मनें धर्मसेवा व समाजसेवा करण्यास तयार होतील.

प्रत्येक जीवामध्यें ईश्वराचा अंश असतो ह्मणून, राजकीय, धार्मिक, सामाजिक व स्वभूमीवर आपला स्वतंत्र हक्क आहे असें त्याला जन्मतः वाटतें. आणि ही जी आत्म स्वातंत्र्याच्या जाणीवेची लहर युरोपांतून इकडे वहात आलेली आहे ती कांहीं थांबणार नाहीं. ह्मणून देशाच्या उन्नति करितां प्रत्येक व्यक्तीला स्वातंत्र्य देण्याकडे प्रत्येक जाणत्या मनुष्यानें लक्ष पुरविले पाहिजे.,

मनुष्यप्राण्याची उन्नति अवनति ही त्याच्या परिस्थितीवर अवलंबून असते. याकरितां सामाजिक सुधारणा आधीं हातीं घेतल्याशिवाय दुसऱ्या सुधारणा लवकर होणें शक्य नाहीं. आणि हिंदुस्थानांत तर धार्मिक वाव ही समाजाच्या उन्नतीला अडथळा करते.

हल्लींच्या काळांत पृथ्वीवरील इतर राष्ट्रामध्यें प्रगति फार झपाट्यानें चालली आहे. आणि ती दूर गेल्यावर हा देश अतिशय मागें राहील आणि हिंदुस्थानची स्थिति जगापुढें अगदी हीन दीन पशुवत अशी दिसेल. सध्यांच्या प्रगतीमध्यें इतर राष्ट्रांपेक्षां हिंदुस्थान पांच हजार मैल मागे पडेल. ही हिंदुस्थानची स्थिती आपल्या पुढें थोडक्यांत ठेविली आहे. याचा ज्याला आपल्या मातृभूमीची उन्नति व्हावी असें वाटत असेल त्यानें विचार करणें हें बरें.

आपला

मु. ना. खंडकर.

शोचनीय मृत्यू

आह्मांस कळविण्यांत अतिशय वाईट वाटतें कीं, ओझर (तांबट) जि. नाशिक येथील सुशिक्षित व सन्माननीय गृहस्थ ह. भ. प. श्री. तुळशीराम बावा मानदासबोवा जाधव यांना शुक्रवार ता. २३ जुलै रोजीं देवाज्ञा झाली. यांनीं जवळजवळ वीस वर्षे कीर्तन वगैरे रूपानें आपल्या वर्गांत वरीच जागृति केली होती. आणि यांच्याच दीर्घोद्योगानें, मनमिळावूपणानें आणि अपूर्व स्वार्थ त्यागानें " श्री सोमवंशीय शिक्षण वर्धक फंड नाशिक " ही संस्था उदयास आली. आपल्या ज्ञातीची उन्नति व्हावी यद्यर्थ या फंडास द्रव्य सहाय्य मिळविण्याकरितां हे अविश्रांत श्रम करीत असत. श्री. तुळशीरामबावा यांच्या आकस्मिक मृत्युनें सदरील फंडाचें अतिशय नुकसान होऊन, नाशिक जिल्ह्यांतील बहिष्कृत वर्गाच्या चळवळीचा एक सुत्रधार नाहींसा झाला आहे. सदरील गृहस्थांनी ज्ञाती उद्धाराचें काम करीत असता स्वतः भिक्षा मागून आपल्या चिरंजीवास मॅट्रिक पास होईपर्यंत शिक्षण देऊन बहिष्कृत वर्गाला जवळ कांहीं नसतां आपल्या मुलांस शिक्षण देऊन कसें शहाणें करतां येतें हें एक मोठे मूर्तीमंत उदाहरण घालून दिलें आहे. त्यांच्या मागे कुटुंबाचा सर्व भार त्यांचे चिरंजीव रा. निवृत्तिनाथ यांच्यावर पडला आहे. अशा वेळीं, रा. निवृत्तिनाथ सर्व बहिष्कृत वर्ग आपल्या दुःखाची वाटेकरी आहे, हें लक्षांत घेऊन आपल्या वडीलांचें कार्य त्यांच्या मागें पार पाडतील अशी आशा आहे. शेवटीं मृताच्या आत्म्यास ईश्वर शांति देवो !

ता. ३१-७-२० रोजीं मध्यरात्रीं पुण्याचे रा. बाळ गंगाधर टिळक यांस येथील सरदारगृहांत देवाज्ञा झाली.

आह्मांस कळविण्यास वाईट वाटतें कीं, सुप्रसिद्ध क्रिकेट पटु श्री बाळू यांचे कुटुंब सौ. काशीबाई यांस ता. ९-८-२० रोजीं देवआज्ञा झाली. ईश्वर मृताच्या आत्म्यास शांति देवो !

कळावें कीं,

रोहिदास विद्यावर्धक समाज, सदरहू समाजाच्या शिक्षण फंडास १२२ राजपुताना इन्फंट्रीचे हवालदार रा. कृष्णाजी शिवतरकर यांनीं अहमदनगर येथून तीस रुपये देणगी पाठविल्याचें सदरील समाजाचे चिटणीस कळवितात. स्तुत्य !

—अहमदाबाद येथील २८ गिरण्यांतील कारकुनांनीं आपल्या पगारांत शेंकडा ५० ते ७५ पर्यंत वाढ करावी या मागणीसाठीं संप केला आहे. पोटाला चिमटा बसला ह्मणजे असेंच होणार !

मुंबई कायदेकौन्सिलच्या गेल्या बैठकींत मुंबई शहरासाठीं सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाचें बिल पास होऊन सिलेक्ट कमिटीकडे रिपोर्टाकरितां गेलें आहे. मुंबईच्या बहिष्कृत वर्गानें कारपोरेशनकडे जोराची मागणी करण्याची ही अमूल्य वेळ दवडूं नये !

तलाटी संस्थापक परिषद.

ही परिषद स्वतंत्रपणें व जंगी प्रमाणावर भरविण्याबद्दल मित्रमंडळीनें आग्रह केल्यावरून, त्या कामाकरितां श्रीयुत कीर्तीवानराव भीमराव निंबाळकर, रावसाहेब भाऊसाहेब थोरात- मुकुंदराव गणपतराव पाटील, गणपतराव कृष्णाजीराव कदम, बाबूराव मारुतीराव जेधे, श्रीपतराव लक्ष्मणराव शिंदे व गंगाजीराव मुकुंदराव काळभोर अशा सात गृहस्थांची कमिटी नेमण्यात आली आहे व परिषदेच्या खर्चाकरितां निवडक मंडळीकडून प्रत्येकीं दहा रुपये देणगी घेण्याचें ठरविलें आहे. तरी ज्या कोणास ऐपत असेल त्यानें कृपाकरून आह्मांकडे दहा रुपये मनीआर्डर करून पाठवावे व परिषद कोणत्या गांवीं व कोणत्या वेळीं भरवावी त्या बद्दल आपलें मत कळवावें. कऱ्हाड कालें अथवा रहिमतपूर येथें परिषद भरवावी म्हणून सूचना आल्या आहेत, त्यांचाही विचार व्हावा. जाहीर व्हावें हे विनंति. ता. २३।७।१९२०.

सेक्रेटरी
गणपत कृष्णाजी कदम वकील.
पत्ता—आदितवार पेठ, वाई जिल्हा सातारा.

जाहिरात.

तुह्माला आपले ह्मातारपणचे दिवस सुखांत जावे व आपल्या पश्चात आपल्या मुलावाळांचें कल्याण व्हावें असें वाटतें ना? मग आजच आयुष्याचा विमा उतरा. विशेष माहितीकरितां लिहा.

मेसर्स शिवतरकर अँड सन्स, एजन्टस,
C/o मूकनायक ऑफिस, परळ, मुंबई.

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी, राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ ऑर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता :—दत्तोबा पवार, फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात.

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.
ग्यास वर्क्स नजिक, परळ, मुंबई.

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें;
व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४, हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :-
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी. मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. २८ आगष्ट १९२०. [अंक १५ वा.

मूकनायक.

दास्यावलोकन.

प्रचलित जगाच्या सुधारणेंत पृथ्वीच्या पाठीवरील प्रत्येक जिवंत राष्ट्र या चढाओढीच्या शर्यतींत भाग घेऊन आघाडी मारण्याचा कसून प्रयत्न करीत आहे. जिवंत राष्ट्र ह्मणून कांहीं एखादी सामान्य व्यक्ति नव्हे. जसें एकच माणूस ह्मणजे कुटुंव किंवा एकच घर ह्मणजे समाज किंवा गांव अगर प्रांत किंवा देश होऊं शकत नाहीं, तद्वत् एका राष्ट्रांतील एकच विवक्षित जात अगर समाज ह्मणजेच एक राष्ट्र होऊं शकत नाहीं. तर एकापेक्षां अधिक माणसें मिळून एक कुटुंव, अशीं अनेक कुटुंवें मिळून एक समाज, समाज मिळून गांव, व गांवें मिळून प्रांत अगर राष्ट्र होऊं शकतें. एका कुटुंबांतील माणसांमध्यें एकमेकाविषयीं जशी आपलेपणाची भावना असते, तशीच ती प्रत्येक समाजांत असल्याशिवाय राष्ट्राचा जिवंतपणा दिसणें शक्य नाहीं. आणि ज्या ठिकाणीं हा जिवंतपणा नसेल, त्या ठिकाणीं इतरांच्या चढाओढींत अपयशच असणार ! मग त्यांनीं कितीहि धडपड केली, तरी जेथें एकपणाची जूट नाहीं, तेथें तिसऱ्याला सहजच वाट मिळणार ! मग ही आपली चूक सुधारल्याशिवाय, तिऱ्हाईताशीं चढाओढ करण्यांत काय हांशील आहे ! अलीकडे मोठमोठ्या शहरांतून जे भाड्यांचे टांगे दिसतात, ते सर्व जवळ जवळ सारखेच कां असतात ! तर त्या टांग्यांची परिक्षा (ट्रायल) घेतल्याशिवाय म्युनिसिपालिटी त्यांना परवाना (लायसन्स) देत नाहीं. ह्मणून प्रत्येक टांगेवाला त्या शर्तीत जाण्यापूर्वी आपल्या गाडीची ह्मणजे टांग्याचीं चाकें वगैरे इतर सामान व घोडा वरोवर आहे किंवा नाहीं, हें पहात असतो. आणि जर कांहीं त्याला त्यांत कमतरता दिसून आली, तर तो अगोदर त्याची नीट व्यवस्था लावून मग इतरांवरोवरीच्या चढाओढींत भाग घेत असतो.

टांग्यासारख्या सामान्य चढाओढींत जर एवढी दक्षता ठेवावी लागते, तर मग राष्ट्राच्या चढाओढींत किती पटीनें ती राखली पाहिजे ! अर्थात ही दक्षता जें राष्ट्र ठेवील तेंच सर्वांच्या पुढें उदयास येईल. आज आमच्या या अफाट जुन्या अशा हिंदी राष्ट्राकडे पाहिल्यास त्याची स्थिति काय आहे ! त्याच्या पासंगालाहि पुरणार नाहीं, अशा चिमुकल्या जपानची चाळीस पन्नास वर्षापूर्वी काय स्थिती होती ! आज तेंच जपान जगांतील प्रमुख राष्ट्राच्या मालिकेंत कोणतें स्थान पटकावून वसलें आहे ! ही त्यानें आपल्यांत जी एवढी मोठ्यानें प्रगति घडवून आणली त्या कामीं अशी त्याला काय वल्ली सांपडली ! तर आज हिंदुस्थानांत बोकाळत असलेला कृत्रिम जातिभेद, तिकडेहि अस्तित्वांत होता, तो नाहींसा करण्यासाठी तिकडील सामुराई जातीच्या वरिष्ठ ह्मणविणाऱ्या जातीनें आपला वरिष्ठपणा सोडून आपल्या अज्ञान बांधवांस सज्ञान करून, दुःखितास सुखी करून, पडलेल्यास वर उचलून, त्यांचें प्रेम संपादून, त्यांच्यात आपलेपणाची नवीन राष्ट्रीय भावना उत्पन्न केली. तेव्हां ती सहजच त्यांच्या मातृभूमीस उर्जितावस्थेस आणण्यास कारणीभूत झाली.

हें जपानचें उदाहरण हिंदुस्थानांतील आमच्या पुढारलेल्या बंधूंस अवगत नाहीं, किंवा समजत नाहीं असें नाहीं; पण तें कृतीत आणण्याचें त्यांना धैर्य होत नाहीं ह्मणा, किंवा त्यांची स्वार्थी मंडुकवृत्ति त्यांस सोडीत नाहीं ह्मणा ! एकंदरीनें त्यांनीं आपल्या मातृभूमीच्या उद्धारार्थ कितीहि कोरड्या वल्गना केल्या, तरी त्यांना अजून आपल्या देशाच्या उन्नतीची पुरती कळकळ नाहीं, हें मोठ्या कष्टानें ह्मणावें लागत आहे.

आपल्या उन्नतीच्या मार्गांत एकंदर हिंदुस्थानच्या एक पंचमांश व निव्वळ हिंदूंच्या एक तृत्यांश भागास लागलेली वहिष्कृतपणाची कीड काढण्याचें अद्याप एकाच्याहि मनांत येत नाहीं. तर उलट जे कोणी सहृद अंतःकरणानें ती काढावयास

धांवतात त्यांचा मांत्र आपल्या सदसद्विवेकाला स्वार्थी गाळांत गाडून उपहास करितात.

या बहिष्कृत वर्गांतील जे कोणी वरती येण्याचा प्रयत्न करितात, त्यांस ह्या वरती शेंड्यावर बसलेल्या लोकांकडून असें सांगण्यांत येतें, कीं, तुह्मी वरच्यास खालीं ओढण्याचा प्रयत्न करूं नका. तर तुह्मीच अगोदर आपली सुधारणा करून घ्या. लहान मुलाच्या मानेवर भली मोठी शिळा देऊन त्या शिळेवर आपण स्वतः उभें राहून त्या मुलास ह्मटलें कीं, तूं आतां स्वतःच उठण्याचा प्रयत्न करून, स्वतःच्याच पायावर उभा रहा, तर या ठकाणीं त्या अशक्त मुलानें काय करावें ! त्याच प्रमाणें आज अनेक शतकापासून कृत्रिम जातीभेदाची शिळा ज्यांच्या मानेवर ठेवलेली आहे, व अज्ञानामुळें अशक्त झालेल्या व सर्वोपरी नाडलेल्या या बहिष्कृत वर्गास तसा उपदेश करणें आमच्या पुढारलेल्या सुज्ञ बांधवास शोभतो काय? तरीपण असल्याही विकट स्थितीतून सुधारलेल्या बहिष्कृतानें केवळ त्या जातींत जन्म घेण्याचें पातक (?) केल्यामुळें तेथेंच कुचंवत रहावें, आणि ब्राह्मण या जातींत निव्वळ जन्माला आल्यामुळें गलीच्छ असें वर्तन करूनही वरचीच जागा पटकावून रहावें, आणि खालच्यास ह्मणावें तू वरती येऊन आम्हाला दाटणी करूं नको ! हा काय न्याय झाला ?

ईश्वरनिर्मित शास्त्राचा (?) जुलूम समजून आपणास एक ब्र शब्दहि न बोलतां, आपल्या ऐहिक व पारमार्थिक सुखाकडे दृष्टी न देतां निमुटपणें सहन करीत गेले, व जात आहेत, या सर्व गोष्टींस मुकून आपणास पशूपेक्षांहि नीच करून घेतलें, अठराविश्वें दारिद्र आपल्या घरीं भरलें, आपल्या सर्व संततीला अन्नास मोताद करून घेण्याच्या स्थीतीस येऊन पोहोंचलें, तरी त्यांच्यावरचा अधिकाधिक जुलूम कमी न होता जास्तच वाढावा ? ईश्वर निर्मितशास्त्राचा जुलमाचा नियम नसतां जातीधर्मरूप शास्त्राचा मत्सरामुळें व जात्याभिमानामुळें विनाकारण जुलूम मात्र होत आहे. ह्या त्यांच्या अस्पृश्यत्वाच्या जुलमामुळें त्यांस कोणत्याही शाळेंत जाऊन विद्या संपादन करून घेण्याविषयीं इतर जातीप्रमाणें सरळमनानें जातां येत नसल्यामुळें ते व त्यांची संतति या लाभास मुकून अज्ञान राहिली आहेत. त्यांस प्रवासांत जातांना, उतरावयाच्या जाग्याची, पाण्याची व अन्नाची सोय कोठेंहि नाहीं, किंवा मोकळ्या मनानें होण्यासारखी नसल्यामुळें पशुहि न राहण्यासारखें जागेंत राहून अनेक दुःखें व अडचणीं भोगाव्या लागतात. सरकारनें सर्व मनुष्यप्राण्याचे सुखसोईकरितां मार्गात धर्मशाळा, पाण्याचे नळ, विहिरी वगैरे बांधिलेल्या असून तेथेंसुद्धां, त्यांस हे जुलमी लोक राहूं न देतां व पिण्यास पाणी मिळूं न देतां, धर्मशाळेच्या बाहेर थंडीवाऱ्यांत पडावें लागून अन्नपाण्यावांचून उपाशीं राहून काळ क्रमावा लागतो.

इ. स. १८५८ तील राणीसरकारच्या प्रसिद्ध झालेल्या जाहिरनाम्यांत ह्मटलें आहे, कीं, आमच्या रयत लोकांपैकीं, जे कोणी विद्येनें, हुशारीनें व प्रामाणिकपणानें जीं जीं सरकारी कामें यथास्थित चालविण्यास लायक असतील, तीं तीं कामें सवड असेल त्याप्रमाणें विनदिक्कत व निःपक्षपातानें त्या लोकांस, ज्ञात किंवा धर्म मनांत न आणितां द्यावीं " व याचेंच अनुकरण बादशहा सातवे एडवर्ड यांनीं सन १९०३ मध्यें आणि हल्लींचे दयाळू बादशहा पंचम जार्ज यांनीं गेल्या डिसेंबरांत केलें आहे. सर्वत्र ठिकाणीं वरिष्ठ वर्गाचाच प्रभाव असतां या बहिष्कृत वर्गाला राजकीय किंवा कलाकौशल्याचें ज्ञान कोठून होणार ? नुसतें बाजारहाटांत वाण्याउदम्यांच्या दुकानावर स्वहस्तानें माल अगर सवदा पहावयास मोकळीक नाहीं. दुकानदारानें जो माल द्यावा तो त्यांनीं निमुटपणें घ्यावा, व मागील ते पैसे द्यावेत. तेंच दुसऱ्या बाजूनें, एक लहानसा पंचा नेसून व एक तांब्या आणि रुपया किंवा सव्वा रुपयाचा सवदा विकावयास आणलेल्या मालाची पिशवी संगें घेऊन मारवाडांतून आलेले गुजर त्यांच्यावर सरकार दरबार करून, ज्यांच्या वडिलांनीं अरण्यांत वस्ती करून पडीत जमिनी सुपीक केल्या, त्यांचे मालक आपण होऊन बसले आहेत, आणि अडाणी व विद्याहीन असल्यामुळें सर्वस्वास मुकून त्यांनां मजुरीसुद्धां मिळेनाशी झाली आहे. अशी त्यांची अवस्था व दुर्दशा करून शेवटी सावली पाडतोस शिवतोस ? ह्मणून जुलमाचें सुदर्शन मागें लावलें आहे.

त्यांस चांगलें घर बांधण्यास अगर आंगभर चांगले कपडे वापरण्यासहि अधिकार नाहीं. ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार केल्यानें वरिष्ठांच्या शेजारीं चवथ्या किंवा पांचव्या मजल्याच्या माडींत राहिल्यानें, वरिष्ठांच्या कुटुंबाशीं स्पर्शादि व्यवहार केल्यानें, हिंदु न्हाव्यानें त्यांची हजामत केल्यानें, यवनानें गाईचा वध करून दुषित झालेलें शरीर किंवा मांस रांधलेलीं भांडीं पवित्र हिंदूच्या पाण्याला, हौदावर, विहिरीवर अगर तळ्यांत धुतल्यानें भ्रष्ट होत नाहीत; परंतु महारादि बहिष्कृतांच्या घरीं बसल्यानें व त्यास शिवल्यानें नरकांत जातात !

पवित्र (?) हिंदू डॉक्टर अपवित्र किंवा पवित्र हरएक जातीचे कुजलेले खुनीमुर्दे चिरल्यानें भ्रष्ट न होतां जिवंत बहिष्कृतांची नाडी पाहून किंवा त्यास दवाखान्यांत बसवून आपल्या हातीं दवा पाजण्यानें भ्रष्ट होतो, हा न्याय आहे किंवा मत्सरामुळें जुलूम आहे ?

महार हा गरीब, विश्वासू व मेहनती आहे, हें सर्वास प्रसिद्धच आहे. तर त्याच्या मेहनतीचें फळ स्वतःस पवित्र ह्मणविणाऱ्या वर्णांनीं घ्यावें व त्यास असाच गरिबींत व दारिद्रावस्थेंत ठेऊन, त्यानें गुलामाप्रमाणें त्यांची सुश्रूषा करावी ह्मणून त्यांस कांहींतरीं दूषण देऊन दूरच ठेवावा, व आपलें व्यवहारिक कार्य साधावें. जर त्यास जवळ घेत गेलें तर त्यांचा सर्व व्यवहार त्याच्या लक्षांत येऊन, तो हुशार झाल्यावर उद्धत होऊन विश्वासू राहाणार नाहीं, असें समजून, किंवा त्यांच्या व याच्या पूर्वजांचे कांहीं

कारणावरून हाडवैर पडलें, ह्मणून त्यांनीं त्यास दूर राखण्याचा प्रयत्न करीत गेले. कसें काय झालें असेल तें असो !

मुसलमानानें कोणताहि माल विकावयास नेण्यास महार मजूर करून, त्याच्या डोक्यावर देऊन तो विकावयास नेला असतां सर्व लोकांस घेण्यास कांहींएक हरकत नाहीं, परंतु महार विकावयास बसला तर मोठा दोष समजून, तो माल कोणी घेणार नाहीं. महाराच्या मळ्यांतील अथवा दारापाशीं लावलेली कोणत्याहि प्रकारची शाक, भाजी किंवा फळफळावळ कोणत्याहि पवित्र हिंदूस ह्मणजे पाटील, कुलकर्णी, पोलिसशिपाई, पटेवाला, पोष्टवाला, वगैरे लोकांस महारानें किंवा त्याच्या बायकोनें अगर मुलानें तोडून दिल्यास छाया स्पर्श न होऊं देतां ती घेण्यास कांहीं दोष नाहीं. जर आंबे, फणस, केळीं, असले तर ते त्याच्याच डोक्यावर देऊन घरीं नेतील. पण तो बाजारांत विकावयास बसला तर मोठा दोष मानून कोणी घेंणार नाहीं. तोच माल तेथें कोणी तरी मुसलमानानें अगर दुसऱ्यानें एकदम खरेदी करून घेतला आणि तो विकूं लागला तर कांहीं दोष नाहीं. इतकेंच नव्हे तर बहिष्कृताच्या घरीं तापलेल्या दुधावरील मलई तुपाच्या रूपानें मुसलमान व्यापाऱ्याच्या मार्गानें गेली तरी पवित्र देवास स्नान घालून यांच्या कोपर ओगळानें उदरंभरांत गेली तरी चालते; परंतु तोच त्यांच्या कडून सरळ मार्गानें घेतली असतां बेंबीच्या उखळाचा परिघ वाढणार नाहीं अशी त्यांनां भीति वाटते कीं काय कोण जाणे !

एकंदरीनें बहिष्कृतांच्या घरचा उत्तम माल द्राविडी प्राणायामानें त्यांच्या घशांत गेला तरी हरकत नाहीं, पण प्रत्यक्ष त्यांना व्यापारांत किंवा व्यवहारांत उत्तेजन व सहाय्य देऊन त्यांची आर्थिक व सामाजिक स्थिति सुधारून, हिंदुसमाजास, हिंदुधर्मास व एकंदर हिंदीराष्ट्रास लागलेली बहिष्कृतपणाची कीड काढण्याचें धैर्य होत नाहीं. आणि जों पर्यंत ही कीड निघणार नाहीं तोपर्यंत राष्ट्राची सामाजिक व राजकीय प्रगती फोल ठरून तो जगांतील प्रमुख राष्ट्रापासून दूर एका कोपऱ्यांतच भिजत पडणार ! आणि याला सुशिक्षित वर्गच जबाबदार रहाणार.

क्षेमसमाचार.

पेशवाई पाताळीयंत्र.

आजकाल हिंदुराष्ट्राचें एकजीव राष्ट्र होण्यास, त्या राष्ट्रांतील जें अनेक धर्मभेद आहेत, तें नाहींसे झाल्याशिवाय हिंदुस्थान हें एकराष्ट्र बनणें शक्य नाहीं, असें कित्येक ह्मणतात; तर कित्येक असें प्रतिपादितात कीं, पहिल्यानें हिंदुसमाजांतील प्रखर जातिवैशिष्ट्य गेल्याविना त्यास आपलेपणाची कळकळ वाटणार नाहीं, आणि या दुसऱ्याच मुद्याला धरून, हिंदुसमाजांतील कांहीं व्यक्तींनीं, त्या समाजांतील हा जातिबंधनाचा अनिष्ट प्रकार नाहींसा करण्याकरितां बराच प्रयत्न केला, व अद्यापहि केला जात आहे. परंतु लक्ष्यांत ठेवण्यासारखी गोष्ट हीच, कीं, जें आज अनेक शतकांपासून या जातिभेदाच्या अवजड तटाखालीं चेंगरले गेले आहेत, ते वर येण्याचा प्रयत्न करितांच "हिंदुराष्ट्र एकजीव होऊन त्यानें जगांतील प्रगतिमान राष्ट्राप्रमाणें आपणहि स्वातंत्र्याचा उपभोग घ्यावा" ह्मणून प्रयत्न करणारांकडूनच, या लोकांस वर काढण्याऐवजीं खालींच दडपण्यांत येत आहे. उदाहरणार्थ बहिष्कृत वर्गानें आपल्या उन्नतीच्या मार्गांत आड असलेला जातिभेदाचा तट काढून टाका ह्मणतांच या स्वदेशी भक्तां (?) कडून "हा जातिभेद समूळ नष्ट होणें शक्य नाहीं. तो फक्त हिंदुस्थानांतच आहे, असें नाहीं. तर तो पाश्चिमात्य सुधारलेल्या राष्ट्रांतहि चालू आहे. आपल्यांत जसे वर्गभेद आहेत, तसे तिकडेहि अस्तित्वांत आहेत. तेव्हां तुह्मीं या व्यर्थ भानगडींत न पडतां विद्या (र ट फ) शिकून आपल्याच वाडवडिलार्जित धंद्यांत पडून त्यास उर्जितावस्थेस आणा." याचें कारण असें कीं, बुटाच्या अगर जोड्याच्या धंद्यांतील लोक मागें पडत चालल्यामुळें आज आपला बराचसा पैसा परदेशी माल खरेदी करण्यांत जातो, आणि तो पैसा अर्थातच परदेशांत जातो. तेव्हां आपल्याच (?) लोकांनीं हा धंदा उत्तम केल्यास हा पैसा बाहेर न जातां आपल्याच देशांत (भटभिक्षुकांच्या खिशांत) राहून शिवाय माल स्वस्तांतच मिळेल. यालाच ह्मणावी स्वदेश नव्हे स्वार्थी भक्ति ! हिंदुसमाजांतील बहुसंख्य लोकांस धर्मभोळेपणांत आणि अज्ञान स्थितींत ठेवण्यास हेच लोक कसून प्रयत्न करितांना दृष्टीस पडतात. अज्ञ जनांवर धर्माची कायम छाप बसावी ह्मणून, हे स्वतःच त्या धर्माचे कोरडे गोडवे गात फिरतात ! ज्या धर्माचे गोडवे मोठ्या कंठरवानें गाईले जातात, त्याच धर्माला खिशांत घालून मनमुराद चैनीनें फिरणारे धर्मभक्त, देशभक्त नव्हे जातिभक्त नामदार खापर्डे हेहि लो. टिळकासंबंधीं आपल्या उद्गारांत ह्मणतात, "हिंदु धर्मांतील तत्त्वें चिरकाल टिकणारीं आहेत. असें त्यास (टिळकास) वाटत असल्यामुळें ते पाश्चात्य पद्धतीवर समाजसुधारणा करण्याला विरोध करीत. यामुळें ते सुधारणाद्वेष्टे आहेत, असा कित्येकांचा समज झाला आहे. पण टिळकांचें मतच खरें प्रत्ययांस येईल. व त्यापासून हिंदुस्थानचेंच नव्हे तर जगताचेंहि कल्याण होईल." केवढी ही अमृतवल्ली! पाश्चात्य सुधारणा राजकीय बाबतींत पाहिजे, मात्र त्या सामाजिक बाबतींत नकों. कारण तिकडे वाटेल त्या जातीचा–धंद्याचा मनुष्य आपल्या कर्तृत्वावर वाटेल त्या उच्च स्थितीस पोंहचतो ह्मणजें तसें करण्याला त्याला कोणी अटकाव करूं शकत नाहीं. तसाच प्रकार इकडे झाल्यास आमच्या भटभिक्षुकांच्या घशांत स्वस्त तूपपोळी कशी उतरणार ? आणि तशी बिनधोक उतरावी ह्मणून तर त्या पेशवाई पाताळी यंत्राची ही पुनरावृत्ति होत आहे !

* * *

द्वेषाचा पारा !

मनुष्याच्या अंगांतील उष्णतामापक (थर्मामिटर) ह्मणून एक काचेची नळी असते. तींत पारा असून वरती आंकडे दिलेले

असतात. तिच्या साहाय्यानें डॉक्टर वगैरे लोक आजारी मनुष्याच्या अंगांतील उष्णता मापीत असतात. ज्या प्रमाणांत अंगांत उष्णता असेल त्या प्रमाणांत त्या नळींतील पारा, ती नळी अंगास लावतांच वर चढत (प्रसरण पावत) असतो. तद्वत्च गेल्या जुलैच्य २३ व्या तारखेपासून या मुंबापुरींत टिळकभक्तांतील हा पारा दवसेंदिवस जास्त चढून शेवटीं अगदीं अनपेक्षित थराला जाऊन पोंहचला. आणि तेथूनहि कोठपर्यंत प्रसरण पावणार, तें एक त्या विधात्यालाच माहीत !

गेल्या जुलैच्या २३ व्या तारखस येथील मोरारजी गोकुळदास हालमध्यें कै. रा. टिळक यांच्या पासष्टाव्या वाढदिवसानिमित्त जी सभा भरली होती, तींत फंडगुंडांचें कारस्थान चव्हाटयावर आणल्याबद्दल फंडगुंडांच्या भक्तांनीं रा. कोल्हटकर यांस त्या प्रसंगीं आपल्या गुरूच्या गुणानुवादपर दोन शब्द बोलण्याची बंदी केली हें सर्वत्रांस महशूरच आहे.

दुर्दैवानें रा. टिळक हे स्वर्गवासी झाल्यावर त्यांच्या १० व्या दिवशीं ह्मणजे ता. ९ आगष्ट रोजीं शांतारामाच्या चाळींत हा पारा बऱ्याच अंशानें वरती चढून, त्याहि सभेंत गोंधळ करून, रा. कोल्हटकर यांस, "तुह्मीं सभेंतून चालते व्हा नाहीं तर तुमचा खून करूं" अशा उघडउघड धमका, वण्या देऊन, त्यांच्यावर काठ्या छत्र्यांचा गराडा पडला. पण- सुदैवानें मि. शौकत अल्ली यांच्या सहाय्यानें रा. कोल्हटकर यांची तेथून सुटका झाली. या नंतर हिराबागेंतही तोच प्रकार ! परंतु हें प्रकरण येवढ्यावरच न थांबतां अगदीं विकोपास जाऊन त्यानें ता. १८ च्या भायखळा सभेंत रा. कोल्हटकर यांचें डोकें फोडून रक्तपात केला ! रा. टिळक यांच्या निधनासंबंधीं दुःख प्रदर्शनाकरितां ज्या जागोजाग सभा झाल्या, त्याच प्रकारची हीहि सभा होती. आणि त्या सभेंत संदेशकार रा. कोल्हटकर आणि त्यांचे प्रतिस्पर्धी फंडगुंडांचे अनुयायी, असे दोघेंही हजर होते. दोघांचाहि एकच गुरु, त्याच्या निधनाबद्दल दोघांसही सारखेंच दुःख होणार, आणि ह्मणून दोघेंहि सारखेंच रडगाणें गाणार ! असें असतांना केवळ अशिक्षित अशा मजुरांच्या सभेंत फंडगुंडांच्या भोक्त्यांनीं सभेच्या नीतीला सोडून एकमेकांवर उघडउघड गालीप्रदान करावें, हें केव्हांही त्यांस लांच्छनास्पद आहे. ज्या गृहस्थानें भर तारुण्यांत वडिलांच्या अपत्यप्रेमावर, इस्टेटीवर व सर्वस्वावर लाथ मारून टिळकांचें अनुयायीत्व पत्करून, आपल्या लेखनद्वारा त्यांस उच्च पदावर चढविलें, त्या गुरूच्या निधनाबद्दल त्यांस दुखाश्रु ढाळूं देऊं नये ! सद्बुद्धीनें गरीब रयतेच्या कष्टार्जित पैशावर–रक्तावर पोसलेल्या फंडगुंडांचें कृष्णकारस्थान उघडकीस आणतांच, त्यास आपला शत्रू समजून जेथें तेथें अटकाव करून शेवटीं अचानक चोराप्रमाणें मागून डोकें फोडावें ? हा काय न्याय आहे ? ही काय गुरुभक्ति ? कीं गुरुविरहाचें दुःख ? नाहीं हा केवळ द्वेष होय !

बहिष्कृत समाजाचें आतां तरी डोळे उघडतील काय ? स्वतःचे लपंडाव उघडकीस आणणाऱ्या आपल्याच जातभाईचा छळ जर हे अशा तऱ्हेनें करितात, तर मग आज हजारों वर्षांपासून पशूहून नीच मानलेल्या तुह्मांस कोणत्या तऱ्हेनें वागवितील याचा विचार करा, आणि अशा प्रसंगीं तुह्मी द्वेषाला न भितां खंबीर मनानें आपल्या नैसर्गिक हक्कांची योग्य अम्मलबजावणी करून घेणार नसाल, तर तुह्मीं कोणत्या रसातळाला जाऊन पोंहचाल याचा तुह्मीच विचार करा.

हेंच तें गुढ !

विनाकारण आपल्या रक्तावर पोसलेल्या बांडगुळाचा जुलमी भार कमी करण्याचा प्रयत्न करितांच आमच्या प्रतिपक्षांकडून आह्मांवर निरर्थक ब्रह्मद्वेषाचा आरोप लादण्यांत येत असतो. परंतु तीच पाळी जेव्हां स्वतःवर येते, तेव्हां तें त्यांना दिसावयाचें नाहीं. कारण तसा विचार करणें हा त्यांचा धर्मच नव्हे. कुचेष्टा करून प्रतिष्ठा मिळविणारे ह्मणून दुसऱ्यास संबोधणारानें त्याचेच अवलंबन करावें, हें कशाचें लक्षण आहे ? तर त्यांच्या कृत्रिम वर्चस्वास लागलेली उतरती कळा हेंच होय ?

स्वतः अपेक्षा केलेल्या सुखाची अगर हुद्याची जागा आपल्या प्रतिपक्षास मिळतांच, त्यांच्यावर बोटें मोडण्याची खोड आमच्या जहाल विप्रांना मुळपासूनचीच आहे. आणि तिला अनुसरूनच लॉर्ड सिंह यांची बिहार व ओरिसा प्रांतावर **गव्हरनरच्या** जागेवर नेमणूक होतांच लोकसंग्रहकारांचा चरफड होऊन त्यांनीं आपल्या ता. १९ च्या अंकांत लॉर्ड सिंह यांच्यावर बरेंच तोंडसुख घेऊन शेवटीं, "उदारमताच्या परक्या अधिकाऱ्यापासून प्रसंग विशेष जो उपयोग होतो तो आकुंचित मनाच्या व दुर्बल प्रकृतीच्या स्वकीयाकडून होत नाहीं, हें खरें आहे. उलट हा स्वकीय एखादे वेळेस कुऱ्हाडीचा दांडा गोतास काळ अशा स्वरूपाचा प्रताप गाजवितो, हेंहि असत्य नाहीं. तथापि सनदशीर पद्धतींत परकीय सत्तेचें आवरण अशाच रीतीनें बदलावयाचें हेंहि कोणी विसरतां कामा नये." मग ब्राह्मणेतर आपल्या सत्य शोधक मार्गानें आपल्यावरील धार्मिक व सामाजिक अन्यायाचें वर्चस्व कमी करण्यास लागतांच, त्यांच्यावर ब्रह्मद्वेषाचा आरोप लादण्यांत काय अर्थ आहे ? तेहि आपलेच धर्मबंधु धर्माच्या व रूढीच्या नांवाखालीं आमच्या रक्ताचा शोष करितात, हें सत्य सांगत असतांना, त्यांत ब्रह्मद्वेष कसा होतो ? मग हा आपलाच धर्मबंधु आपल्याच धर्मबांधवांना कुऱ्हाडीचा दांडा गोतास काळ नव्हे काय ? परंतु ही सारासार विचाराची बाब बाजूला ठेवून लोकसंग्रहकारांनीं, भावी हिंदी राजकीय सुधारणेंतील बहुमान आपणास न मिळतां, आपल्या प्रतिस्पर्ध्यास मिळालेला पाहून, त्यांच्यावर अनेक आरोपांची आग पाखडून त्यांच्याविषयीं जनतेचीं मनें कलुषीत करण्याचा हा हास्यास्पद प्रयत्न केला आहे. हें तरी त्यांच्या मत्सराचेंच गूढ होय ?

शेला पागोटें !

सरकारची स्वारी सहज सहल करण्याकरितां निघाली होती. तो वाटेंत त्यांच्या समोरच भली उंच काळीं पताकें व सर्वांचीं

डोकीं काळींचकाळीं असून, टाळ मृदंगांचा ध्वनि निघत होता. तेव्हां हें पाहून, सरकार स्वारीस मोठा आचंबाच वाटला, कीं, हें काय? ना एकादशी, ना तीर्थ, ना वारी किंवा प्रेतयात्रा. आणि भगव्याऐवजीं हा सर्व काळा रंग पाहून, खरा प्रकार काय आहे, हें जाणण्यासाठीं, सरकार स्वारी जरा जलदीनेंच पुढें सरसावलीं.

* * *

या वारकरी किंवा साधू बैरागीवजा त्या टाळकुटचा घोळक्याच्या जवळ येतांच, त्यांचा तो ऐटदार भांग, अबीरबुक्याऐवजीं कपाळीं नक्षीदार लाल गंधाचा टिळा, बंडी अगर साध्या पोषकाऐवजीं स्वयंसेवकी (व्हॉलंटरी) खाकी ड्रेस आणि हरिनामाऐवजीं जिवंत व मृतव्यक्तींचा एकदमच नामघोष पाहून तर सरकारास फारच आश्चर्य वाटलें.

* * *

त्या विठ्ठल भक्तांचीं ती साधी व गंभीर रहाणी कोणीकडे आणि या बेफाम झालेल्या तटांची ऐट कोणीकडे? खऱ्या विठ्ठल भक्तांची प्रेमळ आणि रसाळवाणी कोणीकडे आणि या चटोरवृत्तीच्या टारगट कंपूची हंसण्या खिदळण्याची तऱ्हा कोणीकडे? तेव्हां घटकाभर असेंहि वाटे, कीं, या सुधारणेच्या मनूंत देवभक्तांच्याही आचारविचारांत फरक होऊन पाश्चात्यांचें अनुकरण तर झालें नसेल ना? आणि खरोखरच त्या पोषाकावरून व केशकलापावरून तसेंच दिसत होतें. अर्थात् त्याला अनुसरूनच विठ्ठलभक्त विठ्ठलाकडे जात असतां वाटेंत भेटणाऱ्या मानवी प्राण्याचें दर्शन घेत असत. पण त्या ऐवजीं या आचरट कंपूकडून रस्त्यानें जाणायेणाऱ्या सभ्य असभ्य माणसावर जबरदस्ती करून उलट त्यासच दर्शन घ्यावयास लावून शिर व पादत्राण काढावयास लावीत.

* * *

अखेर हा प्रकार पहात चाललेल्या सरकार स्वारीवरही त्या गिरणींतील हुल्लड पोरांनीं (मिशा असलेल्या) आपली सुलतानशाही फिरविली. आणि "निकालो! निकालो!!" क्या निकालो? "टोपी निकालो" कायकू निकालना?" टिलक महाराज (?) के वास्ते निकाल ना?" हम नै निकालते. "तुम निकालना चाहियें." "हम् आपणे हातसे नै निकालते. जिसमें हिम्मत होवे उसने आके निकालना!" सरकार स्वारी पुढें ही दंडुकेशाही कोठवर चालणार?

* * *

आमचे वाचक वर्ग ह्मणतील, कांहो? येथून तेथून सर्व लोक जर त्यांना नमत होते, तर मग तुमचेच त्यांनीं काय वाईट केलें होतें? याला एकच उत्तर असें कीं, ज्या सरकारच्या गरीब व न्यायप्रिय प्रजेस "चोर, लुटारू, दरोडेखोर" असें पुणें किर्लोस्कर थियटरपासून तों थेट विलायतेंतील किंगस् बेंचपुढें संबोधून, त्यांची विनाकारण बदनामी करून त्यांस कायमचा डाग लावून गेलेल्या व्यक्तीविषयीं सरकार स्वारीस आदर कसा वाटावा?

* * * *

आणि ह्मणूनच सरकार आपल्या प्रजेस असें फर्मावीत आहे, कीं, समतावादी इंग्रज प्रभूच्या कृपाछत्राखालीं नांदत असतांना, जर स्वार्थी लोकांकडून तुमचा अशा प्रकारें अपमान होत आहे, तर स्वराज्याचा तुकडाच कां होईना मिळाला असतां (तो पदरांत पडण्याच्या अगोदरच) जर लोकांवर अशी जबरदस्ती केली जात आहे, तर मग तें पूर्ण स्वराज्य त्यांच्या हातीं आल्यावर तुमची काय गति होईल? याचा पुरता विचार करून, तुमचा अपमान करणारास वेळींच योग्य जबाब विचारण्यास कचरूं नका?

मुंबई ता. २५-८-२० जांवई.

कुशल प्रश्न

अस्पृश्य लोकांना सामाजिक गुलामगिरींतून मुक्त करणाऱ्या कोल्हापुरच्या राजऋषीवर आजकाल बऱ्याच ब्रह्मवृंदाकडून कुत्सित टीका केली जात आहे. हें पाहून कोणत्याहि निःपक्षपातानें सारासार विचार करणाऱ्या इसमास संताप आल्यावांचून राहणार नाहीं. या लोकांकडून पहिला आक्षेप असा घेण्यांत येतो कीं, महाराजांनीं आपल्या राज्यांत ब्राह्मणांना हाकलून देऊन महार मांगांस जवळ करून वर्णाश्रम धर्म (?) बुडविला. धर्माच्या नांवाखालीं नानातऱ्हेचीं थोतांडें बनवून दीन दुबळ्यांना नागवून यथेच्छ स्वार्थ साधणाऱ्या या धर्ममार्तंडांना आतां खरोखरच गहिंवर आलेला आहे. परंतु राष्ट्राचें मुख ह्मणविणाऱ्या ब्रह्मवृंदांनीं आपलें डोळे उघडून राष्ट्राचे आधारस्तंभ पाय जे अस्पृश्य वर्ग त्यांना लागलेली कीड पहावयास नको काय? वेळींच सावध न झाल्यास हातपाय वगैरे सर्व एकाच देहाचे अवयव त्यास तीच बाधा झाल्यावर खालचे पाय घसरून अर्थातच वरचें थोबाड फुटणार? परंतु हा विचार सोडून "महाराजांनीं रिक्रुटिंगच्या वेळीं लोकांना भारी तसदी दिली." म्हणणाऱ्या दोन पैशाच्या पंचांगावर अज्ञजनांस लुबाडणाऱ्या भटभिक्षुकांस लढाईची किंमत काय कळणार? ज्यांनीं आपली तेजस्वी राजनिष्ठा दाखविण्यासाठी आपल्या प्राणाच्या आहुती दिल्या, त्यांच्या रक्तावर स्वराज्याचा वांटा आपणच झटकन पटकावून, महायुद्धाच्या अडचणींत सरकारास अटी लावून अडविणारे तुह्मीं, आतां "आम्ही सरकारला जय मिळवून दिला" ह्मणून आपल्या सोवळ्या वर्तमानपत्राच्याद्वारें ओरड करीत आहां तेव्हां तुमच्या नीतिधैर्याची किती बरें तारीफ करावी? शेवटीं तुह्मांला येवढेंच सांगणें आहे कीं, आजपर्यंत तुह्मीं आह्मांला अज्ञानांत ठेवून आम्हांला बरेच छळले, तरी यापुढें इंग्रज सरकारच्या कृपाछत्राखालीं जागृत झालेला समाज दोन दीडक्यांच्या दोरी अडकविणाऱ्यास केव्हांहि फसला जाणार नाहीं.

एलिचपूर. आपला,
पोळके.

अस्पृश्य बंधु आपल्या पायावर उभे रहातील काय ?

शिक्षण, रोगनिवारण आणि न्यायदान हीं तीन महत्त्वाचीं सामाजिक कर्तव्यें आहेत. त्यापैकीं पहिलें शिक्षण हें इतर दोन्हीं कर्तव्यांपेक्षां श्रेष्ठ आहे. किंबहुना पहिल्या कर्तव्यांत इतर दोन कर्तव्यांचा समावेश होतो असें ह्मटल्यास चालेल. ज्या देशांत हें कर्तव्य नीट रीतीनें बजावलें जातें ह्मणजे जेथें शिक्षण किंवा ज्ञान लोकांना उत्तम तऱ्हेनें आणि पारमार्थिक बुद्धीनें—वेतनाची इच्छा न धरितां किंवा त्याची तजवीज न करितां दिलें जातें; त्या देशांतील लोकांची उन्नति झपाट्यानें होते.

प्राचीनकाळीं पुष्कळ ऋषी—यांना कुलपति अशी संज्ञा असे—शिक्षणाच्या कार्याला स्वतःला वाहून घेत, आणि ते आपलें कर्तव्य फार चांगल्या रीतीनें बजावीत असत. हल्लीं आह्मीं त्या उच्च ध्येयापासून फार खालीं गेलों व जात आहों आणि त्यामुळें शिक्षणापासून व्हावा तितका आमचा फायदा होत नाहीं. तरी प्राचीन कालच्या कुलपतिप्रमाणें शिक्षणाचें कर्तव्य कसें बजवावें याची योग्य दिशा दाखविणारे सत्पुरुष किंवा महात्मे निरनिराळ्या देशांत केव्हां केव्हां अवतीर्ण होतात हें आमचें भाग्य होय. अशा तऱ्हेचा एक महात्मा नव खंडांत—अमेरिकेंत उत्पन्न झाला, आणि त्यानें शिक्षणाच्या पवित्र कामीं एकसारखीं तीन तपें खर्च करविलीं. त्याचें नांव बुकर टी. वॉशिंग्टन, त्याचें त्रोटक चरित्र मूकनायकाच्या वाचकांसाठीं देण्याचें आह्मीं योजिलें आहे. डॉ. बुकर टी. वॉशिंग्टनचा जन्म गुलामगिरींत झाला असून मातुःश्री खेरीज इतर पूर्वजांची—पित्याचीही त्यांना विशेष माहिती नव्हती. अशा निकृष्ट स्थितींतून वरवर . येत येत शेवटीं बुकर टी. वॉशिंग्टन आपल्या ज्ञातीचा पुरस्कर्ता व नेता झाला. पौरुष सत्यनिष्ठा, दृढनिश्चय, साधी रहाणी, स्वज्ञातीच्या लोकांची स्थिति सुधारण्याची कळकळ, स्वार्थत्याग, सुस्वभाव इत्यादि गुण त्यांचे अंगीं होते, आणि त्यांनीं त्या सद्गुणांचा योग्य उपयोग केल्यामुळें आपल्या आयुष्याचें त्यांनीं सार्थक केलें. इतकेंच नव्हे तर स्वज्ञातीचें आणि मानवजातीचेंहि कल्याण केलें "**नर करणी करे तो नरका नारायण हो जाय**" ही ह्मण त्यांना बरोबर लागू पडते. प्रतिकूल परिस्थितींत आपलें, आपल्या समाजाचें व आपल्या देशाचें हीत कसें साधावें, हें त्यांनीं प्रत्यक्ष दाखवून दिल्यामुळें, त्यांचें चरित्र आमच्या दीन बांधवांस कित्ता घेण्याजोगें आहे. त्याचा अस्पृश्य बांधवांनीं या वेळीं डॉ. बुकर टी. वाशिंग्टनचें चरित्र नजरेसमोर ठेवून आपल्या ज्ञातीच्या लोकांस सुधारण्यास, आपणच जोरानें प्रयत्न केला पाहिजे. शिंद्यासारखे ऐन वेळीं तोंडघशी पाडणाऱ्या पुढाऱ्याची आस न धरितां आपण आपल्या पायावर उभें राह्यलें पाहिजे. रा. शिंदे यांनां जर आपली कळकळ असती तर ते कै. डॉ. नायरसारखे विलायतेस गेले असते. निदान येथें तरी जातवार प्रतिनिधितत्वास विरोध न करितां त्याचा प्रामुख्यानें पुरस्कार केला असता. परंतु अंशी जर कळकळ असती तर त्यांना अस्पृश्यांचे पुढारी (?) ह्मणून मोटारमधून चैन करीत फिरावयास कसें मिळालें असतें ? असल्या पुढाऱ्याची आह्मांस या तरी प्रसंगी गरज नाहीं. डॉ. बुकर टी. वाशिंग्टन सारखाच पुढारी पाहिजे. ६५ वर्षांपूर्वी ज्या लोकांस गुराढोरा प्रमाणें विकलें जात होतें, त्याच लोकांची आज काबाडकष्ट व हमालगिरी जाऊन ते आज धनवान् शेतकरी, पेढीवाले शिक्षक, धर्मोपदेशक, अम्मलदार अथवा कारागिर बनून समाजांत प्रतिष्ठित पदाला पोहचले आहेत. शाबास, असल्याच पुढाऱ्याची ज्या निग्रोसारख्या जंगली लोकांची मनुष्यांत गणना केली, त्या पुढाऱ्यास कोण धन्यवाद देणार नाहींत ?

आमच्या दीन बंधूंनीं डॉ. बुकर टी. वाशिंग्टन सारख्या थोर पुरुषाचें चरित्र मनन करून आपल्या ज्ञातीची ब्राह्मण शाहीपासून मुक्तता केली पाहिजे. सरकारला आम्हीं अडचणीच्या वेळीं पुष्कळ वेळां मदत केली पण सरकारनें **धन्यास धतुरा व चोरास मलिदा** हीच गति केली. तर बांधवहो प्रयत्नांतीं परमेश्वर ही म्हण लक्षांत ठेवा. ईश्वराशिवाय कोणाच्याही मदतीवर अवलंबून न रहातां स्वतःच प्रयत्न करा.

भोकर वाडी }
पुणें }

कोंडीराम काशीराम सकट.

काठीचे सपाटे.

पंढरपूर ह्मणजे पुराणप्रियता आणि लोकछंदानुवर्तित्व यांचें जसें मूळ आगर, तसेंच तें देवदैवतांचें माहेरघर असल्यामुळें पुराणकीर्तनांचा लाभ मला कधींकधीं मिळत असतो. तारीख १ आगष्टच्या दिवशीं कुलकर्णी आप्पांच्या घरचें—अर्थात् सोवळ्याच्या बाहेरचें—सर्व काम आटपल्यावर एके जागीं कीर्तन ऐकून घराकडे परततों, तों वाटेंत ब्राह्मणांचीं कांहीं पोरें 'दुष्टा, काळा, आह्मां हातभाग्यांची धनपेटिका कशीरे चोरलीस, ?" असें ह्मणून ओक्साबोक्सी रडतांना पाहिल्यामुळें माझ्या पोटांत भडभडलें, आणि मी त्यांस कांहीं विचारणार, इतक्यांत कोणी एकानें 'न पृच्छेत् कस्यचिन्नब्रुयात्' असें ह्मणून दरडावल्यामुळें मी तसाच पुढें धकलों. तों मक्कामशिदीजवळ 'काळ्या अलपाकाचे फॅशनेबल कोट, काळ्याच मखमलीच्या संगीत टोप्या आणि काळ्याच कांचेचे फॅन्सी चष्मे लावून नटलेला ब्राह्मण समुदाय' मुसलमानांत मिसळलेला असून वकील मंडळी सांगत होती, की, "प्याऱ्या भाईंनो, 'धर्मरक्षणासाठी मरा, प्रसंगीं देशत्याग करा, पण धर्मछळ सोसूं नका' असें तुमच्या कुराणांत सांगितलेलें असून तुमच्या आमच्या धर्माचीं सामान्य तत्त्वें सारखींच आहेत. यासाठीं आपण आपल्याकरितां झटणाऱ्या पुढाऱ्यांच्या मागें गेलें पाहिजे. तरी आज दुकानें बंद करा आणि सर्व व्यवहार बंद ठेवा." इत्यादि.

इतक्यांत कोणी एक सत्यवक्ता कुजबुजला कीं, काय बेट्यांचे लपंडाव हे ! ! **'अंत्यजानां सहस्रस्य स्पर्शेन यदघं भवेत् ! तदघं समवाप्नोति म्लेंच्छस्यैकस्य दर्शनात्'** (न. पु. अ. ६) ह्मणजे मुसलमानाला नुसते

दुरून पाहिलें तर हजार अस्पृश्यांना शिवल्याचें पाप लागतें ह्मणणार हेच आणि आज त्यांनाच प्यारे भाई, प्यारेभाई, ह्मणून खिलाफतीचा खिमा दाखवून कौन्सिलच्या खुर्च्याकडे धुमा ठोकणारे हेच. किती सोंवळें बंधु प्रेम हें ! ! ही त्या गृहस्थाची कुजबुज मला रुचल्यामुळें, जरा त्याच्या शेजारी टेकलों. पण बोलतां बोलतां वक्त्याचें हृदय भरून आलें, कंठ दाटला, डोळे पाण्यानें थबथबले (रडत नव्हता) आणि त्याचा सवालच ऐकूं येईनासा झाला. इतक्यांत श्रोतेजन ' हिअरसर, हिअरसर ' ह्मणून एकाएकींच ओरडल्यामुळें मीच आपला भिऊन पलिकडे सरकलों आणि आपल्या रस्त्याला लागलों व आज मुद्दाम थाटानें नगरप्रदक्षिणेला निघालेल्या चोखामेळ्याच्या दिंडीबरोबर ' ग्यानबा तुकाराम, ग्यानबा तुकाराम ' म्हणत म्हणत मीही गेलों. मला लईसें नाचाय विचायला येत नसल्यामुळें बोजुबाजूनेंच चाललों आहें. तर काय सांगावें ? भटजींच्या यजमानकृत्याची डीग्री १३० च्या जवळ जवळ भिडलेली असून, चंद्रभागेला एका दिडकीच्या गंधावर खुर्दानें खिसे भरणाऱ्यांचा सुळसुळाट झाला आहे. स्टेशन रस्त्याला तर उतारूंवर तोबा झडत होता. जिकडे तिकडे कुठून आलेत ? कोण जिल्हा ? कुठे उतरणार ? सत्यनारायण करणार काय ? आमच्याकडे उतरा, घरीं नळ आहे, संडास आहे, सर्व व्यवस्था ठीक होईल. तुमचे बापआजे आमच्याच घरीं उतरत होते. हें पाहा, त्यांचें नांव माझ्या वहीवर आहे. इत्यादि घिसाडघाईनें माझं डोकसंच उठलं. पण ह्या भूदेवांना (?) असें तरी कसें म्हणावें ? कारण, पुराणांत ' अनाचारा द्विजाः पूज्याः नच शूद्रा जितेंद्रियाः ' म्हणजे ब्राह्मण कितीही नीच क्रिया करणारा असला तरी तो पूज्यच ? आणि प्रत्यक्ष जितेंद्रिय असलेला शूद्र अपूज्यच ? असा पुरावा आहे.

पण असो, वाचकहो, ही झाली माझ्या वेड्या वेसकराची समजूत पण जर दुसऱ्यांचे व्यवहार बंद करून आपला फायदा वाढविण्याऱ्या, दुसऱ्याला चिथावून असहकारितेच्या म्हणजेच तोफेच्या तोंडी देऊन आपण निष्कलंक रहाणाऱ्या भूदेवांचा सोंवळा अंतिम हेतु काय ? हें जाणण्याची आपली इच्छा असेल, तर तुम्ही ' गरिबांच्या कैवाऱ्याला ' विचारा. मला त्यांतली चांगलीशी माहिती नसल्यामुळेंच फाटकी लंगोटी नेसून त्यांचे जोडे वागविण्याचा दुष्ट प्रसंग (इश्श) आलेला आहे.

पंढरपूर
तारीख ३-८-२० } **वेसकर.**

आमची जखम !

आज बऱ्याच दिवसांपासून आमच्या समाजाच्या होत असलेल्या छळाबद्दल ठिकठिकाणाहून आमच्याकडे तक्रारी आल्या आहेत; परंतु स्थलाभावामुळें त्या आह्मांला प्रसिद्ध करितां आल्या नाहींत. याबद्दल दिलगिरी वाटते. तरी यापुढें अशा तऱ्हेच्या अगदीं विश्वसनीय पण थोडक्यांत आणि मुद्देसूद आल्यास, त्याचा विचार करून सवडीनुसार **आमची जखम** या सदराखालीं प्रसिद्ध केल्या जातील. सं. मू. ना.

पिंपरी (यवतमाळ) हून रा. दामोदर मणीराम पुराणिक लिहितात कीं;—नागपूर येथें भरलेल्या बहिष्कृत भारत परिषदेचे अध्यक्ष श्रीमन्महाराज सरकार कोल्हापूर, यांचा उपदेश आणि सभेंत पास झालेले ठराव ऐकून, मु. सिंदेवाई ता. ब्रह्मपुरी (चांदा) येथील महार लोकांनीं उंच ह्मणविणाऱ्या वर्गाच्या कृत्रिम जुलमामुळें आजपर्यंत माणुसकीला वीट आणणारें असें मेलेलीं जनावरें ओढण्याचें बंद करितांच त्या गांवांतील ब्राह्मण ब्राह्मणेतरांकडून सदर लोकांस फारच त्रास होत आहे. त्या लोकांचे गांवांतील सर्व व्यवहार बंद करून त्यांस नुसते फिरण्याचीहि मनाई केली आहे. तरी या अमाणुष कृत्याकडे ब्राह्मण व ब्राह्मणेतरांचें लक्ष जाईल काय ?

शिवरें ता. निफाड (नाशिक) हून रा. देवराम रायाजी तुपलवंडे लिहितात कीं,—सदर गांवांत दोन वर्षांपासून पतपेढी संस्था चालत आहे. तिचा बऱ्याच लोकांना फायदा मिळत आहे. परंतु मी माझी हाडकी हाडोळ्याची सोडून खासगी नंबरी जमीन गरजेकरितां ऐवज लावून देत असतां, मराठे वगैरे नागरिक पंच महार लोकांस सोसायटीच्या सवलती देत नाहींत तरी सदरील सोसायटीनें महार लोकांस कर्ज देऊं नये अशा अर्थाचा सरकारी ठराव झाला असल्यास प्रसिद्ध करावा.

भावी सुधारणेचा ओनामा,

पळसदेव (पुणें) संस्थेंतून व्ह. फा. परिक्षा पास झालेल्या एका महार तरुणानें पुढील शिक्षणास्तव शाळाखात्यांत नोकरी मिळण्याकरितां अहमदनगरच्या इन्स्पेक्टरकडे बरेचसे अर्ज केले; परंतु त्याचें उत्तर न आल्यामुळें सदरील गृहस्थांनीं कर्जतपासून ५० मैलांच्या दोन वाऱ्या केल्या, पण अखेरीस त्या कोकेशाहीनें रंडके पुराण सांगून वाटाण्याच्या अक्षता दिल्या ! आणि त्यांच्याच जातभाईकडून नेहमीं असें सांगण्यांत येतें कीं, तुह्मी दुसऱ्यावर टीका न करितां स्वतः शिक्षण मिळवून लायक व्हा. नवीन सुधारणेच्या कायद्यानें प्रांतिक शिक्षणखातें एतद्देशीय लोकांच्या हातांत येणार असल्यामुळेंच त्यांचा आतापासून बहुजन समाजाच्या हिताचा हा ओनामा चालला आहे ! बहिष्कृतांनो सावध रहा.

कळावें कीं,

—पंढरपूर येथें संतपेठ महारवाड्यांत बहिष्कृतवर्गाची जाहीरसभा ता. ६ आगस्टला भरली होती. सभेस गांवोगांवचे बरेच प्रमुखलोक व ब्राह्मण, मराठे, मुसलमान वगैरे हजर होते. पंढरपूर म्युनिसिपालिटींत अस्पृश्य वर्गातर्फे प्रतिनिधि असणें अवश्य आहे, व त्यासाठीं मेहेरबान कलेक्टर साहेब सोलापूर यांच्याकडे एक शिष्टमंडळ पाठविण्यांत यावें. स्थानिक पुढाऱ्यांपैकीं रा. बापुजी ग्यानुजी सर्वगोड हे बहिष्कृततर्फे म्युनिसिपालिटीच्या मेंबरच्या कामास लायक आहेत. वगैरे ठराव पास झाले. या समयास ब्रह्मवृंदापैकीं, रा. गंडाळे ह्मणाले "आपण बहिष्कृत लोकांनीं प्रयत्न केला असता, तर मताधिक्यानें सुद्धां आपला मनुष्य निवडून आला असता. कारण आज तुमचो

व आमचीं ध्येयें वेगळाली नसून तुमच्या उन्नतीच्या आड येण्याची कोणाचीही, निदान माझीतरी इच्छा नाहीं. ह्मणून वेगळी सभा भरविण्याची गरज नव्हती." शाबास, गंडाळे तुमच्या औदार्याची ! पण या तुमच्या औदार्याला (?) तुम्ही बोलत असतांना बिछायतीच्या बाहेर दोन तीन हातांच्या अंतरावर उभे राहून केलेलें भाषण बहिष्कृतवर्ग विसरणार नाहीं !

—भायखळा येथील अमेरिकन मराठी मिशन बोर्डिंग-स्कूल मधील ६३ मुली व ३१ मुलगे यांना बरोबर घेऊन त्या शाळेंतील सहा शिक्षकिणी बुधवार ता. १८ रोजी वनभोजन करण्यासाठीं माहीम येथें गेल्या होत्या, व दुपारीं हीं सर्व मुलें समुद्र काठीं मौजेनें खेळावयास गेलीं असतां कांहीं मुलें किनाऱ्यापासून ४०० यार्ड अंतरावर पाण्यांत असलेल्या एका वाळूच्या बेटावर गेलीं; परंतु मोठी लाट आल्यामुळें त्यांपैकीं ११ मुली व १ मुलगा हीं बुडून मरण पावलीं. काळाची विचित्रलीला !

—अमेरिकेतील निग्रोच्या शिक्षण खात्यांतील प्रोफेसर जॉर्ज कार्व्हर यांनीं एक नवीन जिन्नस शोधून काढली आहे. शेंगांच्या सारख्या दाण्यांतून त्यांनीं दूध काढायची सुरुवात केली आहे. हें दूध थेट गाईच्या दुधासारखें असतें आणि जास्त स्वस्त असतें. मात्र त्याला थोडीशी दाण्याची रुचि असते. त्याचें दहीं करतां येतें आणि घुसळलें असतां त्यांतून लोणी काढतां येतें. गाईच्या दुधापेक्षां पोषक द्रव्यें यांतच जास्त असतात. आणि दुभत्या पलीकडे त्याचा उपयोग आईसक्रीम करण्याकडे आणि कॉफी व चॉकोलेटमध्यें घालण्याकडे करतां यतो. गाईचें मांस, अगर अंडीं यांच्यापेक्षां अनुक्रमें तिप्पट आणि पांचपट जास्त उष्णता या दुधांत असते, यामुळें मांसाची जागा भरून काढणारा एक नवीन पदार्थ मांसाहारी लोकांना मिळाला.

—लॉर्ड सिंह नोव्हेंबरच्या मध्यास विहार प्रांताच्या गव्हरनरच्या जागेवर रुजू होणार असल्याचें समजतें.

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी, राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ ऑर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता :—दत्तोबा पवार, फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात.

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.
ग्यास वर्क्स नजिक, परळ, मुंबई.

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें; व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४. हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :–
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. ११ सप्टेंबर १९२०. [अंक १६ वा.

मूकनायक.

मागून आलेलें लोण पुढें पोंचविणें.

आटचापाटचाच्या खेळांत एक गडी सर्व पाट्या वलांडून परत येऊं लागला, ह्मणजे तो 'लोण घेऊन येत आहे,' असें ह्मणतात. त्याच न्यायानुसार पूर्वीपासून चालत आलेले परिपाठ पुढें चालूं ठेवण्याकरितां आज या हिंदुस्थानांत विशेषतः महाराष्ट्रांतील हिंदुसमाजांत कोण धडपड चालली आहे! करवीर पीठाचे पदभ्रष्ट शंकराचार्य डॉ. कुर्तकोटी हे हल्ली नाशिक येथें महाराष्ट्रीय हिंदु–धर्म–परिषदेंत दंग आहेत. हे हल्लीं धर्मोन्नतीसाठीं व समाजोन्नतीसाठीं श्रीमद् जगद्गुरुशंकराचार्य ह्यांनीं काय उपाय योजिले पाहिजेत अथवा जगद्गुरूंचे पीठाकडून कोणते प्रकारें काम झालें पाहिजे अशी जनतेची (?) अपेक्षा आहे, त्याविषयीं आणि अलिकडे हिंदु समाजांतील, निरनिराळे जातींत वाद उत्पन्न होऊन (?) त्यापासून समाजावर जे अनिष्ट परिणाम होत आहेत, ते दूर करण्यासाठीं व जातीजातींत प्रेम व सलोखा (?) कायम रहाण्यासाठीं काय उपाय योजिले पाहिजेत याचा ऊहापोह करण्यांत गढून गेले आहेत. जे शंकराचार्य, त्याच परिषदेंत "हल्लीं प्रचलित असलेल्या रूढीस अनुसरून अस्पृश्य वर्गाच्या सभासदांसाठीं व प्रेक्षकांसाठीं परिषदेंत बसण्याची स्वतंत्र सोय करण्यांत येईल. ही गोष्ट अस्पृश्य वर्गांतील ज्या गृहस्थास संमत असेल त्यासच परिषदेस येतां येईल." असें विवेकशून्य होऊन जगजाहीर करितात ते जातीजातींत प्रेम व सलोखा कायम ठेवण्याकरितां काय उपाय योजित असतील, याचा प्रत्येक बहिष्कृतानें विचार करणें अत्यंत जरूर आहे.

अभक्ष भक्ष्य, अपेय पेय्य करणाऱ्या धर्मभ्रष्ट व वरती दिवसां मशाली लावून फिरणाऱ्या कर्मनष्ट आचार्यानें, दीनोद्धारक राजमहर्षीवर, स्वतःस आचार्याच्या पदावर चढविणाऱ्या स्वामीस, त्याच नाशकांत महाराच्या हातचा चहा पिणारें (!) व ब्रह्मद्वेष्टे ह्मणावें ? या परता स्वामीद्रोह व निमकहरामपणा तो काय ? याच शंकराचार्याला (डॉ. कुर्तकोटीला) कोल्हापुरांत असतांना त्यांच्याच जातभाई ब्रह्मवृंदांकडून कोणत्या प्रकारें संबोधिलें जात होतें ? पण

जातीस जात मिळणार

या नात्यानें तेच पदभ्रष्ट कुर्तकोटी आपल्या ज्ञातीच्या गोटांत शिरून आपल्या उपकारकर्त्यावर श्वानासारखें वाटेल तसें तोंडसुख घेतांच ब्रह्मवृंदांनीं त्यांना डोक्यावर घेऊन नाचावें यांत आश्चर्य तें काय !

स्वजातीच्या पुढाऱ्याच्या निधन दुःखवटाच्या सभेचे अध्यक्ष निवडले नसतां, तो आपल्या हक्काचा मान (?) आहे, ह्मणून गालीप्रदान करीत तडफडत सभेंतून चालते होणारे, इतकें मानाला हपापलेले 'न भूतो न भविष्यति' शंकराचार्य (?) या परिषदेच्या अध्यक्षपदावरून काय निर्णय करणार, तें उघड उघडच दिसत आहे.

इकडे नाशकांत या पदभ्रष्ट आचार्याच्या लीला सुरूं आहेत तोंच चारपांच दिवसांनीं पुराणमताभिमान्यांच्या माहेर घरांत ह्मणजे पंढरपुरांत ता. १६–१७ रोजीं पुणें गायकवाड वाड्यांतील कर्मठ कंपूंतील वीराच्या अध्यक्षतेखालीं ब्राह्मण्यसंरक्षक ह्मणून एक

पडदानशीन मजलसी

होणार आहे. पडदानशीन ह्मणण्याचा आमचा मतलब असा आहे कीं, जरी मजलशीच्या भोक्त्यांनीं ब्राह्मण ब्राह्मणेतरांस जाहीर आव्हान केलें आहे, तरी त्यांचें मुख्य काम ह्मणजे स्वजातींत ब्राह्मण्या (?) ची अधिक वृद्धि कशी होईल याचा विचार पडद्यांतच होणार आहे.

बहुजनसमाजाच्या निरपेक्ष ब्राह्मणेतर वगैरे पुढाऱ्यांस जरी आव्हान केलें आहे. तरी त्यांच्या विचारांचा अगर मतांचा सोवळ्या मजलशीस विटाळ (?) होऊं द्यावयाचा नाहीं ह्मणून परिषदेच्या कार्यक्रमाशिवायच्या वेळींच परामर्ष घेतला जाणार आहे ! यालाच ह्मणतात जगाला दाखविण्याचे दांत एक व खाण्याचे दांत दुसरे !

ज्या ब्राह्मणेतर पुढाऱ्यांस सभेस बोलावण्यांत आलें आहे, त्यांस आतांपासूनच जातीगुणाला अनुसरून सोंवळ्या वर्तमानपत्रांकडून ब्रह्मद्वेष्टे, प्रो. कानिटकरासारख्या कट्ट्या समाजसुधारकावर ब्रह्मकुळांत जन्म घेतल्यामुळें निर्बाध ब्राह्मण होऊन बसलेले, म्हणून निंदायोजक शब्दांचा भडिमार केला जात आहे. अशा वर्णाश्रमधर्मवाद्यांकडून अनिष्ट धार्मिक व सामाजिक जातिबंधनानें जखडला गेलेला ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्ग सुटण्याचा प्रयत्न करितांच **हालवून खुंटा** घट्ट करण्याप्रमाणें, त्यांना आपल्या ब्राह्मणी जोखडा खालीं जास्तच जखडण्याचा हा प्रयत्न होत आहे.

एकीकडे सर्व भूतांच्या ठायीं एकच आत्मा असतो असें आह्मीं हिंदी लोक मानतों. बारीक किडामुंगीपासून तों थेट मनुष्यप्राण्यापर्यंत सर्व प्राणी सारखे, त्यांत कमीजास्त, उच्चनीच कोणींहि नाहीं, असें आमचा धर्म आह्माला सांगतो. एखाद्या प्राण्यास नुसतें दुखविलें तरी हिंसा होते, इतका आमचा धर्म उदात्त आहे. जेथें एखाद्या प्राण्याला नुसतें दुखविणेंसुद्धां पाप मानलें जातें, शिवाय हिंदी लोक जाणूनबुजून कोणत्याहि प्राण्याला तो कोणत्याहि कोटींतला असो, दुखवत सुद्धां नाहीं, आह्मी कसलीही गुलामगिरी मग ती सामाजिक असो, राजकीय असो, आनंदानें वर्षानुवर्ष सहन करूं; परंतु धार्मिक गुलामगिरी मात्र आह्मी एक पळहि सहन करणार नाहीं, ह्मणून तेथें अज्ञ जनतेंच्या मनावर धार्मिक मार्गानें आपला पगडा बसवून परस्त न्यायी सरकारावर ते पांच हजार कोसांवरून आपली राज्यतृष्णा भोगण्याकरितां आलेले असें समजून त्यांच्यावर वाटेल तसें तोंडसुख घेणाऱ्या जातीनें एकाच रानांत रहाणाऱ्या अगर चरणाऱ्या किंवा वस्ती करणाऱ्या

लांडग्यानें

मीच मेंढरांचा खरा पाळक व पुढारी असें आपल्याच तोंडीं ह्मणवून घेणें व हिंदुस्थानांतील बहुजन समाजाचे आह्मीच पुढारी, आह्मीच खरे हितचिंतक ह्मणवून गरीब रयतेच्या रक्ताचा शोष एकाच जातीनें करणें व अशा दीनदुबळ्या लोकांस नाडणाऱ्यापासून सोडविण्यास धावून येणाऱ्यास स्वतः चोर असतां, त्यांसच चोर ह्मणून बोंब मारणें रास्त आहे काय? यांनींच बहुजनसमाजास चातुर्वर्ण्यव्यवस्थेच्या अवजड शृंखला घालून आजवर आपला स्वार्थ साधला ना? आणि आतांही या चातुर्वर्ण्य–व्यवस्थेचें स्तोम माजविण्यासाठीं सेवा ह्मणजे संन्यासवृत्ति या जाळचानें प्रत्येक वर्ण दुसऱ्या वर्णाकरितां संन्यास करितो, ह्मणून चातुर्वर्ण्यव्यवस्था पुन्हां यशस्वी होण्यास हे सेवासंन्यासतत्त्व प्रत्येकास माहीत पाहिजे. हल्लीं आपणांतून हें सेवातत्त्व नाहींसें झाल्यामुळें चातुर्वर्ण्य व्यवस्था चूक आहे असें आपणांस भासूं लागलें आहे. हा आपल्या पूर्व परंपरेचा अपमान (?) आहे. सेवाधर्मानें अगर त्याच्या व्यावहारिक स्वरूपानें ह्मणजे चातुर्वर्ण्यानें आपला समाज आजपर्यंत सजीव ठेवला होता, व या पुढें ठेवील. वेदकालापासून (?) याच उच्च तत्त्वावर आपल्या समाजाचें वर्गीकरण केलें आहे. हें वर्गीकरण ह्मणजे ब्राह्मण ब्रह्मदेवाच्या मुखांतून, क्षत्रिय बाहूपासून वगैरे. अलीकडे भूदेवांच्या तावडींतून सुटणारे लोक कोणत्याहि कारणानें ब्राह्मणास नांवें ठेवितात. परंतु ब्राह्मण कितीहि झाला कर्मभ्रष्ट तरी तो तिन्ही लोकीं श्रेष्ठ ह्मणून तो नेहमीच निर्दोषी आहे. त्यांनीं आपल्याकडे कोणताहि अधिकार ठेविला नाहीं. अधिकारमदानें ते धुंद झाले नाहींत (!) त्यांनीं कोणाचा अधिकार बळकाविला असेल तर तो त्यागाचा संन्याशाचा, कर्मसंन्याशाचाच अधिकार होय! कमळाभोंवतीं असणाऱ्या लिडबिडणाऱ्या शेवाळचाकडे न बघतां कमलाकडेच जसें पाहावयाचें असतें, तसेंच येथें फक्त त्यांतील उच्च तत्त्वाकडे पहा. प्रत्येकानें आपला विचार करितांना अर्थात् वर्णव्यवस्थेप्रमाणें मी कोण आहे हें पाहिलें पाहिजे. ब्राह्मणांनीं आपल्याकडे व्यापार, शेतकी, राज्यव्यवस्था वगैरे कोणतेंच ठेविलें नाही; (!) ते सर्वांच्या हितासाठीं (?) झटत होते. (पण आतां?) आचार्याच्या सेवावृत्तीचा, खऱ्या संन्यास वृत्तीचा अवलंब केला पाहिजे. (कोणी?) ऐहिक सुखाचा त्याग करणें चूक आहे. (हीच ती परंपरा?) भिकारी कधींहि त्यागी होत नाहीं. आधीं वैभव प्राप्त करून त्याचा त्याग करणें त्यांतच भूषण आहे. (!) सर्व भूतांमध्यें एकच परमेश्वर ह्मणून परकीयांची लाथ सहन करू नका. (ज्यांचें तुमच्याशीं सतत सान्निध्य आहे, त्यांच्या लाथेखालीं बहुजनसमाज तुडवला गेला तरी हरकत नाहीं.) तांदूळ सुपारीनें काल्पनिक देवांचें समाधान होईल, आमचें होणार नाहीं. (अर्थात देवभोळेपणा हा दुसऱ्यास लुबाडण्याचाच मार्ग!) तरी सत्ता मिळवा. कांही करूं नये हा संन्याशाचा अर्थ करणें चूक आहे. जें जें दिसेल तें तें आपलें करण्याची शक्ति आपल्यांत आणा. आणि ह्मणूनच आज पुण्यांतील प्रागतिकांनीं कांहीं ब्राह्मणेतरांना कायदेकौन्सिलच्या येत्या निवडणूकीस उभे केले असतां "कै. गोखले असतांना त्या वेळीं श्रीयुत केळकर यांच्या विरुद्ध कै. हरि नारायण यांना तरी उभे केले होते, पण तितकें औचित्य देखील नेमस्त मंडळींत आतां दिसण्यांत येऊं नये, हें अत्यंत खेदास्पद व निराशाजनक आहे." रा. शिंदे यांनीं मागासलेल्या करितां देह झिजविला म्हणून त्यांना राजकारणाच्या आखाड्यांत उतरण्याची व रा. केळकर यांना बाजूस व्हा ह्मणण्याची योग्यता, काडीमात्र तरी असेल, असें कोणत्या नेमस्तांच्या अंतःकरणाला वाटत आहे? कौन्सिलांत जाऊन कांहीं एकेश्वरी भजनसमाज तयार करावयाचा नाहीं, किंवा सहभोजन घडवून आणावयाचें नाहीं. नेमस्तमंडळींनीं पुढें केलेल्या वीरांशीं ठक्कर देण्यास राष्ट्रीयपक्षानें अजून तरी श्री. केळकर यांना मागें करून एखादा इंग्रजी शिकलेला शास्त्री पुढें करावा. आतां नवीन मनू अवतरला आहे, राजकर्त्यांनीं आपल्या कर्तबगारीस फार मोठा वांव दिला आहे, आपलें सर्वस्व दाखविण्याची ही वेळ आहे, असें एकींकडे तारे तोडावे व दुसरीकडे भटजी वजा गृहस्थास कौन्सिलांत आणण्यास व

श्री. केळकरासारख्या कसलेल्या व तयार झालेल्या वीरास पाडण्यास प्रागतिकानें झटावें हें लांछनास्पद आहे. एकंदरीनें ब्राह्मणांनीं राजतृष्णेची कोणतीच पर्वा केली नाहीं ह्मणावयाचें एकीकडे तर दुसरीकडे कायदेकौन्सिलमध्यें ब्राह्मणेतर गेल्यास यदाकदाचित् आपल्या वर्ण व्यवस्थेचें उच्चाटन करील ह्मणून त्यांस एखादा कर्मठ शास्त्रीच प्रतिस्पर्धी करावा, असें सुचवावें किंवा पाण्यांत काठी मारल्यानें तें दुभंग होत नाहीं या न्यायानें आपल्या जातींत जहाल मवाळ असें वरकरणीं भेद दिसल्यास आपण अंतरंगामध्यें कसे एकच आहोंत हें दाखविण्यासाठीं आणि आपल्या जातींतून सत्ता जाऊन अन्य जातीचें वर्चस्व होऊं नये ह्मणून १९१७–१८ तील राजकारण पटु रा. शिंदे आज नालायक ठरवून त्यांची जागा एखांद्या जहाल मवाळानेंच पटकवावी. आणि हें सर्व भारूड कशाकरितां तर पूर्वापार चालत आलेलें आपल्या जातीचें वर्चस्व इतरांवर कायमपणें रहावें ह्मणूनच !

क्षेमसमाचार.

जातीवर्चस्वाचे डोहाळे !

आमच्या पुढारलेल्या बंधूंच्या मनांत अस्पृश्योद्धाराबद्दल किती तरी प्रेम (?) आहे असें जगास भासविण्यांत ते किती पटाईत आहेत, हें कांहीं नव्यानें सांगावयास नको आहे. ज्यांना रा. शिंदे कायदे कौन्सिलांत निवडून गेल्यास अस्पृश्योद्धाराचें काम मात्र खास नडेल, त्यांना कौन्सिलांत जाऊन अस्पृश्योद्धार जेवढा करितां येईल, त्यापेक्षां जास्त कौन्सिला बाहेर राहूनच करतां येईल, असें ह्मणणाऱ्या लोकशाहीनें त्याच्याच खालीं ब्राह्मणेतरांचें व अस्पृश्य वर्गाचे निसर्गदत्त पुढारी कोल्हापुरचे राजऋषि श्री शाहूछत्रपति यांच्यावर ब्रह्मद्वेषासारखे निरर्थक आरोप लादून अपात्राला पात्रता मिळणें ..... अब्राह्मणांना विशेषतः अस्पृश्यांना ब्राह्मणांच्या डोकीवर आणून बसविण्याचे चाळे, वगैरे दुष्टपणाचे प्रलाप काढून, त्यांच्या अंगावर भुंकत सुटावें, हें कशाचें चिन्ह आहे ? आपल्या दुष्टजाती वर्चस्वाचें जोखड जूं ब्राह्मणेतर वर्ग झुगारून देत आहे ह्मणून हें नव्हेना ? कांहीं अंशीं नव्हे बहुतांशीं तेंच जातिवर्चस्वाचे लागलेले डोहाळे होय ! नाहीं तर लोकशाही ह्मणजे हिंदु समाजांतील एक मूठभर जातच हें जगास आणि खऱ्या लोकशाहीच्या निदर्शनास कसें यावें ? खऱ्या लोकशाहीच्या काळांत अपात्रास पात्र बनविणें, अशक्तास सशक्त बनण्याची सवलत देणें हें लोकशाहीस समजत नाहीं असें नाहीं. तेव्हां जातिमत्सरानें वेडावून गेलेल्या नामधारी लोकशाहीनें म. गांधी या खऱ्या लोकशाहीभक्तानें, "ब्राह्मणांनीं पुष्कळ दिवस उत्कृष्ट कामगिरी बजावली खरी, पण त्यांची अरेरावी व त्यांनीं उच्च व कनिष्ठ जातींत जो भेदाभेद केला, तो अतिशय सैतानी वृत्तीचा आहे" असें मद्रासमध्यें काढलेल्या उद्गाराचें पुनः एकवार मनन करून मग दुसऱ्याचे लचके घ्यावयास जावें. तूर्त एवढाच तिला इषारा देणें बस्स आहे.

※

लोकमान्य ह्मैस झालें !

लोकमान्य ही काय चीज आहे याचा निदान आज तरी योग्य निर्णय लागेल, असें वाटत नाहीं. कारण लोकमान्यावरील प्रेमाचें (?) भरतें निरनिराळ्या व्यक्तीला निरनिराळ्या तरंगांत येऊं लागल्याचें दिसून येत आहे. ज्याला जें वाटेल तें नांव अगर रूप तो त्या व्यक्तीला देऊं लागला आहे. यावरून कोणी असें समजूं नये कीं, आह्मी लोकमान्यांचा द्वेष करून त्यांच्या विरुद्ध कांहींतरी लिहीत आहोंत. आह्माला जें पाहावयाचें आहे तें हेंच कीं, या सुधारणेच्या मनूंत सर्वांचें लक्ष विशेषतः राजकीय ज्ञानाकडेच वेधून राहिलें आहे. अशा वेळीं जनतेंत ज्ञानाची व एकंदर आपल्या नैसर्गिक हक्कांच्या जाणिवेची लाट उसळून देणे हे खऱ्या राजकीय सुधारणावाद्यांचें आद्य कर्तव्य आहे; पण हिंदुस्थानांत विशेषतः महाराष्ट्रांतील पुढारलेल्या हिंदुसमाजाची तऱ्हा कांहीं औरच आहे ! कारण आज लोकमान्य या शब्दाची किंमतच काय करावी असा साधारण समजुतीच्या माणसापुढें एक विकटच प्रश्न येऊन पडतो. कारण, अलिकडे लोकमान्य हें नामाभिधान व्यक्तीपासून तों व्यवहारांतील सर्व सजीव निर्जीव वस्तूंसहि लावलेलें व लागत असलेलें दिसून येत आहे. उदाहरणार्थ, लोकमान्य नाटक मंडळी–उपाहार गृह –उदबत्ती–भांडार–जोडे–नवनीत नांवाच्या कितीतरी संस्था अस्तित्वांत आहेत ! यावरून आमच्या पुढारलेल्या धर्मबंधूंत लोकमान्य शब्दाची किंमत कशी केली जाते याचा ज्याचा त्यानेंच विचार करावा.

कै. रा. टिळक यांच्या स्मरणार्थ आज हिंदुस्थानांत जिकडे तिकडे त्यांचें स्मारक कोणत्या प्रकारें करावें हा एकच प्रश्न सर्वतोमुखीं असल्याचें दिसून येतें. त्यांच्या नांवाला व कर्तबगारीला साजेल अशा स्मारकाची सूचना ठिकठिकाणाहून होत आहे यावद्दल कोणालाहि आदरच वाटेल. आणि तशा लोकोपयोगी संस्था अस्तित्वांत येणेंहि तितकेंच स्तुत्य आहे. पण आम्हाला जें वाटतें, तें हें कीं त्यांच्या नांवाचा बराच विपर्यास भलत्याच कामीं केला जात आहे. कोणी त्यांना दत्ताचें स्वरूप देत आहेत, तर कोणी चतुर्भुज बनवीत आहेत; अशा रीतीनें अज्ञ समाजांत त्यांचे व्यर्थ देव्हारे माजवून अज्ञ जनतेला भलत्याच मार्गाचें वळण लाविलें जात आहे, तें केव्हांहि गैरशिस्तच आहे. रा. टिळक यांच्या विद्वत्तेबद्दल आणि धाडसीपणाबद्दल आह्माला केव्हांहि आदरच वाटेल. पण त्यांच्या भक्तांकडून त्यांना ज्या प्रकारचीं विशेषणें लावून संबोधिलें जातें, त्यायोगें त्यांचे भक्त जाणून बुजून त्यांचें वजन हलकें करीत आहेत. कोणी त्यांना नारदी बनवून कपिलाषष्ठीचा योग जुळवून आणतो, तर कोणी त्यांना म्हैसच बनवून, त्यापासून नवनीताची अपेक्षा करितो ! आणि अशांतलाच एक प्रकार त्यांच्या स्मारकासबंधानें दुनियेनें सुचविला आहे. "लोकमान्यांचे लेख व भाषणें ह्मणजे मध्यम वयाच्या निरोगी ह्मशीचे निर्भेळ दूध आहे. त्याचें मंथन करून बालभारतासाठीं लोकमान्य नवनीत तयार करण्यांत

यावें." मध्यम वयाच्या म्हशीचें दूध निर्भेळ कसें रहाणार ? आणि जें निर्भेळ नाहीं तें पौष्टिक कसें असणार ? म्हशीचें दूध जर पौष्टिक व्हावयास पाहिजे तर तिला कोणत्या प्रकारचें खुराक चारावयास पाहिजे ? अर्थात तिच्या दुधांत जर पौष्टिकपणा यावयास पाहिजे तर तिला सर्व प्रकारचें संमिश्रण असेंच खुराक पाहिजे. तरच तिच्या दुधांत पौष्टिकपणा येईल. मग रा. टिळक यांना नोकरशाहीस विरोध करणें आणि बहुजन समाजावर स्वजातीचें वर्चस्व वाढविणें यापलिकडे बहुजन समाजाच्या खऱ्या हिताचा विचारच नव्हता. तेव्हां अशा त्यांच्या कोत्या विचारांचें नवनीत तें काय निघणार व त्यापासून बहुजन समाजास फायदा तो काय होणार ? ह्मणून बहुजन समाजास उपयोगी अशाच संस्था निर्माण झाल्यास त्यांच्या नांवाचें खरें स्मारक होणार आहे. त्यांना नारदी बनवून वाळंतीण करणें किंवा म्हैस बनवून धाची चरबी घेऊन बसणें ह्मणजे त्यांचा एक प्रकारचा उपमर्द करणें होय.

स्त्रीशिक्षणासंबंधीं मननीय उद्‌गार.

रा. ल. ब. भोपटकर:—"इतर देशांतील स्त्रिया राजकारणांत प्रत्यक्ष भाग घेऊं लागल्या आहेत अशा वेळीं हिंदुस्थानच्या लोकांनींच या प्रश्नाकडे दुर्लक्ष करणें शक्य नाहीं."

महाराष्ट्र माहेश्वरी परिषदेचे अध्यक्ष **बाबू गोविंददास:**—"स्त्रीशिक्षणाची महती तर फारच आहे. आपल्या स्त्रिया सुशिक्षित झाल्याशिवाय आपणांस आपलें पूर्व वैभव प्राप्त करून घेतां यावयाचें नाहीं."

कृष्णदासजी:—"कोणत्याहि स्थितींतील मनुष्य आपली सुधारणा करूं इच्छितो. शिक्षणाशिवाय कशानेंहि सुधारणा होणार नाहीं. शिक्षणाचा प्रसार झाल्यावर इतर ठरावहि करण्याचें कारण पडणार नाहीं. शिक्षणानें सर्व प्रश्न सुटतील. तेव्हां आजच्या परिस्थितींत **योग्य असें शिक्षण आपल्या मुलामुलींस द्या.**"

सौ. पं. मनोरमाबाई:—"प्रत्येक व्यक्तीनें आपली सुधारणा करून घेण्याचा प्रयत्न केल्यास, सगळ्या जातीची सुधारणा होण्यास वेळ लागणार नाहीं. समाजाचें अर्धांग ज्या स्त्रिया त्या अशिक्षित राहिल्यास समाजाची सुधारणा व उन्नति झाली असें म्हणतां येणार नाहीं. **पुरुषांच्या पेक्षां स्त्रियांस शिक्षण देण्याची आवश्यकता विशेष आहे.** गृहव्यवस्थेची, मुलाबाळांच्या संगोपन संवर्धनाची जबाबदारी स्त्रीवर असते. ह्मणून सुशिक्षित स्त्री अशिक्षित स्त्रीपेक्षां सरस ठरते."

शिक्षण ही काय वल्ली आहे, व तिच्या आंगीं केवढी अचाट शक्ति आहे आणि सध्यांच्या प्रसंगीं समाजास तिची किती आवश्यकता आहे, हें कांहीं नव्यानें सांगणें नको आहे. तिच्यामुळेंच आज जगांतील वाफेची यंत्रें, विद्युत्शक्ति वगैरे नवीन नवीन शोध हे तर सर्व साधारणच होऊन बसले आहेत. अशा शक्तीची व्यक्ति, कुटुंब, समाज व राष्ट्र याची प्रगति होण्यास किती आवश्यकता आहे, हें आज सुधारलेल्या प्रगतिमान राष्ट्रांकडे पाहूं गेल्यास सहज दिसून येईल.

आपल्या या हिंदुस्थान देशांतील बहुजनसमाजांत शिक्षणाचा प्रसार जास्त प्रमाणावर झाल्याविना, देशाची सामाजिक धार्मिक व राजकीय सुधारणा होणें शक्य नाहीं हें जाणूनच कै. ना. गोखले यांनी सक्तीच्या शिक्षणाचें बिल कायदे कौन्सिलांत आणलें होतें; परंतु त्याला आमच्या स्वार्थी जहाल कंपूकडूनच खो मिळाल्यामुळे तें पास न होता तसेंच भिजत पडलें. परंतु सुदैवानें ना. पटेल यांनी तें काम पुन्हा हातीं घेऊन १९१७ त निदान म्युनिसिपालिटीच्या हद्दींत तरी सक्तीचें प्राथमिक शिक्षण मुलामुलींस एकदमच दिलें जावें म्हणून प्रयत्न करून हा कायदा पास करून घेतला, पण अखेर तो तसाच कागदावर अद्याप कसर खात पडून राहिला; कारण त्यावर आमच्या स्वराज्य भोक्त्या जहालाग्रणींनीं वरीच मल्लिनाथी करून तें काम कसें रेंगाळत ठेवलें आहे हें सर्व श्रुतच आहे.

मुलींस शिक्षण दिल्यास त्यांच्या ठिकाणी स्वाभिमानाची ज्योत किती प्रबळ जाज्वलित असते हें आमच्या बहिष्कृतांत गणलेल्या भगिनी **अनुसया बाई कांबळे** यांचे पत्र वाचल्यास तेव्हांच दिसून येईल. या ठिकाणीं आम्हाला एवढेच सुचवावयाचें आहे कीं बहिष्कृत समाजाला आपली उन्नती होऊन आपण इतर पुढारलेल्या लोकांच्या बरोबरीचे व्हावे असें वाटत असल्यास त्यांनी आपल्या उन्नतिगाड्याचें दुसरे चाक जो स्त्रीसमाज, त्याची बरोबर व्यवस्था ठेवून आपल्याच बरोबरीनें त्यांनाही शिक्षणाचा लाभ मिळवून दिला पाहिजे. तरच हा आपला गाडा नीटपणें चालून लौकरच आपल्या इच्छित जागीं सुरक्षितपणें पोंहचेल. ह्मणून त्यांनी ब्राह्मण अगर इतर वरिष्ठ ह्मणविणारे लोक जरी स्त्रीशिक्षणास अटकाव करूं लागले—वास्तविक पाहतां ते आपल्या स्त्रियांस शिक्षणापासून अलिप्त ठेवीत नाहींत, हें भारत-महिला विद्यापीठाच्या वाढत्या कामगिरीकडे पाहिल्यास दिसून येतें—मात्र त्यांना जे पाहिजे आहे तें हेंच कीं, त्यांच्या मुली वाटेल तशा शिक्षणाचा लाभ घेतातच. मग म्युनिसिपालिटीचा पैसा ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत समाजाच्या मुलांमुलींच्या शिक्षणांत कां घालावा ? आणि ह्मणूनच तें स्वार्थाकरितां या पवित्र कार्यास अटकाव करून पहिल्यानें आपल्या आरोग्य व चैनीच्या सुधारणेंकडे लक्ष देऊन, तें काम मागें पाडीत आहेत, तर अशा वेळीं आपण स्वस्थ न बसतां, एकसारखी घडपड करून, आपल्या मुलामुलींच्या प्राथमिक सक्तीच्या शिक्षणाच्या पवित्र कायद्याची अम्मल बजावणी करून घेऊन आपल्या भावी पिढीत शिक्षामृत पाजून त्यास उन्नतिशिखरास पोंहचण्याचा मार्ग सुलभ करावा, आणि त्याचप्रमाणें भगिनी अनुसयाबाईप्रमाणें आपल्या भावी पिढींत **स्वाभिमान उत्पन्न करावा.**

शेला पागोटें !

जगाची दिशाभूल करण्यांत आमच्या वर्णाश्रमधर्मवाद्या गारुड्यांचा हातखंडा सर्व महशूरच आहे. त्यांना पदरचें देण्यापेक्षां दुसऱ्याचें घेण्यांत बराच आनंद होत असतो. निदान औपचारिक रीतीनें तरी तो व्यक्त करणें भाग पडतें. अंत्यजांशीं सहकारित्व करण्यांत किंवा त्यांच्याकडे दयार्द्र दृष्टीनें नुसतें पाहण्यांतहि त्यांचें सोवळें विटाळलें (?) जातें. पण जेथें पैशाच्या लाभाचा प्रश्न येतो, तेथें मात्र हें सोवळें आपण होऊनच पुढें पुढें धांवतें !

* * *

ह्मणतात ना, लक्ष्मीला विटाळ नाहीं? ह्मणजे ती वाटेल त्याच्या हातांत हात घालून जाईल व वाटेल त्याला तळमळत पडावयास लावील? कारण तिच्या शिवाय जगाचा व्यवहारच चालणार नाही. ज्या बहिष्कृतांनी तिला वाटेल त्या घाणेरड्या स्थितींत वापरली तरी तिला स्पर्श आमच्या कर्मठबंधूंच्या सोंवळ्यास (?) बाधा करीत नाही, तोंच त्या बहिष्कृतांशीं नुसतें चांगल्या तऱ्हेनें बोलण्यानें अगर सौजन्यानें वागल्यास आमच्या या सोवळ्यास खपत नाहीं. मग हें अस्पृश्यांचें भूत (?) या सोवळयाच्या मानगुटीवर बसेल याची भीति वाटते कीं, काय कोण जाणे !!

* * *

ज्या समाजांतील लोक अगदी अन्नान्न करुन व वस्त्राविणें थंडी वाऱ्यांत काकडून जरी मेले, तरी ज्यांना कधीं काळीं घाम फुटावयाचा नाहीं, त्या समाजाच्या कंगाल हीनस्थितीविषयीं एखाद्यानें नुसतें सहानुभूतिपर भाषण केल्यास, त्या भाषणाचा आपल्या सोंवळया पत्रास विटाळ (?) होऊं द्यावयाचा नाहीं; पण स्वतःच्या पुढाऱ्याच्या स्मारकासाठीं याच दीन दुबळ्या लोकांनीं स्वतः उपाशीं राहून मदत केल्यास चालतें, इतकेंच नव्हें तर स्मारक फंडाच्या पंचवीस हजारांत एका अंत्यजा (?) चे दहा रुपये आहेत ही विशेष लक्षांत ठेवण्याजोगी गोष्ट आहे, ह्मणून आमच्या दुनियेला भारीच आनंद होतो?

* * *

अंत्यजाच्या मदतीची गोष्ट पुढें करुन, त्या अंत्यजाच्या व इतर जनतेच्या मनास भुरळ पाडण्याकरितां आनंदाचा बुरखा घेऊन भराऱ्या मारणाऱ्या दुनियेला आह्मी असें विचारतों, कीं, ताई चौपाटीवरील अस्पृश्यतानिवारक सभेंत कै. टिळकांनीं केलेलें भाषण त्यांच्या केसरीत कांगे आलें नाही? टिळकास अस्पृश्यवर्गाबद्दल कळकळ होती, तर त्यांनी त्या जाहीर नाम्यावर सही कां केली नाहीं? कां टिळकास त्यांचा विटाळ (?) नको होता? मग टिळकांच्या स्मारकाबद्दल त्या गरिबानें दिलेल्या मदतीचा बेमुर्वतपणें अंत्यजांची मदत ह्मणून दिमाख्यानें नाचणाऱ्या तुला, सोवळ्या टिळकाची कांहींच भीति वाटत नाहीं काय?

* * *

ज्या गृहस्थानें सांगलीच्या फंडांत दहा रुपयांची भर घातली त्यानें आपल्या हीन बांधवांकडे पाहूं नये काय? बरें ज्या सोंवळ्या स्मारकास मदत केली त्या स्मारकभोक्त्यांनीं, आपणाकरितां अंत्यज हा चीड आणणारा व अपमानास्पद योजलेल्या शब्दाबद्दल कांहींच वाटू नये काय? दान देणारा अडाणी अशिक्षित असला म्हणून दान घेणाऱ्या सुशिक्षिताला तरी आपल्या सदसद्विवेकास (असल्यास) स्मरून दात्यास निंदाव्यंजक विशेषण लावण्यास थोडीशी जनाची नाही तरी मनाची कांहीं × × वाटावयास पाहिजे होती! पण जित्याची खोड मेल्याविना जात नाहीं असें म्हणतात, तें खरें कसें ठरणार!

* * *

हा आमचा गोटया म्हणजे असा कांहीं विचित्र आहे कीं, विचारूं नका. तो म्हणतो, आमच्या हिंदुस्थानच्या पुढाऱ्यांस अक्कल येण्याऐवजीं दिवसेंदिवस ते चळ भरल्यासारखे करून मूर्ति सोडून व्यक्तिपूजनाच्याच मार्गे लागले आहेत. कारण शुष्क बुद्धीचे पंडित बिशनदत्त शुक्ल यांनी एक नवीन शोध लावला आहे शोध!!

* * *

ते ह्मणतात, डिसेंबरांतील नागपुरच्या कांग्रेसच्या अध्यक्षांच्या जागीं कै. टिळकांचा फोटो ठेवून त्यालाच अध्यक्ष बनवा! यालाच म्हणतात पंडितांच्या अकलेचा उजेड! पण फोटो पाठीमागें फोनोग्राफची टिळकांच्या भाषणाची प्लेट ठेविल्यास प्रतिवर्षी नवीन अध्यक्ष शोधित बसण्याची दगदग तरी चुकेल! आणि मग हिंदी लोकांच्या अचाट शोधाबद्दल गोटयाला खरोखरीच आनंद होईल!

* * *

काल गिरगांवच्या बाजूनें जातां जातां आमचा गोटया एकाएकीं डोळे झांकून मटकन खालीं बसला. तेव्हां आह्मी त्याला धावऱ्या धावऱ्याच विचारलें, की, काय रे गोटया, असें एकाएकीं डोळे झांकून खालीं बसावयास तुला काय झालें? गोटया म्हणाला, धाड्कन् पडलों नाहीं हें सुदैव समजा! कां कीं, ती पहा ताईची बावनकशी सोन्याची बांगडी! ती पुढें दिसल्यामुळेंच माझे डोळे एकदम दिपून गेले.

* * *

तीं पहा त्या बांगड्यांवरची अक्षरें, "एका महाराच्या कुटुंबामध्यें ४ माणसें असलीं तर तीं चारही माणसें कमवूं शकतात. १०-१२ वर्षांचा एक मुलगा असला, तरी घोड्याची लीद वगैरे उचलण्याचे काम मिळवूं शकतो; म्युनिसिपालिटीनें दिलेल्या जागेचें भाडेंहि प्रत्येक माणसामागें ८-१२ आणे असतें. आणि रहाण्याची पद्धतहि कमी खर्चाची असते. उलटपक्षीं पांढरपेशे शिक्षक व कारकून यांचे सर्व बाजूंनीं हाल! एक माणूस कमावणारें, भाडें जबर, रहाण्याची पद्धत वरच्या दर्जाची, सर्व बाबतींत खर्च वाढलेला, दुखणीं व लग्नकार्यें यांसाठींहि खर्च, आणि घरामध्यें एका माणसावर अवलंबून असणारी न कमावणारी माणसें मात्र अनेक! अशा प्रकारें विचार करितां अगदी खालच्या वर्गापेक्षांहि कारकून पेशाच्या लोकांची अधिक केविलवाणी स्थिति झाली आहे."

* * *

ह्याच ताईचें म्हणणें असे आहे, कीं, " अस्पृश्य म्हणून जे लोक, त्यांच्या हिताची आमची कळकळ बावनकशी सोने आहे. हें सोने त्याच्यावर कितीहिं घाण टाकण्यानें दूषित होणार नाहीं. आज नाहीं उद्यां वरची घाण निघून बावनकशी सोनें पूर्ववत् सतेज आहे तें सर्वांच्या लक्षात येईल."

* * *

मुंबईच्या झाडूवाल्या महारांनीं पोटाला चिमटे बसतात ह्मणून केलेल्या संपाबद्दल व त्यास मिळालेल्या मोबदल्या-बद्दल ताईला कसेसेंच वाटून तिच्या अंतरंगांतील अस्पृश्य सुधारणेचें खरें स्वरूप दिसत आहे. पांढरपेशा लोकांची घरीं बरींच माणसें असूनही जर उपासमार होते तर त्यांनीं ताईचें सर्टि-फिकेट वरहुकूम कां वागू नये? एकंदरीनें ताईच्या बोलण्याचा रोख अस्पृश्य वर्गानें वरच्या वर्गात येऊन उपासमारीच्या अडचणींत न पडतां तेथेंच कचरा काढीत सुख मानून रहावें हें बरें! त्याशिवाय बांगडीवरचा कचरा निघून बावनकशी सोनें कसें झळकणार?

मुंबई, ता. ६-९-२०　　जांवई.

कुशल प्रश्न.

पुढाऱ्यांचें लक्ष जाईल काय?

आमच्या समाजात देवाला मुरळचा व भुत्या सोडण्याची जी घातक रूढि होती ती नाहीशी करण्याबद्दल पुण्याचे रा. शिव-राम जानबा कांबळे यांनी मनावर घेऊन ती चाल बंद करून. अनीतीला आळा घातल्याबद्दल कोणीही त्यांचे आभारच मानील. पण त्याचबरोबर खेदाची गोष्ट ही की, मुरळचा भुत्यांचा सुळ-सुळाट कमी होतांच, आमच्या गरती ह्मणविणाऱ्या गरिब नव-ऱ्यांच्या बायका दिवसां ढवळ्या आपली जात गोत सोडून परक्या जातीजवळ जन्म काढितात. आणि मग त्यांचे पाप आमच्या गरीब जातबांधवांनी स्मशानांत पुरण्यास न्यावे! हें किती लांच्छनास्पद आणि आपल्या समाजाला घातक आहे? आपल्या जातीची सुधारणा व्हावी असें जर आपल्यापैकीं निदान सज्ञानास तरी वाटत असल्यास, त्यांपैकी प्रत्येकानें ज्या बाया परयातीजवळ असतील त्यांस व त्यांच्या सहाय्यकर्त्यास किंवा पर-यातींत गेलेल्यास पुन्हां फिरून परत आणून पुणें मुंबई येथील समाजांत राजरोसपणें वावरणाऱ्यांस, व त्यांच्या सहाय्य कर्त्यांस कायमचाच बहिष्कार घालून, त्यांच्या कोणत्याही लग्नकार्यांत जाऊन त्यांस मदत न करणें हें आमच्या पुढाऱ्यांनीं आपल्या जातिस्वाभिमानाचें आद्य कर्तव्य समजू नये काय? आणि तें असेंच स्वार्थावर दृष्टी ठेवून, अशा अनिष्ट प्रकाराकडे डोळेझांक करतील, तर लवकरच आपली जात लुप्तप्राय होईल हे प्रत्येकानें लक्षांत ठेवूनच, आपल्या जातीचा अभिमान राखून आपल्यांतील ही दुष्ट चाल बंद करावी.

रास्ता पेठ, पुणें　　आपली,
ता. २४-८-२०　　**अनुसयाबाई कांबळे.**

आमची हालचाल!

ता २९-८-२० रोजीं मदनपुरा भायखळा (मुंबई) निराश्रित शाळेंतील मुलांचा वार्षिक बक्षिस समारंभ त्या शाळेचे हेडमास्तर रा. मुकुंद नायकू खंडकर यांनी फारच उत्कृष्टपणें घडवून आणला. सदर शाळेंतील मुलांची टापटीप व स्वच्छता पाहून त्यांनीं समारंभाच्या वेळीं मुलांस विद्येची अभिरुचि लागण्यास्तव केलेले फार्स आणि बहिष्कृत वर्गाची सध्याची बिकट परिस्थिति यावर खड्या स्वरांत ह्मटलेलीं गाणीं ऐकून प्रेक्षकांच्या मनावर फारच उत्कृष्ट असा परिणाम झाला. नंतर ही शाळा डि. सी. मिशनच्या ताब्यांतून निघाली त्या वेळची मुलांची संख्या आणि हल्लीं असलेल्या संख्येकडे पाहिल्यास ती वाढ करण्यास स्वज्ञातिउद्धाराच्या हेतूनें रा खंड-कर यांनीं केलेलें अविश्रांत प्रयत्न पाहून त्यांच्याबद्दल मंडळीस फार आदर वाटला. आणि आपल्यांत शिक्षणाचा प्रसार होण्या-करितां असाच आपल्या ज्ञातीचा माणूस हवा आहे असें प्रत्ये-काचे तोंडून निघूं लागलें.

समारंभ आटोपल्यावर रा. निवृत्तिनाथ तुळसीराम जाधव यांचे अध्यक्षतेखालीं बहिष्कृतवर्गाची एक मोठी सभा झाली. तींत कांहीं ठराव पास झाले. पैकीं महत्वाचा ठराव रा. गोविंद गोपाळ कांवळे यांची शिक्षणखात्यांत अ. डे. ए. इन्स्पेक्टरच्या जागेवर नेमणूक केल्याबद्दल बहिष्कृत वर्गाची ही सभा सरका-रचे आभार मानते, आणि सदर अधिकाऱ्यास स्पृश्यवर्गाच्याहि शाळा तपासण्याचा अधिकार द्यावा अशी विनंति करिते. त्याच-प्रमाणे ठिकठिकाणच्या म्युनिसिपालिटयांनीहि या कृत्याचें अनुकरण करावें अशी त्यांना या सभेची विनंती आहे. असा रा. ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं ठराव मांडून त्याचे समर्थनार्थ मोठ्या जोर-दार भाषेंत भाषण केलें, व त्यास रा. बाळकृष्ण गणपत भातन-कर यांनीं अनुमोदन दिल्यावर तो सर्वानुमतें पास झाला.

सदर प्रसंगीं समयास अनुसरून रा. भटकर, कांबळे, वाघ-मारे, मारुतीराव गायकवाड, आंबेडकर, शिंदे, संभाजी गाय-कवाड, नारायण काजरोळकर वगैरे वक्त्यांची भाषणें झाली.

दायीपेक्षां आईचेंच दूध श्रेष्ठ!

अस्पृश्य मानिलेल्या जातींत विद्याप्रसार करणारी मंडळी कोल्हापूर, या संस्थेचा सन १९१९-२० सालचा वार्षिक रिपोर्ट आमच्याकडे अभिप्रायाकरितां आला आहे. सदर रिपोर्टावरून पाहतां संस्थेची कामगिरी फार उत्कृष्टपणें चालली आहे असें कोणालाहि दिसून येईल. आणि आम्हालाहि ही संस्था प्रत्यक्ष पाहूनहि हाच अनुभव आला आहे. या संस्थेच्या भरभराटीसाठीं कोल्हापूर दरबारांतील बहुतेक सर्व अधिकारी झटत आहेत. त्यांतल्या त्यांत

ज्याची कळ त्याला

या न्यायानुसार अस्पृश्य वर्गातील तरुण होतकरू रा. निंगापा शंकर ऐदाळे यांची रेसिडेंट सुपरिंटेंडेंटचे जागीं नेमणूक

झाल्यापासून संस्थेंतील मुलांवर योग्य प्रकारें देखरेख केली जात असते. एवढेंच नाहीं तर मुलांच्या खाण्यापिण्याकडे, स्वच्छतेकडे व त्यांच्या शुद्ध आचरणाकडे विशेष लक्ष पुरविलें जातें. याचें कारण रा. ऐदाळे हे स्वतःच त्या समाजापैकी असलेनें मुलांचे सोयी गैरसोयीचा विचार त्यांनां जितका सुलभरीतीनें करितां येत आहे, तितक्या तऱ्हेनें इतर समाजाचा तेथें सुपरिंटेंडेंट नेमला असता तर त्याला करितां आला नसता. तसेंच रा. ऐदाळे हे सुपरिंटेंडेंट झाल्यापासून इमारतीचे पुढील भागीं मुलांच्या मदतीनें फुलझाडें व फळझाडें लावून स्वतः त्याची मशागत करितांना आह्मी कित्येक वेळां पाहिलें आहे. शिवाय संस्थेचा सर्व जमाखर्च वगैरे हिशेबहि रा. ऐदाळे यांनीं व्यवस्थितपणें ठेविल्याचें आमच्या निदर्शनास आलेलें आहे व या पुढें रा. ऐदाळे सदर संस्थेचें काम मोठ्या जोमानें करून संस्था भरभराटीस आणून दाखवितील अशी संस्थेच्या चालकाप्रमाणें आह्मांसहि खात्री आहे.

रा. ऐदाळे यांचें काम पाहूनच संस्थेनें त्याच वर्गातील नवीन दोन तरूण रा. दत्तोबा पवार वकील आणि रा. यल्लाप्पा मोटार ड्रायव्हर यांचा कार्यकारी मंडळांत समावेश केला आहे. ही त्यांच्या भावी स्वतःच्या पायावर उभे रहाण्याची सिग्नल आहे. म्हणून रा. पवार व यल्लाप्पा हे रा. कामत यांच्याप्रमाणें ऐदाळे यांस साहाय्य करून आपली लायकी दाखवून समाजाचा लौकिक वाढवितील अशी आशा आहे.

श्रीमन्महाराज सरकारसाहेब करवीर यांनीं अस्पृश्यांचे सुधारणेसंबंधी निरनिराळी कार्यें हातीं घेतलीं आहेत व तीं कृतीनें करूनहि दाखवीत आहेत. त्यांपैकीच हे एक कार्य असून दरबारची मंडळी झटून महाराजांचा लौकिक वाढवीत आहेत हें त्यांस भूषणावह आहे. शेवटीं अस्पृश्य वर्ग दरबारी मंडळींचे व दयाळू सरकारांचे सदैव ऋणी राहतील.

कळावें कीं,

—हिंदु समाजांतील बालविधवांच्या विवाहास उत्तेजन देण्याकरितां एक परिषद कलकत्ता येथें जादा कॉंग्रेसच्या मंडपांत स्वामी श्रद्धानंदांच्या अध्यक्षते खालीं भरणार असल्याचें समजतें.

*.*ज्या कॉंग्रेसच्या मंडपांत सामाजिक परिषद भरूं नयें ह्मणून हाणामारी पर्यंत मज्जल गेली त्याच कॉंग्रेसच्या मंडपांत विधवा विवाहाची परिषद आणि ती ही एका संन्याशाच्या अध्यक्षते खाली ! अब्रह्मण्यम !!

—रा. सिताराम नामदेव शिवतरकर हेडमास्तर एलफिन्स्टन रोड ब्रीज निराश्रित मराठी म्युनिसिपल स्कूल यांनीं आपल्या पुत्रजन्मोत्सवांप्रित्यर्थ रोहिदास विद्यावर्धक समाज व मूकनायक पत्रांस प्रत्येकीं पांच पांच रूपये देणगी दिली आहे.— बहिष्कृत समाजांत पांचवीच्या वेळीं जुन्या वेडगळ रूढीला बळी पडून पैशाची उधळपट्टी न करितां अशा सार्वजनिक संस्थास मदत करून सर्व बहिष्कृत वर्गास अनुकरणीय उदाहरण घालून दिलें आहे. त्यांचा कित्ता इतरही घेतील काय ?

—जगाच्या एकंदर लोकसंख्येपैकीं ५० कोटी इतक्या लोकांना भरपूर कपडे मिळत असून ७५ कोटी लोकांना अर्धनग्न स्थितींत रहावें लागत आहे आणि २५ कोटी लोकांना तर मुळींच वस्त्रप्रावर्ण मिळत नाहीं. ज्या लोकांच्या आंगावर कपडे असतात अशापैकीं $\frac{1}{10}$ लोकांच्या कपड्यांची सोय सुतीकापडाच्या गिरण्यांच्या योगानें झालेली आहे अशा प्रकारची माहिती सर चार्लस मॅकारा यांनीं एम्पायर कॉटन ग्रोइंग कमिटीच्या नुकत्याच प्रसिद्ध झालेल्या रिपोर्टांत दिलेली आहे.

—ता. १ जानेवारी १९२० पासून ता. १५ एप्रील १९२० पर्यंतच्या साडेचार महिन्यांत भुकेनें मेलेले ४० आणि निरनिराळ्या प्रकारच्या रोगानें मेलेले २०० असे एकंदर २४० भिकारी मुंबईतील रस्त्यावर मेलेले पोलिसला सांपडले. गलेलठ्ठ भिकाऱ्यांना लाडवांचें दान करण्याचें हें फळ.

—अमेरिकेंत जी. सी. डब्ल्यू नांवाच्या एका बाईस पंधरा खेपेस एकेचाळीस मुलें झालीं आहेत. तीन वेळा तिला लग्न करावें लागलें असून मिस्तर एम्. के, मि. टि. आर, के व मि. जि. सी. डब्ल्यू या तीन नवऱ्यापासून अनुक्रमें २, ९ व ३० अशीं मुलें झालीं आहेत. तिच्या आईस व आजीसहि अशाच क्रमानें मुलें झाल्याचें समजतें. ईश्वराची अगाध लीला.

—सानफ्रान्सिस्को येथील रहिवासी डॉ. निकसन् यानें अत्यंत परिश्रमानें हजारों चक्रांची एक यांत्रिक मूर्ति तयार केली असून उत्कृष्ट गवयाप्रमाणें तिला चौसष्ट रागिण्यांचे आलाप घेतां येतात. आपल्यास पाहिजे तो राग ठराविक चक्र फिरवतांच नियमित मुदतीपर्यंत ऐकावयास मिळतो. भौतिक शास्त्रवेत्ते कोठे कसा शोध लावतील सांगतां येत नाहीं. मूर्तीपूजक हिंदूंनीं अवश्य संग्रह करावा.

—न्यूयार्क शहरीं मिसेस डोरामांच या नांवाची एक संगीतप्रिय रमणी Encephalitis या रोगानें पछाडल्यामुळें १०२ दिवस झोपेंत होती. तिला जागें करण्यास चिकित्साशास्त्राचा कांहींच उपयोग झाला नाही. डोरामांच ही विलक्षण संगीत प्रिया असल्यानें तिच्या शय्येजवळ एका तंतुवाद्य निपुणास गायनवादनास बसविलें होतें. त्याच्या आलापास सुरवात होतांच निद्रित रमणी हळूहळू जागी होऊं लागली.

—ब्रिटिश कोलंबियांतील व्हानकुव्हर विश्वविद्यालयाचे उद्भिजशास्त्राचे अध्यापक जेनडेव्हिसन यानें Lougras fir नांवाचे एक साखरेचें झाड शोधून काढलें आहे. सदर प्रकारची झाडें ब्रिटिश कोलंबिया व कॅनडा येथें पुष्कळ सांपडली आहेत. सदर झाडें बाभळीच्या झाडासारखी कंटकमय असून या कांट्याच्या छिद्रांत एकप्रकारचा रस भरलेला असतो. हा रस गोळा करून तो वाळविला ह्मणजे साखर तयार होते. उष्णकटिबंधांत ही झाडें उत्पन्न होतात.

—लेफ्टनंट औमर लॉक्लीयर या नांवाचा एक वैमानिक आकाशांत असतां एका विमानांतून दुसऱ्या विमानांत जाण्याच्या शिताफीबद्दल फार प्रसिद्ध होता. तो व त्याचा एक मदतनीस हे सिनेमाच्या चित्रपटांत घेण्यासाठी खेळ करीत असतां ते दोघेही आकाशांतून खालीं पडून मरण पावले—अति धाडसाचा परिणाम !

—मि. जिनेट होगान या नांवाची अमेरिकन स्त्री सहा महिन्याची गर्भवती असतां एक घोडा तिला चावला. यथा-काळ प्रसूत झाल्यानंतर तिला जो मुलगा झाला त्याचा सर्व आचार व्यवहार घोड्यासारखा आहे. सदर मुलगा सांप्रत चार वर्षांचा असून आहार, निद्रा, विश्रांति वगैरे बाबतींत थेट घोड्यासारखाच त्याचा अविर्भाव होत असल्याने अमेरिकेंतील जननशास्त्रवेत्ते या विलक्षण प्रकारची मीमांसा करण्यात गुंतले आहेत.

—लंडन म्यूझियममध्यें सांप्रत तीनशें वर्षांचा पिटर नांवाचा एक विशालदेही कांसव आहे. कलकत्त्यासहि प्रचंड असे दोन कांसव आहेत पण त्यांचें आयुर्मान समजत नाहीं.

—दक्षिण अमेरिकेंतील ब्राझील देशांत रात्रींच्या वेळीं दिव्याप्रमाणें उजेड देणारी झाडें सांपडली आहेत. या झाडांचा प्रकाश उज्वल असून अर्धा पाऊण मैलपर्यंत तो पसरतो. झाडाची उंची चार हात आहे.

नांवें नोंदवा प्रसिद्ध होणार !

श्री. भक्त चोखामेळा

यांचें संपूर्ण चरित्र, लौकरच प्रसिद्ध होणार ! जास्त माहिती करितां खालील पत्त्यावर लिहा.

गणपत गंगाराम धामनकर.
टिंबरवार्ड ऑफिस, बि. बि. रेल्वे वर्कशॉप,
परेल, मुंबई १३.

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी, राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ आर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता :—दत्तोबा पवार, फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात.

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.
ग्यास वर्क्स नजिक, परळ, मुंबई.

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें;
व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४, हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :–
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. २५ सप्टेंबर १९२०. [अंक १७ वा.

मूकनायक.

आमचा सन्देश.

आज अखिल पृथ्वीचे पाठीवर प्रत्येक व्यक्ति, प्रत्येक समाज दरएक राष्ट्रच नव्हे तर एकंदर मानवप्राणी उन्नतीच्या क्षेत्रांत सारखी धडपड करून मानवांमध्यें, समाजांमध्यें, राष्ट्रामध्यें आपापला योग्य व प्रतिष्ठीत दर्जा मिळविण्याचा कसून प्रयत्न करीत आहे. अशा वेळीं या हिंदुस्थानांतील आमचा हा सहा साडेसहा कोटीवर समाज केवळ निद्रावश होऊन राहिला आहे ! त्याच्यावर कांहीं स्वार्थपरायण धूर्तांनीं अज्ञानाचें व धर्म भोळेपणाचें इतकें अवजड दडपण घालून, त्याला तसाच अवनति पंकामध्यें घोरत पडावयास लावला आहे, त्याबद्दल त्या दडपणारांस कधीं काळीं आपल्या कृतकर्माचा पश्चात्ताप होईल तो होवो, पण या एकाच कलेवर झोंपून सर्वत्रांस हीनपणाची, अपमानाची, विटाळाची वाळवी ज्या समाजांत लागून त्यांचें अस्तित्व विचार शून्य होत आहे, त्यांस सभोंवार चाललेल्या जीवन कलहाच्या कर्णकर्कश आवाजानें अझून देखील चेव येऊं नये हें त्यांचें आणि भारत राष्ट्राचे दुर्दैवच नव्हे, असें कोणा खऱ्या राष्ट्राभिमान्याला वाटणार नाहीं ?

या आधुनिक लोकशाहीच्या युगामध्यें या समाजानें वेळींच जागृत होऊन आपला योग्य मार्ग सुधारला नाहीं, तर आणखी कित्येक शतकें ते दुसऱ्यांकडून तुडवलें जाऊन कोणत्या रसातळास जातील हें एक त्या विधात्यालांच माहित ! कारण आजपासूनच त्यांना आहे त्या नव्हे पेशवाईवेळच्या स्थितींतच ठेवण्याचा आमच्या वर्णाश्रमधर्मवाद्यांकडून जोराचा प्रयत्न चालल्याचें दिसून येत आहे. अशा भयंकर आपत्तीपासून बचाव करून घेण्याकरितां, आजचा हा आमचा सन्देश सर्व तरुण बहिष्कृतांस आरोळी देऊन सांगत आहे कीं, हे बहिष्कृत गणलेल्या तरुणा, तूं या अज्ञानरूपीं निद्रेला सोडून, प्रथमतः मी कोण आहे ह्मणजे माझें खरें स्वरूप काय आहे ? माझा सभोंवारच्या निसर्गसिद्ध परिस्थितीशीं काय संबंध आहे ? या सृष्टीच्या सूत्रधारकानें मला कशाकरितां उत्पन्न केलें ? त्याचा मानस काय असावा ? व हल्लीं माझी काय स्थिति आहे, आणि पुढें काय होणार ? याचा विलंब न लावितां, आतांच विचार करून आपल्या वरचा अन्याय दूर करण्यासाठी, आपला नित्यशः होत असलेला अपमान त्यजण्यासाठीं तयार हो !

हा आमचा संदेश जें कोणी निजले असतील, त्यांच्या कांठाळीं जाऊन त्यास हालवून जागे करीत आहे. जे कोणी स्तब्ध बसले असतील, थकले असतील, निजले असतील, भुलले असतील, त्यांच्या अंतःकरणापर्यंत जाऊन, त्यास हालवुन जागे करील. त्यांची अज्ञाननिद्रा भंग करून त्यांच्या शेजारी या सुधारणेच्या नवयुगांत काय चाललें आहे, याचें पूर्ण निरीक्षण करून आपला नीट रस्ता सुधारावयास सांगत आहे.

हे बहिष्कृत तरुण भारता, तू जर मनावर घेऊन हा आमचा संदेश ऐकशील, तर या अवनतीच्या पुरांतुन तूं तरला जाशील. नाहींतर यांतच तुझा अंत आहे. ह्मणून जे कोणी समर्थ असतील त्यांनीं पुढें होऊन जे बुडत असतील, त्यांनां हात देऊन वरती काढून या उन्नतीच्या पैलतीरास नेतील. तरी या विटाळरूपी डोहांत बुडणाऱ्यांनों, तुह्मीं आपल्या जुन्या रूढीच्या मगरमिठ्ठींतून निसटून आपणच आपला मार्ग सुधारा, नाहीं तर आपले व्यर्थ हाल होतील.

जें झालें तें गेलें, जें होणार तें जाणार, ह्मणून आज जिवंत असलेले तुह्मी चाललेली घडी वायां जाऊं न देतां, पुढें व्हा. आणि आपल्या ज्ञातबांधवास हात द्या, व आपल्या बरोबरीनें पुढें आणून जगामध्यें आपलें नांव करून दाखवा.

ज्याप्रमाणें अंधारांतून उजेड, अशुभांतून शुभ व निराशेतून दैवी आशा फुटते तद्वतच आपल्या या अज्ञान समाजांतून सज्ञान, अशक्ततांतून सशक्त बनून, प्रकाशमान दिवे होऊन

आपापल्या ज्ञातबंधूस खरें मार्ग दर्शक व्हा, आणि त्यास समाजांतील, या जगांतील खऱ्या आनंदाचा परामर्श देऊन त्या विधात्यास, त्याच्या रूपकांचा नित्यशः होत असलेल्या अपमान दुःखाच्या भाराखालून अंशतः तरी दूर करण्याचा प्रयत्न करा. तो तुम्हाला दिलेल्या अचाट शक्तीला, अलौकिक धैर्याला अजमावून पाहत आहे. तरी **करणी करेगा तो नरका नारायण बन जायगा** हें त्याच्या प्रिय भक्ताचें वचन खरें करून दाखवा.

मी अशक्त, मी अज्ञान, मी कमी शिकलेला, माझ्या हातून काय होणार आहे ? मी कशाला या भानगडींत पडूं ? म्हणून हतधैर्य होऊं नका. जें आज तुह्माला अवगत आहे, तें तुह्मीं आपल्या शेजाऱ्या पाजाऱ्यांना सांगा. जें सत्य तुह्मांला दिसत आहे, तें आपल्या भावी पिढीला दाखवा. पूर्वजांच्या ज्या वेडगळ धार्मिक व सामाजिक रूढीमुळें तुह्मीं या थराला पोंहचला, तर तुह्मीं तरी याच्यांतून निसटून जा, आणि तेंही नच साधल्यास निदान आपल्या भावी पिढीस तरी या अज्ञान बंधनांपासून, कोत्या विचारांपासून सोडवा, व्यवहारांतील अनिष्ट जातिबंधनाच्या वरवंटयाखालीं सांपडूं देऊं नका, आणि इतकें समजूनहि जर तुह्मीं त्याकडे कानाडोळा केलात, तर आपल्या भावीपिढीच्या **उन्नतीचा खून** तुह्मींच केला, असें ते निःसंशय समजून तुह्माला दोष देत रहातील. ह्मणून आज तुह्मांवर पडलेल्या या जबाबदारीची योग्य वासलात लावून, मिळालेल्या संधीचा योग्य फायदा स्वतः घेऊन, आपल्या मागून येणारासहि त्यांचा संग्रह करून ठेवा.

आपल्यास अनुकरण करण्यास पूर्वजांचे कीर्तिरूप भांडवल आपणाजवळ नाहीं ह्मणून मनस्वी आणि कार्यार्थी पुरुष हताश होऊन स्वस्थ बसत नाहीं. तर आलेल्या परिस्थितीशीं सारखा झगडत राहून त्यांतूनच आपला मार्ग काढून, स्वतःचा आणि आपल्या अनुयायांचा उद्धार करितो. ह्मणून आपण आपल्या मागून येणाऱ्यास अनुकरणीय असें आपलें शील बनवून त्याच्या उदाहरणाखालीं परकीयांचीं चरित्रें आपणाइतकीं स्फूर्तिदायक अगर चैतन्यप्रद होत नसतात हें सिद्ध करून दाखवा. कारण, हृदयाची तार हालविणारें ममत्व किंवा आपलेपणा त्यांत नसतो. ह्मणून जेणेंकरून आपलीं चरित्रें आपल्या वंशजांस आदर्णीय व अनुकरणीय होतील अशीच बनवा, व त्याच करितां परमेश्वरानें आपणांस या जगांमध्यें उत्पन्न करून लहानाचें मोठें केलें आहे हे लक्ष्यांत ठेवा. आणि या त्याच्या उपकार फेडीस्तव, आपणांवरील अनिष्ट जातिबंधनाचें दडपण काढून आपणाबद्दल त्यास वाटत असलेली हळहळ शक्य ती कमी करून त्यास आनंदवून त्याचा आशिर्वाद मिळवा.

दुसरा आपल्या उद्धारार्थ धांवून येईल ही फारसी आशा बाळगूं नका. यदाकदाचित् जरी एखादा महात्मा प्रगट झाला तरी तो एकटा काय करणार ? तो आपणांस अशक्त पाहून थोडावेळ कडीखांद्यावरून उचलून नेईल, हाताला धरून योग्य मार्गावरून चालवील, परंतु आपण नेहेमीं त्याच्याच मदतीवर अवलंबून राहिलों तर आपणच आपला घात करून घेऊं. कारण तो आपणास कोठवर मदत करणार ? आपल्यास किती उचलून नेणार ? त्यानें दिलेल्या सवलतीचा अगर घडवून आणलेल्या परिस्थितीचा योग्य फायदा आपण करून घेणार नाहीं, तर त्याला आह्मींच पूर्ण जबाबदार ठरून आपल्यावरोबर आपल्या पुढील पिढीचाहि घात आपणच केल्याचें महत् पातक आपल्या शिरीं येईल. ह्मणून **आपला आपण करावा विचार तरावया पार भवसिंधु** या साधोक्तीप्रमाणें आपणच आपल्या उद्धारार्थ झटून, आपल्यावरील पिढीजात नव्हे जन्मजात अन्यायाचें खंडन करून, आपल्यावरील अपमानाच्या परचक्रांतून सुटण्याचा प्रयत्न सर्व बहिष्कृत वर्गानें एकदिलानें, एकजुटीनें करण्यास मागेंपुढें पाहूं नये. यांतच आपला तरणोपाय आहे असें हा संदेश सांगत आहे. याचा प्रत्येक बहिष्कृत तरुण बंधुभगिनींनीं विचार करून आपल्या जन्माचें साफल्य, आपल्या हीनदीन जातिबंधूस उन्नत मार्गावर आणून करावें. ह्मणून अंशतः तरी आपलीं चरित्रें आपल्या समाजास मार्गदर्शक करवून, उच्च व वरिष्ठ, नीच व कनिष्ठ अशा जातींच्या भावना राष्ट्रहितास किती विघातक आहेत, हें आपल्यापेक्षां वरिष्ठ असें ह्मणविणाऱ्यास व त्याप्रमाणें आपणास व आपल्या समाजास तुच्छतात्मक लेखून त्याप्रमाणें वागविणाऱ्यास, आपणांतील एकीकरणाच्या एकदीलजमाईनें शरमवून, आजपर्यंत आपल्यावर केलेल्या अन्यायाबद्दल, कृतकर्माबद्दल पश्चात्ताप वाटावयास लावून, आपल्या मातृभूमीच्या अर्भकांच्या केलेल्या अवहेलनेबद्दल आणि जगच्चालकाच्या रूपकांच्या केलेल्या अपमानाबद्दल वाईट वाटावयास लावून, इतःपर तरी आपल्या मातृभूमीच्या उद्धारार्थ झटण्यास भाग पाडलें पाहिजे. यांतच आपलें जन्मसाफल्य असून तेंच आपल्या उन्नतीचें बीज होय. हें प्रत्येक बहिष्कृत बंधुभगिनीनें लक्षांत ठेवून वागावें.

क्षेम-समाचार.

आमची चळवळ.

उगमाजवळ नदीचें पात्र कितीतरी लहान असतें; परंतु पुढें तेंच क्रमानें मोठे होत जातांजातां शेवटीं इतकें मोठें होतें कीं, त्यांतून मोठमोठीं जहाजेंहि जाऊं येऊं लागतात. ह्याप्रमाणेंच इतर पुष्कळ वस्तूंची स्थिति आहे. ह्मणजे त्यांचा आरंभ फार लहान असतो; परंतु पुढें त्यांचा विस्तार एवढा होतो कीं, त्यांच्या नंतरच्या भव्य स्वरूपावरून त्यांचे पूर्वीचें स्वरूप अतिसूक्ष्म असेल अशी कल्पनाही कोणास होत नाहीं. याचप्रमाणें आह्मां बहिष्कृतांच्या चळवळीचा इतिहास आहे.

दुर्दैवाच्या फेऱ्यांत सांपडलेला कोणताहि देश अथवा समाज कधिनाकधीतरी उदयाला आल्याशिवाय राहत नाहीं. हें नुकतेंच महायुद्धामुळें उदयास आलेल्या पोलंद वगैरे राष्ट्रांच्या उदाहरणावरून सिद्ध होत आहे. त्याचप्रमाणें आह्मां बहिष्कृतांचीहि उन्नति झाल्याशिवाय राहणार नाही. ही उन्नति होण्याकरितां बहिष्कृतांतील निरनिराळ्या लोकांनीं आज शेंकडों वर्षांपासून

प्रयत्न चालविले आहेत. कित्येकांनी समाजाच्या अभ्युदयार्थ देहार्पण केलें आहे, कित्येकांनीं निरनिराळ्या जिल्ह्यांतून फिरून जागृति केली आहे. ही जागृति करितांना वरिष्ठ वर्गाकडून त्यांचा अतिशय छळ झालेला आहे. तर ज्यांनीं हे प्रयत्न केले, देहार्पण केला, छळ सोसला त्या महात्म्यांची ओळख आमच्या वाचकांस करून दिल्यास तेही आपल्यामध्यें समाजजागृतीचें काम जोरानें करतील अशी आशा आहे.

सुमारें हजार वर्षांपूर्वी गुजराथ देशाची पाटण नामें राजधानी होती. तेथील राजानें सहस्त्र लिंग नांवाचा तलाव बांधण्यास सुरवात केली. परंतु कांहीं केल्या तलावांत पाणी ह्मणून ठरेना. तेव्हां **धर्माचार्यांच्या सूचनेवरून** राजानें कोणातरी एकास बळी देण्याचें ठरविलें. **देवो दुर्बल घातकः** बळी देण्याकरितां **मायो नांवाच्या एका घेडास** आणून उभे केलें, शिरच्छेद करतेवेळीं शेवटची काय मागणी असेल ती माग अशी आज्ञा होतांच मायो गहिंवरून ह्मणाला "**महाराज माझा हा नश्वर देह सार्वजनिक हिताकडे लागणार ह्याबद्दल मला आनंद होत आहे**; परंतु माझें एवढेंच मागणें आहे कीं, ज्या माझ्या जाति बांधवांना आजपर्यंत शहरापासून दूर अंतरावर जगलांत राहावें लागत आहे आणि त्यांच्या नीचपणाची खूण ह्मणून, त्यांना निराळाच पोषाख करावा लागत आहे, तर त्यांना ह्यापुढें तसें होऊं नये त्यांनां शहराजवळ राहण्याची परवानगी द्यावी." ही विनंति राजानें मान्य केल्यावर मायोने आनंदाने आपला प्राण स्वजनोद्धारार्थ सोडिला.

याचप्रमाणें पेशवाईत **सिदनाक** या नांवाचा एक महार सरदार होता त्यालाहि आपल्या जातीकरितां अपमान व त्रास, सहन करावा लागला. सदर्हू आमच्या महार सरदार बंधूंनी **खडर्याच्या लढाईत** अतिशय पराक्रम गाजवून पटवर्धन सरदाराचा प्राण वाचविला.

कोंकणांतील **रायगड किल्ल्याचा किल्लेदार रायनाक महार** याला तर आपल्या जातीची उन्नति करण्याकरितां जिवापाड खटपट करतो ह्मणून वर्णाश्रमधर्मलंडांनीं त्याचा कडेलोट केला !

महारजातीचे गुरु हरिभक्तपरायण **गोपाळबाबा वलंगकर** ह्या कोंकणस्थ महार साधूनें सर्व वहिष्कृत लोकांवरचा अस्पृश्यत्वाचा डाग साफ धुवून निघून जावा, ह्मणून सर्व महाराष्ट्रभर फिरून लोकांना उपदेश केला. अनार्यदोषपरिहारक समाज ठिकठिकाणीं स्थापन केले. सुधारक व दीनबंधु या पत्रांतून वारंवार लेख व अखंड लिहिले. (हें अखंड आह्मीं सवडीनुसार प्रसिद्ध करणार आहों) इतकेंच नव्हे तर विजयादशमी आश्वीन शके १८१० सर्वधारीनाम संवत्सरे सन १८८८ या वर्षी ५० पानाचें एक विनंतिपत्र प्रश्नरूपानें छापून **जातीभेदावर वादविवाद करण्याकरितां** तत्कालिन शंकराचार्य व इतर धर्ममार्तंड यांनां उघड आव्हान केलें होतें. याप्रमाणें विसाव्या शतकाच्या आरंभापर्यंतच्या आमच्या चळवळीचा हा अगदीं संक्षिप्त इतिहास आहे.

वहिष्कृतांत सध्यां चालू असलेली चळवळ ही आमच्या प्रयत्नाचें व चळवळीचें फळ आहे. आह्मीच या लोकांना जागृत केलें असें ह्मणून कांहीं महात्मे अस्पृश्यांचे कैवारी आह्मीच आहों असें जगाला सांगून एकसारखा डांगोरा पिटीत आहेत त्यांनीं या आमच्या एकोणीसाव्या शतकाच्या अखेरपर्यंतच्या चळवळीकडे अवश्य लक्ष द्यावें. जें लोक आमच्या हिताकरितां झटताहेत त्यांचे आह्मी सतत ऋणीच राहिलें पाहिजे. परंतु त्या लोकांनीहि **कर्मण्येवाधिकारस्ते । मा फलेषु कदाचन** या श्रीकृष्णांच्या वचनाप्रमाणें वागलें पाहिजे. स्वतःच्या स्वार्थाकरितां किंवा आपल्या जातभाईनां यथेच्छ चरायला रान मोकळें सांपडावें ह्मणून आमच्या नांवाखालीं त्यांनीं बिलकूल प्रयत्न करूं नये अशी त्यांनां आह्मीं प्रेमाची पण आग्रहाची विनंती करितों.

वहिष्कृत बंधूंनों आपल्या पूर्वजांनीं आपणाकरितां कसकसे प्रयत्न केले हें आह्मी वर थोडक्यांत सांगितलें आहे, त्याचप्रमाणें तुह्मी उन्नति करण्यास झटा, आपापसांतील भांडणें, वाईट चाली वगैरे जे प्रकार असतील ते छाटा, शिक्षणाच्या आड येणाऱ्या वाटा मोकळ्या करा, व आपलें जे ध्येय आहे त्याचें शिखर तत्पर गांठा. हीच आमची विनंती आहे.

हें नातें कोणतें ?

गेल्या जगद्व्यापी महायुद्धांत ब्रिटिश साम्राज्याच्या मदतीसाठीं साम्राज्य वसाहती जशा धावून गेल्या, तशाच हिंदुस्तानांतील कांहीं राजनिष्ठ प्रजेच्या फौजाहि गेल्या. त्यांत विशेषतः सोंवळ्याशिवाय पूर्वापार शूर व लढाऊ अशाच जातींचा भरणा जास्त होता. उदाहरणार्थ सीख, गुरखा, मराठा व महार यांनीच साम्राज्य संरक्षणार्थ आपल्या अमोल प्राणाच्या आहुती देऊन साम्राज्यावरील आपली अढळ राजनिष्ठा व्यक्त केली आहे.

पण, मोठमोठ्या सभांतून औपचारिक राजनिष्ठेचे ठराव पास करून कागदी घोडे नाचविणाऱ्या, पेशवेशाहीनें मात्र दयाळु ब्रिटिश सरकारास अडचणींत गांठून, "**आयजीच्या जिवावर बायजी**" याप्रमाणें सुराज्य नव्हे स्वराज्य दानाची अडवणूक लावली. तेव्हां सरकारनें आपल्या प्रेमी प्रजेच्या हितार्थ दिलेल्या स्वराज्यदानाच्या वाटणीच्या वेळीं '**खाणेकूं हम व लढणेकु मेरा बडा भाई**' या ह्मणीप्रमाणें कौन्सिलांत वाण्यानें तागडी झुलवावयाची नाहीं, किंवा तेल्यानें घाणा हाकावयाचा नाहीं, ह्मणून सरकारनें दिलेला स्वराज्याचा मलिदा आपल्याच घशांत पूर्णपणें उतरविण्यास आमच्या सोवळेशाहीनें कमी प्रयत्न केले नाहींत !

ज्यांनीं रणांगणावर आपलें रक्त शिंपडलें त्यांच्या ज्ञातबांधवांस सरकारनें दिलेल्या मुशाहिराच्या बोकांडीं बसून, त्यांच्या स्वातंत्र्यावर तिलांजली देणाऱ्या आमच्या जहाल पक्षानें लाज सोडून कपुरथळचाच्या महाराजांनीं मेसापोटेमियांत इंग्लंडच्या मदतीकरितां स्वतःचें पायदळ देण्याचें ठरवितांच, आमच्या **लोकसंग्रहकारास** मेसापोटेमियन युद्धांत ब्रिटिशांचा स्वार्थ

दिसून, आरबांच्या स्वातंत्र्यावर घाला वाटत आहे ! स्वातंत्र्य-प्रिय लोकसंग्रहकारास स्वतःच्या देशांतील स्वधर्मीय बांधवांच्या मानेवर पाय देऊन, त्यांचे नैसर्गिक हक्क खिशांत घालून आरबां-विषयींच्या प्रेमाचा पान्हा फुटतो ! तेव्हां हें नातें कोणतें ?

ब्राम्हणांचा विचित्र सोवळेपणा !

(ले–पोळके.)

आह्मी सोवळे आणि आह्मांला दुसऱ्याचा स्पर्श झाला तर आह्मी विटाळतों ह्मणणाऱ्या ब्राह्मणांच्या सोवळेपणाचा, जर आपण विचार केला, तर त्यामध्यें इतका गलिच्छपणा दिसून येईल, कीं, खरोखर तें ऐकून सोवळें हें निवळ फोल, असें वाटल्यावांचून राहणार नाहीं. प्रत्येकानें स्वच्छ असायला पाहिजे, पण त्यापूर्वी स्वच्छता कशी असावी यावद्दल विचार केला पाहिजे. आपल्या नाकांत खंडीभर + + + ठेवून दुसऱ्याला घाणेरडे ह्मणण्यांत मुळींच प्रयोजन नाहीं.

एखादा मनुष्य अतिशय घाणेरडा असला व त्याला जवळ करण्यास किळस वाटूं लागली तर तो स्वच्छ होईपर्यंत त्याला अस्पृश्य समजावें. किंवा एखादा स्पर्शजन्य रोगानें पीडित आहे त्याला अस्पृश्य समजावें. कारण त्याच्या स्पर्शानें चांगल्या मनुष्याच्या प्रकृतीला इजा होण्याचा संभव असतो. आणि हेंच अस्पृश्यता मानण्याचें खरें शास्त्रीय कारण आहे. पण त्याला बाजूलाच ठेवून आह्मां सहाकोटी मूक प्रजेला विनाकारण जुलमी वर्णाश्रमधर्माच्या अवडंबर नांवाखालीं, अस्पृश्य करून ठेविलें आहे, हें खरोखर हिंदुसमाजाला लांच्छनास्पद आहे.

ज्या दयाळु परमेश्वरानें सर्वांना उत्पन्न करून वाढविलें, त्याला कोणाचाच विटाळ होत नाहीं हें त्याचे सर्व भक्त टाहो फोडून सांगत असतां, आमच्या मूठभर लोकांनाच आमच्या स्पर्शानेंच कसा विटाळ होतो ? हें गूढ समजण्यास फारसें कठिण नाहीं.

ब्राह्मणांमध्यें 'सोवळें' नांवाचा एक रेशमी कपडा असतो. तो कपडा ते (ब्राह्मण) फक्त जेवणाच्या व पूजेच्या वेळीं नेसतात, व जेवणानंतर तसेंच न धुतां सोडून ठेवतात ! असें तें सोवळें (?) न धुतां महिनेच्या महिने वापरतात ! असा तो वरचेवर न धुतलेला कपडा अतिशय घाणेरडा होऊन, त्याची घाण सुटावयास लागते. तरी आमचे भटजीबुवा त्याला सोवळेंच आहे ह्मणतात ! ! तो घाणेरडा कपडा जर कां एखाद्या स्वच्छ महार गृहस्थाकडून चुकून स्पर्श केला गेला, तर लागलीच त्या घाणेरड्या कपड्याचें सोवळें (?) ओवळें होतें !

दुसरें जानवें, याला ब्राह्मण लोक फारच पवित्र मानतात. पण तें त्यांच्या अंगावरील घामानें आणि घाणीनें इतकें घाणेरडें व काळें वनन जातें कीं, त्याच्याकडे बघवत देखील नाहीं. तें जानवें हातांत घेऊन त्याचे धागे अलग अलग करून पाहिले तर त्यांत कमींतकमी एक डझन तरी लहान मोठ्या × × सांपडल्या शिवाय रहाणार नाहींत. इतकें पवित्र (?) जानवेंरूपीं लहान कीटकांचें कुरण, लघवीच्या वेळीं मोठ्या ऐटीनें कानांत अडकवून, आमच्या भटजींस आपला ढोंगी सोवळेपणा व्यक्त करण्यांत मोठा अभिमान वाटतो. घरांतील स्वच्छता, ब्राह्मणांच्या घरामध्यें जेवणानंतर ताटाजवळ जें खरकटें पडतें, तें साफ करून जागा कोरडी ठेवलेली कधींहि दृष्टीस पडावयाची नाहीं. कारण ठिकठिकाणीं शेण लावून जागा नेहमीं ओली ठेवल्या-मुळें घरभर पुष्कळशा माशा सहजच जमतात. त्यामुळें घर नेहमीं गलिच्छ दिसतें. इतक्या घाणेरड्या घराच्या अंगणांत जर एखादा अस्पृश्य मनुष्य गेला, तर त्याच्या (ब्राह्मणाच्या घराला) विटाळ होतो. वास्तविक आरोग्यशास्त्राच्या नियमाप्रमाणें त्या अस्पृश्या-लाच खरोखर विटाळ व्हावयास पाहिजे.

ब्राह्मणांच्या भाषेंत बोलावयाचें ह्मणजे अस्पृश्य मनुष्याकडून एखाद्या ब्राह्मणास (?) स्पर्श झाला ह्मणजे तो विटाळतो ! व तो विटाळ काढून टाकण्यास त्याला आंघोळ करावी लागते. पण याला युरोपियनांच्या विटाळाचा अपवाद आहे. यूरोपिअन लोक महार मांगांच्या हातचें खातात, पितात, व ते मांसाहारी आणि सुरापानीहि आहेत. त्यांना कंबरमोडेपर्यंत लवून सलाम करण्यांत किंवा नोकरीच्या पायीं त्यांच्या बुटाच्या पवित्र ठोकरा खाण्यांत आमच्या या भूदेवांना विटाळ न होतां स्वधर्मीयांच्या केवळ हस्त स्पर्शानें विटाळ व्हावा ? हें खरोखर आश्चर्य नव्हे काय ?

आगगाडींतून प्रवास करितांना सोंवळे ह्मणविणारे ब्राह्मण शेजारीं निरनिराळ्या जातीचे लोक एकाच बाकावर वसलेले असतांना खुशाल दशम्या खातात ! या वेळीं विटाळाची बाब विचारल्यास, "दशम्या दुधांतल्या आहेत, त्याला कांहीं हरकत नाहीं." असें निर्लज्जपणें ह्मणण्यास कांहींच वाटत नाहीं. पण तेंच दूध अस्पृश्याच्या हातचें घेण्यांत विटाळ !

रेल्वेमध्यें प्रत्येक स्टेशनवर पाणीवाला असतो. त्याच्या बकेटला सर्व जातींचा स्पर्श होतो. असें तें विटाळलेलें (ब्राह्मणांच्या समजुतीप्रमाणें) पाणी हे लोक खुशाल पितात. विचारल्यास उत्तर देतात कीं, "हा प्रवास आहे. त्यांत कांहीं नाहीं." मग आहे तरी कशांत ?

रेल्वेमध्यें दौरा करणाऱ्या ब्राह्मण तारमास्तर वगैरे कामगारास त्याचा खाना त्यांच्या हेड क्वार्टरवरून ब्रेकमधून येत असतो. ब्रेक मधले गार्ड युरोपिअन ख्रिस्ती अगर मुसलमान असतात. तेंच त्यांचें जेवण पोंहचतें करितात. तेव्हां हा विटाळ कोठें लपतो ? या प्रश्नाला उत्तर ह्मणून असें सांगतात, कीं, "ही रेल्वे नोकरी आहे. हिच्यांत विटाळविटाळ मुळींच नाहीं." मग त्यांचा डबा त्यांच्याच हातांत असतांना, जर एखाद्या मुसलमान अगर अस्पृश्याकडून स्पर्श झाला तर तो डबा कसा विटाळतो ? यावरून ही सोवळ्याची कल्पना खरी कीं, नकली याचा वाचकानींच विचार करावा.

मोठमोठ्या स्टेशनावरील दुकानांत, चहा, रोटी, विस्कीटें, खाण्यास अगर सोडा लेमन पिण्यांत विटाळ नाही पण आमच्या नुसत्या स्पर्शानें विटाळ होतो, हे औरच गौडबंगाल आहे !

यापेक्षां एक गोष्ट अशी आहे कीं, "एका कर्मठ ब्राह्मणानें आपले कपडे धोब्याला दिले होते. त्या बिचाऱ्या धोब्यानें

ते कपडे स्वच्छ धुवून आणले. पण त्या कर्मठानें ते आपलेच कपडे तसेंच घरांत न घेतां, त्यावर पाण्याचे चार शितोडे टाकून मग घरांत घेतले. चार शितोडे टाकून शुद्ध (?) केलेले कपडे त्या उभ्या असलेल्या धोब्यानें पाहतांच, ह्मणाला कीं; 'भटजीबुवा कपडे धुण्याची इतकी सोपी युक्ति आपल्याजवळ जर आहे; तर आपणच सर्व गांवांतील कपडे धुत चला. व माझ्यांवर चार शितोडे नव्हे घागरभर पाणी टाकून शुद्ध करा."

मोठमोठ्या शहरांत अंड्याला पांढरे बटाटें ह्मणून चोरून अंडी खाणारे, मटनाला डबल टी हें नांव ठेऊन चोरून मांस खाणारें दारूच्या वाटलीला औषधाच्या वाटल्या ह्मणून चोरून दारू पिणारे पुष्कळ ढोंगी सोंवळे सांपडतील ! सध्यांच्या सुधारलेल्या मनूंत ब्राह्मणाला खऱ्या सोवळचापणानें मुळींच रहातां येणार नाहीं. मग उगीच ढोंग करून इतरांवर धार्मिक व सामाजिक बंधन घालून स्वार्थाकरितां राष्ट्रीय घात करण्यांत काय अर्थ आहे? जर त्यांना राष्ट्रीय ऐक्याची जरूरी वाटत असेल तर विलंब न लावतां सहा कोट प्रजेवरील अनिष्ट धार्मिक व सामाजिक बंधन नाहींसें करून, त्यांच्याशीं सहकारित्वानें राष्ट्र कार्य साधण्यांतच खरा धर्माभिमान व राष्ट्राभिमान आहे.

शेला पागोटें !

वेडा कुठचा दिवेकर शास्त्री ! चारी वर्णास व स्त्रियांसहि उपनयनाचा अधिकार असावा आणि अस्पृश्य वर्गासंबंधीं अन्याय दूर करावा आणि सर्व सार्वजनिक जाहीर समारंभांत त्यांस बरोबरीनें वागवावें ह्मणतात, आणि त्यास केसरी आपल्या पत्रांत जागा देतो ! अब्रह्मण्यम् ! अब्रह्मण्यम् ! !

* * * *

हं, हं, हं ! अहो रावसाव, एवढ्यावरच कां तुह्मीं संतुष्ट ! अव, ह्या गोठ्याला सम्दी बगा ठावूक हाय हे नकली चाळं ! शास्त्री ह्मणत्याती, अस्पर्श वर्गासंबंधीं अन्याय दूर करावा. पण त्यो अन्याय तरी काय हाय त्याच नांवबिव कां घेतलं नाहीं ? आणि त्यो इसारला म्हून केसरीनेंही आपल्या कानावर केसाची आयाळावजा ती लालकोकी कां घेतली ? याच इंगित आमचा नांगऱ्यादादा किंवा गरिबांचा कैवारी तरी सांगील काय ?

* * * *

शास्त्रीरवावा ह्मणत्याती, या असपर्श वर्गास सर्व सार्वजनिक जाहीर समारंभांत बरोबरीनें वागवावें. काय वगी ही हातचलाखी ! तस केल्याविना शास्त्रीरवावास शास्त्री आणि त्यांतल्यात्यांत बाईचा कोण ह्मणणार ? कारण त्यांच्या मनांत त्या वर्गास खरोखरच बरोबरीनें वागवायाचें होतें तर परिषदेंत त्यांच्याकरितां निराळी जागा कां ठेविली होती ? आणि त्यांतील एकजण आपलें मत सांगण्यास पुढें आला असतां, बैठकीवरची सतरंजी कां आखडून घेतली ? कां त्या बरोबरीच्या नात्याचें असलें खोबरें टिकाकारांच्या आणि सरकारच्या तोंडावरच तरी फेंकावयाचें नाहीं ? कदाचित् नव्हे सर्वांशीं तेंच ?

* * * *

पण, ते कोडगे कुर्तकोटी, "धर्मखात्याची कांहीं घटना करून लोककल्याण करावें हाच माझा हेतु असून या कामीं निर्णय करण्यापूर्वी मला जनतेची संमति पाहिजे ती न मिळेल तर राष्ट्रीय प्रगति साधण्याकरितां मला सुचेल तो मार्ग स्वीकारावा लागेल." ह्मणून परिषदेपुढें आलेल्या विविधमतांचा विचार करून अभिप्रायासह रिपोर्ट करण्याकरितां एक कमिटी नेमतात !

* * * *

परंतु ज्या कमिटींत घेण्यास, रा. ब. जाधवरावापेक्षां आवटयांचे पावटे गुंजाळांचा मंजूळ आवाजच ज्या तुर्कटोपी नव्हे कुर्तकोटीस पसंत पडतात, ते अस्पृश्य वर्गावरचा कोणता अन्याय दूर करून त्यास कसचे बरोबरीनें वागवितील हे मुलांचें पाय पाळण्यांतच दिसतात ?

* * * *

इतकें ह्मणून गोट्या जो गडगडला तो आवचित पाड्यावरच थडकला ! आणि 'माझ्या बोबडिया बोला चित्त द्यावें गा विठ्ठला,' हे तुकारामाचे शब्द उच्चारणाऱ्या सत्त्वशील नव्हे नाटकी सोंगाड्याचा, "आमच्या समाजांत द्वेषानंद गुरूचा शिरकाव झाला ह्मणून आमच्या समाजांत एकजूट नाही, " हे त्याचेच तोंडचे बोल तोच स्वतः आचरणांत आणतांना पाहून गोट्यास त्याच्या ज्ञानाची, त्याच्या आकलेची फारच कींव येऊन त्यास कांहींएक न विचारतां तेथेंच सोडून पुढच्या शोधास लागला.

* * * *

तों त्याला तो भाऊराया दिसेना ह्मणून फार वाईट वाटलें. पण आमचे गरमागरम डुढ्ढाचार्य मात्र, "अं, कायबानू लावल्या ? आजपावतूर हे युसलेस मेन कोठे होते कुणला ठाऊक वा ? आह्मींतरी आज सव्वीस वर्षांहून अठरा वर्षांपर्यंत समाजाची कामें करीत आहों." असें आत्मप्रौढी भाषण ऐकून गोट्यास फारच हसूं येऊन, त्यानें त्याकडे कानाडोळाच केला.

* * * *

शेवटीं, द्वितीय कुर्तकोटीच्या अब्रुपुराणाची व हमालखात्यांतील गीताभक्ताची आपल्या प्रीयवाचकांस लौकरच ओळख करून देण्याचें आश्वासन देऊन, गोट्या आज रजा घेत आहे.

मुंबई ता. २०-९-२० **जांवई.**

मनावर कोण घेणार ?

रा. रा. मूकनायक कर्ते यांस,

वि. वि. खालील चार ओळीस आपल्या पत्रांत स्थळ मिळेल अशी आशा आहे.

ता. ११-९-२० च्या मूकनायकामधून **अनुसयाबाई कांबळे** यांचें पत्र वांचून मला फारच आनंद झाला, तो सांगतां येत नाहीं. **खरोखर आमच्या बायांची स्थिति फारच वाईट आहे. अशा या धाडशी बाया जातीची कांहींच परवा करीत नाहींत त्यांना जातीची कांहीं तरी बंदी असावी. ह्मणून अनुसयाबाईप्रमाणें माझ्या प्रत्येक भगि-**

नीनें मनावर घेतल्यास, आपल्या जातींतील हे दुर्गुण लौकरच जातील; अशी मला आशा आहे! करितां **समाजामध्यें राजरोसपणें वावरणाऱ्या कांहीं बायांस व त्यांच्या साहाय्यकांस जातीची कांहीं तरी बंदी असावी, असें माझें मत आहे. पण मनावर कोण घेणार?**

गव्हर्मेंट हाऊस गणेश खिंड, पुणें. ता. १६-९-२० } **लक्ष्मीबाई वनशिव.**

* आमच्या वाचकवर्गाचें व बहिष्कृतांचे पुढारी ह्मणविणाऱ्यांचें लक्ष, गेल्या अंकांतील भगिनी **अनुसयाबाई कांबळे** यांच्या पत्राकडे आतां तरी जाऊन वरील पत्रानें त्यांच्या मनावर काय परिणाम घडतो आणि त्यांच्याकडून या दुष्कृत्यास कोणत्या प्रकारचा आळा घालण्यांत येतो, याकडे सर्वांचें लक्ष लागून राहिलें आहे!

सं. मू. ना.

आमची हालचाल.

स्तुत्य देणगी:—बहिष्कृत वर्गांतील अनाथ आणि अपुरें शिक्षण होऊन घरीं राहिलेल्या मुलांस जेवणाची सोय करण्यासाठीं एक बोर्डिंग काढावें असें वाटून, मुंबईच्या प्रसिद्ध **श्रीमती आंबुबाई** आणि **नारायण आपाजी माने** यांनीं जागा खरेदी मिळण्याबद्दल पंढरपूरच्या म्यु. तर्फे मे. कमिशनर साहेब यांजकडे अर्ज केला आहे. उभय साधुमूर्तीनीं आजपर्यंत निरनिराळ्या कार्यास पुष्कळ मदत केली आहे. जागा मिळाल्या बरोबर बोर्डिंग सुरू होणार आहे असें रा. तोरणे हे कळवितात.

***समाज भार झालेल्या इतर साधू लोकांनींहि असाच मार्ग पत्करिल्यास त्यांस खरोखरच सद्‌गती प्राप्त होईल.

कोल्हापूरचें रा. ब. व्ही. आर. सबनीस दिवान सरकार आणि अस्पृश्य वर्ग.

ता. २९-८-२० रोजीं कोल्हापूर येथें मिस क्लार्क बोर्डिंग हाऊस चालकांची वार्षिक सभा रा. ब. सबनीस यांच्या अध्यक्षतेखालीं झाली. त्यावेळीं त्यांनीं पुढीलप्रमाणें उद्गार काढले.

"या लोकांची (अस्पृश्य वर्गाची) खरीखुरी उन्नति करावयाची असेल तर उपदेशक वगैरे आह्मांला जरूर ठेविलें पाहिजेत. अस्पृश्य आणि मागासलेल्या लोकांच्या उन्नतिप्रीत्यर्थ आज आपले **श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति** सरकार हे अव्याहत प्रयत्न करीत आहेत. ही अत्यंत अभिनंदनीय गोष्ट आहे. इतकें कसून आणि कळकळीनें काम करणारा महाराज सरकाराशिवाय दुसरा मनुष्य हिंदुस्थानांत नाहीं. त्यांच्या मनोधैर्याची आपण तारीफ करूं तेवढी थोडीच आहे. त्यांनीं आतांपर्यंत ब्राह्मणेतर लोकांच्या हितार्थ किती झीज सोसली आहे हें सांगण्याची जरूरी नाहीं.

आर्यसमाजासारख्या संस्थेस आपल्या राज्यांत आश्रय देऊन धार्मिक, शैक्षणिक, इत्यादि बाबतींत सुधारणा घडवून आणींत आहेत. हें आह्मां प्रजाजनांवर त्यांचे अत्यंत उपकार होत आहेत. आतांच ज्यांना आपण बहिष्कृत ह्मणतों आहोंत, अस्पृश्य मानतों आहोंत, नीच समजत आहोंत, त्याच वर्गांतील मुलांनीं संस्कृतमधील वेदवाक्यें ह्मटलीं, त्यावरून आर्यसमाजानें येथें कितीतरी कामगिरी केली आहे. अशा तऱ्हेचे महाराज सरकारांचे प्रयत्न चालू आहेत.

सध्यां उच्च वर्गांतील कांहीं लोकांचें असें आक्षेप आहेत कीं, या लोकांना विद्या कशाला शिकवावयाला पाहिजे आहे? अशानें काय फायदें होणार आहेत? निरनिराळे वर्गांनीं अथवा जातींनीं आपापले धंद सांभाळून त्यांतच सुधारणा केली तर देशाचे बरेच फायदे होणार आहेत. पण मी ह्मणतों हे आक्षेप अगदींच कुचकामाचे व पोकळ आहेत. कारण, एखाद्या मनुष्याची गति वडिलोपार्जित धंद्याशिवाय दुसऱ्या धंद्यांत पुष्कळ जोरानें चालते याबद्दलचीं उदाहरणें पुष्कळ देतां येतील. हे लोक शिक्षण नसल्यामुळें स्वातंत्र्याच्या अभावीं मानसिक गुलामगिरींत खितपत पडले होते. आतां कोठेंसें शिक्षण घेऊन माणुसकीचें हक्क मागत आहेत. यामुळें उच्च ह्मणवून घेणाऱ्या जातीला एक प्रकारची आढचता आली आहे. व या लोकांच्या सरळ आणि सनदशीर चळवळीला विरोध करण्याला आमचे लोक प्रवृत्त झाले आहेत, ही गोष्ट बरी नव्हे. शम, दम, वगैरे तत्त्वाला जागृत राहण्याची हीच कसोटीची वेळ आहे. हे लोक आह्मांला शिव्या देतात अथवा दोष देतात. म्हणून यांची सुधारणा करावयाची नाहीं असा दुराग्रह धरून बसण्यांत आतां हांसील नाहीं. गांजिलेल्या अथवा दुःखपीडित मनुष्याला आपण औषधोपचार करितों, त्यावेळीं तो मनुष्य आपणांस शिव्याच देतो. त्या वेळीं आपण त्याला औषध दिल्यावाचून रहातों काय? तद्वत् आपण या लोकांच्या उन्नतीसाठीं आपलें वर्तन चोख व धिम्मेपणाचें ठेवून राष्ट्रकार्याकडे दृष्टि देऊन यांच्या चळवळीला हातभार लावावा हेंच आमचें पवित्र कर्तव्य आहे."

आमची जखम!

अबसरी खुर्द (पुणें) हून रा. मारुती बाबाजी उघडे लिहितात कीं, सदरगांवीं रोज सध्याकाळीं महारांनीं गांवांत हक्काची ह्मणून भाकरी मागावयास जाण्याची रूढि आहे. पण श्रावण महिन्यांत शनिवारी व सोमवारी त्या लोकांस गांवकऱ्यांकडून भाकर मिळत नाहीं. याचें कारण भट भिक्षुकांनीं ब्राह्मणेतरांच्या डोक्यांत घातलेलें धर्मवेड होय.

***सदर कारणावरून ब्राह्मण लोकांनीं जुन्या रूढि सोडून इंग्रजी सारखे पोषाख करितात ह्मणून नांवें ठेवून आपण आपली मात्र जन्म जात आळसाची रूढि सोडूं नये हें आश्चर्य आहे! काम धंदा न करितां स्वाभिमान सोडून लोकांच्या घरच्या उष्ट्या भाकरी मागण्याचा हक्क सांगणारांनीं स्वतःच " अनंत हिंडता प्राणी। सोडविता नाहीं कोणी। अनेक सुकृतापासुनी। पाविजे नरदेह ॥१॥ सर्व जन्मांच्या शेवटीं। मनुष्यजन्म पाये

पाठी । या पुढें उत्तम किरिटी । म्यां रचिली नाहीं ।। २ ।। येणें या जन्मीं ओळखावें । आपणातें उद्धरावें । आणि येथेंचि सोडावें । नर्क यातनाशीं ।। ३ ।। असा श्रीकृष्णानें अर्जुनास केलेला उपदेश पठण करीत असतां, त्यांतील मर्म न जाणतां, दुसऱ्याच्या दारीं जाऊन अपमान सहन करीत रडावें, यापेक्षां दुसरें आश्चर्य तें काय ?

शाबास मास्तरीण बाई !

हल्लीं वर्धा हायस्कूलमध्यें आणि इतर मराठी शाळांत बहिष्कृतांचीं बरींच मुलें शिक्षण घेत आहेत; परंतु शिवाशिव ही भावना मुलांच्या मनांत मुळींच राहिली नाहीं. याचें कारण, "**येथें बोल नाहीं शिष्यासीं । हें अवघेंचि सदगुरुपाशीं ।।**" शाळेतील मुलांच्या अथवा मुलींच्या मनांत शिवाशिव ही भावना विशेष नसतेच आणि कदाचित् जरी असली तरी तीं मुलें शिक्षकाविरूद्ध वागत नसतात. सारांश, शिक्षकानें जर अशा वेळीं मुलांची नीट समजूत केली, तर बिचारीं मुलें त्यांचेंच अनुकरण करितात, यांत संशय नाहीं; परंतु या लोकांच्याच मनांत काळेंपिवळें असतें, ह्मणून मुलांची सबब पुढें करून आपण तिच्या आड चोरासारखे लपतात; पण प्रत्यक्ष आपल्या ठिकाणीं नीतिधैर्य नसल्यामुळें आपला अन्याय कबूल करीत नाहींत. ही यांची निव्वळ लबाडी सर्व सुशिक्षित बहिष्कृत बंधूंस कळून आलीच असेल असें मला वाटतें. असो. आजपर्यंत शिवाशिव ही भावना मुलाच्या मनांतून समूळ नष्ट झाली आहे, तथापि ती गर्लस्कूलमध्यें आहेच, असें मोठ्या कष्टानें ह्मणावें लागत आहे !

रा. शंकरराव बैले यांची मुलगी कु. रखुमा ही वर्धेस गर्लस्कूलमध्यें एका महिन्यापासून जात असे. परंतु पुढें पुढें नकळे इतर ब्राह्मण मास्तरणींच्या सांगण्यावरून हेडमिस्ट्रेसहि घाबरल्या किंवा ख्रिस्ती धर्माच्या हेडमिस्ट्रेसला ब्राह्मण स्त्रियांसारखें सोवळें ठेवावेंसें वाटलें, किंवा ख्रिस्ती मास्तरणीच्या हाताखालीं शिकणाऱ्या सुविचारी ब्राह्मण मुलींना आमच्या हिंदुधर्मातील महारांच्या मुलीचा तिरस्कार वाटल्यावरून, हेडमिस्ट्रेसनें श्रीयुत शंकरराव यांच्या मुलीस शाळेंत येण्याची मनाई केली हें कळत नाहीं. कु. रखुमा हिनें मला शाळेंत येण्याची बंदी केली असें सांगतांच, रा. शंकरराव हे मुलीस फिरून शाळेंत घेऊन गेले, व मुलीला शाळेंत येण्याची मनाई करण्याचें कारण विचारूं लागले, तेव्हां हेडमिस्ट्रेस ह्मणाल्या कीं, "**आह्मीं जर तुमच्या मुलींला घेतलें तर शाळा बंद होईल,**" यावर आह्मीं असें विचारिलें कीं, एक महिनाभर मुलगी शाळेंत येत असतांना जर शाळा बंद झाली नाहीं, तर पुढेंच कशी बंद होईल ? हेड मिस्ट्रेस ख्रिस्ती असूनहि जर शाळा बंद होत नाहीं, तर हिंदुचीच मुलगी दाखल केल्याबद्दल हिंदुमुलींचीच शाळा बंद कां व्हावी ? महार ख्रिस्ती झाल्यावर त्याच्या मुलीला घेतल्यानें जर शाळा बंद होत नाहीं तर हिंदु धर्मात असलेल्या महाराच्या मुलीस घेतल्यानें शाळा बंद कां व्हावी ? तेव्हां हेड मिस्ट्रेसनें दुसरें कारण असें दाखविलें कीं, " मी तुमची एकच मुलगी घेऊं शकत नाहीं. " यावर सदर बाईस आमचा असा प्रश्न आहे कीं, एका मुलीनें शाळेंत विटाळ शिरतो आणि १०–५ मुलींनीं शाळेंतून विटाळ निघून जातो काय ? अथवा महारांच्या १०–५ मुलीकरितां निराळा वर्ग व निराळी शिक्षकीण ठेवण्याचा विचार आहे ? आणि जर असा असेल, तर असें असण्याचें कारण काय ? जर हिंदु मुलींची शाळा आहे, तर आह्मीं हिंदु नाहीं काय ? जर आह्मीं हिंदू आहोंत तर आमच्या करितां निराळा वर्ग व निराळी शिक्षकीण तरी कशाला पाहिजे ? सारांश, मराठी व इंग्रजी शाळेंतील मुलांच्या मनांतील शिवाशिव ही भावना समूळ नष्ट झाली आहे. आतां मात्र ती गर्लस्कूल मध्येंच उरली आहे.

असो, वरीलप्रमाणें हेडमिस्ट्रेसनें सांगितल्यावरहि आह्मीं दुसऱ्या दिवशीं ता. १–९–२० रोजीं कु. रखुमा हीस पुढें पाठवून आह्मीं तिच्या मागोमाग गेलों. शाळेंत जातांच पहिल्या वर्गाच्या ब्राह्मण मास्तरणीला राग येऊन तिने कु. रखुमा हिचें पहिलें पुस्तक हिसकावून घेतलें आणि पिशाच्यासारखे डोळे वटारून, शाळेंतून निघून जाण्यास सांगितलें. त्यामुळें बिचारी लहान पोर धावरून बापाकडे पळत येऊन रडूं लागली. तिचा बाप बाहेर होताच, तो शाळेच्या दरवाज्याजवळ असें करण्याचें व पुस्तक हिसकावून घेण्याचें कारण विचारूं लागला. इतक्यांत बाईसाहेब एका भिंती आड होऊन, नवीन पुस्तकावर दुसऱ्या एका मुलीचें नांव लौकर लौकर लिहून तावडतोब बाहेर आल्या आणि तुमच्या मुलीनें पुस्तकच आणिलें नाहीं, हें पहा, हे एका दुसऱ्या मुलीचें पुस्तक आहे असें सांगूं लागल्या. जणू काय असल्याची यक्षिणी कांडी फिरवून तिनें शंकररावाला नजरबंद प्रयोग दाखवून निरुत्तर केले. त्यामुळें शंकररावाला कांहीं सुचेना व तोंडांतून शब्दहि निघेना. हा प्रयोग करते वेळीं माझें मात्र लक्ष बाईसाहेबांच्या हातचलाखीकडे होतें, ह्मणून मी त्यांना ज्या मुलीचें नांव पुस्तकावर लिहिले होतें, तिला दाखविण्यास सांगितलें. बाईसाहेब एका मुलीला दाराजवळ घेऊन आल्यानंतर मी त्या मुलीस विचारलें, कीं, हें पुस्तक तुझेंच आहे काय ? तावडतोब केलेली लबाडी लहान मुलीच्या लक्षांत न येऊन तिनें "**हें पुस्तक माझें नव्हे**" असें स्पष्ट उत्तर दिलें. तेव्हां ही उघड लबाडी दिसून बाईसाहेब शाळेतल्या आंतल्या बाजूस पुटपुटत निघून गेल्या. जसें ब्राह्मण गारुडयांनीं आजपर्यंत केवळ स्वार्थाकरितां आपल्या चातुर्यानें कांहीं ग्रंथ स्वकपोलकल्पित निर्माण करून, अज्ञ लोकांच्या डोळ्यांत धूळ घालून नजरबंद प्रयोगाप्रमाणें लोकांना फसविलें, तसेंच या बाईनेंहि श्रीयुत शंकररावाला आपल्या हातचलाखीचा प्रयोग दाखवून निरुत्तर केलें. हें पाहून मलाही या ब्राह्मण गारुडयांचा व त्यांच्या स्त्रियांच्या चातुर्याचा मोठा चमत्कार वाटला आणि याबद्दल पहिल्या वर्गाच्या शिक्षकीण बाईला शाबासकी द्यावी, याकरितां मी ह्मणालों, शाबास मास्तरीण बाई ! !

हनुमानगड, वर्धा } **श्रीपतित पावनदास**
श्री समर्थ विद्यालय.

नीनें मनावर घेतल्यास, आपल्या जातींतील हे दुर्गुण लौकरच जातील; अशी मला आशा आहे! करितां समाजामध्यें राजरोसपणें वावरणाऱ्या कांहीं बायांस व त्यांच्या साहाय्यकांस जातीची कांहीं तरी बंदी असावी, असें माझें मत आहे. पण मनावर कोण घेणार?

गव्हर्मेंट हाउस गणेश खिंड, पुणें. ता. १६-९-२० } लक्ष्मीबाई वनशिव.

*** आमच्या वाचकवर्गाचें व वहिष्कृतांचे पुढारी ह्मणविणाऱ्यांचें लक्ष, गेल्या अंकांतील भगिनी **अनुसयाबाई कांबळे** यांच्या पत्राकडे आतां तरी जाऊन वरील पत्रानें त्यांच्या मनावर काय परिणाम घडतो आणि त्यांच्याकडून या दुष्कृत्यास कोणत्या प्रकारचा आळा घालण्यांत येतो, याकडे सर्वाचें लक्ष लागून राहिलें आहे!

सं. मू. ना.

आमची हालचाल.

स्तुत्य देणगी :—वहिष्कृत वर्गांतील अनाथ आणि अपुरें शिक्षण होऊन घरीं राहिलेल्या मुलांस जेवणाची सोय करण्यासाठीं एक बोर्डिंग काढावें असें वाटून, मुंबईच्या प्रसिद्ध **श्रीमती आंबुबाई** आणि **नारायण आपाजी माने** यांनीं जागा खरेदी मिळण्याबद्दल पंढरपूरच्या म्यु. तर्फे मे. कमिशनर साहेब यांजकडे अर्ज केला आहे. उभय साधुमूर्तीनीं आजपर्यंत निरनिराळ्या कार्यास पुष्कळ मदत केली आहे. जागा मिळाल्या बरोबर बोर्डिंग सुरूं होणार आहे असें रा. तोरणे हे कळवितात.

***समाज भार झालेल्या इतर साधू लोकांनीहि असाच मार्ग पत्करिल्यास त्यांस खरोखरच सद्‌गती प्राप्त होईल.

कोल्हापूरचें रा. ब. व्ही. आर. सबनीस दिवान सरकार आणि अस्पृश्य वर्ग.

ता. २९-८-२० रोजीं कोल्हापूर येथें मिस क्लार्क बोर्डिंग हाऊस चालकांची वार्षिक सभा रा. ब. सबनीस यांच्या अध्यक्षतेखालीं झाली. त्यावेळीं त्यांनीं पुढीलप्रमाणें उद्‌गार काढले.

"या लोकांची (अस्पृश्य वर्गाची) खरीखुरी उन्नति करावयाची असेल तर उपदेशक वगैरें आह्मांला जरूर ठेविलें पाहिजेंत. अस्पृश्य आणि मागासलेल्या लोकांच्या उन्नतिप्रीत्यर्थ आज आपले **श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति** सरकार हे अव्याहत प्रयत्न करीत आहेत. ही अंत्यंत अभिनंदनीय गोष्ट आहे. इतकें कसून आणि कळकळीनें काम करणारा महाराज सरकाराशिवाय दुसरा मनुष्य हिंदुस्थानांत नाहीं. त्यांच्या मनोधैर्याची आपण तारीफ करूं तेवढी थोडीच आहे. त्यांनीं आतांपर्यंत ब्राह्मणेतर लोकांच्या हितार्थ किती झीज सोसली आहे हें सांगण्याचीं जरूरी नाहीं.

आर्यसमाजासारख्या संस्थेस आपल्या राज्यांत आश्रय देऊन धार्मिक, शैक्षणिक, इत्यादि बाबतींत सुधारणा घडवून आणींत आहेत. हें आह्मां प्रजाजनांवर त्यांचे अत्यंत उपकार होत आहेत. आतांच ज्यांना आपण वहिष्कृत ह्मणतों आहोंत, अस्पृश्य मानतों आहोंत, नीच समजत आहोंत, त्याच वर्गांतील मुलांनीं संस्कृतमधील वेदवाक्यें ह्मटलीं, त्यावरून आर्यसमाजानें येथें कितीतरी कामगिरी केली आहे. अशा तऱ्हेचे महाराज सरकारांचे प्रयत्न चालू आहेत.

सध्यां उच्च वर्गांतील कांहीं लोकांचें असें आक्षेप आहेत कीं, या लोकांना विद्या कशाला शिकवावयाला पाहिजे आहे? अशानें काय फायदें होणार आहेत? निरनिराळे वर्गांनीं अथवा जातींनीं आपापले धंद सांभाळून त्यांतच सुधारणा केली तर देशाचे वरेच फायदे होणार आहेत. पण मी ह्मणतों हे आक्षेप अगदींच कूचकामाचे व पोकळ आहेत. कारण, एखाद्या मनुष्याची गति वडिलोपार्जित धंद्याशिवाय दुसऱ्या धंद्यांत पुष्कळ जोरानें चालते याबद्दलचीं उदाहरणें पुष्कळ देतां येतील. हे लोक शिक्षण नसल्यामुळें स्वातंत्र्याच्या अभावीं मानसिक गुलामगिरींत खितपत पडले होते. आतां कोठेंसें शिक्षण घेऊन माणुसकीचें हक्क मागत आहेत. यामुळें उच्च ह्मणवून घेणाऱ्या जातीला एक प्रकारची अढचता आली आहे. व या लोकांच्या सरळ आणि सनदसीर चळवळीला विरोध करण्याला आमचे लोक प्रवृत्त झाले आहेत, ही गोष्ट वरी नव्हे. शम, दम, वगैरे तत्त्वाला जागृत राहण्याची हीच कसोटीची वेळ आहे. हे लोक आह्मांला शिव्या देतात अथवा दोष देतात. म्हणून यांची सुधारणा करावयाची नाहीं असा दुराग्रह धरून बसण्यांत आतां हांसील नाहीं. गांजिलेल्या अथवा दुःखपीडित मनुष्याला आपण औषधोपचार करितों, त्यावेळीं तो मनुष्य आपणांस शिव्याच देतो. त्या वेळीं आपण त्याला औषध दिल्यावाचून रहातों काय? तद्वत् आपण या लोकांच्या उन्नतीसाठीं आपलें वर्तन चोख व धिम्मेपणाचें ठेवून राष्ट्रकार्याकडे दृष्टि देऊन यांच्या चळवळीला हातभार लावावा हेंच आमचें पवित्र कर्तव्य आहे."

आमची जखम!

अबसरी खुर्द (पुणें) हून रा. मारुती बाबाजी उघडे लिहितात कीं, सदरगांवीं रोज सध्याकाळीं महारांनीं गांवांत हक्काची ह्मणून भाकरी मागावयास जाण्याची रूढि आहे. पण श्रावण महिन्यांत शनिवारी व सोमवारी त्या लोकांस गांवकऱ्यांकडून भाकर मिळत नाहीं. याचें कारण भट भिक्षुकांनीं ब्राह्मणेंतरांच्या डोक्यांत घातलेलें धर्मवेड होय.

***सदर कारणावरून ब्राह्मण लोकांनीं जुन्या रूढि सोडून इंग्रजी सारखे पोषाख करितात ह्मणून नांवें ठेवून आपण आपली मात्र जन्म जात आळसाची रूढि सोडूं नये हें आश्चर्य आहे! काम धंदा न करितां स्वाभिमान सोडून लोकांच्या घरच्या उष्टया भाकरी मागण्याचा हक्क सांगणारांनीं स्वतःच "अनंत हिंडता प्राणी। सोडविता नाहीं कोणी। अनेक सुकृतापासुनी। पाविजे नरदेह ॥१॥ सर्व जन्मांच्या शेवटीं। मनुष्यजन्म पाये

ते कपडे स्वच्छ धुवून आणले. पण त्या कर्मठानें ते आपलेच कपडे तसेंच घरांत न घेतां, त्यावर पाण्याचे चार शितोडे टाकून मग घरांत घेतले. चार शितोडे टाकून शुद्ध (?) केलेले कपडे त्या उभ्या असलेल्या धोब्यानें पाहतांच, ह्मणाला कीं; '. भटजीबुवा कपडे धुण्याची इतकी सोपी युक्ति आपल्याजवळ जर आहे; तर आपणच सर्व गांवांतील कपडे धूत चला. व माझ्यांवर चार शितोडे नव्हे घागरभर पाणी टाकून शुद्ध करा."

मोठमोठ्या शहरांत अंड्याला पांढरे वटाटें ह्मणून चोरून अंडी खाणारे, मटनाला डबल टी हें नांव ठेऊन चोरून मांस खाणारें दारूच्या वाटलीला औषधाच्या वाटल्या ह्मणून चोरून दारू पिणारे पुष्कळ ढोंगी सोंवळे सांपडतील ! सध्यांच्या सुधारलेल्या मनूंत ब्राह्मणाला खऱ्या सोवळचापणानें मुळींच रहातां येणार नाहीं. मग उगीच ढोंग करून इतरांवर धार्मिक व सामाजिक बंधन घालून स्वार्थाकरितां राष्ट्रीय घात करण्यांत काय अर्थ आहे ? जर त्यांना राष्ट्रीय ऐक्याची जरूरी वाटत असेल तर विलंब न लावतां सहा कोट प्रजेवरील अनिष्ट धार्मिक व सामाजिक बंधन नाहींसें करून, त्यांच्याशीं सहकारित्वानें राष्ट्र कार्य साधण्यांतच खरा धर्माभिमान व राष्ट्राभिमान आहे.

शेला पागोटें !

वेडा कुठचा दिवेकर शास्त्री ! चारी वर्णास व स्त्रियांसहि उपनयनाचा अधिकार असावा आणि अस्पृश्य वर्गासंबंधीं अन्याय दूर करावा आणि सर्व सार्वजनिक जाहीर समारंभांत त्यांस बरोबरीनें वागवावें ह्मणतात, आणि त्यास केसरी आपल्या पत्रांत जागा देतो ! अब्रह्मण्यम् ! अब्रह्मण्यम् ! !

* * * *

हँ, हँ, हँ ! अहो रावसाव, एवढ्यावरच कां तुह्मीं संतुष्ट ! अव, ह्या गोठ्याला सम्दी वगा ठावूक हाय हे नकली चाळं ! शास्त्री ह्मणत्याती, अस्पर्श वर्गासंबंधीं अन्याय दूर करावा. पण त्यो अन्याय तरी काय हाय त्याच नांवबिव कां घेतलं नाहीं ? आणि त्यो इसारला म्हून केसरीनेंही आपल्या कानावर केसाची आयाळावजा ती लालकोकी कां घेतली ? याच इंगित आमचा नांगऱ्यादादा किंवा गरिबांचा कैवारी तरी सांगील काय ?

* * * *

शास्त्रीरबावा ह्मणत्याती, या असपर्श वर्गास सर्व सार्वजनिक जाहीर समारंभांत वरोवरीनें वागवावें. काय वगा ही हातचलाखी ! तस केल्याविना शास्त्रीरबावास शास्त्री आणि त्यांतल्यात्यांत वाईचा कोण ह्मणणार ? कारण त्यांच्या मनांत त्या वर्गास खरोखरच बरोबरीनें वागवायाचें होतें तर परिषदेंत त्यांच्याकरितां निराळी जागा कां ठेविली होती ? आणि त्यांतील एकजण आपलें मत सांगण्यास पुढें आला असतां, बैठकीवरची सतरंजी कां आखडून घेतली ? कां त्या बरोबरीच्या नात्याचें असलें खोबरें टिकाकारांच्या आणि सरकारच्या तोंडावरच तरी फेंकावयाचें नाहीं ? कदाचित् नव्हे सर्वांशीं तेंच ?

* * * *

पण, ते कोडगे कुर्तकोटी, "धर्मखात्याची कांहीं घटना करून लोककल्याण करावें हाच माझा हेतु असून या कामीं निर्णय करण्यापूर्वी मला जनतेची संमति पाहिजे ती न मिळेल तर राष्ट्रीय प्रगति साधण्याकरितां मला सुचेल तो मार्ग स्वीकारावा लागेल." ह्मणून परिषदेपुढें आलेल्या विविधमतांचा विचार करून अभिप्रायासह रिपोर्ट करण्याकरितां एक कमिटी नेमतांत !

* * * *

परंतु ज्या कमिटींत घेण्यास, रा. ब. जाधवरावापेक्षां आवटचांचे पावटे गुंजाळांचा मंजूळ आवाजच ज्या तुर्कटोपी नव्हे कुर्तकोटीस पसंत पडतात, ते अस्पृश्य वर्गांवरचा कोणता अन्याय दूर करून त्यास कसचे बरोबरीनें वागवितील हे मुलांचे पाय पाळण्यांतच दिसतात ?

* * * *

इतकें ह्मणून गोटचा जो गडगडला तो आवचित पाड्यावरच थडकला ! आणि 'माझ्या बोबडिया बोला चित्त द्यावें गा विठ्ठला,' हे तुकारामाचे शब्द उच्चारणाऱ्या सत्त्वशील नव्हे नाटकी सोंगाड्याचा, "आमच्या समाजांत द्वेषानंद गुरुचा शिरकाव झाला ह्मणून आमच्या समाजांत एकजूट नाही," हे त्याचेच तोंडचे बोल तोच स्वतः आचरणांत आणतांना पाहून गोटचास त्याच्या ज्ञानाची, त्याच्या आकलेची फारच कींव येऊन त्यास कांहींएक न विचारतां तेथेंच सोडून पुढच्या शोधास लागला.

* * * *

तों त्याला तो भाऊराया दिसेना ह्मणून फार वाईट वाटलें. पण आमचे गरमागरम डुढ्ढाचार्य मात्र, "अॅं, कायवानू लावल्या ? आजपावतूर हे युसलेस मेन कोठे होते कुणला ठाऊक वा ? आह्मींतरी आज सव्वीस वर्षांहून अठरा वर्षांपर्यंत समाजाचीं कामें करीत आहों." असें आत्मप्रौढी भाषण ऐकून गोटचास फारच हसू येऊन, त्यानें त्याकडे कानाडोळाच केला.

* * * *

शेवटीं, द्वितीय कुर्तकोटीच्या अब्रपुराणाची व हमालखात्यांतील गीताभक्ताची आपल्या प्रीयवाचकांस लौकरच ओळख करून देण्याचें आश्वासन देऊन, गोटचा आज रजा घेत आहे.

मुंबई ता. २०-९-२० जांवई.

मनावर कोण घेणार ?

रा. रा. मूकनायक कर्ते यांस,

वि. वि. खालील चार ओळीस आपल्या पत्रांत स्थळ मिळेल अशी आशा आहे.

ता. ११-९-२० च्या मूकनायकामधून **अनुसयाबाई कांबळे** यांचें पत्र वांचून मला फारच आनंद झाला, तो सांगतां येत नाहीं. **खरोखर आमच्या बायांची स्थिति फारच वाईट आहे. अशा या धाडशी बाया जातीची कांहींच परवा करीत नाहींत त्यांना जातीची कांहीं तरी बंदी असावी. ह्मणून अनुसयाबाईप्रमाणें माझ्या प्रत्येक भगि-**

नीनें मनावर घेतल्यास, आपल्या जातींतील हे दुर्गुण लौकरच जातील; अशी मला आशा आहे! करितां समाजामध्यें राजरोसपणें वावरणाऱ्या कांहीं बायांस व त्यांच्या साहाय्यकांस जातीची कांहीं तरी बंदी असावी, असें माझें मत आहे. पण मनावर कोण घेणार?

गव्हर्मेंट हाऊस गणेश खिंड, पुणें. ता. १६-९-२० | **लक्ष्मीबाई वनशिव.**

*** आमच्या वाचकवर्गाचें व वहिष्कृतांचे पुढारी ह्मणविणाऱ्यांचें लक्ष, गेल्या अंकांतील भगिनी **अनुसयाबाई कांबळे** यांच्या पत्राकडे आतां तरी जाऊन वरील पत्रानें त्यांच्या मनावर काय परिणाम घडतो आणि त्यांच्याकडून या दुष्कृत्यास कोणत्या प्रकारचा आळा घालण्यांत येतो, याकडे सर्वांचें लक्ष लागून राहिलें आहे!

सं. मू. ना.

आमची हालचाल.

स्तुत्य देणगी:—वहिष्कृत वर्गांतील अनाथ आणि अपुरें शिक्षण होऊन घरीं राहिलेल्या मुलांस जेवणाची सोय करण्यासाठीं एक बोर्डिंग काढावें असें वाटून, मुंबईच्या प्रसिद्ध **श्रीमती आंबुबाई** आणि **नारायण आपाजी माने** यांनीं जागा खरेदी मिळण्याबद्दल पंढरपूरच्या म्यु. तर्फे मे. कमिशनर साहेब यांजकडे अर्ज केला आहे. उभय साधुमूर्तींनीं आजपर्यंत निरनिराळ्या कार्यास पुष्कळ मदत केली आहे. जागा मिळाल्या बरोबर बोर्डिंग सुरूं होणार आहे असें रा. तोरणे हे कळवितात.

***समाज भार झालेल्या इतर साधू लोकांनीहि असाच मार्ग पत्करिल्यास त्यांस खरोखरच सद्गती प्राप्त होईल.

कोल्हापूरचें रा. ब. व्ही. आर. सबनीस दिवान सरकार आणि अस्पृश्य वर्ग.

ता. २९-८-२० रोजीं कोल्हापूर येथें मिस क्लार्क बोर्डिंग हाउस चालकांची वार्षिक सभा रा. ब. सबनीस यांच्या अध्यक्षतेखालीं झाली. त्यावेळीं त्यांनीं पुढीलप्रमाणें उद्गार काढले.

"या लोकांची (अस्पृश्य वर्गाची) खरीखुरी उन्नति करावयाची असेल तर उपदेशक वगैरें आह्मांला जरूर ठेविलें पाहिजेंत. अस्पृश्य आणि मागासलेल्या लोकांच्या उन्नतिप्रीत्यर्थ आज आपले **श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति** सरकार हे अव्याहत प्रयत्न करीत आहेत. ही अत्यंत अभिनंदनीय गोष्ट आहे. इतकें कसून आणि कळकळीनें काम करणारा महाराज सरकाराशिवाय दुसरा मनुष्य हिंदुस्थानांत नाहीं. त्यांच्या मनोधैर्याची आपण तारीफ करूं तेवढी थोडीच आहे. त्यांनीं आतांपर्यंत ब्राह्मणेतर लोकांच्या हितार्थ किती झीज सोसली आहे हें सांगण्याची जरूरी नाहीं.

आर्यसमाजासारख्या संस्थेस आपल्या राज्यांत आश्रय देऊन धार्मिक, शैक्षणिक, इत्यादि बाबतींत सुधारणा घडवून आणींत आहेत. हें आह्मां प्रजाजनांवर त्यांचे अत्यंत उपकार होत आहेत. आतांच ज्यांना आपण बहिष्कृत ह्मणतों आहोंत, अस्पृश्य मानतों आहोंत, नीच समजत आहोंत, त्याच वर्गांतील मुलांनीं संस्कृतमधील वेदवाक्यें ह्मटलीं, त्यावरून आर्यसमाजानें येथें कितीतरी कामगिरी केली आहे. अशा तऱ्हेचे महाराज सरकारांचे प्रयत्न चालूं आहेत.

सध्यां उच्च वर्गांतील कांहीं लोकांचें असें आक्षेप आहेत कीं, या लोकांना विद्या कशाला शिकवावयाला पाहिजे आहे? अशानें काय फायदे होणार आहेत? निरनिराळे वर्गांनीं अथवा जातींनीं आपापले धंद सांभाळून त्यांतच सुधारणा केली तर देशाचे वरेच फायदे होणार आहेत. पण मी ह्मणतों हे आक्षेप अगदींच कुचकामाचे व पोकळ आहेत. कारण, एखाद्या मनुष्याची गति वडिलोपार्जित धंद्याशिवाय दुसऱ्या धंद्यांत पुष्कळ जोरानें चालते याबद्दलचीं उदाहरणें पुष्कळ देतां येतील. हे लोक शिक्षण नसल्यामुळें स्वातंत्र्याच्या अभावीं मानसिक गुलामगिरींत खितपत पडले होते. आतां कोठेंसें शिक्षण घेऊन माणुसकीचें हक्क मागत आहेत. यामुळें उच्च ह्मणवून घेणाऱ्या जातीला एक प्रकारची अढचता आली आहे. व या लोकांच्या सरळ आणि सनदसीर चळवळीला विरोध करण्याला आमचे लोक प्रवृत्त झाले आहेत, ही गोष्ट वरी नव्हे. शम, दम, वगैरे तत्त्वाला जागृत राहण्याची हीच कसोटीची वेळ आहे. हे लोक आह्मांला शिव्या देतात अथवा दोष देतात. म्हणून यांची सुधारणा करावयाची नाहीं असा दुराग्रह धरून वसण्यांत आतां हांसील नाहीं. गांजिलेल्या अथवा दुःखपीडित मनुष्याला आपण औषधोपचार करितों, त्यावेळीं तो मनुष्य आपणांस शिव्याच देतो. त्या वेळीं आपण त्याला औषध दिल्यावाचून रहातों काय? तद्वत् आपण या लोकांच्या उन्नतीसाठीं आपलें वर्तन चोख व धिम्मेपणाचें ठेवून राष्ट्रकार्याकडे दृष्टि देऊन यांच्या चळवळीला हातभार लावावा हेंच आमचें पवित्र कर्तव्य आहे."

आमची जखम!

अबसरी खुर्द (पुणें) हून रा. मारुती बाबाजी उघडे लिहितात कीं, सदरगांवीं रोज सध्याकाळीं महारांनीं गांवांत हक्काची ह्मणून भाकरी मागावयास जाण्याची रूढि आहे. पण श्रावण महिन्यांत शनिवारी व सोमवारी त्या लोकांस गांवकऱ्यांकडून भाकर मिळत नाहीं. याचें कारण भट भिक्षुकांनीं ब्राह्मणेतरांच्या डोक्यांत घातलेलें धर्मवेड होय.

***सदर कारणावरून ब्राह्मण लोकांनीं जुन्या रूढि सोडून इंग्रजी सारखे पोषाख करितात ह्मणून नांवें ठेवून आपण आपली मात्र जन्म जात आळसाची रूढि सोडूं नये हें आश्चर्य आहे! काम धंदा न करितां स्वाभिमान सोडून लोकांच्या घरच्या उष्टचा भाकरी मागण्याचा हक्क सांगणारांनीं स्वतःच "अनंत हिंडता प्राणी। सोडविता नाहीं कोणी। अनेक सुकृतापासुनी। पाविजे नरदेह ॥१॥ सर्व जन्मांच्या शेवटीं। मनुष्यजन्म पाये

पाठी । या पुढें उत्तम किरिटी । म्यां रचिली नाहीं ॥ २ ॥ येणें या जन्मीं ओळखावें । आपणातें उद्धरावें । आणि येथेंचि सोडावें । नर्क यातनाशीं ॥ ३ ॥ असा श्रीकृष्णानें अर्जुनास केलेला उपदेश पठण करीत असतां, त्यांतील मर्म न जाणतां, दुसऱ्याच्या दारीं जाऊन अपमान सहन करीत रडावें, यापेक्षां दुसरें आश्चर्य तें काय ?

शाबास मास्तरीण बाई !

हल्लीं वर्धा हायस्कूलमध्यें आणि इतर मराठी शाळांत बहिष्कृतांचीं बरींच मुलें शिक्षण घेत आहेत; परंतु शिवाशिव ही भावना मुलांच्या मनांत मुळींच राहिली नाहीं. याचें कारण, **"येथें बोल नाहीं शिष्यासीं । हें अवघेंचि सदगुरुपाशीं ॥"** शाळेतील मुलांच्या अथवा मुलींच्या मनांत शिवाशिव ही भावना विशेष नसतेच आणि कदाचित् जरी असली तरी तीं मुलें शिक्षकाविरुद्ध वागत नसतात. सारांश, शिक्षकानें जर अशा वेळीं मुलांची नीट समजूत केली, तर बिचारीं मुलें त्यांचेंच अनुकरण करितात, यांत संशय नाहीं; परंतु या लोकांच्याच मनांत काळेंपिवळें असतें, ह्मणून मुलांची सबब पुढें करून आपण तिच्या आड चोरासारखे लपतात; पण प्रत्यक्ष आपल्या ठिकाणीं नीतिधैर्य नसल्यामुळें आपला अन्याय कबूल करीत नाहींत. ही यांची निव्वळ लबाडी सर्व सुशिक्षित बहिष्कृत बंधूंस कळून आलीच असेल असें मला वाटतें. असो. आजपर्यंत शिवाशिव ही भावना मुलाच्या मनांतून समूळ नष्ट झाली आहे, तथापि ती गर्लस्कूलमध्यें आहेच, असें मोठ्या कष्टानें ह्मणावें लागत आहे !

रा. शंकरराव बैले यांची मुलगी कु. रखुमा ही वर्धेस गर्ल स्कूलमध्यें एका महिन्यापासून जात असे. परंतु पुढें पुढें नकळे. इतर ब्राह्मण मास्तरणींच्या सांगण्यावरून हेडमिस्ट्रेसहि घाबरल्या किंवा ख्रिस्ती धर्माच्या हेडमिस्ट्रेसला ब्राह्मण स्त्रियांसारखें सोवळें ठेवावेंसें वाटलें, किंवा ख्रिस्ती मास्तरणींच्या हाताखालीं शिकणाऱ्या सुविचारी ब्राह्मण मुलींना आमच्या हिंदुधर्मातील महारांच्या मुलीचा तिरस्कार वाटल्यावरून, हेडमिस्ट्रेसनें श्रीयुत शंकरराव यांच्या मुलीस शाळेंत येण्याची मनाई केली हें कळत नाहीं. कु. रखुमा हिनें मला शाळेंत येण्याची बंदी केली असें सांगतांच, रा. शंकरराव हे मुलीस फिरून शाळेंत घेऊन गेले, व मुलीला शाळेंत येण्याची मनाई करण्याचें कारण विचारूं लागले, तेव्हां हेडमिस्ट्रेस ह्मणाल्या कीं, **"आह्मीं जर तुमच्या मुलीला घेतलें तर शाळा बंद होईल,"** यावर आह्मीं असें विचारिलें कीं, एक महिनाभर मुलगी शाळेंत येत असतांना जर शाळा बंद झाली नाहीं, तर पुढेंच कशी बंद होईल ? हेड मिस्ट्रेस ख्रिस्ती असूनहि जर शाळा बंद होत नाहीं, तर हिंदुचीच मुलगी दाखल केल्याबद्दल हिंदुमुलींचीच शाळा बंद कां व्हावी ? महार ख्रिस्ती झाल्यावर त्याच्या मुलीला घेतल्यानें जर शाळा बंद होत नाहीं तर हिंदु धर्मात असलेल्या महाराच्या मुलीस घेतल्यानें शाळा बंद कां व्हावी ? तेव्हां हेड मिस्ट्रेसनें दुसरें कारण असें दाखविलें कीं, " मी तुमची एकच मुलगी घेऊं शकत नाहीं. " यावर सदर बाईस आमचा असा प्रश्न आहे कीं, एका मुलीनें शाळेंत विटाळ शिरतो आणि १०–५ मुलींनीं शाळेंतून विटाळ निघून जातो काय ? अथवा महारांच्या १०–५ मुलीकरितां निराळा वर्ग व निराळी शिक्षकीण ठेवण्याचा विचार आहे ? आणि जर असा असेल, तर असें असण्याचें कारण काय ? जर हिंदु मुलींची शाळा आहे, तर आह्मीं हिंदु नाहीं काय ? जर आह्मीं हिंदू आहोंत तर आमच्या करितां निराळा वर्ग व निराळी शिक्षकीण तरी कशाला पाहिजे ? सारांश, मराठी व इंग्रजी शाळेंतील मुलांच्या मनांतील शिवाशिव ही भावना समूळ नष्ट झाली आहे. आतां मात्र ती गर्लस्कूल मध्येंच उरली आहे. असो, वरीलप्रमाणें हेडमिस्ट्रेसनें सांगितल्यावरहि आह्मीं दुसऱ्या दिवशीं ता. १–९–२० रोजीं कु. रखुमा हीस पुढें पाठवून आह्मीं तिच्या मागोमाग गेलों. शाळेंत जातांच पहिल्या वर्गाच्या ब्राह्मण मास्तरणीला राग येऊन तिने कु. रखुमा हिचें पहिलें पुस्तक हिसकावून घेतलें आणि पिशाच्यासारखे डोळे वटारून, शाळेंतून निघून जाण्यास सांगितलें. त्यामुळें बिचारी लहान पोर घाबरून बापाकडे पळत येऊन रडूं लागली. तिचा बाप बाहेर होताच, तो शाळेच्या दरवाज्याजवळ असें करण्याचें व पुस्तक हिसकावून घेण्याचें कारण विचारूं लागला. इतक्यांत बाईसाहेब एका भिंती आड होऊन, नवीन पुस्तकावर दुसऱ्या एका मुलीचें नांव लौकर लौकर लिहून तावडतोब बाहेर आल्या आणि तुमच्या मुलीनें पुस्तकच आणिलें नाहीं, हें पहा, हे एका दुसऱ्या मुलीचें पुस्तक आहे असें सांगूं लागल्या. जणू काय असल्याची यक्षिणी कांडी फिरवून तिनें शंकररावाला नजरबंद प्रयोग दाखवून निरुत्तर केले. त्यामुळें शंकररावाला कांही सुचेना व तोंडांतून शब्दहि निघेना. हा प्रयोग करते वेळीं माझें मात्र लक्ष बाईसाहेबांच्या हातचलाखीकडे होतें, ह्मणून मी त्यांना ज्या मुलीचें नांव पुस्तकावर लिहिले होतें, तिला दाखविण्यास सांगितलें. बाईसाहेब एका मुलीला दाराजवळ घेऊन आल्यानंतर मी त्या मुलीस विचारलें, कीं, हें पुस्तक तुझेंच आहे काय ? तावडतोब केलेली लबाडी लहान मुलीच्या लक्षांत न येऊन तिनें **" हें पुस्तक माझें नव्हे "** असें स्पष्ट उत्तर दिलें. तेव्हां ही उघड लबाडी दिसून बाईसाहेब शाळेतल्या आंतल्या बाजूस पुटपुटत निघून गेल्या. जसें ब्राह्मण गारुड्यांनीं आजपर्यंत केवळ स्वार्थाकरितां आपल्या चातुर्यानें कांहीं ग्रंथ स्वकपोलकल्पित निर्माण करून, अज्ञ लोकांच्या डोळ्यांत धूळ घालून नजरबंद प्रयोगाप्रमाणें लोकांना फसविलें, तसेंच या बाईनेंहि श्रीयुत शंकररावाला आपल्या हातचलाखीचा प्रयोग दाखवून निरुत्तर केलें. हें पाहून मलाही या ब्राह्मण गारुड्यांचा व त्यांच्या स्त्रियांच्या चातुर्याचा मोठा चमत्कार वाटला आणि याबद्दल पहिल्या वर्गाच्या शिक्षकीण बाईला शाबासकी द्यावी, याकरितां मी ह्मणालों, शाबास मास्तरीण बाई ! !

हनुमानगड, वर्धा } **श्रीपतित पावनदास**
श्री समर्थ विद्यालय.

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात.

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.
ग्यास वर्क्स नजिक, परळ, मुंबई.

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी, राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ ऑर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता :—दत्तोबा पवार, फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

नवी विद्या ! नवा धंदा ! ! नवें शास्त्र ! ! !

मेस्मेरिझम इंस्ट्रक्टर.

ही **स्वार्थ** व **परमार्थ** साधून देणारी **गुप्त विद्या** घरबसल्या शिकून असाध्य रोग **औषधाशिवाय** बरे करा ! मनुष्याला काय पण पशुपक्षीनांही वश करून आश्चर्यानें थक्क करून सोडणारी कार्यें करून घ्या ! **पैसा** व **कीर्ति** मिळवा ! ! किं. १।। रु. ट. ह. वेगळे (आवृत्ति दुसरी) मागवा.

प्रो. ज्ञानमित्र ४८३, पुणें शहर.

फेआनिकस् बाइंडिंग वर्क्स्.

आमच्या कारखान्यांत, हिशोबाची बुकें, निरनिराळ्या प्रकारच्या फायली, ब्लॅटिंग पेड्स्, नोटबुकें, चिकटविण्याच्या फायली, केस बोर्डस्, त्याचप्रमाणे सर्व प्रकारचीं जुनीं व नवीं पुस्तकें व लॉ रिपोर्ट बायडिंग करणें, वगैरे कामें सुबक रीतीनें व माफक दरानें तयार केलीं जातील.

छत्रीवाल्याची चाळ, एल्फिन्स्टन रोड, मुंबई नं. १३. } मालक **एम. ए. कांबळे.**

रॉयल बूटस अँड शूज वर्क्स.

स्त्रियांचे व पुरुषांचे फॅशनेबल व टिकाऊ बूटस आणि शूज आम्ही माफक दर घेऊन वेळेवर तयार करून देतों. वहाणा, चप्पल, ब्राम्हणी जोडे वगैरेही आमच्या दुकानांत तयार होतात. एक कार्ड पाठविल्यास आमचा मनुष्य आपल्या घरीं येऊन माप घेईल. गिरगांव व ग्रँटरोड येथील मंडळीच्या सोईसाठी मॅजेस्टिक सिनेमासमोर आंबेवाडींत डि. सी. मिशनच्या वर्कशापमध्यें ऑर्डर नोंदण्याची व्यवस्था केली आहे.

छत्रीवाल्याची चाळ, एल्फिन्स्टन रोड, मुंबई नं. १३. } मालक **एम. ए. कांबळे.**

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें; व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४, हरारवाला बिल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे दर :–
कालमच्या दर ओळीस पहिल्या वेळीं ५ आणे. दुसऱ्या वेळीं ४आ. कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह २॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. ९ आक्टोबर १९२०. [अंक १८ वा.

मूकनायक.

उन्नतीचें साधन

आज हिंदुस्थानांत जिवंत असलेला सहा साडेसहा कोटी वहिष्कृत समाज, त्याची सुधारणा कशी होईल याचा आज वऱ्याच सुहृत् गृहस्थांकडून ऊहापोह चाललेला आहे. हा समाज जरी जिवंत असला तरी फक्त शरीरानेंच जिवंत आहे! कोमल तरु पाण्याविणें, जसा कोमेजून जाऊन फक्त सजीव आहे एवढेंच दाखवितो किंवा जलाशयाच्या बाहेर पडलेला नव्हे टाकलेला मासा जसा तडफडतो, तद्वत्च हा वहिष्कृत समाज हिंदुसमाजांतून स्वार्थी व धूर्त लोकांनी दूर लोटल्यामुळें आज या सुधारणेच्या नवीन मन्वंतरांतहि आपल्या उन्नतितृष्णेनें विव्हळत पडला आहे. त्याला विद्याजलाशयाचा पुरवठा करून राष्ट्रीय ऐक्याचा वृक्ष जेव्हां फोंपावत जाईल तेव्हांच हिंदी राष्ट्राचें भाग्य उदयास येईल. नाहींपेक्षा राष्ट्रीय, नव्हे जातिभक्तांनीं राष्ट्रीय ऐक्याचा कितीहि उदोउदो केला तरी त्याचें ठंठम् पाळेच होणार!

याकरितां वहिष्कृत ह्मणजे बेअकली, त्यांना बुद्धीच नाहीं, त्यांच्यात विद्येचा प्रसारच होणार नाहीं, अशा भ्रामक कल्पना सोडून खऱ्या राष्ट्रीय प्रेमानें आजचे पुढारी जर त्यांच्याकडे दयार्द्र दृष्टीनें पाहतील, तर त्यांना मनुष्याची बुद्धि ही प्रथम एखाद्या संगमरवरी दगडासारखी असते हें तेव्हांच दिसून येईल.

जमा त्या दगडावर उत्तम, मध्यम किंवा कनिष्ठ कारागिराच्या हातून टांकीचा वगैरे संस्कार घडतो, त्याप्रमाणें व त्या दगडाच्या योग्यतेप्रमाणें त्याची सुंदर व नाजूक जाळी, खांब किंवा एखादी पायरी होते, त्याप्रमाणेंच मनुष्याच्या बुद्धीवर उत्तम, मध्यम किंवा कनिष्ठ अशा विचारांचा संस्कार घडतो, त्याप्रमाणें व तिच्या योग्यतेप्रमाणें, ती उत्तम, मध्यम किंवा कनिष्ठ मार्गास लागते. पडित जमिनीचा दृष्टांतहि मनुष्याच्या बुद्धीला वऱ्याच अंशी लागू पडतो. ज्याप्रमाणें पडित जमिनीस खत वगैरे घालून तिची मशागत करावी त्याप्रमाणें ती पिकाऊ होते. असेंच मनुष्याच्या बुद्धीचें आहे. ह्मणजे जसा तिजवर संस्कार होतो, व जशी तिची योग्यता असते, तशी ती होते. सर्व मनुष्याची बुद्धि अगदी सारखीच नसते. तथापि कोणत्याही मनुष्याच्या बुद्धीवर योग्य संस्कार झाला असतां त्याजपासून कांहीं तरी फलप्राप्ति झाल्यावांचून राहत नाहीं.

अमेरिकेंतील मुळचे रहाणारे रानटी व अज्ञानी लोक जे इन्डियन किंवा आपल्या सह्याद्रीवरील एखादा कोळी, ह्यांच्या आणि इंग्लंडांतील मोठा गणिती, ज्ञानी, आणि ज्योतिषी किंवा हिंदुस्थानांतील मोठा ज्योतिषी भास्कराचार्य ह्यांच्या बुद्धीत भेद असेल; परंतु जितका जगांत दिसण्यांत आला तितका खरोखर नसेल. परंतु पहिल्या दोघांची बुद्धि असंस्कृत व दुसऱ्या दोघांची संस्कृत असल्यामुळें, जसा मूळचा ओबडधोबड संगमरवरी दगड आणि त्याची केलेली सुंदर जाळी, ह्यांच्यामध्ये किंवा मूळची पडित जमीन व तिचीच पुढे मशागत करून लागवडीस आणलेले शेत, ह्यांच्यामध्यें जमीन अस्मानीचा फरक असतो, तसाच वर सांगितलेल्या दोन जोड्यांच्या बुद्धीत दिसून आला. बुद्धीप्रमाणेंच मनुष्याच्या अंतःकरणाला संस्काराची आवश्यकता आहे, आणि हा जो संस्कार करावयाचा त्यालाच खरें शिक्षण ह्मणतात.

ज्या अर्थी प्रत्येक मनुष्यास या सृष्टींत आपल्या सजातीयांशीं कोणता तरी एक मार्ग धरून वागणें जरूर आहे, त्या अर्थी तो मार्ग चांगल्या रीतीनें दाखविण्यास शिक्षणाचीहि जरूर आहे. कोणताहि मनुष्य घ्या, त्याला कांहींतरी शिक्षण म्हणून मिळालेलें असतेंच. मग तें पायाशुद्ध असो, किंवा कसेंहि असो. परंतु पायाशुद्ध शिक्षण मिळाल्याशिवाय कोणी मनुष्यानें जगांत नांव मिळविलें असें क्वचितच झालें असेल. याकरितां प्रत्येक मनुष्यास मग तो कोणत्याहि धंद्यांत पडावयाचा असो, पायाशुद्ध शिक्षण असणें हें फार आवश्यक आहे. हें शिक्षण

पहिल्यानें मिळालें असलें ह्मणजे पुढें त्या मनुष्यास अभ्यासाच्या योगानें आपलें ज्ञान वाढवितां येतें; परंतु त्याचा मूळ पाया ह्मटला ह्मणजे शिक्षणच होय.

शिक्षणापासून सांपडलेला जो मार्ग, त्यानें अभ्यास चालवून प्राप्त झालेली जी विद्या, तिच्या योगानें आपण कोणत्याहि स्थितीमध्यें असलों, तरी आपणास आपल्या मनाचें रंजन करितां यावें. ह्मणजे विद्या ही आपला एक उत्कृष्ट सोबती व्हावा, आपण अनेक उपयुक्त व चमत्कारिक गोष्टींचें खरें ज्ञान संपादून त्यापासून आपणास मानवजातीवर उपकार करितां यावे, व अनेक सृष्ट पदार्थांचे धर्म व घटना पाहून परमेश्वराच्या अपार चातुर्याचें ज्ञान होऊन, त्यापासून आपणास आनंद व्हावा, व त्यापुढें इतर विषयोपभोगापासून होणारे आनंद तुच्छ वाटावे, व आपल्या आंगीं विनय, सद्गुण यावे, हा एक. आणि आपण जर जन्मत: गरीब असलों, तर आपणास ती उणीव काढून टाकण्याकरितां साधनें मिळवितां यावीं, व जगांत नांव लौकिक मिळवितां यावा, हा दुसरा. त्यापैकीं दुसऱ्या हेतूस अनुसरून वागणारांची संख्या पहिल्या हेतूस अनुसरून वागणारांच्या संख्येपेक्षा फारच मोठी असते.

प्रत्येक मनुष्याच्या आंगीं कोणत्यातरी एका गोष्टींत दुसऱ्यास मागें टाकण्याची शक्ति स्वाभाविकच असते असा साधारणपणें नियमच आहे असें ह्मटलें तरी चालेल. जर त्याला पद्धतवार शिक्षण मिळेल तर तो कोणत्या नाहीं कोणत्या तरी गोष्टींत दुसऱ्यास मागें टाकीलच टाकील.

एका ग्रंथकारानें असें ह्मटलें आहे कीं, "मनुष्य हा मूळच्या स्वाभावाच्याच योगानें शिकण्यास योग्य होतो. दुसऱ्या कशानें होत नाहीं. ह्याकरितां एखाद्या विद्यार्थ्यास त्याच्या देह स्वभावास अनुसरून नाहीं अशा रीतीनें एखाद्या विषयाचें शिक्षण दिलें व त्यानें मोठ्या श्रमानें त्या विषयाचा अभ्यास केला व त्याला शिकविण्यास उत्तम शिक्षकहि असला, तरी तें शिक्षण तो अभ्यास व त्या शिक्षकाचें चातुर्य ह्यांपासून त्याला कांहींएक फायदा होणार नाहीं."

"प्रत्येकाच्या मानसिक शक्तीला योग्य असें कोणतें तरी शास्त्र किंवा कला असतेच, आणि त्या शास्त्रांत किंवा कलेंतच त्याचा उत्तम रीतीनें प्रवेश होतो. सर्व विषयांत पूर्णपणें शिरणारी अशी कोणचीच मानसिक शक्ति नसते, असें ह्मटलें तरी चालेल. व ईश्वरानें ज्याच्या ठिकाणीं कोणत्याहि विषयांत निपुण होण्याची मानसिक शक्ति ठेविली नाहीं, असा मनुष्यहि क्वचितच आढळेल."

सर्व सुखाचें मूळ जी संपत्ति तिची देशांत वृद्धि होण्यास हल्लींच्या शिक्षणाचा कांहीं उपयोग होत नाहीं ह्मणजे त्यापासून शेतकरी, कारागीर, व उपयुक्त धंद्याचे लोक ह्यांच्या धंद्यास कांहींच मदत होत नाहीं. त्यांचे धंदे इतर देशाची संपत्ति वाढविण्यास फारच उपयोगी आहेत. आपल्या देशांत विद्येचा प्रसार झाला असें ह्मणतात, परंतु त्या प्रसारापासून पुस्तकी ज्ञान मात्र काय तें एकाच विशिष्ट वर्गांत थोडेंबहुत वाढलें आहे. बाकी सर्व देशाच्या निर्वाहाकरितां काम करणारे व ज्यांपासून सरकारास वसुलीची मोठी रकम मिळते, असे जे शेतकरी व इतर सुतार, लोहार, कासार, कोष्टी विशेषत: सरकारची इमानें इतबारें खरी सेवा करणारा जो बहिष्कृत वर्ग त्यांस तर मुळींच झाला नाहीं म्हटलें तरी चालेल. तेव्हां अगदीं दोन घराच्या खेड्यापासून तों थेट सरकारापर्यंत सरकारची इमानानें नोकरी करून सरकारास आपला राज्यशकट हाकण्यास सहाय्य करणारा जो बहिष्कृत समाज, त्याकडे सरकारनें अशा या स्वयंनिर्णयाच्या काळांतही दुर्लक्ष करणें योग्य नाहीं. आणि आजपर्यंत अज्ञानांधःकारांत दडपल्या गेलेल्या या सहाकोट प्रजेनेंहि आपली झोंप पुरी करून, सभोंवार चाललेल्या चढाओढीकडे लक्ष देणें अत्यंत जरूर आहे. आणि ह्मणूनच आपल्या खऱ्या उन्नतीचें साधन जें शिक्षण तें अगदीं मोठ्या आधाशीपणानें आतांपासूनच प्राशन करीत जाऊन इतरांबरोबर सुधारणेच्या चढाईत आपलाहि नंबर वरतीच पटकावण्याची संधि व्यर्थ दवडूं नये.

क्षेम–समाचार.

बहिष्कृत मतदारांस इशारा.

आतां लवकरच पुढच्या महिन्यांत नवीन होणाऱ्या कायदेकौन्सिलच्या उमेदवारांची निवडणूक होणार आहे. उभे राहिलेल्या उमेदावारांपैकीं जे कट्टे कांग्रेस भक्त होते त्यांनी जादा कांग्रेसमध्यें असहकारितेचा ठराव पास झाल्यामुळे उमेदवारांतून आपलें नांव काढून टाकलें आहे. परंतु प्रागतिक पक्षाचे, ब्राह्मणेतरांचे व मराठ्यांचे ह्मणून पुष्कळ उमेदवार उभे राहिले आहेत. तरी या उमेदवारांपैकीं कोणाला आमच्या लोकांनीं मत द्यावें या संबंधानें दोन शब्द लिहिणें जरूर आहे.

सध्यां उभे राहिलेल्या उमेदवारांकडे जर सूक्ष्म दृष्टीनें पाहिलें तर त्यांपैकी कांहीं असें आहेत कीं, बहिष्कृतांचा त्राता ह्मणविणारे जहाल विप्रांचे सहकारी, जातवार प्रतिनिधींच्या मागणीस विरोध करून बहिष्कृतांकरितां कोऑपशनचें पिलूं हळूच पुढें करून, त्यांस बेमान होणारे अशा गृहस्थानां मतें देऊन आपलें नुकसान करून घेऊं नये. तर ज्यांनी आह्मांला वेळेवर जागृत करण्याचें महत पुण्य केलें, व करीत आहेत अशांनांच आपलीं मतें देऊन निवडून येण्याचे सहाय्य करावें.

कित्येक असे दिसतात कीं, त्यांनी आपल्या जाहीर पत्रकांत आह्मीं अस्पृश्यांच्या संबंधानें अमुक अमुक करूं पण त्यांनीं यापूर्वी आमच्या लोकांसंबंधानें शाब्दिक ठराव पास करण्यापलिकडे कांहीं केलें नाहीं. तर असे जे साधुपणाचे ढोंगी सोंग घेणारे, वरवरच्या तोंडानें स्वार्थाकरितां बेगडी सहानुभूति दाखविणारे अशा लोकांना आमच्या लोकांनी मुळींच मतें देऊं नयेत.

परंतु जे खरोखर आमच्याकरितां मनःपूर्वक झटले आहेत, ज्यांनी आमच्याकरितां सक्रीय सहानुभूति दाखविली आहे अशा उमेदवारांची आमच्या मतदारांस खात्री असेल त्यांस त्यांनीं अवश्य मत द्यावें.

पिशाच्य भक्त.

थोड्याच दिवसांपूर्वी ज्या मिरजेस प्रो. फडके यांनीं, तांदुळ सुपारीनें काल्पनिक देवाचें समाधान होईल, आमचें (ब्राह्मणांचें) होणार नाहीं ह्मणून अगदीं टाहो फोडून ब्रह्मवृंदास सांगितलें त्याच मिरजेंत त्याच दैवताला साक्षी ठेवून अगाशे यज्ञचक्र घेऊन हिंदी राष्ट्राच्या हिताच्या दृष्टीनें घातकी अशा वर्णव्यवस्थेस जास्तींच आग लावून भडका करण्याच्या निंद्य मार्गांत आहेत. यावरून या सोवळेशाहीच्या कुटील वृत्तीची सहजच कल्पना होते.

सदर अगाशे, आपलें प्रिय यज्ञचक्र फिरवीत फिरवीत शेवटीं वर्णव्यवस्थेच्या भरावरच आदळलें नव्हे हळूच टेकलें. आणि ह्मणूं लागलें कीं, राष्ट्राला, समाजाला, कुटुंबाला जर सुखेच्छा असेल तर हें यज्ञचक्र सतत चालूं ठेवलें पाहिजे. असेंहि ह्मणतां येईल कीं, प्रत्येक वर्णाची नियोजित कामें केलीं, कीं, यज्ञ होतो. जोंपर्यंत ब्राह्मण ब्राह्मणांची कामें, क्षत्रिय क्षत्रियांचीं कामें, वैश्य वाणिज्यवृत्तीचीं, तसेंच शूद्र शूद्रांची कामें करितो तोंपर्यंत समाज सुस्थितींत असतो, समाजांत सुख नांदत असतें. हल्लीं धर्मासंबंधीं जिकडेतिकडे औदासिन्य पसरलें आहे. वर्णाश्रमधर्माच्या चिंधड्या झाल्या आहेत. शाबास, आगलावे अगाशे काय ही तुमची धर्मावरील आढळ (?) भक्ति? आणि कोण तो तुमचा यज्ञचक्राचा धर्म? वकीली करणें हेंच कां, तुमच्या ब्राह्मण्य वृत्तीचें कर्म? असें असेल तर शाबास आहे तुमच्या जाति विशिष्ट्याची?

आपणच ह्मणतानां? वर्णाश्रमव्यवस्था हिंदुस्थानास आवश्यक आहे, व तशी ती राहिली पाहिजे. व ती राहण्याकरितां प्रत्येकानें आत्मसुखाचा यज्ञ केला पाहिजे! पण आपलेच जातभाई लोकसंग्रहामधून अक्कलकोट संस्थानच्या राज्यकारभारावर काय विषारी फुत्कार सोडीत आहे तें पहा. "सध्याच्या स्वयंनिर्णयाच्या व समुदायाच्या काळांत सुद्धां पुरातन तत्त्व शिक्षणानें उन्मत्त होत असलेल्या आपल्या प्रजेवर लादूं शकूं ही आशा भ्रामक आहे." मग आपलें हें वर्णव्यवस्थेचें पिशाच्च ब्राह्मणेतर व बहिष्कृतांच्याच बोकांडीं बसविण्यांत आपला काय मतलब आहे, हें उघडच दिसत आहे. आपल्या जातभाईकडून सर्वस्वी नाडलेल्या व गांजलेल्या ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत समाजास कोल्हापूर, ह्मैसूर, अक्कलकोट वगैरे संस्थानिकांनीं खऱ्या प्रजाहितवाच्छल्यानें प्रेरित होऊन त्यांची आपल्या निष्ठुर अशा वर्णाश्रमधर्माच्या कचाटचांतून सोडवणूक करण्याचें आरंभितांच जातिमत्सरानें ग्रस्त झालेल्या आपल्या सोंवळे वहाद्दरांनीं काय ह्मणून अकंडतांडव करावें? नथींतून तीर मारणाऱ्या अक्कलकोटच्या स्वाभिमानी (?) लेखकानें बुरख्यांतून संस्थानिकावर गोळ्या झाडल्या आणि आगाशे यांनीं वर्णश्रमाचें भूत कितीहि नाचविलें तरी आज जागृत झालेला ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत समाज पडद्याआड दडलेल्या स्वाभिमानी वीराला अगर आगलाव्या अगाशांच्या पिशाच्चाला न भितां स्वाभिमान्याला बुरख्याच्या बाहेर ओढण्याला अगर अगाशांच्या पिशाच्चाला गाडण्याला केव्हांहि कचरणार नाहीं! हें त्यांनीं पक्कें लक्षांत ठेवावें.

असहकारिता आणि बहिष्कृत समाज.

(ले. पोळके.)

सध्यां आपल्या देशांत चालू असलेली असहकारिता ह्मणजे सरकारशीं उघड उघड विरोध होय. इंग्रजी शिकलेल्या मूठभर ब्राह्मण बनियांच्या बहकावणीवरून ज्याप्रमाणें मुसलमान या प्रकरणांत घुसले, तसें अस्पृश्य अगर बहिष्कृत वर्गानें यांत भाग घेऊन सरकाराशीं बेइनाम होण्याचें महापातक करून घेऊं नये.

बहिष्कृत वर्गानें आपला प्राण जाण्याची वेळ आली तरी सरकारच्या गोऱ्या शिपायांस भात देऊन आपण स्वतः पेज पिवून अर्काटच्या लढाईंत यश मिळविलें, त्याचप्रमाणें मूठभर स्वार्थी लोकांनीं सरकाराशीं चालविलेल्या सामन्यांत कोणत्याहि प्रकारचा भाग न घेतां आपल्या दयाळु सरकाराशीं आपल्या पूर्वापार बावनकशी उज्वल राजनिष्ठेसच धरून रहावें. आणि त्यांतच आपला फायदा आहे.

आह्मी राष्ट्राचे पुढारी ह्मणवून मिरविणाऱ्या मूठभर स्वार्थी लोकांनी गरीब रयतेच्या लाखो रुपयांची राखरांगोळी करून सभा भरवाव्या, स्पेशल गाड्या कलकत्ता, लखनौ वगैरेकडे दवडाव्या, वाटेल तर विलायतच्या सफरी कराव्या, पण गरीब रयतेच्या फायद्याच्या नांवानें भोपळा!

हाच पैसा जर लोकोपयोगी संस्था स्थापण्याकडे अस्पृश्यासारख्या हीन स्थितीमध्यें पडलेल्या समाजाला शिक्षणामृत पाजण्याकडे किंवा देशी उद्योग धंद्याला उत्तेजन देण्याकडे वापरला असतां, तर आज हिंदुस्थान असा भिकारी न राहता. पण इतकेंही करून कांग्रेस वगैरेसाठीं कसेंतरी पोटाला चिमटा देऊन, पुढारी ह्मणविणारांचें मन नाराज न करितां, लोक भराभर पिराव्या मोकळ्या करीत होते. पण कलकत्यास या आमच्या माथेफिरूंनीं, पंजाबची अब्रू राखावयाची असेल तर सरकाराशीं असहकरिता करा ह्मणजे सरकारी बिनसरकारी नोकरीचा राजीनामा द्या. मुलांना शाळेंत पाठवूं नका. शेतसारा देऊं नका. कैद केलें तरी कैदेंत खुशाल पडा. परदेशी सामान वापरूं नका, वगैरे वगैरे. सारांश, ज्या ज्या बाबतींत सरकाराशीं प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणें संबंध येईल त्या त्या ठिकाणीं विरोध करा, असा ठराव पास केला. हा ठराव किती सैतानी वृत्तीचा

व अपायकारक आहे हें प्रथमदर्शनींच दिसून येईल. ह्या नामधारी पुढाऱ्यांचें ऐकणें ह्मणजे आपण होऊनच आपल्या पायांवर दगड पाडून घेण्याइतकें मुर्खपणाचें कृत्य आहे.

आपण नोकरी सोडून घरीं बसलों, तर कलकत्त्याच्या कांग्रेस मंडपांत हिजड्यासारखे टाळ्या वाजविणारे आपल्या पोटाला आणून देणार नाहीत. आपलीं मुलें शाळेंत न गेलीं तर सरकारचें किंवा पुढाऱ्यांचें कांहीं नुकसान होणार नाहीं. आपण शेतसारा न दिला तर आपली शेतें पडून राहतील.

वरील विवेचनावरून सरकारशीं विरोध करणें ह्मणजे किती अपायकारक व अशक्य गोष्ट आहे, हें चाणाक्ष वाचकांच्या तेव्हांच लक्षांत येईल.

बहिष्कृत समाजानें विशेष लक्षांत ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं, आधींच आपल्या समाजाच्या नशिबीं अठरा विश्वे दारिद्र्य व त्यांत शिक्षणाच्या अभावी दाट अज्ञान पसरलेले. अशा परिस्थितीमध्यें त्यानें असहकारितेसारख्या कोणत्याच भानगडींत पडूं नये.

ब्राह्मण बनियांच्या घरीं त्यांनीं दोन दिवस उद्योग न केला, तरी खावयास पुरतें असतें. पण दरिद्री व बहिष्कृत वर्गाचें कामाविना एक तासहि चालणार नाहीं. जर या समाजानें दुसऱ्याच्या शिकवणीनें असहकारिता पुकारली तर लगेच त्यांच्या हातच्या थोड्याशा आहे त्या इनामी जमिनी जप्त होतील. अर्थात् अन्नान्न दशा येईल. वेदकाळापासून आमच्या धर्मबंधूनीं आपल्या समाजाला अति नीच अशीं धर्मबंधनें घालून शिक्षणापासून अलिप्त ठेवलें. आतां कोठें एखाद दुसरा ब्रिटिश सरकारच्या कृपेनें शिकलेला दिसत आहे. अशामध्यें जर आपण आपलीं मुलें शाळेंत न पाठविलीं, तर फारच दुर्दशा होईल. अशा नाजूक परिस्थितीमध्यें ब्राह्मण बनियांच्या भूल थापेला बळी पडून बहिष्कृत वर्गानें जर या भानगडींत आपलें आंग घातलें, तर तिकडे सरकारचा राग व इकडे सोंवळ्या धर्मबंधूंचा विटाळ राक्षस! अशा दुहेरी पेचांत सांपडून, बेदरशाहीपासून आजतागाईत राखलेल्या राजनिष्ठारूपी तेजस्वी ब्रीदाला बट्टा लागेल. ह्मणून प्रत्येक बहिष्कृत मानलेल्या गृहस्थानें आपल्या मायबाप सरकाराशी विरोध करणें ह्मणजे अतिनीच कृत्य आहे, असें समजून पुढें सरकाराला ज्या ज्या अडचणी येतील, त्या त्या वेळीं आपलें क्षात्रतेज दाखवून ब्राह्मण बनियांना पळतां भुई थोडी करून टाकली पाहिजे.

आमची हालचाल.

नाशीक येथील श्री. सो. नि. शि. व. समाजाचें बोर्डिंग.

वरील बोर्डिंगाची स्थापना करण्यास्तव ता. २६ माहे सप्टेंबर १९२० रोजीं घारपुरा नाशीक येथें बहिष्कृत लोकांची रा. जाधवराव सबजज्ज यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा भरून सदर समाजाचे एक विद्यार्थी वस्तीगृह उघडण्यांत आलें. समयास अनुसरून रा. अभ्यंकर वकील, रा. डेलें, रा. गणपतराव पाटील, रामचंद्र जाधव, रा. निवृत्तिनाथ जाधव, रोहम मास्तर, काळे वगैरे वक्त्यांचीं भाषणें झालीं. वेळींच रा. नानाजी धोंडीबा जगताप कंट्राक्टर यांजकडून रु. ७५ व इतर मिळून रु. ९१-१५-६ ची मदत मिळाली. बोर्डिंगास मदत मिळविण्यासाठीं, संस्थेचे उत्साही सेक्रेटरी रा. काशिनाथ जाधव हे लवकरच बाहेर पडणार आहेत.

*** नाशिककर बंधूंचे या स्वार्थत्यागाबद्दल आम्हीं अभिनंदन करितों. ठिकठिकाणच्या बहिष्कृत बंधूंनीं सदर संस्थेस हस्तें परहस्तें मदत करून स्वज्ञाती उद्धाराचें पवित्र कार्यास उत्तेजन द्यावें.

चापडगांव ता. कर्जत (नगर) हून रा. **गं. ग. जेवरे** विनंती करितात कीं, "आह्मी चापडगांव या लहानशा खेडेगांवीं **बहुजन समाज शिक्षण प्रसारक मंडळी** या संस्थेचे द्वारें आज ६ वर्षे समाजसेवा करीत आहों. याच मंडळीनें गेल्या तीन वर्षापासून चापड गांवीं एक विद्यार्थी वस्तीगृह काढलें आहे. हें कार्य आम्हीं आमच्या शक्तीनुसार आजपर्यंत बिनबोभाट, बीन तक्रार करीत आलों, त्यामुळें आमच्या शक्तीच्या बाहेर आम्हांस चाट बसली आहे. परंतु आतां आमच्या बाजूस पर्जन्य नसल्यामुळें आम्हावर कठीण प्रसंग आला आहे. या प्रसंगीं आम्हांस मदतीची फारच अपेक्षा आहे. या संस्थेनें बहिष्कृतांच्या मुलांस निरनिराळ्या प्रकारें मदत करून बारा मुलें शाळेंत घातलीं आहेत. सरकारी मदत मिळण्यास अजून अवकाश आहे. तरी कांहीं उदारधीकडून आम्हांस मदत मिळाल्यास संस्था त्यांची ऋणी राहील.'

*** बहिष्कृताभिमानी सहृत् गृहस्थांनीं सदर परोपकारी संस्थेस यथाशक्ति आश्रय दिल्यास, बहिष्कृत समाजास उर्जितावस्थेस येण्यास फार वेळ लागणार नाही !

जुन्नर (पुणें) हून रा. धोंडीनाथ भाऊ बुवा फुलपगार हे कळवितात कीं, तालुका खेड (पुणें) पैकीं मुक्काम पडवाळाचे माहाळंग येथें ता. १३-९-२० रोजीं, पुणें जिल्हा श्री सोमवंशीय निराश्रित शिक्षण फंडातर्फे रा. तुळशीराम येसुजी फुलपगार यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा झाली. सदर प्रसंगीं आसपासच्या गांवच्या हजर असलेल्या बहिष्कृत मंडळीनें वरील फंडास शक्तीनुसार मदत देण्याचें अभिवचन दिले. या वेळी रा. धोंडीनाथ बुवा फुलपगार व केशव राणुजी शिशुपाळ यांचीं भाषणें झालीं.

दगड चाळ (मुंबई) हून रा. कोंडीराम माणकोजी रोगडे लिहितात कीं, ता. १८-९-२० रोजीं कामाठीपुरा १३ वी गल्ली येथें भक्तिविजय ग्रंथाचें पारायण चाललें असतां, श्री सोमवंशीय निराश्रित शिक्षणवर्धक समाज, मुंबई यास रा. देविड आब्राहाम यांनीं रु. २५ दिले. व इतर कांहीं वर्गणी जमा

झाली. सदर समाजानें मोरलॅंड रोड दगडचाळ येथें रात्रीची एक मराठी व इंग्रजी शाळा चालविली आहे.

*** स्वज्ञाती उद्धाराच्या पवित्र कार्यास झटणारास कोण मदत देणार नाही ?

त्यांतल्यात्यांत समाधानाची गोष्ट

वर्धा जिल्ह्यांत आंजी येथें एका महिन्यापूर्वी रा. रा. शंभु शिवराम मेंढे यांची नेमणूक सरकारनें **मराठी शाळेच्या शिक्षकाचे जागीं** केली. आजपर्यंत महार जातीचा शिक्षक न आल्यामुळें वरिष्ठ म्हणविणाऱ्या हिंदु लोकांत एकदम चळवळ उडून गेली, आणि त्या दिवसापासून कोणीही आपल्या मुलांना पाठवित नाहीं, त्यामुळें एक महिन्यापासून तों आज पर्यंत शाळा बंद पडली असून फक्त शिक्षक लोक मात्र शाळेंत जात असतात. या लोकांना **खिस्ती** किंवा **मुसलमान** धर्माचा शिक्षक चालतो; परंतु **हिंदु धर्माचा शिक्षक मात्र नको आहे.** यावरून यांच्या शहाणपणाची तारिफ करावी तेवढी थोडीच आहे. असो, **सरकारनें मात्र अजूनपर्यंत आपलें धैर्य सोडलें नाहीं** ही त्यांतल्यात्यांत समाधानाची गोष्ट आहे.

हनुमानगड, वर्धा } **श्रीपतीत पावनदास**
ता. ३०-९-२० } श्रीसमर्थ विद्यालय.

*** सोंवळ्या असहकारितेचें तत्त्व अमलांत आल्यावर शिक्षकाच्या ऐवजी बहिष्कृत विद्यार्थ्यांचीच खासगी शाळांतून कशी बोळवण केली जाईल, याचेंच वरील द्योतक आहे ! मूठभर सोंवळ्यास भीक न घालतां मध्य प्रांत सरकारनें आपल्या न्याय मार्गांत खंबीरपणा राखला आहे त्याबद्दल आम्ही त्यांचे अभिनंदनच करितो. आणि अशा या पेल्यांतील वादळास न जुमानतां आमच्या, दयाळु मुंबई सरकारनें निराळा महारवाडा न करितां, मध्य प्रांत सरकारचे अनुकरण करावें, व पुणें, सातारा व सोलापूर या तीन जिल्ह्यांतील अस्पृश्य वर्गाच्या शाळा तपासण्याकरितां, नुकतेंच अ. ए. इन्स्पेक्टरच्या जागीं रा. **गोविंद गोपाळ कांबळे** यांची केलेली नेमणूक, फक्त अस्पृश्य वर्गाच्याच शाळा तपासण्यापुरती न ठेवतां वरिष्ठ म्हणविणाऱ्या लोकांच्याही शाळा तपासण्यास त्यांस अधिकार द्यावा, कीं, ज्याच्यामुळे वरिष्ठ व कनिष्ठ यांच्यातील तुलना करून अस्पृश्य वर्गास वरती येण्याचा मार्ग सुलभ केला जाईल.

रविर (खानदेश) हून **उखाजी रुपाजी तायडे** लिहितात की, बहिष्कृत समाजात जागृती करण्याकरितां फिरत असलेले रा. लालचंद्र टोपलुजी वाऱ्हे, मोतीराम पुंजो मेंढे व सेतुनारायण मेंढे यांनीं येथे येऊन ता. १-१०-२० रोजी बाजारांतील लाकडी डेपो समोरील पटांगणांत सभा भरून लोकांस उपदेश केला. रा. सेनु नारायण मेंढे यांचें आपलें आजचें कर्तव्य याविषयावर एक तास सुश्राव्य व परिणाम कारक भाषण झालें.

*** हं ? मेंढेसाहेब, चालुद्या. द्वितीय बहिष्कृत भारत परिषदेची वेळ समीप आली. जोराची तयारी करा.

वतनदार महार बंधूंस विनंति.

क्षुल्लक वतनाच्या नांवांखाली व त्रासदायक बिगारीच्या भाराखालीं आमचा मोठा समाज दडपून हीनदशेस पोहोंचला आहे. करितां प्रत्येक गांवचे वतनदार बंधूंनीं ह्या त्रासदायक बिगारीपासून गांवच्या गुलामगिरीतून मुक्तता करून घेतली पाहिजे. मागें पुष्कळ राजे होऊन गेले; परंतु एकानेंहि आम्हांला गुलामगिरींतून व त्रासदायक बिगारींतून सोडविण्याचे प्रयत्न केले नव्हते. परंतु श्रीमन्महाराज छत्रपतीसाहेब सरकार करवीर यांनीं कृपाळु होऊन आह्मा दीन दुबळ्यांना ह्या त्रासदायक बिगारींतून सोडविण्यासाठीं वट हुकूम काढून ग्याझिट प्रसिद्ध केलें आहे. त्याप्रमाणें करवीर येथील ह्मारबंधूंना ह्या त्रासदायक बिगारींतून सोडवून सनदी, हुजरे, कोटकरी, सिलेदाराप्रमाणें नोकऱ्या दिल्या आहेत. करितां प्रत्येक गांवच्या वतनदार बंधूंनीं करवीरच्या वतनदार ह्मार बंधुप्रमाणें ह्या त्रासदायक बिगारींतून आपापली सुटका करून घेतली पाहिजे.

प्रिय वतनदार बांधवहो ! पूर्वीच्या काळीं गांवची हद्द ठरवून गांवची व्यवस्था केली. त्यावेळी प्रत्येक गांवांमध्ये—एक पाटील, एक कुळकर्णी, एक चौगला, एक मगदूम व एक महार, अशा पांच वतनदारांना गांवची कामें करण्यासाठी नेमिले होते. त्याप्रमाणें आजपर्यंत पाटील, कुळकर्णी, चौगला, मगदम हे आपापलीं कामें एकेकटेच करीत असतात, परंतु सध्याचे काळीं एक, चार, आठ, बारा, सोळा, वीसपर्यंत महार गांवांमध्यें काम करीत असतात. ह्याचें कारण काय ? बंधूहो ! गांवच्या व्यवस्थेसाठीं सरकारनें एक महार ठेविला असतां एकापेक्षां अधिक महारांनी काय ह्मणून काम करावें ? प्रिय बंधूहो ! ही त्रासदायक गुलामगिरी नव्हे काय ? ह्मणून वतनदार बांधवहो ! ह्या त्रासदायक बिगारींतून आपली मुक्तता करून घेऊन आपल्या उन्नतीसाठीं छत्रपतिमहाराजांनी वतनदार महार बंधूसाठीं जो नियम काढिला आहे, त्या नियमाप्रमाणें सर्वांनीं कबुली देऊन ह्या त्रासापासून आपली सुटका करून घ्यावी अशी माझी विनंती आहे.

आपला नम्र वतनदार बंधु,
यलाप्पा बाळाराम नाईक बेडकीहाळकर,
प्रेसिडेन्ट—द. म. सत्यप्रसारक मंडळी कोल्हापूर.

जंगी जाहिर सभा.

ता. २-१०-२० रोजीं रात्रौ ९ वाजतां परेल (मुंबई) नंबर ४ था येथें रा. रा. भागूजी सादूजी कुलवंत यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा भरली होती. जनसमुदाय दोन हजारांवर होता

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विंदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात.

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.

ग्यास वर्क्स नजिक, परळ, मुंबई.

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी, राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ ऑर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता :—दत्तोबा पवार, फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

नवी विद्या ! नवा धंदा ! ! नवें शास्त्र ! ! !

मेस्मेरिझम इंस्ट्रक्टर.

ही स्वार्थ व परमार्थ साधून देणारी गुप्त विद्या घरबसल्या शिकून असाध्य रोग औषधाशिवाय बरे करा ! मनुष्याला काय पण पशुपक्षीनांही वश करून आश्चर्यानें थक्क करून सोडणारी कार्यें करून घ्या ! पैसा व कीर्ति मिळवा ! ! किं. १।। रु. ट. ह. वेगळे (आवृत्ति दुसरी) मागवा.

प्रो. ज्ञानमित्र ४८३, पुणें शहर.

फेआनिकस् बाइडिंग वर्क्स्.

आमच्या कारखान्यांत, हिशोबाची बुकें, निरनिराळ्या प्रकारच्या फायली, ब्लॅटिंग पेड्स्, नोटबुकें, चिकटविण्याच्या फायली, केस बोर्डस्, त्याचप्रमाणे सर्व प्रकारचीं जुनीं व नवीं पुस्तकें व लॉ रिपोर्ट बायडिंग करणें, वगैरे कामें सुबक रीतीनें व माफक दरानें तयार केलीं जातील.

छत्रीवाल्याची चाळ, एल्फिन्स्टन रोड, मुंबई नं. १३. } मालक एम. ए. कांबळे.

रॉयल बूटस अँड शूज वर्क्स.

स्त्रियांचे व पुरुषांचे फॅशनेबल व टिकाऊ बूटस आणि शूज आम्ही माफक दर घेऊन वेळेवर तयार करून देतों. वहाणा, चप्पल, ब्राम्हणी जोडे वगैरेही आमच्या दुकानांत तयार होतात. एक कार्ड पाठविल्यास आमचा मनुष्य आपल्या घरीं येऊन माप घेईल. गिरगांव व ग्रँटरोड येथील मंडळीच्या सोईसाठी मॅजेस्टिक सिनेमासमोर आंबेवाडींत डि. सी. मिशनच्या वर्कशापमध्यें ऑर्डर नोंदण्याची व्यवस्था केली आहे.

छत्रीवाल्याची चाळ, एल्फिन्स्टन रोड, मुंबई नं. १३. } मालक एम. ए. कांबळे.

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें; व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४, हरारवाला बल्डिंग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

Reg. No. B. 1430

जाहिरातींचे
दर :–
कालमच्या दर
ओळीस पहिल्या
वेळीं ५ आणे.
दुसऱ्या वेळीं ४आ.
कायम २॥ आणे.

मूकनायक

वर्गणीचा दर.
वार्षिक ट. ह. सह
२॥ रुपये.

काय करूं आतां धरूनियां भीड । निःशंक हें तोंड वाजविलें ।।
नव्हे जगीं कोणी मुकीयांचा जाण । सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

वर्ष १ लें.] मुंबई, शनिवार ता. २३ आक्टोबर १९२०. [अंक १९ वा.

मूकनायक.

हिंदी राष्ट्राची प्राणप्रतिष्ठा.

हिंदुस्थानचीं राज्यसूत्रें ईस्ट इंडिया कंपनीच्या हातीं असतांना येथील लोकांच्या उन्नतीबद्दल ब्रिटिशमुत्सद्द्यांचें व राजकारणीं पुरुषांचें धोरण फार उदारपणाचें होतें असें ह्मणतात. याचें कारण ईस्ट इंडिया कंपनीच्या उत्कर्षाबद्दल त्यांची असहिष्णुता हेंच होय. ईस्ट इंडिया कंपनीचे येथील नोकर अपरिमित संपत्ति मिळवून स्वदेशी जात व तेथें नबाबाप्रमाणें ऐषआरामांत रहात असत व यामुळें पुष्कळांना हेवा उत्पन्न होत असे. तसेंच कंपनीचे अनेक भागीदार व डायरेक्टर्स धनाढ्य होऊन प्रबल झाले होते. पैशाच्या जोरावर पार्लमेंटांतहि त्यांचें वजन वाढत होतें व कंपनीस अनेक सवलती मिळवून देत होते. या सर्व कारणांमुळें बऱ्याच इंग्रजी मुत्सद्द्यांना कंपनीच्या वर्चस्वाबद्दल असूया वाटत होती. ह्मणून कंपनीच्या कामगिरीची चौकशी करण्याबद्दल एक पार्लमेंटची कमिटी नेमण्यांत आली. तिनें हिंदुस्थानांतील कंपनीच्या राजकीय धोरणांत जो फरक घडवून आणला त्यांत हिंदुस्थानच्या लोकांस शिक्षण देण्यांत यावें, व तें इंग्रजी भाषेच्या द्वारें देण्यांत यावें व इंग्रजी कल्पनांचा सर्वत्र फैलाव करण्यांत यावा, त्याचप्रमाणें राज्यकारभारामध्यें एतद्देशीय लोकांचा समावेश करावा आणि सरकारी नोकरींत शिरण्यासंबंधी एतद्देशीय लोकांच्या मार्गातील सर्व अडचणी दूर कराव्यात.

या धोरणाप्रमाणें हिंदुस्थानांतील लोकांच्या उन्नतीकरितां अमलांत आलेली पहिली सुधारणा ह्मणजे येथील लोकांस इंग्रजी भाषेच्या द्वारें विद्यादान देणें, ही होय. या वाघिणीच्या दुग्धामृताचें प्राशन केल्यानंतर येथील लोकांत नवा उत्साह, नवीन तेज, नवीन स्फूर्ति उत्पन्न झाली.

इंग्रजी विद्येच्या अध्ययनानें व पाश्चिमात्य देशांच्या व तेथील संस्थांच्या इतिहासाच्या परिशीलनानें हिंदुस्थानांतील तरुणांस राजा व प्रजा यांचे हक्क समजूं लागले; अनियंत्रित राजसत्तेचे तोटे त्यांच्या नजरेस आले; स्वतंत्रतेच्या कल्पना स्पष्टपणें कळूं लागल्या; स्वातंत्र्याकरितां ब्रिटिश जनतेनें केलेला व चालविलेला झगडा त्यांच्या निदर्शनास आला; व्यक्तिस्वातंत्र्याचें हृद्गत उमजूं लागलें; देशाच्या अधोगतीचें चित्र हृत्पटलावर प्रतिबिंबित झालें; कर्तव्याची अंतःस्फूर्ति उत्पन्न झाली; उन्नतीची महत्त्वाकांक्षा उद्भूवूं लागली; स्वाभिमानाचें नवीन वारें त्यांच्यामध्यें संचार करूं लागलें. आणि त्याचेंच प्रत्यंतर कै. दादाभाई नौरोजी यांनी कलकत्ता येथील आपल्या भाषणांत राजसत्तेचें स्वरूप कोणत्या प्रकारचें असावें व राज्यकारभाराचीं तत्त्वें कोणतीं असावींत याबद्दल ऊहापोह करून, देशांत उच्च मनोवृत्ति जागृत करणें, लोकांच्या महत्त्वाकांक्षेस योग्य वळण लावणें व अंतिम ध्येयाची कल्पना निश्चित करणें हें राष्ट्रीय सभेचें आद्य कर्तव्य आहे असें सांगितलें. राज्यव्यवस्थेचें निरीक्षण करून निरनिराळ्या खात्यांतून दिसून येणाऱ्या सुधारणा व गरजा सरकारपुढें मांडाव्यात; अन्याय, असमता किंवा प्रजेच्या हक्कांची पायमल्ली झाली असली तर ती सरकारच्या नजरेस आणावी; सरकारनें दिलेल्या आश्वासनाप्रमाणें प्रजेच्या हक्कांचें समर्थन करावें; राज्यव्यवस्थेचें धोरण अपमानाचें, जुलमाचें, त्रासाचें झाल्यास त्यांचा निषेध करावा; सहकारितेनें वागून राज्यकारभार लोकहिताचा होईल अशा सूचना वेळोवेळीं कराव्यात. या दादाभाई नवरोजीच्या उपदेशाचा फायदा घेऊनच आज त्याच कलकत्त्यांतून सरकारशीं लोकांनीं असहकारितेचें शिंग फुंकारिलें आहे.

राष्ट्रीय या आडनांवाच्या पुढाऱ्यास पंजाब प्रकरण किंवा खिलापत-प्रकरण हीं दोन्हींहि शल्याप्रमाणें टोंचत असावीं किंवा वरकरणीं तसें ढोंग करण्याची त्यांची खोडच समजावी, यासंबंधानें विचार करणें अगदीं जरूर आहे.

इंग्रज सरकारचा राज्यकारभार ह्मणजे ईश्वरी प्रेरणा असें ज्या लोकांस वाटून त्यांनीं त्याप्रमाणें सर्व देशभर नाचून आपा-

पली तुंबडी भरून घेतली; त्यांनीच आज सरकारच्या राज्यकारभारांत अडथळा आणण्याचें कारण काय असावें याचा शोध करण्यास फार जड जाणार नाहीं. दीडशें वर्षांच्या ज्या इंग्रजी शिक्षणाच्या योगानें त्यांच्यांत स्वातंत्र्याची भावना उत्पन्न होऊन स्वाभिमानाची ज्योत प्रकाशित होते, त्याच शिक्षणानें जीं आपल्याच मातृभूमीचीं अर्भकें व आपल्याच धर्माचीं भावंडें त्यांच्या वरील सामाजिक व धार्मिक गुलामगिरीची कल्पना होऊं नये काय? होत असेल; पण ती दूर करण्यास स्वजातीच्या वर्चस्वाची हाव हीच त्यांच्या आड येत असली पाहिजे.

स्वतः पडल्याशिवायय स्वर्ग दिसत नाही, ही जशी पंजाब-प्रकरणानें त्यांनां कल्पना आली आहे, तीच त्यांनां या लोकांत आपलेपणाच्या भावनेनें मन मोकळें करून त्यांच्या दुःखाची विचारपूस केल्याविना समजणार नाहीं; आणि जोंपर्यंत ते या हीनदीन लोकांच्या गाऱ्हाण्यांकडे दुर्लक्ष्य करतील तोंपर्यंत त्यांनीं स्वराज्याच्या कितीहि वल्गना केल्या, तरी खऱ्या स्वराज्याचें सुख लाभणें अशक्य आहे.

पुढारलेले ह्मणविणारे वर्ग मागासलेल्या अगर बहिष्कृत वर्गाच्या उन्नतीबद्दल उदासीन राहतील तर त्यांच्या पायांतील पारतंत्र्याची श्रृंखला पण तशीच घट्ट रहाणार. ह्मणून आपल्याच अवयवांवरील आपणच लादलेली सामाजिक व धार्मिक श्रृंखला पहिल्यानें तोडून टाकून, सर्व अवयव एकजीव होऊन राष्ट्रकार्याकरितां झटतील, तरच या आपल्या भरतभूचा उद्धार त्वरित होईल. नाहींपेक्षां हा सहा कोटी समाज, टग ऑफ् वारप्रमाणें असाच मागें खेचीत रहाणार हेंहि त्यांनीं पक्केंच लक्ष्यांत ठेवावें.

अज्ञान मनुष्यास सज्ञान करणें, त्याच्या मनाच्या अव्यक्त शक्ति उदयास आणणें, त्या दृढ करणें, वाढविणें व त्यांस योग्य वळण लावणें हें जसें शिक्षकाचें पवित्र काम आहे, त्याचप्रमाणें प्राचीन ग्रंथकारांनीं गुरूस बापाची योग्यता देऊन, जन्म देणारा बाप जसा मनुष्यास पूज्य, तसाच विद्यादानानें पुनर्जन्म देणारा गुरुहि पूज्य, परंतु ही योग्यता प्राप्त होण्यास त्या गुरूस जसें पुष्कळ श्रम घ्यावे लागतात, तद्वत्च आमचे धर्मगुरू अगर राजकीय विषयांतले गुरू ह्मणविणारांनीं एकराष्ट्रीयत्वास लागलेली अज्ञानाची, जातिबंधनाची - धार्मिक गुलामगिरीची कीड नाहींशी करून सर्वाठायीं आपलेपणा प्रदीप्त केल्याशिवाय गुरूपणाचा अगर धर्मश्रेष्ठत्वाचा मान त्यास मिळणें शक्य नाहीं; आणि जरी त्यांनीहून आपली त्या मानाचीं हौस फेडून घेण्याची इच्छा धरिली तरी ती विनकिंमतीमुळें व्यर्थ आहे !

आपल्या धार्मिक कल्पनेप्रमाणें आपणांतील एखादा मनुष्य थोडासा कोठेंतरी शुभ कार्याकरितां निघतो, तेव्हां तो काळ वेळ पाहून आपल्या मागे कोणाचा कर्कश आवाज वगैरे आहे किंवा नाहीं; हें पाहूनच पुढें पाऊल टाकीत असतो. मग या आमच्या राजकीय पुढारी ह्मणविणाऱ्यांना आपणामागें सहा कोटि प्रजेचा सामाजिक अन्यायाखालीं चाललेला छळ व त्यापासून ती फोडीत असलेला हंबरडा पाहून पुढें जातांना त्यांस यशः प्राप्ति होईल काय? नाहीं, केव्हांहि नाहीं! असें कोणीहि समतोल बुद्धीचा माणूस तेव्हांच ह्मणूं शकेल. मग निवळ शेंदीडशें वर्षांच्या पारतंत्र्याला कंटाळलेल्या आमच्या धर्मबंधूंना-देशबांधवांना आज हजारों वर्षांपासून ज्यांनां खालीं दडपून त्यांच्या मानेवर थयथय नाचत असतांना, त्यांच्या केवीलवाण्या हंबरड्यापासून स्वतःच्या पाषाण-हृदयांस कांहींच पाझर फुटूं नये काय? केवळ सामाजिक व धार्मिक दडपणामुळेंच या हतभागी समाजाचें शौर्य-धैर्य तुमच्या कामीं येत नाहीं ना? तेंच ज्यांनीं त्यांचा अंगीकार केला, त्यांना त्यांनीं स्वतः पेजेवर राहून त्यांस भात अर्पण करून आणि त्यांच्या खांद्याशीं खांदा लावून अर्काट कोरेगांवासारख्या घनघोर युद्धांत दिग्विजय मिळवून परक्यांस या देशांत कायमचें राज्य स्थापून दिलें हें तुह्मांला आठवत नाहीं काय? तेंच तुमच्या उपयोगीं पडले नसते काय? पण त्यांचा सहवास, त्यांची सहकारिता मिळविण्यास तुमचाच आपलपोटेपणा आड आला आणि त्यामुळेंच आज ही तुमची दुर्दशा झाली आहे. याला तुह्मीच जबाबदार आहांत. या नवयुगांत तरी तुह्मी आपला फाजील-नव्हे सवच-आपलपोटेपणा सोडा आणि या गांजलेल्या आपल्या मातृभूमीच्या अर्भकांस जवळ करा. त्यांस सामाजिक, धार्मिक स्वातंत्र्यामृतप्राशनाची मोकळीक देऊन, आपल्या बरोबरीनें राज्यशकट हांकण्यास समर्थ करा. यांतच तुमच्या सर्व भवितव्यतेची गुरुकिल्ली आहे. ती लवकर आपलीशी करा. नाहींतर अत्यंत निकृष्टावस्था झाली ह्मणजे गरीब व सालस लोक देखील आपणाला दडपणाऱ्याचा प्रतिकार करण्याच्या मार्गास कसे लागतात याचा विचार करा. एखाद्या किड्यामुंगीवर कोणीं पाय दिला तर तो किडा देखील चिरडला जात असतां आपल्याला चिरडणाऱ्याच्या पायांला डसल्याखेरीज रहात नाहीं; मग हा बहिष्कृत वर्ग तरी सुखदुःख समजणारा मानवप्राणी आहे. तो तरी आपणावरील दुष्ट असा अन्याय किती दिवस सहन करणार?

तरुण बहिष्कृत भारता, तूं केव्हां जागृत होणार? या धार्मिक व सामाजिक बंधनाच्या यम यातना किती दिवस सहन करणार? तूं मनुष्यच आहेस ना? तुझ्या अंगीं शौर्य आहे ना? तुझ्याच पूर्वजांनीं अर्काट कोरेगांवच्या जयस्तंभाखालीं आपल्या स्वामीसेवेसाठीं आपलीं शिरकमलें अपण केलीं ते तुझ्याच मातेनें तुझ्या दुधाची हेळसांड करून आपल्या आंग्लबंधूंस दूध देऊन वाढविलें. तेंच दूध तूंहि प्राशन केलें आहेस. ब्रिटिश साम्राज्याच्या संरक्षणाकरितां, इजिप्त, पॅलेस्टाईन, मेंसापोटेमिया वगैरे रणभूमींवर तुझ्याच रक्ताचा सडा झालेला आहे! तेव्हां या तुझ्या स्वार्थत्यागाबद्दल आपल्या दयाळु ब्रिटिश प्रभूनें तुला काय बक्षिस दिलें आहे व तें तुझ्या हातांत किती अंशानें पडलें आहे याकडे दृष्टी फेंक. आणि पहा, तुझ्या श्रमाचा मुशाहिरा कोणी पटकावला? याची कागाळी

सरकारच्या कानांवर घाल, आणि आपला योग्य हक्क बजावून घे. नाहीं तर तूं असाच कायमचाच दडपला जाणार, हें नाशिक पंढरपूरच्या सभेच्या कारवाईकडे नीट न्याहाळून पहा, ह्मणजे तुझ्या लक्षांत येईल. आपल्या नैसर्गिक व वाजवी हक्कांसाठीं झगडण्यास कोणालाहि भिऊं नको अगर दबूं नको. जसें मनुष्याच्या नैसर्गिक वाढीमध्यें ज्याप्रमाणें रोग, आपत्ति, सांथी यांच्यां अडचणीं सोसाव्या लागतात, तसेंच आपल्या व समाजाच्या उन्नतीच्या मार्गांत दुःख हें भोगावें लागणार. पण त्याला घाबरून जाऊन हतधैर्य होण्यांत अगर हिम्मत खचूं देण्यांत खरा पुरुषार्थच नाहीं. ह्मणून तरुणांनो आपण ज्या कुटुंबांत जन्माला आलों त्या कुटुंबाचा अगर कुळाचा अभिमान धरून, त्याच्या कीर्तीचा झेंडा फडकविण्याकरितां, ज्या समाजांत आपण लहानाचे मोठे झालों त्या समाजाच्या हिताकरितां, ज्या देशांत जन्मास आलों व वाढलों त्या मातृभूमीच्या उद्धारार्थ व तिच्या ऋणांतून अंशतः तरी मोकळे होण्यास्तव ही आपली नाशिवंत काया झिजवा. व आपली कीर्ति अमर करा. नर करणी करेगा तो नारायण बन जायगा, ही ह्मण सतत मनांत ठेवून, सामर्थ्य आहे चळवळीचें, जो जो करील त्याचें, या समर्थाच्या उपदेशाप्रमाणें वागा, आणि आपल्या पुढारलेल्या बंधूंस शरमवून टाका.

क्षेम—समाचार.

पेशवाईची पुनरावृत्ति.

पेशवाई अमदानींत सर्व वर्गास सारखेंच सुख होतें, असें आमच्या प्रतिस्पर्धी लोकांकडून आह्मांस नेहमीं सांगण्यांत येत असतें; आणि ते असेंहि सांगतात कीं, झालें तें गेलें. पुनः ते कोळसे उगाळूं नका, दुसऱ्याला शिव्या न देतां आपली उन्नति करून घ्या. उपदेश फार साळसूदपणाचा दिसतो, पण यांच्या जातभाईकडून आमचा नित्यशः होत असलेल्या छळाबद्दल यांना कांहींच वाटूं नये, हें त्यांचें तशा प्रकारचें शीलच सांगत आहे. भावी स्वराज्यांत आपण सर्वजण बंधुभावानें प्रेरित होऊन सुखानें राहूं, असें ह्मणणाऱ्या कर्मठांस आह्मी असें विचारतों कीं, आपल्या बंधुप्रेमाचीच खूण ह्मणून आपण नाशिक-पंढरपुरीं हैदोस धुल्ला केलात काय ? आणि या तुमच्या तिडकीच्या बेहोषपणांतच आमच्या गरीब महाराच्या पायावर काठीच्या पुष्पाची वृष्टि केलीत काय ? हेंच तुमचें बंधुप्रेम काय ? आपण खुशाल लाडू-जिलेबीवर ताव मारीत असतां **मोळी घ्या मोळी** असा शब्द कानीं पडतांच नीच वृत्तीच्या ब्राह्मणांनीं त्या भुकेलेल्या व पोटासाठीं मोळीविक्यासारखें कावाडकष्ट करणाऱ्या गरीब महाराला जेवणाच्या वेळीं आमच्या कानांवर शब्द आला ह्मणून गुराढोरासारखें बडवावें ? हीच का तुमची भूतदया ? हीच का तुमची बंधुप्रेमाची कल्पना ? हेंच का तुमचें राष्ट्रऐक्याचें धोरण ? तुह्मीं स्वतः उपवासी असतां, तुमच्या पाठीवर विनाकारण कोणी कोरडे ओढले असतां तुह्मांस काय वाटलें असतें ? गरिब बिचाऱ्यास हातानें मार देऊन तुह्मीं कोणता पुरुषार्थ केलात ? **विनाशकाले विपरितबुद्धिः** अशी तर तुमची स्थिति झाली नाहींना ?

बहिष्कृत बंधूंनो, आतां तरी डोळे उघडा. व या अपमानाच्या फेऱ्यांतून सुटका करून घेण्याच्या मार्गास लागा. इंग्रज सरकारच्या राज्यांत काठीला सोनें बांधून फिरावें ह्मणतात ना ? मग तुह्मी पोटासाठीं मोळी विकीत असतां, तीच काठी अपराध नसतां केवळ शब्द कानावर गेला या निमित्तानें तुमच्या पाठीवर पडावी काय ? असा कोणता तुह्मीं अपराध केला आहे कीं, तोंडांतून केवळ शब्द उच्चारतांच तुमची अशा प्रकाराची संभावना व्हावी ? तुह्माला मन, आत्मा हीं परमेश्वरानें दिली आहेत ना ? कां तुम्हीं केवळ पाषाणच आहांत ? अजून पूर्ण स्वराज्य मिळावयाचें आहे तोंच ही तुमची स्थिति, मग तें मिळाल्यावर तुमचे काय हाल होतील, याची तुह्मींच कल्पना करा. उठा, जागृत व्हा, विद्यामृत प्राशन करा, आणि आपल्यावरील अन्यायाचें दुःख वेशीवर टांगा. सरकारच्या कानांवर घाला. त्याशिवाय तुह्मीं या जगांत जिवंतच राहूं शकत नाहीं. याचा पुरता विचार करून आपापल्या मुलांमुलींस शिक्षण देण्याच्या कामीं आतांच लागा, आणि अनिष्ट जातिबंधनाच्या, विटाळाच्या यमसदनांतून आपली व आपल्या भावी पिढीची सुटका करून घ्या. सनदशीर मार्गात तुह्मांला कोणीहि अडथळा करूं शकत नाहीं. तरी तुह्मांला मनुष्यकोटींत यावयाचे असल्यास मनुष्य कोटींत येण्यास साधन जें शिक्षण तें विलंब न करितां आपलेंसें करा, आणि आपल्यावरील ही पारतंत्र्याची श्रृंखला तोडून टाका.

⁕ ⁕

प्रेम कीं सूड ?

सर्पामध्यें एक जात अशी आहे कीं, तिच्या वाटेस कोणी गेल्यास त्याबद्दल सूड उगविण्याचा ती जिवंत असेपर्यंत आपला हव्यास सोडीत नाहीं. त्याचप्रमाणे कोकणांतील ब्राह्मण ह्मणणारांची जात आहे. आणि अशा प्रकारची एक ह्मणही आहे कीं ब्राह्मणांच्या वाटेस कोणी जाऊं नये. कारण ती जात सर्पासारखी दावा धरून केव्हां आपल्याला दंश करील याचा नेम नाहीं. याचें प्रत्यंतर ह्मणजे पेशवाईपासून मराठे आणि त्यांतल्या त्यांत ज्यांनीं मुसलमानांपासून त्यांची शेंडी राखिली त्या छत्रपतींच्या घराण्यावर तर त्यांचा विशेष दंश असल्याचें इतिहासहि सांगूं शकेल. छत्रपतिवर ब्राह्मणं ही जात कशी जळफळत होती याचें उदाहरण ह्मणजे कोल्हापूरची गादी नामशेष करण्याच्या इराद्यानें त्या संस्थानच्या सभोंवार गराडा घालून बसलेली ब्राह्मणी संस्थानें याकडे पाहिल्यास तेव्हांच समजेल. पण पेशवाईचा काळ निघून गेला तरी ब्रिटिश अमदानींतहि एकोणिसाव्या शतकाच्या शेवटास कोल्हापूरास उपस्थित केलेल्या वेदोक्त प्रकरणावरून आणि त्यावर जवळजवळ चोवीस वर्षें चालविलेला वाद हीच साक्ष देत आहेत.

अज्ञजनांत व इतर बहुजनसमाजांतील लोकांत फूट कशी पाडावी व आपली तुंबडी कशी भरावी याचें ब्राह्मण या जातीस

बाळकडूच मिळालेलें असतें. अगदीं र फ ठ करणाऱ्या खेडेगांवांतील भटभिक्षुकांपासून तों अगदीं कायदेपंडित अशा वकील–बॅरिस्टरापर्यंत तीच स्थिति.

या विसाव्या शतकांतील स्वयंनिर्णयाच्या कालांत राजर्षी **श्रीमन्महाराज शाहू छत्रपति** यांनीं ब्राह्मण जातीकडून नाडलेल्या ब्राह्मणेतर व बहिष्कृत वर्गाच्या चळवळीचा पुरस्कार केल्यावर बहुजनसमाजाकडून त्यांस मिळत असलेला धन्यवाद ब्राह्मण या जातीस न खपून त्यांनीं बहिष्कृत व ब्राह्मणेतर या वर्गात खुद्द मराठ्यांत फूट पाडण्याचा अत्यंत घातक असा उपक्रम चालविला. आणि त्याचें कडू फळ पुण्यांतील श्रीशिवाजी सोसायटीच्या वार्षिक साधारण सभेच्या वेळीं झालेल्या अनिष्ट प्रकाराकडे पाहिल्यास छत्रपतीस अपयश देण्याच्या कामीं ही जात किती अव्याहत प्रयत्न करीत असते, हें सहज दिसून येण्यासारखें आहे.

त्या सभेंत रा. गोळे यांच्या भाषणास इतर मराठ्यांनी जरी बंदी करण्याची आगळीक केली असली तरी तो धडा कोणाचा ? अर्थात् जहालांचाच ! मराठे अगर छत्रपति हे आपापसांतील तंटा मिटविण्यास समर्थ असतां, ब्राह्मण जातीनें मोरे अगर गोळे यांनां पाठीवर घेऊन 'रूलिंग प्रिन्स' वर फिर्याद घेण्याची हरकत दूर करण्याची खटाटोप कां करावी ? श्रीशिवाजी महाराजांविषयीं पूज्य बुद्धि दाखवून फंड जमवून आपलीं पोटें भरून त्यांच्या गादीविषयी वरकरणी प्रेम (?) व पूज्यभाव दाखवून त्या महात्म्याच्याच वंशजावर उलटून पडावे ? हा काय छत्रपती शिवाजीवरील पूज्यभाव अगर सूड ? याला कोणीहि समंजस माणूस सूडच ह्मणणार ! वेदोक्त प्रकरणापासून तों आजपर्यंत छत्रपति शाहू महाराज यांचा सर्व भरतखंडावर होत असलेला जयजयकार या दिवाभितांस सहन न होऊन त्यांनी आतां त्यांच्यावर भुंकण्यास सुरुवात केली आहे. पण त्यांनीं हेंहि पक्कें लक्षांत ठेविले पाहिजे कीं, सूर्यावर थुंकण्याप्रमाणें हास्यास्पद प्रकार केल्यावर छत्रपति आणि त्यांचे खेळगडी जे अस्सल मराठे, किंवा छत्रपतीस पूज्य मानणारा सबंध ब्राह्मणेतर आणि बहिष्कृत वर्गाकडून या जातीची संभावना कोणत्या प्रकारें केली जाईल !

आमची अशी खात्री आहे कीं, ज्या मराठ्याच्या अंगीं मराठ्याचेंच रक्त खेळत असेल, तो या ब्राह्मण–लीलांचा धिःकार केल्याशिवाय केव्हांहि रहाणार नाहीं.

शेला–पागोटें !

आमच्या गोटयाच्या कसरत्याच घसरण्यानें बरींच सांवजें गांगरून अगदीं डबघाईस आल्याचें पाहून गोटयास त्यांची फार कींव येते. अशी हीं गर्भगळीत झालेली सांवजें त्यांना जिकडे आधार सांपडण्याची आशा वाटत आहे तिकडे अगदीच सैरावैरा धांवत सुटली आहेत.

आणि असें धांवतां धांवतां त्यांना जे जे कोणी सांपडेल त्याचे लचके तोडावयास तीं मागें पुढें पहात नाहींत. अशाच पैकीं एका सावजानें पुण्यास जाऊन एका बाईस विनाकारण धमकी दिली ! पण त्या वेड्याला ती बाई उलटा आपलाच कान धरून अक्कल शिकवील, असें वाटलें असावेंसें दिसतें ! आणि ह्मणूनच ताबुताचें निमित्त करून त्यानें पुण्यापर्यंत मज्जल मारिली.

* * * *

पुण्यांत त्या बाईनें दांत पाडतांक्षणींच मुंबईस येऊन सरकार स्वारीवर आंतून आंतूनच "आपसांत बखेडे होतील" ह्मणून बडे बडे जंग पकडून सरकार स्वारीवर हल्ले चढविण्याकरितां "तस्मात सरकार स्वारीचा स्वभाव निवळ पोरकट असून ते आपल्याच विद्वत्तेच्या मानांत गुंग असतात (!) व वाटेल तसे लेख प्रसिद्ध करून वाचकांचीं मनें दुखवितात," असें रडगाणें गावयास सुरुवात केली आहे. एकंदरीनें ही व्यक्ती स्वतःपेक्षां समाजाच्याच अब्रूची फार काळजी असल्याचें दाखवते आं ?

आहाहा ! काय ती अब्रूची चाड ? आणि कोण तें लेख वाचून दुखणारें कोमल मन ? **सखाराम बुवाचें भ्रियाळ** नाटक पाहिलें नाहींसें वाटतें ? नसेल तर एक वेळ तें नाटक पाहून व आपल्यांतील अहंपणा पहिल्यानें सोडून नंतर दुसऱ्यास उपदेश करावयास बाहेर पडा, असें त्यांस चित्रगुप्त गोटयाचें फर्मान आहे.

* * * *

चित्रगुप्त गोटयानें पुण्यांतील माहिती गोळा करून घेऊन जी मुळामुठांत बुडी मारली, तों पंढरपुरास चंद्रभागेच्या कांठीं एक कुऱ्हाडीचा दांडा हातीं घेऊन वरती आला. आणि लोकांस सांगूं लागला कीं, सांभाळा, हा दांडा जरी नांवानें गोड असून पांचसहा पुस्तकें शिकला आहे, तरी, तो भटांच्या उष्टयाचा फार भोक्ता आहे. तो तुमच्या बातम्या भटास पोंहचवून तुमच्यांत कसा कलह लावील याचा नेम नाहीं. तरी यानें कमीजास्त गडबड केल्यास आमच्या सरकारच्या कानावर घालण्यास विसरू नका.

* * * *

एवढें करून गोटया परत मुंबईस आला, तों त्याला हमालखात्यांतील गीताभक्तानें सरकार स्वारीवर असहकारिता पुकारून दिलेली पदवी परत केली असल्याचें आढळून आलें. कारण तें भक्त कांहीं औरच आहेत. कधीं काळीं त्यांच्या हातून एक पैसा देखील सुटावयाचा नाहीं, तों त्यांनीं सरकार स्वारीवर पडद्याआडूनच नाक मुरडून सबंध दोन पैसे पोष्ट खात्याच्या भरीस घातले !

* * * *

शाबास वीरा ! अरे ? चुकलों. वीरा कसें ह्मणावयाचें ? कारण त्यानें आपलें नांवच लपवून ठेवलें आहे. ज्याला आपलें नांव सुद्धां उघड लिहिण्याचें धैर्य होऊं नये त्या त्याचे आभार तरी कसे मानावे ?

आमच्या वाचकवर्गास आह्मी गीताभक्ताची ओळख करून देण्याचें वचन दिलें होतें, पण त्याला जगापुढें येण्याचीच मुळीं लाज वाटते. ह्मणून त्याला आतां तसाच पडद्याआड राहूंद्या.

* * * *

द्वितीय कुर्तकोटीची येथें कांहींएक डाळ शिजत नाहीं ह्मणून त्यांनीं पुण्याचीं सांवजें पकडून, आतां पुण्याचा रस्ता सुधारणेच्या बेतांत दिसतात. पाहूं या, पुण्यास जाऊन अब्रपुराणाचे किती अध्याय लिहितात तें ? अर्थात चित्रगुप्त गोटचा आपली चित्रगुप्ताची डायरी प्रसिद्ध करणारच !

* * * *

हल्लीं नागपूरच्या बाजूस फेरफटका करण्याचा गोटचाचा रंग दिसतो. पण ती नागपुरची मंडळी एकदम घाबरून ह्मणा, किंवा आपल्याच ऐटींत या गोटचाच्या जाळ्यांत सांपडतात कीं काय, याचीच थोडी भीति वाटते. देव करो आणि गोटचाच्या 'गडगडण्याखालीं ती मंडळी न सांपडो ! कारण ती मंडळी कांहींतरी थोडेंबहुत कार्य करीत आहे, पण....'

* * * *

त्या पणचाच घोटाळा गोटचाच्या नजरेस येतो कीं काय कोण जाणें ! आह्मांला आशा आहे कीं, या गोटचाच्या आगमनाच्या वेळीं नागपूरची मंडळी चांगलीच सावध रहातील. .नाहींतर हा फटकळ गोटचा कोठें काय बोलेल याचा नेम नाहीं.

जांवई.

कुशल प्रश्न.

वेदांची आज्ञा.

ज्या ठिकाणीं ब्राह्मण व क्षत्रिय हे मिळूनमिसळून वागतात व ज्या ठिकाणचे विद्वान् व्यवहारकर्ते पुरुष ईश्वराचे भक्त असतात तोच पुण्यकारक देश समजावा. अर्थात् ज्या देशामधील लोकांमध्यें परस्पर द्वेष आहे व जेथील ब्राह्मण आणि क्षत्रिय कुत्र्याप्रमाणें आपापसांतच लढत असतात, तो देश पापाचें आगर बनत असतो.

ह्या वेदाच्या उपदेशाकडे आमच्या ब्राह्मण ह्मणविणाऱ्यांनीं लक्ष द्यावें. ब्राह्मण व क्षत्रिय किंवा ब्राह्मण अस्पृश्य यांचा द्वेष हा सर्व राष्ट्राच्या नाशास कारण होत असतो. हात किंवा पाय हे जर आपल्या डोक्यावरच धोंडा घालूं लागले तर डोकें चिरडेल हें खरें, पण चिरडलें ह्मणजे हातपाय हे आपोआपच मरतील हें कांहीं निराळें सांगण्याची गरज नाहीं. म्हणून जसें शरीरांतील अवयवांचे आपसांतील भांडण शरीरनाशास कारण होत असतें, तसेंच तें राष्ट्राच्या अवयवांचें आपसांतील भांडण राष्ट्राच्या नाशास कारण होत असतें. पण ही गोष्ट आमच्या मूर्ख ब्राह्मणांच्या लक्षांत येईल तो सुदिन ! दृष्टि संकुचित राहिल्यानें वरील व्यापक विचार मनामध्यें येणें व आले तरी बिंबणें शक्य नाहीं. राजतंत्रामध्यें वेदानें **सर्व वर्णाच्या लोकांना सारखा अधिकार** दिला आहे. तेथें जातिजन्म रंगदेश यामुळें उत्पन्न होणारा भेद मुळींच ठेवलेला नाहीं. असें असून आमच्या ब्राह्मण पंडितांनीं कांहीं ग्रंथांत व पुराणांत असें दडपून दिलें आहे कीं, शूद्रांनीं वेद वाचूं नयेत, व ऐकूंही नयेत. वेद वाचील त्याची जिव्हा कापावी, ऐकेल त्याच्या कानांत शिशे तापवून ओतावें. वेदाच्या पवित्र आज्ञा कोणीकडे व या दुष्ट ब्राह्मणांचें दंडशाही कायदे कोणीकडे ? आतां ते दिवस राहिले नाहींत. हे आमच्या ब्राह्मणबंधूंनीं पक्के लक्ष्यांत ठेऊन वेदाच्या आज्ञेप्रमाणें शूद्राला आपल्या बरोबरीनें वागवावें, नाहींतर राष्ट्राचा नाश झाल्याशिवाय राहणार नाहीं.

पुणें, ता. ६–१०–२०.

कोंडीराम कासीराम सकट,
सेक्रेटरी, मातंग समाज.

अनुकरणीय कित्ता.

रा. रा. **मूकनायक**कर्ते यांस,

वि. वि. ता. ३–१०–२० रोजीं मी सासवड येथें पाहुण्यांच्या आमंत्रणावरून गेलों होतों. तेथें कांहीं महारमंडळींनें मला गांवांत ब्राह्मणेतरांची लायब्ररी पाहण्यास नेलें होतें. त्या लायब्ररीमध्यें ब्राह्मणेतर आणि अस्पृश्य लोक कोणत्याहि तऱ्हेचा **भेदभाव न धरितां मिळूनमिसळून वागतात,** हें पाहून मला जो आनंद झाला, तो सांगतां येत नाहीं. हें त्यांचें मंडळीस फार भूषणावह आहे. त्यांतील उत्साही तरुण गृहस्थ रा. रा. नानासाहेब पाटील जगताप, गणपतराव पानगांवकर आणि आनंदराव जगताप यांचा उपदेश ऐकून आणि मिळूनमिसळून वागणें पाहून कोणालाहि आनंदच वाटणे साहजिक आहे. त्याचप्रमाणें आमच्या इतर खेड्यापाड्यांतील लोकांनी सासवडच्या ब्राह्मणेतरांचें अनुकरण केल्यास आमचा सहा कोट अस्पृश्य समाज लौकरच माणुसकीत येईल.

पुणें, ता. ६–१०–२०.

आपला एक
प्रवासी.

पुढाऱ्यांस विनंति.

रा. रा. मूकनायक कर्ते यांस,

वि. वि. हल्लीं पुणें मुक्कामीं महार लोकांचे निरनिराळे पांच समाज आहेत. परंतु त्या सर्वांमध्यें एकी नाहीं, हें फार वाईट आहे. कारण जो तो आपल्याच तोऱ्यांत असल्याचें दिसून येतें. याच्या योगानें त्यांच्या हातून समाजकार्य जसें व्हावयास पाहिजे तसें होत नाहीं. आणि दुसऱ्यालाहि करूं देत नाहींत, ह्मणजे दुसऱ्यानें पुढें येण्याचा प्रयत्न केल्यास त्यास हाणून पाडतात.

या समाजामध्यें चोखामेळाविद्यावर्धक हा एक आहे. पण त्यामध्ये दोनच माणसें काम करणारी असून ती एक रात्रीची शाळा चालवितात. त्यांनां लोकांचा जसा पाठिंबा पाहिजे आहे तसा नाहीं. लोकांनी त्यांस मदत दिल्यास यांच्या हातून कांहीं तरी काम होईल.

दुसरा गजानन प्रासादिक समाज. हा समाज नांवाप्रमाणें सुधारणेचें कार्य सोडून भलत्याच कामीं वाजवीपेक्षां जास्त पैशाची उधळपट्टी करितो, ती त्यांनीं न करावी.

तिसरा सन्मार्गदर्शक समाज, यांची एक रात्रीची शाळा व लायब्ररी होती. त्यांतलें सर्व मेंबर चांगले आहेत, पण एकच अति चहाडखोर असल्यामुळें सर्व कामाचा घोटाळा होत आहे. तरी त्याची जागा कमी केल्यास या समाजाच्या हातून बरेच कार्य होण्याचा संभव आहे.

चौथा बालकाश्रम, हाहि मेंबर लोकांनीं मनावर घेतल्यास चांगला चालेल.

पांचवा आणा फंड समाज. यांतले लोक जरां × × ष्ठ आहेत. त्यांना आणा फंडाशिवाय मंडूकाप्रमाणें कांहींएक दिसत नाहीं. यांना स्वतःचेंच नांव पुढें असावें याबद्दल आपापसांत रणकंदन करण्यापलीकडे कांहींच सुचत नाहीं.

माझी या सर्व पांचीही समाजबांधवांस अशी आग्रहाची विनंती आहे कीं, त्यांनीं आपापसांतील मतभेद बाजूस ठेवून समाजसेवा या एकाच कार्यानें प्रेरित होऊन आपल्या वर्गाच्या उन्नतीसाठीं झटावें आणि आपली चळवळ शहरापासून तों प्रत्येक खेडेगांवापर्यंत न्यावी. तरच आपला उद्धार होईल.

भवानी पेठ, पुणें.

आपला,
विठ्ठल सोपान वनशिव.

आमची जखम.

पंढरपुराहून रा. **तायाप्पा गंगाराम माने** कळवितात कीं, ता. १६–९–२० रोजींच्या ब्राह्मण्यसंरक्षक परिषदेस आमंत्रण केल्यावरून कोल्हापूरची कांहीं मंडळी आली होती. पण त्यांना आंत न घेतल्यामुळें त्यांनीं निराळी सभा भरवून ब्राह्मणांचे इतर वर्गांवरील सामाजिक व धार्मिक अन्याय उघडकीस आणून त्या परिषदेचा निषेध करण्यास ज्या ज्या लोकांनीं मदत केली त्यांच्यावर आतां भटलोक भलताच जुलूम करीत आहेत.

पंढरपुरचे मराठे विठोबाच्या देवळांत गेले ह्मणून त्यांना मारहाण करून देवदर्शन करूं दिलें नाहीं, व देवळाची सर्व दारें बंद करून त्यांना आंत कोंडून मार दिला.

कासेगांवचा एक मारुती कृष्णा महार **मोळीविक्या** उत्पात्त गल्लींतून मोळी घ्या मोळी म्हणत चालला असतां एक भट त्याचे अंगावर काठी घेऊन धांवन गेला ! व **आमचे जेवणाचे वेळीं कां ओरडतोस** म्हणून त्याचे पायावर काठ्या मारून त्यास खालीं पाडलें ! व शिवीगाळ करीत नीचाचे शब्द कानीं पडूं नयेत असें पुटपुटत निघून गेला. गरीब बिचारा त्या दुःखानें घरांत आजारी पडला आहे. शाबासरे मर्दा (?) भट्टानों, रणाचे ठिकाणीं शूरत्व न गाजवितां आमच्या अस्पृश्य बंधूंवर गाजविलें ! शावास !

⁂ पोटासाठीं मोळी विकण्यासारखे काबाडकष्ट करणारा अगर दुसऱ्याच्या रक्तावर गल्लेलठ्ठ झालेला, या दोहोंतला कोण नीच याचा वाचकांनींच विचार करावा.

मालपुर (खानदेश) हून रा. संपत काळू लिहितात कीं, ता. ३०–१०–२० रोजीं मालपूर येथें महार जातीची सभा भरली होती. सभेंत रा. **गमाजी शंकर आहिरे** यांनीं आपल्या जातीस शाळेंत मुलें पाठवून आपली जात सुधारणेविषयीं फार कळकळीचा उपदेश केला. त्याप्रमाणें मंडळींनीं कबूल करून शिक्षणप्रसाराचें कार्य आपल्या हातीं घेतलें आहे. परंतु हा विचार तेथील कर्मठ ब्राह्मणास न आवडून त्यांनीं मराठे वगैरे लोकांना महारांच्या विरूद्ध उठविण्यास आरंभ केला आहे. त्यांचें म्हणणें, ' महारानीं गुरें ओढलीं नाहींत, आपली आंगणें झाडलीं नाहींत तर तीं कामें कोणीं करावीं ? महार हे हल्लीं फार उन्मत्त झाले आहेत. आणि यांचा गुरू गमाजी शंकर आहिरे हा आहे तर त्याचाच अगोदर चांगला समाचार घ्या ? "

⁂ ग्रामपंचायती अझून अमलांत यावयाच्या आहेत बरें ? तोंच हा देखावा दृष्टीस पडत आहे, आणि हेंच स्वराज्य बरेंका ! कांहीं हरकत नाहीं. बहिष्कृत बंधूंनो, कंबरा कसा. अशा भटांच्या भेडसावणीला भीक घालूं नका. त्यांतच तुमचा उद्धार आहे हें लक्षांत ठेवा.

आमची हालचाल.

नागपूरहून आमचे **खास बातमीदार** कळवितात कीं, मु. वरोडा जिल्हा चांदा येथें रा. नारायण शंकर महार येथें गणपतीची स्थापना करण्यांत आली होती, आणि मंगळवारीं गणपती विसर्जनाचें कार्यहि दयाळू सरकारच्या साह्यानें निर्विघ्नपणें ता. २८–९–२० रोजीं पार पडलें. सदर ठिकाणीं महारवाड्यांत गणपती पहिल्यानेंच बसविण्यांत आल्यानें तो महारलोकांनीं बसवूं नये म्हणून वरोडा येथील मोठमोठ्या विद्वान (?) गृहस्थांनीं आपापली सर्व विद्वत्ता खर्ची घातली होती. अशा रीतीनें कचाट्यांत सांपडलेल्या गणपतीचें विसर्जन पाहण्याकरितां दहा दहा कोस लांबीवरून लोक पाहवयास आले होते. सुमारें ३००० लोक त्या ठिकाणीं जमलें होते. गणपतीविसर्जनापूर्वी सभा भरविण्यांत येईल अशा अर्थाचीं जाहिरपत्रकें प्रसिद्ध केलीं होतीं. महारांनीं गणपती बसवूं नये म्हणून वरोडकर ब्राह्मणांनीं केलेला विरोध हा उत्सव साजरा करण्यास फारच परिणामकारक झाला.

ता. २८–९–२० रोजीं गोल बाजारांत सायंकाळीं सहा वाजतां रा. मणीराम मोतीराम सोमकुंवर यांच्या अध्यक्षतेखालीं सभा भरली होती. सभेंत महार लोकांनीं मेलेल्या जनावरांचें मांस खाऊं नये असें प्रतिपादण्यांत आलें. त्याचप्रमाणें शिक्षणाशिवाय आपली उन्नति होणें शक्य नाहीं. म्हणून प्रथमतः तें संपादिलें पाहिजे वगैरे विषयांवर रा. गाडगें, मकेसर वगैरे

वक्त्यांचीं फार कळकळीचीं भाषणें झालीं. शेवटीं सरकारनें दिलेल्या पोलिसच्या मदतीनें विसर्जनाची मिरवणूक फार थाटानें पार पाडली.

* * शाबास, असेच आपलें हक्क उपभोगा.

सासवड (पुणें) हून रा. **विश्वनाथ नारायण रणपिसे** कळवितात कीं, ता. ३-१०-२० रोजीं सासवड मुक्कामीं. महार लोकांची सभा झाली. तींत ग्रामपंचायतमध्यें अस्पृश्य-वर्गाचे प्रतिनिधी एकपंचमांशाच्या प्रमाणांत घेण्यांत यावेत त्याचप्रमाणें दुष्काळाच्या दिवसांत महार लोकांचें उत्पन्न त्यास पुरें पडत नसल्यामुळें त्यांत वाढ होण्याविषयीं खटपट करण्यांत यावी वगैरे ठराव पास होऊन त्यांच्या समर्थनार्थ रा. वनशिव, मार्तंड संभाजी चवरे, सदाशिव राजाराम रणपिसे, धोंडीबा रणपिसे व यशवंतराव चांबळीकर याचीं भाषणें झाली.

* * स्तुत्य. असाच उपक्रम चालू ठेवा. पण महारकीस चिकटून राहूं नका !

श्री समर्थ भगवद्भक्त पांडुरंग माउली यांचा द्वितीय समाध्युत्साह.

पुणें जिल्ह्यापैकीं चाकण या गांवीं चोखामेळचापैकीं, **श्री पांडुरंग माउली** ह्मणून एक महान् साधु पुरुष होऊन गेले. ते फारच सद्गुणी, विवेकसंपन्न, धार्मिक व प्रेमळ अंतःकरणाचे. असून त्यांचे ठिकाणीं अवर्णनीय असे सात्त्विक गुण होते. अशा या साधुच्या पुण्यतिथीचा द्वितीय समाधि दिनोत्सव सोमवंशीय समाजांतील त्यांचे मुंबई येथील अनुयायी **आप्पा स्वामी व श्रीमती अंबिकाबाई** यांनीं येऊन ता. ४-१०-२० रोजीं मोठ्या थाटानें साजरा केला. प्रसंगीं ७-८ शें लोकसमुदाय जमला होता. उत्सवाच्या दिवशीं सायंकाळीं स्वामींची मिरवणूक वाजंत्री व भजनी मंडळी यांच्या मृदंग, टाळ वगैरे वाद्यांच्या आवाजांत गांवांतील प्रमुख रस्त्यांतून काढण्यांत आली. सदर्हू उत्सवास जणों काय श्रीकृष्ण परमात्माच केवळ अवतरल्याचें प्रेम सोमवंशीयांच्या मुखकमलावर दिसत होतें. रात्रौ उत्सवास जमलेल्या मंडळीस आप्पा स्वामी व अंबिकाबाई यांनी भोजन दिलें. नंतर ईश व माऊलीचें स्तवन झाल्यावर रा. संतराम दगडूजी कांबळे यांनीं पांडुरंगमहाराजांचें चरित्र सर्वत्र मंडळीस अवगत असावें ह्मणून तें सांगण्यास रा. गुणवंत गेनुजी जाधव यांस विनंति केली. आणि त्यांनींही तें सर्वत्र लोकांस समजेल अशा सोप्या भाषेंत आणि मुद्देसूदपणें सांगितलें. त्याचप्रमाणें रा. एस्. एस्. घोगरे व बळवंतराव कांबळे यांचींही पुष्टिदायक भाषणें झालीं. आवास्वामींनीं महाराजांचें चरित्र लिहून प्रसिद्ध करण्याचें कबूल केलें. तदनंतर आळंदीकर हरिदास उद्धवबुवा यांचें समयास अनुसरून हरिकीर्तन झाल्यावर द्वितीय समाध्युसाहाचें काम संपलें.

आपला,

रामचंद्र रंगनाथ घोगरे.

पळसदेव (पुणें) हून **रा. शंकर आबाजी भालेराव** कळवितात कीं ता. १०-१०-२० रोजीं पळसदेव येथें बहिष्कृत वर्गाची जाहीर सभा पळसदेवचे बहिष्कृत वर्गाचे पुढारी रा. **विश्वनाथ हरि भोसले** यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरली होती. सभेचा मुख्य उद्देश आपल्या समाजांत विद्येचा प्रसार करणें हा होता. रा. एस्. ए. भालेराव यांनीं पूर्वीच्या व हल्लींच्या स्थितीचें महत्त्व जिमलेल्या मंडळीस सांगितलें. व आपणामधील धार्मिक व सामाजिक गुलामगिरी व गलिच्छ प्रकार शिक्षणाच्या प्रसारानें दूर करावें अशा अर्थाचें जोरदार भाषण केलें. तसेंच डी. एस. चव्हाण यांनीं " मुकीं बिचारीं कुणी हका, अशीं मेंढरें बनूं नका " या तत्त्वाला धरून स्वावलंबनावर चांगलें भाषण केलें त्याचा सभेंतील मंडळीच्या मनावर चांगला परिणाम झाला. आणि लगेच दुसऱ्या दिवसापासून कांहीं लोकांनीं शाळेंतून काढून घेतलेलीं मुलें पुन्हां शाळेंत घातलीं. सदर सभेंत कोंडिबा धोंडी रणपिसे इत्यादि वक्त्यांचीं मोठ्या कळकळीचीं भाषणें होऊन शिक्षणप्रसाराकरितां एक रात्रीची शाळाहि सुरू केली. शेवटीं **श्री शाहूछत्रपति सरकार कोल्हापुर** यांच्या नामजयघोषांत सभा बरखास्त झाली.

* * असेंच प्रत्येक बहिष्कृतानें मनावर घेऊन ज्ञाति सेवेच्या पवित्र कार्यास्तव थोडे तरी हातपाय हालविल्यास लौकरच आपल्या भाग्याचे दिवस पाहण्यास या हतभागी बहिष्कृत समाजास मिळेल, यांत शंका नाहीं.

धी इंडस्ट्रीयल अॅन्ड प्रुडेंशियल अशुरन्स कंपनी, लिमिटेड.

थांबा, घाई करूं नका.

आपणास आपलें जीवन सुखावह व्हावें व उतारवयांत सुखानें राहवयास मिळावें इतकेंच नव्हे तर आपल्या पश्चात् आपल्या मुलाबाळांचा चरितार्थ आनंदानें चालावा असें वाटत असल्यास **सर्व सुशिक्षित लोकांनीं एक मतानें ठरविलेली सचोटीची, विम्याचे पैसे त्वरित देणारी, गव्हर्मेंट जवळ दोन लाख रुपये अनामत ठेवणारी** अशी हीच पहिली विमा कंपनी होय. म्हणून **आयुष्याचा विमा उतरणारांनीं आमच्या कंपनीची माहिती घेतल्याशिवाय विमा उतरूं नये.** विशेष माहितीकरितां लिहा.

एजंट—
मेसर्स शिवतरकर अॅण्ड सन्स,
मूकनायक आफिस, परळ,
मुंबई १२.

जिवनलाल दस्तुर आणि कं.
सेक्रेटरी आणि म्यानेजर,
११३, एस्प्लेनेड रोड,
फोर्ट, मुंबई.

गोद्रेजच्या तिजोऱ्या.

मेसर्स एवर्ट ल्याथम आणि कंपनीनें कांहीं दिवसांपूर्वी आपल्या इमारतीस लागलेल्या आगींत इतर मेकरच्या तिजोऱ्या कशा जळून जातात याची प्रचीति आल्यानंतर आमच्या एकदम ७ तिजोऱ्या खरेदी केल्या

तार आणि पोष्टखात्याचे डायरेक्टर जनरल यांनीं जुलै १९१२ मध्यें अनेक कंपन्यांच्या तिजोऱ्या आगीमध्यें घालून त्यांची अत्यंत कडक रीतीनें परीक्षा केली. अशा कसोटीनंतर हिंदुस्थान आणि बरमा सेव्हिंग ब्यांकांनीं आमच्या ३७२ तिजोऱ्या खरेदी केल्या.

इतर मेकरच्या तिजोऱ्या चोरांनीं फोडल्या म्हणून चोरांची डाळ न शिजूं देणाऱ्या अशा आमच्या ९०० तिजोऱ्या सरकारनें नुकत्याच विकत घेतल्या.

सरकारी टांकसाळ, विदेशी ब्यांका यांना आमच्या तिजोऱ्या जातात

रॉयल इंडियन मरीन खात्यांत आमच्या तिजोऱ्यांचा खप आहे.

मे. गव्हरनरसाहेबांच्या आश्रयाखालील.

गोद्रेज आणि बॉईस म्यान्युफ्याक्चरिंग कं.

ग्यास वर्क्स नजिक. परळ, मुंबई.

लोकमान्य जोडे व पैजारा.

आमच्या दुकानीं कोल्हापुरी पैजारा, विजयापुरी व पुणेरी जोडे, प्रसिद्ध हातकलंगडी, राजापुरी व मालवणी वहाणा तसेंच सर्व प्रकारचे बूट, शूज, स्लीपर्स वगैरे लोकमान्य कातडी सामान स्वस्त दरानें मिळेल. एकवेळ ऑर्डर देऊन खात्री करून पहा.

पत्ता :—दत्तोबा पवार, फेरिस मार्केट,
कोल्हापूर सिटी.

नवी विद्या ! नवा धंदा ! ! नवें शास्त्र ! ! !

मेस्मेरिझम इंस्ट्रक्टर.

ही स्वार्थ व परमार्थ साधून देणारी गुप्त विद्या घरबसल्या शिकून असाध्य रोग औषधाशिवाय बरे करा ! मनुष्याला काय पण पशुपक्षीनांही वश करून आश्चर्यानें थक्क करून सोडणारी कार्यें करून घ्या ! पैसा व कीर्ति मिळवा ! ! किं. १॥ रु. ट. ह. वेगळे (आवृत्ति दुसरी) मागवा.

प्रो. ज्ञानमित्र ४८३, पुणें शहर.

फेआनिकस् बाइडिंग वर्क्स्.

आमच्या कारखान्यांत, हिशोबाची बुकें, निरनिराळ्या प्रकारच्या फायली, ब्लॉटिंग पेड्स्, नोटबुकें, चिकटविण्याच्या फायली, केस बोर्डस्, त्याचप्रमाणे सर्व प्रकारचीं जुनीं व नवीं पुस्तकें व लॉ रिपोर्ट बायडिंग करणें, वगैरे कामें सुबक रीतीनें व माफक दरानें तयार केलीं जातील.

छत्रीवाल्याची चाळ, एल्फिन्स्टन रोड, मुंबई नं. १३. } मालक एम. ए. कांबळे.

रॉयल बूटस अँड शूज वर्क्स.

स्त्रियांचे व पुरुषांचे फॅशनेबल व टिकाऊ बूटस आणि शूज आम्ही माफक दर घेऊन वेळेवर तयार करून देतों. वहाणा, चप्पल, ब्राम्हणी जोडे वगैरेही आमच्या दुकानांत तयार होतात. एक कार्ड पाठविल्यास आमचा मनुष्य आपल्या घरीं येऊन माप घेईल. गिरगांव व ग्रँटरोड येथील मंडळीच्या सोईसाठी मॅजेस्टिक सिनेमासमोर आंबेवाडींत डि. सी. मिशनच्या वर्कशापमध्यें ऑर्डर नोंदण्याची व्यवस्था केली आहे.

छत्रीवाल्याची चाळ, एल्फिन्स्टन रोड, मुंबई नं. १३. } मालक एम. ए. कांबळे.

हें पत्र डी. आर. मित्र यांनीं "मनोरंजन" प्रेस, ३ सँडहर्स्ट रोड, गिरगांव, मुंबई येथें छापिलें; व तें ज्ञानदेव ध्रुवनाथ घोलप यांनीं १४ हरारवाला बिल्डिग, पोयबावडी, परेल, मुंबई येथें 'मूकनायक' ऑफिसमध्यें प्रसिद्ध केलें.

संदर्भ सूची

अगसिमने, सरोजिनीबाई–२४८
अण, लोकनायक–११०
अत्रे, प्र. के.–२३९,२४९
अनार्य दोष परिहारक मंडळी–६
अडांगळे, आर. एच.–४६
अमृतकर, नानासाहेब–८९, १०९, १३८, १५९
अयंगार, श्रीनिवास–२१४, २४५
अर्जुनबुवा मुक्तीदासबुवा–२०३
अरुंडेल–३९३
अष्टाधिकार–५०, १५९
असईकर, पद्मावतीबाई–३४३
असोदे, शिवप्पा लक्ष्मण–१०१, १३४, २४८, २५८
अस्पृश्यांची पलटन क्र. १११–१२
अहिरे, गणाजी शंकर–४४४
अंगडी, एस. एन.–३०,४१
अंबादेवीचा सत्याग्रह–५६,८६-८८, १०३-०४, १०८, ११०, ११५.
ॲनी बेझंट–२०४, ३५१, ३६४, ३९३
आगरकर, गोपाळ गणेश–१६६,१९३, ४०१
आनंद स्वामी–७३,११७, २८६
आठवले, बळीराम भिवसन–११५
आडरेकर, केशव गोविंद–२९७
आडरेकर, गोविंद रामजी–५९,१२३, १६७,१९५,२३४, २५७, २७२-७३, २९६-९७, ३१५, ३३१.
आडरेकर, जनाबाई-२९७
आपटे, हरि नारायण–४१६
आवाळकर, गोविंद महादेव–३९८
आर्य समाज–६८, ३७८
आंबुबाई, श्रीमती–४२८
आंबेडकर, आनंदराव रामजी–१३५
आंबेडकर, बाळाराम रामजी–१७, ४५, १२३, १२५, १३५, १३८, १४६, १५१, १५३, १५६, ४२०.
आंबेडकर, भिमाबाई रामजी–१३५
आंबेडकर, भीमराव रामजी. . . .

अग्रलेख :—
अखिल भारतीय बहिष्कृत परिषद, नागपूर–३८१
अस्पृश्यता निवारणाचा पोरखेळ–४२
अस्पृश्यता व सत्याग्रहाची सिद्धी–१२७
अस्पृश्योन्नतीचा आर्थिक पाया–१४८
आधी कळस, मग पाया–३२४
आप घरी बाटा, बाप घरीहि बाटा–६६
आमची कैफियत–३१६
आमचे टीकाकार–७४
आजवरी होतो तुझे सत्तेखाली–१९०
खोती उर्फ शेतकरी वर्गाची गुलामगिरी–२७०
गिरण्यांचे मालक व कामगार–२५०
दुःखात सुख–५४
नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाही ते असे–२८८
नेहरू कमिटीची योजना–२१९
ढोंगीपणा, मायेफिरूपणा व गरमुत्सद्दीपणा–८२
प्रासंगिक विचार–२१४
पुनश्च हरिःॐ ! –४
पुणे येथील पर्वती सत्याग्रह प्रकरण–३३४
बहिष्कृत भारताचे ऋण–१६८
मनोगत–३४५
महाड येथील धर्मसंगर–१४, २५, ३४
महार आणि त्यांचे वतन–९०, ९८, १०६
महार वतनाचा कायदा–स्पष्टीकरण–११८
महार वतन बिलातील कलमे–१९७
महार वतन बिलावरील कांही आक्षेप–१९८
मुंबई म्युनिसिपालिटीतले लोकप्रतिनिधी–२३५
मुंबई इलाख्यातील प्राथमिक शिक्षणाची प्रगति–२७८
राष्ट्रातील पक्ष–३७३
वतन बिलाची तात्पुरती इतिश्री–३०६
समतेसाठीच ही विषमता–२२७
समाजसमतेचे विरोधक–२९८
स्वराज्याची सर सुराज्याला नाही–३४९
स्वराज्यातील आमचे आरोहण–३६६
हिंदुंचे धर्मशास्त्र–२०६
हिंदुधर्माला नोटीस–२४३
हिंदुमहासभा व अस्पृश्यता–२६२
हे स्वराज्य नव्हे, हे तर आमच्यावर राज्य–३५७
भाषणे–५, ३७, ५९, १०१, ११२, १२३, १२६, १३६-३८, १५१-५३, १६४-६७, १७०-७४, १८१-८५, २०३, २६९, २८६-८७, ३३१.
आंबेडकर, रमाबाई–२९७
आंबेडकर, रामजी मालोजी–१३५
आंबेडकर, लक्ष्मीबाई–२९७
ओक, वासुदेव–१५४
ओगले, लक्ष्मणराव–१०९, २२६, २४१
ओगले, व्ही. एम.–१५६
ओगले, शेवंतीबाई लक्ष्मणराव–३४०
ओशिरकर, विष्णु भागोजी–३२०

इनामदार, खंडनाक राजनाक–८४, ११३, १५६,२०५, २३३, २८७, ३२९.
इनामदार, दादासाहेब राजेसाहेब–३७५
इनामदार, राधाबाई–२१७, २४१
इंगळे, के. आर.–२७५
इंगळे, कवतिकाबाई सखाराम–२८६
इंगळे, देवराव रामजी–१६, ४५, १००, २४२,२५८
इंगळे, रायभान–२८६
इंगळे; सी. एस.–१५६
इंगोले, एस. आर–१५६

उगले, व्ही. एम.–२२६
उघाडे, मारुती बाबाजी–४२८
उदगांवकर, डॉ. –५०, ५१, ९६
उपशाम, एस. ए.–२१३, २९१, ३१५, ३४२-४४
उबाळे, प्र. ना.–२२५, २२८-२९,२३३

एकनाथ संत–३३७
ऐदाळे, जिवाप्पा सुभाना–१२२, १३६, १५१, २४९, ३१०, ३८०.
ऐदाळे, लिंगप्पा शंकर–३१०, ३८०,३९०,४२०-२१

कदम, उ. अ.–१८७
कदम, गणपत कृष्णाजी–४०६
कदम, रामचंद्र कृष्णाजी–३४०, ३८१, ३८९,४३६
कद्रेकर, भा.र.–१८०, २६६, २६९,२७२-७४,२८७, २९६-९७,३२०,३२३,३३१.
कर्णिक, म. के.–२१७, २४१-४२,२६७.
कबीर, संत—२६२
कवडेशास्त्री–३६१
कृष्ण भगवान–१२९, १३२, १४३
कृष्णा सयनाक महार–१७५-७८
करकरे, के. जी.–१६
करंदीकर, ज. स.–१४२
कव, डॉ. डी. डी.–३१०
कवळी, रा. दा.–१३८, २६६, २८७, ३१५, ३२०, ३२३, ३३१, ३४३.
काकडे, बाबुराव मारुतराव–३३८
काजरोळकर, नारायण सदोबा–४२०, ४३७
काजरोळकर, सखाराम–३१५
कामत, बी. एस.–१३३, ४२१
कानविंदे, व्ही. आर.–४१
कानू, विठ्ठल महार–१७५-७८
काणेकर, पु. गो.–१९५, २६०-६१
कार्व्हर, जॉर्ज–४१४
काळभोर, गंगाजीराव मुंकुदराव–४०६
काळे, मुक्ताबाई–३५५
कांचीपूर्ण (रामानुजाचार्यांचा गुरू)–४२
कांबळे, अनुसयाबाई–४१८, ४२०, ४२७-२८
कांबळे, कृष्णराव–३८१, ३८८
कांबळे, गोविंद गोपाळ–१५२-१५३, ३१०, ३८१, ४२०, ४३५.
कांबळे, जनार्दन नामदेव–२८५-८६
कांबळे, तानुबाई शिवराम–३४०
कांबळे, डॉ. रमाकांत–२५८
कांबळे, डी. पी.–९२
कांबळे, नाना–३९०
कांबळे, भाऊ आप्पा–२११
कांबळे, भानुदास–७, ५२
कांबळे, माधव मालोजी–२३४
कांबळे, लक्ष्मीबाई–१८७
कांबळे, शिवराम जानबा–१८, २८७, ३३९-४०, ३८१, ३८७.
कांबळे, सखाराब बापू–३३०
कीर, बाबाजी–२६३
कुर्तकोटी, डॉ. शंकराचार्य–४२-१४९, १०१, २५९, २६३, २७२, ३४३, ३९३, ४०२, ४१५, ४२७, ४४३.
कुटणनाक, कृष्णा सयनाथ–१७६
कुडवलकर, वी. के.–१८७
कुलकर्णी, लक्ष्मण बळवंत–३१०
केतकर, ग. वि.–२३०
केळकर, न. चि.–४६, ६२, ११०, २००, ३०७-०८, ३३१-३२ , ३३६, ३८०, ४१६-१७.
कोटनीस, डॉ. एस. एन.–१५१
कोटांगळे, रूक्मिणीबाई–३९०
कोठारी, वालचंद–३८१, ३८६, ३८७
कोरेगावचा विजयस्तंभ–३६
कोल्हटकर, अच्यूत बळवंत–२२, ३९६, ४१०
कोल्हटकर, श्री. कृ.–१५५
कंदलगावकर वकील–३९७
कंसकंदन नाटक–२१७
कोंडविलकर, रामा येसू–२०३

खरात, ट. भा.–३३०, ३४४
खातेदार, रामचंद्र बळवंत–४५
खान-मालिनी विवाह–४८-४९, १५९, ३२८
खापर्डे, गणेश श्रीकृष्ण–१३८, ३६२
खिलाफत कमिटी–३५२
ख्रिस्ती अस्पृश्य–२८-२९
खेर, डॉ. बी. जी.–३३३
खैरमोडे, चांगदेव भगवानराव–२९६, ३०२, ३१५
खैरमोडे, वेताळजी भवानजी–१४६
खोती पद्धती–२६९-७०, २७३-७४
खोब्रागडे, पत्ताजी भिवाजी–४५
खोलवडीकर कोंडदेव श्रीराम–१७, ४६, ५४, ७८, १२३, १२५, १४६, १५१, १५३-५४, १७२, २०३, २२६, २३४, २५८, २८७, २९१, ३१३-१५, ३४१.
खंडकर, मुकुंद नायकू–४०५, ४२०, ४३६
खंडारे, केशवराव जानुजी–२८६, ३६४, ३९०
खंडारे, संभू अनसू–२७५, २८६, २९१, ३००

गडकरी, राम गणेश–१८०
गणेशचार्य, टी. ए.–३६
गणेशाचार्य, रुक्मिणी सीताराम–५९
गण्या मालू चांभार–१७५-७८
गवई, गणेश आकाजी–४५, ८५-८६, १०९, १३७-३८, २१८, २२६, २७५, ३०९, ३६४, ३७२, ३८६, ३८९

गवंडे, डॉ. राजाराम केशव–२१८, २९६.
गांगुली, जोतिर्मयी–२३७
गाडगीळ, न. वि.–२१०, ३४०-४१
गाडगे, जी. एस.–१५६
गाडगे महाराज संत–३२१
गाडेकर, रा. का.–२९६, ३०२
गायकवाड, अनंत केशव–१५१
गायकवाड, कृ. म.–२११
गायकवाड, देवकाबाई–२६१.
गायकवाड, धा. वि.–१८, ३१२
गायकवाड, धोंडीराम नारायण–१६, ११०, १५१, १५४, १६२-६४.
गायकवाड, भाऊराव कृष्णराव–८१, १६२-६३, १७८-७९, २११, २३१-३२, २८७, २९१-९२
गायकवाड, भिकाजी संभाजी–२२६, २३४, २५७, २७
गायकवाड, मारुती साबाजी–११०, १२६, १५१
गायकवाड, लक्ष्मण नारायण–१२३
गायकवाडवाडा–१०४-०५
गायकवाड, संपतराव–६२
गायकवाड, संभाजी तुकाराम–४५, ५२, ६८, ७३, १२२-२३, १६७ १७१, २०३, २५७, २६१, २७३, २९६-९७, ३१५, ४२०.
गांधी, मो. क. (महात्मा)–१६, १९, ३४, ६०, ७२, ८६ ९२, ९६, १२९-३०, १३४, १४२-४३, १५९, १६२, १६६, १९१, २००, २०३, २०५, २१४, २२४, २३०, २४६, २६२, २६४, ३१०, ३३६, ४१७.
गिरीजाशंकर, मारुती शिवदास–११७, १२६, १६३-६४, १६७.
गिलियन, डब्ल्यू.–५९
गुजर, पीतांबर भाई–१५४
गुप्ते, ज. वा.–२४२
गुप्ते, एस. एस.–२५०, २५७, २६६, २६९, २७२-७४ २८७, २९६-९७, ३१५, ३२०, ३२३.
गुडेकर, तानाजी महादेव–२९७
गुन्हेगार जाती–१८४
गुलाबखान बशिरुद्दीन खान–४८, ६८
गोखले, गोपाळ कृष्ण–६७, ३५९, ४०१, ४१६, ४१८.
गोखले, दा. वि.–१०५
गोखले, बाबुराव–१४२
गोडे, गणपतराव–२१८
गोडे, व्यंकटराव–२१८
गोतरणे, सखाराम–४३७
गोसावी, पु. गो.–४५.
गोसेवाडे, व्यं. रा.–१४२
गंगावणे, निर्मलराव लिबाजी–१६-१८, ४५, ५९, ६८, १०१, १२२-२३, १२५, १३८, १४६, १५१, १५३-५४, १६२-६३, १७२, २२६.
गडाळे, श्री. ४१३-१४.

घाडगे, सुभेदार राघोराम सज्जन–१८, ५२, ७३, ११०, १२२, १६१, १६३, १६५, १६७, १७२-७४, २६१ २६७, २९५-९६, ३१२.
घुमटकर भगवानबुवा–२११
घुमटकर, निजानंद आत्मानंदबुवा–२३४
घोगरे रामचंद्र रंगनाथ–४४५
घोरपडे, वामनराव–१०९
घोलप, शंकर भगवंत–३३८
घोलप, ज्ञानदेव ध्रुवनाथ–३८८, ३९१, ४२०, ४३६
चक्रधर स्वामी–२६२
चव्हाण, पृथ्वीराज–३४९
चव्हाण, बाबुराव जयराम–१४६
चव्हाण, एम. के.–१३८
चव्हाण, ल. स.–२६६, २७४, २९६
चव्हाण, यादव गेणूजी–११०
चंदावरकर, सर नारायणराव–१४६, २७८, ३५४, ३६४
चंदावरकर, लक्ष्मीबाई–३५४
चॅटर्जी, रामानंद–२६२
चावक, द. ग.–५७
चांदोरकर, गणपतराव–१०१
चांदोरकर, रामचंद्र बाळूजी–२०३, २११, ३३२, ३४३
चांदोरकर, एल. आर. –१६७, ३४३
चांदोरकर, शंकरराव कृष्णाजी–२०३, २११, २५२, २५७, ३१३, ३४२-४३.
चांभार, गणपती गणुबा–३०१
चिकोजी, पंडिताप्पा–१९६, २५७-५८
चिटणवीस, गंगाधरराव–३८१, ३८६
चिटणवीस, शंकरराव–३८१
चित्रावशास्त्री सिद्धेश्वर–१०८
चित्रे, अनंत विनायक–१६०-६१, १७२-७३, २१७ २६०-६१, ३१५
चित्रे, कमलाकांत–१२५, १५३, १७२-७४
चित्रे, द. मो.–२९७
चिपळुणकर, विष्णु कृष्णा–१९३-९४, २०२, २१५
चैतन्यगुरु, महाप्रभु–४२, २६२
चोखामेळा, संत–७५, १०८, १२९, ३३७, ३८५
चौधराणी, सरलादेवी–६४, ६५
चौरे, मार्तंड संभाजी–१४६, १६३
चौरे, मास्तर–१६३

जगताप, नानाजी धोंडिबा–४३४
जगताप, कॅ. सखारामराव–१७३, १७४
जयकर, बॅ. एम. आर.–१३३, २१५, २१८
जयराम कबाजी–३५६
जवळकर, दिनकरराव शंकरराव–५५, ५८-५९, ७०-७१, ७७, १२२, १५६, १६४-६५, १८०
जसापूरकर, रामचंद्र लक्ष्मण–२६८
जाधव, अमृत रामाजी–११६
जाधव, के. बी.–१५१
जाधव, के. एम.–७३
जाधव, गणपत महादेव–४३६
जाधव, गुणवंत–४३७
जाधव, एन. टी.–१५१, १६३
जाधव, एन. के.–९, ११, १२, १८, ३०, ११०
जाधव, गणपत बुवा (मडकेबुवा)–३७, ४५, ६८, १०५, ११०, १२३, १४६, १५१, १५३-५४, १६७, १७२, १७४, २०३, २३४, २६८, २९७.
जाधव, गोविंद झिपरू–१६७
जाधव, तुळशीरामबाबा मानदासबुवा–४०५
जाधव, निवृत्ती तुळशीराम–१८७, २४२, ४२०
जाधव, नि. सु.–४६
जाधव, पांडुरंग बाबाजी–७७, २५७
जाधव, पुंजाजी नवसाजी–१३६, १६४, १७८
जाधव, भगवंत लक्ष्मण–१५५
जाधव, भास्करराव–१, ४१, १३३, ४२७
जाधव, भास्करराव विठोजीराव (महाडकर) –१५६
जाधव, धोंडीबा–१५३
जाधव, रामजी गोविंद–२८०
जाधव, शिवराम गोपाळ–८, ५९, १०१, १६७, २७२-७३
जाधव, सयाजी गंगाराम–१३९
जालियनवाला बाग–१७, १९२
जावळे, डॉ.–३२२-२३
जुमडे, के. एम्. २७५
जेधे, केशवराव–५५, ५८, ५९, ७०, ७७, ११०, १२२, १६४-६५, ३०७, ३४०
जेवरे, गं. ग.–४३४
जोशी, नारायण मल्हार–१७, १२३
जोशी, बापूराव–१५४
जोशी, वामनराव–१४२, १५४-५५
जोशी, श्री. (महाड)–२२, २३
जोशी, प्रा. (बडोदा)–६३, ६४
जोशी हरि पामजी–२६७
जोशी, आर. एल.–३२०
टर्नर, न्यायमूर्ती–२५-२८
टंकसाळे, सी. एच.–११०
टागोर, रविंद्रनाथ–४८
टॉलस्टॉय, लिओ–१५७
टिपणीस, कमलाकर–१६१, १६७
टिपणीस, सुरेंद्र, गोविंद–१९, ३१, ३८, ५८, १४२, १५४-५५, १६६-६७, २४१, २९६.
टिळक, देवदत्त नारायण–२३२
टिळक, बाळ गंगाधर–१४, १५, २७, ३६, ५३, ७५, १३४, १९३, १९४, २०२, २०४, २१२, २१५, २३६, ३५१, ३५४, ३६२, ३६९, ३७०, ३९८, ४१०, ४१७-१९.
टिळक, श्रीधर बळवंत–१०४-०५, ११०, १२२, १६३, १८०, २१२.
ठक्कर, अमृतलाल–१९६, २४९
ठाकरे, केशव सीताराम–१८, ६९, २३४, ३१४, ३३१
ठाकरे, यशवंत सीताराम–३१४
डहाट, एस. व्ही.–१२५, ३४२
डावरे मोतीराम भदूजी–२९२, ३२१
डिखळे गुरुजी (पुणे)–३१४
डिडोळकर, दे. ध.–३८
डेव्हिड, अब्राहम–४३४
डोळस, देवजी–३५६
डोळस, रेवजी दगडूजी–१३८, १५१, ३४३, ३५६.
ढाले, भिवा तुळाजी–२३४
तळवटकर, द्रौपदीबाई–२९७
तळवटकर, पार्वतीबाई–२६६
तळवटकर, भीमसेन महादेव–२६६
तायड, उखाजी रूपाजी–४३५
तायडे, काशिराम आण्णाजी–५९
तायडे, जी.ए.–२२६
तायडे, डी. के.–२७५
तांबे, अर्जुन रामजी–५९, २६७
तांबे, धोंडीराम विठ्ठल–१९५
तांबे, भिकू हरिबा–७७
तांबे, शिवरामदास नारायणदास–१२३
तांबोसकर, सखुबाई–१३५
तिडके, नानासाहेब–१०९
तिडेकर विठाबाई–२९७
त्रिपिटक–८०
तुकाराम महाराज संत–५६, ३२४, ३८८, ४००, ४१३, ४२७.
तुपलवंडे देवराम रायाजी–४१३
तेरसी लखमीदास–२३६
तेलगोटे पांडुरंग गोंडुजी–२६०
तेलंग अर्जुन नारायण–३७१
तेलंग के. टी. न्यायमूर्ती–४३
तोरणे हरिभाऊ–१३६, १५१-५३, २४९, २७४, २८५, ४२८.
थोरात एन. ए. १६१, १६३, १७९, १९६, ३०३,
थोरात रावसाहेब भाऊसाहेब–४०६
थोरात श्रीपत रामजी–११०, ३१२-१३, ३३९, ३४०
दयानंद सरस्वती स्वामी–२६२, २९०. ३३८
दरबारी, सवाई दणक्या–२७७
दाणी, सा.ब.–२११
दाभाडे, वक्रू रामजी–२८६
दास, देशबंधु–२०
दावणे, कृष्णाजी–१६६
दिवेकर, अनंत केशव–१५१
दिवेकर, महादेव शास्त्री–२३३, ४२७
दीक्षित, के. एस.–२११
देवरूखकर, संभाजी कृष्णाजी—३५४

देशपांडे, केशवराव–१६१,१६६
देशपांडे, बाजी प्रभु–३६
देशपांडे, श्री. गो.–८४
देशमुख, केशवराव–१०५,१२२,१३८
देशमुख, गोपाळराव–१०९
देशमुख, पंजाबराव–८३,८६,१०२,१०९,१३८,१४६, २२६.
देशमुख, मो.बा.–२६६
देसाई, शामराव गोविंद–११७
धर्माधिकारी, नारायण महादेव–३६
धर्मांतर–५०,५१,५६
धायगुडे, हरि विराजी–१०८,१०९,१५६.
धारप, पांडुरंग रघुनाथ–१७५-७८
धारीया-२२,२३
धेंडे, शंकर दगडु–२३१
धोंगडे, वासुदेव सीताराम–३१९
नगरारे, धर्मदास–११५, २३४.
नवले, एम.एल.सी–३०८.
नरीमन, के. एफ.–२१४
नरीमन, जी.के.–१३८
नवलकर, व्ही. आर.–३१४
नाईक, गणपतराव–२२६
नाईक, देवराव विष्णु–१७, ३७, ६८–६९, ८९, १२३, १२५, १३८, १५३, १५९, १६२, १८७, १९५, २०३, २५०, २५७, २६०-६१, २६९, २७२–७४, २७६, २८५, २८७, २९७-९८, ३१४-१५, ३२०, ३२२-२३, ३३१-३२, ३४३.
नाईक, माधवराव–२६८
नाईक, यल्लप्पा बाळाराम–४३५
नाईक, लक्ष्मीबाई–२३४.
नाईक, संपतराव–८६, १०९, १३८, १५६, २२६, २३२, २७५-७६, ३०९, ३२८.
नानक, गुरू–२६२
नाडर, डब्ल्यू. पी.–३३३
नायडू, के. एस.–१३६
नायडू, लक्ष्मीबाई–२१८
नामदेव, संत–४००
नायर, ए. एल.–२१५
नायर, डी. बी. कृष्णन–२३७
नायर, सर शंकर–६५, ८३, ९२, ३६८, ३८३, ४१२
निकाळजे, आर. एस.–७३, १०७, १२१, १३६
निग्रो–१३१, २३०
निजानंद आत्मानंद बुवा–२३४, ३४४
निताळे, यशवंतराव–४३६
निंबाळकर, किर्तीवानराव भीमराव–४०६
नेऊरीकर, गेनू मरिबा–३५६
नेरुरकर, बी. व्ही.–३४४
नेहरु कमिटी रिपोर्ट–१९३, २१९-२४
नेहरु, पं. जवाहरलाल–१९३-९४, २१०, २१४
नेहरु, पं. मोतीलाल–२०५, २१४, २१९
नंदागवळी कालीचरण–२३४, २७६, ३६४, ३७७, ३८२, ३८८-८९.
नॅशनल डेमॉक्रॅटीक पार्टी–३५१.
पगारे, दत्तोपंत एम.–१३५, २५८
पगारे, दिवाकर नेवजी–३१५, ३२७
पगारे, धोंडीराम नानाजी–३३३
पगारे, रामचंद्र मित्र–१२२, २६४
पटवर्धन, सीतारामपंत–१०९, ३०९
पटवर्धन, चंद्राबाई–२३४
पटेल, वल्लभभाई–३०७
पटेल, विठ्ठलभाई–३०४, ४१८
पत्की, वामनराव–१६१, १६७, ३४२
पतितपावन दास–१०१, १६३, २११, २८७, ४२९, ४३५.
पतितपावन मंदीर–२५९, २६३
पवार, दत्तोपंत–२५८, ३९०, ४२१
पवार, नारायणराव–१७३
पवार, वामन संभू–२६८
पवार, शामराव गोविंद–२६८
पवार, रामचंद्र राणोजी–२७४, ३२१
परमानंद भाई–९५
परमार, गोविंद–१३८
परमार, जेठालाल मानसूर–४०
परांजपे, डॉ. र. पु.–४१, १३३, ३८१, ३८६, ४०२.
परांजपे, श्रीधरपंत–२४१
पर्वती सत्याग्रह–३३१-३७, ३३९-४१, ३४३
पंडित, सीताराम रायसाहेब–३५२
पंडिता, अंबुबाई–२४१, ४२८
पंडिता, मनोरमाबाई–४१८
पाचोडे, यशवंत सांब–६९
पाटणकर, नि. पां.–३०, २६६
पाटणकर, पांडु विठु–२५९
पाटणकर, हिरोजी–३६
पाटसकर, हरि विनायक–१७
पाटील, भाऊराव (कर्मवीर)–१२२
पाटील, एस. वाय.–१०९
पाटील, परमोजी गणोजी–३५६
पाटील, पंढरीनाथ सीताराम–७३,७६,१०१,१८०
पाटील, बाळासाहेब–२६८
पाटील, मुकुंदराव गणपत–४०६
पाटील, शिवगौडा भीमगौडा–४५, १२२
पाटील, स. का.–६९
पाणंदीकर, कु. मालिनीबाई–०८, ४९, ६८, ८२, ८३, ३२८.
पाताडे, कृष्णराव–२६१, २६७-६८, २७४, ३१२-१३
पाताडे, रमाबाई–२६१
पानगलचे राजे निगार रामराव–२१५, २३४, २५५
पापन्ना, जालय्या–३७२, ३८१, ३८८
पाल, बाबु बिपिनचंद्र–३३३
पालये, शास्त्री–३७
पालवणकर, सौ. काशिबाई–४०५
पालवणकर, बाळु बाबाजी–३५३-५४, ४०५
पांगारकर, ल. रा.–६, ६३-६४
पिल्ले, मनुस्वामी–३३३
पिठ्या महाराची कथा–३११.
पुराणिक, दामोदर मणिराम–३०९, ४१३
पुराणिक, रतिबाई–१३६, २३४
पुणे ट्रेनिंग कॉलेज–१
पेशवा बाळाजी विश्वनाथ–२५८
पेशवाई–६७, १६१, १६७, १९२, २०६, २३०, २५८-५९, २७३, ३०९, ३५१, ३९२, ४०९, ४४१.
पेशवे नानासाहेब–३३९, ३४१
पेंडुरकर, सी. भि.–३७
पोतनीस, शांताराम रघुनाथराव–४५, ५२, ५८, ७३, ९४, १००, ११०, १५३, १६१, १६६-६७, २११, २४१.
पोतनीस, दामोदर बाळकृष्ण–२४१
पोळके, जी. टी.–३२८
प्रधान, दत्तात्रय विठ्ठल–१२६, १३८, १५३, १६२, १७२, १८७, १९५, २०३, २१२, २३४, २५०, २५७, २६०-६१, २६६, २६९, २७२-७३, २८७, २९२, २९५-९८, ३०२, ३०४, ३२०, ३२३, ३३१-३२, ३४३-४४.
प्रधान, भा. वि.–१६१, १७२, १८०, १८७, २०३, २११, २४१, २५०, २५६–५७, २६०-६१, २६६, २८७, २९८, ३२३.
प्लेस, फ्रॅंसिस–३७५
फत्तेखान, मुठोलीकर–१६२, १६६
फणदे, निलगोंडा निंगप्पा–२७६
फॅरन्ट, पो. सु –१६२
फ्रॅंचाइज कमिटी–३६७-६८
फाळके, आर. एस.–३२३
फॉसेट कमिटी–२७१
फुलपगार, तुळशीराम येसूजी–६२, १२६, १३२, १३४, १३६-३७, १९५, ४३४.
फुलपगार, धोंडीनाथ भाऊ–४३४
फुले, जोतीबा (महात्मा)–६, ८५, १४२, १५६, १८०, २६२.
फ्रेंच क्रांती–१८२
फ्रेंच राष्ट्रीय सभा–१८२
बक, (बॅ. डिक)–३८१, ३८८
बगाडे, राजाराम तुकाराम–२७६
बगार, रंभाजी राघुजी-२३१
बजाज, जमनालाल–२२६, २३४, २४१,२७५,३१२, ३१८, ३३२, ३३६.
बंदसोडे, किसन फागोजी–२३४, ३०९. ३८६, ३८९
बंदसोडे, जिवाजी मसुजी–३२९
बंदसोडे, निवृत्ती तुकाराम-१२६, १५२
बंदसोडे, विश्वनाथ मेघाजी–६२, १२६, १५३
बंदसोडे, सौ. शवंताबाई–३९०
बनकर रघुनाथ देवाजी–२५०,२६०,२६१
बर्वे, विनायकराव–२६९, २७२-७३, ३८७
बलाई(जात)–५०,१५७
बसवेश्वर–२६२
बॅनर्जी, रमेशचंद्र–९२,९३
ब्रह्मचारी विष्णुबुवा–२६२
ब्रह्मांडपुराण–३९५.
बागडे, के. जी.–११०
बागडे, राजाराम तुकाराम–२७६
बागल, खंडेराव–१७९
बागवे बॅ.–१०३,१०९,११०
बाप्टीस्टा, बॅ–३९८
बारडोली सत्याग्रह–१६०,१९१
बारसे, दौलतराव–३३४
बाळंभटजी–१५४
ब्राम्हणेतर चळवळ–१,१५, ३२, ३३,५४, ५५, ७७,८८, ११२, ११४-१५, १६४, १९४, २०७, २१५. ३०७, ३५५, ३७०-७१.
बुद्ध, भगवान गौतम–४२,१५७,२६२,३९४
बुद्ध धर्म–७२,८०
बेचर, नारायणदास–३१०.
बेहराम, बोमन–११२, १४६,
बेंडके, सीताराम बाळाजी–२७२–७४
ब्रेलवी, मि.–२६३
बैरागी संतरामबाबा–८६
बोरकर, टी. एस.–२३४
बोरकर, सोनुजी दिनुजी–१२५, ३९०
बोरघरकर, गणपत कृष्णा–३५४
बोरघरकर, गणपत विठ्ठल–२०३, २११, ४३६-३७
बोले, सी. के–९, १६, १७, २१, १०२, ११७, १३६-३७, २०३, २५०, २५५, २६०-६१, २६७, २९६-९७, ३०७, ३१४-१५.
बोस, सर जगदीशचंद्र–३९२
बोस, बी. के.–३८१, ३८७
बोस, सुभाषचंद्र–२०, ७०, २१०, २१४
भगवत गीता–१२८, १४३, १५१
भट, वासू–२७६
भटकर, पी. एन.–२८६, ३०२, ३८९
भटकर, एल. एस.–१२३, २२६, २७५, २८७
भागवत, धर्म–२२८
भागवत, राजाराम शास्त्री–३३८
भातनकर, जमेदार–१६१
भातनकर, बाळकृष्ण गणपत–४०४
भातनकर, रामकृष्ण गंगाराम–३०८, ३२२, ३३३
भातनकर, सुभेदार गंगाराम–२६१
भानगरकर, जमेदार–१६१

बहिष्कृत [illegible] कोकणस्थ महार संघ—५१, ८९
बहिष्कृत परिषद, रत्नागिरी जिल्हा—२६९
बहिष्कृत भारत भगिनी परिषद, वर्धा—१३६, २१८
बहिष्कृत भारत समाज सेवा संघ, मुंबई—२४२
बहिष्कृत भारत समाज, नागपूर—८५
बहिष्कृत युवक संघ, पंढरपूर—३४२
बहिष्कृत विद्यार्थी परिषद—१२२, १५५
बहिष्कृत विद्यार्थी संमेलन—१२२
बहिष्कृत शिक्षण परिषद, सातारा—१५५-५६
बहिष्कृत शिक्षण प्रसारक मंडळ, धारवाड—३१२
बहिष्कृत शिक्षण प्रसारक मंडळ, पनवेल—२०३, २१४, २१८, ३११.
बहिष्कृत शिक्षण प्रसारक संस्था, चाळीसगाव—३२८
बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ, बेनाडी—२७४
बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ, बेळगाव—२९४
बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ, मुंबई—२७४, ३२६, ३४३.
बहिष्कृत स्वाभिमान संरक्षक परिषद, नाशिक—२७४, २८७, ३२७
बहिष्कृत समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ, सोलापूर—२७४
बहिष्कृत सेवा संघ, कुर्ला—२५७, ३१२.
बहिष्कृत हितकारिणी सभा, महाड—१६-१७, ८४, ८९, ११०, ११६, १३८, १५५.
बहिष्कृत हितकारिणी सभा, इंदूर—२१७, २४१
बहिष्कृत हितकारिणी सभा, बेळगाव—८६, २४२
बहिष्कृत हितकारिणी सभा, महू—२१७, २६७
बहिष्कृत हितचिंतक सेवा संघ, नाशिक—२९२, ३२१
बहुजन समाज शिक्षण प्रसारक मंडळ, चापडगाव, कर्जत जि. नगर—४३४
बौद्ध समाज—२७६, २८२, २९९
ब्राह्मण महासंमेलन, काशी-प्रश्नोत्तरे—२०९, २१५
ब्राह्मण सभा, मुंबई—९७
ब्राम्हणेतर परिषद, तंजावर—३८
भारत इतिहास संशोधक मंडळ—७२
भारत भूषण समाज, चिचगर—२३४
भारत सेवा संघ, वर्धा—२३४
भारतीय बहिष्कृत भारत मंडळ, एकसंबा, ता. चिकोडी—२५९.
भारतीय बहिष्कृत समाज सेवक संघ, चिपळूण—२६०, २६९.
मातंग परिषद—५२
मध्यप्रांत वऱ्हाड हिंदु परिषद, नागपूर—९२
मराठा ऐक्येच्छु समाज—२१५
महार विद्यार्थी संस्था, पुणे—२४९
महार समाज सेवा संघ, मुंबई—१२३, २२६, २३४, २५९,३४३.
महार सेवक तरूण मंडळ, मुंबई—१९५, २११
महार सेवा संघ, सातारा—२९१
महाराष्ट्रीय कुणबी, मोची समाज—२०, १२३
मुंजे-मटण मंडळ—६९
मुंबई इलाखा युवक परिषद, पुणे—२१३-१४
रत्नागिरी जिल्हा शेतकरी संघ—२६१
राष्ट्रीय सभा, कलकत्ता—२०४
रोहिदास दाभोळी समाज सेवा संघ—२४९
रोहिदास विद्यावर्धक समाज, मुंबई—३५३-५४, ४२१
रोहिदास ज्ञानोदय समाज, कुर्ला—१२३
रोहिदास ज्ञानोदय समाज, मुंबई—३३२, ३४२
लोकहितवादी संघ, मुंबई—३१४
वतनदार महार परिषद, बेळगांव—२४२
वऱ्हाड अस्पृश्य समाज सुधारक सेवा मंडळ, अकोला—२९१, ३००.
समाज समता संघ, दादर—१२५, १८७, २१२, २१५, २२७, २४१, २६५-६६, २७२, २८६, २९७-९८ ३२२, ३२६, ३३१.
समाज समता संघ, नाशिक—१९६, २११
समाज समता संघ, पनवेल—३२०
सत्यशोधक समाज—१६, १७, ११३, २३०
सत्यशोधक समाज परिषद, मुंबई—२४९, २६१
सर्व्हंट ऑफ इंडिया सोसायटी—२००
सर्व्हंट ऑफ पीपल सोसायटी—२००
सामाजिक परिषद, बेळगांव—२५०, २५२, २५८, २६०
सातारा जि. वतनदार परिषद—१४४, १४६
स्वाभिमान संरक्षण परिषद, मद्रास—२५५
सेवा सदन, पुणे—१९०-९१
सोमवंशीय गणेश मेळा, नांदगांव—३२१
सोमवंशीय निराश्रीत मित्र समाज, मुंबई—३६४
सोमवंशीय निराश्रित शिक्षण वर्धक समाज, मुंबई—२९१, ४३४
सोमवंशीय निराश्रीत शिक्षण वर्धक समाज, नाशिक—४३४
सोमवंशीय प्रासादिक भजन मंडळ—१२६, १५१
सोमवंशीय सत्य समाज जलसा—२६८
सोमवंशीय संत संस्था, मुंबई—३७१
संत चोखामेळा वाचनालय—२३४
सोशल सर्विस लिग—१७, ९५
हिंदी स्वातंत्र्य संघ, बंगाल—१८८
हिंदु महासभा ४३, ५१, ९५, १०८, १११-१२, १४२,२३८, २४२, २६१-६२, २६९, २७२, २९०, ३१२,३१५ ३२३, ३३७, ३४१.
क्षत्रिय धनगर शिक्षण परिषद, बारामती—१०८, १५६
क्षत्रिय धनगर समाज—१०८

वर्ष	अंक क्र.	खंडाचा पृष्ठ क्र.	स्तंभ क्र.	परिच्छेद	ओळ	असे छापले गेले आहे	असे वाचावे
१ ले	१	५	१	३	१८	किबूल ..	कबूल
१ ले	१	५	१	३	१९	हदुस्थानच्या ..	हिंदुस्थानच्या
१ ले	३	२१(१)	१	अनुक्रमणिका	१३	नकर येथील पाणी प्रकरण	नगर येथील पाणी प्रकरण
१ ले	३	२२(२)	२	२	११	त्यांच्या जिवावर घेतल्या खेरीज	त्यांच्या जिवावर बेतल्या खेरीज
१ ले	३	२९(९)	२	३	१	ठराव :–रॅंट ऑनरेबल...	ठराव :–राइट ऑनरेबल...
१ ले	६–७	४७(१)	१	अनुक्रमणिका	९	प्रबोधनकारांचा आपद्‌धर्म	प्रबोधकारांचा आपद्‌धर्म
१ ले	६–७	६१(१५)	२	३	१	(५) गोग्रास	(५) गोब्रास
१ ले	१०	८१(३)	१	पत्रव्यवहार	१	खेडयापाडांयातील अस्पृश्यांवर	खेडयापाडयांतील अस्पृश्यांवर
२ रे	१०	२६३(५)	३	३	१	बीचमें मेरा चांदभाईसे.	बीचमें मेरा चांदभाई.
२ रे	१३–१४	२८५(१)	१	अनुक्रमणिका	५	देव आडवा येतो काय? ..	देव आड येतो काय?

मूकनायक

वर्ष	अंक क्र.	खंडाचा पृष्ठ क्र.	स्तंभ क्र.	परिच्छेद	ओळ	असे छापले गेले आहे	असे वाचावे
१ ले	१७	४२६(४)	१	२	१	ब्राम्हणांचा विचित्र सोवळेपणा.	ब्राह्मणांचा विचित्र सोवळेपणा.
१ ले	१४	४००(२)	२	१	२६	महात्मा यामो याने...	महात्मा मायो याने...

'मूकनायक' अंक १ मधील मनोगताचे शेवटी खालील मजकूर वाचावा. हा मजकूर चां. भ. खैरमोडे लिखित डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर, खंड १ ला, आवृत्ति १ लो, १४ एप्रिल १९५२, पृ. २६४–६६ वरून घेतला आहे.

विविध विचार

टिळकांचा सत्कार

टिळक राजकीय व सामाजिक बाबतींत विसंगतपणा व्यक्त करूनच केवळ थांबले नाहीत. मागासलेल्या व अस्पृश्य वर्गाच्या उन्नतीला विरोध करण्याच्या कामीं व त्यांना कायमचें अज्ञानांधकारांत अवनतिगर्तेंत ठेवण्याच्या कामींहि त्यांनीं गेली कित्येक वर्षें आपलें पुण्य खर्चीं घातलें आहे. जातवार निवडणुकीचा प्रश्न पुढें आला नव्हता, तोपर्यंत जातीभेदाचें समर्थन व गीतारहस्य समजून सांगण्याच्या मिषाने उपदेश करून त्यांनीं या वर्गाचें अकल्याण करण्याची खबरदारी घेतली. व हेच वर्ग स्वतंत्र प्रतिनिधी मागूं लागतांच त्या योगाने जातिजातीत वैमनस्यें माजून जातीभेद नष्ट होणें लांबणीवर पडेल, या सबबीवर त्यांनीं त्यांचे नुकसान करण्यास कंबर कसली. कायदेमंडळांत जाऊन कुणब्याने नांगर हाकावयाचे नाहींत किंवा वाण्यांनीं तागडया धरावयाच्या नाहींत असें म्हणणाऱ्या रा. टिळकांचा गौरव पुण्याच्या सर्व नागरिकांतर्फे हे लोक होऊं देणार नाहींत, हें समजण्याइतके दुरदर्शित्व त्यांच्या चहात्यांना असावयास पाहिजे. त्यांच्या व त्यांच्या अनुयायांच्या विरोधाला भीक न घालता पार्लमेंटरी कमिटीनें जेव्हा स्वतंत्र प्रतिनिधित्वाच्या तत्त्वाला मान्यता दिली तेव्हांच त्यांची लोकमान्यता सर्वस्वी नष्ट झाली हे त्यांच्या लक्षांत यावयास पाहिजे होतें !

ज्या दीन, हीन, दुबळया व असहाय्य अस्पृश्यांविषयीं प्रत्येक जाणत्या व सहृदय हिंदी माणसाचें अंत:करण तिळतिळ तुटत आहे, त्यांची प्रतारणा करण्यासहि रा. टिळकांनीं कमी केलें नाहीं. अस्पृश्यांच्या उद्धाराला आपली सहानुभूति कमी आहे असें नाहीं, असें विलायतच्या मजूरांना उजळ तोंडानें भासवितां यावें म्हणून त्यांनीं अस्पृश्योद्धाराच्या परिषदेंत चांभाराच्या गणपतीची कथा सांगून वेळ मारून नेली; पण या भाषणापैकीं एक अक्षरहि केसरींत न येईल अशीं त्यांनीं तजवीज केली. पुढें अस्पृश्योद्धाराच्या राजिनाम्यावर (शपथपत्रिकेवर) सही मागण्यांत आली तेव्हां त्यांनीं सर्वस्वी उडवाउडवी करण्याची जबाबदारी घेतली ती निराळीच !

समता, बंधुप्रेम व दीन देशबांधवांविषयीं सहानुभूति या सर्वच बाबतींत उघड उघड माघार खाल्लेल्या या नामधारी पुढाऱ्याचा गौरव करून वरील जगन्मान्य तत्त्वाविषयींचा आपला अनादर कोणी व्यक्त करणार असतील तर बापडे खुशाल करोत! मिश्रविवाहाच्या बिलास विरोध करणाऱ्या व सर्व ब्राह्मणेतरांना शिद्दी लोकांच्या जोडीस घेऊन बसविणाऱ्या 'केसरी'च्या या मालकांना मान देऊन बहुसंख्य जनतेच्या स्वाभिमानाला पायाखालीं तुडविण्यास कोणी स्वाभिमानशून्य व्यक्ति तयार होत असल्या तर खुशाल होवोत! आमचें एवढेंच म्हणणें आहे कीं, या व्यक्तींना पुण्याच्या सर्व नागरिकांच्या नांवावर ही गोष्ट करूं द्यावयाची नाहीं, असा आमचा निश्चय आहे; व ज्यांना तो पसंत असेल त्या सर्वांना सदर सभेस हजर राहून आपले विरुद्ध अभिप्राय जाहीर करण्याविषयीं आमची विनंती आहे.

(८)

सोमवंशीय निराश्रित फंड

या फंडाचा नुकताच बाहेर पडलेला रिपोर्ट आमच्याकडे आला आहे. मुंबई येथे सार्वजनिक कामाचा विचार विनिमय होण्यासाठीं येथील समस्त महार मंडळीस सोईस्कर होईल असें एक मंदिर बांधण्याकरितां सदरहू फंडाची स्थापना ता. १३ नोव्हेंबर १९०९ रोजीं 'सोमवंशीय मित्रसमाजा'चें विद्यमानें झालीं असें रिपोर्टावरून समजतें. फंडाच्या चालकांनीं गर्वोक्तीनें इतर संस्था अशा प्रकारचा अहवाल सादर करीत नाहींत असें म्हटले आहे. अस्पृश्यांच्या उन्नतीसाठीं निघालेल्या सर्व संस्थांनीं आपले तपशीलवार रिपोर्ट वेळोवेळीं सादर करावे या. इषाऱ्यास आमचें अनुमोदन आहे. हा इषारा फार महत्त्वाचा आहे हें निर्विवाद आहे. पैशाचा तपशीलवार हिशेब वेळोवेळीं दाखविल्याखेरीज समाजाला संस्थेच्या कार्याची सत्यता पटणें कठीण आहे. रिपोर्टच्या अभावी पैशाची मदत करण्यास समाजातील उदार माणसें धजत नाहीं हें सर्व संस्थांनीं ध्यानांत ठेवलें पाहिजे. इतरांना दिलेला हा इषारा सदरहू सोमवंशीय निराश्रित मंदिर फंडाच्या संस्थेनें पाळला असतां तर तो त्यांना हितावह झाला असता असें आम्हांस वाटते. फंड स्थापन झाल्यापासून आजतागायत फक्त रु. ११८३–३–७ फंड गोळा झाला आहे. त्यांतल्यात्यांत पाहूं गेलें असतां गेल्या चार वर्षांत फंडाची वाढ मुळींच झाली नाहीं. याचें कारण फंड स्थापन झाल्यापासून या संस्थेनें मुळींच रिपोर्ट सादर केला नाहीं असें असावे असा आमचा समज आहे. ह्या फंडाच्या हेतूसंबंधानें अजून समाजांत एक मत नाहीं. अस्पृश्यवर्गानें उच्चवर्णीय हिंदु लोकांच्या देवळांत जाण्याचा समाजिक हक्क मिळविण्याचा प्रयत्न करावा किंवा पैसे गोळा करून आपल्या धार्मिक हितासाठीं स्वतंत्र देऊळ बांधावे या वादग्रस्त प्रश्नाचा निकाल आज आम्हांला देतां येत नाहीं. तेवढ्यावरून फंडाची वाढ करण्याचा प्रयत्न मात्र कमी होऊं देऊं नका. पुढेंमागें जरी फंडाचा हेतु बदलावा लागला तरी फंड असल्यानें कांहीं वावगें नाहीं; कांहींतरी इष्टच घडवून आणतां येईल. चालकांनीं मात्र फंडाच्या कामीं निराश न होतां तो अव्याहत चालू ठेऊन त्याचा तपशीलवार रिपोर्ट देत जाणें हें बरें, अशी आमची त्यांस सूचना आहे. कोंडाजी रामजी मास्तर, लिंबाजी तुळशीराम ओझरकर, पापूजी अंबूजी वाव्हळ, रा. कोंडीराम माणकोजी रोकडे, मारुति साबाजी गायकवाड हे या फंडाचे ट्रस्टी असून फंडाची रक्कम मुंबई सेव्हिंग्ज बँकेंत आहे असें समजतें.

□ □ □